નર્મકોશ

ગુજરાતી

શબ્દાર્થસઙ્ગ્રહ

નર્મદાશઙ્કર લાલશઙ્કરે રચ્યો

અને

(પૂર્વાર્દ્ધ ભાવનગરમાં છપાયા પછી)

ઉત્તરાર્દ્ધ, સુરત ઐરિશ મિશન પ્રેસમાં છપાવી

પ્રસિદ્ધ કીધો.

પોષ, સંવત ૧૯૨૯—જાનેવારી, સને ૧૮૭૩.

ડબ્લ્યુ. રેમણે છાપ્યો.

જય જય ગરવી ગુજરાત!

જય જય ગરવી ગુજરાત,
દીપે અરુણું પરભાત,
ધ્વજ પ્રકાશશે ઝળળળળ કસુમ્બી, પ્રેમશૌર્યઅઙ્કીત,
તું ભણવ ભણવ નિજ સન્તતિ સઉને, પ્રેમભક્તિની રીત-
ઊંચી તુજ સુન્દર જાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત.—૧

ઉત્તરમાં અમ્બા માત,
પૂરવમાં કાળી માત,
છે દક્ષિણ દિશમાં કરન્ત રક્ષા, કુન્તેશ્વર મહાદેવ,
ને સોમનાથ ને દ્વારકેશ એ, પશ્ચિમ કેરા દેવ-
છે સહાયમાં સાક્ષાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત.—૨

નદી તાપી નર્મદા જોય,
મહી ને બીજી પણ જોય,
વળી જોય સુભટના જુદ્ધરમણને, રત્નાગર સાગર,
પર્વત ઉપરથી વીર પૂર્વજો, દે આશિસ્ જયકર-
સમ્પે સોયે સઉ જાત,
જય જય ગરવીગુજરાત.—૩

તે અન્હિલવાડના રઙ્ગ,
તે સિદ્ધરાજ જયસિઙ્ગ,
તે રઙ્ગથકી પણ અધિક સરસ રઙ્ગ, થશે સત્વરે માત,
શુભ શકુન દીસે મધ્યાન્હ શોભશે, વીતી ગઈ છે રાત-
જન ઘૂમે નર્મદા સાથ,
જય જય ગરવી ગુજરાત.—૪

गुजराती भाषाना जयश्रीरङ्ग विराजो—

મુખમુદ્રા.

જે કોશશબ્દનો અર્થ ગાઉ થાયછે તે ક્રોશનો અને જે કોશશબ્દનો અર્થ નરાજ થાયછે તે કુશીનો અપભ્રંશ છે; પણ બીજા સઘળા અર્થ વાળો કોશશબ્દ શુદ્ધ સંસ્કૃતજ છે. કોશશબ્દ સંસ્કૃત ધાતુ કુશ્ ઉપરથી થયોછે ને કુશ ધાતુ આશ્રય તથા આશ્રયી એ બેના સમ્બન્ધસૂચક અર્થમાં પ્રવર્તે છે; તો એઉપરથી, જેની માંય એકાદો પદાર્થ રખાય-રે તે કોશ ને એમાં એના સઘળા અર્થનો સમાવેશ થાયછે. રાજકોશ એટલે સકળ રાજ્યની સમૃદ્ધિનું સત્વ જે ભણ્ડારમાં ભરયું હોય તે; તેમ જે ગ્રન્થમાં ભાષાની સમૃદ્ધિનું સત્વ ભરયું હોય તે ભાષાકોશ. ભાષાની સમૃદ્ધિ, શબ્દાર્થ તથા તેના પ્રયોગ એરૂપે રઈ શોભેછે તો તેઓનાં રક્ષણને માટે અને તેઓના જ્ઞાનોપયોગને માટે કોશગ્રન્થો છે. રાજનગરની સ્થિતિસમૃદ્ધિ ઉપરથી આખાં રાજ્યની સ્થિતિસમૃદ્ધિ વિષે થોડું ઘણું જાણી શકાયછે, પણ કોશગ્રન્થઉપરથી તો પ્રત્યેક ભાષાનું ઐશ્વર્ય સહજ જણાઈ આવેછે. જેમ કોશ વિના રાજ્ય બળહીન અને કમળકોશ વિના સરોવર શોભાહીન છે તેમ ભાષાકોશ વિના દેશભાષાની રાજ્યસત્તા છૂટાં છૂટાં ને વિખરાયલાં પડેલાં અનેક અઙ્ગ તથા એઓની અવ્યવસ્થા એથી સમગ્ર એકસ્વરૂપે ન હોવાથી સ્થાયી બળિષ્ઠ નથી અને શાસ્ત્રીય સંસ્કાર વિના સુન્દર શોભતી નથી. કોશ વડેજ ભાષા સંસ્કારી થઈ તેજબળમાં વૃદ્ધિ પામેછે. ભાષાનો કોશ એ, ભાષા બોલનારા લોકની સ્થિતિનાં સ્વરૂપનું પ્રતિબિમ્બ છે ને તેઓનાં જ્ઞાનૈશ્વર્યને દર્શાવનારો જયધ્વજ છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં નાના મોટા મળીને બાવન કોશ છે ને તેમાં અમરકોશ, મેદિનીકોશ ને અભિધાનચિન્તામણિ એ ત્રણ બીજા સહુથી શ્રેષ્ઠ ગણાયાછે. એ સઘળા કોશની શબ્દાવળી વર્ણાનુક્રમમાં નથી પણ શબ્દજાતિ અથવા અર્થજાતિ પ્રમાણે વર્ગોમાં પડીને રચાયલીછે. યુરોપિયન લોકે સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને સંસ્કૃત ઈઙ્ગ્લિશ ઈઙ્ગ્લિશ સંસ્કૃત, સંસ્કૃત ફ્રેન્ચ, સંસ્કૃત જર્મન એવી રીતના વર્ણાનુક્રમે શબ્દાવળી રચી અનેક કોશગ્રન્થ કરયાછે. આ દેશની પૂર્વની પ્રાકૃતભાષા માત્ર લોકવ્યવહારભાષા હતી, પણ્ડિતોની નોતી; પણ પછવાડેથી તેનાં વ્યાકરણ થયાં હતાં ને તે થોડોક સંસ્કાર પામી હતી–સંસ્કૃત નાટકોના ગ્રન્થમાં ને બૌદ્ધ જૈનના ધર્મપુસ્તકોમાં સારીપેઠે વપરાઈ હતી–અને વળી જેમ સંસ્કૃતભાષા સર્વ પ્રદેશના વિદ્વાનોની એક સામાન્યભાષા હતી તેમ ચારમાંની એક પ્રાકૃત સર્વ પ્રદેશના લોકની એક સામાન્ય જેવી વ્યવહારભાષા મનાઈ હતી. પછી રાજ્યોની અવ્યવસ્થાને લીધે ને હૂનાદિ મ્લેચ્છ લોકના પ્રવેશને લીધે સામાન્ય જેવી મનાતી પ્રાકૃત ભાષા પ્રદેશપ્રદેશમાં જૂદે જૂદે રૂપે બોલાવા લાગી ને કેટલેક કાળે તે કેવળ જૂદી પડીગઈ. મુસલમાની રાજ્યમાં વિદ્વાનોની સામાન્યસંસ્કૃતભાષનું બળતેજ ઘટ્યું ને જૂદી જૂદી પ્રાકૃતમાં ગ્રન્થ લખાવા માડ્યા. કબીરે ૧૩–૧૬ સંવત શૈકામાં, નામદેવે ચૌદમાં શૈકામાં ને નરસિંહે પન્દરમાં શૈકાના અન્તમાં પોતપોતાની ભાષામાં ભક્તિબોધવાણી ગાઈ. મુગલાઈ રાજમાં ગુજરાતી, મરેઠી, હિન્દી, બઙ્ગાળી પદ્યભાષા વધારે વધારે સંસ્કારને પાત્ર થતી ચાલી. અઙ્ગ્રેજી રાજ્ય થયા પછી ભાષામાં કેટલોએક ફેરફાર થયોછે ને થાયછે, તોપણ ગદ્યના ગ્રન્થો લખાવાથી તે નિયમમાં પડી રૂડો સંસ્કાર પામેછે ને આશા છે કે અવે પ્રત્યેક ભાષા થોડા કાળમાં પોતપોતાનાં સંસ્કૃત રૂપમાં વિરાજશે. અઙ્ગ્રેજી શબ્દના પ્રાકૃતમાં અર્થ ને પ્રાકૃત શબ્દના અઙ્ગ્રેજીમાં અર્થ એવા ઘણાએક નાના મોટા કોશ હિન્દી મરેઠી બઙ્ગાળી ગુજરાતીમાં થયાછે*; પણ પ્રાકૃત શબ્દના પ્રાકૃતમાંજ અર્થ એવા કોશ જે પ્રત્યેક ભાષાની જયશ્રી દેખાડે છે તે (જેવા જોઈયે તેવા ઉત્તમ પ્રકારના તો નહિ તોપણ) હિન્દી મરેઠી બઙ્ગાળી ભાષાના, ઘણાં વર્ષ ઉપર છપાઈ પ્રગટ થયાછે. હિન્દીકોશ વિસહજાર શબ્દનો બનારસના રેવરણ્ડ આડમે રચી સંવત ૧૮૮૫ માં,

* ગુજરાતીઅઙ્ગ્રેજી કોશ (પન્દરહજાર શબ્દનો) પ્રથમ ૧૯૦૨ માં નિકળ્યો. (એ કોશ, સુરતના રૈનાર ને માસ્તરની અટકથી ઓળખાતા દલપતરામ ભગુભાઈના રચેલા (પણ છપાયલા નહિ એવા) શબ્દાર્થસઙ્ગ્રહઉપરથી મિરજા મહમદ કાજીમ તથા નવરોજી ફરદુનજી એઓએ રચી છપાવ્યો હતો.) કરસનદાસ મુળજીનો ૧૯૧૮ માં એક ને શાપુરજી એદલજીનો ૧૯૧૯ માં બીજો એવા બે કોશ નિકળ્યા હતા. કરસનદાસના કોશની બીજી આવૃત્તિ ૧૯૨૪ માં થઈછે. અઙ્ગ્રેજીગુજરાતીકોશ મોટો એનો એક અઙ્ક અરદેશર ફરામજી મૂસ તથા નાનાભાઈ રુસ્તમજી રાણીના એઓએ ૧૯૧૩ માં કાડ્યો, ને બીજા ત્રણ અઙ્ક (એચ અક્ષરના શબ્દ પુરા થયા ત્યાંલગી) ૧૯૧૭ સુધીમાં કાડ્યા. ૧૯૧૮ માં એ બે જણાએ ને મેં સાથે મળીને એક નાનો કોશ રચી પ્રસિદ્ધ કીધો. તેમ તેજ વર્ષમાં ઝવેરીલાલ ઉમિયાશંકર, ત્રિભોવનદાસ દ્વારકાદાસ ને મોતીરામ ત્રિકમદાસ એ ત્રણે જણે મળી એક બીજો નાનો કોશ રચી છપાવ્યો. એ બે કોશને એકઠા મેળવી દઈ સુધારો વધારો કરી અરદેશર તથા ઝવેરીલાલ એઓએ ૧૯૨૭ માં બીજી આવૃત્તિરૂપે અઙ્ગ્રેજીગુજરાતી કોશ છપાવ્યોછે. [ગુજરાતી કોશાવળી હીરાચન્દે ૧૮૯૫ માં કાડી હતી].

મહારાષ્ટ્રભાષાનો કોશ પચ્ચિસ છવ્વિસહજાર શબ્દનો મુમ્બઈની શિક્ષામણ્ડળીએ પાંચ પણ્ડિતો પાસે રચાવેલો તે તેજ વર્ષમાં અને બઙ્ગાળીકોશ–શબ્દામ્બુધિ છતરીસહજાર શબ્દનો પૂર્ણચન્દ્રોદય નામના વર્ત્તમાન પત્રના અધિપતિયે રચી સંવત ૧૯૦૯ માં પ્રસિદ્ધ કીધો. હવે આ ગુજરાતી કોશના ઉદ્ભવ વિષે આપ્રમાણે છેઃ–*

મુમ્બઈમાં ગુજરાતી અઙ્ગરેજી નિશાળોમાં ભણનારાઓને નર્મકવિતામાંના ઘણાક શબ્દાર્થ સમજવા સુલભ નોતા પડતા તે જોઈ હું તેવા શબ્દાર્થનો એક નાનો કોશ કરતો હતો પણ તે સઙ્ગ્રહ બહુ મોટો થઈગયલો જોઈ મને સૂઝ્યું કે આમોનેઆમો મોયમળતા બીજા શબ્દો વધારી મોટોજ કોશ કરવો કે તે સઘળા લોકના ઉપયોગમાં આવે. એ વિચાર દૃઢ થયો ને મેં સંવત ૧૯૧૭ ના કારતક સુદ છઠ રવેઉ – સને ૧૮૬૦ ના નવેમ્બરની અકાવિસમિયે બીજો નવો શબ્દસઙ્ગ્રહ કરવાનો આરમ્ભ કરયો. નર્મકવિતામાંના સ્વરાદિશબ્દોમાં નવા વધારાના સ્વરાદિશબ્દો મેળવી ગોઠવી મેં અર્થ લખવા માડ્યા. અ – આના શબ્દાર્થ લખાયા કે તે મેં છાપવા આપ્યા ને પછી એકપાસથી નવું લખતાં ને બીજીપાસથી પ્રૂફ તપાસતાં સ્વરવર્ગનો ૧૦૨ પૃષ્ઠનો અઙ્ક સંવત ૧૯૧૮ ના કારતકમાં – સને ૧૮૬૧ ના નવેમ્બરમાં પ્રસિદ્ધ કીધો. સને ૧૮૬૨ ના મે મહિનામાં મેં ક આદિ અક્ષરોના અર્થ લખવા માડ્યા ને ડિસેમ્બરમાં ૫૮ પૃષ્ઠનો બીજો અઙ્ક કાડ્યો. સને ૧૮૬૪ ના સપટેમ્બરમાં ૧૪૦ પૃષ્ઠનો ત્રીજો અઙ્ક ઘરાકોને વેંચ્યો ને પછી ૪૦ પૃષ્ઠનો ચોથો અઙ્ક સને ૧૮૬૬ ના આગષ્ટમાં છપાઈ તૈયાર થયો પણ તે મેં બાર કાડ્યો નહિ. એ ચાર અઙ્કમાં અ થી તે તગારું લગીના શબ્દાર્થ લખાયા હતા. સને ૧૮૬૮ માં મેં નવું લખવાનો આરમ્ભ કરયો ને આગષ્ટની ૧૧ મીએ – સંવત ૧૯૨૪ ના શ્રાવણ વદ આઠિમ ને ભોમવારે રાતે સમાપ્તિ કરી.

સને ૧૮૬૯ ને અન્તે મેં કોશને પાછો પ્રથમથી છપાવવાનો ને તેમ કરવાની પેલાં શબ્દોની સઙ્ખ્યામાં વધઘટ, વર્ણશુદ્ધિમાં ફેરફાર ને વ્યાખ્યાર્થમાં સુધારો કરતાં જઈ છપાવતાં જવું એવો નિશ્ચય કરયો. સને ૧૮૭૦ ના જાનેવારીથી કોશ નવેસરથી ભાવનગરમાં છપાવા માડ્યો તે ત અક્ષર પૂરો થયો ત્યાં સુધી છપાયો. પછી આ ચાલતા વર્ષના જુલાઈ મહિનાની ૧૮ મીએ અહિં સુરતમાં મિશનપ્રેસમાં બાકીનો કોશ છપાવવાની ગોઠવણ કરી. આગષ્ટથી ધમધોકારે કામ ચાલ્યું તે આ માસમાં પૂરું થયું છે ને હવે પુસ્તક બન્ધાઈ આવતા માસમાં કોશ બાર પડશે. શબ્દ ગોઠવવાનું ને પ્રૂફ જોવાનું કામ આરમ્ભથી તે અન્તલગી મારા સહાય નરભેરામ પ્રાણશઙ્કરે કરયુંછે.

ગ્રંથોમાંથી જૂદા પાડી, પુછપાછ કરી કરાવી અને એમ કરતાં નવા સુઝતા તે ઝડપીલેઈ શબ્દસઙ્ગ્રહ કરયોછે અને બીજા કોશ ગ્રન્થોની સહાયતાથી, ચર્ચા કરી શઙ્કા મટાડ્યાથી, તર્ક તથા વિચાર પૂરા ઉપયોગમાં આણ્યાથી અને વાંચેલું સાંભળેલું તત્કાળ સ્મરણ આવેથી વ્યાખ્યા અર્થ દૃષ્ટાન્ત ઈ૦ સઉ લખાયું છે.†

પ્રવૃત્તિવાળી સ્થિતિમાં તથા આશ્રયવિનાની સ્થિતિમાં પણ ઉત્સાહવાળા ઉદ્યુક્તપણાવડે આ કોશ રચાયોછે ને છપાયોછે.‡

---

*એ પ્રકરણ સવિસ્તર ભરતાં અતિ લમ્બાણ થાય–પ્રધાન વિષયનો પ્રસઙ્ગરઙ્ગ ઝાંખો પડે ને કેટલુંક અમઙ્ગળ કથન પણ કરવું પડે, વળી મઙ્ગળ કાર્યની સમાપ્તિને ટાણે અમઙ્ગળ કથન કરવું એ મારા રસવિવેકને દુઃખ કરે તેવું છે માટે ટુંકામાંજ આટપ્યું છે. તોપણ, કોશસમ્બન્ધી અથેતિવૃત્તાન્ત (અમઙ્ગળ કથન સહિત) લોકની વર્ત્તમાન સ્થિતિનું એક પ્રકારનું સદાનું શિક્ષણીય દર્શન થઈ રે તેવું છે, તેટલાસારુ તે હું બીજે પ્રસઙ્ગે યથાસ્થિત જણાવીશ.

† સંસ્કૃતઅઙ્ગ્રેજી કોશ તથા મરેઠીઅઙ્ગ્રેજી કોશ એમાંથી ગુજરાતીમાં વપરાતા સંસ્કૃત શબ્દો તથા બીજા સૂઝી આવતા તે ચાલુ શબ્દ મેં જૂદા પાડ્યા હતા ને છપાયલાં પુસ્તકોમાંથી કાડવાને પ્રથમ ત્રણેક જણને રાખ્યા હતા તેમાં એક ચોરવાડનો બ્રાહ્મણ હતો. જુનાગઢ તથા ભાવનગરથી મિત્રોએ શબ્દો લખીમોકલ્યાહતા. મેમદાવાદ, નડિયાદ ને અમદાવાદના કેટલાક જણ પાસેથી શબ્દ મળ્યા હતા. જૂના ગ્રન્થોમાંથી પણ શબ્દનું મોટું ભરણું થયું હતું. અર્થ લખતીવેળા ઉવેબ્સ્ટરનો અઙ્ગ્રેજી કોશ તથા મરેઠીઅઙ્ગ્રેજી એ બે ઉપયોગી પડ્યા હતા. પણ મારે ત્યાં ઠામ ઠામના લોકનું આવવું થવું–એ સમ્બન્ધથી શઙ્કા નિવારવાનું ને નવું જાણી લેવાનું મને ઘણું સુતરું થઈ પડ્યું હતું.

‡ કોશ લખી રાખવો પણ તરત છપાવવો નહિ એ વિચાર નિવૃત્ત ને અનુકૂળ સ્થિતિ વિના પાર પડે તેવો નહિજ, તેમ આ કાળમાં લખી રાખેલા ગ્રન્થની પછવાડેથી વ્યવસ્થા થવાનો સમ્ભવ ઓછોજ, ને હાથના લખેલા કાગળોમાં સુધારો વધારો કરવો તેનાં કરતાં છપાયલા કાગળોમાં તેમ કરવું એ મને વધારે સેલું ને સારું પડવાથી મેં એક પાસથી લખવાનું ને બીજી પાસથી છપાવવાનું કામ સાથે ચલાવ્યું હતું. વળી આરમ્ભ કરયો તે સમયે કોશ કરવો મેં સેલો જાણ્યો હતો–શબ્દ એકઠા કરી ગોઠવી અર્થ લખવા એમાં શું શ્રમ પડવાનો છે એમ હું જાણતો પણ કામ ચાલ્યા પછી મને ઘણુંજ દોયલું જણાયું હતું. કોશનું કામ કરવા બેસતાં મને કણ્ટાળો આવતો પણ બેઠા પછી ધીરજથી વિચાર કરતાં ને જાણવા લખવાનો આનંદ માણતાં હું ઠરીને કામ કરતો. વ્યવસાયમાં ને પુરતાં સાધન વિના ગાળે ગાળે કામ કરયું છે તેથી આટલાં આટલાં વાનાં આવી આવી રીતે કોશમાં આવવાં જોઈએ એવિષે જે નક્કી કરયું હતું તે તે સઘળું અથથી તે ઇતિસુધી આવીશક્યું નથી.

એવે શબ્દસઙ્ગ્રહ તથા તેની વ્યવસ્થા વિષે જણાવવાને મુખ્ય ત્રણ પ્રકરણ બાંધું છું–શબ્દાવળી, વ્યાકરણ અને વ્યાખ્યાન; શબ્દાવળી વિષયમાં સઙ્ગ્રહ તથા જાતિ, સમ્પ્રસારણ, ઉચ્ચારણ એ ભેદ, વ્યાકરણ વિષયમાં જાતિ, લેખનશુદ્ધિ ને વ્યુત્પત્તિ એ ભેદ અને વ્યાખ્યાનવિષયમાં અર્થનિરૂપણ, રૂઢિપ્રયોગ, દેશીકથન ને ગ્રન્થાન્તરપ્રમાણવાક્ય એ ભેદ પાડું છું.

૧. શબ્દાવળીમાં ૨૫ ૨૯૮ શબ્દ અને અર્થની સાથે પેટામાં મુકેલા થોડાએક બીજા તથા સંયુક્તક્રિયાવાળા શબ્દ એ સુઉમળીને ૨૫૮૫૫થી થોડીક વધારે એટલી સઙ્ખ્યા થાયછે. એમાં જૂદી જૂદી રીતે બોલાતા અપભ્રંશ શબ્દ તથા ક્રિયાભેદે રૂપાન્તર પામેલા શબ્દ ઘણામાં ઘણા ત્રણેક હજાર હશે. એવા શબ્દો હિન્દી–મરેઠી કોશમાં ઘણા છે પણ મેં ચાલુ ભાષામાં વપરાતામાંના મુખ્ય મુખ્ય અને જૂના ગ્રન્થમાં વપરાયલામાંના મુખ્ય મુખ્ય રાખ્યાછે, તેમ ક્રિયાભેદનાં કેટલાંક રૂપાન્તર જે બહુવ્યાપક અથવા મૂળક્રિયાથી વિશેષ અર્થમાં વપરાતાં જાણ્યાં તે પણ રાખ્યાં છે.* હજાર ઉપરની સઙ્ખ્યાવાળા શબ્દ, અ, ક, પ, મ, વ, સ એથી અને પાંચસેંથી વધારેની સઙ્ખ્યાવાળા આ, ઉ, ખ, ગ, ચ, જ, ત દ, ન, બ, ભ, ર, લ, હ એથી આરમ્ભાતા છે.

(અ) સઙ્ગ્રહમાં સાવ સંસ્કૃત તથા સ્વલ્પરૂપાન્તરવાળા † એવા શબ્દો ૫૮૩૧, અપભ્રંશ તથા બીજા રૂઢ ૧૭૦૬૬ અને પરભાષાના ‡ ૨૯૫૮ છે. એ ગણતરી તથા એ ઉપજાવતાં વચમાં વચમાં જે પેટાગણતરી કરેલી તે સન્ધાની સરાસરી જોતાં સેંકડે એટલે ૧૦૦ ગુજરાતી શબ્દોમાં ૨૩ સંસ્કૃત, ૬૬ અપભ્રંશ ને ૧૧ પરભાષાના આવેછે.

(ઈ) સંસ્કૃત કોશમાં ને બીજા પ્રાકૃત કોશમાં પુરાણોક્ત જનબોધક તથા સ્થળબોધક શબ્દો હોયછે પણ આ સઙ્ગ્રહમાં વિશેષનામવાચક શબ્દો સમૂળગા મેં લીધાજ નથી; પ્રાણીવર્ગ તથા વનસ્પતિવર્ગ માયના શબ્દો છેકજ ઓછા આવ્યાછે; શાસ્ત્રકળાવિષયના પણ બહુ ઓછા છે; તોપણ સામાન્યલોકવ્યવહારમાં વપરાતા ને ખેતીખેડુતના સમ્બન્ધમાં આવતા શબ્દોનું આ સઙ્ગ્રહમાં વિશેષે મોટું ભરણું છે–જૂના પુસ્તકોમાંના શબ્દો ઘણાખરા આવેલા છે. દેશગામજાતિપરત્વે ત્યાંજ ને તેમાંજ વપરાતા વિશેષ શબ્દોને માટે કહિં કહિં જણાવ્યું છે પણ એ ભેદ માનવો ઉચિત નથી એમ વિચારી સર્વત્ર તેમ દેખડાવ્યું નથી. ગમેતેના ને ગમેત્યાંના પણ ગુજરાતી શબ્દ યોગ્ય જાણ્યા તેને દાખલ કરચાછે. છેકજ ગામડિયા ને છેકજ વિકૃત થયલા શબ્દો આ સઙ્ગ્રહમાં માત્ર વાનગીદાખલ કોઈ કોઈજ લીધા છે. સંસ્કૃત શબ્દોનું ભરણું પણ વર્તમાન કાળમાં વપરાતા ને ભૂતમાં વપરાયલા એવાજ શબ્દોનું છે ને સાધિત શબ્દ જેટલા બહુ વ્યાપક જણાયા તેટલાજ રાખ્યા છે; તેમ અપભ્રંશ ગુજરાતી શબ્દોમાં ક્રિયાપદનાં રૂપભેદ, વિભક્તિનાં રૂપભેદ અને સાધિત શબ્દ એ સઉ બહુ વાપરમાં છતે ઘણાકને ટાળી યોગ્ય જણાયા તેજ રાખી સિદ્ધરૂપે વપરાતા શબ્દનું વિશેષ ભરણું કરચું છે. ફારસી આરબી અઙ્ગ્રેજી શબ્દ પણ જે બહુજ વપરાતા તેજ રાખ્યાછે.

૨. સમ્પ્રસારણ શબ્દ (વિશેષ અર્થમાં) સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં ઈ ને ય, ઉ ને વ, ઋ ને ર, લૃ ને લ એ વર્ણો જે પરસ્પર એક બીજાની વતીના વપરાય તેને માટે છે. વળી ર ને લ, જ ને ય, બ ને વ, શ ને સ, મ ને ન, એનો એકમેકની વતી ઉપયોગ કરવાની છૂટ છે; તેમ વળી છેલ્લું વિસર્ગ કદાપી ન લખ્યું તો ચાલે–એને પણ (સામાન્ય અર્થમાં) સમ્પ્રસારણ કહીયે તો તે ખોટું નથી.' એ પ્રકાર કેટલાક ગુજરાતી વર્ણોમાં પણ પરસ્પર જોવામાં આવેછે, આ § રીતેઃ–

---

* રૂપાન્તર શબ્દો પ્રત્યેક ભાષામાં હોયછે. પૂર્ણ સંસ્કાર પામેલી એવી જે સંસ્કૃતભાષા તેમાં પણ ઘણા છે ને રૂપમાં થોડોકજ અન્તર એવા કેટલાક ધાતુઓ પણ છે તો પ્રાકૃત ભાષાના કોશમાં રૂપાન્તરો શા માટે ન આવવાં જોઈએ ? ભાષામાં જેટલા શબ્દ, રૂપાન્તર પામેલા જાણ્યામાં આવે તેટલા બધાએ ગામગામના ને જાતજાતના કોઈ પણ ભાષાના પ્રથમ કોશમાં અવશ્ય રાખવા, પછી નવી નવી આવૃત્તિમાં થોડે થોડે ઘટાડો કરચાં કરવો એવો મારો વિચાર છે ને તે પ્રમાણે મેં પૂર્વે છપાયલા અઙ્કોમાં શબ્દો રાખ્યા હતા, પણ ગ્રન્થનો અતિ વિસ્તાર થવાને લીધે ઘણાક કાઢીનાખી થોડાએક આ ગ્રન્થમાં રાખ્યા છે.

† એ વિષે 'લેખન શુદ્ધિ' પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવશે.

‡ ફારસી આરબી અઙ્ગરેજી હિન્દી મરેઠી ઈ૦ શબ્દ અને એ જાતના શબ્દ સંસ્કૃત–ગુજરાતી શબ્દસાથે અખણ્ડ અથવા પ્રત્યયરૂપે સંયુક્ત થયા હોય તે સઉ પરભાષાના જાણવા. સો ગુજરાતી શબ્દે ૧૧ પરભાષાના લઈએ તો ૮ ફારસી આરબી, ૧ અઙ્ગરેજી ને ૨ હિન્દી મરેઠી તથા બીજી કોઈના આવે.

§ જે બે વર્ણનો પરસ્પર સમ્બન્ધ એકવાર દેખાડ્યો છે તે બીજીવાર ક્રમાન્તરપરત્વે દેખાડ્યો નથી; તેમ કીઆ વર્ણનો પ્રચાર ભાષાના શબ્દોમાં વિશેષે છે તે અમણાં નક્કી કરી દેખડાવી શકાય તેમ નથી.

અ અને આ; ઈ; ઉ; એ; ઓ; ઔ; વ; હ.=અટોપવું–આટોપવું; શકોરું–શિકોરું; અપાસરું–ઉપાસરું, અડબફ્રગ–ઉડબફ્રગ; અકેક–એકેક; અચમ્બો–ઓચમ્બો; કવચ–કૌવચ, કુંઅર–કુંવર; અઘોક–હગોક, અગ્રામ–હુજમ.

આ અને ઉ; એ; ઐ; ઓ.=ફાટફુટ–ફુટાફુટ, કાંગરો–કુંગરો; આમ–એમ, ધરાણે–ધરેણે; ત્રિપાયો–ત્રિપૈયો; ખરાખર–ખરોખર.

ઈ અને ઉ; એ; ઐ, ઓ; ય; ળી.=કામઠી–કામઠું; ઈ–એ, ઈકોતેર–એકોતેર; છીએ–છૈયે, જઈ–જૈં, પઈડું–પૈડું; વારી–વારો; આદિ–આદ્ય, રાઈતું–રાયતું; કેશવાઈ–કેશવાળી.

ઉ અને ઓ; ઔ; વ અથવા અવ.=અતુલ–અતોલ; કુવત–કૌવત; ઉઠવું–વુઠવું (વરસાદે); કુણ–કવણ.

એ અને ઐ; ઓ; અય; ઈય; ય; વ.=ચેતન–ચૈતન; ખરેખર–ખરોખર, ભમ્ભેરવું–ભમ્ભોરવું; સમે–સમય, ઉદે–ઉદય; એળ–ઇયળ; ઘાએલ–ઘાયલ; ધુએડ–ધુવડ.

ઓ અને ઔ; અય; આવ.=કોતુક–કૌતુક; છુપો–છુપય; ઢોળો–ઢોળાવ.

ક અને ખ; ગ; ચ; ટ; ડ; પ; લ; વ; સ.=કબુતર–ખબુતર, કુરબાન ખુરબાન; કાક–કાગ, ઉપલક–ઉપલગ; કાંકીડો–કાચણરડો, કેમ (ચ્યમ); કોપરું–ટોપરું; કકડો–કડકો; હુક–હુપ; કીકો–કીલો; નાળકું–નાળવું; ઓસીકું–ઓસીસું.

ખ અને ષ; સ; ક્ષ.=આખાડ–આષાઢ; ઓખડ–ઓસડ; અખેર–અક્ષર, ખણિક–ક્ષણિક.

ગ અને ઘ; જ; ન; ય.=સગળું–સઘળું; ગિંગોડું–જિંગોડું; ખાંગું–ખાનું; સાગર–સાયર, નગરી–નયરી.

ઘ અને ઝ; ત; હ.=ઘી–ઝી, ઘિમેલ–ઝિમેલ; અઘાત–અતાગ; મેઘ–મેહ.

ચ અને જ; ડ; ત.=ખિચગાલ્લું–ખિજગાલ્લું; ચગળવું–ડગળવું; પોચવું–પોતવું.

છ અને જ; ત; સ.=છોછ–છોજ–છોત; આછોપાલવ–આસોપાલવ, છેલાની–સેલાની.

જ અને ઝ; દ; ન; ય; સ=ઉજવવું–ઉઝવવું; ખિજમત–ખિદમત; પાંજર–પાદર; ભિજવું–ભિનવું; જજમાન–યજમાન; ખરજવું–ખરસવું.

ઝ અને મ.=ઝગઝગ–ઝગમગ.

ટ અને ઠ; ડ; ત; સ; ળ.=કળોટી–કસોઠી; ટગુમગુ–ડગુમગુ, ઓટકાર–ઓડકાર; ટપલું–તપલું; ભુરાટ–ભુરાસ; ચાકટ–ચાકુળ.

ઠ અને ઢ; થ; લ; સ.=અઠેલવું–અઢેલવું; ઠિગડું–થિગડું; ઠોળિયાં–લોળિયાં; ગાંઠડી–ગાંસડી.

ડ અને ઢ; ણ; દ; બ; ય; ર; લ; વ; ળ.=ઘડ–ગઢ; સાંડસી–સાણસી; ડંશ–દંશ; ડીબો–બીબો; હેડું–હેયું; કડચલી–કરચલી; પાટડી–પાટલી, નાગડું–નાગલું; જગાડવું–જગાવવું, લગાડવું–લગાવવું; ચિમડાવું–ચિમળાવું.

ઢ અને ધ.=એઢાણી–એધાણી.

ણ અને ન; ય; ર; લ.=કણુસારી–કનસારી; ચાંદણું–ચાંદયણું–રણું; ટાંકણી–ટાંકલી.

ત અને થ; દ; ધ.=ભત્તું–ભથ્થું; કુતકારો–કુદકારો, મદત–મદદ; ઘાત–ઘાઘ, માવત–માવધ.

થ અને હ.=ગલથુથી–ગલહુતી, કથવું–કહેવું–કેવું.

દ અને ધ; ન; પ; બ; લ.=ગીદ–ગીધ; પાંદડું–પાનડું, વાંદર–વાનર; દડિયો–પડિયો; દૂજું–બીજું; બાદલું–બાહલું.

ન અને મ; ર; લ.=ધનઘોર–ઘમઘોર; પન્નાળ–પરનાળ; બદનામ–બદલામ, નીલું–લીલું, નાખવું–લાખવું.

પ અને ફ; બ; વ; સ.=કપરું–કફરું; જવાપ–જવાબ, ગપાગપ–ગબાગબ; તાપ–તાવ, દીપાળી–દીવાળી; પૈંથી–સેંથી.

બ અને ભ; મ; વ.=ઉબેળવું–ઉભેળવું; ઉબડિયું–ઉમડિયું; જબાપ–જવાબ.

ભ અને મ; વ; હ.=સાંભે–સાંમે; ગર્દભ–ગર્ધવ; શોભવું–સોહવું.

મ અને ં; ર; વ.=ખમચાવું–ખંચાવું; ધીમું–ધીરું; દ્વિમેઠી–દ્વિવેઠી.

ય અને ઈય; ર; વ.=આદી–ઈયાદી; કોરડો–કોરડો; ઘાય–ઘાવ, રાય–રાવ.

ર અને લ; વ; ળ.=બરગલી–બલગરી, પ્રારબ્ધ–પ્રાલબ્ધ; રેંગણ–વેંગણ, પતરાળી–પતવાળી; ખરાવાડ–ખળાવાડ.

લ અને સ; ળ.=ખિલકોડી–ખિસકોલી; કલિંગડું–કાળિંગડું.

વ અને હ.=બાવલું–બાહુલું.

સ અને શ; ળ.=સૈકો–શૈકો; નિકસવું–નિકળવું.

૩. ઉચ્ચારણ ગુજરાતી વર્ણોનું મૂળ સંસ્કૃત વર્ણોના જેવુંજ થાય છે, પણ ભાષાની ઘટનાપરત્વે, ભૂમિપ્રદેશ તથા લોકજાતિપરત્વે અને લોકમાં વિદ્યાભ્યાસ ઓછો તેથી કેટલોએક અન્તર પડ્યોછે. ઘણોક અન્તર તો વિદ્યાના સામાન્યપ્રસારથી ટળીજશે પણ ભાષાના બન્ધારણપરત્વે જે ઉચ્ચારણ સંસ્કૃતથી જૂદાં પડેછે તેસમ્બન્ધી વિશેષ જાણવા જેવું આ છેઃ–

(અ) શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દોમાં અનુસ્વારનાં ઉચ્ચારણ બે પ્રકારનાં છે–એક શુદ્ધ અનુસ્વારનું પોતાનુંજ અને બીજું પાસેનો અક્ષર જે સ્થાનથી બોલાતો હોય તેના સરખું છે. અપભ્રંશ શબ્દોમાં અનુસ્વારનું જે ઉચ્ચારણ છે તે પેલા પ્રકારના સંસ્કૃત ઉચ્ચારણના કરતાં કાંઈક ચપટી ને આછી ધ્વનિ કરેછે–આંક, ઈંટ, ઊંટ, એંટ, કરવું ઈ૦. ક્રિયાપદના વું માંના અનુસ્વારનું ઉચ્ચારણ અમદાવાદ તરફના કેટલાક લોક કરતાજ નથી, ને સુરતના બહુ તીણાં કરે છે પણ એથી કંઈએક ઘોરકરતી ધ્વનિનું (ઉત્તરગુજરાતમાં ગગણતું થાયછે તેવું નહિ) થવું જોઈએ એમ હું સમજુંછુઉં.

(ઈ) પ્રત્યેક શબ્દમાંના ક્રમે બીજા એવા અકારાન્ત અક્ષરનું ઉચ્ચારણ વ્યઞ્જનનાં ઉચ્ચારણથી વધારે ને સ્વરના ઉચ્ચારણથી ઓછું કરવામાં આવેછે–હ્રસ્વ સ્વરની એક માત્રા ને વ્યઞ્જનની અડધી માત્ર ગણાય છે તો ઉપર કહેલા અક્ષરની પોણી માત્રા જાણવી—આવ, બેસ, કુત્તરો, ભુસકો, ગોરસિયું, અકળાવું ઈ૦. કરચો, ભણ્યો, જમ્યો ઈ૦ શબ્દોમાં ર, ણ, મ, એનું ઉચ્ચારણ વ્યઞ્જનથી વિશેષ માત્રાનું છે–જૂના પુસ્તકોમાં કરએો, ભણએો, ભમએો એમ શબ્દ લખેલાછે. કેટલાક લોક આવ્ય, રમ્ય, કરચ, બેશ્ય, ઈ૦માં પેલા અક્ષરો ઉપર વિશેષ ભાર મૂકી હ્રસ્વના દીર્ઘ ને દીર્ઘના પ્લુત સ્વર બોલેછે.

(ઉ) ડ નું ઉચ્ચારણ એક તો સંસ્કૃત શબ્દોમાં છે તેવુંજ છે ને બીજું પૂર્વવર્ણના સમ્બન્ધમાં લગારેક પોળું લીસું એવું છે. શબ્દને આરમ્ભે ડનું જે ઉચ્ચારણ છે તે શુદ્ધ સંસ્કૃત છે ને શબ્દની વચમાં તથા અન્તે જે છે તે શુદ્ધ પ્રાકૃત છે. એ પ્રાકૃત ઉચ્ચારણ અડવું, ચડવું, ચૂડકણું, બડબડવું, ઝાડ, કૂડા, ઝર્ડાં; વડું, હરડે, પડો ઈ૦ માં છે.

(ઋ) હનું ઉચ્ચારણ બે પ્રકારનું છે–એક તો સંસ્કૃતમાં છે તેજ, અને બીજું પૂર્વ વર્ણમાં ભળાયલું એવું છે. એ બીજા પ્રકારના ઉચ્ચારણમાં પૂર્ણ હકારના $\frac{૧}{૪}$ જેટલું ઉચ્ચારણ પૂર્વ વર્ણના $\frac{૩}{૪}$ જેટલાં ઉચ્ચારણમાં મળેલું છે જેમકે ઝાલતું, આરો, ઉનાળો, એસી, આણ, કેવું, રેવું ઈ૦. એ ઉચ્ચારણ વ્યઞ્જન હ થી કંઈક ઓછું છે. એ ઉચ્ચારણ પાસેના ડ વર્ણના સમ્બન્ધમાં આવેછે ત્યારે તેને દેખાડવાને ઢ નો ઉચ્ચાર પણ કેટલાક જણ કરેછે જેમકે લડાઈ–લઢાઈ, ઓડણી–ઓઢણી ઈ૦ પણ એ વિષે વળી પાછું લેખનશુદ્ધિ પ્રકરણમાં લખવામાં આવશે.*

(ક) ળ એ વર્ણ મૂર્દ્ધાસ્થાની એટલે ઋ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ર, ષ, એ વર્ણોની જાતનો છે તથાપિ તે બીજા બધાથી જૂદો પડેછે. એ સંસ્કૃતમાં નથી–વેદની ભાષા જેને મૂળસંસ્કૃત કહિયે તેમાં છે. જેમ હમણા લખાયછે તેમ જૂના ગુજરાતી પુસ્તકોમાં ળ લખાયલો જોવામાં નથી, સર્વત્ર લજ લખાયલો છે. તોપણ લ ઉપરથી લ અથવા ળ નું ઉચ્ચારણ લોક સહજ જૂદુંજ કરતા એમ કેટલાએક જીવતા વૃદ્ધના બોલવાથી સમજાયછે.

(ખ) એ કારાન્તથી તથા એકારાન્ત વર્ણથી તેમ ઓકારથી ને ઓકારાન્ત વર્ણથી આરમ્ભાતા શબ્દમાંના કેટલાકના ઉચ્ચાર એ-ઓ પરત્વે કાંઈએક ચમ્પાયલા પોળા જેવા થાયછે. આ કોશમાં એના સઘળા શબ્દની સઙ્ખ્યાનો આઠમો ભાગ પોળા એનો છે ને પોળા એની સઙ્ખ્યાનો ચોથો ભાગ ફારસી આદિ પરભાષાના શબ્દોનો છે; તેમ ઓના શબ્દનો સાતમો ભાગ પોળા ઓનો છે ને પોળા ઓના ચૌદમા

---

* હ નું ઉચ્ચારણ એક વળી બીજા પ્રકારનું આવી રીતનું છે કે શ–સ ને બદલે હ નું જરાક ઉચ્ચારણ થતાંમાંજ તત્કાળ વર્ણમાંનો સ્વર પોળો થઈ રહેછે. શું નું હું, સુપડુંનું હુપડું, સારુંનું હારું ઈ૦ (એ ઉચ્ચારણ ઘણાખરા ગ્રામવાસી ને કેટલાક નગરવાસી જન પણ કરેછે). સુરત ભરૂચના સ, અમદાવાદ તરફના શ, ને કાઠિયાવાડ તરફના શ–ષ વિશેષ વાપરેછે.

ભાગ જેટલા પરભાષાના શબ્દો છે. એઉપરથી સ્પષ્ટ જણાયછે કે પો઼ળા **એ–ઓ** ના ખરેખરા ગુજરાતી શબ્દો (પરભાષાના ને બીજા સંયુક્ત વર્જે કરતાં) ઘણાજ થોડા છે. એ શબ્દોમાના કેટલાકનાં પૂર્વ કાળનાં રૂપાન્તરોમાં **હ** વર્ણ જૂદો લખેલોછે તે કાઢી નાખતાં **ઓ** પો઼ળો બોલાયોછે એમ જણાવ છે. પો઼ળા ઉચ્ચારણનું બીજું કારણ વધારે સરળતાનું પણ છે. એ ઉચ્ચારણ ફારસી આરબી ઉચ્ચારણને કંઈક મળતું લાગેછે પણ વસ્તુત: જૂદુંજ છે.* એ શબ્દો ઘણાખરા આ છે:—

એ઼ડ, એદી, એમ, એરુ, એ઼વા, એળ; કેડ, કેડિયું, કેણીગમ, કેમ, કેર, કેરડો, કેરબો, કેરાં, કેરી; ખે, ખેન, ખેળ; ગેબી, ગેલ; ઘેન, ઘેર, ઘેરું, ઘેલું; ચેણ, ચે઼, ચે઼ન, ચેળ; છે; જેજેવન્તી, જેણીગમ, જેમ; ઝેર; ટે઼લ; ઢેલ; તેમ; દેણ; ધેણ, ધેન; નેણ, નેમ, ને઼મી, નેળ; પેજણ, પેડું, પેઠે, પેંડો, પેણી, પેણ્ડો, પેદ, પેર, પેસવું, પે઼લ; ફેણ, ફેલ, ફેલવું, ફેસલો; બે, બેચારેક, બેઠક, બેલ, બેસવું, બે઼ન, બે઼રું; ભે, ભેણું, ભેરવ, ભેરો; મેડક, મેઢો, મેદી, મેદો, મેના, મેમાન, મેર, મેલ, મેળે; રેણ, રેણું; લે઼, લે઼કો, લેણ, લે઼ર, લે઼લીન, લેલો, લે઼વું; વે, વેણ, વેણા, વેણી, વેણું, વેર, વેરાગ, વેરાડી, વેરે; શેણ; સેણ, સેણિયું, સેલ, સે઼જ, સે઼વું, શેહેર, હેડ, હેવા; ઈ૦.

ઓખર, ઓખાંગવું, ઓગણાં, ઓગલો, ઓગળવું, ઓગાળ, ઓચર, ઓચરવું, ઓચિન્તું, ઓચ્છવ, ઓછાડ, ઓઝટ, ઓઝલ, ઓઠું, ઓડાવું, ઓતલવું, ઓથાર, ઓધાન, ઓધાર, ઓર, ઓરતો, ઓરમાઈ, ઓરિયો, ઓલ, ઓલિયું, ઓશફકાવું, ઓશિફ્ફળ, ઓસરવું; કોઅલ, કોઅલો, કોગળિયું, કોગળો, કોચલું, કોઠ, કોઠું, કોડાં, કો઼ડિયું, કોડી, કોણ, કોદાળી, કોદાળો, કોદી, કોદું, કોલસો, કોલો, કોષ્ટક, કોસણવું, કોસર, કોસલું, કોળ, કોળિયો, કોળો; ખોતરું, ખોરું, ખોળ, ખોળો; ગોખલો, ગોજું, ગોઠો, ગોડ, ગોણણી, ગોતર, ગોતું, ગોર, ગોરવ, ગોળ, ગોળિયો; ઘોણ, ઘોણિયું; ચોક, ચોકઠું, ચોકડી, ચોકડું, ચોકવું, ચોકસ, ચોકી, ચોકો, ચોખણ્ડું, ચોખાની, ચોખુંટ, ચોખુણ, ચોગડો, ચોગમ, ચોઘડિયું, ચોડ, ચોડવવું, ચોડાણ, ચોડું, ચોડો, ચોતરફ, ચોતરીસ, ચોતરો, ચોતાર, ચોતાલ, ચોથ, ચોથું, ચોધરી, ચોધારું, ચોપ, ચોપગું, ચોપડી, ચોપડો, ચોપદાર, ચોપાઈ, ચોપાનિયું, ચોપાસ, ચોપાળો, ચોફાળ, ચોમાસું, ચોમેર, ચોરસ, ચોરસું, ચોરો, ચોર્યાસી, ચોલાઈ, ચોવડું, ચોવાટે, ચોવાડો, ચોવીસ, ચો઼સેઠ, ચોસર, ચોસલું, ચોળી; છો, છોડ, છોતરું, છોલ, છોલાં, છોળ; જોળ; ઝોડ; ટોળ, ટોળી; ઠોર, ઠોલિયું; ડોળ; ઢોલ; તો, તોકે, તોપણ, તોર, તોરડી; દોફગાઈ, દોડ, દોલો; ધોઓ, ધોતાળ, ધોરિયો, ધોલ, ધોળ, ધોળવું, ધોળું; નોખું, નોધ, નોધારું, નોબત, નોમ, નો઼ય (ન હોય), નો઼ર, નો઼રતું, નોળિયો; પો, પોણ, પોણિસો, પોણોસો, પોણું, પોબાર, પોર, પોશ, પોળ, પોળિયો, પો઼ળું; ફોત, ફોતરું, ફોમ, ફોર, ફોરાં; બોરું; ભો; મોખરે, મોગ, મોઘવારી, મોઘું, મોઠી, મોડા, મોકું, મો઼કું, મોણ, મોણેમોણે, મોર, મોવાળો, મોસાળ, મોળ, મોળવું, મોળિયું, મોળી, મોળું, મો઼ળે; રો઼ણ; લોડી, લોણ્ડી, વો઼રતિયો, વો઼રવું; સોડ, સોડિયો, સોડે, સોત, સોદાઈ, સોયો, સો઼રવવું, સોળ; હોનાર, હોય ઈ૦.

એ સઘળામાં કેળ (વાગેથી કળ ચડવી તે), **ઓસરવું** (સફકોચાવું), **કોઠી** (કોઠનું ઝાડ), **કોળ** (નાનો કોળો), **ગોળ** (ખાવાનો), **ચોપડો** (હિસાબનો), **ચોળી** (સિંગ), **છોડ** (સુકાઈ ગયલો ગર્ભ), **ટોળી** (ટોળ–મજાક કરનાર), **મોર** (આંબાનો), **રોપ** (ભપકો), એ શબ્દો જ્યારે પોતાના બીજા અર્થમાં વપરાય છે ત્યારે પો઼ળે ઉચ્ચારે નહિ પણ મૂળ ઉચ્ચારેજ બોલાય છે. વળી **પ્રેમ** શબ્દમાંનો એ પો઼ળો નથી પણ **પ્રેમકોર**માં છે.

૧. વ્યાકરણ પ્રમાણે શબ્દભેદ પાડતાં નામાર્થબોધકશબ્દો રૂપાન્તર સહિત ૨૧૧૪૩) છે—તેમાં સિદ્ધ, પ્રત્યયસાધિત ને સંયુક્ત નામ મળીને ૧૭૩૫૦), સર્વનામ ૪૭), અને ગુણ તથા સઙ્ખ્યાવિશેષણ ૩૭૪૬) છે. અવ્યયબોધક ૧૩૩૮) છે. ક્રિયાબોધક ૨૭૮૭) તેમાં ૨૨૧૮) ક્રિયાપદ ને ૫૬૯) ધાતુસાધિત (કૃદન્ત) વિશેષણ છે. એ સઘળાની ચાળવણી કરવાને ઘણો કાળ જોઈયે તોપણ તે કરવી સુલભ શી રીતે પડે તે જાણીલેવાને ધાતુવિષે થોડુંક નક્કી કર્યુંછે :

૨૨૧૮) માંથી વર્ણરૂપાન્તરમાંના ન લેવાજેવા તે અને ક્રિયારૂપાન્તરના અને ક્રિયાને પુષ્ટિ આપનારાં તથા નામવિશેષણને ક્રિયારૂપ કરનારાં ક્રિયાપદો એ સઉ શબ્દોને ઊંચા મુકતાં ગુજરાતી ધાતુ ૧૪૦૦) સેંક થાય છે ને એમાં ઘણામાં ઘણા પચ્ચિસેક પરભાષાના † હશે. એ ધાતુઓના ત્રણ મોટા વર્ગ પડીશકેછે—જે ધાતુ, મૂળ સંકૃત ધાતુનેજ સ્વરૂપે રયા છે તે, જે ધાતુ સંસ્કૃત નામને સ્વરૂપે રયા છે તે અને જે એ બેની વિકૃતિથી થયલા છે તે. ગુજરાતી ધાતુવર્ગમાં અપભ્રંશધાતુ વર્જે કરતાં ધાતુધાતુ ને નામધાતુ ઘણાખરા આ છે :—

---

* એ ઉચ્ચારણ સુરતના નાગર બ્રાહ્મણો લેશ પણ કરતા નથી, ભાવનગર તરફના કેટલાએક, ક્વચિત કરેછે.

† અફ્રેજી એક પણ શબ્દ વું પ્રત્યયની સાથે મળીને ક્રિયાપદરૂપે ગુજરાતીમાં વપરાયો નથી.

અડ (લાગુ રે), અર્ઘ, અર્ચ, અર્પ, કથ, કુલ (ળ), કવ, કષ (સ), ખન (ણ), ખા [દ], ખેલ, ગણ, ગર્જ, ગલ (ળ), ગા, ઘુટ (ઘુંટ), ચડ (ચિડ), ચર, ચર્ચ, ચલ (ળ), ચિત (ચિંત), ચિત્ર (ચિતર), ચુટ (ચુંટ), ચુષ (સ), છેદ, જન (ણ), જપ, જમ, જલ્પ, જીવ, ઢુંઢ, તપ, તર્ક, ત્રુટ, તૂણ, ત્રુટ, દંશ, દણ્ડ, દમ, દલ (ળ), દહ, દીપ, દુઃખ (દુખ), ધણ (ધણધણ), ધમ (ધમધમ), ધૂ [ન] (ણ), ધૂપ, નાથ, પચ, પલ (ળ), પાલ (ળ), પિજ (પિંજ), પિટ, પિષ (સ), પી, પીડ, પૂજ, પૃણ, પૂર, ફલ (ળ), ફુલ્લ (લ), ફેલ, બદ, ભજ, ભણ, ભષ (સ), ભાજ, ભાસ, ભ્રમ (ભમ), મથ, મા, માન, મિલ (મળ), મુડ, મૂત્ર, યજ, યાચ, રક્ષ, રચ, રઞ્જ, રટ, રમ, રસ, રાજ, રુચ, લક્ષ, લલ (ળ) લસ, લાજ, લાભ, લિખ (લખ), લિપ, લુટ–લુંટ, લેટ, લેપ, લોટ, લોપ, વટ (વિંટ), વદ, વન (ણ), વર, વર્ણ, વર્ષ (વરસ), વલ (ળ), વસ, વાઞ્છ (વાઞ્છ), વાસ, વિજ, વિદ (ત), વીજ, (વિંજ), વ્રજ, શાક, શામ, શેવ (સેવ), શ્રમ, સર, સૃજ, હઠ, હન (ણ), હલ (ળ), હસ, હિડ (હિંડ), હિલ ઈ૦.

અઙ્ગાર, અનુભવ, અનુસર [ણ], અન્તર (આ), અલ્પ (આં), અવગાહ, અવતર [ણ], અવધાર [ણ], અવલોક [ન], આકર્ષ [ણ], આચર [ણ], આદર, આનન્દ, આરમ્ભ, આરાધ [ન], આરોપ, આલાપ, આલોચ [ન], આવર [ણ], આશ્વાસ, ઉચ્ચાર, ઉચ્છેદ, ઉદ્ધર [ણ], ઉપાસ [ન], ઉલ્લઙ્ઘ [ન], ઉલ્લાસ, ઉલ્લેખ, કર [ણ], કલ્પ, કષ્ટ [આ], ખણ્ડ [ન], ગન્ધ (ન્ધા), ગ્રાસ, ઘોર, જન્મ, જિત, તન્ત્ર, તર [ણ], તપ [ણ], તસ્કર, તાડ [ન], તાપ, તુચ્છકાર, તોલ [ન], ત્રાસ, દર્શ [ન], ધર [ણ], નિકન્દ [ન], નિવાર [ણ], નિ [:] સર [ણ]–(નિસર), નિસ્તર [ણ], પરિભવ, પ્રણામ (પ્રણમ), પ્રતિબોધ, પ્રમાણ, પ્રવર્ત્ત [ન], પ્રસર [ણ], પ્રકાશ, પ્રચાર, પ્રસર [ણ] (પસર), પ્રાર્થ, પ્રાશ [ન], પ્રેર [ણ], ફુત્કાર, બોધ, ભર [ણ], ભાવ, મણ્ડ [ન], માર, મેલ (ળ) [ન], મોદ, મોહ [ન], યોજ [ન], રઙ્ગ, રોપ [ણ], લુબ્ધ (આ), લોપ [ન], લોભ, વર્જ [ન], વન્દ [ન], વાચ [ન] (વાંચ), વાર [ણ], વિક્રસ [ન], વિકાસ, વિચર [ણ], વિચાર, વિરાજ, વિસ્તાર, વધ, વ્યાપ [ન], શૃઙ્ગાર, શોધ [ન], શોષ [ણ], સંહાર, સઙ્કોચ, સઞ્ચ [યનમ્], સમ્પાદ [ન], સ્મર [ણ], સમર્પ [ણ], સાધ [ન], સ્તવ, સ્ફુર [ણ], સ્વીકાર, હર, હોમ, ઈ૦.

ત્રીજા વર્ગના એટલે અપભ્રંશ ધાતુઓમાં કેટલાએક, ઉપસર્ગ–ગુણ–વૃદ્ધિ–વર્ણવિકાર પામેલા મૂળ ધાતુને રૂપે છે, કેટલાએક નામ–કૃદન્તનાં થોડી અથવા ઘણી વિકૃતિ થયલી એવે રૂપે છે અને કેટલાએક ઠામઠામના લોકના ઉચ્ચારણથી ઘડાયલાં એવે રૂપે છે. એ ત્રણ ઉપવર્ગમાંના નીચે લખેલા ધાતુ (અને થોડાક બીજા હશે), બીજા ધાતુઓ સાથે જોડાઈ મુખ્ય ક્રિયાને પૂર્ણ તથા પુષ્ટ કરેછે અથવા નામવિશેષણ સાથે જોડાઈ એના અર્થને ક્રિયામાં ઉતારે છે અથવા લક્ષણાવાળા નવા અર્થને સૂચવેછે :

આપ, આવ, ઊઠ, ઉતર, કર, ફાડ, કાપ, કૂટ, ખા, ઘાલ, ચડ, ચાલ, ચુક, છૂટ, છાંડ, જા, જો, થા, દે, નાખ, નિકળ, પડ, ફર, ફુટ, બાંધ, બેસ, ભર, ભાંગ, મર, માર, મૂક, રાખ, રે, લાગ, લાવ, લે, વળ.*

૨. લેખનશુદ્ધિ વિષે જયારથી મેં ગ્રન્થ લખવા માડચા ત્યારથીજ બોલવું તેવુંજ લખવું એજ વિચારને મૂળ ધોરણ માનતો આવ્યો છઉં. બે ત્રણવાર નિયમો પણ બાંધ્યા હતા પણ તેપ્રમાણે સર્વત્ર વર્ત્તવા વિષે મેં સ્પૃહા રાખી નથી † ત્રણેક વર્ષ થયાં જૂનાં પુસ્તકો વાંચવામાં ને શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ શોધવામાં મેં આનન્દ માન્યોછે તેઉપરથી પણ મારા પ્રથમ વિચારને પુષ્ટિ મળી છે, કે બોલવું તેવુંજ લખવું પછી રૂપાન્તર મૂળને મળતું આવતું હોય કે ન હોય. જે ભાષા પૂર્ણ સંસ્કારી થઈ હોય ને પછી વિકૃતિને પામી હોય ને એને પાછી સ્વચ્છ કરવી હોય તો વિકૃત રૂપાન્તર તથા વિકૃત ઉચ્ચારણ એ બન્નેને મૂળસ્વરૂપઉપર લક્ષ રાખતાં રેઈ થોડે થોડે ફેરવ્યાં કરવાં. પણ જે ભાષા નવી વ્યવહારમાં આવ્યા પછી એકકો વાર પૂરેપુરો સંસ્કાર પામી નથી પણ પામવાને પાત્ર થતી જાયછે તે ભાષાને શુદ્ધ સુન્દર કરવામાં મૂળના સમ્બન્ધનો વિચાર કરવો અવશ્ય નથી. ગુજરાતી ભાષાના શબ્દોનાં કાળકાળનાં

---

* એ ધાતુઓને આ કોશમાં એ ધાતુના ક્રિયાપદમાંના કેટલાકના અર્થપ્રકરણમાં ને એ ક્રિયાપદો જે શબ્દોસાથે જોડાયછે તે શબ્દોના અર્થપ્રકરણમાં યથાસ્થિત યોજી દેખાડચા છે.

† જ્યાંસુધી પરસ્પર સઙ્ગતિવ્યવહાર વધ્યો નથી, ઘણા ગ્રન્થકારો થયા નથી, અનેક કોશગ્રન્થ થયા નથી–જ્યાંસુધી પ્રદેશપ્રદેશની ભાષા સમ્મિશ્રણે એકરૂપ થઈ નથી ત્યાંસુધી લેખનશુદ્ધિવિષે અવિચળ નિયમ બન્ધાવા દુર્લભ છે. અમણાં નિયમ બાંધવા તે માત્ર એવિષે લક્ષ તથા ચર્ચા કરાવવાને અને નિશાળમાં ભણનારા યથેચ્છ વર્ત્તે તેને અટકાવવાને માટે છે.

રૂપાન્તર જોવાથી સ્પષ્ટ જણાયછે કે ભાષા ઉત્તરોત્તર સુધરતી આવીછે. અમણાની ભાષામાં કેટલાક શબ્દ એવા છે કે જે પોતાની છેલ્લી ને ઉત્તમ સ્થિતિમાં આવી રયા છે, અને કેટલાએક રૂડો સંસ્કાર પામતા જાયછે *—જુઓ.

અચરિજ, અચરજ, આશ્રજ, અચરત.
અઢી, હડી, અડી. વરાઢા, વઢવાઢિયા, વડવાડિયા, વઢકણા, વડકણા. ડુઢ, ડોઢ, દોઢ, દોહોડ, દહોડ, દોડ. ગરઠું, ઘરડું.
અણ, વણ, વના, વિના. અણુઅણ, અણવણ, અડવાણું, અડવું.
અનઈ, અને, ને.
અશું-સું, એસું, એહવું, એહેવું, એવું. કીસું, કેસું, કેવું. જઈસું, જસું, જેવું.
અહીકણ, અહીં કને.
ઈક, એક. ઈમ, એમ. કિમ, ક્યમ, કેમ. જિમિ, જિમ, જેમ. કીજીઈ, કીજીએ. ઈતરઈ, એતલે, એટલે. જીવારે, જેવારે. જારે, જ્યારે. મઈં, મે, મેં.
ઈહાં, અહીં, અહિયાં. કિહાં, ક્યાં. ત્રિણિ, ત્રણ. તિણિ, તેણે. કરઈ, કરે. રમઈ, રમે. કિણ, કિણિ, કુણી, કોણ. કેઈ, કઈ. છિઈ, છઈ, છે.
ઉતરડવું, ઉત્રેડવું, ઉતરેડવું, ઉતડવું, ઉતેડવું. ત્રચોડવું, ત્રછોડવું, તરછોડવું, તછોડવું.
ઉતરણિયો, ઉરણિયો, ઓરણીઓ, અરૂણીઓ, અરૂણી, અત્રવણી.
ઉલ્હાદ, ઓહોલાદ, આહ્લાદ.

એગુણી, ઓગણી, ઉગણીસ, ઓગણીસ.
કજાજ, કાજ.
કવણ, કુણ, કાણ, કોણ.
કુંઅરી, કુવરી, કુવરા, કુંવર, કુંઆરી, કુંવારી, કુમારી.
કોલિયડો, કોળિયો. રૂઅડલું, રૂયડું, રૂડેરું, રૂડું. ગિરૂઉ, ગુરુઓ, ગરઉ. [ગરવું.
ગાડરી, ગૌડિયા, ગાડરી. ગારડી.
ગોષ્ઠડી, ગોઠી. ગોઠડી. ગોઠ.
ચિહુંદિસ, ચુહુદિસ, ચિહોદિસ, ચોહોદિસ, ચોદીસ, ચોદીસ.
જગાવિયો, જગાડીઓ, જગાડ્યો.
જઈ, જો. જઈ, જદીએ, જદાદી, જેવારે, જારે, જ્યારે.
જાણીવઉ, જાણીવું, જાણવું.
જીભ્યા, જીભ.
જુંવ્વણ, જોબ્બન.
જોવો, જુઓ.
તુમ્હને, તમ્હને, તમને. તુમ્હારૂં, તમારૂં. તસ, તેનું. અસ, એનું.
તાડિ, ટાઢ, ટાહાડ, ટાડ.
તુહું, તું-તુને, તને, તને. તેહનઉ, તેહેનો, તેનો.
દામિણું, દામણું, દયામણું.
દિઠ્ઠી. દીઠી. પઈઠી, પેઠી.
દુહવું (દુહઈ), દુહવું, દુભવું. દુહવણ, દુભવણ, દુભણ.

દુહિલ્લું, દોહિલું, દોહેલું, દોયલું.
દેસોટો, દેરાવટો.
દોઈ, બીજી. દુજું, બીજું.
નવિ, નવ્ય, નવ. નહીં, નહિ, નહિ.
નિઠુર, નિઠોર, નઠોર, નઠારૂં. (નકારૂં).
નુતરવું, નોતરવું, નોતરવું.
પૈહરણ, પેહેરણ, પેરણ.
બઈઠુ, બેઠો. બિહુ, બેહુ, બેહો, બેઉ, બેઓ, બન્ને.
મણહ, મનખ્ખ, મનીસ, મનુસ, મનુષ્ય, માણસ.
મુઝનિ, મુહુંને. મુને, મને, મને.
રયણ, રએણ, રયણી, રજની.
લીગાર, લીગારેક, લગરા, લગાર.
વહિલઉ, વેહલો, વેહેલો, વેલો.
વિહાણું, વાહાણું, વેહેણું, વહાણું, વાણું.
સય, સુ, શત, સો.
સવિ, સાવ, સહુ, સૌ, સઉ, સુઉ.
સીયલ, શીતળ.
સોનઉ, સુનું, સોવણ, સોવ્રણ, સુવ્રણ, સુન્નું, સોનું.
હવઈ, હવિ, હવે, અવે.
હિવડાં, હવડાં, હમણા, હવણાં, હવડે, અમણાં.
હઈયડું, હીયડું, હેડું, હઈયું-ડું, હૈયું.
હોસી, હોસે, હસે. થશે, થાશે.

ભાષા કેળવાઈને ઘટ તથા સુંદર થતીજાયછે ને તેવી તે વેલી થાય એ આપણો ઉદ્દેશ છે માટે એઉપર અને વર્ત્તમાનભાષાની સત્તા પૂર્વભાષાની સત્તા કરતાં વિશેષ પ્રબળ છે ને સહુને માન્ય છે માટે વર્ત્તમાનઉચ્ચારણ પ્રમાણેજ લખવાઉપર લક્ષ રાખેથી લેખનશુદ્ધિ પોતાનીમેળેજ યથાસ્થિત થશે. આ શબ્દરૂપાન્તર શુદ્ધ છે ને તે અશુદ્ધ છે એ કેવું યોગ્ય નથી–કાળપરત્વે ઓછું વધતું સુન્દર છે એમ ભણવું યથાર્થ છે.

આ કોશનેમાટે નક્કી કરેલા સામાન્ય નિયમ નીચે પ્રમાણે છે :—

પરભાષાના શબ્દને મૂળનાંજ ઉચ્ચારણપ્રમાણે નહિ પણ મૂળનાં ઉચ્ચારણને અનુસરતાં રૂઈ લોકમાં† જે ઉચ્ચારણ રૂડું મનાય તેનું વિવેચન કરીને લખવા–જુઓ :

* આ કોશના પ્રત્યેક ગુજરાતી શબ્દનાં કાળાન્તરપરત્વે પ્રથમથી તે આજપર્યન્ત જે જે રૂપાન્તર થયાંછે તે સર્વેને નિયમમાં દેખાડવાના હેતુથી જૂદાં પડાવ્યાં છે પણ તેને વર્ણાનુક્રમ પ્રમાણે ગોઠવતાં બહુ વિલમ્બ થવા લાગ્યો તેથી તે અહીં મૂકીશકાયાં નથી.

† સ્થળજાતિપ્રમાણે ભિન્નપણું છે ત્યારે કીઉં ઉચ્ચારણ તે સહુનું કેવાય? ઉત્તમ મધ્યમ કનિષ્ઠ એ પ્રમાણે લોકની સ્થિતિ કેવાયછે ને મનાયછે તો એ ક્રમપ્રમાણે તે તે વર્ગના લોકનું સર્વસ્વ સમજવું ને એટલે તેઓની ભાષા પણ સમજવી. વળી પ્રત્યેક કાળની ભાષા તે તે કાળના ગ્રન્થકારો પોતપોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે સુન્દર કરી દેખડાવી જાયછે ને એટલામાટે એ ગ્રન્થકારોના પુસ્તકની ભાષાની પણ ઉત્તમ મધ્યમ સ્થિતિ હોયછે. વર્ત્તમાનકાળમાં સામાન્યે વપરાતા શબ્દનું ઉચ્ચારણ જે પ્રકારે ઉપલા વર્ગના લોક કરતા હોય તેજ પ્રમાણ છે; તેમ અમુક વિષયના શબ્દને માટે તે વિષયની સાથે વિશેષ પ્રસઙ્ગ રાખનારા લોકનું ઉચ્ચારણ (પણ સામાન્ય રૂઢિમાં આવીશકે તેવી રીતનું) માન્ય કરવાજોગ છે.

અક્લ*–અકલ, અજમાસ–અજમાએશ (અઝમાએશ નહિ), આકીન–એકીન, આતશબાજી (આતસબાજી નહિ), ઇકરાર–એકરાર. ઈનસાફ (ઈં–ઇન્સાફ નહિ), ઇલમ (ઇલ્મ નહિ), ઇશક (ઇશ્ક, ઇસક, અશક, એશક નહિ), ઉમર–ઉમ્મર, ઉસ્તાદ (ઉ–વુ–ઓસતાદ નહિ), કમખરચ (કમ્ખર્ચ નહિ), કાયદો (કાએદો નહિ), ખુશબો (ખશબો, ખસબો, ખુસબો નહિ), તનદુરસ્ત (તં–તન્દુરસ્ત નહિ), દસકત (દસ્તખત નહિ), મુગલાઈ, મોગલ, યાદી (ઇઆદી નહિ), શેહેર (શહર, શહેર, સેહેર નહિ), શાહજાદો (શ–શા–સાહજાદો નહિ), (લખવાની) સાહી (શા–સહી નહિ), સાહેબ (શાહેબ, સાહિબ નહિ), હજામ (અઝામ નહિ), અઙ્ગ્રેજી–ઇઙ્ગલિશ (ઇઙ્ગરેજી નહિ), ખેતર, મરાઠી–મરેઠી ઇ૦†

સંસ્કૃતશબ્દો (અન્ત્યના અનુસ્વાર–વિસર્ગ સહિત અથવા રહિત) પોતાને શુદ્ધસ્વરૂપેજ હોવા જોઇએ ને તેમ આ કોશમાં છે; વિશેષ આ છે કે પાસેના અક્ષરને ચમ્પાઇને બોલાતાં અનુસ્વાર જેમ હિન્દી બઙ્ગાળી ભાષામાં લખાયલાં છપાયલાં પુસ્તકોમાં હોયછે તેમ વ્યઞ્જનરૂપે જોડેલાં છે. લોકને વાંચતાં અઘરૂં‡ પડશે માટે અનુસ્વારને વ્યઞ્જનરૂપે ન લખવું એનાં કરતાં, તેને તેના બીજાં ઉચ્ચારણથી જૂદું પાડી દેખાડવાને વ્યઞ્જનરૂપેજ લખવું ને અભ્યાસથી અઘરાંને સેલું કરીનાખવું એજ ઉત્તમપક્ષ છે. સંસ્કૃતનું સ્વલ્પરૂપાન્તર થયલું એવા શબ્દોમાંથી કેટલાએક મૂળસ્વરૂપેજ રાખવાજોગ છે ને કેટલાએક અપભ્રંશજાતિમાં ગણવાજોગ છે. સંસ્કૃતશબ્દમાંના એકાદા વર્ણની પાસેના વિસર્ગ જઇને, વર્ણમાં ભળેલી ઈ જઇને, એકાદો વર્ણ જઇને અથવા તેનું અઘટિતમિશ્રણ થઇને, સંયુક્ત વર્ણ છૂટાપડીજઇને, શ–ષ–સ નો ભેદ ન રઇને, લ નો ળ થઇને, વળી સંસ્કૃતશબ્દમાં એકાદો નવો વર્ણ વધીને જે ગુજરાથી શબ્દ થયા હોય તે સઉ સંસ્કૃતના સ્વલ્પરૂપાન્તર છે.

(અ) મૂળસ્વરૂપે રેવાજોગઃ દખ–દુખ (દુઃખ); અદ્યાપ, વના (અદ્યાપિ, વિના); નૂન (ન્યૂન); પ્રાક્રમ (પરાક્રમ); પરતક્ષ–પરકાશ–પરણામ–પદમ–અતરે–માતરે–ગરવ–વરણ–સરવ (પ્રત્યક્ષ–પ્રકાશ–પ્રણામ–પદ્મ–અત્ર–માત્ર–ગર્વ–વર્ણ–સર્વ); નાગપાસ, દાશી (નાગપાશ, દાસી); અળંકાર–કળત્ર (અલઙ્કાર–કલત્ર); અસ્ત્રી–અસ્લોપ (સ્ત્રી–લોપ); ઇ૦.

(ઇ) અપભ્રંશમાં ગણવાજોગ આ–અગન, અચળિત, અજીરણ, અધરમ, અમરત, કરતાર, કાળ, ગામ, તન, તરવાર, તલ, ભરમ, મગન, માગ, મારગ, લગન, વરસ, શુકન ઇ૦.

આ કોશમાં સ્વલ્પરૂપાન્તરવાળા શબ્દોનાં કેટલાંક રૂપાન્તર કાઢીનાખી કોઇ કોઇ રાખ્યાં છે. એ સ્વલ્પરૂપાન્તરના બીજા પ્રકારના કેટલાએક શબ્દો ઘણાજ વપરાતા છે તથા ભણેલા લોક વાપરેછે ને હજી પણ વાપરશે. મગન, લગન એ ઉચ્ચારણમાં જે વિશેષ અર્થરસ રયો છે તે મગ્ન, લગ્નમાં નથી રયો. તરવારને તરવારિ અને તલને તિલ એમ બોલવાનો સંભવ ઓછો છે ને એ કારણોઉપરથી એ શબ્દો સંસ્કૃતના સ્વલ્પરૂપાન્તર છતે અપભ્રંશજાતિના શબ્દમાં ગણ્યાછે.

અપભ્રંશ શબ્દજાતિમાં (એકથી વધારે રૂપાન્તરો વર્જ કરતાં) કેટલાએક શબ્દ સામાન્યવ્યવહારના છે અને કેટલાએક સ્થળ તથા જનવર્ગ પરત્વે જૂદા જૂદા છે. એ સામાન્ય તથા વિશેષ શબ્દો કોશમાં હોવા જોઇએ પણ એ શબ્દોનાં રૂપાન્તરમાંથી કીઆં લેવાં ને કીઆં વરજવાં તે સમ્બન્ધી જ્ઞાન પામવાને સર્વ રૂપાન્તરોનું એકવારકી પણ પ્રત્યક્ષ દર્શન હોવું અવશ્ય છે. એ દર્શન થવાને પ્રદેશ પ્રદેશના વિશેષ વિશેષ શબ્દની કોશાવળીઓ અવશ્ય છે. પણ એ સઉ દુર્લભ હોવાથી લેખનશુદ્ધિના અચળ નિયમ બન્ધાઇશકાતા નથી. તોપણ તે કેટલાએક હાલમાં આ પ્રમાણે રે તો સારું ને આ ગ્રંથમાં છે.

---

* ફારસી મૂળાક્ષરની ઓળખ તેના શુદ્ધ ઉચ્ચારસાથેની મેં એક મુનશી રાખી કરીલીધીહતી અને તે વડે શેકસપીઅરની હિન્દુસ્થાની અઙ્ગરેજી તથા મોલ્સવર્થની મરેઠી અઙ્ગરેજી એ ડિક્ષનેરીઓમાં તે લિપિમાં લખાયલા શબ્દો વાંચી હું મારાં કામને માટે શુદ્ધ ઉચ્ચાર સમજીશક્યો છઉં.

† કૌંસમાં લખેલાં રૂપાન્તર તથા તેવાં બીજાં જે રાખવા જેવાં નથી તેમાંના કોઇ કોઇ, ભેદ દેખડાવાને ને થોડોક કાળ હજી જોઇયે એમ જાણી કોશમાં રાખ્યાંછે.

‡ નિશાળોમાં ચાલતી ચોપડીઓમાં લેખનશુદ્ધિનો પ્રકાર સઘળા વર્ગના લોકને સુતરપડવાને બહુ સરળ રાખ્યોછે પણ તેમ રાખતાં ભાષાનું તેજ–બળ ઘટતું જાયછે; વળી દેવનગરી લિપિમાં પુસ્તક લખાતાં બન્ધ પડવાથી પણ વિદ્યાવૃદ્ધિને અટકાવ પોંચે છે;–એ વિષે એવે વિચાર કરવા અવશ્ય છે.

(અ) અનુસ્વાર.

કેટલાંએક, આંક, ઈંધણું, ઉંઘ, ઐંટ, ચુંધળું, પાંચ, પેંઠ, સિંચવું, સુંઘવું, ઇ૰ એવાં છે. કેટલાંએક, અઙ્ગરખો, પઞ્ચાત, કણ્ટાળો, પન્દર, ચમ્બુ ઇ૰.

કેટલાંએક, લુટ-લુંટ, લુછવું-લુંછવું (નુછવું નહિ), છીક-છીંક, ઇટ-ઈંટ એમ વિકલ્પે રાખવાં.

કેટલાંએક, ણ-ન કારને યોગે નવાં ઉપજી તે વર્ણનું ઉચ્ચારણ આછું કરેછે માટે તે અવશ્ય રાખવાં- કાંણ, કાંન, પાંન, ગાંન, ઘાંણ ઇ૰. (એ નિયમ કોશમાં ઘણો ઓછો પ્રવર્ત્યો છે). મને યોગે પણ નવું ઉપજેછે પણ તે તેટલું બળવત્તર રેતું નથી માટે તેવે ઠામે રાખવાં નહિ. કામ, પામવું, જમવું ઇ૰.

કેટલાંએક પાસેના સકારને યોગે વ્યઞ્જનથી વધારે એવા નનું ઉચ્ચારણ રાખેછે.-કંસારો, ઠંસાવું, ક્રાંસ એવા થોડાક શબ્દો છે- એને એમજ અથવા કનસારો, ઠનસાવું, ક્રાનસ એમ લખવા.

કેટલાંએક, ઉંકારાન્ત નપુંસક નામ-વિશેષણના પ્રત્યયરૂપે છે તે અને કેટલાંક ધાતુના મુખ્ય પ્રત્યય વું રૂપે છે તે એક સરખીજરીતે બોલાયછે પણ વું છે તેનું ઉચ્ચારણ કંઇક વિશેષ સ્પષ્ટ ને કિઞ્ચિત લમ્બાતું ભણાશે એમ મુને ભાષાનું વલણ અને હું, શું નું ઉચ્ચારણ જોતાં ને શબ્દની વ્યુત્પત્તિ જોતાં જણાયછે.

(ઈ) હ્રસ્વદીર્ઘસંયુક્તવર્ણ સમ્બન્ધી.-

એક અક્ષરના ઇકારાન્ત શબ્દ (સાનુસ્વાર ને નિરનુસ્વાર) તે દીર્ઘજ છે-ઈં, ચીં, ઘી, જી, દી ઇ૰ પણ નિરનુસ્વાર ઉકારાન્ત જૂ, રૂ, લૂ શબ્દ તે દીર્ઘ ને સાનુસ્વાર હું, શું તે હ્રસ્વજ તેમ ધ્વનિવાચક ઊં, ચૂં, કૂં તે દીર્ઘજ રાખવા.

બે અક્ષરના શબ્દમાં અન્ત્ય ઇ દીર્ઘ ને અન્ત્ય ઉ હ્રસ્વજ રાખવાં; તેમ પ્રથમ વર્ણમાં ઇ-ઉ હોય તો તે દીર્ઘજ જાણવાં; વળી પ્રથમ ઉ ને અન્ત્યે ઓ હોય તો વિકલ્પે હ્રસ્વ ઉ ને વો થાય. અજી, વડી, જાઇ, એંસી, ઓછી, અહીં, તહીં, નહીં ઇ૰ ને કડુ, ચરુ, સારું, કરવું ઇ૰; તેમ કીડી, પીળી, તીણી ઇ૰ ને ઊંટ-ઊંટ, લૂણ, ઇ૰; વળી કૂઓ-કૂવો, જૂઓ-જુવો ઇ૰.

બેથી વધારે અક્ષરના શબ્દમાં પ્રથમ વર્ણ ઈ-ઊ હોય અથવા એ સ્વરવાળા હોય તો તે હ્રસ્વજ* જાણવા. ઇઞ-જરાવું, ઉભળવું, કુદવું, કુબડું, ફુટડું, સુંવાળું, શિખવું, ગુજરાતી ઇ૰.

દીર્ઘ ઈ-ઊથી આરમ્ભાતા શબ્દ બીજા શબ્દ સાથે જોડાય તો તે હ્રસ્વ થાયછે.-કીડી પણ કિડિયારું, દૂધ પણ દુધભાઇ, કૂઓ પણ કુએતર અથવા કૂવો તથા કુવેતર થાયછે, તેમ ઇકારાન્ત શબ્દને એ, ઓ પ્રત્યય લાગેથી હ્રસ્વ ઇ તથા યે-યો એમ પણ રૂપ થાયછે.-બારીઓ અથવા બારિયો, નદીઓ અથવા નદિયો.

સંયુક્ત વર્ણોચ્ચારણને સંયુક્તવર્ણ લખી જણાવવું-ચીઠી નહિ પણ ચિઠ્ઠી, મછુર નહિ પણ મચ્છુર ઇ૰. ભણ્યો, કરચો, ભમ્યો, ઇ૰ શબ્દોમાંના સંયુક્તવર્ણ છે તે વ્યઞ્જન નથી એમ મેં પાછળ કયું છે પણ લખવામાં તો જેમ જોડાયછે તેમજ રાખવા. કર્યોમાંનો ર વ્યઞ્જન નથી માટે તેને રેફ રૂપે યોજવો નહિ.

(ઉ) વર્ણ સમ્પ્રસારણ કેટલાં છે, એથી ઘડાયલાં રૂપાન્તરો કેટલાં છે, એમાંથી વિસર્જન કરવાનાં તે વર્ત્તમાનમાં અવેને માટે રાખવાનાં કેટલાં છે એ જાણ્યા પછી રાખેલાંમાંયની વર્ણજાળને શુદ્ધ લખવામાં શી રીતે લેવી એ અહીં જણાવવાને પુરતી સામગ્રી નથી. તોપણ આ કોશમાં બહુવ્યાપક ચાર પાંચ નિયમ ઘણું કરીને સહજ જોવામાં આવશે. †

---

* સંસ્કૃત શબ્દ પ્રાકૃતમાં ઉતરતાં તેમાંનો સંયુક્તાદ્યવર્ણ દીર્ઘ થાયછે એ ઉપરથી નિશાળોમાં ચાલતી ચોપડીઓમાં દીર્ઘ ઈ-ઊ લખાયછે અને ઉચ્ચારણ પણ તેવુંજ થાય છે એમ પણ કેટલાક કેછે અને કેટલાક કેછે કે ઉચ્ચારણ તો હ્રસ્વ થાયછે પણ વર્ણ લખવો તે દીર્ઘજ. એ વિષે વાદ લખવો આ ઠેકાણે અનુકૂળ આવતો નથી, તોપણ હ્રસ્વ દીર્ઘ ઉચ્ચારણનું (માત્ર પોતાનુંજ નહિ પણ ઘણાજણનું) માત્રાને ધોરણે વિવેચન કરતાં અને સર્વપ્રાકૃતભાષાનો નિયમ કે પ્રથમ વર્ણ કંઇક જોરવાળી ઝોકથી ઉતાવળો બોલાયછે તેઉપર લક્ષ રાખતાં સ્પષ્ટ સમજાશે કે ઉચ્ચારણ હ્રસ્વજ છે ને હ્રસ્વ છે તો તેમજ લખવું.

† એ રૂપાન્તરોનું વિવેચન કરવામાં મૂળ સંસ્કૃતરૂપ જે નિયમે પ્રાકૃતમાં ઉતરયું હોય તે નિયમોનો ઉપયોગ યથાસ્થિત કરવો પણ લેખનશુદ્ધિ તો યથાઉચ્ચારણજ રાખવી. એ નિયમ અને કાળકાળના ઉપનિયમ એ સમ્બન્ધી એક જૂદોજ ગ્રન્થ થવો યોગ્ય છે માટે અહીં તે લખવાનું પ્રયોજન નથી- એ નિયમમાંના કેટલાએક સમ્પ્રસારણ વિષયમાં આવી રયાછે.

અઇ,આઇ,ઐ નાં સમ્પ્રસારણ વાળાં રૂપાન્તરોમાં નામબોધક ઘણાએક ઐ વાળાંને વધારે માન્યાં છે અને કેટલાંક અઈ ને તેથી થોડાં આઈ વાળાં એમ ક્રમે લખવામાં રાખવાં. મકૈ–મકઇ–મકાઇ, પૈ–પઇ–પાઇ, અભરૈ–અભરઇ–અભરાઇ ઇ૦. કેટલેક ઠેકાણે ઇ–ય ના તથા ડ–ર ના સમ્પ્રસારણ થઇ ચાર રૂપાન્તર થાયછે–બૈરી-બઈરી-બાઇડી-બાયડી. કેટલેક ઠેકાણે આઈ (મુમ્બાઈ-મુમ્બૈ-) એમ રાખવું વધારે ગોઠેછે. કેટલાંકમાં હવૈ–હવાઈ, મલૈ–મલાઈ એ બેજ રાખવાં એ રૂડું છે. ક્રિયાનાં તથા અવ્યયનાં રૂપાન્તરમાં અઈનુંજ પ્રબળ છે– કહીએ, લઈએ, જહીં, નહીં, ઇ૦ (કૈયે, લૈયે, જૈં, નૈં ન રાખવાં). કેટલાક શબ્દમાં બેજ રૂપાન્તર હોય છે–જેવાં કે પૈસો–પઈસો, હૈયું–હઈયું, વૈતરૂં–વઈતરૂં ઇ૦.

અઉ, ઔ, એ એઓના પ્રચારમાં અઉ–ઔ એ બેજ રાખવાં ને તે વાવરવા વિષે સમ્બન્ધી શબ્દોચ્ચારની તોલના કરવી–વર્ત્તમાનમાં અઉ નું પ્રબળ વિશેષે દેખાયછે. સઉ–સૌ, પઉવા–પૌઆ, ચઉટું–ચૌટું, મઉ–મૌ ઇ૦.

ઇ–ય ને એ–ય ના પ્રચારમાં ઈ વાળો ને ય વાળો વિશેષ માન્ય છે. રાયતું–રાઇતું, ભાયડો–ભાઇડો, પોયણુ–પોએણ, સોયક–સોએક ઇ૦.

આ–એ ના અને આ–એ–ઉ ના પ્રચારમાં–ઘરેણું–ઘરાણું, મહેરવું–મહારવું, મઝે–મઝા ઇ૦ છે. પરાણી– (પરોણી) પરેણી–પરૂણી, કોણે–(કાણે)–કેણે–કુણે, એઠાં–એઠે–એઠું, (કરાંછું)–કરેછે–કરુંછું ઇ૦– એ ભેદ ક્રિયાનાં તથા અવ્યયનાં રૂપાન્તરોમાં બહુ જોવામાં આવેછે.

ડ–ઢ ના સમ્પ્રસારણમાં અઢાર–અઆરડ–અડાર–અઆરડ એવાં રૂપાન્તરો થાયછે.

ર–લ ની સાથે ડ–ણ આવેથી ર–લ ઉડીને પાસેનાં વ્યઞ્જન વર્ણનું દ્વિત્વ કરે છે ને પછી એ દ્વિત્વમાંના પ્રથમ વ્યઞ્જનનો ય થાયછે. બરણી–બણ્ણી–બયણી, ગળણું–ગણ્ણું–ગયણું, ચાળણી–ચારણી–ચાણ્ણી–ચાયણી, કોરડો–કોડ્ડો–કોયડો, પરડો–પડ્ડો–પયડો ઇ૦.

હકાર સંસ્કૃત શબ્દમાંનો અથવા ખ–દ–થ–ધ–ભ–લ–ષ–સ એ વર્ણનો પ્રાકૃતમાં થયલો હ એ ઉડીજઇ પૂર્વવર્ણમાં ભળેલો હોય તેવા નીચે લખેલા શબ્દો પોતપોતાના અનેક રૂપાન્તરો સાથે ભાષામાં ઘુમેછે–એ શબ્દો ઓળખાવવાને આ કોશમાં શબ્દના પ્રથમ વર્ણની નીચે બિન્દુ મૂક્યું છે. એ ઉચ્ચારણ પણ બે પ્રકારનું છે–કેટલાક શબ્દમાં હ નું ઉચ્ચારણ માત્ર ભાસેછે ને ઘણાએકમાં સ્પષ્ટ જણાઇ પડેછે.* ભાસમાન હ નું ઉચ્ચારણ, દ, ઝ, ઠ, ઢ, ધ, પ, ફ, બ, ભ એ વર્ણ પાસે હોયછે ત્યારે થાયછે તેમ સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ વેળા આ, ઈ, ઊ, ઓ, ચ, ઞ, ટ, ડ, ણ, ત, ન, બ, મ, ય, ર, લ, વ, સ, ળ એમાંના પાસે હોય છે.–વળી એ શબ્દોમાં એકાક્ષરી ધાતુ કે, કો, ખો, ગ્રે, ચા, છા, છૂ, છો, ટો, ડો, દો, ના, બી, મો, રે, લા, લે, લો, વા, વે, સા, સે, સો એ છે.

અધવું, અધરું, અઢેલવું; આંધળું, આંધી, આંફ, આંફવું, આંભોઇ, આધું, આધ, આભ; ઈંઢોળવું, ઈંઢોળો, ઇંઝડો, ઇંઝરાવું, ઇંઢાણી, ઈંધણ–ણું; ઊંફાળું, ઊંધ, ઊંધું, ઊંફ; એધાણ–ણી, એંધી, એંભક; ઓંધરાળો, ઓંઝટ, ઓંઝલ, ઓંઝાડ; ચૂંધ, ચૂંધું; ચિભડું, ચોંધરો, ચોંધારું; ડાધ, ડાધી, ડાધું, ડાધો, ડાભ, ડુધો; ત્રેપન; થાંભ–ભલું–લો, થોભ, થોભણ, થોભવું, થોભિયો, થોભો; દઝાડવું, દઝાડિયું, દાઝ, દાઝણું, દાઝવું, દાભ–ડો, દાભડી, દુઝણ, દુઝણું, દુઝવું, દુઝાણું, દુભણ, દુભવવું, દુભવું, દુભાવો, દોબડું; નધરોળ; બાઝણડું, બાઝવું; માઝમ, મોખરે, મોધમ, મોંધવારી, મોધું,; રઝળવું, રઝળાટ, રાંધણછુડ, રાંધણિયું. રાંધણિયો, રાંધણી, રાંધણું, રાંધવું, રાંફડો, રાંભો, રિજવું, રીઝ, રુઝવું, રુઝ, રેઢાણ, રોઝ, રોધ, રોધવું; લાંજો, લાંજું, લેંધાતું, લેંધી, લેંધો, લેંજો, લોખણ્ડ; વધાર, વધારણી, વધારવું, વાંઝ, વાંઝણી, વાંઝણું, વાઝોડું, વાધણી, વાધરી, વિંધું, વિંધોટી, વિજ–ઝણો, વિંઝવું, વેપાર.

---

* અંકાર (અહઙ્કાર), અવાડો (આહાવ), આરો (આહાર), લેર (લહર), નોર (નખરનું નહર ને પછી એનાં રૂપાન્તર), મે–મેહે (મેઘ), કેવું (કથતિ–કહઇ ને પછી રૂપાન્તર), બેરો (બધિરઃનું બહિરઉ ને પછી રૂપાન્તર), બીવું (ભી–બીહઇ), લાવો (લાભ), ઊંનું (ઉષ્ણું), અમ–મે (અસ્મત્) ઇ૦. કેટલાક શબ્દમાં એ ઉચ્ચારણ, અભ્યાસને લીધે અને નાસિકા–મૂર્દ્ધસ્થાની વર્ણ પાસે હોય છે તેને લીધે પણ થયાંછે.

ઐ

અ઼ઙ્કાર.
અ઼ડી.
અ઼મ.
અ઼રાડ.
અ઼લતું.
અ઼વરાઈ.
અ઼વળે.
અ઼વાડું.
અ઼વાડો.
અ઼વેરું.
આ઼ં.
આ઼ડ.
આ઼ડત.
આ઼ડિયો.
આ઼ર.
આ઼રવે.
આ઼રેડું.
આ઼રો.
આ઼લાલીલું.
આ઼વરો.
આ઼વું.
આ઼વે.
——
ઈ઼ચકો.
ઈ઼ચવું.
ઈ઼ડવું.
ઈ઼ડાળો.
ઈ઼સવું.
ઈ઼સારો.
ઈ઼કળ.
——
ઉ઼ંનાળો.
ઉ઼ંનું.
ઉ઼લકું.
ઉ઼લાવવું.
ઉ઼લચવું.
ઉ઼લ્લાસ.
——
ઍ઼સી.
ઍ઼'ડ.
ઍ઼ડ.
ઍ઼ડકી.
ઍ઼ડિયો.
ઍ઼'બક.

ઑ઼'રણ.
ઑ઼રો.
ઑ઼'રો.
ઑ઼લી.
ઑ઼લીવાર.
ઑ઼લા.
ઑ઼'વા.
ઑ઼'વાતણ-ન.
ઑ઼વું.
ઑ઼ળવણી.
ઑ઼ળવવું.
ઑ઼ળવું.
ઑ઼ડવું.
ઑ઼ડી.
ઑ઼ડો.
ઑ઼'ણ.
ઑ઼ણી.
ઑ઼ર.
ઑ઼રું.
ઑ઼રો.
ઑ઼'રો.
ઑ઼લાણ.
ઑ઼લાવું.
ઑ઼ળવું.
ઑ઼ળી.
——
ક઼ડા-ઈ.
ક઼ડાયું.
ક઼ડી.
ક઼નૈયો.
ક઼યું.
ક઼રઝાળી.
ક઼રાંજવું.
ક઼રાંઠી.
ક઼રેઠું.
ક઼રો.
ક઼લ્લઈ.
ક઼લાર.
ક઼લિયાર.
ક઼લડી.
ક઼લડું.
ક઼લૈ.
ક઼લૌવો.
ક઼ાંરે.

કા઼ડ.
કા઼ડવું.
કા઼ડો.
કા઼ણ.
કા઼ણી.
કા઼ન-નુડો.
કા઼નડો.
કા઼નો.
કા઼ર.
કા઼રવો.
કા઼રે.
કા઼લું.
કા઼વો.
કિ઼યું.
કી઼.
કુ઼ડવું.
કુ઼ડાપો.
કુ઼રડી.
કુ઼રડું.
કુ઼લ્લું.
કુ઼વાડી-ડી.
કુ઼વાડો-ડો.
કે઼'તી.
કે઼'નું.
કે઼'ર.
કે઼'વત.
કે઼વારે.
કે઼'વું.
કો઼'ઠી.
કો઼'ઠું.
કો઼'.
કો઼'ડું.
કો઼'ડ.
કો઼ડ.
કો઼'ડારું.
કો઼'ડિયું.
કો઼'ડ્રો.
કો઼'ણી.
કો઼'યડો.
કો઼'યલું.
કો઼'યું.
કો઼લું.
કો઼લુ.
કો઼'વાણ.

ક્રા઼'વું.
ક્રો઼ળી.
ક્રો઼ળું.
ક્યા઼રે.
——
ખ઼રટી.
ખ઼રટું.
ખ઼રેટો.
ખ઼રેડો.
ખ઼લડી.
ખ઼વળવું.
ખ઼િવસ.
ખ઼સખ઼સ.
ખ઼સવું.
ખ઼સિયાણું.
ખ઼સી.
ખ઼સોટી.
ખ઼ળી-ળું.
ખા઼ંસી.
ખા઼ઈ.
ખા઼ઉધર.
ખા઼પો.
ખા઼વરું.
ખા઼વો.
ખા઼સ.
ખિ઼લાડી.
ખિ઼સકોલી.
ખિ઼સર.
ખિ઼સું.
ખુ઼રસી.
ખુ઼વાર.
ખુ઼સરો.
ખુ઼સિયો.
ખે઼સ.
ખો઼.
ખો઼.
ખો઼ઈ.
ખો઼ય.
ખો઼વું.
ખો઼સવું.
——
ગ્રે઼'વું.
——
ચ઼ઉડું.

ચ઼ડઉતર.
ચ઼ડણ.
ચ઼ડતું.
ચ઼ડભડવું.
ચ઼ડાઈ.
ચ઼ડાઉ.
ચ઼ડાણ.
ચ઼ડાચ઼ડી.
ચ઼ડાવ.
ચ઼ડાવો.
ચ઼ડિયાતું.
ચ઼ડેલ.
ચ઼ભડવું.
ચા઼.
ચા઼ય.
ચા઼યના.
ચા઼વું.
ચિ઼ડવું.
ચિ઼ડિયું.
ચી઼ડ.
ચી઼લા.
ચુ઼લડી-લી.
ચૂ઼લ-લા.
ચે઼'ન.
ચે઼'નકાં.
ચે઼'નબાજી.
ચે઼'રવું.
ચે઼'રા.
ચો઼ં'ટ.
ચો઼ં'ટવું.
ચો઼ં'ટિયાં.
ચો઼ં'ટી.
ચો઼ં'ડવું.
ચો઼'સટ-સેટ.
ચો઼'ટવું.
——
છ઼જી.
છ઼જું.
છા઼ંય-ડી.
છા઼ંપડો-પો.
છા઼જ.
છા઼જલી.
છા઼જવું.
છા઼જિયું.

છા઼જું.
છા઼યા.
છા઼ર.
છા઼રવું.
છા઼રી.
છા઼રું.
છા઼વણ.
છા઼વણી.
છા઼વરવું.
છા઼વું.
છા઼સટ-સેટ.
છુ઼વું.
છે઼ંતાળી-સ.
છે઼ડ-ણી.
છે઼ડવું.
છે઼ડાછે઼ડી.
છે઼ડો.
છે઼ર.
છે઼રણટો.
છે઼રવું.
છે઼રાટો-રો.
છે઼'લ.
છે઼'લકડી.
છે઼'લછબિલું.
છે઼'લપડી.
છે઼'લાઈ.
છે઼'લાણી-ની.
છે઼લું-લ્લું.
છે઼લ્લે.
છે઼વટ.
છે઼વાડું-ડું.
છે઼વાયું.
છો઼લવું.
છો઼વું.
——
ટા઼ઈ.
ટા઼ડ.
ટા઼ડક-ડેક.
ટા઼ડા.
ટા઼ડી.
ટા઼ડીશિયળ-શી-[ળી.
ટા઼ડું.
ટા઼ડેકિયું.
ટા઼યલું.

ટે઼'લ.
ટે઼'લભટ.
ટે઼'લિયો.
ટો઼યો.
ટો઼વું.
——
ઠાં઼સો.
ઠે઼સ.
ઠો઼ંસવું.
ઠો઼ંસો.
——
ડા઼ડ.
ડા઼ડી.
ડા઼ડો.
ડા઼પણ.
ડા઼મ.
ડા઼મવું.
ડા઼યું.
ડુ઼ઓ.
ડુ઼મી.
ડુ઼મા.
ડે઼રો.
ડે઼'લું.
ડે઼'લા.
ડો઼'ડ.
ડો઼'ડિયું.
ડો઼'ળવું-વીનાખવું
ડો઼'ળવું.
——
ત઼રાં.
ત઼રે.
તા઼ં.
તા઼ડ.
તા઼રપછી.
તા઼રે.
તે઼ંતાળી-સ.
તે઼'સેટ.
તે઼'પન.
તે઼'વાર.
તે઼વું.
તે઼વ.
તે઼'સટ-સેટ.
તો઼તેર.
ત્યા઼રે.

લ્હાસીં.
——
થડ-ડિયું.
થડું.
થુમ્બેર-વેર-બ્બે-
રિયો-વેરિયો.
થોર-રિયો.
——
દરાજ-જ.
દરાજિયું.
દરો.
દહીં-ઈ.
દહીંતરું.
દાડ.
દાડમ.
દાડમ-ડેમ.
દાડમી-ડેમડી-
ડેમી.
દાડી.
દાડો.
દાયકો.
દેરાસર.
દેરી.
દેરું.
દેલી.
દેલું.
દેલો.
દો'ડ.
દો'ડડાયું.
દો'ડિયું.
દો'ડું.
દો'ણી.
દો'ણું.
દોયલું.
દો'શો.
દોવું.
——
નરાણી-રેણી.
નવણ.
નસાણું.
નાણ.
નાણું.
નાતીધાતી.
નાનકડું.
નાનું.
નાનુંસુનું.
નાનેરુ.
નારણું.
નારી.
નારું.
નાલ.
નાવણ.
નાવું.
નાસરી.
નાસવું.
ને'રું.
નૈયું.
નોંય.
નો'તર.
નો'તરવું.
નો'તરિયો.
નો'તરું.
નો'ર.
નો'રવું.
નો'રિયું.
ન્યા.
ન્યાલ.
ન્યાળવું.
——
પઞ્જભાગ.
પઞ્જાબી.
પઞ્જો-ઞ્જો.
પઞ્જેટવું.
પઞ્જેટી.
પડધી.
પડધો.
પડભિતિયું.
પણે.
પનો.
પનોતી.
પનોતું.
પરાણે.
પરાણો.
પરું.
પરેજ.
પરેજી.
પરોડ-ડિયું.
પરોણાગત.
પરાણો.
પલળવું.
પાં.
પાંચી.
પાડ.
પાડી.
પાડો.
પાણ-ણો.
પાણિયારું.
પાણી.
પાની.
પાનો.
પિયર-યેર.
પિયળ-યેળ.
પિયો.
પેડી.
પેડુ.
પે'રણ.
પે'રણું.
પે'રવું.
પે'રવેશ.
પે'રામણી.
પે'રાવવું.
પે'રગીર.
પે'રો.
પે'લ.
પે'લવાન.
પે'લાં.
પેલું.
પોંકિયું.
પોંચ.
પોંચવું.
પોંચી.
પોંચું.
પોંચેલું.
પોંચો.
પોંતવું.
પો'.
પોડવું.
પો'તું.
પો'ર.
પો'રગીર.
પો'રો.
પો'ળાઈ.
પો'ળિયું.
પો'ળું.
પૈવા.
——
ફરસબન્ધી.
ફરસાટ.
ફરસી.
ફરસીપુરી.
ફરસું.
ફરાળ.
ફરેકાળ.
ફરેડી.
ફરો.
ફવારો.
ફસકવું.
ફસલ.
ફસવું.
ફળિયું.
ફાંસ.
ફાંસવું.
ફાંસિયું.
ફાંસી.
ફાંસો.
ફાસફૂસ.
ફુવ્વારો-વારો.
ફુમ્બેડ-વેડ.
ફૂસફાસ.
——
બનેવી.
બરાડવું.
બરાડો.
બરો.
બલિ.
બલૈયાં.
બલૈયાંબ્બેચવાં.
બઘાયું.
બવાડું.
બશેં-સેં.
બજાઈ-જે.
બળી.
બાંય.
બાંયધર.
બાંયધરી.
બાંયું-બાયું.
બારુંવાં.
બાનું.
બામણ.
બામણી.
બાર.
બારણિયો.
બારવટિયો.
બારવટું.
બારવાસિયો.
બારવું.
બારશેં-સેં.
બારું.
બારૈયો.
બારોટ.
બાલ.
બાવટું.
બાવલું.
બિકણ-ણું.
બિયામણું.
બીક.
બીવું.
બુડિયો.
બેંતાળાં.
બેંતાળી-સ.
બેઉ.
બે'કવું.
બે'ડું.
બે'તર.
બે'ન.
બે'નડ-ડી.
બે'નપણી.
બે'ની.
બે'બાકળું.
બે'ર.
બે'રપ.
બે'રપી.
બે'રબો.
બે'રિયું.
બે'રું.
બો'ળ્યું.
બો'ણી.
બો'ત્તેર.
બોયું.
બો'ળું.
મડવું.
મડી.
મરુલી.
મરઘું.
મરુડી.
મરેઠી.
મલાર.
મલાવવું.
મલાવડો-વો.
માંયોમાંય.
માંય.
માડ.
માત.
માતમ.
મામેરું.
માયરું.
માલ.
માલવું.
માવડું.
માવત-ધ.
માવરો.
મુરત.
મુરતી.
મૂડ.
મૂડો.
મે.
મે'ણું.
મે'તર.
મે'તાજી.
મે'તો.
મે'ર.
મે'લ.
મેલવું.
મે'લ્લો-મો'લ્લો.
મો.
મોંકણ-કાણ.
મોંજોણું.
મો.
મોકણ.
મોટ.
મોટપ-મ.
મોટાઈ.
મોટું.
મોટેરું.
મોડ.
મોડવું.
મો'ડિયું.
મો'ડું.
મો'ડોન્ડો.
મોત.
મોતિયું.
મોમાગ્યું.
મો'યડી.
મો'યડો.
મો'ર.
મો'રપું.
મો'રી.
મો'રું.
મો'રો.
મો'લ.
મો'લ્લો.
મોવણ.
મો'વાસો.
મોવું.
મોસમ.
મોસલ.
મો'ળાઈ.
મોવડું.
મોવડો.
મોવર-વેર.
——
રડ.
રાડ.
રાળ.
રીડ.
રીડું.
રુમડી.
રેકેળો.
રેંટ.
રેંટમાળ.
રેંટિયો.
રેંટો.
રેઢવું.
રેણ.
રે'કળો.
રે'ણ.
રે'ણી.
રે'વાસો.

ઔ

રે'વું,	લાળો.	લાડી.	વાણ.	વે'લું.	સરાટ-સ.	સુંવાળી.
રોંચું.	લુછણિયું.	લાડું.	વાણવટી.	વેવણ-વાણ.	સરૂં.	સુંવાળું.
રોડા-ઢો.	લુછવું.	લાયું.	વાણું.	વેવરાવું.	સવાર.	સૂમ.
રો'ડ.	લુટફાટ.	લાવું.	વાર.	વેવા.	સવારૂં.	સેં.
રો'ણ.	લુટવું.	લૌવા.	વાલ.	વેવાઈ.	સવાવું.	સેંકડો.
રો'યણ-યેણ-ણી.	લુટાઉ.	——	વાલમ.	વે'વાર.	સાંડ.	સે'.
રૌયલી.	લુટારો.	વઈ.	વાલું.	વે'વું.	સા.	સેડો.
——	લુવાર.	વઉ-આરૂં.	વાલોળ.	વૈ.	સાઉ.	સે'ર,
લડધું.	લૂટ.	વડકણું.	વાવું.	વૈતરૂં.	સાઉકાર.	સે'રો.
લાણ.	લેંકો.	વડવાડ.	વિલું,-વીલું.	વૈવટ.	સાએલી.	સેલ.
લાંણી.	લેંચી.	વડવાડિયું.	વીવા.	વો'.	સાજોગ.	સેલું.
લાંણું.	લે'.	વડવું.	વેંચણ.	વો'ણ.	સાણકું.	સેવું.
લાઈ.	લે'કો.	વણિયર-યેર.	વેંચવું.	વો'ણું.	સાણપણ.	સૈ.
લાઉલસ્કર.	લે'ણાદેણી.	વત્તું.	વેંત.	વો'રવું.	સામસામા.	સૈયડ.
લાણી.	લે'ણું.	વરડું.	વે.	વો'રો.	સામે.	સૈયર.
લાય.	લે'ર.	વરવું.	વેડ.	——	સાયો.	સૈયારૂં.
લાયરી.	લે'રિયું.	વરિયાળી.	વેડમી.	શાણું.	સારવું.	સોડવું.
લાર.	લે'રી.	વરેઠી-રેઠી.	વે'ણુક.	——	સાવું.	સો'ડિયું.
લારૂં.	લે'લુટ.	વધારવું.	વે'તું.	સઈ-યર.	સિઆડી.	સોયલું.
લારો.	લે'વું.	વવાવું.	વે'મ.	સડ.	સિઆરવું.	સોરવું.
લાવ-વો.	લૈયો.	વાડ.	વે'રવું.	સડવું.	સિરાઈ.	સોવાસેણ.
લાવલશ્કર.	લો.	વાડવું.	વે'રો.	સડિયો.	સીરી.	સોવું.
લાવું.	લોઈ.	વાડિયો.	વે'લ.	સડોડો-રડો.	સીરો,	સોળું.
લાવો.	લોઈયું.	વાડી	વેલા.	સરડવું.	સુડ.	સોળેયો.

જે નામ લિઙ્ગપરત્વે મૂળશબ્દથી જૂદાંપડેછે તેને મેં ગુજરાતીમાં વપરાતાં લિઙ્ગેજ દરસાવ્યાં છે—જન્મ, વધ, તરુ, વૃક્ષ, દેવતા ઇ૰ એ સંસ્કૃતમાં ન૰, ન૰, પુ૰, પુ૰, સ્ત્રી૰ છે ને તેને મેં પુ૰, ન૰-સ્ત્રી૰, પુ૰-ન૰, ન૰, પુ૰, ઇ૰. તેમ ત્રણે લિઙ્ગે વપરાતા વિશેષણજાતિના શબ્દોને મેં નપુંસકલિઙ્ગનેજ રૂપે ઓળખાવ્યા છે.—પે'લું, ઉતાવળું, બાવરૂં, નાનું, મોટું ઇ૰.

૩. વ્યુત્પત્તિ શબ્દનો અર્થ કોશના સમ્બન્ધમાં આટલો છે કે શબ્દના મૂળ ધાતુ, તેની ઘટના ને તેનો પ્રથમ નિપજેલો શબ્દ એ દેખડાવવાં. એ અર્થમાં એક રીતે જોતાં મેં આ કોશમાં કંઈજ કીધું નથી ને બીજીરીતે જોતાં કેટલુંક કરયુંછે એમ પણ છે. સંસ્કૃત, અપભ્રંશ ને પરભાષાના એમ શબ્દોની જાતિ પાડી, પરભાષાના સમ્બન્ધનો વિષય આમણાં પડતોમુકી સંસ્કૃત તથા અપભ્રંશવિષે આ પ્રમાણે કરયુંછેઃ—સંસ્કૃત અને સંસ્કૃતના પ્રાકૃત એમ બે પ્રકારના શબ્દો મળીને ગુજરાતી શબ્દો થયાછે અને સંસ્કૃતશબ્દની વ્યુપત્તિ સંસ્કૃતભાષાના કોશમાં દેખડાવવી અવશ્ય છે—ગુજરાતીકોશમાં નહિ એમ જાણી સંસ્કૃતશબ્દોની વ્યુત્પત્તિવિષે મેં ઘણુંજ થોડું જણાવ્યુંછે—અંશ, અક્ષય, અઙ્ક એ શબ્દોમાં જેવી વ્યુત્પત્તિ દેખડાવીછે તેવી બીજા માત્ર સવાસોએક શબ્દની દેખાડી છે. સંસ્કૃતના પ્રાકૃત અથવા અપભ્રંશ એમાંના કેટલાએકના શુદ્ધસંસ્કૃતશબ્દ દેખાડયાછે—એવા શબ્દો આ કોશમાં ૧૩૩૯ સઙ્ગ્રહ ને ઉપસઙ્ગ્રહ બન્નેના મળીને છે.*

* ગુજરાતીઅપભ્રંશ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિનું શોધન, સંસ્કૃતનું થોડુંઘણું, જૂની પ્રાકૃતનું વિશેષે, મરેઠી હિન્દીનું થોડુંએક અને ગુજરાતી શબ્દરૂપાન્તરોનું પુરેપુરૂં જ્ઞાન હોય તોજ સુલભ થાય.—રૂપાન્તરનું રૂપ જોઈ તેઉપરથી તર્ક કરતાં, તર્ક કરી સમાન અર્થના સંસ્કૃત પર્યાય શબ્દ ખોળતાં, એકાદો વીણીકાડી એને પાછો પ્રાકૃતનિયમ પ્રમાણે છે કે નહિ તે નક્કી કરતાં અને એ સન્ધાને માટે અનેક ગ્રન્થ જોતાં સો શબ્દના શ્રમના અવેજમાં ૫૦) ની વ્યુત્પત્તિ સિદ્ધ થવી દુર્લભ છે. વિક્રમના કાળની પ્રાકૃત ભાષા નાશબ્દનો અથવા અપભ્રંશ ભાષાના શબ્દોનો કોશ પ્રથમ થવો અવશ્ય છે; એ અને વરરુચિનો પ્રાકૃતપ્રકાશ અથવા હેમચન્દ્રનું અપભ્રંશ ભાષાનું વ્યાકરણ એ વડે વ્યુત્પત્તિ શોધન બહુજ સરળ થશે.

વ્યાખ્યાન વિષયમાં—

પરભાષાના શબ્દના અર્થને માટે તો ઘણુંકરીને પર્યાય શબ્દોજ આપ્યા છે; સંસ્કૃત શબ્દમાંના કેટલાએકના અર્થને માટે જે શબ્દો અપભ્રંશરૂપે વિશેષે વપરાય છે તે શબ્દના અર્થ જોવાની સૂચના કરી છે, કેટલાક જે પોતાના બીજા પર્યાય અપભ્રંશ કરતાં ભાષામાં વિશેષ વપરાયછે તેઓના અર્થ કરી દેખાડ્યા છે અને કેટલાકના અર્થને માટે પર્યાય શબ્દો આપ્યા છે. સંસ્કૃત શબ્દના અર્થ મૂળ ભાષામાં ઘણા છતે તેમાંના જેટલા ગુજરાતીમાં વપરાયલા તેજ અર્થ આ કોશમાં રાખ્યા છે પણ વળી કેટલેક ઠેકાણે, મૂળ અર્થોમાંથી રૂડા ને અવશ્ય લેવા જાણ્યા તે લઈને શબ્દના અર્થની સઙ્ખ્યામાં વધારો કરેલોછે.

અપભ્રંશ શબ્દોમાં જે મુખ્ય મુખ્ય રૂપાન્તરો છે તેના અર્થ તો અવશ્ય કર્યા છે ને બીજાઓને માટે પર્યાય શબ્દો આપ્યા છે અથવા અમુક શબ્દ જોવા એમ જણાવ્યુંછે. એ નિયમ રાખ્યા છતાં કોશના ઉપયોગ કરનારને સુલભ પડે માટે ઘણાક શબ્દોના અર્થ તે શબ્દોની પાસેજ કરયાછે.

૧. અર્થનિરૂપણ, કેટલાએકનું, ઓળખાવી, સમજાવી, વર્ણવી કરયુંછે; અને કેટલાએકનું, વ્યાખ્યા કરી (શબ્દના અનેક અર્થ જોતાં તેનો પ્રસાર કેટલો છે તે ધ્યાનમાં લઈ અર્થનું સ્વરૂપ ટુંકાં કથનમાં બાંધી દેખાડી), પછી અકેકા અર્થવિષે બોલી, એ અકેકો અર્થ વ્યવહારમાં કેવી કેવી રીતે વપરાય છે તે અને તેના સમ્બન્ધમાં દેશી કેવતો તથા પ્રમાણ વાક્ય ક્યાં છે તે જણાવી, કરયુંછે. કોશ જોનારે અર્થ દર્શનનાં લખાણમાં જે—તે એ શબ્દો ઉપર વિશેષ ધ્યાન રાખવું કેમકે એ ઉપર અર્થનો ભાર રહ્યો હોયછે. (કેટલેક ઠેકાણે ભૂલ છે).

૨. રૂઢિપ્રયોગ, કેટલાક—ઘણાએક મૂળ અર્થના સમ્બન્ધમાં લક્ષણાવાળા છે ને કેટલાક નવા અથવા વિશેષ સઙ્કેતવાળા છે—એ રૂઢિપ્રયોગ ઘણુંકરીને નામની સાથે ક્રિયાપદ જોડ્યાથી અથવા મુખ્ય ક્રિયાને બીજી સહાય ક્રિયા જોડ્યાથી થાયછે. એ પ્રયોગોમાં ભાષાનું પોતાનુંજ કેવાતું એવું પ્રબળ સૌંદર્ય રહેલુંછે.

૩–૪. દેશીકથન (કેવતો) આ કોશમાં ૩૪૨ અને જૂના પુસ્તકમાંના પ્રમાણવાક્ય સઉ મળીને ૫૫૬ છે. જૂનાં પુસ્તકોમાંના કેટલાક શબ્દના અર્થ નક્કી કરયાછે તે આમ—એક શબ્દ એક ગ્રન્થકારે પોતાના ગ્રન્થમાં તેનાતેજ કે જૂદા અર્થમાં અને બીજા ગ્રન્થકારે પણ તેજ કે જૂદા અર્થમાં વાપરેલોછે એ જાણીલઈ અર્થ લખ્યા છે—એમાંના કેટલાક મુને બહુ રૂડા લાગેલા પણ અર્થને માટે મારી પૂરી ખાતરી નહિ તેથી તેને કોશમાં દાખલ કરતાં હું ખચકાયો હતો પણ શબ્દ, કોશમાં પડી પ્રસિદ્ધિ પામશે તો અર્થ વિષે કોઈ દાડો પણ નક્કી થશે એમ માની તે શબ્દોને તેઓનાં વાક્ય સહિત રાખ્યાછે.

એ પ્રમાણે આ કોશની સમૃદ્ધિની વ્યવસ્થા છે—શબ્દસઙ્ગ્રહ પૂરો નથી, અર્થ લખ્યાછે તે તેની વ્યાપ્તિના પ્રમાણને વિચારે બહુધા છે.—મૂળના અર્થઉપરથી ઉત્તરોત્તર બીજા અર્થ થતા ગયલા તે ધોરણે યથાસ્થિતક્રમમાં નથી—(વળી તે વેળાએ ખોટા પણ હશેજ), ગ્રન્થરચનાવિષે સર્વત્ર એકસરખા નિયમો રહેલા નથી ઈત્યાદિ દોષ આ કોશમાં છે ને તે હું જાણું છઉં ને ગ્લાનિ પામુંછઉં કે બારવર્ષે કોશ પ્રસિદ્ધ કરતાં હજી પણ તે સદોષ છે! પણ પાછો એકરીતે સન્તોષ માનુંછઉં કે બારે વર્ષે પણ ગુજરાતી ભાષાના થોડાઘણા શબ્દોની ઐક્યશોભા લોકને જોવાનો સમય આવ્યો; વ્યવહારપક્ષે જોકે હું મારી બાહ્યસ્થિતિપરત્વે કાંઈએક સઙ્કોચિત છઉં તોપણ અન્તરસ્થિતિપરત્વે વિદ્યાર્થીના મહેચ્છાનન્દનો ને તરુણ યોદ્ધાના પ્રફુલ્લ આનંદનો લાભ પામ્યો છઉં—કોશ કેમ કરવો, કોશમાં દોષ ગુણ તે કોને કેવા, ગુજરાતી ભાષાનો ઉત્તમ કોશ તે કેવો થવો જોઈએ એ મેં જાણ્યું છે અને ગ્રન્થ પ્રગટ કરવાના માર્ગમાં નડતાં વિઘ્નો સાહસબુદ્ધિયે તોડી ઘણેકાળે પણ આ લીટીઓ લખવાનો રૂડો દાડો જોઉંછઉં! આ કોશ જેવો જોઈયે તેવો નથીજ પણ હવે એ અથવા બીજોકોઈ મનમાનતો ઉત્તમપ્રકારે રચવો એ બીજાઓનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. વર્તમાનમાં ગુજરાતી કોશ સમ્બન્ધી મારી આશા આટલી છે કે ગુજરાતી ભાષાની જયશ્રીદર્શાવનારો પૂર્ણ બળસૌંદર્યે ઝળાંઝળાં કરી રહેલો એવો કોશ, **સરસ્વતીને પ્રસાદે** એકવાર જોઉં— એ ઈચ્છા પુરીપાડવાને તે દેવી પૂર્ણ સ્વતન્ત્ર, રૂડી ભક્તવત્સલ ને પરમ ઉદાર છે.

*

સુરત-આમલીરાન

સરસ્વતીમન્દિર.

સં॰ ૧૯૨૯, પોષ શુદ ૯ શનેઉ.

નર્મદાશઙ્કર લાલશઙ્કર.

આ કોશ જોવાની રીત.

પ્રથમ તો, જે શબ્દનો અર્થ જોવો હોયે તે શબ્દના પેલા બે અક્ષર જે પૃષ્ઠ ઉપર હોય તે પૃષ્ઠ શોધવું; પછી તે પૃષ્ઠમાં તે શબ્દ શોધવો. શબ્દ વેલા જડીઆવે તેને સારુ શબ્દ ગોઠવવાનો આ અનુક્રમ ધ્યાનમાં રાખવો—

૧ સાનુસ્વારવર્ણ, ૨ સવિસર્ગવર્ણ, ૩ સ્વરવર્ણ, ૪ વ્યઞ્જનવર્ણ, ૫ વ્યઞ્જનની એકાદશાક્ષરીમાંનોવર્ણ, ક્રમ પ્રમાણે, ૬ સંયુક્તવર્ણ. ક્ષ ને જ્ઞ એ સંયુક્તાક્ષર છે. ક્ષ એ ક્ ષ્ ને અ મળી તેમ જ્ઞ એ જ્ ઞ્ ને અ મળી થયો છે માટે ક્ષને કના અને જ્ઞને જના સંયુક્તાક્ષરમાં જોવા.

ઉપર લખેલી શબ્દ ગોઠવણનો દાખલો.

અંશ, અઃહો, અકડખાજ, અકાજ, અકીક, અકૃત્રિમ, અકોટી, અક્કડ, અક્કેક, અક્રોધ, અક્લેશ નેઃ અક્ષ. એ પ્રમાણે અખ અગ આદિ શબ્દો વિષે અને વ્યઞ્જનના શબ્દો વિષે જાણવું.

સઙ્કેતના વર્ણ.

સં૰—સંસ્કૃત, ફા૰—ફારસી, આ૰—આરબી, અ—અં૰—અઙ્ગરેજી, હિં૰—હિન્દી, મ૰—મરેઠી. પુ૰—નામ, પુલિઙ્ગે સ્ત્રી૰—નામ સ્ત્રીલિઙ્ગે, ન૰—નામ નપુંસકલિઙ્ગે, સ૰—સર્વનામ, વિ૰—વિશેષણ, વિ૰ ધા૰—વિશેષણ ધાતુસાધિત (કૃદન્ત), ક્રિ૰—ક્રિયાપદ, ક્રિ૰ અ૰—ક્રિયાપદ અકર્મક, ક્રિ૰ સ૰—ક્રિયાપદ સકર્મક, અ૰—અવ્યય, ઉ૰—ઉપસર્ગ.

ગુજરાતીભાષા.

મુગ્ધમુદ્રાના સમ્બન્ધમાં ગુજરાતી ભાષાવિષે નિબન્ધ રચી અહીં જો સાથે મૂક્યો હોય તો આ કોશને વિશેષ શોભા મળે પણ પુરતાં સાહિત્ય ન મળવાથી તથા મળ્યાંછે તેટલાંઉપર પુરતો વિચાર કરવાને સમો અનુકૂળ ન હોવાથી તે નિબન્ધ મારી ઇચ્છા છતે પણ લખીશકાતો નથી. તોપણ એવે પછી મારા ને બીજાઓના શોધને સહાય થઇપડે તેવું થોડુંએક નોધી રાખુંછું:—

ગુજરાતીભાષા એટલે ગુજરાતના લોકની ભાષા. કાળેકાળે ગુજરાતમાં નવાં નવાં રાજ્યો થયાં ને લય પામ્યાં. રાજ્યની સીમામાં વધઘટ થવાથી ગુજરાતી કેવાતા લોકની સઙ્ખ્યામાં પણ વધઘટ થયાંકીધી. વળી અનેક ધર્મના લોક અનેક પ્રકારની બોલીયો બોલ્યાછે.— 'બાર ગાઉએ બોલી ફરે' એવી કેવત પણ છે; તો, ગુજરાતી ભાષા તે કેટલા પ્રદેશના કીઆ ધર્મને માનનારા લોકની સમજવી? જોઇએઃ— એકાદા મોટા પ્રદેશમાં જૂદાં જૂદાં ઠેકાણાંના ને જૂદાજૂદા વર્ગના લોક પોતાના સામાન્ય વ્યવહારને અર્થે ઘણુંકરીને એક સરખી રીતે બોલેછે ને એ સામાન્ય ભાષા તે, તેટલા પ્રદેશનાં નામ ઉપરથી ઓળખાયછે. વળી પ્રદેશનાં નામ લોકઉપરથી પડેછે પણ પાછા લોક, પ્રદેશનાં નામથી ઓળખાયછે, એવો પરસ્પર સમ્બન્ધ છે—તેટલામાટે, ગુજરાત એ નામ મૂળે અમુક બોલી બોલનારા લોકના ઉપરથી પડ્યું જોઇયે. એ લોક કોણ હતા ને કેવી બોલી બોલતા? અમણાં આપણે બોલિયે છૈયે તેવી કે જૂદી રીતની તે જાણવું પ્રથમ અવશ્ય છે.

ગુજરાત એ શબ્દ સંસ્કૃતપુસ્તકોમાં **ગુર્જ્જરદેશ** લખાયોછે. ગુર્જ્જરનો દેશ એમ અર્થ છે તો ગુર્જ્જરલોક* તે કોણ એમ પૂછ્યા નિકળે. એવિષે અદ્યાપિ આપણને ખરેખરી જાણ થઇ નથી. પૂર્વ વૃત્તાન્ત જેટલું જાણ્યામાં આવ્યુંછે તેટલાઉપરથી કેવાઇશકેછે કે એ શબ્દ પઞ્ચાસરનું રાજ્ય સ્થપાયા પછી પ્રસિદ્ધ પડ્યોછે ને એ રાજ્યના લોકની ભાષા તે ગુજરાતી ભાષા કેવાય.

એ ભાષા કેવી હતી તે જોવાને કોઇ ગ્રન્થ એજી હાથ લાગ્યો નથી, પણ સાડીત્રણસો વર્ષ પછી ગુજરાતના સર્વોપરિ ઉત્કર્ષકાળમાં ભાષાનું જે સ્વરૂપ હતું તેની ઝાંખી ગુજરાતનાજ ને તેજ કાળના પણ્ડિત હેમચન્દ્રે અપભ્રંશભાષાના વ્યાકરણમાં કરાવીછે.† તે કાળના વિદ્વાનો સંસ્કૃતમાંજ પુસ્તક લખતા એટલે લોકભાષા ઝાઝી

---

* **ગુર્જરાષ્ટ્ર** (ગુર્જરો શોભા પામ્યા જ્યાં તે) અથવા **ગુર્જરત્રા** (ગુર્જરોએ રક્ષણ કરેલી એવી તે) એ શબ્દો કોઇ કોઇ મણ્ડળમાં સાંભળવામાં આવેછે. સંસ્કૃત શબ્દોના અર્થ પ્રમાણે ગુર્જ્જર કેવાતા લોકોની પૃથ્વિ તે **ગુજરાત** છે. ગૂર્ ધાતુ, ભક્ષણ—ઉદ્યમ; હિંસા—ગતિ એ અર્થને વિષે પ્રવર્તછે ને એમાંથી ઉદ્યમ—હિંસાના અર્થ ગુજરાતના લોકને લાગુ પાડતાં હિંસા કરનારા ને ખેતી વણજવેપાર એ ઉદ્યમ કરનારા લોક તે ગુર્જર એમ અર્થ કડાય, અને એ અર્થ ગુજરાતની પેલી વસ્તી ભીલ કોળીની કેવાયછે તેને તથા ગુજરાતના લોકના જે ઉદ્યમ તેને લાગુ પડેછે—વળી ફળદ્રુપ દેશ તથા પશ્ચિમે સમુદ્ર છે એ જોતાં ગુજરાતના લોક ખેતી વેપારનાજ ઉદ્યમ પરમ્પરાથી કરતા આવ્યાછે એમ સિદ્ધ થાયછે. એક શાસ્ત્રીએ ગૄ ધાતુ ઉપરથી 'ગીર્યતે તદ્ ગુઃ, ગુરઞ્જરતિયસ્મિન્' એમ વ્યુત્પત્તિ કરીને જે દેશનેવિષે ઉચ્ચારણ છિન્નભિન્નરૂપે રેયાં હોય તે એમ અર્થ કરેચો ને એક શ્લોક ભણ્યો— '**गुर्जराणां मुखं भ्रष्टं, शिवोपि शवतां गतः; तुलसी तलसी जाता, मुकुन्दोपि मकन्दताम्**'. 'ગુજરાતીઓનું મુખ ભ્રષ્ટ છે કે શિવને શવ, તુલસીને તળસી, મુકુન્દને મકન્દ, કેછે.' એ શ્લોક ગુજરાતીઓનું હાસ્ય કરવાને કોઇયે જોડ્યો હોય એમ જણાયછે તોપણ તેમાં કેયલું તે કેવળ અસત્ય નથી. વિન્ધ્યાચળની ઉત્તરે વાસ કરનારા પાંચદેશના બ્રાહ્મણો તે ગૌડ ને દક્ષિણે વાસ કરનારા પાંચ દેશના બ્રાહ્મણ તે દ્રાવિડ કેવાયછે ને એ પાંચ દ્રાવિડમાં ગુજરાતી બ્રાહ્મણોની ગણના થઇછે અને ગુજરાતી બ્રાહ્મણો યજુર્વેદી છે એવું **चर्णव्यूह** નામના ગ્રન્થમાં લખ્યુંછે. ગુર્જર શબ્દ વિષે કેટલુંક **નર્મગદ્યમાં ગુજરાતીઓની સ્થિતિ** વિષેના નિબન્ધમાં છે.

† સંવત ૧૧૯૮ માં.—એ જાંખીની અળપઝળપ શાસ્ત્રિ વ્રજલાલના "ગુજરાતીભાષાના નિબન્ધમાં" છે.

હેમચન્દ્રે પોતાના ગુર્જ્જરદેશનીજ ભાષાને અપભ્રંશ નથી કઇ પણ તે કાળના બીજાપણ કેટલાક દેશની લોકભાષાને અપભ્રંશ એવું નામ આપ્યુંછે. તે કેછે કે સંસ્કૃતના અતિભ્રષ્ટ રૂપાન્તર થઇ જે ભાષા બોલાયછે તે અપભ્રંશભાષા; અને એ બે પ્રકારની છે— એકનો સમ્બન્ધ વિશેષ **પ્રાકૃત** સાથે ને બીજીનો વિશેષ **શૌરસેની** સાથે છે. અમણાની ભાષાઓ પણ પ્રાકૃત કેવાયછે. **પ્રાકૃત** એ શબ્દ લોકમાં તો સરળ અર્થમાં વપરાયછે કે શુદ્ધ—સંસ્કૃત નહિ તે પ્રાકૃત—પોતે જે બોલેછે તે **પ્રાકૃત** છે એમ તેઓ સમજેછે. વળી જૂદાજૂદા પ્રદેશના લોકે જૂદેજૂદે કાળે જૂદુંજૂદું પ્રાકૃત ભણેલું તે સમ્બન્ધી કાળકાળના પણ્ડિતોએ કેટલુંએક લખ્યુંછે. માટે, પ્રાકૃતવિષે થોડુંક લખાણ કરૂંછું.—

કેળવાયલી નજ હોય તોપણ રાજ્યના ઉત્કર્ષનો અંશ તેમાં પણ આવેલો હોવો જોઈએ ને તે ભાટ ચારણાદિ માગણોએ લખેલા રાસાઓમાં દેખાયછે. અપભ્રંશભાષા* અથવા સંવતશૈકા બારમાં ગુજરાતના લોક જે ભાષા બોલતા તે એકવડી કઠ્ઠણ કાઠીની ને તે પ્રમાણેજ લામ્બી, કંઈએક થર્ડાયલી તથા ઢેકાઢૈયાવાળી પણ વળી કહીંકહીં કુમળી તથા સરળ, વર્ણે સામળી અને કુળમર્જાદ સાચવતાં સ્વતન્ત્ર વર્ત્તનારી એવી, **ભિલ્લરાજકુંઅરી સરિખી સોહઈ.**

"ચન્દન સરિખા સીયલા, જઈસી નમણી કેલિ; પરદુઃખે જે દુખિયા, સહિ તે સજ્જન મેલિ."
"પડિવજ્જઈ દદ્દુર ભલા, પડિવન્નં પાલંતિ; મેઘ મરંતઈ તે મરઈ, જીવંતઈ જીવંતિ."
"ઢોલ્લા મઈં તુહું વારિયા, મા કુરુ દીહ માણુ; નિદ્દએ ગમિહિ રત્તડી, દડવડ હોહિ વિહાણુ."
"કોઠકુસુંભો કૃપણધન, એ તીણિ એક સભાવ; તો રસ મૂકઈ અપ્પણો, જો ગલ દીજઈ પાવ."
"અંકોતરસુ ખુહડી, રાવણતણઈ કપાલિ; એકૂ ખુહિ ન સાંપડી, લંકા ભંજણકાલિ."
"મોર ભણઈ અમ્હ પીંછડાં, મઈં મેલ્હીઆં વણેઈ; હું અજિ અગાસો તિહવિણુ, તે સિરિ રાય વહેઈ."†

—"એક અંગ્રેજી પુસ્તકમાં લખ્યુંછે કે "હિન્દુસ્થાનમાં ઈ૰ સનના આરમ્ભમાં પ્રદેશ પ્રદેશમાં જૂદીજૂદી ભાષા બોલાતી અને તે ભાષાઓ કાળાન્તરે બદલાઈ આજની પ્રાકૃતભાષાઓ થઈછે"—"પછી સંસ્કૃત નાટકોમાં લખાયલી પ્રાકૃતભાષા બોલાતી"—"અને એ, જેમ પોતાથી અગાડીની પ્રાકૃતના શબ્દ અપભ્રંશ થઈને ઘડાઈહતી તેમ અંમણાની હિન્દી મરેઠી સહુ સંસ્કૃત નાટકોમાં ભણાયલી પ્રાકૃતભાષામાંથી નિપજીછે." એક બીજાં અંગ્રેજી પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે "જે કાળે સંસ્કૃતવિદ્યાનો ઉત્કર્ષ હતો તે કાળમાં લોક જે ભાષા બોલતા તે પ્રાકૃત કેવાતી; એ ભાષા સંસ્કૃતશબ્દના અપભ્રંશ બોલાયાથી થઈછે"—"મગધદેશની (બંગાળાની પાસે બ્હાર નામનો પ્રાન્ત છે તેનો દક્ષિણ પ્રદેશ) તે માગધી અને દિલ્હી આગરાના પ્રદેશની તે શૌરસેની કેવાતી"—પઞ્જાબી, હિન્દી, બંગાળી, સિન્ધી, મરેઠી, ગુજરાતી એ સહુ **શૌરસેની**માંથી નિકળીછે." દેશીગ્રન્થકારમાંનો એક જણ કેછે કે "પશ્ચિમસમુદ્રને લગતા પ્રદેશમાં રેનારા આભિરાદિ લોકની ભાષા તે અપભ્રંશ."

જયી આર્યજનોના સમ્બન્ધથી પ્રદેશપ્રદેશની પ્રજા પોતપોતાના શબ્દો ટાળતીગઈ ને સંસ્કૃતશબ્દોને અપભ્રંશ કરી કરી પોતાના ઉચ્ચારણમાં લેતીગઈ; અને જયીલોકપણ વ્યવહારકાર્ય સરળ કરવાને પોતાના સંસ્કૃતને ભ્રષ્ટ ઉચ્ચારણે બોલતા થયા. એ મિશ્રણપ્રકારે પ્રદેશપ્રદેશની પ્રાકૃતભાષાઓ ઉત્પન્ન થઈ. વિશેષે મૂળ પ્રકૃતિ–સંસ્કૃત ઉપરથી થઈ માટે પ્રાકૃત કેવાઈ. મૂળના વાસ્તવ્ય લોકની જે ભાષા તેને પ્રાકૃત શબ્દ લાગે નહિ– તે લોકની ભાષાના કેટલાક શબ્દપ્રયોગ પ્રથમની પ્રાકૃતમાં આવેલા ખરા.

એ પ્રાકૃતભાષાઓમાંથી ચારને બોળી વપરાતી જાણી વરરુચિયે તેના નિયમવિષે વ્યાકરણ રચી દેખાડયુંછે કે તે ચારે ઘણુંકરીને એકસરખે નિયમેજ થઈછે. બીજી ત્રણ કરતાં વિશેષે બોળી વપરાયલી પ્રાકૃત જે મહારાષ્ટ્રી અથવા પ્રાકૃત (વિશેષ અર્થમાં) કેવાતી તેનેમાટે ૪૨૪) નિયમ છે ને તે બીજી ત્રણને માટે પણ છે પણ શૌરસેનીને ૩૨), માગધીને ૧૭) અને પૈશાચિકીને ૧૪) નિયમો પોતપોતાના વિશેષ છે. એ પ્રાકૃતશબ્દનાં સ્વરૂપ જોવાને શાકુન્તલ–વિક્રમોર્વશી નાટકમાંના થોડાક શબ્દ આ છે–**અજ્જા** [આર્યાઃ–આર્યજનો], **અત્થિ** [અસ્તિ–છે], **અદ્ધ** [અર્ધ], **અદ્ધવધ** [અર્ધપથ–અધવચ], **આણ** [આજ્ઞા], **ઈસાણીચે દિસાએ** [ઐશાન્યાદિશા–ઈશાન દિશાએ], **કુસુમાઈં** [કુસુમાનિ–કુસુમ (અનેકવચને)], **કેણાપિ** [કેનાપિ–કોઈએક; કોઈપણ], **ગદી** [ગતિ], **ગમિસ્સં** [ગમિષ્યે–હું જઈશ], **ગાઈસ્સં** [ગાસ્યામિ–હું ગાઈશ], **ગાઅન્તિ** [ગાયતિ–ગાયછે], **ચિત્તલેખા** [ચિત્રલેખા–ચિત્રલેહા], **ચુંબિઆઈં** [ચુમ્બિતાનિ–ચુમ્બન કરેલું એવાં], **જસ્સ** [યસ્ય–જેનું], **ણકિંપિ** [નકિમપિ–કંઈપણ નહિ], **તવો** [તપઃ–તપ], **તહત્તિ** [તથેતિ–તેપ્રમાણે], **દયમાણા** [દયમાનઃ–દામાણો, દયામણો], **દલે** [તલે–તળે], **દાવ** [તાવત્–તેમ–તેપ્રકારે], **દુદિઆ** [દ્વિતીયા–બીજી], **પક્ખવાદી** [પક્ષપાતી], **પરિત્તાઅધ** [પરિત્રાયધ્વં–પરિત્રાણ–રક્ષણ કરો], **પિઅ** [પ્રિય], **પઓ** [પ્રયોગ], **ભમરેહિં** [ભ્રમરૈઃ–ભમરાઓએ], **રુદુ** [ઋતુ–ઋતુ, રત], **સગ્ગસ્સ** [સ્વર્ગસ્ય–સ્વર્ગનું], **સરિસં** [સદૃશં–સરીખું, સરખું; યોગ્ય, ઘટતું], **સહી** [સખી–સહી], **સુઉમાર** [સુકુમાર], **સુણાદુ** [શૃણોતુ–સાંભળ, સૂણ], **હસીઅદિ** [હાસ્યતે–હસેછે] ઈ૰.

એ પ્રાકૃત દેશકાળ પરત્વે પોતાનું રૂપ પાલટતાં પાલટતાં અગિયારસેં વર્ષે નવાં રૂપમાં અપભ્રંશ એવ નામે ઓળખાઈ. પ્રાકૃત તથા અપભ્રંશ એ બેનું સ્વરૂપ જોતાં જણાયછે કે પ્રાકૃતમાંના કેટલાક શબ્દ શુદ્ધસંસ્કૃત રૂપેજ વપરાતા થઈને, કેટલાક નિજરૂપેજ રઈને, કેટલાએક ભ્રષ્ટરૂપાન્તરોમાં ઉતરીને ને કેટલાએક સંસ્કૃત તથા દેશીશબ્દ નવા વધીને અપભ્રંશભાષા થઈહોય એમ જણાયછે. અમણાંની પ્રાકૃતભાષાઓ અપભ્રંશમાંથી ઉત્પન્ન થઈછે. દક્ષણી ને ગુજરાતી એ બે, મુખ્યપ્રાકૃત–મહારાષ્ટ્રી અને એની અપભ્રંશ એઉપરથી અને હિન્દી, મુખ્યપ્રાકૃત તથા શૌરસેની અને એના અપભ્રંશ એઉપરથી ઘડાઈછે.

* વલ્લભીપુરનાં રાજ્યમાં બૌદ્ધ જૈન લોક હતા, ગુજરાતમાં ને સમ્બન્ધી પ્રદેશોમાં જૈનની બોળી વસ્તી હતી અને બૌદ્ધ જૈન ઉપાધ્યાઓની બોધભાષા ઘણુંકરીને સર્વત્ર સરખીજ હતી. વળી ગુજરાતના રાજ્યને દિલ્હી કનોજના ને બીજાં રાજ્યોસાથે સમ્બન્ધ હતો. એ સન્ધાં ઉપરથી જણાયછે કે ગુજરાતની અપભ્રંશમાં માગધી તથા શૌરસેનીનો ભેળ હશેજ. વળી ગુજરાતના મૂળ વાસ્તવ્ય લોકના ને ગુજરાતની રીતભાત વસ્તુના કેટલાક **દેશી** કેવાતા શબ્દો પણ હશેજ. માગધી શૌરસેની દેશ્ય એ શબ્દોની નિશાનીઓ (વર્ત્તમાન ગુજરાતીમાં) શબ્દની વ્યુત્પત્તિ શોધાશે ત્યારે સ્પષ્ટ જણાશે.

† "ગુ૰ભા૰નિબન્ધ" માંથી.

સિદ્ધરાજના કાળમાં ગુર્જરદેશની લોકભાષા જે અપભ્રંશમાં ગણાતી તેણે પછવાડેથી નવું રૂપ ધારણ કરવા૦ માડ્યું ને તે મુસલમાની રાજ્યમાં ગુજરાતીભાષા એ નામે ઓળખાઈ. તેરમાથી તે સોળમા શૈકાના અન્તલગીના ગાળામાં ગુજરાતી લોકની સ્થિતિ ઠરેલી નોતી. અમદાવાદ ને સુરત વસ્યાં પણ પાટણ ને ચાંપાનેર ખસ્યાં અને જુનાગડ ભખ્ખડ્યું. નિરાશ્રિત થયલા બ્રાહ્મણ તથા જૈન ઉપાધ્યા પોતાની નિવૃત્તિમાં પોતપોતાના પ્રદેશના લોકને કંઈ કંઈ કથી લખી રિઝવતા. મુસલમાની રાજના ઉત્કર્ષકાળમાં ગુજરાતી ભાષા પ્રસરિતઅફગની, ઠાવકી, લાડકી, કુમળી ને વર્ણે ભૂરી લીસીતેજીમારતી જેવી ગુરુઆણકુંચરી રૂઅડલી સોહી હરિગુણ ગાતી પ્રભાત સમે.

"પાડલીપુરનગર તિહાં નંદનઉ શત્રુ ચંદ્રગુપ્ત રાજા તેહનઉ પ્રધાન ચાણિક્ય પ્રતિબિંબથકઉ રાજ્ય ભોગવઈ; પરં ભંડારિ દ્રવ્ય નહીં તેહભણી, દેવતા આરાધી પાસા પામી સ્વર્ણથાલ ભરી જુવટઈ બઈઠુ; જે કે, મઝનઈ જીપઈ તે થાલ સોનૈઈએ ભરિઉં લિઇ અનઈ તુમ્હે હારઉ તુ એક દીનાર દિઉ. એમ દેવતાદત્ત પાસે કરી જીપવા લાગઉ કિવા હરઈ કોઈ દેવતાદત્ત પાસે હું તે જીપઈ પણિ માનવજન્મ હારવિઉ દોહિલઉ પામઈ." ૧

"ઢમઢમ વાજઈ ઢોલ અસંખ, બોલઈ મંગળ વાજઈ સંખ;
રેણ સરણાઈ વાજઈ તૂર, મિલિયા સુભટ ગહગહિયા સૂર.
ઘોડા સરસા ઘોડા ભિડઈ, પાયક પાયક સરિસો ભિડઈ;
રથસેતી રથ જુડઈ અપાર, હથિયારે લાગિ હથિયાર.
ઉડિયા લોહ જાઈ એક કોસ, ઝુઝઈ રાઉતિ પૂરઈ રોસ;
કાયર ત્રાસઈ સૂરા ધસઈ, રિણ દેખી તે સાહમાં હસઈ.
ખાંડા ઝલકઈ વીજલી જસા, સુહડાતણા મન તવ ઉધસા;
તેજી તુરિ ન સાહયા રહઈ, પરદળ દેખી તે ગહગહઈ.
રુધિર પૂરિ રથ તાણ્યા જાઈ, સિર તૂટઈ ધડ ધસમસ ધાઈ;
દોઈ પહર હુયો સંગ્રામ, પાપબુદ્ધિ રાય હાર્યો તામ."૨

"કૃષ્ણરૂપે ગોકુલિ અવતરીયો, ગોવરધનપર્વત કરિ ધરીયો,
વરીયુ ગોપી ગોવ્યંદો.
સરવરૂપિ હરિ રંગિ રાચિ, વૃંદાવન ગોપીમધ્ય નાચિ,
સાચિ સોહિ બ્રહ્મચારી."
"દુહવ્યો બોલિ આત્મા, સુણિ પરમાત્મા તાત;
તૂઝ સમીપ છંડાવીયું, માહરુ શુ અપરાધ.
ઘરસુખ કાંઈ વીસારીયું, ભૂલવ્યો કાયાવનમાહિ;
કેતલું કાલ વિડંબીયુ, શત્રુ કામાદિક હાથિ.
એણિ વનિ લોભચી દવ બલિ, વિલસિ પારધી કાલ;
માયા મુકી હરણિલી, માડીયૂ કર્મની જાલ.
જાલ પડ્યુ હોઉ આકલુ, મોહીયુ જીવ અચેત;
પાછુલી આગિલી સુધિ નહીં, નહીં એહનિ આપણૂં ચેત."
"પરબ્રહ્મ પદ્મનાભ, પરશોતમ પિઢિ નહી એ;
અવિગત ગોવિંદ ચંદ્ર, સાર કરુ શ્રીપતિ ધણીએ.
ચત્રભજ સામલવર્ણ, સારંગધર સોહામણો એ;
અનિ રૂઅડલો વૈકુંઠનાથ, દુક્રીત હરણ દામોદરુ એ.
નિરંજન નિરાકારિ, નિકલંક પુરુષ આરાહીઈએ;
ગાઈઈ દ્વારિકેરાયુ, સામલવર્ણ સોહામણો એ.
સદા વૈષ્ણવ મનિ ઉછ્છાહ, આનંદ અંગિ ઉલટિ એ;
ભલિઆ પિક પરબ્રહ્મરાય, પીંડારા માહિ પરવરયુ એ."૩

અનેક જૂગ વીત્યા રે, પંથે ચાલતાં રે; તોયે અંતર રહ્યા રે લગાર—
પ્રભુજી છે પાસે રે, હરી નથી વેગળા રે; આડડોને પડ્યો છે ઓંકાર.— અનેક૦
દીનકર રૂંધ્યો રે, જેમ કાંઈ વાદળે રે; થયું અજવાળું મટ્યો અંધકાર—
વાદળુંને મટ્યું રે, લાગ્યું જેમ દીસવા રે; ભાનુ કાંઈ દેખાયો તેવાર— અનેક૦
લોકડીયાની લાજ રે, બાઈ મેં તો નાણીયો રે; મેહેલી કાંઈ કુળતણી વળી લાજ—
જાદવાને માથે રે, છેડો લઈ નાખીયો રે; તારે પ્રભુવર પામી છું આજ.— અનેક૦
નાવને સ્વરૂપે રે, બાઈ એનું નામ છે રે; માલમી છે વળી સરજનહાર—
નરસઈઆનો સ્વામી રે, જે કોઈ અનુભવે રે; તે તારી ઉતારે ભવપાર— અનેક૦૪

---

૧ માગધી ગાથાબન્ધ ને ગુજરાતી વ્યાખ્યા એવું "પુષ્પમાળ પ્રકરણ" ઉપાધ્યાય મેરુ સુન્દરે રચેલું તેમાંથી ઉપલું ગદ્ય લીધું છે—(પ્રતનું વરસ સંવત ૧૫૨૯).

૨ "ગજસિંહ રાજાનો રાસ" એમાંથી લીધું છે—(પ્રત ૧૫૫૬ ની).

૩ ઘણાંએક નાના પ્રકરણોનો સઙ્ગ્રહ એવો એક વૈષ્ણવ ગ્રન્થ છે તેમાંથી ઉપલા ત્રણ કકડા લીધા છે—કોઈ કોઈ પ્રકરણમાં 'પદ્મનાભ' એમ લખ્યું છે તેઉપરથી તે નામવાળો કોઈ તેનો કર્તા હશે—વિષય ને ભાષા જોતાં તે ગ્રન્થ ૧૫-૧૬ સૈકામાં રચાયો હોય એમ લાગેછે—(પ્રત ૧૭૧૫ નીમાંથી).

૪ નરસૈં મેતાની કવિતા તેનાજ કાળની ભાષામાં મળવી દુર્લભ છે.

સત્તરમાં શૈકામાં ભાષા, ભક્તિ તથા ચરિત્રકથનમાં કેળવાઈ પણ તે પોતાનું સમગ્રસૌન્દર્ય તેજ શૈકામાં દેખ-ડાવી શકી નહિ. એ સૌન્દર્યનો (વિષ્ણુદાસ, ભાલણ, વસતો, નાકર, આધારભટ ઈત્યાદિ સુઉના રંગનો) ઘણોખરો ભાસ પ્રેમાનંદે અઢારમાં શૈકામાં યથેચ્છ કરાવ્યો. એ શૈકામાં સમયસુન્દર, ઉદયરત્ન ઈ૦ ગોરજીઓએ રફગથી રાસા લખ્યા પણ તેમાં ૧૫–૧૬ મા શૈકાની નિશાનીઓ થોડીઘણી જોવામાં આવેછે. એ જૈનભાષા, ઉત્સાહમાં આવેલા વાણિયા બ્રાહ્મણની ભાષાના તેજમાં અન્જાઈ. ભાવસાર રત્નાએ બેડામાં પોતાના મણ્ડળમાં થોડાંએક લલિતગીત ગાયાં. એ અઢારમાં શૈકામાં ભાષાએ નવા વિષયો કથવાનો સમર્થ આરમ્ભ કર્યો.– અખો–સામળ–વલ્લભ એઓએ પોતપોતાના વિષય ગાયા. પ્રેમાનંદે વર્ત્તમાનભાષા ભૂતરફગને અનુકૂળ કરી. અખાએ વર્ત્તમાનરફગ હસીકાડ્યા ને એક બ્રહ્મનો બોધ કર્યો. સામળે ભૂતને દૃષ્ટાન્તે ઉદ્યમસાહસ વર્ણી "જીવ તેને જોખ" કહ્યું અને વલ્લભે બહુચરાને ગાઈ. મુગલાઈના ઉત્કર્ષકાળમાં ભાષા, એકવડી પણ ભરાવ પણ કહીં કુમળી ને કહીં કઠણ એવી કાઠીની, ઘોંવરણી કૈંક તેજસ્વી એવી, ઉજમાળી ને હોંસિલી, શકે વિપ્રલનાચા મગ્ન રસમાં, કથા કેહેતી સોહંત.

"જાદવ સ્ત્રી તાળી દઈ હસે, ધંન ગામ જાંહાં આ નર વસે;
કીધાં હશે તપ વ્રત અપાર, તે સ્ત્રી પામી આ ભરથાર.
કો કેહે ઈંદ્રને કો કેહે કામ, એને રૂપે હારે કેશવ રામ;
બાઈ પતીવ્રતાનાં મોહોશે મંન, મર્મવચન બોલે સ્ત્રીજંન.
કોઈ કેહે હાઉ આવ્યો વીકરાળ, દેખાડો રોતાં રેહેશે બાળ."
"આવ્યા વર્ષાકાળના દીન, ગાજી વરસેછે પરજન્ય;
વીજળી થાએ આભમાં પૂરી, બોલે કોકીલા શબ્દ મધુરી.
માહા તાપસનાં મન ડોલે, દાદુર મોર પપઈઆ બોલે;
માળતળે રત્નાગર ગાજે, ઓખા અંગે નવસપ્તસાજે."
"અનિરૂધ બાંધ્યો પ્રેમને પાશે, મોહ્યોમોહ્યો ચંદનને વાસે
મોહ્યોમોહ્યો સ્નેહને સંધે, મોહ્યોમોહ્યો હાર ગળુબંધે.
મોહ્યોમોહ્યો હસ્તકમળે, મોહ્યોમોહ્યો ઉરગળસ્થળે;
મોહ્યોમોહ્યો અલકાલટે, મોહ્યોમોહ્યો કેસરી કટે."
"કડાજુડ કટક બે થયાં, ઉઘાડાં આઉધ કરમાં ગ્રહ્યાં;
ખખડે બેડાં ને ફરે તરવાર, કો કાઢે શર ભાથા બાહાર.
તોમર ત્રીસુળ ધરઆં મુસળ, ગાજ્યા રામ ધરી કરહળ;
છપંન ક્રોડ જાદવ ગડગડ્યા, દાનવ ઉપર ત્રુટી પડ્યા."
"એવું જાણી મારા નાથજી, કરો દાસીની સંભાળરે;
હો વીહંગમ વેવીસાળીઆ, મૂને મૂકી નળ ભૂપાળ રે.
હો વજ્રવતી મારી માવડી, મારું ઢાંક ઉઘાડું ગાત્ર રે;
હો ભીમક મારા તાતજી, શોધી મનાવો જામાત્ર રે.
હો નઈશદ દેશના રાજીઆ, અણચિંતું દીઓ દરશંન રે;
રૂપ ભુપને જાઉં ભામણે હો, સલુણા સ્વામીંન રે."
"હતું વઈકુંઠ ગોકળ ગામરે, હવે નેસડો ફરી થયું નામરે,
જસોદા કેમ બાહાર નીસરસેરે, વંઝા કહી લોક પાછાં ફરશેરે;
અમો માણસમાંથી ટાળ્યાં રે, દીકરો થઈ કાળજ બાળ્યાં રે
અમો ભુલ્યાં આશા આણી રે, પારકી થાપણ નવ જાણીરે
વાયસ થઈ વાંઝીઆ કીધું રે, ફરી કોએલે બચ્ચું લીધું રે;
વીપ્ર પ્રભુ પરમેશ્વર રે, માહારૂં ફરી વસાવો ઘર રે."
"કોમળ શીતળ નીર્મળ સુખકર દુખ હર હરીનું નામ
પ્રેમાનંદ પવીત્ર થાવા, ગાઓ રાજીવલોચનરામ.
એ મરણ પગલાં હેઠ છે, ફરે સીંચાણો કાળ;
હીંડતાં ફરતાં કારજ કરતાં, ભજો શ્રીગોપાળ."

"ગુરૂ થૈ બેઠો હોંસે કરી, કંઠે પાણ શકે કયમ તરી;
જ્યમ નાર નાનડી હવું પ્રસૂત, વળતી વાધે નૈં અદભૂત.
શિષ્યને ભારે ભારે રહ્યો, અખા તેમ મુલગેથો ગયો."
"જાંહાં સુધી છે ખંડીત ગ્યાંન, અખંડાનંદનું નોહે વીગ્યાંન
તેહેનું પાત્ર થાવા કારણ્ય, મહામુનીએ કહ્યું પંચીકરણ.
ત્રીતીયે સાંખ્ય કપીલે કહ્યું એહ, ભણે શુણે તે થાય વીદેહ.
જીવનમુક્તિ તે એહેનું નામ, જેણે જાણ્યું કૈવલપદધામ.
"પંડિત આગળ મૂઢ, હંસ આગળ જ્યમ બગ્ગા;
પંડિત આગળ મૂઢ, કોકિલા આગળ કગ્ગા;
પંડિત આગળ મૂઢ, રાય આગળ જ્યમ રાંકાં;
પંડિત આગળ મૂઢ, સિંધુ આગળ જ્યમ ટાંકાં;
છે પંડિતમાં પ્રાક્રમ ઘણાં, પંડિત સહુ શિર મોર છે;
શામળ કેહે પંડિત આગળે, મૂઢ તો ચાકર ચોર છે."
"અરે ઈશ્વરી અંબીકા, કોડે ટાળે કષ્ટ;
સફલ જનમ તેનો હશે, માધવ દેખે દ્રષ્ટ.
જે દેશ માધવ ગયો, તે દેશનો વાઓ વાએ;
અડે લ્હેર મુજ અંગમાં, સફલ જનમારો થાય."
"રમઝમ કરતી રાજસી, ઝમઝમ વાગે ઝેર;
ઘમઘમ વાગે ઘુઘરા, મદનતણી સમશેર.
હસતી રમતી હેતથી, કરતી વિવિધ વિલાસ;
ચાલી ચતુરા ચમકતી, પોપટકેરી પાસ."
"ગંગોદક નીરમળ જશું, સદા પવિત્ર જ સાર;
તેહેવું કુળ હોય માહરૂં, તો પડ પાસા પોબાર.
સીંહ મૂછ ભોરંગ મણી, કરપીધન સતિનાર;
જીવ ગએ પર કર ચહડે, પડ પાસા પોબાર."
"તોતળા મુખતંન, તોતોતો કહે મા;
અર્ભક માગે અન્ન, નિજ માતા મન લેમાં.
નહિ સવ્ય અપસવ્ય, કહીં કાંઈ જાણું મા;
કળી કહાવા કવ્ય, મન મિથ્યા આણું મા.
કુળજ કુપાત્ર કુશીલ, કર્મ અકર્મ ભરચો મા;
મૂરખમાં અણમીલ, રસ રટવા વિચરચો મા.
પ્રાક્રમ પરમ પ્રચંડ, પ્રબળ ન પળ પ્રીછું મા;
પૂરણ પ્રગટ અખંડ, અસથકો ઈછું મા.

ઓગણીસમા શૈકામાં પ્રદેશપ્રદેશની ગીતકવિતાની ભાષા, ટીકાભાષા ને પાછુલા શૈકામાં થયલા ગ્રન્થોની પ્રતભાષા એ જોવામાં આવેછે. આખ્યાનવાણી વસાવડના કાળીદાસે, વેદાંતવિષયની પ્રીતમ તથા ધીરાએ, શૃઙ્ગારભક્તિની દયારામે ને વિરાગની સ્વામીનારાયણવાળાઓએ દેખાડીછે. એ શૈકાની ભાષા, એકવડી કાઠીની પણ જરા ઢંસાયલી ભરેલીકુમળી ઘઉંવર્ણકરતાં કંઈક વધારે ઉજળી ને થોડાંક નાજુક ઘરેણાંથી સજેલી જેવી-ગાતી પરબ્રહ્મ

શ્યામને, કન્યા નાગરી શોભે.

"જોતાં કડડડ થંભ ફાટો કારમોરે, પ્રભુ પ્રગટીયા નરહરી-
રૂપ, રાજાદેવસું જગાડ્યું જુદ્ધ દાનવેરે-
પ્રભુભ્રગુટી કોટીક બીહામણી રે, દીસે નયણામાં પાવકની
જવાળ, રા૦
નાસીકાનો તે ઘોર ઘણું ગાજતો રે, તેણે ડોલવા લાગાછે
દીગપાળ, રા૦"

"આસાડે અમરિતતણા, વરસ્યા વરસાદ;
હરિહરિ સઘળે થઈરહ્યું, થાવરજંગમ જાત. સાંભળ શુદ્ધ
ચિત્તે કરી.
ચિત્ત ચાતક રંગે રટે, બોલે મન મોર;
જ્યાંત્યાં ચૈતન બ્રહ્મનાં, ઉગતાં અંકોર-સાંભળ૦
સુખસાગર સેહેજે ઉલટયો, સલિતા શુભસાર;
બ્રહ્મ નિરંતર જળ ભરયાં, કોઈ પામે ન પાર-સાં૦"

"ખબડદાર મનસુબાજી, ખાંડાંની ધારે ચહડવું છે,
હિંમત હથિયાર બાંધી રે, સત્ય લડાઈએ લડવું છે-
એક ઉમરાવ ને બાર પટાવત, એક એક નીચે ત્રીસ ત્રીસ;
એકધણીને એક ધણીયાણીરે, એમ વિગતે સાતસે ને વીસ
સો સરદારે ગઢ ઘેરયો રે, તેને જીતી પાર પડવું છે."

"પ્રગટ પુરૂષોતમ દેહ, રાજે ગઢપુરમાં શ્રીહરી જો,
જેને નિગમ નેતિ ગાએ, નીજ ઈચ્છાએ દેહ ધરી જો;
અક્ષરપતી અવિનાશ, આવ્યા કરુણા કરી અતિ જો;
કીધો ગઢપુર નિવાસ, વર્ણ વૈશ્ય નૈષ્ઠિક જતી જો."

"ફાગણ કેસુ ફુલ્યાં, હું કરમાણી રે રસીયાજી;
આ વનમાળી પિયુ સીંચ્યું ન પુરૂં પાણી હો, રંગરસીયાજી.
વસંતરૂતુ તો સહુને વાહાલી લાગે રે-રસી૦
આ તમ પાખે મુને બાણ રૂદેમાં વાગે હો, રંગર૦"

"પ્રીતડીની રીત અતી અટપટી, ઓધવજી છે પ્રીતડીની
રીત અતિ અટપટી;
થાવાનો ઉપાય પણ જાવાનો જડે નહીં, વજ્ર રહેણે જટી
તે જટી."

"નંદલાલ સાથે લાગ્યું છે લગંન જો, ઘેલી કીધી મને
ગોવાળીએ જો-
એની કટાક્ષે કોરયું છે મારૂં કાળજું જો, કામણગારા રસિક
રત્નમે સોચંન જો."

"શ્રી વલ્લભવિઠ્ઠલ શ્રીજી સ્વામી, સામળીયા વાહાલા;
સઘળું સમજોછો અંતરજામી નંદલાલા રે-
ભય તો લાગેછે મુજને ભારી સા૦; અંતકાળે શી વલે
માહારી-નં૦
સેવાસમરણ ભાવે ના કીધું, સા૦; રંક સાધુને દુખ દીધું. નં૦

"પૂર્વે અવંતી નગ્રનો રાજા ચંદ્રસૈન્ય તેને પુત્રી ચંદ્રમુખી નામે તેને પિતાયે કહ્યું તારો સ્વયંવર કરીયે. ના પિતા હુંતો દેવાંશીવર ઈછુંછું. રાજા કેહે આપણ મનુષ્યને ઘેર દેવ વરવા કેમ આવે એ મનોર્થ તે મિથ્યા ધરવો. કન્યા કેહે એટલો પોણ જેણે કનકપુરી જોઈ હોએ તેને હું વરૂં. રાજા કેહે તેની ભાલ કેમ જણાશે. કન્યા કેહે પુરમાં પાટ ફેરવો. ત્યારે રાજાએ પડો વજડાવ્યો. જેણે કનકપુરી જોઈ હોએ તે રાજાની પુત્રી પર્ણવા આવજો. એવે તે નગ્રમાં દુર્બલ બ્રાહ્મણ એકાકી રેહેતો, શક્તિદેવ નામે. તેની ટોળ કરીને લોકે સીખવ્યું, તું જઈને કેહેની જે કનકપુરી મેં જોઈછે, તને રાજપુત્રિ મળસે, આ દરિદ્રતાનું દુખ જશે. એમ ભંભેરાયો બ્રાહ્મણ રાજ્યસભામાં ગયો. કહ્યું મેં કનકપૂરિ જોઈછે. રાજાએ પુત્રિને મેહેલ મોકલ્યો. તેણે ચક લાખી નીસાની પુછવામાડી ત્યારે બ્રાહ્મણ કેહે કનકપુરી તે કનકની છે, કનકના મંદિર છે. હસી કન્યા કેહે કીયે માર્ગ થઈ ગયાતા. માહાવનમાં જતાં દીઠી. કન્યાયે લબાડ કહી કાહાડી મેહેલ્યો."

"લલિત કેહેતાં મનોહર એહેવી જે લવિંગની લતા જે વેલ તેનું જે શીવવું, તે લતાનાં નિકુંજ ગૃહને આછાદી રેહેછે તેનો કોમળ કેહેતાં અતિ મધૂર વાસ છે ને મલયાચલના મંદસુગંધ સુશિતલ વાયુ વેહેછે ને તે વન કેહેવું છે જે ભ્રમરના સમૂહ તે ગુંજારવ કરેછે ને તે મધ્યે કોકિલા સ્વર કરેછે તે બહુએક સ્વર થાય છે તેણે કરી કુંજકટીર જે લતાગૃહ શ્રીકૃષ્ણ રાધાનું વિલાસ સ્થાન તેને વિષે શ્રીમદન ગોપાલ વિલાશ કરેછે."

"એક મનોહરાનામા ગોપીજન છે તેહેને મંદિર કોઈ-એક સ્ત્રીનેં ત્યાં રાત્ય રમીનેં પ્રભુ પધાર્યા તે અન્ય સ્ત્રી સંબંધનાં ચિન્હ જોઈનેં તે સ્ત્રી કહેછે જે હે નાથ પર જે બીજી ત્હેંની પલકા જે સજ્જયા ત્યાંહાં પોંહોડવાના અલિક કેં૦ જૂઠા સૌંહ્ય જે સમ તે ક્યાંહાં ખાઓછો એટલે શું કરવા ખાઓછો જો નાં માંનો તો દરપણ લેઈનેં જુઓ કેં ત્હમારા પલ કે૦ આંખ્યોનાં પોપચ્યાં તે પીક જે તાંબોળનો રંગ ત્હેમાં પગ્યા કે૦ પચીરહ્યાં છેં નીક કેં૦ સારી પેંઠેં તેથી મેં જાણ્યું તો ખરૂં । ત્યારેં । તમેં જૂંઠું શીદ બોલોછો પ્રાતઃકાલમાં તો કાંઈ સાચું બોલો."

સંસ્કારકાળનું પ્રભાત સંવત ૧૮૮૦ પછી થવામાડ્યું- ૧૮૮૪માં, 'ઈસપનીતિ,' ૧૮૮૬માં વિદ્યાના ઉદ્દેશ લાભ ને સન્તોષ અને ૧૮૮૯માં 'બાળમિત્ર' (પ્રથમ ભાગ) એ પુસ્તકો નિકળ્યાં.

એ પ્રમાણે ગુજરાતીભાષાનો ઉદ્ભવ તથા સ્થિતિ છે.–(સંસ્કૃત)–પ્રાકૃત–અપભ્રંશ–અપભ્રંશગુજરાતી–ગુજરાતી, એ પ્રમાણે ક્રમ છે. એ સ્થિતિક્રમ અને વર્તમાનસ્થિતિ એ જોતાં જણાયછે કે ભાષા અઙ્ગકાઠિયે એકવડી હતી ને છે, કોમળ હતી ને છે, થોડા વિષયમાં ને વિશેષે કવિતામાં રમતી તે આજ વધારે ને વિશેષે ગદ્યમાં ઘુમેછે. ભાષા, અર્થઘટ ને ઘાટીલી–સુન્દર થતી આવીછે ને થાયછે. ભાષા પોતાના પ્રાકૃતકોમળપણાંવડે કોઈ પણ મોટા અર્થને યથાસ્થિત સુન્દર દર્શાવવાને સત્વરે વળીશકે તેવી છે પણ કેળવણીની અછતમાં તે પોતાનું ઉત્કૃષ્ટસ્વરૂપ દર્શાવીશકતી નથી.*

ભાષા, હિન્દી મરેઠી કરતાં ગાત્રે વધારે લલિત છે ને તેથી તે કોમળસૌન્દર્યમાં વધારે આગળ પડેછે, પણ મોટા મોટા અર્થ સમાવી કઠિણ સૌન્દર્ય દેખાડે ને વળી કોમળ કઠિણ બન્ને સૌન્દર્યનાં સમ્મિશ્રણે એક નવુંજ ઉત્તમ સૌંદર્ય પ્રકાશે–એવી થવાને તેને કેળવણી મળવી જોઈએ. શબ્દભણ્ડોલ વધારવાને અને અનેક વિષય સેલથી લખાતા થાય તેનેમાટે સારા સારા ગ્રન્થકારો થવા જોઈએ. એઓ પોતાના કાર્યનેમાટે સરળતાથી નવા શબ્દો જોડશે, પરભાષાના † યોગ્ય જણાશે તે સઙ્ઘરશે અને રૂડી રીતે યોજી વપરાતા કરશે. નવા નવા ગ્રન્થોવડે ભણ્ડોલ વધારવો ને કોશવ્યાકરણોવડે ભાષાને શુદ્ધ રાખ્યાં કરવી એજ પ્રકાર ભાષાની કેળવણીના છે. ‡

---

* દ્રવિડ પણ્ડિતના વિશ્વગુણાદર્શનામના ગ્રન્થમાં ગુજરાતીભાષાને અમૃત જેવી મીઠી કહી છે. મને સાંભરેછે કે ખમ્ભાતવિષે એક ગવર્મેણ્ટરેકાર્ડમાં મેં વાંચ્યું છે કે ખમ્ભાતના કોઈ કલ્યાણરાય નામના લાડવાણિયાના કાળમાં 'ગુજરાતીભાષા સુન્દર કેવાતી.' (એણે ખમ્ભાતમાં પારસીઓનાં વધીગયલાં જોરને તોડયું હતું). જયદેવકવિયે અષ્ટપદીમાં ગુર્જરીરાગને પણ માનસાથે ગણનામાં લીધોછે. 'સોરઠ મીઠી રાગણી' એમ કચ્છનીઓ ગાયછે. ગરબી–ગરબાની વાણી ગુજરાતીનીજ છે ને વખણાયછે. હવે બીજે પક્ષે ગુજરાતી તે શુંશાંની, ગુજરાતીનું ગાણું તે રોણુંજ, સઘળી પ્રાકૃતનો કુચો તે ગુજરાતી, ગુજરાતી તે પોચી–બાયલી ને હિન્દી તે મરદાની, ગુજરાતીમાં તે વળી કવિતા શી?–એનાતો રાસડાજ–કવિતા તે ભાષાની, 'અબે તબેકા એક રૂપૈયા, અઠે કઠે આણા બાર; ઈકડુન તિકડુન આણે આઠ ને શું સું—ચાર' એમ પણ કેતી કહીંકહીં છે. એ નિન્દાવાક્યો ગુજરાતી ઉચ્ચારણ અતિકુમળું છે તેઉપરથી બોલાયાં છે. હિન્દી મરેઠી ગુજરાતી ભાષા એ એક માની જણેલી બેનો છે–શબ્દ મળતા આવેછે, સંસ્કૃતવર્ણનાં ઉચ્ચાર ત્રણેમાં સમાન છે પણ સર્વનામ–વિભક્તિપ્રત્યય–ક્રિયાપદના પ્રત્યય એ ત્રણ પરત્વે ને કોઈ કોઈ જૂદાં ઉચ્ચારણને લીધે તે છેટેની સગી મનાયછે. બીજી બધી વાત પડતીમુકી ક્રિયાપદના પ્રત્યય જોઈએ તોજ સ્પષ્ટ દેખાયછે કે ગુજરાતી પ્રત્યય અતિશય કુમળો છે. પૂર્વે કહ્યું છે કે સંસ્કૃતધાતુ અથવા સંસ્કૃતનામ એ ઉપરથી આપણા પ્રાકૃતધાતુ થયાછે તે સ્મરણ કરતાં જણાયછે કે 'કરણમ્' એ ઉપરથી 'કરના,' 'કરણેં,' 'કરઉં'–વું' એમ પ્રાકૃતરૂપ થયાંછે. આ, એ, ઉં, એ ભેદ પરત્વે હિન્દુસ્થાની, મરેઠી, ગુજરાતી લોક કેવા હતા ને છે તેવિષે અને એ ત્રણ ભાષામાંથી કઈ બેનો પરસ્પર સમ્બન્ધ વિશેષ છે (ગુજરાતીને હિન્દુસ્થાનીસાથે વિશેષ સમ્બન્ધ છે એમ કેવાયછે પણ દક્ષણીસાથે વિશેષછે એમ મને કેટલીક વાતે જણાયછે) એવિષે અને દક્ષણી ગુજરાતી આર્ય ને હિન્દુસ્થાની આર્ય ક્યારે ને કીએ કાળે જૂદાપડ્યા એવિષે મનમાન્યા શોધ સાધન હોયતો થઈશકે તેમ છે. ડનું બન્ને પ્રકારનું ઉચ્ચારણ હિન્દી મરેઠી ગુજરાતીમાં સરખુંજ છે, જેમ દક્ષણીમાં 'च 'ज 'झ એ ઉચ્ચારણ છે તેવું હિન્દીમાં નથી પણ આપણા ચરોતરનો ચ તેને કંઈક મળતો આવેછે. જૂની ગુજરાતીમાં ષષ્ઠીનો પ્રત્યય કહીંકહીં ચા–ચી લખાયાંછે. એ–ઓનાં પોળાં ઉચ્ચારણ મારા જાણ્યા પ્રમાણે દક્ષણીમાં નથી; 'રેવું,' 'રાહાણે,' 'રહના,' એ ત્રણ રૂપ જોતાં હનું ટુંકું થઈજતું ઉચ્ચારણ જેમ ગુજરાતી દક્ષણીમાં થાયછે તેમ હિન્દીમાં થતું નથી–દક્ષણી કરતાં ગુજરાતીમાં વિશેષ ટુંકું થાયછે ને એઉપરથી ને પાછળ આપેલા દાખલાઓઉપરથી જણાયછે કે ગુજરાતી ઉચ્ચારણનું વલણ શબ્દને સઙ્કોચવાભણી છે ને સઙ્કોચ થયેથીજ પસરેલું કોમળ અઙ્ગ, ઘટ તથા બળિષ્ઠ બનશે. અનુસ્વારનું ઉચ્ચારણ આપણામાં જેવું વિલક્ષણ છે તેવું બીજી ભાષામાં નથી.

† અર્થજ્ઞાન વધે તેમ તેને ક્ષેમ રાખવાને યોગ્યપાત્ર જોઈએ માટે ભાષામાં શબ્દનું ભરણું તો કરવુંજ પણ પરભાષાના લેવા કે ન લેવા? સંસ્કૃતમાં કેટલાએક પરભાષાના શબ્દો છેજ (ને મેં એક ઠેકાણે વાંચ્યું છે કે મૂર્દ્ધસ્થાનીવર્ણોથી આરમ્ભાતા શબ્દો મૂળ વાસ્તવ્ય લોકના છે) અને ગુજરાતીમાં કેટલાક ફારસી આરબી એવાતો રૂઢ થઈરયાછે કે તે કદાપિ ટાળ્યા ટળવાના નથી. જૂનામાંથી શોધી, પરભાષામાંથી લઈ, નવા જોડી પણ યોગ્ય જાણીને યોગ્ય રીતે શબ્દ વાપરી ભણ્ડોલ વધારવું.

‡ દેવનગરીલિપિમાં પુસ્તક લખાઈ છપાતાં થાય તો ભાષાની ક્ષેત્રસીમા વધે ને વિશેષ ઉત્પન્ન થાય. હાલમાં કોઈના દ્રવ્યની સહાયતાથી ગ્રન્થ રચાયછે તેથી સારા ગ્રન્થો થતા નથી ને ભાષાની કેળવણીને સ્થાઈ ઉત્તેજન મળતું નથી.

પૂર્વવર્ણનમાં પ્રદેશપ્રદેશની ને જાતજાતની ભાષાને ગુજરાતી ભાષા કહીછે પણ વર્ત્તમાનભાષા વિષે તેમ સામાનીકરણ કરવાનું નથી. વર્ત્તમાનભાષા તો આગગાડીવડે ને છાપખાનાંવડે ગુજરાતના ગુજરાતી બોલનારા સકળજનની ખરેખરી થઈછે—સુરતની, અમદાવાદની, કાઠિયાવાડની એમ અમણા કેવાયછે તે ચાલતેધોડે નહિ કેવાય. સુરતની ભાષા કદે કંઈક ઠિંગણી નાજુક ને કુમળી છે, અમદાવાદની કંઈક ઊંચી ને કઠણ છે, કાઠિયાવાડની જાડી છે ને શબ્દેશબ્દે ભારસાથે છૂટી બોલાયછે * પણ એ ત્રણનું મિશ્રણ થવામાંડયુંછે ને રૂડું થશે. સમ્પ્રસારણ ઉચ્ચારણ પરત્વે પ્રદેશપ્રદેશમાં ભેદ છે તે ટળી જશે. ચરોતરના દન્તતાલુસ્થાની ચનું ઉચ્ચારણ તેતરફના ગ્રન્થકારો પણ વાપરતા નથી, પ્રદેશપ્રદેશમાં ઈ–એ ના ભેદ રૂપાન્તરો છે તેમાં પણ કેટલુંક નક્કી થતું જાયછે—બહુજણ લાખવું બોલેછે પણ એ શબ્દ પુસ્તકોમાં વપરાતો બન્ધ થયોછે. લેખનશુદ્ધિ વ્યુત્પત્તિ એ વિષયોમાં પણ સુધારો થતોજાયછે.†

હિન્દુસ્થાનમાં વર્ત્તમાનકાળમાં પ્રદેશપ્રદેશની જેટલી પ્રાકૃત ભાષાઓ ‡ છે ને તેમાં જેની જણતી સંસ્કૃત છે, તેમાં ગુજરાતી ભાષા સ્થિતિપરત્વે કેવું દર્શન દેછે તે જાણિયે— એ ભાષા બોલનારા લોકની સઙ્ખ્યા સાઠલાખ કેવાયછે ને એ રીતે, ક્રમ માંડતાં તે નીચે ઉતરેછે—(હિન્દીના બોલનારા ૪) કરોડ, બઙ્ગાળીના ૩) કરોડ, પઞ્જાબીના ૧) કરોડ ને મરેઠીના ૧) કરોડ છે);—કેળવણી પ્રમાણે ક્રમ આપીએ તો મારા જાણ્યા પ્રમાણે તે માત્ર પઞ્જાબીથી ઉપર આવે; પણ પશ્ચિમહિન્દુસ્થાનના ઘણુંકરીને સઘળા દેશી વેપારીઓની અને હિન્દુસ્થાન દેશના દેશી વેપારીઓમાંના શ્રેષ્ઠ વેપારીઓની ભાષાદાખલ તે પેલી પ્રતીની શોભેછે. એ શોભા, ભાષા કેળવાયાથી અને છે તેથી વધારે જણાના બોલવામાં આવતી થયેથી ઘણી ઘણી સતેજ થશે એમ બોલવામાં કંઈજ બાધ નથી.

---

* વળી સન્ધિપ્રદેશની ભાષામાં સમ્બન્ધીપ્રદેશની ભાષાનો પાશ બેઠો હોયછે. બગવાડામાં મરેઠીનો, દાહોદમાં માળવીનો, સામળાજીતરફ મેવાડીનો, ડીસાતરફ મારવાડીનો અને પશ્ચિમે કચ્છી સિન્ધીનો પાશ છે (સાંઈ–હું એ સિન્ધી છે). એ પરભાષાનો પાશ કેટલો કેટલો છે તે નક્કી કરવાનો છે. મેવાડીશબ્દ આ રીતના છે— કેતા (કેટલા), તીહાં (તાં), કહેછે (કેછે), તીણારા–તીણાકા નામ (તેઓનાં નામ), તીણમાંહે (તેમાં), જણીથી (જેનાથી), જણીમાંહિ (જેનામાં), ચારદસાકું ચાલી, ઓર (બીજા), તાકો (તેનો), સદાફીરાણી (સદાની રાણી), હુવા (થયા), કુણકુણ (કોણકોણ), બ્રહ્મારો મરીચિ (બ્રહ્માનો મરીચી), તીન (ત્રણ), ઈકગુણો દાન દસગુણો પુન, ખાતો (ખાતું), હોસી (થાશે).

† સંસ્કૃત ષ–સને બદલે આપણામાં છ વપરાતો એવા થોડાક શબ્દ છે, કોળી ઘેડા સને ઠેકાણે છ સર્વત્ર બોલેછે, પારસીઓમાં વપરાતા કેટલાક શબ્દ બી (અપિ), માય (માત), વેક (વેગ), પેવસ (પ્રવેશ), સોઞ્જું (શુચિઃ), બૂક (કવલ) ઈ૦ સંસ્કૃતના અપભ્રંશ છે ને તે આપણામાં કેટલાંક અતિભ્રષ્ટ રૂપાન્તરો છે તેવા નહિ પણ મૂળની પાસેના છે. કેટલાક પારસીશબ્દ આપણા જૂનાપુસ્તકોમાં છે તેજ છે પણ ઉચ્ચારણફેરછે. હોરાઓ મિલવું, આવો વગેરે બોલેછે તે જૂનાગ્રન્થોમાં છે. સુરતના વડનગરાઓમાં કૂર, ભાગ, પાગ, જાસક, ઈ૦ વપરાયછે તે ખોટા નથી. કાઠિયાવાડના નાગરો ધ્રોડવું, ધ્રાવું એમ રકાર ભેળેલું ઉચ્ચારણ કરેછે તેવાં રૂપો જૂના પુસ્તકોમાં છે એ દાખલાઓથી પણ જણાયછે કે મૂળને મળતાં રૂપાન્તર રાખવાની વાત છોડીદઈ વર્ત્તમાનવ્યવહારનાંનેજ લખવામાં લેવાં.

‡ કોઈ કાળે છપ્પનદેશની છપ્પનભાષા આ પ્રમાણે ગણાઈછે— અઙ્ગ, વઙ્ગ, કલિઙ્ગ, કાંબોજ, કાશ્મિર, સૌવીર, સૌરાષ્ટ્ર, માગધ, માલવ, મહારાષ્ટ્ર, નેપાળ, કેરળ, ચોળ, પાઞ્ચાળ, ગૌડ, મલ્લાળ, સિહલ. વડચ, દ્રવિડ, કર્નાટક, મરહટ, પાનાટ, પાંડચ, પુલિન્દ, આન્ધ્ર, કનોજ, યાવન, જલાન્ધ, શલભ, સિન્ધુ, અવન્તી, કજાડ, હૂણ, દાશાર્ણ, ભોજકોટ, ગાન્ધાર, વિદર્ભ, બાલિહક, ગઞ્જર, બર્બ્બર, કૈકેય, કોશલ, કુન્તલ, શૂરસેન, ટઙ્કણ, કોંકણ, મત્સ્ય, મદ્ર, સૈંધવ, પારાશર્ય, ગુર્જર, ખચ્ચર, ભૂચક્ર, ઝલ્લુક, પ્રાગ્જ્યોતિષ, કરાહટ. વળી દશ ભાષા પણ ગણાઈછે— પઞ્જાબી, હિન્દી, મૈથિલી, ગૌડ અથવા બઙ્ગાળી, ગુજરાતી, ઊર્ય, મરેઠી, તેલઙ્ગી, કર્નાટકી અને તેમુલ. જૉન બીમ્સે લખ્યુંછે કે શૌરસેનીમાંથી ૧૧ ભાષાઓ થઈછે— હિન્દી, બઙ્ગાળી, પઞ્જાબી, સિન્ધી, મરેઠી, ગુજરાતી, નેપાલી, ઊર્ય, આસામી, કાશ્મિરી અને ડોઘ્ર (મૈથિલી, ભોજપુરી, કોશલી, બ્રીજ, કનોજી, રજપુતી, બુન્દેલખણ્ડી એ સૌ હિન્દીની ઉપભાષાઓછે). હિન્દી બઙ્ગાળી પઞ્જાબી મરેઠી બોલનારાની સઙ્ખ્યા આપીછે તે એક 'કાલેણ્ડર' માંથી ઉતારી લેઈને. બીમ્સ આપ્રમાણે સઙ્ખ્યા આપેછે— હિન્દી બોલનારા હિન્દુ ને સમજનારા મુસલમાન મળીને ૬,૦૭,૬૩,૭૭૯ છે, બઙ્ગાળી બોલનારા હિન્દુ ને બીજી ભાષા બોલનારા પણ થોડુંઘણું બઙ્ગાળી સમજે તેવા મળીને ૨,૦૫,૮૩,૬૩૫ છે, પઞ્જાબી બોલનારા એક કરોડ ને સાઠ લાખ છે, મરેઠી બોલનારા એક કરોડ ને ગુજરાતી બોલનારા ૬૦ લાખ છે. હિન્દુથાનમાં ઉરદુભાષા બોલનારા ૩ કરોડથી વધારેછે એમ મેં એક ઠેકાણે વાંચ્યું હતું.

માટે એવ, ભૂતસ્થિતિનોજ અથવા ઉત્તમ ભાવીસ્થિતિનોજ વિચાર કરચાં કરવાનું પ્રયોજન નથી. ભૂત ભાવી ઉપર અતિશય મોહ રાખતાં જો વર્તમાન સચવાય નહિ તો તે મોહ કેવળ જડપણું છે અથવા ઘેલાપણું છે. ભૂત ઉપરથી વિવેક જાણી ભાવીની આશાએ હોંસીલા થઈ એ બેવડે આપણે આપણી શક્તિ વધારીશું તો ભાષાનું બળ પણ વધશે ને સૌંદર્ય પણ વધશે. દ્રવ્યને ઉદ્દેશી નહિ પણ માનને અથવા આનન્દને અથવા વસ્તુનેજ અથવા પરોપકારને ઉદ્દેશી જ્યારે કેટલાક જણ હોંસઆગ્રહથી પોતાની વિદ્યા વધારશે ને ગ્રન્થો રચશે ત્યારે ભાષા સહજ સુધરશે. પણ ગુજરાતમાં વિદ્યા વધે ને ગુજરાતી વિદ્વાનો બીજા પ્રદેશના વિદ્વાનોની સાથે સરસાઈ કરે એ તો વિસ્મય જેવું થાય. તોપણ, સમૂહના આગ્રહઉત્સાહે વેલું મોડું પણ શું નથી બનતું?; અને શૈકાપટ ઉપરથી આપણે જાણ્યુંછે કે ભાષા ઉત્તરોત્તર અધિક સંસ્કાર પામતી આવીછે; વળી આપણી ઉચ્ચસ્થિતિનો સૂર્યોદય થયે આપણે તેના સુમઙ્ગળ પ્રકાશમાં ઉજમાળા રઈ કામ કરીએછીએ—આપણું શુભચિન્તન નિત્ય આજ· હોવું—

કે હિન્દુસ્થાનના સમગ્રઉત્કર્ષને અર્થે પ્રથમ તેના અઙ્ગપ્રદેશોનો પૃથક્ પૃથક્ ઉત્કર્ષ થવો અવશ્ય છે તો તેના એક અઙ્ગપ્રદેશ—ગુજરાતનો ઉત્કર્ષ સત્વરે થાઓ, અને એ ઉત્કર્ષની સામગ્રીમાં પ્રથમ ગુજરાતીભાષાના જયશ્રીરઙ્ગ વિરાજો !

પોષ—ઉત્તરાયનસઙ્ક્રમણ, સં૦ ૧૯૨૯   નર્મદાશઙ્કર લાલશઙ્કર.

તા૦ ૧૨મી જાનેવારી સને ૧૮૭૩.

નર્મકોશ.

ગુજરાતી.

(શબ્દાર્થસંગ્રહ.)

અ.

અ, દેવનગરી તથા ગુજરાતી લિપિનો પ્રથમ અક્ષર; સ્વરજાતિ મૂળાક્ષરમાંનો પેલો;- ક્, ર્, ખ્ આદિ વ્યઞ્જનોમાં ભળેથી તે વ્યઞ્જનોનું સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ થાયછે. ૨ વ્યઞ્જનવર્ણથી આરમ્ભાતા શબ્દની પૂર્વે જોડામાથી નિષેધ-અભાવ-નહિ-વિનાનો અર્થ રાખેછેઃ **અબોલા, અવાવરું, અપાર** ઈ૦.-એજ અર્થમાં એ સ્વર જ્યારે સ્વરાદિ વર્ણસાથે જોડાયછે ત્યારે **અન્** રૂપે થાયછેઃ- અન્+અન્ત=**અનન્ત, અનાસ્થા, અનાદર** ઈ૦. ૩ કેટલાક શબ્દમાં અ, નિરર્થક વપરાયછે-લોપનું **અલોપ**, વૃથાનું **અવરથા**, સ્રીનું **અસ્રી** એમ રૂપ થયાંછે.

અં;, એ અવ્યય બેદરકારી-તુચ્છકારના અર્થમાં વપરાયછે; વળી, ન સહન થતાં દુઃખની પણ સૂચના કરેછે. **અંહું**, એ આશ્ચર્યસૂચક અવ્યય છે.

અંશ, પુ૦ [સં૦ **અંશ**:—ભાગ પાડવા; વેંચી આપવું] ભાગ; હિસ્સો; વાંટો; વિભાગ; કળા. એ શબ્દ બીજાની સાથે સંયુક્ત થયલો વિશેષે વપરાય છેઃ **જ્વરાંશ, પિત્તાંશ, જલાંશ** ઈ૦. ૨ જે ઈશ્વરી ગુણ અથવા એમાંનો, જે કેટલાક પ્રસાદથી અથવા સંસ્કારથી પ્રાપ્ત થયો હોય તે; પ્રસાદ; સંસ્કાર. "જે કોઈ **પ્રેમઅંશ** અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ઠરે" (દયારામ). ૩ એકાદા ગોળના ૩૬૦ ભાગમાંનો અક્કેકો-(અક્ષાંશ, રેખાંશ ઈ૦). ૪ અપૂર્ણાંકમાં લીટીની ઉપરનો જે અઙ્ક તે;- ¾ એમાં ત્રણ એ અંશ ને ચાર એ છેદ કેવાયછે. ૫ લેશ; થોડુંક તે-દૂધમાં પાણીનો અંશ છે.

અંશાવતાર, પુ૦ જેમાં પરબ્રહ્મના થોડા ઘણા અંશ હોય તેવો અવતાર. પરશુરામ, રામ ઈ૦ એ અંશાવતાર અને કૃષ્ણ તે પૂર્ણકળા અવતાર.

અંશી, વિ૦ અંશવાળું; સંસ્કારી; ઈશ્વરપ્રસાદિત. તે અંશી જીવ છે. દેવાંશી એટલે જેનામાં દેવનાં તેજ-ગુણનો અંશ હોય તેવું (જન).

અંશુ, પુ૦ [સં૦ **અંશ**:—ભાગ પાડવો અથવા **અંશૂ**-વ્યાપીરેવું.] સૂર્યકિરણ. ૨ પ્રકાશ. ૩ સૂર્ય.

અંશુમાન્, પુ૦ [સં૦] સૂર્ય.

અઋણી, વિ૦ [સં૦ અનૃણ] જેને ઋણ-કરજ ન હોય તે.

અકડબાજ, પુ૦ [હિં૦] **અક્કડ** (૨ જા અર્થમાં).

અકડાઅકડી, સ્રી૦ સરસાસરસી; હોંસાતોંસી.

અકડાઈ, સ્રી૦ ભભકા-તોરથી રેવું તે. ૨ બેડસાઈ; પતરાજી.

અકડાવું, ક્રિ૦ અ૦ તોરમાં રેવું; લાલા-ઈશકી થઈ ભભકામાં ફરવું-મરડાવું.

અકબરી, વિ૦ [**આ૦**] અકબર બાદશાહે કાડેલો-(શિક્કો-કાયદો-રિવાજ વિગેરે).

અકરાંતિયું, વિ૦ [સં૦ **અતિક્રાન્ત**] ખાતાં-પીતાં અકળાય તોપણ ખાયાં-પીયાં કરે તેવું; ખાતાં ધરાયજ નહિ તેવું (જન).

અકરાળવિકરાળ, વિ૦ [સં૦ કરાલનું અકરાળ ને વિકરાલ] અતિભયાનક; ભયંકર; ડરામણું.

અકર્તવ્ય, વિ૦ [સં૦] ન કરવા જોગ.

અકર્તા, પુ૦ [સં૦] કર્તા-કરનારો નહિ તે.

અકર્મક, વિ૦ [સં૦] જેમાં **કર્મ** ન હોય તે (ધાતુ-ક્રિયાપદ-પ્રયોગ).

અકર્મી, વિ૦ [સં૦] અઘટિત-દુષ્ટ કર્મ કરનાર.

અકલ, સ્રી૦ [આ૦] **અક્કલ.**

અકલી, વિ૦ બુદ્ધિમાન્; તર્કી. ૨ સમજુક; શાણું.

અકલ્પિત, વિ૦ધા૦ [સં૦] કલ્પિત-બનાવટનું નહિ તે; સાચું. ૨ મૂળ; પ્રકૃત; અસલ.

અકલ્યાણ, ન૦ [સં૦] ભુંડું; માઠું; નઠારું; અશુભ; [બુરું.

અકસર, અ૦ [આ૦] વિશેષે; મુખ્યત્વે; ઘણુંકરીને. ૨ કદાપી; વેળાએ,

અકસીર, વિ૦ [આ૦] લાગુ પડે-અસર કરે તેવું, રામબાણ; આબાદ, ૨ સ્ત્રી૦ હીણી ધાતુનું સોનું—રૂપું કરનાર જે રસાયન તે. (પારસમણિ).

અકસ્માત્, અ૦ [સં૦] એકાએક; અણચિન્ત્યું. [તેવું.

અકળ, વિ૦ [સં૦ અકલિત] કળી-સમજી ન શકાય

અકળવિકળ, આકળવિકળ.

અકળામણ, સ્ત્રી૦ [સં૦ આકુલતા] મનમાંનો ગભરાટ. ૨ ગભરાટથી થતું દુઃખ.

અકળાવું, ક્રિ૦ અ૦ મનમાં ગુંચવાવું -ગભરાવું. ૨ ગભરાટથી દુઃખી થવું.

અકળિત, વિ૦ધા૦ [સં૦-અ; કલિત; કલ-ગણવું-ગતિ કરવી] ન સમજાયું-ગણાયું-પોંચીવળાયું હોય તેવું.

અકાબર, પુ૦ [આ૦] ઓધેદાર; પદવીવાળો ગૃહસ્થ.

અકારત, અ૦ [સં૦ અકાર્ય] મિથ્યા; ફોકટ; નકામું. ૨ અઘટિત; અયોગ્ય.

અકારૂં, વિ૦ અણગમતું; અભાવવાળું; નાપસન્દ.

અકાળ, પુ૦ યોગ્ય કાળ-સમો નહિ તે; કમોસમ; કરત. (એ શબ્દ બિજાસાથે જોડાયલોજ વપરાયછે) **અકાળમૃત્યુ,**—જે સમયે ન થવું જોઈયે તે સમે થયલું મૃત્યુ. અકાળવૃષ્ટિ-કરતે થયલો વર્ષાદ; માવઠું.

અકીક, પુ૦ [આ૦] હલકી કિમ્મતનો રઙ્ગીન ચળકતો પથ્થર; ખોટો હીરો,

અકુલીન, વિ૦ નીચાં કુળનું; કુળહીન (જન).

અકૃત, ન૦ [સં૦ અકૃત્ય] પાપ. [કપટવગરનું.

અકૃત્રિમ, વિ૦ [સં૦] સ્વાભાવિક; કુદરતી. ૨ સાચું,

અકોટી, સ્ત્રી૦ [સં૦ અક્ષોટ-સોપારીનું ઝાડ. અકોટી સોપારીનાં ફાડચાંના આકારની હોયછે] સ્ત્રિયોને કાને પેરવાનું સોનાનું ગોળ ઘરેણું; ઝુમખાવાળું મોટું લોળિયું.

અક્કડ, વિ૦ [હિં૦ અકડ] ટટાર; છાતીમો સીનો દેખાડતું એવું બેઠેલું-ઊભેલું—ચાલતું (જન). ૨ છાતીના સીનાથી, મૂછના આંકડાથી ને લુગડાંલત્તાંથી ભપકો કરતાર; તોરથી રેનાર; છેલ બની ભપકો કરનાર.

અક્કરમી, વિ૦ [સં૦ અકર્મી. ગુ૦ અ-નહિ અથવા ખરાબ ને કરમી-નસીબદાર] અભાગિયું; કમનસીબ. ૨ બુદ્ધિ વિનાનું; ઠોઠ." અક્કરમીના દડિયા કાંણા, અક્કરમી નિશાળિયાને વટાણાં ઘણાં, અક્કરમી માટી બૈયર ઉપર શૂરો " એવી કેવતોછે.

અક્કલ, સ્ત્રી૦ [અ૦ અકલ] બુદ્ધિ; સમજ. ૨ ડાપણ ૩ તર્ક. અક્કલ દોડાવવી-પોંચાડવી-ચાલવી-ગૂમ થવી ઈ૦ એમ, અને અક્કલનો દુશ્મન-આગરીતં-ઊંધો એમ પ્રયોગમાં વપરાયછે. "અક્કલ બડી કે ભેંસ" એ કેવત છે.

અક્કલગરો, પુ૦ એક જાતના છોડનું મુળિયું, એ ધાતુપુષ્ટિનાં વસાણાંમાં ગણાયછે. એ તોતડાં માણસની-પોપટની જીભ વાળવાસારૂ તેને આપવામાં આવેછે.

અક્કલમન્દ-વન્ત-વાન, વિ૦ [અકલ, ને ફા૦ મન્દ તથા સં૦-વાન્-વન્ત] અક્કલવાળું; બુદ્ધિમાન્. ૨ ડાયું. ૩ તર્ક ઉઠાવનાર. ૪ હોશિયાર.

અક્કલ-હોશિયારી, સ્ત્રી૦ [આ૦ ફા૦] એ બે શબ્દો એકજ અથવા સમ્બન્ધી અર્થમાં- (અક્કલ ને તેથી આવતી જે હોશિયારી તે) વપરાયછે.

અક્કેક-કું, વિ૦ પ્રત્યેક; દરેક. ૨ એક પછી એક.

અક્ટોબર, પુ૦ [અં૦] અઙ્ગ્રેજી વર્ષનો દશમો મહિનો-એકતિસ દાડાનો. (આસો-કારતકમાં).

અક્રૂર, વિ૦ [સં૦] દયાળુ; માયાળુ.

અક્ષ, પુ૦ [સં૦] રમવાના પાસા. ૨ માળાના મણકારૂપે વપરાતાં કેટલીક જાતનાં બી-રૂદ્રાક્ષ, ભદ્રાક્ષ, ઈંદ્રાક્ષ ઈ૦. ૩ પૈડાંની વચમાંનો આંક. ૪ અક્ષપૂત. ૫ ઈન્દ્રી.

અક્ષત, પુ૦ [સં૦] છાલાંવાળા ચોખા; ભાત; ડાંગેર; સાળ. ૨ સેકેલું અનાજ; ધાણી. અક્ષતછાંટવાદેવ બ્રાહ્મણને અથવા બ્રાહ્મણે આશીર્વાદ ભણી યજમાનને. અક્ષત ઉતારવા-ભૂત વગેરે આડાંનો સન્દેહ આવ્યાથી શું છે તે ગુણીપાસેથી જાણી લેવાસારૂ સપડાયલાં માણસનાં માથાંઉપર અનાજના દાણા સાતવાર ફેરવવા (ને પછી પોટલી બાંધી તે સુતું હોય ત્યાં માથાંતળે મુકવી).

અક્ષત, વિ૦ [સં૦-અ; ક્ષત-ભાંગેલું-તુટેલું-નાશ પામેલું] નુકસાન વગરનું; સલામત, ૨ આખું; તુટેલું-ખાંડું થયલું નહિ તે.

અક્ષય, વિ૦ [સં૦ અ, ક્ષય. ક્ષિ—ઘસાઈજવું-ખરીપડવું-થોડે થોડે નાશ પામવો] નાશ ન પામે તેવું; અભઙ્ગ; હમ્મેશ રે તેવું; અખુટ. અક્ષયકીર્તિ-ભાષા ઈ૦. મનુષ્યને પણ કેવાય કે અક્ષય રો.

અક્ષય-તૃતીયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વૈશાખસુદ ત્રીજ. એ દિવસે મુએલાંને નામે બ્રાહ્મણોને પાણીથી ભરેલાં ન-

વાં માટલાં વગેરે આપવામાં આવેછે.

અક્ષય-પાત્ર, ન૦ [સં૦] જેમાંની વસ્તુ કદી ન ખુટે તેવું વાસણ.

અક્ષયી, વિ૦ [સં૦] અક્ષય.

અક્ષર, પુ૦ [સં૦ અ, ક્ષર. ક્ષર—પિગળવું-વેવું-ખરવું] મોમાંથી નિકળતો સ્વર-અવાજ; વર્ણ. એ અથવા એઓ એકઠા મળી શબ્દરૂપે એકાદો અર્થ સૂચવેછે. ગૃહસ્થને મોડેથી આવા અક્ષર નિકળવા એ ઘટારત તો નહિ. ૨ એ સ્વર-અવાજનું જે ચિન્હ લખવામાં આવે છે તે; દસકત; હરફ. અક્ષર વાળવા-ઘુંટવા. ૩ (વ્યાકરણમાં) સ્વર અથવા સ્વરયુક્ત વ્યઞ્જન.—મૂળાક્ષર, જોડાક્ષર. ૪ (છઠ્ઠીના લેખના) "ભસ્મે અક્ષર નાખ્યા ભૂસી"-(શિવાનન્દ). ૫ ભણવા ગણવાની વિદ્યા. "શસ્ત્ર અક્ષરમાં પૂરો" (ન૦ક૦); એ અર્થમાં અક્ષરશત્રુ શબ્દ પણ છે. ૬ મેણું; ભાર. અક્ષર ઉતારવા-મેણું ટાળવું; માથેથી ભાર ઉતારવો; ઠપકો ન મળે તેવું કરવું. ૭ અવિનાશી ઈશ્વર; બ્રહ્મ.

અક્ષર, વિ૦ [સં૦] ન ખરે-ક્ષીણ થાય તેવું; અવિનાશી.

અક્ષરપદ્ધતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] શબ્દોના અક્ષર લખવાની રીત.

અક્ષરશઃ, અ૦ [સં૦] અક્ષરે અક્ષર; એક અક્ષર પણ મુકી ન દેતાં.

અક્ષરશત્રુ, વિ૦ [સં૦] જેને ભણવાં-લખવાં-વિદ્યાસાથે શત્રુવટ હોય તે; મૂર્ખ; ઠ. [આવડે નહિ તે.

અક્ષરશૂન્ય, વિ૦ [સં૦] જેને કંઈજ ભણતાં લખતાં

અક્ષરી, વિ૦ [સં૦] અક્ષરનું-વાળું-સમ્બન્ધી. પઞ્ચાક્ષરી મન્ત્ર.

અક્ષવૃત્ત, ન૦ પૃથ્વિનાં પૃષ્ઠઉપર દોરેલાં જે વૃત્ત-ગોળ લીટીથકી અક્ષાંશ જણાયછે તે.

અક્ષાંશ, પુ૦ [સં૦] પૃથ્વિનાં પૃષ્ઠઉપર ઉત્તરદક્ષિણ ધ્રુવથી મધ્યભાગે પૂર્વપશ્ચિમ દોરેલો જે ગોળ (વિષુવવૃત્ત) તેથકી ઉત્તર અથવા દક્ષિણ દિશાયે હરકોઈ જગાનું જે અન્તર તે.

અક્ષિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] આંખ.

અક્ષિક, સ્ત્રી૦ [સં૦ અક્ષીવ] જે ભસ્મ-ખાખ, ગાળેલી ઊણી ધાતુમાં મુકવાથી એનું સોનું-રૂપું થાયછે તે.

અક્ષૌહિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦ અક્ષ-ગાડી; ઊહિણી-સમૂદાય] મોટું સૈન્ય-જેમાં ૧૦૯૩૫૦ પાયદળ, ૬૫૬૧૦ ઘોડા, ૨૧૮૭૦ રથ ને ૨૧૮૭૦ હાથી હોય છે.

અખડ, વિ૦ વાપરવામાં ન આવતું હોય તેવું.-વાસણ કુવો વગેરે.

અખડદાડા, પુ૦ કંઈ કામ કરવું ગમે નહિ-કંટાળો આવે તેવા દાડા (ઉનાળાના).

અખણ્ડ, વિ૦ [સં૦] આખું; પૂર્ણ; ભાંગેલું-તુટક નહિ તે. ૨ સર્વ કાળ સરખું; હમ્મેશ. અખણ્ડ દીવો.

અખણ્ડ-સૌભાગ્ય, ન૦ [સં૦] સ્ત્રીનું સૌભાગ્ય-હેવાતન, વૈધવ્યથી ખણ્ડિત ન થતાં સદા રેવું તે.

અખણ્ડ-સૌભાગ્યવતી, સ્ત્રી૦ [સં૦] અખણ્ડ હેવાતનવાળી સ્ત્રી.—એવો આશીર્વાદ દેવાયછે.

અખણ્ડિત, વિ૦ધા૦ [સં૦] ખાંડું ન થયલું તે; વચમાંથી તુટેલું નહિ તે; આખું; પૂર્ણ. ૨ નિરન્તર હોય તેવું.

અખતરું, વિ૦ નઠારું; ખરાબ.

અખતરો, પુ૦ [ફા૦] નવું જાણવાને-શોધવાને-પ્રાપ્ત કરવાને જે જે યુક્તિ કરવી તેમાની એકેક; પ્રયોગ.

અખત્તર, વિ૦ મેલું; ગન્દું; નઠારું.

અખત્તરડાયું, વિ૦ જોઈયે તેથી વધારે ડાયું; દોઢડાયું; આગળ વધાર્યું બોલનાર.

અખત્યાર, પુ૦ [આ૦] અમુક કામ કરવા સમ્બન્ધી મળેલી જે સત્તા તે; અધિકાર. [ણું; ધણીપણું.

અખત્યારી, સ્ત્રી૦ મળેલી સત્તા-છૂટ. ૨ અધિકારીપ-

અખબાર, પુ૦ [આ૦] વર્તમાન; સમાચાર. ૨ વર્તમાનપત્ર, [ખમ છઉં?

અખમ, વિ૦ અસમર્થ. હું શું તે કામ કરવે અ-

અખરામણ, ન૦ દૂધનું દહીં બનાવવાસારુ દૂધમાં જરાક દહીં, છાસ વગેરે ખટાસ મેળવવી તે; મેળવણ; મોરવણ; અધ્રકણ; આખરણ.

અખરોટ, ન૦ અખોડ.

અખાડ, આખાડ.

અખાડા, પુ૦ પઞ્ચાઈમાં વાત ઉડાવવી તે; દીઠું ન દીઠું-સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું એમ કરીનાખવું તે; ન ગણકારવું-લેખવવું. અખાડાકાન પણ કેવાયછે. ૨ નજર ચોરાવી ચાલીજવું; નાસીજવું; સટ્ટીજવું. અખાડા કરવા કેવાયછે.

અખાડી, સ્ત્રી૦ આખાડી.

અખાડો, પુ૦ [હિં૦] કસરત કરવાની એકાદી જાહેર જગા;-જોરકુસ્તી કરવાનો-ગાયનનો-અભ્યાસ કરવાનો અખાડો. ૨ વ્યસનીઓને મળવાનું ઠેકાણું-એ ઘણુંકરીને સાધુઓના આશ્રમમાં હો-

પછે. ૩ ગોસાંઈમાં જુદા જુદા ભેદ છે તેમાંનો-એકાદો.

અખાત, પુ૦ [સં૦ અ; ખાત-ખોદેલું] સમુદ્રનો જે ફાંટો જમીન તરફ લામ્બો ગયોહોય તે. ૨ તળાવ; સરોવર; કુણ્ડ (કુદરતી-ખોદાવ્યા વગરનું).

અખાત્રીજ , સ્ત્રી૦ અક્ષયતૃતીયા.

અખાદ્ય, વિ૦ [સં૦ અ; ખાદ્ય. ખાદ-ખાવું] ખાવા જોગ નહિ- ખાઈશકાય નહિ તે.

અખિલ, વિ૦ [સં૦ અ; ખિલ—જુદુંપડેલું] આખું; પૂર્ણ; સઘળું; સર્વે. "અખિલ વિશ્વમાં કૃત્ય તાહરાં." (ન૦કા૦).

અખુટ, વિ૦ ખુટે-ઘટે નહિ તેવું. (ભણ્ડાર).

અખે, અક્ષય.

અખેતીજ, અક્ષયતૃતીયા.

અખેનોમ, અક્ષય નવમી-કારતકસુદ નોમ.

અખેપાત્ર, અક્ષયપાત્ર.

અખોડ, ન૦ [સં૦ અક્ષોટ-ડ] એ નામનું ઝાડ-ફ-ળ (સુકોમેવો).

અખોવન, વિ૦ [સં૦ અક્ષયવન] જેનું એકપણ છોકરું મુઉં ન હોય તેવી સોવાસણ સ્ત્રી. "અખોવન કીલીબેનની શેઈ". જેને સન્તાન, સમૃદ્ધિ ઈ૦ નું સુખ હોય તેવી-"અખોવન નાની બેનની ઘાટડી." (એ વાક્યો બૈરાંનાં ગીતમાંનાંછે).

અખ્ખર, અક્ષર.

અખ્યાણું, ન૦ હરેક શુભકારજને આરમ્ભે શકુનમાં જોષી-ગોર-મેતાજી-માળી- ઢોલી--હજામ વગેરેને જે ભેટ-બક્ષીસ આપવામાં આવેછે તે. અખ્યાણાંમાં ઘણુંકરીને ઘઉં, નાળિયેર, સોપારી, કંકુ, વસ્ત્ર, ગોળધાણાં અને કંઈનાણું એ હોયછે.

અગ, પુ૦ [સં૦] પર્વત. ૨ સૂરજ. ૩ સાપ.

અગડબમ્બ, વિ૦ બેડી બાંધણીનું પણ સઙ્ગીન જાડું હુણ્ડાળું (જન).

અગડમ્બગડમ્, ન૦ ભલીવાર વનાનું-સમજાય નહિ તેવું બોલેલું-લખેલું હોય તે. ૨ ગરબડસરબડ; સેળભેળ; ગોળોપિણ્ડાળો.

અગણિત, વિ૦ધા૦ [સં૦] જેની સઙ્ખ્યા ગણાઈ ગણાતી નથી તે, અસઙ્ખ્ય; પુષ્કળ; અમાપ.

અગણું, વિ૦ તીજું. 'અગણું ને મંગળ વરતીયું રે'-(બૈરાંનાંગીત)

અગણોતસો, પુ૦ સંવત ૧૮૬૯ માં આખાં ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં પડેલો જે મોટો દુકાળ તે.

અગણોતેર, વિ૦ [સં૦ એકોનસપ્તતિ. હિં૦ ઉનહત્તર] સિત્તેરમાં એક ઓછો એટલી જે સઙ્ખ્યા તે-૬૯.

અગત, અગત્ય.

અગતસર, અ૦ જરૂરને લીધે.

અગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦ અ; ગતિ-સદ્ગતિ] અવગતિ; અસદ્ગતિ; હીણયોનિ; નરક.

અગત્ય, સ્ત્રી૦ [સં૦ અ; ગતિ-ગમન-માર્ગ] (જેના વિના આગળ જવાય નહિ તેવું એટલે બીજો રસ્તો નહિ) જરૂરિયાત; ગરજ. ૨ દરકાર; તમા.

અગત્યનું, જરૂરનું; કામનું; ઉપયોગી.

અગથિયો, પુ૦ [સં૦ અગસ્તિ] એક જાતનું ઝાડ. એનાં ફૂલ શ્રાદ્ધમાં કામ આવેછે; એનાં ફૂલ સીંગનું અથાણું તથા શાક થાયછે.

અગન, સ્ત્રી૦ [સં૦ અગ્નિ] અતીસ ગરમીથી થતી અસર; બળતરા; આગ; લાય; ઝાળ.

અગમ, વિ૦ અગમ્ય.

અગમ, સ્ત્રી૦ ભવિષ્ય; ભાવી; હોનાર; થવાનું તે.

અગમચેતી, પુ૦ હોનાર વિષે આગળથી ચેતવાની શક્તિ-સમજ.

અગમદોરો, પુ૦ સવારીના ઘોડાને હાંસડીને ઠેકાણે બનાતની બેસેરી ચીપનો જે સણગાર હોયછે તે.

અગમનિગમ, સ્ત્રી૦ [સં૦ આગમ-આરમ્ભ-ઉત્પત્તિ અને નિર્ગમ-પરિણામ-અંત.] આગળપાછળનું તે; આરમ્ભ ને અન્તનું તે. ઉદ્ધત મનુષ્ય અગમનિગમનો લેશ વિચાર કરતો નથી.

અગમપચ્છમ, સ્ત્રી૦ અગમનિગમ શબ્દ જોવો.

અગમબુદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦ અગમ્ય, બુદ્ધિ] અગમ્ય-હોનાર વિષે આગળથી જાણવાની-વિચાર કરવાની જે શક્તિ તે. વિ૦ આગળથી જાણનાર-વિચારનાર.

અગમબુધિયું, વિ૦ અગમબુદ્ધિ. એનું ઊલટું પશ્ચિ-મ બુધિયું.

અગમ્ય, વિ૦ [સં૦ અ; ગમ્ય. ગમ-જવું] જવાય-પોંચાય-સમજાય નહિ તે. ૨ જવાને યોગ્ય નહિ તે.

અગમ્યાગમન, ન૦ [સં૦] જેનીસાથે ન કરવો જોઈયે તેનીસાથે જે સમ્ભોગ કરવો તે.

અગર, ન૦ [સં૦ અગરુ-અગુરુ] એક જાતનું હલકું સુગન્ધિવાળું લાકડું. "અગર ચંદનના ઢોલિયા." ૨ [સં૦ આકર-ખાણ] મીઠું પકવવાની દરિયાકાંઠાની જગા.

અગર, અ૦ [ફા૦] જો; કદાપી: અગર તેમ બન્યું

તો. ૨ અથવા. તે અગર તું આવજે. ૩ પણ. તમે તેમ કોછો અગર મારો વિચાર આમ છે.

અગરચેં, અ૦ [પ્રા૦] જો; જોકે; જોપણ.

અગરબત્તી, સ્ત્રી૦ અગર કપૂર અને બિજા સુગન્ધપદાર્થનો ચૂરો લગાડેલો એવી જે સળી તે; ધૂપસળી.

અગરુડા, પુ૦ જુવાર બાજરીના કણસાં વગરના જે લીલા સાંઠા તે. (સુકાને કડબ કેછે).

અગરિયો, પુ૦ મીઠું પકવનાર.

અગલ, સ્ત્રી૦ ગિલિદણ્ડે-લખોટીયે રમવામાં એક નિશાની દાખલ જમીનમાં જે આછો-છાછરો ખોદેલો ખાડો તે; બદ્રી; ગબ્બી.

અગવડ, સ્ત્રી૦ એક ઠેકાણે ઘણાંનું ન માવું તે; સંકડાસ; અડચણ.

અગવાડું, ન૦ આગલો ભાગ. "આગળ અગવાડું ને પાછળ પછવાડું" એમ બોલાયછે.

અગવો, પુ૦ રસ્તો દેખાડનારો; ભોમિયો; વળાવો. "તું સત્ય અગવો આગળ કરે, તે પુંઠે જો તું સંચરે" (અખો.)

અગસ્ત, પુ૦ [સં૦ અગસ્તિ-સ્ત્ય] એ નામના ઋષિ. ૨ એ નામનો તારો. **અગસ્તના વાયદા,** પુ૦ લાંબો ખોટો વાયદો, ભાઈ તારા તો અગસ્તના વાયદા છે.

અગાઉ, અ૦ [હિં૦] ગયલા વખતમાં; પેલાં; અસલ. ૨ પેલે; પ્રથમ; આગળથી.

અગાઉથી, અ૦ ઠેરવેલા વખતની પેલાં; આગમજથી. ૨ આરમ્ભથી; પ્રથમથી.

અગાડી, અ૦ ગયા વખતમાં; પેલાં. અગાડી એમ બન્યુંછે. ૨ પ્રથમ; આગળથી. અગાડી જા. ૩ પાસે; આગળ; સામાં. મારી અગાડી બેસ. ૪ અન્તરમાં વધારે. તે તેનાથી અગાડી નિકળીગયો. ૫ આવતો કાળ; ભવિષ્ય. અગાડી એમ થવાનું છે.

અગાડીપછાડી, સ્ત્રી૦ ઘોડાને ગળે ને પગે બાંધવાનાં દોરડાં.

અગાડીપછાડી, અ૦ સામે ને પુઠે; આગળ ને પાછળ.-અગાડી પછાડી જોઈને ચાલજે.

અગાત, અ૦ આગળના વખતમાં. ૨ પ્રથમ; પેલે.

અગાધ, વિ૦ [સં૦] અ; ગાધ-થોભવું] તળિયું ન માલમ પડે તેવું; ઘણુંજ ઉણ્ડું; અપાર.

અગાસિયા, વિ૦ [આકાશ ઉપરથી આકાશિયા ને પછી અગાસિયા] જેમાં કુવા તળાવનાં પાણીથી નહિ પણ માત્ર વર્ષાદથીજ પાક થતોહોય તેવી-ડાંગેરના વાવેતર વગેરેની જમીન. અગાસિયા ક્યારડા.

અગાસી, સ્ત્રી૦ [સં૦ અવકાશ-આકાશ ઉપરથી] ઘરના આગલા પાછલા ભાગમાં ઊંચે છાપરાં વનાની ખુલ્લી છોબન્ધની જે સપાટ ભાંય તે; ધાબું. ૨ યોનિ. અગાસી ફાટવી-સ્ત્રીને અટકાવ આવવો. (એ સઙ્કેતાર્થ પ્રયોગ અસભ્ય છે પણ વપરાયછે).

અગાહી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] ભવિષ્યમાં થવાનું તે. ૨ ખબર; સાવચેતી

અગિયાર, વિ૦ [સં૦ એકાદશ] દશ ને એક; ૧૧.

અગિયારસું, ન૦ મરણ પછી જે અગિયારમો દાડો તે. ૨ એ દિવસે મરનારની પછવાડે જે ક્રિયા કરવાની તે.

અગિયારસ, સ્ત્રી૦ [સં૦ એકાદશી] પખવાડિયાંનો અગિયારમો દાડો. ૨ એ દિવસે પાળવાનું જે વ્રત તે.

અગિયારા, પુ૦ વીસ આંકમાં નો એક. ૧૧ને ૧૧એ, ૧૨ને ૧૨એ, ૧૩ને ૧૩એ ગુણેથી જે અઙ્કો આવે તેનું કોષ્ટક; વડોએકો. ૨ અગિયારા ગણવા એટલે નાસી જવું-સટકીજવું.

અગિયારી, સ્ત્રી૦ [સં૦ અગ્ન્યાગાર. અગ્નિ; અગાર-આગાર-સ્થળ] જ્યાં પારસીયો બન્દગી કરવા તથા ધરમની ક્રિયા કરવા જાયછે તે જગો. ૨ વીસ આંકમાંનો એક.-૧૧ને ૧૧એ-૧૨એ-૧૩એ ગુણેથી જે અઙ્કો આવે તેનું કોષ્ટક.

અગુણી, વિ૦ [સં૦] ગુણ-પાડ ન માને તે; અનુપકારી. ૨ જેનામાં ગુણ ન હોય તે; મૂર્ખ.

અગુપ્ત, વિ૦ [સં૦] પ્રગટ; ઉઘાડું; જાહેર.

અગુવો, પુ૦ અગવો.

અગોચર, વિ૦ [સં૦ અ; ગોચર. ગો-ઈન્દ્રી ને ચર-જવું] ઈન્દ્રીયોથી પોચી ન વળાય તેવું; ન સમજાય તેવું; અદૃશ્ય; અલક્ષ્ય.

અગ્નિ, પુ૦ [સં૦ અઙ્ગ-ચિન્હ કરવું] વસ્તુમાંથી જે પ્રકાશ તથા ઉષ્ણતા બારપડી દેખાયછે લાગેછે તે; દેવતા; વન્હિ. ૨ પ્રકાશ ઉષ્ણતાનો અધિષ્ઠાતા દેવ. ૩ જઠરાગ્નિ. ૪ પઞ્ચ તત્વમાંનું તેજ તત્વ. ૫ અગ્નિકોણ. ૬ અગ્નિકોણનો અધિષ્ઠાતા દેવ.

અગ્નિકાષ્ઠ, પુ૦ [સં૦] બળતાં લાકડાં. અગ્નિકાષ્ઠ°ભક્ષણ કરવાં એટલે ચિતા ખડકી બળીમરવું. (એ વાક્ય પુરાણ-પ્રાકૃત કવિતામાં વપરાયુંછે).

અગ્નિકુણ્ડ, પુ૦ [સં૦] યજ્ઞ-હોમને માટે અગ્નિ રાખવાસારુ ભાંય ખોદી ચારે બાજુએથી ચણીલિધેલો જે ખાડો તે.

અગ્નિકુમાર, પુ૦ [સં૦] એ નામનું એક રસાયન-ઔષધ; વૈદ્યની એક માત્રા.

અગ્નિકોણ, પુ૦ [સં૦ અગ્નિ; કોણ-ખુણો] દક્ષિણ ને પૂર્વ એ બેની વચમાંનો ખુણો-પ્રદેશ.

અગ્નિદાહ, પુ૦ અગ્નિયે મુડદાંને બાળવું તે.

અગ્નિસંસ્કાર, પુ૦ એકાદી વસ્તુને અગ્નિથી વિધિયુક્ત સંસ્કાર કરવો તે. ૨ મુડદાંને બાળવું તે.

અગ્નિહોત્ર, ન૦ [અગ્નિ; હોત્ર-હોમવાના પદાર્થ. હુ-હોમ કરવો] પરણેલા બ્રાહ્મણે જીવતાંસુધી રાત્રદિવસ અગ્નિને સતેજ રાખવો તે તથા સાંજસવાર સ્ત્રીસહવર્તમાન તેને હોમથી પ્રસન્ન રાખવો એ જે કર્મ તે. [બ્રાહ્મણ.

અગ્નિહોત્રી, પુ૦ [સં૦] અગ્નિહોત્ર રાખનારો બ્રા-

અગ્ન્યાસ્ત્ર, ન૦ [સં૦ અગ્ન્યસ્ત્ર. અગ્નિ; અસ્ત્ર] જે અસ્ત્ર-મંત્રબાણ મુકવાથી અગ્નિ વરષે ને જેનાપર પડે તેને બાળીનાખે તે અસ્ત્ર.

અગ્ર, ન૦ [સં૦ અગ-જવું] છેક આગલો ભાગ; ટોંચ; છેડો; અણી.

અગ્ર, વિ૦ મુખ્ય; પેલું; શ્રેષ્ઠ. ૨ આગલું; બારપડતું. અ૦ આગળ; મોખરે.

અગ્રજ, વિ૦ પુ૦ [સં૦ અગ્ર; જ-જન્મેલું] પ્રથમ જન્મેલો; સહુથી વડો ભાઈ.

અગ્રભાગ, પુ૦ આગલો-બારપડતો ભાગ. સૈન્યનો અગ્રભાગ એટલે હરોળ, સોયનો તે તેની અણી, પર્વતનો તે તેનું શિખર ઈ૦.

અગ્રવાદી, વિ૦ પ્રથમ વાદ કાડનાર. ૨ વાદમાં આગળ પડનાર. ૩ મુખી; અગ્રેસર.

અગ્રસર-ગ્રેસર, વિ૦ [સં૦ અગ્ર; સર-જનાર] મુખી; આગેવાન; ઊપરી; પેલ કરનાર; દોરનાર. [દોષ.

અઘ, ન૦ [સં૦ અઘ-પાપ કરવું એ ઉપરથી] પાપ;

અઘટતું, વિ૦ [સં૦ અઘટિત] ઘટતું નહિ તે; અયોગ્ય; નાલાયક. ૨ ન બને તેવું.

અઘટમાન, વિ૦ [સં૦] ન બને તેવું.

અઘટિત, વિ૦ [સં૦] નહિ ઘટિત.

અઘરણી, ન૦ [સં૦ અગૃહિણી અથવા અગ્રણી ઉપરથી હશે] સ્ત્રીસમ્બન્ધી એક રુડો અવસર; સીમન્ત.-પ્રથમજ ગર્ભ રયોહોય તેવી સ્ત્રીપાસે સાતમે મહિને ગર્ભ સમ્બન્ધી શાસ્ત્ર પ્રમાણે કેટલુંક કર્મ કરાવવામાં આવે છે ને એ વેળા તે અનેક પ્રકારનાં વસ્ત્રાભૂષણનો લાવો લેછે ને સગાં સમ્બન્ધી પણ રીત વરા કરવામાં માલેછે. [૨ કુશ્રી.

અઘરાળો, પુ૦ ખરેટો; ડાઘો-શરીર વાસણઉપર.

અઘરું, વિ૦ [સં૦ અગ્રાહ્ય] શ્રમથી થાય-મળે તેવું, મુશ્કેલ; કઠણ; દુર્લભ.

અઘવું, ક્રિ૦ અ૦ પેટમાંનો મળ પાછલી વાટે બાર કાડવો; ઝાડે જવું-ફરવું-બેસવું; દિશાયે-જઙ્ગલ-બરશુ-બન્દર-કળશિયે-પાદર-વાડામાં જવું.

અઘહારી, પુ૦ [સં૦] પાપ હરણકરનાર ઈશ્વર.

અઘાટ, પુ૦ વેચેલી-ઈનામી જમીનની પાસે તે મતલબનો કોતરેલો જે પથ્થર તે.

અઘાટિયું, ન૦ પોતાનો હક ઉઠાવી લઈ જે ખેતર-જમીન બિજાને વેચાણ આપેલી તે; વેચાણિયું. [દસ્ત.

અઘાણ, ન૦ પેટનો મળ બાર નિકળવો તે; ઝાડો;

અઘાણું, વિ૦ અઘવાની આઝત થઈ હોય તેવું(જન).

અઘાત, અગાધ "છાંછળમાછળની નહિ વાત, એ તો રમવી વાત અઘાત" (અખો)

અઘામણ, સ્ત્રી૦ વારેઘડિયે અઘાઈ જવાય તે રોગ; ઝાડો લાગવો તે; પેટ છુટીજવાં તે; છેરાટું.

અઘાર, સ્ત્રી૦ પઙ્ખીની વિષ્ટા.-કેટલાંએક જિવડાંની પણ અઘાર કેવાયછે.

અઘારો, પુ૦ અઘામણ. [ળગારેતો એવો એક વેલો.

અઘેડો, પુ૦ ભીની જગોએ ઉગતો ને ભાંયસાથેજ પ-

અઘોક, સ્ત્રી૦ વારે વારે અઘવું ઓકવું થયાં કરે તે; કોગળિયું; કોલેરો; મરકી.

અઘોર, સ્ત્રી૦ શ્વાસ ચાલતો હોય એવાં મરનારને જે બેભાનપણું આવ્યું હોય તે.

અઘોર, વિ૦ [સં૦] ભયઙ્કર; બિયામણું. (વન). ૨ અતિ દુષ્ટ; ઘાતકી (કર્મ-પાપ). ૩ ઘણુંજ મોટું; ગાઢ (નિદ્રા).

અઘોરી, વિ૦ જેને ને જેનાં કર્મને જોઈ ભય લાગે-ચિતળી ચડે તેવું (જન)-અઘોરી બાવા. એ, એક હાથમાં માણસની ખોપરી મળ-મૂત્રથી ભરી રાખેછે, બિજા હાથમાં ધગધગતી સગડી રાખેછે ને નાગા રેછે. એ ઘણાજ મલીન હોયછે અને માણસનાં હાડકાં ચામડાં ચુંસેછે તથા માંસ ખાયછે. ૨ અઘોરીની પેઠે જે ઘણુંજ ઉંઘ્યાં કરે તે.

અઙ્ક, પુ૦ [સં૦ અઙ્ક-ચિન્હ કરવું] ચિન્હ; નિશાની. ૨ સઙ્ખ્યાનું ચિન્હ; આંક; આંકડો. ૩ ખોળો; ઝાંઘનો થાપો. ૪ નાટકનો એક ભાગ- પ્રકરણ (અઙ્કના ભાગ તે પ્રવેશ કેવાયછે). ૫ સ્ત્રી૦ આલિઙ્ગન; બાથ. "સમજી અઙ્ક ભરી અલબેલડેજી" (દયારામ).

અઙ્કગણિત, ન૦ અઙ્ક-આંકડા વડે જે ગુણિત થાય તે. (અક્ષરથી થાય તે બીજગણિત). આંકડા માંડી ગણિત કરવાની જે વિદ્યા તે. અઙ્કગણિતના બે મુખ્ય ભાગ છે: પૂર્ણાઙ્ક ગણિત ને અપૂર્ણાઙ્ક ગણિત. [કરાવવું. ૨ લીટી દોરાવવી.

અઙ્કાવવું, ક્રિ૦ સ૦ પરખાવવું; કસ કઢાવવો; મૂલ-

અઙ્કિત, વિ૦ધા૦[સં૦] નિશાની થયલી હોય તેવું; ચિન્હ-છાપ વાળું. મુદ્રાઙ્કિત-બીબાંથી છપાયલું. ૨ ગુણ કર્મ ઇ૦ થી ઓળખાયલું. એ શબ્દ બિજા સાથે બહુધા જોડાય છે. નામાઙ્કિત, આશાઙ્કિત, પુણ્યાઙ્કિત ઇ૦. [સપ્તાઙ્કી નાટક.

અઙ્કી, વિ૦ અઙ્ક છે-પાડયા છે જેના તેવું. ૫૦-ચાઙ્કી-

અઙ્કુર, પુ૦[સં૦ અઙ્ક-ચિન્હ કરવું] બીનો ભોંયમાંથી પ્રથમજ ઊપર ફૂટીનિકળી દેખાતો જે અવયવ તે; ફણગો. ૨ (લાક્ષણિક) મૂળ; ઉત્પત્તિ; હેતુ; મર્મ. તે વાતનો અઙ્કુર કંઈ જણાતો નથી. ૩ ઝીણા નિમાળા; રૂઆં. તેને મૂછના અઙ્કુર ફુટવા માંડયા છે.

અઙ્કુશ, પુ૦ [સં૦ અઙ્ક-ચિન્હ કરવું] હાથીનાં માથામાં મારવાનું માવતનું હથિયાર. એ, લોડાંનો એકપાસથી વાળેલો આંકડો હોયછે. ઘોડાને લગામ ને હાથીને અઙ્કુશ. ૨ (લાક્ષણિક) અટકાવ; દાબ; બન્ધન. તેને માથે કોઈનો અઙ્કુશ નથી.

અઙ્કે, અઙ્ક-આંકડામાં (આટલા છે એવું અક્ષરે લખવામાં આવેછે કે કોઈ, આંકડામાં ફેરફાર ન કરે).૧૦) અઙ્કે દશ.

અઙ્કોડાબન્ધ, વિ૦ અઙ્કોડા એક બીજાસાથે વળગાડેલા હોય તેવું. ૨ હારદોર; હારોહાર.

અઙ્કોડો, પુ૦ કણ્ઠી-કન્દોરો-સાંકળાં વગેરેનો એકેક આંકડો.

અઙ્કોર, પુ૦ અઙ્કુર. [વપરાયછે.

અઙ્કોલ, ન૦ એ નામનું ઝાડ-ફળ. એ ઓષધમાં

અઙ્કોશ, પુ૦ અઙ્કુશ.

અઙ્ગ, ન૦ [સં૦ અઙ્ગ-ચિન્હ કરવું એઉપરથી અથવા કોઈમતે અઙ્ગ-જવું એઉપરથી] માંસ રુધિર અસ્થિ ચર્મ ઇ૦ થી બનેલો જે ઘાટ તે; શરીર; કાયા; જાત; બદન. ૨ માથું અને ટાંટિયા અથવા પુંછડી એ બેની વચમાંનું જે શરીર તે. ૩ એકાદા ઘાટ- શરીરના જે ભાગ-અવયવ તેમાંનો જે એકેકો તે. ૪ ઘણુંજ કામનું એવું સહાયકારી-મદદનીસ. તે તો મારું અઙ્ગ છે. ૫ બાજુ; દિશા. ૬ વેદને આધારે રચાયલા છ મુખ્ય વિષય તે. (વેદનાં છ અઙ્ગ કેવાયછે-શિક્ષા, કલ્પ, નિરુક્ત, વ્યાકરણ, છન્દ ને જ્યોતિષ). ૭ કર્મનો ગૌણ ભાગ.-વિવાહમાં હોમ એ પ્રધાનકર્મ ને બિજાં કર્મ તે અઙ્ગ છે. ૮ જાત; પણ્ડ; ખુદપણું. તે દોષ તેને અઙ્ગે છે. અઙ્ગઊપર આપવું એટલે તેની જાત ઊપર-તેની પ્રતીત ઊપર; (માલરાખીને નહિ). અઙ્ગ વળવું-કસરતથી અથવા ખોરાકથી શરીર ભરાવ ને તેજસ્વી દેખાવું. અઙ્ગ ભરાવું-તાવ આવવો. અઙ્ગ વાળવું-કસરતથી શરીરનો બાંધો આણવો. અઙ્ગ મરડવું-આળસખાવું.

અઙ્ગઉદ્ધાર, પુ૦ [સં૦] તીર્થસ્નાનથી અઙ્ગનો ઉદ્ધાર કરવો તે.

અઙ્ગઉધાર, વિ૦ મિલકત-માલ-જનસ સાનમાં રાખીને નહિ પણ વચન-શાખ ઊપર અથવા ચિઠ્ઠિ લખાવી લઈને ધીરેલું-નાણું; એ શબ્દ નાણાંનેજ લાગેછે-જનસ ઇસ્ટેટને નહિ.

અઙ્ગઉમઙ્ગ, પુ૦ પોતાની જાતનો ઉમઙ્ગ; શરીર તથા મનની ઊલટ-હોંસ.

અઙ્ગકાઠી, સ્ત્રી૦ શરીરનું વાન; બાંધો.

અઙ્ગદશિષ્ટાઈ, સ્ત્રી૦ કામ કાઢીલેવાસારુ ડાઈ ડાઈવાતો કરી સમજાવવું તે.-અઙ્ગદે રાવણની આગળ કર્યુ હતું તેમ. [સ્ત્રી.

અઙ્ગના, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્ત્રી; સુન્દરી; કામિની. ૨ પોતીકી

અઙ્ગનું, વિ૦ જાતનું; પોતીકું; ગાંઠનું. ૨ ખાતરી-પતીજનું. [ન આવે).

અઙ્ગબળ, ન૦ શરીરનું બળ-જોર (એમાં બુદ્ધિબળ

અઙ્ગમર્દન, ન૦ [સં૦] શરીરને સારીપઠે ચોળાવવું તે.

અઙ્ગરખો, પુ૦[સં૦ અઙ્ગરક્ષક] પુરુષને શરીરે પેરવાનું સિવેલું વસ્ત્ર-ગળાંથી તે ઘુંટણ લગીનું. અઙ્ગરખું પણ કેવાયછે. બાળક છોકરાનું અઙ્ગરખું તે અઙ્ગરખી.

અઙ્ગરાગ, પુ૦ [સં૦]શરીરે સુગન્ધિના (ચન્દન અગરજા ઇ૦ ના) જે લેપ કરવા તે.

અઙ્ગરેજ, પુ૦ ઇઙ્ગ્લણ્ડ દેશનો વતની.

અઙ્ગરેજી, વિ૦ ઇઙ્ગ્લણ્ડ દેશ સમ્બન્ધી. ૨ અઙ્ગરેજનું રાજ. (જેમ મોગલાઈ તેમ અઙ્ગરેજી).

અઙ્ગવસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] ઓઢવાનું વસ્ત્ર-ધોતિયું, પિછોડી, જસ. સુતીવેળા ઓઢવાનું વસ્ત્ર તે અને પ્રસઙ્ગે શાલ શેલાં ઓઢવામાં આવે તે અઙ્ગવસ્ત્ર ન કેવાય. ૨ રાખેલી સ્ત્રી.

અઙ્ગરોગ, પુ૦ [સં૦] ભૂત પિતર આડે આવેથી રોગ થયલો મનાયછે તે નહિ પણ કેવળ શરીર સમ્બન્ધીજ જે રોગ તે. [ભાખરીયો.
અઙ્ગાખરાં, ન૦ અઙ્ગારામાં સેકાઈને ખરી થયલી
અઙ્ગાખરી, સ્ત્રી૦ અઙ્ગારામાં સેકાયલી ભાખરી.
અઙ્ગાઙ્ગિ, ન૦ અઙ્ગ-અવયવ અને અઙ્ગિ-જેનાં અઙ્ગ હોય તે.
અઙ્ગાર, પુ૦ [સં૦] અઙ્ગારો; ના.
અઙ્ગારવું, ક્રિ૦ સ૦ અપવિત્ર થયલાં વાસણને પવિત્ર કરવાસારૂ અઙ્ગારામાં તપાવવું. (તપાવવાને બદલે હાલ વાસણમાં અઙ્ગારા નાખી પાછા કાડી લેવાનો ચાલ છે.)
અઙ્ગારિયું, ન૦ કાજળી પડેલી એવી જુવારનો છોડ; આંજિયું. ૨ આંજિયાંની જુવાર.
અઙ્ગારી, સ્ત્રી૦ જેમાં અઙ્ગારા હોય તે સગડી.
અઙ્ગારો, પુ૦ [સં૦ અઙ્ગાર. અઙ્ગ-ચિન્હ કરવું.] ધૂમાતો નહિ પણ ધગધગતો અગ્નિ-કોયલો-ના.
અઙ્ગિયું, ન૦ બાળકનેપેરવાનો બાંય વગરનો કબજો.
અઙ્ગિયો, પુ૦ [સં૦ અઙ્ગિકા] બાંય વગરનું કેડલગી આવતું સ્ત્રીને પેરવાનું વસ્ત્ર; પેટી.
અઙ્ગી, વિ૦ [સં૦] જેને-જેનાં અઙ્ગ છે તે. ૨ પોતીકું; સમ્બન્ધી.
અઙ્ગીકાર, પુ૦ [સં૦] પોતાનું કરવું તે; પોતીકું છે એમ માની ગ્રહણ કરવું તે. ૨ વસ્તુનો સ્વીકાર અથવા જનનો અનુગ્રહ.
અઙ્ગીકૃત, વિ૦ [સં૦] સ્વીકારેલું; કબૂલ કરેલું.
અઙ્ગીઠી, સ્ત્રી૦ સોનીની સગડી. કુંડામાં રાખ ભરી એઉપર વચમાં જગો રાખી ફરતી ઈંટ (પગા) ગોઠવી હોયછે ને એ વચેની જગામાં કોયલા સળગાવવામાં આવેછે. ૨ પોંખપાડવાસારૂ જમીનમાં ખાડો ખોદીને તેમાં અથવા જમીનઉપરથી સાફ કરીને તેનાઉપર જે અગ્નિ સળગાવવામાં આવેછે તે.
અઙ્ગીઠું, ન૦ અઙ્ગીઠી (૧લા અર્થમાં).
અઙ્ગુ, વિ૦ અઙ્ગઉઘાડ. [માલ.
અઙ્ગુછો, પુ૦ અઙ્ગ લુછવાનો કકડો; ટુવાલ. ૨ રૂ
અઙ્ગુઠાદાવ, પુ૦ કુસ્તીનો એક દાવ.
અઙ્ગુઠી, સ્ત્રી૦ સિવતાં સોય ન વાગે તેનેસારૂ આગું-કરીને વચલી આંગળિયે ઘાલવાની ધાતુ-દાંત વગેરેની જે ખોલી તે. ૨ વીંટી; છલ્લો.
અઙ્ગુઠો, પુ૦ [સં૦ અઙ્ગુષ્ઠ. બીજી ચાર કરતાં જાડી ચપટી ને ટુંકી જે આંગળી તે.
અઙ્ગુર, ન૦ [સં૦ અઙ્કુર] નવી ચામડી-બાંધ-રૂઝ. (જ્યાં દરદ થયું હોય ત્યાં) અઙ્ગુર આવવું. એ શબ્દ પુ૦ ને સ્ત્રી૦ માં પણ વપરાયછે.
અઙ્ગુર, સ્ત્રી૦ [ફા૦] લીલી દરાખ.
અઙ્ગુષ્ઠપ્રમાણ, વિ૦ અઙ્ગુઠા જેટલા (ઋષિયો).
અઙ્ગેઠી, સ્ત્રી૦ અઙ્ગીઠી.
અઙ્ગેઠું, ન૦ અઙ્ગીઠી (૧લા અર્થમાં).
અઙ્ગોઅઙ્ગ, અઙ્ગે અઙ્ગે-અવયવે અવયવે; શરીરમાં સર્વત્ર. 'મને અઙ્ગોઅઙ્ગ લાગી જાય, કાળજ કોઈ કાપેછે' (દયારામ).
અઙ્ગોડી, સ્ત્રી૦ અઙ્ગુઠી.
અઙ્ઘામ, પુ૦ [પ્રા૦ હઙ્ગામ] કામ ધન્ધાની ધામધૂમ; ગરબડ. (એ સાધારણ વપરાતો અર્થછે). લગનનો-હોળીનો અઙ્ઘામ. ૨ બલવો; હુલ્લડ; તોફાન (એ પ્રસઙ્ગે વપરાતો અર્થછે).
અઙ્ઘામો, પુ૦ અઙ્ઘામ(૧લા અર્થમાં). ૨ મસ્તી; તોફાન; ગરબડ (છોકરાંઓ કરે તે).
અઙ્ઘોળ, ન૦ નાવું તે; અઙ્ગ ઉપર પાણી નાખી તેને સ્વચ્છ કરવું. ૨ જમવાનેસારૂ નાયલું એવું હોવું તે; અબોટ. તે અઙ્ઘોળમાં (અબોટમાં) છે તેથી બાર નહિ આવીશકે.
અઙ્ઘોળડી, સ્ત્રી૦ પરણનાર વર-કન્યાને બૈરાંઓ ગીત ગાતાં નવાડેછે તે. ૨ એવેળા બૈરાં જે ગીત ગાયછે તે. "અઙ્ઘોળડી અઙ્ગાનાંનીરરે, લાડકડો અઙ્ઘોળ કરેરે" ૩ નવડાવવા આવનારી સ્ત્રી. ૪ નાનું અઙ્ઘોલિયું.
અઙ્ઘોળવું, ક્રિ૦અ૦ નાવું; પાણી રેડી અઙ્ગ સ્વચ્છ કરવું. "આડી અવળી થાય માત દૂધે અઙ્ઘોળે" (પ્રેમાનન્દ)
અઙ્ઘોળિયું, ન૦ જે ઠિકરાંનાં વાસણમાં નાવાનેસારૂ ઊનું પાણી કરવામાં આવેછે તે. [ચાકર.
અઙ્ઘોળિયો, પુ૦ પાણી કાડીઆપી નવાડનારો
અચકડું, ન૦ પૂર્વે સુખ ભોગવેલું-સારૂં સારૂં ખાધેલું તેવું જોઈ તે સાંભરી આવવું તે; ગળકો.
અચકવું-કાવું, ક્રિ૦ અ૦ [હિં૦] એકાદિ ક્રિયામાં એકાએક એકદમ અટકી પડવું; આચકો ખાવો. તે બોલતાં અચકાયછે, તેનો હાથ અચકાયો એટલે સહજ અથવા સંકોચથી- ખચકાવાના અર્થમાં.
અચકોમચકો, આચકો ને સેકો (અચકોમચકો કાર-

લી) એવું નાની છોકરીયો ગીતમાં બોલેછે.

અચગ-ચળ, વિ૦ ચગ-ચળ નહિ તે.

અચપચું, વિ૦ છેક જડ નહિ તેમ છેક પાણીજેવું પણ નહિ તે; લોંદા જેવું.

અચબુચ, અ૦ અચાનક.

અચમ્બો-ચુમ્બો, પુ૦ [હિં૦] અતિ આશ્ચર્ય- વિસ્મય પમાડતો અસાધારણ-અસમ્ભવિત બનાવ-વાત; અદ્ભુતતા; અચરતીની અસર કુમળી થોડી ને થોડીવારની અને અચુમ્બાની પ્રૌઢ ઝાઝી ને ઝાઝીવારની હોયછે. ૨ વિસ્મયતાથી જે બાવરાપણું તે.

અચર, વિ૦ [સં૦ અ; ચર-જવું] એક ઠેકાણેથી બિજે ન ખસે તેવું. ઝાડ, પાડ વગેરે.

અચરજ-ત, ન૦ [સં૦ આશ્ચર્ય] કૌતુક; નવાઈ; અજાએબપણું. ૨ નવાઈની-અજાએબ જેવી ચીજ-વાત.

અચરત, વિ૦ આશ્ચર્ય-વિસ્મય પામેલું-પામતું એવું; તાજુબ; દંગ. નવાઈથી એકદમ ખુશીમાં આવી અટકેલું (જન). અચરત થવું-પામવું.

અચરતી, સ્ત્રી૦ અચરજ-ત શબ્દ જોવો.

અચલ, વિ૦ [સં૦ અ; ચલ. ચલ-જનાર] ખસે-ટળે-ફરે નહિ તેવું; સ્થિર; સ્થાઈ. ધ્રુવનો તારો આકાશમાં અચળછે.

અચલ, પુ૦ પર્વત.

અચવ્યો, વિ૦ધા૦ નહિ ચાખેલો એવો (સ્વાદ)'વણ રસના અચવ્યો રસ ચાખ' (અખો).

અચળપદ, ન૦ ચલિત- ડગમગતી નહિ પણ નિત્ય એકસુરખી રે તેવી આત્માની જે પ્રકાશમાન સ્થિતિ તે.

અચળા, સ્ત્રી૦ [સં૦ અચલા] પૃથ્વિ.

અચળિત, વિ૦ધા૦ [સં૦ અચલિત] અચળ; અટળ.

અચાનક, અ૦ [હિં૦] એકાએક; અકસ્માત્; ઓચીંતું. [નહિ તેવું-રોગ નાડી વગેરે.

અચિકિત્સનીય, વિ૦ [સં૦] પરખાય-લક્ષણ જણાય

અચિન્ત્ય, વિ૦ [સં૦] જેને વિષે ચિન્તન ન કરી-શકાય તે; અકળ; અતર્ક્ય. [શ્રી; શીઘ્ર.

અચિર, વિ૦ [સં૦] ટુંકું; ક્ષણભઙ્ગુર, અ૦ ઉતાવળ-

અચીંતું, અ૦ [અચિન્ત્ય] આગળથી ન ધારેલું હોય તેમ; એકાએક; અકસ્માત્; અચાનક; ઓચીંતું. [ભૂલ વગરનું.

અચૂક, અ૦ અચાનક. ૨ ભૂલી ન જતાં. વિ૦ ચૂક-

અચેત, વિ૦ અચેતન.

અચેતન, વિ૦ [સં૦ અ; ચેતન] જીવ વગરનું; શબરૂપ; જડ. ૨ મુર્છિત; બેભાન. [(પોપટ!).

અચ્ચરેઅચ્ચરેરામ, રામ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર-

અચ્છત, અ૦ ન માલમ પડે તેવી છુપી રીતે. ૨ [અક્ષત] નુકસાન ખાધા વગર; સલામત.

અચ્છું, અ૦ વારુ; સારુ; ઠીક.

અચ્છું, વિ૦ [સં૦ અચ્છ- સ્વચ્છ; પારદર્શક.] સારું; મઝાનું; શોભીતું; સુન્દર.

અચ્છેર, વિ૦ અડધો શેર (માપ બતાવેછે). [(માપ)

અચ્છેરિયું, ન૦ અચ્છેર સમાય તેવું ઠામ-વાસણ.

અચ્છેરિયો-રો, પુ૦ અચ્છેર તોળવાનું ધાતુ વગેરેનું કાટલું-વજન. [અવિનાશી; ઈશ્વર.

અચ્યુત, પુ૦ [અ; ચ્યુત. ચ્યુત-ગળીપડવું-પિગળીજવું]

અછત, સ્ત્રી૦ થોડું હોવું તે; તંગી; તાણ; ભીડ.

અછત્ર, વિ૦ [સં૦] છત્ર ન હોય તેવું. જેનેમાથે પિતા, વડિલ ન હોય તે. ૨ રાજભ્રષ્ટ.

અછબડા, પુ૦ સૈયડને નામે ઓળખાતો ગરમીનો એક રોગ-શરીરની ચામડી ઉપર નાનાનાના પણ છુટા છુટા ફોલ્લા થઈઆવે તે.

અછરતું, વિ૦ ઉપર ઉપરથી અડક્યું હોય તે.

અછવાવું, ક્રિ૦અ૦ થોડાં આવવાં; ઓછાં ઉતરવાં. ફુલ-ગલકાં અછવાઈ ગયાં.

અછાડપછાડ, સ્ત્રી૦ અહીં તહીં ફેંકવું પછાડવું તે.

અછાવવું, ક્રિ૦ સ૦ નવું વાસણ વાપરવા કાડવું.

અછાળવું, ક્રિ૦સ૦ વાસણ ઉચુંનીચું કરી તેમાની વસ્તુ તળે ઉપર થાય તેમ કરવું. શાક-અથાણું.

અછિન્ન, વિ૦ધા૦ [સં૦] છેદાયલું-કપાયલું-તુટેલું નહિ તે. [ત્ર.

અછિન્નધારા, સ્ત્રી૦ અભિષેક કરવાનું છિદ્રવાળું પા-

અછેદ, વિ૦ [સં૦ અછેદ્ય] છેદાય નહિ તેવું.

અછોઅછોકરવું, ક્રિ૦સ૦ ઘણાં વાનાં કરવાં; ઉમળકાથી આદરસત્કાર કરવો.

અછોડો, પુ૦ બળદની નાથે બાંધીને હાથમાં રાખી હાંકવાનો જાડો વણેલો દોરો. ૨ છેડો-તોડા, બલધરી વગેરે ઘરેણાંનો.

અજ, પુ૦ [સં૦ અ; જ- જન્મેલું અથવા અજ-જવું; નાખવું; મોકલવું] અનાદિ ઈશ્વર; પરમેશ્વર. ૨ બકરો. ૩ બ્રહ્મા.

અજગર, પુ૦ [સં૦ અજ-બકરો; ગર-ગળીજનાર. ગલ-ખાવું; જવું] એક જાતનો મોટો બિહા-

મણો સાપ.-એથી દોડાતું નથી ને એક ઠેકાણે પડીરહી પાસે જે શિકાર આવેછે તેને મારેછે. અજગર જેવો પડયોછે-ભારે દિલનો આળસુ લાંબો થઈને પડયો હોય તેવો. "અજગર કરે ન ચાકરી, પછી કરે ન કામ; દાસ મલૂકા યૂં કહે, સબકે દાતા રામ"

અજતરફ, અ० [પ્રા०] થી; તરફથી. મોટા દરજાનો નાના દરજાવાળાને લખે તેમાં એ વપરાયછે-અજતરફ લખવાનું કે.

અજન્મ, વિ० [સં०] જેને જન્મ નથી તે; અનાદિઈશ્વર.. **અજન્માં**-આદિમાયા.

અજપાજપ, પુ० [સં०] શ્વાસો શ્વાસે ઈશ્વરનું ચિન્તન કર્યા કરવું તે. ૨ તન્ત્રવિધિ પૂજનમાં અજપા નામ અર્ધાકૃતિ પુરુષ ને અર્ધાકૃતિ સ્ત્રી એ રૂપે જે દેવતા તે. [ભરેલું; અચરત.

અજબ, વિ० [આ०] આશ્ચર્યકારક; અચરતી-

અજમાયેશ, સ્ત્રી०પુ० [ફા० અ.ઝમાયેશ] તપાસ; પ્રયોગ. ૨ અટકળ; સુમાર.

અજમાવવું, ક્રિ०સ० તપાસી જોવું; પ્રયોગ કરવો. અનુભવ-ખાતરી કરીલેવી.

અજમાસ, સ્ત્રી० **અજમાયેશ.**

અજમાસદાર, પુ० અજમાયેશ કરનારો.

અજમૂદો, પુ० [ફા० અ.ઝમૂદા] અજમાયેશ; તપાશ કરીલેવી તે; વાપરી જોવું તે.

અજમો, પુ० એક વસાણું-એક જાતના છોડનાં વીખાંલાગતાં બી.-ઓસડ તથા રસોઈના મસાલા દાખલ વપરાયછે. એનાં ફૂલ પણ ઓસડમાં કામ આવેછે.

અજમોદ, સ્ત્રી० [સં० અજમોદા] એક વસાણું ઓસડમાં વપરાયછે-એ બી, અજમાથી મોટાં હોયછે.

અજર, વિ० [સં०] જેને જરા-વૃદ્ધપણનાં ચિન્હ નહિ તે. [બ્હાનું.

અજર, સ્ત્રી० [આ० અ.ઝર] આનાકાની; મસ;

અજરામર, વિ० [સં०] જેને જરા ને મરણ નહિ તે.

અજલ, સ્ત્રી० [આ०] આખેર; અંત. ૨ મોત. ૩ કમોત; કજા.

અજવાળવું, ક્રિ०સ० ઘસીને સારૂં- ઉજળું કરવું; ઉટકવું; માંજવું; સાજવું (વાસણ).

અજવાળિયું, ન० જેમાં ચન્દ્રની કળા વધતી જાયછે તે પખવાડિયું અથવા એમાંનો કોઈ દિવસ; શુક્લ પક્ષ; સૂદ. ૨ અજવાળાંને માટે છાપરાંમાં-ભીતમાં રાખેલી નાનીસરખી બારી; જાળિયું.

અજવાળી, વિ०સ્ત્રી० ચાંદરણાં વાળી (રાત).

અજવાળું, ન० [સં० ઉજ્વલન] સૂર્ય-અગ્નિ-દીવાથી જે પ્રકાશ- ઉજાસ તે. (અન્ધારું ને અજવાળું) અજવાળાં થવાં-વાણુવાવું. અજવાળું કરવું-ઢંકાયલા સારા ગુણ બ્હાર પાડવા; નામ કરવું; આબરુ વધારવી. ૨ સન્દેહની સફાઈ કરવી. [દૈવ.

અજસ્ત્ર, અ० [સં० અ; જસ-છોડીમુકવું] હમ્મેશ; સ-

અજહલ્લક્ષણા, સ્ત્રી० [સં० અજહત, લક્ષણા] પ્રગટ અર્થનીસાથે તેના સમ્બન્ધી બ્હારના અર્થનો પણ બોધ થાય તેવી લક્ષણા-ઘોળાએ સરત જીતીધોળા ઘોડાએ. પચ્ચીસ કામઠીએ ગામ લુટયું-કામઠીવાળા કોળીઓએ.

અજા, સ્ત્રી० [સં०] માયા; કુદરત. ૨ બકરી. **અજાગલસ્તન**-બકરીને ગળે જે આંચળ હોયછે તે.

અજાએબ, વિ० **અજબ.**

અજાગત, વિ० શસ્ત્ર લાગવાથી, ડુબવાથી થયલું તે; અચાનક-અકાળે થયલું તે (મોત).

અજાચક, વિ० [સં० અયાચક] જાચક નહિ તે; ધર્માદા માગવાની વૃત્તિ ન હોચ તે. [(માણસ).

અજાણ, વિ० જાણીતું-સમજતું નહિ તે; અણવાકેફ.

અજાણતાં, અ० ન જાણતાં.

અજાણ્યું, વિ० [સં० અજ્ઞાત] જેને વિષે કંઈ જાણવામાં નથી તે (માણસ, વસ્તુ, કામ વગેરે). ૨ જે જાણતું નથી તે (માણસ). "અજાણ્યું ને આંધળું બરોબર" એ કેવતછે.

અજાતશત્રુ, પુ० [સં० અજાત-જન્મેલો નહિ, શત્રુ] જેને કદિ કોઈ શત્રુ ન થયો હોય તે. (યુધિષ્ઠિર) યુધિષ્ઠિર એ અજાત શત્રુ હતા.

અજાનબાહુ, પુ० [સં० આજાનુ- ઘુંટણલગી; બાહુ-હાથ] જેના હાથ ઘુંટણસુધી લામ્બા હોય તે.-એ મોટા ભાગ્યશાલી કેવાયછે.

અજિત, વિ० [સં० અ; જિત-જિંતેલું] જેને કોઈયે જિંતેલો નથી તે. ૨ જે કોઈથી જિંતાય નહિ તે.

અજિન, ન० [સં०] હરણનું ચામડું; મૃગચર્મ.

અજીઠવાડ, પુ० અજીઠાં-એઠાં વાસણ.

અજીઠું, વિ० [સં० જુષ્ટ-જમતાં વધેલું તે] જમવાનાં ભાણામાં જે ધાન રહ્યલું તે અથવા ભાણાંની આજુબાજુએ જે વેરાયલું તે. ૨ એવું ધાન જ્યાં પડયું હોય તે ઠેકાણું. ૩ દૂધ વગેરેથી નહિ પણ પાણીથી રાંધેલું અન્ન જેને નાયા-હાથ પગ ધોયા વિ-

ના અડકાય નહિ તે.-લોટમાં પાણીપડેથી તે અજી-ડો થયો કેવાયછે.

અજીર, સ્ત્રી૰ પરસાળ. "નન્દ નિલય આનંદથી આવી, ઉભા અજીર મોઝાર" (રેવાશંકર).

અજીરણ, ન૰ [સં૰ અજીર્ણ] ખાધેલું ન પચવું તે; અપચો; બદહજમી.

અજીર્ણ, વિ૰ [સં૰] નવું. ન૰ અજીરણ.

અજીર્ણાંશ, પુ૰ [સં૰] થોડુંક અજીરણ.

અજુગત-તું, વિ૰ [સં૰ અયુક્ત] જુક્તિવનાનું; અઘટિત. ૨ અયોગ્ય; અઘટતું; નાલાએક.

અજોગ, પુ૰ [સં૰ અ, યોગ] નહિ (સારો) યોગજોગ-વખત તે; કસમો.

અજોગ, વિ૰ [સં૰ અ, યોગ્ય] અઘટતું; નાલાએક.

અજજમ, [આ૰] આજમ.

અજ્જુ-જ્યુ, સ્ત્રી૰ ઈ સ્વરનું ચિન્હ—િ, ી.

અજ્ઞ, વિ૰ [સં૰ અ; જ્ઞ-જાણનાર] બુદ્ધિહીન; અણસમજુ; અજાણ; અબૂઝ; મૂર્ખ. [તે.

અજ્ઞાત, વિ૰ધા૰ [સં૰] જેણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી

અજ્ઞાન, ન૰ [સં૰] જ્ઞાન નહિ તે; અણજાણપણું; મૂર્ખાઈ. [સમજ.

અજ્ઞાન, વિ૰ [સં૰] જેને જ્ઞાન નથી તે; મૂર્ખ; બે-

અજ્ઞાનભાવ, પુ૰ [સં૰] અજ્ઞાનપણું.

અજ્ઞાની, વિ૰ નહિ જે જ્ઞાની તે.

અઝેડો, પુ૰ ઉઝેડો શબ્દ જોવો.

અઞ્ચલ, પુ૰ [સં૰ અઞ્ચ-જવું] છેડો; પદર; પલ્લો.

અઞ્ચળવો, પુ૰ આંખે જે ઝોક લાગ્યો હોય તે.-દોરડી તેલમાં બોળી સળગાવી બાળીમુકવી તે. અઞ્ચળવો ઉતારવો કેવાયછે.

અઞ્જન, ન૰ [સં૰ અઞ્જ-ચોપડવું અથવા શોભાવવું] આંખના ડોળાની પાળ ઉપર ચોપડવું-લગાડવું તે; આંજવું તે. ૨ જે વસ્તુથી અઞ્જન કરવું તે-સુરમો કાજળ ઓસડ વગેરે.

અઞ્જળી, સ્ત્રી [સં૰ અઞ્જલિ. અઞ્જ-જવું] બે હાથની હથેલી સાથે રાખવાથી જે સમ્પુટ આકાર થાય તે; ખોબો; પોશ.

અઞ્જાવું. ક્રિ૰અ૰ ચોપડાયલું થવું- આંખ અઞ્જાઈ કે ? તારાથી ઓસડ નહિ અઞ્જાય. ૨ સામાંના કરતાં રૂપગુણમાં કમી ઉતર્યાથી એકાએક શરમિન્દાં થવું. ૩ છેતરાવું; ઠગાવું; કોઈના પેચમાં આવીજવું.

અઞ્જીર, ન૰ [સં૰ ધાતુ અઞ્જ-સ્વચ્છ કરવું] એ નામનું એક ફળ-મેવો. [રખું.

અઞ્જિરિયા, વિ૰ પાકેલાં અઞ્જીરના રંગનું-સ-

અઞ્જીરી, સ્ત્રી૰ અઞ્જીરનું ઝાડ.

અઞ્જુમન, સ્ત્રી૰ એકજ ધરમ માનનાર જે લોક તે સહુની જે સભા તે; કોમનો જમાવ; પઞ્ચાયેત-(પારસીની).

અટક, સ્ત્રી૰ [હિં૰ સં૰ અટ ધાતુ ગતિ વાચક છે ને એ ઉપરથી અટ વાળા શબ્દો થયા જણાયછે] વેમ; ખતરો. 'જિસકે મનમે અટક હૈ સોહી અટક રહે.' ૨ [સં૰ અવટઙ્ક] ઓલાદને સારુ ગુણ કર્મ ઉપરથી રાખવામાં આવેલું જે નામ તે; ઉપનામ; ઓખર. ૩ સિન્ધુનદી

અટકચાળું, ન૰ સામાં માણસને જાણ ન પડે તેવી રીતે તેની જે મજાક કરવી તે; શરમાવવાની-ચિડવવાની મતલબથી કોઈની જે છેડખાની કરવી તે; અડપલું. સળી-આંગળી કરવી તે. ૨ ઠાવકાં ન રેતાં ગરબડ-મસ્તી કરવી તે. (રઈ રઈને-અટકી અટકીને ચાળો કરવો તે અટકચાળું). વિ૰ અટકચાળું કરનાર.

અટકડી, સ્ત્રી૰ છાતીના પડદાની અન્દરના વાયુનું આજુબાજુથી રસ્તો કરી ઉપર ચડીઆવી એકદમ છુટું પડવું તે; વાધણી; હેડકી.

અટકણ, ન૰ જેથી ગતિ બન્ધ પડે તે (વસ્તુ). ૨ ઘણીનું ફરવું ઉતાવળું અથવા ધીમું કરવાસારુ તેની તળે લાકડાંનો જે કકડો ગોઠવવામાં આવેછે તે.

અટકણિયું, ન૰ અટકણ.

અટકવું, ક્રિ૰અ૰ ગતિ બન્ધ થવી; કામ ચાલતું બન્ધ પડવું; ઉભુંરેવું; થોભવું; ખોટીથવું.

અટકળ, સ્ત્રી૰ [હિં૰] કંઈક આધાર ઉપરથી તર્ક કરી શોધીકાડવું તે. ૨ કલ્પનાથી ગણેલું તે; સુમાર; આસરો; અડસટ્ટો. ૩ જુક્તિ; કુંચી; કળ. ૪ કિસબ રમીરેવો તે; અભ્યાસ; માવરો. અટકળ કરવી- કાડવી-બાંધવી તેમ અટકળ આવીરેવી એવા પ્રયોગ થાયછે. [ણ; તર્કી.

અટકળબાજ, વિ૰ અટકળ બાંધવામાં ચાલાક-પ્રવી-

અટકાર, પુ૰ ઓડકાર શબ્દ જોવો.

અટકાવ, પુ૰ [હિં૰] જેથી અટકી પડાય તે; પ્રતિબન્ધ; હરકત. ૨ જરૂરિયાત; અગત. ૩ બાધા; નીમ. ૪ સ્ત્રીને ઋતુ આવવો તે; અળગું બેસવું-માથે આવવું-રાજ આવવું તે; દસ્તાન.-અટકાવ હોવો-પાળવો. [હરકત આણવી.

અટકાવવું, ક્રિ૰સ૰ બન્ધ પાડવું; રોકવું. ૨ વચમાં

અટકાવું, ક્રિ૰અ૰ સ્ત્રીને ઋતુ આવવો; અળગું બેસવું; અભડાવું; મહિનો થવો-ઘણુંકરીને મહિને મહિને બૈરાંઓને છાને ઠેકાણે ઠરી ન જાય તેવો લોહી જેવો પદાર્થ વેતો માલમ પડેછે ત્યારે તેઓ ત્રણ દિવસ કોઈ માણસ-વસ્તુને અડકતાં નથી.

અટકોમટકો, પુ૰ સ્ત્રીનો, ચાલવાનો તથા અંગ મરડવાનો જે ચાળો તે.

અટણ, ન૰ [સં૰ અટન. અટ-જવું] જવું- ફરવું-ભમવું-રખડવું તે; ભ્રમણ. ૨ મુસાફરી; પ્રવાસ.

અટની, સ્ત્રી૰ [સં૰] કામઠીનો કાપવાળો છેડો; ધનુષનું સિંગડું. ૨ કામડાંનો કરો; તદ્દી.

અટપટું, વિ૰ ગુંચવણવાળું; ન સમજાય તેવું; તરેહ તરેહના પેચવાળું; સરળ નહિ તે; ખાંડું; કપટું. "પ્રીતડીની રીત અતિ અટપટી ઓધવજી છે પ્રીતડીની રીત અતિ અટપટી".

અટલ, વિ૰ [સં૰ અટ્ટનો અર્થ ઘણુ-અતિશય એવો થાયછે] સારો હોશિયાર; પાકો; પ્રવીણ. ગવૈયો-જુગારી-ચોર. ૨ ઘણી અન્ધારી (રાત). અટલ-બળદેવ-ખાવે પીવે કુસ્તી કરવે જબરો. (મથુરાના ચોબા જેવો).

અટવાવું, ક્રિ૰અ૰ અવટાવું શબ્દ જોવો.

અટવી, સ્ત્રી૰ [સં૰] વન; અરણ્ય; જઙ્ગલ.

અટળ, વિ૰ છૂટાં ન પડાય-દૂર ન કરીશકાય-ટળે નહિ તેવું; અનિવાર.

અટાઉ, સ્ત્રી૰ ઠગાઈ- 'અટાઉનો માલ બટાઉ (વટાવ) માં જાય' એજ પ્રયોગમાં માત્ર અટાઉ શબ્દ વપરાયછે.

અટાટ, વિ૰ [સં૰] ઘણું. ૨ સાર વગરનું. [પટા.

અટાપટા, પુ૰ લાંબા પોળા લીટા; આડા અવળા-

અટામણ, ન૰ રોટલી-પોળી કરતીવેળા લુવાના અંધારણ સારુ ધોવલા ચોખાનો અથવા બીજા કેશાંનો જે લોટ લુવાને લગાડવામાં આવેછે તે.

અટારી-ળી, સ્ત્રી૰ [સં૰ અટ્ટાલિકા] ઊંચો માળ; ઊંચીમેડી. ૨ ઝરુખો; ગોખ. [નો.

અટારો, પુ૰ ઉચાળો; સરસામાન; અટલો (ઘરમાં-

અટાવું, ક્રિ૰અ૰ છુંદાઈને લોંદો થવો.

અટિમ્બર, પુ૰ ઢગ; ડુંગર-કચરા પૂંજાનો-કામકાજનો અટિમ્બ પડયોછે. [વલી; ઓવાળવું.

અટેરવું, ક્રિ૰સ૰ કાંતેલાં સૂતરની આંટીયો બના-

અટોપવું, આટોપવું.

અટ્ટલ, અટલ. [ડખડ હસવું તે.

અટ્ટહાસ, ન૰ [સં૰] મોઢું ફાડીને-દાંત કાઢીને ખ-

અટ્ઠા, પુ૰ દ્વાર-દરવાજા. અટ્ઠાબન્ધ કરવા-ભોલતાં બન્ધ કરવું; આંજી નાખવું; હરાવવું. (તકરારમાં). અટ્ઠાબન્ધ થવા-જાણે ગળાંલગી ખાધુંહોય તેવું. હોવું. ૨ હારીજવું.

અઠવાડિયું, ન૰ [સં૰ અષ્ટવાર ઉપરથી] સાત દિવસ ને સાતરાત એટલો જે કાળ તે-એક વારથી શરુ કરતાં પાછો તે આઠમો વાર આવે ત્યાંસુધી.

અઠવાડું, ન૰ દોરડાંને વળદેવાનો લાકડાંનો કકડો.

અઠાસિયાં, ન૰ સ્ત્રીયોને પગે પેરવાનો રૂપાંનો એક ઘાટ. એ જોડ હોયછે; તોડા. અઠાસિયું (એ એક વચન) બોલવામાં ઝાઝું આવતું નથી.

અઠીંગણ, ન૰ અઢીંગવા સારુ જે ટેકો-તકિયો તે.

અઠીંગવું, ક્રિ૰સ૰ શરીરના ભાગને આરામ આપવાસારુ તેની નીચે-પછવાડે જે ટેકો-ભીત-તકિયો હોય તે ઉપર પડવું-નઙ્ખાવું. તકિયે અઢીંગીને બેસવું.

અઠેલવું, અઢેલવું.

અઠોઠી, સ્ત્રી૰ ગોળની કુડામાં બાઝેલું આઢું. ૨ હથોઠી; અભ્યાસ. [લી સઙ્ખ્યા તે-૯૮.

અઠાણું, વિ૰ [સં૰ અષ્ટનવતિ] નેવું ને આઠ એટ-

અઠાબન્ધ, વિ૰ સોકટાંની રમતમાં અઠ્ઠા ઉપરની સોકટી છતે દાવે પણ ન મરાય તે. [ઠ-૫૮.

અઠાવન, વિ૰ [સં૰ અષ્ટ પઞ્ચાસત] પચાસ ને આ-

અઠાવીસ, વિ૰ [સં૰ અષ્ટાવિંશતિ] વીસ ને આઠ-૨૮.

અઠાસિયાં, ન૰ અઠાસિયા શબ્દ જોવો.

અઠ્ઠો, પુ૰ સોકટાંની બાજીના અક્કા પટને છેડે ત્રણ ત્રણ ખાનાં હોયછે તેમાનું અક્કેકું વચલું તે. ૨ ગઞ્જીફાનાં અથવા બીજાં કોઈ રમવાનાં પાનાં ઉપર ચિતરેલા આઠદાણાનો જે સમુદાય તે.

અઠયાસી, વિ૰ [સં૰ અષ્ટાશીતિ] એંસી ને આઠ-૮૮.

અડ, સ્ત્રી૰ [હિં૰] હઠ; જીદ. તે પોતાની અડ મુકતો નથી. ૨ પાસેનો સમ્બન્ધ. અડગું સગું.

અડક, સ્ત્રી૰ અટક; ઉપનામ.

અડકવું, ક્રિ૰ [સં૰] બે જણે-વસ્તુએ કોઈ પણ ઠેકાણે એક બિજાની વચ્ચે કંઈ પણ અન્તર ન રે તેમ સાથે થવું-હોવું; સ્પર્શ કરવો. સમ્બન્ધમાં હોવું-થવું. તે નાયાવના તેને અડકયો, વળગણી ઉપરનું વસ્ત્ર માથાપરની પાઘડીને અડકયું. ૨ પોંચવું; સ્પર્શ કરવાને વચમાનો અન્તર ભરવો. વરનું મા-

થું વહુની છાતીયે અડકે છે. ૩ હાથમાં લેવું; છેડવું. તે કાગળોને તો હાલ હું અડકતોજ નથી.
અડકાડવું, અડકે તેમ કરવું.
અડકાયલી, વિ૦ ઋતુથી અળગી બેઠેલી (સ્ત્રી).
અડકાવ, પુ૦ સ્ત્રીને ઋતુ આવવો તે; અટકાવ; અભડાવવું... [અભડાવવું is uncertain] અળગું.
અડકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ બન્ધ કરવું; ઢાંકવું; દેવું- (બારી બારણાં).
અડકાવું, ક્રિ૦ અ૦ બન્ધથવું; દેવાવું (બારણું). ૨ અડક્યાથી અશુદ્ધ થવું (ડાઘુને). ૩ અટકાવ આવવો (સ્ત્રીને).
અડઘોદડઘો, પુ૦ બેસતે વરસે મળસ્કામાં ઉઠીને કચરાથી ભરેલું હાંલ્લું દણ્ડુકે વગાડતાં અને 'લાછ (લક્ષ્મી) આવે ને અળસ (દળદર) જાય' એમ બોલતાં ચકલે જઈ તે હાંલ્લું ફોડી નાખવાની વેમ ભરેલી જે રૂઢિ તે. ૨ દોષ-ઠપકાનો ભાર. (અડઘોદડઘો તેને માથે).
અડઙ્ગો, પુ૦ કામ થયા વગર ઉઠવુંજ નહિ એવો આગ્રહ ધરી બેસીરેવું તે; ધામાં. ૨ કુસ્તીમાં એક તરેહનો પગનો દાવ.
અડચણ, સ્ત્રી૦ જે વસ્તુ-બનાવનાં આડાં આવવાથી ચાલતાં કામ અટકી પડે તે; હરકત; નડતર; રોકાણ. ૨ ગભરાટ; સઙ્કટ; આપદા. [શાં.
અડતલાં, ન૦ આનાકાની; ગાંગાંતલિયાં-લાં; શાં-
અડતલો, પુ૦ આસરો; ઓથ. ૨ સુમાર; અટકળ.
અડથલ, વિ૦ કામ કરવે હેઠે નહિ તે; જબરું. ૨ કદાવર; લઠ્ઠ.
અડથળો, પુ૦ મોટી અડચણ; રોકાણ.
અડદ, પુ૦ કઠોળ જાતિ અનાજમાં ગણાતું એક. (એ જાદુ પ્રયોગમાં પણ કામ આવેછે).
અડદાળું, ન૦ અડદવાળું તે. અડદના લોટના લાડુ, અડદની દાળમાં બીજી બે ત્રણ દાળ એકઠી રાંધેલી હોય તે.
અડદાળો, પુ૦ છુંદાયાથી એકસરખું નરમ થઈ મળીજવું તે; ભેંચો; ઘાણ. ૨ ખૂબ માર પડયાથી હાડકાંપાંસળાં નરમ થઈજવાં તે; શક્તિ ઉપરાન્ત અતિસેં કામ કરાવ્યાથી કામ કરનારે છેકજ થાકીજવું તે. [અડદનું બીકું.
અડદિયું, ન૦ અડદના લોટની બનાવેલી મિઠાઈ. ૨
અડધિયું, ન૦ અડધું તે.
અડધી, સ્ત્રી૦ તાંબાંનો એક શિક્કો; પૈ-(એક આનાનો બારમો ભાગ) (એ શબ્દ મુમ્બઈમાંજ વપરાયછે).
અડધું, વિ૦ [સં૦ અર્દ્ધ] આખી વસ્તુના બરાબર સરખેસરખા કરેલા બે ભાગમાંનો એકેકો.
અડધુંપડધું, વિ૦ અડધું અથવા તેથી કંઈક ઓછું.
અડધો, પુ૦ રૂપાંનો ચલણી શિક્કો (એક રૂપિયાના બે અડધા). ૨ (સઙ્કેતમાં) અડવો ઘેલો.
અડધોઅડધ, વિ૦ બરાબર અડધું.
અડનું, પાસેનું (સગું)
અડપલું, ન૦ અટકચાળું. વિ૦ અટકચાળું.
અડફટ, સ્ત્રી૦ [સં૦ આસ્ફાલન] ઝપટ; ફેંટ; આંટો; અથડાવું તે. અડફટમાં આવવું.
અડબઙ્ગં, વિ૦ [હિં૦] કઈયે કંઈ ને કરે કંઈ તે; કહ્યું ન લેખવતાં પોતાનાંજ છન્દમાં મચીરેનાર; ઉદ્ધત તબિયતનું; ઢંગ વગરનું; હઠીલું; અડાણી; મૂર્ખ.
અડબડિયું, ન૦ ગબડીને પડવું તે; લથડિયું.
અડબોથ, સ્ત્રી૦ તાણીને મોડાંપર હાથ મારવો તે; લપડાક. "અડબોથનો ઉધારો ન હોય" એ કેવતછે.
અડબોથ, વિ૦ ઠોઠ; મૂર્ખ; બૂંથી.
અડવાણું, વિ૦ અડવું; ઉઘાડું.
અડવું, વિ૦ સણગાર રહિત; ઉઘાડું. અડવી કોટ (કણ્ઠી વના), અડવા પગ (જોડા વના). ઈ૦ ૨ સણગાર વના અતડું-નરસું દેખાતું તેવું. કલ્લાં વના પગ અડવા લાગેછે.
અડવું, ક્રિ૦અ૦ અડકવું; સ્પર્શ કરવો. "મુજને અડશો મા, આઘા રો અલબેલા છેલા અડશો મા" (દયારામ). ૨ એકાદાં કામ ઉપર મણ્ડી પડવું-લાગુ રેવું.
અડવો, પુ૦ વાણિયો (ભવૈમાં).
અડસટો, પુ૦ [હિં૦] અટકળથી ગણેલું તે; સુમાર; આસરો. અડસટો કાડવો.
અડસઠ, અડસેઠ.
અડસર, સ્ત્રી૦ ઘરની ગે; પાટડી.
અડસિયાં, અડાસિયાં.
અડસેઠ, વિ૦ સાઠ ને આઠ; ૬૮.
અડાઉ, વિ૦ વાવેતર થયા વિના પોતાનીમેળે ઉગી- નિકળે તે (ડાંગેર-ભાત); નમાર.
અડાડવું, અરકાડવું.
અડાણી, વિ૦ બોલવે ચાલવે જઙ્ગલી; અસભ્ય; અનાડી. ૨ સમજ-આવડત વનાનું; મૂર્ખ.
અડાણો, પુ૦ એ નામનો એક રાગ. [ડાબીડ ઝાડ.
અડાબીડ, વિ૦ કંઈક ભય ઉપજાવતું એવું મોટું. અ-

અડાયાં, ન૰ રસ્તામાં પડેલા સુકાઈગયલા ગાય ભેંસના પોદળા. અડાયું એક વચનમાં પણ એ શબ્દ થોડો વપરાયછે.

અડાર, વિ૰ [સં૰ અષ્ટાદશ] દશને આઠ; ૧૮. અડારભાર વનસ્પતિ, અડાર પુરાણ ઈ૰

અડાલી, સ્ત્રી૰ લાકડાંની નાની થાળી-કથરોટ.

અડાવવું, ક્રિ૰ સ૰ (ખુશાલી પણ કંઈક દાંડગાઈ બતાવેછે) અતિશય ખાવું. તેણે આજ પન્દર લાડુ અડાવ્યા. ૨ બોલવામાં જુઠી વાત ચલાવવી-ઘુસાડી દેવી. તેણે ગપ અડાવી, તેણે કંઈનું કંઈ અડાવ્યું, તેણે તેની આગળ જુઠું અડાવ્યું. ૩ જુઠો દમ ભરાવવો; ધમકાવવું; સપડાવવું. તેણે તેને ખૂબ અડાવ્યો. ૪ સ્ત્રીસાથે સઙ્ગ કરવો. તેણે તેને અડાવી. અડાવીદેવું—કોઈને એકાદે ઠેકાણે તજવીજથી દાખલ કરી-ઘુસાડી દેવું. ૨ ન કેવાની વાત કઈદેવી.

અડાસિયાં, સ્ત્રીનું એક ઘરેણું.

અડાસે, અ૰ પાસે; લગોલગ. ૨ પડછાયે; ઓથે.

અડાળી, સ્ત્રી૰ ઘરને લગતી એક ભીંતને આસરે જે છાપરી બાંધેલી હોય તે; ઓસરી.

અડિયલ-યેલ, વિ૰ [હિં૰] અડ કરનાર; હઠીલું; કહ્યું ન માને તે. એ શબ્દ વિશેષે પશુને લગાડવામાં આવેછે-અડિયલ ટટ્ટુ.

અડિયું, સ્ત્રી૰ નાની અડી.

અડી, સ્ત્રી૰ સોનીનું એક ઓજાર-કાંસાંનાં જે બીબાં ઉપર ઘુઘરી વગેરે ઘાટ ઘડાયછે તે. ૨ દોડ; ગબડુીં. [ળાયે.

અડી, વિ૰ જરૂરની; અટકીપડાય તેવી. અડી વે-

અડીજડીને, અ૰ ધા૰ મણ્ડયાં-લાગુ રઈને.

અડીજવું, ક્રિ૰ અ૰ દાખલ થઈજવું. ૨ અટકી પડવું-ઘોડો અડીગયો. [કી પડવું; રઈજવું.

અડીપડવું, ક્રિ૰અ૰ (કંઈક દાંડગાઈના ભાવમાં) અટ-

અડીવેળા, સ્ત્રી૰ અટકી બેસવાના સમયની લગોલગનો સમય. ૨ દુઃખનો વખત.

અડી, વિ૰ બે ને એકનુ અડધું તે; ૨½ અથવા રા

અડીશેરી, સ્ત્રી૰ અડીશેર વજનમાં થાય તેવું તોળવાનું કાટલુ. ૨ અડીશેર માય તેવું માપ-ઠામ.

અડુકદડુકિયું, વિ૰ અહીંથી તહીં ને તહીંથી અહીં દોડનારું-માલનારું; ગરબડિયું.

અડુસી, સ્ત્રી૰ એક ઔષધી. [વપરાયછે.

અડુસો, પુ૰ એકઝાડ. એનાં પાતરાં ઓસડમાં

અડોઅડ, અ૰ લગોલગ; છેકજ પાસપાસે; અડકીને રહ્યું હોય તેમ.

અડોલ, વિ૰ ડોલે નહિ તે; અચળ; અઢળ; સ્થિર.

અડોલી, સ્ત્રી૰ મોરી-અછોડો-નેતરું ખસી ન જાય માટે છેડા ઉપર ભેરવેલો લાકડાં વિગેરેનો નાનોસરખો પાતળો જે કકડો તે; અટકણિયું.

અડોસપડોસ, પુ૰ પોતાનાં ઘરની લગોલગ અથવા થોડેક દૂરપણ તેજ મોહલ્લામાં હોવાનો જે સમ્બન્ધ તે.

અડોસીપડોસી, પુ૰ પોતાનાં ઘરને લગોલગ અથવા તેની ચારે બાજુએ જે માણસો રેતાં હોય તે; પાડાપડોશી. [દરૂપું; બદસુરત.

અડોળ, વિ૰ ડોળ-આકાર-ઘાટ વગનું; વરવું; ક-

અડોળકાટલું, વિ૰ અડોળ. ૨ મનમાનતું કામ ન કરીશકે તે-(માણસ-વસ્તુ).

અડ્યું, વિ૰ કર્યા વિના ચાલે નહિ તેવું; જરૂરનું (કામ). ૨ અટકી પડેલું-તે કામ કંઈ અડ્યું રેવાનું નથી.

અઢળ, વિ૰ ઢળી-પડી ન જાય તેવું; અચળ; નિત્ય; સ્થાયી. અઢળપદ-જે પડે નહિ અથવા જ્યાંથી પડાય નહિ તે ઠેકાણું; મુક્તિપદ. [ઢળિયા.

અઢળક, વિ૰ ઢળી ન પડે તે; મુક્ત (જન) અઢળક-

અઢેલવું, ક્રિ૰અ૰ અઢીંગવું. ક્રિ૰સ૰ જોર આપી ખસેડવું-ધકેલવું (લાકડાં વગેરેને).

અણ, અ૰ [સં૰ અન્] એ શબ્દ વિશેષે નહિના અર્થમાં ને પ્રસઙ્ગે નરસપણું, કમીપણું વગેરેના અર્થમાં વપરાયછે.

અણકયાગરું, વિ૰ કહ્યું ન માને તે.

અણકિસબી, વિ૰ કિસબી નહિ તે.

અણકૂટ-કોટ, પુ૰ [સં૰ અન્નકૂટ-અન્નનો ઢગ] દેવની આગળ મોટાં નૈવેદ્યમાં જે ભોજન પદાર્થો એક ઠેકાણે જુગતીથી ગોઠવી રાખેલા હોય તે; મહાપ્રસાદી.

અણખત, સ્ત્રી૰ મનમાં કંઈ કંઈ ખુંચ્યા કરવું તે; કંઈ કંઈ કાળજી થયાં કરે તે. ૨ અપ્રીતિ; કણટાળો. ૩ નડતર; આડખીલો.

અણગમતું-મું, વિ૰ધા૰ ગમતું-પસન્દ નહિ તે.

અણગળ, વિ૰ધા૰ ગળેલું નહિ તે-પાણી દૂધ વગેરે.

અણગોક-ખ, પુ૰ બૈરાંનું એક વરત. કારતક સુદમાં અથવા ભાદરવા સુદમાં અથવા શ્રાવણમાં કેટલેક નિમેલે દિવસે બૈરાંઓ એકઠાં મળી દેવસ્થાનમાં

જઈ તુળસી બીલી વગેરેનાં ઝાડ તળે બેસી દૂધનું ખાયછે અથવા ફલાહાર કરેછે. વાણિયણો કારતક સુદ ૨ થી તે સાતમ સુધીમાં દાળભાત વગર બીજું બધું ખાઈ મેડકે જઈ અથવા ઘરમાં અણગોક કરેછે ને માગસરમાં ગોળું ખાઈ કરેછે પણ ભાતદાળ તો નહિજ. [નહિ તે.

અણગોખ્યું, વિ૰ધા૰ ગોખેલું- ગોખીને યાદ રાખેલું

અણઘટતું, વિ૰ [સં૰ અઘટિત] ઘટતું નહિ તે (વિચાર, કર્મ ઈ૰).

અણઘડ, વિ૰ધા૰ ઘડેલું-સુન્દર ઘડેલું નહિ તે (લાકડું ઘાટ વગેરે). ૨ રૂડું કેળવાયલું-તરબીયત થયલું નહિ તે; સ્વભાવ રીતભાતે સુઘડ નહિ તે; જંગલી; બેવકુફ. ૩ ખ્યાલ ગાનારાનું એક ફડ જેને મતે જે કંઈ ઘડેલું નહિ તે ઈશ્વર એવુંછે.

અણચિન્તું-ન્ત્યું-ચીતું, અ૰ ધા૰ આગળથી કલ્પના ન કરી હોય તેવા બનાવથી; એકાએક.

અણછતું, વિ૰ છતું-પ્રગટ નહિ તે; છાનું; ઢાંકયું; ગુપ્ત. ૨ ન હોવું તે "અણછતે છતાનો ભ્રમ, પણ બ્રહ્મવેત્તા જાણે એ મર્મ." (અખો)

અણજાણ, વિ૰ [સં૰ અજ્ઞાન] જેને જાણ નથી તે; જે (એકાદીવાત) જાણતો નથી તે. ૨ મૂર્ખ; નાદાન.

અણતોળ્યું, વિ૰ ધા૰ તોળ્યાવગરનું. "અણતોળ્યા હીરારે વેચાયે ભાભીરે ઘર આપણાંરે".

અણદીઠ-ઠું, વિ૰ધા૰ ન દીઠેલું-જોયલું; કોઈ દાડો ન દીઠું હોય તેવું. "અણદીઠાનું દીઠું ને માર મૂળા ને મીઠું". [નેલું તે.

અણધાર્યું, વિ૰ધા૰ ધારેલું નહિતે; એકાએક બ-

અણબનાવ, પુ૰ બનાવ-સલાહ-સમ્પ નહિ તે; દીલ જુદાં હોવાં તે. ૨ કજિયો; વાંધો; સામસામી.

અણબોટ, વિ૰ધા૰ બોટયા વગરનું.

અણમાનીતું, વિ૰ માનીતું નહિ તે; નાપસન્દ-અળખામણું કરેલું. માનીતી ને અણમાનીતી રાણી.

અણલિંગી, વિ૰ વિદેહી. "વણખાધે કર થાય ચીકણો, એવો ભેદ અણલિંગીતણો."

અણવટ, પું૰ [હિં૰] બાળક છોકરાંને પગને અંગુઠે ઘાલવાનું ઘુઘરીવાળું રૂપાનું ઘરેણું.

અણવર, પુ૰ વર-વહુ પરણીને સાસરે જાય તે પ્રસંગે વર-વહુની સાથે જનારું જે તેનું સગું અથવા સ્નેહી તે. વરની સાથે જનારો કુંવારો મિત્ર હોયછે ને વહુની સાથે જનારી તેની સગી-બેનપણી હોયછે.

અણવરિયું, ન૰ અણવર રૂપે હોવું તે. ૨ અણવર.

અણવીંધ્યું, વિ૰ ધા૰ વીંધેલું નહિ તે (મોતી). ૨ ખાંસી કરેલી ન હોય તેવો (આખલો-બળદ). ૩ ઘડાયલું-કસાયલું નહિ તે; અજાણ્યું; શિખાઉ (માણસ).

અણસખડી, સ્ત્રી૰ પાણીથી રાંધેલી રસોઈ સિવાયે બીજા જે ખાવાના પદાર્થો તે; બાફયા વગરની ઘીમાં તળેલી મીઠાં વગરની જે અન્ન સામગ્રી તે; કાચુંકોરું; વણ અજીઠું; ફરાળ.

અણસમજ, સ્ત્રી૰ નહિ સમજ તે.

અણસમજણું-જુ, વિ૰ સમજ-સૂઝ-અક્કલ વનાનું-(જન). ૨ બાળક; અજ્ઞાન; નાદાન.

અણસારો, પુ૰ જરાક આંખ ફેરવી કોઈને કંઈ સમજાવવું-ચેતાવવું તે; સાન; ઈસારો.

અણહદ, અનહદ.

અણિમા, સ્ત્રી૰ [સં૰] આઠ સિદ્ધિમાંની એક-ઝીણું ને ન દેખાય તેવું સ્વરૂપ લેવાની શક્તિ.

અણિયાળું, વિ૰ અણીવાળું.

અણી, સ્ત્રી૰ [સં૰ અણિ. અણ-અવાજ કરવો] એકાદી વસ્તુનો ઘણોજ ઝીણો ખુંચે તેવો છેડો. સોય, હથિયાર વગેરેની અણી. ૨ સંકટમાં આવીપડવાની સન્ધિ; બારીક વખત. "અણીચુકયો સો વરસ જીવે" એવી કેવત છે.

અણીદાર, વિ૰ અણી હોય તેવું. [ઈ હોય તેવું.

અણીશુદ્ધ, વિ૰ જેની અણી ખાંડી-ભાગી-બુઠ્ઠી ન થઇ

અણીસું, ન૰ [અં૰] એક જાતનું બી-વસાણું.

અણુ, પુ૰ [સં૰ અણ-અવાજ કરવો] ઘણુંજ ઝીણું જે કંઈ તે. ૨ પદાર્થનો ઝીણામાં ઝીણો વિભાગ ને જે વિભાગનો (કેટલાકને મતે) પાછો નવો વિભાગ થઈશકતોજ નથી તે; પરમાણું. વિ૰ થોડુંક; લેશ. અણુમાત્ર એટલે જરાકજ.

અણોજો, પુ૰ અમાસ અને બીજે કેટલેક ઠેરવેલ દિવસે રોજન્દુ કામ બન્ધરાખવું તે-કડિયા સુથાર મજૂર વગેરે અને કનસારા લુહાર સોની વગેરે પણ અણોજા પાળેછે. ન્યાતના એકાદા મુખીના મરણને દિવસે પણ કેટલાક ધન્ધાદારી લોકો અણોજો પાળેછે.

અણ્ટસ, પુ૰ વેર બુદ્ધિથી મનમાં ગાંઠ વાળીરાખવી તે; હૈયાંમાં આંટી રાખવી તે; કીનો; અદાવત; દુશમનાઈ. [આવવું-લેવું.

અણ્ટેવાળ. સ્ત્રી૰ આંટી; અડપેટ. અણ્ટેવાળે-વાળિયે-

અણ્ડ, ન૦ [સં૦] ઇંડું. એ આકારે બ્રહ્મમય જે ગોળ તે બ્રહ્માણ્ડ. પુ૦ ગુહ્યેન્દ્રીને લગતી ગોળીની જે જોડ તે.

અણ્ડકટાહ, પુ૦ તાળવું. ૨ બ્રહ્માણ્ડ. "કો કરે પ્રૌઢીકાય, અણ્ડકટાહજ ફાડે, તોએ તે જાણો અખા, માયાએ મર્કટ કર્યાં."

અણ્ડજ, વિ૦ [સં૦] ઇંડાંમાંથી ઉત્પન્ન થયલું-પક્ષી, સાપ, માછલાં વગેરેની અણ્ડજ ખાણમાં ગણના છે. [રોગ.

અણ્ડવૃદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અણ્ડ વધી મોટો થાય તે

અણ્ડાકૃતિ, સ્ત્રી૦ ઇંડાંની આકૃતિ. વિ૦ ઇંડાંના આકારનું.

અણ્ડુસ, ન૦ શીતાફળ. પુ૦ અણ્ડ.

અતઃ, અ૦ [સં૦] એ માટે; એવું છે વાસ્તે; એ ઉપરથી. ૨ એ જગાથી. ૩ એ સમયથી.

અતઃપર, અ૦ [સં૦] હવેપછી; અત્યારપછી; આપન્દે. [સાધે.

અતએવ, અ૦ [સં૦] એટલાજમાટે; એજ કારણને

અતડાઈ, સ્ત્રી૦ જુદાઈ. ૨ આડાઈ. ૩ તોર; મગરૂબી.

અતડું, વિ૦ કોઈસાથે હળે મળે નહિ પણ સહુથી અલગ-જુદુંજ રે તે; ઘણાંના પ્રસઙ્ગમાં ન જતાં પોતાનાંજ કામમાં આનન્દ માનનાર. (માણસ). ૨ તોરી; આડું; (માણસ-કામ). ૩ છિછરવું; તોછડું; વરવું. [અલાહિદું; આઘું; જુદુંજ.

અતરઙ્ગ, અ૦ આધાર વગર લટકતું; અધ્ધર. ૨

અતરાપી-યુ, વિ૦ ઘરનું નહિ તે; બારનું; અજાણ્યું. ૨ જેને કંઈ લાગતું વળગતું ન હોય તે; ત્રાહિત; બે તરફેનમાંનો નહિ પણ ત્રીજો ધણી.

અતરે, અ૦ [સં૦ અત્ર]. અતરેથી-અહીંયાંથી.

અતર્ક્ય વિ૦ [સં૦] તર્ક ન થઈશકે તેવું.

અતલસ, સ્ત્રી૦ [આ૦] એકજાતનું પાતળું સાટીન જેવું રેશમી કાપડ; લાય.

અતળ, ન૦ [સં૦ અતલ] સાત પાતળમાનું પેલું-પૃથ્વિની નીચેનું. વિ૦ તળિયાં વગરનું; ઉણ્ડું.

અતળી, વિ૦ અતુલ. "એ અતલી બળ અઙ્ગદ અધિક, પલક એક પોંતો તહાં." (સામળભટ).

અતાઈ, વિ૦ [હિં૦] ઘણુંજ સરસ (ગાનારો-વગાડનારો). એ શબ્દનો અર્થ મૂળ ભાષામાં મફત ગાનારો-નાચનારો અથવા ગુરૂ કર્યા વગર સાંભળી સાંભળીને ગાતાં શિખેલો એવો થાયછે.

અતાર, પુ૦ [આ૦] અત્તર, વાનો વગેરે સુગન્ધી વેચનારો.

અતિ, અ૦ [સં૦] અત્-જવું] જોઈયે તેથી ઘણુંજ વધારે.; બેહદ; પારવનાનું; હદબાર 'અતિ સર્વત્ર વર્જયેત્'.

અતિઘણું, અ૦ પારવનાનું-ઘણું.

અતિકાળ, પુ૦ વધારે વટી ગયેલો વખત; ઘણું મોડું થઈજવું તે.

અતિક્રમ, પુ૦ હદ બાર જવું તે; અમર્યાદા. ૨ અસાધારણ સરસ થવું તે. ૩ ભોગ કરવો-બેતમા રાખવી તે. ૪ શત્રુની સામાં બાદુરીથી ધસારો કરવો તે.

અતિક્રાન્ત, વિ૦ધા૦ હદબાર ગયલું; ઉલ્લઙ્ઘન કરેલું. ૨ થઈગયલું. ૩ વધીગયલું. ૪ સરસ થયલું.

અતિજગતિ, પુ૦ [સં૦] ચરણમાં તેર તેર અક્ષર આવે તે છન્દ જાતિ.

અતિથિ, પુ૦ [સં૦] દાન-ભિક્ષા લેવા આવેલો જે મનુષ્ય તે. ૨ યાચક વૃતિવાળો મેમાન-પ્રાણો-પરોણો-જેને ધર્મબુદ્ધિથી ભોજન તથા ઉતારો આપવામાં આવતો હોય તે.

અતિદેશ, પુ૦ [સં૦] શબ્દ-વાક્યના અર્થને કંઈક તાણી વધારેલો તે. [૨ અન્યાય; ઉત્પાત.

અતિપાત, પુ૦ [સં૦] શાસ્ત્ર-રૂઢિથી આડું વર્તવું તે.

અતિપાતક, પુ૦ [સં૦] મોટાંમાં મોટું પાપ.

અતિરથ-થી, પુ૦ [સં૦] ૧૦ હજારથી વધારેને પૂરોપડે તેવો જે એક જોદ્ધો તે-મહારાથી કરતાં વધારે બળિયો.

અતિવિખ, ન૦ [સં૦ અતિવિષ] એક ઔષધિ. એની કળીયો બાળકને કરમ વગેરે રોગ ઉપર આપવામાં આવેછે. એ ઝાડની છાલ રઙ્ગનાં કામમાં આવેછે.

અતિવ્યાપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રતિજ્ઞા વાક્યો ઉપરથી જેટલું નિકળે તેના કરતાં વિશેષ જે અનુમાન કાડવું તે; તાણીતૂસીને સામાન્યત્વ આણવું તે; મરડી મચડીને જે ઠરાવ કરેલો તે. [ધારે.

અતિશય, વિ૦ [સં૦] ઘણુંજ; પુષ્કળ; બહુજ વ-

અતિશયોક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] હોય તેના કરતાં અતિશય વધારીને જે કહેલું તે. ૨ એક અર્થાલઙ્કાર-જેમાં કોઈ વસ્તુને શોભાવવાને તેનું વધારી વધારીને વર્ણન કરેલુંહોય તે. ૩ બકવાટ; બડબડાટ.

અતિરાણું, વિ૦ દોડડાયું.

અતિશૂદ્ર, પુ૦ [સં૦] શૂદ્રથી નીચી જાતિનો પુરુષ. ભંગિયો, ચમાર વગેરે.

અતિસાર, પુ૦ [સં૦] વારે વારે પાતળો-લોહીનો ઝાડો થયાં કરે તે રોગ; મરડો; સઙ્ગ્રહણી.

અતિસ્નેહ, પુ૦ [સં૦] ઘણોજ સ્નેહ.

અતિસ્વાર્થ, પુ૦ [સં૦] ઘણોજ સ્વાર્થ; ઘણોજ લોભ. ૨ છેકજ એકલપેટાપણું.

અતીક્ષ્ણ, વિ૦ [સં૦] તીક્ષ્ણ નહિ તે.

અતીત, પુ૦ [સં૦ અતિથિ] ફરતો સાધુ-બાવો; ભિખારૂ, માંગનાર.

અતીત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જુદુંપડી છુટુંથયલું. વિષયાતીત, મોહાતીત ઇ૦. ૨ વીતીગયલું; પસાર થઈગયેલું. કાલાતીત, સ્થલાતીત ઇ૦

અતીન્દ્રિય, વિ૦ [સં૦] ઇન્દ્રિયોથી કળાય-સમજાય નહિ તે; અગોચર.

અતીસ-સેં, અતિશય.

અતુલ-લ્ય, વિ૦ જેની તુલના-બરોબરી ન થઈશકે તે; અનુપમ; અસાધારણ. [ત. ૨ તૂટે નહિ તે.

અતૂટ, વિ૦ [સં૦ ત્રુટિત] તુટેલું નહિ તે; અખણ્ડિ-

અતૃપ્ત, વિ૦ [સં૦] તૃપ્ત-ધરાયલું નહિ તે.

અતોલ, વિ૦ [સં૦ અતુલ્ય] જેનુ તોલ માપ ન થઈ શકે તે. ૨ અનુપમ.

અત્તર, અ૦ [સં૦ અત્ર] અહીં. અત્તરમતુ-અહીં સહી (કરવી એમ અભણેલને દેખાડવાને એ શબ્દ નિકળ્યો છે).

અત્તર, ન૦ [આ૦] ફૂલ સુકેડ વગેરેમાંથી જુદીપાડેલી એવી તેલના અંશવાળી જે સત્વસુગન્ધિ વસ્તુ તે.

અત્તરઘડી-યે, અ૦ આઘડીયે; હમણાંજ. [સીસી.

અત્તરદાની, સ્ત્રી૦ [આ૦ફા૦] અત્તર રાખવાની

અત્તરસાહેત-દ, અ૦ આઘડીયે; આજક્ષણે; હમણાંજ.

અત્યન્ત, વિ૦ [સં૦] ઘણુંજ; અપાર; અથાક.

અત્યય, પુ૦ [સં૦] નાશ. ૨ અતિક્રમ. ૩ દુરાચાર.

અત્યાગ્રહી, વિ૦ અતીસેં આગ્રહ કરનાર.

અત્યાચાર, પુ૦ [સં૦] ચાલતા આચારથી આડું જે આચરણ તે; કુમાર્ગ.

અત્યાર, સ્ત્રી૦ આવખત; આક્ષણ; હમણાં. વાણાંનું કામ માંડયું હતું તે પુરુંથતાં છેક અત્યાર થઈ.

અત્યારપછી, અ૦ હવે પછી; આજપછી. [ધી.

અત્યારલગી-સુધી, અ૦ આ ઘડી લગી; હમણાં સુ-

અત્યારે, અ૦ આ વેળા; આ ઘડીયે; આ વખતે.

અત્યાસક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અતિશય આસક્તિ-સ્નેહ-લમ્પટપણું.

અત્યુક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અતિશયોક્તિ. [ઓમાં.

અત્ર, અ૦ [સં૦] આ ઠેકાણે-જગાએ; અહિયાં;

અત્રૂપ, વિ૦ નિર્લજ; બેસરમુ.

અત્રે, અ૦ અત્ર.

અથ, અ૦ [સં૦] પ્રારમ્ભ દેખાડતો મઙ્ગલશબ્દ. અથથી તે ઇતિસુધી. તે માટે, આ પ્રકારે, વળી, પછી, વિશેષ એ અર્થમાં પણ વપરાયછે; પ્રશ્ન પુછતાં, કંઈપણ કેતાં તેનો પ્રયોગ થાયછે.

અથડવું, અથડાવું.

અથડામણ, સ્ત્રી૦ અથડાયાં કરવું તે; અથડાવાની મેહેનત. ૨ કડાકુટ; અડચણ. ૩ રખડપટ્ટી.

અથડાવું, ક્રિ૦ અ૦ બે વસ્તુએ જોરમાં એક બીજાને અડકવું-લાગવું; અફળાવું; ઠોકાવું. ભીતસાથે માથું અથડાયું. ૨ રઝળવું; રખડવું; ભટકવું; ફાંફાં મારવાં. તે હજી ત્યાંનોત્યાંજ અથડાયાં કરેછે. ૩ સામી અડચણો નડેથી થાકીજવું; કણ્ટાળવું.

અથર્વ, પુ૦ [સં૦] ચાર વેદમાનો ચોથો.

અથર્વણ, પુ૦ [સં૦] શિવ.

અથર્વેદી, પુ૦ અથર્વવેદ ભણેલો તે. ૨ માથાશોડિયો; ઠોઠ. ૩ બળ; લુચ્ચો. ૪ નાસ્તિક.

અથવા, અ૦ [સં૦] બેમાંથી એક એવો અર્થ દેખાડનારો શબ્દ; કિંવા; કે; યા.

અથાક-ગ, વિ૦ [સં૦ અસ્થાગ. અ; સ્થા-ઉભુંરેવું-અટકવું. અગાધ ઉપરથી પણ હોય] તળિયું ન માલમપડે તેવું; ઘણુંજ ઊંડું; પારવનાનું; અમાપ; અકળિત.

અથાણું, ન૦ ન બગડતાં ઘણો કાળ રે તેનેસારુ ઘણુંકરીને મીઠાંમાં આથેલાં જે ફળ કન્દ તે. એ પોતાના ખાટા ખારા તીખા ગળ્યા સવાદથી ખાવામાં લેજત આપેછે. અથાણું સાતપ્રકારનું છે. મેથિયા (કેરી, ગુંદાં, મરચાં), ગોળિયા-ગોળચાં (કેરી, આદું, બોર, મરચાં), બોળ (કેરી, આદું, હળદ, લીંબુ, કેર વગેરે), રાઈતીકેરીનું, છુંદિયા, કેરીનું, હિંગચાંલીંબુનું, ને બફાણાનું અથાણું કરવું એમ કેવાયછે. એનો બીજો લાક્ષણિક અર્થ આ કે નિરર્થક રાખીમુકવું. "નહિજ આપો તે ? સાચવીને અથાણું કરજો".

અથોટી, સ્ત્રી૦ [આથવા ઉપરથી] સેરડીના ઉકળતા રસમાં આદાંના કકડાના હારડા પાયલા તે. ૨

હથોટી-હાથમાં કિસબ રમારેવા તે; ટેવપડેથી સેં-લથી કરવાની જે આવડત-છટા તે.

અથોડી, સ્ત્રી૦ હથોડી. છેક નાનો અથોડો.

અથોડો, પુ૦ હથોડો. લાકડાંના હાથાવાળું સોની લુહાર વગેરેનું એક ઓજાર. એ, એરણ ઉપર મુકેલી વસ્તુને ટીપવાનાં કામમાં આવેછે.

અદ, [સં૦ અર્દ્ધ] એ શબ્દ બીજા શબ્દોસાથે જોડાઈનેજ વપરાયછે. **અદસસ્તુ, અદપડિયાળી** (આંખ) ઇ૦

અદક, વિ૦ અડધી; ઓછી (પાંસળી).

અદકડું, અડુકડું.

અદકું, વિ૦ [સં૦ અધિક] વધારે; વધતું; વિશેષ.

અદકેરું, વિ૦ અધિક (કવિતમાં)

અદક્ષ, વિ૦ [સં૦] દક્ષ નહિ તે.

અદગ્ધ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] દગ્ધ-બળેલું નહિ તે.

અદત્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] દત્ત-આપેલું નહિ તે.

અદત્તા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કુંવારી છોકરી.

અદન, ન૦ [સં૦ અદ્-ખાવું] જમવું તે; ભક્ષણ ૨ ભોજન; જમણ; ખોરાક.

અદના, વિ૦ [આ૦] ગરીબ; નીચી સ્થિતિમાં હોય તે. ૨ નીચ; હલકું; કંગાલ; નકામું.

અદપડિયાળી, વિ૦ અડુધાડી (આંખ) "અદપડિયાળી આંખે ઝીણું ઝાંખ મા રે" (દયારામ)

અદબ, સ્ત્રી૦ [આ૦] વિવેકમર્યાદા; માઝા. ૨ પોતાની નમ્રતા-મર્યાદા દેખાડી મોટેરાંને માન આપવું તે. ૩ અદ્દકોશ; તાબા-હાથમાં હોવું તે. અદબ કરવી વિવેકમર્યાદા દેખાડવી; માન આપવું. ૨ બેહુ હાથને કોણીથી વાળી એક ઉપર એક એમ ચડાવી રાખવા તે. અદબ વાળવી પણ કેવાયછે.

અદબદ, ન૦ અદ્ભુત તે. "અદબદમાં ઉપજે તે. જીવ, જીવના કલ્પ્યા ઈશ્વર. શીવ." [રાખીને.

અદબસર, અ૦ અદબ રાખીને; મર્યાદાથી; માન

અદભાવષ, ન૦ [યત્-જે; ભવિષ્ય] થનારૂં હશે તે થશે એમ સમજી આગળથી ઉપાય કરવો તે.

અદરસ, પુ૦ આદાંનો રસ.

અદરાવું, ક્રિ૦અ૦ સગાઈ થવી; વિવાહ થવો; લગનનાં કોલકરાર થવા; બોલ્લા થવા.

અદર્શ, વિ૦ [સં૦ અદૃશ્ય] ન દેખાય તેવું.

અદર્શન, ન૦ [સં૦] નહિ દર્શન તે; ન દેખાવું તે.

અદલ, વિ૦ [આ૦] એક ઓછું ને એક વધતું એમ નહિ પણ બન્ને તરફ બરોબર હોય તે; પક્ષપાત વિનાનું; ન્યાયયુક્ત; વાજબી; સત્ય. અદલ કરવું-વાજબી કરવું; યથાન્યાય વર્તવું.

અદલબદલ, અ૦ [હિં૦] એક આપીને બીજું લીધુંહોય તેમ. ૨ ફેરફાર કર્યો હોય તેમ.

અદલાબદલી, સ્ત્રી૦ અદલબદલ કરવું તે.

અદલોબદલો, પુ૦ અદલબદલ કરવાનો પ્રકાર. જે કંઈ અદલબદલ કર્યુંહોય તે. ૩ ફેરફાર લટસુલટ.

અદમુઉં, વિ૦ અધમુઉં. [રહેલું; અધમુઉં.

અદસસ્તુ, વિ૦ અડધું સસીગયલું; મરણતોલ થઈ

અદળ, વિ૦ [સં૦ અ, દલ] પાતરાં વગરનું.

અદા, સ્ત્રી૦ [આ૦] બજાવવું-અમલમાં આણવું તે. તેણે પોતાની ફરજ અદાકરીછે. ૨ મોકળાં-છુટાં થવાને આપીદેવું-ફિટાડવું તે. તેણે પોતાનું કરજ બધું અદા કરીદીધુંછે. ૩ હાવભાવ. ૪ આંખનો ચાળો; કટાક્ષ. અદાકરવી-આંખમારવી. ૨ ચાળા-નખરાં કરવાં. [બખીલ.

અદાતા, વિ૦ [સં૦] દાતા નહિ તે; કૃપણ; સૂમ;

અદાલત, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઈનસાફ કરવાનું ઠેકાણું; ન્યાય મન્દિર; સરકાર કચેરી; દરબાર.

અદાવત, સ્ત્રી૦ [આ૦] વેર; શત્રુવટ; દુશમનાઈ; અણબનાવ. [દાવત થાય તેવું (કામ).

અદાવતીયું, વિ૦ અદાવત રાખનાર (જન). ૨ અ

અદાસ, પુ૦ [સં૦] નહિ જે દાસ તે.

અદાહ્ય, વિ૦ [સં૦] સળગી ઉઠે-બળે નહિ તેવું.

અદિયો, પુ૦ દાનમાં આપેલું તે. ૨ બક્ષીસ; ઈનામ; ભેટ.

અદીઠ, વિ૦ ન દેખાવું તે; દેખાય નહિ તે. "મોઢે ફૂલ્યા ને પાછળ અદીઠ" (અખો).

અદીન, વિ૦ [સં૦] દીન-ગરીબ નહિ તે.

અદુકડું, વિ૦ ફકત બે પગનેજ જમીનનો ટેકો આપી અને શરીરના પાછલા ભાગને ઉંચકીરાખી બેઠેલું-બેસાડેલું તે; ઉબડું. ચપટ બેસવું ને અદુકડું બેસવું. [બજે.

અદુધાડું, વિ૦ અડધું ઉઘાડું. બારણું અદુધાડું રા-

અદૃશ્ય, વિ૦ [સં૦] દેખાય નહિ તે. ૨ જોવા લાયક નહિ તે. [ન દીઠેલું-જણાયલું.

અદૃષ્ટ, ન૦ [સં૦] દૈવ; નસીબ; લલાટલેખ. વિ૦

અદૃષ્ટવિદ્યા, સ્ત્રી૦ જન-કર્મ, કોઈના દીઠામાં ન આવે તેવી મન્ત્ર તન્ત્ર વિદ્યા; જાદુ.

અદેખાઈ, સ્ત્રી૰ અદેખું થવું તે-તે તેની અદેખાઈ કરેછે. ૨ અદેખો સ્વભાવ; ઈર્ષા; મત્સર. તેનામાં બહુ અદેખાઈ છે.

અદેખું, વિ૰ બીજાંની સારી સ્થિતિ જોઈ-સાંભળી મનમાં બળ્યાંકરે તે; બળિયેલ; ઈર્ષાવાળું.

અદૂલ, [આ૰] અદલ.

અદ્‌ભુત, વિ૰ [સં૰] નિત્ય જોવામાં ન આવે તેવું અસાધારણ ને વિસ્મય-ભયાસ્ચર્ય પમાડનું; અલૌકિક; નવુંજ. ૨ દેવ રાક્ષસ સમ્બન્ધી. ન૰ જેથી વિસ્મય પમાય તે; અલૌકિક વસ્તુ-કર્મ.

અદ્‌ભુતરસ, પુ૰ [સં૰] કાવ્યશાસ્ત્રમાં વરણેલા નવ રસમાંનો એક-વિસ્મય એ સ્થાયી ભાવથી ઉત્પન્ન થતો ને ભયાશ્ચર્ય ઉપજાવતો જે રસતે.

અદ્ય, અ૰ [સં૰] આજે. ૨ હમણાં.

અદ્યાપ, અદ્યાપિ.

અદ્યાપિ, અ૰ [સં૰] આજસુધી; હજીલગીમાં.

અદ્રક, ન૰ [સં૰ આર્દ્રક] આદું.

અદ્રિ, પુ૰ [સં૰] પાડ; પર્વત.

અદ્ધાતદ્ધા, વિ૰ [સં૰ યદ્ધાતદ્ધા] નિયમ-ભલીવાર વગરનું; ફાટેલ; ઉડેલ; આ તે ગમેતેમ.-ભાષણ, વર્તણુક, કર્મ. [થીજ તે એક; અનુપ.

અદ્વિતીય, વિ૰ [સં૰] જેના સરખું બીજું કંઈ ન-

અદ્વૈતભાવ, પુ૰ [સં૰] બીજાપણાંનો અભાવ ને એકજપણું તે; ભેદબુદ્ધિ નહિ તે. ૨ સ્વાર્થ ને સ્વભાવ એ બે જુદા નથી પણ એકજ છે એવો જે ભાવ તે.

અદ્વૈતમત, ન૰ [સં૰] આત્મા ને બ્રહ્મ-પરમાત્મા, જીવ ને ઈશ્વર એ બે જુદા નથી પણ એકજ છે એવું જે મત તે. [દ કરનારો.

અદ્વૈતવાદી, પુ૰ [સં૰] અદ્વૈત મતનો પક્ષ ધરી વા-

અધ, વિ૰ [સં૰ અર્દ્ધ] અડધું. ૨ ઓછું. એ શબ્દ બીજાસાથે જોડાય છે. અધરાત, અધમુઉં ઈ૰.

અધકચરું, વિ૰ જરાક ડાબ્યાથી રસ નિકળે તેટલેલગી છુંદેલું-આદું વગેરે. ૨ પૂરું સેકાયલું-સીઝેલું નહિ તેવું. ૩ મોટામા મોટા અડધિયા ભાગ રે તેટલેલગી ખાંડેલું. ૪ અડધુંપડધું-(કામ). ૫ ભલીવાર વગરનું; બગડેલું.

અધકોશ, પુ૰ અડધો કોશ-ગાઉ.

અધખોખરું, વિ૰ છેક ઝીણું નહિ પણ થોડુંઘણું કુટેલું તે (સુકી વસ્તુનેજ લાગેછે). ૨ થોડુંક ખોખરું (અવાજમાં).

અધખોલું, વિ૰ અડધું ઉઘડેલું-ખુલ્લું.

અધગજ, પુ૰ અડધો ગજ.

અધગજી, વિ૰ અડધા ગજ જેટલું.

અધગાઉ, પુ૰ અડધો ગાઉ. [પરસો વગેરે).

અધગારિયું, વિ૰ બમાઈશકે તેટલું ઉનું કરેલું (ભા-

અધણિયાતું, વિ૰ ધણી-વાલી વગરનું; નાદાર; નિરાશ્રિત; અનાથ.

અધતસુ, પુ૰ અડધો તસુ.

અધધધ, અ૰ એ આશ્ચર્ય સૂચક શબ્દ છે. [ચેલું.

અધપચ્યું, વિ૰ અડધું પોચું; પાણીપોચું. ૨ અડધું પ-

અધપાલી, સ્ત્રી૰ અડધી પાલી (મુમ્બઈમાં).

અધબળ્યું, વિ૰ધા૰ અડધું બળેલું. ૨ બળિયેલ; દાધારંગું; અદેખું.

અધમ, વિ૰ [સં૰] ગુણ-કર્મ-પદમાં ઘણું નીચું-હલકું (જન). ૨ ધિઃકારવાજોગ; કુત્સિત; નીચ(કર્મ)

અધમણ, પુ૰ અડધો મણ. વિ૰ અધમણ જેટલું.

અધમણિયું, ન૰ અધમણ સમાય તેટલું.

અધમણિયો, પુ૰ તોલમાં અધમણનું જે વજન તે. ૨ અધમણનું માપ.

અધમા, સ્ત્રી૰ [સં૰] (કાવ્યશાસ્ત્રમાં) જે સ્ત્રી પોતાના પ્રિયસાથે સર્વપ્રકારની હરામીથી વર્તેછે તે.

અધમાઙ્ગ, ન૰ [સં૰] અધમ ગણેલું જે અઙ્ગ તે. કેડથકી નીચેનો જે શરીર ભાગ તે.

અધમાધમ, વિ૰ અધમમાં અધમ; મહાપાપી.

અધમુઉં, વિ૰ધા૰ મરણતોલ; થોડીવારમાં મરીજાય તેવું (મારથી). [રો; ઈશ્વર.

અધમોદ્ધાર, પુ૰ અધમપાપીનો પણ ઉદ્ધાર કરના-

અધર, પું૰ [સં૰] નીચલો ઓઠ.

અધર, વિ૰ અ૰ કોઈપણ પાસથી આધાર-ટેકવાનું ન હોય તેમ; ટઙ્ગાયલું; અતરઙ્ગ; નિરાધાર; લટકતું.

અધર, [સં૰] અધમ; નીચ. ૨ નિરાધાર; નોધારું (જન). અધર ધરન હાર-નોધારાંને આશ્રય આપનાર; ઈશ્વર.

અધરકવું, અધ્રકવું.

અધરણ, ન૰ જે ઉકળતાં પાણીમાં ચોખા દાળ વગેરે ઓરવામાં આવેછે તે.

અધરતું, વિ૰ અધવચ બન્ધપડેલું; રઝળતું.

અધરપાન, ન૰ [સં૰] નીચલા ઓઠદ્વારે પ્રેમરસ પીવો તે; ઓઠે ચુમ્બન કરવું તે.

અધરામૃત, ન૰ [સં૰] અધરમાંથી ઝરતું પ્રેમરૂપ અમૃત; ચુમ્બન રસ.

અધરોષ્ઠ, પુ૦ [સં૦] નીચલો હોઠ; અધર. [પછે.

અધરાત, સ્ત્રી૦ અડધીરાત. અધરાત મધરાત કેવા-

અધર્મ, પુ૦ [સં૦] ધર્મ નહિ તે; દુરાચાર; અનીતિ.

અધર્માચારી, વિ૦ [સં૦] અધર્મનું આચરણ કનાર.

અધર્મિષ્ઠ, વિ૦ [સં૦] અધર્મે વર્તનાર; દુરાચારી; દુષ્ટ.

અધર્મી, વિ૦ [સં૦] અધર્મ કરનાર; પાપી.

અધવચ, અ૦ જ્યાંથી બન્ને બાજુએ સરખો અન્તર રે ત્યાં; વચ્ચોવચ; મધ્યે; વચમાંથી.

અધવચરું, વિ૦ અધવચ આવીરહી અટકેલું; નહિ આમ નહિ તેમ તેવું લટકતું. ૨ ધડમાથાં વગરનું; ચોક્કસ ઠેકાણાં વગરનું.

અધવાર, પુ૦ અડધોવાર (માપ).

અધવારવું, ક્રિ૦અ૦ અડધું વીતીજવું-મહિના વગેરેનું. ક્રિ૦સ૦ અડધોઅડધ ખાજામાં ખાલીકરવું; ઓછું કરવું.-ભરેલું વાસણ. [ળવાની).

અધવાલી, સ્ત્રી૦ વાલનું અડધિયું તે. (સોનું રૂપું તો-

અધાધન્ધ, સ્ત્રી૦ અન્ધારું; અન્ધાપો; અજ્ઞાન; અન્ધાધુન્ધી. "એ અધાધન્ધ ત્યારે ટળે, જ્યારે ગુરુગમ્ય હોયે ખરી"-(અખો).

અધાર્મિક, વિ૦ [સં૦] ધર્મવિનાનું; અન્યાયી.

અધિ, અ૦ઉ૦ [સં૦] ઘણુંજ; અતીસે. ૨ હદની બાર. ૩ ઉપર. ૪ નીચે. ૫ પાસે. ૬ તેમાટે. ૭ અગાડી. ૮ વચમાં.

અધિક, વિ૦ [સં૦] વળી બીજું; વધારે; વધતું; વિશેષ. ન્યૂનાધિક-ઓછુંવધતું.

અધિકતા, સ્ત્રી૦ અધિકપણું.

અધિકમહિનો-માસ, પુ૦ સઙ્ક્રાન્તિ વિનાનો મહિનો.- બતરીસ મહિના સોળ દાડા ને ચાર ઘડી એટલા કાળને આંતરે આંતરે અધિકમાસ આવેછે;-જે મહિનામાં અધિક બેસતોહોય તે મહિનાને નામે અધિકમાસ ઓળખાયછે-એક નામના બે મહિના થાય તેમાં પેલો તે અધિક ગણાયછે. એને મળમાસ-પુરુષોત્તમમાસ પણ કેછે.

અધિકરણ, ન૦ [સં૦] જે ઠેકાણે-જે ઉપર-જેમાં એકાદો પદાર્થ રે છે અથવા એકાદિ ક્રિયા થાય છે તે. ૨ (વ્યાકરણમાં) સમાસ-સ્થળ બતાવનારો સપ્તમિ વિભક્તિનો જે અર્થ તે. ૩ આધાર; આશ્રય.

અધિકાઈ, સ્ત્રી૦ અધિકપણું; વિશેષત્વ. ૨ મોટાઈ; ચડતી; ઉત્કર્ષ. [જે વિશેષ અઙ્ગ તે.

અધિકાઙ્ગ, ન૦ [સં૦] છઠ્ઠી આંગળી અથવા એવું

અધિકાધિક, વિ૦ [સં૦] અધિક અધિક; ઘણું ઘણું.

અધિકાર, પુ૦ [સં૦] સરકાર-દરબારથી સોંપવામાં આવેલું કામ; સરકારથી પ્રાપ્તથયલી પદવિ; કારભાર. ૨ સત્તા; હક. ૩ અમુક ગુણ સમ્પાદન કીધાથી અથવા અમુક કામ કરેથી જે યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાયછે તે. ૪ ધણીપણું; સ્વામિત્વ; અખત્યાર.

અધિકારી, વિ૦ [સં૦] જેને એકાદો અધિકાર મળ્યાહોય તે; કારભારી. ૨ હકદાર. ૩ ધણી; ઉપરી; મુખી. રાજ્યાધિકારી-રાજ્યચલાવવું એ જે અધિકાર તેનો ધારણ કરનારો—રાજા.

અધિકૃત, વિ૦ધા૦ [સં૦] અધિકાર સોંપવામાં આવેલો છે જેને તે. ૨ ધારેલું; જેનો ઇરાદો કરેલો હોય તેવું. [વિશેષ.

અધિકોત્તર, વિ૦ [સં૦] શિરસ્તાથી વધારે; ઘણું

અધિગત, વિ૦ધા૦ [સં૦] જાણી લીધેલું. ૨ પ્રાપ્ત.

અધિદૈવિક, [સં૦] આધિદૈવિક.

અધિપ, પુ૦ [સં૦ અધિ; પ-રક્ષણકરનારો] રાજા (લઙ્કાધિપ); મુખી; માલિક; ધણી.

અધિપતિ, પુ૦ [સં૦] ઉપરી; મુખી; રાજા (ગ્રામાધિપતિ, દેશાધિપતિ, રાજ્યાધિપતિ ઇ૦). ૨ નિયમિતકાલે નિકળતાં પત્ર-પુસ્તકનો મુખ્ય લખનારો.

અધિભૌતિક, [સં૦] આધિભૌતિક.

અધિમાંસ, પુ૦ [સં૦] આંખ-હાડસમ્બધી એક રોગ.

અધિયો, પુ૦ બુદ્ધિહીણ પુરુષ; ઠોઠ; ઢદ્ઢો.

અધિરાજ, પુ૦ [સં૦] ચક્રવર્તી રાજા; રાજાધિરાજ.

અધિવાસ, પુ૦ [સં૦] પડોસી. ૨ રેનાર. ૩ રેઠાણ; ઘર. ૪ ઉપર પેરવાનું વસ્ત્ર. ૫ લાંઘો ઘાલવો તે. ૬ સુગન્ધિ લગાડવી-વસ્ત્ર પેરવાં તે. ૭ એકાદાં શુભકર્મ સમ્બન્ધી જે પ્રથમ ક્રિયાતે.

અધિવાસન, ન૦ [સં૦] દેવની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે; માનથી બોલાવી બેસાડવું તે. ૨ પૂજનાદિ કર્મની આગમજ સર્વ સામગ્રીને મન્ત્ર ભણી પાણી છાંટી પવિત્ર કરવી તે; અભિસિઞ્ચન. ૩ શરીરે સુગન્ધિ લગાડવી-વસ્ત્ર પેરવાં તે. [વ; તેહવાર.

અધિવાસર, પુ૦ [સં૦] ઉત્તમદિવસ; ટાણું; ઓચ્છ-

અધિષ્ઠાતા, વિ૦ [સં૦] મુખ્ય કરી થાપેલું એવું તે. (દેવ, રાજા, કારભારી ઇ૦).

અધિષ્ઠાન, ન૦ [સં૦] રેવું તે; રેવા-હોવાનું ઠેકાણું. ૨ ઉપરીપણું; સત્તા.

અધિષ્ઠિત, વિ૰ધા૰ [સં૰] મુખ્ય કરી થાપી બેસાડેલું; મુખી થઈ રેવું. ૨ વસેલું. [ચ્યું-ભણ્યુંહોય તે.
અધીત, વિ૰ધા૰ [સં૰] વાંચેલું; ભણેલું. ૨ જેણે વાં-
અધીર, વિ૰ [સં૰] ધીરજવગરનાનું; આકળું; ઉતાવળું. ૨ વિશ્વાસ ન કરે તે; જેને પતીજ પડવી ન હોય તે. ૩ અવિચારી; મૂર્ખ; ચલિત થયાંકરે તેવું.
અધીર, સ્ત્રી૰ [સં૰ અધૈર્ય] અણપતીજ; અણવિશ્વાસ. ૨ ઉતાવળ; અકળામણ.
અધીરતા, સ્ત્રી૰ અધીરપણું.
અધીરા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ઘણી આકળી-કોપ પ્રગટ કરે તે સ્ત્રી-નાયિકા. કાવ્યશાસ્ત્રમાં અધીરા બે પ્રકારની છે-**મધ્યાધીરા**, પોતાના પ્રિયનો દોષ જોઈ તેને કઠોર વાણીથી મેણાં મારેછે અને **પ્રૌઢાધીરા**, તેને તિરસ્કારથી પાણીથી પાતળો કરીનાખેછે તથા વેળાએ ઉછળી ઉછળીને વળગાઝુમી કરેછે. [સ.
અધીરાઈ, સ્ત્રી૰ ધીરજ-સબુરી નહિ તે. ૨ અણવિશ્વા
અધીરું, વિ૰ [સં૰ અધીર]. [જાધિરાજ.
અધીશ-શ્વર, પુ૰ [સં૰] મુખ્ય ઉપરી; રાજા; રા-
અધુના, અ૰ [સં૰] આવખતે; હમણાં; હવે.
અધુરું, વિ૰ અપૂર્ણ; ઓછું; કમી. ૨ તૂટક; વચમાંથી ગયલું.
અધુરેજવું, ક્રિ૰ અ૰ પૂરા નવ મહિનાની મુદત પેલાં સ્ત્રીના ગર્ભનું બ્હાર નિકળીપડવું; ગરભ પડવો; કસુવાવડથવી.
અધેડ, વિ૰ ઉતરતી જુવાની વાળું-ત્રીસની ઉપર તે ચાળીસસુધીનું (માણસ); અધડ; આધેડ; અધોડ.
અધેલી, સ્ત્રી૰ અડધો રૂપિયો.
અધેલો, પુ૰ અડધો પૈસો; અડધો જૈ'.
અધૈર્ય, ન૰ [સં૰] ધૈર્ય-ધીરજ નહિ તે; ઉતાવળ; અસ્થિરતા; ચંચળતા.
અધોગતિ, સ્ત્રી૰ [સં૰ અધઃ-નીચે; ગતિ] મરણ પછી નરકવાસ થવો તે-ભૂતયોનિમાં જવું તે. ૨ પડતી હાલત. [સ); અધેડ.
અધોટ-ડ, વિ૰ ઉતરતી જુવાનીમાં આવેલું (માણ-
અધોબિન્દુ, ન૰ [સં૰] આપણે જ્યાં ઊભા હોઈયે ત્યાંથી સિધુ આકાશના નીચલા ગોળાર્દ્ધમાં જે બિન્દુ તે (એનું ઉલટું શિરોબિન્દુ).
અધોમુખ, વિ૰ [સં૰] મોડું ઊંધું હોય તેવું. ૨ નીચે જોતું (લાજ વગેરેથી).
અધોવાયા, પુ૰ ઢોરને વેચવા લેવાનો ધન્ધો કરનારા. ૨ ગાડીયોને ભાડે ફેરવે તે.
અધોવાયુ, પુ૰ [સં૰] પાછલી વાટેથી નિકળતો પવન; વા છુટવો તે; પાદવું તે; અપાન.
અધોળ, વિ૰ એક શેરના સોળમાં અથવા નવટાંકના અડધાભાગે જેટલું-હિસાબ ગણતરીમાં એક આનાભાર ગણાયછે.
અધોળી, સ્ત્રી૰ અધોળ જેટલું વજન-કાટલું. [ટકતું.
અદ્ધર, અ૰ એકાદા આધારથી અળગું; અતરચું; લ-
અધ્યક્ષ, પુ૰ [સં૰] ઊપરીપણું કરનાર; ઉપરથી તપાસરાખનાર. (સભાનો અધ્યક્ષ, તે પ્રમુખ-સરનશીન પણ કેવાયછે. ધર્મા-ધના-સૈન્યા-ગ્રામા-ગૃહા-શાલા-કર્મા-ન્યાયાધ્યક્ષ. વિ૰ નજરઆગળ હોય તેવું; સમક્ષ.
અધ્યક્ષર, પુ૰ [સં૰] ઓમ્કાર;પ્રણવ. [અભ્યાસ;પાઠ.
અધ્યયન, પુ૰ [સં૰] ભણવું-પાઠકરવો-ગોખવું તે. ૨
અધ્યાત્મ, ન૰ [સં૰] આત્માની જ્ઞાનશક્તિ અથવા તેનું સાધન. **અધ્યાત્મજ્ઞાન**-આત્મજ્ઞાન. ૨ બ્રહ્મજ્ઞાન.
અધ્યાત્મિક, વિ૰ [સં૰] આત્મા-પરમાત્મા સમ્બન્ધી.
અધ્યાપક, પુ૰ [સં૰] અધ્યયન કરાવનારો; વેદ શાસ્ત્ર ભણાવનારો ગુરુ.
અધ્યાપન, ન૰ [સં૰] ભણાવવું તે.
અધ્યાય, પુ૰ [સં૰] ગ્રન્થનો એક ભાગ; પ્રકરણ; સર્ગ; પર્વ; બાબ;. [સીનો ગોર; મોબેદ-
અધ્યારુ, પુ૰ ભણાવનારો; મેતાજી; ગુરુ. ૨ પાર-
અધ્યારોપ, પુ૰ [સં૰] એકના ગુણ બીજાનામાં આણવા તે. ૨ વૃથા ભાસવું તે; નિમિત્ત; આવરણ. "જુક્ત ભલી સમજાવા મંન, એજ અખા અધ્યારોપ અન્ય." ૩ જુઠું આળ.
અધ્યાસ, પુ૰ [સં૰] મિથ્યા ભાસ; ભ્રમ. "અખા આલ્યો મત માયા તણો, દ્વૈત અધ્યાસ સહુને છે ઘણો." ૨ સમ્બન્ધભાવ રહિત-ઊંડો વિચાર તે. ૩ નિરન્તર જે એકજ ધ્યાન-લક્ષ તે.
અધ્યાહાર, પુ૰ [સં૰] સ્પષ્ટ ન દેખડાવેલું પણ મુકીદિધેલું તે. (વાક્યનો અર્થ પૂરો સમજવાને પોતાની સમજથી નવો શબ્દ ઉમેરવો પડેછે)
અધ્યો, પુ૰ [સં૰ અધ્યાય].
અધ્રકણ, ન૰ જે ખાટી વસ્તુથી દૂધનું દહીં થાય તે; મેળવણ; આખરણ. દહીં, છાસ, લીંબુ વગેરેનું અધ્રકણ હોયછે. [મેળવવું; આખરવું.
અધ્રકવું, ક્રિ૰સ૰ દહીં બનાવવાસારુ દૂધમાં અધ્રકણ

અધ્વર, પુ૦ [સં૦] યજ્ઞ. [૨ મુખી; ઉપરી.
અધ્વર્યુ, પુ૦ [સં૦] યજ્ઞ કરાવનારો મુખ્ય બ્રાહ્મણ.
અન્, અ૦ [સં૦] નહિ; વિના; વગર.
અનકૂળ, વિ૦ [સં૦ અનુકૂલ].
અનક્ષર, વિ૦ [સં૦] અભણેલ; મૂર્ખ; અક્ષરશૂન્ય.
અનઘ, વિ૦ [સં૦] પાપ-દોષ-ખોડવગર નું.
અનઘડ, અણઘડ.
અનઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] સ્ત્રી પુરુષમાં પરસ્પર મળવામાટે જે પ્રેમનો જોસ્સો થાયછે તે; કામ; મદન. ૨ કામદેવ. ન૦ આકાશ. ૨ મન.
અનતદોરો, પુ૦ અનન્તની રક્ષાનિમિત્ત જે ચૌદગાંઠનો દોરો ભાદરવાસુદ ચૌદસે જમણેહાથે બાંધવામાં આવેછે તે.
અનધ્યાય, પુ૦ [સં૦] વેદનું અધ્યયન બન્ધ રાખવું તે. ૨ વેદાધ્યયન બન્ધ રાખવાના દાડા.
અનન્ત, પુ૦ [સં૦] વિષ્ણુ; રુદ્ર; બ્રહ્મ. ૨ શેષનાગ. ૩ આકાશ. ૪ શ્રાવકનો ચૌદમો તીર્થંકર.
અનન્ત, વિ૦ [સં૦] અન્ત-પાર-છેડા વગરનું. અનન્ત કાળ-સ્થળ-સઙ્ખ્યા.
અનન્તચૌદસ, સ્ત્રી૦ ભાદરવાસુદ ચૌદસ; શેષ-શેષશાયીનું વ્રત. **અનતદોરો** શબ્દ જોવો.
અનન્તતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અનન્તપણું; અનાદ્યન્તતા; હમેશગી; નિત્યતા.
અનન્તર, વિ૦ [સં૦] અન્તર વનાનું; છેકજ પાસેનું. અ૦ ત્યારપછી.
અનન્તરાશિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જેમાં પદની સઙ્ખ્યા અનન્ત હોય તે ગણિત. (ત્રિરાશિ, પઞ્ચરાશિ તેમ અનન્તરાશિ).
અનન્તશ્રેઢીશ્રેણી, સ્ત્રી૦ જેમાં એક પછી એક એમ અનન્ત સઙ્ખ્યા ચડતી અથવા ઉતરતી ગણવાની હોય તે.
અનનાસ, અનાસ.
અનન્ય, વિ૦ [સં૦] બીજું-જૂદું નહિ તે; તેજ એક. અનન્યગતી-બીજો ઉપાય-રસ્તોજ નહિ પણ એકજ તે.(શરણે જવાનો-મુક્તિ પામવાનો). અનન્યભક્તિ-ઘણાંની નહિ પણ એક અમુકનીજ જે ભક્તિ તે. અનન્યભાવ-એકનાજ ઉપર . અથવા એકજ જે ભાવ તે. ૨ બાર ને ભિતર એકસરખો જે ભાવ તે.
અનન્વય, પુ૦ [સં૦] એક અર્થાલઙ્કાર-જેમાં ઉપમેય તેજ ઉપમાન હોયછે. સમુદ્ર સરખો તે એક સમુદ્રજ છે, વિક્રમ તે વિક્રમ, તે તે તેજ.
અનપેક્ષ, વિ૦ [સં૦] જેને ઇચ્છા ન હોય-જેણે ઇચ્છ્યું ન હોય તે (જન). વિ૦ધા૦ **અનપેક્ષિત**-ઇચ્છેલું નહિ તેવું (કંઇ). [તે.
અનભ્યસ્ત, વિ૦ધા૦ [સં૦] અભ્યાસ ન કરેલો હોય
અનભ્યાસ, પુ૦ [સં૦] અભ્યાસ-મહાવરો નહિ તે.
અનમનું, વિ૦ અણમાનીતું; અણગમતું; નાપસન્દ. ૨ શોકાતુર; દલગીર.
અનમી, વિ૦ કોઇને નમે-પતકરે નહિ તે.
અનર્ગળ, વિ૦ [સં૦ અન્-નહિ; અર્ગલ-બારણું દેવાનો આગળો]. બન્ધ ન પડે તેવું; અટકે નહિ તેવું; પુષ્કળ; પાર વિનાનું.
અનર્થ, પુ૦ [સં૦] ખોટો-ઉંધો અર્થ. તેણે તો અર્થનો અનર્થ કર્યો. ૨ અતિ દુઃખદાયક પ્રસઙ્ગ; મોટો જુલમ; મોટી આફત. આગ, રેલ, મરકી એ મોટા અનર્થ છે; ૩ રાજાએ મોટો અનર્થ કરવામાડ્યો. ૩ નાશ; હાનિ; દુઃખ.
અનલ, પુ૦ [સં૦] અગ્નિ. ક્રોધા-વિરહા-ક્ષુધાનલ. ૨ એક પક્ષી (એ પૃથ્વિપર આવતુંજ નથી). "જેમ અનલ અવનિપર નાવે કદમે, અખા ભૂચર તે ભૂપર શમે."
અનવટ, અણવટ.
અનશન, ન૦ [સં૦] ખાધાવગર રેવું તે; ઉપવાસ.
અનહદ, વિ૦ [સં૦ અન્ ને આ૦ હદ] હદવગરનું. પ્રાણ સાધનાથકી સોહમ્ સોહમ્-તે હું તે હું એવા અર્થની શબ્દધ્વનિ. શ્વાસોશ્વાસ અખણ્ડ થયાંકરે તેનેમાટે એ શબ્દ વપરાય છે.-અનહદનાદ, અનહદનોબતનાદ. [રશાપદો.
અનહિત, ન૦ [સં૦] અકલ્યાણ; નરસું; માઠું; ગે-
અનાગત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ન આવેલું; ૨ ભવિષ્ય સમ્બન્ધી. [નીતિ; કુચાલ.
અનાચાર, પુ૦ [સં૦] નહિ સારો આચાર તે; અ-
અનાચારી, વિ૦ [સં૦] દુરાચારી; અનીતિમાન્.
અનાજ, ન૦ [સં૦ અન્ન] કેટલાક તરુ-છોડવાનાં બી, જેને માણસમાત્ર અને કેટલાંક પશુ પક્ષી ખાવાના ઉપયોગમાં લાવેછે તે-ઘઉં, ચોખા, દાળ, જુવાર, બાજરી, મકઇ, ચણા, મગ વગરે.
અનાડી, વિ૦ [હિં૦] જઙ્ગલી; મૂર્ખ; ગવાંર; જડ.
અનાથ, વિ૦ [સં૦] જેને માથે ધણી-આશ્રય આપનારું નથી તે (જન); દીન; નિરાધાર; લાચાર. અનાથપ્રેત-જે મુડદાંનું કોઇ વાલીવારસ નહિ તે.

અનાદર, પુ૰ [સં૰] આદર નહિ તે; અપમાન; બેઆબરૂ; તિરસ્કાર. ૨ અભાવ; અપ્રિતિ; બેદરકારી; કણ્ટાળો.

અનાદિ, વિ૰ [સં૰] જેને આદિ-આરમ્ભ-શરુઆત નહિ તે; જેને મૂળ-જન્મ નથી તે. **અનાદિસિદ્ધ**-ક્યારથી ને ક્યાંથી આરમ્ભ છે તે ન સમજાય તેવું; ઘણા કાળથી જે સિદ્ધજ છે તે. ઈશ્વર.

અનાધન્તત્વ, ન૰ [સં૰] આરમ્ભ ને અન્ત ન હોવાપણું; નિરન્તર હોવું તે; હમ્મેશગી.

અનાધ્યાય, [સં૰ અનધ્યાય].

અનામત, વિ૰ [આ૰ અમાનત] વાપરવા નહિ પણ રાખીમુકવાસારુ ભરોસા ઉપર આપેલું-લીધેલું હોય તે (માલ-ચીજ). ૨ સલામત; હતું તેવુંજ.

અનામત-તી, સ્ત્રી૰ અનામત આપેલું લિધેલું તે; થાપણ.

અનામિક, વિ૰ [સં૰] નામ દેવાજોગ નહિ તે-ઢેડ, ભંગિયો, ખાલપો વગેરે. [જે આંગળી તે.

અનામિકા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ટચલી આંગળીની પાસેની

અનામિષ, વિ૰ [સં૰] માંસ વગરનું. ૨ ઉપભોગલાભ વગરનું.

અનાયાસ, પુ૰ [સં૰] નહિ આયાસ-શ્રમ તે.

અનાયાસે, અ૰ મેનત વગર; સહજ; સેલથી.

અનાર, ન૰ [ફા૰] દાડેમ ફળ. ૨ આતશબાજીમાં છોડવાની કોઠી.

અનાર્ય, વિ૰ [સં૰] આર્ય નહિ એવા જે લોક તે. ૨ આબરૂ વનાનું; અધમ; નીચું.

અનાવૃત્ત, વિ૰ધા૰ [સં૰] ઢાંકેલું નહિ તે; ખુલ્લું; ઉઘાડું. ૨ રક્ષણવનાનું.

અનાવૃષ્ટિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] વૃષ્ટિ ન થવી તે; બિલકુલ વરસાદ ન પડ્યોહોય તેવો કાળ; દુકાળ; ટિપણી.

અનાસર, ન૰ [આ૰] તત્વો. એ ચાર છે-આતશ, પાણી, પવન ને જમીન.

અનાસ્થા, સ્ત્રી૰ [સં૰] આસ્થા નહિ તે; ભરોસો ઉઠીજવો તે. ૨ બેદરકારી; ચુસ્ત ન રેતાં બેપરવા થવું તે.

અનાહાર, પુ૰ [સં૰] આહાર નહિ તે; ભુખ્યાં રેવું તે; ઉપવાસ; લાંઘણ. [ન ધારેલું.

અનાહૂત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] વગર તેડેલું-બોલાવેલું. ૨

અનિચ્છ, વિ૰ [સં૰] જેને ઈચ્છા નથી તે; નિસ્પૃહ; બેપરવા.

અનિચ્છપ્રારબ્ધ, ન૰ [સં૰] આમ થાય તો સારું એવિ ઈચ્છા ન કરીહોય ને તેમ બને એવું જે પ્રારબ્ધ તે. (સ્વેચ્છા પ્રારબ્ધ ને પરેચ્છા પ્રારબ્ધ પણ કેવાયછે).

અનિત્ય, વિ૰ [સં૰] નિત્ય-હમ્મેશનું નહિ તે; અલ્પ કાળનું; ક્ષણિક. ૨ મિથ્યા; જૂઠું.

અનિન્દિત, વિ૰ધા૰ [સં૰] નિન્દાયલું નહિ તે.

અનિન્ધ, વિ૰ [સં૰] નિન્દા કરવાજોગ નહિ તે; નિષ્કલઙ્ક; નિર્દોષ.

અનિમેષ, વિ૰ [સં૰] જેની આંખ કોઈવાર પણ મિચાતી-પલકારો કરતી નથી તે-ઈન્દ્રાદિ દેવમાછલું ઈ૦ [સ્થિર; અનિયમિત.

અનિયત, વિ૰ [સં૰] ઠરેલું નહિ તે; ચઞ્ચળ; અ-

અનિયમિત, વિ૰ [સં૰] નિયમ પ્રમાણે ન હોય તેવું.

અનિર્વચનીય-વાચ્ય, વિ૰ [સં૰] વર્ણન ન કરી શકાય તે. ૨ બોલવાજોગ નહિ તેવું. [તિ.

અનિર્વાહ, પુ૰ [સં૰] નિર્વાહ ન થતો હોય તે સ્થિ-

અનિલ, પુ૰ [સં૰] વાયુ; પવન.

અનિવાર, વિ૰ [સં૰ અનિવાર્ય] દૂરકરી-ટાળી શકાય નહિ તે. ૨ અતિશય; ઘણુંજ; અપાર; અનન્ત.

અનિવૃત્ત, વિ૰ [સં૰] નિવૃત્ત નહિ તે.

અનિશ્ચિત, વિ૰ [સં૰] નિશ્ચય વગરનું.

અનિષ્ટ, વિ૰ [સં૰] વાલું-રુચિકરતું નહિ તે. ૨ અભાગ્ય. ૩ અલાભ; હાનિ. ૪ અપરાધ.

અનીક, ન૰ [સં૰] સૈન્ય; ફોજ. ૨ સમુદાય; જથો. ૩ મોડાનો-આગલો ભાગ.

અનીઠ, વિ૰ નીઠે-ખુટે નહિ તેવું; અપાર. "મોડે ફુલ ને પાછળ અદીઠ, ખપે ખરૂં ને રહે અનીઠ."

અનીત, વિ૰ [સં૰ અનિત્ય]. ૨ [સં૰ અનીતિ].

અનીતિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] નીતિ નહિ તે; દુરાચાર; દુર્ગુણ; અવિવેક.

અનીશ્વર, પુ૰ [સં૰] ઈશ્વર નહિ તે. ૨ જગત્કર્તા કોઈ ઈશ્વર ન હોવો તે. **અનીશ્વરભાવ-વાદ.**

અનીસું, અણીસું.

અનુ, અ૰ ઉ૰ [સં૰] પછી; પછવાડે. ૨ સાથે. ૩ તેમજ; સરખું. ૪ નીચું; ઉતરતું. ૫ ભાગમાં. ૬ દરએક. ૭ પાસે. ૮ નિયમસર. [ગ્રહ.

અનુકમ્પા, સ્ત્રી૰ [સં૰] દયા; કૃપા; કરુણા. ૨ અનુ-

અનુકરણ, ન૰ [સં૰] એકના જેવું બીજું કરવું તે; નકલ-જાનવરની બોલી બોલવી, પડઘા વાગવા વગેરે એ સહુ અનુકરણ છે. ધબાધબ, સડાસડ, ભડાભડ, તડતડ, ખડખડ એ અનુકરણ શબ્દો

છે. ખળખળવું, ખડખડવું, બદબદવું વગેરે એ અનુકરણ ક્રિયાપદો છે.

અનુકાઙ્ક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇચ્છા; આશા.

અનુકૂળ, વિ૦ [સં૦ અનુકૂલ] મળતું આવવું તે; સરખું-(તે) પ્રમાણે હોવું તે. તમારું બોલવું શાસ્ત્રના મતને અનુકૂળ છે. ૨ સ્થિતિ-સમય પ્રમાણે ઘટતું-બન્ધ બેસતું હોવું-આવવું. ત્યાં જવાનું તેને અનુકૂળ નહિ પડે, આ વખત નાણું કાડવાનું કોઈને અનુકૂળ નહિ આવે. ૩ ગમતું; પસન્દ પડતું. તે વાત તેને અનુકૂળ પડવાનીજ. ૪ કૃપાળુ; મેહેરબાન. ઈશ્વર તેને અનુકૂળ છે. **અનુકૂળનાયક**-મન, વાણી, કર્મથી એકજ સ્ત્રીને વિશેષે પરિણિત સ્ત્રીનેજ પ્રેમથી વળગી રહેલો પુરુષ તે (કાવ્યશાસ્ત્રમાં).

અનુકૂળતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અનુકૂળપણું. સ્થિતિ-સમય-નાણાં વગેરેની અનુકૂળતા.

અનુક્ત, વિ૦ [સં૦] ઉક્ત-કહેલું નહિ તે; અકથિત. ૨ અસાધારણ.

અનુક્રમ, પુ૦ [સં૦] એક પછી એક એમ ચડતાં ઉતરતાં અથવા આગળ પછવાડે રેવાનો જે સમ્બન્ધ તે. ૨ પદ્ધતિ; ગોઠવણ. ૩ એ નામનો અર્થાલઙ્કાર. "તે અબળાને, મમ ભગિનીને, હું દેખું ને, હરિલઈ જાવા, મનમાં ધારે" (નર્મકવિતા).

અનુક્રમણિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગ્રન્થમાં ફલાણી બાબત ફલાણે પાને છે એ દેખાડનારી જે યાદી-ટીપ તે; સાંકળિયું; સૂચિપત્ર.

અનુક્ષણ, અ૦ [સં૦] ક્ષણે ક્ષણે; પળે પળે; વારે-[વારે.

અનુખું, વિ૦ અસલ-પોતાનું ખરું હોય તેથી જૂદું; નોખું; અનુઓવેશ.

અનુગમન, ન૦ [સં૦] પાછળ જવું તે. ૨ સ્ત્રીયે સતિથઈ ધણી પછવાડે બળીમરવું તે; સહગમન.

અનુગામી, વિ૦ [સં૦] પાછળ જનાર-રેનાર. ૨ એકની મતિ-ઇચ્છા પ્રમાણે જે બીજો વર્તે તે. ૩ સેવક; આશ્રિત.

અનુગ્રહ, પુ૦ [સં૦] દેવ-ગુરુએ કોઈના ઊપર પ્રસન્ન થઈ તેને પોતાનું કરવું તે; સ્વીકાર; કૃપા; હાથ ઝાલવો તે. ૨ વરદાન; ઉપદેશ. ૩ સહાય. સમ્બન્ધ; સાથે હોવું-રેવું તે.

અનુગ્રહી, વિ૦ [સં૦] જેનો અનુગ્રહ થયો હોય તે.

અનુગ્રાહક, વિ૦ [સં૦] અનુગ્રહ કરનાર.

અનુગ્રાહ્ય, વિ૦ [સં૦] અનુગ્રહ કરવાજોગ.

અનુચર, પુ૦ [સં૦] સેવક; દાસ.

અનુચિત, વિ૦ [સં૦] ઉચિત-ઘટતું-યોગ્ય નહિ તે.

અનુચિન્તન, ન૦ [સં૦] વારેવારે ચિન્તન કરવાં કરવું તે.

અનુછ, ન૦ સીતાફળ.

અનુછડી, સ્ત્રી૦ સીતાફળી.

અનુજ, પુ૦ [સં૦] પાછળથી જન્મેલો તે; નાનોભાઈ; કનિષ્ઠ બન્ધુ. **અનુજા**-પાછળથી જન્મેલી તે (બેન)

અનુજીવી, વિ૦ [સં૦] કોઈને આધારે પોતનું ભરણપોષણ કરનાર-સ્ત્રી, પુત્ર, દાસદાસી ઇ૦; આશ્રિત; તાબેદાર.

અનુજ્ઞા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકાદી આજ્ઞા; હુકમ; ફરમાન. ૨ અનુમતિ; રજા. ૩ એ નામનો એક અલઙ્કાર-દોષમાંથી પણ ગુણ કરીલેવાને દોષ ઇચ્છવો તે-પ્રભુ વિપત્તિમાં નાખ કે તારું સ્મરણ કરિયે.

અનુતાપ, પુ૦ [સં૦] પશ્ચાત્તાપ; પસ્તાવો; જીવ બળ્યાંકરવો તે.

અનુત્તમ, વિ૦ [સં૦] સહુથી સરસ; શ્રેષ્ઠ.

અનુત્તર, વિ૦ [સં૦] ઉત્તર આપવાને જે અશક્ય તે (જન). ૨ ઉત્તર ન આપીશકાય તેવું (પ્રશ્ન). ૩ જેના સરખું બીજું ન હોય તે; શ્રેષ્ઠ.

અનુત્પત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઉત્પત્તિ ન હોવી-થવી તે.

અનુત્સાહ, પુ૦ [સં૦] એકાદા કામમાં-વિષે ઉત્સાહ ન હોવો તે.

અનુદાત્ત, વિ૦ [સં૦] નીચેસ્વરે ઉચ્ચારેલો-(વર્ણ) ઉદાત્ત, અનુદાત્ત ને સ્વરિત્.

અનુદિત, વિ૦ [સં૦] ઉદય ન પામેલું; ઉગેલું નહિ તે.

અનુદિન, અ૦ [સં૦] પ્રતિદિન; દરરોજ.

અનુદ્ભુત, વિ૦ [સં૦ અન્; ઉદ્ભુત] બાર ઉગી નિકળેલું નહિ તે; થયલું નહિ તે.

અનુધ્વનિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાજીત્ર વાગતું બન્ધ થયાપછી પણ જે આછી ધ્વનિ નિકળ્યાં કરે તે.

અનુનાસિક, વિ૦ [સં૦] મુખ તથા નાસિકા એ બેથી ઊચ્ચાર થતા હોય તે (અક્ષરો)-ઙ, ઞ, ણ, ન, મ.

અનુપ, વિ૦ અનુપમ.

અનુપકારી, વિ૦ [સં૦] ઉપકાર કરીજાણે નહિ તે; જેની, કોઈનું સારું કરવા ઉપર વૃત્તિ નહિ તે. ૨ થયલા ઊપકાર ન માને તે; પાડ ન વાળતાં

ઉલટું ખોટું કરે તે; કૃતઘ્ની; નિમકહરામ. ૩ નકામું; ફાયદો ન કરે તેવું.

અનુપમ, વિ૦ [સં૦] જે બીજાં કોઈસાથે સરખાવિશકાય નહિ તે; જેનેસારુ કોઈ ઉપમા ન હોય તે; અતુલ્ય; સર્વોત્કૃષ્ટ; અપૂર્વ.

અનુપમેય, વિ૦ [સં૦] **અનુપમ.** [નિરર્થક.

અનુપયોગી, વિ૦ [સં૦] નહિ ઉપયોગી; નકામું;

અનુપસ્થિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ભણેલું યાદ ન હોય તે; વિસ્મરણ થયલું.- વિદ્યા, કિસબ વગેરે.

અનુપળ, ન૦ [સં૦] પળનો સાઠમો ભાગ.

અનુપાન, ન૦ [સં૦] જે વસ્તુની સાથે-મારફતે અથવા જે વસ્તુમાં મેળવીને ઓસડ ખાવા-પીવામાં આવતું હોય તે વસ્તુ-ખાંડ, મધ, પાણી વગેરે. ૨ કરી; પરેજી; પથ્ય. [કરવો તે.

અનુપ્રવેશ, પુ૦ [સં૦] એક પછી એક એમ પ્રવેશ

અનુપ્રાસ, પુ૦ [સં૦] શબ્દાલઙ્કાર. સ્વર-વર્ણ-શબ્દની જે પુનઃપુનઃ આવૃત્તિ થયાંકરે તે. એના પાંચ ભેદ છે. **છેકાનુપ્રાસ**-વ્યઞ્જનોનું સરખાપણું એકજ વેળા અનુક્રમે અથવા વ્યુત્ક્રમે આવ્યુંહોય તે (વ્યઞ્જનોની વચમાં એકજ સ્વરનું અન્તર જોઈએ) નમન મનન, રસ સર. **વૃત્યનુપ્રાસ**-અનેક વ્યઞ્જનોની ક્રમથી અથવા ક્રમભેદથી ઘણી આવૃત્તિ થાય તે. **શ્રુત્યનુપ્રાસ**-વર્ણ જુદા પણ એકજ સ્થાનના (દન્ત, તાલુ વગેરેના) હોય તે. **અન્ત્યનુપ્રાસ**-અન્ત્યસ્વરસાથે વ્યઞ્જનનું એકસરખું મળવું થાય તે. **લાટાનુપ્રાસ**-એક અથવા વધારે શબ્દોની તેજ અથવા જુદા અર્થમાં પુનરુક્તિહોય તે. (હિન્દીમાં સ્વરની આવૃત્તિ તે ઝડ, વર્ણની તે **વર્ણસગાઈ** ને શબ્દની તે **ઝમક** કેવાયછે.

અનુબન્ધ, પુ૦ [સં૦] મૂળથી છૂટો ન પડે તેવો શબ્દ. ૨ સમ્બન્ધ; સગાઈ. ૩ બન્ધન; જઞ્જાળ. ૪ ધાતુ; પ્રત્યય.

અનુભવ, પુ૦ [સં૦] અભ્યાસ-અવલોકન-કાર્યથી જે જ્ઞાન મેળવેલું તે અથવા જે કંઈ નક્કી કરેલું તે; જાતે જાણી લીધેલું-નક્કી કરેલું તે. ૨ તપાસ; અજમૂદો; પ્રયોગ; અજમાએશ. ૩ અભ્યાસ; મહાવરો; ટેવ. ૪ ઉપભોગ; વિતેલું તે. **અનુભવરસિક**-જાતે અનુભવ કરેલો-પોતે કામમાં પડેલો એવો રસિક. **અનુભવસિદ્ધ**-અનુભવથી સિદ્ધ કરેલું એવું.

અનુભવવું, ક્રી૦ સ૦ અનુભવ કરીલેવો.

અનુભવી, વિ૦ [સં૦] જેને અનુભવ થયોહોય તે.

અનુભાવ, પુ૦ [સં૦] સત્તા-પદવિ-વિદ્યાથી પ્રાપ્ત થયલું મોટપણ; મહત્વ; ઠાઠ-દબદબાવાળો અધિકાર. ૨ (રસશાસ્ત્રમાં) એક પ્રકારનો **ભાવ;** રસ ઉત્પન્ન થયાપછી તેનું જે બાર દેખાવું તે અથવા જે ચિન્હોથી રસ બાર પ્રગટ થાયછે તે.-રૂવાં ઉભાંથવાં, મોંઘો રઙ્ગ ફરવો; આંસુ આવવાં ઈ૦ તે અનુભાવ.

અનુભૂત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જેનો અનુભવ કર્યો હોય તે. ૨ જણાયલું; સમજાયલું; ઉપભોગ કરેલું; વિતેલું. ૩ સિદ્ધ; નક્કી.

અનુમત, ન૦ [સં૦] સમ્મતિ; એકનાં મતસાથે મળતું આવેલું એવું બીજાનું જે મત તે; કબૂલ-મઞ્જુર રાખવું તે. ૨ વિચાર; ઠરાવ; હુકમ.

અનુમતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અનુમત. ૨ ચૌદસ ઉપેર પૂનેમ-જે રાત્રીયે ચન્દ્રની એક કળા ઓછીહોય તે.

અનુમાન, ન૦ [સં૦] વાદ કરવો તે; પ્રતિજ્ઞા ઉપરથી સિદ્ધ કરવું તે. ૨ વાદ-તકરારથી જે સિદ્ધ કરેલું તે; સિદ્ધાન્ત; ઠરાવ. ૩ અટકળ; સુમાર; આસરો; તર્ક; કલ્પના. ૪ આનાકાની. ૫ એ નામનો એક અર્થાલઙ્કાર-"જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીની નજર પડેછે ત્યાં ત્યાં અણિયાળાં તીરો પડેછેજ માટે હું ધારૂંછઉં કે કામદેવ પોતાનાં બાણ મારીને બાણની આગમચ પોતે દોડીપોંચે છે."

અનુમોદન, ન૦ [સં૦] પ્રસન્ન થઈ સમ્મત થવું તે; પસન્દ કરવું તે. ૨ સન્તોષ; પ્રસન્નતા.

અનુયાયી, વિ૦ [સં૦] સાથે-પછવાડે ચાલનારા જે સેવકાદિ તે.

અનુયોગી, વિ૦ [સં૦] આગલું—મુખ્ય જેનીસાથે બીજું કંઈ જોડાયલું હોય તે. "રાજાનો સેવક, આંગળીનો નખ, પાપનું ફળ" એમાં રાજા, આંગળી ને પાપ એ અનુયોગી અને સેવક, નખ ને ફળ એ પ્રતિયોગી.

અનુરક્ત, વિ૦ [સં૦] જેને અનુરાગ થયોહોય તે; આસક્ત; અત્યન્ત લીન. [લીનતા.

અનુરાગ, પુ૦ [સં૦] પ્રીતિ; આસક્તિ; લગન; પ્રેમ-

અનુરાગી, વિ૦ [સં૦] પ્રેમમાં લીન થયેલું; અનુરક્ત.

અનુરાધા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સત્તરમું નક્ષત્ર.

અનુરૂપ, વિ૦ [સં૦] સરખું; મળતુંઆવતું; સદૃશ. ૨ પ્રમાણે; મુજબ.

અનુલક્ષીને, અ૦ આગળથી લક્ષીને-વિચાર કરીને.

અનુલોમ, વિ૦ [સં૦] ઉંચી જાતિનો પુરુષ ને ઉતરતી જાતિની સ્ત્રી એ બેના સમ્બન્ધથી ઉત્પન્ન થયલું તે. બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રાણી એનાં અને ક્ષત્રી તથા વૈશ્યાણી એનાં એમ જે છોકરાં થાય તે અનુલોમ.

અનુવાદ, પુ૦ [સં૦] પોતાને-કોઈને વિષે જાહેરમાં ભાષણ કરવું તે; ગુણ-અવગુણનું કથન. ૨ મિથ્યા ભાષણ; લવારી.

અનુવૃત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકાદા નિયમને જ્યાં જ્યાં તે લાગુ પડતોહોય ત્યાં ત્યાં લાગુપાડી બતાવી આપવો તે. મૂળ ને ટીકા તેમ સૂત્ર ને અનુવૃત્તિ. ૨ સેવા; આધાર રાખવો તે. ૩ ઉપજીવિકા; ગુજરાન. ૪ નકલ.

અનુશાસન, ન૦ [સં૦] નિયમ-ધારા-કાયદાથી બાંધીલેવું તે અથવા તે પ્રમાણે ચલાવવું તે. ૨ નિયમ; ધારા; કાયદા; શાસ્ત્ર.

અનુષ્ટુપ, પુ૦ [સં૦] ચરણમાં આઠ આઠ અક્ષર હોય તે છન્દ; શ્લોક.—એમાં ઘણુંકરીને પાંચમો લઘુ, છઠ્ઠો ગુરુ અને સાતમો (બીજા ને ચોથા પાદમાં) લઘુ તથા (પેલા ને ત્રીજામાં) ગુરુ હોયછે-વેદમાં એ છન્દનાં ચાર ચરણ નથી પણ ત્રણ છે ને તેમાં અક્ષરનો નિયમ આ પ્રમાણે છે. ૮, ૧૨, ૧૨, અથવા ૧૨, ૧૨, ૮, અથવા ૧૨, ૮, ૧૨.

અનુષ્ટુપ્યા, વિ૦ અનુષ્ટુપ્ છન્દ હોય તેવા (શ્લોક)

અનુષ્ઠાન, ન૦ [સં૦] ઇચ્છેલું પ્રાપ્ત કરવાસારુ એકાદા દેવ અથવા એકાદી દેવીની જે સાધના કરવી તે; એકાદી સિદ્ધિનેમાટે જે ક્રિયા કર્મ તે. હોમ, જપ, પૂજન ઇ૦ અનુષ્ઠાન કરવું-માંડવું એમ કેવાયછે. [સાથી.

અનુસઙ્ગી, વિ૦ [સં૦ અનુષઙ્ગ ઉપરથી] સમ્બન્ધી;

અનુસન્ધાન, ન૦ [સં૦] સાંધણ; સમ્બન્ધ. ૨ સમ્બન્ધપૂર્વક રચના. ૩ ધ્યાન; લક્ષ.

અનુસરવું, ક્રિ૦ [સં૦] સાથે-પાછળ જવું. ૨ મળતાં આવવું-એકની પઠે બીજાયે વર્તવું (મત-વિચારમાં)

અનુસાર, વિ૦ [સં૦] પ્રમાણે; સરખું; તેવું. શ્રમાનુસાર લાભ; આજ્ઞાનુસાર-આજ્ઞાપ્રમાણે; કર્માનુસાર-કર્મપ્રમાણે.

અનુસ્વાર, ન૦ [સં૦] અક્ષરનો ઉચ્ચાર કીધાપછી નાકમાંથી જે અવાજ નિકળેછે ને જે બિન્દુરૂપે દરસાવવામાં આવેછે તે. અંશ, સિંહ, સંવત્; આંક, આંસુ, રાંક ઇ૦ અંક, ગંજ, કંઠ, દંત, લંબ એમાં જે અનુસ્વાર છે તે સમ્પાઇ ને બોલાય છે ને તે શુદ્ધરીતિયે તો આ પ્રમાણે વ્યઞ્જનરૂપે બીજાનીસાથે જોડીને દેખડાવાયછે-અઙ્ક, ગઞ્જ, કણ્ઠ, દન્ત, લમ્બ.

અનુહત, વિ૦ [સં૦] વચમાં અટકે-તૂટે નહિ તે; નિરન્તર ચાલ્યાંજકરે તે. અનુહતગર્જર –નાદ-ધ્વની. અનુહત તે આપણામાં અનહદ છે.

અનૂઠું, વિ૦ [હિં૦] નવુંજ; અપૂર્વ.

અનૂઢ, વિ૦ [સં૦] પરણેલું નહિ તે. અનૂઢા-કુંવારી.

અનૂપ, વિ૦ [સં૦ અનુપમ]

અનૃણ, વિ૦ [સં૦ અન્; ઋણ] જેને ઋણ-દેવું નથી તે.

અનૃત, ન૦ [સં૦] જુઠું; અસત્ય. એ શબ્દ વિશેષણ પણ છે.

અને, અ૦ એ શબ્દ—વાક્યને જોડેછે ને એવો અર્થ રાખેછે કે જે પ્રથમ કયેલુંછે તેમાં બીજું વધારવાનુંછે. જમુ અને રામુ મુમ્બઇ ગયા, તારે બોલવું અને મારે લખવું.

અનેક, વિ૦ [સં૦] એક નહિ પણ ઘણાં; એકથી-વધારે; ઘણાંએક; કેટલાંએક. અનેકધા-ઘણી, ઘણી રીતે. અનેકવાર-ઘણી ઘણી વાર.

અનેકવચન, ન૦ [સં૦] (વ્યાકરણમાં) એક નહિ પણ વધારે વસ્તુઓ છે એવો જે સઙ્ખ્યાબોધ તે. ઘોડો એ એકવચનમાં ને ઘોડા-ઘોડાઓ એ અનેકવચન.

અનેકવર્ણસમીકરણ, ન૦ [સં૦] (બીજગણિતમાં)જે સમીકરણમાં બે અથવા વધારે અજાણ્યાં બીજ-અક્ષરો હોય તે.

અનેકાર્થ, વિ૦ [સં૦] જેના અનેક અર્થ હોય તે-(શબ્દ); અનેક અર્થ વાળા શબ્દછે જેમાં તેવો (કોશ). [જાસ.

અનેનાસ, ન૦ એકજાતનું ફળ; એક લીલો મેવો; અ-

અનેરું, વિ૦ બીજું; અન્ય.

અનૈક્ય, ન૦ [સં૦] ઐક્ય નહિ તે, જુદાઇ. ૨ અણબનાવ; કુસમ્પ; વિરોધ. [નો અભાવ.

અનૈશ્વર્ય, ન૦ [સં૦] ઇશ્વરપણું ન હોવુંતે; ઐશ્વર્ય-

અનોખું, વિ૦ [હિં૦] અજાએબ જેવું; અપૂર્વ; અદ્ભુત. [વા આંગળિયો.

અનૌરસ, વિ૦ [સં૦] ઔરસ નહિ તે; દત્તક અથ-

અન્ત, પુ૦ [સં૦] છેડો; પાર; સમાપ્તિ; આખર. ૨ સીમા; હદ. ૩ મોત; કાળ. ૪ (ગણિતમાં) શ્રેઢીનું છેલ્લું પદ. ૫ પરિણામ; શેવટ; હાંસલ. ૬ આખરનું બાકી રહેલું જોર; જીવ; દમ.-હવે શું તારું

મારો અન્ત લેવો છે ? [કરણ ભણ્યો છે.

અન્ત, અ૦ [સં૦] લગી; સુધી. એ ભાષ્યાન્ત વ્યા-

અન્તઃ, અ૦ [સં૦] માંહે; અન્દર; વચમાં; મધ્યે.

અન્તઃકરણ, ન૦ [સં૦] જીવ; આત્મા. ૨ વિચાર, સ્થાન-મન; રસવૃત્તિસ્થાન-હૃદય. ૩ કેવળ શાન્ત-નિવૃત્ત સ્થિતિમાં રહેલો જીવાત્મા--કેવળ ચૈતન્ય. **અન્તઃકરણચતુષ્ટય** એટલે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહઙ્કાર એ ચાર રૂપે રહેતો-કાર્ય કરતો જીવાત્મા. **અન્તઃકરણપઞ્ચક** એટલે અન્તઃકરણ(૩ જા અર્થમાં), મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહઙ્કાર એ પાંચને સંયોગે થયલો ને પ્રવૃત્ત રહેતો જીવાત્મા. અન્તઃકરણ-માત્ર ચૈતન્યજ્ઞાન. મન-ઉશ્કેરાયલી સ્થિતિ; ઈચ્છા. ચિત્ત-સઙ્કલ્પ વિકલ્પ; વાદ; યુક્તિ; વિચાર. બુદ્ધિ-નિશ્ચય; સઙ્કલ્પ. અહઙ્કાર-આત્માનું હું છઉં મેં કીધું એ રૂપે બાર પ્રગટ થવું તે. વ્યવહારમાં અન્તઃકરણ, મન, દિલ, બુદ્ધિ, ચિત્ત, હૃદય, જીવ, આત્મા એ શબ્દ ઘણુંકરીને એકજ અર્થમાં વપરાયછે. **અન્તઃકરણશુદ્ધિ**—મનમાં મળ નહોવો તે; દિલ સાફ રાખવું તે.

અન્તઃપુર, ન૦ [સં૦] સ્ત્રિયોને બેસવાનો અન્દરનો ઓરડો; જનાનખાનું. ૨ રઙ્ગમોલ; રણવાસ.

અન્તક, પુ૦ [સં૦] કાળ; યમ.

અન્તકાળ, પુ૦ [સં૦] આખરનો વખત; મરણનો સમય; મોત. [મધ્યે; વચમાં.

અન્તર, અ૦ [સં૦] અન્દર; માંય; ભિતર. ૨

અન્તર, પુ૦ [સં૦] વચમાંનું છેટું (જગા અથવા વખતનું)-એ અર્થમાં નપુંસકલિઙ્ગે પણ વપરાયછે. ૨ બન્ધ પડવું તે; વિરામ; તહકૂબી. ૩ જુદાઈ; ભેદ. ૪ ફેર; તફાવત. ન૦ અન્તઃકરણ; મન; દિલ. ૨ (ગણિતમાં) બાકી રહેલી સઙ્ખ્યા. ૩ બીજું. એ અર્થમાં અન્તર શબ્દ બીજાસાથે જોડાયછે-દેશાન્તર, ભાષાન્તર, સ્થળાન્તર, જન્માન્તર, ગ્રન્થાન્તર ઇ૦. ૪ [સં૦ અન્ત્ર-આંતરડું] ને એ ઉપરથી **અન્તરગળ**.

અન્તરગળ, પુ૦ ઇન્દ્રીને લગતી ગોળીમાં આંતરડું ઉતરેથી અથવા પાણી ભરાયાથી અથવા બીજાં કંઈ કારણથી ગોળી મોટી થવી-વધવી તે.

અન્તરઙ્ગ, વિ૦ [સં૦] પાસેનું સમ્બન્ધી; સગું. ૨ જેનીસાથે મન મળ્યું હોય ને પડદો ન હોય તે.(અન્તરઙ્ગનું ઉલટું બહિરઙ્ગ). ૩ પોતાનુંજ; ખાસ.

અન્તરછાલ, સ્ત્રી૦ અન્દરની કુમળી છાલ (ઝાડની).

અન્તરજામી, વિ૦ [સં૦ અન્તર્યામી] સાક્ષીભૂત આત્મા. ૨ અન્તઃકરણ; મન.

અન્તરજ્ઞ, વિ૦ [સં૦] જેને અન્તર્જ્ઞાન હોય તે.

અન્તરપટ, પુ૦ [સં૦ અન્તઃપટ] વચમાં આડું રાખેલું વસ્ત્ર; પડદો. ૨ હાથમળે ત્યાંસુધી વરકન્યાની વચમાં જે વસ્ત્ર આડું રાખવામાં આવેછે તે.

અન્તરવેલ, સ્ત્રી૦ દોરા જેવો તથા વળ વાળો એકજાતનો છોડ; અમરવેલ; આકાશવેલ.

અન્તરસાક્ષી, વિ૦ [સં૦ અન્તઃસાક્ષી] મન-ભીતરના વિચારનો સાક્ષી; આત્મા.

અન્તરસ્થ, વિ૦ [સં૦] અન્દર રહેલું; અન્દરનું.

અન્તરાત્મા, પુ૦ [સં૦] જીવાત્મા.

અન્તરાય, પુ૦ [સં૦] હરકત; નડતર; અટકાવ; બાધ. [૨ આકાશ.

અન્તરાળ, ન૦ [સં૦] વચમાંની જગા; અન્તર.

અન્તરિક્ષ, ન૦ [સં૦] આકાશ. અ૦ આકાશમાં; અધ્ધર રહેલું હોય તેમ.

અન્તરિયાળ, **અનન્ત્રિયાળ**. [પેલું.

અન્તર્ગત, વિ૦ [સં૦] અન્દરનું. ૨ વચમાં આવીગ-

અન્તર્ગોળ, પુ૦ [સં૦] માંયથી પોલો એવો જે ગોળ આકાર તે. એનું ઉલટું બાહ્યગોળ.

અન્તર્ચક્ષુ, ન૦ [સં૦] ભિતર જોઈશકે તેવાં ચક્ષુ. વિ૦ ભિતરનો ભેદ જોનાર.

અન્તર્જ્ઞાન, ન૦ [સં૦] લોકનાં અન્તઃકરણ-ભિતરની વાતનું જે જ્ઞાન તે. ૨ સાહજિકજ્ઞાન. **અન્તરજ્ઞાની**-અન્તર્જ્ઞાનવાળું (જન).

અન્તર્દશા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ભિતરની ખરી હાલત. ૨ માણસની સ્થિતિઉપર, એક ગ્રહની જે લામ્બી મુદ્દતની મોટી સત્તા (માહાદશા) હોય તે મુદ્દતમાં બીજા ગ્રહોની થોડી થોડી મુદ્દતની જે જે સત્તા (દશા) રહે તે તે અકેકી.

અન્તર્દાહ, પુ૦ [સં૦] અન્દરની ગરમી (તાવની). ૨ અન્દરનો બળાપો (કામ ક્રોધ શોકથી થતો).

અન્તર્દૃષ્ટી, સ્ત્રી૦ [સં૦] પોતાનું ભિતર જોવું-જાણવું તે. ૨ અન્દરથી સહજ જાણવું તે.

અન્તર્દ્વાર, ન૦ [સં૦] માયલું બારણું. ૨ અન્તઃપુરનુ બારણું. ૩ ગુપ્ત સાધન; ગુપ્ત રહીને કામ પાર પાડી આપનાર મધ્યસ્થ.

અન્તર્ધાન, ન૦ [સં૦] એકાએક ન દેખાતું થવું; અદર્શન; અલોપ-ગેબ થઈજવું તે (નારદજી અન્તર્ધાન થયા).

અન્તર્ધ્યાન, ન૰ [સં૰] ભિતર-મનમાં ધ્યાન ધરવું તે; ઉણ્ડું ધ્યાન; સમાધિ. [પે; ચારેપાસથી.

અન્તર્બાહ્ય, અ૰ [સં૰] અન્દર ને બ્હાર; સર્વ દિશા-

અન્તર્ભાવ, પુ૰ [સં૰] અન્દર સમાવેશ થવો-હોવો તે. ઘોડાનો પશુમાં ને પશુનો પ્રાણીમાં અન્તરભાવ થાય છે. ૨ મનનો ભાવ-અભિપ્રાય. ૩ દિલની જુદાઈ; ભિન્નભાવ.

અન્તર્ભૂત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] મધ્યે રેયલું. ૨ અન્દરથી ઉત્પન્નથયલું. "અન્તર્ભૂતને પ્રેરે મ્હાહ્ય, સઙ્કલ્પ વિકલ્પ મન કરતું જાય".

અન્તર્ભેદ, પુ૰ [સં૰] અન્દરનો ભેદ; ભિતરની છાની વાત. ૨ ભિતરને ભેદી જાણીલેવું તે.

અન્તર્યામી, વિ૰ [સં૰ અન્તર; યામી-અટકનાર-અટકાવનાર] **અન્તરજામી.**

અન્તર્લાપિકા, સ્ત્રી૰ [સં૰] વાક્યની અન્દર અક્ષર એવી રીતે ગોઠવેલા કે તેમાના કેટલાકને એકઠા કરતાં એકાદું નામ નિકળે તે યુક્તિ (ઘણુંકરીને કવિતામાં) અન્તર્લાપિકા ને બહિર્લાપિકા અથવા બાહ્યલાપિકા.

અન્તર્વેદી, સ્ત્રી૰ [સં૰] ગઙ્ગા ને જમના એ બેની વચમાંનો જે પ્રદેશ તે; દૂઆબ.

અન્તર્વેળા, અ૰ મરવાના સમય ઊપર. ૨ અટકી બેસવાના વખત ઉપર.

અન્તસકરણ, ન૰ **અન્તઃકરણ.**

અન્તસ્થ, વિ૰ [સં૰] છેડે અથવા વચમાં રેયલું-હોય તે. ૨ ગુપ્ત; છાનું; ખાંનગી. ૩ ય, ર, લ, વ, એ અક્ષરો તે.-(એ અડધા સ્વર ને અડધા વ્યઞ્જન છે).

અન્તિક, અ૰ [સં૰] પાસે. વિ૰ પાસે રેનારો-હજુરિયો, ખવાસ, બાળસેવક. (બાળમિત્રમાં અન્તિકની વાતછે).

અન્તે, અ૰ છેલ્લે; છેલ્લીવારે; આખરે.

અન્ત્ય, વિ૰ [સં૰] એકકરોડને દશકરોડે ગુણ્યાથી જે સઙ્ખ્યા આવે તે. ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

અન્ત્યજ, વિ૰ [સં૰] છેક નીચી જાતનું તે; અતિશૂદ્ર-ભઙ્ગી વગેરે.

અન્ત્યાક્ષર, પુ૰ [સં૰] છેલ્લો અક્ષર.

અન્ત્યાવસ્થા, સ્ત્રી૰ [સં૰] આખર અવસ્થા.

અન્ત્યેષ્ટિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] મુએલાંની ક્રિયા; પ્રેતકર્મ.

અન્ત્ર, ન૰ [સં૰] આંતરડું.

અન્ત્રસે-ત્રાસે, આડીવાટે-ઉતાવળમાં પાણી પિધાથી વેળાએ તે પેટમાં ન ઊતરતાં નાકની વાટે બ્હાર પાછું નિકળેછે તે અનૂત્રસે ગયું કેવાયછે.

અન્ત્રાસણ, ન૰ **અન્ત્રસે-ત્રાસે.**

અન્ત્રિયાળ, અ૰ જ્યાં કોઇની મદદ ન મળીશકે તેવે ભયવાળે ઠેકાણે; વગડામાં; અધવચ. ૨ આસરાવગર; એકલું.

અન્ત્રો, પુ૰ ગાયન-ગીતનો આરમ્ભે ગાવાનો જે ભાગ તે સિવાયેનો જે બીજો તે. મોરો-અસ્તાઈ ને અન્ત્રો. ધ્રુપદના ગાયનમાં અસ્તાઈ, અન્ત્રો ને અભોગ એ ત્રણ ભાગ હોયછે, ખ્યાલ ટપ્પા દાદરા ઠુમરીમાં અસ્તાઈ ને અન્ત્રાજ હોયછે, અને પદ ગરબી વગેરેમાં અસ્તાઈ-ટેક અને ઘણા અન્ત્રા હોયછે. મોરો ને અન્ત્રો.

અન્દર, અ૰ [પ્રા૰] મુંયના ભાગમાં.-તે ઓરડાની અન્દર બેઠોછે, દીલની અન્દર દરદ થાયછે. ૨ જગા—વખતની એકાદી હદની આણીપાસના ભાગમાં. તે ગામ અહીથી ત્રણગાઉની અન્દર છે, ચારવાગાની અન્દર આવજે. ૩ દબાણમાં-હવે તે મારા કબજાની અન્દર આવ્યોછે કયાં જશે?

અન્દાજ-જો, પુ૰ [ફ્રા૰] માપ; વજન; ગણતરી; સુમાર. ૨ હદ; મર્યાદા; વિવેક.

અન્દેશો, પુ૰ [ફ્રા૰] વિચાર; મનન. ૨ ધારણા;-કલ્પના. ૩ ચિન્તા; ગભરાટ. ૪ સન્દેહ; અણપતીજ; શક. અન્દેશો પોચાડવો-કરવો.

અન્ધ, વિ૰ [સં૰] આંધળું.

અન્ધક, વિ૰ [સં૰] ઝાંખું; તેજવનાનું.

અન્ધકાર, પુ૰ [સં૰] પ્રકાશનો અભાવ; અન્ધારું.

અન્ધકૂપ, પુ૰ [સં૰] અન્ધારો કુઓ. ૨ પુરાઈ ગયેલો કુઓ. ૩ એક નરક.

અન્ધત્વ, ન૰ [સં૰] અન્ધાપો.

અન્ધપરમ્પરા, સ્ત્રી૰ [સં૰] એકાદી ભુંડી ચાલનું પરમ્પરાથી જે ચાલ્યું આવવું તે (ગાડરિયોપ્રવાહ). એકની પાછળ એક એમ બન્ધાયલી આંધળાઓની જે હાર તે.

અન્ધરાવું, ક્રિ૰ અ૰ કાળાં વાદળાં ખીચોખીચ ચઢીઆવવાં (અન્ધારુંથવું)-વરસાદ અન્ધરાયો.

અન્ધાધુન્દ-ન્દી, સ્ત્રી૰ [હિં૰] અવ્યવસ્થા; અસ્તાવ્યસ્તા; અન્ધેર; ગેરબન્દોબસ્ત. ૨ ઉત્પાત; ઉપદ્રવ.

અન્ધાપો, પુ૰ [સં૰ અન્ધત્વ] આંધળાં હોવું તે; આંખે ન દેખાવું તે; પડળ.

અન્ધારપિછોડો, પુ૦ કામ કાઢીલેવાને આડુંઅવળું સમજાવીદેવું તે; સામાની અક્કલ છેતરાય તેમ કરવું તે; ભુરકીનાખવું તે.

અન્ધારાં, ન૦ એકાએક આંખે કંઈ દેખાય નહિ તેવું થઈ આવે તે-ઘણી ભૂખ લાગવાથી, પિત્ત ચડીગયેથી વગેરેથી (અન્ધારાં થોડીવાર રેહેછે) અન્ધારાં આવવાં કેવાયછે.

અન્ધારિયું, ન૦ જેમાં ચન્દ્રની કળા ઓછી થતી જાય તે પખવાડિયું; વદ; કૃષ્ણપક્ષ.

અન્ધારી, વિ૦ ચાંદરણા વનાની-કૃષ્ણપક્ષની (રાત). ૨ જ્યાં અન્ધારું હોય તેવું-અન્ધારી કોટડી (કેદખાનું).

અન્ધારી, સ્ત્રી૦ અન્ધારાં; ઝાંખ. ૨ ઘોડા-બળદની આંખે જે કપડું-ચામડું બાંધવામાં આવેછે તે. ૩ ચપડિયાઓ એરણનો આભ ઓછો કરવાને લાકડાંની જે નાની પાટલી આડી મુકેછે તે.

અન્ધારું, ન૦ પ્રકાશનો અભાવ; રોશનીની ગેરહાજરી. ૨ કોઈ ઓળખે-જાણે નહિ તેવી સ્થિતિ; ગુણપ્રકાશ થાય નહિ તેવી સ્થિતિ. ૩ વિચાર-રસ્તો ન સુઝે તેવી મનની હાલત. ૪ અન્ધેર; અવ્યવસ્થા; ક્રમ બરાબર ન ચાલવું તે. ૫ અજ્ઞાન. **દીવા પછવાડે અન્ધારું** એટલે નામાઙ્કિત પુરુષના મરણ પછી તેનાં કામ વગેરેની જે અવ્યવસ્થા-ખરાબી થઈજાય તે અથવા તેનો વંશજ અન્ધારામાં પડારે-નઠારો નિકળે તે. **સોમણ દીવલે અન્ધારું** એટલે ઘણાંજણ કારભારમાં છતાં અન્ધેર-ગેરબન્દોબસ્ત-બગાડ થાય તે. **અન્ધારે અક્કલ વેચાઈછે** એ કેવત, હોકડાયા-ખરીસૂઝ અથવા અક્કલ ન છતાં અક્કલ વાળોછઉં એમ અભિમાનથી દેખાડનારને માટે વપરાયછે અથાવા જેને જેકામ કરવું ઘટતું નથી તે તે કામકરેછે તેને વિષે પણ. (ઈશ્વરે લોકમાં અક્કલની વેચણ કરીછે તે અન્ધારામાં એટલે જેનામાં જોઈયે તેનામાં પણ). **અન્ધારે પણ ઓળ ગળ્યો લાગે, અન્ધારે પણ કોળિયા મોડામાંજ જાય** ઈ૦ કેવતો છે. **અન્ધારે** અજવાળે-છાની રીતે અથવા જાહેરમાં; દાવ—લાગ મળે તેમ ને ત્યાં. **અન્ધારુંઘોર** એટલે બધુંપડછાવે તેવું અન્ધારું.

અન્ધેમૂલ, વિ૦ હૈયાફૂટું; કમઅક્કલ.

અન્ધેર, ન૦ ગેરબન્દોબસ્ત; અવ્યવસ્થા; નિયમ-ઠેઠું નહિ તે. અન્ધેર કારખાનું, અન્ધેરનગરી ઈ૦ તે કામનું અન્ધેરવળ્યું એમ પણ કેવાયછે.

અન્દયારુ, પુ૦ પારસીઓમાં જેઓ ધરમની ક્રિયા કરાવેછે તે; પારસીના ગોર; મોબેદ.

અન્ન, ન૦ [સં૦ અદ્-ખાવું] અનાજ.

અન્નકૂટ, પુ૦ [સં૦] અણકૂટ.

અન્નછત્ર, ન૦ [સં૦ અન્ન, સત્ર] બ્રાહ્મણ-માગનારને અન્ન આપ્યાંકરવાનો જે ધર્મમાર્ગ તે; સદાવ્રત. ૨ એનેસારું બાંધેલું-મુકરર કરેલું જે ઘર તે.

અન્નજળ, ન૦ જ્યાં જે અન્નપાણી મળવાંનાં ત્યાં તે મળીઆવવાં એજે સઙ્કેત-યોગ સમ્બન્ધ તે; દાણોપાણી; રજક. તેનું અન્નજળ હવે અહીંથી ઉઠયું, તેનું અન્નજળ અહીંજ સઙ્કેત. **અન્નજળપાણી** પણ કેવાયછે.

અન્નદાતા, પુ૦ અન્ન પૂરુંપાડનાર; પેટ ભરનાર; ગુજરાન ચલાવનાર.

અન્નદેવતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અન્નની અધિષ્ઠાતા દેવતા.

અન્નપાણી, ન૦ અન્ન ને પાણી. [અન્ન ભરપૂર હોવું તે.

અન્નપૂર્ણા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અન્ન પૂરુંપાડનાર દેવી. ૨

અન્નપ્રાશન, ન૦ [સં૦] બાળકને જન્મ્યાપછી પ્રથમજ અન્ન ખવડાવવું તે; બોટણ. (છઠે અથવા નવમે મહિને).

અન્નમયકોશ, પુ૦ [સં૦] પઞ્ચકોશમાંનો એક; સ્થૂલદેહ-ચામડી, હાડકાં, માંસ, નસ, લોહી, રેત, કફ, મળ, મૂત્ર, ઈ૦.

અન્નરસ, પુ૦ [સં૦] અન્નનો રસ; અન્નનું સત્વ.

અન્નવસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] અન્ન ને વસ્ત્ર.

અન્નાચ્છાદન, ન૦ [સં૦] અન્ન અને આચ્છાદન-વસ્ત્ર; ખાવા પેરવાનું.

અન્નાશય, પુ૦ [સં૦] પેટમાં જ્યાં અન્ન પચેછે તે ઠેકાણું; જઠરાગ્નિ.

અન્નાસ, ન૦ અનેનાસ.

અન્નોદક, ન૦ [સં૦] અન્ન ને ઉદક-પાણી.

અન્ય, વિ૦ [સં૦] બીજું. ૨ જુદું; ભિન્ન.

અન્યત્ર, અ૦ [સં૦] બીજે ઠેકાણે; બીજે કહીં. ૨ નહિતર; સિવાયે.

અન્યથા, અ૦ [સં૦] બીજે પ્રકારે; જુદી રીતે. ૨ આડું; ઉલટું; વિપરિત; ઓડું;

અન્યાય, પુ૦ [સં૦] ન્યાય-ઈનસાફ નહિતે; અનીતિ; અધર્મ; અવિચાર. ૨ દોષ; પાપ; વાંક; ગુન્હો.

અન્યાયી, વિ૦ [સં૦] અન્યાય કરનાર.

અન્યોક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] હોય તેથી જુદું બોલવું તે; આગલાં ને પાછલાં બોલવામાં જે ફેરપડયો તે. ૨

બીજાનું જે બોલવું તે. ૩ સ્તુતિના શબ્દોમાં નિન્દા અને નિન્દાના શબ્દોમાં સ્તુતિ જણાવવી તે (અર્થાલઙ્કાર).

અન્યોન્ય, વિ૰ [સં૰] પરસ્પર; અરસપરસ. ૨ એક અર્થાલઙ્કાર–"સરોવરથી કમળ ને કમળથી સરોવર શોભેછે".

અન્વય, પુ૰ [સં૰] સમ્બન્ધ. ૨ (વ્યાકરણમાં) ક્રિયાપદનો કર્તા કર્મસાથે અથવા વિશેષણનો નામસાથે એમ જે સમ્બન્ધ તે. ૩ અર્થને સમ્બન્ધે વાક્ય યોજના કરવી તે. ૪ પ્રતિજ્ઞા અનુમાનનો જે નિયમપુરઃસર સમ્બન્ધ તે. ૫ વંશ; કુળ.

અન્વયી, વિ૰ [સં૰] સમ્બન્ધ રાખનાર.

અન્વિત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] સંયુક્ત; જોડાયેલું; સમ્બન્ધયુક્ત. શર્કરાન્વિત, લોભાન્વિત, ક્રોધાન્વિત ઈ૰

અપ્, ન૰ [સં૰] પાણી. [નઠારું. ૪ ઉલટું.

અપ, ઉ૰ [સં૰] નીચે. ૨ દૂર. ૩ નીચ; અધમ;

અપકર્ષ, પુ૰ [સં૰] તોડીપાડવું–તાણવું તે. ૨ ગુણ–મૂલમાં ઘટીજવું તે; પડતીહાલત. (ઉત્કર્ષનું ઉલટું).

અપકાર, પુ૰ [સં૰] સારાંના બદલામાં નરસું કરવું તે. ૨ કોઈને નુકસાન–દુઃખ–હાનિ કરવી તે. (ઉપકારનું ઉલટું).

અપકારક-રી, વિ૰ [સં૰] અપકાર–માઠું કરનાર.

અપકીર્તિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] બેઆબરુ; બેઈજ્જત; બદનામી; અપ્રતિષ્ઠા; અપજશ.

અપકૃષ્ટ, વિ૰ ધા૰ [સં૰] તોડીપાડેલું. ૨ પડતી હાલતમાં આવેલું; ઉતરતું; નઠારું. (ઉત્કૃષ્ટનું ઉલટું)

અપક્વ, વિ૰ [સં૰] પક્વ-પાકેલું નહિ તે.

અપક્ષ, વિ૰ [સં૰] પાંખવિનાનું. ૨ જેને કોઈનો પક્ષ ન હોય તે.

અપક્ષપાત, પુ૰ [સં૰] પક્ષપાત–તરફદારી નહિ તે; સમાનભાવ; રાખરખાવટ નહિ તે.

અપઘાત, પુ૰ [સં૰] અકાળમૃત્યુ; કમોત; કજા.

અપઙ્ગ, વિ૰ [સં૰ અપાઙ્ગ] જેને એક અથવા વધારે અઙ્ગ નથી તે અથવા શરીર ખોડ હોય તે. લુલું, ટુરકું, આંધળું, બેહેરું વગેરે. ૨ સહાય વિનાનું.

અપચાર, પુ૰ [સં૰] ખાવા પીવામાં કરી–પહેરેજી ન રાખતાં નુકસાન કરે તેવી વસ્તુનો જે ઉપયોગ કરવો તે. ૨ આડે રસ્તે–દુરાચારે વર્તવું તે.

અપચિન્હ, ન૰ [સં૰] નઠારાં ચિન્હ; અપલક્ષણ. મરણનાં ચિન્હ, ઘેલછાનાં ચિન્હ, દુર્ગુણ આવવા માંડવો તે. ભાંય ખોતર્યાંકરવી ને પાણીના લીટા કાડયાકરવા, તણખલાં તોડયાકરવા એ અટકચાળું તે પણ અપચિન્હ કેવાયછે.

અપચો, પુ૰ ખાવેલું ન પચવું–હજમ થવું તે; પેટમાં ભાર હોવો તે; અજીરણ.

અપચ્છાયા, સ્ત્રી૰ [સં૰] જે છાયા–ઓળો જોવાથી નઠારું થાય તે. ૨ ભૂત, પ્રેત ઈ૰.

અપછરા, સ્ત્રી૰ [સં૰ અપ્સરા].

અપજય, પુ૰ [સં૰] પરાજય; હાર.

અપજસ, પુ૰ [સં૰ અપયશ].

અપજસિયું, વિ૰ અપજસવાળું (કામ). અપજસિયો–જેના કરમમાં જસ ન હોય તે.

અપઝાડ, વિ૰ ખરાબ; નુકસાન–બિગાડવાળું; ઊંધું.

અપઞ્ચીકૃત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] પઞ્ચીકૃત નહિ તે.

અપટ, વિ૰ [સં૰ અ; પટુ–ચતુર–હોશિયાર] સમજ વનાનું; અડાણી. ૨ હઠીલું. [વાંચેલું નહિ તેવું.

અપઠ, વિ૰ [સં૰ અપઠ] ભણેલ નહિ તે. ૨ ભણેલું-

અપત, વિ૰ [સં૰ અપત્ય] કંઈજ સમજે નહિ તેવું-છેક નાનું. અપતબાળક કેવાયછે.

અપતિવ્રતા, સ્ત્રી૰ [સં૰] છિનાળ—બાઝણડી સ્ત્રી.

અપતીજ, સ્ત્રી૰ [સં૰ અ; પ્રતીતિ] પતીજ–ખાતરી નહિ તે; અણવિશ્વાસ.

અપત્ય, ન૰ [સં૰] સન્તાન (પુરુષ અથવા સ્ત્રી). ૨ બાળક; છોકરું. [આડી વાટ-રીત.

અપથ, પુ૰ [સં૰] ધર્મસમ્બન્ધી જે આડો માર્ગ તે. ૨

અપથ્ય, ન૰ [સં૰] પથ્ય-કરી-પહેરેજી નહિ તે અથવા અવગુણ કરે તે. [સ્તુતઃ ન હોવું તે.

અપદાર્થ, પુ૰ [સં૰] (ન્યાયશાસ્ત્રમાં) અભાવ; વ-

અપદેશ, પુ૰ [સં૰] બાનું; મસ; જુક્તિ; છળભેદ. ૨ વેશ બદલી ગુપ્ત રાખવું તે. [ગાંડ.

અપદ્વાર, ન૰ [સં૰] પાછલું–આડું બારણું તે. ૨

અપભ્રંશ, પુ૰ [સં૰] મૂળશબ્દનું જે અશુદ્ધ રૂપાન્તર તે; ભ્રષ્ટ થયલો શબ્દ.

અપમાન, ન૰ [સં૰] માન નહિ તે; અપ્રતિષ્ઠા.

અપમૃત્યુ, ન૰ [સં૰] મૃત્યુનું ભય હોય તેવો મન્દવાડ, તેવું સઙ્કટ ઈ૰ માંનું કોઈ.

અપયશ, પુ૰ [સં૰] યશ નહિ તે; ખોટો યશ.

અપયશી, વિ૰ [સં૰] જેના કરમમાં અપયશજ હોય તે. ૨ અપયશવાળું.

અપર, વિ૰ [સં૰] બીજું. ૨ પાછલો ભાગ.–એ અર્થમાં અપર બીજા શબ્દસાથે જોડાયછે. અપરરાત્ર, પૂર્વાપર–આગલું ને પાછલું.

અપરડું, વિ૦ [સં૦ અપરમ્] બીજું; વિશેષ. (કા-
ગળ પત્ર લખવામાં).
અપરમ્પાર, વિ૦ [સં૦] પારવિનાનું. (ગુણ-બુદ્ધિ-
મહત્વ-સામર્થ્ય ઈ૦). [પવામાં).
અપરસૂર્ય, પુ૦ [સં૦] બીજો સૂર્ય--(ઉપમાં આ-
અપરસ્વસ્તિક, ન૦ [સં૦] દિગન્તલીટીનું પશ્ચિમ-
બિન્દુ. [પ તે; અજિત.
અપરાજિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પરાભવ ન પામ્યું હો-
અપરાધ, પુ૦ [સં૦] દોષ; ગુન્હો; તકશીર; વાંક;
અધર્મ.
અપરાધી, વિ૦ [સં૦] અપરાધ કરનાર.
અપરાન્હ, પુ૦ [સં૦] બપોરપછી એક ને ચાર ક-
લાકની વચમાંનો કાળ; પાછલો પોર.
અપરિમિત, વિ૦ધા૦ [સં૦] મપાયલું નહિ તે; વિ-
શાળ; મોટું. [માગલો કાડયા વગરનું.
અપરીક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] તપાસેલું નહિ તે;
અપરોક્ષ, વિ૦ [સં૦ અ, પર, અક્ષિ] આંખ આગ-
ળ બન્યું હોય તેવું. જણાય તેવું. પાસેનું. સમક્ષ,
અપરોક્ષ ને પરોક્ષ એમ ક્રમ છે. [કચાળું.
અપલક્ષણ, ન૦ [સં૦] નઠારાં લક્ષણ; દુર્ગુણ; અટ-
અપલાયન, ન૦ ન નાસીજવું તે એ મૂળ અર્થ છે
પણ આપણામાં નાસીજવું-પલાયન કરવું એ અર્થ-
માં વપરાયછે.
અપવર્ગ, પુ૦ [સં૦] મોક્ષ; મુક્તિ.
અપવાદ, પુ૦ [સં૦] જુઠું આળ; ખોટી બદનામી. ૨
રીત લાગુ ન પડવી તે; બાધ આવવો તે. ૩ રદિયો;
જવાબ.
અપવાસ, પુ૦ [સં૦ ઉપવાસ]. [તેવું.
અપવિત્ર, વિ૦ [સં૦] પવિત્ર-શુદ્ધ નહિ તે અથવા
અપશકુન, ન૦ [સં૦] નઠારા શકુન; અમઙ્ગળ સૂ-
ચક ચિન્હ.
અપશબ્દ, પુ૦ [સં૦] વ્યાકરણ પ્રમાણે અશુદ્ધ અ-
થવા અમઙ્ગળ અથવા નીચ લોકમાં વપરાતો અ-
થવા રસ ભઙ્ગ કરે તેવો શબ્દ. ૨ ભુંડી ગાળ;
તુચ્છકાર.
અપસવ્ય, વિ૦ [સં૦] જમણું (ડાબું નહિ તે). (જ-
નોઈ ડાબી ખાંધે રેછે ત્યાંથી જમણીખાંધે લેવું તે).
૨ ઉલટું.
અપસુકન, ન૦ [સં૦ અપશકુન]. ૨ [સં૦ અપ, અ-
ને પ્રા૦ સઉન-બોલ] ભુંડો બોલ-શબ્દ.
અપસ્માર, પુ૦ [સં૦] ફેફરું; વાઈ. ૨ (કાવ્યશાસ્ત્ર-
માં) એક વ્યભિચારી ભાવ. [વું; દૂરકરવું.
અપહરણ, ન૦ [સં૦] છિનવી-લુટીલેવું તે. ૨ ખસેડ-
અપન્હુતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] નિષેધ કરવો તે; જાણ્યામાં
છતાં છુપાવવું-ના પાડવી તે. ૨ એ નામનો એક
અલઙ્કાર-નિષેધ ભણી બે વસ્તુને સરખાવવી તે;
"તમે તેને ચન્દ્ર કોછો પણ તે ચન્દ્ર નથી, આકાશ-
ગઙ્ગાનું કમળ છે".
અપાત્ર, વિ૦ [સં૦] પાત્ર-યોગ્ય નહિ તે; ગુણહીન.
અપાદાન, ન૦ [સં૦] (વ્યાકરણમાં) પઞ્ચમી વિભ-
ક્તિનો અર્થ વિજોગ, સીમા, ઓછુંવધું બતાવે
છે તે.
અપાન, પુ૦ [સં૦] પાંચ પ્રાણવાયુમાંનો એક; શ-
રીરની પાછલીવાટેથી જે વા છુટેછે તે; પાદ.
અપામાર્ગ, પુ૦ [સં૦] એકજાતનો છોડવો; ઝઞ્ઝે-
ટો. એ, બ્રાહ્મણોને સ્નાનવિધિમાં અને યજ્ઞમાં
કામ આવેછે.
અપાય, પુ૦ નઠારું ફળ થાય તેવો કારણરૂપ જે સ-
મ્બન્ધ તે; ઉપાય કરતાં નઠારૂં થાય ત્યારે તે ઉ-
પાય તે અપાય કેવાય. ૨ નાશ; હાનિ; ગેરફાયદો.
અપાર, વિ૦ [સં૦] પારવિનાનું; અમાપ; અસ-
ઙ્ખ્ય; અનન્ત. [દેખાય નહિ તે.
અપારદર્શક, વિ૦ [સં૦] જેમાંથી આરપાર સ્વચ્છ
અપાવવું, કોઈ આપે તેમ કરવું. [કાણું.
અપાસરો, પુ૦ [સં૦ ઉપાશ્રય] ગોરજીને રેવાનું ઠે-
અપિ, અ૦ [સં૦] પણ. અદ્યાપિ-આજપણ.
અપીલ, સ્ત્રી૦ [અં૦] નીચલી કોરટના ફેસલા ઉ-
પર નારાજ થઈ ઉપલી કોરટને જે ફરી અરજ
કરવી તે.
અપુચ્છ, વિ૦ [સં૦] પુછડાં વગરનું; બાંડું.
અપુત્ર, વિ૦ [સં૦] જેને પુત્ર-સન્તાન નહોય તે.
અપૂજ, વિ૦ [સં૦ અપૂજિત] પૂજા ન કરીહોય અ-
થવા પૂજાવના રેતા હોય તે (દેવતા). [નહિ તે.
અપૂજ્ય, વિ૦ [સં૦] પુજવાને-માન આપવાને યોગ્ય
અપૂર્ણ, વિ૦ [સં૦] પૂર્ણ-પૂરું નહિ તે; અધુરું. અ-
પૂર્ણકાળ એ શબ્દ વ્યાકરણમાં વર્તમાન તથા ભૂત-
કાળના વિશેષ અર્થમાં વપરાયછે. [ક તે.
અપૂર્ણબીજ, ન૦ [સં૦] બીજગણિતમાં જે અપૂર્ણા-
અપૂર્ણતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અપૂર્ણ એવી જે સ્થિતિ તે.
અપૂર્ણાંક, ન૦ [સં૦] જેમાં એકાદો પૂર્ણ અઙ્ક નું ન-
હિ પેણ તેના ભાગવિભાગ સમ્બન્ધી જે ગણિત
તે. ૨ નહિ જે પૂર્ણ અઙ્ક તે. અડધા-½, તીજોહિ-

રસો-રુ એ પ્રમાણે.
અપૂર્વ, વિ૦ [સં૦] પૂર્વે ન બન્યુ હોય તેવું; અસાધારણ; અજાએબ જેવું. ૨ કોઈવાર દીઠામાં ન આવ્યું હોય તેવું સારૂં.
અપૂસાન, ન૦ [સં૦ આપોશન] ભોજનને આરમ્ભે ને અન્તે જે આચમન કરવું તે.
અપેક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઊંચે જોઈ રેવું તે; ઈચ્છા; આશા; ઉમેદ. ૨ ગરજ; જરૂરિયાત; આતુરતા. [હોય તે.
અપેક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઈચ્છિત; ઉમેદ રાખી
અપેક્ષ્ય, વિ૦ [સં૦] અપેક્ષા-ઈચ્છા કરવા યોગ્ય.
અપેખ, વિ૦ [સં૦ અપેક્ષ્ય] ન દેખાય તેવું; ન દીઠેલું; અજાણ્યું.
અપેલણ્ટ, વિ૦ [અં૦] અપીલ કરનાર.
અપ્પટ, વિ૦ કમઅક્કલ; બેવકુફ.
અપ્પાસ, પુ૦ ઉપવાસ. અપ્પાસી, વિ૦ જેણે અપ્પાસ કર્યો હોય તે. "અપ્પાસીને ઘેર ઢોકળાં" એ કેવત છે.
અપ્રકટ, વિ૦ [સં૦] પ્રગટ નહિ તેવું; ગુપ્ત; છાનું.
અપ્રકૃત, વિ૦ [સં૦] ચાલતાં પ્રકરણ-વિષયસાથે સમ્બન્ધ ન રાખતું હોય તેવું; આડું; પ્રસંગની બ્હારનું તે.
અપ્રગલ્ભ, વિ૦ [સં૦] કેળવાયલું-પાકું ન થયું હોય તેવું (શરીર-મન). ૨ હિમ્મતથી બ્હાર પડયું હોય તેવું નહિ; નમ્ર; શરમાળ. [વો જોદ્ધો.
અપ્રતિભટ, પુ૦ [સં૦] જેના સરખો બીજો નહિ તે-
અપ્રતિમ, વિ૦ [સં૦] જેના સરખું બીજું નહિ તે; અનુપમ.
અપ્રતિષેધ, પુ૦ [સં૦] નહિ અટકાવ તે.
અપ્રતિષ્ઠા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અપમાન; બેઆબરુ.
અપ્રતીતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અણપતીજ; ખાતરી નહોવી તે. [રતું.
અપ્રધાન, વિ૦ [સં૦] મુખ્ય નહિ તે; ગૌણ; ઉત-
અપ્રમાણ, વિ૦ [સં૦] પ્રમાણ-સાબીતી-ખાતરી વિનાનું. ૨ અસત્ય; મીથ્યા.
અપ્રમાણિક, વિ૦ [સં૦] પ્રમાણિક નહિ તે; બેવચની; જેનો સાચો ને સૂધો વેવાર નહિ તે.
અપ્રમિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] અમાપ; અથાગ. ૨ સાબીત ન થયલું તે. [પાર.
અપ્રમેય, વિ૦ [સં૦] ન મપાય તેવું; અમાપ; અ-
અપ્રયોજક, વિ૦ [સં૦] નિરુપયોગી; નકામું.
અપ્રવાસી, પુ૦ [સં૦] જેને પ્રવાસ કરવો પડતો નથી તે; જે કરતો નથી-જેણે કીધો નથી તે.
અપ્રવૃત્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પ્રવૃત્ત થયું નથી તે-તેવું.
અપ્રશસ્ત, વિ૦ [સં૦] પ્રશસ્ત-મોટું નહિ તે; વિસ્તાર વગરનું. ૨ વ્યવહારમાં ચાલેલું નહિ તેવું; અજાણ્યું; ઢાંકયું. ૩ ગુણ-માલ વગરનું.
અપ્રસન્ન, વિ૦ [સં૦] પ્રસન્ન નહિ તે. [૨ મેહેરબાની.
અપ્રસાદ, પુ૦ [સં૦] પ્રસાદ નહિ તે; અકૃપા; ગે-
અપ્રસિદ્ધ, વિ૦ [સં૦] પ્રસિદ્ધ નહિ તે.
અપ્રસ્તુત, વિ૦ [સં૦] પ્રસ્તુત નહિ તે.
અપ્રાપ્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પ્રાપ્ત નહિ તે.
અપ્રિય, વિ૦ [સં૦] પ્રિય નહિ તે. [ણટાળો.
અપ્રીતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રીતિ નહિ તે; અભાવ; ક-
અપ્સરા, સ્ત્રી૦ [સં૦ અપ્-પાણી; સૃ-જવું. સમુદ્રમન્થન વેળા નિકળી હતી માટે] સ્વર્ગમાં-ઈન્દ્રસભામાં ગાયન નૃત્ય કરનારી ઘણીજ રૂપવન્તી ગુણકા; દેવાંગના.
અફ્રાતફ્રરી, સ્ત્રી૦ [આ૦] અહીંનું તહીં ને તહીંનું અહીં એમ જે કંઈ થઈ ગયું હોય તે; ફેરબદલ તે; ગરબડસરબડ.
અફ્લાતુન-લાતુન, પુ૦ [ગ્રી૦] એ નામનો એક ગ્રીક ફિલસૂફ; (પ્લેટો). (ઘણો અભિમાની-આગ્રહી એવા માણસને ઠપકો આપતી વેળા એ શબ્દ બોલવામાં આવે છે-જેમ નવલસાહિરજી તેમ).
અફ્વા-ઈ, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઉડતી ખબર; લોકમાં એકાએક ચાલેલી વાત; ગપ; ખોટી બૂમ.
અફ્સોસ, પુ૦ [ફ્રા૦] શોક; હાય; દલગીરી. ૨ પસ્તાવો. અ૦ હાય; અરે.
અફળ, વિ૦ [સં૦ અફલ] નિષ્ફળ; વ્યર્થ; ફોગટ.
અફળાટ, પુ૦ અફળાવું તે. ૨ અફળાવાથી જે અવાજ-ગરબડ થાય તે.
અફાળફૂટ-ઝીક, સ્ત્રી૦ અફાળવું તે. ૨ માથાફોડ.
અફાળવું, ક્રિ૦સ૦ અવાજ થાય તેવી રીતે એકાદિ વસ્તુને જોરમાં ઊંચકી નીચે-દૂર ફેંકી દેવી.
અફીણ, ન૦ [સં૦ અહિફેન. અથવા ફ્રા૦ અફ્યૂન] ખસખસના દોડામાંથી નિકળતો જે ચિકણો રસ તે-એ ઓસડમાં ને કેફ કરવામાં વપરાય છે.
અફીણી, વિ૦ અફીણનાં બન્ધારણવાળું (માણસ), અફીણનો અમલ કરનાર. ૨ સુસ્ત; આળસુ; એદી.
અફીમ-મૂં, ન૦ અફીણ.
અબખોરો, પુ૦ [ફ્રા૦] પડઘીવાળું ને પોળામોડાંનું

પીવાનું એક નાનું વાસણ. [ખ્યા તે.
અબજ, વિ૦ [સં૦ અબ્જ] સો કરોડ જેટલી સઙ્-
અબદાગીરી, સ્ત્રી૦ ન૦ [ફ્રા૦] સવારીમાં રાજા-કારભારીને માથે જે સુન્દર શોભીતું છત્ર ધરવામાં આવેછે તે.
અબધૂત, પુ૦ [સં૦ અવધૂત] રાત્રદિવસ પોતાની દીક્ષામાં મગન એવો જે ભટકતો જોગી-સન્યાસી-વેરાગી તે. અ૦ અરે છઃટ.
અબદ્ધ, વિંધા૦ [સં૦] બાંધેલું નહિ તે; નિરઙ્કુશ; છૂટું; સ્વતન્ત્ર. ૨ સમ્બન્ધ રહિત; મનસ્વી. ૩ વહિગયલું; વણ્ઠેલ; છટેલ. **અબદ્ધમુખ**-જેની જીભ છૂટી હોય તે; ફાટેલ-ભુંડું ભાષણ કરનાર.
અબનાલ, સ્ત્રી૦ [ફ્રા૦] તલવારના મ્યાનની મૂઠ આગળ જે મીનાનો સણગાર હોયછે તે.
અબરક-ખ, ન૦ [સં૦ અભ્રક] એક જાતનો ચળકતો ઘણુંકરીને પારદર્શક ને પતરાંના આકારમાં કપાય તેવો ધાતુ. એ અડકયાથી હાથને ચોંટી આવેછે ને ફુંક મારયાથી ઉડેછે. એ સફેત અથવા પીળું અથવા કંઈક લીલું હોય છે.
અબરૂ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] આંખની ઉપેર જે નિમાળાવાળું કમાન હોયછે તે; ભ્રુ; ભ્રમર; ભૃકુટી.
અબલકી-ખી, વિ૦ [આ૦] કાળો ને સફેત અથવા રાતો ને સફેત અથવા બે ત્રણ રઙ્ગ એકઠા હોય તેવા રઙ્ગનું; બદામી રઙ્ગનું; પચરઙ્ગી; કાબરચીતરું. અબલખી ઘોડા.
અબળ, વિ૦ [સં૦] બળવિનાનું; નબળું.
અબળા, સ્ત્રી૦ [સં૦ અબલા] સ્ત્રી. [દોષ વગરનું.
અબાધ-ધિત, વિ૦ [સં૦] બાધ-અટકાવ વગરનું. ૨
અબીર-લ, ન૦ [હિં૦] એક તરેહનો ખુશબોદાર ઝાંખોકાળો અથવા સફેત બબરો ભૂકો.
અબુદ્ધિ-ધ, વિ૦ [સં૦] બુદ્ધિ વગરનું; મુર્ખ; બેવકુફ.
અબુવો, પુ૦ એક જાતનું કપડું. ૨ એક જાતનો ફાફડો-સીંગ જેનું અથાણું થાયછે. (આબુવો)
અબૂઝ, વિ૦ અણસમજુ; જેને બૂઝ-કદર-પારખ ન હોય તે.
અબોખા, પુ૦ કન્યાવાળાં વરવાળાંને ત્યાં લગનને દિવસે નોણિયા-(નાનાં ઢોચકાં)માં પ્રથમ પાણી લઈજઈ વરને નવરાવ્યાપછી બીજી વાર ખાજું ને ખાંડ વરને ખાવા લઈજાયછે તે.
અબોટ, ન૦ છાણમટોડીથી પાતળું લીપવું તે. જમવાને ઠેકાણે, સાથિયો પૂરવો હોય ત્યાં વગેરે. અબોટદેવું કેવાયછે. ૨ જમવાનેસારુ નાયાપછી વગર નાયલાને અથવા સૂતર વગેરેને ન અડકાય એવી જે સ્થિતિ તે. ૩ જયાં નાયાવના અડકાય નહિ તે ઠેકાણું. અથવા જેને અડકાય નહિ તે વસ્તુ. (બીજા ત્રીજા અર્થમાં એશબ્દ વિશેષણ રૂપે પણ વપરાયછે). [રેશમી વસ્ત્ર.
અબોટિયું, ન૦ જમતીવેળા પેરવાનું એક જાતનું
અબોધ્ય, વિ૦ [સં૦] બોધ કરવાને યોગ્ય નહિ તે; બુદ્ધિહીન. ૨ ન સમજાય તેવું.
અબોલા, પુ૦ જેના ઉપર રીસ હોય તેની સાથે ભાષણ ન કરવું તે. (એ, અનેક વચનમાંજ વપરાયછે). અબોલા લીધા-રાખ્યા છે એમ કેવાય છે.
અબ્જ, ન૦ [સં૦] કમળફુલ. ૨ સો કરોડની જે સઙ્ખ્યા તે.
અબ્દ, ન૦ [સં૦] વાદળું. ૨ વર્ષ.
અબ્ધિ, પુ૦ [સં૦] સમુદ્ર; સાગર.
અબ્બાશાઈ, વિ૦ [હિં૦] જાંબુની અન્દરની રતાસ જેવો અથવા ભૂરામાં બારપડતો રાતો એવો (રઙ્ગ)
અભક, સ્ત્રી૦ એભક.
અભકત, વિ૦ [સં૦] ભક્ત નહિ તે.
અભક્ષ્ય, વિ૦ [સં૦] ભક્ષણ કરવાને યોગ્ય નહિ તેવું. ન૦ જે ખાવાની મના હોય તે. [પૂર્ણ; અતૂટ.
અભઙ્ગ, વિ૦ [સં૦] ભાંગેલું-ખણ્ડિત નહિ તે; આખું;
અભઙ્ગ, પુ૦ મરેઠી કવિતાની એક દેશી-ચાલ-રીત.
અભડછેટ, સ્ત્રી૦ આભડછેટ.
અભડવાજવું, ક્રિ૦અ૦ જેને ઘેર મરણ થયુંહોય તેને ત્યાં રોવા કુટવાસારૂ જવું-બૈરાંએ. (આભડવાજવું). [જી (સ્ત્રી)
અભડાયલી, વિ૦ અટકાવ વાળી; અળગી; ઋતુવા-
અભડાવુ, ક્રિ૦અ૦ (મરણ સ્નાન વાળાંને, અળગી-સુવાવડીને, ઘેડાને વગેરેને) અડકયાથી અપવિત્ર થવું. ૨ વગર નાયલાને અડકયાથી અબોટ ભ્રષ્ટ થવું. ૩ (સ્ત્રીયે) અળગુંબેસવું-માથેઆવવું; મહિનોથવો; અટકાવ આવવો.
અભણ, વિ૦ ભણેલું નહિ તે; મૂર્ખ.
અભદ્ર, ન૦ [સં૦] અકલ્યાણ; અમઙ્ગળ; અશુભ. (વિશેષણ રૂપે પણ વપરાય).
અભય, વિ૦ [સં૦] નિર્ભય; નિડર; બેધડક; હિમ્મતછાતી વાળું. ૨ ભય ન રે તેવું.
અભય, ન૦ [સં૦] ભય નહિ તે. ૨ જે વચન-ખાતરીથી ભય ન રે તે, અભયવચન-દાન કેવાયછે.

પગ-ચદણ્ડની વાતમાં અભયદણ્ડનો અર્થ આ કે જે દણ્ડ-લાકડી હાથમાં આપેથી પછી કોઈનો ભય ન રે તે.

અભર, વિ૦ ભરેલું નહિ તે; ખાલી. ૨ ગરીબ; દીન.

અભરાઈ, સ્ત્રી૦ જમીનથી ઊંચે ભીતસાથે લગોલગ રાખી ટોલ્લાસાથે જડેલું પાટિયું જે ઉપર વસ્તુઓ મેલીરાખવામાં આવેછે.

અભરાભરણ, ન૦ અભર-દીનનું આભરણ-ઘરેણું;-અનાથનો નાથ; દીન હીનનું ભરણપોષણ કરનાર.

અભરામનદાવા, [સં૦ અભ્રમ, ન દેવં?] હવે કોઈરીતનો દાવો નહિ એવો અર્થ રાખેછે; ફારગતી; છુટાછેડા. (લેણદેણનો હિસાબ માંડીવાળેછે ત્યારે એ શબ્દ વપરાયછે).

અભાગણી, સ્ત્રી૦ જેનું ભાએગ સારૂં નહિ તે સ્ત્રી.

અભાગિયું-ગી, વિ૦ [સં૦ અભાગ્ય અથવા હતભાગ્ય] ભાગ્યહીન; કમનસીબ; કરમફૂટ્યું; અક્રરમી.

અભાવ, પુ૦ [સં૦] ન હોવું-થવું તે; અવિદ્યમાનપણું; નાસ્તિત્વ; ગેરહાજરી. ૨ અપ્રીતિ; અરુચિ. ૩ ન ભાવવું-સવાદ લાગવો તે.

અભાવા, પુ૦ ગર્ભવતી સ્ત્રીને કેટલાક ખાવાના પદાર્થો ઉપરથી મન ઉઠીજાયછે તે. અભાવા થાયછે, અરજ પડેછે એમ કેવાય છે.

અભાવું, ન૦ ન ભાવવું તે; અભાવા.

અભાવો, પુ૦ અભાવ (૨જા ને ૩જા અર્થમાં).

અભિ, અ૦ ઉ૦ [સં૦] પ્રતિ; તરફ; સામું. ૨ ચારેમેર. ૩ સરખું. ૪ સાથે. ૫ જુદું જુદું. ૬ પાસે; આગળ.

અભિચાર, પુ૦ મન્ત્રસાધના.

અભિજિત, ન૦ [સં૦] ૨૧ માં નક્ષત્રનો ચોથો પાદ ને ૨૨ માંનો પન્દરમો ભાગ એટલો જે કાળ તે-એને જુદું નક્ષત્ર ગણવામાં આવેછે ત્યારે ૨૮ નક્ષત્ર કેવાય.

અભિજ્ઞ, વિ૦ [સં૦] સમ્પૂર્ણ જ્ઞાન મેળવેલું હોય તે; ઘણું વાંચેલું ને અવલોકન કરેલું તે; કળાકુશળ; કામેલ; હોશિયાર.

અભિધાન, ન૦ [સં૦] નામ. ૨ ઓળખને માટે પદાર્થની જે સંજ્ઞા તે. ૩ ઉપનામ; અટક.

અભિનય, પુ૦ [સં૦] (કાવ્યનાટકમાં) રસને પ્રગટ કરનાર જે હાવભાવાદિ કર્મ તે. [રત જેવું.

અભિનવ, વિ૦ [સં૦] નવું; અજાએબ જેવું; અચ-

અભિન્ન, વિ૦ [સં૦] જુદું નહિ તે; એકઠું; મળેલું; ભેદ રહિત; એકરૂપ; સરખું. [૨ વિચાર; મત.

અભિપ્રાય, પુ૦ [સં૦] મનની ધારણા-મતલબ; હેતુ.

અભિમન્ત્ર, ન૦ [સં૦] મન્ત્ર ભણીને પવિત્ર અથવા વશ કરવું તે. ૨ બોલાવવું-તેડવું તે.

અભિમાન, ન૦ [સં૦] અતીસે જે આત્મસ્તુતિ તે; હુંપદું; ગર્વ; મગરૂબી. ૨ ગુણ-સ્થિતિનાં મોટપની ખાતરીથી પોતાને વિષે જે સારું મત બાંધ્યું હોય તે. ૩ પ્રેમ-પરમાર્થ બુદ્ધિથી હૃદય પ્રફુલ્લિત હોવું તે. (દેશાભિમાન).

અભિમાની, વિ૦ [સં૦] અભિમાનવાળું.

અભિમુખ, વિ૦ [સં૦] સામેનું; સન્મુખ. ૨ તાકીધારી રયલું. [અરે પાંપણી આશા"(પ્રેમાનન્દ).

અભિયા, આ ભાઈ. "અભિયા પરણશે દમયન્તીને,

અભિરામ, વિ૦ [સં૦] મનોરઞ્જક; ખુશ કરતું; આનન્દ પમાડતું. [કોડ; ખુશી.

અભિરુચિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] મનને ગમતું તે; પ્રસન્નતા;

અભિલાખ, પુ૦ [સં૦ અભિલાષ].

અભિલાષ, પુ૦ આતુર થઈને ઈચ્છવું તે; કોડ; કામના; ઊમેદ; હોંસ. [મેદવાર.

અભિલાષી, વિ૦ [સં૦] હોંસીલું; કોડીલું; આતુર; ઉ-

અભિવન્દન, ન૦ [સં૦] નમન. ૨ આસકા.

અભિવાદન, ન૦ [સં૦] લામ્બા થઈને નમસ્કાર કરવા તે; પ્રણામ.

અભિવ્યાપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સઘળે ઠેકાણે પસરીવળવું તે; સર્વત્ર વ્યાપી રેવું-લાગુપડવું તે.

અભિશરાપ, પુ૦ [સં૦ અભિશાપ]. [રાપ; બદ દુવા.

અભિશાપ, પુ૦ ખોટું તોહોમત; જુઠું આળ; ૨ સ-

અભિષેક, પુ૦ [સં૦] દેવ ઉપર અથવા ગાદિયે બેસતા નવા રાજા ઉપર પાણી, દુધ વગેરેની જે ધારા કરવી તે; શાન્તિસ્નાન. ૨ માથા ઉપર પાણી રેડી નવડાવવું તે. ૩ ધારા થવી અથવા ટીપાં પડવાં તે.

અભિષેકપાત્ર, ન૦ જેમાં પાણીવગેરે ભર્યાથી અભિષેક થાય તેવું છિદ્રવાળું વાસણ.

અભિસારિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આઠ નાયિકામાંની એક —સમ્ભોગને માટે પ્રીતમને મળવા સારૂ સઙ્કેત સાધી રાખનારી સ્ત્રી.

અભીપ્સિત, ન૦ [સં૦] ઈચ્છેલું. ૨ ચાયલું.

અભીષ્ટ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઈચ્છેલું; ગમતું; વાલું. ૨ અનુકૂળ; મેહેરબાન.

અભુક્ત, વિ૦ [સં૦] ભોગવેલું-વાપરેલું નહિ તેવું,

૨ ભુખ્યું; ખાધા વગરનું. ૩ જેણે ભોગવ્યું અથવા વાપર્યું નથી તે.

અભેદ, વિ૰ [સં૰] આખું; અખણ્ડિત. ૨ જુદાઈ-ફેર-તફાવત વગરનું; એકતાવાળું.

અભેદાન, ન૰ અભયદાન.

અભેદ્ય, વિ૰ [સં૰] કપાય-જુદું પડી શકે નહિ તેવું.

અભેપદ, ન૰ [સં૰ અભયપદ] જ્યાં ભય નથી તેવું ઠેકાણું; મુક્તિ.

અભોગ, પુ૰ ધ્રુવપદ નામના ગાયનમાં ત્રણ ભાગ હોયછે તેમાંનો જે છેલ્લો તે. (અસતાઈ, અનૂત્રો ને અભોગ)

અભોગવાળવો, ક્રિ૰ સ૰ કવિતાની પછવાડે નામની છાપ મારવી. ૨ છેડો લાવવો; માંડી વાળવું; સમાપ્ત કરવું.

અભ્યઙ્ગ, પુ૰ [સં૰] નાતાં પેલાં તલ, મોગરેલ, તેલ, ઉટણુ વગેરેનો જે લેપ કરવો તે.

અભ્યન્તર, ન૰ [સં૰] અન્દરનો જે ભાગ તે. ૨ દીલ; મન; અન્તઃકરણ. ૩ અન્તર; વચમાંની જગો.

અભ્યસવું, ક્રિ૰ સ૰ અભ્યાસ કરવો. 'વસ્તુવિચાર વિના અભ્યાસે, જેમ કચ્ચન તે કથિરે ઘસે'(અખો)

અભ્યાખ્યાન, ન૰ કોઈને માથે દોષ મુકવો તે.

અભ્યાગત, પુ૰ [સં૰] વગર તેડે એકાએક ભિક્ષા-ભોજન લેવાને આવેલો તે; અતિથિ. ૨ પરોણો; મેમાન.

અભ્યાસ, પુ૰ [સં૰] વારે વારે તેનું તેજ કામ કરવું તે; મહાવરો; કસરત; રસ્ત. ૨ અધ્યયન; ચિન્તન; મનન; ધ્યાન; ધ્યાસ.

અભ્યાસસારિણી, વિ૰ [સં૰] અભ્યાસે આવડે અથવા રૂ તેવી (વિદ્યા) [નતુ; ઉદ્યોગી.

અભ્યાસી, વિ૰ [સં૰] જે અભ્યાસ કરેછે તે; મેહ-

અભ્ર, ન૰ [સં૰] વાદળું. ૨ આકાશ.

અભ્રચના, સ્ત્રી૰ [સં૰ નિર્ભત્સના] અપ્રીતિ; બેદરકારી; કણ્ટાળો.

અભ્રમાતઙ્ગ, પુ૰ [સં૰] ઇંદ્રનો ઐરાવત હાથી.

અમ, અમે.

અમકું, વિ૰ [સં૰] અમુક; ચોક્કસ; ફલાણું.

અમઙ્ગળ, વિ૰ [સં૰] અશુભ; અપસુકનિયું; પ્રતિકૂળ. ૨ અપવિત્ર; મેલું.

અમથું, વિ૰ [સં૰ મિથ્યા] ફોગટ; નકામું; કારણ અથવા ફળ વનાનું; નિરર્થક. [ક, સાડી વગેરે.

અમદાબાદી, વિ૰ અમદાબાદ શેહેરનું-સંબન્ધી (લો-

અમનચમન, ન૰ મોજ શોખ; ચેહેનબાજી; રઙ્ગ-ખુશાલી. [પી.

અમર, વિ૰ [સં૰] મરે નહિ તે; નિત્ય; ચિર; સ્થા-

અમર, પુ૰ [સં૰] દેવ; દેવતા. ૨ મરે નહિ તે; ચિરઞ્જીવી.

અમરત, ન૰ [સં૰] અમૃત.

અમરવેલ, સ્ત્રી૰ એક જાતનો વેલો.

અમરાઈ, સ્ત્રી૰ [હિં૰] જે જગાએ ઘણાં આંબાનાં ઝાડ પાસે પાસે ઉગેલાં હોય તે; આંબા વાડી.

અમરીચમરી, સ્ત્રી૰ સ્ત્રિયોને માથે ઘાલવાનું રૂપાનું ઘરેણું. માથા ઉપર દેરાઘાટો જે રૂપાનો ગઠ્ઠો તે **અમરી** અને તેનીજ સાથે વળગાડી લટકતી રાખેલી રૂપાની ચમ્મર આકારની જે ફૂમતી તે **ચમરી**. [છકું; અસભ્ય; નાલાયક.

અમર્યાદ, વિ૰ [સં૰] હદપાર ગયલું; બેઅદબ; તો-

અમર્યાદા, સ્ત્રી૰ [સં૰] બે અદબી; તોછડાઈ; અસભ્યતા.

અમર્ષ, પુ૰ [સં૰] ક્રોધ; કોપ; રીસ. કાવ્યશાસ્ત્રમાં ૩૩ વ્યભિચારી ભાવ કેવાય છે તેમાંનો એક. સામે થવાની, બરાબરી કરવાની અધીરાઈ.

અમલ, પુ૰ [આ૰] રાજ; સત્તા; અખ્તિયાર; હુકમ. ૨ દરજ્જો; અધિકાર. ૩ કેફ; નિશો; ખુમારી; સુમાર. ૪ કેફી વસ્તુ. અમલ કરવો-કેફ કરવો. અમલ કરવું-કરીબતાવવું; બજાવવું. અમલમાં લાવવું પણ કેવાયછે. [કામદાર.

અમલદાર, પુ૰ ઓધેદાર; કારભારી; અધિકારી;

અમલદારી, સ્ત્રી૰ ઓધ્ધો; કારભાર; અધિકાર.

અમલપાણી, ન૰ કેફ કરવો તે.

અમલી, વિ૰ કેફકરનાર; વ્યસની. ૨ સુસ્ત; એદી.

અમલો, પુ૰ [આ૰] જમીન સિવાયેની તેઉપર બાંધેલી જે ઈમારત તે.

અમસથકું-સ્તું, વિ૰ અમથું; મિથ્યા; નકામું. [લઙ્ક.

અમળ, વિ૰ [સં૰ અમલ] નિર્મળ; સ્વચ્છ. ૨ નિષ્ક-

અમળાવવું, ક્રિ૰ સ૰ આમળા પાડવા; મચડવું.

અમળાવું, ક્રિ૰ અ૰ આમળા પડવા; મચડાવું. ૨ પેટમાં દુખવું; ચૂંક નાખવી-આવવી. ૩ અતડાં રેવું; વાંકું ચાલવું.

અમાત્ય, પુ૰ [સં૰] પ્રધાન; મંત્રી; દિવાન; વજીર. આઠ પ્રધાનમાંનો એક-એની પાસે જમાબન્દીનું અને ખરચની ચોકશીનું કામ હોયછે.

અમાનત, સ્ત્રી૰ [આ૰] **અનામત**નો અર્થ જોવો.

અમાનતદારી, સ્ત્રી૦ વાલીપણું; હવાલો; સોંપણ. ૨ શાખ; ભરૂસો; વિશ્વાસ.

અમાન્ય, વિ૦ [સં૦] માન આપવા જોગ નહિ તેવું; કબુલ ન કરાય તેવું; ત્યાજ્ય; નાપસન્દ.

અમાપ, વિ૦ માપવનાનું; ઘણુંજ; બેહદ.

અમાયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] નહિ માયા-પ્રપઞ્ચ-મોહ-ઠગબાજી તે. ૨ બ્રહ્મ; પરમાત્મા.

અમારું, સ૦ અમે એ શબ્દની ષષ્ઠી વિભક્તિ.-ધણીપણું અથવા સમ્બન્ધ બતાવેછે.

અમાવાસ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે તિથિની આખરે સૂર્ય અને ચન્દ્ર એઓનો પુર્વ પશ્ચિમ અન્તર બિલકુલ રેતો નથી તે; મહિનાનો તીસમો દાડો; જે રાતે ચન્દ્ર મુળગો ઉગતો નથી તે દાડો; પિતૃ પર્વણી.

અમાસ, સ્ત્રી૦ **અમાવાસ્યા.**

અમિટ, વિ૦ [સં૦] મટે નહિ તેવું.

અમિત, વિ૦ [સં૦] મપાયલું નહિ તેવું; અપરિમિત; અપાર.

અમી, સ્ત્રી૦ અમૃત; સુધા. ૨ દયા; રેહેમ.

અમીન, પુ૦ [આ૦] ફરિયાદી અને દાદી એ બેની તરફથી કજીઆ ચુકાવવાને નિમાયલો જે પુરુષ તે; લવાદ; ઉપરી પઞ્ચ. ૨ જિલ્લામાં દિવાની કામની કોરટનો એક ન્યાયાધીશ; મુનસફ. ૩ ઇમાનદાર આદમી.

અમીનિધિ, પુ૦ ચન્દ્રમા.

અમીની, સ્ત્રી૦ અમીનનું જે કામ-દરજ્જો તે. ૨ ઇમાનદારી.

અમીર, પુ૦ [આ૦] જેને સરકારથી બેતાબ, જાગીર વગેરે મળેલું હોય તે; ઉમરાવ; શ્રીમન્ત; સરદાર. ૨ ઘેતાળ-મોટાં મનનો ખરચાળ પુરુષ.

અમીરાઈ-રી, સ્ત્રી૦ અમીરનો જે કારભાર-દરજ્જો-ઠાઠ તે.

અમુક, વિ૦ [સં૦] સામાન્ય નહિ પણ વિશેષ અર્થમાં મુકરર કરેલું તે; એકાદું ચોક્કસ; ફલાણું.

અમુઝણ, સ્ત્રી૦ અન્દરની ગભરામણ; ગુંચવણ. ૨ દમ વગેરે રોગથી છાતી ભરાઇ આવે ને માણસ અકળાઈ જાય તે રોગ. ૩ ફિકર; ચિન્તા.

અમૂલ-લખ-લિક, વિ૦ [સં૦ **અમૂલ્ય].**

અમૂલ્ય, વિ૦ [સં૦] જેનું મૂલ ન થઇ શકે તેવું; કિમતી; મોટી યોગ્યતાનું; ઊમદા; ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ; અપૂર્વ; ઉત્કૃષ્ટ; સરસ.

અમૃત, ન૦ [સં૦] દેવતાને ક્ષુધા તૃષા મિટાડનારો પીવાનો મીઠો પદાર્થ-જે થકી ઘડપણ અને મોત ન આવે તે; સુધા; પીયૂષ.

અમે, સ૦ હું શબ્દનું અનેક વચન.

અમોઘ, વિ૦ [સં૦] કદાપી ફોકટ ન જાય તેવું; લાભ-ગુણકારી; રામબાણ; ફળદાયક.

અમોલ-લિક, વિ૦ [સં૦ **અમૂલ્ય].**

અમ્બટ, વિ૦ ખાટું (સવાદમાં).

અમ્બર, ન૦ [સં૦ અથવા આ૦] એક જાતની ઘણીજ સુગન્ધીદાર વસ્તુ.—એ કઠણ, રાખના રઙ્ગની, અપારદર્શક, અને બળે તેવી છે. એ મગરમછના આંતરડામાં હોયછે ને ગરમ દેશોના દરિયાના મોજા ઉપર અથવા કિનારા ઉપર મળી આવેછે, તથા એ ઓસડમાં પણ કામ લાગેછે. એનું અત્તર બને છે. [સં૦] ૨ આકાશ. ૩ પોશાક; વસ્ત્ર. નીલામ્બર, પીતામ્બર. ૪ સ્ત્રીયોને પેરવાનું એકજાતનું કસબી ઝીણા ઝીણા બુટ્ટાવાળું લુગડું.

અમ્બળાવવું, ક્રિ૦ સ૦ મરડી મચરડી નાખવું.

અમ્બાડાં, ન૦ એક જાતનાં ખાટાં ફળ.-અથાણું થાયછે.

અમ્બાડિયું, ન૦ ઉબાડિયું.

અમ્બાડી, સ્ત્રી૦ [આ૦] હાથી ઉપર બેસવા સારૂ બનાવેલી છતરીવાળી ખુરસીઘાટી શોભીતી જે બેઠક તે.

અમ્બાવું, ક્રિ૦ અ૦ પોચાવું; અડકીશકવું. તે ત્યાં અમ્બાતો નથી. ૨ ખાટું ખાધાથી અસર થવી; અમળાવું; ખટાવું (દાંત). દાંત અમ્બાયા એમ કેવાયછે.

અમ્બાર, ઢગલો; ઢગ.

અમ્બુ, ન૦ [સં૦] પાણી.

અમ્બુજ, ન૦ [સં૦] કમળફૂલ.

અમ્બુદ, ન૦ [સં૦] મેઘ; વાદળું.

અમ્બુધિ, પુ૦ [સં૦] સમુદ્ર; સાગર.

અમ્બોડિયાં, ન૦ મીઠામાં આથીને સુકવેલા કાચી કેરીના કકડા; આંબોળિયાં.

અમ્બોડી, સ્ત્રી૦ નાનો જે અમ્બોડો તે.

અમ્બોડો, પુ૦ સ્ત્રિયો પોતાના માથાના વાળને હોળાને માથા પછવાડે તેની જે ગાંઠ વાળેછે તે; કેશપાશ.

અમ્બોરડો, પુ૦ **અમ્બોડો.** 'નાગફેણ અમ્બોરડો, (સામળ).

અમ્મર, ન૦ સ્ત્રિયોને પેરવાનું એક કસબી વસ્ત્ર; અમ્બર.

અયણી, સ્ત્રી૦ **અરણિ.**

અયન, પુ૦ માર્ગ; રસ્તો. ૨ સૂર્યનો છ મહિના સુધી ફરવાનો જે માર્ગ તે (ઉત્તરાયન અને દક્ષિણાયન). ૩ છ મહિના; અડધું વરસ.

અયનવૃત્ત, ન૦ [સં૦] જે કલ્પિત લીટી સૂર્યનો માર્ગ બતાવેછે તે.　　　[ળ હોયછે તે, કેશવાળી.

અયાલ, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] ઘોડાની ગરદન ઉપર જે વા-

અયુક્ત, વિ૦ [સં૦] જોડાયલું નહિ તેવું; છુટું પડેલું. ૨ અઘટતું; નાલાયક.

અયુત, વિ૦ [સં૦] દશ હજાર.

અયોગોલક, પુ૦ [સં૦] લોડાંનો ગોળો.　　　[અયુક્ત.

અયોગ્ય, વિ૦ [સં૦] અઘટતું; નાલાયક; અપાત્ર;

અયોનિસમ્ભવ, વિ૦ [સં૦] ગર્ભસ્થાનમાં ન ઉત્પન્ન થયલું; યોનિદ્વારે ન અવતરેલું.-રામ કૃષ્ણ.

અરક, પુ૦ [સં૦] અર્ક.

અરકચો, પુ૦ અરગજો.

અરકાડ, પુ૦ ઓડકાર.

અરકાડવું, ક્રિ૦ સ૦ અડકાડવું; લગાડવું.　　　[કરેલું.

અરક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] સમ્ભાળવનાનું; રક્ષણ ન

અરગજો, પુ૦ [હિં૦] ઘણી જાતની સુગન્ધી મેળવીને તૈયાર કરેલો જે પીળો ભૂકો તે.

અરઘ, [સં૦ અર્ઘ].

અરઘવું, ક્રિ૦ સ૦ પૂજવું; માન આપવું. એ શબ્દ ઘણું કરીને વાંકુ બોલતી વેળા વપરાયછે—મારે શું તેને અરઘવોછે?　　　[રઘ આપવામાં આવે તે.

અરઘિયું, ન૦ ધાતુ વગેરેનાં જે વાસણે કરીને અ-

અરચવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ અર્ચન] પૂજા કરવી; માન આપવું.　　　[પડેછે એમ કેવાયછે.

અરજ, સ્ત્રી૦ અભાવા. (મહિનાવાળી સ્ત્રીને) અરજ

અરજ, સ્ત્રી૦ [આ૦ અર્ઝ] કોઈ પણ કામ સારૂ પોતાનાથી મોટાને નમનતાઈથી હકીકત કહી માંગવું તે; વિનન્તિ; પ્રાર્થના.

અરજદાર, વિ૦ અરજ કરનાર.　　　[તે કાગળ.

અરજી, સ્ત્રી૦ અરજ. ૨ જેમાં અરજ લખી હોય

અરણ, ન૦ અરણ્ય.

અરણિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક જાતનું ઝાડ-એનાં લાકડાંને એક બિજા સાથે ઘસ્યાથી અગ્નિ પેદા થાયછે. એનાં પાતરાંની ભાજી અને ફૂલની કઢી થાયછે. હુક્કાના નેળ એનાં લાકડાંના બનાવેછે. એ ઝાડનાં ફૂલ ચમ્પેલીનાં જેવાં પીળાં હોય છે. ૨ અરણિ ઝાડનું લાકડું. અરણિપાત્ર-જે લાકડું ઘસ્યાથી યજ્ઞનો અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય તે.

અરણ્ય, ન૦ [સં૦] ઝાડવાળું અથવા ઝાડ વનાનું જે મોટું મેદાન તે; જઙ્ગલ; રાન; વન.

અરથ, પુ૦ [અર્થ].

અરથારત, અ૦ અર્થાત્.

અરથે, અ૦ વાસ્તે; કાજે; માટે; સારૂ; થકે.

અરધિયું, વિ૦ અડધું તે.

અરપણ, ન૦ [અર્પણ].

અરપવું, ક્રિ૦ સ૦ અર્પણ કરવું; આપવું.

અરબ, પુ૦ આરબ.

અરબી, વિ૦ આરબનું- સમ્બન્ધી.

અરબ્બી, સ્ત્રી૦ પટેટો; બટાટા; અળોકડું. વિ૦ આરબ સમ્બન્ધી. ૨ આરબસ્તાનનું.

અરમાન, સ્ત્રી૦ ઈચ્છા; ઉમેદ; હોસ.　　　[ફલો-જથ્થો.

અરમાર, સ્ત્રી૦ [પોર્તુગાલી] લડાઈનાં વાહાણોનો કા-

અરમારી, સ્ત્રી૦ ભીંતની અન્દર પોલાણ રાખી તેમાં પાટિયાં મુકી ખાના કરી બહારથી બારણાં જડી જે પેટી બનાવેલી હોય તે; દોલાબ; ભણ્ડારિયું.　　　[ક નિકળતો શબ્દ.

અરર, અ૦ બીક, ગુસ્સો અથવા શોકથી એકાએ-

અરવિન્દ, ન૦ [સં૦] કમળફૂલ.

અરસિક, વિ૦ [સં૦] રસિક નહિ તે.

અરસો, પુ૦ [આ૦ અરસહ] અવકાશ; વચમાંનું છેટું; અન્તર; દરમિયાન. ૨ વખત; જોગવાઈ; ટાણું; અવસર.　　　[આપસમાં; પોતપોતીકામાં.

અરસપરસ, અ૦ માંયમાંય; એક બીજામાં; આપસ

અરાજક, ન૦ [સં૦] (થોડો કાળ) રાજા ન હોવો તે.

અરાડવું, ક્રિ૦ સ૦ અડકાડવું. ૨ આરડવું; બરાડવું.

અરાઢ, વિ૦ દશ ને આઠ (૧૮)

અરાબો, પુ૦ [પ્રા૦] સંસારખટલો—કુટુમ્બ, પરિવાર, ચાકર, પશુ, માલમિલકત વગેરે.

અરિ, પુ૦ [સં૦] શત્રુ; રિપુ; વેરી; દુશ્મન; હરીફ.

અરિષ્ટ, ન૦ [સં૦] સઙ્કટ; આપત્તિ; ઉપદ્રવ.; ઉત્પાત. ૨ મોત; કજા.

અરીઠાં, ન૦ એક ઝાડનાં ફળ-લુગડાં ધોવાનાં અને ચોટલા ચોળવાનાં કામમાં આવે છે.　　　[ઝાડ.

અરીઠી, સ્ત્રી૦ જેને અરીઠાં નામનાં ફળ થાયછે તે

અરીઠું, ન૦ અરીઠાંનું એક વચન. પણ કવચિત વપરાયછે.

અરીઠો, પુ૦ અરીઠી.　　　[જાનું દેખી બળવું તે.

અરીશ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ઈર્ષા] અદેખાઈ; મત્સર; બી-

અરીસો-સો, પુ૦ મો જોવાનો તખતો; મોટી આરશી.

અરુચિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] નહિ રુચિ તે. [પસન્દ.

અરુચિર, વિ૦ [સં૦] અનમનું; અણગમતું; ના-

અરુણ, પુ૦ [સં૦] સૂર્યનો સારથી. ૨ સૂર્ય. ૩ પ્રાતઃકાળ; ભોર; વ્હાણું; બામદાદ.

અરુણ, વિ૦ ઉગતા સૂરજના રઙ્ગ જેવું રાતું.

અરુણોદય, પુ૦ [સં૦] સૂરજ નજરે પડેછે તેની ત્રણ ઘડી અગાઉ તેનું જે ઉગવું તે. ૨ એ ત્રણ ઘડીનો જે કાળ તે.

અરુન્ધતી, સ્ત્રી૦ [સં૦] એ નામનો આકાશમાં દેખાતો એક તારો (સપ્તઋષિની સાથેનો).

અરુપરું, ન૦ કંઈ આ કંઈ તે; પરચૂરણ કામ.

અરૂપ, વિ૦ [સં૦] જેને રૂપ નથી તેવું; રૂપ-આકાર વનાનું.

અરે, અ૦ [સં૦] પોતાથી નીચી પદવીના માણસને બોલાવવાનો શબ્દ. ૨ ન ખમાતાં દુઃખને અથવા ગુસ્સાને લીધે નિકળતો શબ્દ.

અરે, સ્ત્રી૦ કાળજી; ચેવટ; બળત્રા; ચિન્તા.

અરેરે, અ૦ [સં૦] શોક અથવા ભયથી એકાએક નિકળતો શબ્દ. ૨ થયલી ભૂલ એકાએક સાંભરી આવેથી નિકળતો જે શબ્દ તે. [પલો કપાસ.

અરોડું, ન૦ ગયાં વરસના કપાસના છોડપરનો રૂ-

અરોગ, વિ૦ [સં૦] રોગ વનાનું; તનદુરસ્ત.

અર્ક, પુ૦ [સં૦] ગરમીના જોસથી યન્ત્રની મારફતે નિકળતું પાણી જેવું જે સત્વ તે. ૨ સૂર્ય. ૩ આકડો. ૪ પીવાનુ સત્વરૂપ ઓસડ.

અર્ઘ, ન૦ [સં૦] પૂજા કરવાની એક રીતિ; સૂર્યાદી દેવને અથવા પોતાથકી મોટા પુરુષને માન આપવાસારુ ખોબાથકી અથવા ખોબા આકારનાં વાસણથકી પાણી સમરપવું તે. ભેટ-આદર સત્કારની એક રીત.

અર્ઘદાન, ન૦ [સં૦] વિધિયે જે અર્ઘ આપવાં તે-સન્ધ્યા કરતી વેળા બ્રાહ્મણો બ્રહ્મને-સૂર્યને અર્ઘદાન આપેછે).

અર્ઘપાદ્ય, ન૦ [સં૦] હાથમાં અર્ઘ આપી પગને ધોઈ ચન્દન ફુલે જે પૂજા કરવી તે.- કોઈ મોટા પુરૂષને આદર સત્કાર કરવાની એક રીત.

અર્દ્ય, વિ૦ [સં૦] પૂજવા-માન આપવા યોગ્ય.

અર્ચન, વિ૦ [સં૦] દેવની અથવા પોતાથકી મોટાની જે પૂજા-સેવા તે.

અર્ચનભક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] નવ પ્રકારની ભક્તિ કહી છે તેમાંની એક-(પૂજન વિધથકી).

અર્ચના, સ્ત્રી૦ [સં૦] અર્ચન.

અર્ચનીય, વિ૦ [સં૦] પૂજ્ય; માન આપવા જોગ.

અર્ચા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચન્દન ફુલ વગેરેથી જે પૂજા કરવી તે. ૨ આખે કપાળે જે ચન્દન લગાડયું તે.

અર્ચિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જ્યોતિ; જોત; જવાળા; ભડકો.

અર્ચિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પૂજેલું; માન પામેલું.

અર્ઝા, વિ૦ [પ્રા૦] સસ્તું; પુષ્કળ.

અર્ણવ, પુ૦ [સં૦] દરિયો; સમુદ્ર.

અર્થ, પુ૦ [સં૦] સમજણ; માયનો; ખુલાસો; ભાવ; અભિપ્રાય. ૨ ધારણા; ઉદ્દેશ; હેતુ; મતલબ; ઈરાદો. ૩ દોલત; પૈસો; નાણું; ધન. ૪ વસ્તુ; વિષય. ૫ સાર; તાત્પર્ય; ફળ; હાંસલ. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર કેવાયછે તેમાં અર્થ એટલે દ્રવ્યજ. "અર્થં વા સાધયેત, દેહં વા પાતયેત"-ધારેલો વિચાર-વિષય પાર પાડવો અથવા શરીરને પાડવું.

અર્થ, અ૦ [સં૦] વાસ્તે; કાજે; સારુ; માટે.

અર્થગૌરવ, ન૦ [સં૦] શબ્દના અર્થનું વજન-મોટાપણું; ઘણી-ઉણ્ડી સમજણ.

અર્થશાસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] પોતાની અથવા દેશની દોલત ઉભી કરવા અથવા વધારવા સમ્બન્ધી જે શાસ્ત્ર તે. [તે.

અર્થસિદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ધારેલી મતલબ પાર પડવી

અર્થાત, અ૦ [સં૦] એ કારણસર; એવું છે માટે; તાત્પર્ય એટલુંજ કે. ૨ વસ્તુતઃ; વાસ્તવિક.

અર્થાલઙ્કાર, પુ૦ [સં૦] શબ્દનો (અનુપ્રાસ વગેરેનો) નહિ પણ અર્થનો જે ચમત્કાર તે; શબ્દ વાક્યનો જે અર્થ હૃદયમાં ઉતરી આનન્દ પમાડે તે.

અર્થી, વિ૦ [સં૦] માંગનાર; જાચક; અરજ કરનાર. ૨ મતલબી; ગરજુ. [ભક્તિનો પ્રત્યય.

અર્થે, અ૦ વાસ્તે; કાજે; સારૂ; માટે-ચતુર્થી વિ-

અર્ધ, વિ૦ [સં૦] એક આખી વસ્તુના બરાબર કરેલા બે ભાગમાંનો એક; અડધું.

અર્ધગોળ, પુ૦ [સં૦] અડધો જે ગોળ તે.

અર્ધચન્દ્ર, પુ૦ [સં૦] અડધો જે ચન્દ્ર તે; સાતેમનો ચાંદો; ચન્દ્રમાનો જે અડધો ભાગ પ્રકાશ કરેછે તે. ૨ અર્ધચન્દ્રના જેવો જે આકાર તે.

અર્ધરાત્ર, સ્ત્રી૦ [સં૦] મધરાત.

અર્ધાઙ્ગં, ન૦ [સં૦] અરધું જે અઙ્ગ—શરીર તે. ૨ સ્ત્રી; પ્રિયા; મિત્ર. ૩ રોગથકી અડધું અઙ્ગ મરી ગયું હોય તે; પક્ષાઘાત.

અર્પણ, ન૦ [સં૦] આપીદેવું તે; દાન; ભેટ; બક્ષીસ
આપવી તે. ભોગ આપવો તે. [પવો.
અર્પવું, ક્રિ૦ સ૦ આપી દેવું; ભેટ કરવી; ભોગ આ-
અર્પિત, વિ૦ ધા૦ આપી દીધેલું.
*__અર્બુદ__, વિ૦ [સં૦] દશ કરોડ.
અર્ભક, ન૦ [સં૦] બાળક; બચ્ચું; છોકરૂં. **અર્ભકી**—
બાળકી; છેક નાની છોકરી.
અર્વાચીન, વિ૦ [સં૦] હાલના વખતનું; હમણાનું;
તાજું; નવું-(પ્રાચીનથી ઉલટું તે).
અર્શ, પુ૦ [સં૦] હરસ; મસા. [પામેલો જીવ.
અર્હન્ત, પુ૦ જૈનમતવાદી પરમ સાધુ—ભક્ત; મોક્ષ
અલક, પુ૦ [સં૦] નિમાળાનો ગુચ્છો; કેશપાશ; ચો-
ટલો; અમ્બોડો. ૨ **અલખ**.
અલકાબ, પુ૦ [આ૦] ખેતાબ; કાગળપત્રોમાં જે યો-
ગ્યતા લખવામાં આવેછે તે; દરજ્જો દેખાડના-
રો શબ્દ.
અલકાવલી, સ્ત્રી૦ [સં૦] વેણી; ચોટલાની ગુંથેલી લટ.
અલક્ષિત, વિ૦ [સં૦] લક્ષિત નહિ તે.
અલક્ષ્ય, વિ૦ [સં૦] ધ્યાન-ખ્યાલમાં ન આવે તેવું;
અગોચર; અદૃશ્ય; ન સમજાય તેવું.
અલખ, પુ૦ [સં૦ અલક્ષ્ય] બ્રહ્મ; પરમાત્મા; શિવ.
ગોસાઈ ભીખ માંગતી વેળા એ શબ્દનો ઉચ્ચાર
કરેછે. **અલખનિરઞ્જન**—અલક્ષ્ય અને નિર્મળ-
માયાપર જે પરબ્રહ્મ તે. [ટ; ધન.
અલખત, સ્ત્રી૦ દોલત; સમૃદ્ધિ; માલમિલકત; ઈસ્ટે-
અલગ, અ૦ [હિં૦] અધ્ધર; આધાર રહિત; લ-
ટકતું. ૨ દૂર; છેટે. ૩ જુદું; ન્યારૂં; પૃથક.
અલગત, સ્ત્રી૦ અગત; જરૂર. 'અગતની વાતછે'
એમ વપરાયછે. પણ 'તેની અલગતછે' એમ કો-
ઈ બોલતું નથી.
અલગોજા, ન૦ [આ૦] પીપી સરણાઈની તરેહનું એ-
ક મોડેથી વગાડવાનું વાજું.
અલઙ્કાર, પુ૦ [સં૦] શોભા; સણગાર; ભૂષણ.–સા-
રાં ઘરેણાં લુગડાં રમકડાં વગેરેની જે શોભા તે. ૨
બોલવાં લખવાંને, ચમત્કારી અર્થ અથવા શબ્દથી
જે શોભા મળેછે તે–એ અલઙ્કાર ત્રણ રીતના
હોયછે–જેમાં અર્થની ચમત્કૃતિ હોયછે તે **અર્થા-
લઙ્કાર**; શબ્દની (અનુપ્રાસ વગેરેની) ચમત્કૃતિ
હોય તે **શબ્દાલઙ્કાર**; અને જેમાં શબ્દ અર્થ બન્ને-
ની ચમત્કૃતિ રહી હોય તે **ઉભયાલઙ્કાર**. શબ્દાર્થચ-
મત્કૃતિ સમ્બન્ધી જ્ઞાન આપનારૂં જે શાસ્ત્ર તે અ-
લઙ્કારશાસ્ત્ર. અલઙ્કારી–અલઙ્કારયુક્ત–સુન્દર. ૨
લઙ્કાર સમ્બન્ધી (શાસ્ત્ર-ગ્રન્થ અથવા જ્ઞાન ધ-
રાવનાર જન).
અલઙ્કૃત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] અલઙ્કાર વાળું; સણ-
ગારેલું; શોભાવેલું; દીપાવેલું; ભૂષિત.
અલગું, અ૦ દૂર; છેટે. ૨ ન લાગે વળગે તેવી રીતે.
અલગું, સ્ત્રી૦ બાજુ; હાર; તરફ. **અલગુંપર**–તૈયારી
ઉપર. ઘોડી અલગુંપર આવીછે એટલે સવાણે-
થાણમાં.
અલઙ્ઘ્ય, વિ૦ [સં૦] ઓળઘાય નહિ તેવું.
અલપ્રાઉ, વિ૦ ન વપરાતુ; ઉપયોગ–કામમાં ન આ-
વતુ; નકામુ. ૨ મફતિયું.
અલબત–ત્તાં–ત્તે, અ૦ [આ૦] ખરેખર; એમજ;
ખચીત; બેશક; મુકરર; ખસુસન એજરીતે.
અલબેલડું, વિ૦ **અલબેલું**. (કવિતામાં).
અલબેલું, વિ૦ [હિં૦] ફાંકડું; સુન્દર; ફુટડું; દેખા-
વડું; ઈશકી; છેલ; રઙ્ગીલું. (અલબેલી રાધા).
નિર્છળ હેતાળ વેતાળ આનન્દી છબીલું (અલબેલી-
અમ્બા). [અછત હોય તેવું.
અલભ્ય, વિ૦ [સં૦] પ્રાપ્ત થાય–મળે નહિ તેવું. ૨
અલમ્, અ૦ [સં૦] બસ; પૂરું; થયું હવે.
અલમસ્ત, વિ૦ (હાલમસ્ત ઉપરથી) જોરાવર. મલ-
ના જેવો. ૨ જોશમાં આવેલું; ઉશ્કેરાયલું; મદ-
માતું. [દી શાલ.
અલવાન, ન૦ [આ૦] એક જાતની કોરવનાની સા-
અલાકો, પુ૦ [હિં૦] સમ્બન્ધ; વેવાર. ૨ હક; દાવો.
અલાપ, પુ૦ [સં૦ આલાપ] રાગ રાગણીનું સ્વરૂપ-
દેખડાવવાને અર્થ વિનાનું આઆ તનનન વગે-
રેનું ગાયન તે. ૨ સ્તુતિનુ ગાયન. [ક્રિયા તે.
અલાપચારી, સ્ત્રી૦ [અલાપચર્યા] અલાપ રૂપ જે
અલાપવું, ક્રિ૦ સ૦ અલાપ કરવો; ગાવું; અલાપવું.
અલાબલા, સ્ત્રી૦ ભૂત ડાકણ વગેરેથી થતી જે પીડા
તે. ૨ સઙ્કટ; વિઘ્ન; ભય.
અલામત, સ્ત્રી૦ નિશાન; ચિન્હ.
અલાવડું, વિ૦ દોડડાયું; વગર બોલાવે વચમાં બો-
લનારું–હાથ ઘાલનારું.
અલાવો, પુ૦ [ફા૦] મોહોરમના દાડામાં, ખાડામાં
જે અગની પેટવેલો હોયછે ને જેની આસપાસ મુ-
સલમાન નાચેછે તે. [લું–રૂપલું.
અલાહિદું, વિ૦ [આ૦] જુદું; નોખું; છેટે રાખે-
અલિ, પુ૦ [સં૦] એક જાતની કાળી મોટી માખી;

ભ્રમર. ૨ વીછુ. ૩ કોકીલ. ૪ કાગડો. ૫ મદિરા.

અલિજાહાં, વિ૰ આલીજાહાં.

અલિર્ઝું, વિ૰ વિદેહી.

અલી, સ્ત્રી૰ [સં૰ આલી] સખી; સાહેલી.

અલી, અ૰ બરોબરી દાવા વાળી સ્ત્રી બીજી સ્ત્રીને અથવા ચાકરડીને બોલાવતાં એ શબ્દ વાપરેછે.

અલુખડું, ન૰ અળોકડું.

અલુણાં, ન૰ [સં૰ અલવણ] મીઠાં વગરનું જે ખાવું તે. ૨ ચૈતર મહિનામાં મીઠાં વગરનું મોળું ભોજન કરવાનું વરત.-એ ખાએ કીધું હતું તેઉપરથી.

અલેક, વિ૰ સુકાન સીધું રાખેલું હોય તે (ગોશ, દામણ ને અલેક).

અલેખ-ખું, વિ૰ લખવાને યોગ્ય નહિ તેવું.; ગણતરી-સુમાર-હિસાબ વગરનું.

અલેખેલ, આ પેરે. [ને વાણો સુતરનો) કપડું.

અલેચો, પુ૰ એક જાતનું રેશમી (તાણો રેશમનો

અલેલ, વિ૰ હિસાબ-નિયમવનાનું. ૨ અન્ધેર (કારખાનું. [કિનાર.

અલેલટપ્પુ, વિ૰ અટકળથી ઠોકનાર; ઔસરાથી;

અલૈયાંબલૈયાં, ન૰ [હિં૰]. ઓવારણાં.

અલોપ, પુ૰ જતું રેવું-ન દેખાવું તે; સંટી-નાસી જવું તે. અલોપનો ખરો અર્થ તો દેખાવું એવો સંસ્કૃતમાં થાયછે પણ ગુજરાતીમાં લોપ ને અલોપ એકજ અર્થમાં વપરાય છે.

અલૌકિક, વિ૰ [સં૰] લોક-વેવારમાં ન હોય તેવું; અસાધારણ; અજાએબ જેવું; અદ્ભુત. [ઈક.

અલ્પ, વિ૰ [સં૰] થોડું; નાનું; લઘુ; કિઞ્ચિત; કં-

અલ્પાયું, વિ૰ [સં૰] થોડાં આવરદાવાળું; ટુંકી જિન્દગીનું.

અલ્પાહાર, પુ૰ [સં૰] થોડું ખાવું તે.

અલ્યા, પુ૰ પોતાનાથી ઉતરતા દરજ્જાવાળાને બોલાવવાની રીત.—સમ્બોધન અર્થમાં. ૨ બરોબરીયા વાલાને લાડથી બોલાવવાની રીત.

અલ્લક દલ્લક, વિ૰ નિરાધાર. બાળકને અલ્લક દલ્લક ઊભું રાખવું. સ્ત્રી૰ બાળકની એક રમત. બે ચાર જણાના હાથ ભોંયપર મુકાવી તેના ઉપર એક સમજુક છોકરો અથવા કોઈ મોટું પોતાની આંગળી અરકાડતું જાય ને આ પ્રમાણે બોલતું જાયઃ-"અલ્લક દલ્લક, ઝાંઝર ઝલ્લક, ઝાંઝરને ઘેર આનપાન, પૂતળીયે જમાડી જાન, એક બકુ઼ો ભૂખ્યો, થાળી ધોઈ ને ઊઠયો, થાળીયે પાડી ચીસ, ભાઈ મળ્યા પચ્ચીસ, પચ્ચીસેનાં કોપરડાં, બાઈ તમારાં છોકરડાં, છૈયાં છોકરાં રમેછે, પીતામ્બર પગલાં પાડેછે, રાજા ભોજા, તરીયા તાજા, માણેક મોતી, અરવાળું પરવાળું, ને ભવાની ભુસકા." એ છેલ્લો શબ્દ સાંભળી સઘળાં છોકરાં હાથ ઉપાડી લઈ પાછા ભોંયસાથે ઠોકેછે.

અલ્લાયો, પુ૰ પૂર્ણાંક-પુરા આંકડાની આગળ) એવું જે ચિન્હ કરવામાંઆવેછે તે ૧) - એટલે એક પુરો રુપિયો ને એક આનો. ૧ા = એમાં ૧ા એ પૂરો આંકડો નથી.

અલ્લૈ, વિ૰ મોટું. નિયમ-વ્યવસ્થા ન રે તેવું (કારખાનું); રસળતું થયાંકરે-ધીમે ધીમે ચાલ્યાકરે તેવું (કામ).

અલ્હડ, વિ૰ દુનિયાંદારીમાં ન પડયો હોય તે; મુર્ખ. ઉછકું૰ળ. (જન).

અલ્હેતું, વિ૰ દુનિયાં દારીની ખબર ન હોય તેવું

અવ, અ૰ ઉ૰ [સં૰] થકી. ૨ નીચે. ૩ ઓછું.

અવકળા, સ્ત્રી૰ [સં૰] જેથી નઠારું ફળ થાય તેવી જુક્તિ-તજવીજ. ૨ વાંકું-આકું બોલવું તે; ભેદ વચન. ૪ શરીર મનને ચેહેન ન પડવું તે.

અવકાત, સ્ત્રી૰ [આ૰] ઈલાજ; સાધનશક્તિ જોર. (પછી પૈસાની કે શરીર મનની).

અવકાશ, પુ૰ [સં૰] બે જગા અથવા વખતની વચમાનું છેટું; અન્તર; દરમિયાન. ૨ ફુરસદનો વખત; નવરાશ; જોગવાઈ. ૩ વાંચતાં લખતાં અટકવાની જે ટાંપ તે; વિરામચિન્હ.

અવકૃપા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ઓછી જે કૃપા તે; ગેર મેહેરબાની; ઈતરાજી; કરડી નજર.

અવગણના, સ્ત્રી૰ [સં૰] એ કોણ? એમાં શું? એવી રીતનો જે અનાદર તે; ન લેખવવું તે; અપ્રીતિ; કણ્ટાળો. ૨ દોષ બોલવો તે; નિન્દા.

અગતિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] મુઆં પછી નરકમાં અથવા ભૂત વગેરે યોનિમાં જે પડવું થાય તે. ૨ પડતી હાલત. [લું; અપવિત્ર; પાપી.

અવગતિયું, વિ૰ જેની અવગતિ થઈ હોય તે. ૨ મે-

અવગાહવું, ક્રિ૰ અ૰ નાવું; તરવું; ડબકી મારવી.

અવગુણ, પુ૰ [સં૰] નઠારો ગુણ-સ્વભાવ; દોષ. ૨ ગેરફાયદો; નુકશાન; ખોટ; ટોટો.

અવગુણી, વિ૰ નઠારા ગુણનું; અનીતિમાન. ૨ નુકસાન કરનારું; દુઃખદાયક. ૩ ઉપકારના બદલામાં અપકાર કરનારું.

અવઘડ, સ્રી૰ [સં૰ અવ; ઘટ] બનવાને જે મુસીબત પડે તે; મુશ્કેલિયત; અઘરૂં પડવું તે. ૨ હરકત; અડચણ; અટકાવ.

અવઘડ, વિ૰ મુશ્કેલ; અઘરૂં.

અવચિન્હ, ન૰ [સં૰] અપશકુન; અશુભ સૂચક ચિન્હ. ૨ અપલક્ષણ; અટકચાળું. [તેવું.

અવચ્છિન, વિ૰ ધા૰ [સં૰] કાપેલું-જુદું પાડેલું હોય

અવચ્છેદ, પુ૰ [સં૰] કાપવું—જુદું પાડવું તે. ૨ કાપ; કાપો. ૩ ઓળખાઈ આવે તેવો અથવા ખાસ ગુણ. ૪ હદ; સીમા. ૫ જુદું પડેછે એમ દેખડાવનારી નિશાની (શબ્દ વાક્ય સમ્બન્ધી).

અવજ્ઞા, સ્રી૰ [સં૰] હુકમ ન માનવો તે; યોગ્યતા પ્રમાણે માન ન આપવું તે; અપમાન; અનાદર; બે અદબી.

અવટાવું, ક્રિ૰ અ૰ વગર કામે ગુંથાઈ રેવું; ગુંચવાવું. ૨ કાયર થવું; થાકી જવું. ૩ અટાઈ-રોજાઈ જવું.

અવડ, વિ૰ અવાવરૂ; ન વપરાતું.

અવતરણ, ન૰ [સં૰] અવતરવું તે. ૨ ભાષ્ય; ટીકા; સમજણ.

અવતરવું, ક્રિ૰ અ૰ માનાં પેટમાંથી છોકરાંએ બાર આવવું; પ્રસવ થવો; જનમ થવો.

અવતાર, પુ૰ [સં૰ અવ—નીચે; તૃ-ઓળંગવું] માણસ અથવા જનાવરના આકારમાં ઈશ્વરનું જે પ્રગટ થવું તે; જન્મ; દેહધારણ. ૨ એક રૂપ બદલી બીજાં રૂપમાં આવવું તે. ૩ ઉતરવું તે. ૪ અંશી ભક્ત—વિદ્વાન-યોદ્ધો.

અવતારી, વિ૰ [સં૰] અસાધારણ. વિ૰ [સં૰] ઈશ્વરે જે પુરુષ રૂપે અવતાર લીધો હોય તે. ૨ અંશીજન.

અવદશા, સ્રી૰ [સં૰] પડતી હાલત; કમબખ્તી; દુર્દશા.

અવદાહ, પુ૰ [સં૰] વિધિ પ્રમાણે ચિતાસંસ્કાર ન થવો તે; મુઆં પછી ચિતામાં જુડી ક્રિયાએ બળવું અથવા અડધું બળ્યું રેવું તે.

અવદીચ, પુ૰ ગુજરાતી બ્રાહ્મણની એક જાતછે.

અવધ, અવધિ.

અવધાન, ન૰ [સં૰] ધ્યાન; લક્ષ; સાવધાની; ચોકસાઈ. ૨ ઉદ્દેશ; ધારણા; વલણ.

અવધારણ, ન૰ [સં૰] ખચીત અથવા ખરેખરૂં-નક્કી કરવું-ઠેરવવું તે. ૨ અવધાન.

અવધિ, પુ૰ સ્રી૰ [સં૰] છેડો; સમાપ્તિ; હદ; શેવટ; આખર. ૨ મુદત; દરમિયાન. ૩ ધોરણ; મુખ્ય પ્રમાણ. ૪ પ્રારમ્ભ અથવા અન્ત. ૫ પરાકાષ્ઠા; અતિશય; હદથી જ્યાદે. ભાઈ તેંતો અવધિ કરી.

અવધૂત, પુ૰ [સં૰] અબધૂત.

અવધ્ય, વિ૰ [સં૰] વધ કરવાને-ભોગ આપવાને યોગ્ય નહિ તેવું. [નવીન.

અવનવું, વિ૰ વિશેષે કરીને નવું; અજાએબ જેવું;

અવનિ, સ્રી૰ [સં૰] પૃથ્વિ.

અવયવ, પુ૰ [સં૰] એક આખી વસ્તુનો જે અમુક અમુક ભાગ તે; અંગ;—હાથ, પગ વગેરે શરીરના અવયવછે.

અવયવી, વિ૰ [સં૰] જેને અવયવ હોય તે.

અવર, વિ૰ બીજું; અન્ય.

અવર, પુ૰ [અ૰] કલાક; અડી ઘડી. [નકામું.

અવરથા, અ૰ [સં૰ વૃથા] ફોકટ; મિથ્યા; વ્યર્થ;

અવરાઈ, સ્રી૰ અભરાઈ.

અવરાવું, ક્રિ૰ અ૰ ઢંકાવું; રોકાવું 'વિષય વૃત્તિને આંતરે, અવરાયો અનીત' (પ્રીતમદાસ).

અવરોધ, પુ૰ [સં૰] અટકાવ; નડતર; બન્ધ પડવું તે; બાધ. ૨ સૂતક. ૩ જનાનખાનું.

અવરોહી, વિ૰ ઉતરતું. ૨ ગાયનમાં છેક ઉંચા સુરથી માંડીને ઉતરતાં ઉતરતાં છેક નીચાં સુર લગી આવવું તે. (આરોહીનું ઉલટું તે—સા, ની, ધ, પ, મ, ગ, રી, સા).

અવર્ગી, વિ૰ [સં૰] વર્ગી નહિ તે. [નીચું.

અવર્ણ, વિ૰ [સં૰] રંગ વગરનું. ૨ જાત વગરનું;

અવર્ણ, પુ૰ [સં૰] અ તથા આ એ બે સ્વર.

અવર્ણ્ય, વિ૰ [સં૰] જેનું વર્ણન કરવાની અથવા જેને વિષે બોલવાની મતલબ નથી તેવું. ૨ વર્ણન કરવાને અયોગ્ય અથવા અશક્ય.

અવર્ય, વિ૰ [સં૰] શ્રેષ્ઠ નહિ તે; કનિષ્ઠ; નરસું; નીચું; ઉતરતું; હલકું.

અવલ, વિ૰ [સં૰ આ૰] પેલું; મુખ્ય; સહુથી મોટું—ઉંચું. ૨ સહુથી સરસ-સારૂં. ૩ જરૂરનું. [ક્ષણ.

અવલક્ષણ, ન૰ [સં૰] નઠારૂં લક્ષણ;-ચિન્હ; અપલ-

અવલથી, અ૰ પેલથી; શરૂઆતમાં. ૨ અસલ; પેલાં; અગાઉ.

અવલમગ-જલ, સ્રી૰ [આ૰] મુએલાંને દાટવા-બાળવા-તડકે નાખવાની જગો તે; મુડદાંની જે છેલ્લી ક્રિયા કરવી તે.

અવલમ્બ, પુ૰ [સં૰] આશ્રય; આસરો; આધાર.

અવલસાલ, ન° [આ° ફા°] વરસની શરૂઆત અથવા બેસતું વરસ. ૨ જે પેલે વરસથી કોઈપણ ગણતરી કરવી હોય તે.

અવલેપ, પુ° [સં°] ચોપડવું તે; લેપ.

અવલોકન, ન° [સં°] જોવું તે; જોઈ વિચારવું તે.

અવલોકવું, ક્રિ° સ° અવલોકન કરવું; જોવું.

અવશ, વિ° [સં°] જે કોઈને તાબે નથી તે; સ્વતન્ત્ર; આપઅખ્તિયાર.

અવશેષ, વિ° બાકી રૂપલું.

અવશ્ય, વિ° [સં°] વશ ન થાય તેવું. [લબત.

અવશ્ય, અ° [સં°] જરૂર; ખચીત; ખરેખર; અ-

અવશ્યમેવ, અ° જરૂર; ખસૂસ; નક્કી.

અવસર, પુ° [સં°] જોગવાઈ; તક; ટાણું; કામ કરવાનો જે ખરો સમય તે. ૨ રૂડું પગરણ. ૩ મુઆંનો દાડો. અવસરપાણી પણ કેવાયછે.

અવસાન, ન° [સં°] જોગવાઈ; સન્ધિ. ૨ છેડો; અન્ત; સમાપ્તિ. ૩ મોત. ૪ લખાણમાં દમ ખાવાનું જે ઠેકાણું તે; અટકવાની ટાંપ; યતિ; વિરામ. ૫ બન્ધ પડવું તે. ૬ હદ; સીમા. ૭ બારીક વખત. [પુસ્તક.

અવસ્તા, સ્ત્રી° [ઝં°] પારસી લોકોનું મુખ્ય ધરમ

અવસ્થા, સ્ત્રી° [સં°] હાલત; હાલ; દશા; સ્થિતિ. ૨ ઉમ્મર સમ્બન્ધી જે સ્થિતિ તે. ૩ જીવની જે હાલત તે—એ ત્રણ કેવાય છે. જાગ્રદવસ્થા, સ્વપ્નાવસ્થા અને સુષુપ્ત્યવસ્થા.

અવહિત્થ, ન° [સં°] ખોટો દેખાવ; મનમાં કંઈ ને મોડે કંઈ તે. ૨ કાવ્ય શાસ્ત્રમાં ૩૩ વ્યભિચારી ભાવ કેવાય છે તેમાનો એક-મોડાંનો રંગ બદલી અથવા વાણીથી અથવા બીજી કોઈ પણ રીતે મનની વાત છુપાવી રાખવાની જે તજવીજ તે.

અવળચણ્ડું, વિ° કઈયે કંઈ ત્યારે કરે કંઈ તેવું; અવળું-ઊંધું-ઉલટું કરનાર; ગાયને ખવાડી આવ કઈયે ત્યારે ગધેડાને ખવાડી આવે તેવું. (જન)

અવળાઈ, સ્ત્રી° આડાઈ; કઈયે તેથી આડું અથવા અવળું કરવાની જે હઠીલી તબિયેત તે.

અવળું, વિ° ઉલટું; ઉંધું; કપેલી અથવા જોઈ સાંભળેલી જે હાલત તેથી બીજી અથવા તેથી ઉલટી હાલત હોય તેવું. (એનું ઉલટું સવળું).

અવળે, સ્ત્રી° ઘણાં એક વસાણાં એકઠાં કરી તેનો જે ખાંડેલો ભૂકો સુવાવડીને મધમાં ચાટવા આપે-છે તે. એને બતરીસું પણ કેછે.

અવાઈ, સ્ત્રી° ઉડતી ખબર; અફવા; ખુમારો; ગવગવો. ૨ ગપ; જુઠી ખબર.

અવાચક, વિ° [સં°] બોલી શકે નહિ તે; મુગું; જેની જીભ ટુંકી થઈ હોય તે. ૨ બેભાન; મરવા પડેલું.

અવાચ્ય, વિ° [સં°] બોલાય—વર્ણાય નહિ તેવું.

અવાજ, પુ° [ફા° આવાઝ] કાને જે પડે તે; હવાના ઘસારાથી-હિલવાથી સાંભળવાની ઈન્દ્રી ઊપર જે અસર થાય તે; શબ્દ; ધ્વનિ. બોલવાથી, ઘસારાથી, પડવાથી, જોરમાં છુટું થવાથી અવાજ પેદા થાયછે. કોઈ અવાજ સાફ સમ્ભળાઈ સમજાય તેવો અને કોઈ સાફ ન સમ્ભળાઈ ન સમજાય તેવો હોયછે. [પના અવાજા.

અવાજા, પુ° અવાજ થવા તે; બાર. જેમકે, તો-

અવાજી, વિ° અવાજ કરનારું. બે અવાજી ફટાકા.

અવાજો, પુ° અવાજ.

અવાટ, સ્ત્રી° વાટ નહિતે; ઉજડ રસ્તો.

અવારનવાર, અ° એક પછી એક; વારાફરતી.

અવાવરું, વિ° વાપરમાં આવતું ન હોય તેવું. ઘર, કુવો વગેરે. (જગાનેજ લાગેછે).

અવાસ, પુ° [સં° આવાસ] રેવાની જગા; રેઠાણ; મુકામ. [કેવાયછે.

અવાળુ, ન° દાંતના પાળા-પોડિયાં. અવાળુ આવવાં

અવિચળ, વિ° [સં°] જેનો ફેરફાર ન થાય તેવું; ખસીપડે નહિ તેવું; સ્થાયી; સ્થિર.

અવિચાર, પુ° [સં°] ખોટો અથવા ઉદ્ધત જે વિચાર તે. સારું નરસું સમજવાની જે અશક્તિ તે; ભૂલ; અન્યાય; અધર્મ.

અવિચ્છિન્ન, વિ° [સં°] ભાગ-જુદું પાડેલું નહિ તેવું. અ° તોડયા-અટકયા-આચકો ખાધા વગર; સફાઈથી; કંઈપણ ઓછું વધતું નહિ તેમ.

અવિછિન્નધારા, સ્ત્રી° અભિષેકપાત્ર.

અવિદ્યયોની, સ્ત્રી° [સં°] સાસરે આરડો ન થયો હોય તેવી-પુરુષની સોડ દીઠી ન હોય તેવી સ્ત્રી.

અવિદ્યમાન, વિ° [સં°] જીવતું ન હોય તે; મરીગયલું; નાબુદ થયલું.

અવિદ્યા, સ્ત્રી° [સં°] જગત્‌ની જુઠી માયામાં લપટાઈ જે ખોટા તર્ક બાંધવા તે; અજ્ઞાન; માયાનો ભ્રમ.

અવિધાર, અ° નક્કી; ખચીત.

અવિનાશ, પું૦ જેનો કદી નાશ નથી તે.
અવિનાશી, વિ૦ [સં૦] નિત્ય-હમ્મેશછે તેવું; અમર. પરમાત્મા; બ્રહ્મ. [કે તેવું.
અવિભાજ્ય, વિ૦ [સં૦] જેના વિભાગ ન થઈ શ-
અવિવક્ષિત, વિ૦ [સં૦] આમુખ્ય બોલવુંજછે એવો વિચાર ન હોય તેવું; ધારેલું નહિ તે. [કુંવારું.
અવિવાહિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પરણેલું નહિ તેવું;
અવિવેક, પું૦ [સં૦] વિવેક નહિ તે.
અવિવેકી, વિ૦ [સં૦] અવિચારી; અસભ્ય; અમર્યાદ; બેઅદબ.
અવેજ, પું૦ [આ૦ એવ-ઝ] વસ્તુ આપી અથવા લઈ બદલામાં જે વસ્તુ લેવી અથવા આપવી તે; બદલો. ૨ નાણું; ઉત્પન્ન; કિમતીમાલ. ૩ સરવાળે જે નફો તે.
અવેજી, પું૦ [આ૦] એકને બદલે ચોક્કસ મુદતસુધી કામ કરવા રખેલો જે બીજો તે; બદલી.
અવેરવું, ક્રિ૦ સ૦ સાચવી રાખવું; સમ્ભાળીલેવું
અવેવ, પું૦ અવયવ. 'સિદ્ધિબુદ્ધિનાયક, ઉત્તમ સર્વ અવેવ,-(રેવાશંકર)
અવ્યક્ત, વિ૦ [સં૦] ખુલ્લું-ઉઘાડું-દેખાઈતું-સમ્ભળાતું-સમજાતું નહિ તેવું; અજાણ્યું—૧ આત્મા; ઈશ્વર. ૨ માયા. ૩ સઙ્ખ્યા; પદ-(બીજ ગણિતમાં). ૪ ધ્વનિ; અવાજ.
અવ્યય, પું૦ [સં૦] જેને લિઙ્ગ, વચન, અને વિભક્તિ લગાડાતી નથી તેવો શબ્દ.—એની મુખ્ય ચાર જાતી છેઃ શબ્દયોગી, ઉભયાન્વયી, ક્રિયાવિશેષણ અને કેવળપ્રયોગી.
અવ્યય, વિ૦ [સં૦] **અવિનાશી.** [બેતાલી.
અવ્યવસ્થા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગેરબન્દોબસ્ત; ઘાલમેલ;
અવ્યવસ્થિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] અવ્યવસ્થાવાળું.
અવ્યાપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સર્વત્ર લાગુ ન પડે તેવો વ્યાખ્યામાં જે દોષ તે; અપ્રાપ્તિ.
અવ્યયીભાવ, પું૦ વ્યાકરણમાં એક સમાસ. ષષ્ઠી વિભક્તિવાળું નામ અને અવ્યય જરૂર પાસ પાસે આવેછે ત્યારે વિભક્તિનો પ્રત્યય ઉડી જઈને નામ અવ્યય બે જોડાઈ રહેછે. ઘોડાની ઊપર-ઘોડાઊપર.
અવ્હેરાટ, પું૦ બાવરાપણું; ગભરામણ.
અવ્હેરું, વિ૦ બાવરું; ગભરાયલું.
અવ્હે, સ્ત્રી૦ એક તરેહની આતશબાજી.
અશક્ત, વિ૦ [સં૦] શક્તિ વગરનું; નબળું; કમજોર; નરમ. ૨ અસમર્થ; નાલાયક.
અશક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] શક્તિ નહિ તે.
અશક્ય, વિ૦ [સં૦] ન બને-થાય તેવું; અસમ્ભવિત; અસાધ્ય.
અશન, ન૦ [સં૦] ખાવું-જમવું તે. ૨ ભોજન.
અશરણ, વિ૦ [સં૦] જેને કોઈનો આસરો ન હોય તે; નિરાધાર. અશરણશરણ-અશરણને શરણે રાખવું તે. [સુનાંની મોર;૧૫ રૂપિયા.
અશરફી, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] એક તરેહનો સુનાનો સિક્કો;
અશરાફ, વિ૦ [આ૦] ભલું; સાલસ; માયાળુ; પાડમાનનારું; સભ્ય. ૨ પ્રમાણિક; સૂધું; ઈમાનદાર.
અશરાફી, સ્ત્રી૦ [આ૦] ભલમનસાઈ; સાલસાઈ; સભ્યતા. ૨ ઈમાનદારી.
અશાડ, પું૦ **આશાડ.** [સુખ.
અશાતા, સ્ત્રી૦ શાતા-નિવૃત્તિ સુખ નહિ તે; અ-
અશાશ્વત, વિ૦ [સં૦] નિત્ય—હમેશનું નહિ તેવું; ક્ષણભઙ્ગુર. ૨ નક્કી નહિ તે.
અશાસ્ત્ર, વિ૦ [સં૦] શાસ્ત્રવિરુદ્ધ. [કેળવાયલું.
અશિક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] નહિ શિખવેલું; ન
અશુચિ, વિ૦ [સં૦] અપવિત્ર.
અશુદ્ધ, વિ૦ [સં૦] અપવિત્ર; નાપાક. ૨ ખોટું.
અશુભ, ન૦ [સં૦] અકલ્યાણ; માઠું; ભુંડું. ૨ મુએલાં માણસ સમ્બન્ધી જે કંઈ કર્મ તે.
અશેષ, વિ૦ [સં૦] સઘળું; સમ્પૂર્ણ; કંઈજ બાકી નહિ તેવું. ન૦ ન્યાતનું કોઈજ બાકી ન રઈજાય તેવી રીતનો જે ન્યાતવરો તે.
અશોક, પું૦ [સં૦] શોક નહિ તે; સુખ. ૨ આસોપાલવનું ઝાડ. વિ૦ શોક જાય ને આનન્દ થાય તેવું-(વન).
અશૌચ, ન૦ [સં૦] અપવિત્રતા. ૨ સૂતક.
અશ્રદ્ધા, સ્ત્રી૦ [સં૦] શ્રદ્ધા-આસ્થા નહિ તે.
અશ્રુ, ન૦ [સં૦] **આંસુ.**
અશ્રુત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જેણે સાંભળેલું નથી તે. ૨ સમ્ભળાયલું નહિ તેવું. ૩ વેદ ન ભણેલું તે. ૪ વેદમાં કહેલું નહિ તેવું.
અશ્રુધારા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આંસુની ધાર.
અશ્રુપાત, પું૦ આંસુનું જે પડવું-વ્હેવું તે. [નહિ તેવું.
અશ્લાઘ્ય, વિ૦ [સં૦] વખાણ-તારીફ કરવા જોગ
અશ્લેષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ૨૭ માનું નવમું નક્ષત્ર; પાંચ તારાનો સમુદાય.
અશ્વ, પું૦ [સં૦] ઘોડો; હય; તોખાર.
અશ્વગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઘોડાની ચાલ.

અશ્વગન્ધા, સ્ત્રી૦ એક જાતની વનસ્પતિ-ઔષધિ.

અશ્વત્થ, પુ૦ પીપળો.

અશ્વધાટી, સ્ત્રી૦ [સં૦] કવિતાનું એક વૃત્ત.-(તભયજસરન, ગ) એ ગણનું. શરૂ થતા અક્ષરનો અન્ત્યસ્વર અને બીજો અક્ષર, આઠમા નવમા, પન્દરમા સોળમા અક્ષરને ઠેકાણે પ્રાસરૂપે આવેછે —માત્ર એક ચરણમાં નહિ પણ ચારે ચરણમાં. એ વૃત્તમાં શઙ્કરાચાર્ય અને જગન્નાથપંણ્ડિત એ બે જણેજ કવન કર્યુંછે.

અશ્વમન્ત્ર, પુ૦ [સં૦] જે મન્ત્રથી ઘોડા આસમાનમાં ઉડે તે; જે વિદ્યાયે ઘોડો વશ થઈ રે તે.

અશ્વમેધ, પુ૦ [સં૦] ઘોડાનો જગન. [જરૂર.

અશ્વમેવ, અ૦ [સં૦ અવશ્યમેવ] નક્કી; ખસૂસ-

અશ્વવિદ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઘોડાને કેળવવાની અથવા કેળવીને ચલાવવાની વિદ્યા. [ક્ષત્ર. ૨ ઘોડી.

અશ્વિની, સ્ત્રી૦ [સં૦] એ નામનું ૨૭માં પેલું ન-

અશ્વિનીકુમાર, પુ૦ [સં૦] અશ્વિનીના બે જોડે અવતરેલા પુત્ર—જેઓ સ્વર્ગમાં દેવતાનું વૈદું કરેછે તે. ૨ ઘણોજ પ્રવીણ વૈદ અથવા ઘણોજ રૂપાળો પુરુષ. ૩ એક જાતની ઓસડ મેળવણી.

અષ્ટ, વિ૦ [સં૦] આઠ-૮.

અષ્ટક, ન૦ [સં૦] જેમાં આઠ શ્લોક-અધ્યાય ઇ૦ હોય તે. ૨ આઠનો જે સમુદાય તે.

અષ્ટકોણ, વિ૦ [સં૦] આઠ ખુણાવાળું.

અષ્ટગન્ધ, ન૦ [સં૦] આઠ વાનાંની મેળવણીનું સુગન્ધિ વાળું ચુરણ—(કથાકોષ-સઙ્ખ્યાત શબ્દાવળીમાં ગંધ શબ્દ જોવો)

અષ્ટદિક્પાળ, પુ૦ [સં૦] કથાકોષ પૃ૦ ૧૩૩ મું જોવું)

અષ્ટધાતુ, પુ૦ [સં૦] કથાકોષ સઙ્ખ્યાત શબ્દાવળીમાં ધાતુ શબ્દ જોવો.

અષ્ટપદી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જેમાં આઠ પદ—કડીઓ હોય તેવું ગીત. ૨ એ નામનો જયદેવકવિકૃત 'રાધામાધવ વિલાસગીતગ્રન્થ.

અષ્ટપ્રધાન, પુ૦ [સં૦] આઠપ્રધાન. (કથાકોષ-સઙ્ખ્યાત શબ્દાવળીમાં પ્રધાન શબ્દ જોવો.

અષ્ટભાવ, પુ૦ [સં૦] (કથાકોષ—સઙ્ખ્યાત શબ્દાવળીમાં ભાવ શબ્દ જોવો.

અષ્ટમ, વિ૦ [સં૦] આઠમું.

અષ્ટમાસિદ્ધિ, [સં૦ અષ્ટમહાસિદ્ધિ] સિદ્ધિ શબ્દ જોવો. [મો દાડો.

અષ્ટમી, સ્ત્રી૦ [સં૦] આઠેમ; પખવાડીયાંનો આઠ-

અષ્ટાક્ષરી, વિ૦ [સં૦] આઠ છે અક્ષર જેમાં તેવો-મન્ત્ર. જેમકે, શ્રીકૃષ્ણ શરણં મમ.

અષ્ટાઙ્ગપ્રણામ, પુ૦ [સં૦] આઠ અઙ્ગે કરીને નમન કરવું તે; લામ્બાં થઈ પગે પડવું તે; દણ્ડવત.—**છાતી, માથું, નજર, વાણી, મન, પગ, હાથ, ઘૂંટણ** એ આઠ.

અષ્ટાઙ્ગયોગ, પુ૦ [સં૦] જોગી લોક મોટું તપકરવાને યોગ્ય થવાસારૂ કેટલીક સાધના-દેહકષ્ટ કરેછે તે આઠ પ્રકારે છેઃ **યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન** અને **સમાધિ.**

અષ્ટાદશ, વિ૦ [સં૦] અઢાર-૧૮.

અષ્ટાવક્ર, પુ૦ [સં૦] એ નામનો ઋષિ આઠ ઠેકાણેથી વાંકો હતો. ૨ જેને શરીરે ઘણીક ખોડ હોય તે.

અષ્ટાવિધાની, વિ૦ [સં૦ અષ્ટ, અવધાન] એકજ વખતે ઘણે ઠેકાણે લક્ષ રાખીશકે અથવા ઘણાં કામ કરી શકે તે. ૨ મોટો ખટપટી; ચતુર. (અખો આમ ભણેછે-"અષ્ટાવિધાની પિઙ્ગળ કવી, મન્ત્રભેદ ઔષધ અનુભવી") [બબ્યાં કરવું.

અષ્ટાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઇતરાવું; ઓશિયાળાં જેવાં થઈ

અષ્ટોત્તરશત, વિ૦ [સં૦] સો ઉપર આઠ એટલે એકસો આઠ—જપ. [કૃત.

અસંસ્કૃત, વિ૦ [સં૦] સંસ્કાર—શુદ્ધિ વિનાનું. ૨ પ્રા-

અસકયામત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] માલ મિલકત; ઇસ્ટેટ.

અસઙ્ખ્ય, વિ૦ જેની ગણતરી થઈ ન શકે તેવું; અનન્ત; ઘણુંજ; બે સુમાર; અતિશય.

અસઙ્ખ્યાત, વિ૦ [સં૦] જેની સઙ્ખ્યા—ગણતી કાડી શકાયલી નથી તેવું.

અસઙ્ગત, વિ૦ [સં૦] અઘટિત; અનુચિત; અયોગ્ય.

અસત્, વિ૦ [સં૦] જુઠું; ખોટું. ૨ અધર્મી; અન્યાયી.

અસતર, અસ્તર.

અસતરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્ત્રી.

અસતરી, સ્ત્રી૦ ઇસ્ત્રી.

અસતરો, અસ્ત્રો.

અસત્ય, ન૦ [સં૦] જુઠાણું; ખોટું. [ષ્ણા.

અસન્તોષ, પુ૦ [સં૦] સન્તોષ નહિ તે; લોભ; તૃ-

અસબાબ, પુ૦ [આ૦] સામાન; જઙ્ગમ મિલકત. ૨ સાહિત્ય; સામગ્રી (યુદ્ધ સમ્બન્ધી).

અસભ્ય, વિ૦ [સં૦] સભા શોભતું નહિ તે; લોકડું; ઉદ્ધત; ફાટેલ; અપાત્ર.

અસમર્થ, વિ૦ [સં૦] સમર્થ નહિ તે.

અસમાન, વિ૦ [સં૦] સરખું નહિ તેવું; ઓછું વધ-

તું; નાનું મોટું. ૨ અપૂર્વ; અલૌકિક.
અસમાન, ન૦ [પ્રા૦ આસમાન] **આકાશ.**
અસમાની, વિ૦ **આસમાની.**
અસંમ્ભવ, પુ૦ [સં૦] ન બનવું તે; થવાનો જે જોગ નહિ તે. ૨ મળતાં ન આવવું તે; વિરોધ.
અસમ્ભવિત, વિ૦ [સં૦ અસમ્ભવી] ન બને-ઘડે-થાય તેવું; અશક્ય.
અસમ્ભાવના, સ્ત્રી૦ [સં૦] મળતું-બેસતું ન આવવું તે; અઘટિતપણું. ૨ અશક્યતા; ન બનવું તે. (અખાએ વાપર્યો છે).
અસમઞ-જસ, ન૦ [સં૦] મળતું ન હોવું તે; અઘટિતપણું; સરખું ન હોવું તે. વિ૦ સમજમાં ન આવે તેવું. ૨ વગર વિચારનું. ૩ સરખું નહિ તે. (એ શબ્દ અખાએ વાપર્યોછે).
અસમ્ભાવિત, વિ૦ [સં૦] મળતું ન આવે તેવું; અઘટિત, ૨ આબરૂ વનાનું; નીચ; હલકું.
અસમ્ભાવ્ય, વિ૦ [સં૦] ન બને તેવું; અશક્ય.
અસર, સ્ત્રી૦ [આ૦] નિશાંની; પાસ. ૨ મનમાં વાત ઉતરવી તે. ૩ ફળ; હાંસલ; પરિણામ; કાર્ય.
અસલ, વિ૦ [આ૦] પેલું; મૂળનુ; પ્રથમનું; અવ્વલ. ૨ જુનું. ૩ ખરૂં; સાચું. ૪ ઊંચ કુળનું; ખુનિયાત.
અસલ, અ૦ અગાઉના વખતમાં; પ્રાચીન કાળમાં.
અસલી, વિ૦ [આ૦] જુનું; અગાઉના વખતનું.
અસવાર, સ્વાર; અસ્વાર.
અસવારી, સ્વારી; અસ્વારી.
અસહ્ય, વિ૦ [સં૦] ન સહન થાય તેવું. [(સ્ત્રી).
અસાધવી, વિ૦ સતી-પતિવ્રતા નહિ તે; પરેસાન-
અસાધારણ, વિ૦ [સં૦] સાધારણ નહિ તે; વિશેષ. ૨ અપૂર્વ; અલૌકિક.
અસાધુ, વિ૦ [સં૦] સાધુ નહિ તે; અધર્મી; પાપી.
અસાધ્ય, વિ૦ [સં૦] મેળવાઈ-વશ કરી શકાય નહિ તેવું; દુષ્પ્રાપ્ય. ૨ ઉપાય-ગુણ થઈ ન શકે તું.
અસામણ, **ઓસામણ.**
અસામાન્ય, વિ૦ [સં૦] **અસાધારણ.**
અસામી, **આસામી.**
અસાર, પુ૦ [સં૦] સાર નહિ તે. રસ-માલ-ગુણ-મતલબ-સત્ય નહિ તે. વિ૦ ખોટું; માઠું.
અસાવધ, વિ૦ [સં૦] સાવધ નહિ તે.
અસાવરી, સ્ત્રી૦ એક રાગણી,—શ્રીરાગને કલ્પેલી સ્ત્રિયો મધ્યેની એક.—એ સવારના દશ વાગતે ગાવામાં આવેછે.
અસાવવું, **ઓસાવવું.**
અસાહ્ય, વિ૦ [સં૦ અસહાય] સહાય-મદદ-આસરા વગરનું; એકલું. [ઔષધિ.
અસાળિયો, પુ૦ ગાંધીને ઘેર મળતી એક જાતની
અસિ, પુ૦ [સં૦] ખડ્ગ; તરવાર.
અસિદ્ધ, વિ૦ [સં૦] સિદ્ધ નહિ તે-તેવું.
અસિલતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] તરવાર. ૨ તરવાર ઉગામી આમ તેમ ફેરવવી તે.
અસીકરમ, ન૦ [સં૦ અસિ, કર્મ] ખુન કરવાં તે; કોઈના પ્રાણ લેવા એ જે ઘાતકી કર્મ તે.
અસીલ, વિ૦ [આ૦] ઊંચા કુળનું; ખાનદાનનું; કુલીન. ૨ ભલું; સાલસ. ૩ જેની વતીનો વકીલ તે; ધણી; કૂળ.
અસીસું, ન૦ સુતી વખત માથાં તળે મુકવાનું જે રૂથી ભરેલું ગાદલું તે; માથું મુકવાનો તકિયો.
અસું, વિ૦ એવું. (એ શબ્દ અખાયે બહુ વાપર્યોછે)
અસુખ, ન૦ [સં૦] સુખ-ચેન નહિ તે; દુઃખ.
અસુર, પુ૦ [સં૦] દૈત; દાનવ; રાક્ષસ; દુર્ગુણી પાપી જીવ.
અસુર, ન૦ મોડું; વાર; વિલમ્બ.
અસુરી, વિ૦ **આસુરી.**
અસુરૂં, વિ૦ મોડું; ઘણી વાર લગાડી હોય તેવું.
અસૂયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અદેખાઈ; ઇર્ષા. ૨ બદગોઈ; નિન્દા; ચાડી.
અસેમસે, અ૦ બાનાં કાડી કાડીને; જુક્તિયો કરી કરીને; તજવીજથી; કળાથી.
અસો, થાઓ; હો; થવા-હોવાદો.
અસ્ત, પુ૦ [સં૦] સૂર્ય ચન્દ્ર તારા વગેરેનું આકાશમાં ન દેખાવું તે; આથમવું તે. ૨ નાશ; ઢંકાઈ જવું તે. ઉદયનું ઉલટું તે અસ્ત. [થમેલું.
અસ્તઙ્ગત-દ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] અસ્ત પામેલું; આ-
અસ્તમાન, વિ૦ [સં૦] **અસ્તઙ્ગત.**
અસ્તર, ન૦ [ફા૦] અન્દરની બાજુ જેથી ઢાંકવી અથવા જેથી જાડી કરવી અથવા જેથી રઙ્ગવી તે. (કપડું, રઙ્ગ વગેરે). ડગલા ટોપીનું અસ્તર; પક્ષીના માળાનું અસ્તર વગેરે.
અસ્તાઈ, સ્ત્રી૦ હર કોઈ ગીતનો જે પેલો મુખ્ય ભાગ તે; ટેકથી ઓળખાતો જે ભાગ તે.
અસ્તાચલ, પુ૦ જે પર્વતની પેલીપાસ જવાથી સૂર્યા-

દિ અસ્તમાન થાય છે એમ કેવાય છે તે.-પશ્ચિમદિશા.

અસ્તાવ્યસ્તા, વિ૦ [સં૦ અવ્યવસ્થિત] વેરણ એરણ થઈ ગયલું; ગેર બન્દોબસ્તથી જેમતેમ પડેલા પથારો હોય તેવું.

અસ્તિ, ક્રિ૦ [સં૦] છે (તે). [તી; હોવાપણું.

અસ્તિત્વ, ન૦ [સં૦] છે એવી જે હાલત તે; હૈયા-

અસ્તુ, [સં૦] થાઓ; હો; બનો; આશીર્વાદની સૂચના કરનારો શબ્દ; આમીન.

અસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] મન્ત્રના યોગે કરીને છુટતું જે બાણ તે. સર્પાસ્ત્ર એટલે સર્પનો મન્ત્ર ભણી ધનુષમાંથી બાણ છોડેલું તે-જેથી શત્રુને સર્પની પીડા થાય.

અસ્ત્રી, સ્ત્રી.

અસ્ત્રી, ઈસ્ત્રી. [ઓજાર.

અસ્ત્રો, પુ૦ માથાના વાળ મુંડવાનું હજામનું લોડાંનું

અસ્થાયી, વિ૦ [સં૦] હમેશનું નહિં તેવું; અનિત્ય; ક્ષણભઙ્ગુર.

અસ્થિ, ન૦ [સં૦] હાડકું; હાડ. [માળો.

અસ્થિપઞ્જર, ન૦ [સં૦] હાડકાંનું પાંજરૂં; હાડકાંનો

અસ્થિર, વિ૦ [સં૦] સ્થિર નહિ તે.

અસ્થિસઞ્ચય, પુ૦ [સં૦] મડદું બળીરહ્યા પછી માથાની ઓપરીનાં હાડકાં વીણીને તેને જુદે ઠેકાણે દાટવાની જે ક્રિયા તે. [કર્યું ન હોય તે.

અસ્નાત, વિ૦ [સં૦] નાયા વગરનું; જેણે સ્નાન

અસ્વસ્થ, વિ૦ [સં૦] સ્વસ્થ નહિ તે.

અસ્વાર, પુ૦ [પ્રા૦ સ્વાર] ઘોડા હાથી અથવા ઊંટ ઉપર બેઠેલો પુરુષ. ૨ લશ્કરી ઘોડેસ્વાર. વિ૦ ઘા૦ ઉપર બેઠેલો.

અસ્વારી, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦ સ્વારી] ઘોડા ઉપર બેસી ફરવું તે. ૨ ઘોડા હાથી ઊંટ વાજાં તાસાં માણસો વગેરેને સાથે રાખી મોટી ધામધુમે કોઈ રાજાએ અથવા કામદારે કામસર અથવા અમસ્તાં ફરવા નિકળવું તે.

અહઙ્કાર, પુ૦ [સં૦] હુંપણું-પદ; ઈશ્વર થકી હું જુદો છઉં ને હુંજ સઘળું કરૂંછઉં એવી જે સમજણ તે. ૨ અભિમાન; ગર્વ.

અહઙ્કારી, વિ૦ મગરૂબ; ગર્વિષ્ટ; હુંજ મોટો-મારૂંજ ખરૂં એમ અભીમાન રાખનાર.

અહન્તા, સ્ત્રી૦ [સં૦] હૂંપણું-પદ; અભિમાન; આત્મસ્તુતિ. [વચન).

અહમ્, સ૦ [સં૦] હું-(પ્રથમ પુરુષ પ્રથમાનું એક-

અહમેવ, પુ૦ અહઙ્કાર; અભિમાન; હુંપદું.

અહમ્ભાવ, પુ૦ [સં૦] હુંપણું.

અહર્નિશ, અ૦ [સં૦] દાડોરાત; હમ્મેશ; નિત્ય.

અહહ, અ૦ આશ્ચર્ય-શ્રમ સૂચક શબ્દ.

અહિંયાં, અ૦ અહિં.

અહિંસા, સ્ત્રી૦ [સં૦] હિંસા ન કરવી તે.

અહિ, પુ૦ [સં૦] સાપ.

અહીં, અ૦ આ ઠેકાણે-જગાએ; આતરફ.

અહીંતહીં, અ૦ આ ઠેકાણે ને પેલે ઠેકાણે; ગમે ત્યાં.

અહીંથી, અ૦ આ ઠેકાણેથી. [ઓ.

અહો, અ૦ કોઈને માનથકી બોલાવવાનો શબ્દ;

અહોનિશ, અ૦ અહર્નિશ.

અહોરાત્ર, અ૦ [સં૦] આખો દાડો ને આખી રાત. ૨ નિત્ય; હમ્મેશ. [દોલત; સમૃદ્ધિ.

અળખત, સ્ત્રી૦ ધાન્ય, ધન, પશુ, પુત્રની જે છત તે;

અળખામણું, વિ૦ અણગમતું; નાપસન્દ; જેનાપરથી પ્રીતિ ઉઠીગઈ હોય તે.

અળગું, ન૦ અટકાવ; ઋતુ; હાથ નાપાક થવા તે.

અળગું, અ૦ દૂર; છેટે; આઘે. [જે ફળું હોય તે.

અળતી, સ્ત્રી૦ પરાણાને બીજે છેડે તવેથાના જેવું.

અળતો, પુ૦ [સં૦ અલક્તક] ઉકાળેલી લાખ લાલ સાણીને ઠેકાણે કામમાં આવેછે તે; લાખનો રંગ.

અળદાવું, ક્રિ૦ અ૦ શક્તિ ઉપરાંત કામ કરતાં થાકેલી હાલતમાં હોવું; પિલાવું.

અળવ-વિતું, વિ૦ અટક્યાળું.

અળવી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું કન્દ મૂળ; અળુનાં પાતરાંનો કન્દ.

અળસિયું, ન૦ વરસાદના દાડામાં લામ્બાં ને પાતળાં નાનાસાપના જેવા જન્તુ થાયછે તે.

અળસી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ અને તેનાં બિયાં.

અળાઈ, સ્ત્રી૦ ગરમીને લીધે શરીર ઉપર જે ઝીણી ઝીણી ફોલ્લીયો થાય તે.

અળાયો, પુ૦ અલ્લાયો.

અળુ, પુ૦ એક જાતનો છોડ અથવા તેના પાતરાં.

અળુખડાં, ન૦ અળુની જે નાની નાની ગાંઠ તે. ૨ અળોકડાં.

અળોકડાં, ન૦ એક જાતનો કન્દ; પટેટો; બટાટો; અરબ્બી.

આ.

આ, પુ૦ [સં૦] બીજો મૂળાક્ષર; પેહેલો દીર્ઘસ્વર. (અ ટુંકો ને આ લામ્બો).

આ, અ૦ [સં૦] ઓછું. ૨ વિસ્તાર. ૩ હદ; સીમાં.

આઉં, અ૦ બસ; થયું. ૨ વારૂ; હો.

આઉંસ, પુ૦ [અ૦] તોળવાનું અઙ્ગ્રેજી એક માપ. એક પૌણ્ડ-રતલનો સોળમો ભાગ (ગાંધીને ત્યાં) અથવા એક પૌણ્ડનો બારમો ભાગ (વૈદ;સોની, ઝવેરીને ત્યાં.)

આંક, પુ૦ [સં૦ અઙ્ક] સઙ્ખ્યાની નિશાની; આંકડો-૧, ૨, ૩, ૧૦, વગેરે. ૨ સઙ્ખ્યાના ગુણાકારના વર્ગ; જેમકે વીસ આંક. ૩ ભાવ; મૂલ-સઙ્ખ્યા રૂપે. જેમકે સાંકળાંના સોનાંનો ૧૭ નો આંક પડેછે. આંકપાડવો-મૂલ નક્કી કરવું, કિમ્મત કેહેવી. ૪ નિશાની; ચિન્હ. ૫ સુમાર; અડસટ્ટો; એસ્ટિમેટ. ૬ [સં૦ અક્ષ] ગાડીની નીચે જે લામ્બાં લાકડાંને બેહુ છેડે પૈડાં ભેરવેલાં હોય છે તે; ધરી; આંસ. સ્ત્રી૦ આંકચાળણી-આંકે ચાળેલો લોટ.

આંકચાળણી, સ્ત્રી૦ ચાળવાસારૂ જે થાળીમાં ઝીણાં કાંણાં હોય તે.

આંકડા, પુ૦ એક દશ સો હજાર વગેરે સઙ્ખ્યાને માંડવાની રીત; પરિમાણ. તે આંકડા શિખેછે.

આંકડી, સ્ત્રી૦ એકાદિ ધાતુનો વાળેલો જે છેડો-કકડો તે. ૨ પેટમાં આમળાવી ઉછાળા મરાવે તેવી રીતનું જે દુઃખ તે; ચૂંક; સૂળ. ૩ આચકા આવી અવાચક ને સુડ થઈજવાય તે રોગ.

આંકડો, પુ૦ સઙ્ખ્યાની નિશાની—૧, ૨, ૩, વગેરે. ૨ ગણતરી; મૂલ-સઙ્ખ્યા રૂપે. ૩ લેણ દેણ સમ્બન્ધી ગણેલો હિસાબ. આંકડો કરવો કેહેવાયછે. ૪ છેડેથી વળેલું એવું જે કંઈ તે. ભીંત પાડવાનો-વીછુનો-ફુલચોકડાંનો મૂછનો આંકડો.

આંકણી, સ્ત્રી૦ લાકડાં અથવા ધાતુની જે ચપટી અથવા ગોળ લાકડીએ લીટી દોરવામાં અથવા નિશાની કરવામાં આવેછે તે; રૂલર. ૨ આંકવાની જે રીત તે. ૩ આખ્યાનનું કડવું (ગોરજીની કવિતામાં).

આંકણું, ન૦ કોરવાનું ઓજાર.

આંકવું, ક્રિ૦ સ૦ મૂલ ઠેરવવું; કિમ્મત કરવી. ૨ લીટી દોરવી-પાડવી. ૩ નિશાની કરવી. આંકેલો ગોધો એટલે કોઈ ખાંસી ન કરે માટે ડામીને નિશાની કરીને મહાજનનો કરેલો.

આંકો, પુ૦ લીટો; નિશાની. આંકો કરવો-પાડવો. સેવૈના પાટિયાં ઊપર જે લીટા રૂપ કોરેલું હોય તે.

આંકોસિયાં, ન૦ પાંસળાં. પાણી કાડતાં આંકોસિયાં ઉંચાં આવ્યાં.

આંખ, સ્ત્રી૦ [સં૦ અક્ષિ] શરીરની જે ઈન્દ્રીયે કંઈ પણ વસ્તુજોવાય છે તે. નાકની આજુબાજુએ ઉપરથી બે આંખ હોય છે. આંખથી રૂપ રઙ્ગ આકાર ઓળખાય છે; નેત્ર; નયન. નેન; ચક્ષુ; ચશ્મ. ૨ જોવાની શક્તિ; નજર. **આંખઆવવી**—ગરમી વગેરેથી આંખ લાલ થઈ સુઝી આવવી; **આંખ ચડી આવવી-દુખવા આવવી. આંખ કાડવી**-ધમકાવવું; બિવડાવવું; ડોળા કાડવા. **આંખતરવી**-આંખ પાણીભરી થવી ને ચકચકવી (તાવ આવતાં પેહેલાં અથવા નિશાથી). **આંખફૂરકવી**-આંખનાં પોપચાંએ રૂઈ રૂઈને ઝડપથી ધ્રુજવું. (ડાબી ફરકે તે સ્ત્રીને અને જમણી ફરકે તે પુરુષને સારી એમ કેહેવાયછે). **આંખ ફરવી**-ક્રોધથી. **આંખ મારવી**-ઈશારત કરવી. **આંખમાં-આંખે આવવું** એટલે કંઈક અદેખાઈની સાથે બીજાનું કંઈ લેવાની દાનત થવી. **આંખ ચોરાવવી**-છેતરવું.

આંખચાંદલો, પુ૦ રૂડે અવસરે સ્ત્રિયોને કપાળે ને ગાલે ઝાડ પશુ પક્ષિ વગેરેનાં જે ચિત્રો (ગુંદર ને બાળેલાં સોપારીથી) કાડી તે ઉપર ટપકી કટોરી ચોડવામાં આવેછે તે. આંખચાંદલો કરવો—કરાવવો.

આંખડલી-ડી, આંખ.

આંખનીઆડ, સ્ત્રી૦ ગિલ્લી દણ્ડાની રતમાંનો એક દાવ. આંખ ઊપર ગિલ્લી મુકી દણ્ડો મારી ઉરાડવી તે.

આંખમીચામણાં, ન૦ આંખ મીચવી તે. ૨ ઈશારત; સાન; સમસ્યા.

આંખલડી, આંખ. (કવિતામાં).

આંગ, ન૦ શરીર; દેહ; બદન. આંગપર આપવું—સાનમાં કંઈ રાખ્યા વગર રોકકડ નાણું આપવું—આંગપર આવવું-શરીર ઉપર ધસારો-હુમલો કરવો.

આંગડ, સ્ત્રી૦ ડાગીના નગદી રૂપીયા વગેરે જે કંઈ કિમતી વસ્તુ વિસ્વાસુ નોકરને આંગે બન્ધાવી બીજે ઠેકાણે મોકલી હોય તે.

આંગડિયો, પુ૦ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે આંગડ લઈ જનારો હથિયારવાળો પુરુષ-ગુજરાતમાં ક-

ણબી, ભીલ, રજપુત વગેરે એ કામ કરેછે.

આંગણ-ણું, ન૦ ઘરનાં બારણાં આગળની ખુલ્લી જે જગા તે.

આંગળ, ન૦ આંગળી. ૨ લમ્બાઈનું એક માપ-મુઠ્ઠીનો ચોથો ભાગ. ૩ વેપારી લોકમાં, ૧૦ ની સંગ્ના.

આંગળતોડો, પુ૦ પાણીમાં રેનારો એક જાતનો જીવડો.

આંગળિયું, ન૦ નાતરાંની બૈરી પોતાના આગલા ધણીથી થએલાં જે છોકરાંને નવે ઘેર આંગળિયે વળગાડીને લેતી આવેલી હોય તે છોકરૂં.

આંગળી, સ્ત્રી૦ [સં૦ અઙ્ગુલી] હાથના પગ-જાનાં હથેલી સિવાએના જે પાંચ છુટા અવયવો તેમાંનો જે અક્કેકો તે. ૨ અઙ્ગુઠા સિવાએના જે ચાર તેમાંનો અક્કેક. ગુજરાતીમાં એ ચાર આંગળી મધ્યે છેલ્લી જે નાની તેને ટચી-ટચલી આંગળી અને સહુથી મોટીને વચલી આંગળી કરીને કેછે. બીજી એનાં નામ નથી. આંગળીનાં નામ સંસ્કૃતમાં આ પ્રમાણે છેઃ અઙ્ગુષ્ટ, તર્જની, મધ્યમા, અનામિકા અને કનિષ્ઠિકા. આંગળી કરવી-ચીંધું કર્મ કરનાર તે આ છે એમ કોઈને દેખાડવું. ૨ ચાળા પાડવા. ૩ ગાંડઆંગળી કરવી (ગાંડ શબ્દ જોવો). તેની સામાં આંગળી થાયછે-તેની ફજેતી થાયછે.

આંગળું, ન૦ આંગળી.

આંગી, સ્ત્રી૦ જાડા કાગળ ઉપર રંગે રંગનાં ધાતુપાનાં લગાડીને બનાવેલો જે ઘાટ માતાના થાનક-ગોખ-ગોખલામાં ચોડેલો હોય તે. તેણે આંગી ચડાવી એમ કેવાયછે. ૨ કોરી ચોખાનીનું માત્ર દોરાભરી સીવી લીધેલું (ઓટયા વગરનું) જામાનાં પાણિયા જેટલું જે વસ્ત્ર પરણનાર પુરુષ મોસાળથી આવેલું પેરેછે તે. આંગી મોકલવી-પેરવી-પેરાવવી.

આંચ, સ્ત્રી૦ કંઈક દઝાય તેવી અગ્નિ-દીવાની જે ગરમી લાગવી તે. (ઊની આંચ પણ કેવાયછે). ૨ જોખમ; નુકસાન; ભય; અપજસ; ડાઘ; ગોદો. 'સાચને આંચ નથી' એમ કેવત ચાલેછે.

આંચણ-ળ, ન૦ પશુ જાતીમાં માદા પોતાના જે અવયવ વડે પોતાનાં બચ્ચાંને ધવડાવેછે તે. કેટલાંકને ચાર જ ને કેટલાંકને વધારે આંચણ હોયછે. ૨ આંચણનો સમુદાય તે. ૩ અસભ્ય જનવર્ગમાં સ્ત્રીનાં સ્તન પણ વેળાએ આંચણ કેવાયછે.

આંચણી-ળી, સ્ત્રી૦ અસ્તાઈ; મોરો; ટેક. ૨ વાત કરતાં વચમાં વચમાં એકાદ નિરર્થક શબ્દને વારે વારે બોલવાની જે ટેવ પડી ગઈ હોય તે. ભાઈએ કહું, સમજ્યાકે, સાહેબલી મધે ઈ૦.

આંછ, સ્ત્રી૦ ઝાંખ; છારી.

આંજણ, ન૦ [સં૦ અઞ્જન] આંખમાં ઘાલવું તે; આંખે ચોપડવું તે. ૨ કાજળ; સુરમો; ઓસડ. ૩ છેતરવું તે.

આંજણી, સ્ત્રી૦ અપચાને લીધે આંખની કોરણ ઉપર જે રાતી ફોલ્લી થઈ આવે તે.

આંજવું, ક્રિ૦ સ૦ આંખે કાજળ, સુરમો, ઓસડ વગેરે લગાડવું. ૨ છેતરવું; ઠગવું; ફસાવવું; ભોળવીનાખવું. ૩ શરમીન્દુ પાડવું; ઝાંખું કરવું; ઢાંકી નાખવું; પાણી ભરાવવું.

આંજિયું, ન૦ જુવારનાં કણસામાં એક જાતનો રોગ થવાથી જુવારના દાણા બન્ધાવાને બદલે તે ઓરાંમાં કાજળી વળીજાયછે તે; અગીંરો. ૨ ખરાબ થઈ જવું તે; નુકસાની.

આંટ, સ્ત્રી૦ ગાંઠ; આંટી. ૨ અથોટી; અટકળ. ૩ કીનો; અડ; વેર. ૪ ટેક; વટ; સાખ; ધીર; સાહુકારી; આબરુ.

આંટણ, ન૦ સકત દબાણથી ચામડીનું જે ચમ્પાઈ જવું અથવા ચમ્પાઈ નિકળી જઈ કઠણ થવું તે. આંટણ પડવાં કેવાયછે.

આંટી, સ્ત્રી૦ એક વસ્તુમાં બીજીનું જે ભેરવાઈ રેવું તે-પગની-જનોઈની આંટી. ૨ જે ઉપર રેંટીઆપરનું સુતર ઉતારી લેછે તે; ફાળકો. ૩ એ ફાળકાપર જે સુતર તે. ૪ ગાંઠ. ૫ વેર; કીનો; મનમાં ગાંઠ વાળવી તે. ૬ ફાંસો; પેચ.

આંટો, પુ૦ જ્યાંથી શરુ ત્યાં પાછું આવી રે એવું ગોળ ચક્કર જેટલું જે તે—પાઘડીનો આંટો. ૨ ફરીઆવવું તે; ફેરો. આંટો મારિઆવવો-ખાધો એમ કેવાયછે.

આંડ-ંવો-ડુઓ, પુ૦ [સં૦ અણ્ડ] વૃષણ; ખાયો; ખુસિયો; ગોળી; બારદાન.

આંતડી, સ્ત્રી૦ આંતરડી.

આંતડી-રડી, સ્ત્રી૦ દીલ; હૈયું; કાળજું. ગરીબની આંતરડી કકલાવીશ નહિ. આંતરડી બળેછે.

આંતડ઼ું-રડું, ન૦ [અન્ત્ર] પેટના ડાબા છેડાથી તે ગાંડની કુલ્લી લગીની જે નળીમાં નરક રેછે અને જેમાંથી તે નીચે ઉતરેછે તે.

આંતરવું, ક્રિ૦ સં૦ પડદો ભરવો; અન્તર કરવો;

બેની વચમાં કંઈ નાખીને તે બેને જુદાં પાડવાં. ૨ ઘેરી લેવું.

આંતરસીવો, પુ૰ બરોબર બેસતું કરવાસારૂ અન્દરથી જેટલું સીવી લીધેલું તે.—ડગલીની બાંય, ટોપી, કાંચળી વગેરેને આંતરસીવો દેવાયછે. આંતરસીવા શેલથી કાડી પણ નખાયછે.

આંતરી, સ્ત્રી૰ ધોતિયું, પીછોડી-ખેસ વગેરેના છેડાઉપર અન્દરથી રેસાઓ કાડી તેને વણીને બનાવેલી જે ઝૂલ તે.

આંતરે, અ૰ વચમાં કંઈ રાખીને; અન્તરે. એકેક દાડાને આંતરે એટલે વચમાં એક દાડો મુકી દઈને. એકાંતરિયો તાવ વગેરે.

આંતરો, પુ૰ અન્તર; છેટું; જુદાઈ. ૨ વચમાં ભરી લીધેલો જે પડદો તે. આંતરો ભરવો-કરવો. ૩ જુદું પાડવાસારૂ કરેલી જે નિશાની તે. આંતરો કરવો.

આંધળું, વિ૰ અન્ધ. આંધળાને પાથરતે વાણુંવાય. આંધળીસાથે છિનાળું ને ઘર લગી વળાવું. આંધળી ભેંસે મોઢવું દીઠું. આંધળા ચોરે ચાંદરણું દીઠું. આંધળામાં કાણો રાજિયો. આંધળો દળે કે ગાય. આંધળાના હાથમાં આરસી. આંધળાની ગાયને અલ્લાનાં રખોપાં. આંધળાં લુલાં સમ્પે નીભે.

આંધી, સ્ત્રી૰ વણ્ટોળિયો; વાવાઝરડું. “ત્રાહ ત્રાહ થયું બ્રિજપુરમાંહે, આંધિ ધુળકોટ ચારે પાસ” (પ્રેમાનન્દ). વિ૰ જબરું; લઠ્ઠ (ખાવે-કામ કરવે). “પત્તલકો આંધી, ઓર ભેટકો સીતલ.”

આંપ્ર, સ્ત્રી૰ છાતી રુંધાય ને દમ ભરાઈ જાય તે રોગ. ૨ ઊપરા ઊપરી દમ ચાલવો તે; શ્વાસોશ્વાસ (મરતી વેળા).

આંફલુંફાંફલું, વિ૰ બાવરૂ; ગભરાયલું; બેબાકળું.

આંફીજવું, ક્રિ૰ અ૰ મોટી મેનતે શ્વાસ લેવો. ૨ થાકી જવું. ૩ હારી જવું.

આંફીજવું, ક્રિ૰ અ૰ મેનતથી શ્વાસ ભરાઈ આવવો.

આંબટ, વિ૰ ખાટું (સવાદમાં).

આંબફળ, ન૰ કેરી.

આંબવું, ક્રિ૰ સ૰ પોંચવું; અડકવું.

આંબા, પુ૰ કેરીયો.

આંબાગાળો, પુ૰ ખસુસે કેરી અને કેરીનો રસ ખાવાસારૂ સગાંવાલાંએ એકઠાં મળી સુન્દર ભોજન કરવું તે.

આંબામોર, પુ૰ ખાવાના ચોખાની એક જાત છે. એ સારો પિમળે છે.

આંબાવાડિયું, ન૰ આંબાના ઝાડોવાળું જે નાનું ખેતર તે.

આંબાવાડી, સ્ત્રી૰ જે ખેતર-વાડીમાં પુષ્કળ આંબા હોય તે; અમરાઈ.

આંબાશાખ, સ્ત્રી૰ ડાળ ઉપરજ ગળવા આવેલી કેરી; સાખિયાં.

આંબાહળદ-ર, સ્ત્રી૰ એક વનસ્પતિ-ઓસડ દાખલ, અથાણા દાખલ અને કુડીમાં મસાલા દાખલ કામમાં આવેછે.

આંબેલ, ન૰ શ્રાવક લોકોમાં એક વરત છે. એક ટંકું લુખું ખાવું અને ઊનું પાણી પીવું (આંબલ). ૨ આમળ.

આંબો, પુ૰ [સં૰ આમ્ર] એક ઝાડ.—એ ઊનાળામાં અને ચોમાસાંની શરૂઆતમાં ફળેછે. એનાં ફળ કેરીને નામે ઓળખાયછે.

આંબોઈ, આંભોઈ.

આંબોળિયાં-લિયાં, કાચી કેરીના કકડા કરી સુકવી રાખેલા તે-એ દાળ શાકમાં આમલીને ઠેકાણે વપરાયછે.

આંભોઈ, સ્ત્રી૰ ડુંટીની અન્દરથી રૂપલી સઘળી રગોનાં બન્ધારણરૂપ જે લોહી ભરી ગાંઠ તે; પેચોટી. આંભોઈ ખસવી-મરવી કેવાયછે.

આંભોઈખસવી, ક્રિ૰ અ૰ ડુંટીની નીચે દુઃખ થવું.

આંમલી, સ્ત્રી૰ એક ઝાડ અને એના ફળ. એ ફળ, શાક દાળ વગેરેમાં નાખવામાં આવેછે.

આંમળી, સ્ત્રી૰ એક જાતનું ઝાડ.

આંમળું, ન૰ આંમળી નામના ઝાડનું બોરના આકારનું જે પીળું ખાટું ફળ તે.

આંસ, ન૰ જે લાંબાં લાકડાંને છેડે પૈડાં ભેરવેલાં હોયછે તે; આંક; ધરી.

આંસુ, ન૰ [સં૰ અશ્રુ] આંખમાંથી જે ખારૂં ઊનું પાણી નિકળે તે.

આંસુડાં, ન૰ આંસુ.

આંસુઢાળ, વિ૰ જે ઘોડું ઉભું રહ્યા પછી આંખ મીચે અને તેની અન્દરથી પાણી ઝરે તે.

આ, સ૰ પાસેની વસ્તુ દેખડાવનારો જે શબ્દ તે. (જગા-વખત સમ્બન્ધી).

આઃહા, અ૰ આશ્ચર્ય સૂચક શબ્દ.

આઈ, સ્ત્રી૰ મા; જણુતી; જીજી; માવડી. “આઈ વાલી કે ખાઈ” એ કેવત છે.

આઈતું, વિ૰ તૈયાર; તૈયાર થયલું. ૨ મફત. ૩ મેનત વગર.

આઇન, પુ૰ [ફા૰] કાયદો; ધારો—(આઈન અકબરી). ૨ રિવાજ; રસમ.

આઈસ, ન૦ [અં૦] અતીસે ટાઢ પડવાથી નદી સરોવરનું પથ્થર જેવું બન્ધાઈ ગયલું જે પાણી તે; બરફ; પાલો.

આકડો, પુ૦ [સં૦ અર્ક] એક જાતનું ઝાડ અને તેનું ફૂલ.-ડાળી અથવા ફૂલ તોડવાથી ચિકણું દૂધ નિકળેછે. એની દોડીમાંથી ઝીણું રૂ ઉડેછે જેને તુર કરીને કેછે. એ ફૂલ મહાદેવને ઘણાં પ્રિય છે.

આકમ્પિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] હલાવેલું; ધ્રુજાવેલું; ધ્રુજેલું; હાલતું.

આકર, પુ૦ [સં૦] ખાણ; મોટો ખાડો. (રત્નાકર). ૨ જથ્થો.

આકરસવું, ક્રિ૦ સ૦ આકર્ષણ કરવું; ખેંચવું; તાણવું.

આકરૂં, વિ૦ વધારે ગરમ થયલું; કડણ. ૨ ખામોશ ન ખાઈ જાય તેવું; તરત ગુસ્સે થઈ જાય તેવું; મિજાજી. ૩ ઉતાવળું; અધીરૂં. ૪ ભાવ વધેલું; ચડી ગયલું; તેજી; મોઘું (પીઠ; બજાર). ૫ નરસી વસ્તુના વધતા ભેગવાળું (આકરો રૂપિયો).

આકર્ણ, અ૦ [સં૦] કાન સુધી.

આકર્ષ, પુ૦ [સં૦] ખેંચ; તાણ; આકર્ષણ.

આકર્ષક, વિ૦ [સં૦] ખેંચનારું; તાણનારું. ૨ મનમોહન; લોભાવે તેવું.

આકર્ષણ, ન૦ [સં૦] ખેંચ; તાણ. ૨ સઙ્કોચાવું તે. ૩ ખેંચવાની જે શક્તિ તે. ૪ ખેંચવાનો જે ધર્મ તે. ૫ મોહક ગુણ; વશીકરણ. સ્નેહાકર્ષણ-પ્રેમ સ્નેહથકી ખેંચાવું-આધીન થવું તે. પદાર્થોમાં આકર્ષણ —ખેંચવા ખેંચાવાનો ધર્મ મુખ્યત્વે કરીને પાંચ રીતે રચલોછેઃ ૧ **ગુરુત્વાકર્ષણ**,—જે ધર્મથી સર્વ વસ્તુ ભૂમિ ઉપર પડેછે તે. ૨ **સ્નેહાકર્ષણ**—જે ધર્મથી પદાર્થના પરમાણુઓ એક બિજાને ખેંચી રાખેછે તે. ૩ **રસાયનાકર્ષણ**—જે ધર્મથી જુદી જુદી જાતના પદાર્થો એકઠા મળેથી એક જુદીજ જાતનો નવો પદાર્થ બનેછે તે. ૪ **લોહચુમ્બિતાકર્ષણ**—જે ધર્મથી લોહચુમ્બક પથરો લોડાને અથવા તીખાંને પોતાની તરફ ખેંચી લેછે તે. ૫ **વૈદ્યુતાકર્ષણ**—જે ધર્મથી પદાર્થોમાં વિજળી ઉત્પન્ન થાયછે તે અથવા વિજળીના જે ધર્મથી વસ્તુમાં આચકા તાણ વગેરે થાયછે તે.

આકર્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ખેંચેલું; તાણેલું. ૨ સઙ્કોચાયલું.

આકલિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] રૂંધાયલું; કેદ થયલું. ૨ સમાયલું; માંય આવેલું. ૩ સમજાયલું.

આકલ્પ, અ૦ [સં૦] એક કલ્પ સુધી.

આકસબાકસ, ન૦ આ તે; જે તે; ગમે તે; પરચૂરણ. તે આકસબાકસ ખાયાં કરેછે.

આકસ્મિક, વિ૦ [સં૦] એકા એક; અચાનક.

આકળવિકળ, વિ૦ [સં૦ આકુલ વ્યાકુલ] ગભરાયલું; બાવરું; આકળું; દુઃખથી અકળાઈ ગયલું.

આકળું, વિ૦ અધીરું; ઉતાવળું. ૨ ગુસ્સે ભરાયલું; તાતા સ્વભાવનું; ગરમ તબિયતનું. ૩ ગભરાયલું.

આકાઙ્ક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઈચ્છા; ઉમેદ; આશા. ૨ ગરજ; તઙ્ગી; જરૂર. ૩ શઙ્કા; સન્દેહ.

આકાર, પુ૦ [સં૦] લમ્બાઈ પોળાઈથી થયલું જે રૂપ તે; આકૃતિ; ડોળ; સુરત; શિકલ; ચેહેરો; કાલબુદ. ૨ દેખાવ. ૩ ચિન્હ; નિશાની; છાપ. ૪ મૂર્તિ; પુતળું. ૫ સુમાર; અડસટ્ટો. ૬ સ્વરૂપ વિચાર; કલ્પના (આ; કૃ-કરવું).

આકાશ, ન૦ [સં૦] જેમાં કંઈજ નથી તે; પોલાણ; પોકળી. પૃથ્વિ, પાણી, તેજ, વાયુ એ ચારથકી જે જૂદુંજ રચલું છે તે; પઞ્ચ મહાભૂત-તત્વમાનું એક પૃથ્વિની ઊપર ઊંચે આકાશ ને નિચે પાતાળ. ૨ પૃથ્વિ અને છેક ઉપર જ્યાં સૂરજ તારા વગેરે દેખાયછે તે એની વચમાંનો વાયુ હવાવાળો જે પ્રદેશ તે. ૩ કોઈ પણ ખાલી જગા તે.—ઘટાકાશ; મઠાકાશ. ૪ હવા. ૫ શૂન્ય; મીંડું. અજ્ઞાની લોકો એમ સમજેછે કે જે ઠેકાણે સૂરજ તારા વગેરેછે તે જડ ફરસબન્ધી હશે પણ તેમ નથી. ત્યાં કંઈજ નથી.—હવા પણ નથી. સૂરજ તારા અધ્ધર લટકતા છે ને જે રઙ્ગ દેખાયછે તે વચમાંની હવાને લીધેછે. ગગન; નભ; ખ; અમ્બર; આસમાન.

આકાશકક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આકાશનો કમરપટો; જે ગોળ લીટી આકાશ અને પૃથ્વિનું મળવું દેખડાવેછે તે; દિગન્ત લીટી.

આકાશગઙ્ગા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આકાશમાં રાતે જે લામ્બો સફેત અને ચળકતો લીસોટો નદી આકારે પડેલો દેખાયછે તે.—દુરબીન મારફતે જોવાથી માલમ પડેછે કે એ લીસોટો ઝીણા ઝીણા તારાઓના સમુદાયથકી થયલોછે.

આકાશચલ્લી, સ્ત્રી૦ મદારી લોકો ઘણાં ઊંચાં થાંભલાની ટોંચ ઉપર જે આદમીને ચડાવેછે અને જે પછી ઘણોજ નાનો ચલ્લી સરખો દેખાયછે તે. ૨ મદારીની એક રમત.

આકાશદીપ-વો, પુ૦ ઘણું કરીને કારતક મહિનામાં ઘરની અગાસીમાં અથવા તેવે ઊંચે ઠેકાણે એક

કાઢી રાખી તેની ટોચે અથવા ઝાડ ઉપર જે દીવો રાખવામાં આવેછે તે; આકાશમાં લટકતો જે દીવો તે.

આકાશપન્થ, પુ૦ આકાશમાં જે માર્ગ-રસ્તો તે. ૨ આકાશનો માર્ગ (પૃથ્વિ ઉપર નહિ).

આકાશભાષણ, ન૦ [સં૦] આકાશનાં સામું જે ભાષણ કરવું તે. (નાટકમાં).

આકાશમાર્ગ, પુ૦ **આકાશપન્થ.** [રેછે માટે.

આકાશમુનિ, પુ૦ [સં૦] ઊંટ-એ ઊંચુંજ જોયાં ક-

આકાશયાન, ન૦ આકાશ મારગે જે વાહન જઈશકે તે; વિમાન; બલૂન.

આકાશવાણી, સ્ત્રી૦ આકાશમાંથી જે બોલવું થાય તે; બોલનાર નજરે ન પડે તેવી રીતનું જે બોલવું થાય તે.

આકાશવાસી, વિ૦ [સં૦] આકાશમાં રેનાર.

આકાશવૃત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે આમદની નિમસર આવતી નથી તે; ક્યાંથી ક્યારે ને કેટલી થશે એમ આગળથી ન કહી શકાય તેવી જે પેદાશ તે; નિયમિત વૃત્તિ નહિ તે.

આકાશવેલ, સ્ત્રી૦ ઝાડ ઉપર એક વેલી ઉત્પન્ન થાયછે જેને મૂળિયું હોતુંજ નથી; અમરવેલ.

આકાશી, વિ૦ [સં૦ આકાશીય] આકાશ-હવા સમ્બન્ધી; આકાશમાં રેનાર. [આસ્થા; ભાવ.

આકીન, ન૦ [આ૦] ભરોસો; વિશ્વાસ; પતીજ. ૨

આકીનદાર, વિ૦ વિશ્વાસુ; ભરોસાદાર; પતીજવાળું.

આકીર્ણ, વિ૦ [સં૦] એકઠું થયલું; ભરેલું; મચેલું; વ્યાપ્ત.

આકુઞ્ચન, ન૦ [સં૦] સંકોડાઈ જવું તે; છેકજ પાસે પાસે આવી જઈ નાનું થઈ જવું તે.

આકુણ્ઠિત, વિ૦ [સં૦] જેનું ગળું બન્ધ થઈ ગયલુંછે તેવું. ૨ વાદવિવાદમાં હારી ગયલું તેવું; અવાક; લજ્જિત.

આકુદિ, સ્ત્રી૦ ભાંગનું ઘી કાડી તેમાં વસાણાંની મેળવણી કરીને જે કેફી વસ્તુ તૈયાર કરેલી હોય તે.

આકુળ, વિ૦ [સં૦ આકુલ] ગભરાયલું; ગાભરું.

આકુળવ્યાકુળ, વિ૦ **આકળવિકળ.** [ડોળ.

આકૃતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] આકાર; મૂર્તિ; ચેહેરા; શીકલ;

આકૃષ્ટ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ખેંચેલું; તાણેલું; આકર્ષિત.

આકિબત, સ્ત્રી૦ [આ૦] આખેરી; સમાપ્તિ; છેડો. ૨ ભવિષ્યકાળ; ભાવી.

આકેદ, પુ૦ [અ૦] કાયદો; ધારો.

આક્ટિંગ, વિ૦ [અં૦] થોડી વાર કોઈનેસારુ કામ કરનાર; કામ ચલાઉ; અવેજી.

આક્રન્દ, ન૦ [સં૦ આક્રન્દન] રડારડ; ઘણાજ જોરથી બુમ પાડીને રડવું તે; કલ્પાન્ત; કલકલાણ.

આક્રમ-ણ, પુ૦ [સં૦] પરાક્રમ, ઉત્કર્ષ. ૨ ચડવું તે; ઉપર થઈ જવું તે. [થયલું.

આક્રાન્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પસાર કરેલું. ૨ સરસ

આક્ષિપ્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] અડચણ કરેલું; હરકત ભરેલું; વાંધા વાળું; તકરારી.

આક્ષેપ, પુ૦ [સં૦] કોઈ કામ પછવાડે લાગુ રેવું તે; અભ્યાસ; માવરો; મેનત; ચાનક; ખેપ. ૨ ખેંચવું તે. ૩ વાંધો; હરકત.

આક્સિજન, ન૦ [અં૦] એક જાતની ન દેખાતી, ગન્ધ વનાની હવા; એક વાયુરૂપ તત્વ; પ્રાણી જીવેછે અને દીવા બળેછે તે એ હવાને યોગે. સાધારણ હવા મુખ્યત્વે બે તત્વના ભેગથી બનેલીછે. આક્સિજન અને નાઈટ્રોજન. ૧૦૦ ગ્રેન હવામાં ૨૩ ગ્રેન આક્સિજન અને ૭૭ ગ્રેન નાઈટ્રોજન હોયછે.

આખડવું, ક્રિ૦ અ૦ અહીંથી તહીં તહીંથી અહીં એમ આવવું જવું; ફેરા કરવું; રખડવું; ભમવું; ભટકવું.

આખડી, સ્ત્રી૦ કોઈ પણ ફળની પ્રાપ્તિ કરીલેવાસારુ દેવ પિતૃ વગેરેના બન્ધનમાં રેવું તે; બાધા.

આખર, સ્ત્રી૦ [આ૦] છેડો; સમાપ્તિ; અન્ત. અ૦ છેલ્લી વારે; આખર. સરવાળે; શેવટે.

આખરવુ, ક્રિ૦ સ૦ **અધ્રકવું.** [લની આખર.

આખરસાલ, ન૦ વરસનો છેલ્લો ભાગ-મહિનો. સા-

આખરે, અ૦ અન્તે; શેવટે. [બેલ; ગોધો; સાંડ.

આખલો, પુ૦ ખાંસી કસ્સાવનાનો રઝળતો માતેલો

આખળિયા, પુ૦ જે ગોળ લાકડાંનાં કકડા ઉપર રોટલી વણવામાં આવેછે તે.

આખા, પુ૦ **અક્ષત** ઉતારવા તે.

આખાખાઉ, વિ૦ થોડું નહિ પણ એકદમ ઘણું ખાઈજનાર. (લાંચમાં)

આખાડ, પુ૦ [આષાઢ] સંવત વર્ષનો કારતકથી ગણતાં નવમો અને શક વર્ષનો ચૈતરથી ગણતાં ચોથો મહિનો.

આખાડભૂતી, વિ૦ આખાડ મહિનામાં થયલું. (આષાઢી પૂનેમે કોઈ ઠગે સન્યાસીને ઠગવાને સન્યસ્ત લીધેલું તે ઉપરથી) અસલના વખતમાં એ નામ-

નો કોઈ લુચ્ચો ભટકતો ઠગ હશે તે ઉપરથી એ શબ્દ લુચ્ચા, ઠગનાર, ધુતનાર એવા માણસને લગાડવામાં આવેછે. ૨ ધર્મને બ્હાને ઠગાઈ કરનાર.

આખાડા, પુ૦ અખાડા.

આખાડાકાન, અખાડા શબ્દની વ્યાખ્યા જોવી.

આખી, સ્ત્રી૦ અક્ષત ઉતારવા તે; દાણા વાળવા તે.

આખું, વિ૦ [સં૦ અક્ષત] જેના ભાગ-કકડા નથી તેવું; બધું; સન્ધું; તમામ; કુલ; સર્વ; સઘળું.

આખુ૦-જી, પુ૦ [પ્રા૦] ઉસ્તાદ; શિખવનાર; મેહેતાજી.

આખેટ, પુ૦ [સં૦] શિકાર; મૃગયા.

આખેર, સ્ત્રી૦ આખર.

આખ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વિદ્યા ગુણ કર્મ ઉપરથી થયલી જે પ્રસિદ્ધિ તે; નામ; વખાણ; સ્તુતિ; આબરૂ. ૨ ગુણ કર્મ ઉપરથી જોડાયલું જે ઉપનામ તે; સંજ્ઞા; ઓખર; અટક.

આખ્યાન, ન૦ [સં૦] કોઈ પણ જનના ગુણનું જે કથનતે; કથાનક; કથા; વખાણ; વર્ણન; વૃત્તાન્ત; ચરિત્ર; બયાન.

આગ, સ્ત્રી૦ [સં૦ અગ્નિ] નિકળતી જે ગરમી અને રોશની તે; ભડકો; તાપ; જવાળા;. ૨ આતશ; દેવતા; વસ્તેવ; (પછી ભડકો હોય કે ન હોય). ૩ ગરમી; આંચ; ઉષ્ણતા; તાપ; બળતરા; અન્દર અથવા બ્હાર આતશથી અથવા આતશના જેવી વસ્તુથી થતી અસર. ૪ આવેશ; જોસ્સો; ઉત્સાહ. [ગાડી.

આગગાડી, સ્ત્રી૦ વરાળ-બાષ્પના જોરથી ચાલતી

આગતાસ્વાગતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મળવા અથવા જમવા આવેલા ગૃહસ્થને-પરોણાને સામાં જઈ તેડી લાવવા, ઠીકઠાક બેસાડવા, વિવેકથી સેવા કરવી વગેરે જે માન આપવું તે; આદરમાન-સત્કાર; પરોણાચાકરી.

આગન્યા, આજ્ઞા.

આગબોટ, સ્ત્રી૦ જે પૈડાંવાળું વ્હાણ વરાળયન્ત્રના જોરથી દરીયાની વાટ જલદી કાપેછે તે.

આગમ, પુ૦ [સં૦] કોઈ પણ શાસ્ત્ર. ૨ વેદ; ધર્મ શાસ્ત્ર. ૩ મન્ત્ર શાસ્ત્ર. ૪ પ્રારમ્ભ; આદિ અવસ્થા. ૫ આપવું તે; મિત્રભાવે આવી પાસે બેસવું તે. ૬ ખત.

આગમચ-જ, અ૦ આગળથી; પેલેથી; અગાઉથી.

આગમન, ન૦ [સં૦] આવવું તે; આવીપોચવું-મળવું તે.

આગમનિર્ગમ, પુ૦ [સં૦] શરૂઆત અને છેડો; પ્રારમ્ભ અને સમાપ્તિ; કારણ અને કાર્ય. અગમનિગમ એ આગમનિર્ગમનો અપભ્રંશ છે.

આગરુ, પુ૦ મોઢું ગન્ધાયાં કરે તેવો એક રોગ.

આગલું, વિ૦ મુખ્ય; બ્હારપડતું; મોખરાનું. ૨ અગાઉ બનેલું. ૩ પ્રથમનું.

આગમાળું, ન૦ દાળ ભાત.

આગસ્ટ, પુ૦ [અ૦] અંગ્રેજી વરસનો જાનીવારીથી ગણતાં આઠમો મહિનો.

આગળ, અ૦ ગયલા વખતમાં; અગાઉ; અસલ. ૨ પેલેથી. ૩ પાસે; કને; સોડે. ૪ સન્મુખ. ૫ પ્રથમ; પેલે; બ્હાર; મુખીદાખલ. [લાનું.

આગળનું, વિ૦ ગયલા વખતનું; અસલનું. ૨ પે-

આગળપાછળ, અ૦ ગયલા તથા આવવાના વખતમાં. ૨ સામાં તથા પછવાડે. ૩ ચારેપાસ; આજુબાજુએ; ફરતું.

આગળી, સ્ત્રી૦ લાકડાંના જે નાના કડકાથી બારણું ઉઘાડ દે થાયછે તે. ૨ ગુમડાં વગેરે દરદ ઉપર મલમ ચોપડેલું જે કપડું મુકવામાં આવેછે તે.

આગળો, પુ૦ લાકડાંના જે કકડાથી બારણું ઉઘાડ દે થાયછે તે.

આગા, પુ૦ સાહેબ; ધણી; શેઠ. ૨ હિન્દુસ્થાનમાં જે ઈરાની મોગલ વગેરે મુસલમાન છે તેને એ નામથી બોલાવવામાં આવેછે. [પડું.

આગાબાની, ન૦ એક જાતનું ફૂલેવર સુતરવ ક-

આગિયો, પુ૦ એક જાતનો જીવડો-રાતે ઉડેછે તારે લીલો ચળકતો દેખાયછે. ૨ એક છોડવો જેનો અંગને સ્પર્શ થતાં બળતાં બળેછે તે. ૩ એ નામનો એક વીર અથવા એનો મન્ત્ર. ૪ એક જાતની ઘણી સફેત જુવાર. વિ૦ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય તેવો (કાચ). [વો.

આગુવો, પુ૦ રસ્તો દેખાડનારો; ભોમિયો; વળા-

આગે, અ૦ અગાઉ; અસલના વખતમાં. ૨ પાસે.

આગેવાન, વિ૦ આગળ પડનાર; મુખ્ય; અગ્રેસર; ઉપરી.

આગેવાની, સ્ત્રી૦ આગળ પડવું તે; સરદારી; પટેલાઈ; મુખ્યપણું; ઉપરીપણું. [લો ભાગ.

આગોપીછો, પુ૦ અંગરખાનો આગલો તથા પાછ-

આગ્નેય, વિ૦ [સં૦] અગ્નિકોણ સમ્બન્ધી.

આગ્રહ, પુ૦ [સં૦] મનમાં આવ્યું તે કરવુંજ કરવું એવી જે મનની વૃત્તિ તે; હઠ. ૨ અતિશય જે કાલાવાલા તે. ૩ અવશ્યતા; જરૂર; અગત્ય. ૪ કૃપા; મેહેરબાની.

આગ્રહી, વિ૦ આગ્રહ કરનાર-વાળું.

આઘાત, પુ૦ [સં૦] શબ્દ થાય તેવું ઠોકવું અથવા અફાળવું તે; ફટકો; ઝપાટો. (એનું ઉલટું પ્રત્યાઘાત). ૨ એક પદાર્થનો બીજા પદાર્થસાથે વેગે શબ્દ થાય તેવો જે સમ્બન્ધ તે. ૩ જાનવર મારવાની જગા.

આઘું, વિ૦ [સં૦ અગ્રાહ્ય] પાસે નહિ તેવું; દૂર; છેટે હોય તેવું-જગામાં અથવા વખતમાં.

આઘુંપાછું, વિ૦ દૂર અને છૂપું. આઘુંપાછું કરવું-દૂર કરવું ને સન્તાડવું. આઘુંપાછું થવું-દૂર થઈજવું; સન્તાઈ જવું. [ફરી આતું.

આઘૂર્ણ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઘુમતું; ફરતું; ભમરી-ચ-

આવે, અ૦ દૂર; છેટે.

આચકો, પુ૦ એકાએક જોર લાગેથી અમળાઈ પડવું—વાંકું વળવું તે. ૨ ધક્કો; હડસેલો. ૩ ધાસ્કો; એભક. ૪ આનાકાની; સઙ્કોચ. ૫ પાછું હઠવું તે. આચકો આવવો-ખાવો-મારવો.

આચમન, ન૦ [સં૦] જમણી હથેલીમાં પાણી લઈ ચૂસી જવું તે—ધર્મની ક્રિયા કરતી વખત કોઠો શુદ્ધ કરવા સારુ આચમન કરવું-લેવું.

આચમની, સ્ત્રી૦ કડછીના આકરનું તાંબા પીત્તળ અથવા રૂપાનું નાનું વાસણ જેને પાણીથી ભરેલાં વાસણમાં બોળી હથેલીમાં આચમન કરવાસારૂ ઢાલવેછે તે.

આચરકુચર, ન૦ એક મુકરર નહિ પણ પરચૂરણ એવું જે ખાવાનુ તે—જે ખાતાં ઘણું કરીને અવાજ થાયછે તે. (સેકેલા ચણા, પૌંઆ, લાકુનો ભુકો વગેરે કાચુંકોરૂં). ૨ ઘરનો ભાગો તુટો જુનો પરચૂરણ સામાન.

આચરણ, ન૦ [સં૦] કોઈ પણ કામ કરવાનો જે પ્રકાર તે; વ્યવહાર. ૨ ચાલચલણ; વર્ત્તણુક; લક્ષણ; રીત.

આચરવું, ક્રિ૦ કરવું; પાળવું; રાખવું (સકર્મક. ૨ ચાલવું; વર્ત્તવું (અકર્મક).

આચાર, પુ૦ [સં૦] ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે વર્ત્તવાની જે રીત તે. ૨ લોક વ્યવહારમાં વર્ત્તવાની જે રીત તે—કુળની રીત પ્રમાણે જે વર્ત્તન તે કુલાચાર અને તેમજ ગ્રામ્યાચાર, દેશાચાર, વૃદ્ધાચાર, શિષ્ટાચાર ઈ૦ જાણવા. **આચારવિચાર**-આચારનો જે વિચાર તે.

આચાર્ય, પુ૦ [સં૦] ધર્મ-શાસ્ત્ર-મત ચલાવનારો. ૨ વેદાદિ વિદ્યા શિખવનાર જે ગુરુ તે. ૩ મન્ત્ર ઉપદેશ કરનાર; જનોઈ પેરવનાર; કણ્ઠી બાંધનાર; ધર્મગુરુ. ૪ ગુરુ; મેતાજી; ભણાવનાર. ૫ યજમાનને કર્મ કરાવનાર; વરેલો બ્રાહ્મણ; ગોર. ૬ વિદ્વાન પ્રતિષ્ઠિત પુરુષનું ઉપનામ—રાઘવાચાર્ય, નૃસિંહાચાર્ય ઈ૦. ૭ દ્રોણાચાર્ય—પાણ્ડવના ગુરુ.

આચ્છાદન, ન૦ [સં૦] ઢાંકી નાખવું તે; ઢાંકણ. ૨ પેરવાનું તે; વસ્ત્ર; કપડું; ૩ સન્તાડવું તે.

આચ્છાદિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] આચ્છાદન કરેલું-થયલું.

આછ, સ્ત્રી૦ છાસનું નિતરેલું પાણી; પરાછ.

આછા, વિ૦ ભરેલા-બીલેલા-ફુટેલા નહિ તેવા; થોડા; ઓછા (અછબડા-ગોબરુ-સૈયડ, વર્ષાદના છાંટા વગેરે).

આછીગરાં, વિ૦ મલક્કાની પાસે આછી નગર છે ત્યાંનાં (સોપારી). [ઓછું.

આછું, વિ૦ ભરેલું નહિ તેવું. ૨ જાંખું. ૩ થોડું;

આજ, સ્ત્રી૦ [સં૦ અદ્ય] જે દિવસને વિષે તેજ દિવસે બોલવા-લખવામાં આવતું હોય તે; વર્તમાન-ચાલતો દિવસ. (આજ, કાલ ને પરમ). અ૦ પણ છે.

આજકાલ, અ૦ આજે અને કાલે; હમણાં અને પછી. આજકાલકરવી-વાયદા કરવા. ૨ હમણાં; આ કાળે. 'આજકાલનો જોગી ને ઘુંટણ લગી જટા'. એ કેવત છે.

આજકાલનું, વિ૦ થોડી મુદતનું; થોડા વખતનું. ૨ નવું; તાજું.

આજદિન, પુ૦ આજ; આ દાડો.

આજન્મ, અ૦ [સં૦] જન્મથકી માંડીને; જન્મ થાય ત્યારથી. ૨ જન્મથી તે મરણ લગી; અન્તકાળસુધી. [જીન્દગાનીમાં.

આજન્માન્ત, અ૦ [સં૦] જન્મથકી તે મરણ લગી;

આજપછી, અ૦ હવેપછી; હવેથી; અતઃપર.

આઝમ, વિ૦ [આ૦ આઝમ] ગુણ-પદવિયે મોટું. એ શબ્દ સરકારી કામદારનાં નામની સાથે માન દાખલ જોડાયછે.

આજલગી-સુધી, અ૦ છેલ્લે આજનો દાડો આવે તેટલા વખતની હદ બતાવેછે.

આઝાદ, વિ૦ [ફા૦ આઝાદ] છૂટું; ફારગત-મોકળું

ચપલું; બન્ધન રહિત.

આજાનુ, અ૦ [સં૦] ઘૂંટણસુધી; ઢીંચણલગી.

આજાર, પુ૦ [પ્રા૦ આઆર] રોગ; વિકાર; દરદ.

આજારી, વિ૦ રોગી; દરદી; માંદું.

આજીજી, સ્ત્રી૦ [આ૦ આજીઝી] કાલાવાલા; કરગરવું તે; નમ્રતાથી માંગવું તે. ૨ નબળું થવું તે; થાકી હારીજવું તે.

આજીવિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] દેહનું રક્ષણ થાય તેવી ખાવા પિવાની ઘણુંકરીને રાજની જે તજવીજ તે; ગુજરાન; વૃત્તિ.

આજુબાજુ, સ્ત્રી૦ કોઈ પણ વસ્તુની આસપાસનો જે પ્રદેશ-ભાગ તે. ૨ આણી તરફનો ભાગ અને પેલી તરફનો ભાગ.

આજુબાજુએ, અ૦ ચારે પાસ; આસપાસ.

આજો, પુ૦ [સં૦ આર્યક] માનો બાપ; વડવો.

આજો પડવો, પુ૦ આસોસુદ પડવો; માના બાપના સરાધની તિથિ.

આજ્ઞા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મોટાંનું નાનાં પ્રતિ જે કેહેણ તે; હુકમ; ફરમાન. ૨ શાસ્ત્રમાં આપણે પાળવાની જે વાત લખી હોય તે. ૩ રજા; છૂટ; પરવાનગી.

આજ્ઞાઙ્કિત, વિ૦ [સં૦] આજ્ઞા પાળનાર-માનનાર.

આજ્ઞાપક, વિ૦ [સં૦] આજ્ઞા આપનાર-કરનાર.

આજ્ઞાપત્ર, ન૦ જેમાં એકાદી આજ્ઞા-હુકમ હોય તે કાગળ; હુકમ; સનદ; ફરમાન. [ન માનવી તે.

આજ્ઞાભઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] હુકમ તોડવો તે; આજ્ઞા

આજ્ય, ન૦ [સં૦] ઘી.

આટપવું, આટોપવું.

આટરની, પુ૦ સનદી વકીલ.

આટલામાં, અ૦ પાસેની સઙ્ખ્યા, જગા; વખત વગેરેનું માપ બતાવેછે. ૨ અહીંયાં ને અહીંયાં; ઘણે દૂર નહીં. ૩ થોડા વખતમાં. ૪ થોડાંમાં.

આટલું, વિ૦ સઙ્ખ્યા, કામ, જગા, વખત વગેરેનું માપ બતાવેછે-પાસેનો અથવા થોડાનો અર્થ રાખેછે. આટલું આખું-બધું એટલે ઘણુંજ.

આટવું, ક્રિ૦ સ૦ પાણી જેવા પદાર્થમાં કંઈ જડ જેવી લાગતી વસ્તુને છુંદી એકરસ કરી નાખવી. (દાળ આટવી). કચરી-છુંદી-વાટી એકરસ કરવું.

આટો, પુ૦ અનાજને દળ્યાથી જે ભુકો થાય તે-(ઘઉં ચોખા બાજરી વગેરેનો આટો); લોટ. ૨ ભેંચો; છુંદો; ઘાણ; જડ પ્રવાહીનું દબાણે જે એકઠું મળી રેહેવું તે.

આટોપવું, ક્રિ૦ સ૦ પસરેલી વસ્તુને પાછી એકઠી કરવી; સઙ્કેલવું. ૨ બન્ધ કરવું-પાડવું. ૩ પૂરૂં કરવું; પતાવવું; માંડીવાળવું.

આઠ, વિ૦ [સં૦ અષ્ટ] ચાર ને ચાર; ૮. [ઘું.

આઠઆની, વિ૦ અડધો અડધ. આઠ આની કામ થ-

આઠમ, સ્ત્રી૦ આઠેમ. [ઙ્ખ્યા દેખાડનારું.

આઠમું, વિ૦ એક બે ત્રણ એમ, અનુક્રમે આઠની સ-

આઠિયો, પુ૦ લુચ્ચો; ઠગ; ઠગની ટોળીમાંનો એક.

આઠી, સ્ત્રી૦ આઠ કુંકા અથવા ખાંગડાકોડાંનું જે ઝુમકડું તે. (છોકરાંઓની રમતમાં). [આઠું આઠ.

આઠું, ન૦ એકેકાના આંકનો આઠમો પાડો; એકે-

આઠેજામ, અ૦ [સં૦ અષ્ટયામ] ત્રણ કલાકનો એક એવા આઠ પ્રહર-પોરલગી; દાડો રાત. ૨ રોજ; બારેમાસ; હમ્મેશ.

આઠેમ, સ્ત્રી૦ પખવાડિયાંનો આઠમો દાડો.

આડ, સ્ત્રી૦ બે વસ્તુને જુદી પાડનારી નિશાની; હદ. ૨ વચમાં આડું પડી અટકાવવું તે; હરકત; અડચણ; વાંધો; રોકાણ. ૩ વચમા પડી રક્ષણ કરવું તે; ઓથ; સહાય; સમ્ભાળ.

આડકતરાતું-રું, વિ૦ તદન આડું નહિ પણ વાંકું થતું-જતું એવું આડું.

આડકથા, સ્ત્રી૦ એક મુખ્ય કથા-બાબદ ચાલતી હોય તેમાં કોઈ દાખલાસારુ અથવા રસ પૂરવાસારુ બીજા ગ્રન્થોમાંની અથવા દન્તકથાઓમાંની અથવા નવીજ એકાદી કથા વચમાં દાખલ કરી દીધી હોય તે.

આડખરચ, પુ૦ રોજના બાંધેલા ખરચની ઉપરાંત જે બીજો પરચુરણ ખરચ થાય તે.

આડગિરો, વિ૦ જેને ત્યાં જે વસ્તુ ગીરો હોય તેણે તે વસ્તુને કોઈ બીજાને ત્યાં ગીરો મુકી હોય તેવું. (ઘર, ઘરેણું વગેરે).

આડઘરેણે, વિ૦ આડગિરો. [મોડાંની બેસણી.

આડણી, સ્ત્રી૦ ત્રણ પાયાવાળી ઉંચી ધાતુની ખુલ્લાં

આડત, સ્ત્રી૦ જ્યાં ધણી ન હોય ત્યાં ધણીની વતીનું જે કામકાજ ચાલે તે. વેપારી-સરાફની આડત.

આડતિયો, પુ૦ ધણીની વતીનું કામકાજ કરનારો; આડત ચલાવનારો.

આડતીસ-ત્રીસ, વિ૦ તીસ ને આઠ; ૩૮.

આડમ્બર, ન૦ [સં૦] લામ્બું પોળું છવાઈ રેહેવું તે; છેક ભરાઈ રેહેલું તે; ઢાંકણ. (આકાશ. મેઘાડમ્બર). ૨ ખોટું ડોળ; સુકો ભપકો; ૩ પથારો;

બટલો.

આડર, પુ૦ [અં૦ આર્ડર] હુકમ; રજા; પરવાનો.

આડવું, આરડવું. [ધ. ૨ મોભ.

આડસર, પુ૦ પાણી અટકાવવાસારૂ જે ભીત તે; બાં-

આડાઈ, સ્ત્રી૦ આડું પડવાની-હરકત લેવાની—હઠ કરવાની જે ટેવ તે. ૨ હઠ; મમત; જીદ.

આડી, સ્ત્રી૦ ઊભી નહિ પણ આડી મુકેલી જે ચીજ તે (ચીતાની આડી, ખાટલીની આડી વગેરે.) ૨ હદ; સીમા. ૩ કુસ્તી ખેલવામાં એક જાતનો દાવપેચ-(પગને આંટી મારવા સમ્બન્ધી).

આડીઆણ, સ્ત્રી૦ કોઈ વાતની વચમાં અટકાવ કરનારા જે સમ તે; શપત; પ્રતિજ્ઞા; કસમ.

આડીટર, પુ૦ [અં૦] જમે ઉધારનો હિસાબ તપાસનારો.

આડીતર, સ્ત્રી૦ બેગામની નદી વચમાંની ખાડી પાર ઉતારવાને જે હોડીમાં બેસવું પડે તે.

આડીવાટ, સ્ત્રી૦ આડો રસ્તો-માર્ગ. ૨ ન જવાય તેવી વાટ. આડીવાટની ધૂળ એટલે કંઈજ નહિ.-(સરીઆમ રસ્તાની નહિં પણ આડી વાટની કે તે જડેજ નહિ). [કરચાં.

આડીવાડી, સ્ત્રી૦ વંશપરિવાર; કુટુમ્બકબીલો; બચ્ચાં

આડું, ન૦ જે કંઈ વચમાં પડેલું તે. ૨ અણગમતી વાત; ઉલટું સમજાયલું તે; રીસ ચડે તેવું જે કામ તે. (બોલો, મને આડું નથી પડવાનું). ૩ પૈડાંનું. ૪ મારવાનું.

આડું, વિ૦ જેના એક છેડાની નીચે પૃથ્વી ને બીજા છેડાની ઉપર આકાશ નથી તેવું; લમ્બરૂપ ઊભું નહિ તેવું. ૨ સીધું નહિ તેવું; વાંકું; વળેલું. ૩ 'આડે લાકડે આડો વેર' એ કેવ તછે. ૩ વચ્ચે પડયું હોયતેવું.

આડુંઅવળું, વિ૦ આડું અને ઊંધું-અવળું. ૨ ઊંધુંચત્તું; ખરું ખોટું; ગરબડિયું. ૩ ખોટું; જુઠ્ઠું.

આડુંફાટવું, ક્રિ૦ અ૦ વચમાંથી એકાએક આડે રસ્તે જવું.

આડેઆવવું, ક્રિ૦ અ૦ વચમાં પડવું; ચાલતી વાત જરા અટકાવવી; બીજી કાડવી. ૨ સંકટ સમયે સહાય થવું; વારે-મદદે-કુમકે આવવું; બચાવવું. (પુણ્ય આડે આવ્યું). ૩ નડવું; હરકત કરવી; (આ મુને રોજરોજ આડે આવ્યાં કરે છે).

આડેદાડે, અ૦ નીમેલા દાડા સિવાએ બીજી કોઈ વખતે. ૨ સપરમા ટાણાના દાડા સિવાએ બીજે કોઈ દાડે. [અવધિ; તોબા.

આડોઆંક, પુ૦ હદ બતાવનારી નિશાની; સીમા;

આડોખોબો, પુ૦ અડધો ખોબો.

આડોસીપાડોસી, વિ૦ આસપાસના રેનાર; ઘરને અડખેપડખે રેનારાં.

આઢય, વિ૦ [સં૦] ભરેલું; ભરપૂર—વિદ્યા ગુણ ધન વગેરેથી. વિદ્યાઢય; ગુણાઢય; ધનાઢય.

આણ, સ્ત્રી૦ સામા ધણીનો સન્દેહ દૂર કરવાસારૂ અથવા સામા ધણીપાસે ધાર્યું કામ કરાવવાસારૂ ઈશ્વર શિક્ષાનું અથવા વાલાંના નાશનું ભય દેખાડી પોતાની તરફનો જે નિશ્ચય બતાવવો તે; સમ; સોગન; શપત; પ્રતિજ્ઞા; કસમ—(વચમાં કોઈને આણવું માટે આણ) રાજાની, ઈશ્વરની, ભાઈની વગેરેની આણ. ૨ આજ્ઞા; હુકમ. (રાજાએ આણ ફેરવી).

આણ૦-ચતુર્દશી-ચૌદસ, સ્ત્રી૦ અનન્તચૌદસ.

આણન્દ, પુ૦ આનન્દ.

આણન્દી, વિ૦ આનન્દી.

આણન્દોરો, પુ૦ અનતદોરો.

આણવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ આનયન] દૂરથકી પાસે આવે તેમ કરવું; લાવવું. [આપાસે.

આંણીકોર-ગમ-મેર, અ૦ આ દિશા તરફ-ભણી;

આણું, ન૦ સાસરે રેવા લાયક થયલી વહુને સાસરેથી જે તેડું થાયછે તે; તેડું; (વહુને આણવી તે આણું). ૨ એ સમ્બન્ધી વહુને આપવાની રીતભાત. આણું કરવું-વહુને તેડવી. આણું વાળવું-છોકરીને સાસરે મોકલવી. આણાં-વાળવાં, વળાવવાં કેવાયછે. આણું કરતાં આણાં એ બહુવચની શબ્દ વિશેષ વપરાયછે.

આણ્ણી, સ્ત્રી૦ આંડણી.

આતાપ, પુ૦ [સં૦] તડકો. ૨ તાપ.

આતપત્ર, ન૦ [સં૦] છત્તર.

આતમ, આત્મા.

આતવાર, પુ૦ આદિતવાર.

આતશ, પુ૦ [ફા૦] અગ્નિ; દેવતા; વસ્તેવ. ૨ અગન; લાય; બળતરા.

આતશબાજી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] દારૂ ગન્ધક વગેરેની મેળવણીથી બનેલો સામાન રૂડે ટાણે ફોડવામાં તથા ઉરાડવામાં આવેછે તે; દારુખાનું; આતશને ઉડતો જોવાની જે રમત તે.

આતશબેહેરામ, પુ૦ [પારસીના બેહેરામ પેગમ્બરનો

આતશ] પવિત્ર અગ્નિનું મન્દિર.
આતશી, વિ૦ [ફ્રા૦] આતશવાળું; ગરમ; બાળે તેવું. ૨ જલદ; આકળું; તીખું; ગરમ મિજાજનું.
આતસ, આતશ. [પરોણાચાકરી-ચાર.
આતિથ્ય, ન૦ [સં૦] અતિથિ-અભ્યાગતની સેવા. ૨
આતીપોતી, સ્ત્રી૦ પુંજી; મુંડી. થોડી પુંજી હોય તે ઘણી બતાવે તે પ્રસઙ્ગે તેને વિષે 'આતીપોતી ને ધરમ લઙ્ગોટી' એમ કેવાયછે.
આતુર, વિ૦ [સં૦] જોસ્સમાં આવેલું; આકળું; અધીર; ઉતાવળું; તત્પર-તૈયાર થઇ રૂપલું. ૨ હોંસીલું; ઉમેદવાર; આશાભર.
આતુરતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઉતાવળ; ટળવળાટ; અધીરતા. ૨ હોંસ; ઉમેદ; અતિશય ઇચ્છા.
આતુરસન્યાસ, ન૦ [સં૦] મરવાની તૈયારી ઉપર સન્યસ્ત લેવું તે.
આત્મ, વિ૦ [સં૦] પોતાનું; પોતીકું; નિજ. (એ શબ્દ એકલો નથી વપરાતો પણ બીજા સાથે સમાસમાં વપરાયછે).
આત્મક, વિ૦ [સં૦] જે જેનો આત્મા તે તેનો (આત્મક) આત્માવાળું. આ જગત્ પઞ્ચભૂતાત્મક છે એટલે પઞ્ચભૂત છે આત્મા જેનો તેવુંછે. ૨ પોતાનું.
આત્મગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] મરી ગયા પછીની આત્માની જે ગતિ તે.
આત્મઘાત, પુ૦ [સં૦] પોતાને હાથે પોતાનો જીવ કાડવો તે; આત્મહત્યા; આપઘાત.
આત્મઘાતક, વિ૦ [સં૦] આત્મઘાત કરનાર.
આત્મજ, પુ૦ [સં૦] પુત્ર; દિકરો; છૈયો. [ઇ૦).
આત્મજન, ન૦ પોતીકું માણસ. (સગું, મિત્ર, સેવક
આત્મજા, સ્ત્રી૦ [સં૦] દીકરી; પુત્રી.
આત્મજ્ઞાન, ન૦ [સં૦] આત્મા સમ્બન્ધી જ્ઞાન; તત્વજ્ઞાન. ૨ પોતાનુંજ જે જ્ઞાન તે. [ય તે.
આત્મજ્ઞાની, વિ૦ [સં૦] જેને આત્મજ્ઞાન થયું હો-
આત્મતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્વરૂપજ્ઞાન. [પુત્ર.
આત્મધન, ન૦ પોતાનું ધન. ૨ પોતાનો આત્મા. ૩
આત્મનિન્દા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પોતાની નિન્દા; પોતાને મોડે પોતાનુંજ ભુંડું બોલવું તે.
આત્મનિવેદન, ન૦ [સં૦] આત્મા નિરન્તર ઇશ્વરનાં ચિન્તનમાં રે તેવું કરવું તે; આત્મા ઈશ્વરને અર્પણ કરવો એવી એક ભક્તિ કરવાની રીત. ૨ આત્માનું સ્વરૂપ ઓળખી પરમાત્માની સ્તુતિમાં લે લગાડવી તે.

આત્મનિવેદી, વિ૦ પોતાને હાથે રસોઇ કરી જમનાર-"ભૂપ બાહુકનો છે ભેદીરે, આભિયા છે આત્માનવેદીરે" (પ્રેમાનન્દ).
આત્મપ્રતીતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જાતે કરી લિધેલી જે ખાતરી તે; પોતાના આત્માની પતીજ.
આત્મબન્ધુ, પુ૦ [સં૦] સગો. ૨ મામા, માસી અથવા ફોઇનો જે છોકરો તે. ૩ વિશ્વાસુ મિત્ર.
આત્મબુદ્ધિ, સ્ત્રી૦ પોતાની બુદ્ધિ-અક્કલ.
આત્મબોધ, પુ૦ [સં૦] આત્માને ઓળખવો તે; આત્માનું સ્વરૂપજ્ઞાન. ૨ પોતાને જે બોધ તે.
આત્મવત્, વિ૦ [સં૦] પોતાના સરખું; પોતાના આત્મા ને તેવું.
આત્મવિચાર, પુ૦ [સં૦] આત્માનો વિચાર.
આત્મવિદ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આત્મા સમ્બન્ધી જે વિદ્યા તે. ૨ વેદાન્ત વિદ્યા.
આત્મશુદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] આત્માની જે શુદ્ધ તે.
આત્મસંયમ, પુ૦ [સં૦] આતમાને જિતવો તે; મન મારવું તે. [ન્તોષ તે.
આત્મસન્તોષ, પુ૦ [સં૦] આત્માને-પોતા ને જે સ-
આત્મસાધન, ન૦ [સં૦] જેથી કરીને આત્માની મરણાન્તે સારી ગતિ થાય તેવા ઉપાયો. ૨ આત્માને પોતાનું સ્વરૂપજ્ઞાન થાય તેવું સાધન. ૩ પોતાને સુખ થાય તેવી તજવીજ.
આત્મસુખ, ન૦ [સં૦] આત્માને-પોતાને જે સુખ તે.
આત્મસ્તુતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પોતાનાં વખાણ; પોતાની વડાઇ.
આત્મહત્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આત્મઘાત.
આત્મહા, પુ૦ [સં૦] આત્મઘાતક; સ્વહિંસક; આપઘાતિયો.
આત્મહિત, ન૦ [સં૦] પોતાનું જે હિત-કલ્યાણ તે.
આત્મા, પુ૦ [સં૦ આઙ્, અત-જવું] શરીરમાં જે સમજતું ચૈતન તે; જીવ. ૨ દેહમાત્રમાં દેહથકી જુદો રેતો છતે પણ દેહાભિમાની અને બ્રહ્મના અંશરૂપ છઉં એમ જાણનાર જે અમર હું તે; અમર એવો જે પદાર્થ તે. ૩ જેથકી જગત્ ઉત્પન્ન થયુંછે, કાર્ય કરાયું જાયછે અને જેમાં પાછું લય પામશે તે બ્રહ્મ; સર્વ ઇશ્વર; પરમાત્મા. ૪ જે ગુણે-ધર્મે કરીને પદાર્થનું જ્ઞાન, સ્થિતિ ઇ૦ થાયછે તે ગુણધર્મ વાળું જે કંઇ તે.—એ અર્થમાં શબ્દને છેડે આત્મક એવા સમાસ થાયછે—(પાપાત્મક, સઙ્કલ્પાત્મક). ૫ મૂળ સ્વભાવ; પ્રકૃતિ. ૬ ચૈતન.

૭ અન્તઃકરણ. ૮ બુદ્ધિ. ૯ વાયુ. ૧૦ સૂર્ય. ૧૧ અગ્નિ. ૧૨ પુત્ર. ૧૩ નુર; તેજ. નૈયાયિકમતે આત્મા બે પ્રકારના છે—જીવાત્મા અને પરમાત્મા. જીવાત્મા તે પરમાત્મા થતોજ નથી. વેદાન્તમતે, શરીરમાં જે આત્માં છે તે પરબ્રહ્મ સ્વરૂપજ છે, કર્મવશાત્ જુદો દેખાયછે તોપણ મુક્ત થયા પછી એમાં કંઈજ ફેર રેતો નથી.

આત્માનન્દ, પુ૦ [સં૦] પ્રપઞ્ચમાંથી મન કાડી નાખ્યાથી અથવા આત્મા પરમાત્મા સમ્બન્ધી વિચારો કર્યાથી જે આનન્દ-સન્તોષ-સુખ થાય તે.

આત્માનુભવ, પુ૦ [સં૦] આત્માનો જે અનુભવ તે.

આત્મારામ, પુ૦ [સં૦] આત્મા; પરમાત્મા.

આત્માર્પણ, ન૦ [સં૦] આત્મા અર્પણ કરવો તે.

આત્મિક-ત્મીય, વિ૦ [સં૦] આત્માનું; મનનું. ૨ પોતાનું; નિજ. ૩ સગું; વ્હાલું; વિશ્વાસુ.

આથ, સ્ત્રી૦ પુંજી; સઙ્ગ્રહ 'અખા કામ છે સમજ્યા સાથ, પણ કૃપા રૂપણી જોઈયે આથ'.

આથડવું, ક્રિ૦ અ૦ રખડવું; ભટકવું; ફાંફાં મારવાં; ૨ ઝગળવું; અથડવું.

આથડિયાં, ન૦ અથડાયાં કરવું તે; ફાંફાં.

આથણું, ન૦ અથાણું. [પશ્ચિમ દિશા.

આથમણ, સ્ત્રી૦ સૂરજ જે દિશાએ અસ્તથાયછે તે;

આથમણી, વિ૦ પશ્ચિમ (દિશા).

આથમણું, વિ૦ પશ્ચિમ તરફનું—(ખેતર વગેરે).

આથમવું, ક્રિ૦ અ૦ અસ્ત પામવું; ન દેખાવું; જતું રેવું.

આથર, પુ૦ [સં૦ આસ્તરણ] ગાડાંમાં જે જાડાં કપડાં ઉપર અનાજ ભરેછે તે. ૨ ખાણમાં અનાજ ભરતી વખતે તે બિગડી ન જાય તેનેસારૂ જે બાજરી કડબના પૂળા ગોઠવવામાં આવેછે તે.

આથરણ, ન૦ બિછાનાં ઊપર જે પાથરવાનું તે.

આથરવું, ક્રિ૦ સ૦ કપડું પાથરવું. ૨ પૂળા ગોઠવવા.

આથવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘઊં, ચોખા, ચોળા, અડદ વગેરેના લોટમાં મસાલો નાખી પાણી રેડી હલાવી રાખી મુકવું. (એ ખીરું પછી ચડેછે ને ખાટું થાયછે ને પછી એના પૂડા ઢોકળાં વગેરે બનાવવામાં આવેછે). ૨ કાચાં ફળને મીઠામાં નાખી મુકવાં; અથાણું કરવું.

આથો, પુ૦ ચડીને ખાટું થયલું જે ખીરું તે.

આદ, આદિ.

આદઅન્ત, અ૦ પેલેથી તે છેક છેલ્લે સુધી. [પત,

આદત, સ્ત્રી૦ [આ૦] ટેવ; અભ્યાસ; મહાવરો; તબિ-

આદમ, પુ૦ [આ૦] આ દુનિયામાં સહુથી પેલો જે પુરુષ પેદા થયો તે.

આદમજાત, સ્ત્રી૦ માણસ જાત.

આદમિયત, સ્ત્રી૦ [આ૦] માણસાઈ; ઈનસાનિયત. ૨ ભલમનસાઈ; સુજનતા; અશરાફી; ખુનિયાતી. ૩ સભ્યતા; આદરમાન; મિલનસારી.

આદમી, પુ૦ ન૦ [ફ્રા૦] સમજ શક્તિ અને વાચા એ બેને લીધે જનાવરોથી જુદો પડતો જે પ્રાણી તે; માણસ; જન; શખ્સ.—નપુંસકે લઈયે તો તેમાં પુરુષ ને સ્ત્રી બન્નેનો સમાવેશ થાય.

આદર, પુ૦ [સં૦] કોઈપણ સારી વસ્તુનો સમ્બન્ધ કરવાની જે મનની ઈચ્છા તે. ૨ સન્માન; પ્રતિષ્ઠા; માન; આબરૂ; ઈજત. ૩ તેડવા—બોલાવવા—સ્વીકાર કરવા સમ્બન્ધી જે રૂડી રીત તે. ૪ સ્વીકાર.

આદરણી, સ્ત્રી૦ વેસવાળ થયા પછી વરને ઘેરથી કન્યાને લુગડાં ઘરેણાં કરવાની જે રીત તે. આદરણી ચડાવવી કેવાયછે.

આદરભાવ, પુ૦ [સં૦] દીલથી જે માન આપવું તે. ૨ કોઈ મોટાં માણસનું આપણી પાસ આવવું થાય તે સમે તેની જે સરભરા કરવી તે. ૩ વિવેક; લાયકી; સભ્યતા.

આદરમાન, ન૦ આદરસત્કાર.

આદરવું, ક્રિ૦ સ૦ કબૂલ કરવું; સ્વીકારવું; પતકરવું; માથેલેવું. (કામ વગેરે). [વો તે.

આદરસત્કાર, પુ૦ [સં૦] આદરથી જે સત્કાર કર-

આદર્શ, પુ૦ [સં૦] આરસો. ૨ ટીકા; ભાષ્ય. [તે.

આદાન, ન૦ [સં૦] લેવું-કબૂલ કરવું તે. ૨ પકડવું

આદાનપ્રદાન, ન૦ [સં૦] લેણ દેણ; લેવું આપવું તે.

આદાપાક, પુ૦ આદાંની મેળવણીનો જે પાક તે.

આદાબ, સ્ત્રી૦ [આ૦] સભ્યતા; વિવેક; અદબ. [તે.

આદામૂળી, સ્ત્રી૦ આદાંનાં જે નાનાં નાનાં મૂળિયાં

આદાય, પુ૦ [સં૦] નફો; લાભ; વધારો.

આદાસીસી, સ્ત્રી૦ અડધું માથું-એક બાજુનું કપાળ દુખ્યાં કરે તે રોગ.

આદિ, વિ૦ [સં૦] પેલું; મૂળનું; અસલ. ૨ અમુક પેલું અથવા મુખ્ય છે જેમાં તે-ઈન્દ્રાદિ, કાલિદાસાદિ વગેરે ઈ૦.

આદિ, પુ૦ [સં૦] મૂળ; પ્રારમ્ભ; શરૂઆત; બીજ; ઉત્પત્તિ; કારણ; મૂળતત્વ. ૨ પેલું પદ (ગણિત-

શેઠીમાં).
આદિઅન્ત, પુ૦ [સં૦] પ્રારમ્ભ અને સમાપ્તિ.
આદિક, વિ૦ અમુક અને એ અમુક આદિ છે જે-ને તે; એ અને બીજા વળી.
આદિકવિ, પુ૦ વાલ્મિક. ગુજરાતીમાં નરસૈં મેહેતો.
આદિકારણ, ન૦ [સં૦] પેલું-મૂળ-અસલ કારણ.
આદિત, આદિત્ય.
આદિતવાર, પુ૦ **આદિત્યવાર.**
આદિતાલ, પુ૦ [સં૦] રાગ ગાવામાં અવાજને જોર આપવા સમ્બન્ધી વખતનું એક રીતનું માપ.
આદિત્ય, પુ૦ [સં૦] સૂર્ય; રવિ. ૨ બાર એ સઙ્ખ્યાની સંજ્ઞા.
આદિત્યવાર, પુ૦ [સં૦] અઠવાડિયાના સાતવાર કેવાયછે તેમાંનો પેલો—એ દાડો ઘણું કરીને સૂરજ અને માતાની ભક્તિ કરવાનો છે. એ દાડે ક્રિશ્ચિયન લોકો પોતાને ધન્ધે રોજગારે જતા નથી પણ દેવળમાં જઈને ભક્તિ કરેછે.
આદિનારાયણ, પુ૦ [સં૦] ક્ષીરસમુદ્રમાં શેષનાગ ઉપર સુતેલું જે ભગવત્સ્વરૂપ તે.
આદિમાયા-શક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઈશ્વરની જે શક્તિ વડે આ સઘળો પ્રપઞ્ચ રચાયો છે તે.
આદિલઈને, અ૦ અમુકને પ્રથમ ગણીને બીજાઓ પણ ગણાય તેમ.
આદું, ન૦ [સં૦ આર્દ્રક] એક જાતનું ભોંયની અન્દર પાકતું મૂળીયું. એ સુકાયછે ત્યારે તેને સૂંઠ કેછે.
આદેશ, પુ૦ [સં૦] આજ્ઞા; હુકુમ. ૨ બદલવું તે; ફેરફાર; બદલી; એકને કાડી મુકી બીજાને આણવું તે.
આદ્ય, વિ૦ આદિ. [અન્ત.
આદ્યન્ત, પુ૦ આદિથી તે અન્ત લગી; આદિ ને
આધં, વિ૦ અડધું.
આધરણ, ન૦ અધરણ.
આધાન, ન૦ [સં૦] કોઈ ઠેકાણે કોઈ વસ્તુનું જે રેવું થાય અથવા મુકાવું તે; ધારણ. ૨ ગર્ભધારણ; ગર્ભાધાન. ૩ અગ્નિહોત્રમાં પ્રથમ કરવાનું એક કર્મ—બે લાકડાંના કકડા ઘસી મુખથી અગ્નિ ઉપજાવવા સમ્બન્ધી.
આધાર, પુ૦ [સં૦] જે શક્તિ સમ્બન્ધને યોગે વસ્તુ યોગ્ય સ્થિતિમાં રઈ શકે તે; કારણરૂપ સહાયતા. ૨ પ્રીતિરૂપ સહાયતા; આસરો; મદદ; ટેકો; સાબેતી; પૂરાવો; પ્રમાણ; સત્તા. ૩ વ્યાકરણમાં સપ્તમી વિભક્તિનો અર્થ દેખાડેછે.
આધારી, વિ૦ જેને આધાર હોય તે.
આધિ, પુ૦ [સં૦ ધ્યૈ-વિચાર કરવો] મનની જે હર કોઈ પીડા તે.-ભય, શોક, ચિન્તા વગેરેથી થતી.
આધિક, પુ૦ ભૂત ડાકણ કાડનારો; ભુવો.
આધિક્ય, ન૦ અધિકપણું; ઉમેરણ; વધારો.
આધિદૈવિક, વિ૦ [સં૦] ઈન્દ્રિયોના દેવ સમ્બન્ધી -આંખનો અધિદેવ સૂર્ય; એમ કાન નાક ઈ૦ના અધિદેવો છે તે તે સમ્બન્ધી. ૨ ઈન્દ્રિયોથકી થયલું. (સુખદુખ). ૩ ભૂત પ્રેત પિશાચ સમ્બન્ધી (પીડા). [ઠાઈ; ધણીપણું.
આધિપત્ય, ન૦ [સં૦] અધિપતિપણું; પટેલાઈ; શે-
આધિભૌતિક, વિ૦ [સં૦] ઈન્દ્રિયોના તત્વ અથવા વિષય સમ્બન્ધી-જેમ કે આંખનો આકાર બાહ્યગોળ તો તે સમ્બન્ધી. ૨ પઞ્ચમહાભૂતોથી થયલું. (સુખદુખ). ૩ શરીરને રોગ થાયછે તે સમ્બન્ધી (પીડા).
આધિવ્યાધિ, પુ૦ આધિ અને વ્યાધિ.
આધીન, વિ૦ [સં૦] વશ; તાબે; કબજે; આધારી. ૨ નમ્ર; નમનતાઈ વાળું.
આધીનતા, સ્ત્રી૦ આધીનપણું; તાબેદારી.
આધુનિક, વિ૦ [સં૦] નવું; હમણાનું; આ કાળનું; અર્વાચીન. ૨ થોડાવાગનું; ન ટકે તેવું.
આધેડ, વિ૦ અધેડ; આધોડ; અધોડ.
આધ્યાત્મિક, વિ૦ **અધ્યાત્મિક.** ૨ જ્ઞાનથકી થયલું. ૩ મનના ભાવ સમ્બન્ધી.
આધ્રકણ-ધ્રેકણ, ન૦ **અધ્રકણ.**
આધ્રકવું-ધ્રેકવું, અધ્રકવું.
આધ્રખવું, અધ્રકવું.
આન, અન્ય.
આનન, ન૦ [સં૦] મોડું; મુખ; વદન.
આનન્દ, પુ૦ [સં૦] ખુશી; હરખ; મન પ્રસન્ન થવું-થઈ રેવું તે; ૨ સજ્ઞાનથી અન્તઃકરણની જે પ્રસન્ન સ્થિતિ થાય તે.-પઞ્ચદશી નામના ગ્રન્થમાં આનન્દ પાંચ પ્રકારના વર્ણ્યાછે. **આત્માનન્દ, બ્રહ્માનન્દ, વિષયાનન્દ, વિદ્યાનન્દ** અને **યોગાનન્દ.**
આનન્દકન્દ, પુ૦ આનદનું મૂળ. ૨ બ્રહ્મ; ઈશ્વર.
આનન્દકારી, વિ૦ [સં૦] આનન્દ કરનાર.
આનન્દભેરવી, સ્ત્રી૦ એક રાગણી.

આનન્દમય, વિ૰ [સં૰] આનન્દથકી ભરેલું.

આનન્દમયકોશ, પુ૰ [સં૰] પઞ્ચકોશ કેવાયછે તે-માંનો એક-બ્રહ્મનીતિનાં કામોના વિચારથી અને સારાં કામ કરવાથી આત્માને જે સુખ સન્તોષ થાયછે તે. [રેવાનો સ્વભાવ.

આનન્દવૃત્તિ, સ્ત્રી૰ રોજ ખુશીમાં રેવું તે; આનદમાં

આનન્દાશ્રુ, ન૰ [સં૰] હરખનાં આંસુ.

આનન્દી, વિ૰ [સં૰] ખુશમિજાજી; સુખી; મોજી.

આનન્દોશે, અનતદોશે.

આનાકાની, સ્ત્રી૰ હા ના; કોઈ કામ કરવાનો ઠરાવ ન કરતાં ઢચુપચુ રેવું તે. ૨ બાનું; મસ.

આનિયાં, ન૰ કોટની કાંઠલી-ટલીમાં પગલાંને બદલે જે પૂતળિયાં હોય તે.

આની, સ્ત્રી૰ એક રૂપિયાનો જે સોળમો ભાગ તે. ૨ ગણવામાં અથવા માપમાં કોઈપણ એક આખી સઙ્ખ્યાનો અથવા વસ્તુનો જે સોળમો ભાગ તે.

આનો, પુ૰ એક રૂપિયાનો જે સોળમો ભાગ તે; ૪ પૈસા; ૧૨ પૈ. ૨ માપમાં નવટાંકનો અર્થ રાખેછે. આનાનું ચિન્હ આ પ્રમાણે: — અથવા ૦)—

આન્દોલન, ન૰ [સં૰] હિંચકા ખાવા તે; હાલ્યાં કરવું તે. ૨ જે હાલ્યાં કરે તે; લઙ્ગર. (ઘડિયાલ વગેરેનું)

આપ, સ૰ તમે;-પોતે. એ શબ્દ માનને અર્થે વપરાયછે. આપ આવશો તો કામ થશે.

આપ, ન૰ [સં૰ અપ્] પાણી; જળ.

આપ, વિ૰ પોતાનું-સમ્બન્ધી; પોતીકું; સ્વ.-આપમતલબી; આપખુશી વગેરે.

આપઅખત્યાર, વિ૰ જેના ઉપર બીજા કોઈનો અખત્યાર નહિ તે; જે પોતેજ અખત્યાર ચલાવે તે.

આપઅખત્યારી, સ્ત્રી૰ પોતાનોજ અખત્યાર તે; આપઅખત્યારપણું. [ઓમાં.

આપઆપમાં, અ૰ પોતપોતીકામાં; મુંપેમુંય; મુાં-

આપકરમી, વિ૰ પોતાનાજ ઉદ્યમથી રળનારો. આપકરમી ને બાપકરમી. [ચલાવવી તે.

આપખુદી, સ્ત્રી૰ પોતાપણું; પોતાનીજ ઇચ્છા-સત્તા

આપઘાત, સ્ત્રી૰ પુ૰ આત્મઘાત.

આપઘાતિયું, વિ૰ આપઘાત થાય-થયલું હોય તેવું.

આપણ, સ૰ [સં૰ આત્મા ને બાળ ભાષામાં અપ્પા] આપણે. ૨ આપ; પોતે; તમે (માન અર્થમાં).

આપણે, સ૰ હું અને તમે.

આપત, સ્ત્રી૰ [સં૰] આપત્તિ.

આપત્કાળ, પુ૰ [સં૰] આપત્તિનો જે સમય તે.

આપત્તિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] અન્ન ન પાકવું, ધરતીકમ્પ થવો, આગ લાગવી, રોગ થવો ઇ૰થી અતીસે જે દુઃખવાળી હાલત તે; મોટું દુઃખ; મહા સઙ્કટ; આફત; પીડા; દૈવકોપ; રાજકોપ. ૨ મેળવવું તે—સુખાપત્તિ; દુઃખાપત્તિ; ઇષ્ટાપત્તિ વગેરે.

આપદા, સ્ત્રી૰ [સં૰] આપત્તિ (પેલા અર્થમાં)

આપદૃષ્ટિ, સ્ત્રી૰ પોતાનીજ તરફ જે નજર તે; સ્વાર્થ ઉપરજ લક્ષ તે.

આપદ્ધર્મ, પુ૰ [સં૰] આપત્તિ પડ્યાને લીધે ન આચરવા જોગ એવાં પણ કર્મ કરવાંપડે તે.

આપનાર, વિ૰ જે અપાતું હોય અથવા જેણે આપેલું હોય તે.

આપન્ન, વિ૰ ધા૰ [સં૰] દરિદ્રી થયલું; દુઃખી; દુખિયારું; જેને માથે મોટું સઙ્કટ આવી પડેલું હોય તે.

આપબુદ્ધિ, સ્ત્રી૰ પોતાની બુદ્ધિ.

આપમતલબી, વિ૰ પોતાનોજ ફાયદો વિચારી કામ કરનાર; સ્વાર્થી; એકલપેટું.

આપમતિયું, વિ૰ પોતાનુંજ ખરૂં એવા વિચાર પ્રમાણે વર્તનારું. ૨ બીજાને પત ન કરી પોતાનાજ ધાર્યા મુજબ કરેલું.

આપમુખત્યાર, વિ૰ કોઈને તાબે નહિ તે; પોતાનીજ ઇચ્છા પ્રમાણે કરે તે; સ્વતન્ત્ર; ધણિયાતું.

આપલે, સ્ત્રી૰ આપવું અને લેવું તે; ધીરધાર, લેણદેણ.

આપવું, ક્રિ૰ સ૰ પોતાની સત્તાની અથવા પાસેની વસ્તુ બીજાની સત્તામાં અથવા પાસે જાય તેમ કરવું.-(હાથે, વાણીએ, અથવા લખાણે); દેવું. ચોપડી આપવી, ઘર આપવું, વિચાર આપવો, ખાવાનું આપવું, રજા આપવી વગેરે. વળી મફત આપવું, સસ્તે આપવું, ઉધાર આપવું વગેરે. (આપવાનું ઉલટું લેવું). એક જણ કંઈ આપે તારે બીજો તે લે. આપવું મુકવું (રસોઈમાં). આપીદેવું-સત્તા અથવા સમ્બન્ધ તદન છોડીદઈ બીજાને હવાલે કરવું.

આપસઆપસમાં, અ૰ આપઆપમાં. [ખું.

આપસમાન, વિ૰ પોતાના સરખું-જેવું. તમારા સર-

આપાપર, પોતે ને બીજું.

આપું, નુ૰ આપપણું 'અણુછતું આપું માનીને, દુખ પામે અપાર' (પ્રીતમ)

આપો, બાપ (ભરવાડમાં).

આપોઆપ, અ૰ પોતાની મેળે; સ્વભાવથીજ; આપખુશીથી. (સહાય-સુચના વિના).

આપોઆપ, સ૰ પોતેજ; જાતે; ખુદ. [વજન.

આપોપું, ન૰ પોતાપણું; આપણું; ટેક; પોત; પણ;

આપ્ત, વિ૰ [સં૰] સગું; સમ્બન્ધી. ૨ વિશ્વાસુ.

આફણિયે, અ૰ પોતાનીમેળે; સહજ. 'જાણપણું મેલીને જાણ, આફણિયે રેશે નિર્વાણ'. (અખો).

આફણી, સ્ત્રી૰ આપત્તિ.

આફત, સ્ત્રી૰ [અ૰] આપત્તિ; વિપત્તિ. આફત આસમાની એટલે ધરતીકમ્પ, આગ, રેલ વગેરે કુદરતી કોપ અને આફત સુલતાની એટલે રાજકોપ.-રાજા વગેરે થકી થયલી પીડા. [તાપ.-

આફતાબ, પુ૰ [ફા૰] સૂરજ. ૨ તેજ; તડકો;

આફ્રુયડું, અ૰ અમથું. [રો થવો.

આફરીજવું, ક્રિ૰ અ૰ રોગ થકી ફૂલી જવું; આફ-

આફરીન, સ્ત્રી૰ [ફા૰] વખાણ; સાબાશી. અ૰ સાબાશ! ધન્ય! વાહવા! ઠીક કીધું!

આફરો, પુ૰ બન્ધકોશને લીધે હવા એકઠી થયેથી પેટ ફુલી જાય અને શ્વાસોશ્વાસ ન લેવાય તે રોગ.

આફ્રૂ, અ૰ આણીમેર-ગમ; આતરફ-મેર.

આફિડેવિટ, સ્ત્રી૰ [અ૰] સરકારમાં જે પ્રતિજ્ઞા કરવી તે; સોગન ખાઈને કેવું તે.

આફિસ, સ્ત્રી૰ [અ૰] કામ કરવાનું ઠેકાણું-સરકારી કામની આફિસ, વેપારીની આફીસ વગેરે.

આફુસ, એકજાતની કાપીખાવાની કલમી કેરી.

આબ, ન૰ [ફા૰] પાણી; જળ; ઉદક—પંજાબ (પાંચ પાણી-નદીવાળો પ્રદેશ); દોઆબ (બે પાણી—નદીની વચમાંનો દેશ). ૨ તેજ; કાન્તિ; ચળકાટ; પ્રકાશ; નુર. (હીરા મોતી વગેરેનું). ૩ પાણી; ધાર; (તલવાર વગેરે હથિયારોનું). ૪ મૂલ; માલ; દમ.

આબકારી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] ભિસ્તીનું કામ. ૨ દારૂ ગાળવાનું કામ. ૩ દારૂ ગાળવા ઉપર જે સરકારી કર તે.

આબખોરો, અબખોરો.

આબદા, સ્ત્રી૰ આપદા; આપત્તિ.

આબદાગિરિ, અબદાગિરિ.

આબદાર, વિ૰ [ફા૰] આબવાળું.

આબનૂસ, ન૰ [ફા૰] એક જાતનું લાકડું.

આબરુ, સ્ત્રી૰ [ફા૰] લોકમાં જણાવું તે; પ્રસિદ્ધિ. ૨ લોકમાં સારૂં કેવાય તે; માન; પ્રતિષ્ઠા. ૩ વખાણ; સાબાશી; તારીફ. ૪ યોગ્યતા; લાયકી. આબરુ મેળવવી-વધારવી-ઘટવી-ઉતરવી. [રુવાળું.

આબરુદાર, વિ૰ [ફા૰] પ્રતિષ્ઠિત; નામાङ्कित; આબ-

આબરુપત્ર, માનપત્ર.

આબાદ, વિ૰ [ફા૰] ભરેલું; વસેલું; જોળા વેપાર-કારખાનાવાળું—શેહેર વગેરે. ૨ ખેડાયલું; ફળવન્ત—જમીન વગેરે. ૩ સુખી; જે જે જોઈયે તેથી અનુકૂળ.-લોક. ૪ ફતેહ મળે-મળી હોય તેવું-કામ, ધન્ધો વગેરે. ૫ સલામત; નુકસાન ન થયલું તેવું-કિલ્લો વગેરે. ૬ ખુશનુમા; ઝાડપાનથી ભરેલું—વાડી વગેરે. ૭ અતિશયપણું; ઘણુંજ-જમીનના પાક વગેરે. ૮ ચૂક વગરનું-તાક્યા પ્રમાણેજ; બરાબર.-તીર આબાદ લાગ્યું. ૯ કાયમ; હમ્મેશ—દોલત આબાદ રો.

આબાદાની, સ્ત્રી૰ [ફા૰] આબાદ એવી જે હાલત તે; ચડતી દશા; ઉત્કર્ષ.

આબાદી, આબાદાની. [સુધાં; સન્ધાં.

આબાલવૃદ્ધ, અ૰ [સં૰] બાળકથી માંડીને તે ઘરડાં

આબુવો, અબુવો.

આબેહૂબ, વિ૰ [ફા૰] અસલ હોય તેવુંજ; અસલની ખરી નકલ; જાણે તેજ-આબેહૂબ ચિતાર.

આબોહવા, સ્ત્રી૰ [ફા૰] પાણી અને હવા; હવા પાણી (હરેક દેશનાં); દેશપ્રકૃતિ.

આભ, ન૰ આકાશ (પેલા અર્થમાં). ૨ વાદળ. 'આભ ફાટે ત્યાં થીંગડું ન દેવાય'. (એ કેવત છે).

આભડછેટ, સ્ત્રી૰ જેને ન અડકવું જોઈયે તેને અડક્યાથી જે અશુદ્ધ થવું-અભડાવું તે. ૨ અમુક અમુકને અડક્યાથી દોષ છે એવો વ્યવહારમાં ચાલેલો જે ધર્મ મત તે. "આભડછેટ અન્ત્યજની જણી, બ્રાહ્મણ વૈષ્ણવ કીધા ઘણી". ૩ જેથી અભડાવું થાય તે-અહીંતો બહુ આભડછેટ છે. ૪ સ્ત્રીને મહિને મહિને જે અટકાવ વેઠે તે અથવા જણતીવેળા જે ઓર લોહી વગેરે નિકળે છે તે. તેને બહુ આભડછેટ પડેછે.

આભડવાજવું, અભડવાજવું. [ણગાર.

આભરણ, ન૰ [સં૰] વસ્ત્ર ઘરેણાં. ૨ શોભા; સ-

આભલું, ન૰ આભ.

આભા, સ્ત્રી૰ કાન્તિ; તેજ; પ્રકાશ.

આભાર, પુ૰ બીજાએ આપાસું સારૂં કર્યું તો તેની કૃપા રૂપી જે આપણા ઉપર ભાર તે; પાડ; ઉપકાર; ઓશિયાળું.

આભારી, વિ૦ જેના ઉપર ઉપકાર થયલા હોય તે. ૨ જે કરેલા ઉપકારને સમજતું હોય તે.
આભાસ, પુ૦ [સં૦] એ વસ્તુનું નજરે સરખું દેખાવું તે; (પછી ખરેખર હોય કે નહિં). ૨ કલ્પના; ચિતમાં ઝાંખું જણાવું તે; ભ્રમ. ૩ ખરું દેખાય તેવું કારણ (બાકી ખોટુંજ). ૪ ઝાંખો-જૂજ પ્રકાશ.
આભીર, પુ૦ [સં૦] ગોવાળિયો; આહીર; ગ્વાલ; ગોપ. [અલઙ્કાર.
આભૂષણ, ન૦ [સં૦] ઘરેણું; સણગાર; શૃંગાર;
આભ્યન્તર, વિ૦ [સં૦] અન્દરનું; માંયનું.
આમ, અ૦ આ પ્રમાણે; આવી રીતે. ૨ આ તરફ; અહીંયાં.
આમ, પુ૦ [સં૦] અમળાઈ અમળાઈને ઘણીવારે પાતળો ને જરાકજ ઝાડો આવ્યાંકરે તે રોગ.
આમજ, અ૦ નક્કી આ પ્રમાણે.
આમટો, આમળો. [એક ભાગ.
આમણ, સ્ત્રી૦ આમળ. ૨ ગાડીનાં પૈડાંને લગતો
આમણસામણ, અ૦ સામસામાં; એક બીજાને; માંયોમાંય; પરસ્પર; અરસ્પરસ.
આમણસારોગન્ધક, પુ૦ એક જાતનો ગન્ધક.
આમદની-દાની, સ્ત્રી૦ [ફા૦] આવક; પેદાશ; કમાઈ. ૨ આવવું-આવી પોંચવું તે. [જન.
આમન્ત્રણ, ન૦ [સં૦] બોલાવવું તે; તેડવું તે; ઈ-
આમય, પુ૦ [સં૦] રોગ; વ્યાધિ.
આમરસિયા, વિ૦ કેરીના રસ જેવા (રઙ્ગનું).
આમલી, સ્ત્રી [સં૦ આમ્લિકા] એ નામનું ઝાડ અને તેનું ફળ. એનાં બીઆંને ચીચૂડા કરીને કેછે. આમલી (ફળ) ખાટી હોયછે.
આમવાયુ, પુ૦ આમ રોગથી સાંધા રહીજાય તે રોગ.
આમળ, સ્ત્રી૦ આંતરડાનાં છેક નીચલા ભાગનું ગાંડની કુહ્ડીની બાર નિકળી પડવું તે. ૨ ગરભના પડદાનું ઈન્દ્રીની બાર ઝુલીપડવું તે; ભાંડું. (આંબેલ).
આમળવું, ક્રિ૦ સ૦ જોરથકી વાંકું વાળવું. ૨ વળ દેવો; વણવું.—(દોરા વગેરેને).
આમળાં, ન૦ એક જાતના ખાટાં ફળ—એની ત્રણ જાતછે—**આમળાં-દેવઆમળાં** (માથામાં ઘાલવાને, મુરબ્બો કરવાને-એનો સવાદ તુરો ને ખાટો હોય છે, **ચોરઆમળાં** (તુમડામાંથી નિકળે છે-એનો સવાદ ખાટો ને કંઈક ગળ્યો હોય છે) અને **રાયઆમળાં** એ ખાટાં હોય છે ને એ અથાણુ કરવાનાં કામમાં ખપ આવેછે.
આમળીયું, ન૦ સોનાં રૂપાં તાંબાના જાડા તારવાળું વળ દીધેલું છોકરાંઓને પગે ઘાલવાનું કડું.
આમળો, પુ૦ વસ્તુને આમળ્યાથકી જે તેનાપર વાંકા લીસોટા દેખાય તે; વળ. ૨ મનમાં ગાંઠ વાળી હોય તે; દ્વેશ.
આમરણ-ણાન્ત, અ૦ [સં૦] મરણ લગી.
આમરસ, પુ૦ કેરીનો રસ. (આમ્રરસ).
આમાન, આમાશ.
આમાન્ન, ન૦ [સં૦] કાચું અનાજ (રાંધેલું નહિ તેવું). બ્રાહ્મણોને આપવામાં આવેછે.
આમિષ, ન૦ [સં૦] માંસ. ૨ ગળ; લાંચ; લાલચ.
આમીન, અ૦ [આ૦] થાઓ; હોઓ; અસ્તુ. (આશીરવાદ અથવા દુવાનાં બોલવાને ટેકો આપનારો શબ્દ).
આમેજ, વિ૦ ધાં૦ [ફા૦] સામેલ; મેળવી દીધેલું; સાથે રે તેમ કરેલું. (બૈરાંને મરદની મિજલસમાં આમેજ કરવાં).
આમેણ, આમળ (૧ લા અર્થમાં). [રખ.
આમોદ, પુ૦ [સં૦] સુગન્ધ; સુવાસ. ૨ ખુશી; હ-
આય, સ્ત્રી૦ શક્તિ; કૌવત.
આય, પુ૦ [સં૦] લાભ; પેદાશ; આવક.
આયકુ, પુ૦ ઢોર ચારનાર ગોવાળિયો.
આયતન, ન૦ [સં૦] ઠેકાણું; જગા—ભોગાયતન-સુખ ભોગની જગા-શરીર; મૂલાયતન-મૂળ-ઉત્પત્તિ-જન્મભૂમિ.
આયતું, વિ૦ [સં૦ અયત્નતઃ] વગર મેહેનતે મળેલું. ૨ મફત. ૩ તૈયાર. [વાનો).
આયનો, પુ૦ [ફા૦] આરસો; તખતો; (મોડું જો-
આયન્દે, અ૦ [ફા૦] હવે પછી; આજ પછી; અતઃપર.
આયપત, સ્ત્રી૦ આવક; પેદાશ; આમદની.
આયા, સ્ત્રી૦ બાળક છોકરાંઓને ધવાડવા અથવા તેઓની સમ્ભાળ રાખવાને પગાર આપી રાખેલી જે ચાકરડી તે.
આયાત, સ્ત્રી૦ બન્દર-માંડવીમાં દાખલ થવું તે; આવવું તે (પરદેશી માલનું). [બત; દુઃખ.
આયાસ, પુ૦ [સં૦] મેહેનત; શ્રમ; યત્ન. ૨ મુસી-
આયાસી, વિ૦ [સં૦] મેહેનતુ; ઉદ્યોગી.
આયુ, ન૦ [સં૦] જનમ થકી તે મોત લગીનો વખત; જીવનકાલ; જીન્દગાની; જીવતર; આવરદા.

આયુધ, ન૦ [સં૦] હથિયાર; શસ્ત્ર.

આયુરારોગ્ય, ન૦ [સં૦] આખી જીન્દગાની રોગ થયા વગરની જાય તે. (આશીરવાદનું વચન).

આયુશ-ષ-સ, ન૦ **આયુષ્ય.**

આયુષ્માન્‌, વિ૦ [સં૦] ઘણાં આયુષ્યનું; ઘણું જીવવા વાળું; લામ્બી જીન્દગીનું. (આશીરવાદનું વચન.-ઘણું જીવો).

આયુષ્ય, ન૦ [સં૦] જન્મ થકી તે મોત લગીનો જે કાળ તે; જીન્દગી; જીવતર; આવરદા.

આયુષ્યમર્યાદા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આયુષ્યની હદ; મોત.

આર, સ્ત્રી૦ લાકડાં વગેરેમાં બેસાડેલી લોઢાં વગેરેની સળી અથવા તે સળીની અણી-પરાણીની, ભમરડાની આર).

આર, પુ૦ પાણીનો વો; તાણ. ૨ ધોબી વગેરે જે ઘઉંની કણક ઉકાળી તેનું પાણી કાઢી લુગડાં ને પાયછે તે; ખેળ. ૩ જેટલું ખાવાનું જોઈયે તે; ખાધ.—તેને બસેરનો આર છે.

આરક્ત, વિ૦ [સં૦] રાતું; લાલ.

આરગણું, ન૦ મોચીનું એક ઓજાર-ચામડાં સિવ-[વાનું.

આરગન, ન૦ [અં૦] વાજું; કુંચી આપી કે મોયથી નાના પ્રકારના મધુર સ્વર નિકળ્યાં કરે તેવી પેટી.

આરચા, સ્ત્રી૦ **અર્ચા.** (૨ જા અર્થમાં).

આરજા, સ્ત્રી૦ જે સ્ત્રી ગૃહસ્થાશ્રમ-સંસાર છોડી વિરાગી થઈ બેઠી હોય તે-(જૈન માર્ગી).

આરજુ, સ્ત્રી૦ [ફ્રા૦] ઈચ્છા; મરજી; ઉમેદ; આશા. ૨ ચિન્તા; કાળજી; આતુરતા; અધીરાઈ.

આરજુમન્દ, વિ૦ [ફ્રા૦] આશાભર; ઉમેદવાળું; હોંસીલું. ૨ ચિન્તાતુર; કાળજીવાળું; આતુર.

આરડવું, ક્રિ૦ અ૦ ગળાંમાથી ખેંચીને અવાજ કાડવો. બકરું, પાડું વગેરે ઢોર આરડેછે. બાળક ને મોટાં માણસ પણ બીની ગયલે સાદે રડે છે તે પણ આરડવું-**આરડી મરવું** પણ કેવાય છે. ૨ મોટો ને બે સુરો અવાજ કાડવો-તે ગાતો તો નથી પણ આરડેછે તો ખરો.

આરણકારણ, ન૦ બાનું; મિષ;-મસ; નિમિત્ત. ૨ આનાકાની. ૩ નક્કી નહિ તે. તેનું આવવું તો આરણકારણ છે.

આરણિયો, પુ૦ લાકડાના ત્રણ પાયાની ઉપર પાટીયું જડેલી એવી બેસણી.

આરણી, સ્ત્રી૦ **આડણી.**

આરત, વિ૦ [સં૦ આર્ત] દુઃખી; પીડિત. ૨ જરૂરનું; ન ચાલે તેવું.-આરત કામ.

આરત, સ્ત્રી૦ હોંસ, ઈચ્છા. ૨ ઓરિયો; કોડ.

આરતિયું, વિ૦ દુઃખી; પીડિત. ૨ જરૂરનું. ૩ ન૦ આરતી કરવાનું વાસણ. (જેમ અરઘિયું તેમ આરતિયું).

આરતી, સ્ત્રી૦ [સં૦ આર્તિક્ય] પૂજાની સમાપ્તિવેળા કપૂર વગેરેનો, દેવ સામાં દીવો ફેરવવાનું જે કર્મ તે; દીપ દર્શન કરાવવું તે. ૨ જે વાસણમાં દીવો પ્રગટીને ઉતારવામાં આવે તે વાસણ. ૩ આરતી ઊતારતી વખત જે કંઈ ભણવા-ગાવામાં આવે તે.

આરપાર, અ૦ એક તરફની સપાટીમાંથી અન્દર જઈ બીજી તરફની સપાટીમાંથી બાર નિકળ્યું હોય તેવી રીતે. ૨ વચમાંનું ઓળંગીને. ૩ એક છેડા—કાંઠાથીતે બીજા છેડા-કાંઠાલગી. ૪ તમામ—પૂરું-સમ્પૂર્ણ હોય તેમ.

આરબ, પુ૦ આરબસ્તાનનો વતની.

આરબી, વિ૦ આરબનું-સમ્બન્ધી (ભાષા વગેરે).

આરબ્ધ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] આરમ્ભેલું; શરૂ કરેલું.

આરબ્ધ, ન૦ [સં૦] ચાર પ્રકારના કર્મ (સઞ્ચિત, ક્રિયમાણ, પ્રારબ્ધ ને આરબ્ધ.) માંનું એક; જે કર્મનું તત્કાળ ફળ મળે તે.

આરબ્બી, અરબ્બી.

આરભટી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રો. (કાવ્ય શાસ્ત્રમાં) રૌદ્ર, ભય અને બીભત્સ એ ત્રણ રસ જે બોલવા લખવામાં આવ્યા હોય તે; કૈશિકી, ભારતી, આરભટી અને સાત્વતી એ ચાર વૃત્તિ કેવાય છે.

આરમ્ભ, પુ૦ [સં૦] પેલ વેલુંજ જે દાખલ થવું તે; પ્રારમ્ભ; ઉપક્રમ; પેલ; શરૂઆત; મૂળ. (એનું ઉલટું સમાપ્તિ).

આરમ્ભવું, ક્રિ૦ સ૦ આરમ્ભ કરવો; શરૂ કરવું.

આરમ્ભશૂર, વિ૦ [સં૦] માત્ર આરમ્ભ વેળાજ શૂર. (પછવાડેથી મેહેનત ન કરે.)

આરવ, પુ૦ ઘણું જમ્યાં પછી જે અકળામણ થાય તે.

આરસ-પાહાણ, પુ૦ લીસો ચળકતો મોઢું જોવાય તેવો એક જાતનો પથ્થર; સઙ્ગેમરમર.

આરસી, સ્ત્રી૦ મોઢું જોવાનો કાચ; ખાપ; દર્પણ.

આરસીગર, પુ૦ આરસી બનાવનાર.

આરસો, પુ૦ જેની સામું જોયાથી આપણું મોઢું દેખાય તેવી ચળકતી વસ્તુ.-કાચ, સાફ કરેલો ધાતુ વગેરે; તખતો. કાચમાં બેસાડેલું અથવા કાચ ઉ-

પર ચિતરેલું ચિત્ર.

આરાધન, ન૦ [સં૦] પૂજા-સેવા કરવી તે.

આરાધના, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૂજા; સ્તુતિ; સેવા; ભજન.

આરાધવું, ક્રિ૦ સ૦ પૂજા-સેવા કરવી.

આરાધ્ય, વિ૦ [સં૦] આરાધવાને યોગ્ય.

આરામ, પુ૦ [સં૦] બાગ; ઉપવન; વાડી.

આરામ, પુ૦ [ફા૦] દુઃખ સંકટ સમી ગયા પછી ચિતમાં જે નિરાંત થાય તે; ચેન; સુખ; આસાએશ; વિશ્રાન્તિ. ૨ થાક ખાવો તે. ૩ સુવું તે. ૪ ફુરસદ. ૫ સારું થવું.-રોગ મટી જવો તે; ફેર પડવો તે. ૬ આરોગ્યતા; તનદુરસ્તી. આરામ પામવો-લેવો.

આરારુટ, ન૦ [અ૦] એક જાતને કન્દ.

આરાસ્તગી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] તૈયારી; સજી રેવું તે. ૨ સણગાર. ૩ ગોઠવણ; નીમ. ૪ બાશિયત. ૫ સમારવું-સુધારવું તે.

આરાસ્તે, વિ૦ [ફા૦] તૈયાર કરેલું. ૨ સણગારેલું. ૩ ગોઠવેલું. ૪ સુધારેલું.

આરિયાં, ન૦ હોડી વાણ વગેરેનો સુડ ઉતારી-પાડી નાખેલા તે. આરિયાં કરવાં.

આરિયું, ન૦ એક જાતનું શાખ; ચીભડું. ૨ નાની કુમળી કાકડી. ૩ નાનાં કુમળાં શાકફળ.

આરી, સ્ત્રી૦ નાનું વેરવાનું જે હથિયાર તે; નાની કરવત. ૨ મોચીનું હથિયાર.

આરુદ્રા, આર્દ્રા.

આરૂઢ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઊપર ચડેલું; અસ્વારી કરી હોય તેવું-ગજારૂઢ; અનુભવારૂઢ ઈ૦.

આરેડું, વિ૦ હરામી; તોફાની. (ઢોર). ૨ કજિયાખોર; હઠીલું. (બાળક). [પ-(ભાત જુવારનો).

આરો, પુ૦ છાંણાનો ઉબાળો. ૨ સાતમણ જેટલું મા-

આરો, પુ૦ ઓવારો; કાંઠો. ૨ છેડો; હદ; પાર. ૩ પૈડાંમાં નાભિથી તે પરીઘ સુધી લાકડાંના જે આડા કકડા અથવા લોડાના જે ગજ હોયછે તેમાંનો એકેકો. ૪ રેંટિયાના ચક્કરનો (જેની ઉપર માળ રેછે) અક્કેકો જે દાંડો તે.

આરોગ, આરોગ્ય. [મવું.

આરોગવું, ક્રિ૦ સ૦ ભોજન કરવું; સારું જમણ જ-

આરોગ્ય, [સં૦] રોગ થકી દુર હોવું તે; તનદુરસ્તી. વિ૦ રોગ રહિત.

આરોગ્યતા, સ્ત્રી૦ રોગ વગરની જે સારી હાલત તે.

આરોપ, પુ૦ [સં૦] એકના ગુણ દોષ બીજાને લગાડવા તે. ૨ ઉત્પ્રેક્ષાલઙ્કાર. ૩ ઠપકો; દોષ દેવો તે; ગુન્હામાં આણવું તે. ૪ કલ્પના; ભ્રમ.

આરોપણ, ન૦ આરોપવું તે.

આરોપવું, ક્રિ૦ સ૦ એકના ગુણ દોષ બીજા કોઈએકને વિષે છે એવી કલ્પના કરવી. 'વસ્તુ જાણવા સાધન કાજ, આરોપી બોલ્યા કવિરાજ.' (અખો). ૨ ઠપકો દેવો; દોષ બોલવો; આળ ચડાવવું; તોહોમત મુકવું. ૩ ઘાલવું; પેરાવવું—સીતાએ રામને વરમાળ આરોપી. [ચનમાં).

આરોહણ, ન૦ [સં૦] ચડવું તે; ચડતો ક્રમ (ગા-

આર્જવ, પુ૦ [સં૦] સરળપણું; ચોખ્ખેચોખ્ખી વાત કરવાનો જે સ્વભાવ તે. ૨ ગમે તેવાં વિઘ્ન નડે તોપણ નિયમ પાળવાને આગ્રહ ધરવો તે. ૩ આગ્રહરૂપી કાલાવાલા. [રાયલું.

આર્ત્ત, વિ૦ [સં૦] પીડિત; દુઃખી; વ્યાકુળ. ૨ ગભ-

આર્દ્ર, વિ૦ [સં૦] ભીનું; લીલું. ૨ કુમળું; મૃદુ.

આર્દ્રક, ન૦ આદું.

આર્દ્રા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સત્તાવીસ નક્ષત્રમાનું અશ્વિનીથી ગણતાં છઠ્ઠું જે નક્ષત્ર તે.

આર્ય, વિ૦ [સં૦] ઉંચકૂળનું; કુલીન; ખાનદાનનું. ૨ શ્રેષ્ઠ; પ્રતિષ્ઠિત; આબરુદાર. ૩ સહુથી પેલા હિન્દુસ્તાનમાં આવી વસેલા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી ને વૈશ્ય તે.

આર્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] (કવિતામાં) એ નામનો માત્રાગણ છન્દ ભેદ. એની ઘણી જાતીછે—ગીતિ ઉપગીતિ ઈ૦. ૨ એ નામનું એક વૃત્ત.—ચાર માત્રાનો એક ગણ એવા પૂર્વાર્ધમાં સાડાસાત અને ઉત્તરાર્ધમાં ૬ ઠ્ઠા ગણમાં એકજ લઘુ અક્ષર આવે તે સિવાએ સાડાછ ગણ હોયછે—૧ લો, ૩ જો, ૫ મો, ૭ મો, જગણ ન જોઈયે. પૂર્વાર્ધમાં ૬ ઠ્ઠો જરૂર જગણ અથવા નગણ આવવો જોઈયે.

આર્યાવર્ત, પુ૦ [સં૦] ઉત્તર દક્ષિણ હિમાલય તથા વિન્ધ્ય પર્વતો અને પૂર્વ પશ્ચિમ સમુદ્રો એટલો જે હિન્દુસ્તાનનો ભાગ તે; જે પ્રદેશમાં આર્યલોક પ્રથમ આવી વસ્યા ને પ્રસર્યા તે.

આલ, ન૦ એક જાતનું ઝાડ.

આલણ, ન૦ ઘેંસ; ડબું.

આલપાકા, પુ૦ [અ૦] એક જાતનું ઊનનું કપડું. (એ નામનું જાનવર છે તે ઉપરથી).

આલમ, સ્ત્રી૦ [આ૦] દુનિયાં; જગત્. ૨ લોક; માણસ જાત; દુનિયામાં રેનારાં તે.

આલમ્બન, ન૦ [સં૦] અવલમ્બન; આશ્રય. ૨ (ર-

સ પ્રકરણમાં) એ રીતના વિભાવ કેવાયછે તેમાંનો એક; રસને ઉત્પન્ન કરનારી મૂળ વસ્તુ.

આલમ્બવું, ક્રિ૦ અ૦ પોચવું; આસરો ધરવો.

આલય, ન૦ [સં૦] ઘર; રેવાની જગા; સ્થળ.—દેવાલય, હિમાલય વગેરે.

આલવું, ક્રિ૦ સ૦ આપવું.

આલસ્ય, ન૦ [સં૦] આળસ.

આલાપ, પુ૦ [સં૦] અલાપ.

આલાપવું, અલાપવું.

આલામત, સ્ત્રી૦ [આ૦] નિશાની; ચિન્હ.

આલાલીલું-લુંલીલું, વિ૦ અડધું લીલું-ભીનું ને અડધું સુકું-આલાલીલું લુગડું, આલાલીલા વાંસ ઈ૦.

આલિઙ્ગન, ન૦ [સં૦] ભેટવું-કોટી કરવી તે; અઙ્ગની સાથે અઙ્ગ જોડવું તે.

આલી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સાહેલી; સખી; સહી; બેનપણી.

આલીજાહ-શાં, વિ૦ [ફા૦] ઘણું મોટું; ભપકાદાર; ભવ્ય; વિશાળ.

આલુ, ન૦ એક જાતનું કાળા રઙ્ગનું ખટમધુરૂં ફળ.

આલે, અ૦ ફોગટ; નકામું; વ્યર્થ; એળે; રદ.

આલે, વિ૦ [આ૦] સારૂં; તોફે.

આલેખ્ય, ન૦ [સં૦] ચિતરવું તે. ૨ ચિત્ર; તસવીર.

આલેપ, પુ૦ [સં૦] લેપ કરવો તે—(સુગન્ધી પદાર્થનો). ૨ મલમ.

આલોક, ન૦ [સં૦] જોવું તે; દર્શન. ૨ વિચારવું તે.

આ લોક, પુ૦ આ જગત્-દુનિયા. (એનું ઉલટું પરલોક).

આલોચવું, ક્રિ૦ સ૦ વિચારવું; કલ્પનાથી શોધી કાઢવું.

આલોપાલો, પુ૦ ઝાડનાં ઝીણાં ઝીણાં પાતરાં મૂળિયાં તે.

આવ, સ્ત્રી૦ આવવું તે. આવજા.

આવક, સ્ત્રી૦ [હિં૦] આવે-આવેલું તે.-૧ કાગળપત્તરની. ૨ માલની. ૩ જમીનની પેદાશ. ૪ રોજગાર; કમાઈ.

આવકચિઠી, સ્ત્રી૦ વ્હાણમાં માલ ચડાવ્યા પછી ચડાવનાર ધણીને નાણાનો તરત ખપ પડેથી તે બીજાની પાસેથી નાણાં લઈ પોતાનો માલ વેચાયાથી નાણાં પાછાં ભરવા સમ્બન્ધી જે દસ્તાવેજ-લેખ કરી આપે તે.

આવકજાવક, સ્ત્રી૦ આવવું અને જવું તે. ૨ આપેલું લીધેલું તે. ૩ એ બાબતના હિસાબની ચોપડી.

આવકાર, પુ૦ (માન આપવાને) તમે આવો એવી રીતનો જે શબ્દ તે.

આવજા-વ, સ્ત્રી૦ આવવું અને જવું તે. ૨ ઘણીવાર આવવું ને જવું તે.

આવટવું, ક્રિ૦ અ૦ નિવેડવું.

આવડ-ત, સ્ત્રી૦ આવડવું તે. ૨ કળા; અટકળ; કિસબ રમી રેવો તે.

આવડવું, ક્રિ૦ અ૦ હાથમાં આવી જવું; હથોટી બેસી જવી (કિસબ વગેરેની); મગજમાં આવી જવું; દીલમાં ઉતરી જવું-(હર કંઈ વાત); જાણીતાં-ચિખેલાં થવું.

આવડું, વિ૦ આટલું.

આવતું, વિ૦ ભવિષ્ય કાળનું; પછીનું; આવવાનું. ૨ નવું-તરતનું આવેલું. 'આવતી વહુ ને બેસતો રાજા, ભાર પડયો તો પડયો'. કેવત છે.

આવરફૂટો-ફૂટો, પુ૦ આવરદાનો છેડો; મોત.

આવરણ, ન૦ [સં૦] ઢાંકણ; આચ્છાદન. ૨ લગતાંવળગતાં-સમ્બન્ધી જનનો સમૂહ.

આવરદા, ન૦ સ્ત્રી૦ [સં૦ આયુર્દાય] જનમથકી તે મોત લગીનો વખત; જીન્દગાની; આયુષ્ય.

આવરવું, ક્રિ૦ અ૦ વ્યાપવું; ફેલાવું; ઢકાવું, 'અગમ અગોચર સહુને હરી, બ્રહ્મા કીટ લગી માયા આવરી'. (અખો).

આવરેજ, સ્ત્રી૦ પુ૦ [અ૦] કોઈ વધતી કોઈ ઓછી એવી જે જુદી જુદી રકમો તેના સરવાળાને રકમની સઙ્ખ્યાએ ભાંગેથી જે સરખો ફાળો આવે તે; સરાસરી. એકને ૧૭ બીજાને ૨૫ અને ત્રીજાને ૩૦ રૂપિયા નફો થયો હોય તો એકેક જણને ૨૪ રૂપીઆની આવરેજ આવી કેવાય.

આવરો, પુ૦ સરાફીમાં હિસાબ રાખવાનો એક જાતનો ચોપડો.-એમા દરમહિનાની ખાતામાં લખેલી રકમો એકન્દર કરી મહિનાવાર લેણદેણ જણાવ્યું હોયછે.

આવરો, પુ૦ માણસ માદું પડીઉઠ્યા પછી ઘડીએ ઘડીએ ખાળે ખાળે થયાં કરે તે; ભભડો.

આવર્તન, ન૦ [સં૦] ફેરવવું તે; વારેવારે કરવું-થવું તે. ૨ ફરી ફરી વાંચવું લખવું તે; અભ્યાસ.

આવલિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] હાર; પઙ્ક્તિ; ઓળ; લીટી; શ્રેણી.

આવવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ પાન] છેટું ઓછું થતું જાય તેમ કોઈની તરફ આલવું અથવા ચાલી મળવું.-(તે બન્દર આગળ આવ્યો કે આગબોટને આવતાં

દીઠી; હું કાલે અહીં આવ્યો). ૨ અન્દર. થકી બ્હાર નિકળવું (ઝાડને પાન ફૂલ આવ્યાં). ૩ ઉત્પન્ન થવું; દાખલ થઈને રેવું-જણાવું, પછી અન્દર કે બ્હાર. (તાવ આવેછે). ૪ જણાવું; દેખાવું; લાગવું; (ધ્યાનમાં એમ આવે છે). ૫ બનવું; ઘડાવું; થવું; તૈયાર થવું; બન્ધાવું; (પાઘડી ઠીક ન આવી). ૬ તૈયારીપર રેવું (ઘર પડવા આવ્યુંછે). ૭ જે ધાતુની સાથે જોડાય તે ધાતુનો અર્થ રાખેછે (બાપદાદાની વખતથી કરતો આવ્યોછે). ૮ કોઈ તરફ પોંચવું અથવા હાજર થવું. (વખત આવ્યો). ૯ કોઈ પણ હાલતમાં જઈ પડવું. (તેઓ મારામારીપર આવ્યા). ૧૦ કબૂલ થવું (આખરે તે એ કિમતે આવ્યો). ૧૧ માફક બેસતું થવું (એને અંગ્રેજી આવતો નથી). ૧૨ ગરમીથી સુજવું. અવાળુ આવ્યાંછે. જીભ આવી, મો આવ્યું એટલે ગરમીથી જીભ ઉપર ચાંદી પડે ને લાળ ચળે. ૧૩ જવું (કોઈની પાસથી છુટું પડી જતી વખત—હું આવુંછું ત્યારે). આવવું અને જવું એ બે ઉલટા બોલો છે. **આવી ચડવું-આવી પોચવું**-એકાએક આવી મળવું-એકઠાં થવું; ટાંકણા ઊપર-અડી વેળાએ આવી પોચવું. **આવી ચુકવું-આવી રેવું**-થઈ ચુકવું; બન્ધ પડવું; છુટીપડવું. **આવી જવું**-આવવું અને પછી થોડીવારમાં જવું. ૨ આવવું. **આવી પડવું**-એકદમ આવીને પડવું—દુઃખ, સંકટ ઈ૦. **આવી-ફસવું**-આવીને ફસી પડવું-કબજ થવું. **આવી બનવું**-છેડો આવવો; મોત આવવું; નાશ થવો.

આવશ્ય, સ્ત્રી૦ [સં૦] જરૂરીયાત; અગત.

આવશ્યક, વિ૦ [સં૦] જરૂરનું; અગતનું.

આવહ, વિ૦ [સં૦] લાવનાર; કરનાર—સુખાવહ, ગુણાવહ, ઈ૦. [આવળનાં દાતણ.

આવળ, પુ૦ એ નામનું ઝાડ અથવા તેનું લાકડું—

આવાગમન, ન૦ આવવું અને જવું તે. ૨ જન્માન્તર; ચોરાસીનો ફેરો; પુનર્જન્મ.

આવાસ, પુ૦ [સં૦] **અવાસ** શબ્દ જોવો.

આવાહન, ન૦ [સં૦] મન્ત્ર ભણી દેવને મૂર્તીમાં અથવા મનમાં પધારવવા તે. ૨ માન થકી તેડું કરવું-બોલાવવું તે.

આવિર્ભાવ, પુ૦ પેસવું—દાખલ થવું તે. [છતું.

આવિર્ભૂત, વિ૦ [સં૦] પ્રગટ; દેખાઈતું; પ્રત્યક્ષ;

આવું, વિ૦ આ પ્રકારનું.

આવૃત, વિ૦ [સં૦] ઘેરેલું; ચાર પાસથી બન્ધ કરેલું; ઢાંકેલું. ૨ ફેરવેલું; ચોતરફ હલાવેલું.

આવૃત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ફરી વળવું તે. ૨ ફરીથી થવું તે. ૩ વારે વારે ફસ્યાં કરવું તે. ચોપડીની ચાર આવૃત્તિ થઈ એટલે ચાર વખત છપાઈ ચુકી-ચાર વખત દુનીયામાં ફરી વળી.

આવેગ, પુ૦ [સં૦] જોર; ધક્કો; જોરવાળી દોડ. ૨ જોર. (દુઃખનું). ૩ (કાવ્ય શાસ્ત્રમાં) ૩૩ વ્યભિચારી ભાવ કેવાયછે તેમાંનો એક-જેની આશા ન રાખી હોય તેવું બન્યાથી અથવા નાખુશ કરે તેવી ખીનાઓથી જે ગભરાટ થાય તે.

આવેશ, પુ૦ [સં૦] વિચાર અથવા જોસ્સામાં ચિત્તનું જે રોકાઈ જવું તે; જોસ્સામાં આવેલી હાલત.-કામાવેશ, ક્રોધાવેશ ઈ૦. ૨ જોસ; જોર; જબરી અસર; ખુંવારી.

આવેશી, વિ૦ આવેશવાળું.

આશંસા, **આશઙ્કા.**

આશ, **આશા.**

આશક, વિ૦ [અા૦] જેને કોઈના ઉપર પ્રેમ થયો હોય તે; પ્રેમવશ; મોહિત; પ્યારથી ચાહનાર—પછી પુરુષ કે સ્ત્રી. ૨ પ્રિય; પ્રિતમ. (પછી પોતાની સ્ત્રીનો કે પારકી સ્ત્રીનો.)

આશકમાશુક, ન૦ એકમેકને ચાહતાં એવાં સ્ત્રી પુરુષો; પ્યારો અને પ્યારી; લાલ અને લલના; પ્રિય અને પ્રિયા. પરણનાર વર વહુ અથવા પરણ્યા પછી લૌકિક નિયમ તોડી એકમેકને ચાહનારાં સ્ત્રી પુરુષ. [તું; જાહેર.

આશકાર-રા, વિ૦ [ફા૦] ઉઘાડું; દેખાઈતું; જાણી-

આશકી, સ્ત્રી૦ [અા૦] પ્યાર બાંધવો—આશક થવું તે. ૨ આશકની જે હાલત તે.

આશઙ્કા, સ્ત્રી૦ [સં૦] શક; સન્દેહ. ૨ અણ વિશ્વાસ; અપતીજ. ૩ બીક; ભય; ડર.

આશના, વિ૦ [ફા૦] દોસ્તદાર; જે પ્યાર કરે તે. ૨ સ્ત્રી૦ જેનો જે સ્ત્રીના ઉપર પ્યાર હોય તેની તે; પ્રિયા; પ્યારી.

આશનાઈ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] દોસ્તી; સ્નેહ; મિત્રાઈ. ૨ ચાહના; આશકમાશુકના જે સમ્બન્ધ તે; યારી.

આશય, પુ૦ [સં૦] મનની ધારણા; ઉદ્દેશ; કારણ; અભિપ્રાય; મતલબ. ૨ ઠેકાણું; સ્થળ; સમાવવાની જગા.-જલાશય, અન્નાશય, મૂત્રાશય ઈ૦.

આશરવાદ, **આશીર્વાદ.**

આશા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાલો પદાર્થ મળવા વિષે અથ-

વા ધારેલી વસ્તુ બનવા વિષે રાત્ર દિવસ મનની જે વૃત્તિ રે તે; ઉમેદ; ઈચ્છા. ૨ ભરોસો; વિશ્વાસ.

આશાપુરી, સ્ત્રી૦ એ નામની દેવી.

આશાડ, આષાઢ. [-ધાપલું-ભરેલું.

આશાબન્ધ, વિ૦ [સં૦] આશાવાળું; આશાથી બ-

આશાભઙ્ગ, વિ૦ [સં૦] જેની આશા પૂરી ન પડી હોય તે. ૨ શોકાતુર; દલગીર; ઉદાસ.

આશાયુક્ત, વિ૦ [સં૦] આશાવાળું-ભરેલું.

આશિષ, સ્ત્રી૦ પુ૦ [સં૦ આશિસ્‌નું આશીઃ] આશીર્વાદ એ શબ્દ જોવો.

આશીર્વાદ, પુ૦ સારૂં-કલ્યાણ-સુખ થાઓ એવી રીતનું જે મનનું ચિન્તન અથવા મુખનું ભાષણ તે; દુવા; શુભ ઇચ્છવું તે. [મહિનો.

આશો, પુ૦ [સં૦ આશ્વિન] સંવત વર્ષનો બારમો

આશૌચ, ન૦ [સં૦] અશૌચ.

આશ્ચર્ય, ન૦ [સં૦] અચરતી; અજબ; ચમત્કાર.

આશ્રમ, પુ૦ જીન્દગીની મજલ. (ઉમ્મર પ્રમાણે). બ્રહ્મચર્ય, ગાર્હસ્થ્ય-ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસ. ૨ અમુક જગા; ચોક્કસ ઠેકાણું-મુકામ. ૩ આરામ પામવાની જગા.

આશ્રમી, વિ૦ આશ્રમવાળું-ચિતાશ્રમી.

આશ્રય, પુ૦ [સં૦] આસરો.

આશ્રયી, વિ૦ [સં૦] જેને આસરો મળ્યો હોય તે.

આશ્રિત, વિ૦ [સં૦] જેને આસરો આપેલો છે તે; શરણાગત. ૨ આધીન; વશ; તાબે.

આશ્વિન, પુ૦ [સં૦] આશો.

આષાઢ, પુ૦ સંવત વર્ષનો ૯મો મહિનો. [ઈ.

આષાઢી, સ્ત્રી૦ આષાઢ સમ્બન્ધી-એકાદશી, પૂર્ણિમા

આસ, સ્ત્રી૦ આશા; આશ.

આસક, આશક.

આસકા, સ્ત્રી૦ દેવને ચડાવેલી વસ્તુનો કંઈક ભાગ પાછો લઈ શરીરને લગાડવો તે. ૨ એમ લગાડેલી જે વસ્તુ તે.

આસક્ત, વિ૦ [સં૦] પ્રીતિથી કોઈની પછવાડે અતીસેં લાગેલું-પડેલું તેવું; અનુરક્ત. [ળગણ.

આસક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અતીસ્નેહ; અનુરાગ; વ-

આસઙ્ગો, પુ૦ [સં૦ વ્યાસઙ્ગ] પ્રીતિથી હરકોઈની પછવાડે લાગવું-ભમ્યાં કરવું તે; વળગ્યું રેવું તે; આસક્તિ.

આસન, ન૦ [સં૦] બેસવાનું ઠેકાણું—પાટલો, ગાદી, ખુરસી, કોચ વગેરે. ૨ ઊન દર્ભ ઇ૦ની જે પવિત્ર વસ્તુ ઉપર બેસવું તે. ૩ બેસવા ઊભું રેવા સુવા વગેરેની જે રીત તે—૮૪ જોગાસન જે ૮૪ જોગાસન. ૪ સવારીના ઘોડાની પીઠપર જે ગાદી ઊપર બેસવું થાય તે અથવા જે બેઠક કરવી તે. ૫ ચોપડી અથવા પત્રકમાં પાડેલો જે કોઠો તે; ખાનું. ૬ જમવા બેસવાનું ઠેકાણું. ૭ સાંદાં ઉપર માખી કંસારી અધાર કરેછે તે-એ અધાર સન્ધ્યાકાળે જવેછે એટલે તેમાંથી પાછા જીવડા પેદા થાયછે. ૮ [સં૦ અશ્વગન્ધા] એક ઔષધિ. આસનમાડવું-જગા-બેઠક કરવી. ૨ મુક્રરર જગા ઉપર બેસવું. ૩ જે વસ્તુ ઊપર બેસવાનું હોય તે મુકવી-પાથરવી.

આસનવિધિ, પુ૦-સ્ત્રી૦ [સં૦] આસન કરવાની રીત.

આસનાવાસના, સ્ત્રી૦ ગભરાઈ ગયલાંને જે આસા દીલાસાથી ધીરજ આપી સમજાવવું તે.

આસનિયું, ન૦ ઊન દર્ભ ઇ૦ જે પવિત્ર વસ્તુ ઊપર બેસવું થાય તે વસ્તુ.

આસની, સ્ત્રી૦ છેક નાનું જે બેસવાનું આસન તે.

આસન્ત્રો-ન્દ્રો, પુ૦ એ નામનું ઝાડ. જેના પાતરાં પીવાની બીડી વાળવાના કામમાં આવેછે.

આસન્ન, અ૦ [સં૦] પાસે; નજીક; નિકટ; સમીપ.

આસપાસ, અ૦ ચોતરફ; ચારે બાજુએ.

આસમાસ, અ૦ બામુખા; જાણીજોઈને; જરૂર ન છતાં જરૂર કરીને.

આસમાન, ન૦ [ફા૦] આકાશ.

આસમાની, વિ૦ આસમાનનું-સમ્બન્ધી-જેવું. આસમાની રઙ્ગ, આસમાની આફત.

આસરવાદ, આશીર્વાદ.

આસરે, અ૦ નક્કી નહિ પણ સુમારે; અટકળે; જેવું ને જેટલું જોઇયે તેવું ને તેટલું નહિં પણ તેને લગભગ મળતું આવે તેટલું.

આસરો, પુ૦ [આશ્રય] જે જોર અથવા ઉપાયે કંઈ કામ થાયે અથવા કોઈ માણસ સઙ્કટમાંથી ઉગરે તે; મદદ; ટેકો; આધાર.

આસવાસના, આસનાવાસના.

આસા, આશા. [નિવૃત્તિ પામવી તે.

આસાએશ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] થાક ઉતારવો તે; આરામ;

આસાન, ન૦ આભાર; ઉપકાર; પાડ.

આસામી, પુ૦ શખસ; અમુક-ચોક્કસ માણસ. ૨ જેણે ખેતર, જમીન ગણોતે—ભાડે રાખીહોય તે શખસ. ૩ દેણદાર. ૪ પૈસાદાર.

આસામીવાર, અ૦ દરેક આસામીનું તેને તેને લ-

ગતું હોય તેમ (ખાતું).
આસાવન્ત, વિ૦ આશા રાખનાર.
આસિન્દ્રો, આસન્ત્રો-ન્દ્રો. [હાય કરનાર.
આસિસ્ટણ્ટ, વિ૦ [અ૦] મદદગાર; મદદનીસ; સા-
આસુરી, વિ૦ અસુર સમ્બન્ધી.
આસૂયા, [સં૦] **અસૂયા.**
આસોપાલવ, પુ૦ [સં૦ અશોક] એ નામનું ઝાડ. એની ઘટ્ટ છાયા ઘણી રળિઆમણી લાગેછે.
આસ્કન્દ, પુ૦ એક જાતનો કન્દ.
આસ્તરણ, ન૦ [સં૦] પાથરવું-બિછાવવું તે. ૨ પાથરેલી અથવા બિછાવેલી જે વસ્તુ તે-સાદડી, સેતરંજી, બિછાનું વગેરે.
આસ્તિક, વિ૦ [સં૦] જગત્‌ને કરનાર પરમેશ્વર છે એમ માનનાર. ૨ પરમેશ્વરને અને ભવિષ્ય સ્થિતિને જે સત્ય માનેછે તે.—**અસ્તિ-છે** એ ઉપરથી (એનું ઉલટું નાસ્તિક).
આસ્તિકય, ન૦ [સં૦] આસ્તિકપણું.
આસ્તે, અ૦[ફા૦ આહેસ્તે] હળવે; ધીમે; ધીરજથી; ઘણી દોડથી નહિં. [તે. ૨ ભાવ; વિશ્વાસ.
આસ્થા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આસક્તિ; પ્રેમથી વળગી રેવું
આસ્થિક, વિ૦ [સં૦] આસ્થા વાળું; ભાવિક.
આસ્પદ, ન૦ [સં૦] જગા; ઠેકાણું.
આસ્ય, ન૦ [સં૦] મુખ; વદન.
આસ્વાદ, પુ૦ [સં૦] રૂચિ; સવાદ; ગળકો; રસ.
આંહ, અ૦ અહીંયાં. ૨ નહિ; ના. [રનારો શબ્દ.
આહા-હા! અ૦ આશ્ચર્ય, દુઃખ, ઇ૦ની સૂચના ક-
આહાર, પુ૦ [સં૦] જે ખાવાનું તે; ભોજન; ભક્ષણ. ૨ ખાવાનું માપ. (એને ખાવાનો આહાર ઘણો છે).
આહારી, વિ૦ [સં૦] આહાર રાખનાર-ફલાહારી એટલે ફલાદિકનો આહાર રાખનાર; મત્સ્યાહારી-માંછલાં વગેરે ખાનાર.
આહીર, પુ૦ [સં૦ આભીર] ગોવાળિયાની જાત; ગોવાળિયો; ગ્વાલ; ગોપ. [માં).
આહીરડાં, ન૦ આહીર જાતિનાં માણસ. (કવિતા-
આહુતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અગ્નિમાં હોમવાની જે વસ્તુ તે. ૨ હોમવું તે.
આહેડી, પારધી.
આહ્નિક, ન૦ [સં૦] ધર્મસમ્બન્ધી કરવાનું નિત્યકર્મ.
આહ્લાદ, પુ૦ [સં૦] આશ્ચર્ય સાથે જે આનન્દ તે. ૨ હરખનો શબ્દ; કલ્લોલ.

આળ, ન૦ વાંક ન છતાં વાંક છે એમ જે કેવું તે; તોહોમત; બેદો; વગર કારણે દોષ બોલવો તે; બૂતાનો. આળ મુકવું-ચડાવવું.
આળપમ્પાળ, વિ૦ મિથ્યા; ફોગટ.
આળય; આલય.
આળસ, ન૦ [સં૦ આલસ્ય] ઉદ્યોગ કરવાનું મન નથવું તે. ૨ મન્દસ્થિતિ; સુસ્તી. આળઆવવું-કરવું-થવું આળસ ખાવું-બગાસુ ખાવું.
આળસીજવું, ક્રિ૦ સ૦ દિલ ન લાગેથી કામ કરવું બન્ધ રાખવું.
આળસુ, વિ૦ આળસવાળું-થીભરેલું.
આળીગાળું, વિ૦ અટકચાળું—'વારોરે જસોદા મૈયા કહાનને, આળીગાળો આમ કરેછે'.
આળું, વિ૦ વાળું; ભરેલું-એ પ્રત્યય શબ્દની પછવાડે લાગેછે. સુખાળું; ઊંઘાળું. ૨ જરા અડક્યાથી પણ દુખ થાય તેવું થઇ ગયલું-(જ્યાં દરદ હોય તે ઠેકાણું). ૩ લીલું. આળુંચામડું.
આળો, આલય. (કવિતામાં).
આળોટવું, ક્રિ૦ અ૦ સુતાં સુતાં એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે એમ ગબડયાં-લોટયાં કરવું.

ઇ.

ઇ, પુ૦ [સં૦] મૂળાક્ષરનો ત્રીજો મૂળાક્ષર.
ઇ, અ૦ [સં૦] ક્રોધ, દયા, દુઃખ વગેરેની સૂચના કરનારો શબ્દ.
ઇ, સ૦ **આ; એ.**
ઇંચ, ઇંન્ચ. [રવું.
ઇંચવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાયાંજ કરવું; પેટમાં ભર્યાંજ ક-
ઇંટ, ઈંટ.
ઇંડું, ન૦ [સં૦ અણ્ડ] પક્ષી અને બીજાં કેટલાંક પ્રાણીની માદાનામાં ગરભને રાખનારી જે એક વસ્તુ બન્ધાયછે ને જેમાંથી બચ્ચું નિકળેછે તે.
ઇંઢોણી, સ્ત્રી૦ ઘાસની ઢુંઢણ-વાઘરી લોક બનાવેછે.
ઇંધણ, ન૦ [સં૦ ઇન્ધન] ઇંધણું.
ઇંધણધોરી, વિ૦ જેનું ભણવા ઉપર ચિત્ત નહિ તે; મૂર્ખ; ઢોઠ. ૨ હીણકમાઉ. ઇંધણધોરી જેવો કરમે ભાગ્યોછે.

ઇંધાણું, ન૦ બાળવાનું લાકડું.
ઇચ્ચેળ, સ્ત્રી૦ ઇચળ.
ઇકબાલ, ન૦ [આ૦] નસીબ; ભાગ્યેગ; ભાગ્ય. ૨ સારું નસીબ; આબાદાની.
ઇકરાર, પુ૦ [આ૦] જેવું હોય તેવું ખરેખરું કેવું તે; કબૂલાત; કોલકરાર; ખાતરીથી બોલવું તે. ૨ સોગન લઇને જે કેવું-સાક્ષી આપવી તે.
ઇકોતેર, વિ૦ દશ વખત સાત અથવા સિત્તેર અને એક; ૭૧.
ઇક્ષુ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સેરડી.
ઇખલાસ, સ્ત્રી૦ [આ૦] અતીસેં જે મિલાપ તે; ઘણીજ દોસ્તી; પરમમિત્રતા; ખરો સ્નેહ.
ઇખ્તિસાર, પુ૦ [આ૦] ટુંકું કરવું તે. ૨ સારાંશ; સંક્ષેપ કથન.
ઇઙ્ગળા, સ્ત્રી૦ ઇડા.
ઇઙ્ગ્રેજ, અઙ્ગ્રેજ.
ઇઙ્ગિત, ન૦ [સં૦] ચિન્હ; નિશાની. ૨ મનની વાત જણાવનારો શરીરનો જે ચાળો તે. ૩ સઙ્કેત; વ્યઙ્ગ; ગુપ્તઉદ્દેશ. ૪ સેન; પોજ. ૫ તપાસ; શોધ. ૬ જવું તે; ગમન.
ઇઙ્ગ્લણ્ડ, ન૦ અઙ્ગ્રેજ લોકનો દેશ.
ઇઙ્ગ્લિશ, વિ૦ ઇઙ્ગ્લણ્ડદેશ સમ્બન્ધી; અઙ્ગ્રેજી.
ઇચ્છવું, ક્રિ૦ સ૦ ઇચ્છા કરવી; ચાહવું. ૨ આશા રાખવી; ઉમેદ બાંધવી.
ઇચ્છા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ઇષ-ઇચ્છવું] કોઇ પદાર્થ ભોગવવા-મેળવવા વિષે મનમાં જે જોસ્સો થઇ આવે તે; ચાહના થવી તે; મરજી; ખુશી; કામના; વાસના; ખાહેશ; રૂચિ; શોખ. ૨ આશા; મુરાદ.
ઇચ્છાકું; પુ૦ ઇચ્છેલો અઙ્ક.
ઇચ્છાન્વિત, વિ૦ ઇચ્છા-વાસનાવાળું. [હોય તેમ.
ઇચ્છાપુરઃસર-પૂર્વક, અ૦ ઇચ્છાથી—સાથે; ઇચ્છા
ઇચ્છાફળ, ન૦ ઇચ્છેલું જે ફળ તે. ૨ ત્રૈરાશિક ગણિતમાં આપેલી ત્રણ સઙ્ખ્યા ઉપરથી જે ઇચ્છેલી ચોથી નિકળે તે.
ઇચ્છિત, વિ૦ [સં૦] ઇચ્છેલું; ધારેલું.
ઇચ્છુ, વિ૦ [સં૦] ઇચ્છા કરે તે; ઇચ્છનાર.-વિદ્યેચ્છુ, દ્રવ્યેચ્છુ, હિતેચ્છુ, મોક્ષેચ્છુ ઇ૦.
ઇછવું, ઇચ્છવું.
ઇજત, સ્ત્રી૦ [આ૦] આબરૂ; માન; પ્રતિષ્ઠા.
ઇજત આસર, વિ૦ [ફા૦] એ શબ્દથી આબરૂદારને લખવાંમાં આવેછે. [રેનું.
ઇજન, ન૦ [ફા૦] નોતરું; તેડું-જમવા, મળવા વગે-
ઇજા, સ્ત્રી૦ [આ૦] દુઃખ; વેદના; હેરાનગતિ; તસદિ. ઇજા થવી-કરવી-પોંચવી.
ઇજાફત, સ્ત્રી૦ [આ૦] વધારો; ઉમેરો-ઇજાફત ગામ એટલે જે વતન ઇનામદારને હમ્મેશને માટે મળ્યું હોય તે. ઇજાફતખાતું એટલે રાજાઓમાં એકમેકને અપાતી લેવાતી જે ભેટ તે સમ્બન્ધીખાતું.
ઇજાર, સ્ત્રી૦ [ફા૦] પગથી તે કેડલગી પેરાય તેવું અને પોળું (તઙ્ગ નહિ) રાખી સીવેલું રેશમી કપડું; એક તરેહનો લેંઘો.
ઇજારદાર, વિ૦ [ફા૦] ઇજારે રાખનાર.
ઇજારે, અ૦ ઇજારો અપાયલો લેવાયલો હોય તેમ.
ઇજારેદાર, ઇજારદાર.
ઇજારો, પુ૦ [ફા૦] ધણી—સરકારને કેટલુંક દ્રવ્ય ભરી-ભરવાનું કબૂલકરી પછવાડેથી થવાનો નફો નુકસાન પોતાને માથે હોરીલઇ જે વેવાર ચલાવવો તે-જમીન, દારૂ, વગેરેના ઇજારા. માત્ર અમુકજ વહિવટ કરે તેવો સનદી હક; પટો; મક્તો.
ઇજ્જત, ઇજત.
ઇઝરાવું-ઇજવું, ક્રિ૦ અ૦ હૈયાંમાં બળ્યાંકરવું (અદેખાઇથી નહિ પણ પોતાનાજ દુઃખથી). હૈયામાં સોસાવું.
ઇઞ્ચ, પુ૦ [અ૦] ત્રણ જવને પાસપાસે ઉભા મુકેથી જે લમ્બાઇ થાય તેટલું માપ; ફુટનો બારમો ભાગ.
ઇઞ્જનેર, પુ૦ [અ૦] હિસાબ, સઙ્ખ્યા, અને નકશા એ ત્રણ સમ્બન્ધી જેને માહીતી હોય તે.
ઇટ્ટી, સ્ત્રી૦ દોસ્તી તોડવી તે; ઉંચું મનકરવું-બેસવું તે; કુટ્ટા.—(ચલ; તારી સાથે ઇટ્ટી-એમ છોકરાંઓ બોલેછે). [આઠ; ૭૮.
ઇઠોતેર, વિ૦ સાતવખત દશ અથવા સિત્તેર અને
ઇઠયાસી, અઠયાસી.
ઇડા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગાંડની કુરૂડી ઉપરનું જે હાડકું ત્યાંથી તે માથાલગી હવાને જાવઆવ કરવાના જે ત્રણ રસ્તા કલ્પ્યાછે તેમાંનો એક; નાભિચક્ર-ડૂંટી આગળથી ઉત્પન્ન થતો સ્વાસ નાકની વાટે બાર પડેછે તે જો જમણા નસકોરાં તરફથી વધારે જોરમાં નિકળતો હોય તો ઇડા નાડી જોરથી ચાલતી કેવાયછે-ડાબાં નસકોરાં તરફથી વધારે જોરમાં નિકળતો હોય તો પિઙ્ગલા નાડી જોરથી ચાલતી કેવાયછે અને બન્નેમાંથી સરખી રીતે નિક-

બતો હોય તો સુષુમ્ણા નાડી ચાલેછે એમ કેવા-
યછે-એ ત્રણ, **સરોદાની** નાડી કેવાયછે.

ઇંડીપીડી, સ્ત્રી૰ જે ભીંજવેલી રાખોડીની ગોળીઓ બરવહુના ઉપરથી (નજર ન લાગે તેટલાસારૂ) ઉતારી આજુબાજુએ ફેંકી દેવામાં આવેછે તે; લગનમાં ડોસી શાસતરની એક વેમી રીત.

ઇત, અ૰ [હિં૰] અહીંયાં; આ જગાએ; આણીકોર. [ખાતરી.

ઇતબાર, પુ૰ [આ૰] ભરોસો; વિશ્વાસ; પતીજ;

ઇતબારી, વિ૰ [આ૰] ઇતબારવાળું; ભરોસાદાર; વિશ્વાસુ; પતીજ-ખાતરીનું.

ઇતમામ, પુ૰ [આ૰] ખટલો; સવારી; લાયકી પરમાણે જે સાથે રાખેલાં માણસ, ઘોડાં વગેરે સામગ્રી હોય તે; અસબાબ; સર સરંજામ.

ઇતર, વિ૰ [સં૰] બીજું; અન્ય. ૨ જુદું; દુરનું.

ઇતરાજી, સ્ત્રી૰ [આ૰] નાખુશી; ગેરમેહેરબાની. ૨ આપવડાઈ; ગર્વ.

ઇતલાખ, વિ૰ [આ૰] જુદું; છુટું. એ બોલ રોજના સિપાઈયોને લાગેછે. ઇતલાખ સિપાઈ અને સરંજામ સિપાઈ-ઇતલાખ સિપાઈઓને સરકારી ખરચે મોટા મોટા સરદારો પોતાની પાસે રાખેછે. સરંજામં સિપાઈયોનો ખરચ તેઓને આપેલી જમીનની પેદાશમાંથી ચાલેછે.

ઇતિ, અ૰ [સં૰] એ પ્રમાણે પૂરૂં થયું-છેડો આવ્યો એવું જણાવનારો જે શબ્દ તે; સમાપ્તિબોધક શબ્દ. ઇતિશ્રી થયું એટલે પૂરૂં-સમાપ્ત થયું. [વ.

ઇતિફાક-ત્તિફાક, પુ૰ [આ૰] બનવું-થવું તે; બના-

ઇતિહાસ, પુ૰ [સં૰] દેશ રાજ્ય લોક ઉપર જે જે ગુજર્યું હોય તે તે બનાવોની જે લખેલી અથવા વંશપરંપરા મોડે ઉતરતી આવેલી કથા-હકીકત તે; તવારીખ; ખબર; બયાન; પ્રાચીન વૃત્તાન્ત. ૨ કોઈપણ બાબતનું વિગતવાર કેવું તે.

ઇતિહાસરૂપ, વિ૰ [સં૰] ઇતિહાસના આકારમાં હોય તેવું; ઈતિહાસ સરખું.

ઇત્યાદિ, અ૰ [સં૰] એ પ્રમાણે બીજાં પણ; વગેરે; એ આદિ લઈને.

ઇત્યાદિક, વિ૰ એ પ્રમાણે બીજાં પણ હોય તે.

ઇદડાં, ઢોકળાં.

ઇદરતિદર, અ૰ [હિં૰] અહીં તહીં.

ઇનકાર, પુ૰ [પ્રા૰] ના પાડવી કેવી તે; ના; નિષેધ.

ઇનશાલ્લાતાલ્લા, [આ૰] જેમ બુલન્દ ખોદાની મરજી હોય તેમ; જેવું ખોદાનું ચાવું; ઈશ્વરેચ્છા.

ઇનસાન, ન૰ [આ૰] આદમી; માણસ; માણસજાત.

ઇનસાનિયત, સ્ત્રી૰ [આ૰] આદમીયત; માણસાઈ; ભલમનસાઈ; વિવેક.

ઇનસાફ, પુ૰ [આ૰] જેને જેટલું ઘટતું તેને તેટલું અપાવવાની જે સારી ચાલ-ફરજ તે; અપક્ષપાત; નહિ જે તરફદારી તે; ન્યાય. ૨ વાજબીપણું; સાચવટ; પ્રમાણિકપણું. ૩ સરકારમાં જે હરકોઈ કામની તજવીજ ચાલે તે. ૪ ચુકાદો; ફેસલો. [ત તે. ૨ વાજબીપણું.

ઇનસાફી, સ્ત્રી૰ [આ૰] ઇનસાફ કરવાની જે રી-

ઇનામ, ન૰ બદલામાં પાછું કામ કરવાની અથવા કંઈ લેવાની કબુલાત કરાવ્યા વના એકદમ ખુશી થઈને જે આપી દીધેલું તે; ગરાસ; ભેટ; બક્ષીસ. જમીન, ઘર, માલ વગેરે.

ઇનામઇજાફત, ન૰ એકાદું કામ કરેથી આપેલાં ઇનામમાં જે વધારો કરી આપવો તે.

ઇનામદાર, વિ૰ જેને ઇનામ મળેલું હોય તે; ઇનામનો ભોગવટો કરનાર. [હોય તે.

ઇનામી, વિ૰ ઇનામવાળું-સમ્બન્ધી; ઇનામ દાખલ

ઇનાયત, સ્ત્રી૰ [આ૰] મેહેરબાની; માયા; કૃપા. ૨ પ્રીતિની નિશાનીમાં આપેલું જે બક્ષીસ તે. [કર તે.

ઇન્કમટાક્સ, પુ૰ [અં૰] કમાઈ ઉપર જે સરકારી

ઇન્ડિયા, સ્ત્રી૰ [અં૰] હિન્દુસ્તાન. [મતલબ તે.

ઇન્તિખાબ, પુ૰ [આ૰] સાર; તાત્પર્ય; ટૂંકામાં જે

ઇન્તિજાર, વિ૰ [આ૰] આતુર; અધીર; આરજુમન્દ; આશાતુર. [ચ્છા.

ઇન્તિજારી, સ્ત્રી૰ આતુરતા; અધીરાઈ; આતુર ઇ-

ઇન્તેજાર, ઇન્તિજાર.

ઇન્દિરા, સ્ત્રી૰ [સં૰] લક્ષ્મી.

ઇન્દીવર, ન૰ [સં૰] આસમાની રંગનું જે કમળ ફુલ તે; નીલકમળ; નીલોત્પલ-એ સૂરજથી પ્રફુલ્લિત થાયછે.

ઇન્દુ, પુ૰ [સં૰] ચન્દ્ર; ચાંદો.

ઇન્દુવાર, પુ૰ સોમવાર.

ઇન્દ્ર, પુ૰ [સં૰] દેવતાઓનો રાજા; સ્વર્ગનો અધિપતિ. ૨ રાજા; મુખ્ય-જેમકે મૃગેન્દ્ર, કપીન્દ્ર ઇ૰.

ઇન્દ્રગોપ, પુ૰ [સં૰] પેલે વરસાદે જે રાતાં રાતાં જીવડાં જમીનપર પેદા થઈ ઉભરાયછે તે.

ઇન્દ્રચાપ, ન૰ [સં૰] ઇન્દ્રધનુષ્ય.

ઇન્દ્રજવ, પુ૰ એક જાતના કડવાં બીયાં; ઔષધિ.

ઇન્દ્રજાળ, સ્ત્રી૰ ન હોય તે દેખાય ને હોય તે ન દેખાય ઇત્યાદિ ચમત્કાર દરસાવનાર મન્ત્રવિદ્યા; જાદુ. **૨** માયા; છળ; જુઠું પણ અદ્ભુત દેખાવું તે.

ઇન્દ્રધનુષ્ય, ન૰ [સં૰] વરસાદનાં ટીપામાં સૂર્યનો પ્રકાશ પડવાથી આકાશમાં જે રઙ્ગીન કમાન-ધનુષ્ય દેખાય છે તે—એ ધનુષ્ય સવારે પશ્ચિમ દિશાએ અને સાંજે પૂર્વ દિશાએ જણાયછે.

ઇન્દ્રનીલ, પુ૰ [સં૰] નીલમણી; લીલમ.

ઇન્દ્રવજ્રા, (વૃત્ત) ન૰ [સં૰] ચરણમાં અગિયાર અગિયાર અક્ષર આવે તેવું વૃત્ત-(તતજ, ગગ).

ઇન્દ્રવાણ-વાયણું, ન૰ [સં૰ ઇન્દ્રવારુણ] એક જાતનું બારથી સુન્દર દેખાતું પણ ખાતાં અતીસેં કડવું લાગતું ફળ. **૨** કુટકું પણ દુર્ગુણી માણસ.

ઇન્દ્રાણી, સ્ત્રી૰ [સં૰] ઇન્દ્રની સ્ત્રી.

ઇન્દ્રાયુધ, ન૰ ઇન્દ્રધનુષ્ય.

ઇન્દ્રાસન, ન૰ [સં૰] ઇન્દ્રનું સિંહાસન.

ઇન્દ્રિય, સ્ત્રી૰ [સં૰] જે જે શક્તિવડે બારના પદાર્થનું જ્ઞાન થાયછે તે તે. **૨** શરીરનાં જે દ્વારે-રસ્તે-અવયવે બારના પદાર્થનું જ્ઞાન થાયછે તે દ્વાર-રસ્તો-અવયવ. ઇન્દ્રિયો બે પ્રકારની ગણાયછે: **જ્ઞાનેન્દ્રિય** અને **કર્મેન્દ્રિય. જ્ઞાનેન્દ્રિયમાં** ત્વગિન્દ્રિય (ચામડી), ચક્ષુરિન્દ્રિય (આંખ), શ્રોત્રેન્દ્રિય (કાન), રસનેન્દ્રિય (જીભ) અને ઘ્રાણેન્દ્રિય (નાક) અથવા અડકવાની, જોવાની, સાંભળવાની, ચાખવાની અને સુંઘવાની ઇન્દ્રિયો આવી. એ અક્કેકી ઇન્દ્રિયોનો અક્કેકો વિષય છે તે આ: સ્પર્શ, રૂપ, શબ્દ, રસ અને ગન્ધ એ પ્રમાણે છે. **કર્મેન્દ્રિયમાં**-વાગિન્દ્રિય (મોઢું), હસ્તેન્દ્રિય (હાથ), પાદેન્દ્રિય (પગ), ગુદેન્દ્રિય (ઝાડાની વાટ) અને ઉપસ્થેન્દ્રિય (પિશાબની વાટ) એ આવી. કેટલાક વિદ્વાન **એ** દશમાં **મન** મુકીને અગિયાર ગણેછે. વળી કેટલાએક વિદ્વાનો ઇન્દ્રિયના ત્રણ વર્ગ કરેછે. જ્ઞાનેન્દ્રિય, કર્મેન્દ્રિય અને અન્તરિન્દ્રિય. **અન્તરિન્દ્રિયમાં**-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહઙ્કાર. **૩** જે અવયવે મૂત્રાયછે અથવા પિશાબ થાયછે તે; ઉપસ્થેન્દ્રિય.

ઇન્દ્રિયગમ્ય, વિ૰ [સં૰] ઇન્દ્રિયગોચર.

ઇન્દ્રિયગોચર, વિ૰ [સં૰] ઇન્દ્રિય પોચીં વળે તેવું; જ્ઞાન પામી શકાય તેવું.

ઇન્દ્રિયજિત, વિ૰ [સં૰] જેણે ઇન્દ્રિયોને જીતી હોય તે; મન મારેલું-મારી જાણતું હોય તે.

ઇન્દ્રિયદમન, ન૰ [સં૰] ઇન્દ્રિયને જીતવી-વશ કરવી તે; મન મારવું તે; ઇચ્છા તોડી પાડવી તે.

ઇન્દ્રિયનિગ્રહ-નિયમ, પુ૰ [સં૰] **ઇન્દ્રિયદમન.**

ઇન્દ્રી, [સં૰ **ઇન્દ્રિય**].

ઇન્દ્રિજુલાબ, પુ૰ વારેવારે અને ઘણું મૂત્રાય તે. **૨** વારેઘડીયે ઘણો પિશાબ થાય તેવું જે ઓસડ તે.

ઇન્ધન, ન૰ [સં૰] બાળવાનાં લાકડાં.

ઇન્સ્પેકટર, પુ૰ [અ૰] તપાસ કરનાર; ઉપરી.

ઇકૂ, અ૰ આ તરફ; આણીમેર. [ન્દગી.

ઇબાદત, સ્ત્રી૰ [આ૰] પૂજા; ભજન; ભક્તિ; બ-

ઇબારત, સ્ત્રી૰ [આ૰] બોલવાં લખવાંની ઢબ-રીતિ-તરેહ-જુક્તિ.

ઇભ, પુ૰ [સં૰] હાથી; ગજ.

ઇમ, એમ.

ઇમલો, પુ૰ અમલો.

ઇમાન, ન૰ ભાવ; વિશ્વાસ; ધર્મ ઉપર જે આસ્થા તે. **૨** ધર્મ; દીન. **૩** સાચવટ; પ્રમાણિકપણું.

ઇમાનદાર, વિ૰ ઇમાનથી વેવાર ચલાવનાર; પ્રમાણિક; વિશ્વાસુ.

ઇમાનદારી, સ્ત્રી૰ પ્રમાણિકપણું; સાચવટ.

ઇમાની, વિ૰ ઇમાન ઉપર રેનાર; વિશ્વાસુ; સાચું.

ઇમામ, પુ૰ [આ૰] ધર્મ સમ્બન્ધી કામકાજમાં જે આગેવાન તે; કાજી; મુલ્લાં.

ઇમામ દાંડગો, પુ૰ ધરમનું નામ રાખી મોટી લુચ્ચાઈ કરનારો; ધરમની પણ તમા ન રાખી અતીસ પાપનું કામ કરનારો.

ઇમારત, સ્ત્રી૰ [આ૰] બાંધવું-ચણવું તે; **બાંધણી. ૨** પથ્થર, ચુનો, ઇંટ, મટોડી, લાકડું વગેરે સાધનોથી બાંધેલું જે મોટું ઘર તે; કિલ્લો; **હવેલી. ૩** જુક્તિ; તદબીર.

ઇયળ, સ્ત્રી૰ એક જાતનો ઝીણો લાંબો લીસો કીડો—અનાજ શાક વગેરેમાં હોયછે.

ઇયા, અ૰ યા. અથવા.

ઇયાદ, યાદ.

ઇયાદગારી, યાદગારી.

ઇયાદદાસ્ત, યાદદાસ્ત.

ઇયાદી, યાદી.

ઇયાને, યાને.

ઇયાર, યાર.

ઇયારબાજ, યારબાજ.

ઇયારી, યારી.

ઇયાહુદી, યાહુદી.
ઇયાળ, અયાલ.
ઇરશા-શ્યા, ઈર્ષા. [ચાર; ઉદ્દેશ.
ઇરાદો, પુ૦ [ફા૦] મનની ધારણા; મનસુબો; વિ-
ઇરાની, વિ૦ ઈરાન દેશ સમ્બન્ધી.
ઇલકાબ, પુ૦ [આ૦] કાગળપત્તરમાં લખવાનો એ-
કાદો મોટો ખિતાબ; યોગ્યતામાન.
ઇલમ, પુ૦ [આ૦ ઈલ્મ] હરકોઈ વિદ્યા; શાસ્ત્ર; ક-
ળા. ૨ મેલી વિદ્યા; જાદુ. ૩ ઇલાજ; તજવીજ.
ઇલમી, વિ૦ ઈલમ જાણનાર; કાબેલ; હોશિયાર.
૨ ભુવો; ગુણી.
ઇલા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૃથ્વિ.
ઇલાચો, અલેચો.
ઇલાજ, પુ૦ [આ૦] ઉપાય; તજવીજ; યુક્તિ; જેથી
કંઈ કામ પાર પડે તે રીત. ૨ ઓસડ; દવા.
ઇલાયચી, એળચી.
ઇલાયચો, અલેચો.
ઇલેક્ટ્રિક ટેલિગ્રાફ, પુ૦ [અ૦] વિજળીની મારફતે
મોકલાતો સન્દેશો; તારમાં મોકલેલી ખબર.
ઇલેક્ટ્રિસિટિ, સ્ત્રી૦ વિજળી; વિદ્યુત્. ૨ વિજળીથી
થતા બનાવોનું જ્ઞાન આપનારી વિદ્યા.
ઇશ, અ૦ ધિક્કાર સૂચક શબ્દ.
ઇશક, પુ૦ [આ૦ ઈશ્ક] એકાદી વસ્તુ અથવા એ-
કાદાં કર્મ ઉપર જે અતીસેં ચાયના તે. ૨ સ્ત્રીનો પુ-
રુષને માટે ને પુરુષનો સ્ત્રીને માટે જે ઉભરાતો પ્રે-
મ તે. ૩ સ્ત્રી પુરુષનો રતિસમ્બન્ધ; સમ્ભોગ; સો-
બત. [નાળવો; રણ્ડીબાજ.
ઇશકબાજ, વિ૦ [ઈશ્કબાજ] પ્રેમી; રસિક. ૨ છિ-
ઇશકબાજી, સ્ત્રી૦ પ્રેમ રમણ. ૨ રણ્ડીબાજી.[ફક્કડ.
ઇશકી, વિ૦ સૌન્દર્ય ભોગી; શોખી; કોડીલું. ૨ છેલ;
ઇશારત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] એકાદા છાનાં ચાળાથી ચેત-
વવું તે; સઙ્કેત; સાન. ૨ ચિન્હ; નિશાની (ખબ-
ર આપવાને). [ર્મ જણાવવો તે.
ઇશારો, પુ૦ [ફા૦] સઙ્કેત; સાન. ૨ સંક્ષેપમાં મ-
ઇષ્ટ, વિ૦ [સં૦] વાલું; પ્યારૂં. ૨ ઈચ્છેલું; ધારેલું.
૩ અનુકૂલ; મેહેરબાન. [દેવ.
ઇષ્ટદેવ, પુ૦ [સં૦] જેનાપર આસ્થા બેઠી હોય તે કુળ-
ઇષ્ટમિત્ર, પુ૦ [સં૦] વાલો મિત્ર; પરમસ્નેહી.
ઇષ્ટરાશિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ખોટી ધારેલી-કલ્પેલી સઙ્ખ્યા
ઉપરથી ખરો ઉત્તર કાડવાની એક રીતિ—અઙ્કગ-
ણિતમાં.

ઇષ્ટાપત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇચ્છેલું પ્રાપ્ત થવું તે.
ઇષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કોઈપણ હોમ-યજ્ઞ કરવાની અ-
થવા બલિદાન-ભોગ આપવાની ક્રિયા.
ઇસબગોળ, પુ૦ [ફા૦] એક જાતનાં બિયાં-ઓસડ
દાખલ વપરાયછે.
ઇસવી, વિ૦ ઇસુ સમ્બન્ધી. ઇસવીસનનો આરમ્ભ
ઇસુ ચાર વર્ષનો હતો ત્યારથી ગણાયછે.
ઇસારત, સ્ત્રી૦ ઇશારત.
ઇસારો, પુ૦ ઇશારો.
ઇસ્કુરુ, પુ૦ [અ૦] ગોળ ફેરવાતો જે ખીલો-આંકડો
તે. ૨ ચાંપવા-દાબવાનો જે સાંચો તે.
ઇસ્કોલ, સ્ત્રી૦ [અ૦ સ્કૂલ] નિશાળ.
ઇસ્ટાકિંગ, ન૦ [અ૦] પગે પેરવાનાં મોજાં. [ગેરે.
ઇસ્ટેટ, ન૦ [અ૦] સ્થાવર મિલકત-ઘર જમીન વ-
ઇસ્તલાહ, સ્ત્રી૦ [આ૦] ભાષાની ખાસ રૂઢિ; શુદ્ધ
ચાલુ રીત; ખાસ ઘપ-ચાલ. ૨ મિસલ; ઉપમા.
ઇસ્તેહાર, ન૦ [આ૦] જાહેર-મશહુર થવું તે.
ઇસ્ત્રી, સ્ત્રી૦ અઙ્ગારા ભરેલી જાળીવાળી લોડાંની જે
પેટી હાર ભરેલાં આલાંલીલાં કપડાં ઊપર ફેરવેછે
તે—એનું તળિયું પિત્તળનું હોયછે.—ઈસ્ત્રી કરવી
કેવાયછે. ઈસ્ત્રીનાં કપડાં એટલે ઈસ્ત્રી ફેરવેલી—
કરેલી એવાં કરચલી વનાના સાફ ને અક્કડ કપડાં.
ઇસ્પિતાલ, સ્ત્રી૦ [અ૦] જ્યાં દરદીને મફત દવા
મળે, તેની તપાસ થાય અને તેને રેવાનું મળે તે
ઠેકાણું; દવાખાનું.
ઇહાં, અ૦ અહીંયાં; આ જગામાં; આ તરફ.

ઈ.

ઈ, પુ૦ [સં૦] ચોથો મૂળાક્ષર; બીજો દીર્ઘસ્વર.
ઈ, અ૦ કોઈને ચીડવતી વેળા મોડાંમાંથી નિકળ-
તો શબ્દ. [ક્ષુ; નયન.
ઈક્ષણ, ન૦ [સં૦] જોવું તે; નજર. ૨ આંખ; ચ-
ઈક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જોયલું; દીઠેલું.
ઈટ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ઈષ્ટિકા] ભીત-કરો ચણવાને મટોડી-
ના ચીકલનો ચોખુણ ઘાટ કરી તડકે સુકવી અ-
ગ્નિમાં પકવી બનાવેલો જે પદાર્થ તે. ૨ ઢેખાળો.
ઈટકો, પુ૦ ઈટનો કકડો; રોડું.

ઇંટડી, સ્ત્રી० ઇંટ.
ઇંટરડી, સ્ત્રી० ઇંટ. ૨ એક જાતનું જિવડું.
ઇંટાશે—ળો, પુ० ઇંટ ચૂનાનો થયલો જે પથ્થર તે; છારાંનું ઢેકું.
ઇદ, સ્ત્રી० [આ०] મુસલમાનનો તેહેવાર.
ઇનમીન, વિ० આ એક ને તે બીજો એટલાં-માણસ વગેરે. (છોકરાંઓમાં વપરાયછે).
ઇનમીનસાડતીન, વિ० ઘણાંજ થોડાં.—ત્રણ ચારથી વધારે નહિં તેટલાં.—માણસ.
ઇપ્સિત, વિ० [સં०] ઇચ્છેલું.
ઈર્ષા, સ્ત્રી० [સં०] એકનું સારું જોઇ ને તેનાં જેવું થવાનો-કરવાનો બીજાનાં મનમાં જે જોસ્સો થઇ આવવો તે; સરસાઈ; હોંસાતોંસી; દેખાદેખી; સ્પર્ધા; બરોબરી; ચડાચડી. ઈર્ષાના એ ઉપલા અર્થમાં સામાંનું સારું દેખી તેમ કરવાનો ભાવ અને યત્ન હોયછે અને મત્સર, અદેખાઈમાં—સામાંનું ન સહન થતાં તેનું ખરાબ કરવાનો ભાવ અને યત્ન હોયછે. ૨ મત્સર, અદેખાઈ; દ્વેષ.
ઈશ, પુ० [સં०] મોટો ધણી-સાહેબ-શેઠ-સ્વામી; અમલ ચલાવનારો; રાજા; ઈશ્વર; પ્રભુ.
ઈશાન, સ્ત્રી० [સં० ઐશાની] ઉત્તર અને પૂર્વ એ બે દિશાની વચમાંની જે દિશા અથવા વચમાંનો જે ખુણો તે. ઈશાનકોણ.
ઈશ્વર, પુ० [સં०] જગતકર્તા પ્રભુ. ૨ શિવ. ૩ વિષ્ણુ. ૪ સહુથી મોટો-બીજા શબ્દ સાથે જોડાય છે. જગદીશ્વર, રામેશ્વર, કવીશ્વર, યોગીશ્વર, ઈ० તેમ ઈશ્વરકર્તૃત્વ, ઈશ્વરકૃતિ, ઈશ્વરકૃપા, ઈશ્વરદત્ત, ઈ० શબ્દોમાં ઈશ્વર એટલે જગદીશ્વર.
ઈશ્વરી, વિ० [સં०] ઈશ્વરનું-સમ્બન્ધી. [તી ઈ०.
ઈશ્વરી, સ્ત્રી० [સં०] શક્તિ; માતા, લક્ષ્મી, સરસ્વ-
ઈશ્વરિનિયમ, પુ० ઈશ્વરે કરેલો જે નિયમ તે; કુદરતનો ધારો. [ણે ઈશ્વરેજ કર્યો હોયની).
ઈશ્વરીન્યાય, પુ० [સં०] ખરેખરો ઈનસાફ. (જા-
ઈશ્વરીપુરુષ, પુ० [સં०] ઈશ્વરના જેવા ગુણો જેનામાં હોય તે; અવતારી-અંશી પુરુષ. ૨ ભોળો; ઓલિયો.
ઈશ્વરેચ્છા, સ્ત્રી० [સં०] ઈશ્વરની જે ઈચ્છા તે.
ઈસ, સ્ત્રી० ખાટલા—ઢોલિયાનાં જે આડાં ઉભાં લાકડાં તે અથવા એમાંનું એક. ચાર પાયા ને ચાર ઈસ.
ઈસકોતરિયો-રો, પુ० ઘણાં ખાનાં હોય તેવી એક તરેહની નાની પેટી.
ઈસકોતરી, સ્ત્રી० નાની ખાંનાવાળી પેટી.
ઈસેસ, પુ० એક જાતનો ગુંદર; સેરી લોબાન.

ઉ.

ઉ, પુ० [સં०] પાંચમો મૂળાક્ષર; ત્રીજો હ્રસ્વસ્વર.
ઉં, અ० દુઃખ કણટાળાની સૂચના કરેછે.
ઉંઆં, અ० તરત જન્મેલાં છોકરાંઓનું જે રડવું તે.
ઉંઅણ, પુ० પૈડાંમાંનો ખીલ.
ઉંઘટ્ટું-ણસી, વિ० ઘણુંજ ઉંઘ્યાં કરે તે; જેને બહુ ઉંઘવાની ટેવ હોય તે. ૨ એદી; સુસ્ત; આળસુ. [વી; નિદ્રા કરવી.
ઉંઘવું, ક્રિ० અ० ઉંઘવાળી હાલતમાં હોવું; ઉંઘ લે-
ઉંઘાખણું, વિ० ઉંઘટ્ટું-ણસી.
ઉંચકવું-લવું, ક્રિ० સ० નીચે પડેલું ઉઠાવવું-ઉપર લેવું. ૨ ઉપરનો ભાર ઝિલવો; તોળી રાખવું. [તે.
ઉંચાઈ, સ્ત્રી० સપાટીની ઉપરની જે ઉભી લમ્બાઈ
ઉંચાણ, ન० ઉંચાઈ. ૨ ઉંચી જગો; ટેકરી.
ઉંજણી, સ્ત્રી० ઉંજવું તે. ૨ ઉંજવાની રીત.
ઉંજવું, ક્રિ० સ० ચિકણી વસ્તુ ઘાલી અન્દર સઘળે ફેરવવી. (પૈડાંમાં તેલ ઉંજવું). ૨ મન્ત્ર ભણી પીછી વતે વા નાખવો-ઉપર હેઠળ ઝાપટવું (ગુણી ઉંજેછે). ૩ મન્ત્ર ભણી દરદ ઉપર લોઢું ફેરવવું (વાવડું ઉંજવું).
ઉંટકટો, પુ० પીળાં ફુલનો કાંટા વાળો એક છોડ.
ઉંટડી, સ્ત્રી० ઉંટની માદા. ૨ ઘડવાનાં કામમાં આવતું સોનીનું કાંસાનું એક ઓજાર.
ઉંટવૈદું, ન० ગ્રન્થ ભણ્યા વિના જે ઉપરચોટિયું વૈદું કરવું તે; વગર આવડતે વૈદ કેવડાવવું તે.
ઉંટાંટિયું, ન० બાળકને આંકડી ને ઉધરસ આવ્યાં કરે તે રોગ.
ઉંટિયાળ્ડું, ન० એક ઔષધ.
ઉંડળ, સ્ત્રી० બાથ. "જેને ચાલે ધરતી ધ્રુજે, આભ ઉંડળમાં ભરતા; જેની ફુંકે પર્વત ફરે, તે નર દીઠા મરતા". (પ્રીતમ).
ઉંડળગુંડળ, ગોળો પિંડાળો; ગોટોપોટો.

ઉંકું, વિ૦ ઉણ્કું.

ઉંઢણ, ઉંઢણી.

ઉંઢણિયાં, ન૦ જ્યાંથી શિંગડાં ફુટવાના હોય તે ઉપડેલો ભાગ-માથાનો. (વાછરડો ઉંઢાણિયાં મારેછે).

ઉંઢણી, સ્ત્રી૦ લુગડાં-ઘાસનો જે વીંટો ગોળ વાળેલો પ્રથમ માથા ઉપર મુકી તેના ઉપર બૈરાંઓ પાણી ભર્યાં વાસણ મુકેછે તે.

ઉંઢાણિયું, ન૦ ઉંઢણિ.

ઉંદર, પુ૦ [સં૦ ઉન્દુર] એક જાતનું ચાર પગનું ફુવડ પ્રાણી-એ ઘરો, વાણના ભંણ્ડારમાં રેહેછે-અનાજ ખાયછે, કપડાં કાગળ કરડેછે.

ઉંદરડી, સ્ત્રી૦ ઉંદરની માદા.

ઉંદરવાઈ, સ્ત્રી૦ ઉંદર પકડવાનું પાંજરૂં.

ઉંદરી, સ્ત્રી૦ માથા ઉપર જે પેહલી પેહલી હોય ને ખર-જવાળેથી ધોળો ભૂકો નિકળે તે.

ઉંધણિયાં, ઉંઢણિયાં.

ઉંધાંધળું, વિ૦ ઝાંખું. 'આજનો દીન ઉંધાંધળો'.

ઉંધિયું, ન૦ ઉબડિયું.

ઉંપ્રાયલું, વિ૦ જરીક ઊનું-ગરમ (પાણી).

ઉંફાળું, વિ૦ ઊંફવાળું-આપનારૂ.

ઉંબડિયું, ઉબડિયું.

ઉંબર-રો-મરો, પુ૦ બારણાની બે ઉભી બારશાખોની વચમાંનું જમીન સાથે બેસાડેલું જે પાટીયું તે. ૨ આંગણું; ઘરનો આગલો ભાગ. ઉંબર ઓળઘેંવો. "ઉંબરતો ડુંગર થયારે, પાદર થયાં પરદેશ".

ઉંબરી, સ્ત્રી૦ ઉંબરાને બે છેડે—બારશાખની તળે જે ટોલ્લાને આકારે નાનો લાકડાંનો બારશાખનો અવયવ હોયછે તે.

ઉકડો, પુ૦ કોઈ વસ્તુની દરરોજની ખરીદીનું નાણું રોજરોજ ચુકવી આપ્યાને બદલે કોઈ મુદતસર એકદમ ચુકવી આપવાનો ઠરાવ કરી રોજ રોજ તે વસ્તુ લયાં કરવી એવો વેચનાર સાથે જે બન્દોબસ્ત તે; રાતમ. (દુધ. પાન, ફૂલ વગેરેનો ઉકડો).

ઉકરડો-ચડો-રડો, પુ૦ [સં૦ ઉત્કર] છાણ પૂંજાનો ઢગલો; જ્યાં કચરો એકઠો થયા કરે તે ઠેકાણું. ૨ કોઈપણ ગન્ધ-વાસ મારતું ઠેકાણું.

ઉકરડી, સ્ત્રી૦ નાનો ઉકરડો-રડો. ઉકરડી નોતરવી-જનોઈ લગનમાં બૈરાંઓ ગાતાં ગાતાં ઉકરડા આગળ પાણી છાંટી પાપડપુરી સોપારી પૈસો મુકેછે ને મૈયાસી ઉંચકી લે છે ને એ વેળા સહુ પેલીને હડે હડે કરે છે.

ઉકલવું, ક્રિ૦ અ૦ ઓળખાવું; વચાવું; સમજાય તેવું હોવું. અક્ષર ઉકલતા નથી.

ઉકળવું, ક્રિ૦ અ૦ પાણી અને પાણીજેવા પદાર્થે ઘણું ગરમ થવું; ખળખળ શબ્દ થાય તેવું હુનું થવું. ૨ કામથવું. તેનાથી કંઈ ઉકળવાનું નથી.

ઉકળાટ, પુ૦ ગરમી-તાપથી થતી જે અકળામણ તે; બફાઈ જવું તે; ઘામ.

ઉકાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉકળે તેમ કરવું; ગરમીથી પ્રવાહીને ખળખળ થાય તેવું કરવું. ૨ ફાયદો-લાભ કરવો; સારૂં કરવું. તેણે કંઈ તારૂં ઉકાળ્યૂં? ૩ તૈયાર કરવું; કામ પાર પાડવું; તે શું ઉકાળવાનો છે?

ઉકાળો, પુ૦ ઓસડનો કાવો. ૨ સોની લુહાર જે આમલી ઉકાળેછે તે. ૩ ગરમી; બાફ; ઘામ.

ઉકેલ, પુ૦ ઉકેલવાની શક્તિ સૂઝ-સમજ-ટેવ. ૨ તેને કામનો ઉકેલ નથી. ૨ નિકાલ; ફડચો.

ઉકેલવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઉત્કલન] ઉકલે તેમ કરવું; ઓળખવું; વાંચીશકવું. ૨ ગૂંચ કાડવી; ઉખેળવું. ૩ ન ગૂંચવાતાં સેહેલથી કામ કર્યાંજવું; કામ પતે તેમ કરવું; નિકાળ આણવો.

ઉક્ત, વિ૦ [સં૦] કહેલું; બોલેલું; કથિત.

ઉક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કેહેવું-બોલવું-વદવું તે; કથન.

ઉખડવું, ક્રિ૦ અ૦ અન્દરથી બાર નિકળી પડવું; ઓદાવું; પોપડો નિકળવો. **ઉખડીજવું.** ૨ ધૂળધાણી થઈજવું; પાયમાલ થવું. તેનું ઘર ઉખડીગયું.

ઉખડી, ઉખળી.

ઉખદ, સ્ત્રી૦ નવૈ.

ઉખર, ન૦ માંસ. [મીન.

ઉખર, સ્ત્રી૦ જ્યાં પાક સારો ન થતો હોય તેવી જ-

ઉખળ, ન૦ ઉખળું.

ઉખળી, સ્ત્રી૦ ખાંડણી (ગોલાની) 'પ્રભુતાણી બાંધ્યા ઉખળી'. (પ્રેમાનન્દ). [ક્રિયું. ૩ સાંબેલું.

ઉખળું, ન૦ [સં૦ ઉલૂખલ] ખાંડણી. ૨ બળદનું ચો-

ઉખળો, પુ૦ ઉખળું. ૨ વયના પ્રમાણમાં ઘણુંજ લાબું વધી ગયલું માણસ તે.

ઉખાણું, ન૦ વસ્તુ ઓળખી કાડવાને તેને મળતું આવતું એવું સમસ્યા રૂપ જે કથન તે; ગૂઢાર્થ વાક્ય. "ઢમઢોલ માંય પોલ ઉપર છત્તર છાયા, મારું ઉખાણું કે તેને આપું સુનાના પાયા". એ ઉખાણું પાણીના ટાંકાંને મારેછે.

ઉખેડવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઉત્ખનન] ઉખડે તેમ કરવું; —આછું ખોદવું; પોપડો કાડવો. ઉખેડી નાખવું—પાયમાલ કરવું; દુર્દશામાં આણવું. [ળેલું પાછું ફેરવવું.

ઉખેળવું, ક્રિ૦ સ૦ ગૂંચવાયલું છૂટું કરવું. ૨ વિટા-

ઉગતુંજીરું, ન૦ એક જાતની ઔષધિ.

ઉગમ, પુ૦ [સં૦ ઉદ્ગમ] મૂળ; ઉત્પત્તિસ્થાન; પેદાશનું અસલ ઠેકાણું.—નદીનો ઉગમ એટલે જ્યાંથી નદી પ્રથમ વેવા માંડે તે ઠેકાણું. સ્ત્રી૦ ઉગમણ.

ઉગમણ, સ્ત્રી૦ પૂર્વદિશા.

ઉગમણું, વિ૦ પૂર્વદિશા તરફનું.

ઉગરવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈ સંકટ-દુઃખમાંથી બાર-સલામત નિકળી આવવું; બચી જવું. નુકસાન-ખરચમાં ન આવવું. ૨ ન ખપી જવું; ન જતું રેવું; રેવું; બચવું. (પૈસો).

ઉગવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ઉદ્ગમન] જમીનમાંથી બાહાર વધી આવવું—(અનાજ વગેરે). ૨ બાર દેખાવું; નજરે પડવું (તારો-સૂરજ ઉગ્યો) ઉગીનિકળવું-સારે રસ્તે વપરાયાથી લાભ થવો; ફળવું.

ઉગામવું, ક્રિ૦ સ૦ મારવાનેસારુ ઊંચકવું; ઉપાડવું. હાથ ઉગામવો, તરવાર ઉગામવી ઈ૦.

ઉગાર, પુ૦ જે કંઈ ઉગરેલું તે; બચાવ; ન ખપતાં બાકી રયલું તે. ૨ ફાયદો; લાભ.

ઉગારવું, ક્રિ૦ સ૦ સંકટ-દુઃખમાંથી બચાવવું-બાર કાડવું. ૨ ન ખપાડી દેવું; બાકી રાખવું; વધારવું.

ઉગારો, પુ૦ ઉગાર. ૨ વરસાદ વગેરેના પાણીથી ઉગેલા જે નાના છોડોનો સમુહ તે.

ઉગ્ર, વિ૦ [સં૦] કરડું; કઠોર. ૨ ચીડિયું; ક્રોધી; તામસી. ૩ બિયામણું; ભયંકર. ૪ ક્રૂર; ઘાતકી. ૫ સક્ત; ન ખમાય તેવું.

ઉગ્રતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઉગ્રપણું-સ્થિતિ.

ઉઘડવું, ક્રિ૦ અ૦ બન્ધ હોય તે ખુલ્લું થવું. (બારણું). ૨ પ્રકાશ પડે તેમ થવું; મેઘવાદળાં ખસીજઈ સાફ દેખાવું. (આકાશ પણ વરસાદ ઉઘડ્યે ઊઘડ્યું એમ કેવાય છે). ૩ કલ્યાણ-સારું થવું; પ્રાપ્તિથવી. (નસીબ). ૪ પાર પડવું; તૈયાર થવું; સિઝવું. (કામ).

ઉઘડું, વિ૦ ઉઘાડું.

ઉઘરાણી, સ્ત્રી૦ આપેલું પાછું લેવાને વારૂવારે જે માગણી કર્યાં કરવી તે. ૨ જે માંગતું પાછું લેવાની વારેઘડિયે માગણી થતીહોય તે લેણું. ૩ હરકોઈ કામનેસારુ જે તાકીદ કરાવ્યાં કરવી તે; તકાજો-દો. ૪ જુદે જુદે ઠેકાણે વેરેલું નાણું એકઠું કરવું તે.

ઉઘરાણું, ન૦ ઉજાણીનાં, પરમારથનાં વગેરે કામને માટે જુદા જુદા શખસોએ પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે નાણું કાડી મોટી રકમ ઉભી કરવી તે; ટીપમાં ભરવું તે; ટીપ કરવી તે. ૨ (એમ) એકઠું થયલું જે નાણું તે. ઉઘરાણું થવું-કરવું.

ઉઘરાત, સ્ત્રી૦ સરકારે જમીમના ખાતેદારો પાસેથી પોતાનું લેણું વસૂલ કરવું તે; તેહેસીલ.

ઉઘરાતદાર, પુ૦ ઉઘરાત કરનાર કામદાર; તેહેસીલદાર; પટેલ તલાટી.

ઉઘરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ જુદે જુદે ઠેકાણેથી માગીલેવું. (એકાઠું ભણ્ડોલ કરવાસારુ).

ઉઘરાળો, પુ૦ ઓઘરાળો.

ઉઘાડ, પુ૦ આકાશમાંથી મેઘ વાદળાંનું જતું રેવું થવું અને પ્રકાશ પડવો તે. (આજ વરસાદે ઉઘાડ આપ્યો છે).

ઉઘાડબારું, ન૦ ઉઘાડું તે. છાનું જણાઈ આવે તેવું-એકાદીચીજ સેલથી ચોરાઈજાય તેવું ખુલ્લું ઠેકાણું

ઉઘાડવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઉદ્ઘાટન] બન્ધ હોય તે ખુલ્લું કરવું. ૨ લાભ કરી આપવો. ૩ છુપું હોય તે પ્રગટ કરવું.

ઉઘાડું, વિ૦ બન્ધ-બીડેલું-ઢાંકેલું નહિં તેવું; ખુલ્લું. ૨ ગુપ્ત-છાનું-ખાનગી નહિ તેવું; જાહેર; દેખાતું; જણાતું. ૩ સાફ; ચોખ્ખે ચોખ્ખું; મનમાં ને બાર જુદું ન હોય તેવું. ૪ સમ્ભાળ વનાનું; છુટું; રઝળતું. ૫ શરીરે વસ્ત્ર ઘરેણા વનાનું. ૬ ઓડચાવગરનું. ઉઘાડું થવું-કરવું-પાડવું. ઉઘાડુંપુગાડું-શરીરે સારાં લુગડાં વનાનું. ૨ નાગું.

ઉઘાડેછોક, અ૦ ખુલ્લી રીતે; સહુ દેખે તેમ.

ઉચકો, પુ૦ આટલું ને આવું કામ કરી આપવું અને આટલું લેવું એવો જે બન્દોબસ્ત-પકણ તે. ૨ કકડે કકડે નહિં પણ એકદમ માલ નાણું આપવાનું જે સાટું તે. (પછી નફો થાઓ કે નુકસાન થાઓ). ઉધડું તે.

ઉચક્કો, પુ૦ ડાંડ; ડાંડગો; ઠગ; ચોર; લુચ્ચો.

ઉચરવું, ક્રિ૦ સ૦ બોલવું; વદવું; કેવું. ૨ વચન આપવું; કબૂલ થવું.

ઉચાટ, પુ૦ ઉચ્ચાટ.

ઉચાપત, સ્ત્રી૦ સોંપણમાંથી કેટલુંક છાની રીતે ઉપાડી લઈ લીધેલું તે. ૨ સરકારી નાણું ખાઈ જવું—

રમાં ઊંચું મેલવું તે.

ઉચાળો, પુ૦ વપરાતો સઘળો સામાન પછી આખો ભાંગો ગમે તેવો (ઘરનો ઉચાળો).

ઉચિત, વિ૦ [સં૦] યોગ્ય; ઘટતું.

ઉચીજવું, ક્રિ૦ અ૦ ગાય-ભેંસે દૂધ ન આપવું; ઉડીજવું.

ઉચેડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપરની છાલ જેવી વસ્તુ કાઢી નાખવી-જુદી પાડવી.

ઉચેલવું, ક્રિ૦ સ૦ ગટર, ખાળકુવો વગેરેમાંથી પાણી કચરો કાઢી નાખવો.

ઉચ્ચ, વિ૦ [સં૦] ઉંચું.

ઉચ્ચાટ, પુ૦ [સં૦ ઉચ્ચાટન] મનમાં જે અણખત-ગભરાટ-અકળામણ-ચિન્તા તે. ૨ દલગીરી; ઉદાસી; શોક.

ઉચ્ચાટન, ન૦ ઉચ્ચાટ થાય તેવું જે કરવું તે. ૨ ઉચ્ચાટ થયાંકરે-ઉચ્ચાટથી હેરાન થવાય તેવી રીતનું જે જાદુ કરવું તે-મારણ, જારણ અને ઉચ્ચાટન.

ઉચ્ચાર, પુ૦ [સં૦] મોડાંમાંથી શબ્દ કાઢવાની-બોલવાની જે રીત તે. ૨ મોડાંમાંથી બોલેલો અથવા કાડેલો જે શબ્દ-અવાજ તે.

ઉચ્ચારણ, ન૦ [સં૦] ઉચ્ચાર કરવો તે. ૨ કથન; કે'વું તે.

ઉચ્ચારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉચ્ચાર કરવો. ૨ બોલવું.

ઉચ્છિન્ન, વિ૦ ધા૦ [સં૦] મૂળથકી ઉખેડી નાખેલું; નિર્મૂળ કરેલું.

ઉચ્છિષ્ટ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જમતાં વધેલું; બાકી રયલું; અજીઠું; એઠું; છાંડેલું. ૨ બગડેલું; બોટેલું; અશુદ્ધ થયલું. ૩ કોઈ બીજાનું ચોરેલું. (ભાષણ, લખાણ વગેરે).

ઉચ્છેદ, પુ૦ [સં૦] સમૂળો નાશ કરવો તે; જડ કાડવી તે; થડથીજ કાપી નાખવું તે.

ઉચ્છેદક, વિ૦ [સં૦] ઉચ્છેદ કરનાર.

ઉચ્છ્વાસ, પુ૦ [સં૦] ઊંચો જે શ્વાસ-દમ લેવો તે. ૨ આશા. ૩ પ્રકરણ; બાબ.

ઉછકું'ળ, વિ૦ ઉછાંછળું; અવિવેકી.

ઉછંગ, પુ૦ [સં૦ ઉત્સંગ] ખોળો; ગોદ.

ઉછરંગ, પુ૦ ઉમંગ; ઉત્સાહ. "હવે હરખ્યા શ્રીહરીને અંગે વધ્યો ઉછરંગ" (દેવીદાસ).

ઉછરવું, ક્રિ૦ અ૦ ખાધાપીધાથી તથા ઓઢવાપેરવાથી અને સમ્ભાળથી મોટું થવું-વધવું. ૨ ઉગવું; વધવું (તજવીજને લીધે).

ઉછળવું, ક્રિ૦ અ૦ ઊંચું થવું; ઊંચે ફેંકાવું-જવું. ૨ ઊંચું થયાં કરવું. ૩ કુદવું; કુત-દકો મારવો.

ઉછાંછળું, વિ૦ કુદ્યાં-દોડયાંકરે—વચમાં બોલ્યાંકરે-તેવું; સખણું ન રે' તેવું; તોફાની; સટપટિયું; સતપતિયું ૨ ધાંધલિયું; ગરબડિયું (કામ).

ઉછાળણી, સ્ત્રી૦ ઉછાળી ઉછાળીને કિંમત માગી વેચવું તે; લીલામ.

ઉછાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઊંચું કરવું; તળેનું ઊપર આવે તેમ કરવું. પાણી અથાણું શાક ઉછાળવું.

ઉછીતું-નું, વિ૦ વગર વ્યાજે થોડી મુદત લગી વાપરવાને આપેલું લીધેલું હોય તેવું. ઉછીનું આપવું—લેવું.

ઉછેરવું, ક્રિ૦ સ૦ પાલણ પોષણથી મોટું કરવું; સમ્ભાળ રાખવી—લેવી. ૨ ખાતર પાણીની તજવીજથી સારું ઉગે-વધે તેમ કરવું.

ઉજડ, વિ૦ માણસની વસ્તી વિનાનું; પુષ્કળ ઝાડી ને વિકરાળ જનાવરનો ભો હોય તેવું (ઠેકાણું). ૨ જ્યાં ઝાડ માણસ કંઈ ન હોય તેવું ખુલ્લું (મેદાન); ખેતી ન થતી હોય તેવું (ઠેકાણું). "ઊજડ ગામમાં એરણ્ડો પ્રધાન" **નામ** દાખલ પણ વપરાયછે, આ ઊજડમાં ક્યાં લાવી નાખ્યા? ઉજડ કરવું-થવું.

ઉજડનોમ, સ્ત્રી૦ આશાડસુદ નોમ. કન્યા મોટીથઈગઈ હોય ને તે વરસમાં મુરત ન આવતું હોય તો એ દિવસે તેના લગ્ન કરેછે.

ઉજમ, પુ૦ [સં૦ ઉદ્યમ]; હોસ ભર્યો ઉદ્યમ.

ઉજમણી, સ્ત્રી૦ ઉજાણી.

ઉજમાળું, વિ૦ ઉદ્યમી; હોસ ઉદ્યમથી પોતાનું કામ ઝડપથી કરી પરવારી લેનાર.

ઉજરડું, ન૦ અજવાળું.

ઉજવવું, ઉઝવવું.

ઉજળાઈ, સ્ત્રી૦ ઉજળી જે હાલત તે; સ્વચ્છતા.

ઉજળું, વિ૦ [સં૦ ઉજ્વલ] સફેત; ધોળું. ૨ ચળકતું; ચકચકતું; તેજસ્વી. ૩ ખૂબ સાફ કરેલું; સ્વચ્છ; નિર્મળ. ૪ રીતભાતે સુઘડ; ખરચ ખૂટણ કરવે સારું-બ્હાર પડતું. 'ઉજળું તેટલું દૂધ ન હોય' એ કે'વત છે. ૪ થા અર્થમાં **ઉજળુંવાજળું** પણ કે'વાયછે. જે ઉજળોવાજળો છે, તેણે જમણ તો ઉજળુંવાજળું કર્યું.

ઉજાગરો, પુ૦ ઊંઘવું નહિ પણ જાગ્યાં કરવું તે; ઊંઘવનાની હાલત તે-આખી રાતનો ઉજાગરો.

ઉજાણી, સ્ત્રી૦ ઈષ્ટમિત્રે એકઠાં મળી ખુશીમાં સુન્દર ઠેકાણે જઈ સુન્દર ભોજન કરવું તે; જ્યાફત.

ઉજાસ, પુ૦ થોડું થોડું અજવાળું; ઝાંખો પ્રકાશ; આભાસ; તેજ; ચળકાટ.

ઉજેણી, સ્ત્રી૦ ઉજાણી.

ઉજેસ, પુ૦ ઉજાસ.

ઉજ્વલ, વિ૦ [સં૦] ઉજળું.

ઉઝત, ઉઝ્ઝત.

ઉઝરડાવું, ક્રિ૦ અ૦ છોલાવું; સોરાવું.

ઉઝરડો, પુ૦ ઉઝેડો.

ઉઝવણું, ન૦ ઉઝવવું તે.

ઉઝવવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઊર્જન] વિધિયુક્ત પૂર્ણ કરવું; પાળેલાં વ્રતને પૂજનથી સમાપ્ત કરી બન્ધન છોડી દેવું-તેણે વ્રત ઉઝવ્યું. ૨ મુકી-છોડી દેવું; ઊંચું મુકવું; ત્યાગ કરવો.-તેણે ભણવાનું ઉઝવ્યુંછે. ૩ મુઆં પાછળ સારો ખરચ કરવો-તેણે માજીને ઠીક ઉઝવ્યાં.

ઉઝેડવું, ક્રિ૦ સ૦ નખ, દાંત કરી ઉખેડવું; કોઈપણ રીતે ઘસી ઘસીને છાલ કાડવી; સોરીનાખવું; જોરથી અગ્-જવાળવું.

ઉઝેડો, પુ૦ શરીર ઉપર નખ, કાંટો વગેરે જોરથી ઘસાયાને લીધે જે લીસોટો પડેછે તે; નખોરિયું; કાપો.

ઉઝ્ઝત, સ્ત્રી૦ જોશમાં સામી તકરાર કરવી તે.

ઉઝ્ઝતી, વિ૦ તકરારી; જિદ્દી (માણસ).

ઉટકવું, ક્રિ૦ સ૦ સાફ કરવું; માંજવું; સાજવું; અજવાળવું. (વાસણ).

ઉટણું, ન૦ [મ૦] શરીરે ચોળવાની ખુશબોદાર ચીજોની જે મેળવણી તે.

ઉટાંગ, ન૦ આધાર વનાની વાત; થડ મૂળ વગરની ગપ. ૨ કલ્પના; તુરંગ; અટકળ; સુમાર.

ઉઠતાંબેસતાં, અ૦ વારેઘડીયે.

ઉઠબેઠ-સ, સ્ત્રી૦ વારેવારે ઊઠવું અને વારેવારે બેસવું તે. છોકરાંઓને શિક્ષા કરવાની એક રીત. ૨ તાલિમમાં જોર કરવાની એક રીત.

ઉઠમણું, ન૦ ઉઠામણું.

ઉઠવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ઉત્થાન] પગ ઊપર ભાર દઈ થોડું અથવા પૂરૂં ઊભુંથવું.—સુતેલાંએ બેસવું અથવા ઊભુંથવું અને બેઠેલાંએ ઊભુંથવું તે ઊઠવું. ૨ જાગવું; શુદ્ધિમાં આવવું; સાવધ થવું-ઊંઘ.-ગફલતમાંથી ઉઠયો. ૪ નિકળવું; પેદા થવું—શરીરમાં આગ ઉઠેછે. ૫ કોઈ પણ કામ કરવાને એકદમ તૈયારી કરવી. તે રણમાં જવાને—મારવાને ઉઠયો. ૬ કામ બન્ધ કરી જવું.-કચેરી ઉઠી. ૭ એકાએક થઈ આવવું-બણ્ડ ઉઠયું, બજારમાં બૂમ ઉઠીછે ઈ૦. ૮ નઠારૂં નિપજવું—છોકરો નઠારો ઉઠયો. ૯ ખસોજવું; ઉતરીજવું-દાલ ઉઠયું. ૧૦ બીબુંપડવું-છાપ ઉઠી. ૧૧ બાર જણાવું-ફોલ્લો ઉઠયો; ગાલે દાંત ઉઠયા. ૧૨ મરણથી બચવું-તે મરતો ઉઠયો. ૧૩ પડતી દશા આવવી-તેનો દી ઉઠયો. ૧૪ જવું બન્ધ કરવું-છોકરો નિશાળેથી ઉઠયો-ઠીગયો. **ઉઠીજવું**-ઉઠીને જવું; જવું બન્ધકરવું. ૨ વઈજવું; બગડીજવું. તેને કયાપછી પણ શું, તે તો ઉઠીગયોછે. ઉઠીબેસવું-એકાએક ઉઠીને બેસવું. ૨ કમાઈને તરત ખોવું; ચડીને તરત પડવું.

ઉઠવેઠ, સ્ત્રી૦ ઉઠવા ઉઠાડવા બેસવા બેસાડવાની જે મેહેનત તે. ૨ સમ્ભાળ લેતાં જે દુઃખ પડે તે.

ઉઠાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉઠે તેમ કરવું. **ઉઠાડીમૂકવું**-કાઢી મુકવું.

ઉઠાન્તરી-ન્ત્રી, સ્ત્રી૦ ઉઠવું તે. ૨ બીજે મુકામે જવાને પેલું મુકામ છોડવું તે; હોય તે જગા છોડી દેવી તે.

ઉઠામણું, ન૦ જે દાડે માણસ મરીગયું હોય તે દાડે અથવા તેને બીજે અથવા ત્રીજે અથવા નવમે દાડે ઘરના માણસોનું અને બીજાં બારનાં બેસવા આવેલાં માણસોનું શોક નિમિત્ત જે છેલ્લું મળવું થાય ને સહુ ઉઠી જાય તે પાથરણું ઉઠાવવું તે.

ઉઠાવ, પુ૦ ઊંચકાઈ જવું તે; ખપ; માગણી; વાપર. ૩ નુકસાન કરવાની મતલબથી તૈયારી કરવી-ઉભાં થવું; ચડાવ; ચડાઈ. ૩ વધવાપણું તે.

ઉઠાવણી, સ્ત્રી૦ ઉઠાવ એ શબ્દ જોવો.

ઉઠાવવું, ક્રિ૦ સ૦ નીચે હોય તે ઉપર આવે તેમ કરવું; ઊંચકવું; ઉપાડવું. ૨ આસરો-ટેકો આપવો-ઉઠાવીલેવું.

ઉડકવું, ઉટકવું.

ઉડગણ, પુ૦ [સં૦ ઉડુગણ] નક્ષત્રગણ; તારા.

ઉડણ, વિ૦ ઉડે તેવું-(ઉડણ દણ્ડ-સામળની પચ્ચ દણ્ડની વાતમાં).

ઉડતાળીસ, વિ૦ ચાળીસ ને આઠ; ૪૮.

ઉડતું, વિ૦ ઉડે તેવું; હવામાં અધ્ધર ફરતું (પક્ષી). ૨ ખરા આધાર વગરનું; ખોટું; લોકમાં સંભળાતું (ઉડતી વાત). ૩ અસ્થિર; ચલિત; ફેરબદલ કરે તેવું. ૪ એક ઠેકાણેથી બે માલમ દોડી આવીને બીજે ઠેકાણે ઠરી બેસવું.—ઉડતો રોગ.

ઉડબડાં-ભડાં, અડબડાં.

ઉડવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ઉડ્ડાન] પાંખની મદદથી હવામાં હાલ ચાલ કરવી; વાને જોરે તણાવું. (પક્ષી)

૨ હલકી વસ્તુનું પવનને જોરે હવામાં ઉંચું જવું—રેવું-ચગવું-તરવું-હાલવું-ફરફરવું. (કનકવો, સુડ વગેરે). ૩ કોઈપણ રીતના જોરને યોગે હવામાં જવું. (તોપનો ગોળો) ૪ જોરમાં ચાલવું અથવા દોડવું (ઘોડો). ૫ એક ઠેકાણેથી દોડીને બીજે ઠેકાણે આવવું (થુંક, આજાર ઉડશે). ૬ નાસી જવું; પોબારા ગણવા; એકાએક જતું રેવું. ૭ માથે આવેલો દોષ જવો; જતું રેવું-(તોહોમત ઉડ્યું-ઉડીગયું). ૮ એકદમ ફૂલાઈ જઈ અથવા શૂરમાં આવી કામ કરવું. ૯ કુદવું. ૧૦ ચડવું. ૧૧ ધસારો કરવો. ૧૨ ફીકું પડવું; જતું રેવું. (રંગ). ઉડીજવું-૧ (રંગ ઉડીજશે). ૨ છેતરવું-તે તો બધાની પાઘડી લઈને ઉડીજાય તેવો છે. ૩ બન્ધનમાંથી છટકી જવું. ૪ વપરાઈ જવું; ખપી-ખરચાઈ જવું. તેનો પગાર જોતાં જોતાંમાં ઉડીજાય છે.

ઉડાઉ, વિ૦ ખરાબ મારગે જે ઘણું ઉડાવે-ખરચે તે.

ઉડાઉડ, સ્ત્રી૦ દોડાદોડ; ઘણીજ ઉતાવળ. (બોલવા—કામ કરવામાં).

ઉડાડવું, **ઉડાવવું**.

ઉડાન, ન૦ [સં૦ ઉડ્ડાન] ઉડવાની રીત; ઉડવું તે.

ઉડાનશેહ, સ્ત્રી૦ સેતરંજની રમતમાં બાદશાહને રોકવાનો-શેહ આપવાનો એક દાવ. વચમાંનું પોતાનું એક મોરું ઉઠાવી પોતાના બીજાં મોરાંથી સામાવાળાના બાદશાહને જે શેહ આપવી તે.

ઉડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉડે તેમ કરવું. (પક્ષીને) ૨ ખરું ન કેતાં આમતેમની વાત કહીને ભમાવવું. ૩ વાપરી નાખવું. ૪ સારીપેઠે ખાવું.

ઉડુ, પુ૦ [સં૦] નક્ષત્ર; તારા.

ઉડેલ, વિ૦ જેનો વિચાર વારે વારે ફરયાં કરે તે; ચંચળ વૃત્તિનું. ૨ ફાટેલ; છેલ. ૩ નઠારું; ઢોર ન ખાય તેવું (ઘાસ).

ઉણ્ડળ ગુણ્ડળ, **ઉંડળગુંડળ**.

ઉણ્ડાઈ, સ્ત્રી૦ ઉણ્ડાંપણું. ૨ જેટલું ઉણ્ડું હોય તેટલું તે.

ઉણ્ડાણ, ન૦ ઉણ્ડું હોવું તે. ૨ જેટલું ઉણ્ડું તેટલું તે. ૩ આસપાસની જગોના મુકાબલામાં ખાડામાં પડેલી જે જગો તે. ૪ છેક અન્દરનો ભાગ.

ઉણ્ડું, વિ૦ સપાટીની અન્દર સીધું નીચે જતું-ગયલું. (લામ્બાંનું ઉલટું) ખાડો પડ્યા હોય તેવું. લામ્બું, પોળું ને ઉણ્ડું. ૨ ઊપરઊપર પણ વિષયની અન્દર પેસીને વિચાર કરનાર. ૩ જલદીથી સમજમાં ન આવે તેવું. ઉણ્ડો વિચાર, ઉણ્ડી નઝર ઈ૦.

ઉતંગ, વિ૦ ઊંચું; આકાશમાં હોય તેવું.

ઉતડવું, **ઉતેડવું**.

ઉતરચડ, સ્ત્રી૦ વારેઘડિયે ઉતરવું અને ચડવું તે.

ઉતરડ, સ્ત્રી૦ એક ઉપર એક મોટા નાનાં એમ જે વાસણ વગેરેની ગોઠવણ તે.

ઉતરડવું, ક્રિ૦ સ૦ સીવેલું લુગડું ઉખેળવું; સીવણ તોડવી.

ઉતરડીનાખવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપરની છાલ કાડવી; સોરીનાખવું.

ઉતરણ, સ્ત્રી૦ ઉતરતી—નિચે જતી એવી જે જમીન તે; ઢોળાવ.

ઉતરતી, વિ૦ મૂલ સઙ્ખ્યામાં ઓછી થતી. ૨ પડતી; નઠારી; ઘસાતી (દશા). ૨ ઘડપણવાળી (ઉમ્મર).

ઉતરતીભાંજણી, સ્ત્રી૦ભારે કિમ્મતની સઙ્ખ્યાને ઓછી કિમ્મતનું રૂપ આપવું તે. (ગણિત). રૂપિયાની પૈ કરવી તે ઉતરતી અને પૈના રૂપિયા કરવા તે ચડતી ભાંજણી કેવાય.

ઉતરતી શ્રેઢી, સ્ત્રી૦ જે શ્રેઢી-હારમાં સઙ્ખ્યા એક પછી એક ઉતરતી આવે તે.

ઉતરતું, વિ૦ સારું નહિ તેવું; હલકું; ઓછું; નીચું-નરસું-(ગુણ કિમ્મતમાં મુકાબલે). ૨ નાનું.-(ઉમ્મરમાં) ૩ છેક ઘરડું.

ઉતરવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉપરથી નીચે જવું. ચડવું ને ઉતરવું. ૨ ઓછું થવું (ખાવામાં). ૩ ઓછી કિમ્મતનું થવું. (માન ઉતર્યું) ૪ મુકામ—વાસો કરવો. (ધર્મશાળામાં). ૫ પેલ કરવી; આગેવાન થવું. (રમતમાં). ૬ ઓળંગવું; પાર કરવું. (નદી). ૭ બનવું; બરાબર થવું-(શેરના ૧૦ પેંડા ઉતર્યા). ૮ પડવું; નરમ થવું. (ભાવ). ૯ જોસ્સો નરમ થવો. (ભાંગ). ૧૦ સમજીજવું; ધ્યાનમાં આવવું. (મનમાં). ૧૧ ઉગવું; થવું; આવવું; (રોજ બે ટોપલા ગુલાબનાં ફૂલ ઉતરે છે). ૧૨ એકપરથી બીજું થવું (નકલ ઉતરવી). ૧૩ ઘડાવું; બનવું. (ચૂડો સારો નથી ઉતર્યો). ૧૪ રોગનું બાર દેખાવું (નરજળો માથે ઉતર્યો). ૧૫ ઘટવું; જતું-રેવું-(તાવ ઉતર્યો). ૧૬ માંયથી કાડવું (સુકેડનું તેલ ઉતારવું). ૧૭ અસર ઓછી થવી; જવું (દશા ઉતરી). ૧૮ ફીકું થવું (મોડું ઉતર્યું). ૧૯ નિકળી પડવા; મુંડાવું (કેશ). ઉતરીજવું-(જલદીથી). ૨ ફીકું પડીજવું (મોડું). ૩ (તેજ-મૂલમાં). ઉતરીપડવું-હદ મુકી બોલવું; તપીજવું; ઓછે પાટલે બેસવું.

ઉતરાણ, સ્ત્રી૦ ઉત્તરાયણ એ શબ્દ જોવો.

ઉતરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉતરે તેમ કરવું. ૨ લખાવવું; નકલ કરાવવી. ૩ ઘડાવવું. ૪ કઢાવવું; મુંડાવવું (કેશ).

ઉતરીજવું, ક્રિ૦ અ૦ બગડી જવું; સ્વાદ રહિત થવું-કેરી-છાસ ઉતરી ગઈ. ૨ ઠેકાણેથી ખસી જવું-(હાડકું ઉતરી ગયું).

ઉતાપ, પુ૦ [સં૦] અતીસ જે તાપ તે; તીત તડકો.

ઉતાર, પુ૦ પાણીનું જે ઉતરી જવું-ખસવું-ઓછું થવું તે. ૨ કેફ-અમલ વગેરેની ખુમારી ઓછી કરવી-થવી તે. ૩ સક્ત ઓસડની અસર કમી કરવી તે; પાછું વાળવું તે. ૪ ભૂત પ્રેત વગેરેને કાઢવાસારૂ માથે ઉતારેલું જે ધાન વગેરે ચકલે મુકવામાં આવેછે તે. (ઉતાર મુકવો). ૫ ગાડી વહાણ વગેરેમાં બેસવાનું જે ભાડું તે.

ઉતારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉતરે તેમ કરવું. ૨ એક ઉપરથી બીજું લખવું. ૩ ઘડવું. ૪ કાઢવું. (વેશ-વાળ). ૫ ફેરવવું (માથેથી ઉતારવા દાણા). ઉતારી પાડવું—કોઈનું બોલવું તોડી પાડવું; કોઈનું ખરાબ બોલી તેનાં માનમાં ઘટાડો કરવો.

ઉતારૂ, પુ૦ વહાણ-ગાડીમાં બેસી એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જનાર તે.

ઉતારો, પુ૦ એક લખાણ ઉપરથી તેના જેવું તે ઉપરથી બીજું જે લખાણ કરવું તે. ૨ પ્રવાસ-મુસાફરીમાં મજલે મજલ જ્યાં મુકામ થાય તે. ૩ કોઈ પણ ઠેકાણે જે થોડા દહાડા મુકામ કરવો તે.

ઉતાવળ, સ્ત્રી૦ કરવું—મેળવવું એ વિષે વખત ન લાગવો તે; ત્વરા; જલદી; તાકીદ; ઝડપ.

ઉતાવળું, વિ૦ ઉતાવળવાળું; અધીર; આતુર. ૨ બાવરું; ગાભરું.

ઉતેડવું, ક્રિ૦ સ૦ સીવેલા તાર-દોરા ઉખેડી નાખવા-છુટા પાડીનાખવા.

ઉત્કણ્ઠા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અતિશય જે ઈચ્છા તે; આતુરતા; અધીરાઈ; અભિલાષા.

ઉત્કણ્ઠિત, વિ૦ [સં૦] ઉત્કણ્ઠાવાળું.

ઉત્કણ્ઠિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] (કાવ્યશાસ્ત્રમાં) અષ્ટ નાયકામાંની એક—પ્રીતમ કેમ આવ્યો નહિ, કોઈ બીજીને ત્યાં ગયો હશે કે કેમ એવી ચિન્તાથી પીડિત અને ક્યારે આવે એવી ઈચ્છાથી અધીર જે સ્ત્રી તે.

ઉત્કર્ષ, પુ૦ [સં૦] ચડતી; બઢતી; આબાદી; ઊંચી સ્થિતિ; શ્રેષ્ઠતા.

ઉત્કા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઉત્કણ્ઠિતા.

ઉત્કૃષ્ટ, વિ૦ [સં૦] ઘણું સારું; સુન્દર; તાજું; સરસ; ચડતું; ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ.

ઉત્ક્રમ, પુ૦ [સં૦] નિયમનું જે ઉલ્લંઘન તે; વ્યતિક્રમ.

ઉત્ક્ષેપણ, ન૦ [સં૦] ઉખેડી નાખવું તે; ફેંકી દેવું તે.

ઉત્તમ, વિ૦ [સં૦] સહુથી ચડતું-સારું-સરસ; શ્રેષ્ઠ; મુખ્ય; પેલું. ત્રણ જણને સરખાવવા હોય તો ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ટ એમ કેવામાં આવેછે.

ઉત્તમગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] મુઆં પછી જીવને દુઃખ ન પડતાં સુખ થાય એવી જે હાલત તે; સ્વર્ગવાસ. ૨ મુક્તિ; મોક્ષ. ૩ પવિત્ર જગાએ અથવા પવિત્ર દિવસે જે મરણ તે.

ઉત્તમપુરુષ, પુ૦ [સં૦] પ્રથમપુરુષસર્વનામ જે હું, અમે તેને કેછે. ૨ પુરુષમાં જે ગુણાદિકથી ઉત્તમ તે.

ઉત્તમાઙ્ગ, ન૦ [સં૦] મસ્તક; માથું; શિર.

ઉત્તમોત્તમ, વિ૦ [સં૦] ઘણુંજ ઉત્તમ; ઉત્તમમાં ઉત્તમ.

ઉત્તર, સ્ત્રી૦ [સં૦] સૂર્યની સામાં ઉભાં રેતાં ડાબા-હાથ તરફની જે બાજુ—દિશા તે.

ઉત્તર, પુ૦ ન૦ [સં૦] કોઈયે કંઈ પુછેલું હોય તેને તે બાબત પાછું જે કેવું તે; જવાબ; પ્રતિવાક્ય—વચન. ૨ બચાવ—પુરાવામાં જે કંઈ કેવું તે. ૩ શબ્દ; વાક્ય. (તેણે એક ઉત્તર કાડવો નહિ). ૪ (ગણિતશ્રેઢીમાં) બે સઙ્ખ્યાની વચમાંનું જે અન્તર તે.

ઉત્તર, વિ૦ વધતું; વધારે; ઉપર; અષ્ટોત્તરશત એટલે સો ઉપર આઠ. ૨ બાકીનું; રેલું; બીજું; પાછલું-ઉત્તરાર્ધ. એનું ઉલટું પૂર્વાર્ધ.

ઉત્તર અક્ષાંશ, પુ૦ વિષુવ વૃત્તની ઉપરના જે અક્ષાંસ તે.

ઉત્તરકથા, સ્ત્રી૦ કથા—બાબત—વાતનો પછવાડેનો અથવા છેલ્લો જે ભાગ તે.

ઉત્તરકાળ, પુ૦ ભવિષ્ય; આવવાનો જે વખત તે. ૨ જીન્દગીનો પાછલો વખત; ઘરડપણ; જૈફી. ૩ પછીનો જે વખત તે.

ઉત્તરક્રિયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મરણ પછી મરી ગયલાની પછી જે કરવાનું તે.

ઉત્તરદશા, સ્ત્રી૦ ઉત્તરદિશા. ૨ પછવાડેની હાલત. ૩ જે ક્રિયા તે.

ઉત્તરદિશા, સ્ત્રી૦ ઉત્તર.

ઉત્તરધ્રુવ, પુ૦ [સં૦] પૃથ્વીના આંસનો ઉત્તર તરફનો જે છેડો તે. ૨ પૃથ્વીની ઉત્તરે એક તારો છે.

ઉત્તરપૂજા, સ્ત્રી૦ દેવ વગેરેનું વિસર્જન કરતી વેળા ટૂંકામાં જે પૂજા કરવી તે.

ઉત્તરભાગ, પુ૦ પછવાડેનો—શેવટનો જે ભાગ તે.

ઉત્તર રાગિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] પાછલી રાતે ગાવાની જે રાગણી તે.

ઉત્તરરાત્ર, સ્ત્રી૦ [સં૦] મધરાતથી તે વ્હાણું વાય ત્યાં સુધીનો જે વખત તે; પાછલી રાત.

ઉત્તરવય, ન૦ [સં૦] ઘડપણ.

ઉત્તરસાધન, ન૦ મરણને માટે અથવા મુઆ પછીને માટે જે ક્રિયા-પુણ્યના કામો-તજવીજ કરવી તે. ૨ ઉપાયો કામે લગાડી કામ પાર કરવું તે.

ઉત્તરા-ફાલ્ગુની, સ્ત્રી૦ [સં૦] એ નામનું સત્તાવીસમાંનું બારમું નક્ષત્ર. [માનું છવ્વીસમું નક્ષત્ર.

ઉત્તરાભાદ્રપદા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એ નામનું સત્તાવી સ-

ઉત્તરાયણ, ન૦ [સં૦] સૂર્ય અથવા બીજા કોઈ તારાનું ઉત્તર તરફ જે જવું તે. ૨ મકર રાશી-સઙ્ક્રાન્તિમાં આવ્યા પછી સૂર્યનું ઉત્તર દિશાએ જે જવું થાય તે. ૩ સૂર્યનો ઉત્તર તરફ ફરવાનો જે છ મહિનાનો માર્ગ—કાળ તે. ઉત્તરાયણ પોષ મહિનામાં બેસેછે તે છ મહિના સુધી રેછે ને પછી દક્ષિણાયણ થાય છે.

ઉત્તરાર્ધ, ન૦ [સં૦] પાછલું-બીજું અડધું. એક શ્લોકનું જે આગલું અડધું તેને પૂર્વાર્ધ અને જે પાછલું અડધું તેને ઉત્તરાર્ધ કેછે.

ઉત્તરાલઙ્કાર, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો ભાષાલઙ્કાર છે—પ્રશ્નના જવાબમાં કંઈપણ પોતાની તરફનું વિશેષ કેવું થાય તે.

ઉત્તરાષાઢા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ૨૧ મું નક્ષત્ર.

ઉત્તરોત્તર, અ૦ [સં૦] વધતાં વધતાં; આગળ આગળ; જેમ જેમ વધીયે તેમ તેમ; અનુક્રમે.

ઉત્તાન, વિ૦ [સં૦] મોઢું અને પેટ ઊંચે આકાશ તરફ હોય તેવું; ચતું; ઉન્મુખ. [ઉચ્ચારિત.

ઉત્તીર્ણ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પાર કરેલું; ઓળઙ્ગેલું. ૨

ઉત્તેજક, વિ૦ [સં૦] ઉત્તેજન આપનાર.

ઉત્તેજન, ન૦ [સં૦] કોઈ પણ કામ કરવાને મન કરાવનાર—ઉસ્કેરનાર જે જોસ્સો તે; પ્રેરણા; ઉસ્કેરવું તે. ૨ પુષ્ટી; આસરો; સહાય; મદદ.

ઉત્તેજિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઉત્તેજન આપેલું.

ઉત્થાન, ન૦ [સં૦] ઉઠવું-ઉભું થવું તે. ૨ ઉઠાવ. ૩ ઉદ્યોગ.

ઉત્થાપન, ન૦ [સં૦] ઉઠાવવું-ઉભું કરવું તે; નવું બાંધવું તે. ૨ કોઈને મળવાને ઉભું થવું તે. ૩ કાઢી-ખસેડી મુકવું તે; બરતરફી.

ઉત્પત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જનમવું-પેદા થવું—નિકળવું તે; જન્મ; પેદાએશ; મૂળ; ઉદ્ભવ; આદિ.

ઉત્પન્ન, ન૦ [સં૦] જે કંઈ પેદા થયલું તે; પેદાશ; આવક. ૨ નફો; ફાયદો. વિ૦ પેદા થયલું; જન્મેલું; ઉગેલું.

ઉત્પલ, ન૦ [સં૦] કમળફૂલ.

ઉત્પાત, પુ૦ [સં૦] દિલ ઉપર અસર કરે તેવો અસાધારણ કુદરતી નાશકારક બનાવ—ધરતીકમ્પ, મોટી રેલ-આગ. ૨ તોફાન; બણ્ડ. ૩ દાંડગાઈ; મસ્તી; ધાંધલ.

ઉત્પાતિયું, વિ૦ તોફાન-ધાંધલ કરનાર.

ઉત્પાદક, વિ૦ [સં૦] ઉત્પન્ન—પેદા કરનાર.

ઉત્પ્રેક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકાદા સરખા ગુણ પરથી એક વસ્તુને શઙ્કાથી અથવા તર્કથી બીજી વસ્તુને નામે વરણી શોભાવવી તે. તેનાં નેત્ર તો જાણે કમળજ. એકાદું કારણ—ફળ બતાવી સમ્ભાવના કરી હોય ત્યાં પણ ઉત્પ્રેક્ષા કેવાય.

ઉત્પ્રેક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઉત્પ્રેક્ષા કરી હોય તેવું.

ઉત્સઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] ખોળો.

ઉત્સર્ગ, ન૦ [સં૦] છોડી દેવું-મુકવું તે; ત્યાગ.

ઉત્સવ, પુ૦ [સં૦] ઓચ્છવ.

ઉત્સાહ, પુ૦ [સં૦] કોઈ મોટું કામ કરવા વિષે અથવા પાર પાડ્યા પછી મનનો ઉમઙ્ગ યુક્ત જે ભાવ તે; હોંસભરી વૃત્તિ. ૨ આનન્દ; હર્ષ; ઓચ્છવ. ૩ સપરમો દાડો; રૂડો અવસર. [તુર.

ઉત્સુક, વિ૦ [સં૦] હોસીલું; ઉમઙ્ગી; કોડથી આ-

ઉથડવું, ક્રિ૦ અ૦ અથડાવું; ઠોકર ખાવી. 'મર્મ ન સમજે ભરમે પડ્યા, કરે અહંકાર હિંડે ઉથડ્યા' (અખો).

ઉથલપાથલ, સ્ત્રી૦ રીતસર નહિ તે; ભેળસેળ; ઊંધું ચતું; ઉલટપાલટ; ફેરફાર. ૨ નાણાનો જે શરાફી વહિવટ તે. [રવું. ઉથલી જવું-પડવું.

ઉથલવું, ક્રિ૦ અ૦ ઊંધું-ઉલટું થવું; પાછું પડવું-ફ-

ઉથલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઊંધું કરવું; ફેરવી નાખવું; બદલવું. ઉથલાવી નાખવું—પાડવું.

ઉથલો, પુ૦ પાછલાં વાક્યના જે શબ્દો બીજા રાગમાં પાછા આણવા તે. (આખ્યાનમાં). ૨ ફેર પડ્યા પછી પાછું માંદું પડવું તે. (ઉથલો આવો) ૩ સામો જવાબ વાળવો તે; આટકો લાગે તેવું સામું કેવું તે; ઉલટાવીને કેવું તે-તેણે ઉથલો વાળ્યો.

ઉથાપ, સ્ત્રી૦ ઉથાપવું-ખસેડવું તે. ૨ સામી થાપ; ઉથલો.

ઉથાપન, ન૦ [સં૦ ઉત્થાપન] ઉંચકવું-ઉભું કરવું તે. ૨ ઉઠવું તે. ૩ મન્દિરમાં દેવ ઉઠે તે વેળાનાં જે દર્શન તે.

ઉથાપવું, ક્રિ૦ સ૦ હોય તેને ઉલટાવી નાખવું; થાપેલાંને-બેસાડેલાંને ઉઠાડી મેલવું. ૨ ન માનવું; સામાથવું; વેણ ઉથાપવું.

ઉદક, ન૦ [સં૦] પાણી; જળ.

ઉદધિ, પુ૦ [સં૦] સમુદ્ર; સાગર.

ઉદબત્તી, સ્ત્રી૦ અગરબત્તી. [લ; ધિંગાણું.

ઉદમાત, પુ૦ [સં૦ ઉન્મત્ત] તોફાન; મસ્તી; ધાંધ-

ઉદમાતિયું, વિ૦ તોફાની; ઉછાંછળું.

ઉદય, પુ૦ [સં૦] ઉગવું તે; આકાશમાં આવવું—દેખાવું-ચડવું તે (કોઈ પણ તારા ગ્રહ વગેરેનું). ૨ નિકળવું-ખુણામાંથી બ્હાર પડવું-પેદા થવું તે. (કામોદય, પુણ્યોદય). સારી—ઉજળી સ્થિતિમાં આવવું; પ્રખ્યાત થવું.

ઉદયગિરિ-યાચલ, પુ૦ [સં૦] એ નામનો પૂર્વ દિશાએ પર્વત છે. એની પેલી પાસથી નક્ષત્ર ઉગવા-માંડેછે એમ કેવાયછે.

ઉદર, અ૦ [હિં૦] ત્યાં; તે જગાએ; તે તરફ.

ઉદર, ન૦ [સં૦] પેટ. ૨ જઠરાગ્નિ. ૩ ગર્ભસ્થાન.

ઉદરણી, સ્ત્રી૦ ગર્ભવન્તી; બે જીવવાળી સ્ત્રી.

ઉદરનિર્વાહ, પુ૦ ગુજરાન ચલાવવું તે; પેટ ભરવું તે; આજીવિકા.

ઉદરપોષણ, ન૦ ઉદરનિર્વાહ. [જી; ખટક.

ઉદરાવો, પુ૦ [સં૦ ઉદ્વેગ] ચિન્તા; ફિકર; કાળ-

ઉદવસ્ત, વિ૦ ઉજડ. 'લંકા ઉદવસ્ત કરી હરણ વાસું.' (સામળભટ).

ઉદાત્ત, વિ૦ [સં૦] પોળું; ખુલ્લું. પુ૦ ઊંચે સ્વરે કરીને બોલાતો જે વર્ણ તે.

ઉદાન, પુ૦ [સં૦] શરીરમાં પાંચ વાયુ કેવાયછે તેમાંનો જે કણ્ઠ આગળ ઉત્પન્ન થઈને મસ્તકે જાયછે તે; પ્રાણવાયુ.

ઉદાર, વિ૦ [સં૦] કોઈનું સારું થાઓ એવું જાણી આપવે જે કોઈ મનમાં આચકો ખાતું નથી તે; દાતા; પોતાળ; હાથનું છુટું-મોકળું; મોટાં મનનું; સખી; દાનશૂર. [તે; સખાવત.

ઉદારતા, સ્ત્રી૦ ઉદાર વૃત્તિ. ૨ ઉદારથઈ આપેલું

ઉદાલ્ય, ન૦ સાર વિનાનો વેષ (ખ્યાલમાં).

ઉદાસ, વિ૦ [સં૦] દલગીર; ગમગીન; શોકાતુર; હોંસ વિનાનું; ફીકું; નાઉમેદ; દુઃખી. ૨ સાચું કંઈ નથી એમ સમજી સઘળાપરથી પ્રીતિ ખસેડનાર; ત્યાગી; વિરાગ વૃતિ વાળું.

ઉદાસી, સ્ત્રી૦ શોક; દલગીરી; નાઉમેદી. વિ૦ ઉદાસ. ૨ એ નામનો એક નાનક ગુરુનો ધર્મ માર્ગ અથવા એમાંનો કોઈ એક જણ.

ઉદાસીન, વિ૦ ઉદાસ.

ઉદાહરણ, ન૦ [સં૦] સમજાવવાને અથવા કયલું સાબીત કરી આપવાને જે કંઈ કરી-કંઈ બતલાવવું તે; દાખલો; સાબેતી; દૃષ્ટાન્ત; પ્રમાણ.

ઉદિત, વિ૦ ધા૦ ઉદય પામેલું; ઉગેલું. ૨ ખુલેલું; ફૂલેલું. ૩ જાગેલું. ૪ ઉસકેરાયલું.

ઉદીચી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઉત્તર દિશા.

ઉદે, પુ૦ ઉદય.

ઉદેતી, વિ૦ [સં૦ ઉદયતિ] જે તિથિમાં સૂર્યનો ઉદય થયો હોય તે સમ્બન્ધ.

ઉદો, પુ૦ ઉદય. "ઉદો ઉદો મા જગદંબે".

ઉદ્ગત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઉગેલું-નિકળેલું-બ્હાર પડેલું. ૨ ઊંચું.

ઉદ્ગાર, પુ૦ [સં૦] આશ્ચર્ય, દુઃખ ઈ૦ નું જે એકાએક બ્હાર પડવું તે. ૨ એ જોસ્સાની જાણ કરનારો શબ્દ.

ઉદ્ગીત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઊંચે સ્વરે ગાયલું.

ઉદ્ઘાટન, ન૦ [સં૦] સ્પષ્ટ-ખુલ્લું કરવું તે; સમજાવવું તે.

ઉદ્દિષ્ટ, વિ૦ ધા૦ ધારેલું; ઈછેલું. ૨ કયલું; દેખડાવેલું. ન૦ બતાવેલું રૂપ, કેટલામો પ્રસ્તાર છે તે કેવાની રીત—(પિઙ્ગળ શાસ્ત્રમાં).

ઉદ્દીપન, ન૦ [સં૦] સળગાવવું-પેટવવું તે; પ્રજ્વલન. ૨ ઉસકેરવું તે; ઉત્તેજન. ૩ પુષ્ટિ; સહાય હોવું તે.

ઉદ્દેશ, પુ૦ [સં૦] મુખ્ય ધારણા; અસલ મતલબ; મૂળ લક્ષ. ૨ દેખડાવવું તે.

ઉદ્ધત, વિ૦ [સં૦] ઉન્મત થઈ વર્તનાર; અસભ્ય; બેઅદબ; જોઈએ તેના કરતાં વધારે છૂટ લેનાર; જઙ્ગલી.

ઉદ્ધતાઇ, સ્ત્રી૦ ઊદ્ધત જે વર્તણુક-ચાલ તે.

ઉદ્ધરવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ઉદ્ધરણ] ચોર્યાશીના ફેરાથી બચી જવું; પાપથકી મુકાવું-છુટવું; મુક્તિ થવી. ૨ ઉગરવું; પારપડવું. ૩ સારે ઠેકાણે જઈ બેસવું.

ઉદ્ધાર, પુ૦ [સં૦] મુક્તિ; મોક્ષ; ત્રાણ; છુટકારો.

ઉદ્ધારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉદ્ધાર કરવો; તારવું. ૨ બચાવવું; ઉગારવું; સલામત કરવું. ૩ સારી સ્થિતિમાં

આણવું.
ઉદ્‌ભટ, પુ૦ [સં૦] શૂર; જોદ્ધો.
ઉદ્‌ભવ, પુ૦ [સં૦] જન્મ; ઉત્પત્તિ; પેદાશ. ૨ બ્હાર નિકળવું—જાહેર પડવું—ખુલવું તે.
ઉદ્‌ભિજ્જ—દ્, ન૦ [સં૦] ઝાડ, છોડ, ભાજીપાલો વગેરે જમીનમાંથી ઉગતો જે પદાર્થ તે; ચાર ખાણ કેવાયછે તેમાંની એક.
ઉદ્યમ, પુ૦ [સં૦] કોઈ પણ કામમાં લાગવું તે; કામ. ૨ રોજી; રોજગાર. ૩ મેહેનત; તજવીજ; યત્ન.
ઉદ્યમી, વિ૦ ઉદ્યમ કરતું; મેહેનતુ. [ઉદ્દેશ.
ઉદ્યાન, ન૦ [સં૦] વાડી; ઉપવન; બાગ. ૨ હેતુ;
ઉદ્યાપન, ન૦ [સં૦] કોઈ પણ ધર્મકર્મની સમાપ્તિ અથવા વિસર્જનવિધિ; વ્રતસમાપ્તિ.
ઉદ્યુક્ત, વિ૦ [સં૦] ઉદ્યોગમાં લાગેલું હોય તેવું.
ઉદ્યોગ, પુ૦ [સં૦] શ્રમ; મેહેનત. ૨ ધન્ધો; રોજગાર; કામ. [ખવવામાં આવેછે તે ઠેકાણું.
ઉદ્યોગશાળા, સ્ત્રી૦ જ્યાં નાના પ્રકારના ધન્ધા શિ-
ઉદ્યોગી, વિ૦ [સં૦] ઉદ્યમી. ૨ ધ્યાન લગાડી કામ કરતું. ૩ રોજગારે લાગેલું; રોજગારી; વ્યવસાઈ. ૪ મેહેનતુ; શ્રમ કરનાર.
ઉદ્યોત, પુ૦ [સં૦] પ્રકાશ; તેજ; અજવાળું.
ઉદ્વેગ, પુ૦ [સં૦] ભય, શોક, ચિન્તાથકી મનમાં જે અકળામણ તે. ૨ ચિન્તા; કાળજી; શોક. ૩ વ્યાકુળતા.
ઉધ-ધિયા, ધોરિયા. [રથાબન્ધ; એકદમ.
ઉધડ-ડું, વિ૦ ઉચકો આપ્યો લીધો હોય તેવું. ૨ જ-
ઉધડો, પુ૦ ઉધડ આપેલું લીધેલું તે. ૨ એકદમ—વાણી-લખાણ-હાથથી બીજાનાપર રીસમાં ઉતરી પડવું તે; ધમકાવવું તે.
ઉધરવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉછરવું; મોટું થવું; પાળણપોષણ થવું. ૨ કોઈને આપેલું નાણું હિસાબની ચોપડીમાં લખાવું—રકમ ઉધરવી.
ઉધરસ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ઊર્ધ્વરસ] હવાની નળીમાં લોહીનો જમાવ થયેથી ત્યાં જે રસ થાયછે તેનું, હવાની આવજાવની રોકાણને લીધે જોરથી બ્હાર નિકળવું થયાં કરે તે; ઠાંસો; ખોખલો.
ઉધરેલું, વિ૦ નામે લખાયલું; ઉધારેલું. ૨ ઉછરીને મોટું થયલું.
ઉધાઈ, ઉધૈ.
ઉધાન, ન૦ પુનેમ, અમાસ પછી જે સહુથી મોટી ભરતી થાયછે તે. ૨ ત્રણની સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત. (વેપારીયોમાં).
ઉધાન પડી, સ્ત્રી૦ તેરની સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત.
ઉધાનપાયા, વિ૦ વલવલતું; ચવિતડું; સાડાત્રણ પાયા; અધકપાંસળી; અક્કલ વનાનું.
ઉધાર, વિ૦ નાણું પછી અપાસે લેવાસે એવા વિશ્વાસ ઉપરથી લીધેલું આપેલું હોય તેવું—(માલ વગેરે); પતીજ ઉપર હોય તેવું; ઉછીનું. ઉધાર કરવું-રાખવું-રોકડું નાણું ન આપતાં માલ ખરીદ કરવો.
ઉધારપાસું, ન૦ ઉધાર આપેલું હિસાબની ચોપડીમાં જે બાજુએ લખાય તે બાજુ.
ઉધારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉધાર આપેલી વસ્તુ ચોપડામાં (ડાબી બાજુએ) લખવી; નામે લખવું.
ઉધારિયો, પુ૦ વારે વારે રોકડું ન આપતાં ઉધાર લઈ જતો હોય તે.
ઉધારો, પુ૦ લેવા આપવાનું બાકી રાખવું તે; વાયદો. ૨ વાર; વિલમ્બ. ૩ ઓશિયાળું; પાડ.
ઉધેડવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાલ—ચામડી કાડવી. [પડે છે તે.
ઉધૈ, સ્ત્રી૦ કાગળ લુગડાંમાં જે ધોળું લીસું જીવડું થા-
ઉદ્ધડ, વિ૦ ધડવગરનું; ઘડીમાં આમ ને ઘડીમાં તેમ બોલે તેવું; ઠરીઠામ વનાનું.
ઉન, [સં૦ ઊન].
ઉનવા, પુ૦ વારે વારે પિશાબની હાજત થાય ને થતાં અગન બળે તે એક રોગ. (સ્ત્રીપુરુષ બન્નેને).
ઉનાબદાણા, પુ૦ ગાંધીને ઘેર મળતી એક ઔષધિ.
ઉનામણો, પુ૦ ઊનું પાણી કરવાનો જે દેગડો-ચરુ તે.
ઉનાવું, ઈઝરાવું. (ઉનાઈ જવું).
ઉનાળો, પુ૦ [સં૦ ઊષ્ણકાળ] વર્ષના ત્રણ મુખ્ય કાળમાંનો એક—ફાગણ, ચૈતર, વૈશાખ ને જેઠ એ ચાર ગરમીના મહિના.
ઉન્નત, વિ૦ [સં૦] ઊંચું.
ઉન્મત્ત, વિ૦ [સં૦] તાતા મિજાજનું; કોઈને પત ન કરે તેવું; જીદ્દી. ૨ વ્યસની; કેફી; અમલી. ૩ અભિમાની; મગરૂબ. [જીદ; મગરૂબી.
ઉન્મત્તાઈ, સ્ત્રી૦ ઉન્મત્ત એવી જે હાલત તે; મદ;
ઉન્મની, સ્ત્રી૦ [સં૦] માયાથી વિમુક્ત થઈ બ્રહ્મમાં સમાઈ રેવું તે; પાંચ અવસ્થામાંની એક. જાગૃત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, તુરીયા ને ઉન્મની.
ઉન્માદ, પુ૦ [સં૦] તોર; જીદ; મદ; મમત; અભિમાન. ૨ (રસ પ્રકરણમાં) ચેતના ને અચેતના એ વિષે સરખું વર્તાય તેવો જોસ્સો. ૩ ભૂતપ્રેત,

ઓસડ, ધન વગેરે કારણથી વાને ઘેર જવું તે; એક પ્રકારનો સન્નેપાત.

ઉન્મીલન, ન૦ [સં૦] ફૂલવું-ખુલવું-ખીલવું તે. (ફૂલ) ૨ ઉઘડવું (આંખ). ૩ છુટવું (ગ્રહણ). [તેવું.

ઉન્મુખ, વિ૦ [સં૦] ઊર્ધ્વમુખ; ઉપર જોતું હોય

ઉન્મૂલન, ન૦ [સં૦] મૂળથી ઉખેડી નાખવું તે.

ઉન્મેષ, પુ૦ [સં૦] આંખ ઉઘડવી તે. (નિમેષથી ઉલટું). ૨ જ્ઞાન; બુદ્ધિ.

ઉપ, અ૦ ઊ૦ [સં૦] પાસે; સમીપ; નિકટ. ૨ ઓછું; ઉતરતું. ૩ અતિશય; અપાર. ૪ સરખાપણું; મળતું આવવું તે. ૫ એ શબ્દ અર્થવનાનો પણ હોય છે.

ઉપકાર, પુ૦ [સં૦] કોઈનું સારૂં-કલ્યાણ કરવું તે; પાડ; આભાર. ૨ કૃપા; સહાયતા; મેહેરબાની.

ઉપકારી, વિ૦ [સં૦] ઉપકાર કરનાર. ૨ ઉપકાર જાણનાર; પાડ માનનાર; આભારી. ૩ જેમાં કોઈનાપર ઉપકાર થતો હોય તેવું (પરોપકારી કામ).

ઉપક્રમ, પુ૦ [સં૦] આરમ્ભ; શરુઆત. ૨ ઉદ્યોગ; ધન્ધો.

ઉપગુરૂ, પુ૦ [સં૦] વડા ગુરુ-મેહેતાજી-શિક્ષકના હાથ નીચેનો જે શિક્ષક તે; ઉપશિક્ષક; વડોનિશાળિયો.

ઉપગ્રહ, પુ૦ [સં૦] નાનો ગ્રહ. એક મોટા ગ્રહને એક અથવા વધારે ઉપગ્રહ હોયછે. ગ્રહ, સૂર્યની આસપાસ ફરેછે અને ઉપગ્રહ, ગ્રહની આસપાસ ફરેછે; આ પૃથ્વીગ્રહને એક ઉપગ્રહ છે જેને આપણે ચન્દ્ર કહિયે છિયે.

ઉપઙ્ગ, ન૦ એક જાતનું વાદ્ય.

ઉપચાર, પુ૦ [સં૦] કામે લગાડવું તે; તજવીજ કરવી તે; સેવા. ૨ ઉપાય; તજવીજ; સાધન. ૩ ચોપડવું તે. ૪ પોતાના અથવા દેવના શરીરના અવયવોને મન્ત્ર ભણી હાથ અરકાડવો તે-ષોડશોપચાર. [ન્મ; મૂળ; ઉત્પત્તિ.

ઉપજ, સ્ત્રી૦ ઉત્પન્ન થવું તે; પેદાશ; આવક. ૨ જ-

ઉપજ નિપજ, સ્ત્રી૦ ઉગવું અને વધવું તે; પેદાથવું ને રેવું તે. (જો કે એ શબ્દો વ્યવહારમાં એકજ અર્થમાં વપરાયછે તોપણ એ બે શબ્દોના અર્થ જુદા પાડી શકાયછે. ઉપજમાં મૂળ ઉત્પત્તિ ને નિપજમાં છેલ્લી સ્થિતિ અથવા ફળનો બોધ છે).

ઉપજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉત્પન્ન થવું; પેદા થવું; જનમવું. ૨ તૈયાર થવું. ૩ ફળ—પ્રાપ્તિ થવી.

ઉપજાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપજે—પેદા થાય તેમ કરવું.

ઉપજીવિકા, સ્ત્રી૦ આજીવિકા; જીવિકા; વૃત્તિ; ગુજરાન.

ઉપજીવી, વિ૦ કોઈના ઉપર આધાર રાખી જીવનાર; અવલમ્બી; આશ્રિત.

ઉપટામણી, સ્ત્રી૦ વરઘોડાના માંડવને ફાડે કન્યાનાં જીવતાં મુઆં સગાંનો જે સમ્બન્ધપટ પેરામણી પેરવા આવેલા વેવાઈની આગળ વાંચવામાં આવેછે તે (સુરતની નાગરી ન્યાતમાં).

ઉપડવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉખડી આવવું; મૂળીયું બાર નિકળી આવવું. ૨ પાયમાલ થવું; સત્યાનાશ જવું. ૩ ઊંચકાવું; ઉપર આવવું; દેખાવું (અક્ષર ઉપડ્યા નથી). ૪ આચકો ખાધા વગર બોલ્યાં જવું. ૫ નાગળ ખેંચી લીધેથી ચાલતું થવું; હકુંરાવું-(વાણ ઉપડ્યું).

ઉપડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપડે તેમ કરવું.

ઉપણવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઉત્પવન] ઊંચાં ઊભાં રહી ટોપલા—સુપડાંમાંથી દાણા ધીમેધીમે નીચે નાખતા જઈ વાયે છાલાં દૂર ઉરાડવાં; ઝાડકવું-ટકવું; વા દેવો. [વું.

ઉપદિષ્ટ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જેને ઉપદેશ થયો હોય તે-

ઉપદેશ, પુ૦ [સં૦] બોધ; શિક્ષા; શિખામણ; જ્ઞાન. ૨ મન્ત્રદાન.

ઉપદેશક, વિ૦ [સં૦] ઉપદેશ કરનાર.

ઉપદ્રવ, પુ૦ [સં૦] કોઈના સમ્બન્ધે કોઈને જે પીડા થાય તે; ઈજા; દુઃખ. (રોગ, ભૂત, ચાકર વગેરેનો ઉપદ્રવ). [ક પડેલો ભાગ.

ઉપદ્વીપ, પુ૦ [સં૦] નાનો દ્વીપ અથવા દ્વીપનો એ-

ઉપધાતુ, પુ૦ સ્ત્રી૦ હીણો-નરસો-ભેગવાળો જે ધાતુ તે; હલકી કિમ્મતનો ધાતુ. ૨ મિશ્રધાતુ. [રો મકે.

ઉપધાન્ય, ન૦ હલકાં જે અનાજ તે—કાંગ રાજગી-

ઉપનયન, ન૦ [સં૦] બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્ય એ ત્રણનાં છોકરાંને આઠમે વર્ષે વેદના અધિકારી કરવા સારુ જે સંસ્કાર કરવામાં આવેછે તે; જનોઈ દેવું તે. જનોઈની જે ક્રિયા તે—સોળ સંસ્કારમાંનો એક. ૨ જનોઈ.

ઉપનામ, ન૦ [સં૦] મુખ્ય નામની સાથે જે બીજુ નામ જોડાયલું હોય તે; કુળનામ; ગુણકર્મ ઉપરથી જે નામ મળ્યું હોય તે; જે નામથી ઓળખાઈ આવે તે નામ; અટક; ઓખર; આડનામ.

ઉપનિષદ, ન૦ [સં૦] વેદાન્તશાસ્ત્ર; એકઈશ્વરજ્ઞાન.

ઉપનેત્ર, ન૦ આંખે બરોબર ન દેખાયાથી જે ચશ્મા-

ની મદદ લેવી પડેછે તે; ચશ્મા.

ઉપન્યું, ઉપજ્યું (કવિતામાં).

ઉપપતિ, પુ॰ [સં॰] સ્ત્રીને જે પરપુરુષ સાથે પ્રીતિ—લગવાડ હોય તે; યાર.

ઉપપત્તિ, સ્ત્રી॰ [સં॰] સાબીતીમાં જે તકરાર કરવી અને દાખલા બતાવવા તે.

ઉપપન્ન, વિ॰ [સં॰] સિદ્ધ; સાબીત-નક્કી થયલું.

ઉપપાતક, ન॰ [સં॰] હલકું—નાનું પાપ.

ઉપપાદન, ન॰ [સં॰] કેવું—બતાવવું તે. ૨ સાબીતી-ખાતરી કરવી તે. ૩ સમ્પાદન; સઙ્ગ્રહ.

ઉપપુરાણ, ન॰ નાનું પુરાણ (કથાકોષ—સઙ્ખ્યાત-શબ્દાવળીમાં જોવું).

ઉપભોગ, પુ॰ [સં॰] અનુભવ-વહિવટ કરવો તે; ઉપયોગમાં લેવું તે. ૨ અનુભવ; વીતેલું હોય તે. ૩ સુખ વિલાસ.

ઉપમા, સ્ત્રી॰ [સં॰] બે પદાર્થનું કોઈ વાતે સરખું થવું—મળતું આવવું તે; સાદૃશ્ય; દૃષ્ટાન્ત; મિસલ. ૨ એ નામનો અલઙ્કાર—ભાઈ, તેનું પેટતો દરિયા જેવું છે. ૩ ઉપમાન. જેની સાથે તુલના કરવી હોય તે. ઉપમાં આપવી—કરવી—પાગવી.

ઉપમાતા, સ્ત્રી॰ [સં॰] ધવાડનારી મા; દાઈ; ધાત્રી.

ઉપમાન, ન॰ [સં॰] જેની સાથે સરખાવવું હોય તે.—તેનું મોઢું ચન્દ્રસરખું છે એમાં ચન્દ્ર એ ઉપમાન.

ઉપમેય, ન॰ [સં॰] જેને સરખાવવું હોય તે—તે સ્ત્રી હરણીના જેવી ચઞ્ચળ છે એમાં સ્ત્રી એ ઉપમેય.

ઉપયુક્ત, વિ॰ [સં॰] ઉપયોગી; કામનું. ૨ યોગ્ય; સમર્થ; ઉચિત.

ઉપયોગ, પુ॰ [સં॰] એકાદી વસ્તુને પોતાનાં કામમાં લેવી તે અથવા તે કામમાં આવવી તે. ૨ કામ; ફાયદો; લાભ.

ઉપયોગી, વિ॰ [સં॰] કામમાં આવતું; અગતનું; જરૂરનું. ૨ ફાયદો કરે તેવું; લાભકારી.

ઉપર, અ॰ ઊંચે. (ખુરશી ઉપર). ૨ પેલી પાસ; વધારે; વધતું (સો ઉપર દશ બીજા). ૩ પછી. (તેના ગયાઉપર વિચાર). ૪ ઉત્તર દિશાએ (સુરત મુંબઈની ઉપર છે). ૫ ગુણમાં વધારે (તે તેની ઉપર છે).

ઉપરઉપરથી, અ॰ છેક અન્દરનું સમજેલું હોય તેમ નહિ પણ જેટલું ઉપરથી દેખાયલું હોય તેટલાપરથી.

ઉપરચોટિયું, વિ॰ ઉપરઉપરથી જેટલું જણાયુંહોય તેટલું—તેવું; ઉપર ઉપરનું; જેવુંતેવું; થોડુંએક; કંઈક; ઝાંખું.

ઉપરછલું, વિ॰ ઉપરનું; ઉપરચોટિયું.

ઉપરટપકે, અ॰ ચોપડા—દફતરમાં ખસુસે નોંધવા જેવું નહિ પણ ફકત યાદ રાખવાસારુ સઙ્કેતમાં માંડી રાખેલું હોય તેમ; ઉપર ટપકાવેલું હોય તેમ. ૨ ઉપર ઉપરથી.

ઉપરણું, ન॰ ખાંધે ઓઢવાનું જે વસ્ત્ર તે. ૨ પ્રસાદીમાં મળેલું જે વસ્ત્ર તે—મન્દિરના અધિકારિયો સેવકની સેવાના બદલામાં જે લુગડું આપેછે તે.

ઉપરણો, પુ॰ ઉપરણું; બેસ.

ઉપરતિ, સ્ત્રી॰ [સં॰] શાન્તિ; વૈરાગ્ય. ૨ બન્ધ પડવું તે; વિરતિ.

ઉપરવાડિયો, પુ॰ જે ખેતર જે ગામને લગતું હોય તે ખેતર તે ગામનો ખેડુત ન ખેડે પણ બીજા ગામનો જે ખેડુત ખેડે તે.

ઉપરવાડી-ડે, અ॰ વચમાં વાડ, વણ્ડી, ભીંત હોય ને બે બાજુએ ઉભાંરહી એક બીજાંને બોલાવવું—કંઈ આપવું લેવું તે ઉપરવાડી કેવાયછે. તેને ઉપરવાડીથી બોલાવ-લે. "ઉપરવાડે સૈયર કરેછે સાદજો".

ઉપરવાસ, પુ॰ ઘરને ભોંયતળિયે ન રેતાં માળપર જે વાસ કરવો તે.

ઉપરાઉપરી, અ॰ એકપછી એક એમ જલદીથી આવ્યાં-વય્યાં કરે તેમ; સાથેનું સાથે; લાગલાગટ.

ઉપરાચાપરી, અ॰ ઉપરાઉપરી.

ઉપરાણું, ન॰ બેની લડાઈમાં એકનો પક્ષ લઈ તેની મદદમાં રેવું તે; કુમક કરવી તે. ૨ ઉપરણું.

ઉપરાજવું, પેદા કરવું.

ઉપરાન્ત, અ॰ વધારે હોય તેમ; આટલું છતે વધારે; વળી બીજું. ૨ પછી; પછવાડેથી.

ઉપરી, વિ॰ હરકોઈ કામઉપર તપાસ રાખનાર; ઉપરથી જોનાર; પોતાના હાથ તળેના માણસોની ચોકશી રાખનાર; મુખી; મુકાદમ.

ઉપલક, વિ॰ ચોપડામાં નોંધેલું નહિ તેવું. ૨ ઉપર ઉપરનું. ૩ બાકી; વધેલું.

ઉપલકિયો, પુ॰ જે પોતાનું વજન ન છતાં કારભારીનું ડોળ ઘાલેછે તે. ૨ ઉપર ઉપરથી ઉડાવનાર.

ઉપલક્ષણ, ન॰ આખાનું, તેના ભાગથી જે વર્ણન થાય તે; એક જાતનો અલઙ્કાર—તેને શ્રી કાડતાં આવડતી નથી એટલે લખતાં આવડતું નથી.

ઉપલક્ષ્ય, વિ॰ થોડા ઉપરથી ઘણું સમજાય તેવું.

ઉપલગ, વિ० ઉપલક.
ઉપલાણું, પુ० ઉપરનો ભાગ-બાજુ.
ઉપલિયું, ન० ઉંટાંટિયું.
ઉપલી, સ્ત્રી० દાટેલી ખાણણી.
ઉપલું, વિ० ઉપરનું; ઉપર કૃપલું-લખેલું-જણાવેલું.
ઉપલેટ, ન० એકજાતનાં ઝાડનું મૂળિયું; ઔષધિ.
ઉપવન, ન० [સં०] નાનું વન; વાડી; બાગ ઉદ્યાન; આરામ.
ઉપવસ્ત્ર, ન० અર્ડંવસ્ત્ર.
ઉપવાસ, પુ० [સં०] ભુખ્યાં રેવું તે; અન્ન અથવા ફળ ખાધાવના ચલાવવું તે; અપ્પાસ ૨ વ્રત; નિયમ.
ઉપવાસી, વિ० [સં०] ઉપવાસ રાખનાર.
ઉપવિદ્યા, સ્ત્રી० [સં०] નાટક ચેટકાદિક જે વિદ્યા તે. મોટી ચૌદ વિદ્યા કેવાયછે તેથી જે બીજી તે.
ઉપવીત, ન० [સં०] જનોઇ.
ઉપવેદ, પુ० નાના વેદ-એ ચાર છેઃ આયુર્વેદ; ધનુર્વેદ, ગાન્ધર્વવેદ, સ્થાપત્યવેદ અથવા શિલ્પશાસ્ત્ર અથવા અર્થવેદ.
ઉપશમ, પુ० શાન્તિ; સમાઇ જવું તે; સમતા.
ઉપશાસ્ત્ર, ન० [સં०] નાનું શાસ્ત્ર.
ઉપશિક્ષક, પુ० [સં०] વડા મેતાજીનો મદદનીસ.
ઉપસંહાર, પુ० [સં०] ટૂકામાં આટોપવું તે; સારાંશ; તાત્પર્ય કઇ જઇ સમ્પૂર્ણ કરવું તે.
ઉપસર્ગ, પુ० [સં०] શબ્દના ધાતુની પૂર્વે જે અવ્યય જોડવામાં આવેછે તે. પ્ર—પ્રયત્ન; પરા-પરાભવ વગેરે. ૨ ઉપદ્રવ; દુઃખ; ઇજા. ૩ અપશકુન; અમંગળ. ૪ વિસ્તાર.
ઉપસવું, ક્રિ० અ० ફૂલવું; અસલ હોય તેના કરતાં કદમાં બારથી વધેલું જણાવું—(બાકી અન્દરથી પોલું). [ઘુસેલા હોય તે.
ઉપસાગર, પુ० જે સમુદ્ર પોળે મોડે જમીન તરફ
ઉપસ્કર, પુ० [સં०] મુખ્ય વસ્તુને લાગતી વળગતી જે વસ્તુ તે; સાહિત્ય; સામગ્રી-જરૂરનું એવો કંઇ મેળ નહિં.
ઉપસ્ત્રી, સ્ત્રી० પરિણિત નહિં પણ રાખેલી જે સ્ત્રી તે.
ઉપસ્થ, ન० [સં०] સ્ત્રી પુરુષ જેથી ઓળખાઇ આવેછે તે ચિન્હ; ગુહ્યેન્દ્રિય.
ઉપસ્થાન, ન० [સં०] ઊભાંથઇ હાથ ઊભારાખી મન્ત્ર ભણી દેવની જે સ્તુતિ કરવી તેઃ
ઉપસ્થિત, વિ० ધા० [સં०] પાડે—મોડે—હૈયે હોય તેવું; જિન્હાગ્ર હોય તેવું.
ઉપહાસ, ન० [સં०] મશ્કરી; મજાખ; ઠઠ્ઠો. ૨ કોઇને હસી—હસ્યામાં કાડવું તે. વિ० ઉપહાસ્ય-હસી કાડવા જોગ.
ઉપળાં, ન० સુવાના ખાટલાને બે આડી ને બે ઉભી હોયછે તેમાંની જે બે આડી તે; માથું ને પગ રેછે તે. (બે ઇસ અને બે ઉપળાં).
ઉપાકર્મ, ન० [સં०] જનોઇ ધારણ કરનાર જે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્ય તેને દરવર્ષે જનોઇ પેરી રૂપા પછી તરત કરવાનું એક કર્મ; શ્રાવણી.
ઉપાખ્યાન, ન० [સં०] કાણી; નાની કલ્પિત વાત.
ઉપાગ્રસર, વિ० [સં०] પાછલું. ૨ અગ્રસરની પાસેનું. ૩ ભાજક; છેદરૂપ—(સઙ્ખ્યા—આંકડો). [ગું તે.
ઉપાઙ્ગ, ન० [સં०] અપ્રધાન ભાગ; ઉતરતું જે અ-
ઉપાડવું, ક્રિ० સ० નીચેથી ઊંચે લેવું; ઊંચકવું. ૨ થાપણમાંથી લેવું—(નાણું). ૩ મૂળથી ઉખેડવું. ૪ જુદું પાડવું; ઉઘાડવું. ૫ ખસેડવું; લઇ જવું.
ઉપાડો, પુ० ઉપડવું તે; ખપ; ઉઠાવ. ૨ સળકાંપર લેવાય તેટલો જે કાંટા વગેરેનો જથ્થો તે.
ઉપાદાન, ન० [સં०] કબૂલ—ગ્રહણ કરવું તે. ૨ તરત—પાસેનું કારણ.
ઉપાધિ, પુ० [સં०] દુઃખ દેતું—હરકત કરતું જે કામ, માણસ વગેરે તે; ઉપદ્રવ. ૨ ઓચીતું આવી પડેલું સઙ્કટ. ૩ પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાં ફેરફાર કરનાર જે કારણરૂપ સમ્બન્ધ તે.—આકાર વિશેષરૂપ ઉપાધિથી સોનાનું ઘરેણું થાયછે. ૩ કારણ; હેતુ; પ્રસઙ્ગ.
ઉપાધ્યાય, પુ० [સં०] દરએક કુટુમ્બમાં—ગામમાં શુભ અશુભની ક્રિયા કરાવનારો જે બ્રાહ્મણ તે; કુળગોર; ગામગોર.
ઉપાધ્યો, ઉપાધ્યાય એ શબ્દ જોવો.
ઉપાન, ન० ખાસડાં. "ઉપાન રેણુએ અભ્ર છાયો, જોજન કોટાકોટ" (પ્રેમાનન્દ).
ઉપાન્ત, અ० [સં०] પાસે; સમીપ; નિકટ.
ઉપાન્ત્ય, વિ० [સં०] શેવટની—છેલ્લાની પૂર્વેનું—ઉપાન્ત્ય અક્ષર એટલે છેલ્લા અક્ષરની પ્રથમ જે અક્ષર આવેલો હોય તે.
ઉપાય, પુ० [સં०] નઠારી હાલતમાંથી સારી હાલતમાં લાવવાસારૂ જે તજવીજ—ક્રિયા—યુક્તિ તે; સાધન. એ ચાર કેવાયછે. સામ, દામ, ભેદ ને દણ્ડ. મીઠું મીઠું બોલીને સમજાવવું—મનનું સમાધાન કર-

વું તે સામ; પૈસા વગેરેની લાલચ આપી વશ કરવું તે દામ; સમ્પ તુટે, સાથીઓને પરસ્પર ન બને, એઓ જુદા પડે તેવી જે યુક્તિ કરવી—ધમકી આપવી તે ભેદ; અને શિક્ષા કરવી—મારવું તે દણ્ડ. ૨ ઈલાજ; ઓસડ. [પ્રાપ્તિ.

ઉપાર્જન, ન૦ [સં૦] સઙ્ગ્રહ; કમાઈ; સઞ્ચય;

ઉપાર્જના, સ્ત્રી૦ [સં૦] દ્રવ્ય, દરજ્જો મેળવવા માટે લોકોની ખુશામત, ચાકરી, કાલાવાલા વગેરે જે હલકા ઉપાયો કામે લગાડવા તે. ૨ ઉપાર્જન.

ઉપાર્જિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] મેળવેલું; કમાવેલું. વડિલોપાર્જિત—આત્મોપાર્જિત ધન.

ઉપાસક, વિ૦ [સં૦] ઉપાસના—સેવા—ભક્તિ કરનાર; સાધના કરનાર.

ઉપાસના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઈશ્વરનાં એકાદાં સાકાર રૂપ—મૂર્તીને પૂજા હોમ જપ ઈ૦ થી ઈચ્છેલું પ્રાપ્ત કરવાસારૂ સેવવાં તે. ૨ ગુરૂ પાસે મન્ત્ર લઈ આજ્ઞા પ્રમાણે જે દીક્ષા પાળવી તે. ઉપાસના ત્રણ છેઃ આત્મોપાસના, કર્માપાસના અને જ્ઞાનોપાસના; અથવા ધ્યાન, અનુષ્ઠાન અને વેદશાસ્ત્રથી મેળવેલું જે જ્ઞાન તેથી જે સ્વરૂપ ઓળખવું તે. ૩ વેદપ્રતિપાદ્ય ધર્મનાં ત્રણ અઙ્ગ છે તેમાંનું જે બીજું તે. (કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન). કર્મ—ઉત્તમ કર્મ કરવાં—નીતિ પાળવી તે. ઉપાસના—અન્તઃકરણથી ઈશ્વરનું સ્મરણ—પૂજન કરવું તે; ભક્તિ; ધ્યાન. જ્ઞાન—તત્વ વિચાર ને સ્વરૂપ દર્શન.

ઉપાસરું, ન૦ અપાસરો.

ઉપાસવું, સેવવું; ઉપાસના કરવી.

ઉપાસિત, વિ૦ ધા૦ જેની ઉપાસના કરી હોય તે.

ઉપાસ્ય, વિ૦ [સં૦] ઉપાસના કરવાને યોગ્ય; આરાધ્ય; પૂજ્ય.

ઉપેક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ન કીધું તો શું ન ચાલે?, એમાં શું? એવી રીતની જે મનની વૃત્તિ તે; બેતમા; મનપર વાત ન લેવી તે; વાતને ઉડાવી દેવી તે; બેદરકારી; કાળજીથી ન જોવું તે.

ઉપેન્દ્ર, પુ૦ [સં૦] વિષ્ણુ.

ઉપેન્દ્રવજ્રા, ન૦ [સં૦] એ નામનું, ચરણમાં અગિયાર અગિયાર અક્ષર આવે તેવું એક વૃત્ત (જતજ, ગગ).

ઉપેર, અ૦ ઉપર.

ઉપોદ્‌ઘાત, પુ૦ [સં૦] ગ્રન્થમાં શો વિષય છે, તેનું રૂપ અને ઉપયોગ કેવાંછે એ વિષે જે સારાંશ તથા મત વિચાર, ગ્રન્થનો આરમ્ભ કરવાની આગમચ લખેલા હોય તે; પ્રસ્તાવના; દિબાચો. ૨ વાદનો વિષય; પૂર્વપક્ષ; પૂર્વ રઙ્ગ.

ઉપોષણ, ન૦ [સં૦] ભુખ્યાં રેવું તે; ઉપવાસ.

ઉફણ્ડાઈ, સ્ત્રી૦ મોટાઈ; બડાઈ; હલકાઈ.

ઉફરાટું, વિ૦ પાસાપડતું; મોઢું ફેરવેલું એવું. "ઉફરાટી કીધી સુન્દરી, નળ ચાલ્યો કાયા નગ્ન કરી" (પ્રેમાનન્દ).

ઉફરો, વિ૦ ઉફરાટો (બાટલો). ૨ માથાભેદ ખોટો જાણી નિવૃત્ત થયલો. "અખા તેજ નર ચેત્યો ખરો, જે ચાલ્યો માથે ઉફરો".

ઉફાન, ન૦ ઉકળાને ઉભરાવું તે.

ઉબક, સ્ત્રી૦ ઉછાળો; ઉલાળો. ૨ દુઃખનો ઉભરો. ઉબક આવવી.

ઉબરૂડું, વિ૦ પાકું અન્ન બગડી, ઉપર ફૂગ વળી હોય તેવું (પૂરી ઉબકી થઈ ગઈ).

ઉબડિયું, ન૦ પાપડી વગેરે સીંગને, માટલાંમાં ઘાલી તેનું મોઢું બન્ધ કરી ચારે પાસ અગ્ની પેટવી બાફવી તે. ૨ એવી રીતે જે બાફેલું તે; ઉંધિયું.

ઉબડું, વિ૦ અદુકડું.

ઉબાડિયું, ન૦ વારે વારે સળગાવવું અને હોલવવું તે. ૨ સળી, સળેકડું, સરોડું સળગાવી હાથમાં રાખેલું તે. (છોકરાંઓની એ ટેવ મુકાવવાને તેઓના વડીલો તેમને એવી ધમકી આપેછે કે તમે એમ કરશો તો રાતે પથારીમાં વારે વારે મુતરશો).

ઉબાણ, અ૦ એક ગામથી બીજે ગામ જવું હોય તો પગરસ્તે, ધરેડે ન જતાં ગામની નીસાન બાંધી સીધાં ચાલ્યાં જવું તે. ઉબાણ ગાડી હાંકો.

ઉબાળો, પુ૦ છાણાના કકડા સરોડાં વગેરે જે એકીવારે ભરી સળગાવવાં તે. ૨ પરીતાપ; બાફ.

ઉબેળવું, ઉભેળવું.

ઉભય, સ૦ [સં૦] બન્નેયે; બન્ને; બેજણાં.

ઉભયતાં, સ૦ [સં૦ ઉભયતઃ—બન્ને બાજુ ઉપર] ઉભય.

ઉભયપક્ષ, પુ૦ બન્ને બાજુ—તરફેન—પક્ષ.

ઉભયલોક, પુ૦ બે લોક—આલોક ને પરલોક—આ દુનિયાં ને પેલી દુનિયાં.

ઉભયવિધ, વિ૦ [સં૦] બે પ્રકાર—રીતનું. ૨ જે ધાતુ, અકર્મક ને સકર્મક બન્નેમાં વપરાય તે—તે

હસેછે, તે તેને હસેછે—હસ ધાતુ. ૩ બે મોડે
બોલનાર; ઘડીમાં આમ ને ઘડીમાં તેમ.

ઉભયાન્વયી, વિ૦ [સં૦] બે પદ—અર્થ—વાક્ય—
પક્ષ—બાજુને જોડનાર.—**ઉભયાન્વયી અવ્યય**—
પુ૦ જે અવ્યય, શબ્દ—વાક્યને એક અર્થમાં અ-
થવા જુદા અર્થમાં જોડેછે તે—અને, તથા, પણ
ઈ૦ (વ્યાકરણમાં). [સન્ધાયલું તેવું.

ઉભયાન્વિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] બેતરફ જોડાયલું—

ઉભયાર્થ, વિ૦ [સં૦] જેમાં બે અર્થ હોય તેવું; શ-
કભરેલું. ૨ જેમાંથી બે અર્થ થતા હોય તેવું.

ઉભયાલઙ્કાર, પુ૦ [સં૦] જેમાં શબ્દચાતુરી અને
અર્થચાતુરી બન્ને હોય તે અલઙ્કાર.

ઉભરાવું, ક્રિ૦ અ૦ વધીગયેથી ઊંચું આવવું—મોંયથી
બાર નિકળીપડવું. ઘડો ઉભરાયો, અધરણ ઉ-
ભરાઈ જાયછે, કીડી ઉભરાઈછે ઈ૦.

ઉભરો, પુ૦ ઊંચું આવવું—ઊંચેઆવી નીચેપડવું તે.
૨ દિલમાંનો જોસ્સો બાર પડવાની તૈયારીપર
આવવો—બાર પડવો તે.

ઉભળવું, ક્રિ૦ અ૦ વળી પાછું—બીજીવાર થવું (રો-
ગ). ૨ અન્દરથી પાછું બાર આવવું. ૩ ઉખડી
જવું—પડવું; નિકળી આવવું. ૪ વળ ઉખળવો.

ઉભાંઉભાં, અ૦ જલદીથી; તાકીદથી; ઝટ; તરતજ;
દોડતાં દોડતાં.

ઉભા, પુ૦ રાંધેલા ચોખામાં જે દાણા કાચા રે તે.

ઉભાણી-રણી, સ્ત્રી૦ ઉંચાઈ. (ઘરની બાંધણીમાં).

ઉભાર, વિ૦ અલકા પદાર્થનું વજનમાં થોડું ને તે
દેખાવું ઘણું તે. (રૂ, ઘાસનું વજન થોડું પણ ઉ-
ભાર ઘણો).

ઉભારિયો, પુ૦ લાખ ભર્યા વગરની ઘુઘરી.

ઉભું, ઊભું.

ઉભેતાં, ઉભય.

ઉભેળપડવું, ક્રિ૦ અ૦ ખેતરમાં અનાજ વગેરે ઓ-
ર્યું હોય ને પછી તરત વરસાદ થાય તેથી કરસ-
ણનું ન ઉગવું ને ફરીથી ઓરવું પડવું.

ઉભેળવું, ક્રિ૦ સ૦ ભાતને માત્ર છાલાં નિકળી જાય
(કુસકી નહિ) તેટલું ખાંડવું; કરડ કરવી. ૨ વણેલું
પાછું ઉખેળવું. ૩ ડબાયલી વાત પાછી કાડવી. ૪
ખેડેલું ખેતર ખરાબ કરીનાખવું.

ઉભેળો, પુ૦ અડધું ખણ્ડાયલું ભાત.

ઉભોમાર્ગ, પુ૦ સીધો માર્ગ; નાકસામી દાટ; ધોરી
રસ્તો; ગલી કુંચીવાળો આડો મારગ નહિ તે.

ઉમઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] આનન્દ; હર્ષ; ખુશી. ૨ હોસ;
કોડ; ઉલટ; આતુર ઈચ્છા.

ઉમઙ્ગી, વિ૦ ઉમઙ્ગવાળું.

ઉમટવું, ફળવું; પેદાથવું. "માવઠે મેહ વરસે ગડગડે,
ફળ ન ઉમટે ને લાગાં પડે" (અખો).

ઉમડિયું, ન૦ ઉબડિયું.

ઉમડ્ડાં, ન૦ ઉમડ્ડાનાં જે ફળ તે.

ઉમડ્ડો, પુ૦ [સં૦ ઉદુમ્બર] અઞ્જીરનાં ઝાડ જે-
વું એક ઝાડ થાયછે. [તોફે.

ઉમદા, વિ૦ [આ૦] ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ; સહુથી સરસ;

ઉમયા, સ્ત્રી૦ ઉમા.

ઉમર, ઉંબર.

ઉમર, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઉમ્મર; વય.

ઉમરાવ, પુ૦ [આ૦] અમીર; શ્રીમન્ત; બડેલોક.

ઉમરાવજાદો, પુ૦ અમીરનો છોકરો.

ઉમરો, પુ૦ ઉમરાવ.

ઉમળકો, પુ૦ પ્રેમનો ઉભરો. અન્તઃકરણનું હેત
બાર પડવું તે. ડુંટીનો ઉમળકો કેવાયછે.

ઉમા, સ્ત્રી૦ [સં૦] માહાદેવ—શિવ—સંહાર કરનાર
ઈશ્વરી શક્તિની સ્ત્રી; જગદંબા; પાર્વતી.

ઉમાડિયું, ન૦ ઉબાડિયું.

ઉમામાહેશ્વર, ન૦ મરીગયલાંને નામે સ્ત્રી પુરુષ-
નાં જોડાં—સાંસરને જે વસ્ત્રાભૂષણનું દાન આ-
પવામાં આવેછે તે. [સ.

ઉમેદ, સ્ત્રી૦ [ફ્રા૦] આશા; ભરોંસો. ૨ ઈચ્છા; હોં-

ઉમેદવાર, પુ૦ [ફ્રા૦] ઉમેદ રાખનાર. ૨ માન
—નોકરીની આશાથી વગર પગારે કામ કરનાર.

ઉમેદવારી, સ્ત્રી૦ ઉમેદ રાખવી તે. ૨ આશાએ કા-
મ કરવું તે.

ઉમેરણ, ન૦ ઉમેરવું—વધારવું તે. ૨ વધારેલું તે.

ઉમેરણી, [સ્ત્રી૦] ઉમેરણ.

ઉમેરવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઉન્મેલન] હોય તેમાં બી-
જું મુકવું; વધારવું; મેળવવું. [મેળવણ.

ઉમેરો, પુ૦ ઉમેરેલું—વધારેલું તે; વધારો; વધ;

ઉમ્મર, સ્ત્રી૦ [આ૦ ઉમર] જન્મથી ગણાતાં એકાદાં
વરસના સમ્બન્ધમાં જિવતરનો જે ભાગ તે;
વય. ઉમ્મરે પોચવું—ઉમ્મરમાં આવવું.—પુરુષે સં-
સારના કામ કાજ કરવાને શક્તિમાન થવાય તેટ-
લું ઉમ્મરે મોટું થવું; સોળ વર્ષ ઊપરનાં થવું; સ્ત્રી
યે સાસરે રેતા થવું; તેર વર્ષનાં થવું. [ન.

ઉર, ન૦ [સં૦] હૃદય; છાતી; દીલ. ૨ લક્ષ; ધ્યા-

ઉરગ, પુ૦ [સં૦] સાપ; સર્પ. ૨ કીડો.
ઉરઝવું, લટકવું. 'અર્ઝું અર્ઝું ઉરઝી અબળાને, આભ્રણ દિવ્ય દુકુળ.' (રેવાશંકર).
ઉરદુ, વિ૦ આ દેશના મુસલમાન જે બોલેછે તે. (ભાષા). ઉરદુભાષામાં ફારસી આરબી શબ્દો ઘણા અને હિંદુસ્થાનીમાં સંસ્કૃત શબ્દો ઘણા હોયછે.
ઉર્ફે, અ૦ [આ૦ ઉર્ફ] બીજે નામે; જેથી વધારે ઓળખાતું હોય તે નામે.
ઉરસ, **ઓરસ.**
ઉરાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ફેંકવું; ઉપાડીને દુર કરવું; ઊંચું કરી નાખવું. ૨ હવામાં તરાવવું; ચગાવવું (કનકવો).
ઉરૂબરૂ, અ૦ [ફા૦] સામે છતાં; હાજર છતાં; પાસે હોય—દેખે તેમ; હજૂરા હજૂર; સન્મુખ; સમક્ષ.
ઉરોજ, ન૦ [સં૦] સ્ત્રીનાં સ્તન.
ઉર્વી, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૃથ્વી; ધરતી.
ઉલ, **ઓલ.**
ઉલકું, **ઉલકું.**
ઉલકું, ન૦ [સં૦ ઉલ્કા] આકાશમાંથી અગ્નિ વરસવો તે. ૨ એકાદો મોટો ઉત્પાત જેથી દેશ—નગરમાં હાહાકાર થઈ રે તે.
ઉલકો, પુ૦ અન્દરથી કોતરી કાડી અને સાફ કરી તૈયાર કરેલું જે સુકું નાળિએર તે; ડોયો.
ઉલઙ્ઘવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉલઙ્ઘન કરવું.
ઉલટ, સ્ત્રી૦ ઘણી હોંસ; આતુરતા; ઉત્સુકતા. ૨ પાછું ફરવું તે; ઉલટાવું—ઉલટાવવું તે.
ઉલટપાલટ, સ્ત્રી૦ ઉલટ પુલટ એવી જે હાલત તે; ઉથલપાથલ.
ઉલટપુલટ, અસલ હોય તેથી અવળું; ઊંધુંચતું હોય તેવું; ઉલટું સુલટું; ફેરફાર—બદલા બદલી થઈગઈ હોય તેવું. [તુરતાથી.
ઉલટભેર, અ૦ ઘણી હોંસથી; ઉમંગ —ખુશીથી; આ-
ઉલટવું, ક્રિ૦ અ૦ અવળું થવું. ૨ જોરસામાં ધસી આવવું—મણ્ડી પડવું—(બોલવે, કરવે, ખાવે, મારવે). તે તેનાપર સારીપેઠે ઉલટયો.
ઉલટસુલટ, **ઉલટપુલટ.**
ઉલટાવવું, ક્રિ૦ સ૦ અસલ હોય તેને ફેરવવું; ઊંધું વાળવું—કરવું; ફેરવી નાખવું; બદલવું.
ઉલટી, સ્ત્રી૦ શરીરમાંથી ધાનપાણી વગેરેનું જે પાછું બાર નિકળવું તે; ઓક.
ઉલટું, વિ૦ અવળું; ઊંધું; પાછું; વિપરિત. ૨ આટું; જાુદું. ૩ સામું; બીજી તરફનું. ૪ સામા પક્ષનું; વિરુદ્ધ. [ખલાસ.
ઉલફત, સ્ત્રી૦ [આ૦] દોસ્તી; પ્યાર; મોહોબત; એ-
ઉલલવું, ક્રિ૦ અ૦ ગાડી—દમણીનું ઉભું થવું; આગલી બાજાુથી ઉંચકાઈ જવું. ગાલ્લી ઉલ્લીગઈ.
ઉલસવું, ઉભરાવું. "અખા માતા દેખે અસું, અદ્ભુત કારણ જ્યાં ઉલસ્યું."
ઉલાંચો, પુ૦ આચકો.
ઉલાંટ, સ્ત્રી૦ ઓળઙ્ગવું—કુદી જવું—પેલી પાસ નિકળવું તે. ૨ ઊંધુંવળીજવું તે.
ઉલાણ, **ઉલ્લાણ.**
ઉલાયો, પુ૦ વાળેલી જે નિશાની તે; અલ્લાયો; વલાયો. રૂપીઆનો આંકડો પુરો થયો એટલે એક વાંકીલીટી કરીને પછી આગળ આના પૈ લખાયછે. ૧)=।।।
ઉલાલો, પુ૦ આખ્યાનનાં કડવાંને જે જાુદા રાગમાં પૂરૂં કરવામાં આવેછે તે; વલણ.
ઉલાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉભું કરવું; આગળથી ઊંચું કરવું. (ગાડું ઉલાળી મુક).
ઉલાળો, પુ૦ પેટમાંની વસ્તુ બાર કાડવાસારુ વાયુનું જે ઊંચે આવી બાર નિકળી જવું તે. ૨ બારણાંનો આગળો. [અડ.
ઉલૂક, ન૦ [સં૦] એક જાતનું રાતે દેખતું પક્ષી; ઘુ-
ઉલેચવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉચેલવું; ઉસેડવું. 'ઉલેચે અન્ધારું ન જાય' એ કેવત છે.
ઉલેચવું, **ઉલેચવું.**
ઉલ્કાપાત, પુ૦ [સં૦] ઉલકું પડવું તે.
ઉલ્લઙ્ઘન, ન૦ [સં૦] ઓળઙ્ગવું તે; વચમાંનું મુકી બીજી તરફ નિકળી જવું તે. ૨ ન માનવું તે; ના કબુલ કરવું તે. ૩ આડે રસ્તે જવું તે.
ઉલ્લાણ, ન૦ સ્ત્રી૦ સમતોલ ન હોવાથી વધારે ભાર વાળી પાછલી બાજુ નીચે પડી જવી તે.
ઉલ્લાવવું, ક્રિ૦ સ૦ પાછળ પાડી નાખવું; ભારથી નીચે જાય તેમ કરવું.
ઉલ્લાસ, પુ૦ [સં૦] હર્ષ; આનન્દ; ખુશી. ૨ પ્રસન્નતા; પસન્દ પડવું—ગમવું તે; કોડ.
ઉલ્લાળ, ન૦ ગાડી-દમણીમાં પછવાડે જે ભાર થવો તે. એક જણ આગળ બેસો, ઉલ્લાળ પડેછે. (આગળ જે ભાર થવો તે ધરાળ કેવાયછે).
ઉલ્લીજવું, ક્રિ૦ અ૦ ભારથી નીચે આવવું.
ઉલ્લૂ, વિ૦ મૂર્ખ; ગવાંર; ગમે તે ગમે તે બોલના-

કું; અડખરૂં.

ઉલ્લેખ, પુ૦ [સં૦] કેવું તે; વર્ણન. ૨ પ્રસઙ્ગ; પ્રમાણ; નિયમ. ૩ ઘણાજણ ઘણી રીતે એકજ જણને જોય તે અથવા એકજણ ઘણે રૂપે જણાય તે—એ નામનો અલઙ્કાર.

ઉલ્હાવવું, ક્રિ૦ સ૦ રઙ્ગ—ખુશીમાં રાખવું; લાડ લડાવવું. એની પાસેતો ઉલ્હાવી ફૂલાવી કામ લેવું.

ઉલ્હાસ, ઉલ્લાસ.

ઉવેખવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉખેડવું; ઉપાડવું. ૨ અગ-જવાળવું. ૩ નિન્દા કરવી. 'હમે તે વારૂ વર વરયા, કુળ કુટુંબ ઉવેખીરે' (મૈરાંનાં ગીતમાં).

ઉશાપ-શ્રાપ, પુ૦ [સં૦ ઉચ્છાપ] શાપ—શ્રાપ ઓછો કરવો અથવા બદલવો તે.

ઉશ્વાસ, પુ૦ [સં૦ ઉચ્છ્વાસ] ઉણ્ડો શ્વાસ.

ઉષ:કાળ, પુ૦ [સં૦] પરોઢ થતાં પેલાં જે બે ઘડીનો કાળ તે.

ઉષ્ણ, વિ૦ [સં૦] ઊનું; ગરમ; તપેલું. ન૦ ગરમી; તાપ; ઘામ (સૂર્યથી, હવાથી, શરીરના વિકારથી).

ઉષ્ણકટિબન્ધ, પુ૦ વિષુવવૃત્તથકી ૨૩॥ અંશ ઉપર ને ૨૩॥ નીચે મળીને ૪૭ અંશ જેટલો જે પ્રદેશ તે—એ ઠેકાણાંની પેલી પાસ સૂર્યનું ક્રમણ નથી. એ ઠેકાણે જેવો તાપ પડેછે તેવો પૃથ્વિના બીજા કોઈપણ ભાગમાં પડતો નથી. [ન; બળતરા.

ઉષ્ણતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગરમી; તાપ; ઘામ. ૨ અગ-

ઉષ્ણમાન-યન્ત્ર, પુ૦ [સં૦] ઉષ્ણ માપવાનો યન્ત્ર.

ઉષ્ણોદક, ન૦ ઊનું પાણી. [ઝાંસણી.

ઉસકેરણી, સ્ત્રી૦ ઉસકેરવું તે; ઉત્તેજન. ૨ મદદ;

ઉસકેરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉત્તેજન આપવું; પ્રેરણા કરવી; જગાડવું; ઉભુંકરવું. ૨ ઝાંસણી કરવી.

ઉસટ-ડવું, ઉસેડવું.

ઉસરડવું, ઉસેડવું.

ઉસરવું, ક્રિ૦ અ૦ નિકળીજવું; ઘટીજવું 'ગુણ વાદી ગુણને કે હરી, તે માયા રચિત જાય ઉસરી'.

ઉસેડવું, ક્રિ૦ સ૦ ભેગું કરવું; સાંભરવું. ૨ સાંભરી ફેંકી દેવું. (એઠવાડ કચરો વગેરે). ૩ સઘળું ખાઈજવું. (તે થાળીમાંનું ઉસેડી ગયો).

ઉસ્તવાર, વિ૦ [ફા૦] જોરાવર; મજબુત. ૨ વાદ વિચારમાં ફરે નહિ તેવું; દઢ; નિશ્ચળ.

ઉસ્તવારી, સ્ત્રી૦ મજબુતી.

ઉસ્તાદ, પુ૦ [ફા૦] મેહેતાજી; શિખવનાર; ગુરૂ. ૨ કાબેલ; નિપુણ. ૩ પોચેલો; પક્કો; ખન્ધો.

ઉસ્તાદી, સ્ત્રી૦ શિક્ષક પણું. ૨ કાબેલિયત. ૩ પક્કાઈ; ખન્ધાઈ.

ઉળખાવું, ઓળખાવું.

ઉળુખળો, ખાંડણિયો.

ઊ.

ઊ, પુ૦ [સં૦] છઠ્ઠો મૂળાક્ષર; ત્રીજો દીર્ઘ સ્વર.

ઊંઘ, સ્ત્રી૦ પ્રાણી માત્રનાં મન શરીરની તે સ્થિતિ કે જેમાં તે કામ કાજ કરતું બન્ધ પડેછે ને પોતાની આસ પાસ જે કંઈ બનેછે તેનું તેને ભાન નથી હોતું. એ સ્થિતિમાં માંસના તન્તુ ઢીલા પડી જાયછે પણ શ્વાસ ને લોહીનું ફરવું ચાલુ રેછે. પૂરી ઊંઘ નથી હોતી ત્યારે મન જાગૃત હોયછે પણ વિવેકશક્તિ બન્ધ પડેથી તે ઢઙ્ગવગરની અહીં તહીં ઉડતી કલ્પના કરેછે. ઊંઘથી શરીર મનનો થાક ઉતરી જાયછે—સુખ થાયછે. કામ કરવે ફરી તાજા ને શક્તિમાન થવાય છે. "ઊંઘ આહાર ને આળસ એ વધાર્યાં વધે" એ કેવત છે. ૨ અણજાણ પણું; અજ્ઞાન; અન્ધારૂં. તેનું તો સર્વે ઊંઘમાં ગયું એટલે ઊંઘવામાં અથવા અણજાણ પણાંમાં.

ઊંચ, ઊંચું.

ઊંચનીચ, વિ૦ ઊંચી ન્યાતનું ને નીચી ન્યાતનું.

ઊંચવરણ, વિ૦ ઊંચી ન્યાતનું.

ઊંચી, સ્ત્રી૦ બે તારના છેડા સામ સામાં સાથે મુકી જે આમળો વાળેલો તે. (તાણિયાનાં કામમાં).

ઊંચું, વિ૦ [સં૦ ઉચ્ચ] સાધારણ સપાટી થકી ઊભા આકારમાં ઘણું લામ્બું ગયલું. (નીચાનું ઉલટું) ઊંચો મિનારો, ઊંચી મેડી, ઊંચો પાડ. ૨ અતીસે તાણેલું—લમ્બાવેલું. ઊંચું સુર. એ અર્થમાં ઊંચું ક્રિયાવિશેષણ રૂપે બહુ વપરાયછે—સૂરજ ઊંચો આવ્યો (દિગન્ત લીટીથકી), છોકરા કરતાં છોકરી બહુ ઊંચી દેખાય છે. ૩ સ્વભાવ—ગુણ—મન—ઈચ્છા—કર્મ—પદવી—સ્થિતિ—મૂલમાં સાધારણ બીજાં કરતાં વિશેષ ચડિયાતું—મોટું; શ્રેષ્ઠ; ઉત્તમ. ઊંચું મુકવું—મેલવું, વેરાતું પડયું હોય ત્યાંથી લઈને ઘટતે ઠેકાણે મુકવું. ૨ ઊંચા જગોએ

મુકવું. ૩ સન્તાડવું; છુપાવવું; ઊંચુંનીચું કરવું—વેરાતું ઠેકાણે કરવું. ઊંચું બેસવું— કામ કરવા-થી દૂર રેવું. ઊંચું જોવું, ઊંચું નાખવું, ઊંચું થવું વગેરે શબ્દો છે.

ઊંચે, અ૦ જે ઊંચું હોય તે તરફ. ઊંચેથી—ઊપર-થી, ઊંચેનું—ઊપરનું. ઊંચે જોવું.

ઊંટ, ન૦ [સં૦ ઉષ્ટ્ર] લામ્બી ડોકનું ને પીઠપર ઢેકો એવું એક ચોપગું. એને શિંગડાં નથી હોતાં. એ ભાર ઉંચકવાના કામમાં આવેછે. રેતીનાં રણ-માં એજ પ્રાણી ચાલી શકેછે. નર ને માદા બન્ને-ને માટે ઊંટ શબ્દ છે ને જાતિ જુદી પાડીયેતો ન-ર તે ઊંટ ને માદા તે ઉંટડી. જે ઉંટડી ઉંટને દે-ખાડવામાં ન આવી હોય ને ચાલવામાં જબરી હોય તે સાંઢ અથવા સાંઢણી કેવાયછે. ઊંટના અરાડે વાંકાં', 'ઊંટને મોડે ઝાંખરાં', 'ઊંટ મરે ત્યારે માળવાસામું જુએ', ઊંટ મેલે આકડો ને બકરૂં મેલે કાંકરો'. એ કેવતો છે.

ઊંઠ, સાડાત્રણ—(અખાએ વાપર્યોછે).

ઊંધીપુતળી, વિ૦ જેની આંખની કીકી—પુતળી ઊં-ધી હોય તે (જન). હાથીને માટે કેવાયછે કે તેની આંખની પુતળી ઊંધી છે.

ઊંધું, વિ૦ અવળું; ઉલટું; અધોમુખ. (એનુ ઉલટું ચતું). ઊંધું કરવું—વાળવું એટલે ઉલટું કરવું; ફે-રવી નાખવું. ૨ કામ બગાડી નાખવું. ઊંધે મોડે પડવું એનો લાક્ષણિક અર્થ એ કે તાવથી પથારીવ-શ થવું.

ઊંફ, સ્ત્રી૦ સારી લાગે ને સુખ કરે તેવી કપડાં વગેરે-માંથી પેદાથતી જે આછી ગરમી તે. ૨ સહાયતા; મદદ; કૂમક. [મતી; કણ્ઠી.

ઊંબી, સ્ત્રી૦ જેમાં ઘઉં ભાત થાયછે તે ચમરી—ફુ-

ઊંહું, અ૦ ના, નહિં. મોઢમાં ઉચ્ચારણ કરી ના કેવી તે.

ઊઠ, વિ૦ સાડાત્રણ.

ઊઠા પુ૦ વીસ આંકમાંનો, સાડાત્રણનો એક આં-ક.—એકે ઊઠું ઊઠ. (ઊઠું એ એકવચન ને ઊઠા બહુવચન). [પરણેલી.

ઊઢા, વિ૦ [સં૦] પરણેલી નવોઢા—નવી—તરતની

ઊણું, વિ૦ [સં૦ ઊન] ઓછું; ન્યૂન; કમી; ઘટતું; અધુરૂં; બાકી. ઊણું અધુરૂં; ઊણું રાખવું.

ઊન, ન૦ [સં૦ ઊર્ણા] ઘેટાંના વાળ.

ઊનમાસિક, વિ૦ [સં૦] મહિનામાં થોડાક દિવસ ઓછા હોય તેવું (શ્રાદ્ધ). [હોય તેવું (શ્રાદ્ધ).

ઊનાબ્દિક, વિ૦ [સં૦] વર્ષમાં થોડાક દિવસ ઓછા

ઊનું, વિ૦ [સં૦ ઉષ્ણ] ગરમ; તાતું; ધખેલું. 'ઊને પાણીયે આગ ન લાગે' કેવતછે.

ઊભું, વિ૦ [સં૦ ઉત્થમ્ભન] સીધું; ટટાર; આડું પ-ડેલું નહિં તે; બેઠેલું નહિં તે. ૨ સીધું ઊંચું; ઢોળા-વવાળું નહિં તે; ચડાય નહિં તેવું. ૩ અનાજના છોડવા કાપી ઢાળેલા નહિં તેવું તૈયાર (ખેતર). ૪ ચાલતું આખું; પેલું (ઊભાં વરસની રીતે ને ઊભાં વરસનો ખરચ). એ લા અર્થમાં એ શબ્દ અવ્ય-ય રૂપે પણ વપરાયછે. ઊભું કરવું—રાખવું—ઊં-ચું કરવું; સીધું કરવું; બેઠેલું હોય તેને ઉઠાડવું; ઉપાડવું. ૨ જતું અટકાવવું; બન્ધ પાડવું. ૩ નવું ઉપજાવવું—બનાવવું—તૈયાર કરવું. ૪ કોઈની સામાં લાવી મુકવું. ઊભું થવું, ઊભું રેવું એ શ-બ્દોના પ્રયોગ સહજ સમજી શકાય તેવાછે.

ઊરું, ન૦ કોશ કુવાને લગતો ઢળતો ખાડો જેમાં બળદ ઉતરેછે તે; ઓલાણ.

ઊર્ણનાભ, પુ૦ [સં૦] કરોળિયો. ઊર્ણ—તન્તુ, જા-ળ. "ઊર્ણનાભ જેમ ઊર્ણ મૂકે, મૂકે તે પાછી ભ-ખે". (અખેગીતા).

ઊર્દ્ધ, ઊર્ધ્વ.

ઊર્ધ્વ, અ૦ [સં૦] ઊપર; ઊંચે; ઉચ્ચ. [તે; તપસ્વી.

ઊર્ધ્વબાહુ, પુ૦ [સં૦] ઊંચા રાખ્યા છે હાથ જેણે

ઊર્ધ્વરેતા, પુ૦ [સં૦] જે પોતાનું રેત ખલિત થવા દેતો નથી તે; જિતેન્દ્રિય; જેનું રેત બ્રહ્માણ્ડમાં—તાળવે—ઊંચે હોય તે.

ઊર્મિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પાણીમાં થાતી લેહેર; મોજો. ૨ એકાએક જે પ્રેરણા થઈ આવે તે; તરંગ. ૩ સુખેચ્છા; ભોગ.—ક્ષુધા, તૃષા; શીત, ઉષ્ણ; હર્ષ, શોક એ છ ઊર્મિ કેવાયછે.

ઊસ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સેરડી.

ઋ.

ઋ, પુ૦ [સં૦] મૂળાક્ષરનો સાતમો અક્ષર—સ્વર.

ઋક, ઋગ્વેદ.

ઋક્ષ, ન૦ [સં૦] રીંછ. ૨ તારો; નક્ષત્ર. [તે.
ઋગ્વેદ, પુ૦ [સં૦] ચાર વેદમાંનો જે પેલો. મોટો
ઋગ્વેદી, પુ૦ ઋગ્વેદ ભણનારો અથવા તેનો વંશજ. [ઋચા).
ઋચા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મન્ત્રનો એક ભાગ—(વેદની
ઋણ, ન૦ [સં૦] કરજ; દેણ; બન્ધન. ઋણ ત્રણ કેવાયછે—દેવઋણ, ઋષિઋણ, પિતૃઋણ. ૨ બાદ કરવાનો આંકડો. ૩ બાદ કરવાનું ચિન્હ—૪—૧=૩. [લેંણાદેણી; સમ્બન્ધ.
ઋણાનુબન્ધ, ન૦ [સં૦] દેવાંનું—કરજનું બન્ધન;
ઋણી, વિ૦ [સં૦] દેણદાર; કરજદાર.
ઋતુ, પુ૦ [સં૦] બે મહિનાનો જે કાળ તે. એ પ્રમાણે વર્ષના છ ઋતુ કેવાયછે—વસન્ત, ગ્રીષ્મ (ઊનાળો); વર્ષા, શરદ્ (ચોમાસું); હેમન્ત, શિશિર્ (શિયાળો). ૨ સ્ત્રી જાતને મહિને મહિને જે અટકાવ આવેછે તે; અળગું. ૩ જનાવરોની માદાઓને વિયાવાના જે જુદા જુદા કાળ તેમાંનો એકેકો. ૪ વનસ્પતિને ફળવાનો જે એકેકો કાળ તે. [ણાવો તે.
ઋતુદર્શન, ન૦ [સં૦] અળગુંબેસવું તે; અટકાવ જ-
ઋતુપ્રાપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઋતુનું જે આવવું તે; અળગું બેસવું તે.
ઋતુમતી, સ્ત્રી૦ [સં૦] અડકાયલી—અળગી સ્ત્રી.
ઋતુરાજ, પુ૦ [સં૦] વસન્ત ઋતુ.
ઋતે, અ૦ [સં૦] વિના; ખાલી. [ગોર; પુરોહિત.
ઋત્વિક—જ, પુ૦ [સં૦] હોમાદિ કર્મ કરાવનારો;
ઋદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ધન; સમ્પત્તિ. ૨ આબાદી; ઉત્કર્ષ.
ઋષભ, પુ૦ [સં૦] બળદ; ગોધો. ૨ સારીગમપધની, એ જે સાત સૂર છે તેમાંના બીજા સૂરને એટલેરીને ઋષભ કેછે. ૩ શ્રેષ્ઠ જે ઋષિ તે.
ઋષિ, પુ૦ [સં૦] બ્રાહ્મણ. ૨ તપસ્વી; મુનિ; યતિ; સાધુ. એના ત્રણ વર્ગ છે—મહર્ષિ, દેવર્ષિ અને રાજર્ષિ. ૩ વેદના મન્ત્રને ઋષિ, છન્દ અને દેવતા એ ત્રણ હોય છે તે ઠેકાણે ઋષિ એટલે જે ઋષિયે પ્રથમ મન્ત્ર કસ્યો—સ્મરણ રાખી ભણ્યો હોય તે.
ઋષિપઞ્ચમી, સ્ત્રી૦ ભાદરવાસુદ પાંચેમ—એ દિવસે અણખેડ્યું ધાન ખાઈ વ્રત થાયછે. મુખ્યત્વે કરી એ વ્રત ઋષિ તથા પુરુષનું છે. એ દિવશે સામો ખાવાનો મહિમાંછે ને તેથી સામાપાંચેમ કેવાયછે.
ઋષિપત્ની, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઋષિની સ્ત્રી.

એ.

એ, પુ૦ [સં૦] મૂળાક્ષરનો આઠમો અક્ષર. એને સદા દીર્ઘજ—લામ્બો સમજવો. અ ને ઇ—ઈ મળીને એ થાયછે—(પરમ—ઈશ્વર=પરમેશ્વર).
એ, અ૦ અરે; ઓ.
એં, અ૦ એકવાર ન સમ્ભળાયાને લીધે બીજીવાર સાંભળવાને જે શબ્દ બોલી કાન માડવા તે. ૨ ધમકાવવાનો શબ્દ.
એંચમએંચા, સ્ત્રી૦ ખેંચાખેંચી; તાણાતાણ. [વો).
એંચવું, ક્રિ૦ સ૦ ખેંચવું; તાણવું. (કનકવો એંચ-
એંચાતાણો, વિ૦ ટુંકી દૃષ્ટિનો (પુરુષ).
એંટ, સ્ત્રી૦ ટેક; વટ; આંટ. ૨ ધીર; સાહુકારી. ૩ મમત; આગ્રહ; જીદ.
એંટાળ, વિ૦ હઠીલું; મમતી; જિદ્દી; અડિયલ.
એંટી, વિ૦ એંટવાળું. [છે; ૮૦.
એંસી, વિ૦ ૮ વખત ૧૦ એટલી સઙ્ખ્યા બતાવે
એ, સ૦ આ. પાસેનાંને એ અને છેકજ પાસેનાંને આ એમ પ્રયોગ કરવો. ઉપર લખે ગયલું દેખડાવવાને એ અને નીચે આવવાનું દેખડાવવાને આ એમ પ્રયોગ કરવો.
એઉ—ઓ, સ૦ એ ના ઘણા અર્થમાં—બહુવચનમાં બોલાતો શબ્દ. એ આવ્યો ને એઓ આવ્યા.
એક, વિ૦ [સં૦] સઘળી સઙ્ખ્યામાં પેલી જે સઙ્ખ્યા તે; ૧. ૨ જેની બરોબરી કરનાર બીજો કોઈ પદાર્થ નથી તે (ઈશ્વર એકછે). ૩ કોઈપણ એક પછી ગમે તે—(કોઈએક વાણિયાએ). ૪ કોઈએક ચોક્કસ; અમુક; ફલાણો (માત્ર તે એક નઠારો નિકળ્યો). ૫ સરખું; મળતું; અભેદ. (તમે અમે સહુ એક છિયે). ૬ આસરે; સુમારે (તે ગામ સોએક કદમ દૂર હશે). ૭ તેજ; તે; ફરે-નહિ તેવું (વચન એક). ૮ બીજું; અન્ય (એક તે ને એક આ). ૯ શબ્દની આગળ રૂઢીથી મુકવામાં આવેછે તેનો અર્થ (૩) પ્રમાણે થાયછે

પણ જરૂર કરીને તેમ કરવો એમ નહિ—(એક છોકરો હતો વગેરે). કેહવતો—'એક ઉજળે સહુ ઉજળા', 'એક ધાએ કુવો ન ખોદાય', 'એક હાથે તાળી ન પડે', 'એક હાણુ ને બીજું હસવું.'

એકએક-ક, વિ૦ દરએક; જુદાં જુદાં ગણતાં એક એક.

એકકએક, પુ૦ ૧, ૨, ૩ વગેરે ૧૦ સુધીની સઙ્ખ્યા સાથે, ૧ એ સઙ્ખ્યાને ગુણતાં જે ગુણાકારો આવે તેનો પાડો. [ક.

એકકાલિક-લી, વિ૦ એક—તેજ વખતનું; સમકાલી-

એકક્કું, વિ૦ એક એક હોય તેવું.

એકકોરે, અ૦ એકતરફ; એકબાજુએ. [સાદ).

એકગાર, વિ૦ સુકુંલીલું એક થઈજાય તેવો (વર-

એકચકવે—ક્રે, અ૦ એકછત્રે.

એકચિત્ત, વિ૦ એકજ વાતમાં ચિત્ત—ધ્યાન—મન છે જેનું તે. ૨ પરવારેલું; કામ કરી રહેલું.

એકછત્રે, અ૦ ઘણામોટા પ્રદેશઉપર એકજ જણનું રાજ હોય તેમ; ઘણારાજ્યો ઉપર એકજ રાજાની સત્તા હોય તેમ.

એકજ, વિ૦ નક્કી એક બીજું કોઈ નહિં.

એકજણ, ન૦ કોઈ પણ એક માણસ.

એકજથો-થ્થો, પુ૦ પસરેલું—વેરાયલું હોય તેને એક ઠેકાણે એકઠું કર્યું હોય તે; સઙ્ગ્રહ.

એકજાત, સ્ત્રી૦ જુદી જુદી નહિ પણ તેજ—એકજ જાત. વિ૦ એકજ—તેજ જાતનું.

એકઠું, વિ૦ [સં૦ એકત્ર] જુદે જુદે ઠેકાણેથી આણીને એક ઠેકાણે કરેલું હોય તેવું; જુદું જુદું હોય તેને ભેળીનાખી એક કર્યું હોય તેવું.

એકડેએક, પુ૦ એકથી તે સો લગી બોલવા લખવાનો એક આંક (વીસમાંનો). ૨ એક એ સઙ્ખ્યાનું નામ. (એકડેએક, બગડે બેય)

એકડો, પુ૦ એકડો કરીને કબૂલાત—સમ્મતિ આપવી તે; હાપાડવી તે. ૨ એક એ સઙ્ખ્યાનો અઙ્ક અથવા આંકડો; ૧. **એકડો કરવો**—સહી કરવી; મતુ કરવું; કબૂલાત આપવી; નક્કી કર્યાની નિશાની આપવી. **એકડો લેવો**—કોઈનીપાસે એકડો કરાવવો; સહી લેવી. [છાપરું.

એકઢાળિયું, વિ૦ એકજ (બે નહિ) ઢાળ હોય તે—

એકતન્ત્રે, અ૦ એક જથે; એકઠાં મળીને. ૨ ફૂટ પડ્યા વગર; લાગું રહીને; સાંધણ વગર.

એકતરફ, અ૦ એક બાજુએ.

એકતરફી, વિ૦ બન્ને બાજુ બરોબર જોયા—તોળ્યા વગરનું; એકનો પક્ષ ખેંચ્યો હોય તેવું. (ઈનસાફ). ૨ સામ સામાંનું નહિ પણ એકનુંજ (પ્રીત).

એકતાર-રી-રું, વિ૦ પેહેલથી તે શેવટ સુધી એકસરખું હોય તેવું. ૨ તદ્લીન; મળીગયલું. "એકતાર ચિત્તકરી, નિર્મળું સુખ પાઉં" (ન૦ ક૦). ૩ એકજ છન્દમાં ગુલતાન.

એકતારો, પુ૦ જેને એકજ વગાડવાનો તાર હોય તેવું વાજું—(માંગનારીઓ વગાડેછે તે). એકતારી પણ કેહેવાયછે.

એકતાલ, પુ૦ ગાયનમાં તાલ લેવાનો એક ભેદ છે.

એકતાળીસ, વિ૦ ચાળીસ ને એક; ૪૧.

એકતીસ, એકત્રીસ. [તેવું. ૩ સરખું.

એકત્ર, વિ૦ એકઠું. ૨ ભાગમાં—પન્તીયાળામાં હોય

એકત્રીસ, વિ૦ તીસ ને એક; ૩૧.

એકત્વ, ન૦ [સં૦] એકપણું.

એકદણ્ડો, પુ૦ મરતીવેળા જે શ્વાસ—દમ ચાલેછે તે. ૨ વિ૦ એકજ દણ્ડ—થાંભલો હોય તેવું. (એકદણ્ડો મેહેલ). [હાથી).

એકદન્ત, વિ૦ એકજ છે દાંત જેને તે—(ગણપતિ,

એકદમ, અ૦ વચમાં વિસામો ન લેતાં એક દમે. ૨ જુદી જુદી વ્યવસ્થા ન કરતાં આખું એકજ વખતે; એકીવારે; સામટું. ૩ તરતજ; તાકીદથી; જોસ્સામાં.

એકદળ, એક પાંખડીનું (ફૂલ).

એકદાં, અ૦ કોઈવખત—સમે—વાર; કદાપી.

એકદાણી, વિ૦ બધા દાણા એકસરખા હોય તે.

એકદિલ, ન૦ [ફા૦] બે અથવા તેથી વધારે માણસોના જુદા જુદા વિચાર એકજ થઈ રેહેવા તે. ૨ સ્નેહ—પ્રેમથી બે ટળી એક જણાય તેવું.

એકદિલી, સ્ત્રી૦ એક દિલવાળો જે હાલત તે; સમ્પ.

એકદૃષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પેહેલથી તે છેલ્લેલગી જે એકસરખી નજર તે.

એકદેશી, વિ૦ [સં૦] તેજ દેશનું. ૨ કોઈ આખા વર્ગને લાગુપડે તેવું નહિં પણ તેના કોઈ ભાગને લાગુપડતું—(ભાષણ; વાદ). ૩ અધુરું; એકજ વાત જાણનાર. (એનું ઉલટું સર્વવ્યાપક). [વિચાર).

એકધારી, વિ૦ એકજ—સરખી છે ધાર જેને તે (હ-

એકનિશ્ચય, પુ૦ [સં૦] ફરીથી કદિ બદલાય નહિં તેવો જે ઠરાવ તે.

એકનિષ્ઠા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકના ઉપરજ સર્વકાળ જે ભક્તિ—શ્રદ્ધા—પ્રીતિ તે.

એકનુંએક, વિ૦ તેનુંતેજ. ૨ એકજ; બીજું નહિ (એકનો એક છોકરો, એકની એક છોકરી).

એકન્દર, વિ૦ [સં૦ એકત્ર] એકઠું; જથ્થામાં હોય તેવું. ૨ સરવાળો લીધેલું. ૩ અન્દર સઘળું આવી જાય તેવું.

એકપેટો, પુ૦ ઉપરણું.

એકપત્ની, વિ૦ એક પોતાની પરિણિત સ્ત્રીના ઉપરજ રેનારો (પુરુષ). ૨ જેને એક સ્ત્રી હોય અથવા જે એકજ વખત પરણેલો હોય તે. [એકલપે.

એકબારગી, અ૦ એક રીતે; એક પાસથી જોતાં;

એકબાલ, ન૦ ઇકબાલ. [વો. ૨ એક.

એકમ, સ્ત્રી૦ પખવાડિયાંનો જે પેલો દાડો તે; પડ-

એકમત, વિ૦ એકવિચાર; એકદિલ.

એકમાર્ગી, વિ૦ એકજ રસ્તો જાણતો હોય તે; સૂધું; આડી અવળી વાત ન જાણે તેવું; એકજ રસ્તે જનાર. [અન્યોન્ય.

એકમેક, અ૦ એક બિજાને; પરસ્પર; અરસપરસ;

એકમેર, અ૦ એક બાજુએ; એક તરફ; એકકોરે.

એકર, પુ૦ [અં૦] જમીન—ખેતરનું એક ચોરસ માપ છે. જેમ અહીં જમીનની માપણી વીંઘામાં થાયછે તેમ વિલાતમાં એકરમાં થાયછે. ભરુચ જિલ્લામાં ૧ વીંઘુ ને ૧૪ વસાનો અને સુરત જિલ્લામાં પોણાબે વીંઘાનો એક એકર ગણાયછે. કોઈ ઠેકાણે ૧ વીંઘુ ને ૧૨ વસાનો; કોઇ ઠેકાણે ૧ વીંઘુ ને ૮ ૪/૧૬ વસાનો ને કોઈ ઠેકાણે ૧ વીંઘુ ને ૬ ૨/૧૬ વસાનો પણ ગણાયછે. [રકમે (આપેલું)

એકરકમ, અ૦ જુદી જુદી રકમે નહિ પણ એકજ

એકરઙ્ગી, વિ૦ એકજ રઙ્ગનું.

એકરસ, વિ૦ જુદાંપણું ટળી એકજ રસ થઈ રયું હોય તેવું (દાળ ગળીને એકરસ થઈ).

એકરાર, પુ૦ ઇકરાર.

એકરારનામું, ન૦ જેમાં એકરાર હોય તે લખાણ.

એકરાસ, વિ૦ રૂપ ગુણ વગેરેમાં સરખું હોય તેવું; એકજાતનું. ૨ એકઠું કરેલું; એકન્દર. ૩ તેજ—મળતી રાશિનું (નામ).

એકરૂપ, વિ૦ એકજ રૂપ—એકસરખું હોય તે.

એકલ, વિ૦ એકલું.

એકલક્ષી, વિ૦ એકજ લક્ષ છે જેનો તે.

એકલડું, વિ૦ એકલું. (કવિતામાં). [સાથી હોય તે.

એકલદોકલ, વિ૦ એકલો અથવા બીજો કોઈ એકજ

એકલપેટું, વિ૦ એક પોતાનુંજ માત્ર પેટ ભરે તે; માત્ર પોતાનુંજ હિત—કલ્યાણ ઇછનાર; સ્વાર્થી; આપમતલબી.

એકલમલ, વિ૦ વિરલા; ન્યારા; તેજ એકલા. ૨ શૂર; એક્કા. "નહિ પાપી ને નહિ પુણ્યવંત, એકલમલ તે આચાસંત." "એકલમલ અણલિંગી આજ, ચિદ અચાનક પામી ચોજ" (અખો).

એકલવાઈ, સ્ત્રી૦ વાંકું વાળવાનું સોનીનું એક ઓજાર.

એકલવાયું, એકલવાઈ.

એકલવાયું વિ૦ એકલું; છોકરાં છૈયાં વગરનું.

એકલું, વિ૦ બીજું કોઈ સાથમાં ન હોય તેવું; સાથી વગરનું; માત્ર એક પોતેજ હોય તેવું; છડું; જાતે; પણ્ડે. ૨ એકનું એકજ; ફક્ત; માત્ર. ૩ અલગ; એકાન્તમાં હોય તે.

એકવખત, અ૦ એકવાર

એકવગનું, વિ૦ એક વારિયું—જન્માનું. [સાથેસાગું.

એકવગું, વિ૦ એકદમ; એકીવારે—ફેરે; સામટું;

એકવચન, ન૦ ફરે નહિ તેવું વચન—બોલવું તે. ૨ એકજ વસ્તુનો જે બોધ તે (વ્યાકરણમાં).

એકવચની, વિ૦ વચનમાં ફરી ન જાય તે; એક બોલી રાખનાર; પ્રમાણિક.

એકવડ, વિ૦ ઘડી—પડ કાડીને સલઙ્ગ લામ્બું કર્યું હોય તેવું. [(બેવડનું એકવડ કર).

એકવડિયું, વિ૦ પાતળું; નબળા બાંધાનું—(શરીર).

એકવડું, વિ૦ પાતળું—ઘણા માવા—દળ વગરનું—(શરીર). ૨ ઉપરા ઉપરી પડો ન વાળ્યાં હોય તેવું; અસલ જેવું હોય તેવું (લુગડું).

એકવર્ણ, વિ૦ જુદા ધર્મ જુદી ન્યાત ટળીને એકજ ધર્મ એકજ ન્યાત થાય તે.

એકવર્ણ સમીકરણ, ન૦ બીજગણિતના જે સમીકરણમાં માત્ર એકજ અવ્યક્ત પદ હોય તે.

એકવાર, અ૦ એકવખત. [ય તેવું (ડુંગર).

એકવારિયું, વિ૦ એકવખતનું. ૨ એકજ વખત થા-

એકવિચાર, પુ૦ ફરે નહિ તેવો જે વિચાર તે. ૨ ઘણા જણનો વિચાર જુદો ન પડતાં મળતો આવવો તે. વિ૦ જેઓ એક વિચારના હોય તે.

એકવીતીનું, વિ૦ એકવારિયું—જન્માનું.

એકવીસ, વિ૦ વીસ ને એક; ૨૧.

એકવીસા, પુ૦ વડાએકામાંનો એકવીસનો પાડો (જેમ

અગિયારા, એકવીસા, એકતીસા ૯૦). [પ તેવું.
એકસટ, વિ૦ એકસેટ. ૨ એક જથ્થા—સટમાં હો-
એકસપ-મ્પ, વિ૦ ઘણાજણ સાથે મળી વિચાર ક-
રતા હોય તે.
એકસર, અ૦ એકદમ; એક સપાટે; સામટાં. ૨
એક સરખાં; એકલીટી—પ્રવાહમાં.
એકસરખું, વિ૦ રૂપગુણ વગેરેમાં મળતું આવતું—જુ-
દું ન પડતું. ૨ પેલેથી તે છેલ્લે સુધી તેની તેજ
રીતનું.
એકસાન, વિ૦ એકરૂપ.
એકસેટ, વિ૦ સાઠ ને એક; ૬૧.
એકસો, વિ૦ સો સોની ગણતરી કરતાં જે પ્રથમ
સો તે. ૨ સો.
એકહથું, વિ૦ એકજ જણાના હાથથી થયલું (કા-
મ). [લતું હોય તેમ.
એકહાથે, અ૦ એકજ માણસના હાથથી કામ ચા-
એકાંતરે, અ૦ વચમાં એક મુકી દઈને પછી; ત્રીજું
હોય તેમ; એકનો આંતરો હોય તેમ, એકાંતરે—
રાં જાઉં છું.
એકાંતરો, પુ૦ એકાન્તરિયો.
એકાએક, અ૦ અણચીતવું; વગર ધારે; અકસ્માત્.
એકાકાર, પુ૦ [સં૦] જુદી જુદી વસ્તુઓ જે એક-
ઠી થઈ ગઈ હોય તે; એકઠું; મિશ્રણ; સઙ્કર-
ત્વ. ૨ બહુ ધરમ—ન્યાત ટળી એક ધરમ—
ન્યાતનાં થવું તે. ૩ એક આકારનું; એકરૂપ.
૪ એકવિચાર; એકમત.
એકાક્ષરી, વિ૦ એકજ અક્ષર હોય તેવો (મંત્ર).
એકાગ્ર, વિ૦ [સં૦] એકજ વસ્તુઉપર લાગેલું વળ-
ગેલું—ચોંટેલું. (ધ્યાન, મન, પ્રીતિ વગેરે)—
એકાગ્રચિત્ત. [કાકાર.
એકાચાર, પુ૦ [સં૦] એક આચાર—ધર્મ. ૨ એ-
એકાણું, વિ૦ નેવું ને એક; ૯૧.
એકાદ, વિ૦ એકાદું.
એકાદશ, વિ૦ [સં૦] અગિયાર.
એકાદશા, સ્ત્રી૦ અગિયારમું.
એકાદશી, સ્ત્રી૦ [સં૦] અગિયારસ.
એકાદું, વિ૦ કોઈએક; એક યા બે.
એકાન્ત, ન૦ [સં૦] જ્યાં પ્રાણી ને વસ્તુની ભીડ ન
હોય તેવું ઠેકાણું; નિરાંતની જગા. ૨ ખાનગી
કોટડી. ૩ ખાનગી મસલહત. અ૦ ખાનગી—
છુપીરીતે. ૨ જ્યાં બીજું કંઈ ન હોય તેવે ઠેકાણે.

એકાન્તરા, પુ૦ અક્કેક દાડાને આંતરે જે ભોજન
કરવું તે.
એકાન્તરિયો, પુ૦ એક એક દાડાને આંતરે આવ-
તો—ભરાતો જે તાવ તે.
એકાન્તવાસ, પુ૦ એકાન્તમાં વાસ કરવો તે.
એકાન્ત્રો, એકાન્તરિયો.
એકાવન, વિ૦ પચાસ ને એક; ૫૧. [મોટો હાર.
એકાવળહાર, પુ૦ એકજ સેરનો પણ ઘણાં મૂલનો
એકી, સ્ત્રી૦ જે સઙ્ખ્યાને બેએ ભાગતાં બાકી કંઈ
પણ વધે તે.-૧, ૩, ૫, ૭, ૯, ૧૧, વગેરે. ૨ પિ-
શાબ કરવા જવાનો સઙ્કેત. (એકીનું ઉલટું
બેકી. એકીજવું એટલે પિશાબ કરવાજવું ને બેકી
એટલે જંગલ જવું). ૩ એક આંગળો બતાવવી તે.
(એક આંગળી બતાવવી એ પિશાબની સમસ્યા).
એકીન, ન૦ આકીન.
એકીબેકી, સ્ત્રી૦ વસ્તુની સઙ્ખ્યા એકી છે કે બેકી
તે અટકળથી કેવાની રમત.
એકુ, વિ૦ કોઈએક; એકાદું. [પ તેટલાં સઘળાં.
એકેએક, વિ૦ એક એક એમ ગણતાં જેટલાં હો-
એકેક, અ૦ એકપછી એક એમ. વિ૦ એકએક.
એકેકું, અક્કેકું.
એકેચક્રે, અ૦ એકચક્રે; એકછત્રે.
એકો, પુ૦ એકને એકે, બેને બેએ, ત્રણને ત્રણે એ-
મ ગુણવાથી જે ગુણાકારો આવે તેનો પાડો. ૨ એ-
ક્કો.
એકોતેર, વિ૦ સિત્તેર ને એક; ૭૧.
એકોદિષ્ટ, વિ૦ [સં૦] જેમાં એક ચટ ને એક પિ-
ણ્ડ હોય તેવું—(શ્રાદ્ધ).
એકોન, વિ૦ [સં૦] એક ઓછો—એકોનવિંશતિ
એટલે વીસમાં એક ઓછા—ઓગણીસ.
એક્કો, વિ૦ સઘળામાં એકજ હોય તેવું; ઉત્તમ; શ્રે-
ષ્ઠ; સહુથી સરસ.
એક્કો, પુ૦ જે રમવાના પાના—પાસામાં એક
ચિન્હ—નિશાની હોય તે. ૨ જે ગાડીયે એક
બળદ જોડાતો હોય તે. ૩ સમ્પ; ઐક્ય; એકમ-
ત. એક્કા બાંધવો.
એક્યાસી, વિ૦ એંસી ને એક; ૮૧.
એખરો, પુ૦ ગાંધીને ઘેર મળતું એક ઓસડિયું. ૨
ખાતલ કરેલો—નકામો રૂપલો જે નાચનો કચ-
રો તે અથવા નરસો માલ તે.
એખલાસ, ઇખલાસ.

એજ, નક્કી એ.

એજન, ન૦ ઇજન.

એજન, અ૦ ઉપર પ્રમાણે; તેજ.

એજ્યુકેશન, ન૦ [અં૦] કેળવણી.

એટલામાં, અ૦ એ વખત—દરમિયાનમાં; આ થોડા વખતમાં; તરતજ. ૨ આ થોડામાં; આ આટલી ચીજે.

એટલામાટે-સારૂ, અ૦ ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે હકીકત છે વાસ્તે—તે ઉપરથી.

એટલું, વિ૦ આટલું. એટલુંબધું—આખું.

એટલે, અ૦ ફલાણાનો અર્થ આ છે એમ જણાવનારો જે શબ્દ તે; બીજી રીતે. ૨ એ ઉપરથી; એટલા માટે; એ વાસ્તે; એ કારણ છે માટે. ૩ પછી; ત્યારે.

એટલેલગી-સુધી, અ૦ આટલું એવી હદ બતાવેછે.

એઠવાડ-ડો, પુ૦ [સં૦ ઉચ્છિષ્ટ] જેમાં રાંધ્યું ખાધું હોય તેવાં અજીઠાં વાસણો. ૨ અજીઠું; એઠું.

એઠું, વિ૦ ન૦ અજીઠું. એઠુંજુઠું પણ કેવાયછે.

એડ, સ્ત્રી૦ એડી. ૨ ઘોડાને મારવાનો એડીમાં ભરવેલો જે ખીલો તે; કાંટો. ૩ એડવું તે; એતી.

એડ, સ્ત્રી૦ અન્યાઇ—કેદીઓના પગ ઘાલી રાખવાનું જે મોટા વીંધવાળું લાકડું તે. (એને તાળું કેવાયછે). ૨ ગાય ભેંસ, દોતીવખત મસ્તી કરતાં હોય તો તેને સારું લાકડાં દાટી, બાંધી બન્દોબસ્ત કરવામાં આવેછે તે. ૩ ઉત્તર પૂર્વ તરફથી જે ઘણા મોટા બળદ, વાછરડાનો સમુહ આવેછે તે. (એડ આવી).

એડક, પુ૦ [સં૦] મેંઢો; ઘેટો.

એડકી, સ્ત્રી૦ જીવ જતી વેળા જે જોરભેર આચકા આવેછે તે એડકો. ૨ આચકો આવી ગળામાંથી પવન નિકળવો તે; વાઘણી.

એડવવું, ક્રિ૦ સ૦ સામેલ કરવું; જોડવું; લાગુ પાડી દેવું. તેણે તેને તે ઠેકાણે એડવીદીધો.

એડિટર, પુ૦ [અં૦] ન્યુસપેપર—વર્તમાન પત્રનો મુખ્ય લખનારો. ૨ ગ્રન્થો શુદ્ધ કરી સમજણ આપી છપાવનારો.

એડિયા, પુ૦ એડમાંના જે બળદ તે. (એકવચનમાં એડિયો; ૨ એડ—બળદના સમુહના ધણી; ૨ એવાળા. વિ૦ એડ વાળા.

એડિયું, ન૦ એરણિડયું.

એડી, સ્ત્રી૦ પગની પાટલીનો જે સહુથી પાછલો ભાગ તે. ૨ સોની લુહારનું એક ઓજાર.

એડો, પુ૦ અતીસ જે પ્યાર તે; સ્નેહ; લગવાડ; ઘણોજ સમ્બન્ધ—"લાગ્યો મને પરણ્યાની સાથે એડો".

એડો, પુ૦ છોકરાં, બચ્ચાંનો ને માનો જે સ્નેહસહિત સમ્બન્ધ તે. એ ગાયને વાછરડીનો એડો છે. એ છોકરાને એની માનો બહુ એડોછે. (તેના વના જરા રેતો નથી). ૨ સ્નેહ; પ્રીતિ.

એઢાણી, સ્ત્રી૦ એંધાણ-ણી.

એણીકોર-ગમ-મેર, અ૦ એ બાજુએ; એ તરફ.

એણીવિગતે, અ૦ એ વિગત પ્રમાણે.

એણે, સ૦ એ સર્વનામ તૃતીયા વિભક્તિમાં.

એતદ્દેશી, વિ૦ આ દેશનું—સમ્બન્ધી.

એદી, વિ૦ સુસ્ત; આળસુ; સુઈ રેનાર; બ્યસની. (ઘણુંખાવેથી, અફીણ ખાવેથી વગેરે).

એદીખાનું, ન૦ જ્યાં એદીઓ પડ્યા રેતાહોય તે. એદીનું પાથરણું એટલે ઘણીવાર સુધી ખસે નહિ તેવી હાલત.

એધાણ-ણી, સ્ત્રી૦ નિશાની; ઓળખ; ચિન્હ. ૨ દાખલો; દૃષ્ટાન્ત.

એધી, એદી.

એન, ન૦ એક જાતનું ઝાડ અથવા તેનું લાકડું.

એન, સ્ત્રી૦ જરૂરનો—બારીક વખત; ટાંકણું; સંભાળ્યા વગર ન ચાલે તેવો વખત. ૨ આબરૂ; સાખ; વટ.

એન, વિ૦ સફાઈ; સરસ. ૨ અસલ; જેવું પ્રથમ હોય તેવું. ૩ નક્કી; ખરું. ૪ જમીનનુંજ; ખાસ (ખજુરાં વગેરે સાએર નહિ).

એનઉપજ, સ્ત્રી૦ સાએર સિવાયની જમીનના પાક સમ્બન્ધી જે ઉપજ તે.

એનકરજ, ન૦ મુદ્દલ કરજ (વ્યાજ ચડાવ્યા વિનાનું).

એનકિમ્મત, સ્ત્રી૦ અસલ—ખાસ કિમ્મત.

એનખરચ, પુ૦ મોટો—ખાસ ખરચ. (પરચૂરણ નહિ). ૨ જમીન સમ્બન્ધી ખરચ.

એનવેન, સ્ત્રી૦ છોકરાઓની એક રમત.

એનચોમાસું, ન૦ ભર—ખરું ચોમાસું; ઘણોજ વરસાદ આવવાનો જે વખત તે.

એનજમીન, સ્ત્રી૦ સાએર સિવાયની વાવેતર વાળી જમીન અથવા એ સમ્બન્ધી જેટલું તે. ૨ જે કિત્તામાં ફકત એકજ જાતની જમીન હોય તે; પછી ક્યારી તો ક્યારી; ગોરાટ તો ગોરાટ ને ખ-

રાખો તો ખરાબો. એ બધી જાત જેમાં હોય તે એનજમીન ન કેવાય.

એનજમે, ન૦ સાંથિરનું નહિ પણ જમીન સમ્બન્ધી જે ખાસ જમે તે. ૨ નક્કી જે જમે—પેદાશ તે.

એનજુવાની, સ્ત્રી૦ ભરજુવાની.

એનવાવેતર, ન૦ ખજુરાં સિવાયનું જમીનનું જે સઘળું વાવેતર તે. જેમાં એકજ જાતનું જે વાવવું થાય તે. ભાત, તલ વગેરેનું.

એનવેલપ, ન૦ [અ૦] લખેલો કાગળ જેમાં બીડવામાં આવે તે; પરબિડિયું.

એપ્રમાણે, અ૦ એરીતે; એ મુજબ.

એપ્રિલ, પુ૦ [અ૦] અંગ્રેજી વરસનો જાનેવારીથી ગણતાં જે ચોથો મહિનો તે.

એબ, સ્ત્રી૦ [આ૦] ખોડ; ખામી; કસર; પૂરું—સારું થવામાં જે કંઈ અધુરું પડેલું તે. ૨ છાની ઈન્દ્રી. એબ જોવી—ઢાંકવી—દેખાડવી.

એબદાર, વિ૦ એબવાળું.

એબિએલ, એબદાર.

એભક, સ્ત્રી૦ ઓચિન્તાં ભય—માઠા સમાચારથી એકદમ ચિત્ત સઙ્કોડાઈ જાય તે; મનની વૃત્તિ ઢીલી પડી જાય તે. એભકખાવી, એભકીજવું, એમ પ્રયોગ થાયછે.

એમ, અ૦ એરીતે; એ પ્રમાણે.

એમકરતાં, અ૦ એમ બનશે તો.

એમનુંએમ, અ૦ જેમ હોય તેમ—તેપ્રમાણે.

એરગેરિયાજમીન, સ્ત્રી૦ જે જમીન ઉપર સરકારનો હક લેવાતો નથી અથવા થોડોંક લેવાયછે અને જે ઉપરમાલીકનું ધણીપણું હોયછે તે; બારખલી જમીનનો એક ભેદ.

એરણ, સ્ત્રી૦ સોની લુહાર વગેરે લોક, જેઉપર અથોડો મારી ઘાટ ઘડેછે તે.

એરણ્ડમૂળ, ન૦ એરણ્ડાનું મૂળિયું.

એરણ્ડિયું, ન૦ દિવેલ.

એરણ્ડી, સ્ત્રી૦ નાનું એરણ્ડાનુ ઝાડ. ૨ એ ઝાડના બી—જેમાથી દીવેલ નિકળેછે; દિવેલી.

એરણ્ડો, પુ૦ એક જાતનું ઝાડ—જેના બીમાંથી દિવેલ નિકળેછે તે. ૨ બૈરાંઓને ઘરમાં અબોટમાં પેરવાનું સણનું જાડું જે વસ્ત્ર તે; ચિકટો.

એરવાદસ, પુ૦ ગાંધીને ઘેર મળતું ઓસડિયું—અજમાના કરતાં મોટા દાણા હોયછે.

એરા, પુ૦ જાં સુધી પૂંચી વળાય તેટલો જે અન્તર તે; કબ્જો; મીન; હદ; પોંચ; પકડ.

એરાફેરા, પુ૦ ઘણીવાર જા આવ કરવી તે. 'ઘરની ધણિયાણી તમે એરા ને ફેરા, તો બારિયેને બેસે મારી બેનડી રે'.

એરાદો, ઇરાદો.

એરું, અ૦ આતરફ; આણીગેર; અહીં.

એરુ, પુ૦ સાપ.

એરો, પુ૦ આવજાવ; પગરવ—મારે ઘેર ઘણા લોકોનો એરો છે.

એલચી, પુ૦ [તુરકી] એક રાજાની તરફથી બીજાં પરરાજમાં રૂયલો અથવા કામસર મોકલેલો જે કારભારી તે; રાજાની તરફનો વકીલ—દિવાન. ૨ દૂત; હલકારો; સન્દેશો લઈજઈ લાવનાર. [સ.

એલતેમાસ, પુ૦ [આ૦] અરજ; વિનન્તિ. ૨ ફરમા-

એલફેલ, વિ૦ વગર વિચારનું; બેમર્યાદ; અસભ્ય; ભાંડ.

એલમ, પુ૦ ઇલમ.

એલાયચી, સ્ત્રી૦ એળચી એ શબ્દ જોવો.

એલાહિદું, અલાહિદું.

એવડું, વિ૦ આવડું (કદમાં).

એવમ્, અ૦ [સં૦] એ પ્રકારે—રીતે.

એવાતણ-ન, ન૦ ધણીની હૈયાતીલગીની સ્ત્રીની જે પરણેલી હાલત તે; સૌભાગ્ય; હેંસુપણું.

એવાન, ન૦ [ફા૦] મોટું દિવાનખાનું; મોટો આગલો ઓરડો.

એવામાં, અ૦ એટલામાં; તરતજ પછી. [જેવું.

એવું, વિ૦ એ રીતનું—પ્રકારનું. ૨ આના સરખું-

એશ, સ્ત્રી૦ [આ૦] મોજ મઝા; રઙ્ગબાજી; ખુશી; ચમન. [ને નિરાતનું સુખ.

એશઆરામ, એશ અને આરામ. ૨ મોજ મઝા

એશક, ઇશક.

એશિયા, પુ૦ પૃથ્વીના જુના મહાદ્વીપમાં એ નામનો સહુથી મોટો એક ખણ્ડ છે. હિન્દુસ્થાન એશિયામાં છે.

એસણું, ન૦ સોનીનું નાનું અગીઠું; સગડી.

એસતકબાલ, પુ૦ આદરમાનથી સામાં જઈ તેડી લાવવું તે; સામૈયે જવુ તે.

એસારો. પુ૦ ઇશારો.

એસ્ટિમેટ, પુ૦ [અ૦] અડસટ્ટો; સુમાર; આસરો—પણ નક્કી જેવો.

એહ, સ૦ એ (કવિતામાં).

એહમક, વિ૦ [આ૦] બેવકુફ; મૂર્ખ; ડોઠ.

એહવાલ, પુ૦ [આ૦] અવસ્થા; હકીકત; હાલત; સ્થિતિ. [મેહેરબાની.

એહસાન, ન૦ [આ૦] ઉપકાર; આભાર. ૨ કૃપા;

એહસાનમન્દ, વિ૦ આભારી; ઉપકારી; ઓશિયાળું; ઓશીંગણ.

એળ, સ્ત્રી૦ ઇયળ.

એળચી, સ્ત્રી૦ [સં૦ એલા] તેજાનાને નામે ઓળખાતો એક મસાલો; અન્દરથી દાણાવાળું સુગન્ધીદાર એવું એક વસાણું. પાન દૂધ વગેરેમાં ખાવામાં આવેછે.

એળિયો, પુ૦ એક જાતનું અતીસેં કડવું ઓસડિયું.

એળે, અ૦ ફોગટ; મિથ્યા; વૃથા; નકામું.

ઐ.

ઐ, પુ૦ મૂળાક્ષરનો નવમો અક્ષર—એ દીર્ઘજ ગણાયછે.

ઐઆમ, પુ૦ [આ૦] વખત; ટાંકણું; સન્ધિ.

ઐકય, ન૦ ઘણાંઓએ એકવિચારના—એક થવું તે; સમ્પ. [ન્ત્ર.

ઐમ્, ન૦ [સં૦] સરસ્વતીને આરાધવાનો બીજમ-

ઐશ્વર્ય, પુ૦ ઈશ્વરપણું; શ્રીમાનપણું. ૨ ધન; સમ્પત્તિ; વૈભવ.

ઓ.

ઓ, પુ૦ મૂળાક્ષરનો દશમો અક્ષર—એ દીર્ઘજ ગણાયછે. અ ને ઉ મળીને ઓ થાયછે. પરઉપકાર—પરોપકાર.

ઓ, અ૦ કોઈને બોલાવતાં અથવા દયાથી નિકળતો શબ્દ; અરે. ૨ પણ (તુંતો મને ઓ વાયછે).

ઓ:હો, અ૦ આશ્ચર્યથી નિકળતો શબ્દ.

ઓઇયાં, અ૦ મોડામાંથી નિકળતા વાયુનો શબ્દ. ૨ યથેચ્છ ખાધાથી નિકળતો સન્તોષસૂચક શબ્દ. **ઓઈયાંકરવાં**—ખાઈ જવું; પચાવી જવું; અડાવી જવું. (ધન માલ વગેરે).

ઓક, સ્ત્રી૦ ઓકવું તે; ઓકારી. [વું.

ઓકવું, ક્રિ૦ સ૦ પેટમાંથી બ્હાર કાડવું; પાછું નાખ-

ઓકળી, સ્ત્રી૦ ભોંય ઉપરની લિંપણમાં અઙ્ગુઠાથી પાડેલી એક તરેહ—નકશી; એક તરેહનું લિંપણ. ઓકળી પાડવી.

ઓકારી, સ્ત્રી૦ ઓકવું તે; ઉલટી. ૨ ઉબાળો.

ઓકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઓકે તેમ કરવું. ૨ કડાવવું (રુપિયા).

ઓખડ, ન૦ ઓસડ.

ઓખણવું, ખાંડવું.

ઓખદિયાં, ઓસડિયાં.

ઓખર, સ્ત્રી૦ જેથી ઓળખાયામાં આવે તે નામ; ઉપનામ; અટક. ૨ ઓખરવું તે. [વું.

ઓખરવું, ક્રિ૦ સ૦ ગાય ભેંસ વગેરેએ નરક ખા-

ઓખરાયલું, વિ૦ નરક ખાધેલું (પશુ). ૨ ઉખેડેલું.

ઓખવવું, ક્રિ૦ સ૦ છોલવું; ઉખેડવું.

ઓખાણું, ન૦ ઉખાણું.

ઓગઠ, ઓઘાસ.

ઓગણચાળીસ, વિ૦ ચાળીસમાં એક ઓછો—૩૯.

ઓગણતીસ, વિ૦ તીસમાં એક ઓછો—૨૯.

ઓગણપચાસ, વિ૦ પચાસમાં એક ઓછો—૪૯.

ઓગણપડાયો, પુ૦ ઓમ્ એ શબ્દ.

ઓગણસાઠ, વિ૦ સાઠમાં એક ઓછો—૫૯.

ઓગણાં, ન૦ અનાજના જે દાણા સેકાઈને ફુટી ધાણી રૂપે ન થયા હોય તે; વગર ફુટેલી ધાણી; ડોળવા. ૨ ઘણ્ટીમાં દળાતાં આખા રહી ગયલા દાણાં.

ઓગણીસ, વિ૦ વીસમાં એક ઓછો—૧૯. [૭૯.

ઓગણ્યાએંસી-સી, વિ૦ એંસીમાં એક ઓછો—

ઓગનિયાં ન૦ એક તરેહનું કાનનું ઘરેણું.

ઓગરળો, પુ૦ તાંબાનું અથવા પિત્તળનું ટૂંકા દાંડાનું અને પોળા મોડાનું દુધપાક વગેરે રેડવા મુકવાનું વાસણ; ડૂયો. ૨ મોડાંપર અથવા રાંધવાના વાસણપર જે અજીઠો ડાઘો પડેલો હોય તે.

ઓગલો, પુ૦ દાળ ભાત વગેરે રાંધવા ચડાવેલાં અન્નમાં વાસણના એક ખુણા, બાજુપર કાચું રહેલું તે.

ઓગળવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ઉદ્ગલન] પાણીરૂપે થઈ જવું; પિગળવું; ગળવું. (સાકર, બરફ વગેરેનું).

ઓગાળ, સ્ત્રી૦ ઢોરે ચાવી ખાવેલાં ઘાસ વગેરેને અમળાવ્યાં કરી લાળ પાડયાં કરવી તે (ઢોર). ૨ ચાવીને પાછું કાઢેલું તે; થુંકની સાથે ભળેલો ખાધાનો કુચો. ૩ ઓઘાસ.

ઓઘ, પુ૦ [સં૦] પાણીનો વેગ; પાણીની દોડ. ૨ રેલો; દદુડો. ૩ જથ્થો; સમુદાય.

ઓઘરાળો, ઓગરાળો.

ઓઘલો, પુ૦ એક ઠેકાણેથી કાચો અને બીજે ઠેકાણેથી બફાઈ ગયલો એવો જે ભાત તે.

ઓઘવું, ક્રિ૦ સ૦ કમણા વાળા પૂળાનો ઢગલો સીચવો; ઓઘો વાળવો. [illegible] [જે ઘાસ તે; ઓગઠ.

ઓઘાસ, ન૦ ઢોર વગેરેને ખાતાં બાકી પડી રહેલું

ઓઘો, પુ૦ અનાજના દાણા સહિત છોડવાઓની પૂળી બાંધીને કરેલો જે ઢગ તે. ૨ ઘણા લોકોનું સાથે જમવાનું તે; ઘરબારી; મહાજનભત. ૩ લાકડી સાથે ગુંથેલી જાળીની જે સાવરણી તે. ઓઘો બાળવો, ઓઘાને બાળવો. ૨ છાની વાત ઉઘાડી કરવી—ફોડી દેવી.

ઓઘોડઘો, અડઘોદડઘો.

ઓચડબો, અચરબો.

ઓચર, ન૦ ઓચરિયાં.

ઓચરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉચ્ચાર કરવો.

ઓચરિયાં, ન૦ જે કાગળમાં કોઈપણ વાતની કબૂલાત થઈ હોય તે; દસ્તાવેજ; લેખ. [એક.

ઓચિન્તું—ચીંતું, અ૦ અચીંતૂં; અચાનક; એકા-

ઓચ્છવ, પુ૦ [સં૦ ઉત્સવ] મોટી ખુશાલી; મોટો હર્ષ. ૨ આનંદનો દાહડો. ૩ તહેવારનો—સપરમો દાહડો; રૂડું ટાણું. [ણું; કસર.

ઓછ, સ્ત્રી૦ ઓછું રેવા દીધેલું તે; બાકી; કમી; ઉ-

ઓછર્ગ, પુ૦ ઓળો; ગોદ.

ઓછપ, ન૦ ઓછાપણું.

ઓછાડ, પુ૦ તળાઈ ઉપર પાથરવાનું લુગડું; ચાદર. ૨ છાંયો. ૩ ઓળો; ઓગટ (ભૈરવના ઓછાડ).

ઓછાડવું, ક્રિ૦ સ૦ તળાઈ ઉપર લુગડું પાથરવું.

ઓછિતું-નું, વિ૦ ઉછિતું નું.

ઓછું, વિ૦ જોઈયે તેથી થોડું—નાનું—હલકું. ૨ ઉતરતું. ૩ બાકી; શેષ રહેલું; અધુરૂં. ઓછુંઆણવું—પોતાને વિષે હલકો વિચાર આણી ચરમિન્દાં—દલગીર થવું. તેને ઓછું આવ્યું એમપણ કેવાયછે. ઓછેપાટલે બેસવું—જ્યારે કોઈ પોતાને ઓછું આવેથી રીસમાં આવુંજઈ બેસેછે ત્યારે સામો ધણી કેછે કે સેજ સેજમાં ઓછેપાટલે શું બેસેછે?

ઓછુંપાત્ર, વિ૦ જેના પેટમાં વાત ન રે તેવું. ૨ બડાઈખોર; અભિમાની. (અધુરો ઘડો છલકાયછે તે ઉપરથી).

ઓજ, ન૦ સ્ત્રી૦ [સં૦] ચૈતન્ય; શક્તિ; તેજ; પરાક્રમ. "એકલમલ અણલિગી ઓજ, ચિદ અચાનક પામી સોજ." (અખો).

ઓજાર, ન૦ [અ૦] જેણે કરીને કંઈ કારિગીરી થાય—ઘાટ બને તે; લુહાર ઘડિયાલી વગેરેનાં જે રાચ તે.

ઓઝ, હોજ.

ઓઝ, સ્ત્રી૦ ઉંઘમાં મોડામાંથી જે લાળ ગળે તે.

ઓઝટ, સ્ત્રી૦ લપડાક. ૨ ઝપટ; કરડીનજર; પ્રકોપ (ભૂત ડાકેણ જોગણી વગેરેની).

ઓઝપવું, ક્રિ૦ અ૦ શરમાવું.

ઓઝમ, પુ૦ નાના ઝાડ, છોડવા ઉપર ઉંચે જે આચ્છાદન તે. એ છોડ ઝાડને, વડનો ઓઝમ નડેછે માટે તેની નીચેથી કાઢી બીજે રોપ.

ઓઝરી, સ્ત્રી૦ પેટમાં જે ઠેકાણે ખાધેલું પ્રથમ એકઠું થાય તે; પેટ. એ શબ્દ પશુને વિશેષ લગાડવામાં આવેછે.

ઓઝરૂં, ન૦ પેટ.

ઓઝલ, સ્ત્રી૦ પડદો; ઢાંકણ. ૨ બૈરાંઓને દૂર બેસવા ઉઠવાનો ઓરડો—જ્યાં કોઈ અણજાણ્યો મરદ જઈ શકે નહિ; અન્તઃપુર; જનાનો; જનાનખાનું.

ઓઝા, વિ૦ એ નામની બ્રાહ્મણોમાં એક અટકછે. જેમ દવે, ત્રવાડી, દિક્ષીત, પાઠક તેમ ઓઝા.

ઓઝાડ, ઓઝમ.

ઓઝાલ, ઓઝલ. [સામાન.

ઓઝો, ન૦ પુ૦ ભાર; બોજો; માથે ઉંચકવાને

ઓટ, સ્ત્રી૦ પાણી વગેરેનું ઉતરી જવું—ઓછું થવું—ઘટવું તે (તેનું ઉલટું ભરતી). ૨ પડદો. "બીજા મારગ કોટાકોટ, રહે આવરણ ગુણની ઓટ" (અખો).

ઓટકાર, ઓડકાર.

ઓટલી, સ્ત્રી૦ નાનો ઓટલો.

ઓટલો, પુ૦ [સં૦ આસ્થલ] ઘરને બગવી પણ જા-

૨ પડતી અથવા ઘરની અન્દર ભાંયથી ઊંચી કાદવ, છો, પથરા વગેરેની બનાવેલી જે બેઠક તે; ભાંયની સપાટીથી કોઈપણ ઊંચી કરેલી જે જગા તે; ચોતરો; ચોરો. ઓટલેબેસવું—કંઈજ ધનમાલ ન હોય—ખોઈ નાખ્યું હોય તેવી હાલતમાં આવવું. 'મારી છોકરીને ઓટલે બેસાડી રે' એમ સાસુ રડેછે. ૨ ઉઘરાણી—તકાજો કરવાને બારણે બેસવું. "ચાર મળે ચોટલા ત્યાં ભાગે ઓટલા" એટલે ઘર ભાગે—વણસે.

ઓટવું, ક્રિ૰ સ૰ ઝીણું સીવવું; બખીયા દેવા.

ઓટી, સ્ત્રી૰ ઇજાર અથવા ધોતિયાનું કમ્મર આગળની બાજુએ જે પડવાળેલું તે. (કંઇ ચીજ મુકવા સારૂ). ઓટીમાં ઘાલવું—ઘાલવું.

ઓઠ, પુ૰ [સં૰ ઓષ્ઠ] ખાવાના મોડાંની ઉપરની અથવા તળેની જે બાજુ તે. ઉપરનીને ઉપલો ઓઠ અને તળેનીને નીચલો ઓઠ અથવા અધર કહેછે. [લમેલ કરવી.

ઓઠવવું, ક્રિ૰ સ૰ જુઠું ધકેલવું—ગોઠવીદેવું. ૨ ઘા-

ઓઠીંગણ, ન૰ અઠીંગણ.

ઓઠું, ન૰ બાનું; મિશ; મસ; જુઠું કારણ. ૨ નમુનો; બીબું. ૩ મૂરખ જન; નામનું દરજ્જે બેસાડેલું જે માણસ તે. ૪ ગમે નહિં તેવું તે; ધાભાં સરખું તે. ઓઠું ઓઠું લાગવું. વિ૰ ભોઠું.

ઓડકાર, પુ૰ વાયુનું, મોની વાટે અવાજ સાથે જે બાર નિકળવું થાય તે.

ઓડવું, ક્રિ૰ સ૰ ધરવું; લમ્બાવવું; રાખવું. 'અમૃતફળ કે સંજીવન મણી, હરી ઓડેછે હસ્ત' (સુદામાચરિત્ર) 'કેટલી એક પોતાનાં બાળક, મેહેતા આગળ ઓડેજી'; પછે મેહેતાજી વિદાય માગે, બોલે બેહુ કર ઓડીજી'. (મોસાળું).

ઓડવું, ઓઢવું.

ઓડાવું, ક્રિ૰ અ૰ ઇછવું; ચાહાવું. મરવાને ઓડાયો? માર ખાવાને ઓડાયો? [વાનું જે લુગડું તે.

ઓઢણી, સ્ત્રી૰ છોકરીઓને દીલ અને માથે ઓઢ-

ઓઢણું, ન૰ ઓઢણી. ૨ ઓઢવાનું વસ્ત્ર.

ઓઢવું, ક્રિ૰ સ૰ [સં૰ અવઢકન] શરીર માથું ઢાંકવું. ૨ પેરેલું હોય તે ઉપર બીજું નાખવું—રાખવું.

ઓઢવું, ન૰ અથાણાંમાં નાખવાનું ફળ.

ઓઢો, પુ૰ કંઇ પણ વસ્તુનું જે ઢાંકણ તે. ૨ બળદને ઓઢવાસારૂ સીવેલું જે કપડું તે.

ઓણ, અ૰ આ—ચાલુ વરસમાં.

ઓણણી, સ્ત્રી૰ ઓરવું તે. જુવારની ઓણણી ચાલી. ૨ ઓરવાનો જે વખત તે. આસોમાં ઘૌંની ઓણણી ચાલશે. ૩ ઓરતી વખત જેમાં દાણા લાખવામાં આવેછે તે કાંણાવાળું લાકડું; ચાડું.

ઓણણી, ઓઢણી.

ઓતણી, સ્ત્રી૰ ઓતવું તે. ૨ ઓતવાની જે રીત તે.

ઓતપ્રોત, પુ૰ તાણો વાણો. "બાએ બીબું ભરાતું જાય, ચૌદ લોકની નીપજ થાય; થાય ભાત પણ સામરથ પોત, એમ અખા જાણ ઓત પ્રોત."

ઓતમ, ઉત્તમ.

ઓતલવું, વિસરવું.

ઓતવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈ બીબાં—ઓઠાંમાં રેડવું. ૨ કોઈ ધાતુનો રસ બનાવીને તેનું કોઈપણ બીબું પાડવું.

ઓત્તર, ઉત્તર.

ઓથ, સ્ત્રી૰ મદદ; આસરો. ૨ ટેકો; ટેકણ. ૩. છાંયડો. ૪ ઓથો. ઝાડની ઓથમાં ઉભોછે.

ઓથાર, પુ૰ ચતાં સુતાંથી ને હાથ છાતીપર આવીગયેથી, સુનારની છાતી બન્ધ થઈ જાયછે અને તેનાથી ઉઠી શકાતું નથી એવો જે બનાવ બનવો તે. (ઓથારે ચાંપ્યો એમ કેવાયછે).

ઓથું, ન૰ વચમાં જે ઊભું અથવા આડુ પડેલું—રૂપલું—હોય તે. તે ઝાડનાં ઓથાંમાં ઉભેલોછે.

ઓથો, પુ૰ વચમાં જે ઊભું પડેલું તે. ૨ પડદો. ૩ છાપો. ૪ સહાય; મદદ; ટેકો.

ઓદન, પુ૰ [સં૰] રાંધેલા ચોખા; ભાત.

ઓદર, ઉદર.

ઓદારવું, નાગરવું. [અથવા એમાંનો એક.

ઓદીચ, વિ૰ ગુજરાતી બ્રાહ્મણની એક જાતિ

ઓધરવું, ક્રિ૰ અ૰ ઉદ્ધાર થવો. ૨ ઉછરવું.

ઓધવું, ક્રિ૰ અ૰ ગમ પડવી; ગમવું—છોકરી સાસરે ઓધતી નથી એટલે તેને સાસરે રેવું ગમતું નથી. [ના; દાડા (સ્ત્રીને).

ઓધાન, ન૰ [સં૰ આધાન] ગર્ભ રેવો તે; મહિ-

ઓધાર, ઉદ્ધાર.

ઓધારવું, ક્રિ૰ સ૰ ઉદ્ધાર કરવો. [વવું—રોગ.

ઓધેઉતરવું, ક્રિ૰ અ૰ વંશ પરમ્પરા ચાલ્યું આ-

ઓધેદાર, ઓદ્ધેદાર. [વી. (લાકડું ઉંચકતાં).

ઓધેલવું, ક્રિ૰ સ૰ ધકેલવા—ખસેડવાને ખાંધ દે-

ઓદ્ધાવાળું, વિ૰ જેને ઓદ્ધો હોય તેવું

ઓદ્ધેદાર, વિ૰ જેને ઓદ્ધો—પદવી—દરજ્જો હો-

પ તે કામદાર.

ઓહ્દો, પુ૦ અખત્યાર; પદવી; દરજજો; સત્તા. ૨ ઘોડા ઉપરથી નાનાં છોકરાં પડી ન જાય તેવી રીતની જે તેના ઉપર બેઠક તે.

ઓપ, પુ૦ ઓપવું તે. ૨ ચળકાટ; તેજી.

ઓપણી, સ્ત્રી૦ ઓપ. ૨ જેથી ઓપ ચડે તેવું ઓજાર. [જદાર.

ઓપતું, વિ૦ ચળકતું; સાફ થયેથી પ્રકાશ કરતું; તે-

ઓપવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘસીને સાફ કરવું; ચળકે તેમ કરવું.

ઓમ્, પુ૦ [સં૦] એ શબ્દ, વેદના મન્ત્રોને આરમ્ભે મુકવામાં—બોલવામાં આવેછે. એ શબ્દ, અ ઉ ને મ એ ત્રણ મળીને થયોછે. અ એટલે પાલન કરનારી શક્તિ; ઉ એટલે સંહાર કરનારી શક્તિ; અને મ એટલે ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિ. એને પ્રણવ પણ કેછે. ૨ એ ત્રણ છે શક્તિ જેની તે બ્રહ્મ. [હાય.

ઓય, અ૦ આશ્ચર્ય અથવા શોકનો શબ્દ; અરે;

ઓર, સ્ત્રી૦ એક કરે તેમ બીજાએ કરવું તે; અડસાઅડસી; દેખાદેખી. તેના ઓર કાં કરેછે, તેતો પૈસાદારછે.

ઓર, વિ૦ [હિં૦] બીજું; અન્ય. ૨ વળી—આડાઅવળા વિચાર કેતાં ઓર મશ્કરી થાય.

ઓર, સ્ત્રી૦ ગર્ભને પોષણ કરનારો તેની એક બાજુએ રૂપલો લોહી વગેરેનો જે ગઠ્ઠો. ગર્ભ બાર નિકળ્યા પછી નકામો થઈ પડેથી બાર આવેછે તે. ૨ તરફ; બાજુ. ૩ કેરી વગેરેને પાકમાં નાખવી તે.

ઓરકાડ, ઓડકાર.

ઓરડંગો, પુ૦ કુસ્તીનો એક પેચ—દાવ.

ઓરડી, સ્ત્રી૦ નાનો ઓરડો.

ઓરડો, પુ૦ ઘરનો ચાર પાસ બન્ધિયાર એવો જે કોઈ એક ભાગ તે. ઓરડો કરવો—સ્ત્રી પુરુષ ઉમ્મરે આવેથી તેઓને જુદાં સુવાડવાં.

ઓરણી, સ્ત્રી૦ ખેતરમાં અનાજ ઓરવાનું જે કામ અથવા ઓરવાનો જે વખત તે. ૨ ઓરતી વખત જેમાં દાણા લખાય છે તે કાણાવાળું લાકડું; ચાડું.

ઓરત, સ્ત્રી૦ [હિં૦] સ્ત્રી જાત; બાયડી; બૈરી. ૨ ધણિયાણી; વહુ; સ્ત્રી; પત્ની.

ઓરતો, પુ૦ ઓરિયો

ઓરમાઇ—ન, વિ૦ [સં૦ અપર માતૃક] અડધાં સગપણવાળું; સાવકું. એક પુરુષની બે સ્ત્રીયોનાં જે છોકરાંઓ તે, એક એકનાં ઓરમાન ભાણ્ડુ કેવાય ને એક સ્ત્રીના છોકરાં પોતાનાં બાપની બીજી સ્ત્રીનાં ઓરમાન કેવાય.

ઓરસું, ન૦ મોટો ભરડેલો સાંતળીને સીરાનીપડે કરેલો કન્સાર; ત્રણધારી લાપસી.

ઓરવણી, સ્ત્રી૦ લુગડાં સુકવવાને અથવા રાખવાને જે વાંસ અથવા દોરી લટકાવી રાખેલી તે; વળગણી.

ઓરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉકળતાં પાણીમાં—અધરણમાં અનાજ નાખવું. ૨ ઘણ્ટીના ગાળામાં અનાજ નાખવું. ૩ ખેતરમાં ધાન્ય વાવવું.

ઓરવો, પુ૦ લઙ્ગરવાર કરવાની જગો.

ઓરસ, પુ૦ મુસલમાનનો એક તેહવાર.

ઓરસડી સ્ત્રી૦ નાનો ઓરસિયો.

ઓરસિયો, પુ૦ સુખડ વગેરે ઘસવાનેસારુ જે પથ્થરનો ગોળ કકડો તે. ઓરસિયા જેવું કપાળ એટલે ટીલું—ચાંલ્લા વગરનું સાફ.

ઓરાડવું, ઓરાઢવું. [ઢાંકવું.

ઓરાઢવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈને પેરાવવું. ૨ ઉપરથી

ઓરિયો, પુ૦ ગમતી વસ્તુનો ઉપભોગ કરેથી જે સુખ—આનન્દ તે; લાવો. ઓરિયો વિતવો. ૨ નદીનું પાણી મુંય આવે તેવો નદીકાંઠે જે કુવો તે.

ઓરી, સ્ત્રી૦ છેક નાના સેંપડ; ગોખકું.

ઓરે, અ૦ અરે.

ઓરો, પુ૦ ઓરનાર. ૨ પાસે; નજીક; આતરફ. "ઓરો આવરે સલુણા પ્રભુ સામળાજો".

ઓલ, સ્ત્રી૦ જીભ ઉપર વળગેલી વાસી થૂંક. ઓલ ઉતારવી. ૨ એ થુંક—બોખાર કાડવાને દાતણની ચીરી વગેરે કંઈ હથિયાર તે. ૩ સમ્ભાળ. ૪ શત્રુના કિધેલા કોલકરારપર ભરોંસો ન પડવાથી શત્રુને જેના વના નજ ચાલે તેવું કંઈ તેનું માણસ, રત્ન વગેરે પોતાના સ્વાધીનમાં રાખવું તે. ઓલમાં રાખવું. [ડેછે તે.

ઓલાં, ન૦ કરાં; ઠરીગયલું પાણી વરસાદ રૂપે પ-

ઓલા, પુ૦ ચામડું; ખાલ.

ઓલાદ, સ્ત્રી૦ [આ૦] જે કુળ—વંશમાં પેદા થયલું હોય તે. ૨ પેદા થયલાં છોકરાં; વંશજ.

ઓલિયું, વિ૦ ભોળું; સાદું; ગાંડા જેવું. ઓલિયો, ઓલિયેણ. [ઓલે છુડે—પેલે છેડે.

ઓલું—લ્યું, સ૦ પેલું; તે. ઓલીમેર—તે તરફ.

ઓવારણાં, ન૦ પોતાનાં વહાલાંને જોઈ તેને કોઈ દાડો સંકટ ન થાય, થયું હોય તે જાય અને રોજ સુખમાં રે એવો આશીર્વાદ દેતાં અથવા ક્ષેમકુશળ ઓચ્છું તેના હરખમાં તેની તરફ હાથો કરી તે બે હાથની મુઠીઓ લમણા આગળ રાખી તેના ટાચકા ફોડવા તે; વહાલાંને મળવાની રીત—(બૈરાંઓમાં).

ઓવારવું—ળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઓવારણાં લેવાં. ૨ રેંટીયાની ત્રાંકપરનું સુતર, પરવીટા—શળકા ઊપર ઉતારી—વીટી લેવું. [જુ. ૨ ઘાટ.

ઓવારો, પુ૦ નદી સરોવરનો કાંઠો—કિનારો; ઘા-

ઓવે, અ૦ વારુ; ઠીક. ૨ તો; એમ શું ?

ઓશકું, ક્રિ૦ અ૦ શરમિન્દાં પડવું; ઓશિયાળાં પડી જવું.

ઓશિયાળું, ન૦ ઓસિયાળું.

ઓષ્ઠ, પુ૦ [સં૦] ઓઠ.

ઓસ, પુ૦ પદાર્થોની સપાટી ઉપર હવામાંથી જે પાણી ઝરી પડે છે તે; ઠાર. ઓસ પડવો. "જેવું મોતીર ઓસનું, તેવો સકળ સંસાર".

ઓસડ, ન૦ [સં૦ ઔષધ] જેણે કરીને રોગ જાય તેવી તજવીજ; ઉપાય—દવા. ૨ જેને ઉપયોગમાં આણ્યાથી રોગ જાય, પુષ્ટી થાય તેવી ચીજ—ગાડ, પાલો, મૂળિયું, લાકડું, ધાતુ, રસ, રસાયન, માત્રા વગેરે.

ઓસડવું, ઉસડવું.

ઓસડવેસડ, ન૦ ઓસડ અને તેવું કઈ બીજું.

ઓસડિયાં, ન૦ ઓસડ દાખલ કામમાં આવતી—વપરાતી જે ચીજો તે; ઔષધિ; વનસ્પતી; જડી; જડીબુટ્ટી.

ઓસણી, સ્ત્રી૦ ઓસવાનું જે કામ તે.

ઓસતાદ, ઉસ્તાદ.

ઓસરવું, ક્રિ૦ અ૦ ઓછું થવું; ઘટીજવું; ઉતરવું—પાણી ઓસર્યાં. ૨ સંકોડાવું; પાછું હઠવું; ડરવું. "એમ કહી ગયો સ્પર્શ કરવા, ત્યારે અબળા લાગી ઓસરવા" (નળાખ્યાન).

ઓસરી, સ્ત્રી૦ ખડકી અથવા ઘરમાં પેસવાની ચાલ; ઘરનો ખુલ્લો ભાગ; પરસાળ. ૨ ઓટલી; ચોતરો.

ઓસલો કુટવો, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ જીવતાંને નામે કુટવું; નઠારું ઇચ્છવું; બદદુવા દેવી. [નો કોઈ.

ઓસવાળ, વિ૦ શ્રાવકની એક જાત અથવા એમા

ઓસવું, ક્રિ૦ સ૦ અડંગીઠીમા આગની અન્દર-કણાં ઓસવાં. (એ શબ્દ ફકત જુવારનેજ લાગુ પડે છે).

ઓસામણ, ન૦ ઓસાવીને જુદું પાડેલું જે પાણી તે.

ઓસાર, પુ૦ પાણીનું ઉતરી જવું—ઘટવું તે. ૨ ભીંતની જે જાડાઈ તે; ભીંતનું દળ.

ઓસાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોખાને બફાતાં વધેલું ઊનું પાણી ચોખાથી જુદું પાડવું. [ન્ધન તે.

ઓસિયાળું, ન૦ દેણ; પાડ; ઉપકારથી થયલું જે બ-

ઓસિયાળું, વિ૦ જેને કોઈનું દેવું હોય તે; જેનાપર પાડ ચડેલો હોય તે; દેણદાર.

ઓસીંગણ, વિ૦ ઉપકારી; આભારી; દેણદાર.

ઓસીકું—સું, ન૦ અસીસું.

ઓસીજાળું, વિ૦ વાપરમાં આવતું ન હોય તેવું; કચરો જાળાં હોય તેવું. ઓરડો કુવો વગેરે.

ઓસીસકું, ન૦ અસીસું એ શબ્દ જોવો. (કવિતામાં).

ઓહો, અ૦ આશ્ચર્ય સૂચક શબ્દ.

ઓળ, સ્ત્રી૦ [સં૦ આલિ—અવલી] હાર; પઙ્ક્તિ; ઘણી ચીજોનું એક સીધી લીટીમાં હોવું તે.

ઓળખ, સ્ત્રી૦ ઓળખાણ. ૨ અટક; ઓખર. ૩ નિશાની; ચિન્હ.

ઓળખવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઉલ્લોકન] કોઈને વિષે જાણવું; જાણીતાં થવું; પિછાનવું. ૨ સમ્ભારી શોધી કાડવું. ૩ પારખવું; સમજવું. [તે.

ઓળખાણ, ન૦ ઓળખવું તે. ૨ ઓળખી રાખવું

ઓળખાવું, ક્રિ૦ સ૦ ઓળખે તેમ કરવું; જણાવવું. ૨ જાહેર થવું; નામી કરવું. ૩ પુરખાવું.

ઓળખીતું, વિ૦ ઓળખતું હોય તે; જાણીતું.

ઓળગ, સ્ત્રી૦ દુવા; આશીર્વાદ; કલ્યાણ ઇચ્છવું. (ભાઈને ઓળગ કરશું).

ઓળગવું, ક્રિ૦ અ૦ ફેરા ખાવા. "અજ ઇન્દ્રાદિક ઓળગે, ઈશ નમાવે શીશ" (રેવાશંકર).

ઓળંડવું, ક્રિ૦ સ૦ વચમાંની જગાની પેલીપાર જવું; કુદવું.

ઓળમ્બો-મ્બો, પુ૦ ભીંત કુંગર વગેરેનું સીધાપણું, વાંકાપણું સમજવાઆરુ ઊંચેથી લટકતો રાખેલો દોરીએ છેડે બાંધેલો જે ધાતુનો કકડો તે. ૨ રાવ; ફરિયાદ. "આ ગોપવધુ નીત ઊઠીને શું ઓલમ્બા લાવે" (પ્રીતમ). "અબળા ઓળમ્બા લીતીરૂ, મધુકર માધવને કેહેજો". [ચોરવું.

ઓળવવું, ક્રિ૦ સ૦ છુપીરીતે ખાઈ જવું—ઉડાવવું;

ઓળવું, ક્રિ૦ સ૦ કાંસકીથી સાફ કરવું (વાળ ઓળવા)

ઓળા, પુ॰ લીલાચણા. ૨ સેકેલા ચણા (કાઢયાવાડમાં). ૩ ઘાસનું બળતું કરી તેમાં, લીલા ચણાના છોડ (ચણાસાથેના) ની કોળી કરી ધરી રાખેથી ટુટીપડી, બફાઈ—સેકાઈ તૈયાર થયલા જે ચણા તે.

ઓળામણાં, ઓવારણાં.

ઓળિયાપટ્ટી, સ્ત્રી॰ ચક્કર બેસાડવા સારુ દાટાને વિંટાળેલી લુગડાંની જે પટી તે.

ઓળિયું, ન॰ આંકણીના આકારમાં વિંટાળેલો જે કાગળ તે. ૨ ટીપણું; પ૦-ચાર્ટ.

ઓળો, પુ॰ જે ચીજથી પ્રકાશનો અટકાવ થાય તે ચીજના આકારનું બીજી પાસ જે ઝાંખું પડવું થાય તે; છાયા. ૨ અપવિત્ર વસ્તુની છાયા પડેથી જે ખરાબી થાય તે. (અથાણાંને અડકાયેલીનો ઓળો પડયો).

ઔ.

ઔ, પુ॰ [સં॰] મૂળાક્ષરનો ૧૧ મો અક્ષર—સ્વર.

ઔઠ, વિ॰ સાડાત્રણ. "ઔઠ હાથમાં સહુ કો રમે, જાગ જોગ એટલામાં ભમે". (અખો).

ઔત્સુક્ય, ન॰ [સં॰] ઉત્સુકતા; ઉત્સાહ.

ઔદાર્ય, ન॰ [સં॰] ઉદારતા; સખાવત; પોતાળપણું; દાતૃત્વ.

ઔદાસ્ય, ન॰ [સં॰] ઉદાસી હાલત; શોક; ગમી.

ઔદીચ્ય, ઓદીચ.

ઔરસ, વિ॰ [સં॰] પરણિયત સ્ત્રીપુરૂષથી ઉત્પન્ન થયેલું (છોકરૂં).

ઔષધ, ન॰ [સં॰] ઓસડ.

ઔષધી, સ્ત્રી॰ [સં॰] વનસ્પતિ. ૨ ઓસડનો ગુણ ધરાવતી વનસ્પતિ; જડીબુટ્ટી.

ક.

ક, પુ॰ [સં॰] મૂળાક્ષરનો બારમો અક્ષર; ૩૪ માંનો પેલો વ્યઞ્જન વર્ણ. ૨ વાળું; નું. જેમકે, આ જગત્ પઞ્ચભૂતાત્મક છે એટલે પાંચ તત્વનું બનેલું છે. ૩ પ્રથમ—મુખ્ય હોય તેવું; સાથે. ઈચ્છાપૂર્વક એટલે ઈચ્છા પ્રથમ છે જેને તેવું; ઈચ્છા સાથે. આનન્દ વિષયક વાક્ય એટલે મુખ્ય વિષય આનન્દ છે જેમાં એવું વાક્ય. ૪ પ્રસઙ્ગે શબ્દને નકામો જોડવામાં આવેછે—જેમકે, બાલ, દણ્ડ, પુત્રને બદલે બાલક, દણ્ડક, પુત્રક. ૫ શબ્દની પેલાં મુકવામાં આવેછે ત્યારે તેનો અર્થ નઠારું એવો થાયછે—જેમકે, કપુત, કબુદ્ધિ, કજાત, કજોડ વગેરે—એ ક, સંસ્કૃત કુનો અપભ્રંશ છે.

કંઇ-કંઇએક, વિ॰ [સં॰ કિઞ્ચિત્] થોડુંએક; જરાક; લગાર. કંઇ શબ્દ નિરર્થક આંચણી દાખલ પણ વપરાયછે ને અર્થ કાડવા ધારિયે તો કોઇએક એવો નિકળે. "કંઇ સમીસાંજે ચોર પડયા, કંઈ—ભાઈ તમે ઊંઘો છો કે જાગો છો".

કંઇક, વિ॰ કંઈ ના કરતાં પણ વધારે ઓછો અર્થ રાખેછે; જરાક; લેશ; રતિ.

કંઇનહિ, અ॰ થોડું—જરાજેટલું પણ નહિ. ૨ ફિકર નહિં; અગત જેવું નથી.

કંઈપણ, અ॰ જરાક; વધારે નહિ પણ કંઈ તો ખરું. (જોઇયે—નજ ચાલે તેવો અર્થ રાખેછે).

કંસારી, સ્ત્રી॰ કણસારી.

કઇ, સ॰ કોણ (સ્ત્રી). ૨ કેવી; શીજાતની. કઈ ચોપડી?

કઇક, વિ॰ કેટલાંએક; ઘણાંએક.

કઉવત, કૌવત.

ક-ઋતુ, પુ॰ ક-રત.

કકડતું, વિ॰ ઉકળતું; ગરમ (તેલ). ૨ ઈસ્ત્રીવાળું ને તર્ક આવતું (અક્કરખું).

કકડવું, ક્રિ॰ અ॰ ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં અવાજ થવો. (ટાઢે અથવા ગુસ્સાથી દાંત કકડેછે). ૨ અતીસેં ગરમ થઈ જવું; ઉકળવું—(તેલ કકડી ગયું). ૩ ટાઢથી સઙ્કોચાઈ જવું (શરીર).

કકડાટ, પુ॰ એવો સમ્ભળાતો અવાજ.

કકડાવવું, ક્રિ॰ સ॰ કકડે તેમ કરવું—૧ અવાજ કરવો. ૨ ઉકાળવું; છેક ગરમ કરવું.

કકડી-ક-કોર, વિ॰ થોડુંક; જરા; છેક નાનો કકડો હોય તેવું.

કકડીને, અ॰ ઘણા જોસથી—જોરમાં. કકડીને ભૂખ લાગવી, કકડીને પડવું.

કકડો, પુ॰ આખી વસ્તુનો કરેલો એકાદો ભાગ. સોપારી—કાગળ—કપડાં—જમીન વગેરેનો.

કકડોકોર, વિ॰ નાનો સરખો કકડો અને ભુંકો હો-

ય તેવું. (ખાવાનું.)
કકણાટ, પુ૦ કણકણો; કમ્પ. ૨ કણ્ટાળો.
કકણો-ણાટો, કણકણો.
કકરું, વિ૦ કંઈક ખરબચડું.
કકલવું, ક્રિ૦ અ૦ દુઃખે દીન થઈ બોલવું—માગવું. ૨ રીસમાં બબડવું—ફરિયાદ કરવી.
કકલાટ, પુ૦ કકલવું તે. ૨ ગોંધાટ; ગરબડ; શોર. ૩ કાળીચૌદસે પેણામાં વડાં સુરણ વગેરે તળવાં તે.
કકળાટ, કકલાટ.
કકળાણ, ન૦ બૂમ; ગોંધાટ. ૨ બૂમપાડી રડવું તે.
કકુડો, પુ૦ નાના છોકરાને લાડથી બોલાવવાનો શબ્દ.
કક્ષ, પુ૦ [સં૦] કાખ; બગલ. ૨ બાજુ; તરફ.
કક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] માર્ગ અથવા માર્ગરેષા (ગ્રહ અથવા ઉપગ્રહનો—ની). **કક્ષાંશ**—માર્ગરેષા ઉપર જે અન્તર સુચક અંશ—ભાગ તે.
કખ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો રોગ—છાતીને લગતા ભાગમાં ઝીણી ઝીણી ફોલ્લીયો થઈ આવેછે.
કખડમાકડી, સ્ત્રી૦ એક જાતની ખડમાકડી; જીવડું.
કખાય, કષાય.
કગરવું-લવું, કરગરવું.
કગરસ, સ્ત્રી૦ વસ્તુ ચોખ્ખી કરવા સારુ અન્દરથી છોલી ફાડેલી કરચો તે; કરગસ.
કઙ્ક, પુ૦ [સં૦] બગલો.
કઙ્કણ, ન૦ [સં૦] કાચની ચપટી બઙ્ગડી;—જેના ઉપર સફેત કાંગરા હોય છે તે; કાંકણ.—પણતી વખત કન્યાને હાથે ઘાલેછે. ૨ વરાયલા—વરુણી થયલી એવા બ્રાહ્મણને હાથે જે નાડું બાંધેછે તે. ૩ સુનાં રૂપાનું, કાંડાં ઉપર પેરવાનું જે કાંગરાવાળું ઘરેણું તે.
કઙ્કર, પુ૦ કાંકરો. ૨ કાંકરી, રેતીસાથે ભળેલી. ૩ નાના પથ્થર.—"નર્મદાના જેટલા કઙ્કર તેટલા શઙ્કર".
કઙ્કાસ, પુ૦ અણબનાવ; કજિયો; બોલચાલ; લડાઈ. ૨ રડી લડીને માંગવું તે; હઠ; જીદ. કઙ્કાસનું મુળ એટલે કારણ—પ્રસઙ્ગ—જન—વસ્તુ.
કઙ્કાસિયું, વિ૦ કઙ્કાસ કરનાર.
કઙ્કુ, ન૦ [સં૦ કુઙ્કુમ] હળદ ટઙ્કણખાર વગેરેની મેળવણીથી થયલો જે લાલ ભુકો તે.—કપાળે ચાંલ્લો, ટીલું, પીયળ વગેરે કરવાના કામમાં આવેછે. એ શુભકારજમાંજ રૂડે ટાણે અને સારા શકુનમાં વપરાયછે. શોકમાં એનો ઉપયોગ થતો નથી. કઙ્કુનાં કરવાં એટલે વિવાહ—વેસવાળ—સારા શકુન કરવા. કઙ્કુને પગલે પધારો એટલે ભારમાં જતા રો.
કઙ્કુડો, કનકવો.
કઙ્કોડી, સ્ત્રી૦ કણ્ટોલાંનું મૂળિયું. ૨ એક જાતનાં સુગન્ધીવાળાં મૂળિયાં; કપૂરકાચલી. ૩ કણ્ટોલાંની વેલી. "કાચલીમાં કઙ્કોડી ને વાડકીમાં પાણી, નાનો વર નૃવડાવા બેઠી સમડી લઈ ગઈ તાણી—લાલ કેમ કરીયે".
કઙ્કોડું, ન૦ એક જાતનું ફળ. ૨ કણ્ટોલું.
કઙ્કોત્રી, સ્ત્રી૦ કઙ્કુના છાંટા વાળી શુભ વર્તમાનની પત્રિકા. લગનની કઙ્કોતરી.
કઙ્કોલ, ન૦ ચિનિકબાલા.
કઙ્ગણ-ન, ન૦ કાંગરાવાળું સોનાં રૂપાનું કાંડાં ઉપરનું જે ઘરેણું તે. કઙ્ગની—સ્ત્રી૦ કઙ્ગણ.
કઙ્ગાલ, વિ૦ [હિં૦] જેની પાસે ખાવા ઓઢવાને કંઈજ ન હોય તે; લાચાર; છેક ગરીબ; દરિદ્રી. ૨ તુચ્છ; હીણું.
કઙ્ગાલિયત, સ્ત્રી૦ કઙ્ગાલ હાલત.
કઙ્ગુરા, પુ૦ [પ્રા૦] મીનારા ઉપર જે નકસી તે.
કચ, સ્ત્રી૦ કચકચ. ૨ તકરાર; બોલચાલ; હઠ; જીદ.
કચકચ, સ્ત્રી૦ વગર મતલબનું બબડવું તે; નકામું ટાયલું; માથાફોડ. ૨ તકરાર; કજિયો. ૩ પક્ષીનું બોલવું.
કચકચવું, ક્રિ૦ અ૦ કચકચકરવી. ૨ કકલવું.
કચકચાટ, સ્ત્રી૦ કચકચ કરવી તે; બબડાટ; લવારી. ૨ ધુમાશોર; ગરબરાટ.
કચકચાવવું, ક્રિ૦ સ૦ જોરકરીને—કસીને—દાંતપીસીને બાંધવું. ૨ કચકચે તેમ કરવું.
કચકચિયું, વિ૦ કચકચ કરનાર—વાળું; માથા ફો- [ડિયું.
કચકડું, ન૦ કાચબાની પીઠનું હાડકું.
કચડકચડ, અ૦ (દાંતથી) એવા શબ્દ થાય તે.
કચડવું, ક્રિ૦ સ૦ ડાબી નાખવું; છુંદવું; ભચડવું; ચાંપવું.
કચડાકચડી, સ્ત્રી૦ પુરતો સમાસ ન હોવો તે; ભિડા- [ભીડ.
કચડાવું, ક્રિ૦ અ૦ જગાની તઙ્ગીને લીધે શરીરનું ડબાવું; ભચડાવું.
કચપચ, સ્ત્રી૦ ઘણાં માણસથી જે ભીડ તથા કલબલ તે. છોકરાં છૈયાંની કચપચમાંથી તે બચારી ક્યાં પરવારવાની છે?

કચબડું, ન૦ કેરીનું ગાબચું.

કચરઘાણ, પુ૦ કચરાઈ—છુંદાઈને જે નાશ થયો હોય તે. કચરઘાણ વળ્યો. (માણસ-દાણાદુણી—ઉતરડનો).

કચરવું, ક્રિ૦ સ૦ કચડવું.

કચરાવું, ક્રિ૦ અ૦ છુંદાવું; ચમ્પાઈ જવું.

કચરિયું, ન૦ ઘાણીમાં પીલાતાં રૂપલા કૂચા (તેલખોળ) જે ઢોરને ખવડાવવામાં આવેછે તે. ૨ કચુમર.

કચરો, પુ૦ ધૂળ, તણખલાં, પાતરાં વગેરેનો જે ભેળ તે. ૨ કોઈ વસ્તુમાં જે નઠારો વીણી કાડવા જોગ જે ભેળ હોય તે; કસ્તર વગેરે. ૩ ગરબડ; વાંધો (હિસાબનો કચરો). ૪ ચણવાનાં કામમાં આવતો ગારો—કાદવ.

કચવાટ, પુ૦ ચુંથાડો; ગભરાટ; જીવ ઘોળાવો તે; જીવને ઘભરાટ થવો તે. (જીવને ઘણો કચવાટ થાયછે).

કચવાણ, સ્ત્રી૦ ચુંથાઈ—બગડી જવું તે; ભેળસેળ; ખરાબી. ૨ ગભરાટ; ઈજા; મુસીબત; કચવાટ. ૩ મનની ધારણાને ધક્કા લાગવો તે; મન દુખાવું તે; મુઝવણ. ૪ વચમાં ઘુસવું—પડવું તે; અણ બોલાવ્યાં બોલવું તે.

કચવાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ કચવાય તેમ કરવું.

કચવાવું, ક્રિ૦ અ૦ મનની ઈચ્છાને સામેથી આચકો લાગવો; જરાક દલગીર થવું. પાછું આપતાં જીવ કચવાયછે.

કચવું, વિ૦ સફાઈ વનાનું. આડું અવળું વળી કંઈ ભેળી નાખેલું તેવું. તેણે સાથિયામાં કચવું કચવું કરી મુકયુંછે.

કચાટ, સ્ત્રી૦ કચકચ. ૨ જીદ.

કચાટિયું, વિ૦ કચકચ કરનાર; જીદ્દી.

ક-ચાલ, સ્ત્રી૦ નઠારી ચાલ.

કચિત્રું, વિ૦ ચુંથી નાખેલું; ભેળસેળ; કચવું.

કચિયાણ, ન૦ ભીંડાભીડ.

કચિયું, વિ૦ કચ—કચકચ કરનારૂં. [(કેળાં વગેરેને)

કચુંદવું, ક્રિ૦ સ૦ અન્દર પાણી નાખીને ચોળવું.

કચુકો, પુ૦ ચિચુડો.

કચુમર-બર, સ્ત્રી૦ છેક ઝીણી કકડી કકડી કરી હોય તે. (કેરી આદાંની કચુમર).

કચુરો, પુ૦ એક વસાણું. ૨ ઝેરકચુરો.

કચેરી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] સરકારી કામદાર પોતિકા થોડા ઘણા માણસો સાથે જ્યાં બેસી કામકાજ કરે તે ઠેકાણું. ૨ ચાર સારા ગૃહસ્થોનું કામસર મળવું થાય તે.

કચોરી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો ભોજન પદાર્થ. એ ઘઉં અને અડદ અથવા મગના લોટની મેળવણીથી બનેછે.

કચોલું-ળું, ન૦ પાણી પીવાનું પ્યાલું—ચલાણું.

કચ્ચઈ, કચ્ચાઈ.

કચ્ચર, સ્ત્રી૦ કરચ; કકડી.

કચ્ચરઘાણ, કચરઘાણ.

કચ્ચાં બચ્ચાં, ન૦ નાનાં નાનાં છોકરાં; છૈયાં છોકરાં; ભુડકસ. [અજીરણ.

કચ્ચાઈ-સ, સ્ત્રી૦ કાચું હોય તેવી હાલત. ૨ અપચો;

કચ્ચું, વિ૦ [હિં૦] કાચું. [બો.

કચ્છ, પુ૦ [સં૦] કછોટો; કાછોટો; કાછો. ૨ કાચ-

કચ્છપ, પુ૦ [સં૦] કાચબો. [ષા વસ્તુ વગેરે).

કચ્છી, વિ૦ કચ્છ દેસ સમ્બન્ધી—નું (માણસ, ભા-

કચ્છો, પુ૦ કચ્છ (૧લા અર્થમાં).

કછોટી, સ્ત્રી૦ લંગોટી.

કછોટીબન્ધ, વિ૦ જનોઈદીઠ; ફકત પુરુષ બ્રાહ્મણજ હોય તેવું (નોતરૂં). સ્ત્રીસંગ કદી કર્યો ન હોય તે; બાળબ્રહ્મચારી.

કછોટો, પુ૦ કચ્છ (૧લા અર્થમાં).

કજર-રા, પુ૦ [હિં૦] કાજળ.

કજલો, પુ૦ એ નામનો પક્ષી.

કજળવું, ક્રિ૦ અ૦ સોકટાંની રમતમાં માચાના ઠેરવેલા ઘરમાં પેલવેલી જુગ બન્ધાવી. ૨ ઉપર રાખની છારી વળવી; ઠંડું પડેલું થવું. કજળાઈ જવું પણ કેવાયછે. (દેવતા કજળ્યો—જાઈ ગયો).

કજા, સ્ત્રી૦ [આ૦] સર્જિત; લખિત; નસીબ. ૨ મોત. ૩ આફત; હાણ. (એ શબ્દ નઠારા બનાવનેજ લાગેછે).

ક-જાત, વિ૦ હીણા—નઠારા ગુણનું; અવિવેકી; ઉદ્ધત. ૨ નીચ તુકમનું. [મરણ થયેથી.

કજારજાએ, અ૦ કજાથી; નઠારાં ભાયગને લીધે. ૨

કજિયાખોર, વિ૦ કજિયો કર્યાકરે તેવું; કકંાસિયું. ૨ તોફાની; મસ્તીખોર. [કોઈ ત્રીજું.

કજિયાદલાલ, વિ૦ બેની વચમાં કજિયો કરાવનાર

કજિયો, પુ૦ [આ૦] રાડ; કલેશ; કકંાસ. ૨ તકરાર; વાંધો; ભાંજગડ. ૩ સામસામી બોલી મારવી તે; મારામારી; લડાઈ. ૪ ઈનસાફ કરવાની બાબેત. કજિયો પતાવવો—માંડીવાળવો એમ

કેવાયછે. [હિ તે.

ક-જોડ, વિ૰ રૂપ, રઙ્ગ ને વિશેષે કદમાં સરખું ન-

ક-જોડું, ન૰ નાનો વર ને મોટી વહુ એ એનું જે જો-
ડું તે; હિણવરૂં. ૨ સ્વભાવ રૂપમાં મળતું ન આવે
તેવું વર વહુનું જોડું.

કજ્જલ, [સં૰] કાજળ.

કઞ-ચન, ન૰ [સં૰] ચોખ્ખું સોનું. ૨ એ નામનું એક
પુષ્પવૃક્ષ. ૩ ધન; દોલત; લક્ષ્મી.

કઞ-ચની, સ્ત્રી૰ [હિં૰] જે સ્ત્રીનો નાચી ગાઈ ગુ-
જરાન કરવાનો ધન્ધો હોય તે; રામજની.

કઞ-ચવો, પુ૰ કમખો; કાંચળી; કાપડું. [વવી.

કઞ-ચાવું, ક્રિ૰ સ૰ (સ્ત્રીયે) ભોળવાઈને સોબત કરા-

કઞ-ચુકી, સ્ત્રી૰ [સં૰] કાંચળી.

કઞ-ચોળું, ન૰ સુગન્ધીદાર વનસ્પતિ; સડકચોરાં.

કઞ-જુસ, વિ૰ જેને હાથે પૈસો છુટે નહિ તે; જે પે-
ટે પણ ખાય નહિ તે; સઠ; બખીલ; સૂમ; કૃપણ.

કઞ-જુસાઇ, સ્ત્રી૰ બખીલાઈ; કૃપણતા.

કઞ-ઝ-રી, પુ૰ સ્ત્રી૰ લામ્બી ડોકનું કાબરચિતરું પ-
ક્ષી—ઘઉં, ચણાંના ખેતરમાં વધારે ફરેછે.

કટ, સ્ત્રી૰ [સં૰] કટિ; કમ્મર; કેડ.

કટ, અ૰ એવો અવાજ થવો તે.

કટક, ન૰ [સં૰] લશ્કર; ફોજ. ‘કીડી ઉપર કટક’.
‘કટકની હાંલ્લી કટકમાં ફોડવી’. [યો; ટણ્ટો.

કટકટ, સ્ત્રી૰ કચકચ; ટકટક; માથા ફોડ. ૨ કજિ-

કટકાણું-યું, વિ૰ જલદીથી ભાગીજાય તેવું; બડ. (લાકડું).

કટકિયું, ન૰ છાપરી. ૨ માળ.

કટકો, પુ૰ કકડો; કડકો.

કટલું, ન૰ કરાંઠીનો ખપેડો, કમાડ વગરનાં ખુલ્લાં
બારણાને ઢાંકવામાં આવેછે તે.

કટલું, વિ૰ કેટલું.

કટાકટ-ટી, સ્ત્રી૰ ઘણીજ દુશ્મનાઈ; અતિશય શત્રુ-
વટ. ૨ મારામારી; કાપાકાપી.

કટાક્ષ, સ્ત્રી૰ [સં૰] ઝટલઈ વાંકી નજરથી સાન ક-
રી લેવી તે; નેનની અદા. ૨ ગુસ્સા ભરેલી આં-
ખ; કરડીનજર.

કટાણું, વિ૰ [સં૰ કષાયિત] કલૈ વનાનાં વાસણમાં
ખાટો પદાર્થ ભર્યાથી એનો (કાટના પાશથી) જે
નઠારો સવાદ થાય તે. ૨ કણ્ટાળા ભરેલું; ન પા-
લવ્યાથી કરચલી વાળું થયલું. (મોઢું). ૩ નરસું
ટાણું; કવખત.

કટાર-રી, સ્ત્રી૰ [હિં૰] બેપાસ ધાર અને છેડે ટાંચ
એવું મૂઠ ભેરવીને મારવાનું એક નાનું હથિયાર.

કટાવ, પુ૰ કટિબન્ધ (૨ જા અર્થમાં).

કટાવવું, ક્રિ૰ સ૰ કાટ ચડે તેમ કરવું.

કટાવું, ક્રિ૰ અ૰ કાટ ચડવો. ૨ કટાણું થવું.

કટિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] કમ્મર; કેડ.

કટિબન્ધ, પુ૰ [સં૰] કમરપટો; કન્દોરો. ૨ એ
નામની એક કવિતારચના. [ઘરેણું.

કટિમેખલા, સ્ત્રી૰ [સં૰] સ્ત્રિયોનું કમ્મરે બાંધવાનું

કટિસ્નાન, ન૰ પગથી તે કમ્મર લગીજ માત્ર નાવું તે.

કટુ, વિ૰ [સં૰] કડવું.

કટુક, વિ૰ કડવું. (ભાષણ).

કટુતાઈ, સ્ત્રી૰ કડવાસ.

કટેરો, પુ૰ હદને સારુ લાકડાંનાં ડાંગાથી અથવા
લોડાંના સળિયા—ગજથી કરેલો જે આકાર તે.
૨ ગોખ; ઘરના માળનો બાર પડતો જે ભાગ
તે; ઓટલાની કિનાર. ૩ ઓઠીંગણ.

કટોરી, સ્ત્રી૰ વાડકી; પ્યાલી. ૨ સોનાં રૂપાં અથવા
પિત્તળનાં પતરાં ટીપીને નાની નાની બનાવેલી તુ-
એરની દાળ જેવડી ચળકતી જે ટપકીયો તે; તા-
રાટપકી; ટીકી. [નું જે વાસણ તે; પ્યાલો.

કટોરો, પુ૰ [હિં૰] પોળા મોડાંનું પડઘીવાળું પીવા-

કટ્ટર, વિ૰ વેર લેવાને અતીસ આતુર હોય તેવું;
ઘણુંજ ખારીલું—કટ્ટો દુશમન. ૨ આકરું; બા-
રીક (વખત).

કઠ, પુ૰ સાદડાંની ગુણ જેમાં વેચવાના સોપારી ભ-
ર્યાં હોયછે તે. ૨ ગોળ આમલી ને બાફેલી કેરી
તથા ગોળને પાણીમાં ચોળી ઉકાળેલું જે રગડ તે;
પાણીમાં આમલી ચોળી તેમાં જુવાર—બાજરી—
ચોખાનો લોટ નાખી ઉકાળેલું તે.

કઠણ, વિ૰ [સં૰ કઠિન] જેને કાપવું અથવા જેની
અન્દર પેસાડવું મુશકેલ થઈ પડે તે; પોચું નહિ તે;
સકત; મજબુત; મક્કમ. (પથ્થર). ૨ સમજાય નહિ
—કરાય નહિ તે; અઘરું. (ગ્રન્થ; કામ). ૩ ઉ-
પાય ચાલે નહિ તેવું. (તે બચવો કઠણ છે). ૪
કંઈ અસર ન થાય તેવું. (કઠણ છાતીનું). ૫
કપરું; આકરું; બારીક. (હવે કઠણ વખત આવ્યો).
૬ દુઃખ લાગે તેવું; કડવું. (ભાષણ).

કઠણાઇ, સ્ત્રી૰ કઠણપણું.

કઠરાઇ, સ્ત્રી૰ અકળામણ; અમુઝણ.

કઠવું, ક્રિ૰ અ૰ ઘણીજ ગરમી પડવી; ઘામ થવો.
આજ બહુ કઠેછે એટલે ઘામ—ઉકળાટ થાયછે.

કઠવો, વિ૦ નડનાર; ડંખનાર. (પગનો જોડો).
કઠામ, કઠેકાણું. (૨ જા અર્થમાં) “કઠામ ગુમડું ને સસરો વૈદ”.
કઠારો, પુ ધામ; ઉકળાટ; ગરમી પડવી તે.
કઠિન, વિ૦ [સં૦] કઠણ. [ડાંની ભારી વેચનારો.
કઠિયારો, પુ૦ લાકડાં વેરનારો, ચિરનારો. ૨ લાક-
કઠેકાણું, ન૦ ઘણીજ કુમળી—નાજુક જગા (શરીરની). ૨ છાની ઢાંકી રાખવાની જગા; ઇન્દ્રી અથવા ઇન્દ્રીની પાસેની જગા.
કઠેડો, પુ૦ કટેરો. [ગાડું.
કઠેરો, પુ૦ કટેરો. ૨ માલ ભરી લઈ જવાનું મોટું
કઠોડી, સ્ત્રી૦ નાનું કઠોડું.
કઠોડું, ન૦ એક અથવા વધારે ખાનાની લાકડાંની, રાંધવાના મસાલા અથવા અથાણું ભરવાની જે પેટી તે. [છલો ભાગ.
કઠોડો, પુ૦ બેસવાનો ગોખ; કટેરો. ૨ વહાણનો પા-
કઠોદર, ન૦ પેટમાં થતી એક ગાંઠ.
કઠોર, વિ૦ [સં૦] કઠણ; કડવું; સકત લાગે તેવું—(ભાષણ). ૨ નિર્દય; ઘાતકી. (માણસ).
કઠોળ, ન૦ જે અનાજની બે ફાડ થઈ શકે—જેની દાળ પડે તે. (મગ, ચણા, વાલ વગેરે).
કઠ્ઠણ, વિ૦ કઠણ.
કડ, અ૦ એવો થતો અવાજ.
કડ, સ્ત્રી૦ કેડ. ૨ ગણતરી બન્ધ વેચાતી વસ્તુના સેંકડા ઉપર ખરીદદારને જે જાસ્તી મળેછે તે. ૩ કરડ.
કડક, વિ૦ [અ૦] અદકપાંસળી; ઘેલછાવાળું.
કડક, ન૦ કડકિયાં.
કડક, વિ૦ પૂરું બફાયલું નહિં તેવું; કાચું. ૨ જેની પાસે કંઈ ન હોય તે; ખાલી. ૩ ભૂખ્યું; અપ્પાસી.
કડકડ, અ૦ એવો થતો શબ્દ—નગારાં વગેરેનો.
કડકડતું, વિ૦ કડકડ એવો અવાજ કરતું—(ખાવાનું—અંગૂંરખું). ૨ ઉકળતું; ઘણું તાપી ગયલું.
કડકડવું, ક્રિ૦ અ૦ એવો અવાજ થવો. ૨ ઉકળવું.
કડકડાટ, અ૦ સફાઈથી; આંચકો ખાધા વના; એક સરખી રીતે (તેણે કડકડાટ વાંચ્યું).
કડકડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ એવો અવાજ કરવો. ૨ ઉકાળવું.
કડકડિત, વિ૦ સફાઈથી ઘોયલું. (અંગૂંરખું). ૨ ઘણીજ સફાઈથી વાંચેલું. [ન્ધ.
કડકડીને, અ૦ ઘણાજ જોરથી; જોશમાં; સપાટાબ-
કડકણું, વિ૦ કરકણું.

કડકબઈંાલી, વિ૦ લુગડાંલત્તાંથી અથવા બોલવાથી ઘણો ધેતાળ લાગતો પણ પાસે કંઈજ નાણું ન હોય તે.
કડકિયાં, ન૦ મરદને કાને પેરવાનું મોતીનું ઘરેણું; વાળા; મોતી.—સોનાંના બે તારમાં બે અથવા ત્રણ મોતી ઘાલેલાં હોય તે.
કડકી, વિ૦ નાના કડકા જેટલું.
કડકો, પુ૦ કકડો.
કડકોચલી, સ્ત્રી૦ કરચલી.
કડચ, સ્ત્રી૦ કરચ.
કડચલી, સ્ત્રી૦ કરચલી.
કડછી, સ્ત્રી૦ હલાવવાનાં અને પીરસવાનાં કામમાં આવતું, છેડે વાડકીવાળું લામ્બી દાંડીનું લોડાં, ત્રાંબાં કે પિત્તળનું જે વાસણ તે.
કડછો, પુ૦ મોટી કડછી.
કડડડ, અ૦ ઝાડના પડવાથી થતો અવાજ. ૨ આકાશમાં ઉપરા ઉપરી જે ગર્જના થાયછે તે.
કડદો, પુ૦ ઘટાડો; કાટલું. તે સો આપવાનો હતો પણ પછવાડેથી તેણે કડદો કર્યો.
કડપ, પુ૦ હાક; ત્રાસ; ભાર; કરબ.
કડપલું, ન૦ મગ, તુવેરના છોડ તથા કપાસની કરાંઠો કાપી ખેતરમાં થોડે થોડે અન્તરે જે ઢગલી વાળવામાં આવે છે તે. ૨ ચોંટેલા ભાત ખિચડી વગેરેનો પોપડો.
કડબ, ન૦ એક જાતનો ઢોરનો ચારો—જુવાર બાજરીના જે સુકાઈ ગયલા સાંટા તે. ૨ કરબ; હાક.
કડલી, સ્ત્રી૦ નાનું ને પાતળું કલ્લું.
કડલું, ન૦ કલ્લું.
કડવાટ, સ્ત્રી૦ કડવાપણું. (કડવાઠતાં રેવું).
કડવાટવું, ક્રિ૦ સ૦ કડવું ઓસડ પાવું. (બાળકને તા
કડવાસ, સ્ત્રી૦ કંઈક કડવો સવાદ.
કડવી, સ્ત્રી૦ એક જાતની વેલી.
કડવું, ન૦ એક આખાં આખ્યાનનો અક્કેકો જે ભાગ તે;—પછી નાનો મોટો ગમે તે. કડવાંની બધી કડીયો એકજ રાગમાં ગવાયછે.
કડવું, વિ૦ એળિયા ઇન્દ્રજવ વગેરેના સવાદ જેવું તે. ૨ પસન્દ ન પડે તેવું; અપ્રિય. (ભાષણ).
કડવું, કરડવું.
કડસલો, પુ૦ પડભીતિયું.
કડા, પુ૦ એક જાતનું ભાત. કડાના ચોખા. ૨ ઇન્દ્રજવનું ઝાડ—કડાના ફુલ. (કુડી રાઈતાં વગે-

રેમાં કામ આવેછે). **કડાછાલ**—ઈન્દ્રજવનાં ઝાડની છાલ (એક ઓસડીયું).

કૂડા-ઈ, સ્ત્રી૦ [સં૦ કટાહ] ઉકાળવાનું—તળવાનું લોડાં—પિત્તળનું જે વાસણ તે.— એને ઝાલવાને બે પાસ કડાં હોયછે; કઢાઈ. કૂડા મોટી ને કૂડાઈ નાની.

કડાક, અ૦ એવો થતો અવાજ.

કડાકડ, અ૦ એમ થતો અવાજ.

કડાકડી, સ્ત્રી૦ એક બીજાનામાં એક બીજાથી સરસ થવાનો જે જોસ્સો તે; હોસાંતોસી; સરસાસરસી. ૨ દુસ્મનાઈ; શત્રુવટ. ૩ મારામારી; કતલ. ૪ દાતણ પણ નહીં તેવી લાંઘણ.

કડાકુટ, સ્ત્રી૦ માથું દુખવા આવે તેવી જે મેહેનત તે. ૨ ગભરાઈ જવાય—જલદીથી રસ્તો ન સુઝે તેવી રીતનું જે કામ તે. [તેવું. (માણસ—કામ).

કડાકુટિયું, વિ૦ માથું પોડાબ્યાં કરે—કણ્ટાળો આપે

કડાકો, પુ૦ એવો એકાએક થતો જે અવાજ તે. ૨ આખો દાહાડો ભૂખ્યા રેવું તે; અપવાસ; લાંઘણ.

કડાબીડ, અ૦ ધમધોકારે; જોસમાં; સપાટાબન્ધ.

કડાબીન, સ્ત્રી૦ નાની બન્ધુક, જે ઘોડેસ્વાર રાખેછે તે.

કૂડાયું, ન૦ મોટી કૂડાઈ.

કૂડાવું, ક્રિ૦ અ૦ જવું; દૂરથવું. તું અહીંથી કૂડા.

કડિબન્ધ, વિ૦ જેમાં કડીઓ એક પછી એક એમ વળગાડેલી હોય તેવું.

કડિયું, ન૦ અંગરખું.

કડિયો, પુ૦ છો ચૂનાથી ભીંત વગેરે ચણે તે.

કડી, સ્ત્રી૦ કોઈપણ ધાતુનો થોડો અથવા ઘણો વાળેલો જે પાતળો કકડો તે; આંકડી. ૨ કોઈપણ ધાતુની સળીનો ગોળ વાળેલો આકાર તે; નાનું કડું. ૩ આખ્યાનમાં અથવા ગીતમાં, ચાર ચાર અથવા બે બે ચરણનો જે કકડો તે. ૩ લાંકડાંનો લામ્બો સોટો.

કૂડી, સ્ત્રી૦ [સં૦ કર્વર] ચણાનું અથવા ચોખાનું બેસણ ચોળી મીઠું મરી હળદ વગેરે મસાલો નાખી ઉકાળેલી જે છાસ તે.

કડીતોડ, કડી—સાંકળને એક સાટે તોડીનાખે તેવું (પાણી વગેરે). ૨ રકમે રકમ દાખલ કરી હોય તેવો (હિસાબ). ૩ જોશવાળી; ભારે (મેહનત).

કડું, ન૦ ગોળ વાળેલો ધાતુમો જાડો કકડો. ૨ મન્ત્રીને કોઈપણ ગોળ વાળેલી જે ચીજ તે. ૩ સોનાં રૂપાનું ગોળ વાળેલું ઘરેણું. ૪ (આતશબાજીનું). ૫ (ખાંડનું).

કડુ, વિ૦ કડવું. [વપરાયછે.

કડુ, પુ૦ એક જાતનો ઘણો કડવો છોડ—ઓસડમાં

કડુચું, વિ૦ જરાક કડવું; કડવાસવાળું.

કડે, અ૦ પાસે; સોડે. ૨ તરફ; ભણી.

કડેધડે, અ૦ કડાબીડ; ધુમધોકારે; સપાટાબન્ધ.

ક-ડોળ, વિ૦ ડોળ—ઘાટ વનાનું; બદસુરત.

કડ્ડાકી, સ્ત્રી૦ મિજાજ. તોર.

કડ્ડિખાવું, કરડીખાવું.

કડ્ડું, વિ૦ કરડું.

કડ્ડો, પુ૦ કરડો.

ક-ઢંગ, પુ૦ નઠારી ચાલ—વર્તણુક—રીત.

ક-ઢંગું, વિ૦ નઠારી રીતનું—ચાલનું; આડુંઅવળું; કોઈપણ રીતે નીમસર નહિ તેવું. ૨ બેડોળ; બદસુરત. [ઉભી ટેકરી.

કઢણ, સ્ત્રી૦ પાડ—ખડકની જે સીધી કોરણ તે;

કઢવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉકાળવું.

કઢા-ઈ, કૂડા-ઈ.

કઢાણું-કઢિયલું, વિ૦ બહુ ઉકાળીને જાડું કરેલું— "કઢિયેલાં દૂધ તે કોણ પીશે".

કઢાપો, પુ૦ બફારો; ઘામ. ૨ શોક; દલગીરી. ૨ કૂડી.

કઢાયું, ન૦ કૂડાયું. કઢાયાં એ બહુવચન.

કઢારો, પુ૦ ઉધડ ઈજારો.

કઢી, સ્ત્રી૦ કૂડી. [છે તે.

કઠેલું, ન૦ માટલાંનો નીચલો ભાગ જેમાં કંઈ સેકે-

કણ, પુ૦ [સં૦] અનાજના દાણા "કણના મણ થાય". ૨ અનાજના છેક ઝીણા ભાગ જેટલું જે કંઈ તે; કરચ; ઝીણી કકડી; રજ; પરમાણું. ૩ બ્રાહ્મણ, ભીખારીને જે શેર અચ્છેર દાણા આપવા તે. (માહારાજને કણ કરાવ).

કણક, કણેક. ૨ કણ (૩ જા અર્થમાં).

કણકણ, અ૦ એવો થતો અવાજ.

કણકણા, પુ૦ ભય શોક વગેરે કારણથી અથવા વેળાએ શરીરમાં વિક્રિયા થવાના કારણથી ઓચિન્તી જે ધ્રુજારી થઈ આવવી, રઈ જવી, વળી થઈ આવવી તે. ૨ કણ્ટાળો.

કણકણાટ, પુ૦ એવો થતો અવાજ. ૨ કણકણા.

કણકણો, પુ૦ કણકણાનું એકવચન. ૨ ટાઢિયા તાવનો શરીરમાં પ્રવેશ થવો તે.

કણકી, સ્ત્રી૦ ભાત—ડાંગેર ખાંડતાં ભાગીગયલા ચોખાનો જે ઘણો ઝીણો ભાગ તે.

કણજિયું-ઝિયું, ન૦ કણજીનાં બીજનું તેલ—ખસ ખુજળી ઉપર ઓસડ દાખલ લગાડવામાં આવેછે.

કણજી-ઝી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ.

કણદિયો, પુ૦ કાંગરાવાળું રૂપાનું સ્ત્રિયોને હાથે ઘાલવાનું ઘરેણું. [દાણાબજાર.

કણપીઠ, સ્ત્રી૦ જે ઠેકાણે અનાજ વેચાતું હોય તે;

કણબી, વિ૦ શૂદ્રની એક જાત—એઓ ઘણું કરીને ખેતીવાડીનું કામ કરેછે.

કણવટ-ટિયું, ન૦ બ્રાહ્મણને દાનમાંઆવેલું અનાજ; એકઠું થઈગયલું જુદીજુદી જાતનું અનાજ.

કણવીર, ન૦ એક જાતના ફુલનું ઝાડ.

કણવું, ક્રિ૦ અ૦ દુઃખ—રોગ વગેરેથી ઊં ઊં કસ્યાં કરવું. ક્રીકાએ કાલ આખી રાત કણ્યાં કીધું.

કણસ, ન૦ [સં૦ કણિશ] જુવાર બાજરીના સાંઠા ઊપર પેદાથતો અનાજનો જે દોડો તે; કસણું; ડુંડું.

કણસલું, ન૦ કણસ; અનાજનું ડુંડું. [સ્ત્રી.

કણસારી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું જીવડું. ૨ કણસારાની

કણસારો, પુ૦ [સં૦ કાંસ્યકાર] તાંબું પિત્તળ વગેરે ધાતુઓના ઘાટ ઘડનારો—વેચનારો. એ વાસણને કલે પણ દેછે.

કણસું, કણસ.

કણિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] છેક ઝીણો જે કણ તે.

કણિયું, ન૦ ગોદડું. [ચનારો.

કણિયો, પુ૦ અનાજનો ધન્ધો કરનારો; દાણા વે-

કણી, સ્ત્રી૦ છેક ઝીણો જે કણ તે. ૨ હીરાની છેક ઝીણી કકડી—કરચ. ૩ તેલ અથવા ઘીમાં કંઈ વસ્તુ તળી કાડચા પછી જે અન્દર ઝીણી ભુકી રે-છે તે— મુઠિયાં અથવા ભજિયાં વગેરેની. ૪ પગને તળિયે કાંટો ભાંગી રયાથી તેની ઊપર કઠણ ચામડી બાઝે છે તે; કપાસી.

કણુ, પુ૦ કણ. (૨ જા અર્થસુધી).

કણેક, સ્ત્રી૦ ભિજવેલો લોટ—આટો. ૨ ભિખારીને જે અન્ન આપેછે તે.

કણેતું-ણાયતું, ન૦ દરબારમાંથી દર માસે મળતા દાણા.

કણો, પુ૦ થોડા દિવસનું જન્મેલું, વેંત દોડ વેંતનું લામ્બુ ને પાતળું જે સાપનું બચ્ચું તે. (ગાયનો વાછરડો તેમ સાપનો કણો).

કણોજી, ન૦ કાંદાનાં બી.

કણ્ટક, પુ૦ [સં૦] કાંટો (બાવળિયા વગેરેનો). ૨ નડનારું તે. વિ૦ જ્યાં કંઈ મનમાન્યું ખાવા પીવાનું ન મળે તે; દરિદ્રી (દેશ). ૨ દુઃખદાયક; માથું ફોડાવનાર; જેનું નડતર હોય તે.

કણ્ટલ, ન૦ [સં૦] બાવળનું ઝાડ.

કણ્ટવાડ, સ્ત્રી૦ કાંટાની વાડ.

કણ્ટાળવું, ક્રિ૦ અ૦ કાંટા સરખું દુઃખ દેતું સમજવું; નાપસન્દ પડવું—ન ગમ્યું હોય તેવું દેખાવું. ૨ બેજાર—દુઃખી થવું. ૩ આળસી—થાકી—હારી જવું.

કણ્ટાળો, પુ૦ નાપસન્દ પડવું તે; કાંટા સરખું લાગવું તે. ૨ ચીડ; ધિક્કાર. ૩ એક જાતનું કાંટાનું ઝાડ. [ડે તેવા (લાડુ).

કણ્ટિયા-ણ્ઠિયા, વિ૦ થોડું ઘી ઘાલેલા—ગળું પક-

કણ્ટિયા, પુ૦ જમીઆવ્યાને બીજે દાડે નકોડો ખેંચી કાડવો તે; લાંઘણ.

કણ્ટી, સ્ત્રી૦ ભાત ઘઊં વગેરેના છોડ ઉપર અનાજનો જે દોડો અથવા લટર તે. ૨ લીલું—તાજું ભાત (કણ્ટીના પૌંઆ).

કણ્ટીવાળો, પુ૦ રાંધવાનાં વાસણ બળી ન જાય તે સારુ તેને બારથી લગાડેલો માટી રાખનો જે લેપ તે.

કણ્ડું, ન૦ વિઆયા પછી ગાય ભેંસનું બે ત્રણ દિવસ લગી નિકળતું જે કાચું જાડું દૂધ તે; ખરેડું.

કણ્ડું, વિ૦ ક્રોધી; મિજાજી. [કોઠી.

કણ્ડુડિયા, બાળકને રમવાની નાની કુલ્લી જેવડા

કણ્ટોલી, સ્ત્રી૦ એક જાતની વેલી—જેને કણ્ટોલાં આવેછે તે.

કણ્ટોલું-ળું, ન૦ એક જાતનું ફળ—શાખ.

કણ્ઠ, પુ૦ [સં૦] બે ખભાની વચમાનો, ડાડીસુધીનો શરીરનો જે અવયવ તે. એમાં ખોરાક અને હવા જવાની નળિયો છે; ગળું; ડોક; કોટ. ૨ એ અવયવમાં, બાર ઝૂલી પડતો જે ગડ્ડો તે; ઘાંટી; હડિયો. ૩ સાદ; અવાજ; સૂર; શબ્દ; ઘાંટો; ગળું; ગળી. ૪ કાંઠલો. કણ્ડે પ્રાણ આવ્યા—મરવાની તૈયારી થઈ—અન્ત આવ્યો. ૨ છેક ઘભરાઈ ગયો—ન ચાલ્યું. તેતો મારે કણ્ડે છે—તે મારે મોડે છે. કણ્ઠફુટવો, ઘાંટી ફુટવી. ૨ પક્ષીને કાંઠલો આવવો. કણ્ઠ બન્ધ થવો, ગળાંમાંથી દમ લેવાતો બન્ધ થવો; કણ્ઠ રુંધાવો. ૨ તકરારમાં હારવું; નિરુત્તર થવું.

કણ્ઠમણિ,* પુ૦ કણ્ઠે ઘાલેલો મણિ. ૨ ઘાંટી; હડિયો. ૩ ઘણીજ વાલી વસ્તુ. [ઠાસ.

કણ્ઠમાધુર્ય, ન૦ ગળાંની—સાદની— અવાજની મિ-

કણ્ઠમાળ, સ્ત્રી૦ કોટમાં ઘાલવાની જે માળા તે. ૨ અ-

ળાં ઉપર જે એક જાતનું દરદ સાપને આકારે થઈ આવેછે તે. [૩ મોડે; પાકે; જીભ ઉપર.

કણ્ઠસ્થ, વિ૦ [સં૦] કણ્ઠમાં રૂપલું. ૨ કણ્ઠથી બોલાતું.

કણ્ઠસ્થાન-ની, વિ૦ [સં૦] કણ્ઠે છે સ્થાન જેનું એવા; વિશેષે કણ્ઠથી બોલાતા અ, ક, ખ, ગ, ઘ, હ અને વિસર્ગ (ઃ). [નહિં).

કણ્ઠસ્નાન, ન૦ [સં૦] ગળાં સુધી નાવું તે. (માથે

કણ્ઠાગ્ર, વિ૦ [સં૦] મોડે; પાકે.

કણ્ઠાર, સ્ત્રી૦ દરિયાનો કાંઠો—કિનારો.

કણ્ઠાવરોધ, પુ૦ [સં૦] કણ્ઠનું બન્ધ થવું—રુંધાવું તે.

કણ્ઠાળ, સ્ત્રી૦ વાસણ ભરવાનો કોથળો. ૨ દરિયાનો કાંઠો.

કણ્ઠી, સ્ત્રી૦ ડોકે—ગળે ઘાલવાનું છાતી તરફ લટકતું રૂપું સોનાં મોતીનું જે ઘરેણું તે. ૨ ગળાં આગળના અંગરખાના ભાગ ઉપર જે શોભીતી સીવણ તે. કણ્ઠીદાર અંગરખું. ૩ ગુરુએ ઉપદેશ કરી શિષ્યને કોટે બાંધેલી તુળસી સુખડ વગેરેની જે માળા તે. **કણ્ઠી બાંધવી**—ગુરુ પાસે ઉપદેશ લઈ તેની નિશાની દાખલ કોટમાં કણ્ઠી ઘાલવી; શિષ્ય થવું. ૨ ઉપદેશ કરવો; શિષ્ય કરવો; એલો મુંડવો.

કણ્ઠો, પુ૦ કોટે ઘાલવાનો જે મોટો મણકો તે. ૨ મોટાં મોટાં મોતી—મણિનું કોટે ઘાલવાનું જે એવું ઘરેણું તે.

કણ્ઠ્ય, વિ૦ [સં૦] કણ્ઠ સમ્બન્ધી.

કણ્ડ, કુણ્ડ.

કણ્ડિયો, પુ૦ વાંસ નેતર વગેરેની ચીપોનો બનાવેલો ઢાંકણાવાળો જે પોલો ઘાટ તે.

કણ્ડિલ, ન૦ ગામઠી લીલા કાચનાં તળે ટોચકાંવાળાં જે ગલાસ તે. ૨ એવાં અથવા બીલોરી કાચના ગલાસોથી ભરેલું જે ઝુમ્મર તે. ૩ ફાનસ.

કણ્ડિલિયું, ન૦ દીવાદાંડી. [વાળ.

કણ્ડૂ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ખરજ; ખસ; ખુજલી; ખંજ-

કણ્યકા, કણિકા. (અખાએ વાપર્યોછે).

કત, સ્ત્રી૦ કલમને છેક અણીપરથી સફાઈથી કાપવી તે અથવા કલમની કપાયલી અણી તે. કત મારવી કેવાયછે.

કતરણી, સ્ત્રી૦ તાંબા પિત્તળ વગેરે ધાતુનાં પત્રાં કાપવાનું કંસારાનું ઓજાર.

કતરવેધિયું, વિ૦ પોતાનાંને પેલું ને સાકું અને બીજાને પછી ને રૂંસુસું આપે તે; વગિયું કરનાર.

કતરાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈ કાતરતું હોય તેવું થવું; કપાઈ જુદું પડવું. ૨ આડું જવું.

કતલ, સ્ત્રી૦ [આ૦] હથિયારથી નિર્દયપણે કાપી નાખવું તે; કાપાકાપી; ખુનરેજી. ૨ મોટો નાશ; ઘણા જીવની ઘાત.

કતલની રાત, સ્ત્રી૦ તાબુતનો આગલો દાડો. અલીના હુસેન અને હસન એ બે ફરજંદ—છોકરા કતલ થઈ ગયા હતા—કપાઈ ગયા હતા તેનું વરસી.

કતલેઆમ, ન૦ [આ૦] કોઈને પણ બાકી રાખ્યા વગર સઘળાંજ માણસોને કાપી નાખવાં—કતલ કરવાં તે.

કતાર, સ્ત્રી૦ [આ૦] હાર; જોડાજોડ હોવું તે; પંક્તિ. પાડોની કતાર. હાર કતાર કેવાયછે.

કતાળ, પુ૦ ક્લેશ. 'પ્રાણ ગયા પર પજ ન રખાયે, પ્રોગટ કરે કતાળ' (મનોર સ્વામી).

કત્તો, પુ૦ વાળવાના અક્ષર લખવાની જાડા કતવાળી જે કલમ તે.

કથક, વિ૦ [સં૦] કથા કરનાર; પુરાણી. ૨ જાહેર ભાષણ કરનાર. ૩ કોઈપણ વાત કેનાર. પુ૦ હાવભાવ દેખડાવી ગાનારો નાચનારો પુરુષ.

કથણી, સ્ત્રી૦ કેણી.

કથન, ન૦ [સં૦] કથા કરવી, ભાષણ કરવું, કંઈ પણ વાત કેવી તે. ૨ કેવત; કેણી.

કથનીય, વિ૦ [સં૦] કથવાને—કેવાને યોગ્ય.

કથરોટ, સ્ત્રી૦ લાકડાનું અથવા તાંબા પિત્તળનું ગોળ આકારનું ઊંચી કોરવાળું પોળું છાછરું વાસણ; મોટો થાળો. [વું.

કથવું, ક્રિ૦ સ૦ કથા કરવી. ૨ ભાષણ કરવું. ૩ કે-

કથળવું, ગુંથાઈ જવું; બગડવું. ફરી ઠેકાણે ન આવે તેમ હાથથી જવું.—પ્રકૃતિ કથળી, કામ કથળ્યું વગેરે.

કથા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કથ—કેવું] જોડી કાડેલી—કલ્પિત વાત; કાણી. ૨ ઈશ્વરના ગુણ સમ્બન્ધી દૃષ્ટાન્તો સહિત જે ભાષણ—કીર્તન તે. ૩ અસલના નામાંકિત પુરુષોનાં જે ચરિત્ર તે; વૃત્તાન્ત. ૪ લામ્બી હકીકત; બીના. [ઠેકાણું.

કથાનક, ન૦ કથાનો ભાગ. ૨ વાત; કાણી. ૩ નરસું

કથાનુસન્ધાન, ન૦ [સં૦] વાત—ભાષણના ભાગોનું પરસ્પર જે અનુસન્ધાન તે.

કથામૃત, ન૦ [સં૦] કથાનું અમૃત; કથારૂપી અમૃત.

કથિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] કહેલું; ભાખેલું; મોઢે વાત

જેવું વરણેલું.

કથીર, ન૦ મુખ્યત્વે કરીને કલઈ અને સીસાની મેળવણીથી બનેલી જે ધાતુ તે. એ જલદીથી કાળી પડી જાય પિગળી જાય તેવી અને ઘણીજ હલકી કિમ્મતની છે. ૨ રૂપગુણમાં છેકજ નરસી—કિમ્મત વગરની જે હરકોઈ ચીજ તે.

કથ્ય, વિ૦ [સં૦] કથવાને યોગ્ય.

કદ, ન૦ [આ૦] શરીરની જાડાઈ સાથે જે ઊંચાઈ તે; આકૃતિ; ઘાટ. ૨ ઊંચાઈ. ૩ મોટાઇ; માન; ભારબોજ; વજન.

કદન, ન૦ [સં૦] કતલ; હિંસા; વધ; નાશ. "મદનકદનસુત" કામનો વધ કરનાર જે શિવ તેનો સુત.

કદમ, ન૦ [આ૦] ચાલતાં બે પગની વચમાં જે છેટું—અન્તર રે તે; પગલું; ડગલું. ૨ પગલું ભરવાની જે રીત તે. ૩ પગલું; પગ. ૪ આડી ફુટનું માપ.

કદમ, કદમ્બ.

કદમબોસી, સ્ત્રી૦ [આ૦] રાજા, બાપ, ઉસ્તાદ, વડીલ વગેરેને માન આપતી વેળા તેના પગને જે ચૂમી લેવી તે. [ન.

કદમી, વિ૦ [આ૦ કદીમ] અસલનું; જુનું; પ્રાચી-

કદમ્બ, ન૦ [સં૦] એકજાતનાં ફૂલનું ઝાડ.

કદર, સ્ત્રી૦ [આ૦] સમજીને કિમ્મત કરવી તે; ગુણ—રસ—ખુબીથી વાકેફ થવાની જે શક્તિ તે; બુજ; ગણના; લેખું.

કદરજ, વિ૦ [સં૦ કદર્ય] કંજુસ. [ણસ.

કદરદાન, વિ૦ ખુબી સમજનાર; બુજ જાણનાર; ગુ

કદરી, વિ૦ [સં૦ કદર્ય] કૃપણ; કંજુસ; બખીલ. ૨ (કદર ઉપરથી) કદર જાણનાર.

કદરૂપું, વિ૦ વરવું; બદસુરત; બેડોળ.

કદળી, સ્ત્રી૦ [સં૦ કદલી] કેળ.

કદા, અ૦ [સં૦] ક્યારે; કઈ વખતે. ૨ કોઈ વખત; કોઈ દી; કદાચ; કદાચિત્.

કદાચ, કદાચિત્.

કદાચિત્, અ૦ [સં૦] કોઈ વખતે; કદી; વેળાએ; દૈવયોગે. ૨ જો; એમ બને—હોય તો.

કદાપિ, અ૦ [સં૦] કોઈ દાડો પણ—(નહિં).

કદાવર, વિ૦ [આ૦ પ્રા૦] શરીરે લામ્બું પોળું; કદમાં મોટું; મુનાસિબ જાડાઈમાં છતે, ઊંચું. ૨ દેખાવડું; ભવ્ય; પ્રૌઢ.

કદાસ, કદાપિ. [રતે; ક-મોસમે.

ક-દાડે, અ૦ ન જોઈયે તેવે—અઘટિત વખતે; ક—

કદી, અ૦ કોઈ કોઈ દાડે; કોઈ વેળા. ૨ કોઈ દાડો પણ—(નહિ). કદીમદી—કોઈ કોઈ વેળા. (હમ્મેશ નહિં).

ક-દૃષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦ કુદૃષ્ટિ] નઠારી—બદ નજર. ૨ ગેર મેહેરબાની; અવકૃપા. ૩ કોઈ સ્ત્રીના ઉપર નાલાએક વિચારથી જોવું તે.

કદ્દુ, પુ૦ પુરુષનો ગુપ્ત રાખેલો જે અવયવ તે.

કધાન, ન૦ હલકી જાતનું અનાજ. કોદરા બાણ્ટી વગેરે. ૨ બગડેલું અનાજ. કધાનને કેળવીને ખાવું, એ કેહેવત જેનાથી છુટાય નહીં તેવાં નઠારાં માણસના સમ્બન્ધમાં લાગુ પાડવામાં આવેછે.

ક-ધોણ-ણી, સ્ત્રી૦ રોજ બરોબર ન ધોવાયાથી એટલું તો મેલું થયલું કે પછી ખુબ ધોયેથી પણ સાફ ન થાય તે.

કનક, ન૦ [સં૦] સોનું. ૨ દોલત. ૩ ધન્તુરો.

કનકવી, સ્ત્રી૦ નાનો કનકવો.

કનકવો, પુ૦ જે ચોખ્ખણ્ડા કાગળનો એક ઉભી (કપડો) તથા એક કમાનદાર (કામ) કામડીનો આધાર આપી વચમાંથી દોરી બાંધી આકાશમાં ઉડાડવામાં આવેછે તે.

કનકુડો, કનકવો.

ક-નજર, ક-દૃષ્ટિ.

કનડગત, સ્ત્રી૦ દુઃખ; હરકત.

કનડવું, ક્રિ૦ સ૦ દુઃખદેવું; માથાફોડ કરાવવી.

કનડાટ, પુ૦ દુઃખ.

કનફૂલ, ન૦ સ્ત્રિઓને કાને ઘાલવાનું એક ઘરેણું.

કનવાર, સ્ત્રી૦ પરવાત; દરકાર; ખણખોજ.

કનસાર, પુ૦ [કણસાર] ભરડેલા ઘઉં માંથી થૂલું તથા લોટ કાડી નાખી શુદ્ધ જે કણ રે તેને ગોળ—ખાંડના પાણીસાથે બાફી જે પદાર્થ બનાવવો તે; લાપસી.

કનસારી, કણસારી.

કનસારો, કણસારો. [નો કરેલો પડદો.

કનાત, સ્ત્રી૦ તમ્બૂની કપડાંની ભીત. ૨ જાડાં કપડાં-

કનાસ્તર, ન૦ નેતર અને વાંસની સળીનું બનાવેલું કુણ્ડિયા જેવું ઠામ.—જેમાં વેચવાની ખાંડ ભરી હોય છે તે. ૨ ચારચાર હજાર પડિયાનો જે જથ્થો તે. ૩ ચિને લોઢાંના પતરાંનો દાબડો.

કનિષ્ઠ, વિ૦ [સં૦] ઉમ્મરમાં નાનું. ૨ ગુણ કર્મમાં ઉતરતું—ઓછું. ૩ સહુથી નાનું (વયમાં) અથવા ઉતરતું (ગુણ કર્મમાં). ઉત્તમ, મધ્યમ અને

કનિષ્ઠ એમ મુકાબલે ગણના થાયછે.

કનિષ્ઠપક્ષ, પુ૦ [સં૦] છેક ઉતરતો પક્ષ; હલકીરીત.

કનિષ્ઠપક્ષે, અ૦ નિદાને; શેવટે; ન ચાલતાં; બીજી કોઇ રીતે ન ફાવે ત્યારે. ૨ ઓછામાં ઓછું.

કનિષ્ઠિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સહુથી નાની—ટચકી—ટચલી આંગળી.

કનીનિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આંખની કીકી.

કને, અ૦ પાસે; સોડે; નજીક.

કનેરી, સ્ત્રી૦ કાંજી.—આજારી માણસને પાવા સારૂ. ૨ છાપરાંને લગતા ફરાની, મોભથી બે પાસ ઢળતી કોરણ માંની એકેકી. ૩ કોર; કોરણ. ૪ સોના રૂપાંની કિનારી.

કનૈયો, પુ૦ રઙ્ગીલો—છેલ પુરુષ.

કનોચાં, ન૦ કાનની લાળીના નીચલા ભાગ.

કન્ત, પુ૦ [સં૦ કાન્ત] સ્વામી; ભરથાર; ધણી; વર.

કન્તરેહ, પુ૦ અણબનાવ.

કન્તાણ-ન, ન૦ સણનું બનેલું જાડું કપડું.

કન્થ-ડો, પુ૦ કન્ત. [મળી. ૨ ઝઝ્મો.

કન્થા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ફાટીતુટી ગોદડી—ધાબળી—કા-

કન્થાર-ળ, ન૦ કાંટાંવાળું એક જાતનું ઝાડ—એને મરીકન્થાર પણ કેછે.

કન્થાળ, સ્ત્રી૦ ખચ્ચર ઊંટ વગેરે જનાવરની પીઠ ઉપર બે પાસ માલની જે ગુણ લટકાવવામાં આવેછે તે; કણ્ઠાળ.

કન્દ, ન૦ [સં૦] મૂળ; મૂળિયું; જડ. ૨ ઝાડ—છોડનાં મૂળિયાંને ઠેકાણે જે ગોળ અવયવ હોયછે તે.—રતાળુ, સૂરણ વગેરે.

કન્દરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગુફા; ઓહ.

કન્દર્પ, પુ૦ [સં૦] સ્ત્રી પુરુષમાં રતિ સમ્બન્ધી કરવાનો જે જોસ્સો તે; કામ.

કન્દિલ, કણ્ડિલ.

કન્દુક, પુ૦ રમવાનો દડો.

કન્દોઈ, પુ૦ ગેબર ખાજાં વગેરે મીઠાઇ બનાવીને વેચનારો; સુખડિયો.

કન્દોરો, પુ૦ પુરુષની કેડે પેરવાનો રૂપાં સોનાનો ડાગિનો. ૨ કેડે વિંટાળેલો દોરો.

કન્દર્પ, કન્દર્પ.

કન્ધરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ડોક; ગરદન; ગ્રીવા.

કન્ધોડું, ન૦ કેટલીએક સરતથી ખેતર ખેડવાને ઢોર ભાડે રાખવાં તે.

કન્નાં, ન૦ કનકવાના કપડા અને કામ એ બેનું જે જગોપર મળવું થાય છે ત્યાં અને તેથી થોડેક દૂર કપડાસાથે બાંધેલી બે દોરીના છેડાની જે ગાંઠ વાળવામાં આવેછે તે.

કન્ની, સ્ત્રી૦ ચગતા કનકવાની નમતી બાજુને સમતોલ રાખવા સારુ તેની સામેની બાજુએ જે ચિંધરડી કામ સાથે બાંધવામાં આવેછે તે.

કન્નું, ન૦ કન્નાં શબ્દનું એકવચન. [કરતાં નાની.

કન્યકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] બાળક—કુંવારી છોકરી (કન્યા

કન્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આઠ નવ વરસની કુંવારી છોકરી. ૨ મેષથકી ગણતાં છઠ્ઠી રાસી. [વખત.

કન્યાકાળ, પુ૦ જ્યાંસુધી કુંવારી રાખી શકાય તેટલો

કન્યાદાન, ન૦ [સં૦] વિવાહના વિધિયે કન્યાનું દાન કરવું તે; છોકરી પરણાવવી તે; લગન કરવું તે.

કન્યારાશી, વિ૦ બાયલો; જનાની (પુરુષ).

કપ, પુ૦ ચકમક લોડાંથી પડતો તનખો જે બાળેલાં રૂઉપર ઝીલી લઇ એ સળગાવવામાં આવેછે તે; કફ. ૨ [અ૦] પ્યાલું.

કપચી, સ્ત્રી૦ રસ્તામાં પુરવાનો પથ્થરનો ભુકો; તાસ.

કપટ, ન૦ [સં૦] લુચ્ચાઇ; ઠગાઇ; ભેદપ્રપઞ્ચ. ૨ પોતાનું હોય તેથી જુદું બતાવવું તે.

કપટી, વિ૦ કપટથી ભરેલું.

કપહાર, સ્ત્રી૦ લાકડાના ગોળવાની ફાડ; ગાંઠને ચીરી જે અડધિયું કરેલું તે.

કપડછાણ, વિ૦ કપડાં—લુગડાંથકી છાણેલું હોય તેવું. કપડછાણ કરવું કેવાયછે.

કપડું, ન૦ [સં૦ કર્પટ] રૂ, રેશમ, ઊન, સણ વગેરેનો બનાવેલો લામ્બો પોળો જે ઘાટ તે.—પેરવા, ઓડવા, ઢાંકવા, પાથરવાને. લુગડું; વસ્ત્ર.

કપતરું, ન૦ કેરી કોળું દુધી વગેરેની કાપેલી જે જાડી છાલ તે; ગાબચું.

કપતાન, પુ૦ [અ૦] વાણ—આગબોટ ચલાવનારા ખલાસી વગેરેનો ઉપરી.

કપરું, વિ૦ અઘરૂં; મુશ્કેલ; કઠણ.

કપરોડ, સ્ત્રી૦ ખાડાની અન્દરનો આડો ખાડો; અન્દરનું આડું પોલાણ.

કપર્દિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કપર્દક] કોડી; છેકજ હલકી કિમ્મતનો સિક્કો. [ટિયું તે.

કપાટ, ન૦ [સં૦] બારણું; ઉઘાડવા દેવાનું જે પા-

કપાતર, કુપાત્ર.

કપાલ, ન૦ [સં૦] ખોપરી. કપાલી—શિવ.

કપાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈ કાપતું હોય તેવું થવું; છેદાવું. ૨ કજિયો કરવો; મારામારી કરવી.

કપાસ, પુ૦ [સં૦ કર્પાસ] રૂનું ઝાડ; વણ. ૨ કપાસિયા સાથે જે રૂ તે.

કપાસિયા, પુ૦ રૂનું બી—બીજ. ૨ માંસના લોચા (માથાની અન્દરના).

કપાસી, સ્ત્રી૦ કાંટો વાગ્યાથી પગનાં તળીયાંની તે ભાગની ચામડી જાડી થાયછે અને જરાજરા દુખ્યાં કરેછે તે; કણી.

કપાળ, ન૦ [સં૦ કપાલ] એ પાંપેણની ઉપરનો માથાનો આગળ પડતો—ચેહેરાનો જે ઉપલો ભાગ તે;—લલાટ; ભાળ. ૨ નસીબ; દૈવ; ભાગ્ય. (કપાળમાં નસીબ લખાયછે એ કલ્પના ઉપરથી). ૩ કંઈ નહિ; ધૂળ. તે શું શિખવાનોછે કપાળ? **કપાળ કુટવું,** કપાળમાં મારવું. ૨ માથાફોડ—ઘણી મેહેનત કરવી. ૩ નુકસાન થયેથી દલગીર થવું; હાથ ઘસવા. **કપાળફુટવું,** કપાળમાં વાગેથી તેમાથી લોહી નિકળવું. ૨ ઘણું નુકસાન થવું; દુઃખમાં આવી પડવું.

[ચ્યાં કરવી તે.

કપાળફૂટ, સ્ત્રી૦ માથાફોડ; તેની તેજ મેહેનત ક-

કપિ, પુ૦ [સં૦] વાનરો; વાંદરો.

કપિઞ્જલ, ન૦ [સં૦] એક જાતનું પક્ષી.

કપિતાન, સેતાન; તોફાની; બન્ધો. (છોકરો).

કપિલ, વિ૦ [સં૦] પીળાશ મારતું કાળું—જેમકે તડકો ખાવેલું આદમી.

કપિલા, સ્ત્રી૦ [સં૦] તદન એકજ રઙ્ગની જે ગાય તે. ૨ નરદમ કાળી ગાય. ૩ ગાય. ૪ કેટલાંક સુકાં ફૂલનો લાલ ભૂકો.

કપિલાષષ્ઠી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે દિવસે છ યોગ એકઠા આવે તે—ભાદ્રપદ માસ, કૃષ્ણ પક્ષ, હસ્ત મહાનક્ષત્ર, વ્યતિપાત યોગ, મઙ્ગળવાર અને રોહિણી દિનિયું નક્ષત્ર. એ સુપર્વે કપિલાના દાનનું મોટું મહાત્મ્ય કેવાયછે.

[જલીપર કામ આવેછે.

કપીલો, પુ૦ [કપિલા] એ ઓસડ.—લાલ ભુકો ખુ-

કપૂત, પુ૦ [સં૦ કુપુત્ર] નઠારાં આચરણ કરનારો છોકરો—કુળને બટ્ટો લગાડે તે.

કપૂર, ન૦ [સં૦ કર્પૂર] સુગન્ધીવાળો તરત સળગી ઉઠે એવો ઝાડમાંથી મળતો એક પદાર્થ. એ દેવની આગળ બાળવામાં અને ઓસડમાં કામ આવેછે.

કપૂરકાચલી, સ્ત્રી૦ એક સુગન્ધીદાર મૂળિયું.

કપૂરચીની, એક ઔષધી.

કપૂરિયાં, ન૦ કાચી કેરીના લામ્બા કકડા અથાણાદાખલ કામમાં આણેલા તે.

કપૂરિયો, પુ૦ પુરુષની પિશાબ કરવાની ઈન્દ્રી.

કપૂરી, વિ૦ એક જાતનું ખાવાનું પાન.

કપેચાં, ન૦ ગાંધીનું એક વસાણું.

કપોત, પુ૦ ન૦ [સં૦] ડોકે રઙ્ગની છાંટ હોય તે બઙ્ગુતર; કપોતો. કપોતી—(માદા).

કપોતરું, ન૦ કેરી કોળું દુધી વગેરેની કાપેલી જે જાડી છાલ તે; ગાબચું.

કપોલ, પુ૦ [સં૦] ગાલ.

કપોળ, કપોલ.

[ટાનું.

કપોળ-કલ્પિત, વિ૦ જુઠું; બનાવટનું; મનનાં ફાં-

કપ્પડ, કપડું.

[રે ભરવાના).

કપ્પા, પુ૦ સાદડાંના સીવેલા કોથળા (ખજુર વગે-

કપ્પી, સ્ત્રી૦ નાનો કપ્પો.

કપ્પો, પુ૦ સેલથી ભાર ઉચકાઈ આવે તેને સારુ એક યન્ત્ર. એ યન્ત્રમાં, લાકડાં—ધાતુના કકડામાં બેસાડેલું પણ ફરતું એક નાનું પૈડું હોયછે ને એ પૈડાંની ઉપર વચ્ચોવચ્ચ એક જરા ઉણ્ડો કાપો હોયછે. એ કાપા ઉપર દોરડું નીચે ઉપર લપસતું રેઈને જા આવ કરેછે. કુવાનો કપ્પો; વ્હાણઉપર અને ડક્કા ઉપર કપ્પા હોયછે.

કફ, પુ૦ [સં૦] છાતી ગળાંને રુંધતો એક રોગ; વાત પીત ને કફ એ ત્રણ કેવાયછે તેમાંનો એક. ૨ દુખ દેતા રસને બાર કાડી નાખવાની ફેફસાંની જે તજવીજ તે. ૩ ગળામાંથી જે મળ બાર પડેછે તે. ૪ ચકમક શળગાવવાનો બળેલો રૂ; ગુલ; કપ.

કફ-જ્વર, પુ૦ [સં૦] કફથકી આવતો જે તાવ તે.

કફન, ન૦ [આ૦] મુડદાંને ઓરાડેલું જે લુગડું તે; શબને ઢાંકવાનું વસ્ત્ર.

[તે.

કફની, સ્ત્રી૦ જોગી ફકીરનું ટુંકી બાંયનું જે પેહેરન

કફરું, કપરું.

કફોરું, કપરું.

કફાયત, કિફાયત.

કફોડું, ન૦ રોજ માથાકુટ કર્યાં કરે તેવું—અભાગિયું જોડું (સ્ત્રીપુરુષનું).

કફોડું-ડું, વિ૦ અઘરું; મુશકેલ; કઠણ.

કબજ, વિ૦ કબજામાં હોય તેવું. ૨ ઝાડો ન આવતો હોય તેવું—પેટ કબજ છે.

કબજાન, ન૦ કબજો.
કબજિયત, સ્ત્રી૦ કબજ હોય તેવી હાલત.
કબજો, પુ૦ [આ૦] પકડી—ધરી—ઘેરી પોતાની સત્તામાં રાખવું તે; તાબે; દબાણ; હવાલો. કબજો કરવો, કબજામાં લેવું. કબજો રાખવો વગેરે એમ પ્રયોગ થાયછે.
કબટ, કબાટ.
કબડાવું, ક્રિ૦ અ૦ શરીરે લેવાવું; સુકાવું. (મન્દવાડથી). ૨ માંદાં પડવું; શરીર બગડવું.
કબન્ધ, ન૦ [સં૦] ધડ (માથા વિનાનું).
કબર, સ્ત્રી૦ [આ૦] દાટેલાં માણસના ખાડા ઉપર જે ચણતર કર્યું હોય તે; દેયડી; સમાધ.
કબરસ્તાન, ન૦ જ્યાં કબરો હોય તે ઠેકાણું.
કબાટ, ન૦ [અં૦ કપબોર્ડ] સામાન મુકવાનો ખાનાવાળો—બે બારણાંવાળો લાકડાનો બનાવેલો ઉભો જે ઘાટ તે.
કબાબ, કવાબ.
કબાબચીની, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ચીનીકબાલા.
કબાલો, પુ૦ [આ૦] જેમાં આપવા લેવા સમ્બન્ધી કબૂલાત—સરત—ઠરાવ હોય તે કાગળ; લખત; ખત. (વેચાણ—ગીરોના કબાલા, માલનો કબાલો વગેરે). [વાર. ૨ બૈરી; સ્ત્રી.
કબિલો, પુ૦ [આ૦] બૈરી છોકરાં; કુટુમ્બ; પરિ-
કબી, કબૂ.
કબીરપન્થી, વિ૦ કબીરનાં ધર્મમતને માનનારો.
કબીલદાર, વિ૦ કુટુમ્બવાળો; ગૃહસ્થ; પરણેલ.—પુરુષ.
કબુધિયું-ધ્યી, વિ૦ [સં૦ કુબુદ્ધિ] નઠારી—ખાડી—ખોટી સમજણવાળું; ઉંધો વિચાર કરનારું.
કબૂ, અ૦ [હિં૦] કદી; કદાપી; કોઇ દાડે.
કબૂતર, ખબુતર.
કબૂલ, વિ૦ [આ૦] ખાતરીથી હા કયલી હોય તેવું; નક્કી માનેલું; મન્જુર.
કબૂલત, કબૂલાત.
કબૂલવું, ક્રિ૦ સ૦ કબૂલાત આપવી; વચન આપવું.
કબૂલાત, સ્ત્રી૦ [આ૦] ખાતરીથી જે કેવું—લખી આપવું તે; વચન; ઈકરાર; કરાર; ઠરાવ; કોલ; નક્કીની હા.
કબૂલાતનામું, ન૦ લખાણમાં જે કબૂલાત તે.
કબૂલયત, કબૂલાત.
કભા, પુ૦ પણતી વખત, ફુલેકાં વખત પેરવાનું કીનખાબનું કડિયું—અંગરખું.
કભાય, પુ૦ જામો "કભાય કોને પામશી પઠકા, નામ ન જાયે ગણિયાંજી". (પ્રેમાનન્દ) સ્ત્રી૦ બાંય "કેસરી વાઘો પેરણે, સોભતી જોડ કભાય" (બૈરાંનાગીત).
કમ, વિ૦ [પ્રા૦] ઓછું; થોડું; ઊણું. [અક્કલ.
કમ-અક્કલ, વિ૦ ઓછી અક્કલનું. ૨ સ્ત્રી૦ થોડી
કમ-કદર, વિ૦ ઓછી કદર કરનાર. સ્ત્રી૦ થોડી કદર [વા.
કમકમવું, ક્રિ૦ અ૦ ધ્રુજવું; કાંપવું. ૨ કણકણા આવ-
કમકમાટ, પુ૦ કમકમવું તે. ૨ કણટાળો; ધિક્કાર.
કમકમી, સ્ત્રી૦ કમારી.
કમ-કૌવત, વિ૦ શક્તિ—જોરવનાનું; નબળું.
કમ-ખરચ, પુ૦ ઓછો ખરચ.
કમખો, પુ૦ કાંચળી; કપડું; ચોળી.
કમ-ખોરાક, પુ૦ ઓછો ખોરાક. [ચાબક; સોટી.
કમચી, સ્ત્રી૦ ચાબકને છેડે જે દોરી હોય તે. ૨
કમ-જબાન, વિ૦ થોડું બોલનાર. ૨ ઊંધું બોલનાર.
ક-મજરૂ, અ૦ નિરર્થક; બરબાદ; ફોકટ.
કમ-જાત, વિ૦ લુચ્ચું; હરામી. ૨ ઓછાપેટનું. ૩ તુકમરૈર; વર્ણસંકર; હીણું કુળમાં ઉછરેલું.
કમ-જાદે, વિ૦ ઓછું વધતું. [હિચકારું; કાયર.
કમ-જુરત, વિ૦ ઓછી શક્તિ—હિમ્મતનું; અશક્ત;
કમ-જોર, વિ૦ ઓછાં જોરનું; અશક્ત; નબળું.
કમઠ, પુ૦ [સં૦] કાચબો "કમઠ રૂપ ધર્યું મોરાર, ચૌદ રત્ન કાડયાં સમુદ્ર મોજાર"—(પ્રેમાનન્દ).
કમણ્ડળ, ન૦ [સં૦ કમણ્ડલુ] લાકડાં અથવા ધાતુનું પાણી પીવાનું નાળાંવાળું વાસણ—ઘણું કરીને સન્યાસી બ્રહ્મચારી વાપરેછે.
કમતર, વિ૦ [ફા૦] વધારે ઓછું; ઘણું થોડું.
કમતરીન, વિ૦ [ફા૦] સહુથી હલકું—પામર—રંક—કંગાલ—ગરીબ—તુચ્છ—હીણું; દાસાનુંદાસ (લા૦ તમારો કમતરીન સેવક). [છું; ઘટવું.
કમતી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઘટ; ખુટ; ખુટકો. વિ૦ ઓ-
કમ-તોલ, વિ૦ ઓછા તોલનું.
ક-મનનું, વિ૦ મન—પ્યાર—ખુશી વગરનું; જોર જુલમનું; બલાત્કારનું.
કમ-નજર, વિ૦ [પ્રા૦] ઓછી—ટુંકી નજરનું. ૨ ઓછી મેહેરબાની. [યું.
કમ-નસીબ, વિ૦ ઓછાં—માઠાં નસીબનું; અભાગિ-
કમ-પાક, પુ૦ ઓછો પાક.

કમ-પેશ, વિ૦ [ફા૦] ઓછું વધતું; કાડવાનું વધારવા નું તે.

કમ-બખત, વિ૦ [ફા૦] અભાગિયું; નસીબવનાનું; ભાગ્યહીન. ૨ બન્ધું; લુચ્ચું.—ઠપકો આપતી વેળા વપરાયછે. [લત—દશા.

કમ-બખતી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] દુર્દૈવ; વિપત્તિ; પડતી હા-

કમર, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] કડ; કેડ; કટિ. ૨ કમરના થાપા. કમર કસવી—બાંધવી એટલે કમરે તાણીને પટકો બાંધવો. ૨ હામ ભિડવી; તૈયારી કરવી. કમર ભાંગી જવી—આશા ભઙ્ગ થવું; નાઉમેદી થવી. કમરમાં જોર એટલે હિમ્મત. કમરનું ઢીલું એટલે છાતી—હિમ્મત વગરનું; પોચું; કાયર.

કમર્-કસ, ન૦ કમરમાં કસ આવે તેવું ઓસડીયું.

કમરખ, ન૦ [સં૦ કર્મરઙ્ગ] એક જાતનું ખટમધુરૂં ફળ. [કન્દોરો; કટિમેખળા.

કમર્-પટો, પુ૦ કમરે બાંધવાનો પટો. ૨ ઘરેણું;

કમર્-બન્દ, પુ૦ કમરપટો.

કમલા, સ્ત્રી૦ [સં૦] લક્ષ્મી.

કમ-સુખન, પુ૦ [પ્રા૦] ઓછા—ખરાબ—ના લાયેક—ભુંડા બોલ; મેણું; ગાળ; અપશબ્દ.

કમ-સુખન-ની, વિ૦ [પ્રા૦] થોડું—મતલબ જેટલું બોલનાર. ૨ અઘટતા શબ્દ કાડનાર.

કમળ, ન૦ [સં૦ કમલ] પાણીમાં પેદા થતું લામ્બી દાંડીનું એક ફૂલ. ૨ એ આકારનું દેવને બેસાડવાનું જે વાસણ તે. ૩ ગર્ભસ્થાન. ૪ કમળકાકડીનું ફૂલ.

કમળકાકડી, સ્ત્રી૦ કમળનું બી; એક ઔષધી.

કમળકોશ, કમળનો દોડો.

કમળલોચના, સ્ત્રી૦ કમળના જેવી આંખવાળી સ્ત્રી.

કમળવદના-ની, સ્ત્રી૦ કમળનાં જેવાં મોડાં વાળી સ્ત્રી.

કમળા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કમલા] લક્ષ્મી. [જાતનાં ફૂલ.

કમળી, સ્ત્રી૦ કમળનાં જેવાં વાદળી રઙ્ગનાં એક

કમળો, પુ૦ બધું શરીર પીળું થઈ જાય અને રોગી બધી ચીજને પીળા રઙ્ગનીજ દેખે તેવો એક રોગ. ૨ મીઠાં લીંબુની જાતનું એક ફળ. ૩ (લાક્ષણિક) અદેખાઈ; ઈર્ષા. એની આંખમા બહુ કમળો છે. [શ; નફો.

કમાઇ, સ્ત્રી૦ કમાવું તે. ૨ કમાયલું તે; પ્રાપ્તિ; પેદા-

કમાઉ, વિ૦ કમાતું હોય તે; પેદા કરનાર; રળતું; ઉદ્યમી.

કમાડ, ન૦ [સં૦ કપાટ] બારણું; બાર; દરવાજો.

કમાણી, કમાઈ.

કમાન, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] ચડાવેલું કામઠું; ધનુષ. ૨ કડિયા સુથાર વગેરે કારીગરે પાડેલો જે ધનુષ આકાર તે; મેહેરાબ. ૩ આકાશમાં જે ધનુષ—મચ્છ તણાયછે તે. ૪ ઘડિયાલ, ગાડી, કોચ વગેરેમાં સ્થિતિસ્થાપક ગુણ રાખનારી જે લોડાંની સાંકળી આંકડા વગેરે હોય તે.

કમાનદાર, વિ૦ [પ્રા૦] કમાન—મેહેરાબવાળું.

કમાલ, વિ૦ [આ૦] ખુબસુરત; સુન્દર. ૨ ઘણું સારૂં; ઉત્કૃષ્ટ. ૩ પૂર્ણ.

કમાલિયા, પુ૦ બહુચરાજીમાં માનતામાં મુકાયલા છોકરાઓ જે પાવૈઆથે ફરેછે તે.

કમાવિસદાર, કુમાવિસદાર.

કમાવું, ક્રિ૦ સ૦ ધન, યશ, વિદ્યા વગેરેની પ્રાપ્તિ કરવી; મેળવવું; પેદા કરવું; ઉદ્યમ—વેપાર કરવો; રળવું. ૨ નફો—લાભ—ફાયદો કાડવો.

કમી, વિ૦ [પ્રા૦] ઓછું; ઊણું; બાકી.

કમીજાસ્તી, સ્ત્રી૦ ઓછું કેટલું ને વધતું કેટલું તે બાબેની તપસીલ—હિસાબની જે વિગત તે.

કમીન, વિ૦ [આ૦] કપટી; હૈયામેલું. [(પુરુષ).

કમીનો, વિ૦ [ફા૦] છેક હલકો; પામર; કઙ્ગાલ.

ક-મોત, ન૦ શિરસ્તા મુજબ વખત અને રીતસર જે મોત ન થવું તે; અકાળમૃત્યુ; ખુનથી—કુબ્યાથી—વગેરેથી જે એકાએક મોત થાય તે.

કમોદ, સ્ત્રી૦ ખુશબો આપતું ઉત્તમ જાતનું ભાત અથવા તેના ચોખા. ૨ કલ્યાણરાગનો એક ભેદ. ૩ કુમુદ. કમોદ આપવી—ઝિલાવવી એટલે માર મારવો; કેસરી કરવી.

કમોદની, સ્ત્રી૦ કુમુદિની. [સમો.

ક-મોસમ, સ્ત્રી૦ મોસમ નહિ તે; ખોટો—અયોગ્ય

કમ્પ, પુ૦ [સં૦] હાલવું—ધ્રુજવું તે (સાધારણ રીતનું). ૨ હાલ્યાં કરવું તે; ધ્રુજારી; કમ્પારી (ભય, શોક, રોગ, વગેરેથી). ૩ કણકણા; કણ્ટાળો.

કમ્પન, ન૦ [સં૦] હાલવું—ધ્રુજવું—કાંપવું તે.

કમ્પની, સ્ત્રી૦ [અ૦] મણ્ડળી; જથો. ૨ ભાગીદારોની ટોળી; પન્થાળું. ૩ સઙ્ગત; સોબત.

કમ્પવાયુ, પુ૦ [સં૦] શરીર ધ્રુજ્યાં કરે એવી જે વાતવિકૃતિ તે.

કમ્પાણ, ન૦ [સં૦ કમ્પન] લાકડાંના તોળાટો તાજુવાં વગરની દાંડીનો જે કાંટો વાપરેછે તે.—એમાં કાંટાની સોય દાંડી ઉપર અધવચ બરોબર

નથી હોતી પણ લાંબે ટુંકે અન્તરે હોયછે. ૩ તડકામાં ફરવાથી થતો એક રોગ.

કમ્પાણી, વિ૰ તોળાટની એક જાત.

કમ્પાયમાન, વિ૰ કાંપતું; ધ્રુજતું; હાલતું; કમ્પવાળું.

કમ્પારી, સ્ત્રી૰ કમ્પ.

કમ્પારો, પુ૰ કમ્પ.

કમ્પાસ, પુ૰ [અ૰] અન્તર તપાસવાનું—જમીન માપવાનું ઈંગ્રજોનું એક ઓજાર. ૨ દિશા જોવાનો યન્ત્ર; હોકાયન્ત્ર. [થલું હોય તેવું.

કમ્પિત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] કાંપતું—હાલતું—ધ્રુજતું થ-

કમ્પુ, સ્ત્રી૰ [અ૰] છાવણી. ૨ લશકરની ટુકડી; ફોજ.

કમ્બલ, પુ૰ [સં૰] કામળો; ધાબળી.

કમ્બુ, પુ૰ શઙ્ખ. કમ્બુગ્રીવા. શઙ્ખના જેવી ગરદનવાળી (સ્ત્રી). જેમ શઙ્ખને ત્રણ રેખા તેમ ગરદન ઉપર પણ ત્રણ રેખા.

કમ્મર, કમર.

કયડો, પુ૰ કનકવાની જે ઊભી કામડી—સળી તે. (વાંકીને કામ કેછે). ૨ કરડો (૧ લા અર્થમાં).

કયામત, સ્ત્રી૰ [આ૰] સરવે મુએલાંનું પાછું ઉઠવું તે; સરવે મુએલાં પ્રાણીઓનો સામટો ઈનસાફ થવાનો દાડો; છેલ્લો દાહાડો.

કયાસ, પુ૰ [આ૰] કલ્પના; અટકળ; ધારણા.

કયું, સ૰ નપુંસક લિઙ્ગના નામને ઓળખી લેવાને સારુ પુછતીવેળા એ શબ્દ વપરાયછે; કોણ.

કર્યું, કેવું એનો ભૂતકાળ. કંઈ છુટવું—કંઈને ન કેવાના વાંકમાંથી નિકળી જવું.

કર, પુ૰ [સં૰] હાથ. ૨ રાજ્યના ખરચને સારુ સરકાર, રૈયતપાસેથી જે વેરો લે તે; છાપો. ૩ ધરમનો લાગો. ૪ જગાત; દાણ; મેહેસુલ. ૫ કરનાર એવો અર્થ રાખેછે—(સુખકર; પ્રકાશકર.) ૬ (દક્ષણીમાં) રેનાર, વસનાર એવો અર્થ રાખે છે—(પુણેકર; થાણેકર).

કરક, કર્ક.

કરકટી, સ્ત્રી૰ ઠાઠડી; ખાટલી.

કરકઠોળ, ન૰ પરચુરણ કંઈ કઠોળ તે.

કરકડ-વડી, સ્ત્રી૰ ખારી તીખી કડકડ કરતી જે વડી તે—(ચોળા વગેરેની બનેછે).

કરકડાટ, અ૰ સ્પષ્ટતાથી અને ઉતાવળથી. (વાંચવું).

કરકરું, વિ૰ [સં૰ કર્કર] છેક મેદા જેવું લીસું—સુંવાળું નહિ તેવું; વચમાં વચમાં ઝીણી ઝીણી કાંકરી જેવું લાગતું હોય તેવું (લોટ વગેરે); જાડું; ખડબચડું. ૨ તીવ્ર; ચઞ્ચળ (છોકરૂં).

કરકશ, કર્કશ.

કરકશા, સ્ત્રી૰ [સં૰ કર્કશા] વઢવાડિયેણ; કઠોર ભાષણ કરનારી; નિર્દય (સ્ત્રી). 'ધન ધનરે પુરુષ તારૂં ભાયેગ, કરકશા નાર મળી'.

કરકસર, સ્ત્રી૰ હાથ રાખીને—સમ્ભાળીને—જરૂર જોગ ખરચ કરવો તે; મિતવ્યય. [છેક પાતળું.

કરકાંટિયું, વિ૰ ફકત હાડ ચામ રહેલાં હોય તેવું;

કરકોચલી, કરચલી.

કરખ, પુ૰ દુઃખ; શોક. "હરખે કરખે અનુભવ કશો, આકાશ ઉદરમાં વરતે દશે દિશા; જ્યારે જેનું રાજ્ય જાણ, ત્યારે માનવી તેની આણ". (અખો).

કરખી, પુ૰ ખેડુત.

કરગરવું, ક્રિ૰ અ૰ ઘણીજ ગરીબાઈથી રડવા સરખું મોઢું કરીને કાલાવાલા કરવા—માગી લેવું; આજીજી કરવી.

કરગસ, સ્ત્રી૰ કરચ. ૨ મેલ; કચરો. [કો.

કરચ, સ્ત્રી૰ છેકજ નાની પાતળી કકડી; ઝીણો ભુ-

કરચલી, સ્ત્રી૰ હરકોઈ સુંવાળી—સાફ વસ્તુનું સઙ્કોડાઈ અથવા વળી જવું તે—(લુગડાં, ચામડાં વગેરેની કરચલી). ૨ કરચલાની માદા.

કરચલું, ન૰ પાણીમાંનો એક જીવ. એના શરીર ઉપર આડવે આડવે તસુને છેટે આડા આંકા હોયછે. કરચલો, કરચલી.

કરચાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ચીડવવું.

કરચો, પુ૰ સાફ ન મુડાયાથી આછા કેશ રહી જાય તે. (અનાડી હજામે કરચા રાખ્યા).

કરજ, ન૰ [આ૰ કર્ઝ] કોઈની પાસથી વ્યાજે લિધેલું જે નાણું તે; દેવું; દેણ. કરજ કરવું, કરજ વાળવું-અદાકરવું એમ કેવાયછે. કરજે કાડવું—કરજ કરવું.

કરજદાર, વિ૰ કરજ કરનાર; દેણદાર.

કરજાળી-ઝાળી, સ્ત્રી૰ દીવા ઉપરના જે કોડિયામાં કાજળ પડેછે તે; મેસ પાડવાનું કોડિયું.

કરઞ્જ, ન૰ [સં૰] એક જાતનું ઝાડ.

કરઞ્જ-જો, પુ૰ [હિં૰] ફુવારો.

કરડ, સ્ત્રી૰ ભરડેલું ભાત—એમાંથી નિકળેલા ચોખા તે. કરડના ચોખા કેવાયછે. ૨ ચૂલાની અન્દરની બળેલી માટી. ૩ કેરી, કેળાં, ઘાસ વગેરે ખરીદી કરનારને સેંકડા ઉપર જે પાંચ,

દશ જાસ્તી મળે તે.

કરડકણું, વિ૦ કરડવાની ટેવ હોય તેવું.

કરડપાંચેમ, સ્ત્રી૦ શ્રાવણ સુદ પાંચેમ. એ દહાડે બૈરાંઓ કરડની ખિચડી ખાયછે.

કરડવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈની ચાંમડી ઊપર દાંત દેવા—પાડવા; બચકું ભરવું. કરડીખાવું.

કરડાપાટી, સ્ત્રી૦ સોનીનું એક ઓજાર.

કરડી-નજર, સ્ત્રી૦ બીક લાગે તેવી—આકરી નજર. ૨ ગુસ્સો; જુલમ; શક્તિ. ૩ ગેરમેહેરબાની; અવકૃપા.

કરડું, વિ૦ આકરું; સખત. કરડો તાપ. ૨ તાતા સ્વભાવનું; સખતી કરનાર (ઉપરી).

કરડો, પુ૦ પગને અઙ્ગુઠે ઘાલવાની રૂપાની અને હાથની આંગળિયે ઘાલવાની રૂપાં—સુનાંની જે જાડી વીટી તે—એની જોડ હોયછે જે કરડા કેવાયછે. ૨ કનકવાની ઊભી કામડી. ૩ સોનીનું એક ઓજાર.

કરણ, ન૦ [સં૦] કોઈપણ ક્રિયાનું જે સાધન તે; જે વડે—જેની મારફતે કંઈ કામ થાય તે.—રામે, વાલીવાનરને બાણે માર્યો—કરણ તૃતીયા વિભક્તિમાંજ આવે. ૨ તીસ ઘડી અથવા બાર કલાક અથવા અડધી તિથિ જેટલો જે કાળ તે—એ સહુ મળીને ૧૧ છેઃ બવ, બાલવ, કૌલવ, તૈતિલ, ગરજ, વણિજ, વિષ્ટિ, શકુનિ, ચતુષ્પદ, નાગ, કિંસ્તુઘ્ન. (જ્યોતિષ). ૩ કરવું તે. શુદ્ધિકરણ, પઞ્ચીકરણ, એકીકરણ. ઈ૦. ૪ [સં૦ કિરણ].

કરણ, સ્ત્રી૦ એક ઝાડ. એના ફૂલ દેવને ચડેછે.

કરણી, સ્ત્રી૦ જે પ્રકારે કર્મ કરવાં તે. કરવું—કિધેલું તે. (કરણી તેવી પાર ઉતરણી). યોગ્ય કર્મ કરવાં તે સારી અને અયોગ્ય કરવાં તે નરસી કરણી કેવાય. ૨ કડિયાની થાપી. ૩ જેનું મૂળ નિઃશેષ ન નિકળી શકે તેવી સઙ્ખ્યા—$\sqrt{3}$, $\sqrt[3]{7}$, વગેરે (ગણિતમાં).

કરણીય, વિ૦ [સં૦] કરવાને યોગ્ય.

કરણ્ડો, પુ૦ [સં૦ કરણ્ડ] કણ્ડિયો.

ક-રત, સ્ત્રી૦ રત—મોસમ નહિ તે; અયોગ્ય સમય.

કરતલ, ન૦ [સં૦] હથેલી.

કરતવ, ન૦ [સં૦ કર્તવ્ય] કરવાનું તે; કૃત્ય.

કરતાં, અ૦ બેજણનો અથવા બે વસ્તુનો મુકાબલો કરતી વખત એક બીજાના ગુણ અને સઙ્ખ્યામાં ઊતર ચડ અથવા કમી જાસ્તી દેખાડવાને જે શબ્દ તે એની વચમાં મુકવામાં આવેછે તે. વેળાએ પઞ્ચમા વિભક્તિનો પ્રત્યય થી-થકી, કરતાં એ શબ્દનું કામ ચલાવેછે—પરમાર્થ કરતાં બીજું મોટું પુણ્ય કંઈ નથી; ધનથી પ્રતિષ્ટા સોગણી સારી. ૨ છે તોપણ; છતે જો. ત્યાં જવાની મારી સલાહ નથી એમ કરતાં જશો તો તમારે તમારું ભોગવી લેવું પડશે. નાપાસ થવા જેવું છે તો ખરું તે કરતાં પરીક્ષામાં જજો. કરવું એ ઉપરથી કરતાં એટલે જ્યારે કામ ચાલતું હોય ત્યારે.

કરતા-કરતાર, [સં૦ કર્ત્તા].

કરતાલ-ળ, સ્ત્રી૦ [સં૦ કરતાલિકા-લી] તાલ રાખવાનું જે સાધન તે.—અઙ્ગુઠો અને વચલી આંગળી એ બેને જોરે વગાડવાની લાકડાં અથવા ધાતુની જે બે ચીપો તે, બન્ને હાથની મદદથી વાગતી જે પિત્તળની—કાંસાની થોડી પોલી ચકતિયો; કાંસીયાં; ઝાંઝ.

કરતૂક-ત, ન૦ કરતવ; કૃત્ય; કર્મ. (નઠારાં).

કરનાર, વિ૦ જે કોઈ કંઈ કામ કરે તે.

કરન્તાં, કામ કરતાં (કવિતામાં).

કરપણ, વિ૦ [સં૦ કૃપણ] કઞ્જુસ; બખીલ.

કરપલ્લવ, પુ૦ [સં૦] હાથ (કવિતામાં). ૨ હાથનો સઙ્કેત.

કરપલ્લવી, સ્ત્રી૦ હાથની આંગળીના ચાળાથી સઙ્કેતમાં વાત કરવાની રીત; હાથનાં નામાં.

કરપવું, ક્રિ૦ સ૦ થોડું થોડું કરડવું. ૨ કાતરવું.

કરપા, પુ૦ કરચા. સ્ત્રી૦ કૃપા.

કરપી-ણ, વિ૦ [સં૦ કૃપણ] કઞ્જુસ; બખીલ; જેને હાથેથી કંઈ છુટે નહિં તે.

કરબ, પુ૦ [આ૦] મોટો ધાક; હાક.

કરબોરૂં, ન૦ બરુની જાતનું જાડું ઘાસ.

કરમ, ન૦ [સં૦ કર્મ] કરવું; કામ; કર્મ. ૨ નસીબ; ભાગ્ય; ભાયેગ; કપાળ. ૩ ઘાતકી—નિર્દય કામ. (અરેરે શું કરમ કરેછે). ૪ રસ્તો માપવાની લાકડી. એ લમ્બાઈમાં બે કદમ હોયછે. કરમ ઉઘડવું—નસીબ ખુલવું. કરમ—ફૂટયું—અભાગિયું. 'જનમ આપે જનેતા પણ કરમ ન આપે કોય'.

કરમ, પુ૦ [સં૦ કૃમી] પેટમાં લામ્બા ધોળા જે જીવ થાયછે તે.

કરમકુણી, સ્ત્રી૦ ભુંડાં નસીબની વાત; દુઃખનું વર્ણન. ૨ પોતાની વડાઈની વાત. ૩ નજીવી વાત;

ટ્રાયલું.

કરમદી, સ્ત્રી૰ એક જાતનું ઝાડ.

કરમદું, ન૰ કરમદીનું જે ફળ તે. એ કદમાં પરતાં જેવડું ને સ્વાદે ખાટું હોયછે ને અથાણા વગેરેમાં વપરાયછે. એ બે જાતના છે, એક સ્પેત ને એક લીલાં; ને પાકે ત્યારે જાંબુવા રંગના થાયછે.

કરમ-બખસેશ, સ્ત્રી૰ [આ૰] ભાગ્યશાળી પણું. ૨ સખાવત; ઉદારતા. ૩ ક્ષમા.

કરવકું, વિ૰ જે વરસનો પાક આઠ આનીથી ઓછો [હોય તે.

કરમવેરો, પુ૰ માથાદીઠ આપવો પડતો જે કર તે. (સરકારને); જછીઓ. ૨ નસીબમાં લખાયેલી જે વેઠ તે.

કરમાણી અજમો, પુ૰ ગાંધીને ઘેર મળતું એક કડવું ઓસડિયું. (અજમોદની જાત).

કરમાધરમી, અ૰ નસીબમાં હશે અને પૂન કીધું હશે તે પ્રમાણે. (સોદો તો કીધોછે હવે નફો કરમાધરમી છે).

કરમાવું, ક્રિ૰ અ૰ તેજ—રસવનાનું થઈ જવું; સુકું થવું. ૨ સડ઼કોડાવું; ખોડાવું.

કરમાળા, સ્ત્રી૰ આંગળીના કાપા ગણીને જપ કરવો તે. ૨ હાથમાં રાખેલી જપ કરવાની માળા.

કરમી, વિ૰ નસીબદાર; ભાગ્યશાળી; સકરમી.

કરમો, પુ૰ રાંધેલા ભાતમાં દહીં ભેળી જીરું મીઠું નાખી માતાને જે નૈવેદ્ય ધરેછે તે.

કરમોડવું, ક્રિ૰ સ૰ ઘી—દીવેલ વગેરે પદાર્થ થોડોક લઈને અનાજ સાથે ચોળવો—મસળવો; મોવું. ૨ ચોળવું. દહીં ને ભાત કરમોડી ને ખાજે.

કરમોડિયા, પુ૰ ઢોરને થતો એક રોગ.

કરવડો, પુ૰ તાંબા પિત્તળનું પણ ઘણું કરીને મટોડીનું વાસણ જેને ટુંકું નાળવું હોયછે તે.

કરવત, સ્ત્રી૰ [સં૰ કરપત્ર] લાકડું વેરી પાટિયાં પાડવાનું દાંતાવાળું લોડાનું હથિયાર. કરવત મુકાવવી એટલે ઊંધે માથે ટટાર બન્ધાઈને ગુરુ આગળથી કરવત મુકાવી લાકડાંની પેઠે વેરાઈ જવું—એમ કીધાથી આવતે જન્મ મનમાન્યું સુખ મળેછે એવી એક ધર્મ ઘેલાઈ અસલ ચાલતીહતી.

કરવતી, સ્ત્રી૰ સોનીનું એક ઓજાર. ૨ એક જાતની ઘોડાગાડી.

[છુડો તે.

કરવતીકોર, સ્ત્રી૰ કરવતના આકારની જે કોર—

કરવતીદાવ, પુ૰ કુસ્તી કરવાનો એક પેચ,

કરવીર, ન૰ [સં૰] એક જાતનું ફૂલ; કરેણનું ફુલ.

કરવું, ક્રિ૰ સ૰ [સં૰ કૃ] હરેક વસ્તુ—વિચારીને ધારેલી હાલતપર લાવવા સારુ તે ઉપર મેહેનત લેવી. ૨ મેહેનત લઈ ધારેલું કામ પાર પાડવું; પૂર્ણ હાલતમાં લાવવું; બજાવવું. ૩ નવું ઉપજાવવું; નવી દશામાં આણવું; બનાવવું. ૪ પાળવું; વ્રત દાખલ ગણવું. તે મઙ્ગજવાર કરેછે.

કરશણ, ન૰ જ્વાર—બાજરીનું ડુંડું; કણસું. ૨ ખેતી. ૩ ખેતરમાં ઓરેલાં અનાજના જે છોડો તે; મોલ. ઓણ કરશણ સારું છે.

કરશણી, પુ૰ [સં૰ કર્ષણ—ખેતી] ખેડુત. "પંડિત તે તે વિદ્યા કરસણી, સંત તો છે તે ફળના ધણી" (અખો).

કરસફ, પુ૰ [આ૰] ખડિયામાં ઘાલવાના સુતર રેશમના જે રેસા તે. ૨ અડકાયલી બૈરીયો જે ચિથરાં કામમાં આણેછે તે.

કરાં, ન૰ [સં૰ કર] હવામાંથી છુટું પડી બન્ધાઈ ગયલું અતિ ટાઢું પાણી જે નાના મોટા પત્થરના આકારમાં વરસેછે. એક પ્રકારનો બરફ.

કરાંજવું-ઝવું, ક્રિ૰ અ૰ ઝાડે જતાં વાર લાગતી હોય તો જલદીથી ખુલાસો કરવસારુ દમ ઊંચો રાખી પેટને જોર આપવું.

કરાંટી-ઠી, સ્ત્રી૰ કપાસ તુવર વિગેરેનાં સુકાઈગયલાં ઝાડવાં—ડાળાં.

કરાઈ, પુ૰ પાટિયાં વેરનારો.

કરાએલ, વિ૰ શોભી રયલું; કળા કરી હોય તેવું. —મોર પોતાનાં પીછાં ઉભાં મુગટનાઆકારમાં કરેછે ત્યારે તે કરાએલ કેવાયછે.

કરાડી, સ્ત્રી૰ નદી અથવા ખાડીના કિનારા આગળની જે જમીનમાં ખાડો—ખોભાણ હોયાને લીધે જ્યાં ઘણું પાણી રે તે. ૨ સોનીનું એક ઓજાર.

કરાડો, પુ૰ નદીના કિનારાનો જે ભાગ ઊંચો અને છેક સીધો આવી રયો હોય તે; ભેખડ. ૨ જે આડાં લાકડાંની ઊપર વેરવાનું લાકડું ઊભું કરવામાં આવેછે તે.

કરાણી, પુ૰ વાણના ધણીની તરફથી વાણમાં તપાસ રાખવાને નિમાયલો જે પુરુષ તે. એ, વાણની દરએક સફરે સાથે જાયછે ને આવેછે.

કરામત, સ્ત્રી૰ [આ૰] યુક્તિ; કળા. ૨ કિસબ; હુન્નર. ૩ જાદુ; મોહ; અચરતી.

કરાર, પુ૰ [આ૰] કબૂલાત; વચન. ૨ ઠરાવ; પા-

કો વિચાર. ૩ ચેહેન; નિરાંત; આસાએશ. ૪ રોગથકી છુટું—સારૂં થવું (એને કરાર થયો—વળ્યો).

કરારદાદ, પુ૦ [આ૦] કબૂલાતનો કાગળ. ૨ ટણ્ટો માંડીવાળવા સમ્બન્ધી જે કાગળ તે.

કરાડિયો, પુ૦ કરોળિયો.

કરાળ, વિ૦ [સં૦ કરાલ] વિકરાળ; ભયઙ્કર.

કરાળિયો, પુ૦ કરોળિયો.

કરિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] હાથણી. [વગેરે જે ચીજ તે.

કરિયાણું, ન૦ ગાંધીને ઘેર મળતી ઓસડ મસાલા

કરિયાતું, ન૦ ગાંધીને ઘેર મળતું એક કડવું ઓસડિયું—એ તાવ ઉપર આપવામાં આવેછે. કરિયાતાંની પાંદડી.

કરી, પુ૦ [સં૦] હાથી.

કરી, સ્ત્રી૦ માંદાં—આજારી માણસે ખાવા પીવામાં કેટલીએક ચીજની બન્ધી રાખવી તે; બન્ધી; પરેજી; પથ્ય. [રીને આમ થયું.

કરી-કરીને, અ૦ થી; વડે. છરીયેકરી કપાયું; તેણેક-

કરીમ, વિ૦ [આ૦] મેહેરબાન; સખી; ઉદાર. પુ૦ દુનિયાનો ધણી.

કરીર, ન૦ [સં૦] કેરાંનું ઝાડ.

કરુણા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પારકાનું દુ:ખ જોયાથી અથવા સાંભળ્યાથી દિલનું જે પિગળવું થાય તે; દયા; કૃપા.

કરુણાકર, વિ૦ દયાની ખાણ.

કરુણાપાત્ર, વિ૦ કરુણા—દયા કરવાને યોગ્ય.

કરુણારસ, પુ૦ [સં૦] (કાવ્યશાસ્ત્રમાં) નવરસ કેવાયછે તેમાનો એક. જેથી શોક થઈ દયા ઉપજે તે.

કરુણાળું, વિ૦ કરુણાથી ભરેલું.

કરૂપ, વિ૦ [સં૦ કુરૂપ] બદસુરત; બેડોળ; વરવું.

કરૂર, ક્રૂર.

કરેઠી, સ્ત્રી૦ કળોટી.

કરેડું, ન૦ ગાય—ભેંસનું વિયાયા પછીનું તરતનું દુધ; ખરેડું. ૨ વિંધારાની સોયનો આથો.

કરેણ, સ્ત્રી૦ એ નામનું ઝાડ. [ફૂલ તે.

કરેણાં, ન૦ [સં૦ કરવીર] કરેણ નામનાં ઝાડનાં જે

કરેણો, પુ૦ કરેણનું ફૂલ અથવા ઝાડ.

કરેલું, ન૦ કારેલું. [કડાં વેરે તે.

કરૈ, પુ૦ પાટિયાં ઉતારવાસારુ કરવતથી જેઓ લા-

કરો, પુ૦ ઘરની બાજુએ ઈંટ તથા છો—મટોડું અથવા પથ્થર ચુનાનું જે ઊંચું ચણતર તે; દીવાલ. એકલાં મટોડાંનું ચણતર તે ભીંત.

કરોચલી, કરચલી. [કાખની વચમાનું).

કરોઠ, સ્ત્રી૦ શરીરનું ડાબું—જમણું પાસું (કેડ અને

કરોઠું, ન૦ એકાદાં ધર્મ કર્મ—વ્રત પાળવાનો વરસોવરસનો જે ધારો તે. તેને ઘેર માતા માડવાનું કરોઠું છે. જો કંઈ વધારે ખટપટ કરવા જઈશ તો કરોઠું પડશે.

કરોડ, સ્ત્રી૦ બરડાનું હાડકું. ૨ કરોઠ.

કરોડ, વિ૦ [સં૦ કોટિ] સો લાખની સઙ્ખ્યા બતાવેછે. ૨ બરડાનું હાડકું; બરડાંની સાંઠ.

કરોડપતિ-ડાધિપતિ, વિ૦ કરોડ રુપિયાનો ધણી; ઘણોજ પૈસાદાર; તાલેવાન. [ષ્કળ.

કરોડો, વિ૦ ઘણાએક કરોડ; અસઙ્ખ્યાત; પુ-

કરોધ, વિ૦ ક્રોધ.

કરોળિયો, પુ૦ એક જાતનો જીવડો—એ પોતાના શરીરમાંથી લાળ કાઢીને જાળાં બાંધેછે. એ પડ બાંધી તેમાં વિયાયછે. ૨ શરીરના એકાદા ભાગની ચામડી ઉપર જે આછા સફેદ ડાઘ જેવું થાય તે. (એક રોગ). ૩ માટીનાં વાસણ વેચનાર. ૪ એક વેલો ને તેના બી. એ બી ચણોઠીના જેવાં પણ કાળાં ને મોઢું ધોળું, એવાં થાયછે. [રાશિ.

કર્ક, પુ૦ [સં૦] કરચલો. સ્ત્રી૦ બાર મધ્યેની ચોથી

કર્કશ, વિ૦ [સં૦] કઠોર—સખત લાગે તેવું; કઠણ (શબ્દ વગેરે). ૨ કડવાબોલું; ચિડિયું; નઠરા સ્વભાવનું.

કર્કાર્ક, પુ૦ [સં૦] કર્ક રાશિનો સૂર્ય.

કર્ણ, પુ૦ [સં૦] કાન; સાંભળવાની ઈન્દ્રી. ૨ કાટખુણત્રિકોણમાં કાટખુણાંની સામેની જે બાજુ તે.

કર્ણપિશાચ, પુ૦ [સં૦] મન્ત્રથી વશ થતો એક પિશાચ (એક જાતનું ભૂત) છે. જો તાબે થયો તો તે ભૂત, વર્તમાન કાળની વાતો ઉપાસકના કાનમાં અદૃશ્ય રૂપે કેછે.

કર્ણફૂલ, ન૦ કાને ઘાલવાનું બૈરાંઓનું ઘરેણું.

કર્ત્તરિપ્રયોગ, પુ૦ [સં૦] જે પ્રયોગ—વાક્યમાં કર્તાનાં લિઙ્ગવચનનો સમ્બન્ધ ક્રિયાપદ સાથે થાયછે તે. એ ત્રણ હોયછે: અકર્મક કર્ત્તરિ, સકર્મક કર્ત્તરિ અને ભાવ કર્ત્તરિ.—જમુ સમજી બેઠો, ગઈ ખાતી નથી, પેટમાં દુખેછે.

કર્ત્તરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] કાતર. [વું.

કર્ત્તવ્ય, વિ૦ [સં૦] કરવાને ધારેલું—જરૂર હોય તે-

કર્ત્તવ્યતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કામ; કૃતિ; કર્મ. ૨ ફરજ; ધર્મ.

કર્ત્તા, વિ૦ [સં૦] કરનાર; બનાવનાર. ૨ સત્તા ધરાવનાર; માલેક; ધણી. ૩ વાક્યના અર્થમાં ક્રિયાનું કરનારૂં ફલાણું છે એમ જેને વિષે બોલાતું હોય તે.—નામ. (વ્યાકરણમાં)—જગન્નાથ, જગતની તમામ વસ્તુઓની સમ્ભાળ લેછે. એ વાક્યમાં **જગન્નાથ** એટલે ઈશ્વર એ, સમ્ભાળ લેછે એ ક્રિયાપદનો કર્ત્તા છે.

કર્ત્તાહર્ત્તા, વિ૦ [સં૦] કરનાર મારનાર; થાપનાર ઉથાપનાર. ૨ મુખ્ય ધણી—કારભારી. [ણું.

કર્તૃત્વ, ન૦ [સં૦] કરવાની જે શક્તિ તે. ૨ કર્ત્તાપ-

કર્તૃવાચ્ય, વિ૦ [સં૦] કર્ત્તાનું પ્રાધાન્ય હોય તેવું (વાક્ય).

કર્દમ, પુ૦ [સં૦] કાદવ; કિચ્ચલ; ગારો; કચરો. ૨ જાતિ યોની જે ભેળસેળ તે; સઙ્કરપણું.

કર્પૂર, ન૦ [સં૦] કપૂર.

કર્પૂરગૌર, વિ૦ [સં૦] કપૂરના જેવું ગોરૂં. પુ૦ શિવ.

કર્બૂર, વિ૦ [સં૦] કાબરૂં; કાબરચિતરૂં.

કર્મ, ન૦ [સં૦] કોઈપણ કામ; કરવાનું—કરેલું તે. ૨ ધર્મ સમ્બન્ધી કામ કરવાં તે—સ્નાન, સન્ધ્યા, પુજા, પાઠ, જપ, હોમ વગેરે, એ ત્રણ કેવાયછે—નિત્ય, નૈમિત્તિક અને કામ્ય. ૩ ચાલ ચલણ; વર્તણુક. ૪ સારાં—નીતિનાં કામ; સદાચાર. ૫ ફરજ; ધર્મ. ૬ કરતાની મેહેનત જેના ઊપર રેછે તે. તેણે રાજ્ય લીધું.—(વ્યાકરણમાં). ૭ નરસાં—અનીતિનાં કામ. ૮ નસીબ; ભાયેગ. ૯ પૂર્વ જન્મે કરેલાં સારાં નરસાં જે કામ તે.

કર્મકાણ્ડ, ન૦ [સં૦] વેદના જે ભાગમાં કર્મ સમ્બન્ધી શિક્ષા છે તે. ૨ બ્રાહ્મણોએ જરૂર કરવાનાં એવાં જે કર્મો તે.

કર્મણિદ્વિતીયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કર્મનેઅર્થે અથવા કર્મરૂપ જે દ્વિતીયા વિભક્તિ તે. (વ્યાકરણમાં).

કર્મણિપ્રયોગ, પુ૦ [સં૦] જે પ્રયોગ—વાક્યમાં કર્મનાં લિઙ્ગ વચનનો સમ્બન્ધ ક્રિયાપદ સાથે થાયછે તે.—હરમાને લઙ્કા બાળી. [(વાક્ય).

કર્મણિવાચ્ય, વિ૦ [સં૦] કર્મનું પ્રાધાન્ય હોય તેવું.

કર્મનિષ્ઠ, વિ૦ [સં૦] ધર્મની ક્રિયા પાળવામાં જે ઘણું ખન્તીલું—ચુસ્ત હોય તે.

કર્મબન્ધ, વિ૦ [સં૦] અનીતિનાં કામો કરવાથી બન્ધાઈ ગયલું—પાપી થયલું હોય તે.

કર્મભ્રષ્ટ, વિ૦ [સં૦] ધર્મમાં ફરમાવેલાં કામ ન કરનાર અથવા તેથી આડું ચાલનાર.

કર્મમાર્ગ, પુ૦ [સં૦] પાઠ પૂજા હોમ વગેરેનાં કર્મે કરીને સ્વર્ગે જવાય તે માર્ગ. (જ્ઞાન માર્ગ નહિ).

કર્મયોગ, પુ૦ [સં૦] નસીબનો જોગ; બનાવ.

કર્માતીત, વિ૦ જેને કર્મનો પાશ સપડાવતો નથી તે; કર્મથી પર—જુદું.

કર્માન્તર, ન૦ શુભ કારજમાં અને ઘણું કરીને અઘરણીમાં વિધિયુક્ત જે કર્મ ગોર કરાવેછે તે. [તે.

કર્મિષ્ઠ, વિ૦ [સં૦] જે નીત્ય સ્નાન સન્ધ્યા હોમ કરે

કર્મેન્દ્રિય, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે ઈન્દ્રિયે કામો થાયછે તે.—એ પાંચ છે. **ઈન્દ્રિય** એ શબ્દ જોવો.

કર્ષણ, ન૦ [સં૦] જમીન ખેડવી તે; ખેતી કરવી તે.

કલ, પુ૦ [સં૦] ઝીણો શબ્દ—પક્ષીનું ગાવું, ભમરાનું ગુણગુણવું વગેરે. ૨ ઝોક; વલણ; ઈચ્છા. ૩ મધરાતનું અથવા બપોરનું થોડુંએક વટવું તે.

કલકલ, પુ૦ ઘણાંએક માણસ પશુ પક્ષી વગેરેનો જે ભેળો ન સમજાય તેવો શબ્દ; ગોંધાટ.

કલકલવું, કકલવું.

કલકલાટ, પુ૦ કલકલાણ.

કલકલાણ, ન૦ ગોંધાટ.

કલકી, કલ્કી. [દવાના કામમાં આવેછે.

કલખાપરી, સ્ત્રી૦ પકાવેલી માટીની એક વસ્તુ—એ

કલગી, સ્ત્રી૦ પાઘડી, ટોપી ઉપર ખોસેલું જે મોરપીછ વગેરે તે. ૨ ઘોડાના માથા ઉપર શોભાને માટે પીછનો જે તોરો મુકવામાં આવેછે તે. ૩ ફુલનો નાનો ગોટો. ૪ આદિશક્તિને ગાનારાઓની લાવણી. કલગીવાળા ને તોરાવાળા.

કલગીદાર, વિ૦ કલગીવાળું. [ગડું; બાંટ.

કલગેર, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીયોને પેરવાનું એકજાતનું રેશમી લુ-

કલઙ્ક, ન૦ [સં૦] નઠારૂં કામ કીધાથી જે બેઆબરૂ થાય તે; બટ્ટો. ૨ નઠારૂં કામ કર્યાનું જે આળ ચડે તે. ૩ ડાઘ; ખોડ; લાઞ્છન—ઘણું કરીને ચન્દ્રબિમ્બમાં જે કાળો ડાઘ દેખાયછે તે.

કલઙ્કી વિ૦ કલઙ્કવાળું. ૨ કલ્કી. [ણું.

કલરૂઠ, વિ૦ તોફાની; મસ્તીખોર. ૨ હઠીલું; લડક-

કલત્ર, ન૦ [સં૦] પરિણિત સ્ત્રી; પત્ની; ભાર્યા.

કલપ, પુ૦ કલફ. ૨ કલ્પ.

કલપના, કલ્પના. [ભરાવું; રડવું.

કલપવું, ક્રિ૦ અ૦ શોક કરવો; ઘણાં દુઃખથી ગ-

કલપવું, ક્રિ૦ સ૦ ધારવું. [આક્રન્દ; રડાપીટ.

કલપાન્ત, ન૦ અતીસેં આકળાં પડીને શોક કરવો તે;

કલફ, પુ૦ [આ૦] બાલે લગાડવાનો રઙ્ગ. દાઢીયે

કલપ લગાડયોછે.

કલબલ, સ્ત્રી૦ કલકલ; ગોંધાટ.

કલબલાટ, પુ૦ કલબલ; કલકલાણ.

કલમ, સ્ત્રી૦ [સં૦ આ૦] જે ઘડેલાં બરુ—છત્રીની સળી વગેરેથી લખી શકાયછે તે; લેખણ; કલેમ. ૨ નવું ઉપજાવેલું લખાણ; મુસદ્દો. ૩ અક્ષર; દસકત. ૪ બોલી; ભાષા. તે દશ કલમ જાણેછે. ૫ ચિતરવાની રીત—છટા. ૬ કોઈ લામ્બાં લખાણ—વિષય—બાબદનો નાનો ભાગ; પ્રકરણનો વિભાગ.—કાયદામાં બાબ, કલમ, અને રકમ એમ ઉતરતા અનુક્રમે હોયછે. ૭ કોઈપણ ઝાડની ડાળી, કલમ આકારે છરતી કાપી, રોપ લાગવાને—ઉગવાને જમીનમાં ઘાલવી—રોપવી તે. ૨ (એક ઝાડનાં ઉપર બીજાનાં ફળ લગાડવાસારુ) એક ઝાડની ડાળી સાથે, તેના સરખી બીજાં ઝાડની ડાળ જોઈ, તે બેને જે જગોપરથી મેળવી દેવી હોય તે જગોપર વચમાંનો ગરભ દેખાય ત્યાંસુધી છોલી, બન્નેને મેળવી, એકએકના છેદમાં બેસતી કરી તેપર છાણ માટીનો લોચો વળગાડી ઉપર કપડું લપેટી દોરીબાંધી, તેનીપર પાણી ટપક્યા કરે તેવું નીચે છેદવાળું પાણીના વાસણનું સીકું બાંધવું, એમ કર્યાથી તે સન્ધાઈજઈ તૈયાર થાય ત્યારે, જે ઝાડ કાયમ રાખવું હોય તે રેવાદઈ પેલાં બીજાં ઝાડની ડાળીના સાંધા નીચેથી કાપી મુકવી ને પછી જે પેલી વળગી—સન્ધાઈ રૂપલી ડાળો તે (કલમ). ૩ કોઈપણ ઝાડની ડાળીએ છાણ માટીનો લોચો વળગાડી ઉપર કપડું બાંધી તેનીપર પાણીનું ટપકતું સીકું બાંધવું, એમ કર્યાથી તે ડાળીને તે જગોપરથી મુળ ફુટયા પછી તેને કાપી બીજી જગોએ રોપવી તે. (કલમ). કલમકરવી—બરુ વગેરે ઘડી કલમ બનાવવી; કલમ ઘડવી. કલમ રોપવી—ઝાડની ડાળી કાપી ભોંયમાં રોપી દેવી. કલમ કાપવી—ફરીથી કોઇ ચાકરીએ ન રાખે તેવી રીતે ચાકરીથી બરતરફ કરવું; કાડી મુકવું.

કલમતરાશ, પુ૦ [ફા૦] ચપ્પુ; ચાકુ; છરી.

કલમ-દાન, ન૦ કલમ રાખવાનું લાકડાં, પીત્તળ વગેરેનું ઘર—ખડીયો,

કલમ-બન્દી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સરકારની સત્તાથી જપતી લઈજઈ દેણદારની મિલકતની યાદી નોંધી લઈ રાખવી તે. એને કાચી કલમબન્દી પણ કેછે; જપ્તી; ટાંચ. ૨ જુદીજુદી કલમ બાંધીને—ભાગો પાડીને લખવું તે.

કલમી-ન, સ્ત્રી૦ વ્હાણમાં મોટા કુવાની પાછળનો જે કુવો અથવા તે કુવા ઉપરનો જે સઢ તે; સુકાન તરફનો જે નાનો કુવો અથવા સઢ તે.

કલમો, પુ૦ [આ૦ કલામ] કુરાનનું એકાદું વાક્ય; મુસલમાનનાં શાસ્ત્રનું એકાદું વચન; દીનનો ફરમાન.

કલરવ, પુ૦ કુમળો મધુરો સ્વર. (કોયલ અથવા હં- [સનાં બચ્ચાં વગેરેનો).

કલવાર, વિ૦ ફોડયાથી સફેત દેખાય ને ખાધેથી દૂધ જેવી મીઠી લાગે તેવી તોરે.—લાલ સોપારી. (કાઠિ૦). ૨ કોચલી, કાજળીવાળી. સોપારી (સુર૦)

કલવો, કુલોવો.

કલહ, પુ૦ [સં૦] કજિયો; કકુંાસ; લડાઈ.

કલહાન્તરિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] (કાવ્યશાસ્ત્રમાં) અષ્ટનાયકામાંની એક;—કોઈ કારણસર ખૂબ રિસાય અને પ્રિય કાલાવાલા કરે તોપણ મનાય નહિ ને ઉલટી તેને બે વચન કે તેવી પણ પછવાડેથી ઘણી પસ્તાય અને વીરહથકી પીડિત થઈ છેક ગરીબ થઈ જાય તેવી જે સ્ત્રી તે. એને અભિસન્ધિતા પણ કેછે.

કુલાઈ, કુલે.

કલાક, પુ૦ [અ૦] દાડો રાત મળીને જે કાળ ગુજરે તેનો જે ૨૪ મો ભાગ તે; અવર; ૬૦ મિનિટ; ૨॥ ઘડી.

કલાદ, પુ૦ સોની.

કલાપ, પુ૦ [સં૦] માથાંની લટોને ઉપરા ઉપરી વિટાળેથી મુગટના જેવો જે ઘાટ દેખાય તે—(જટાકલાપ); સમૂહ; જથો—તન્તુકલાપ, પલ્લવકલાપ, કારણકલાપ, ઈ૦. ૨ મોરનું પુચ્છ. ૩ ચન્દ્ર.

કલાપી, પુ૦ [સં૦] મોર. ૨ કોયલ.

કલાપીટ, સ્ત્રી૦ માથાફોડ. ૨ આક્રન્દ; રડી કુટી ગોંધાટ કરવો તે.

કલાબતૂ, પુ૦ [ફા૦] રેશમના દોરા ઉપર વિટાળેલો [સોનાં રૂપાંનો જે તાર તે.

કલાબો, પુ૦ [ફા૦] અર્ગરખા વગેરેની બાંયોને મુકાવેલા જે કાપ તે. ૨ એવા કાપવાળી જે જમિન તે—એ ઉપરથીજ કુલાબો કેવાયછે.

કુલાંફ, એક જાતનું નાનું ઝાડ—એ ઝાડ અથવા એના પાતરાં ઉબડિયું કરવામાં વપરાય છે, એ શિવને ચડેછે ને બહુ વાલું છે.

કલાલ, પુ૦ [આ૦] દારુ ગાળનારો અથવા વેચનારો; પીઠાંવાળો. એ શબ્દ સંસ્કૃત કલ્યાપાલનો

પણ અપભ્રંશ કેવાઈ શકે.

કલાલી, સ્ત્રી૦ કલાલનો ધન્ધો.

કલિ, [સં૦] કળજુગ શબ્દ જોવો.

કલિંડાં-ડું, કાલિંગડું.

કલિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જાણેલું; સમજેલું.

કલિયાર, પુ૦ હરણના ટોળામાં જે શીંગડાવાળો મુખી હરણ તે; હરણો.

કલિયુગ, [સં૦] કળજુગ શબ્દ જોવો.

કલુષ, ન૦ [સં૦] પાપ. વિ૦ કાદવવાળું; ગન્દું.

કલેઠ, કલણ્ઠ.

કલેકટર, પુ૦ [અં૦] જમીન સમ્બન્ધી કુલ વસૂલ, મેહેસુલ, કર વગેરે ઉઘરાવનારો ને એ સમ્બન્ધી તમામ કામની તપાસ રાખનારો સરકારથી નિમાયલો જે મુખ્ય અધિકારી—કામદાર તે.

કલેજું, કાળજું.

કલેડું, ન૦ કુલેડું.

કુલેડું, ન૦ રોટલા વગેરે કરવાની ઠિકરાંની તાવડી. (લેચી પણ એ ઉપર થાયછે). ૨ ધાણીચણા સેકવાની ઠીબ. "સાસુ ભાંગે તે કુલેડાં ને વહુ ભાંગે તે ઠીકરાં".

કલેમ, કલમ. [નાનું શરીર; ખોળિયું.

કલેવર, ન૦ [સં૦] માણસ—જનાવરનું ચૈતન્ય વિ-

કુલૈ, સ્ત્રી૦ સફેત પણ જરા પિળાસ મારતી એક ધાતુ. કુલૈ કરવી—દેવી એટલે તાંબાં પિત્તળનાં વાસણને કુલૈ લગાડવી. ૨ કાચની પાછળ પારાના ભેગ સાથે કુલૈ લગાડવી (કે મોઢું દેખાય). કુલૈ કરાવવી—(લાક્ષણિક અર્થમાં) માથું મુડાવવું. કુલૈગર—ઘડ-ઘડો એટલે કુલૈ દેનાર અથવા કુલૈના ઘાટ ઘડનારો.

કુલૈસપેતો, પુ૦ ગાંધીને ત્યાં મળતો એક જાતનો ભૂકો—એક રોહ—પાકીગયલા સૈપડ ઉપર ચોપડવામાં આવેછે.

કલોડુ, ન૦ રાડું.

કલોલ, કલ્લોલ.

કુલૈયો, પુ૦ પરણનાર—વર—વરરાજા પરણવા જતાં પેલાં—વરઘોડે ચડ્યા પેલાં કન્યાની તરફનાં બૈરાંઓ થાળીમાં લાડુ લૈને વરને ખવડાવવા આવે છે તે. કુલૈયો આવ્યો નથી.

કલ્કી, પુ૦ [સં૦] વિષ્ણુનો દશમો અવતાર (થવાનો). ૨ ધોળો ઘોડો.

કલ્પ, પુ૦ [સં૦] બ્રહ્માનો એક રાત દાડો; આપણાં ૪,૩૨,૦૦,૦૦,૦૦૦ વરસ; જગતની હૈયાતીનો અને પ્રલય થયા પછી પાછી ઉત્પતિ થાય ત્યાં સુધીનો જે કાળ તે. ૨ બ્રહ્માનો દાડો; જગતની ઉત્પત્તિ અને તેનો નાશ એ બેની વચમાંનો કાળ. ૩ જગતનો પ્રલય; સૃષ્ટીનો નાશ. ૪ છ વેદાઙ્ગ કેવાયછે તેમાંનું એક; ધર્મ સમ્બન્ધી કર્મક્રિયાનાં વર્ણન અને ફળો વિષે જાણ કરનારું શાસ્ત્ર.

કલ્પતરુ-દ્રુમ, ન૦ ઇચ્છેલું આપે તેવું સ્વર્ગનું ઝાડ. એવાં પાંચ છેઃ **પારિભદ્ર** અથવા **લિમ્બ, મન્દાર, પારિજાતક, સન્તાન,** અને **હરિચન્દન.** ૨ જે ઝાડને ઘણો ફાલ આવતો હોય તે. ૩ જે ધન્ધામાંથી ઘણો લાભ થતો હોય તે.

કલ્પના, સ્ત્રી૦ [સં૦] હરેક વાતનો મનમાં પેલો જે આકાર બન્ધાય તે; મનમાં જે પ્રથમ વૃત્તિ ઉઠે તે; ધારણા. ૨ પ્રથમ વૃતિ ઉપરથી ઝટ લઈને બીજી નવી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય તે; તર્ક; તુરઙ્ગ; બુદ્ધા. ૩ કોઈ વાત કરવા સમ્બન્ધી મનમાં જે રચના કરી—ઘાટ ઘડયો હોય તે; જુગતી; કળા. ૪ મનમાં ધારેલી મૂર્તિ. ૫ અટકળ; સુમાર. ૬ શક; ભ્રાન્તિ. [ક્તિ તે.

કલ્પનાશક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કલ્પના કરવાની જે શ-

કલ્પનાસૃષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કલ્પનાથી જે પેદા થયલું તે; નવા નવા તુરઙ્ગ—બુદ્ધા ઉઠાવીને રચેલી જે રચના—વાત તે.

કલ્પનીય, વિ૦ કલ્પના કરવાને યોગ્ય. [લી (સ્વર્ગની).

કલ્પલતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇચ્છેલી વસ્તુ આપનારી વે-

કલ્પવું, ક્રિ૦ સ૦ કલ્પના કરવી; ધારવું.

કલ્પવૃક્ષ, કલ્પતરુ.

કલ્પાન્ત, પુ૦ [સં૦] કલ્પનો અન્ત—છેડો; જગતનો પ્રલય. ૨ મોટી હાનિ; મોટો નાશ. ૩ અતિશય અસહ્ય એવું જે દુઃખ તે. ૪ અતિશય જે રડવું—કકલવું—કુટવું—શોક કરવો તે.

કલ્પિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] તર્ક—કલ્પના કરેલું; મનમાં ધારેલું. ૨ ખોટું (સાચાંનું ઉલટું.)

કલ્યાણ, ન૦ [સં૦] સારું થવું—હોવું તે; કુશળ; ક્ષેમ; સુખ; શુભ; મઙ્ગળ. ૨ એ નામનો રાગ—એની ઘણીએક જાતિ છે; એ દીવા થયાપછીથી તે છેક ૯ વાગા સુધી ગવાયછે.

કલ્યાણી, સ્ત્રી૦ કલ્યાણ કરનારી દેવી. ૨ સોહાસણ સ્ત્રી. "પીળી ચોળોર પઞ્ચ કલ્યાણી". ૩ ઘેર ઘેર નકામી ભટકનારી સ્ત્રી તે. બાઈ કલ્યાણી.

કલ્લા, પુ૰ [હિં૰] લમણાં અથવા ગાલ ઉપર જે વાળના ગુચ્છા તે. (મૂછને લગતા ગાલઉપર હોય તેને થોભિયા પણ કેછે).

કલ્લી, સ્ત્રી૰ હાથને કાંડે ઘાલવાનું સોનાં—રૂપાંનું ઘરેણું. ૨ ચાર આંગળાં અને અઙ્ગુઠો એથકી વળેલી લુગડાંની જે ઘડી તે.

કલ્લું, ન૰ હાથને કાંડે ઘાલવાનું સોનાં—રૂપાંનું ઘરેણું. ૨ બૈરાંઓને પગે ઘાલવાનું રૂપાંનું ઘરેણું.

કલ્લો, પુ૰ બૂમ; ગોંઘાટ. ૨ મુઠીમાં સમાય તેટલો ઘાસ વગેરેનો જથ્થો તે; કોળો; કોળી. ૩ જણનારીની ઓર નિકળતાં ચડી ન જાય તેને માટે તેને પેટે જોરથી હાથ ડાબી રાખવો તે—કલ્લો દેવો કેવાય છે.

કલ્લોલ, પુ૰ [સં૰] પાણીનું જે ઊંચું નીચું થવું તે; મોજા; તુરઙ્ગ; ઘોડા; ઓડા; લેહેર. ૨ ખુશીનો અવાજ; હરખમાં ગાવું, પોકારવું, મઝા કરવી તે; આનન્દ.

કલ્હાર, ન૰ [સં૰] સુગન્ધ આપતું એક સફેત ફૂલ.

ક-વગું, વિ૰ વગ વગરનું. ૨ ક-ઠેકાણે હોય તેવું.

કવઙ્ગું, કવગું.

કવચ, ન૰ [સં૰] શરીરનું રક્ષણ કરવાસારુ કુદરતી અથવા બનાવેલું જે ઢાંકણું તે—(ઝાડની છાલ અથવા અઙ્ગરખો). ૨ વર્મ; બખતર; ચિલખત. ૩ ભૂત, પિશાચ, જાદુ ન નડે અથવા નડતાં હોય તે જાય તેને સારુ ભોજપત્ર વગેરે ઉપર લખેલા મન્ત્રની જે ચિઠ્ઠી માદળિયાં વગેરેમાં રાખી હાથે અથવા કોટે બાંધી રાખવામાં આવેછે તે. ૪ ભૂત પિતૃની પીડા ટાળનારું એકાદા દેવનું સ્તોત્ર; પાઠ—નારાયણકવચ, શિવકવચ ઇ૰. ૫ એવા પાઠનો અક્કેકો ભાગ તે-ચણ્ડીપાઠનાં કવચ.

કવચ, કૌવચ.

કવચાં, ન૰ ધાતુ પુટી ઉપર કામ લાગતું ઓસડિયું.

કવણ, સ૰ કોણ; કિયું; શું. (કવિતામાં).

કવન, ન૰ [સં૰] કવિતા જોડવી તે. ૨ જે કવિતા કરી હોય તે. [કવરવું".

કવરવું, વિ૰ વાંકું આડું; કડવું. "કોણે વચન કુવરે

કવર્ગ, પુ૰ [સં૰] ક, ખ, ગ, ઘ, અને ઙ એ પાંચ અક્ષરોનો જે વર્ગ તે.

કવવું, ક્રિ૰ સ૰ કવિતા કરવી—"કવ્યું કવે તે શેનો કવિ, અને શિખી વાત તે શેની નવી". ૨ કેવું; કથવું.

કવળાં, ન૰ છાપરાં ઉપર નળિયાંની જે એકેક ઓળ—હાર તે.

કવાએત, સ્ત્રી૰ [આ૰] લશ્કરી માણસોને લડાઈના કામસારુ તરબિએત કરવાં—શિખવવાં તે. ૨ જુગતી; કળા; રચના. [ડી રીત.

ક-વાટ, સ્ત્રી૰ નરસો માર્ગ—રસ્તો. ૨ નઠારી—આ-

કવાબ, પુ૰ [ફ્રા૰] છુંદી કચુમર કરેલા ગોશના સેકી અથવા તળી કાડેલા જે નાના ગોળા તે.

કવાલ, પુ૰ [આ૰] ખ્યાલ ગાનારા. ૨ ખ્યાલ.

કવાલી, વિ૰ ખ્યાલનું (ગાણું). ૨ કવાલ ગાનાર.

ક-વાસ, પુ૰ નઠારે ઠેકાણે રેવું થાય તે. ૨ દુર્ગન્ધ; બો.

કવિ, પુ૰ [સં૰ કુ—શબ્દ કરવો—સ્તુતિ કરવી] કવિતા—કાવ્ય કરનાર; શાયર. (જ્યાં ન પોંચે રવિ ત્યાં પોંચે કવિ). વિ૰ વિદ્વાન; પણ્ડિત; ડાયું.

કવિત, ન૰ [હિં૰] એક રીતની કવિતા.—એમાં ૩૧ અથવા ૩૨ અક્ષરોનું અક્કેકું ચરણ હોયછે.

કવિતા, સ્ત્રી૰ [સં૰] રસ ઉત્પન્ન કરનારી વાણી. ૨ અર્થ રસરૂપી જીવવાળી અને અક્ષર—માત્રા—તાલના નિયમથી કરેલી જે શબ્દરચના તે; કાવ્ય; શાયરી. ૩ નિયમ વાળી શબ્દરચના; પદબન્ધ. ૪ કવિતા કરનારો કવિ—"કહે કવિતા કરજોડ" (સામળ); અને કેટલાક લોક હાલપણ કવિને કવિતા કેછે—તે તો કવિતા છે. [વિતા.

કવિત્વ, ન૰ [સં૰] કવિતા કરવાની શક્તિ. ૨ ક-

ક-વિદ્યા, સ્ત્રી૰ સ્ત્રિયોને ભોળવવાસારુ જુક્તિનું આડું પણ મીઠું મીઠું બોલવું તે. ૨ ઠગાઈ; લુચ્ચાઈ; હૈયામેલ. [વિ તે; કવિયોમાં રાજા.

કવિરાજ, પુ૰ બીજા બધા કવિયોમાં શોભતો જે ક-

કવીન્દ્ર, પુ૰ દેવતાઓમાં ઇન્દ્ર તેમ કવિયોમાં જે ઇન્દ્ર—શ્રેષ્ઠ—રાજા તે. [સર્વ લોકને માન્ય તે.

કવીશ્વર, પુ૰ [સં૰] કવિયોમાં જે સહુથી મોટો તે;

કવેશ્વર-સર, પુ૰ કવિ; મોટો કવિ. [વેળા.

ક-વેળા, સ્ત્રી૰ યોગ્ય સમય નહિ તે; ખોટી—નઠારી

કવ્ય, ન૰ [સં૰] પિતૃને પિણ્ડ ભોજન વગેરે આપવું તે. (અગ્નિનાં બલિદાનને હવ્ય કેછે). [યાર.

કશા, સ્ત્રી૰ નરાજ; કોશ; ખોદવાનું લોડાંનું હથિ-

કશા, પુ૰ કસ.

કશાણું, ન૰ કણસું; ડુંડું. (અનાજનું).

કશાલી, સ્ત્રી૰ નાનો કળશિયો; કળશિયાની ઉપર બરોબર બેસતું મુકાય તેવું નાનું વાસણ.

કશાવું, કસવું.

કશું, વિ० કોઈ; કંઈ.

કષાય, પુ० [સં०] કાવો; ઉકાળો; કાઢો. ૨ કટાણો સવાદ. ૩ રાતી મટોડીના જેવો રંગ. કષાય. [સં० કષાયિત]—રંગેલું; રંગના પાશવાળું.—"જે ઈન્દ્રિયે જે કષાય કર્યું, તેથી કામ ત્યાં તેવું સર્યું; મુખે બોલ બોલેછે બહુ, અને ગુહે બોલ તો નન્દે સહુ" (અખો). [પીડા. કષ્ટ પડવું—પામવું

કષ્ટ, ન० [સં०] શરીરને જે મેહેનત પડે તે. ૨ દુઃખ;

કષ્ટાવું, ક્રિ० અ० જણતાં પેલાં પીડાવું (સ્ત્રી). તે બહુ કષ્ટાયછે. કષ્ટાવું તે વિશેષ અર્થમાં છે ને કષ્ટ પામવું એ સાધારણ અર્થમાં છે.

કષ્ટિત-કષ્ટી, વિ० ધા० દુઃખી; પીડિત.

કસ, પુ० [સં० કષ] કસોટી ઉપરથી નક્કી કરેલું સોનાં—રૂપાંનું સરસ—નરસપણું તે; સોનાં—રૂપાંની પરીક્ષા. ૨ કસોટી. ૩ [કષાય ઉપરથી] વસ્તુનું સત્વ—તત્વ; ખાસ રસ. ૪ બળ; જોર. [સ.

કસ, સ્ત્રી० અંગરખા, કાંચળી વગેરેનો બન્ધ; કે-

કસઈ, કસાઈ.

ક-સકન-સગણ, અપશકુન. ૨ અપશબ્દ.

કસકસાવવું, ક્રિ० સ० ખૂબ તાણવું—ખેંચવું. કસકસાવીને બાંધજે.

કસટિયો, પુ० સટ્ટેનો ધન્ધો કરનાર.

કસડો, પુ० રૂપાં—સુનાંનો કન્દોરો.

કસણવું, કોસણવું.

કસણું, ન० કણસ; ડુંડું.

કસદાર, કસવાળું.

કસબ, પુ० [આ०] રેશમ સાથે વણેલા સોનાં—રૂપાંનાં તાર તે; જર. ૨ ધન્ધો; રોજગાર; ઉદ્યમ. ૩ વેસ્યા—પાતરનો જે હીણો ધન્ધો તે. ૪ હુન્નર; કિસબ; કળા; જુગતી. ૫ લુચ્ચાઈ; ઠગબાજી.

કસબચોર, વિ० પોતાનો હુન્નર બીજાને પુરો ન દેખડાવે તે. ૨ કસબ ધન્ધામાં ઘરાકના માલમાંથી ન પકડાય તેવી રીતે થોડુંઘણું ઊંચું મેલનાર. ૩ કોઈ પોતાનો કસબ ન શિખવતો હોય તો તેને છેતરીને જે શીખી જાય તે.

કસબચોરી, સ્ત્રી० કસબ ચોરનું જે કામ તે.

કસબણ-બાતણ, સ્ત્રી० માત્ર નીચ ધન્ધાથીજ ગુજરાન ચલાવનારી વેશ્યા; પાતર; રાંડ. (નાચી ગાઈ ગુજરાન કરનારી તે વેશ્યા—ગુણિકા—રામજની).

કસબી, વિ० હુન્નર—કળા જાણનાર. ૨ હોશિયાર. ૩ કિનખાબનું; જર—જરીનું.

કસબેણ, કસબણ.

કસબો, પુ० [આ०] માહાલ—પરગણાનું જે મુખ્ય ગામ તે; જે ગામમાં મામલેદારની કચેરી હોય તે—ગામડું—ગામ, કસબો, શેહેર એમ ચડતે અનુક્રમે છે. ઘણું કરીને શેહેરની આસપાસ કોટ હોયછે ને કસબાને હોતો નથી.

કસમ, પુ० [આ०] સમ; શપત; સોગન.—કસમ ખાવા—ખવાડવા,—લેવા—દેવા.

ક-સમજ, સ્ત્રી० ઓછી—નરસી સમજ. [વખત તે,

ક-સમો, પુ० નઠારો સમો; ઘટતો નહિ એવો જે

કસમોડા, પુ० થોડું થોડું દુઃખ તથા આકર્ષણ થયાં કરવું તે—(જણવાના કસમોડા). ૨ કણકણા વગેરે તાવના જે ચિન્હ જણાય તે. (તાવના કસમોડા).

કસમોડાવું, ક્રિ० અ० કસમોડા થવા.

કસમ્બો, કસુમ્બો.

કસર, સ્ત્રી० [આ०] ઓછું તે; ઘટ; ખુટકો; ખુટ; કમી. ૨ ખોડ; ચુક; ભૂલ. ૩ કર્યા વના નજ ચાલે તેટલોજ અથવા તેથી પણ જે ઓછો ખરચ કરવો તે; કરજુસાઈ. ૪ પેટમાં પાચન શક્તિ ઓછી થવી તે; અપચો; અજીરણ. ૫ રોગ—આજારનું બદનમાં કંઈક બાકી રેહેવું તે.

કસરત, સ્ત્રી० [આ०] અભ્યાસ; માહાવરો. ૨ શરીરને મેહેનત કરી વાળવું તે; જોર કરવું તે; તાલિમ ખેલવી તે. ૩ તાલિમ—આંગની મેહેનત સમ્બન્ધી જે ચતુરાઈના ખેલો તે.

કસરતશાળા, સ્ત્રી० કસરત કરવાનું ઠેકાણું. ૨ અખાડો; તાલીમ; રંગભૂમિ. [ક-જુસ; બખીલ,

કસરિયું, વિ० કસર કરનાર; કસરથી રેહેનાર. ૨ ક-

કસલિયું, ન० કોગળીયું થયા પછી જે આરામ થાય તે.

કસલી, સ્ત્રી० કશલી.

કસવું, ક્રિ० સ० ખૂબ ખેંચવું—તાણવું. ૨ કસોટી ઉપર તપાસી જોવું; પરીક્ષા કરવી. ૩ દુઃખ દઈને તપાસ કરી નક્કી કરવું. તે તેને કસેછે. "સોનું જોઈયે કસી ને માણસ જોઈયે વસી.

કસાઈ, પુ० [આ०] ગાય બકરાં ઘેટાંને છરીથી મારી તેનો માંસ વેચવાનો ધન્ધો કરનાર; ખાટકી.

વિ૦ નિર્દય; ઘાતકી; ક્રૂર.

કસાઈવાડો, પુ૦ કસાઈ રેતા હોય તે મોહલો; જ્યાં કસાઈ જનાવર કાપેછે અને વેચેછે તે ઠેકાણું.

કસાણું, **કટાણું.**

કસાર, **કનસાર.**

કસારકણા-બાફણાં, ન૦ બળતણ; લાકડાં.

કસારી, સ્ત્રી૦ એક કુદતો—ઠેકાડા મારતો જીવડો. એ ચાંદાં—ચાંદીવર આસન મુકેછે.

કસાવું, ક્રિ૦ અ૦ કસાયલું થવું.

કસીદો; પુ૦ [ફા૦] સુનાં—રૂપાંનું અને રેશમનું જે ભરત કામ તે; તરેહ તરેહનું કસબનું ભરત. ૨ ઈંટ અથવા નળિયાંને ભઠીમાં ખૂબ તાપ લાગ્યાથી તેના રસનો જે ગઠો બાઝેછે તે; છાંગળ; કીટો.

કસું, **કશું.**

કસુંએ, વિ૦ કશું; કંઈપણ; કોઈપણ.

ક-સુઝ, સ્ત્રી૦ કમ—ઓછું સુઝવું તે; ખોટી સમજણ.

ક-સુતર-રું, વિ૦ સેહેલું નહિ તે; અઘરું; મુશકેલ. ૨ હરામી; તોફાની.—(છોકરું, માણસ, ઢોર). ૩ બગડીગયલું. (ગાડું કસુતરું થઈ ગયું). ૪ સુતર—સીધું—પાધરું નહી તેવું; આડું; વાંકું; ઉલટું. આ છોકરો બૌ કસુતર છે, ગાડું કસુતરું થઈ ગયું.

કસુમ્બી, **કોસમ્બી.**

કસુમ્બી, વિ૦ કસુમ્બાના રંગનું; રાતું; લાલ.

કસુમ્બું, ન૦ કસુમ્બી રંગનું લુગડું. (સ્ત્રિયોને પેરવાનું).

કસુમ્બો, પુ૦ [સં૦ કુસુમ્ભ ઉપરથી] કોસમ નામનાં રાતાં ફૂલમાંથી નિકળતો લાલ રંગ.—પાઘડી સાળુ વગેરે લુગડાં ઉપર ચડાવવામાં આવેછે તે. ૨ કસુમ્બી રંગનો જે સાળુ તે. ૩ પાણી સાથે ઘોળેલું અફીણ.

કસુર, સ્ત્રી૦ [આ૦] ચૂક; ભૂલ; ખામી; ખોડ. ૨ તકસીર; ગુન્હો; બેદરકારી.

ક-સુવાવડ, સ્ત્રી૦ અધુરે મહિને કાચો ગરભ પડવો—ગળવો તે. ૨ એમ થયેથી શરીરને જે નુકસાની હોવી તે.

કસોટી, સ્ત્રી૦ જે પથરી ઉપર સોનાં—રૂપાંની પરીક્ષા કરવામાં આવેછે તે. ૨ જેથી, કોઈ જાતની પરીક્ષા થઈ શકે તે—(માણસ, વાત વગેરેની).

કસ્તર, ન૦ કણસારાઓ, ભાગાં તુટાં વાસણ સાંધતી વેળા જે કથીર વગેરેનો લેપ કરેછે તે. ૨ ઝીણાં તણખલાં—(ઘઉં, ભાજી વગેરેમાં હોયછે). ૩ ઘણી વસ્તુઓનો ભેળાઈ ગયેલો ઝીણો ભુકો; રજકણ; ઝીણો કચરો.

કસ્તી, સ્ત્રી૦ પારસીમાં પુરુષ સ્ત્રીની કમ્મરે, દીનના ફરમાનથી, ત્રણ આંટાની ઊંનની જે દોરી રાખેલી હોયછે તે. બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્યની ખાંધે જનોઈ અને પારસીની કેડે કસ્તી.

કસ્તુરિયોમૃગ, **કસ્તૂરીમૃગ.**

કસ્તૂરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] તીક્ષ્ણ સુગન્ધિ આપતી કાળાસપર પડતી ભૂરી એક ચિકણી વસ્તુ. એ, એક જાતનાં હરણની દૂંટીની પાસેની કોથળીમાંથી મળેછે. એ ઘણીજ કિમતી ગણાયછે; એ, ઓસડમાં, મસાલા દાખલ અને કપાળે ટીલી કરવાનાં કામમાં આવેછે. એ, ઘણી ગરમ છે.

કસ્તૂરીમૃગ, પુ૦ જે હરણની (નરની) દૂંટીની પાસેની કોથળીમાંથી કસ્તૂરી મળેછે તે. એને સિંગડાં હોતાં નથી પણ આગળ મોડાંમાંથી બાર નિકળતા બે પાસ બે અણિયાળા દાંત હોયછે—માદાને હોતા નથી; એના આગલા પગના ઘુંટણને સાંધા નથી. એ ત્રણ ફૂટ લમ્બાઈનું હોયછે. [જગાએ.

કહીં, અ૦ કિયે ઠેકાણે; ક્યાં. ૨ કોઈ ઠેકાણે—

કળ, સ્ત્રી૦ કળા; જુગતી. ૨ પેટી વગેરેને જડેલો, પિત્તળ અથવા લોડાંનો સચ્ચો—જેમાં કૂંચી ફેરવેથી પેટી વગેરે ઉઘડેછે ને દેવાયછે. ૩ હાડકાંમાં અથવા પેટમાં એકાએક વાગવાથી દુઃખ થઈ ગૂમ થઈ જવાય તે.—તેને કળ ચડીછે-આવીછે. ૪ પુ૦ ઘણોજ ટાડો લાગતો ચિકણો કાદવ—ઘણું કરીને નદી તળાવને તીરે હોયછે તે. ૫ માત્રા; કળા. (કવિતામાં). ૬ અથોડી; અટકળ. ૭ નીરાંત; ચેહેન. તેને હવે કળ વળી. ૮ જેથી સચ્ચો ઝટ ચાલુ થાય અથવા ચાલતો બન્ધ થાય તે અંગ—ભાગ. કળ ફેરવવી-મરડવી.

કળકળવું, ક્રિ૦ અ૦ કલેશ કરવો; તલપવું; કંકાસ કરવો. ૨ કકલવું. ૩ ખળખળવું.

કળજુગ, પુ૦ [સં૦ કલિયુગ] ચાર યુગમાનો છેલ્લો. (સત, ત્રેતા, દ્વાપર ને કલિયુગ) એ, ૪૩૨૦૦૦ વર્ષનો ગણાયછે. તેમાં ૪૯૭૧ ગયાંછે. લખેલું છે કે એ યુગમાં લોક બહુ અધરમી ને પાપી થશે. ૨ ક્રોધ, કપટ, કલહબુદ્ધિ ઈ૦ દુર્ગુણ તે. આટલા દાડા નોતા પણ હવે તેનામાં કળજુગ આ-

ભ્યો—ભરાયોછે; તે કળજુગનું માણસ છે એમ બોલાયછે.

કળણ, ન૦ જ્ઞાન; જાણવાપણું. (અંબામાં).

કળહિંડયો, પુ૦ વાંસની સળીનો કણિડયો. ૨ શૂદ્રની સ્ત્રીને હાથે પેરવાનું ઘરેણું.

કળતર, ન૦ શરદી—પવનને જોરે શરીરના કોઈ ભાગમાં જે દુખ થયાં કરે તે. ૨ ગુમડું પાકતી વેળા જે અન્દર ગટકા ભરેછે તે. ૩ ઊભાં અનાજની અજમાશ—અટકળ કાડવી તે. (કે આટલું ઉતરશે).

કળત્ર, કલત્ર.

કળથી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ધાન્ય—અનાજ.

કળપવું, ક્રિ૦ સ૦ મુએલાંને નામે માટલાં લુગડાં વગેરે આપતી વેળા બ્રાહ્મણના હાથમાં પાણી મુકવું; સઙ્કલ્પ કરવો. ૨ કળપીએ કરીને ખેતર સાફ કરવું. [કળબ પેરવવો.

કળપવું-બવું, ક્રિ૦ સ૦ ખેતરમાં—ચાસની વચમાં

કળપી, સ્ત્રી૦ ખેતરમાંનાં તુલ—કરશણના ચાસની વચમાંનુ ખડ—ઘાસ વગેરે સાફ કરવાનું—કાડી નાખવાનું તથા કરશણ કાપી લેલીધા પછીનાં મુળિયાં કાડી સાફ કરવાનું ખેડુતનું એક હથિયાર.

કળબ, સ્ત્રી૦ મોહોટી કળપી.

કળબવું, ક્રિ૦ સ૦ ખેતરમાં કળબ પેરવવો.

કળમી, વિ૦ શૂદ્રની એક જાત—એ ઘણુંકરીને ખેતીવાડીનું કામ કરેછે.

કળવકળ, સ્ત્રી૦ જુગતી; તદબીર. [ણસ).

કળવકળિયું, ન૦ તદબીરથી કામ કાડી લેનારું. (મા-

કળવું, ક્રિ૦ સ૦ જાણી—સમજી જવું.—હું તારી વાત કળી ગયો. ૨ અટકળ કરવી. ૩ દુખવું—કળ્યાં કરેછે. [દટાઈ રેવું.

કળવું, ક્રિ૦ અ૦ કળતર—દુઃખ થવું. ૨ કાદવમાં

કળવૈજવું, ક્રિ૦ અ૦ કેળ આવવી.

કળશ, પુ૦ ધાતુનું ગોળ વાસણ. ૨ દેરાં ઉપર કળશના આકારનું ધાતુ અથવા છોનું શિખર તે.

કળશિયો, પુ૦ પાણી પીવાનું તાંબા પિત્તળ રૂપાં વગેરેનું વાસણ—એની ઘણી જાત છે. [રેજવું.

કળશે-શિયેજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝાડેજવું; જઙ્ગલજવું; બા-

કળસ, કળશ.

કળસી, સ્ત્રી૦ સોળમણનું માપ.

કળહીણ, કળાહીણ.

કળાંસી, સ્ત્રી૦ કળ (૧ લા અને ૮ માં અર્થમાં).

કળા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કલા] શરીરની મેહેનતે અને ચપળતાએ થતું ચમત્કારિક જુગતીવાળું જે કામ તે; હુન્નર; કિસબ. ૨ તર્કબુદ્ધિ. ૩ જુક્તિ; હિકમત; ચતુરાઈ. ૪ ચન્દ્રનાં બ્યાસસૂત્ર—બિમ્બનો સોળમો ભાગ. ૫ સોળ એ સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત. ૬ આઠ સેકણ્ડ જેટલો કાળ. ૭ એક અંશનો સાઠમો ભાગ. (કળાના સાઠમાં ભાગને વિકળા કેછે). ૮ લેશ; છેક નાનો ભાગ. ૯ કાન્તિ; તેજ; નુર; શોભા. ૧૦ માત્રા; ઉચ્ચારણકાળ. (કવિતામાં). [તા—માહિતી—ચતુરાઈ.

કળાકૌશલ્ય, ન૦ કળા—હુનર—કિસબ અને કુશળ-

કળાણ, ન૦ પગ મુક્યો કે તરત પેસી જાય તેવી ભીની જગા; ગારો; કાદવ

કળાધર, પુ૦ ચન્દ્ર.

કળાનિધિ, પુ૦ [સં૦ કલાનિધિ] ચન્દ્ર.

કળાપો, પુ૦ કકલવું; રડવું; શોક કરવો; આક્રન્દ.

કળાવન્ત, વિ૦ કળા—કાન્તિવાળું. ૨ અનેક કળા—ખેલ જાણનાર. પુ૦ ધ્રૂપદ ગાનારા ગવૈયા અથવા સારઙ્ગી અથવા પખવાજ વગાડનારા.

કળાવન્તિણી-ન્તી, ગાયન—નૃત્ય કળા જાણનારી રામજની; તાયફે.

કળા-વાન, વિ૦ કળાવાળું. ૨ કળા જાણનાર.

કળાહીણ, વિ૦ કળા વગરનું.

કળિંગડું, ન૦ એક જાતનું ફળ; તડબુચ.

કળિત, કલિત.

કળિયો, પુ૦ ફૂલની મોટી કળી. ૨ ફળનું બી; ઠળિયો. ૩ ઊંચાં કૂળનો પુરુષ; કૂલીન.

કળી, સ્ત્રી૦ [સં૦ કલિકા-કલી] ફૂલની ખીલ્યા વગરની જે સ્થિતિ તે; ન ઉઘડેલું ફૂલ. ૨ ચણાના લોટની, કળીના જેવી જે સેવ તે; ભોજનનો પદાર્થ;—કળીના લાડવા વગેરે. ૩ અઙ્ગરખાના ઘેરાને ત્રિકોણાકાર જે કકડા હોયછે તેમાનો એકેક. ૪ અન્તઃકરણની સ્થતિ. એની કળી ખીલીછે.

કળીચુનો, પુ૦ લીસા પત્થરનો બનેલો જે ચુનો તે; સરસ ચુનો. પાનમાં ખાવાનો.

કળીજવું, ક્રિ૦ અ૦ સમજી જવું. ૨ કીચડમાં દટાઈ જવું. ૩ ઘણીજ શરદી થઈ જવી.

કળેવળે, અ૦ કળા—તજવીજથી; તદબીરથી.

કળો, પુ૦ કલહ; કલેશ. "કહે એમ ઊપજાવ્યો કળો".

કળોટી, સ્ત્રી૦ એક જાતની રેતી—એ સેકાયાથી ઉજ-

ળી થાયછે અને સાથિયા—ચોક પુરવાનાં કામમાં આવેછે.

કળોઠ, સ્ત્રી० કરોઠ.

કળોઠી, કળોટી.

કળોઠું, કરોઠું.

કાં, અ० એ શબ્દ કોઈને પુછતીવેળા વપેરાયછે, પણ પોતાનામાં કંઈ વિશેષ અર્થ રાખતો નથી; કેમ.—કાં ભાઈ શીદ જશો? ૨ શાસારુ—વાસ્તે; કેમ; શું.—તું હવે એમ કાં બોલેછે? [સારુ.

કાં, અ० કઈ જગોએ; કિયે ઠેકાણે. ૨ કેમ; શા-

કાંઇ, કંઈ.

કાંઈએક-ક, કંઈક.

કાંકડ, ન० એક જાતનું ફળ છે.

કાંકડુ, કાંગડુ.

કાંકણ, ન० કંકણ. [લવાનું કાંગરીવાળું ઘરેણું.

કાંકણી, સ્ત્રી० સ્ત્રિયોને ડાબે હાથે વાંકની નીચે ઘા-

કાંકરી, સ્ત્રી० છેક નાનો જે કાંકરો તે. ૨ કાંકરાનો ખુંચતો ભુકો; રેતી.

કાંકરીદાવ, પુ० કાંકરીયો માંડીને રમવાની એક રમત. ૧૬ કાંકરી ને ૧ વાઘ અથવા ૩૨ કાંકરી ને બે વાઘ.

કાંકરો, પુ० [સં० કર્કર] પથ્થર—મટોડીનો જે નાનો કકડો તે. "કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય ને ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય" એ કેહેવત. ૨ સન્દેહ; શક; ભ્રાન્તિ. ૩ ખટકો; મનની લાગણી.

કાંકીડો, પુ० એક જાતનું પ્રાણી; સરડો; કાચણ્ડો.

કાંકે, અ० કારણકે; એમછે માટે; કેમકે.

કાંકેચડાવવું, ક્રિ० સ० ચિડવવું; ખિજવવું.

કાંકોલ, પુ० એક જાતનો કાંટાનો છોડ.

કાંગ, પુ० [સં० કઙ્ગુ] એક જાતનું પીળાસ મારતું ધાન્ય.—ગરીબ ગરબાં ખાયછે.

કાંગડુ, પુ० કઠોળમાં ન બફાય તેવા જે દાણા તે.

કાંગરી, સ્ત્રી० નાનો કાંગરો.

કાંગરુ, પુ० એક જાતનું ચોપગું.

કાંગરો, પુ० વસ્તુની કોરણ ઉપર થોડે થોડે અન્તરે જે કાપા પડેલા હોય તેમાનો અક્ક. ૨ ભરત ભરવામાં એક તરેહ.

કાંગસી, સ્ત્રી० એક જાતનો છોડ—એને ગોળ કાંગરા વાળાં ફળ હોયછે; કાંસકી. એ દવાના કામમાં આવેછે.

કાંગાઈ, સ્ત્રી० કાંગાપણું; નાજુકાઈ.

કાંગું, વિ० નાકોવતી દેખડાવતું; નાજુક; લાડકું; સુવાળી સુંઠનું.—કાંગું માણસ રોગી—નિર્બળ નથી હોતું પણ લાડમાં—મોટાઈમાં પોતે નાજુક છે એમ દેખડાવેછે.

કાંગુંસુંડું, કાંગું.

કાંચવું, ક્રિ० સ० છેતરીને કોઈ સ્ત્રી સાથે—સોબત કરવી. ૨ છેતરવું.

કાંચળિયાપન્થ, પુ० નીચવરણ લોકમાં એક ધર્મઘેલાઈનો માર્ગછે. એ પન્થના પુરુષો એ પન્થની સ્ત્રીઓ સાથે મા દિકરી બેનનું સગપણ ન વિચારતાં યથેચ્છ વરતેછે. કેટલાએક, પોતાના તેહેવારને દાડે એક ઠેકાણે મળી ઉજાણી જમેછે અને પછી ત્યાં આવનારી સઘળિ સ્ત્રિયોની કાંચળી એક વાસણમાં એકઠી મુકેછે; પછી કોઈ મહન્ત, મન્ત્ર ભણીને અક્કેકી ઉઠાવી અક્કેકા પુરુષને આપેછે. જે સ્ત્રીની કાંચળી જે પુરુષને નસીબે આવે તે સ્ત્રીની સાથે તે પુરુષ તે રાત્રિયે નજરમાં આવે તેવી રીતે વરતેછે.

કાંચળી, સ્ત્રી० [સં० કઞ્ચુકી] સ્ત્રિયોને છાતીયે પેરવાનું બેસતું તઙ્ગ સીવેલું કપડું; કમખો; કાપડું. ૨ સાપ સાપેણની ચામડાની ખોલ. વરસે વરસે સાપ પોતાની જુની પાકી ચામડાની ખોલ ગુંછળું વળીને પોતાને મોઢેવતી કાઢી નાખેછે.

કાંચીડો, કાંકીડો.

કાંજી, સ્ત્રી० [હિં०] આજારી માણસનેસારુ કનેરી; રાબડી; પેજ. ૨ ચોપડવાની લાઈ.

કાંજે, અ० કાંકે; કારણ કે; કેમકે.

કાંટલી, સ્ત્રી० સ્ત્રિયોને કોટે ઘાલવાનું મોહોર પુતળિયાંનું ગાંઠેલું સોનાંનું ઘરેણું.

કાંટલો, પુ० ગળાંને બેસતો આવતો એવો અઙ્ગરખાનો જે કાપ તે. ૨ પોપટ વગેરેની ડોકનાં પીછાંને જે નવો રઙ્ગ આવેછે તે—કેટલાક કેછે એ રોગછે. ૩ ઘડા ગાગેર વગેરેના પેટાંની ઉપરનો જે ભાગ તે. ૪ સાળવી—વણકરનું વાણો—આડાદોરા ભરવાનું દોડવૈતનું કોટિયા આકારનું લોડાંની કડી અને સોયાવાળું લાકડાનું જે ઓજાર તે.

કાંટાસરિ-ળિયો, પુ० સિન્ધુરિયા રઙ્ગનું પણ વાસ વગરના ફૂલનું એક જાતનું કાંટાંવાળું ઝાડ.

કાંટી, સ્ત્રી० એક જાતની માછલી.

કાંટો, પુ० [સં० કણ્ટક] ઝાડની ડાળીમાંથી લા-

કડાનો જે સખ્ત અણીદાર ફણગો ફૂટી નિકળ્યા હોય તે; છાલમાંથી અથવા પાતરાંમાંથી જે અણીયો અથવા કઠણ ખુંચતી રુવાંટી બાર નિકળી હોય તે. ૨ જેણેવતી વસ્તુ તોળાય તે—એ ઘણી જાતના હોયછે પણ સાધારણ આવા હોયછેઃ બે પાસ ત્રાજવાં અને ઉપરથી તે બેને જોડનારી એક લાકડાંની અથવા લોડાંની દાંડી હોયછે; એ દાંડીની વચ્ચોવચ એક સોય હોયછે અને એ સોય સ્થિર થોભી રઈ એટલે તોલ થયું સમજાયછે. બે ત્રાજવાં તેમધ્યે એકમાં તોળવાની વસ્તુ અને બીજીમાં તેની બરોબરીનું વજન—જોખ મુકવામાં આવેછે. ૩ ત્રાજવું. ૪ ઘડિયાલમાં ફરતી અને વખત દેખડાવતી ધાતુની જે સળી તે—એ, અવર કાંટો, મિનિટ કાંટો અને સેકણ્ડ કાંટો એ નામે ઓળખાયછે. ૫ કોઈપણ દુઃખ દેતું—વચમાં હરકત કરતું માણસ વગેરે. ૬ બરડાનું હાડકું; કરોડ. ૭ ટેબલ પરનું માંસ વગેરેનું ખાનું ખાવાનું કાંટા સરખું જે હથિયાર તે. ૮ સવારીના ઘોડાને મારવાનો પગની એડીમાં ભેરવેલો કાંટા સરખો લોડાંનો જે ખીલો તે. ૯ જનાવરના શરીરનો ખુંચતો આંકડા આકારનો ઊભો અણીદાર જે ભાગ તે (વીછી ભમરી વગેરેનો). ૧૦ સ્ત્રિયોને ડાબા નસકોરામાંથી ઘાલી ઉપર રાખવાનું એક નાનું સરખું ગોળ મોવી જડિત ઘરેણું. ૧૧ કોઈપણ માછલીનું તીણી ધારવાળું હાડકું. ૧૨ ગુણાકારનો તાળો મેળવતી વેળા આવો × જે આકાર પાડેછે તે; તાળો. ૧૩ ઘોડાના તર્ઙમાંની કડીમાં જે ખીલો જડેલો હોય તે. ૧૪ શરીરમાં જે એકાએક કમ્પારી થઈ આવે તે; કણકણો. ૧૫ ટાઢ અથવા રોગથી શરીરનાં, જે રૂવાં ઊભાં રઈ બડછટ જેવાં લાગે તે. ૧૬ દુખ દેતી છતે પણ મીઠી લાગતી એવી વસ્તુ (પ્રેમનો કાંટો). ૧૭ ઘોડાની લગામનાં ચોકડામાં જે લોડાંનો ગોખરુ તે. ૧૮ માછલીપકડવાનો ગલ. ૧૯ શૌર્ય; જોસ્સો; પાણી (કાંટાદાર આદમી). ૨૦ ખતરો. "કાંટો મનનો કાડીનાખજો, તમે તમારી ભલાઈ રાખજો" (પ્રેમાનન્દ).

કાંઠલી, કાંટલી.

કાંઠલો, કાંટલો.

કાંઠો, પુ૦ દરિયા સરોવર વગેરેનાં પાણીને લગતો જમીનનો જે ભાગ તે; પાણીની હદ બાંધતી જમીન; કિનારો. ૨ કુવાનાં મોડાંની આસપાસ જે થાળું બાંધેછે તે. ૩ ઘડા ગાગર વગેરેનો કાંટલો. ૪ વાસણનો કાનો; છેક મોડાંપરનો ભાગ. ૫ હવાલા ચાણણા વગેરેમાં જે ગોળ લાકડું ધાતુનું પતરું હોયછે તે.

કાંડું, ન૦ હાથના જે સાંધા આગળ પગ્જો પૂરો [થાય તે; પોંચો.

કાંણાંકોઠી, સ્ત્રી૦ બાળકને રમાડવાની એક રીતી. —એમાં મોટી ઉમરનો માણસ સમજતાં બચ્ચાંને પોતાની પીઠ ઉપર લઈ કોટે વળગાડી ધીમેધીમે અહીં તહીં ફરે છે ને આ પ્રમાણે બોલેછે "કાણાં કોઠી મણમણ મીઠું તેલ ભરી કોઈ લેશો રે",

કાંણું, ન૦ કોઈપણ નક્કર નાની વસ્તુમાં છેક નાનો જે આરપાર બાડો તે; વેં; છીદ્ર; નાકું; સુરાખ; ભોંક. આરપાર ન હોય તેવાને પણ કેછે.

કાંણું, વિ૦ જેમાં કાંણું હોય તેવું (વાસણ); આરપાર અવકાશ હોય તેવું; એક બાજુએથી પેસી બીજી બાજુએ નિકળાય તેવું (ઘર). તે ઘર કાણું છે. ૨ ડોળોફુટી ગયેથી અથવા ફૂલું પડેથી જેનાથી એક આંખે દેખાતું ન હોય તેવું. 'કાંણું ઘોડું ને કરડકણું, અનાથિયું ને ઉબાડું,' 'કાણા પંડયા નમસ્કાર તો કે લડાઈના ચાળા', 'કાણાંને કાણું કેતાં, કડવાં લાગે વેણ; પેરે પેરે પુછિયે, કેમ ગયું તુજ નેણ' 'કાગડો કાણો ને ચહલો મકવાણો'. (એ કેવત).

કાંત, સ્ત્રી૦ રેંટિયાની તરાક. ૨ ઓસડિયું

કાંતવું, ક્રિ૦ સ૦ સુતર ઊન રેશમ વગેરેને ખેંચીને તેના વળવાળા દોરા બનાવવા—(આગસગ-ચાથી, રેંટિયાથી, ફરકી તાકડીથી, ચક્રીથી, હાથથી). ૨ ઓછું કરવું; ઘટાડવું

કાંતીલોડું, કલૈ ચડાવેલાં લોડાનાં પતરાં.

કાંતો-ક્રાંતો, અ૦ અથવા; અગર. કાંતો નારી કુભારજા; કાંતો કન્થ ગમાર.

કાંદડું, ન૦ રેંટિયામાં તરાકના બે છેડા જેની અન્દર ઘાલવામાં આવેછે તે.—એ ચામડાનું અથવા છાલના રેસાનું બનેછે.

કાંદો, પુ૦ [સં૦ કન્દ] એક જાતનો ઘણા પડવાળો કન્દ—એ રાતો અથવા સફેત હોયછે; ડુંગળી; પ્યાજ. ૨ કન્દ; હરકોઈ મૂળિયાંની ગાંઠ—જડ. તેલિયો કાંદો—એ કડવો હોયછે ને ઓસડમાં વપરાયછે. ૩ ફાયદો; લાભ; નફો. કાંદો કાડવો—ફાયદો કાડવો; ફળ પ્રાપ્ત કરવું.

કાંધ, સ્ત્રી૦ ખાંધ (અખામાં).

કાંપ, સ્ત્રી૰ કમ્પારી.
કાંપ, પુ૰ નદીમાં રેલ આવેથી ખાતરને લાયકનું જે તણાઈ આવેલું મટોડું, રેલ ઉતરી ગયા પછી જે ઠરી રેછે તે; ચગું. [છાવણી.
કાંપ, સ્ત્રી૰ [અ૰] જ્યાં લશ્કર પડ્યું હોય તે જગા;
કાંપવું, ક્રિ૰ અ૰ કમ્પથવો; હાલવું; ધ્રુજવું. ૨ બ્હીવું; ડરવું.
કાંબડી, કામડી.
કાંબળી, સ્ત્રી૰ હલકાં ઉનનું આછું વણેલું ઓડવા વાપરવાને કામ આવતું કપડું; ધાબ-બળી.
કાંબળો, પુ૰ [સં૰ કમ્બલ] મોટી કાંબળી; ધાબળો.
કાંબી, સ્ત્રી૰ બૈરાંઓને પગે ઘાલવાનું રૂપાનું ઘરેણું.
કાંય, અ૰ કેમ.
કાંરે, અ૰ કેમ; શાસારૂ.
કાંસ, પુ૰ ખેતરને પાણી પાવાસારૂ ખોદેલા જે ખાડા તે; તળાવડી.—એમાં વરસાદનું પાણી ભર્યું રેછે. ૨ નદીમાંથી ખેતરમાં પાણી જવાની ખોદીને પાડેલી નીક—નેહેર.
કાંસકાં, કાંસિયાં.
કાંસકી, સ્ત્રી૰ એક જાતનો છોડ; કાંગસી. ૨ બાલ—વાળ હોળવાનો દાંતવાળો લાકડાં—હાથીદાંત—ધાતુનો એક ઘાટ.
કાંસાં, કાંસિયાં.
કાંસિયાં, ન૰ કીરતનિયાં વાજાં; ઝાંજ.
કાંસિયો, પુ૰ કાંસાનો મોટો વાડકો.—વખતે પિત્તળનાને પણ કેછે. ૨ પિત્તળની કડછી.
કાંસું, ન૰ [સં૰ કાંસ્ય] તાંબુ અને કલઈ એ બેના ભેગથી થયલી જે ઉપધાતુ તે—ત્રણ અથવા પાંચ ભાગ તાંબાના તો એક ભાગ કલઈનો; પણ એમાં પિત્તળની અથવા જસતની થોડીક મેળવણી હોયછે ખરી. [કાઈગયો.
કાઈજવું, ક્રિ૰ અ૰ હારીજવું—બેસવું. હું તારાથી
કાએદો, કાયદો.
કાએમ, કાયમ.
કાએર, કાયર.
કાક, પુ૰ [સં૰] કાગડો.
કાકડાસીંગ, ન૰ એક જાતનું ઝાડ.
કાકડી, સ્ત્રી૰ ચોમાસાનું એક શાખ: એને કુમળા કાંટા હોય છે. એ કાચી પણ ખવાયછે, શાખ ને રાઈતાં કરવાનાં કામમાં આવેછે. ૨ ચિથરાંને વળ દઈ બનાવેલો જે લાંબો આકાર તે—સળગાવવાના કામસારુ. ૩ બત્તીની વાટ.
કાકડો, પુ૰ સળગાવવાની ચિથરાંની જે મોટી કાકડી તે. ૨ દીવા બત્તીની જાડી વાટ. ૩ ગળાંની બારી આગળ માસનો જે લોચો તે; જીભનો પાછલો ભાગ. (કાકડા મળી ગયા એમ કેવાયછે).
કાકતાલીય, વિ૰ [સં૰] એકજ ક્ષણે બે બનાવ બન્યા હોય તેવું; ક્ષણમાં—તરતજ થયલું; અણચિન્ત્યું એકાએક આવીપડતું.—કાકતાલીય ન્યાય એટલે મેહેનત ન કરતાં એકાએક ઇચ્છેલી વસ્તુ મળી આવવી તેવો જે દાખલો તે. કેવત પણ છે: “કાગડાનું બેસવું ને તાડનું પડવું.”
કાકપત્ર-ત્રું, ન૰ [સં૰ કાકપદ] લીટી—ઓળમાં અક્ષર લખવો રઈ ગયેથી લીટીની નીચે કાગડાના પગ જેવી આવી ^ નિશાની કરવામાં આવેછે તે.
કાકર, પુ૰ કરવતના જે દાંતો તે.
કાકરિયાં, ન૰ ગોળની ચાસણીમાં તલ નાખી બનાવેલા નાના નાના જે લાડુ તે. [લા (ઘઉં વગેરે)
કાકરિયા, વિ૰ ગોળની ચાસણીમાં સેકી એકઠા કરે-
કાકરિયાકુંભાર, પુ૰ એક કાબરચિતરું પક્ષી. એને માથે લામ્બી ચોટલી હોયછે. [ખેતર.
કાકરિયું, ન૰ કાકરિયાનું એક વચન. ૨ કાંકરીવાળું
કાકલિયા, પુ૰ સૈયડ; સૈયડકાકા.
કા કા, પુ૰ કાગડાનો સ્વર.
કાકા, પુ૰ બાપનો ભાઈ. ૨ કોઈ પણ ઘરડા પુરુષને એ નામે બોલવવામાં આવેછે.
કાકાકૌઆ, પુ૰ માથે કલગીવાળું પોપટના જેવું એક સફેત પક્ષી. એને લોકો પોપટની પડે પાળેછે.
કાકાજી, પુ૰ સસરાનો ભાઈ. એ શબ્દે સ્ત્રીજ બોલાવેછે. (પુરુષ નહિ).
કાકાટૌઆ, કાકાકૌઆ. [ભાગું તુટ્યું.
કાકાપુરી, વિ૰ થોડીવાર ટકે તેવું; જરજર થયલું;
કાકાબળિયા, પુ૰ સૈયડ; સૈયડકાકા; શીતળા.
કાકાબાસી, ન૰ હલકાં પાણીનું—એબવાળું એક જાતનું મોતી.
કાકી, સ્ત્રી૰ કાકાની બૈરી.
કાકીજી, કાકીસાસું.
કાકીડો, કાંકીડો.
કાકીસાસુ, સ્ત્રી૰ કાકાસસરાની બઈરી.
કાકુ, પુ૰ છોકરો; કીલો (ભાટીયાઓમાં).
કાકો, પુ૰ બાપનો ભાઈ.

કાકોકૈઓ, કાકાકૈઓ.
કાકોસસરો, પુ૦ સસરાનો ભાઈ.
કાખ, સ્ત્રી૦ [સં૦ કક્ષ] ખભાની નીચેનો-પડખું અને બાહુંડું એ બેની વચમાંનો ખાડો; બગલ.
કાખબલાઈ-બિલાડી, સ્ત્રી૦ કાખ—બગલમાં જે ગુંમડું થાય તે.
કાખી, સ્ત્રી૦ કાંચળીમાં કાખ આગળનો જે કાપ તે.
કાગ, કાગડો.
કાગજ, પુ૦ [પ્રા૦] કાગળ.
કાગડાકેરી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું કેરીના આકારનું કાળું ફળ—એ અથાણાં તથા શાખ પરમાણે કામમાં આવેછે. [ડલી ઉપાડવાનું.
કાગડા સાણસી, સ્ત્રી૦ સોનીનું એક ઓજાર—કુ-
કાગડી, સ્ત્રી૦ ગાડાંના બે ઉધિયા—ધોરીયાનાં મોડાંપરનું પિત્તળ—લાકડાંનું જે તે. ૨ કાગડાની માદા.
કાગડો, પુ૦ [સં૦ કાક] કાળારંગનો કા કા કરતો એક પક્ષી. 'કાગડાને હાથે કંકોતરી આવી' એટલે તે છુપી ન રહે. 'કાગડાને સરાધ સોળે દાહાડા'. ૨ ચકોરપુરુષ.
કાગદ, કાગજ.
કાગદી, પુ૦ [પ્રા૦] કાગળ વેચનારો; ચોપડા બાંધનારો. ૨ કાગળ બનાવનાર. ૩ એક જાતનું લીંબુ.
કાગદી, વિ૦ પાતળી છાલવાળું (એળચી વગેરે). ૨ નાજુક; તકલદી; કાચળું.
કાગદીજુવાન, પુ૦ ઘણો નાજુક પુરુષ; જેનાથી ઘણું કામ ન થઈ શકે તે.
કાગપત્ર, કાકપત્ર. [કામ.
કાગમાળો, પુ૦ હલકી કિમ્મતનું થોડીવાર ટકે તેવું
કાગવન્ધ્યા, સ્ત્રી૦ એક છોકરૂં આવ્યાપછી દહાડા ન રહ્યા હોય તે સ્ત્રી. ૨ કેળ "દમયંતીની જંઘા દેખી, કેળ રહી કાગવંધ્યા" (પ્રેમાનંદ).
કાગવાસ, પુ૦ પ્રેત અથવા પિતૃ નિમિત્ત કાગડાને કા કા અથવા કાગવાસ એમ બોલીને જે બળિદાન—ખાવાનું આપવું તે. ૨ કાગડાને ખાવા બોલાવતી વખત જે શબ્દ ઉચ્ચારવો તે.
કાગવિદ્યા, સ્ત્રી૦ ભવિષ્ય કેહવું તે; તેલિયા રાજાની જે વિદ્યા તે; કર્ણપિશાચવિદ્યા; જાદુ.
કાગળ, પુ૦ [ફા૦ કાગઝ] ચિથરાંને પલાળી કોવાડી કુટી બનાવેલાં જે સફાઈદાર કોરાં પતરાં તે—એની ઉપર પછી અક્ષર—આકૃતિ કાઢવામાં આવેછે. ૨ લખેલા કાગળ—સગાં સ્નેહીને લખેલો અથવા બીજાં કોઈ જરૂરનાં લખાણનો.
કાગળપત્તર-ત્ર, પુ૦ વેવાર ઉપયોગી એક બિજાને લખેલા જે કાગળ તે.
કાગળિયાં, ન૦ કામના કાગળો (લખેલા). [અનર્થ.
કાગારોળ, પુ૦ રડાપીટનું કલકલાણ. ૨ કેર; મોટો
કાઙ્કોળ, ન૦ કાંટાનું એક ઝાડ.
કાઙ્ક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઈચ્છા; મરજી.
કાઙ્ક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઈચ્છેલું.
કાચ, પુ૦ [સં૦] રેતી અને મોટાડાનો, ભઠ્ઠીની મારફતે થયલા ભેળથી બનેલો જે ચળકતો કઠણ પાતળો અથવા જાડો પદાર્થ તે. એની મુખ્ય ત્રણ જાતી છેઃ બિલોરી કાચ, ચિનાઈ કાચ, અને છેક સાદો ગામઠી કાચ. વાસણો, આરસા, બંગડી વગેરે કાચનાં બનેછે. ૨ આરસી. ૩ અમુક ખુણ આકૃતિવાળો ચળકતો મિશ્ર ધાતુ; ખાર વગેરેનો કકડો. [હિ તેવો એક રોગ.
કાચકી, સ્ત્રી૦ એક કાંટાવાળું ઝાડ. ૨ ગળે ઉતરે ન-
કાચકો, પુ૦ કાચકીનું ફળ. એ કરમના રોગ ઉપર ઓસડ દાખલ આપવામાં આવેછે; કાચકું પણ કેવાયછે. [આવેછે તે; દડ્ડું.
કાચડ, સ્ત્રી૦ ગુમડાની આસ પાસની જે જગા સુજી
કાચણડો, કાંકીડો. [૨ કાચબાની માદા.
કાચબી, સ્ત્રી૦ ગળે કંઈ ઉતરે નહિ તેવો એક રોગ.
કાચબો, પુ૦ [સં૦ કચ્છ] પાણીમાં રેતું એક પ્રાણી.—એની પીઠની ઢાલ અને કચકડાં બનેછે.
કાચર, સ્ત્રી૦ કકડી; કચર; કરચ.
કાચરકુચર, ન૦ આકસ બાકસ; પરચુરણ. એ શબ્દ ઘણું કરીને પરચુરણ ખાવાને અને ઘરના ભાગ્યાતુટા પરચુરણ સામાનને લાગેછે.
કાચરિયું, કચરિયું.
કાચરી, સ્ત્રી૦ બે ફાડ કરી મીઠાની અન્દર આથી સુકવેલું ફળ, શાખ, વગેરેઃ—એક જાતની સુકવણી. કોઠીમડાં, નીકા વગેરેની કાચરી.
કાચલી, સ્ત્રી૦ નાળિયરનો ભાગેલો કકડો—કોપરાં સાથેનો અથવા કોપરાં વગરનો.
કાચલું, ન૦ નાળિયરમાંથી કોપરૂં, અથવા કઠણ છાલના ફળોમાંથી મીંજ, કાઢી લીધા પછી રેહલી જે કઠણ વાડકી અથવા છોડું તે.
કાચીજપતી, સ્ત્રી૦ હુકમનામાંની પેલાં સરકારમાં માલ અનામત રાખવા સારૂ જે જપતી તે.

કાચીજમાબન્દી, સ્ત્રી૦ માહાલની પેદાશની અજમાસ કાઢવી તે.
કાચીનોંધ, સ્ત્રી૦ ખપડો; નક્કી—પાકી નોંધ નહિ તે.
કાચીબુદ્ધી, વિ૦ મૂર્ખ; ગાફીલ; છેતરાય—ભોળવાય તેવું. [કરવાદી.
કાચીબુદ્ધિ, સ્ત્રી૦ નાદાની; બેસમજ; ઊંધીબુદ્ધિ; છો-
કાચું, વિ૦ પાકીને તૈયાર ન થયું હોય તેવું—(ફળ—ગુમડું). ૨ પૂરૂં બફાયલું નહિ તેવું (ચોખા દાળ ઇ૦). ૩ રાંધેલું નહિ તેવું (અનાજ). ૪ વિદ્યા ગુણ ચાતુરીમાં અપૂર્ણ હોય તે (માણસ). ૫ નક્કી નહિ તેવું (કાચો સોદો—હિસાબ વગેરે). ૬ વાપરથી ઘસાઈ જાય તેવું (કાચો રંગ). ૭ માપ ગણતરીમાં નાનું (કાચા ગાઉ). ૮ થોડીવાર ટકે તેવું (કાચો પાયો—મનસુબો). ૯ પરૂ ન હોય તેવું (ગુમડું). ૧૦ જેવું જોઈએ તેવું તૈયાર ન થયલું; અધુરું (કામ). ૧૧ થોડી આવડતનું; નવું; તાજું (આ નિશાળિયો હજી કાચો છે.) ૧૨ પોચું (હૈયું).
કાચુંકોરું, વિ૦ રાંધેલું નહિ તે. શેકેલું અનાજ અથવા મિઠાઈ. પૈંઆ, ધાણી ચણા, ગોળપાપડી, બરફી વગેરે.
કાછ, પુ૦ કાછો.
કાછડી, સ્ત્રી૦ પેરેલાં ધોતીયાંનો છેડા તરફનો જેટલો ભાગ ચીપીને પાછળ ઓસવામાં આવેછે તે. કાછડી છુટી જવી—હિમ્મત હારવી.
કાછડીછુટો, વિ૦ છિનાળવો પુરુષ; પરસ્ત્રી લમ્પટ. ૨ હિમ્મત હારી ગયલો—કાયર પુરુષ.
કાછડો, પુ૦ બૈરાંઓ પેરેલું લુગડું ઘુંટણથકી ઊંચું લઈ તાણીને જેટલું પાછળ ઓસેછે તે.
કાછિયેણ, સ્ત્રી૦ કાછિયાની સ્ત્રી.
કાછિયો, પુ૦ શાક ભાજી કન્દ વગેરે વેચનાર.
કાછો, પુ૦ વેંત દોઢવેંત પોળાઈનો જે લાંબો પટકો તાણીને ગુહ્યને ઢાંકેછે ને કમ્મરે રેછે તે.
કાછોટો, પુ૦ પુરુષ પોતાનાં પેરેલાં ધોતિયાંને ઊંચું લઈ જેટલો ભાગ પાછળ ઓસેછે તે.
કાજ, અ૦ કાજે. [ડેની ક્રિયા ૩ નાતરું.
કાજ, ન૦ [સં૦ કાર્ય] કામ; કૃત્ય. ૨ મુઆં પછવા-
કાજગરું-ખરું, વિ૦ જુવાન જોધ. ૨ ઘણું પ્યારું; લાડકું. ૩ નાજુક; તકલદી.
કાજળ, પુ૦ [સં૦ કજ્જલ] ચિકટ બળેથી નિકળતા ધુમાડાનું જે એકઠું થઈ રેવું તે; મેસ. ૨ ઘીના દીવાનો એકઠો થયેલો ધુમાડો—જેને બરાસ વગેરે થણ્ડાં સુગન્ધીદાર વસાણાં સાથે મેળવણી કરી આંખે આંજવાના કામમાં આણેછે.
કાજળી, સ્ત્રી૦ છારી; મેસ; કાજળ. ૨ કાજળ પાડવાનું ગડિયું. ૩ સોપારી કોપરું વગેરે બગડી જવાથી તેની અન્દર જે કાળી વસ્તુ દેખાયછે તે. ૪ સૌવાસણને કરવાનું એક વ્રત.
કાજાગરી, વિ૦ કારજવાળી. 'પરપંચમાં કાજાગરી વાત, નીપજ નોય તેથી સાક્ષાત' (અખો).
કાજી, પુ૦ [અ૦ કાઝી] કુરાનના ફરમાન મુજબ ઇનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ઈનસાફદાર. 'ઓરત મરદ રાજી તો ક્યા કરે મિયા કાજી'.
કાજુ, વિ૦ સારૂં. રૂડું; ખાસું.
કાજુ, ન૦ એક ઝાડનું બી—કળિયો. કાજુકળિયા. એ સેકાયા પછી ખાવામાં આવેછે.
કાજે, અ૦ વાસ્તે; મારે. ચતુર્થી વિભક્તીનો પ્રત્યય.
કાઞ્ચન, ન૦ [સં૦] સોનું; સુવર્ણ. ૨ સુગન્ધીદાર પીળાં ફુલનું એક ઝાડ.
કાટ, પુ૦ [સં૦ કાષ્ટ] લોઢું વગેરે કેટલાએક ધાતુ ભીની હવામાં રેયાથી તે ઉપર જે રાતો અથવા નારંગી રંગનો અથવા લીલો થર ચડેછે તે. ૨ કલૈ વગરનાં તાંબા પિતળનાં વાસણમાં ખટાસ પડેથી તેમાં જે લીલો થર થઈ આવેછે તે. ૩ દુખ દેતી વસ્તુ; નડતર; નડ; હરકત. ૪ જે લાકડાંથી ઘર બાંધવામાં આવ્યું હોય તેજુનાં ભાંગાં. ૫ લોડાંમાં કટાવેલું ઓસડ. કાટકાડવો, હરકત—નડતર દૂર કરવી. ૨ મારીનાખવું. ૩ પતાવવું; માંડીવાળવું. [પવું કાઢવું તે.
કાટકૂટ, સ્ત્રી૦ ઘરનો ભાંગો તુટો સરસામાન. ૨ કા-
કાટકો, પુ૦ વિજળીથી આકાશમાં જે અવાજ થાયછેતે.
કાટકોણ-ખુણ, પુ૦ એક સીધી લીટી ઉપર બીજી સીધી લીટી લમ્બ રૂપે પડેથી જે ખુણો થાય તે; L ૯૦ અંશનો ખુણો. ૨ ખેતર દિવાલ વગેરેની બાજુ સરખી—ઓરસછે એ જાણવાસારૂ ઉપલા આકારનું લાકડાં લોડાં પિત્તળ વગેરેનું જે સાધન તે.
કાટખુણચોખુણ, પુ૦ ચાર ખુણાની જે આકૃતિના ચારે ખુણા કાટખુણા—નેવુ નેવુ અંશના હોય તે.
કાટખુણત્રિકોણ, પુ૦ ત્રણ ખુણાની જે આકૃતિમાં એકખુણો કાટખુણો હોય તે. [વિચનારો.
કાટપીટિયો, પુ૦ ઘર બાંધવાનાં લાકડાં—પાટિયાં
કાટલાં, ન૦ (૧ લા અર્થમાં) કાટલું. તેનું અનેક.

વચન. [રચનાર.
કાટલાંદાસ, પુ૰ વચમાં પડીને ઓછું—નુકસાન ક-
કાટલિયો, પુ૰ અગિયારમાંને દાડે શૂદ્રને સરાવતી વખતે ત્યાં પિણ્ડમાં પિણ્ડ મેળવનારો જે પુરુષ તે.
કાટલું, ન૰ લોડાં, સીસાં, પથર વગેરેનું ઠેરવેલું જોખ; વજન. ૨ નુકસાન; ઓછું કરવું તે. ૩ સુવાવડી બાઈઓને ગુંદરના લાડુ વગેરેનું જે આવાનું આપવામાં આવેછે તે. કાટલું કરવું—નુકસાન કરવું; ગેરફાયદો કરવો; ઓછું કરવું; કાપવું. કાટલાં સાંખવાં—જોખ મેળવી જોવાં. ૨ સ્ત્રી સાથે સોબત કરવી.
કાટાકાટ, કાપાકાપ. [કાસદું.
કાટી, સ્ત્રી૰ અગિયારમાંને દાડે શૂદ્રને સરાવવું તે;
કાઠડી-ડું-ડો, ઘોડા ઉપર લાકડાંની જે બેસણી તે.
કાઠલો, પુ૰ કન્યાને પરણતાં પેલાં થોડું ઘરેણું ચડાવવું તે.
કાઠાધઉં, પુ૰ લાલાસપર પડતા એક જાતનાં ઘઉં.
કાઠાડલી, સ્ત્રી૰ ઘોડાપરનો સામાન ન પુલળે તેને સાર ઉપર નાખેલી જે ઊનની તે. [પણું.
કાઠિન્ય, ન૰ [સં૰] કઠણપણું; મજબુતાઈ; કઠોર-
કાઠિયાવાડી, વિ૰ કાઠિયાવાડ પ્રાન્ત સમ્બન્ધી.
કાઠી, સ્ત્રી૰ લાકડી દાંડી (નિશાન અથવા વાવટાની). ૨ બાળવાનાં લાકડાંની ભારી. ૩ ખેતર—ઘર માપવાનું એક માપ; ૩૫ મુઠી; વીઘાનો ૪૦૦ મો ભાગ. ૪ ગરાસિયાની એક જાત;—કાઠિયાવાડમાં રેછે. ૫ શરીરનો ઘાટ—બાંધો. (એકવડી, બેવડી કાઠીનું માણસ).
કાઠું, ન૰ શરીરનો ઘાટ—બાંધો. ૨ હવાલા, આરસણા પખાજ ડફ વગેરેમાં લાકડાંનો જે ભાગ તે. ૩ કલમ કરવાનાં બડું.
કાઠું, વિ૰ કઠણ. (કાઠી કણેક, કાઠું લાકડું ઈ૰).
કાડ, પુ૰ પુરુષનો ગુહ્ય અવયવ.
કાડઘાલ, સ્ત્રી૰ વારે વારે કાડવું ને ઘાલવું તે.
કાડવું-(કાઢવું), ક્રિ૰ સ૰ માંયથી બાર ખેંચી લેવું. ૨ પાસેથી દૂર ખસેડી મુકવું. ૩ ચિત્ર, નિશાની, અક્ષર વગેરે કરવા; લખવું. ૪ શોધવું; મનમાં સન્તાયલું બાર તાણવું; જુક્તી કરવી. ૫ બાદ—બાતલ—રદ કરવું. ૬ સારાંશ લેવો; ૪ળ—હાંસલ જોવું. ૭ મુસીબતથી સહન કરવું; ઘણે દુખે નિભાવવું. ૮ અવાજ—સાદ વગેરે મોટો કરવો. ૯ લમ્બાવવું; વાયદા કરવા. ૧૦ પૈસા વગેરે બાહાર વાપરવા. કાડી મુકવું—પાસેથી દૂર કરવું.
કાડો-(કાઢો), પુ૰ [સં૰ કષાય] ઉકાળો; ક્વાથ; કાવો. ૨ ખેતરની અન્દર વરસાદનું પાણી ભરાઈ રયેથી તે બોદાઈ ન જાય તેને સારુ ખેતરની સામમાં જે જુદી નીક—ગટર કાડેલી તે.
કાણ, સ૰ કોણ; કિયું.
કાણ, સ્ત્રી૰ મોકાણ. કાણેજવું—પરગામથી રડવા આવવું. કાણ કરવી—માંડવી એટલે રડવું કુટવું. કાણ કરાવવી—ગવડાવી કુટાવવું.
કાણ, સ્ત્રી૰ સન્દેશો; ખબર; કેણ; સમાચાર કેવડાવવા તે; તેડું.
કાણી, સ્ત્રી૰ જોડી કાડેલી વાત; કિસ્સો; ગાથા.
કાણું, ન૰ કાંણું
કાણું, વિ૰ છિદ્રવાળું. ૨ એક આંખે આંધળું.
કાણેક કાણેક, કોઈવેળા.
કાણ્ડ, પુ૰ [સં૰] બે ભાગની વચમાનો સાંધો. ૨ ઝાડનું ડાળું; ડાળી. ૩ તીર; શર; બાણ. ૪ ભાગ; પ્રકરણ; બાબ. [રામ; હોસ; દેવત.
કાત, સ્ત્રી૰ ડુંટીની નીચેનો ભાગ; પેડુ. ૨ આય;
કાતડી, સ્ત્રી૰ માણસ—ઢોરની ચામડીની જે ખોલ તે. ૨ સોરાપાથી ઉખડી ગયેલી થોડાઘણી જે ચામડી તે.
કાતડુંી, સ્ત્રી૰ પાતળાં ઠિકરાંનો ગોળ કકડો.
કાતણણી, કાતરણી,
કાતર, સ્ત્રી૰ [સં૰ કર્તરી] લુગડાં નિમાળા વગેરે કાપવાનું વચમાં ખીલી વાળું બે પાનાનું હથિયાર. કાતર મુકવી—નુકસાન કરવું. ૨ દગો દેવો.
કાતરણી, સ્ત્રી૰ છોડવા ઉપરથી કસણાં કાપી લેવાં તે. ૨ કસણાં કાપવાનો વખત. ૩ કસણાં કાપવાનું હથિયાર. ૪ (એ વેળા) બ્રાહ્મણોને જે લવાજમ આપવામાં આવેછે તે.
કાતરવું, ક્રિ૰ સ૰ કાતરથી કાપવું. ૨ ઓછું કરવું —'કારતક કાતરે'. ૩ કસણાં વાળા જુવાર બાજરીના પુળાપરથી દાતરડેથી કસણાં કાપી લેવાં.
કાતરા, પુ૰ ચીરા; લીસોટા; કાપા; (જીભ હાથ પગ વગેરે ઉપર પડતા). ૨ છેક પાતળા નાના કકડા (કપડું કાગળ સોપારી વગરેના). ૩ એક જાતની આતશબાજી.
કાતરિયું, ન૰ ઘરનો, છાપરાંને લગતો છેલ્લો જે માળ—મેડો તે. ૨ એક જાતનું લાકડાંનું હથિયાર. ૩ બે સુડાની વચમાંનું લોડાંની પાતળી ચીપ-

નું કકું. [ની).
કાતરી, સ્ત્રી૰ ફળની પાતળી કકડી તે (સોપારી વગેરે-
કાતરો, કાતરાનું એકવચન. ૨ (આમલી—કેળાંનો).
૩ હાથે ઘાલવાનું ઘરેણું.
કાતલી-ળી, કાતરી. [૪ પાળી.
કાતી, સ્ત્રી૰ લોઢું. ૨ પેટમાં છરી—દગો. ૩ કરવત.
કાતું, ન૰ છુરી; પાળી.
કાતેર, કાતર.
કાથરોટ, કથરોટ. [તુટાં લાકડાં.
કાથાકબલા, પુ૰ ફાટાં તુટાં કપડાં અથવા ભાગાં
કાથાગોળી, સ્ત્રી૰ વસાણા ભેળીને બનાવેલી કાથાની જે ગોળી તે (પાનમાં ખાવાની).
કાથો, પુ૰ ખેર વગેરેની છાલમાંથી કાડેલો અરક, જેને સુકવીને પાનમાં ચુના સાથે ભેળવામાં આવેછે. ૨ નાળિયેરનાં છાલાંના રેસાઓ જે વણેલા હોય તે. ૩ કાથાની દોરડી.
કાદવ, પુ૰ [સં૰ કર્દમ] પાણી મળવાથી ધૂળ—મટોડાની જે હાલત થાય તે; કિચ્ચડ; ગારો.
કાન, પુ૰ [સં૰ કર્ણ] સાંભળવાની ઇન્દ્રી, જે બે ઝુલતા અંગની વચમાં માથું હોયછે તે. ૨ સારઅસાર સમજવાની જે અશક્તિ તે; સાંભળીને ભમાઇ જવાય તે. (મૂરખને કાન હોય પણ સાન ન હોય). ૩ બન્દુક—પિસ્તોલનાં જે કાંણામાં જામગરી સળગાવી મુકવામાં આવેછે તે. કાન ઉઘડવા—ખુલવા એટલે વાત મનમાં આવવી; ચેતવું; જાગૃત થવું. કાન ઉઘાડવા—ખોલવા એટલે ચેતવવું; જાણીતું કરવું; સમજાવવું. કાનપર હાથ મેલવા—રાખવા, કાને હાથ દેવા, કાનેથી કાડી નાખવું એટલે ન સાંભળવું; ધ્યાનમાં ન લેવું; ઉડાવવું. કાને ચડવું એટલે કોઇની વાત સાંભળીને પોતાની તરફનો વિચાર ન કરતાં તેમ કરવું. કાન ફુંકવા એટલે મન્ત્ર આપવો; ઉપદેશ કરવો. ૨ ચેતવવું; ઇશારત કરવી. ૩ ભમ્ભેરવું; ફેરવવું; ભમાવવું. કાન ભરવા એટલે ભમાવવું; વાતો સમ્ભળાવીને પોતાની તરફનું કરાવવું. કાન ફુટીજવા એટલે બેરાં અથવા બેરાં જેવું થવું. કાન પકડાવવો—ઝલાવવો એટલે ભૂલ દેખાડવી. ૨ પસ્તાવો કરાવવો. કાન ચિમટવા—મડવા—આમળવા એટલે ઠપકો દેવો; શિક્ષા કરવી; સુધારવું. કાન કાપવા એટલે વધારે સરસ થવું. ૨ ઠગવું. કાન દેવા—માડવા એટલે ધ્યાન દઇને સાંભળવું. કાન ખોતરવા એટલે કાનમાંથી મેલ કાડવો. કાન વનાનું એટલે બેરૂં. કાનનું કાચું એટલે અડધું પડધું સાંભળે તેવું; થોડું બેરૂં. ૨ ભોળું; સાંભળતાંજ તરત ભોળવાઇ જાય તેવું. કાન ફફડાવવા—હુંશ ઉરાડવી. (કુતરો કાન ફફડાવેછે—ઘોડો કાન ઉભા કરેછે). કાને પડવું—કાન ઉપર અવાજ આવવો; સમ્ભળાવું. કાને હાથ દેવા—ન સાંભળવું. આંખ આડા કાન કરવા—ઉડાવવું. કાનેવાળિયો—ચેતવણી આપનાર; મળતિયો. કાનોકાન—ત્રીજા શખસની મારફત વગર. કાનોકાન સાંભળ્યું—(જાતે પોતે). ૨ એક કાનેથી બીજે કાને, ત્રીજે કાને એમ (વાત ફેલાવી). "કાને ઝાલ્યા હાથિયા ન રહે" એ કેવત.
કાન-નુડો, પુ૰ કૃષ્ણ.
કાનકડિયું, ન૰ રાતે દેખતું ઉડતું, વનવાગળની જાતનું એક પક્ષી; કાનચિમડિયું.
કાનકોચિયા, પુ૰ કાને બાંધવાનું કપડું.
કાનખજુરો, પુ૰ સાપના આકારનો ઘણા પગને પાતળો જન્તૂ.—એ લમ્બાઇમાં એકથી તે સવા વેંતનો ને ઝેરી હોયછે.
કાનચિમડિયું, વાગોળ. ૨ વાગોળના જેવું, ઘરોમાં રેતું એક પક્ષી. (વાગોળ ઝાડપર ટિંગાઇ રેછે).
કાનચિમોરી, વાગોળ.
કાનડી, વિ૰ કરણાટક દેશ સમ્બન્ધી, ભાષા રીત ઇ૰.
કાનડું, કાંદડું.
કાનડો, પુ૰ રાતે ગાવાનો એક રાગ.
કાનઢાંકણી, વિ૰ કાનને ઢાંકનારી (ટોપી).
કાનન, ન૰ [સં૰] વન.
કાનપટો, પુ૰ કાને બાંધવાનો લુગડાંનો પટો.
કાનફટો, પુ૰ કાનને વીંધીને માંય મુદ્રા—કડી ઘાલતો હોય તે જોગી; ગોરખપન્થી.
કાનસ, સ્ત્રી૰ ધાતુને ઘસી સાફ કરવાનું તીખાં લોડાંનું ઝીણા દાંતાનું ઓજાર; રેતડી.
કાનસિયા, પુ૰ લમણાનીપાસે કાનને લગતા વાળના જે ગુચ્છા તે. "દીકરીયોનાં દામ, રુદપે લાગ્યા રસિયા; કરે કારમાં કામ, કેશ ધરે કાનસિયા" (કૃષ્ણારામ). [ડું.
કાનસિયાળી, સ્ત્રી૰ કાનખજુરાની જાતનું રાતું જીવ-
કાનૂ, ન૰ એક પ્રકારનું વાદ્ય—વાજું.
કાનૂન, પુ૰ [આ૰] કાયદો; ધારો. ૨ રિવાજ.
કાનો, પુ૰ આ સ્વરની નિશાની; અક્ષરની પાસે

એવો જે ઊભો લીટો કાડવામાં આવેછે તે. ૨ વાસણનાં મોડાંની કોર.

કાનોમાત-ત્રા, કાનો અને માત્રાઃ ો, ૌ.

કાન્ત, પુ૦ [સં૦] વર; પતિ; સ્વામિ; ધણી; નાથ.

કાન્તા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પોતીકી વહુ; બૈરી; પત્ની. ૨ પ્યારી સ્ત્રી; લલના (પછી પરિણિત કે રાખેલી). ૩ ખુબસુરત ઓરત.

કાન્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] તેજ; ચળકાટ; નુર. ૨ ખુબસુરતી; શોભા; પ્રભા; સૌંદર્ય.

કાપ, પુ૦ કાપવું તે. ૨ કાપો; ચીરો. ૩ કાપલી. ૪ સ્ત્રિયોને કાને ઘાલવાનું એક ઘરેણું.

કાપકુપ, સ્ત્રી૦ કાપવું ફાડવું તે.

કાપટ્ય, ન૦ [સં૦] કપટ.

કાપડ, ન૦ (૧ લા અર્થમાં). કપડું; લુગડું; થાન.

કાપડિયો, પુ૦ કાપડ વેચનારો. [ળી; ચોળી.

કાપડું, ન૦ સ્ત્રિયોને છાતીએ પેરવાનું વસ્ત્ર; કાંચ-

કાપણી, સ્ત્રી૦ ખેતરમાં અનાજ, છોડવા સુદ્ધાં કાપી નાખવું તે. ૨ અનાજ ઢાળવાનો વખત. ૩ સોના રૂપાં વગેરેનાં પતરાં કાપવાનું હથિયાર.

કાપલી, સ્ત્રી૦ કાપવાથી પડેલો છેક પાતળો અને નાનો કકડો.

કાપલો, પુ૦ મોટી કાપલી. ૨ કાફલો.

કાપવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ વસ્તુ ઉપર લોડાનું હથિયાર વાપરી ઘા—ભાગ કરવો; ચીરવું; ખણ્ડિત કરવું. ૨ લવાજમમાંથી ઓછું—કમી કરવું.

કાપા, પુ૦ લીસોટા; આડા અવળા લીટા.

કાપાકાપ-પી, સ્ત્રી૦ હથિયારથી જોસમાં કાપી નાખવું તે; ખુનરેજી; કતલ. ૨ અદાવત; મારામારી.

કાપાકુપા, પુ૦ કાપા.

કાપી, સ્ત્રી૦ [અ૦] નકલ; ઉતારો; એક ઉપરથી બીજુ ઉતારવું—ઉતારેલું તે.

કાપુસ, ન૦ [સં૦ કર્પાસ] રૂ. [રો; કાપ.

કાપો, પુ૦ લીટો; લાંબી નિશાની; છેકો. ૨ ચી-

કાફર, વિ૦ [આ૦] દીનનો ફરમાન ન માનનાર; નાસ્તિક; અધર્મી. ૨ લુચ્ચું; ચોટ્ટું; ખન્ધું; હરામખોર. એ શબ્દે ગાળ દેવાયછે.

કાફરી, વિ૦ [આ૦] આબિસિનિયાનો રેનાર; હબસી; સિદી. [ગાડી—વાણનો).

કાફલો, પુ૦ [આ૦] સમુદાય—સંઘ; જથ્થો. લોક—

કાફિયો, પુ૦ [આ૦] કવિતાની તુક—લીટીનો છેલ્લો શબ્દ.—જે અવાજમાં કોઈ બીજી તુક લીટીના છેલ્લા સાથે મળતો આવતો હોય તે; અનુપ્રાસ.

કાફી, સ્ત્રી૦ [અ૦] બુન્દ; બુન.—એ દાણાને સેકીને પાણી સાથે ઉકાળી લોકો પીવામાં લેછે.

કાફી, પુ૦ એ નામની એક રાગણી.

કાબરચીતરું, વિ૦ ઘણું કાળું ને થોડું ધોળું એવું; કાળો ને સફેત એવા બે રંગનું. ૨ જેમાં તરેહ તરેહવાર પણ વિશેષે કરીને કાળો રંગ હોય તેવું.

કાબરું, વિ૦ [સં૦ કર્બુર] કાબરચીતરું. [કચરો.

કાબસ, પુ૦ તેલ દિવેલ વગેરેનો મેલવાળો તળેનો

કાબા, પુ૦ ભીલની એક જાત—એ ઘણુંકરીને ઓખામણ્ડળમાં રેછે અને ખમ્ભાતની ખાડીમાં ચોરિયાનું કામ કરેછે.

કાબુલી, વિ૦ કાબુલ સમ્બન્ધી.

કાબૂ, પુ૦ [આ૦] સત્તા; અખત્યાર; હુકમ; હાક; દોર. ૨ વજન; વગ.

કાબેર, સ્ત્રી૦ એક કાબર ચિતરું પક્ષી. [યાર (પુરૂષ).

કાબેલ, વિ૦ [આ૦ કાબિલ] પ્રવીણ; નિપુણ; હોશિ-

કાબેલિયત, સ્ત્રી૦ નિપુણતા; હોશિયારી.

કામ, ન૦ [સં૦ કર્મ] કરવાનું—કરેલું તે; કૃતિ; કાર્ય. ૨ ધન્ધો; રોજગાર. ૩ બાબત; વિષય; પ્રકરણ. ૪ કારભાર; દરજો. ૫ જરૂર; અગત્ય. ૬ ઉપયોગ; પ્રયોજન; અનુકૂળ—માફક આવવું તે. ૭ બનાવેલી ચીજ. કામનું એટલે જરૂરનું; ઉપયોગી. કામમાં કામ કરી લેવું એટલે એક કામ કરતાં બીજું કામ કરી લેવું; બે કામ સાથે—મેળમળતાં કરવાં; “એક પન્થ દો કાજ.” કામ લાગડું એટલે ઊપયોગી પડવું; અગતનું થવું. કામ કાડીલેવું (તજવીજથી). કામ લાગવું—ઉપયોગી પડવું. કામે લાગવું—ઉદ્યોગ કરવા મણ્ડી પડવું.

કામ, સ્ત્રી૦ કનકવામાં આડી વાળેલી કામડી તે.

કામ, પુ૦ [સં૦] સ્ત્રીએ પુરુષ સાથે અથવા પુરુષે સ્ત્રી સાથે ભોગ કરવાની જે ઈચ્છા અથવા તેનો જે જોસ્સો તે; મૈથુનેચ્છા. ૨ એ સમ્બન્ધી શરીરમાં જે વિકૃતિ તે. ૩ કામદેવ. ૪ કોઈપણ ઈન્દ્રિય ભોગ; વિષય વાસના. ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ.

કામકળા, કામની કળા. ૨ રતિ; કામદેવની સ્ત્રી.

કામકાજ, ન૦ કોઈપણ કામ. ૨ ધન્ધો; રોજગાર; વેપાર. ૩ ખટપટ; મોટું કામ.

કામગરું, વિ૦ કામવાળું; કામમાં ગુંથાયલું.

કામચલાઉ, વિ૦ ઘણું સારૂં—મન માનતું તો નહિં પણ હરકત ન પડતાં કામમાં આવી શકે તેવું; ચાલી જાય તેવું; સાધારણ; હલકું. ૨ થોડીવાર કામ ચલાવવાને દરજ્જાપર રહ્યું હોય તે.

કામજવર, પુ૦ [સં૦] કામના જોસ્સાથી જે તાવ —પીડા તે.

કામઠી, સ્ત્રી૦ વાંકી વળતી—વળેલી કામડી જેને ખેં-ચ્યાથી તીર મરાયછે તે; ધનુષ્ય.

કામઠું, ન૦ કામઠી.

કામડકોટિયું, વિ૦ કામડાંનું બનેલું (ઘર).

કામડી, સ્ત્રી૦ વાંસની ચીપ; પાતળો વાંસ.

કામડું, ન૦ કામડી અથવા એવો કકડો. [નાખવું તે.

કામણ, ન૦ વશીકરણ વિદ્યા; મોહિત કરી ભોળવી

કામણગારૂં, વિ૦ મોહકારક; વશકરે—ભોળવી નાખે તેવું; સુન્દર.

કામણટુમણ, ન૦ કામણ અને બીજા ટુચકા (જાદુ સમ્બન્ધી).

કામદાર, વિ૦ સરકારની તરફનું કામકાજ કરના-ર. ૨ મોટો કારભારી; દિવાન; વજીર.

કામદુધા-ર્ગા, કામધેનું. [દાનત.

કામદૃષ્ટિ, સ્ત્રી૦ કામદેવની દૃષ્ટિ; સમ્ભોગ કરવાની

કામધન્ધો, પુ૦ કામ ને ધન્ધો.

કામધેનુ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઈચ્છા પુરીપાડનારી—મનકા-મના પૂર્ણ કરનારી સ્વર્ગની ગાય. ૨ જે પુરુષ—વસ્તુ પાસેથી ઘણીએક મુરાદ હાંસલ થાય તે.

કામના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઈચ્છા; મુરાદ; ઉમેદ; વા-સના.

કામની, કામિની.

કામરૂપ, વિ૦ ઈચ્છામાં આવે તે રૂપ ધારણ કરી શકે તે. ૨ ખુશનમા; મોહ ઉપજાવે તેવું; સુન્દર.

કામલેટ, સ્ત્રી૦ એક જાતનાં ઉનનું કપડું.

કામવાસના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઈશકની ઈચ્છા. [આજાર.

કામવિકાર, પુ૦ [સં૦] ઈશકથી થતો વિકાર—

કામશાસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] ઈશક—વિલાસ કરવા સ-મ્બન્ધી રીતભાત; કોકશાસ્ત્ર; અનઙ્ગરંગ.

કામસાધુ, વિ૦ સ્વાર્થ ઉપરજ નજર રાખનાર; આપમતલબી.

કામહીણ, વિ૦ નપુંસક; હિજડો; અશક્ત; નામર્દ.

કામળ, કામળી. [ળો રૂવાંવાળો જીવડો.

કામળિયો, પુ૦ ચોમાસામાં થતો એક જાતનો કા-

કામળી, સ્ત્રી૦ હલકાં ઉનનું વણેલું કપડું; ધાબળી.

કામળો, પુ૦ [સં૦ કમ્બલ] મોટી બે પટની કામ-ળી; ચુમ્માળો. ૨ કામળિયો.

કામા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સુન્દર સ્ત્રી.

કામા, પુ૦ હર્ફ. (તે બૈરીમાં શું કામા બળ્યાછે).

કામાટી, વિ૦ એ નામની જાત—એ લોક ઘણું કરીને ઘર બાંધવાનો અને ખેતીવાડીનો ધન્ધો કરે છે.

કામાતુર, વિ૦ [સં૦] કામ—ઈશકના જોસ્સાથી ઘ-ણું આકળું—અધીર થયલું; રતિરસ સારૂ ટળવ-ળતું.

કામાનલ, પુ૦ [સં૦] કામ રૂપ જે અગ્નિ તે.

કામાર્થું, વિ૦ જેને ઘણું કામ હોય તે. ૨ ઉદ્યોગી.

કામાવેશ, પુ૦ [સં૦] કામનો આવેશ.

કામિની, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રેમ—હેત રાખનારી સ્ત્રી; ઈ-શક કરનારી.

કામી, વિ૦ કામ—ઈશકના જોસ્સાવાળું.

કામુક, વિ૦ [સં૦] ઈચ્છા રાખનાર. રાજ્ય—પુત્ર —મોક્ષ કામુક.

કામેટી, સ્ત્રી૦ [અ૦] તપાસ કરનારી મણ્ડળી. ૨ પ-રીક્ષા; તપાસ. [—પ્રગટ થવું તે.

કામોદય, પુ૦ [સં૦] કામ એ જોસ્સાનું ઉભરાવું

કામ્ય, વિ૦ [સં૦] ગમતું; ખુશનુમાં; સુન્દર. ૨ લાભની ઈચ્છા રાખી કરેલું.

કાય, સ્ત્રી૦ [સં૦ કાયઃ] કાયા.

કાયદાસર, વિ૦ કાયદા પ્રમાણે હોય તેવું.

કાયદો, પુ૦ [આ૦] નિયમ; ધારો. ૨ શાસ્ત્ર. ૩ હુકમ; આજ્ઞા. ૪ ઘોડાનાં મોડાંમાંના ચોકડાં સાથે સમ્બન્ધ રાખતી લગામ જે તેની ડોકની હાંસડી-ના હુક—આકડાંમાં ભેરવવામાં અથવા તેમાંથી કાઢવામાં આવેછે તે—કાયદો ચડાવવો ઉતા-રવો.

કાયફળ, ન૦ એક જાતનું ઝાડ. એના ફળ જાય-ફળને આકારે થાય છે; છાલ અને બી ઓસડ દાખલ કામમાં આવે છે.

કાયમ, વિ૦ સ્થિર; અચલિત; ટકી રેનારૂં. ૨ બા-હાલ; ફેરવેલું નહિ તેવું; મઞ્જુર.

કાયમ ખરડો, પુ૦ તળાટીયે રાખવાના હિસાબના કાગળોમાંનો એક—જેમાં ખેતરનું નામ, ખેતર-ના ખુંટ, કુલ વીંઘા અને ખેતરના કાયમ ઠરાવ-ના રૂપૈયા તથા ઝાડ તથા કુવા વગેરેની તપસીલ હોયછે.

કાયમદાયમ, વિ૦ હમ્મેશનું; નિત્યનું; સ્થિર.

કાયર, વિ૦ [આ૦ કાયલ] થાકી—હારીગયલું; નાહિમ્મત; હિચકારું. ૨ કણ્ટાળેલું; કણ્ટાળતું. ૩ આળસુ; સુસ્ત. કાયર કરવું—કણ્ટાળો આપવો; થકવવું; મેહેનત આપવી; ચિડવવું.

કાયરું, વિ૦ કાયર.

કાયા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કાયઃ] દેહ; શરીર; તન; જાત. ૨ જરૂર ઢાંક્યો રાખવો જોઈયે એવો શરીરનો જે ભાગ તે.

કાયાકષ્ટ, ન૦ કાયાને જે કષ્ટ આપવું તે.

કાયાકુટીનું તેલ, ન૦ એક જાતનું ઓસડ.—શરીરમાં શરદી વગેરે કારણથી કળતર થતું હોય તો તે ઉપર ચોપડવામાં આવેછે.

કાયિક, વિ૦ [સં૦] દેહ સમ્બન્ધી. (કાયિક, વાચિક, ને માનસિક).

કાર, પુ૦ [સં૦] એ શબ્દ વર્ણની પર એટલે પછી મુકવામાં આવેછે તારે ફકત તેજ એવો અર્થ રાખેછે—અકાર એટલે અવર્ણ અને અજ (આ નહિ); કકાર; ચકાર વગેરે. ૨ શબ્દનીપર મુકવામાં આવેછે તારે 'કરનાર' એવો અર્થ રાખે છે—કુમ્ભકાર એટલે ઘડો કરનાર; શસ્ત્રકાર, વસ્ત્રકાર વગેરે. [ભોઈ.

કાર, વિ૦ પાલખી ઊચકવાનો ધન્ધો કરનારી જાતિ;

કારક, પુ૦ [સં૦] વાકયમાં ક્રિયા સાથે જેનો સમ્બન્ધ હોય એવાં જે કર્ત્તા, કર્મ, કરણ, સમ્પ્રદાન, અપાદાન અને અધિકરણ તેમાંનો અક્કો—વિભક્તિના અર્થો સૂચવેછે. ૨ કરનાર એવો અર્થ રાખેછે (સમાસમાં). શાન્તિકારક, પુષ્ટિકારક ઈ૦.

કારકીર્દી, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] જયાંલગી કારભાર ચાલુ હોય ત્યાંલગીનો જેટલો વખત તે; કારભારીપણું.

કારકુની, સ્ત્રી૦ કારકુનનું જે કામ તે.

કારકૂન, પુ૦ [પ્રા૦] દફતર લખનારો; કાગળો વાંચનાર લખનાર મેહેતો.

કારખાનું, ન૦ [ફા૦] જે મોટી જગા—મોટાં ઘરમાં મોટું હુન્નરી કામ ચાલતું હોય તે—ગોદી, ટંકશાળ, સુરતનું કારખાનું વગેરે. ૨ કોઈ પણ મોટાં કામકાજનું ખાતું.—નિશાળનું કારખાનું, વેપારનું કારખાનું વગેરે. ૩ મોટું કામ. ૪ કુટણી—ભડવાનું રાખેલું ઘર—જેમાં ઘરગથાઉ છિનાળવાં સ્ત્રી પુરુષો મળેછે તે.

કારચબી-ચોબી, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] રેશમી કાપડ ઉપર સોનેરી અથવા રૂપેરી જરીનું જે ભરતકામ તે.

કારજ, ન૦ [સં૦ કાર્ય] કામ. ૨ વિવાહ અથવા મૃત્યુ સમ્બન્ધી જે રૂડો અથવા માઠો અવસર તે.

કારંજ-જો, પુ૦ ફુવારો.

કારડો, કયારડો.

કારણ, ન૦ [સં૦] જે મૂળ—બીજથી એકાદું કાર્ય થાય તે; આધાર; પાયો. એ ત્રણ કેવાયછેઃ સમવાયી, અસમવાયી અને નિમિત્ત કારણ. ૨ મનની મતલબ—ધારણા; ઉદ્દેશ; નિમિત્ત. ૩ ગરજ; જરૂર; અગત. ૪ ભૂત પ્રેત, મૂઠ, વશીકરણ ઈ૦ સમ્બન્ધી જે વ્યથા તે.

કારણ, [અ૦] કેમકે; એટલા વાસ્તે કે. (ઉભયાન્વયી). ૨ ચતુર્થી વિભક્તિનો પ્રત્યય; વાસ્તે; કાજે; માટે (શબ્દયોગી અવ્યય).

કારણદેહ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જીવને, અવિદ્યા—અજ્ઞાનનું જે વેષ્ટન તે; હું જીવ, સ્થૂલ સૂક્ષ્મ દેહ થકી જુદો છઉં પણ કેવે રૂપે છઉં તેનું જે અજ્ઞાન તે. (વેદાન્તમાં).

કારણવાદી, વિ૦ [સં૦] વાદી; ફરિયાદી. ૨ પૂર્વપક્ષી.

કારણસર, [અ૦] કારણસાથે; કામને અર્થે; જરૂરને લીધે.

કારણ્ડવ, ન૦ [સં૦] બતક.

કારતક-ગ, પુ૦ [સં૦ કાર્ત્તિક] સંવત વર્ષનો પેલો મહિનો; અકટોબર—નવમ્બર.

કારતકસ્નાન, ન૦ આસોસુદ ૧૧ થી તે કારતક સુદ ૧૫ લગી સવારનાપોરમાં કૃત્તિકા નક્ષત્ર અસ્ત થાય તેની પેલાં ટાડે પાણીયે નાવાનું વ્રત.

કારતકીપૂનેમ, સ્ત્રી૦ કારતક મહિનાની પૂનેમ.

કારતુસ, ન૦ [અ૦] ચામડાં અથવા કલૈની જે પેટીમાં દારૂ ગોળી રાખવામાં આવેછે તે.

કારતેક-ગ, કારતક.

કારતેકી, સ્ત્રી૦ કારતક મહિનાની પૂનેમ.

કારભાર, પુ૦ [ફા૦ કારોબાર] એકાદું મોટું કામ. રાજકારભાર, લગનનો કારભાર વગેરે.

કારભારી, વિ૦ [કારોબારી] કારભાર કરનાર.

કારમું, વિ૦ રૂપગુણથી ચમત્કારિક—અદ્ભુત દેખાતું; મારકણું; સુન્દર.

કારવેવાર, પુ૦ કામકાજનો વેવાર.

કારવો, પુ૦ એક તરેહનો કેરબો—નાચ અથવા એ પ્રસંગનો રાગ.

કારસિયો, પુ૦ હિંચકાની સાંકળ ઊંચે ભેરવવાને

જે આંકડો તે.

કારસી, સ્ત્રી૦ ૧, લાકડાં વિગેરે જોખવાનું એક જાતનું લોઢાંનું સાધન.

કારસ્તાન, ન૦ લુચ્ચાઈનું કામ. ૨ મસ્તી; તોફાન.

કારસ્તાની, વિ૦ કારસ્તાન કરનાર.

કારાગૃહ, ન૦ [સં૦ કારા—બન્દીખાનું; ગૃહ—ઘર] સખત બન્દીખાનું. [બોલવું તે.

કારાપેરા, પુ૦ ચુંથાચુંથ. ૨ વડાઈને કોઈનું ભુંડું

કારિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જેમાં સમજણ આપી—ખુલાસો કર્યો હોય તે શ્લોક—વાક્ય.

કારી, વિ૦ [પ્રા૦] ઊંડ પેઠેલું; ઊંડું—કારીજખમ.

કારી, વિ૦ [સં૦] કરનાર—ગુણકારી. [મરણ.

કારી, વિ૦ જુવાન. ૨ અગત્યનું હોય તેવું—કારીનું

કારીગર, પુ૦ [પ્રા૦] હુનરી ધન્ધો કરનાર—સુથાર લુહાર વગેરે. ૨ હોશિયાર હજામ.

કારીગરી-ગીરી, સ્ત્રી૦ કારીગરનું જે કામ—ધન્ધો તે. ૨ ચતુરાઈ; કિસબ; જુકતી.

કારુણ્ય, ન૦ [સં૦] કરુણા.

કારે, [અ૦] કઈ વખતે.

કારેલી, સ્ત્રી૦ શાખનો એક વેલો.

કારેલું, ન૦ કારેલીનું જે ફળ તે; કરેલું. ૨ એક હાથે ફેરવવાનું મોટું મગદળિયું.

કારોબાર, કારભાર.

કાર્તિક, પુ૦ [સં૦] કારતક. [ક૭-જુઆઈ.

કાર્પણ્ય, ન૦ [સં૦] કૃપણતા; બખીલાઈ; કદરીપણું;

કાર્મુક, ન૦ [સં૦] ધનુષ્ય; કામઠું.

કાર્ય, ન૦ [સં૦] કરવાનું તે; કામ. [સમ્બન્ધ તે.

કાર્યકારણભાવ, પુ૦ [સં૦] કાર્ય અને કારણનો જે

કાર્યપ્રયોજન, ન૦ [સં૦] લગન વગેરેનું કામ તે; રૂડો અવસર; પગરણ. ૨ મતલબ. [ળ.

કાર્યસિદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કામ પાર પડવું તે; ફતેહ; ય-

કાર્યાકારણ, અ૦ જરૂર—કામને લીધે. વિ૦ મતલબ જેટલું.

કાલ, [સં૦] કાળ.

કાલ, સ્ત્રી૦ ચાલતા—વર્તમાન દિવસનો આગલો કે પાછલો દિવસ. ગઈ કાલ, આજ અને આવતી કાલ.

કાલબુત, ન૦ જોડાની અન્દર ઠોકવાનું જોડાના અથવા પગના આકારનું મોચીનું લાકડું. ૨ સાંચો; ઘાટ; બીબું. ૩ મૂળ; પાયો; ઓઠું. (કજિયાનું).

કાલવવું, ક્રિ૦ સ૦ એકાદા ભુકામાં ચિકણી પાણી જેવી વસ્તુ મેળવવી.

કાલાં, ન૦ કપાસનાં સુકાં ડિંડવાં.

કાલાવાલા, પુ૦ કોઈ વાતનેસારુ છેક ગરીબાઈથી બોલવું તે; આજિજી; પ્રાર્થના; કરગરવું તે.

કાલાષ્ટમી, સ્ત્રી૦ [સં૦] કારતક વદ અથવા માગસર વદ આઠેમ.

કાલિક, વિ૦ [સં૦] વખત સમ્બન્ધી. (સમકાલિક).

કાલિન્દી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જમના નદી.

કાલું, વિ૦ જાણે સમજતું ન હોય તેવું ગાંડું ઘેલું; કાલુંઘેલું. 'કાલો થઈને કાંચળીમાં હાથ ઘાલે'. ૨ પ્યાર ઉપજાવે તેવું તોતલું અને કુમળું. (કાલું કાલું બોલવું).

કાલું, ન૦ જે ડિંડવાંમાંથી પાકેલો કપાસ બાર દેખાય તે; ૨ રેવાનું પ્યાલાને આકારે જે ડિંડવું તે.

કાલૂ, પુ૦ એક જાતનું દરિયાઈ પ્રાણી. એ છબછબા પાણીમાં અથવા નદિના મુખ આગળ ખડક અથવા ભાઠોડાને વળગી રેછે. ૨ દરિયા કાંઠાના ધારવાળા પથ્થર.

કાલ્પનિક, વિ૦ [સં૦] કલ્પનાથી શોધેલું; કલ્પિત.

કાવડ, સ્ત્રી૦ પાણી વગેરે ખાંધ ઉપર ઊંચકી લઈ જવાનું એક સાધન—વચમાં કામડી ને એને બે છેડે સીકાં હોય છે.

કાવડિયો, પુ૦ કાવડ ઊંચકનાર.

કાવતરાંખોર-બાજ, પુ૦ કાવતરું કરનાર.

કાવતરું, ન૦ કપટ; દગો; છળ; ઠગબાજી.

કાવરું, વિ૦ ઘણું બાવરું; ઘણું બેબાકળું. (ભય, ક્રોધ, આશ્ચર્યથી). [ભાંગી જાય તેવું).

કાવલું, વિ૦ ઘણું નાજુક ને શોભીતું (પણ તરત

કાવળ, કૂડ; કપટ.

કાવળી, સ્ત્રી૦ કાચની બરણી.

કાવાં, છાપરાં ઉપર નળિયાંની જે અક્કડી ઓળ તે.

કાવાદાની, સ્ત્રી૦ ખુન વગેરેનો કાવો કરવાનું વાસણ; કિટલી.

કાવો, પુ૦ ઘોડાને જે ગોળ ચક્કરમાં ફેરવવો તે. કાવો દેવો—ફેરવવો. ૨ બન્ધાઈ; કપટ લુચ્ચાઈ કરવાની જુગતી. કાવોદાવો પણ કેવાય છે.

કાવો, પુ૦ બૂન વગેરેને ઉકાળવાં તે અથવા ઉકળેલાં તે.

કાવ્ય, ન૦ [સં૦] કવિતા. ૨ કાવ્ય શાસ્ત્રમાં કયલાં લક્ષણવાળો રસાલંકારવાળી ઉત્કૃષ્ટ કવિતા.

કાવ્યચોર, વિ૦ બીજાની કવિતામાંથી તેના વિચારની

અથવા તેનાં વાક્યોની ચોરી કરી તે પોતાનાંમાં દાખલ કરનાર.

કાવ્યચોરી, સ્ત્રી૦ બીજાની કવિતામાંથી જે ચોરી તે.

કાશ, પુ૦ પોતાની મેળે ઉગતું એક જાતનું ઘાસ.

કાશળ, સ્ત્રી૦ અડચણ; નડતર; પીડા.

કાશ્મીર, સ્ત્રી૦ એક જાતનું કપડું.

કાષ્ટ, ન૦ [સં૦] લાકડું.

કાષ્ટઘણ્ટા, સ્ત્રી૦ [સં૦] લાકડાંની ઘણ્ટડી. ૨ હરામી ઢોરને ગળે બાંધવાનું લાકડું; ડબું; હેડ.—'કાષ્ટઘણ્ટા વિટમ્બણા' એવો દાખલો આપવામાં આવેછે.

કાષ્ટૌષધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઝાડપાનમાંથી તૈયાર કરેલી દવા; વનસ્પતિ; જડીબુટી.* (એનું ઉલટું રસાયન).

કાસકું, ન૦ કાટ્ટી (૧ લા અર્થમાં).

કાસદ, પુ૦ [આ૦] સન્દેશો લઈ આવનાર જનાર; જાસુદ—સ; એલિયો; દૂત. ૨ ડાક—પોસ્ટ લઈ આવનાર જનાર.

કાસદિયું-દું, ન૦ કાસદનું જે કામ તે.

કાસની, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ગાંધીનું વસાણું.

કાસન્દ્રી, સ્ત્રી૦ મોટાં પેટનો પડઘીવાળો કળશિયો—લોટો; ગડુ.

કાસળ, કાશળ.

કાસીદોરિયો, પુ૦ એક જાતનું સુતરાઉ કાપડ.

કાહુળ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનું વાજું.

કાહિલી, વિ૦ [ફા૦] આજારી; માંદું; કળ ન વળતી હોય તેવું; રિબાતું; બેચેહેન. ૨ કાયર; કણ્ટાળતું; આળસુ.

કાળ, પુ૦ [સં૦ કાલ] જારી રેવું—ચાલ્યાંજ કરવું તે. ૨ જારી રેવાનો જે એકાદો ભાગ તે—વખત; સમય; કાળ. હતો—છે—આવશે. ગયો તે ભૂત કાળ, છે તે વર્તમાન કાળ ને આવશે તે ભવિષ્ય કાળ, એમ કેવાયછે. પળ, ઘડી, કલાક, દાડો, મહિનો, વરસ એ સહુ પણ કાળ કેવાય. ૩ નાશ; મોત. ૪ યમ અથવા એનો દૂત. ૫ જેથી મોત થાય તે પદાર્થ—પ્રાણી, રોગ વગેરે. ૬ દુકાળ (લીલો—સુકો). ૭ દુર્દશા; આફત. ૮ સંહાર કરનાર શક્તિ; શિવ.

કાળકા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કાલિકા] એક દેવી; કાળશક્તિ.

કાળક્રમણ, ન૦ [સં૦] વખત ગુજરવો તે. [વવો તે.

કાળક્ષેપ, પુ૦ [સં૦ કાલક્ષેપ] નિરર્થક કાળ ગુમા-

કાળચક્ર, ન૦ કાળનું ચક્ર—કાળનો ફેરફાર થયાં કરવો તે; કાળ પરત્વે ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લય એ થયાં કરવાં તે; જિન્દગીની હાલત બદલાયાં કરવી તે.

કાળચન્દ્ર, પુ૦ જે રાશીના ચન્દ્રથી બીજી વાતે હાનિ—નુકસાન થાય તે. રાશિ—ચન્દ્ર; અશુભફળદાતા ચન્દ્ર; ઘાતચન્દ્ર. કાળચન્દ્રથી ઘણું ને ઘાતચન્દ્રથી થોડું નુકસાન.

કાળચોઘડિયું, ન૦ એકેક દાડાના આઠ આઠ ચોઘડિયાં અને એકેક વારનું એકેકા વારને નામે ઓળખાતું એકેકું ચોઘડિયું હોયછે ને એ સાત વારોના ચોઘડિયાંમાં શનિવારનું જે ચોઘડિયું તે કાળચોઘડિયું.

કાળજડું, કાળજું (કવિતામાં).

કાળજી, સ્ત્રી૦ કોઈ વાત વિષે તે કેમ થશે, કેવી થશે, ક્યારે થશે એવા એવા જોસ્સાવાળી દુઃખ દેતી જે કલ્પના તે; ફિકર; ચિન્તા; ધાસ્તી. ૨ સમ્ભાળ; ખબરદારી; હોશિયારી; સાવચેતી. ૩ ચાનક; નુકસાનની બીકે મેહેનત જારી રાખવી તે; ખેપ; ખાંત; ખન્ત.

કાળજું, ન૦ [સં૦ કાલકં, કાલેયં] પેટની જમણી બાજુએ માંસનો મોટો કકડો છે કે જેમાંના લોહીમાંથી પિત્ત બાર પડેછે તે; પિત્તાશય; જ્યાં પ્રેમ, શોક, ભય ઈ૦ની અસર થાયછે તે—લાગણીનું ઠેકાણું. (એ અઙ્ગ્રેજી મત પ્રમાણે છાતીની અન્દર રક્તાશય છે ત્યાં છે). કાળજું ઠંડું થયું એટલે સન્તોપ થયો. કાળજું બળી ગયું—દલગીરી થઈ દુઃખ થયું. તેનું કાળજું ફટકી ગયું—ખસી ગયું એટલે તે ઘેલો થયો. કાળજાંનું નરવું એટલે સાવધ; અક્કલ હોશિયારી વાળું. કાળજાંની કોર એટલે ઘણુંજ વાલું; પ્રાણસરખું જરૂરનું ને વાલું.

કાળનિદ્રા, સ્ત્રી૦ મરણરૂપ જે ઉંઘ તે; મરણ.

કાળપ, ન૦ કાળાપણું. (અખામાં).

કાળપરત્વે, અ૦ વખતને લીધે; વખત પરમાણે.

કાળપૂંછી-પૂછી, વિ૦ પુછડાંના વાળ બધાજ કાળા હોય તે (ભેંસ).

કાળપ્રસઙ્ગ, પુ૦ કાળ અને પ્રસઙ્ગ.

કાળભાતિ, પુ૦ કાળના જેવી કાન્તિવાળો પુરુષ.

કાળમાન, ન૦ વખતનું માપ. ૨ વખતનાં માપનો યન્ત્ર—ઘડિયાળ, ઘડી વગેરે. [નાર. (યન્ત્ર).

કાળમાપક, વિ૦ વખતનું માપ કરનાર—દેખાડ-

કાળયાતના, સ્ત્રી૰ યમ—જમની શિક્ષા.
કાળરાત્રિ, સ્ત્રી૰ સિત્તોતેર સિત્તોતેર વરસે આવતી આસોસુદ આઠેમની (અથવા કેટલાકને મતે શ્રાવણવદ આઠેમની) જે રાત તે; કાળીની જન્મરાત્રિ. ૨ કલ્પની જે છેલ્લી રાત તે. ૩ ઘોર અન્ધારી રાત.
કાળવેલિયો, પુ૰ ભુરકી નાખનારો; છોકરાં ચોર; ધુતારો બાવો.
કાળાંમરી, ન૰ એક જાતનું ઝાડ અને તેનાં દાણા જેવાં ફળ—એ મસાલાની ગણતીમાં આવેછે; એનો સવાદ તીખો હોયછે.
કાળાઅક્ષર કુટીમારવા, લખતાં વાંચતાં ન આવડવું; કેવળ મૂર્ખ હોવું.
કાળાગ્રેહ, [સં૰ કારાગૃહ] એ શબ્દ જોવો.
કાળાટ, સ્ત્રી૰ કાળાપણું; કાળાસ. ૨ કાળી જમીન. (ગોરાટનું ઉલટું.)
કાળાતલ, પુ૰ કાળા રઙ્ગના તલ. ૨ શરીરની ચામડીપર કાળાતલના જેવા જે ઝીણા કાળા ડાઘ તે.
કાળાન્તરે, અ૰ કાળના કાળ વહી જાય તોએ. ૨ કોકાળે; કેટલોક કાળ વીત્યા પછી. [કાળાપણું.
કાળાસ, સ્ત્રી૰ કાળા રઙ્ગનો અંશ—લેશ; થોડુંક
કાળિક, કાલિક.
કાળિઝાંકું, કાચું તડબુચ—એનું શાક થાયછે.
કાળિઝાંડો, પુ૰ પાછલી રાતે ગાવાનો એક રાગ.
કાળિયું, વિ૰ કાળા રઙ્ગનું.
કાળિયું, ન૰ કાળીગાંઠી. ૨ અફીણ.
કાળિયો, પુ૰ તમ્બાકુની એક જાત.
કાળી, કાળકા. [અલગરી.
કાળીગાંઠી, સ્ત્રી૰ એ સ્ત્રીની કોટનું એક ઘરેણું;
કાળીચાહ, સ્ત્રી૰ કાળા રઙ્ગની પીવાની ચાહ.
કાળીચોદસ, સ્ત્રી૰ આશો વદ ચૌદસ; દીવાળીનો આગલો દાડો; નર્કચતુર્દશી. એ રાતે માહાકાળી દેવીની આરાધના—સાધના કરવામાં આવેછે; ભૂત પિશાચ વગેરેની સાધના થાયછે.
કાળીજીરી, સ્ત્રી૰ એક જાતનાં ઝીણાં કડવાં બીઆં. -કરમ અને તાવ ઉપર ઓસડ દાખલ વપરાયછે.
કાળીટીલી, સ્ત્રી૰ બદનામી; ઘણું હીણું કામ કર્યાનો ઠપકો; કલઙ્ક (તેને માથે કાળીટીલી આવી).
કાળીદરાખ-દ્રાક્ષ, સ્ત્રી૰ કાળા રઙ્ગની મીઠી ખાવાની દરાખ. કાળી ને લીલી એવી બે જાતની ઘણું કરીને દરાખ હોય છે.
કાળીદરાજ-દાધર, સ્ત્રી૰ કાળા રઙ્ગની જે દરાજ-દાધર તે; ચામડીપર થતો એક રોગ. કાળી ને રાતી એવી બે જાતની હોય છે. [નો જે વર્ગ તે.
કાળીપરજ, સ્ત્રી૰ દુબળા વગેરે હલકી જાતના લોકો-
કાળીમુસળી, સ્ત્રી૰ ગાંધીને ઘેર મળતી ધાતુ પુષ્ટીના ઉપયોગમાં આવતી એક ઔષધિ.
કાળું, વિ૰ [સં૰ કાલ] કાજળના જેવો રઙ્ગ દેખાડેછે; રાતના રઙ્ગ જેવું; અન્ધારું—ઝાંખું હોય તેવું. ૨ પાપ—દોષ—ગુન્હાવાળું; ઘાતકી (કામ). —કાળે પાણીયે ચડવું એટલે ગુન્હેગારે દેશનિકાલ થવું; દરિયો ઓળઙ્ગી બીજે દેશ જઈ જીવતાં સુધી ત્યાંજ રેવું. કાળુંમો-ડું એ, નીચું કામ કરનારને વિષે બોલતાં બોલાય છે કે જે ભુંડું કરશે તેને*શરમાઈને નીચું જોવાનું છે. (લાડમાં છોકરાંને પણ કેવાયછે). "કાળાં માથાંનું માનવી શું નહિ કરે" અને "કાળી રાંડને કલ્લે ભાત" એ કેવતો છે.
કાળું, ન૰ કલઙ્ક; ડાઘ, ૨ ગુન્હો; પાપ. ૩ ગુન્હો કરેથી લાજ—શરમ લાગવી તે.
કાળોકોપ, પુ૰ મોટો જુલુમ—નાશ—અનર્થ—કેહેર.
કાળોચોર, પુ૰ કાળેવેશે અન્ધારે ચોરીનું કાળું કર્મ કરનારો.
કાળોવાળો, પુ૰ ગાંધીની એક વસ્તુ.
કાળોસરસ, પુ૰ એક જાતનો સરસ.
કાળોસોમલ, પુ૰ એક જાતનો સોમલ.
કિંગલાણેચડવું, ઘણા હરખમાં આવી જવું.
કિંગલાવું, ક્રિ૰ અ૰ ઘણું ખુશી થવું.
કિંવા, અ૰ [સં૰] અથવા; વા; યા.
કિકિયાડી, સ્ત્રી૰ કાનને સખત લાગતો તીનો ઊંચો અવાજ. [ળવું તે.
કિકિયાણ-ણું, ન૰ તીના ઊંચા અવાજોનું એકઠું મ-
કિકિયારી, કિકિયાડી.
કિઙ્કર, પુ૰ [સં૰] ચાકર; દાસ; ગુલામ.
કિઙ્કરી, સ્ત્રી૰ [સં૰] દાસી; ચાકરડી; ગુલામડી.
કિઙ્કિણી, સ્ત્રી૰ [સં૰] નાની ઘણ્ટડી. ૨ ઘુઘરમાળ. ૩ ઘાઘરાની નાડી. ૪ કન્દોરો.
કિઙ્ગલાવું, ક્રિ૰ અ૰ હરખ ઉભરાઈ જાય (પણ હાવકપણથી) તેવી હાલતમાં આવવું—ફુલાવું.
કિચકિચ, સ્ત્રી૰ ચેંચેં; ખખડાટ. ૨ કચપચ.
કિચકિચાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ભચડાય તેમ કરવું; તાણીને બાંધવું.
કિચડ-લ, કાદવ.

કિચોડો, પુ૰ આંમલીનો થળીયો; ચીચુડો.

કિચ્ચડ-લ, કાદવ. [લેશ; લવ.

કિંચિત-માત્ર, અ૰ [સં૰] થોડુંક; કંઈક; જરા;

કિટલી, સ્ત્રી૰ [અ૰] ચાહનું પાણી ઉકાળવાનું નાળવાવાળું વાસણ.

કિટાવું, કટાવું.

કિટોડો, કીટો.

કિડખાદું, વિ૰ કીડાએ ખાધેલું. (ફળ લાકડું વગેરે). ૨ કાયર; કણટાળેલું; ગભરાયેલું (માણસ).

કિડામારી, સ્ત્રી૰ એક જાતનું કડવું ઓસડ—એનાં પાતરાં ભરૂચી ભાજી જેવાં દેખાય છે.

કિડિકંથવા, જીવજંત.

કિડિમંકોડી, કીડી મંકોડી વગેરે નાનાં જીવજન્ત.

કિડિયારું, ન૰ કીડાનું દર; જ્યાંથી કીડાયો ઉભરાય તે.

કિડિયાસેર, સ્ત્રી૰ કિડિયાંની સેર—કણી.

કિડિયું, ન૰ કાચનો કીડી જેટલો ગોળ દાણો; આટું મોતી; (કિડિયાંનું એકવચન).

કિતવ, વિ૰ જુગારી. ૨ ઠગ. “કિતવ કાનની કીર્ત્તિ કરતી લાજતી નથી લગાર.” (રેવાશંકર)

કિતાબ, સ્ત્રી૰ [આ૰] ચોપડી; પુસ્તક; ગ્રન્થ.

કિતાબ, ખિતાબ.

કિતાબખાનું, ન૰ અભ્યાસને સારુ કિતાબોનો કરેલો જે જમાવ તે; પુસ્તકાલય.

કિત્તો, પુ૰ [આ૰] અક્ષર—દસ્કત વાળવાને—ઘુંટવા સારુ કત્તાથી સારા લખેલો જે ખરડો તે. ૨ એતર અથવા એતરનો કકડો.

કિદાડે, કિયે દાડે; કઈ વખતે.

કિનખાપ-બ, પુ૰ રેશમ, અને સુના રૂપાના ઝીણા તાર એ બેને સાથે મેળી ફુલ બુટ્ટાવાળું તરેહવાર ભરેલું જે કપડું તે; જરીબુટ્ટાનું વસ્ત્ર. ૨ કસબ; જર. કસબ—રેશમ સાથે મળેલાં સુનાંરૂપાંના છેક પાતળા તાર. કિનખાબ-કસબ અને રેશમથી ભરેલું તરેહવાર કપડું. કારચોબી—રેશમી કપડાં ઉપર કસબ અને તારાટપકી, કાચ વગેરેનું જે ભરત તે.

કિનરી, સ્ત્રી૰ એક તરેહની સારંગી.

કિનાખોર, વિ૰ કીનો રાખનાર, ખારીલું.

કિનાત, કનાત.

કિનાર, પુ૰ [પ્રા૰] બાજુ; કોરણ; છેડો.

કિનારી, સ્ત્રી૰ [પ્રા૰] સુનેરી રૂપેરી તાર અને રેશમ એ બેની બનેલી જે ચીપ તે; શીત. એ કપડાંની કોરણે લગાડવામાં આવે છે.

કિનારો, પુ૰ [ફા૰] કાંઠો; પાર; બાજુ. (દરિયાનો). (ઓવારો, તીર, તટ એ શબ્દો દરિયાને નથી લાગતા માત્ર નદી તળાવનેજ લાગે છે).

કિન્નર, પુ૰ [સં૰] સ્વર્ગનો ગન્ધર્વ.

કિન્નરી, સ્ત્રી૰ [સં૰] કિન્નરની સ્ત્રી. ૨ સારંગી.

કિફા, [અ૰] કેણીગમ—તરફ.

કિફાયત, સ્ત્રી૰ [પ્રા૰] થોડું આપતાં સારું—ઘણું મળે તે; સસ્તું પડે તે. કિફાયત પડવું—સસ્તું પડવું.

કિમત, કિમ્મત.

કિમતવાન-તી, વિ૰ કિમ્મતવાળું; મૂલવાન; મોઘું.

કિમિયાગર, પુ૰ કિમિયો જાણનારો—કરનારો.

કિમિયો, પુ૰ [પ્રા૰] હીણી ધાતુને ઉંચી—કિમતી ધાતુ બનાવી દેવાની જે વિદ્યા—કળા તે. ૨ સેજમાં ઘણું દ્રવ્ય મળે તેવી જે જુકતી—આવડત તે. ૩ જેથી નિત્ય લાભ થતો હોય તે ધન્ધો.

કિમ્મત, સ્ત્રી૰ [પ્રા૰ કિમત] વેચાતી લેવાની વસ્તુને બદલે જે નાણું આપવું પડે તે; મૂલ. ૨ વસ્તુમાં રહેલી જે યોગ્યતા—ખુબી ને તે પ્રમાણે જે તેનો બદલો તે; કદર; બુજ. કિમ્મત કરવી—મૂલ ઠેરવવું. ૨ પરીક્ષા કરવી. કિમ્મત પડવી—મૂલ આપવું પડવું. કિમ્મત થવી—પરીક્ષાથી મૂલ નક્કી થવું.

કિમ્મતવાર, અ૰ એકેક વસ્તુ અને તેની સામે એકેકની કિમ્મત એમ (કરેલી યાદી)

કિયું, વિ૰ બેચારમાંથી જુદું પાડી ઓળખવાસારુ એ શબ્દ વપરાય છે; કયું; કોણ (નપુંસકલિઙ્ગની વસ્તુ વિષે).

કિરકોળ, વિ૰ પરચૂરણ.

કિરણ, પુ૰-ન૰ [સં૰] સીધી લીટીમાં પડતો જે પ્રકાશ તે—સૂર્ય ચન્દ્ર અગ્નિના કિરણ; તેજ.

કિરત, કીર્ત્તિ.

કિરતન, કીર્તન.

કિરતનિયાં, કીર્તન—ભજન કરતી વેળા વગાડવાનાં ઝાંઝ ડફ ખઞ્જરી તાલ ઈ૰ સાહિત્યો. ૨ કીર્તન.

કિરતાર, કર્તા; પ્રભુ; ઈશ્વર.

કિરતારથ, કૃતાર્થ.

કિરતાલ, કરતાલ.

કિરતી, કીર્તિ.

કિરતીધરમ, કીર્તિને માટે જે દાન ધરમ કરવાં તે.

કિરપા, કૃપા.

કિરપાળ, કૃપાળ.

કિરમજ, પુ॰ [સં॰ કૃમિજ. આ॰ કિરમિઝ] એક જાતનો ઝીણો કીડો. એ કીડાની માદામાંથીજ સારોરડું નિકળેછે. એ કીડાઓને એકઠા કરી વાસણમાં નાખી તળેથી ગરમી લગાડવામાં આવેછે એટલે તે કીડા મરી જાયછે ને પછી તે, રડું અને ઓસડ દાખલ કામમાં આવેછે.

કિરમજી, વિ॰ કિરમજના રડુંનું;—(લાલપેરો).

કિરમાણી અજમોદ, સ્ત્રી॰ ગાંધીનું એક કડવું ઓસડિયું.

કિરાત, પુ॰ [સં॰] ભીલની એક જાત.

કિરાયાદાર, વિ॰ ભાડે રેનાર; ભાડુત.

કિરાયું, ન॰ [ફ્રા॰] ઘર—જમીન—માલ વગરે હરકોઈ માલ વાપરવાના બદલામાં જે ઠેરવેલો અવેજ વાળ્યાં કરવો તે; ભાડું.

કિરિયા, ક્રિયા.

કિરિયાણું, ન॰ ગાંધીને હાટે મળતી ચીજોનું—મસાલા ઓસડિયાં વગેરેનું સાધારણ નામ; વસાણું.

કિરીટ, પુ॰ મુગટ; તાજ.

કિરે, અ॰ કેટલાંક પક્ષીનો અવાજ. [નું બોલવું તે.

કિલકિલ, અ॰ પક્ષીનું સામટું બોલવું તે. ૨ વાંદરા-

કિલવો, કિલિદાર.

કિલાવો, પુ॰ [હિં॰] હાથીના ગળામાંનું લટકતું દોરડું જે ઉપર પગ મુકી માવત ઉતરચડ કરેછે તે.

કિલિદાર, જે મેહેતાની પાસે પેઢીની કુંચી રેતી હોય તે; જેના હવાલામાં તિજોરી હોય તે. (મુનીમ ને કિલિદાર).

કિલ્મિષ, ન॰ પાપ; મળ.

કિલ્લું, ન॰ એક જાતનું કાળું—રાતું અને કુમસું જીવડું. એ અનાજમાં પડયાથી અનાજ સળી જાયછે; ધનેડું. [દાર.

કિલ્લેદાર, વિ॰ કિલ્લાની સમ્ભાળ રાખનાર અમલ-

કિલ્લો, પુ॰ દુસ્મન ચોર વગેરેથી ન આવી શકાય તેવું આસપાસ ચાર બુરુજ કરીને વચમાં મજબુત બાંધેલું જે મકાન તે—એમાં ઘણુ કરીને લસ્કરી માણસો અને સામાન રેછે.

કિશોર, પુ॰ [સં॰] ૧૫ વરસની ઉમ્મર લગીનો છોકરો; બાળક. (નંદકિશોર—નંદનો છોકરો).

કિશ્ત, સ્ત્રી॰ [ફ્રા॰] સેતરંજની રમતમાં રાજાને ઘોડીથી જે શેહ આપવી તે. ૨ ખેતી. ૩ ખેડુતે સરકારને ભરવાનો જે હપ્તો તે. [ખાને પડેલું.

કિશ્ત, વિ॰ [ફ્રા॰] હાર આવેલું; કેદમાં—બન્દી-

કિસબત, સ્ત્રી॰ ભિસ્તી લોક, મસકની નીચે જે ચામડું રાખેછે તે.

કિસમ, સ્ત્રી॰ જાત; તરેહ.

કિસમત, ન॰ [આ॰] નસીબ; ભાગ્યોગ; કરમ.

કિસ્ત, સ્ત્રી॰ [ફ્રા॰] ખેડુતે સરકારને ભરવાનો જે હપ્તો તે. [દાસ્તાન; હિકાયત.

કિસ્સો, પુ॰ [આ॰] કલ્પિત વાત; ગાથા; કાણી;

કી, કઈ.

કીકી, સ્ત્રી॰ બે વરસની ઉમ્મર લગીની જે બાળક છોકરી તે; કીલી. ૨ નામ ન પાડેલું હોય તે અથવા જેનું નામ જાણ્યામાં નથી તે છોકરીને કીકી કઈ બોલાવે છે. ૩ આંખના ડોળાની વચમાંના કાળા અથવા માંજરા ભાગમાં તુવેરની દાળ જેવડું ટપકું હોય છે અને જેણેકરીને વસ્તુઓ દેખાય છે તે; પુતળી.

કીકો, પુ॰ બે વરસની ઉમ્મર લગીનો જે બાળક છોકરો તે. ૨ નામ ન પાડેલું તેવા બાળક છોકરાને કીકો કઈ બોલાવે છે. ૩ સહુથી મોટા છોકરાનું નામ માબાપથી બોલાય નહિ (શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે) તેથી કીકો કઈ બોલાવે છે.

કીચ, પુ॰ કાદવ.

કીજે, કરિયે. (કવિતામાં)

કીટ, પુ॰ [સં॰] કીડો; જિવડો.

કીટ, વિ॰ કાબેલ; પૂરું માહિતગાર; પ્રવીણ. (તે ફારસીમાં કીટ છે). [તાપ ઘણો સખત થાયછે.

કીટનાંલાકડાં, ગાંઠ ઘણી હોય તેવાં લાકડાં જેનો

કીટી, સ્ત્રી॰ રૂની અન્દર જે કાળો ભુકો વળગેલો હોય તે; કપાસિયાની કરચ. ૨ ખાજાં તળતાં પેણીમાં ખરેલો જે ભૂકો તે.

કીટું, ઘીને તાવ્યા. પછી નીચે જે કચરો ઠરી રેછે તે.

કીટો, પુ॰ નળિયાં ઈંટ પાકતી વખત ઘણોજ તાપ લાગેથી રસ થઈ બન્ધાઈ જઈ ગઠ્ઠા થઈ જાય તે. (હથિયાર ઘસવાનાં કામમાં આવેછે). ૨ ધાતુના પદાર્થો ઘણા તાપને લીધે રસ રૂપ થઈ બન્ધાઈ જાય તે. ૩ બાળવાના ગાંઠા વાળાં લાકડાં (બાવળ ખેરનો કીટો).

કીટો, વિ॰ નઠારું; નિરુપયોગી; નકામું.

કીડી, સ્ત્રી॰ [સં॰ કીટિકા] એક ઝીણો જીવ. એ બે જાતની હોયછે. કાળી ને લાલ. લાલ કીડીનો ચટકો વધારે હોયછે.

કીડો, પુ॰ [સં॰ કીટક] પેટે ચાલનારો નાનો જિ-

વડો. એ ઘણી જાતના હોયછે.

કીધ, કીધું; કર્યું. (કવિતામાં).

કીધું, કરવું એનો ભૂતકાળ; કર્યું. ૨ કેવું એનો ભૂતકાળ; કેયું (કાઠિયાવાડમાં). [અ વેરભાવ; ખાર.

કીનો, પુ૦ [પ્રા૦] મનમાં ડાઘ રાખવો તે. અતી-

કીર, પુ૦ [સં૦] પોપટ; શુક.

કીર્ણ, કિરણ.

કીર્ત્તન, ન૦ [સં૦] ઈશ્વરના યશનું ગીત—ગાયન; ગાયનમાં ઈશ્વરના વખાણ કરવાં તે; ગુણવર્ણન.

કીર્ત્તનભક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કીર્તનદ્વારા—મારફતે જે ભક્તિ તે; નવધા ભક્તિમાની એક.

કીર્ત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગુણ—કર્મ ઉપરથી જે પ્રસિદ્ધિ તે; આબરૂ; યશ. ૨ સ્તુતિ; વખાણ.

કીર્ત્તિમાન્, વિ૦ [સં૦] કીર્ત્તિવાળું; નામાઙ્કિત; આબરૂદાર; યશસ્વી.

કીલ, પુ૦ ગાડી—ગાડાંનાં પૈડાંની અન્દર દિવેલ—તેલ ઊંજ્યા પછી લોઢું ઘસાયાથી માંય જે કાળો મળરૂપ પદાર્થ બન્ધાયછે તે.

કીલી, સ્ત્રી૦ કીકી; બાળક છોકરી. ૨ તિજોરી; ખજાનો; નાણાંની પેટી. ૩ કુંચી.

કીલો, કીકો.

કુંકડી, કોકડી.

કુંકરી, સ્ત્રી૦ નાનો કુંકરો.

કુંકરીદાવ, પુ૦ કુંકરીની રમત; કાંકરીદાવ.

કુંકરો, પુ૦ કાંકરો. ૨ ઠિકરાંના નાના કકડાને બાજુ ઘસી ગોળ બનાવેલો હોય તે; ઠિકરી. ૨ ખાંગડો; કુંકો; જીવડાંનાં ઘરો. (શઙ્ગલાં, કોડી, કુંકાએ છોકરીયો રમેછે). ૩ જુવાર વગેરે અનાજનો પાર તૈયાર થયા પછી માંય રૂપલો મોટો જાડો જે કસણા વગેરેનો ભાગ તે.

કુંકાપગો, પુ૦ જેનાં પગલાંથી શુભ—સારા શકુન થાય તે પુરુષ.

કુંકાવટી, સ્ત્રી૦ કુંકું પલાળી રાખવાની ચલાણી.

કુંકાવટો, પુ૦ બે ત્રણ ખાનાનું હોડીના આકારનું ચન્દન કુંકું વગેરે ભરવાનું લાકડાંનું પાત્ર.

કુંકાવરણું, વિ૦ કુંકાના રઙ્ગ જેવું—રાતું.

કુંકું, ન૦ [સં૦ કુઙ્કુમ] કઙ્કુ.

કુંકો, કુંકરો. કુંકે રમવું—ખાંગડે કોડે રમવું.

કુંગરો, કાંગરો.

કુંચડી, કુચડી.

કુંચડો, કુચડો.

કુંચલી, સ્ત્રી૦ ઘુંગડી; ઘુમટી; ધાબળા—બનાતને એક છેડેથી કરચલી વાળી સીવી લઈ માથે ઓઢવામાં આવેછે તે.

કુંચવાવું, ક્રિ૦ અ૦ સઙ્કોચ પામવો; આચકો ખાવો. ૨ મનમાં ને મનમાં બળવું—ચિડાવું.

કુંજડો, પુ૦ શાક ભાજી ફૂલ પાન વેચનારો; કાછિયો; માળી.

કુંજો, કુંજો.

કુંઝડો, પુ૦ ચડેલાં મોડાંનો; ગુસ્સે થયલો હોય તે.

કુંડળી, સ્ત્રી૦ [સં૦ કુણ્ડલી] નાનું કુંડાળું. ૨ જે કુંડાળાં—ચોકડીમાં બાર રાશિના બાર ઘર પાડ્યાં હોય તે. (પઞ્ચાઙ્ગમાં). એ ઘર અથવા ભુવનના નામઃ તન, દ્રવ્ય, પરાક્રમ, સુખ, સુત, શત્રુ, કલત્ર, મૃત્યુ, ભાગ્ય, રાજ્ય, લાભ અને વ્યય.

કુંડાળું, ન૦ ચાર પાસ ફરતી લીટી સાફ દેખાઈ આવે તેવી ગોળ આકૃતિ.

કુંડી, સ્ત્રી૦ તળિયું નાનું અને મોઢું ઘણુંજ પોળું એવું તાંબા પિત્તળનું વાસણ; તાંબાકુંડી; (સોનીની). ૨ તપખીર ભાંગ વાટવાનું ઠિકરાનું ઠામ. ૩ ઘી ભરવાનું ચામડાંનું ઠામ; દબડી. ૪ ઢોરને પાણી પીવાની જે હવાડી તે; ટાંકી; ટાંકલી. ૫ ઢોરને ગવાનેક—ધાન ખાવાની જમીનમાં દાટેલી જે કુંડી અથવા છોની બનાવેલી ટાંકી તે. ૬ વીસની સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત; ૨૦.

કુંડું, ન૦ માટીનું પોળાં મોંનું ઠામ જેમાં રાખ વગેરે ભરેછે અથવા ફૂલ વગેરેના છોડ વાવેછે. ૨ ઘી ભરવાની મોટી કુંડી; દબડું. ૩ ઢોરનેસારુ ધાન ભરી રાખવાનું ઠામ. ૪ તાંબા પિત્તળનું વાસણ. ૫ કાચનું ઠામ જેમાં ફુલના છોડ વાવેછે તે.

કુંદવું, ન૦ ઘાસની ગઞ્જી. [વપલ્લવ.

કુંપળ-ળિયું, ન૦ ઝાડને નવું ફુટતું કુમળું પાતડું; ન-

કુંપળો, પુ૦ નવો અઙ્કુર.

કુંભાર, પુ૦ [સં૦ કુમ્ભકાર] મટોડીના ઘાટ બનાવવાનો—વેચવાનો ધન્ધો કરનાર.

કુંભારિયો, કાકરિયાકુંભાર.

કુંભું, ન૦ જમીન ખેતર ભરવાનું એક માપછે; ૧ા વીંઘું અથવા ૨ વીંઘાંમાં એક વસો ઓછો. (એ શબ્દ ભરુચ જીલ્લામાં વપરાયછે).

કુંવર, પુ૦ [સં૦ કુમાર] દિકરો; બેટો; પુત્ર. ૨ રાજકુમાર. સ્ત્રી૦ એ શબ્દ સ્ત્રિયોનાં નામની પછવાડે મુકાયછે. ઉ૦ જમુંવર—વેર.

કુંવરી, સ્ત્રી० [સં० કુમારી] દિકરી; બેટી.

કુંવાડિયો, પુ० ચોમાસામાં થતાં અને ચોમાસા પછી સુકાઈ જતાં એવાં એક જાતનાં ઝાડવાં. એનાં મુળિયાંના લોક દાતણ કરેછે.

કુંવાર, સ્ત્રી० એક જાતનો કડવો છોડ. પાતરાં જાડાં ને કોરેકોરે કુમળા કાંટા હોયછે. એનાં પાતરાંના રસનો એળિયો બનેછે. એનું પાતરું તે લાબું કેવાયછે. [ન્યા.

કુંવારકા, સ્ત્રી० દશ વરસલગીની કુંવારી છોકરી; ક-

કુંવારું, વિ० પરણેલું નહિ તે.

કુંવેર, કુંવર.

કુ, [સં०] ખરાબ, હલકું એવો અર્થ રાખે છે. કુલક્ષણ, કુપાત્ર ઈ०. એ કુ નો ગુજરાતીમાં ક થાય છે.–કલક્ષણ, કપાતર, કજાત વગેરે.

કુઇ, સ્ત્રી० નાનો કુઓ; ટાંકલી; ટાંકી.

કુઓ, પુ० [સં० કૂપ] પાણીનેસારુ જમીનની અન્દર ખોદેલો ઊણ્ડો ખાડો.–મોકું ફરતું ચણી લીધેલું હોય અથવા ન હોય. ૨ પાણીનો કુદરતી ખાડો; ઝરો. ૩ વ્હાણમાં વચોવચ જે સહુથી ઊંચું ઊભું જાડું લાકડું તે,—એને આધારે મોટો સઢ રેછે. આગબોટને બે મોટા કુવા હોયછે.

કુક, ન० કુકડાનું બોલવું તે. ૨ પછવાડેથી અજાણતાં આવી એકાએક બાળક છોકરાંને રમતમાં બિવડાવાનો શબ્દ.

કુકડવેલાંફૂળ, ન० તુરિયાંના જેવાંજ પણ નાનાં કડવાં ફળ. દવા કરવાના કામમાં આવેછે—ખરડ વગેરમાં.

કુકડાં, ન० કુકડો કુકડી. [સુકાં ફળ.

કુકડી, સ્ત્રી० કુકડાની માદા; મરઘી. ૨ રાયણનાં

કુકડૂકુક, ન० કુકડાનું બોલવું.

કુકડો, પુ० [સં० કુક્કુટ] એક જાતનો પક્ષી; મરઘો. એ વ્હાણું વાવાની લગભગમાં બોલે છે. 'કુકડો હશે ત્યાંજ વ્હાણું વાશે?'

કુકર્મ, ન० [સં०] નઠારું કર્મ; અન્યાય; પાપ.

કુકર્મી, વિ० કુકર્મ કરનાર.

કુકલ્પના, સ્ત્રી० નઠારી કલ્પના.

કુકવા, પુ० આપતાં જે આચકા—આનાકાની કર્યાં કરવી તે; લેનારને ટટળાવવું તે.

કુકવો, પુ० મરી ગયલાંને નામે પુરુષોએ બૂમ પાડીને જે રડવું તે. કુકવો કરવો—પોક મુકવી. ૨ અવસરે ખરચ ન કરવો.—તે તો બાપને નામે કુકવો કરશે.

કુકો, ખાંગડો.

કુખ, કૂખ.

કુઙ્કુમ, ન० [સં०] કઙ્કુ; કુંકું.

કુચ, ન० [સં०] સ્ત્રીનાં સ્તન; થાન.

કુચડી, સ્ત્રી० ડાગીના ઉપરથી કચરો મેલ કાઢવાનું ભૂંડ જેવાં જનાવરના કઠણ વાળનું સોનીનું એક ઓજાર. ૨ ચિતારાની પીછી.

કુચડો, પુ० સાવરણી વગેરેનાં પીછાનું બનાવેલું રંગવાનું—ચૂનો ઢોળવાનું એક સાધન. વાસણને અન્દરથી સાફ કરવાનો કુચડો લીલા વાંસનો કકડો એક છેડેથી છુંદેલો હોયછે. ૨ પીવાનું પાણી ભરી રાખવાનું મેઢડીનું ઠામ; કૂંચ; કુંજો; લોટવો. [રીત—રસમ.

કુચાલ, સ્ત્રી० નઠારી ચાલ—ટેવ—વર્તણુક. ૨ નઠારી

કુચેષ્ટા, સ્ત્રી० જેથી કોઈનું મન દુખાય તેવી મજાખ—મશ્કરી.

કુચો, પુ० કુંચો; કૂચો.

કુછ, અ० [હિં०] જરા; કંઈ; થોડુંક.

કુછન્દ, પુ० નઠારી ટેવ; ખરાબ ચસકો—વ્યસન.

કુછન્દી, વિ० કુછન્દવાળું; દુરાચારી; આડે રસ્તે ચાલનાર.

કુજો, કૂજો.

કુઞ્જ, સ્ત્રી० [સં०] વેલાઓથી છવાઈ રયલી જગા—વાડ. કુઞ્જગલી—બન્ને પાસના ઝાડ એકબીજાને મળી ગયાં હોય તેવી ગલી.

કુઞ્જબિહારી-(વિહારી), પુ० કુઞ્જમાં વિહાર—રસક્રીડા કરનારો. ૨ કૃષ્ણ.

કુઞ્જર, પુ० [સં०] હાથી.

કુટ, સ્ત્રી० ભાંગાંતુટાં—બળેલાં વાસણો. ૨ માથાફોડ; ભાંજગડ. ૩ મુશ્કેલીથી જે હિસાબ કરી શકાય તે; કોયડો. ૪ સમજતાં માથાફોડ થાય તેવી રીતનું લખાણ. [વું તે.

કુટણાં, ન० કુટતી વખત બોલવાના બોલ. ૨ કુટ-

કુટણી, સ્ત્રી० જે સ્ત્રી નાણું લઈ સ્ત્રી પુરુષોનો મેળાપ કરાવેછે તે; ભડવેણ.

કુટાણું, ન० કુટવું તે. ૨ કુટવાના પ્રકારો.

કુટણો, પુ० ભડવો; દલાલ.

કુટમ-મ્બ, કુટુમ્બ.

કુટવું, ક્રિ० સ० [સં० કુટ્ટન] મુઆંને નામે બૈરાંઓએ છાતી ઉપર હાથ મારવા. ૨ કોઈપણ દલગી-

રીના કારણથી છાતી ઉપર હાથ મારવા—માથું
કપાળ અફાળવું. ૩ ઠોકવું; મારવું. ૪ ખાંડવું. કુ-
ટી નાખવું—સારીપેઠે મારવું. ૨ ખાંડી નાખવું.
કુટાઈ જવું—માર ખાવો; ઠોકાવું. કુટાઈ મ-
રવું એટલે માથાફોડ કરી ધક્કા ખાઈ થાકી જવું.
કુટાકુટ, સ્ત્રી૦ છાતીનું જબ્બર કુટણું ચાલવું તે. ૨
ઠોકાઠોક.
કુટિલ, વિ૦ [સં૦] વાંકું; વળેલું. ૨ હઠીલું; અડ ક-
રે તેવું. ૩ કપટી; બગ. કુટિલ દેહ—બુદ્ધિ—તર્ક
—દૃષ્ટિ—ભાષણ—વાક્ય—વૃત્તિ—સ્વભાવ ઈ૦.
કુટિલતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કુટિલપણું.
કુટી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઝુંપડી.—પર્ણકુટી, લતાકુટી ઈ૦.
કુટુમ્બ, ન૦ [સં૦] એક મૂળપુરુષથી સીધો ચાલેલો
જે વેલો તે; કુળ; વંશ; ખાનદાન. ૨ બાયડી
છોકરાં ભાઈ બેન માસી મામા ફોઈ વગેરે સ-
ગાંનો જે સમૂહ તે. ૩ બાયડી, છોકરાં, છોકરા-
ની વહુઓ જેઓ એક ઘરમાં એક વડિલના
ઉપરીપણાં હેઠળ રેતાં હોય તે. ૪ પોતાની બાયડી.
કુટુમ્બકલહ, પુ૦ [સં૦] કુટુમ્બમાં જે કલહ—કકંાસ
તે. [લાં માણસો.
કુટુમ્બપરિવાર, પુ૦ બૈરી છોકરાં; કુટુમ્બમાં થય-
કુટુમ્બી, વિ૦ (૧ લા અર્થમાં) કુટુમ્બમાં ઉત્પન્ન થ-
યલો સગો; પિત્રાઈ. ૨ બૈરાં છોકરાંવાળો; ગૃ-
હસ્થ. [યલું.
કુટેલ, વિ૦ ઘડાયલું; અનુભવવાળું; હોશિયાર થ-
કુટેવ, સ્ત્રી૦ નઠારી ટેવ—આદત. [કપડું; બદન.
કુડતું, ન૦ [ફા૦] કમ્મરલગી આવતું બેસતું સીવેલું
કુડન્તર, પુ૦ ભીતનો આંતરો.
કુડવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિડવું; ક્રોધે ભરાઈ ઠપકો દેવો.
કુઢાપો, પુ૦ ચિડિયાં કરવાં તે. ૨ બળાપો.
કુડું, કૂડું.
કુડ્ડી, કુલડી.
કુડ્ડું, કુડ્ડી અથવા કુડ્ડી જેવું કંઈ રમકડું.
કુઢલું, કુઢલું.
કુણ, કોણ. [હારી ગયલું—ગભરાયલું.
કુણ્ઠિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] બન્ધ થયલું; તકરારમાં
કુણ્ડ, પુ૦ [સં૦] ચારેપાસ પગથિયાં હોય તેવો કુવો.
૨ ભોંયમાંથી નિકળતો થોડો ઉણ્ડો ઝરો. ૩ યજ્ઞ
—હોમ—હવનના અગ્નિને માટે ચણેલો ખાડો.
કુણ્ડળ, ન૦ [સં૦ કુણ્ડલ] કાને ઘાલવાનું એક ઘ-
રેણું.
કુણ્ડળિયો, પુ૦ [હિં૦] કવિતા કરવાની એક રી-
તિ—માત્રા નિયમે.
કુણ્ડળી, કુંડળી. ૨ નાનું કુણ્ડાળું. [કરડું
કુણ્ડાળું, ન૦ સપાટી ઉપર જે ગોળ લીટી તે; ચ-
કુતકારો, પુ૦ કુદી પડવું તે; ઠેકડો; ભુસકો; છલંગ.
કુતકું, ન૦ હાથમાં લઈ મારવાનો દોડ બે હાથનો
લાકડાંનો અથવા વાંસનો જાડો કકડો; સોટો.
૨ તપખીર ભાંગ ઘુંટવાનું લાકડું.
કુતકો, પુ૦ કુતકારો. ૨ કુતકું.
કુતરાંનીટોપી, સ્ત્રી૦ ઉકરડા અથવા ભીની જગામાં
પડેલાં લાકડાં ઉપર છત્તરના આકારના સફેત ના-
ના છોડ ફુટી નિકળે તે.
કુતરી, સ્ત્રી૦ કુતરાની માદા.
કુતરું, ન૦ કુતરો અથવા કુતરી.
કુતરો, પુ૦ એક જાતનો પશુ; ગ્રામસિંહ. એ ઘર-
ની ચોકી કરેછે, શિકારમાં સસલાં હરણની પ-
છવાડે દોડેછે, આંધળાંને રસ્તો દેખાડેછે વગેરે.
'કુતરાની પુછડી સો વર્ષ ભોંયમાં રાખો—સો ગજ
ભોંયમાં દાટે તોય વાંકીની વાંકી' એ કેવત અને
તેનેતો કુતરાની હુંધ છે એ પ્રયોગ. ૨ ઘાસની
ચમરી, જે કપડાંને વળગી જાયછે અને ચામડાને
ખુંચેછે તે.
કુતૂહલ, ન૦ [સં૦] કૌતુક; વિસ્મય; અજબ.
કુતોહળ, કુતૂહલ.
કુત્તો, પુ૦ [હિં૦] કુતરો. [લું; ગન્દુ; ખરાબ.
કુત્સિત, વિ૦ [સં૦] નિન્દા કરવા જોગ; નીચ; મે-
કુથલી, સ્ત્રી૦ નકામું ટાયલું; સારવનાની લામ્બી વાત.
કુથલો, કુથો. [ડ. ૨ કુથલી.
કુથો, પુ૦ ગરબડગોટો; ગૂંચ; ગુંચવાડો; માથાફો-
કુદકારો-દાકડો, કુતકારો.
કુદરત, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઈશ્વરી શકિત. ૨ ઈશ્વરે બ-
નાવેલાં કામ; જગતની લીલા; માયા. ૩ જાતિ-
સ્વભાવ; પ્રકૃતિ. ૪ તાગાત; જોર; સત્તા. [માં).
કુદરતી, વિ૦ કુદરતનું (૧લા, ૨જા ને ૩જા અર્થ-
કુદવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ કુર્દન] સપાટી ઉપર પગ—
પગોને એકદમ ઊંચા કરી નીચે પડવું. ૨ પગ ઊં-
ચકીને વચમાંના ખાડાની પેલી પાસ જવું; ઓ-
ળઙ્ગવું. ૩ ઊંચી જગાપરથી નીચે પડવું; ભુસકો
મારવો. ૪ ઘણી ધામધુમ કરવી. ૫ તાર—પતરા-
જીમાં રેવું. કુદીજવું—ઓળઙ્ગવું. કુદીપડવું—સાહ-
સ કરવું; ઝમ્પલાવું.

કુદાકુદ, સ્ત્રી૦ વારેઘડિયે કુદ્યાં કરવું તે. ૨ વલવલાટ.
કુદાળિયાં, ન૦ કેટલીક ન્યાતોમાં વરની જાનમાં આવેલા લોકને બપોરે જે દાળ ભાત જમાડવામાં આવેછે તે.
કુન્દ, પુ૦ [સં૦] એક જાતના ફૂલનો વેલો.
કુન્દન, ન૦ સહુથી ઊંચાં ટચનું સરસ સોનું.
કુન્દી, સ્ત્રી૦ ધોયલાં લુગડાંમાં કરચલી ન રે અને સફાઈ આવે તેનેસારુ તેને જરાક ભીનાં લેઈ લેઈ ઘડી કરી તે ઊપર લાકડાંને ચોકે ઠોકવું તે.—કુન્દીકરવી કેવાયછે. ૨ લુગડાંની ઘડીના બરોબર સળ બેસાડવાનું ધોબીનું લાકડાનું એક ઓજાર. ૩ કુન્દ ફૂલનો વેલો.
કુન્દું, ન૦ લાકડાંનો દણ્ડુકો; હાથ સવાહાથ લમ્બાઈનો જાડો કકડો. ૨ બન્દુકની પછવાડેનો હાથમાં ઝાલવાનો જે તેનો ઠુમસો ભાગ તે; બન્દુકનો હાથો. ૩ ચપડિયાનું સવાગજનું ગોળ લાકડું.
કુન્દો, પુ૦ બન્દુકનો હાથો. [રસ્તો.
કુપથ, પુ૦ [સં૦] અનિતિનો માર્ગ; આડો—ખરાબ
કુપથ્ય, ન૦ [સં૦] પરેહજી બરાબર ન પાળતાં ગમે તે ગમે તે ખાવા પીવામાં લેવું તે.
કુપાત્ર, વિ૦ [સં૦] નાલાયક; બેઅદબ; વઈ ગયલું; છકીગયલું.
કુપ્પી, સ્ત્રી૦ નાનો કુપ્પો.
કુપ્પો, પુ૦ તેલ ઘી વગેરે ભરવાનું ફુલેલાં પેટાંનું અને સાંકડાં મોડાંનું ચામડાંનું ઠામ.
કુફ્રાન, ન૦ [આ૦] જુઠું તોહોમત; આળ. ૨ ધાંધલ; તોફાન.
કુબજા, સ્ત્રી૦ વરવી—બદસુરત બૈરી.
કુબડું, વિ૦ [સં૦ કુબ્જ] જેને વાંસે મોટો ઢેકો નિકળી આવેલો હોય તેવું; ખુંધું; વાંકું વળેલું. ૨ કદરૂપું; વરવું; બદસુરત. [નારી સ્ત્રી.
કુબાવાળી, સ્ત્રી૦ કુબા વેચનારી સ્ત્રી. ૨ કુબા કુટ-
કુબુદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] નઠારી બુદ્ધિ. ૫ બન્ધાઈ; લુચ્ચાઈ; કપટ.
કુબો, પુ૦ લામ્બાં પાતરાંનો એક છોડ. એની ભાજી, શાક દાખલ અને કડીમાં વપરાય છે. ૨ જનાવરે પોતાને રેવા સારુ પોતાની મેળે બનાવેલું જે ઠેકાણું તે. ૩ ઢોરને સારુ સારો ચારો હોય તેવે ઠેકાણે ચારણ લોકો નાનાં ઝુંપડાં બાંધીને પોતાના ઢોર સાથે રેછે તે આખું ઝુંપડું. ૪ છાનો કોલ પથરાવી તેને ઉપરથી ઢાંકીને ખુબ સફાઈથી બેસાડવો તે; કોબો. કુબોકરવો—(૨ જા ૩ જા ને ૪ થા અર્થમાં). કુબો બેસાડવો (૪થા અર્થમાં).
કુબોધ, પુ૦ નઠારો બોધ.
કુભા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કુ—પૃથ્વિની છાયા. ભા—રોશની; કાન્તિ] પૃથ્વિની છાયા.
કુભાણ્ડ, ન૦ તરકટ; તૂત. ૨ જુઠું તોહોમત.
કુભારજા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કુભાર્યા] નઠારી સ્ત્રી; કઢંગિપણ બૈરી; કરકશા.
કુમક, સ્ત્રી૦ [ફા૦] મદદ; ટેકો. ૨ તરફદારી; પક્ષપાત; ઉપરાણું. ૩ મદદ દાખલ ગયલું લશકર—નાણું વગેરે.
કુમતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] નઠારી મતિ.
કુમળાસ, સ્ત્રી૦ કોમળપણું; નરમાસ.
કુમળું, વિ૦ [સં૦ કોમલ] કઠ્ઠણ નહિ તે; નરમ; સેહેલથી દબાય—ચમ્પાય તેવું. કુમળી કાયા, કુમળું ફૂલ—પાતરું, કુમળી (તાજી) દૂધી. ૨ ઝટ અસર થઈ જાય તેવું; પોચું. કુમળું મન.
કુમાર, પુ૦ [સં૦] પુત્ર; દિકરો. એ શબ્દ મોટા પુરુષના પુત્રને લાગેછે. રાજકુમાર, નન્દકુમાર.
કુમાર, સ્ત્રી૦ કુંવાર. [છોકરી; કન્યા.
કુમારિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] લગન ન થયાં હોય તેવી
કુમારી, સ્ત્રી૦ ન પરણેલી કન્યા. ૨ પરણીજ ન હોય તે સ્ત્રી.
કુમાર્ગ, પુ૦ [સં૦] નઠારો—આડો રસ્તો. ૨ અધર્મ; પાખણ્ડમત. ૩ કુછન્દ. [અધિકારી.
કુમાવિસદાર, પુ૦ [ફા૦] મામલતદાર; પરગણાંનો
કુમાસ, પુ૦ [આ૦] ઘટપણું; પોત. ૨ ગન્જીફાનાં પાનાંનો એક રંગ. [થી ખિલેછે.
કુમુદ, ન૦ [સં૦] ધોળું કમળફુલ—એ ચંદ્ર પ્રકાશ-
કુમુદિની, સ્ત્રી૦ [સં૦] કુમુદ ફુલનો વેલો; દાંડી સાથેનું ફુલ; કમળની એક જાત.
કુમ્ભ, પું૦ [સં૦] ઘડો; કળશ. ૨ હાથીનું ગણ્ડસ્થળ. ૩ બારરાશિમાંની ૧૧ મી. **કુમ્ભમુકવો**, નવાં ઘરમાં વાસ કરતી વખત મુરતમાં આગળથી ત્યાં એક જગાએ સાથિયો પુરી તે ઉપર ઘડો નાળિયેર મુકવાં. ૨ માતાના કુમ્ભનું સ્થાપન કરવું. *
કુમ્ભી, સ્ત્રી૦ (આડાં લાકડાં) ઘરનાં ઊભાં લાકડાં—ધારણ ઉપર મોભ વગેરે નાખવાસારુ) જે બેસણી બેસાડેલી હોય તે. ૨ લોડાંની જે બેસણીને

આધારે લોડાંના પાટા સડક ઉપર ગોઠવી બેસાડવામાં આવેછે તે.

કુમ્મક, કુમક.

કુરકરિયું, **કુરકુરિયું**. [વવામાં આવેછે.

કુરકુર, અ૦ એ શબ્દે, કુતરાંનાં બોકીલાંને બોલા-

કુરકુરિયું, ન૦ કુતરાનું બચ્ચું; બોકીનું.

કુરંગ, ન૦ [સં૦] હરણ; મૃગ.

કુરડી, કુલડી.

કુરતની, સ્ત્રી૦ પલંગની છતરી ઉપરથી નાખેલું ને ચારપાસ પડદો કરતું જે ઝીણું કપડું તે; મચ્છરદાની.

કુરબાન, અ૦ [આ૦] ભોગ—બળી દાખલ આપેલું—અર્પણ કરેલું એવું; આધીન. ૨ ફિદા; ખુશખુશ.

કુરાન, ન૦ [આ૦] મુસલમાન લોકનું ધર્મ શાસ્ત્ર.

કુરિયો, પુ૦ જુવારને ભરડીને તે ભરડામાંથી છોડાં ને લોટ જુદો કાડી બાકી રહેલા જે કણ—દાણાં તેને પાણીનાં આધરણમાં બાફી બનાવેલો જે પદાર્થ તે. [બેડોળ.

કુરૂપ, વિ૦ [સં૦] નઠારાં રૂપનું; બદસુરત; વરવું;

કુલ, ન૦ [સં૦] કુળ; વંશ. [ય તે; અસીલ.

કુલ, ન૦ [અ૦] જેની વતીનું વકીલ કામ કરતો હો-

કુલ, વિ૦ [આ૦] તમામ; બધું; સઘળું; જુમલે. કુલ જમા—ખરચ—અખત્યાર.

કુલકુલા, પુ૦ [આ૦] જેને કુલ અખત્યાર હોય તે; મુખ્ય કારભારી.

કુલક્ષણ, ન૦ [સં૦] નઠારું લક્ષણ; કટેવ.

કુલટા, સ્ત્રી૦ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી; હડડતી છિનાળ.

કુલડી, સ્ત્રી૦ કથલી જેવું બનાવેલું માટીનું ઠામ; કુરડી. ૨ સોનીનું સોનું રૂપું ગાળવાનું પોળાં મોડાંનું પણ નાનકડું ઠામ. ૩ એવું ઠેકાણું તે. (ગાંડની કુલડી). [ઓસડ.

કુલમ, પુ૦ એક જાતના ચોખા. ૨ એક જાતનું

કુલાં, ન૦ કુલું એ શબ્દનું અનેકવચન. કુલાંકુટવાં.

કુલાબો, પુ૦ [આ૦] જમીનનો જેટલો ભાગ દરિયામાં લાગ્યો ગયો હોય તે.

કુલાલ, પુ૦ [સં૦] કુંભાર.

કુલીન, વિ૦ [સં૦] ઊંચાં કૂળનું; ખાનદાનનું; અસલ—આબરુદાર ઘરનું; અસરાફ ને સુઘડ.

કુલીનતા, સ્ત્રી૦ કુલીનપણું.

કુલું, ન૦ ગાંડની બન્ને બાજુએ ઊંચા આવેલા જે બે અવયવો તેમાંનો અક્કેક; ઢગરું.

કુલે, અ૦ તમામ; બધું. ૨ એકન્દર; જુમલે.

કુલેર, સ્ત્રી૦ ગોળ—ખાંડ અને ઘી ચોળેલાં એવો બાજરી—ચોખાનો જે કાચો લોટ તે.

કુલ્લી, કુલડી.

કુલ્લું, ન૦ ઘી તેલ વગેરે પદાર્થ ઘાલવાનું સાંકડાં મોડાંનું પણ ફુલેલાં પેટનું ચામડાનું ઠામ.

કુલ્લે, કુલે, તમામ.

કુવચ, કૌવચ.

કુવચની, વિ૦ નઠારું—કડવું—અસભ્ય ભાષણ કરનાર.

કુવત, કૌવત.

કવાથ, પુ૦ [સં૦ ક્વાથ] જુદાં જુદાં વસાણાંને પાણીમાં નાખી એકઠાં ઉકાળી જે ઓસડ તૈયાર કરેલું તે; ઓસડનો કાઢો—કાવો.

કુવાડી, સ્ત્રી૦ ઝાડ કાપવાનું—લાકડાં ચિરવાનું લાકડાંના હાથાવાળું એક હથિયાર.

કુવાડો, પુ૦ મોટી કુવાડી. ૨ કડવા બોલો.

કુવાસના, સ્ત્રી૦ [સં૦] નઠારી ઈચ્છા.

કુવેણ, ન૦ નરસું—કડવું વેણ.

કુવેતર, ન૦ વાવણી કરવા સારુ કુવાના પાણીથી જે જમીન તૈયાર કરવામાં આવે તે.

કુવો, પુ૦ [સં૦ કૂપ] તળિયેથી પાણી નિકળે એટલો ખોદેલો જે ખાડો તે. 'કુવાની છાંયા કુવામાં સમાય'; 'આગ લાગે ત્યારે કુવો ખોદવા બેસે'. ૨ ખાડો (જાની પડ કુવામાં). ૩ વહાણમાં મોટા સઢનો જે થમ્ભ તે.

કુશ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનું કઠણ ઘાસ જે યજ્ઞયાગ વગેરેનાં કામમાં આવેછે; ડાભ.

કુશળ, વિ૦ [સં૦ કુશલ] સુખરૂપ; ક્ષેમ.

કુશળતા-ળી, સ્ત્રી૦ સુખાવસ્થા; સુખી હાલત તે.

કુશાગ્રબુદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઘણીજ તીક્ષ્ણ એવી જે બુદ્ધિ તે.

કુષ્ઠ, ન૦ [સં૦] કોઢ.

કુષ્માણ્ડ, ન૦ [સં૦] કોળું.

કુસકા, પુ૦ ભાત—ડાંગેરનાં છોલાં.

કુસકી, સ્ત્રી૦ કરડ ખાંડવાથી જે લોટ જુદો પડે તે.

કુસંગ, પુ૦ [સં૦] નઠારો સંગ.

કુસંગત, કુસંગતિ.

કુસંગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] નઠારી સંગતિ.

કુસતી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] બે શખસોએ એક બિજાને વળગી એક બિજાને ચતાં પાડીનાખવાની જે રીત

તે; મલ્લયુદ્ધ. ૨ કસ્તી (પારસીની).

કુસતીબાજી, સ્ત્રી૦ કુસતી કરવી—ખેલવી—રમવી તે; કુસતીની રમત.

કુસમ્પ, પુ૦ અણબનાવ; બિગાડ; તૂટ; ફૂટ. ૨ નઠારી વાતમાં એકઠાં મળવું તે.

કુસુમ, ન૦ [સં૦] ફુલ; પુષ્પ.

કુસ્વભાવ, પુ૦ નઠારો સ્વભાવ.

કુહુડાંથવાં, ક્રિ૦ અ૦ ભૂખે મરવું; અન્નના ટટળવું.

કુળ, કૂળ.

કુળકરણી, પુ૦ તલાટી.

કુળક્ષય, પુ૦ કૂળનો ક્ષય—એ.

કુળતારક, વિ૦ કૂળને તારનાર.

કુળદેવી, સ્ત્રી૦ કુળની ઈષ્ટ દેવતા; વંશના લોકો પરમ્પરાથી જે દેવીને માનતા આવેલા તે.

કુળભૂષણ, ન૦ કૂળનું ભૂષણ.

કુળલજામણું, વિ૦ કૂળ લજવાય તેવું. [ખાનદાનનું.

કુળવન્ત-વાન, વિ૦ ઊંચા કુળનું; કુલીન; સારાં

કુળાચાર, પુ૦ કુળનો આચાર; કુળના રીતભાત.

કુળોચ્છેદ, પુ૦ કુળનો ઉચ્છેદ; સત્યાનાશ—નસન્તાન જવું તે.

કુળોદ્ધાર, પુ૦ કુળનો ઉદ્ધાર.

કૂંચી, સ્ત્રી૦ જેથી તાળું—કળ ઉઘડે તે સાધન. ૨ યુક્તિ; કળા. ૩ કબજો; મંડી; મનનું વલણ—એની કૂંચી તેને હાથ છે. કૂંચી ફેરવવી—ફરવી—લાગવી.

કૂખ, સ્ત્રી૦ [સં૦ કુક્ષિ] પાંસળાંની નીચેની પેટની બાજુ; પેટનું પાસું. ૨ ગર્ભાશય. [કૂચ કરવી.

કૂચ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] મુકામ ઉઠાવી આગળ ચાલવું તે.

કૂચ, સ્ત્રી૦ છાની વાત.

કૂચ, પુ૦ પાણી ભરી રાખવાનું સાંકડાં મોડાંનું માટીનું ઠામ; ભોટવો; કુંજો.

કૂચો, પુ૦ ચાવી—છુંદી—કુટીને રસવનાના રેસા જેવું કરેલું હરકંઈ તે. સેરડી દાતણ વગેરેનો કૂચો. ૨ સઘળું સારીપેઠે સમજી—અભ્યાસ કરી લીધું હોય તેવું કંઈ (તેણે તે ચોપડીનો ચાવીને કૂચો કીધો છે). ૩ એકની એક વાત બક્યાં—ચાવ્યાં કરવી તે (કૂચો કરતો પરવારે ત્યારેકે). ૪ અતીસે નિન્દા કરવી—ભૂંડું બોલવું તે. કેવત 'ઢોરનાં ચાવ્યામાં કૂચો પડે પણ માણસના ચાવ્યામાં નથી પડતો'.

કૂજો, પુ૦ કૂચ.

કૂટ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કડાકૂટ; માથાંકુટ; માથાફોડ; મુશકેલી. ૨ ગુંચવણવાળો હિસાબ—પ્રશ્ન—સવાલ; કોયડો. ૩ ઓખાણું. ૪ સમજવાને મુશકેલ એવું વાક્ય—કવન. ૫ પાડની ટોચ; ટેકરી.—ચિત્રકૂટ પર્વત. કૂટસાની—ખોટી તકરારથી સાની છઉં એમ જણાવનારો.

કૂડ, ન૦ મેલ; આંટી; કપટ. ૨ વચકો; વાંધો.

કૂડ-ડું, વિ૦ નઠારું; ભુંડું. ૨ હૈયામેલું; કપટ ભરેલું.

કૂપ, પુ૦ [સં૦] પાણીનો કુવો. ૨ ખાડો.

કૂર, પુ૦ [સં૦] રાંધેલા ચોખા; ભાત.

કૂર્મ, પુ૦ [સં૦] કાચબો.

કૂળ, ન૦ [સં૦ કુલ] એક મૂળ પુરુષ ને તેથકી ચાલેલો વેલો; વંશ; ખાનદાન. એકાદા નામાઙ્કિત મુળપુરુષને નામે કૂળ ઓળખાયછે. ૨ સમુદાય; જથો; ટોળું.

કૃત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] કરેલું; બનાવેલું. એ, શબ્દની આગળ અથવા પાછળ મુકવામાં આવેછે. કૃતસઙ્કલ્પ એટલે કીધોછે ઠરાવ જેણે તે. કૃતાપરાધ—કીધોછે અપરાધ જેણે તે. રામચન્દ્રકૃત એટલે રામચન્દ્રનું કરેલું. [ડ્યો હોય તે.

કૃતકૃત્ય, વિ૦ [સં૦] કરવાનાં કામ કરીને પારપ-

કૃતઘ્ન, વિ૦ [સં૦ કૃત—કરેલું; ઘ્ન—નાશકરનાર] ઉપકારના બદલામાં અપકાર કરનાર; અનુપકારી; નિમકહરામ; નગુણું; નઘરું; નુગરું.

કૃતઘ્નતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કૃતઘ્નપણું; નિમકહરામી.

કૃતઘ્ની, વિ૦ કૃતઘ્ન.

કૃતજ્ઞ, વિ૦ [સં૦ કૃત અને જ્ઞ—જાણનાર] કીધેલા ઉપકારને જાણનાર; ઉપકારી; આભારી; નિમકહલાલ; વફાદાર.

કૃતજ્ઞતા, સ્ત્રી૦ કૃતજ્ઞીપણું; નિમકહલાલી; વફાદારી.

કૃતજ્ઞી, કૃતજ્ઞ.

કૃતયુગ, પુ૦ [સં૦] સત્યયુગ; સતજુગ.

કૃતાન્ત, પુ૦ [સં૦] મુએલાંની તપાસ રાખનારો દેવ; યમ. ૨ કાળ; નાશ.

કૃતાર્થ, વિ૦ [સં૦] કરવાંના જે ધર્મ—પુણ્યનાં કામ તે જે કરી ચુક્યો હોય તે; પાર પડેલું; જેણે જનમ સુફળ—સાર્થક કર્યો હોય તે; કૃતકૃત્ય.

કૃતાર્થી, કૃતાર્થ.

કૃતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કોઈ એક કામ કરવું—કરવાનો પ્રકાર તે. ૨ કોઈએ જે કંઈ કરેલું તે. આ કવિતા તો દયારામની કૃતિ લાગેછે!.

કૃત્ય, ન૦ [સં૦] કરેલું તે; કામ; કર્મ. ૨ કરી બતાવેલો સિદ્ધાન્ત.—(ભૂમિતિમાં).

કૃત્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જન્તર મન્તર—જાદુની એક દેવી; માતા મેલડી. ૨ ડાકેણ; જન્તરી. ૩ કર્કશા; કંકાસણી—કલહ કરનારી; નિરુપયોગી બૈરી. [ઠાણું.

કૃત્રિમ, ન૦ [સં૦] કપટ; કીનો; હૈયામેલ; દગો; જુ-

કૃત્રિમ, વિ૦ [સં૦] નવું બનાવેલું—કરેલું; અસલ—કુદરતી—સ્વાભાવિક નહિ તે; અસત્ય.

કૃત્રિમી, વિ૦ બનાવટનું; કપટ ભર્યું. ૨ વેષધારી; દગલબાજ.

કૃદન્ત, પુ૦ [સં૦] ક્રિયાપદના મૂળ—ધાતુને પ્રત્યય જોડયાથી જે નવું નામ—વિશેષણ—અવ્યય પેદા થાય તે. (વ્યાકરણમાં). [રિયું.

કૃપણ, વિ૦ [સં૦] બખીલ; કંજુસ; ઘણુંજ કસ-

કૃપણતા, સ્ત્રી૦ બખીલાઈ; કંજુસાઈ.

કૃપા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કોઈનું કલ્યાણ કરવા તરફનું જે વલણ તે; મેહેરબાની; મેહેર. ૨ પ્રસાદ; બક્ષીસ; મેહેરબાનીમાં જે કંઈ આવેલું તે. ૩ માયાળુપણું; દયા. [નીની ખાણ.

કૃપાનિધાન, વિ૦ [સં૦] કૃપાનો ભણ્ડાર; મેહેરબા-

કૃપાપાત્ર, વિ૦ [સં૦] જેના ઉપર કૃપા રાખવી—કરવી ઘટિત હોય તે; મેહેરબાની કરવા જોગ. ૨ જેના ઉપર કૃપા થઈ હોય તે.

કૃપાવન્ત-વાન્, વિ૦ કૃપા—મેહેરબાની કરનાર.

કૃપાસિન્ધુ, પુ૦ કૃપાનો સાગર.

કૃપાળ, કૃપાળુ. [૨ માયાળુ; દયાળુ.

કૃપાળુ, વિ૦ [સં૦ કૃપાલુ] કૃપાથી ભરેલું; મેહેરબાન.

કૃમિ, પુ૦ [સં૦] કીડો. ૨ પેટમાં જે પાતળા ને લાંબા ધોળા કીડા—કરમ થાયછે તે.

કૃશાઙ્ગ, વિ૦ [સં૦ કૃશ—પાતળું; અઙ્ગ] પાતળાં—નાજુક શરીરવાળું.

કૃશાન, પુ૦ [સં૦ કૃશાનુ, કૃશાનન] અગ્નિ.

કૃષિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ખેતી.

કૃષ્ણ, વિ૦ [સં૦] ગળી—સાઈના રઙ્ગ જેવું કાળું; ઘેરા આસમાની રઙ્ગનું.

કૃષ્ણપક્ષ, પુ૦ [સં૦] જેમાં ચન્દ્રની કળા ઓછી થતી જાયછે તે પખવાડિયું; વદ; વદી. (શુક્લપક્ષનું ઉલટું). [કસ.

કૅસ, સ્ત્રી૦ અઙ્ગરખા બદન કાંચળી વગેરેના બન્ધ;

કે, અ૦ આગળ કારણ આવેછે—લખેલું છે એવી સૂચના કરનારો શબ્દ; એ શબ્દની પૂર્વે, કારણ—એમ—કેમ એ શબ્દો જોડાયછે—કારણ કે, એમકે, કેમકે વગેરે. (કારણ ઉભયાન્વયી). ૨ અથવા; વા; યા—તે કે તું આવેતો સારું. (પક્ષાન્તર ઉભયાન્વયી). ૩ ખાતરી કરીલેવાસારુ પુછતી વખત સર્વનામની સાથે જોડવામાં આવેછે. 'તમે કેતા હતા તે એ કે?'

કેઇ, સ૦ કઈ; કી.

કેકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મોરનું બોલવું તે.

કેટલાંએક-ક, વિ૦ એક અને વળી તેવાં બીજાં થોડાંએક—ઘણાંએક.

કેટલું, વિ૦ સઙ્ખ્યા અથવા માપનું પરિમાણ પૂછતી વેળા એ શબ્દ વપરાયછે—કેટલા રૂપિયા, કેટલી મોહોર, કેટલો આટો, કેટલું કામ વગેરે.

કેડ, સ્ત્રી૦ શરીરનો વચલો પાતળો ભાગ; કટિ; કમર; કડ. ૨ પૂઠે—પાછળ—પછવાડે લાગવું તે. કેડનું ભાગું—કમર લુલી થયલી હોય તેવું (ટટારનું ઉલટું). ૨ સુસ્ત; આળસુ. કેડે લેવું (છોકરાંને).

કેડિયું, ન૦ કેડલગી આવતું એવું સિવેલું કપડું; બદન; કુડતું.

કેડી, અ૦ પછી; પાછળથી. સ્ત્રી૦ પગરસ્તો.

કેડે, અ૦ પછવાડે; પૂઠે; પાછળથી; વાંસે.

કેડો, પુ૦ પૂઠ; પછવાડે લાગવું તે; ખ્યાલ; પીછો. ૨ મારગ; રસ્તો. (ઘરેડનો). ૩ પાર; છેડો.

કેણ, સ્ત્રી૦ તેડું; સન્દેશો; કેવડાવેલું તે. કેણ આવ્યું—કાવ્યું.

કેણી-તી, સ્ત્રી૦ કેવું તે; કેવાનો પ્રકાર. કેણી તેવી રેણી જોઈયે. ૨ બદનામી. તેને માથે કેણી રઈ ગઈ. ૩ કેવત. [ક્યાં.

કેણીગમ-તરફ, અ૦ કઈ દિશાએ? કઈ બાજુએ?

કેતક કેવડો, પુ૦ કેવડાના આકારનું સ્ત્રિયોને માથે ઘાલવાનું એક સોનાનું ઘરેણું—કેતક, ચાક, નાગ, ચન્દ્રમાં એ પ્રમાણે સ્ત્રીના માથાનાં સોનાનાં ઘરેણાં છે.

કેતકી, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક જાતનાં સુગન્ધીદાર ફુલનું ઝાડ. ૨ એ ઝાડનું પાતરું.

કેતુ, પુ૦ [સં૦] જ્યોતિષમાં ગણાતા નવ ગ્રહમાંનો એક. ૨ ધજા; વાવટો; નિશાણ. ૩ પુછડિયો તારો; ધૂમકેતુ.

કેથાં-થે, અ૦ કોઈ ઠેકાણે; કોઈપણ જગાએ.

કેદ, સ્ત્રી૦ [આ૦] સ્વતન્ત્રતા—છૂટ બન્ધ પડવી તે; બન્ધી; અટકાવ. ૨ ગુન્હેગારને સરકારે એક ઠે-

કાણે ગોંધી રાખવો તે; બેડી ઘાલવી તે. ૩ ગોંધી રાખવાની જગા; કેદખાનું; બન્ધીખાનું; હેડ. ૪ મર્યાદા; અદબ. કેદ કરવું, કેદમાં રાખવું.

કેદ, વિ० ધા० કેદમાં—બન્ધીખાને નાખેલું; કેદી.

કેદખાનું, ન० કેદ રાખવાનું ચારંપાસ બન્દોબસ્તવાળું જે ઠેકાણું તે; બન્ધીખાનું; જેલ; ઘુરજું; કારાગૃહ.

કેદારો, પુ० એક રાગ. એ રાતે ગવાયછે.

કેદી, વિ० [આ०] બન્ધીખાને પડેલું—(માણસ); બન્દીવાન. ૨ ગુન્હેગાર; અન્યાયી.

કેનું, કોનું. "કેના બાપની ગુજરાત".

કેન્દ્ર, ન० [સં०] ગોળનું મધ્યબિન્દુ; મધ્ય. ૨ સૂર્ય—અગ્નિ—દીવો વગેરેના કિરણો જ્યાં એકઠા મળે તે બિન્દુ. એ ઠેકાણે અતીસે ગરમીનો જમાવ થયેથી એકાદી વસ્તુ, રોશની આપતી ચીજથી દૂર હોય તોપણ સળગી ઉઠેછે. ૩ વાદ તકરારમાં જે મુખ્ય વાત—મર્મ તે. ૪ ગ્રહના માર્ગનો વિભાગ.

કેફ, પુ०-સ્ત્રી० [આ०] ભાંગ, દારુ વગેરે વસ્તુમાં રહેલા જે ગુણ—ખાસિયતથી તે વસ્તુના ખાનાર પીનારનાં શરીર મનની પ્રકૃતિમાં ઘેન, આળસ, જોમ, ઘેલછા વગેરેની વિક્રિયા થાય તે. ૨ એ જે વિક્રિયા—અસર તે; કેફ વાળી હાલત; ઘેન, સુસ્તી વગેરે. ૩ એવી જે વસ્તુ તે—ચણ્ડુલ, તાડી વગેરે.

કેફિયત, સ્ત્રી० [આ०] હકીકત; વિગતવાર વાત; વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન.

કેફી, વિ० [આ०] કેફવાળો (પદાર્થ). ૨ જેણે કેફ કર્યો હોય તે; અમલી. (માણસ). ૩ વ્યસની; છન્દી.

કેબીન, સ્ત્રી० [અ०] વાણમાં તૂતકની નીચે સુવા બેસવાની ઓરડી.

કેમ, અ० કઈ રીતે; શી રીતથી. ૨ શાસારૂ. ૩ શું.

કેમકરતાં-કરીને, અ० કોઈ પણ રીતે. ૨ શી રીતે. (પુછવામાં)—કેમ કરતાં થયું.

કેમકે-જે, અ० કારણ કે; સબબ કે. [સારૂ.

કેમરે, અ० (ધમકાવવાના અર્થમાં પુછતીવેળા) શા-

કેમે કરતાં, અ० [સં० કિમપિ] કોઈપણ રીતે.

કેર, ન० [સં० કરીર] એક જાતનાં ફળ—એ અથાણામાં વપરાયછે; કેરાં.

કેર, કેહેર.

કેરખી, સ્ત્રી० કાંગરી. ૨ સુનાની ગોળ ટપકીયોની

કેરડો, પુ० કેરાંનું ઝાડ. [હાર.

કેરબો, પુ० એક જાતનો નાચ. રામંજની પોતાના માથાના બાલ છુટા રાખી તે ઉપર ટોપી અથવા પાઘડીનો ફેંટો બાંધીને ઘણી ઘણી તરેહની અદા સાથે નાચેછે. ૨ એ નાચમાં ગવાતી જે ચીજો—ગીતો તે. એ ઘણુંકરીને ભુંડાં હોયછે. ૩ એ ગીતો જે રાગમાં ગવાયછે તે—પણ એમાં ઘણું કરીને કાલિંગડાની છાયા આવેછે; કારવો.

કેરાં, કેર.

કેરી, સ્ત્રી० આંબાના ઝાડનું ફળ—એ ઊનાળાની રતમાં થાયછે—એનો રસ મીઠો હોયછે. કાચી કેરીના અથાણાં અને મુરબ્બા, ગોળકેરી વગેરે થાયછે. [લે હરીનો.

કેરી-રૂં-રો, ની, નું, નો (કવિતામાં) હરિકેરો એટ-

કેલ, વિ० એક એ સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત (વેપારી, દલાલોમાં).

કેલ, પુ० છોનો કોલ.

કેલપડી, સ્ત્રી० અગિયાર એ સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત (વેપારી, દલાલોમાં).

કેલિ, સ્ત્રી० [સં०] ક્રીડા; રમત; ખેલ; લીલા.

કેવડિયો કાથો, પુ० કેવડામાં રાખી સુગન્ધી વાળો કરેલો કાથો.

કેવડું, વિ० એ શબ્દથી લમ્બાઈ પોળાઈ—ઊંચાઈ નીચાઈનું માપ પુછવામાં આવેછે. કેટલું શબ્દ માપ અને સઙ્ખ્યા બન્નેને લાગેછે પણ કેવડું તો ફકત માપનેજ. [તેનું ફૂલ.

કેવડો, પુ० [સં० કેતકી] એક જાતનું ઝાડ અથવા

કેવત, સ્ત્રી० પરમ્પરાથી લોકમાં કેવાતું આવેલું બોધરૂપ—દૃષ્ટાન્તરૂપ વાક્ય—વચન. 'કાળ ગયો ને કેવત રઈ ગઈ'.

કેવળ, વિ० [સં० કેવલ] કેશાએ ભેગ ન હોય તેવું; શુદ્ધ; નર્યું; સ્વચ્છ; નિર્મળ. ૨ એક તેજ; એકલું તેજ; માત્ર; ફકત. અ० બિલકુલ; છેક; બધીવાતે.

કેવળધામ, ન० મુક્તિપદ; બ્રહ્મપદ.

કેવળપ્રયોગી અવ્યય, પુ० હરખ શોક આશ્ચર્ય ઈ० વાચક જે શબ્દ જોરસામાં બોલાઈ જાયછે તે—ઓ!, આહા!, અરે!, છટ! ઈ०.

કેવારે, અ० કઈ વખતે; કિયે સમયે (પુછવામાં).

કેવું, વિ० કઈ જાતનું; કિયા પ્રકારનું. રૂપ રઙ્ગ ગુણ

સમ્બન્ધી વિચાર પુછતી વખત એ શબ્દ વપરાય છે.

કૈહેવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ કથન] જાણ કરવાને બોલવું. ૨ બોલી-લખીને જણાવવું. ૩ ભણાવવું; સમજાવવું. (પરમાનંદ, નિત્યાનંદને પાઠ કૈહેછે). ૪ જમવા તેડવું (તેને નોતરું કૈહેવુંછે). ૫ સાનમાં સમજાવવું; બતાવવું. (મેહેતાજી ગયા એટલે નરોતમે પીતાંબરને દાખલો કુર્યો).

કેશ, પુ૦ [સં૦] માણસ પશુ પક્ષીની ચામડીમાંથી ફુટી નિકળેલા કાળા ધોળા જે તન્તુ તે; નિમાળા; વાળ. માથા ઉપર ઘણા હોયછે. કેશ કૂડાવવા એટલે મુંડાવવું. કેશ રાખવા—વધારવા.

કેશપાશ, પુ૦ [સં૦] માથાના નિમાળા—વાળને હોળી બાંધવાની અથવા ગુંથવાની જે રીત તે; અમ્બોડો.

કેશર, કેસર.

કેશવાળી, સ્ત્રી૦ ઘોડાની અયાળ.

કેશાકર્ષણ, ન૦ કેશ અથવા કેશના જેવી ઝીણી નળિયોમાંથી પ્રવાહી પદાર્થનું ખેંચાવું થાય તે.

કેસ, કેશ.

કેસ, સ્ત્રી૦ અંગરખા કાંચળી વગેરેનો બન્ધ; કસ.

કેસ, પુ૦ [અ૦] મુકદ્દમો; કામ.

કેસર, ન૦ [સં૦] કમળફૂલના રેસા; દિંડવા વાળા એક જાતના છોડના પીળા રંગના ને સુગન્ધ આપતાં ફૂલમાંના તન્તુ.

કેસરપપ્પુ, પુ૦ દ્રાવિડ દેશનો બ્રાહ્મણ જે ગુજરાતી લોકમાં ભીખ માંગતાં અનેક ચાળા કરેછે તે.

કેસરિયાં, ન૦ મરણિયા થઈ જુદ્ધમાં જાતી વેળા જે છેલ્લો કસુમ્બો પીવો તે. (કેસરિયાં કરવાં). ૨ કેસરી રંગના વસ્ત્ર.

કેસરિયું, ન૦ કેસરી રંગનું સ્ત્રિયોને પેરવાનું લુગડું.

કેસરી વિ૦ કેસરના રંગનું.

કેસરી, પુ૦ સિંહની એક જાતિ. [મુઠ્ઠ કરવું તે.

કેસરી, સ્ત્રી૦ ખુબ મારમારવો તે; મુક્કી મારી અદ-

કેસવાઈ, કેશવાળી.

કેસુડાં, ન૦ કેસુડી—ખાખરાનાં ફૂલ—એને ઉકાળી નીચોવીને જે રંગવાળું પાણી નિકળેછે તેથી ધાક હોળીમાં કપડાને પીળાં રંગેછે.

કેસુડી, સ્ત્રી૦ કેસુડાંનું ઝાડ; ખાખરો.

કેહેર, પુ૦ [આ૦] એકાએક આવી પડેલી આફત; ભયંકર દુઃખ; મોટો નાશ—જુલમ. કોપ—ગજબ.

કેળ, સ્ત્રી૦ [સં૦ કદલી] મોટાં લીલાં પાંદડાંનું કેળાંનું ઝાડ.

કેળફૂલ, ન૦ કેળ ઉપર જે ફૂલ—દોડો આવેછે તે.

કેળવણી, સ્ત્રી૦ કેળવવાની જે રીત તે. ૨ વિદ્યા; જ્ઞાન. ૩ કેળવવાનું જે કામ તે; શિક્ષા; તાલીમ.

કેળવવું, ક્રિ૦ સ૦ અક્કલ ખુલે તેમ કરવું; જ્ઞાન શક્તિ વધારવી. ૨ ઘણું ઘણું જ્ઞાન સમ્પાદન કરાવવું; શિખવવું; તરબીયત કરવું. ૩ ગુંદીને તૈયાર કરવું (કણેક કેળવવી). ૪ પાળી પોષી મોટું કરવું; ઉછેરવું. [ઉછરવું.

કેળવાવું, ક્રિ૦ અ૦ કેળવણી લીધી હોય એવું થવું. ૨

કેળું, ન૦ કેળનું જે ફળ તે. ૨ કંઈ નહિ એવો અર્થ રાખેછે.

કૈં, વિ૦ કંઈ.

કૈક, વિ૦ કેટલાએક; ઘણાએક.

કૈલાસ, પુ૦ [સં૦] એ નામનો પહાડ. ન૦ શિવ અને કુબેરની નગરી. જેમ દેવતાઓનું સ્વર્ગ, વિષ્ણુનું વૈકુણ્ઠ તેમ શિવનું કૈલાસ.

કૈલાસવાસી, વિ૦ કૈલાસ—શિવના ધામમાં રેનાર. ૨ મરી ગયલાં માણસને એ શબ્દ લગાડેછે. જેમ સ્વર્ગવાસી, વૈકુણ્ઠવાસી, તેમ કૈલાસવાસી.

કૈવલ્ય, ન૦ બ્રહ્મસ્વરૂપ. ૨ મુક્તિ; મોક્ષ.

કૈશિકીવૃત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] શૃંગાર હાસ્ય અને કરુણા એ ત્રણ રસ એકઠા મળ્યા હોય તે.

કો, સ૦ કોઈ. ૨ કોણ. [આકાં પડવાં તે.

કો, પુ૦ એક જાતનો રોગ—ઘણાં ગુમડાં થવાં ને

કોઈ, સ૦ અમુક—ફલાણું—આ—તે એમ નહિ પણ મભમ બતાવેલું જે કંઈ તે; નામ પાડ્યાવગર જેને વિષે બોલવું તે. એકવચનમાં અને અનેકવચનમાં બન્નેમાં વપરાય છે. [એક.

કોઈએક-ક, વિ૦ અમુક—ચોક્કસ નહિ પણ ગમે તે

કોઈકાળે-સમે, અ૦ ઘણે કાળે એકાદવાર. ૨ ભવિષ્યમાં એકાદી વખત. કોઈ વખત; કદિ. એની સાથે પણ જોડાય છે. 'તે કામ કોઈ કાળે પણ બનનાર નથી'.

કોએલ, સ્ત્રી૦ કોયલ.

કોએલો, કોયલો.

કોક, વિ૦ કોઈએક એ શબ્દ જોવો.

કોકડી, સ્ત્રી૦ તરાક ઉપર જે સુતર, પતાસાના પડાના આકારમાં વિંટેલું હોય તે. ૨ સિવવાના દોરાની દડી. ૩ કરચલી. કોકડીવાળી ઓળકેરી જડાવેલાં વગેરે.

કોકડું, ન૦ કોકડી (૧ લા અર્થમાં). ૨ દૂધ ન પચેથી વિક્રિયા થવી તે. દશ દહાડામાં છોકરાંને દૂધ ન આપવું, પેટમા કોકડાં બન્ધાય—વળે.

કોકણી, કોકણ દેશનું.

કોકબાણ, ન૦ કામદેવનું બાણ; ઈશકનું તીર.

કોકમ, ન૦ એક જાતના ઝાડના ખાટાં પાતરાં ને ફળ. એ, ખટાસ દાખલ દાળ શાકમાં નખાયછે.

કોકરવાયું, વિ૦ જરાતરા ઊનું; ઊંફાયું. (પાણી-નાવાનું)

કોકરવું, ન૦ કાનના છેક ઉપલા વેંમાં ઘાલવાની ત્રણ મોતીવાળી સુનાંની કડી.

કોકલાલ, પુ૦ ભડવો.

કોકલાલી, સ્ત્રી૦ ભડવાઈ.

કોકશાસ્ત્ર, ન૦ સ્ત્રીપુરુષોએ રઙ્ગવિલાસ કરવાના પ્રકારો સમ્બન્ધી જે ગ્રન્થ તે. (કોઈ રાજાના કોક નામના ચતુર વજીરે પ્રથમ એવો ગ્રન્થ રચ્યો તે ઉપરથી). [શ્યા દેખ્યું!'.

કોકા, પુ૦ સારાં મોટાં કપડાં. જામા કોકા એ શબ્દ મશકરીમાં બોલાયછે. 'આજ તો ભાઈ કોકા પે-

કોકિલ, પુ૦ [સં૦] કોયલનો નર.

કોકિલા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કોયલ.

કોકીલું, કોકરવાયું.

કોકીશાં, ન૦ કામઠાંના છેડા—ગાળિયાં. ૨ તીર—ગોળા મારવાને કિલ્લામાં જે બાકાં હોય તે.

કોકો, પુ૦ જભલું; બાળક છોકરાંને સારૂ જે અઙ્ગરખી તે.

કોગળિયું, ન૦ એચારવાર અથવું ઓકવું થયાપછી તરંત જે મરણ થાય તે; અઘોક.

કોગળો, પુ૦ મોડાંમાં ભરી રાખેલું—ભરીર ખાય તેટલું પાણી. **કોગળોકરવો**—મોડાંમાં પાણી ભરી પાછું કાડી નાખવું; મોડું સાફ કરવું.

કોચ, પુ૦ [અં૦] બેસવા સુવાનેસારૂ લાકડાંની જે ઊંચી બેઠક તે. નેતરનો, પાટીઆંની ફળીનો, અથવા અન્દર કાથો ભરેલો હોય એવો કોચ હોયછે.

કોચરાંનીસાલ, સ્ત્રી૦ એકાકું ચોકસ નહિં પણ ગમેતે જુના કાળનું કોઈ વરસ.

કોચરું-રું, વિ૦ છિદ્રવાળું. 'કાણો (શુક્ર) કુબડો (સૈયડકાકો) કોચરો (ઇન્દ્ર), માકડ (હનુમાન) બટુક (વામન) બિલાડ (નરસિંહ); એ સહુ તમ રક્ષા કરો, ભાંડ (શિવ) દાંડ (નારદ) ભરવાડ (કૃષ્ણ).

કોચલું, ન૦ ફળનું ઢાંકણ; જે છોડાંની અન્દર મીચ—ફળ રૂપલું હોય તે; કોટલું.

કોચવું, ક્રિ૦ સ૦ આરપાર ભોકવું; કાગળ વગેરેની અન્દર સોયો ભોંકવો. ૨ વારેવારે કૂઈને સતાવવું; દુઃખ દેવું. [ઠારી.

કોજાગરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] આસો સુદ પૂનેમ; માણેક-

કોટ, પુ૦ [સં૦] શત્રુથી શેહેરમાં ન અવાય તેને સારૂ તેની ચારે પાસ ફરતી બાંધેલી જે ઊંચી મજબુત ભીંત તે; કિલ્લાને લગતી જે દિવાલ તે. ૨ જેને શત્રુ ન ભેદીશકે અને જ્યાંથી શત્રુના ઉપર ખૂબ મારો ચાલે તેવી સૈન્યની જે રચના તે. ૩ કોટની માંયનો શેહેરનો જે ભાગ તે. (કોટ ને બારકોટ મુમ્બઈમાં).

કોટ, સ્ત્રી૦ ડોક; ગરદન; ગળું. ૨ મરી ગયલાંને નામે બૈરાંએ જે (કોટે વળગીને) રડવું તે. **કોટ કરવી**—કોટે વળગવું એટલે બૈરાંઓએ એકબીજાની કોટે વળગીને રડવું. **કોટે ઘાલવું**—કોટે ઘરેણું પેરવું. ૨ પોતાને માથે આવેલું નુકસાન—આળ બીજાને માથે જાય તેમ કરવું. ૩ પોતે કરવાનું કામ બીજાને સોંપવું. (જવાબદારીમાં).

કોટડી, સ્ત્રી૦ ઓરડી. **કોટડીમાં પુરવું**—કેદ કરવું.

કોટલું, ન૦ કોચલું. ૨ જેની અન્દર કંઈ સાર ન હોય તેવી ચીજ.

કોટવાલ, પુ૦ શેહેર—ગામના લોકનો સમ્પ તથા તેઓની મિલકત સાચવનારો—ચોરી ધાડ ઠગબાજી વગેરે ગુન્હાઓ શોધનારો સરકારી કામદાર; ફોજદાર.

કોટવાલી, સ્ત્રી૦ કોટવાલનું જે કામ તે.

કોટા કોટ, વિ૦ કોટિ કોટિ; કરોડ કરોડ (પ્રેમાનંદ ને અખામાં). [સઙ્ખ્યા તે.

કોટિ, વિ૦ [સં૦] સો લાખ અથવા એક કરોડની

કોટિધ્વજ, પુ૦ [સં૦] કરોડ રૂપિયાનો ધણીછે એમ બતાવનારું નિશાણ જેને મન્દિરે હોય તે પુરુષ. [દમીઓજ બેસી શકે.

કોટિયું, ન૦ છેક નાની હોડી; હોડકું. ૩—૪ આ-

કોટિલી, સ્ત્રી૦ કાળાં રઙ્ગેલાં કપડાંપર ઠોકવાનો લાકડાંનો જે ઘાટ તે—છીપાની કોઠિલી.

કોટિલો, પુ૦ તાંત ઉપર મારવાનું લાકડાનું ઓજાર—પિંજારાનું. ૨ બન્ધારાનું કપડાં ઉપર ઠોકવાનું ઓજાર.

કોટી, સ્ત્રી૰ વ્હાલ—પ્યારમાં બાથમાં લઈ ગળે ગળું લગાડવું તે; પ્યાર બતાવવાની એક રીત; એક બીજાને છાતી સરસું ચાંપવું તે; ભેટવું તે.—કોટી કરવી. ૨ વાદ વિવાદ—તકરારમાં પોતાની મતલબ પાર પાડવાસારુ—કોઈપણ શકે। મટાડવાસારુ જે જુકતી શોધવી અને ગોઠવવી તે; તર્ક.

કોઠું, ન૰ સામો ધણી છેતરાય ને પોતાને ફાયદો થાય તેવું કામ. ૨ વચ્ચે કોઈપણ ઉભું કરેલું તકરારી—બનાવટનું—ખટપટનું કામ. ૩ કેટલાંક પક્ષીનો માળો.

કોટેકોટ-ટે, અ૰ શેહેરનો ફરતો કોટ હોય તેની બાજુએ થઈને; કોટની પાસે થઈને.

કોટ્યાવધિ, વિ૰ કરોડો; કરોડે લખ્યાં હોય તેવું.

કોઠ, પુ૰ એક જાતનો સાપ.

કોઠ, ન૰ એક જાતનું ગોળ ખાટું—ખટમધુરૂં ફળ. એની ચટણી થાયછે.

કોઠલો, પુ૰ દહીં દૂધ વગેરે મુકવાને માટી અથવા લાકડાંનો એક ઘાટ; કોઠાર.

કોઠાર, પુ૰ અનાજ રાખવાનું ચાર પાસ પાટિયાંનો બનાવેલો અથવા માટીનો ઊંચો ઉભો જે પેટારો તે; ભણ્ડાર.

કોઠારિયું, ન૰ નાનો કોઠાર.

કોઠારી, પુ૰ કોઠારનો રખેવાળ; જેને સ્વાધીન કોઠાર હોય તે; ભણ્ડારી.

કોઠાવિશમ, પુ૰ શરીરની પ્રકૃતિ જુદી જુદી હોવી તે; જુદી જુદી પ્રકૃતિને જુદું જુદું ખાવાનું અનુકૂળ આવવું તે.

કોઠી, સ્ત્રી૰ માટીનું બનાવેલું અનાજ ભરવાનું જે મોટું ઊંચું ઠામ તે; ઝીલ. 'કોઠી ધોયે કાંઈ નીસરે', ૨ આતશબાજીમાં વપરાતો એક પદાર્થ—એ દડાના આકારનો માટીનો બનાવેલો હોયછે ને એમાં ગન્ધક, દારૂ ભરી રાખેલા હોય છે;—જેને સળગાવેથી મૂંયના તણખા ઊંચે ફુવારાના આકારમાં ઉડેછે. કોઠી ફુટી કેવાયછે. ૩ પારકાં રાજમાં વેપારનો માલ રાખવાસારૂ બાંધેલી જે જગા તે. ૪ પારકાં રાજની પેદાશમાંથી હિસ્સો લેવા અથવા તે રાજ ઉપર નીઘા રાખવાસારૂ ત્યાં કરેલું જે થાણું તે.

કોઠિમડી, સ્ત્રી૰ એક જાતનો વેલો.

કોઠિમડું, ન૰ કોઠિમડીનું ફળ. એની કાચરી થાયછે.

કોઠું, ન૰ કોઠ. ૨ મોડું; ચેહેરો—'તે પોતાનું કોઠું દેખાડતો નથી'. ૩ પક્ષીનો માળો.

કોઠો, પુ૰ પેટ; દેહ—કોઠો અપવિત્ર થયો. ૨ ખાનું; ઘર. કોઠો પાડીને* લખજે. ૩ મોટી કોઠી; વખાર. નવલખાનો કોઠો. ૪ અઙ્ગરખાનો, પેટથી ઉપરનો છાતીથી તે ગળાંસુધીનો જે ભાગ તે. કોઠો ચડાવવો કેવાયછે.

કોડ, ન૰ હોંસ; ઈચ્છાનો મલાવડો.

કોઢ, સ્ત્રી૰ ગાય ભેંસ બાંધવાની જગા. કોઢ કરવી—કોઢ સાફ કરવી. ૨ લુહાર સુથાર વગેરે જેટલી જગામાં પોતાનું કામ કરવા બેસે તેટલી જગા.

કોઢ, પુ૰ [સં૰ કુષ્ઠ] ચામડીનો એક રોગ.—સઘળી અથવા કેટલેક ઠેકાણેની ચામડી સફેત અથવા રતાસવાળી સફેત થઈ જાય તે.

કોડાં, ન૰ શકુંલાં ખાંગડાં વગેરે.

કોડામણું વિ૰ વરણાગિયું; ફુટડું દેખાતું. ૨ કોડીલું.

કોડિયું, ન૰ દીવા કરવાનું ઘાટુ—માટીનું ઠામ.

કોઢિયું, ન૰ ગાય ભેંસ બાંધવાની જગા.

કોઢિયું, વિ૰ કોઢના રોગ વાળું.

કોઢિયુંલોબાન, ન૰ એક જાતનો ગુંદર—એ બળેથી સુગન્ધિ આપેછે.

કોડિયું લોબાન, ન૰ કોડિયું લોબાન (બીજું શેરી-લોબાન.

કોઢિયો સાપ, પુ૰ એક જાતનો સાપ.

કોડિલું, વિ૰ કોડ—હોંસ ભર્યું (માણસ).

કોડી, સ્ત્રી૰ એક જાતનાં દરિયાઈ જીવડાંનું ઘર. કોડીયે રમવું. ૨ એક જાતનું પૈસાનું ચલણ—ઘણીજ ઓછી કિમ્મતનું.

કોઢીજાર, સ્ત્રી૰ સફેત જુવારની એક જાત.

કોડું, ન૰ કોડી (૧ લા અર્થમાં).

કોડો, પુ૰ મોટી કોડી (૧ લા અર્થમાં); એક જા- [તનો શબ્દ.

કોડ્ડો, કોરડો (મારવાનો).

કોઢ્ડો, પુ૰ કોયડો; કોંઠી. (હિસાબનો).

કોઢ, સ્ત્રી૰ કોઢ.

કોણ, સ૰ ઓળખવા—જાણવાસારુ પૂછતી વેળા એ શબ્દ વપરાયછે; કિયો, કઈ; કયું.

કોણ, પુ૰ [સં૰] ખુણો. ત્રિકોણ—ત્રણ ખુણાની [આકૃતિ.

કોણી, સ્ત્રી૰ જ્યાંથી હાથ નીચો ઊંચો વળેછે તે સાંધો—(હાડકાંનો).

કોતક, કૌતુક 'કાકારે મેં કોતક દીઠું ઈ૰'.

કોતર, ન૰ [સ૰ કોટર] નદી—ખાડીને કાંઠે જે

ઉણ્ડા ખાડાઓ અને બખોલો તે એકેક. ૨ પાડમાં જે લામ્બો પોળો ઉણ્ડો ખાડો તે.

કોતરડું, ન૦ છેક નાની ખાંડી.

કોતરણી, સ્ત્રી૦ કોતરવાનું ઓજાર. ૨ કોતરવું તે. ૩ કોતરવાની રીત. ૪ કોતરેલું તે; નકશી.

કોતરવું, ક્રિ૦ સ૦ લાકડાં પથરા ઉપર ઓજારથી આકાર કાડવા—અક્ષર લખવા. ૨ આછું આછું ખોદવું.

કોતાઈ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] તફાવત; ખૂટ; ખુટકો; કસર.

કોતુક, કૌતુક. [ટણીમાં વપરાયછે.

કોથમી-મીર, સ્ત્રી૦ ધાણાંની ભાજી—કડી અને ચ-

કોથળી, સ્ત્રી૦ ખાંડ મસાલા વગેરે ભરી રાખવાનું કપડાનું બનાવેલું જે ઠામ તે. કોથળી, ચામડાંની પણ હોયછે. કપડાંની ઘણી નાની કોથળીમાં બૈરાંઓ પૈસા રાખેછે. ૨ જેમાં અણ્ડ—ગોળી હોયછે તે ચામડીની. ૩ હજારની સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત.

કોથળીસાંથ, સ્ત્રી૦ ગરાસિયા વગેરે હકદારોના વતનમાંથી દેસાઈ, મજમુદાર વગેરેને સરકાર તરફથી જે રોકડ હક આપવામાં આવેછે તે.

કોથળો, પુ૦ [સં૦ કોષ્ઠલ] અનાજ, વાસણ વગેરે ભરવાનું ટાટ—કન્તાન—દોટીનું સિવેલું જે ઠામ તે. વાત કોથળે ઘાલો એટલે બન્ધ રાખો.

કોદણ્ડ, ન૦ [સં૦] ધનુષ્ય. [એના કણ તે કોદરી.

કોદરા, પુ૦ [સં૦ કોદ્રવ] એક જાતનું ધાન્ય-અનાજ.

કોદાળી, સ્ત્રી૦ ખોદવાનું એક હથિયાર.

કોદી, અ૦ કોઈ દાડો. ૨ ન૦ કોદું.

કોદું, ન૦ ઘરડી ભેંસ.

કોપ, પુ૦ [સં૦] જેથી મોટી હાનિ થાય તેવા મોટા પુરુષનો ક્રોધ. દેવતા—દૈવનો કોપ.

કોપરબરાસ, ન૦ [અ૦] તાંબા પિત્તળની મિશ્રિત ધાતુ—એના વાસણ હલકાં ને ચળકતાં હોયછે.

કોપરાપાક, પુ૦ ખાંડની ચાસણીમાં કોપરાની છીણ નાખી ઠારેલી હોય તે મિઠાઈ.

કોપરિયું, ન૦ [સં૦ કૂર્પર] કોણી. [આવેછે તે.

કોપરું, ન૦ નાળિયેરની અન્દરનો ગર જે ખાવામાં

કોપરેલ, ન૦ કોપરાંનું તેલ.

કોપવું, ક્રિ૦ અ૦ ક્રોધાયમાન થવું; રૂઠવું.

કોપાયમાન, વિ૦ ક્રોધમાં હોય તેવું.

કોપીન, ન૦ [સં૦ કૌપીન] સન્યાસીની લઙ્ગોટી. ૨ કોઈને ઘેર વગર બોલાવે ધામા નાખવાં તે.

કોબર, ન૦ પાડનું બચગાળું; બે પાહાડ વચ્ચેનો સાંકડો રસ્તો; ખીણ; નેળ.

કોબાવાળી, સ્ત્રી૦ કોબા કરનારી મજુરેણ.

કોબી-જ, સ્ત્રી૦ [અ૦] એક જાતની શાખ ભાજી. એનો વચમાંનો કાંદો પાતરાંથી વિટલાયલો હોયછે.

કોબો, પુ૦ જમીન ઉપર છો પાથરી તેને સારી પેઠે ઠોક કરી બેસાડી દેવી તે.

કોમ, સ્ત્રી૦ [અ૦] એકજ ધરમ માનનાર, એકજ દેશના, ને એકજ રાજના જે લોક તે. ૨ જુદા જુદા ધરમના—જુદી જુદી જાતના લોક.—પારસીની કોમ, હિન્દુની કોમ વગેરે.

કોમળ, વિ૦ કુમળું.

કોમળતા, સ્ત્રી૦ કુમળાપણું; નરમાસ.

કોય, સ૦ કોઈ.

કોયડો, પુ૦ કોરડો.

કોયડો, પુ૦ ગુંચવણ વાળો—અટપટો હિસાબ જે એકાદી અટકળ—કૂંચીથીજ બેસે તે.

કોયલ, સ્ત્રી૦ [સં૦ કોકિલા] એક જાતનું કાળું પક્ષી—એનો શબ્દ મધુરો છે. ૨ દાંતનું એક રમકડું.

કોયલું, વિ૦ ધા૦ સળેલું; બગડીગયલું. ૨ બળિયેલ.

કોયલો, પુ૦ બળેલાં લાકડાંના છુટા પડેલા અગ્નિ વનાના કાળા કકડામાંનો એકેક. સળગતો કોયલો તે અઙ્ગારો.

કોયાબોલું, વિ૦ કોયું કોયું બોલનાર. [ણસ).

કોયું, વિ૦ બળિયેલ રિસાળ ને થોડું બોલે તે (મા-

કોર, સ્ત્રી૦ બાજુ; તરફ; દિશા. ૨ વસ્તુનો છેડો; કિનાર; કોરણ. ૩ સાડીને છેડે દેવાની—સીવીલેવાની રેશમી ભરતની જે પટી તે; તોઈ. ૪ થોડોક ભાગ; ભૂકો—કકડી કોર. ૫ એ શબ્દ સ્ત્રી જાતના નામની પછવાડે લગાડવામાં આવેછે. કમળાકોર, જેકોર વગેરે.

કોરટ, સ્ત્રી૦ [અ૦] ઈનસાફ કરવાનું ઠેકાણું; ન્યાય મન્દિર; અદાલત; દરબાર; કચેરી.

કોરડું, વિ૦ સુકું; ભીનું નહિં તે.

કોરડો, પુ૦ ચિથરાં—સુતર—સણ વગેરેનો ગુંથેલો—વણેલો ચૂડાઉતાર ઘાટનો જે દોરડો તે. ૨ અમલ; દોર; સત્તા; ત્રાસ.

કોરણ, સ્ત્રી૦ બાજુ; છેડો; કિનાર.

કોરણિયો, પુ૦ ફરેકાળ વગેરેનાં પાટિયાં બેસાડવાને કોરેલું જે લાકડું તે. ૨ હાડનો તાવ; ધગારી.

કોરણી, સ્ત્રી૦ સુથાર સલાટનું એક ઓજાર. ૨ કોરવાની રીત.

કોરશું, ન૦ દાળ શબ્દથી ઓળખાતાં ધાન્યનો ભૂકો-ચુરો.

કોરવું, ક્રિ૦ સ૦ કાણું પાડવું—ભમરો વાંસ કોરેછે. ૨ લાકડાં—પથ્થરમાં હથિયારે ધીમે ધીમે આકાર પાડવાને આછું ખોદવું; કોતરવું. ૩ ચુંથવું; દુઃખ દેવું. તાવ પાંસળાં કોરીનાંખેછે.

કોરસણી, સ્ત્રી૦ કોરવાનું ઓજાર.

કોરાણ, કોરણ.

કોરી, સ્ત્રી૦ કચ્છમાં એક પ્રકારનું નાણાંનું ચલણ; —રૂપાંનાણું. રુપિયાની ત્રણ કોરી ગણાય છે.

કોરું, વિ૦ વાપર્યા વગરનું; નવું. ૨ સુકું; (ભીનું નહિ). ૩ લખ્યા વગરનું. 'કોરે કાગળે મતું'. ૪ સાફ. ૫ પાણીથી ખારી રાંધેલું નહિ તેવું; કાચું-કોરું—ધાણી ચણા ગોળપાપડી વગેરે.

કોરે, અ૦ બાજુએ. ૨ તરફ; ભણી.

કોલ, પુ૦ [આ૦] વચન; કબૂલાત; મોડેથી આપેલો ભરોસો.—કોલ તોડવો—પાળવો. ૨ સરકારી માંડવીમાં થપલી, વણુ અને તેમાંના માલની જે નોધ તે અથવા તે બાબતનો સરકારથી મળેલો જે પરવાનો તે. ૩ છો ચૂનાની મેળવણી કરી તૈયાર કરેલો જે ગારો તે. ન૦ સેરડી પિલવાનું કોલું.

કોલકરાર, પુ૦ [આ૦] બચન સાથે કરેલો જે બન્દોબસ્ત તે; કબાલો. ૨ કબૂલાત; સરત.

કોલમ, પુ૦ એક જાતના ચોખા; કુલમ. [લો.

કોલસો, પુ૦ ખાણમાંથી નિકળેલો કોયલો. ૨ કોય-

કોલાહલ, પુ૦ [સં૦] ગોંધાટ; બૂમ; શોર; બરાડો; મોટો ને ગરબડિયો અવાજ.

કોલી, સ્ત્રી૦ ગાય. [ઢોર.

કોલું, વિ૦ રતાસ પડતા સફેત રંગનું. કોલું માણસ,

કોલું, ન૦ શિયાળવું. ૨ કોલુ. [રેછે એમકેવાયછે.

કોલુ, પુ૦ સેરડીનો રસ કાડવાનો યન્ત્ર.—કોલુ ફ-

કોલેરો, પુ૦ [અ૦] અપોક; કોગળિયું; મરકી.

કોલો, પુ૦ ભૂરિયો; ભૂરી ચામડાનો પુરુષ.

કોવાડી, સ્ત્રી૦ કુવાડી.

કોવાડો, પુ૦ કુવાડો.

કોવાણ, ન૦ જમીનમાં પાણી મચી રયાથી તે ઉપરની વનસ્પતી કોઈજવી તે. ૨ જમીનનું તૂલ કોઈ જવું તે.

કોવિદ, પુ૦ [સં૦] પણ્ડિત; વિદ્વાન; સાની.

કોવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણીવાર ભીની હવામાં રેવાથી ગન્ધાતું થઈ જવું; છેક પોચુંથઈ બગડીજવું.

કોશ, પુ૦ [સં૦] ભણ્ડાર; ખજાનો; તિજોરી. ૨ દેહમાં પાંચ ઘર કલ્પાંછે તેમાંનુ એક. અન્નમય-પ્રાણમય-મનોમય-વિજ્ઞાનમય-આનન્દમય કોશ. ૩ જેમાં, ભાષાના અનેક શબ્દોનો અર્થસુદ્ધાં સઙ્ગ્રહ કર્યો હોય તે ગ્રન્થ. ૪ તલવાર વગેરેનું મ્યાન. ૫ કમળ વગેરે ફુલનો જે કુદરતી દોડો—ગોટો તે. ૬ ફુલની કળી. ૭ (ક્રોશના અપભ્રંશ રૂપે) ગાઉ; ૧૫ મૈલ; કોસ. ન૦ ૮ કુવામાંથી પાણી કાડવાનો ચામડાનો કોથળો; કોસ. ૯ ખોદવાનો અણીદાર લોડાંનો ગજ; નરાજ. [ન; મેહેનત; ખેપ.

કોશિશ-શેશ, સ્ત્રી૦ તજવીજ; પછવાડે લાગવું તે; ય-

કોશેટો, પુ૦ રેશમના કીડા અને વળી બીજા કેટલાએક કીડાઓ પોતાના મોડાંમાંથી તાંતણા કાડીને બારેક—જાંખું જેવું જે ઘર—પડ કરેછે તે. ૨ રેશમનો કીડો. [હિ).

કોષ, પુ૦ કોશ. પણ (૭મા, ૮મા, ૯મા અર્થમાં ન-

કોષ્ટક, ન૦ [સં૦] બે આડી ને તેઉપર બે ઊભી લીટી પડ્યાથી જે ખાનું થાય તે. ૨ હિસાબ સેહેલથી ગણવાસારુ માપ—સઙ્ખ્યાનો જે કોઠો તે; ભાંજણીનાં કોષ્ટક. ૩ અનુક્રમે માંડેલી ટીપ.

કોસ, પુ૦ [સં૦ કોશ] ગાઉ; ૧૫ અથવા ૨ મૈલ. ૨ કુવામાંથી પાણી કાડવાનો ચામડાંનો કોથળો અથવા એ, બળદ વગેરે સન્ધું. સ્ત્રી૦ લામ્બું પણ એક પાસ જરા ચપટું એવું ખોદવાનું લોડાંનું હથિયાર; નરાજ.

કોસકુવો, પુ૦ જે કુવામાંથી કોસવડે પાણી કાડવામાં આવતું હોય તે. કોસ જોડવો—કોસે પાણી કાડવાસારૂ બળદ જોડવા.

કોસણ, સ્ત્રી૦ કૂખ; બાજુ.

કોસણવું, ક્રિ૦ સ૦ મેળવી દેવું; જરા જરા ચોળતાં ભેગું કરવું. દાળભાત કોસણવાં; કાદવ કોસણવો.

કોસમ, પુ૦ [સં૦ કુસુમ્ભ] કોસમ્બીનાં ફૂલ.

કોસમ્બી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ—જેનાં ફૂલમાંથી કસુમ્બો રઙ્ગ નિકળેછે.

કોસમ્બો, કસુમ્બો.

કોસિયો, પુ૦ કોસે પાણી કાડનારો.

કોસર, સ્ત્રી૦ જોઈયે તેથી ઓછું વાપરવું તે; હાથે ન છુટવું તે; કસર.

કોસરિયો, પુ૦ કસરિયો. [મણ્ડળી.

કોસલ, સ્ત્રી૦ [અ૦ કાઉનસિલ] મસલત આપનારી

કોસલું, ન૦ હોળ—હળનાં ચવડાંમાં જે લોડાનું અવયવ હોયછે તે.

કોસીટો-સેટો, કોશેટો.

કોસીસ, કોશિશ.

કોહમ્, હું કોણ એવો જે આત્માએ વિચાર કરવો તે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી **કોહમ્**નો **સોહમ્** એટલે તે હું એમ થવાયછે. જીવાત્મા તે પરમાત્મા થાયછે.

કોળ, પુ૦ એક જાતનો મોટો ઉંદર; ઘૂસ.

કોળણ, સ્ત્રી૦ કોળીની બૈરી.

કોળવાઈ, સ્ત્રી૦ ઉંદર—કોળ પકડવાનું જે પાંજરું તે.

કોળિયો, પુ૦ [સં૦ કવલ] મોડામાં સમાંઈ શકે તેટલો ખોરાક; બૂક; ડબ્બો. ૨ થોડુંક.

કોળી, સ્ત્રી૦ કોળાંનો વેલો.

કોળી-નાળી, વિ૦ શુદ્રની એક નીચી જાતછે. એ ખેતીવાડીનું, માછલાં મારવાનું અને લુટવાનું કામ કરેછે.

કોળું, ન૦ [સં૦ કુષ્માણ્ડ] એક જાતનું શાક. એ ગોળ ને માંયથી રાતું—પીળું હોયછે.

કૌતક, કૌતુક.

કૌતી, સ્ત્રી૦ કૌવત; શક્તિ; જોર; બળ.

કૌતુક, ન૦ [સં૦] આશ્ચર્ય; નવાઈ; અજબ; અદ્ભુત. ૨ જે પુરુષ, વસ્તુ, કર્મ, બાબત, દેખવાથી અજાયબ થવાય તે.

કૌભાણ્ડ, ન૦ તરકટ; તૂત; ઠગબાજી; કાવતરું.

કૌમાર, ન૦ [સં૦] કુમારાપણું.

કૌમુદી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચન્દની; ચાંદરણું; ચાંદની.

કૌવચ, સ્ત્રી૦ શરીરનેલાગતાં ઘણો વવળાટ—ખજવાળ પેદા થાય તેવો કાંટા જેવાં રૂવાંવાળો વેલો—કાકડો.

કૌવત, ન૦ [આ૦] અન્દર રૂપલી શક્તિ; બળ.

કૌશલ્ય, ન૦ [સં૦] કુશળપણું; પૂરી માહેદગારી.

કૌસ્તુભ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો મણિ; ચૌદ રત્નમાંનું એક.

ક્યમ, કેમ.

ક્યામત, સ્ત્રી૦ [આ૦] (ઈસ્લામ ને ક્રિશ્ચિયન મત પ્રમાણે) દુનિયાને જે છેલ્લે દાડે ઈશ્વર મરીગયલાંઓના ન્યાય કરશે તે.

ક્યારડી, સ્ત્રી૦ નાનો ક્યારડો.

ક્યારડો, પુ૦ [સં૦ કેદાર] ભાત—ડાંગર, તથા શેરડી પકાવવાસારુ ખેતર—જમીન ઉપર તથા દરિયાકાંઠે પાળ બાંધી પાણી ભર્યું રાખવાસારુ કરેલા જે વિભાગો તેમાંનો એકેકો.

ક્યારી, સ્ત્રી૦ નાનો ક્યારો.

ક્યારે, અ૦ કઈ વખતે; કિયે કાળે—સમયે.

ક્યારો, પુ૦ ક્યારડો. ૨ ઝાડ છોડ વગેરેની આસપાસનો ફરતો ખાડો જેમાં પાણી ભર્યું રાખવામાં આવેછે તે.

ક્યાસ, પુ૦ [આ૦] કલ્પના; અટકળ; ધારણા.

ક્રમ, પુ૦ [સં૦] અનુક્રમ. ૨ વેદ ભણવાની એક રીત. પદ, ક્રમ, જટા આદિલઈ.

ક્રમણ, ન૦ [સં૦] આગળ વધવું—જવું—ચાલવું તે.

ક્રયવિક્રય, પુ૦ [સં૦] વેચાતું લેવા આપવાનો જે વેવાર તે.

ક્રમસઙ્ખ્યાવાચકવિશેષણ, ન૦ અનુક્રમ દેખડાવનારી સઙ્ખ્યા. ૧લું ૨જું વગેરે. ૧, ૨, ૩ એ **કેવળસઙ્ખ્યાવાચક.**

ક્રાન્તિવૃત્ત, ન૦ [સં૦] આકાશમાં જે માર્ગે સૂર્ય દરરોજ ફરતો દેખાયછે તે માર્ગ.

ક્રિયમાણ, ન૦ [સં૦] કરવાની ક્રિયા તે; કરિયે તે કર્મ; ચાલતી ક્રિયા.

ક્રિયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કામ; કાર્ય. ૨ ધર્મનો એકાદો વિધિ. ૩ મુએલાંની પછવાડે શાસ્ત્રમાં કયલો વિધિ કરવો તે.—સારવું, દાન કરવું, જમાડવું વગેરે. ૪ સ્થિતિ અથવા કર્મ એ સમ્બન્ધી એકાદો અર્થ વાળું કાર્ય કરવું તે.

ક્રિયાપદ, ન૦ [સં૦] જે શબ્દથી સ્પષ્ટ ક્રિયાનો બોધ થાય તે. (વ્યાકરણમાં). બેસવું, શિખવું, હસવું વગેરે.

ક્રિયાભ્રષ્ટ, વિ૦ [સં૦] શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા ન કરે તે.

ક્રિયાવિશેષણઅવ્યય, પુ૦ જે અવ્યય, ક્રિયાપદનું વિશેષણ થાયછે તે. ક્યારે, ક્યાં, આમ વગેરે. [નાર.

ક્રિશ્ચિયન, વિ૦ [અ૦] ઈસુખ્રિસ્તનો ધરમ માન-

ક્રીડા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રમત; ખેલ.

ક્રૂર, વિ૦ [સં૦] ઘાતકી; નિર્દય. ૨ બિહામણું; ભયંકર. ૩ જોસ—આવેશમાં આવેલું. ૪ કઠોર; સખત લાગે તેવું.

ક્રોડ, વિ૦ [સં૦ કોટિ] સો લાખની સઙ્ખ્યા.

ક્રોધ, પુ૦ [સં૦] ધાર્યું કામ ન બનેથી, કોઈયે પોતાને—પોતાનાં વાલાને દુઃખદીધું હોય તે ઉપરથી, કોઈયે કંઈ અપરાધ કર્યો હોય તે ઉપરથી મનમાં વેર લેવાનો—સામાંને શિક્ષા કરવાનો જે જોસ્સો થઈ આવે તે; ગુસ્સો; રીસ.

ક્રોધાયમાન, વિ૦ ક્રોધવાળું; ગુસ્સે થયલું.

ક્રોધિષ્ઠ-ધી, વિ૦ સેજમાં ગુસ્સે થઈ જાય તેવું; ચિડિયું.

ક્રૌંચ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો પક્ષી.

ક્લિષ્ટ, વિ૦ [સં૦] અઘરું; ગુંચવણવાળું; મરડી મચેડીને બેસાડેલું. (સરળનું ઉલટું).

ક્લીબ, પુ૦ [સં૦] નપુંસક; હીજડો; નામર્દ.

ક્લીમ્, ન૦ [સં૦] કામદેવના મન્ત્રનું બીજ.

ક્લેશ, પુ૦ [સં૦] દરિદ્ર, રોગ, વાલાં જનનો વિજોગ ઈત્યાદિ કારણથકી જે દુઃખ તે. ૨ કુસમ્પ; કજિયો; કલહ.

ક્લેશી, વિ૦ [સં૦] દુઃખી; પીડિત. [ગે.

ક્વચિત્, અ૦ [સં૦] કોઈ જગાએ; કોઈકજ પ્રસઙ્-

ક્વાથ, પુ૦ [સં૦] ઓસડિયાં ઉકાળીને જે કાવો કરવો તે.

ક્ષણ, પુ૦ [સં૦] વખતનું માપ;—મુહૂર્તનો ૧૨-મો ભાગ; ૪ મિનિટ. ૨ છેકજ જુજ વખત; મિનિટ; પળ; આંખ ઉઘાડદે થાય તેટલો વખત.

ક્ષણબુદ્ધિ, વિ૦ [સં૦] ક્ષણમાં વિચાર ફરી જાય તેવું; ઉડેલ; ઘડીમાં કંઈ ને ઘડીમાં કંઈ; નક્કી પ્રમાણ નહિ તેવું.

ક્ષણભઙ્ગુર, વિ૦ [સં૦] ક્ષણમાં નાશ પામે તેવું; થોડીવારનું; ઘડીનો ભરોસો નહિ તેવું; નાશવન્ત; અસ્થિર.

ક્ષણભર, અ૦ ક્ષણ—પળ જેટલીવાર હોય તેમ.

ક્ષણિક, વિ૦ [સં૦] ક્ષણભઙ્ગુર.

ક્ષણિકબુદ્ધિ, વિ૦ [સં૦] ક્ષણબુદ્ધિ.

ક્ષણેક્ષણે, અ૦ પળેપળે; મિનિટે મિનિટે.

ક્ષત, ન૦ [સં૦] ઘા; જખમ.

ક્ષત, વિ૦ [સં૦] ઘાયલ; જખમી.

ક્ષત્રિય, પુ૦ [સં૦] ક્ષત્રી. [કરનારો વર્ગ; રાજવંશી.

ક્ષત્રી, પુ૦ ચાર વર્ણમાંની બીજી વર્ણનો પુરુષ; જુદ્ધ

ક્ષમ, વિ૦ [સં૦] કરવાને શક્ત—શક્તિમાન્ (કર્ત્તા) અથવા થવા—બનવાને શક્ય (કાર્ય). વિચારક્ષમ—વિચાર કરવાને શક્ત, નિર્વાહક્ષમ—ગુજારો થઈ શકે તેવું.

ક્ષમા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કોઈયે અપકાર કર્યો તો તે સાંખી રેવુ તે; સહન કરી જવું તે; ખામોશ; દરગુજર. ૨ માફી બખશવી તે. ૩ સબુરી; ધીરજ; શાન્તિ.

ક્ષમાવાન્, વિ૦ [સં૦] સાંખી રેનાર; માફ કરનાર; સબુરી રાખનાર.

ક્ષમાવન્ત, ક્ષમાવાન્.

ક્ષમાશીલ, વિ૦ [સં૦] જેનો ક્ષમા રાખવાનો સ્વભાવ હોય તે.

ક્ષય, પુ૦ [સં૦] ઘસાઈ—વપરાઈ—ખાી જવું તે. ૨ નાશ; આખર; બે; જતું રેવું તે; બન્ધ પડવું તે. ૩ શરીર હાડે હાડે ઘસાતુંજ જાય તેવો રોગ; ખઈ. ૪ સૂર્યોદય થકી ગણાતી જે તિથિ વગેરે તેનાં માન—માપનું બીજા સૂર્યોદયની અગાઉજ ઘટિ જવું—ઓછું થઈ જવું તે. ૫ ચન્દ્રની કળા ઓછી થતી જવી તે. ૬ (બીજગણિતમાં) બાદ કરવાનું તે; ઓછા; ઋણ. [વર્ષી.

ક્ષયતિથિ, સ્ત્રી૦ ક્ષય (૪થા અર્થમાં). ૨ માસીસો;

ક્ષયવૃદ્ધિ, સ્ત્રી૦ ઘટવધ. ૨ (બીજગણિતમાં) ઓછા વધતા.

ક્ષયી, વિ૦ [સં૦] ક્ષયરોગી; ખઈ રોગ થયલું.

ક્ષર, વિ૦ [સં૦] ધીમે ધીમે પડી—ગળીને જતું રે તે; નાશવન્ત વસ્તુ.

ક્ષાત્રકર્મ, ન૦ [સં૦] ક્ષત્રિયોને કરવાનાં જે કર્મ તે.

ક્ષાર, પુ૦ [સં૦] કુદરતી અથવા બનાવેલું મીઠું; ખાર. ૨ ખારાપણું; ખારોસવાદ. ૩ રાખ; રાખોડી; ખાક; (કેટલીએક વનસ્પતીની). ૪ મીઠાં સરખો રસ રાખનારી હર કોઈ ચીજ—પાપડખાર; ટંકણખાર; સૈન્ધવ ઈ૦.

ક્ષિતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૃથ્વિ. ૨ ઘટ; ઓછું થવું તે.

ક્ષિતિજ, ન૦ જે કાલ્પતલીટી, પૃથ્વિનો ઉપલો ને નીચલો એવા બે ગોલાર્ધ કરેછે અને જે, દેખાતાં આકાશને ન દેખાતાં આકાશથી જુદું પાડેછે તે.

ક્ષિપ્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] નાખી—ફેંકી દિધેલું.

ક્ષિપ્ર, અ૦ [સં૦] તુરત; જલદી. [નદીનું નામ છે.

ક્ષિપ્રા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ખીર; દૂધપાક. ૨ ખીચડી. ૩

ક્ષીણ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઘસાઈ—તવાઈ ગયલું. ૨ નાશ પામેલું. ૩ છેક પાતળું; કૃશ; કમજોર; ઓછું.

ક્ષીર, સ્ત્રી૦ [સં૦] દૂધ. ૨ પાણી. ૩ ઝાડનું દૂધ.

ક્ષીરોદક, ન૦ [સં૦] સ્ત્રિયોને પેરવાનું એક જાતનું રેશમી—હીરાગળ લુગડું. [—હલકું; તુચ્છ.

ક્ષુદ્ર, વિ૦ [સં૦] આકારમાં—યોગ્યતામાં છેક નાનું

ક્ષુદ્રઘણ્ટાળી, ક્ષુદ્રઘણ્ટિકા. [કન્દોરો.

ક્ષુદ્રઘણ્ટિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] નાની—ઝીણી ઘુઘરીયોનો

ક્ષુધા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ભૂખ; અન્નેચ્છા.

ક્ષુધિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ભૂખ્યું થયલું. [ખરી.

ક્ષુર, પુ૦ [સં૦] અસ્ત્રો. ૨ ગાય—ઘોડાના પગની

ક્ષુલ્લક, વિ૦ [સં૦] થોડું; જરા. ૨ (લાક્ષણિક) ની-

ચ; હલકું; તુચ્છ; ન જીવું.

ક્ષેત્ર, ન૦ [સં૦] ખેતર. ૨ જાત્રાનું ઠેકાણું; દેવતા તીર્થ એની સમક્ષ જ્યાં પુણ્યકર્મ કર્યાં હોય તો વિશેષ ફળ થાયછે તે સ્થળ. ૩ લમ્બાઇ પોળાઈ વાળી કોઈ જગા—સપાટી—ખેતર (ભૂમિતીમાં). ૪ શરીર; દેહ. ૫ બૈરીથકી છોકરાં રૂપી ફળ ઉત્પન્ન થાયછે માટે તે તેના ધણીનું ક્ષેત્ર કેવાય.

ક્ષેત્રજ, પુ૦ [સં૦] જે સ્ત્રી પોતાનો વર મરી ગયેથી—રોગી હોવાથી પોતાના દિયરનો સર્ગ કરી અથવા પોતાનાં સાસરિયાંની રજાથી ધણીના ગોત્રી કોઈ પુરુષનો સર્ગ કરી જે દીકરો જણે તે.

ક્ષેત્રપાળ, પુ૦ [સં૦ ક્ષેત્રપાલ] ગામ આદિલઈ ઠેકાણાનું—ક્ષેત્રનું સંરક્ષણ કરનારો જે દેવ તે.

ક્ષેત્રફળ, ન૦ ક્ષેત્રનો વિસ્તાર; લમ્બાઈ પોળાઈમાં અથવા લમ્બાઈ પોળાઈ ને ઊંચાઈમાં ક્ષેત્રનું જે માપ તે. લમ્બાઈ પોળાઈ ગુણ્યાથી જે આવે તે ચોરસ ને લમ્બાઈ પોળાઈને ઉંચાઈ ગુણ્યાથી જે આવે તે ઘન કેવાયછે. ૨ કોઈ પણ વેપાર કરેથી જે ફળ પ્રાપ્તિ તે.

ક્ષેત્રસ્થ, વિ૦ [સં૦] પુણ્યક્ષેત્રમાં રેનાર.

ક્ષેપ, પુ૦ [સં૦] ગુજારવું—કાડવું—નાખવું તે. ૨ ફેંકી—ઉરાડી દેવું—નકામુ ગાળવું—ખોવું તે.

ક્ષેપક, પુ૦ કોઈના કરેલા ગ્રન્થમાં બીજા કોઈએ પોતાની તરફથી જે શ્લોક—વાક્ય ઘુસાવી દીધેલું હોય તે. ૨ એવો જે પુરુષ તે. ૩ ગ્રહ વગેરેનું સિદ્ધ થયલું એવું જે ગણિત તે સ્પષ્ટ થવાસારુ તેમાં ઉમેરવાનો અથવા તેમાંથી બાદ કરવાનો કુયલો એવો જે અઙ્કરાશિ તે.

ક્ષેમ, ન૦ [સં૦] કલ્યાણ; સુખસ્થિતિ. વિ૦ સુખસ્થિતિમાં હોય તે; સુખી.

ક્ષેમઙ્કર, વિ૦ [સં૦] કલ્યાણ કરનાર; સુખી કરનાર.

ક્ષોણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૃથ્વિ. ૨ અક્ષૌહિણી.

ક્ષોભ, પુ૦ [સં૦] મનનો ગભરાટ; સન્તાપ. (પણ બારથી પ્રકૃતિ શાન્ત દેખાતી). ૨ મનના ગભરાટનો બાર પડતો જોસ્સો; ગુસ્સો.

ક્ષોભિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ક્ષોભ પામેલું.

ક્ષૌર, ન૦ [સં૦] અસ્ત્રાથી માથાના નિમાળા કડાવવા તે; હજામત; મુંડણ.

ખ.

ખ, પુ૦ [સં૦] તેરમો મૂળાક્ષર; બીજો વ્યઞ્જનવર્ણ. ૨ ગુજરાતીમાં એ ઘણી વેળા ક્ષના અને કોઈ કોઈ વેળા ષના અપભ્રંશરૂપે વપરાયછે—ખાર (ક્ષાર), ખમા (ક્ષમા), કૂખ (કુક્ષિ), ભખ (ભક્ષ); ખટશાસ્ત્ર (ષડ્ શાસ્ત્ર), શેખનાગ (શેષનાગ); ઇત્યાદિ.

ખ-ખં, ન૦ [સં૦] આકાશ (ખગોળ, ખશ્વાસ ઇ૦). ૨ શૂન્ય; મીડું. ૩ મીડું દેખાડનાર સઙ્કેતનો શબ્દ (કવિતામાં).

ખઈ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ક્ષય] શરીર હાડે હાડે અન્દરથી વધારે ઘસાતું જાય તે રોગ; ધાતુનું ક્ષીણ થવું તે; ખૈ, ખાઈ.

ખખ, વિ૦ ખખરી ગયલું; ખોખા જેવું; ઘસાઈ—વપરાઈ—જૂનું થઈ ગયલું—ઘરડો ખખ, જૂનું ખખ વગેરે.

ખખડતું, વિ૦ ધા૦ ખખડ એવો અવાજ કરતું.

ખખડવું, ક્રિ૦ અ૦ એક વસ્તુનો બીજી વસ્તુસાથે જોરમાં મળતાં—અફળાતાં અવાજ થવો.

ખખડાટ, પુ૦ એવો થતો અવાજ. ગાડીનો ખખડાટ; ઉંદરનો ખખડાટ; વગેરે.

ખખડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખખડે તેમ કરવું. ૨ આપવું. (તરત નાણાં ખખડાવ્યાં). ૩ ધમકી દેવી.

ખખરવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈ વસ્તુનો નાશ થયાથી દીલમાં લાગવું—બળાપો થવો; ઘણુંજ દલગીર રેવું; સાલવું. તેનું મરણ મને બહુ ખખરેછે; વેપારમાં જે નુકસાન આવ્યું તે તેને બહુ ખખરે છે. ૨ દુખવા આવેલી આંખોની અન્દરના બીલાનું ખુંચવું. ૩ આંખમાં ધૂળ—કાંકરીનું ખુંચવું.

ખખરી, સ્ત્રી૦ કોઈ વસ્તુ ખાધાથી તેના કોઈ ભાગ ગળાંની અન્દર અટકી રઈ સ્વાસ લેવામાં હરકત કરેછે તે.—ખખરી બાઝી એમ બોલાય છે. ૨ ગાયન કરતી વખત સુરને ઘણીવાર ધ્રુજાવવું તે; તાન મારવી તે. ૩ અવાજ; સૂર; ગળી.

ખખરો, પુ૦ પ્રિય વસ્તુનો અને વિશેષ પ્રિય માણસનો નાશ થયાથી તેનો સારીપેઠે જે શોક થવો તે. ૨ કાણે જઈ રડવું તે.—ખખરેજવું—મર-

ણનો શોક કરવા જવું. ૩ પસ્તાવો; પશ્ચાતાપ.

ખખળતું, વિ૦ ઘણું ઊનું; ઉકળતું. (પાણી).

ખખળવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણું ઉનું—ગરમ થવું; ખૂબ ઉકળવું. ૨ છેક નબળું—અશક્ત થવું; ખોખાં જેવું થવું; ઘણું ઘસાઈ જવું; ઘણું ઘરડું—જૂનુ થવું. ખખળીજવું.

ખખળાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખૂબ ઉકાળવું; ખખળે તેમ કરવું. ૨ ઘણું પાણી રેડી—ઘણાં પાણીથી ધોઈ નાખવું—અરીકાં ઘાલી ઉને પાણીયે માથું ખખળાવી નાખજે, લુગડાં ખખળાવી નાખ. ૩ (નાણું) કઢાવવું; પડાવીલેવું.

ખખારો, ખઙ્ખારો.

ખખ્ખો, પુ૦ ખ એ અક્ષર; ખકાર.

ખગ, પુ૦ [સં૦] પક્ષી; પઙ્ખી.

ખગપતિ, પુ૦ [સં૦] પક્ષીનો રાજા; ગરુડ.

ખગવાહન, [સં૦] ગરુડ છે વાહન જેનું તે (વિષ્ણુ).

ખગાકાર, વિ૦ ચિત્ર સરખું; અજાએબ પામી ટકટક જોયાં કરે તે.

ખગેશ, પુ૦ [સં૦] ગરુડ.

ખગોળ, ન૦ [સં૦ ખગોલ] આકાશ. - ૨ આકાશ સમ્બન્ધી જ્ઞાન આપવાસારુ જે ગોળો તે.

ખગોળવિદ્યા, સ્ત્રી૦ નક્ષત્ર ગ્રહ ઇ૦ સમ્બન્ધી જે શાસ્ત્ર તે; જ્યોતિષ શાસ્ત્ર.

ખગોળવેત્તા, પુ૦ [સં૦] ખગોળવિદ્યા જાણનારો; [જ્યોતિષી.

ખગ્ગા, આકાશ.

ખગ્રાસ, પુ૦ [સં૦] સૂર્યચન્દ્રને ઘરણ થયાથી આકાશનો જેટલો ભાગ ઢંકાયલો રે તે; ગ્રહણમાં બિમ્બ જેટલું ઘેરાયલું હોય તેટલું તે.

ખઙ્ખરોટવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોપડવું—જરા જરા ચોપડવું. -(રોટલી—રોટલાપર ઘી).

ખઙ્ખળાવવું, ખખળાવવું. (૨ જા અર્થમાં).

ખઙ્ખાર, ખઙ્ખારો.

ખઙ્ખારવું, ક્રિ૦ અ૦ ગળું સાફ કરવાસારુ અથવા કોઈને ચેતવવાસારુ ગળાંમાંથી ધસાતો સાદ કાઢવો. ૨ ઘોડો મોઢાંમાંથી અવાજ કાઢે તે.

ખઙ્ખારો, પુ૦ ગળાંમાંથી ધસાતો સાદ કાઢવો તે. ૨ ઘોડાનું બોલવું તે.—જનાવરોમાં ઘોડાનેજ એ શબ્દ લગાડવામાં આવેછે.

ખઙ્ખેરવું, ક્રિ૦ સ૦ લુગડાં જેવી એકાદી વસ્તુ સાથે વળગી રયલો જે કચરો તણખલાં વગેરે તેને કાઢી દૂર કરવાસારુ તે વસ્તુને બીજી કોઈ સાથે અફાળવી અથવા બીજી કોઈ વસ્તુની મદદે ખૂબ જોરમાં હલાવવી; ઝાપટવું. ૨ ઠપકો દેવો; ધમકાવવું.

ખઙ્ખોદ, સ્ત્રી૦ કોઈની પછવાડે લાગી તેના દોષ [શોધવા તે; ખણખોદ.

ખઙ્ખોરવું, ક્રિ૦ સ૦ વેરી નાખવું; ગમેતાંનું ગમેતાં કરી મેલવું. ૨ નખેવતી ખોતરવું—ઘસવું.

ખઙ્ખોળવું, ક્રિ૦ સ૦ ખોળતાં ગોઠવેલું હોય તેમાં ફેરફાર કરી નાખવો; ચુંથી નાંખવું; વિખેરી નાંખવું. પેટીનાં ખાનાં ખઙ્ખોલીશમા. ૨ ખોળવું; શોધવું. ૩ બહુ પાણીથી ધોવું—નવાડવું.

ખઙ્ખોળાં, ન૦ ખઙ્ખોળવું તે. [ફંફોળા; ફાંફાં.

ખઙ્ખોળા, પુ૦ ખઙ્ખોળવું—શોધવું તે; ખોળાખ-

ખઙ્ખોળિયાં, ખૂબ પાણીથી નવાડયાં. ૩-૪ વરસના બાળકને નવાડતાં તેની મા એ શબ્દ બોલેછે: 'ખઙ્ખોળિયાં, મામાના મોળિયાં' મોળિયું—પાઘડી.

ખડ્ગાં, પુ૦ વેર લેવું તે; દાવ—બાર લેવો તે.-ખડ્ગાં લેવો—વાળવો. ૨ બદલો. ૩ ખન્ત; ખાંત.

ખડ્ગાં, વિ૦ લૂલો.

ખચરું, વિ૦ (ખચ્ચર જેવું) બુઢું; ઘરડું (માણસ, પશુ). ૨ બુઢું દેખાતું; ઊંચું પાતળું લાગવનાનું નિર્બળ.

ખચકું, ન૦ જુવાનકારીનું મરણ. 'લુગડાં કાઢીને બાર આવો, નાતમાં ખચકું થયું છે'. [હોવો તે.

ખચાખચી, સ્ત્રી૦ ભીડ; સંકડાઈને રેવું તે; સઙ્કોચ

ખચિત, અ૦ ખરેખર; નક્કી; વિશ્વાસે; બાસુખાં.

ખચિતાઈ, સ્ત્રી૦ નક્કીપણું.

ખચુક ખચુક, અ૦ ઘોડાં બળદ વગેરેનું હિલાખાતું—થોડું થોડું કુદતાં કુદતાં ચાલવું.

ખચોખચ, ખિચોખિચ.

ખચ્ચર, ન૦ [ફા૦] ઘોડી અને ગધેડાથી અથવા ગધેડી અને ઘોડાથી પેદા થયલું અને કંઈ કંઈ બન્નેનું ડોળ રાખતું એવું જે ચોપગું તે; છેક હલકું ઘોડું. ૨ જુદી જુદી જાતના જનાવરોથી પેદા થયલું જે પશુ તે.

ખજવાળ, સ્ત્રી૦ પુ૦ ખગ-જવાળ.

ખજવાળવું, ખગ-જવાળવું.

ખજાનચી, પુ૦ [અા૦] જેના હાથમાં નાણું આપવા લેવાનો અખત્યાર હોય તે; કોલીદાર; જામદાર; તિજોરર.

ખજાનો-જીનો, પુ૦ [ફા૦] નાણું મેલવાની—ભરી-

રાખવાની જે જગો તે; જામદારખાનું; ગલ્લો. ૨ દોલત; દલ્લો; ગરથ; એક ઠેકાણે રાખી મુકેલુ નાણું. ૩ અણ્ડ ગોળી; ધાતુના જમાવનું ઠેકાણું.

ખજુર, ન૦ [સં૦ ખર્જુર] એક જાતની ખજુરીનું ફળ—એક જાતનો લીલો મેવો.

ખજુરી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ—એનાં છડિયાંની (પાતરાંની) સાદડી, સાવરણી બનેછે. ખજુરીમાંથી તાડી પેદાથાયછે. ૨ જુવાર બાજરીના કણસાંમાંથી જે ઝેણ ઉડેછે તે. ૩ ચૂંટ; ખુજળી.

ખજુરું, ખજુરી (અનેકવચન ખજુરાં). ખજુરીનાં જે ફળ (ખજુરની જાતથી જુદાં) તે પણ ખજુરાં કેવાયછે.

ખઞ્ચાવું, ક્રિ૦ અ૦ આચકો ખાવો; અચકાવું; ચટકવું. ૨ લજવાવું.

ખઞ્જન, ન૦ [સં૦] એક જાતનું પક્ષી—એની પુંછડી જે એના જેટલી લાંબી અને ઉભી હોય છે તે વારે વારે હિલ્યાંજ કરે છે; દિવાળીનો ઘોડો. ૨ હસતાં હસતાં ગાલમાં જે ખાડો પડે તે.

ખઞ્જર, ન૦ [આ૦] એક જાતનું હથિયાર; જમૈયો.

ખઞ્જરી, સ્ત્રી૦ લાકડાંનાં કાઠાંપર ચામડું મડાવેલું અને ઘુઘરી બાંધેલી એવું આતીવેળા વગાડવાનું વાદ્ય; નાનો ડફ.

ખઞ્જવાળ, પુ૦—સ્ત્રી૦ એક રોગ જેથી નખે કરીને ચામડી ઘવડવાની ઈચ્છા થાય તે. ૨ નખે કરીને ચામડી ઘવડવી તે.

ખઞ્જવાળવું, ક્રિ૦ અ૦ નખે કરીને ચામડી ઘવડવી—છોલવી.

ખટ, વિ૦ [સં૦ ષટ્] છ; ૬.

ખટ, પુ૦ એ નામનો સવારે ગાવાનો એક રાગ. ૨ ખળ.

ખટક, સ્ત્રી૦ રઈ રઈને કાંકરીની પડે ખુંચ્યાં કરવું તે.—આંખમાં ખટકખટક થાયછે. ૨ ચાનક; ખન્ત.

ખટકરમ, ન૦ [સં૦ ષડ્કર્મ] બ્રાહ્મણે કરવાનાં ધર્મ સમ્બન્ધી છ કર્મો.—**યજન યાજન** (પૂજન હોમ વગેરે કરવાં ને કરાવવાં). **અધ્યયન અધ્યાપન** (વેદશાસ્ત્ર ભણવાં ને ભણાવવાં). **દાન પ્રતિગ્રહ** (દાન કરવાં ને લેવાં). ૨ ધર્મ સમ્બન્ધી કરવાનાં નિત્યકર્મ.

ખટકવું, ક્રિ૦ અ૦ કાંકરીની પડે ખુંચવું (આંખમાં, દીલમાં વગેરે); ખખરવું.

ખટકો, પુ૦ અફળાયા વગેરેથી અવાજ થઈને ઝટ રઈ જવો તે. ૨ અડચણ; નડતર. ૩ વેહેમ; શક; ખતરો. ૪ ચાનક; ખન્ત.

ખટખટ, સ્ત્રી૦ સામસામે અથડાતો અવાજ. ૨ હરકત; નડતર.

ખટચક્ર, ન૦ [સં૦ ષડ્ચક્ર] (યોગમાર્ગમાં) યોગીયોએ શરીરની અન્દર જે છ ચક્ર—ચિન્હ કલ્પ્યાં છે તે.—એ ઉપરથી સધાતો એક જાતનો યોગ પણ.—૧ **આધારચક્ર** (ગુદા—ગાંડ; ગણપતિ દેવતા). ૨ **લિઙ્ગચક્ર** (લિઙ્ગ; બ્રહ્મા દેવતા). ૩ **નાભિચક્ર—મણિપૂરચક્ર** (નાભિ—ડૂંટી; વિષ્ણુ દેવતા). **હૃદયચક્ર—અનાહતચક્ર** (હૃદય—છાતી; રુદ્ર દેવતા). ૫ **કંઠચક્ર—વિશુદ્ધચક્ર** (ગળું; જીવ દેવતા). ૬ **મૂર્દ્ધચક્ર** (માથાની ઓપરી; ગુરુ દેવતા).

ખટદરશન, ન૦ [ષડ્દર્શન] **ખટશાસ્ત્ર**. ૨ જોગી, જંગમ, ફકીર, સન્યાસી, જૈન અને બ્રાહ્મણ એ છ.

ખટપટ, સ્ત્રી૦ ગૂંચવણ; જઞ્જાળ. ૨ હલામણ; મુશ્કેલી; મેહેનત. ૩ કાવતરું; કપટ. ૪ અણબનાવ; બગાડ; તકરાર; કજિયો. ૫ રાજદરબારી કામમાં જે યુક્તિપ્રયુક્તિ (ભાષણ લખાણમાં) તે.

ખટપટવું, ખટપટ કરવી. ૨ જોશમાં વધવું. 'ખટપટને ખટપટવાદે, તું અળગો આવી પ્રીછીલે; જંગી ઢોલ ઘણા ગડગડે, ત્યાં ઝીણી વાત કાને નવ પડે'. (અખો).

ખટપટિયું, વિ૦ ખટપટ વાળું (કામ).

ખટપટિયો-ટી, પુ૦ માથાફોડ કરનાર. ૨ કાવતરાંખોર. ૩ રાજદરબારી કામ સમ્બન્ધી ખટપટ કરનારો.

ખટમધુર-રું, વિ૦ સવાદમાં ખાટું અને મીઠું—ગળ્યું લાગે તેવું.

ખટમલ, પુ૦ માકણ; ખાટલામાં રેનારો મલ. રાણીનો ખટમલ એટલે રાણીની હિમાયતવાળો પુરુષ. નવલશાહિરજી, રાણીનો સાળો, રાણીનો ખટમલ એ શબ્દો હલકા લોકો વાંકાંમાં વાપરે છે.

ખટમાસી, વિ૦ છ માસ—મહિનાનું; છ મહિને થતું; છ મહિના રેતું.

ખટમિઠું, વિ૦ ખાટો ને મીઠો એકઠો એવા સવાદનું.

ખટરસ, પુ૦ [સં૦ ષડ્રસ] છ રસ—સવાદ. ખાટો, ખારો, કડવો, કટાણો, તીખો ને મીઠો. ૨ અણબનાવ; બેબનાવ; વાંકું પડવું તે.

ખટરાગ, પુ૦ [ષડ્રાગ] છ રાગ—**ભૈરવ, માલકોશ, હિંડોળ, શ્રી, કેદારો, મલ્હાર; ભૈરવ, માલકોશ, હિંડોળ, દીપક, શ્રી, મેઘ;** અથવા સઙ્ગીતરત્નાકરમાં કહ્યા પ્રમાણે; **શ્રી, વસન્ત, ભૈરવ, પઞ્ચમ, મેઘ, બૃહન્નાટ.** ૨ અણબનાવ; ક-

જિયો. ૩ જગ-જાળ; ખટપટ; સંસાર ઉપાધિ.

ખટરાગી, વિ૦ સંસાર—પ્રપઞ્ચ—માયામાં લપટાઈ રૂપલો. ૨ જગ-જાળી; ખટપટિયો.

ખટલું, ન૦ ખટલો.

ખટલો, પુ૦ એકાદા મોટાં માણસની સાથે હમ્મેશ રે તે સન્ધું. કુટુમ્બ કબીલો, ચાકર નફર, સામન સરઞ-જામ, ગાડી ઘોડા વગેરે જે તે. (એનો ખટલો મોટો છે). ૨ કુટુમ્બ; કબીલો. ૩ સરકારમાં ચાલેલો કજિયો. ૪ ખટપટિયું—ગૂંચવણનું કામ. [ખામાં).

ખટવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાટવું; કમાવું; લાભ પામવો (અ-

ખટશાસ્ત્ર, ન૦ [ષડશાસ્ત્ર] છ શાસ્ત્ર—૧ ગૌતમકૃત ન્યાય (એમાં કાર્યરૂપ જગત્ તે ઉપરથી તત્કારણરૂપ જે ઈશ્વર તેનો શોધ છે). કણાદકૃત ન્યાય (એમાં પઞ્ચ મહાભૂત—તત્વો ઈત્યાદિ એ કેવું અમસતુંજ છે, પરમાણુ વગર બીજું કંઈજ નથી—અતિસૂક્ષ્મ તેજ ઈશ્વર તેજ નિત્યવ્યાપક છે). ૩ જૈમિનિકૃત પૂર્વમિમાંસા (એમાં વેદના આધારથી કર્મજ સત્ય છે). ૪ વેદવ્યાસકૃત ઉત્તરમિમાંસા અથવા વેદાન્ત શાસ્ત્ર (એમાં એક બ્રહ્મ સત્યછે ને જગત્ મિથ્યા છે). ૫ કપિલકૃત સાઙ્ખ્ય (અનેક તત્વોની સઙ્ખ્યા કરીને તેઓ પ્રકૃતિથકી ઉત્પન્ન થાયછે—તે તત્વો તથા તે પ્રકૃતિ આત્માથકી ભિન્ન છે અને જેવો આત્મા નિત્ય તેવીજ પ્રકૃતિ નિત્ય—સારાંશ પ્રકૃતિ પુરૂષ અનાદિ સિદ્ધ છે—જેવારથી પુરુષ તેવારથી તેની છાયા પ્રકૃતિ. માટે એઓથી જગતનાં ઉત્પત્તિસ્થિતિલયાદિ થાય છે માટે વળી ઈશ્વરની અવશ્યકતા શું કરવા?). ૬ પતઞ્જલીકૃત યોગ (એમાં સર્વશક્તિમાન્ સર્વજ્ઞ જે ઈશ્વર તેની જોડે યોગ એટલે એકપણું કરવું. ઉપાસના યોગાદિક સાધને કરીને જીવનું એકપણું થવું એટલે જીવનો શિવ થાય છે. એ મતમાં સાઙ્ખ્યનો અનીશ્વરવાદ ખણ્ડીને ઈશ્વરવાદ સિદ્ધ કર્યો છે).

ખટાઈ, સ્ત્રી૦ ખાટો રસ. ૨ ખાટાપણું.

ખટારો, પુ૦ ભાર ભરી લાવવા લઈ જવાનું મોટું ગાડું; બીજગાડું. [આપવું.

ખટાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ફાયદો કરી આપવો; કમાવી

ખટાવું, ક્રિ૦ અ૦ ખાટું થવું.

ખટાશ-સ, સ્ત્રી૦ ખાટાપણું.

ખટુંબડું, ખટુમ્બડું.

ખટુમ્બડું, વિ૦ થોડુંક ખાટું. [નાઉમેદી થવી.

ખટ્ટું થઈ જવું, ક્રિ૦ અ૦ ખાટું થઈ જવું (મન);

ખડ, ન૦ ઘાસ. ૨ લીલી ચાર. ૩ ખેતરમાં નિરુપયોગી જે છોડવા તે; નીદામણ. ૨ ખરડ; લેપ.

ખડક, પુ૦ સ્ત્રી૦ દરિયામાં અથવા જમીન ઉપર એકઠા મળી ગયલા પથરાઓનો જે જથ્થો—ટેકરો તે. ૨ ખરાબો.

ખડકવું, ક્રિ૦ સ૦ નક્કર વસ્તુને એકપર એક એમ મુકવી; ઉપરા ઉપરી ગોઠવવું—સિંચવું.

ખડકી, સ્ત્રી૦ નાની ગલી; બે અથવા વધારે ઘરોની વચમાંની જે ગલી તે; નાની ડેલી. લામ્બી ને પોળી જે ખડકી તે પોળ—પોળમાં ખડકીઓ હોય પણ ખડકીમાં પોળ ન હોય. ૨ મોહલો; ફળિયું.

ખડકું, ન૦ પથરાનો નાનો કકડો.

ખડખડ, અ૦ બે અથવા વધારે નક્કર વસ્તુ સાથે અથડાયાથી જે અવાજ થાય તે. ૨ દાંત કાઢીને સારીપઠે મોટેથી હસતાં જે અવાજ થાય તે.

ખડખડ, સ્ત્રી૦ હરકત કરતી વસ્તુ; નડતર. ૨ ખડ ખડ એવો અવાજ થવો તે.

ખડખડવું, ક્રિ૦ અ૦ ખખડવું,

ખડખડાટ, ખડખડ.

ખડખડિયાં, ન૦ સુકવીને તળેલી પુરી (દિવાળીમાં).

ખડખડિયું, ન૦ ખડખડ અવાજ કરતી વસ્તુ. ૨ ભાર ભરવાનું ગાડું. ૩ ખડખડિયાંનું એકવચન.

ખડગ, ન૦ [સં૦ ખડ્ગ] સમશેર; તરવાર. ૨ ગેંડાનું સિંગડું.

ખડગ, ખડક.

ખડગપાત્ર, ન૦ ગેંડાનાં સિંગડાંનું બનાવેલું વાસણ.

ખડડં, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડેછે.

ખડતલ-ળ, વિ૦ માર—દુઃખ ખમીશકે તેવું ઘડાયલું જબરું (માણસ). ૨ હલકું; પાજી; પિત્તળ (માણસ). ૩ તરણાને તોલે હોય તેવું; તુચ્છ. (કામ—વસ્તુ).

ખડતાલ, સ્ત્રી૦ લાત; પાટુ.

ખડદાં, ન૦ ખડબાં.

ખડધાન, ન૦ વાવ્યા વગર પોતીકી મેળે ઉગી નિકળતું જે અનાજ તે—સામો, નમાર વગેરે.

ખડધામણી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ.

ખડધાયલું-યું, વિ૦ ચાઠાં, ખુજળી વગેરેથી ખરાબ થયલાં શરીરવાળું (જનાવર). ૨ મેલ અબરાંળા

વગેરેથી ગન્દુ થઈ ગયલું (માણસ). 'શરીર ખડધાયું કર્યુંછે તે નાઈ આવ'.

ખડધાલ, વિ૰ ખવાઈ ગયલું; ઘસાઈ ગયલું.

ખડપવું, ક્રિ૰ સ૰ જમીન—ભોંય ઉપરનો પદારથ જેમતેમ ઉખેડી કાડવો. [ડેછે તે.

ખડપું, ન૰ એક જાતનું હથિયાર, જેવડે નિંદાણ કા-

ખડપો, પુ૰ સીધો ખડક—ટેકરો. ૨ ખરપો.

ખડબચડું, વિ૰ સપાટી એક સરખી—સાફ લીસી નહિ પણ ખાડા ખબચા કાંગરા હોય તેવું.

ખડબડવું, ખળભળવું.

ખડબડાટ, પુ૰ અવાજ; ગોંઘાટ. ૨ તોફાન.

ખડબાં-બું, ન૰ ચિકણા પ્રવાહી પદાર્થના ઠરી—બન્ધાઈ ગયલા જાડા પોપડા—લોહી, દૂધ, દહીં, આંબરસ વગેરેના.

ખડબુચ-ચું, ન૰ વેલે થતું એક જાતનું ગોળ ફળ—એ શાક દાખલ તથા પાકું હોય તો રાંધ્યાવગર એમનું એમ ખાંડ સાથે ખાવામાં આવે છે.

ખડભડ, સ્ત્રી૰ એવો થતો અવાજ. ૨ ગરબડ. ૩ કજિયા; બોલાચાલી.

ખડભડવું, ક્રિ૰ અ૰ ખડખડાટ થવો. ૨ અવાજ સાથે ઉથલપાથલ થવું. ૩ બે જણ વચ્ચે કજિયો થવો.

ખડભડાટ, પુ૰ ખડભડ. [મ આવે છે.

ખડબ્રામી, સ્ત્રી૰ એક જાતનો વેલો—ઓસડમાં કા-

ખડવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈ ઢીલી પ્રવાહી ચીજને બીજી કોઈ નક્કર ચીજ ઉપર લગાડવી—ચોપડવી. ૨ ખરાબ કરવું; ડાઘ લગાડવો. ૩ કોઈની આબરૂને ધોકો લગાડવો; આળ મુકવું; બદલામાં આણવું. ૪ નઠારાં કામમાં સામેલ કરવું—રાખવું.

ખડવું, ક્રિ૰ અ૰ હાથ પગ વગેરે શરીરના અવયવનું ઉતરી જવું. ૨ પડવું. ૩ ઉપટીજવું (રંગનું).

ખડસલ, પુ૰ ઘરનો પાયો.

ખડા, સ્ત્રી૰ પાવડી.

ખડાઉતાર, વિ૰ દેખડાવી કે તાબડતોબ નાણાં મળે એવી તરતની—વગર મુદતની (હુંડી).

ખડાઉપાડ, વિ૰ બરોબર ખડા બિડાય અને સપાટાબન્ધ પગ ઉપડે, એવો દેખાવડો પગે પેરવાનો (જોડો).

ખડાખડ, અ૰ જોરમાં ખડખડ અવાજ થાય તેમ.

ખડિયાખડખડ, સ્ત્રી૰ સમૂળો નાશ; તળિયાઝાટક. ૨ ભાંગીતુટી ગયલી હાલત. (ઘર કિલ્લા વગેરેની) ૩ મોટી આફત; મોટું નુકસાન. (એ શબ્દ વિશેષણ દાખલ પણ વપરાય છે).

ખડિયું, ન૰ ચોમાસામાં કેટલાક દિવસસુધી વરસાદ ન પડવાથી જે સખત તાપ પડેછે તે. ૨ દુકાળ. ૩ ચિત્તો વાઘ. ૪ સુકાયાથી તડો પડી ગયલી એવી ખુંચતી જે જમીન તે. ૫ જોબન અવસ્થાની ભેંસ.

ખડિયો, પુ૰ સાહી વગેરે ભરી રાખવાનું પકાવેલી મટોડીનું, બિલોરી કાચનું અથવા બીજી કોઈ ધાતુનું જે ઠામ તે. ૨ ઘણાં પડવાળો ઝોળો (બ્રાહ્મણ વગેરે ભીખ માંગી ભરવાને રાખેછે તે). ૩ સવારનાં વાસણ ભાતું વગેરે રાખવાનો કોથળો જે ઘોડા ઉપર નાખેલો હોય તે. ૪ ખલતો; વાટવો.

ખડિયોખાર, પુ૰ એક જાતનો ખાર; ટંકણ ખાર.

ખડી, સ્ત્રી૰ [સં૰ ખટિકા] સફેત-ઉજળી મટોડી. ૨ પથ્થરના નાના નાના કકડા. (રસ્તે નાખવામાં આવેછે તે). ૩ વગર વિયાયલી ભેંસ. [તેવું.

ખડું, વિ૰ [હિં૰] ઊભું; ટટાર. ૨ ઘણીવાર રે

ખડેધાટ, વિ૰ ભઠ્ઠીમાં ઘાલ્યા વગર એમના એમ પથરા ઉપર ઝીક મારી સાબુ ઘાલી ધોયલાં (કપડાં). ૨ તૈયાર; તૈયારીપર આવેલું. ૩ ધોયલાં કપડાં પેરીને દેખાવડો—ઈશકી બનેલો (પુરુષ).

ખડેચોક, અ૰ ખુલ્લાં મેદાનમાં; ઘણા લોક એકઠા મળ્યા હોય ત્યાં.

ખડેજોડે, અ૰ જોડાનો ખડો કાડ્યો ન હોય તેમ.

ખડેલું, વિ૰ ધા૰ પડે઼.

ખડેલું, ન૰ નાની ભેંસ.

ખડો, પુ૰ એડીને લગતો જોડાનો જે પાછલો ઊંચો ભાગ તે. અનેકવચન ખડા. ૨ કુકડાં કબુતરને રેવાની જગો. [સિ ગડું.

ખડ્ગ, ન૰ [સં૰] તલવાર. ૨ ગેંડો. ૩ ગેણ્ડાનું

ખડ્ડાવું, ખરડાવું.

ખડ્ડો, ખરડો.

ખણ, પુ૰ [સં૰ ક્ષણ] ચાર મિનિટ. ૨ પળ; જુજ—જરા વખત. ૩ [સં૰ ખણ્ડ] ટેબલ—કબાટનું ખાનું.

ખણકો, પુ૰ ખણ એમ થઈ રઈ જતો અવાજ.

ખણખણ, અ૰ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે. (ધાતુની ઘુઘરમાળ વગેરેનો). [વો.

ખણખણવું, ક્રિ૰ અ૰ ખણખણ એવો અવાજ થ-

ખણખણાટ, પુ૰ ખણખણ થતો અવાજ.

ખણખોજ-ત-દ, સ્ત્રી૦ ખોડ—ભૂલ કાઢ્યાં કરવાની
મતલબથી કોઈની ચાલચલણ—કોઈનાં કામ ઊ-
પર ખન્ત રાખી જોયાં કરવું તે. ૨ ખન્તથી કો-
ઈના દોષ કાઢ્યાં કરવા તે; નિન્દા કર્યાં કરવી
તે. [ડૅ. ૨ ખગ-જવાળેવું.
ખણવું, ક્રિ૦ સ૦ ખોદવું; ખોતરવું. 'ખણે તે પ-
ખણિક, [ક્ષણિક].
ખણુખણુ, અ૦ ક્ષણે ક્ષણે; પળે પળે. [પણ.
ખણુમાત્ર, અ૦ ક્ષણમાત્ર; પળભર. ૨ થોડીવાર
ખણ્ડ, પુ૦ [સં૦ ખડ્—ભાગવું; ફોડવું] ભાગ; કક-
ડો. ૨ પ્રકરણ; બાબ. ૩ એક ચોળી—કાંચળી થા-
ય તેટલું મોતિયાં-જિયા સાથે વણાયલું જે કપડું તે.
૪ ટેબલ કબાટ વગેરેનું ખાનું. ૫ ઘરના ભાગ-
માંનો અક્કેકો; ઓરડો. ૬ પૃથ્વીના મોટા ભાગ-
કેવાયછે તેમાંનો અક્કેકો. (એશિયા, યૂરપ વગે-
રે). અફ્રિકા ખણ્ડમાં ઘણા દેશ હોય છે. ૭ પૃથ્વી-
ના (જમ્બૂ દ્વીપના) નવ મોટા ભાગ તેમાંનો અ-
ક્કેકો. (ઈલાવૃત, ભદ્રાશ્વ આદિલઈ). (ક૦ કો૦
પૃ૦ ૩૧૪મું જોવું).
ખણ્ડણી, સ્ત્રી૦ પોતાની તાબેગીરી દેખડાવવાને—
સંકટસમયે સહાય મળવામાટે એક રાજાએ અથવા
એક પ્રજાએ દરવર્ષે જે દ્રવ્ય અથવા દેશની વ-
સુલપેદાશમાંથી જે હિસ્સો બીજા રાજાને આપ્યાં
કરવો તે; ચોથાઈ વગેરે. ૨ હિસ્સો; ભાગ. ખ-
ણ્ડણી લેવી—આપવી—ભરવી.
ખણ્ડન, ન૦ [સં૦] ભાંગી—તોડી—રદ પાડવું તે.
—માન ખણ્ડન, વાદ ખણ્ડન વગેરે.
ખણ્ડવું, ક્રિ૦ સ૦ ખણ્ડીલેવું.
ખણ્ડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્ર૦ કોઈ ખાંડે તેમ કરવું.
ખણ્ડાવું, ક્રિ૦ અ૦ વસ્તુને ખાંડેથી તેનો ભૂકો થ-
વો—તેનાં છાલાં જુદાં પડવાં ઈ૦.
ખણ્ડિત, વિ૦ ધા૦ ભાગેલું; તુટેલું; ખાંડું થયલું.
ખણ્ડિતા, સ્ત્રી૦ (કાવ્યશાસ્ત્રમાં) અષ્ટ નાયિકામાંની
એક-પોતાનો પ્રીતમ બીજીપાસે જઈ આવેલો જો-
ઈને જે સ્ત્રી મનમાં બળીજાય તે; પ્રીતમના શરી-
ર ઉપર ચિન્હ જોઈને પોતે તેને આવકાર દે-
તી નથી, રીસાઈને મૂંગી રેછે અને કદાપી બોલેછે
તો વાંકામાં બોલે છે એવી માનભર્યું થયલી સ્ત્રી.
ખણ્ડિયર-યેર, ન૦ અમલો તોડી પાડ્યા પછી અ-
થવા બળીગયા પછી રૂપલી જે ખુલ્લી ભાંય તે. ૨
ભાંગેલી તુટેલી ઈમારત; પડીગયલાં ઘરનું ખો-
ખું. [જા). એકવચન ખણ્ડિયોં.
ખણ્ડિયા, વિ૦ ખણ્ડણી ભરનાર—આપનાર (રા-
ખણ્ડી, વિ૦ રેવાસી. વનખણ્ડી—વનમાં વસનાર.
ખણ્ડી આપવું, ક્રિ૦ સ૦ જથાબન્ધ માલ ઓછી
કિમતે આપવો. ૨ દેવાને પેટે ઓછી કિમ્મતની
જનસ આપી પતાવવું.
ખણ્ડી રાખવું, ક્રિ૦ સ૦ જથાબન્ધ માલ મુંદલ ભા-
વે અથવા કોઈ ભાવ ઠેરવીને જોયા જોખ્યા વ-
ગર સામટો ખરીદ કરી રાખવો. ૨ માગતાંને
પેટે થોડીક ઓછી કિમતની જનસ લઈને હિસા-
બ પતાવવો.
ખણ્ડીલેવું, ખણ્ડી રાખવું.
ખણ્ડીવાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ખણ્ડી આપવું.
ખણ્ડેર, ન૦ ખણ્ડિયર.
ખત, ન૦ [આ૦] લેખ; દસ્તાવેજ; ચિઠ્ઠી.—વેચા-
ણખત, ગીરોખત, કરજખત, ઘરનું ખત વગેરે.
ખતપત્તર, ન૦ ખત ને બીજાં કાગળિયાં.
ખતમ, સ્ત્રી૦ [આ૦] આખર; છેડો; હદ. ખતમ
કરી—હદ કરી.
ખતરી, પુ૦ ક્ષત્રીની એક ઉતરતી જાત.
ખતરો, પુ૦ [આ૦] વેહેમ; શક; સન્દેહ. ૨ બિહિ-
ક; આચકો. ખતરો મટાડવો—આડેપરવાજવું.
ખતવણી, સ્ત્રી૦ ખતવવું તે. ખતવણી કરવી—ખત-
વવું.
ખતવવું, ક્રિ૦ સ૦ રોજમેળ તથા નોધમાંની રકમો
જેને જેને નામે—ખાતે સાથે એકઠી લખી હોય તે
તેને તેને નામે—ખાતે જુદી જુદી ચડાવવી; (એ-
કને નામે—ખાતે ઘણી હોય તે બધી સાથેજ આ-
વી રે).
ખતા, સ્ત્રી૦ [આ૦] નુકસાન થવું તે; હાનિ થવી
તે; ઠોકર ખાવી તે. ૨ ચૂક; ભૂલ; ગફલત. ૩
પસ્તાવો. ખતાખાવી—પામવી એટલે નુકસાન થવું;
હલ્લો આવવો. ૨ ચૂક—ગફલત કરવી. ૩ પસ્તા-
વો ખાવો.
ખદખદ, અ૦ જાડા રગડા જેવા પ્રવાહિ પદાર્થનો,
ઉકળતાં જે ધ્વની થાય તે. [વું; ઉકળવું.
ખદખદવું, ક્રિ૦ અ૦ ગરમી લાગેથી ઉપરતળે થ-
ખદડવું, ક્રિ૦ સ૦ દોડાવવું; તગેડવું; નસાડવું, ૨ બ-
હુ મેહેનત આપવી.
ખદડુક ખદડુક, અ૦ ઘોડાની એક જાતની દોડ
અથવા તેથી થતો અવાજ.

ખદબદ, અ૦ ખદખદ. ૨ કીડાઓનું ઉભરાવું તે.

ખદબદવું, ક્રિ૦ અ૦ ઢોલી ગન્દી અથવા કોઈ-ગયલી ચીજમાં જીવડા પડી આવવા—ઉભરાવા.

ખદવું, ક્રિ૦ અ૦ ચાલવું; આગળ વધવું. "અનુભવી આગળ વાદજ વદે, ઊંટ આગળ જેમ વાળોં ખદે; ઊંટતણાં આથાં મેલાણ, પાળાના તો છંડે પ્રાણ". (અખો)

ખદેડવું, ખદડવું.

ખદ્યોત, પુ૦ [સં૦] પતઙ્ગિયો. ૨ આગિયો. ૩ તારો. ૪ સૂરજ.

ખનિ-ની, સ્ત્રી૦ [સં૦ ખન- ખોદવું] ખાણ.

ખનીજ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ખાણમાંથી નિકળેલુ; જમીનમાંથી ખોદી કાડેલુ.

ખન્ત, સ્ત્રી૦ પછવાડે લાગુ રેવું તે. ૨ કાળજી; ચાનક. ૩ છીત; ચીડ; કણ્ટાળો.

ખન્તી-લું, વિ૦ પછવાડે લાગુ રેનાર. ૨ કાળજી રાખનાર.

ખન્તે પડવું, ક્રિ૦ સ૦ પછવાડે લાગવું; કેડો લેવો. ૨ ચાનક રાખવી. ૩ ભુલ ખોળ્યાં કરવી; ખણખોજ કરવી.

ખન્ધાઈ, સ્ત્રી૦ લુચ્ચાઈ; દોઙાઈ; અપ્રમાણિકપણું; ઠગબાજી. ૨ લાડ, પ્યાર, મશ્કરીમાં પણ એ શબ્દ વપરાયછે.

ખન્ધું, વિ૦ ખન્ધાઈ કરનાર.

ખપ, પુ૦ માલ વગેરેનું બજારમાં વેચાઈ જવું તે; બજારમાં માગણી થવી તે. ૨ વપરાવું તે; ખરચાવું તે; વાવર. ૩ કામ; ઉપયોગ. ૪ અગત્ય; જરૂર. ૫ તઙ્ગી; ખોટ. ખપનું—કામનું. ખપલાગવું—કામલાગવું.

ખપજોગું, વિ૦ ખપ હોય તેટલું.

ખપત, સ્ત્રી૦ ખપ (૧ લા ને ૨ જા અર્થમાં).

ખપતું, વિ૦ બજારમાં માગણી થતી હોય તેટલું. ૨ કામમાં આવે તેટલું; જોઈતું. ૩ કામ—ઉપયોગમાં આવી શકે તેવું—બ્રાહ્મણને વાણિયાનું રાંધેલું ખપતું નથી.

ખપરેલ, વિ૦ છાપરે નળિયાં ગોઠવ્યાં હોય તેવું.

ખપવું, ક્રિ૦ અ૦ વેચાવું—ઈ જવું. ૨ વપરાવું; ખરચાઈ જવું. ૩ ગણાવું; કિમત થવી (નઠારી સોબતથી તે સારો છતાં લુચ્ચામાં ખપશે). ૪ કામમાં આવી શકે તેવું—ઘટતું થવું—હોવું. (બ્રાહ્મણને બજારના સેવ મમરા ખપે નહિ). ૫ વસ્તુ જોઈએ—ઈછવી—માંગવી (તને બરફી ખપે? એટલે તને બરફી જોઈએછ?. પશ્ચિમના લોકો બોલેછે). ૬ ટળવું.

ખપાટ, પુ૦ લાકડાંનો વેરેલો ચીરો; ફાડ.

ખપાટિયું, ન૦ વાંસની મોટી ચીપ—ફાડ; ખુંપરા સરોડાંની ચીપ.

ખપાડવું-વવું, ક્રિ૦ સ૦ ખપે તેમ કરવું (ત્રણ અર્થમાં).

ખપીજવું, ખપવું (૧ લા ને ૨ જા અર્થમાં).

ખપેડી, સ્ત્રી૦ ઉગતી જુવાર ઘઉં વગેરેને નુકસાન કરનારું એક જાતનું જિવડું. ૨ નાકની અન્દર મળનો બાઝેલો જે પોપડો તે; ગૂંગો—ગું.

ખપેડો, પુ૦ કામડાંની જે તટ્ટી—સાદડી તે.

ખપોટી, સ્ત્રી૦ એક જાતની રેતી. ૨ ભિંગડું.

ખપ્પર, ન૦ (દેવીનું) ભોજનપાત્ર. ૨ અલક કરતા બાવા ઝેરી નારિયેળનાં હોડકાં જેવાં કાચલાંના જે ઠામમાં લોટ માગેછે તે. ૩ ઈતરાજી; કરડી નજર—દેવીના ખપ્પરમાં આવ્યો એટલે દેવીનો ભોગ થઈ પડયો. ખપ્પરમાં લેવું—ખાઈ જવું; કરડી ખાવું; ચૂસી લેવું. ૨ મારી નાખવા—નુકસાન કરવાના હેતુથી પોતાના કબજામાં—પોતાની દોટમાં લેવું.

ખફા, વિ૦ [ફા૦] ગુસ્સે હોય તે; ચીડાયલું.

ખબડદાર, વિ૦ [આ૦ ખબર; ફા૦ દાર] ચોકસ; સાવધ; ચારપાસ ખબર રાખતું હોય તે. ૨ ઘણી વાતની જાણ—માહિતી ધરાવનાર; હોશિયાર; કામેલ; ભણેલું; કિસબી; વિદ્વાન; પોચેલું.

ખબડદારી, સ્ત્રી૦ ચોકસી; સાવધાની; સાવચેતી. ૨ કામેલિયત; હોશિયારી; કિસબ. ૩ સમ્ભાળ; ઉપરીપણું.

ખબર, સ્ત્રી૦ [આ૦] આપે બનેલી અજાણી હકીકતની જે જાણ તે; અજાણી વાતનું માલમ પડવું તે; સમાચાર; વર્તમાન. ૨ સન્દેશો; કેણ. ૩ ઉડતી વાત; ગપ. ૪ સહુને જાહેર કરવું તે; જાહેરખબર. ૫ નજર; સમ્ભાળ; નીઘા. વિ૦ માલમ; જાણીતું. ખબર આપવી—કરવી એટલે સમાચાર કેવા; જણાવવું. ખબર રાખવી એટલે જે જે હકિકત બને તે ઉપર નજર રાખવી—વાકેફ થઈ રેવું; ચોકસી—સમ્ભાળ રાખવી. ખબર લેવી એટલે સમ્ભાળ રાખવી. ૨ કોઈને વિષે પુછવું; સમાચાર જાણવા. ખબર કાડવી એટલે પુછપાછ કરવી; સમાચાર આણવા.

ખબરઅન્તર, સ્ત્રી૦ કોઈની તનદુરસ્તી સમ્બન્ધી જે જાણ તે. ૨ હર કોઈ બાબતની જે જાણ તે; વ-

ર્તમાન; સમાચાર.
ખબરદાર, ખબડદાર.
ખબુતર, ન૦ [ફા૦] એક જાતનું પક્ષી; કપોત.
ખબુતરખાનું, ન૦ [ફા૦] જ્યાં ખબુતરને રેવાસારુ ખાનાં કરેલાં હોય તે ઠેકાણું.
ખબો, ખભો.
ખબોચિયું, ખાબોચિયું.
ખભળવું, ક્રિ૦ અ૦ અહીંથી તહીં આજુબાજુએ પાસું મરડયાં કરવું. (દુખથી). ૨ ડોળાવું (પેટમાં). ૩ ઓચીતાં ગભરાવું. [થલ.
ખભળાટ, પુ૦ ખભળવું તે; ગભરામણ; ઉથલપા-
ખભો, પુ૦ [સં૦ સ્કન્ધ] હાથનું શરીર સાથે જ્યાં સન્ધાવું થાયછે તે સાંધાઉપરનો—બગલ ઉપરનો જે ભાગ તે; ખાંધ; કાંધ.
ખમ, સ્ત્રી૦ ભુજ; બાહુ; ભુજનો નીચલો ભાગ. ખમ ઠોકવી—થાબડવી (કુસ્તી પેલાં). [વાજ.
ખમખમ, અ૦ ઘુઘરા—ઘુઘરીમાંથી નિકળતો અ-
ખમચાવું, ખચ-ચાવું.
ખમણ, ન૦ નાળિયેરની કાચલી—વાટીમાંથી સોરી કાડેલો કોપરાંનો જે ચૂરો તે.
ખમણઢોકળાં, ન૦ કોપરાંની છીર વગેરે મસાલાવાળાં ચણાની વાટીદાળનાં ઢોકળાં. [ખમણકરવું.
ખમણવું, ક્રિ૦ સ૦ ખમણીના ખીલાથી કોપરાંનું
ખમણી, સ્ત્રી૦ કોપરાંનું ખમણ કાડવાનું જે ઓજાર તે—લાકડાંને કાંગરીવાળો ગોળ ચપટો મોટો ખીલો જડેલો હોય છે.
ખમતી આસામી, પુ૦ સ્ત્રી૦ કોઈ બોજો—નુકસાન માથે આવી પડયાથી તે ખમીશકે તે આદમી.
ખમવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ક્ષમ ઉપરથી] શરીર અથવા મનને જે દુખ થાય તે અથવા જે અણગમતું હોય તે સાંખવું. ૨ ધીરજથી સેવું; ગગળી ન જવું પણ હિંમતથી રેવું; ભોગવવું; વેઠવું. ૩ માથે પડવું; ડબાણમાં આવવું (નુકસાન ખમવું). ૪ મના ન કરતાં જોયાં કરવું; ખામોશથી જોવું; થાય તે થવા દેવું. (તે જેટલું કરેછે તે બધું હું ખમુંછ).
ખમા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ક્ષમા] સાંખી રેવું તે; સહન કરી જવું તે; ખામોશ; દરગુજર. ૨ માફી બખશવી તે. ૩ સબુરી; ધીરજ. ૪ રક્ષા; કંઈ દુઃખ ન થાઓ—બધી તરફથી ક્ષમા મળે એવા અર્થનું આશીષ વચન—'ભાઈને ખમા'.
ખમાચ-ચી, પુ૦ રાતે ગાવાનો એક રાગ.

ખમીર, ન૦ [આ૦] તાડી વગેરે ફીણવાળા જે ખાટા પદાર્થથી ઢીલો આટો ચડીને હલકો થાય છે તે. ૨ આદત; ટેવ; સહવાસ; જેરવવાની શક્તિ. વિ૦ જેરવીશકે તે; અભ્યાસ વાળું. [ટી.
ખમ્પાલી-ળી, સ્ત્રી૦ ખેડુતનું એક ઓજાર; પંજે-
ખમ્બ-મ્ભ, [સં૦ સ્તમ્ભ] થાંભલો; ખાંબ. [તાળાં.
ખમ્ભાતી, વિ૦ ખમ્ભાત શેહેરનું. ખમ્ભાતી તાળાં એટલે જલદી ન ઉઘડી શકે તેવાં જબરાં લક
ખય, ક્ષય.
ખર, પુ૦ [સં૦] ગધેડો.
ખરખડિયાં, ખડખડિયાં.
ખરખર, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે—કપ્પા, કપ્પી, ગાડી વગેરેનો. ૨ દોડ દેખડાવે છે—ખરખર આંસુ ચાલ્યાં જાય છે, તે બોલ્યા વગર ખરખર ચાલ્યો ગયો. [જવું.
ખરખરવું, ખખરવું. ૨ જીર્ણથવું; ઘસાઈજવું; ડડળી-
ખરખરી, ખખરી.
ખરખરો, ખખરો. ઉદાસી; દલગીરી. ૨ શકું; અન્દેશો. ખરખરેજવું—મરીગયલાંને રડવા જવું. ખરખરો કરવા જવું—શોક કરવા જવું; રડવા જવું.
ખરચ, પુ૦ [પ્રા૦] કોઈ કામનેસારુ નાણાનું વપરાઈ જવું તે. ૨ કોઇ કામને અર્થે વખત, મેહેનત વગેરેનું જે ગુજરવું તે. 'તે કામમાં મેં મારી મેહેનત અને મારા વખતનો ઘણોજ ખરચ કર્યો છે'. ૩ નાણાંની મોટી રકમ વાવરવાનો જે સારો નરસો અવસર તે.—જનોઈ, લગન, અઘરણી, તેરમું, જનમગાંઠ, છ માસી, વગેરે ઉપર જમાડવા વગેરેનો જે ખરચ તે. ખરચ કરવું—વો. [રવો તે.
ખરચખુટણ, પુ૦ વાપરવું—વાવરવું તે; ખરચ ક-
ખરચવું, ક્રિ૦ સ૦ ખરચ કરવો.
ખરચાઉ-ળ-ળુ, વિ૦ ખરચ કરે તે; સારો ખરચ કરનાર; કંજુસ નહિ તે. એ શબ્દ, ઉડાઉને લાગતો નથી.
ખરચી, સ્ત્રી૦ ખરચવાનેસારુ જે નાણું તે; વાવરવાની રકમ. ૨ ગુજરાનનેમાટે અન્ન વગેરેની સામગ્રી તે. 'ભાઈ આજની ખરચી તો છે કાલની વાત કાલે'. વિ૦ સાધારણ; હલકું.
ખરચીખાવું, ક્રિ૦ સ૦ નાણું વાવરી નાખવું; ઉડાવી દેવું. ૨ વટાવીને ખાવું.

ખરચીચૂનો, પુ૦ સાધારણ કામમાં વાપરવાજોગ ચૂનો. (ઘણી સફાઈનો કળીચૂનો નહિ).

ખરચીપાણી, ન૦ ખરચવાને નાણું—ખાવાને માટે જે ભાથું તે. ૨ હકવગર કોઈની પાસેથી તેની ખુશી જોઈને જે માંગી લેવું તે. ૩ ઉડાવી જવું; ધણીને ન આપતાં બારોબાર ખાઈ જવું તે. ખરચીપાણી કીધાં—કરાવ્યાં.

ખરચુજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝાડેફરવા જવું.

ખરજ, સ્ત્રી૦ ચામડીનો એક રોગ—ચામડી ઉપર પાણીવાળી ઝીણી ઝીણી ફોલ્લીઓ થઈ આવે ને અગ-જવાળ ઘણો થાય તે.

ખરજ, પુ૦ [સં૦ ષડ્જ] ગાયનમાં જે પેલો—છેક નીચો સ્વર—સૂર તે. [કરીને પગે થાયછે.

ખરજવું, ન૦ એક જાતનો ચામડીનો રોગ—ઘણું

ખરડ, સ્ત્રી૦ ઓસડિયાંનો રગડો ઉનો કરી શરીરના દરદવાળા ભાગઉપર ચોપડવો તે; લેપ. ૨ ખેતરમાંનું ઘાસ.

ખરડવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોપડવું; લગાડવું. ૨ ખરાબ કરવું; બગાડવું. ૩ આબરુને નુકસાન પોંચાડવું. ૪ નઠારાં કામમાં સામેલ કરવું. (ખડવું). [લાગવો.

ખરડાવું, ક્રિ૦ અ૦ બગડવું. ૨ નઠારી સંગતથી ડાઘ

ખરડો, પુ૦ નમુના ઘુંટવાના અક્ષરોનો કાગળ. ૨ મુસદ્દો; અસલ લખાણ (જેની નકલ થાયછે તે).

ખરતું કરવું-મુકવું, ક્રિ૦ સ૦ દૂર કરવું. ૨ વહીજ-

ખરપડી, સ્ત્રી૦ ખરપી (૧ લા અર્થમાં.) [વાદેવું.

ખરપવું, ક્રિ૦ સ૦ ખણવું; બાજુએથી ધીમે ધીમે ખોદવું; સોરી કાઢવું—(ઘા મારીને નહિં).

ખરપી, સ્ત્રી૦ ખેતર નિંદવાનું એક ઓજાર. ૨ નાનો જે ખરપો તે.

ખરપો, પુ૦ ચામડાં ઉખેડવાનું હાથાવાળું વાંકું મોચીનું ઓજાર. ૨ દૂધ દુધપાક વગેરે હલાવવાનું તવેથા જેવું પણ જાડું લોડાં—પિત્તળનું જે ઓજાર તે.

ખરબચડું, ખડબચડું.

ખરવ, ખર્વ.

ખરવાડ, સ્ત્રી૦ ખરાવાડ.

ખરવું, ક્રિ૦ અ૦ વળગી રેયલી વસ્તુએ તુટી જુદું પડવું (ઝાડના પાતરાં—ફૂલ, નિમાળા વગેરેએ). ૨ સુકાઈને પડી જવું; કરમાઈ જવું. ૩ જતું રેવું; દૂર થવું. (તે અહીંથી ખર્યો). ૪ તનખાની પેઠે ઊંચેથી નીચે પડી જતું રેવું. (આકાશમાંથી તારો ખર્યો). ૫ દરદથી આંગળી વગેરેનું જુદું પડી જવું.

ખરસવું, ખરજવું. ૨ એક જાતનો ખાવાનો કન્દ.

ખરસાણી, સ્ત્રી૦ જૂજ નાના પાતરાંનું ને અન્દરથી દૂધ નિકળતું એવું એક ઝાડ; એક જાતની થુવર.—ઓસડમાં કામ આવેછે. [રેલા—ડાઘા તે.

ખરાંટા, પુ૦ વાસણ ઉપર અજિઠવાડ વગેરેના જે

ખરાંપારખાં, ન૦ સાચાં જુઠાંની તપાસ—પરીક્ષા.

ખરાખર, અ૦ નક્કી; ખચીત; ખાસુખા.

ખરાખરી, સ્ત્રી૦ ખરાપણું દેખાડવાનો જોસ્સો. ૨ ખરાપણું; સચ્ચાઈ. ૩ બારીક વખત; આફત; અડાવેળા.

ખરાદ, સ્ત્રી૦ જે હથિયાર—ચરકાથકી લાકડું હાથીદાંત પિત્તળ વગેરેની ચીજો ગોળ અને સફાઈવાળી ઉતરેછે તે.

ખરાદી, પુ૦ ખરાદ—સિંઘાડા ઉપર ઘાટ ઉતારનાર—દાંતનાં રમકડાં બનાવનાર; ખાટલાનાં પાયા ઈસ વગેરે કરનાર.

ખરાપણું, ન૦ સચ્ચાઈ; વાજબીપણું.

ખરાબ, વિ૦ [અ૦] સારાંનું ઉલટું; ભુંડું; નઠારું; નરસું. એ શબ્દ માણસ અને ચીજોની ભિતર બારની ખોડ દેખાડેછે. ખરાબ (નીતિમાં) માણસ—કામ, ખરાબ (દેખાવમાં) ચેહેરો, (ખરાબ અવગુણ કરનારી) હવા, ખરાબ (નુકસાન કરે તેવો) વિચાર વગેરે. ખરાબ કરવું—બગાડવું; નઠારું કરવું; અનીતિમાન કરવું. ૨ નુકસાન કરવું; દુઃખ દેવું. ૩ પાયમાલ કરવું; નાશ કરવો.

ખરાબખાસ્તા-ખસ્તા, વિ૦ ઘણુંજ ખરાબ; છેક નઠારું. ૨ પડતી હાલતમાં આણી રાખેલું—આવી રેયલું.

ખારાબપોર, પુ૦ સૂર્ય આકાશમાં બરોબર મધ્યે આવે તે સમય; મધ્યાન્હ. “ખરેબપોરે બણગું ને પોપાબાઈનું રાજ”. [નાશ. ૪ દુઃખ.

ખરાબી, સ્ત્રી૦ બિગાડ. ૨ નુકસાન; જોખમ. ૩

ખરાબેહાલ, વિ૦ જેના હાલ ખરાબ થઈગયા હોય તે; માઠી દશામાં આવેલું તે.

ખરાબો, પુ૦ પાણીથી ઢંકાયલો ખડક. ૨ ખેડવા લાયક ન હોય તેવી પથ્થરની જમીન. [જગો.

ખરાવાડ, પુ૦ ગામને પાદરે જ્યાં ખળીયો હોય તે

ખરી, અ૦ ખરું; ‘હા, ખરી’ (તું જે વાત કેછે તે).

ખરી, સ્ત્રી૦ [સં૦ ક્ષુર-ખુર] ગાય ભેંસ ઘોડા ગ-

વેડા વગેરે વાગોલ-જનારાં પશુનાં પગનાં આંગ-ળાંને ઠેકાણે જે નખ જેવું હોયછે તે.

ખરીદ, વિ૦ ધા૦ [ફા૦] વેચાતું લિધેલું; મૂલ-કિમત આપીને લીધેલું. ખરીદ ભાવ એટલે જે ભાવે—મૂલે વેચાતું લિધેલું હોય તે ભાવ. ખરીદ કરવું-મૂલ આપીને લેવું. [ર; ખૂબી જાણનાર.

ખરીદદાર, વિ૦ ખરીદ કરનાર. ૨ કિમ્મત કરના-

ખરીદવું, ક્રિ૦ સ૦ વસ્તુને બદલે નાણું આપી તે લેવી; વેચાતું લેવું; સોદો કરવો.

ખરીદી, સ્ત્રી૦ ખરીદ કરવું તે. ૨ વેચાતું લીધેલું તે. ૩ જે ભાવે ખરીદ કરેલું તે.

ખરીફ, સ્ત્રી૦ ચોમાસાંમાં વવાતાં જે ધાન્યો તે.—જુવાર બાજરી ડાંગેર મકાઈ કોદરા વગેરે. એ ચોમાસાંમાં વવાય નેશિયાળામાં ઉતરે.

ખરું, વિ૦ સાચું; જૂઠાંનું ઉલટું; જેવું જોયું સાંભળ્યું હોય તેવું. ૨ ઘણું સેકેલું. ૩ મોડે—પાકે—તૈયાર કરેલું.

ખરું, અ૦ હા; સાચું; ઠીક; વારુ. [ખળું.

ખરું, ન૦ સાચું તે. ૨ તીખું લોઢું; પોલાદ. ૩ ખળી;

ખરે, અ૦ સાચે; હા.

ખરેખર-રું-ખાત, અ૦ સાચે; નક્કી; ખચિત.

ખરેટા, પુ૦ વાસણ ઉપર પડેલા સુકાઈ ચોટેલા જે અજીઠા અથવા જાડા પ્રવાહીના જે ડાઘા તે.

ખરેટી, સ્ત્રી૦ ચોમાસાંમાં થોડા દાડા વરસાદ બન્ધ રહ્યાથી રસ્તાપરનો કાદવ સુકાયાથી ભોંય ફાટી ખુંચે તેવી થાય તે.

ખરેડું, ન૦ તરત વિયાયલી ગાય ભેંસનું બે ત્રણ દાડાસુધી નિકળતું જે જાડું દૂધ તે.

ખરેડો, ખરેરો.

ખરેરો, પુ૦ બળદ—ઘોડાનું આંગ સાફ કરવાનું લોડાંનું ઓજાર; હાથિયો. ખરેરો કરવો—હાથિયો ફેરવવો.

ખરોખર, ખરેખર. [રોડની સઙ્ખ્યા તે.

ખર્વ, વિ૦ [સં૦] દશ અબજની અથવા હજાર ક-

ખલ, પુ૦ [સં૦ ખળ].

ખલ, પુ૦ ઓસડિયાં વગેરેનું ચૂરણ કરવાસારુ, વચમાં ખાડો પાડેલો એવો જે પથરો તે. ખલકરવો—ખલમાં મુકી ઝીણું વાટવું—ઘુંટવું.

ખલક, સ્ત્રી૦ [આ૦] દુનિયા; જગત્; માણસજાત; આલમ. [મોટીકોથળો; વાટવો.

ખલતો, પુ૦ સુડી સોપારી તમાકુ વગેરે રાખવાની

ખલલ, ખલેલ.

ખલવાં, ન૦ નાના કુમળાં વેગણ વગેરેની મોટી ચીરીયોને, મસાલાવાળા પાણીથી ઢીલા કરેલા ચણાના લોટ સાથે તળી કાડેલી હોય તે. ખલવું એકવચન.

ખલવાડ, સ્ત્રી૦ ખણવાડ.

ખલાસ, અ૦ [આ૦] પૂરું; પાર—છેડો આણેલો-હોય તેવું. ૨ વાપરી—ખપાડી નાખેલું હોય તેવું. ૩ છોડવેલું; બન્ધનમાંથી મોકળું—મુક્ત કરેલું. ખલાસ કરવું—થવું. [ખારવો.

ખલાસી, પુ૦ [આ૦] વાણમાં નોકરી કરનારો

ખલિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] સમ્ભોગથી વીર્ય બાર પડ્યું હોય તે વેળાની સ્થિતિનું (જન).

ખાલતો, પુ૦ ખલતો.

ખલીફ, પુ૦ [આ૦] મુસલમાનના મહમદ પેગમ્બરની પછી તેની ગાદી ચલાવનારામાંનો એકેક.

ખલેચી, સ્ત્રી૦ પાન સોપારી રાખવાની કોથળી;

ખલેડી-રી, સ્ત્રી૦ ખિસકોલી. [ચમચી.

ખલેલ, સ્ત્રી૦ [આ૦ ખલલ] નડ; હરકત; વચમાં કંઈ આડું પડવું તે. ૨ નુકશાન; ઇજા.

ખવડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ એકજણે બીજાના મોડાંમાં ખાવાનું ઘાલવું. ૨ ખાય તેમ કરવું. ૩ પાલણ પોષણ કરવું. ૪ ઝેર, કેફ વગેરે કંઈ ખાવામાં આપવું. ૫ લાંચ આપવી.

ખવળવું, ક્રિ૦ અ૦ ભોંય—બિછાનાપર પડી અહિંતહીં ગબડવું; પાસું મરડયાં કરવું; આળોટવું.

ખવાઇજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણોજ કાટ ચડી જવો (લોઢું ત્રાંબું). ૨ ખરીજવું (ઘણી). ૩ જરજર થવું (લુગડું). ૪ ભૂલમાં—અજાણે ખાવું. (ખવાવું).

ખવાડવું, ખવડાવવું.

ખવાબ, પુ૦ સપનું; સાણું.

ખવાર, ખુવાર.

ખવાવું, ખાઈ શકવું. ખાઇજવું શબ્દ જોવો.

ખવાસ, પુ૦ [આ૦] ચીજની અન્દરની ખાસિયત; પદાર્થનો ધર્મ. ૨ સ્વભાવ; પ્રકૃતિ; ખસલત; તબિયેત; મિજાજ. ૩ રાજા, ધરમગુરુ, શ્રીમન્ત વગેરેનો જે ખાસ—હજુરિયો ચાકર તે.

ખવીસ-બ્વીસ, પુ૦ [આ૦] અવગતીને પામેલો મુસલમાન; જે જીવ પિશાચ-ભૂત થયો હોયતે (મુસલમાનમાં). ૨ આકૃતિથી ને જોસ્સાથી બિહામણો દેખાતો પુરુષ; રાખસ. 'માથાવનાનો ખવીસ',

ખશિઆણું, વિ૦ વાંક, મેણાં, અપમાન વગેરેથી એકાએક શરમાઈ ગયલું હોય તેવું; ઝંખવાઈ ગયલું; માનભંગ થયલું; ફીકું પડી ગયલું.

ખષ્ટપડવું, ક્રિ૦ અ૦ ખશિયાણું પડવું.

ખસ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ખરજ; ખુજળી; ધાવડો.

ખસખસ, સ્ત્રી૦ જેમાંથી અફીણ એકઠું કેરવામાં આવેછે તે રોપો—છોડવો. ૨ એ ઝાડના દિંડવાંમાંથી જે ઝીણાં ધોળાં બીયાં નિકળે છે તે.

ખસખસિયા, વિ૦ ખસખસ જેટલું ઝીણું હોય તે.

ખસબો, ખુશબો. [થાર.

ખસમ, પુ૦ [આ૦] ધણી; પિયુ; ખાવન્દ; ભર-

ખસર, સ્ત્રી૦ સુથાર કાપવા વેરવાને જે દોરીને ગેરુમાં બોળી અથવા ઝપેતો લગાડી લાકડાંપર ઉંચકીને નિશાણી કરે છે તે. ૨ તે નિશાણી. ખસર માર એમ કેછે.

ખસલત, સ્ત્રી૦ [આ૦] ટેવ; આદત. ૨ ખાસિયત.

ખસવું, ક્રિ૦ અ૦ સરકતાં—ઘસેડતાં આઘે જવું. ૨ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે—દૂર—આઘે જવું. ૩ ફાંદામાંથી નિકળવું. ખસતું કરવું—દૂર કરવું. ૨ અળખામણું—ડાખું કરવું.

ખસિયાણું, ખશિયાણું. ખસિયાણું પડવું.

ખસી, ખાંસી (બળદ ઘોડાને કરવી).

ખસુસન, અ૦ વિશેષેકરીને; જરૂર; મુખ્યત્વે. ૨ ખચીત; નક્કી; ખામુખા.

ખસેડવું, ક્રિ૦ સ૦ દૂર કરવું; ખસતું કરવું.

ખસોટી, સ્ત્રી૦ ધોતિયાંની કેડ—કમ્મર આગળની બાજુએ દાબડી પૈસા વગેરે મુકવા—રાખવાસારુ કરેલી ખોલ તે; ઓટી. [ખસોટે ખોસ.

ખસોટે, અ૦ ખસોટીમાં. ૨ કેડે; કમ્મરે. દાબડી

ખળ, વિ૦ [સં૦ ખલ] ઢોંગી; લુચ્ચો; હરામી; ઠગ; કપટી; છળભેદ કરનાર.

ખળકો, પુ૦ ખળળ એવો અવાજ કરીને દોડી આવી અટકેલો પાણીનો જે રેલો—પ્રવાહ તે.

ખળખળ-ળાટ, અ૦ અટક્યા વગર વેતું હોય તેમ (પાણી).

ખળખળવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણું ઉકળવું; ખખળવું. ૨ ધડપણથી છેક ઘસાઈ જવું. (ખળખળી જવું).

ખળભળ, સ્ત્રી૦ ગરબડ; ગોંધાટ. ૨ ધાક—બીથી જે ગભરાવું—જીવનું ઉંચું થવું તે.

ખળભળવું, ક્રિ૦ અ૦ દુઃખથી પાસું મરડ્યાં કરવું. ૨ જીવને ગભરામણ થવી.

ખળભળાટ, ખળભળ.

ખળાવાડ, સ્ત્રી૦ ખગવાડ.

ખળી, [સં૦ ખલીની] ખળું. [જગા.

ખળું, ન૦ ખેતરમાં—વાડામાં—ગામને પાદરે કણસામાંથી અનાજ ઝુડવાની એકેકા ધણીની જે જગો તે. ૨ જ્યાં જથાબન્ધ ખળીયો હોયછે તે

ખાં, પુ૦ [ફા૦ ખાન] મુસલમાન ગૃહસ્થોને અને અમીરોને બોલાવવાનો ખિતાબ; સરદાર; શાહજાદો—ખાં સાહેબ. ૨ ખૂબી પિછાનનાર; રસગ્ન; સમજુક; કદર બુજનાર. એ ભાઈસાહેબ તો કવિતા—ગાયનનાં ખાં છે.

ખાંખણ, ન૦ ચોળવાનું એક ઓસડિયું.

ખાંખત, સ્ત્રી૦ ચાનક; ધ્યાન. ૨ છીત; અણખત. ૩ ચૂક બોળ્યાં કરવાની ટેવ.

ખાંખાંખોળાં, ન૦ ખુણેખોતરે અહીંતહીં આમતેમ ખોળવું—શોધવું તે. [બાઝીગયલા કીટા તે.

ખાંગડ, પુ૦ ખાંગડો. ૨ ઇંટ નળિયાં વગેરેના જે

ખાંગડી, સ્ત્રી૦ નાનો ખાંગડો.

ખાંગડો, પુ૦ દરિયા કાંઠે જે સીપ શંખલાં કોડી વગેરે જિવડાંના ઘર હોયછે તેમાંની એકેકી જાત. ૨ છોકરીયો રમવાને માટે, નળિયાંના ઠીકરાંને ઘસી ગોળ કરી પોળિયાં જેવડો જે આકાર બનાવે છે તે; કુંકો.

ખાંગું, ન૦ ખાનું. [ણીતો. ચોરનો ખાંગુ.

ખાંગુ, વિ૦ ભેદુ; મળતિયો; અન્દરની વાતનો જા-

ખાંચ, સ્ત્રી૦ સાંકડ; ગુંચવણ. ૨ ખોટ; તોટો; નુકસાન. ૩ બરાબર સફાઈ નહિં પણ જરા તરા રહેલી જે ખોલ—ઉંચુંનીચું વળેલું તે. ૪ હિસાબનો તાળો બરાબર ન મળવો પણ થોડી વધઘટ હોવી તે.

ખાંચખુંચ, સ્ત્રી૦ ખાંચ.

ખાંચખુંચવાળું, વિ૦ ગુંચવણવાળું. ૨ વાંકું; ઉંચું નીચું. [ખીણ.

ખાંચડ, સ્ત્રી૦ ટેકરીની બાજુએ જે બાંપ—ગલી તે;

ખાંચવું, ક્રિ૦ સ૦ ખેંચી રાખવું; પાછું હઠાવવું.

ખાંચાખુંચી, પુ૦-સ્ત્રી૦ ખુણાખોચરા; ગલીકુંચી.

ખાંચો, પુ૦ સાંકડો રસ્તો; રસ્તાનો ફાંટો. ૨ ખુણો. ૩ કોઈ વસ્તુનો વાંકો થયલો—આડો ગયલો જે ભાગ તે. ૪ અટકાવ; બન્ધી (સગાંમાં મોત થયું છે તેથી જમવા જવાનો ખાંચો છે). ૫ વાંધો; હરકત.

ખાંજણ, સ્ત્રી૦ જ્યાં દરિયાનું પાણી આવી થોડુંક મચી રેતું હોય તે મેદાન.

ખાંજરું, ન૦ જ્યાં હાથ વારેઘડિયે ન જાય તેવું ઠેકાણું; ગમે ત્યાં કંઈ ખુણામાં તે. (બેદરકારથી) તેણે તે કામ ખાંજરે નાખી મુક્યુંછે.

ખાંડ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ખણ્ડ] સેરડીના રસને ઉકાળીને તેમાં ચૂના વગેરેથી મેલ કાડી નાખીને ગાળતાં રેતી જેવા આકારમાં જે પદાર્થ પડે છે તે—એ મીઠો હોય છે. જેવી જેવી જેની સફાઈ તે તે પ્રમાણે તેને તેવાં ઠામમાં ઘાલે છે અને તેવાં તેનાં નામ આપેછે. સુરખાની, કોથળીની, વગેરે. ૨ તરવાર, પાળી, ચાકુ, સુડી વરેના પાનાપર જે આછો ખાડો પડેલો હોય તે. તેનાં મોમાં તો ખાંડજ ભરીછે એટલે તે મોયેથી મીઠું મીઠુંજ બોલેછે. 'જાજા ખાંડ ખા' એટલે તું કે છે તેમ નથી.

ખાંડણિયું, ન૦ ખાંડણિયો.

ખાંડણિયો, પુ૦ ભાત પૌંઆ વગેરે ખાંડવાસારુ ભોંયમાં દાટેલો જે ખાડાવાળો પથરો અથવા ખાડાવાળું લાકડું હોયછે તે.

ખાંડણી, સ્ત્રી૦ લોડાં પિત્તળ અથવા લાકડાં પથ્થરના જે ઠામમાં ઉપરનાં દસ્તો સાંબેલું મુસળું વગેરેના ઘાથી વસ્તુ કુટાય છે—ખણ્ડાય છે—છુંદાય છે તે; ખાણ્ણી.

ખાંડવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ખણ્ડન] વસ્તુ જુદા જુદા ભાગમાં થઈ જઈ ઝીણી બને તેવું કરવાને ઉપરથી દસ્તા વગેરેના ઘા મારવા; સાંબેલું કે પરાઈથી કુટવું.

ખાંડિયું, ન૦ જે પશુનું સિંગડું ખાંડું હોય તે. ૨ એકાદ ભેંસ—પાડું (ઘરમાં હોય ત્યારે કેવાયછે કે એક ખાંડિયું છે).

ખાંડી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું વજન—તોલ. સુરતમાં ૨૦ મણની અને મુમ્બઈમાં ૨૮ મણની એક ખાંડી કેવાયછે. ૨, લાકડાં વગેરે જીનસોનું વજન એ તોલથી થાયછે.

ખાંડીબન્ધ, અ૦ જેમાં ઘણીક ખાંડી હોય તેવા જથામાં. ૨ ખાંડી ખાંડીને હિસાબે. ૩ જથાબન્ધ; એકદમ; પુષ્કળ; ઘણુંજ. [હોય તેવું.

ખાંડું, વિ૦ ખાંડ પડેલું; વચમાં આછો ખાડો પડયો

ખાંડું, ન૦ બે ધારની સીધી તરવાર.

ખાંણ, ખાણ.

ખાંણું, ન૦ મુએલાં સગાંનો શોક પાળવો તે.

ખાંત, ખન્ત. ૨ હોંસ; ઉમંગ.

ખાંધ, સ્ત્રી૦ [સં૦ સ્કન્ધ] ડોકની આજુબાજુનો જે ભાગ તે; ખભાનું હાડકું અને ડોકી એ બેની વચમાંનો ભાગ. ૨ બળદ વગેરેની ગરદન; મોડાંનો પાછલો ભાગ. ૩ મદદ. ખાંધ આવવી—પાડા—બળદને ગાડીએ જોડયાથી તેની ખાંધપરની ચામડી ઘસાઈ ઘસાઈને પાકી જવી. ખાંધ દેવી (મુડદાંને).

ખાંધિયો, પુ૦ મડદું ઉંચકનાર; ખાંધે ઉંચકીને લઈ જનાર. ૨ ખુશામતિયો; હાજિયો. ૩ મદદ કરનારો; સાથી.

ખાંધું, ન૦ કરજનું નાણું થોડી થોડી મુદતને અન્તરે જે કકડે કકડે આપ્યાં કરવું તે; અમુક મુદત; અમુક વાયદો; હપતો. તેણે પોતાનાં દેવાનાં ચાર ખાંધાં કર્યાં છે. (જમીનની વસુલ ભરવાની મુદતને કિસ્ત કેછે).

ખાંપણ, સ્ત્રી૦ ખોડ; કસર; ખામી; એબ; દોષ. ૨ મુડદાં ઉપર ઓઢાડવાનું લુગડું; કફન.

ખાંપવું, ક્રિ૦ સ૦ થોડું થોડું ખોદવું.

ખાંબ-ભ, પુ૦ થાંબ-ભલો; સ્તમ્ભ.

ખાંભી, સ્ત્રી૦ કમોતથી મરી ગયલાં માણસની પાછળ તેને બાળવાની—દાટવાની જગોએ જે પથરો ચોતરો વગેરે તેની યાદગારીનેસારુ ઊભા કરેલા હોય તે, ૨ બે પાસ થોડી થોડી કોરેલી એવી લાકડાંની જે જાડી ચીપોમાં પરેકાળનાં પાટિયાં બેસાડવામાં આવેછે તે. [ડો તે.

ખાંભું, ન૦ ખાતર પૂંજો નાખવાનો જે મોટો ખા-

ખાંસવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉધરસ ખાવી.

ખાંસી, સ્ત્રી૦ ઉધરસ; ઠાસો. ૨ વાછરડા—પાડા—ઘોડાના વૃષણ કાપવા તે.—ખાંસી કરવી.

ખાઇ, સ્ત્રી૦ કોટની પડખે ખોદેલી જે ખાડી તે; ચર. ૨ ગામનું પાણી જે વાટે બાર કાડેલું હોય તે ઊંડી વાટ.

ખાઈ, સ્ત્રી૦ ખાવાની ચીજ. 'આઈ વાલી કે ખાઈ?'

ખાઈજવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાવું. ૨ કોઈનું કંઈ લઈને તે પાછું ન આપવું. ૩ મારવું; સપડાવવું; બિવડાવવું. —'બિહેછે શેણે તે તને નથી ખાઈજવાનો'.

ખાઈજોવું, ક્રિ સ૦ ખાઈને પરીક્ષા—તપાસ કરવી.

ખાઈપીલેવું, ક્રિ૦ સ૦ ભોગવવું; ઉપભોગ કરવો; સંસારમા ખાવા પીવા વગેરેની મોજ મઝા મારી

સેવી.

ખાઉ, વિ૦ એ, શબ્દની પછવાડે ખાનાર—સહન કરનાર એવા અર્થમાં લાગે છે—લાંચખાઉ, મારખાઉ, ખાસડાંખાઉ વગેરે.

ખાઉકડ, વિ૦ જેને ગમે તે ગમે તે વારે વારે ખાવાની ટેવ હોય તે. [પું. ૨ ખાઉકડ.

ખાઉધર, વિ૦ ખાતાં ધરાયજ નહિં તે; અકરાંતિ-

ખાઉપાત્ર, વિ૦ જેને ખવડાવવાની—આપવાની દાનત નહિં પણ ખાવાની—લેવાની દાનત હોય તે.

ખાએશ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઈચ્છા; મરજી; ચાહના.

ખાક, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] રાખ; ધૂળ. ૨ બાળીને રાખ કરેલી એવું જે રસાયન તે; મારેલી ધાતુ.

ખાકટી-ખઠી, સ્ત્રી૦ આંબાના મરવા.

ખાકસાર, વિ૦ [પ્રા૦] આગ્નાઙ્કિત; નમનતાઈ ભરેલું. ૨ નીચું; હલકું.

ખાખ, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] વસ્તુ બળીગયાપછી જે શેષ રેછે તે; રાખ. ૨ માટી; ધૂળ. ૩ મારેલી ધાતુ.

ખાખર, પુ૦ એક જાતનું ઝાડ.—એનાં પાતરાંનાં પતરાવળી દડિયા થાય છે ને એનાં ફૂલને કેસુડાનાં ફૂલ કરીને કેછે. (ધોળો ખાખર, કિમિયો કરવાનાં કામમાં આવેછે એમ કેવાયછે).

ખાખરી, સ્ત્રી૦ નાનો ખાખરો. (ખાવાનો). ૨ તમ્બાકુનાં સુકાઈ ગયલાં કુમળાં પાતરાં તે.

ખાખરો, પુ૦ ઉપસીને સારી પેઠે સેકાયલી રોટલી. ૨ ખાખર (ઝાડ).

ખાખસૂસ, અ૦ ખાસુખસ; ખચીત; જરૂર.

ખાખાવીખી, વિ૦ હેરાન હેરાન; દુઃખી દુઃખી. ૨ જેનું સર્વસ ધૂળ મળી ગયું હોય તેવું.

ખાખી, વિ૦ જેણે ખાખ—રાખ ચોળી હોય તે; જોગી; બાવો. ૨ જેનીપાસે કંઈજ ધન—માલ ન હોય તે.

ખાખીબઙ્ગાલી-ળી, વિ૦ પાસે કંઈ ન હોય ને ઈશકી થઈ ફરે તે. ૨ ફક્કડ; દાંડ. [ક્ષ.

ખાજ, ન૦ [સં૦ ખાદ્ય] ખાવાની જે વસ્તુ તે; ભ-

ખાજલી, સ્ત્રી૦ નાનું ખાજું.

ખાજલું, ન૦ ખાજું. [વાન.

ખાજું, ન૦ પરસુદીનો તથા ચોખાનો લોટ એમાં પુશ્કળ ઘી ઘાલી તળીને બનાવેલું એક જાતનું પક-

ખાટ, સ્ત્રી૦ હિંચકે બાંધવાનો પાયાવાળો—બનાવો જે નાનો ખાટલો તે; છપરખાટ. ૨ લાભ; ફાયદો.

ખાટકી, વિ૦ જનાવરોને કાપીને તેનાં માંસને વેચે તે; કસાઈ. ૨ નિર્દય; ઘાતકી; હિંસક; ક્રૂર.

ખાટકીવાડો, પુ૦ જ્યાં કસાઈ રેતા હોય અથવા જનાવરોને કાપતા હોય તે મોહલો.

ખાટલી, સ્ત્રી૦ મરિગયલાં માણસને મસાણ લઈ જવાસારુ જે બે લાંબા વાંસ ઉપર કામડીઓ બાંધીલઈ સુવાડેછે તે; ઠાઠડી; કરકઠી. ૨ નાનો ખાટલો. ૩ માચી. 'હત્ત તારી ખાટલી જાય' એટલે મરીજાય.

ખાટલો, પુ૦ [સં૦ ખટ્વા] ચાર પાયાવાળું ઊંચું સુવાનું જેને વચગાળે પાટી—પગ-ચાસીની દોરી ભરેલી હોય તે; ઢોલિયો. ખાટલો ભરવો-ખેંચવો—તાણવો. ખાટલેપડવું—ખાટલો ભોગવવો એટલે મન્દવાડ આવવો-ભોગવવો. તેણે છ મહિનાનો ખાટલો ભોગવ્યો. ખઈનો ખાટલો-પૂરું થતાં ઘણો કાળ લાગે ને ઘણી માથાફોડ પડે તેવું કામ. ખાટલે મોટી ખોડ કે ચોથો પાયોજ નહિં—એક દુર્ગુણ એવો કે બધા સદ્ગુણને ઢાંકે.

ખાટવું, ક્રિ૦ સ૦ ફાયદો મેળવવો; કમાવું.

ખાટું, વિ૦ આમલી દહીં વગેરેના સવાદનું. (છ રસ—સવાદમાંનો એક). ૨ કચવાયલું; નારાજ; દલગીર. તેનું મન ખાટું થઈ ગયું.

ખાટુંબડચ-સ, વિ૦ અતીસ ખાટું.

ખાટુંવડું, ન૦ છોકરો પરણ્યાની જે નાત જમાડવી તે.

ખાટોડી, સ્ત્રી૦ એક જાતની ખાટી ભાજી.

ખાડ, સ્ત્રી૦ ખાડી; ખાઈ; ખાડો.

ખાડી, સ્ત્રી૦ નદીના જેટલા ભાગમાં ભરતી આવે તેટલો તે. ૨ દરિયાનો ભાગ સાંકડો થઈને જમીન તરફ ગયો હોય તે. ૩ ગામનું પાણી બારકાડવાસારુ જે ઉંડો ને લાંબો ખોદેલો ખાડો તે.

ખાડુ, ન૦ ભેંસનું ટોળુ.

ખાડો, પુ૦ નક્કર વસ્તુને ખોદેથી—કોતરેથી જે ઉણડાણ થાય તે.—જમીનમાં ખાડો ખોદ. ૨ નુકસાની; ખોટ.

ખાણ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ખાનિ-ખનિ] જમીનની અન્દર ખોદેલો ખાડો જેમાંથી ધાતુ ખોદી કાડવામાં આવેછે તે. ૨ અનાજ ભરી રાખવાને જમીનમાં ખોદેલો જે ખાડો તે. ૩ જ્યાંથી—જેની પાસથી પુશ્કળ દ્રવ્ય—સુખ મળ્યાં કરે તેવું ઠેકાણું—કામ—માણસ. ૪ જે ચાર જાતમાં પ્રાણીમાત્રની વેંચણ કરવામાં આવી છે તેમાંની એકેક—સ્વેદજ,

અણ્ડજ, ઉદ્ભીજ ને જરાયુજ. ૫ બાફેલું અનાજ જે ઢોરને ખવડાવવામાં આવેછે તે.

ખાણિયું, ન૦ ખાંડણિયું.

ખાણું, ન૦ જમણ; ભોજન. ૨ કોઈ મોટાંને જમવા તેડવું તે. ૩ ખાંણું; મુઆંનો શોક.

ખાણણાં, ન૦ છોકરીયો હિંચકે બેસી એક પછી એક સામસામાં બોલ જે રાગમાં ગાયછે તે. બોલ પણ ખાણણાં કેવાય. "વીરા વરણાગિયા ઓસીસેરે કેળાં, હાકેમ દરબારનાં તેડાંરે, મારા વીરને. વીરા વરણાગિયા ઓસીસેરે સૂડી, એ વરણાગી રૂડારે, આપણાં કૂળની."

ખાણણી, સ્ત્રી૦ ખાંડણી.

ખાતમુરત, ન૦ [સં૦ ખાતમુહૂર્ત] ઘર, હવેલી વગેરેનો પાયો નાખવાનું જે રૂડું મુહૂર્ત તે.

ખાતર, ન૦ ઘાસ છાણ વગેરે કોઈ ગપલો કચરો. ૨ પાક સારો કરવાસારુ ખેતરમાં ઘાસ છાણ વગેરેનો જે કોઈ ગપલો કચરો નાખવામાં આવેછે તે.—કેટલાંક ઝાડ—છોડને કોહેલાં માછલાંનું, કેટલાંકને ખોળનું એમ ખાતર માફક આવે છે. ૩ ઘરમાં પેસવાસારુ ચોરલોક ભીતમાં જે બાકોરું પાડે તે.—ખાતર પાડવું કેવાય છે.

ખાતર, સ્ત્રી૦ [આ૦] આગતા સ્વાગતા; સરભરા. પરોણાની ખાતર કરવીજ જોઈયે. ૨ શરમ; દરકાર.—શું કરું મારે તેની ખાતર રાખવી પડે છે. ૩ તરફદારી; પક્ષ. તું તેની ખાતર કરેછે એ ઠીક નહિં.

ખાતર, અ૦ વાસ્તે; કાજે; માટે.

ખાતરજમા, સ્ત્રી૦ નક્કી કરી આપવું તે; સાબેતી સાથે મનનું સમાધાન કરવું તે; ખાતરી; પતીજ. ખાતરજમા કરવી—કરીઆપવી.

ખાતરણી, સ્ત્રી૦ છાણાંની ભરેલી ગાડી—સો છાણાંની. [રકાર.

ખાતરદારી, સ્ત્રી૦ તરફદારી; પક્ષ. ૨ શરમ; દ-

ખાતરનીશાં, સ્ત્રી૦ ખાતરજમાં.

ખાતરપુંજો, પુ૦ ઘાસ છાણ ને વાસીદાંનો કચરો.

ખાતરવું, ક્રિ૦ સ૦ ગાળ દેવી.—તે સહુની માબેનને ખાતરતો આવે છે. ૨ ખાતર નાખવું.

ખાતરી, સ્ત્રી૦ ખાતરજમાં; સાબેતી; નિશ્ચય. ૨ વિશ્વાસ; પતીજ; એતબાર. ૩ વણકરની એક જાત.

ખાતાંપીતાં, ગુજરાન કરતાં છતાં. તેને ખાતાંપીતાં વરસહાડે સો રૂપિયા પડ્યા રેછે. [ચોપડીયો.

ખાતાંપોતાં, ન૦ હિસાબ કિતાબ. ૨ લેણદેણની

ખાતાંબન્ધી, સ્ત્રી૦ અક્કેક ખેડુતે સરકારને આટલું આટલું ભરણું ભરવું એવું જે નામ પાડી આપેલું તે. ૨ ખાતાં પાડીઆપવાં તે.

ખાતાબાકી, સ્ત્રી૦ ખાતાંમાં જમે ઉધાર બાદ કરતાં જે બાકી રઈ હોય તે. [તે.

ખાતાવહી, સ્ત્રી૦ રોજમેળમાં જમેઉધાર થયલી રકમો, તેરીખ અને મેળનાં પાનાં જે ચોપડીમાં, ખાતાંવાર ટાંકી જમે ઉધાર કર્યામાં આવેછે

ખાતાવાર, અ૦ અક્કેકનું ખાતું બતાવ્યું હોય તેમ.

ખાતું, ન૦ ખાતાવહીમાં અક્કેક શખસનો જુદો જુદો પાડેલો જે જમેઉધાર—હિસાબ તે. ૨ લેણદેણનો હિસાબ. ૩ પ્રકરણ; કામ; વિષય. ૪ કામકાજની વેંચણ.—સરકારી ખાતું, વેપારી ખાતું વગેરે. [નહિં તે.

ખાતોપીતો, વિ૦ સારીપેઠે ગુજરાન કરી શકતો હોય તે; છેક કંગાળ હાલતમાં નહિં તેમ પૈસાદાર પણ

ખાદી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઘણુંજ જાડું સુતરઉ કપડું; ઉતરતી જાતની દોટી. [હોય તે.

ખાધ, સ્ત્રી૦ ખોટ; તોટો; નુકસાન. ૨ ખોરાક; ખાવાનું. ૩ ખોડ; ખાંપણ—હીરા મોતી વગેરેમાં

ખાન, પુ૦ [ફ્રા૦] મુસલમાનમાં શાહજાદા અમીર મોટા ગૃહસ્થ વગેરેને એ ઉપનામ હોય છે.

ખાનગી, વિ૦ [ફ્રા૦] છૂપું; જાહેર—પ્રગટ નહિં તેવું; મનમાં રાખવા જોગ.

ખાનદાન, ન૦ [ફ્રા૦] વંશ; કુળ; ઓલાદ; કુટુમ્બ. વિ૦ કુળવાન; ઊંચાં—સારાં ઘરનું.

ખાનપાન, ન૦ ખાવું પીવું તે; ખાવાપીવાની તજવીજ—સામગ્રી. તેનું ખાનપાન સારું છે.

ખાનું, ન૦ [ફ્રા૦] ઘર; જગા; ઠેકાણું.—(શબ્દની પછવાડે મુકવામાં આવે છે.)—બન્દીખાનું, દારુખાનું, છાપખાનું, મોદીખાનું, દિવાનખાનું વગેરે. ૨ પેટીની બાજુએ અથવા વચ્ચે જે જુદા જુદા ભાગ કર્યા હોય તેમાંનો એકેક. ૩ કબાટમાં મેલવા મુકવાને કરેલા જે ભાગો તેમાંનો એકેક—કોઈ જુદા પડતા હોય ને કોઈ જડેલાજ હોય. ૪ કોથળી, ચમચી વગેરેમાં કપડાંના પડદાઓથી કરેલા જે ભાગ તેમાંનો એકેક. ૫ કોઠો; ઘર—જુદી જુદી બાબત લખવાને કાગળપર સોઈથી આંકા કરી જુદા જુદા ભાગ કર્યા

હોય તેમાનો એકેક. ૬ ભોજન; ખાવાનું; જ-
મણ. **ખાનેઆબાદ** એટલે ખાવેપીવે સુખી. **ખા-
નું ખરાબ થાય**—ખાવેપીવે હેરાન થાય. [રપણ.
ખાપ, પુ૰-સ્ત્રી૰ મોકું જોવાનો કાચ; આરસી; દ-
ખાપણ, ન૰ મુડદાંને ઓઢાડવાનું કપડું; ખાંપણ.
ખાપરિયું, ન૰ દુખતી આંખમાં જે જસતનું ભર-
ણ ભરવામાં આવેછે તે. [ગૂંગો.
ખાપરી, સ્ત્રી૰ નાકમાં મળનો જે પોપડો બાઝેછે તે;
ખાપરો કોડિયો, પુ૰ એક બીજાની સાંસણીથી નઠારું
કામ કરનારામાંનો જે એકેક તે. ૨ ઘડીમાં લડે
ને ઘડીમાં એક થાય એવા જેએ તેમાંનો એકેકજ-
ણ. ૩ સરખે સરખા હરીફોમાંનો એકેક.
ખાપવું, ક્રિ૰ સ૰ થોડું થોડું ખોદવું.
ખાબડું, ન૰ નાનું ખાબોચિયું.
ખાબોચિયું, ન૰ પાણીથી ભરેલો નાનો ખાડો.
ખામ, પુ૰ સ્તમ્ભ; થાંભલો;. ૨ ખમો.
ખામણું, ન૰ પાણિયારાપર અથવા ખાળની કોર
ઉપર ગોળી—પાણીનું વાસણ મુકવાસારુ ચારપાસ
કોરણવાળો જે આછો ખાડો રાખેલો હોય તે.
૨ ઝાડની આગળ પછવાડે જે છાછરો ક્યારો તે.
ખામી, સ્ત્રી૰ [ફ્રા૰] ખોડ; કસર; અપૂર્ણતા. ૨ કા-
ચી સમજ; મૂર્ખાઈ. ૩ તઙ્ગી; અછત.
ખામુખા, અ૰ [ફ્રા૰] નક્કી; ખરેખર; ખચિત.
ખામોશ-શી, સ્ત્રી૰ [ફ્રા૰] ખમીજવું તે; સાંખી રે-
વું તે; ક્ષમા. ૨ ધીરજ; સબુરી.
ખાયકી, સ્ત્રી૰ પેદાશ; મળતર. ૨ કોઈના માલમાં-
થી અથવા વેપારમાંથી જે છાની રીતે ખાવું તે.
ખાયો, પુ૰ અણ્ડ; વૃષણ; બારદાન. ૨ લિઙ્ગ.
ખાર, પુ૰ [સં૰ ક્ષાર] મીઠું—લૂણ એની જાત—
ખાસિયતની જે વસ્તુ તે—પાપડ ખાર, ટઙ્કણખા-
ર, નવસાર ઈ૰ ખાર શરદીથી પિગળેછે—
ઓસડમાં કામ આવેછે. કેટલાક ખાર, ધાતુને
જલદી ગાળેછે. કેટલીક વનસ્પતિની રાખ પણ ખા-
ર કેવાયછે. ૨ જે જમીનમાં મીઠાં સિવાય બીજું
કંઈજ ન થાય તે; ખારી જમીન. ૩ વેર, અ-
દાવત; કીનો, દ્વેષ. ૪ અરીસ્યા; અદેખાઈ.
ખાર રાખવો. [મીન.
ખારપાટ, પુ૰ ખારવાળી—મીઠું પાકતું હોય તે જ-
ખારપાટિયું, સ્ત્રી૰ આખો દહાડો મનમાં બળ્યાં કરવા-
થી શરીરે નબળી પડી ગયલી જે સ્ત્રી તે. [કપડું તે.
ખારવું, ન૰ તળાઈ ગોદડાંનેસારુ જે જાડું રઙ્ગેલું

ખારવો, પુ૰ વહાણ ખેડનારો; ખલાસી (પછી ગમે
તે જાતનો). ૨ છાપરાં ચાળનારો. ૩ એક જાત-
નો ગોળ. [ખારું તે.
ખારાટ-સ, સ્ત્રી૰ વસ્તુમાં જે ખારાપણું તે; થોડુંક
ખારિયાં, ન૰ ચિભડાં કળિગડાં વગેરેને મીઠાંમાં
આથી સુકાવેલાં તે. ખારિયું એકવચન. ૨ ભુખે-
મરવું તે; ભુખ્યાં રેવું પડવું તે. આજતો તારાં ખા-
રિયાં થયાં.
ખારિલું, વિ૰ ખાર—વેર રાખનારું; ઝેરીલું.
ખારું, વિ૰ ખારો સવાદ હોય તેવું. ખારું ખારું ઊ-
સ—ઘણુંજ ખારું.
ખારેક, સ્ત્રી૰ એક સૂકો મેવો; સૂકું ખજુર.
ખારેકપાક, પુ૰ ખારેકને ખાંડી તેમાં બદામ વ-
ગેરે મસાલો તથા ઘી નાખી જે પદાર્થ બનાવ-
વામાં આવેછે તે.
ખારેકી બોર, ન૰ ખારેક જેવા મોટાં બોર.
ખારો, પુ૰ સ૰-ચોરો; પાપડખાર.
ખાલ, સ્ત્રી૰ ચામડી; ત્વચા. ૨ છાલ; છોલ.
ખાલપો, પુ૰ જનાવરોની ખાલને સાફ કરી કા-
મમાં આણવાજોગ તૈયાર કરી આપનારો.
ખાલવવું, ક્રિ૰ સ૰ ખાલી કરવું; ઠાલવવું.
ખાલસા, પુ૰ [આ૰] સરકારનીજ પાસેથી લઈને
ખેડવા રાખેલી જે જમીન તે; જે જમીન—ગામ-
ની પેદાશવસુલનો લેનાર માલેક સરકાર છે તે;
સરકારી.
ખાલી, સ્ત્રી૰ શરીરનું એકાદું અઙ્ગ ડબાણમાં આવે-
થી (ત્યાં લોહીનું ફરવું બન્ધ થયેથી) તેનું થોડીક
વાર જે ખેર મારીજવું—ખેંચાઈજવું તે; ઝઝણી.
ખાલી આવી એમ કેવાયછે.
ખાલી, વિ૰ [આ૰] ઠાલું; જ્યાં કંઈજ ન હોય તે-
વું (ઠેકાણું.) ૨ ભરેલું ન હોય તેવું. ૩ નકામું;
અમસ્તું; વ્યર્થ; વગર મતલબનું. ૪ માત્ર; એક-
જ.—બીજાતો કોઈ નથી બોલતા, ખાલી એક તે
બરબડ કરેછે. ૫ પૈસા વગરનું; જેની પાસે કંઈ
ન હોય તે (માણસ).
ખાલીપડવું, ક્રિ૰ અ૰ કોઈ ન વાપરે તેવું થવું;
ન વપરાવું. ૨ કોઇ દરજ્જાપરથી તેના અધિકા-
રીનું બીજે ઠેકાણે જવું થયેથી તે દરજ્જો બીજાનાં
આવતાંસુધી અધિકારી વગરનો રેવો. ૩ શરીરે
નબળું થઈ જવું.
ખાલીપીલી, અ૰ વગર કારણે; વ્યર્થ; અમસ્તું.

ખાલું, ન૦ જોડાનું ઉપલું ચામડું. ૨ વણતરના કાંડલામાં ભરવી રાખવાનો નેતર—ખડુનો કકડો. ૩ અનાજના ઢગ ઉપર પરાળ—તાડછાં વગેરેનું જે ઢાંકણ તે—ખાલાં વાળ્યાં કેવાય છે. ૪ ક્યારો.

ખાલેશ, વિ૦ [આ૦] સાફ; ખુલ્લું; નિર્મળ; કૂડકપટ વગરનું. ખાલેશ દીલ.

ખાવન્દ, ખાવિન્દ.

ખાવકું, વિ૦ જે તે ખાયાંજ કરે તે; ખાવા ઉપર વિશેષ લલુતા હોય તે. [શાક; ખાનપાન.

ખાવાનું, ન૦ ખાવાની કંઈ ચીજ; ખાઉ. ૨ ભો-

ખાવિન્દ, પુ૦ [આ૦] ધણી; સેઠ; સરદાર; હાકેમ; ઈશ્વર. ૨ ધણી; પીયુ; વર; ભરતાર. [વગેરે.

ખાવું, ન૦ કાચુંકોરું ખાવાનું; ટીમણ—લાડુ મેવો

ખાવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ખાદ્. ખાદ્—ખાવું] અન્ન—ફળ—માંસ મોડામાં મુકી દાંતથી ચાવી ગળી જવું. ૨ રાંધેલું જમવું; ભોજન કરવું. ૩ હક વગર છૂપી રીતે કોઈની પાસેથી લેવું—(લાંચ ખાવી); સોંપેલા માલ નાણાંની ચોરી કરવી; ઉચાપત કરવી (શેઠ—સરકારનાં નાણાં ખાધાં—ખાઈગયાનું તેને માથે તોહોમત છે); વગર હકે પોતાના ઉપભોગમાં લેવું; (તે તેને ખાવા બેઠો છે; તે તેનું સર્વસ ખાઈજાયછે). ૪ વાપરવું; ભોગવવું—બાપદાદાનું રળેલું છે તે બેઠો બેઠો ખાયછે—ખાયાંકરેછે. ૫ ખરચ કરાવવો; કામમાં લેવા.—તે હવેલીએ ૧૦૦૦૦ રૂપિઆ ખાધા. ૬ ખમવું—તાબેથવું—વેઠવું.—તે માર ખાયછે; તેણે ટાડ તડકો બહુ ખાધો છે. ૭ ખુલ્લી હવા ફેફસામાં લેવી.—તે હવા ખાવા ગયોછે. ૮ મોંડેથી સુકન બોલવા.—કસમ ખાવા. ૯ ઓસડ કામમાં લેવું.—તે દવા ખાય છે. ૧૦ ચિડિયાં કરવાં; બિવડાવવું.—તે મને ખાવાધાયછે. ૧૧ નિરાંત ધરવી—દમ—સાસ—થાક ખાવો. ૧૨ ફરવું—ફેરા ખાવા, છીંક ખાવી. ખાવાલેવા-શિરસ્તા કરતાં વધારે રૂપિયા લેવા (કન્યા પરણાવવાને). 'ખાનાર પીનારને ઈશ્વર આપનાર', 'ખાવેપીવે દિવાળી' એ કેવતો છે.

ખાવો, પુ૦ સીમ—ખેતરમાં ઘણાં ઉણ્ડાં ગયલાં મૂળનું એક જાતનું ઘાસ. ખાવો ખોદી કાડવો.

ખાસ, વિ૦ [આ૦] પોતીકુંજ; પોતાનુંજ. ૨ વિશેષ; અગતનું. [જરૂરનું; વિશેષ.

ખાસગત-ગી, વિ૦ [આ૦] પોતીકુંજ. ૨ ખાનગી;

ખાસડકુટ્ટો-ખોરો, વિ૦ ખાસડાં—ઠપકા ખાયાં કરે તે (પુરુષ).

ખાસડાંબાજી, સ્ત્રી૦ મશકરી અથવા ગુસ્સામાં એક બીજાપર જે ખાસડાં મારવાં તે. ૨ હોળીમાં એક બીજાપર ખાસડાં ફેંકવાં તે.

ખાસડાખોર, વિ૦ ખાસડકુટ્ટો.

ખાસડિયાંકેળાં, ન૦ એક જાતનાં લામ્બા કેળાં.

ખાસડું, ન૦ ઘસાઈ ગયલો પગે પેરવાનો જોડો.

ખાસદાર, પુ૦ સાથે રેનારો (ચાકર, સિપાઈ વગેરે). [જાણનારો દોસ્ત.

ખાસદોસ્ત, પુ૦ ઘણોજ વાલો દોસ્ત; છાની વાત

ખાસબરદાર, પુ૦ સરદારના હથિયારો ઊંચકનારો સિપાઈ વગેરે. [ખાસું બીડું.

ખાસાનુંબીડું, ન૦ મન્દિરમાં ઠાકોરજીનેજસાકુ અથવા મહારાજનેજસાકુ બનાવેલું જે બીડું તે. ૨ ચો-

ખાસિયત, સ્ત્રી૦ [આ૦] પદાર્થનો ગુણ—ધર્મ; જનનો સ્વભાવ; પ્રકૃતિ. ૨ ટેવ; આદત. [રૂડું;

ખાસું, વિ૦ [આ૦] મઝેનું; સારું; સુન્દર; સ્વચ્છ;

ખાંસું, અ૦ વાહવાહ; સારું. ૨ ઠીક કીધું; સાબાશ! ભલે!.

ખાળ, પુ૦ નાવા બેસવાની, પિશાબ કરવાની, પાણી ઢોળવાની જે ચોકડી તે. ખાળે જવું—પિશાબ કરવાજવું—(એ શબ્દ બૈરાં વાપરે છે). ખાળે બેસવું (પિશાબકરવા, ઝાડેફરવા, માદાં માણસે).

ખાળકુંડી, સ્ત્રી૦ ખાળની પાસે પાણી ભરાઈ રેવાનો જે ખાડો અથવા કુંડું દાટેલું હોય તે.

ખાળકુવો, પુ૦ સન્ધાસનો ઉણ્ડો કુવો.

ખાળવું, ક્રિ૦ સ૦ અટકાવવું; રોકવું; વચમાંથી બન્ધ પાડવું; થોભાવવું.

ખાળો, પુ૦ અટકાવ; રોકાણ; હરકત. ૨ ખોટી થવું—રેવું તે; વિલમ્બ; વાર. ૩ બન્દર (ગોઘાનો ખાળો).

ખિચખિચ-ચાણ, અ૦ ખિચાખિચ.

ખિચગાહલું, ન૦ માલ ભરવાનું મોટું ગાડું; ખટારો.

ખિચડી, સ્ત્રી૦ એકઠા મેળવેલા જે દાળચોખા તે (પછી રાંધેલા કે કાચા). [થો તે; ભેળભેળ.

ખિચડો, પુ૦ આખા મગ, ચોખા વગેરે ઘણાં અનાજ એકઠાં મેળવીને રાંધેલા એવો જે પદાર્થ તે. ૨ ભેળસેળ કરીનાખેલા પદાર્થોનો જે એકઠો જ-

ખિચાખિચ-ચોખિચ, અ૦ છેકજ પાસ પાસે આવી ગયલું હોય તેમ; લગોલગ; અડાઅડ.

ખિજગાહ્લું, ખિચગાહ્લું.

ખિજડો, પુ૦ એક ઝાડ; શમડો.

ખિજમત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] તાબેદારીથી સરભરા કરવી તે; ચાકરી; સેવા.

ખિજમતદાર, પુ૦ ચાકર; સેવક; ખવાસ. ૨ ગુલામ; લોણ્ડો.

ખિજવવું, ક્રિ૦ સ૦ ગુસ્સે કરવું; ચિડવવું; સતાવવું; પજવવું.

ખિજવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિડવું; કોપવું; ચરભડવું; ઠપકો આપવો; ધમકાવવું. ખિજવાવું, ચિડાવું; ક્રોધે ભરાવું.

ખિટલિયાળું, વિ૦ આંકડીવાળું. [વાટ—ગલી તે.

ખિણ્ડ, સ્ત્રી૦ બે ટેકરિયોની વચમાંની જે સાંકડી

ખિતાબ, પુ૦ [આ૦] માન પદવિ કુળ—આબરુ દરજો ખાનદાન દેખડાવનારું સરકારથી મળેલું જે ઉપનામ તે; અલકાબ.

ખિદમત, ખિજમત.

ખિન્ન, વિ૦ ધા૦ [સં૦] દુઃખી થયલું; ઈજા પામેલું; દુઃખી; આશાભગ્ન; શોક વગેરે કારણથી પીડિત.

ખિન્નતા, સ્ત્રી૦ ખિન્ન થવું તે.

ખિમણું, ન૦ નાકની નથ—વાળીનાં ચાંપાંમાં ઘાલેલા હીરા.

ખિરોદક, ન૦ બૈરાંને પેરવાનું એક જાતનું ભાતવાળું રેશમી લુગડું.

ખિલકોડી, ખિસકોલી.

ખિલડો, પુ૦ વાંસની ભુંગળીમાં ઘાલેલો ખેરનાં લાકડાંનો ખીલો જે ઘણ્ટીનાં નીચલાં પડની વચ્ચે હોયછે તે.

ખિલત, પુ૦ [આ૦] માનનો પોશાક; સરપાવ.

ખિલમાકડી, ખિલડો અને માકડી (ઘણ્ટિનાં).

ખિલવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખિલે તેમ કરવું. ૨ ચડાવવું; બકાવવું; ઉશ્કેરવું.

ખિલવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉઘડવું; ફુલવું; મોટું થવું. (ફુલની કળી વગેરેનું). ૨ શોભવું; રૂપે સુન્દર દેખાવું; દીપવું. ૩ ખુશીમાં આવવું; ખુશી—રંગમાં આવી વાતો કરવી ગાવું બજાવવું વગેરે. ૪ કોઈના કેવા શિખવવા ઉપરથી જોસ્સામાં આવી ઉશ્કેરાઈ કોઈના ઉપર ઉતરી પડી મેણાં મારવાં ગાળો દેવી વગેરે; શંટવું.

ખિલાડી, વિ૦ રમત—ખેલ કરનાર. ૨ બિજાને રમાડી—ખુશ કરી પોતાની મતલબ સાધી લેનાર. ૩ ચતુર; કિસબી; કળા કુશળ.

ખિલાપાટી, સ્ત્રી૦ લુહાર—ઘડિયાળીનું પેચ પાડવાનું ઓજાર.

ખિલાવવું, ખિલવવું.

ખિલિખટકો-ખટ, અડ; હરકત; નડતર.

ખિલિપસિયારાં, ખીલી અને પસિયારાં (કલ્લાં આંકળાંનાં).

ખિલોડી, ખિસકોલી.

ખિલોણું, ન૦ [હિં૦] રમકડું.

ખિલ્લો, પુ૦ મશકરીમાં અથવા કોઇને ચિડવતીવેળા મુઠી વાળી અઙ્ગુઠો દેખાડવો તે; ઠેંગું.

ખિસકોલી, સ્ત્રી૦ ચાર પગનું, લામ્બું, શરીરે લામ્બા બાલવાળું અને ગુચ્છાદાર પુછડીવાળું નોળિયાના આકારનું જનાવર.—ઝાડપર દોડે છે; ખલેડી—રી.

ખિસમિસ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સારીપેઠે પાકીજાય ત્યાંસુધી માંડવાપર રેવા દીધેલી અને પછી તડકાથી—ભઠ્ઠીની મારફતે સુકવેલી દરાખ તે.

ખિસર, સ્ત્રી૦ સઙ્ક્રાન્ત; ઉતરાણ.

ખિસવું, ખસવું.

ખિસાકાતરુ, પુ૦ માલમ ન પડે તેમ ખીસાં કાતરી માંયની વસ્તુ લઈ જનાર ચોર.

ખિસાખરચ, પુ૦ દિલને પસન્દ કરતી ચીજ ખરીદ કરવાસારુ ખીસામાં રાખેલું જે જૂજ નાણું તે.

ખીખી, અ૦ દાંત કાડીને હસે તેને ખીખી હસેછે શું એમ કેવાયછે. [લોટ તે.

ખીચી, સ્ત્રી૦ પાણીયે બાંધીને બાફેલો જે જુવારનો

ખીજ, સ્ત્રી૦ ચીડ; રીસ; ગુસ્સો. ૨ જેથી કોઈને ચીડ ચડે તેવો તેની મશકરીમાં વારે વારે વપરાતો જે શબ્દ તે.

ખીટી, સ્ત્રી૦ પાઘડી લુગડાં વગેરે ભેરવવાસારુ ભીતમાં ચણેલો ફરેકાળમાં જડેલો લાકડાંનો જે કકડો—લોડાંનો જે આંકડો તે.

ખીટો, પુ૦ ભાંયની અન્દર દાટેલો લાકડાંનો કકડો. ૨ ભાગીગયલી ડાળોનો ઝાડસાથે વળગી રયલો જે ભાગ તે; ખુંટો.

ખીણ, ખિણ્ડ.

ખીણ, ક્ષીણ.

ખીમો, પુ૦ [આ૦] છુંદેલું—કચુમર કરેલું માંસ—ગોશ. ખીમો કરવો—માંસનો છુંદો કરવો.

ખીર, સ્ત્રી૦ [સં૦ ક્ષીર ઉપરથી] પાણીમાં ચોખા

બારી તેમાં થોડું દૂધ તથા ખાંડ નાખી બનાવેલો જે પદાર્થ તે. ૨ ઉકળતાં દુધમાં ચોખા નાખી એ બફાયા પછી ખાંડ નાખી બનાવેલો જે પદાર્થ તે; દુધપાક.

ખીરું, ન૦ (પૂડા જલેબી ભજિયાં કરવાને) મસાલો નાખી પાણીથી ઢીલો કરી ચોળી તૈયાર કરેલો જે આટો તે. ૨ કોઈપણ જાડો રગડો. (કાદવનું ખીરું).

ખીલ, પુ૦ જુવાનીમાં આવતાં કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષોનાં મોડાંપર થતી જે ફોલ્લી તે. ૨ આંખ દુખવા આવ્યાથી આંખના પાળાની અન્દર જે ચિપડા—મસા બન્ધાય તે. ૩ ઘણ્ટીનાં હેઠલાં પડમાં વચ્ચોવચ જે ખીલી હોયછે તે. (ખિલ માકડી).

ખીલી, સ્ત્રી૦ બે વસ્તુ જોડાઇ રે—એક બીજાથી છુટી ન પડે તેનેસારુ વચમાં મુકેલી લાકડાં—ધાતુની સળી. ૨ જમીનમાં ઠોકેલો જે ખીલો તે. [ટવી.

ખીલી ઠોકવી, ક્રિ૦ સ૦ જમીન—ભીતમાં ખીલી દા-

ખીલો, પુ૦ [સં૦ કીલ] ઉપર ચપટું માથું હોય અને નીચે અણી હોય તેવી ધાતુ લાકડાંની સળી.

ખીસું, ન૦ [ફા૦] અંગરખા, ડગલા, બદન વગેરેને જે કોથળી ટાંકેલી હોય તે; ગજવું; ગુંજું.

ખુંખરો, ખંખારો.

ખુંચવું, ક્રિ૦ અ૦ અણીદાર-કાંકરી જેવી ચીજ ચામડીમાં—આંખમાં લાગેથી—પડેથી દુઃખ થયાં કરવું. ૨ એકાદી વાત દિલમાં ખટક્યાં કરવી. (ખુંચ્યાંકરવું).

ખુંચાવવું-વી લેવું-ચીલેવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈની ચીજ તેની પાસેથી ખેંચીને લઈ લેવી; ઝુટાવી લેવું; કોઈના કબજામાંથી પોતાની પાસે તાણીલેવું. ૨ હરણ કરીલેવું.

ખુંટડી, સ્ત્રી૦ પગનું ઠેસણું.

ખુંટડો, ખુંટો.

ખુંટવું, ક્રિ૦ સ૦ ભાંય સાથે વળગેલી ચારને થોડે થોડે ઉખેડી કાડવી. ૨ નિમાળાને ચિપિયેવતી એક પછી એક એમ ઉખેડી નાખવા.

ખુંટી, સ્ત્રી૦ લુગડાં મુકવાની ખીટી; ઘોડી. ૨ કપાળની ઉપલી બાજુયે બન્ને પાસ માથાંના નિમાળાને કુંપાવી કડાવેલો જે અક્કેકો ખુણો તે. ૩ અંગરખાની કળી. ૪ લાકડાંની મેખ. [જે લાકડું તે.

ખુંટું, ન૦ કાપી નાખેલાં ઝાડનું થોડું જમીનમાં રેપલું

ખુંટો, પુ૦ ભાંયની અન્દર દાટેલી ખીલી; મેખ. ૨ ઝાડની ભાંગેલી ડાળીનો થોડો ભાગ જે ઝાડ સાથે વળગી રેપલો હોય તે. ૩ ઝાડ મરીગયાથી અથવા ભાંગી પડયાથી ભાંયપર રેપલો થડનો જે થોડો ભાગ તે. ૪ બન્દરમાં નાંગરતાં વાણોના ધણીપાસેથી સરકારથી જે કર લેવામાં આવે છે તે. ખુંટો ઘાલવો—પગ પેસાડવો—દાખલ થવું.

ખુંદવું, ક્રિ૦ સ૦ પગ ઉંચકી ઉંચકીને ડાબવું; પગે ખુંદીને નરમ કરવું. ૨ ગાતાં ને તાળી વગાડતાં કુદતાં કુદતાં ફરવું (બૈરાં, માડ ખુંદેછે).

ખુંદાળવું, ખાઈપીને મઝો મારવી.

ખુંપરો, પુ૦ ઝાડ—છોડ કાપી લિધાથી અથવા ભાંગી પડયાથી તેના થડનો જે થોડો ભાગ રેયો હોય તે. ૨ ડાળી કાપ્યાથી અથવા ભાંગી ગયાથી તેનો ઝાડને વળગી રેપલો જે ભાગ તે. ૩ બેસતાં ઉઠતાં ચાલતાં એકાદા ખીલા વગેરેથી એકાએક લુગડામાં જે કાણું અને ચીરો પડે તે.—(ખુંપરો આવ્યો એમ કેવાય છે).

ખુઆર, ખુવાર. [ગજવાળ.

ખુજલી-ળી, સ્ત્રી૦ ખરજ; ખસ. ૨ ધવડાટ; ખ-

ખુટકો, પુ૦ ખુટવું—ઘટીપડવું તે; ખૂટ; કમી.

ખુટડો, પુ૦ બળતાં લાકડાંમાંથી જુદો પડેલો ધગધગતો કકડો.

ખુટવું, ક્રિ૦ અ૦ ઓછું થવું—હોવું; ઘટી પડવું. ૨ ટાંચ-ચેમ પડવી. ૨ કંઈજ ન હોવું; સમુળગું થઈ ચુકવું; ખપી જવું. (ખાવાનું ખુટી ગયું). ૩ તકરારમાં બોલવાનું ન સુઝવું; હારવું. ૪ ફુટવું; દગલબાજી કરવી; ભેદ કેવો.

ખુટાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ખુટે—ઘટે તેમ કરવું.

ખુટેલ, પુ૦ જેણે દેવાળું કાડયું હોય તે.

ખુડદો, પુ૦ [ફા૦] રૂપાંનાણાંના બદલામાં જે ઘણાં તાંબાંના પૈસા મળે તે.—ખુડદો વટાવવો—કરાવવો. ખુડદા કરવા—વેચી નાખવું; વેચીને નાણું કરવું. [રાંડ.

ખુડી, અ૦ બાળકને ઉધરસ આવતી હોય તે વખત તેની મા બેન વગેરે તેને વાંસે હાથ ફેરવતાં એ શબ્દ બોલે છે.—ખુડી, ખુડાખુડી અથવા ખુડી-

ખુણ, સ્ત્રી૦ [અ૦] નિશાની; ચિન્હ.

ખુણ, સ્ત્રી૦ ખુણો. ખુણેખાચરે—ખોતરે; ખુણામાં.

ખુણિયાળું, વિ૦ ખુણાવાળું.

ખુણો, પુ૦ [સં૦ કોણ] જ્યાં બે દિશા—બાજુ—લીટી મળતી હોય તે જગા અથવા તે બેની વચમાં-

ની જગા. L કાટખુણો, ∟ પોળોખુણો, < સાંકડોખુણો. [હતા. ખુદનું—પોતાનું.

ખુદ, સ૦ [ફ઼ા૦] પોતે; જાતે.—સાહેબ ખુદ આવ્યા

ખુદા, પુ૦ [પ્રા૦] દુનિયાનો માલિક; ખોદા. ખુદાતાલા. [પાક.

ખુદાઈ, વિ૦ ખુદાનું બનાવેલું; ખુદા સમ્બન્ધી. ૨

ખુદાકરેને, ખુદાની મરજી થયેથી; ઈશ્વરી સત્તાથી.

ખુદાપરસ્ત, વિ૦ એક ખુદાને પૂજનાર—માનનાર.

ખુદાવન્દ, પુ૦ [ફ઼ા૦] મોટો માલિક—સાહેબ. મોટા દરજાવાળાને અરજ કરતાં વપરાયછે-જેમ સાહેબ, શેઠ, મેહેરબાન તેમ ખુદાવન્દ. [વો.

ખુનકરવું, જિવથી મારી નાખવું; શસ્ત્રથી જીવ લે-

ખુનકી, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] લેર. ઊંઘ—કેફની.

ખુનરેજી, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] કાપાકાપી; કતલ; જિવની હાણ થાય તેવી મારામારી.

ખુનસ-ખસ, ન૦ ખુન કરે તેવો ગુસ્સો; ઝેર.

ખુનામરકી, ખુનરેજી.

ખુની, વિ૦ [ફ઼ા૦] ખૂન કરનાર; હત્યારો. ૨ ખુનના જોસ્સાથી ભરેલું; ઘાતકી.

ખુપવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠરાવવું.

ખુબસુરત, વિ૦ [પ્રા૦] સારા સીના—ચેહેરાવાળું; દેખાવડું,; રૂપાળું; ફુટડું; સુન્દર; રળિયામણું.

ખુબસુરતી, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] સારો સીનો—ચેહેરો; સુરૂપ; ફુટડાંપણું. ૨ શોભા; સુન્દરતા; સૌન્દર્ય.

ખુબી, સ્ત્રી૦ [ફ઼ા૦] પદાર્થની અન્દરનો સારો ગુણ. ૨ રસ; મઝા; લેહેજત. ૩ વખાણવા લાયક ચતુરાઈ. ૪ નેકી; ભલાઈ; સદ્ગુણ. (ખુબી ને ખોડ).

ખુબીદાર, વિ૦ [પ્રા૦] ખુબીવાળું.

ખુમચો, પુ૦ [પ્રા૦] છરતી—ઢળતી કોરણની મોટી થાળી. ૨ એ થાળીમાં ભરેલાં મેવા મિઠાઈ વગેરેની જે ભેટ કરવામાં આવે તે.

ખુમારી, સ્ત્રી૦ [આ૦] કેફ કરેથી આંખમાં જે લેહેર આવે તે. ૨ એકાદા જોસ્સાનું આંખમાં જે તેજ રમતું દેખાય તે.

ખુમાશ, પુ૦ [આ૦] ગન્જીફાનાં પાનામાં આઠ જાતના રઙ્ગ હોયછે તેમાંનો એક.

ખુર, [સં૦ ખુર] ખરી. [માવાનો દાઝેલો ભુકો.

ખુરચન, ન૦ કાચુંકોરું જે ખાવાનું તે; ચવેણું. ૨

ખુરદો, ખુડદો.

ખુરબાન, કુરબાન.

ખુરશેદ, પુ૦ [ફ઼ા૦] સૂરજ; આફતાબ.

ખુરસી, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] ચાર પાયાવાળી અઢીંગીને બેસવાની નેતરની ભરેલી માચી—બે હાથા હોય અથવા ન હોય.

ખુરસું, (સોનીનું).

ખુલતું, વિ૦ ધા૦ બારપડતું; સારૂં દેખાતું; શોભતું; બહાર આવતું. ૨ ઉઘડતું; ખિલતું.

ખુલવું, ક્રિ૦ અ૦ શોભવું; સારું દેખાવું; બહાર આવવો; રઙ્ગ દીપવો. ૨ ઉઘડવું; ખિલવું. (ફૂલ). ૩ આકાશમાંથી વાદળાં વરસાદનું જતું રેવું; ઉઘડવું (આજ વરસાદ ખુલ્યોછે-ઉઘડી ગયોછે).

ખુલાસો, પુ૦ [આ૦] ખુલ્લું—મોકળું—ઉઘાડું કરી બતાવવું તે; ભેદ જણાવવો તે; સમજણ; ટીકા. ૨ સાર; ભાવાર્થ; નીતિ; શિખામણ. ૩ બન્ધી-ગુંચવણમાંથી બાર નિકળવું—છૂટું થવું તે; નિકાલ; રસ્તો. ૪ મોકળાસ.

ખુલું-લ્લું, વિ૦ ઉઘાડું; બન્ધ ન હોય તેવું. (બારણું વગેરે). ૨ છૂપું ન હોય તેવું; જાહેર; પડદો ન હોય તેવું (કામ ભાષણ). ૩ મળ—પ્રપઞ્ચ—કપટ વનાનું; સાફ (દિલ, મન). ૪ સ્પષ્ટ; સાફ સમજાય ને સમ્ભળાય તેવું (અવાજ). ૫ વાદળ વરસાદ ન હોય તેવું; સાફ. ૬ નાગું; ઢાંકેલું ન હોય તેવું; ઉઘાડું. ૭ ભૂંડું; અસભ્ય (ગાળના બોલ).

ખુવાબ, પુ૦ [ફ઼ા૦] સ્વપનું; સાણું. [બેજાર.

ખુવાર, વિ૦ [ફ઼ા૦] દુઃખીદુઃખી; હેરાન હેરાન;

ખુશકી, સ્ત્રી૦ [ફ઼ા૦] જમીનનો રસ્તો (પાણીનો નહિ). તે ખુશકીયે જાયછે વાણમાં નહિ. [માન.

ખુશખબર, સ્ત્રી૦ ખૂશ કરે તેવી ખબર; શુભ વર્ત-

ખુશનુમા, વિ૦ [પ્રા૦] ખૂશ લાગે તેવું; આનન્દ પમાડે તેવું. ૨ ખુબસુરત; સુન્દર; રઙ્ગીલ.

ખુશબખતી, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] ખૂશીનો—થવાનો વખત. ૨ ખુશીની ખબર સાંભળી સામી ખુશી બતાવવી તે.

ખુશબો, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] સુગન્ધિ; સારો વાસ.

ખુશબોઈ, સ્ત્રી૦ ખુશબો. ૨ ખુશબો આપતી ચીજ.

ખુશબોદાર, વિ૦ ખુશબો વાળું; સુવાસિત.

ખુશમિજાજી, વિ૦ રઙ્ગીલું; આનન્દી.

ખુશહાલ, વિ૦ [ફ઼ા૦] સુખી હાલતમાં હોય તે; સુખી.—તનદુરસ્ત, આરોગ્ય; ખુશી, આનન્દમાં હોય તે. [તી; ખુશી.

ખુશહાલી, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] સુખી હાલત—તનદુરસ-

ખુશામત, **સ્ત્રી॰** [ફા॰] મતલબનેસારુ હદથી જાદે તારીફ કરવી તે; કાલાવાલા; હાજીહા.
ખુશામતિયું, **વિ॰** ખુશામત કરે તે (માણસ). ૨ ખુશામતવાળું—નું (કામ).
ખુશાલ, **ખુશાહાલ.**
ખુશાલી, **ખુશાહાલી.**
ખુશી, **સ્ત્રી॰** [ફા॰] મરજી; ઈચ્છા; ભાવના; રુચી. ૨ આનન્દ; હર્ષ; સન્તોષ. વિ॰ ખુશ. તનદુરસ્ત; સુખરૂપ; આનન્દમાં હોય તેવી હાલતવાળું. ખુશી કરવું—થવું.
ખુસરો, **વિ॰** જેને મુછ ન હોય તે પુરુષ.
ખુસામત, **ખુશામત.**
ખુસિયો, **પુ॰** વૃષણ; પેળિયો; ખાયો.
ખૂંચ, **ખોંચ** (૩-૪ અર્થમાં).
ખૂંટ, **સ્ત્રી॰** જમીન—ખેતરની સીમા દેખડાવવાને નિશાની દાખલ દાટેલો જે પથ્થર તે.
ખૂંટ, **વિ॰** પૂરેપૂરું; બરાબર—એ ધોતિયું બાર હાથ ખૂંટ લામ્બું છે.
ખૂંધ, **સ્ત્રી॰** વાંસાનો બાર ઉપસી આવેલો ભાગ.
ખૂંધું, **વિ॰** જેને ખૂંધ નિકળી હોય તે (માણસ).
ખૂંપ, **પુ॰** પણવા જતી વેળા વરની પાઘડીયે જરકોશના પતરાં, હીરામોતી વગેરેથી સણગારેલો અર્દ્ધચન્દ્રાકાર જે કાગળ બાંધવામાં આવેછે તે.
ખૂટ, **સ્ત્રી॰** કમી; કસર; ખોટ.
ખૂન, **ન॰** [ફા॰] કોઈને જિવથી મારી નાખવાનો જે જોસ્સો તે. ૨ જિવથી મારી નાખવું તે; હત્યા; ઘાત. ૩ મારી નાખ્યાનો જે ગુન્હો તે. ૨ વેર લેવાની તરસ; ઝેર. ૩ લોહી.
ખૂબ, **વિ॰** [ફા॰] સુન્દર; સરસ. ૨ પુષ્કળ; અતિશે; ઘણું. ખૂબ કીધી એટલે ઠીક—સારું કીધું.
ખૂશ, **વિ॰** [ફા॰] રાજી; હરખાયલું; આનન્દી; સન્તુષ્ટ. ૨ ક્ષેમ; સુખી.
ખેંચ, **સ્ત્રી॰** આગ્રહ; તાણ. તેણે બહુ ખેંચ કરી તારે રહ્યો. ૨ ખેંચવું—તાણવું તે.
ખેંચતાણ, **સ્ત્રી॰** ખેંચાખેંચ. ૨ આગ્રહ; કાલાવાલા.
ખેંચવું, **ક્રિ॰ સ॰** જોર કરીને પોતાની તરફ આણવું; તાણવું. (દોરડાં, સાંકળથી; હાથ પકડીને). ૨ ઢીલું—ઝુલતું—નરમ હોય તેને સખત—મક્કમ—તંગ કરવું.
ખેંચાખેંચ-ચી, **સ્ત્રી॰** તાણાતાણ; સામસામું ખેંચવું તે; ઘણાજણે ઘણી બાજુથી ખેંચવું તે. ૨ તાણ, ભીડ, તડંગી—(નાણાની).
ખે, **પુ॰** [સં॰ ક્ષય] નાશ; પાયમાલી; ક્ષીણ થઈજવું તે.
ખેચર, **ન॰** [સં॰] આકાશમાં ફરનાર પ્રાણી; પક્ષી. પુ॰ દેવતાના ગણવર્ગજન.
ખેચરી, **સ્ત્રી॰** સમડી (પક્ષી). ૨ એક જાતની યોગમુદ્રા; જોગીયોનું એક રીતનું આસન.
ખેટલી, **સ્ત્રી॰** ગુંથેલા ઓટલા વચ્ચે જે ખાલી લીટી તે.
ખેટે, **અ॰** છેટે; દૂર.
ખેડ, **સ્ત્રી॰** ખેતરને ખોદી, ચાસી, હળી, કળપી, સાફ કરવાની જે ક્રિયા તે. ૨ ખેડવું તે. ૩ પડતર જમીન—'ઊજડ ખેડે વાગે ઢોલ'. ૪ કાંટાવાળો એક રોપો.
ખેડતર, **ન॰** ખેતી થાય—ખેડાય તેવી જમીન (પડતર નહિ).
ખેડવું, **ક્રિ॰ સ॰** જમીન—ખેતરમાં વાવણીથી પાક ઉપજાવવાસારુ તેને હળવતે ચાસી ખોદી પોચી કરવી. ૨ ખેતીનો ધન્ધો કરવો. ૩ દરિયામાં વાણ ચલાવવાનો ધન્ધો કરવો; વાણ ખેડવું, દરિયો ખેડવો. ૪ મેહેનત—મહાવરાથી એકાદું મોટું કામ કરવું; વેપાર ચલાવવો.
ખેડાણ, **ન॰** ખેડાતી એવી જે જમીન તે. ૨ ખેડાવું તે.
ખેડું-ડુ, **ન॰** ગામડું.
ખેડુ-ડુત, **પુ॰** ખેડનારો; જમીન ખેડનારો. કણબી, કોળી ને કેટલાક રજપુત બ્રાહ્મણ ખેડવાનો ધન્ધો કરેછે.
ખેડો, **પુ॰** ખેળો.
ખેત, **ન॰** [સં॰ ક્ષેત્ર. મ॰ શેત] **ખેતર.**
ખેતર, **ન॰** [સં॰ ક્ષેત્ર] અનાજ વાવવાને ખેડી સાફ કરેલો જમીનનો જે કકડો તે. ૨ જે ધન્ધો—ઉદ્યોગથી રળવું—કમાવું તે.
ખેતરપાળ, **પુ॰** ખેતરનું સંરક્ષણ કરનારો દેવ.—ગામને પાદરે જે દેવ તે; ગ્રામ દેવતા.
ખેતરવું, **ક્રિ॰ સ॰** છેતરવું; ઠગવું, વાવું; ફસાવવું.
ખેતરાં, **ન॰** નાના નાના ખેતર.
ખેતરાઈ, **સ્ત્રી॰** ઘણાં ખેતર એક બીજાની સાથે લગતાં હોય તે બધી જમીન.
ખેતરાઉ, **વિ॰** ખેતર સમ્બન્ધી.
ખેતી, **સ્ત્રી॰** [સં॰ કૃષિ] ખેડવાનું કામ. ૨ વેપાર. —'ખેતી કરો હરનામની'.
ખેતીવાડી, **સ્ત્રી॰** અનાજનાં ખેતર અને ફળોની વાડી. ૨ જમીન ખેડવાનો ધન્ધો.

ખેદ, પું૰ [સં૰] વ્હાલી વસ્તુના વિજોગથી અથવા અણગમતી વસ્તુ મળી આવેથી મનમાં જે દુઃખ થાય તે; શોક; દલગીરી; પસ્તાવો. ખેદ કરવો—પામવો.

ખેદયુક્ત, વિ૰ [સં૰] ખેદવાળું; દુઃખથી ભરેલું.

ખેન, ન૰ નડતર; આડ; કણ્ટાળો આપે—માથું શેડાવે તે. (માણસ—કામ).

ખેનખાટલો, પું૰ મોટું ખેન.

ખેપ, સ્ત્રી૰ કોઈ દૂરની જગોએ જઈને પાછું આવવું તે.—દરેક આવજાવ તે.—પછી પગે ઘોડે વ્હાણે કોઈપણ રીતે. (કાસદની ખેપ—કાસદનું જવું અથવા તેને આપવાનું નાણું). ૨ લામ્બી મુસાફરી; સફર. ૩ મોસમે મોસમ વેપારની ચીજોનું એક દેશથી બીજે દેશ આવવું જવું તે. ૩ એકેક વારી—વારો; વખત. 'ભાઈ ખેપ હાર્યા પણ જનમ તો નથી હાર્યા' એવી કેવત છે. ૪ આક્ષેપ; ખછવાડે લાગવું તે; મેહેનત; અભ્યાસ; ચાનક; ખન્ત. ખેપ કરવી.

ખેપન, ન૰ [સં૰ ક્ષેપણ] કાડવું તે.

ખેપિયો, પું૰ એક જગોપરથી બીજી જગોપર ગડપથી સન્દેશો લઈ જનારો; દૂત; કાસદ.

ખેપી, વિ૰ આક્ષેપી; ખેપ—ચાનકવાળું.

ખેમ, ક્ષેમ.

ખેમકુશળ, ક્ષેમકુશળ.

ખેમખુશાલી, સ્ત્રી૰ સુખી હાલત; આરોગ્ય; તનદુરસતી.

ખેર, પું૰ એક જાતનું ઝાડ. એનાં લાકડાં બાળવાના તથા પેટી પાટલા વગેરે કરવાના કામમાં આવેછે.

ખેર, અ૰ [આ૰] કંઈ ચન્તા નહિ; હશે; હોય. સ્ત્રી૰ પીડા; બલા. ખેરગઈ કેવાયછે.

ખેરખાહ, વિ૰ [આ૰ ફ્રા૰] ભલું ચાહાનાર; સમ્ભાળ લેનાર; દોષ સામું ન જોતાં રૂડું ઈચ્છનાર.

ખેરખાહી, સ્ત્રી૰ ખેરખાહપણું; સજનતા.

ખેરણ, ખરી—છુટું પડેલું; વેરણખેરણ.

ખેરવવું, ક્રિ૰ સ૰ તજવીજથી દૂર કરવું—કાડી મુકવું. ૨ માથું શેડાવવું; કણ્ટાળો આપવો; પજવવું.

ખેરસલ્લા, સ્ત્રી૰ [આ૰] સમાધાન; સુખરૂપતા.—કંઈ કજિયો ફિતુર નથી પણ બધું સ્વસ્થ—સુલેહવાળું હોય તેવી હાલત.

ખેરસાલ, પું૰ ખેરના લાકડાંમાંથી નિકળતો એક ભુકો.—ઓસડ દાખલ કામમાં આવેછે.

ખેરાત, સ્ત્રી૰ [આ૰] ગરીબને આપી જે ધરમ કર્યો તે; ભીખ; દાન.

ખેરાતી, વિ૰ ખેરાતને માટે જુદું કાડેલું.

ખેરિયત, સ્ત્રી૰ [આ૰ ફ્રા૰] સુખરૂપ તે; ક્ષેમ. ૨ સમાધાન; સ્વસ્થતા; સુલેહ.

ખેરી, અ૰ મેંદો (અખામાં).

ખેરીજ, વિ૰ [આ૰] વધારાનું; અન્દર આવી ગયલું ન હોય તે. અ૰ વગર; વિના; સિવાયે.

ખેરો, પું૰ પોંખ પાડવાનો જે ડાંડિયો તે. ૨ આંબે ટાંગેલી વાંકની દોરીની ગુંથણવાળી જે ઝોળીમાં કેરી પાડવામાં આવેછે તે. ૩ અડાયાં છાણાનો ભુકો; ગોર; ગોબર.

ખેલ, પું૰ [સં૰] રમત; ગમત; ક્રીડા. ૨ તમાશો; નાટક; ભવાઈ.

ખેલવું, ક્રિ૰ અ૰ રમવું; ક્રીડા કરવી; ગમત કરવી.

ખેલાડી, વિ૰ ખિલાડી.

ખેવના, સ્ત્રી૰ કાળજી; ચાનક; ખન્ત. ૨ સમ્ભાળ.

ખેસ, પું૰ ખાંધે નાખવાની સારી પીછોડી; દુપટ્ટો; અર્દ્ધવસ્ત્ર.

ખેહ, પું૰ ક્ષય.

ખેહ, સ્ત્રી૰ રજ; ધુળ.

ખેળ, સ્ત્રી૰ ઘઉંનું સત્વ; ઘઉંના લોટની લાઈ જે તાણા વાણાને પાવામાં આવેછે તે; આર.

ખેળવું, ખેલવું.

ખેળો, પું૰ નાટક—ભવાઈમાં વેશલેનારો જે પુરૂષ તે; ભવાયો; ભાંડ. ૨ ભવાયા જેવી દેખાતી સ્ત્રી.

ખૈ, સ્ત્રી૰ ખઈ; ક્ષય રોગ.

ખોંખારવું, ખઙ્ખારવું.

ખોંચ, સ્ત્રી૰ ફાડ; ચીરો; કાણું; છાચર ખાડો. ૨ કમીપણું; કસર (મુલ-હિસાબમાં). ૩ ખાંચો. ૪ ગુંચવણ.

ખોંચાવી-ચીલેવું, ક્રિ૰ સ૰ ખેંચી લેવું; ઝુટાવી લેવું; જબરદસ્તીથી લઈ લેવું.

ખો, સ્ત્રી૰ [ફ્રા૰] ટેવ; આદત.

ખો, સ્ત્રી૰ ગુંફા; બખોલ; કોતર; ખાડો.

ખોઈ, સ્ત્રી૰ છોકરાંને સુવાડવાને ઘોડિયે બાંધેલા કપડાંનો જે કકડો તે; ઝોળી.

ખોખરાટ, પું૰ ખોખરો અવાજ.

ખોખડું, વિ૰ તડ પડવાથી જાડો ને પોલો અવાજ નિકળે તેવું (વાસણ). ખોખરો—બેઠેલો ને પોલો (અવાજ).

ખોખલી, સ્ત્રી૰ ઘણી બુઢ્ઢી થયલી શિયાળની માદા.

ખોખલો, પુ૰ [મ૰] ઉધરસ; ખાંસી; ઠાંસો.

ખોખારવું, ખઙ્ખારવું.

ખોખું, ન૰ નાણું પોહચ્યું એવી સહી વાળો હુંડાનો જે કાગળ ફીલીદાર પોતાના હિસાબના દાખલાને માટે પોતાની પાસે રાખેછે તે; નાણાં આપી ચુક્યા એટલે હુંડી ટળીને તે ખોખું થાય છે. ૨ આકારનેમાટે જે સાદો પોલો ઘાટ તે; નમુનો; બીબું; સાંચો. ૩ જીવ વગરનું ટાઢ તડકે સુકાઈ ગયલું માંસ વગરનું જે શરીર—ખોળિયું તે. ૪ કપડાંને લાઈથી એવું વળગાડેલું કે પેચ છુટી ન જાય એવી માથાની જે હલકી પાઘડી તે. ૫ રસ કસ જતોરૂપા પછીનો બાકી રૂપલો જે ભાગ તે.

ખોગીર, ન૰ [ફ્રા૰] ઘોડાની ઉપર મુકવાનું ગાદલું.

ખોજ, પુ૰ [હિં૰] શોધ; ખોળ.

ખોજવું, ક્રિ૰ સ૰ શોધવું; ખોળવું.

ખોજો, પુ૰ [ફા૰] પુરુષમાં પણ ન ગણાય ને સ્ત્રીમાં પણ ન ગણાય તે; જેને અણ્ડ ન હોય અથવા જેના અણ્ડ કાપી નાખ્યા હોય તે પુરુષ. ૨ મર્દાઈ—પુરુષાર્થ ન હોય તે પુરુષ; હિજડો. ૩ હિન્દુમાંથી વટલીને મુસલમાન થયલા એવાની એક જાતમાંનો એક.

ખોટ, સ્ત્રી૰ ચૂક; ભૂલ.—તેને ૧૦ ખોટ પડીછે. ૨ નુકસાન; તોટો. તેને ૧૦૦ રૂપીઆ ખોટ ગઈ. ૩ કમીપણું; અપૂર્ણતા; પૂરું થવામાં જેટલું વિશેષ જોઈતું હોય તેટલું તે; અછત. ગુજરાતીમાં દેશાભિમાન સમ્બન્ધી ગ્રન્થોની બહુ ખોટ છે; બજારમાં શું ખોટ પડીછે કે તે નહિ મળે.

ખોટાઈ, સ્ત્રી૰ આળસાઈ. ૨ મેહેનત ન કરવાસારુ બાનાં કાઢવાની જે તબિયત તે. [ખનો ગોટો તે.

ખોટારવો, પુ૰ છાણાં બળી ગયા પછી રૂપલો જે રા-

ખોટાકું, ન૰ જુઠ્ઠાપણું. ૨ જુઠું તરકટ; બનાવટ.

ખોટી, સ્ત્રી૰ કોઈનેસારુ વાટ—રાહ જોઈ રેવું તે; ઢીલ; વાર; વિલમ્બ. ખોટી કરવું—વાટ જોવડાવવી; ખાળવું. ખોટીથવું—વાટજોવી. ખોટીરેવું—ખોટીથવું; અટકી બેસવું.

ખોટું, વિ૰ ખરાંનું ઉલટું; સાચું નહિં તે; જૂઠું. (તે ખોટું બોલેછે). ૨ ભૂલ—ચૂકવાળું (હિસાબ ખોટો છે). ૩ ભેગવાળું; શુદ્ધ નહીં તે; હિણું; મિશ્રિત થયલું. (રૂપિયો ખોટો છે). ૪ બેવચની; બેવફા. (આખરે તે માશુક ખોટી નિકળી). ૫ આળસુ; મેહેનત કરવી ન ગમે તેવું અથવા મેહેનત કરવાને બાનાં કાઢે તે (હાડકાંનો ખોટો).

ખોડ, સ્ત્રી૰ નઠારી ટેવ—આદત. ૨ જેવું જોઈયે તેવું થવામાં જે ઓછું હોવું તે અથવા ઓછાપણું દેખડાવનારું જે ચિન્હ તે; કસર; ખામી; એબ. (તેને પગે આંખે ખોડ છે). ઘોડા, બળદ, ભેંસ, વગેરે જનાવરોને કેટલીક ખોડ હોયછે તે ઉપરથી તેનાં જુદાં જુદાં નામ પાડેલાં હોયછે. ૩ ડાઘ; કલઙ્ક; બટ્ટો; નામોશી. ખોડ કાઢવી—ખામી બતાવવી. ૨ નિન્દા—બદગોઈ કરવી. ખોડ ભાંગવી—નઠારી ટેવ—આદત મુકાવવી—દૂર કરાવવી.

ખોડખાંપણ, સ્ત્રી૰ શરીર સમ્બન્ધી ખામી; એબ. ૨ ભૂલચૂક.

ખોડઙાવું, ક્રિ૰ અ૰ ખોડાતું ચાલવું; લઙ્ડાવું.

ખોડાવું, ક્રિ૰ અ૰ ખોડું ચાલવું; લઙ્ડાવું; અટકતું ચાલવું.

ખોડિબારું, ન૰ ખેતરની વાડમાંથી આવવા જ્યાં છીંડું રાખેલું હોય ત્યાં બે પાંખાવાળું દાટેલું જે લાકડું તે. ૨ એ દાટેલાં લાકડાંસાથે જે છીંડું તે.

ખોડિયું, વિ૰ ખોડવાળું; અપઙ્ગ.

ખોડું, વિ૰ ખોડ વાળું; અપઙ્ગ. ૨ દરદ વગેરે કારણથી પગે ચાલતાં લથડતું હોય તેવું.

ખોડો, પુ૰ શરીરપર અને ઘણું કરીને માથાપર ફેફ્લોયો થાયછે અને પછી બળ-જવાળથી છોડાં ઉખડી આવેછે તે રોગ.

ખોણિયું, ન૰ બળતાં લાકડાંનો નાનો કટકો.

ખોતરવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈપણ વસ્તુને ધીમે ધીમે ઉપર ઉપરથી ખોદવી; વસ્તુની માંયની ચીજ થોડે થોડે બાર કાઢવી. (કાન દાંત ખોતરવા).

ખોતરું, ન૰ બાનું; મસ.

ખોદકામ, ન૰ ચાંચવા પાવડા નરાજ વગેરેથી ખોદવાનું જે કામ તે. ૨ સલાટનું કામ; કોતરકામ.

ખોદણી, સ્ત્રી૰ નિન્દા કર્યાં કરવી તે; ભૂલ કાઢ્યાં કરવી તે. તે તેની ખોદણી કર્યાં કરેછે.

ખોદવું, ક્રિ૰ સ૰ ચાંચવા પાવડા નરાજ વગેરેથી ભોંય ઉખેડવી; ખાડો કરવો. ૨ કોતરવું; નકશી પાડવી (સલાટે). 'ખોદે ઉંદર ને ભોગવે ભોરીંગ', 'ખોદે તે પડે'.

ખોદા, ખુદા. [મીન.

ખોદાણ, ન૰ પાણીના જોરથી ખોદાઈ ગયલી જ-

ખોદાવન્દ, ખુદાવન્દ.
ખોદાવવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્ર૦ કોઈ ખોદે તેમ કરવું.
ખોપડું, ન૦ ઝુંપડું. [ગજ હોય છે તે.
ખોપરી, સ્ત્રી૦ જે હાડકાંથી માથાંનો બારનો ઉપલો કમાનદાર ભાગ થયોછે ને જેમાં ભેજું—મ-
ખોપરું, કોપરું.
ખોબલો-ભલો, પુ૦ ખોબો.
ખોબો-ભો, પુ૦ આંગળાંસુદ્ધાં બે હથેલીને સાથે રાખ્યાથી જે ખાડો થાય તે; પોશ. અરધો ખોબો એટલે ઊંડી રાખેલી એક હાથની જે હથેલી તે.
ખોભ, ક્ષોભ.
ખોભણ-ભાણ, સ્ત્રી૦ ખો; ગુફા; પોલ; ભેખરાડ; ડુંગરની આજુબાજુનો જે ઊંડો ખાડો તે.
ખોય, કોતર.
ખોયણ, ન૦ દિવાનું હુંબાડિયું. [ડું.
ખોરડું, ન૦ નાનુંસરખું ઘર; ઝુંપડું. ૨ ઘર; ખો-
ખોરવું, ક્રિ૦ સ૦ વસ્તુ જલદી બળીજાય તેનેસારુ તેના ભાગોને એક બીજાથી જુદા—છુટા પાડવા. ખોરી બાળવું. ૨ હલાવી ખસેડવું; ઉપરતળે કરવું. ચુલો ખોરતો નહિ; રાખોડી ખોરીજો તેમા દેવતા હશે.
ખોરસું, ન૦ ત્રણ પગની ઘોડી (તાણિયાની).
ખોરાક, પુ૦ [ફા૦] ખાવાનો પદાર્થ; ખાજ; રોજનું ખાવાનું. અનાજ, માંસ વગેરે.
ખોરાકી, સ્ત્રી૦ ગુજરાનને માટે જે ખોરાક તે. ૨ રોજના ખોરાકનેસારુ જે નાણું તે.
ખોરાકીપોશાકી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ખાવાનું ને પેરવાનું; અન્નવસ્ત્ર. ૨ ખોરાક અને પોશાકની જે તજવીજ તે; અન્ન વસ્ત્ર પૂરાં પાડવાં તે; જીવાઈ.
ખોરાસ, સ્ત્રી૦ ખોરાંપણું.
ખોરું, વિ૦ સૂકું સ્વાદ વગરનું અને ગન્ધાતું.
ખોલ, સ્ત્રી૦ કપડાં—વાસણનું બરોબર કોઈ ચીજ સાથે બેસતું ન આવતું પણ ઢીલું—ઉઘાડું—ઝુલતું રેવું તે. ૨ કપડાંનું—ધાતુનું ઢાંકણ. [નાની ગવેડી.
ખોલકી, સ્ત્રી૦ ૧ મહિનાથી તે ૧॥ મહિના સુધીની
ખોલવું, ક્રિ૦ સ૦ ઊઘાડવું; ઢાંકણ—પડદો ખસેડી-દેવો. [ઓરડી.
ખોલી, સ્ત્રી૦ પિત્તળ રૂપાં વગેરે ધાતુનું પોલું જે ઢાંકણ તે—જેને છત્રીના હાથામાં લાકડીને છેડે વગેરેમાં બેસાડવામાં આવે છે તે. [મ૦] નાની
ખોલું, વિ૦ બેસતું ન આવેલું; ઢીલું. ૨ ઉઘાડું.

ખોવું, ક્રિ૦ સ૦ માલમ ન પડે તેવી રીતે કોઇ ચીજને, પોતાની પાસેથી ગમે ત્યાં જતી રેતી કરવી; ગુમાવવું. ૨ (વેપારમાં) ખોટ—નુકસાન—તોટો આવવો. ૩ નકામું—ફોકટ—મિથ્યા જાય તેમ કરવું. (તેણે પોતાની આખી ઊંમર ખોઈ પણ ઈશ્વરભજન ન કીધું). ૪ કમારગે ખરચી નાખવું (તેણે પોતાનો બધો પૈસો રણ્ડીબાજીમાં ખોયો). ખોવાવું, ખોવાઈજવું, ખોઈબેસવું, ખોઈઆવવું.
ખોસવું-સીઘાલવું, ક્રિ૦ સ૦ જોરથી અન્દર ધકેલવું—ભોકવું; ઘોચવું.
ખોહ, સ્ત્રી૦ ગુફા; કદણ. [ખોળ થવી—કરવી.
ખોળ, સ્ત્રી૦ પુ૦ શોધ; તપાસ; પત્તો; તજવીજ.
ખોળ, પુ૦ તલ પીલતાં જે બાકી કૂચો રે તે.—એ બળદ વગેરેને ખવાડવામાં આવેછે. 'ખોળ ને ગોળ એક ભાવે'. [ઢીલ.
ખોળમ્બો, પુ૦ [મ૦] વાર—વખત લાગવો તે;
ખોળવું, ક્રિ૦ સ૦ શોધવું; તપાસવું.
ખોળાંખરખોળાં, ન૦ ખુંણે ખાતરે છાની રીતે જોવું તે; ફાંફાં મારવાં તે.
ખોળાધર, પુ૦ (વેપારમાં) હુંડીના નાણાં લેનારે, આપનારની ખાતરી થાય તેવું ઓળખીતું જે માણસ બતાવવું તે; જામીન.
ખોળિયું, ન૦ તળાઈ વગેરેને સારુ રૂ ભરવાનો સીવીને તૈયાર કરેલો છીટ વગેરે જાડાં કપડાંનો જે કોથળો તે. ૨ શરીર.
ખોળો, પુ૦ પગમાં પગ ભેરવીને—પલાંઠી મારી બેઠાથી બન્ને જાંઘ ઉપરનો ઘુંટણલગીનો જે બધો ઉપલો ભાગ તે. ૨ એ ઉપર આવતી અઙ્ગરખાની જે ચાળ તે; એ ઉપર રાખેલું જે કપડું તે. ખોળે બેસાડવું—કન્યાને તેનાં સાસુ સસરાના ખોળામાં બેસાડવી;—વિવાહ—ચાંલ્લા નાળિયેર આપતી વેળાની એક રીત. ખોળો ભરવો—અઘરણીરાતને દેવ આગળ બેસાડી સાસુએ, ચોખા નાળિયેર રૂપાંનાણું એ સહુ પ્રથમ પોતાના ખોળામાં લઈ પછી તે વહુના ખોળામાં આપવું. 'આજ તેને ત્યાં ખોળો ભરેછે'. ખોળો પાથરવો—નમવું; આજીજી કરવી; કાલાવાલા કરવા.
ખ્યાત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પ્રસિદ્ધ—નામાઙ્કિત થયલું; પ્રખ્યાત; નામીચું; પંકાયલું.
ખ્યાતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કીર્ત; પ્રસિદ્ધિ.
ખ્યાલ, પુ૦ [ફા૦] વિચાર; કયાસ; દરિઆફત.૨

તર્ક. ૩ કેડો; પૂઠ; પછવાડે લાગવું તે (તે તેનો હજુ ખ્યાલ મુકતો નથી). ૪ ગવૈયાનું એક જાતનું ગાયન.—પેલે ધ્રુવપદ પછી ખ્યાલ ને પછી ટપ્પો એમ તેઓ અનુક્રમે ગાય છે. ૫ એક તરેહની કવિતા રચના; લાવણી. (કલગી—તોરાના ખ્યાલ). ખ્યાલ ટપ્પા. ખ્યાલ અને ટપ્પા એ ગાયન.

ખ્યાલી, પુ૰ ખ્યાલ—લાવણી જોડનારો. ૨ તર્કબાજ.

ખ્યાલીખુશાલી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] નાચરંગ ગાનતાન ઠઠ્ઠા મશકરીથી ખુશ રેવું તે.

ખ્રિસ્તી, વિ૰ ઈસુખ્રિસ્ત સમ્બન્ધી (લોક, ધર્મ ઈ૰).

ખ્વાબ, પુ૰ [ફા૰] સપનું; સાણું.

ખ્વાર, ખુવાર.

ગ.

ગ, પુ૰ [સં૰] ચૌદમો મૂળાક્ષર; ત્રિજો વ્યઞ્જનવર્ણ. ૨ ગાયનમાં મૂળ જે સાત સૂર તેમાંનો તીજો જે ગન્ધાર—ગાન્ધાર તેને બદલે મુકાતો અક્ષર—સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની.

ગ, વિ૰ જનારો, ગમન કરનારો એવો અર્થ રાખેછે અને શબ્દની પછવાડે મુકવામાં આવેછે. ખગ—આકાશમાં ગમન કરનારો; પક્ષી. ઉરગ—છાતી ઉપર—છાતી ઘસી ચાલનારો; સાપ વગેરે.

ગઈ, સ્ત્રી૰ ભૂત કાળમાં બનેલી—ગુજરી ગયલી જે વાત—હકીકત—બિના તે. ગઈગુજરી પણ કેવાયછે. વિ૰ ગયલું.

ગઈ કાલ, સ્ત્રી૰ તરતનો ગયલો જે પેલો દાડો તે.

ગઈ રાતરે-તે-ત્રે, અ૰ ગઈ એવી જે પેલીજ રાત તે ટાણે.

ગઉ, ગૌ.

ગગડવું, ગડગડવું.

ગગડાટ, ગડગડાટ.

ગગડાવવું, ગડગડાવવું.

ગગન, ન૰ [સં૰] આકાશ; આસમાન.

ગગરું, વિ૰ દાણા પડતું—જાડું દળેલું (અનાજ).

ગગળવું, ક્રિ૰ અ૰ નરમ થઈ જવું; પાણી પાણી જેવું થઈ જવું: (પ્યારથી, ધમકીથી). ૨ ઓશિયાળું—ફીકું પડી જવું. (ગગળીજવું).

ગગો, પુ૰ છોકરો; કિકો.

ગઙ્ગા, ગંગા.

ગઙ્ગાગોળી, સ્ત્રી૰ પાણી પીવાની જે ગોળીમાંથી ઘણા જણેં તેની તેજ લોટી બોળીને પાણી પીવું હોય તે; પવિત્ર ગોળો—(મશકરીમાં).

ગઙ્ગાજળ, ન૰ ગઙ્ગા નદીનું પવિત્ર પાણી.

ગઙ્ગેરીપાન, ન૰ એક જાતનાં ખાવાનાં પાન.

ગઙ્ગોદક, ન૰ ગઙ્ગાનું પાણી.

ગચકડું-કિયું, ન૰ પાણીમાં ડુબતાં માણસે ગભરાટમાં નીચે જવું ને ઉપર આવવું તે; પાણી પીધાથી ડુબતાં માણસે જે ગભરાવું તે. ૨ અજીરણ વગેરે કારણથી ખાધેલું જોરથી બાર આવવાનું કરે પણ અટકી પાછું માય જાય તે.

ગચિયું, ન૰ ઈંટ ચુનો સાથે બાઝો ગયેથી બનેલું જે ઢેફું તે; છો મટોડી ઈંટ પથરા વગેરેનો સાથે બાઝી રૂપલો જે ગઠ્ઠો તે.

ગચ્છ, પુ૰ [સં૰] પ્રમાણ અને શ્રેઢીમાં રૂપલા અઙ્કોની જે સમુદાયસઙ્ખ્યા તે. ૨ વર્ગ; જથો; તડ; ટુકડી. (અમુક શ્રાવક અમુક ગચ્છના છે).

ગચ્છન્તી કરી જવું, નાસી જવું; પોબારા ગણવા; જતું રેવું.

ગજ, પુ૰ [સં૰] હાથી; હસ્તિ; કરી.

ગજ, પુ૰ [ફા૰] લમ્બાઈ ભરવાનું માપ; ચોવીસ તસુ. ૨ એટલી લમ્બાઈનો લોડાં—લાકડાંનો જે સળિયો તે. જુદે જુદે ઠેકાણે ને જુદા જુદા ધન્ધામાં ગજની લમ્બાઈ જુદી જુદી હોય છે, સુથારી ગજ બે ફૂટની બરાબર થાયછે. ૩ બારી—બારણામાં આડો મુકવાનો જે લોડાંનો સળિયો તે. ૪ લોડાંનો લામ્બો સળિયો. (હિચકા—ચોપાળાના ગજ).

ગજકરણ, પુ૰ [સં૰ ગજકર્ણ] હાથીનો કાન. ૨ ગણપતિ. ૩ દરાજ; દાધર.

ગજગામિની, સ્ત્રી૰ [સં૰] હાથીના જેવી લેકાતી લેકાતી ચાલનારી સ્ત્રી.

ગજછાયા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ભાદરવા મહિનામાં જેટલા દિવસ હસ્ત નક્ષત્ર રે તેટલા દિવસ ગજછાયાના કેવાયછે—એમાં શ્રાદ્ધનો દિવસ આવેથી ને મહાલયશ્રાદ્ધ થયેથી મોટું પુણ્ય થાયછે.

ગજદન્ત, પુ૰ [સં૰] હાથીદાંત. ૨ ગણપતિ.

ગજપીપર, સ્ત્રી૰ [સં૰ ગજપિપ્પલી] એક જાતનું ઓસડિયું.

ગજબ, પુ૰ [આ૰] મોટો જુલમ; કેહેર. ૨ મોટું દુઃખ; અનર્થ; વિપત્તિ; આફત. ૩ આશ્ચર્ય; વિસ્મય; તાજુબી; ગભરાટ (અણગમતિ વસ્તુ

એકાએક આવી પડ્યાથી. અજબનું ઉલટું).

ગજર-ગ્રર, પુ૦ [હિં૦] પોર પોરને આંતરે—ચોકી બદલાતી વખત ઘડીનો જે ટકોરો થાય તે. ૨ દિવસના ચોથા પોરની સમાપ્તિયે જે ટકોરો વાગે તે; સન્ધ્યાકાળ—સમીસાંજનો વખત; રાત્રિનો પ્રારમ્ભ.

ગજરાજ, પુ૦ મોટો હાથી.

ગજરું, ન૦ જે ગુંથેલાં ફુલ હાથને કાંડે ઘાલવામાં આવેછે તે. ૨ હાથની પોંચીનું મોતીનું ઘરેણું.

ગજલ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] એક જાતની ફારસી ગાયન કવિતા. એમાં પાંચથી વધારે બેત હોયછે.—એક બેત અસ્તાઈ—ટેકની અને બીજી બેત અન્તરા દાખલ. અસ્તાઈની બેતના બે મિસરા—લીટીના કાફિયા—અનુપ્રાસ મળવા જોઈએ અને પછી અન્તરાની દરેક બેતોની બીજી બીજી લીટીના કાફિયાઓ અસ્તાઈ બેતના કાફિયાને મળતા આવવા જોઈયે. જેને ફારસીમાં ગજલ કેછે તેને ઉરદુ ભાષામાં રેખતા કેછે.

ગજવવું, ક્રિ૦ સ૦ બૂમ પાડીને કેવું; જાહેર કરવું; દાંડી પિટવી; ઢણ્ઢેરો પિટવો; ડઙ્કો વગાડવો.

ગજવું, ન૦ ખીસું; ગુંજું.

ગજવેલ, સ્ત્રી૦ બરું લોડું; પોલાદ. ૨ એક જાતના [ચોખા.

ગજશાળા, સ્ત્રી૦ હાથીખાનું.

ગજાર, સ્ત્રી૦ જમવા બેસવાનો ખણ્ડ.

ગજાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ગોંઘાટ કરી મેલવો; ગજવવું.

ગજિયા, વિ૦ માપમાં ગજ હોય તેવું (લુગડું).

ગજિયાણી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું રેશમી લુગડું.

ગજિયું, વિ૦ માપમાં ગજ હોય તેવું.

ગજિયો, પુ૦ લોડાનો સળિયો બારણું દેવાનો. [લુગડું.

ગજી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ગજ પનાનું જાડું ખાદીનું

ગજું, ન૦ શક્તિ; પોંચ; તાકાત; ગુઞ્જાસ.

ગજેન્દ્ર, પુ૦ [સં૦] સહુથી મોટો હાથી; હાથીનો રાજા.

ગજ્જર, પુ૦ સુથારનો ઉપરી—મુખ્ય. સ્ત્રી૦ પરોઢિયું—(અલ્લી—બડી ગજ્જર).

ગઞ્જ, પુ૦ [પ્રા૦] ઢગલો (અનાજ, ઘાસ, લાકડાં, ગાંસડી વગેરેનો). ૨ એકજ તરેહનો જે જથો તે—એક તરેહના પાંચ—સાત વાડકા એક બિજામાં એકઠા મુકાઈ શકે તે. વાડકાનો ગઞ્જ.

ગઞ્જિયું, ન૦ ગઞ્જમાંનો એક વાડકો. [જગો.

ગઞ્જી, સ્ત્રી૦ જથાબન્ધ ભરી રાખેલાં ઘાસનો ઢગલો અથવા જ્યાં એવા ઘણા ઢગલાઓ હોય તે

ગઞ્જીફ્રાક, પુ૦ ઊનનું—સુતરાઊ એક જાતનું ગુંથેલું કપડું.

ગઞ્જીફો, પુ૦ [ફા૦] એક જાતનાં રમવાનાં પાનાં; પાને રમવાની એક રમત.—એમાં આઠ રઙ્ગ હોય છે ને અકેકા રઙ્ગના બાર બાર લેખે સહુ મળીને ૯૬ પાના હોયછે. એ રમત ત્રણ જણથી રમાય છે. બરાત, ખુમાશ, અશરફી, ચઙ્ગ, સમશેર, રૂપૈયો; તાજ, ને ગુલામ. વળી દશ અવતારના ગઞ્જીફામાં ૧૨૦ પાના હોયછે.

ગટ-ગટક, અ૦ એકદમ ઝડપથી પીવું—ગળીજવું તે. —ગટ—ગટક કરીજવું કેવાય છે.

ગટપટ, સ્ત્રી૦ ઘણે ધીમે કોઈ ન સાંભળે તેમ છાની વાત કરવી તે. ૨ દોસ્તીમાં જે છાની વાતો થાય તે.

ગટર, સ્ત્રી૦ કચરાવાળું પાણી જે રસ્તે જતું કર્યું હોય તે; મોરી; નીક.

ગટરપટર, સ્ત્રી૦ ગટપટ. ૨ પોતાનું કામ કાડી લેવા સારુ કોઈને ઊંધું ચતું સમજાવવું તે.

ગટ્ટ, ગટ-ગટક.

ગટ્ટકું, વિ૦ ઠિંગણું પણ હૃષ્ટપુષ્ટ; ગેટકી.

ગઠો, પુ૦ ધાતુના રસનું ખરબચડા ગોળ આકારમાં એક ઠેકાણે જે બાઝી રેવું તે. ૨ લાકડી લાકડાં વગેરેમાં જે ગાંડો તે. ૩ જાડું લોહી (તેનાં શરીરમાંથી લોહીના ગઠેગઠા નિકળ્યા). ૪ શરીરમાં ઠેકાણે ઠેકાણે લોહી બન્ધાઈ જવાથી તે તે ઠેકાણે જે કઠણ ગાંડો બાર નિકળેલો દેખાય તે. ૫ મોટી ઠોઠી જેમાં કલઈ—સીસું ભરેલું હોય તે. ૬ ગચ્ચિયું. ૭ વેઠો. [હાલત; ભીડ; સઙ્કડાસ.

ગડગચ્ચો, પુ૦ ભેળસેળ થઈ જઈ વેરાતું પડેલું એવી

ગડગડ, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે. ૧ આકાશમાં વિજળીથી જે થાયછે તે. ૨ તોપ ફુટવાથી જે થાય તે. ૩ એકદમ પગથીયાંપરથી ગબડી જવાથી થાય તે. ૪ ઝડપ ને જોશ બતાવેછે.

ગડગડવું, ક્રિ૦ અ૦ પૈડાંની પડે ગબડતો ગબડતો અવાજ થવો.—આકાશમાં—હવામાં—દાદરાપર.

ગડગડાટ, પુ૦ ગડગડ થતો જે અવાજ તે. અ૦ ઝડપ ને જોશ બતાવેછે—તેનું કામ હવે ગડગડાટ ચાલેછે.

ગડદાગડદી, સ્ત્રી૦ ભિડાભિડ. ૨ મારામારી.

ગડદાપેચ, વિ૦ ગડદાના મારથી છેક નરમ—ઢીલું—નબળું થઈ ગયલું; માર ખાઈને અદમુવું થયલું.

ગડદી, સ્ત્રી૦ ભીડ; ઠઠ. (લોકની). [ક્કી; મુક્કાનો માર.
ગડદો, પુ૦ વાંસાપર જોરથી મુક્કા મારવી તે; મુ-
ગડબડ, સ્ત્રી૦ ગભરાટ વાળી જે હાલત તે; અ-
વ્યવસ્થા. (મનની અથવા બારની વસ્તુઓની). ૨
ગભરાટથી થયલો જે બગાડ તે; ઘાલમેલ; ઉથલ-
પાથલ; ભૂલ; ગુચવણ; લોચો; અન્ધેર. ૩ તોફા-
ન; દઙ્ગો; ફિતુર. ૪ માથાફોડ; ખટપટ. ૫
ગોટાળો; કલબલ. [રી મુકેલું તે.
ગડબડગોટો, પુ૦ ગડબડ કરી ભેળસેળ—ઘાલમેલ ક-
ગડબડવું, ગબડી પડવું.
ગડબડાટ, ગડબડ.
ગડબડિયું, ન૦ ગબડી પડવું તે.
ગડબડિયું, વિ૦ ઠરીને નહિ પણ ઉતાવળથી ગમે તે-
વું કરનાર; ઘાલમેલિયું (કામ માણસ). ગડબડિ-
ઓ—ગડબડકરનાર; ખટપટી. [ગડબીનાખવું.
ગડબવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપરથી ડાબ્યાં કરી અન્દરની
વસ્તુને સખત બેસાડવી. ૨ મારીને અદમુઉં કરવું.
ગડમથલ, સ્ત્રી૦ ઘાલમેલ; ઉથલપાથલ; ફેરફાર. ૨
ખટપટ. [ગડયાતા ? ૨ ગડગડવું.
ગડવું, ક્રિ૦ અ૦ અન્દર પેસવું—હોવું; જવું—ક્યાં
ગડાકુ, પુ૦ હુક્કાની ચલમમાં બાળવાસારુ ગોળ ભેળી
ચોળી બનાવેલો જે તમ્બાકુ તે. [ઘાટી.
ગડી, સ્ત્રી૦ ઘરડાંમાં જે ખાડા હોય તે. ૨ ભજિયાંની
કણી. પુ૦ ઘરધન્ધો કરનારો દખણી ચાકર;
ગડુડવું, ગડગડવું. [૨ કોટ.
ગઢ, પુ૦ પાડપર બાંધેલો કિલ્લો. (એવા કિલ્લાની ત-
ળેટી ઉપર જે શેહેર—ગામ તેનાં નામની પછવા-
ડે એ શબ્દ જોડાય છે—જુનાગઢ, પ્રતાપગઢ ઈ૦).
ગઢવી, પુ૦ ચારણ. [ઘડવું.
ગઢવું, ન૦ દાણા ભરવાનું માટીનું ગોળ ઠામ. ક્રિ૦
ગઢી, વિ૦ ગઢનું રેનાર.
ગઢાણ, ન૦ જ્યાં ઘાસ થતું હોય તે જમીન; બીડ.
ગઢી, ઘડી.
ગઢેરો, વિ૦ મોટેરો; મુખ્ય.
ગણ, પુ૦ [સં૦] ટોળું; જત્થો; સમુદાય. ૨ જાત;
વર્ગ. ૩ દેવના નિકટ સેવકોનો જે વર્ગ તે; દૂત.—
(શિવનાગણ). ૪ ઓગણતીસ રથ, ૮૧ ઘોડા અ-
ને ૧૩૫ પાયદળ એટલું લશકર તે. ૫ તારાઓ-
ના ઝુમખામાંનો એકેકો. (સતાવીસ નક્ષત્ર). ૬
(છન્દ શાસ્ત્રમાં) લઘુ ગુરુના નિયમથી ત્રણ ત્રણ
અક્ષરનું જે માપ તે—ગણ આઠ છે: ભ, જ, સ,
ય, ર, ત, મ, ન. વળી ચાર માત્રાનું જે માપ
તે—એ પાંચ છે: ભ, જ, સ, મ, ન. (આર્યા
ગીતિમાં). ૭ પરણાવતાં પેલાં છોકરી છોકરાના
રાશિગ્રહ જોઈ મેળવવામાં આવેછે તે સમ્બ-
ન્ધમાં ગ્રહની જે જાતિ તે.—દેવગણ, રાક્ષસ-
ગણ, ને મનુષ્યગણ, એમ ત્રણ હોય છે. (એક-
ના દેવગણ હોય ને બિજાના રાક્ષસગણ હોય તો
પરણ્યા પછી એક બિજાને બને નહિ; એકના રા-
ક્ષસગણ ને બિજાના મનુષ્યગણ એમ હોય તો રા-
ક્ષસવાળો બિજાને ખાઈ જાય એટલે એ બિજું
મરી જાય ઈ૦). ૮ (અઙ્ક ગણિતમાં) સઙ્ખ્યા. ૯
ગણેશનો અપભ્રંશ.—ગણની સામી એટલે ગણેશ-
નું મઙ્ગલાચરણ. ૧૦ [સં૦ ગુણ] લાભ; સારુ. તે-
નાથી મને ગણ થાય છે.
ગણકારવું, ક્રિ૦ સ૦ માનવું; માન આપવું; અદ-
બ—દરકાર રાખવી; લેખવવું; પત કરવું.
ગણગણ, અ૦ માખી મધમાખ વગેરેની પાંખથી
થતો શબ્દ દેખાડે છે. [તે વું (બોલવું).
ગણગણતું, વિ૦ જેમાં આનાકાની—હા ના હોય
ગણગણવું, ક્રિ૦ અ૦ માખી—ભમરાની પાંખનો અ-
વાજ થવો. ૨ નાકમાંથી બોલવું; મનમાં બડબડવું.
૩ આનાકાની કરવી.
ગણગણાટ, પુ૦ ગણગણ એવો જે અવાજ તે. ૨
નારાજ થયાપછી બબડવું તે.
ગણગોટી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ.
ગણતર, ન૦ ગણવું તે.
ગણતરી, સ્ત્રી૦ ગણવું તે. ૨ ગણવાની રીત તે. ૩
આસરે અથવા નક્કી ગણેલી—હિસાબથી કાડેલી સ-
ઙ્ખ્યા. (તેની ગણતરી આટલી થાય છે). ૪ લે-
ખું; દરકાર; વિસાત; તમા; હિસાબ (એટલા રૂ-
પિયા તો શી ગણતરીમાં ? એની કંઈ માણસ-
માં ગણતરી છે ?)
ગણતી, ગણતરી.
ગણના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગણતરી. ૨ માન; પ્રતિષ્ઠા.
ગણનીય, વિ૦ [સં૦] ગણવા જોગ.
ગણવું, ક્રિ૦ સ૦ એક બે ત્રણ એમ સઙ્ખ્યા કેવી
—માંડવી. ૨ અમુક રીતે સઙ્ખ્યા બોલવી—માં-
ડવી; હિસાબ કરવો. ૩ દરકાર કરવી; લેખવવું.
૪ માન આપવું; માનવું. ગણાવું—ખપવું; મના-
વું. (લોકમાં). [જની; પાતર.
ગણિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગુણકા; વેશ્યા; કઞ્ચની; રામ-

ગણિત, ન૦ [સં૦] સઙ્ખ્યા કઈ—માંડવા સમ્બન્ધી જે શાસ્ત્ર તે. ૨ સઙ્ખ્યા કેવા—માંડવાના જુદા જુદા જે પ્રકાર તે; હિસાબ. એ અઙ્કગણિત પણ વળી બીજગણિત કેવાય છે તેમાં થોડી સઙ્ખ્યા અને થોડાં અક્ષરચિન્હો (સઙ્ખ્યાને બદલે) હોય છે. ૩ ગણેલું તે.

ગણિત પ્રમાણ, ન૦ ચાર સઙ્ખ્યાનું જે પ્રમાણ તે—એમાં ૧ લી ને ૨ જીની બાદબાકી ૩ જી ને ૪ થીની બાદબાકીની બરોબર છે.

ગણિત શ્રેઢી, સ્ત્રી૦ જેમાં બબ્બે સઙ્ખ્યાની બાદબાકી તેની તેજ આવ્યાં કરે તેવી સઙ્ખ્યાઓની જે હાર તે. [યાર.

ગણેશિયો, પુ૦ ઘર ભાંગવા—તોડવાનું એક હથિ-

ગણોત, ન૦ વાપરવાના બદલામાં નાણું—ભાડું લઈને પોતાની જમીન મુદત બાંધી બીજાને ખેડવા આપવી તે. ૨ એવી આપેલી જે જમીન તે. ૩ એમ આવતું જે નાણું તે. ૪ એ સમ્બન્ધી જે લેખ—પટો તે; ગણોતનામુ—પટો.

ગણોતિયો, પુ૦ ગણોતે રાખી ખેડનારો.

ગણ્ઠિયો, પુ૦ ખિસાકાતરુ; ચોર.

ગણ્ઠો, પુ૦ કોટે પેરવાનો સુને ગાંઠેલો તે. ૨ આઠ ફૂટ લમ્બાઈનું માપ.

ગણ્ઠોડો, પુ૦ પગે પેરવાનું રૂપાનું ઘરેણું—એમાં જાડા જાડા આંકડા એક બિજા સાથે જબ્બર ગાંઠેલા હોયછે. ૨ હાથે ઘાલવાનાં સુનાનાં સાંકળાંમાંનું એક. ૩ ગાંઠો—પિપળીમુળના ગણ્ઠોડા. ૪ એક જાતની મિઠાઈ.

ગણ્ડક, વિ૦ ગાંડું. [રોગ; કણ્ઠમાળ.

ગણ્ડમાળ, સ્ત્રી૦ ગળે ગાંઠ બન્ધાઈ હોય તેવો એક

ગણ્ડવો, પુ૦ ગાંડો. ૨ ભડવો. [પાસેનો ભાગ.

ગણ્ડસ્થળ, ન૦ હાથીનાં માથાંનો ઊપલો કાનની

ગણ્ડિયો-ણ્ડુ, પુ૦ ગાંડો.

ગણ્ડેરી, સ્ત્રી૦ સેરડીને છોલીને મોડામાં માંય તેવા કરી મુકેલા જે કકડા તે.

ગણ્ણી, સ્ત્રી૦ ઝીણાં કાંણાંવાળો વાડકો જેથી ઘી વગેરે ગાળવામાં આવે છે તે; ઘીગણ્ણી. ૨ એક પ્રવાહીને સાંકડાં મોનાં વાસણમાં રેડવા—ગાળવાસારુ કાચ ધાતુનું ઊંધા શઙ્કુ આકારનું જે વાસણ તે. ૩ એક જાતની ઔષધિ.

ગણ્ણું, ન૦ પાણી ગાળવાનું જે કપડું તે.

ગત, સ્ત્રી૦ [સં૦ મતિ] સ્થિતિ; અવસ્થા; હાલત. ૨ જુગતી; કળા; ચતુરાઈ. (એની ગત ન્યારી છે). ૩ શક્તિ; બળ (શરીમાં હવે ગત નથી). ૪ નરઘાં મૃદઙ્ગ સતાર વગેરે વગાડવા સમ્બન્ધી નિયમિત કરેલી જે રીતિયો તેમાંની એકેકી; ચાલ. ગત વગાડવી. ૫ જાતિનો વિશેષ બાર પડતો જે સ્વભાવ—ગુણ તે.—વાણિયા ગત, પારસી ગત, સુરતી ગત વગેરે. ૬ મુઆપછી સારી સ્થિતિ તે; સદ્ગતિ. ગતે જવું—સદ્ગતિ પામવી. ગતે ઘાલવું—શ્રાદ્ધ કરી સદ્ગતિયે પોંચાડવું. ૨ કામે લગાડવું; ઠેકાણે કરવું.

ગત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ગયલું. ગતાગત [ગત, આગત]—ગયલું આવેલું; ગયું આવ્યું. ગતથવું—મરી જવું. ૨ જતું રેવું.

ગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] હાલત; અવસ્થા. ૨ શક્તિ; બળ. ૩ પોચ; બુદ્ધિ; સમજ. ૪ ચાલ; ગમન; વેગ—પવન ગતિ, અશ્વગતિ, ગ્રહગતિ વગેરે. ૫ જીવની મુઆં પછીની જે હાલત તે; મુક્તિ. [હોવું તે.

ગતિભ્રષ્ટ, વિ૦ શક્તિહીણ; કામ કરવાને કૌવત ન-

ગતિમાન, વિ૦ [સં૦] ગતિવાળું; ગતિમાં હોય તેવું.

ગતિયું, વિ૦ ગતે ગયલું; મુવાં પછી ભૂત વગેરે યોનીને ન પામેલું પણ સદ્ગતિને પામેલું. ૨ ગતવાળું; જુગતીથી સ્વારથ—મતલબ કાડી લેનારું.

ગદગદ, અ૦ શોક ભય પ્રીતિને લીધે ગળાંમાંથી જે અચકાતો અચકાતો ગગળતો શબ્દ નિકળે તે દેખાડેછે.

ગદગદિત, વિ૦ ધા૦ ગદગદ—ગળગળો સ્વર નિકળતો હોય તેવું. [લાકુ વગેરે).

ગદગદું, વિ૦ અન્દરથી કાચું અને પોચું. (ઈદડાં,

ગદડવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોળી નાખવું; ખુંદવું; કચરવું.

ગદબદિયાં, ન૦ ઘણાં નાણાંનું ઉછળવું તે; પુષ્કળ પૈસા.—તેની પાસે આજ કાલ ખૂબ ગદબદિયાં થયાં છે. (એ શબ્દ એકવચનમાં વપરાતોજ નથી).

ગદા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક જાતનું લોડાંનું આયુધ—હથિયાર. એને માથે નાળિયેરના જેવો ગોળો અને એ ગોળાને કમરખના જેવા કાંગરા હોય છે (ભીમની ગદા). ૨ જવાળામુખી પર્વતમાંથી જે પથરાઓ ઉડે તેમાંનો એકેક; શીળા.

ગદિયાણી, સ્ત્રી૦ પીળાં ફુલનો એક છોડવો. ૨ એક જાતની કાંસકીનો છોડ.

ગદિયાણો, પુ૦ સોનું રૂપું તોળવાનું એક વજન; અડધો તોલો; સોળ વાલ.

ગદેલું, ન૦ એક જણ સુવે તેટલી નાની જે તળાઈ તે; ગોદડી. ૨ એક જણ બેસે તેટલી જે ગાદી તે.

ગદ્ગદ, અ૦ [સં૦] ગદગદ એ શબ્દ જોવો.

ગદ્ય, ન૦ [સં૦] કવિતાના નિયમ વગરનું જે સાદું લખાણ તે.

ગદ્યપદ્યાત્મક, વિ૦ જેમાં ગદ્ય અને પદ્ય (કવિતા) બન્ને હોય તેવું (લખાણ).

ગધેડી, સ્ત્રી૦ ગધેડાની માદા. ગધેડીના—ગધેડીના જણેલાં. (એ શબ્દ ગાળ છે તોપણ સાધારણ ઠપકો આપતાં એ શબ્દ કેટલાક લોક વાપરે છે).

ગધેડું, ન૦ ગધેડો અથવા ગધેડી.

ગધેડો, પુ૦ [સં૦ ગર્દભ] લામ્બા કાનનું, ટુંકાં પુંછડાંનું અને રાખોડીના રઙ્ગનું એક ચોપગું જનાવર; ખર. એ પોતાની પીઠપર ઘણોજ ભાર લઈને ઘણો ધીમે ચાલે છે; એનું પગલું સરતું નથી. એ ઘણો માર ખાય છે તોપણ તે પોતાની હઠ ને સુસ્તી મુકતો નથી. ૨ સુસ્ત, હઠીલો ને અક્કલ વનાનો પુરુષ—છોકરો. મૂરખ માણસને લગાડવામાં આવે છે. કેવત—'ગધેડાનો પાછલો પગ' એ હોડ ડાયા—મૂરખને વિષે બોલતાં વપરાય છે. 'ગધેડા ઉપર અમ્બાડી', 'ગધેડાનું મો કુતરે ચાટયું'.

ગધેવાન, ગધેડાં હાંક નાર.

ગધો-દ્ધો, ગધેડો.

ગનિમત, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] ઈશ્વરી કૃપા; સારું ભાગ્યોગ; લ્હાવો; ખુશી.

ગનીમ, પુ૦ [આ૦] મોગલ; મુસલમાન.

ગન્દકી, સ્ત્રી૦ નઠારી ગન્ધ; બદબો. ૨ ખરાબ વાસ આવે તેવી કાદવ—ઉકરડાની જગો.

ગન્દવાડ, પુ૦ ગન્દકી. ૨ અજીઠું ધાન વેરાયલું પડ્યું હોય તે જગો. ૩ સાફ—સ્વચ્છ ન હોવું તે; અહીં તહીં પડેલો જે કચરો તે.

ગન્દું, વિ૦ ગન્દકીવાળું. ૨ મેલું; ગોબ્જું.

ગન્ધ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાસ; બો; સોરમ. એ શબ્દ સારા અને નરસા બન્ને વાસને માટે છે. તોપણ નઠારા વાસને જેમ ઘણીવાર લગાડવામાં આવે છે તેમ સારા વાસને લગાડવામાં આવતો નથી. વળી એ શબ્દની આદિમાં સુ અને દુર્ મુક્યાથી સુગન્ધ—સારો વાસ અને દુર્ગન્ધ—નઠારો વાસ એવા શબ્દાર્થ થાય છે. ન૦ ચન્દન. ૨ ટીલું; ચાંલ્લો.

ગન્ધક, પુ૦ [સં૦] પીળા રઙ્ગની, ઝટ ભાંગી જાય તેવી ને પાણીમાં પિગળે નહિ પણ ગરમી લગાડયાથી રસ થઈ જાય તેવી એક ધાતુ. એ બળે છે ત્યારે આસમાની રઙ્ગનું ભડકું થાય છે અને ગુંગળાવી નાખે એવો વાસ નિકળે છે. ૨ જેમાં ગન્ધકની મેળવણી હોય તેવું ઓસડ; રસાયન.

ગન્ધઘાણ, સ્ત્રી૦ નઠારા વાસનું ચોપાસ ફેલાવું તે.

ગન્ધપુષ્પ, ન૦ [સં૦] ચન્દન અને ફુલ.

ગન્ધરપ, પુ૦ [સં૦ ગન્ધર્વ] ગવૈયાનો ધન્ધો કરનારી એક જાત—એને જનોઈ હોય છે.

ગન્ધર્વ, પુ૦ [સં૦] સ્વર્ગનો ગવૈયો. ૨ સારો ગવૈયો. ૩ ગવૈયાની એક જાત; ગન્ધરપ.

ગન્ધર્વનગર, ન૦ [સં૦] ગન્ધર્વનું નગર. ૨ ઘડીમાં દેખાય ને ઘડીમાં જતું રે વળી ગમે ત્યાં દેખાય એવું જે માયાવી નગર તે. ૩ જાડી પાતળી હવાને લીધે સૂર્યના કિરણો મરડાયાથી હવામાં કેટલાક ફેરફાર થાય છે ને એ ફેરફારથી પૃથ્વીપરનાં શેહેરો વાડીઓ વગેરે ઉંચે હવામાં દેખાય છે તે.

ગન્ધર્વવિવાહ, પુ૦ [સં૦] વર કન્યા પરસ્પર સ્નેહથી એકબીજાના ધણીધણિયાણી થઈ રેવાની પરસ્પર કબુલાતે એક બીજાનીસાથે પરણી ઘર માંડે તે. ગાન્ધર્વવિવાહ.

ગન્ધર્વવેદ, પુ૦ [સં૦] ગાયન શાસ્ત્ર; ગાવા બજાવવાનો હુન્નર.

ગન્ધસાર, પુ૦ [સં૦] ચન્દન. ૨ કોઈપણ સુગન્ધિવાળો લેપ. ૩ ખુશબોદાર ચીજ.—અરક અત્તર વગેરે.

ગન્ધાતું-યલું, વિ૦ નઠારો વાસ આપતું; બદબોદાર. ૨ કોહી ગયલું.

ગન્ધાર, પુ૦ [સં૦] ગાયનના સાત સૂરમાંનો ચડતો તીજો.—સા રી ગ મ પ ધ ની. ગાન્ધાર.

ગન્ધાવું, ક્રિ૦ અ૦ નઠારો વાસ આવવો; બદબો નિકળવી. ૨ કોહી ગયલું થવું. ૩ મનમાંનું મનમાં બળીને ચીડવું—ગાજ દેવી.

ગપ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] જુઠી ઉડતી—પાયાવનાની લોકમાં ચાલતી વાત—ખબર. ૨ જુઠાણું. વાતના ગોટા—તડાકા.

ગપ-ગપગપ, અ૦ ધીમે ધીમે કાંણાંમાં ઘાલતાં ને પછી તેમાંથી કાઢતાં જે ધ્વનિ તે દેખાડે છે.

ગપસપ, ગપ.

ગપાંસ, સ્ત્રી૦ મોટી ગપ. ૨ વખત ગુજારવા અથવા મનરઞ્જન કરવા જે ગપ ચલાવવી, કાણીયો કેવી તે. ગપાંસ મારવી—ઠોકવી—હાંકવી—ચલાવવી.

ગપાગપ, અ૦ એક પછી એક; વગર અટકાવે; ઉપરા ઉપરી. (તેને ગપાગપ મુક્કા પડવા માંડયા).

ગપાગપી, સ્ત્રી૦ એક બીજાને ઉપરા ઉપરી મુક્કાનો

માર પડવો તે.
ગપાષ્ટક, ન૦ જુઠા તડાકા; ગપ.
ગપોલિયું, ન૦ ધીમે ધીમે કાંણાંમાં ઘાલવું તે.
ગપ્પાં, ગપ.
ગપ્પાંગોષ્ટી, સ્ત્રી૦ જુડી જુડી વાતો—કિસ્સાઓ—કાણીઓના દાખલાઓ આપીને વાતચીત ચલાવ્યાં કરવી તે. [ચલાવનાર.
ગપ્પી-ગપ્પીદાસ, વિ૦ જુઠા તડાકા મારનાર; ગપ
ગપ્પું, ગપ.
ગફલત, સ્ત્રી૦ [આ૦] બેપરવાઈ, વિસ્મૃતિ, આળસ વગેરે કારણથી કામમાં બરાબર ધ્યાન ન અપાય તે. ૨ ભૂલ; ચૂક; સુરત ભૂલ. ગફલત કરવી—ખાવી.
ગફલતી, વિ૦ ગફલત કરે—થઈ જાય તેવું.
ગફા, ગુફા.
ગબ-ગબગબ, ગપ-ગપગપ. (બારપડતી ધ્વની).
ગબગબ, સ્ત્રી૦ કોઈ કંઈ વાતચિત કરતું હોય ત્યાં વચમાં જે બોલવું તે.
ગબડગણ્ડ, વિ૦ સાન નહિં પણ કાન હોય તેવું; સાંભળેલું તરત ખરું માને અને પછી ઘેલાની પે્ર સાહસ કામ કરે તે. 'અન્ધેરી નગરી ગબડગણ્ડ રાજા, ટકે શેર ભાજી ટકે શેર ખાજાં'.
ગબડવું, ક્રિ૦ અ૦ ઊંચેથી પૈડાંની ગતિમાં નીચે પડવું. ૨ ભોંયપર ચક્રગતિમાં શરીરનું પાસું ફેરવ્યાં કરવું. ૩ પેટમાં અમળાવું—ચુંથાવું—વા દોડવો.
ગબડ્ડી, સ્ત્રી૦ એકદમ—વગર અટકવે—જલદીથી દોડી જવું તે. ગબડ્ડી મારવી.
ગબરુ, વિ૦ માંસથી ભરેલું અને દેખાવડું. 'ગબરુ ગાલે પડતા કૂપ'. ૨ ભરેલું (પૈસા વગેરેથી). પુ૦ માંસથી ભરેલો ગોરો ને ફુટડો જુવાન.
ગબલ, ગુલાબ અથવા ગુલાબદાસ—રાય—શઙ્કર એ નામનો અપભ્રંશ.
ગબાગબ, ગપાગપ.
ગબાગબી, સ્ત્રી૦ મુક્કામુક્કી.
ગબાર, સ્ત્રી૦ ખાડો. ૨ કપરોટ વાળો જે ખાડો તે.
ગબી, સ્ત્રી૦ અગલ; બદી.
ગબોગબ, અ૦ ઉપરા ઉપરી મુક્કીનો માર પડે તે.
ગબ્બ, અ૦ જોરથી; ધબ્બ લઈને.
ગબ્બર, વિ૦ ભરેલું. ૨ પૈસાથી ભરપૂર.
ગભરાટ, પુ૦ અકળામણ; મનમાં જે ગુચવણ હોય તે. ૨ દુઃખ.
ગભરાવું, ક્રિ૦ અ૦ રસ્તો ન સુઝે તેવી હાલતમાં આવવું; ગુચવાવું; બાવરાં થવું; અકળાવું. ૨ દુઃખી થવું.
ગભા, પુ૦ બૈને આજારે ગળાંમાંથી જે બળખા પડે તે.
ગભાણ, સ્ત્રી૦ ઢોરના ખીલા આગળ આડું લાકડું મુકી જ્યાં ચાર નાખવામાં આવે છે તે જગા. ન૦ ગામને પાદરે જે સફેત જમીન તે.
ગભીર, વિ૦ [સં૦] ગમ્ભીર.
ગમ, સ્ત્રી૦ બાજુ; પાસું; તરફ. ૨ મનનું વલણ; પસન્દ પડવું તે. ૩ ભાન; સૂજ; સમજણ.—તેને કેશાંમાં ગમ પડતી નથી. ૪ સાંખી રેવું તે; ખામોશ. તે ગમ ખાઈ ગયો. પુ૦ [આ૦] શોક; દલગીરી; હાય; અફસોસ. અ૦ તરફ; ભણી.—તેણીગમ જા.
ગમગીન, વિ૦ દલગીર; શોકાતુર; ઉદાસ; દુઃખી.
ગમત, સ્ત્રી૦ ખુશીમાં વખત કાડવો તે; રમુજ. ૨ રમત; ખેલ.
ગમતિયાળ-તી, વિ૦ ગમત—ખુશી કરે તેવું; રમુઝી; આનન્દ પમાડે તેવું.
ગમતું, વિ૦ પસન્દ પડતું; ગમે તેવું; ભાવતું; મનને ચેહેન—ખુશી પમાડે તેવું.
ગમન, ન૦ [સં૦] જવું—ચાલવું તે; ચાલ; ગતિ.
ગમનાગમન, ન૦ જવું આવવું તે.
ગમવું, ક્રિ૦ અ૦ પસન્દ પડવું; ભાવવું; ખૂશ કરતું હોવું; માફક આવવું. ૨ ચેહેન પડવું; મનમાનવું; ગોઠવું. [મડિયું; ગોચું.
ગમાર, વિ૦ અવિવેકી; અસભ્ય; જઙ્ગલી. ૨ ગા-
ગમાવવું, ગુમાવવું.
ગમી, સ્ત્રી૦ દલગીરી; શોક. અ૦ તરફ; ભણી.
ગમે તે, પસન્દ પડે તે; ચાહે તે.
ગમે તેમ, અ૦ કોઈ પણ રીતે; જેમ થાય તેમ; ઈચ્છા પ્રમાણે; મરજી મુજબ.
ગમ્ભીર, વિ૦ [સં૦] કંઈક ભય ને ઘણું આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવું મોટું-વિશાળ-ઊંચું—ઉણ્ડું; મહત્વ વાળું; પ્રૌઢ. (દેખાવ-નાદ, સમુદ્ર, પર્વત, આકાશાદિ—યુદ્ધાદિ). ૨ પુક્ત; ઠરેલ; ભારેખમ. (માણસ—વિચાર). ૩ ધીર; સહનશીલ (સ્વભાવ). ગામ્ભીર્ય (ગમ્ભીરતા, ગમ્ભીરાઈ).—ગમ્ભીરપણું.
ગમ્ય, વિ૦ [સં૦] જવાય—પોંચાય—જણાય—જાણ થઈ શકે તેવું. ઈન્દ્રિયગમ્ય—ઈન્દ્રીયોથી સમજા-

ય તેવું. વિચાર—શાસ્ત્ર—તર્ક—ગુરુ ગમ્ય એવા
જોડાયલા શબ્દો હોય છે.

ગયણ, ન૦ ગગન, આકાશ.

ગયવર, પુ૦ હાથી.

ગયું, જવું-જાવું એ શબ્દનો ભૂતકાળ.

ગર, પુ૦ કેટલાંક ફળની અન્દરનો વચગાળાનો જે
પોચો—રસ ભર્યો ભાગ તે;—અન્દરનો માવો.
—જમરુખ વગેરેનો. કેટલાંક ફળમાં એ પોચો
ભાગ બીયાં સાથે હોય છે.-કાકડી ચિભડું કોળું
વગેરેમાં. સીંગની અન્દરનો જે ભાગ તે—ગર-
માળો, સેકટાની સીંગ વગેરેનો. ૨ ઝાડના લાક-
ડાંની વચમાંના જે પોચા ભાગને આધારે તે
ઝાડને ખોરાકી મળેછે તે. ૩ મનનો ભેદ; મ-
ર્મ; દીલનો ભરમ; છાની વાત.—'તેનાં મનનો
ગર મેં જાણ્યો.' ૪ બરુ, ક્વિલ વગેરેમાં જે પોચો
તાંતરો હોય છે તે. ૫ ઝેરી અધાર; ગલ. [વગેરે.

ગર, એ શબ્દની પછવાડે મુકાઈને કરનારો એવો
અર્થ રાખે છે.—સોદાગર, ખુરસીગર, કારીગર

ગરક, વિ૦ [આ૦] ડુબી ગયલું; ડુબેલું; જતું રયલું.
૨ લીન થયલું; લગન લાગી રઈ હોય તેવું.

ગરકવું, ક્રિ૦ અ૦ કાદવ વગેરેની અન્દર પેસી જ-
વું. ૨ ડુબીજવું. ૩ લીન થઈજવું.

ગરકાવ, વિ૦ ભરપૂર; ભરેલું,-ઘરેણાં ફુલ વગેરેથી.

ગરગડી, ઘરેડી. [ચ્ચાં કરવું; ઈચ્ચાં કરવું.

ગરચવું, ક્રિ૦ સ૦ અકરાંતિયાની પડે ખા ખા ક-

ગરજ, સ્ત્રી૦ [આ૦] કોઈ કામ કરવામાં જે વસ્તુ-
ની જરુરિયાત હોય તે વસ્તુ મેળવવાની જે ઘણી
ઇચ્છા રાખવી-હોવી તે; અવશ્યકતા; ખપ; અગ-
ત; દરકાર. ૨ અડાવેળા; જરૂરનો વખત; તઙ્-
ગી. ૩ પોતીકી મતલબ; સ્વાર્થ. ગરજ સારવી—
તઙ્ગી મટાડવી; મતલબ પારપાડવી. કેવત—ગર-
જવાનને અક્કલ ન હોય'. 'ગરજે ગધેડાને બાપ
કેવો પડે.'

ગરજણ, સ્ત્રી૦ એક જાતનું પક્ષી.

ગરજના, [સં૦ ગર્જના]

ગરજવન્ત-વાન, ગરજાઉ.

ગરજવું, ક્રિ૦ અ૦ આકાશમાં ગડગડાટ થવો; ગા-
જવું. ૨ સિંહ વગેરે જનાવરોએ મોટે અવાજે
બરાડવું. [પમતલબી; સ્વાર્થી.

ગરજાઉ-જી-જુ, વિ૦ જેને ગરજ હોય તે. ૨ આ-

ગરજી, ગરજુ. 'ગરજી ને દરદી બરાબર.'

ગરડગપ, અ૦ ઝટ દઈને અચાનક જતું રયલું—
ડુબીગયલું—ખોવાઈ ગયલું હોય તેમ. 'ગરડગપ ગ-
યા પોંહોતાના પરમાણા કોઈએ ન મોકલ્યા'.

ગરડ, ઘરડ.

ગરણું, ગળણું.

ગરથ, પુ૦ નાણું; પુંજી; માયો; પૈસો. 'ગરથ તે
ગાંઠે, વિદ્યા તે પાઠે, અસ્ત્રી તે સાથે ને દાન
તે હાથે.'

ગરદ, વિ૦ [પ્રા૦] ખિચોખિચ—સાંકડે આવી ગ-
યલું. ૨ ખૂબ મચેલું; મસ્ત બનેલું.

ગરદન, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] ગળાંનો જે પાછલો ભાગ તે;
બોચી; ડોકી. ગરદનમારવું—જીવ લેવો; મારી
નાખવું; ઢાચકું ઉડાવી દેવું. ૨ ઘણુંજ નુકસાન
કરવું. [હોવું તે (લોકની).

ગરદી, સ્ત્રી૦ ભીડ; ઠઠ; ભિડાભિડા; ખિચોખિચ

ગરદો, પુ૦ તમ્બાકુનાં પાતરાંનો વપરાતાં રયલો જે
સુકો ભુકો તે.

ગરનાળ, સ્ત્રી૦ છરાના ગોળા વગેરે ભરવાની ખા-
ણણી જેવી જે તોપ તે.

ગરનાળું, ન૦ તળાવ અથવા કુણ્ડમાં પાણી આવવા
જવાને માટે તળાવ અથવા કુણ્ડમાં કરેલો જે મા-
રગ તે. ૨ પાણી જવાનો સાંકડો મારગ.

ગરબડ, ગડબડ.

ગરબડવું, ગબડવું. [ગડબડગોટો.

ગરબડસરબડ, સ્ત્રી૦ ઊંધું ચતું; ફેરફાર; સેળભેળ;

ગરબડાટ, ગડબડાટ. [વિતા.

ગરબી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રિયોમાં ગવાતી એક જાતની દેશી ક-

ગરબો, પુ૦ મોટી જે ગરબી તે. ગરબામાં ઘણું ક-
રીને વારે વારે ટેક ગાવામાં નથી આવતી. ૨
ગરબી—ગરબા ગાતાં તાળીયો વગાડતાં દીવા—
માડવીની આસપાસ ફરવું—ફુદતાં ફરવું તે. ગર-
બો ખુંદવો—રમવો એમ કેવાય છે. ૩ એવા પ્ર
સર્ગનેસારુ જે માટલીમાં કાણાં પાડીને અન્દર દી-
વો મુકેલો હોય તે.

ગરભ, પુ૦ [સં૦ ગર્ભ] સ્ત્રી પુરુષ—નર માદાના
સમ્ભોગથી પુરુષ—નરનું જે વીર્ય, સ્ત્રી—માદાના-
ઉદરમાં જઈ ઠરી વધી સર્વ અવયવો સાથે સચે-
તન થાય છે તે. એ જ્યાંસુધી માના ઊદરમાં છે
ત્યાંસુધી તે ગરભ કેવાય છે. ગરભ રેવો. ૨ ગ-
રભવાળી હાલત; હમેલ; દાડા. તેને ગરભ છે—
એટલે તે ગરભવાળી હાલતમાં છે. ૩ કેળ વગે-

રેની અન્દરનો કુમળો જે ભાગ તે-કેળના ગરભ જેવો છોકરો. ૪ માંછલીઓમાં તેનાં ઝીણાં ઝીણાં ઈંડાઓનો સમૂહ જે લામ્બા આકારમાં હોય છે તે. ૫ ક્ષેત્રફળ; ખેતર—જમીનનો જે વિસ્તાર તે. ૬ મધ્ય; વચ્ચોવચ્ચ. ગરભ પડવો—રોગને લીધે અથવા ઓસડથી ગરભ ગળવો; અધુરે જવું; કસુવાવડથવી. ગરભ પાડવો—ગળાકારે ગરમ ઓષધિ વગેરેથી ગરભનું લોહી કરી નાખવું —એને ગરભપાત કરવો પણ કહેછે.

ગરભછાંટ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો દારુસાથે ફોડવાનો ગોળો-એ પોલો હોય છે. એમાં પેલ તો દારુ ભરે છે અને તેનાં કાણાંમાં એક લાકડાંની વળી (જેમાં ખીલા પથરા છરા અને સળગી ઉઠે તેવા પદાર્થો હોય છે) ગડએછે. એ ગોળો જ્યાં પડેછે ત્યાં ઘણા જોરમાં ફાટેછે અને મોટું નુકસાન કરે છે. ૨ એવો ગોળો ઉડાડવાની ખાણી ઘાટની જે તોપ તે.

ગરભસૂતર, વિ૦ [સં૦ ગર્ભસૂત્ર] તાણામાં રેશમ ને વાણામાં સુતર આવ્યું હોય તેવું (કપડું).

ગરમ, વિ૦ [સં૦ ઘર્મ અથવા ફા૦] ઊનું; ઉષ્ણ; તપેલું. (થણ્ડાંનું ઉલટું). ૨ જોસ્સામાં આવેલું; આતુર; જલદ; તીખું. [છે તે.

ગરમમસાલો, પુ૦ તજ લવઙ્ગ વગેરેની મેળવણીનો જે મસાલો રસોઈના પદાર્થમાં નાખવામાં આવે-

ગરમાગરમ-મી, વિ૦ ઊનું ઊનું; તરત ઊનું કરેલું.

ગરમાળો, પુ૦ એક જાતની સીંગ. એ ઓસડ દાખલ વપરાય છે.

ગરમી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ગરમ—ઊના પદાર્થને અડક્યાથી જે કંઈ આપણને લાગે છે તે અથવા તે પદાર્થમાંથી જે કંઈ આપણા શરીરમાં દોડી આવી લાગે છે તે. કારણ કાર્ય બન્નેને એ શબ્દ લાગે છે; સૂરજ—અગ્નિથી થતી જે અસર તે. ઘણુંકરીને ગરમીથી પદાર્થનું કદ વધે છે અને એથી બાફ અને પાણી થાય છે. ગરમી ઝાડ જનાવરને ઘણી જરૂરની છે. ૨ સૂર્ય અગ્નિ વગેરેથી જે ગરમ-હવા થાય છે તે; તાપ; ઘામ. ૩ તાવ વગેરેથી શરીરમાં જે ઊનાસ આવે છે તે. ૪ તાર; જોસ્સો. ૫ ટાંકી-પરમિયાનો જે રોગ તે.

ગરમું, ન૦ અશેર ત્રણ શેરના તપેલાં જેવડો પડથી વગાનો કાંસાનો મોટો-લાડકો.

ગરમેલ, સ્ત્રી૦ રૂવાંટીવાળો એક જાતનો નાનો છોડ. એનાં મૂળનું તથા એની ઉપરના ભાગનું અથાણું કરવામાં આવે છે.

ગરવ, ગર્વ.

ગરવું, વિ૦ [સં૦ ગુરુ] મોટું; વિશાળ. 'ગુજરાત દેશ ગરવો ઘણો'. [ગરૂપ. ૩ અન્દર પેસવું.

ગરવું, ક્રિ૦ અ૦ ખરી પડવું; ખરવું; પડવું. ૨ ગ-

ગરાડ, વિ૦ મોટું. પુ૦ ખાડો. [ગરાડી).

ગરાડી, વિ૦ ઘણોજ વ્યસની; વ્યસનમાંનો વ્યસનમાંજ મસ્યો રહેનાર (ભાંગ અફીણ ગાંજા વગેરેનો

ગરાડો, પુ૦ ઘર—ઈમારતની ભીતનો પાયો નાખવાસારુ જે લામ્બો ને લાંમ્બો ખાડો ખોદવામાં આવે છે તે.

ગરાસ, પુ૦ [સં૦ ગ્રાસ] ગામનું રક્ષણ કરવાના બદલામાં અથવા વંશપરમ્પરાથી જમીનની માલેકી હોય તે લઈ લઈ તેના બદલામાં સરકાર તરફથી જે રોકડ હક કરી આપ્યો હોય તે. ૨ ગરાસિયાના ગામોમાં લુટફાટ ન કરે અથવા ન થવાદે તેને સારુ ગામવાળાઓએ રાજાની મઞ્જુરિયતથી જે જમીન લુટફાટ કરનારાને હંમેશને માટે આપી દીધી હોય તે.

ગરાસિયો, પુ૦ રાજવંશી ભાયાત રજપુતોને હિસ્સે આવેલી જે જમીનો તે જમીનોની ઉપજ ખાનારાને બીજાં ગામના લોક પાસથી કર લેનારા, પછી થોડા ઘણો એ ઉપર અમલ ચલાવનાર જે રજપુત તેમાંનો એકેકો.

ગરિયો, પુ૦ ભમરડો.

ગરીબ, વિ૦ [આ૦] નિર્ધન; પૈસા વગરનું. ૨ કઙ્ગાલ; દળદરી; બાપડું; દુઃખી. ૩ ભલું; સાલસ; સહનશીલ; થણ્ડા મિજાજનું.

ગરીબ ગરબાં-ગુરબાં, ન૦ ગરીબ—કઙ્ગાલ એવાં માણસો. ૨ ભિખારુઓ.

ગરીબપરવર, વિ૦ [આ૦ ફા૦] ગરીબની પરવરશી કરનાર —સમ્ભાળ લેનાર. ૨ પોતાનાથી ઉંચેના દરજ્જા વાળાઓને એ વિશેષણ જોડવામાં આવે છે. અરજીઓમાં 'ગરીબપરવર સલામત' એમ લખાય છે.

ગરીબાઈ, ગરીબી. [૩ ભલાઈ; સાલસાઈ.

ગરીબી, સ્ત્રી૦ નિરધનપણું. ૨ કઙ્ગાલિયત; દળદર.

ગરુ, પુ૦ ગુરુ. [વાય છે.

ગરુડ, પુ૦ [સં૦] ફાડીખાનાર એક મોટો પક્ષી. એ બધાં પક્ષીઓમાં જોરાવર છે માટે એ રાજા કહે-

ગરુડગામી-ધ્વજ-વાહન, વિષ્ણુ.
ગરુડો, પુ૰ ઢેડા—ભંગિયાનો ગોર.
ગરૂર, વિ૰ મગરૂર; અહંકારી; મિજાજી.
ગરૂરી, સ્ત્રી૰ [આ૰] ગર્વ; અહંકાર; મગરૂરી; પતરાજ; ગુમાન.
ગર્ભદર, વિ૰ દાડાવાળી; બે જીવવાળી; હમેલવાળી.
ગર્ભણી, બિલાડી.
ગર્જન, [સં૰] ગરજવું તે. [તડૂકવું તે.
ગર્જના, સ્ત્રી૰ વરસાદનું ગાજવું તે. ૨ સિંહ વાઘનું
ગર્દભ, પુ૰ [સં૰] ગધેડો.
ગર્ધપ-ર્ધવ, [ગર્દભ] ગધેડો.
ગર્ભ, [સં૰] ગરભ. ગર્ભધારણ—ગરભ રેવો તે. ગર્ભપાત—ગરભ પાડવો તે. [કરવું પડે તે.
ગર્ભયાતના, સ્ત્રી૰ [સં૰] ગરભને જે દુઃખ સહન
ગર્ભવતી, સ્ત્રી૰ [સં૰] દાડા વાળી સ્ત્રી. [રવો તે.
ગર્ભવાસ, પુ૰ [સં૰] ઉદરમાં ગર્ભ થવો ને ઉછ-
ગર્ભસ્રાવ, પુ૰ [સં૰] ગરભનું ગળવું તે.
ગર્ભશ્રીમન્ત, વિ૰ [સં૰] જન્મથકી શ્રીમંન્ત તે; શ્રીમન્તને ઘેર જન્મેલો તે. [નો ભાગ.
ગર્ભસ્થાન, ન૰ [સં૰] જ્યાં ગરભ બન્ધાય છે ને મોટો થાયછે તે ઠેકાણું; કમળ; કૂખની અન્દર-
ગર્ભાધાન, ન૰ [સં૰] ગરભ રેવો ને ઉછરવો તે. ૨ કમળ શુદ્ધ રે અને ગરભ જલદીથી વધે એ હેતુથી દાડાવાળી સ્ત્રીને (ઘણું કરીને પાંચમે મહિને) જે ધર્મ સંસ્કાર કરવામાં આવેછે તે.
ગર્ભિણી, [સં૰] ગર્ભવતી. [રયો હોય તે.
ગર્ભિત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] જેમાં કંઈ બીજી વસ્તુ રઈ હોય તેવું. ૨ જેની અન્દર કોઈ અર્થ—ભાવ
ગર્વ, પુ૰ [સં૰] અભિમાન; અહંકાર; મગરૂબી; ગુમાન; પતરાજી; માન. [ભિમાની.
ગર્વિષ્ઠ-ર્વી, વિ૰ [સં૰] અહંકારી; મગરૂર; અ-
ગલ, પુ૰ માછલાં પકડવાનો આંકડો. ૨ કુવામાં પડી ગએલી ચીજ કાડવાને લોડાંના આંકડાઓનો જે જથો તે; બીલાડી. ૩ સાપ, બિલાડી વગેરેની ઝેરી અધાર. ૪ લાંચ; લાંચમાં જે કંઈ આપેલું—બતાવેલું તે. ગલ આપવો—લાલચ દેખાડવી; લાંચ આપવી. ૫ ફુલનો છોડ; ગુલબાસ.
ગલકી, સ્ત્રી૰ એક જાતનો વેલો—એના ફળનું—ગલકાંનું શાક તથા ભજીયાં થાય છે.
ગલકું, ન૰ ગલકીનું ફળ. [ફુલ.
ગલગોટો, એક જાતના ફુલનો છોડવો અથવા તેનું
ગલત, વિ૰ [આ૰] પાયાવનાનું; ઠામ ઠેકાણાં વગરનું; ખોટું; જુઠું. ૨ [સં૰ ગલિત] બાજુપર કાડી નાખેલું; નકામું જાણી ફેંકી દીધેલું; રદ કરેલું.
ગલથુથી, ગલહુતી. [ટો તે.
ગલપટો, પુ૰ ગળે રાખવાનો ઊન વગેરેનો જે પ-
ગલબા, પુ૰ ફટાકા.
ગલહુતી, સ્ત્રી૰ ગોળની પાણીની સાથે મેળવી તેમાં ફુમડું બોળી જન્મેલાં બચ્ચાંને તે ધાવતાં શીખે ત્યાંસુધી તેનાં મોડાંમાં ધીમે ધીમે ટીપાં મુકવામાં આવેછે તે.
ગલાલ, ન૰ હોળીમાં જે રાતો ભુકો એક બીજાપર ઉરાડવામાં અને મોડાંપર ચોપડવામાં આવેછે તે.—કેટલાક કન્દના લોટને પતકંના લાકડાંના ઉકાળામાં રઙ્ગી સુકવી ચાળેથી ગલાલ બનેછે.
ગલાસ, ન૰ [અ૰] બિલોરી કાચનો પ્યાલો.
ગલી, સ્ત્રી૰ ધોરી રસ્તાપરથી આડી ને સાંકડી નિકળતી જે વાટ તે. ૨ સાંકડી શેરી—પોળ.
ગલીકુંચી, સ્ત્રી૰ આડા અવળા ને સાંકડા જે રસ્તા તે. [ન્ધાતું.
ગલીચ, વિ૰ [આ૰] ગન્દુ; મેલું; કચરાવાળું; ગ-
ગલીચો, ગાલીચો.
ગલેફ, પુ૰ [ફા૰] કપડાનું ઢાંકણ—ની ખોલ. (ખુરસી, કોચ, ગાદી, તકિયા વગેરેનો ગલેફ).
ગલેફી, સ્ત્રી૰ એક તરેહનાં ભજિયાં.
ગલેલી, સ્ત્રી૰ તાડનાં ફળની અન્દરનો કુમળો ખાવામાં આવતો જે ભાગ તે.
ગલોફું, ન૰ ગાલની માંયનો ભાગ.
ગલોલ, સ્ત્રી૰ અબુત લોકો કામઠીથી જે ગોળી ફેંકેછે તે. એ ગોળી સીસાંની અથવા કાદવની હોય છે.
ગલ્લ, પુ૰ [સં૰] ગાલ.
ગલ્લાંતલ્લાં, ગાંગાંતલ્લાં.
ગલ્લો, પુ૰ [ફા૰] પૈસો—નાણું રાખવાનું ઠામ; ખજાનો. ૨ દુકાનદાર જે પેટીના ઢાંકણામાંના બાકાંમાથી પૈસા—નાણું અન્દર નાખે છે તે.
ગવન, ન૰ [સં૰ ગમન] જવું તે; ગતિ; ચાલ. ૨ [અ૰] સુતરઉ બારીક છાપેલું લુગડું—સ્ત્રિયોને પેરવાનું. [નારો અમલદાર.
ગવરનર, પુ૰ [અ૰] રાજા—રાણીની વતીનો તેના પરમુલકી સંસ્થાનમાં રાજકારભાર ચલાવ-
ગવરનર જનરલ, પુ૰ [અ૰] મુખ્ય ગવરનર.
ગવાડવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈ ગાય તેમ કરવું.

ગવાનિક-નેક, ન० જમતાં પેલાં ગાયને માટે જૂદું કાડેલું જે રાંધેલું અન્ન તે. ૨ એકઠાં કરી નાખેલાં ભાત દાળ શાક વગેરે તે.

ગવાર, સ્ત્રી० પુ० એક જાતનો છોડ અથવા એને જે સીંગ થાય છે તે; ગુવાર. ૨ એ છોડના બીયાં—એ ઢોરને ખવાડવામાં આવે છે.

ગવાવું, ક્રિ० અ० ચરચાવું; ફજેત થવું; બેઆબરુ થવું; ગામમાં નઠારી વાત ચાલે તેવું થવું. તે તો આજકાલ ગામમાં ખૂબ ગવાય છે.

ગવાળો, પુ० ભેળસેળ થઈ ગયલો સામાન. ૨ ઓઢણાના આકારનો, સ્ત્રીના કપડાં વગેરે સામાન રાખવાનો જે લુગડાંનો કોથળો તે. 'ઘેલીનો ગવાળો' એ કેવત.

ગવૈયો, પુ० ગાયન કરનારો; ગાનારો.

ગસેડવું, ઘસડવું.

ગહન, વિ० [સં०] જવા—પોંચવા—સમજવાને અઘરું. ગહન ગતિ—ઉણ્ડી પોંચ; અથાક બુદ્ધિ; સમજવી ઘણી અઘરી એવી કળા—જુગતિ (ઈશ્વરની). ૨ છુપી—ઊણ્ડી ગતિ.

ગહું, ઘઉં.

ગહુંલો, ઘઉંલો. [ડો તે; ગુફા.

ગહ્વર, ન० [સં०] પાડની અન્દર જે બખોલ—ખા-

ગળ, ગલ.

ગળકો, પુ० ચાખેલી મીઠી વસ્તુનો મોડાંમાં રઈ ગએલો સ્વાદ અથવા તેને પાછો તાજો કરવાની જે ખન્ત તે. ૨ રુચિ; ભાવ; સ્વાદ.

ગળગળવું, ક્રિ० અ० ગળગળું થવું; ગગળીજવું.

ગળગળું, વિ० ચિકણા પ્રવાહીથી નિગળતું (ગળગળતો કનસાર). ૨ પાણી પાણી જેવું; હૈયું પિગળી ગયું હોય તેવું; નરમ. ૨ દીન; ગરીબ (તે ગળગળો થઈ ગયો). ૩ છાતી ભરાઈ આવેથી નિકળે તે; રડતો (ગળગળો સ્વર).

ગળગોટિયો-ટડો, વિ० ગોળ; ગોળ આકાર.

ગળચકું, ગચકડું.

ગળચટું, વિ० જરાક ગળ્યું—મીઠું હોય તેવું.

ગળચવો, પુ० પુરુષને ગળે ઘાલવાનું સોનાંના તારનું ગુંથેલું બેસતું જે ઘરેણું તે; દોરો.

ગળચિયું, ન० ડુબતાં પેટમાં પાણી જવું તે. ૨ ડુબતાં માણસનું ઉપર નીચે આવવું જવું તે.

ગળચી, સ્ત્રી० ગળાંનો પાછલો ભાગ; ડોકી; ગરદન.

ગળણી, ગરણી.

ગળત કોડ, પુ० [સં० ગલકુષ્ઠ] એક જાતનો રોગ—શરીરની ચામડી ફદફદીને સફેત થઈ જાય તે.

ગળતી, સ્ત્રી० જેમાંથી ટીપે ટીપે પાણી ગળ્યાં—પડ્યાં કરે તે ઘડો (મહાદેવના ઉપર ટાંગી રાખેલો હોયછે).

ગળથુથી, ગલહુતી. [ઈ.

ગળધાઈ, સ્ત્રી० અજીરણને લીધે અરકાડથી અથવા એમને એમ ગળાંમાં જે બળતરા થાય તે; ગધા-

ગળપટો, પુ० ગળે બાંધવાનો પટો.

ગળપણ, ન० ગળ્યો સ્વાદ આપે તેવું કંઈ (ગોળ ખાંડ વગેરે). ૨ ગળ્યો સ્વાદ.

ગળફો, પુ० દમ વગેરેના આજારથી ઉધરસ ખાતાં મોડાંમાંથી જે જાડો ચિકણો પદાર્થ બલાત્કારે બાર નિકળે તે; બળખો.

ગળમાણું-ચાણું, ન० ઘઉંના લોટને સેકીને તેમાં ગોળ—ખાંડનું પાણી અથવા દૂધ રેડી ખૂબ ઉકાળ્યાથી જે ખાવાનો પદાર્થ બને છે તે.

ગળવું, ક્રિ० અ० વાસણ—ઠામમાંના પ્રવાહી પદાર્થનું કાંણાંમાંથી ધીમે ધીમે બાર નિકળી આવવું; છાપરાંપરના વરસાદના પાણીનું કાંણાંવાટે ઘરમાં આવવું; ચૂવું. (વાસણ, છાપરૂં ગળેછે). ૨ ફળનું પાકવાની તૈયારીપર આવવું—પાકીને મિઠાસવાળું થવું (આંબા હવે ગળવામાંડ્યાં છે). ૩ સાકેર મીઠું વગેરે પદાર્થોનું હવા પાણી લાગ્યાથી પાણી રૂપ થઈ જવું; ઓગળી જવું. ૪ પુરૂં બફાઈને એક થવું.—આજની દાળ પુરી ગળી નથી. ૫ ધાતુનું, અગ્નિથી રસ રૂપ થવું. (હજુ સોનું ગળ્યું નથી). ૬ શુદ્ધ થવું; મળરહિત થવું. ૭ રસકસ જતો રેવો; ગળાઈ—તવાઈ જવું. ૮ દૂર જતું રેવું; ખરવું; નાશ થવો.—તેના શત્રુ સરવે ગળ્યા.

ગળવું, ક્રિ० સ० કોઈપણ વસ્તુને ગળાંની વાટે એકદમ પેટમાં ઉતારી દેવી. ૨ કપડાં—કાગળની અથવા કાંણાંવાળાં વાસણની મારફતે પ્રવાહી પદાર્થને બીજા વાસણમાં શુદ્ધ કરી આણવું; ગાળવું. (ગોળીમાં પાણી ગળ—ગાળ).

ગળહુતી, ગલહુતી. [વું થવું.

ગળાવું, ક્રિ० અ० નક્કર ધાતુનું અગ્નિથી રસરૂપ થવું. ૨ સુકાઈને નિર્માલ થઈ જવું. તે શરીરે બહુ ગળાયો. ૩ ગાળ્યું હોય—ગાળી શકાયું હોય તે-

ગળિયારો, પુ० ગળીથી કપડાં સુતર વગેરે રંગનારો.

ગળિયેર, વિ० ગળી વાળું. ૨ ગળીના રંગનું; નીલું.

ગળિયો, પું૦ કાંટાનો જથ્થો—ઉખાડો. ૨ કાદવ—કચરાનો પિણ્ડો. કુંભારે ચાકપર ગળિયો ચડાવ્યો. વિ૦ ગાડીએ જોડી ચલાવતાં બેસી જાય તેવો—(બળદ).

ગળી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ અથવા એનાં પાંદડાંનો રસ. એમાંથી ઘેરો આસમાની રઙ્ગ પેદા થાયછે. ગળીના છોડવાનાં પાંતરાંને અને ડાંખળીઓને પૂળે તે પાણીમાં ડુબાડી રાખેછે—જ્યાં સુધી તેની અંન્દરનો કુમળો ગર બ્હાર આવેછે ત્યાંસુધી અને પછી તે જાડાં પાણીને હલાવ્યાંજ કરેછે એટલે રઙ્ગ બન્ધાઈને ગાંગડા આકારે થઈ જાય છે. ૨ અવાજ; કણ્ઠ; હલક; ગળું. તે ગાનારની ગળી સારીછે. ૩ ગળી ખાવી-નાખવી, અફીણ વગેરેના સટ્ટામાં તેજી મન્દી ઉપર અમુક રકમ લેવાની અમુક રીતની સરત મારવી. ગળીજવું, ગળે ઉતારી દેવું. ૨ ખામોશ ખાઈ જવી.

ગળું, ન૦ [સં૦ ગલ] બે ખભાની વચમાંનો ભાગ જેની ઉપર મોઢું છે અને જેની અન્દર મોંયથી હવા જવાની અને ખોરાક ઉતરવાની નળિયો છે તે; કણ્ઠ; કોટ. ૨ ગળાંમાંથી નિકળતો સાદ—અવાજ. ગળું પડવું—ઘણું રડવાથી, ઊંચેથી પડવાથી અથવા ગરમીથી બાળક છોકરાંનાં ગળાંમાંનો કાકડો—ગળાંની બારીનો પડદો લુલો થઈ આડો ખસીજવો—જેથી બચ્ચાંથી રડાતું નથી. ગળેપડવું—તોહોમત મુકવું; આળ ચડાવવું. ૨ કોઈ કામ કરાવી લેવાને કાલાવાલાથી—સામાથી જોર જુલમ—બળાત્કાર કરવો. ૩ બથાવી પડવું; પારકું તે પોતાનું છે એમ દાવો કરવો. ગળે ઘાલવું—કોઈ બીજાને સોંપવું; જવાબદારી કોઈ બીજાને માથે નાંખવી. ૨ હાથે કરી ગળામાં શસ્ત્ર મારવું. ગળાં કાપુ—વિશ્વાસ ઘાતકરનાર; ઠગ.

ગળેપડુ, પું૦ પારકું પોતાનું કઈ દાવો કરનાર; બથાવી પડનાર. ૨ આળ ચડાવનાર. 'ગળેપડુ ગોકળદાસ'.

ગળો, સ્ત્રી૦ એક જાતની ઔષધિ.

ગળ્યું, વિ૦ સાકેર ગોળ ખાંડ મધ વગેરેના સ્વાદ જેવું મીઠું. ૨ પાકીને તૈયાર થયલું; મિઠાસવાળું-કેરી ગળી છે ખાટી નથી.

ગાંગડી, સ્ત્રી૦ નાનો ગાંગડો.

ગાંગડુ, વિ૦ ન બફાય—ચડે તેવું (કઠોળના દાણા).

ગાંગડો, પું૦ હરેક નક્કર—સુકાયલી વસ્તુનો ગોળ નાનો કકડો. સાકેર—ગોળનો ગાંગડો.

ગાંગાંતલ્લાં, ન૦ જરા વારમાં હા ને જરા વારમાં ના કેવી તે; આનાકાની; બ્હાનાં.

ગાંગો, પું૦ તેલ દિવેલ વગેરે સામાન, ટોપલામાં ઘાલી, તે માથે મુકી વેચનારો—(ઘણું કરીને ઘાંચી).

ગાંજવું, ક્રિ૦ સ૦ છેતરવું; ઠગવું. ૨ ઉપર હાથ મારી જવો; હરાવવું.

ગાંજાખોર, પું૦ ગાંજો ફુંકનારો.

ગાંજો, પું૦ એક જાતનો ભાંગના જેવો છોડ અથવા તેની જે કળી તે. એ ખિલતી નથી ને એની અન્દર બિયાં પણ કોઈ કોઈજ હોય છે.

ગાંઠ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગ્રન્થિ] દોરી, કસ, રુમાલ વગેરેનું એક છેડેથી ચકરડું વાળી તેમાં તે છેડો મુકી ખેંચેથી જે જાડું બન્ધન થાય તે. ૨ ઝાડને જ્યાંથી ડાળા ફુટે તે ઠેકાણું. ૩ લાકડાંના મૂળનો—ભમરાવાળો એકાદો ભાગ તે. ૪ મનમાં જે આડું આવી જવું તે; અણટસ; આંટી; દુશ્મનાઈ બન્ધાઈ રેવી તે; વેર; કીનો. ગાંઠ બાંધવી—વાળવી એટલે અણટસ રાખવો. ૫ સ્મરણ રાખવું. ૬ શરીરમાં રોગ વગેરેથી લોહીનું એક ઠેકાણે બન્ધાઈ જઈ ગોળો થઈ રેવી તે. (પેટમાં ગાંઠ, ઝાંઘે ગાંઠ). ૭ પોતાની જાત—સોડ; પોતાનો કબજો. (ગરથ તે ગાંઠે). ગાંઠનું—પોતીકું—જાતનું. ૮ સમ્પ; એકો. તે બેની એક ગાંઠ છે.

ગાંઠડી, ગાંસડી.

ગાંઠણ, ન૦ જ્યાં બે તાર સાથે જોડાયલા હોય તે; [ગણઠાવું તે.

ગાંઠવું, ક્રિ૦ સ૦ દોરી દોરડાં ધાતુના તાર વગેરેને એક બીજા સાથે ગાંઠવાળી સાંધવા; એક બિજાસાથે ગણઠાઈ રે તેમ કરવું; ગુંથવું. ૨ તાબે રઈને હુકમ માનવો; બદવું; પત કરવું; લેખવવું.

ગાંઠિયો, પું૦ સુકવેલી આખી હળદનો લાંબો કકડો. ૨ ચણાના લોટની તળાઈને બનેલી એક લાંબી ખાવાની વસ્તુ.

ગાંઠો, પું૦ ગાંઠ (૨ જા ને ૩ જા અર્થમાં); ચીજનો કઠણ ભાગ—વાંસ, સેરડીનો.

ગાંડ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગુદા] શરીરની પાછળનાં જે દ્વારમાંથી મળ—નરક—અધાર બ્હાર નિકળેછે તે; અપદ્વાર. ૨ ચપટું તળિયું (આ દડિયાને ગાંડ નથી). 'ગાંડપર હાથ મુકવો' એટલે બેફિકરાં—નચિન્ત—બેદરકાર રેવું. 'ગાંડપર હાથ ને જગનાથ' એમ કેવાયછે. 'ગાંડમાં ભરાવું' એટલે

ખુશામત કરવી; પાછળ પાછળ ભટકયાં કરવું; ખુશામતથી વાલાં થવું. 'ગાંડ આંગળી કરવી' એટલે છેડયાં કરવું; અડકયાં કરવું. ૩ મજાક કરવાં કરવી; ચિડવવું. 'ગાંડ ચાલવી' એટલે ઝાડો લાગવો; ઘણીવાર ઝાડે ફરવું.

ગાંડગમચાં, ન૦ મરડાટ; આમુદગી; આનાકાની.

ગાંડાઈ, સ્ત્રી૦ ગાંડાપણું; ઘેલાઈ.

ગાંડિયું, વિ૦ ગાંડું ઘેલું.

ગાંડું, વિ૦ બુદ્ધિમાં બગાડ થયો હોય તેવું; ભેજું ખરેલું; ડાગળી ચસકેલી—પાંસળી ખસેલી હોય તેવું; ચળેલું; ચળી ગયલું; ઘેલું; દિવાનું; સાડીત્રણપાંસળી. 'ગાંડા આગળ ગાંડ ધરી તો કુવાડીનો ઘા'. ૨ બેવકુફી ભરેલું; ગેર ફાયદો થાય તેવું (કામ). [ગે લાત પીછે બાત'.

ગાંડુ, પુ૦ ઘેલો બેવકુફ પુરૂષ. 'ગાંડી ગુજરાત આ-

ગાંદરું, ન૦ ગામના ઝાંપા આગળની અથવા એથી થોડીક દૂરની જે જગા તે—જ્યાં ઢોર ઊભાં રેતાં હોય તે.

ગાંદરો, પુ૦ ગાંદરું. [નારો.

ગાંધી, પુ૦ કરિયાણું—વસાણા—ઓસડિયાં, વેચ-

ગાંધીવડું, ન૦ ગાંધીનો જે ધન્ધો તે. ૨ થોડું થોડું પણ બધીયે જાતનું ગ્નાન હોવું તે.

ગાંયજો, પુ૦ હજામ; વાળન્દ.

ગાંસડી, સ્ત્રી૦ અનાજ વગેરે એકાદાં કપડાંમાં બાંધેલું હોય તે. ૨ લુગડાંને એકઠાં સાથે બાંધી રાખેલાં હોય તે. ૩ રૂનો કેટલોક જથ્થો એકઠો કરી જાડાં તાપડાં કંતાન વગેરેથી મજબુત બાંધી રાખેલા તે. ૪ વૃષણ. (તેની ગાંસડી વધી છે). ૫ દલ્લો; પૂંજી. તેને તો તેનો બાપ ગાંસડી મુકી ગયો છે) ગાંસડીપોટલી. [નો ગાંસડો.

ગાંસડો, પુ૦ મોટી ગાંસડી. લુગડાંલત્તાં—સામાન-

ગાઉ, પુ૦ અન્તર—છેટું—લમ્બાઈનું એક માપ; કોસ; દોડ અથવા પોણાબે મૈલ.

ગાગર-ગાગેર, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગર્ગરી] સાંકડાં મોડાંનું માટી તાંબા પિત્તળ વગેરેનું પાણી ભરવાનું જે ગોળ વાસણ તે.

ગાગેરડી, સ્ત્રી૦ નાની ગાગર. [પડું.

ગાર્જ, પુ૦ [અ૦] નેટની જાતનું ઝીણું સુતરાઉ ક-

ગાર્જર, પુ૦ એક જાતનો છોડ તથા તેનો કાંદો. 'ગાજરની પીપી વાગી ત્યાંસુધી વાગી ને નહિ તો પછી કરડી ખાધી'.

ગાજરિયો, પુ૦ એક ઉભો ને એક આડો એવો ત્રિસુળ આકારનો જે કપાળે ટીલો તે. વેવાઈને ગાજરિયો કાડો.

ગાજવીજ, ગગડાટ અને વિજળી.

ગાજવું, ક્રિ૦ અ૦ ગરજના કરવી; આકાશમાં ગડગડ અવાજ થવો. ૨ મોટી બુમ પાડવી; તડુકવું. —વાઘસિંહે. ૩ મોટું નામ કરવું. [ડવૈયો સ્વાર.

ગાઝીમરદ, પુ૦ બાહાદુર લડવૈયો; પેહેલવાન; લ-

ગાઠું, વિ૦ ઘસાયલું; નબળું પડીગયલું. ૨ હારેલું.

ગાડદી, પુ૦ [અ૦] કિલ્લા, કોટ વગેરેની રખેવાળી કરનારો લશકરી સિપાઈ.

ગાડર, ન૦ ઘેટાં; મેંઢાં. [ય તે.

ગાડરિયોપ્રવાહ, પુ૦ ગાંડરની પેઠે એકે કર્યું તેમ બીજાએ કરવું એવી જે રીત તે—એવો જે ન્યા-

ગાડરું, ન૦ ઘેટું; મેંઢું. [કરીને મુકવું.

ગાડવું, ક્રિ૦ સ૦ દાટવું; જમીનની અન્દર ખાડો

ગાડવો ઢવો, ઘાડવો.

ગાડિયું, ન૦ જે ચાર પૈડાંની નાની ગાડી ઉપર તોપ ખેંચવામાં આવેછે તે.

ગાડી, સ્ત્રી૦ જેમાં બેસીને દૂર જવાયછે તે વાહન. ગાડીએ બળદ ને ઘોડા જોડાયછે. ગાડીને બે અથવા ચાર પૈડાં હોયછે. રેંકળો, દમણી, ચારડ, બગી, સગરામ, ફાઈટન, બ્રામ વગેરે જાતની ગાડીયો હોયછે. ગાડી—ગાડાંનો હાંકનાર તે ગાડીવાન. 'ગાડીતળે કુતરું ચાલે તે જાણે હુંજ ભાર તાણું છઉં'. [ડી તે.

ગાડું, ન૦ માલ—ભરવાની જે મોટી બળદની ગા-

ગાઢ, વિ૦ [સં૦] ભર; ભારી; ઘોર; ઘણીજ (ઊંઘ). ૨ ઘોર; ઘણુંજ. (અન્ધારું). ૩ અતિશય; છેકજ; જરાપણ પડદો ખુલેલો નહિ તેવું. (અગ્નાન).

ગાઢું, વિ૦ ઘાડું.

ગાણું, ગાયન.

ગાતડી, સ્ત્રી૦ ઓઢણું ઓડી—વિટાળી છાતીપર ગાંઠ વાળવો તે. (સ્ત્રીયે).

ગાત્ર, ન૦ [સં૦] શરીરના સાંધા—સ્નાયુ (તેનાં ગાત્ર શિથિલ થઈ ગયાં છે). [—વારતા તે.

ગાથા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક તરેહની કવિતા. ૨ કવિતામાં અથવા સાદી ઇબારતમાં લખેલી જે કાણી

ગાદલું, ન૦ એક જણાથી બેસાય તેવું અન્દર રૂ કાથો ભરેલું ચામડાનું અથવા કપડાનું જે નાનું

બેસવાનું તે. ૨ ગોદડું.

ગાદી, સ્ત્રી૦ ઊંચી બેઠક; દળદાર બિછાનું. ૨ આસન; પાટ; તખ્ત; સિંહાસન.

ગાન-નું, ગાયન. [બેખબર.

ગાફેલ, વિ૦ [આ૦] ગફલત કરનાર; અસાવધ;

ગાબડી, સ્ત્રી૦ ભીત પાટિયાં વગેરેમાં પડેલું જે કાણું તે. ૨ તે કાણું જેથી પુરાયું હોય તે. ૩ સિક્કા ઉપરનું કપતરું ઉખડીગયેથી જે આછો ખાડો પડી રયો હોય તે (ગાબડીદાર રૂપિયો). ૪ એકાએક ગેરહાજર થઈ રેહેવું તે અથવા છાનું કાડીને જતું રેવું તે (તે ગાબડી મારી ગયો).

ગાબડું, ન૦ ગાબડી (૧લા ૨જા ને ૪થા અર્થમાં). વાણનું ગાબડું નિકળી ગયુંછે તે પાછું મારો એમાં (૧લો ને ૨ જો અર્થ આવી જાયછે). ૨ ખોટ; નુકસાન; ખાડો. તેનું એ (કરજ સમ્બન્ધી) ગાબડું પુરાવું મુશ્કેલ છે.

ગાભ, ગરભ. (ગાભ એ શબ્દ ઘણુંકરીને પશુની માદાનેજ લગાડવામાં આવે છે).

ગાભણી, સ્ત્રી૦ ગાભ—ગરભવાળી. (પશુની માદા).

ગાભરું, વિ૦ અકળાયલું; ગૂંચવાયલું; ચિત્ત સ્વસ્થ નહિ તેવું. ગાભરાં—રું પડવું એટલે બાવરાં થવું.

ગાભલું, ન૦ પિંજેલા રૂનો જે ગોટો તે. ૨ વાદળ જેવું તે. [ટાતુટા કાગળ વગેરે તે.

ગાભાસુંથા, પુ૦ ફાટેલાં તુટેલાં કપડાંના કકડા; ફા-

ગાભો, પુ૦ પાઘડીની અન્દર લુગડાંનો જે લાંબો ફાટોતુટો અથવા આખો કકડો વિટાળવામાં આવેછે તે. ૨ પાઘડીમાં જે ગાભાસુંથા ડાબા ઘાલવામાં આવેછે તે. ૩ પોલાં કલ્લાં હાંસડી વગેરે ઘરેણાંની અન્દર તાંબા પિત્તળની જે સળી મુકવામાં આવેછે તે. ૪ લાકડાં—ઝાડની અન્દરનો જે પોચો ભાગ તે; ગર.

ગામ, ન૦ [સં૦ ગ્રામ] જ્યાં કેટલાંક ઘરો અને થોડી ઘણી વસ્તી હોય તે ઠેકાણું. ગામડું, ગામ, કસબો, શેહેર, પરગણું, પ્રાન્ત, દેશ એમ ચડતો અનુક્રમ છે. 'ગામમાં પેસવાના સાંસાં ને પટેલને ઘેર ઊનાં પાણી,' 'ગામ વચ્ચે રહીને પોતાનું ઘર ન બળાય', 'ગામ ગયું સુતું જાણે' એ કેવતો.

ગામઠી, વિ૦ ગામડાં સમ્બન્ધી. ૨ સ્વદેશ સમ્બન્ધી; જ્યાં જન્મ—ઉત્પત્તિ હોય તે ઠેકાણાં સમ્બન્ધી; દેશી. ગામઠી નિશાળ—સરકારની મદદથી નહિ પણ લોકનાજ આસરાથી ચાલતી અને નામું તથા હિસાબ એટલુંજ શિખવવામાં આવતું હોય તે. ગામઠી તાળું વગેરે એટલે આ દેશની કારીગરીનું—ગામઠી ને વિલાતી.

ગામડિયું, વિ૦ ગામડામાં ચાલતી રીત પ્રમાણે હોય તેવું; શેહેરી—સુધરેલું નહિ તેવું; જંગલી.

ગામડિયો, પુ૦ ગાંમડાનો જે રેનાર તે. ૨ શેહેરી લોકની રીત ભાત ન જાણનારો; જંગલી.

ગામડું, ન૦ નાનું ગામ. 'ગામડે ભેંસ ને ઘેર ઝડકા'.

ગામવખો, પુ૦ ગામથી જુદાં પડવું તે; ગામ—દેશનો જે વિયોગ તે. [વનારો બ્રાહ્મણ.

ગામોટ, પુ૦ ગામડાંના લોકને શુભાશુભ કર્મ કરા-

ગામોટું, ન૦ ગામમાં વસનારા લોકોના ગોર થઈ ગામ, લોક સમ્બન્ધી જે કામ કાજ કરવાં ને શુભાશુભ કર્મ કરાવવાં તે; ગામોટનો જે ધન્ધો તે.

ગામોતર, પુ૦ ગામનો બારવટિયો.

ગામ્ભીર્ય, ન૦ [સં૦] ગમ્ભીરપણું.

ગાય, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગો, ગૌ] એક જાતના વાગોળનારાં ચોપગાં પશુની માદા. ગાય ને ગોધો—બળદ એમ કેવાયછે. ગાય દૂધ આપેછે; ગાયનાં છાણ મૂતર આપણાંમાં પવિત્ર ગણાયછે. સાલસ—ગરીબ સ્વભાવ વિષે બોલતાં ગાયનો દાખલો આપવામાં આવેછે—તે બચારો ગાય જેવો ગરીબ છે. "ગાયે ગળ્યું રતન" "ગાયને દોહીને ગધાને પાવું" "ગાય વાળે તે ગોવાળ" એ કેવતો.

ગાયક, પુ૦ ગાનારો. ગાયકા—ગાનારી સ્ત્રી.

ગાયત્રી, સ્ત્રી૦ [સં૦] વેદમાંનો એક મન્ત્ર—એ મન્ત્રોપદેશથી બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી ને વૈશ્યને નવો સંસ્કાર—જન્મ થયો ગણાય છે; જનોઈ દેવાયા પછી એ ત્રણ જાત એ મન્ત્રનો નિત્ય જપ કરવાને યોગ્ય થાયછે; એ મન્ત્ર એ ત્રણે જાતનું દૈવત છે. એ મન્ત્રને શક્તિ—દેવી રૂપે કલ્પી એની સ્તુત કરવામાં આવેછે. ૨ ચોવીસ અક્ષરનો એક છન્દ. એ છન્દનાં કોઈ વૃત્તમાં છ છ છના ચાર ને કોઈમાં આઠ આઠ અક્ષરનાં ત્રણ ચરણ હોય છે—મન્ત્ર આ છે—ओम् तत्सवितुर्वरेण्यं। भर्गोदेवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात्।

ગાયન, ન૦ [સં૦ ગૈ-ગાવું] ગાવું તે. ૨ ગાયલું તે; ગીત. ૩ ગાવાની વિદ્યા—કળા.

ગાર, સ્ત્રી૦ પાણી રેડી ઢીલું (લીપવા જેવું) કરેલું માટી સાથે ભેળેલું જે છાણ તે. વિ૦ ગાર જેવું. ૨ ઘણુંજ ઘટ્ટ. ઘટ્ટંગાર કેવાય છે.

ગાર, પુ૦ [પ્રા૦] એ પ્રત્યય, કરનાર એવો અર્થ રાખેછે.-મદદગાર, ખિદમતગાર, જુલમગાર વગેરે.

ગારદી, પુ૦ [અ૦] ગાડદી; સાથે રેનાર—હજુરિયો સિપાઈ અથવા પાયદલની ટુકડી.

ગારિયું, ન૦ ગાર. ૨ રાંધેલું અન્ન રોટલી વગેરે ઉપર ઢાંકવાનું ટોપલાના આકારનું, કાદવ—માટીનું વગર પકવેલું જે ભારે ઠામ તે.

ગારુડી, પુ૦ [સં૦ ગારુડિક] સાપને પકડી જાણનારો; સાપને પકડી તેની તથા બીજી હાથચાલાકીની તથા ઘણીક કસરતની રમત કરનારો; બાજીગર. ૨ મેલી વિદ્યા-ધનતર મનતર જાણનારો.

ગારો, પુ૦ ગાર; માટીસાથે મેળેલું છાણ. ૨ પુલાળો કોસાણેલું મટોડું; કોલ; કોવડાવેલો ચુનો.

ગાલ, સ્ત્રી૦ તેજ વખતે સાથે જમવા બેઠેલી જે પંગત તે. 'હુંતો બીજી ગાલે આવીશ.'

ગાલ, પુ૦ [સં૦ ગલ્લ] ચેહેરાની બાજુનો આંખથી નીચેનો જે ભાગ તે. [ખિણ્ડ.

ગાલી, સ્ત્રી૦ બે કુંગરોની વચમાંની જે જગા તે;

ગાલીચો, પુ૦ [ફા૦] પાથરવાનું ઉનનું બિછાનું; ઉનની સેતરંજી.

ગાલ્લી, સ્ત્રી૦ ગાડી. ૨ તીસ મણનું એક માપ. તેણે સાત ગાલ્લી ઘઉં ભર્યા.

ગાલ્લું, ન૦ મોટું ગાડું; ખિજગાલ્લું.

ગાલ્લો, પું૦ મોટા પાટલાના આકારની, નીચે ચાર પૈડાંવાળી, છોકરાંને રમવાની જે ગાડી તે.

ગાવડી, સ્ત્રી૦ ગાય. [સુસમજુક; મૂર્ખ.

ગાવદી, વિ૦ ગોજું; ફુબડ; ગન્દું. ૨ જંગલી; અ-

ગાવું, ક્રિ૦ સ૦ કાનને સારું—મિઠું લાગે તેવા અવાજ કાડવો; રાગ કાડવો; અલાપવું. ૨ કવિતા બોલવી. ૩ કવિતામાં કોઈનાં વખાણ કરવાં. ૪ ઊપકાર વગેરે કર્યું હોય તે કઈ બતાવવું. 'તે કંઈ કરશે તે વારેવારે ગાયા કરશે'.

ગાળ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગાલિ] રીસચડે તેવું ભુંડું ભાષણ; મમ્મા ચચ્ચા; માબેન વગેરેને ખાતરવી તે. ગાળ આવી—દેવી—ચોપડવી. ૨ કુવામાંનો કચરો.

ગાળવું, ક્રિ૦ સ૦ કુવા વગેરેમાં બન્ધ થઈ ગયલાં ઝરણને પાછાં ચાલતાં કરવાસારુ તેમાંથી કચરો કાડવો. ૨ સોનું રૂપું વગેરે ધાતુને અગ્નીથી રસ રૂપ કરવી. ૩ જીવ જન્ત કચરો વગેરે દૂર કરવાસારૂ કપડાંની મારફતે એક વાસણમાંથી બીજાં વાસણમાં પાણી વગેરેને રેડવું. ૪ કાંણાંવાળાં વાડકાં વગેરેની મારફતે ઘી વગેરે શુદ્ધ કરવું. ૫ ફના પોળિયાંમાં અફીણ ભિજવી તેનો રસ કાડી તેને (કસુમ્બો બનાવવાસારુ) બનાતનાં કકડામાં ગેડવો. ૬ ચન્તા વગેરેથી શરીર અશકત—પાતળું કરી નાખવું. ૭ વખત કાડવો—ગુજારવો. તેણે તેની પાછળ ચાર કલાક ગાળ્યા. 'તે શું કરવા પોતાનો વખત ગાળી નાખે છે?'. કેવત—'એ કંઈ સેજ માને તેવો નથી, સાત ગણે ગાળીને પીયે તેવો છે'.

ગાળિયું, ન૦ છાસને કપડાંની ઝોળીમાં રેડ્યા પછી માંયથી બધું પાણી નિકળી જઈ રૂપલો જે દંઈ જેવો પદાર્થ તે. ૨ કામ કરતાં વચમાંથી જતું રેવું તે. ૩ વાછરડાં પાડાં વગેરેના ડોકમાં ઘાલવાનો દોરડાંનો ગાળો તે.

ગાળું, ન૦ વચમાંનો વખત.

ગાળો, પુ૦ બૈરાંઓને પેરવાનું એક જાતનું રેશમી અથવા સુતરઉ કપડું. ૨ બત્તી દિવેટ કરવાને લાયેકનું પિંજેલું જે રૂ તે. ૩ દલાલને જે ભાવે રૂ વગેરે ખરીદ કરવાનું કહ્યું હોય તે ભાવ કરતાં દલાલ જો ઓછે ભાવે ખરીદી કરી શકે તો લેનારનો ઠરેલો ભાવ બન્ને ઠેકાણે મણ્ડાવી ભાવમાં જેટલો ફેર હોય તેટલાનો જે નફો વચમાં પોતે દલાલ લઈ ખાઈ જાય તે; ફેર; વટાવ. ૪ આગા ઘરના લાગ્યા ને લામ્બા જે ભાગો તેમાંનો એકેકો. (ઘરનો વચલો ગાળો). ૫ વચમાંનો અન્તર—(બે સ્થળ—સમયનો); મોહોસમ; રત—(કેરી—લગન ગાળો). ૬ ફાંસો (દોરડાંનો ગાળો).

ગિગલાવું, ક્રિ૦ અ૦ ગભરાવું.

ગિચોગીચ, વિ૦ સંકડાઈ ગયલું; છેક પાસ પાસે આવી રેયલું; ભિડાઈ ગયલું. [ધાથી).

ગિદ્દડ, વિ૦ આળસુ; સુસ્ત; પડી રેનાર (ઘણું ખા-

ગિદ્દો, પુ૦ ઘા (એકના ફરતા ભમરડા ઉપર બીજાએ પોતાનો ભમરડો મારવો તે). ૨ જોરથી હડસેલો—ધક્કો મારવો તે.

ગિની, સ્ત્રી૦ [અ૦] ઇંગલણ્ડ દેશનો ચલણી સુનાનો શિક્કો. (૧૦। રૂપિયાનો).

ગિબત, સ્ત્રી૦ [આ૦] આળ; તોહોમત; નિન્દા; ગિલ્લો. ૨ ચાડી.

ગિબવું, ક્રિ૦ સ૦ મુક્કીથી માર મારવો; ધિબાવવું.

ગિબોગીબ, અ૦ ઊપરા ઉપરી મુક્કી પડ્યાં કરે તેમ.

ગિબ્બો, પુ૦ મુક્કાનો જે માર તે.

ગિરદ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ધૂળ; રજ. ૨ હવામાં ધૂળની જે કણો ઉડે તે.

ગિરદી, સ્ત્રી૦ ગરદી. [કચરો તે.

ગિરદો, પુ૦ પછવાડેથી રૂપલો અથવા તળે બેઠેલો જે

ગિરનારા, પુ૦ બ્રાહ્મણની એક જાત. (ગિરનારપર્વતની તળેટીમાં પ્રથમ એ બ્રાહ્મણો રૂપલા તે ઉપરથી).

ગિરફતાર, વિ૦ [ફા૦] સપડાઈ—ગુંથાઈ ગયલું; ડૂબી—મચી રૂપલું.

ગિરફતારી, સ્ત્રી૦ ગિરફતાર એવી જે હાલત તે.

ગિરવી, વિ૦ ઘરેણે આપેલું—લિધેલું હોય તેવું.

ગિરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાણી; વાક્સરસ્વતિ.

ગિરિ, પુ૦ [સં૦] પાડ; ડુંગર; પર્વત.

ગિરેબાજ, ન૦ એકજાતનું ગુલાંટ ખાનાર ખબુતર.

ગિરેબાન, પુ૦ [ફા૦] પોશાકનો જેટલો જે ભાગ ડોક ગરદનને ઢાંકતો હોય તેટલો તે.

ગિરોખત, ન૦ ઘરેણે મુકયાનું જે લખત તે.

ગિલતાન, સ્ત્રી૦ પુ૦ મોભ વગેરેને ત્રીસુળ આકારનો જે ટેકો તે.

ગિલિ, સ્ત્રી૦ શરીરની કુમળી ચામડીઉપર થોડે જોરે પણ ઉતાવળી આંગળીયો ફેરવ્યાં કરેથી જે ચળવળાટ થાય તે. ૨ વેંત અથવા વેંતથી ઓછો એવો લાકડાનો કકડો જેને દણ્ડાની મારફતે દૂર ફેંકવામાં આવેછે તે.

ગિલિગિલિ-પચી, ગિલિ (૧ લા અર્થમાં).

ગિલ્લી, સ્ત્રી૦ ગિલિ (૨ જા અર્થમાં). ૨ કંઈ પણ દરદને લીધે તેની પાસે લામ્બો ગિલિ જેવો જે કઠણ સોજો ભરાઈ આવે તે; વેળ. [વાયછે.

ગિલ્લો, પુ૦ [ફા૦] કોઈને વિષે આબરૂ જાય તેવી મોટી બૂમ ઉરાડવી—ઉડવી તે; આળ; તોહમત; જુઠી ફરિયાદ ઉઠાવવી—ઉઠવી તે; ગીબત; નિન્દા. 'તેના ગિલ્લા ગણાય છે'. 'તેણે તેના ગિલ્લા ઉડાવ્યા'. ગિલ્લા ગણવા—કરવા પણ કે-

ગિસોડાં, ન૦ તુરિયાં.

ગીચ, વિ૦ પાસે પાસે સંકડાઈને આવેલું—ભરાયલું હોય તેવું. ૨ ભીડવાળું. [યછે તે.

ગીત, ન૦ [સં૦] રાગમાં ગવાય તેવાં પદનો સમૂહ. ૨ બૈરાંઓ જે ગરબી, ધોળ વગેરે ગાયછે તે; લગન વગેરેમાં ગરબી વગરનાં જે ગા-

ગીતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જેમાં જ્ઞાનબોધ હોય તેવું સંવાદરૂપ કવિતાનું પુસ્તક.—ભગવદ્ગીતા, શિવગીતા, અષ્ટગીતા, અર્જુનગીતા ઈ૦. ૨ ભગવદ્ગીતા.

ગીતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] આર્યા છન્દનો એક ભેદ.—એમાં પૂર્વાર્ધ ને ઉત્તરાર્ધ એવાં બેજ ચરણો હોયછે ને એકેકામાં ૧૨, ૧૮; ૧૨, ૧૮ એમ માત્રા હોય છે.

ગીદ, ગીધ.

ગીધ, ન૦ [સં૦ ગૃધ્ર] ફાડી ખાનારાં, ધરાય નહિ તેવાં મોટાં પક્ષીયોની એક જાત—એઓને મોટી ને જબરી ચાંચ, ચપટાં નસકોરાં, પીછાં વગરનું માથું અને ગરદનની નીચે લામ્બાં પીછાંનો કાંઠલો હોયછે. [અપભ્રંશ ગર.

ગીર, [ગિરિઉપરથી] ગોસાંઈની એક જાત. એનો

ગીર, [ફા૦] ફારસી ભાષાનો એક પ્રત્યય છે—એ, શબ્દની પછવાડે મુકયાથી ધરી લેનાર, રાખનાર, જોનાર એવો અર્થ રાખેછે.—દસ્તગીર—હાથ ઝાલી રાખનાર; તમાસગીર—તમાસો જોનાર; દલગીર—જેનું દીલ શોક વગેરે કારણથી સઙ્કોડાઈ ગયલું હોય તે, વગેરે.

ગીરો-રો, વિ૦ ગિરવી. [તનું.

ગીરોનું, વિ૦ પોતી; પોતાનું; ગાંઠનું; પોતાની જા-

ગીર્વાણ, વિ૦ [સં૦] દેવ સમ્બન્ધી; ઈસ્વરી. ૨ સંસ્કૃત (ભાષા). [ય તેવું.

ગુંગણું, વિ૦ નાકમાંથી બોલતું; જેનું બોલવું સાફ સ્પષ્ટ નહિ પણ નાકની મારફતે ઊંઊં કરતું હો-

ગુંગળાવું, ક્રિ૦ અ૦ હવા બન્ધ થયેથી શ્વાસ ન લેવાય તેવી હાલતમાં હોવું. ૨ અકળાવું; ગભરાવું.

ગુંગું, ન૦ નાકનો ગુંગો.

ગુંગું, વિ૦ ગુંગણું. ૨ મૂગું.

ગુંગો, પુ૦ નાકના મળનો બન્ધાઈ ગયલો પોપડો.

ગુંચવણ, ગુચવણ.

ગુંછળી, સ્ત્રી૦ દોરીની આડી અવળી આંટી.

ગુંછળું, ન૦ ગોળ આકારમાં વળેલું હોવું તે (સાપ, દોરડી વગેરેનું).

ગુંતાવું, ક્રિ૦ અ૦ હરકોઈ કામ કાજમાં રોકાવું.

ગુંથવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ગ્રન્થન] એક દોરા—તારને બીજા સાથે, બીજાને ત્રીજા સાથે એમ જુક્તીથી મેળવી એક જાડો દોરો—તાર કરવો. ૨ એક દોરા—તાંતરાને બીજાની સાથે બીજાને ત્રીજાની સાથે એમ વળ દેતાં જઈ જાળી કરવી.

ગુંથાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઇએ ગુંથેલું હોય તેવું થવું.—'દોરી—સેર—જાળી ગુંથાઈ છે'. ૨ ગુચવણમાં

આવી પડવું; રોકાવું. [જે ચીકણો રસ તે.

ગુંદર, પુ૦ ઝાડની છાલમાં થઈને બાર નિકળી
આવતો અને પછી જાડો થઈ બન્ધાતો એવો

ગુંદરપાક, પુ૦ ગુંદરની સાથે મસાલો મેળવી તૈયાર
કરેલો જે પુષ્ટિપાક તે. [વું; નરમઘંસ કરવું.

ગુંદવું, ક્રિ૦ સ૦ મુઠી મુઠ્ઠીએ ડાબી નરમ કરવું;
કેળવવું. આટાનો કણેક ગુંદવી. ૨ મારવું; ઠોક-

ગુંદી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ.

ગુંદું, ન૦ ગુંદીના ઝાડનું જે ફળ તે—અથાણાં ક-
રવાના કામમાં આવેછે.

ગુ, ગૂ.

ગુખાડી, સ્ત્રી૦ જ્યાં નરક હોય અથવા જ્યાંથી ન-
રક—ગન્દું પાણી જતું હોય તે ઠેકાણું.

ગુગળ, પુ૦ [સં૦ ગુગ્ગુલ] સુગન્ધ આપતો એક
જાતનો ગુંદર.

ગુગળી, પુ૦ ગુજરાતી બ્રાહ્મણમાં એક જાત છે.
-ઘણુંકરીને એ મન્દીરમાં પુજારી હોય છે. ૨ જે.
ને હાથેથી છુટે નહિ અને જે પૈ પૈને માટે ઝેર
ખાય તેવો પુરુષ તે; બખીલ; કન્જુસ.

ગુઙ્ગું, ગુંગણું. [રવી તે.

ગુચપુચ-છ, સ્ત્રી૦ છાની વાત; ધીમે સાદે વાત ક-

ગુચપુચ, અ૦ છાનાંમાનાં; છુપીરીતે; ગુપ્ત હોય તેમ.

ગુચવણ, સ્ત્રી૦ એક ચીજ—વિચારનું બહુ ચીજ-વિ-
ચાર સાથે ભેળસેળ થઈ રેવું તે; આંટી; પેચ; ગ-
રબડ. ૨ ઉકેલ—ખુલાસો ન માલમપડે તેવું જે
કંઈ તે.

ગુચવાડો, પુ૦ ગુચવણ. [ભરાવું.

ગુચવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ગુચવણમાં આવવું; સેળભેળ
થઈ જવું. ૨ સપડાઈ જવું; ગુથાઈ જવું. ૩ ગ

ગુચ્છ, પુ૦ [સ૦] ગુચ્છો. (ફુલ, કિનારી વગેરેનો).

ગુચ્છેદાર, વિ૦ ગુચ્છાવાળું

ગુચ્છો, પુ૦ [સં૦ ગુચ્છ] ઝાડના મોર અથવા તે-
નાં માજરનો જે સમુદાય—જથ્થો તે; છેકજ
પાસ પાસે ઉગીને ભેળો દેખાતો જે મોર તે. ૨
નિમાળા—વાળનો બાર નિકળતો—શોભતો જે
વળેલો જથ્થો તે. ૩ છેકજ પાસ પાસે ઉગીને
ખિલેલી ફુલની કળીયો.

ગુછળું, ન૦ ગુંછળું.

ગુજરવું, ક્રિ૦ અ૦ જવું; વઈ જવું; ક્ષય થવો; વ-
ટવું (કાળ—વખત ગુજરવો). ૨ નાશ પામવું; મ-
રીજવું; જીવ જવો. (તે ગુજર્યો—ગુજરી ગયો).
૩ બનવું; વિતવું; આવી પડવું.—(જોગ, બનાવ,
આફત).

ગુજરાતી, વિ૦ [સં૦ ગુર્જરઃ—ગુજરાતદેશ] ગુજ-
રાત સમ્બન્ધી; ગુજરાતમાં રેનાર (માણસ). ૨
ગુજરાતમાં બોલાતી (ભાષા) ૩ ગુજરાતમાં રેના-
ર લોક સમ્બન્ધી (રીતભાત). [જવીજ તે.

ગુજરાન, ન૦ [ફ્રા૦] જીન્દગીનો નિભાવ—ટકાવ થ-
વો તે; નિર્વાહ; ગુજારો. ૨ જેથી જિવાય—જી-
ન્દગી સલામત રે તેવી ખોરાકી પોશાકીની જે ત-

ગુજરી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીને હાથે પેરવાનું એક પ્રકારનું ઘ-
રેણું. ૨ શેહેર—કસબામાં સાંજ સવાર ભરા-
તો જે બજાર તે. ૩ ગુજરાત દેશની સ્ત્રી. "પી-
ઠી કરે સહુ પદમની, ગુજરી સહુ ગોરી ગાય—સી-
તાજીનો સોહેળો".

ગુજરીજવું, ભૂતકાળનો વિચાર રાખતાં ગુજરવું એ
શબ્દનો અર્થ સમજવો. [જારે છે).

ગુજારવું, ક્રિ૦ સ૦ [ફ્રા૦] કામદાર—ઉપરીની આ-
ગળ દેખાડવું—કાડવું. (અરજ ગુજારવી). ૨ કા-
ડવું; નિર્ગમન કરવું (તેણે પોતાની જીન્દગી ભણ-
વામાંજ ગુજારી; તે પોતાનો વખત સારી રીતે ગુ-

ગુજારો, પુ૦ [ફ્રા૦] ગુજરાન.

ગુજ્જર, પુ૦ એક જાતનો ગુંદર. ૨ બાવળની એક
જાત. વિ૦ સુથાર—વાણિયાની એક ન્યાત.

ગુન્જ, સ્ત્રી૦ ગુન્જા. ૨ છાની વાત. અ૦ ભમ-
રા—ભમરડાથી થતો જે શબ્દ તે.

ગુન્જા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચણોઠી.

ગુન્જાર, અ૦ ભ્રમર, ભીંગારા, મધમાખ વગેરેની
પાંખોથી થતો શબ્દ (ભ્રમર ગુન્જાર કરે છે).

ગુન્જાશ-સ, સ્ત્રી૦ [ફ્રા૦] ગજું; શક્તિ.

ગુટકો, પુ૦ આડાં લખેલાં છુટાં છુટાં નાનાં પાનાં-
ઓને એકઠાં રાખી બાંધેલું જે પુસ્તક તે. (ગી-
તાનો ચણ્ડીપાઠનો પન્ચરત્નનો ગુટકો). (મોટાં
પાનાં હોય તો ગુટકો ન કેવાય.)

ગુટિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] નાની ગોળી (વૈદો ઓસડમાં

ગુડકી, સ્ત્રી૦ નાની સુરવાલ. [આપે છે તેવી).

ગુડવું, ક્રિ૦ સ૦ કાપવું; વાડવું.

ગુડો, પુ૦ મરીગયા પછી મરનારને રોવા જવું તે.

ગુણ, પુ૦ [સં૦] હરકોઈ ચીજની કુદરતી અથવા
તેમાં આણેલી અથવા કલ્પેલી જે ખાસિયત તે;
ધર્મ.—સોમલનો ગુણ એવો છે કે તે ખાધાથી મા-
ણસ મરીજાયછે; તાંબાનાં વાસણમાં ઘણી વાર

ચટાસ રાખવાથી તેમાં ઝેરના જેવો ગુણ આવે છે; અમરતનો ગુણ એવો કેવાય છે કે તે છાંટવાથી મુએલું પાછું સજીવન થાય છે અને તે પીધાથી કોઈ દાડો મરણ થતું નથી. ૨ માણસ જાતમાં જે લક્ષણો, શક્તિ, કાબેલિઅત, ડાપણ, આચરણ વગેરે હોય છે તે.—સારાં ને નરસાં બન્નેને લાગે છે.—આ બાઈના ગુણ સારા છે પણ પેલી બાઈના ગુણ સારા નથી. ૩ સારૂં લક્ષણ, આચરણ; મોટી કાબેલિઅત—શક્તિ, વિદ્યા—અનુભવના યશ ઈ૰ (એમ સારાજ અર્થમાં વપરાય છે). ૪ ફાયદો; લાભ. આ ધન્ધામાં તમને ઝાઝો ગુણ નહિ થાય. ૫ તબિયત ઉપર સારી અસર; પ્રકૃતિને અનકુળ આવવું. પાઠશાળામાં ભણેલા વૈદના ઓસડથી ઘણા જણને ગુણ થાય છે. ૬ અસર કરે—માફક આવે—ફાયદો કરે તેવી હરકોઈ ચીજની ખાસિઅત; દમ. ૭ માણસની પ્રકૃતિ ત્રણ પ્રકારની છે તેમાંની એકેકી. સત્વ, રજ ને તમ અથવા સાત્વિકગુણ, રજોગુણ ને તમોગુણ. ૮ નિરાકાર ઈશ્વરનામાં ઉત્પત્તિ સંરક્ષણ ને નાશ કરનારી શક્તિ છે તેમાંની અથવા રજ, તમ ને સત્વ એમાંની જે એકેક તે.–ને એ ઉપરથી ત્રિગુણાત્મક એ શબ્દ છે. એ ગુણોની જ્યારે ઈશ્વરને વિશે કલ્પના નથી હોતી તારે તેને ગુણાતીત કેછે, ૯ દોરી. ૧૦ ધનુશ—કામઠાંની સાથની જે ચીપવડે તીર ફેંકવામાં આવે છે તે. ૧૧ ગુણેલું; ગુણીને વધારેલું એવો અર્થ રાખેછે. શતગુણ; અષ્ટગુણ. ૧૨ (ભૂમિતિમાં) કોસની જ્યા. ગુણઆગળો—સારા ગુણથી (સ્વભાવ—યશ—જ્ઞાનથી) બાર પડેલો તે; પ્રખ્યાત; નામાઙ્કિત,

ગુણ, સ્ત્રી૰ ગૂણ.

ગુણક, વિ૰ જેથી ગુણવું તે.

ગુણકા, ગણિકા.

ગુણકાઙ્ક, પુ૰ જે આંકડાવડે ગુણવું હોય તે.

ગુણકારી, વિ૰ ગુણ કરનાર.—ફાયદો કરનાર. ૨ ઓસડ વગેરેથી સારી અસર થાય—પેર પડે તેવું. ૩ ઉપકાર કરનાર.

ગુણગુણ, અ૰ એવો થતો અવાજ.

ગુણપાટ, સ્ત્રી૰ તાટ.

ગુણપાડ, પુ૰ સપાડું; આભાર; ઉપકાર,

ગુણવન્ત-વાન, વિ૰ [સં૰] સારાં લક્ષણ વાળું; જેણે વિદ્યા—અનુભવ—યશ પ્રાપ્ત કર્યા હોય તે.

ગુણવિશેષણ, ન૰ [સં૰] જે શબ્દ, પદાર્થના ગુણ દોષ દેખાડે તે (વ્યાકરણમાં; રાતો ઘોડો, ડાહી છોકરી, મૂરખ બૈરી ઈ૰.

ગુણવું, ક્રિ૰ સ૰ એક સઙ્ખ્યાને, બીજી કોઈ સઙ્ખ્યામાં જેટલી વાર એક આવેલા હોય તેટલી વધારવી. જેમકે ૧૪ ને ૧૧ એ ગુણવા હોય તો ૧૧ વાર ૧૪ માંડી સરવાળો કરવો.

ગુણાકાર, પુ૰ [સં૰] એક સઙ્ખ્યાને બીજી સઙ્ખ્યાએ ગુણવાથી જે રકમ ઉપજે તે. ૨ એક સઙ્ખ્યાને બીજીએ ગુણવાની—ટુંકી રીતે સરવાળો કરવાની જે રીત તે. [નિરાકાર ઈશ્વર તે.

ગુણાતીત, વિ૰ [સં૰ ગુણ; અતીત] રજ, સત્વ ને તમ એ ત્રણે ગુણોની કલ્પના રહિત ધ્યાયેલા જે

ગુણિયો, પુ૰ તાંબાનો ઘડો.

ગુણી, વિ૰ સારા ગુણ વાળો-ળી; સદ્ગુણી; સદાચારી. ૨ કાબેલિયત—શક્તિ ધરાવનાર; વિદ્વાન.

ગુણી, પુ૰ ભૂત પ્રેત પિશાચ વગેરે મેલું—આડું કાડનારો—ઉતારનારો; ભુવો. [સદ્ગુણી પુરુષ.

ગુણીજન, પુ૰ ચતુર—ભણેલો—જ્ઞાની—રસિક—

ગુણોત્તર, ન૰ એક જાતની બે સઙ્ખ્યાને પરસ્પર ભાગ્યાથી જે ભાગાકાર સઙ્ખ્યા આવે તે. (ભૂમિતિપ્રમાણ—શ્રેઢીમાં).

ગુણ્ણું, ન૰ ઘણું તેલ પિવેલું એવા લુવાના છેક પાતળા પાપડ વણતાં તુટી ગયલા જે તેલ ભર્યા કકડા કાચાને કાચા (સેકયા કીધા વગર) બૈરાં છોકરાં ખાયછે તે. ૨ પાપડના લુવા.

ગુણ્યાઙ્ક, પુ૰ [સં૰] જે આંકડાને બીજા કોઈ સાથે ગુણીને વધારવો હોય તે,

ગુતાવું, ગૂંતાવું. [પે સાલ; પોર,

ગુદસ્ત, ન૰ [પ્રા૰] ગયું વરસ—સાલ. ગુદસ્તે—ગ-

ગુદા, સ્ત્રી૰ [સં૰ ગુદ] ગાંડ.

ગુનાહ, પુ૰ [પ્રા૰] તકસીર; વાંક; અપરાધ; અન્યાય. ૨ પાપ. [ર. ૨ પાપી.

ગુનેહગાર, વિ૰ [પ્રા૰] અપરાધી; તકસીર કરના-

ગુનેહગારી, સ્ત્રી૰ તકસીર; ગુનાહ. ૨ સજા; દણ્ડ,

ગુનો, ગુનાહ.

ગુપચુપ, અ૰ છાનાંમાંના; કોઈ ન જાણે તેમ,

ગુપત, ગુપ્ત.

ગુપતી, ગુપ્તી.

ગુપ્ત, વિ૰ [સં૰] છાનું; કોઈ ન જોય—જાણે તેવું; સન્તાડેલું. ગુપ્તદાન—ધન ઈ૰.

ગુપ્તી, સ્ત્રી૰ [સં૰] લાકડીની પોલીમાં ધારવાળી લાખી લોડાંની જે ચીપ—છુરી તે; બ્હારથી લાકડી દેખાય પણ અન્દર હથિયાર હોય તે. [વાતચીત.

ગુફ્તેગુ, સ્ત્રી૰ [ફા૰] છાનાછપની વાત; એકાન્ત. ૨

ગુફા, સ્ત્રી૰ [સં૰ ગુહા] પાડમાં જે પોલાણ હોય તે.

ગુમજ, પુ૰ [પ્રા૰] કળસના આકારની કમાનદાર બાંધણી તે; ઘુમટ. [માંડેછે તે; ગોડ.

ગુમડું, ન૰ લોહીના બગાડને લીધે ચામડી ઉપર જે કઠણ અને મોડાંવાળો ફેલ્લો થઈ આવી પાકવા

ગુમાન, ન૰ [પ્રા૰] અહઙ્કાર; ગર્વ. ૨ તોર; પતરાજ; ફાંકો. ૩ મોટાઈ. [રાખનાર.

ગુમાની, વિ૰ અહઙ્કારી; ગર્વિષ્ટ. ૨ તોરી; ફાંકો

ગુમાર, વિ૰ [ફા૰] જંગલી; ઉદ્ધત; અણસમજુ; સભ્યતા—અદબ વનાનું. ૨ ફુવડ; મલીન; સુસ્ત.

ગુમાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ખોવું; પાસેથી જતું રે તેમ કરવું. (પૈસો, જોર વગેરે). ૨ નકામું કાડવું; વ્યર્થ જવા દેવું (વખત). [ગીરી.

ગુમાસ્તગીરી, સ્ત્રી૰ ગુમાસ્તાનું જે કામ તે; મેહેતા-

ગુમાસ્તો, પુ૰ [પ્રા૰] સાહુકાર—નાણાવટી—વેપારીને ત્યાં જે લખનાર નોકર તે; મેહેતો. ૨ શેઠની વતીનો પરગામ—મુલક જે આડતિયો—મુનીમ તે. ૩ સોદો લઈ આવનાર તથા હિસાબ રાખનાર અથવા હરકોઈ લખવાનું કામ કરનારો નોકર. [થેલું.

ગુમ્ફિત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] માળાના આકારમાં ગું-

ગુરુ, પુ૰ [સં૰] વિદ્યા ભણાવનારો; શિક્ષક; મેહેતાજી. ૨ ધર્મનીતિનો ઉપદેશ કરનારો. ૩ નવો ધર્મ સ્થાપનારો; નવો પન્થ ચલાવનારો. ૪ જજમાનને ત્યાં ગોરપણું કરતો આવેલો જે બ્રાહ્મણ તે; પુરોહિત. ૫ કોઈપણ વિશેષ બોધ આપનારો અથવા દીક્ષા દેનારો. ૬ એ નામનો ગ્રહ. એને ચાર ચન્દ્ર અથવા ઉપગ્રહ છે. ૭ (કવિતામાં) બે માત્રાનો અક્ષર.—દીર્ઘ, અનુસ્વારવાળો, વિસર્ગવાળો, જોડાક્ષરની પ્રથમનો હ્રસ્વ, અને (કામ પડેથી) ચરણની અન્તનો હ્રસ્વ એટલાંને ગુરુની સંજ્ઞા છે. ૮ ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓનો માનીતો પણ્ડિત, જેમ દાનવનો શુક્ર તેમ દેવતાઓનો ગુરુ—બૃહસ્પતિ. ૯ વડીલ—કુટમ્બમાં જે પૂજ્ય પુરુષ તે. વિ૰ મોટું. (કદમાં). ૨ ભારે (વજનમાં). ૩ અઘરૂં; મેહેનતથી પ્રાપ્ત થાય તેવું. ગુરુગમ્ય—ગુરુપ્રાસથી સમજણ શીખાવના આવડે નહિ તેવું.—(શ્લોક, ગ્રન્થ ઇત્યાદિ). ગુરુતલ્પગ—ગુરુની સ્ત્રી સાથે સઙ્ગ કરનારો.

ગુરુત્વ, ન૰ [સં૰] વજન; ભાર; બોજ. [પ તે.

ગુરુત્વમધ્યબિન્દુ, ન૰ [સં૰] હરકોઈ ભારનું વચલું બિન્દુ—જ્યાં સઘળો ભાર ઝિલાઈ રેતો હો-

ગુરુત્વાકર્ષણ, ન૰ [સં૰] સઘળા પદાર્થ—વજન—ભારનું, પૃથ્વી જે મોટો ભાર છે તેનાં મધ્ય બિન્દુ તરફ જે ખેંચાવું તે; નાનાં વજનનું મોટાં વજનનાં મધ્ય તરફ ખેંચાવું તે.

ગુરુબન્ધુ-ભાઈ, પુ૰ [સં૰] એકજ ગુરુના જે શિષ્ય તેમાંનો એકેકો—પરસ્પર સમ્બન્ધમાં.

ગુરુમાન, ન૰ [સં૰] પ્રિયનું પ્રિયા ઉપર અથવા પ્રિયાનું પ્રિય ઉપર લાડમાં રિસાવું થાય તે માન અને એ ઘણીવાર રે અને એમાં વાંકાં વેણ વધારે નિકળે ત્યારે તે ગુરુમાન કેવાય (કાવ્યશાસ્ત્રમાં). ગુરુમાન, મધ્યમાન અને લઘુમાન. વિ૰ મોટું.

ગુરુવાર, પુ૰ [સં૰] સાત વારમાંનો એક; બૃહસ્પ-

ગુર્જર, પુ૰ [સં૰] ગુજરાત દેશ—પ્રાન્ત. [તવાર.

ગુલ, ન૰ [ફા૰] ફૂલ; પુષ્પ. પુ૰—સ્ત્રી૰ દીવાનો મોગરો; બત્તીની ઉપરનો બળેલો ભાગ. ગુલ કરવું—ઘેર કરવું; વડું કરવું; હોલવી નાખવું. [ર્થ તે.

ગુલકન્દ, પુ૰ [પ્રા૰] ગુલાબના ફૂલને સાકરમાં ઘણા દાડા સુધી રાખી મુકી તૈયાર કરેલો જે પદા-

ગુલછડી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] એક જાતનું ફૂલ. [ન.

ગુલજાર-ઝાર, પુ૰ [પ્રા૰] ફુલવાડી; બાગ; ગુલસ્તા-

ગુલતરાશ, સ્ત્રી૰ [ફા૰] દીવાનો મોગરો કાતરનારી કાતર.

ગુલતાન, વિ૰ [પ્રા૰] લીન—મસ્ત થયલું; રઙ્ગમગ્ન.

ગુલદસ્ત, પુ૰ [ફા૰] ફૂલનો તોરો; ગોટો.

ગુલદાન, ન૰ [ફા૰] ફૂલ મુકવાનું શોભીતુ કુંડું.

ગુલદાવરી, સ્ત્રી૰ એક જાતના ફૂલનો રોપો—છોડ.

ગુલબાસ, ન૰ [ફા૰] એક જાતનું ફૂલ ને છોડ.

ગુલમોહોર, સ્ત્રી૰ [ફા૰] એક જાતનું ફૂલ.

ગુલસ્તાન, સ્ત્રી૰ [પ્રા૰] ફુલવાડી; બાગ; ચમન.

ગુલાંટ, સ્ત્રી૰ જમીન સાથે માથું ટેકી ટાંટિયા ઊંચા કરી ફેરવી ને પાછું ઝટ ઉભુ થઈ જવું તે; ગોઠમડું; ઉલટું ફરી પડવું તે. ગુલાંટ ખાવી-મારવી.

ગુલાબ, પુ૰ [પ્રા૰] એક છોડવો અથવા એનું ફૂલ. ખોટો ને ખરો એમ બે જાતના ગુલાબ કેવાય છે. ફૂલના અર્થમાં નપુંસક લિઙ્ગે વિશેષ વપરાય છે. ગુલાબજળ, ગુલાબનું અત્તર ઇ૰ શબ્દો છે.

ગુલાબદાન-ની, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ગુલાબનું પાણી ભરી રાખવાની અને લોકના કપડાંપર છાંટવાની જે સીસી અથવા રૂપા સુનાની ઝારી તે. [લાબી.

ગુલાબી, વિ૦ ગુલાબના જેવા રંગનું—એ રંગ એ જાતનો હોયછે. ઘેરો ગુલાબી ને ફુલ—ખુલતો ગુ-

ગુલામ, પુ૦ [આ૦] જે ચાકર પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કંઈજ કામ કરી શકતો નથી ને ધણીનો જુલમ વેઠેછે તે; જે પોતાના હલકી તાબેદારીમાંથી છૂટો થઈ શકતો નથી તે. ૨ અધમ—નીચ પુરુષ; વેશ્યાપુત્ર. એ શબ્દ વિશેષણ રૂપે પણ વપરાય છે.

ગુલામગીરી, સ્ત્રી૦ દાસપણું; ગુલામની જે હાલત તે. ૨ છેકજ હલકી તાબેદારી; ખુશામત.

ગુલામડો-બચ્ચો, પુ૦ ગુલામ (૨ જા અર્થમાં).

ગુલામી, ગુલામગીરી.

ગુલાલ, ગલાલ.

ગુલાલા, ગુલ્લાલા.

ગુલી, સ્ત્રી૦ જીવડાંનું, સપેત અથવા કાબરું નાનું શ-ર. ગુલીગાય—એ ઘરમાં રેતું જીવડું.

ગુલ્લાલા, પુ૦ માહા ફાગણમાં થતું એક જાતનું નાજુક શોભીતું ફૂલ.

ગુવાર, સ્ત્રી૦ એક જાતનું શાખ. ગુવાર સીંગ—ફળી (ગવાર). ૨ એનો છોડ. ૩ એના દાણા.

ગુસ્સો, પુ૦ [આ૦] કોઈથી કંઈ દુઃખ થયું તો તેની સામાં થવાનો અથવા વેરલેવાનો દિલમાં જે જોસ્સો—ઉભરો થઈ આવે તે; ક્રોધ; રીસ.

ગુહા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પાડનું પોલાણ; ગુફા. ૨ ઝાડની બખોલ.

ગુહ્ય, ન૦ [સં૦] શરીરની છુપી ઈન્દ્રી. ૨ છાની રાખવા જોગ વાત—મતલબ. ૩ અપ્રગટ અર્થ; રહસ્ય; મર્મ; ભેદ. વિ૦ છૂપું; ગુપ્ત.

ગૂંચ-છ, સ્ત્રી૦ આંટી પડીને જે ગાંઠ બન્ધાઈ ગઈ હોય તે. [ડવામાં આવતો નથી.

ગૂ, ન૦ (સં૦ ગુવતિ—મળ કાડવો) મનુષ્યનું અઘેલું તે; વિષ્ટા. એ શબ્દ પશુ પક્ષીના નરકને લગા-

ગૂઢ, વિ૦ [સં૦] છૂપું; સન્તાઈ રેહલું. ૨ અઘરું; કઠણ; ન સમજાય તેવું; ઉંડું.

ગૂણ, સ્ત્રી૦ અનાજ, સામાન વગેરે ભરવાનો તાટનો જે કોથળો તે; ઉંટ ઘોડાં ગધેડાં ઉપર માલ ભરવાના બે પાસ ઝુલતાં જે નાંખવામાં આવેછે તે.

ગૂહ, ન૦ [સં૦] ઘર (માણસને રેવાનું).

ગૃહસ્થ, પુ૦ [સં૦] ઘર સંસાર માં જે રેહલો પુરુષ. ૨ સારાં કુળનો પ્રતિષ્ઠીત પુરુષ. ૩ બ્રાહ્મણના ન્યાતમાં જે વર્ગ, કોઈનું આપેલું દાન લેતા નથી તે. (ભિક્ષુક ને ગૃહસ્થ એવા બે વર્ગ હોયછે).

ગૃહસ્થાઈ, સ્ત્રી૦ ગૃહસ્થ પણું; સુઘડ રીતભાત.

ગૃહસ્થાશ્રમ, પુ૦ [સં૦] ચાર આશ્રમમાંનો બીજો.

ગૃહસ્થી, વિ૦ બૈરી છોકરાં વાળો; સંસારી.

ગૃહિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગૃહસ્થની સ્ત્રી; ઘર ચલાવનાર સ્ત્રી.

ગેંડો, પુ૦ [હિં૦] પગે ખરી હોય પણ ગાયની પેઠે વાગોળે નહિ તેવું, જાડી ચામડીનું અને નાક ઉપર એકજ સિંગડું હોય તેવું એક પશુ. એનાં ચામડાંની ઢાલ બનેછે. [કવચનમાં).

ગેંણાં-ણિયાં, ન૦ નાનાં બળદ; વાછરડા. ગેંણું (એ-

ગેંદ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] દડો—(ફૂલ—રેશમની).

ગેડી, સ્ત્રી૦ એક પાસેથી વાંકી વાળેલી લોડાંની—વાંસની હાથમાં ઝાલવાની લાકડી. ૨ દડો ફેંકવાની એક પાસ ગાંઠો હોય તેવી લાકડી.

ગેણી-ની, સ્ત્રી૦ [અ૦] સુનાંનો એક તરેહનો સિક્કો—(સવાદશરૂપિયા).

ગેંડો, ગેંડો. [ડો).

ગેદળ, ન૦ હાથીનું ટોળું. "પામ્યો પામ્યો રાજ સિંહાસન આહીં, હેદળ ગેદળ પેદળ પાલખી" (મી-

ગેબ, વિ૦ [આ૦] ન દેખાય તેવું; અણછતું; ગુપ્ત. ગેબ થઈજવું—અલોપ થઈ જવું; ન દેખાવું; બીજાની નજર આગળથી એકાએક જતું રેવું.

ગેબી, વિ૦ [આ૦] ન દેખાય તેવું; છૂપું. ગેબી અવાજ એટલે કાં ને કોણ કરેછે એ ન સમજાય તેવો છૂપે ઠેકાણેથી નિકળતો અવાજ.

ગેબર, ન૦ [સં૦ ઘૃતવર] પરસુદીના લોટને સારીપેઠે કેળવી તેનો પાતળો રગડો જોષીની ઘડીના આકારનાં વાસણમાં ઘીમાં તળી કાડી એ જે બેખું થાય તેને પછી ખાંડની ચાસણી સારી પેઠે પાયેથી જે પકવાન તૈયાર થાય તે.

ગેર, [પ્રા૦] એ ઉપસર્ગ, નહિ, નિષેધ, અભાવ એવા અર્થમાં વપરાયછે. ગેરવાજબી, ગેરહાજર, ગેરશિરસ્તે વગેરે.

ગેરઆબરુ, સ્ત્રી૦ નહિ જે આબરુ તે; અપમાન.

ગેરત, સ્ત્રી૦ આબરુ રાખવાની સમજ—કાળજી; લાજ; શરમ. [કસાન; બગાડ.

ગેરફાયદો, પુ૦ ફાયદો નહિ તે; ખોટ; તોટો; નુ-

ગેરબન્દોબસ્ત, પુ૦ અન્ધેર કારભાર; ઘાલમેલ; અવ્યવસ્થા.

ગેરમરજી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] નાખુશી; અપ્રસન્નતા. ૨ ઇતરાજી; ગેરમેહેરબાની.

ગેરમેહેરબાની, સ્ત્રી૦ અકૃપા; ઇતરાજી.

ગેરરસ્તે, અ૦ આડે—ખરાબ રસ્તે; અઘટિત રીતે; બેકાયદે. [પડ્યોછે.

ગેરવલે-લ્લે, અ૦ ઠેરવેલ—મુકરર—ચોકસ ઠેકાણે નહિ પણ ગમે ત્યાં, આડું અવળું મુકાયું—ગયું હોય તેમ; ખોવાયલું હોય તેમ. કાગળ ગેરવલ્લે

ગેરવાજબી, વિ૦ અઘટતું; બેઇનસાફ; અયોગ્ય. [ગે.

ગેરવાટે, અ૦ આડે રસ્તે; ખરાબ—અનીતિને માર-

ગેરવો, પુ૦ ઘઉંના ખેતરમાં ઉત્પન્ન થતો એક રોગ.

ગેરશિરસ્તે, અ૦ કાયદા—ધારા—રૂઢી—રસમ—ચાલતી રીતથી ઉલટી રીતે અથવા તેમાં ફેરફાર કરીને; બેકાયદે; આડે રસ્તે. [ગાફેલ.

ગેરહાજર, વિ૦ હાજર ન હોય તે. ૨ અસાવધ;

ગેરહાજરી, સ્ત્રી૦ હાજર ન થવું—હોવું—રેવું તે.

ગેરિયત, ગેરત.

ગેરું, ન૦ ઘઉંને લાગતો એક રોગ; ગેરવો.

ગેરૂ, પુ૦ [સં૦ ગૈરિક] એક જાતની લાલ મટોડી. સફેતીનેસારુ જેમ ચાક કામમાં આવેછે તેમ જાંબલી રતાશનેસારુ ગેરૂ કામમાં આવેછે.

ગેલ, સ્ત્રી૦ લાડવું તે; લાડ; રમત. (કુતરો ગેલ કરેછે). ૨ ગમત; ખેલ.

ગેહ, ઘર.

ગોંજું, વિ૦ ચુંથાયલું; ગન્દું; કુએડાઇવાળું. [જામ.

ગોંજો, પુ૦ ગન્દું કરી મેહેલનારો; કુએડ. ૨ હ-

ગોંદરું, ન૦ ગામના ઝાંપાની નજીકની જગા; જ્યાં ઢોર ચરે છે તે ઠેકાણું; પાદર.

ગોંદરો, પુ૦ ગોંદરું; ધરમ ખાતાનું ગૌચરણ.

ગોંદો, પુ૦ એકઠા કરેલા જમવાના પદાર્થ તે. ગોંદો ઘાલવો—દાળભાત વગેરે એકઠું કરવું.

ગોંધવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઇપણ પ્રાણીનો જીવ રુંધાય તેમ કરવું; કબજ કરવું; કેદ કરવું. 'ચોરને કોટડીમાં ગોંધ'. ૨ સાંકડમાં—મુસીબતમાં—કબજામાં આણી રાખવું. ૩ એક ઠેકાણેથી—એક કામમાંથી બીજે ઠેકાણે—કામે ન જવાય તેમ કરવું.

ગોંયજો, પુ૦ હજામ.

ગો, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગૌ; ગાય.—એ અર્થમાં શબ્દની પૂર્વે જોડાયછે.—ગોકુલ, ગોમુખ, ગોકર્ણ, ગોમય, ગોપુચ્છ ઇત્યાદિ. ૨ ઇન્દ્રી—ગોચર, અગોચર.

ગોકર્ણ, ન૦ [સં૦] ગાયના કાન જેવાં જે કાળાં—કાળાં ધોળાં ફૂલ થાય છે તે.

ગોકળગાય, સ્ત્રી૦ પેટ ઘસતું ચોમાસાનું એક જીવડું—એને બે સિંગડાં હોયછે અને એક્કેકાં સિંગડાંને છેડે સિંગડાંમાં રૂપલી એક્કેકી આંખ હોય છે- જેને તે પોતાની મરજી મુજબ ટુંકી કરી અન્દર લૈ લેછે; પરમેશ્વરની ગાય. [ખલો.

ગોખ, પુ૦ હવેલી—ઘરના આગલા માળની રવેસ ઉપરની બાર નિકળતી ફરેરાવાળી જગા. ૨ ગો-

ગોખર, પુ૦ ગાયમાં ઉછરેલો ગધેડો.

ગોખરુ, પુ૦ [સં૦ ગોક્ષુર] ગાયની ખરી જેવો એક જાતનો કાંટાવાળો છોડ. એ ઓસડમાં ધાતુપુષ્ટિને માટે વપરાયછે. ૨ ચપડેલા તારને ત્રણખુણી કરી બાંધેલો તે. ૩ એક તરેહની ફીત.

ગોખલી, સ્ત્રી૦ નાનો ગોખલો.

ગોખલો, પુ૦ હરકંઇ ચીજ મુકવાને અથવા બેસવાને અથવા દેવ વગેરેને બેસાડવાને દિવાલ—ભીતમાં જે પોલાણ રાખેલું હોય તે; બારણા વગરનું નાનું તાકું. [પાડે કરવું.

ગોખવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઘોષ] સ્મરણ રાખવાસારુ તેનાતેજ શબ્દ ઘણીવાર ભણ્યાં કરવા; મોડે—

ગોખો, પુ૦ પક્ષીનું ઘર—માળો; ગોડો.

ગોગ્રાસ, ગવાનેક.

ગોચર, વિ૦ [સં૦] ઇન્દ્રીથકી પોંચી વળાય તેવું.

ગોચર, ન૦ ગાય ઢોરને ચરવાને માટે જમિનનો જે કિત્તો તે; ગૌચર. [કેઇ તે.

ગોજારું, ન૦ ગોંજું કરેલું—ચૂંથી નાખેલું એવું જે

ગોજું, ગોંજું.

ગોઝારું, ઘોઝારું, [(નળાખ્યાન).

ગોઝારો, પુ૦ ગાયને હણનારો—મારી નાખનારો. "દેહ હવે હું પરહરું, ગોઝારો જીવો શું કરું".

ગોટ, પુ૦ ઘુંટડો; એક વખતે એકજ દમે જેટલું જે પીવામાં આવે તેટલું તે. ૨ ગોટો (ધુમાડાનો).

ગોટપોટ, અ૦ એક બીજાને વળગીને—ટુંટિયાં વાળીને—મોડું ઢાંકીને (સુવું).

ગોટલી, સ્ત્રી૦ મોટાં ફળની અન્દર જે લાંબો કઠણ ભાગ હોય તે. (કેરી—ફણસ વગેરેની).

ગોટલો, પુ૦ મોટી ગોટલી. ૨ માંસનો સખત થયલો લોચો—પગે ગોટલા ચડ્યાછે.

ગોટાવું, ક્રિ૰ અ૰ ગુચાવું; ગુચ્છળાં વળવાં. ૨ ગુંગળાવું. [પોતાનું.

ગોટિયું, ન૰ પાઘડીની અન્દર ઘાલવાનો કકડો;

ગોટિલો, પુ૰ રૂ પિંજવાનું લાકડાંનું ગોળ ઓજાર. ૨ નક્કર ગોળો; દડો (ભૂમિતિમાં).

ગોટી, સ્ત્રી૰ કિનારી, કસબ બળ્યાપછી શેષ રૂપલાંની જે ગોળી વાળેલી તે. ૨ નાની સરખી ગાંઠ. 'શું ગળે ગોટી નિકળી છે'. ખાતાં અટકે છે? ગોટીઘાલ્યો એ શબ્દ બાળકને લાડમાં ધમકાવતાં બોલાયછે. [ટા ચડયાં કરે તે.

ગોટગોટ, અ૰ એકઉપર એક એમ ધુમાડાના ગો-

ગોટો, પુ૰ સળી સાથે સુતર—દોરાથી બાંધી લીધેલાં ફૂલનો જે જથો તે; તોરો; કલગી. (સુંઘવાને). ૨ એ ગોટા જેવી આકૃતિનું ઝીણીઝીણી પાંખડી વાળું એક જાતનું પીળું અથવા રાતું ફૂલ; ગલગોટો. ૩ જે અફીણ ભર જોશમાં ધુમાડાનું ઉપરાઉપરી ઊંચું ચડવું થાય તે. ૪ નાળિયરમાંનું કોપરું બન્ધાઈને જે દડા જેવું થઈ રહ્યું હોય તે. ૫ ઊંધું ચત્તું કરી નાખવું તે—'તેણે તે કામમાં ગોટો વાળ્યો છે'. ૬ બોલવામાં લથડવું તે—'તેને હવે ગોટા વળવા માંડયા'. ૭ ગુચવણ; ભૂલ. 'તેણે એવો તો ગોટો ઘાલ્યો છે કે હજી પાર આવતો નથી'.

ગોટોપોટો, ગોળાપિંડાળો.

ગોઠ, સ્ત્રી૰ [સં૰ ગોષ્ઠી] છાની—ગુપ્ત વાત; એકાન્તમાં વાતચિત કરવી તે. ૨ ઓચ્છવ; ખુશાલીમાં સાથે જમવું, ગાણું સુણવું વગેરે. તે, વાણિયા ભાટિયાના મહારાજો પોતાને જન્મ દિવસે અથવા વિવાહપ્રસઙ્ગે ગોઠ કરે છે. ૩ કેટલીક ન્યાતોમાં લગન થયા પછી ચોથે દાડે કન્યાને માંડવે વરની તરફના જાનૈયાને તેડી તેઓની પ્રાર્થના કરવામાં આવેછે કે આજે અહીં ભોજન કરજો અને એ પ્રસઙ્ગે જે ધાણી ચણા વટાણા ખજુર વગેરેનું ટિમણ કરાવવામાં આવે છે તે.

ગોઠડી, સ્ત્રી૰ ગોઠ (૧ લા અર્થમાં).

ગોઠણી, સ્ત્રી૰ હાંલ્લાંની ઉતરડ જે બેસણી ઉપર ગોઠવેલી હોય તે. ૨ ગોઠવણ. ૩ ભાંજગડ.

ગોઠતું, વિ૰ માફક—અનુકુળ આવતું. ૨ ગમતું; પસન્દપડતું.

ગોઠવણ-ણી, સ્ત્રી૰ ગોઠવવાની જે તજવીજ—રીત તે; રચના; વ્યવસ્થા. ૨ તજવીજ; જુક્તિ; તાલમેલ; બન્દોબસ્ત.

ગોઠવવું, ક્રિ૰ સ૰ વસ્તુઓને એક ઉપર એક અથવા એકની સાથે એક એમ કોઈ પણ રીતે—કાયદાસર મુકવી. ૨ કોઈ હાલતી વસ્તુ ન હાલે તેમ કરવાસારુ તેની તળે નળિયું લાકડું વગેરે મુકીને ટેકો આપવો. 'ટેબલનો પાયો હાલે છે માટે તેને ઠીક ગોઠવ'. ૩ જુગતી શોધી કાડવી; તજવીજ કરવી. ૪ બન્ધ બેસતું કરવું; તાળો—હિસાબ મળે તેમ કરી મૂલવું. ૫ કોઈ પણ બાબતની વ્યવસ્થા—ઘટતી રચના કરવી.

ગોઠવું, ક્રિ૰ અ૰ અનુકુળ—માફક આવવું. ૨ ગેહેન પડવું; ગમવું; કરાર વળવો.

ગોઠિમડું, ન૰ માથું નીચું રાખી પગને ઉંચા કરી ફરી જવું તે; ગુલાંટ. ગોઠીમડું ખાવું.

ગોઠિયેણ, સ્ત્રી૰ સૈપણી. [નારો કેનારો.

ગોઠિયો, પુ૰ સાથે રમનારો ફરનારો; દોસ્ત; સોબતી; સાથી; ગોઠ—અન્તરની વાતચિત સાંભળ-

ગોઠી, પુ૰ જૈનના દેહેરાંના પુજારી—નોકર.

ગોડો, પુ૰ [સં૰ ગોષ્ઠ] જ્યાં ગાય ઢોર બન્ધાતાં હોય તે જગો—છાપરી—ઝુપડું; કોડ, ૨ જમ્પ; નિરાંત. ૩ પક્ષીનો માળો. સુગરીનો ગોડો.

ગોડ, ન૰ શરીરઉપર રસ વિકારથી થતી જે ગાંઠ તે; ગુમડું. કઠણ હોય ત્યાં સુધી ગોડ અને પાકવા માંડે અથવા પાકે તારે ગુમડું કેવાય.

ગોડગુમડ, ન૰ ગોડ અને ગુમડાં.

ગોડવું, ક્રિ૰ સ૰ તમ્બાકુ વેગણ મરચાં વગેરે છોડવાઓની આસપાસની જમીન થોડી થોડી ખોતરી—ખોદી પોચી પાડવી.

ગોડસારડું, પુ૰ સારડું રાગનો એક ભેદ. [બાર,

ગોડાઉન, સ્ત્રી૰ [અ૰] માલ ભરી રાખવાની વ-

ગોડી, સ્ત્રી૰ પાછલે પોરે ૪॥–૫ વાગતે ગાવાનો

ગોડી, સ્ત્રી૰ [મ૰] મિઠાસ; મધુરતા. [એક રાગ.

ગોડે, અ૰ પેઠે; માફક; તેમ; મિસાલ.

ગોણણી, સ્ત્રી૰ જે સોવાસણ બ્રાહ્મણીને મુએલાંને નામે જમવા તેડેલી હોય તે. ૨ વ્રત નિમિત જમનારી કોઈપણ સોવાસણ બૈરી—કોઈપણ નાતની પણ નાતરું ન કર્યું હોય તે. ગોણણી વાળવી—સોવાસણને જમાડવી.

ગોત, ન૰ ગોત્ર; કુળ.

ગોતરુ, ન૰ સીંગ કસણાં કણટી વગેરેમાંથી અનાજ

કાઢીલીધા પછી રૂપલો જે ભૂકો તે; મઠ મગ વગેરે કઠોળની પાંદડી.

ગોતરજ, ગોતરેજ.

ગોતરી, વિ૰ એકજ—તેજ ગોત્રનું જે કોઈ તે; કુટુમ્બી. (પુરુષ-અથવા સ્ત્રી).

ગોતરેજ, સ્ત્રી૰ કુળદેવી.—લગનમાં એને કેટલાક કર આપવો પડેછે. ૨ રન્નાદેવ.

ગોતવું, ક્રિ૰ સ૰ ખોળવું; શોધવું; ઢુંઢવું.

ગોતું, ન૰ કોવાણ; કાદવવાળી જમીનમાં ઉગેલું ઘાસ. ૨ ગુવાર ઢુંઢસાં વગેરે જે કંઈ ઢોરનેસારુ બાફેલું હોય તે. ૩ છેકજ ટાઢું સ્વાદ વનાનું તે. 'ઘાન ટાઢું ગોતું થઈ ગયું છે'.

ગોત્ર, ન૰ [સં૰] વંશનો મૂળ પુરુષ જે ઋષિ તે; એથી જે મણડાણ તે.—'નર્મદાશંકરનું ગોત્ર ઔક્ષણસ્ છે. ૨ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયલો જે મનુષ્ય સમુદાય તે.—તેનું ગોત્ર મોટું છે—ઘણું વધ્યું છે.

ગોત્રજ, વિ૰ [સં૰] એકજ—તેજ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયલું (માણસ); ગોતરી.—પણ, બાપ, બાપનો બાપ, તેનો બાપ, ભાઈ, કાકો, ભતરીજો એ પાસેનાં સગાંઓ જે શ્રાદ્ધમાં વળતાં નથી તેઓને ગોત્રજ અથવા ગોતરી નથી કેતા. ગોતરી શ્રાદ્ધમાં ખપે છે પણ કન્યા આપવે લેવે ખપતા નથી.

ગોત્રબન્ધુ, પુ૰ [સં૰] પરસ્પર સૂતક પાળવાનો સમ્બન્ધી ન છતાં એક ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયલો—થયના તેમાંનો એકેક.

ગોત્રી, ગોત્રજ.

ગોથ, સ્ત્રી૰ કનકવાનું ઊંચે માથે જે નીચું વળી જવું-સુઈ જવું તે. ગોથ ખાવી-મારવી.

ગોથ, વિ૰ ચારની સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત છે—વેપારી ને દલાલોમાં.

ગોથપડી, વિ૰ ચૌદની સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત.

ગોથું, ન૰ અથડાવું તે; ફાંફાં મારવાં તે. ગોથાં મારવાં—ખાવાં. ૨ છેતરાવું—ભૂલ કરવી તે. તેણે તે કામમાં જબરું ગોથું ખાધું. ૩ ઊંચે માથે પડી રેવું તે. ગોથું મારીને સુઈ જા.

ગોદ, સ્ત્રી૰ [હિં૰] ખોળો.

ગોદડિયું, ન૰ સૈયડની એક જાત.

ગોદડી, સ્ત્રી૰ નાનું અને પાતળું ગોદડું.

ગોદડું, ન૰ પાથરવા ઓઢવાનું, કપડાંનાં ખોળિયાંમાં રૂ ભરેલું એવું તે.

ગોદી, સ્ત્રી૰ કામપડે ત્યારે ખાડીનું પાણી અન્દર આવે એવી તજવીજનું વાણો બાંધવા—સમારવાનું જે ઠેકાણું તે.

ગોદો, પુ૰ જોરમાં મુક્કો મારવો તે; ઘોંકો. ૨ બળદને જોરથી પરોણો મારવો તે.

ગોધણ, ન૰ ગાયનું ચરવા જતું ટોળું; ગાયનું ધુવાડું.

ગોધમ, [ગોધુમ] ઘઉં.

ગોધલી-ધાલગન, ગોધુંલગન.

ગોધું, ન૰ નાનો બળદિયો; વાછરડો.

ગોધુંલગન, ન૰ [ગોધૂલ લગ્ન] સૂર્ય અસ્ત થવાની પેલાની અડધી ઘડી ને અસ્ત થયા પછીની અડધી ઘડી મળીને એક ઘડીના કાળમાં જે લગન કરવાં તે; સમીસાંજનાં જે લગન તે.

ગોધુમ-ધૂમ, પુ૰ [સં૰] ઘઉં.

ગોધે આવવું, ક્રિ૰ અ૰ ગાયે સુવાણે આવવું.

ગોધો, પુ૰ ગાયની જાતમાં જે નરપશુ તે; સાંઢ; આખલો. નાના વાછરડાને—ગોધાને ખાંસી કરેછે ત્યારે તે ગાડીએ જોડવાને અને ભાર વેવાને લાયક થાયછે. ખાંસી—ખસીકરેલા ગોધાને બળદ કેછે. ગોધો ઘણો મસ્તાન હોયછે ને એ ઉપરથી—જેને ભણવા રળવાની કાળજી નથી અને જે હરામનું ખાઈ મસ્ત રેછે તે નફકરો ગોધો—સાંઢ કેવાયછે.

ગોપ, પુ૰ [સં૰] ગોવાળિયો. ૨ પુરુષની કોટે ઘાલવાનું સુનાનું એક ઘરેણું; દોરો.

ગોપદ, ન૰ [સં૰] ગાયનું પગલું.

ગોપન, ન૰ [સં૰] સંરક્ષણ. ૨ ગુપ્ત રાખવું તે.

ગોપહાર, પુ૰ સ્ત્રીના કોટનું એક ઘરેણું.

ગોપાલ, પુ૰ [સં૰] ગાય ઢોર પાળનારો; ગોવાળિયો. ૨ શ્રીકૃષ્ણનું નામછે. ૩ રાજા.

ગોપીચન્દન, ન૰ [સં૰] દ્વારકામાં ગોમતી નદીની પીળાસ પડતી સફેત અને ચિકણી જે મટોડી તે. એને પાણી સાથે ઘસીને વેરાગીઓ ટીલાં કરેછે.

ગોપ્ય, વિ૰ [સં૰] ગુપ્ત રાખવા જોગ (મંત્ર, વિચાર ઇ૰).

ગોફણ-ફેણ, સ્ત્રી૰ વચમાં ગાળો ને બે પાસ છેડા એવી સુતર—સણ—ચામડાની ગુંથેલી જે દોરી તે. એ ગાળામાં કાદવનો સુકો ગોળો ઘાલીને તે ભૂબ ફેરવી એક છેડો તાકીને મુકી દીધાથી તે ગોળો પક્ષીઓને આબાદ લાગે છે. ગોફણિયાલાડુ—ગોફણમાંના ગોળા જેવા નાના નાના થોડા ઘીના ગબડતા લાડુ.

ગોફણી, સ્ત્રી૰ સ્ત્રિયોને અમ્બોડે લટકતું રાખવાનું સુનાં—રૂપાનું ઘુઘરીવાળું ઘરેણું.

ગોબર, ન૦-પુ૦ અડાયાં—છાણાંનો ભૂકો. 'ધીયે ગોબર મીઠું'.
ગોબરું, ન૦ છેક ઝાણા પણ ખિચોખિચ એવા સૈયડ.
ગાબરું, વિ૦ ગન્દું.
ગોબરો, પુ૦ હોળની દાંડીના આગલા ભાગ તરફ એટલે જ્યાં ઝુંસરી નાડવામાં આવે છે ત્યાં જે એ ત્રણ લાકડાંની ખીલી હોય તે. [ખાડો પડવો.
ગોબા-ભાવું, ક્રિ૦ અ૦ ગોભો પડયો હોય તેવું થવું;
ગોબો-ભો, પુ૦ ધાતુંનું વાસણ અથવા ઘરેણું જોરમાં અફળાયાથી તે ઉપર જે આછો ખાડો પડે તે.
ગોમય, ન૦ [સં૦] ગાયનું છાણ.
ગોમાંસ, ન૦ [સં૦] ગાય—બળદનું માંસ. [વાદ્ય.
ગોમુખ, ન૦ ગાયનું મુખ. ૨ એ આકારનું એક
ગોમૂત્ર, ન૦ [સં૦] ગાયનું મૂતર.
ગોમૂત્રિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] બળદના મુતરવાથી જમીન ઉપર જે આકાર થાયછે તે આકારમાં રચેલી જે કવિતા તે; એક પ્રકારનું ચિત્રકાવ્ય.
ગોમેદ, પુ૦ [સં૦] પીળારઙ્ગનો હીરો; પોખરાજ.
ગોમેધ, પુ૦ [સં૦] ગાયનો યજ્ઞમાં જે ભોગ આપવો તે.
ગોર, પુ૦ [સં૦ ગુરુ] લગન અવરણીનાં કર્મ અને મુઆંની ક્રિયા કરાવનારો બ્રાહ્મણ. ૨ શૂદ્રને કર્મ ક્રિયા કરાવનારો અને રોજ સીધાં પગ-ચભાગ લેનારો વંશ પરમ્પરાનો ઘરનો જે બ્રાહ્મણ તે; કુળગોર. ૩ જાત્રા—તીર્થ—ક્ષેત્રમાં જે બ્રાહ્મણ ક્રિયા કરાવતો હોય તે. ૪ ગોરજી. 'ગોર પરણાવી આપે પણ કંઈ ઘર ન ચલાવી આપે', 'વર મરો કે કન્યા મરો પણ ગોરનું તરભાણું ભરો' એ કેવતો.
ગોર, સ્ત્રી૦ [ગૌરી] પાર્વતી માતાનું એક વરત—છોકરીયો કરેછે.
ગોરખઆમલી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ. [ન).
ગોરજ, વિ૦ [સં૦] સમીસાંજના મુહૂર્તવાળું (લગ-
ગોરજી, પુ૦ [સં૦] જૈન—શ્રાવક લોકને ધર્મબોધ કરનારો. [ધન્ધો તે; ગોરનું જે કામ તે.
ગોરપદું, ન૦ જજમાનને કર્મ ક્રિયા કરાવવાનો જે
ગોરમટી, સ્ત્રી૦ પીળી મટોડી. [વું. ૨ ધુમરાવું.
ગોરમ્ભાવું, ક્રિ૦ અ૦ રસ્તો ન નિકળે—કામમાં સૂઝ ન પડે તેવી હાલતમાં—સાંકડમાં આવી પડ-
ગોરમ્ભો, પુ૦ નિકાલ ન થાય ને ખોટી રેવું તે; ચુંથાડો. "મોટે રે પ્રભાતે મારે દ્વારે શીદ ઊભા, જાઓ શો ગોરંભો ઢાલો રે". (દયારામ).
ગોરવ, પુ૦ કન્યા વાળા, વેવાઈને તથા તેઓની તરફનાંને જમાડે તે.
ગોરસ, ન૦ [સં૦] ગાયના દૂધનું દહીં "મીઠાં ગોરસ લો ગોરસ લો". ૨ જે હાંડલાંમાં દૂધ આખરવામાં આવતું હોય તે; દહીંનું માટલું. ૩ ઈન્દ્રીનો રસ.
ગોરસિયું-સું, ન૦ ગોરસ. (૨ જા અર્થમાં). [જમીન.
ગોરાટ-ડુ, વિ૦ ધોળાસપરું અથવા પિળાસપર પડતી
ગોરાણી, સ્ત્રી૦ ગોરની સ્ત્રી.
ગોરાસ, સ્ત્રી૦ ગોરાપણું; સફેતાઈ.
ગોરી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રી; ત્રિયા; બૈરી. [સુરત.
ગોરું, વિ૦ [સં૦ ગૌર] કાળું—પીળું—રાતું—લીલું વગેરે રઙ્ગદાર નહિં પણ ચન્દ્રના પ્રકાશ જેવું; ધોળું; સફેત. ૨ સાફ; સ્વચ્છ. ૩ સુન્દર; ખુબ-
ગોરુંચન્દન, ન૦ [સં૦ ગોરોચના] ગાયના મૂતરમાંથી બનાવેલો અથવા ગાયનાં ઓકયાંમાંથી બાર નિકળેલો ચળકતો પીળા રઙ્ગનો એક સુગન્ધીદાર પદાર્થ. એ ચન્દન, ટીળાં કરવાનાં, રઙ્ગવાનાં અને ઓસડનાં કામમાં આવેછે. આપણા લોક કેછે કે તે ગાયનાં મસ્તકમાં પેદાથાયછે.
ગોલ, પુ૦ [સં૦] ગોળ. ભૂગોલ, ખગોલ, ચન્દ્રગોલ, સૂર્યગોલ ઈ૦. [ખજાનો.
ગોલક, પુ૦ [સં૦] લોડાં—લાકડાંનો જે ગોલ—ળો તે. ૨ કન્યા—વિધવાને જારકર્મથી પેદા થયલા છોકરા તે ગોલક જાતિ કેવાયછે. ૩ ગલ્લો;
ગોલન્દાજ, પુ૦ [ફા૦] તોપ ભરી રઞ-જક મુકી ફોડનાર જે માણસ તે.
ગોલાં, ન૦ રાજાઓનાં જનાનામાં નોકરી કરનારાં માણસ (બાપ વૈશ્ય અને મા બ્રાહ્મણી એ બેથી પેદા થયલાં). [ગોળ.
ગોલાર્ધ, પુ૦ [સં૦] ગોલનો જે અર્ધ તે; અડધો
ગોલો, પુ૦ રાજાઓના જનાનામાં ચાકરી કરનારો મરદ. ૨ ભાત—ડાંગર ખાંડીને ચોખા કરવાનો, અનાજ સમારવાનો ધન્ધો કરનારી એક જાત. ગોલો બેસવો—ગોલાએ ઘેર આવી કામ કરવું.
ગોવધ, પુ૦ [સં૦] ગાયને કાપી—મારી નાખવી તે.
ગોવાંદરું, ન૦ ગોંદરું; પાદર.
ગોવાડું, ન૦ ગાય—ઢોરનું ટોળું.
ગોવાળ, પુ૦ [સં૦ ગોપાલ] ગાય ઢોર ચરાવનારો.
ગોવાળિયો, પુ૦ ગોવાળ; ગાય ઢોર ચરાવનારો.
ગોશ, ન૦ [ફા૦ ગોશ્ત] માંસ.
ગોષ, પુ૦ [સં૦ ઘોષ] ભરવાડ વાડો.

ગોષ્ઠી, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાતચીત; સમ્ભાષણ; ગોઠ.
ગોસ, ગોશ; માંસ. [લાકડું ફેરવતી વખત).
ગોસ, અ૦ જમણીતરફ (વહાણ—હોડીના સુકાનનું
ગોસાંઈ, પુ૦ [ગોસ્વામી] ચોટલી બોડાવી ભગવાં વસ્ત્ર ધારણ કરી વેરાગી થયલો હોય તે; બાવો; જોગી; જટાધારી. ૨ વલ્લભાચાર્યના વંશનો પુરુષ;
ગોહ, સ્ત્રી૦ ગુફા. [મહારાજ.
ગોહાવું, ક્રિ૦ અ૦ મુઝાવું; ગુંગળાવું.
ગોહોર, પુ૦ [આ૦] ઊણ્ડો વિચાર; દરિયાફત. ગોહોર કરવો—કરવું. [વામાં આવે તે.
ગોહોર, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] જે ખાડામાં મડદાંને દાટ-
ગોળ, પુ૦ [સં૦ ગોલ] સપાટી ઉપર જે આકૃતિનાં મધ્યબિન્દુથકી તે હદલીટી—પરીધ સુધી સઘળેથી સરખાં અન્તર હોય તે. ૨ એ આકારનો અથવા જેનો પૃષ્ઠભાગ કાપેથી એવા આકાર પેદા થાય તેવો જે નક્કર પદાર્થ તે—ભૂગોળ, ખગોળ ઈ૦. વિ૦ ચક્રાકાર; વર્તુળાકાર; લીંબુ—નારડ્ંગી—દડાના આકારનું.
ગોળ, પુ૦ [ગુડ] સેરડીનો રસ સારીપડે ઉકાળો થાડો કઠણ કરેલો પદાર્થ. 'ગોળ ઘાલે તેવું ગળ્યું થાય', 'ગોળે મરે તેને વીખ ન મારિયે' એ કેવતો.
ગોળકેરી, સ્ત્રી૦ ગોળની ચાસણીમાં કેરીના બાફેલા કકડા નાખેથી જે મિઠાઈ બને તે.
ગોળગોળ, વિ૦ મતલબ ન સમજાય તેવું અડધુંપડધું અહિંનું તહીંનું—ગરબડિયું. (બોલવું). ૨ લલચાવવાને મીઠું મીઠું લાગે તેવું (બોલવું). ૩ પિગળેલું; ગોળ જેવું નરમ.
ગોળધાણા, પુ૦ ગોળ અને ધાણા. સારી ખબરની વધામણીમાં—સારાં કામના આરમ્ભમાં ખુશબખતી દાખલ ગોળધાણા વેંચવામાં આવેછે—કે સહુના મોડાં ગળ્યાં થાય.
ગોળપાપડી, સ્ત્રી૦ ગોળઘીની ચાસણીમાં સેકેલો લોટ નાખ્યાથી જે મિઠાઈ બને તે. [નું.
ગોળાકાર, પુ૦ ગોળ આકાર. વિ૦ ગોળ આકાર-
ગોળાર્ધ, પુ૦ અડધો ગોળ.
ગોળિયાકેરી, સ્ત્રી૦ કેરીની, છુટી ન પડી જાય તેવી ચાર ફાડ કરી તેમાં ગોળ રાઈ અને મસાલો ભરીને બનાવેલું જે અથાણું તે.
ગોળિયો, પુ૦ ગોળ લપરાઈ ગયા પછી ખાલી પડેલું જે ગોળનું માટલું તે.
ગોળી, સ્ત્રી૦ [ગોળ આકારની નાની વસ્તુ] બન્દુક પિસ્તોલમાં ગડખી મારવાની સીસાની જે થાયછે તે. ૨ મીઠું પાણી ભરી રાખવાનું ઠિકરાંનું ઠામ. ૩ ઠિકરાંનાં જે ઠામમાં દહીં વલોવી માખણ કાડવામાં આવેછે તે. ૪ વૈદ જે ઝીણા ગોળ આકારમાં ગળી જવાનું ઓસડ આપેછે તે. ૫ વૃષણ; બાયો. ૬ ધક્કો; નુકસાન—તેને ઘેર ગોળી બેઠી એટલે તેને આદમી અથવા પૈસા તરફથી મોટું નુકસાન થયું.
ગોળો, પુ૦ તોપમાં ગડખી મારવાનો સીસાનો તે. ૨ પાણી—અનાજ ભરી રાખવાનું મોટું ઠિકરાનું ઠામ. ૩ પેટમાં પવનનું આમ તેમ દોડવું તે; પેટમાં કરમનું ભેગું થઈ જવું તે. ૪ પૃથ્વીનો કૃત્રિમગોલ (નિશાળમાં છોકરાઓને પૃથ્વીનો આકાર વગેરે શિખવવાને હોયછે તે). ૫ ગપ; જુઠો તડાકો—ગોળો ગબડાવવો. ૬ બોલીને અથવા કરીને ઊંધુચતું કરી મેલવું તે—તેણે આવીને ગોળો વાળ્યો. ૭ ગોળ આકારની કોઈપણ ચીજ—ગોફણનો ગોળો. [મેલવું તે.
ગોળોપિંડોળો, પુ૦ ઊંધું ચતું—અથરવથર કરી
ગૌ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગાય. [આવેછે તે.
ગૌચર, ન૦ ગામને સિમાડે ઢોરને ચરવા સારુ જે પડતર જમીન તે; જે જમીન ખેડવા ન દેતાં ઘણા વરસથી પડતર રાખી ઢોર ચારવા દેવામાં
ગૌડ, બંગાલાના મધ્યમાં એક પ્રાન્તછે તે અથવા તે સમ્બન્ધી. ગૌડ બ્રાહ્મણ પાંચ જાતના કેવાય છે. સારસ્વત, કાન્યકુબ્જ, ગૌડ, ઉત્કલ, અને મૈથિલ.
ગૌડસારંગ, પુ૦ સારંગ રાગનો એક ભેદ.
ગૌણ, વિ૦ [સં૦] મુખ્ય—પ્રધાન નહિ તે; પ્રાધાન્ય ન હોય તેવું; મુખ્ય નહિ પણ ઉતરતું. ગૌણપક્ષ—મુખ્ય નહિ પણ ન ચાલતાંનો લેવો પડતો એવો પક્ષ.
ગૌતરાટ-ત્રાટ, ન૦ [સં૦ ગોત્રિરાત્ર] ત્રણ રાત પાળવાનું ગાયનું વ્રત તે.
ગૌદાન, ન૦ [સં૦] ગાયનું દાન.
ગૌમુખ, ન૦ [સં૦] ગાયનું મોડું.
ગૌમુખી, સ્ત્રી૦ ગાયના મોડાંના આકારની ઊનની કોથળી જેમાં જમણો હાથ ઘાલી માળાના ગણકા ફેરવવામાં આવેછે તે.
ગૌમુખો વાઘ, પુ૦ અન્દરથી વાઘ જેવો નિર્દય—સેતાન પણ બારથી ગાય જેવો ગરીબ દેખાતો પુરુષ અથવા દેખાતી સ્ત્રી.

ગૌમૂત્ર, ન૦ [સં૦] ગાયનું મૂતર.

ગૌર, વિ૦ [સં૦] ગોરૂં.

ગૌરવ, ન૦ [સં૦] ભારબોજ; મોટાઇ; પ્રતિષ્ઠા; આબરૂ. ૨ વજન; ભાર.

ગૌરવર્ણ, વિ૦ સફેત—ઉજળો રઙ્ગ હોય તે.

ગૌરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] પાર્વતીનું નામછે. ૨ આઠ વરસની કુંવારી છોકરી.

ગૌશાળા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગાય ઢોરને બાંધવાની જગા.

ગ્યાસ, પુ૦ [અ૦] સ્થિતિસ્થાપક ગુણ રાખતો વાયુરૂપ પદાર્થ.

ગ્રન્થ, પુ૦ [સં૦] એક બીજા સાથે સમ્બન્ધ હોય તેવાં વાક્યોનો જે સમુદાય તે; પુસ્તક. ૨ પુસ્તકનો એક ભાગ. ૩ બતરીસ અક્ષરની એક ગણતરી.-ભાગવતમાં ૧૮૦૦૦ ગ્રન્થ છે એટલે ૧૮૦૦૦ શ્લોક અથવા ૧૮૦૦૦ × ૩૨ એટલા અક્ષરો છે.

ગ્રન્થકર્ત્તા-કાર, પુ૦ [સં૦] ગ્રન્થ કરનાર—બનાવનાર. પછી તે ગ્રન્થ નવો હોય અથવા જુનામાંથી સાર કાઢી તૈયાર કરેલો હોય.

ગ્રન્થિ, સ્ત્રી૦ ગાંઠો; ગાંઠ. ૨ સાંધો.

ગ્રસ્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ખાધેલું—ગળેલું હોય તેવું; સપડાયલું. વ્યાધિગ્રસ્ત એટલે રોગથી સપડાયલું.

ગ્રહ, પુ૦ [સં૦] રવિ, ચન્દ્ર, મઙ્ગળ, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર, શનિ, રાહુ, ને કેતૂ એ નવમાંનો એકેકો; આકાશમાં સૂર્યની આસપાસ ફરતા, તારા જેવા પણ વધારે ને સ્થિર ચળકતા દેખાતા જે ગોળ તેમાંનો એક. ગ્રહો, સૂર્યની આસપાસ ફરેછે અને ઉપગ્રહો—ચન્દ્રો, ગ્રહની આસપાસ ફરેછે. ૩ ગ્રહથી માણસની હાલત ઉપર થતી જે અસર તે.

ગ્રહણ, ન૦ [સં૦] લેવું તે; સ્વીકાર; અઙ્ગીકાર. ૨ ધરવું—પકડવું—ઘેરવું તે. ૩ રાહુ, સૂર્ય—ચન્દ્રનો પ્રકાશ બન્ધ કરેછે તે; પૃથ્વીની છાયા સૂર્યચન્દ્રપર પડવાથી બિમ્બનો જેટલો ભાગ પ્રકાશ આપતો બન્ધ પડેછે તે. ‘ગ્રહણ વેળા સાપ પકડવો’. ૪ સમજવું તે; ધ્યાનમાં લેવું તે.

ગ્રહણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] મરડો; આમ; અતિસાર; ઝાડાની વાટે લોહી પડવું તે. [વી તે.

ગ્રહદશા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગ્રહથી પ્રાણીની જે સ્થિતિ થ-

ગ્રહભાવ, પુ૦ [સં૦] ગ્રહથી થતી અસર; ગ્રહનુંફળ.

ગ્રહવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝાલવું; ધરવું.

ગ્રામ, ન૦ [સં૦] ગામ; ગામડું. ૨ ગાયનમાં સૂર સમ્બન્ધી એક માપ છે; સપ્ત સ્વરમાં જે ત્રણ મુખ્ય અવધિ—છેડા તેમાંનો એકેક. સા રી ગ મ પ ધ ની સા. ૪ સઙ્ગ્રહ; જથો. ગુણગ્રામ, પુણ્યગ્રામ ઈ૦. [માણસ; ગામનુંપાપ.

ગ્રામકણ્ટક, પુ૦ [સં૦] ગામના લોકને દુખ દેતા

ગ્રામ્ય, વિ૦ [સં૦] ગામ સમ્બન્ધી; ગામમાં જન્મેલું. ૨ જઙ્ગલી; સુધરેલું નહિ તે.

ગ્રાસ, પુ૦ [સં૦] જેટલો ખોરાક એક સપાટે મોડામાં ઘાલી શકાય તેટલો તે; કોળયો. ૨ ગ્રહણ-ધરણથી સૂર્ય—ચન્દ્ર બિમ્બનો જેટલો ભાગ ઘેરાયલો હોય તે.

ગ્રામસિંહ, પુ૦ [સં૦] કુતરો.

ગ્રાહ, પુ૦ [સં૦] મગર.

ગ્રાહક-હી, વિ૦ [સં૦] લેનાર; ગ્રહણ કરનાર; ઘરાક; ખરીદ કરનાર. ૨ કદર જાણનાર; રસ સમજનાર. ગુણ ગ્રાહક, રસ ગ્રાહક ઈત્યાદિ.

ગ્રાહ્ય, વિ૦ [સં૦] ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય. [ભાગ.

ગ્રીવ-વા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગરદન; ગળાંનો પાછલો

ગ્રીષ્મ, પુ૦ [સં૦] વૃષભ અને મિથુન એ બે રાશિમાં સૂર્ય હોય ત્યાંસુધીનો જે સમય તે; જેઠ ને આષાડ; પણ આપણા પ્રાન્તમાં મોટી વૃષ્ટિ આષાડમાં થાય છે માટે તથા બીજી રતમાં પણ ફેર પડેછે માટે ખરેખરો ગ્રીષ્મ તો વૈશાખ અને જેઠ જાણવો. ઉનાળાના ચાર મહિના તેમાં પેલા બે તે વસન્તઋતુના અને પાછલા બે તે ગ્રીષ્મઋતુના. મે ને જૂન.

ગ્લાનિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] દુખ, રોગ, મેહેનત, શોક, લાજ વગેરે કારણથી મોડાની કાન્તિ ઘટવી તે; નિસ્તેજ પણું; ફિકાસ; ચેહેરો ઉતરીજવો તે.

ગ્વાલ, પુ૦ [હિં૦] ગોવાળિયો.

ઘ.

ઘ, પુ૦ [સં૦] પન્દરમો મૂળાક્ષર; ચોથો વ્યઞ્જન વર્ણ; ગનો મહાપ્રાણ—ગને ચાંપીને કંઈક હ ભેળો ઉચ્ચાર કરેથી ઘ થાયછે.

ઘઉં, પુ૦ [સં૦ ગોધૂમ] શિયાળામાં પાકતું એક અનાજ—એ આસો કારતકમાં વવાયછે અને ફાગણમાં તૈયાર થાયછે—એના લોટના રોટલા અને નાના પ્રકારના ભોજનના પદાર્થો બનેછે. એની ઘણી જાતછેઃ કાઠા, પોટા, વણજારુ, હાંસિયા વગેરે.

ઘઉંલો, પુ૦ સરૈયા તથા ગાંધીને ત્યાં મળતી એક જાતની સુગન્ધી. કપુરકાચલી ને ઘઉંલા એ બેને સુખડ સાથે ઘસીને બ્રાહ્મણોને કપાળે આરચા કરેછે.—સુગન્ધીને માટે શરીરે પણ લેપ કરવામાં આવેછે. ૨ ઘાસમાં ઉગતો એક જાતનો છોડવો. ૩ એક જાતનો ઘઉંના રઙ્ગનો સાપ.

ઘઉંવરણું, વિ૦ ઘઉંનાં રઙ્ગ જેવું; શામળું નહિં તેમ ગોરુ નહિ તે.

ઘખવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠપકો દેવો; ભડકવું.

ઘચરકો, પુ૦ અજીરણથી જે ખાટો ઓટકાર આવે તે.

ઘટ, પુ૦ [સં૦] ઘડો; દોરિયો; (ધાતુનું અથવા મટોડીનું વાસણ). ૨ (ઈશ્વરે) ઘડેલો કોઈ પણ ઘાટ—સ્થાવર જઙ્ગમ નક્ષર પ્રવાહી વાયુરૂપ કોઈપણ. 'ઘટઘટમાં વ્યાપી રહ્યો'. ૩ હૃદય; અન્તઃકરણ. ૪ પાણી ભરીને પુજેલો અથવા પૂજા કરવાના સાધનમાં લિધેલો જે ઘડો તે; કુમ્ભ. નવરાત્રિમાં—નવા ઘરમાં ઘટસ્થાપન કરેછે. સ્ત્રી૦ ઓછું—કમી હોવું તે; ખૂટ; કસર.

ઘટ, વિ૦ પાસ પાસે દોરા હોય તેવું; જાડું (લુગડું. સાડીનું પોત ઘટ છે). ૨ જાડું; ઘાડું; છેક નરમ—પાણી જેવું પાતળું નહિં તેવું (જે કંઈ તે).

ઘટકો, પુ૦ સૂજીને પાકતાં દરદમાં કાંટા ભોકાતા હોય તેવું જે કંઈ રઈ રઈને થઈ આવ્યાં કરેછે તે.—કાનમાં ઘટકા ભરેછે.

ઘટતું, વિ૦ [સં૦ ઘટિત] લાયક; જોઈયે તેટલું ને તેવું; યોગ્ય; માફક—અનુકળ આવતું. ૨ ઓછું —કમી થતું; ખુટતું.

ઘટના, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકઠું મેળવવું—જોડવું તે. ૨ બનાવટ; કારીગરી. ૩ બનાવ બનવો તે.

ઘટમાન, વિ૦ [સં૦] ક્રિયા ચાલતી હોય તેવું. ૨ બને તેવું; જેનો સમ્ભવ હોય તેવું. ૩ યોગ્ય; ઘટતું. ૪ ઓછું; કમી; ખુટતું.

ઘટમાળ, સ્ત્રી૦ ડિકરાંના ઘડા અથવા ઢોચકાંની કુવામાં ચક્રની માફક ગોળ ફરતી જે હાર તે; રેંટ. [ટેછે.

ઘટવું, ક્રિ૦ અ૦ યોગ્ય—લાયક થવું—હોવું. ઈનસાફદારને લાંચ લેવી ઘટતી નથી. ૨ ઓછું પડવું; કમી થવું; ખૂટ પડવી.—હિસાબમાં ૭ રૂપિયા ઘ-

ઘટસ્ફોટ, પુ૦ [સં૦] મડદાંને બાળીને ચિતા છાંટયા પછી છેલ્લીવારે તે ઠેકાણે મોડું ફેરવી તોડી ફોડી નાખવી તે. ૨ ફરીથી .નજ કરવો એવા નિશ્ચયથી સમ્બન્ધને છેલ્લો તોડી નાખવો તે.

ઘટા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાદળાંઓનું છેક પાસેપાસે આવી ઝુમી રેવું તે; વરસાદ ચડી આવ્યાથી જે કાળો રમણીય દેખાવ થાયછે તે; ઘટાટોપ. ૨ ઝાડને ઘણાં ડાળાં પાતરાં ખિચોખિચ આવી રેયેથી તેનો જે મોટો ભરાવ તે. ૩ ઘણાં ઝાડનો જે સમુદાય તે.

ઘટાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઓછું—કમી કરવું. ૨ ઉતારી —તોડીપાડવું. (માન). [કમતી.

ઘટાડો, પુ૦ ઓછું—થોડું હોવું તે; ખૂટ; કસર;

ઘટારત, વિ૦ યોગ્ય; ઘટતું; લાયક.

ઘટિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ૬૦ પળ અથવા ૨૪ મિનિટનો જે કાળ તે; ઘડી. [ઈયે તેવું.

ઘટિત, વિ૦ [સં૦] યોગ્ય; લાયક; જેવું બનવું જો-

ઘટ્ટ, વિ૦ ઘટ; જાડું (પોતમાં).

ઘડ, ગઢ.

ઘડતર, ન૦ જે કંઈ ઘડેલું તે. ૨ ઘડવાની જે રીત તે.

ઘડપણ, ન૦ બુઢાપણ; વૃદ્ધાવસ્થા; જરા. [ચારણ.

ઘડવી, સ્ત્રી૦ ૨૦—૨૫ બેડાંની જે ટાંકલી તે. પુ૦

ઘડવું, ક્રિ૦ સ૦ કાપી ઠોકી મેળવી વગેરે ક્રિયા કરીને કોઈ પણ આકારમાં ઉતારવું; ઘાટ બનાવવો. ૨ બનાવવું; ઉત્પન્ન—પેદા કરવું.—ઈશ્વરે નાના પ્રકારના ઘાટ ઘડયાછે. ૩ લખાણ કરવું; મુસદો —ખરડો તૈયાર કરવો. તેણે ઝડપથી અરજીનો ખરડો ઘડયો—ઘડી કાડયો. ૪ કાપણી વગેરેથી ખેતર મોકળું થયા પછી ખેડુતે કળપી નામનું હથયાર ફેરવી મુળિયાં કચરો વગેરેને ખણી કાડવાં.

ઘડાઇ-મણ-ણી, સ્ત્રી૦ ઘડવાની મેહેનત; મજુરી.

ઘડાવું, ક્રિ० અ० કોઈયે ઘડેલું હોય તેવું થવું; બનવું.—આ વાંક સારો ઘડાયોછે. ૨ ઠોકર ખાઈ ખાઈને ઠેકાણે આવવું; સમરવું; અનુભવી બનવું; પુક્ત થવું. ભાઈ ઘડાઈ ઘડાઈને હવે ઠેકાણે આવ્યા છે.

ઘડિયાલ-ળ, સ્ત્રી० ન० જેથી બરોબર વખત માલમ પડે તેવો એક યન્ત્ર.—એ ઘણી જાતનાં હોય છે. એમાં તખતીપર ૧ થી તે ૧૨ અઙ્ક તથા બે કાંટા હોય છે. નાનો કલ્લાક અને મોટો મિનિટ બતાવેછે—મોટો કાંટો બધી તખતી ફરી રહેછે ત્યારે નાનો કાંટો બારમાંનું એક ઘરચાલી થયેલો કલ્લાક બતાવેછે. કેટલાંકને એક દાડાની અને કેટલાંકને આઠ દાડાની કૂંચી હોયછે. ૨ ઘડી (૨ જા અર્થમાં); ઝાલર. [દુરસ્ત કરનારો.

ઘડિયાળી-ળી, પુ० ઘડિયાલ લાવનારો અથવા તેને

ઘડિયું, ન० નાળિયેરી—ખજુરીની તાડી કાડવાસારૂ તેને કોતરી છેદ નીચે તાડી ઝમી ભરાઈ રે તેને સારૂ લામ્બી ડોકના જે ઊંચા ઢોચકાં—ઘાડવાં લટકાવી રાખવામાં આવે છે તેમાંનું એકેક.

ઘડી, સ્ત્રી० [સં० ઘટિકા] રાત દાડાનો જે ૬૦ મો ભાગ તે; ૬૦ પળ; ૨૪ મિનિટ.—રા ઘડીનો કલાક. ૨ ધાતુની જે જાડી તખતી ઉપર ઘડીના ઠકોરા વાગે તે; મન્દિરમાં ઉથાપન આરતી વખત ધાતુના ચન્દા ઉપર ટકોરા મારવામાં આવેછે તે; ઝાલર. ૩ તળે પડઘીમાં ઝીણું છિદ્ર—કાણું હોય તેવો પાણીમાં તરતો મુકેલો જે વાડકો બરાબર ૧ ઘડિયે પૂરો ભરાઈ ડુબી જાય તે. (જોષીની). ૪ જે કડું તડકામાં રાખ્યાથી પોતાના ઓળાપરથી વખત બતાવે તે. ૫ લુગડાંના એક ભાગને બીજા ઉપર બીજાને ત્રીજા ઉપર એમ વાળી મુકવાં તે અથવા કપડાંની એવી જે હાલત તે. ધોતિયાંની, શાલની, અંગરખાની ઘડી કરવી—વાળવી. [તાવે છે.

ઘડીએક-ક, અ० આસરે ૧ ઘડી જેટલો વખત બ-

ઘડીઘડી, અ० વારે વારે; ઘણી વખત. [વાળું.

ઘડીબન્ધ, વિ० ઘડીના આકારમાં હોય તેવું; ઘડી

ઘડીભર, અ० એક ઘડી સુધી.

ઘડુ, ઘડુલો.

ઘડુડાટ, અ० એવો થતો અવાજ.

ઘડુલી, સ્ત્રી० એક નાનો ઘડો.

ઘડુલો, પુ० નાનો ઘડો.

ઘડો, પુ० [ઘટ] પડઘીવાળું મોટાં પેટનું અને સાંકડાં (ઘણું નહિ) મોડાંનું પાણી ભરવાનું જે વાસણ તે. (ધાતુનું અથવા માટીનું) માટીના ઘડાને બરાબર પડઘી હોતી નથી. 'પાપનો ઘડો ફુટયો' એટલે છૂપું રહેલું પાપ જાહેર થયું. 'અધુરો ઘડો છલકાય' એટલે જેમ અધુરો ઘડો છલકાય તેમ થોડું ભણેલો બહુ અભિમાન રાખે.

ઘડ્ડું, ઘરડું. [થોડો તે.

ઘણ, પુ० [સં० ઘન] લુહારનો ઘણોજ મોટો જે અ-

ઘણઘણ-ણણ, અ० ગાડી, ઘણ્ટડા વગેરેનો અવાજ દેખાડે છે. [તે સમજાવવું તે.

ઘણાંવાનાં, ન० ઘણી ઘણી ચીજો. ૨ ઘણી ઘણી રી-

ઘણાઘણી, સ્ત્રી० ઘણો સ્નેહ—વેવાર.

ઘણું, વિ० માપ—વજનનું ઝાઝું પરિમાણ બતાવે છે; બહુ. મારે ઘણું કામ છે, લાડુમાં ઘી ઘણું છે વગેરે. (થોડાંનું ઉલટું). એનું બહુવચન ઘણાં ને એ શબ્દ મોટી સઙ્ખ્યા પણ દેખાડેછે. ઘણાં માણસ, ઘણા ઘોડા, ઘણી સ્ત્રી. તેને ત્યાં ઘણું માણસ ભેગું થયું હતું એ વાકયમાં ઘણાં માણસનો સમૂહ હતો એમ અર્થ લેવો. [રાખેછે.

ઘણુંક, વિ० ઘણું એ શબ્દથી જરાક ઓછો અર્થ

ઘણુંકરીને, અ० મુખ્યત્વે કરીને; વિશેષે કરીને; અસૂસ; જરૂર. તમે અધ્યક્ષ છો એટલે તમારે તો ઘણુંકરીને નિબન્ધને અન્તે ભાષણ કરવુંજ જોઈશે. ૨ પૂરે પુરી નહિપણ થોડીક ખરી એવી ખાતરીનો અર્થ રાખે છે; ઘણુંકરીને માંસી વગા. ઘણુંકરીને મારાથી પરમદાડે તમારે ત્યાં અવાશે. ૩ ઘણાંઓને લગાડતાં તો; સાધારણ રીતે જોતાં. ઘણું કરીને આજકાલ હિન્દુઓમાં શૌર્ય ને સાચો સ્નેહ એ જોવામાં આવતાં નથી. ૪ ઘણીકવાર—વખત.

ઘણું ખરું, અ० ઘણુંકરીને (૪ થા અર્થમાં). તે મારે ત્યાં ઘણુંખરું આવે છે. ૨ એકાદા જથામાંનો વિશેષ ભાગ બતાવેછે. [ઝાઝું.

ઘણુંજ, અ० અતીસેં; વધારૂ; બહુજ; જોઈયે તેથી

ઘણેરું, વિ० (કવિતામાં) ઘણું, બહુ; અતિશય.

ઘણ્ટ, પુ० દેવ દેરાંમાં ઊંચે લટકતો મિશ્ર ધાતુનો જે ઘાટ વગાડવામાં આવેછે તે.—એ અન્દરથી ખુલ્લા હોય છે ને તેની આજુ બાજુએ ઠોકવાને ધાતુની એક નાની લગડી હોય છે જે ને જીભ કહેછે અને મથાળે ઉપરથી એક કડી હોય છે કે જેમાં

ઘાલેલાં દોરડાં અથવા સાંકળ વતે તે ઉંચે લટકાયલો રેછે.

ઘણ્ટડી, સ્રી૦ ઘણોજ નાનો ઘણ્ટ. દેવપૂજનમાં હોય છે તે; બળદની ડોકે અને કાવડે જે બાંધે છે તે. ઘણ્ટડી—ઘણ્ટા નાની ને ઘણ્ટ મોટો.

ઘણ્ટસ્વાળ, ન૦ એક જાતનું શિકારી વાંજું.

ઘણ્ટા, સ્રી૦ [સં૦] ઘણ્ટડી. "કાષ્ટ ઘણ્ટા વિટમ્બણા". ૨ કંઈજ નહિ એવો અર્થ રાખેછે. વેલો આવીશ તો ઠીક છે નહિં તો પછવાડેથી ખાજે ઘણ્ટા.

ઘણ્ટિયો, પુ૦ થાળાં સાથે જડેલી નહિં પણ છુટી નીચે મુકવાની દાળ વગેરે ભડવાની ઘણ્ટી.

ઘણ્ટી, સ્રી૦ અનાજ દળવાનો પથ્થરનાં બે પડવાળો જે યન્ત્ર તે. ૨ કોઈપણ ફરતો યન્ત્ર; ચક્રી. ઘણ્ટી ઘણી જાતની હોયછે. કેવત 'ઘરનાં છોકરાં ઘણ્ટી ચાટે ને ઉપાધ્યાને આટો.

ઘન, પુ૦ [સં૦] વર્ષાદ; મેઘ. ૨ કોઈ એક સઙ્ખ્યાને તેનીજસાથે બેવાર ગુણ્યાથી જે નવી સઙ્ખ્યા આવે તે.—જેમકે ૪ એ સઙ્ખ્યાનો વર્ગ ૧૬ પણ ઘન તો ૪×૪×૪=૬૪ થાયછે. (અઙ્ગણિતમાં). ૩ છ સરખી—બરાબર ચોરસ બાજુઓનો (જેમાં પાછા છ ખુણા આવેલાજ હોય તેવો) જે કોઈ સરખો નક્કર પદાર્થ તે (ભૂમિતીમાં). ૪ લુહારનો મોટો અથોડો. ન૦ વાદળું.

ઘન, વિ૦ [સં૦] ભરેલું; નક્કર; જાડું.

ઘનઘોર, વિ૦ [સં૦] વાદળાંનો જમાવ થયેથી—વરસાદ ચડી આવેથી અન્ધઃકાર થઈ રયો હોય તેવું; અન્ધરાયલું.

ઘનફલ-ળ, ન૦ જેમ સપાટી ઉપરની આકૃતિની માંયના વિસ્તારને ક્ષેત્રફળ કેછે તેમ ઘન—નક્કર પદાર્થમાં જેટલું હોય તેટલાંને ઘનફળ કેછે. લમ્બાઈ પોળાઈ ગુણ્યાથી ક્ષેત્રફળ નિકળે ને લમ્બાઈ પોળાઈને ઊંચાઈ અથવા ઉણ્ડાઈ ગુણ્યાથી ઘનફળ નિકળે.

ઘનમૂલ-ળ, ન૦ ઘનનું મૂળ.—૨૭ નું ઘનમૂળ ૩ છે—કેમકે ૩ નો ઘન ૩×૩×૩=૨૭ થાય છે.

ઘનશ્યામ, વિ૦ [સં૦] પાણીભર્યાં કાળાં વાદળાંના રઙ્ગ જેવું.

ઘબરાટ-ભરાટ, પુ૦ ગભરાટ.

ઘબરાવું-ભરાવું, ગભરાવું.

ઘભાણ, ગભાણ.

ઘમ, ઘઉં.

ઘમઘમ, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડેછે. ઘુઘરા વાળી ગાડી વગેરેનો.

ઘમઘોર, ઘનઘોર.

ઘમડીચકડી, સ્રી૦ છોકરાંઓની એક રમત—બે હાથ લામ્બા કરીને ફેર ફરવા—ચકરર ભમરર ફરવું તે.

ઘમરઘમરફરવું, ક્રિ૦ અ૦ ફેર ખાવા; ફુદડી ફરવી.

ઘમસાણ, ન૦ ઊંધું ચતું—ભેળસેળ કરી મેલી કામને બિગાડી નાખવું તે; ધુળધાણી કરી મુકવું તે. ઘમસાણ વાળવું. ૨ કાપાકાપી; કતલ; નાશ. ૩ જુદ્ધ.

ઘમાઘમ, સ્રી૦ દોડાદોડ; ધાલમેલ.

ઘમાઘમ, અ૦ ઉપરા ઉપરી મુક્કાનો માર મારવો તે.

ઘર, ન૦ [સં૦ ગૃહ] માણસ પોતાને રેવાનેમાટે જે મકાન બાંધે તે—ઝુપડું; હવેલી; બઙ્ગલો; મેહેલ. ૨ ઘરનાં માણસ; કુટુમ્બ; સંસાર. ૩ કુળ; ખાનદાન.—વર જાતે સારો છે, ઘર સારું છે પછી જેમ મરજી. ૪ જમીનમાં ખોદેલા જે ખાડા—દર—કોતરમાં જનાવરો રેછે તે. ૫ નવ ગ્રહમાંનો અમુક ગ્રહ, જે અમુક રાશિ સાથે સમ્બન્ધ ધરાવતો હોય તે તે ગ્રહનું ઘર કેવાય. એક ગ્રહ પોતાની અસલ રાશિમાંથી બીજી રાશિમાં જાય ત્યારે તે પોતાનું ઘર મુકી બીજા ગ્રહનાં ઘરમાં ગયો કેવાય. ૬ દિલની હાલત. તે ઉદાસીના ઘરમાં છે. ૭ સ્થાન; ઠેકાણું.—સોકટી—સેતરઞ્જના મોહોરાંનાં ઘર. ૮ શરીરમાં જે મૂળ કારણે—ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં રોગ થયો હોય તે—તેને પિત્તના ઘરનું દરદ છે. ૯ જે હાલતમાં રોગી માણસ હોય તે—તે હમણાં વાયુને ઘેર ગયોછે. ૧૦ રાગની જાત.—તે ઘણાંખરાં રાગનાં ઘર ઓળખી શકેછે. ૧૧ શક્તિ; બળ. તે પોતાનું ઘર જોઈને પગલાં ભરેછે. ૧૨ બચાવ; નિકળી જવાનું બારું—તે પોતાનું ઘર રાખી વાત કરેછે. ૧૩ વાજાંમાંથી જુદા જુદા રાગ નિકળે તેના કાંણાં—ઠેકાણાંમાંનું એકેક. ૧૪ હરકોઈ ચીજ મુકવાને સારુ અન્દરથી પોલી એવી જે વસ્તુ તે.—ચશ્મા—ચાકુ વગેરેનું ઘર. ઘર ભાંગવું એટલે કુટુમ્બમાં કુસમ્પ કરાવી ઘરની ખરાબી કરવી અથવા માણસના મરી જવાથી ઘરની ખરાબી થઇ જવી અથવા જેથી ઘર ચાલતું હોય તેવા આદમીનું મરણ થવું. ઘર મારવું એટલે ઘરમાંથી ચોરી—લુટી લઈ જ-

વું. રોગે શરીરમાં ઘર કીધું—ઘર ઘાલ્યું એટલે રોગ આવ્યો અથવા રોગે તબિએત બગાડી. ઘર માંડવું એટલે પરણીને સંસાર ચાલતો કરવો. ઘર ભરવું એટલે માલમતા પૈસો સામાન વગેરે ઘરમાં લાવી તેને સણગારવું. (બીજાને નુકસાન કરીને). ઘર ચલાવવું એટલે સંસાર ચલાવવો. ઘર બેસવું એટલે ઘરની પડતી આવવી; વંશની સમાપ્તિ થવી. ઘર ઘાલવું એટલે દાખલ થવું; પ્રવેશ કરવો; ઘુસવું—રોગે ઘર ઘાલ્યું. ૨ ઘરની ખરાબી કરવી; નુકસાન કરવું. ઘર ફોડવું એટલે ઘરનાં એકાદાં માણસને લાલચ વગેરેથી પોતાનું કરી લઈ બીજાઓનું જોર તોડવું; મતલબ પાર પાડવાને શત્રુના ઘરમાં કઙ્કાસ ઘલાવવો; કુસમ્પ કરાવી નબળું કરવું. ઘરનું એટલે ઘરમાં રેનારું; ઘરમાનું; પોતીકું; પારકું—પરાયું નહિ તે.—દેવજી તો ઘરનો છે એ જાણશે તેની ચન્તા નથી; અનાજ લાકડાં ઘરનાં હતાં ને બીજું બધું તેનું હતું. ૨ ઘર—સંસાર સમ્બન્ધી—તે ઘરનો સુખી છે એટલે ખાવે પીવે હેરાન નથી—સારી હાલતમાં છે. ઘરનો થમ્ભ એટલે જેને આધારે ઘર ચાલતું હોય તે. ઘર વાળો એટલે ઘરનો ધણી. ૨ વર. કેવતોઃ—"ઘર જાણે પડોસી ને કુળ જાણે વેવાઈ", "ઘરનાં છોકરાં ઘંટી ચાટે ને ઉપાધ્યાને આટો", "ઘર બાળીને તીરથ કોણ કરે", "ઘરની ફૂટે શત્રુ ફાવે". નહિ ઘરનો ને નહિ બારનો—ઠામ ઠેકાણાં વગરનો.' એ વાક્ય રખડતા આદમીને લગાડવામાં આવેછે અથવા જેણે ઘર તરફનો ને બારનો બન્ને તરફના લાભ ખોયા હોય તેને પણ લગાડવામાં આવેછે. પાણી પીને ઘર પુછે એટલે આગળથી વગર વિચારે કામ કરે ને પછી પસ્તાય. ઘેર ઘેર માટીના ચૂલા એટલે કેટલીક નરસી રીત ભાતમાં—ચાલ ચલણમાં સઘળા લોક સરખા હોયછે અથવા ઘણાખરા લોક ભૂલમાં હોયછે.

ઘરખટલો, પુ૦ ઘરનો ખટલો; સંસાર ભાર.

ઘરખરચ, પુ૦ ઘર ચલાવવા સમ્બન્ધી જે ખરચ તે—(ન્યાતવરા, વરઘોડા, ધર્મદાન, મોજ મઝા વગેરેનો નહિ).

ઘરગતુ-થાઉ, વિ૦ બજારમાંથી નહિ પણ આડોશીપાડોશી સગાંસ્નેહી પાસથી મળેલું—ખરીદ કરેલું.

ઘરગોટી-ઘોટી, સ્ત્રી૦ જમતી વખત પેરી બેસવાનું રેશમી કપડું.

ઘરચોળું, ન૦ સ્ત્રિયોને પેરવાનું એક પ્રકારનું રેશમી કપડું.

ઘરજમાઈ, પુ૦ વહુને ઘેર—સાસરાંનાજ ઘરમાં સંસાર માંડી રેયલો જે જમાઈ તે.

ઘરડ, સ્ત્રી૦ ગાડાં ગાડી જે રસ્તે જાય આવે તે રસ્તે પડેલી જે ઊણ્ડી વાટ તે; ચીલો. ૨ અવાય જવાય તેવો રસ્તો—મારગ. ઘરડ પડવી—નવો મારગ ઉઘડવો—નિકળવો. ઘરડમાં પડવું—હાર પડવું; ચાલતું થવું; શરુથવું.

ઘરડું, વિ૦ ઘણી વયને લીધે કેશ ધોળા થયા હોય ને અશક્તિ આવીહોય તેવું; વૃદ્ધ. ૨ જૂનું.

ઘરણ, ન૦ [ગ્રહણ] પૃથ્વીની છાયાથી સૂર્ય—ચન્દ્રનો પ્રકાશ ઝાંખો થવો તે. ૨ ઝાંખું થવું—લજવાવું તે.

ઘરધણી, પુ૦ ઘરનો માલિક; ઘર ચલાવનારો મુખ્ય પુરુષ.

ઘરધન્ધો, પુ૦ ઘરમાંનું કામ કાજ. ઘણુકરીને બૈરાંઓને કરવાનું.

ઘરનાળું, ગરનાળું.

ઘરબાર, ન૦ ઘર તથા આંગણું. ૨ માલ મિલકત; દોલત. તેના ઘરબાર વેચવા દાડો આવ્યો. ૩ કુળ; ખાનદાન.

ઘરબારી, પુ૦ સંસારી; ઘરકુટુમ્બ વાળો; ગૃહસ્થ.

ઘરમેળે, અ૦ માંયોમાંય—પોતપોતીકામાં સમજીને (કજીયો માંડીવાળવો—સરકારકમાં ન જતાં). ૨ દોસ્તીની રાહે; ઘરનો—પોતીકો જાણીને.—આ હુંતો તને ઘરમેળે કઉં છઉં, પછી જેમ નજરમાં આવે તેમ કરજે. ૩ ખાનગી; ઘરમાં (બાર નહિં). એ વાત ઘરમેળે કરવાની છે ખબડદાર, બાર ન જાય.

ઘરવટ, સ્ત્રી૦ એક ઘરને બીજાં ઘરસાથે એક કુટુમ્બનાં હોય તેવો જે સ્નેહ ભરેલો પરિચય તે; ઘણાં ઓળખાણનો વેવાર. ૨ પોતીકાવટ; સ્નેહભાવ.

ઘરવાખરો, પુ૦ જેજે વસ્તુઓથી ઘર મણ્ડાઈ ચાલતું હોય તે; રાચરચીલું તે.

ઘરવેવાર [વેવાર.]

ઘરસંસાર, પુ૦ ઘર ને તેમાં રેતું કુટુમ્બ. ૨ સંસાર

ઘરસંસારી, પુ૦ પરણી ઘર માંડી સંસાર ચલાવનારો પુરુષ.

ઘરસાન્તિક, સ્ત્રી૦ ન૦ ગ્રહશાન્તિ.

ઘરસૂત્ર, ન૦ [ગૃહસૂત્ર] કુટુમ્બ કબીલાવાળું ઘર; ઘર સંસાર. "મરણ પામ્યાંરે પત્ની ને પુત્ર, મેહેતાનું ભાંગ્યું ઘરસૂત્ર" (મોસાળું).

ઘરાક, ન૦ [સં૦ ગ્રાહક] માલ ખરીદ કરનાર; લેનાર. ૨ રોજનો ખરીદ કરનાર. ૩ ખૂબી પિછાનનાર; ગુણ—રસ સમજનાર.

ઘરાકી, સ્ત્રી૦ ઘણાં ઘરાકસાથે જે વેવાર હોવો તે. પેલા રેશમવાળાને ઘરાકી સારી છે.

ઘરાણિયા, વિ૦ ઘરેણે—ગીરો મુકેલી (જમીન). —કરજે લિધેલા રૂપિયાનું વ્યાજ નહિં અને એતરનો વજે નહિ એવે કરારે.

ઘરાર, અ૦ સાતપેરા; અલબત.

ઘરે, ગ્રહ.

ઘરેડ, ઘરડ.

ઘરેડી, સ્ત્રી૦ નાનો કરપો. ૨ ઘરડ ઘરડ એમ બોલતો શ્વાસ (મરતી વખતનો).

ઘરેડો, પુ૦ ઘરેડી. (૨ જા અર્થમાં).

ઘરેણાઉખત, ગીરોખત.

ઘરેણું, ન૦ શરીરને શોભાવવાનેસારુ સોનાં મોતી હીરા વગેરેનાં જે ઘાટ તે; ડાગીના; અલઙ્કાર; આભૂષણ. એ શબ્દ એકવચન અને અનેકવચન બન્નેમાં વપરાયછે. ૨ શોભા; ભૂષણ; સણગાર.

ઘરેણે, વિ૦ ગીરો મુકેલું હોય તેવું; ગિરવી. (ઘર, જમીન, ડાગીનો વગેરે). રૂપિયા લઈ માલ મુકવો અથવા માલ લઈ રૂપિયા આપવા અને થોડુંક વ્યાજ આપવું—લેવું એવી રીતના વેવાર વાળું. ઘરેણે મુકવું—લેવું.

ઘરોબો, પુ૦ ઘરવટ.

ઘરોળી-લોડી, ધિલોડી.

ઘર્મ, પુ૦ [સં૦] ઘામ; બાફ; ગરમી.

ઘર્ષણ, પુ૦ [સં૦] ઘસવું તે. [ણાંની વાતથી.

ઘલાઇજવું-વું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણી નુકસાનીમાં આવી પડવું; ફસવું; ખરાબ હાલ થવું—ઘણું કરીને ના-

ઘલોડું, ધિલોડું. [૨ વેડવું.

ઘવડવું, ક્રિ૦ સ૦ નખેપતી ચામડી ઊપર ઘસવું.

ઘસડવું, ક્રિ૦ સ૦ જમીન અડકેલી રેયાં કરે એવી રીતે કોઈ પણ નિર્જીવ અથવા સજીવ પદાર્થને સારીપકે ખેંચવો—તાણવો. ૨ પકડીને લઈ જવું.

ઘસરકો, પુ૦ નખે કરીને જોરમાં જે લીટો—છેકો પડેલો તે. ૨ એક વસ્તુને બીજી ઉપર જોરમાં ઘસવી તે.

ઘસવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઘર્ષણ] એક વસ્તુને બીજી ઉપર—સાથે જોરમાં અહીં તહીં ખેંચ્યાં કરવી.—ઓરસિયાપર સુકેડ ઘસ. સરાણ ઉપર ચાકુ અસ્તરા વગેરે ઘસવાં. વાસણને ઘસવાં—ઘસીઘસીને માજવાં.

ઘસારો, પુ૦ ઘસાયાથી થયલી જે નિશાણી તે. ૨ ઘસાયાથી પડેલો જે કરચો તે. ૩ વરસ દોઢ વરસનાં નાનાં છોકરાંઓ આજારી પડેથી જે હરડે સૂંઠ સગ્ચળ વગેરેની મેળવણીની દવા પાયછે તે. ૪ નુકસાન; તોટો.

ઘસાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈએ ઘસ્યું હોય તેવું થવું. ૨ ઘસેથી ઓછું થઈ જવું.—સુકેડ ઘસાય છે પણ ઓરસિયો ઘસાતો નથી. ૩ શરીરે અશક્ત થઈ જવું. ૪ પૈસાની ભીડમાં આવવું; ઘણા ખરચમાં આવવું. [સેકેલો જે લોટ તે.

ઘસિયો, પુ૦ બાજરી ઘઉં વગેરેનો દૂધથી કરમોડી

ઘસોટિયો, પુ૦ ઘઉંના સેકેલા લોટને ખૂબ ઘસી ફીણીને નરમ કરી તેમાં ખાંડ નાખી તૈયાર કરેલો તે. ઘસોટિયો લાડુ.

ઘાંચણ, ઘાંચેણ.

ઘાંચી, પુ૦ તલ દિવેલી વગેરેનો ઘાણીમાં પીલી તેલ કાડનારો. ૨ તેલ દિવેલ વેચનારો; તેલી.

ઘાંચેણ, સ્ત્રી૦ ઘાંચીની બૈરી.

ઘાંટી, સ્ત્રી૦ જુવાની આવ્યાથી ગળાંના ઉપલા ભાગમાં જે નાનું સરખું હાડકું બાર પડતું દેખાય તે; હાડી. ઘાંટી ફુટવી—જુવાની આવવી. ૨ એવે સમે અવાજનું બદલાવું થાયછે તે. ઘાંટી ફુટતાં પેલાં અવાજ કેળવાઈ શકેછે પણ ફુટ્યા પછી તે ઘણું કરીને તેવોને તેવોજ રેછે.

ઘાંટો, પુ૦ ગળાંમાંથી નિકળતો અવાજ; સાદ. ઘાંટો બેસવો—અવાજ જાડો થવો. ઘાંટો ઉઘડવો—ખુલવો—મોટો ને સારો થવો. ૨ બરાડો; મોટો સાદ.

ઘાંધી, ગાંધી. [ટો સાદ.

ઘા, પુ૦ [હિ૦] ઊંચેથી જોરમાં પડી અથડાવું તે; પ્રહાર. હથોડાનો ઘા. ૨ જખમ; ઝટકો. ૩ ચોવીસ તાનો જથો; દસ્તો (કાગળનો). ઘા મારવો—કરવો—લાગવો—પડવો—થવો—ખમવો.

ઘાએલ, ઘાયલ.

ઘાઘરી, સ્ત્રી૦ નાનો ઘાઘરો.

ઘાઘરો, પુ૦ સ્ત્રિયોને કેડથી તે પગ સુધી પેરવાનું ઘેરવાળું સિવેલું લુગડું.

ઘાટ, પુ૦ સ્ત્રિયોને પેરવાનું એક જાતનું રેશમી કપડું; ગોળો; કલગેર. ૨ જે આકારમાં ઘડાયું—બનેલું હોય તે; આકૃતિ; ડોળ. ૩ શિકલ; સુરત; ચેહેરો; સીનો. ૪ નદીને તીરે નાવા ધોવાને પાણી ભરવાને બાંધેલી જે ઢળતી—પગથિયાંવાળી જગો તે; ઓવારો; આરો. ૫ બે દેશની વચમાં

જે લાંબો પડેલો પાડ તે. ૬ સહ્યાદ્રિ પર્વતની પૂર્વ તરફનો જે દેશ તે. ૭ પાડઉપર ચડવા ઉતરવાનો જે રસ્તો તે. ૮ જે જુક્તિ—તજવીજે—પ્રકારે એકાદું કામ પાર પાડવું હોય તે અથવા તે કામ. એ ઘાટ તમે કોહોછો તેમ નહિ પણ આમ તો ઉતરશે ખરો. ઘાટઘડવો—નક્કર વસ્તુને હરકોઈ આકાર આપવો. ૨ જુગતી—તજવીજ કરી મુકવી; મનસુબો કરી રાખવો. ૩ ઘણુંજ નુકસાન કરવું. ૪ મારી નાખવું.

ઘાટડી, સ્ત્રી૰ સિન્દુરિયા—રાતા રંગનું ચુંદડીની ભાતવાળું ચાર પાંચ હાથનું જે રેશમી લુગડું તે. માતાની—કન્યાને મોડ ઉપર ઓરાડવાની ઘાટડી. ૨ સોવાસણ સ્ત્રીના મુડદાં ઉપર જે રાતું રેશમી લુગડું ઓરાડવામાં આવેછે તે.

ઘાટપોત, ન૰ એક જાતનું રેશમી કપડું.

ઘાટી, વિ૰ ઘાટ—પાડ સમ્બન્ધી.—ઘાટી ઘી—ઘોડાં વગેરે. **પુ૰** ઘાટના રેનાર શૂદ્રની એક જાતિ.—એ દક્ષણી ચાકરો પાણી ભરવાં વાસણ સાજવાં વગેરેનું ઘરકામ કરેછે.

ઘાટીલું, વિ૰ દેખાવડું; રૂપાળું; ખુબસુરત.

ઘાડવું, ન૰ જેમાં ગોળ ભરી વેચવામાં આવેછે તે માટીનું ઠામ.

ઘાડવો, પુ૰ ઘી—તેલ ભરવાનું માટીનું ઠામ.

ઘાડાસ, સ્ત્રી૰ ઘાડાપણું.

ઘાડું, વિ૰ છેક નરમ—પાણી જેવું ન હોય તેવું; લચકા—માવા જેવું. ઢીલી દાળ એટલે નરમ પાણી જેવી દાળ અને ઘાડી દાળ એટલે લચકો દાળ. ૨ જાડું. ૩ દુઃખ સહીસહીને કઠણ છાતીનું થયલું—થઈ રયલું.

ઘાણ, પુ૰ બહુ અનાજ શાક વગેરેને એકદમ—એકસપાટે તૈયાર ન બની શકે માટે તેના ભાગ પાડી અક્કેકાને જુદો જુદો તૈયાર કરવો તે.—ચાર ઘાણે ભજિયાં તળી કાડજે. ભજિયાંનો ઘાણ લાડુનો ઘાણ વગેરે. ૧લો ઘાણ ૨જો ઘાણ વગેરે. ૨ ધુળધાણી; ખરાબી; બગાડ; સથરપથર; ભાંગી કચરી ભેળસેળ કરી મુકવું તે—તેણે ઘાણ વાળો મુકયો છે. ૩ ઘાણીમાં પિલાયાથી જે હાલત થાય તે હાલતમાં આણી મુકવું તે; કચરી—છુંદી નાખવું તે; સંહાર; ડાટ. દુષ્ટે તેનો ઘાણ કાડી નાખ્યો. ઘાણ વાળવો—નુકસાન કરવું. ૨ ભેળસેળ કરી બગાડી નાખવું.

ઘાણી, સ્ત્રી૰ જે યન્ત્ર—સાંચાવડે ઘાંચી—તેલી તેલ કાડેછે તે.

ઘાત, પુ૰-સ્ત્રી૰ [સં૰] મારી નાખવું—ઠાર કરવું તે; હત્યા; ખૂન.—આત્મઘાત; પ્રાણઘાત ઈ૰. ઘાત કરવો—કરી. ૨ અકાળમૃત્યુ—જળઘાત, શસ્ત્રઘાત ઈ૰. ઘાતજવી—મરતાં મરતાં બચી જવું. તેને ચાર ઘાત ગઈછે. ૩ **પુ૰** ઝટકો; ઘા; ક્ષત. ૪ પ્રહાર; ફટકો; ઝપાટો; ઠોકવું તે. આઘાત, પ્રત્યાઘાત ઈ૰. ૫ એકાદિ સઙ્ખ્યાને પોતાનીજ સાથે (પછી ગમે તેટલી વાર) ગુણીને વધારવી તે. જેમ કે ૪ એ સઙ્ખ્યાનો દ્વિઘાત—વર્ગ ૧૬ છે, ત્રિઘાત—ઘન ૬૪ છે, ચતુર્ઘાત ૨૫૬ છે ઈ૰.

ઘાતક-કી, વિ૰ [સં૰] ઘાત કરનાર; ખુની; પાયમાલી—ખરાબી કરનાર. ૨ નિર્દય; દુષ્ટ; ક્રૂર.

ઘાતચન્દ્ર, પુ૰ [સં૰] હાનિ—નુકસાન કરે તેવો જેટલામો ચન્દ્ર જે રાશિને હોય તે રાશિને તે તેટલામો ચન્દ્ર ઘાતચન્દ્ર કેવાય.

ઘાબકું-ભકું, ગાભકું.

ઘાભ, ગાભ. [ગરમી; બાફ. ૩ તડકો.

ઘામ, પુ૰ [સં૰ ઘર્મ] પરસેવો; સ્વેદ. ૨ ઉબારો;

ઘામલ-છ-દ, ન૰ તડ—કાંણાંમાંથી વાણનાં પેટાં—ભણ્ડારમાં જે થોડું થોડું પાણી ભરાય તે.

ઘામોટ, પુ૰ ગામડાંના લોકને સરાવવા પુજા કરાવવા વગેરેનું કામ કરનારો; ગામગોર.

ઘામોટું, ન૰ ઘામોટનો જે ધન્ધો તે; ગોરપદું.

ઘાય, ઘાવ.

ઘાયડમલ, વિ૰ બાહાદુર; શૂર; પેહેલવાન.

ઘાયલ-યેલ, વિ૰ [હિ૰] જેને ઘા લાગ્યો હોય તે; દરદી; જખમી; દુઃખી. [ડયાના સરાધ થાયછે.

ઘાયાબુડયા, વિ૰ શસ્ત્રથી ઘાયેલ થયલા અથવા પાણીમાં ડુબી ગયલા. ભાદરવાવદ ચૌદસે ઘાયાબૂ-

ઘાયો, પુ૰ ચોવીસ કાગળ—તાનો જે જથો તે; ક્વાયર; દસ્તો. ૨ ઘાયલ થયલો અથવા ઘાયલ થઈને મરી ગયલો. ૩ હૈયું ભેદાય—દીલપર અસર થાય તેવો જે ટુંકો લેખ તે; સઙ્કેતનું લખાણ. “ક્યાં ક્યારે ને કેમ, પ્રીત બન્ધાયે રહેલી; ક્યાં ક્યારે ને કેમ, પ્રીત નીભેછે સ્હેલી; ક્યાં ક્યારે ને કેમ, પ્રીત તુટેછે વ્હેલી; ક્યાં ક્યારે ને કેમ, પ્રીત ડાહી ને ઘેલી; હૂં ઊંચ સરોવર કમળની, ખિલવા માંડ્યૂં હવે; આ ચતુર ભ્રમર વરજે મને, સુખ માણ તૂ આ ભવે”—(ચાંદબાની વાત).

"ક્યાં ચંદન મળિયાગરી, ક્યાં આહેર ક્યાં નીર; જ્યમ જ્યમ પડે વિપત્તડી, ત્યમ ત્યમ સહે શરીર" (મડાપરચીઓ).

ઘારણ, ન૦ કંઈજ ભાન—જાગ્રતના—સ્વપ્ન નહિ તેવી જે ઊંઘ તે; ઘોરનિદ્રા.

ઘારી, સ્ત્રી૦ કોપરાં ખાંડનું અથવા દાળ ગોળનું તૈયાર કરેલું પૂરણ કણિકમાં વણીને તળી કાડેલી જે જાડી પૂરી તે. ૨ અડદની—મગની દાળનું જે વડું તે. ૩ ચોટલીની ચારે બાજુએ ફરતા રખાવેલા જે થોડા થોડા કેશ તે; ઘેર. ૪ પાણીમાં છરતી ઠીકરી મારવાથી જે ચકરડાં થાય તેમાંનું એકેક. [તેમાંની એકેક; ગાલ.

ઘાલ, સ્ત્રી૦ જુદી જુદી વખતે જમવા બેઠેલી પંક્તિ

ઘાલણદાસ, પુ૦ લોકનાં નાણાં ઘાલી બેસનારો; દેવાળિયો.

ઘાલમેલ, સ્ત્રી૦ વસ્તુ—હિસાબ—કામકાજમાં જે ગરબડ સરબડ તે. ૨ ખટપટ. ૩ ઉતાવળ, ઘાલમેલિયો—ગરબડિયો. ૨ ખટપટિયો. ૩ ઉતાવળિયો.

ઘાલવું, ક્રિ૦ સ૦ અન્દર—માંય મુકવું; પેસાડવું. ૨ ઉપર મુકવું—રાખવું—વળગાડવું. તે પોતાના શરીર ઉપર ૨૦—૨૫ હજારનો દાગીનો ઘાલેછે. ૩ (લાક્ષણિક અર્થમાં) અન્દર પેસવું—માથું મારવું.—તેણે તે કામમાં જબરું માથું ઘાલ્યુંછે. ૪ કોઈના નાણાં ખાઈ જવાં—લઈને પાછાં ન આપવાં—છુપાવવાં. તે દલાલ લોકનાં નાણાં ઘાલીને નાસી ગયો. [ઝટકો.

ઘાવ, પુ૦ [હિં૦] શસ્ત્ર—હથિયારનું કોઈ વસ્તુ ઉપર લાગવું—પડવું—ઘસાવું તે. ૨ શસ્ત્ર જોરમાં લાગ્યાથી જે ઊંડો કાપ—ખાડો પડવો તે; જખમ;

ઘાશિયો, પુ૦ ઘોડા ઉપર સામાન નાખ્યાપછી છેલ્લીવારે જે બનાત—બુનસ નાખવામાં આવેછે તે.

ઘાસ, ન૦ [સં૦] પોતીકી મેળે ઉગી નિકળતા એક જાતના છોડવા—જેને ગાય ઢોર ખાયછે; ખડ. એ લીલું ને કુમળું હોયછે ત્યારે ચાર કેવાયછે. ૨ જે પરચુરણ છોડવા માણસના કામમાં નથી આવતા પણ ગાય ઢોરના ચારા દાખલ કામ આવેછે તે. ૩ ઘસારો.

ઘાસિયો, ઘાશિયો.

ઘીમેલ, સ્ત્રી૦ કીડીના આકારનો પણ જરા મોટો ને રતાસ પડતો કીડો. [તેવી (ગાય—ભેંસ).

ઘિયાળ, વિ૦ જેના દુધમાંથી ઘણું ઘી નિકળતું હોય

ઘિલોડી, સ્ત્રી૦ સરડા જેવું પણ ચપટું ને અડૈયાંની રાખના રંગ જેવું એક પ્રાણી. ૨ ઘિલોડાંનો વેલો.

ઘિલોડું, ન૦ ઘિલોડીના વેલાનું ફળ. એનું શાક થાયછે.

ઘિસલું, ન૦ આસરે ત્રણ ચાર હાથ લામ્બું એક છેડે બે પાંખાંવાળું બળદ પળોટવાનું હથિયાર. ૨ છોકરાંને રમવાનું હાથ બે હાથનું હોયછે.

ઘિસવું, ક્રિ૦ સ૦ મુક્કીનો માર મારવો.

ઘિસ્સો, પુ૦ માંજાનો દોરી—માંજાર ઘસારોપડે તે.

ઘી, ન૦ [સં૦ ઘૃત] માખણ તાવેથી જે ચિકણો પ્રવાહી નિકળેછે તે. એ રસોઈના અને યજ્ઞના કામમાં આવેછે.

ઘીયો, પુ૦ ઘી વેચનારો.

ઘીસ, સ્ત્રી૦ તપાસને માટે સિપાઈયોએ સાથે ફરવું તે; રોન. ૨ હોળીનો વરઘોડો.—મોહ્લા મોહ્લાના લોક પોત પોતાનાં નિશાણો અને તાસાં ઢોલ સાથે એકઠો વરઘોડો કાડે છે તે. એમાં છેલ્લે એક વરરાજા ગધેડાં પર બેઠેલો હોયછે અને એને સાવરણી વગેરેથી ચમ્મર થાયછે અને પછાડી સાજનિયા વરને ભૂંડાં ગીત ગાયછે.

ઘુંઘટ-ઘટ, ઘુમટો.

ઘુંગટી, સ્ત્રી૦ માથે ઓડાય તેવી સિવેલી કામળી.

ઘુંજવું, ક્રિ૦ અ૦ ફરતાં અવાજ કરવો—ભમરડાએ.

ઘુંટડો, પુ૦ એકજ વખત એકજ દમે જેટલું જે પીવામાં આવે તેટલું તે; ગોટ. ઘુંટડો ભરવો.

ઘુંટણ, ન૦ પગનો નળો અને જાંઘ એ બેના વચમાંનો જે સાંધો તે; ઢીંચણ.

ઘુંટણિયાં, ન૦ બાળક છોકરાં ઘુંટણ ઘસતાં અહીં તહીં જા આવ કરે તે. ઘુંટણિયાં ભરવાં—તાણવાં—ખેંચવાં.

ઘુંટવું, ક્રિ૦ સ૦ વસ્તુને ઝીણી કરવાસારુ તે ઉપર કુતકું—પરાઈ—પથરો વગેરે ચાંપીચાંપીને ચાર પાસ સરકતો ફેરવવો.—ઘુંટવામાં ઘણું કરીને કુંડી ને કુતકું હોયછે. તપખીર ઘુંટવી. ૨ કોઈ વસ્તુને સાફ ઉજળી ચળકતી કરવાસારુ તેઉપર બીજી કોઈ ચળકતી વસ્તુ ઘસવી.—પાટી ઉપર કોડો અથવા કાચ ઘૂંટ. ૩ લખી આપેલા ખરડ ઉપર વારે વારે લખ્યા કરવું; અક્ષર ઢરાવવા; દસ્કત વાળવા. દોપીસ્તાં ઘુંટયાથી દસ્કત સારા થાયછે. ખાંડવા—કુટવામાં ઉપરનું જોર, વાટવામાં આડું જોર અને ઘુંટવામાં ફરતું જોર વિશેષ

હોયછે.

ઘુંટી, **સ્ત્રી૦** પગની પાટલી અને પગના નળાને જોડનાર સાંધાની આજુબાજુએ બ્હાર નિકળેલી જે હાડકી તે.

ઘુંટો, **પુ૦** તપખીર કાગળ વગેરે ઘુંટવાનું ઓજાર.

ઘુએડ, ઘુવડ.

ઘુઘરમાળ, **સ્ત્રી૦** ઘુઘરાની માળા. (બળદની કોટે) (ઘેરિયા કમ્મરે બાંધેછે તે).

ઘુઘરી, **સ્ત્રી૦** સોનાં રૂપાં વગેરે ધાતુના પતરાંનો પોલો ગોળ ખણખણતો અથવા ઠાલો જે નાનો આકાર તે. ૨ રેશમની પાટી ઊપર ઘુઘરી જડેલી હોય તે ઘરેણું—સ્ત્રીના હાથનું. ૩ બાફેલી જુવાર વગેરે—ઘણું કરીને ઢોરને ખવડાવવામાં આવેછે.

ઘુઘરો, **પુ૦** ધાતુનું—લાકડાંનું—તરસાડાંનું—નાળીએરીનાં પાતરાંનું વગેરેનું પોલા ગોળ આકારનું અને માંય કાંકરા વગેરેથી ખખડે તેવું રમકડું. ૨ મોટી ઘુઘરી. ૩ ઘુઘરીયોનો ઝુમખો. ૪ ઘુઘરાના આકારનો ખાવાનો પદાર્થ—માવાનો ઘુઘરો. ૫ દાળ કરવા સારૂ પલાળેલા ચણા. ૬ છોનેવાસ્તે પકાવેલા આખા કાંકરા—મરડિયા.

ઘુઘવાટ, **પુ૦** જોરમાં વેતાં પાણીનો અથવા દરિયાનો અવાજ. [ઘુ કરેછે.

ઘુઘુ, **અ૦** એવો થતો અવાજ દેખાડેછે. દરિયો ઘુ

ઘુડારથ, [સં૦ ગૂઢાર્થ].

ઘુનો, ગુનાહ.

ઘુમજ-ટ, ગુમજ.

ઘુમટી, **સ્ત્રી૦** તાડના પાતરાંની અથવા ખાખરના પાતરાંની બનાવેલી સુપડાં આકારની પણ એક ખુણાની વાંસો ઢંકાય તેવી લામ્બી જે વસ્તુ તે. ગામડાંનાં ગરીબ ગરબાં છતરીને ઠેકાણે ઘુમટી વાપરે છે; વાંસની ચીપની બનાવેલી છતરી જેની અન્દર ઘાટના બ્રાહ્મણો ટાટાં ઉપર બેસેછે તે. ૨ તાબુતની ઉપર જે ગોળ આકારે હોયછે તે.

ઘુમટો, **પુ૦** ઘુંગટ—ઘટ; લાજ અદબ દેખાડવાસારૂ માથાપરનો છેડો બ્હાર ખેંચી મોડાંને ઢાંકવું તે. ઘુંમટો ખેંચવો—તાણવો.

ઘુમણી, **સ્ત્રી૦** બાળક છોકરાંને ઘોડિયાં—પારણામાં સુવાડીને ગાતાં દોરી ખેંચી હિંચકા નાખવા તે. ઘુમણી ઘાલવી કેવાય છે.

ઘુમરડી, **સ્ત્રી૦** ફેર ખાવા તે. ૨ ફેરઃ ચક્કર.

ઘુમરાવું, **ક્રિ૦ અ૦** મોડું ચડવું; ગુસ્સામાં દેખાવું. ૨ વરસાદનું ચડી આવવું; અન્ધારાવું; ઝુમી રેવું (આકાશનું).

ઘુમવું, **ક્રિ૦ અ૦** ચાર પાસ ફેલાઈ ઝીણો ઘોર કરવો.—અવાજ ઘુમી રહ્યોછે. ૨ કોઈ કામ કરતાં તેમાં એવું દીલ લગાડવું કે બીજી વાતનું ભાન ન રે; મસ્ત બની રેવું; મચવું. ૩ કામમાં મોટો કારભાર કરવો; મ્હાલવું.

ઘુરકવું, **ક્રિ૦ સ૦** પોપચાં ન મિચાય તેવી રીતે ગુસ્સામાં કોઈની સામાં જોયાં કરવું; તાકીને ડોળા કાડવા.

ઘુવડ, **ન૦** [સં૦ ઉલૂક] રાતેજ દેખે (દિવસે નહીં) તેવું એક પક્ષી.

ઘુસવું, **ક્રિ૦ અ૦** [હિં૦] જોરથી—જોર જુલમથી—વગર નોતરે અન્દર પેસવું—જવું. [કોળવાઈ.

ઘુસિયું, **ન૦** ઉંદર કોળ પકડવાની પેટી—નું પાંજરું;

ઘુસ્સો, **પુ૦** ગુસ્સો; ક્રોધ. ૨ મુક્કો.

ઘૂંટ, **પુ૦** ઘુંટડો; ગોટ. ૨ ઘાંટો; કણ્ઠ. 'ઘડીયે ઘૂંટ ભરાય છે' એટલે જે ઘડી જાયછે તેમાં સ્વાસ ભરાઈ જઈ કણ્ઠ મળી જશે—જે ઘડી જાય છે તે અગત્યની છે ને એ જો ગઈ તો કામ ધુળ મળવાનું.

ઘૂડ, ઘુવડ.

ઘૂમ, **અ૦** ગરક—ડુબી ગયલો (તર્કમાં). ૨ બેભાન; આંધળો ભીત (કેફથી).

ઘૂસ, **પુ૦** ઉંદર; કોળ.

ઘૃત, [સં૦] ઘી.

ઘેંઘટ, **વિ૦** ઘેરાઈ ગયલું—ઉંઘમાં, કેફમાં. **સ્ત્રી૦** આકાશ છવાઈ રેવું તે—વરસાદની ઘેંઘટ.

ઘેંસ, **સ્ત્રી૦** છાસમાં જુવારનો જાડો લોટ મીઠું મસાલો નાખી ઉકાળી જે રાબડું—તબડકિયું બનાવવામાં આવેછે તે. ચણા-કાંગ-બાજરીની પણ બનેછે. કેવતઃ 'ઘેંસ ખાય તે ઘોઘર થાય'—એટલે કાંતવાળો જાડો થાય. 'આવડે નહિં ઘેંસ ને રાંધવા પેસ' એટલે ઘેંસ સરખી બનાવતાં આવડે નહિં ને વળી મોટી રસોઈ કરવાનો ફાંકો રાખવો—સેહેલું કામ થાય નહિં ને મોટાં કામમાં હાથ ઘાલવો.

ઘેટું, **ન૦** એક જાતનું ચોપગું જાનવર. એ જાત ગરીબડી ને બીકણ હોયછે—એનું માંસ ખાવામાં અને એનું ઊન ગરમ કપડાં દાખલ કામમાં આવેછે; મેંઢું; ગાડરું.

ઘેન, ન૰ ભારીથવું—મીચાઈ જવું તે; ખુમારી. ઊંઘ, ભાંગનું ઘેન.

ઘેબર-ભર, ન૰ [ઘૃતવર] ગેભર. [કારેલાનું શાક."

ઘેબરિયો, વિ૰ ગેભરના જેવો મીઠો. "આવરે વરસાદ, ઘેબરિયો પરસાદ, ઊની ઊની રોટલી ને

ઘેર, પુ૰ ગોળ ફરતી હદ; પરીઘ. ૨ જામો અંગરખા ઘાઘરો વગેરેનો છેક નીચલો ચારેપાસ ફરતો અથવા ગોળ એવો જે ભાગ તે. ૩ ચોટલીની આસપાસ જે નાના બાલ રખાવવામાં આવે છે તે; ઘારી. સ્ત્રી૰ ગોળ ચક્કરમાં ફરવું તે. ૨ ઘેરિયાનું ટોળું. [વાડીયે?

ઘેર, એ શબ્દ ઘરમાં અથવા ઘરતરફ એવા અર્થમાં વપરાયછે.—મારે ઘેર આવજો; ઘેરઘેર માટીના ચૂલા; વેલા ઘેર જજે; તમે ઘેર હશો કે

ઘેરદાર, વિ૰ ફરતા ઘેરવાળું (કપડું).

ઘેરબેઠાં, અ૰ કામ કીધાવગર; બાર ગયાવગર.—હવે તેને ઘેરબેઠાં પેનશન ખાયાં કરવાનું છે. ૨ ઘરમાં કામ કરતાં—તેને ઘેરબેઠાં ૨૦૦—૩૦૦ મળેછે ત્યારે તે શુંકરવા તાબેદારીની નોકરી કરે?

ઘેરબેસવું, ક્રિ૰ અ૰ ચાકરીથકી બરતરફ થવું; રજા મળવી. [તેને અટકાવવું.

ઘેરવું, ક્રિ૰ સ૰ ચારેપાસથી કબજ કરવું; બાર ન નિકળાય તેવી રીતે સાંકડમાં આણી મુકવું; રસ્તો રોકી લેવો; કેદ કરવું. ૨ સાંમું આવતું હોય

ઘેરાવ-વો, પુ૰ પરીઘ; ઘેર. ૨ ગોળ આકાર. ૩ જેમાં જેટલું ઘેરાયું હોય તેટલું તે.

ઘેરાવું, ક્રિ૰ અ૰ સાંકડમાં આવવું. ૨ ચારપાસ હદ આવી રહી હોય તેવું હોવું.

ઘેરિયો, પુ૰ નવરાતરમાં જે કોળી દુબળા વગેરે નીચ લોક હાંરેહાંને ટેકે ગોળચક્કર—ઘેરમાં ફરતાં ગાયછે તેમાંનો અકેક.

ઘેરું, વિ૰ સારીપડે ભરેલું દેખાતું; પાકું.—આ કપડું ઘેરું રંગ્યુંછે. ઘેરો અથવા પાકો રંગ અને એનું ઉલટું કાચો—ખુલતો આછો રંગ. ૨ ચકચૂર; ખુમારી વાળી (આંખ, કેફ વગેરે).

ઘેરેઘેર, અ૰ સઘળે ઘેર; દરેક ઘરમાં; બધાને ઘેર.

ઘેરો, પુ૰ ફોજે કિલ્લાને ચારે પાસથી ઘેરી લેવો તે; ચારપાસ ફરતાં વિટળાઇ વળવું તે; ઘેરાવ; ઘેરાવો. ઘેરો ઘાલવો.

ઘેલચન્દ્રું, ન૰ જેની ઘેલછા ચન્દ્રની પડે સુદવદમાં વધતી ઓછી થતી હોય તેને પેટે જે જન્મેલું તે.—એ શબ્દ બ્રાહ્મણ લોક વાપરેછે.

ઘેલછા, સ્ત્રી૰ થોડુંક ઘેલાપણું; થોડી અથવા વખતે વખતે થોડી થઈ આવતી જે ઘેલાઈ તે.

ઘેલડી, સ્ત્રી૰ ઘેલી (લાડ—પ્યારમાં) 'કેજે ઘેલા કુઈશ ઘેલડી, ઓ કામિની'.

ઘેલસફ્ફું, વિ૰ ઠેકાં વગરનું. ચલતું તો જ્યારે ત્યારે બધું ઘેલસફ્ફું કામ કરી મુકેછે. [કરવા.

ઘેલાંકાડવાં, ક્રિ૰ સ૰ લાડમાં ઘેલાઈ કરવી; ઘેલાં બની લાડવું. ૨ જૂઠું ઘેલું બનવું. ૩ મશ્કરી ઠઠ્ઠા

ઘેલાઈ, સ્ત્રી૰ ઘેલીહાલત; ગાંડપણ. [ઠેંકાંવગરનું.

ઘેલું, વિ૰ ગાંડું; દિવાનું; સાડીત્રણ પાંસળી. ૨ ઠે-

ઘોંકવું, ક્રિ૰ સ૰ હાથની કોણી મારવી. ૨ મુક્કીનો માર મારવો. ૩ મારવું; જોખવું.

ઘોંકો, પુ૰ કોણીનો માર. ૨ મુક્કો; ગોદો.

ઘોંગાટ-ઘાટ, પુ૰ કળકળાણ; બૂમ; શોર; ભેગા થયલા મોટો અવાજ. [કામ કરવાદે.

ઘોંચવું, ક્રિ૰ સ૰ ઝીણું હથિયાર અન્દર પેસાડવું; ભોંકવું. પરોણી કટાર વગેરે ઘોંચવી. ૨ મરજી નહિં છતાં સુવું (છોકરાંએ). કીકાને ઘોંચાડ કે

ઘોંટવું, ક્રિ૰ અ૰ કંઈ જ ભાન ન રે તેવું ઊંઘવું—સુવું.

ઘો, સ્ત્રી૰ સરડાના જેવું પણ ચપટું એક પ્રાણી. એને શિંગડાં અને ચાર પગ હોયછે. એ ઘણું ઝેરી અને એનો અવાજ બિહામણો હોયછે. એ રાતે શિકારસારુ નિકળેછે. એની બે જાત પ્રસિદ્ધ છે—ચન્દનઘો ને પાટલાઘો.

ઘોકવું, ઘોંકવું. ૨ મુક્કીનો માર મારવો.

ઘોકો, ઘોંકો.

ઘોગર-ઘર, પુ૰ બાળક છોકરાંઓને બીક આપવાને કલ્પેલો એક બિહામણો જાડો પુરુષ; બાહુક; બાવો. ગુજરાતમાં બૈરાંઓ પોતાંના રડતાં બાળકને ધાસ્તીથી સુવાડી દેતીવખત હાલરડામાં ઘોઘરનું ગીત ગાયછે તે નીચે પ્રમાણે: એ ગીતની મતલબ જો કે બાળક સમજતું નથી તોપણ તે ગીતના લેંકાતા રાગથી અને ઝોળી પારણાના પવનથી બાળક મીઠી લેરમાં ઊંઘી જાયછે. "સુઓ સુઓ બાવા ઘોઘર આવ્યા, ઢાંકણિયે ઢંકાતારે આવ્યા, ચારણી જેવડી દાળ લાવ્યા, વાંસ જેવડા ચોખા લાવ્યા, વાદળ જેવડા રોટલા લાવ્યા, ઘંટી જેવડા પાપડ લાવ્યા, પૈસાનું ઘી લેતા આવ્યા, ચાંદાની માને કીડિયો ધાવે, બેરો કેજે બચબચ બોલે, આંધળો કેજે જોવા જઈએ, લંગડો કેજે દો-

ડતા જઈએ, નાગો કેજે નારે ભાઈ લુટાઈયે, પાડો દૂજે ને ભેંસ વૂલાવે, મીનીબાઈ બેઠાં માખણ તાવે, આવો રે મીનીબાઈ આવું છઉં રે, મારા કીકાભાઈના પાથરણાં પાથરૂંછૂં રે, ઊંચાં ઘરની નીચી બારી, છોકરાં પરણ્યાં ને મા કુંવારી (મીંડળ), જુઓરે લોકો વાત વિચારી—હાલો હાલો."

ઘોગર-ઘરશણો, પુ૦ ઘોગરમાં જે રાણો—મોટો તે. નવરાત્રીમાં જે મોટું બિહામણું જાડું પુતળું કરીને તેની આગળ છોકરાઓ રમેછે તે—એ માતાનો થાંચી કેવાયછે.

ઘોઘારી, વિ૦ ઘોઘા બન્દરનું—સમ્બન્ધી.

ઘોઘો, જેને કંઈજ લખતાં ભણતાં આવડતું ન હોય તે; મૂરખો.

ઘોઘોરણો, ઘોગર—ઘરશણો.

ઘોચવું, ઘોંચવું. અન્દર ઘાલવું.

ઘોટ, પુ૦ ઘુંટડો.

ઘોડગાંઠ, ઘોડાગાંઠ.

ઘોડદોડ, સ્ત્રી૦ ઘોડાઓની દોડાદોડ—સરત. ૨ જ્યાં ઘોડાઓની સરત થતી હોય તે ઠેકાણું.

ઘોડમહાત, સ્ત્રી૦ સેતરન્જમાં ઘોડાથી બાદશાહ મહાત થાય તે.

ઘોડમુખું, ન૦ ઘોડાના જેવુંછે મોડું જેનું તે.

ઘોડલી, ઘોડી (લાડમાં બોલતાં.)

ઘોડવેલ, સ્ત્રી૦ જે વેલ—ગાડીસાથે ઘોડા જોડાતા હોય તે; ઘોડાગાડી.

ઘોડસ્વાર, ઘોડેસ્વાર.

ઘોડાગાંઠ, સ્ત્રી૦ એક ગાંઠ વાળી બછી વળ દઈ બીજી ગાંઠ વાળવી તે. ૨ સેતરન્જની રમતમાં બન્ને ઘોડિયોયે એકકના જોરમાં રેવું તે.

ઘોડાગાડી, સ્ત્રી૦ ઘોડા જોડેલા-જોડાતા હોય તેવી ગાડી.

ઘોડાર, સ્ત્રી૦ ઘોડા બાંધવાની જે જગો તે; એ ખુલ્લી હોય અથવા છાપરીવાળી હોય; તબેલો.

ઘોડાવછ જ, સ્ત્રી૦ એક જાતનું સુગન્ધીદાર મુળિયું.

ઘોડાવાળો, પુ૦ ઘોડાની ચાકરી કરનારો—હાંકનારો; ચરવાદાર; રાવત.

ઘોડિયું, ન૦ સાંગસાંમા બબ્બે પાયા અને ઉપરથી એક ઈસ આવેલી એવો લાકડાંનો બનાવેલો બાળક છોકરાંને સુવાડવાનાં કામમાં આવતો જે ઘાટ તે—એની સાથે લુગડાંના કકડાના ચાર છેડા બાંધી લઈ વચમાંથી ઝુલતું રાખેછે ને એમાં બાળકને સુવાડવામાં આવેછે. એ ઝોળી બાંધી હોય કે ન બાંધી હોય તોપણ લાકડાંનું ઘોડિયું કેવાય. ૨ તાડછાંનો દાંડો.

ઘોડી, સ્ત્રી૦ ઘોડાની માદા. ૨ જેને ટેકે—આધારે તમ્બુરા સારઙ્ગીના તાર ઊંચા રયા હોયછે તે લાકડાંનો અથવા દાંતનો કકડો; ખીટી. ૩ ઊંચી બેઠણી—જેના ઉપર પખવાજ મુકવામાં આવેછે તે. ૪ ઉપર ચઢી મસાલચી ઊંચે હાંડીમાં દીવા કરેછે તે. ૫ નિશાળમાં હિસાબ કરી બતાવવાનું પાટિયું જેને આધારે ગોઠવાયછે તે; નકસા ટાંગવાનું ચોકઠું. ૬ લેહેર; ખુમારી. ઘોડીપર ચડ્યોછે એટલે પૂરં નિશામાંછે.—લીલી ઘોડી એટલે ભાંગની ખુમારી. ૭ છોકરાના હાથ બાંધી તે ઉપર પાટીયો ખડકવી તે. ૮ ટેકો મુકી ચાલવાની લાકડી. ૯ લુગડાં મુકવાની ખીંટી. ૧૦ સેતરન્જની રમતમાંનું એક મોરું જે અઢી ઘર ચાલતું કેવાયછે તે.

ઘોડું, ન૦ નાનો ને દુબળો ઘોડો અથવા નાની ને દુબળી ઘોડી. ૨ ઘોડી ઘોડાઓ; ઘોડેસ્વાર. ગાએકવાડ મુંબઈ આવ્યો તારે પોતાની સાથે ઘણું ઘોડું લાવ્યો હતો. [લડું પાયદળ.

ઘોડેસ્વાર, પુ૦ ઘોડાઉપર સ્વારી કરનારો. ૨ ઘોડે બેસનારો પોલીસનો અથવા લસ્કરી સિપાઈ. ૩ એવા સિપાઈયોનું જે લસ્કર તે. ઘોડેસ્વારનું ઉ-

ઘોડો, પુ૦ [સં૦ ઘોટક] શોભીતું ચોપગું એક પશુ. એની ખરી ચિરાયલી હોતી નથી; એને ગરદનપર બાલ—યાળ હોયછે. એની પીઠઉપર અસવારી થાયછે. એ બગી ચારડે જોડાયછે. ૨ નદી દરિયામાં જે મોજો આવેછે તે. ઘોડા જેવો મરદ; જોસ્સામાં આવીને ટટાર થયલો; મને હવે કંઈ રોગ નથી ઘોડા જેવો છઉં.

ઘોઢલ્યો, પુ૦ બળદિયો; સાંઢ.

ઘોણ, પુ૦ લુહારનો મોટો અથોડો.

ઘોણિયું, ન૦ બાયું; ઠેકો.

ઘોબો, ગોબો. [દરિયાઈજ; ક્યાસ.

ઘોર, સ્ત્રી૦ ઊંઘમાં નાકના વાટે જોરથી શ્વાસ ચાલે તે અથવા એથી જે અવાજ નિકળે તે; નસકોરાં બોલાવવાં તે. ૨ [ફ્રા૦] મુડદાંને દાટવાનો ખાડો. પુ૦ તમ્બુરામાં પિત્તળના તારથી જે જાડો—ખરજનો સ્વર નિકળેછે તે. ૨ [આ૦

ઘોર, વિ૦ [સં૦] બિહામણું; ભયઙ્કર. ૨ કમકમાટ ભરેલું; ક્રૂર; અધમ.

ઘોર-અન્ધારી, વિ૦ બિહામણી કાળી અન્ધારી (રાત

ત). "ચાર દહાડાનું ચાંદરણું ને ઘોર અન્ધારી રાત."

ઘોરમ્ભાવું, ક્રિ૦ અ૦ ગોરમ્ભાવું. ૨ ઘોર—બિહામણું કાળું થવું. [ફાડયાં કરવો.

ઘોરવું, ક્રિ૦ અ૦ ઊંઘતાં નાકમાંથી જાડો અવાજ

ઘોલ્લો, પુ૦ વગર નોતરે—તેડે આવી બેશે તે (ઘણું કરીને જમવાસારુ). ૨ (દીવાળીનો) એક પક્ષી.

ઘોષ, પુ૦ [સં૦] સારીપડે ગોખવું તે; પાડે-મોડે કરવું તે. ૨ આહીરનું ઝુપડું. ૩ સ્વર; શબ્દ; અવાજ. [વાય છે.

ઘોળ, પુ૦ ગભરાટ; આમ કરવું કે તેમ કરવું એ કંઈ સુઝે નહિ તે. ઘોળ પડવો—ચાલવો એમ કે-

ઘોળવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોળીચોળીને નરમ કરવું. કેરી વગેરેને ઘોળવી. ૨ એકનો એક વિચાર કર્યાં કરવો. [વૃત્તિ તે.

ઘોળાઘોળ, સ્ત્રી૦ આમ તેમ વિચાર કર્યાં કરવો તે; સઙ્કલ્પ વિકલ્પ; કરું ન કરું એવી જે ચિત્તની

ઘોળાયાં કરવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘોળાઘોળમાં રહેવું. તે વાત મારા મનમાં ચાર દહાડાસુધી ઘોળાયાં કીધી. ૨ ખાટી થવું,

ઘોળાવું, **ઘોળાયાં કરવું**. ૨ ચોળાઈને નરમ થવું.

ઘોળ્યું, અ૦ હશે; છોને; ઓછું; રહ્યું. [પાપઘ્ન.

ઘ્ન, પુ૦ [સં૦] નાશ કરનારો. જેમકે કૃતઘ્ન એટલે કીધેલા ઉપકારને બદલે અપકાર કરનારો. વાતઘ્ન,—વા કાઢનાર; પિત્તઘ્ન; કફઘ્ન; દોષઘ્ન;

ઘ્રાણ, ન૦ [સં૦] નાક. ૨ ગન્ધ.

ઘ્રાણેન્દ્રિય, સ્ત્રી૦ [સં૦] સુંઘવાની ઈન્દ્રી; નાક.

ઙ

ઙ, [સં૦] સોળમો મૂળાક્ષર; પાંચમો વ્યંજનવર્ણ. એથી શરુ થતો કોઈજ શબ્દ નથી. એ, ઙ, ઞ, ણ, ન, મ એ પાંચ સઘાતા અનુસ્વારોમાંનો પેલો છે—અઙ્ક, અઙ્ગ, ઇઙ્ગ્લણ્ડ, કઙ્કાલ, ગઙ્ગા, પઙ્કજ, નઙ્ગ આદિમાં.

ચ

ચ, પુ૦ [સં૦] સત્તરમો મૂળાક્ષર; છઠો વ્યઞ્જન વર્ણ.

ચઈતર, ચૈત્ર.

ચઉઠું, ચોઠું.

ચઉદ, ચૌદ.

ચક, પુ૦ વાંસની પાતળી સળિયોનો બનાવેલો જે પડદો બારણે ને બારિયે ટાંગવામાં આવેછે તે. અ૦ છક૦ ચકથઈજવું.

ચકચક, અ૦ ચળકતું હોય તેમ.

ચકચકતું, વિ૦ ભભકમાં ઉજળા કિરણ નિકળતા હોય તેવું; ચળકતું; ઝગઝગતું.

ચકચકવું, ક્રિ૦ અ૦ એક પછી એક એમ તરતના તરત ઉજળા કિરણ નિકળતા હોય તેવું થવું—હોવું; ઉજળો પ્રકાશ પડવો.

ચકચકાટ, પુ૦ ઉજળો પ્રકાશ; સ્વચ્છ કાન્તિ; ચકચકાટ. [નદર દેખાતું.

ચકચકિત, વિ૦ ચકચકતું. ૨ સાફ; સ્વચ્છ. ૩ સુ-

ચકચાર-ળ, સ્ત્રી૦ પુછપાછ કરવાની જે ટેવ તે; ખોળ કરવાની ખાંત. ૨ તપાસ; તજવીજ.

ચકચૂંથ, સ્ત્રી૦ ખાંચખૂંચ; માથાકૂટ; ચામોદી.

ચકચૂર, વિ૦ ગરક થયેલું; ગુંતાએલું. ૨ ખૂબ કેફ કીધેલો હોય તેવું. ૩ રસમાં બુડેલું; મસ્ત; મગ્ન.

ચકડોલ-ળ, પુ૦ પારણા આકારનો જે હીંચકો તે. મેળામાં ઘણા ચકડોળ જોવામાં આવેછે. એ હીચકાથી છેક ઊંચા ને છેક નીચાં જવાયછે ને ફેર ઘણા આવેછે. ૨ ઘણો કેફ કીધાથી જે હાલત થાયછે તે.—હાથપગ ડોકી ધુજેછે અને અઙ્ગ હલકુંહલકું હવામાં ઉડતું લાગેછે. ૩ આસપાસની વસ્તુ ફરતી દેખાય તેવી મનની હાલત; ફેર;

ચકડી, **ચકરડી**. [ચક્કર.

ચકડું, **ચકરડું**. [કતી તાણી લઈ ગયા.

ચકતી, સ્ત્રી૦ ગોળ પણ ચપટી એવી જે કોઈપણ નાની ચીજ તે. દીવાના ગલાસમાંથી ઊંદર ચ-

ચકતું, ન૦ ઢેફું; ચપટું ગોળપડ.

ચકદવું, ક્રિ૦ સ૦ કચરી નાખવું; છુંદો કાઢવો; ચાંપવું.

ચકમક, પુ૦ એક જાતનો પથ્થર. એ, કાચ કરવાના કામમાં આવે છે ને એની સાથે લોઢું ઠોક્યાથી

દેવતાના તનખા પડે છે. ૨ ચકમકની પથરી તથા તીખું લોઢું. ચકમકનો પથરો, વાંકા ચુંકા આકારનો પીળાશ પડતો અથવા આસમાની રંગનો ભાસ મારતો ધોળો હોયછે. તે એને ચકમકઝરી એટલે તે બે વચ્ચે અણ બનાવ—ટંટો થયો. એ શબ્દ સ્ત્રી૦ ને ન૦ માં પણ વપરાયછે.

ચકમણ્ડળ, ન૦ ચક્કર ચક્કર ઉંચું ફરવું તે. ૨ અતિખટપટથી વધી ગયલી જે અવ્યવસ્થા તે. "ચકમણ્ડળ પર ચડયું રાજ તે ચકરી ખાઈ પડશે નિર્વાણ" "મારામારી તોફાન ફિતુર એટલું વધી ગયુંછે કે મોટું ચકમણ્ડળ થઈ રહ્યુંછે" એમ પણ બોલાયછે. ૩ મજાક મશ્કરી કરવાને બેઠેલી જે ટોળી તે.

ચકમો, બનાત.

ચકર-ર-ભમર, અ૦ ચક્કરની પેઠે ફરતું હોય તેમ.

ચકરડી, સ્ત્રી૦ એક રમકડું. કાગળની ચકરડી પવનથી ફરે છે, દાંત—લાકડાંની એકવાર ફેરવ્યાથી ઘણીવાર ફર્યાં કરેછે. ૨ ગોળ આકારમાં ચકર ચકર ફરવું તે. ૩ માથું ફરવું તે; અન્ધારાં આવવાં તે. **ચકરડી ભમરડી**—લોલ ખાવા, ફુદડી ફરવી, ચકડોળ વગેરે તે.

ચકરડું, ન૦ વચમાં કંઈ નહિં પણ હદ ગોળ વસ્તુથી બનેલી તે—પૈડાંની છુટી પડેલી ગોળ વાટ. ૨ બખરું. ૩ ગોળ આકાર—કુંડાળું. પાણીમાં પથ્થર નાખેથી ચકરડાં થાય છે.

ચકરદા, વિ૦ હૃષ્ટ પુષ્ટ—જાડો (પુરૂષ).

ચકરાવો, પુ૦ ફેરાવો; લાંબો રસ્તો. ૨ પરીઘ; ઘેર. ૩ કોઠાયુદ્ધ; ચક્રવ્યૂહ.

ચકરી, સ્ત્રી૦ ચકરડા (૨ જા ને ૩ જા અર્થમાં) ચકરી મારી આવવી; ચકરી આવી એમ કેહેવાય છે. ૨ દક્ષણી પાઘ માં ઉપરા ઉપરી પાટા ચડાવેથી જે ગોળ આકાર થાય છે તે. મને મોટી ચકરી ગમતી નથી માટે ડોળમાં લાંબી પાઘડી સમાવ જો. ચકરીદાર—ગોળ—દક્ષણી પાઘડી.

ચકલી, સ્ત્રી૦ ચકલો એ પક્ષીની માદા; ચલ્લી.

ચકલું, ન૦ ચકલો અથવા ચકલી. ૨ નાનું ઉડતુ પક્ષીડું. [લે સરકારી સિપાઈ.

ચકલેદાર, પુ૦ મોહલ્લા—ચકલાની સમ્ભાળ રાખનાર

ચકલો, પુ૦ [પ્રા૦] જ્યાંથી ચાર રસ્તા ફંટાતા હોય તે નાકું. ચકલે મુકવું એટલે લોકને જણાવવું ખુલ્લું કરીદેવું; ઉઘાડું પાડવું. ૨ મોહલ્લો. ૩ [illegible]—દાણા [illegible]

ડાના આકારની ચાંચ વાળાં નાનાં પક્ષીઓમાં જે નર પક્ષી તે; ચલ્લો.

ચકવાચકવી, [સં૦ ચક્રવાક] પાણીમાંથી શિકાર શોધતાં એક જાતનાં પક્ષીયો—ઘણું કરીને આકારમાં હંસ બતક જેવાં પણ ખબુતરથી નાનાં હોયછે. એ પક્ષીયો વિષે એમ કેવાયછે કે નર માદા દિવસે સાથે રેછે પણ સાંજથી તે આખી રાત એક બીજાથી જુદાં—એક આ પાર ને બીજું પેલે પાર. 'ચકવાચકવી ચતુર નર, નિતપત રહત ઉદાસ; ખર ઘૂવડ અરુ અબુઝ નર, સુદા મગન પ્રયિરાજ.' ૨ જુદાઈથી રીબાતાં આશકમાશુક.

ચકવે, [ચક્રે] તેણે એક ચકવે રાજ કીધું એટલે તેણે સઘળાં રાજ્યોને તાબેકરી લઈ પોતે એકલાએજ પોતાનું મોટું રાજ કીધું.

ચકાર, પુ૦ ચ એ અક્ષર. ૨ મોડાંમાંથી નિકળતો કોઈપણ એકાદો અક્ષર (પણ); જરાએ.

ચકિત, વિ૦ ધા૦ છક્ક—અજબ થયલું; આશ્ચર્ય પામેલું; એકાએક ગભરાયલું.

ચકી, સ્ત્રી૦ ઘણ્ટી; ફરતીચાકી; ચક્કી. [બ્રુ જેવું ફળ.

ચકોતરું-રો, ન૦ પુ૦ [ફા૦] એક જાતનું મોટાં લીંચકોર,

ચકોર, પુ૦ [સં૦] એક જાતનું પક્ષી—ઘણુંકરીને કુકડાની જાતને મળતું પણ નાનું—એને વિષે કેહેવાય છે કે તે ચન્દ્રકીરણ પીને જીવેછે. એ બહુ ચઞ્ચળ છે. વિ૦ ચઞ્ચળ; ચાલાક; ચપળ; હોશિયાર (માણસ).

ચકોરો, ચકોર.

ચક્કર, ન૦ [સં૦ ચક્ર] લાંબું ગોળ ફરવાનું તે; ફેરાવો; આંટો—તે એક ચક્કર મારી આવ્યો, હવે તું જા. ૨ પરીઘ; ફેર; ઘેર. ૩ પૈડું અથવા પૈડાંના આકારની અને પૈડાંની પેઠે ગોળ ફરતી કોઈપણ ચીજ. ૪ માથું ફરવું તે; તમ્મર; અન્ધારી; ચકરી; જીવ ડોળાવો તે. તેને વાણુમાં ઘણાં ચક્કર આવેછે. ૫ લોડાનું ગોળ હથિયાર. [રડુ; ઘણ્ટી; ફરતી ચાકી.

ચક્કી, સ્ત્રી૦ ગોળ આકારમાં ફરતી ચપટી ગોળ વ-

ચક્ર, ન૦ [સં૦] પૈડું અથવા પૈડાંના આકારની અને પૈડાંની પેઠે ગોળ ફરતી કોઈપણ ચીજ; ચાક. ૨ દરિયાઈ જીવડાનું ઘર; શંખલાંકોડાંની એક જાત—એ વિષ્ણુના ચાર આયુધમાંનું એક છે અને વિષ્ણુ શાલિગ્રામની સાથે રોજ પુજાય છે. ૩ ગોળ ચાટું ધારવાળું લોઢાનું હથિયાર જે

ગોફણની પેઠે ફેરવીને ફેંકવામાં આવતું, જેથી માણસ કપાઈ જતાં.—અમલનાં વખતમાં લડાઈમાં ઘણું વપરાતું. ૪ આંગળી અઙ્ગુઠાને છેડે ચક્ર આકારનું રેખાઓનું જે નાનું ગુચ્છું તે. જે માણસને એવાં ચક્ર હોય છે તે ભાગ્યશાળી કેવાય છે (જ્યોતિષ—સામુદ્રિક). ૫ એક સમુદ્રથકી તે બીજા સમુદ્રસુધી લાંબો પોળો ગયલો જે પ્રદેશ તે; ઘણું મોટું રાજ્ય; મોટો દેશ. ૬ ચક્ર—ગોળ આકારમાં રચેલું સૈન્ય; ચકરાવો; ચક્રવ્યૂહ. ૭ શરીરમાં છ ચક્ર કલ્પેલાં છે તેમાંનું એકેક—ખટચક્ર શબ્દ જોવો. ૮ ચક્ર અથવા ગોળ આકારમાં ગ્રહાદિકનો જે માર્ગ તે—રાશિચક્ર આદિલઈ. [રત.

ચક્રદણ્ડ, પુ૦ એક જાતની તાલિમખાનાની કસ

ચક્રપાણિ, પુ૦ [સં૦] ચક્ર છે હાથમાં જેના એવો જે દેવ તે; વિષ્ણુ.

ચક્રવર્તી, પુ૦ [સં૦] ઘણી મોટી પૃથ્વીનો રાજા; ચક્ર—ઘણાં મોટાં રાજ્યનો ચલાવનારો; શેનશાહ; નાનાં નાનાં ઘણાં એક રાજ્યોને જીતીલઈ ચક્રાકારમાં એકઠાં કરી એક ચક્રે રાજ કરનારો.

ચક્રવાક, [સં૦] ચકવા ચકવી.

ચક્રવાત, પુ૦ [સં૦] વણ્ટોળિયો.

ચક્રવૃદ્ધિ, વિ૦ [સં૦] મુદ્દલ ને વ્યાજ એ બેને એકઠાં મેળવી નવું મુદ્દલ ગણી વ્યાજ કાડવું એવી રીતનું (વ્યાજ). વ્યાજ બે રીતનાં: સાદું—સડ વ્યાજ અને ચક્રવૃદ્ધિ—વ્યાજનું વ્યાજ.

ચક્રવ્યૂહ, પુ૦ [સં૦] ચક્રના આકારમાં ગોઠવેલી સૈન્ય રચના; કોઠાજુદ્ધ; ચકરાવો.

ચક્રાકાર, વિ૦ [સં૦] ચક્રના જેવા આકારનું.

ચક્ષુ, ન૦ [સં૦] આંખ; નયન; નેન. ચક્ષુર્ભિસત્યં એમ વેવારમાં બોલાય છે તેનો અર્થ આ કે આંખે જે દીઠું—નજરે જે જોયું તેજ સાચું.

ચખ, [ચક્ષુ] [ફડાવવો.

ચખાડવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈને ચાખવા આપી સ્વાદ

ચગદવું, ક્રિ૦ સ૦ છુંદવું; ચાંપવું; ચકદવું.

ચગદાવું, ક્રિ૦ અ૦ ડબાવું; છુંદાવું.—સંભાળજો મારો પગ ન ચગદાય. ૨ સંકડાસથી ભચડાવું.

ચગવું, ક્રિ૦ અ૦ કનકવાએ આકાશમાં ઉડવું.

ચગળવું, ક્રિ૦ સ૦ ન ખવાતું હોય તોપણ ડાબી ડાબીને બલાત્કારે ખાવું. ૨ ધીમેધીમે મોડામાં ચાવ્યાં કરવું; મોડામાં રમાડયાં કરવું. [રાડવો.

ચગાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કનકવા—પતંગને હવામાં ઉ-

ચગીજવું, ક્રિ૦ અ૦ સઙ્કેતમાં સમજી જવું.

ચગું, વિ૦ ચઞ્ચળ; ચાલાક; જલદીથી સમજી જાય તે.

ચગું, ન૦ નદીમાં રેલ આવ્યાથી કિનારાપર અથવા કિનારાપરનાં ખેતરમાં ઠરી રયલો જે કાદવ તે; ઘસડાઈ આવીને ઠરીરયલી મરોડી.—એથી પાક સારો થાય છે.

ચઙ્ગાં, વિ૦ [સં૦] સ્વચ્છ; શુદ્ધ; પવિત્ર. 'બ્રહ્મના ધ્યાનમાં રે, બનૂં ચંગી ને રંગી હૂં'. ૨ આનન્દી; રઙ્ગી ભઙ્ગી ચઙ્ગાં.

ચઙ્ગાં, પુ૦ [પ્રા૦] મોરચઙ્ગાં; મોડેથી વગાડવાનું એક વાજું. ૨ તાળ વગાડવાની પિત્તળની ચકતિયો. ૩ કનકવા—પતંગનું પુછ્ં; કાગળનો પતઙ્ગ. ૪ ગઞ્જીફાના આઠ રંગમાંનો એક (ઘણ્ટડી આકારનો). અ૦ દૈયાં; ઘણ્ટ, ઘણ્ટા.

ચઙ્ગા, વિ૦ [હિં૦] ચઙ્ગાં. 'મન ચઙ્ગા તો કથરોટમે ગંગા'. "સજ થાઓ કરી મન ચઙ્ગાં"

ચઙ્ગારી, સ્ત્રી૦ સળગેલી વસ્તુનો ઝીણો ભાગ; ચિણગારી; તનખો. [ઢાંકવું તે.

ચઙ્ગોટી, સ્ત્રી૦ સોડ; સુતી વખત મોડાંપર લુગડું

ચચણવું, ક્રિ૦ અ૦ ચણચણવું. ચામડીઉપર તીક્ષ્ણ—બળતાં જેવું દુઃખ લાગવું.—સોરાયલી ચામડીપર મીઠાનું પાણી પડેથી તે ચચણે છે. ૨ બળવા માંડવું; ચોંટવું—શાક ચચણે છે.

ચચરવું, ક્રિ૦ અ૦ ચચણવું (૧ લા અર્થમાં). ચચરવું એનાં કરતાં ચચણવામાં વધારે સખત લાગણીનો અર્થ રયો છે. [૨ સામટો.

ચચ્ચાર, વિ૦ ચાર ચાર વસ્તુનો જે થોક તે; ચા

ચચ્ચો મમ્મો, પુ૦ માબેન સમાણી ગાળો દેવી તે.

ચઞ્ચુ, ચાંચ [સં૦ ચઞ્ચુ].

ચઞ્ચળ, [સં૦ ચઞ્ચલ] સ્થાન—વિચાર—કર્મમાં ફરતું; ડગમગતું; ખસી—ઢળી જાય તેવું. ૨ હોશિયાર; થોડામાં ઘણું સમજી જાય તે; તીક્ષ્ણ બુદ્ધિનું. ૩ ચાલાક; ચપળ; ગરમ લોહીનું.

ચઞ્ચળા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચઞ્ચલા] વિજળી. ૨ લક્ષ્મી. ૩ એક વૃત્ત (કવિતામાં).

ચઞ્ચળાઈ, સ્ત્રી૦ ચઞ્ચળપણું; ચાલાકી; હોશિયારી.

ચઞ્ચુ-ચૂ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચાંચ.

ચટ, પુ૦ [સં૦] શ્રાદ્ધમાં જોઈયે તો બ્રાહ્મણ પણ તેને અભાવે, એકડી કરી ગાંઠ વાળેલી એવી દર્ભની સળિયો જે પિતૃ બ્રાહ્મણના પ્રતિનિધિ રૂપે પૂજાયછે તે. સ્ત્રી૦ ખન્ત; કાળજી. ૨ જિદ્દ; હઠ; જોસ.

અ૦ ઝટ લઈને; જેમ બને તેમ તાકીદે.

ચટક, પુ૦ [સં૦] એક પક્ષી; ચકલો.

ચટક, વિ૦ દીપતું; બાર પડાને શોભે તેવા રંગનું—રાતું. 'અટક મટક ને રાતું ચટક, સાઈ ટાંટીયો ને ઘાલ્યૂં સટક' એ ઓખાણું જોડાને માટે છે.

ચટકવું, ક્રિ૦ અ૦ દઝું લાગવો; દઝુંથી દુખ થવું—મને કંઈ ચટક્યાં કરેછે. ૨ ખુલવું; દીપવું,—ચન્દનીનું. ચન્દની ચટકી—છટકી.

ચટકો, પુ૦ દંશ; દઝું—મચ્છરે ચટકો ભર્યો—માર્યો. ૨ કોઈના મેણાથી દુખ લાગવું તે; રીસ. તેને તારા કયાનો ચટકો લાગ્યો.

ચટણી, સ્ત્રી૦ મરચાં આદું કોથમીર મીઠું વગેરે ભેગાં વાટી બનાવેલો જે ખાટો તીખો ચાટી ખાવાનો પદાર્થ તે. ૨ નહિ જેવો તુચ્છ પદાર્થ—મારું બોલવું તે શું ચટણીમાં કાડીનાખે છે? શું કંઈજ લેખવવા જેવું નથી?

ચટપટ-ટી, સ્ત્રી૦ કાળજી; ખન્ત. ૨ તાલાવેલી; ગભરાટ; ઉતાવળ. ૩ અકળામણ; સન્તાપ.

ચટાઇ, સ્ત્રી૦ [ફ્રા૦] સાદડી.

ચટાચટ, અ૦ જલદીથી; ઝટઝટ.

ચટાડવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ ચાટે તેમ કરવું.

ચટાપટા, ચટપટ-ટી.

ચટિયો, પુ૦ જિદ્દી; મમતી; હઠીલો.

ચડ-ચડ, અ૦ ઝટ; જોતાં જોતાંમાં; જલદીથી.

ચડઉતર, સ્ત્રી૦ ચડવું ને ઉતરવું તે. ૨ ભાવનું વધ ઘટ થવું તે.

ચડણ, સ્ત્રી૦ ઊંચે ચડવું પડે તેવો માર્ગ.

ચડતી, સ્ત્રી૦ નઠારીમાંથી સારી હાલતમાં આવવું—હોવું તે; આબાદાની; ઉત્કર્ષ; વૃદ્ધિ. ૨ જય; ફતેહ. વિ૦ ચડતી દશા—કળા—કમાન.

ચડતું, વિ૦ વધારે સારું—કિમ્મતનું—સુખનું—પદવિનું. ૨ વધતું; વધતું થતું—ચડતા દાડા—આબાદીનો વખત (એનું ઉલટું પડતા—નબળા દાડા). ચડતી દોલત, ચડતી પાયરી ઇ૦. ચડતી ભાંજણી—(ગણિતમાં) હલકી કિમ્મતનાં નામની રકમને ભારે કિમ્મતનાં નામની રકમમાં આણવી તે—પૈના રુપિયા કરવા તે ચડતી ને રુપિયાની પૈ કરવી તે ઉતરતી ભાંજણી. ચડતી શ્રેઢી—સરખી બાદબાકીની (સરખા ઉત્તરની) અથવા સરખા ભાગાકારની (સરખા ગુણોત્તરની) વધતી સઙ્ખ્યાઓ સમ્બન્ધી હિસાબ ગણવાની રીત. ૨, ૪, ૬, ૮, ૧૦ અથવા ૩, ૯, ૨૭, ૮૧, ૨૪૩ એવી જે શ્રેઢી તે. ચડતું વ્યાજ—ચક્રવૃદ્ધિવ્યાજ.

ચડપચડપ, અ૦ જલદીથી.

ચડપવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝડપવું; ઝટ લઈ લેવું.

ચડભડવું, ક્રિ૦ અ૦ ગુસ્સે થવું; રીસમાં જોશથી બોલવું. ૨ લડીપડવું; બોલચાલ થવી.

ચડભડાટ, પુ૦ ગુસ્સામાં એક બીજા સામે બોલવું થવું તે; બોલચાલ.

ચડવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ચટન] નીચેથી ઊપર જવું. માળાર—અગાસીપર—ઘોડાપર—ઝાડપર—ટેકરીપર ચડવું (ઉતરવાનું ઉલટું.) ૨ ધીમેધીમે આકાશમાં ઊંચે આવતું જણાવું.—ચન્દ્ર સૂર્ય તારા વગેરેનું. ૩ વધારે વાંકુ વળવું; કામઠીના ઉપલા આંકામાં પણછ ઘાલેથી કામઠીયે તણાઈને જોરમાં વાંકું વળી રેવું—(ઈન્દ્રનું ધનુષ્ય ચડયું—આકાશમાં મચ્છ તણાયો). ૪ સૂરમાં વધારે ઊંચું થવું—જવું.—સારંગી નરઘાં વગેરેનું. ૫ ભાવ વધવો; કિમ્મત જાસ્તી થવી—સુતરનો ભાવ ચડ્યો. ૬ વધારે માંગણી કરવી; એકના કરતાં બીજાએ વધારે આપવાનું કબૂલવું—લીલામમાં ચડવું. ૭ પૈસા—પદવીમાં વધવું. ૮ સારી હાલતમાં આવવું; ઉત્કર્ષ થવો. ૯ મમત મદ વગેરેમાં વધવું. ૧૦ ભાંગ અફીણ દારુ વગેરેનો જોસ વધવો; માથું ફરવું.—ભાંગ ચડીછે. ૧૧ ફુલાઈ—છકી—બેકી—ફાટીજવું.—તું સેજસેજ વાતમાં એટલો બધો શેનો ચડી જાય છે? ૧૨ બેસતું માફક આવવું—જોડો પગે ચડતો નથી. ૧૩ જોઈયે તેના કરતાં વધારે મુદત થવી. પગારઉપર વીસ દાડા ચડ્યા છે. ૧૪ બૈરાંએ માડું અળગું બેસવું—જમનાને આ વખત અળગું ચડયું છે માટે ખરચની તૈયારી રાખજો. ૧૫ દરદનું વધવું—તેને સોજા ચડવા માંડયાછે. ૧૬ છારી—ધૂળ—ફૂગ વગેરે વળગવી; કાટ ચડવો; લીલ ચડવી. ૧૭ પૂજા માન્ય થવી; સ્વીકાર થવો; પસન્દ આવવું. વિષ્ણુને તુળસી ને મહાદેવને બીલ ચડે છે. ૧૮ થર બન્ધાવો; ઊપર પથરાવું. તેનાપર ઢોળ—રંગ ચડ્યો છે. ૧૯ બખ્તર ને તૈયાર થવું. ૨૦ હલ્લો કરવાને તૈયારથવું; તૈયારથઈ કૂચ કરવી—સો કામઠી ચડીછે; લશ્કર ચડયુંછે. ૨૧ ફૂલવું; ઊંચુંઆવવું; ખાટું થવું (ખીરું). ચડીઆવવું—ગુસ્સામાં આવી ધસારો કરવો. કેવત—"ચડે તે પડે ને ભણે તે ભૂલે".

ચડ્યો, પુ૦ ફિકરાનું નાનું ઠામ—એમાં પાણી ભરી લોક ઝાડે ફરવા જાયછે—મુસલમાન એણે વતી પાણી પિયેછે.

ચડસ, **ચરસ**.

ચ઼ડાઈ, સ્ત્રી૦ લડાઈની સ્વારી; હુમલો. ૨ તૈયારી.

ચ઼ડાઉ, વિ૦ જરા જરામા ફુલાઈ જાય તે; થોડા વારમાં ઉશ્કેરાઈ જાય તે.

ચ઼ડાચ઼ડી, સ્ત્રી૦ સરસાઈ; હોંસાતોંસી.

ચ઼ડાવ, પુ૦ ઊંચું ચ઼ડવાનું હોય તેવી જગો. ૨ ઉઠાવણી; સ્વારી. ૩ ચ઼ડતી; ઉપાડ.

ચ઼ડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ ચ઼ડે તેમ કરવું; એકના ઉપર બીજું મુકવું. ૨ અતીસેં ખાવું પીવું—તેણે આજ ખૂબ લાડુ ચ઼ડાવ્યાછે, તેણે ગઈ કાલે ભાંગના બે લોટા ચ઼ડાવ્યાહતા. ૩ ઉશ્કેરવું. ૪ ઘેલું બનાવવું; ફુલાવવું. ૫ પણછ ઊંચી કરી ધનુષ તૈયાર કરવું. ૬ વધારે છૂટ આપવી; માથે ચ઼ડાવવું.—તેના મા બાપે તેને ઘણો ચ઼ડાવી મુક્યો છે. ૭ કબૂલ કરવું; સ્વીકારવું-તમારૂં બોલ્યું મેં ખુશીથી માથે ચ઼ડાવ્યું. ૮ વાહાણ ઉપર માલ લઈ જવો. ૯ દેવ માન્ય કરે તેવી વસ્તુ અર્પણ કરવી; માથે મુકવું. દેવને હજુ ચન્દન ફુલતો ચ઼ડાવ્યાં નથી, થાળી પિરસીને ટાઢું કાં કરી નાખેછે.

ચ઼ડાવો, **ચ઼ડાવ**.

ચ઼ડિયાતું, વિ૦ વધારે સરસ—ચ઼ડતું થતું.

ચ઼ડેલ, **ચ઼ડાઉ**.

ચઢભડવું, **ચડભડવું**.

ચઢવું, **ચ઼ડવું**. ચઢતું—ચ઼ડતું, ચઢાઈ—ચ઼ડાઈ ઇ૦.

ચણગી, **ચિણ્ગારી**.

ચણચણ, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે.

ચણચણવું, **ચચણવું**.

ચણચણાટ, પુ૦ ચચણવું તે.

ચણતર, ન૦ ચણવાની રીત; ચણવાનું કામ. ૨ ચણેલું તે; બનાવટ. [નવું ઉઠાવવું.

ચણવું, ક્રિ૦ સ૦ ઈંટ પથરા વગેરેને એકપર એક છો઼ ચૂનાના કોલની મદદે મુકતાં જઈ ભીત દિવાલ તૈયાર કરવી; કડીઆનું કામ કરવું ૨

ચણા, પુ૦ [સં૦ ચણક] કઠોળની જાતનું અનાજ. બીજા કઠોળ કરતાં ચણા ઘણા વપરાયછે 'ચણાના ઝાડપરથી કુદી પડ્યો'-ચણાનું ઝાડ નાનું હોય છે તે ઉપરથી, સેજ કામને આઘરૂં કેવું, જુજ મેનત છતે મોટું પરાક્રમ કીધું સમજવું એવો અર્થ રાખેછે. 'વેચાને ચણા કરવા' એટલે વેચી—વટાવીને ખાઈ પી ઉડાવી દેવું. ચણો એકવચન ને ચણા બહુવચન.

ચણાદાળ, સ્ત્રી૦ ચણાની દાળ.

ચણાપણી, સ્ત્રી૦ ચણાનો છોડવો. ૨ ચણાના છોડની બાંધેલી જુડી. [એક જાતની મિઠાઈ.

ચણાપાપડી, સ્ત્રી૦ ચણાની દાળને ગોળ અથવા ખાંડની ચાસણીમાં મેળવી બનાવેલાં જે ચાકાં તે;

ચણિયારું, ન૦ જે બાડામાં બારણાં—દરવાજાના ખુણાનો અણિયાળો ભાગ ફરતો રેછે તે.

ચણિયો, પુ૦ છોકરિયોને પેરવાનું તથા બાયડીયોને લુગડાંની અન્દર પેરવાનું વસ્ત્ર.

ચણોટી-ઠી, સ્ત્રી૦ એક જાતના વેલાનું રાતું ફળ—ફળ; ગુન્જા. ધોળી, પીળી, કાળી ચણોઠી પણ હોયછે. ૨ માસાનો આઠમો અથવા વાલનો અડધો ભાગ; રા ગ્રેન.

ચણ્ડ, વિ૦ [સં૦] ઘણુંજ ગુસ્સામાં આવી ગયલું; ક્રોધાયમાન. ૨ ઝાઉસ; તુન્દ મિજાજી; ગરમ.

ચણ્ડાળ, પુ૦ [સં૦ ચણ્ડાલ] મા બામણી ને બાપ શૂદ્ર એ બેથી પેદા થયેલી એકાદિ નીચી જાતનો પુરુષ. ૨ ઘેડો; ભઙ્ગિયો. વિ૦ નિર્દય—ઘાતકી—દુષ્ટ—નીચ—પાપી (માણસ).

ચણ્ડાળચોકડી, સ્ત્રી૦ ચણ્ડાળ—હરામખોર—લુચ્ચા—લફંગા—કાળાં કામ કરનારા પુરુષોની ટોળી. ૨ લોકની ચરચા કરનારી મિત્રમણ્ડળી.

ચણ્ડાળણી, સ્ત્રી૦ ચણ્ડાળની સ્ત્રી. ૨ ઘાતકી કામ કરનારી સ્ત્રી; પાપણી.

ચણ્ડુલ, પુ૦ અફીણમાંથી તૈયાર કરેલો ઢાલો રસ—એને દીવાની ઉપર રાખી નળીની મારફતે એનો ધુમાડો ખેંચાય છે. ચણ્ડુલ પીનારાને પીતાંપીતાં લાળ ઘણી ગળે છે અને પછી તે ઘેનમાં બેભાન પડી રે છે. [હોય છે.

ચણ્ડોલ-ળ, પુ૦ એક જાતનો પક્ષી—એ કાળા રંગનો ચલ્લા જેવડો અને મીઠો શબ્દ કાડનારો

ચતરડું, પુ૦ એક જાતનું પાત્તું. ૨ એક જાતનું ગીત.

ચતરાઇ, **ચતુરાઈ**.

ચતું, વિ૦ વાંસો નીચે અને છાતી ઉપર હોય તેવું; પીઠપર પડેલું. ચતાં સુઈને છાતીપર હાથ રાખ્યાથી નઠરાં સ્વપ્ન આવે છે માટે તેમ ન સુઈશ કરોડે સૂજે. (ચતાંનું ઉલટું ઊંધું). ૨ પાધરૂં; સવળું; ફાયદો થાય તેવું. આજ કાલ તેનો પાસો

ચતોજ—સવળોજ પડેછે એટલે જે જુગતી કરે-છે તેમાં તે ફાવીજાય છે.

ચતુંપાટ, વિ૦ ચતું પાટલા જેવું. તે ઊંધાખરો ચતોપાટ પડીને પોરેછે

ચતુર્, વિ૦ [સં૦] ચાર.

ચતુર, વિ૦ [સં૦ ચત્—માગવું; પુછવું] સેજમાં સમજી—જાણી જાય તે; હોશિયાર; આવડતવાળું. ૨ રસિક; ખુબી પિછાનનાર. ૩ પક્કું; લુચ્ચાઈ [પારખનારું.

ચતુરઙ્ગ, વિ૦ [સં૦] ચાર અઙ્ગ—બાજુ-બળ—રઙ્ગ હોય તેવું-(સેન) હાથીઊપર બેસીને લડનાર, ઘોડેસ્વાર, રથમાં બેસીને લડનાર અને પાયદલ.

ચતુરઙ્ગી, વિ૦ ચાર અઙ્ગ—રઙ્ગવાળી (સેના).

ચતુરસીમા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચતુસ્સીમા] પૂરવ પસ્ચમ ઉત્તર દખ્ખણ એ ચારે દિશાએ જે ચાર સીમા તે; ચારે બાજુની હદ.

ચતુર સુજાન, વિ૦ [ચતુર ને સુજ્ઞ] ચતુર અને ઘણીઘણી વાતથી જાણીતું; ભણેલું ગણેલું હોય તે; ચતુર અને સમજુક.

ચતુરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચતુર સ્ત્રી.

ચતુરાઇ, સ્ત્રી૦ [ચાતુર્ય] કાબેલિયત; હોશિયારી. ૨ જુગતી શોધવાની—રસ સમજવાની શક્તિ. ૩ પક્કાઈ; ખન્ધાઈ. [ડાંમોતે; બ્રહ્મા.

ચતુરાનન, પુ૦ [સં૦ ચતુર; આનન] ચાર મો-

ચતુર્ઘાત, પુ૦ એકાદિ સઙ્ખ્યાને ત્રણ વાર પોતાની સાથે ગુણ્યાથી જે નવી ચોથી સઙ્ખ્યા પેદા થાય તે અથવા તે દેખાડનારો અઙ્ક:—૨ એ સઙ્ખ્યાનો ચતુર્ઘાત ૨×૨×૨×૨=૧૬ છે.

ચતુર્થ, વિ૦ [સં૦] ચોથો.

ચતુર્થાંશ, પુ૦ [સં૦] ચોથો ભાગ—હિસ્સો; એકના સરખા ચાર ભાગમાંનો એકેકો; ૦।; પા.

ચતુર્થી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સુદ અથવા વદ પખવાડિયાંનો ૪ થો દાડો; ચોથ.

ચતુર્દળ, વિ૦ ચાર પાંદડાં—પાંખડીવાળું.

ચતુર્દશ, વિ૦ [સં૦] ચાર ને દશ; ચૌદ.

ચતુર્દશી, [સં૦] ચૌદસ.

ચતુર્ધા, અ૦ [સં૦] ચાર પ્રકારે—રીતે.

ચતુર્ભુજ, વિ૦ જેને ચાર ભુજ—હાથ હોય તે (વિષ્ણુ, સરસ્વતી ઈ૦). ૨ ચાર બાજુ-મોડાં હોય તેવું. ૩ જેના હાથ પીઠ તરફ બાંધેલા હોય તે—ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ પણ કેવાય છે.

ચતુર્વિધ, વિ૦ [સં૦] ચાર પ્રકારનું.

ચતુષ્કોણ, પુ૦ [સં૦] ચાર ખુણાની આકૃતિ.

ચતુષ્ટય, ન૦ [સં૦] ચારનો સમુદાય. અંતઃકરણ—આશ્રમ—સાધન ચતુષ્ટય.

ચતુષ્પદ, ન૦ [સં૦] ચાર પગનું પશુ. ૨ ચાર ચરણનું વૃત (કવિતામાં). ૩ આગયાર કરણમાંનું એક (જ્યોતિષ).

ચત્તું, ચતું.

ચત્રભુજ, ચતુર્ભુજ.

ચન્ત, પુ૦ [સં૦ ચિન્ત્ય] સ્વામી; પ્રીતમ. (વિરહિણી જેની ચન્તા કરતી હોય તે પુરુષ).

ચન્તા, ચિન્તા.

ચન્તામણી, ચિન્તામણિ.

ચન્દ, ચન્દ્ર. ૨ શ્રાવકના નામને છેડે હોયછે—કરમચન્દ નવલચન્દ વગેરે. ૩ અબરખ, પિત્તળ, મીના, સુનારૂપાં વગેરેનો ચળકતો જે ચાંદલો બૈરાંઓ કપાળે ચોડેછે તે. [ઝટ જતું રે તેવું.

ચન્દ, વિ૦ [ફા૦] થોડું; જુજ. "જોબન ચન્દ રોજદા ચટકા" (મનોરસ્વામી). ૨ થોડી વારનું;

ચન્દન, ન૦ [સં૦] સુકડનું ઝાડ. ૨ એ ઝાડનું સુગન્ધી વાળું લાકડું. ૩ એ લાકડાંને પાણી સાથે ઓરસિયાપર ઘસેથી જે ઢીલો પદાર્થ થાય છે તે—દેવને નવડાવીને ચન્દન ફુલ ચડાવ. ૪ એ ચન્દનથી કપાળે જે ઊભું અથવા આડું ચિન્હ કરવામાં આવે છે તે; ટીલું; તિલક. ૫ કોઈપણ સુગન્ધી વાળો લેપ.—પછી સુકેડ મળિયાગરું ગમે તે.

ચન્દનઘો, સ્ત્રી૦ સરડા જેવી પણ મોટું પાતળું ને ઉછળીને કરડે છે. આમરના ઝાડ ઉપર હોયછે. પોની બે જાત છે તેમાંની એક (બીજીને પાટલાઘો કે છે). [તરી હોય છે તે.

ચન્દનચૂડી, સ્ત્રી૦ સહુથી અગાડી પેરવાની ચૂડી જેની સુનાની ચીપ ઉપર વેલ વગેરે નકસી ચિ-

ચન્દનહાર, પુ૦ એક જાતનું કોટે ઘાલવાનું સુનાનું ઘરેણું. કણ્ઠીની સેર એક સરખી જાડી હોય છે ને ચન્દનહારની સેરો અનુક્રમમાં નાની મોટી તથા એકેકી સેરમાં ટપકીયો હોય છે.

ચન્દની, સ્ત્રી૦ ચન્દ્રમાનું પસરેલું જે અજવાળું તે; ચાંદની; ચાંદરણું. ૨ ઘરમાં છાજને લગતું બીલકુલ સફેત અથવા માંડવાઊપર સફેત અથવા સફેતને વચમાં સુનેરી તારા હોય તેવું કપડું બાંધવામાં આવે છે તે.

ચન્દરવો, પુ૦ ઘરમાં ઠાકોરમન્દિરની ઉપર અથવા માડવા ઉપર બાંધેલું જે જાડું કપડું તે. ચન્દ-

ની સુરેજ હોય અને ચન્દરવો ગમે તે રઙ્ગનો સાદો અથવા ઘણા રઙ્ગનો પટાદાર હોય.

ચન્દરસ-ડ્રુસ, ચન્દ્રુસ. [હોયછે.

ચન્દા, સ્ત્રી૦ ચન્દ્ર (પણ સ્ત્રી લિઙ્ગે વાપરવો હોય-તો) 'પ્રેમચન્દાની બલીહારીરે'. ૨ ચન્દની; ચાંદરણું. ૩ ચન્દ્રના જેવી કાન્તિવાળી સ્ત્રી. ચન્દા, ચન્દાગવરી, ચન્દાલક્ષ્મી એવાં સ્ત્રિયોનાં નામ

ચન્દાવું, ક્રિ૦ અ૦ બાફને લીધે ફેરીપર ફોલ્લાણનો ચાંદલો પડવો.

ચન્દી, સ્ત્રી૦ ઘોડા બળદ વગેરેને જે સુકો દાણો રોજ ખવાડવામાં આવે છે તે. ચન્દી આપવી—ચડાવવી. ચન્દી ચડવી—ખાઈ પીને અલમસ્ત બનવું. આજ કાલ એને ખૂબ ચન્દી ચડે છે.

ચન્દેરી, સ્ત્રી૦ એ નામનું સિન્ધિયાના રાજમાં એક શેહેર છે તે અથવા ત્યાંનાં બનેલાં પ્રખ્યાત જે પાઘડી દુપટ્ટા વગેરે તે.

ચન્દ્ર, પુ૦ [સં૦ ચદ્-દીપવું; આનન્દ ઉપજાવવો] નવ ગ્રહમાંનો એક. ૨ (અઙ્ગ્રેજી મતે) ઉપગ્રહ; ગ્રહની ચારેમેર ફરનારો નાનો ગ્રહ. ગ્રહો સૂર્યની પ્રદક્ષિણા કરે છે અને ચન્દ્રો, ગ્રહોની પ્રદક્ષિણા કરે છે. પૃથિવિ એ ગ્રહને જે આપણે જોઈએ છૈયે તે એકજ ચન્દ્ર છે.—એ ૨૯ દાડે પૃથિવિની પ્રદક્ષિણા કરી રે છે. બૃહસ્પતિ—ગુરુ એ ગ્રહને ચાર અને શનિને સાત ચન્દ્ર છે. ૩ બૈરાંને કપાળે નાના ચન્દ્રના આકારનું જે છુંદણું હોય છે તે. ૪ ચાંદલો; ચાંલ્લો. ૫ એક એ સઙ્ખ્યાની સંજ્ઞા (કવિતા—જ્યોતિષમાં).

ચન્દ્રક, પુ૦ [સં૦] ચાંલ્લો; ચાંદલો.

ચન્દ્રકળા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચન્દ્રકલા] ચન્દ્રગોળ—બિમ્બનો જે સોળમો ભાગ તે; દરરોજ ચન્દ્રની જેટલી વધ અથવા ઘટ થાય તેટલી તે. ૨ (ચન્દ્રકાળા) સ્ત્રિયોને પેરવાનું એક જાતનું કાળું સુતરાઉ કપડું. [ચન્મા બને છે,

ચન્દ્રકાન્ત, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો પથરો.—એમ કેવાય છે કે તે, ચન્દ્રના કિરણો થીજી—ઠરી—બન્ધાઈ ગયેથી બને છે અને તેને ચન્દ્રપ્રકાશમાં આણેથી તેમાંથી પાણી ઝરે છે. ચન્દ્રકાન્તના ટૂકડાં

ચન્દ્રગ્રહણ, ન૦ [સં૦] ચન્દ્રનું ગ્રહણ: જ્યારે પૃથ્વી, ફરતીફરતી સૂર્યચન્દ્રની વચમાં આવી જાય છે અને સૂર્યનો પ્રકાશ ચન્દ્રપર પડતો બન્ધ કરે છે ત્યારે ચન્દ્રગ્રહણ થયું કેવાય છે.

ચન્દ્રજ્યોતિ, સ્ત્રી૦ ચન્દની. ૨ બપોરિયું; કોડિયું; એકજાતની આતશબાજી.

ચન્દ્રમણિ, ચન્દ્રકાન્ત. [રાઓ.

ચન્દ્રમણ્ડળ, ન૦ ચન્દ્ર અને તેની આસપાસના તા-

ચન્દ્રમા, પુ૦ [સં૦] ચન્દ્ર; ચાંદો; ચાંદ.

ચન્દ્રમુખી, વિ૦ [સં૦] ચન્દ્રના જેવું છે ગોળ ગોરું મોડું જેનું તે (સ્ત્રી). [ડો] શિવ.

ચન્દ્રમૌલિ, પુ૦ [સં૦ ચન્દ્ર; મૌલિ—જટાનો અમ્બો-

ચન્દ્રવદના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચન્દ્રના સરખુંછે વદન જે-

ચન્દ્રશેખર, [સં૦] શિવ. [નું તે (સ્ત્રી).

ચન્દ્રાવળા, પુ૦ ગુજરાતી કવિતાની એક રીત—કાઠિયાવાડ અને કચ્છમાં પ્રસિદ્ધ છે.

ચન્દ્રાવળી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ગીત.

ચન્દ્રિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચાંદરણું; ચાંદની.

ચન્દ્રુસ, પુ૦ એક જાતના ઝાડનો ગુંદર.—એ કઠણ, ચળકતો, લિંબુના રઙ્ગનો અને સુગન્ધી વનાનો હોય છે. એ પાણીમાં પિગળતો નથી પણ તેલમાં ઉકાળ્યાથી પિગળે છે—ચન્દ્રુસ તેલમાં રન્ધાયો કેવાય છે. એ વાણને ચોપડવાનાં અને ઓસડના કામમાં આવે છે.

ચન્દ્રોદય, પુ૦ [સં૦] ચન્દ્રનું ઉગવું તે. [તે સંજ્ઞા.

ચપ, અ૦ મુંગું—છાનું રે, ન બોલ એવી જે ધમકી તે. ૨ કોઈની સામાં જોઈને અઙ્ગુઠાની પાસની આંગળી નાકે અરકાડયાં કરેથી સામો ઘણી સઙ્કેતથી સમજી જાય કે મને બોલવાની ના રે છે

ચપકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ મીણ વગેરેને ઊનું કરી અરકાડવું. ૨ શાક દાળ વગેરેમાં ઊની કડછી ડાબવી; વઘાર કરવો. [છીપણુ થયું છે.

ચપકો, પુ૦ મીણ વગેરેને ઊનું કરતાં જઈ ચામડીપર મુકયાં કરેથી એકેકી વાર ઝાટમાં જે ઊનું લાગે તે; ડામ; ચપકાનું દુખ લાગતાંજ છે પછી નથી ને ડામનું દુખ લાગતાં એ થયું ને પ-

ચપચપ, ચપ. ૨ ઝડપથી (ખાઈ જવું). ૩ અવાજ બતાવેછે, "ચપચપ ચુએ ને ટપટપ ટપકે".

ચપચપવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિકાસ આવી તાર નિકળવા—ચાસણિ ચપચપવી.

ચપચપું, વિ૦ ચિકણું ને ભીનું—ભાંય ચપચપી છે.

ચપટ, ચરપટ:

ચપટાવું, ક્રિ૦ અ૦ ડખાવું. ૨ નુકસાનમાં આવવું.

ચપટી, સ્ત્રી૦ અઙ્ગુઠો અને તેની પાસેની આંગળી એ બેના ઉપલા ભાગને સાથે મેળવીદેવા તે.—ત-

પખારની ચપટી ભર એટલે તે બે ભાગની અન્દર તપખીર ડબાવ. ૨ એ બે ભાગની અન્દર માય તેટલો જે ભુકો તે; જરાક:—ચપટી ધૂળ. ૩ અંગુઠાનું અને વચલી આંગળીનું એમ બે અગ્ર જોરમાં સાથે મેળવ્યાથી જે અવાજ થાય તે. ૪ જેટલી વારમાં એ અવાજ થઈ જાય તેટલો વખત; આંખના પોપચાંનું એકાદું હિલવું થાય તેટલો વખત; પા પળ; પલક. અગે. ચપટીમાં જઈ આવ્યો જાણ મને વળી વાર કેટલી? [ગ છે.

ચપટું, વિ૰ ગોળ—લામ્બુ—અણિયાળું નહિપણ બેઠેલું—ડબાયેલું—ચમ્પાયલું પોળું લામ્બું દેખાતું. પૃથ્વીનો આકાર ચપટો—બેઠેલો સપાટ નથી પણ ગોળ છે. ચીનાં લોકનાં નાક ચપટાં-ચીબાં હો-

ચપડવું, ક્રિ૰ સ૰ સુનાં રૂપાં વગેરેના તારને એરણ ઉપર ટીપી ચપટા કરવા.

ચપડાવવું, ક્રિ૰ સ૰ સપાટા બન્ધ ખાઈ જવું. ૨ ચોરી જવું. ૩ ચપડે તેમ કરવું.

ચપડિયો, પુ૰ બાહ્લું ચપડનારો. [મોટું કોડિયું.

ચપણું, ન૰ બટેકું; સકોરું; રામપાતર; કાદલો;

ચપરાસ, સ્ત્રી૰ વડાઈ; પતરાજ. ૨ [હિં૰] સિપાઈના પટાની પિત્તળ રૂપાંની જે તખતી તે; પિત્તળ રૂપાનું જે પત્ર તે.

ચપરાસી, સ્ત્રી૰ બડાઈ; પતરાજ.

ચપરાસી, પુ૰ [હિં૰] પટાવાળો; સિપાઈ; જાસૂસ; હલકારુ. [ગી; સુસ્ત નહિ તેવું.

ચપળ, વિ૰ [સં૰ ચપલ] ચાલાક; ચન્ચળ; ઉદ્યો-

ચપળતા, સ્ત્રી૰ ચપળપણું; ચાલાકી; ચન્ચળતા.

ચપળાં, ન૰ આંખ મિચામણાં; આંખના ફરુખડાં.

ચપળા, સ્ત્રી૰ [સં૰ ચપલા] વીજ; વિજળી; વિદ્યુત; દામિની. ૨ ચપળ સ્ત્રી.

ચપળાઇ, ચપળતા. [ખાડે છે.

ચપાચપ, અ૰ મુગાં મુગાં પણ ઝટઝટ. ૨ ઝડપથી. ૩ અવાજ ન થતો હોય તેવી સ્થિતિ દે-

ચપાટવું-ટીજવું, ક્રિ૰ સ૰ સપાટાબન્ધ ખાઈ જવું.

ચપેટ-ટી, સ્ત્રી૰ ઝપાટો; પન્જો; ફાંસો. ૨ ધક્કો; નુકસાન; આફત; ડબાણ. ૩ ભૂત પિશાચ વગે-

ચપ્પ, ચપ, [રેનો કબજો.

ચપ્પટ, અ૰ જમીનપર ગાંડ ગોઠવી ખુલાસેથી બેઠેલું હોય તેમ (અદુકડું નહિ) ચપ્પટ બેસવું. ૨ ડબાઈ ગયું હોય તેમ—ચપ્પટ થઈ ગયો.

ચપ્પુ, ન૰ કલમ ઘડવાની ઘણી ધારવાળી છરી; ચાકુ; કલમતરાશ.

ચબરાક, વિ૰ ચપળ; ચન્ચળ.

ચબુતરો, પુ૰ પોલિસના સિપાઈયો રેતા હોય તે સરકારી જગો; ચાવડી; ગેટ; ચોકી.

ચબોલા, પુ૰ સામસામાં જે સવાલ જવાબ—બોલ—વચન કેવાં તે. [બ ચબડેલો છે.

ચભડવું, ક્રિ૰ અ૰ ચિડવું; ખિજવું; ગુસ્સે થવું; ક્રોધમાં વચન કેવાં. હમણાં ઘેર જઈશ મા, તે ખૂ-

ચભડાટ, પુ૰ કકળાસ; લડાઈ; બોલચાલ. ઘરમાં ઘણો ચભડાટ ચાલે છે.

ચમક, સ્ત્રી૰ રઈ રઈને થોડુંથોડું ચળકવું તે; ચળકાટ. ૨ એકાએક ધ્રુજારી થવી, સાંધા ખેંચાવા, દાંત પિસાઈ જવા, મોડે ફીણ આવવાં, વારેવારે ચાકી ઉઠવું વગેરે ચિન્હોનો જે આજાર તે. ૩ એકાએક ચોંકી—ગભરાઈને ઉઠ્યાં કરવું તે. ૪ ચમકપથ્થરની લોકું ખેંચવાની જે શકિત તે.

ચમકપથ્થર, પુ૰ એક જાતનું મટોડીસાથે ભળી ગયલું લોકું અથવા એજ કોઈ પથ્થર જેનામાં શુદ્ધ લોડાંને પોતાની તરફ ખેંચવાની શકિત છે તે; લોહચુમ્બક. શુદ્ધ લોકું પણ ઘણી વાર ચમકપથ્થર સાથે વળગી રેયેથી એના જેવી શકિત ધરાવતું થાય છે.

ચમકવું, ક્રિ૰ અ૰ ચોંકવું.—તે બિહામણાં સપનાથી ચકમી ઉઠ્યો. ૨ એકદમ ઝડપથી પ્રકાશ બતાવવો. વિજળી ચમકે છે.

ચમકળી, સ્ત્રી૰ સ્ત્રિયોની કોટનું સુનાનું ઘરેણું.

ચમકાટ, ચમકારો.

ચમકારો, પુ૰ ઉતાવળો—દેખાઈને જતો રે એવો પ્રકાશ; ઝબકારો. વિજળીના ચમકારા થાય છે. ૨ ચમચમ થતો અવાજ.

ચમકાવવું, ક્રિ૰ સ૰ બિવડાવવું; ધમકાવવું; મારવું; શિક્ષા કરવી; ચમકે તેમ કરવું. [બતાવે છે.

ચમચમ, અ૰ માર ખાવાથી—દાઝ્યાથી ચામડીમાં જે દુખ થાય છે તે બતાવે છે. ૨ જોડાનો અવાજ

ચમચમવું, ક્રિ૰ અ૰ બળતરા થવી. [જે ચમચો તે.

ચમચી, સ્ત્રી૰ કાથો સોપારી એળચી તમાકુ ઘાલી રાખવાની ખાનાવાળી જે કોથળી તે. ૨ નાનો

ચમચો, પુ૰ ધાતુનો અથવા કાચનો એક ઘાટ જેને બદામી આકારનું ચાડું અને લામ્બી દાંડી હોય છે. ચાહ દૂધ પિવાનો ચમચો.

ચમટી, સ્ત્રી૰ ચમટો (૧ લા અર્થમાં) ચમટી તોડ;

વી. ૨ થોડીક ચામડી બેપાસના દબાણની વચમાં આવી જવી તે—ચમટી આવીછે. ઊભો રે આવુંછું.

ચમટો, પુ૦ અઙ્ગુઠો અને તેની પાસેની આંગળી એ બે વતે ચામડી ખેંચી અમળાવવી તે. ચમટો તોડવો. ૨ વેરાગી લોકો લામ્બો કડાવાળો જે ચિપિયો રાખેછે તે. ૩ જે ઓજારવતે હજામ ચેહેરાના નિમાળા ટુંપેછે તે.

ચમડી, સ્ત્રી૦ ચામડી. 'ચમડી તૂટે પણ દમડી ન છૂટે' એમ બખીલ વિષે કેવાય છે.

ચમત્કાર, પુ૦ [સં૦] આશ્ચર્ય; નવાઈ; અચરતી. ૨ આશ્ચર્ય—નવાઈ લાગે તેવો પ્રસઙ્ગ—દેખાવ—વિચાર; ન સમજાય તેવું, અજબ જેવું જે કંઈ તે; અદ્ભુત બનાવ.

ચમત્કારિક-રી, વિ૦ [સં૦] આશ્ચર્ય—અજબ પમાડે તેવું; આનન્દ ઉપજાવે તેવું; નવાઈનું.

ચમન, ન૦ [ફા૦] બાગ; બગીચો; વાડી. ૨ મઓ; મોજ શોખ; ખુશાલી; રઙ્ગરાગ; આનન્દ.

ચમર, ચમ્મર.

ચમરી, સ્ત્રી૦ મકે ભાત ઘઉં વગેરેના છોડઉપર અને ઝાડઉપર ફુમતી જેવું જે હિલ્યાં કરે છે તે. ૨ ફુલ—રેશમ નો બનાવેલો ઝાટ જે હિંડોળા ઉપર લટકતો હોય છે તે. ૩ અમ્બોડે ઘાલવાની નાડાચમરી. ૪ મચ્છર વગેરે ઉરાડવાની ઘોડાના વાળની. [લપો.

ચમાર, પુ૦ જનાવરોની ખાલને સાફ કરી કામમાં આવે તેમ ચામડાં તૈયાર કરનારો; ખા-

ચમેલી, ચમ્પેલી.

ચમ્પક, [સં૦] ચમ્પો.

ચમ્પતથવું, નાસીજવું. [યછે.

ચમ્પલ, ન૦ એક જાતનો જોડો.—એને માત્ર તળો અને અઙ્ગુઠા આંગળાં ભેરવવાના નાકાં હો-

ચમ્પાવરણું, વિ૦ ચમ્પાના ફુલના રઙ્ગ જેવું.

ચમ્પાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ડબાવવું; ચમ્પી કરાવવી. માથું પગ શરીર ચમ્પાવવું.

ચમ્પી, સ્ત્રી૦ પગ અથવા આખા શરીરને હાથથી ચમ્પાવવું તે. પગચમ્પી. ચમ્પી કરવી કરાવવી.

ચમ્પૂ, ન૦ [સં૦] લામ્બાં લામ્બાં પ્રૌઢગદ્ય ભાષણ અને વચમાં વચમાં પદ્ય ભાષણ એવી જે ગ્રન્થ રચના તે. નૃસિંહ ચમ્પૂ, ભારતચમ્પૂ ઇ૦.

ચમ્પેલી, સ્ત્રી૦ એક જાતના સુગન્ધિવાળાં ધોળાં ફુલ અથવા તેનો વેલો.

ચમ્પો, પુ૦ [સં૦ ચમ્પક] એક જાતનું ઘણી ખુશબો આપતું પીળું ફૂલ અથવા તેનો છોડ.

ચમ્બુ, પુ૦ ઊંચી ને સાંકડી ડોકનું, ફુલેલાં પેટનું અને પડઘીવાળું તાંબા પિત્તળનું જે વાસણ તે. એ અન્દરથી તો કોઈ દાડો સજાયજ નહિ.

ચમ્બુડી, સ્ત્રી૦ છેક નાનો ચમ્બુ.

ચમ્બેલી, ચમ્પેલી.

ચમ્મર, ન૦ [સં૦ ચામર] મોરપીછનું અથવા હેમામના રાતાં ધોળાં કુમળાં પીછનું જે રાજા વરરાજા ઉપર ધરીરાખવામાં અથવા ફેરવ્યાં કરવામાં આવેછે તે; ગાયના પુછડાના વાળનું જે દેવતા—ગુરુ ઉપર ફેરવવામાં આવેછે તે.

ચર, સ્ત્રી૦ કિલ્લાની આસપાસ ખોદેલી જે ખાઈ તે—પછી પાણી ભર્યું રેતું હોય અથવા કામ પડે ત્યારે નદિ દરિયાનું પાણી તેમાં આવી શકતું હોય તે. ન૦ (જ્યોતિષ) પન્દર ઘડિ કરતાં ઓછો વધતો દિનાર્દ્ધ થવાનું કારણ મધ્ય રેષા થકી જે યામ્યોત્તર અન્તર તે. ૨ ચરવાનું તે—ગૌચર. પુ૦ હોમ નિમિત્ત રાંધેલું જે અન્ન તે.

ચર, વિ૦ [સં૦] જતું; ફરતું; ગમન કરનાર; ફરનાર; ચરનાર. જલચર, ભૂચર, ખેચર, વનચર, નિશાચર, ગોચર ઇ૦. ૨ મેષ, કર્ક, તુલા ને મકર એ ચાર રાશિમાંની એકેકી. ૩ સ્વાતી, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતતારકા એ ચાર નક્ષત્રમાંનું એકેકું.

ચરકલો, ચહ્લો.

ચરકવું, ક્રિ૦ અ૦ જરાક અવાજ સાથે પાણીપોચો રઙ્ગદાર જરાક મળ કાડવો; એ શબ્દઘણું કરીને ધાવણાં બચ્ચાંઓને અને પશુઓને લગાડવામાં આવેછે. ગોકળઆઠમના ઓચ્છવમાં મન્દિરમાં સેવકો ઉપર દહીં હળદ નાખવામાં આવેછે તે. ઠાકોરજી ચરક્યા એમ કેવાયછે.

ચરખો, પુ૦ [ફા૦ ચરખ] કપાસમાંથી કપાસિયા જુદા પાડી નર્યું રૂ કાડવાનો ચાકવાળો સાંચો; એક જાતનો રેંટિયો; રૂમાંથી સુતર કાડવાનો, સુતરનો કપડાં બનાવવાનો મોટા ચાકવાળો સાંચો. ૨ ખરાદીનું ચાક; ખરાદ.

ચરખી, સ્ત્રી૦ નાનો ચરખો. ૨ પવનચક્રી.

ચરચા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચર્ચા] ચારે પડે વાત ચાલવી—ચુંથાવી તે.—આજકાલ ગામમાં એજ ચરચા ચાલેછે. ૨ એક બીજા સાથે સામસામી તકરાર

ચાલવી—સમ્ભાષણો થવાં તે; વાદ.—તે બે વર્તમાનપત્રવાળાઓમાં પુનર્વિવાહ સમ્બન્ધી મોટી ચરચા ચાલેછે. ૩ સાંમસામાં મન્ત્ર ભણવા—કવિતા વાંચવી—ભાષણો કરવાં તે—(વાદને માટે નહિ).

ચરચાપતરી, વિ૰ ચરચા પત્તર લખનાર.

ચરચાપત્તર, ન૰ [ચર્ચાપત્ર] કોઈ વાત ઉપર તકરાર—ચરચા ચલાવવા સારુ વર્તમાનપત્રમાં લખેલો જે કાગળ વિષય તે.

ચરચાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ચરચા ચલાવવી.

ચરચાવું, ક્રિ૰ અ૰ લોકોમાં નઠારી વાત ચાલે તેવી હાલતમાં આવવું; ગવાવું. ૨ ચરચા થવી—પુનર્વિવાહ પ્રકરણ આજ કાલ સારૂં ચરચાયું છે.

ચરણ, ન૰ [સં૰] પ્રાણિયોને ચાલવાને સાધનભૂત જે અવયવ તે; પગ. ૨ (કવિતામાં) શ્લોકનો ચોથો ભાગ. ૩ કવિતાની કડીનો કોઈપણ ભાગ; તુક; પદ. દોહરાને બે ને છપ્પાને છ ચરણ છે. ચરણે લાગવું.—પગે પડવું—સાષ્ટાંગ નમન કરવું. ચરણ સેવવાં.—ચરણની પૂજા કરવી. ૨ તાબેદાર થઈ રેવું. ચરણ ધરીને બેસવું—આસરે શરણે જઈ રેવું.

ચરણજીવ-વી, [સં૰] ચિરંજીવ-વી.

ચરણામૃત, ન૰ [સં૰] ચરણનું અમૃત—પગ ધોયલું પાણી.

ચરણારવિન્દ, ન૰ [સં૰] ચરણ એજ જે કમળફૂલ.

ચરણો, પુ૰ ઘાઘરો.

ચરણોદક, ન૰ [સં૰] પગધોયલું પાણી.

ચરન્દું, ન૰ [ફા૰] ચોપગું જાનવર. ચરન્દાં—પશુ; પરન્દાં—પક્ષી.

ચરબી, સ્ત્રી૰ [પ્રા૰ અથવા સં૰ ચર્મિકા] જનાવરોની ચામડીની નીચે માંસની ઉપરનાં છિદ્રવાળા પાતળા પડદામાં ઠરેલી તેલ જેવી જે ચિકણી વસ્તુ તે; ચિકાસ. ૨ મદ; પતરાજ; ચામોદી. (લાક્ષણિક અર્થમાં) આજ કાલ તેની ચરબી ખૂબ વધીછે. ચરબીદાર—ચરબીવાળું—થી ભરેલું.

ચરરર, અ૰ કપડું કાગજ જોરમાં ફાડતી વખતે જે અવાજ થાય છે તે. ૨ પ્રેમ શોક ભય વગેરેના જોરસાથી એકદમ પેટમાં જે ચિચરવટો પેદા થાયછે તે.

ચરવાદાર, પુ૰ ઘોડાની ચાકરી કરનારો; ઘોડાવાળો; રાવત.

ચરવી, સ્ત્રી૰ નાનો ચરુ.

ચરવું, ક્રિ૰ અ૰ ઘાસ ચાર છોડવા વગેરે ખાવું—(પશુએ). ૨ દાણા ખાવા—(પક્ષીયે). જે પશુ પક્ષી બીજાં પ્રાણીઓનો શિકાર કરે છે તેને એ શબ્દ લાગતો નથી. તોપણ ગુજરાન કરવું—પેદા કરવું—રળવું એ સાધારણ અર્થમાં માંણસ પશુ પક્ષી સર્વને લાગે છે. 'ફરે તે ચરે' એમ કેવાય છે.

ચરસ, પુ૰ ભાંગના વર્ગના એક જાતના છોડવાના ફુલના સેંવાળને ઓસ સાથે એકઠો કરી તેમાં બીજી વસ્તુઓ મેળવી બનાવેલી જે કેફી વસ્તુ તે. એને ગાંજાનો અર્ક પણ કેછે. રુચિ—ભાવ સાથે ખાવા પિવા ઓડવા વગેરેની ખન્ત—બાર પડતો જોસ્સો તે; લલુતા.

ચરસાચરસી, સ્ત્રી૰ એક બીજાથી વધારે સરસ થવાનો જોસ્સો; સરસાઈ; હોંસાતોંસી; સ્પર્ધા.

ચરાઈ, સ્ત્રી૰ ઢોર ચારવાની જે મેહનત મજુરી તે.

ચરાગ, પુ૰ [ફા૰] દીવો; બત્તી.

ચરાચર, વિ૰ [સં૰] જઙ્ગમ સ્થાવર. ઉઠાવીને બીજે ઠેકાણે લઈ જવાય અને ન લઈ જવાય—(તેવા પદાર્થો). (ચર ને અચર).

ચરામણી, ચરાઇ.

ચરાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ઢોરને ચરતાં કરવાં. ગોવાળિયો ગાય ઢોર ચરાવે છે.

ચરિત, [સં૰] ચરિત્ર.

ચરિત્ર, ન૰ [સં૰] વખાણવા—લખી રાખવા જોગ જે ગુણ કર્મ તે; યશવર્ણન; જન્મચરિત્ર. ૨ પાખણ્ડ; કાવાદાવા; પેચ; ફરેબ, સ્ત્રીચરિત્ર.

ચરુ, પુ૰ [સં૰] રાંધેલા ચોખા દૂધ ઘી સાથે અગ્નિમાં હોમવામાં આવેછે તે.—દેવ અથવા પિતૃ પ્રીત્યર્થ. ૨ તાંબા પિત્તળનાં મોટાં પોળાં મોડાંનાં ને ગળે કડાંવાળાં જે રાંધવાના—પાણી ભરી રાખવાના વાસણો તે એકેક.

ચરુકરવું, ચળું કરવું,

ચરુડો, પુ૰ ચડવો; માટીનો કળશો.

ચરોતરું, વિ૰ ગુજરાતમાં ચરોતર જિલ્લો છે તે સમ્બન્ધી—ઘી વગેરે.

ચર્ચા, [સં૰] ચરચા.

ચર્ચિત, વિ૰ [સં૰] ચન્દન, સોગરેલ વિગેરે શરીરે લગાડેલું હોય તેવું.

ચર્મ, ન૰ [સં૰] ચામડી; છાલ. ૨ ઉપયોગમાં આવે તેવું તૈયાર કરેલું ચામડું. ચર્મપત્ર—ચામડાંને ઘસી છોલી સાફ કરી ઉપર લખાય તેવો બનાવેલો જે કાગળ તે.

ચર્ચા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રીત ભાત; ચાલ ચલણ; વર્તણુક. ૨ દેખાવ; રઙ્ગ; શિકલ. ૩ બારપડતું ચિન્હ, જે ઉપરથી અન્દરનો ભાવ દેખાય તે.

ચલચલ, અ૦ જાજા; દૂરથા; ખસ. ૨ જલદી આવ; વેલો થા; ઝટકર.

ચલણ, ન૦ [સં૦ ચલન] ચાલવું તે. ૨ હુકમ—કેવું અમલમાં આવે તેવો ભાર બોજ; વગ; જોર; સત્તા.—તે કામમાં મારું ચલણ નથી; તે બાઝંડી બૈરી આગળ તે બાપડાનું કંઈ ચલણ નથી. ૩ સિક્કા—કાગળનું વેવારમાં વપરાવું તે—કચ્છમાં કોરીનું ચલણ છે; મુંબાઈમાં કુમ્પની રુપિયાનું અને નોટનું ચલણ છે.

ચલણી, વિ૦ વર્તમાન કાળમાં જેનું ચલણ હોય તેવો—ચાલતો—ચાલુ—સિક્કો.

ચલમ, સ્ત્રી૦ હુક્કાની ઉપર માટીના જે ઠામમાં તમ્બાકુ બળે છે તે. ગાંજાની ચલમની દાંડી વધારે લામ્બી હોય છે.

ચલાઉ, કામચલાઉ.

ચલાણી, સ્ત્રી૦ કાચ—માટી—ધાતુ—લાકડાં વગેરેની પડઘી વાળી નાની વાડકી; પ્યાલી.

ચલાણું, ન૦ કાચનો પડઘીવાળો પ્યાલો.

ચલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ ચાલે તેમ કરવું—છોકરાંને હાથ સાહીને ચલાવ. ૨ જોઈતી વસ્તુ હાજર ન હોય તો તેને સારુ અટકી ન બેસતાં તેવગર કામ શરુ કરવું—જારી રાખવું—હજીલગી પ્રમુખ આવ્યા નહિં માટે હવે તેના વના ચલાવો. ૩ વેવારમાં આણવું; અમલમાં લાવવું. તેણે નવો કાયદો ચલાવ્યો; પેલા સખારામ સોનીએ નવી—બનાવટની નોટ ચલાવી. ૪ યન્ત્ર વગેરેને ગતિમાં મુકવું—ફરે તેમ કરવું. ૫ બંન્દુક—તોપ ફોડવી. ૬ એકની વતીનું કામ બીજાએ કરવું—નાતમનું કામ નથુ ચલાવે છે. ૭ હાથ ઉપાડવો, તમાચો મારવો, ગાળ દેવી વગેરે અર્થમાં. મોઢું ચલાવવું એટલે ગાળદેવી.

ચલિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] હાલેલું; ચાલેલું; એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ગયલું. ૨ વિચાર બદલ્યો હોય તેવું.

ચલિતકુણ્ડળી, સ્ત્રી૦ જન્મોત્રીમાં જે કુંડળીમાંથી ગ્રહ ચળ્યો કે નહિં એ માલમ પડે છે તે.

ચલિયું, ચલ્લું.

ચલો, અ૦ ચાલો; ઝટ કરો; વેલા થાઓ.

ચલ્લી, ચકલી.

ચલ્લું. ન૦ ચકલી અથવા ચકલો. ૨ કોઈપણ નાનું પંખેરુ. ૩ [પ્રા૦] ચાંગળું.

ચલ્લુ, વિ૦ ચાલુ; ચાલતું; જારી.

ચલ્લો, પુ૦ ચકલો; ચલ્લીનો નર.

ચવ, પુ૦ મોતીનું એક તોલ છે.—જેમ મોતી જોખવાનાં અફીકના બનાવેલાં વજન—કાટલાં ટાંક, રતિ વગેરે હોય છે તેમ ચવ કંઈ વજન—કાટલું નથી પણ એ માત્ર ગણતરીમાં આવે છે. ૧૩।।। ટકાની ૧ રતી ને ૨૪ રતીનો ૧ ટાંક એ હિસાબે મોતીના દાણાનું જેટલું વજન (ટાંક રતી આનામાં) હોય તેના ટકા કરવા ને જે ટકા આવે તેને દાણાની સઙ્ખ્યાએ (એક હોય તો એકે, ચાર હોય તો ચારે, સો હોય તો સોએ) ભાગ આપવો ને એમ ભાગ આપતાં જે રકમ આવે તે, કેયલા—આપેલા દાણાના ચવ થયા કેવાય છે. મોતીની કિમત ચવને હિસાબે થાય છે. દર ચવે આટલા રુપિયા તો આટલા ચવના કેટલા રુપિયા એમ. ૨ હોંસ; રામ; સકાર. ૨ આવડત; ગમ. ૩ સાનસોગત; ઢઙ્ગ.

ચવડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચાવે તેમ—ચાવતું કરવું.

ચવડું, વિ૦ ઝટ કકડો ન થાય ને દાંતે ચાવતાં અઘરું પડે તેવું. રોટલી ચવડી થઈ છે. ૨ દાંતે વળગીરે તેવું—ગોળપાપડી.

ચવડું, ન૦ હોળનો ભોંયમાં પેસતો જે દાંતો તે.

ચવવું, ક્રિ૦ સ૦ બોલવું; કેવું—'ચોટીબન્ધ નથુ ચવે'.

ચવળવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠરી ઠામ ન રેવું; વલવલ કરવી; કામ કરવાને આતુર થવું. એના હાથ ઘણા ચવળે છે—એટલે હાથ ઉપડે છે અથવા ઉપડવાની તૈયારીમાં છે.

ચવળાટ, પુ૦ ચવળવું તે.

ચવાવું, ક્રિ૦ અ૦ લોકમાં નિન્દા થવી; ગવાવું; વગોવાવું.

ચવેણું, ન૦ [સં૦ ચર્વણ] કાચું કોરું સેકેલું ખાવાનું તે—ધાણી ચણા પૌઆ મમરા સેવ વગેરે.

ચવૈયા, પુ૦ મોડાંનો બેડોળ આકાર કરીને કોઈને ચિડવવું—ખિજવવું તે; ચાળા પાડવા તે.

ચવો, પુ૦ પગને તળિયે જે ફોલ્લો થાય તે.

ચહવડ, ચવડું.

ચશમ, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] આંખ; નેન.

ચશ્માં, ન૦ [પ્રા૦] જે કાચ વડે આંખે વધારે દેખાય અથવા વધારે સારું દેખાય તે; ઉપનેત્ર. ઘડપણમાં ચસ્માં લેવાં પડે છે. ટુંકી નજરના પણ ચસ્માં હોય છે. ચસ્માં આવવાં—થોડું દેખાવું.

ચશ્મેમુલાખ, વિ૰ જેની એક આંખમાં ખોડ હોય તે; જેને ફુલાંવાળી આંખ હોય તે; કાણું.

ચસક, સ્ત્રી૰ વાયુથી શરીરમાં સ્નાયુ—નસોનું એકાએક ખેંચાવું થઈ આવવું તે અથવા વારે વારે એવું દુઃખ થયાં કરે તે રોગ; સૂળ.

ચસકવું, ક્રિ૰ અ૰ ખસવું; હાલવું.—ગમે તે કરો હું અહીંથી ચસકવાનો નથી. ૨ ચસવું. ૩ ડાગળી—ચાંપળી ખસવી. ડાગળી ચસકી એમ કેવાય છે. [લઈને ચાલવું.

ચસકાવું, ક્રિ૰ અ૰ પગ મોચાવો; પગ આડો ખસી ગયાથી તેમાં ખોડ આવવી. ૨ ખોડાવું;

ચસકો, પુ૰ રઈ રઈને જોસમાં દુખ થઈ આવવું તે—(કાનમાં). ૨ પગ વગેરે મોચાવો તે. ૩ ગુમડું પાકતી વેળા જે દુખ થાય તે—ગટકો. ૪ ચાળો; નખરાંબાજી. તે બૈરીને તેનો ધણી ઘણોએ મારેછે તોપણ તેનો છિનાળ ચસકો જતો નથી. ૫ પતરાજ; ખરો; મગરૂબી. ૬ કોઈ વાતનો ઉપભોગ કરવા સારુ હૈયાના ઉમળકથી જે ખંત રાખવી તે; ચરસ; વાડિયો.

ચસચસાટ, અ૰ ખૂબ મક્કમ; ચસી ન જાય તેવું.

ચસમું, ન૰ ચશ્માં. ચસમું, એકવચન અને અનેકવચન બન્નેમાં વપરાય છે.

ચસવું-સી જવું, ક્રિ૰ અ૰ ડબાઈને બેસી જવું—(પુળા કડબ વગેરેનું). ૨ મરવાપડવું; મરી જવું; ધણી જવું. ૩ એકાએક તોટામાં—પડતી હાલતમાં આવી પડવું; ડુબવું.

ચળ, ચેળ.

ચળક, પુ૰ ચપડેલા તારપર જે ચળકાટ તે.

ચળકચળક, અ૰ ઉપરા પઉરી ચળકયાં કરે તેમ.

ચળકતું, વિ૰ ચળકે તેવું; ઝળકતું; તેજ મારતું.

ચળકવું, ક્રિ૰ અ૰ થોડીવાર પણ ટકે તેવો પણ ઘણું કરીને ઉજળો પ્રકાશ આપવો. ચકચકવામાં રઈ રઈને પ્રકાશ પડે, એક કીરણ જાય ને બીજો આવે ને ચળકવામાં ઠરતો કીરણ પડે. ઝળકવું; તેજ મારવું; દીપવું; ઓપવું; શોભવું.

ચળકાટ, પુ૰ ચળકવું તે;* ઝળકાટ; ચકચકાટ; રોશની. [કાશ; તેજ.

ચળકારો, પુ૰ ઝડપથી ચળકેલું તે; ઉતાવળો પ્ર-

ચળકીબન્ધ, વિ૰ તરતના પાડેલા નવાજ ટંકસાળમાંથી આણેલા.—(રુપિયા, સિક્કા.)

ચળણ, ચલણ.

ચળણી, ચલણી. [અહીંતહીં કરવું તે.

ચળવણી, સ્ત્રી૰ ઉથલ પાથલ કરવું તે; ફેરફાર—

ચળવળ, સ્ત્રી૰ ઝંપ—નિરાંત નહિં એવી જે ગભરાટની હાલત તે; ચટપટી; વલવલ; બેચેહેની; જીવનું તલપાપડ થવું તે.

ચળવળવું, ક્રિ૰ અ૰ કંઈ કરવાને માટે આતુરતામાં હાલવું—તેના હાથ તેની જીભ ઘણી ચળવળે છે; તે માંદો બચારો અહીંથી તહીં ચળવળે છે.

ચળવળાટ, પુ૰ ચળવળ.

ચળવું, ક્રિ૰ અ૰ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ખસવું—ગ્રહ વગેરેનું. ૨ વિચારમાં ફરવું; ડગવું. ૩ આડે રસ્તે—હદની પેલીપાસ ઉતરી પડવું; બગડવું; અનીતિમાન્ થવું; વણ્ઠી—વંઠી જવું.

ચળાચળ, વિ૰ ચળ ને અચળ; જંગમ સ્થાવર.

ચળામણી, સ્ત્રી૰ આટો ચાળવાની તથા છાપરાં ચાળવાની મેહેનત મજુરી તે.

ચળાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ચાળે તેમ કરવું.—આટો ચળાવવો; છાપરું ચળાવવું વગેરે. ૨ વિચાર ફેરવાવવો; આડે રસ્તે ઉતારી પાડવું.

ચળિત, ચલિત.

ચળુંકરવું-દેવું, ક્રિ૰ સ૰ ખાઈને મોડું ધોવું. ચળુંપાણી—એઠું મોડું ધોવાનું પાણી.

ચળેલ, વિ૰ જેનું મન સ્થિર નહિં તે; વિચારમાં ફરતું; ઉડેલ તબિયતનું. ૨ આડે રસ્તે ગયલું; વણ્ઠેલ. ૩ ગાંડું; ઘેલું; ડાગળી ખસેલું. ૪ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ખસેલું—ગ્રહ વગેરે.

ચળેલું, ચળેલ.

ચાંઈ, સ્ત્રી૰ કપાળે અથવા બે ભમાંની વચમાં ઘણોજ નાનો જે ચાંલ્લો તે—ઘણું કરીને છોકરાંઓ ચોલે છે. ૨ ખસિયાણું—ફીકું પડી જવું તે; શરમ લાગવી તે. મેં તેને ચાંઈ કરી નાખ્યો.

ચાંગળું, ન૰ હાથના ચાર આંગળાં સાથે રાખી વાળીને બનાવેલો જે આંકો ખાડો તે અથવા તેમાં માય તેટલું જે પાણી વગેરે તે. વિ૰ થોડુંક; જરાક; લગાર.

ચાંચ, સ્ત્રી૰ [સં૰ ચઞ્ચૂ] પક્ષીયોને, મોડાંપર સીધું અથવા વાંકું અને અણિયાળું નાનાં સિંગડાં જેવું જે હોય છે તે. પક્ષીયો ચાંચવતે પોતાનો ખોરાક ધરે છે અને પછી મોડામાં ઉતારે છે; શત્રુથકી પોતાનું રક્ષણ પણ કરે છે. ૨ પક્ષીઓની ચાંચ જેવા હર કોઈ વસ્તુનો બાર પડતો

જે અણીદાર ભાગ તે.—માથાની પાઘડીની ચાંચ, પગના જોડાની ચાંચ વગેરે.

ચાંચડ-ણ, પુ૦ દુર્ગન્ધીથી પેદા થતો એક જાતનો ઘણો ઝીણો ઉડતો જન્તુ. એને બે આંખ ને છ પગ ને એક દડું હોય છે. એ ઘણી ઝડપથી ઉડી જાય છે અને હાથમાં આવતો નથી. એ મચ્છરની પડે ગુંગું કરતો નથી. 'ચાંચણ માકણ જૂ ને જતી, એ માર્યાનૂં પાપજ નથી.'

ચાંચવો, પુ૦ ખોદવાના કામમાં આવતું ચાંચના આકારનું લામ્બા સીધા હાથાવાળું જે વાંકું જાડાં લોઢાંનું અણિદાર હથિયાર તે. બેતરફ લોઢાનાં પાંખાં હોય છે તે પણ.

ચાંચિયો, પુ૦ દરિયામાં ચાલતાં વાહાણને ઘેરી લુટી લેનારો; દરિઆઈ લુટારો-ચોર. ૨ ગુજરાતની પશ્ચિમ તરફ અને કચ્છમાં વસનાર કેટલાક લોક લામ્બી ચાંચની છાપરાં ઘાટની પાઘડીયો પેરે છે તે; છાપરિયો. [વાત છે.

ચાંચૂં, ન૦ ચાં કે ચૂં અથવા કોઈ પણ એકાદો અક્ષર. ખબરદાર, ચાં કે ચૂં બોલ્યો તો તારી

ચાંદ, પુ૦ ચન્દ્ર; ચાંદો.

ચાંદણું, **ચાંદરણું**.

ચાંદની, સ્ત્રી૦ ચન્દની. ૨ અજવાળી રાત. [છે તે.

ચાંદબીજ, સ્ત્રી૦ જે સુદ બીજે નવો ચાંદ દેખાય

ચાંદરડાં, તારાઓ. [ડતું જે અજવાળું તે.

ચાંદરણું, ન૦ ચન્દ્રનો પ્રકાશ; ચન્દ્રથી પૃથ્વિપર પ-

ચાંદરાત, સ્ત્રી૦ અમાસ પછી જે સુદ બીજે—જે રાતે નવો ચાંદ ઉગે છે તે; ચાંદબીજ. મુસલમાન લોક જે દાડે ચાંદ દેખાય છે તેને બીજે દાડેથી નવો મહિનો ગણે છે.

ચાંદલિયો, પુ૦ ચાંદો; ચન્દ્ર. "ચાંદલિયો ચૂંટીરે મા મારા હાથમાં આપો" (નરસહીં મેતા).

ચાંદલો, પુ૦ સ્ત્રિયોને કપાળે જે જડાવ ઘરેણું મુકવામાં આવે છે તે. ૨ કપાળ વચ્ચે જે કડ્કુ, ચન્દન લગાડવામાં આવે છે તે. ૩ સ્ત્રિયોને કપાળે અબરખ પિત્તળ વગેરેનો રૂંદાર જે ચોડેલો જોવામાં આવે છે તે. (ચન્દ્રના આકારની કોઈ પણ વસ્તુ). ૪ કપાળે ચાંદલો કરીને જે ભેટ—બક્ષીસ આપવી તે—લુગડાં, રોકડ નાણું વગેરે—લગન જનોઈ અઘરણી વગેરે શુભકારજમાં. ચાંદલો કરવો. ચાંદલો કરવો એનો અર્થ આ પણ છે કે નકામુ આપીદેવું.

ચાંદી, સ્ત્રી૦ જેના શિક્કા ન પાડેલા—ઘાટ ન ઘડેલા એવું લગડી—પતરાં—ગઠ્ઠા આકારમાં જે રૂપું તે. ૨ શુદ્ધ રૂપું. ૩ શુદ્ધ રૂપાં જેવી દેખાતી સફેત જે વસ્તુ-ખાખ તે.—ચાંદી કરવી એટલે સફેત ખાખ—રાખ કરી નાખવી. ૪ દરદથી ચામડી જતી રઈ ને માંસ દેખાય તેવું જે નાનું સરખું ગોળ ચાઠું તે. ૫ એવી રીતનું જે દરદ ઈન્દ્રીપર—કેડેકાણે થાય છે તે. ચાંદી થવી—પડવી એમ કેવાય છે.

ચાંઠું, ન૦ દરદથી ચામડી જતી રઈ ને માંસ દેખાય તેવું નાનું અથવા મોટું જે ગોળ ચાઠું તે. પાકું પાકેલું કે રૂઝાતું.

ચાંદો, પુ૦ ચન્દ્ર; ચાંદ. ૨ ઘોડા બળદ ગાય ભેંસ વગેરેને કપાળે જે ચન્દ્રાકાર લાઞ્છન હોય છે તે.

ચાંપ, સ્ત્રી૦ બન્દુક પિસ્તોલ વગેરેનો જે ભાગ ડાબ્યાથી આગ પેદા થઈ તે ફુટે છે તે. ૨ કમાન; જે જુગતીથી વસ્તુ ડબાય ને પાછી ઊંચકાય તે. ૩ ડાબે તેવો સઞ્ચો; કળ. ૪ ડાબ; અઙ્કોસ; અટકાવ; લગામ; ધાક; સત્તા. ૫ સાન કરવી; ચેતવવું તે; ઉસકેરણી. ૬ લાગ; ગોઠ.

ચાંપણ-ણી, સ્ત્રી૦ ચાંપવું—ડાબવું તે; ડાબ. ૨ ઉસકેરણી; પીઠે રઈ ને મદદ કરવી તે. તેને પછવાડેથી ચાંપણી થાયછે. ૩ ઉપકાર—વગ—પૈસાથી કોઈને શરમમાં નાખવું તે.

ચાંપતી, વિ૦ આકરી; સખ્ત તાકીદની.

ચાંપવું, ક્રિ૦ સ૦ ધીમેધીમે ઊંફવળે—પ્રેમભાગે તેવી રીતે ડાબવું—(શરીર); પગ ડાબવા—પળોટવા. ૨ સારી પડે—જોરથી ડાબવું.—એથી, જે ડાબ્યા હોય તે વસ્તુનો ભેંચો નિકળી જાય છે અથવા તે વસ્તુ છેક નાની થઈ જાયછે. ૩ લાંચ—રુસવત આપવી; શરમમાં નાખવું. ૪ સાનમાં કેવું; ચેતવવું; ઉસકેરવું. ૫ ડાબી, ખુણામાં ઘાલવું. ૬ ડામ દેવો.—ધગધગતો ચાંપવો એમ કેવાય છે. ૭ ચાંપી જોવું; તપાસવું; ડાબીને જોવું; કઈ જોવું. ચોખા ચાંપી જોવા, પેલાને આગળથી ચાંપી જોજે, આપણા વિચાર તરફ વળે તેવું લાગે તો પછી એ વાત કેજે બાકી પેલથીજ બધું બભડી આવીશ નહિ. ૮ જલદીથી જાય—દોડે તેને સારૂ બળદ ઘોડાને સારી પડે હાંકવા—ડાબીને ચલાવવા.

ચાંપું, ન૦ ફણસફળમાંનો ગોટલીવાળો જે ગર તે. એ ગર કાચું એમનું એમ અથવા કાચું ઘી સાથે અથવા સાંતળીને ખાવામાં આવે છે. ૨ એક જ-

તનો છોડ અથવા તેનું ફૂલ—ચમ્પો. ૩ નાકની વિટલી—વાળી—નથમાંના જે ચાંપાકાર સોનામાં વચ્ચે હીરો ને તેની આસપાસ મોતીયો વળગાડવામાં આવેલાં હોય છે તે. ૪ માથે ચાકઉપર ઘાલવાનું સોનારૂપાનું ચાંપા આકારનું જે ઘરેણું તે.

ચાંલ્લાવેવાર, પુ૦ પગરણે એક બીજાને ત્યાં ચાંલ્લો કરી જમવાનો જે વેવાર તે.

ચાંલ્લો, પુ૦ ચાંદલો.

ચા, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] એ નામના છોડવાના ઝીણાં સુકવેલાં પાતરાં. ચા, ઘણું કરીને બે જાતની હોય છે, કાળી ને લીલી—એ છોડ અસલથી ચીન જપાનમાંજ અને થોડુંક થયું દક્ષિણઅમેરીકામાં ઉગેછે. ૨ એ પાતરાં, ગરમ પાણીમાં નાખેથી પલળીને તે તળે બેસે છે પણ તેનો કસ પાણીમાં આવે છે અને એ કાવો સુસ્ત તબિયતને ચાલાક કરે છે—વાને હઠાવેછે—અજીરણ પચવે છે તે. ૨ ઈચ્છા; મરજી. પુ૦ હેત; સ્નેહ; પ્યાર.

ચઉસ, પુ૦ [આ૦] લશ્કરમાં ડમકા નિશાણ વગેરેની ટુકડીનો જે મુખી તે. ૨ રાખેલા સિપાઈયોનો જમાદાર.

ચાક, પુ૦ એક જાતની સફેત નરમ માટી-ખડી; સફેતો. ન૦ (ચક્ર) પૈડું; ચક્કર. સ્ત્રી૦ સ્ત્રિના અંબોડાનું સુના રૂપાનું ઘરેણું—ચાક બોરિયાં કેવાય છે. ચાક ઘાલવી. ચાકથવું એટલે જાગૃત—સુસ્તી ઉડી ગઈ હોય તેવું—તબિયત ચાક થઈ.

ચાકટ-ણ, ચાકળ.

ચાકર, પુ૦ [ફા૦] કોઈના હુકમમાં રઈ તેનું કામ કરનારો જે માણસ તે; મેનતના બદલાને માટે તાબે રઈ શેઠનું ફરમાવેલું કામ બજાવનારો; પગાર આપી કામ કરવા રાખેલું માણસ. શેઠ—સેવા કરાવનાર અને ચાકર—સેવા કરનાર. જુદાં જુદાં કામપરથી જુદીજુદી પાયરીના ચાકરો હોય છે. ૨ ખરી ભક્તિથી આગ્નામાં રઈ સેવા કરનારો; સેવક; ભક્ત. ૩ ગુલામ, જાત વેચીને તાબઈ જીવતાં સુધી સખતી વેઠીને કામ કરવાં કરનારો. ચાકર શબ્દ ઉંચા ધન્ધાને પણ લાગે છે ને નીચાને પણ લાગે છે. 'ચાકરને ઘેર ચાકર ને તેને ઘેર પેચખાના'. ચાકર નફર—ઉંચા નીચા દરજાના ઘણાક ચાકર.

ચાકરડી, સ્ત્રી૦ ઘરનું કામ કાજ કરનારી બૈરી; દાસી.

ચાકરિયું, ન૦ ગામની ચાકરીને પેટે સરકારે જે જમીન—ખેતર આપેલું હોય તે.

ચાકરી, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] ચાકરનું જે કામ તે; સેવા; ખિજમતદારી. ૨ ચાકરની જે હાલત તે; દાસત્વ. ૩ ચાકરીના બદલામાં જે પગાર નાણું તે. ૪ ફરજ; ધર્મ; કર્તવ્ય; દેણ. 'ચાકરી કરે તે ભાખરી પામે', 'ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર, કનિષ્ઠ ચાકરી ને નિદાન ભીખ'. [એક તરેહ.

ચાકલો, પુ૦ કાંચળી ઉપર રેશમ—કસબની મુકેલી

ચાકળ-ળેણ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો સાપ. એને બે મોડાં કેવાય છે. [ઈ જાય છે તે.

ચાકળી, સ્ત્રી૦ ગાગેરના આકારની નાની ઘડુલી—એ ઉપર શુભ કારજમાં રન્નાદેવની ટોપલી મુકવામાં આવેછે. ૨ ચુને ધોળેલી ચાર ઘડુલી—કન્યાના ઘરના લગનને દાડે વરને નવાડવાને લ-

ચાકળો, પુ૦ જે ગોળ લાકડાંપર રોટલી—રોટલા—પોળી—પુરી વણવામાં આવે છે તે; આખળિયો. ૨ કુવા વાવ વગેરેના મોભ સાથે જડેલાં જે આડાં ગોળ પાટિયાંને આધારે કોસ ખેંચવામાં આવે છે તે; મોટી ઘરેડી. ૩ ચાંમડાંની ગોળ ગાદી; સાંગામાચીપર નાખવાની ઉન ભરેલી ગાદી. [ઢગ તે.

ચાકી, સ્ત્રી૦ પિત્તળ લોડાં વગેરેનો અથવા ચામડાનો ગોળ આકારનો ચપટો કકડો. (ગાડીના પૈડાં વગેરેની ચાકી). ૨ ખાડામાં કપડાંનો કકડો પાથરી ઉપરથી રેડી ઠારેલા જે ગોળ તે. ચાકીનો ગોળ. ૩ તમ્બાકુની જુડાયોનો સિંચેલો જે

ચાકું, ન૦ ચોખણ્ડો નાનો પાતળો કકડો તે. (ગોળપાપડી વગેરેનું). ૨ ચકતું.—દહીં વગેરેનું. ૩ ખજુરનું વાઢિયું. ૪ ગચિયું; ઢેફું.

ચાકુ, પુ૦ સ્ત્રી૦ કલમ—પેન—પેન્સિલ ઘડવાનું લોડાંનું ઓજાર; ચપ્પુ; છરી.

ચાખડી, સ્ત્રી૦ પાવડી.

ચાખવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ચષ્—ખાવું] જીભની મારફતે જાણવું; કોઈ ચીજને જીભ ઉપર લગાડતાં જે લાગણી થાય તે સમજવી; સવાદલેવો—તપાસવો. ખાટો—ખારો—કડવો—કટાણો—તીખો—મીઠો—મોળો—હરમો વગેરે સવાદ જાણવો. ૨ થોડુંક—જરા ખાવું. ૩ સુખ વગેરેનો થોડો ઘણો અનુભવ કરી લેવો. ૪ લહેજત લેવી; રસ સમજવો.

ચાખળિયો-ળો, પુ૦ ચાકળો; આખળિયો.

ચાચર, પુ૦ [સં૦ ચત્વર] મહ્ડપની બ્હાર જે ખુલ્લો ચોક તે. ૨ ચકલો.

ચાચરિયાં, ન૦ ચકલાની દેવીના ગણો.—લગનને ચોથે—આઠમે દહાડે ચકલાની રક્ષણ કરનારી દેવીનું પૂજન કરી તેને બલીદાન આપવામાં આવે છે ને પછી તેના ગણોને પુજવામાં આવે છે. એ ગણોને બદલે ચાર દિશાએ ચાર સમ્પુટ કોડિઆં વગેરે મુકવામાં આવે છે અને પછી એકેકની પાછળ પાણીની ધાર કરી એકેકને પુછવામાં આવે છે કે 'ચાચરિયાં ચાચરિયાં તમે કોની વરતે (કોની વાત કેવાને સારૂ) આવ્યાં' તારે પાસે ઉભો રેનાર કોઈ માણસ (ગણનો પ્રતિનિધિ) બોલી ઉઠે છે કે 'ફલાણાને સારૂ' (એમાં પણનારના કોઈ સગાનું નામ હોય છે) 'તે ફલાણાએ શું કીધું?' 'જવાબ—ન્યાત તો સારી જમાડી પણ ઘર પરમાણે દક્ષણા ન આપી હસોરે ભાઈ હા હા' એમ ચાર સવાલ જવાબ થાય છે. ચાચરિયાંમાં ઘણુંકરીને—મશકરી—હસવાનું હોય છે. કેટલાક આમ બોલે છેઃ 'ચાચરિયાં રે સૂં ને ફલાણાએ ઘી પીરસતાં કોસર કીધી એ શું? હસોરે ભાઈ હાં'.

ચાચા-ચો, પુ૦ બાપનો ભાઈ; કાકો.

ચાટણું, ન૦ નાના બચ્ચાંને જે ચટાડવાનું તે.—ઘીમાં, સાકેર એળચી બદામ ભેળી ચટાડવામાં આવે છે તે.

ચાટલું, ન૦ મોડું જોવાની બાત; આરસી; દરપણ, [વગેરે.

ચાટલો, પુ૦ રૂપિયો. (કણ્ટાળાથી બોલતાં).

ચાટવું, ક્રિ૦ સ૦ ઢીલા—થોડા પદાર્થને આંગળીએ કરી જીભપર મુકવો અથવા જીભથી લેવો; જીભે રસકસ મોમાં લેવો. મધ ચાટવું; મલાઈ ચાટવી.

ચાટવો, પુ૦ લાકડાંનો કડછો. [ચિપાપ્રિયેણ.

ચાટુડી, સ્ત્રી૦ બધી બાબતમાં મોડું ઘાલી ડાપણ ડોળનારી અને લામ્બીલામ્બી વાત કરનારી.—સ્ત્રી;

ચાટુડો, પુ૦ દોડડાયો; ચિપાબિયો; ચિબાવલો.

ચાઠું, ન૦ ઘા—દરદ—ગુમડું રુઝાયા પછી તે ઠેકાણે— ચામડી ઉપર જે ગોળ અથવા લામ્બી પસરેલી જે નિશાણી પડી રઈ હોય તે.—તેને શીતળાથી બધે શરીરે ચાઠાંચાઠાં પડી રયાં છે. મારથી—દબાણથી જે ચપટા ડાઘ—સળો પડયા હોય [તે ચામડાં.

ચાડ, સ્ત્રી૦ ખન્ત; ચાનક; ચિવટ.

ચાડિએણ, સ્ત્રી૦ ચાડી—ચુગલી કરનારી સ્ત્રી.

ચાડિયો, પુ૦ જેને ચાડી—રાવ ખાવાની, નિન્દા—બદગોઈ કરવાની—આળ ચડાવવાની ટેવ હોય તે; ચુગલીખોર. ૨ ભુંડે કર્મે પ્રખ્યાત થયલા પુરુષના નામનું—ગામના પાપનું, એકાદું ઘણાજ ખરાબ ચેહેરાનું પુતળું કરેલું હોય અથવા કાઠી દાટી તે ઉપર ખાસડું ભેરવેલું હોય અથવા ઝાડે વાડે ઝાડુ—ખાસડું ભેરવેલું હોય તે. ૩ ખેતરમાં પડ્ખીઓ નુકસાન ન કરે તેનેસારુ એક ઉભી લાકડીને બીજી નાની લાકડી ઊંચેથી આડી બાંધી લઈ એ આડીના બે ભાગને ચિથરાં વિટાળી ઉભીને માથે ચૂનાથી રઙ્ગેલું અથવા એમનુંએમ માટલું મુકેલું હોય અથવા ચિથરાં વીટાળી જાડું ડોચું કર્યું હોય તે—(પડ્ખીઓને બીવડાવવાને). કેટલેક ઠેકાણે મુએલો કાગડો અથવા એવું બીજું કોઈ પક્ષી લટકાવી રાખવામાં આવે છે. ૪ છેકજ સુકલકડી હાડકાં ચામડાં દેખાતાં હોય અને આંખમાં કુવા પડી ગયલા હોય એવો જે વિચિત્ર બીક લાગે તેવો પુરુષ.

ચાડી, સ્ત્રી૦ કારણસર અથવા વગર કારણે કોઈએકનું ભૂડું બીજા ઘણાંઓની આગળ બોલવું તે અથવા બોલવાની જે ટેવ તે; કીનાથી એકની છાનીવાત બીજાને ત્યાં બીજાને ત્યાંથી ત્રિજાને ત્યાં એમ ચલાવવી તે; એકને વિષે ઘણીએક નઠારી વાત ઉરાડવી તે; ચુગલી; નિન્દા; બદગોઈ; ગીબત; નાલાસી. ચાડીખાવી—કરવી એટલે કોઈની નાલાસ—બદગોઈ કરવી. ૨ એકની છાની વાત તેને નુકસાન કરવાને બીજાને કેવી. **ચાડીખોર**—ચાડીકરનાર. ૨ ગોફણના બે અછોડાની વચમાં ગોળો મુકવાનેસારુ આસરે આંગળ ત્રણેકનું સુતરનું ગુંથેલું છાછરા બાડાવાળું જે હોયછે તે.

ચાડું, ન૦ ગોફણની ચાડી. ૨ વચમાં બાડાવાળું દીવાનું માથું, જે ઉપર કોડિયું મુકવામાં આવેછે તે; દિવાની અડધી પોણીએક લમ્બાઇ ઉપર દિવાનું કોડિયું મુકવાને જરા બ્હાર આડું કાડેલું જે ઠામ તે. ૩ કદરૂપું—બદસુરત મોડું; નઠારો ચેહેરો.

ચાણાક્ય, ન૦ [સં૦] જુદા જુદા ગ્રન્થોમાંથી નીતિરૂપ દૃષ્ટાન્તો એકઠાં કરી રચેલો જે ગ્રન્થ તે.

ચાણ્ડાલ, [સં૦] ચણ્ડાળ.

ચાર્ણી, ચારણી.

ચાર્ણો, ચારણો.

ચાતક, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો પક્ષી. એનેવિષે કે-

વાય છે કે એ, વરસાદના પડતાં પાણી સિવાયે બીજું કંઈ પીતો નથી; ચોમાસાના સ્વાતિ નક્ષત્રના વરસાદના પાણી વગર એની તરસ જાતી નથી.—ને એટલામાટે એ ઘણુંકરીને હમ્મેશનો તરસ્યો કેવાય છે. કેટલાક કેછે કે એને ગળે કાણું છે માટે પીવાતું નથી માત્ર ઉપરથી વરસાદનું પાણી પડે તેજ તેના પેટમાં જાયછે. આતુર માણસને એ પક્ષીની ઉપમાં આપવામાં આવેછે, તેમાં વિરહિણીની આતુરતાને ચાતકની આતુરતા સાથે સરખાવી છે; બપૈયો; પપૈયો.

ચાતરવું, ક્રિ૰ સ૰ ફેરવવું; ચલાવવું; ખસેડવું.

ચાતરી, તરાગ.

ચાતુર, ચતુર.

ચાતુરમાસ, પુ૰ [સં૰ ચાતુર્માસ્ય] વરસાદના ચાર મહિનાનો જે કાળ તે; ચોમાસું. આશાડ, શ્રાવણ, ભાદરવો ને આશો અથવા આશાડ સુદ ૧૦ થી તે કારતક સુદ ૧૦ સુધીનો કાળ. વર્ષા ને શરદ એ બે ઋતુઓ.

ચાતુરી, ચતુરાઈ.

ચાતુર્ય, ન૰ [સં૰] ચતુરાઈ.

ચાદર, સ્ત્રી૰ [ફા૰] બિછાનાંપર પાથરવાનું ધોયલું જાડું સુફેત કપડું. **૨** મુડદાંઉપર ઓરાડવાનું કપડું. **૩** સ્થિર ને પથરાયલું દેખાતું પાણી. **૪** ફુલ ગુંથીને બનાવેલું જે મોટું ચાદર જેવું તે.

ચાદરપાટ, પુ૰ ચાદર કરવા લાયક કપડાંનો તાકો.

ચાદાની, સ્ત્રી૰ ચા ઉકાળવાનું વાસણ.

ચાનક, સ્ત્રી૰ કાળજી; શિક્ષા; ખન્ત. [ખરી.

ચાનકી, સ્ત્રી૰ સેકેલી નાની પણ જાડી રોટલી; ભાચાનકું, ન૰ ચાનકી.

ચાન્દ્રાયણ, ન૰ [સં૰] ચન્દ્રની વધ ઘટ પ્રમાણે દરરોજ ખાવામાં એકેકો કોળિયો સુદમાં વધારવો ને વદમાં ઘટાડવો એવું જે વરત તે; એક રીતનું પ્રાયશ્ચિત્ત. ચાંદ્રાયણ વ્રત પાંચ પ્રકારનું છે તેમાં સહુથી હોયલું આ છે કે મહિનાલગી અપવાસ કરવો ને તરસ લાગે ત્યારે ગાયનું મૂતર પીવું.

ચાપ, ન૰ [સં૰] ધનુષ્ય; કામઠું.

ચાપકો-ખો, પુ૰ [પ્રા૰] ચાબુક.

ચાપાચિપ, સ્ત્રી૰ ચાંપી ચીપી બરાબર જુક્તીસર રાખવાની જે ટેવ તે; ટાપટીપ. **૨** વાર લગાડવાની જે ટેવ તે. **૩** માથાફોડ; ચિકણાઈ; દોઢડાયાપણું.

ચાપાચિપિયું, વિ૰ ચીપી ચીપીને બોલનાર; એકની એક વાત લમ્બાવ્યાં કરે તે; દોઢડાયું.

ચાપડો, પુ૰ હર કોઈવસ્તુને બરોબર ટકાવી રાખનારો તેને બારથી—ઉપરથી બેસતો આવતો લાકડાં અથવા પિત્તળનો બે ચાર આંગળ પોહળાઈનો જે પાટો તે. **૨** ઘઉંની કણેકના બે લુવા ચપટાવી એકેક બાજુએ તેલ દઈ અટામણમાં બોળી એને ડાબીને એક કીધેલો જે લુવો તે.

ચાપલુસી, સ્ત્રી૰ ખુશામત; ગાંડગુલામી; તાબેદારી.

ચાપુ, પુ૰ ચાકુ; ચપ્પુ; છરી. **ન૰** ચાંગળું.

ચાબક-ખ, સ્ત્રી૰ [પ્રા૰ ચાબુક] ઘોડાને મારવાની લાકડી સાથે ગુંથેલી લામ્બી દોરી. **૨** કોરડો; સાટકો. **૩** ચાનક લાગે તેવી શિખામણ. **૪** ઉત્તેજન આપનાર વસ્તુ—ભાંગ ઉપર ગાંજાની ચાબક.

ચાબખો, પુ૰ ચાબક. ભોજા ભગતના ચાબખા એટલે તેના ઠોક આપતાં શિખામણનાં પદ.

ચાબુકસ્વાર, પુ૰ નવા ઘોડાને ફેરવનારો—શિખવનારો; ઉપર સવારી કરવાને અને તરેહ તરેહવાર ચાલ ચાલવાને ઘોડો લાયક થાય તેવું કરી આપનારો.

ચામ, ન૰ [ચર્મ] (કવિતામાં વપરાયછે) ચામડી; ચામડું. 'મંદવાડથી રહ્યાં હાડ ચામ માત્ર ને ચાડિયાવત્ હું દીસતોરે.' **ચામરસ**—રતિરસ. આમરસ ને ચામરસ. [કાળું નાનું પક્ષી

ચામચિમડિયું, ન૰ વાગળાંની જાતનું રાતે દેખતું.

ચામજૂ, સ્ત્રી૰ શરીરની ચામડીને ખૂબ ચોંટી રેતી જૂ—તે મને ચામજૂની પેઠે વળગ્યો છે એટલે એવો તો વળગ્યો છે કે ઘણી તજવીજ કરુંછું તો પણ તે મારી પાસથી જતો નથી—મારો કેડો મુકતો નથી. [ચામઠાં.

ચામઠું, ન૰ ચામડીપર માર પડયાથી તેપર જે નિશાની રેછે તે.-ડબાયાથી—ઘસાયાથી. ખરબચડો થયલો ચામડીપરનો જે ભાગ તે 'અંગે ઉઠયાં

ચામડી, સ્ત્રી૰ માણસના શરીરનું માંસ હાડકાંને ઢાંકતું જે પાતળું કુમળું ઢાંકણ તે; ત્વચા; સ્પર્શેન્દ્રિય. **૨** ચામડું; ખાલ. **૩** ઝાડ—છોડ—ફળની ઉપલી જે કુમળી છાલ તે. પ્રયોગ.—ચામડી જશે—રોગથી જુની ચામડી જશે. **૨** શિક્ષા થશે. ચામડી આવશે—ઘા રૂઝાયાથી નવી ચામડી આવશે. ચામડી પાતળી ને ચામડું જાડું ને ખરછટ હોય છે. ચામડું શબ્દ ઘણુંકરીને પશુ અને મોટાં

પક્ષીયોને લગાડવામા આવેછે. ચામડી માણસને અને નાના પક્ષી અને જીવજન્તુને લગાડવામાં આવે છે.

ચામડું, ન૦ [સં૦ ચર્મ] પશુ પક્ષીયોનું ઉપલું ઢાંકણ જે તેના માંસ હાડને ઢાંકેછે તે. ૨ સાફ કરીને કામમાં આણેલી ખાલ અથવા તેનો કોઈ ભાગ—કકડો. [વૃત્ત.

ચામર, ન૦ [સં૦] ચમ્મર. ૨ (કવિતામાં) એક

ચામાચેણ, સ્ત્રી૦ ઉંદરની જાતનું પણ લામ્બા મોડાનું ટુંકી પુછડીનું કાળાં ભુરાં રુંવાટાંવાળું ચીં ચીં કરતું પ્રાણી; છછુન્દર; ચેણ.

ચામોદી, સ્ત્રી૦ હરેક વાતને લામ્બી કરવાની જે ટેવ તે. ૨ પતરાજ; ફુલાસ. ૩ બડાઈ; મોટાઈ. ૪ નખરાં; ચાળા; ચિબાવલાપણું.

ચાયણી, **ચારણી**.

ચાયના, સ્ત્રી૦ પ્રીતિ; વ્હાલ. ૨ ઈચ્છા; ખુશી.

ચાર, વિ૦ [સં ચતુર્] સઙ્ખ્યા બતાવે છે—૪. એ શબ્દ ઘણી સઙ્ખ્યા બતાવવાને પણ બોલાય છે.—મેં તને એકવાર નહિ પણ ચારવાર કહ્યું—એટલે ઘણીવાર કહ્યું. એ શબ્દ થોડી ઘણી પણ એક બેથી વધારે એ અર્થમાં પણ વપરાય છે—તેને ચાર વાત સમજાવીને કહેશો તો તે માનશે.—ખરેખરી ચાર નહિ. તે ચાર પૈસે સુખી છે એટલે તેનાપાસ થોડાઘણી દોલત છે—છેક ભિખારી નથી. ઘરમાં ચાર હાંલ્લાં હતાં તેપણ તે મુઓ લઈ ગયો—થોડાં ઘણાં હાંલ્લાં. તે ચાર અક્ષર ભણ્યોછે—થોડું ઘણું ભણ્યોછે. હવે શું ચાર હાથ કરું!—ચાર હાથની મદદ કરી ઉતાવળ કરું? ચારમાં—ચાર લોકમાં બોલવું તે વિચારીને બોલવું. ચાર એટલે થોડું; 'ચાર દાડાનું ચાંદરણું ને ઘોર અન્ધારી રાત'. **ચારખાણ**—અણ્ડજ, ઉદ્ભીજ, સ્વેદજ, જરાયુજ. **ચારખૂંટ**—ચાર છેડા—ખુણા—દિશા. **ચારદાણા**—થોડુંએક. **ચારપદાર્થ**—ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ.

ચાર, પુ૦ [સં૦ ચર—જવું] જાસુસ; ભેદુ; શત્રુની છાવણીમાં જઈને તે શું કરેછે, તેનું સેન કેટલું છે, તેનું જોર કેટલું છે, તે શી શી વાત કરેછે વગેરેનો છુપી રીતે ભેદ લઈ આવી કહેનારો. ૨ દૂત; સન્દેશો લઈ આવનાર; એલચી; કાસદ.

ચાર, સ્ત્રી૦ લીલું કુમળું ઘાસ. ૨ વરસાદ પડવાથી જે ઝીણા ઝીણા છોડ ઉગીનિકળે છે તે.

ચારખાની, સ્ત્રી૦ એક જાતનું સુતરાઉ કપડું.

ચારજામો, પુ૦ સવારીના ઘોડાપર ચાર ફુમતાં વાળું જે નાખવામાં આવેછે તે—એથી કાઠડાની જરૂર પડતી નથી. [ગીધાડી ખુલ્લી ગાડી.

ચારટંક, સ્ત્રી૦ ચાર પૈડાંનો રથ; ચાર પૈડાંની ખ-

ચારણ, પુ૦ [સં૦] રાજાના આશ્રિત વર્ગમાંની એક જાત.—એનો પેશો રાજાના વખાણ કરવાં, રાજાની આગળ નાચવું ગાવું ખેલ કરવા વગેરેનો છે. ઘણાખરા ચારણો ઢોર પાળે છે.

ચારણી, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચાલની] ચાળવાનો. નાના નાના કાણાવાળો ધાતુ—વાંસનો જે ગોળ ઘાટ તે. લોટચારણીથી આટો ને થુલું જુદું પડે છે, આંકચારણીથી બારીક મેદો નિકળેછે ને રવો જુદો પડે છે, ડોળચારણીથી ચણા વટાણા વગેરે કઠોળની દાળ ચળાય છે ને આખા ડોળ જુદા પડેછે, "ચારણીનો ગુણ કરવો તાજ, સુપડા ગુણ ગ્રહેવાનું કાજ"—ચારણી તો ઉપર થુલું—થોથાં રાખે અને સુપડું તો છાલાં ઉરાડે ને સાર માલ રાખે. ૨ ઢોરની ચરામણી. ૩ ચારણ લોકની (ભાષા).

ચારણો, પુ૦ ઘઉં ચોખા વગેરે ચાળવાનું વાંસનું અથવા લાકડાંના કાંઠાને સુતળી ભરેલી એવું મોટા કાણાં વાળું ઠામ; મોટી ચારણી.

ચારવાલી, સ્ત્રી૦ ચાર વાલ જેટલું એક તોલ.

ચારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઢોરને ચરવા લઈ જઈ તેઓ ચરે તેમ કરવું; ચરાવવું.

ચારશેં-સેં, વિ૦ સઙ્ખ્યા બતાવેછે—ચાર સો; ૪૦૦. **ચારશો—સો.**

ચારસો, પુ૦ ચોખુણ બરાબર એવું જે સફેત અથવા રઙ્ગદાર જાડું કપડું તે. એ બિછાના દાખલ અથવા બિછાનાપર પાથરવાના અથવા છાજ સાથે ચન્દની દાખલ બાંધવાના કામમાં આવેછે.

ચારુ, વિ૦ [સં૦] સુન્દર; શોભીતું; રળિયામણું.

ચારેક, વિ૦ આસરે ચાર; ચારમાં થોડુંક ઓછું કે થોડુંક વધારે.

ચારેગમ, અ૦ ચોતરફ; ચોમેર; આસપાસ ફરતું.

ચારો, પુ૦ વરતવા—રહેવાની રીત. એ શબ્દ પ્રત્યય રૂપે વપરાય છે. તે બે મિત્રોમાં ભાઈચારો છે. [હિં૦] પશુ પક્ષી જીવ જન્તુનું જે ખાવાનું તે; જે વસ્તુ ખાઈને તે જીવેછે તે; ઘાસ, પાતરાં, અનાજ, કીડા વગેરે ચારો કહેવાય પણ ઘણું

કરીને ચારો શબ્દ ઘાસ પાનડાંને લગાડવામાં આવેછે. ૨ ઉપાય; ચાલતું —તે કામમાં મારો ચારો નથી.

ચારોળી, સ્ત્રી૰ એક જાતના ઝાડનું બી; એક મસાલો. ચારોળી ગોળ ચપટી ને રાતી હોયછે. રાતી છાલ ઉખડેથી મુંય સફેત મીંજ દેખાય છે. ચારોળીના લાડુ—દૂધના માવામાં ખાંડ અને સારીપડે ચારોળી નાખી બનાવેલા જે નાના ના-[ના લાડુ તે.

ચાલ, સ્ત્રી૰ ચાલવું તે. માણસની ચાલ, જનાવરની ચાલ વગેરે. ૨ ચાલવાની કુદરતી અથવા શિખવેલી રીત—ચાબુકસવારે ઘોડાને ઘણીએક ચાલ શિખવી છે; તે બૈરીની ચાલ હાથણી જેવી છે. ૩ એક બીજા સાથે નીતિ સમ્બન્ધી વેવાર રાખવાની રીત—તેની ચાલ સારી નથી હવે ફરીથી જોઈને કામ પાડીશું. ૪ પુ૰ સ્ત્રી૰ પરમ્પરાથી ચાલતી આવેલી કુટુમ્બ—જાત—કોમની જે રીત ભાત તે; રૂઢી; રસમ; શિરસ્તો; રિવાજ. ૫ ટેવ; આદત. ૬ ધારો; કાયદો. સ્ત્રી૰ ૭ જેમાં પાસે પાસે નાની નાની ઓરડીઓ હોય (ઘણાં માણસો ભાડુત દાખલ વાસ કરી શકે) તેવી લાંબી ઇમારત; ચાલી; માળો. ૮ જ્યાંથી સહુને જવા આવવાનો મારગ હોય તે જગા.

ચાલચલગત-ણ, સ્ત્રી૰ એક બીજા સાથે વેવારમાં વરતવાની જે રીત તે; વર્તણુક; રીત ભાત.

ચાલણગાડી, સ્ત્રી૰ નાના બાળકને તેના હાથ મુકાવી ચાલતાં શિખાડવાની જે ગાડી તે; પાંગળાગાડી. એને ત્રણ પૈડાંને ઉપરથી ઝાલવાનો દાંડો હોય છે.

ચાલતાંલગી-સુધી, અ૰ જેટલે લગી નિભાવી—ચલાવી શકાશે ત્યાં સુધી; બનશે તેટલું; બનશે તો.

ચાલતું, વિ૰ શરુ થયા પછી ચાલ્યાં કરતું હોય તેવું; જારી રેતું.—ચાલતું કામ, ચાલતો મુકદ્દમો, ચાલતો સાંચો વગેરે. ૨ હમણાંનું; વર્તમાન કાળનું. ૩ કામ કરે તેવું તીક્ષ્ણ—ચાલતી છરી વગેરે. ચાલતું કરવું—જારી કરવું. ચાલતું થવું—જારી થવું. ૨ જતું રેવું; ખસી જવું.

ચાલવું, ક્રિ૰ અ૰ [સં૰ ચલન] પગો ઉપાડી ઉપાડીને એક જગેથી બીજી જગોએ જવું.—માણસ જનાવર વગેરેએ; પગને ગતિમાં મુકવા; હિંડવું. ૨ વર્તમાન કાળમાં કામ થયાં કરવું—હાલમાં પ્રેસનું કામ ચાલેછે. ૩ જેવું જોઈએ તેવું તો નહિ તેમ કામ અટકી પણ ન પડે તેવી હાલતમાં હોવું—હમણાં તો એક કારકુનથી કામ ચાલશે પણ આગળ નહિ ચાલે. ૪. ઝડપ અને સફાઈથી કામ કરે તેવું હોવું—તેની કલમ ઠીક ચાલે છે. તેની છરી ખૂબ ચાલે છે. ૫ હદથી જયાદે બબડવું —ઉપાડવું—તેનું મોઢું ઘણું ચાલે છે; તેના હાથ બહુ ચાલે છે. ૬ નિભવું; ટકવું; પોંચવું—એક ધોતી જોડો મારે છ મહિના ચાલે છે. ૭ ઝપટથી જતું રેવું; વઠી—વહી—વીતી—ગુજરી જવું.—વરસના વરસ ચાલ્યાં જાય છે પણ તારો કંઈ શુક્રવાર વળતો નથી. ૮ વેવારમાં રૂપરાવું—મુંબઈમાં નોટ ચાલે છે, ભરૂચી રુપિયા ચાલતા નથી. ૯ વેવારમાં માન્ય—કબૂલ થાય તેવું હોવું.—આતમારામ ભુખણની સાખ હિંદુસ્તાનના ઘણાક ભાગમાં ચાલતી. ૧૦ અમલમાં આવવું—લોક જખમારીને બેસી રયાં ને કમાઈ ઉપરનો કર સડાસડ ચાલવા લાગ્યો. ૧૧ યન્ત્ર વગેરેમાં ગતિ થવી ને જારી રેવી—ઘડિયાળ ચાલે છે બન્ધ નથી. ૧૨ સત્તા હોવી—તે કામમાં મારું કંઈ ચાલતું નથી. ૧૩ વરતવું; નીતિસમ્બન્ધી વેવાર રાખવો—તે મારા કયા પ્રમાણે ચાલશે તો ઠીક છે નહિ તો ખાસડાં ખાશે. ૧૪ વારે વારે કંઈ ખાયા કરવું—આખો દાડો એનું મોઢું ચાલે છે, પછી તે માંદો નહિ પડે?

ચાલાક, વિ૰ ચંચળ; ચપળ; હોશિયાર.

ચાલાકી, સ્ત્રી૰ ચંચળાઈ; ચપળતા; હોશિયારી.

ચાલી, સ્ત્રી૰ ચાલ (૭—૮માં અર્થમાં).

ચાલુ, વિ૰ ચાલતું (૧—૨ અર્થમાં).

ચાલ્યું, અ૰ જરૂર નથી એવા અર્થમાં વપરાય છે; હશે, તે આવ્યો નહિ તો? ચાલ્યું; કામ કંઈ અટકવાનું નથી.

ચાવડી, સ્ત્રી૰ પોલીસના સિપાઈયોને રેવાનું ઠેકા-[ણું; ચબુતરો; થાણું.

ચાવણિયાં, ન૰ દાડ; જડબાં.

ચાવરો, પુ૰ માકણ; માકડ.

ચાવલ-ળ, [હિં૰] ચોખા.

ચાવવું, ક્રિ૰ સ૰ [સં૰ ચર્વણ, ચર્વ એ ધાતુ] મોડાંમાં નાખી બે દાડ તળે ઘાલી જીભ અમળાવતાં દાંત વડે ચૂરો કરવો. ચાવી ખાવું—નાખવું એટલે નિન્દા કરી હલકું પાડવું.

ચાવું, ક્રિ૰ સ૰ પ્રીતિ રાખવી; પ્રેમથી મુલાવવું. ૨ ઇચ્છવું; પસન્દ કરવું; પ્યારથી ઉમેદ બાંધવી.

ચાષ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો પક્ષી.

ચાસ, પુ૦ ખેતરમાં કણ્ણી હળ વગેરેથી જમીનની અન્દર પડેલા જે લીટા તે. ૨ અનાજના છોડની જે હાર તે. ચાસ મરવો—હારબન્ધ છોડવાઓનું મરીજવું. ૩ એક પક્ષી.

ચાસણી, સ્ત્રી૦ ચાસવું તે. ૨ ખાંડને ચૂલે મુકી તેમાં પાણી નાખી ઉકાળો મેલ તરીઆવે તે કાડી લઈ મોંયથી તાર નિકળે તેવી ખાંડની જે હાલત તે. ૩ કસોટી; કસ; તપાસ. ચાસણી કાડવી.

ચાસવું, ક્રિ૦ સ૦ વાવ્યા પેલાં ખેતરમાં સારી પેડે ઉણ્ડી હળ ફેરવવી.

ચાહ-હે, ચા.

ચાહાવું, ચાવું.

ચાહેના, ચાયના. [પોળો ભાગ તે.

ચાળ, સ્ત્રી૦ અઙ્ગરખાનો છાતી નીચેનો જે બેવો

ચાળણ, ન૦ આટો વગેરે ચાળ્યાથી જે થુલું, કસતર વગેરે જુદું નિકળી પડે છે તે.

ચાળણી, ચારણી.

ચાળવણી, સ્ત્રી૦ ચાળવું તે. રુપિયાની ચાળવણી.

ચાળવવું, ક્રિ૦ સ૦ ફેરબદલ કરવું; અવાર નવાર કરવું. [—છાપરું ચાળવું.

ચાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ચારણીની મારફતે અનાજ વગેરેને ચોખ્ખું કરવું. ૨ નળિયાં વગેરેને ઉકેલી પાછાં ગોઠવવાં કે વરસાદનું પાણી ઘરમાં ન ચુએ

ચાળા, પુ૦ મશ્કરીમાં કોઈની જે નકલ કરવી તે. ચાળા પાડવા-નકલ કરી મજાખ કરવી. ૨ શરીરના અવયવને જુદીજુદી રીતે દેખાડવા; નખરાં કરવાં. ૩ હા ના કેતાં લાડવું. ચાળા કરવા કેવાય છે. (એકવચન **ચાળો** છે પણ અનેકવચનમાં વિશેષ વપરાય છે).

ચાળાચસકા, પુ૦ કોઈના જેવું ડોળ બતાવવું અથવા દેખાવમાં લટકો રાખવો અથવા તેવુંજ સરડાટમાં લાડવું—રિસાવું તે; નખરાં.

ચાળી, સ્ત્રી૦ બકરી.

ચાળી, ચાળીસ. [તાવે છે—૪૦.

ચાળીસ, વિ૦ ચાર વખત દશ એટલી સઙ્ખ્યા બ-

ચાળીસમું, ન૦ (બૈરીએ) જણ્યા પછી જે ચાળિસમો દાડો આવે તે. ચાળિસનું નાવું—ચાળિસમે દાડે સુવાવડ નિમિત્તનું છેલ્લું નાઈ શુદ્ધ થવું.

ચાળો, પુ૦ આંખનો ડોળો ફેરવવાની છટા. 'આશો આંખલડીનો ચાળો રે.' ૨ બોલવાચાલવા વગેરેની જે ખાસ રીત-ઢબ તે; લટકો. ૩ ચિન્હ; તરેહ; ડોળ—તેનો મોડાંનો ચાળો ક્હ્યો હવે તેને ભાંયે લેવાની તૈયારીમાં રેજો. ૪ ઘરનું છાપરું ચાળનારો. [રે તેવું કરવું.

ચિંચવાવવું, ક્રિ૦ સ૦ દેખાડી, આપવાની મરજી બતાવી, સામાનું મન કરાવી પછી તેને થોડી ઘણી વારસુધી ટટળાવવું; દેખાને લેવાસારુ બળ્યાં ક-

ચિંચવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિચવાયેલું થવું; ટટળવું.

ચિંથડી-ડું-રડી, સ્ત્રી૦ ફાટાં તુટાં કપડાનો છેક નાનો જે કકડો તે.

ચિંધવું, ક્રિ૦ સ૦ કેવું; સોંપવું; ફરમાવવું.

ચિકટ, સ્ત્રી૦ તેલ ચરબી ગુંદર વગેરેનો ચોંટી વળગી રેવાનો જે ગુણ તે; ચોંટી વળગી રે તેવી ચીજ.

ચિકટાવુ, ક્રિ૦ અ૦ ચિકટવાળું થવું—અબોટિયું સાડી વગેરે તેલથી ચિકટાયાં છે.

ચિકટો, પુ૦ જાણે ચિકટથી ચટ થયું હોયની તેવું દેખાતું સણનું જાડું ટકાઉ કપડું—એને ગરીબ બ્રાહ્મણ વાણિયા, અબોટિયાંને ઠેકાણે વાપરે છે.

ચિકણાઈ, સ્ત્રી૦ ચિકણાપણું (**ચિકણું** એ શબ્દના ૨ જા ને ૩ જા અર્થમાં). [ત્રણે અર્થમાં).

ચિકણાસ, સ્ત્રી૦ ચિકણાપણું (**ચિકણું** એ શબ્દના

ચિકણીસોપારી, સ્ત્રી૦ પાકવા ઉપર આવેલી જે સોપારીને તોડી લઈ દૂધમાં ઉકાળી છાંયડામાં (તડકામાં નહિં) સુકવી તૈયાર કરેલી તે.

ચિકણું, વિ૦ [સં૦ ચિક્કણ] તેલ ચરબી ગુંદર વગેરેનો ચોંટી વળગી રેવાનો જે ગુણ તે જેમાં હોય તે. કાલે જે ગુંદર આવ્યો છે તે ચિકણો નથી. આ ખેતરની ભોંય ચિકણી છે. ૨ હરેક વાત—કામ કરતાં જે ઘણીવાર લગાડે ને ઘણા વિચાર કરે તે; ચાપાચીપિયું. ૩ જેને હાથેથી નાણું છુટે નહિ તે; બખીલ. ૪ ટીપતાં—ઘડતાં ભાંગે નહિ તેવું. ૫ ટકાઉ. ૬ ચિકણા પદાર્થથી ચિકટાયલું.

ચિકન, ન૦ એક જાતનું ભરત કે જે હરેક રેશમી કપડાંપર સોયમાં આંટા મારીને ભરવામાં આવે છે; રેશમી સુતરાઉ તથા ઊન વગેરેના કપડાં ઉપર સોયવતે રેશમ અથવા દોરાથી જે ઝાડ ફુલ વેલ બુટ્ટા વગેરેની તરેહ—ભાત પાડવામાં આવે છે તે.—સુરતી ચિકન, ચિનાઈ ચિકન વગેરે. ૨ એક જાતનું કાકડી જેવું ફળ; ચિકન કાકડી.

ચિકસા, સ્ત્રી૦ **ચિકિત્સા**. ૨ ખોડખાંપી શોધ્યાં કરવાની અને પછી તે સમ્બન્ધી નિન્દા કરવાની જે

ટેવ તે અથવા એમ કરવું તે. ચિકશાખોર-કરનાર.

ચિકાર, અ૦ છલ્લાછલ; ભરપૂર; પૂરું ભરાઇ ગયલું.

ચિકાસ, સ્ત્રી૦ તેલ ચરબી ગુંદરનો ચોંટી વળગી રે-વાનો જે ગુણ તે.

ચિકિત્સનીય, વિ૦ [સં૦] ચિકિત્સા કરવાજોગ; જે-ની પરીક્ષા થઈ શકતી હોય તેવું.

ચિકિત્સા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રોગની પરીક્ષા—પારખ—સમજ. ૨ હરેક વસ્તુ—માણસનાં ગુણદોષની પરી-ક્ષા કરવા સારુ તરેહ તરેહવાર રીતે કલ્પના ક-રવાની જે મનશક્તિ તે. ૩ ખોડ જોવાની ટેવ.

ચિખલ-ખ્ખલ, પુ૦ જમીનમાં પાણી મચી રહ્યા-થી જે ચિકણો ગારો થાય છે તે; કાદવ.

ચિગૂંટ, વિ૦ હરેક વાતમાં ચિકણું હોય તે. ૨ મિણ્ઢું.

ચિગૂંા સુવું, ક્રિ૦ અ૦ જાગતાં છતાં ઊંઘમાં છે એ-[મ જણાવવું.

ચિગ્ગું, વિ૦ ચિગૂંટ.

ચિઙ્ગોટી, ચઙ્ગોટી. [ઊનું થઈ આવે તે.

ચિચરવટી, સ્ત્રી૦ જમીન વગેરેનો ઘણો સાંકડો ને લાંબો જે ભાગ—કકડો તે. ૨ અતિ થણ્ડી અ-થવા અતિ ગરમ દવા પિધાથી ગળાંથી તે પેટસુ-ધી જોસમાં જે અસર થવી તે; શેરડો. ૩ પ્રીતિ-નો જોસ્સો, બીક વગેરે કારણથી પેટમાં જે ઊનું

ચિચરવટો, પુ૦ ચિચરવટી (૩ જા અર્થમાં).

ચિચવાડો, પુ૦ બુમારો; હોકારો; ચીસ.

ચિચવાવવું, ચિંચવાવવું. ૨ બૂમ—ચીસ પડાવવી.

ચિચવો, પુ૦ ઊભું લાકડું દાટી તેની ઉપર આડું લાકડું મુકી એને બે છેડે સીકાં બાંધી એમાં છો-કરાઓને બેસાડી ફેરવવામાં આવેછે તે.

ચિચાડી, સ્ત્રી૦ બૂમ; કિકિયારી.

ચિચુડો-ચોડો, પુ૦ આમલી ફળનો ઠળિયો.

ચિટણીસ, પુ૦ [મ૦] સરકાર, સભા, વગેરેની ત-રફ ચિઠ્ઠી સવાલ જવાબ વગેરેનું કામ કરનારો કારભારી; અવલ કારકુન; શિરસ્તેદાર.

ચિઠ્ઠી, સ્ત્રી૦ થોડા મતલબનો લખવાના અથવા લ-ખેલા કાગળનો જે કકડો તે; નાનો કાગળ; છ-બરખી. ૨ કરજે—ધરેણે લીધા આપ્યા બાબતનો લખી આપેલો લિખેલો જે દસ્તાવેજ તે. ૩ સોરતી-માં અથવા ઘરમાલ વગેરે વેચી લેતી વખત અથ-વા ફલાણો માણસ ફલાણું કામ માથે લે એવું ન-ક્કી કરવામાં કાગળના જે નાના કકડાપર ન-મ્બર નામ નિશાની કરવામાં આવે છે તે.—ચિઠ્ઠી કાડવી—મુકવી એમ બોલાય છે. ૪ સીસી પડીકાં વગેરેને, માંય શું છે તે જણાવવાને ઉપ-૨ ચોંટાડેલો છેક નાનો કાગળનો જે કકડો તે; ટિકિટ. ૫ તેડું; નોતરું. ૬ હુકમ.—ઈશ્વરના ઘ-રની ચિઠ્ઠી કોઈથી પાછી ફેરવાતી નથી. ૭ મો-કાણની ખબર; અશુભપત્ર.

ચિઠ્ઠીચપાટી, ચિઠ્ઠીપતરી.

ચિઠ્ઠીપતરી, સ્ત્રી૦ ચિઠ્ઠી—સન્દેસા પત્તરનો વેવાર.

ચિડવવું, ક્રિ૦ સ૦ ગુસ્સે કરવું; ખિજવવું.

ચિડવું, ક્રિ૦ સ૦ ગુસ્સે થવું; રીસ કરવી.

ચિડિયાસેર, ડિડિયાસેર.

ચિડિયું, ડિડિયું. [તેવું.

ચિડિયું, વિ૦ સેજ સેજમાં ગુસ્સો લાગે—રીસ ચડે

ચિડ્ડી, સ્ત્રી૦ બૈરાંને પેરવાનું કાળું અથવા રાતું સુ-તરાઉ કપડું. ૨ લગન અઘરણીમાં વરવાળાઓ-ની તરફથી કન્યા—વહુને ચાંલ્લા થયલા હોય તેનું જે અડધોઅડધ વરવાળાઓને છોકરીને પિહે-રથી પેરામણી દાખલ પાછું મળે છે તે. [આવેછે.

ચિઢાણી, વિ૦ ધૂળ ચિકટ દુર્ગન્ધિવાળું.—માથું ચિ-ઢાણી થયું છે; તેલની બરણી, કુલેનાં વાસણ, અથાણું એને પણ ચિઢાણી શબ્દ લગાડવામાં

ચિણગારી, ચિનગારી.

ચિણવું, ક્રિ૦ સ૦ ચિપવું; કલ્લી કરવી—પાઘડી. ૨ કરચલી કરવી—અંગરખાની બાંય.

ચિત્, ન૦ [સં૦] સમજ; જ્ઞાન. ૨ જ્ઞાનરૂપ ઈશ્વર. ૨ (પ્રત્યયરૂપે) હરકોઈ એવો હદ વગરનો અર્થ રાખે છે—કદાચિત્, કસ્યચિત્, કુત્રચિત્ ઈ૦.

ચિત, ચિત્ત.

ચિતડું, ચિત્ત (કવિતામાં વપરાયછે).

ચિતભરમ, ચિત્તભ્રમ.

ચિતરવું, ક્રિ૦ સ૦ કાગળ—કપડાંપર સાઈ રંગ કલ-મ વગેરેથી લખી, પથરા—માટીપર ઘટતાં હથિયા-રથી કોતરી—ખોદી, ધાતુના ઘાટપર ઘટતાં હથિ-યારથી ઠોકી—ડાબી, આકાર નકશી વગેરે પા-ડવું; ચિત્ર કરવું. ૨ નવાઉએ હાથ વાળવાને લ-ખ્યાં કરવું. ૩ લખવું.

ચિતરાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિત્રેલું થવું; ચિતર્યું હોય તે-વું હોવું—હજી તે વાંકનું મોઢું બરોબર ચિતરાયું નથી. ૨ વિચિત્ર આકારમાં દેખાવું—બનવું.—કાલે રાતે તે ભાંગ પીધાથી ખૂબ ચિતરાયો હતો.

ચિતરો, પુ૦ [સં૦ ચિત્રક] વાઘની એક જાત છે—એના રુઆંનો રંગ પીળો હોય છે અને એને

અક્રેકી બાજુએ નાના મોટા મળીને દરેક જાતના કાળા કાળા પટા—લિસોટા હોય છે; ચિત્તો.

ચિતવવું, ક્રિ૦ સ૦ વન્દવું; માન આપવું, ભાણું ચિતવ્યા વના ચાલે નહિ.

ચિતવું, ક્રિ૦ સ૦ ધારવું; કલ્પવું.

ચિતળી, સ્ત્રી૦ ત્રાસ ભય વગેરે કારણથી જે ધ્રુજારી છુટવી તે; કમ્પારી; કણકણો. ૨ ત્રાસ; કણ્ટાળો.

ચિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે ગોઠવેલાં લાકડાંપર મુડદાં મુકી બાળવામાં આવે છે તે; ચેહ.

ચિતાર, ન૦ ચિત્ર; તસ્વીર.

ચિતારો, પુ૦ ચિતરનારો; ચિત્ર પાડનારો.

ચિત્ત, ન૦ [સં૦ ચિત્-વિચારવું] વિચાર કરવાની શક્તિ; મન; અન્તઃકરણ. ૨ સઙ્કલ્પ ઉપર જે લક્ષ તે. ચિત્ત આપવું-ઘાલવું—લગાડવું. [ચનારો.

ચિત્તચોર, પુ૦ ન માલમ પડે તેવી રીતે ચિત્તને હરણ કરનારો; વશીકરણ કરનારો; દિલને ફેં-

ચિત્તભ્રમ, વિ૦ [સં૦] ચિત્તનું ભમવું તે; એક ઉપર વિચાર ન થતાં અહીંથી તહીં તહીંથી પેલીગમ એમ વિચારમાં ભટકવું તે.

ચિત્તવૃત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચિત્તની વૃત્તિ—હાલત. ૨ મન; ધ્યાન. [ધનાર.

ચિત્તવેધ, વિ૦ [સં૦] ચિત્તને વિંધનાર; દિલને ફેં-

ચિત્તસમાધાન, ન૦ [સં૦] ચિત્તનું સમાધાન; સ્વસ્થતા; મનનું સન્તોષ પામવું તે.

ચિત્તો, ચિતરો.

ચિત્ર, ન૦ [સં૦] સપાટી ઉપર લીટી અને છાયા એ બેથી પાડી બતાવેલો સાદો અથવા રઙ્ગ પુરેલો જે આકાર તે; તસ્વીર. ૨ માટી પથરા કપડાં વગેરેનો બનાવેલો માણસ પશુ વગેરેનો જે આકાર તે; પુતળું; પુતળી; ઢિંગલાં; બાવલાં. ૩ જે જેવું હોય તેને તેવું રૂપ રઙ્ગમાં બરાબર બતાવવું તે. ૪ એકજ ઠેકાણે તરેહ તરેહના રઙ્ગોનું દેખાવું તે. ૫ અજાએબ જેવી—આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી કોઈ પણ ચીજ. ૬ આશ્ચર્ય; અજાએબ. ચિત્ર વત્ એટલે હાલે ચાલે નહિ બોલે નહિ તેવું; તટસ્થ. ચિત્ર કાડવું—પાડવું. વિ૦ અજાએબ જેવું; અદ્ભુત.

ચિત્રકાર, પુ૦ [સં૦] ચિતારો; ચિત્ર કાડનારો.

ચિત્રકાવ્ય, ન૦-સ્ત્રી૦ [સં૦] ચિત્રમાં વંચાતી કવિતા; ચિત્રના વચગાળામાં લખેલી જે કવિતા તે.—નાગબન્ધ, ગણપતિબન્ધ, કેતકીબન્ધ ઈ૦.

ચિત્રવિચિત્ર, વિ૦ [સં૦] તરેહ તરેહવાર રઙ્ગ હોય તેવું; સુન્દર.

ચિત્રા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સત્તાવીસમાંનું ચૌદમું નક્ષત્ર.

ચિત્રામણ, ન૦ નઠારું ચિત્ર; આડી અવળી ગમેતેમ લીટીઓ દોરીને બનાવેલો જે સાદો અથવા રઙ્ગેલો આકાર તે. ૨ ઘણુંજ સુન્દર ચિત્ર.

ચિત્રિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] લક્ષણ વન્તી સ્ત્રિયોની ચાર જાત કઈ છે તેમાંની એક—શરીરે સુકુમાર—નાજુક, લામ્બી (શોભતી)—ઠિંગણી નહિં, જાડી નહિં ને છેક પાતળી પણ નહિં, ચપળ નેન, પાતળી કમ્મર, ભરેલાં સ્તન, કાળા બાલ, મોરના જેવી વાણી, માંથું ગોળ શઙ્ખ જેવું, નાના પ્રકારના વિલાસ વૈભવ કરવા વિષે રુચિ ખરી પણ રતિ વિષે ઝાઝી રુચિ નહિં તે.

ચિત્રો, ચિતરો; ચિત્તો.

ચિથડું, ચિથરું.

ચિથરિયો, ચિથરેહાલ. [કકડી તે.

ચિથરી, સ્ત્રી૦ ચિથરાંમાથી પડેલી જે છેકજ નાની

ચિથરું, ન૦ ફાટી તુટી સપલાં કપડાંનો જે છેક નાનો ફકડો તે. ૨ ઘણીજ હલકી કિંમતનું કપડું. ચિથરાં વિણવાં—વિણતાં રેવું.—રસ્તામાં પડેલાં ચિથરાં ઊંચકીને તેને કામમાં લેવાં પડે તેવી હાલતમાં આવી પડવું; ઘેરઘેર ભીખ માંગવાનો દાડો આવવો. [ગરીબ; મુફલસ.

ચિથરેહાલ, વિ૦ ફાટાં કપડાં—ચિથરાં પેરવાં પડતાં હોય તેવી હાલતમાં આવેલું; કઙ્ગાલ; છેક

ચિદ્ઘન, વિ૦ [સં૦] જ્ઞાનથી ભરેલું; જ્ઞાને કરી ઘન—ભરેલું હોય તે.—બ્રહ્મ.

ચિદ્રૂપ, વિ૦ [સં૦] જ્ઞાન રૂપ હોય તેવું.

ચિદ્વિલાસ, વિ૦ જ્ઞાનમાંજ વિલાસ છે જેનો તેવું. ૨ જ્ઞાનનો વિલાસ.

ચિદાનન્દ, વિ૦ [સં૦] જ્ઞાન અને આનન્દ એજ રૂપ છે જેનું તે—(બ્રહ્મ). પુ૦ જગદીશ્વર. [રજ.

ચિનગારી-ગી, સ્ત્રી૦ તનખો; અગ્નિમાંથી ઉડેલી ક-

ચિનવું, ક્રિ૦ અ૦ ઓળખવું.

ચિનાઇ-નૈ, વિ૦ ચીનમાં બનેલું—જે કઈ તે; ચીનદેશનું. [રવું તે.

ચિન્તન, ન૦ [સં૦] વિચારવું—ધારવું—ધ્યાન ધ-

ચિન્તનીય, વિ૦ [સં૦] વિચારવા—ધારવા જોગ.

ચિન્તા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મનનો ગભરાટ; કાળજી; ફિકર; ચિત્તની અસ્વસ્થતા; બેચેહેની; ધાસ્તી. ૨ વિચા-

ર; ધ્યાન. 'કંઈ ચિંતા નહિ' એ પ્રયોગ, જરૂરનું નથી માટે કર્યા વગર ચાલશે. એ અર્થમાં વપરાય છે. [ફિકરમન્દ.

ચિન્તાતુર, વિ૦ [સં૦] ચિન્તાથી ગભરાઈ ગયલું;

ચિન્તામણિ, પુ૦ સ્વર્ગનો મણિ.—એને વિષે કેવાય છે કે જેની પાસે એ મણિ હોય તેને જે જોઈયે તે એ મણિમાંથી મળી આવે છે. ૨ ઈષ્ટદેવ. ૩ મહાદેવ. [દરિયો.

ચિન્તાર્ણવ, પુ૦ [સં૦] ઘણીજ ચિન્તા; ચિન્તાનો

ચિન્તિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ધારેલું; વિચારેલું; મનન કરેલું.

ચિન્મય-માત્ર, વિ૦ [સં૦] શુદ્ધ—કેવળ જ્ઞાનજ એવું—(બ્રહ્મ). ૨ જ્ઞાનથી ભરેલું.

ચિપટી, ચપટી. [પીયો.

ચિપડો-ડું, પુ૦-ન૦ દુખવા આવેલી આંખમાં ગોખાના તરિયા આકારનો નાનો ચિકણો જે મળ તે;

ચિપવું, ક્રિ૦ સ૦ પાઘડી, ધોતિયાં વગેરેને સુઘાઈથી કલ્લી—પાટલી કરવી. ૨ હરેક વાતને ચોળી ચોળીને લામ્બી કરવી. ૩ ધાર્યા પાસા પાડવાને નાખતાં પેલાં જુગતીથી ગોઠવવા.

ચિપાસિયું, વિ૦ હરેક વાતને ચોળી ચોળીને લામ્બી કરનાર; હરેક વાત વિષે વારે વારે પુછનાર.

ચિપિયો, પુ૦ લોડાંનું ઓજાર—અગ્નિમાં મુકેલું લેવાનાં, જીવજન્ત પકડવાનાં કામમાં આવે છે—એક તરેહનો ચિપિયો વાળ ટુપવાનાં કામમાં આવે છે. ૨ જીવજન્તુના આગલા પગ્જા.

ચિબડી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું પક્ષી. [રની કરનાર.

ચિબાવલું, વિ૦ હોડ ડાયું; વચમાં ઉડી લામ્બુ લામ્બું ડાયલું કરનાર. ૨ છોકરવાદિયું; બાળક બુદ્ધિનું. ૩ હલકું; તુચ્છ; પાજી. ૪ ખરાબ; નુકસાન—ગ-

ચિબુક, સ્ત્રી૦ હડપચીની વચમાંનો છીછર ખાડો.

ચિભડી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો વેલો. [રે છે. ૨ કોઠિમડું.

ચિભડું, ન૦ ચિભડીને આવતું જે ફળ તે; એક જાતનું શાખ. એનું અથાણું થાય છે તેને ખારિયાં

ચિમટી, ચમટી.

ચિમટો, ચમટો.

ચિમડાવું, ચિમળાવું.

ચિમડી, સ્ત્રી૦ જુવાર બાજરીના ખેતરમાં જ્યાંના ત્યાં રઈ ગયલા જે કુમળા છોડવા તે.

ચિમળાવું, ક્રિ૦ અ૦ મનમાં સઙ્કોચ પામ્યાં કરવો; બળ્યાં કરવું. ૨ કરમાવું; નિર્માલ્ય-નિસ્તેજ થવું.

ચિમાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈને ખાતાં જોઈ પોતાને ન મળવાથી મનમા બળવું. ૨ કોઈ ન જાણે તેમ તાકીને જોવું.

ચિમેદ, સ્ત્રી૦ ગાંધીના ઘરનું એક વસાણું.

ચિમોટી, સ્ત્રી૦ ગળચી; ડોકી; બોચી; ગરદન.

ચિમોડી, સ્ત્રી૦ એક જાતના વેલાના બીયાં. [બીલ.

ચિમ્મડ, વિ૦ તાણ્યું તુટે નહિ તેવું. ૨ તમકા માર ખાય તોપણ જેને લાગે નહિ તે. ૩ કઞ્જુસ; બ-

ચિર, અ૦ [સં૦ ચિરમ્] હમ્મેશ; નિત્ય રે તેમ.

ચિરઞ્જીવ વી, પુ૦ [સં૦] પુત્ર; દિકરો; બેટો. ૨ (પોતાનાથી નાનાને આશીર્વાદ લખતી વેળા પણ એ શબ્દ વાપરાય છે). વિ૦ ઘણું જીવનાર; લામ્બાં આવરદાવાળું; બહુ કાળ—હમેશ જીવ્યાં કરે તે.

ચિરણજીવી, ચિરઞ્જીવી.

ચિરાગ, ચરાગ.

ચિરાડો, પુ૦ ચીરો; ફાડ-(કરામાંનો). [ળ જીવતું.

ચિરાયુ, વિ૦ [સં૦] લામ્બા આવરદાવાળું; ઘણા કા-

ચિલખત, ન૦ બખતર; કવચ.

ચિવટ, સ્ત્રી૦ કાળજી.

ચિવ્વડ, ચિમ્મડ.

ચિશાં, ન૦ રેસા; નાળિયેર ઉપરના તાંતણા.

ચિશ્કું, વિ૦ સુકાઈને ચવ્વડ થઈ ગયલું. કેરી ખારિયાં ચિશાં થઈ ગયાં છે.

ચિહ્ન, ન૦ ઓળખાઈ આવે તેનેસારૂ કરેલી—થયલી—રયલી જે નિશાની તે. ચાકે સોઈયે વતી કંઈ ચિહ્ન કર; છત્ર ચામર દણ્ડ એ ચિન્હો ઉપરથી રાજા ઓળખાઈ આવે છે; મોટું કપાળ એ ભાગ્યશાલીનું ચિહ્ન છે. ૨ જે ઉપરથી ગુણાદિક જણાઈ પડે તે; લક્ષણ.—આ છોકરો આગળ જતાં કુળને દિપાવશે એવાં ચિહ્ન દેખાય છે; દક્ષિણ વાયુ છુટ્યો એટલે વરસાદના ચિહ્ન થવા માંડ્યાં સમજવાં; સનેપાતના ચાળા એ મરવાના ચિહ્ન. ૩ ગુમડાં વગેરેથી પડી રયલો જે ડાઘ તે. [ઙ્કિત.

ચિહ્નિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ચિહ્ન—નિશાનીવાળું; અ-

ચીંઉં, ન૦ સિતાફળનો ઠળિયો. [બોલવું.

ચીંચીં, અ૦ એવો થતો અવાજ—ચલ્લી વગેરેનું

ચીક, પુ૦ ફળ ડાંખળી વગેરેમાંથી નિકળતું જે ચીકણું પાણી—દૂધ તે.

ચીઘો, પુ૦ ઘણોજ કઠણ અને કાળો જે પથ્થર તે.

ચીજ, સ્ત્રી૦ [ફ્રા૦] કોઈ પણ બનેલો—બનાવેલો ઘાટ તે; વસ્તુ; સામાનમાંનું કંઈ પણ. એ શબ્દ

ઘણુંખરું નિર્જીવને લગાડવામાં આવે છે. ૨ જે-
માં અર્થ રૂપે હોય તેવું ગાયન. ૩ હર કંઈ—કા-
મ, બાબત, હુન્નર વગેરે.

ચીજવસ્ત, સ્ત્રી॰ સામાન; સામાનમાંનું કંઈ પણ તે.

ચીડાં, ચીરડાં. [બળતરા; કણરાળો.

ચીડ-ઢ, સ્ત્રી॰ [હિં॰] ગુસ્સો લાગવો તે. ૨ સેજ સે-
જમાં તપી જવાની—ગુસ્સો લગાડવાની ટેવ તે. ૩

ચીણ, સ્ત્રી॰ સ્ત્રીની કોટનું એક જાતનું ઘરેણું.

ચીણીબોર, ચીનીબોર.

ચીણો, પુ॰ એક જાતનું અનાજ. એના તાંદળાં
કાડી દુધમાં રાંધીને ખવાયછે—ચીણાની ખીર.

ચીત, વિ॰ કુસ્તીમાં હારીને ચતું પડી ગયલું હોય તે.

ચીનકબાલા, પુ॰ એક જાતની રેચક ઓષધિ.—થ-
ણ્ડક કરવાના કામમાં આવે છે. ચીનીકબાલા.

ચીનીકામ, ન॰ કાચ-મટોડીના ઘાટ (ચીનમાં બનેલા).

ચીનીખાનું, ન॰ ચિનાઈ સામાન ભરેલો હોય તેવું
ઠેકાણું.—ઘણુંકરીને હાંડી તખતા મુકી રાખેલા હો-
ય તે જગો. [બોર.

ચીનીબોર, ન॰ નાનાં નાનાં રાતાં વટાણા જેવડાં

ચીપ, સ્ત્રી॰ લાકડાં—વાંસ—ધાતુ—કપડાંનો લા-
મ્બો પણ જરા પોળો પાતળો કકડો.

ચીપવું, ચિપવું.

ચીપા સુનું-સોનું, ન॰ ઊંચા ટચનું—ઘણું સારું સુનું.

ચીબું, વિ॰ જેનું નાક બેસી ગયલું—ચપટું હોય તે.
(માણસ).

ચીર, ન॰ [સં॰] સ્ત્રીને પેરવાનું સારું રેશમી લુગડું.
ચીર પટોળાં. ૨ સ્ત્રી॰ ચીરી; કકડી.—કેરી વ-
ગેરે ની. ૨ ફાડ; તડ; ચીરો. (કરામાં પડેલી તે).

ચીરડાં, ન॰ ગરાસિયાઓએ પટેલ વગેરેને વેચી
આપેલી જમીનના જે કકડા તે. [ચીનાખવું.

ચીરવું, ક્રિ॰ સ॰ ફાડવું.—લાકડાં લુગડાં વગેરે ફા
ડીને કકડા કરવા; કાપવું. ચીરીનાખવું-ફાડી-કા-

ચીરાઈ, સ્ત્રી॰ ચીરવાની જે મેહેનત મજુરી તે. [રિયાં.

ચીરિયું, ન॰ ચીરી; કકડો; ફાડ. વેગણ કરેલાંનાં ચી-

ચીરી, સ્ત્રી॰ કકડો; ફાડ-કેરી વગેરેની. [ડો; પાર.

ચીરો, પુ॰ લુગડાં પથ્થર જમીન વગેરેનો જે મોટો ક-
કડો તે. ૨ ફાડ; તડ—કરા—લુગડાંમાં પડેલી તે.
૩ લુગડાંનો પટકો. ૪ ઘાટ; કિનારો. ૫ છે-

ચીલ, સ્ત્રી॰ એક જાતનો છોડ—ઘઉં અથવા જવ-
ના ખેતરમાં થાયછે. એની ભાજી થાયછે.

ચીલો, પુ॰ બે ખેતરની વચમાં—જમીનપર પડેલો
ગાડાં ચાલવાનો જે રસ્તો તે; ધરડ. ૨ ધરડ-
માં જે ખાડા પડેલા હોય તે. ૩ ગાડામાં બેઠાથી
જે આચકા આવવા તે. ૪ (લાક્ષણિક) નવો પા-
ડેલો રસ્તો.

ચીવટ, સ્ત્રી॰ કાળજી; ખન્ત; ચાનક.

ચીવર, ન॰ વસ્ત્ર.

ચીસ, સ્ત્રી॰ તાણીને—ગળું ફાડી તીણી બુમ પાડવી તે.

ચીસું, વિ॰ ચોળી ચોળી—વિચારી વિચારીને કામ
કરનાર—દાન આપનાર. ૨ કન્જુસ; બખીલ.

ચુંખડું, ચુંખળું. [આંખ.

ચુંખળું-ચળું, વિ॰ ઝીણી ને ડોળો સાફ ન હોય
તેવી આંખનું (માણસ). ચુંખળી આંખ—ઝીણી

ચુંગી, ચુંગી.

ચુંચિયાં, ન॰ સ્ત્રીનાં થાન; એ ઉપરની ડીટી.

ચુંટવું, ક્રિ॰ સ॰ ફૂલ સીંગ વગેરે કુમળી વસ્તુને તે-
નાં ઝાડ થકી જુદી પાડવી; તોડવું. ૨ નસ—વાળા
ઉતારી કકડા કરવા; સમારવું.—ગોવાર ચોળી પા-
પડી ભાજી ચુંટવી. ચૂંટીખાવું—કરડવું. મચ્છર ચાં-
ચણ ચુંટી ખાયછે. ૨ ક્ષણાજણે-એકદમ એકના
ઉપર ડપકો દેવા મણ્ડીપડવું; ટુંપી નાખવું.

ચુંથવું, ક્રિ॰ સ॰ એકાદી વસ્તુમાં વારે વારે હાથ
ઘાલી તેને બગાડી નાખવી; ફેંદવું. ૨ દ્વેશ ભાવ-
થી એકાદાં માણસની પુઠે લાગવું. ૩ સારીપઠે
તપાસ કરવાસારુ વસ્તુ—કામમાં ઉથલ પાથલ ક-
રી મુકવી.

ચુંથાચુંથ, સ્ત્રી॰ આમથી તેમ ચુંથ્યાં કરવું તે.

ચુંથાડો, પુ॰ ચુંથાઈ ગયલું હોય તે. ૨ દુઃખ.

ચુંથાણ, ન॰ ચુંથાડો.

ચુંથાવું, ક્રિ॰ અ॰ ચુંથી નાખે તેવી હાલતમાં આવવું
—આવી બનવું. ૨ પેટમાં દુઃખ થવું. ૩ જીવ બ-
ળવો; અકળામણ થવી.

ચુંથો, પુ॰ ગાભો. ૨ લુગડાના ફાટા તુટા કકડા.

ચુંદડી, સ્ત્રી॰ જેવી ભાત—છાંટ પાડવી હોય તેવી ક-
પડાંમાં કરચલીઓ કરી એને દોરાથી બાંધી લઈ
કસુંબથી રઙ્ગેલું એવું સ્ત્રિયોને પેરવાનું જે લુગ-
ડું તે. એમાં બાંધેલી જગા રઙ્ગવનાની રે છે તે-
થી પેલી રઙ્ગિત ભાત ઘણી ખુલે છે—ચુંદડીભા-
તની પાઘડી પણ હોય છે. ૨ ભાત—ચુંદડી પા-
ડવી એમ કેવાયછે. ભાત વાળું રેશમી લુગડું; ઘા-
ટડી (માતાને પેરાવવાની).

ચુંધળું, વિ॰ પચપચી ચુંખળી આંખનું; ચુંખળું.

ચુંધી, સ્ત્રી૦ ખણખોદ; ચાપાચીપ.

ચુક, ચૂક.

ચુકતેહિસાબે, અ૦ હિસાબ—જમેઉધાર—ખાતું બરોબર પૂરૂં કરી બન્ધ કર્યું હોય તેમ.

ચુકવવું, ક્રિ૦ સ૦ ભુલવવું. ૨ નાણાં અદા કરવાં; લેણ દેણ પતાવી દેવું; હિસાબ કરી આપી દેવું—ચુકવી આપવું. ૩ ફેસલો કરવો; તોડ કાડવો; નિવેડો આણવો.

ચુકવું, ક્રિ૦ અ૦ વિચાર—હિસાબમાં ચૂક—ગફલત કરવી; ભુલવું. ૨ હિસાબ—ખાતું પુરૂં થઈ બન્ધ થવું; નાણાંની આપલે કરી લઈ ખાતું માંડી વાળવું. ૩ ઈનસાફ થવો; કજીયો છણાયા પછી તેનું શેવટ આવવું. તમે ગમે તેમ ધારો પણ તે કજીયોતો ગઈ કાલનો ફરિયાદીની તરફનો ચુક્યો છે. ૪ કામ—ધન્ધા—ચાકરીમાં કસર કરવી. હું મારી ચાકરીનો વખત કદી ચુકતો નથી. ૫ ધારેલાં નિશાણથી આઘું પાછું જવું. બન્દુકની ગોળી ચુકી. ૬ સન્ધિ—તક ખોવી. 'અણિ ચુકયો સો વરસ જીવે'. ૭ આડું ખસી જવું. તે વિચારમાં ચાલતાં પગથી ચુકયોજ હતો પણ બાયગ કે બચીગયો.

ચુકાદો, પુ૦ નિકાલ; નિવેડો; શેવટ. ૨ હુકમનામું; ફેસલો; ન્યાય; ઈનસાફ.

ચુકાવવું, ચુકવવું.

ચુકો, પુ૦ એક જાતની ભાજી.

ચુગઠી, સ્ત્રી૦ ચપટી. ૨ પગફુલ; છીંટિયાં.

ચુગલ-ખોર, વિ૦ ચાડી ખાનાર.

ચુગલી, સ્ત્રી૦ ચાડી (૧લા અર્થમાં); રાવ. [ગે છે.

ચુગવું, ક્રિ૦ સ૦ ચાંચ મારીને ખાવું.—પક્ષીયો ચુ-

ચુન્ગી, સ્ત્રી૦ ભરવાડ કોળી દુબળા વગેરેનું તમ્બાકુ ફુંકવાનું બનાવેલું માટીનું તે; લુંખિયું.

ચુગ્ચુની, એક જાતની ઘણીજ સફેત ખાંડ.

ચુટકી, સ્ત્રી૦ ચપટી. ૨ થોડુંક; લવ.

ચુટકો, પુ૦ [હિં૦] થોડામાં ઘણો મર્મ બતાવ્યો હોય તેવું અસર કરતું ટુંકું ભાષણ. ૨ જાદુ; ધન્તર મન્તર સમ્બન્ધી જે ટુંકું ભાષણ તે; ટુચકો. ૩ થોડુંક; લવ; લેહેજો.—'રંગના ચુટકા કુંડાં ન હોય.'

ચુડગર, પુ૦ ચૂડા ચૂડી વેરનારો—ઉતારનારો—બનાવનારો.

[નું હોય તેવું.

ચુડલો, ચૂડો.

ચુડાઉતાર, વિ૦ ચૂડા ચૂડીની પેઠે એક એક ના-

ચુડેલ, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઘણુંજ બિહામણું ભૂત; ભૂતયોની. કેવાયછે કે સુવાવડમાં અથવા અડકાયલી હાલતમાં મરીગયલી સ્ત્રી ચુડેલ થાયછે.

ચુડો, ચૂડો.

ચુણવું, ચિણવું. [ણેલી કરચલીયો તે.

ચુણી, સ્ત્રી૦ અંગરખા—જામાંની બાંયની જે ચુ-

ચુનચુની, ચુગ્ચુની. [વાની દાબડી.

ચુનાળવો, પુ૦ પાન ઉપર ચોપડવાનો ચૂનો ઘાલ-

ચુનાળાં, વિ૦ ચૂનો દિધેલાં; ધોળેલાં. ૨ ચૂનાં નાં પકવેલાં.

ચુની, સ્ત્રી૦ હિરાકણી; માણક નીલમ પોખરાજ સુફેત હિરા વગેરેની કરચ.

ચુનો, ચૂનો.

ચુપ, ચૂપ. [હાલત.

ચુપકી, સ્ત્રી૦ કંઈજ અવાજ કાડવો નહિં તેવી રીત—

ચુપચાપ, અ૦ છાનામાંનાં; કંઈજ અવાજ ન કાડતાં.

ચુપવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘોંચાવું; ખોસાવું. સોય ચુપી તેથી લોહી નિકળે છે. [સ્થિર; શાન્ત.

ચુપાચુપ, અ૦ કોઈ કંઈ બોલતું ન હોય તેમ. ૨

ચુમવું, ક્રિ૦ સ૦ બોકી લેવી; ચુમ્બન કરવું; બચ્ચી કરવી. ચુમીને—હારીને; જખ મારીને; ગ-

ચુમા, પુ૦ ચુમી. [રજાઉ થઈને.

ચુમી, સ્ત્રી૦ બોકી; બચ્ચી; ચુમ્બન.

ચુમોતેર, ચુમ્મોતેર.

ચુમ્બક, પુ૦ [સં૦] ચમકપથ્થર. ૨ કન્જુસ; બખીલ; કૃપણ. ૩ રાંડબાજ; છિનાળવો.

ચુમ્બન, ન૦ [સં૦] ચમ્ચુડી જેવું મોડું કરીને તેને ગાલ ઉપર અથવા નીચલા હોઠપર લગાડવું (હેત—વ્હાલ બતાવવાની નિશાની); બોકી; બચ્ચી.

ચુમ્માળાં, ન૦ ચશ્માં આવવાં તે; ઘડપણને લીધે આંખે થોડું દેખાવું તે.

ચુમ્માળી-શ-સ, વિ૦ ચાળીસ ને ચાર; ૪૪.

ચુમ્માળું, ન૦ ચુમ્માળીસ શેરનો એક મણ ગણાય તેવું તોલ. [બળો.

ચુમ્માળો, પુ૦ મોટા ને જાડો જે કામળો તે; ધા-

ચુમ્મી, સ્ત્રી૦ ચુમી.

ચુમ્મોતેર, વિ૦ સિત્તેર ને ચાર; ૭૪.

ચુરમું, ન૦ ભોજનનો એક પદાર્થ; છુટા લાડુ.

ચુરવું, ક્રિ૦ સ૦ ભચરડી નાખવું; ભૂકો કરવો.

ચુરાડો, પુ૦ ઈંટોડીનો ભૂકો અથવા તેની ઝીણી ઝીણી કકડીયો; ચૂરો.

ચુલડી-લી, સ્ત્રી૰ નાની ચૂલ, મેટાડીની અથવા તાંબાં પિત્તળની (છોકરીયોને રમવાને).

ચુલાસગડી, સ્ત્રી૰ તળિયાં વાળો ચૂલો—એ સગડીની પેઠે જ્યાં ત્યાં ઉંચકી મુકાયછે.

ચુલો, ચૂલો.

ચુવું, ક્રિ૰ અ૰ તડવાળાં વાસણમાંથી—છાપરામાંથી પાણી ટપકવું; ગળવું; ઝરપવું.

ચુવો, પુ૰ નાળિએરની કાચલી બાળી તેમાંથી તેલ કાડી તેમાં બીજી ખુસબો મેળવેથી જે પદાર્થ બને છે તે. ૨ તેલ ધુપેલની અન્દરનો મેલ; કુહો. ૩ જ્યાંથી ગળે—ટપકે તે ઠેકાણું. ૪ ઉંદર.

ચુસવું, ક્રિ૰ સ૰ દાંતેધરી હોઠવડે એકાદી વસ્તુમાંથા રસ ખેંચી લેવો. સેરડી—કેરી ચુસવી. ચુસી લેવું—લોહી ન રે તેમ કરવું; તાવી નાખવું; અશક્ત કરવું. ડાકેણે તેને ચુસી લીધો.

ચુસ્ત, વિ૰ એકાદાં મતને હઠથી વળગી રયવું હોય તે.

ચૂ-ચૂંચૂં, અ૰ એવો થતો અવાજ દેખાડેછે.

ચૂંક, સ્ત્રી૰ તાંબા પિત્તળનો પણ ઘણું કરીને લોડાંનો જે છેક નાનો ખીલો તે.—ખીલી—ચૂંક મારવી. ૨ એ ઝીણો ખીલો ખુંચેથી જેવું દુઃખ થાયછે તેવું પેટમાં જે દુઃખ થવું તે; સૂળ. ચૂંક આવવી—નાખવી. ૩ નાકનો કાંટો.

ચૂંચી, સ્ત્રી૰ સ્ત્રીની ધાઈ. ૨ થાનની દીટી.

ચૂક, સ્ત્રી૰ ભૂલ; ખોટ; ગણવામાં—વિચાર કરવામાં જે કસુર પડવી—ઝપ્લત થવી તે.

ચૂકર, પુ૰ હલકામાં હલકો ચાકર; ચાકરનો ચાકર. 'ચાકરને ઘેર ચૂકર ને તેને ઘેર પેજખાનાં'.

ચૂડ, સ્ત્રી૰ ચૂડાના આકારનું સુનાં—રૂપાનું ઘરૂણું (રાંડીરાંડ હાથે પેરેછે). ૨ એક તરેહની મોતીની ચૂડી (છોકરાંઓ નેમાટે). ૩ આંટી ભેરવીને સપ્પટ વળગી રેવું તે. સાપે ચૂડ ભેરવી.

ચૂડાકર્મ, ન૰ [સં૰] સોળ સંસ્કારમાંનો એક. ચૂડા—ચોટલી રખાવવા સારૂ જે મુંડણ કરાવવાનું કર્મ તે.

ચૂડામણિ, પુ૰ [સં૰] મુગટમાં જડેલો જે મણિ—હીરો તે. ૨ સહુથી ઉત્તમ એવો જે પુરુષ અથવા એવી જે વસ્તુ તે.

ચૂડી, સ્ત્રી૰ સ્ત્રિયોને હાથે પેરવાનો સુનાંની ચીપથી મડેલો અથવા સાદો લાકડાં—કચકડાં—દાંતનો જે અક્કેક ઘાટ તે.

ચૂડીકરમ, ન૰ વર મરી ગયા પછી તેની વિધવા સ્ત્રીયે ચૂડી ફોડી નાખવી તે.

ચૂડો, પુ૰ ચૂડા ઉતરી પાંચ—સાત ચૂડીયોનો જે જથો તે; થર. (લાકડાં—કચકડાં—હાથીદાંતનો હોયછે). ૨ સરખાં ને પોળી ચીપનાં બે ત્રણ બલૈયાંનો જથો (લાકડાં—હાથીદાંતનો હોયછે). ચૂડો, સોવાસણનેજ હોયછે. ચૂડો ઉતારવો; ચૂડો પેરવો; ચૂડો ફોડવો.

ચૂત, પુ૰ [સં૰] આંબાનું ઝાડ; આંબો. ૨ [સં૰ ચ્યુતિ] સ્ત્રિની ગુહ્યેન્દ્રી; યોનિ.

ચૂનો, પુ૰ ચાક, કેટલાક પથ્થર અને છીપ બાળેથી જે સફેત વસ્તુ પેદા થાય તે. એને પલાળીને દિવાલે લગાડેથી સફેતી નિકળે છે. એ પાન ઉપર ચોપડવામાં આવેછે; કળીચૂનો. ૨ કાંકરી, કાંકરા, મરડિયાને પકવેથી જે થાય તે; છો—છો.

ચૂપ, વિ૰ અવાજ ન સમ્ભળાતો હોય તેવું; કોઈ કંઈ બોલતું ન હોય તેવું; શાન્ત. અ૰ બોલ નહિ—છાનું રે—મુગું રે એવી ધમકી—સૂચના બતાવેછે.

ચૂરણ, ન૰ [સં૰ ચૂર્ણ] હરકોઈ ઔષધિનો જે ભુકો તે. ૨ હરકોઈ વસ્તુનો ભુકો; ધૂળ.

ચૂરો, પુ૰ ભુકો; ઘુંદો; ખણ્ડાઈ દળાઈને ઝીણી થઈ ગયલી વસ્તુ.

ચૂર્ણ, ન૰ [સં૰] ભુકો. ૨ ચૂનો.

ચૂર્ણિકા, સ્ત્રી૰ [સં૰] જે ગદ્યમાં કવિતાની મતલબ સારી પેઠે સમજાતી હોય તે. ૨ કવિતાની મતલબ ટુંકામાં સાદી ભાષામાં જણાવી હોય તે.

ચૂલ, સ્ત્રી૰ ચૂલો.

ચૂલો, પુ૰ [સં૰ ચુલ્લી] મટોડાનો એક ઘાટ જેમાં દેવતા સળગાવવામાં આવેછે ને જેની ઉપર મુકેલાં વાસણમાં રન્ધાયછે. ચૂલો ઘણું કરીને રસોડામાં એક ઠેકાણે થાપી રાખવામાં આવેછે. લોડાના ચૂલા પણ થાયછે. 'ચૂલામાં પડ'–અગ્નિમાં પડ ને બળ. 'ઘેર ઘેર માટીના ચૂલા'—જે નરસી ચાલ ઘણે ખરે ઠેકાણે જોવામાં આવતી હોય તે વિષે બોલતાં વપરાયછે. 'ચૂલામાંથી નિકળી હોલામાં પડવું' ઠામફેર પણ બળતરા તો ખરીજ. 'ચૂલા મોંનો'—બળિયેલ. કેટલાક ચૂલા હોલા વનાના, કેટલાક, એક ને કેટલાક બે હોલા સાથે હોય છે.

ચેગટ, વિ૰ ધીમું; વાર લગાડનારું; ચિકણું; કણ્ટાળો આણે તેવું (માણસ કામ વગેરે).

ચેંચીં, સ્ત્રી૰ પતરાજ; ફુલાસ; અભિમાન.

ચેંચેં, સ્ત્રી૰ બકબક; લવારી; પતરાજીનું બોલવું.

ચેંકુ-કું-કુ, પુ૰ રમવાનો દડો. ૨ હાથીદાંતનો મઞ્જો.

ચેંકુલ, ચણ્ડુલ. ૨ ચણ્ડોલ.

ચેક, પુ૰ [અ૰] પેડી—શરાફ ઉપર નાણા આપવાનો જે હુકમ તે.

ચેટક, ન૰ વળગેલું મેલું; ભૂત. ૨ અરે; કાળજી; ચાનક.

ચેડવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાજવવું; ચડે તેમ કરવું.
ચેડાં, ન૦ ગાંડાં; ઘેલાઈ.
ચેડા, પુ૦ થવાની વાતનું આગળથી માલમ પડવું તે. મને તે વાતના ચેડા આગળથી પોંચ્યા હતા.
ચેણ, સ્ત્રી૦ ઉંદરના જેવું પણ લામ્બું ને લામ્બાં મોડાંનું એક પ્રાણી; છછુંદર.
ચેતન, ન૦ [સં૦] પ્રાણ; જીવ. વિ૦ ચેતનાવાળું.
ચેતના, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રાણ; જીવ. ૨ સમજશક્તિ; મન; લાગણી.
ચેતરડ, વિ૦ દાધારંગું; છરાયું; ઘેલું; ઠર્યું વનાનું.
ચેતવણી, સ્ત્રી૦ ઈસારો; ખબર; ઉસ્કેરણી.
ચેતવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચેતે તેમ કરવું.—સળગાવવું; પેટવવું. ૨ જણાવવું; ઈસારો કરવો. ૩ ઉસ્કેરવું.
ચેતવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ચૂત્] સળગવું; પેટવું. (દેવતા ચેતતો નથી). ૨ ઈસારતમાં સમજી જવું; જાણી જવું. ૩ ઉસ્કેરાવું.
ચેતાવવું, ચેતવવું.
ચેન, સ્ત્રી૦ ફિકર રોગ ખટલું એ ત્રણ નથી એવી જે નિરાંતની હાલત તે; કળ; આરામ; આસાએશ; કરાર. ૨ સુખ; આનન્દ. ૪ મોજમઝા; સેહેલ. ૪ લક્ષણ; ચિન્હ.
ચેનકાં, ન૦ ચાળા; બાનાં; ચિન્હ. [સુખ ભોગવવું તે.
ચેનબાજી, સ્ત્રી૦ મોજશોખ; રઙ્ગરાગ; નિરાંતથી
ચેપ, પુ૦ અડકવાથકી એક રોગ બીજાનામાં આવવો તે. ૨ દરદની અન્દરનું પાણી પરૂ અથવા લોહી. ૩ સઙ્ગતિદોષ; સોબતનો ડાઘ. ૪ પીડા; હરકત; અડચણ. ચેપ કાડવો—મટાડવો—પતાવવો એટલે નિકાલ—ળ કરવો. ૨ દૂર કરવું. [ચવું.
ચેપવું, ક્રિ૦ સ૦ ડાબવું; નિચોવવું. ૨ ઓસવું; ઘોં-
ચેપી, વિ૦ ચેપ લાગે તેવો (રોગ).
ચેરવું, ક્રિ૦ સ૦ લખીને ઉપરથી લીટો ખેંચવો; રદ કરવું; છેકવું. [તના; બક્ષીસ.
ચેરીમેરી, સ્ત્રી૦ હક દાખલ નહિં પણ આપનારની ખુશીથી લિધેલા જે પૈસા તે,—પાન સોપારી નિમિ-
ચેલી, સ્ત્રી૦ ઓરત સાગિર્દ; શિષ્યણી; શિખનારી—ધર્મબોધ લેનારી સ્ત્રી. [લેનારો પુરુષ.—ગુરુ ને ચેલો.
ચેલો, પુ૦ મર્દ સાગિર્દ; શિષ્ય; શિખનાર—ધર્મબોધ
ચેવટ, સ્ત્રી૦ ખન્ત; ચાનક. [વાય છે.
ચેવલી, વિ૦ ચેવલ નામનું કોંકણમાં ગામ છે તે સમ્બન્ધી. (ખાંવાના પાન) એ પાન ઘણા સરસ કે-
ચેવવું, ક્રિ૦ સ૦ મીણના ચપકા દેવા; મીણના ટપકાં પાડી સેકવું.
ચેષ્ટા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કોઈ ખિજવાય તેવા તેના ચાળા પાડવા તે; મશ્કરી મજાક ઠઠ્ઠા કરવા તે. ૨ નિન્દા કરવી—અપમાન કરવું તે.
ચેષ્ટાખોર, વિ૦ [સં૦ ચેષ્ટક] ચેષ્ટા કરનાર.
ચેષ્ટાળી, સ્ત્રી૦ વડાઈ; પઞ્ચાત. ૨ મજાક.
ચેહ, સ્ત્રી૦ ચિતા; મુડદું બળતું હોય તે આગ.
ચેહેન, ચેન.
ચેહેરવું, ચેરવું. [જવું તે—(વાતનો ચેહેરો થયો).
ચેહેરો, પુ૦ [પ્રા૦] મ્હોડાંનો દેખાવ; શિકલ; સુરત. ચેહેરો કડાવવો એટલે દાડીની અને કપાળના ઉપલા ભાગની હજામત કરાવવી (માથાંની નહિ). ચેહેરો પડાવવો એટલે તસ્વીર—છબી ઉતરાવવી. ૨ ડોળ; ઘાટ; આકાર. ૩ પસારો; વધી-
ચેળ, સ્ત્રી૦ ખઞ્જવાળવાની લાગણી થયાં કરવી તે.
ચૈતન, ચેતન.
ચૈતન્ય, ન૦ [સં૦] જે શક્તિથી જ્ઞાન થાયછે ને કર્મ કરાયછે તે; પ્રાણ; જીવ. ૨ જ્ઞાન. ૩ સર્વ પ્રાણનું મૂળ; બ્રહ્મ. (જડ ને ચૈતન્ય).
ચૈતર, ચૈત્ર. [વિક્રમ સંવત વરસનો છઠ્ઠો મહિનો.
ચૈત્ર, પુ૦ [સં૦] શાલિવાહન શકનો પેલો મહિનો;
ચૈત્રી, સ્ત્રી૦ ચૈતર સુદ પૂનમ.
ચોં, અ૦ ક્યાં. [શમાં જે ઉંચકાવું થાય તે.
ચોંક, સ્ત્રી૦ બીક—દલગીરીથી અઙ્ગનું એકાએક જો-
ચોંકવું-કીઉઠવું, ક્રિ૦ અ૦ બીકથી—માઠી ખબરથી એકાએક જોશમાં ઉઠવું—અઙ્ગ હલાવવું; આચકો ખાવો; ઊભું રેવું; ભડકવું; બીવું.
ચોંચલું, વિ૦ ઉછાંછળું; તોફાની. ૨ સુંખળું.
ચોંટ, સ્ત્રી૦ કાચો ને ચિકણો પદાર્થ ખાધાથી તે અઝમ ન થતાં પેટમાં જે દુખ કર્યાં કરે તે. ચોંટ રેવી કેહેવાયછે.
ચોંટવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિકણી વસ્તુએ કોઈ બીજી સાથે વળગી રેવું—પગે કાદવ ચોંટ્યો; વચમાં ચિકાસ આવ્યાથી બે વસ્તુએ સાથે જોડાઈ રેવું. ગુંદર કરતાં લાહીથી કાગળ પાટીઉપર સારો ચોંટશે. વળગવું; લાગવું—એ હવે તારે નસીબે ચોંટ્યું છે.
ચોંટાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોંટે તેમ કરવું. ૨ વળગાડવું.
ચોંટિયાં, ન૦ પોચે પોચે હાથે ઉપરાઉપરી ચોંટીયો દેવી તે. ૨ ચોંટિયોલાડુ.
ચોંટિયોલાડુ, પુ૦ મુઠિયાંનો છુટો લાડુ. ૨ વાળીને પડધી પાડેલો લાડુ.

ચોંટી, સ્ત્રી૰ અઙ્ગુઠો અને તેની પાસેની આંગળી એ બેથી કોઈની ચામડી ખેંચવી તે; ચુંટળી.

ચોંપ, સ્ત્રી૰ ઢોલ વગાડવાની સળી. ૨ ખન્ત; ચાનક. ૩ ઉતાવળ; જલદી.

ચો, સ્ત્રી૰ રામ; હોંસ; ચપ.

ચોક, પુ૰ સાથિયા; કળોટી—રેતી—ચુના—રઙ્ગથી જે ચિત્રામણ કાડવામાં આવે તે.—ચોક પૂરવા એમ કેવાયછે. "ખારથી ચોક પુરયાં કરવાં"—માત્ર ખારથી સારું સારું બોલ્યાં કરવું. ૧ છોબન્ધ—ફરસબન્ધીની મોટી ને ઉપરથી ખુલ્લી એવી ટાંકાં કુવાને લગતી જે જગો તે. ઘણું કરીને ચોરસ અથવા કાટખુણાવાળી લામ્બી હોય છે. ૨ જે ખુલ્લા મેદાનમાં બજાર ભરાતો હોય તે જગો; ગુજરી.—ચોક બજાર. ૪ ચાર એ સઙ્ખ્યાએ ગુણેથી—એવો અર્થ રાખેછે—જેમકે ત્રણ ચોક—ત્રણને ચારે ગુણ્યાથી બાર થાયછે. ૫ લાવણીની જાતની કવિતામાં ટેક ફરી વળતો એવો તેનો જે અક્કેકો કકડો તે—લાવણીને ઘણું કરીને ચાર ચોક હોયછે પણ કેટલીકને આઠ પણ હોયછે.—૧ કડી અસ્તાઈ—ટેકની, ૨—૩ અન્તરાની, ૨—૩—૪ ઝુલની અને એક છેલ્લી વાળવાની અને પાછી એક ટેકની એટલું મળીને એક ચોક થાયછે. ૬ વાડા, આંગણામાં થાપી લીપી તૈયાર કરેલી જે જાગા તે. ૭ વીસ આંકમાના બીજા આંક—એકેકાંનો ચોથો પાડો—એક ચોક ચાર.

ચોકઠું, ન૰ ચારપાસ (બે બાજુયો ને નીચે ઉપર) ઠોકી બેસાડેલો બારણાને લગતો સુથારનો ઘડેલો જે ચોખુણ ઘાટ તે. ૨ સ્લેટ અથવા કાચની ચારેપાસ ઠોકી બેસાડેલો જે ઘાટ તે. ચોકઠું બેસાડવું—જડવું એમ કેવાયછે. (લાક્ષણિક અર્થમાં) —ચોકઠું બેસાડવું એટલે તાલમેલથી—જુગતીથી કામ પાર પાડવું; દલીલ દાખલાથી વાદ ખરો કરી બતાવવો; વાત બન્ધ બેસાડી દેવી.

ચોકડી, સ્ત્રી૰ પાળવાળો ખાળ; નાનો ઢાંકેલો અથવા ઉઘાડો ચોક. ૨ ચારનો જે સમુદાય તે; ચાર જુગની એક ચોકડી. ૩ એક લીટાપર બીજો લીટો કરેથી ચાર ખુણા પડે તેવી નિશાની; + ×. ૪ એવી કપડાંપર કાડેલી જે ભાત તે. ૫ શરિરપર કડવાથી દાંત પડીરેવા તે. તે તેને કરડ્યો તે ચોકડી પડી રહી. ચોકડી મુકવી એટલે રદ કરવું, છેકી બાદ કરવું.

ચોકઠું, ન૰ કાને ઘાલવાનું ઘરેણું—સુનાના તારમાં મોતીના—સુનાનાં દાણા હોયછે તે (સ્ત્રિયો—છોકરાં ઘાલેછે). સુનાની બેવડી કડીનો વાળો; કુણ્ડળ (પુરુષ ઘાલેછે). ૨ ગાડાં ઉપર ચાર પાસ ફરતું ખાટલાને આકારે માલ ભરવાનું જે કરેલું તે. ૩ ઘોડાના મોમાં આપવાનું જે લોડાનું તે—એ લગામસાથે જોડાયલુંજ રેછે. ૪ રેશમના ભરતની એક તરેહ. ૫ ચાર ચીજનો જથો.

ચોકવું, ચોંકવું. ૨ લાંબું પોળું માપવું—ભરવું. તેને ત્યાં માડવ ચોકવો છે.

ચોકસ-ક્કસ, વિ૰ નક્કી; ખાતરીનું. ૨ સાવધ; હોશિયારીથી વર્તનાર. ૩ ફલાણું એવો અર્થ રાખેછે.

ચોકસાઈ-સી, સ્ત્રી૰ બારીક તપાસ; ખોળ; તજવીજ. ૨ ખબરદારી; સમ્ભાળ; હોશિયારી.

ચોકસી, પુ૰ સુનાં રૂપાનો કસ—ટચ કાડનારો; હીણી ને ચોખ્ખી ધાતુની પરીક્ષા કરનારો; સોનાં રૂપાંના ડાગીના ખરીદવા વેચવાનો ધન્ધો કરનારો. [મકતો.

ચોકિયાત, સ્ત્રી૰ ચોકીપર રઈ માલનું દાણ લેવું તે;

ચોકિયું, ન૰ ગાડી—કોસ—રેટે બોજો ઘણો થવાથી અને તે બે બળદથી ન ખેંચાયાથી બીજા બે, ચાર, છ, અથવા આઠ બળદો વધારીને નિસરણી જેવું જે લાકડું વધારેલા બળદોની ડોકમાં ઘાલવામાં આવે છે તે. કોસ તો ચોકિયાંથીજ ચાલે છે તેમ ધીસલે બળદ પળોટતાં પણ ચોકિયું કામે લગાડવામાં આવે છે.

ચોકી, સ્ત્રી૰ સમ્ભાળ; રખેવાળી; તપાસ રાખવી તે; પોરો કરવો તે. ૨ જ્યાં સરકારી સિપાઈયો રેતા હોય તે ઠેકાણું; ચબુતરો; દેવડી. ૩ જ્યાં સરકારના અથવા મક્તેદારના માણાસો માલ ઉપર દાણા જગાત લે તે. ૪ જ્યાંથી સઘળે પોચી વળાય ને તપાસ રખાય તેવું વચમાં આવેલું ઠેકાણું—**ચોકીબન્ધ**—ચોકીના આકરમાં લખેલી કવિતા. ચોકીદાર—વાળો એટલે ચોકી—તપાસ રાખનારો.

ચોકો, પુ૰ રસોઈ કરવાનેસારુ છાણ મટોડીથી અબોટ કરેલું એવો જે જમીનનો પવિત્ર કરેલો ભાગ તે; રાંધવાની જગો. ૨ છાણ મટોડીથી રાંધવાની જગો પવિત્ર કરવી તે; અબોટ.—ચોકો કરવો એમ કેવાય છે. ચોકો વાળવો એટલે ગમેતેમ આડું અવળું બતાવીને કામ બન્ધ પાડી નાખવું.

ચોખ, સ્ત્રી૦ ચોખ્ખાઈ; સ્વચ્છતા. વિ૦ (ચોખું) ચોખ્ખું. [સ. પુ૦ એવો આકાર.
ચોખણ્ડ, વિ૦ ચારે ખૂંટે સરખું હોય તેવું; ચાર-
ચોખણ્ડું, વિ૦ સરખા ચાર ખુણાવાળું; ચોરસ.
ચોખા, પુ૦ ડાંગર—ભાતમાંથી નિકળતું જે ધાન્ય તે. ચોખો—ચોખાનો એક દાણો. ૨ ચોખા.—ચોખાપૂર—એક ચોખા જેટલું. ચોખાભર—એક ચોખા જેટલું વજનમાં.
ચોખાની, સ્ત્રી૦ એક જાતનું કપડું.
ચોખૂંટ, ચારે ખૂંટ—બાજુ—સીમાં.
ચોખુણ, વિ૦ ચાર ખુણાવાળી (આકૃતિ).
ચોખ્ખાઈ, સ્ત્રી૦ સ્વચ્છતા; સુઘડતા. ૨ પવિત્રપણું; ધર્મ પ્રમાણે રાખેલી સ્વચ્છતા. ૩ વેવારમાં જે પ્રમાણિકપણું તે; સાચવટ; દયાનતદારી.
ચોખ્ખું, વિ૦ ચોખ્ખાઈવાળું. ૨ શુદ્ધ; ભેળવનાનું; સારું—(સોનું).
ચોગડો, પુ૦ ચારનો આંકડો; ૪. [ગણા વીસ થાય.
ચોગણું, વિ૦ ચારે ગુણીને વધારેલું. પાંચના ચો-
ચોગમ-તરફ-મેર, અ૦ ચારે બાજુએ—તરફ.
ચોગર્દમ, અ૦ ચારે બાજુએ ફરતું આવી રહેલું હોય તેમ; ચારે તરફથી.
ચોગાન, ન૦ [ફા૦] મોટું મેદાન.—કુદરતી અથવા બન્ધાવેલું; ખુલ્લી જગો.
ચોઘડિયું, ન૦ ચાર ઘડી જેટલું જે કાળમાન તે. ૨ ચાર ચાર ઘડિયે મોટાં દેવસ્થાનમાં, રાજમન્દિરમાં અથવા લગ્ન પ્રસઙ્ગે માંડવામાં જે વાદ્ય વગાડવામાં આવે છે તે; ટકોરખાનું. ૩ જે અમુક ચોઘડિયાંમાં અમુક ગ્રહ સારું નરસું ફળ આપે તે (જ્યોતિષ).
ચોજાશો, પુ૦ ગરમ મસાલો.
ચોટ, સ્ત્રી૦ લપટ; ઝપટ; પટક; લાગ. ૨ પેચ; ફંદો. ૩ મૂઠ; એક જાતનું જાદુ; મારણ અથવા ઉચ્ચાટન. ૪ બન્દુક તીર વગેરેથી મારવા ધારેલું નિશાન. ૫ સફાઈની તજવીજ—રીત (માપવાની કાપવાની બાહુરી બતલાવવાની વગેરેની). ૬ નુકસાન; ટોટો. ૭ ઘાવ; જખમ. [થાય છે.
ચોટલી, સ્ત્રી૦ માથા ઉપર વચ્ચોવચ્ચ રાખી વધારેલા જે વાળ તે. ચોટલીની આસપાસ હજામત
ચોટલો, પુ૦ બધે માથે વધેલા જે વાળ તે. સ્ત્રીને ચોટલો ને પુરુષને ચોટલી હોય છે. ચોટલા ગુંથવા—વાળવા એમ પ્રયોગ થાય છે. 'ચાર મળે ચોટલા ત્યાં વળે ઓટલા' એટલે જ્યાં ચાર બૈરાં મળે એટલે એક બીજાનાં છાંનાં કાડી અન્તે
ચોટવું, ક્રિ૦ સ૦ તાકીને નિશાન મારવું. [લડી ઉઠે.
ચોટાવું, ક્રિ૦ અ૦ નુકસાનમાં આવી પડવું.
ચોટી, પુ૦ નિશાનમારનારો. ૨ સ્ત્રી૦ [હિં૦] ચો-
ચોટ્ટાઈ, સ્ત્રી૦ ચોટ્ટાપણું. [ટલી.
ચોટ્ટું, વિ૦ બારથકી શાહુકારી બતાવી અન્દરથી ચોરનું કામ કરનાર; ઠગ; સોટ્ટું; લુચ્ચું; અપ્રમાણિક; દગલબાજ. ૨ લુચ્ચાઈ-સોટ્ટાઈ-ઠગાઈવાળું (કામ).
ચોડ, સ્ત્રી૦ ચોડો.
ચોડવવું, ક્રિ૦ સ૦ સેકવું; પકવવું—રોટલા ચોડવ.
ચોડવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોંટી—વળગી રે તેમ કરવું.—ચાંલ્લો—કાગળ ચોડવો. (ચોડેલું ઉખડી જાય અથવા ઉખેડી લેવાને ચોંટાડેલું મુશ્કેલીથી જુદું પડે). ૨ મારવું—તેણે તેના વાંસાપર ચાર સોટી ચોડી. ૩ ઉપરથી જડવું—બેસાડવું—ચોંટાડવું.
ચોડાણ, ન૦ પોળાણ.
ચોડી, વિ૦ ચોવડી. ૨ પોળી.
ચોડું, વિ૦ પોળું. ૨ ચોવડું. [રાખેલો જે જથ્થો તે.
ચોડો, પુ૦ વસ્તુને એક ઉપર એક એમ મુકી કરી
ચોણ્ણો, ચોરણો.
ચોતરફ—મેર, અ૦ ચારે બાજુએ.
ચોત્રીસ, વિ૦ તીસ ને ચાર; ૩૪. [ચબુતરો.
ચોતરો, પુ૦ ચોખણ્ડો મોટો ઓટલો. ૨ ચાવડી;
ચોતારો, વિ૦ ચાર તારવાળું.
ચોતારી, કપડાંની એક જાત છે.
ચોતાલ-ળ, વિ૦ ચાર તાલવાળું (ગાણું.). ધ્રુવપદનું ગાણું ઘણું કરીને ચોતાલ હોયછે.
ચોતાલું—ળું, વિ૦ ચોતાલ.
ચોથ, સ્ત્રી૦ મહિનાની સુદ અથવા વદનો ચોથો દાડો; ચતુર્થી. ૨ વદ ચોથે કરવાનું જે વ્રત તે. ૩ ચોથો હિસ્સો; ચોથાઈ.—દેશની વસૂલની ચોથ—ચોથાઈ. ન૦ હાથ—પગનાં કલ્લાંમાં બે કકડા હોય તેમાંનો જે નાંનો તે. એ ઘણું કરીને આખાં કલ્લાંનો તીજો ભાગ થાયછે.
ચોથાઈ, સ્ત્રી૦ ચોથો હિસ્સો—ભાગ.
ચોથિયું, ન૦ બાળક છોકરાંનાં મરણપછી ચોથે દાડે તેની પાછળ જે ક્રિયા કરવામાં આવેછે તે. ૨ ચોથો ભાગ. ચોથિયું રોટલો.
ચોથિયોતાવ, પુ૦ ચોથે ચોથે દાડે જે તાવ આવતો હોયતે.

ચોથું, વિ૰ ચાર સઙ્ખ્યાનો ક્રમ બતાવેછે, એક પ-છી એક એમ ચાર વસ્તુ હોય તો છેલ્લી પાછળના ક્રમે ચોથી કેવાય.

ચોદવું, ક્રિ૰ સ૰ પુરુષે સ્ત્રિસાથે સઙ્ગ કરવો.

ચોદાચોદી, સ્ત્રી૰ અરસપરસ ચોદવું તે.

ચોદુ, વિ૰ ચોદીને કાડેલું તે.

ચોધરી, પુ૰ ગાડીવાનમાં જે મુખ્ય તે; કોઈને ઘેર ૧૦-૧૨ ગાડીવાન હોય તો તેમાંનો જે નાયક તે; બગી ચારઠ હાંકનારો. ૨ ગામમાં ચાકરીને બદલે જે પંસાયતું ખાતો હોય તે. ૩ કુંગરપર—વગડા-માં રેનારાની એક જાત.

ચોધરો, પુ૰ ગામનો પટેલ—પોલીસ પટેલ.

ચોધારું, વિ૰ ચાર ધારવાળું.

ચોધારે, અ૰ સારીપઠે; એકી વારે છોડી દઈને; પોકેપોક મુકીને—બાપે કંઈ ધમકાવ્યો હશે તેથી તે ચોધારે આંસુએ રડતો હતો.

ચોપ, સ્ત્રી૰ ચાંપ. ૨ ચોબ.

ચોપગું, ન૰ ચાર પગનું એવું જાનવર; પશુ.

ચોપચીની, સ્ત્રી૰ એક જાતનું ઓસાડ્યું; ચીનીકબાલા.

ચોપટ, પુ૰ સોકટાંની રમત. ૨ લુગડાંના એક ચો-ખણ્ડા કકડાને ચાર બાજુએ ચાર સરખા લાંબા પાટ સીવી લીધાહોય તે સોકટાં માંડવાનો દાવ; બાજી.

ચોપડવું, ક્રિ૰ સ૰ એક નક્કર વસ્તુના ઉપર બી-જી ચિકણી અથવા નરમ વસ્તુ લગાડવી. રોટલી-પર ઘી ચોપડવું, ગુમડાંપર મલમ ચોપડવો, ચન્દન ચોપડવું, સૂંઠ ચોપડવી. ૨ ગાળ દેવી. [જાડી રોટલી.

ચોપડાં, ન૰ જેને બેથી વધારે પડ હોય તેવી તળેલી

ચોપડી, સ્ત્રી૰ બાજુપરથી સીવી અથવા સીવી જાડે કાગળે કપડે અથવા ચામડે બાંધી એકઠાં રાખેલાં એવાં લખેલાં અથવા છાપેલાં કોરાં પાનાઓનો જથો તે. વિ૰ ચાર પડ વાળી (રોટલી). [ન.

ચોપડું, વિ૰ ચાર પડવાળું. ન૰ ચોપડાંનું એકવચ-

ચોપડો, પુ૰ લાંબી મોટી ચોપડી. ૨ કુવા ખોદતાં માંયથી નિકળતો માટીનો કાળો ચિકટવાળો જણા-તો જે થર તે.

ચોપદાર, પુ૰ [ચોબદાર] અધિકારીની આગળ ચો-બ—દણ્ડ લઈ ચાલનારો; છડીદાર.

ચોપન, વિ૰ પચાસ ને ચાર; ૫૪.

ચોપવું, ક્રિ૰ સ૰ ઘોંચવું; ખોસવું. ૨ રોપવું.

ચોપાઈ, સ્ત્રી૰ ચાર ચરણવાળું જે વૃત્ત તે (કવિ-તામાં). અક્કેકામાં પન્દર પન્દર માત્રા હોય છે.

ચોપાનિયું, ન૰ ચારથી ઓછાં નહિ પછી ગમે તે-ટલાં હોય એવા પાનાંઓનો જે જથો તે; થોડાં પાનાની—એને કપડાં—ચામડાંનું પુઠું હોતું નથી. ચોપાનિયું નિયમિત વખતે પ્રગટ થયાં કરે છે.

ચોપાયા, પુ૰ એક રીતનું માત્રાવૃત્ત (કવિતામાં).

ચોપાસ, અ૰ ચારે પાસ.

ચોપાળી, સ્ત્રી૰ ભાતના ક્યારડામાં દૂરથી પાણી આણવાસારૂ જ્યાં પાણી હોય ત્યાં ત્રણ કાઠીનો ઝુમખો ઉભો કરી તેની નીચે પાણીને બન્ધિયાર રાખતાં એવાં ત્રણ બાજુએ ત્રણ કોરવાળાં લાક-ડાંના જે પાઠિયાંની મારફતે પાણી આણવામાં આવે છે તે; એક જાતની પરનાળ. ચોપાળી તા-ણવી—ખેંચવી એમ કેવાય છે.

ચોપાળો, પુ૰ સુવા બેસવાનો હિંડોળો—હિંચકો.

ચોફાળ, સ્ત્રી૰ ચાર ફાળ વાળી પીછોડી, બેવડી ઓઢાય છે તે. [તમ્બુનો વાંસ.

ચોબ, સ્ત્રી [ફા૰] લાકડી; સોટો; દણ્ડ. ૨ સળી. ૩

ચોબદાર, ચોપદાર.

ચોબો, પુ૰ નગારાં અથવા ઢોલપર મારવાનો ને-તરનો સળિયો અથવા લાકડાંનો ચોબ. ૨ એ સળિયો—દાંડિયો પડવાથી તે નગારાં ઢોલપર જે લીસોટો—આછો સળ—ખાડો પડી રેછે તે. ૩ ત્રિ-જવાસી બ્રાહ્મણ. [વર્ષાકાળ.

ચોમાસું, ન૰ જે ચાર મહિનામાં વરસાદ હોય તે; (આશાડ શ્રાવણ ભાદરવો ને આસો; ચાતુર્માસ;

ચોમેર, અ૰ ચારે તરફ; સઘળી બાજુએ.

ચોર, પુ૰ [સં૰ ચુર—ચોરવું] જે માણસ જાણી-જોઈને વગર હકે છુપી રીતે બીજાની મિલકત હરીલે તે. ચોર છુપી રીતે લઈ લેછે ને લુટારો ઉઘાડી રીતે જબરદસ્તીથી લઈ લેછે. ૨ જે મા-ણસ પારકાની વિદ્યા—કીસબ કોઈ ન જાણે તેમ શિખીલેછે તે અથવા જે બીજાને શિખવતો નથી તે. ૩ જે માણસ પારકાને ફોસલાવી તેનું દીલ પો-તાતરફ ખેંચી લે તે.—ચિત્તચોર. ૪ લુટારો. 'કા-ળો ચોર.'—કાળું કર્મ કરનારો ચોર. 'ચોરનારને ચાર આંખ' એટલે ચોરનાર ઘણીક સમ્ભાળથી ચાર પાસ નજર રાખી કામ કરેછે. 'ચોરનો ભા-ઈ ઘંટીચોર' કોઈ કેશે કે ફલાણો તો ચોર ખ-રો પણ પેલો તો સારો છે ત્યારે તેના જબાબમાં બીજો કેશે કે ભાઈ બોલામાં 'ચોરનો ભાઈ ઘ-

હટીચોર.'—ઘણ્ટી પણ ચોરે તેવો. 'ચોરનું રજ્યું
ઝાડે ન ચડે' એટલે માણસ ગમે તેટલી ચોરી કરે
પણ એ પાપને લીધે તેનું ઉંચું ન આવે. 'ચોરની
મા કોઠીમાં પેસીને રૂએ' અથવા 'ચોરની માનું
કોઠીમાં મો' એટલે ચોરની માથી પોતાના છોક-
રાનું ઉપરાણું ન લેવાય. 'ચોરને માથે સિંગડાં ન
હોય' ચોર પોતાના કર્મથી ઓળખાઈ આવેછે.
'ચાકરીચોર'—ચાકરીમાં કસર કરનાર, 'કિમ્મચો-
ર'—પોતાનો કિમ્મ બીજાને પુરેપુરો ન બતાવ-
નાર અથવા છુપી રીતે બીજા પાસથી શીખી લેના-
ર. કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ ને મત્સર એ છ
ચોર કેવાયછે કેમકે એ આપણને ભુલાવામાં ના-
ખી ભેકાવી નાખેછે. 'પરમેશ્વરના ચોર થવું'—પ-
રમેશ્વરને ત્યાં પાપી—અપરાધી ઠરવું. 'જાણીતો
ચોર ઘર ઘાલે' એટલે, જાણીતું માણસ—ઘરનું
ભેદુ મોટી ચોરી કરી શકે. વિ૦ ગુપ્ત; છુપું; કોઈ-
ને ન જણાય—દીસે તેવું; કરામતથી સન્તાડેલું—ચો-
ર. વખારો, ચોરઆગળી—(બારણું દેવાની). ચો-
રનો ખાંચુ એટલે સાથી—ભેદુ. [ળ તે ચોરઆમળાં.

ચોરઆમલી-ળી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ. એના ફ-

ચોરખણ્ડ, પુ૦ પેટીમાં કરામતથી કરેલો ખણ્ડ કે
જે બીજાં મથે તોપણ ઉઘડે નહિ. [ની જગો.

ચોરખાનું, ન૦ ચોરખણ્ડ. ૨ ચોરને ભરાઈ રેવા-

ચોરગજવું, ન૦ કોઈને માલમ ન પડે તેવી જગોએ
અંદર આવેલું જે ગજવું તે. [ની ગલી.

ચોરગલી, સ્ત્રી૦ છુપી ગલી; ચોરને ભરાઈ રેવા-

ચોરગાંઠ, સ્ત્રી૦ કરામતથી વાળેલી ગાંઠ, જે જાણી-
તા સિવાયે બીજા કોઈથી છુટે નહિ.

ચોરટું, વિ૦ ચોટ્ટું. [પરથી પ્રોળેલ એવો લેંઘો.

ચોરણો, પુ૦ પગ આગળથી બેસતો આવતો ને ઉ-

ચોરવાટ, સ્ત્રી૦ છુપી વાટ. [રી રાખવું—લેવું.

ચોરવું, ક્રિ૦ સ૦ વગર હકે કોઈનું કંઈ છુપી રીતે
લઈ લેવું; હરવું; હરણ કરવું; ખાતર પાડવું. ચો-

ચોરસ, પુ૦ [સં૦ ચતુરસ્ત્ર] જેની ચારે બાજુ સ-
રખી અને જેના ચારે ખુણા કાટખુણા એવી જે
આકૃતિ તે. વિ૦ એવી આકૃતિ વાળું. ૨ લમ્બા-
ઈ પોળાઈને ગુણ્યાથી જે સંખ્યા આવે તે દે-
ખાડનારો શબ્દ. પાંચ ફુટ લામ્બુ ને ત્રણ ફુટ પો-
ળું તો તે ૧૫ ચોરસ ફુટ કેવાય.

ચોરસું, ન૦ ચોરસ—ચોખુણ કકડો; ચાકું; ચોસલું.

ચોરાચોર, સ્ત્રી૦ ઘણા જણાએ ઘણી ઘણી રીતે
ચોરી લઈ જવું તે.

ચોરાણું, વિ૦ નેવું ને ચાર; ૯૪. [નોટ ચોરાવી.

ચોરાવવું, કોઈ ચોરે તેમ કરવું. ચોરવાનું ઉત્તેજ-
ન આપવું. તેણે તેની પાસે પેલાની ૨૫ રૂપિયાની

ચોરાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચોરીમાં જવું; જતું રેવું—તેના
૧૦૦ ડાગીનામાંથી ૧૦ ચોરાયા. ૨ છેતરાવું; ભુ-
લાવો ખાવો; ગફલત થવી. જોતાં જોતાંમાં મા-
રી આંખ ચોરાઈ.

ચોરિયા, પુ૦ ગરમીથી અને પછી ઘમાવાથી ગળા-
માંની નસો ઉપસી આવેછે તે અથવા તેથી જે
દુઃખ થાયછે તે. એ શબ્દ અનેકવચનમાંજ વ-
પરાયછે. ૨ ચોરિયો એ શબ્દનું એકવચન.

ચોરિયો, પુ૦ દરિયામાં ચાલતાં વાણને લુટી લેના-
રો; દરિઆઈ ચોર.

ચોરી, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચૌરી] ચોરવું તે; ચોરનો ધ-
ન્ધો. ૨ ચાર ખુણે માટી અથવા ધાતુના વાસ-
ણો મુકી નાકું કરતું વિટાળી ઘોલકી જેવી જે જ-
ગામાં અગ્નિસાક્ષિક વરકન્યાને પરણાવવામાં આ-
વેછે તે; વર કન્યા પ્રણવા બેસેછે તે મણ્ડપ.

ચોરીચપાટી, સ્ત્રી૦ છુપી રીતે અથવા જબરદસ્તીથી
હરી લેવું તે; ચોરવું ને છિનાવવું તે.

ચોરો, પુ૦ ગામમાં સહુને બેસવાની જે જગો તે. ૨
ચબુતરો. ૩ ઘરમાં જે મોટો ઓટલો તે.

ચોરયાસી, વિ૦ એંશી અને ચાર; ૮૪. ચોર્યા-
સી આસન—ચોર્યાસી રીતનાં યોગાભ્યાસ સમ્બ-
ન્ધી અથવા સ્ત્રીવિલાસ સમ્બન્ધી આસન, સ્ત્રી૦
ચોર્યાસી લાખ યોનિ—અવતાર. ચોર્યાસીનો ફેરો
કેવાયછે. ૨ ચોર્યાસી ન્યાતના બ્રાહ્મણોને જમા-
ડવા તે.

ચોલાઈ, સ્ત્રી૦ રાતાં ફુલિયાંની એક જાતની ભાજી.

ચોવડું, વિ૦ કપડાં વગેરેને બેવડું કરી ફરી બેવડું
કર્યું હોય તેવું; ચાર પડવાળું.

ચોવાટે, અ૦ ચારેવાટ; ખુલ્લું—મેદાનમાં; ગમે ત્યાં.

ચોવીસ, વિ૦ વીસ ને ચાર; ૨૪.

ચોવું, ક્રિ૦ સ૦ કપડામાં અથવા કાદવમાં ચોળવું.

ચોસટ, વિ૦ સાઠને ચાર; ૬૪.

ચોસર, સ્ત્રી૦ ચોસેર. [ચોરસ ઢેફું.

ચોસલું, ન૦ ચાકું; બન્ધાવેલા—ઢિજેલા કકડો. ૨

ચોસટ-ઠ, ચોસટ.

ચોસેર, ચાર સેર. ચોસેરોહાર.

ચોળ, એ શબ્દ, ચોળવું એ શબ્દને લગાડવામાં આ-

વેછે ને વળીજ ભભક મારતું એવો અર્થ થાયછે. રાતુંચોળ—ચટ્ટક. [કલ્પ.

ચોળવચોળ, સ્ત્રી૦ મનની ચોળાચોળ; સંકલ્પ વિ-

ચોળવું, ક્રિ૦ સ૦ હાથેવતી સારીપેઠે ઘસવું; મસળવું. શરીર ચોળીને નાહજે, લુગડું ચોળીને ધોજે, માથું ચોળ, છાસમાં વેસણ ચોળ વગેરે. ૨ ચુંથવું; લમ્બાવ્યાં કરવું—વારંવાર એકની એક વાત શું ચોળ્યાં કરેછે. "ચોળી ચોળીને ચીકણું કરવું". ચોળી નાખવું—પીલી નાખવું. તે તેને આસાનીથી ચોળી નાખે તેવો છે. ચોળાયલો રૂપિયો એટલે ઘસાઈ ગયલો—વટાવનો. [માંથી થાય છે.

ચોળા, પુ૦ એક જાતનું ધાન્ય—કઠોળ. એ ચોળી-

ચોળાચોળ, સ્ત્રી૦ હરેક વાત ચોળ્યાં કરવી તે.

ચોળાફળી, સ્ત્રી૦ ચોળાના ઝાડની સીંગ; ચોળી.

ચોળી, સ્ત્રી૦ ચોળાફળી. ૨ પછવાડે નહિ પણ આગળ કેસ—બોરિયાં હોય તેવું કાંચળીની પેઠે પેરવાનું સીવેલું વસ્ત્ર. જુવાન સ્ત્રિયો કાંચળી ને ચોળી બન્ને પેરેછે પણ ઘરડીઓ અને દુખિયારી જુવાન વિધવાઓ ચોળીજ પેરે છે.

ચોળીખણ્ડ, પુ૦ ચોળી કરવા જેટલા વણતરનાં મોળિયાં—ડિયાં બાળો રેજો.

ચોળો, પુ૦ અંગરખાનો, કમર પટીની ઉપરનો ભાગ—ફાટીગયલો નવો ચડાવેલો તે.

ચૌટું, ન૦ બજાર; સોદો વેચવા લેવાનું જાહેર ઠેકાણું.

ચૌદ, વિ૦ દશ ને ચાર; ૧૪. ચૌદ બ્રહ્માણ્ડ—લોક—ભુવન—વિદ્યા કેવાય છે.

ચૌદસ, સ્ત્રી૦ દર પખવાડિયાંની ચૌદમી તિથિ.

ચૌદક, વિ૦ આસરે ચૌદ એવો અર્થ રાખેછે.

ચ્યુત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પડેલું; ભ્રષ્ટથયલું; નાશપામેલું. પદચ્યુત—પદવીથી ભ્રષ્ટથયલું. અચ્યુત—પડેજ નહિ—નાશ ન પામે તે—ઈશ્વર.

છ.

છ, પુ૦ [સં૦] અરાડમો મૂળાક્ષર; સાતમો વ્યન્જનનું વર્ણ; ચનો મહાપ્રાણ—ચને સાંધીને કોઈ કહુ ભેળો ઉચ્ચાર કરેથી છ થાય છે.

છ, વિ૦ [સં૦ ષટ્—ડ્] પાંચ ને એક; ૬. ક્રિ૦ છે. શું કરછ?—શું કરેછે?

છઉં, ક્રિ૦ હોધાતુનું પ્રથમ પુરુષ એકવચનમાં તથા વર્તમાન કાળમાં સ્વાર્થરૂપ.—હું છઉં.

છક, અ૦ આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ થયલું હોય તેમ; તટસ્થ. છક થવું—ઈ જવું. સ્ત્રી૦ ગરૂરી.

છકછુંદું, વિ૦ ભેળસેળ કરી ચુંથી નાખેલું. ધાન છકછુંદું કરી નાખ્યું છે. [પા દસ્તો.

છકડી, સ્ત્રી૦ છ કાગળોનો જે જથો તે; પા ઘાયો;

છકડું, ન૦ છનો જથો.

છકવું, ક્રિ૦ અ૦ પ્રથમ ખુશીમાં આવી જઈને પછી મદ અભિમાનથી હદથી જયાદે અઘટિત બોલવું કામ કરવું વગેરે; ફાટી જવું; બેકી જવું; વઈ [જવું.

છકેલ, વિ૦ છટેલ.

છક્કડ, સ્ત્રી૦ માથાપર અથવા ગાલપર હાથ ઉપાડી મારવો તે; ઠોલ; લપડાક. ઠોલ છક્કડ એમ બોલાયછે. ૨ (લાક્ષણિક) માર ખાવો—ઠગાવું તે. ૩ નુકસાનમાં આવી પડવું તે. છક્કડ ખાવી એમ કેવાયછે.

છક્કલ, સ્ત્રી૦ સોકટાં રમવાની એક રીત.

છક્કો, પુ૦ રમવાના પાનાંમાં એકજ જાતના છ ચિન્હોનો જે જથો તે. ૨ સોકટાંના એક પાસામાં છ દાણાનો જે જથો તે.

છક્કાપંજા, પુ૦ (લાક્ષણિક) દગોફટકો; ફરેબ; કાવાદાવા; ભુલથાપ આપવી તે; છળભેદ. તેને છક્કાપંજા રમતાં ઠીક આવડેછે.

છગડો, પુ૦ છનો જે આંક તે; ૬. [સહુ દેખતાં.

છચોક-છોક, અ૦ ઉઘાડું; ખુલ્લીરીતે; છતું પડીને;

છચાર, પુ૦ લુચ્ચો; સોદો; ઠગ. [બાજી.

છછુંદર-છુન્દર, સ્ત્રી૦ ચોણ. ૨ એક જાતની આતશ-

છજું, ન૦ ઘરની બારિયોની આગળ રવેસની બાર પડતાં જે પાટિયાં જડેલાં હોય તે. [કરવું.

છણછણવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિડવું; બબડયાં કરવું; લાડચાં

છણ-છેડવું, ક્રિ૦ અ૦ અડકી—ગોદો મારી—ખસેડી અટકચાળું કરવું અથવા એમ કરી ખિજવવું તે. સાપને છણ-છેડાસ નહિ. ૨ તરછોડી નાખવું; તુચ્છકાર કરવો. તેણે તેને છણ-છેડો નાખ્યો. [શબ્દ.

છટ, અ૦ તુચ્છકાર—નામરજીયાત દેખાડનારો

છટકવું-કીજવું, ક્રિ૦ અ૦ ફાંસા—પેચ—સપાટામાંથી રૂપ લઈ નિકળી જવું; ખસીજવું; નાસી જવું. ૨ બરોબર ન લાગતાં દુર નિકળી જવું; નિશાન ચુકવું.

છટકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખસેડી નાખવું; ચુકાવવું. ૨

નસાડવું. [ગેરે કામ કરવાની રીત; છપ; તરેહ.

છટા, સ્ત્રી૰ ચાલાકી—સફાઈથી બોલવા લખવા. વ-

છટેલ, વિ૰ વિવેક વિચાર વના મદ—અભિમાને મ-
નસ્વી ભાષણ—કર્મ કરે તે; ફાટેલ; છાકી ગયલું.

છઠ, સ્ત્રી૰ [સં૰ ષષ્ઠી] પખવાડિયાંનો છઠ્ઠો દિવસ.

છઠી, સ્ત્રી૰ છોકરું જન્મ્યા પછીનો જે છઠ્ઠો દાડો તે.
૨ એ દાડે ભીતે કંકુએ વતી પુતળાંવાળું ઘર ચિત-
રી એ જે પુતળાં તેને વિધાત્રી માની તેની આ-
ગળ કાગળ ખડિયો કલમ વગેરે મુકી પૂજન ક-
રે છે તે. અર્થાત્ કે તે છોકરાંનું ભવિષ્ય પેલી
વિધાત્રા લખી જાય છે. છઠીના લેખ મટવાના ન-
થી. તે એટલું બોક્યો કે છઠીનું ધાવણ કાડયું.

છઠ્ઠું, વિ૰ અનુક્રમ રાખતાં છની સઙ્ખ્યા જ્યાં આ-
વતી હોય તે દેખાડેછે, વર્ગમાં ૧૦ બેઠાછે તેમાં-
થી છઠ્ઠાને મોકલજે. [છડ કેવાયછે.

છડ, પુ૰ ભાલાનો દાંડો; બરછી. ૨ બરૂનો રોપો;
લાંબુ ને કઠણ એવું જે ઘાસ તે. બરૂનો ભાલો—

છડકવું, ક્રિ૰ સ૰ પાણી છિટવું.

છડવું, ક્રિ૰ સ૰ ડાંગેર અને કેટલાએક કઠોળ એ-
ને ભરડી ઝાડકી છોતરાં ઊરાડી ખાંડવું.

છડાણ, ન૰ છડતાં નિકળેલો કચરો; કુસકી.

છડિયાત, છડું.

છડી, સ્ત્રી૰ સોટી; નેતર; ઝાડની લામ્બી ને સીધી
ડાળી. ૨ લોડાંની સાંકળો એક કડીમાં ભેરવેલી
હોય તે. કેટલાક લોક એ સાંકળોને વાંસાપર મા-
રેછે. ૩ એક જાતનું ફૂલ; ગુલછડી. ૪ લાકડી;
દણ્ડ. છડીદાર. વિ૰ છોકરાં છૈયાં વગરની સ્ત્રી.
છડીછાંટ એટલે છોકરાં ન થયાં હોય—થઈ ને મ-
રી ગયાં હોય તે અથવા સાથે—જોડે ન લાવી
હોય તે અથવા જે લામ્બી ટટાર ને ચાલાકી વા-
ળી હોય તે—સ્ત્રી (પછી છોકરાંવાળી હોય તોપણ).

છડીદાર, પુ૰ અધિકારીની આગળ છડી રાખી તેહે-
નાતમાં રેનારો અને નકી પોકારનારો જે સેવક
તે; ચોપદાર.

છડીસ્વારી, સ્ત્રી૰ સાથે કુટુમ્બ—માણસો—રસાળો ન
હોય તેવી હાલત. [છડી.

છડું, વિ૰ એકલું; સાથ વગરનું. જેને બૈરી છોકરાં
ન હોય તે છડો ને જે સ્ત્રીને છોકરાં ન હોય તે

છડો, પુ૰ મોતીની પાંચ સાત સેરનું કોટે બેસતું ઘરે-
ણું. ૨ છોકરાંને કાંડે પેરવાનું પોંચીના જેવું મો-
તીનું ઘરેણું. ૩ થોડીક જગોપર લામ્બા સેરડા-
માં જે આછો છણટકાવ કરવો તે. પાણીનો છ-
ડો દેવો—નાખવો. કઙ્કુના છડા દેવા એટલે સુક-
ન કરવાને કઙ્કુમાં પાણી રેડી તેને છાંટવું.

છણકછણક, અ૰ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે.

છણકવું, ક્રિ૰ સ૰ છણકો કરવો; તરછોડવું. ૨ ક-
સારને માટે ભરડેલા ઘઉંમાંથી આટો ચુંલું અને
કસાર એ ત્રણને સુપડાંથી જુદાં પાડવાં.

છણકો, પુ૰ ગરમ તેલ—ઘીમાં પાણીનો છાંટો પા-
ડવો તે અથવા પડેથી જે અવાજ થાય તે. ૨ તુ-
ચ્છ કરવું—તરછોડી નાખવું તે. ૩ મિજાજથી બો-
લવું તે. છણકો કરીને ચાલી ગઈ.

છણછણ, અ૰ એવો અવાજ દેખાડેછે.

છણછણતું, વિ૰ એવો અવાજ કરતું હોય તેવું; ગ-
રમ. ૨ તિરસ્કાર કરતું.

છણછણાટ, પુ૰ એવો થતો અવાજ. ૨ છણકો આ-
પવો તે. ૩ ગુસ્સામાં બબડવું તે; પત ન કરવું તે;
લાડમાં બેદરકારી બતાવવી તે.

છણણ, અ૰ એવો અવાજ દેખાડે છે.

છણવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈ ઢીલા પદાર્થને કપડાંમાં ના-
ખી ચોળી ગાળી કાડવો.—શીખંડ—કેરીનો રસ
છણવો. ૨ શુદ્ધ સત્વ કાડવું; ગાળી ગોળીને શુદ્ધ સા-
ર—રસ કાડવો. ૩ ખરાં ખોટાંનો ઈનસાફ કરવો.

છણટકાવ, પુ૰ છાંટારૂપે જમીનપર પાણી પડે તેમ
કરવું; છાંટવું તે અથવા પાણી પડેલું હોય તે.

છણટકોરવું, છાંટવું.

છણટાવ, છણટકાવ.

છણટાવું, ક્રિ૰ અ૰ છંટાયલી હાલતમાં આવવું; ઉપ-
રથી પાણી પડયું હોય તેવું થવું. જમીન છણટાઈ,
આગ છણટાઈ વગેરે વગેરે. ૨ ગાય ભેંસનું સુ-
વાવું; સુવાણે આવવું; વેતરે આવવું.

છણડવું, ક્રિ૰ સ૰ છાંડવું; તજવું; ત્યાગ કરવો.

છણડાવું, ક્રિ૰ અ૰ મુકાવું; ત્યાગ થવો. ૨ છણાવું;
ઈનસાફ થવો. ૩ ખાતાં-જમતાં બકી રેવું-વધવું.

છત, સ્ત્રી૰ (વસ્તુના પાકની) છે એવી જે હાલત તે;
પેદાશ ઉપજ હોવી તે. ૨ પુષ્કળપણું; વધારે. ૩
છાપરું—ઉપરથી પાથરેલું તે—છાજ; ચંદરવો.

છતરી, સ્ત્રી૰ તડકા વરસાદથી બચવાનો કાગળ તા-
સતો મોમજામો કપડું વગેરેનું બનાવેલું દાંડીવાળું
જે માથે ઓડવાનું તે; છત્ર. ૨ પલંગની ઉપરના
દાંડા જેનાપર મચ્છર દાની નાખવામાં આવેછે તે.
૩ ગાડીની ઉપરનું ઢાંકણ.

છતરીસ, વિ૰ તીસ ને છ એટલી સઙ્ખ્યા દેખાડેછે—૩૬.

છતાં-તી-તું-તે, કૃ૰ એમ—પાસે છે તોપણ એવા અર્થ રાખેછે; ચાલતી ક્રિયાના સમ્બન્ધમાં બીજું કંઈ વિશેષ—વિરુદ્ધ બોલવું થાય તે દેખાડેછે. તેનીપાસે પુષ્કળ પૈસા છતાં તે દળદરીનો દળદરી છે, છતી આંખે દેખાતું નથી, છતું ઘરેણું ને પેરાય નહિ—છતું ઘરેણું છે ને પેરતી નથી, છતે ધણીયે રણ્ડાયો, છતે હુતે ભિખારી છે.

છતું, વિ૰ ઉઘાડું; ખુલ્લું; જાહેર. છતો, છતી, છતું.

છત્તર, ન૰ છતરી. ૨ કાગછત્તર; કુતરાની ટોપી—એ છોડવા, ખાતરવાળી—ઉકરડાની—ભીની જગોમાં ઘણું કરીને ચોમાસામાં થાયછે—એની ઘણી જાત છે. કેટલાક ખવાય તેવા ને કેટલાક ઝેરી હોયછે.

છત્ર, ન૰ [સં૰] છતરી. ૨ માથે જે વડીલ—મોટું તે. પુત્રને, પિતા છત્ર છે. ૩ ઓથ—આસરો આપનાર. છત્રચામરસિંહાસન—રાજ્યચિન્હો. છત્રબન્ધ—છત્ર ચિતરી તેમાં રચેલી કવિતા.

છત્રપતિ, પુ૰ [સં૰] રાજા. ૨ છત્રના અધિકારી મણ્ડલિકરાજા. ૩ રાજ્યમાં છત્ર ધરાતું હોય તે અધિકારી.

છત્રી, છતરી. ૨ છતરીસ. ૩ ક્ષત્રી.

છત્રીસ, વિ૰ તીસ ને છ—૩૬.

છન્દ, પુ૰ [સં૰] અક્ષર અથવા માત્રાના નિયમથી થયલી જે કવિતા તે. (રાગ—ઢાળની નહિ)—અક્ષરછન્દ ને માત્રા છન્દ એમ કેવાયછે. ૨ ગણ ઉપરથી કવિતા રચનાની જે જાત તે. અનુષ્ટુપ, ત્રિષ્ટુપ, જગતિ, શક્વરિ, અષ્ટિ, ધૃતિ, દણ્ડક, આર્યા ઇ૰. ગુજરાતીમાં છન્દ ને વૃત્ત સરખા ગણાય છે પણ તેઓ રું છે—ભુજંગી,' તોટક વગેરે છન્દ નથી પણ વૃત્ત છે. ૩ કવિતા; પદ્ય (ગદ્ય નહિ). ૪ કવિતાની કડીની સઙ્ખ્યા; શ્લોક. તે કવિતનાં માત્ર આઠજ છન્દ રાખ્યાછે. ૫ શોખ; લત; નાદ; પછવાડે લાગુ રેવું તે. તેને કવિતા કરવાનો ઘણો છન્દ છે. ૬ દુર્વ્યસન; નઠારી વાતનો શોખ રાખવો તે. તેને દારુનો ને રાંડબાજીનો એવા બે છન્દ લાગેલાછે. ૭ એક જાતનું હાથે બઙ્ગડીની વચમાં ઘાલવાનું સ્ત્રીનું ઘરેણું.

છન્દશાસ્ત્ર, ન૰ [સં૰] વેદના છ અઙ્ગ કેવાયછે તેમાનું એક; કવિતા કરવાની રીતિ બતાવનારું શાસ્ત્ર.

છન્દી, વિ૰ જેને જે વાતની લત લાગેલી હોય તેનું છન્દી કેવાય; નાદે પડેલું; શોખી. ૨ દુર્વ્યસની; ફાટેલ.

છન્નું-ન્નેવ, વિ૰ નેવું ને છ—૯૬.

છપગું, વિ૰ છ પગવાળું (પ્રાણી).—ભમરો માકડી વગેરે.

છપતકું, ન૰ ઘસાઈ ઘસાઈને છેક પાતળું થઈ ગયલું છીબું. ૨ વિ૰ છાછરું; ઉણ્ડું નહિ તેવું (વાસણ).

છપય, પુ૰ એક જાતની છ ચરણની માત્રા કવિતા; છપ્પો.

છપર, છાપરું.

છપરખાટ, પુ૰ પાયાવાળો અથવા વનાનો પાટી ભરેલો ખાટલા જેવો જે હિંચકો તે.

છપરપલઙ્ગ, પુ૰ છતરીવાળો પલઙ્ગ.

છપાઈ, સ્ત્રી૰ છાપ; છાપણી. ૨ છપામણી.

છપામણી, સ્ત્રી૰ છાપવાની મેહેનત મજુરી.

છપાવવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈ છાપે તેમ કરવું.

છપ્પન, વિ૰ પચાસ ને છ; ૫૬. ૨ ઘણી સઙ્ખ્યાને માટે પણ એ શબ્દ છે.—એ વાત તું કંઈ છપ્પન વખત મારી આગળ બોલી ગયોછે. કેવત છેઃ 'નહિ ત્રણમાં નહિ તેરમાં ને નહિ છપ્પનના મેળમાં' એટલે કેસીએ ગણતરીમાં નહિ—અધવચ લટકતું એવો અર્થ થાયછે. છપ્પનકોટી-છપ્પન કરોડ (યાદવ). છપ્પનભોગ—અણકૂટનો ઓચ્છવ; પકવાનાદિક ઘણા ઘણા પદાર્થોનો જે ભોગ ઠાકોરજીને ધરાવવામાં આવેછે તે. છપ્પન વખારી—જેને ઘણે ઘણે ઠેકાણે નજર રાખવી પડતી હોય તે. 'છપ્પન વખારી ને ભારો કુંચા' કેવાયછે.

છપ્પય, છપય.

છપ્પરખાટ-પલઙ્ગ, છપરખાટ—પલઙ્ગ એ શબ્દ જોવા.

છપ્પરબન્દ-ન્ધ, પુ૰ નમી ગયલાં ઘરને ઉંચકી આણનારો; કિસબી મજુર. ૨ છાપરાં સુડનારો.

છપ્પો, છપય.

છપ્પોસાત, વિ૰ એકમાં છ દાણા ને બીજામાં પેલો એક દાણો હોય એવા જે સાત તે. સોકટાંના બે પાસાના દાવમાં બે રીતના સાત હોય છે—છપ્પો સાત ને ચાર ત્રણ સાત.

છબ, [હિં૰] છબી.

છબછબ-છબકછબક, અ૰ પાંણીમાં હાથ અફાળેથી જે અવાજ થાય તે.

છબતરું, વિ૰ છાછરું. ૨ ગન્દું; ઓગણું; સુંથાયલું.

છબરકી, સ્ત્રી૰ એક કોરા કાગળના બે—ત્રણ—આર કરેલા કકડામાંનો અક્કેકો. ૨ ડાકમાં લખવાનો પાતળો કાગળ.

છબવું, ક્રિ૰ અ૰ ડરવું; પોચવું; લાગવું; અડકવું. 'જો ઉપજે તો ભલો વેરાગ, બીજાં કૃત્યનો ન

છએ પાગ'; 'માયાના ગુણ જયાં નવ છએ, તેને અખા તે કોણ આલંબે'.

છબી, સ્રી૦ [સં૦ છવિ] માણસની ચિતરેલી આકૃતિ, સાદી અથવા રઙ્ગેલી—હાથથી, યન્ત્રછાપથી. ૨ માણસના રૂપ ગુણનું મનમાં પડતું ચિત્ર; તસવીર.

છબીદાર, વિ૦ સુન્દર; ખુબસુરત., [છબીલી.

છબીલું, વિ૦ સારી છબી—સુરતવાળું; ખુબસુરત; ફુટડું; રૂપાળું; દેખાવડું; ચિતરવા લાયક. છબીલો,

છમ, અ૦ એવો થતો અવાજ. ઘુઘરીનો, વઘારનો.

છમકછમક, અ૦ ચાલતાં ઘુઘરીથી જે અવાજ થાય તે.

છમકલું, ન૦ અટકચાળું.

છમકારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઢિકરીને તપાવી લાલચોળ કરી તેને થણ્ડાં પાણીમા બોળી દેવી. મરી—આદું ફુદનો છમકારીને પી. ૨ વઘારવું; વઘાર દેવો.—ભાજી છમકારો. [વા છમકારવાથી થયલો.

છમકારો, પુ૦ એવો થતો અવાજ. ઘુઘરાનો અથ-

છમછમ, અ૦ એવો થતો અવાજ—ઘુઘરીનો.

છમછમતું, અ૦ છમછમ કરતું. [કરવામાં આવે તે.

છમાસી, ન૦ મરણ તિથિ પછી છઠ્ઠે બેસતે મહિને જે સરાધ—બ્રાહ્મણ જમાડવા વગેરેની જે ક્રિયા

છર, પુ૦ બેકીને ઘણું બોલવાનો જે જોસ્સો તે; તાન; મસ્તિ; લાડથી આવેલી ઘેલછા. ૨ મદ; તોર; દિવાનાંપણું. ૩ વાડિયો; લલુતાપણું. ૪ એવો થતો અવાજ—હથિયારથી કપાતાં થતો. સ્રી૦ બારૂની સોટી. [(ઢિકરાંની કાતરી વગેરે).

છરતું, વિ૦ જરા તરા અડકીને આડું ઉતરી ગયલું. છરતું વાગ્યું. ૨ આડું કતરાતું ફેકેલું હોય તેવું

છરા, પુ૦ નાની નાની સીસાની ગોળિયો—બન્દુક પિસ્તોલનેસારુ; પારો. ૨ ખીલા, પથરા, જુના પૈસા વગેરેનો બન્દુકમાંથી જે મારો કરવો તે.

છરાયલું-યું, વિ૦ છર આવતો—આવેલો હોય તેવું; સેજસેજમાં બેકી જાય તેવું. ૨ ગાંડું; સાડીત્રણ પાંસળો.

છરી, સ્રી૦ શાક સમારવાનું ઓજાર; પાળી. ૨ હૈયાસેલ; કીનો; વેરબુદ્ધિ; ઝેર.

છરેલ, છરાયલું-યું. [સીધો જમિયો.

છરો, પુ૦ મોટી પાળી; મોટી છરી. ૨ એક શસ્ત્ર;

છલકાવું, ક્રિ૦ અ૦ હાલ્યાથી પ્રવાહી પદાર્થે પોતાના ઠામમાં આમ તેમ ઊંચું આવવું અથવા તેમાંથી બાર ઉછળી પડવું, 'અધુરો ઘડો ઘણો છલકાય'. ૨ ઉભરાઈ જવું—તળાવ છલકાઈ ગયું. ૨ ફુલાસ મારવી; મિથ્યા ગર્વ કરવો.

છલઙ્ગ, સ્રી૦ એક પગને ટેકી બાજો પગ ઉપાડી એક જગેથી બીજી જગોએ પડવું તે; ઠેકડો; કુદકો; ફલઙ્ગ. કુદકો, નીચેથી ઉપેર અથવા ઉપેરથી નીચે હોય પણ છલઙ્ગતો તેજ અથવા વચમાં બાંડાવાળી સપાટી ઉપરજ હોય.

છલર, સ્રી૦ ધ્રો; દરોઈ; દરો; દુર્વા.

છલાછલ, વિ૦ છેક મથાળા સુધી—ઉપર આવી રહેલું; ભરપૂર. એ શબ્દ પ્રવાહી તથા નક્કર બન્ને પદાર્થને લાગે છે.

છલ્લાછલ, છલાછલ.

છલ્લો, પુ૦ ડાબા હાથની આંગળિયે ઘાલવાની રૂપાની અથવા સુનાની ઝીણી ઘુઘરીવાળો જે વીટી તે. ૨ લોડાંની વીટી (છલ્લો ને મીંઢળ) ઘુઘરી વાળું.

છવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉપરથી ઢંકાવું.

છવિટિયાં, ન૦ સ્રીને પગની આંગળિયે ઘાલવાનું રૂપાનું ઘુઘરીવાળું ઘરેણું. છવિટિયું એકવચન.

છવ્વીસ, વિ૦ વીસ ને છ; ૨૬.

છસે-સો, વિ૦ ૬ વખત ૧૦૦; ૬૦૦.

છળ, પુ૦ [સં૦ છલ] છેતરવું તે; ઠગાઈ; કપટ; દગો—છળભેદ કેવાય છે. ૨ નિત્યનો નહિં પણ નવો વેશ; ખોટો લેબાસ. ૩ બાનું; મિષ.

છળકો, પુ૦ પાણીની છોળ.

છળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠગવું; કપટ કરી છેતરવું; દગો દેવો.

છળો, પુ૦ રગડો—(ભાંગી નાખેલાં દહીં વગેરેનો).

છાં, ક્રિ૦ હોધાતુનું વર્તમાન સ્વાર્થરૂપમાં દ્વિતીય પુરુષનું એકવચન. તું છાં અથવા છે. [અચાત".

છાંછળમાછળ, ઉપર ઉપરની; ઉપલકિયા; છાલકી. "છાંછળ માછળની નહિ વાત, એ તો કરવી વાત

છાંછું, ન૦ ધન્તર મન્તર.

છાંટ, સ્રી૦ ઝીણા ઝીણા છાંટા (વરસાદ વગેરેના). ૨ કપડાંપર રઙ્ગના જે ઝીણા ઝીણા છાંટાં નાખેલા તે; ભાત; ટપકું; બિન્દુ. ૩ ઝડપ; ઉતાવળ—તે લખવામાં છાંટ સારી રાખેછે. ૪ ગપ; ખોટી વાત ચલાવવી તે—તે બહુ છાંટ મારેછે. ૫ ગુણપાટની ભરેલી કોથળી. છાંટનાખવી—અભડાયલાંને શુદ્ધ કરવું.

છાંટણાં, ન૦ કપડાંપર ઝીણી ઝીણી રઙ્ગદાર ભાત પડેલી હોય તે. ૨ કઙ્કુ—કેસરથી આછું છાંટવું તે.

છાંટવું, ક્રિ૦ સ૦ અગ્નિ ઉપર પાણી રેડવું; હોલવવું. ૨ જમીનપર થોડે થોડે છાંટા પાડીને રેડવું. રઙ્ગ છાંટતો. ૩ જુકો ભિરાડવો—ફેંકવો.—ખેતરમાં

અનાજ છાંટવું—ભભરાવવું; ગલાલ છાંટવું—ઉરાડવું. ૪ આછો આછો રઙ્ગ નાખવો. ૫ ઉપર ઉપરથી કાપી નાખવું.—ખરસાણીનું ઝાડ ઘણું ઊંચું વધી ગયું છે માટે તેને છાંટી નાખ. ૬ લાંચ આપવી. તેને થોડાએક રૂપિયાં છાંટી આવ કે કાલે તારી તરફનો ફેસલો થાય. ૭ ગપ મારવી; જુઠા તડાકા મારવા; હાંકવું. [ટીપું.

છાંટી, સ્ત્રી૦ પાણી વગેરેનું જે નાનું ટીપું તે. ૨ વરસાદની ઝીણી ઝીણી ધાર અથવા ઝીણું ઝીણું

છાંટુ, પુ૦ ગપમારૂ; ખોટી ખોટી વાત ચલાવનારો.

છાંટો, પુ૦ પાણી અને એવા બીજા પ્રવાહીનું ટીપું; વરસાદનું બુન્દ—ટીપું. છાંટો આવવો—ઉડવો એમ બોલાય છે. ૨ ડાઘ; કુસઙ્ગતિનો દોષ; બદનામી; નુકસાન. તેના છાંટા મને લાગ્યા.

છાંટોપાણી, ન૦ ચાર જણે બેશીને ખુશમાં દારુ પીવો તે; રઙ્ગપાણી.

છાંડણ, ન૦ છાંડવું તે. ૨ છાંડેલું તે.

છાંડવું, ક્રિ૦ સ૦ તજવું; છોડવું; મુકી દેવું; બાતલ કરવું. આજ કાલ તેણે તેની સઙ્ગત છાંડીછે. ૨ છેડો ફાડી આપવો; તલાક—ફારગતી આપવી; દૂર કરવું.—તેણે પોતાની બૈરીને છાંડી છે. ૩ જમતાં ભાણામાં વધે—પડી રે તેમ કરવું. તારે તો છાંડવાનો નીમ હતો ને આજે તેં આટલું બધું કેમ છાંડયું?

છાંડેલું-ડયું, ન૦ ખાતાં વધેલું તે. છાંડેલી બૈરી.

છાંડયું, ન૦ છાડેલું—ભાણામાં વધેલું તે.

છાંણ, છાણ.

છાંણાં, છાણાં.

છાંદવું, ક્રિ૦ અ૦ જાડું લિપવું; થેપવું.

છાંદો, પુ૦ જાડું લિપણ—ગારો. છાંદો દેવો—મારવો. ૨ જમવાનું એકઠું કરેલું તે. છાંદો ઘાલવો—જમતાં ભાત દાળ શાક વગેરેને એકઠું—ગચાનેક કરીને ખાવું.

છાંનું, છાનું.

છાંય, છાયા.

છાંયડી, સ્ત્રી૦ નાનો ઓળો પડતો હોય તેવી વસ્તુની છાયા. (ખજુરીની છાંયડી).

છાંયડો-યો, છાયો.

છાએલ, છાયેલ.

છાક, સ્ત્રી૦ દારુ પીધા પછી મોઢું વાસ મારે તે.—છાક મારવી. ૨ નીશા—કેફની અન્દર ગમે તેમ ફાટયું ફાટયું બોલવું—લવવું તે. ૩ મિજાજ; હેકાર; પતરાજ. ૪ ગામડાના પીઠામાં દારૂ તાડી પીધા પછી ઉપરથી જે સવે લેવી તે. છાકે ચડવું—દારુ પીને છાક મારવી; શરીરનું ભાન ન રેવું; મસ્ત બનવું. ૨ છાકી જવું.

છાકટ, છાકટું.

છાકટું, વિ૦ ઘણો દારુ પીને ઘેલું બનેલું; છાક મારતું; પીવેલ; મસ્ત. છાકટો, છાકટી, છાકટું.

છાકવું-કીજવું, ક્રિ૦ અ૦ છલકાવું; ફુલાઈ જવું; પતરાજ મારવી. ૨ બેકી—વણસી—વઈ જવું.

છાકોટો, છાક.

છાગળ, સ્ત્રી૦ મુસાફરીમાં સાથે પાણી ભરી રાખવાનું ચામડાનું જે ઠામ તે; નાની મશક.

છાગળિયાં-યું, ન૦ છાગળ. ૨ શકિત કરતાં વધારે ખરચ કરવો—ઉડાવવું તે.

છાછર-રું, વિ૦ જરાક ઉંણ્ડુ ને ઘણું પોળું હોય તેવું ચપટું તથા પોળું. ઢાંકણાં, ત્રાંસળાં છાછરાં ને રકાબી છાછરી હોયછે. ૨ આછું; થોડું.

છાજ, સ્ત્રી૦ ઓરડાની ઉપર પાટિયાં જડેલાં હોય તે. ૨ ગામડાંના ઝુપડાં ઉપર સુંથાડિયાં—(જાડું ને લાંબું ઘાસ) ચીપા (કડબના ચિરેલા સાંઠા) નાખેલા હોય તે. ૩ એક જાતનું પોળું ને કકરૂં ઘાસ.

છાજલી, સ્ત્રી૦ નાનું છજું. ૨ છજાંની ઉપરની નાની અગાસી; ગોખ. ૩ સામાન મુકવાને ભીત સાથે જડેલું પાટિયું. ૪ ઘાસ.

છાજવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘટાટોપ આવી રેવું; છાઈ રેવું; છાવું; ઢાંકવું; છાયા કરવી. ૨ લાયક હોવું—થવું; ઘટવું; અનુકૂળ આવવું. ૩ શોભવું; બિરાજવું; સારું દેખાવું. ૪ ઘણીવારસુધી રેવું—ચાલ્યાં કરવું; ટકવું; નિભવું.

છાજિયું, ન૦ બૈરાંઓએ હાથ ઉંચકી ઉંચકીને છાતીપર કુટયાં કરવું તે. એનું અનેકવચન છાજિયાં. છાજિયાં લેવાં—કોઈના મરણમાં બૈરાંઓએ કુટવું. ૨ (લાક્ષણિક) ધિક્કાર—ચીડનો શબ્દ—બૈરાંઓ વાપરેછે. અરે તારાં છાંજિયાં લઉંરે મુઆ કેમ મારો જીવ લેવા બેઠોછે?

છાજું, ન૦ વંણડીના ઉપર છાયલું તે.

છાણ, ન૦ ગાય ભેંસનો મળ; છાણ કરવું—ગાય ભેંસે પોદળો મુકવો. ૨ હોંસ; શૌર્ય; રામ; દમ—એની ગાંડમાં છાણ ક્યાં છે? છાણ પુંજવું—ઢોરના

પડેલા જુદા જુદા પોદળા એકઠા કરવા. છાણ પું-જો—છાણ અને બીજો કચરો. 'છાણના દેવને ખાસડાંની પૂજા', 'છાણના દેવને વાલ—કપાસિયાની આંખ'. એ કેવત

છાણવું, છણવું.

છાણાં, ન૦ છાણના લોંદાને ચપટા અથવા ગોળ આકાર આપી ભીત—જમીન—છાપરાંપર સુકવેલા તે. છાણાં થાપવાં કેવાયછે અને એનો લાક્ષણિક અર્થ આ કે ચડી—બેઠી જઈને દુઃખ દેવું. તમે તેને બહુ લડાવોછો પણ જો જો પાછળથી તે તમારે માથે છાણાં થાપશે. છાણાવાળી—છાણાં વેચનારી. છાણું એ એકવચન.

છાણિયું, ન૦ ગામડાંના લોક કાદવ ને છાણ એકઠાં કરી તેનું ટોપલા જેવું જે બનાવેછે તે; ગારિયું—એ ઢાંકવાનાજ કામમાં આવેછે.

છાતરક, સ્ત્રી૦ ઘોડાની દોડ; મોટો કુદકો; ફાળ.

છાતરાં, છોતરાં.

છાતી, સ્ત્રી૦ ખભા તથા ગળું એની નીચેનો અને પેટની ઉપરનો કંઈક બાર પડતો શરીરનો જે ભાગ તે. ૨ સ્ત્રીની છાતી; કૂચ; સ્તન; થાન. ૩ પશુ પક્ષીના શરીરનો તે ભાગ જે, ગરદનની નીચે અને બે આગલા પગની વચમાં હોય છે તે. ૪ (લાક્ષણિક) અન્તઃકરણ; હૈડું; હૃદય; કાળજું —જ્યાં સઘળા જોસ્સાઓનું અને પછી દુઃખ સુખનું લાગવું થાયછે તે. 'કુમળી જાતી દાઝે, કુમળી છાતી કપમે કરી સાંજે'. ૫ ભય ન રાખતાં એકદમ બાર પડવાની હિંમત; સાહસ; ધૈર્ય.—વેપારમાં છાતીનું કામ છે. સરકારની સામે થવાની તેનીજ છાતી ચાલે. છાતી કાડીને ચાલવું એટલે મરદ છઉં એમ બતાવવું; ભભકામાં—મિજાસમાં ચાલવું. છાતી કુટવી એટલે ઘણા શોકને લીધે છાતીને હાથેવતી ઠોકવી. છાતી બેસવી એટલે દલગીરી—નુકસાનમાં ડબાઈજવું; હિંમત હારી જવી; ટાંટિયા નરમ થઈ જવા. છાતી ફાટીજવી—એકદમ અણચિન્તાં ગભરાટમાં —આફતમાં આવીપડવું. ૨ નુકસાન થાય તેવા હરખમાં આવવું. ૩ છક—દંગ થઈજવું. છાતી ભરાઈ આવવી એટલે ડોબો ચડી આવવો. છાતી પાકવી એટલે છાતીમાં કફ પાકી જવો. છાતી ફુટવી એટલે સ્ત્રીને જોબન આવવું. છાતી તોડવી એટલે શરીરને નુકસાન પોંચે તેવી ઘણીજ સખત મેહેનત કરવી.—તેણે તે કામમાં છાતી તોડી નાખી છે; તે છાતી તોડ કામ કરેછે. છાતી ઠોકવી—ઠોકીને કેવું એટલે ખાતરીથી—હિંમતથી—ભરોસાથી કેવું. ૨ ઉસ્કેરવું; ઉત્તેજન આપવું. ૩ સાબાશી આપવી; વાહવા બોલવી; ધન્ય ધન્ય કેવું. છાતીપર પથ્થર મુકવો—દલગીરના જોસ્સાને દબાવવો. છાતીપર બેસવું એટલે કુસ્તીમાં હરાવવું; ચીત કરવું. ૨ ઉપરીપણું રાખી હાથના માણસોપાસથી બરાબર કામ લેવું. ૩ ચાંપીને ઉઘરાણી કરવી; ત્રાગું કરવું. છાતીપર હાથ મુકવો અથવા છાતીએ હાથ દેવો એટલે ધીરજ આપવી. છાતી પિગળવી એટલે દીલમાં લાગવું; હૈયામાં અસર થવી (દયા પ્રેમ વગેરે જોસ્સાથી). છાતી રાખવી એટલે હિંમત રાખવી. છાતીએ ધરવું એટલે વાલમાં છાતી સરસું ચાંપવું—છાતી સાથે ભિટાડવું—ડાબવું—વળગાડવું. છાતી બળવી એટલે અદેખાઈ કરવી. ૨ દુઃખ થવું; દયા આવવી; દિલમાં દાઝ આવવી. છાતીપર હાથ નાખવો એટલે સ્ત્રીની છાતીપર. છાતી ઊંચી આવવી—ઠરવી એટલે સન્તોષ થવો. છાતીમાં ડાઘ લાગવો એટલે દીલમાં ખૂબ દુઃખ લાગવું.—૧ પ્યારીની બેવફાઈથી આશકને છાતીમાં ડાઘ લાગ્યો. ૨ દીલમાં વેર લેવાનો જોસ્સો રેવો.—તે બચારાને તેના મિત્રે ગરદન માર્યો તેથી તેની છાતીમાં જબરો ડાઘ રેયો છે. છાતી ઉભરાવી એટલે શોક—આનન્દથી રડવું આવવું. છાતી ચલાવવી—હિંમત ભિડવી. છાતીનું—હિંમતનું. કઠણ—ઘાડી છાતીનું. અર્થ પોચી—ઢીલી છાતીનું એટલે જેના દિલમાં સારીપઠે લાગે નહિ તેવું તથા લાગે તો ખમી શકે તેવું અને તરત લાગે તેવું —દયાળુ—ગભરાઈ જાય તેવું—રડાદે તેવું— (માણસ). છાતીવાળું—હિંમતવાન; ધીટ; નિડર. છાતીપૂર—છાતીલગી આવે—પોંચે તેટલું ઉંડું. (પાણી ખાડો વગેરે).

છાનાંછપનાં, ન૦ મર્મવાર્તા; ગુંજની વાત.

છાનાછાની, અ૦ ગુપ્તપણે; છુપીરીતે. ૨ છાની વાત; ગુપ્તગુ; છાનીછપની.

[ચુપ; સન્તાઈને.

છાનામાનાં, અ૦ કોઈ જાણે નહિ તેમ; છુપીરીત; ગુ-

છાનું, વિ૦ કોઈ ન જાણે તેવું; ગુપ્ત; ઢાંક્યું; ખાનગી. ૨ ચૂપ; મૂગું; બોલતું બન્ધ (રે).

છાપ, સ્ત્રી૦ વસ્તુ ડબાયાથી તેનાપર જે ચિહ્ન—નિશાની—આકાર—અક્ષર પડે તે.—ધાતુ સિક્કાપરની છાપ, મીણ લાખ ઉપરની છાપ, સરકારી કાગળોપરની છાપ વગેરે, શિક્કો; મોહોર. ૨ જે બીબાંથી છાપ મારવામાં આવે તે. ૩ કોઈ વસ્તુ વારેવારે જોયાં કરેથી તેની જે આકૃતિ—તસવીર—પ્રતિબિમ્બ મનમાં પડી રે તે. ૪ કવિતામાં સમાપ્તિ કરતી વખત તેનો બનાવનાર પોતાનું જે નામ અથવા પોતાની જે નિશાની રાખે છે તે; અભોગ. એ ચારે અર્થમાં છાપ મારવી કેવાય છે. ૫ કોઈપણ માણસ વિષે લોકમાં જે નરસું બોલાવું તે.—તેની આખા ગામમાં છિનાળવાની છાપ પડી ગઈ છે. ૬ યન્ત્રમાં ડબાઈને કોરા કાગળપર પાછું ઉઠેલું એવું જે લખાણ તે. ૭ યન્ત્રમા ડબાઈને અક્ષરોનું પાછું ઉઠવું તે અથવા પાછું ઉઠવાની જે સફાઈ તે. ૮ ચારમાં જઈ મર્મનું બોલી સહુને નીચું જોવડાવવું તે; ઝાંખા પાડવા તે. તેણે તેને છાપી નાખ્યો. ૯ ડંકો કરી આવવો; ચારમાં જઈ યશ મેળવવો તે—એ પાછલા બન્ને અર્થમાં છાપ મારી આવવી—બેસાડવી એવા પ્રયોગો થાયછે. ૧૦ રાજાની મોહોર; સિક્કો; હુકમ. ૧૧ ધાતુના બીબાં તપાવીને તેથી જે ડામ દેવામાં આવેછે તે—દ્વારકાંની છાપ. [ણું; છાપવાનું કારખાનું.

છાપખાનું, ન૦ જ્યાં પુસ્તકો છપાતાં હોય તે ઠેકા-

છાપગર, છાપનાર.

છાપણી, સ્ત્રી૦ છાપવું તે; છાપવાની રીત—સફાઈ.

છાપત, છાપ (૫ મા અર્થમાં).

છાપનાર-રો, પુ૦ જે માણસ છાપતો હોય તે. ૨ છાપખાનાંનો કારભારી—માનેજર.

છાપરી, સ્ત્રી૦ નાનું છાપરું.

છાપરું, ન૦ ટાઢ તડકા વરસાદથી બચાવકરનારો એક બે અથવા વધારે બાજુપરથી ઢળતો એવો ઘરનો જે ઉપલો ભાગ તે—સાકટા ઉપર ઢામડાં અથવા પકવાસા નાખી તે ઊપર નળિયાં નાખવામાં આવેછે. ઉપર ઝાવળી તરસાડાં નાખેલાં હોય એવાં પણ છાપરાં હોય છે. ૨ આચ્છાદન; ઢાંકણ. ૩ નાના ઘર; ઝુપડાં. છાપરું સડવું કેવાયછે.

છાપવું, ક્રિ૦ સ૦ છુટાં પાનારૂપે અથવા ચોપડીના આકારમાં રાખવાનો કોઈ પણ હાથનો લેખ યન્ત્રના ડાબથી કાગળપર આણવો. શીલા તથા યન્ત્રથી અને બીબાં તથા યન્ત્રથી છપાય છે. ૨ લાકડાંના કોતરેલા કકડાઓમાં રંગ ભરી કપડાંપર મુકી ઉપરથી ઠોકી કપડાંપર તરેહ પાડવી. ૩ રૂપૈયા—સિક્કાપર છાપ મારવી. ૪ કાગળપર છાપ મારવી. ૫ ન્યુસપેપરની મારફતે ખુલ્લું—જાહેર કરવું. ૬ મર્મ ઊઘાડું કરી ફજેતી કરવી; છાપી નાખવું.

છાપું, ન૦ છપાયલું તે; ન્યુસપેપર. ૨ ચામાચેણ.

છાપો, પુ૦ છાપ; છપાવું તે. ૨ ઘણાં માણસે એકઠાં થઈ એકદમ કોઈનાપર ધસી પડવું તે; હુમલો.—લશ્કરે છાપો માર્યો. ૩ ધાતુનાં બીબાંને ચન્દન કંકુ લગાડી તેનાથી કપાળે ગાલે જે ચિહ્ન કરવાં તે. ૪ લાગો; વેરો.

છાબ, સ્ત્રી૦ ફરતી ઊંચી બાજુવાળી તથા નીચે પડઘીવાળી અથવા વગર પડઘીની વાંસની ચીપની જે છાછરી ટોપલી તે અથવા ધાતુની જે તાસક તે. નાની છાબ ફુલ મેવો પાન સોપારી ભરવાનાં કામમાં આવેછે અને મોટી છાબ જે વાંસની ચીપનીજ હોયછે તે પકવાન અને મોસાળાંની રીતમાં અથવા એવાંજ બીજાં કામમાં ચાંલ્લો કરવાનાં લુગડાં ભરવાના કામમાં આવેછે. [છાબ તે.

છાબડી, સ્ત્રી૦ પડઘી વગરની વાંસની ચીપની જે

છાબડું, ન૦ છાબડી. "છાબડે સૂરજ ઢાંક્યો ન રે".

છાયલ, છાયેલ.

છાયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રકાશ—રોશનીના કિરણોને અટકાવ થયેથી અટકાવ—બન્ધ કરનારી વસ્તુના આકાર જેવું જે અન્ધારું પડે તે; ઓળો; પ્રતિબિમ્બ; પડછાયો. ૨ પ્રકાશ—રોશનીને અટકાવી નીચે અન્ધારું કરવાસારૂ અટકાવ કરનારી વસ્તુનું વચમાં આવી—ઝુમી રેવું તે.—વડની છાયા. ૪ નુર; તેજ; અંશ; કાન્તિ.—'પાસર પૂત ઔર બાપકી છાયા.' ૫ સુખથી રેવાને માબાપ યજમાન વગેરેનો જે આસરો તે. ૬ હરકોઈ વસ્તુનું અર્થ—રૂપ માન ન હોવાથી આસપાસના સમ્બન્ધથી અથવા કલ્પનાથી અર્થ—રૂપ માનનો જે કંઈ એક ભાસ થવો તે. આ શ્લોકનો અર્થ તો મારાથી સમજાતો નથી પણ એમાં રાજનીતિની છાયા દેખાયછે. આ રાગમાં કંઈ એક કાનડાની છાયા જણાયછે. ૭ ચિત્રમાં જે ઝીણી ઝીણી આછી કાળી લીટીઓ તે; ભભકમાં બાર પડતો

નહી પણ ઝાંખો દેખાતો જેટલો જે ભાગ તેટલો તે. ૮ ભૂત પિશાચ વગેરેનો પડછાયો.

છાયાનટ, પુ૦ એક જાતનો રાગ.

છાયાપુરુષ, પુ૦ [સં૦] તડકામાં અથવા ચાંદરણામાં ઊભા રઈને પોતાની છાયાતરફ ઘણીવાર જોયાં કર્યાપછી એકાએક એકદમ આકાશમાં જોતાં ઊંચે જે પુરુષ દેખાય તે.

છાયેલ, ન૦ છાપીને રંગ ચડાવેલો એવું ઓઢવાને પેરવાનું સુતરઉ કપડું. એ જાતનાં લુગડાં ઘરમાં ઘણાં વપરાયછે; સાલો; સાદલો.

છાર, સ્ત્રી૦ ફૂગ. ૨ ધૂળ. ૩ રાખોડી. ૪ છારી.

છારવું-રીવાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝાંડી—ભૂસી વાળવું; છારવું; ઢાંકીનાખવું; ઢાંકપીછોડો કરવો.

છારી, સ્ત્રી૦ આંખના ડોળાપર જે ચિકણું ઝીણું પડ બન્ધાય તે. ૨ કોળાં, પાતરાં વગેરેપર જે ઝીણી ઝીણી રૂવાંટી તે.

છારું, ન૦ ભીત કરામાંથી ઈંટ ચુનાનો જે સુકો ભૂકો પડે તે. ૨ નળિયાં ઈંટ વગેરેનો ભૂકો. ૩ ધૂળ કાંકરીવાળું મેટાડું. ૪ બકરું; ભોકડું.

છાલ, સ્ત્રી૦ જેમ પ્રાણીને ચામડી તેમ ઝાડ ફળ વગેરેને આખુંનું આખું કાડવા ધારિયે તો નિકળી આવતું તથા કંઈક ચિકાશવાળું જે ઢાંકણ તે. છેક સુકાઈ ગયલી છાલને છોડાં કેછે—અન્દરની છાલને અન્તરછાલ કરીને કેછે. કેરી લીંબુની છાલ વગેરે. [ડવું તે; છોળ,

છાલક, સ્ત્રી૦ જોરમાં પાણીનું ઉછાડવું ઊંચું થઈ પ-

છાલકબાજી, સ્ત્રી૦ એક બીજાની સામે જોરથી પાણી ઉરાડી ગભરાવવાની જે રમત તે.

છાલકું, વિ૦ છાછરૂં. લાક્ષણિક રીતે ઘણો વપરાય છે.—જેના પેટમાં રે નહિ તે; બીજાને કઈ દે તે. ૨ થોડી પુંજી છતે મોટું ડોળ રાખનાર. ૩ સેજ સેજમાં સામું ઉતરી પડે તે; બેઅદબ. ૪ હલકું; પાજી. [જાય તેવું.

છાલકું, ન૦ ગધેડાંની ઉપર કચરો નાખવાનો પોળાં મોડાંનો જે ખુલ્લો કોથળો તે. વિ૦ છલકઈ

છાલાં, ન૦ છોતરાં; ફોતરાં—ભાતનાં છાલાં.

છાલિયાં, ન૦ પિત્તળનાં પતરાંના વાટકા જેવાં પાતળાં થાયછે તે. છાલીનું અનેક વચન. [ચાલી.

છાલી, સ્ત્રી૦ ચૂડી. 'આ લે તારી છાલી ને હું તો માર

છાલું, ન૦ ભાત—ડાંગેર વગેરેનું છોડું—છોતરૂં. ૨ ઘણીમાંથી લોટ વાળવાનું નાળિયેરનું છુંદેલું છોડું.

છાવણ, ન૦ જેથી છાવું તે.—તાડછાં, ચીપા, છાજ, સુંથાડિયાં વગેરે.

છાવણી, સ્ત્રી૦ થોડા દિવસ—મહિના રેવાસારુ લશ્કરી લોક, તાડછાં સુંથાડિયાં વગેરેથી છાપલાં જે મકાનો બાંધેછે તે અથવા તમ્બુઓ તાણેછે તે. ૨ થોડી મુદત કાડવાસારુ લશ્કરે જે ઠેકાણે મુકામ કર્યો હોય તે. ૩ થોડી મુદત કાડવાસારુ એકાદા મુકામસર પડેલું જે લશ્કર તે; લશ્કરનો પડાવ. ૪ સાધુનો પડાવ, સાધુની છાવણી કેવાયછે.

છાવરવું, ક્રિ૦ સ૦ વાંક—ગુન્હો ઢાંકવો; મારીની રાહે હશે એમ કઈ ઉડાવી દેવું.—તે તેનું બધું છાવરી વાળેછે. ૨ કુમક—તરફદારી કરવી; પરવું કરવું; ઉપરાણું લેવું.

છાવું. ક્રિ૦ સ૦ વરસાદ ન આવે તેનેસારુ તાડછાં, ચીપા, સુંથાડિયાં નાખી ઢાંકવું.—વણકો છાવી, ઘાસનું કુંદવું છાવું, છાપરું છાવું વગેરે.

છાશ-સ, સ્ત્રી૦ દહીંમાં પાણી રેડી વલોવવાથી જે ખાટો પ્રવાહી બને તે. વલોવતાં છાસની ઉપર જે ચિકણી તર તરે તે માખણ. છાસની કડી થાયછે. છાસ પીવી—સવારમાં શિરામણી કરવી. છાસ પીવા ટાણું—સવાર.

છાસટ, છાસેટ. [જુવાર.

છાસટિયો, પુ૦ જેઠ માસમાં પાણી પાઈ ઉગાડેલી

છાસી, છયાસી.

છાસેટ, વિ૦ સાઠ ને છ; ૬૬.

છાળ, સ્ત્રી૦ છોળ; ઓડો.

છિંકણી, સ્ત્રી૦ તપખીર. [થે વાયુ નિકળવો.

છિંકવું, ક્રિ૦ અ૦ છીંક ખાવી; નાકમાંથી અવાજ સા-

છિંડી, સ્ત્રી૦ નાનું છીંડું. ૨ ઓરડાની પછાડીનો નેવાં પડવાનો ભાગ.

છિઃ, અ૦ ધિક્કાર—તુચ્છકારના અર્થની સૂચના કરેછે; છટ. ૨ ખરાબ—ગન્દી—તુચ્છ—હલકી ચીજ છે એમ બાળક છોકરાંઓને સમજાવવાસારૂ એ શબ્દ વપરાય છે. ૩ છીંક ખાતી વખતે નાકમાંથી જે અવાજ નિકળેછે તે.

છિકણી, છિંકણી. [૨ નાનું હરણ.

છિકારડું, ન૦ સરડા જેવું એક પ્રાણી, એના ફુંકવાથી પશુ પક્ષી મનુષ્ય—પ્રાણીને ઝેર ચડી જાયછે.

છિછલું, ન૦ તોછડું; બેઅદબ; બેસમજ; વિવેક વગરનું; છોકરવાદિયું; નાદાનીનું; ઊછાંછળું; મસ્તી ખોર. (કામ માણસ બન્નેને લાગેછે).

છિટકોરવું, ક્રિ૦ સ૦ પાણી સીંચવું; ઝારીથી પાણી છાંટવું,
છિટછિટ, છટ.
છીડી, સ્ત્રી૦ પાછલે બારણે જે ખુલ્લી જમીન તે.
છિણવું, છિનવું. ૨ છણવું—ભાંગ શિખણ્ડ; વગેરે.
છિતરી, સ્ત્રી૦ બે ઘર વચ્ચે (બાજુની તરફની) સાંકડી ગલી. [ત્રીજવું.
છિતવું, ક્રિ૦ અ૦ તરતાં પાણીનું તળિયું થોડાં પાણીને લીધે જમીન સાથે લાગી રેવું; લાધવું. છિ-
છિદડી, સ્ત્રી૦ બૈરાંઓને ઘરમાં પેરવાનું એક જા-
છિદવું, છેદવું. [તનું સુતરઉ કપડું.
છિદ્ર, ન૦ [સં૦] કાણું; નાકું; સુરાખ; વેહ. છિદ્ર પાડવું કેવાયછે. ૨ ખોડ; ખાપણ; દોષ; મર્મ.—છિદ્ર શોધવાં—કાડવાં એમ કેહેવાયછે.
છિનવવું-નાવવું, ક્રિ૦ સ૦ જોર કરીને કોઈના કબજામાંથી લઈ લેવું; ઝુંટવી લેવું; ખુચવિ લેવું. છિનવી—નાવીલેવું. [ત્રી છીર કરવી—ખમણવું.
છિનવું, ક્રિ૦ સ૦ પાળીથી ફોલી કકડા કરવા—શાક કન્દ મૂળનાં; મોળવું; સમારવું. ૨ છીનીયે વ-
છિનાળ, સ્ત્રી૦ પોતાના પણિવત પતિનીજસાથે સુવું એ સ્ત્રિયોનો જે ધર્મ તે મુકીને પરપુરુષ સાથે સુનારી જે સ્ત્રી તે; વ્યભિચારિણી; જારિણી; કુલટા. છિનાળ ચસકા—ચાળા. છિનાળનું—છિનાળના પેટનું (જન્મેલું).
છિનાળવું, વિ૦ છિનાળું કરનાર (માણસ). છિનાળવો—છિનાળું—જારકર્મ કરનારો; વ્યભિચારી.
છિનાળી, છિનાળું.
છિનાળું, ન૦ પુરુષે પરસ્ત્રીસાથે અથવા સ્ત્રીયે પરપુરુષસાથે સુઈને સમ્બન્ધ કરવો તે; જારકર્મ; વ્યભિચાર. ૨ એ જે દોષ—ગુન્હો—પાપ તે.
છિન્ન, વિ૦ ધા૦ [સં૦] કાપેલું; જુદું પાડેલું; છેદેલું.
છિપકળી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો સાપ
છિપાણું, ન૦ રામપાતર; મોટું કોડિયું. [વોવાયછે તે.
છિપર, સ્ત્રી૦ મોટા પથરની પાટ જે ઉપર લુગડાં
છિપરું, વિ૦ ગોબરું; ગન્દું; ચુંથાયલું. [છિંતવું.
છિપવું, ક્રિ૦ સ૦ સિંપવું. (ઝાડને પાણી). ક્રિ૦ અ૦
છિયે, ક્રિ૦ પ્રથમપુરુષ અનેકવચનમાં હો ધાતુનું સ્વાર્થ વર્તમાન રૂપ.—હમે—આપણે છિયે—છૈયે.
છિલકું, ન૦ છોડું; છાતરું; ચામડી.
છિલર, ન૦ તુટેલું તળાવ.
છિલવું, ક્રિ૦ સ૦ છોડાં કાડવાં.

છીંક, સ્ત્રી૦ નાકમાં સળવળ સળવળ થઈને અવાજ સાથે એકદમ જોરમાં નાકમાંથી જે વાયુ નિકળે તે. તપખીર વગેરે સુંઘવાથી, સૂરજ સામું જોવાથી, નાકમાં દોરો ઘાલવાથી છીંક આવે છે. છીંક આતાં દણ્ડે તેવો છે.
છીંટ, છીટ.
છીંડું, છીડું. [ગન્ધાતી ચીજ. ૨ નરક; ગૂ.
છી-છીછી, સ્ત્રી૦ હાથમાં લેવી ન ગમે તેવી ગન્દી—
છીછી, અ૦ છટ; છિઃ. [લાયછે.
છીટ, સ્ત્રી૦ તરેહ તરેહ રઙગીન ભાતનું છાપેલું સુતરઊ કપડું. અ૦ તિરસ્કાર કરતી વેળા બો-
છીટી, સ્ત્રી૦ આખી છાપેલી નાની પોતડી.
છીડું, ન૦ બાનું; મસ; દલીલ. ૨ બારી; રસ્તો.—ખોલવામાં છીડું રાખેછે. ૩ છિદ્ર; મર્મ; દોષ.—છીડાં શોધવાં એમ બોલાયછે.
છીડી, સ્ત્રી૦ પાછલે બારણે જે ખુલ્લી જમીન તે.
છીડું, ન૦ [સં૦ છિન્ન ઉપરથી] વાડ—વાડીમાંથી જવા આવવાને રાખેલું જે બાકું—ઠાંકું તે. ૨ ગાંપો. ૩ છિદ્ર; દોષ; બાનાં—તેણે હવે તેનાં છીડાં
છીણી, છીની. [શોધવા માંડયાં.
છીત, સ્ત્રી૦ ચટ; કણ્ટાળો; નજ ગમે તેવી હડવાળી તબિયત. ૨ અતીસે ખતરો—વેહેમ.
છીની, સ્ત્રી૦ ખમણ—છીર કરવાનું ઓજાર. કોપરું ખમણવાને જે હોય છે તેમાં એક પાટિયાંને છેડે કાંગરી વાળો ખીલો હોયછે અને કાકડી વગેરે છિણવાને જે હોય છે તે ચીને લોડાંની ઉપફૂલાં બાકાંની હોયછે. ૨ ધાતુ કે લાકડું કાડવાની તથા કાપવાની લોડાંની મેખ; ઘાણ મારીને કામ થાયછે તે મેખ.
છીપ, સ્ત્રી૦ દરિયાઈ જન્તુનું ઘર; જે કઠણ ઢાંકણની અન્દર માછલી રૂછે તે અથવા તેની અકથી ફાડ; મોતીની માછલીનાં કોઠળાંની ફાડ.
છીપો, પુ૦ કપડાં રઙ્ગનારો—રઙ્ગી કુટી ચકચકતાં કરનારો—છાપનારો. એનું અનેકવચન છીપા.
છીબું, ન૦ પાતેલીપર ઢાંકવાનું ધાતુનું છાબડું ઢાંકણું.
છું, ક્રિ૦ પ્રથમપુરુષ એકવચનમાં હો ધાતુનું સ્વાર્થ વર્તમાન રૂપ. હું છું.—દ્વિતિય પુરુષ એકવચનમાં પણ કેટલાક વાપરે છે—તું કોણ છું?
છુંછુંદર, છછુંદર.
છુંદણી, સ્ત્રી૦ છુંદવું તે.
છુંદણું, ન૦ બાપડીનાં થાનનું દુધ અથવા તાંદળ-

જાની ભાજીનો રસ તથા કાજળ ભેગાં કરીને તેનું ચામડીપર ટપકું કરી તે ટપકાંને સોયની અણીએ ટાંચ્યાં કરી અને પછી લોહી નિકળે ત્યારે તેના પર હળધર ને મેંશ ડાબેથી જે ડાઘ પડે છે તે; ત્રાજુડું. છુંદણાં છુંદવાં—છુંદાવવાં. છુંદણાં ઘણું કરીને ગાલે, નાકે, ઓઠની નીચે હડપચીએ, ભમ્મરે ને હાથે હોયછે. કેટલીક બૈરીયો તો કાંચળીના આકરના છુંદણાં છુંદાવે છે. [દા જેવું કરવું.

છુંદવું, ક્રિ॰ સ॰ પગતળે—ગાડીતળે ડાબવું; કચરવું. ૨ ખૂબ મારવું. ૩ કુટી—ખાંડી લોચા—છું-

છુંદો, પુ॰ છુંદેથી જે હાલત થાય તે; કચૂમર; ખીમો.

છુઃ, અ॰ ફૂંક મારેથી—ઉરાડવાથી જે અવાજ થાય તે બતાવે છે. (જાદુ—ધન્તર-મતરની ક્રિયા [કરતી વખત).

છુટ, છૂટ.

છુટક, અ॰ જથાબન્ધ નહિં પણ કકડે કકડે; જેમ જેમ ખપ લાગે તેમ તેમ; પરચૂરણ; અક્રેકું.

છુટક, વિ॰ જૂદું જૂદું; રુટક; પરચૂરણ; અનેક સાહિત્ય હોય તેવું.

છુટકબારો, પુ॰ અડચણમાંથી નિકળીને બાર આવવું તે; છુટકો; છુટકારો; નિકાલ.

છુટકારો, છુટકો.

છુટકો, પુ॰ કોઈપણ બન્ધન—ફાંસા—પાપમાંથી બાર નિકળી આવવું તે; મુક્તિ. કરજ—કજિયાથી મોકળું થવું—છૂટું પડવું તે.

છુટવું, ક્રિ॰ અ॰ કોઈ પણ બન્ધનથી દૂર—મોકળું થવું. ૧ કરજ વાળી—ચુકાવી દઈ તે વાતની ફિકરથી દૂર રેવું. ૨ કેદ—કેદખાંનામાંથી બાર આવવું. ૩ ગાંઠરૂપે એકઠાં થઈ ગયલા દોરા વગેરેના વાળોનું જૂદું પડવું.—ગાંઠ છૂટી; કરમનું ગુંછળું છૂટું પડી ગયું વગેરે. ૪ મળેલા સાંધા—ભાગોએ જૂદું પડવું. ૫ કાણાં—છિદ્રમાંથી બાર ઝરપી આવવું.—પરસેવો—જોભો છુટવો. ૬ એકાએક ધુજારી થઈ આવવી—કણકણા છુટવા. ૭ એક ઠેકાણેથી એકાએક વાસ—ગન્ધ—પવન નિકળી આવી પસરવો. ૮ ધાતુનું, ઈન્દ્રીવાટે જોરમાં બારનિકળવું; ખલિત થવું; વીર્ય પડવું. ૯ ગાંડમાંથી વા નિકળવો—પાદવું અથવા મળ નિકળવો.—વાં છુટ્યો; ગાડો છુટી ગયો; ગાંડ છુટી ગઈ. ૧૦ ઘોડા બળદ વગેરેએ એકદમ જોરમાં કબજો તોડી દોડી—નાસીજવું. ૧૧ દીલના જોસ્સા—મનના વિકારોનું એકદમ ઉભરાઈ આવવું. તેને તે વાતથી ઘણો ગુસ્સો છુટયો હતો. ૧૨ રોગ—દુઃખ—અડચણમાંથી નિકળી આવવું. ૧૩ પાપરૂપી ફાંસામાંથી બાર પડી ઈશ્વરની અને ઈશ્વરને પ્રિય એવા જે નીતિનાં કામ તેની લતમાં રેવું. ૧૪ બન્દુક તોપ કામડી વગેરેમાંથી ગોળો ગોળી તીર વગેરેનું જોરમાં બાર ઉડી જવું; ફુટવું. (આતશબાજી છુટેછે). ૧૫ નિશાળમાં એકઠા થયલા શિખનારનું એકમેકથી જૂદું પડવું—રજા મળી હોય તેવું થવું. નિશાળ છુટી—પાંચ વાગા હશે; તે આજ નિશાળેથી વેલા છુટયો છે. છુટાં થવું—બન્ધનમાંથી છુટીજવું—સજા—કેદમાંથી.

છુટાછેડા, પુ॰ સ્ત્રીને પ્રસવ થવો તે; સ્ત્રીયે અથવા સ્ત્રીજાત પ્રાણીયે પોતાના ગર્ભરૂપ પ્રાણીને બાર કાડી તે ભારથી છૂટાં થવું તે. ૨ પણિયેત સ્ત્રીપુરુષે એક બીજાથી જુદું રઈ પોતપોતાની મરજી મુજબ ચાલવાસારૂ પોતાનું માંડેલું ઘર ભાંગીનાખી એક બીજાથી જૂદું પડવું તે; ફારગતી; તલાક. ૩ કણ્ટાળાના કામમાંથી હાથ કાડી નાખવો તે. છુટાછેડા થવા.

છુટાપણું, ન॰ છૂટ હોય તેવી હાલત; સ્વતન્ત્રતા.

છુટી-ટ્ટી, સ્ત્રી॰ કામ—બન્ધનથી છુટું પડવું તે. ૨ રજા; કામ કરતાં વચમાં થોડાએક મુદતસુધી બન્ધ રેવું તે અથવા એ જે થોડી મુદત થાક ઉતારવાની મળે તે. ૩ નવરાસ; ફુરસદ; અવકાસ; પરવાર.

છુટું-ટ્ટું, વિ॰ બન્ધન— કેદમાં ન હોય તે. તે ચાકરી—કેદથી હાલ છૂટો છે. ૨ સાંધામાંથી જૂદું પડી ગયું હોય તેવું, ટેબલનું પાટિયું પાયાથી છૂટું પડી ગયુંછે. ૩ ઝુલતું; લટકતું; મોકળું; પસરતું. છોકરા, તારો ખેસ ખભાપર છૂટો રાખ; હાથપર ન લે. ૪ વચમાં વચગાં અન્તર હોય તેવું; અડ્કાયલું ન હોય તેવું; છેક પાસે પાસે નહિ તેવું—છોકરાઓ છૂટા છૂટા બેસજો. ૫ જૂદું થઈને એકલું રયલું—પડેલું હોય તેવું—આખો તાવ શું કરવાં ફાડેછે એક છૂટો કાગળ—કકડો પડયો હોય તે આપ. મારી પાસે છૂટો અડધો નથી આખો રૂપિયો છે. ૬ કરજ—પાપથી મોકળું—મુક્ત થયલું. ૭ સખી; ઉદાર; બારચાળ.—તે હાથનો

છૂટો છે. ૮ સેજ સેજ વાતમાં હદથી બાર જઈ બોલનાર; ગાળ દેવાની—મર્મ ઉઘાડવાની—મારવાની ટેવ હોય તેવું.—તે મોડાંની છૂટી છે; તે હાથનો છૂટો છે. છૂટું મેલવું—બન્ધનથી દૂર રાખવું. ૨ એકલું રેવા દઈ પોતાની નજરમાં આવે તેમ કરવા દેવું; વઈ—વણી જવા દેવું. [ભરાઈ રેવું.

છુપવું, ક્રિ૦ અ૦ સન્તાઈ જવું; બેમાલમ—ગુપ્ત—છાનું

છુપાવવું, ક્રિ૦ સ૦ સન્તાડવું; બે માલમ—ગુપ્ત—છાનું રાખવું.

છુપું, છૂપું.

છુમછુમ, અ૦ એવો થતો અવાજ—ઘુઘરીનો.

છુમન્તર, ન૦ છેલી વારે સિદ્ધ થાઓ એ અર્થમાં છુઃ કઈને ભણેલો જે મન્તર તે. જાદુમન્તર.

છુરી, છૂરી. [અભડાવું.

છુવાવું-ઈજવું, ક્રિ૦ અ૦ અડકાયાથી અપવિત્ર થવું;

છુવું, છૂવું. છોવું.

છૂંદો, છુંદો.

છૂટ, સ્ત્રી૦ બન્ધી—અટકાવ—ડાબ—તાબા—કબજાથી દૂર હોવું—રેવું તે; બીજાને દુઃખ ન થાય ને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તાય તેવી જે સ્થિતિ તે; સ્વતન્ત્રતા. ૨ સત્તા; હક. ૩ રજા; પરવાનગી—તેને તે કામ કરવાની છૂટ છે. ૪ ઘટાડો; ઓછું—બીલ તો સોરૂપિયા વાજબી હતું પણ તેણે દશ રૂપિયા છૂટ [મુકી.

છૂટું, છુટું-ટ્ટું.

છૂપું, વિ૦ બેમાલમ; ગુપ્ત; છાનું. ૨ સન્તાઈ રેયલું.

છૂરી, છરી.

છૂવું, છોવું.

છેંતાળીસ, વિ૦ ચાળીસ ને છ; ૪૬.

છે, ક્રિ૦ તૃતીયપુરુષ એકવચન અનેકવચનમાં અને દ્વિતીયપુરુષ એકવચનમાં હો ધાતુનું સ્વાર્થ વર્તમાનરૂપ. તે છે, તેઓ છે; તું છે. [ય તેમ.

છેક, અ૦ છેડાલગી ગયલું હોય તેમ; ત્યાંસુધી;—સીમાં—અન્ત—છેડો બતાવેછે. ૨ તદન; તમામ; બીલકુલ; પૂરું. ૩ ઘણુંજ; પુષ્કળ. ૪ હદથી જાદે; નુકસાન કરે તેટલું વધી—વઈ ગયલું હો-

છેકણી, સ્ત્રી૦ જેથી લખેલું છેકાય—રદ થાય તે ઓજાર.

છેકવું, ક્રિ૦ સ૦ રદ છે એમ જણાવવાને અક્ષર—દસ્કત—વાક્ય ઉપર લીટો ખેંચવો; છેકો મારવો; ચેહેરવું; ભુસવું. ૨ રદ કરવું.

છેકો, પુ૦ છેકવું તે; છેકેલું છે એમ બતાવનારું ચિન્હ; લીટો; ડાઘ. ૨ રદ કરવું તે.

છેટી, છીટી.

છેટું, ન૦ બે જગાની વચમાંનું અન્તર; ટપ્પો; પલ્લો; ગાળો; વેગળાઈ. બે ગામ વચ્ચે છેટું; અહીંથી તે ગામ સુધી ચાર ગાઉનું છેટું છે. એ શબ્દ વખતને પણ લાગેછે પણ તેમ થોડો વપરાય છે. [ગું બેસવું.

છેટે, અ૦ દૂર; આઘે; લામ્બે; વચમાં ઘણો અન્તર હોય તેટલે. છેટેબેસવું, ૠતુ આવવો; અભડાવું; અળ-

છેડ-ડણી, સ્ત્રી૦ છેડવું તે. ૧ બીજ; અટકચાળું. ૨ વચમાં હાથ ઘાલવો તે; અડકી ખરાબ કરવું. છેડ—છેડણી કરવી. છેડપડવું—છેડણી થયાના સબબથી દૂરનું દૂર રેવું.

છેડતી, સ્ત્રી૦ છીડાં; દોષ; છિદ્ર. છેડતી શોધવી.

છેડવું, ક્રિ૦ સ૦ અડકવું. ૨ વગર આવડતે—અખત્યારે અડકી ખરાબ કરવું; વચમાં હાથ ઘાલવો. ૩ કોઈની કેડે પડી તે ખિજાય તેમ કરવું; ચિડવવું. છેડી જોવું એટલે થોડુંક અડકી—પુછી સામાંનું મન જોવું. છેડયાં કરવું—અટકચાળું કર્યાં કરવું.

છેડાછેડી, સ્ત્રી૦ લગ્ન ક્રિયામાં પાનેતર નામના વસ્ત્રનો અક્કેકો છેડો વર વહુના હાથમાં ઝલાવી રાખવો તે. વરના જામાંસાથે વહુની ઘાટડીની ગાંઠ બાંધવામાં આવેછે તે.

છેડો, પુ૦ હર કોઈ વસ્તુ—વાત—બનાવનું પૂરું થવું તે. અથવા તેને સંપૂરણ કરતો જે છેલ્લો ભાગ તે; સમાપ્તિ; અન્ત; આખર; શેવટ; પાર; છેહ. ૨ હદ; સીમાં. ૩ મોત; મૃત્યુ; નાશ. ૪ ટોચ; શિખર. ૫ છેલ્લો ઠરાવ; નિકાલ. ૬ નિદાન; પરિણામ; ફળ. ૭ લુગડાંનો પલો; પાલવ. છેડો છોડવવો—પતાળીને દૂર કરવું; ફરીથી નામ ન લે તેવું કરવું. ૨ નિકાલ કરવો. છેડો પકડવો—પછાડી લાગવું; આગ્રહ કરી—જબરદસ્તીથી માગવું. છેડોફાડવો—ફાડીઆપવો—સ્ત્રી પુરુષે રાજી ખુશીથી લગનનો સમ્બન્ધ ટાળવાની ફારગતી આપવી—તલાક આપવો.

છેણી, સ્ત્રી૦ ફરસી; વિંધણું.

છેતરવું-રીજવું, ક્રિ૦ સ૦ આડું અવળું સમજાવવું; ભુલાવામાં નાખવું; ગફલત થાય તેમ કરવું; છળવું. ૨ ચોરવું; ઠગવું; ફસાવવું.

છેતરામણ, ન૦ જેમાંથી છેતરાઈયે તેવું જે કંઈ તે.

છેતરાવું, ક્રિ૰ અ૰ કોઈ છેતરતું હોય—કોઈયે છેતર્યું હોય તેવી હાલતમાં આવવું.

છેતાલીશ-સ, ચાલીશ ને છ; ૪૬.

છેદ, પુ૰ કાણું; નાકું; છિદ્ર. ૨ કાપ; ચીરો; ઘા. ૩ ભાજક; જે સઙ્ખ્યાયે ભાગવું હોય તે; એક આખી વસ્તુના અમુક ભાગ કરવા એવું દેખાડનારો અપૂર્ણાઙ્કમાં અંશની નીચે લીટી દોરીને લખેલો જે આંકડો તે. $\frac{3}{4}$ એ અપૂર્ણાંકમાં ૩ એ અંશ ને ૪ એ છેદ.—એક આખી વસ્તુના ૪ ભાગ કરી તેમાંથી ૩ લેવાના. [છેદ રૂપે રેનાર.

છેદક, વિ૰ [સં૰] છેદનાર; કાપનાર. ૨ ભાજક;

છેદન, ન૰ [સં૰] છેદવું—કાપવું તે. છેદની રેષા—લીટી એટલે જે લીટી બીજીને છેદતી—કાપતી હોય તે—ભૂમિતિમાં. **છેદનબિન્દુ,** ન૰ જ્યાં બે અથવા વધારે લીટીયો એક બિજીને કાપતી—મળતી હોય તે બિન્દુ.

છેદવું, ક્રિ૰ સ૰ [સં૰ છિદ્—કાપવું] કાપવું; ચિરવું; ભાગ—કકડા કરવા. ૨ કાણું—નાકું—છિદ્ર પાડવું. ૩ એક બિજાને કાપવું—મળવું (તે બે લીટી એક બીજાને છેદે છે). ૪ છેદ રૂપે રઈને ભાગવું. ૫ નિકન્દન કરવું; નાશ કરવો; ઉખેડી નાખવું. તેણે કુળ છેદીનાખ્યું. ૬ અટકાવવું—મારો મન્જો—લખોટો છેદીશ નહિ.

છેબાં, છિદ્ર.

છેર, સ્ત્રી૰ નરમ ઝાડો; પાણી જેવું અધાણ; ચરકેલું તે. સહુ પ્રાણીને લાગે છે પણ પક્ષીની અધારને વધારે લગાડવામાં આવે છે.

છેરણટો, પુ૰ અધામણ; પાતળો ઝાડો થવો તે.

છેરવું, ક્રિ૰ અ૰ પાતળો ઝાડો થવો; પાણી જેવું [અધવું; ચરકવું.

છેરાટો-રો, છેરણટો.

છેલ, પુ૰ જે પુરુષને લુગડાં ઘરેણાંથી પોતાની જાત શોભાવવાનું ઘણું કોડ હોય છે તે અથવા જે સણગરાઈને ફરતો હોય તે; અકડબાજ; ફાંકડો; ઈશકીટટ્ટુ; વરણાગિયો. એ શબ્દ વિશેષણ દાખલ પણ વપરાય છે.

છેલકડી, સ્ત્રી૰ ભીખવાળી; કોકરવું.

છેલછબીલું, વિ૰ સણગારથી છબી જોવા લાયક થઈ હોય તેવું; દેખાવડું; કુટડું; શોભીતું; રૂપાળું. છેલછબીલો ને છેલછબીલી.

છેલડો, છેલ, (કવિતામાં). [ક્કેત છે.

છેલપડી, સ્ત્રી૰ વેપારિયોમાં ૧૬ એ સઙ્ખ્યાનો સ

છેલબટાઉ, પુ૰ છેલ અને બટાઉ—લુચ્ચાઈ સોદાઈ કરી જાણનારો ફાંકડો ફક્કડ માટીડો; છેલ—ખુબ સુરત અને શરીરે ભરેલો એવો જુવાન; શોખી જીવડો.

છેલાઈ, સ્ત્રી૰ છેલપણું; છેલ થવાની રીત—છેલની જે હાલત તે; દેખાવડાપણું; વરણાગી; ઈશકી.

છેલાણી-ની, વિ૰ છેલ. એ શબ્દ સ્ત્રી પુરુષ બંનેને લાગે છે. છેલાણી જીવડો એમ કેવાય છે.

છેલું, છેલ્લું. [અન્તનું.

છેલ્લું, વિ૰ છેક સહુની પછવાડેનું; છેડાનું; શેવટનું;

છેલ્લે-સરવાળે, અ૰ છેક સહુની પછવાડેથી; આખરે; નિદાને; શેવટે; સરવાળે; છેલ્લી વારે—વખતે.

છેવટ, સ્ત્રી૰ આખર; છેડો; અન્ત; શેવટ.

છેવાડું-ડું, વિ૰ છેલ્લું. છેવાડો—છેલ્લો આવજે.

છેવાવું, ક્રિ૰ અ૰ છેલ્લું આવી પોચવું. ૨ છેલ્લું આવેથી શરમાવું—ઝઙ્ખવાવું.

છેહ, પુ૰ દગો; વિશ્વાસ ઘાત. ૨ છોડી દેવું—રઝળતું મુકવું—ત્યાગ કરવો તે. ૩ અન્ત; છેડો.

છૈઆં-યાં, ન૰ છોકરાં; છોકરા છોકરી; સન્તાન. છૈયાં છોકરાં કેવાય છે.

છૈએ-યે, છિયે.

છૈઓ-યો, છોકરો. પોતાનો અથવા પારકો.

છો, ક્રિ૰ અ૰ દ્વિતીયપુરુષ અનેકવચનમાં વર્તમાન સ્વાર્થ રૂપ.—તમે છો.

છો, સ્ત્રી૰ મડીયા કાંકરાને ભઠ્ઠીમાં પકાવેથી ચૂના જેવો પણ ઝાંખો સફેત પદાર્થ બને છે તે.—છો, કરા ચણવાના કામમાં આવે છે; ચૂનો. છોકરવી—કોલ કરવો. ૨ છોલાણું કરવું.

છો-છોને, અ૰ જે હાલતમાં હોય તે હાલતમાં હોવા દેવું, એવો અર્થ રાખે છે—છોને રડે મારું શું જવાનું છે? છો કરતો—છોને કરતો; કરે છે તેને કરવા દે. એમાં કરનારની મરજી મુજબ થાય છે; કોઈ રીતનો અટકાવ નહિ. છોને કરતો, મર—મરને કરતો એમ બોલાય છે.

છોઈ, સ્ત્રી૰ પતરાવળી કરવાની સળી. ૨ છો. [વિવેકી.

છોકરવાદ, વિ૰ બાળક છોકરાંના જેવાં આચરણ હોય તે; નાદાન; થોડી અક્કલનું; છાંછળું; અ-

છોકરવાદી, સ્ત્રી૰ બચ્ચાં જેવું આચરણ; નાદાની; તોછડાઈ. (પુક્તપણાનું ઉલટું તે છોકરવાદી).

છોકરી, સ્ત્રી૰ સ્ત્રી જાત બાળક; બાળકી; (બાર વ-

રસની ઉમર લગીની). [વેછે.

છોકકું, ન૦ છોકરો અથવા છોકરી; બેટો અથવા બેટી. એ શબ્દ માણસ જાતનેજ લગાડવામાં આ-

છોકરો, પુ૦ પુરુષ જાત બાળક—જનમ થકી તે ૧૯—૨૦ વરસ લગીનાને એ શબ્દ લાગેછે. ૨ પુક્ત નહિં પણ કાચા—ફરી જાય તેવા વિચારનો નાદાન જુવાન.

છોગાં, છોગું એનું અનેકવચન.

છોગાળો, પુ૦ પાઘડીમાં છોગા રાખનારો છેલછબીલો લાડકવાયો છોકરો 'નંદના છોગાળા'.

છોગું, ન૦ ફુલનો લટકતો નાનો ગુચ્છો. ૨ જરા ફુરતો—ઉડતો રાખેલો પાઘડીનો કસબી તોરો—છેડો.

છોછ, સ્ત્રી૦ ચોખ્ખાઈને લીધે અડકવા—સમ્બન્ધી દીલનું જે પાછું હઠવું—સંકોચ પામવું તે; શંકા; વેહેમ.

છોછત, સ્ત્રી૦ છોછ. ૨ ખણખોદ.

છોછું, વિ૦ ભરાવ—બાર પડતું ન હોય તેવું; બાર પડતી શોભામાં જે થોડીક કસર હોય તેવું; આછું.

છોજ, છોછ.

છોટું, વિ૦ [હિં૦] નાનું. છોટો, છોટું.

છોડ, પુ૦ નાનું ઝાડ—અનાજના છોડ કેવાય છે. જે ઝાડ મથોડાંથી ઉંચું વધેલું હોય તે છોડ ન કેવાય. રોપો. ૨ ગર્ભનું વધવું બન્ધ થઈ તેનું સુકા છોડરૂપ—છોડાંરૂપ થઈ જવું તે.

છોડબાંધ, સ્ત્રી૦ વારે વારે છોડવું ને બાંધવું તે.

છોડવવું, ક્રિ૦ સ૦ છોડે તેમ કરવું; છૂટે તેમ કરવું.

છોડવું-ડીદેવું-ડીમુકવું, ક્રિ૦ સ૦ વળગેલું હોય તેને છૂટું કરવું. ૨ અડચણ—કબજા—કેદમાં હોય ત્યાંથી છૂટું કરવું. ૩ હાથમાંથી મૂકી દેવું. ૪ પાસેથી દૂર કરવું. ૫ (છોડવું) સંસારનાં પાશથકી મુકાવવું—મુક્ત કરવું. ૬ ફોડવું; બાર કરવો.

છોડવો, છોડ.

છોડાવવું, છોડવવું.

છોડિયાં, ન૦ લાકડાં ચિરતાં—ઘડતાં જે છોડાં પડે તે. છોડિયું એકવચન—વળી આમપણ બોલાયછે કે તે છોડીયાં જેવુંછે એટલે છેક પાતળું.

છોડી, સ્ત્રી૦ છોકરી.

છોડું, ન૦ ઝાડની સુકી છાલનો જે કકડો તે. ૨ લાકડાં ચિરતાં જે નાના પાતળાં કકડાયો જુદા પડે તેમાંનો એકેક. ૩ સુથારો લાકડાં ઘડે છે ત્યારે જે પાતળા કકડા જુદા પડેછે તેમાંનો એકેક. ૪ ફળની ઉપરનું કોટલું અથવા તેની ઉપરની છાલ; છોલ.

છોત, છોછ.

છોતરું, છોડું.

છોતેર-ત્તેર, વિ૦ સિત્તેર ને છ—૭૬.

છોબન્ધ, સ્ત્રી૦ છો અને ઇંટ અથવા પથરાથી બાંધેલું જે કામ તે. છોબન્ધ કામ ને મટોડી કામ એમ કેવાયછે.—ચોક, અગાસી, ભીત વગેરે છોબન્ધનાં હોયછે.

છોરુ, નૈ૦ બચ્ચું; બાળક; નાનું છોકરું.

છોલ, સ્ત્રી૦ ફળની ઉપરનો જે કઠણ ભાગ તે. કેરી કેળાંની છોલ. ૨ છેકજ પાતળુ ને બારીક જે છોડું તે. ૩ ઉપરની ચામડી.

છોલવું, ક્રિ૦ સ૦ છોલ કાડવી. ૨ ઘસવું. ૩ ઉપરના છોડાં કાડવાં.—વાલ છોલવા—ફોલવા.

છોલાવું, ક્રિ૦ અ૦ છોલેલું થવું. ૨ સોરાવું; ચામડી ઉખડવી.

છોલાણું, ન૦ કોલ દીધાપછી સલ્લો દઈ ઘસેલું તે.

છોવરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ છોદેવડાવવી; ચૂનો કરાવવો; છોલાણું કરાવવું.

છોવાવું, ક્રિ૦ અ૦ અડકાયાથી અપવિત્ર થવું; અભડાવું. છોવાઈજવી. [વવું.

છોવું, ક્રિ૦૦ સ૦ અડકીને અપવિત્ર કરવું; અભડા-

છોળ, સ્ત્રી૦ પાણીની મોટી છાલક. ૨ હોડો; મોજો; તુરંગ. ૩ પુષ્કળપણું.

છૌં, છઉં.

જ.

જ, પુ૦ [સં૦] ઓગણીસમો મૂળાક્ષર; આઠમો વ્યજનવર્ણ. જન્મેલું તે એવો અર્થ રાખેછે—વંશજ, અજ, જલજ, અણ્ડજ ઇ૦. વળી એ શબ્દ ગુજરાતીમાં યના અપભ્રંશ રૂપે વપરાયછે.—યમુના—જમના, યાચક—જાચક, અદ્ય—આજ, યક્ષ—જક્ષ, યજુર્વેદ—જજુરવેદ ઇ૦. અ૦ નિશ્ચય બતાવેછે—તમે આવજોજ, તું ત્યાં જજેજ. ૨ પોતે; એકલા; માત્ર.—તમે-

જ આવો, તે મારીજ ચોપડી છે. ૩ તેજ એવો અર્થ રાખેછે—ચાકર તે ચાકરજ. ૪ પુષ્કળ; અતિશય. તેને ત્યાં બહુજ પૈસા છે. ૫ કામમાં ન આવે એવો અર્થ રાખેછે.—તે જોડો મારે પગે ઘણોજ મોટો પડે છે. ૬ નિશ્ચય—નક્કીનો અર્થ બતાવેછે. કરજોજ, તેની પાસથી લેશો નહિજ. ૭ ખુટતી માત્રા પૂરવાને વપરાયછે. (કવિતામાં).

જક, સ્ત્રી૦ જીદ; હઠ; ખોંસ. ૨ તકરાર; ભાંજગડ.

જકડવું-ડીલેવું, ક્રિ૦ સ૦ ખેંચીને ટાઈટ—મજબૂત કસીને બાંધવું. જકડવું—ટાઈટ બન્ધાઈરેવું.

જકર, સ્ત્રી૦ જીદ; હઠ; ખેંચતાણ.

જકાત, સ્ત્રી૦ [આ૦] દેશાવરથી આવતા ને દેશાવર જતા માલ ઉપર સરકાર જે હકસાઈ લે તે; મેહેસુલ; દાણ. જમીન—ઘર—કમાઈ—ઊપર સરકાર જે હકસાઈ લે તેને છાપો—વેરો—કર કેહેછે. જકાતદાર—જકાત ઉઘરાવનાર. ૨ કામદાર.

જકિયો-કી, પુ૦ હઠ—ખોંસ કરનારો; હઠીલો; તકરારી; માથાકુટિયો.

જક્ષ, પુ૦ [સં૦ યક્ષ] ગણદેવ; કુબેર. ૨ વિચિત્ર પ્રચણ્ડ પુરુષ. જક્ષણી—જક્ષની સ્ત્રી. ૨ વિચિત્ર ભયંકર દેખાવની સ્ત્રી.

જખ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ઝષ] માછલું. જખમારવી—ખોટું તો કીધું ખરું—પસ્તાઉં છઉં હવે માફ માગુંછઉં એવો અર્થ રાખેછે. 'જખ મારી ને ગૂ ખાધું' એમ કેહેવાયછે. ૨ જક; હઠ; જીદ.

જખમ, ન૦ [ફા૦] ધાર, ઘસરકો, ફટકો વગેરેથી ચામડી તથા માંસમાં જે કાપ—ચીરો પડે તે; ઘાવ. ૨ (લાક્ષણિક). ધોકો; બદનામી; બટ્ટો.—તેની આબરૂને મોટું જખમ લાગ્યું. ૩ દિલમાં ન ખમાય તેવું લાગવું તે; મન દુખાવું તે.—એકના એક જુવાન જોધ છોકરાના મરણથી અથવા માશુકની બેવફાઈથી તેને મોટું જખમ લાગ્યું છે. ૪ નુકસાની; એકદમ ટોટામાં આવી પડવું તે—તેને શેરના સટ્ટાથી મોટું જખમ લાગ્યું છે. જખમ કરવું—લાગવું—રુઝવું.

જખમાયલું, વિ૦ ધા૦ જખમી થયલું; ઘાયલ.

જખમી, વિ૦ [ફા૦] જેને જખમ લાગ્યું હોય તે—(માણસ, દીલ વગેરે); ઘાયલ.

જખ્ખડ, વિ૦ કઠણ ને મજબૂત શરીરનો તેમ થોડી [રેવું. અક્કલનો; જડસો.

જગ, જગત્. ૨ જગા (કવિતામાં).

જગકર્ત્તા, પુ૦ [જગત્કર્તા] પરમેશ્વર.

જગજીવન, ન૦ [જગજ્જીવન] જગતનું જીવન અથવા જગતનું જે જીવન તે; ઈશ્વર.

જગણ, પુ૦ [સં૦] (કવિતામાં) આઠ ગણમાંનો એક—વચમાં ગુરુ ને આસપાસ લઘુ. ગણેશ, શિયાળ, શિકાર, વગેરે.

જગત્, ન૦ [સં૦] ઈશ્વરે જે સંધુ ઉત્પન્ન કર્યુંછે તે; વિશ્વ; બ્રહ્માણ્ડ. ૨ પૃથ્વિ; મૃત્યુ લોક; સંસાર.

જગતજનેતા, સ્ત્રી૦ જગત્‌ને ઉત્પન્ન કરનારી ઈશ્વરશક્તિ; જગદમ્બા.

જગતપ્રસિદ્ધ, વિ૦ [સં૦] જગતમાં પ્રસિદ્ધ તે; દુનિયાં—લોકમાં જાહેર.

જગત્રય, ન૦ [સં૦] ત્રણ જગત—સ્વર્ગ, પૃથ્વિ ને પાતાળ; ત્રિભુવન; ત્રણલોક.

જગદમ્બા-મ્બિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જગતની મા; ઈશ્વરની માયારૂપ શક્તિ તે.

જગદીશ-શ્વર, પુ૦ [સં૦] જગતનો ધણી; ઈશ્વર.

જગદ્‌ગુરુ, પુ૦ પ્રાણીયોના મનને જ્ઞાનથી પ્રકાશિત કરનારો; જગતનું કલ્યાણ કરનારો ગુરુ.

જગદાત્મા, પુ૦ [સં૦] જગતનો આત્મા; ઈશ્વર.

જગદુદ્ધાર, પુ૦ [સં૦] જગતનો ઉદ્ધાર; તારણ; મુક્તિ. ૨ મુક્તિ આપનારો; તારનારો.

જગદ્‌વન્ધ, વિ૦ જગતમાં—સહુએ પૂજવા જોગ.

જગન, પુ૦ [સં૦ યજ્ઞ] પાપથકી છુટવાને—ઈશ્વરનો કોપ સમાવવાને—તેની કૃપાપ્રસાદી મેળવવાને બકરો ઘોડો ઈ૦ અગ્નિમાં હોમવો તે; પશુનો ભોગ આપવાનો હોમ.

જગન્નાથ, પુ૦ [સં૦] વિષ્ણુનો નવમો બુદ્ધાવતાર. ૨ હિંદુસ્તાનની ચારે દિશાએ ચાર મોટાં ધામ—જાત્રાનાં ઠેકાણાં છે તેમાંનું એક જે પૂર્વ તરફ ઓરીસા પ્રાંતમાં છે તે. 'હમે તે શું જગન્નાથ રાયજી હોઈશું કે' એટલે તારા હાથ ચાલશે તારે મારા નહિ ચાલેકે?

જગન્નાથી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું સુતરાઉ કપડું.—એના વીસ વીસ વારના તાકા હોય છે. એનાં અંગરખાં, ધોતિયાં, સાળુ, પાઘડી વગેરે બનેછે. ૨ હાંડલી (જગન્નાથના હાંડા ઉપરથી).

જગન્નિન્ધ, વિ૦ જગતમાં—સહુએ નિન્દવા જોગ.

જગન્નિવાસ, પુ૦ [સં૦] જગતમાં રેવું છે જેનું તે. (વ્યાપી રેવું અને આધાર થઈ ધરી રાખીરેવું)

અથવા જગતનો નિવાસ છે જેમાં (જગત જેવડે ચાલ્યું—નિભ્યું જાયછે) તે ઈશ્વર.

જગન્નિયન્તા, પુ૦ [સં૦] જગતની વ્યવસ્થા રાખનારો; સહુને જે જોઈયે તે પુરૂં પાડનારો.

જગન્મિત્ર, પુ૦ [સં૦] જગત—સહુનો મિત્ર.

જગપતિ, પુ૦ [સં૦ જગત્પતિ] પરમેશ્વર.

જગબી, કોઈ દિવસ ખેડાયલું ન હોય પણ ઘાસનું રખાણ હોય તે ખેતર; બીડ.

જગા-ગ્યા, સ્ત્રી૦ ઠેકાણું; ઠામ; સ્થાન; સ્થળ. ૨ એકાદું કામ; ચાકરી; પદવી. ૩ કારણ; પ્રયોજન; બાકું; રસ્તો. હવે તેને વધારે બોલવાની જગા રઈ નથી. ઊભું રેવાની જગા એટલે આસરો; આધાર. જગાપર ને જગાપર એટલે તેજ ઠેકાણે. જગે જગે એટલે ઠેકાણે ઠેકાણે. જગે—જગાપર—જગોપર એટલે બદલે; વતી; બદલી દાખલ.

જગાડવું, ક્રિ૦ સ૦ જાગે તેમ કરવું; ઉંઘમાંથી ઉઠાડવું. ૨ ચેતવવું; જાણ કરવી.

જગાત, જકાત,

જગાવવું, ક્રિ૦ સ૦ હોકારા પાડી ચળ-ચળ—જાગૃત—ધામધૂમવાળું—ગાજતું કરવું. તે ધણી ધણિયાણીયે મોહલો જગાવ્યો—જગાવી મુકયો. ૨ ઊભું કરવું; મચાવવું; ૩ સહેરી જમાવડો કરી સામે થવું—[બણ્ડ જગાવવું.

જગો, જગા.

જગ્ત, જગત્. (કવિતામાં).

જઘાત, સ્ત્રી૦ મરી ગયલાં બાળક છોકરાંનાં તથા કુંવારા પુરુષનાં સરાધ નિમિત્ત ઠેરવેલો ભાદરવા વદ તેરસનો જે દિવસ તે. જઘાતિયો એટલે કું-[વારો પુરુષ.

જઙ્ખના, સ્ત્રી૦ ઝાંખું જોવું તે; કંઈ કંઈ યાદ આવવું—વિચાર થવો તે; સપના જેવો ભાસ. ૨ કલ્પના. ૩ સપનું; સાણું. ૪ ધ્યાન. ૫ કાળજી; ખંત.

જઙ્ખવાઈજવું-વું, ક્રિ૦ અ૦ ચેહેરો ફીકો પડવો; નૂર ઉતરવું; ઝાંખું પડવું; લજવાવું; શરમ લાવવી. જઙ્ખવાણું પડવું પણ કેવાયછે.

જઙ્ખવું, ક્રિ૦ સ૦ જઙ્ખના રાખવી.

જઙ્ગ, સ્ત્રી૦ [ફ્રા૦] મોટી લડાઈ; યુદ્ધ; રણસઙ્ગ્રામ.

જઙ્ગડિયા, પુ૦ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે તિજોરી સાચવી લઈ જનારા લશ્કરી સિપાઈયો.

જઙ્ગમ, વિ૦ [સં૦] એક જગેથી બીજી જગોએ ખસેડાય—લઈ જવાય—જઈ શકે તેવી—(વસ્તુ). એનું ઉલટું સ્થાવર. સ્થાવર મિલકત ને જઙ્ગમ મિલકત. પુ૦ એક પન્થના જોગી.—એ શિવલિઙ્ગને પુજે છે અને બ્રાહ્મણોને ધિક્કારેછે.

જઙ્ગલ, ન૦ [સં૦] માણસનો વાસ અને ખેતી ન હોય તેવું મોટું મેદાન પછી પાડ ઝાડીવાળું અથવા એમનું એમ ઉજડ—ખુલ્લું હોય; વેરાણ; રાન; વન; અરણ્ય; વગડો. જઙ્ગલજવું, ઝાડે ફરવા—દીશાએ જવું. (ગામડાના લોક પાદરે વગડામાં ઝાડે ફરવા જાય છે તે ઉપરથી).

જઙ્ગલી, વિ૦ જઙ્ગલ સમ્બન્ધી.—જઙ્ગલી ઝાડ; જઙ્ગલી-કુતરો વગેરે; જઙ્ગલી માણસ વગેરે. ૨ જેને કંઈજ સમજ ન હોય તે; બેસમજ; મૂરખ; શેહેરની રીત—ભાતથી અણવાકફ હોય તે. ૩ વગર ખેડે એમનું એમ ઉગી નિકળેલું—ઝાડ ઘાસ છોડવો વગેરે.

જઙ્ગલીજટ, પુ૦ દુનિયાદારીમાં—વિવેકમાં કંઈજ સમજે નહિ તે; જડસો; ગામડિયો; રોંચો; ગાવદી.

જઙ્ગલો, પુ૦ એક રાગ. (ગાયનમાં).

જઙ્ગાલ, પુ૦ તાંબાને ખટાસ લાગ્યાથી જે ખારરૂપ ઘણો લીલો ને જરા ભૂરો એવો જે પદાર્થ બને છે તે; તાંબાપરનો કાટ—લીલો રઙ્ગ બનાવવાના કામમાં આવેછે—શુદ્ધ કરેલો જઙ્ગાલ ઓસડમાં પણ કામ આવેછે.

જઙ્ગી, વિ૦ [ફ્રા૦] લડાઈમાં ઘુમનાર; બહાદુર. ૨ લડાઈ સમ્બન્ધી મોટું—જબરૂં—જઙ્ગી વાણ. સ્ત્રી૦ નાની બારી; કોટની સરીનમાં પાડેલું બાકોરું.

જઙ્ઘ, જાંઘ.

જઙ્ઘા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જાંઘ.

જજમાન, પુ૦ [સં૦ યજમાન] યજ્ઞ—હોમ, અનુષ્ઠાન આદિ કર્મનું ફળ પામનારો; જેને માટે એ કર્મો થતાં હોય તે. જજમાન કર્મ કરાવે છે ને ગોર તેને માટે—તેની વતી કરેછે. ૨ જે ધણીના ઉપર જીવાઈનો આધાર રેતો હોય તે; આશ્રય આપનારો.

જજમાનવરતી, સ્ત્રી૦ [યજમાન વૃત્તિ] પરમ્પરાથી બન્ધાતા આવેલા જજમાનો ઉપર જીવાઈનો જે આધાર હોવો તે; જજમાનોનું ગોરપદું કરવાનો [જે બન્ધો તે.

જજમાનિયા, પુ૦ જેઓને જજમાનો હોય તે—જે બ્રાહ્મણો, વાણિયાઓનું ગોરપદું કરતા હોય તે જજમાનિયા.

જજિયો, પુ૦ શિર ગણતીનો કર; માથા દીઠ લે-[વાનો જે વેરો તે.

જગ્-જાર, સ્ત્રી૦ બાણીના આકારની નાની તોપ.

જગ્-જાળ, પુ૦ ઘરસંસાર—ધન્ધારોજગાર સમ્બન્ધી

જે ગુંચવાડો—ખટપટ—લફરું તે; ઉપાધિ.

જગ-જાળી, વિ૰ જેને જગ-જાળ હોય તે (માણસ).

જગ-જીર, ન૰ સ્ત્રી૰ [ફા૰] સાંકળ; ઝાંઝરિયાં; બે-ડી. 'જોર ફસીને તોડવાં જનાનિનાં જંજીર'. ૨ ઘડિયાળની અન્દરની કમાન.

જગ-જીરો, પુ૰ [ફા૰] પાણીમાં બાંધેલો જે કિલ્લો તે. ૨ ટાપુ; બેટ. ૩ પૈડાં વાળી નાની તોપ; જ-મ્બુરો. ૪ હનુમાનની સાધનાનો મન્ત્ર અથવા ય-ન્ત્ર—જન્તર.

જટ-લ, વિ૰ સમજે નહિ ને હઠ કરે તે; હઠીલું; અનાડી; માથું શેડાવે તે—માણસ. જડુંલીજટ.

જટા, સ્ત્રી૰ [સં૰] માથા ઉપર ગુંથેલી લામ્બી લટોનો ચૂડીઉતાર જે ઊભો આકાર તે; લામ્બો ચોટલો. શિવને માથે અને શિવના ભક્ત જોગીયોને માથે જ-ટા હોય છે. 'કોઈ લાવે હાથે ઝાલી કોઈ લાવે કેડે ઘાલી, જટામાં ઘાલીને કોઈ નથી લાવ્યું ના-રી' (નરસિંહ). 'આજકાલનો જોગી ને ઘૂંટણ લગી જટા'. ૩ વડનાં ઝાડનાં લામ્બા લટકતાં મુળિયાં. ૪ વેદના મન્ત્ર ભણવાનો એક પ્રકા-ર.—પ્રથમ સાદી રીતે મન્ત્ર ભણવો—પછી તેનાં પદ ને ક્રમ કરવાં; પછી તેની જટા કરવી અને પછી ઘન કરવો એમ અનુક્રમ છે. જટાપાઠી—પદ ક્રમ ને જટા એટલેલગી જેને વેદનો પાઠ હોય તે.

જટાજૂટ, પુ૰ [સં૰] જટાનો બનાવેલો જે મુગટ રૂપ આકાર તે.

જટાધર-ધારી, પુ૰ જેને માથે જટાભાર હોય તે ત-પસ્વી. ૨ શિવ. ૩ વડવૃક્ષ. [ધિ.

જટામાસી, સ્ત્રી૰ [જટામાંસી] એક જાતની ઓષ-

જટિયાં, ન૰ ટુંકા ને બરછટ વાળ—અમ્બોડો વાળ્યા-વનાના છૂટા. [જોગી.

જટિલ, વિ૰ [સં૰] જટાવાળો; જટાધારી. જટિલ

જઠરાગ્નિ, પુ૰ [સં૰] પેટમાંની જે ગરમીથી ખાધે-લું પચીજાય તે; પાચન કરનારી શક્તિ.

જડ, વિ૰ [સં૰] ભાર—વજન વાળું; નક્કર; ભા-રી. ૨ હાલે ચાલે નહિ તેવું; જીવ ચૈતન વગરનું. ૩ પચે નહિ તેવું (ખાવાનો પદાર્થ—ખોરાક). ૪ સુસ્ત; આળસુ; ધીમું; થણ્ડું. ૫ ઠોઠ; કમ અક-લ; અજ્ઞાન; બુઠ્ઠી.—જડ બુદ્ધિનું માણસ. ૬ ઉ-દાસી; ગમગીન; દુખ—શોખ-ગુસ્સાથી ઘુમરાયલું.

જડ, સ્ત્રી૰ મૂળ; મૂળિયું; મૂળ ચોંટેલાં હોય તેવો છોડવાનો ભાગ. ૨ ખીલી; મેખ; જેથી સાંધા જોડાઈ જાય તે. ૩ સઙ્ગ્રહ; પુષ્કળ પૈસો એકઠો થવો તે.—તેની પાસે હવે સારીપઠે જડ બાઝીછે.

જડજ, પુ૰ [અ૰] ઇનસાફ ચુકવનારો; ન્યાયાધીશ.

જડતર, ન૰ મળતર; પ્રાપ્તિ. ૨ જડવા—બેસાડવા —મૂકવાની રીત.

જડતા, સ્ત્રી૰ જડ પણું. ૨ અજ્ઞાનતા; ઠોઠપણું.

જડત્વ, ન૰ [સં૰] જડતા. ૨ પદાર્થના પાંચ સામા-ન્ય ધર્મ કહ્યા છે તેમાંનો એક.—**નિર્લેપતા, પ-રિમેયતા, આકાર, વિભાજ્યત્વ અને જડત્વ.** હોય તે સ્થિતિ ન બદલવાનો પદાર્થમાત્રનો જે સ્વભાવ તે.—સ્થિર—ઠરી હાલતમાં તો એજ હા-લતમાં અને ગતિની હાલતમાં તો એજ હાલતમાં રેવું તે.

જડત્વાકર્ષણ, ગુરૂત્વાકર્ષણ. [ડાચું.

જડબું, ન૰ મોડાંના હાડકાં જેમાં દાંતો હોય છે તે;

જડબે સુલાખ, અ૰ મક્કમ બન્ધ બેસતું; મજ્બૂત.

જડભરત, પુ૰ ઝાઝું બોલે ચાલે નહિ, બેઠો ત્યાં બેઠોજ એવો જડ ને તેમ થોડી બુદ્ધિનો જે પુરૂષ તે. (એ નામનો એક જ્ઞાની હતો તેની વૃત્તિ ઉપરથી).

જડમૂળ, ન૰ રોપાનું મુળિયું જ્યાં પ્રથમ બાઝયું હો-ય તે અથવા એ ઠેકાણે બાઝેલું જે મુળિયું તે. **જડમૂળથી-માંથી** એટલે જડમૂળ હોય તે ઠેકાણે-થી; મૂળ—આરમ્ભથી માંડીને તે બધુંજ; તળિયાં-ઝાટક. તેણે તેને જડમૂળથી ઉખેડી નાખ્યો.

જડવું, ક્રિ૰ સ૰ ઠોકીને બેસાડવું—જોડી દેવું.—બારણા સાથે નરમાદા જડવાં. ખાનાંમાં ઘાલી માંય કંઈ વસ્તુ મૂકી આસપાસની કોર ડાબી દે-વી; બેસાડવું. વીંટીમાં નંગ જડવું. **ક્રિ૰** અ૰ પ્રા-પ્ત થવું; મળવું; હાથ લાગવું.—ખોવાઈ ગયલી જડી. તે આકરી શોધેછે પણ જડતી નથી.

જડાવ, વિ૰ સુનાંની ઓલમાં, હીરા પાના માણેક મોતી વગેરે જડેલાં—બેસાડેલાં હોય તેવાં. જડાવ અથવા જડાવનાં ઘરેણાં.

જડિયાં, ન૰ કુમળાં મૂળિયાં. ચાર, ભાજી વગેરેનાં મૂળનાં જડિયાં.

જડિયો, પુ૰ હીરા માણક વગેરેને સુનાની ઓલ-માં બેસાડનારો—જડનારો; પચ્ચીગર. જડિયો સાધારણ કામ કરે છે ને પચ્ચીગર ઝીણું નકશી-નું—ઊંચું અઘરૂં કામ કરે છે.

જડી, સ્ત્રી૰ છોડ, વેલા, ઝાડ વગેરેના મૂળિયાં. (ડાં-ખળી—છોડિયું—છાલ તેપણ) ઓષધિ.

જણ, પુ૦-સ્ત્રી૦-ન૦ [સં૦ જન] શખ્સ; આસામી; માણસ. એ શબ્દની પેલાં એક બે સો એવાં વિશેષણો જોડાય છે. એક જણ—જણો આવ્યો હતો, ત્રણ જણ—જણીયો આવી હતી, એક જણ—જણું આવ્યું તો હતું પણ કોણ હતું તેની મને સુરત નથી. ચાર જણ—જણાં (સ્ત્રીપુરુષમળીને) હતાં. જણદીઠ એટલે અક્કેકા જણને જોઈને અથવા અક્કેક જણને. જણ શબ્દ મનુષ્યનેજ વિષે પ્રવર્ત્તે છે.

જણઝણાટ, ઝણઝણાટ. [ની રીત.

જણતર, ન૦ જણેલું તે; બચ્ચું; છોકરું. ૨ જણવા-

જણતી, સ્ત્રી૦ [સં૦ જનની] જન્મ આપનારી; મા.

જણવવું, જણાવવું. [શું કરે'.

જણવું ક્રિ૦ સ૦ સ્ત્રીયે પોતાનાં પેટમાંનાં છોકરાંને જન્મ આપવો; પ્રસવવું. એ શબ્દ મનુષ્ય સ્ત્રીનેજ લાગેછે.—પશુઓને સારુ વિયાવું—વ્યાવું એ શબ્દ છે. ૨ (લાક્ષણિક) બાર કાડવું; પેદા કરવું; જન્મ આપવો. 'જણનારીમાં જોર નહિ તો સોય્યાણી

જણસ, જનસ.

જણાવવું; ક્રિ૦ સ૦ જાણ કરવી; જાણીતું કરવું; ખબર આપવી; કેવું. ૨ ઈસારત કરવી; ચેતવવું; સુચવવું. ૩ સ્ત્રી સેહેલથી જણે તેવું કરવું; જણનારીને જણતાં મદદ કરવી (સોય્યાણી—દાઈ યે).

જણાવું, ક્રિ૦ અ૦ જાણ પડવી; માલમ પડવું; ખબર થવી; સમજવામાં આવવું.—તારા બધા પેલ હવે મને સારીપડે જણાયા. ૨ જાંખું દેખાવું; ભાસવું; લાગવું; કલ્પના ઉઠવી; કંઈ કંઈ માલમ પડવું.—આજના વરસાદના ચિહ્ન ઉપરથી જણાય છે કે તે પાછલા પોરનો ઉઘડી જશે.

જણ્ડો, ઝુણ્ડો.

જત, અ૦ [સં૦ યત] જેને લખવું હોય અને જે કંઈ લખવું હોય તે બેનો સમ્બન્ધ દેખાડનાર શબ્દ; જે. ૨ કારણ કે; આથી જાણવું કે.

જતડ્કું, જતરડું.

જતન, ન૦ [સં૦ યત્ન] પાળવા—રાખવા—સાચવવા વગેરેમાં જે તજવીજ રાખવી તે; સમ્ભાળ લેવી તે.

જતરડું, ન૦ સુનાં રૂપાં વગેરેના તારને કાણાં કાણાં વાળા જે ઓજાર વડે ખેંચી લામ્બો કરવામાં—વધારવામાં આવેછે તે. જતરડી, જતરડો પણ કેવાય છે.

જતી, પુ૦ [સં૦ યતિ-તી] જૈન માર્ગનો—શ્રાવક લોકનો ત્યાગી ધર્મોપદેશક—સાધુ; ગોરજી. સ્ત્રી૦ કવિતા વાંચતાં વચ્ચે વચ્ચે અટકવાનું—દમ લેવાનું ઠેકાણું; વિરામ; વિશ્રામ. [નું કહીં.

જથરપથર, અ૦ ઠિકઠાક નહિ પણ જેમ તેમ; કહીં-

જથા, અ૦ [સં૦ યથા] જેમ; જે રીતે—પ્રમાણે. 'જથા રાજા તથા પ્રજા'.

જથાબન્ધ, અ૦ અક્કેક વસ્તુ જૂદી જૂદી નહિ પણ થોડી ઘણી એકઠી કરીને; જથામાં; થોકવાર.

જથારથ, વિ૦ [સં૦ યથાર્થ] વાજબી; ઘટતું; બરાબર.

જથો-થ્થો, પુ૦ એકઠું હોવું તે; ઢગ; સમુદાય; સમૂહ; થોક; ગન્જ. ૨ જાત પ્રમાણે જોઈ ને કરેલા વર્ગોમાંનો એકેકો; સટ. ૩ વિચાર—રીતભાતમાં એકસરખાં એવાં માણસોનો જે સમુદાય તે; ટોળું; મણ્ડળ; વર્ગ; પક્ષ.

જદપી-દ્યપિ, અ૦ [સં૦ યદ્યપિ] જોકે; અગરચેં.

જદા, અ૦ [સં૦ યદા] જયારે.

જન, પુ૦ ન૦ [સં૦] અક્કેકો મનુષ્ય—માણસ અથવા સર્વ મનુષ્ય; માણસ જાત; માનવી; આદમી; નર. સ્વજન—પોતીકું માણસ; સજ્જન—સારૂં સુઘડ સદ્ગુણી માણસ; મનુષ્યજન—માણસ જાત. ૨ લોક; દુનિયા. ૩ સપ્ત લોક કેવાય છે તેમાંનો પાંચમો.

જનક, વિ૦ [સં૦] પેદા—ઉત્પન્ન કરનાર; ઉપજાવનાર. હાસ્યજનક, પ્રીતિજનક, મૃત્યુજનક, કલ્યાણજનક. પુ૦ બાપ; પતિ.

જનકથા, સ્ત્રી૦ જન—લોકમાં પરમ્પરાથી ચાલતી આવેલી દન્તકથા અથવા નવી ચાલતી વાત.

જનન, ન૦ [સં૦] જનમવું તે; જનમ થવો તે. જનન મરણ—જનમવું ને મરવું તે. [જણતી.

જનની, સ્ત્રી૦ [સં૦] મા; માતા; જનમ આપનારી;

જનપદધર્મ, પુ૦ [સં૦] દેશાચાર; દેશ રૂઢિ.

જનમ, પુ૦ [સં૦ જન્મ] જનમવું—અવતરવું તે. ૨ ઉત્પત્તિ; ઉદય. ૩ જનમથકી માંડીને તે મરતાંલગીનો જે કાળ તે; જનમારો; જીન્દગી; ભવ. જનમ થવો—લેવો એટલે અવતરવું. જનમ આપવો.—(માએ છોકરાંને). ૨ નવું પેદા કરવું—બાર કાડવું (ફલાણાએ ફલાણા ગ્રન્થને જનમ આપ્યો). જનમમાં—આખી જિન્દગીમાં. જનમનું—જનમ થયો ત્યારનું.—જનમનો જુઠો—રોગી—અભાગિયો વગેરે. જનમનું પાનું પડયું એટલે મરતાં સુધીનું. જનમની રોટલી—પેદાશ એટલે મરતાં લગી માળ્યાં કરે તેવી—તેટલી. તેણે પો-

તાના જનમનું સાર્થક કીધું એટલે જનમ લિધાનું—જિવતરનું. જનમ સફળ કર્યો. નવો જનમ આવવો એટલે મરતાં બચવું; ઘાત જવી; મરવાની તૈયારીપર આવ્યા છતાં પાછું સારું થઈ ઉઠવું. પેલે—આવતે જનમ એટલે મુવા પછી હરકોઇ જાતમાં જે જનમ લેવાનો તેમાં. પુનર્જન્મ—વારે વારે જનમ લયાં કરવો તે; ચોરાશીનો ફેરો; ફરી ફરી જે જનમ મરણ થયાં કરે તે. 'જનમ આપે જનેતા પણ કરમ ન આપે કોય' એટલે મા તો જનમ આપીને બસતી છે પણ તેનાથી કંઈ છોકરાંને નસીબ અપાતું નથી.

જનમત, ન૦ લોકમાં કોઈને વિષે બન્ધાયલું મત. ૨ ધર્મ—રાજ્ય સમ્બન્ધી લોકોનું જે મત તે.

જનમવું, ક્રિ૦ અ૦ છોકરાંએ માના પેટમાથી બાર આવવું; અવતરવું; પેદા થવું. ૨ પ્રગટ—ઉદે થવું; નવું જાહેરમાં આવવું.

જનમગાંઠ, સ્ત્રી૦ વર્ષે વર્ષે આવતો જે જન્મદિવસ તે; વરસગાંઠ; શાલગરી.

જનમારો, પુ૦ જનમથી તે મરણલગીનો જે કાળ તે; બધી જિન્દગી; આખો ભવ.

જનમોતરી-ત્રી, સ્ત્રી૦ જે તિથિ વાર ઘડિ નક્ષત્રમાં જનમ થયો હોય તે ઉપરથી સાધી માંડેલા જે ગ્રહો તે ગ્રહોના યોગથી આખા જનમારામાં જે લાભ હાનિ—સ્થિતિ થવાની તે બતાવનારું કાગળનું ઓળિયું. ૨ આગળથી જાણીને લખી કહી રાખેલી જે વાત તે.

જનરીત, સ્ત્રી૦ લોકમાં ચાલતી જે રીત તે.

જનલોક, પુ૦ [સં૦] સપ્તલોકમાંનો પાંચમો; એક [સ્વર્ગ.

જનવાર્તા, સ્ત્રી૦ [સં૦] લોકમાં ચાલતી વારતા.

જનસ, સ્ત્રી૦ [આ૦] ચીજ; વસ્તુ; હરકોઈ ખપમાં આવતો પદાર્થ. ૨ સામાન; માલ; સોદો. ૩ ડાગીનો; ઘરેણું; જવાહિર; સોનું રૂપું. ૪ જમેમાંથી ઉધાર બાદ કરતાં જે બાકી રૂપલું તે—માલ અથવા રોકડ; શિલક. જનસબાકી કેવાયછે.

જનસ પડી, સ્ત્રી૦ વેપારિયોમાં ૧૯ની સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત છે.

જનસાઉ-સુ, વિ૦ સાનમાં જનસ રાખીને આપેલા લિધેલા (રૂપિયા).

જનાકારી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] છિનાળું; જારકર્મ.

જનાજો, પુ૦ [પ્રા૦] મુસલમાન લોકોના મયતને જેમાં સુવાડી ઉંચકીને દફનકરવા—ડાટવા લઈજાય તે.

જનાનખાનું, ન૦ [પ્રા૦] મોટા ઘરનો જે એલાયદો ભાગ બૈરાંઓને બેસવા ઉઠવા રેવાને માટે રાખ્યો હોય તે.

જનાની, વિ૦ બૈરાંના જેવી રીત ભાત—તબિયત રાખતું હોય તે. ૨ કાયર; હિમ્મત વગરનું; સ્ત્રીના (પુરુષના નહિ) ગુણ ધરાવતું. (એનું ઉલટું મરદાની).

જનાનો, પુ૦ [ફા૦] જનાનખાનામાં—ઓઝલમાં રેતાં જે બૈરાં તે. ૨ જનાનખાનું.

જનાબ, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઊંચા દરજાવાળાને કોઈવાત જાહેર કરતીવેળા અદબમાં બોલતાં એ શબ્દ વપરાયછે.—જનાબમાં=ખિજમત—સેવા—હજૂ-[રમાં.

જનાવર, ન૦ [પ્રા૦ જાનવર] માણસ સિવાયે બીજું જે હરકોઈ પ્રાણી તે; પશુ, પક્ષી, જીવજન્ત. તોપણ પશુ પક્ષીને એ શબ્દ વધારે લગાડવામાં આવેછે ને તેમાં પણ પશુ ઢોરને વિષે બોલતાં ઘણોજ વપરાયછે.

જનિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જનમેલું; ઉત્પન્ન—પેદા થયલું. ક્રોધ જનિત સન્તાપ—ગુસ્સાથી પેદા થયલો સન્તાપ, સમ્પત્તિ જનિત ગર્વ ઈ૦.

જનુન, સ્ત્રી૦ ગાંડોજોસ્સો; જોશવાળી હઠ. ૨ ધરમ સમ્બન્ધી વાતમાં વગર વિચારે ઘેલાં થઈ જોસ્સો બાહાર કાડવો તે.

જનુની, વિ૦ જેને જનુન હોય તે. (માણસ).

જનુની-નેતા, સ્ત્રી૦ જનની] જણતી; મા.

જનોઈ, ન૦-સ્ત્રી૦ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી ને વૈશ્ય એ ત્રણ જાતિના પુરુષના ડાબા ખભા ઉપર રાખેલા અને જમણાની નીચે લટકતો આવી રૂપલો ત્રણ તારનો એક એવો જે સુતરનો તાંતસે—તાંતણો તે. એવા ઘણામાં ઘણા પાંચ તાંતરા પેરવામાં આવેછે. ૨ દ્વિજપણું પામવાનો સંસ્કાર. જનોઈ દેવું એટલે જનોઈ પેરાવવાનો સંસ્કાર કરવો. જનોઈદોડ—અક્કેકું જનોઈ—અક્કેકો જનોઈવાળો બ્રાહ્મણ જોઈ જોઈને; જેને જનોઈ હોય તેનેજ બીજાને નહિં.—દક્ષણા, નોતરું વગેરે.

જન્ત, જન્તુ.

જન્તર, પુ૦ [યન્ત્ર] જે ધાતુની તખતીપર—કાગળપર ખાનાં—અક્ષર—આંકડા—મૂર્તિ વગેરે પાડ્યું હોય અને જેની મન્ત્ર ભણીને પૂજા—સાધના થતી હોય તે. જન્તર મન્તર કેવાયછે.

જન્તરડું, જતરડું.

જન્તુ, પુ૦ હલકી જાતનો પ્રાણી; ક્ષુદ્ર જીવ; જીવડો.—પછી છાતી ઘસતો અથવા ઉડતો.

જન્મ, પુ૦ [સં૦] જનમ, એ શબ્દ જોવો.

જન્મકુણ્ડલી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે લગ્ન—સમે જન્મ થયો હોય તે લગ્ન—સમેના ગ્રહ જોવાસારુ જે બાર રાસિનું અક્ર લખી રાખે છે તે.

જન્મચરિત્ર, ન૦ [સં૦] જિન્દગીનો અહેવાલ; જનમથી તે મરણલગી જે જે કામો કીધાં હોય તેનું વર્ણન. [તારીખ.

જન્મદિવસ, પુ૦ જે દિવસે જનમ થયો તે તિથિ—

જન્મદેશ, પુ૦ [સં૦] જે દેશમાં જન્મ થયોહોય તે દેશ.

જન્મનામ, ન૦ [સં૦] જન્મ નક્ષત્રના સમ્બન્ધ ઉપરથી રાખેલું—પાડેલું જે નામ તે. [શબ્દ જોવો.

જન્મપત્રિકા-ત્રી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જનમોતરી-ત્રી એ

જન્મપ્રભૃતિ, અ૦ [સં૦] જનમથકી માંડીને.

જન્મભાષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જનમથકી જે ભાષા બોલવા માંડી હોય તે; માની ભાષા.

જન્મભૂમિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે દેશ—શેહેર—ગામ—ઘરમાં જનમ થયો હોય તે.

જન્મસ્વભાવ, પુ૦ [સં૦] જનમથી જે સ્વભાવ તે.

જન્માક્ષર, પુ૦ જન્મસમયે કુંડામાં માંડેલા જે ગ્રહ તે અથવા એ ગ્રહોને દેખાડનારું જે ટિપ્પણ તે.

જન્માન્તર, ન૦ [સં૦] બીજો જે જનમ તે. મુઆ પછી બીજો જનમ લેવો તે અથવા જનમતાં પેલાં કોઈ બીજો જનમ લીધેલો તે.

જન્માન્ધ, વિ૦ [સં૦] જનમથકીજ આંધળું તે-(પ્રાણી).

જન્માષ્ટમી, સ્ત્રી૦ [સં૦] શ્રાવણ વદ આઠેમ; કૃષ્ણનો જન્મદિવસ.

જન્મોજન્મ, અ૦ [સં૦] એકપછી બીજો બીજા પછી ત્રીજો એમ જે જન્મ—અવતાર લેવા પડે છે તે બધામાં; ભવોભવ. [—જપ કરનારો.

જપ, પુ૦ [સં૦] નામ, મન્ત્ર ઈ૦ નો મનમાં—મુખથી વારે વારે જે ઉચ્ચાર કરવો તે અથવા સ્તોત્રાદિકને વારે વારે ભણીજવું તે. જપમાળા—જપકરવાની માળા. જપતપ—જપ ને તપ. જપિયો

જપત, વિ૦ [આ૦ જપ્ત] માલીકની સત્તા ઉડાડી સરકારે પોતાનાં કબજામાં રાખેલું હોય તેવું—માલ મિલકત વગેરે. જપત કરવું—સરકારે પોતાની સત્તામાં રાખવું.—થોડી વારસુધી અથવા હમ્મેશને માટે.

જપતી, સ્ત્રી૦ જપત—કબજ કરવું તે; ટાંચ; કલમબન્ધી. જપતી બેસવી—બેસાડવી—આવવી—આણવી—કરવી—ઉઠાડવી. દેણદારના ઘર ઉપર જપતી આવીછે.

જપવું, ક્રિ૦ સ૦ જપ કરવો; વારે વારે નામ લયાં કરવું; સ્મરણ કર્યાં કરવું; ધ્યાન ધરવું. માળા જપવી એટલે માળા ફેરવતાં નામ લયાં કરવું. ૨ વાટ જોયાં કરવી. [ફા. ઉપર જફા'.

જફા, સ્ત્રી૦ [ફા૦] જુલમ; સખ્તી; જબરદસ્તી. 'વ-

જબર, વિ૦ [આ૦] જોરાવર; બળવાન.—પ્રાણી. ૨ ઘણું; મોટું.—વરસાદ. ૩ મોટું; ભારી; અઘરું; મુશકેલ—કામ. ૪ ઘણુંજ દુઃખ દે તેવું; રિબાવે તેવું.—રોગ, પીડા-વગેરે. [રનાર.

જબરદસ્ત, વિ૦ જોરાવર; વધારે બળ—વગ ધરાવનાર. ૨ જુલમગાર; સખ્તી—ગેરઈન્સાફી ક-

જબરદસ્તી, સ્ત્રી૦ અતીસેં જોર—બળ—મેહેનત—જોસ્સો. ૨ જુલમ; સખ્તી; ગેરઈનસાફીથી વાપ- [રેલું જોર.

જબરી, જબરદસ્તી.

જબરું, જબર.

જબાં-જબાન, સ્ત્રી૦ [ફા૦] જીભ. ૨ બોલી; ભાષા.

જબાની, સ્ત્રી૦ સોગન લઈ મોડેથી બોલીને આપેલી સાક્ષી; ઈકરાર; સોગન લઈને જે કંઈ કેહેલું—લખાવેલું તે.

જબાપ-બ, જવાબ. [નાવરોને).

જબે-હકરવું, ક્રિ૦ સ૦ જીવથી મારી નાખવું; ઠાર મારવું—કરવું. (ઘણુંકરીને ભોગ આપવાસારુ જ-

જબ્બર, જબર. [બકવું.

જભકવું-કીઉઠવું, ક્રિ૦ અ૦ બીકલાગેથી ચમકવું; ઝ-

જભકોળવું, ઝબકોળવું.

જભો, જભ્ભો.

જભ્ભો, પુ૦ ઢીલો લામ્બો ઝુલતો પાતળો રેશમી પોશાક—પાદરી, વકીલ, ઈનસાફદાર, અમીર, બાદશાહ વગેરે અધિકારિયો પેરે છે.

જમ, પુ૦ [યમ] મરણ થયા પછી જીવનો ન્યાય કરી સ્વર્ગે અથવા નરકે મોકલનારો દેવ. ૨ એ દેવના જે બિહામણા સેવક—દૂત જે જીવને જમની દરબારમાં લઈ જાય છે તે. મરતા માણસને જમ બિવડાવે છે અને પાપીને મારતા મારતા લઈ જાય છે એમ કેવાય છે. ૩ મોત; કાળ. ૪ બિહામણો વિકરાળ નિર્દય પુરુષ.

જમ, જેમ. (કવિતામાં).

જમડો, પું૦ જમ. (૨ જા ૩ જા ૪ થા અર્થમાં).

જમણ, ન૦ [સં૦ જમન] જમવાના સુન્દર પદાર્થો. ૨ જમાડવું તે. ૩ દાડા—દશ જમણ થયાં પણ હજી

ગાંમથી નથી આવ્યા. [વા તે; ન્યાત; વરો.

જમણવાર, સ્ત્રી૦ ઘણા લોકને સાથે બેસાડી જમાડ-

જમણું, વિ૦ પૂર્વ દિશા સામું મોકુંકરી ઉભા રહિયે તો દક્ષણ દિશા તરફનો અને ઉત્તર દિશા સામું ઉભા રહિયે તો પૂર્વ દિશા તરફની આપણા શરીરની જે બાજુ તે દેખાડેછે—સમ્બન્ધી; ડાબાંનું ઉલટું. જમણો હાથ એટલે લોકને ઘણુંકરીને જે હાથે કામ કરવું વધારે ફાવેછે તે. જમણી બાજુ એટલે જમણાહાથ તરફની. [તે.

જમરુખડી-ખી, સ્ત્રી૦ જે ઝાડે જમરૂખ આવતાં હોય

જમરૂખ, ન૦ એક જાતનું ફળ; પેરૂ.

જમલો, પુ૦ જુમ્મલો; એકઠું—બધુંમળીને. 'જમલો છે જો જો જગદીશ, તું પડછંદો ને તે ઈશ'(અખો).

જમવું, ક્રિ૦ સ૦ રાંધેલું ખાવું; ભોજન કરવું—(ફળ ખાવાં તે જમવામાં ને આવે—જમવામાં તો અન્ન માંસના પદાર્થો આવે). ૨ પૈસા કમાવા. —આજ કાલ તે એ હાથે જમે છે. ૩ લાંચ લેવી. તે, ફરિયાદી ને દાદી બન્ને પાસથી ખૂબ જમેછે. **ક્રિ૦ અ૦ જામવું.**

જમા, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઊત્પન્ન; આવક; પેદાશ; વસૂલ; નફો. ૨ આવકનું ભરણું જેમાં એકઠું થતું હોય તે; ભણ્ડાર; ખજાનો; તિજોરી.—'દેશની જમા—જમે ભરાઈ'. ૩ લેણદેણ—આવક જાવકના હિસાબ—ખાતામાં જે બાજુએ આવેલું નાણું લખાતું હોય તે બાજુ અથવા એ જે આવેલી રકમ તે. ૪ સરવાળો; બેરીજ. જમા—જમે કરવું એટલે આવકને હિસાબ—ખાતામાં જમાબાજુતરફ લખવી. ૨ એકઠું કરવું. જમાખરચ—આવક ને ખરચ.

જમાઇ, પુ૦ [સં૦ જામાતા] દિકરીનો વર.

જમાડવું, ક્રિ૦ સ૦ જમે તેમ કરવું; જમણ આપવું; ખવડાવવું. ૨ પૈસા પેદા કરાવી આપવા.

જમાત, સ્ત્રી૦ [આ૦] જથો; સમુદાય; સમવાય. ૨ એક પઙ્ગત બેસીને જમવા જમાડવાનો વ્હેવાર હોય તેવો વર્ગ; ન્યાત. [મુખી; સરદાર.

જમાદાર, પુ૦ [ફા૦] થોડા ઘણા સિપાઈયોનો ઉપરી. પછી પોલીસખાતામાં કે લશ્કરીખાતામાં. ૩

જમાદારી, સ્ત્રી૦ જમાદારનું જે કામ તે.

જમાન, જામીન. [કાળ.

જમાનો, પુ૦ [ફા૦] લાંબો વખત; જુગ; ઘણો

જમાબન્દી-ધી, સ્ત્રી૦ સરકારે દરેક એકુ-આસામી પાસથી વરસે વરસે દરવીઘે આટલું લેવું એ જે મુકરર કરવું તે. ૨ દરેક ગામને માથે ઠરાવેલો જે આંકડો તેપ્રમાણે વસૂલ ભરાયુંછે કે નહિ તથા ખરચ કેટલો થયોછે તે સમ્બન્ધી જે હિસાબ તપાસવો તે.

જમાલગોટો, પુ૦ કોટલાં—ગોટામાં રહ્યતું એક જાતનું ફળ; નિપાળો. એ, જુલાબ—રેચ આણેછે.

જમાવ, પુ૦ એકઠું—એક જથે થવું—થયલું તે; ભીડ; ટોળું.—લોકનો જમાવ. ૨ એકઠું—એક ઠેકાણે હોવું તે; સઙ્ગ્રહ; ઢગ.—વસ્તુઓનો. ૩ એક બીજા સાથે મળવું—મળતું રેવું તે અથવા મળીને રઙ્ગ ઉપજાવવો તે.

જમાવસૂલ, સ્ત્રી૦ [આ૦] દેશ—ગામોની ઉપજમાંથી જે રકમ સરકારમાં ભરાતી હોય તે.

જમાવવું, ક્રિ૦ સ૦ એકઠું—ભેગું તૈયાર કરવું. ૨ સામગ્રી એકઠી મેળવી મઝા પડે તેમ કરવું. ૩ દહીં કરવાસારુ દુધમાં ખટાશ નાખવી અથવા ખટાસથી દૂધનું દહીં કરવું; અધરકવું; આખરવું. ૪ પૈસા ભેગા કરવા. ૫ કામ ધન્ધો વધારી દેવો.

જમાવો, જમાવ.

જમિયો, જમૈયો.

જમીજવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાવું; વેલું વેલું ખાઈ લેવું. ૨ લાંચ—રુસવત વગેરેથી નાણું ખાઈ જવું. ૩ દૂધમાં ખટાશ પડવાથી તે બન્ધાઈ જવું; દહીં થવું. ૪ એક બીજા સાથે મળી જવું—મળી જઈ રઙ્ગ ઉપજાવવો. ૫ માફક—અનુકુળ આવવું; ચોકઠું બેસી જવું; બન્ધ બેશતું આવવું.

જમીદાર, જમીનદાર.

જમીદારી; જમીનદારી.

જમીન, સ્ત્રી૦ [ફ્રા૦] પૃથ્વીના ગોળાપરનો પાણીનો ભાગ બાદ કરતાં બાકી રહ્યલો જે નક્કર ભાગ તે—જમીન ને પાણી એમ કેવાયછે. ૨ પઞ્ચતત્વમાનું એક; પૃથ્વી. ૩ પૃથ્વી—નક્કર પૃથ્વીનો હરકોઈ થોડો ઘણો જે ખુલ્લો ભાગ તે—પછી તે ખેતર, રસ્તા, ભોંય એમ કોઈ પણ રૂપે હોય. જમીન, ભીની—પોચી, રેતાળ, સુકી; ખેતીવાડી સમ્બન્ધી—ગોરાટ, કાળી, ગભાણ;—વળી ક્યારડાની, ખરાબાની, ગૌચરની, જરાયત—કોરાટ—આકાશિયા, કુવેતર—બાગાએત. એ પ્રમાણે હોયછે. જમીન કરવી એટલે મિલકતમાં જમીન રાખવી. ૨ જમીન—ભોંય દુરસ્ત કરાવવી; થા-

પ દેવડાવવી. જમીન છોડવી એટલે પોતાનું વતન છોડવું. ૩ મીન—હદ મુકવી. જમીન છોડવવી એટલે ગીરો હોય તેમાંથી. જમીન માપવી એટલે જમીનની માપણી કરવી. ૨ જમીનપર ઠોકર ખાઈ ને પડી જવું. જમીન ને આસમાન એક થશે. પ્રલય—ગજબ થશે.

જમીનદાર, પુ૦ [ફા૦] જમીનની પેદાશ ઉપર જેનું ગુજરાન ચાલતું હોય તે ધણી; જેની મોટી મિલકત જમીન—ખેતરરૂપે હોય તે ગૃહસ્થ. પછી તે જમીન, ઇજારે લીધેલી, જાગીર—ઈનામમાં મળેલી, ગરાસમાં મળેલી અથવા જમાબન્દી પ્રમાણે વસુલ ભરાતી હોય તેવી હોય. કેટલાક જમીનદારોને ગામના લોકોઉપર દિવાની ફોજદારી અમલ ચલાવવાની સત્તા હોય છે. [તિ તે.

જમીનદારી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] જમીનદારની જે સ્થિ-

જમીનદોસ્ત, વિ૦ ભાંગી તોડી—બાળી ભાંય બરોબર કરી નાખેલું; ફનાફાતિયાં કરેલું; મૂળમાંથી ઉખેડી નાખેલું.

જમે, જમા. જમેઉધાર, વિ૦ જમા ને ઊધાર. આવેલું—જમાબાજુએ લખાયલું હોય તે અને ગયેલું (પછી ખરચખાતે અથવા ઉછીનું—વ્યાજે આપેલું—જમાની સાંમેની બાજુએ લખાયલું હોય તે. ૨ એ રીતે હિસાબ રાખવો તે અથવા આવક જાવકનો હિસાબ રાખવાની જે રીત તે. આપણી સાંમે મુકેલા કાગળપર આપણા જમણા હાથ તરફની જે બાજુ તે ઉધારપાસું અને ડાબા હાથ તરફની જે બાજુ તેને જમા—જમેપાસું કે છે.—ને એ દેખડાવવાને, રકમ લખવી શરુ કરવાની પેલાં આવી નિશાની કરી રાખવામાં આવે છે: જ———(જમે) ઊ———(ઊધાર)

જમેબન્ધી, જમાબન્ધી. [કોછ રો.

જમૈયો, પુ૦ [આ૦] એક તરેહનું હથિયાર. વાં-

જમ્પ, ઝમ્પ.

જમ્પલાવવું, ઝમ્પલાવવું.

જમ્પાપાત, ઝમ્પાપાત.

જમ્બાજવું-તેડવું, જમવા જવું—તેડવું.

જમ્બુરો, પુ૦ [ફા૦] એક જાતની નાની તોપ. ૨ બાજીગરનો છોકરો.

જમ્બુક, પુ૦ [સં૦] શિયાળ; કોલું.

જમ્બૂર, પુ૦ ખીલા કાઢવાનું એક ઓજાર.

જય, પુ૦ [સં૦] જીત; ફતેહ. એકે બીજાને હરાવી—નરમ પાડી—નીચું પાડી પોતે ઉપરવાડિયું થવું તે. લશ્કરમાં—વાદમાં જય મેળવવો. એ શબ્દ, અવતારી—પ્રતાપી—પરાક્રમી પુરુષોના નામની પૂર્વે જોડવામાં આવે છે—જય અથવા જય જય રામચન્દ્ર એટલે જેણે મોટા મોટા જય મેળવ્યા છે એવા રામચન્દ્ર. જીત થઈ હોય તેવી સ્થિતિ; કલ્યાણ.—તારો જય થજો. જય જય કાર—જયાનન્દનો શબ્દ,—જીતનો પોકાર. [ધજા.

જયન્તિ, સ્ત્રી૦ જે જે દિવસે અવતારી પુરુષોએ મોટા જય મેળવ્યા હોય તે તે દિવસ. ૨ પતાકા; ઝુણ્ડો;

જયાનન્દ, પુ૦ [સં૦] જયથી ઉપજેલો જે આનન્દ તે.

જયી, વિ૦ [સં૦] જય મેળવનાર; ફતેહમન્દ.

જય્ય, વિ૦ [સં૦] જિતાય તેવું.

જર, પુ૦ [સં૦] રેશમસાથે ભેળી વણેલા સુનારૂપાંના છેકજ પાતળા તાર તે; કસબ. ૨ એવું જે વણતર તે. ૩ એવા વણતરનો, પાઘડીનો જે છેડો તે; પદર; તોરો. ૪ પૈસો; નાણું; દોલત; સોનું.-પછી રોકડ કે ડાગીના. 'જર ચાહે સો કર', 'જર દેખી મુનિવર ચળે.' 'જર જોરૂ ને જમિન એ, કજિયાનાં મૂળ છે'.

જરકસી, વિ૦ સુતરઉ અથવા રેશમી કપડાંપર જર—કસબના બુટ્ટા વેલ વગેરે પાડેલાં હોય તેવું.—જરકસી જામો—ટોપી વગેરે. [પિતરાં વગેરે.

જરકોસ, પુ૦ તાંબા પિત્તળના મેળ વાળા—ખોટા જરની બનાવટ.—જરકોસના જોડા, પિત્તળનાં

જરજર-રિયું, વિ૦ જીર્ણ; છેકજ ઘરડું થઈ ગયલું; બખળી ગયલું. ૨ કાકાપુરી; ઘસાઈ ઘસાઈને તુટી—ખરી—નિકળી પડે તેવું થયલું; છેકજ જુનું.

જરજરિયાન, ન૦ રોકડ ધન અને ઘરેણાં.

જરજોખમ, ન૦ જર અને બીજું જોખમ.

જરતોસ્તી, વિ૦ જરતોસ્ત પેગમ્બરના બતાવેલા ધરમને માનનારા.—પારસી લોક.

જરદ, વિ૦ [ફા૦] પીળું. 'લાલ લાલ તમ્બૂ બાકી જરદ કીનારી'.

જરદો, પુ૦ [ફા૦] કાપી ધોઈ સાફ તૈયાર કરી રાખેલો ખાવાનો પીળાશ પડતો તમ્બાકુ. [કરનારો.

જરદોજ, પુ૦ [ફા૦] સુનાંના તારથી ભરત કામ

જરબ, પુ૦ [ફા૦] ભય; ધાક; દેહેશત (મોટપણ—સત્તાથી બતાવવામાં આવે તે).

જરવું, ક્રિ૦ અ૦ પચવું; અગરમ થવું. (ખોરાક).

જરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઘડપણ; બુઢાપો; વૃદ્ધાવસ્થા. ૨

સાપની કાંચળી.

જરા, અ૦ થોડું; લગાર; કંઈયેક. ૨ થોડીવાર; જરાવાર.—જરા ઉભો રેની—જરાએ-કે, લગાર પંણ; થોડુંએ. ૨ થોડાવાર પણ. જરાક—જરાએક—થોડું; લગાર.

જરાયુજ, વિ૦ [સં૦ જરાયુ—ઓર] ઓરનો પડદો ફાડી નિકળે તે અથવા જેના નિકળ્યા પછી ઓર પડે તે—પ્રાણી, મનુષ્ય, પશુ.

જરાયેત, વિ૦ વરસાદના પાણીથી જેમાં પાક થાયછે ને જેને કુવા વગેરેના પાણીની મદદ નથી તેવી (જમીન); ફોરાટ; આકાશિયા. જરાયત ને બાગાયત—કુવેતર.

જરિયાન, ન૦ સુનાં રૂપાંના તથા જડાવ ઘરેણાં.

જરી-નું, વિ૦ કસબથી વણેલું તે—જરીકામ.

જરી, અ૦ જરા.

જરીપટકો, પુ૦ પેશવાના સૈન્યનો જરીનો વાવટો. ૨ એક મોટી પદવીના લશ્કરી સરદારને કમ્મરે બાંધવાનો જરીનો પટકો (પેશવાઈમાં).

જરીપુરાનાં, ન૦ જુનાં—ફાટાં તુટાં જરી કામનાં કાપડાં તે.—કિનખાબ, કિનારી વગેરે.

જરીફ, સ્ત્રી૦ [આ૦] જમીનની માપણી.

જરૂખો, ઝરુખો.

જરૂર, સ્ત્રી૦ [આ૦] કસ્સાવના નજ ચાલે ને ચલાવ્યું તો નુકસાન થાય એવી કામની જે હાલત તે; ઘણીજ અગત; ગરજ. અ૦ ગમે તેમ કરીને; બચીત; નક્કી; બામુબા.

જરૂરિયાત, સ્ત્રી૦ જરૂરનું કામ. ૨ ગફલત ન કરવી જોઈયે તેવો વખત.

જર્જર, જરજર.

જલ, જળ; પાણી. ૨ ઝલ.

જલજ, ન૦ [સં૦] કમળ. ૨ શંખ. ૩ વાદળું; મેઘ. જલજા—લક્ષ્મી.

જલદ, વિ૦ [ફા૦] ઉતાવળું; ઝટપટથી—ઝટઝટ કામ કરનારું; ચાલાક; દોડવાળું. ૨ તીખું; આકરા મિજાજનું; ચડીજાય તેવું.

જલદી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઉતાવળ; ઝંપટ; તાકીદ. અ૦ [ઝપટથી; ત્વરાથી.

જલધી, પુ૦ [સં૦] સમુદ્ર; દરિયો.

જલેબી, સ્ત્રી૦ ચાર મોટાં પકવાન કેવાયછે. તેમાંનું એક. ખાજાં, ગેભર, લાડુ (કળીના) ને જલેબી. પરસુદીના લોટમાં ઘીનું માણ દઈ માંહે દહીંનો અસર નાખી બાંધી મુકવો ને ત્રીજે દાડે તેને એક છેદવાળા લોટામાં ભરી ઘીભરયા તાવડામાં ચકરડાં રૂપે પાડવી અને પછી દોડ તારી [ચાસણીમાં પાવી.

જલ્લદ, જલદ.

જવ, પુ૦ [સં૦ યવ] એક જાતનું ધાન્ય. એના લોટના રોટલા થાય છે. એ પવિત્ર ગણાય છે ને હોમ, તર્પણ, શ્રાદ્ધાદિક કર્મોમાં વપરાય છે—એ ઓસડમાં કામ આવે છે. એના ઘણી જાતના દારૂ થાય છે. ૨ એક જવની લમ્બાઈ જેટલું જે માપ તે;—છ રાઈના દાણા જેટલું; ઈંચનો તીજો હિસ્સો.

જવ, અ૦ [હિં૦] જ્યારે—(કવિતામાં).

જવઈ, જવૈ.

જવખાર, પુ૦ જવના છોડવાની—કડાના ફુલના ઝાડના લાકડાંની રાખને ગાળવાથી જે ખાર પેદા થાય તે. કડાના ફુલના ઝાડની જે સીંગ—ખી તે ઈન્દ્રજવ.

જવન, [યવન] વેદધર્મથી ઉલટા ચાલનાર. ૨ ખાટકી.

જવરઅવર, જવાર અવાર.

જવલે-હ્લે, અ૦ કોઈક વખત; કદાચ; ક્વચિત્. જવલો—હ્લો—કોઈ એકજ; ઘણામાં જે એકાદો તે; વીરલો.

જવવું, ક્રિ૦ અ૦ રોગ—વિકારથી ખરી ન પડતાં ફુલનું ઉગી—ખીલી રેવું અને ફળનું ફળી રેવું તે. કાકડીને વેલે કાકડી જવતી નથી. ૨ માંયથી જીવ પેદા થવો. માખીયે આસન મુક્યું હોય તે જવેછે. અથાર જવેછે—માંયથી જીવ પેદા થાયછે.

જવાં-જવામર્દ, પુ૦ જુવાન મરદ; હિમ્મત ને બળવાળો પુરુષ; બાહાદુર.

જવાં-જવામર્દી, બાહાદુરી; પરાક્રમ.

જવાન, જુવાન.

જવાન પઠો, પુ૦ જુવાન, શરીરે ભરેલો—કદાવર અને છાતીવાળો માટીડો તે.

જવાની, જુવાની.

જવાબ, પુ૦ [ફા૦] કોઈયે કંઈ પુછ્યું—કર્યું હોય તેને તે બાબત જે કેવું—જણાવવું તે; ઉત્તર. સવાલ ને જવાબ. ૨ આડતિયાના ઉપર લખેલા જે કાગળથી નાણાં મળે—ભરાય તે; હુંડીમાં મુદત ભરી હોયછે ને તે હુંડી કરાવનારને આપવામાં આવેછે—જવાબ, બારોબાર લખાયછે.

જવાબદાર, વિ૦ [ફા૦] જવાબ દેનાર; જેને માથે જવાબ દેવાનું—જોખમ હોય તે.

જવાબદારી, સ્ત્રી૦ [ફ્રા૦] સવાલનો જબાપ વાળવાનું, દેણ-ફરજ અદા કરવાનું, ભરોસાનું કામ બજાવવાનું માથે લીધેલું હોય તે; જોખમ; જુમ્મો. કેટલાક વિદ્વાનો ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ માને છે પણ જીવની જવાબદારી માનતા નથી.

જવાબી, વિ૦ જવાબ લખ્યો હોય તેવી (હૂંડી). ૨ પુછેલા સવાલના તરતના તરત જવાબ દઈ શકે તે; હાજર જવાબી. [ણું જાવું આવવું થાયછે.

જવાર અવાર, સ્ત્રી૦ ઘણીકવાર જવું આવવું તે; તુની તુંને ત્યાં જવારઅવાર છે—તેનું તેને ત્યાં ઘ-

જવારા, પુ૦ નવરાતરમાં માતાના—કુંભના—કળશના ગોરા—ઓરડીપર છાંટેલાં અનાજના જે છોડવા ઉગી નિકળે છે તે. ટોપલીમાં માટી ભરી તે ઉપર ભાત ઘઉં નાખેથી પણ જવારા ઉગી નિકળે છે. જુવારા.

જવાસા-સો, પુ૦ ચૈતર વૈશાખમાં કાળી જમીનમાં અથવા નદીયોને કાંઠે રેતીમાં થતા કાંટાવાળા એક જાતના છોડવા. એ ચોમાસામાં મરી જાય છે.

જવાહીર-હેર, ન૦ [આ૦] હીરા માણેક વગેરે;- જડાવ ડાગીના, મોતી એવી બચીઆજો તે. [માળાતે.

જવાળી, સ્ત્રી૦ જવના જેવા સુનાંના દાણાની જે

જવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ યાન] પગે ચાલીને-વાહને ચડીને એક જગેથી બીજી જગોએ પોંચાય તેમ કરવું અથવા તેવું કરવાનો ઉદ્યોગ કરવો. તેનો આજ ત્રણ વાગે આગબોટમાં બેસીને સુરત જવાનો વિચાર છે. (જવાનું ઉલટું આવવું. એક ઠેકાણેથી જવું એટલે જ્યાં જઈ પોંચવું ત્યાં આવવું કેવાય). ૨ પાસેથી જતું-ખસતું થઈ રેવું; ખોવાવું; નાશ થવો.-કાલે મારી પાંચ ચોપડીમાંની એક ગઈ; આબરુગઈ. ૩ ગુજરવું; વહવું. બોલવું હોય તો બોલી દે મારે વખત થઈ જશે. ૪ અન્દર પેસી રેવું; સમાવું; માવું—પૂરીમાં ઓછામાં ઓછું પાંચ શેર ઘી જશે. ૫ આડે રસ્તે ઉતરી પડવું; ખરાબ થવું.-તારો છોકરો હાથથી જશે-વણી જશે. તે બૈરી હવે છેક ગઈ છે; તે કવિ હવે અભિમાનને ઘેર ગયોછે. ૬ વાત બનવી; અઘટિત કામ થવું-(ઘણું કરીને નજરચૂકેથી) મારાથી બોલાઈ તો ગયું હવે જે થનાર હોય તે થાઓ. ૭ બાદ થવું. સવાપાંચમાંથી અડી જશે તારે પોણાત્રણ રેશે. ૮ ગુણ-શક્તિ ખોવી.—અર્ક જવું. તે ઓસડનો ગુણ જતો રહ્યો છે; મન્દવાડથી તે ઘણો નબળો થઈ ગયોછે; તેનો હાથ મોચાઈ ગયોછે. ૯ એકપરથી બીજાં પર બેસવું-કોઈની પછવાડે જવું. હવે તેનું દીલ પૈસા તરફ ગયુંછે; તેની નજર જમવાપર ગઈ છે. ૧૦ વચન તોડાવું-મુકાવું.-શું મારૂં પણ જશે? ૧૧ ગુમ થવું; ન દેખાવું. દીવો ગયો. ૧૨ સ્ત્રી સાથે સોબત કરવી. જ્યાંસુધી ઓસડ ખાવું ત્યાંસુધી બૈરી પાસ જવું નહીં. ૧૩ નઠારા છન્દથી ઘરબાર છોડી દેવાં. પેલી વાણિયેણ મુસલમાન સાથે નિકળી ગઈછે. ૧૪ ક્રિયાનું જારી રાખવું બતાવે છે. ઓસડ લઈજજે; જેમ જેમ જોઈશે તેમ તેમ હું તને ખરચવાને આપતો જઈશ. ૧૫ આઈ પ્રત્યયવાળા ધાતુયો સાથે જોડાયછે. તે કેરી દૂર લઈ જા નહિ તો સઘળી મારાથી ખવાઈ જશે. ૧૬ નક્કી કરવું-બજાવવું એ અર્થમાં આસારૂપે વપરાયછે. રૂપિયા લઈ ગયાને ઘણા દાહાડા થયાછે માટે હવે તે પાછા આપીજા. જવાનું-નુકસાન થવાનું. તારે ગમે તે કરની-હું તો કેવાનો ધણી બાકી મારૂં શું જવાનું છે? મારે થોડીજ દરકાર છે. ગયું તે ગયું-ગઈ ગુજરી તે પાછી બનતી નથી. જવાબેસવું-જવાની તૈયારી થવી-જતું રેવું. તેનું હવે સરવસ જવા બેઠુંછે. જવું. જ્યારે સહાયકારી ક્રિયા બતાવેછે ત્યારે તેમાં ઉતાવળનો અર્થ રયો હોયછે. જતું કરવું—જાય તેમ કરવું—દીસતું રે તેમ કરવું. જતું રેવું—પાસેથી ચાલી જવું. ૨ ખોવાવું. જતું—જનાર. "જતાના જાનૈયા ને વળતાના માંડવિયા". 'આવ્યું સમાય પણ ગયું ન સમાય'.

જવેર, જવાહીર; ઝવેર; રત્ન.

જવેરાત, ન૦ જવાહીર; જડાવ ડાગીના.

જવેરી, ઝવેરી. [યા—ભાલા થાયછે.

જવૈ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ—એનાં બરૂ, સરિ-

જશ, પુ૦ [યશ] મોટું—આબરુ કામ કરેથી લોકમાં જે કીર્તિ-આબરુ મળે છે તે; વખાણ. ૨ લોકમાં તારીફ થાય તેવી રીતે કોઈ કામ પાર પડવું—કામનું શેવટ આવવું તે. 'તેવા કરમમાં જશ છે'. [જસત કેવાય.

જસત, ન૦ કલૈ અને સીસું એ બે મુખ્ય અને બીજી કેટલીક હલકી ધાતુની બનેલી જે મિશ્ર ધાતુ તે. જેમાં સીસાંનો ભાગ ઘણો હોય તે હલકું

જસતા, ડાઘા.

જસાં, જેવાં. 'પગ આંગળાં વાળ્યાં ચમ્પાકળી જસાં રે લાલ'. (કવિતામાં). જસું—જેવું.

જહાં, જે ઠેકાણે; જ્યાંહ.

જહાંપન્હા, વિ૦ [ફા૦] દુનિયાનું સંરક્ષણ કરનાર, એ ખિતાબ રાજા અમીરને બોલાવતી—લખતી વેળા વપરાય છે. [જહાન.

જહાન, સ્ત્રી૦ [ફા૦] દુનિયાં—આ જહાન ને પેલી

જહાન્નમ, ન૦ [આ૦] નરકકુણ્ડ; દોજખ.

જહીં, અ૦ જે ઠેકાણે; જ્યાં.

જળ, ન૦ [સં૦ જલ] પાણી; ઉદક; નીર. [જીવડો.

જળકીડો, પુ૦ પાણીથી થતો અથવા પાણીમાં રેતો

જળકુંડું, ન૦ ચન્દ્ર અથવા સૂર્યના બિમ્બની આસપાસ ફરતું જે કુંડાળું થાય છે તે. ચન્દ્રની આસપાસ ઉજળું કુંડાળું વાદળાંમાંથી પાણી ટપકવાથી અને તેમાં કિરણો પડવાથી થાય છે.

જળકુકડી, સ્ત્રી૦ પાણીમાંના જીવડા ખાઈને જીવતું એક પક્ષી; એક જળચર પક્ષી. [બકવી વગેરે.

જળક્રીડા, સ્ત્રી૦ પાણીમાં ક્રીડા-રમત કરવી તે. નાના પ્રકારે તરવું-નાવું-હોડી ચલાવવાની સરત

જળચક્કી, સ્ત્રી૦ પાણીના જોરથી ફરતી ચક્કી-ઘણ્ટી.

જળચર, ન૦ [જલચર] પાણીમાં રેનારૂં પ્રાણી.

જળજન્તુ, પુ૦ પાણીમાંના જીવજન્ત.

જળજાંબુવો, પુ૦ નદીના કિનારાપર થતો એક જાતનો છોડવો. [ત; ઝળઝળું.

જળઝળિયું, ન૦ આંખમાં પાણી ભરાઈ-ઝરી આવવું તે; આંસુ પડવાની તૈયારી થવી તે. ૨ દિના-

જળતરંગ, પુ૦ [જલતરંગ] પાણીનો તરંગ-વોડો-મોજો; પાણીની લેહેર. ૨ કાચના પ્યાલાઓમાં પાણી ભરીને એ ધાતુને સળિયે પ્યાલા વગાડી તેમાંથી રાગ કાડવો તે. એ પ્યાલા એમનાએમ અથવા કોઈના ગાણાની સાથે સૂર તાલમાં વગાડવામાં આવેછે.

જળદાહ, પુ૦ મુડદાંને પાણીમાં નાખી દઈ તેમાંના જીવોથી તે ખવાઈ જાય તેવું કરવું તે.

જળન્દર, ન૦ [જલોદર] પાણી ભરાયાથી પેટ મોટું થયું હોય તે રોગ.

જળપાન, ન૦ પાણી પીવું તે. [હોય તેવું.

જળમય, વિ૦ પાણીથી વિટલાયલું; પાણી ફરી વળ્યું

જળમાણસ, ન૦ પાણીમાં રેતું વેતિયું માણસ. પાતાળમાં વેંતવેંત જેટલાં પણ બાકી શુદ્ધ માણસના આકારના પ્રાણીયો વસે છે એવું લોકો માનેછે. (કલ્પના). કેછે કે ઘણીવાર કુવા વાવ ખોદતાં એવાં પ્રાણિયો નિકળેલાં અને પછી થોડીવાર જીવેલાં માલમ પડેલાં છે.

જળમાર્ગ, પુ૦ પાણીનો રસ્તો; વાણમાં બેસી જવાય એવો જે દરીયાનો રસ્તો તે. (એનું ઉલટું પગ રસ્તો અથવા ખુશકી).

જળવાસો, જવાસો.

જળવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ જ્વલતિ] બળવું એ શબ્દ બળવાના પર્યાય દાખલ સાધારણ વેવારમાં વપરાતો નથી—ધિક્કારમાં જ્યાં બળો તે એમ વપરાયછે. ત્યાં જળો તે એમ વપરાયછે ખરૂં. બળ્યું જળ્યું એટલે બળેલું ને ઝલ્લાઈ ગયલું.

જળશાઈ, વિ૦ પાણીમાં ડુબાડેલું હોય તેવું. સન્યાસીને જળશાઈ કર્યા. ૨ સ્ત્રી૦ પાણીમાંની સીવાળ.

જળાધારી, સ્ત્રી૦ પત્થર—ધાતુ વગેરેનો ઘાટ જેમાં શિવલિંગ બેસાડવામાં આવે છે તે. જળાધારીવનાનું લિંગ હોયજ નહિ [ર્યા.

જળાપો, પુ૦ બળાપો; દુઃખ. ૨ અદેખાઈ; અરી-

જળાભાસ, પુ૦ પાણી છે એવું ખોટું દેખાવું તે. ૨ મૃગતૃષ્ણાજલ. [નદિ, સાગર.

જળાશય, પુ૦ [સં૦ જલાશય] જ્યાં પાણી હોય તે ઠેકાણું—કુવો, વાવ, તળાવ, સરોવર, કુણ્ડ,

જળો, સ્ત્રી૦ [જલૂકા] એક જાતનો કાદવ—કળમાં રેતો જીવડો. નઠારું લોહી ચુસાડીલેવાસારુ વૈદ એ જન્તુને દરદ ઉપર મુકેછે. એ શબ્દ અનેકવચનમાંજ વપરાય છે. જળો મુકવી—મુકાવવી કેવાયછે. ૨ એક જાતના વેલા.

જળોયું, ન૦ ગુમડું મટી ગયા પછી જે ચાઠું રે છે તે. ૨ બે પીઠપર પાટિયાં જડેછે તેની તડ પુરવા સારુ લાકડાનું જે ખપાટિયું (ચીપ) જડવામાં આવેછે તે; પાટિયાંના—લોડાંના ભાગેલા ભાગને લોડાંની પાટીના જે કકડાથી જડી લેવો તે.

જાંખવું-ખીલવું, જાંખાં દર્શન કરવાં; થોડુંઘણું જોઈ લેવું. [જર કરી લેવી તે.

જાંખી, સ્ત્રી૦ જાંખાં દર્શન કરવાં તે; થોડીઘણી ન-

જાંખું, વિ૦ બરોબર—સાફ—ખુલેતું ન દેખાતું હોય તેવું.—મારી આંખે જાંખું દેખાય છે, પાઘડીનો રંગ જાંખો પડી ગયો. ૨ હાર—શરમથી ફીકું પડી ગયું હોય તેવું; ઉતરી ગયલાં મોઢાંનું.—સભામાં વાદ કરતાં તે બચારો જાંખો પડી ગયો.

જાંગ, જાંઘ.

જાંગડ, વિ૦ મૂલ આપેલું—લિધેલું નહિ—સોદો કરેલો નહિ પણ જોવા—રાખવા આપેલું હોય તેવું.—જાંગડમાલ પાછો અપાય લેવાય. કિંમ્મત નક્કો કરી રાખેલો તે જાંગડ—મુદતપછી વેચાણ સહી થાય.

જાંગલો, પુ૦ ગોરી ચામડીનો ટોપીવાળો.

જાંગી, પુ૦ મોટો ઢોલ.

જાંઘ, સ્ત્રી૦ [સં૦ જઙ્ઘા] કમ્મરનું હાડું અને પગનો નળો એ બેની વચમાંનો—પેડુની નીચેનો અને ઘુંટણની ઉપરનો જે જાડો માંસવાળો ભાગ તે. જાંઘના થોળાં—જાંઘના થાપા એટલે જાંઘની ઉપરનો માંસવાળો જાડો ચપટો ભાગ.

જાંઘિયો, પુ૦ જાંઘ ને ગાંડ ઢંકાય તેટલું અને તંગ બેસતું આવતું એવું સોવેલું વસ્ત્ર તે; તઙ્ગિયો.

જાંબુ, ન૦ [સં૦ જમ્બુ] કાળું પણ મૂંયથી લાલ સુરખી મારતું એક જાતનું ફળ. જાંબુઓ રઙ્ગ.

જાંબુડી, સ્ત્રી૦ બાળક છોકરાનું હાથમાં ઝાલી રાખવાનું હાંથીદાંત—લાકડાનું રમકડું. એ મુઠ્ઠી જેટલું અથવા જરા વધારે લાંબુ હોય છે. ૨ જાંબુફળ આવતાં હોય તે ઝાડ.

જાંબુડો, પુ૦ જાંબુડી (૨ જા અર્થમાં) 'જાંબૂડે જઈશ મા બીજલ જાંબૂડે જઈશ મા, જાંબૂડે જાય તો જાંબૂ ખાઈશ મા ભરવાડિયા'.

જાં, અ૦ જે ઠેકાણે; જે જગોએ.

જાંલગી-સુધી, અ૦ જગા—વખતની હદ બતાવે છે. જાંલગી ચલાય તેટલું ચાલજે; જાંસુધી પાંચવાગે તાંસુધી તાંથી તું જરા આઘો ખસીશ નહિ.

જા આવ, સ્ત્રી૦ જવું ને આવવું તે.

જાઈ, સ્ત્રી૦ [સં૦ જાતિઃ—તી] એક જાતના ખુશબોદાર ફુલનો છોડ—અથવા તેનું ફુલ. એનેજ મળતી એક બીજી જાત છે તે જુઈ કેવાય છે.

જાગ, [યાગ] જગન. ૨ માતા; રન્યા દેવ. [માન ઈ૦.

જાગતું, વિ૦ ઊંઘમાં ન હોય તેવું. ૨ હોશિયાર; ખબરદાર; સાવધ. ૩ તરત પારખું બતાવીદે તેવું; હજુરા હજુર. જાગતી દેવી જાગતો હર-

જાગતું જોત-ધ, વિ૦ તરત પારખું બતાવે તેવું.—દેવ, દેવી. તરત ફળ આપે—ગુણ કરે તેવું.—કામ, મન્ત્ર, ઓસડ. ૨ ઊંઘતું ન હોય તે. ૩ હોશિયાર; સાવધ.

જાગરણ, ન૦ જાગવું તે. ૨ અગિયારસ, જન્માષ્ટમી, શિવરાત્રિ વગેરે પુણ્યતિથિયે ભૂખ્યાં રઈ આખીરાત જાગતાં પ્રભુ ભજન કરવું તે.

જાગરુત, વિ૦ [જાગૃત] જાગતું; ઊંઘતું ન હોય તે. ૨ સાવધ; હોશિયાર. [પણું.

જાગરુતી, સ્ત્રી૦ [જાગૃતિ] જાગતાપણું. ૨ સાવધ-

જાગવું, ક્રિ૦ અ૦ ન ઊંઘવું; ન સુવું. ૨ ઊંઘમાંથી—ઊંઘી ઉઠવું. ૩ હોશિયાર—સાવધ થવું—રેવું. ૪ ધ્યાનવન્તું—પોતાનાં કાંમપર તત્પર થવું. ૫ અજ્ઞાન ટાળી જ્ઞાન પામવું. ૬ જૂનું તે પાછું તાજું થવું—સુઈ ગયલી વાત પાછી જાગી છે.

જાગીર, સ્ત્રી૦ [ફા૦] લશ્કર રાખવાના અને એવા બીજા કોઈ ખરચ કરવાના બદલામાં સરદાર વગેરેને સરકાર જે જમીન—ગામો આપેછે તે. ૨ દેવપૂજાનો ખરચ ચાલ્યો જાય તેને-અર્થે જે ગામ વગેરે આપવામાં આવે છે તે; વર્ષાસન; ઈનામ. જાગીર—કોઈપણ રીતનાં થતાં કામને બદલે છે ને ઈનામ તો થયલાં કામને બદલે છે. જાગીરની પેદાશમાંથી કેટલાક ખરચ કરવાની સરકાર ફરજ પાડેછે ને ઈનામમાંથી ખરચ કરવાને સરકાર ફરજ પાડી શકતી નથી. [ધણી.

જાગીરદાર, પુ૦ જેને જાગીર હોય—મળી હોય તે

જાગૃત, વિ૦ [સં૦] જાગરુત.

જાગૃતિ, જાગરુતી.

જાગૃદવસ્થા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જાગતી હાલત; સર્વ વસ્તુનું જ્ઞાન—ભાન થતું હોય તે અવસ્થા.

જાચક, વિ૦ [યાચક] માગનાર; ભીખ માંગનાર; ભિક્ષુક. [તે; ભિક્ષુકી.

જાચના, સ્ત્રી૦ [યાચના] માગવું તે; ભીખ માગવી

જાચવું, ક્રિ૦ સ૦ માંગવું; ભિખવું; ભીખ માંગવી.

જાચાવેડા, પુ૦ જાચાંપણું.

જાચીક, જાચક.

જાચું, વિ૦ સામાને ચીડ ચડે-કણટાળો આવે તેવી રીતે કરગરી-કાલાવાલા કરી અને એમ કરતાં આડું અવળું સમજાવી કામ કાડી લેનાર; વાસ્યું પાર પાડે ત્યારેજ ખ્યાલ-કેડો મુકે બાકી ત્યાંસુધી પગે હાથે લાગે તે. જાચો, જાચી, જાચું (માણસને લાગેછે). જાચું વેળાએ કામનેપણ લાગે છે.

જાજમ, સ્ત્રી૦ નીચે-ભોંયપર પાથરી બેસવાનું લાંબું પોળું જાડું રઙ્ગીત ભાતદાર-કપડું; સેતરંજી.

જાજરમાન, વિ૦ [જાજવલ્યમાન—પ્રકાશતું—પ્રતાપી] જાગતું; પરતાવાળું; તરત પારખું દેનારું—(દેવ

દેવી વગેરે). ૨ આકરા મિજાજનું; કડક; ગફલતમાં ન રહેતાં ગફલત કરનારને ધમકાવી નાખે તે (માણસ). ૩ પરાક્રમી; પ્રતાપી. ૪ ભભકા—દબદબાથી ભરેલું; મહાભારત જેવું વધી ગયલું (કામ).

જાજરું, વિ૦ બચારું; પામર. "જાજરો જીવ જુગત શું કરે, પ્રકૃતિ પાપીણી પૂઠે પડે" (અખો).

જાજરું—રૂ, ન૦ તાજખાનું; પાયખાનું; સણ્ડાસ; સન્ધાસ.

જાજુલમાન, [જાજ્વલ્યમાન] **જાજરમાન**. "તે કરે સોમવલ્લીનાં પાન, તેજેસ્વરી ઋષિ જાજુલમાન" (પ્રેમાનંદ).

જાડ, **જાડાંપણું**.

જાડાઈ, **સ્ત્રી૦** જાડાપણું. *

જાડું, **વિ૦** [જડ—જાડ્ય ઉપરથી] અડગે ભરેલું; લોહી માંસવાળું; ફુલેલું પછી મજબુત કે પોચું. (માણસ). ૨ દળવાળું; માંય ભરેલું—સંગીન—ભારે હોય તેવું. (લાકડું). ૩ ઘટ; ભરેલા કુમાસનું. (કપડું). ૪ કઠણ થઈ ગયલું. (ઝાડનું છોડું, ફળની છાલ વગેરે). ૫ પ્રવાહી પણ ઘણી ચિકાસવાળું (દૂધ શિખણ્ડ વગેરે). ૬ મોખરું; ભરેલું. (બોલવું. જાડો અવાજ). ૭ (લાક્ષણિક) જલદીથી સમજે નહિ—શિખે નહિ તે; સમજશક્તિની કળી બિડાયલી રહી હોય તેવું (જાડી બુદ્ધિ).

જાણ, **સ્ત્રી૦** [જ્ઞાન] જાણવું તે. ૨ ખબર; માહિતી. જાણપિછાન—માહિતી; ઓળખાણ.

જાણણહાર-રો, જાણનારો. [ગનારો.

જાણભેદુ, **પુ૦** અન્દરથી જાણતો પણ બારથી છુપા-

જાણવામાં-ણ્યામાં-ણ્યામેળે, **અ૦** જેટલી જાણ છે તે ઉપરથી—તે પરમાણે—તેને સુમારે. [હોની.

જાણવું, **ક્રિ૦ સ૦** [સં૦ જ્ઞા—જાણવું] જોઈ—સાંભળી—સુંઘી—સવાદ લઈ—અડકીને હરકોઈ ચીજ વિષે તે શું છે—તે કેવી છે—તેની શી ખાસિયત છે વગેરે સમજવું; જ્ઞાન પામવું. ૨ ઘણા દાડાને લીધે વિસરી ગયલું પાછું સમ્ભારવું; પિછાનવું. ૩ કબૂલ કરવું; વિસરી ન જવું; માનવું. (ઉપકાર જાણવો). કોણ જાણે તેણે શું કાળું કીધું હશે એટલે કહેનારો તો નથી જાણતો. વળી કોણ જાણે એટલે કોને જાણવાની દરકાર છે? હશે, ગમે તેમ

જાણીજોઈ-બુઝી-સમજી, **અ૦** ખાતરી થયા છતાં; પૂરું જ્ઞાન છતાં; ઇરાદાથી; નક્કી વિચાર કરીને.

જાણીતું, **વિ૦** જાણવાળું. ૨ વિદ્યા હુનર શિખેલું. ૩ હોશિયાર; કાબેલ.

જાણે-ણેકે, **અ૦** આમ હોયની શું, આમ ધારિયે કે, સમજયો કે, એવો અર્થ રાખેછે. એ ઉત્પ્રેક્ષા દેખાડનારો શબ્દ છે—જાણે કે પૂનેમનો ચન્દ્રજ પ્રકાશી રહ્યો હોયની શું તેવી તે સ્ત્રી પોતે શોભીને ઘરને શોભાવે છે. જાણે તે કામ કાલે કર્યું હોય તો ન ચાલે? [વના ભાત ન પડે.

જાત, **સ્ત્રી૦** [જાતિ] દેશ ધર્મ ઉપરથી લોકના જે જુદા જુદા વર્ગ બન્ધાયલા તેમાંનો એકેક. બંગાળી, ગુજરાતી, એ, પ્રાંત દેશ ઉપરથી લોકની જાત; હિન્દુ, મુસલમાન, ક્રિસ્ચિયન એ ધર્મઉપરથી જાત; સુથાર, લુહાર, મોચી એ કર્મ ઉપરથી જાત. ગુણ કર્મ ઉપરથી:—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય ને શૂદ્ર. ૨ રૂપ રંગ ખાસિયત ઉપરથી વસ્તુઓના જે જુદાજુદા જથા બન્ધાયલા તેમાંનો એકેક અથવા એ એકેકના પાછા નાના નાના વરગો કરેલા તેમાંનો પાછો એકેક. ૩ જન્મ સ્વભાવ; અસલ ખાસિયત. ૪ તુકમ; બીજ; બાપની જાત.—વળી તું તારી જાત પર ગયો? ૫ શરીર; તન; બદન. ૬ પોતાનું શરીર; પોતે.—આપણે નહારા તો આપણી જાતને ભારે પડીશું તેમાં તેઓનાં બાપનું શું જાય છે. આપણી જાતને—આપણને—પોતાને. જાતે—પોતે (તમે જાતે આવજો). જાતે ને જીવે—એકલું; એકપોતેજ (કુટુમ્બમાં બીજું કોઈ નથી). જાતે—જાતનું. તે જાતે બ્રાહ્મણ છે: 'જાત-

જાત, **વિ૦ ધા૦** [સં૦] ઊપન્ન—પેદા થયલું. જલજાત (કમળ), જાતપક્ષ (પક્ષી) ને જાતહર્ષ (મનુષ્ય) ઇ૦.

જાતકર્મ, **ન૦** [સં૦] સોળ સંસ્કારમાંનો એક—તરતના જન્મેલાં બચ્ચાંને તેની નાળ વધેર્યાની અગાઉ સુનાને ચમચેવતી ઘી આપવું તે.

જાતભાઈ, **પુ૦** તેજ જાતનો જે પુરુષ તે; નાતીલો.

જાતરા, **જાત્રા**.

જાતવન્ત, **જાતવાન**. [ચી કિંમતનું.

જાતવાન, **વિ૦** ઊંચાં વીર્ય—બીજનું. (ઘોડો). ૨ સારા કુળનું; કુલીન; મોટાં ખાનદાનનું; આબરુદાર. (માણસ). ૩ સરસ; રૂડા ગુણ ધરાવતું; ઊં-

જાતિ, **સ્ત્રી૦** [સં૦] વર્ણ; વર્ગ; જ્ઞાતિ; જથો. ૨ કુળ; વંશ. ૩ સરખો આંકડો (ગણિતમાં). જાત શબ્દ જોવો.

જાતિભેદ, **પુ૦** આપણે એક જાતના નહિ પણ જુદી જુદી જાતના છીએ એવો જે ભેદ અન્તર રાખવો તે.

જાતિભ્રષ્ટ, વિ૦ જાતના આચારથી ભ્રષ્ટ થયલું; પતિત. જાત બ્હાર તે.

જાતિસ્વભાવ, પુ૦ [સં૦] જાતનો સ્વભાવ. ૨ જનમનો જે સ્વભાવ તે. ૩ ખાસ ગુણ.

જાતીય, વિ૦ [સં૦] જાત સમ્બન્ધી. સ્વજાતીય—પોતાની જાતનું અને વિજાતીય—જુદી જાતનું.

જાતીવેવાર, પુ૦ જાત જાતનો જે જુદો જુદો વેવાર તે. એક જાતે બીજી જાતજોડે ખાવાપીવાનો વેવાર રાખવો તે.

જાત્યન્ધ, વિ૦ [સં૦] જનમથી આંધળું હોય તે.

જાત્યાભિમાન, ન૦ [સં૦] પોતપોતાની જાતનું જે અભિમાન તે.

જાત્રા, સ્ત્રી૦ [યાત્રા] સ્નાન પૂજા ધર્મદાન કરવાને માટે પવિત્ર સ્થળોએ જવું—જઈ ફરવું તે; પવિત્ર તીર્થ—ક્ષેત્રમાં જઈ ક્ષૌર, તીર્થસ્નાન, દેવદર્શન, બ્રાહ્મણ ભોજન વગેરે જે કર્મ કરવાં તે; જે જે દેવતાનો જે જે નિયમિત દિવસ હોય તે તે દિવસે ભક્તજનોએ દર્શન કરવાને જવું તે. ૨ એવે દાડે દેવ મહાપુરુષ નિમિત્ત જે મોટો સમારમ્ભ થાય છે તે. ૩ એવે દાડે જે મોટો મેળો ભરાય તે.

જાત્રાળુ, વિ૦ જાત્રા કરવા જનાર.

જાથુ-ક, અ૦ હમ્મેશ રે—ચાલ્યાં કરે તેમ. જાથુનું—કનું—હમ્મેશનું; ચાલ્યાં—નીભ્યાં કરે તેવું.

જાદણો-રણી, સ્ત્રી૦ વરની જાનમાં વરની તરફથી ગયલી જે સ્ત્રી તે.

જાદા, અ૦ [આ૦] વધારે.

જાદી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] દિકરી; બેટી. શાહજાદી.

જાદુ-દૂ, ન૦ [ફા૦] મરી ગયલા જીવોની (ભૂત પિતૃ વગેરેની) પાસે અથવા દેવ દેવીયોની પાસે માણસનાં કામ અથવા અજાએબ જેવાં મોટાં કામો કરાવવાની જે વિદ્યા તે; વીરમન્ત્ર; મેલી વિદ્યા—સાધના; મોહિની; મૂઠ; ચેટક; મારણ જારણ; ધન્તરમન્તર; ઈલમ; નજરબન્ધી; ટુચકો; ટોણો. ૨ સાધારણ બુદ્ધિના લોકથી ન સમજાય—અચરબો લાગે તેવી કૃતિયો; કારણ—જુક્તી ન માલમ પડે તેવા અજાએબ જેવા પ્રયોગો—ખેલો; ગારુડીવિદ્યા.

જાદુખોર-રો-ગર, પુ૦ જાદુ મન્ત્ર જાણનારો. ૨ અજાએબ ચાલાકી—કસરત—ખેલ કરનારો.

જાદુગિરી, સ્ત્રી૦ જાદુગરનું જે કામ તે.

જાદુટોણાં, ન૦ જાદુ અને ટોણાં એટલે સેજસાજ—હલકા કામનસારુ થોડી મેહેનતે સધાયલા ભૂત પિશાચના મન્તરો ભણી જન્તરો કાડી તન્તરો કરી ટુંકા ટુંકા પ્રયોગ કરવા તે.

જાદુમન્તર, પુ૦ જાદુ સમ્બન્ધી મન્ત્ર.

જાદે, અ૦ [આ૦] વધારે.

જાદો, પુ૦ દિકરો; બેટો. શાહજાદો.

જાન, પુ૦ [ફ્રા૦] જીવ; આત્મા; પ્રાણ. ૨ આશકમાશુકમાં ઘણોજ પ્યારો, ઘણીજ પ્યારી એ અર્થમાં વપરાય છે. જાન; જાનજિગર. ૩ માલ; દમ; પાણી; રસ; જીવ. જાનપર કરવું એટલે જાન—જીવ જોખમાય તેવું છતાં પણ કરવું. જાનથી મારવું—જાન લેવો એટલે ઘાયલ નહિં પણ પૂરેપૂરું મારી નાખવું. જાન આપવો—કોઈને માટે કોઈએ પોતાનો જાન આપવો. ૨ કુરબાન—ફિદા ફિદા થઈ જવું; ઘણુંજ મેહેરબાન થવું.

જાન, સ્ત્રી૦ એક ગામથી બીજે ગામ પરણવા જનાર વરની સાથે જનારા જે સગાંવાલાંઓ તે અથવા તેઓએ વરની સાથે જવું તે.

જાન, ન૦ [ફ્રા૦ જઆન—જિયાન] નુકસાન; ટોટો; નાશ; હાનિ.

જાનમાલ, પુ૦ જાન—જીવ અને માલ.

જાનવર, ન૦ [ફ્રા૦] જનાવર.

જાનાં, સ્ત્રી૦ [ફ્રા૦] માશુક; પ્રિયા; પ્યારી.

જાની, વિ૦ [ફ્રા૦] પોતાના જાન જેવું પ્યારું; ઘણુંજ વાલું; પરમ પ્રિય. જાની દોસ્ત—જિવલગમિત્ર.

જાનુ, પુ૦ [સં૦] ઘુંટણ.

જાનૈયા, પુ૦ વરની જાનમાં જનારા. જાનૈયો એ [એકવચન.

જાપ, પુ૦ [સં૦] જપ.

જાપતો, પુ૦ સખ્તી વાળી સાવચેતી; ખન્તવાળી [નીઘા—સમ્ભાળ.

જાફરમાની, વિ૦ [ફ્રા૦] કેસરના રંગનું—જેવું.

જાફરાન, ન૦ [ફ્રા૦] કેસર.

જાફરાબાદી, વિ૦ જાફરાબાદ શેહેરનું—ઘી વગેરે.

જાફાટ, બે દરકારી પણું.

જામ, પુ૦ [સ૦ યામ] રાત દાડાનો આઠમો ભાગ; [ત્રણ કલાક; એક પોર.

જામ, ન૦ [ફ્રા૦] પડધીવાળું નાનું ધાતુનું ગોળ ચપટું વાસણ; પ્યાલું; પ્યાલો; કટોરો.

જામગરી-ગીરી, સ્ત્રી૦ [ફ્રા૦] સણ—કાથો—સુતરનો બનાવેલો જે કાકડો બન્દુક તોપ સળગાવવાના કામમાં આવેછે તે. ૨ ફટાકા વગેરેમાં જે લટકતો દોરો દેખાયછે તે.

જામણ, ન૦ જામવું—બન્ધાવું તે. ૨ અધ્રકણ; મેળવણ.

જામદાની, સ્ત્રી૦ [ફા૦] અન્દર ભાત વણેલી હોય તેવું એક જાતનું સુરતઉ કપડું.—એનાં અઙ્ગરખા બદન થાયછે.

જામદાર, પુ૦ [ફા૦] જામદારખાનાની સમ્ભાળ રાખનારો; કીલીદાર; તિજોરીનો દારોગો.

જામદારખાનું, ન૦ [ફા૦] જવાહીર ઘરેણાં વસ્ત્ર ઈત્યાદિ પ્રદાર્થો રાખવાનો ઓરડો—નું ઠેકાણું. ૨ સરકારી તિજોરી; રાજભાણ્ડાર.

જામની, સ્ત્રી૦ [સં૦ યામિની] રાત; રૈન; રજની.

જામફળ, જમરૂખ.

જામવું, ક્રિ૦ અ૦ વિખરાયલું—જૂદું જૂદું હોય તે એકઠું થઈ રેવું—છાવણીમાં લશકર બહુ જામ્યું છે. ૨ સામગ્રી—સાધન એકઠાં મળેથી ખૂબ મચવું—હવે જુદ્ધ જામ્યું, રઙ્ગ—ગાણું જામ્યું. ૩ દૂધ બન્ધાઈ જવું; અખરાવું. ૪ વધી—વિસ્તરી—પ્રેલાઈ બાર આપવો. આજ કાલ તેનું કામ બહુ જામ્યુંછે. ૫ ઠરવું; તળિયે બેસવું.

જામિની, જામની; રાત.

જામીન, પુ૦ [આ૦] કોરટને કામ પડે ત્યારે કેદીને હાજર કરું ને ન કરું તો સરકારનો ગુન્હેગાર થાઉં એવી ખાતરી કરી આપનારો.—એથી કેદી થોડી અથવા ઘણી મુદત સુધી છૂટો રેછે. હાજરજામીન. ૨ દેણદાર નહિં આપે તો હું આપીશ એવી રીતની ખાતરી—કબૂલાત આપનારો. માલ જામીન. ૩ હવેથી ફલાણો ગુન્હા નહિં કરે ને કરે તો હું ગુન્હેગાર થાઉં એવી ખાતરી કરનારો. ફેલ જામીન.

જામીનગીરી, સ્ત્રી૦ જામીન થવું તે; ખાતરી આ-[પવી તે.

જામો, પુ૦ [ફા૦] મોટા ઘેરવાળો અને ઘણોજ નીચો એવો એક જાતનો પોળો અઙ્ગરખો. મોટા મોટા આબરુદાર શેઠ શાહુકાર અને સરકારી ઓ-વેદારો જામા પેરતા અને લગનમાં શાહજનમાં હજી કેટલાક પેરેછે.

જામ્બુક, ન૦ એક જાતનું ભૂત.

જાયપત્રી, સ્ત્રી૦ [જાતીપત્ર] પીળા રઙ્ગનો મસાલો. એ જાયફળને વળગેલી હોય છે; જાવન્તરી.

જાયફળ, ન૦ જરા લામ્બા એવા ગોળ આકારનું ફળ; તેજાના—મસાલા દાખલ કામમાં આવે છે; —એ ઘણી સારી સુગન્ધ ને ઘણો સારો સવાદ આપે છે. જાયફળનું વેષ્ટન—ઢાંકણ તે જાવન્તરી.

જાયા, સ્ત્રી૦ સ્ત્રી; વહુ; ધણિયાણી.

જાયી, સ્ત્રી૦ દિકરી; બેટી.

જાયો, પુ૦ દિકરો; બેટો.

જાર, સ્ત્રી૦ જુવાર.

જાર, પુ૦ જે પરપુરુષસાથે સ્ત્રી પ્રીતિ બાંધીને છિનાળું કરતી હોય તે; યાર; આશક; ઉપપતિ.

જારકર્મ, ન૦ સ્ત્રીયે પરપુરુષસાથે અને પુરુષે પરસ્ત્રીસાથે પ્રીત કરી છિનાળું કરવું તે; એકપત્નિ વ્રત્ત અથવા એકપતિવ્રત ભઙ્ગ કરવું તે.

જારણ, ન૦ [સં૦] માણસ નામર્દ—ગાંડું—રોગી થઈ જાય તેવું જાદુ—તેવો મન્ત્રપ્રયોગ. ૨ વશીકરણ; વશ થઈ જાય તેવું જાદુ. જારણ મારણ કેવાયછે.

જારિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જારકર્મ કરનારી સ્ત્રી.

જારી, સ્ત્રી૦ જાર; જારકર્મ; છિનાળું. વિ૦ જારકર્મ સમ્બન્ધી.

જારી, અ૦ ચાલુ; ચાલતું; શરૂ; ગતિમાન. જારી થવું—કરવું—(કામ). ૨ ચાલ્યાં નીભ્યાં કરે—વધ્યાં—જયાં કરે તેમ; બન્ધ ન પડે તેમ. જારી [રાખવું.

જારું, ન૦ જારકર્મ; છિનાળું.

જારૂ, અ૦ જારી.

જારે, અ૦ જે વખતે—કાળે—સમયે—વેળાએ.

જારેતારે, અ૦ કોઈપણ વખતે; વારેવારે; ગમેતારે; ઘણું ખરૂં હંમેશ.

જાલ, સ્ત્રી૦ [સં૦] માછલાં પકડવાની જાળ. ૨ તેની તેજ અથવા જુદી જુદી ઘણીક ચીજો એક બીજા સાથે ગુંચવાઈ ગયલી હોય તે. કેશજાલ—ગુંથેલો ચોટલો, વર્ણજાલ—મૂળાક્ષરો, વૃક્ષજાલ—ઝાડી, ધૂમજાલ—ધુમાડાના ગોટા. (લાક્ષણિક) કર્મજાલ, ભવજાલ, મોહ જાલ આદિલઈ.

જાલમ, વિ૦ [આ૦] જુલમગાર; નિર્દય. ૨ સહન ન થાય તેવું; અસહ્ય (દુઃખ, ઓસડ, પ્રીતિનો [જોરસો વગેરે).

જાલમી, જાલમ.

જાવ આવ, સ્ત્રી૦ જવાઆવવાનો વહિવટ તે; પગરવ. ૨ જવું ને આવવું તે

જાવક, વિ૦ બાર જતું; બાર મોકલવાનું—રવાના કરવાનું. (કાગળ હુકમ વગેરે).

જાવક, સ્ત્રી૦ બાર મોકલેલું—લવું તે. માલ કાગળની આવક જાવક. ૨ ખરચ; ઉધારેલું તે—નાણાની જાવક.

જાવકબારનીશી, સ્ત્રી૦ બાર મોકલવાના કાગળોની નોધ જે ચોપડીમાં રાખવામાં આવે છે તે.

જાવત, [યાવત્] જ્યાંસુધી.

જાવન્તરી-ન્ત્રી, જાયપત્રી.

જાવું, જવું. [સર્વકાળ.

જાવેદાન, અ૰ [ફ્રા૰] હમ્મેશ; નિરન્તર; સદૈવ;

જાવેદાની, સ્ત્રી૰ [ફ્રા૰] હમ્મેશગી; સર્વકાળ. ૨ અનાદ્યન્ત; છેડો નહિં તે. [જે કામ તે.

જાસુદી-સી, સ્ત્રી૰ [આ૰] કાસદ—હલકારા—દૂતનુ

જાસવેણ, જાસ્વનદ.

જાસુન્દ, જાસ્વન્દ.

જાસૂજ-દ-સ, પુ૰ [આ૰] સન્દેશા લઈ જનારો લાવનારો; કાસદ; એપિયો; દૂત. ૨ શત્રુની છાવણીમાંનો—હરકોઈ માણસનો છૂપો ભેદ લાવી આપનારો; ચાર; ખાતમીદાર; ગુપ્ત દૂત.

જાસ્ત-સ્તી, વિ૰ જોઈયે તેના કરતાં વધારે; ઘણુંજ; અતિશય. સ્ત્રી૰ સખતી; જુલમ.

જાસ્વન્દ, ન૰ એક જાતનું ફુલ.

જાહેર, વિ૰ [આ૰] લોકને જાણીતું એવું; ખુલ્લું; ઉઘાડું; પ્રગટ; છાપેલું; છતું. જાહેર થવું—કરવું.

જાહેરખબર, સ્ત્રી૰ એવી ખબર કે તે સહુના જાણ્યામાં આવે. ૨ એવો લખેલો કાગળ કે જેથી સહુને રોશન થાય.

જાહેરનામું, ન૰ સરકાર તરફથી નિકળેલી એવી જુદા કાગળપર અથવા ન્યુસપેપરમાં છપાયલી જાહેર ખબર. [તે; સહુના દેખતાં.

જાહેરાંત, અ૰ જાહેરમાં; ઉઘાડે છોક; ખુલ્લી રી-

જાહેલ, વિ૰ ઝટ—તપી ગરમ થઈ જાય—ચિડાઈ જાય તેવું; આકળું; ક્રોધી; ઉગ્ર.

જાહોજલાલી, સ્ત્રી૰ [ફ્રા૰] મોટાઈ—અધિકાર—પૈસા—વિદ્યા—ગુણ એ સર્વનું ફેલાઈ—ગાજી—શોભી રેવું તે; દબદબો; તેજ.

જાળ, સ્ત્રી૰ [સં૰ જાલ] માછલાં પક્ષી વગેરે પકડવાનો સુતળી અથવા દોરીનો ગુંથેલો એક ઘાટ.—એમાં વચમાં વચમાં બાકાં હોય છે. ૨ વચમાં વચમાં ઝીણાં કાંણાં એવું વણતર તે; જાળી. ૩ (લાક્ષણિક) ગુંચવણ; જેમાંથી ઝટ રસ્તો ન સુઝે તેવી અડચણ; ફાંદો. ૪ ફસી જવાય—કેદ થવાય—નાશ પમાય તેવો બનાવ—પ્રસંગ. ૫ જથ્થો.

જાળવણી, સ્ત્રી૰ જાળવવું તે; સમ્ભાળ.

જાળવવું, ક્રિ૰ સ૰ નાશ ન થાય તેનેસારુ—તેવી-રીતે સમ્ભાળી રાખવું; સાચવવું.

જાળવાળિયું, ન૰ જાળિયું. ૨ જેમાંથી અંગ દેખાય તેવું ઝીણું કપડું.

જાળિયું, ન૰ છાપરામાં અથવા ભીતમાં અજવાળાંને માટે રાખેલું જે બાકું તે; તિરકસ; ધુમાડિયું; બલાડિયું; મગરિયું. ૨ છોડવો.

જાળિયો, પુ૰ કોટનું એક ઘરેણું.

જાળી, સ્ત્રી૰ ઝીણાં ઝીણાં કાંણાવાળો જે ગુંથણ તે. ૨ ઊભા અથવા ઉભા ને આડા સળિયાથી બાકાં રહેલાં એવી જે બારી તે.—લાકડાંની—લોડાંની. ૩ બાકાં પડેલાં એવી જે ધાતુની તખતી તે.—ખાળ—મોરીની જાળી. ૪ પારમાં તથા ઉભાં ખેતરમાં ફરતા બળદો ખાઈ ન શકે તેને સારૂ તેઓને મોડે ઘાલી રાખેલી વાંસ કાથાની મોટાં કાણાંવાળી જે ગુંથેલી કોથળી તે. ૫ ભમરડાને વિટાળી ફેરવવાની જે દોરી તે. ૬ છેટે છેટે આડાં અવળાં ગુંથેલાં ફુલોથી જે આકાર થાય તે અથવા તે ફુલ. ૭ ખેસ—દુપટ્ટા-ધોતિયાંને છેડે વણી ગુંથેલા જે દોરા તે. ૮ કેરીમાં ગોટલી થાયછે તે; જીણ.

જાળીદાર, વિ૰ જાળાવાળું.

જાળું, ન૰ પેટમાંથી કાડેલા ઝીણા દોરા—તાંતરા—તાર વડે કરોળિયો માખી મચ્છર વગેરેના શિકાર પકડવાને જાળ જેવું જે ઘર બાંધેછે તે. બાવું.—એ જાળાંની વચમાં પોતે છૂપો ભરાઈ રેહે છે. ૨ આંખના ડોળાઉપર જે છારી બન્ધાવી તે. ૩ કજિયા કંકાસથી પછી કોઈને કંઈ કામ કાજ કરવું ન સુઝે તેવું જે આચરણ કરવું તે—તેવી જે પાથરેલી જાળ (કલ્પિત) તે. તેને બોલાવીશ નહિ તે તો કંકાસનું જાળું છે. ૫ ખજુરી તાડનાં નવાં પાતરાંપરનું જે પડ તે. ૬ છોડ—નાનાઝાડની ડાળિયોનું ગુંથાઈ રેવું તે.

જિંગોડું, ન૰ મેંઢાં બકરાં કુતરાં ગાય બળદિયા વગેરેની ચામડીપર વાદળી રંગનું પાંખવંનાનું જે જીવડું વળગી રેહે છે તે; જિંગોડા—ડો; ગિંગોડું.

જિંડવું, ન૰ રોપ—છોડવાની ડાળીયોના, માથા જેવા જે ગોળ ભાગમાં બીયાં હોય છે તે; જેમાં બી હોય તેવું છોડાંવાળું જે ફળ તે; ડિંડવું.—ધતુરા કપાસ અફીણ વગેરેનાં જિંડવાં.

જિકર-ક્કર, સ્ત્રી૰ [આ૰] હઠ—ખાસ—ચીડથી કેવું તે. ૨ ઘણુંજ કરગરવું તે; હઠ—આગ્રહથી માંગવું—ફરિયાદ કરવી તે. ૩ ભાંજગડ; રકઝક; તકરાર; વાદ. પુ૰ (જિગર) તકરારની બાબત; મજકુર. ૨ જીવ; અગત; દમ.

જિગર, ન૦ [ફા૦] કલેજું; કાળજું. ૨ હૈયું; દીલ.

જિજ્ઞાસા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જાણવાની ઇચ્છા; શોધકબુદ્ધિ; પુછપાછ.

જિજ્ઞાસુ, વિ૦ [સં૦] જાણવાની ઇચ્છા કરનાર; શોધક; પૂચ્છક; પુછપાછિયું.

જિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જિતેલું—જિતાયું હોય તેવું; જિતકામ—જિત્યો છે કામ જેણે, જિતક્રોધ—જિતાયો છે ક્રોધ જેનાથી વગેરે. એ શબ્દ, શબ્દની પછવાડે જોડાયાથી ઉલટો અર્થ કરે છે.—કામજિત—કામે જેને જીત્યો હોય તે, સ્ત્રીજિત—સ્ત્રીયે જેને જીત્યો હોય તે—સ્ત્રીને વશ હોય તે.

જિત, સ્ત્રી૦ [સં૦] જય; ફતેહ.

જિતવું, ક્રિ૦ સ૦ હરાવવું; ફતેહ મેળવવી. ૨ લડાઇ—જુગાર—સરતમાં મેળવવું—રળવું—કમાવું. ૩ પોતે કોઇને વશ ન થતાં સામાંને વશ રાખવું—ઊંઘ આળસ કામ ક્રોધ વગેરેને. ૪ તેજ હરીલેવું—હેપ્રિયે તારે મુખચન્દ્રે તો માણેકઠારીના ચંન્દ્રને જિત્યોછે. ક્રિ૦ અ૦ ફાવવું; પારપડવું.

જિતેન્દ્રિય, વિ૦ [સં૦] જીતી છે ઇન્દ્રીયો જેણે તે.

જિદ, જીદ.

જિદ્દી, વિ૦ જીદ કરનાર; તકરારી; હઠીલું.

જિનસ, જનસ. [લગીનો જે વખત તે.

જિન્દગાની-ગી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] જનમથકી તે મરતાં

જિભડી-લડી, સ્ત્રી૦ જીભ. ('જીભલડીરે તુને હરિગુણ ગાતાં આવડું આળસ ક્યાંથીરે'—(નરસીંહ).

જિમ, અ૦ જેમ.

જિયાફત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઉજાણી; મેજબાની; ચાર ભાઇબન્ધ દોસ્તદારોએ એકઠાં મળી ખુશીથી સાથે સારું સારું જમવું તે. [(જીવો વર).

જિયાવર, પુ૦ વર રાજા. 'જિયાવરની ઘોડલી.'

જિરવવું, ક્રિ૦ સ૦ પચવવું; અઝમ કરવું; જરવવું.

જિરાકેરી, સ્ત્રી૦ જીરું ધાણા ભરેલી કેરી—અથણાની.

જિરાયત, જરાયત.

જિરાસાળ, ન૦ એકજાતનું ભાત (ડાંગર). [(કેરી).

જિરિયા, વિ૦ જીરાંનો સ્વાદ—વાસ આવે તેવી

જિલ્લો, પુ૦ [આ૦] રાજના બન્દોબસ્તનેસારૂ દેશના પાડેલા—કલ્પેલા જે ભાગો તેમાંનો એકેક. ૨ ઇનસાફ ચુકવવાનેસારુ સોંપી આપેલા પ્રાન્તોમાંનો એકેક—સુરત જિલ્લો, અમદાબાદ જિલ્લો વગેરે. ૩ રાજધાનીના મુખ્યશેહેર સિવાયનો પણ તેના તાબામાં રૂપલો જેટલો બીજો પ્રદેશ—મુલખ તે. મુમ્બઇ શેહેર ન ગણતાં બાકીના એના તાબાનો ગુજરાત, દક્ષણ, ખાનદેશ વગેરેનો જે સઘળો મુલખ તે. ૪ પોલીસને વેંચી આપેલા, શેહેર—ગામના જે ભાગો તેમાંનો એકેક. ૫ બે અથવા વધારે રાગ મળીને થયલો એવો જે મિશ્ર—સઙ્કર રાગ તે. [પ્રાણી.

જિવડું, ન૦ ઉડતું અથવા છાતી ઘસતું એક નાનું

જિવડો, પુ૦ જિવડું. ૨ જીવ (લાડ—તુચ્છકારમાં).

જિવત, જિવતર.

જિવતર, ન૦ જિન્દગી; જનમારો; ભવ.

જિવતદાન, ન૦ મરણ—ઘાતથી કોઇનો પ્રાણ ઉગારવો તે. [ખુંજ.

જિવતું, વિ૦ જીવ હોય તેવું (મુએલાંનું ઉલટું). ૨ નિકળ્યાંજ કરે—ખૂટે નહિ તેવું (પાણી તળાવ વગેરે). ૩ ઉગતું; કુમળું; જીર્ણ ન થયલું તેવું. (જિવતો નખ). જિવતું મૂઉં—જીવીને કર્મ કરવાં ને સુખ ભોગવવાં એ જેને પ્રાપ્ત નથી તે મુવા સર-

જિવનગાળો, પુ૦ જેણે કરીને જિન્દગીમાં ખાવાપીવાની અડચણ ન પડે—ગુજરાન ચાલ્યાંકરે તેટલો થોડોક જે સઙ્ગ્રહ તે—(પૈસાનો)

જિવાઇ, સ્ત્રી૦ જિવનગાળો. ૨ જેથી ખાવાપીવાનું મળ્યાં કરે તે; રોટલા ખરચ. [સજીવ—જિવતું કરવું

જિવાડવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્રાણી ઉગારવો—બચાવવો. ૨

જિવારી, સ્ત્રી૦ જેને સાડી લગાડેલી હોય તે વગાડવાનું; ટબલું.

જિવાળ, વિ૦ જીવાળ.

જિવેજાન, જીવેજાન.

જિહ્વા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જીભ.

જિહ્વાગ્રે, અ૦ [સં૦] જીભની ટોંચપર; મ્હોડે; પાઠે; તૈયાર રાખેલું કે તરત ભણી દેખડાવાય તેમ.

જી, અ૦ સાહેબ,—શેઠ વગેરેને માનથી બોલાવવાના અર્થમાં બોલાયછે. જી અથવા શેઠજી, સાહેબજી. ૨ વિશેષ નામની સાથે પણ જોડાયછે—બાપુજી, બાળાજી, ખરશેદજી વગેરે. ૩ હા; કબૂલ છે; તાબે છઉં. એ અર્થમાં પણ વપરાય છે. અરે તું એ કામ કરીશ કે? જી. એટલે હા કરીશ. ૪ અદબથી જવાબદેતાં કે સાંભળ્યું—કહુંછઉં એ અર્થમાં વપરાયછે—બાપુ? તો કે જી. ૫ સાસરિયાંની સગાઇ બતાવેછે—કાકીજી મામીજી વગેરે.

જી, સ્ત્રી૦ મા; જેને પેટે અવતાર લીધો હોય તે સ્ત્રી.

જીઓ, અ० [હિં०] ઘણું જીવો ને રૂડાં કામ કરો એ અર્થમાં વપરાય છે. ૨ શાબાશ, વાહવા, એ અર્થમાં પણ વપરાયછે.

જીક, જક.

જીજી, સ્ત્રી० જી; મા; માતા; માતુશ્રી.

જીજીબા-બેન, સ્ત્રી० નણન્દ; વરની બેન.

જીજીમા, સ્ત્રી० વડિયાઈ; બાપની અથવા માની મા.

જીજો, પુ० માનો બાપ (આજો) અથવા બાપનો બાપ (દાદો).

જીડવું, જિંડવું. સાથે જન્મેલાં છોકરાં તે જીડવાં; જોડ.

જીણ, સ્ત્રી० કેરીની અન્દરની ગોટલીપરનું રૂવાંટીવાળું જે જાડું કડણ છોડું—પડ બાઝેલું હોય તે.

જીત, સ્ત્રી० [સં० જિત] જીતવું તે; જય; ફતેહ. હાર ને જીત.

જીતવું, જિતવું.

જીદ, સ્ત્રી० જક; તકરાર; હઠ.

જીન, ન० ઘોડાની પીઠપર બેસવાસારુ બનાવેલી ચામડાની એક તરેહની ગાદી.—ફકત પોતાનેજ સામાન વગર બેસવાની.

જીન, પુ० મરીને ભૂત થયલો મુસલમાન.

જીભ, સ્ત્રી० [જિહ્વા] પ્રાણીમાત્ર પોતાનાં મોડાંમાંના માંસના લોચારૂપ જે અવયવવડે ખાયછે પિયેછે ચાટેછે તે. મનુષ્ય પ્રાણી તો એવડે બોલીપણ શકે છે. ૨ જીભની પડે લટકતી ધાતુની જે લગડી તે. (ઘણ્ટની જીભ—લાળી). ૩ કેટલાંક ઢોરની ગરદનપર જીભની પડે લટકતી જે જાડી ચામડી તે. ૪ બોલવું; ભાષણ; વાચા. ૫ જીભ. તે બચારીને જીભ નથી એટલે તે મુંગી છે—બીલકુલ બોલી શકતી નથી અથવા તેને ઘણું બોલતાં આવડતું નથી. તેની જીભ ઘણી લાંબી છે એટલે તે ઘણું ન બોલવાનું બોલ્યાં કરે છે. તેની જીભ સખણી રેતી નથી એટલે ગમે તે ગમે તે—ન બોલવાનું બોલે છે અથવા બોલ્યાંજ કરે છે. તેની જીભ ઘણી છૂટી છે—તેને ગાળો દેવાની ટેવ છે. 'જીભને કંઈ હાડકું નથી હોતું' એટલે જેમ વાળિયે તેમ વળે તેવી છે. આમપણ બોલાય ને તેમ પણ બોલાય—સારું પણ બોલાય ને નરસું પણ બોલાય. જીભ હલાવવી એટલે સેહેજ—જરા બોલવું.

જીભી, સ્ત્રી० જીભના જેવા આકારનો વાણના મોડાંનો જે આગળ પડતો ભાગ તે અથવા એ ઠેકાણે જે નાનો સડ હોયછે તે. આ દેશી વાણોમાં આગળ પાછળ બે નાના ને વચમાં એક મોટો એવા ત્રણ સડ હોય છે તે જીભી, સડ ને કલમી કેવાયછે.

જીરણ, વિ० [સં० જીર્ણ] છેકજ જૂનું થઈ જઈ ખવાઈ ગયલું. (વસ્ત્ર, લાકડું, કાગળ વગેરે).

જીરૂં, ન० [સં० જીર] રસોઈનો મસાલો; એક જાતના દાણા—બિયાં.

જીર્ણ, વિ० [સં०] ખખળી—ઘસાઈ ગયલું; જરજર થયલું. ૨ જૂનું; ફાટું તુટું. ૩ મચી ગયલું.

જીવ, પુ० [સં०] જે ચૈતન—શક્તિવડે પદાર્થ પોતાની મેળે મોટા થાય છે—હાલવા ચાલવા બોલવા વગેરેનાં કર્મો કરેછે તે; શરીર અને તેમાંનું ચૈતન જે હાલતમાં એકઠાં કામ કરતાં રેછે તે; જે શક્તિવડે હું છઉં—કામ કરુંછું એવી સમજ રેછે તે; પ્રાણ. ૨ જ્ઞાનથી જોતાં શરીરથકી જૂદું પણ તેમાં મળી ગયલું દેખાતું ઈશ્વરના અંશ રૂપ માનેલું જે ચૈતન તે.—એ અર્થમાં જીવ, જીવાત્મા કેવાયછે. એ જીવ—જીવાત્મા સદ્કર્મે અને કેટલાંક બીજાં સાધનથી શિવ—પરમાત્મા થાયછે એટલે જેનો અંશ હતો તેમાં અભેદ થઈ જાયછે. ૩ જીવ—ચૈતનવાળો જે પદાર્થ તે; પ્રાણી.—મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, તીર્યક અને બીજાંઓ. (ઉદ્ભિજને પણ કેટલાક લોક એમાં ગણેછે અને એટલામાટે પદાર્થ એવી સામાન્ય વ્યાખ્યા રાખીછે). ૪ જેથી એ જીવો—પ્રાણી જીવેછે તે આધાર; જીવન; ગુજરાન; જિવનગાળો. ૫ જીવજન્તુ; છેક નાનાં પ્રાણી; કીડા પતઙ્ગિયાં વગેરે. ૬ ઉપયોગમાં આવે—લાભ કરે તેવો વસ્તુમાં તેનો જે અંશ—ગુણ રેયો હોય તે; રસ; દમ; શક્તિ; તેજ.—શેરના ધન્ધામાં હવે ઝાઝો જીવ રેયો નથી; આ વાત તું કેછે ખરો પણ એમાં કંઈ જીવ દેખાતો નથી; તેનામાં હવે જીવ નથી કે તારી સામાં થાય. ૭ ધ્યાન; લક્ષ; ઈચ્છાથી પાછળ લાગવું તે.—આટલા દાડા તો તેં સુસ્તી રાખી પણ હવે તારે જીવ લગાડીને કામ પાર પાડીઆપવું જોઈયે. ૮ પૈસો; પુંજી; દોલત.—આજકાલ તેની પાસે સારો જીવ થયોછે; તે ઘણો જીવવાળો છે. ૯ જીવના સરખું વાલું માણસ. એ મારા જીવ તું શું કરવા ગભરાયછે. ૧૦ ઈચ્છા; મરજી; ચાહના; મન; નજર.—હવે મારો જીવ તે ખાવાપર દોડેછે. જીવ અડધો અધો થઈ જવો એટલે ઘણી ખુશીથી અથવા ધ્ર-

ણી દલગીરીથી જીવ બાવરો થવો. જીવ આપવો એટલે સારીપડે કામ બજાવવું. ૨ દુઃખ—જુલમથી આપઘાત કરવા તૈયાર થવું. એકજીવ થવું એટલે મન મળ્યાં હોય તેવું થવું; એકદીલ થવું. જીવ તોડવો—તોડી નાખવો—કાડવો એટલે ઘણીજ મેહેનત કરવી. ૨ તલપવું; આતુર રેવું. ૩ ઘણુંજ ચાવું. જીવ ટંગાઈ રેવો એટલે આતુર રેવું. જીવ ઉડીજવો એટલે એકાએક ગાભરાં—બાવરાં થવું; ફાળપડવી. જીવ દઈ—લગાડી કરવું અથવા જીવ રાખવો એટલે એકચિત્તે—ધ્યાને કરવું. જીવ ખાઈ જવો એટલે સતાવ્યાં—ચિડવ્યાં કરવું; કણ્ટાળો આપવો. જીવ લઈ નાસવું એટલે ઘણીજ દોડ—જલદીથી નાસવું. જીવ ઠેકાણે ન રેવો—ઠરીઠામ ન બેસવો એટલે ચિત્તનું ભમી જવું; ગભરાવું; બાવરાં બનવું. જીવ ઠરવો—ઠેકણે પડવો એટલે નિરાંત થવી; ગભરામણ દૂર થવી; જીવ ઠરવો એટલે આત્માને સન્તોષ થવો. જીવ ઉપર કરવું એટલે જીવ જોખમાય તેની દરકાર ન રાખતાં કામ કરવું. જીવ માનતો નથી—ક્યું કરતો નથી એટલે વિચાર થતો—ખુશી થતી નથી. જીવ બેસવો—ઠરીઠામ બેસવો એટલે નિરાંત થવી. જીવ મોટો કરવો એટલે સખાવત કરવાનો જોસ્સો વધારવો; ઉદાર થવું. જીવ ચલાવવો એટલે હિમ્મત કરવી. જીવ ચાલવો એટલે હિમ્મત થવી. જીવ ફરવો—બગડવો એટલે શરીરે અસુખ થવું; તબિયત બગડવી. જીવ જોવો—ઈલવો એટલે પાણી જોવું; પરીક્ષા કરવી; કસી લેવું. જીવથી મારવું એટલે કંઈપણ જીવવાની આશા ન રે તેવું મારવું. જીવ થવો એટલે પૂંજી થવી; પૈસો એકઠો થવો. જીવ ઊંચો થવો એટલે ધ્યાન જતું રેવું; દીલ ન લાગવું. જીવપર બેસવું એટલે આધાર—આસરો રાખવો. ૨ હઠથી માંગવું. જીવથી જવું એટલે મરવું; પોતે પોતાનુંજ મરણ માંગી લઈ મરવું. જીવ લાગવો એટલે ધ્યાન લાગવું. ૨ પ્રીત લાગવી. જીવથી બચવું એટલે મરવાથી ઉગરવું. જીવલેવો એટલે મારીનાખવું. ૨ દુખ દયાં કરવું; સતાવવું; ચિડવવું. જીવજતો રેવો—નિકળીજવો એટલે મરણ થવું. ૨ ઘણું દુઃખ થવું. ૩ આતુરતાથી, મરણ થશે એવી હાલતમાં આવવું. જીવ ટુંકો થવો એટલે કસરિયું થવું-તેનો આગળ તો અમીરી જીવ હતો પણ આજકાલ ટુંકો થયોછે. જીવ ખોટો થવો એટલે દલગીરી થવી. જીવબળવો-બળયાં કરવો-જીવમાં બળાપો થવો એટલે ચન્તાથવી; દલગીરી થવી. ૨ અદેખું થવું. જીવ બાળવો એટલે ચન્તા-દલગીરી કરવી. ૨ અદેખાઈ કરવી. જીવનાસમ એટલે પોતાનો વાલો જે જીવ તેના સમ; જાનના સમ. ૨ વાલાના સમ.

જીવજન્ત, જીવજન્તુ.

જીવજન્તુ, પુ૦ છેકજ નાનો પ્રાણી—પછી ઉડતો કે છાતી ઘસતો; ક્ષુદ્રજન્તુ; જિવડું; કીડો.

જીવતદાન, જિવતદાન.

જીવતું, જિવતું.

જીવન, ન૦ [સં૦] જીવ—પ્રાણ રાખી રેવું તે; જિવવું તે. ૨ જે સાધને—તજવીજે—ઉદ્યોગે—ખોરાકે જિવતું રેવાય તે; આજીવિકા; ગુજરાન; ગુજારો; નિર્વાહ. ૩ જે વસ્તુવડે બીજી વસ્તુ ટકી રેછે તે; દીવાનું જીવન તેલ, અગ્નિનું જીવન લાકડું, સન્તનું જીવન હરિભજન ઈ૦. ૪ પાણી; ઉદક.

જીવનગાળો, જિવનગાળો.

જીવન્ત, વિ૦ [સં૦] જિવતું. [પ્રાણી.

જીવન્મુક્ત, વિ૦ [સં૦] મુવાંપછી નહી પણ જીવતાંજ બ્રહ્મજ્ઞાન—સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ જન્મમરણથી, ત્રિવિધિ તાપથી મુકાયલો—છુટેલો એવો

જીવલગ, વિ૦ જીવની સાથે લાગેલું; જેમ શરીરને જીવ એકઠાં છે તેવું; ઘણુંજ વાલું; પ્રાણપ્રિય.

જીવવું, ક્રિ૦ અ૦ સજીવ—જીવવાળું હોવું—રેવું; મરણ ન થવું; હયાત રેવું. ૨ નાશ ન પામતાં ટકવું; મરણથી ઉગરવું; બચવું.

જીવસટોસટ, વિ૦ જીવ જોખમાય તેવું.

જીવહત્યા, સ્ત્રી૦ જીવની હત્યા.

જીવાઈ, જિવાઈ. [ગેરેમાં હોય છે તે.

જીવાત, પુ૦ નાના નાના જે જીવો તે. અનાજ વ-

જીવાત્મા, પુ૦ [સં૦] જીવ (૨જા અર્થમાં).

જીવાળ, વિ૦ સજીવ હોય તે; જીવતું. ૨ કૌવત—પાણી—દમ—તેજવાળું. [જો; ઉદ્યોગ; મિલકત.

જીવિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જીવન; ગુજરાનની તજવી-

જીવિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જીવતું કરેલું.

જીવી, વિ૦ [સં૦] જીવે તે—તેવો; જીવનાર. ચિરંજીવી એટલે ઘણા કાળ જિવનારો. ૨ ગુજરાનને માટે આધાર રાખનાર.

જીવેજાન, વિ૦ જીવના જેવું વાલું; જીવની સાથે

લાગેલું; જીવલગ; પ્રાણપ્રિય.

જુંઆળ, જુઆલ.

જુંકૂણ, ઝુંકૂણં.

જુંકવું, ઝુંકવું.

જુંસરૂં, ઝુંસરૂં.

જુ, જૂ.

જુઆખાનું, જુવાખાનું.

જુઆખોર, જુવાખોર.

જુઆર, જુવાર.

જુઆળ, પુ૰ ભરતી; વીળ; પાણી ચડવું તે.

જુઇ, સ્ત્રી૰ [સં૰ યુતિકા] એક જાતના સુગન્ધીદાર ફૂલ અથવા તેનો છોડ. 'ગુલ્લાલામેં રાધા પ્યારી, જાઈ જુઈમેં કનૈયા બિરાજે'.

જુઓ, જુવા.

જુકતી-ક્તિ, સ્ત્રી૰ [યુક્તિ] કરામત; કળા; તદબીર; તજવીજ; ગોઠવણ; હિકમત. ૨ ઉપાય; ઈલાજ.

જુગ, પુ૰ [યુગ] લામ્બો કાળ. ૨ કૃત, ત્રેતા, દ્વાપાર, ને કલિ એ ચાર જુગ કેવાયછે. ૩ એ ચારે મળીને જે એક તે. ૪ જોડું; જોડ; બે. ૫ સોકટાંની રમતમાં સાથે મેળવેલી જે બે સોકટી તે.

જુગજુગ, અ૰ [યુગાનુયુગ] ઘણાએક જુગોમાં; ઘણા લામ્બા કાળ સુધી.

જુગટું, જુગાર.

જુગત, જુકતી. વિ૰ [યુક્ત] એકઠું; સાથે—જોડું હોય તેવું. ૨ ઘટતું; માફક; અનુકુળ.

જુગતમ્બા, જગદમ્બા.

જુગદીશ, જગદીશ.

જુગમ, ન૰ [યુગ્મ] જોડી; જોડ; સાથે જે બે તે.

જુગલ, ન૰ સ્ત્રી૰ [યુગલ] સાથે—જોડાયલાં એવાં જે બે તે. ૨ જોડી; જોડ; જોડું. જુગલ સ્વરૂપ દર્શન—સ્ત્રી પુરુષ એકમેકને વળગેલાં હોય તેવું અથવા સન્જોડે—સાથે હોય તેવું દર્શન.

જુગાર, પુ૰ [સં૰ દ્યૂતકાર ઉપરથી] પૈસા રૂપિયા માલ જનસ વગેરેને, પાસે મુકી, ફલાણો પાસો પડે તો તે લઈ લેવું ને ન પડે તો આપી દેવું એવી સરતની રમત રમવી તે. નાણું હારવા જિતવાની સરત બકી હરકોઈ જે રમત રમવી તે; દ્યૂત; જુગટું; જુવું. ૨ ખરી મેહેનત કરી ફળ ન મેળવતાં—ખરેખરા માલનો સોદો ન કરતાં નસીબઉપર આધાર રાખી ઉપલક ઉપલક આપવા લેવાનો જે ધન્ધો કરવો તે; સટ્ટો.

જુગારી, વિ૰ જુગાર રમનાર; જુગારના જેવો ધન્ધો કરનાર. 'હાર્યો જુગારી બમણું રમે'. 'જુગારી હાથે વાંકડું, વાનર કોટે હાર; ઘેલી માથે બેડલૂં, તે છાજે કેટલીવાર?'

જુગોજુગ, અ૰ જુગજુગમાં; ભવોભવ; હમ્મેશ; [જાવેદાન.

જુગ્તિ, જુકતી.

જુગ્મ, જુગમ.

જુડ્ડાઈ, સ્ત્રી૰ જુડ્ડાપણું.

જુડ્ગું, વિ૰ [પ્રા૰] જબરૂં; લઠ. ૨ ચાલાક; ચતુર.

જુજવી, વિ૰ [આ૰] જુજ એ શબ્દ જોવો.

જુજવું, વિ૰ જૂદું જૂદું; નોખું નોખું; ન્યારું ન્યારું.

જુઝવું, ઝુઝવું.

જુઠણ, વિ૰ ભાણામાં ખાતાં વધેલું તે; છાંડયું; છણ્ડામણ; એંટેલું તે.

જુઠણ, પુ૰ ભવાઈમાં જૂઠું જુગતું ભાંડ બોલનારો; તરકડિયો.

જુઠાણું, ન૰ જૂઠું એવું જે કંઈ તે—(બોલવું—લખવું વગેરે). ૨ ઠગાઈ; મિથ્યાપણું; ખોટું દેખાવું તે.

જુઠું-ઠ્ઠું, જૂઠું.

જુડી, જૂડી.

જુત, વિ૰ [યુત] જોડાયલું; સાથે—જોડે હોય તેવું.

જુતીખોર, વિ૰ ખાસડાં ખાઉ—ખોર.

જુથ-જુથડું, જૂથ.

જુદું, જૂદું.

જુધ-દ્ધ, ન૰ [યુદ્ધ] લડાઈ; સઙ્ગ્રામ. ૨ વઢવાડ; મારામારી.

જુનું, જૂનું.

જુનુંખખ, વિ૰ ઘણુંજ જૂનું—ઘસાઈ ગયલું.

જુનુંપાનું-પુરાનું, વિ૰ જૂનું; વપરાયલું; ઘસાયલું; ફાટુંતુટું.

જુનોપાપી, પુ૰ ઘણા દાડાના વહિવટવાળો—અનુભવી—ડાયો સમજુક—ખુણાખોચરાની વાત જાણનારો પુરૂષ. ઘણા જણના પાપ—કાવતરાં જાણનારો.

જુબાં-બાન, સ્ત્રી૰ જબાં.

જુબાની, જબાની.

જુમખું, ઝુમખું.

જુમલે-હ્લે, અ૰ સઘળી સઙ્ખ્યા એકઠી કરેલી હોય તેમ; એકઠી કરીને; બધી મળીને; એકન્દર; કુલ.

જુમલો-હ્લો, પુ૰ [આ૰] સહુ મળીને જે સઙ્ખ્યા થયલી તે; સરવાળો; એકન્દર આંકડો—જથો; બેરીજ; મેળવણી. [ભાર—બોજ તે.

જુમ્મો, પુ૰ [આ૰] સોંપણ બોલાય—બગડે તો તે બાબદનો જવાબ દેવાનું જે જોખમ તે; જવાબદારી; આપેલો વિશ્વાસ પાળવાનો જે માથે

જુરત-રિયત, સ્ત્રી૰ [આ૰] છાતી; હિમ્મત; શૌર્ય; બહાદુરી. ૨ જોર; ગજું; રામ; હોસ.

જુલમ, પુ૰ [આ૰] જબરદસ્તી; સખ્તી; ન સહ્ન ખાય તેવું દુખ દેવું તે; બળાત્કાર; જોરાવરી; બરજોરી. ૨ બેદાદ; ગેરઈનસાફ; અન્યાય; અધર્મ.

જુલમગાર, વિ૰ જુલમ કરનાર.

જુલમાત, સ્ત્રી૰ જુલમગારપણું. [તેવું.

જુલમી, વિ૰ જુલમ કરનાર. ૨ જેમાં જુલમ હોય

જુલાબ, પુ૰ [પ્રા૰] જેથી ઝાડા થાય તેવું ઓસડ; રેચ. ૨ એ ઓસડથી જે ઝાડા થાય તે. જુલાબ આપવો—ગભરાવવું.

જુલ્લમ, જુલમ.

જુલ્ફુ-ફાં, ન૰ [પ્રા૰] લમણાપર લટકતી આંકડાદાર આવી રૂપલી બાલની ભરાવ લટ તે.

જુવતી-ન્તી, સ્ત્રી૰ [સં૰ યુવતિ] જુવાન સ્ત્રી.

જુવા, પુ૰ ગલીચ જગોમાં પાકતા દર્દ દેતા એક જાતના જીવડા.

જુવાખાનું, ન૰ જ્યાં જૂવું—જુગાર રમાતો હોય તે ઠેકાણું. ૨ જ્યાં જૂવા હોય તે ઠેકાણું.

જુવાખોર, વિ૰ જૂવું રમનાર; જુગારી.

જુવાન, [પ્રા૰ અથવા સં૰ યુવાં] જવાન. [સ્થા.

જુવાની, સ્ત્રી૰ [યૌવન] જોબન; તરુણાવસ્થા; યુવાવ-

જુવાબ, જવાબ. [માંથી નિકળેછે.

જુવાર, સ્ત્રી૰ ચોમાસામાં થાતું એક ધાન્ય—એકસણાં-

જુવારા, જવારા.

જુવું, જૂવું.

જુસતિસ, સ્ત્રી૰ [અં૰] ઈનસાફ; ન્યાય.

જુસરી, સ્ત્રી૰ ગાડીનો તે ભાગ જે બળદોની ખાંધપર મુકવામાં આવેછે.

જુસ્સો, પુ૰ [આ૰] દિલમાં લાગ્યાથી જે ઉશ્કેરાયલી હાલત થાય તે; મનનો ઉભરો; લાગણી; મનોવિકાર. દયાનો—પ્રીતીનો—ક્રોધનો—બહાદુરીનો—વગેરેનો જુસ્સો.

જુહાર, પુ૰ એક બીજાના મેલાપની વખતે પ્રણામ—નમસ્કાર—આશીર્વાદ—જેગોપાલ—સલામ વગેરે કરવામાં આવેછે તેવા અર્થમાં વપરાયછે. એ શબ્દ શેઠ સાહુકાર તથા રજવાડાના લોકમાં વપરાયછે.

જુહાર પટોળાં, ન૰ બેસતે વરસે સારાં લુગડાં પેરી કરીને સગાં વાલાંઓની પરસ્પર ભેટ લેવી તે. ૨ એ દાડે જમાઈ સાસરે જમવા જાયછે અને ત્યાં સહુ માણસો સાથે ખુશીમાં જમેછે ને આતશબાજી ફોડેછે તે રીત.

જૂ, સ્ત્રી૰ [સં૰ યૂકા] સાફ ન રાખેલા નિમાળામાં અથવા ઘણા દાડાનાં વગર ધોયલાં લુગડાંમાં જે ઝીણા જીવ થાયછે તે. એનાં ઈંડાં તે લીખ કેવાય. એ કાળી અથવા ધોળી હોયછે. ચામડીને વળગી રેનારી ગોળ જૂ તે ચામજૂ કેવાયછે.

જૂઈ, જુઈ. [ગરનું.

જૂજ, વિ૰ થોડું; જરા; સેજ. ૨ હલકું; વિસાતવ-

જૂઠું, વિ૰ સાચું નહિ તે; ખોટું. જૂઠું પાડવું એટલે ખઈછતે ખોટું છે એમ કેવડાવવું.

જૂડી, સ્ત્રી૰ જાડી નરમ ને લાંબી એવી લીલોતરીને એકઠી બાંધેલી તે. પાતરાં—મોગરી—ડાભાની જૂડી. ૨ જોડેલું તે. (લેંચીની જુડી)

જૂતી, સ્ત્રી૰ જોડો; પેજાર; પગરખું. જૂતી મારવી—ખાવી વગેરે. [થો; સમુદાય.

જૂથ, ન૰ [સં૰ યુથ] ટોળું. (પશુ—પક્ષીનું). ૨ જ-

જુદાઈ, સ્ત્રી૰ જૂદું પડવું—હોવું તે; વછુટવું તે. ૨ વિયોગ. ૩ ભેદ; અન્તર; પડદો—મારે ને તેને કંઈ જુદાઈ નથી. [વેગળું; નોખું.

જૂદું, વિ૰ એકઠું—ભેળું—સાથે ન હોય તેવું; છૂટું;

જૂન, પુ૰ [અં૰] અંગ્રેજી વરસનો છઠો મહિનો.

જૂનું, વિ૰ [જીર્ણ] નવું નહિ તે. ૨ અસલનું; ઘણા કાળનું. ૩ થઈ ગયલું; જાણ્યામાં આવેલું. ૪ ઘસાઈ ગયલું; જીર્ણ થયલું. જૂનો પાપી એટલે જૂની—અસલની વાત જાણનારો જે જીવતો માણસ તે.

જૂમ, સ્ત્રી૰ કેફ કિંવાથી—કામમાં મચીરયાથી જે ઉશ્કેરાયલી હાલત હોવી તે; ઝૂમ; જોમ.

જૂવું, ન૰ જુગાર. [બિસ્તું.

જેંસલો, પુ૰ બળદ પળોટવાનું બે પાંખાંનું લાકડું;

જે, સ૰ એ સર્વનામ વસ્તુને દેખાડી પછી તેનો બીજા સાથે થતો સમ્બન્ધ બતાવે છે.—જેની સાથે તે આવેછે. અ૰ એ શબ્દ, બે વાક્યના બે ભાગને અથવા બે અર્થને જોડેછે. તમે જાણોછો તેનું કારણ એછે જે પરમદાડે સભા મળી હતી તેમાંનો ઠરાવ તમને કોઈ કારભારીયે કહ્યો હશે. જે, કેના અર્થમાં અવ્યય રૂપે હોયછે ત્યારે પછવાડે તે [આવે નહિ.

જે, પુ૰-સ્ત્રી૰ જય.

જેગોપાળ, પુ૰ એક બીજાને મળતી વખત એ શબ્દ બોલાય છે.—વૈષ્ણવ વાણિયાઓમાં.

જેજેકાર, જયજયકાર.

જેજેવન્તી, સ્ત્રી૰ એક રાગણી છે.

જેટલું, વિ૦ સમ્બન્ધી અર્થમાં માપ—વજન દેખાડે છે. 'જેટલો ગોળ ઘાલશો તેટલું ગળ્યું થશે.' ૨ સઙ્ખ્યા પણ બતાવેછે.—વર્ગમાં જેટલા (છોકરા) હોય તેટલાને મોકલજે.

જેટલે, અ૦ જેટલાંના અર્થમાં અન્તર—છેટું બતાવેછે.—'પાંણી જેટલે ઉંચેથી આવતું હોય તેટલે ઉંચે પાછું ચડાવવાનું કરિયે તો ચડી શકે.' ૨ જે સમયે; જેવારે; કર્મ થતું હોય તે વખતે. 'મહિપતિ આવેછે જેટલે, સભા સકળ બોલી તેટલે.' ૧ લા અર્થમાં જેટલેલગી-સુધી એમ પણ બોલાયછે.

જેઠ, પુ૦ [સં૦ જ્યેષ્ઠ] સ્ત્રી—વહુના ધણીનો જે મોટો ભાઈ તે. ૨ સંવત વરસનો છઠ્ઠો મહિનો.

જેઠાણી, સ્ત્રી૦ જેઠની—વરના મોટા ભાઈની જે વહુ તે.

જેઠી, જેઠ મહિનાની પૂનેમ.

જેઠીપુત્ર, પુ૦ વડો છોકરો.

જેઠીમધ, ન૦ [મધુયષ્ટિકા] એક જાતના ઝાડનું ગળચટું ડાંખળું છોડું. ઓસડમાં કામ આવેછે.

જેઠીમધનોસારો, પુ૦ ધાંધીને ત્યાં મળતું એક ઓસડિયું. એથી જુલાબ થાયછે.

જેઠીમલ, પુ૦ સહુથી વડો મલ; પ૦-જાંબીમલ.

જેઠોણું, ન૦ પરણ્યા પછી કન્યા વાળાએ વરવાળાને જમવા તેડવાની એક રીત; નાનો ગોરવ.

જેણીગમ, અ૦ જે તરફ—ભણી—બાજુ—દિશાએ.

જેતે, ગમે તે; હર કંઈ.

જેપ્રમાણે, અ૦ જે રીતે—પ્રકારે.

જેમ, અ૦ જે રીતે—પ્રકારે.

જેમકે, અ૦ આ રીતે—પ્રકારે કે; દાખલો કે.

જેમતેમ, અ૦ ગમે તે—હરકોઈ રીતે.

જેમનુંતેમ, અ૦ જેમ અસલ હતું તેમજ; તેજ હાલતમાં; ફેરફાર ન હોય તેવું.

જેર, ઝેર.

જેર, વિ૦ [ફા૦] વશ—તાબે થયલું; હારી થાકી ગયલું; નબળું—કમજોર થયલું.

જેરકડી, સ્ત્રી૦ તાબામાં રાખવાસારુ જે કડી તે—ઘોડાનાં મોડાંમાં હોય છે.

જેરદસ્ત, વિ૦ [ફા૦] કમજોર; નબળું; જેર થયલા છે હાથ જેના તે. એનું ઉલટું જબરદસ્ત.

જેરબન્દ, પુ૦ [ફા૦] ઘોડાના મોડાંપર નસ્કાં અથવા ઉપર બનાત સીવી લિવેલી એવાં ચામડાંનો જે પટો હોયછે તેની સાથે, જેનો એક છેડો બેરવેલો અને જેનો બીજો છેડો પેટની નીચે તંગ સાથે બાંધેલો એવો આગલા પગોની વચમાંનો ચામડાં—બનાતનો જે પટો તે. ૨ ચામડાંની લાંબી પાટી—ચાબક. જેરબન્દનો માર.

જેરવવું, ક્રિ૦ સ૦ પચાવવું; અઝમ કરવું. ૨ સહન કરવું; ખમવું; વેઠવું.

જેલ, સ્ત્રી૦ [અં૦] બન્દીખાનું; કેદખાનું.

જેવડું, વિ૦ સમ્બન્ધી અર્થમાં માપ—પ્રમાણ બતાવેછે.—તે છોકરી છે તો સત્તરવરસની પણ ૩૦ વરસની તેની મા છે તેના જેવડી દેખાય છે—એ શબ્દ ઉંચાઈ મોટાઈ વિષે ઘણો પ્રવર્તે છે. જેટલું, માપ તથા વજન તથા સઙ્ખ્યા બતાવેછે પણ જેવડું, માત્ર માપનેજ.

જેવર, ન૦ સુનાં રૂપાં હીરા મોતી વગેરેનાં ઘરેણાં; ડાગીના.

જેવારે-વખતે-વેળા, અ૦ સમ્બન્ધી અર્થમાં કાળ—સમો બતાવેછે; જ્યારે.

જેવું, વિ૦ સમ્બન્ધી અર્થમાં રૂપ ગુણ જાત વગેરે બતાવેછે; માફક; પેઠે. અ૦ જેમ. જેવુંકે-જેમકે. જેવુંતેવું-કોઈ પણ-ગમે તે રીત-જાત-રૂપ—ગુણનું. અ૦ બેદરકારીથી કોઈ પણ રીતે કરી મુકેલું હોય તે બતાવેછે; ગમે તેવું.

જેવે, અ૦ જે વારે.—ચાલતું કર્મ બતાવે છે.

જેષ્ઠ, જ્યેષ્ઠ

જેષ્ઠા, જ્યેષ્ઠા.

જેષ્ટિકા, સ્ત્રી૦ [યષ્ટિકા] લાકડી.

જેસલી, સ્ત્રી૦ ખેતરમાં ચાસ પાડવાનું ઓજાર.

જેહ, સ૦ જે (કવિતામાં).

જેહેર, ઝેર.

જૈન, પુ૦ એ નામનો વેદ ધર્મથી ઉલટો એક ધર્મ; બુદ્ધ ધર્મનો એક ભેદ; શ્રાવકનો ધર્મ. વિ૦ એ ધર્મનું—સમ્બન્ધી.

જો, અ૦ કહું છું તે પરમાણે તું જોય—ધારે—વિચારે—કબૂલ કરે તો આ પરમાણે કરૂં—થાય એવા સંશયરૂપ સમ્બન્ધી અર્થમાં એ શબ્દ વપરાયછે; સરત બતાવેછે. જો તું કાલે બરાબર દશ વાગતે સારે ઘેર આવીશ તો હું તારીસાથે આવીશ. જોની સાથે તોનો સમ્બન્ધ છેજ. એ ઉભયાન્વયી અવ્યય કેવાયછે. ૨ જોવું એ અર્થમાં.—જો તેણે કેવું નામ મેળવ્યું! ૩ (કવિતામાં).

જોઈતું, વિ૦ જેટલાંનો ખપ—નું કામ—ની જરૂર હોય તેટલું. જોઈતી વસ્તુ મઙ્ગાવીલેજો; જોઈતુંકરતું—જોઈયે તે. ૨ ઘટતું; લાયક.—તમારે તે કામ કરવું જોઈતું નોતું.

જોઈયે, ક્રિ૦ વાપર—ખપ—જરૂરના અર્થમાં વપ-

રાય છે—તારે શું જોઈયેછે? એટલે તારે શી વસ્તુનો ખપ છે? એ શબ્દ જોવું ઉપરથી હશે—જરૂરને લીધે જેને અને જેને માટે આર પાસ જોવું—ખોળવું પડે તે. ૨ જરૂર—નજઆલે ને ઘટિત છે તેવા અર્થમાં સહાયકારી પ્રમાણે ક્રિયાપદની સાથે જોડાય છે—મામાને ઘેર લગન એટલે તારે તો ત્યાં જવુંજ જોઈયે. ૩ જોઈલઈયે; જાણિયે; જોઈશું. જોઈયે હવે શું થાયછે તેપછી વાત. **જોઈયે ત્યારે**—ખપ હોય ત્યારે. ૨ જોઈશું—વિચારિશું ત્યારે. **જોઈયેતો**—ખપહોય તો. ૨ જોઈશું પછી.

જોઈશેં, ખપ—જરૂર—કામ પડશે.

જોખસેં, અ૦ ધરાર; અલબત; બેધડક. (આમળ).

જોખ, ન૦ જેણેવતી જોખવું તે; કાટલાં; વજન. ૨ તોલ. સ્ત્રી૦ જોવાનું; મઝા. "જીવે તેને જોખ"

જોખમ, ન૦ [હિં૦] ભવિષ્યમાં થવાનું જે નુકસાન તે અથવા તેની ધાસ્તી. ૨ નુકસાન; ધોકો; ખરાબી. વાણને જોખમ લાગ્યું છે. ૩ નુકસાનની ધાસ્તીમાં હોય તેવી વસ્તુ ઘરેણું નાણું વગેરે. તેની પાસે જોખમછે માટે તપાસ રાખજે. ૪ વેપારમાં છાતી ચલાવવી તે. ૫ જુમો; જવાબદારી. —માથેથી જોખમ ઊતારવું. જોખમમાં નાખવું.—નુકસાની અથવા નુકસાન પોંચે તેવાં કામમાં નાખવું. જોખમ ભરેલું—વાળું એ વિશેષણ.

જોખમદાર, પુ૦ જેને શિર જોખમ હોય તે; જેને નુકસાન ભરી આપવાનું હોય તે; જવાબદાર.

જોખમાપ, ન૦ જોખ એટલે જોખવું—વજન કરવું—તોળવું તે અને માપ એટલે ભરીને માપવું તે.

જોખમાવું, ક્રિ૦ અ૦ જોખમમાં આવવું; નુકસાન હોવું—થવું—લાગવું; ખરાબી થવી.

જોખવું, ક્રિ૦ સ૦ તોળવું; વજન કરવું; કેટલો ભાર છે તે ત્રાજવે ઘાલી નક્કી કરવું. ૨ ખૂબ મારવું—ઠોકવું. (કોઈ માણસને).

જોગ, પુ૦ [સં૦ યોગ] મેળાપ; સન્જોગ; સમ્બન્ધ; સંગતિ. તે મોટો પાપી હતો પણ સન્તસાધુના જોગથી આજ મોટો ધરમી થઈ ગયો છે. ૨ બનાવ; જોગવાઈ; ઈત્તિફાક; અણધાર્યો પણ અનુકુળ સમો; એકાએક આવેલો યોગ્ય પ્રસંગ. દૈવ જોગ, નાણાં મળવાનો જોગ વગેરે. ૩ ઉપાય; સાધન; દ્વાર; મારફતે. સાનના જોગથી. ૪ પ્રાણાયામનું રુન્ધન કરી અન્તઃકરણની એકાગ્રતા કરવી અને પછી જીવાત્માનું ને પરમાત્માનું એકપણું કરવું તે—કરવાનું જે શાસ્ત્ર તે—જોગસાધન, જોગ માર્ગ, જોગાભ્યાસ, જોગાસન ઈ૦. ૫ સંસારથી વિરક્ત—ત્યાગી થવું તે; વિરાગ ધારણ કરવો તે. ૬ (જ્યોતિષમાં) સૂર્યચન્દ્રના રેખાંશ ગણવાસારુ સૂર્યમાર્ગ—ક્રાન્તિવૃત્તનો (૩૬૦° અંશનો) ૨૭મો જે ભાગ તે—એનાં જૂદાં જૂદાં નામ છે. કથાકોષ—પૃ૦ ૩૧૯મું જોવું. ૭ માફક—અનુકુળ આવવું તે; મેળ; મેળાપ. [વગેરે.

જોગ, વિ૦ [યોગ્ય] ઘટતું; લાયક.—માણસ. ૨ ઘટારત; લાયક; માફક; દુરસ્ત.—કામ. ૩ એ નામ—ક્રિયાની પછવાડે મુકવામાં આવે છે ત્યારે માફકપણું—ઘટારતપણું—ગુણ-જાંસનો અર્થ રાખે છેઃ પરણવાજોગ, ખાધાજોગ, કામજોગ, માનજોગ

જોગ, અ૦ પ્રતિ—પ્રત્યે—ને એ અર્થમાં વપરાય છે: શેઠજી જોગ એટલે શેઠ પ્રત્યે (લખવાનું કે); ફલાણાજોગ—ફલાણાને. કેટલાક જોગનો અર્થ યોગ્ય એવો કરેછે. **નામજોગ** એટલે જેનું નામ હોય તેનેજ અને **શાહજોગ** એટલે ગમે તે શખ્શને પણ (ચોર નહિ) શાહને જોઈને (આપવું)—એ શબ્દો હુંડીમાં વપરાયછે. તેના જોગનો કાગળ એટલે તેનાં નામનો.

જોગટી, સ્ત્રી૦ છૂટાં બાબરાંવાળી બિહામણા વેશની—ભુરકી નાખનારી સ્ત્રી; જોગણ (તુચ્છકારમાં).

જોગટો, પુ૦ જોગી (તુચ્છકારમાં); વેશથી બિહામણો ને ગુણથી ભુરકી નાખનારો પુરુષ.

જોગણ, સ્ત્રી૦ જે સ્ત્રી સંસાર છોડીને ભગવાં પેરી ઈશ્વર ભજનમાં રેતે. ૨ વેરાગણ; જોગી—બાવાની બૈરી.

જોગણી, સ્ત્રી૦ ઈશ્વરશક્તિનાં કલ્પેલાં સ્ત્રી જાતિવાચક રૂપોમાંનું એક; દેવી; માતા.—એ ૬૪ કેવાયછે. એમાંની ઘણીખરી વિકરાળ ને ભયંકર છે.

જોગનિદ્રા-માયા, સ્ત્રી૦ [યોગનિદ્રા] સૃષ્ટિનો પ્રલય—નાશ અને પાછી થવાની નવી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ એ બેની વચમાંનો જે કાળ તે; એ દરમિયાનમાં બ્રહ્માની જે મોટી નિદ્રા તે.

જોગવટો, પુ૦ જોગીપણું; જોગીની સ્થિતિ.

જોગવવું, ક્રિ૦ સ૦ મેળવી—ગોઠવી દેવું; જોગ—મેળાપ કરવો.

જોગવાઈ, સ્ત્રી૦ અનુકુળ આવે તેવો જે ચોકસ વખત તે; ટાંકણું; સન્ધિ; અવસર; તક.

જોગાણ; ઘોડા બળદને ખવડાવવાનું અનાજ; ચન્દી.

જોગાભ્યાસ, પુ૦ જોગ સાધવાનો અભ્યાસ; પ્રાણવાયુનું રુન્ધન કરવાનો અને નાનાપ્રકારના આસન માંડવાનો અને એમ કરી બ્રહ્મના ચિન્તનમાં રેવાનો અભ્યાસ.

જોગિયો, પુ૦ એક જાતનો રાગ.

જોગી, પુ૦ [યોગી] જોગ સાધનથી સમાધિ ચડાવી બ્રહ્મનું ચિન્તન કરવામાં નિરન્તરકાળ ગુજારનારો; તપસ્વી. ૨ મહાદેવની ભક્તિ કરનારા ભગવાં પેરનારા વૈરાગી—ઘણી જાતના હોયછે. ૩ વિરાગી; ત્યાગી; જેણે સંસાર વિષય ઉપરથી ભાવ ઉઠાડયો હોય તે. જોગી ને ભોગી એ બે ઉલટા શબ્દો છે. ૪ એક જાતની રાગણી; જોગી અસાવરી. કેવતઃ 'આજ કાલનો જોગી ને ગાંડલગી જટા' એ કેવત, નાની વય છતાં અભિમાનથી ઘરડા બોલ બોલનારને લાગુ પડેછે.

જોગી અસાવરી, સ્ત્રી૦ એક જાતની રાગણી.

જોગું, વિ૦ લાયકનું—મારાજોગું કામ મને આપજો.

જોગેણ, જોગણ.

જોજન, પુ૦ [યોજન] ચાર કોશ—ગાઉ જેટલું જે અન્તર—લામ્બું માપ તે.

જોટલાં-વાં, ન૦ સ્ત્રિયોને પગને અઙ્ગુઠે તથા તેની જોડેની આંગળિયે પેરવાનાં રૂપાના બબ્બે કરડા તે; વેડ.

જોટો, પુ૦ સરખે સરખી બે વસ્તુનું સાથે પાસપાસ એકઠું હોવું—રેવું તે. એ શબ્દ વસ્ત્રનેજ લગાડતાં ઘણો વપરાય છે—ધોતી જોટો, મુગટા જોટો, જનોઈ જોટો, શાલજોટો વગેરે. કેટલાક બીજી વસ્તુને તથા માણસને પણ લગાડે છે પણ તે થોડાજ. જોડો શબ્દ બધાંનેજ લાગેછે. જોટો તે જોડો પણ જોડો તે જોટો નહિ.

જોડ, સ્ત્રી૦ બે જણ—વસ્તુનું સરખે સરખું હોવું તે. ૨ સરખી જે બે વસ્તુઓ તે. જોડ ને કજોડ. ૩ સમોવડિયું; બરોબરિયું; સરખું ઉતરનારૂં. ૪ સાથે અવતરેલાં જે બે છોકરાં તે. ૫ તમ્બુરાના ચાર તારમાંના વચમાંના જે બે તે. ૬ મેળાપ; જોડણી. "મનને જોડ માયાની ઘણી" (અખો).

જોડઅક્ષર, પુ૦ બે અથવા વધારે અક્ષરો સાથે જોઇડાને થયલો જે એક ભારે અક્ષર તે.

જોડકણાં-લાં, ન૦ લગનમાં વેવણની તરફનાં બૈરાંઓ સામસામાં વખાણનાં અને કોઈવાર મેણાના જે નવા બોલો જોડી ગીતરૂપે ગાયછે તે; જોડયાબોલ. [પાંદડાનું જોડકું.

જોડકું, ન૦ એક જાતનાં જે કંઈ બે સાથે કુદરતથી વળગેલાં હોય તે—કેળાં પાપડી વગેરેનું જોડકું. ૨ ઉપરાઉપરી મુકી સાંધીને બેનું એક કરેલું તે—

જોડણી, સ્ત્રી૦ જોડવાની—ગોઠવવાની—મેળવવાની જે રીત તે. ૨ જોડેલું તે. એ શબ્દ, વ્યાકરણમાં ધાતુને રૂપો આપવાં તેને અને જૂદા જૂદા અક્ષરોને સાથે મુકી શબ્દ બનાવવાં તેને લગાડવામાં આવેછે. ધાતુરૂપની જોડણી, શબ્દની જોડણી વગેરે.

જોડવું, ક્રિ૦ સ૦ બે અથવા વધારે વસ્તુ—કકડાને એકઠા મેળવી દેવા; ગોઠવવું; સાંધવું; ભેગુંકરવું. ૨ જાનવરનીપાસે ખેંચાવવાસારુ તેઓને ગાડી સાથે આગળ વળગાડવાં. ૩ નાણું, માન એકઠું કરવું; સઞ્ચય કરવો. તેણે ખૂબ પૈસો જોડયો છે; પાપ—પુણ્ય જોડવું. ૪ નવો સમ્બન્ધ કરવો; સ્નેહ બાંધવો.—પ્રીત જોડવી. ૫ કોઈનીપર આળ ચડાવવાસારુ બાનું શોધવું. ૬ અક્ષરોને સાથે મેળવી શબ્દ કરવો. ૭ બે અથવા વધારે વાક્યો એક બીજાનાં સમ્બન્ધમાં આવેતેમ ગોઠવવાં. ૮ નવી કલ્પનાથી વાત, કોયડો વગેરે બનાવવું; બનાવટ કરવી. ૯ કવિતા રચવી. ૧૦ ગાંઠનું કાઢી પૂરું કરવું; ભરીઆપવું.—હાથ જોડવા એટલે બે હથેલીઓને મેળવવી; નમસ્કાર કરવા; નમન કરવું. કોઈ કણ્ટાળો આપતો હોય તેને બંધ કરવાસારુ તેને કરગરીને કેહેતાં 'ભાઈ હવે હું તને હાથ જોડુંછું, માફ કર' એમ બોલવામાં આવે છે. જોડી કાડેલું. વિ૦ બનાવટનું; કલ્પિત.

જોડા, પુ૦ પગે પેરવાના ચામડાંના બનાવેલા જે સરખા બે ઘાટ તે; પગરખાં. જોડો એકવચન.

જોડાક્ષર, પુ૦ [યુક્તાક્ષર] જોડઅક્ષર. [ય. તેમ.

જોડાજોડ, અ૦ પાસપાસે; સાથેસાથે; જોડાયલાં હો-

જોડિયો, પુ૦ કોઈપણ કામ કરવામાં જે પોતાના સરખો સાથી તે; બરાબરીયો. ભણવામાં, ગાવામાં, વગેરેમાં. [બે ઘોડા—બળદ તે.

જોડી, સ્ત્રી૦ જોડ. ૨ નાના છોકરાંને પગે પેરવાનો નાનો જોડો. ૩ ગાડીયે જોડેલા જે સરખા

જોડું, ન૦ લગ્નસમ્બન્ધી મળેલાં જે સ્ત્રી પુરુષો તે; વરવહુનું જોડું.—જે સમયે એ સ્ત્રી પુરુષો સાથે દેખાતાં હોય ત્યારે સજોડું કેવાય છે.—સજોડે જમવા આવ્યાંછે. ૨ રૂપગુણકર્મ—ધન્ધામાં સરખે

સરખાં એવાં જે બે મનુષ્યો તે. ૩ એકજ વખતે અવતરેલા બે જીવો. ૪ (પશુપક્ષીયોમાં) નરમાદા. એ શબ્દ પ્રાણીયોને વિશેષ લાગેછે—વસ્તુને થોડો લાગેછે. જોડ બન્નેને લાગેછે.

જોડે, અ૦ જોડાને; જોડથાથી. ૨ સાથે.—જોડે તેડતો આવજે. ૩ પાસે—તેની જોડે બેસ.

જોડો, પુ૦ પગે પેરવાના જોડા અથવા એમાંનો એક. જોડા ફાડવા એટલે ફેકટ ફેરા મારવા; ધક્કા ખાવા. 'ભાઇ ના જોડા ભાઈ ના પગમાં' એટલે એકના જોડા બીજાના પગમાં અથવા એકને કંઈ ને બીજાને કંઈ એમ સમજવું અથવા ગરબડ—ગુચવણ કરી મુકવી.

જોડયાબોલ, જોડકલાં.

જોણું, પુ૦ જોવું તે. મો જોણું કરવું. ૨ જોવાનું—હસવાનું તે. 'જોણું જગતને થાય'. 'જોણું, રોણું ને વગોણું એ ત્રણે ભેળાં હોય'.

જોત, સ્ત્રી૦ [સં૦ જ્યોતિ] બળતી વાટ; સળગેલો કાકડો. દીવાની જોત. ૨ પ્રકાશ; રોશની; કિરણોનો સમૂહ. ૩ ચળકાટ; તેજ; કાન્તિ.

જોતર, ન૦ [યોત્ર] જે વડે બળદને ગળે આવી રઈને જૂંસરી સાથે બન્ને પાસથી બન્ધાયલા હોય છે તે.—એ, કાથા ગુંથેલાં સુતર અથવા ચામડાંનું હોય છે.

જોતરવું, ક્રિ૦ સ૦ જૂંસરીયે જોતરનો એકેકો છેડો બાંધવો; બળદ જોડવા. ૨ (લાક્ષણિક) કોઈને કોઈ નવાં કામમાં—જંજાળમાં પેલવવું; નાખવું.

જોતરાવું, ક્રિ૦ અ૦ જોતરેલી હાલતમાં આવવું.

જોતરું, જોતર.

જોતાંજોતાંમાં, અ૦ આંખ ઉઘડે ને દેખાય તેટલામાં; પળમાં; સેજમાં.

જોતિષ, જ્યોતિષ.

જોતી, સ્ત્રી૦ જોત.

જોતું, જોઈતું. જોતુંકરતું—જોઈતું કરતું.

જોધ, [જોદ્ધો] જુવાન જોધ—જોદ્ધા સરખો.

જોદ્ધો-ધ્ધો, પુ૦ [યોદ્ધા] યુદ્ધ—લડાઈમાં ઝુમનારો; રણશૂર; લડવૈયો.

જોની, સ્ત્રી૦ [યોનિ] જાત; અવતાર.—મનુષ્યજોની, ભૂતજોની ઇ૦. ૨ સ્ત્રીની છાની ઇંદરી.

જોબન, ન૦ [યૌવન] પ્રાણીને ત્રણ અવસ્થા કેવાય છે તેમાંની વચલી.—બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા ને વૃદ્ધાવસ્થા; જુવાની; તારુણ્ય. પુરુષને ૧૬ વરસપછી અને સ્ત્રીને ૧૩ વરસે જોબન આવવા માંડે છે. ૨ જોબનનો જે બાર તે; જોબનનું ખિલવું—શોભવું તે. ભરજોબન એટલે જે સમયે પ્રાણીના શરીરના અવયવોનું પૂરી રીતે બાર ખિલી નિકળવું અને મનનું—બુદ્ધિનું પુક્તપણું થાય છે તે સમયની જે સ્થિતિ તે. જોબન આવવું—જવું. જોબન શબ્દ માણસનેજ લાગે છે ને જુવાની, માણસ તથા બિજાં પ્રાણીને પણ લાગે.

જોબનવન્તી, સ્ત્રી૦ નવું જોબન આવેલું એવી અથવા ભર જોબનમાં હોય એવી સ્ત્રી.

જોબના, સ્ત્રી૦ જોબનવન્તી. જુવાન સ્ત્રી.

જોબનિયું, જોબન.

જોભાવું-ઇજવું, ક્રિ૦ અ૦ જોભો આવવો.

જોભો, પુ૦ એકદમ બધે શરીરે પરસેવો થઈ આવવો તે—જોભો છુટવો.

જોમ, પુ૦-સ્ત્રી૦-ન૦ શરીર—મનની ઉશકેરાઈ રૂપલી હાલત; આવેશીબળ; જોસ્સો પણ કંઈ ઠરેલો.

જોમી, વિ૦ જોમવાળું.

જોર, ન૦ [ફા૦] શરીર સમ્બન્ધી જે શક્તિ તે; બળ; કૌવત; સામર્થ્ય. ૨ બુદ્ધિની શક્તિ—પોંચ. ૩ એકાદું કાર્ય નિપજે તેવી પદાર્થમાં જે શક્તિ હોયછે તે—વાયુનું, અગ્નિનું, નાણાનું વગેરેનું જોર. ૪ દરિયાનું સારી પઠે ઉછળવું તે. ૫ શરીરને મજબુત કરવાસારુ લામ્બાં થઈને દણ્ડ કાડવા મગદળિયાં ફેરવવાં વગેરે જે કસરત કરવી તે. જોર કરવું—કાડવું. ૬ ભાર; વજન. જમણી બાંયપર જોર વધારે આવેછે. ૭ ટકી રેવાની—સહન કરવાની—સામે થવાની જે શક્તિ તે. ૮ ધસારો; દોડ; જોરસાનું આગળ વધવું તે. ૯ જુલમ; ગેરઈનસાફ; જબરદસ્તી. ૧૦ રોગ—જોસ્સા વગેરેનું વધવું તે. ૧૧ વગ; વસીલો; સિફારસ; તરફદારી. જોર મારવું—ચલાવવું એમ પ્રયોગ થાય છે.

જોરકસ, વિ૦ (૫ મા અર્થમાં) જેણે તાલીમ લીધેલી—કસરત કરેલી હોય તે; વાળેલા અંગનું; જોરવાળું.

જોરજબરી, સ્ત્રી૦ જોર (૯ મા અર્થમાં); જબરદસ્તી; જુલમ.

જોરભેર, અ૦ જોરથી—માં.

જોરવાન, વિ૦ જોરાવર.

જોરાવર, વિ૦ [ફા૦] જેનામાં ઘણું જોર—બળ હોય તે; શક્તિમાન્; જબરું; મજબૂત (કામ, માણસ). ૨ પરાક્રમી; પ્રતાપી. ૩ ગુણકારી. ૪ જુલમગાર.

જોરાવરી, સ્ત્રી૦ જુલમ; જબરદસ્તી; ઘણી સખ્તી;

બળાત્કાર; જોરાવરી.

જોરૂ, સ્ત્રી० [હિ०] પરણિયત બૈરી; સ્ત્રી.

જોરો, પુ० સત્તા; હુકમ; ચલણ. ૨ જુલમ; સખ્તી.

જોવડાવવું, ક્રિ० સ० કોઈ ખાજો જોય તેમ કરવું. ગ્રહ જોવડાવવા.

જોવાજેવું, વિ० જોવાનું મન થાય તેવું; નવાઈનું; અજાએબ જેવું. (ખરાબી—નુકસાનીના અર્થમાં પણ વાંકામાં એ શબ્દ વપરાયછે).

જોવું, ક્રિ० સ० આંખની ઈન્દ્રીરીથી કોઈ વસ્તુના બાહરના રૂપ રંગ આકાર જોવા. ૨ કોઈ પણ ઈન્દ્રીરીયકી કોઈ પણ વિષયનું જ્ઞાન પામવું; જાણવું. ૩ દીલમાં દરિઆફત કરવો; વિચારવું. તેવિશે જરા જોજે. ૪ તપાસવું; શોધવું. તે મુકરદમો કોણ જોયછે?. ૫ ધ્યાન આપવું.—બરાબર જો. ૬ અન્દરનું જાણીલેવું.—મન જોવું, ઓસડ ની ખાસિયત જોવી વગેરે. ૭ અનુભવ—અજમાએશ કાડવો; પ્રયોગ કરીને જાણીલેવું. એ અર્થમાં જોવું જ્યારે ક્રિયાની પછવાડે આવેછે ત્યારે વપરાયછે-ખાઈ—કરી—બેસી જોવું. જોયેઈતો એટલે વિચારઉપર વાત; વિચાર કર્યાબાદ. જોતાં—વિચારતાં. જોઇલેવું એટલે તપાસવું. આંખે—નજરેજોવું એટલે ખચિત—ખરેખરૂં—સારીપઠે.

જોશ, પુ० [પ્રા०] ઉકળવું તે; ગરમીથી પ્રવાહીના પરમાણુઓનું ઘણીજ ઝડપથી ઊંચું નીચું થવું તે. ૨ ઉકળેલી—ગરમ થયલી હાલત; ઉભરો. તે દવાનો ઉકાળાને ત્રણ જોશ આપજે—ત્રણ વાર ઉભરા આવે તેવું કરજે. ૩ જોસ્સો. [જોવાડવા.

જોશ-જોષ, પુ० [જ્યોતિષ] ગ્રહ, ગ્રહફળ, મુહૂર્ત વગેરે જોવાં તે; ભવિષ્ય—નસીબ જોવું તે. જોષ

જોશી-જોષી, પુ० [જ્યોતિષ] જોષ—ભવિષ્યનો જોનારો—કેનારો; ટીપણું, જનમાક્ષર, જનમોતરી, વરસફળ વગેરે જોનારો. "જોશી ડોશી ને વટેમારગુ એ ત્રણે પેગઢિયા". ૨ જ્યોતિષ જાણનારો; ખગોળ વેત્તા.

જોસ, [પ્રા०] જોશ. [રાખેછે તે.

જોસતાન-દાન, ન० ચોપડી, કાગળ, સ્લેટ વગેરે રાખવાની કોથળી જે નિસાળે જતા છોકરાઓ

જોસ્સો, પુ० ઉશ્કેરાયલી લાગણી; પ્રસઙ્ગપરત્વે મનની જે ઉભરાતી—ઉછળતી હાલત થાય તે; મનોવિકાર—ભાવ. દયા—ક્રોધ—પ્રેમનો જોસ્સો. જોસ્સો થવો—ચ્હારપડવો. ૨ જોમ.

જોહાર, જુહાર. [ળક તે; જોડ.

જોળ, સ્ત્રી० સાથે અવતરેલાં જે બે છોકરાં—બા-

જ્ઞ, પુ० [સં०] જ ને ઞ્ મળીને એ અક્ષર થયો છે. પણં વેવારમાં એનો ઉચ્ચાર દ્ ન્ ને ય જેવો કરવામાં આવેછે. વિ० જાણનાર. શાસ્ત્રજ્ઞ, સર્વજ્ઞ આદિ લઈ. [દાર્થ જાણવામાં આવવો તે.

જ્ઞપ્તિ, સ્ત્રી० [સં०] સમજશક્તિ; બુદ્ધિ. ૨ બુદ્ધિથી પ-

જ્ઞાત, વિ० ધા० [સં०] સમજેલું; જાણેલું; જ્ઞાન પ્રા-

જ્ઞાત, જ્ઞાતિ. [પ્ત થયલું તેવું.

જ્ઞાતયૌવનામુગ્ધા, સ્ત્રી० [સં०] (કાવ્યશાસ્ત્રમાં) નવું જોબન આવે છે—આવ્યું છે એમ જાણવા માંડયું છે—જાણેલું છે જેણે તે સ્ત્રી.

જ્ઞાતવ્ય, વિ० [સં०] સમજાય—જ્ઞાન પામીશકાય તેવું; જાણવા જોગ. [ડાયું (માણસ).

જ્ઞાતા, વિ० [સં० જ્ઞા—જાણવું] જાણનાર; સમજનાર. ૨ જેને સારીપઠે જ્ઞાન હોય તે—બુદ્ધિમાન્ ને

જ્ઞાતિ, સ્ત્રી० [સં०] જાત. ૨ ન્યાત.

જ્ઞાન, ન० [સં०] જાણવું તે; હર કોઈ વાતની જાણ—માહીતી; હરકોઈ વિદ્યા કળા વિષે બુદ્ધિથી જે સમજ પડેલી તે. ૨ ધર્મ સમ્બન્ધી—જીવાત્મા પરમાત્મા સમ્બન્ધી જે સમજણ—જાણ તે. તત્વશાસ્ત્રના અભ્યાસથી અને ધ્યાનમનનથી સંસાર—માયા અને ઈશ્વર અને નીતિ સુખ દુખ મુક્તિ આદિ લઈ વિષયોની જે જે જાણ તે તે. ૩ જે બુદ્ધિયે હરકોઈ વસ્તુની જાણ થાય તે; જ્ઞાનશક્તિ; સમજશક્તિ; વિચારશક્તિ. ૪ સમજશક્તિ—બુદ્ધિથી આપણાં મનમાં જે છાપ પડે તે; મનમાં જે મૂર્તિ—ચિત્ર પડે તે.

જ્ઞાનકળા, સ્ત્રી० જેમ ચન્દ્રની તેમ જ્ઞાન—બુદ્ધિની જે કળા તે; બુદ્ધિપ્રકાશ; સમજશક્તિનું ખિલવું તે.

જ્ઞાનકાણ્ડ, પુ० [સં०] વેદના ત્રણ કાણ્ડછે તેમાંનો એક—કર્મકાણ્ડ, ઉપાસનાકાણ્ડ અને જ્ઞાનકાણ્ડ. જ્ઞાનકાણ્ડમાં જ્ઞાન શબ્દના ૨ જા અર્થમાં કથાપ્રમાણે વિષયોની સમજણ આપેલી છે—જ્ઞાનથીજ ઈશ્વર પ્રાપ્તિ છે એમ કહેલું છે.

જ્ઞાનઘન, વિ० [સં०] જ્ઞાનથી ભરપુર—ભરેલું.

જ્ઞાનચક્ષુ, વિ० [સં०] જ્ઞાનથી ઉઘડી છે આંખ જેની તે. ન० જાણશક્તિની આંખ; શરીર ઉપરની નહિ પણ વિચારની આંખ.

જ્ઞાનતન્તુ, પુ० ગમજની સાથે સમ્બન્ધ રાખનારી જે રગોવડે વિષયોનું જ્ઞાન થાયછે તે.

જ્ઞાનદર્પણ, ન૦ [સં૦] જ્ઞાનનું દર્પણ.
જ્ઞાનદીપ-ક, પુ૦ [સં૦] જ્ઞાનનો દીવો.
જ્ઞાનદષ્ટિ, [સં૦] જ્ઞાનની દૃષ્ટિ.
જ્ઞાનપરમ્પરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક ઉપરથી બીજી બીજાપરથી ત્રીજી એમ તર્ક—વિચાર કરતાં કરતાં જે જે જ્ઞાન થાય તે તે. [કરનાર.
જ્ઞાનપ્રસારક, વિ૦ [સં૦] જ્ઞાનનો પ્રસાર—ફેલાવો
જ્ઞાનમાર્ગ. પુ૦ [સં૦] જ્ઞાનથીજ ઈશ્વર પ્રાપ્તિ—મોક્ષ થાય તે.
જ્ઞાનમાલા-ળા, સ્ત્રી૦ અનેક વિષયોના અનેક જે જ્ઞાન તે. ૨ એ અનેક જ્ઞાન જે પુસ્તકમાં માળારૂપે ગોઠવી બતાવ્યાં હોય તે. [ક્ષણ—ચિન્હ.
જ્ઞાનલક્ષણ, ન૦ મેળવવાના—મેળવેલાં જ્ઞાનનું લ-
જ્ઞાનવલ્લી. સ્ત્રી૦ [સં૦] જે વેલા ખાધાથી જ્ઞાનશક્તિ વધે તે. ૨ ભાંગ. ૩ જ્ઞાનની વેલી.
જ્ઞાનવાન્. વિ૦ [સં૦] જેને જ્ઞાન—ડાપણ હોય તે.
જ્ઞાનવિજ્ઞાન, ન૦ [સં૦] ઈશ્વર સમ્બન્ધી ને પઞ્ચ તત્વ સમ્બન્ધી જે જ્ઞાન તે; ઈહલૌકિક ને પરલૌકિક જ્ઞાન. ૨ સૃષ્ટીના પદાર્થોના ધર્મસમ્બન્ધી જે સામાન્ય અને વિશેષ જ્ઞાન તે.
જ્ઞાની, વિ૦ ખરૂં ખોટું સમજવાની શક્તિ ધરાવનાર તે તથા તેમ સમજી વિવેક—ડાપણથી આચરણ કરનાર તે. ૨ જેને તત્વ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોય તે; મોક્ષ વિષય જાણનાર તથા તેનો અનુભવ કરનાર તે. [ક તે.
જ્ઞાનીશ્વર, પુ૦ [સં૦] જ્ઞાનીયોમાં જે ઈશ્વર—શ્રે-
જ્ઞાનેન્દ્રિય, ન૦ [સં૦] જે ઈન્દ્રીયોવડે પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે તે. ત્વગિન્દ્રિય (ચામડી), ચક્ષુરિન્દ્રિય (આંખ), શ્રોતેન્દ્રિય (કાન), રસનેન્દ્રિય (જીભ), અને ઘ્રાણેન્દ્રિય (નાક), બીજી પાંચ ઈન્દ્રીયો છે તે કર્મેન્દ્રિય કેવાય છે—હાથ, પગ, મોઢું, ગાંડ અને છાની ઈન્દ્રી.
જ્ઞાનોદય, પુ૦ જ્ઞાનનો ઉદય.
જ્ઞાનોપદેશ, પુ૦ જ્ઞાનનો ઉપદેશ. [મેળવવું તે.
જ્ઞાનોપાસના, સ્ત્રી૦ ત્રણ પ્રકારની ઉપાસનામાંની એક—કર્મોપાસના, આત્મોપાસના અને જ્ઞાનોપાસના—વેદશાસ્ત્રના અભ્યાસથી જે જ્ઞાન—ડાપણ
જ્ઞાપક, વિ૦ [સં૦] જાણ કરનારો; બોધક; શિક્ષક; જ્ઞાન આપનારો. [તે; શિક્ષા.
જ્ઞાપન, ન૦ [સં૦] જાણ કરવું તે; જ્ઞાન આપવું
જ્ઞેય, વિ૦ [સં૦] જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા જેવું; જાણવા જોગ; જાણી શકાય તેવું; જ્ઞાન આપવાને માટે ઠેરવેલું હોય તેવું. જે પદાર્થને જાણવો તે જ્ઞેય, જાણનાર તે જ્ઞાતા ને જાણવું તે જ્ઞાન—એ ત્રણને ત્રિપુટિ કે છે.
જ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ધનુષ—કામડીની પણછ—ચીપ. ૨ (ગણિતમાં) ગોળના કૌસને જોડનારી લીટી.
જ્યાદે, જાદે. [વિ૦ મોટું; વડું.
જ્યેષ્ઠ, પુ૦ [જ્યેષ્ઠા ઉપરથી] વિક્રમવર્ષનો ૮ મો ને શાલિવાહન વર્ષનો ૩ જો મહિનો; મે તથા જુન.
જ્યેષ્ઠા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સત્તાવીસમાંનું અઢારમું નક્ષત્ર.
જ્યોતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જોત.
જ્યોતિષ, ન૦ [સં૦] આકાશમાં જે ગ્રહાદિકો છે તે સમ્બન્ધી—તેઓના મહત્વ, તેઓની ગતિ, તેઓનાં અન્તર, તેઓથી થતા ચમત્કારિક ફેરફારો વગેરે સમ્બન્ધી જે વિદ્યા—જ્ઞાન—શાસ્ત્ર તે. ૨ આકાશના તેજોમય પદાર્થોનું વર્ણન. ૩ એ ગ્રહાદિકોની ગતિ ઉપરથી પ્રાણીયોની સ્થિતિ ઉપર જે અસર થતી કેવાય છે તે સમ્બન્ધી—ગ્રહોના શુભાશુભ ફળ સમ્બન્ધી જે વિદ્યા તે. જ્યોતિષના ત્રણ ભાગ કેવાય છે.—ગણિત, ફળ અને મુહૂર્ત.
જ્યોતિષી, પુ૦ જ્યોતિષ વિદ્યા જાણનારો; જોશી.
જ્યોતિષ્માન્, વિ૦ [સં૦] પ્રકાશ આપતું; કાન્તિમય; ઝગઝગતું. [દની રાત.
જ્યોત્સના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચાંદરણું; ચાંદની. ૨ ચાં-
જ્વર, પુ૦ [સં૦] તાવ; તાપ.—રોગ.
જ્વરાંશ, પુ૦ [સં૦] તાવની ઝળકી; તાવના ચિન્હ.
જ્વરાઙ્કુશ, પુ૦ [સં૦] તાવ ઉપર આપવાનું એ-
જ્વલન, ન૦ [સં૦] બળવું તે. [ક ઓસડ.
જ્વલિત, વિ૦ [સં૦] બળતું; સળગતું; સળગેલું.
જ્વાલાગ્રાહી, વિ૦ [સં૦] જલદીથી સળગી જાય તેવું; બળી સળગી ઉઠે તેવું. [પ. ૨ અતિક્રોધ.
જ્વાળા, સ્ત્રી૦ [સં૦ જ્વાલા. જ્વલ—ભડકો થવો] બળતું; ભડકો; ધગધગતો અગ્નિ તથા તેનો તા-
જ્વાળામુખી, વિ૦ [જ્વાલામુખી] જેની અન્દરથી અગ્નિ બાર નિકળતો હોય તે જગા, પર્વત. જેના શિખરમાંથી ધુમાડા બળતાં, બળેલા પદાર્થ નિકળતા હોય તે જ્વાળામુખી પર્વત.

ઝ.

ઝ, પુ૦ [સં૦] વીસમો મૂળાક્ષર; નવમો વ્યઞ્જનવર્ણ; જ નો મહાપ્રાણ—જને ચાંપીને કંઈક હુ ભેળો ઉચ્ચાર કરેથી ઝ થાય છે.

ઝખ, ન૦ [ઝષ] મચ્છ; માછલું.

ઝગઝગ, અ૦ ઉપરા ઉપરી કિરણ નાખતું હોય તેમ; વધારે તેજ મારતું; પ્રકાશ આપતું. ચકચકમાં નરમાશ તથા સુફેતાઈ અને ઝગઝગમાં તિવ્રતા તથા પિળાશ હોય છે.

ઝગઝગતું, વિ૦ ઝગઝગ કરતું.

ઝગઝગવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝગઝગ થવું.

ઝગઝગાટ, પુ૦ ઝગઝગ થતો પ્રકાશ.

ઝગમગ, ઝગઝગ. ઝગમગવું એ ક્રિયાપદ.

ઝગર, વિ૦ ઉજડ.

ઝગરણ, ન૦ ઝઘડો; જોશમાં ટણ્ટો ચાલવો તે. એ વાત ઉપરતો ઝગરણ ઉઠશે.

ઝઘડવું, ક્રિ૦ અ૦ લડવું; ટણ્ટો કરવો; બોલ ચાલ કરવી; લડાલડી—મારામારી કરવી. [બખેડો.

ઝઘડો, પુ૦ કજિયો; ટણ્ટો; વઢવાડ; લડાઈ; રોળ;

ઝઘારેજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝગઝગ થઈ રેવું; સારી પઠે પ્રકાશ પડ્યો હોય તેવું થઈ રેવું. 'અજવાળાં ઝઘારે જાયછે'.

ઝઞ્ખના, સ્ત્રી૦ જોયલાં—સાંભળેલાં મનમાં ઘોળાયલાં હર કંઈનો સ્વપનામાં જે ભાસ પડવો તે. ૨ મનમાં ઘુંટાયલા વિષયનું વારે વારે સ્મરણ થયાં કરવું તે; ધ્યાન. [ભોઠું.

ઝઞ્ખવાણું, વિ૦ ખશિયાણું; શરમીન્દું; ઓશિયાળું;

ઝઞ્ખવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝઞ્ખવાણું પડવું; શરમથી મોડું ઉતરી જવું. [કરવું. ૨ જોવાંને તલપવું.

ઝઞ્ખવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝઞ્ખના રાખવી; વારે વારે સ્મરણ કર્યાં કરવું—જોયાં કરવું; ધારેલાંને દેખ્યાં

ઝઞ્ખ-ઘા, જાંઘ.

ઝઝણાટ, ઝણઝણાટ.

ઝઝણી, સ્ત્રી૦ હાથ અથવા પગ ઘણી વાર ડબાણમાં રેયેથી અથવા નબળાઈને લીધે તેની માંય ઝપટની કમ્પારી જેવું ને સખત લાગે તેવું જે કંઈ કંઈ થાય છે તે; ખાલી. જેટલી વાર જ્યું ઝઝણી રે તેટલી વાર ત્યાં લોહીની ગતિ માલમ પડતી નથી. ૨ જોમ; ઝાંજ; ગુસ્સો.

ઝઝુમવું-માવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈ પણ આધાર ઉપર ટેકી બ્હાર લટક્યાં કરવું.—કટેરા ઉપર ઝઝુમેછે તે ઠીક નહિં પડી જઈશ. ૨ (લાક્ષણિક) તલપ્યાં કરવું; મતલબને સારુ એકને એક ઠેકાણે ભમ્યાં કરવું—વિટલાઈ રેવું.

ઝઞ્જણી-ઝણી, સ્ત્રી૦ ઝઝણી (૧ લા અર્થમાં).

ઝઞ્જેટો-ઝેટો, પુ૦ એક જાતનો છોડવો; અપામાર્ગ; અઘેડો. એ, બ્રાહ્મણોને સ્નાનવિધિમાં અને યજ્ઞકર્મમાં કામ આવે છે. એનો ખાર, કપડાં ધોવાના કામમાં આવેછે.

ઝઞ્જેડવું-ઝેડવું, ક્રિ૦ અ૦ તરછોડતું હલાવવું. ૨ તરછોડી નાખવું; ધિક્કારવું; ધમકાવી નાખવું.

ઝટ, અ૦ [સં૦ ઝટિતિ] જલદીથી; ઉતાવળે; તાકીદે; વેલું. ૨ તરત; હમણાનું હમણાં. ઝટ કરીને—લઈ ને એમ પણ બોલાય છે.

ઝટક, સ્ત્રી૦ ઝડપથી પાડી નાખવું—ફેરવી પાડવું તે. કુસ્તીનો એક દાવ.

ઝટકવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝપટથી ઉરાડી—નાખી દેવું; ઊંચકી દુર ફેંકી નાખવું; ઉઠાવી ફેંકી દેવું.

ઝટકો, પુ૦ તલવાર વગેરે હથિયારને ઉગામી શરીર વગેરેને જોરમાં લગાડવું તે. કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર હથિયારથી પડેલો—થયેલો જે ઘા તે; ચીરો; જખમ. લામ્બો કાપ—ઘા હોય તેનેજ ઘણું કરીને ઝટકો કે છે. ઝટકો કરવો—મારવો—લાગવો. ૨ દીલને એકાએક લાગેલું જે મોટું દુઃખ તે. [છે.

ઝટઝટ-પટ, અ૦ ઘણી ઉતાવળથી; તાકીદે. ઝટાઝટ, ઝટોઝટ, ઝટ એપણ ઘણી ઝડપ—ઉતાવળને માટે

ઝટાપટી, સ્ત્રી૦ કજિયો; બોલ ચાલ; મારામારી. ૨ જોશમાં ચાલેલી તકરાર.

ઝડ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] (કવિતામાં) એક શબ્દાલઙ્કાર. સ્વર—અક્ષર તેના તેજ આવ્યાંકરે તેવી રચના. ૨ (ગાયનમાં) એક જાતનો તાલ. ૩ લેહ; લગન; એક ધ્યાન. ઝડ લાગવી કેવાયછે.

ઝડકો, પુ૦ કપડું ફાટી તેમાં જે લામ્બો ચીરો પડવો—પડેલો તે. ઝડકો ભરવો એટલે ફાટેલું કપડું સાંધી લેવું; બે ભાગ મેળવી દેવા.

ઝડઝમક, સ્ત્રી૦ (કવિતામાં) ઝડ અને ઝમક.

ઝડપ, સ્ત્રી૦ ઉતાવળ; જલદી; તાકીદ. ૨ દોડ. ૩ ચાલાકી. ૪ ઉતાવળ અને જોરથી ઝુટવી—પકે-

ડી—લઈ લેવું તે; અડપટ; સપાટો; ઝપટ.
ઝડપવું-પીલેવું, ક્રિ૦ સ૦ એકદમ ઝડપથી પકડી—
ધરી—ઝીલીલેવું. ૨ ઝડપથી ઉઠાવી લેવું.—ખીડું
ઝડપવું. [મારવી તે.
ઝડપાઝડપી, સ્ત્રી૦ ઘણાજણે એકજ વખતે ઝડપ
ઝડાકો, પુ૦ એકદમ જોસમાં ચાલેલી તકરાર. ૨
વેણનો માર મારવો તે; સપાટો.
ઝડી, સ્ત્રી૦ વચમાં વચમાં રહી ન જાય તેવો વર-
સાદ; ઉપરા ઉપરી ઝાપટાં આવ્યાં કરે તે.
ઝડીનાખવું, ઝરડી નાખવું.
ઝડ્ડું, ન૦ ઝાંખરું; કાંટા વાળું ડાળું. ૨ એન; વળગણ.
ઝણકાર-રો, પુ૦ રણકો. ઝાંઝર વગેરેનો.
ઝણઝણ, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે. ૨ ઘ-
સાયાથી અથવા તીખું ઊનું ખાધાથી જે ગરમીની
અસર પેદાથાય તે બતાવે છે. [વાજ બતાવે છે.
ઝણઝણવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝઝણી આવે તે વખત જે
લાગણી થાય છે તે બતાવેછે. ૨ એવો થતો અ-
ઝણઝણાટ, પુ૦ મોટો ઝણકાર. ૨ ઝમઝમાટ.
ઝણણણ, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે.
ઝણ્ડો, પુ૦ ઝુણ્ડો.
ઝનુન, ન૦ સ્ત્રી૦ જનુન.
ઝન્દ, એ નામની ભાષા જેમાં પારસીયોનાં ધરમ-
પુસ્તક લખાયલાં છે તે.
ઝપ, અ૦ એકાએક; ઝટ લઈને; તરતજ. ઝપઝ-
પ—ઝટઝટ. [વવું.
ઝપટ, સ્ત્રી૦ ઉતાવળ; જલદી. ૨ ચાલાકી. ૩ દોડ.
૪ ભૂતપ્રેત જનાવર વગેરેની ઝાપટમાં આવવું તે.
૫ ભૂત જનાવર વગેરેએ ઝાપટ મારવી તે. ઝપ-
ટમાં આવવું એટલે અડપેટ—હેસ—આંટીમાં આ-
ઝપટાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈની ઝાપટમાં આવવું; પક-
ડાવું; કબજા—અડપેટ—આંટીમાં આવવું. ૨ ધૂળ
નિકળવી; ઠપકામાં આવવું; ઠોક—મેણાં સાંભળ-
વાં. ૩ મરજી ઊપરાંત નાણાં આપવાં પડે તેવી
હાલતમાં આવવું.
ઝપાઝપી, સ્ત્રી૦ તલવારથી થતી કાપાકાપી; કતલ.
ઝપાટવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉતાવળથી ઘણું ખાવું; સારી પ-
ઠે ખાઈ જવું. ૨ વેણના ઠોક પાડવા અથવા
માર મારવો.
ઝપાટો, પુ૦ ઝપટની સાથે આવી લાગતું જે જોર
તે. લૂ—પવન—વરસાદ વગેરેનો ઝપાટો; સપાટો.
જોરમાં માર મારવો—પડવો તે.—લાકડીનો ઝ-
પાટો. **એક ઝપાટે, ઝપાટાની સાથે** એટલે વચમાં
મેહેનત—જોર બન્ધ રાખ્યા વગર; એકદમ; એ-
ઝપેટ, સ્ત્રી૦ ઝપાટો. ૨ ઝપાટ. [ક તડાકે; ઝપટથી.
ઝપેટવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝપાટવું.
ઝપેટો, ઝપાટો.
ઝબ, ઝપ. [ઉઠવું.
ઝબકવું-કી ઉઠવું, ક્રિ૦ અ૦ ચોંકવું; એકદમ જાગી
ઝબકારો, પુ૦ રહી રહીને ઓચિન્તો ચળકાટ દે-
ખાવો તે. દીવાનો—વિજળીનો.
ઝબકોળવું, ઝબોળવું.
ઝબકોળાં, ન૦ પાણીમાં બુડાડવું ને પાછું કાઢવું એમ
કર્યાં કરવું તે. [કરવું.
ઝબોળવું, ક્રિ૦ સ૦ પાણીમાં બોળ્યાં કરવું; ડુબાડયાં
ઝબોળિયું, ન૦ કોઈ વસ્તુને પ્રવાહી પદાર્થમાં બોળ-
વી તે. [નું પેરણ.
ઝભલું, ન૦ નાનાં બાળકને પેરવાનું ટૂંકી બાંયનું
અને જાંઘને અડકતું એવું જે ઝુલતું કુડતું તે; ના-
ઝભ્ભો, જભ્ભો.
ઝમક, સ્ત્રી૦ [યમક] એક જાતનો શબ્દાલઙ્કાર; તેના-
તેજ શબ્દ એકજ અથવા જૂદા જૂદા અર્થમાં
વપરાયા હોય તે; શબ્દાવૃતિ; લાટાનુપ્રાસ.
ઝમકાર-રો, પુ૦ ઝમઝમ થતો અવાજ. ઝાંઝર વ-
ગેરેનો. [ડામ પડવાથી જે ચણચણ થયાં કરે તે.
ઝમઝમ, અ૦ ઘુઘરીનો અવાજ દેખાડે છે. ૨ તી-
ખું તમતમું ખાવેથી મોડામાં ગરમીની જે અસ-
ર થાય તે. ૩ શરીરની ચામડીપર માર અથવા
ઝમઝમાક, અ૦ એવો થતો અવાજ.
ઝમઝમાટ, પુ૦ મરચાં મરી વગેરેથી થયલી તીખી
અને વળો ઊની એવી વસ્તુ ખાવેથી જીભ ઉપર
જે અસર થાય તે. [થવા હાથ ઉછળવા તે.
ઝમાઝમી, સ્ત્રી૦ સામસામાં મેણાંઓઠા ચાલવાં અ-
ઝમ્પ, સ્ત્રી૦ નિરાંત; કામમાંથી પરવારી નિરાંતે
બેસવું તે; નિવૃત્તિ; આરામ. [ઝમ્પો પણ કેછે.
ઝમ્પ-ક, પુ૦ (ગાયનમાં) એક જાતનો તાલ છે.
ઝમ્પલાવું, ક્રિ૦ અ૦ એકદમ યાહોમ કરીને કુદી
પડવું—મણ્ડી પડવું.
ઝૅમ્પવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝમ્પ વાળીને બેસવું; ઠરીને બે-
સવું; આરામ લેવો. [રવો તે.
ઝમ્પાપાત, પુ૦ ઝમ્પલાવું તે; કુદકો—ભુસકો મા-
ઝરખ, ન૦ શિયાળવાં જેવું એક જાતનું પશુ.
ઝરડકો, પુ૦ ઉતરડો; લુગડાંમાં ઊભાને ઊભા જે

ચીગા પડેલા હોય તે. ઝરડકો ભરવો કેવાય છે.

ઝરડીનાખવું, ક્રિ૦ સ૦ નખવડે જોરથી ચવડવું; ઉઝેડવું.

ઝરણ, ન૦ ઝરવું તે. ૨ ઝરેલું તે. ૩ જમીન પાડ પથરાની તડોમાંથી થોડું થોડું નિકળી દોડતું જે પાણી તે; ઝરો. [ડું થવું.

ઝરપવું, ક્રિ૦ અ૦ ધીમે ધીમે ઝરવું—ઝરીને એક

ઝરમર, અ૦ ઝીણે ઝીણે છાંટે વરસાદ આવતો હોય તે બતાવે છે. [ગજિ.

ઝરમરિયું, ન૦ એક જાતનું બારીક રેશમી કપડું;

ઝરવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ ઝૄ] ઝીણાં ઝીણાં કાંણાં-માંથી કોઈ પણ પ્રવાહીનું ધીમે ધીમે બાર નિક-ળવું. જમીન—પાડ—ઠિકરાંની ગોળી વગેરેમાંથી પાણી ઝરવું. ૨ પિગળીને બાર દોડવું—બરફનું ઝરવું. ૩ ઘસાઈ જવું. [ગયાં.

ઝરીજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝરવું. ૨ કપડું ઘસાયાથી તાર દોરા આઘા પાછા થઈ જવા. હિમરુ કસબ ઝરી

ઝરુખા, પુ૦ મેહેલ હવેલીના ઉંચામાળની બારી. ૨ બારી આગળનો ગોખ; અટારી.

ઝરો, પુ૦ જમીન—પાડ માંથી, ફુવારાની ધારની પેઠે બાર નિકળતું પાણી. કેટલેક ઠેકાણે ઉના પા-ણીના ઝરા હોય છે. એ પાણીને બાંધી લેવામાં આવેછે ત્યારે તે કુણ્ડ કેવાય છે. ૨ નદીનું મૂળ; જે ઠેકાણેથી નદી વેતીથાય તે. ૩ એક જાતનો જી-વડો.—એ, જે ઝાડપર હોય છે તે ઝાડનાં પાતરાં કરડી ખાય છે.

ઝલ, પુ૦ વાંદો. એક જાતનો ઉડતો જીવડો—ગી-લીચ તથા અન્ધારી જગોમાં હોયછે. કેટલાક લા-ખિયા રંગના ને કેટલાક ધોળા હોયછે.

ઝલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ પકડે—ઝાલે—ધરે તેમ કરવું; પકડાવવું.

ઝલે, સ્ત્રી૦ [આ૦] ચળકાટ; તેજ; ઓપ. જહલે, જિ-લેહ—લ્હે. (સંસ્કૃત झला—પ્રકાશ; રોશની).

ઝલેહદાર, વિ૦ ચળકાટ આપતું; ઓપતું; તેજસ્વી.

ઝલ્લાવું, ક્રિ૦ અ૦ થોડુંબળવું; દાઝવું.

ઝવેર, ન૦ જવાહીર.

ઝવેરખાનું, હીરા માણેક વગેરે ઝવેરાત રાખવાનો ઓરડો. ૨ ઘણું એક ઝવેરાત તે. [ડાવ ડાગીના તે.

ઝવેરાત, ન૦ હીરા, માણેક, મોતી વગેરે તથા જ-

ઝવેરી, પુ૦ ઝવેરનો વેપારી. [ઓપ; ચળકાટ.

ઝળકવું, ક્રિ૦ અ૦ પ્રકાશ આપવો; તેજ મારવું; ચળકવું; ઓપવું; શોભવું. ઝળક—ઝળકવું તે;

ઝળકી, સ્ત્રી૦ ગરમીનું થોડું થોડું બાર દેખાવું તે—તાવની ઝળકી. ૨ કોઈપણ વસ્તુનું થોડું થોડું જ-ણાવું—માલમપડવું તે—ટાડની ઝળકી.

ઝળઝળ, અ૦ તેજસ્વી; ચકચકિત.

ઝળઝળાટ, પુ૦ મોટો પ્રકાશ—ઉજાસ પડવો તે; ઝગઝગાટ; ચળકાટ.

ઝળઝળિયાં, ન૦ આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવવાં તે; આંસુથી ડોળો ઘણો ચળકાટ મારે તે. આં-ખમાં ઝળઝળિયાં આવ્યાં એમ કેવાયછે.

ઝળઝળિયું-ળું, ન૦ સુરજ ઉગતાં પેલાં થતું તથા અસ્ત થયા પછી રેતું જે ઝાંખું અજવાળું તે; આં-ધળું ધુંધળું.

ઝળવું, એ શબ્દ વપરાતો નથી પણ બળ્યાંની સાથે જોડાઈને બળવું—જળવું એનો અર્થ રાખેછે અ-થવા ઝલ્લાવું એનો અર્થ રાખેછે. બળ્યો ઝળ્યો.

ઝળાંઝળાં, અજવાળાં અજવાળાં; તેજતેજ.

ઝાંખ, સ્ત્રી૦ દૃષ્ટિ—નજર. ૨ ઝાંખું દેખાવું તે; છા-રી. આંખે ઝાંખ વળેછે—પડેછે—મારેછે એમ કે-વાય છે. ઝાંખ મારવું—ઝાંખું દેખાવું.

ઝાંખડું, ન૦ વરસાદનો ધુમરાટ અને હવા તે.

ઝાંખરું, ન૦ ઝાડનું કાંટાવાળું લીલું સૂકું ડાળું. પછી થોડાં થોડાં પાતરાં હોય અથવા ન હોય. એ શ-બ્દ ઝાંખરાં રૂપે અનેક વચનમાં બહુ વપરાય છે. 'ઊંટને મોડે ઝાંખરાં'.

ઝાંખવું, ક્રિ૦ સ૦ તાકી તાકીને જોવું. "ઝીણું ઝાંખ મારે" (દયારામ).

ઝાંખી, સ્ત્રી૦ રૂઈ રૂઈને ઊપર ઉપરથી જોવું—દ-ર્શન કરવું તે. ઝાંખી કરવી—ઠાકોરજીની. ઝાં-ખીને જોવું—જરાએપણ—થોડુંપણ જોવું.

ઝાંખું, વિ૦ બરોબર—સાફ ખુલતું—ચળકતું ન દે-ખાતું હોય તેવું; આછું. આંખે ઝાંખું દેખાય છે, પાઘડીનો રંગ ઝાંખો પડી ગયો છે. ૨ શરમાઈ—અન્જાઈ ગયલું; ઉતરી ગયલાં મોડાંનું; વીલું. ઝાંખું પાડવું—પડવું.

ઝાંગ-ઘ, જાંઘ. [જવું તે.

ઝાંજ-ઝ, સ્ત્રી૦ એક વાદ્ય. કાંસાંની, બે પતરાં એક બીજાની સાથે ઠોકી વગાડવામાં આવેછે તે; કાંશી જોડા. ૨ ગુસ્સો; તામસ; ખિજવાઈ

ઝાંજર-ઝર, ન૦ સ્ત્રિયોને પગે પેરવાનું ઝીણી ઝીણી ઘુઘરીનું રૂપાનું એક ઘરેણું. ૨ સીસાની ગોળીયો ભરેલી એવો પિત્તળનો એક ઘાટ—ગાયને પગે

ઘાલવામાં આવે છે.
ઝાંજરિયાં, ન૦ ઝાંજર. ૨ બેડી; જંજીર.
ઝાંજરી, સ્ત્રી૦ એક ઘરેણું; ઝાંજર. ૨ લાકડીમાં ભેરવી રાખેલી ડબ્બા ઘાટી પોલી ઝાંજર.—એ લાકડી ઊંચી નીચી કરેથી અવાજ કરેછે.—વર-ઘોડા—સવારીમાં હોયછે.
ઝાંઝવાં, ન૦ ખારવાળી ભોંયના મેદાનમાં તડકો વખત પાણી જેવું જે દેખાયછે તે; મૃગજલ. ૨ અન્ધારાં; ઝાંખ.—આંખે ઝાંઝવાં વળેછે.
ઝાંટ, સ્ત્રી૦ તુચ્છ એવું જે કંઈ તે; કંઈ નહિ એવો પણ અર્થ રાખેછે. ન૦ ઝાંટું.
ઝાંટાં, ન૦ સ્ત્રીપુરુષને ગુહ્યે જે વાળ ઉગેછે તે; પઞ્ચ કેશમાંના એક.
ઝાંનમ, ન૦ જહાન્નમ.
ઝાંપ, સ્ત્રી૦ ઝાંખ. ૨ કાંઠલા વાળી જાળ.
ઝાંપડો, પુ૦ ભઙ્ગિયો. ૨ ભઙ્ગિયો જે ભૂત થયો હોય તે.
ઝાંપલી, સ્ત્રી૦ વાડ અથવા વણ્ડીમાંથી બ્હાર નિકળવાનો નાનો રસ્તો અથવા તેનું જે બારણું—છીંડું તે.
ઝાંપલો, ઝાંપો.
ઝાંપી, સ્ત્રી૦ વાંસની પાતળી ચીપનો અથવા ખજુરીની પાતરીનો ગુંથેલો ઓસીસાંના આકારનો જે દાબડો તે.
ઝાંપો, પુ૦ ગામમાંથી અથવા ખેતરમાંથી બ્હાર નિકળવાનો મોટો જે રસ્તો તે.—શેહેરને ભાગળ અથવા દરવાજો તેમ ગામને ઝાંપો. ૨ એ જે રસ્તો તેનું, કાંટાનું અથવા વાંસનું જે બારણું તે. ઘરની પાછળ વાડાને એવું જે બારણું હોય તે પણ ઝાંપો કેવાય છે.
ઝાંય, સ્ત્રી૦ પ્રતિબિમ્બ; પડછાંયો.
ઝાંસવું, ક્રિ૦ સ૦ નારાજી થઈને કણ્ટાળાથી તરછોડીને આપવું.
ઝાંસાચિઠ્ઠી, સ્ત્રી૦ બ્હારવટિયો જે ચિઠ્ઠી લખીને ઝાડે બાંધી જાયછે (કે મારું સમાધાન નહિ કરો તો હું આ પ્રમાણે નુકસાન કરીશ) તે.
ઝાંસો, પુ૦ ગુસ્સાથી તરછોડવું તે; ગુસ્સો કરી કણ્ટાળો બતાવી બોલવું—આપવું તે. ૨ ત્રાગું.
ઝાકઝમાળ, વિ૦ સાફ ચકચકતું; સ્વચ્છ શોભીતું.—ઘર વગેરે. ૨ પ્રકાશ વાળું; ચળકતું.
ઝાકમઝોળ, પુ૦ મ્હાલવું તે; આનન્દ. “છીંડું ખોળતાં લાધી પોળ, હવે મ્હાલ્યા કર ઝાકમઝોળ”.
ઝાકરિયો, પુ૦ માટીનું નાનું પોળું મોનું ઠામ.
ઝાકળ, ન૦ હવાની અન્દરની ભીનાશ હવાથી જૂદી પડી પાણીરૂપે પદાર્થ ઉપર ઠરે તે; ઠાર; ઓસ.
ઝાકળી, પુ૦ ઝાકળ સમ્બન્ધી. ઝાકળી વા—જે વા વાયા પછી ઝાકળ પડે તે. [(કવિતામાં).
ઝાજ-ઝ, ન૦ વ્હાણ; બતેલો; ફતેહમારી. ૨ ઝાઝું.
ઝાઝું-ઝું, વિ૦ વધારે; ઘણું; પુષ્કળ; બહુ.
ઝાઝેરું, વિ૦ પુષ્કળ; ઘણું. ૨ થોડુંક વધારે.
ઝાટકવું, ક્રિ૦ સ૦ અનાજ વગેરેને તેમાંનો કચરો અથવા તેમાં ભળેલી નકામી વસ્તુ દૂર કરવાસારુ સુપડાં વગેરેની મારફતે સારીપઠે હલાવવું; ઝાડકવું. ૨ કપડાંમાંથી ધૂળ વગેરે કાઢી નાખવાસારુ તેને જોરથી હલાવવું; ખઙ્ખેરવું; ઝાપટવું. ૩ સારીપઠે ઠપકો આપવો; સપડાવવું. ઝાટકીનાખવું.
ઝાટકો, પુ૦ ઝાટકવું—ઝાડકવું તે. પૌંઆને એક ઝાટકો તો આપ. ૨ જનાવરના કરડવાથી—દાઝવા—વાગવા વગેરેથી—ઠપકા મેણાં વગેરે સાંભળ્યાથી શરીરમાં અથવા મનમાં દુઃખ થઈ લાગવું તે.
ઝાડ, ન૦ [હિં૦] જમીનમાંથી ફુટી નિકળી વધેછે તે ડાળાં પાતરાં—ફૂલ—ફળવાળો પદાર્થ. નાનું ઝાડ તે છોડ. ઝાડ ઘણી જાતનાં હોયછે: કેટલાંક ઝાડ ફુલનાં ને કેટલાંક ફળનાં હોયછે; કેટલાંક ઝાડ છાંયડો આપવાને ને કેટલાંક શોભાનેસારુ હોયછે; કેટલાંક જઙ્ગલી ઝાડનાં લાકડાં ઈમારત વ્હાણ વગેરે બાંધવાના કામમાં ને કેટલાંક બાળવાના કામમાં આવેછે. ૨ ઝાડના આકારનું દીવાનું ઝુમ્મર. ૩ ઝાડના આકારની એક જાતની આતશબાજી. ૪ ઝાડના આકારમાં લખેલી—ચિતરેલી જે વંશાવળી તે. **ઝાડ થવું**—ઊભુંથવું. ઘોડો ઝાડ થયો (મસ્તીમાં આવી). ‘તું ઝાડે ઝાડ ફર્યોછે પણ હું તો પાંદડે પાંદડે ફર્યોછઉં’ એટલે તેં ઘણું જોયુંછે, પણ હું તો ખુણાખોતરા સુદ્ધાંનું તપાસી તપાસી જોઈ વળ્યો છઉં. ‘કુમળું ઝાડ જેમ નમાવિયે તેમ નમે’. ‘ઝાડને નામે ફળ વેચાય’. વગેરે કેવતો છે.
ઝાડકઝુડક, ન૦ દાણાદુણી વગેરેને ઝાડકી વીણી ખાંડી દળી સાફ કરવા તે. [જે કચરો કસ્તર તે.
ઝાડકણ, ન૦ અનાજ વગેરે ઝાડકયાથી નિકળેલો
ઝાડકવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝાટકવું. (૧ લા અર્થમાં).
ઝાડકો, પુ૦ ઝાડકવું તે. ઝાડકો મારવો—ઝાડકવું.
ઝાડઝુડ, ન૦ જાળાં પાડી ઝાડુ કાઢી સાફસુફ કરવું તે.
ઝાડપાન, ન૦ ઝાડ છોડ વેલા અને ડાળાં પાતરાં ફૂલ વગેરે; વનસ્પતિ. ઝાડપાન શબ્દમાં, એ બ-

ધાંનો સમાવેશ થાય છે. ઝાડપાનની વિદ્યા—ઉદ્‌ભિજ્જ વિદ્યા એટલે ઝાડની જાત, તેની ઉગવાની જગા, તેનાં જુદા જુદા ભાગની અન્દરની તથા બ્હારની રચના, એ અકેકનું પરસ્પર સમ્બન્ધ વાળું કામ વગેરેની જે વિદ્યા તે.

ઝાડપાલો, પુ૦ ઝાડ તથા પાલો વગેરે તે.

ઝાડવું, ન૦ નાનું ઝાડ. એનું અનેક વચન ઝાડવાં એટલે ઘણાંક નાના ઝાડ જે પાસપાસે હોય તે.

ઝાડવું, ક્રિ૦ સ૦ સાવરણી બુતારેવતી સાફ કરવું; વાસીદું વાળવું. ૨ ઝાપટવું; ખડ્‌ખેડરવું. ૩ ભૂત પિશાચ વગેરે મેલાંની પીડા દૂર કરવાસારુ સપડાયલાં માણસ ઉપર મન્ત્ર ભણી મોરપીંછ વગેરે ફેરવવું; ઉંજણી નાખવી. ૪ ઠપકો દેવો; ધૂળ કાડવી. ૫ સાંમાંને અસર થાય તેવી રીતે કેવું. ત્યાં હું તે વાત ઝાડી આવ્યોછઉં તો ખરો.

ઝાડી, સ્ત્રી૦ નાનાં મોટાં ઝાડ વેલા એક બીજાને લગતા આવી રહી ગુંચવાઈ ગયલાં હોય તે અથવા એવું જ્યાં હોય તે જગો.

ઝાડુ, ન૦ સાવરણી; બુતારો વગેરે. ૨ ધૂળ કચરો વગેરે. ઝાડુ કાડવું. ઝાડુખાવું—ઉમેદભેર છતાં એકદમ નાઉમેદ થઈ જવું; અન્જાઈ જવું; હાર ખાઈ જવી; ન ફાવવું. તેણે ઝાડુ ખાધું, તે ઝાડુ ખાઈ ગયો.

ઝાડો, પુ૦ ગાંડની વાટે નિકળતો મળ; ગૂ.—ઝાડો આવવો. ૨ અઘવું તે; અઘામણ.—ઝાડો લાગવો એટલે ઘણી વાર ઝાડો થયાં કરવો. ઝાડે ફરવું—જવું—બેસવું એટલે અઘવું; વળી ઝાડે જવું—ઝાડેફરવા જવું એટલે અઘવા જવું. ઝાડેફરવું લાગવું—અઘામણ લાગવી. ઝાડો છુટીજવો એટલે ઝાડો બન્ધ હોય તે એકદમ થઈજવો. ઝાડો ઝપેટો—ઝાડે ઝપટે એટલે ઝાડે જવું, હાથ પગ ધોવા, દાતણ કરવું એ સવારે ઉઠીને કરવાનું જે પેલું કામ તે. ૩ ખોવાયલી—ચોરાયલી વસ્તુનો, જેનાપર શક આવે તેને ઘેર—તેના સામાનમાં—તેનાં શરીરપરના વસ્ત્રમાં બારીકીથી જે શોધ કરવો તે; ખાંતથી કરેલી ખોળ—તપાસ—ચોકસી. ઝાડો જોવો—લેવો એમ કેવાય છે. ૪ જેને મેલું વળગ્યું હોય તેના ઉપર અથવા દરદ ઉપર મન્ત્ર ભણી મોરનું પીછું કે બીજું કંઈ ફેરવવું તે. ઝાડોપીછી—ઝાડોઝપટો પણ કેવાયછે.

ઝાતકાર; વિ૦ ઝળઝળાટ વાળું; ચકચકિત.

ઝાપટ, સ્ત્રી૦ ઝપટથી હાલી—ફેંકાઈ અથડાવું—લાગવું તે. લુગડાંની, કોરડાની વગેરેની ઝાપટ. ૨ ભૂત પિતૃ જોગણી વગેરેની દૃષ્ટિથી સપડાવું તે. ઝાપટમાં આવવું, ઝાપટ લાગવી.

ઝાપટવું, ક્રિ૦ સ૦ લુગડાંની ઝાપટથી સાફ કરવું; ખડ્‌ખેરી સાફ કરવું. ૨ કોઈને લુગડાંની—કોરડાની ઝાપટ મારવી. ૩ ઠોક મારવા; ધમકાવી નાખવું; સપડાવવું. [ઝાપટ મારનારો નોકર.

ઝાપટિયો, પુ૦ મન્દીરમાં દરસણવેળા થતી લોકની ભીડ દૂર કરવાસારુ લોકને કપડાંથી—કોરડાથી

ઝાપટું, ન૦ વરસાદનું એકદમ તુટી પડવું તે—એ થોડી વારમાં રહી જાયછે.

ઝામરઝોલ-ળ, વિ૦ ગડથોલાં ખાતું; પડું પડું થઈ રેયલું; ડામાડોલ; ધ્રુજતું; હાલતું. પુ૦ ખોટું ડોળ.

ઝામરી, સ્ત્રી૦ હથેલીમાં થતો ફોલ્લાનો રોગ.

ઝામવું, ક્રિ૦ અ૦ ઇંટ—ઠિકરી તપાવી પાણી—ઓસડમાં બોળવી. ૨ ક્રિ૦ અ૦ ઝરપવું—પાણીની ગોળી ઝામેછે.

ઝાયલ, વિ૦ તામસી; ચીડિયું; આકરા મીજાજનું.

ઝારવું, ક્રિ૦ સ૦ સોજો ચડેલો હોય અથવા દુખતું હોય તે અંગને ઊનું પાણી રેડી સેકવું; દરદવાળા ભાગને ગરમી આપવા તથા સાફ રાખવાસારુ ગરમ પાણીથી ધોવા. ૨ બાવળ આમલી વગેરે ઝાડોને નવાં ડાળાં ફુટે તેને સારુ તેનાં જૂનાં ડાળાં કાપી નાખવાં. [મ. ઝારી.

ઝારી, સ્ત્રી૦ નાળચાંવાળું ને પડઘીવાળું પાણી પીવાનું વાસણ. તાંબાંની પિત્તળની રૂપાની સુનાંની ઝારી. ૨ ગોળ ચપટાં ને કાંણાં કાંણાં વાળાં ચાડાંવાળું અને લાંબા હાથાનું ભજિયાં પુરી વગેરે તળી કાડવાનું લોડાંનું એક ઓજાર. કડછી, તવેથો તે-

ઝારું, ન૦ ઝાડનું મોટું ડાળું. ૨ ટોળું.—માણસ પશુ પક્ષી વગેરેનું.

ઝારો, પુ૦ મોટી ઝારી (૨ જા અર્થમાં). ૨ પાણી છાંટવાનો મોટાં નાળચાંવાળો હાંડો અથવા દેગડો. ૩ તમ્બુરાનાં તુમડાં ઉપરની ઘોડીપર તારની નીચે મુકેલો જે દોરો રૂ વગેરે તે—અવાજના ઘોરને માટે. ૨ તમ્બુરાનો પિત્તળનો તાર; ખરજસુરનો તાર. [જેવું એક જડાવ ઘરેણું.

ઝાલ, સ્ત્રી૦ સ્ત્રિયોને કાને ઘાલવાનું ફૂલ અકોટી

ઝાલર, સ્ત્રી૦ ઝુલ. ૨ કિનારી; બાંધેલી કોર. ૩ મોગરીથી વગાડવાનું ઘડિયાળ, દેરાંમાં હોયછે તે.

૪ પુ૦—ન૦ એક કઠોળ; વાલ. [ગેરેથી.

ઝાલવું, ક્રિ૦ સ૦ પકડવું; ધરવું.—હાથ સાંડસા વ-

ઝાવલી-ળી, સ્ત્રી૦ નાળિયેરી ખજુરીની સુકી ડાળિયો, તાડછાં વગેરે. એ, ઝુંપડાં ઉપર છાપરાંને ઠેકાણે છાયેલાં હોયછે. ૨ નાળિયેરી વગેરેનાં પાંદડાંની ટટ્ટી.

ઝાહી, વિ૦ હિતેચ્છુ; હેતેશરી.

ઝાળ, સ્ત્રી૦ [જ્વાળા] અગ્નિ દીવા વગેરેની દૂરથી લાગતી ગરમી; આંચ. ઝાળ ઉડવી—લાગવી.

ઝાળણ, ન૦ ઝાળવું તે. ૨ જેણેવતી ઝાળેલું તે; રેણ, રાઇ વગેરે તે.

ઝાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ધાતુની બે સંપાટીને વચમાં રેણ મુકી ગરમ કરેલ ઓજારે જોડી નાખવી; વાસણના જુદા પડેલા ભાગને સાંધવા.

ઝિંકવું-ઝિકવું, ક્રિ૦ સ૦ કપડાંને પથરાપર અફાળવું. ૨ કણ્ટાળાથી નીચે નાખવું. ૩ માર મારી નીચે પાડી નાખવું.

ઝિંટવું, ક્રિ૦ સ૦ વળગાડવું. બોરડી બાવળ વગેરેના કાંટાને કોઇ બીજી વસ્તુ સાથે વળગાડવા.

ઝિકાળવો, પુ૦ ઇંટ રોડાંનો ભુકો.

ઝિઝવો, પુ૦ એક જાતનું ઘાસ.

ઝિઝોટી, સ્ત્રી૦ એક રાગણી. ઝિંઝોટી.

ઝિતવું, જિતવું.

ઝિપવું, સામી ફેંકાયલી વસ્તુને ઝિલી—ધરી લેવી.

ઝિલવું, ક્રિ૦ સ૦ ઊંચેથી પડતું—દૂરથી આવતું નીચે પડવા ન દેતાં ઝાલી—પકડી લેવું. ૨ એક જણાનું બોલવું બીજાએ ઉપાડી લઇ પોતાની તરફનું વધારે બોલી થાપન કરવું. ૩ એકે ગાયલું બીજાઓએ સાથે ફરીથી ગાવું અથવા એકનું અડધું ગાયું બીજાઓએ વચમાં ઉપાડી—ઉઠાવીલઇ પૂરું કરવું.

ઝીંક, સ્ત્રી૦ ધોવાસારુ કપડાંને પથરાપર અફાળવું તે. ઝીંક પાડવી—મારવી. ૨ માથાફોડ; કડાકુટ. ૩ કણ્ટાળાથી હરકોઇ વસ્તુને નીચે નાખવી તે.

ઝીંકો, ઝિકાળવો.

ઝીંટ-ટું, ન૦ લફરું; વળગણ; પીડા; પુંછડું. મારી પછવાડે તો વૈરીનું ઝીંટ—ટું વળગ્યું છે.

ઝી, ધી.

ઝીક, ઝીંક. ૨ ગોળ તારનું ભરત.

ઝીણ, સ્ત્રી૦ કેરીની ગોટલી ઉપર જે જાડું પડ બંધાયછે તે; જાળી; જીણ.

ઝીણાસ, સ્ત્રી૦ ઝીણાપણું; બારીકી.

ઝીણું, વિ૦ બારીક; અણીદાર. ૨ છેકજ પાતળું. ૩ કારીગિરીનું; નાજુક (કામ).

ઝીત, જીત.

ઝીભ, જીભ. ઝીભ કડાવવી એટલે થકાવવું; હરાવવું. ઝીભ ખેંચાવી—ટુંકી થવી એટલે બોલતાં અચકાવું; બોલી ન શકાય તેવું થવું.

ઝીભી, જીભી. ૨ ગાય ભેંસની જીભના આકારનું

ઝીમેલ, ધીમેલ. [એક વાજિત્ર છે.

ઝીલ, સ્ત્રી૦ એક રોપો છે. એની રાખ, દાઝેલાં ઉપર, ઘા ઉપર, ચાંદાંઉપર ડાબવાને કામ આવે છે; એની સોટીનું દાતણ થાય છે. કેવતઃ 'દાતણ કરિયે ઝીલનું તો પાપ જાય દીલનું'. ૨ સાંઠા લણવાનું વાંસનું એક ઓજાર. ૩ તમ્બુરાનો એક તાર. ૪ ઝિકરાં—કાચની મોટી બરણી જેમાં ઘઉં દાળ વગેરે ભરી રાખવામાં આવે છે તે. ૫ ઉણ્ડાં પાણીની જગો; કરાડી; ડોહ.

ઝીલવું, ઝિલવું.

ઝીલો, પુ૦ મોટું લામ્બું ઝિકરાનું કામ; મોટી ઝીલ—કાચની બરણી—અનાજ ભરવાની.

ઝુંકવું, ઝુકવું. [ની પાસેથી ખેંચી લેવું.

ઝુંટવું-ટીલવું, ક્રિ૦ સ૦ ખુંચાવવું; જોર કરીને કોઇ-

ઝુંપડી, સ્ત્રી૦ છાજથી છાયલું—છાપરીવાળું નાનું કામચલાઉ

ઝુંપડું, ન૦ ઝુંપડી. [કોટિયું ઘર; મઢુલી.

ઝુંફ, ઝુંફણ.

ઝુંફણ, ન૦ ઝુંફવું તે. ઝુંફણ આવવું—થવું.

ઝુંફવું, ક્રિ૦ અ૦ ઊંઘ—કેફ—મન્દવાડની સુસ્તિ વગેરેથી મિચાયલી આંખે ધીમે ધીમે ઊંચું નીચું ડોકું

ઝુંમર, ઝુમ્મર. [ધુણાવ્યાં કરવું.

ઝુંસરી, સ્ત્રી૦ ગાડી જોડતી વખત બળદ વગેરેને બાંધી મુકવાનું ગાડીના 'ધોરિયા' સાથે વચમાંથી બાંધેલું જે લાકડું તે; ધર.

ઝુંસરું, ન૦ મોટી ઝુંસરી.

ઝુકણ્ડા, ઝોકણ્ડા. [મવું.

ઝુકવું, ક્રિ૦ અ૦ વાંકું વળવું; નમવું; ઝૂલી રેવું; ઝૂ-

ઝુકાવડા, ઝોકાવડા. [થી મચ્યાં રેવું.

ઝુજવું-ઝવું, ક્રિ૦ અ૦ જુદ્ધ કરવું; લડવું. ૨ જોશ-

ઝુઝાર, પુ૦ જોદ્ધો; લડવૈયો.

ઝુઝાવવું, હરેફાવવું; થકવવું.

ઝુટવું, ઝુંટવું.

ઝુડવું, ક્રિ૦ સ૦ મારવું; અફાળવું; ઝાપટવું; ટીપી

નાખવું. ૨ તુવેર વગેરેના સુકાયલા છોડવાપર ડાંડિયો અફળાવો—અફાળી દાણા જુદા પાડવા. ૩ બોરડી વગેરેના ઝાડપર લાકડી મારવી—'નીચી બોરડી સહુ ઝુડે'. ૪ સતાવી સતાવીને લેવું—રૂપિયા વગેરે.

ઝુડિયો, પુ૦ ઝુડવાનો ડાંડિયો.

ઝુડો, પુ૦ બૈરાંને અમ્બોડે બાંધવાનો વાળનો અથવા રેશમનો જે જાડો દોરો તે; જુડો.

ઝુણ્ડ, ન૦ જથો; ટોળું; ઝુમખડું. ઝાડ—જોગી—બાવાનાં ઝુણ્ડ.

ઝુણ્ડો, પુ૦ નિશાન; ધજા; વાવટો. ઝુણ્ડો ઉરાડવો એટલે કામમાં જશ મેળવવો; વાહવાહ થાય તેવું કરવું. ઝુણ્ડો રોપવો એટલે ફતેહ મેળવ્યાની નિશાનીમાં નિશાન ચડાવવું.

ઝુણઝુણ, અ૦ એવા થતો અવાજ દેખાડેછે.

ઝુપકી, સ્ત્રી૦ ડોલું; ઝોકું

ઝુપડી, ઝુંપડી.

ઝુફુણ, ઝુંફુણ.

ઝુમખડાં, ન૦ ચુરિયાંનાં જેવાં એક જાતના ફળ.

ઝુમખડું, ન૦ ટોળું; જથો; સમૂહ. ૨ ઝુમખો. [જથો.

ઝુમખો, પુ૦ એકથી વધારે ચીજોનું સાથે વળગી—જોડાઈ રેવું તે અથવા જોડાઈને લટકતું રેવું તે. દરાખનો—ઘુઘરીનો—મોતીનો જુમખો. ૨ ટોળું;

ઝુમણું ન૦ એક ઘરેણું

ઝુમર, ઝુમ્મર.

ઝુમવું-મીરેવું, ક્રિ૦ અ૦ ટાંપી રેવું; કોઈ મતલબ પાર પાડવાસારુ ત્યાંનું ત્યાં લટક્યાં—બેઠી રેવું; આતુરતાથી આસપાસ વિટળાઈ રેવું. ૨ ઘડુંઘડું થઈ રેવું; ટિંગાવું; ઝઝુમવું. (વરસાદ વગેરેનું).

ઝુમ્મર, ન૦ ઘણા દીવા સાથે ઝુમખાના આકારમાં બળે તેવી કરામતનો પિત્તળનો અથવા પિત્તળપર રૂપાનો ઢોળ ચડાવેલો એવો અથવા કાચનો ડાળીવાળાં ઝાડ જેવો જે ઘાટ તે; ઝાડ.

ઝુરવું, ક્રિ૦ અ૦ દુઃખ—કલ્પાંત કરવું; બળાપો—શોક—સન્તાપ કરયાં રડવું. (જુદાઈથી, નાણાંના નુકસાનથી વગેરેથી).

ઝુરાપો, પુ૦ ઝુરવું—રડવું તે; બળાપો; શોક. ૨ નાઉમેદી; નિસાસો; હાર—થાકથી થતી સુસ્તી.

ઝુલ, ઝૂલ.

ઝુલડી, સ્ત્રી૦ બાળકને પેરવાનું ઝભલું. [૩ હાલરડાં.

ઝુલણાં, ન૦ હિંચકા; હીંચ. ૨ હિંડોળો; પારણું.

ઝુલણા-ના, પુ૦ (કવિતામાં) એક જાતનું માત્રાવૃત્ત.

ઝુલતું, વિ૦ લટકતું. ૨ હિંચકા ખાતું. ૩ ફરફડતું.

ઝુલવું, ક્રિ૦ અ૦ હિંડોળે—પારણામાં બેસી હિંચકા ખાવા. ૨ લટકવું; આમ તેમ નીચે હાલ્યાં કરવું. ૩ ડોલ્યાં કરવું. ૪ કોઈ કામમાં પાછળ પડી જવું; રખડવું; લટકી જવું; પછવાડે પડવું. ઝુલી જવું—લટકી જવું; વાંકાંવળી જવું.

ઝુલા-હલાખાવા, ક્રિ૦ સ૦ હિંચકા ખાવા. ૨ પછવાડે અથડાયાં કરવું; બેઠી થયાં કરવું. ૩ નુ-

ઝુલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝુલે તેમ કરવું. [કસાન ખમવું.

ઝુલો, પુ૦ હિંચકો. ૨ હીંચ. ૩ ડોળી. ૪ નુકસાન; બાધ. (ઝોલો).

ઝુંફુ-ફાં, જુઓ.

ઝુસરી, ઝુંસરી.

ઝુસ્તી, સ્ત્રી૦ લડાઈ; સામી તકરાર; ટંટો.

ઝુમ, સ્ત્રી૦ જોમ; ધુંધવાતો જોસ્સો.

ઝૂલ, સ્ત્રી૦ શોભાને સારુ રાખેલો કોઈપણ વસ્તુનો ઝુલતો—લટકતો જે ભાગ તે. પડદા—વિંજણા વગેરેને હોયછે. ૨ લાવણીમાં અન્તરો અને વળણ એ બેની વચમાંની જે નાની કડીયો તે.

ઝેણ, સ્ત્રી૦ કોઈ વસ્તુમાંથી ઝીણી ઝીણી ઉડતી જે રજા તે, તપખીરની, કસણાની, કેરીની વગેરેની ઝેણ. ઝેણ ઉડવી—ખાવી.

ઝેર, ન૦ [ફા૦] વસ્તુ—ડંખમાં રહેલા જે ગુણની અસરથી મરી જવાય કે મરવા જેવું દુઃખ થાય તે; ખાવાની વસ્તુમાં રહેલા એકાદા ગુણથી અથવા સાપ વગેરેના ડંખની મરવા જેવી જે અસર થાય તે—ઝેર દેવું—આપવું—ખાવું—ચડવું—ઉતરવું.

ઝેરકચુરો, પુ૦ એક જાતનું કડવું બીયું—ઓસડમાં ઘણું વપરાય છે.

ઝેરણી, સ્ત્રી૦ દહીં વલોવવાની નાની—હાથરવે.

ઝેરી, વિ૦ ઝેરવાળું. અડક્યાથી—ખાધાથી—પીધાથી—જોયાથી—સુંઘ્યાથી ઝેર ચડે તેવું. ઝેરી ઉંદર—સાપ—કોળકું વગેરે.

ઝેરું, ન૦ ઝાપટું. ઝાઝું ઝેરું આવ્યું.

ઝોટવું-ટીલેવું, ખુંચાવી લેવું.

ઝોસવું, ઝોંસવું.

ઝોક, સ્ત્રી૦ આંખની અન્દર એકાએક વાગવું તે. ઝોક લાગવી—ઉતરવી. ૨ વાંકું વળવું તે અથવા વાંકું વળી રેવું—રહેવું તે. ૩ સીધી લમ્બ લીટીથી આડું પડવું તે. ૪ ગામને પાદરે અથવા ગામમાં

ભરવાડો બકરાંપેટાંને જે વાડામાં રાખેછે તે. ૫ બકરાં ગાડરાંનું ટોળું. ૬ નુકસાન; ખોધ. ઝોક લાગવી.

ઝોકણ્ડા, પુ૦ જમવા ઉપર એકદમ સારીપઠે પડવું તે. ૨ સારીપઠે મોજમઝા મારવી તે.

ઝોકવું, ક્રિ૦ સ૦ એકદમ ફેંકવું—નાખવું. (કોઈને કોઈ કામમાં). ક્રિ૦ અ૦ એકદમ મોંઘ ઉતરી પડવું—ધસવું; સાહસ કરવું. ૨ ઊંઘ—કેફથી ઝોલાં ખાવાં; નીચું વળવું.

ઝોકાવડા, પુ૦ એકદમ મોંઘ પડવું—ધસવું તે.

ઝોકાવવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝમ્પલાવી પડવું. ૨ ક્રિ૦ સ૦ સાહસ કામ કરાવવું.

ઝોકું, ન૦ ઊંઘ—કેફથી ડોકું નીચું વળે તે. ૨ ઊંઘ; નિદ્રા. ઝોકું ખાવું.

ઝોકો, પુ૦ ઝોક; ઝોલો.—તોળતાં દગાથી ન માલમ પડે તેવી રીતે દાંડીને ઝોલો ખવાડવો તે. ૨ નીચું વળવું તે.

ઝોટડી, સ્ત્રી૦ પેલવેતરી ભેંસ.

ઝોટિંગ, પુ૦ મરી ગયલા મુસલમાનનો ભમતો જીવ. ૨ ઘરબાર અને બૈરાં છોકરાંવનાનો રખડતો લુચ્ચો ડાંડ. ૩ કુવેડ મેલું કણ્ટાળો આપે તેવું માણસ.

ઝોટીલિયું, ઝોંટીલિયું.

ઝોડ, ન૦ ભૂત પિશાચ વગેરે; બારનું; મેલું; આડું. ૨ કણ્ટાળો આપતું—કેડો ન મુકે તેવું માણસ; લફરું. ઝોડ વળગ્યું કેવાય છે. ઝોડ ઝપટ.

ઝોણ્ણી, સ્ત્રી૦ ચાર ખુણાની પોળાં પેટાંવાળી પણ સાંકડાં મોડાંની એવી કપડાંની જે કોથળી તે.

ઝોણ્ણો, પુ૦ મોટી ઝોણ્ણી.

ઝોબો-ભો, જોભો.

ઝોરણી-ણો, ઝોણ્ણી—ણ્ણો.

ઝોલું, ન૦ ટોળું; સમુદાય; ઝુણ્ડ. ૨ ડોલું; ઝોકું.

ઝોલો-લ્લો, પુ૦ ગોપાળા—હિંડોળાનું આમ તેમ હાલવું થાય તેમાં તેનું એકેક તરફ જે જોરમાં જવું થાય તે. ૨ નકામું રખડયાં કરવું તે; ફાંફાં મારયાં કરવાં તે; કામનો પાર ન આવતાં વાર લાગવી તે. તે બચારો ઝોલા ખાયાં કરેછે. ૩ આમ તેમ ડોલયાં કરવું તે. વાણ ઝોલા ખાય છે.

ઝોસવું, ઝાંસવું.

ઝોળ, સ્ત્રી૦ ભૂત; હરકોઈ મેલું—આડું તે; આરણકારણું; ઝોડ. ઝોળ ઝપટ એટલે ભૂત વગેરની ચોટ.

ઝોળવું-ળી નાખવું, ક્રિ૦ સ૦ બાવડાં—ભુજ પકડીને સારી પઠે હલાવવું—પીંખી નાખવું.

ઝોળાવો, પુ૦ ઉતરવી જે ભોંય તે; ઢોળાવ.

ઝોળી, સ્ત્રી૦ ચારે છેડા-બાંધી લઈ વચમાંથી ઝુલતો રાખેલો એવો લુગડાંનો એક ઘાટ. બીએલું અનાજ—ધાન ભરવાની ઝોળી; રઙ્‌રેજ વગેરેની ઝોળો; છોકરાંને સુવાડવાની ઝોળી.

ઝોળીપોળી, સ્ત્રી૦ છોકરાંનું નામ પાડતી વખત બૈરાં છોકરાં એકઠાં થઈ બાળકને ઝોળીમાં સુવાડી 'ઝોળી પોળી પીપળ પાન, ફોઈએ પાડયું ફલાણું નામ' એમ બોલતાં જઈ ઝોળીને હલાવ્યાં કરે છે તે.

ઝોળો, પુ૦ ઝોળીનીપઠે લટકી જવું—નમી નમી પડવું તે. ચન્દરવો ઝોળો ખાઈ ગયોછે. જમીનને પણ એ શબ્દ લગાડવામાં આવે છે. ૨ મોટી ઝોળી.

ઞ.

ઞ, પુ૦ [સં૦] એકવિસમો મૂળાક્ષર. એથી શરુ થતો કોઈ શબ્દ નથી. એ, ચમ્પાનાં અનુસ્વારોમાંનું બીજું છે. કિઞ્ચિત, અઞ્ચળ, ઈઞ્જનેર વગેરે.

ટ.

ટ, પુ૦ [સં૦] બાવિસમો મૂળાક્ષર; અગયારમો વ્યઞ્જન વર્ણ; જીભનો છેડો જોરથી તાળવે લગાડયાથી એ ઉચ્ચાર થાય છે. એ મૂર્દ્ધસ્થાની કેવાય છે.

ટક, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે.

ટકટક, અ૦ એવો થતો અવાજ. 'ટક ટક ટક થાયે ઘડિયાળ, જો હૂં ચાલ્યો કે છે કાળ'. ૨ બબડયાં કરવું તે; નકામું ટાયલું; બકવા; લવારી; બખડાટ; ખોટી તકરાર.—ચલ, અમથો ટકટક ન કર. ૩ એક નજરે જોયાં કરવું તે. આશ્ચર્યથી, ક્રપેકા સાંભળ્યાથી, ઊંડા વિચારથી, ટકટક જોયાં કરવું.

ટકટકિયું, વિ૦ ટકટક—ભલીવારવનાની તકરાર—ટાયલું—લવારી કરનાર (માણસ).

ટકવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝાઝી વાર ચાલ્યાં—પોંચ્યાં—કામમાં આવ્યાં કરવું.—આ છીંટ ટકવામાં ઘણી સારી છે. ૨ જારી રેવું; નીભ્યાં કરવું. મિજાજી અમીરોને ત્યાં નોકરો ઘણીવાર ટકતા નથી. ૩ ઓટી થવું; ઝાઝી વાર રેવું. તે ત્યાં ઘણો ટક્યો જો!.

ટકાઉ, વિ૦ ટકે—ચાલે—નીભે તેવું (કપડું વાસણ વગેરે); ચિકણું.

ટકાવ, પુ૦ ટક્યાં—ચાલ્યાં કરવું તે; નીભવું તે.

ટકો, પુ૦ ત્રણ પૈસા. ૨ એક રૂપિયો—(ટકા—પોણા ટકા—અડધા ટકાનું વ્યાજ). "ટકાના ત્રણ સેર" —સસ્તાંમાં ગણી કાડેલું તેવું; લેખામાં નહિ તેવું. ટકાનું માણસ એટલે હલકું—ઓછું પાત્ર—કોડીનું —વિવાહનું બારમું કરી નાખે તેવું માણસ. 'ટકે શેર ભાજી ટકે શેર ખાજા' એવી કેવત છે એટલે ભણ્યો ને મૂરખ, લાયક ને નલાયક બધાને એક સરખા ગણવા તે. 'ટકાં કરવા—વેચીને પૈસા કરવા અથવા પૈસા એકઠા કરવા.

ટકોટક, ટક્કેટક્કું.

ટકોરખાનું, ન૦ ચોઘડિયાં વગાડનાર ઢોલીને બેસવાને બન્ધાવેલી જે ઊંચી જગો તે.

ટકોરી, સ્ત્રી૦. નાનો ટકોરો.

ટકોરો, પુ૦ ઘડિયાળનો મિનિટ કાંટો બાર ઉપર આવેથી જે અક્કેકો અવાજ થાય તે. ૨ પિત્તળની ગોળ ચપટી ઘડિયાળ ઉપર ઠોકવાથી જે અવાજ થાય તે. ૩ ટેબલ વગેરે ઉપર એકજ વખત આંગળી ઠોક્યાથી જે અવાજ થાય તે. [ટોળ.

ટકોળ, સ્ત્રી૦ મશ્કરી; મજાક; ઠઠ્ઠો; બટકબોલું;

ટકોળિયું, વિ૦ ટકોળ વાળું (કામ, બોલવું) ટકોળિયો—ટકોળ કરનારો; ઠઠ્ઠાખોર; મશ્કરો.

ટક્કર, સ્ત્રી૦ માથે માથું અફાળવું તે. (ઘેટાંની ટક્કર). ૨ (લાક્ષણિક) તકરારમાં કોઈને સપડાવવું તે (તેણે તેની સાથે ખૂબ ટક્કર લીધી). ટક્કર લેવી—લાગવી—મારવી કેવાયછે.

ટગટગ, ટગમગ (૧ લા અર્થમાં).

ટગમગ, અ૦ એક નજરે જોયાં કરવાના અર્થમાં વપરાયછે. ટગમગ જોવું, આશ્ચર્યથી—શરમિન્દાં પડવાથી. ૨ ડગમગ.

ટગરટગર, અ૦ એક નજરથી; ટગટગ.

ટગરમગર, ટગરટગર.

ટગુમગુ, અ૦ ઘણીજ આતુરતાથી વચમાં પ્રચમાં તુટી જાય વળી જરા ટકે એવી હાલતમાં આવ્યું હોય તેમ—જીવ ટગુમગુ થઈ રયોછે. ૨ એટલી નબળી હાલતમાં આવી રયલું કે થોડી વાર સારું રે થોડી વાર માંદુ રે તેવું. ૩ જેમતેમ—મુસીબતથી —જરાતરા ચાલતું હોય તેમ. છોકરું—માંદું માણસ ટગુમગુ ચાલે છે.

ટક્કું, સ્ત્રી૦ એક ચોક્કસ વખત; અમુક વેળા. અ૦ એકજવાર—એકજ ચોકસ વખત. એક ટક્કું ખાવું.

ટક્કણખાર, પુ૦ એક જાતનો ખાર.—એ ઓસડના અને ધાતુ ગાળવાના કામમાં આવેછે. 'પ્રીત એસી કીજિયે, જૈસો ટંકનખાર; આપ જલે પર રીઝવે, ભાંગાં સાંધે હાડ'.

ટક્કશાળ-સાળ, સ્ત્રી૦ મોર રૂપિયા પૈસા વગેરે સિક્કા પડતા—બનતા હોય તે સરકારી કારખાનું.

ટક્કાર, પુ૦ [સં૦] કામડીમાંથી તીર છુટતી વખત જે ટકોરો થાયછે તે. ધનુષનો ટક્કાર.

ટક્કેટક્કું, અ૦ એક ચોકસ વખતથી તે પાછો તે અથવા બીજો કોઈ ચોકસ વખત આવે ત્યાં સુધી. ૨ પૂરું—ખલાસ થવા આવેલું હોય તેમ; છેડાલગી; આખરની લગભગ આવી રયલું. ૩ છલોછલ; ભરપૂર; ટોંચ—મોલગી.

ટક્કોટક્કું, ટક્કેટક્કું. [યવ તે; નળો.

ટઙ્ગડી, સ્ત્રી૦ પગથકી તે ઘુંટણલગીનો જે અવ-

ટઙ્ગાવું, ક્રિ૦ અ૦ લટકી રેવું; ઝુમી—ઝુલી રેવું. ૨ આશ્રિત થઈ રેવું.

ટચ, પુ૦ ચોકસીયો સુનાં રૂપાંને તપાસી જે આંક પાડેછે તે. સત્તાણું નવ્વાણુંના ટચનું સોનું.

ટચ-લઈને, અ૦ ચપટીના અવાજની સાથે; જરા [વારમાં.

ટચકડી-કારી, ડુચકી.

ટચકું, ન૦ નાનું ટાણું. એ શબ્દ ટાણાંની સાથેજ જોડાઈને વપરાયછે. ટાણું ટચકું.

ટચલીઆંગળી, ટચ્ચીઆંગળી.

ટચાક, વિ૦ જુઠો ભપકો કરનાર; છિછલો શોખીખોર; ઉડેલ દોડડાયો.

ટચાકડી-રી, સ્ત્રી૦ ડુચકી વાગવી તે. [આંગળી તે.

ટચ્ચીઆંગળી, સ્ત્રી૦ હાથની છેલ્લી તથા નાની જે

ટટવાણી, ન૦ નાની ઘોડી.

ટટવું, ન૦ ઘણી નીચી જાતનું ઘોડું; ખચ્ચર.

ટટળવું, ક્રિ૦ અ૦ આશાથી આમ તેમ ફરી ફરી ઊંચે જોયાં કરવું. ૨ રીબાવું; પીડાવું. ૩ ભૂખે મરવું; ખાવા ન મળેથી વલખાં મારવાં.

ટટળાટ, પુ૦ ટટળવું તે.

ટટળાવવું, ક્રિ૦ સ૦ દુઃખ દેવું; અકળાવવું. ૨ ભુખ પડાવવી; તરસાવવું. [અક્કડ. ૨ ક્રોધવંતવાળું.

ટટાર, વિ૦ સીધું; મક્કવાડે ખૂંધ ન નિકળેલી તેવું;

ટટ્ટુ, **ટટ્ટુ**.

ટટ્ટી, સ્ત્રી૦ વાંસ, કામડાં, બરૂ વગેરે સુરડી ભીત—પરેકાળ જેવું જે કરી રાખેલું તે; કામડાં સુરડી કરેલો પડદો અથવા ભરી લિંપેલો આંતરો; સરકટ—જવાસા—વાળાનો પડદો.

ટટ્ટુડું, ન૦ ટટ્ટી.

ટટ્ટુ, ન૦ ઘોડું; નાનો ને ગેટકો ઘોડો; બટ, ૨ ઉપાય; ઈલાજ. ૩ ચલણ; દોર. ૪ કામ; ધન્ધો. આજકાલ તેનું ટટ્ટુ ચાલતું નથી. [ભટકવું.

ટણક, વિ૦ કૃપા છતાં આનંદ ન લાગે તેવો રોઠ. ૨

ટણચ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો સાપ. [મદનછત્ર.

ટણો, પુ૦ સ્ત્રીની છાની ઈન્દ્રીમાં કપાસિયા જેવડો કુમળી ચામડીનો દાણો દેખાયછે તે; લીલવો;

ટણટાખોર, વિ૦ ટણટો કરનાર; કજિયાખોર.

ટણટો, પુ૦ કજિયો; અણબનાવ; લડાઈ.

ટણકું, ટાંકું.

ટણ્ડેલ, પુ૦ વાણ ચલાવનારો મુખ્ય જે ખલાસી તે; સુકાની; સરંગ; કપતાન.

ટપ, ન૦ [અં૦] સાકર ભરવાનું પાતળાં પાટિયાંનું બનાવેલું જે ઠામ તે.

ટપ, અ૦ ઝટ લઈને ટપકું પડે તેવી રીતે. ૨ એવો અવાજ થાય તેમ. ૩ ઝટ; જલદીથી અને વળી એવો અવાજ થાય તેમ.

ટપકટપક, અ૦ એક પછી એક ટપકાં પડ્યાં કરે તેમ.

ટપકવું, ક્રિ૦ અ૦ પ્રવાહી પદાર્થે ટીપાં રૂપે ધીમે ધીમે નીચે પડવું. ૨ છાપરાં વગેરેએ ગળવું.

ટપકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ટીપાં પાડવાં. ૨ સળગાવવું. ૩ (દીવો). નોંધી—લખી રાખવું (સ્મરણને માટે).

ટપકી, સ્ત્રી૦ રૂપાં—સોનો રસેલ ધાતુનો ગોળ ચપટો ગોણો એક ઘાટ. ટપકી કસબના ભરતમાં મુકવામાં આવેછે ને સ્ત્રિયો મોડાંપર ચોડેછે.

ટપકું, ન૦ નાનું સુરખું ગોળ ચિન્હ. છોકરાંઓને નજર ન લાગે માટે ગાલે અથવા કાનની પછવાડે મેસનું કાળું ટપકું કરેછે. ૨ ટીપું; છાંટો.

ટપકો, પુ૦ જન્મપત્રિકા; જન્માક્ષર.

ટપટપ, અ૦ ટીપાં પડેથી થતો અવાજ બતાવે છે. ૨ હજામની ટપટપી ઉપર અસ્ત્રાથી જે અવાજ થાય-

ટપટપિયું, ન૦ ટપટપી. [છે તે બતાવેછે.

ટપટપી, સ્ત્રી૦ ચામડાના જે કકડાપર હજામો અસ્ત્રાને ટપટપ ઘસેછે તે—ધાર સરખી કરવાને.

ટપલી, સ્ત્રી૦ કોઈના માથા ઉપર ધીમે રઈને હાથનાં આંગળાં મારવાં તે. ૨ દીવાને વડો કરવાસારૂ હાથની જે ઝપટ મારવી તે.

ટપલું, ન૦ હાંલ્લાં ઘડવાનું કુંભારનું લાકડાનું ઓજાર. (ચાકથી ઉતરેલો ઘાટ જરા સુકાયા પછી). ૨ ફાટો તુટો ઘસાઈ ગયલો પગે પેરવાનો જોડો.

ટપલો, પુ૦ આંગળાં એકઠાં રાખી કોઈના માથામાં જોરથી ઊંધો હાથ મારવો તે. ૨ તોહોમત; બટ્ટો; આળ; બદનામી; દોષ; કેણી. લોકનો ટપલો સાથે રઈ ગયો એમ કેવાય છે. ટપલો મારવો—મુકવો—રઈ જવો એમ પ્રયોગ થાય છે.

ટપવું-પીજવું, ક્રિ૦ છલંગ મારવી; કુદીજવું.

ટપસટપસ, અ૦ ઘસાઈ ગયલો ફાટો જોડો જમીનસાથે ઘસાયાથી જે અવાજ થાય છે તે બતાવે છે.

ટપસિયાં, ન૦ ઘસાઈ ગયલાં ખાસડાં. [ઝટઝટ.

ટપાટપ, અ૦ ઉપરાઉપરી ટીપાં પડતાં હોય તેમ. ૨

ટપાટપી, સ્ત્રી૦ બોલચાલ; લડાલડી.

ટપાલ, પુ૦ સરકારહુકમથી એક ઠેકાણાનાં કાગળપત્તરો જે દોથળામાં ભરી બીજે ઠેકાણે મોકલવામાં આવે છે તે; ડાગ. ૨ એવી રીતે રવાને કરેલા અથવા આવેલા જે કાગળપત્તરો તે.

ટપેરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠોકવું; મારવું.

ટપોટપ, અ૦ ઝટાઝટ; ટપટપ; એક પછી એક.

ટપ્પ, ટપ.

ટપ્પો, પુ૦ રસ્તો કાપતાં જેટલે જેટલે અન્તરે—છેટે વિસામો લેવાનો હોય તેટલું તેટલું અંકેકું; મજલ. ૨ એક રીતનું ગાયન. ધ્રુપદ, ખ્યાલ ને ટપ્પા. ટપ્પા નાના હોય છે—જેમકે—'છેલા જો કોઈ વે, બટીવેલા રંગ માણા—છેલા૦. ઈસ નગરી બીચ વે જાલમ બસદા, બિચ મેહેબૂબોદા ઠાણા—છેલા૦'. ૩ ગપનો સપાટો.—ટપ્પો મારવો.

ટબકવું, ટપકવું.

ટબકું, ટપકું.

ટબલું, તબલું.

ટબુકડિયું, ન૦ ઘીમાં કાલવેલો જલેબી લાડુ વગેરેનો ભૂકો—ગુજરાતના ગોળ બ્રાહ્મણો ખાય છે.

ટબુડી,-(ટબુકડી) સ્ત્રી૦ કથલી; લોટી.

ટમટમવું, ક્રિ૦ અ૦ આતુરતાથી—આશાભેર જોયાં કરવું—વિલખાયાં કરવું.

ટવળવું-ટળવળવું, ટટળવું.

ટસગ-જા (ટપગ-જા), સ્ત્રી॰ સન્ધ્યાકાળ; સમીસાંજ.

ટહુકો, ટૌકો.

ટળવળાટ, પુ॰ ટળવળવું તે.

ટળવું, ક્રિ॰ અ॰ મટવું; સાજું થવું; દરદ જવું; ફેર પડવો. (પેટમાં દુખતું ટળ્યું?). ૨ દૂર થવું; જતું રેવું; આવું કુડાવું—હમે શું સગાંમાંથી પણ ટળ્યાં? (સગપણ જતું રયું?). ૩ તિરસ્કારથી બેસવું; દીસતું રેવું. તમે હવે અહીથી ટળો.

ટળાટું, તળાટું.

ટાંક, સ્ત્રી॰ [સં॰ ટંક] તોલ.—એક શેરનો ૭૨ મો ભાગ; પાસેરનો ૧૮ મો ભાગ. ૨ નવ માસા (કેટલાક કેછે). ૩ ચાર માસા (કેટલાંક કેછે). ૪ ઘડેલી કલમની અણી (કાપેલી અથવા કાપવાની); કત. ૫ ટંક; વખત; વાર.—તેની ભેંસ એક ટાંક—વખત દૂધ દેછે. [૪ ટાંપણી.

ટાંકણી, સ્ત્રી॰ પાઘડી વગેરેમાં ખોસવાની માથાવાળી એક તરેહની ઝીણી પિત્તળની ખીલી; ટાંચણી. ૨ સુથારનું એક ઓજાર. ૩ ટાંકવાનું કામ; ટાંકણી.

ટાંકણું, ન॰ કંસારાનું ઓજાર. ૨ પથ્થર ટાંકવાનું ઓજાર. ૩ સપરમો—રૂડો અવસર—દાડો; ટાણું. ૪ જોગવાઈ; સન્ધિ; જોગ. [ટાંકું.

ટાંકલી, સ્ત્રી॰ ટાંકણી (૧ લા અર્થમાં). ૨ નાનું

ટાંકલું, ન॰ નાનું ટાંકું.

ટાંકવું, ક્રિ॰ સ॰ લીસા થઈ ગયલા પથરામાં હથિયારે (ટાંકણે) વતી આછા આછા ખાડા પાડવા—કે કામમાં આવે.—ઘણ્ટી ટાંકવી. ૨ સીવીને વળગાડવું.—અંગરખાને ખીસું ટાંકવું. ૩ તળાઈના ઓળીયાંમાં રૂ ભરી ઉપરથી નીચે લગી સોય મારી દોરા ભરવા. ૪ (લાક્ષણિક) પછવાડે વળગાડવું—જોડવું. અરજીની પછવાડે યાદી પણ ટાંકેલી છે. ૫ નોંધી રાખવું; ઉતારો કરવો. તે જે આંકડો કેછે તે ટાંકીરાખ, ભુલી ન જવાય.

ટાંકી, સ્ત્રી॰ પાણીનું નાનું ટાંકું. ૨ સ્ત્રીપુરુષની છાની ઈન્દ્રીઉપર અથવા માંય લોહીપર નિકળતાં હોય તેવી જે ફોલ્લી તે; ચાંદી.

ટાંકું, ન॰ વરસાદનું અથવા કુવા નદિ તળાવનું પાણી ભરી રાખવાનો તળિયાંવાળો છો વગેરેથી બાંધી લિંપેલો જે ખાડો—કુવો તે. વાણમાં લોડાંનાં ટાંકાં હોય છે. ૨ ઘી પાણી એકઠાં મેળવેથી બનેલો જે ખાવાનો પદાર્થ તે.—ગટ ઠરી જાય તેવાં સારાં ઘીમાં મીઠું પાણી રેડી થોડીવાર હલાવ્યાં કરેથી ટાંકું થાયછે. ૩ મોટો ગોખલો; તાકું.

ટાંકો, પુ॰ એકેક વાર સોયને કપડાંમાં પોચવી તે; ટેભો. ૨ સીવવું તે; સીવણ; સાંધો.

ટાંગ, સ્ત્રી॰ પગનો, એડીથી તે ઘૂંટણ લગીનો જે ભાગ તે; ટાંગડી; નળો. ૨ પગ.

ટાંગણ, ન॰ ટટુ; નાનું ઘોડું. ૨ ઘણું ઠીંગણું માણસ.

ટાંગવું, ક્રિ॰ સ॰ ઝુલતું રે તેમ વળગાડવું—બાંધવું; લટકાવવું. [ઈ જવું તે.

ટાંગાટોળી, સ્ત્રી॰ એક જણે બે પગ પકડી ને બિજાએ બાંયો પકડી માણસને લટકતું રાખવું—લ-

ટાંચ, સ્ત્રી॰ જપતી; કલમબન્ધી. ૨ કલમનું બરૂ ઘડી છેલ્લીવારે તેની અણી કાપવી તે; કત. ૩ ઘટ; ખૂટી પડવું તે.

ટાંચણી-લી, ટાંકણી (૧ લા અર્થમાં).

ટાંચવું, ક્રિ॰ સ॰ કપડાંમાં અથવા કાગળપર સોય ઘોચવી. ૨ કત મારવી. ૩ છેડો કાપવો. ૪ (લાક્ષણિક) સમ્ભાળીને—કસરથી ઓછું વાપરવું; ઓછું કરી આપવું.

ટાંટિયો, પુ॰ પગનો નળો. ૨ પગ. ટાંટિયા રઈ ગયા—ચાલતાનથી—માં જોરછે એમ બોલાયછે. વળી ટાંટિયો કુડાવીશ—ઘરમાં આવતો બન્ધ કરાવીશ. પેટમાં ટાંટિયા છે એટલે કપટ છે.

ટાંડર-ડેર, સ્ત્રી॰ તકરાર. ટાંડર કરવી કેવાય છે. ૨ ખુજારી.—ટાંડર આવી કેવાય છે.

ટાંડું, ન॰ પીઠ ઉપર અનાજ ભરીને એક જગેથી બીજી જગે લઈ જવાસારુ રાખેલા પાળેલા જે બળદો તે; પોઠ.—વણજારાનું ટાંડું. ૨ ટોળું.

ટાંણું, ન॰ ઘણા લોકોએ પવિત્ર અથવા ઓચ્છવ જેવા માનેલા એવા જે અમુક અમુક દાડા તેમાંનો એકેકો; સપરમો દાડો; તેહેવાર. ૨ એકેકા માણસને ઘેર જે રૂડો અવસર આવે તે.—લગન જનોઈ અઘરણી વગેરેનું ટાણું. ૩ જોગવાઈ; સન્ધિ; તક; એકાદો ચોક્કસ વખત.

ટાંપ, સ્ત્રી॰ વાક્ય પૂરું થયેથી . એવી અથવા વચમાં , ; એવી જે નિશાની મુકવામાં આવે છે તે.

ટાંપવું, ક્રિ॰ સ॰ તાકવું; આતુરતાથી તૈયાર રેવું; [તલપી રેવું.

ટાકણું, ન॰ ટાણું; સન્ધી; વખત.

ટાચકો, પુ॰ શરીરના અવયવોને સાંધા આગળથી ડાબતાં જે અવાજ થાય છે તે.—ટાચકા ફોડવા વગાડવા. ૨ ઘોડીયાં પારણાં ઉપર સોપારી ઘા-

ટાં જે લટકતાં રમકડાં તેમાંનું જે એકેક તે. એ અર્થમાં એ શબ્દ ટાચકા રૂપે અનેકવચનમાંજ વપરાય છે. ૩ વૃષણ; આંડવો.

ટાચમ, સ્ત્રી॰ ઘટ; ખૂટી પડવું તે.

ટાટ, ન॰ સેણના જાડા દોરાનું ગુણો બનાવવામાં કામ આવતું જે કપડું તે; ગુણપાટ. ૨ એક તરેહની મોટી થાળી.

ટાટપટી, સ્ત્રી॰ ટાટ—સુતળીનું કપડું.

ટાટલું, ન॰ વાસણ; ઠામ; જેમાં ભાણું પીરસેલું હોય તે. ટાટલું કરવું—એઠાં વાસણ માજીને સાફ કરવાં.

ટાટિયાં, ન॰ ગાડીની અન્દર સાલિયાની સાથે વાંસની ચીપના ગુંથેલા સાલિયાની બરાબરના જે કકડા મુકવામાં આવે છે તે.

ટાટી, ટટ્ટી.

ટાડું, ન॰ કામડાંને પાસપાસે સુરડી લઈને નદીના ઓવારાપર બેસવાનું જે બનાવેલું તે. (બ્રાહ્મણો-એ). ટાડું માંડવું એમ કેવાય છે.

ટાઢ (ટાઢ), સ્ત્રી॰ ગરમી ઓછી થવાથી શરીર ધ્રુજે ને રૂંવાં ઊભાં થાય તેવી જે લાગણી તે; થ-ણ્ડી; ટાઢ વાવી. તાવ આવવાની અગાઉ ટાઢ આવેછે—ચડેછે. ૨ શીતળ હવા; થણ્ડ. શિયાળાની ટાઢ, પડવી—નિકળવી.

ટાઢક (ટાઢક), સ્ત્રી॰ પાણીના અંશથી ટાઢું લાગવું તે; શીતળતા. આવો બેસો અહીં બહુ ટાઢક છે. ટાઢક કરવી એટલે એકાદો પદાર્થ ખાઈ પીઈ ચોપડી શરીરને ટાઢું લાગે તેમ કરવું; પદાર્થમાં રહેલા જે ગુણથી ગરમી સમે તે. ૨ નિરાંત; સ-ન્તોષ. તેને માણસની તરફથી ને પૈસાની તરફ-થી બંને તરફથી ટાઢક છે.

ટાઢા, પુ॰ ઉપરથી દેખાઈતું સારૂં પણ અન્દરથી કલેજે તીર વાગે તેવું જે કોઈનું કોઈપ્રતિ બોલવું તે. ટાઢાદેવા એટલે ટાઢા—ડામ દેવા.

ટાઢિયોતાવ, પુ॰ ટાઢ વાઈ ને તાવ આવે તે.

ટાઢી, સ્ત્રી॰ રાખ; રાખોડી.

ટાઢીશિયળ-શિળી, સ્ત્રી॰ શ્રાવણ સુદ ૭ મે ટાઢું ખાવાનો મહિમા છે તે દહાડો.

ટાઢું, વિ॰ ઊનું—ગરમ રહેલું નહિ તેવું જે રાંધેલું—તળેલું તે.—ધાન, સૂરણ વગેરે. ૨ ગરમી સમાવનારૂં; થણ્ડક કરનાર. બરફ, ચન્દન, ધાણા એ ટાઢા પદાર્થ છે. ૩ પાણીના અંશથી શીતળ; થણ્ડું. બાંય ટાઢી લાગે છે. ૪ ધીમું; રસળતું; માંદું—હાલ તેનું કામ ટાઢું ચાલેછે. ૫ ચગ-ચળ નહિ તે; શીળું; મોળું (માણસ—પશુ). ૬ પાકો પણ જરા આછી તેજી મારતો—ટાઢો રંગ. ૭ ધરાયલું; સન્તોષ પામેલું—ગરીબનું પેટ ટાઢું થશે. ૮ શાન્ત; નરમ. તેનો મીજાજ એટલો ગરમ થઈ ગયોહતો કે મોટી મુસીબતથી તે ટાઢો પડ્યો.

ટાડેક, ટાઢક.

ટાઢેકિયું, ન॰ ટાઢેક થાય તેવો પદાર્થ સેવડ આવેલા એવાં બાળકને પાવામાં આવેછે તે.

ટાણું, ટાંણું. આ ટાણે—આ વખતે.

ટાપટીપ, સ્ત્રી॰ ભાગ્યું તૂટ્યું ઠીક કરવું—સમારવું તે. ૨ જુક્તી બન્ધ ગોઠવી સારૂ દેખાય તેમ કરવું તે; તાલમેલથી સણગારવું તે. ૩ ડોળ; ડમ્ભ; ચાપચાપ.

ટાપસી, સ્ત્રી॰ વાત ચાલતી હોય તેમાં વચમાં કોઈની મદદ—તરફેનમાં બોલીઉઠી સાહેદી પુરવી તે. ટાપસો પુરવી. [ન તે; બેટ.

ટાપુ, પુ॰ ચાર પાસ સમુદ્રથી વિટલાયલી જે જમી-

ટાપુઆ, પુ॰ રોટલા. [ચડો—નાનો ઘોડો.

ટાયડી, સ્ત્રી॰ નાની ઘોડી. ટાયડું—નાનું ઘોડું. ટા-

ટાયલું, ન॰ વગર જરૂરનું બોલ બોલ કરવું તે; કુથલી; માથાંફોડ. ૨ હું ડાયાપણું; પોતાની વડાઈનું બોલ્યાં કરવું તે.

ટાલ-લી, સ્ત્રી॰ (ટાલું પણ કેવાય છે). ખેતરના જે કેટલાક ભાગમાં દાભડો અથવા ખાપો ઉગી જડ બાઝવાથી જમીન ખેડવામાં આવતી નથી તે ભાગ. ૨ તાલ—માથાપરના જેટલા ભાગપરથી વાળ જતા રહ્યા હોય તેટલો ભાગ.

ટાલકું, તાલકું. [—લોટનું—ભાતનું ટાળણ.

ટાળણ, ન॰ ચાળી—ઘોળી કાઢી નાખેલું તે. ઘઊનું

ટાળવું, ક્રિ॰ સ॰ દૂર કરવું; આવતું બન્ધ થાય તેમ કરવું; રદ—બાતલ કરવું. મેં તેને હમણાં ટાળ્યો છે; તેણે વિવાહ ટાળ્યોછે. ૨ મટાડવું; સારું કરવું; રોગ કાઢવો. મારાં પેટનું મોટું દુઃખ જુનાની હકીમે ઘણે દાડે પણ ટાળ્યું ખરૂં. ૩ ચાળી—ઘોળી કાઢી નાખવું [ભિદના ટાળા ઘણા".

ટાળો, પુ॰ વાળવું તે; વાયદા કર્યાં કરવા; ઉડાવ્યાં કરવું તે. તે વારે વારે ટાળા દયાં કરેછે. ૨ ટાળવું—અન્તર ગણવો તે; પઙ્ક્તિ—મણ્ડળીથી દૂર રાખવું તે—ટાળો કરવો કેવાય છે. ૩ ખેલ; તમાશો; ચમત્કાર. "તે ચૌદવિદ્યા ચોસઠ કળા, ભાષા-

ટિંગાટોળી, ટાંગાટોળી.

ટિંગાવું, ટિંઙાવું.

ટિંટં, અ○ એવો થતો અવાજ.

ટિંચવું, ક્રિ○ સ○ ઠોકાય તેમ ફેંકવું—લખોટા ટિંચવા—ઠોકવું; મારવું—સોકટાં ટિંચવાં.

ટિંબરવાં, (ટિમરવાં) ન○ એક જાતનાં ફળ.

ટિકટ-કિટ, સ્ત્રી○ કાગળની કકડી. ૧ દાખલ થવાની ચિઠ્ઠી. ૨ ડાગના કાગળપર મારવાની સરકારી છાપ. ૩ સીસી—બાટલીપર જે કકડી કાગળપર વસ્તુનું નામ ઠામ વગેરે લખેલું હોય તે.

ટિક્કડ, પુ○ જાડા રોટલા.

ટિક્કી, સ્ત્રી○ ઠેકાણે—ઠામ પડવું તે; ધારેલું પાર પડવું તે; જેને માટે ઉદ્યમ ચલાવ્યો હોય તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થવી તે. ૨ વગ; સિફારસ. ટિક્કી લાગવી કેવાય છે.

ટિખલ, ન○ મસ્કરી; મજાક; બટકબોલું. ૨ ઢોંગ.

ટિખલી-ળી, વિ○ મસ્કરી મજાક કરનાર; ઠઠ્ઠાબાજ; બટકબોલું કરનાર.

ટિઙાવું, ક્રિ○ અ○ એક આધાર ઉપર ટેકી બાકીનું અદ્ધું ઝુલતું—બાર પડતું રાખવું; લટકવું.—તે કરેરાપર ટિઙાયછે. ૨ (લાક્ષણિક) કોઈ નાપર રોજગાર વગેરેને સારુ આધાર રાખવો.

ટિચકું, વિ○ નાનું; ઠિંગણું. ટિચકો; ટિચકી.

ટિટિયાણ, ન○ એવો થતો અવાજ; બુમાબુમ; હોકારો.

ટિટોડી, સ્ત્રી○ એક જાતનું પક્ષી—માદા.

ટિટોડો, પુ○ એક જાતનો પક્ષી; ટિટોડીનો નર. એ, પાતળા લાંબા પગનું, પીઠે કાળું તથા પેટે ધોળું અને ફુમસું હોય છે.

ટિપણી, સ્ત્રી○ પાણીની તાણ પડવી તે; પાણીને માટે લોકમાં બુમાબુમ પડી રેવી તે. ૨ ટિપવું તે.

ટિપણું, ન○ કાગળનું જે ઓળિયું—ચોપડી, તિથિ વાર નક્ષત્ર યોગ કરણ વગેરેનું સ્મરણ કરાવે છે તે; પઞ્ચાઙ્ગ.

ટિપરી, સ્ત્રી○ અનાજ ભરવાનું માપ; બે ટીપરી એટલે એક શેર ને ચાર શેર એટલે એક પાલી એમ કેવાય છે (મુંબઈ માંજ—ગુજરાતમાં નહિ). ટિપરી, લાકડાં અથવા તાંબાની થાય છે.

ટિપવું, ક્રિ○ સ○ ઉપરથી ઠોકવું; ઘડવું. લગડી ટિપવી. ૨ ઉઘડી ન જાય માટે ઠોકવું. ફરા ઉપર થાપડી ટિપવી. ૩ સ્મરણને સારુ નોંધી રાખવું. એ વાત ટીપી રાખ નહિતો ભૂલી જઈશ. ૪ મારવું. તેણે તેને ખૂબ ટીપ્યો,

ટિપ્પણ, ન○ ટુંકામાં ટીપી—નોંધી રાખેલું તે; યાદદાસ્ત; સ્મરણલેખ. ૨ એક લખાયલી વાતવિષે વિસ્તારથી જે કંઈ બિજું લખેલું હોય તે.

ટિમ્બ, ન○ અક્ષરના માથાપર જે બિન્દુ તે; અનુસ્વાર. ૨ ચિહ્ન; નિશાની; એવું મીંડું.

ટિલક, ન○ [સં○ તિલક] ટીલું. ૨ રાજાને કપાળે કંકુ—લોહીનો અઙ્ગુઠે વતી જે ઊભો ટીલો કરવો તે. ૩ જુદા જુદા ધર્મ સમ્પ્રદાયનાં જુદે જુદે પ્રકારે કરવાનાં જે ટીલાં તેમાંનું એકેકું.

ટિલાયત, વિ○ પાટવી—વડો (રાજપુત્ર).

ટીંબા, પુ○ ટેકરા.

ટીકા, સ્ત્રી○ [સં○] એકાદો અઘરો વિષય પૂરતો સમજવામાં ન આવે તેનેસારુ વિસ્તારથી જે સમજણ આપવી તે; ખુલાસો. મૂળ ગ્રન્થ ને ટીકા. ૨ કોઈની ચાલચલણ વિષે વિસ્તારીને ઠપકો આપવો તે; અવગુણ—દોષ દેખાડવા તે. ૩ હર કોઈ પુસ્તકનું વિવેચન કરવું તે; તેમાંયલા ગુણ દોષ બતાવવા તે. ટીકા થવી—કરવી—લખવી. ટીકાકાર—ટીકા કરનાર—લખનાર.

ટીકી, સ્ત્રી○ ચપડેલા તારનો કકડો; સુનેરી—રૂપેરી ટપકી. ૨ કપાળે ઝીણો સરખો જે ચાંલ્લો તે. ૩ ટિક્કી.

ટીકો, ટીલો.

ટીડ, તીડ.

ટીપ, સ્ત્રી○ યાદી;—સામાનની ટીપ. સ્મરણ ચોપડી. ૨ હર કોઈ કામને માટે નાણું ભેગું કરવાસારુ એકેક ગૃહસ્થે પોતાનું નામ ને પોતાને આપવાની રકમ એ બે જે કાગળમાં લખ્યાં હોય તે; ઉઘરાણાનો કાગળ—ખરડો. ઉજાણીની—ધરમની—માન આપવા વગેરેની ટીપ. ૩ ગ્રન્થના પૃષ્ઠમાં લખેલી કોઈ શબ્દ વાક્ય વિષે કોઈ સૂચના—સમજણ આપવાસારુ તેજ પૃષ્ઠમાં દોરેલી લીટીની નીચે જે સૂચના—સમજણ લખી હોય તે. તે શબ્દની ઉપર * ‡ વગેરે ચિહ્ન કરવામાં આવે છે અને તેજ ચિહ્ન પાછું ટીપને આરમ્ભ કરવાને ઠેકાણે પણ કરવામાં આવે છે. ૪ સરકાર જે સજા કરે તે અથવા સજાનો જે હુકમ લખે તે. ૫ તંગી; તાણ; પાણીની ટીપ—ટીપણી. ૬ ઘણુંજ ઊંચું સ્વર—ગાવામાં. ૭ ચૂનો ચોડવાનું કામ; થાપડો; ટીપણી.

ટીપણી, ટિપણી.

ટીપણું, ટિપણું.

ટીપવું, ટિપવું.

ટીપું, ન○ છેકજ નાના ગોળ આકારમાં પડતું—પડેલું—ઠરેલું—ટપકું જે પાણી તે. 'ટીપે ટીપે સરોવ-

૨ ભરાય ને કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય' કેવત.

ટીમણ, ન૦ લગનને આગલે દાડે સગાં સમ્બન્ધીયોને જમાડવાં તે. ૨ પાણીથી રાંધેલું તેવું ખાવાનું; ભાથું.

ટીલી, સ્ત્રી૦ મોતી—નગ—મીનાવાળો સુનાનો નાનો આડો ચાંદલો; આડ. ૨ ચોંટેલું આળ—કલંક; કાળીટીલી.

ટીલું, ન૦ [સં૦ તિલક] કપાળે ચન્દન—કંકુથી જે ઊભું—આડું ચિન્હ કરેલું તે. ટીલું કરવું. ૨ ચન્દન—ટીલું ઘસવું. ટીલું ચાટી જવું એટલે છેતરવું. ૩ મંખ્ખી ચૂસના જેવું આચરણ કરવું.

ટીલો, પુ૦ ઊભું ટીલું—ટિલક.

ટીશી-સી, સ્ત્રી૦ ટોચ; શિખર. ૨ કુંપળ—પાતરાંની કળી. ૩ પતરાજ; શેખી; ગરૂરી; લાપરી.

ટીસલી, ટીશી-સી. (૧ લા અર્થમાં).

ટીસીખોર, વિ૦ પતરાજ કરનાર; શેખીખોર.

ટુંક, સ્ત્રી૦ ટોચ. ટુંકે—ટોચે—છેડે આવી ગયું છે.

ટુંક-ટુંકડું, ટુંકું. ટુંક વખતમાં. [પણુતા.

ટુંકીનજર, સ્ત્રી૦ બુદ્ધિ ન દોડવી તે; લામ્બી પોંચ નહિ તે. ૨ ઉદારવૃત્તિ નહિ તે; કંજુસાઈ; કૃ-

ટુંકું, વિ૦ લાંબું—મોટું ન હોય તે. (ભાષણ—લખાણ—સમય—જગા—અન્તર—ખરચ). —(દોરડું—પાઘડી—માણસ). જેમ મોટું ને નાનું, ઉંચું ને નીચું તેમ લામ્બુ ને ટુંકું. 'લાંબા સાથે ટુંકો જાય, મરે નહિ પણ માંદો થાય' એવી કેણી છે. ૨ થોડું; ઓછું; નાનું.

ટુંટમુંટ, વિ૦ ભાગેલું તુટેલું. ટુંટમુંટ ખાટલી.

ટુંટણું, વિ૦ હાથને ખોડ હોવાથી જેનાથી કામ કાજ થઈ ન શકતું હોય તે (માણસ.)

ટુંટિયાં, ન૦ ઘુંટણમાંથી પગ વાળી રાખવા તે; ટાઢ, રોગથી પગને ટુંકા કરી રાખવા તે.

ટુંટિયું, ન૦ ટુંટિયાંનું એકવચન. ૨ કાગળિયું.

ટુંપ રેઈજવું, (ટુંપેટુંપ રઈ જવું) ક્રિ૦ અ૦ વાયુથી શરીરનું સાંધે સાંધામાંથી રઈ જવું.

ટુંપવું, ક્રિ૦ સ૦ ચિપિયાથી અથવા ચપટીથી વાળ તોડવા. ૨ રૂને ચૂંટી ચૂંટી છુટું કરવું. ૩ મૂણાં મારી શરમિન્દું કરવું—નીચું જોવાડવું; ડોક આરવા; પીખી નાખવું.—ટુંપી નાખવું કેવાય છે.

ટુંપિયો, પુ૦ કોટે પેરવાનું સુનાનું એક ઘરેણું; ગળચવો; ગોપ.

ટુંપો, પુ૦ હડિયો. ટુંપોદેવો—ગળાંનો હડિયો દાબવા. ૨ કોઈને લાભ થતો હોય તેમાં આડું આવવું; વચ્ચે હરકત કરવી.

ટુંબો, પુ૦ મેણું. [રોટલો માગીખાનાર.

ટુકડાખાઉ-ખોર, વિ૦ ઘેરઘેર રખડી કકડો કકડો

ટુકડી, સ્ત્રી૦ સમુદાયરૂપ જે એક આખું તેમાનો એક ભાગ.—લશ્કરની ટુકડી. ૨ ટોળી; જથો; વર્ગ.

ટુકડો, પુ૦ (રોટલાનો) કકડો.

ટુચકા, પુ૦ જે જે ટુંકી ટુંકી વાતોથી રઙ્ગ જામે—રસ ઉપજે તે તે. 'રઙ્ગના તે ટુચકા; કુંડાં ન હોય'. ૨ ધન્તર મન્તર સમ્બન્ધી ભણવાનાં જે નાનાં નાનાં વાક્ય તે અને કરવાના જે નાના નાના પ્રયોગ તે; જાદુ.

ટુચકી, સ્ત્રી૦ અઙ્ગુઠો ને મોટી આંગળી એ બેથી થતો જે અવાજ તે. ૨ એ અવાજ થતાં જેટલો વખત લાગે તેટલો વખત; ક્ષણ.—ટુચકીમાં આ- [વુંછું.

ટુચકો, ટુચકાનું એકવચન.

ટુટક, વિ૦ બરાબર મળતું ન હોય તેવું; અનુસન્ધાન સમ્બન્ધ ન હોય તેવું; એક કકડો અહીંનો ને બીજો કકડો કહીંનો એમ હોય તેવું; છુટું છુટું આખું ન હોય તેવું.

ટુટફાટ, સ્ત્રી૦ જાદુ—છૂટું પડી જવું તે. ૨ કુસમ્પ; ફૂટ; અણબનાવ; વિગ્રહ. [ટવું).

ટુટવું, ક્રિ૦ અ૦ આખી વસ્તુના કકડા થઈ જવા. ૨ જોડાયલા ભાગોનું છૂટું પડી જવું. ૩ દોસ્ત ટળી દુશ્મન થવું; મૈત્રિમાં વાંધો પડવો; અણબનાવ—કુસમ્પ—કજિયો—ફુટ થવી. ટુટીજવું—વૃદ્ધાવસ્થાથી અશક્ત થઈ જવું. ટુટીપડવું—ભાંગી પડવું. ૨ એકદમ જોરમાં ઉપરથી કોઈના ઉપર પડવું. (તુ-

ટુટીચાર, પુ૦ એક પાસાપર ત્રણ ને બીજાપર એક એવી રીતનો જે દાવ તે. ૨ મૈત્રિમાં વાંધો પડવો તે; ટુટફાટ; અણબનાવ. વિ૦ છેકજ કમજોર થઈ ગયલું (હાલતે).

ટુણ્ડું, વિ૦ જેનો હાથ વાંકો વળી ગયલો હોય—જેનો હાથ ઘણું કામ ન કરી શકતો હોય—જેનો હાથ લુલો હોય તેવું (માણસ).

ટુપવું, ટુંપવું.

ટુમણ, ન૦ ધન્તર મન્તર સમ્બન્ધી જે ટુચકો તે—કામણ ટુમણ કેવાય છે. [લ તે.

ટુવાલ, પુ૦ [અ૦] હાથ આંગ લુછવાનો જે રૂમા-

ટૂટ, સ્ત્રી૦ અણબનાવ; વિગ્રહ; દોસ્તી ટુટવી તે.

ટેંટેં, સ્ત્રી૦ પતરાજ; તોરનું બોલવું તે; હુંપદાનું—આગ્રહનું બોલવું તે.

ટેક, પુ૦-સ્ત્રી૦ ભારબોજ—આબરુમાં રેવું તે; બોલેલું પાળવું તે; પણ; ૧૮. સ્ત્રી૦ ગાયન—કવિતામાં જે પેલી કડી તે; મોરો; અસ્તાઈ; ધ્રુવપદ.

ટેકણ, ન૦ ટેકો આપવો તે. ૨ જે વસ્તુ ઉપર અડાંગાતું હોય તે.

ટેકરી, સ્ત્રી૦ આસપાસની જમીનની સપાટી કરતાં જે જગા વધારે ઊંચી હોય તે; મટોડાંનો ઢગલો. ૨ કુદરતી ઊંચી જગો—(પથરાની, મટોડાની) ડુંગરી. [કરેલી ઊંચી જગો.

ટેકરો, પુ૦ મોટી ટેકરી.—કુદરતી અથવા માણસે

ટેકવું, ક્રિ૦ અ૦ અઢીંગવું. ૨ થોભવું. ૩ કોઈ નાપર આધાર રાખવો. [સરો આપવો; નિભાવવું.

ટેકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ટેકો આપવો;—આધાર—આ-

ટેકીલું, વિ૦ ટેકવાળું; ટેક—પત—પણ રાખનાર.

ટેકો, પુ૦ ટેકણ; અઢીંગણ; ઝીલી રાખવાને જે સ્તમ્ભ તે. ૨ આસરો; આધાર. ૩ કોઈનાં બોલવાને સમ્મત થવું તે. દરખાસ્ત ને ટેકો.

ટેટી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું મીઠું ફળ; શકરટેટી.

ટેટો, પુ૦ વડનું ફળ. 'બાપ તેવા બેટા ને વડ તેવા ટેટા' એમ કેવત છે. ૨ ફટાકો.

ટેઢું, વિ૦ વાંકું; વળેલું; કમાન જેવું.

ટેપ, સ્ત્રી૦ સરકારે કરેલી સજાનો હુકમ; ટીપ. ૨ ટેવ.

ટેબલ, ન૦-સ્ત્રી૦ [અ૦] ખુરસીયે બેસીને લખવાનો—જમવાનો લાકડાનો ગોળ અથવા લાંબો જે ઘાટ તે; જમવાની ટેબલને મેજ પણ કેછે.

ટેભો-ભા, પુ૦ જખમ થયું હોય ત્યાં અન્દર દવા મુકી આજુબાજુની ચામડી મેળવીદેવાસારુ જે ટાંકા મારેલા હોય તેમાંનો એકેક. ટેભાદેવા—ભરવા—મારવા. [થની આંગળીનો છેડો.

ટેરવું, ન૦ નાક—જીભનો અણિયાળો છેડો. ૨ હા-

ટેરો, પુ૦ પડદો. ટેરો આવ્યો હવે દરસણ નહિ થાય. ૨ ટેટો—આ જમરૂખ કાચાં ટેરા જેવાં—કઠુણ છે. [કનાં એકવચન બધે બોલેછે તે.

ટેલ, સ્ત્રી૦ જોઈતું મળે તોજ બોલુતાં બન્ધરેવું એવા આગ્રહથી જાચક નગરમાં ફરીફરી જે એ-

ટેલિયો, પુ૦ ટેલ નાખનારો જાચક; ટેલભટ.

ટેવ, સ્ત્રી૦ ચાલતી આવેલી રીત પ્રમાણે ચાલ્યાં કરેથી અથવા તેનું તેજ કામ ઘણીવાર કર્યાં કરેથી શરીર મનની જે હાલત ઘડાઈ જાય છે તે—શરીર મનની જે વર્તણુક થઈ જાય છે તે. ટેવ સારી અથવા નરસી હોય છે. સ્વભાવ એટલે જન્મ-પ્રકૃતિ અને ટેવ એટલે જન્મ્યા પછી જોયા સાંભળ્યા કર્યાથી પ્રાપ્ત થયલી તે. ૨ ચાલ; વ્યસન; લત. ટેવ પડવી—પાડવી.

ટેવવું, ક્રિ૦ સ૦ જોયાં કરવું. ૨ ધારવું; અટકળ-રવી. ૩ સહવાસ કરાવવો.

ટોક-ચ, સ્ત્રી૦ અણી; છેડો (પછી આડા ઉભા ગમે તેમ). ૨ મથાળું; શિખર; છેક ઉપરનો ભાગ. ૩ નિશાણ; તાકેલું બિન્દુ.

ટોચણું, ન૦ ટોંચવાનું ઓજાર.

ટોચવું, ક્રિ૦ સ૦ તેના તેજ કામના સ્મરણનેસારુ વારેઘડીયે કયાં કરવું. ૨ ઠપકો આપવો. ૩ કાગળમાં કાણું પાડવું.

ટોચ, સ્ત્રી૦ છેક ઉપરનો ભાગ; મથાળું; શિખર.

ટોચકી, સ્ત્રી૦ નાનું ટોચકું.

ટોચકું, ન૦ કોઈ જડ પદાર્થની ઉપર તેનું જે નાનું સરખું ગોળ માથું તે.

ટોચવું, ટોંચવું. [ત્રોટી.

ટોટી, સ્ત્રી૦ બન્દુક—પિસ્તોલના કાન ઉપર તાંબાની જે ખોલી મુકી બાર કરવામાં આવે છે તે; ફટાકો. ૨ હુક્કાની નેળની રૂપાંની જે ખોલી મોડાંમાં ઘાલવામાં આવે છે તે. ૩ કાનનું ઘરેણું;

ટોટો, પુ૦ વેપારમાં જે નુકસાન તે; ખોટ. ૨ ગળાંનો આગલો હડિયાવળો ભાગ; (ગરદન નહિં). ટોટો પકડવો—રહાવો. ૩ એક જાતની આતશબાજી; હવાઈ.

ટોડાગરાસ, પુ૦ સરકારમાંથી નિયમ પ્રમાણે રૂપિયા મળ્યાં કરે તેવું ગરાસિયાનું જે વતન—ગરાસ તે.

ટોડી, સ્ત્રી૦ સવારના સાત વાગે ગાવાની એક રાગણી. [પારે".

ટોડો, પુ૦ સ્ત્રિયોને પગે પેરવાનું રૂપાનું એક ઘરેણું; કલ્લાં. રજપુત વગેરે જે સુનાં—રૂપાંનો જમણે પગે પેરેછે તે. ૨ બન્દુક સળગાવવાની લાંબી જામગીરી. ૩ એક હજાર રૂપિયા; કોથળી. ૪ ટોડાગરાસ. ૫ ટોલ્લો; "કોણે ટોડા ઘોળિ-

ટોણાં-ણું, જાદુટોણાં શબ્દ છે ત્યાં જોવું.

ટોપ, પુ૦ લશ્કરમાં ઘોડેસ્વારને માથે ઘાલવાની ધાતુની એક તરેહની ટોપી. ૨ વરસાદમાં ઘાલવાની બનાતની ટોપી. ૩ રાંધવાનું પોળાં મોડાંનું વાસણ—તપેલું અથવા બોઘણું.

ટોપચી, વિ૦ કોડીનું; દમવગરનું; હલકું; તુચ્છ.

ટોપકું, કોપકું.

ટોપલી, સ્ત્રી૰ નાનો ટોપલો; સુંડલી. [પુલો.

ટોપલો, પુ૰ વાંસની ચીપને—નેતરને ગુંથીને બનાવેલું ભરવાનું જે ઠામ તે; સુંડલો. અનાજ—ધાન—મેવો—કચરો—મેટોડી—વગેરે ભરવાનો. ટો-

ટોપી, સ્ત્રી૰ માથે ઘાલવાનું સીવેલું કપડું.—એ ઘણી જાતની હોય છે; ટોપી ને પાઘડી. "ટોપી પૂછે જણુ ગુણ, નહિ ફેરો નહિ વેઠ; બાવો બાલો સહુ કહે, સુખે ભરે તે પેટ". ૨ જે જે દેશના લોક પાઘડી નહિં પણ ટોપીજ ઘાલે છે તે તે દેશના લોકનો અક્કેકો જે સમૂહ તે. યૂરપ ખંડના અક્કેકા દેશના લોક અક્કેકી ટોપી કેવાય છે. ટોપીવાળો—અંગરેજ, ફિરંગી, ફરાંસિસ વગેરે.

ટોયલી, સ્ત્રી૰ કથલી; લોટી. (બાળકને પાણી પાવાની). [ચવનારો.

ટોયો, પુ૰ બૂમ પાડી પક્ષીઓને ઉરાડી ખેતર સા-

ટોલ્લો, પુ૰ બારણાંની બારશાખના બાંર નિકળતા જે બે ભાગ તેમાંનો એકેકો. ૨ ઘડિયાળનો ટકોરો. ૩ ગિલ્લિપર દાંડો મારવાથી થતો જે અવાજ તે. ટોલ્લે મુકવું એટલે લેખવવું—ગણવું નહિ; દરકાર ન કરવી; બે દરકારીથી ઉંચી મેહેલી છાંડવી. 'કેમ તે વાતને તો તેં ટોલ્લે જ મુકી કે?'.

ટોવું, ક્રિ૰ સ૰ બૂમ પાડી પક્ષી ઉરાડવાં; ખેતર સાચવવું. ૨ બાળક—માંદાં માણસના મોમાં પુમડું નીચોવવું; ટીપેટીપે પાણી પાડવું.

ટોળ, સ્ત્રી૰ મશ્કરી; મજાક; ઠઠ્ઠો; અડપલું; છેડ. ૨ નકલ. ૩ ટોળું (આખાનાં પુસ્તકમાં).

ટોળકી, ટોળી. [ળ (સ્ત્રી).

ટોળિયો, પુ૰ મશ્કરો; નકલી; બટકબોલો. ટોળિય-

ટોળી, સ્ત્રી૰ ટોળાં કરતાં ઘણો નાનો અને નઠારું કામ કરનારો એવો જે વર્ગ તે.—ચોરની—જુગારીની ટોળી વગેરે. વિદ્વાનની ટોળી નહિ પણ મણ્ડળી કેવાય.

ટોળું, ન૰ એકઠા એવા જે ઘણા જણ તે; સમુદાય; જથો. લોકનું ટોળું; પક્ષીનું ટોળું વગેરે.

ટોળેટોળાં, ન૰ ઘણાં ટોળાં; ઉપરા ઉપરી માલમ પડતાં જે ટોળાં તે. [પુરવો તે.

ટૈકો-ટૈકો, પુ૰ કોયલ-મોરનો શબ્દ. ૨ લાંબો સાદ; બૂમ. ૩ ચાલતી વાતમાં બટકબોલું કરવું—રંગ

ઠ.

ઠ, પુ૰ તેત્રીસમો મૂળાક્ષર; બારમો વ્યંજનવર્ણ; ટનો મહાપ્રાણ.

ઠંસાવું, ક્રિ૰ અ૰ ડબાઈને છેક પાસુપાસે જોડાઈ રેવું (સાંકળાં પૂરાં ઠંસાયાં નથી). ૨ એકદમ પીવાઈ જવું—ગળામાં ઉતરી જવું.

ઠકઠક, અ૰ એવો થતો અવાજ બતાવે છે.

ઠકરાઈ, સ્ત્રી૰ ઠાકોરપણું. ૨ શેઠાઈ; મોટાઈ.

ઠકરાણો, ઠાકોર.

ઠક્કર, વિ૰ ભાટિયા લુવાણાને એ ઉપનામ જોડવામાં આવે છે. ઠક્કર રતનસી વગેરે.

ઠગ, પુ૰ આડું અવળું સમજાવી—ભૂલ થાપ આપી ધન માલ—મર્મ ભેદ હરી લઈ લેનારો; છળ કરનારો; ધુતારો; સોદો; દગલબાજ.

ઠગબાજી, સ્ત્રી૰ ઠગાઈ કરવાનો ધન્ધો; છેતરવાનો કારભાર; છળ—દગો કરવો તે.

ઠગવિદ્યા, સ્ત્રી૰ ઠગવાની જુકતી—રીત—આવડત.

ઠગવું, ક્રિ૰ સ૰ આડું અવળું—ગટરપટર સમજાવી કોઈનું કંઈ હરી લેવું; કપટથી લેવું; છેતરવું; [ધુતવું.

ઠગવેડા, પુ૰ ઠગના ચાળા; ઠગપણું.

ઠગાઈ, સ્ત્રી૰ ઠગવું તે; ઠગવિદ્યા.

ઠગારું, વિ૰ ઠગનાર (માણસ અથવા કામ); ઠગાઈથી ભરેલું; કપટ—કાવતરાંવાળું.

ઠગાવું, ક્રિ૰ અ૰ છેતરાવું; ધુતાવું; ફસાવું.

ઠઠ, સ્ત્રી૰ જમાવ; ભીડ; ગરદી; ટોળું; જથો.

ઠઠણવું, ઠણઠણવું. [જીર્ણ થવું.

ઠઠળવું, ક્રિ૰ અ૰ ન બફાતાં અફળાયા કરવું. દાળ ઠઠળે છે. ૨ ખખળી જવું; વૃદ્ધાવસ્થા આવવી;

ઠઠારવું, ક્રિ૰ અ૰ ખૂબ સણગારાવું; લુગડાં ઘરેણાંથી દેખાવડાં બનવું.

ઠઠારો, પુ૰ ઠઠારવું તે; સણગારાવું તે. ૨ ઠાઠમાઠ.

ઠઠ્ઠાખોર, વિ૰ ઠઠ્ઠા કરનાર; મશ્કરો; નકલી.

ઠઠ્ઠા, પુ૰ મજાક; મશ્કરી.

ઠણક, સ્ત્રી૰ ઠણકારવું તે.

ઠણકારવું, ક્રિ૰ અ૰ પગે પેરેલાં ઘરેણાંનો અવાજ થાય તેમ જોરમાં પગ મુકી ચાલવું.

ઠણકો, પુ૰ ઘરેણાંનો અવાજ થાય તેમ લટકાથી ચાલવું તે. ૨ ઘણીજ ટાઢ લાગવી તે.

ઠણઠણ, અ૰ ખાલી વાસણનો અવાજ. ૨ ખાલીપ-
ણું બતાવે છે—'ઠણઠણ પાળ ને મદનગોપાળ'
એમ બોલાય છે. [ક્રાડચાં કરવો.
ઠણઠણવું, ક્રિ૰ અ૰ રુઈ રુઈને રડવા જેવા સાદ
ઠણઠણાટ, પુ૰ ઠણઠણવું તે.
ઠણ્ડ, સ્ત્રી૰ ટાઢ. ૨ શીતળતા; ટાઢક.
ઠણ્ડી, સ્ત્રી૰ શિયાળાની અથવા હવાના ફેરફારથી
પડેલી ટાઢ તે. ૨ શરદી.
ઠણ્ડું, વિ૰ ટાઢું; શીતળ. ૨ ધીમું; મન્દ; મોળું.
ઠનસાવું, ઠંસાવું.
ઠપ-બ, અ૰ એવો થતો અવાજ બતાવે છે.
ઠપકવું-ઠપકાવું, ક્રિ૰ અ૰ (મુકતાં) ઠોકાવું; અફ-
ળાવું; અથડાવું.
ઠપકો, પુ૰ કોઈયે વાંક કીધો તો તે વિષે તેને ક-
ડવા બોલ સંભળાવવા તે; ધમકી દેવી તે.—ઠપ-
કો મુકવો—દેવો. ૨ ખિજવું તે; શિખામણ દેવી
તે. ૩ કલંક; બટ્ટો; આળ. ઠપકો દેવો.
ઠબકવું-કાવું, ઠપકવું. [ડતાં કંઈક કુદતું ચાલવું તે.
ઠમક, સ્ત્રી૰ બૈરાંએ લટકામાં પગના ઘુઘરા વગા-
ઠમકવું, ક્રિ૰ અ૰ ઠમક ઠમક ચાલ ચાલવી. [તે.
ઠમકો, પુ૰ પગનાં ઘરેણાંનો ચાલતાં જે અવાજ થાય
ઠમઠમ, અ૰ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે.
ઠમઠમાટ, પુ૰ એવો અવાજ. ૨ જૂઠું ડોળ કરવું
તે; ભભકો. ૩ ફુલાસ; પતરાજ. [મુકરર જગો.
ઠરઠામ-ઠેકાણું, ન૰ છેલ્લે ઠરવાનું—રેવાનું ઠેકાણું;
ઠરવું, ક્રિ૰ અ૰ [હિં૰] ચીકું પડવું; સબુરી રાખવી; બે-
ઠી રેવું; ટકવું. જરા તું ત્યાં ઠર, ઉતાવળ ન કર હું
આ આવ્યો. ૨ મુકરર—નક્કી થવું; એક ચોક્-
સ ઠેકાણે બેસવા વગેરેનો ઠરાવ—નિશ્ચય થવો.
તેની નેમણુક તો સોવાસા ગુજરાતમાં ઠરશે. ૩
જડ પદાર્થે તળિયે જઈ બેસવું—રેવું. પેલા પાણી-
ના વાસણમાં તળે કચરો કેટલો ઠર્યો છે?. ૪
ટાઢથી બન્ધાઈ જવું—બાકુ ઠરવું; ટાંકું—ઘી ઠ-
રવું; માણસે ટાઢથી ઠીંકરું થઈ જવું. ૫ મૂલ—
કિંમત નક્કી થવી. તેના ૧૦૦ રુપિયા ઠરે છે. ૬
બન્દોબસ્ત—ગોઠવણ થવી; ૭ પ્રસન્ન થવું; સ-
ન્તોષ પામવો.—મારી છાતી ઠરી.
ઠરાવ, પુ૰ નક્કી—મુકરર થવું તે—કરવું તે; નિ-
શ્ચય. ૨ બન્દોબસ્ત; કરાર; સરત.
ઠરાવવું, ક્રિ૰ સ૰ નિશ્ચય—નક્કી કરવું. ૨ જમાવવું.
ઠરીઠામ, અ૰ મૂળ—અસલ ઠેકાણે. ૨ નિવૃત્ત સ્થિ-
તિમાં. [નહિ તે; પુખ્ત; ઠાવું; ગમ્ભીર.
ઠરેલ, વિ૰ ધીમે રઈ વિચાર કરી કામ કરે તે; ડગે
ઠલવાવું, ક્રિ૰ અ૰ એક વાસણમાંના પ્રવાહીએ બિજા
વાસણમાં પડવું; ખાલી થવું.
ઠસ, અ૰ છેક પાસે પાસે આવી રયેલું; સંકડાયેલું;
ઠંસાયેલું. ૨ કમ; જડ. ઘણું ખાધેથી પેટ ઠસ થ-
ઈ ગયું છે. [વવું.
ઠસવું, ક્રિ૰ અ૰ સારીપઠે મનમાં ઉતરવું; ધ્યાન-
માં આવવું; વિસરી ન જવાય તેવું સમજમાં આ-
ઠસ્સો, પુ૰ બોલવા ચાલવામાં મદ અભિમાનથી જે
ભારે લટકો દેખાડે વો તે (સ્ત્રીયે). [થળિયો.
ઠળિયો, પુ૰ ફળની માંયનો જે કઠણ ભાગ તે; બી;
ઠાંઠુ, ન૰ ખીટી; ખૂંટો.
ઠાંસ, સ્ત્રી૰ ઠાંસવું તે.
ઠાંસવું, ક્રિ૰ સ૰ ડાબીને ભરવું. ૨ મનમાં ઉતારવું.
૩ બન્ધ કરવું—બાર ઠાંસો. ક્રિ૰ અ૰ પીવું; ગ-
ટ કરવું. ૪ ઉધરસ ખાવી; ખેંખેં કરવું.
ઠાંસી, સ્ત્રી૰ ઉધરસ. [વાનું ઓજાર.
ઠાંસો, પુ૰ ઉધરસ; ઠાંસી. ૨ પલંગે—ખાટલે ભર-
વાની પાટીને વણતાં ઠેકવાનું વણકર—રાવળિ-
ઠાકરું-ઠાકરાં, ન૰ રજપુત લોક; ઠાકોર.
ઠાકરિયો, પુ૰ એક જાતનો વીછુ.
ઠાકોર, પુ૰ [સં૰ ઠક્કુર] કેટલાક રજપુત—કોળીને
એ શબ્દ જોડવામાં આવે છે. ૨ નાનો રાજા. ૩
દેવ; મૂર્તિ; દેવની ચિતરેલી મૂર્તિ; છબી.
ઠાઠ, પુ૰ દબદબો; ડમાક; ભભકો. ૨ શોભા; ઠઠા-
રો; ઠાઠમાઠ. ઠાઠ રચવો. [ખાટલી.
ઠાઠડી, સ્ત્રી૰ માણસના મુડદાંને જે વાંસકાંમડાંની
કરકટી ઉપર સુવાડી મસાણમાં લઈ જાય છે તે;
ઠાઠમાઠ, પુ૰ ઠાઠ.
ઠાઠી-લું, વિ૰ ઠાઠમાઠ કરનાર. ૨ ઠાઠવાળું; ભભકા-
દાર; સણગારેલું. [જા નિકળે તે.
ઠાઠું, ન૰ કમ્મર—છાતીનાં મોટાં હાડકાં તે. ૨ ઠી-
કળ; વરસાદના દાડામાં જે ઘણી થણ્ડી પડવી
તે. ઠાઠું વાય છે એમ બોલાય છે. ૩ જૂની ભાંગી
તૂટી હાલ. ૪ બાજરિયાંને બે વાર છડેથી તાંદ-
ઠાણ, ન૰ તબેલામાં જેટલી જગો ઘોડો બન્ધાઈ
રાકતો હોય તેટલું ઠેકાણું તે. સ્ત્રી૰ પોતાની ત-
બિયેત—ઢબ—રીત. 'ગમે તેટલી ઉતાવળ હોય પ-
ણ તું તો તારી ઠાણમાંની ઠાણમાં.
ઠાભ, વિ૰ જાણીતું; માલમ હોય તેવું. તે વસ્તુ ક્યાં મુકી-

છે તે તેને ઠાભી છે. [બી ડોળીમાં).

ઠામ, ન૦ વાસણ-ધાતુ મટોડી વગેરેનું. ૨ ઠેકાણું; જગા. ઠામઠેકાણું કેવાય છે. ઠામ માંડજે-રાખજે એટલે ન્યાત જમતી હોય ત્યાં, એ પ્રસઙ્ગે ઠામ શબ્દ પુલ્લિઙ્ગે પણ વપરાય છે. ઠામઠામ-ઠેકાણે ઠેકાણે. ઠામેઠામ—અસલ ઠામે—જગાએ. ઠામબેસવું—પડવું એટલે ઠેકાણે પડવું—મુકામે આવીરેવું. ૨ હાથ લાગવું; ખોવાયલું જડવું. ૩ રણ્ડાસલીયે નાતરે જવું (કણ

ઠાર, પુ૦-ન૦ ઓસ; ઝાકળ. ૨ ટાડી હવા; ઠીકળ. ૩ ઠામ; ઠેકાણું (કવિતામાં). અ૦ જીવથી—પૂરેપૂરું મારી નાખ્યું હોય તેમ. ૨ છેકજ નુકસાનીમાં આવેલું હોય તેવું. ઠાર. કરવું—મારવું—થવું કેવાય છે.

ઠારવું, ક્રિ૦ સ૦ બન્ધાઈ જાય—ઘટ થાય તેવું કરવું—લાડુ ઘી ઠારવાં. ૨ કચરો નીચે બેસે તેવું થવા દેવું. પાણી ડોળાયલું છે તેને ઠાર. ૩ ટાઢું પાડવું; હોલવવું. ૪ સન્તોખવું; પ્રસન્ન કરવું; કાળજું થણ્ડું કરવું. 'જેવાં ઠાર્યાં તેવાં ઠરો'.

ઠાલવવું, ક્રિ૦ સ૦ એક વાસણમાંની વસ્તુને બીજામાં નાખવી; ખાલી કરવું. [વું.—વાસણ.

ઠાલું, વિ૦ અમથું; અમસ્તું; નકામું; વેગટ. ઠાલી પતરાજ કાં કરેછ? ૨ ખાલી; ભરેલું નહિ તે-

ઠાવકાઈ, સ્ત્રી૦ ઠાવકાપણું.

ઠાવકું, વિ૦ મર્યાદા—અદબથી બોલતું વર્તતું; વિવેકી;

ઠિંગણું, ઠિગણું. [ડાયું.

ઠિંકું, ઠીકું.

ઠિકરી, સ્ત્રી૦ ઘણુંજ નાનું ઠિકરું.

ઠિકરું, ન૦ માટીના વાસણનો ભાંગેલો કકડો.

ઠિગડું, થિગડું.

ઠિગણું, વિ૦ પ્રમાણમાં જેટલું ઊંચું જોઈયે તેટલું નહિં પણ વધારે નીચું—નાનું; ઠુંકું; નીચું ને જાડું (માણસ); વામન સ્વરૂપ; વામનજી.

ઠિસિયારી, સ્ત્રી૦ મશ્કરી.

ઠીક, અ૦ ઘણું સારું નહિં પણ સારું; જોઈયે તેવું. ૨ વારૂ; (હોકારો દેવામાં વપરાય છે). ૩ સાબાશીનો કંઈક અર્થ રાખે છે. ઠીકઠાક—બરાબર; જયાં જેવું જોઈયે ત્યાં તેવું. ૨ તાલમેળથી જેમ તેમ બરોબર કરી મુકેલું.

ઠીઠી, અ૦ એ શબ્દ દાંત કાઢીને હસવું તેને લાગુ પાડવામાં આવે છે. ઠીઠી હસેછેશું?

ઠીકું, ન૦ ભાંગી તુટી વાપરવામાં ન આવે તેવી ચીજ. પેટીનું—વાસણનું—તલવારનું ઠીકું.

ઠીબ, સ્ત્રી૦ ભાંગેલાં હાંલ્લાંનો તળિયાંનો ભાગ. ૨ મોટું ઠિકરું.

ઠુંગણ, ન૦ કાચું કોરૂં ખાવાનું તે.

ઠુંગવું, ક્રિ૦ અ૦ અમલ ઉપર થોડુંક કાચું કોરૂં ખાવું.

ઠુંગો, પુ૦ ઠુંગણ. અફીણી અમલ કરી તે ઉપર જે કંઈ કાચુંકોરૂં ખાયછે તે.

ઠુંઠવાવું, ઠુઠવાવું.

ઠુંઠું, વિ૦ આંગળાં વનાના—થોડા ઘણા કપાઈ ગયલાં હાથવાળું. ૨ ડાળિયો કાપી નાખ્યા પછી રહેલું જે ઝાડ તે. [ઘુજવું; કોકડું વળીજવું.

ઠુઠવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ટાડથી ઠરીજઈ સંકોચાવું જે

ઠુમરી, સ્ત્રી૦ એક તરેહનું ગાયન. દાદરા ઠુમરી કેવાય છે. [રેહનો અવાજ.

ઠુસકી, સ્ત્રી૦ વાયુ સાવધી—પાદતાં થતો એક ત-

ઠેકડી, સ્ત્રી૦ મશ્કરી; મજાક. [મારવો.

ઠેકડો, પુ૦ કુદકો; છલગું; ફલગું; એક ઠેકાણેથી ઉછળીને બીજે ઠેકાણે પડવું તે (અપાટીપર). ઠેકડો

ઠેકવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠેકો મારવો. ૨ હડસેલવું; ધક્કો મારવો. ૩ ઠોકવું.

ઠેકાણું, ન૦ રેવાની—ઠરવાની જગા; મુકામ. ૨ કોઈ પણ—અજાણી જગાને વિષે બોલતાં એ શબ્દ વપરાય છે. કિયે ઠેકાણે તે ચોપડી પડીછે તે મને હાલ સાંભરતું નથી. ૩ ધ્યાન; દરકાર; કામ કરવાનું મન. હુંતો તૈયાર છઉં પણ તારૂં ઠેકાણું ક્યાં બળ્યુંછે? ૪ પાયો; સાબેતી; મૂળ. તે ગપનું કંઈ ઠેકાણું નથી. ૫ બોલવામાં ઘડ માથું નહિ તે. તેના બોલવાનું કંઈ ઠેકાણું નથી. ઠેકાણું કરવું—વગેબેસાડવું. ૨ ધન્ધા રોજગારની જગા શોધવી. ઠેકાણે—બદલે;—એકની વતી બિજું એવો અર્થ રાખે છે—પૈસારૂપિયા એકઠાછે માટે પૈસાને ઠેકાણે રૂપિયો ન વપરાય હો! ઠેકાણે કરવું—જ્યાંનું ત્યાં મુકવું. ૨ સન્તાડવું; દાટવું. ઠેકાણેથવું-ચિત પોતાની જગોએ જતુંરેવું. ૨ ગુમ થઈજવું. ઠેકાણે પડવું—મુકામે પોચવું. ૨ રોજગારે લાગવું. ૩ ખોવાયલી વસ્તુ જડવી. ઠેકાણે રેવું—ફાટી ન જવું; ઘેલાં ન બનવું; વિવેકથી રેવું.

ઠેકો, પુ૦ ગાતી વેળા તાલ રાખવાને બાયાં ડફ વગેરે પર આંગળાં ઠોકવાં તે.

ઠઠ, અ૦ છેડાલગી; ઠેરવેલ ઠેકાણે; માથા સુધી; આરપાર. ૨ સીધું; નાકસામી વાટ. ઠઠ જવું—

પોંચવું—પોંચાડવું.

ઠેપાડું, ન૦ એક તરેહનું ખાદીનું જાડું કપડું.—ભરવાડ—કોળીની બૈરી સીવ્યા વગરનો ઘાઘરો પેરે છે તે ભાતવાળું લુગડું.

ઠેબા-ભો, ઠેબા-ભો.

ઠેરવવું, ક્રિ૦ સ૦ નક્કી—મુકરર કરવું. ૨ હસ્તકંત વાળવા; ખરડા ચિતરવા; હોપીસ્તાં ઘૂંટવાં.

ઠેરાવ, પુ૦ મુકરર—નક્કી કરેલું તે; નિશ્ચય; નિર્ણય; સિદ્ધાન્ત; નિવેડો. ૨ બન્દોબસ્ત; કરાર.

ઠેલમઠેલા, સ્ત્રી૦ ઠેલવું તે. [(ફરાવ).

ઠેલવું, ક્રિ૦ સ૦ ધકેલવું; ધક્કા મારવા; હડસેલવું.

ઠેલાઠેલ, સ્ત્રી૦ ઠેલવું તે; ઉપરાઉપરી ધક્કા મારવા તે.

ઠેસ, સ્ત્રી૦ ચાલતાં ચાલતાં પગે કોઈ સાથે અથડાવું તે; ઠોકર. ૨ હલકીલાત. ૩ ખતા; છક્કડ; નુકસાની.

ઠેસવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉધરસ ખાવી; ઠાંસવું.

ઠેંસો, પુ૦ ઉધરસ; ઠાંસો. ૨ હડસેલો; ધક્કો. ઠેંસો ખાવો—મારવો કેવાય છે.

ઠોક, પુ૦ અફાળઝીક; સપાટો; ઝપાટો. ૨ મેણાં મારવાં તે; બોલી મારવી તે; ઠપકો; પસ્ચાત્તાપ—શિક્ષા થાય તેવું ભાષણ.

ઠોકઠાક, સ્ત્રી૦ ઠોકવું—અફાળવું તે; ભાંજફોડ.

ઠોકર, સ્ત્રી૦ ઠેસ. ૨ નુકસાન; ખોટ; હાનિ; ખતા.

ઠોકરાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠોકર ખાવી—લાગવી—વાગવી; ચાલતાં એકાએક પગે વાગવું.

ઠોકવું, ક્રિ૦ સ૦ એક જડ વસ્તુને બીજી જડ વસ્તુ સાથે જોરમાં લગાડવી; અફાળવું. એરણપર ચપોડો ઠોકવો. ૨ મારવું; મારમારવો. તેણે તેને ખૂબ ઠોક્યો. ૩ વગાડવું, બજાવવો. ૪ ધીમે ધીમે ઉપરથી મારવું; થાપડવું. ૫ નિર્ણિત કરવી. ૬ ગપ ચલાવવી; ખોટું ઉડાવવું.

ઠોકાઠોક, સ્ત્રી૦ ઉપરા ઉપરી ઠોક્યાં કરવું તે.

ઠોકો, પુ૦ એક વાર જે ઠોકવું—ઠોકાવું તે. ૨ ઠોકવાથી થતો અવાજ.

ઠોઠ, વિ૦ જેનામાં અક્કલ—સમજશક્તિ ન હોય તે; જડ; જડસો; જડભરત; મૂર્ખ; બેવકુફ.

ઠોબરું-ળું, ન૦ ઘાટ વનાનું વાસણ, હાંલ્લું અથવા હરકોઈ ચીજ. વિ૦ પોળું ને લાંબું ગમે તેવું; નાજુક દેખાવડું નહિ તેવું.

ઠોબારી, પુ૦ મૂરખો; ઠોઠ.

ઠોર, ન૦ ઠેકાણું. ૨ ભોજન સમ્બન્ધી એક મીઠો પદાર્થ—મન્દિરનાં ઠોર પુરી. અ૦ ઠાર—ઠાર કરવું—જીવથી મારી નાખવું.

ઠોલિયું, વિ૦ મજાક—ઠઠ્ઠા કરનાર. ૨ ઉડેલ તબિયતનું; ઠર્યું—વિચાર વગરનું (માણસ, કામ).

ઠોલિયો, પુ૦ મજાક—ઠઠ્ઠા કરનારો. ૨ ઉડેલ; [ડાંડગો.

ઠોવાવું, ક્રિ૦ અ૦ અટકવું.

ઠોવું, ક્રિ૦ સ૦ રોકવું; અટકાવવું.

ઠોસો, ઠોસો.

ઠોળિયાં, ન૦ લોળિયાં.

ડ.

ડ, પુ૦ [સં૦] ચોવીસમો મૂળાક્ષર; તેરમો વ્યન્જન-વર્ણ.

ડંશ-સ, દંશ. [વર્ણ.

ડંશવું-સવું, ક્રિ૦ સ૦ વીછું સાપ વગેરેએ કરડવું.

ડઈયાં, ડૈયાં.

ડકાળ, દુકાળ. [જગા; ફુરજો.

ડક્કો, પુ૦ બન્દરપર બાંધેલા જે રસ્તા પરથી વાણમાં માલ ચડાવવામાં અથવા વાણનો માલ ઉતારવામાં આવે છે તે; બન્દર ઉપર માલ ઉતારવાની

ડખું, ન૦ કોળું વેંગણ વગેરે શાક ભેળીને રાંધેલી તુવેરની દાળ—નરમદાળ પાતળી ને ડખું જાડું હોય છે.

ડગ, ડગલું. [ય છે.

ડગડગ, અ૦ બરાબર ન ગોઠવાયાથી હાલ્યાં કરવું તે બતાવે છે. કબાટ ડગડગે છે.

ડગડગવું, ક્રિ૦ અ૦ બરાબર ન ગોઠવાયાથી હાલવું. ૨ ધચુપચુ હોવું.

ડગડગો, પુ૦ મનમાં ખતરો હોવો તે; ધચુપચુ.

ડગમગ, ડગડગ. [રેવું.

ડગમગવું, ક્રિ૦ અ૦ ડોલવું; વાંકુંચુકું થવું; સ્થિર ન

ડગર, સ્ત્રી૦ વાટ; રાહ; ધરડ.

ડગલી, સ્ત્રી૦ અંગરખી. ૨ છીંટ વગેરેની અસ્તરવાળી અંગરખી; જાડું બદન.

ડગલું, ન૦ ચાલતાં બે પગની વચમાં જે અન્તર રે તે; કદમ; પગલું.

ડગલો, પુ૦ છીંટના અસ્તરવાળો અથવા બનાતનો જે જાડો અંગરખો તે.

ડગવું, ક્રિ૦ અ૦ હાલવું; ખસકવું; ધ્રુજવું. ૨ ખસ-

વું; દૂર જવું. ૩ પાછું ફરવું; હઠવું. ૪ તાબે થવું; [હારવું.
ડગળવું, ચગળવું.
ડગળું, ન૦ લાકડાંનો જાડો કકડો (કોઈ મોટી ચી- [જને ગોઠવવાસારૂ).
ડગુમગુ, ટગુમગુ.
ડઙ્કો, પુ૦ નગારાં વગેરેથી કરેલો યશ—જયનો શબ્દ; ફતેહનો અવાજ. ૨ મોટું નામ થવું તે; જસ ગાજી રહેવો તે. ૩ ડમકો; નગારૂં; ઢોલ.
ડઙ્ખ, દઙ્ખ; દંશ.
ડઙ્ગ, અ૦ આશ્ચર્યથી શરીર જરાવાર હાલતું બન્ધ થઈ જાય છે તે બતાવે છે; તટસ્થ; વિસ્મિત. તે જોઈને હું ડઙ્ગ થઈ ગયો.
ડઙ્ગો, દઙ્ગો. [કો.
ડઙ્ગોરું, ન૦ જાડી મજબુત લાકડી; નાની ડાંગ; પો-
ડઙ્ગોરો, પુ૦ ડઙ્ગોરું.
ડચ, અ૦ ના કેવાની નિશાનીમાં મ્હોડું હલાવી દાંતે એવો શબ્દ કરવો તે. ૨ ગાડી હાંકતી વેળા મ્હોડે એવો શબ્દ કરવો તે. [હાંકવાં.
ડચકારવું, ક્રિ૦ અ૦ ઢોર પક્ષીને ડચકારી વગાડી
ડચકારી, સ્ત્રી૦ મોડેથી ડચ એવો શબ્દ કરવો તે.
ડચકિયું, ડચકું. [ડચકું.
ડચકું, ન૦ પાણીમાં ડુબતાં ગુંગળાતાં ગળાંમાંથી નિકળતો શબ્દ. ૨ ઘણું અથવા મુંઝવનું મુંઝવ રડવાથી ગળાંમાંથી જે ગગળતો શબ્દ થાય છે તે;
ડચકો, પુ૦ થોડોક પોચો ને ઘણોક કઠણ એવો જે પદાર્થ તે. (કાચાં પાકાં શાખમાં ડચકા હોય છે).
ડચ્ચો, પુ૦ સાંકડાં ઠામનું મ્હોડું બન્ધ કરવાસારૂ તેમાં જે ગોળ અથવા લામ્બી ગોળ વસ્તુ ઘાલવામાં આવે છે; ડટ્ટો; ડૂચો.
ડજન, વિ૦ [અં૦] બારની સઙ્ખ્યા બતાવે છે.
ડટ્ટો, પુ૦ વાસણ—ઠામમાંયની વસ્તુ બાર ન નિકળી જાય તેને માટે તેનું મ્હોડું જે જડ વસ્તુથી બન્ધ કરવામાં આવે છે તે; ડાટો. એ ઘણું કરીને લાકડાંનો હોય છે. ડટ્ટો દેવો—મારવો.
ડણ્ડ, દણ્ડ.
ડણ્ડવું, દણ્ડવું.
ડણ્ડાવું, દણ્ડાવું.
ડણ્ડિયો, પુ૦ ગ્રપેત લીટીપો લાંબું ને રાવી બાંધનું સાડી જેવું સ્ત્રિયોને પેરવાનું એક લુગડું.
ડણ્કુકો, પુ૦ હાથમાં રાખવાની જાડી જે ડુમસી લાકડી; સોટો; લઠ. [ડણ્ડો.
ડણ્ડો, પુ૦ કોઈપણ ડુમસી લાકડી; દાંડો—ગળી

ડણ્ણું, ન૦ તોફાની ગાયને ગળે જે લાકડું બાંધવામા આવે છે તે.
ડપકાણું-મણું, ન૦ દબડાવવું તે; ભય બતાવવું તે. શું તું તારા બાપનું ડપકામણું બતાવેછે કે?
ડપકી, સ્ત્રી૦ ડુપકી; ડુબકી.
ડપકું, ન૦ ડુપકી. [એક.
ડપકો, પુ૦ ઘી—દહી—શાહી વગેરેનો જે મોટો છાંટો પડેલો તે. ૨ ફાળ; પેટમાં એકાએક ઉનું થઈ આવવું તે (ભય શોક વગેરેથી). ૩ એકલા લોટનાંજ (કન્દનાં નહિ) ભજિયાં હોય તેમાંનું
ડપટવું-ટીબેસવું, ક્રિ૦ સ૦ લુચ્ચાઈથી હાથ કરી લેવું; સન્તાડી રાખવું. [ડું કપડું.
ડપોટો, પુ૦ ખાંડ વગેરે ભરવાનું એક જાતનું જા-
ડફ, પુ૦ [ફા૦] ચામડાનું વાજું. એમાં ગોળ કાંઠાએ ચામડું મડેલું હોય છે.
ડફડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ હંકારવું—(હોડીવાળા બોલેછે).
ડફડું-ળું, ન૦ ડફ.
ડફણાવવું, દાટવું.
ડફાંસ, સ્ત્રી૦ જુઠી ગપ; જુઠી વાતનો ભડાકો.
ડફોળ, વિ૦ ઈંધણવેરી; જડભરત; જડસો; બેવકુફ.
ડફ્ફલ, વિ૦ વાથી ફૂલી ગયલું જાડું બેડોળ (માણસ). ૨ ઊંચકી નીચે નાખેલો પણ ફરી ન ફરતો એવો
ડબકાણું-મણું, ન૦ બીક બતાવવી તે. [(ભમરડો).
ડબકી, ડુપકી.
ડબકું, ન૦ ડુપકી. ડબકાં ખાવાં એટલે પાણીમાં ડુબવું વળી જરા ઉપર આવવું.
ડબકો, ડપકો.
ડબડબ, અ૦ ડુબતાં ઝટઝટ પાણી પીવાઈ જવું તે બતાવે છે. ૨ એકદમ મોટે કોળિયે ખાઈ જવું તે બતાવેછે. ૩ ઝટઝટ આંસુ પડવાં તે બતાવેછે.
ડબડી, સ્ત્રી૦ ઘણું નાનું ડબડું.
ડબડું, ન૦ ફુલેલાં પેટનું ને સાંકડાં મોડાંનું ચામડાનું જે ઠામ તે (ઘી તેલ ભરવાનું).
ડબડો, પુ૦ ડબડાં જેવો ફુલેલો જાડો જે પુરુષ તે.
ડબાડબ, અ૦ એક પછી એક એમ ગટગટ કોળિયા ભરી ખાઈ જવું તે બતાવેછે.
ડબાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચમ્પાવવું; ડબાય તેમ કરવું (ચીજને ડબાવવી). ૨ ધમકાવવું; ભય દેખાડવું (માણસ વગેરેને). ૩ સારીપેઠે ઢાંકીને ખાવું. ૪ ખાઈ જવું; હોઇયાં કરી જવાં; માલ પચાવી જવો.
ડબાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈ પણ જોર કરે—દાબે તે-

વી હાલતમાં આવવું. ૨ નુકસાની—ખોટમાં આવવું. દબાવું.

ડબી, દાબડી.

ડબેલ, વિ० ઉપકાર—સત્તાનાં દબાણમાં હોય તેવો; ઓશિયાળો; મારેલ; તાબેદાર.

ડબો, ડબ્બો.

ડબોવવું, ક્રિ० સ० બોળવું; ઝબકોળવું.

ડબ્બી, સ્ત્રી० લાકડું ધાતુ વગેરેનું ઢાંકણાંવાળું નાનું સરખું જે ઠામ તે; દાબડી. તપખીર કંકુ મેશ ઓસડ ચાંલ્લા વગેરે ભરવાની.

ડબ્બો, પુ० દાબડો—ખાવાનું, ઘરેણું વગેરે ભરવાનો. ૨ આડું ગોળ ને ઊભું લાંબા આકારનું દીવા મુકવાનું કાગળનું જે ફાનસ તે. ૩ ગોળ આકારનું બડિયાઘાટું અન્દર તેલ ભરી રખાય ને ઉપરથી દીવો બળે તેવું ઠામ. ૪ કોળિયો; ભૂક. ડબ્બો મારવો એટલે ઝપટથી એકદમ મોટે કોળિયે ખાઈ જવું.

ડમકો, પુ० ઉપર ડાંડિયા મારી વગાડવાનું જાડા ચામડાંનું વાજીત્ર; નાનો ઢોલ. રાજાઓની સવારીમાં આગળ ઘોડા અથવા ઊંટપર ડમકો વગાડવામાં આવેછે.

ડમડમ, અ० ડમકો વગાડેથી થતો અવાજ બતાવેછે. ૨ ડાંડિયાની ડાંડીમાંથી નિકળતો અવાજ.

ડમડમાક, અ० એવો થતો અવાજ બતાવેછે.

ડમરુ, ન० [સં०] ડાંડિયાની ડાંડીના આકારનું એક વાજિત્ર. એને એક દોરી બાંધી હોયછે ને એ દોરીને છેડે મોટી ગાંઠ વાળેલી અથવા લાકડાંનો કકડો બાંધેલો હોયછે. ડમરુ, ડુમડુમ એવો શબ્દ કરેછે. બાજીગરની રમત કરનારાઓ અને વાંદરાની રમત કરનારાઓ ડમરુ અથવા ડુગડુગિયાં અથવા ડુમડુમિયાં રાખેછે. [ચિપો.

ડમરો, પુ० એક જાતનો સુગન્ધિ આપતો છોડ—

ડમાક, પુ० પોશાક—અધિકાર—મોટાંપણાનો ભભકો; ઠાઠમાઠ.

ડમ્ફાણ, સ્ત્રી० કોઈ વાતને તાણીતૂસીને લાંબી કરવી તે; કોઈ કામને ચોળી ચોળીને વધારી નાખવું તે; નિરુપયોગી વિસ્તાર. ડમ્ફાણ હાંકવી એટલે ગપ ચલાવવી.

ડમ્બર, ન० મોટું ડોળ (કવિતામાં).

ડર, પુ० બીક; ભય; બી.

ડરપવું, ડરવું.

ડરવું, ક્રિ० અ० બીવું; ભય પામવું; બી લાગવો.

ડરામણું, વિ० ભયંકર; બીહામણું. ન० બીક; ધાસતી; દેહેશત.

ડરાવવું, ક્રિ० સ० બીવડાવવું; ધાસ્તી આપવી.

ડરૂ, વિ० સ્તબ્ધ; તટસ્થ; અવયવ હાલતાં બન્ધ થઈ જાય તેવી હાલતનું (આશ્ચર્ય ભય આદિક કારણોથી). ડરૂ થવું એમ કેવાયછે.

ડલી-ળી, સ્ત્રી० ઘોડા ઉપર ઊનની જે ગોદડી નાખવામાં આવેછે તે.

ડહલો, દહલો.

ડસકલાં, ન० રડતાં ડસકાં ખાવાં તે.

ડસકું, ન० રડતાં ગળાંમાંથી આચકો આવી નાકમાંથી જે શ્વાસ નિકળવો તે. ડસકાં ખાતાં રડવું.

ડસવું, ક્રિ० સ० જનાવરે દાંત મારવો—કરડવું; દંશ દેવો.

ડળવું, ક્રિ० અ० ભાત—ડાંગેરનું બોબાં રૂપ થઈ રેવું—જવું. ભાત ડળ્યું—ડળી ગયું એમ કેવાય છે.

ડાંક-ખ, પુ० લીલી મોટી માખી. ૨ વીંટીનાં નંગોના નીચે અન્દરથી જે પતરૂં (રૂપાનું અથવા બીજી કોઈ ધાતુનું અથવા મીનાનું) મુકવામાં આવે છે તે (નંગને વધારે પ્રકાશ આપવા). ૩ ધાતુના બે કકડા જોડી દેવાને વચમાં જે તાંબાગંધ અથવા રેણ મુકવામાં આવે છે તે.

ડાંખલી-ળી, સ્ત્રી० ઝાડની ડાળિયોમાંથી જે બીજી નાની નાની ડાળિયો ફુટેલી હોય તેમાંની એકેકી. ૨ એકેકું ફૂલ અથવા એકેકું ફળ જે ઝીણી ડાળીને આધારે ઝાડપર રયું હોય તે અથવા ઝાડેથી ફૂલ ફળ તોડયા પછી જે ઝીણી ડાળી અથવા ઝીણી ડાળીનો જે કકડો ફૂલ સાથે વળગી રયલો હોય તે.

ડાંખલું-ળું, ન० ડાંખલી-ળી.

ડાંગ, સ્ત્રી० લાંબી જાડી અથવા બે છેડે લોડાંની કડિયો ઘાલેલી એવી લાકડી.

ડાંગર-ગેર, સ્ત્રી० છાલાં સુધાં ચોખા; ભાત.

ડાંડ; પુ० છડો; બૈરી છોકરાં વનાનો પુરૂષ; વાંઢો. —૨ નફફટ લુચ્ચો બે દરકાર જાડો તે. [ગવિયા.

ડાંડગાઇ-ગી, સ્ત્રી० નફિકરી હાલત; લુચ્ચાઈ; ડુ-

ડાંડગો, ડાંડ. [જે લુંગડું તે.

ડાંડિયું, ન० લુગડાંનો ફાટેલો ભાગ કાઢીનાખી પાછાં બે આખાં કકડા સાંધી લઈ પેરવા જેવું કરેલું

ડાંડયો, પુ० લાકડીનો કકડો. (તુવેર વગેરે સુક-

વાનો તથા જુવારના પોંખ પાડવાનો). ૨ ડાંડી વગાડી લોકની ચોકી કરનારો. ૩ વાંઢો; છડો. ૪ લુચ્ચો; ઠગ; ફક્કડ.

ડાંડી, સ્ત્રી૦ ત્રાજવાંની બે બાજુએ પલ્લાં ટાંગવાની જે લાકડી તે; વિજણાંની લાકડી. ૨ વાણને નિશાની બતાવવા સારુ અથવા સરકારના કોઈ મુખીને ખબર આપવાસારુ નિશાણી ઊભાડવાની જે ઊંચી ટેકરી તે અથવા ઊંચી ટેકરીપર જે મોટું ઉભું લાકડું દાટીરાખેલું હોય તે; વાવટાકાઠી. ૩ ડમરૂ આકારનું પણ ડાંડિયો મારી વગાડવાનું એક વાજીત્ર. ડાંડીયો ડાંડીયે ડાંડી વગાડે છે.

ડાંડો, પુ૦ લોઢાં લાકડાં વગેરેનો લાંબો ને જાડો જે કકડો તે. ૨ (બાણ્ણીનો).

ડાંભો, પુ૦ એક જાતનું શાક. ડાંભાની ભાજી કેવાયછે.

ડાંસ, પુ૦ મોટી ને લીલી માખી. ૨ મચ્છર અથવા ઇંખહેતાં જીવડાં.

ડાઈનોઘોડો, પુ૦ બાળકની એક રમત—એમાં એક જણ બીજા એકની આંખ ઉપર હાથ રાખી બીજાઓને સન્તાવા દેછે ને પછી હાથ ખસેડી નાખેછે એટલે પેલો સન્તાઈ ગએલાને શોધવા ફરેછે ને જે કોઈ પકડાયછે તેનો પછી બીજાઓને શોધવાનો વારો આવેછે.—હાથ રાખનાર બીજાઓ સન્તાયછે ત્યારે આ પ્રમાણે બોલેછે—"ડાઈનો ઘોડો પાણી પીતો રમતો જમતો છૂટ્યો".

ડાક, પુ૦ ટપાલ. ૨ ડાકલું.

ડાક્ટર, પુ૦ [અં૦] ભણેલો વૈદ્ય. ૨ પણ્ડિત; ભટ્ટ.

ડાકડમાક, પુ૦ મોટો ઠાઠ; ભભકો.

ડાકણ-ણી, સ્ત્રી૦ [સં૦ ડાકિની] ભૂતની એક જાત; વિચિત્ર ને ભયંકર છુટા ચોટલાવાળું સ્ત્રીને આકારે જે ભૂત તે. ૨ મેલી વિદ્યા જાણનારી ફુવડ બૈરી, જેની નજરપડેથી માણસ સપડાયછે એમ લોક માનેછે તે.

ડાકણું, વિ૦ ડાકણના જેવું દેખાતું—કામ કરનારું.

ડાકલું-બલું, ન૦ એક વાજીત્ર—જોગી, રાવળિયા, વાઘરી માતા આગળ વગાડેછે.

ડાકેણ, ડાકણ.

ડાગ, ડાક.

ડાગળી, સ્ત્રી૦ પાંસળી (ખસવી) એજ અર્થમાં વપરાયછે. ડાગળી ખસકી—ખસી એમ કેવાયછે. (ઘેલછાવાળાં માણસને વિષે બોલતાં).

ડાગળો, પુ૦ વિદૂષક; જાડણ; રંગીલો.

ડાઘ, પુ૦ કાગળ—કપડું—પાટિયું—વાસણ વગેરે ઊપર રંગ—મેલનો જે છાંટો—લીસોટો પડ્યો હોય તે. ૨ કલંક; બટ્ટો; આળ. ૩ કીનો; વેર; ખાર—તેનાં મનમાં ડાઘ છે.

ડાઘિયું, વિ૦ ખારીલું; વેરીલું.

ડાઘિયો, પુ૦ મોટો જબરો ફાડી ખાય તેવો દેખાતો કુતરો.

ડાઘી, વિ૦ ખારીલું; વેરીલું. (માણસ).

ડાઘુ, પુ૦ મુડદાંને ઊંચકનારા—ખાંધિયા તથા તેનીસાથે સમશાન જનારા.

ડાઘો, પુ૦ ડાઘ (૧લા ને ૨ જા અર્થમાં).

ડાચું, ન૦ ગાલની અન્દરનો હાડને લગતો જે ભાગ તે. ૨ ગાલમાં ખાડા પડેલા એવું કદરૂપું બાહાર નિકળેલું દેખાતું જે મોડું તે; ચાડું.

ડાટ, પુ૦ એકદમ ઊંધુંવાળી નાખવું તે; ગમેતેનું ગમે તે કરી નાખી સત્યાનાશ વાળવું તે; મોટું નુકસાન કરી મુકવું. ડોસીએ ડાટ વાળ્યો.

ડાટવું, ક્રિ૦ સ૦ જમીનમાં ખાડો ખોદી તેમાં કંઈ મેલવું—(પછી ઉપરથી ખાડો પુરી નાખવો). ૨ (લાક્ષણિક) સન્તાડવું; ડાબી રાખવું—હવે તે વાતને ડાટ ભાઈ. દાટવું.

ડાટો, પુ૦ બરણી માટલું વગેરે ઠામનું મોડું બન્ધ કરવાસારુ તેમાં જે લાકડું, કપડું વગેરે ઘાલેલું હોય તે; ઠામનું મોડુ બન્ધ કરી છાણમાટોડીયે થાપી રાખવું તે. ડાટો દેવો—મારવો એટલે બન્ધ કરવું. ડાટા કરવા એટલે અપવાસ કરવાને આગલે દાડે સારીપેઠે ખાઈ લેવું. દાટો.

ડાડ-ઢ, દાઢ-ઢ.

ડાડી-ઢી, દાડી-ઢી.

ડાડો-ઢો, દાડો-ઢો.

ડાપણ, ન૦ ડાયાપણું; વિવેક વાળી ચાલ ચાલગત; શાણપણ. ડાપણ ડોળવું—પતરાજ કરવી; સમજવના પણ માથું ઘાલવું.

ડાબું, ન૦ કરડવા—ખાવા સારુ બાર મોકળું કરેલું જે મોડું અથવા મોડાંનો ભાગ તે. ડાબું ભરવું—મારવું કેવાય છે.

ડાબ, પુ૦ ડાબવું તે. દાબ.

ડાબડી, ડબી.

ડાબડો, ડબ્બો.

ડાબણ, સ્ત્રી૦ ડાબવું તે.

ડાબરિયું, ન૦ પોળાં મોડાંનું વાસણ.

ડાબવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપરથી જોર કરી નીચે મુકેલી વસ્તુને સંકોચવી—છુંદવી; ચાંપવું. ૨ લાંચ આપવી. ૩ ઈશારત કરવી. ૪ જોસ્સો નરમ પાડવો. ૫ ઘાલવું; મુકવું. (વાગ્યા ઉપર. તપખીર.) દાબવું.

ડાબાજમણી, અ૦ ડાબી તરફ ને જમણી તરફ; આજુ બાજુએ. ૨ ડાબાને જમણી તરફ ને જમણાને ડાબી તરફ. બળદને ડાબા જમણી જોડો.

ડાબું, વિ૦ પૂરવ દિશા તરફ મોડું કરી ઉભા રૂયાથી આપણા શરીરનો જે અડધો ભાગ ઉત્તર દિશા તરફનો થાય છે તે બતાવે છે—તે સમ્બન્ધી. ડાબાનું ઉલટું જમણું. ડાબો હાથ ને જમણો હાથ. ૨ અળખામણું; અણમાનીતું. મેં તેને ડાબો કરી મુક્યો છે.

ડાભ-ડો, પુ૦ [સં૦ દર્ભ] ઢોરથી ન ખવાય તેવું એ ધારવાળું એક જાતનું ઘાસ. એ પવિત્ર ગણાયછે. સ્નાન શ્રાદ્ધ પગ્રાદિક કર્મમાં કામ આવેછે.

ડામ, પુ૦ ચામડી ઉપર અગ્નિમાં તપાવેલી વસ્તુ ડાબ્યાથી જે નિશાની પડે તે; અગ્નિ અડકવાથી ચામડી ઉપર જે નિશાની પડે તે અથવા જે લાગણી—દુઃખ થાય તે.—ધગધગતો ડામ. ટાઢો-ડામ એટલે ઘણીજ થણ્ડી વસ્તુ આંગને અડકયાથી જે લાગણી થાય તે. ૨ ઠાવકે મોડે મેણાં મારી સામાં માણસનો જીવ બાળવો તે. તુને તો આશીશ પણ તુનેતો ડામ એટલે કંઈ નહિ એમ ક્રોધ—ધિક્કારમાં બોલાયછે. ડામ દેવા—ચાંપવા.

ડામચિયો, પુ૦ લામ્બી ને ઊંચી એવી એ ત્રણ ચાળાની માચી.—ગોદડાં વગેરે મુકવાની.

ડામણ, ન૦ ઘોડાં ગધેડાં નાસી ન જાય તેને માટે ચામડાંના ફોટાંવાળો લાકડાંનો ઘડેલો બે છેડે કાંણાવાળો જે કકડો તે. એ, એક આગલા ને એક પાછલા પગની વચ્ચે બાંધી રાખવામાં આવે છે. ૨ રેંટિયાના આરાએ જે દોરી બાંધવામાં આવે છે તે. ૩ સુકાનને ડાબી તરફ ફેરવી વાણને જમણી તરફ વાળવું તે. ગોસ ને ડામણ એમ કેવાય છે.

ડામર, પુ૦ રાળની જાતની એક વસ્તુ. (ઝાડની પેદાશ) એ અગ્નિથી પિગળે છે. એ, પાટીયાં ઉપર ચોપડવામાં આવે છે કે સાંધા પુરાઈ રે ને પાણી ચૂવે ગળે નહિ ને લાકડું કોય નહિ. ૨ સાટો અથવા સાટી અને ઘરી અથવા આંક એ બેનું અન્તર રાખનારૂં જે જાડું પાટિયું તે.

ડામવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘોડાં ગધેડાંને પગે ડામણ બાંધવું.

ડામવું, ક્રિ૦ સ૦ ડામ દેવા; ડામદઈને બાળવું.

ડામાડોલ, અ૦ આમ તેમ ડોલ્યાં કરતું હોય તેમ; ઝોકાખાતું.

ડામેલ, વિ૦ ડામ દિધેલું.

ડાયું, વિ૦ ઘટતું છે કે નહિ એનો વિચાર કરી ઠાવકાઈથી બોલનાર ચાલનાર; પ્રસઙ્ગ વિચારી કામ કરનાર; દુનિયાદારી સમજનું; વિવેકી; સમજૂક; મર્યાદશીલ; શાણું; દાનું. ૨ ભણેલું ગણેલું; હોશિયાર; આવડતવાળું; બુદ્ધિમાન્. "ડાયો દીકરો દેશાવર વેડે ને ડાઈ દીકરી ચૂલમાં પેસે" એ કેવત છે. ડાયું એનું ઉલટું મૂરખ અથવા ઘેલું.

ડારો, પુ૦ ધમકી; દેહેશત; ફુરપ.

ડાલું, ન૦ જે મોટા ટોપલામાં ગોતર દાણા ભરી બળદ ભેંસને ખવાડવામાં આવે છે તે. ડાલું માંડવું, એમ કેવાય છે.

ડાવ, દાવ.

ડાળ, સ્ત્રી૦ ઝાડનો અવયવ; આડા ઉભા ગયલા જે ફાંટા તેમાંનો એકેક; શાખા.

ડાળાંપાંખડાં, ન૦ ડાળ અને તેના પાછા નાના પાંદડાંવાળા ફાંટાઓ.

ડાળી, સ્ત્રી૦ ડાળ પણ જરા થોડીક પાતળી.

ડાળું, ન૦ ડાળનો એકાદો ભાગ—કકડો.

ડિંગલું, ન૦ ઝાડની ડાળીનો નાનો કકડો (હાથએહાથનો). [વગેરેનું ડિંડવું.

ડિંડવું, ન૦ અન્દરનો પદાર્થ ખપમાં આવતો હોય તેવું છોડાંસાતેનું ફળ.—કપાસ, અફીણ, ધન્તુરા

ડિંગ, સ્ત્રી૦ ગપ; છાંટ; જુઠી વાત ઉરાડવી તે. ડિંગ મારની ચોકી એટલે સત્તા ન છતાં સત્તા છે એમ બતાવી જુલમ કરવો તે. [વેછે).

ડિંગળ, ન૦ જુઠા તડાકો મારવો તે. ૨ ખોટી ખોટી કવિતા. (પિંગળ તો નહિ પણ ડિંગળ ચલા-

ડિચકું, ન૦ ફળ—પાંદડાંને ડાંખળીસાથે જોડી રાખનારો જે કુમળો ભાગ તે.

ડીંગ, ડિંગ.

ડીંચી-ડીચી, ડિચકું. ૨ ડીટી.

ડીંચું-ડીચું, ડિચકું.

ડીટ-ટી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીની છાતીનો અગ્રભાગ; ડીંચી.

ડીફીનાખવું, ક્રિ૦ સ૦ પારમુકવું; કરીનાખવું. ગંમેલેમ ડીફીનાખની.

ડીંપું, ન૦ ઘોડાના પાયા જેટલું અથવા વધારે લામ્બું ડફ્ગોરા જેવું લાકડું—ઢોર હાંકવાને.
ડીખું, ન૦ બાર નિકળેલો દેખાતો જે અવયવ—ભાગ તે. (શરીર—વસ્તુનો).
ડીબો, પુ૦ રડાય—બોલાય નહિ તેવી રીતે આચકાની સાથે છાતી ભરાઈ આવવી તે; છાતીમાં મુઝવણ થવી તે. ડીબો આવવો—ચૂડી આવવો.
ડીલ, ન૦ દીલ; શરીર.
ડુંગર, ડુંગર.
ડુંગરી, સ્ત્રી૦ નાનો ડુંગર; ટેકરી.
ડુંગરો, ડુંગર.
ડુંગળાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિભડાં કાકડી કોળાં વગેરે ફળોને બરોબર પુષ્ટિ નહિ મળવાથી જોઈયે તેવાં ન વધવાં—થવાં. [લક્ષણ).
ડુંગળી, સ્ત્રી૦ કાંદો; પ્યાજ; પલાણ્ડું. (ડુંગળી ને
ડુંગો, પુ૦ હોકો; હુક્કો.
ડુંચવું, ડુચવું.
ડુંચું, ન૦ ઘાસો પૂંજો.
ડુંચો, ડૂચો.
ડુંટી, ડૂંટી.
ડુંડું, ન૦ બાજરીનું કણસું. ડુંડાં—કણસણાં.
ડુંમી, વિ૦ કપટી; મનમાં ગાંઠ વાળે તેવું; મિણ્ડું.
ડુંમો, ડુમો. [ક્ષારમાં):
ડુંસવું, ક્રિ૦ સ૦ મોડે અરકાડીને દમ લેવા—ધુમાડો કાડવો (બીડી ડુંસવી). ૨ ડુચવું (પણ ઘિ
ડુંઓ, પુ૦ તેલ દીવેલની તળે ઠરેલો મેલ. ૨ તેલ મસાલાનો એકઠો રગડો—મેથિયા ગોળિયા કેરીનો.
ડુકરો, ડુક્કર.
ડુકીજવું, તાકીજવું. [અધરો છે.
ડુક્કર, પુ૦ જાડું ગન્દુ ને મોટી દાડવાળું ચોપગું; ભૂંડ.—એ ઉકરડામાં ચરેછે ને કિચ્ચલ ખાબોચિયામાં પડી રે છે; એની ઘણીક જાત કેવાય છે. જઙ્ગલી ડુક્કરનું જોર શહીં વાઘ કરતાં પણ વધારે કેવાય છે. એનો શિકાર કરવો ઘણો
ડુગડુગિયું, ન૦ એક જાતનું વાજિત્ર; ડમરુ.
ડુઘો, પુ૦ ટુંકા ડાંડાવાળું અને મોટા વાડકાના આકારનું વાસણ—દૂધપાક વગેરે પીરસવાનાં કામમાં આવે છે.
ડુઙ્ગર, પુ૦ જમીનની સપાટીથી ઘણો ઊંચો ગયલો ને લામ્બો પથરાયલો જે મોટો ટેકરો તે; પર્વત; પાડ. ડુઙ્ગરમાં નાના નાના અણિયાળા ટેકરાઓ હોય છે તે ટેકરીયો—શિખરો કેવાય છે. ડુઙ્ગર પથરા ને મટોડાનો હોય છે. 'ડુંગરા દૂરથી રળિયામણા' એવી કેવત છે.
ડુચવું, ક્રિ૦ સ૦ પાણી પીતાં વાસણને મોડ સાથે અરકાડવું. ડુચીને પાણી પીવું કેવાય છે.
ડુચો, ડૂચો.
ડુણાઇજવું-ણીજવું, ક્રિ૦ અ૦ દાળ—ચોખા વગેરે અંરન્ધાતાં કંઈક બળવાથી વાસમારવો.
ડુણ્ડ, સ્ત્રી૦ બાર નિકળેલું ગોળમ્બ જેવું જે પેટ
ડુણ્ડાળું, વિ૦ મોટી ડુણ્ડવાળું. [તે; દુન્દ.
ડુણ્ડો, પુ૦ ચાર, આઠ, બાર, સોળ, વગેરે પાનાંનો એકજ વખતે છપાતો જે કાગળ તે. ૨ લાવણી વાળાનું એક ફડ. [—મારવી.
ડુપકી, સ્ત્રી૦ પાણીની માંય પેસવું તે. ડુપકી ખાવી
ડુપટ્ટો, પુ૦ અઙ્ગરખા ઉપર ખભેથી બે પાસ ઝુલતું રાખવાનું જે વસ્ત્ર તે; દુપટ્ટો; પિછોડી.
ડુબકી, ડુપકી. [આવવું; પડતીમાં આવવું.
ડુબવું-બીજવું, ક્રિ૦ અ૦ પાણી અથવા બીજા પ્રવાહીની અન્દર પેસી જવું. ૨ પાણીમાં પેસી ગુંગળાઈ મરી જવું. ૩ પાપી થવું; કરમ બાંધવાં; સંસારની દુગધાથી રિબાયાં કરવું. ૪ નુકસાનમાં
ડુબળું, દુબળું. [નિર્બળ; પાતળો (માણસ).
ડુબળો, દુબળો. એક જાતના રાની લોક. વિ૦
ડુબાડવું-વવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ ડુબે તેમ કરવું.
ડુબામણું, વિ૦ માથે પાણી ફરીવળે ડુબી જવાય તેટલું ઉણ્ડું.
ડુબાસ, પુ૦ વાણનો દલાલ; મારફતિયો.
ડુમચી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] બોગીર અથવા જીન અથવા બિજો સાજ પીઠપરથી ખસી ન જાય માટે જે બેચીપનું ચામડું અથવા બનાતની વણેલી બે દોરી પુછડીમાં ભેરવીને સાજ સાથે વળગાડી રાખેછે તે. ૨ ઘોડાની ગાંડનો થાપો. [મરુ વગેરેનો).
ડુમડુમ, અ૦ એવો થતો અવાજ (ડમકા ડાંડી ઠ-
ડુમાસ, ન૦ એક જાતનું કપડું.
ડુમી, ડુંમી. [તી ધડકવી તે.
ડુમો, પુ૦ બીકથી—શરમથી કોઈ જોડે બોલતાં છા-
ડુલવું-લીજવું, ક્રિ૦ અ૦ ગરક થવું—ડુબી જવું. —તે કરજમાં ડુલી ગયો. ૨ ગીરોનું વ્યાજ જનસની કિમ્મત કરતાં વધીજવાથી જનસ ગીરો રાખનારની થવી—જનસ ડુલી.
ડૂચો, પુ૦ વાસણ—બારીનું મોડું બન્ધ કરવા તેમાં

જે ચિથરાં કાગળ ડાચ્યાં હોયતે. ડુચો, લાકડાંનો ન
ડેંડવું, ન૦ પાણીમાં રેનાર એક જાતનો સાપ. [કેવાય.
ડેગ-ઘ, પુ૦ પોળાં મોડાનું પણ તળિયેથી ઘણુંજ પો-
ળું એવું તાંબા પિત્તળનું જે મોટું વાસણ તે. ૨
ડેગડી, દેગડી. [કાદવ; ચિકાસ.
ડેડકો, દેડકો.
ડેરું, પુ૦ રવૈને રાખવાનું ગોળીના કાંઠાપર જે લાકડું
બાંધવામાં આવેછે તે; લાકડાંના જે આળામાં રવૈ
ફરે છે તે. ૨ વિલમ્બ; વાર; ખોટી.
ડેરો, પુ૦ [હિ૦] તમ્બુ; કપડાનું ઘર. ૨ મુકામ;
ઘર; છાવણી. [વિ૦ ડણણું; હરેડી.
ડેરો, પુ૦ તોફાની ઢાયને ગળે જે લાકડું બાંધે છે.
ડેલું, ન૦ આજુબાજુએ ભીત, ઉપરથી છાપરું એવું
ઘર. ૨ જેની અન્દર થોડીક ખુલ્લી જગો ને પાંચ
સાત ઘર હોય ને એક દરવાજો હોય તે બધું
મળીને જે જગોતે; નાની પોળ; ખડકી. ૩ એ જે
દરવાજો તે. ૪ તબેલો.
ડેલો, ડેલું.
ડેહેકાણી, પુ૦ [ફા૦] ગામડિયો. ૨ મૂરખ; જંગ-
લી માણસ. [ડૈયાં—યું કેવાય છે.
ડૈયાં, ન૦ એ શબ્દ કંઈ નથી મળવાનું એમ કેવાને
બદલે વપરાય છે. મૂઠી વાળી અઙ્ગુઠો બતાવી
ડોંડિયો, પુ૦ ડાંડિયો.
ડોઈ, સ્ત્રી૦ હાથ દોઢેકના લાકડાના ઊભા ડાંડાવા-
ળો તાંબા પિત્તળનો જે મોટો વાડકો તે.
ડોઇયો, પુ૦ નાળિયેરને કોતરી કરેલું જે ઠામ તે—
તેલ ભરવાના—ગાંડ ધોવાનું પાણી ભરી રાખ-
વાના કામમાં આવે છે. ૨ નાળિયેરના જે ખો-
ખાંમાં હુક્કાનો મેર ઘાલવામાં આવે છે તે. ૩
ગોળીમાંથી પાણી લેવાનું, ઊપરનું માથું કાપેલું એ-
વા નાળિયેર આકારનું તાંબા પિત્તળનું જે વાસ-
ણ તે; ડોયો. [જે અવયવ તે; ગળું; કોટ.
ડોક, સ્ત્રી૦ ધડ અને માથું—ડોકું એ બેને જોડનારો
ડોકાબારી, સ્ત્રી૦ દરવાજાના એક બારણાંની અન્દર
જે નાની બારી હોયછે તે.
ડોકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ડોકું બાર કાડીને જોવું.
ડોકિયું, ન૦ ડોકું બાર કાડીને જોવું તે. ડોકિયાં ક-
રવાં એમ કેવાય છે.
ડોકી, સ્ત્રી૦ ડોક. ડોકી ધુણાવવી એટલે માથું હલા-
વવું (હા અથવા ના કેવી).
ડોકું, ન૦ શરીરના બે મોટા ભાગ જે ધડ ને માથું
તેમાં જે માથું તે; ખભાથી તે માથા લગીનો ભા-
ગ. ડોકું કાપવું—વિશ્વાસ ઘાત કરવો. ૨ જીવથી
મારી નાખવું. ૩ ડોકિયું. ડોકું ઘાલવું—હરેક કા-
મમાં ઝટ દઈને માથું મારવું.
ડોઘો, મૂરખો.
ડોચકું, ડોકું. (તુચ્છકારના અર્થમાં).
ડોટ, સ્ત્રી૦ દોડ. ડોટ મુકવી.
ડોટી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું જાડું કપડું. ચાદર તકિયા
વગેરે કરવાના કામમાં આવે છે.
ડોડકું, ન૦ તુરિયાંની એક જાત. એ ફળ ટુંકું ને
આછા લીલા રઙ્ગનું હોય છે.
ડોડ, દોડ—૧૧.
ડોડાવું, ક્રિ૦ અ૦ કસણું નિકળવું.
ડોડિયું, દોડિયું. [રવાનું ઘરેણું.
ડોડી, સ્ત્રી૦ આકડાનું ફળ. ૨ એક જાતનું શાક.
૩ કુંવારની વચમાંની ડોડી. ૪ કોણીની ઉપર પે-
ડોડો, પુ૦ કેળ કેવડા વગેરેના ફુલનો જથો પાંખડા-
માં બિડાયલો હોય તે; કેળ કેવડા વગેરેનું ફૂલ.
૨ મકે—જુવારનું કસણું.
ડોણી, સ્ત્રી૦ દોણી. [ક બોલેછે).
ડોફો, પુ૦ કંઈ નહિ એવો અર્થ રાખેછે (હલકા લો-
ડોબકું, ન૦ ભાંગેલું ફુટેલું વાસણ.
ડોબું, ન૦ ઘરડી ભેંસ; પાડી—પાડું. ૩ કંઈ જ ન સ-
મજે તેવું—બુચટ માણસ.
ડોયો, ડોઇયો.
ડોરણું, ન૦ બોરિયું—(અઙ્ગરખાનું).
ડોલ, પુ૦ [ફા૦] કુવામાંથી પાણી કાડવાનું ઊપર
આંકડો હોય તેવું જે વાસણ તે અથવા ચામડા-
ની બોખ. ૨ વાણની વચમાંનું જે સહુથી મોટું
ઊંચું ઊભું લાકડું તે; કુવો.
ડોલચી, સ્ત્રી૦ નાનો ડોલ (૧ લા અર્થમાં).
ડોલવું, ક્રિ૦ અ૦ હાલવું; ડોકું ધુણતું હોય તેવી હા-
લતમાં હોવું.—ઊંઘ—નિશાથી. ૨ પવન પાણીના
જોરથી આમ તેમ હાલ્યાં કરવું—વાણ.
ડોલું, ન૦ ઝોકું. ડોલાં ખાવાં—ઝોકાં ખાવાં. ૨ વા-
ણે ડોલવું તે. [રખડ્યો, એમ કેવાય છે.
ડોલો, પુ૦ પેદાશ અથવા જરૂરનું કામ. તેનો ડોલો
ડોળવું-વીનાખવું, ક્રિ૦ સ૦ રગડા જેવા પદાર્થમાં
ભેળાદેવું—એકમેક કરી નાખવું; બહુ હલાવી રગ-
ડો કરી મેલવો. [નાર).
ડોસી, પુ૦ વાણિયો (ઘણું કરી કાપડનો ધન્ધો કર-

ડોસી, સ્ત્રી૰ ઘરડી—બુઢ્ઢી બૈરી. ડોસીશાસતર—ઘરડી-ફેંડાયલી બૈરીઓએ જે નવી રીતો ચલાવી હોય તે.

ડોસુંડગરૂં, ન૰ છેક અશક્ત ને ઘરડું માણસ.

ડોસો, પુ૰ ઘરડો પુરુષ; બુઢ્ઢો.

ડોહ, પુ૰ [સં૰ સન્દોહ] નદિ અથવા તળાવનો ઘણા ઉંડા પાણી વાળો જે ભાગ તે. ૨ પાણી ભરાઈ રેતું હોય તેવો ખાડો; મોટું ખાબોચિયું.

ડોળ, ન૰ આકાર; ઘાટ; ઠાઠું—પાઘડી વગેરેનું. ૨ ચેહેરો; છબી; સુરત; આકૃતિ. ૩ તરેહ; રીત. ૪ ચિહ્ન; નિશાની. ૫ ઢોંગ; સ્વાંગ; ભભકો; ડમાક. પુ૰ તુવેર—મગ—ચણા વગેરેને ભડવાથી જે દાળ પડે છે તેમાં ફુંપલા જે આખા દાણા તે. ડોળ પાડવા એ તુવેરનાજ કેવાયછે.

ડોળચારણી, સ્ત્રી૰ લાડુ ચાળવાની ચારણી.

ડોળદાર, વિ૰ સારી આકૃતિવાળું; સારું દેખાતું.

ડોળવા, પુ૰ જુવાર—મકે વગેરેની ધાણીમાં ફુટ્યા વગરના જે દાણા તે; ઓગણાં.

ડોળવું, ક્રિ૰ સ૰ પ્રવાહી વસ્તુમાં નીચે બેઠેલા અથવા બીજો પદાર્થ નાખી સારીપઠે હલાવવું; નદી તળાવનાં પાણીને એવાં હલાવવાં કે નીચેનો કાદવ ને પાણી એકમેક થઈ જાય. ૨ આંખને ચોળી ચોળી ડોળો લાલ થાય તેમ કરવું. ૩ બહુ ચુંથવું; ઘણી વસ્તુનો વેપાર એકજ વખતે કરવો—તેણે બહુ વેપાર ડોળ્યો છે; તેણે તે કામ બહુ ડોળ્યું.

ડોળવું, ક્રિ૰ સ૰ હલાવીને ઉપર ઉપરથી ગબાડાવી કાડવું; નિડોળવું, (અડદ, મગ, રાઈ વગેરેને).

ડોળિયું, ન૰ કોઈ વસ્તુ ઘડી કાડવાને—બનાવવાને—પાડવાને આગળથી તેનો જે આકાર કરી રાખેલો તે. ૨ ડોળીનું તેલ.

ડોળી, સ્ત્રી૰ માંદા—ઘાયલ માણસને અથવા મુસાફરને ઉંચકી લઈ જવાની એક તરેહની ઝુલતી માચી. ૨ ઓછાણ; કોઈની મરણરૂપ હાનિ અથવા દ્રવ્યની હાનિ; માઠા સમાચાર. તેને ઘેર ડોળી આવી એમ કેવાય છે. ૩ મોડાંનું ફળ.

ડોળો, પુ૰ આંખનો વચલો ભાગ—ડોળો ફુટવો. ડોળા ચુડીજવા એટલે ડોળા, ઉપલાં પોપચાંમાં ડબાઈ જવા. (આંકડીથી અથવા મરતી વેળા) ડોળા કાડવા—ફેરવવા એટલે ગુસ્સામાં આંખ ફાડી—ફેરવી; કોપાયમાન થવું. ડોળા ઉંચે જવા—ઓચીએ જવા એટલે કોઈની તરફ નરમ નજરથી ન જોતાં પોતાના તોરમાં રેવું; મગરૂબીમાં રેવું. ૨ તાબૂત; તાજિયો.

ઢ.

ઢ, પુ૰ પચ્ચીસમો મૂળાક્ષર; ડનો મહાપ્રાણ. ૨ કંઈજ ન આવડતું હોય તેવાં માણસને એ શબ્દ લગાડવામાં આવેછે; જડસો; બૂચટ; અક્ષરશૂન્ય; ડોઠ; એથીની પડે પડી રેતો આળસુ.

ઢગ, **ઢગલો**. **ઢગબદ્ધ**—બહુબહુ; ઘણુંજ.

ઢગરું, ન૰ કમ્મરની નીચેના અથવા ગાંડની આજુ બાજુના બાર નિકળેલા માંસ વાળા જે અવયવો તેમાંનો એકેક; કુલું; નિતમ્બ.

ઢગલી, સ્ત્રી૰ નાનો ઢગલો. ધૂળની—અનાજની વગેરેની ઢગલી.

ઢગલેઢગલા, વિ૰ ઘણુંએક; પુષ્કળ; અતિશય.

ઢગલો, પુ૰ એક જાતની અથવા ઘણી જાતની ઘણીક વસ્તુઓનો અથવા એક વસ્તુની ઝીણી રજકણોનો જથો જે ઊંચા આકારમાં રચ્યો દેખાતો હોય તે; ટેકરો. ૨ પુષ્કળ; બહુ; ઘણું.

ઢંકાવું, ક્રિ૰ અ૰ ઉઘાડું હોય તે બન્ધ થવું. બારણું વાથી ઢંકાયછે. ૨ ઉઘાડું—જાહેર—ચાલતું હોય તે સન્તાયલું—બન્ધ પડેલું થવું. તે વાત ત્રણ દાડા ચાલી ને પછી ઢંકાઈ ગઈ. ૩ વગર ઓથે—આસરે અથવા મરણથી થતાં દુઃખથી અથવા લોકમારથી બચી જવું. મુઆ પછી તે ઢંકાયો એટલે જીવતાં તો લોકમાં નઠારો કેવાતો પણ મુઓ એટલે પછી તેની વાત લોકે કરવી માંડી વાળી; વારૂ તે છોરો કુળમાં સારો હતો તો તેણે દાડોપાણી કીધાં ને પેલી ઢંકાઈ.

ઢંગ, પુ૰ જેમાંથી નિયમ, સુઘડતા ને આવડત જણાઈ પડે તેવી જે રીત—વર્તણુક તે. (પણ એ શબ્દ અપ્રસન્નતા દેખાડતી વેળા વપરાયછે). "રંગ શું જોવારે, નથી કંઈ ઢંગ જનોમાં". તેનામાં શા ઢંગ બળ્યા છે?, તેના ઢંગ તો જુઓ, તેનામાં કેશી વાતના ઢંગ તો છેજ નહિ વગેરે વાક્યો બોલાયછે.

ઢચુપચુ, ધચુપચુ.

ઢઢણાવવું, ઢણઢણાવવું.

ઢણઢણ, અ૰ ઢોલ—નોબતનો અવાજ.

ઢણઢણવું, ક્રિ૰ અ૰ જોશમાં જોરથી બધું સાથે હાલવું. [—જોશમાં કામ ચાલતું કરવું.

ઢણઢણાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ઢણઢણે તેમ કરવું; ચઞ્ચળ

ઢણ્ઢાર, વિ૰ મોટું, ખાલી ને બિહામણું.

ઢણ્ઢેરો, પુ૰ સરકાર તરફથી ડાંડી—થાળી પીટીને લોકમાં જાહેર કરવું તે. ૨ સઘળી રૈયતનેમાટે સરકારથી જાહેરનામું. ૩ લોકમાં જાહેર કરવું—ખુલ્લું કહી દેવું તે. કેમ તારે પેલી વાતનો ઢણ્ઢેરો પીટવાનો વિચાર છે, હોય તો કહી દે.

ઢણ્ઢોળવું, ક્રિ૰ સ૰ પકડીને આમ તેમ હલાવવું. (ઘણુંકરીને ઊંઘતાંને).

ઢણ્ઢોળવું-ળીનાખવું, ક્રિ૰ સ૰ જોરથી હલાવવું—આમ તેમ ફેરવવું; હચમચાવવું.

ઢબ, સ્ત્રી૰ કોઈ પણ ક્રિયા સમ્બન્ધી કરનારની જે ખાસ રીત તે; છટા; તરેહ: પાઘડી મુકવાની ઢબ, બોલવા—લખવાની ઢબ વગેરે.

ઢબુ-બ્બુ, પુ૰ તાંબાંનો સિક્કો. બેવડો પૈસો. બે પૈસા ને ઢબુ મૂલમાં બરોબર છે. કેવત. 'દેખનેમેં ઢબુ ઔર ચલનેમેં સિવરાઈ'. 'ટકાની ડોસી ને ઢબુ મુંડામણ'.

ઢમઢમ, અ૰ પડઘમ વગેરેનો અવાજ.

ઢમઢોલ, વિ૰ બારથી મોટું ઢોલ જેવું દેખાતું પણ અન્દરથી પોલું. 'ઢમઢોલ માંહે પોલ' એમ કેવાયછે.

ઢરડવું, ક્રિ૰ સ૰ ઘસડવું.

ઢસલું-ળું, વિ૰ ભોળું; નિષ્કપટી; સાદું.

ઢસું, ન૰ રેતી પણાનો દડ.

ઢળકતું, (ઢળતું) વિ૰ વાંકું; આડું પડતું; ઢાળ—ઢોળાવના આકારમાં હોય તેવું.

ઢળવું, ક્રિ૰ અ૰ પ્રવાહી પદાર્થે બાર પડી-નિકળી જવું. પાણી—દુધ ઢળ્યું. ૨ નીચું પડી જવું; ઊંચે ઠેકાણેથી નીચી જગાએ ઉતરી બેસવું; વાંકું—આડું પડી જવું. ભાઈ તો ઢળીપડયા. ૩ વાંકુ પડવું; નમી—ઝુલી જવું. ૪ ખીબાંથી ઉતરવું (અખાએ વાપર્યોછે). ૫ લલચાવું.

ઢળિયું, ન૰ ઢેફું. ૨ રોડું.

ઢળ્યા, વિ૰ ધા૰ છોકરાને તેની મા રીસમાં એ શબ્દે બોલાવે છે. પડયા—મુઆ એ અર્થમાં.

ઢાંકડું, ઢાંકણું.

ઢાંકણ, ન૰ જેથી વસ્તુ ઢંકાતી હોય તે; ઢાંકણું. ૨ (લાક્ષણિક) જે જન—ગુણ કર્મથી દોષ ઢંકાય તે. "બાપનું ઢાંકણ બેટડો ને ઘરનું ઢાંકણ નાર".

ઢાંકણી, સ્ત્રી૰ મટોડીનાં વાસણનાં મ્હોડાં ઢાંકવા સારુ મટોડીનો એક તરેહનો ઘાટ.

ઢાંકણું, ન૰ વાસણ—પેટી—કણ્ડિયા વગેરેનું મોકું ઢાંકવાનો તેને લાયકનો જે ઘાટ તે.

ઢાંકપિછોડો, પુ૰ ઉઘાડી પડેલી વાતને ચરચાતી બંધ કરવાની જે જુક્તિયો તે; દોષને ઢાંકી નાખવાની તજવીજ; છાનું—સબબ કાડી તોહોમત ઉરાડી નાખવું તે. ૨ બાળક છોકરાઓમાં ટપલાબાજીની એક રમત છે.

ઢાંકવું, ક્રિ૰ સ૰ ઉઘાડું હોય તેને બન્ધ કરવું. બારણું ઢાંક, વાસણ ઢાંક વગેરે. ૨ ઓરાડવું. ઉપર કંઈ નાખી અન્દરનું ન દેખાય તેવું કરવું; ૩ કોઈ એકાદા માણસથી છુપાવવું; સન્તાડવું. ૪ દોષની ચરચા—નિન્દા થતી બન્ધ થાય તેવું કરી નાખવું. ઢાંકી દેવું—મુકવું—રાખવું.

ઢાંકોઢુમો, પુ૰ ઘરમાં અનાજ ઘી તેલ વગેરે ઉઘાડું રયું હોય તેની તપાસ કરી ઢાંકવું તે.

ઢાંકયું, ન૰ એકના ઘરની રસોઈ ઢંકાઈને બીજાને ઘેર આવવી તે. ઢાંક્યું—ઢાંક્યું ભાણું આવવું.

ઢાંગડું, ન૰ એક જાતની મોટી ને જાડી કાકડી.

ઢાંઢું, ન૰ મરીગયલું મોટું ઢોર.

ઢાંઢો, પુ૰ બળદ. [વેશ. (ભવાઈમાં).

ઢાઢી, પુ૰ ચાળા પાડી વખાણ નિન્દા કરી ગાઈ બજાવી પેટ ભરનારા એક જાતના લોક. (રજવાડામાં). ભાટ, ચારણ, ઢાઢી વગેરે. ૨ સરણાઈ વગાડનારો. ૩ એક પ્રકારનો માંગણનો

ઢાલ, સ્ત્રી૰ બચાવ કરનારું હથિયાર. એ, કાચબાની પીઠનું, ગેંડાના ચામડાનું હોય છે.—બન્ધુકની ગોળી, તલવાર, તીર વગેરે ઢાલ ઉપર ઝીલાય છે. ૨ સહાય કરી શત્રુથી રક્ષણ કરે તેવું માણસ, નામ અથવા કામ. 'અડી વેળાની ઢાલ' એમ કેવાય છે. "અર્જુન એસા કીજિયે, ઢાલ સરીખા હોય; સુખમેં રેહવે પીઠપેં, દુ:ખમેં આગે જોય." [ના પાકનું વજન બાંધવું તે.

ઢાળ, પુ૰ ઉંચેથી થોડા થોડા નીચે જતી જમીન—રસ્તો; ઢોળાવ. ૨ એવો કોઈપણ ઘાટ (છાપરાંનો ઢાળ.) ૩ ઢાળકી—કો (અખામાં). ૪ ભાગ બટાઈના વહીવટમાં સરકારનું વસૂલ નક્કી કરવા ખેતરમાંથી થોડા ચાસ કાપી આખાં ખેતર-

ઢાળકી, સ્ત્રી૰ સુનાં રૂપાને ગાળીને જે લગડી અથવા ચકતી બનાવેલી હોય તે.

ઢાળકો, પુ૦ મોટી ઢાળકી.

ઢાળણી, સ્ત્રી૦ અનાજને ઢાળવું તે; કાપણી. ઢાળણી પડવી એટલે કાપણીનો વખત આવવો.

ઢાળવું, ન૦ કોળી કણબી સુથાર વગેરેનાં બૈરાંઓને સાલ્લા નીચે પેરવાનું લુગડું.

ઢાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ખેતરમાં પાકેલાં ધાનને નીચે પાડવાં; કાપણી કરવી. ૨ ટીપાં રૂપે નાખવું—પાડવું.—આંસુ ઢાળવાં. ૩ નીચે નાખવું; પાથરવું. ખાટલો ઢાળવો. ૪ ગાળીને ઢાળકી પાડવી. ૫ જમીનના ઉત્પન્નનો સુમાર બાંધવો; જમાબન્દી કરવી. ૬ (ઢાલીદેવું) અફીણ વગેરેને. [ક ઢાળિયું છાપરૂં.

ઢાળિયું, ન૦ ઢાળવાળું છાપરું—કાતરિયું. જેમકે એ-

ઢાળિયો, પુ૦ કાપણી કરનારો. ૨ પાણીને જે ઢાળથી ઉતારી ઝાડને પીંચતું કરવામાં આવે તે.

ઢીક, સ્ત્રી૦ ભેંસ ગાય પછવાડે આવીને માથું મારી પાડી નાખે તે. ૨ ઢીકો.

ઢીંગલી, સ્ત્રી૦ બાળકનું રમકડું. એ, સ્ત્રીના આકારની લાકડાંની અથવા લુગડાંની હોય છે; પુતળી.

ઢીંગલું, ન૦ પુતળું; બાહુલું. [ડનાકું હાડકું; ઘૂંટણ.

ઢીંચણ, પુ૦-ન૦ જાંઘ ને પગનો નળો એ બેને જો-

ઢીંચવું, ઢીચવું.

ઢીક, ઢીંક.

ઢીકો, પુ૦ વાંસા ઉપર ચપ્પટ હાથ મારવો તે.

ઢીગાર, પુ૦ ઠગલો; ઢગ.

ઢીચવું, ક્રિ૦ સ૦ અકરાંતાંની પઠે અતીસેં પીવું.

ઢીમચું, ન૦ ઘેર થાપેલી જાડી કોઠી. ૨ ઢીમસું.

ઢીમડું-ળું, ન૦ વાગવાથી—જીવડાના કરડવાથી ઉપસી આવેલો (શરીરનો) જે કઠ્ઠણ ભાગ તે.

ઢીમર-મ્મર, પુ૦ [સં૦ ધીવર] માછી; માછલાં મારનારો; કોળી; ખારવો.

ઢીમસું, ન૦ લાકડાંનો જાડો ને પોળો કકડો જેની ઉપર પાપડ વગેરે ખાંડવામાં આવે છે તે.

ઢીમું, ઢીમડું.

ઢીલ, સ્ત્રી૦ વાર; વિલમ્બ; ઓઠી. ૨ લબડતી થાય તેવી જે દોર તે—કનકવાને ઢીલ મૂક.

ઢીલું, વિ૦ તડું—તસતસતું ન હોય તેવું. ઢીલું બાંધવું. ઢીલી દોરી એટલે (લાક્ષણિકમાં) રૅમ નજર; મરજી મુજબ કરવાની થોડીઘણી છૂટ. ૨ રગડો—નરમ હોય તેવું. (ઢીલી દાળ,) ઢીલી કણેક વગેરે). ૩ કમજોર; સુસ્ત; નરમ. ૪ હિંમતવિનાનું; પોચી છાતીનું.

ઢુંઢિયો-ઢિયો, પુ૦ શ્રાવક લોકમાં ધરમનો એક પન્થ છે તેમાંનો કોઈ પુરુષ. ૨એને ક્ષુદ્ર જીવની પણ હિંસા થાય માટે એ, ઘણા દાડા નાતો સરખો પણ નથી. ૨ મેલો કુવડ પુરુષ.

ઢુંઢવું, ક્રિ૦ સ૦ શોધવું; ખોળવું; શોધી કાડવું.

ઢુંઢસાં, ન૦ બાજરીનાં દાણા વનાનાં કસણાં.

ઢુંઢું, ન૦ બાજરીનું કણસું. [યે છે.

ઢુંસો-હો, પુ૦ ઘઉંનો મોટો ભાખરો. ઢુંહાના લાડુ એમ કેવાય છે. એ આસરે દસ્સેર ઉપરના થા-

ઢુકડું, અ૦ પાસે—નજીક હોય તેવું. ઢુકડે લગન ઢુકડે આવ્યાં છે.

ઢેંગી, વિ૦ આળસુ; સુસ્ત; એદી. [લમ પડેછે.

ઢેંચલો, પુ૦ સાપ કાળો ને લામ્બી પુંછડી વાળો એક પક્ષી. એ ઘણું કરી સાંઝરે હવામાં ઉડતો મા-

ઢેકવો, પુ૦ કુવામાંથી થોડી મેનતે પાણી કાડવાનો યંત્ર.

ઢેકો, પુ૦ સપાટી ઉપર એકાદે ઠેકાણે બાર ઊંચો દેખાતો જે ભાગ તે. ઢેકાઢેયા કેવાય છે.

ઢેડ, વિ૦ નરક કાડવાનો ધન્ધો કરનારી એક જાતિછે. ઢેડકૂજેતી—ઘડી ઘડી લડવું ને ઘડી ઘડી પાછાં એક થવું એ જે વગોણું લોકમાં થાય તે.

ઢેડિયો, વિ૦ ૬જેતી ઓરો. ઢેડિયું—ઢેડના સરખું હલકું—નીચું. ઢેડિયાવાજું એટલે હલકી જાતનું વાજું. ૨ નીચ લોકની પઠે ગાળાગાળ ઢોલ છકડ ચલાવતા હોય તેવા લોકની ટોળી.

ઢેડું, ન૦ એકી બાજ લુટનારા ભિખારી.

ઢેડો, પુ૦ ઢેડ—પુરુષ; ભંગિયો; બારવાસિયો. ૨ ભઙ્ગિયાથી ચઢતી એક જાતનો પુરુષ. ૩ હલકો પાજી બેમર્જાદ પુરુષ. [ટોકું; પથરો; રોડું.

ઢેફું, ન૦ જમીન ખોદાયાથી નિકળેલી બાઝી ગયલી જે મટોડી તે. ૨ રસ્તા ઉપરનું બાઝી ગયલું મ-

ઢેબરું, ન૦ હાથે ઘડીને કુલેડાંપર સેકેલો જાડો રોટલો. ૨ મોટી જાડી તળેલી રોટલી.

ઢેલ, સ્ત્રી૦ મોરની માદા.

ઢેપકાં, ન૦ લોળિયાં. [સનું ઝાઝું અપેલું તે.

ઢેસરો-લો, પુ૦ ઢોરે જે પોદળો મુક્યો હોય તે; માણ-

ઢેયું, ન૦ મોટું ઢેફું.

ઢેયો, ઢેકો. ઢેકાઢેયા.

ઢોંગ, પુ૦ ખરેખરૂં હોય તેના કરતાં બાર જૂદું બતાવવું તે. (વેશ, રીતભાત, ચાલચલણ વગેરે). ૨ દમ્ભ; ધુતારાપણું; કપટીપણું. ૩ મજાક ઠઠ્ઠા; ચાળા. ૪ રમત; ખેલ; વેશધારીપણું. ૫ બાનું;

મસ; મિષ; નિમિત. ઢોંગ કરવો—ચલાવવો. ઢો-
ઢોંગી, વિ૦ ઢોંગ કરનાર. [ગધન્તુરા કેવાય છે.
ઢોંચ, વિ૦ ખખળી—જીર્ણ થઈ ગયલું. ઘરડું ઢોંચ.
ઢોડફોડો, પુ૦ પથ્થર ફોડનારો. [જડસો.
ઢોંડો, પુ૦ પથરો; પાણો. ૨ મૂરખ; ઈંધણચોરી;
ઢોકડું, ન૦ પોચી એવી બાંધેલી ગાંસડી. રૂનું ઢોકડું.
૨ કાયા; ખોળિયું; શરીર. ધોકડું.
ઢોકળાં, પુ૦ અડદનો તથા ચોખાનો લોટ ભેગો આ-
થી એના ખમીરનો બનાવેલો પદાર્થ—એ કકડા
રૂપે હોયછે; ઈંદડાં. [ડું વેલણ.
ઢોકળિયું વેલણ, ન૦ લૂંચી પૂરી રોટલી વણવાનું જા-
ઢોકળિયો, ઢોકળાં. [હોય તે; બાટી.
ઢોકળી, સ્ત્રી૦ જે નાની ભાખરી દાળ સાથે બફાઈ
ઢોચકી, સ્ત્રી૦ નાનું ઢોચકું.
ઢોચકું, ન૦ સાંકડાં મોડાંનું મટોડીનું વાસણ; નાનો
દોરિયો. ૨ માથું—ઢોચકું ઉડાવીદેવું કેવાય છે.
ઢોઢો, પુ૦ સ્ત્રીની છાની ઇન્દ્રી. [આવે છે તે.
ઢોણગું, ન૦ છોકરાંને સુવાની ઝોળી પોળી રાખ-
વાને માટે બે બાજુએ લાકડાંની અથવા વાંસની
જે ડિઙ્ગોરી (બે બાજુએ કાણાંવાળી) ઘાલવામાં
ઢોર, ન૦ ગાય ભેંસ બળદ ઘોડા બકરાં વગેરે ચાર
ખાતાં પશુ, જેને માણસ પોતાના ઉપયોગને માટે
પાળી શકે છે તે. ૨ મૂરખ; અક્કલ વનાનું(માણસ).
ઢોરઢાંક, ન૦ ઢોર વગેરેનો ખટલો.
ઢોલ, પુ૦ ઢ ઢ એવો અવાજ કરનારું માય પોલું ને
ઉપર જાડું ચામડું મુડેલું એવું એક તરેહનું વા-
દ્ય. સ્ત્રી૦ માથાપર જોરથી હાથ મારવો તે; ટ-
પલી—લો. ઢોલખાઉ—ઢોલ ખાયાં કરે તે—સહુનું
સાંખ્યા કરે તે અશક્ત પુરુષ.
ઢોલક, સ્ત્રી૦ એક વાદ્ય. એ લમ્બગોળ લાકડાંના ખો-
ખાંની બન્ને બાજુએ ચામડું મુડેલું હોય છે.
ઢોલકી, સ્ત્રી૦ એક તરેહનું ઢોલક. ઢોલકી વગાડવી
એટલે નાચનારની પછવાડે ઊભાં રહી વગાડવું;
ઢોલકું, ન૦ ઢોલકી. [ખુશામતમાં વખાણ કરવાં.
ઢોલડી, સ્ત્રી૦ રઙ્ગેલો નાનો ખાટલો.
ઢોલિયો, પુ૦ ખાટલો; પલઙ્ગ. [ની એક જાત.
ઢોલી, સ્ત્રી૦ લગન જનોઈ વગેરે શુભ કારજમાં
ઢોલ પીપી—સરણાઈ વગાડનારા અથવા એઓ-
ઢોલો, પુ૦ ધણી; વર. ૨ બેવકુફ; બૂચટ; અઘટિ-
ત વાત જોય સાંભળે તોપણ જેને કંઈ દીલમાં
ઢોસું, ન૦ કુસકું. [લાગેજ નહિ તે.

ઢોસો-ષો-હો, ઢુંસો-હો.
ઢોળ, પુ૦ તાંબા પિત્તળના ઊપર સુનાં રૂપાનું પા-
ણી ચડેલું હોય તે. ૨ થર ચડાવવો તે—ગેબર ઉ-
પર ચાસણીનો ને રોટલી ઉપર ઘીનો.
ઢોળવું, ક્રિ૦ સ૦ ભીંત અગાસી વગેરેને ચૂનો લ-
ગાડવો. ૨ પાણી બાર નાખી દેવું; માંયથી બા-
ર પડે તેમ કરવું. [મીન; ઢાળ.
ઢોળાવ-વો, પુ૦ ઊંચેથી નીચે ઉતરતી હોય તેવી જ-
ઢોળાવું, ક્રિ૦ અ૦ રેડાવું; પ્રવાહીપદાર્થનું નીચે પડવું.
ઢોળીપાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઊંચેથી નીચે આણી સુવાડી
દેવું. ૨ વાત—તકરારમાં ઉતારી પાડવું.
ઢોળો, ઢોળાવ. [કરે તે.
ઢોઓ પુ૦ નામરદો; અશક્ત; પોતાની બૈરીને પો-
તાના હુકમમાં ન રાખી શકે તેવો પુરુષ; પોતાની
સ્ત્રીને ખોટે મારગે ચાલતી જોયાં કરે—સાંખ્યા

ણ.

ણ, પુ૦ છવ્વીસમો મૂળાક્ષર; પન્દરમો વ્યઞ્જનવર્ણ.
એથી શરૂ થતો કોઈ શબ્દ નથી. એ, ચમ્પાતાં
અનુસ્વારોમાંનું ત્રીજું છે. કણ્ઠ, પિણ્ડ; બણ્ડ;
કણ્ટ્રાકટર વગેરે.

ત.

ત, પુ૦ સત્તાવિસમો મૂળાક્ષર; સોળમો વ્યઞ્જનવર્ણ.
દન્તસ્થાની વ્યઞ્જનોમાંનો પેલો.
તઈયાર, તૈયાર.
તઈયારી, તૈયારી.
તક, સ્ત્રી૦ જે સમો સાચવ્યાથી લાભ થવાનો હોય
તે સમો; સન્ધિ; જોગવાઈ; યોગ; અવસર.
૨ લાગ; દાવ.
તકતક, અ૦ માંયથી કંઈ કંઈ કિરણ બાર નિકળ-
તા હોય તેમ; તેજ મારતું; દીપતું. મોઢું તકતક

થાય છે.
તકતકતું, વિ૰ તકતક થતું; ચકચકતું.
તકતો, તખતો. [લતું નથી.
તકદીર, સ્ત્રી૰ [આ૰] નસીબ; સર્જિત; છઠ્ઠીના લેખ; વિધાત્રા. તકદીરની આગળ તદબીરનું કંઈ ચા-
તકરાર, સ્ત્રી૰ [આ૰] સામ સામું બોલવું તે; એકે આમ —હા તો બીજાએ તેમ—ના એવી રીતની એક બીજા સાથે જુસ્સામાં બોલચાલ થવી તે; વાદવિવાદ; ભાંજગડ; ચર્ચા. ૨ કારણ; હેતુ; દલીલ; સબબ. ૩ સબબ બતાવવાની—વાદવિવાદ કરવાની રીત. ૪ વાંધો; જૂદું મત હોવું તે. ૫ માથાફોડ; આગ્રહ. તકરારિયો—તકરારખોર—તકરાર કરનારો. [તકરાર હોય તેવું (કામ).
તકરારી, વિ૰ તકરાર કરનાર (માણસ). ૨ જેમાં
તકલદી, વિ૰ [આ૰] ઝીણી કારીગરી વાળું; મજબુત નહિ પણ જરાક ગફલતે ભાગી જાય તેવું; નાજુક. ૨ કાચું; ઉપરના ભભકાવાળું.
તકશીર-સીર, સ્ત્રી૰ [આ૰] અપરાધ; ગુનાહ; વાંક; અન્યાય.
તકાજો-દો, પુ૰ [આ૰] ચાંપીને ઉઘરાણી કરવી તે. ૨ જબરદસ્તીથી કઢાવવું તે; ખાંચીને લેવું તે. તકાજો—દો કરવો. [મી રહેવું.
તકાવવું, ક્રિ૰ સ૰ નજરમાં ઘાલવું; તાકવું; ધારવું. ૨ લાગ જોયાં કરવો; તક જોયાં કરવી; ટમટ-
તકિયો, પુ૰ [ફા૰] માથા તળે અથવા વાંસા પછવાડે મુકવાને—અઢેલવાને રૂ—કાથો ભરેલાં ઓશિયાંનો જે ઘાટ તે.—એ ઘણી તરેહનાં હોય છે. ૨ ફકીરને રહેવાનો ચોતરો; પીરનું મકાન.
તક્ર, ન૰ [સં૰] છાસ.
તખત, ન૰ [ફા૰] રાજા—બાદશાહને દરબાર—કચેરીમાં બેસવાનું જે ઊંચું ઠેકાણું તે; સિંહાસન; રાજગાદી. [બાદશાહ.
તખતનશીન, પુ૰ તખ્તે—ગાદીએ બેઠેલો એવો
તખતી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] અમુક માપની ચોખુણ સપાટ વસ્તુ. ૨ પથ્થર અથવા ધાતુનું બીબું જે ઉપરથી તેવી બીજી છાપ પડે છે તે. ૩ કાગળનો એક તાવ.
તખતો, પુ૰ [ફા૰] પાટીયું; ફળું. ૨ કાચનો લાંબો પોળો કકડો. ૩ આરસી; આયનો; દર્પણ. ૪ ચિત્ર કાઢ્યું હોય તેવો કાચ.
તગડ, સ્ત્રી૰ ઉપરા ઉપરી કામ કરવાથી જે મેંનત પડવી તે. ૨ ઉપરા ઉપરી કામ કરવાનાં તે. (હમણા કામની ખૂબ તગડ છે). [ડાવવું; તગેડવું.
તગડવું, ક્રિ૰ સ૰ થકવવું; રખડાવવું; આમ તેમ ફેરવવું—ફાંફાં મરાવવાં; હાંફે તેમ કરવું. ૨ દો-
તગડો, પુ૰ ત્રણ એ સઙ્ખ્યાનું ચિન્હ; ૩. [બાર.
તગણું, વિ૰ ત્રણ ગણું; ત્રમણું. ચારનું તગણું
તગર, ન૰ [સં૰] એક વૃક્ષ—ઔષધિ.
તગાજો-દો, તકાજો-દો.
તગારું, ન૰ [ફા૰] માટીના અથવા લોડાંનાં જે ઠામમાં કોલ ભરીને કડિયાને પોંચતો કરવામાં આવે છે તે ઠામ. એ શબ્દ હસવામાં ઠાંચીને ભરેલાં પેટને લગાડવામાં આવે છે—તગારું ભર્યું કેમ?
તગાવી, સ્ત્રી૰ [આ૰ તકાવી] ખેડુત પાસે ખેતી કરવાનું સાધન ન હોવાથી સરકારે તેની પાસે ખત લખાવી લઈ જે નાણું અથવા સાધન આગળથી
તગેડવું, તગડવું. [ધીરેલું તે.
તગેડો, પુ૰ બહુ કામ મેહેનત કરવી—પડવી તે. હમણા બળદને બહુ તગેડો પોતે છે.
તઙ્ગ, પુ૰ [ફા૰] ઘોડાની પીઠ ઉપર મુકેલું બોગીર અથવા સામાન ખસી ન જાય માટે તેના પેટને લગતો કસીને બાંધેલો ચામડાનો અથવા પાટીનો જે પટો તે; બન્ધ. તઙ્ગ કસવો—બાંધવો. વિ૰ બે વસ્તુની વચમાં કંઈ પણ અન્તર ન રહેતાં છેક જ પાસ પાસે આવી રહેલું હોય તેવું; તાટ; સખત; બેસતું (અઙ્ગરખો વગેરે). ૨ ખૂબ કસીને બાંધેલું; સિકડેલું. (ગાંસડી વગેરે).
તઙ્ગાસ, તઙ્ગી.
તઙ્ગિયો, પુ૰ લેંધાની પડે પેરાઈને કેડથી તે જાંઘ-સુધી બેસતું આવતું જે સીવેલું લુગડું તે.
તઙ્ગી, સ્ત્રી૰ પૈસો અથવા હરકોઈ ખપમાં આવતી ચીજનું થોડું હોવું—મળી આવવું તે. —આજ કાલ સહુ નાણાંની તઙ્ગીમાં છે. અછત; ભીડ; કોતાઈ; તાણ; સઙ્કોચ. ૨ નાણાંની ભીડથી અથવા મોઘવારીથી જે મુઝવણ તે; માઠી
તછોડવું, તરછોડવું. [હાલત; લાચારી.
તજ, સ્ત્રી૰ એક જાતનો તેજાનો; દાલચીની. જાયફળ—તમાલનાં ઝાડની છાલ. એનો સવાદ તીખો ને મીઠો હોય છે. [સમ્ભાળ.
તજવીજ, સ્ત્રી૰ [આ૰] ખોળ; શોધ; તપાસ. ૨ જુક્તિ; કરામત. ૩ કોસેસ; મેહેનત. ૪ ચોકસી;
તજવું, ક્રિ૰ સ૰ છોડી દેવું; ત્યાગ કરવો; વરજવું. તજી બેસવું—ત્યાગ કરી નિરાંતે રહેવું.

તટ, ન૦ [સં૦] સમુદ્રનો અથવા નદીનો કાંઠો.
તટસ્થ, વિ૦ [સં૦] વિચાર—આશ્ચર્યથી જડરૂપ—દડું થઈ ગયું હોય તેવું (માણસ).
તડ, સ્ત્રી૦ ભીત, લાકડાં, કાચ વગેરેમાં જે લાંબી ને ઉંડી ફાડ પડી હોય તે; ચીર; ચીરો. (એ શબ્દ લુગડાં ફળ વગેરેને લાગતો નથી). તડ આવવી—પડવી—આણવી—પાડવી. ૨ રેતીનાં મેદાનમાં જ્યાં પાણી ને થોડાંક ઝાડ હોય તે જગા. ન૦ (તડાં) ન્યાત—મણ્ડળીમાં જે પક્ષ પડ્યા હોય તેમાંનો અક્કેકો. તડ શબ્દ બન્ને વચનમાં ને તડાં અનેક વચનમાંજ વપરાય છે. [ભરે તે.
તડક, સ્ત્રી૦ તનખ; દરદ પાકતી વેળા જે ધટકા
તડકવું, ક્રિ૦ અ૦ બીવું; ડરવું; ગભરાઈ જવું. ૨ અવાજ સાથે ફાટ પડવી. ભીત—ભાંય તડકી. તડકાવવું—ધમકી દેવી; ઠપકો આપવો.
તડકું, ન૦ તડકો.
તડકો, પુ૦ સૂર્યના પૃથ્વિપર પસરી પડેલા કિરણ; સૂર્યનો પ્રકાશ. ૨ તાપ. [તડતડ ફુટે છે.
તડતડ, અ૦ ઉતાવળી ક્રિયાની ધ્વનિનો બોધ કરે છે. રાઈ તલ સેકાય છે ત્યારે તડતડ એવો અવાજ થાય છે. તે તડતડ સામું બોલેછે. વાંસ
તડતડવું, ક્રિ૦ અ૦ બહુજ ગુસ્સો આવવો; તસતસવું—તંગ હોવું. ૨ તડતડ એવો અવાજ કરવું.
તડતડિયું, ન૦ બળતાં તડતડ અવાજ કરે તેવું લાકડું.
તડતડિયો, પુ૦ દેવતા—અગ્નિનો તનખો. ૨ તડતડિયું લાકડું. ૩ ગન્દી ભોંય ઉપરનો એક જીવડો—પગ મુક્યો કે ઉડીને પગે વળગે છે.
તડદઇને-લઇને, અ૦ ઝટલઈને; જલદીથી; તરતજ.
તડફડવું, તરફડવું.
તડબુચ, ન૦ એક જાતનું ફળ.
તડભડ, અ૦ કોઈ વાંધાનો જલદીથીજ નિકાલ—છેડો આવે તેમ. સ્ત્રી૦ ક્રોધમાં ઝટલઈ ને સ્નેહ તોડવો તે; ચડભડ.
તડાકો, પુ૦ વધારી વધારીને મોટે સાદે વાત કરવી તે. ૨ જુઠ્ઠી વાત; ગપાટો; સપાટો. તડાકા મારવા—હાંકવા. થણ્ડા પોરના તડાકા. તડાકીદાસ—સો વાંસ પાણી કે ત્યાં ધૂળ ન ઉડતી હોય તેવી લવરી ચલાવનાર. ૩ લાભ; પેદાશ (તેને આજકાલ ખૂબ તડાકો પડે છે).
તડાતડ-ડી, સ્ત્રી૦ સામાસામી બોલચાલ; કજિયો. ૨ સરસાસરસી; હોંસાતોંસી. અ૦ ઝટઝટ; એકદમ; ઉપરાઉપરી. [વગેરે.
તડાતુમ, અ૦ અતીસેં મોટું ને તસતસતું. પેટ, ગુમડું
તડિત, સ્ત્રી૦ [સં૦] વિદ્યુત્; વિજળી.
તડુકવું, ક્રિ૦ અ૦ ક્રોધમાં મોટો સાદ કાડવો. તે મારા સામું તડુકીને બોલ્યો; સિંહ તડુક્યો.
તડુકો, પુ૦ એકદમ ક્રોડમાં કાડેલો અવાજ.
તડોતડ, અ૦ તડાતડ.
તડોવડ, વિ૦ સમોવડ; સરખેસરખા.
તડ્ડાવું, તરડાવું. ગતાવે છે; ત્રણ; ૩.
તણ, વિ૦ એક એક ને એક એટલી સઙ્ખ્યા બ-
તણખલું-ખું, ન૦ [તૃણ] ધૂળમાં પડી ચમ્પાયલો ઘાસનો કકડો; ઘાસની સળી.
તણખિયો-છિયો, પુ૦ ચાલતાં એકપગ જરા ખેંચાતો—અચકાતો હોય તે બળદ. [તે.
તણખો, પુ૦ દેવતાના જથ્થામાંથી ઉડતી જે ચિણ્ગારી
તણછ, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ચિકણું લાકડું. ગાડાંના સાટા, ધોરિયા, કાવડ બનેછે.
તણછાવું, ક્રિ૦ અ૦ (બળદ ઢોરનો) પગ વાયુના રોગથી ખેંચાઈ જવો.
તણાવું, ક્રિ૦ અ૦ વેતાં પાણીમાં ઘસડાઈ—ખેંચાવું. ૨ નસ—રગોનું ખેંચાવું—તસતસ થવું. ૩ ઘણો ખરચ કરી દુર્દશામાં આવવું.
તણું, (કવિતામાં) ષષ્ઠીનો પ્રત્યય—તેતણું એટલે તેનું.
તણ્ટો, ટણ્ટો.
તણ્ણું, તરણું.
તતકાળ, તત્કાળ.
તતક્ષણ, તત્ક્ષણ.
તતખેવ, અ૦ તુરત; તેજ વખત (કવિતામાં).
તતડવું, ક્રિ૦ અ૦ ધાન્ય તલ વગેરેના કણ સેકાવાથી તડતડ અવાજ થવો. ૨ સળગતાં લાકડાં કોયલામાંથી તડતડ અવાજ નિકળવો. ૩ દરદપર ચોપડેલા લેપના સુકાવાથી ચામડી ખેંચાવી.
તતડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ તતડે તેમ કરવું. ૨ ખેંચીને બાંધવું (ગાંસડી વગેરે). ૩ જોરથી બોલીને ધમકી દેવી. [બહુ તતડિયા ઉડેછે.
તતડિયું, ન૦ એક જાતનું બાળવાનું લાકડું જેમાંથી
તતડિયો, તનખો.
તતુડી, તતુડું.
તતુડું, ન૦ એક તરેહનું નાનું રણશિંગડું. [ડતોખ.
તત્કાળ, અ૦ [સં૦] તેજ વખત; તેજ ઘડિયે; તાબ-
તત્ક્ષણ, અ૦ [સં૦] તેજપળે—ક્ષણે.

તત્પર, અ૦ [સં૦] તૈયાર; સજ. ૨ આતુર.
તત્પુરુષ, પુ૦ [સં૦] એ નામનો સમાસ (વ્યાકરણમાં).
તત્ર, અ૦ [સં૦] ત્યાં; તે ઠેકાણે. [૨ તે પુરુષ:
તત્રાપિ, તથાપિ.
તત્વ, ન૦ [સં૦] કેવળ સત્ય; માયા નહિં તે; મૂળ અસ્તિત્વ. ૨ પ્રથમ ઉત્પન્ન થયલી જે પાંચ મુખ્ય વસ્તુ, સૃષ્ટિના બન્ધારણમાં આવે છે તે એકેક—પૃથ્વિ, પાણી, તેજ, વાયુ, ને આકાશ; જે પચ્ચીસ મુખ્ય વસ્તુ તેમાંની એકેક—પઞ્ચ મહાભૂત, પઞ્ચ કર્મેન્દ્રિય, પઞ્ચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પઞ્ચ તન્માત્રા; અન્તઃકરણ ચતુષ્ટય ને માયા. ૩ મૂળ; મુખ્ય સાર. [કારણ શાસ્ત્ર; ફિલસુફી.
તત્વજ્ઞાન, ન૦ [સં૦] તત્વ સમ્બન્ધી શાસ્ત્ર—જ્ઞાન; કાર્ય
તત્વજ્ઞાની, વિ૦ તત્વજ્ઞાન—શાસ્ત્ર જાણનારો; તત્વદર્શી; ફિલસુફ. [છે એવો થાય છે.
તત્વમસિ, [સં૦] એ યજુર્વેદનું મહાવાક્ય છે—તત્, ત્વમ્, અસિ, એટલે તે (પરમાત્મા), તું (આત્મા),
તથા, અ૦ [સં૦] તે પ્રમાણે. યથાનુ ઉલટું. ૨ એ ઉભયાન્વયી શબ્દ, વાક્યમાં બે શબ્દને જોડેછે; અને; ને. તમે તથા તે બન્ને જણ આવજો. સ્ત્રી૦ વિસ્તાર; લમ્બાણ. હવે તું તથા કરવી મુકીદે.
તથાપિ, અ૦ [સં૦] તોપણ; તોયે; તે છતાં એ.
તથાસ્તુ, અ૦ [સં૦ તથા; અસ્તુ] તેમ થાઓ—એ શબ્દ શુભ ઇચ્છવામાં બોલાય છે.
તથી, તિથિ. [વધારે.
તદઉપરાન્ત, અ૦ [સં૦ તદુપરિ] તે ઉપર બીજું—
તદન, અ૦ બીલકુલ; તમામ; પુરેપુરૂં.
તદબીર, સ્ત્રી૦ [આ૦] યુક્તિ; તજવીજ; ત્રેવડ.
તદા, અ૦ [સં૦] ત્યારે. [આકારનું.
તદાકાર, વિ૦ [સં૦] તેના સરખું; એક સરખા
તદ્રૂપ, વિ૦ [સં૦] એક સરખા રૂપનું; તદાકાર.
તન, ન૦ [સં૦ તનુ—નૂ] શરીર; દેહ; વપુ.
તનક, વિ૦ [હિં૦] થોડું; નાનું [સં૦ તનુ].
તનખ, સ્ત્રી૦ પાકતાં ગોડગુમડમાં જે અગન થઇ લાગ્યાં કરે તે; સળકો. તનખ મારવી—નાખવી. ૨ ભેંસ બળદમાં એક જાતની ખોડ હોયછે તે.
તનખો, પુ૦ બળતા કોયલાની ચિણગારી.
તનદુરસ્ત, વિ૦ નિરોગી; આરોગ્ય; શરીર સુખાકારી હોય તેવું. [સુખાકારી; કરાર.
તનદુરસ્તી, સ્ત્રી૦ [પ્રા૦] નિરોગીપણું; આરોગ્યતા;
તનમનિયાં, ન૦ એક જાતનું સુન્દર ફુલ ચોમાસામાં થાયછે—એ તરેહ તરેહના રંગનું થાયછે; તમ્બોડો. ૨ સ્ત્રીનું કોટનુ ઘરેણું; કીડીયાસેર.
તનય, પુ૦ [સં૦] દિકરો; પુત્ર. તનયા—દિકરી; પુત્રી.
તનિયો, પુ૦ વાગો; જભ્ભું; અઙ્ગરખી (કવિતામાં). "ગોપી તનિયા ટોપી લઇને ગોપ ગોરસ ને ધૃત્ત" (રેવાશંકર).
તનુ-નૂ, ન૦ [સં૦] શરીર.
તનુજ, પુ૦ [સં૦] દિકરો. તનુજા—દિકરી.
તનોડો, પુ૦ સ્ત્રીને કાનની લાળીયે પેરવાનુ એક જાતનું ઘરેણું. [થવાનુ તે. ૩ એકસરખું.
તન્ત, વિ૦ અત્યન્ત; અતિશય. ૨ અગમ નિગમ,
તન્તર, તન્ત્ર. [તેની સાથે સમ્ભોગ કરવો.
તન્તરવું, ક્રિ૦ સ૦ છેતરવું. ૨ કોઇ સ્ત્રીને છેતરીને
તન્તુ, પુ૦ [સં૦] દોરો; તાંતરો. ૨ ઝીણો ને લાંબો કીડો. ૩ ઝીણી નસ—જ્ઞાન તન્તુ.
તન્ત્ર, ન૦ [સં૦] મન્ત્ર શાસ્ત્રનો એક ભાગ જેમાં દેવદેવીની ઉપાસના સમ્બન્ધી શિક્ષા આપી હોયછે તે. ૨ હસ્તક્રિયા—ઔષધીની મેળવણીથી એકાદો ચમત્કાર કરી દેખાડવો તે; દોરા—તારનો જે ખેલ તે. ૩ વિસ્તારવાળું કામ. ૪ ખટલો.
તન્મય, વિ૦ [સં૦] તેમાં (વસ્તુ—કાર્ય—ઇશ્વરમાં) સમાઇ ગયલું હોય તેવું; તદ્રૂપ; તલ્લીન; ગરક.
તન્માત્ર, ન૦ [સં૦] પૃથ્વિ, ઉદક, તેજ, વાયુ ને આકાશ એ એકેકા મહા ભૂતનું એકેકું સૂક્ષ્મરૂપ જે ગન્ધ, રસ, રૂપ, સ્પર્શ, શબ્દ તે. અ૦ તેજ માત્ર. [તે; તાવ.
તપ, ન૦ [સં૦] મનની ઇચ્છા પૂરી પડે માટે દેવ દેવિનો પ્રસાદ મેળવવાને જે દેહકષ્ટ કરવું તે. ૨ તપથકી જે સામર્થ્ય તે; તપોબળ. ૩ શરીર ધીકવું
તપખીર, સ્ત્રી૦ જાગૃતિ આણવા સારૂ નાકમાં તમાકુનો જે બારીક ભુકો સુંઘી લેવામાં આવેછે તે; છિંકણી; સુંઘણી. તપખીર સુંઘવી કેવાયછે. ૨ સકરકન્દ—સીંગોડાંનો લોટ.
તપખિરિયા, વિ૦ તપખીરના રંગનું.
તપત, પુ૦ તાવ; જ્વર. [સે થવું.
તપવું, ક્રિ૦ અ૦ ગરમ—ઊનુ થવું. ૨ બેસી રેવું; વાટ જોયાં કરવી; ખોટી થવું; તપ્યાં કરવું. ૩ ગુ-
તપશ્ચર્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] તપ કરવું તે; તપનું આચરણ તે.
તપસીલ, સ્ત્રી૦ [આ૦] એકેકી ચીજ બાબત જુદું જુદું બોલી સમજાવવું તે; વિગત; તપસીલવાર

—જેમાં દરેક બાબતનુ બયાન હોય તેવું; વિગતવાર.

તપસ્વી, વિ૦ [સં૦] જે નિરન્તર તપ કર્યાં કરે તે; જોગી. [ખોટી કરવું.

તપાવવું, ક્રિ૦ સ૦ અગ્નિમાં લાલચોળ ગરમ કરવું. ૨ ગુસ્સો ચડાવવો. ૩ રા—વાટ જોવડાવવી;

તપાસ, સ્ત્રી૦ [આ૦] કોઈ બાબતમાં તેનાં ખરાં ખોટાંપણાં સમ્બન્ધી જે ખોળ કરવી તે; પુછપાછ; ચોકસી; તજવીજ; તલાસ.

તપાસણી, સ્ત્રી૦ તપાસવાનું જે કામ તે.

તપાસવું, ક્રિ૦ સ૦ ખરૂંખોટું ખોળવું—જોવું; ચોક-

તપેલી, સ્ત્રી૦ નાનું તપેલું. [સી—પુછપાછ કરવી.

તપેલું, ન૦ રાંધવાનું તાંબા પિત્તળનું વાસણ—ઠામ.

તપેસરી-સ્વરી, તપસ્વી.

તપોધન, પુ૦ ગુજરાતી લોકમાં એક જાત છે—એ, મહાદેવ—જૈનનાં દેરાંમાં સેવાપુજા કરવાનું અને ગાડી હાંકવાનું કામ કરેછે. (સંસ્કૃતમાં એ શબ્દ જોગી, તપસ્વીને લગાડવામાં આવેછે—તપજ છે ધન જેનું તે).

તપોબળ, ન૦ [સં૦] તપથકી મેળવેલું જે સામર્થ્ય તે.

તપોવન, ન૦ [સં૦] તપ કરવાનું વન—ક્ષેત્ર.

તપ્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] તપેલું; ઉનું—ગરમ થયલું. ૨ ક્રોધમાં ભરાયલું.

તફડવું, તરફડવું. [રેને લાગુપડેછે.

તફરકે, અ૦ ગમે ત્યાંનું ગમેત્યાં; અવ્યવસ્થિત હોય તેમ; આડેવાટે થઈ ગયલું. ૨ નાશ થયો હોય તેવું. તફરકે થવું—ગુમ થવું; ન માલમ પડવું. તફરકે કરવું—ગૂમ કરવું; ઉડાવવું. દસ્તાવેજ વગે-

તફાવત, પુ૦ [આ૦] જગા અથવા વખતની વચમાં જે છેટું તે; અન્તર. ૨ બરોબર—સરખું નહિ પણ ઓછું વધતું હોવું તે; ફેર. ૩ ભૂલ; ચૂક. ૪ રોગનો જોશ ઓછો હોવો તે; ફેર.

તબક, સ્ત્રી૦ [આ૦] સુનાં રૂપાં પિત્તળ કોપરબરાસની સોંચી અથવા છરતી કોરની સાદી અથવા નકસીદાર જે થાળી તે—પાનસોપારી મેવા વગેરેને સારૂ. ન૦ ગોળ કન્હોરાવાળો ઉંચો ને ચપટો (કિલ્લા વગેરેનો) જે ભાગ તે—કિલ્લાનું એક તબક ઉતારી નાખ્યુંછે. ૨ મોટી હવેલીનો ઉંચો ભાગ; માળ.

તબકડી, સ્ત્રી૦ નાની તબક.

તબડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ અનાજ કઠોળ વગેરેને પાણીમાં નાખી ખૂબ ઉકાળી ખદબદે તેમ કરવું. ઘેંસ તૈયાર કરવી.

તબલચી, પુ૦ તબલાં—નરઘાં વગાડનાર.

તબલાં, ન૦ ગાનારની સાથે વગાડવાનો સાજ—એમાં બે વાનાં હોય છે તેમાં એક, જેને કણેક લગાડવામાં આવેછે તે (બાયું) અને બિજું જેને સાહી લગાડેલી હોયછે તે નરઘું.

તબિયત, સ્ત્રી૦ [આ૦] તનદુરસ્તી સમ્બન્ધી હાલત. ૨ જોસ્સા સમ્બન્ધી હમ્મેશની હાલત; મિજાજ; સ્વભાવ. ૩ જોસ્સા સમ્બન્ધી કોઈ એકાદા વખતે જે હાલત તે—હમણાં તે કામમાં મારી તબિયત લાગે તેમ નથી. [વું (માણસ).

તબિયતી, વિ૦ ઘડિ ઘડિયે જેની તબિયત ફરે તે-

તબીબ, પુ૦ [આ૦] વૈદ; હકીમ.

તબેલો, પુ૦ [આ૦] ઘોડા બળદ બાંધવાની તથા ગાડી રાખવાની જે જગા તે. ૨ ઓરડા વગરનુ ઘાટઘુટ વગરનુ મોટું ઘર.

તમ, ન૦ [સં૦] અન્ધારૂં; અન્ધકાર. ૨ તમોગુણ.

તમણ, તમેણ.

તમણું, વિ૦ ત્રણ ગણું.

તમતમું, વિ૦ તીખું. તીખું તમતમું કેવાય છે.

તમર, તમ્મર.

તમરિયાં, ન૦ એક જાતના બાળવાનાં લાકડાં.

તમરૂં, ન૦ રાતે ઝાણાઝાણા અવાજથી બોલતું એક જાતનું જીવડું—એ શબ્દ તમરાં રૂપે અનેક વચનમાં વિશેષે વપરાયછે.

તમા, સ્ત્રી૦ [આ૦] દરકાર; પરવા; ગરજ.

તમાકુ, તમ્બાકુ.

તમાચો, પુ૦ ચપટા હાથનો ગાલ ઉપર જે માર તે.

તમામ, અ૦ [આ૦] પૂરૂં; અશેષ; બીલકુલ; આખું.

તમાલ, ન૦ [સં૦] એક જાતનું ઝાડ, એની છાલ તે તજ ને પાંતરાં તે તમાલપત્ર કેવાયછે.

તમાશા-સગીર, વિ૦ તમાસો જોનાર અથવા તમાસો કરી બતાવનાર.

તમાશો-સો, પુ૦ [ફા૦] વેશ આણવા, બાવલાં નચાવવાં, દોરડાં ઉપર ચડવું, હાથ ચાલાકી કરવી વગેરે જે ખેલ—રમત તે. ૨ જ્યાં જે કંઈ જોઈને ઘણા જણને ખુસ થવાનું હોય ત્યાં તે તમાશો કેવાય છે. ૩ ઘણા જણ હસી કાડે—હસીને હલકું ગણે તેવું જે કોઈનું કંઈ કામ તે. [તે.

તમેણ, સ્ત્રી૦ બાંય ખોદીને બનાવેલો જે મોટો ચૂલો

તમોગુણ, પુ૰ [સં૰] માયાના ત્રણ ગુણમાંનો ત્રીજો; સંહાર શક્તિનો ગુણ; અન્ધકારનો ગુણ. ૨ ક્રોધ; આકળો સ્વભાવ.

તમ્બાકુ, પુ૰ સ્ત્રી૰ એક જાતનો છોડવો—એનાં પાંતરાં બીડી, ચલમમાં ફુંકવામાં અને ચૂરણ રૂપે સુંઘવામાં આવેછે—એ ઓસડમાં પણ કામ આવેછે. 'તેજાનામાં તમ્બાકુ ને વરણાગીમાં ત્રાળ'.

તમ્બુ, પુ૰ [હિં૰] એક દાંડાને આધારે રૂપલું કનાત અથવા દોટીનું જે ઘર તે—તમ્બુ તાણવો—મારવો કેવાયછે.

તમ્બુરી, સ્ત્રી૰ એકતારો. ૨ નાનો તમ્બુરો.

તમ્બુરો, પુ૰ [આ૰] તુમડાંને લાકડાંનો દાંડો સાંધેલો અને તેના ઉપર ત્રણ લોડાંના ને એક પિત્તળનો એવા ચાર તાર હોય એવું જે વાજું તે.

તમ્બોળ, પુ૰ [સં૰ તામ્બુલ] ખાવાનાં પાન. ૨ ચાવેલાં પાન સોપારીનો જે રસ તે—તમ્બોળ છાંટયો કેવાયછે (લગનમાં વર વહુ એક બીજાંના પાનેતર ઉપર પાનની પીચકારી મારેછે તે). તમ્બોળિયો સાપ-પાનના વેલાપર થતો સુતરના તાંતણા જેવો પાનની વચલી નસને વળગેલો એક જીવડો. ૨ ગળાંની અન્દર થતો એક જાતનો રોગ. એથી ગળું પાકી જાય છે. ૩ લગન જનોઈ વગેરેમાં રન્નાદેવ ઉઠેછે તે દાડે માંડ—માતા ખુંદનારી સ્ત્રીયોને ખારેક પતાસાં પૈસા વગેરે વેંચવામાં આવેછે તે. તમ્બોળ વેંચવો અથવા લાવો કેવાયછે.

તમ્બોળી, પુ૰ ખાવાનાં પાન વેચનારો.

તમ્મર, ન૰ [સં૰ તિમિર] રોગ અથવા નબળાઈ અથવા ઘણી વાર એક ઠેકાણે કામમાં રોકાયાથી આંખે જે અન્ધારાં આવે તે. તમ્મર આવવાં કેવાયછે. ૨ માથું ફરવું તે; ચક્કર આવવાં તે; ફેર—તમ્મર ખાઈને પડયો.

તયાર, તૈયાર.

તર, સ્ત્રી૰ ઘોડા બળદ વગેરે ચડે ને રે તેવી પોળા ઘાટની હોડી. ૨ દરિયાની નાની ખાડી. ૩ દૂધ દહીં પર તરીઆવી ઠરેલી જે મીઠી પોપડી તે. વિ૰ ભિનાસ—રસથી ભરેલું. ૨ ધરાઈ ગયલું. ૩ નિશા પાણીની પૂરી અસરમાં આવી રૂપલું. ૪ પૈસાદાર; તાલેવન. તે પૈસે તર છે. ૫ સરસ; તાજું; [અક્કલ વાળું (મગજે).

તરક, તર્ક.

તરકટ, ન૰ ઠગવા ફસાવવાની મતલબથી બોલવામાં અથવા કામ કરવામાં જે ખોટી બનાવટ કરવી તે; દગો; કાવતરું; લુચ્ચાઈ. ૨ તરકટવાળું (કામ). તરકટિયો—તરકટ કરનારો.

તરકટી, વિ૰ તરકટ કરનાર.

તરકડિયો, પુ૰ ભવાઈમાં જે મશ્કરાનો વેશ તે; જાુકણ; નાટકનો વિદુષક.

તરકડું-ડો, ન૰ પુ૰ છેકજ હલકી કિસમનો મુસલમાન સિપાઈ જે બોલે બહુ પણ કરે નહિ કંઈ તે.

તરકવું, ક્રિ૰ અ૰ તર્ક કરવો; અટકળ કરવી.

તરકસ, ન૰ [ફા૰] તીરનું ભાથું.

તરકારી, સ્ત્રી૰ શાકભાજી.

તરકીબ, સ્ત્રી૰ જાુકતી; વ્યવસ્થા; ગોઠવણ.

તરખલું, ન૰ તણખલું. [લઘુતર્ક.

તરઙ્ગ, પુ૰ [સં૰] દરિયાની છોળ; મોજાં; ધોડો. ૨ ઘોડાની કૂદ. ૩ મનના બુટ્ટા; ખ્યાલ; કલ્પના;

તરઙ્ગિણી, સ્ત્રી૰ [સં૰] નદી.

તરછોડવું, ક્રિ૰ સ૰ જોરથી છોડી દૂર કરવું. ૨ ધિક્કારવું; તુચ્છકારવું; અપમાન કરવું. તરછોડી નાખવું પણ કેવાય છે.

તરજુમો, પુ૰ [આ૰] એક ભાષામાંના જીકરને બીજી ભાષામાં મુકયો હોય તે; ભાષાન્તર; ઉથલો.

તરડ, તડ.

તરડાવું, ક્રિ૰ અ૰ તડ આવવી. ૨ તરડાઈને બોલવું એટલે ગુસ્સામાં આવી તાણીને બોલવું.

તરણ, વિ૰ ત્રણ; તણ; ૩.

તરણ, ન૰ [સં૰] જેથી તરી જવાય તે.

તરણિ, પુ૰ [સં૰] સૂરજ.

તરણું, તૃણ.

તરત, અ૰ તેજ વખત; જલદીથી.

તરતવ, ન૰ [સં૰ તારતમ્ય] સાર; મુખ્ય અર્થ.

તરતીબ, વિ૰ [આ૰] રૂડી વ્યવસ્થાથી તૈયાર કરેલું; સરસ.

તરતું, વિ૰ (લાક્ષણિક) સારી હાલતમાં હોય તેવું. ઘર તરતું રાખવું. આજ કાલ તે તરતો છે.

તરપત, તૃપ્ત.

તરપલું, વિ૰ દુબળું; પાતળું.

તરફ, સ્ત્રી૰ [આ૰] બાજુ; પક્ષ. તેણે તેની તરફ ખેંચી છે. અ૰ બાજુએ; પક્ષે; ભણી; મેર.

તરફડવું, ક્રિ૰ અ૰ દુઃખથી આણીમેર તેણીમેર ગોથાં ખાવાં; આકળ વિકળ પણામાં શરીરને પછાડવું. ૨ કોઈ મુશ્કેલ કામ પાર પાડવામાં ફાંફાં મારવાં.

તરકૂણ, સ્રી૦ ખેતરમાં દાણા વાવતી વખતે જે ઓજાર વાપરવામાં આવેછે તે.

તરફદાર, વિ૦ તરફ ખેંચનાર.

તરફદારી, સ્રી૦ પક્ષ; પસ્તું; રાખરખાવટ.

તરફાળ, સ્રી૦ ત્રણ ફાળ વાળી પીછોડી.

તરફી, વિ૦ તરફ ખેંચનારું—એક તરફી હુકમનામું.

તરફેણ-ન, સ્રી૦ તરફ; બાજુ; પક્ષ. તરફેણ બાળા—તરફ—પક્ષ ખેંચનારા; વાદી પ્રતિવાદી.

તરબિયત, વિ૦ [આ૦] કેળવણી આપી તૈયાર ક-

તરબુચ-જ, ન૦ [ફા૦] તડબુચ. [રેલું તેવું.

તરભાણી, સ્રી૦ નાનું તરભાણું.

તરભાણું, ન૦ દેવને નવડાવવાનું, તર્પણ કરવાનું રૂપાં તાંબાનું જે નાની થાળી ઘાટું વાસણ તે.

તરમતરા, અ૦ રસ—પાણીથી ભરપૂર. જમીન તરમતરા થઈછે. ૨ ફુટવાની તૈયારીપર આવેલું

તરવર, ન૦ [સં૦ તરુવર] મોટું ઝાડ. [—ગુમડું.

તરવાડો, પુ૦ તાડ—ખજુરી છેદનારો.

તરવાયો, પુ૦ જે ઉપર ઉભાંરઈ અનાજ ઉપણાય (વાદેવાય) તે ત્રણ પાયાનુ લાકડું. ૨ ત્રિપાઇયો.

તરવાર, સ્રી૦ [સં૦ તરવારિ] કમ્મરે લટકતું બાંધવાનુ ને હાથે મારવાનું હથિયાર; શમશેર. તરવારને ચામડાનુ ઘર—મ્યાન અને તેને પકડવાની મૂઠ હોય છે. જારે તેને મ્યાનમાંથી બાર કાડી હોયછે ત્યારે તે નાગી તરવાર કેવાયછે. તરવારની ધાર પર રેવું એટલે ઘણીજ સમ્ભાળથી.

તરવારિયો, પુ૦ સેજમાં ઝપલઈ તરવાર વાપરે તે. ૨ તરવારથી લડનારો.

તરવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ગાય ભેંસને કાચો ગરભ પડવો. તરવૈજવું એ વિશેષે વપરાય છે.

તરવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ તરણ. તૃ—ઓળગંવું—નાવું—તરવું] પાણીની ઊપર રેવું—વાંણ તરેછે. ૨ હાથ પગ હલાવી પાણીની ઉપર રેવું. માણસ નદીમાં તરેછે. ૩ પાણી ભરાઈ આવેથી ચળકવું. તેની આંખ તરેછે તાવ આવશે. ૪ ઉપર નિકળી આવવું—કાંટો તરી આવ્યો છે. ૫ નીચી નઠારી હાલતમાંથી ઊંચી સારી હાલતમાં આવવું—તે આજ કાલ તર્યોછે. ૬ મુક્તિ થવી; મોક્ષ પામવો. ક્રિ૦ સ૦ (તરીજવું) ઓળગંવું; પાર કરવું. (નદી, સાગર, સંસાર સાગર).

તરસ, ન૦ [સં૦ તરક્ષ) એક જાતનું વાઘ વરૂ જેવું ઘાતકી વિકરાળ પશુ.

તરસ, સ્રી૦ [સં૦ તૃષા] પાણી પીવાની ઈચ્છા થવી તે; ધખ—તરસ લાગવી,—છીપવી, મટવી. ૨ કોઈ પણ વાતની અતિસે ઈચ્છા; આતુરતા.

તરસવું, ક્રિ૦ અ૦ આતુર રેવું. ૨ વેર લેવાને ટાંપી રેવું.

તરસાડ, સ્રી૦ તાડનાં પાતરાં; ઝાવલી.

તરસ્યું, વિ૦ જેને તરસ લાગી—થઈ હોય તે (માણસ). લોહીનો તરસ્યો એટલે લોહી પીવાને આતુર.

તરાક-રાક, સ્રી૦ સુતર કાંતવાના રેંટીયાની લોડાંની અણીદાર સળી જે ઉપર સુતર વિટલાયાં કરેછે તે. તરાક થઈવી એટલે તે વાંકીવળી જવી.

તરાજવું, ન૦ ત્રાજવું.

તરાપ, સ્રી૦ ઝડપ; તલપ; ઝટલઈ હાથ નાખવો તે.

તરાપો, પુ૦ બે હોડીને દોરડાંથી સાથે બાંધીને તરતી કરી હોય તે. ૨ વાંસ અથવા લાકડાંને દોરડાંથી સાથે સીકડી બનાવેલો પાણી પર તરાવવાનો જે ઘાટ તે. ૩ ખટલો; સંસાર. તરાપો ડુબ્યો એટલે સંસાર ધૂળધાણી થઈ ગયો.

તરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ તરે તેમ કરવું. ૨ તરતાં શિખવવું.

તરિયા, પુ૦ ચોખાની અન્દર કાંગના જેવા ચળકતા કાડી નાખાવાના જે દાણા તે; બણિયા. એનું એકવચન તરિયો પણ વ્યવહારમાં અનેકવચનમાંજ વપરાય છે. ૨ તરુ—"તાપીને તેડે તરિયા વાવ્યા રત્નાદેવ" વિ૦ ત્રણપ્રકારનાં—તરિયાં તોરણ બાંધિયાં—આસોપાલવ, આંબાના પાંતરાનું, નાળિયેરનું ને એક કપડાનું બનાવેલું શોભાને માટે.

તરિયો, પુ૦ તીજે દાડે આવતો તાવ; એકાં તરિયો. તરિયો મુકવો કેવાયછે.

તરી, સ્રી૦ [સં૦] તર. ખુશકીનો રસ્તો ને તરીનો રસ્તો. તરી પાર કરવું—નદી ખાડીમાંથી તરીને અથવા હોડીમાં બેસીને સામે પાર જવું. ૨ ગુનેહગારને વાણમાં બેસાડી બીજે દેશ મોકલી દેવો.

તરુ, પુ૦ [સં૦] વૃક્ષ; ઝાડ; રુખ. ન૦ ભાત તમ્બાકુ વેગણી મરચા વગેરેના જે છોડવા તે.—તરુ રોપવાં.

તરુણ, વિ૦ [સં૦] જુવાન; જુવાની આવેલું.

તરુણી, સ્રી૦ [સં૦] જુવાનીમાં આવેલી સ્રી.

તરેલું, ન૦ ચાર બળદ જોડતી વખત જે બેવડું ઘોસરું આગળ બળદને નાખવું પડેછે તે. તરેલાં તાણવાં એટલે વણીતરું કર્યાં કરવું.

તરેહ, સ્રી૦ [આ૦] ભાત; જાત. ૨ રીત; પ્રકાર.

તરેહવાર—તરેહ તરેહનુ; ભાત ભાતનુ; વિચિત્ર.

તરોઇજવું, તરવાવું—ઇ જવું. ઢોરને કસુવાવડ થવી.

તરોવડ, સ્ત્રી૦ ત્રેવડ; ખુલાસો. "સમજુ શાગ્ની અડથી આચરે, તેની તરોવડ શું પંડિત કરે" (અખો).

તર્ક, પુ૦ [સં૦] ઇન્દ્રીયવડે થયલાં જ્ઞાન ઉપર જે મનશક્તિ કામે લાગી નવું રૂપ—નવી મૂર્તિ ઉપજાવી શકેછે તે; ધારણા. ૨ જે કંઇ મનમાં નવું કલ્પેલું—ઘડેલું તે અથવા પ્રથમ જ્ઞાનને જે રૂડું આપ્યો હોય તે. ૩ લક્ષણ—ચિન્હ ઉપરથી જે કંઇ નવી વાત સુઝી તે—જેઠ જવા આવ્યો ને વરસાદના ચિન્હ જણાતાં નથી. ૪ બુદ્ધિની પોંચ—તે કામમાં મારો તર્ક ચાલતો નથી. ૫ એક વાત વિષે મનમાં કંઈ સુઝે પણ તે ખરૂં—નક્કી છે એમ ન કેવાય તે; અટકળ. ૬ કેટલીક અનુભવ સિદ્ધ એવી વાતો ઉપરથી બીજી નવી વાતોને વિષે નક્કી કરવાની જે વિદ્યા તે; કાર્ય ઉપરથી કારણ ને કારણ ઉપરથી કાર્ય નક્કી કરવાનુ શાસ્ત્ર; તર્કશાસ્ત્ર.

તર્કબાજ, વિ૦ [સં૦ પ્રા૦] અટકળ—કલ્પના કરવામાં હોશિયાર.

તર્કશાસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] તર્ક (છઠ્ઠા અર્થમાં); ન્યાય-[શાસ્ત્ર.

તર્કી, વિ૦ તર્ક કરવામાં ચતુર.

તર્જની, સ્ત્રી૦ [સં૦] અઙ્ગુઠાની પાસેની આંગળી.

તર્ત, અ૦ [હિં૦] તેજ વખત; જલદીથી.

તર્પણ, ન૦ [સં૦] પિતૃઓને પાણી પાઇ સન્તોષ પમાડવાનું જે કર્મ તે.

તર્પવું, ક્રિ૦ સ૦ તૃપ્ત કરવું; સન્તોખવું.

તર્પિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] સન્તોષ પામેલું; પ્રસન્ન થ-[યલું.

તલ, પુ૦ [સં૦ તિલ] એક જાતનું ધાન્ય અથવા તેનો છોડવો—એ કાળા ધોળા ને રાતા હોય છે; એનું તેલ થાયછે. ૨ શરીરની ચામડી ઉપર કહીં કહીં તલને આકારે ને કાળે અથવા લાલ રઙ્ગે જનમથીજે ચિન્હ હોય છે તે. ચાઠું—લાખું. ૩ ઓછામાં ઓછું માપ. તલ જેટલીપણ જગા ન મળે. તલમાત્ર—તલ જેટલું. તલપૂર—ભર.

તલ, ન૦ [સં૦] તળિયું. એ શબ્દ બીજા શબ્દ સાથે જોડાય છે ત્યારે સપાટી એવો અર્થ થાય છે. ભૂતલ—પૃથિવની સપાટી, કરતલ-હથેલી.

તલક, અ૦ સુધી; લગી. હું આવું ત્યાં તલક તું વા-[ર જોજે.

તલપ, સ્ત્રી૦ ઝડપ; ઉતાવળથી લેવાને પડવું તે—કુતરાએ રોટલાપર તલપ મારી; ફલઙ્ગ; થેકડો. ૨ તલફ—બ.

તલપવું, ક્રિ૦ અ૦ આતુરતાથી ટમટમવું—તરફડવું.

તલપાપડ, વિ૦ આકળું; ગભરાયલું; અધીરૂં; અતીસેં આતુર. જીવ તલપાપડ થઇ ગયો. તલપાપડ સેકાય છે તારે જેમ ઝડપથી ઉડેછે ને ફુટેછે તેવા જોસ વાળું.

તલફ-બ, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઇચ્છા; ઇચ્છાથી જે ગભરામણ તે. તપખીરની તલબ, કેફ કરવાની ત-[લબ વગેરે.

તલવટ, પુ૦ તલ ખાંડી મુંય ગોળ નાખી બનાવેલો ખાવાનો પદાર્થ.

તલવાર, તરવાર.

તલસરાં, ન૦ તલ ખઙ્ખેરી લીધેલા તલના છોડવા.

તલાક, સ્ત્રી૦ [આ૦] પરણેલાં સ્ત્રી પુરુષે માંયો માંયની સમજુતીથી એકમેકનો સમ્બન્ધ હમેશને માટે છોડી દેવો તે; છેડો ફાડી આપવો તે. તલાકનામું—જે દસ્તાવેજ ઉપર તલાકનું લખાણ થાય તે.

તલાતલ, ન૦ [સં૦] સાત પાતાળમાંનું ચોથું.

તલાશ-સ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] તપાસ; તજવીજ; શોધ.

તલ્લાક, (તલાક) એ શબ્દ ગાળમાં અથવા હલકા સોગન ખાવામાં વપરાયછે. જણતીપર *તલ્લાક.

તલ્લીન, વિ૦ [સં૦] કોઈ કામ—વિચારમાં મન છેકજ ગુંથાઇ ગયું હોય તેવું; ગરક થયલું.

તવ, વિ૦ [સં૦] તારૂં. અ૦ ત્યારે (કવિતામાં).

તવંગર, વિ૦ [ફા૦] પૈસાદાર; ધનવાન; શ્રીમન્ત; તાલેવાન.

તવરવું, ક્રિ૦ અ૦ સળીગયલાં અનાજમાં પડેલાં ફિલ્લાં ઇયળ વગેરેનું ઉપર તરીઆવવું.

તવાઇ, સ્ત્રી૦ ધાડ; ભીડ. ૨ કમબખ્તી; આફત.

તવારિખ, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઇતિહાસ; રાજાઓની કારકીર્દિની હકીકત.

તવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ધાતુનું અગ્નિમાં શુદ્ધ થવું. ૨ રોગથી નબળાં થવું; સુકેજવું. ૩ રિબાવું; પિલાવું. **તવાઇજવું.**

તવી, સ્ત્રી૦ નાનો તવો.

તવેથા, પુ૦ રસોઇમાં કામ લાગતું લામ્બા સળિયાનું ને એક પાસ જાડાં પાનાવાળું લોડાંનું હ-[થિયાર.

તવો, પુ૦ જે લોડાંનાં ઠામ ઉપર રોટલી રોટલા સેકવામાં આવેછે તે; મોટી લોડી. ૨ ચલમમાં મુકવાની ગોળ ચપટી ઠિકરી. પ્રથમ ગડાકુ, પછી તવો, પછી દેવતા.

તસકો, પુ૰ [તિરસ્કાર] તુચ્છકાર; ઝાંસો; ડોક; ડપકો.

તસતસતું, વિ૰ આંગને ભચડાતું; તંગ; ટાઈટ— તસતસતી કાંચળી.

તસતસવું, ક્રિ૰ અ૰ આંગ ભચડાવું; તંગ પડવું. ૨ ફાટફાટ થવું—ગુમડાંએ.

તસર, સ્ત્રી૰ છાંટ; રેખ. આંખમાં લોહીની લાલ તસર છે. તસર પડવી.

તસવીર, સ્ત્રી૰ [આ૰] છબી; ચિત્ર.

તસું, અ૰ તેવું. જસું ને તસું (કવિતામાં).

તસુ, પુ૰ ગજનો ચોવિસમો ભાગ; બે આંગળનું માપ. 'ભરે સો ગજ પણ તસુ ન ફાડે'.

તસ્કર, પુ૰ ચોર; ચોટ્ટો.

તસ્કરવું, ક્રિ૰ સ૰ ચોરવું.

તસ્માત્, અ૰ [સં૰] તેટલા માટે; તે કારણથી.

તહ, પુ૰ [પ્રા૰] સલાહનો કોલ કરાર; લડાઈ થોડીવાર બન્ધ રેવી તે.

તહકૂબ, અ૰ [આ૰] થોડીવાર બન્ધ હોય તેવી હાલતમાં (કામ).

તહરે, તરેહ.

તળગટ, પુ૰ જે એરના જાડાં લાકડાંપરથી ઈમારતના પાયા ચણાય છે તે. [દેશનું.

તળબદું, વિ૰ જ્યાં જે વસ્તુ ઉત્પન્ન થતી હોય ત્યાંની તે વસ્તુને એ શબ્દ લગાડવામાં આવેછે; મૂળ

તળવું, ક્રિ૰ સ૰ ચૂલે મુકી ગરમ કરી કકડાવેલાં તેલ ઘીમાં અનાજ વસાણાને પરિપક્વ કરવાં.

તળાઈ, સ્ત્રી૰ ગોદડાં કરતાં વધારે રૂથી ભરેલું સુવાનું બીછાનું.

તળાટી, પુ૰ ગામનાં વસુલનો ને તે સમ્બન્ધી થતા ખરચનો હિસાબ રાખનાર સરકાર તરફથી નિમાયલો નોકર.

તળાટું, ન૰ તળાટીનું જે કામ તે.

તળાતળ, તલાતલ.

તળાવ, ન૰ [સં૰ તડાગ] વરસાદનું પાણી ભર્યું રેતું હોય તે ખાડો. તળાવ બાંધ્યા વગરનું અથવા ચારમેર બાંધેલું હોયછે.

તળાવડી, ન૰ નાનું તળાવ. [રણ તળાસવા.

તળાસવું, ક્રિ૰ સ૰ ધીમેધીમે ચાંપવુ—ડાબવું. ચ-

તળિયારું, ન૰ તળેનો ભાગ; તળિયું. ૨ અંદરખાનેથી ભરપુર. ગાંઠે ગરથ, થમણી બહુ, તળિયારું ટાડું.

તળિયું, ન૰ કોઈ ચીજનો અથવા ઠેકાણાંનો છેક નીચેનો જે ભાગ તે. ૨ ખડબૂચું.

તળી, સ્ત્રી૰ જોડાની અન્દર બેસતાં આવતાં ચામડાંનો છૂટો કકડો જે ઉપર પગ રેછે તે; સુખતળી.

તળે, અ૰ નીચે; તળિયે.

તળેટી, સ્ત્રી૰ ડુંગરના નીચલા ભાગની જગા.

ત્યાં, અ૰ તે ઠેકાણે; તે જગોએ; ત્યાં.

તાંત, સ્ત્રી૰ રૂ પિંજવાની પિંજણીએ બાંધવાની જે ચામડાંની દોરી તે. ૨ (સારંગીની). ૩ (રેંટિયાની).

તાંતણો, પુ૰ સુતર વગેરેનો તાર.

તાંદળજો-ળિયો, પુ૰ એક જાતની ભાજી. છોડાં ઉરાડી દીધાપછી જે કણ રે તે.

તાંદળા, પુ૰ કાંગ*બાવટા કોદરા વગેરેમાંથી નિકળતી ચીચ તે. ૨ ભડેલાં મરીના કકડા. [વાસણ.

તાંબઠ, ન૰ દેવપૂજન—તર્પણ કરવાનું એક તરેનું

તાંબડી, સ્ત્રી૰ તાંબા પિત્તળ કલૈનું શેરથી તે અધમણ સુધીનું માય તેવું પોળાં પેટાંનું વાસણ.

તાંબડો, પુ૰ પાણી દુધ ભરવાનું તાંબા પિત્તળનું મોટું વાસણ.

તાંબાકુંડી, સ્ત્રી૰ કડાં વાળું તાંબાનું પોળાંમોનું વાસણ; એક તરેહની કુંડી—એમાં ઘણુંકરીને નાવાનું પાણી ઘાલવામાં આવેછે.

તાંબાનાણુ, ન૰ તાંબાનો સિક્કો; પૈસો.

તાંબાવાડકો-બિયો, પુ૰ તાંબાનો વાડકો.

તાંબું, ન૰ [સં૰ તામ્ર] આછા રાતા રંગનો ને કંઈક પિળાસ વાળો ધાતુ—એનાં વાસણો બનેછે, ને એનાં પતરાં વાણોને તળિયે જડવામાં આવેછે.

તાંસળું-તાંસિયું, ન૰ નાનો તાંસિયો.

તાંસિયો, પુ૰ કાંસાંનો મોટો વાડકો.

તાંહાં, ત્યાં.

તા, [સં૰] એ પ્રત્યય સંસ્કૃત વિશેષણની પછવાડે પણુંના અર્થમાં મુકવામાં આવેછે—મિષ્ટતા, યોગ્યતા, કુલીનતા આદિલઈ. પુ૰ [હિં૰] કાગળના એક ઘાયાનો ચોવિસમો ભાગ; તાવ; તાસ. ૨ છબરકી.

તાઉ, વિ૰ ગરમ—આકળા મિજાજનું.

તાઉસ, ન૰ એક છેડે મોરનો આકાર હોય તેવું એક તરેહનું તારનું વાજું.

તાક, તાકડો.

તાકવું, ક્રિ૰ સ૰ એકાદી વસ્તુ ઉપર એકી નજરે જોયાં કરવું. ૨ નિશાન બાંધવું—મારવું. ૩ અમુક લાભને અર્થે તે તરફ પૂર્ણ લક્ષ રાખ્યાં કરવો.

તાકડી, સ્ત્રી૰ તરાક. ૨ જેના ઉપર સુતર હીર વગેરે વિંટાયછે તે; પરવીટો.

તાકડો, પુ૦ તક; સન્ધિ; ટાંકણું; ટાણું. ૨ સુતાર વગેરેનો જે દોરો તે.

તાકત-કાત, સ્ત્રી૦ [આ૦] શક્તિ; જોર; મગદૂર.

તાકીદ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઉતાવળ; જલદી; ત્વરા. ૨ તરત કરવાની જરૂરિયાત—આજ્ઞા.

તાકું, ન૦ ભીતમાં બારણા વનાનો મોટો ગોખલો.—બાનાં પણ હોય.

તાકો, પુ૦ કાડ્યા વનાનું લામ્બું એક સરખું જે લુગડું તે; થાન—તાકો ૪૦ વારનો, ૨૪ વારનો એમ હોયછે.

તાગું, ન૦ દેણદાર નાણાં પાછાં ન આપતો હોય તો તેને ત્યાં જઈને લાંઘણ કરી બેસી રેવું તે; વાયદો કરે તે કબુલ ન કરતાં આપે તોજ ઉઠવું એમ નક્કી કરી તેને ત્યાં બેઠી રેવું તે. ૨ તોફાન; ઢોંગ; ફીતુર (લાક્ષણિક). [કરી પડેછે તે.

તાછ, સ્ત્રી૦ પથ્થર દુરસ્ત કરતાં સલાટોથી જે કાં-

તાછખાનું, ન૦ ઝાડે જવાનું બાંધેલું ઠેકાણું; સણ્ડાસ.

તાજ, પુ૦ [ફા૦] રાજાનાં માથાનો મુગટ. ૨ ગન્જીફામાં જે પાનામાં તાજ હોય તે પાના—રંગ.

તાજખાનું, તાછખાનું.

તાજગી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] તનદુરસ્તી; આરોગ્યતા; ક્ષેમકુશળ. [દણાં છુંદાવવાં.

તાજવું, ત્રાજવું. ૨ છુંદણું. તાજવાં ટોપાવવાં—છું-

તાજાકલમ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] એક લખાણ બન્ધ કર્યા પછી ઉમેરણમાં—વધારામાં જે બિજું નવું લખેલું તે—કાગળ પત્તરમાં.

તાજીમ, સ્ત્રી૦ [આ૦] માન; વિવેક; અદબ.

તાજું, વિ૦ [ફા૦] નવું; તરતનું. ૨ લીલું; વાસી ન હોય તેવું. ૩ પૈસાથી ભરેલું—તર. ૪ લોહી માંસથી ભરેલું. [નવલ.

તાજુબ, ન૦ [આ૦] અચરતી; અચરજ; નવાઈ;

તાજેકલમ, તાજાકલમ.

તાજેતર, વિ૦ હાલનું; નવું.

તાટ, ન૦ સણનું કાપડું જેનાં કોથળા ગુણ બનેછે તે. વિ૦ તંગ; બેસતું આવતું; સંકડાતું; ખિચોખિચ.

તાટી, તટ્ટી.

તાટું, ન૦ ઉભા વાંસપર આડા વાંસ અથવા કામડાં સરડી લઈ બનાવેલું જે બેસવાનું તે—બાહ્મણો નદિઓવારે તાટાં માંડી બેસેછે.

તાડ, ન૦ [સં૦ તાલ] એક જાતનું સીધું ને ઘણુંજ ઉંચું ઝાડ—એને વચમાંથી ડાળાં ફુટેલાં નથી હોતાં ને છેક ટોચપર પાતળી ડાળીઓ, ફૂલ ને નાળિયરથી નાનાં ફળ હોયછે. એના ફળમાંથી જે કોપરૂં નિકળેછે તે ગલેલી કેવાયછે. અસલના વખતમાં ને હમણાં પણ તૈલંગ કરનાટક દેશમાં તાડપત્ર—તાડનાં પાતરાં લખવાના કાગળને ઠેકાણે વપરાતાં ને વપરાયછે—ખિલેવતી અક્ષરો કોતરાયછે—ને એવાં તાડપત્રના મોટાં પુસ્તકો હોયછે. એમાંથી ઝરતા રસને તાડી કેછે.

તાડ, ઢાડ. [માર મારવો તે.

તાડન, ન૦ [સં૦] સોટી વગેરેથી શિક્ષા કરવી તે;

તાડી, સ્ત્રી૦ તાડ, નાળિએરી, ખજુરીની ડાળીઓ છેદવાથી મુંયથી ઝરી નિકળેલો જે રસ તે—અથવા એ રસનો જે દારૂ બનાવેલો આવેછે તે.

તાઢી, શખોડી.

તાણ, સ્ત્રી૦ શરીરના સાંધાઓનું ખેંચાવું તે. તાણ થવી—ચાલવી—આવવી. ૨ તંગી; અછત.—તાણ પડવી. ૩ પાણીનું ઘણુંજ જોરથી વેવું તે. નદીમાં તાણ છે. ૪ આગ્રહ; ખેંચ; ખેંચપકડ; હઠ. તાણ પકડવી.

તાણવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ તનુ—લામ્બું કરવું] જોરથી ખેંચવું. ૨ પક્ષ કરવો; તરફેન કરવી. તે તેનું તાણેછે. તાણી કાડવું—લેવું—બેસવું. તાણી કાડેલું (લાક્ષણિક અર્થમાં) ઘણુંજ પાતળું (છોકરું—માણસ).

તાણાતાણ, સ્ત્રી૦ ખેંચાખેંચ.

તાણિયો, પુ૦ તારને બસેં પાંચસેં ગજસુધી વધારનારો. એનો ધન્વો હોય છે. [છે; ૯૩.

તાણું, વિ૦ સોમાં સાત ઓછા એટલી સંખ્યા બતાવે-

તાણો, પુ૦ વણવાના સાળપર જે દોરા લામ્બા રાખવામાં આવેછે તે. એના ઉપર જે આડા આવેછે તે વાણો કેવાયછે. ૨ મેણું.

તાણ્ડવ, ન૦ [સં૦] જેમાં અંગ ઘણુંજ વાળવું પડે તેવા હાવભાવ દરસાવતું નાચવું તે; શિવનું નૃત્ય. (તણ્ડુ નામના મુનિયે પ્રથમ કાડેલું માટે).

તાત, પુ૦ [સં૦] બાપ; પિતા.

તાતા, અ૦ બે હાથની બે હથેલી એકઉપર એક પડવાથી થતો જે શબ્દ તે—ને બાળકની હથલીઓ એક ઉપર એક નખાવી શબ્દ કરાવી રમાડવામાં આવેછે તે વખત એ શબ્દ બોલવામાં આવેછે. ૨ પુ૦ રોટલી (બાળકને માટે શબ્દ). ૩ નાચવાના તાલ શિખવાના શબ્દમાંનો એક.—તાતાથૈયા, એમ કેવાયછે.

તાતું, વિ॰ ગરમ; ઊનું; તપેલું. ૨ આકળા સ્વભાવનું; ગરમ મિજાજનું.

તાત્કાળ, અ॰ તત્કાળ; તેજ વખતે. [તિસાર.

તાત્પર્ય, ન॰ [સં॰] ભાવાર્થ; મુખ્ય હેતુ—ધારણા; સાર. ૨ ટુકાંમાં બતાવેલી જે નશીહત તે; નો-

તાન, સ્ત્રી॰ [સં॰] રાગ ગાવામાં જે પલટા કરવા તે; રાગ ગાવાની એક તરેહ. તાન લેવી—કરવી—ઉડાવવી—મારવી. ૨ ધુન્દ; લેહ; કોઈપણ કામ કરવામાં દિલ લાગી રેવું તે. તાન લાગવી. ૩ મસ્તી; તોફાન. તાનમાં આવવું.

તાનો, પુ॰ ક્રોધ; તામસ.

તાન્દૂળ, પુ॰ [તણ્ડુલ] ચોખા.

તાપ, પુ॰ સૂર્યની જે ગરમી તે; ઊનો પ્રકાશ. બહુ તાપ પડેછે. ૨ અગ્નિનો ભડકો—ચૂલામાં તાપ કર. ૩ અગ્નિની ગરમી; આંચ. ૪ શરીર ગરમ થઈ આવે તેવો રોગ; તાવ. ૫ જીસ્સાનો ઉકળાટ; ગભરાટ—વિજોગનો તાપ આદિલઈ. ૬ પ્રતાપ; દોર; હાક; ડર; કરબ.

તાપડિયાં, ન॰ ઊનાળામાં ગરમીથી થતાં ગુમડાં. વિ॰ લામ્બાં જાડાં ને ધોધારી છાલ વાળાં કેળાં.

તાપણી, સ્ત્રી॰ ઘાસ, સરોડાં, કરાંઠી બાળી જે અજવાળું કરવામાં આવેછે તે. ૨ દેવતાવાળી સગડી.

તાપણું, ન॰ તાપણી. [તાપ લેવો.

તાપવું, ક્રિ॰ અ॰ અગ્નિ—દેવતા આગળ બેસી

તાપસ, પુ॰ [સં॰] તપસ્વી; યોગી. [૨ ઘણો તાપ.

તાપોટો, પુ॰ ઉનાળામાં ગરમીથી જે ફોલ્લા થાયછે તે.

તાપોડિયાં, ન॰ ઉનાળામાં ગરમીથી જે ફોલ્લા થાયછે

તાબડતોબ, અ॰ તરતજ; જલદીથી; પળમાં. [તે.

તાબૂત, ન॰ [આ॰] મુસલમાનના પેગમ્બર મહમદની છોકરીના છોકરા **હસન** ને **હુસેન** એ બે લડાઈમાં કપાઈ ગયા હતા તેની યાદગીરીમાં મોહોરમ મહિનામાં જે તરેહ તરેહના ઘાટ લાકડાંની પટ્ટી અથવા કામડીની ચીપોના બનાવી તેને રઙ્ગદાર કાગળો ચોંટાડી શોભીતા કરી તેની આગળ ધૂપ કરી શોકના ગીતથી તેનો મહિમા ગાયછે તે; તાજિયો. ૨ સબરૂપ—ન હાલે ન બોલે તેવું પુતળાં જેવું માણસ.

તાબે, અ॰ [આ॰] કોઈના કબજામાં હોય તેવી રીતે; વશ; હુકમમાં—સર; સત્તા તળે.

બેદાર, વિ॰ તાબે હોય તેવું (માણસ). કોઈના હુકમમાં—આધારે રેનાર; ઉતરતા દરજાનું (માણસ). ૨ આશ્રાકિંત; સેવક; નોકર. ૩ દબેલ.

તાબેદારી, સ્ત્રી॰ તાબેદારનો જે ઉતરતો દરજ્જો તે; તેની જે હાલત તે; કોઈની સત્તા તળે કામ કરવું તે. ૨ આશ્રાકિંતપણું; સેવાધરમ.

તાબો, પુ॰ કબજો; હવાલો; ઈલાકો. મોટાં શેહેરના અધિકારીની તેને લગતાં ગામ ગામડાંપર જે સત્તા તે.

તામડી, સ્ત્રી॰ તાંબડી.

તામડો, તાંબડો.

તામસ, પુ॰ [સં॰] ક્રોધ; ગુસ્સો. ૨ ગરમ મિજાજ.

તામસી, વિ॰ ક્રોધી; ચિડિયો. ૨ ગરમ મિજાજી.

તામ્બૂલ, ન॰ [સં॰] એક જાતના વેલાના પાંદડાં જે ચૂના કાથા સાથે ચાવવામાં આવેછે તે; પાન.

તામ્ર, [સં॰] તાંબું.

તામ્રપટ, પુ॰ [સં॰] તાંબાંનું પતું જેના ઉપર વર્ષાસન, ઈનામ, જાગીરના લેખ કોતર્યા હોય તે.

તાયફો, પુ॰ ગાનાર બજાવનારનું મણ્ડળ; પણ એ શબ્દ રામજણી અને તેના સાજન્દાને લગાડવામાં આવેછે. ૨ ગાનારીયોની જોડ.

તાર, પુ॰ [પ્રા॰] ધાતુને ઘડીને લામ્બો ને પાતળો કરેલો એવો જે તેનો આકાર તે; ધાતુના વાળા. ૨ રૂ કાંતીને અથવા હાથે જે લામ્બો ને પાતળો આકાર કરેલો તે; તાંતણો. ૩ જર કસબ રેશમ વગેરેનો તાંતણો; દોરો. ૪ ખાંડની ચાસણી તપાસતી વખત જે તેનો ચિકણો પાતળો ભાગ દોરા જેવો દેખાયછે તે. ૪ કોઈપણ ચિકણી વસ્તુનો લામ્બો ને ઝીણો ભાગ તે—કરોળિયાના તાર. ૫ કેફ કરવાથી તેની જે અસર થવી તે; રઙ્ગ; ખુમારી; લે—તાર આવવો કેવાય છે. ૬ વિજળીના યોગે જે મિશ્ર ધાતુની મારફતે એક ઠેકાણેથી બિજે ઠેકાણે સન્દેશો જાયછે તે. ૭ પ્રવાહી ડામર રાળ જેવો એક પદાર્થ.

તારક, વિ॰ [સં॰] રક્ષણ કરનાર. ૨ પાપથી છોડવનાર; મુક્તિ આપનાર.

તારણ, ન॰ [સં॰] રક્ષણ; છુટકારો; મુક્તિ. ૨ જેણે જેને નાણે વેપાર કરવો હોય તેણે તેને આગળથી જે થોડુંક નાણું અથવા માલ અનામત રાખવા આપેલ તે.

તારતમ્ય, ન॰ [સં॰] ઓછું વધતું; ફેર; તફાવત. ૨ ભાવાર્થ; ઉકેર; ફેરો.

તારપછી, અ॰ તે વખત ગયા પછી.

તારવવું, ક્રિ૦ સ૦ જમે ઉધારનો આંકડો ખતાંબન્ધ નક્કી કરવો. ૨ ડબાઈ ગયેલી વસ્તુને ઊંચી આણવી—જમીનને તારવવી. ૩ ખીણી કાઢવું.

તારવું, ક્રિ૦ સ૦ જ્ઞાનબોધથી ભવબન્ધનથી મુક્ત કરવું; પાપથી છુટું કરવું. ૨ સંકટમાંથી કાઢવું; પડી ગયેલી હાલતમાંથી ઊંચે આણવું—તે દેવાદાર હતો પણ તેના મિત્રે તેને તાર્યો. ૩ પિતૃઓની મુક્તિ થાય તેમ કરવું.

તારાજ, વિ૦ [ફા૦] ખરાબેહાલ; પાયમાલ.

તારાટપકી, ટપકી. ૨ રૂપેરી—સુનેરી તારા.

તારીખ, સ્ત્રી૦ [આ૦] અઙ્ગ્રેજ—મુસલમાનની રીત મુજબ ગુણાતા મહિનાનો અક્કેકો દાડો. હિન્દુની તિથિ, પારસીનો રોજ, એમ અઙ્ગ્રેજી ને મુસલમાની મહિનાની તારીખ.

તારીજ, સ્ત્રી૦ જમે ઉધારમાં હિસાબ તારવી કાઢી ટુંકામાં બતાવેલો જે આંકડો તે.

તારીફ, સ્ત્રી૦ [આ૦] વખાણ; સ્તુતિ; કીર્તિ. ૨ શાબાશી.

તારુણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જુવાન બૈરી.

તારુણ્ય, ન૦ [સં૦] જોબન; જુવાની.

તારે, અ૦ તે વખતે; ત્યારે.

તારો, પુ૦ આકાશમાં રાતે અને વાદળાં ન હોય ત્યારે જે ચમકતા ઝીણા ઝીણા પદાર્થો અહીં તહીં પસરેલા દેખાયછે તેમાંનો એકેક. એ ત્રણ તારાનો ઝુમખો તે નક્ષત્ર. ૨ ગ્રહ—બ્રહસ્પતિનો તારો. ૩ તારાના જેવું આંખમાં તેજાળ જે નાનું ટપકું તે; કીકી.—નેનનો તારો. ૩ હોશિયાર તરનારો—તરાવનારો. તરતાં ન આવડતું હોય તેને ખેંચી કાંઠે લઈ જનારો.

તાલ, પુ૦ [સં૦] રાગ ગાવામાં સૂરની સરખી માત્રાને અન્તરે સ્વરને જે જોર આપવામાં આવેછે તે; અવાજનું માપ—આદિતાલ, એક્કો, બિલન્દી, સુરફાક, ત્રિતાલ, ચોતાલ વગેરે તાલના નામ પ્રસિદ્ધ છે. તાલ આપવો—રાખવો. એ શબ્દ સ્ત્રીલિઙ્ગે પણ વપરાયછે. ૨ કંઈ પણ કામમાં મઝા આપે તેવી જુક્તી હોવી તે અથવા સારી જુક્તીથી જે મઝા પડવી તે; રસ; લેજત. તાલ પડવો—આવવો. ૩ ફૂલાસ—મગરૂબીમાં મૂછના વાળ ઊંચા ચડાવવા તે. મૂછે તાલ [તાવ] દેવો. સ્ત્રી૦ માથાનું તાળવું જે ઉપરથી નિમાળા અનીમેળે જતા રયા હોય તે. માથે તાલ પડીછે. ૨ ગાવામાં તાલ રાખવાની જે કાંસા જોડ તે. ૩ તાલમેલ. તું તાલ કરેછે પણ ચાલવાનું નથી.

તાલકી, સ્ત્રી૦ બાળક છોકરાંઓને માથે ઘાલવાની બેસતી ટોપી.

તાલકું, ન૦ માથાનો વચમાંનો ભાગ; તાળવું. ૨ ટોપીઓના ઉપરનો ભાગ જે માથાપર બેસતો આવલો હોય તે.

તાલમેલ, પુ૦-સ્ત્રી૦ અનિયમિત જુક્તિથી રચેલો ડાઠ; ખોટી જુક્તિ. ૨ બાનું; નિમિત્ત.

તાલવ્ય, વિ૦ [સં૦] તાળવાં સમ્બન્ધી—ઈ, ચ છ જ ઝ ઞ, ય, શ એ તાલવ્ય—તાલુસ્થાનના કેવાયછે.

તાલાવેલી, સ્ત્રી૦ જીવ તલપાપડ થવો તે; ચટપટી. ૨ ગભરાટ; ઉદ્વેગ.

તાલુ, પુ૦ [સં૦] મોડું ઉઘાડ્યા પછી તેમાં જે તેનો ઉપલો ભાગ તે.

તાલુકદાર, પુ૦ ગામ પ્રગણાંનો વહિવટ ચલાવનારો સરકારી કારભારી. ૨ ગામનો મુખી—રાજા.

તાલુકો, પુ૦ [આ૦] સરકારી ગોઠવણથી ઠેરવેલા દેશ—પ્રાંતના જે મોટા મોટા ભાગ તેમાંનો એકેક—હાલમાં ઈલાકો, જીલ્લો, પ્રગણું એવાં નામ છે. ૨ સમ્બન્ધ.

તાલે, ન૦ [આ૦] નસીબ; પ્રારબ્ધ.

તાલિમ, સ્ત્રી૦ [ફા૦ તાલીમ] શરીરને વાળવાને કસરત કરવી તે. ૨ કસરત કરવાનું અને વાળવાનું ઠેકાણું; તાલિમખાનું; અખાડો. ૩ ગુરુપાસે શિખવું—અભ્યાસ કરવો તે. તેણે સારા ગવૈયા પાસે તાલિમ લીધીછે. તાલિમબાજ—ઘણી તરેહની કસરત જાણનારો. ૨ જબરો.

તાલેવન્ત, વિ૦ પૈસાદાર; તવંગર; શ્રીમન્ત. ૨ નસીબદાર; ભાગ્યશાળી.

તાલેવર-વાન, તાલેવન્ત.

તાવ, પુ૦ રોગથી શરીર ઊની આવવું તે; જ્વર—એ ઘણી જાતના હોયછે—ટાઢિયો, એકાંતરિયો, ચોથિયો વગેરે. તાવ આવવો—ભરાવો—મુકવો. ૨ તપાવવું તે. એક તાવ (તાપ) દીધોછે (લુહાર લોકમાં). ફા૦ કાગળનો લાંબો પોળો જે છુટો કકડો તે; એવા ૨૪ કકડાઓનો એક ઘાયો કેવાયછે. ૨ મૂછના બાલનો વાંક—આંકડો. ૩ બાલના મરોડને સુધારવા તે; નીચા વળેલા બાલને ઊંચા કરવા તે.

તાવડી, સ્ત્રી૦ રોટલી કરવાનો નાનો તવો. ૨ બરફી ઠારવાનું—ઘાલવાનું, માલપૂડા કરવાનું લોડાંનું ગોળ ચપટું વાસણ.

તાવડો, પુ૰ મોટી તાવડી—(બરફી ઠારવાની). ૨ સેરડીનો રસ ઉકાળવાની જે કઢા તે; જલેબી વગેરે તળવાનો છાછર પેણો. [કરવું તે.

તાવણી, સ્ત્રી૰ માખણ—ઘીને જોઈયે તેવું ગરમ

તાવરખું, વિ૰ તામસી; આકળા સ્વભાવનું.

તાવરસું, નવી ખેડાયલી જમીનનું પ્રથમ વર્ષ.

તાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ધાતુના ઘાટ ઘડવાને ધાતુને અગ્નિમાં તપાવવો. ૨ હીણી વસ્તુના ભેગમાંથી નરી વસ્તુ જુદી કાડવાને તે વસ્તુને ઘણી ગરમ કરવી—માખણ ઘીવેલ તાવવું.

તાવી, સ્ત્રી૰ રોટલી કરવા ચૂલે મુકવાનું લોડાંનું જે ઠામ તે; લોડી.

તાવીજ, ન૰ [આ૰] રોગ, ભૂતપીડા, પિતૃપિડા, કોઈનું કરેલું જાદૂ દુર કરવાસારૂ જે મન્ત્ર લખેલાં અથવા જન્ત્ર પાડેલાં એવાં ભોજપત્ર, કાગળ, ચિથરાં સાથે અથવા માદળિયાંમાં ડોકે, હાથે અથવા પગે બાંધવામાં આવેછે તે.

તાસ, પુ૰ [આ૰] કલાક; અડી ઘડી. ૨ સમજ; ઘર. "અખા તોજ દીસે આતમા, જો નાવે રસના તાસમાં". ૩ એક જાતનું કપડું; તાસતો. સ૰ તેને. [ગોળ થાળી તે.

તાસક, સ્ત્રી૰ ધાતુના પતરાંની જે ન્હાની છીછરી

તાસકી, સ્ત્રી૰ નાની તાસક; તબકડી.

તાસતો, પુ૰ [આ૰] એક જાતનું રેશમી કપડું. ૨ એક જાતનું સુતરઉ કપડું.

તાસીર, સ્ત્રી૰ [આ૰] છાપ; પ્રતિબિમ્બ; તરેહ; સિકલ. 'તુકમે તાસીર ને સોબતે અસર' એમ કેવાયછે. ૨ રસ ઉપજે—સ્વાદ લાગે તેવી જુક્તી; તદબીર. રસોઈ વગેરેની તાસીર.

તાસું, ન૰ મટોડાંની અથવા તાંબાની કુંડી ઉપર ચામડું મુડી બનાવેલું જે વાજિત્ર તે.

તાળ, તાલ.

તાળવું, ન૰ મોડાની અન્દરનો જે ઉપલો ભાગ તે. ૨ માથાં ઉપરનો વચલો ભાગ; ખોપરી.

તાળી, સ્ત્રી૰ (તાલ) એક હાથ ઉપર બીજો હાથ મારવો તે—ગરબાની તાળી, હા—કબુલાત—પ્રસંનતાની તાળી. ૨ બે હાથ સાથે જોરમાં ચપટા જોડવા તે—પુરુષ તાળી પાડેછે તે એવી રીત. ૩ લગન; લેહ; રઙ. તાળી લાગી, તાળી પડવી એનો લાક્ષણિક અર્થ ફજેતી થવી. તાળી પડાવવી—ફજેતી કરાવવી.

તાળું, ન૰ [સં૰ તાલક] બારણાં પેટી વગેરે ન ઉઘડે તેનેસારુ લોડાં પિત્તળનો જે ઘાટ નકૂચામાં ભેરવી રાખવામાં આવેછે તે. એમાં કળ હોયછે જે કૂચીવડે આમતેમ ફરેછે. તાળું દેવું—મારવું—ઉઘડવું. ૨ શરમથી અથવા ઠપકાની ધાસ્તીથી અથવા થયલી ફજેતીથી મોડું બન્ધ થવું. બેગાંને મોડે તાળું છે. હવે તેને મોડે તાળું દેવાયુંછે વગેરે.

તાળુ, ન૰ તાલુ; તાળવું.

તાળો, પુ૰ હિસાબ ખરોછે કે ખોટોછે એ જાણવાને જે જુક્તિ—પ્રમાણ—સાબીતી તે. ૨ મેળ; દાખલો મળવો તે.

તાળોટા, પુ૰ મોટી ને અવાજ કરતી બે ઉપરાં ઉપરી પડતી જે તાળી (૨ જા અર્થમાં) તે. [બી ચિઠ્ઠી.

તિકટ-કિટ, સ્ત્રી૰ [અ૰] રજાચિઠ્ઠી. ૨ ડાકના કાગળપર ચોટાડવાની સરકારી છાપની નાની સર-

તિક્કડ, પુ૰ જાડો રોટલો; ભાખરો. [તીખું.

તિખટ, સ્ત્રી૰ તીખી વસ્તુ—મરી-મરચાં વગેરે. વિ૰

તિખલ, ન૰ મજાક ઠઠ્ઠાનું તોફાન; ધાંધલ; ગરબડ.

તિખલી-ળી, વિ૰ મજાક ઠઠ્ઠા કરનાર; ધાંધલ—ગરબડ મચાવનાર. [તીખું હોય તે.

તિખાસ, સ્ત્રી૰ [સં૰ તિક્તાંશ] તીખાપણું; થોડું

તિજોરર, પુ૰ [અ૰] જેના હવાલામાં નાણાં રેતાં હોય તે અધિકારી; ફોલીદાર; જામદાર; ભણ્ડારી.

તિજોરી, સ્ત્રી૰ [અ૰] નાણાં રાખવાની જગા; ભણ્ડાર; જામદારખાનું. [કરવાદિયું.

તિતાલિયું, વિ૰ ઉછાંછળું; સાડીત્રણ પાંસળી; છો-

તિતિક્ષા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ધીરજ; સબુરી.

તિથિ, સ્ત્રી૰ મહિનાનાં એકેકાં પખવાડિયાંનો જે એકેકો દિવસ તે—પડવો, બીજ, તીજ વગેરે.

તિમિઙ્ગલ, પુ૰ [સં૰] મગર.

તિમિર, ન૰ [સં૰] અન્ધારું.

તિરકસ-સિયું, ન૰ અજવાળાને સારૂ ભીતમાં જે બાકું રાખી તેની વચમાં આડા પડદા રાખેછે તે; નાનું જાળિયું. ૨ ગોળનો એકાદો ભાગ—વાંક. વિ૰ વાંકું.

તિરછું, વિ૰ વાંકું; આડું; કતરાતું.

તિરન્દાજ, પુ૰ તીર મારવામાં જે કુશળ તે.

તિરપાઈ, સ્ત્રી૰ ત્રણ પાયાની બેસણી.

તિરવો, પુ૰ તીર જેટલે દુર ફેંકાતું હોય તેટલું જગાનું જે છેટું તે. [નાખવું તે.

તિરસ્કાર, પુ૰ [સં૰] ધિક્કાર; તુચ્છકાર; તછોડી

તિરાહિત, ત્રાહિત.
તિલ, પુ○ તલ.
તિલક, ન○ [સં○] ધર્મપન્થ દેખાડવવાને અથવા શોભાને સારુ કપાળે જે ચિન્હ કરવામાં આવેછે તે.
તિલાણો, પુ○ જેમાં ત, લ, ન, મ, દ, ર, એવા કુમળા ને રણકો કરતા અક્ષર વારે વારે આવ્યાં કરે તેવું ગાયન. [ડાઈ ઓર.
તિસમારખાં, વિ○ જાહેલ; ગરમ મિજાજનું. ૨ બ-તી, એ શબ્દ તેના અપભ્રંશ રૂપે વપરાયછે. તી દ્હાડે.
તીકમ, પુ○ ત્રિવિક્રમ. ૨ બે તરફથી ખોદાય તેવી કોદાળી.
તીક્ષ્ણ, વિ○ [સં○] તરત લાગી જાય તેવું; તીખું.—(ભાષણ). ૨ તરત સમજી જાય તેવી બુદ્ધિ—ઈન્દ્રી-નું. ૩ છેદવાની શક્તિ વિશેષ હોય તેવું (હથિયાર) ૪ ચપળ; ચાલાક.
તીખાં, ન○ મરી.
તીખું, વિ○ [સં○ તિક્ત] જીભને જાણે ઝીણા કાંટા જરા જરા ખુંચતા હોય તેવું સખત લાગતું, એક જાતનો સ્વાદ બતાવે છે. તીખુંતમતમુ, તીખું-આગ એમ કેવાયછે. ૨ [તીક્ષ્ણ] ગરમ લોહીનું; ચંપળ; તેજી. તીખો ઘોડો.
તીજ, સ્ત્રી○ [તૃતીયા] પખવાડિયાંનો ત્રીજો દ્હાડો.
તીજું, વિ○ ત્રણ એ સઙ્ખ્યાનો ક્રમ બતાવેછે; ત્રીજું.
તીડ, પુ○ એક જાતનો લામ્બા ટાંટિયાનો ને ટુંકી પાંખનો જીવડો—એ ખેતરમાંનાં અનાજને ખા-ઈ જાયછે.
તીણું, વિ○ છેડે છેક પાતળી ધાર હોય તેવું.
તીતર, ન○ [તિત્તિર] એક જાતનું પક્ષી જે નાની ચલ્લીયોનો શિકાર કરેછે.
તીતાલ, પુ○ [ત્રિતાલ] ગાયનમાં એક જાતનો તાલ.
તીર, ન○ [સં○] નદીનું તટ; કાંઠો. ૨ [ફા○] બરૂ—નેતરની સોટીમાં એક છેડે લોડાંનું તીણું ધા-રવાળું ફળું બેસાડેલું એવું જે હથિયાર કામઠીની મારફતે મારવામાં આવેછે તે—એ શબ્દ મૂળમાં પુલ્લિઙ્ગે છે. ૩ ચાંપણ (આડું લાકડું) ની ઉપરનો જે ઉભો ટેકો તે (ઘર સીધું કરવાને).
..થ, તીર્થ.
..ર્થ, ન○ [સં○] ધર્મક્ષેત્ર; પુણ્યસ્થળ; સ્નાન કરવા-થી પાપ જાય પુણ્ય લાગે એવાં જે ભાગીરથી, ગો-દાવરી વગેરેના ઉદક તે. તીર્થ કરવું એમ કેવાય છે. ૨ વિષ્ણુસ્નાનોદક. ૩ બ્રાહ્મણ, સન્યાસી ઈ-ત્યાદિકનું પાદોદક.
તીર્થંકર, પુ○ [સં○] જૈન મતમાં મનાતો જે મો-ટો અવતારી આચાર્ય તે—એ ચોવીસ છે.
તીર્થયાત્રા, સ્ત્રી○ [સં○] તીર્થ કરવાના ઉદ્દેશે જે જાતરા તે.
તીર્થરૂપ, પુ○ [સં○] પિતા; બાપ. [ન્હેને.
તીર્થસ્વરૂપ, વિ○ [સં○] એ શબ્દ સમ્બન્ધે વડિલ એવાં સગાંને લગાડવામાં આવેછે—સ્ત્રી પુરુષ બ-
તીવ્ર, વિ○ [સં○] ગરમ; આકરું. ૨ તેજી; ઉતા-વળું. ૩ તીક્ષ્ણ. [છે; ૩○.
તીસ, વિ○ દસ ગુણ્યા ત્રણ એટલી સઙ્ખ્યા બતાવે
તું, સ○ [સં○ ત્વમ્] ઉમ્મરે—દરજ્જે નાનું એવાં મા-ણસ સાથે કોઈ બોલતું હોય તો તે પ્રસઙ્ગે બો-લનાર સામાં ધણીને બોલાવતાં જે શબ્દ વાપરેછે તે; દ્વિતીયપુરુષ સર્વનામ એકવચનમાં. ૨ અપ-માન વાચક શબ્દ; જેને માનમાં તમે કેવું જોઈ-યે તેને બદલે જે તું કેવું તે.
તુંકાર-રો, પુ○ તું (બીજા અર્થમાં) તુંકારો કરવો.
તુંટિયું, ન○ ઠૂંઠિયું.
તું..., ... તુંકારો; તુચ્છકાર.
તુંબડી, સ્ત્રી○ [સં○ તુમ્બિકા] એક જાતનો વેલો. ૨ નાનું જે તુંબડું તે. ૩ એને કોરી બનાવેલું પાણી ભરવાનું જે ઠામ તે. ૪ ચોરઆમલાનું ફળ.
તુંબડું, ન○ તુંબડીના વેલાનું ફળ.
તુઇ, સ્ત્રી○ કિનારી; તોઈ.
તુએર, તુવર.
તુકડી, સ્ત્રી○ લશ્કર વગેરેનો નાનો ભાગ. ૨ ટોળી.
તુકડો, પુ○ રોટલા વગેરેનો કકડો.
તુકમ, ન○ [ફા○] વીર્ય; બીજ; ઉત્પત્તિ. ૨ વંશ; કુળ. 'તુકમે તાસીર ને સોબતે અસર.'
તુકમરિયાં, ન○ એક જાતનાં બીયાં—ઓસડમાં કામ આવેછે.
તુક્કો, પુ○ ટુંકી ગપ; જુઠો તડાકો. ૨ બુઠ્ઠું તીર—લાગ્યું તો તીર નહિતો તુક્કો.
તુઙ્ગ, વિ○ [સં○] ઊંચું.
તુચ્છ, વિ○ જેથી કણટાળિયે, જેને ધિક્કારિયે તેવું; છેક નીચી જાતનું.
તુચ્છકાર, પુ○ તુંકારે બોલવું તે; તિરસ્કાર.
તુચ્છકારવું, ક્રિ○ સ○ તુચ્છ ગણવું; તુચ્છ—હલકું છે
તુજ, વિ○ તારું; (કવિતામાં). [એમ કેવું.
તુટક, વિ○ છુટું પડી ગયલું. ૨ છુટક.

તુટફુટ, સ્ત્રી૦ સમ્પ તુટવો તે; બગાડ; સ્નેહમાં વિગ્રહ. ૨ તુટવું ફાટવું તે.
તુટવું, ક્રિ૦ અ૦ દોસ્તીમાં કલહ થવો. ૨ ખેંચતાણ થા—ચીરો પડવાથી જુદું પડીજવું—તુટી પડવું—ભાંગી પડવું. ૩ એકદમ ઉપરથી પડવું—વરસાદ
તુટીચાર, સ્ત્રી૦ ટુટીઆર. [તુટી પડયો, રોજ તુટીપડી.
તુણવું, ક્રિ૦ સ૦ ફાટેલાં ઝીણાં કપડાંને ફાટેલી જગાએ આડાઉભા દોરા ભરીલઈ બરોબર કરીમુકવું—શાલ પાઘડી વગેરેને તુણવી.
તુણ્ડ, ન૦ [સં૦] મુખ; વદન.
તુતક, ન૦ વાણમાં બણ્ડાર—કેબિન ઊપર અથવા એક છેડેથી તે બીજા છેડાલગી સલગું જે પાટિયાં જડી લઈ જે બેસવા આલવાનું કર્યું હોય તે.
તુમડી, સ્ત્રી૦ તુંમડી. [રવાલ.
તુમાન, સ્ત્રી૦ [ફા૦] લેંઘો; ઘણી મોટી ને ઢોલી સુ-
તુમાર, પુ૦ સરકાર સમ્બન્ધી જે કાગળ ઉપર અધિકારીયોમાં—અધિકારી અરજદાર એઓમાં પરસ્પર જે લખાણ એકની નીચે એક એમ ચાલ્યાં હોય તે.
તુરંગ, પુ૦ તરંગ. સ્ત્રી૦ કેદખાનું; બન્દીખાનું.
તુરત, તરત.
તુરાઈ, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ફૂંકી વગાડવાનું રણશિંગડાંને મળતું વાજું. ૨ સાળવીનું એક ઓજાર.
તુરાસ, સ્ત્રી૦ કંઈક તૂરો સ્વાદ. [થાયછે.
તુરિયું, ન૦ એક જાતના વેલાનું ફળ. એનું શાક
તુરી, સ્ત્રી૦ સાળવીનો કાંટલો. ૨ બે છેડે અણી એવો ખીલો. પુ૦ ઘોડો. [સ્થા તે.
તુરીયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] તત્વજ્ઞાનીયોને મતે આત્માની જે ચોથી અવસ્થા તે—જાગૃત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ (ઘાડનિદ્રા) ને તુરીયા; જાગૃતિમાં જે જ્ઞાનાવ-
તુર્કી, વિ૦ તુર્કસ્તાનનું—ઘોડો વગેરે. તુર્કીચાલ—ટુંકાં ટુંકાં પણ ઊંચાં ઊંચાં પગલાંથી પાણીના રેલાની પડે ઘોડો દોડતો હોય તે ચાલ.
તુર્ત, અ૦ તરતજ; તાબડતોબ.
તુર્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] તુરીયા.
તુલના, સ્ત્રી૦ [સં૦] સરખાપણું; બરોબરી. ૨ ઉપમા.
તુલા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ત્રાજવું. ૨ સાતમી રાશિ. તોળા શબ્દ જોવો.
તુલ્ય, વિ૦ [સં૦] સરખું; બરોબર; સમોવડ.
તુવર-વેર, સ્ત્રી૦ દ્વીદલ અનાજ—એની દાળ, ભાત
તુષ, ભાતનાં છાલાં. [સાથે ખાવામાં આવેછે.

તુષાર, પુ૦ [સં૦] હિમ; કરાં. ૨ ઓઠણી કરનાર.
તુષીપાટિયાં, તુળસીપાટિયાં. પતરાં-
તુષ્ટ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] સન્તોખાયલું; પ્રસન્ન થયલું.
તુળસી, સ્ત્રી૦ [તુલસી] એક જાતનો સુગન્ધીવાળો છોડ, જેનાં પાતરાં માજર વિષ્ણુને ચડેછે. [ણું.
તુળસીપાટિયાં, ન૦ સ્ત્રીને કોટે ઘાલવાનું એક ઘરે-
તુળા, તુલા.
તૂક, સ્ત્રી૦ પદ; ચરણ; કડી (કવિતામાં).
તૂટ, સ્ત્રી૦ પ્રીત તુટવી તે; મિલાપ ટળી છુટું પડવું તે; વિગ્રહ; વિરોધ. [જે તોફાન મચાવેલું તે.
તૂત, ન૦ જુઠાણું; બનાવટ. ૨ ખોટો સબબ કાઢી
તૂતી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું પક્ષી; મેના.
તૂર, સ્ત્રી૦ આકડાની દોડીમાંથી જે બારીક રૂ જેવો પદાર્થ નિકળી ઉડેછે તે. ૨ તુરાઈ. ૩ ન૦ એક જાતનું વાજું (દુબળા લોકમાં).
તૂરું, વિ૦ [સં૦ તુવર] આંબાની ગોટલી, બાવળની છાલ વગેરેનો જે સ્વાદ તે દેખાડેછે.
તૂલ, ન૦ ઉગેલાં અનાજનાં ઝાડ તે.
તૃણ, ન૦ [સં૦] ઘાસ; ખડ. ૨ હલકો પાલો.
તૃતીય, વિ૦ [સં૦] ત્રિજું.
તૃતીયાંશ, પુ૦ [સં૦] એકનો ત્રિજો હિસ્સો.
તૃપ્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ધરાયલું; સન્તોખાયલું.
તૃપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ધરાયલી હાલત; સન્તોષ.
તૃષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] તરસ.
તૃષ્ણા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અતીચ્છા; અત્યાશા; લોભ.
તેગળ, એક ફડાનો વાળો—ઘરેણું. [માં આવેછે.
તેતું, અ૦ અભિમાનના બોલમે એ શબ્દ લગાડવા-
તેતાળીસ, વિ૦ ચાળીસ ને ત્રણ એટલી સઙ્ખ્યા; ૪૩.
તેત્રીસ, વિ૦ તીસ ને ત્રણ એટલી સઙ્ખ્યા; ૩૩.
તેસેટ, વિ૦ સાઠ ને ત્રણ; ૬૩.
તે, સ૦ બે જણ વાત કરતા હોય ને તેમાં તેઓ જે બીજા કોઈને વિષે બોલતા હોય તેને એ સર્વનામ લગાડવામાં આવેછે; તૃતીયપુરુષ સર્વનામ. આપણે તૈયાર છીયે પણ તે હજી આવ્યો નહિ. ૨ જેનો સમ્બન્ધ બતાવનારો શબ્દ.—જે માણસ કાલે આવ્યો હતો તે કેવોછે? ૩ પ્રાણી અથવા વસ્તુને ઓળખાવનારો શબ્દ—તે ચોપડી લાવ.
તેખળાં, ન૦ એકે કોઈ બીજાને કન્યા આપવી ને એ બીજાના વગની કન્યા બદલામાં લેવી તે—સાટાં તેખળાં.
તેજ, ન૦ [સં૦] પ્રકાશ; રોશની; પઞ્ચતત્વમાંનું

તિરોહિત. ગરમી; ગરમ કિરણ. વિ૦ તીક્ષ્ણ; તી-
તિલ્દા, વિ૦ [સં૦] તેજવાળું; ચળકતું. [ખું; ચપળ.
તેજાનો, પુ૦ જે વસાણાં ખાવાથી શરીરને માફક
આવે તેવી ગરમી પોંચે તે—બદામ, પસ્તાં, તજ,
એળચી, લવંગ વગેરે. [ગરમ રસ તે.
તેજાબ, પુ૦ [પ્રા૦] ગન્ધક સુરોખાર વગેરેનો જે
તેજાળ, વિ૦ તેજવાળું; પ્રકાશતું. [ટ, ઝળકાટ વિ૦ તેજ.
તેજી, સ્ત્રી૦ ભાવનું આકરાંપણું; ચડતોભાવ. ૨ ચળકા
તેજોમય, વિ૦ [સં૦] તેજથી ભરેલું; તેજરૂપ.
તેટલામાં, અ૦ (કોઇ ચાલતાં કામનો સમ્બન્ધ બ-
તાવી) તે વખતમાં. [ઙ્ખ્યા બતાવેછે.
તેટલું, વિ૦ સમ્બન્ધી અર્થમાં માપ—વજન.—સ-
તેટલે, અ૦ તેટલામાં. [વાવ્યા રણાદેવ".
તેડ, સ્ત્રી૦ નદીનું તીર; તટ. "તાપીની તેડે વરિયા
તેડવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ જગાએ કોઈને આવવાને
કેવું; બોલાવવું. ૨ નોતરું કરવું; ઈજન દેવું. ૩ ઊં-
ચકવું; કમરે ખભે કે માથે બેસાડવું; સાથે—જો-
ડે લેવું. [ફલવું તે.
તેડું, ન૦ આવવાને કેવું તે; બોલાવવું તે. ૨. નોતરું
દીધેલાને સમય ઉપર આવવાને ફરીથી કેવું બો-
તેઢું, વિ૦ વાંકું; આડું. ૨ છેલાઈમાં વાંકું.
તેણાગમ-મેર, અ૦ તે તરફ.
તેપન, વિ૦ પચાસ ને ત્રણ એટલી સંખ્યા—૫૩.
તેમ, અ૦ તેરીતે—પ્રમાણે.
તેર, વિ૦ દશ ને ત્રણ એટલી સંખ્યા; ૧૩.
તેરમું, ન૦ માણસના મરણ પછીનો જે તેરમો દાડો તે.
તેરસ, સ્ત્રી૦ પખવાડિયાંનો તેરમો દાડો. [નો દર.
તેરીખ, સ્ત્રી૦ વ્યાજ ગણવામાં જે દાડો તે. ૨ વ્યાજ-
તેરીજ, સ્ત્રી૦ તારીજ એ શબ્દ જોવો.
તેલ, ન૦ [તૈલ] તલ અળસી વગેરેમાંથી જે ચિક-
ણો પ્રવાહી નિકળેછે તે. ૨ તડકામાં ફરવાથી
અથવા ઘણી મેહેનત કરવાથી જે ચિકણો ઘામ
શરીર ઉપર તરી આવેછે તે. તેલ કાડવું (લા-
ક્ષણિક) એટલે ઘણીજ મેહેનત કરાવવી.
તેલણ, સ્ત્રી૦ તેલીની બૈરી. [વ્રત તે.
તેલાં, ન૦ નવરાતરમાં ત્રણ અપવાસ કરવાનું જે
તેલિયું, વિ૦ તેલવાળું; તેલ જણાતું હોય તેવું.
તેલિયોરાજા, પુ૦ તેલમાં જોઈ ગુજરેલી વાત કેના-
રો તેલથી ન્હાય તે જાચક.
તેલી, પુ૦ તેલ દિવેલ વેચનારો; ઘાંચી.
તેવડ, ત્રેવડ.

તેવડવું, ક્રિ૦ સ૦ ત્રણ પડ થાય તેમ કરવું.
તેવડું, વિ૦ સમ્બન્ધી અર્થમાં માપ—પ્રમાણ બતા-
વેછે—(જેવડું શબ્દ જોવો). ૨ ત્રણ પડવાળું. ૩
તેવામાં, અ૦ તેટલામાં. [ત્રણ ગણું.
તેવારે, અ૦ ત્યારે. [રખું.
તેવું, વિ૦ [સં૦ તાવત્] તે પ્રકારનું; તેનાજેવું—સ-
તેવે—તેવો, અ૦ તેજ વખતે; તરત.
તેહ, સ૦ તે (કવિતામાં). [ની તેહેનાતમાં રાખજો.
તેહેનાત, સ્ત્રી૦ [આ૦] તાબેદારી; સેવાચાકરી કરવા-
ને જે સોંપણ તે; હુકમ; તાબો. ચાર સિપાઈને તુ-
તેહેવાર, પુ૦ મુસલમાની દીનમાં કહ્યા મુજબ પાક
દાડો. ૨ દાણું; ખુશાલીનો દાડો.
તેહેસીલ, સ્ત્રી૦ [આ૦] જમીનનું વસૂલ એકઠું ક-
રવું તે—સરકાર તિજોરીમાં ભરવું તે. જે અધિ-
તૈંયે, ત્યારે. [કારી વસૂલ ઉઘરાવે તે તેહેસીલદાર.
તૈજસ, વિ૦ [સં૦] તેજસ્વી; પ્રકાશતું.
તૈડ, સ્ત્રી૦ તડ; ત્રડ.
તૈયાર, વિ૦ [પ્રા૦] પૂર્ણતામાં આવેલું; પૂરૂ બની ર-
હ્યું હોય તેવું. ૨ હાજર; તત્પર; સજ. [વી રેપો તે.
તૈયારી, સ્ત્રી૦ તત્પર—સજ થઈ રેવું તે. ૨ કાર્ય થ-
વાનો—બનાવ બનવાનો વખત છેક નજીક આ-
તૈલ, ન૦ [સં૦] તેલ.
તોંતેર, વિ૦ સિત્તેર ને ત્રણ; ૭૩.
તો, અ૦ સામું થવના ભાવમાં બોલાયછે. તો, ચા-
લશે કેમ નહિં? તો, જુઓની. ૨ ત્યારે. એમ
છે તો લાવો. ૩ જોના સમ્બન્ધી અર્થમાં વપરા-
યછે. જો મારા કહ્યા પ્રમાણે ચાલ્યો હત તો આટ-
લું ન વેઠવું પડત. ૪ નિશ્ચયના અર્થમાં. તારી
પાસે રૂપિયા છે તો ખરા? ૫ લાડ—મજાકના ભા-
વમાં—પાસે તો આવ, બેસતો ખરો, થાયછે વગેરે.
તોઈ, કિનારી.
તોકે, અ૦ તો (૧ લાને ૫ માં અર્થમાં).
તોખાર, પુ૦ ઘોડો.
તોછડાઇ, સ્ત્રી૦ તોછડાંપણું; અવિવેક; હલકાઈ.
તોછડું, વિ૦ અસભ્ય; જે વિવેકવાળા શબ્દોથી બો-
લવું જોઈએ તે શબ્દોથી ન બોલતાં અભણ જ-
ગંલીના જેવું બોલવું હોય તેવું; અમર્યાદ.
તોટાવું, ક્રિ૦ અ૦ જમવા બેઠા પછી ખાવાનું ખુટી
તોટી, ટોટી. [ગયેથી ભુખ્યાં ઉઠવું પડવું.
તોટો, ટોટો.
તોડ, પુ૦ નિકાલ; ફેસલો; સફાઈ; અવઘડમાંથી

નિકળવાની જુક્તી. ૨ સમાધાની; મા઼ગ વાળવું તે.
તોડવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ત્રોટન] ચૂંટવું—ફુલ માંજર વગેરે. જોર કરી ભાંગી નાખવું—ડાળું, કિલ્લો, ભીત વગેરે. ૩ (લાક્ષણિક) જૂદું પાડવું—દોસ્તી તોડવી. ૪ બોલેલું ખોટું કરવું—વચન તોડવું.
તોડી, સ્ત્રી૦ એક જાતની રાગણી, સવારે ગવાયછે.
તોડો, ટોડો.
તોડ્ડી, તોરડી.
તોતડું, વિ૦ બોલતાં જેની જીભ ખેંચાતી હોય તે.
તોતલું ળું, વિ૦ અડધા અડધા ને કાલા કાલા બોલ વાળું. "તોતળા મુખ તંન, તો તો તો કહેમાં".
તોતો, પુ૦ પોપટ. [તોપ ગોળા રાખવાની જગા.
તોપ, સ્ત્રી૦ શત્રુના સેનપર ગોળા મારવાનું લોડાંનું અથવા પિત્તળનું હથિયાર; પૈડાંવાળી બન્દુક. —તોપ છોડવી—મારવી—ફોડવી. તોપખાનું—
તોપણ, અ૦ તેમ છતાં; તથાપિ. [હુલ્લડ; દઙ્ગો.
તોફાન, ન૦ [આ૦] વાદળ, વાવઝરડું; વણ્ટોળિયો. ૨ મસ્તી; ન બદતાં જોરથી સામાં થવું તે. ૩
તોફાની, વિ૦ મસ્તીથી સામું થનાર. (ઘોડા વગેરે). ૨ ઘણા પવનથી મસ્તીમાં આવી પાણી ઉછાળતો (દરિયો). ૩ હુલ્લડી; ખટપટી (માણસ). ૪ મારામારી કજીયા કરનાર (છોકરૂં). [કિમતી.
તોફા-ફે-ફો, વિ૦ [આ૦] સરસ; અસાધારણ;
તોબરો, પુ૦ જે ચામડાંની કોથળીમાં ઘોડાને ચણા ખવાડવામાં આવેછે તે. ૨ રીસમાં ચડેલું મોડું. તોબરો ચડાવવો.
તોબા, સ્ત્રી૦ [આ૦] પસ્તાવાનો શબ્દ—માફ માગવાના અર્થમાં. ૨ કોઈના જુલમથી અકળાઈ ગયેથી પ્રભુ રક્ષણ કર એ અર્થમાં; ત્રાહિ. ત્રામ—'દયાપ્રીતમ મને કાયર કરીને તોબા ખ-
તોય, ન૦ [સં૦] પાણી; જળ. [ત લખાવ્યું'.
તોય-પણ, અ૦ તોપણ; તે છતાં; તથાપિ.
તોર, પુ૦ ભભકો; ઠાઠ; ભારેખમપણું; દમામ. ૨ મિજાજ; અહઙ્કાર. [જવામાં આવેછે તે.
તોરડી, સ્ત્રી૦ પોળાં મોનું કાણું માટલું, જેમાં મુડદાંને બાળવા સારુ દેવતા રાખી મુડદાં સાથે લઈ
તોરણ, ન૦ [સં૦] ઘરને બારણે અથવા મન્દિરને બારણે અથવા ચકલે આંબાના આસોપાલવનાં પાતરાંનો જે હાર બાંધવામાં આવેછે તે—શુભ કારજમાં અથવા દિવાળી હોળી વગેરેને ટાણે. ૨ પણવા બેસવાની ચોરી; માંડવો. વર તોરણે આવ્યા એટલે ચોરી આગળ. [જી કરનાર.
તોરી, વિ૦ તોર વાળું; ભભકાવાળું; મિજાજી; પતરા-
તોરો, પુ૦ [આ૦] ઘણાક ફુલ સળો સાથે એકઠાં બાંધેલાં તે; ગોટો. (લટકતો ફૂલનો ગુચ્છો તે પણ) ૨ પાઘડીને છેડે જે જર—કસબ હોયછે તે; છોગું. ૩ સહુથી શ્રેષ્ઠ; સરદાર; મુખી.—સઘળા કવિયોમાં તે તોરો છે. ૪ લાવણીનો એક ભેદ, જેમાં પુરુષ દેવ—શિવનો મહિમા હોય છે—તોરાની લાવણી; તોરાવાળો—એટલે તોરાની લાવણી ગાનારો. (કલગીમાં શક્તિનો મહિમા હોયછે).
તોલ, ન૦ કાંટે જોખીને વજન કરવું તે અથવા જોખ્યાથી વજન નક્કી થવું તે. ૨ કિમત; પરીક્ષા. ૩ સમાન—બરોબર પણું.
તોલે અ૦ બરોબર કરે તેમ; સરખું; સમોવડ.
તોલો, પુ૦ બાર માસા અથવા બે ગદિયાણા અથવા ૩૨ વાલની બરોબર જે વજન તે—(સુના રૂપાં
તોશાખાનું, ન૦ [ફા૦] સરકારી તિજોરી. [વગેરેનું).
તોસદાન, ન૦ [ફા૦] દારૂ ગોળી રાખવાની ચામડાંની જે કોથળી સિપાઈઓની કમરે બાંધેલી હોયછે તે. [રૂ આળ; બદો.
તોહોમત, ન૦ [આ૦] અપરાધ કર્યાનો આરોપ.
તોળવું, ક્રિ૦ સ૦ તોલ કરવું; જોખવું.
તોળા, સ્ત્રી૦ [તુલા] સાતમી રાશિ. ૨ એક પાસ પુરુષ ને બીજી પાસ સુનુ રૂપું જવાહીર મુકી તોલ કરવાની જે ધર્મક્રિયા તે.
તોળાટ, પુ૦ લાકડાં વગેરે તોળનારો.
ત્યાં, અ૦ તે ઠેકાણે; તે જગાએ.
ત્યાગ, પુ૦ [સં૦] છોડવું—મુકીદેવું તે. સંસારી સુખને છોડીદઈ વૈરાગ્યધર્મ પાળવો તે.
ત્યાગવું, ક્રિ૦ સ૦ છોડવું; વર્જ કરવું.
ત્યાગી, વિ૦ [સં૦] સંસારસુખનો ત્યાગ કરનાર; વિરાગી. ૨ દાન કરી દેનારો.
ત્યારનું, અ૦ તે વખતથી—નું.
ત્યારે, અ૦ તે વખતે.
ત્યાસી, વિ૦ એંસી ને ત્રણ એટલી સઙ્ખ્યા; ૮૩.
ત્રગણું, વિ૦ ત્રણ ગણું.
ત્રણ, વિ૦ [ત્રીણિ] બે ને એક એટલી સઙ્ખ્યા; ૩.
ત્રપણ, તર્પણ.
ત્રપતી, તૃપ્તિ. [છે તે.
ત્રભાણું, ન૦ જે તાંબાના વાસણમાં દેવને સ્નાન કરાવવામાં અને પિતૃનાં તર્પણ કરવામાં આવે-

ત્રમણું, વિ૦ ત્રણગણું.
ત્રયોદશા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મરણનો તેરમો દહાડો.
ત્રયોદશી, સ્ત્રી૦ [સં૦] તેરસ.
ત્રષ્ણા, તૃષ્ણા.
ત્રાંક-ત્રાક, તરાંક. [રતી; બળાત્કાર.
ત્રાગું, ન૦ બીજાને ઠપકો મળે—બીજાની આબરૂ જાય તેવું કરવાને જે દુખ વેઠવું તે; દેણદાર આબરૂની જવાની ધાસ્તીએ કરજ મટાડે એ હેતુથી લેણદારે તેને ત્યાં જઈ લાંઘવું તે. ૨ જબરદ-
ત્રાજવું, ન૦ જોખવાનું જે સાધન તે; કાંટો.
ત્રાજુડું, ન૦ છુંદણું.
ત્રાતા, પુ૦ [સં૦] રક્ષણ કરનાર.
ત્રાપો, તરાપો.
ત્રાસ, પુ૦ [સં૦] ચીડ; કણટાળો; કમકમાટી; ધ્રુજારો. ૨ જુલમ; કેહેર. ૩ ધાક; ડર.
ત્રાસું, વિ૦ ડોળો તરડાઈ ગયો હોય તેવું—'ત્રાસી આંખે બે ચન્દ્ર દેખાય.' [માં વપરાયછે.
ત્રાહિ, અ૦ [સં૦] રક્ષણકર—બચાવ એ અર્થ-
ત્રાહિત, વિ૦ બે જણના કજિયાનું સમાધાન કરવાને જેને તે કજિયા સાથે સમ્બન્ધ નથી અથવા જેને કોઈનો પક્ષ નથી એવું અથવા એવા (માણસ); પંચ. ૨ કોઈ પણ અજાણ્યું—પરાયું માણસ.
ત્રાહે-હ્ય, ત્રાહિ.
ત્રિ, વિ૦ ત્રણ.
ત્રિકમ, પુ૦ [ત્રિવિક્રમ] વિષ્ણુ. [હોય તેવું.
ત્રિકાણ્ડ, વિ૦ [સં૦] જેને ત્રણ કાણ્ડ—પ્રકરણ
ત્રિકાળ, પુ૦ ભૂત વર્તમાન ને ભવિષ્ય એ ત્રણ કાળ. ૨ સવાર, બપોર ને સાંજ એ ત્રણ કાળ.
ત્રિકૂટ, વિ૦ [સં૦] જેને ત્રણ શૃઙ્ગ—શિખર હોય તેવો (પર્વત). [આકૃતિ તે.
ત્રિકોણ, પુ૦ [સં૦] જેને ત્રણ ખુણા હોય તેવી જે
ત્રિગુણ, પુ૦ [સં૦] રજ, તમ ને સત્વ એ ત્રણ ગુણ.
ત્રિજયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મધ્ય બિન્દુ થકી તે પરીઘ સુધીની જે લીટી તે.
ત્રિતાપ, પુ૦ [સં૦] ત્રણ તાપ—આધિદૈવિક, આધિભૌતિક, અધ્યાત્મિક. ૨ આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિ.
ત્રિદણ્ડી, પુ૦ [સં૦] ત્રણ દણ્ડ ધારણ કરનારો સન્યાસી [થિયે જે શ્રાદ્ધ તે.
ત્રિપક્ષી, ન૦ ત્રીજે પખવાડિયે મરનારનું તેની તિ-
ત્રિપાત, વિ૦ સાડી ત્રણ પાંસળી; વૈકલ; વાયલ.
ત્રિપુટી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ત્રણ વાનાં તે—જેમ કે જાનાર, જેને જાવું તે, ને જાવું તે. ગ્નાતા, ગ્નેય, ગ્નાન; કર્તા, કર્મ, ક્રિયા આદિનઈ. [તિલક કરેછે તે.
ત્રિપુણ્ડ્ર, ન૦ [સં૦] શિવમાર્ગી કપાળે જે ત્રણ સેરનું
ત્રિફળા, [સં૦] હરડાં બેડાં ને આમળાં એ ત્રણ ફળ.
ત્રિભઙ્ગી, વિ૦ [સં૦] ત્રણ ઠેકાણેથી વળેલો (મોરલી વગાડતાં). ૨ ત્રણ ઠેકાણે યતિ આવે તેવું વૃત્ત (કવિતાનું). [પાતાળ.
ત્રિભુવન, ન૦ [સં૦] ત્રણ ભુવન—સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને
ત્રિયા, સ્ત્રી૦ સ્ત્રી.
ત્રિરાશી, સ્ત્રી૦ [ત્રૈરાશિક] ત્રણ સઙ્ખ્યા ઉપરથી ચોથી સઙ્ખ્યા કાડવાની જે ગણિત રીતિ તે.
ત્રિવળી, સ્ત્રી૦ [ત્રિવલી] સ્ત્રીને પેટે જે ત્રણ વાટા વળેલા હોય તે.
ત્રિવિક્રમ, પુ૦ [સં૦] વિષ્ણુ. ત્રણ ડગલાંથી ત્રણ ભુવન ઓળઙ્ગ્યાં માટે. [વાપછે.
ત્રિવિધ, વિ૦ [સં૦] ત્રણ પ્રકારનું. ત્રિવિધ તાપ કે-
ત્રિવેણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગઙ્ગા, યમુના ને સરસ્વતી એ ત્રણ નદિયો. ૨ ઈડા, પિંગલા ને સુષુમ્ના એ ત્રણ નાડી (નાકનો શ્વાસ બતાવનારી).
ત્રીજ, સ્ત્રી૦ પખવાડિયાનો તિજો દહાડો.
ત્રીઠ, પીડા. [તાવે છે; તીસ.
ત્રીસ, વિ૦ દશ દશ ને દશ એટલી સઙ્ખ્યા બ-
ત્રુઠવું, ક્રિ૦ અ૦ રીઝવું; પ્રસન્ન થવું; તુષ્ટ થવું; કુ-
ત્રેતા, પુ૦ [સં૦] ચાર યુગમાનો બીજો. [રબાન થવું.
ત્રેપન, વિ૦ પચાસ ને ત્રણ; ૫૩.
ત્રેવટી, વિ૦ ત્રણ ભેગી કરી રાંધી હોય તેવી (દાળ).
ત્રેવડ, સ્ત્રી૦ તજવીજ; ગોઠવણ: જુકતી. ૨ ખુલાસો; કામ પાર પડવું તે. (ગણું.
ત્રેવડું, વિ૦ ત્રણ પડવાળું. ૨ ત્રણ જાતનું. ૩ ત્રણ-
ત્રૈલોક્ય, ન૦ [સં૦] સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાળ.
ત્વ, [સં૦] એ પ્રત્યય સંસ્કૃત શબ્દને પણાના અર્થમાં જોડાય છે. દાસત્વ, પુરુષત્વ ઈ૦.
ત્વગિન્દ્રિય, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્પર્શની ઈન્દ્રી; ચામડી.
ત્વચા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચામડી.
ત્વરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઉતાવળ; ઝપટ; તાકીદ.

થ.

થ, પુ૰[સં૰] ત ની પછીનો અક્ષર; તનો મહાપ્રાણ.

થઇચુકવું, પૂરૂં થવું.

થકવવું-કાવવું, ક્રિ૰ સ૰ થાકે તેમ કરવું.

થકી, અ૰ પઞ્ચમી વિભક્તિનો પ્રત્યય, વિજોગ બતાવેછે. ઘેરથી-થકી નિકળ્યો. ૨ કારણ બતાવેછે; લીધે; માટે. તેથકી મ્હારે આવવું પડ્યું. [મળી છે.

થટ, સ્ત્રી૰ જમાવ; ભીડ; ટોળું; જથો. લોકની થટ

થડ, ન૰ ઝાડનાં મૂળ-થાળાંની ઉપરનો અને જ્યાંથી ડાળાં ફુટે તેની નીચેનો જેટલો ભાગ તે. ૨ મૂળ; ઉત્પત્તિ; પ્રારમ્ભ. ૩ છેક નીચલો ભાગ. ૪ પાસેની જગા.-તે મ્હારી થડમાં આવીને બેઠા; કુરાની થડ.

થડકવું-કાવું, ક્રિ૰ અ૰ બોલતાં અચકાવું. એની જીભ થડકાયછે. ૨ શબ્દની રચના સરળ નહિ પણ કઠોર થવી. કવિતા થડકે છે. ૩ ચમકવું; ચોંકીને અટકી પડવું.

થડકો, પુ૰ બોલ ઉપર જે જોર મુકવું તે; બોલવાનો સપાટો.

થડથડવું, ક્રિ૰ અ૰ તરાંક વાંકી થવાથી રેંટિયો ફરતાં થડથડ એવો અવાજ થવો.

થડવું, ક્રિ૰ સ૰ સુતરને ભિંજવી તરાંકથી અથવા ચકડીથી વળ દેવો. [જાયાથી.

થડાથડ, અ૰ એવો થતો અવાજ-બે વસ્તુ જોરમાં અફ-

થડું-ડિયું, (૧ લા અર્થમાં) થડનાં મૂળને લગતો ભાગ. મૂળિયાંનો ગઠ્ઠો.

થડૂાવું, થરડાવું.

થણ્ડ, સ્ત્રી૰ હીકળ; શરદી. ૨ ટાઢ.

થણ્ડક, સ્ત્રી૰ ટાઢક; શીતળતા.

થણ્ડગાર, વિ૰ ઘણુંજ ઠરડું.

થણ્ડાઈ, સ્ત્રી૰ ધીમાપણું. ૨ આળસ.

થણ્ડી, થણ્ડ.

થણ્ડું, વિ૰ ટાઢું; ગરમ નહિ તેવું. ૨ ધીમું; શાન્ત સ્વભાવનું. ૩ સુસ્ત; આળસુ.

થથડાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ધમકાવવું; ધાસ્તી આપવી; ઠપકો દેવો.

થનકથનક, થનથન.

થનથન, અ૰ એ શબ્દ ઉતાવળી કુદતી ચાલની ધ્વનિ બતાવેછે-ઘોડી થનથન કરી રહી છે.-લાક્ષણિક અર્થમાં એ શબ્દ માણસના મીજાજને પણ લગાડવામાં આવેછે.

થપ્પટ-બડાક, સ્ત્રી૰ વાંસા ઉપર-માથાં ઉપર-પાઘડી ઉપર જોરથી જે હાથ મારવો તે.

થમાણી, સ્ત્રી૰ થાપણ (નાણાંની).

થમ્ભ, પુ૰[સ્તમ્ભ] ઘરમાં જે ઊભું જાડું લાકડું માળછાપરાંને ઝીલી રાખેછે તે; થાંભલો. ૨ ઊભું જાડું લાકડું મેદાનમાં દાટેલું હોય તે. ૩ ઘર કુટુંબમાં જે પુરુષ સહુનું ભરણ પોષણ કરતો હોય તે; મુખ્ય આધાર.

થમ્ભવું, ક્રિ૰ અ૰ [સ્તમ્ભ ઉપરથી] અટકવું; થોભવું; બંધ પડવું; ઊભાં રેવું.

થયું, થવું એ ક્રિયાપદનો ભૂતકાળ. ૨ પૂર્ણ; બહુ; બસ.

થર, પુ૰ ઈંટ અથવા પથરા અને કોલ એ બેથી એકપર એક એમ ચણેલી જે હારો તેમાંની એકેક. ૨ ભીત કરવામાં ઉંચાણમાં એકેક ગજને અન્તરે ચોડેલું જે મટોડું તે. ૩ કાંકરા પકાવવાની ભઠ્ઠીમાં વચમાં વચમાં જે છાંણાં ગોઠવવામાં આવેછે તેનો એકેકો જે ક્રમ તે. ૪ સ્ત્રીને હાથે પેરવાની હાથીદાંત અથવા કચકડાં અથવા સીસમની ચડઉતાર ગાળાની સુનાંની ચીપની ચુડીઓનો જે જથો તે; મૂડો. થર ઉતારવો એટલે એક હાર તોડી પાડવી. ૨ ચડતા ઉતરતા ક્રમની ચુડિયો બનાવવી. થર ચડાવવો એટલે ઊંચાણમાં એક હાર વધારવી. થર પેરાવવો એટલે હાથે. થર દેવો-મારવો-લેવો એ ભીતને લાગેછે.

થરકવું, ક્રિ૰ અ૰ બીવું; ડરવું; ભયથી ખઞ્ચાવું.

થરડાવું, ક્રિ૰ અ૰ તરાંક ઢોલિયા વગેરેનું વાંકું થવું.

થરથર, અ૰ કાંપવાની ગતિની રીતિને એ શબ્દ લાગેછે. તે થરથર કાંપેછે.

થરથરવું, ક્રિ૰ અ૰ કાંપવું; ધ્રુજવું. ટહાડ-ભયથી.

થરથરી, ન૰ ખબુતરની એક જાત. સ્ત્રી૰ ધ્રુંજારી.

થરવું, ક્રિ૰ સ૰ અનાજ ભરવાની ખાણમાં અનાજ ન બગડે માટે નીચે અને ચોમેર પ્રથમ જુવાર બાજરીના પૂળા ભરી લેવા.

થરી, સ્ત્રી૰ કાચી કોઠીનાં પડની નીચલી સામસામેની બાજુએ જે આંગળ દોડ આંગળ પોળા ઉણ્ડા કાપા હોય છે તે.

થવું, ક્રિ૰ અ૰ કોઈ પણ ક્રિયા ચાલવી. રસોઈ-ઊનું પાણી થાય છે. ૨ નવો ઘાટ બનવો-આ કારખાનામાં કાચનાં વાસણ થાય છે. ૩ ઉગવું; જનમવું; નિપજવું. આ ઝાડે ફળ સારાં થાય છે; બાળ લગ્નથી છોકરાં નાકોવત થાય છે. ૪ શરીર અથવા મનની પ્રકૃતિ બદલાવી. સીતાફળ ખાધા ઉપર પાણી પિધાથી રોગ થાય છે; ભણવાથી માણસ ડાહ્યું થાય છે. ૫ બનાવ બનવો-શેરના ધન્ધાથી મોટી ખરાબી થઈ. ૬ ગુજરવું; વહીજવું-ચાર વરસ થયાં. થઈરેવું-ચુકવું એટલે ખુટી પડવું. ૨ પૂરૂં થવું. થઈજવું એટલે શ્રમ વગર પોતાની મેળે સહજ બનવું. ૨ જન્મીને પછી મરીજવું. [ઠામ.

થળ, ન૰ [સ્થળ] જમીન ઉપર કોઈ પણ ઠેકાણું; જગા;

થળી, સ્ત્રી૰ સોની કંસારાનું એક પિત્તળનું ઓજાર.

થાંથું, વિ૰ સેજ કામ કરતાં વાર લગાડ્યાં કરે તેવું; ચાપાચીપ કરનારૂં; સુસ્ત. [જે ઉભો ટેકો તે.

થાંબલો-ભલો, થમ્ભ. માળ-છાપરાંને ટેકો આપવાને

થાક, પુ૦ ઘણી મેહેનત કરવાથી શરીરનાં ગાત્ર ઢીલાં થવાં તે; સુસ્તી. થાક લાગવો–ચડવો. ૨ મેહેનત કરતાં વચમાં અટકી શરીરને સુખ આપવું તે; વિરામ; આરામ; આસાએશ. થાક ખાવો–ઉતારવો. ૩ થાગ.

થાકવું, ક્રિ૦ અ૦ મેહેનત કરતાં શરીર દુખાવું. ૨ થોડી વાર અટક્યા વના અથવા સારીપેઠે થોભ્યા વના આગળ કામ ન થાય તેવી હાલતમાં આવી પડવું; હારી જવું; ૩ કણ્ટાળવું. હું તારાથી થાક્યો. થાક્યાના ગાઉ એટલે આગળ ન વધાય તેવી હાલત.

થાગ, પુ૦ [સ્થાગ] તળિયું; પાર; છેડો; અન્ત. થાગ આવવો–લાગવો.

થાટ, ઠાઠ.

થાણદાર, પુ૦ થાણાનો અમલદાર; થાણું સાચવનાર.

થાણું, ન૦ પરગણામાં જે સરકારી કચેરીમાં વસૂલાત સમ્બન્ધી અને ફોજદારી કામ ચાલતું હોય તે. ગુન્હેગારને પકડી જે ઠેકાણે ઇનસાફ થતા સુધી પરેજ રાખવાનું ઠેકાણું તે; ચોકી.

થાણેદાર, થાણદાર.

થાન, ન૦ સાંચાથી–સાળથી વણાઇ તૈયાર થયલું લાબું ને લાબું જે કપડું તે; તાકો. ૨ વીટીમાં અથવા ડાગીનામાં પેલાંની હાલતમાં જે હીરો તે. ૩ (સ્તન ઉપરથી)–સ્ત્રીની જે બે છાતી તેમાંની એકેક.

થાનક, ન૦ [સ્થાન] દેવ–દેવી–અધિકારીને બેસવાની જગા; આસન.

થાપ, સ્ત્રી૦ નરઘાં ઉપર જોરમાં પસરતો હાથ મારવો–મારી અવાજ કરવો તે.–થાપ મારવી. ૨ મટોડીની ભાંય; કાળાં મટોડાંનો ગારો કરી તેને પાટિયાં ઉપર જાડો પાથરવો તે. થાપ દેવી–મારવી. ૩ આડું અવળું સમજાવી છેતરવું તે; ભુલવવું. ભૂલથાપ દેવી–મારવી. ૪ ચૂક; ભૂલ. તે એ કામમાં થાપ ખાઇ ગયો. ૫ સ્થાપવું તે.

થાપટ, સ્ત્રી૦ થબડાક; પીઠ ઉપર ચપટો હાથ મારવો તે.

થાપડી, સ્ત્રી૦ છોલાણું કરતી વખત કોલ કાંકરા ટિપવાનું કડિયાનું લાકડાંનું જે ઓજાર તે. ૨ ચપટે હાથે ધીમે ધીમે ઠોકવું તે.

થાપડો, પુ૦ હોડી–તરમાં જાનવર માલ ચડાવવાને જે પાટિયું તે. ૨ કુવા સડ વગરની હોડી જેમાં થાપડો હોય છે તે. ૩ ચણાના લોટની જાડી પુરી. થાપડા સુંવાળી (દિવાળીમાં કરવામાં આવેછે). ૪ કણ્ટાળાના ઝાડનો પઞ્જો.

થાપણ, સ્ત્રી૦ વેપાર કરવાને પન્તિયાળે કાઢેલું જે પ્રથમ નાણું તે. ૨ પુંજી; ગરથ; ધન; દોલત. ૩ ઉખડીગયલી ભાંયને કાદવ મારી જાડી લીપવી તે–થાપણ લીપણ.

થાપન, ન૦ [સ્થાપન] દેરામાં, મણ્ડપમાં કોઇ દેવ દેવીની મૂરતી બેસાડવી તે. ૨ કોઇ પણ વાતને વાદ વિચારથી સિદ્ધ કરવી તે.

થાપના, સ્ત્રી૦ દેવ–દેવીની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે; બેસાડવું તે. ૨ ટેકો; પુષ્ટી.

થાપવું, ક્રિ૦ સ૦ કાદવ ડાબી કોઇ પણ જગા સરખી કરવી; થાપ દેવી. ૨ છાણના લોંદાને ડાબી ચપટા કરવા. (છાણાં થાપવાં). ૩ (લાક્ષણિક) મોટું કરી બેસાડવું–તેને કોણે ધરધણી કરીને થાપ્યો છે? ૪ કોઇ પણ વાતને પ્રમાણ અથવા જુક્તીથી ખરી કરવી; પુષ્ટી આપવી; માનવું. તું તો તારી વાતનેજ થાપ્યાં કરેછે. ૫ ચૂલા, નળ વગેરેને ઘટતે ઠેકાણે મુકી તેની આજુ બાજુએ કાદવ ડાબવો.

થાપી, થાપડી.

થાપેડું, ન૦ નીચ લોક ઘાઘરા–ચણિયાંની જગોપર જે જાડું કપડું વાપરે છે તે.

થાપો, પુ૦ કમ્મરની નીચેનો ને કુલાંની પાસેનો જાંઘનો જે ભાગ તે. ૨ પકાવેલા મંટોડાંનો ઘાટ જે મોભ ઉપરના છાપરાંના ભાગ ઉપર મુકવામાં આવેછે તે. ૩ માતાનાં દેરાંની ભીત ઉપર કંકુ ભરચા હાથના જે છાપા તે; હાથો; પઞ્જો.

થાબડવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઇ પણ વસ્તુ ઉપર ચપટો હાથ ધીમા જોરથી ડાબ્યા કરવો.

થાબડી, સ્ત્રી૦ થાબડવું તે. ૨ થાપડી; કડિયાનું ઓજાર. ૩ ઘી ઘાલી થોડો થોડો ડાબી ઠરાવેલો જે છુટો લાડુ તે.

થામલો, થમ્ભ; થાંભલો.

થાવર, વિ૦ [સ્થાવર] એક જગાપરથી બીજી જગાએ ખસેડાય નહિ એવી જે વસ્તુ તે. થાવર મિલકત ને જઙ્ગમ મિલકત.

થાવું, થવું.

થાળ, સ્ત્રી૦ મોટી પણ નાની કોરણ વાળી જે થાળી તે. ૨ દેવ દેવીને ધરાવવાને થાળીમાં જે ખાવાના પદાર્થ મુકેલા હોય તે; નૈવેદ્ય. થાળ કરવી–ધરવી કેવાય છે.

થાળી, સ્ત્રી૦ સુનાં રૂપાં કાંસા પિત્તળનું ગોળ ચપટું ને ચડતી કોરણ વાળું ઘણુંકરીને જમવાનું જે વાસણ તે.

થાળું, ન૦ માટીના અથવા લાકડાંના જે ઠામમાં ઘણ્ટી મુકવામાં આવેછે ને જેમાં અનાજ દળાઇને લોટ પડેછે તે. ૨ બાંધેલા કુવાના મોડિયાંની બાજુપરની ભરેલા કોસને ખાલી કરવાની જે જગા તે. ૩ કુવા ટાંકાં વગેરેનું ચણીલિધેલું મોડું. ૪ મૂળિયાં એકમેક સાથે બાઝીગયલાં હોય તે ભાગ–જ્યાંથી થડ શરૂ થાય તે.

થાળો, પુ૦ મોટી થાળી.

થિગાણ, ન૦ મોટી જગાના ઉખડીગયલા ભાગને કાદવથી દુરસ્ત કરવું તે.

થિગડી, નાનું થિગડું.

થિગડું, ન૦ કપડાંની ફાટેલી જગાપર જે બીજો કકડો મુકી સીવીલીધેલો હોય તે. થિગડું દેવું–મારવું.
થિરતા, સ્ત્રી૦ [સ્થિરતા] થીરપણું; ધીરજ.
થીર, વિ૦ [સ્થિર] હાલે નહિ તેવું; અચળિત; તેનીતેજ જગોએ રે તેવું. ૨ ઘડીમાં કંઈ ને ઘડીમાં કંઈ એમ નહિ પણ એકજ વૃત્તિનું (મન).
થીરથુમડું, ન૦ કણસાનો જથો.
થુંક, ન૦ સ્ત્રી૦ જીભ ઉપર છુટતું જે ચિકાશું પાણી તે.
થુંકવું, ક્રિ૦ અ૦ થુંક બાર કાડવું. ૨ મોડાંમાં નાખેલા પદાર્થને થુંક રૂપે બાર કાડવો. બદામ કડવી ખાધી હોય તો થુંકી નાખ એમ કેવાય છે. ૩ ધિક્કાર કણ્ટાળવાના અર્થમાં વપરાય છે – તે તેનાપર થુંક્યો એટલે તેણે તેને થુંક નાખવાની જગા જાણી. મિથ્યા–નકામું જાય તેવા હિણા બોલ બોલવા; ગાળ દેવી; થુંક ઉરાડવું.
થુંકું, કુંકું.
થુઅેરિયો, થુવર–વેર.
થુથુ, અ૦ થુંકતી વેળા નિકળતો અવાજ બતાવેછે.
થુમડું, ન૦ કણસાંનો જથો.
થુવર – વેર, સ્ત્રી૦ આમળાદાર કાંટા વાળી ચોધારી દાંડીનું એક જાતનું ઝાડ.
થુવેરિયો, થુવર–વેર.
થુથો, ન૦ કૂચો.
થૂલી, સ્ત્રી૦ ઝીણો મોળો કણસાર.
થૂલું, ન૦ ચાળવાથી જુદો પડેલો નકામો એવો જે લોટનો ભાગ તે; ચાળણ.
થેકડી, સ્ત્રી૦ ઠેકડી; મજાખ. [થાબડી.
થેપલી, સ્ત્રી૦ ચૂરમાંને થાળીમાં ઠારેલું હોય તે; ચોસલું;
થેપવું, ક્રિ૦ સ૦ જાડું લીપવું.
થેપાડું, ન૦ ઠેપાડું.
થેભિયો, થોભિયો.
થેભો, પુ૦ થોભિયો. ૨ ટેકો.
થેલી, સ્ત્રી૦ કોથળી–(નાણાની).
થેલો, પુ૦ કોથળો.
થેકાર, પુ૦ નાચ ગાયનથી ખુશાલીનો જે અવાજ તે.
થોક–ડો, પુ૦ જથો; સમૂહ; ટોળું. ૨ ખડકલો; જૂડો.
થોકડી, સ્ત્રી૦ થેલી; કોથળી.
થોડું, વિ૦ [હિં૦ સ્તોક] ઘણું વધારે ન હોય તેવું; લગાર; જરા.
થોડુંક, વિ૦ જરાક; વધારે થોડું.
થોથડી, સ્ત્રી૦ અગ્ગારામાં કરેલી નાની ભાખરી.
થોથર, સ્ત્રી૦ નબળાઈમાં ખટાસ ખાધાથી જે મોડું સુજી આવવું તે.
થોથું, ન૦ જેમાં કંઈ માલ–સાર ન હોય તેવું લખાણ. (અરજીનું થોથું) – પોથાં તે થોથાં ને ડાચાં તે સાચાં એવી કેવત છે. ૨ અનાજના સળેલા કણ જે ઝાડકવાથી બાર ઉડી પડેછે તે – એ અર્થમાં થોથાં એ બહુવચન રૂપ વપરાય છે. [જે દાંડો તે.
થોથો, પુ૦ કેળનો, થડથી તે ટોચ લગીનો પાતરાં વનાનો
થોભ, પુ૦ પાર; છેડો; અન્ત. તેને લાભનો થોભ નથી.
થોભવું, (થોબવું) ક્રિ૦ અ૦ અટકવું; ઠરવું; ઓઠી થવું; દમ ખાવો. ૨ સ૦ પકડવું; ઝાલવું.
થોભા, થોભિયા.
થોભિયો, પુ૦ મૂછના છેડાઆગળનાં ગાલના ભાગ ઉપર વધારેલા વાળનો જે ગુચ્છો તે. ૨ સ્ત્રીનાં કલ્લાંને તાંબાં–પિત્તલ–રૂપાંના જે ટેકણ હોયછે તે–સુનું ઘસાય નહિ માટે.
થોર–રિયો, પુ૦ થુવર. [જે ભાગ તે.
થોલો, પુ૦ શરીરનો કોઈ પણ માંસવાળો ને બાર લબડતો

દ.

દ, પુ૦ [સં૦] ત વર્ગમાનો ત્રીજો અક્ષર.
દ, વિ૦ [સં૦] શબ્દની પછવાડે આવેછે ત્યારે આપનાર એવો અર્થ રાખેછે–સુખદ, દુઃખદ, મોક્ષદ ઈત્યાદિ.
દંશ, પુ૦ [સં૦] ડકખ; કરડવું–કાંટો મારવો તે. ૨ મર્મ; સાર; ભાવાર્થ. ૩ મનમાં મેલ રાખવો તે; કીનો;
દંશિત, વિ૦ ધા૦ કરડેલું; ડકખેલું. [વેર.
દકાળ, દુકાળ.
દકાળિયું, વિ૦ દુકાળમાં માણસ ખાવાને તલપેછે ને ખાવાનું મળેછે તે એકદમ ખાયાં કરેછે તેવું; ભૌકું.
દક્ષ, વિ૦ [સં૦] ચતુરાઈ ભરેલું; કિસબવાળું; યુક્તિવાળું. ૨ ચતુર; પ્રવીણ; ચાલાક; જેના હાથમાં કિસબ રમીરહ્યો હોય તે; આવડતવાળું.
દક્ષણ, દક્ષિણ.
દક્ષણા, સ્ત્રી૦ [સં૦ દક્ષિણા] બ્રાહ્મણને અથવા તેની સ્ત્રી કન્યાને તાંબાં–રૂપાં–સુનાંનું જે દાન તે.
દક્ષણી, વિ૦ મહારાષ્ટ્ર દેશ સમ્બન્ધી–જન, આચાર, રીત, વેશ ઈત્યાદિ.
દક્ષતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચતુરાઈ. ૨ ચપળતા.
દક્ષિણ, સ્ત્રી૦ [દક્ષિણા] સૂર્ય તરફ મોડું રાખતાં જમણા હાથ તરફની જે દિશા તે.
દક્ષિણ, વિ૦ [સં૦] જમણું (ડાબું નહિ). ૨ દક્ષ.
દક્ષિણાયન, ન૦ (દક્ષિણ, અયન) સૂર્યનું દક્ષિણ તરફ જવું તે; કર્કરાશિમાં સૂર્યનું જવું તે. ૨ કર્ક, સિંહ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક, ધન એ છ રાશિમાં સૂર્ય હોય છે ત્યાંસુધીનો જે કાળ તે.

દખ, દુઃખ.

દખણા, દક્ષણા.

દખણી, દક્ષણી.

દખણેણ, સ્ત્રી૦ દખણીની સ્ત્રી.

દખમું, ન૦ [ફા૦] પારસીઓનાં મુડદાં નાખવાનું ઠેકાણું.

દખ્ખણ, સ્ત્રી૦ દક્ષિણ દિશા.

દગડ, પુ૦ [મ૦] પથરો; પાણો.

દગડું, ન૦ થાંભલાની નીચે અથવા ભારોઠિયાના થાંભલાંની ઉપર આધાર રૂપ જે નાનું લાકડું અથવા પથ્થર તે.

દગડો, પુ૦ પથરો. ૨ મટોડાંનું મોટું ઢેફું.

દગદગો, પુ૦ [ફા૦] શક; વેહેમ; ખતરો; ધચુપચુ; આનાકાની.

દગલબાજ, વિ૦ [ફા૦] ઠગાઈ–છળ–કપટ–દગો કરનાર. ૨ વિશ્વાસઘાતી.

દગલબાજી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઠગાઈ; છળભેદ; કપટ; દગો. ૨ વિશ્વાસઘાત.

દગાખોર-બાજ, દગલબાજ.

દગાબાજી, દગલબાજી.

દગો, પુ૦ [ફા૦] કપટ; છળ; ફેંટો. ૨ વિશ્વાઘાત. દગોફટકો પણ કેવાયછે.

દગ્ધ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] બળેલું.

દઙ્ગ, વિ૦ [દિઙ્ગમૂઢનું સંક્ષિપ્તરૂપ] ચકિત; વિસ્મય પામી ગયું હોય તેવું.

દઙ્ગડી, સ્ત્રી૦ ઘાસ વેચવાની લાતી.

દઙ્ગો, પુ૦ [હિં૦] બણ્ડ; તોફાન; હુલ્લડ; ફિતુર; ફિસાદ.

દજન, વિ૦ [અં૦] બાર; બારનો જથો.

દઝાડવું, દાઝવું એનું એક રૂપ.

દઝોડિયું, ન૦ અડધું બળેલું તે.

દટાવવું, દાટવું એનું એક રૂપ.

દટાવું, ક્રિ૦ અ૦ જમીનની અન્દર ખાડામાં પડી ઉપરથી ઢંકાવું. ૨ ઢંકાવું; ગુપ્ત થવું; ચાલતી વાત બન્ધ પડવી.

દઠ્ઠો, ડઠ્ઠો.

દડ, ન૦ પોચી જમીન. રેતીનાં દડ કેવાયછે. ૨ ખેતરમાં પગ પેસી જાય તેવા ખાડા જેમાં ઘાસ વગેરે ઉગેલું હોય તે.

દડકો, પુ૦ લચકો. ૨ પોદળો.

દડઘો, પુ૦ ઘણું જાડું વાસણ.

દડદડ–ડાટ, અ૦ ઉપરા ઉપરી રેલા ચાલતા હોય તેમ. દડદડ આંસું પડે છે.

દડદડી, વિ૦ નરમ નહિ તેમ ધાડી નહિ એવી રાંધેલી દાળ.

દડબ, સ્ત્રી૦ જમીનનું ઢેફું. ૨ ગુમડાંની ગાંઠ.

દડવું, ક્રિ૦ સ૦ અનાજની ખળીને દરવરસે તેની અન્દર પુષ્કળ પાણી રેડી માંય છાણ નાખી બળદ અથવા ગાડી ફેરવી બધી સાફ સરખી કરવી.

દડાવું, ક્રિ૦ અ૦ સાફ સરખું થવું (ખળીનું).

દડિયો, પુ૦ [સં૦ દ્રોણ] ખાખર વડ વગેરેના પાતરાંને ચાર બાજુપર કરચલી વાળી તેપર સળી મારી માંય કંઈ રહે એવો જે તેનો આકાર કરેલો તે; પડિયો.

દડી, સ્ત્રી૦ ચિથરાં એકઠાં વિટાળી અથવા ફુલ–હાર એકઠાં રાખી–વિટાળી કરેલો જે ગોળ આકાર તે. ચામડાંની પણ થાય છે. ૨ સુતર વીટી બનાવેલો જે ગોળ આકાર તે.

દડુક, અ૦ ટુંકે ટુંકે પગલે દોડતું હોય તેમ.

દડુલી, સ્ત્રી૦ નાનો દડિયો. ૨ ધાણી વગેરે સેકતાં હલાવાનું જે નાનું હથિયાર તે.

દડુલો, પુ૦ મોટી દડુલી–(૨ જા અર્થમાં).

દડો, પુ૦ મોટી દડી.

દણું, ન૦ મસ્તીખોર ગાયને કોટે લાકડાંનો જે કકડો દોરડીથી બાંધવામાં આવેછે તે.

દણ્ડ, પુ૦ [સં૦] હાથમાં રાખવાની લાકડી. રાજાને સન્યાસીને દણ્ડ હોય છે. ૨ શિક્ષા; સજા. (માર મારી, રૂપિયા લઈ શિક્ષા કરવી તે). ૩ શિક્ષારૂપ જે દ્રવ્ય તે. ૪ ખભાથી તે કોણી લગીનો શરીરનો જે અવયવ તે. ૫ ચાર હાથની લમ્બાઈ જેટલું જે માપ તે. ૬ બે હાથ ને બે પગ જમીન સાથે ટેકી શરીરને ઊંચું નીચું કરવાની જે કસરત તે. દણ્ડ કાડવા–પિલવા.

દણ્ડવત, પુ૦ દણ્ડની પેઠે લામ્બાં થઈને પગે લાગવું તે.–કનિષ્ઠ જ્યેષ્ઠને દણ્ડવત કરે છે. લોકમાં દણ્ડવ્રત કેવાય છે.

દણ્ડવું, ક્રિ૦ સ૦ દણ્ડ કરવો; સજા કરવી. ૨ સજામાં નાણું કડાવવું.

દણ્ડિત, વિ૦ દણ્ડ કરેલો એવું (જન).

દણ્ડિયો, પુ૦ ચોકડી વાળું બઈરાંને પેરવાનું સુતરાઉ લુગડું; ચિટ્ઠી.

દણ્ડી, પુ૦ [સં૦] સંન્યાસી. જેના હાથમાં દણ્ડ હોય તે.

દણ્ડુકો, પુ૦ હાથ બે હાથનો લામ્બો વાંસનો અથવા લાકડાંનો જાડો કકડો.

દણ્ડો, પુ૦ ગિલ્લીને ઉરાડવાનો જે દાંડો તે. ૨ લાંબો કદાવર જુવાન પુરુષ.

દણુણું, ન૦ દળવા આપવાને ઝાડકી વીણી તૈયાર કરેલું અનાજ. દણણું કરવું.

દત્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] આપેલું. ઈશ્વરદત્ત.

દત્તક, પુ૦ [સં૦] જેને દિકરો નથી એવાએ બીજાના જે દિકરાને વિધિ પૂર્વક લઈ પોતાનો કરી રાખ્યો હોય તે; દત્તપુત્ર.

દત્તવું, ક્રિ૦ સ૦ આપવું; દેવું.

દદામું, ન૦ [સં૦ ડિણ્ડિમ] લડાઈની સવારીમાં સહુથી આગળ જે નોબત–નગારું તે; મોટો ડમકો. દલામું, દળામું પણ કેવાય છે. "ઢોલ દદામાં વાજે નવ છન્દે."

દદુડી, સ્ત્રી૰ નાનો દદુડો. [પડેછે.

દદુડો, પુ૰ ઊંચેથી જોરમાં પણ સીધું પડતું જે પાણી તે. (ધોધ ઘણે ઊંચેથી ઘણા જોરાથી અને વાંકા આકારમાં

દધિ, [સં૰] દહીં.

દધિજા, સ્ત્રી૰ [સં૰] લક્ષ્મી.

દન, દિન.

દનુજ, પું૰ [સં૰] દાનવ; દૈત્ય.

દનૈયું, ન૰ રોજનું કાચું નામું. [ળું-દાંતવાળું.

દન્ત, પુ૰ [સં૰] દાંત. ૨ હાથીદાંત. ૩ દાંતો. દન્તા-

દન્તકથા, સ્ત્રી૰ [સં૰] વંશ પરમ્પરાથી લોકમાં ચાલતી આવેલી ખરીખોટી વાત.-(મોડેનીજ-લખાયલી નહિ).

દન્તી, વિ૰ [સં૰] જેને બાર પડતા દાંત-દાંતા હોય તે, તેવું-(હાથી, કાંસકી વગેરે).

દન્તુડી, સ્ત્રી૰ નાનો દાંત (બાળકનો).

દન્તુશ, પુ૰ [દન્તશૂલ] બાર પડતા મોટા દાંત (હાથીના).

દન્તુસળ, દન્તુશ.

દન્ત્ય, વિ૰ [સં૰] દાંત સમ્બન્ધી. ૨ દાંતથી બોલાય તેવા (અક્ષરો)- ત, થ, દ, ધ, ન, લ, સ.

દપકામાણ, સ્ત્રી૰ દબડામણ; ધમકી.

દપટ, પુષ્કળ,

દપટવું- ટાવવું, ક્રિ૰ સ૰ લુચ્ચાઈથી લઈને સન્તાડી રાખવું; સફ્ઘરી રાખવું.

દપોટો, પુ૰ ઉચ્ચાં લુગડાં જેમાં બાંધ્યાં હોય તેવી ગાંસડી.

દફણાવવું, ક્રિ૰ સ૰ હોડી ચલાવવી શરૂ કરવી. ૨ મૈથુન કરવું (નીચ લોકમાં).

દફતર-દફ્તર, ન૰ [ફા૰] સરકારી કાગળિયાં. ૨ કામકાજનાં કાગળિયાં; ચોપડા. [ખાનું.

દફતરખાનું, ન૰ [ફા૰] જાં દફતર રાખવામાં આવતાં હોય તે જગા. ૨ વાંચવા-અભ્યાસ કરવાનું કિતાબ-

દફતરદાર, પુ૰ (હાલમાં) સરકારી જમાબન્દી ખાતાનો હિસાબ રાખનાર ઉપરી કારભારી. અક્કેક જિલ્લાનો અક્કેક દફતરદાર હોયછે.

દફતરી, પુ૰ દફતર રાખનારો-સાચવનારો.

દફન, ન૰ [આ૰] દાટવું તે.

દફનાવવું, ક્રિ૰ સ૰ દાટવું; ગાડવું.

દફે-દફેરફે, વિ૰ [આ૰] માંડીવાળેલું-પતાવેલું હોય તેવું-(કરજ). દફે કરવું-દફન કરવું; દાટવું.

દફેદાર, પુ૰ [ફા૰] લશ્કરી સ્વારોના રસાળાનો એક અમલદાર. ૨ શેહેર પોલીસમાં ઊંચા દરજ્જાનો સિપાઈ.

દફોળ-ચન્દ, પુ૰ અકલ વનાનો-માથું ફોડતાં પણ ન સમજે તેવો પુરૂષ; ઢઠ્ઠો; જડસો.

દબડાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ધમકી આપવી; ધાસ્તી બતાવવી; હલકું પાડવું. ૨ હોડી દફણાવવી-હલકારવી. ૩ ડાબી ડાબીને ખાવું.

દબદબો, પુ૰ દરજો અથવા મોટાઈ એને અડગે જે ઠાઠમાઠ તે; ધામધૂમ; જાહોજલાલી; દમામ; ભપકો.

દબવું, ક્રિ૰ અ૰ ધમકીથી તાબે થઈ જવું; નરમ પડવું; દબીજવું.

દબાણ, ન૰ ઉપર ભારબોજ હોય તેવી હાલત; દબાવું તે. ૨ કોઈયે કરેલા ઉપકારથી શરમાવું તે. ૩ કોઈ પણ વાતના અફકોરાથી દબાઈ રેવું તે. [ધાસ્તી.

દબામણ, સ્ત્રી૰ દબતું-તાબે-નીચે રાખવું તે. ૨ ધમકી;

દબાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ધમકી-ધાસ્તી આપવી. ૨ દબતું-તાબે રાખવું; આબરૂ લેવી; હલકું પાડવું. ૩ ડાબીને ખાવું, ઈંચવું.

દબેલ, વિ૰ ધા૰ ધાસ્તી પામેલું, ડરીગયલું. ૨ ઉપકારથી ઓશિયાળું થયલું; તાબેદાર.

દમ, પુ૰ [ફા૰] પ્રાણી, ગળાંની વાટે જે હવા અન્દર લેછે નેબાર કાડેછે તે; ચાસોચ્ચાસ. ૨ પ્રાણવાયુ; જીવ. ૩ કફથી શ્વાસ લેવો ને કાડવો મુશ્કેલ પડે, એવો છાતીની અમૂઝણનો જે રોગ તે. ૪ ઔષધિમાં જે ગુણ-સત્વ હોય તે. એ જડી બુટ્ટીમાં તો બહુ દમ રહ્યો છે. ૫ જોર; કૌવત, શક્તિ-તન બળ, મન બળ, ધન બળ-એનામાં બહુ દમ છે જો!. ૬ જોરમાં ધુમાડો ખેંચવો તે-(બીડી હુક્કા ગાંજાનો). દમ રાખવો એટલે દમને અન્દર ઘુંટવો. ૨ પોતાના તન-મન-ધનના જોરનું અભિમાન રાખવું. દમ ખાવો-પકડવો એટલે શ્વાસને ધીમો પાડવો; વિસામો લેવો, થાક ખાવો, ધીરજ રાખવી. દમ મારવો એટલે ધીરજ રાખવી, થાક ખાવો. દમ લેવો એટલે શ્વાસ નીચો પાડવો. ૨ ધીરજ રાખવી. ૩ (લાક્ષણિક) જીવને અકળાવવો; સતાવવું; દુઃખ દેવું. દમ થવો એટલે દમનો રોગ થવો. દમ પીસવો-ઘુંટવો-મારવો-રૂંધવો એ શબ્દ શ્વાસને અન્દર રોકવાના અર્થમાં વપરાય છે. દમ નિકળી ગયો એટલે જીવ ગયો. દમ જોવો એટલે કેટલી શક્તિ છે તે જોવી. દમ દેવો એટલે ધમકાવવું; સજાની બીક બતાવવી. એકદમ એટલે પળમાં; ક્ષણમાં; તાબડતોબ.

દમડી, સ્ત્રી૰ બે પૈ ને આઠ બદામનો જે પૈસો તેનો આઠમો ભાગ એટલે ૫) બદામ. ૨ છેક હલકી કિમ્મતનો પૈસો. 'ચમડી તોડે પણ દમડી ન તોડે.'

દમડો, પુ૰ દમ; જીવ-'દમડો જાય છે.' ૨ દમડી.

દમણ, ન૰ દમન. નાગદમણ.

દમણી, સ્ત્રી૰ બળદની સવારીની નાની ગાડી (દમણ ગામમાં પ્રથમ નિકળેલી માટે).

દમણું, ન૰ મોટું ગાલ્લું.

દમદમાટ, પુ૰ દબદબો; ઠાઠમાઠ. [યદમન.

દમન, ન૰ [સં૰] વશ કરવું; તાબે રાખવું; જીતવું. ઈંદ્રિ-

દમપરદમ, અ૦ વારેવારે; ઉપરાઉપરી.
દમરો, પુ૦ ડમરો.
દમવું, ક્રિ૦ સ૦ દુઃખ દેવું; સતાવવું; જુલમ કરવો.
દમાક-મ, પુ૦ દબદબો; ભપકો, ઠાઠમાઠ.
દમિયલ, વિ૦ દમના રોગવાળું.
દમોદમ, અ૦ સરસાઈથી; ચરસાચરસીથી. ૨ સરખું-બરોબર થયલું હોય તેમ.
દમ્પતી, ન૦ [સં૦ દમ્-સ્ત્રી અને પતિ] સ્ત્રી ને પુરુષ બેનું જોડું. દમ્પત નોતરચું છે.
દમ્ભ, પુ૦ [સં૦] પેટમાં કંઈ ને મોડે કંઈ તેવી વૃત્તિ; છુળ-કપટ બુદ્ધિ. ૨ પ્રપઞ્ચ; ઢોંગ. [૨ ઢોંગી.
દમ્ભી, વિ૦ [સં૦] મનમાં મેલ-કપટ-પાળી રાખનાર.
દયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકનું દુઃખ જોઈ બીજાના દીલમાં જે નરમ-પ્રીતિ-સહાય કરવાની લાગણી થાય છે તે. દયા આવવી-ઉપજવી. ૨ એ લાગણીથી દુઃખીના ઉપર કરેલી જે માયા-મેહેરબાની તે. દયા કરવી.
દયામણું, વિ૦ જેને જોઈ દયા ઉપજે તેવું (માણસ, મોડું વગેરે).
દયાવન્ત-વાન્, [સં૦] દયાળુ.
દયાળ-ળુ, વિ૦ દયા ઉપજતી હોય તેવી લાગણીનું; દયા-માયા- કૃપા કરનારું. [દર.
દર, પું૦ ભાવ-કિમ્મત (અક્કેક અથવા જથાબન્ધ ચીજનો); દર. ૨ જ્યાં ખારો સઞ્ચોરો પાકે તે જગા. જેમ અગર તેમ
દર, એ શબ્દ, અક્કેકું જુદું એમ ચોક્કસ ગણતાં વપરાય છે. દરએક દરમાણસ દીઠ પાંચ પાંચ રુપિયા.
દરએક, વિ૦ જુદું જુદું; અક્કેકું. [ફિકર.
દરકાર, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ગરજ; જરૂરિયાત; તમા. ૨ કાળજી;
દરખાસ, સ્ત્રી૦ [ફા૦ દરખાસ્ત] નમનતાઈથી કરેલી અરજ. ૨ હુકમનામું અમલમાં આણવાને સારૂ કરેલી અરજ. દરખાસ બજાવવી કેવાય છે. ૩ નમનતાઈથી કેવું-(સભામાં) દરખાસ કરવી.
દરગા-ઘા, સ્ત્રી૦ [ફા૦] પીરને પૂજવાનું ઠેકાણું. ૨ દરબાર; મોટાં માણસનું ઘર. ૩ આંગણું; બારણું.
દરગુજર, સ્ત્રી૦ ક્ષમાથી માંડી વાળવું તે; સાંખી રેવું તે; હશે એમ કેવું તે. દરગુજર કરવી-માફ કરવું. ૨ અખાડા
દરજણ-જેણ, સ્ત્રી૦ દરજીની બઈરી. [કરવા.
દરજી, પુ૦ કપડાં સિવનારો.
દરજો-જ્જો, પુ૦ [આ૦] અધિકાર; પદવી.
દરડ, સ્ત્રી૦-પુ૦ દડ.
દરણું, દળણું.
દરદ, ન૦ [ફા૦] શરીરને થયલું કંઈ પણ દુઃખ; રોગ. ૨ મનનું કોઈ પણ દુઃખ; શોક; ચિન્તા; ગભરાટ. ૩ (લાક્ષણિક) મર્મ; છુપો ભેદ; ખૂબી; રસ.
દરદાવો, પુ૦ કોઈ પણ જાતનો હક-દાવો.

દરદી, વિ૦ [ફા૦] દુઃખી; રોગી. ૨ જેના દીલમાં દુઃખ થતું હોય તે. ૩ દરદની બૂજ કરનારું; સમજુક; રસિક.
દરપણ, દર્પણ.
દરબાર, સ્ત્રી૦-ન૦[ફા૦] રાજસભા; બાદશાહની કચેરી. ૨ રાજા; બાદશાહ. ૩ જ્યાં સરકારની તરફના મુખ્ય અધિકારીયે લોકને એકઠા મેળવ્યા હોય તે ઠેકાણું અથવા એ જે મેળાવડો તે. ૪ ઈનસાફ કરવાની જગા; ન્યાયમન્દિર.
દરબારી, વિ૦ [ફા૦] દરબારને લગતું- (કામ). ૨ દરબારમાં બેસતું (માણસ).
દરભ, દર્ભ.
દરમાયો, પુ૦ [ફા૦ દરમાહ] મહિને મહિને જે પગાર આવતો હોય તે; મહિનો.
દરમિયાન, અ૦ [ફા૦] વચમાં; વચમાંના વખતમાં.
દરવ, દ્રવ્ય.
દરવાજો, પુ૦ [ફા૦] શેહેર-ગામમાંથી બાર નિકળવાને અને તેમાં આવવાને કોટમાં જે મોટું બારણું રાખેલું તે. સુરતને બાર ને ડભોઈને ચાર દરવાજા છે. ૨ રાજાનો મોહોલ અથવા કોઈ મોટાં માણસનાં ઘરનું જે મોટું બારણું તે. ૩ સાધારણ ઘર વગેરેનું બારણું. ૪ (લાક્ષણિક) રસ્તો; વાટ.
દરવાન, પુ૦ [ફા૦] દરવાજે બેસનારો સિપાઈ-નોકર.
દરવેશ, પુ૦ [ફા૦] દેશેદેશ ફરયાં કરનારા ફકીર અથવા તેમાંનો એક.
દરશ-ણ, દર્શન.
દરશણિયું, ન૦ સ્ત્રીઓને કાંડે ઘાલવાનું મોતી, સુના ને રુપાના દાણાનું એક ઘરેણું.
દરશવું, ક્રિ૦ અ૦ દેખાવું; નજરે પડવું.
દરાખ, દ્રાક્ષ.
દરાજ-ઝ, સ્ત્રી૦ [સં૦ દદ્રુ] એક જાતનો ચામડીનો રોગ.
દરાજિયું, વિ૦ જેને દરાજ હોય તે (માણસ).
દરિઆઈ, વિ૦ [ફા૦] દરિયા સમ્બન્ધી-દરિઆઈ લશ્કર એટલે દરિયામાં વાહાણમાંથી લડનારું લશ્કર; દરિઆઈ જાનવર. ૨ એક જાતનું રેશમી કપડું.
દરિઆફ-ફ્ત, પુ૦ [ફા૦] વિચાર; કારણ સાથે મનમાં નક્કી કરવું તે. ૨ તર્ક; ધારણા.
દરિઆવ, [ફા૦] દરિયો.
દરિદ્ર, ન૦ માણસને જરૂરનાં જે અન્નવસ્ત્ર તેની પણ જેને તફગી પડતી હોય એવી જે તેની હાલત તે; ગરીબાઈ; કફગાલિયત.
દરિદ્રી, વિ૦ [સં૦] ખાવા રેવાની તફગીમાં હોય તેવું (માણસ); ગરીબ; કફગાળ. ૨ ખરેખરી ગરીબાઈ ન છતે કઞ્જુસાઈને લીધે અથવા હરામીને લીધે ગરીબાઈ દેખાડનાર.

દરિયો, પુ૦ [ફા૦ દરિઆવ] પૃથ્વિના ઘણાએક ભાગમાં વ્યાપી રયલું એવું જે ખારૂં પાણી તે; સમુદ્ર. ૨ એનો જે કોઈ પણ ફાંટો તે; ખાડી.

દરી, સ્ત્રી૦ ગુફા.

દરેક, દરએક.

દરો-ઈ, સ્ત્રી૦ [સં૦ દૂર્વા] એક જાતની કુમળી ચાર-ગુણપતિને ચડેછે.

દરો, પુ૦ નદી ખાડીમાંનો પાણી ભરાઈ રેતો મોટો ખાડો.

દરોગો, પુ૦ કોઈ પણ સરકારી ખાતાનો મુખી કામદાર. તિજોરીનો-જેલનો દરોગો. ૨ મુખી; વડો.

દરોડો, પુ૦ ધાડ; લૂટ. [નું; બરાબર.

દરોબસ્ત, વિ૦ [ફા૦] કંઈ પણ બાકી-કસર-ખોડ નહિ

દર્દ, [ફા૦] દરદ.

દર્દુર, પુ૦ [સં૦] દેડકો.

દર્પ, પુ૦ [સં૦] ગર્વ; મગરૂબી; અહઙ્કાર.

દર્પણ, સ્ત્રી૦ [સં૦] મોઢું દેખાય તેવો આરસો; આયનો; આરસી; ખાપ.

દર્ભ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનું ઘાસ જે પવિત્ર મનાય છે ને જે સન્ધ્યા તર્પણ યજ્ઞમાં વપરાય છે તે.

દર્શક, વિ૦ [સં૦] દેખાડનાર.—દર્શક સર્વનામ-આ, એ, તે, પેલું, ઓલું; સૂક્ષ્મદર્શકયન્ત્ર. ૨ ગણિતમાં સઙ્ખ્યાના ઘાતમૂળ વગેરે દેખાડનારો સઙ્ખ્યાની ઉપર મુકેલો આંકડો.

દર્શન, ન૦ [સં૦ દૃશ-જોવું] જોવું તે; નજર; દૃષ્ટિ. ૨ દેવ, સાધુ, પણ્ડિત ઇત્યાદિને ભાવ સાથે જોવા તે. ૩ મુખ્ય જે છ શાસ્ત્ર તેને પણ એ શબ્દ લગાડવામાં આવેછે-ષડ્દર્શન. ૪ (કાવ્યશાસ્ત્રમાં) એ ત્રણ પ્રકારનાં કહ્યાં છે, સાક્ષાત-સ્વપ્ન-ચિત્રદર્શન. ૫ ગોંસાઈજીના લાલ પોતાના સેવકને નિત્ય સાંજ સવાર ઠાકોરજીને જે જૂદે જૂદે રૂપે દેખાડાવેછે તે. ઉથાપન મઙ્ગળા-સણગાર-રાજભોગ-સેન-આરતીનાં વગેરેનાં દર્શન. દર્શન આપવાં-કરવાં-થવાં-લેવાં.

દર્શાવવું, ક્રિ૦ સ૦ દેખાડવું; બતાવવું.

દર્શી, વિ૦ [સં૦] જોનાર. દીર્ઘદર્શી, દૂરદર્શી, તત્ત્વદર્શી.

દલ, [ફા૦] દિલ.

દલગીર, વિ૦ ઉદાસ; શોકાતુર.

દલગીરી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] શોક; ઉદાસી; બેચહેની.

દલાગું, દદાગું.

દલાલ, પુ૦ વેપાર ધન્ધામાં આપનાર લેનારની વચમાં સાટું કરાવનાર જે મધ્યસ્થ પુરુષ તે.

દલાલી, સ્ત્રી૦ દલાલનું જે કામ તે. ૨ દલાલની જે [હકસાઈ તે.

દલાલું, ન૦ દલાલી (૧લા અર્થમાં).

દલાસો, દિલાસો. [તકરાર; બાનું.

દલીલ, સ્ત્રી૦ [આ૦] તકરાર; સબબ; કારણ. ૨ ખોટી

દલ્લો, પુ૦ થાપણ; થેલી; પુંજી.

દવ, પુ૦ [સં૦] જઙ્ગલ બળવું તે.—વનમાં લાકડે લાકડાં ઘસાયાથી એની મેળે જે આગ લાગવી તે; એ જે અગ્નિ તે; દાવાગ્નિ; દાવાનળ. દવ બળવો-લાગવો. દવ લગાડવો એટલે માણસે વસ્તેવ મુકી જઙ્ગલનાં ઝાડ ઘાસ બાળી નાખવાં.

દવા, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઓસડ-જડીબુટ્ટી, રસાયન વગેરે. દવાદારૂ એ શબ્દ ઓસડિયાંનું સાધારણ નામ છે તેમ ઓસડ કરવું તેને પણ લાગુ પાડવામાં આવેછે.

દવાઈ, સ્ત્રી૦ દવા; ઓસડ.

દવાખાનું, ન૦ જ્યાં દવા મળતી હોય તે ઠેકાણું.

દવાડ, પુ૦ દવ.

દવાદશી, દ્વાદશી.

દશ, વિ૦ [સં૦] પાંચ ને પાંચ એટલી સઙ્ખ્યા બતાવેછે.

દશગ્રન્થ, પુ૦ [સં૦] ઋગ્વેદ સંહિતાના દશ ગ્રન્થ-સંહિતા, બ્રાહ્મણ, અરણ, શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિઘણ્ટ, નિરુક્ત, છન્દ ને જ્યોતિષ.

દશદિશા, સ્ત્રી૦ ચાર દિશા, તેના ચાર ખુણા અને ઉપર

દશમું, વિ૦ [દશમ] દશનો ક્રમ બતાવેછે. [હેઠળ.

દશમૂળ, ન૦ દશ જાતની ઓષધીના મૂળિયાં.

દશાંશ, પુ૦ [સં૦] એક રીતનું ગણિત જેમાં દશ દશના ભાગ લઈ ગણિત થાય છે તે. એકનો દશમો ભાગ લખવો હોય તો તે અપુર્ણાઙ્ક રીતે આમ $\frac{1}{10}$ પણ દશાંશ રીતે ·૧ એમ લખાય છે.

દશા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્થિતિ; હાલત. ૨ પડતી હાલત. ૩ જન્મકાળ ઉપરથી ગણિતે સમજાયલું જીવતરમાં ભોગવવાનું જે સુખદુઃખ તેનાં કારણભૂત જે ગ્રહો અને એ ગ્રહોના કાળવિભાગ તે.—આજકાલ તો શનિની દશા છે, શુક્રની બેઠા પછી પૈસો મળશે. વળી મહાદશા, અન્તર્દશા એવાં પણ નામ છે. ૪ [દશાહ] મુઆં માણસનો દશમો દાડો.

દશા, વિ૦ એ નામની કેટલીક વાણિયામાં પેટાંન્યાત હોય છે.—દશાનાગર-લાડ-શ્રીમાળી વગેરે. બીજી પેટાંન્યાતનું નામ વીસા છે.

દશા, ગાડી ઊંજવા માટે ભુંય નાંખવાની આંતરી.

દશેયાં ચરવાં-આરવાં, પરણ્યા પછી તરત થોડા દીવસ વર વહુને ઘેર ને વહુ વરને ઘેર જમવા જાય તે.

દશેરી, સ્ત્રી૦ વજનમાં દશશેરનું કાટલું.

દશેરો, પુ૦ દશશેર માય એવું માપનું વાસણ-ઠામ.

દસ, દશ.

દસકત, પુ૦ [ફા૦ દસ્તખત] હરફ; અક્ષર. ૨ હાથનું લખાણ. ૩ સહી. [દશ વર્ષ.

દસકો, પુ૦ દશ દશ સઙ્ખ્યાનો જે અંકોડો જથો તે. ૨

દસમ, સ્ત્રી૦ [દશમી] પખવાડિયાંનો દશમો દાડો; દસ્સેમ.

દસરા, દસેરા.

દસા, દશા.

દસી, સ્રી૦ દશ વર્ષનો જે કાળ તે.

દસીવીસી, સ્રી૦ દશ વર્ષનો કાળ ને વીસ વર્ષનો કાળ. ૨ ચડતી પડતી દશા.

દસેરા, સ્રી૦ [સં૦ દશાહરા] આશો શુદ દસ્સેમ. ૨ દસેરા પર્વ એટલે જેઠશુદ દસ્સેમ, જે દિવસે ગઙ્ગા સ્વર્ગથી પૃથ્વી ઉપર આવી.

દસ્ત, પું૦ [ફા૦] હાથ. ૨ સત્તા; અખ્તિયાર; કાબુ. ૩ ઝાડો; જુલાબ.

દસ્તાન, ન૦ બૈરાંને મહિને મહિને જે અટકાવ-અળગું [આવેછે તે.

દસ્તાવેજ, પુ૦ [ફા૦] રુપિયા માલ લઈ તેના બદલામાં જે પોતાની સહીનું લખાણ કરી આપેલું તે; લખત. ૨ લેણદેણ સમ્બન્ધી અથવા સરકારી કામ સમ્મબન્ધી જે કોઈ કામનો લેખ તે.

દસ્તુર, સ્રિ૦ [આ૦] રીત; રિવાજ; ચાલ; ધારો; [શિરસ્તો.

દસ્તુર, પુ૦ [ફા૦] પારસીઓમાં જે, ગોર-ભિક્ષુકનું કામ કરેછે તે.

દસ્તુરિ, સ્રિ૦ [હિં૦] હકસાઈ; સુખડી.-હંમ્મેશાની રીત પ્રમાણે અપાતી લેવાતી તે. [ધાયો.

દસ્તો, પુ૦ [ફા૦] ખાણણીનો દાંડો. ૨ ચાકુ ફેવાડી વગેરેનો જે હાથો તે. ૩ ચોવીસ કાગળનો જથો તે;

દસ્સેમ, દસમ.

દહન, ન૦ [સં૦] બળવું-સળગવું તે.

દહવું, બાળવું.

દહીં, ન૦ [સં૦ દધિ] ખટાસ ભળવાથી દૂધનો જે બાઝી-ગયલો ખાટો પદાર્થ તે.

દહીંતરું, ન૦ પરશુદીના લોટમાં ઘણું મોણ નાંખી ઘણા ઘીમાં તળેલી એવી જે નાની જાડી પૂરી તે.

દહીંવડું, ન૦ દહીંમાં બોળેલું વડું.

દળ, પુ૦ લોટને ઘીમાં સાંતળી થણ્ડો પાડી માંય ખાંડ નાખી બનાવવામાં આવેછે તે પદાર્થ; ધંસોટ.

દળ, ન૦ [સં૦ દલ] સેન; લશ્કર. ૨ અડધો ભાગ. ૩ જાડાપણું; અન્દરનો માવો; પડ. ૪ પાનડું-તુળસીદળ.

દળાણું, દણણું.

દળદર, ન૦ દરિદ્ર.

દળદાર, વિ૦ દળવાળું; જાડું.

દળદ્રી, દરિદ્રી.

દળવાદળ, ન૦ તોફાનનું વાદળ. ૨ લશ્કર; સેન.

દળવું, ક્રિ૦સ૦[સં૦દલન] ઘણ્ટીથી અનાજનો આટો કરવો.

દળામણ, ન૦ દળવાની મજુરીના પૈસા. ૨ જેટલું દળ્યું હોય તેટલું તે.

દળામણી, સ્રી૦ દળામણ (૧ લા અર્થમાં).

દળાવવું, દળવું એનું પ્રયોજક રૂપ.

દળાવું, દળવું એનું શક્ય રૂપ.

દાંખળી, ડાંખળી.

દાંડ, પુ૦ શઠ; નફ્ફિકરો. ૨ લુચ્ચો; દોઢ્ગો. ૩ ન પરણેલો પુરુષ; વાંઢો.

દાંડિયો, ડાંડિયો.

દાંડી, ડાંડી.

દાંડો, પુ૦ [દણ્ડ] લોડાં લાકડાં વગેરેનો લામ્બો ને જાડો કકડો. ૨ દસ્તો; પરાઈ. ૩ મોટી વસ્તુને ઊંચકવાનો તેનો બાર નિકળેલો જે ભાગ તે-પાલખીનો દાંડો.

દાંત, પુ૦ [દન્ત] માણસ પશુ વગેરે ઘણાક પ્રાણીના મોડાંમાં ખાવાના ચાવવાના કામમાં મદદ કરનાર જે હાડકાંનો પદાર્થ હોય છે તે. હાથીને ચાવવાના અન્દર ને બોકવાના બાર દાંત હોય છે. દાંત ફૂટવા-આવ-વા-પડવા. દાંત કાઢવા-દેખાડવા, એટલે સારી પેઠે હસવું. દાંત પીસવા (ગુસ્સામાં). દાંત કરડવા એટલે હારી થાકવું. દાંત કકડવા (રોગથી). એના પેટમાં દાંત છે-એનામાં કીનો-વેર છે.

દાંતરૂં-વું, વિ૦ જેના એક બે દાંત મોડાં બાર નિકળ્યા હોય તેવું. (માણસ).

દાંતિયાં, ન૦ કુંકરા; બાજરી કાઢી લીધા પછી કસણાની અન્દરની જે દાંડી-નેંસ રેછે ને જે બળદને ખવાડવામાં આવેછે તે. ૨ ચેડિયાં-હિંસક પશુના જેવી ચેષ્ટા.

દાંતિયું, ન૦ કોઇને ચિડવવા સારુ તેની સામે જોઈ મોકું પોળું કરી દાંત હલાવવા તે. ૨ બોલવાનું કોવત ન હોય તે છતાં ગુસ્સામાં બળાત્કારે બોલવું-ચિડવું તે. દાંતિયાં કરવાં.

દાંતી, સ્રી૦ કાંસકીના દાંતાની વચમાંના અન્તરને જે તુવેરની દાળ ડાંગેર વગેરે ઘાલી સજ્જડ કરવું તે. (લીખ વગેરે કાઢવા સારુ) દાંતી દેવી એટલે દાંતી ઘાલી હોળવું. ૨ જે રૂપાંની બોલીમાં તમ્બોળિયો સાપ ઘાલી તેને નવા દાંત આવતા હોય તેવાં છોકરાંની કોટે બાંધે છે તે. ૩ રૂપાં સુનાંમાં જડેલો જે વાઘનો નખ તે. ૪ સુનાં રૂપાંના ઘાટમાં જે આડી તડ તે.

દાંતો, પુ૦ દાંત કાંટા સરખી અણીદાર જે ચીજ તે. કાં-સકીનો-બેડુની કળપીનો સઞ્ચાનાં પૈંડાંનો દાંતો વગેરે. ૨ છો અથવા મટોડું ગરીપડેથી દાંત સરખો બાર નિકળેલો દેખાતો ભીતનો જે ભાગ તે. કૂરાના દાંતા પુરવાના છે.

દાંભો, પુ૦ એક જાતની લાલ દાંડીની ભાજી.

દાઈ, સ્રી૦ [હિં૦] જણાવનારી સ્રી; સોચ્યાણી; હજામડી. ૨ શરીર ઉપર જે દુખાવો હોય તે (બાળકની સાથે બોલતાં ને તેનીપાસે બોલાવતાં). [ઈ૦

દાઈ, વિ૦ [સં૦ દાયક-દાયી] દેનાર. સુખદાઈ, દુખદાઈ

દાઈઍણ, સ્રી૦ દાઈ; સોચ્યાણી.

દાઊદી, સ્ત્રિ૦ એક જાતનો છોડ; ગુલદાઉદી ; ગુલદાવરી.
દાક્તર, ડાક્ટર.
દાખલ, વિ૦ [આ૦] આવી પોંચેલું; પ્રવેશ કરેલો–થયલો હોય તેવું ; હાજર થયલું ; પસાર. ૨ નોંધેલું.
દાખલો, પુ૦ ચાલતી વાતને મળતી આવતી એવી જે અગાઉ બનેલી વાત તે.–૨ અનુભવ; પોતાને જાણ થવી તે–કાલની વાતથી મુને દાખલો મળ્યો. ૩ એક વાતની સાબીતીમાં તેને મળતી બીજી વાત બતાવવી તે; પુરાવો. ૪ ગણિતમાં એકાદિ બતાવેલી રીત પ્રમાણે ગણવાનો જે હિસાબ તે. ૫ યાદગીરી ; નિશાની ; દૃષ્ટાન્ત ; ઉદાહરણ.
દાખવવું, ક્રિ૦ સ૦ દેખાડવું; બતાવવું; નજરે પાડવું. ૨ જાહેર કરવું.
દાખવું, દાખવવું. (કવિતામાં).
દાગળી, સ્ત્રી૦ લાકડાંનાં કાંણાંમાં જે લાકડાંનો કકડો બેસાડેલો તે. ૨ જાડાં વાસણમાં પડેલાં કાંણાપર જે પતરું મારેલું તે. ૩ (લાક્ષિણક) બુદ્ધિ ; શુદ્ધિ. તેની દાગળી ખસી ગઈ–ચસકી છે એટલે તે ઘેલું થયું છે.
દાગીનો, પુ૦ [ફા૦] સુનાં રુપાંનું અથવા જડાવ જે ઘરેણું તે. ૨ જઙ્ગમ વસ્તુમાંની જે એકેકી તે અથવા એકઠી કરીને બારથી અકેકી કરેલી તે; નઙ્ગ. વાણમાં તેના સાત દાગીના હતા. ડાગીનો.
દાજ–ઝ, સ્ત્રી૦ કોઈનું દુઃખ જોઈ મનમાં બળવું તે; દયા.
દાઝણું, ન૦ ચાલતાં દઝાય તેવું જમીનનું તપીજવું તે.
દાઝવું, ક્રિ૦ અ૦ ઊની વસ્તુના સ્પર્શથી શરીરને ઊનું લાગવું–ઊનું લાગી દુઃખ થવું. ૨ કોઈનું દુઃખ જોઈ
દાટ, પુ૦ ડાટ. [મનમાં બળવું.
દાટવું, ડાટવું.
દાટો, ડાટો.
દાડ, દાઢ. [દાણાવાળું ફળ.
દાડમ–ડેમ, ન૦ [સં૦ ડાડિમ] એક જાતનું અન્દર રાતા
દાડમી–ડેમી, સ્ત્રી૦ દાડેમનું ઝાડ.
દાડી, દાઢી. ૨ રોજ ; હમ્મેશ.
દાડો, પુ૦ દિવસ ; દિન ; દી. ૨ મુવાં પછી મરનારની પાછળ જે ક્રીયા–ખરચ કરવો તે. દાડો પાણી કેવાય છે. દાડો સિકન્દર થવો એટલે પડતી હાલતમાંથી સારી હાલતમાં આવવું. વાંકા–નબળા દાડા એટલે પડતી હાલતનો વખત. દાડાની ચાલ એટલે ગ્રહ યોગ. સારા દાડા એટલે ટાણાના દાડા. દાડાવાળી એટલે ગર્ભવતી સ્ત્રી. દાડે દાડે એટલે જેમ વખત જતો જાય છે તેમ.
દાઢ, સ્ત્રી૦ [સં૦ દાઢા] ખાવાનો પદાર્થ ચાવનાર બન્ને છેડાના જે મોટા દાંત તે. દાઢ આવવી એટલે દાઢને લગતી ચામડી સુજવી. દાઢે લાગવું–વળગવું એટલે સવાદ લાગવો. દાઢમાં લેવું–રાખવું એટલે ભચડી નાખવાની તૈયારી કરવી; નુકસાન કરવું; કીનો રાખવો.
દાઢિયો, પુ૦ મજૂર.
દાઢી, સ્ત્રી૦ [સં૦ દાઢિકા] હડપચી ઉપર ઉગી નીચે લટકતા જે વાળ તે. ૨ નીચલા હોઠની નીચેનો જે ભાગ તે; હડપચી. ૩ દરરોજ.
દાઢું, ન૦ હજામત ન કરવાથી દાઢીએ જે કેશ વધી ગયલા તે.
દાઢો, દાડો. દાઢો વટ્યો એટલે અળગું ચડયું (બૈરાંને).
દાણ, ન૦ માલ ઉપર સરકાર તરફથી જે લવાજમ લેવામાં આવે તે; જગાત. દાણચોકી–જે ચોકીએ દાણ આપવું પડે તે. દાણચોરી–દાણ ઉઘરાવ્યામાંથી ચોરી રાખવું તે. દાણલીલા–કૃષ્ણની.
દાણા, પુ૦ દાણોદુણી.
દાણાદાર, વિ૦ જેમાં દાણા હોય તેવું.
દાણિયું, ન૦ કોટમાં ઘાલવાની કીડિયા સેર. ૨ અડધો બાજરી ને ટુઢસાં મળેલું એવું તે.
દાણી, પુ૦ દાણ લેનારો. 'દાણી બાળે કે પાણી બાળે.'
દાણો, પુ૦ અનાજનો કણ. ૨ અનાજ. ૩ અનાજના કણ જેવો જે ગોળ પદાર્થ તે. મોતીનો દાણો.
દાણોદુણી, પુ૦ અનાજ. [નસીબ.
દાણોપાણી, ન૦ ખાવાપિવાનું; અન્નજળ. ૨ સર્જિત;
દાતરડી–ડું, દાતરડી–ડું.
દાતણ, ન૦ બાવળ આવળ લિમડા વગેરેની સોટીના કકડા જેનો કુંચો દાંત ઘસવાના કામમાં આવેછે તે. દાતણ કરવું એટલે દાતણથી દાંત ઘસી કોગળા કરી મોઢું સાફ કરવું.
દાતણિયો, પુ૦ દાતણ વેચનારો.
દાતરડી, સ્ત્રી૦ નાંનું દાતરડું. [થિયાર.
દાતરડું, ન૦ ઘાસ વગેરે વાઢવાનું લોડાનું કમાનદાર હ-
દાતા, વિ૦ [સં૦] આપનાર. ૨ ધર્મ–પરોપકાર કરનાર. ૩ ધર્મી; ઉદાર; સખી.
દાતાર, દાતા.
દાથરી, સ્ત્રી૦ ઠીકરાંની કાથરોટ.
દાથરિયું, ન૦ ઠિકરાંનું ઠામ–વાસણ.
દાથરો, પુ૦ મુઠિયાં, પતરવડિયાં બાફવા સારુ તેની નીચે ઘાલેલું જે ઘાસ વગેરેનું પડ તે. ૨ ચડેલું મોઢું.
દાદ, સ્ત્રી૦ ફરિયાદ. દુઃખથી અરજ કરવી તે. મારી દાદ કોઈ સાંભળતું નથી. ૨ સમ્ભાળ; ખબર.– મારી દાદ કોઈ લેતું નથી. ૩ ઈનસાફ. [તે; સીડી.
દાદર, પુ૦ માળપર ચડવા સારુ એક પછી એક એમ અનુક્રમે પગથિયાં હોય એવી જે પાટિયાંની ગોઠવણ
દાદર, સ્ત્રી૦ [દદ્રુ] દરાજ.
દાદરબારી, સ્ત્રી૦ માળે ચડવાનો જ્યાં દાદર હોય તેટલું ખુલ્લી જગા બન્ધ કરવાનું જે ઢાંકણ–બારણું તે.

દાદરો, પુ૰ ગાયનની એક તરેહ—એનું બન્ધારણ ટુંકું
દાદી, સ્ત્રી૰ બાપની જે મા તે. [હોયછે.
દાદી, વિ૰ [ફા૰] ફરિયાદ કરનારનું સામાવાળું; જવાબ દે-
દાદુર, પુ૰ [દર્દુર] દેડકો. [નાર.
દાદો, પુ૰ બાપનો બાપ.
દાધર, સ્ત્રી૰ દાદર; દરાજ.
દાધાવું, ક્રિ૰ અ૰ બળવું.
દાધાબળ્યું, વિ૰ હમ્મેશ મનમાં બળતું; ચિડિયું; ધુંધ-
વાતું; ધુમરાયલું; રડતીસુરત.
દાધારંગ્યું-રિંગું, વિ૰ જેના ચેરાનો રંગ બળેલો હો-
ય તે; બળિએલ; દાધાબળ્યું.
દાધેલ, વિ૰ બળેલું (તેલ ઘી વગેરે).
દાન, ન૰ [સં૰ દા-આપવું] ધર્મબુદ્ધિથી આપી દેવું તે.
૨ ભીખ; ભિક્ષા. ૩ બક્ષીસ; ભેટ.
દાન, [ફા૰] એ શબ્દ બીજા શબ્દની પછવાડે મુકાય છે
ને ધરનાર, રાખનાર એવો અર્થ રાખેછે. કલમદાન,
સમેદાન, પાનદાન વગેરે. વળી જાણનાર—સમજનાર
એવો અર્થ પણ રાખેછે—કદરદાન; નાદાન.
દાનત, સ્ત્રી૰ અન્તઃકરણ; દિલ; ચિત્તવૃત્તિ; ન્યાયબુદ્ધિ.
નેક દાનત, હરામ દાનત. લીધેલું પાછું આપવાની તેની
દાનત નથી.
દાનપાત્ર, વિ૰ [સં૰] દાન આપવાને યોગ્ય.
દાનવ, પુ૰ [સં૰] દૈત્ય; રાક્ષસ. દેવ ને દાનવ.
દાનાઈ, સ્ત્રી૰ [ફા૰] ડાપણ; વિવેક. ૨ ભલમનસાઈ.
દાનાવ, પુ૰ [ફા૰] ડાયું; વિવેકી; સમજુક.
દાનો, દાનાવ. [વિષયમાં)
દાપુ, ન૰ હકનું માગણું તે; કર; લાગું. (ધર્મદાનના
દાબ, પુ૰ અંકુશ; ઉપરથી થતો અટકાવ; દબાણ.
દાબડી, સ્ત્રી૰ નાનો દાબડો.
દાબડો, પુ૰ ગોળ અથવા લામ્બા આકારનું ઉપર ઢાંકડાં-
વાળું ધાતુ લાકડાંનું ઠામ. [અંકુશ.
દાબણ, સ્ત્રી૰ દાબવું તે; દાબનારૂં જોર. ૨ સખ્તી;
દાબવું, ડાબવું.
દાભ, દર્ભ.
દાભડી, સ્ત્રી૰ દર્ભની એક નાની જાત.
દામ, પુ૰ [હિં૰] પૈસો; ગરથ; રુપિયા. 'દામ કરે કામ
ને બીબી કરે સલામ.'
દામણ, ન૰ ઘોડાં-ગધેડાંને એક આગલો ને એક પા-
છલો એમ બે પગે બાંધી રાખવાનું દોરડું. ડામણ.
-**દામણ**, સ્ત્રી૰ ડાબી બાજુ.—જોસ ને દામણ બર્લાસીઓ
બોલેછે.
દામણી, સ્ત્રી૰ સ્ત્રીઓનાં કપાળની છેક ઉપર ઘાલવાનું
હીરામોતીનું ઘરેણું.
દામણું, વિ૰ ગરીબડું (દયામણું).

દામણું, ન૰ રેંટિઆને આરે બાંધવાની જે દોરી તે.
દામની, સ્ત્રી૰ [દામિની] વિજળી.
દામર, ડામર.
દાયક, વિ૰ [સં૰] આપનાર. સુખદાયક.
દાયકો, પુ૰ દશનો જે જથો તે.
દાયણ, સ્ત્રી૰ સોયાણી; દાઈ.
દાયરો, પુ૰ સમુદાય; ટોળું.
દાયી, વિ૰ [સં૰] દાયક; આપનાર.
દાર, વિ૰ [ફા૰] એ શબ્દ વાળું પ્રત્યયનો અર્થ રાખેછે.
ચોકીદાર, અણીદાર, જમીદાર (જમીનની માલીકી
વાળો). ૨ પૈસા હોય તેવું એવો પણ અર્થ રાખેછે—
જેઉપરથી નાદાર.
દાર, દારા.
દારા, સ્ત્રી૰ [સં૰] સ્ત્રી; પત્ની.
દારિદ્ર્ય, ન૰ [સં૰] દરિદ્ર; દળદર.
દારુ, ન૰ [સં૰] લાકડું; કાષ્ટ.
દારુ, પુ૰ [ફા૰] પાણી જેવો કેફી પદાર્થ; મદ્ય; સુરા.
૨ સુરોખાર, ગન્ધક ને કોયલાની મેળવણીથી બનતો
એક પદાર્થ અગ્નિના સંયોગથી જે ઝટ સળગી ઉઠેછે તે.
દારુખાનું, ન૰ દારુ (બીજા અર્થમાં) બનાવવાનું ઠેકાણું.
દારુડિયો, દારુબાજ.
દારુણ, વિ૰ [સં૰] વિકરાળ; ભયંકર; તોબા કરાવે તેવું.
દારુબાજ, વિ૰ દારુ પીવાની જેને ઘણી લત હોય તે
દારુહળદ, સ્ત્રી૰ એક જાતની ઓષધિ. [(માણસ).
દારોગો, દરોગો.
દાલચિની, સ્ત્રી૰ તજ; તેજાનામાંની એક વસ્તુ.
દાવ, પુ૰ રમતમાં જે વારો આવવો તે. ૨ સોકટાંની
રમતમાં—જુગારમાં પાસા ઉપર જે ટપકાં હોયછે તેમાના
પાસા પડતાં જે દેખાય તે. દાવ પડવા ઉપર રમત છે.
૩ લાગ; ફાવવું તે; અનુકૂળ વખત. હવે તું મારા
દાવમાં આવ્યો છે—ક્યાં જવાનો છે?
દાવદી, સ્ત્રી૰ એક જાતનું ફુલ; દાઉદી. [વાવઝોડું.
દાવાદળ, ન૰ મોટું કાળું વાદળ થઈ આવવું તે; તોફાન;
દાવાનળ, પુ૰ [સં૰ દાવ—જંગલ, અનલ—અગ્નિ] દવ;
જંગલ બળવું તે.
દાવો, પુ૰ [આ૰] હક; માલીકીપણું; સ્વામ્ય. ૨ હક
મેળવવા સારુ સરકારમાં ફરિયાદ કરવી તે.
દાસ, પુ૰ [સં૰] સેવક; ચાકર. ૨ ગુલામ; વેઠિયો.
દાસાનુદાસ—ચાકરનો ચાકર; ગુલામનો ગુલામ.
દાસત્વ, ન૰ [સં૰] સેવા; ચાકરી. ૨ ગુલામગીરી; વેઠ.
દાસી, સ્ત્રી૰ [સં૰] સ્ત્રી સેવક; ચાકરડી. ૨ ગુલા-
મડી; લોંડી.
દાસ્તાન, ન૰ [ફા૰] મોટી વારતા; કિસ્સો; આખ્યાન.
દાસ્ય, ન૰ [સં૰] દાસપણું.

દાહ, પુ૦ [સં૦] બળવું તે ; આગ. ૨ ઘણી ગરમી લાગવી તે. ૩ કકડીને ભૂખ લાગવી તે.

દાહ્ય, વિ૦ [સં૦] ઝટ બળીજાય-સળગી ઉઠે તેવું.

દાળ, સ્ત્રી૦ [દલ] કઠોળને ભરડેથી જે ફાડ પડેછે તે. મગની-ચણાની દાળ વગેરે. ૨ તુવેરની દાળ. ૩ ઈંડાંની અન્દરનો જે પીળો રસ-માવો તે. ૩ સૈયડ કરમાયા -સુકાયા પછી જે છોડાં-પોપડા વળવા તે.

દાળિયા, પુ૦ સેકેલા ચણા તુવેર વગેરે કઠોળની જે દાળ તે.

દિએર, પુ૦ [સં૦ દેવર] સગપણમાં સ્ત્રીને પોતાના વરનો જે નાનો ભાઈ તે.

દિક્, સ્ત્રી૦ [સં૦] દિશા.

દિક્ત, સ્ત્રી૦ [આ૦] આનાકાની; શક; હરકત.

દિકરી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રી પુરુષથી પેદાથયલું જે સ્ત્રી જાત સન્તાન તે; છોકરી; છોડી. ૨ પોતાની છોડી; બેટી; પુત્રી.

દિકરો, પુ૦ પુરુષ સન્તાન તે; છોકરો. ૨ પોતાનો છોકરો; બેટો; પુત્ર.

દિકામાલી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું કડવું ઓસડ-કરમ-ઉપર [કામ લાગેછે.

દિગન્ત, પુ૦ [સં૦] દિશાનો અન્ત.

દિગન્તરેષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] દિશાનો છેડો બતાવનારી લીટી. ૧ જમીન અને આસમાન જે ઠેકાણેથી જાણે એક બીજાને મળતાં હોય એવી જે દૃષ્ટિમર્યાદા તે. ૨ પૃથ્વિની હરકોઈ જગાઉપર ઉભાં રહી જોયાથી જે અડધું આસમાન દેખાય છે તે ફરતું ચક્કર ; આકાશકક્ષા ; ક્ષિતિજ.

દિગપાળ, પુ૦ [દિક્પાલ] દિશાનો દેવ. એ દશ છે-કથાકોષનું પૃષ્ઠ ૧૩૩ મું જોવું.

દિગમૂઢ, વિ૦ [સં૦ દિગ્મૂઢ] જેને કંઈ સુઝે નહિ તેવું ; આંધળુંભીત. અતિ વિસ્મય પામવાથી અથવા ભયથી.

દિગમ્બર, વિ૦ [સં૦ દિક્-દિશા, અમ્બર-વસ્ત્ર] નાગું. એ શબ્દ શિવને લગાડવામાં આવેછે.

દિગર, વિ૦ [ફા૦] બીજું; વિશેષ; વળી.

દિગ્ગજ, પુ૦ [સં૦] અકકેકી દિશાનો જે પુરાણ પ્રસિદ્ધ હાથી તે-એ આઠ છે. ઐરાવત, પુણ્ડરીક, વામન, કુમુદ, અઞ્જન, પુષ્પદન્ત, સાર્વભૌમ ને સુપ્રતીક. ૨ લામ્બો પોળો પ્રચણ્ડ પુરુષ. ૩ મોટો પ્રૌઢ પણ્ડિત. ૪ ખેતરપાળ; ગ્રામ દેવી.

દિગ્વિજય, પુ૦ [સં૦] રાજાએ અનેક બીજાં રાજ્યોને જીતવાં તે. ૨ પણ્ડિતે દેશ દેશના પણ્ડિતોને વાદમાં હરાવવા તે. ૩ મોટી ફતેહ; મોટો જય.

દિગ્વિજયી, વિ૦ [સં૦] દિગ્વિજય કરનારો.

દિદાર, પુ૦ [ફા૦] ચહેરો; સુરત; મોડું. ૨ ગાંડાઘેલા હાલ; [ઢફ્ગ.

દિન, પુ૦ [સં૦] દિવસ; દહાડો; સૂર્યોદયથી તે સૂર્યાસ્ત સુધીનો સમય.

દિનકર, પુ૦ [સં૦] સૂર્ય.

દિનમાન, ન૦ [સં૦] દિવસનું માપ.

દિનાન્ત, પુ૦ [સં૦] દિવસનો અન્ત; સાંજ. ૧ ઝળઝળું; દહાડો ને રાત એ બેની વચમાંનો સમય. ૨ એ સમયે જે આકાશનો રઙ્ગ તે.

દિનાર, પુ૦ સુનાનો એક સિક્કો.

દિપડું-ડો, ન૦-પુ૦ એક જાતનું ફાડીખાનારૂં પશુ; વાઘ.

દિપવું, ક્રિ૦ અ૦ લીસું ચળકવું. ૨ પ્રકાશવું. ૩ કેફ કરીને મોડું તેજ મારવું.

દિપાવડું, વિ૦ સુન્દર; શોભતું.

દિબાચો, પુ૦ [આ૦] કિતાબની શરુઆતમાં કિતાબ મુંયની મતલબ સમ્બન્ધી તથા કિતાબ બનાવવાની મહેનત સમ્બન્ધી જે ટુંકો એહેવાલ આવેલો તે ; પ્રસ્તાવના; ઉપોદ્ઘાત.

દિમામ, પુ૦ ઠાઠ; ભભકો; દમામ.

દિમેટી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝીણી બુટ્ટીવાળું લુગડું.

દિયર, દિએર.

દિલ, ન૦ [ફા૦] કલેજું; કાળજું; હૃદય. ૨ મન; ચિત્ત. ૩ ઈચ્છા; મરજી; ખાહેશ. ૪ પ્યાર; ચાહના.

દિલગીર, વિ૦ [ફા૦] દિલગિરી હોય તેવું; શોકાતુર.

દિલગીરી, સ્ત્રી૦ ઉદાસી; મુરાદ હાંસલ ન થયેથી જે કંઈક ચિડાયલી ને પછી ફીકી તબિયેત થાય છે તે; બેચહેની; બેકરારી; શોક.

દિલદાર, વિ૦ [ફા૦] દિલનો ધણી ; જીવેજાન; સાચો દોસ્ત. ૨ આશક અથવા માશુક; પ્યારી અથવા પ્યારો.

દિલદારી, સ્ત્રી૦ ખરી મોહોબત ; એકમેકને સારુ જાન ખરચાય તેવી દોસ્તી ; યારી.

દિલભર, વિ૦ આશક; માશુક.

દિલાવર, વિ૦ [ફા૦] મોટાં દિલનું-બહાદૂર; હિમ્મતવાન. ૨ મોટો સખી.

દિલાવરી, સ્ત્રી૦ બહાદુરી. ૨ સખાવત.

દિલાસો, પુ૦ [હિં૦] તુટેલાં દિલને ભરોસો આપી કરાર કરવો તે ; દિલને ધીરજ આપવી તે ; મનનું સમાધાન.

દિલોજાન, વિ૦ [ફા૦] પોતાના દિલને-પોતાના જીવસરખું વાલું ; પ્રાણપ્રિય.

દિલોજાનથી, દિલથી ને જાનથી; હોંસથી-ચિત્ત લગાડીને -મેહેનત લઈને.

દિવટ, દિવેટ.

દિવડું, ન૦ વચમાં જરા ખાડો એવી નાની ને જાડી તળી કાઢેલી પૂરી.-ચાનકાં દિવડાં કેવાય છે.

દિવડો, પુ૦ કઠુણ કણેકનો વચમાં જરા ખાડો કરી મોય જે દીવા કરવામાં આવે છે તે. ૨ દીવો.

દિવસ, પુ૦ [સં૦] દિન; દહાડો. ૧ સૂર્યોદયથી તે સૂર્યાસ્ત સુધીનો જે સમય તે. ૨ એ સમય ને રાત્રિનો સમય એ બે મળીને જે સમય તે.

દિવાકર, પુ૰ [સં૰] સૂરજ.

દિવાદાંડી, સ્ત્રી૰ જે દાંડી પર દીવો મુકવામાં આવ્યો હોય તે.–વાહણવટીઓને સારુ.

દિવાન, પુ૰ [ફા૰] મુખ્ય પ્રધાન; વડો વજીર; બાદશાહનો પેલા દરજાનો કારભારી. ન૰ ગ્રન્થ. ૨ પુસ્તકનો એક મોટો ભાગ, ૩ મોટો ઓરડો.

દિવાનખાનું, ન૰ [ફા૰] મુલાકાતને સારુ જે મોટો ઓરડો તે. ૨ કોટે પેરવાનું સ્ત્રીનું એક ઘરેણું (કાઠિ૰).

દિવાનગિરી, સ્ત્રી૰ દિવાન-વજીરનો જે ઓધો તે.

દિવાનાપણું, ન૰ ઘેલાઈ ; ઘેલછા ; ગાંડપણ.

દિવાની, વિ૰ [ફા૰] લેણ દેણના ઇનસાફ સમ્બન્ધી. દિવાની ને ફોજદારી.

દિવાનું, વિ૰ [ફા૰] ગાંડું; ઘેલું; મગજ ખસીગયું હોય [તેવું (માણસ).

દિવાલ, સ્ત્રી૰ [ફા૰] ઈંટ છોનો અથવા પથ્થરનો ચણેલો ઉંચો લામ્બો અથવા ફરતો જે આકાર તે; ઘોરો. ભીત. ૨ મોટા, સુન્દર ને મોઘા મૂલના ઘોડા.–હજારની દિવાલ છે.

દિવાલગિરી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] દિવાલ–ભીત સાથે જડેલી હુકમાં ઘાલેલા જે કાચ ધાતુના પદાર્થમાં દીવો બાળવામાં આવે છે તે.

દિવાબત્તી, સ્ત્રી૰ દીવાને સારુ જે બત્તી તે. ૨ દીવો.

દિવાવખત, અ૰ દીવા થવાને વખતે; સમીસાંજે; સન્ધ્યાકાળે.

દિવાસળી, સ્ત્રી૰ છેડા ઉપર ગન્ધક લગાડેલો એવી સણની બનાવેલી જે સળી બળતા કોયલાને અરકાડેથી અથવા દીવાગગ ઘરેથી સળગ્યાં કરેછે ને બીજા દીવા કરવાના કામમાં આવેછે તે. ૨ ઘસારાથી સળગીને થોડીવાર બળ્યાં કરે તેવી કોઈ પણ જાતની સળી. ૩ એ શબ્દ છેક પાતળાં સુકલકડી માણસને લગાડવામાં આવેછે.

દિવાસો, પુ૰ આષાડવદ અમાસની જે પર્વણી તે. 'દિવાસો ને સો પરવનો માસો'

દિવાળી, સ્ત્રી૰ [દીપાવલી] દીવાની હાર. ૨ સંવતવર્ષનો છેલ્લો દાડો; આશોવદ અમાસ. સંવતવર્ષની આખેરીના ચાર ને નવાં વરસનો પેલો એ જે પાંચ ઓચ્છવના દાડા તે–વાઘબારસ; ધનતેરસ, કાળીચૌદસ, દિવાળી ને બેસતું વરસ. ૪ કોઈ પણ ઓચ્છવ આનન્દનો દિવસ.

દિવાળું, દેવાળું.

દિવેટ, સ્ત્રી૰ દીવાને સારુ રૂને વણીને જે લામ્બો આકાર બનાવવામાં આવેછે તે; વાટ; બત્તી.

દિવેટી, સ્ત્રી૰ દિમેટી.

દિવેલ, ન૰ એક જાતનું જાડું તેલ–દીવાને સારુ ને ઓસડમાં કામ આવેછે; એરંડિયું. કેવત–'સોમણ દિવેલ અંધારૂં.' 'ખાતર ઉપર દિવેલ.'

દિવેલી, સ્ત્રી૰ જેમાંથી દિવેલ નિકળેછે તે મીંચ.

દિવેલો, પુ૰ એક જાતનું ઝાડ જેની મીંચ દિવેલી ને જેનું તેલ દિવેલ; એરણ્ડો.

દિવ્ય, વિ૰ [સં૰] સ્વર્ગ સમ્બન્ધી; ઈશ્વરી. ૨ સુન્દર; રળિયામણું. ૩ તેજસ્વી; ભભકાદાર.

દિશ, સ્ત્રી૰ દિશા. ચોદિશ, દશદિશ.

દિશા, સ્ત્રી૰ [સં૰] આકાશ ગોળમાં અથવા પૃથ્વીની સપાટી ઉપર ધારેલો જે સીધો અથવા વાંકો માર્ગ જેનો છેડોજ લાગે નહિ તે.– એમાં જેણી તરફ સુર્ય ઉગેછે તે પૂર્વ દિશા, સુર્ય અસ્ત પામેછે તે પશ્ચિમ દિશા, સુર્યની સામાં ઉભાં રેતાં આપણ ડાબા હાથ તરફ ઉત્તર ને જમણા હાથ તરફ દક્ષિણ દિશા કેવાય છે–વળી ઉત્તર ને પૂર્વ એ બેની વચમાંના ખુણા તરફનો માર્ગ તે ઈશાન; એમ બિજી દિશાઓ વિષે પણ જાણવું. ૨ નકસા જોતાં આપણી સામા ઉપરનો જે ભાગ તે ઉત્તર, સામેનો નીચલો જે ભાગ તે દક્ષિણ, જમણા હાથ તરફનો તે પૂર્વ અને ડાબા હાથ તરફનો તે પશ્ચિમ. ૩ કોઈ પણ ઉદ્દેશિત એવો જે માર્ગ તે ; રસ્તો. ૪ ઝાડે જવાનો જે રસ્તો પકડવો તે; ઝાડે ફરવા જવું તે. દિસા જવું; દિશાએ જવું. ૫ બાજુ; તરફ. દિશા બાંધવી એટલે રસ્તે ભૂલાપડ્યા હોઈએ તો દિશા સમ્બન્ધી વિચાર કરવો. ૩ અમુક હદમાં જાદુ ચાલે તેવું કરવું.

દિસતું, વિ૰ દેખાતું; ભાસતું; નજરે પડતું. દિસતો રહ્યો એટલે ભલે નજરે પડતો દૂર રહ્યો–એ પ્રયોગ ધિક્કારમાં વપરાય છે.

દિસવું, ક્રિ૰ અ૰ દેખાવું ; નજરે પડવું ; જણાવું. ૨ કલ્પનામાં આવવું.

દી, પુ૰ દિવસ; દાડો. તારો દી ફરચો છે હવે જો જે શું થાય છે તે.

દીક્ષા, સ્ત્રી૰ [સં૰]કોઈ પણ ઉદ્દેશે કોઈ અમુક ક્રિયા–નિયમ પાળવો તે. ૨ બોધ; ઉપદેશ.

દીક્ષિત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] દીક્ષા લીધેલું એવું. ૨ કેટલાક બ્રાહ્મણની અટક બતાવેછે.

દીઠ, અ૰ દરએક–અકેકેક જણ હોય તેમ. માણસ દીઠ બે રૂપિયા લેવામાં આવેછે. જનોઈ દીઠ.

દીઠું, જોયું. દેખવું એનો ભૂતકાળ.

દીધ, ક્રિ૰ દીધું; આપેલું (કવિતામાં).

દીધું, દેવું એનો ભૂતકાળ; દીધું.

દીન, વિ૰ [સં૰] ગરીબ; ગરજાઉ; લાચાર; કંગાળ. ૨ દયામણું; રાંક.

દીન, સ્ત્રી૰ [આ૰] મુસલમાની ધરમ–મજહબ. ૨ એ ધરમને માનનારા લોક. ૩ ન૰ એ ધરમના લોકથી ઉઠેલું જે તોફાન તે–દીન ઉઠયું છે–જાગ્યું છે.

દીનદયાળ, વિ૰ [સં૰] દીન–ગરીબના ઉપર દયા કરનાર.

દીનદાર, વિ૦ [ફા૦] દીનના ફરમાન મુજબ ચાલનાર.
દીનાનાથ. પુ૦ [દીનનાથ] દીનનો નાથ–વાલી.
દીપ-ક, પુ૦ [સં૦] દીવો.
દીપકલ્યાણ, પુ૦ સન્ધ્યાકાળે ગાવાનો એક રાગ.
દીપડું, દિપડું.
દીપમાળ, સ્ત્રી૦ દેવળની બ્હાર જે થાંભલાપર દીવા મુકેલા હોય તે.
દીપવું, દિપવું.
દીપાવડું, વિ૦ દીપે તેવું; શોભીતું; સુન્દર; ફુટડું.
દીપિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] દીવી. ૨ નાનો દિવો.
દીપોચ્છવ, પુ૦(દીપોત્સવ) દીવા સળગાવી ઓચ્છવ કરવો તે.
દીપ્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પ્રકાશિત; તેજસ્વી.
દીપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રકાશ; રોશની.
દીબો, પુ૦ એકદમ છાતી રુંધાઈજવી ને જરાવાર શ્વાસોશ્વાસ બન્ધ થવો તે. દીબો ચડીઆવવો–જવો.
દીર્ઘ, વિ૦ [સં૦] લામ્બું. ૨ લામ્બો–બે માત્રાનો સ્વર, આ, ઈ, ઊ.
દીર્ઘાયુ, વિ૦ [સં૦] ઘણા વર્ષ જીવે તેવું; લામ્બા આવરદાનું. એ શબ્દ આશીર્વાદમાં બોલાય છે.
દીલ, દિલ.
દીવી, સ્ત્રી૦ [સં૦ દીપિકા] ધાતુ–લાકડાંના ઘાટ જેના ચાડાંમાં–ચાડાં ઉપરના કોડિયામાં દીવો બળેછે તે.
દીવો, પુ૦ [સં૦ દીપ] તેલમાં દિવેટ બોળી તેને સળગાવવાથી જે પ્રકાશરૂપ થાય છે તે. ૨ ગુણ વિદ્યાથી પ્રસિદ્ધિ પામેલું જન. 'દીવા પાછળ અંધારૂં,' 'કુળમાં દીવો ઉઠ્યો છે' એ કેવતો છે.
દીસ, ન૦ [દિવસ] સૂર્ય ઉગેથી તે અસ્ત પામે ત્યાં સુધીનો જે પ્રકાશિત સમો તે. પ્રુફ તપાસવાનું કામ દીસે ચોખ્ખું થાય છે.
દીસવું, દિસવું.
દુંટી, સ્ત્રી૦ પેટના નીચલા ભાગમાં જે મધ્યબિન્દુ તે; જેમાં નવાં જન્મેલાં બાળકને નાળ હોયછે તે છિદ્રાકાર; નાભિ.
દુંટો, પુ૦ ઉપસી બ્હાર નિકળી આવેલી જે દુંટી તે.
દુંડિયો, પુ૦ ડુંડી–ડાંડી પિટનારો.
દુંડી, સ્ત્રી૦ ડાંડિયાને વગાડવાની ડાંડી. ૨ ડાંડીની મારફતે સરકાર તરફથી જે ખબર તે.
દુંડું, ડુંડું.
દુઆ, દુવા.
દુઓ, પુ૦ રમવાનાં પાનામાં જે બે ટપકાં તે.
દુઃખ, ન૦ [સં૦] શરીરની અથવા મનની જે પીડા તે. ૨ બેકરારી; અસુખ. ૨ હરકત; અડચણ; સફકટ. (સુખનુ ઉલટું).
દુઃખિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] દુઃખી થયલું.
દુકાન, સ્ત્રી૦ [ફા૦] જે જગાએ ધન્ધાદારી લોક પોતપોતાનો માલ વેચે છે તે.–કાપડિયાની, ગાંધીની, સુખડિયાની વગેરેની દુકાન.

દુકાનદાર, પુ૦ [ફા૦] દુકાન ચલાવનારો; માલ વેચનારો. દુકાનદારી–દુકાન ચલાવવા સમ્બન્ધી જે આવડત, માહિતી, કામ તે.
દુકાની, સ્ત્રી૦ બે પઈ. ૨ દાઢી ને બંને કાન ઢંકાય એવી રીતે માથે બાંધેલા લુગડાંનો જે કકડો તે; બોકાની.
દુકાળ, પુ૦ [દુષ્કાલ] વરસાદની તફગીને લીધે અનાજ ન પાકવાથી લોક દુઃખી થાય છે તે વખત; કાળ. ૨ જોઈયે તેના કરતાં ઘણોજ વધારે વરસાદ પડવાથી ધાન્ય કોઈ જાય ને તેથી લોકો દુઃખી થાય એવો જે વખત તે–એ લીલો દુકાળ કેવાય છે.
દુકૂળ, ન૦ [સં૦] રેશમી સુન્દર વસ્ત્ર.
દુખ-ડું, દુઃખ.
દુખાણાં, ન૦ મીટડાં; ઓવારણાં.
દુખાણું, ન૦ દુખવું તે (ચુંક વગેરેથી). ૨ જણવાની તૈયારી ઉપર પેટમાં દુખ થવું તે. (સ્ત્રીને.)
દુખદ-દાઈ, વિ૦ દુખ કરનાર.
દુખવું, ક્રિ૦ અ૦ દુઃખ થવું–લાગવું.
દુખાવ, પુ૦શરીરના કોઈ પણ ભાગની અન્દર જે દુઃખ તે.
દુખાવવું, ક્રિ૦સ૦ પ્ર૦ દુઃખ થાય તેમ કરવું. ૨ કોઈને માઠું લાગે તેવું કરવું.
દુખાવું, ક્રિ૦ અ૦ દુખ થવું–શરીરને અથવા મનને. ૨ માઠું લાગવું.
દુખાવો, દુખાવ.
દુખિયારું, વિ૦ જેને દુઃખ હોય તે (માણસ).
દુખિયું–ખી, દુઃખી.
દુઃખી, વિ૦ જેને દુઃખ હોય તે.
દુગન, વિ૦[હિં૦]જેટલા વખતમાં એક ચિજ ગવાતી હોય તેથી અડધા વખતમાં ગાવાની ઝડપ વાળું–દુગન તાન.
દુગ્ધ, ન૦ [સં૦] દૂધ.
દુગ્ધા, સ્ત્રી૦ જેમાંથી નિકળવાને વિચાર કરવો પડે–ખોટી રેવું પડે એવી જે હરકત–નડ–અડચણ તે.
દુજવું, દુઝવું.
દુજું, વિ૦ [હિં૦] બીજું
દુઝણ, સ્ત્રી૦ દૂધ આપતી ભેંસ ગાય વગેરે.
દુઝણું–તું, વિ૦ દુઝે તેવું.
દુઝવું, ક્રિ૦ સ૦ દૂધ દેતું હોય તેવું હોવું–તેની ભેંસ દુઝેછે, ફલાણી છોકરાંવાળી છે ને તે દુઝેછે માટે તેના થાનનું દૂધ લાવ કે આંખે પોળિયાં મુકાય. ૨ ઝાડને તેનો રસ ઝરવો–ખજુરી તાડ વગેરે દુઝેછે. ૩ કમાણી કરી આપવી–તેને તો તેની વાડિયો દુઝેછે–સારી પેદાશ આવેછે. ૪ ગોડ ગુંમડામાંથી પરૂ રસી નિકળ્યા કરવું.
દુઝાણું, ન૦ ગાય ભેંસ દુઝતાં–દૂધ દેતાં હોય તે–તેવી સ્થિતિ. તેનાં ઘરમાં દુઝાણું છે.
દુણાવું, ક્રિ૦ અ૦ મનમાં ને મનમાં બળ્યાં કરવું. ૨ બળવું; દાઝવું; ચોંટવું (દાળ દુણાઈ ગઈ).

દુણો, પુ૦ બળવું-ચોટવું તે અથવા બળ્યા-ચોંટયાનો
દુણ્ડ, સ્ત્રી૦ મોટું ફુલેલું પેટ. [જે વાસ તે.
દુણ્ડાળો, વિ૦ મોટાં પેટવાળો (ગણપતિ).
દુણ્ડો, પુ૦ [મ૦] અમુક અમુક સઙ્ખ્યાના પાનાનો જે અકકેકો જથો તે. ચાર પૃષ્ઠિ, આઠ પૃષ્ઠિ, બાર પૃષ્ઠિ દુણ્ડો. ૨ લાવણી વાળાઓમાંનું એક તડ.
દુત, દૂત.
દુદડા, પુ૦ નાના જોડા; જોડી.
દુધ, દૂધ.
દુધપાક, પુ૦ ઉકળતાં દૂધમાં ચોખા નાખી પાછું તેને ખૂબ ઉકાળી ખાંડ નાંખી બનાવેલો જે ખાવાનો પદાર્થ તે; ખીર. [જેવું કરેલું તે.
દુધપાણી, ન૦ તેલમાં સંચોરો તથા પાણી નાખી દૂધ
દુધભાઈ, પુ૦ જે બે જણ એકજ વખતે એકજ સ્ત્રીનું દૂધ પી ઉછરયા હોય તેમાંનો એકેક. એમાં એક જણ તે સ્ત્રીનો ખરો દિકરો હોય અને બીજો બીજા માબાપનો છોકરો હોય અથવા જૂદાં જૂદાં માબાપના જે બે છોકરા કોઈ પણ એક સ્ત્રીને ધાવ્યા હોય તે.
દુધવાળો, પુ૦ દૂધ વેચનારો.
દુધાળ, વિ૦ દૂધથી ભરેલું; દુધવાળુ. ૨ જે સ્ત્રીજાત પ્રાણીને વધારે દૂધ હોય તે.
દુધિયા, વિ૦બાળક, માનું દૂધ પીતું હોય તે વખતમાં તેને આવેલા કુમળા (જે દાંત તે).
દુધિયું, ન૦ બેડોળ ગોળ તુમડાં જેવી જે દુધી તે.
દુધી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો વેલો અથવા તેનું ફળ જેનું શાક થાય છે.
દુધીપાક, પુ૦ દુધીની છીર ખાંડની ચાસણીમાં નાખી બનાવેલો જે પાક તે.
દુધેલી, સ્ત્રી૦ સફેત સેરડીના રસમાં ચોખાનો લોટ મેળવી તેમાં દુધ રેડી ઉકાળી ઘણું જાડું કરી તેને ઠારી બનાવેલો જે ખાવાનો પદાર્થ તે. ૨ એક જાતના વેલા.
દુધેલ, વિ૦ ઘણી દુઝતી (ગાય ભેંસ વગેરે).
દુનિયા, સ્ત્રી૦ [ફા૦] જગત્; વિશ્વ; સૃષ્ટિ. ૨ અકેકી જે સૃષ્ટિ તે. જગત્; લોક. ૩ આ આપણી સૃષ્ટિ; મૃત્યુલોક. ૪ માણસજાત; આલમ; લોક. ૫ દુનિયાદારી.
દુનિયાદારી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] માણસ જાતનો માંયમાંયનો જે વેવાર તે. ૨ લોકે પોતાના વેવાર નિભાવવાને બાંધી મુકેલા જે કાયદા-રીત તે. ૩ એકેક માણસે તેના વર્ગી-તેના દેશી-તેની મનુષ્ય જાત સાથે વર્તવાની જે રીત-નીતિ તે. ૪ કોઈ એક માણસનાં કામ વિષે તેના વર્ગી- દેશી- મનુષ્ય જન માત્રનો જે વિચાર તે.
દુન્દુભિ, સ્ત્રી૦-પુ૦ [સં૦] ઢોલ; નોબત.
દુપટ, વિ૦ બે પડવાળું; બેવડું. ૨ બે ગણું. [કપડું તે.
દુપટ્ટો, પું૦ અઙગરખા ઉપર લબડતું રાખવાનું જે કોરદાર
દુપ્પટ, દુપટ.
દુબળું, વિ૦ [દુર્બલ] જેનામાં બળ-કૈવત ન હોય તે (માણસ); શક્તિહીણ; કમજોર; સુકલકડી; પાતળું.
દુબળો, પુ૦ છેકજ અજ્ઞાન વહિતરું કરી જાણે એવા કઙ્ગાળ ભીલ વગેરેની જાતીનો પુરૂષ; નકુડો. એની સ્ત્રી તે દુબળી કેવાય છે.
દુભાણ, સ્ત્રી૦ જીવ બળવા-બાળવો તે. પસ્તાવો.
દુભવું-ભાવવું, ક્રિ૦ સ૦ જીવ બાળવો; મેણાંથી સતાવવું; મન દુખાય તેમ કરવું.
દુભાવો, પુ૦ દુભાણ. ૨ દુખાવો.
દુભાષિયો, પુ૦ બે ભાષા જાણનારો; એક ભાષાની મતલબ બીજીમાં બોલી સમજાવનારો.
દુમ, સ્ત્રી૦ [આ૦] પુછડી.
દુમચી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઘોડાની જીન તઙગ રાખવાનું ચામડું. ૨ (ગામડામાં)-તમ્બાકુ અફીમ ગાંજો ગડાકુ રાખવાની ચામડાની કોથળી.
દુમદુમ, અ૦ એવો થતો અવાજ બતાવેછે.
દુમાસ, એક જાતનું કપડું.
દુરન્દેશો, પુ૦ ભાવીનો વિચાર પ્રથમ કરી રાખવો તે. ૨ સાવધાની; અગમ ચેતી.
દુરબીન, સ્ત્રી૦ [ફા૦] દુરની વસ્તુ પાસે દેખાય તેવા કાચનો યન્ત્ર.
દુરસ્ત, વિ૦ [ફા૦] જોઈયે તેવી ગોઠવણવાળું; ઘટતું; લાયક; માફક; બરોબર. ૨ ખરું; વાજબી. ૩ ઠીક; વારૂ. દુરસ્ત કરવું; ઠીકઠાક કરવું; સુધારવું.
દુરાચરણ, ન૦ [સં૦] નઠારું આચરણ; ખરાબ ચાલ. દુરાચરણી-દુરાચરણવાળું (માણસ).
દુરાચારી, વિ૦ [સં૦] નઠારો-નિન્દ્ય આચાર પાળનારો.
દુરિજન, દુર્જન. [૨ દુર્ગુણી.
દુર્, અ૦ [સં૦] ઉતરતું, ખરાબ, મુશ્કેલ એ અર્થમાં એ ઉપસર્ગ શબ્દની આદિયે મુકવામાં આવેછે. એનું કોઈ ઠેકાણે દુષ્ ને કોઈ ઠેકાણે દુઃ એમ રૂપ થાયછે.
દુર્ગ, પુ૦ [સં૦] કિલ્લો; કોટ. ૨ ખિણ્ડમાંની કપરી વાટ.
દુર્ગન્ધ-ધી, સ્ત્રી૦ નઠારી ગન્ધ; ખરાબ વાસ; બદબો.
દુર્ગા, સ્ત્રી૦ [સં૦] શિવની સ્ત્રી; પાર્વતી; ભવાની. દુર્ગાષ્ટમી-આશોશુદ આઠેમ-દુર્ગાનો જન્મદિવસ.
દુર્ગાચલ્લી, સ્ત્રી૦ કાળી પણ રાતી ગાંડવાળી ચલ્લી.
દુર્ગુણ, પુ૦ [સં૦] નઠારો ગુણ; ખરાબ ખસલત; કટેવ. દુર્ગુણી-દુર્ગુણવાળું (માણસ).
દુર્ઘટ, વિ૦ [સં૦] મુશકેલીથી બને-પારપડે તે. (કામ).
દુર્જન, વિ૦ [સં૦] અનીતિમાન, છિદ્ર શોધુ, ચાડીબોર, મર્મ ઉઘાડનાર, ખારીલું એવું માણસ.
દુર્દશા, સ્ત્રી૦ [સં૦] નઠારી-પડતી હાલત (માણસ કામ વગેરેની).

દુર્બળ, વિ૦ [સં૦] અશક્ત; કમજોર; નાતવાન. ૨ ગરીબ; લાચાર.
દુર્લભ, વી૦ [સં૦] દુઃખે પ્રાપ્ત થાય તેવું; વીરલું. ૨ મોંઘું; ભારે; મુશકેલ; અઘરું. ૩ મૂલ્યવાળું; કીમતી.
દુર્વ્યસન, ન૦ [સં૦] નઠારું વ્યસન; કુછન્દ; કટેવ.
દુલવું, ક્રિ૦ અ૦ ગીરો મુકેલી જનસ તેનાં વ્યાજની મોટી રકમને લીધે પાછી ન છુટવી.
દુલારી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] છોકરી. દુલારો—છોકરો.
દુલો, વિ૦ ઘેલાળ; ખરચવે હાથનો છૂટો; સખી. ૨ કૂડકપટ વિનાનો.
દુવા, સ્ત્રી૦ [આ૦] કોઈનું ભલું ઈચ્છવું તે; આશીર્વાદ. ૨ કોઇનું કલ્યાણ થવા સારૂ ઈશ્વર આગળ પ્રાર્થના કરવી તે.
દુવાઈ—વાઈ, સ્ત્રી૦ મરજાદ તોડયાનો ગુન્હો; સમ; આણ.
દુવાત, સ્ત્રી૦ સાહીનો ખડિયો.
દુશમન, પુ૦ [ફા૦] શત્રુ; અદાવતિયો; હરીફ; સામાવાળો; વેરી.
દુશમનાઈ—ની, સ્ત્રી૦ શત્રુવટ; અદાવત; હરીફાઈ.
દુશાલો, પુ૦ [ફા૦] શાલજોટો.
દુષ્કર્મ, ન૦ [સં૦] નઠારું કર્મ. [૩ પાપી.
દુષ્ટ, વિ૦ [સં૦] અવગુણથી ભરેલું. ૨ ખારીલું; વેરી.
દુસ્તર, વિ૦ [સં૦] મુશકેલીથી તરાય તેવું. ૨ મુસીબતથી પારપડે તેવું.
દુહિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] દિકરી.
દુહો, પુ૦ (કવિતામાં) દોહરો. ૨ એક રીતનો દોહરો (કાઠિયાવાડી દુહા).
દૂત, પુ૦ [સં૦] સન્દેશો પોચાડનારો; જાસુસ; હુકમ આણનાર. ૨ સિપાઈ; સત્તાવાળાનો નોકર. ૩ આશકમાશુકનો મેળાપ કરાવનારો. ૪ (દ્યૂતના અપભ્રંશ રૂપે) જુગાર.
દૂતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] આશક માશુકનો મેળાપ કરાવી આપનારી સ્ત્રી.
દૂધ, ન૦ [સં૦ દુગ્ધ] મનુષ્ય પશુ વગેરેમાં (જરાયુજમાં) સ્ત્રી—માદાનાં થાનમાંથી જે ઉજળો પ્રવાહી તેના બાળકના પોષણને માટે નિકળે છે તે. ૨ દૂધ જેવા ઉજળો પણ બહુ ચિકણો પદાર્થ જે કેટલાંક ઝાડનાં ડાળાં પાતરાંમાંથી નિકળે છે તે. ખરસાણી આંકડા વગેરેનું દૂધ.
દૂયમ, વિ૦ બીજી પઙ્ક્તિનું; બીજા નમ્બરનું. ૨ અધિકારમાં પેલું નહિ પણ બીજું.
દૂર, અ૦ [સં૦] આઘે ; વેગળે ; છેટે. (સ્થળ અથવા સમયના સમ્બન્ધમાં).
દૂર્વા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક જાતની કુમળી ચાર. (ગણપતિને ચડે છે).
દૂલ, ન૦ બૈરાંને અથવા છોકરાંને કાને ઘાલવાનું મોતીનું અથવા સુનાનું લટકતું ઘરેણું.

દૂલો, દુલો.
દૂષક, વિ૦ [સં૦] દોષ કાડનારો; છિદ્ર શોધક.
દૂષણ, ન૦ [સં૦] દોષ ; ખોડ; ખાંપણ ; વાંક ; ભૂલ. ૨ ઠપકો.
દગ, સ્ત્રી૦ [સં૦] દૃષ્ટિ; નજર. ૨ આંખ.
દૃઢ, વિ૦ [સં૦] કઠણ; પાકું; મજબુત; ફરે નહિ તેવું. ૨ સિદ્ધ—નક્કી થયલું. [તમાં.)
દૃઢભાજક, વિ૦ [સં૦] બાકી શૂન્ય રાખે તેવો અથવા જેની પછી ભાગ નજ જાય તેવો જે ભાજક તે—(ગણિ-
દૃશ્ય—માન, વિ૦ [સં૦] જોવા—દેખવા જેવું ; જેને જોવું તે. ૨ દેખાતું; દીસતું; જણાતું.
દૃષ્ટાન્ત, ન૦ [સં૦] દાખલો; ઉદાહરણ.
દૃષ્ટાન્તિક, વિ૦ [સં૦] દાખલો આપવા જોગ; દાખલામાં મુકાય તેવું.
દૃષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] નજર; જોવું તે; જોવાની શક્તિ. ૨ ધ્યાન; લક્ષ. ૩ રેહેમ નજર; કૃપા દૃષ્ટિ. ૪ નઠારી નજર. ચણ્ડાળની દૃષ્ટિ પડી તે હવે કેમ જમાય.
દૃષ્ટિગોચર, વિ૦ [સં૦] નજરેપડે તેવું; દૃષ્ટિ પોચીવળે તેવું.
દેંડવું, ન૦ પાણીમાં રેનારો નાનો સાપ.
દેખત અ૦ હમણાંજ—જોતાંજોતાંમાં; તરતજ. તે આ દેખત અહીંથી ગયો. ૨ જોતાં; નજર આગળ. તેણે મારી દેખત—મારાં દેખતાં રૂપિયા લીધા. ૩ દેખાડે કે તરત; ખડાઉતાર (હુંડી).
દેખવું, ક્રિ૦ સ૦ [હિં૦] જોવું; નજર કરવી.
દેખા, સ્ત્રી૦ નજરેપડવું તે; દેખાવું તે. તેણે દેખા દીધી.
દેખાડવું, ક્રિ૦ સ૦ દેખે તેમ કરવું; કોઈ પ્રાણી—વસ્તુને બીજાની નજર આગળ મુકવું; બતાવવું.
દેખાદેખી, સ્ત્રી૦ એકમેકે એકમેકનું જોઈ એકમેકથી ચડિયાતાં થવું તે; સરસાઈ. ૨ એકનું જોઈ બીજાએ તે પ્રમાણે કરવું તે.
દેખાવ, પુ૦ નજરે પડતો—દેખાતો એવો કોઈ પણ વસ્તુ —સૃષ્ટિના ભાગનાં જે આકાર રઙ્ગ વગેરે તે.
દેખાવડું, વિ૦ દેખાવામાં શોભીતું હોય તેવું; સુન્દર; રઢિયાળું; ફુટડું; ખુબસુરત. [આવવું.
દેખાવું, ક્રિ૦ અ૦ નજરે પડવું. ૨ જણાવવું. ૩ સમજમાં
દેગ, પુ૦ દેગડો.
દેગડી, સ્ત્રી૦ નાનો દેગ.
દેગડો, પુ૦ પાણી ભરવાનું ધાતુનું એક તરેહનું મોટું વાસણ.
દેડકો, પુ૦ પાણીમાં રેતું ચાર પગનું ને પુચ્છ વિનાનું પ્રાણી—એ ઝપટથી તરેછે ને જમીન ઉપર બહું કુદકા મારેછે. દેડકી—દેડકાની માદા.
દેણ, ન૦ કરજે લીધેલુ નાણું જે પાછું આપવાનું તે. ૨ ઉપકારનું દબાણ. ૩ પૂર્વજન્મનું જે માગતું તે. ૪ રાજાને જે કંઈ આપવાનું તે; કર.

દેણદાર, વિ૦ જેણે કરજ આપવાનું છે તે. ૨ જેના ઉપર ઉપકાર થયલા હોય તે. ઋણી; કરજદાર.

દેણું, દેણ.

દેતવા, પુ૦ દેવતા; અગ્નિ; વસ્તેવ.

દેદાર, દિદાર.

દેર, સ્ત્રી૦ [હિં૦] મોડી; વાર; વિલમ્બ.

દેરાણી, સ્ત્રી૦ દિયેરની સ્ત્રી. મોટા ભાઈની વહુ તે નાના ભાઈની વહુની જેઠાણી અને નાના ભાઈની વહુ તે મોટા ભાઈની વહુની દેરાણી.

દેરાસર, ન૦ ઘરમાંના દેવને બેસાડવા-રાખવાનું ભણ્ડારિયું વગેરે; મન્દિર; દેરૂં.

દેરી, સ્ત્રી૦ નાનું દેરૂં. ૨ દેવડી. [ક્રોબન્ધ ચણતર તે.

દેરૂં, ન૦ જેમાં દેવ-દેવીનું થાનક હોય તેવું ઘુમટવાળું જે

દેલી, સ્ત્રી૦ તબેલા જેવી બાંધેલી જગા જેમાં બે ત્રણ છુટી પણ એકેક સાથે સમ્બન્ધ રાખતી પડાળી હોયછે તે. ૨ બારણા આગળ જે ઓસરી ચોરો તે; દેવડી.

દેલું, ન૦ ડેલું.

દેલો, પુ૦ ડેલો.

દેવ, પુ૦ [સં૦ દિવ્-પ્રકાશવું.] વિશ્વેશ; પરમેશ. ૨ વિશ્વેશના અંશરૂપ, તેજરૂપ, ગુણરૂપ જે અમર પ્રાણી સ્વર્ગમા રેછે તે. એક એક દેવ એક એક કામનો ઉપરી ગણાયછે. જેનું પૂજન કીધાથી ઈશ્વર પ્રસાદ થાય છે તેવી પથ્થર વગેરેની જે મૂર્ત્તિ વગેરે તે. માન્યો ત્યાંસુધી દેવ બાકી પથ્થર. ૪ સ્વામી; શેઠ; રાજા. ૫ રૂપગુણે સુન્દર એવું જન. 'છાણના દેવને ખાસડાની પૂજા' એ કેવત છે.

દેવઋણ, ન૦ [સં૦] મનુષ્યે દેવોને પૂજન બલિ વગેરેથી જે દેણ આપવાનું તે.

દેવચલ્લી, સ્ત્રી૦ દુર્ગાચલ્લી.

દેવડ, સ્ત્રી૦ આપવું તે. ૨ આપવાનો વહિવટ. ૩ કરજ પાછું આપવું તે. (લેવડદેવડ-લેણદેણ).

દેવડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્ર૦ આપે તેમ કરવું; અપાવવું. મેં તેને ત્યાંથી પાંચ રુપિયા દેવડાવ્યા. ૨ લેવું; મરાવવું-તેણે અઙ્ગરખા ઉપર છાપા દેવડાવ્યા. ૩ બન્ધ કરાવવું-બારણું દેવડાવ.

દેવડી, સ્ત્રી૦ બારણા-દરવાજા આગળ જે ઊંચો ઓટલો અથવા જે છાપરી તે-પોળિયા સિપાઈને બેસવા રેવા સારુ. ૨ ચોકી; ચાવડી; ચબુતરો. ૩ સાધુ સન્યાસી સતી વગેરેને જ્યાં દાટયાં-બાળ્યાં હોય ત્યાં કરેલું જે ચણતર તે; સમાધ.

દેવતરસ્યો, પુ૦ બપૈયો; ચાતક.

દેવતા, પુ૦ [સં૦] દેવ (બિજા અર્થમાં)-તેંતરિસ કરોડ દેવતા કેવાય છે. ૨ અગ્નિ; વસ્તેવ; આતરા. (એ શબ્દ મૂળ સ્ત્રી લિઙ્ગે છે).

દેવતાઈ, વિ૦ દેવના સરખું; મોટું અદ્‌ભુત સુન્દર. દેવ સમ્બન્ધી. (કામ શોભા વગેરે). [લાકડું.

દેવદાર, ન૦ [સં૦ દેવદારુ) એક જાતનું ઝાડ અથવા તેનું

દેવદિવાળી, સ્ત્રી૦ કારત શુદ અગિયારસ; દેવઉઠી અગિયારસ. (દેવસુતી અશાડ શુદી); તુળસીના લગનનો દિવસ.

દેવનગરી, વિ૦ [સં૦] જે અક્ષરોમાં સંસ્કૃત ભાષા લખાય છે તે; સંસ્કૃત લિપિ; બાળબોધ.

દેવલાં, ન૦ પૂજવાના મૂર્ત્તિમાન જે દેવ તે-(કણ્ટાળામાં એ શબ્દ વપરાય છે).

દેવલોક, પુ૦ જ્યાં દેવ રેછે તે સ્વર્ગ. દેવલોક પામવો એટલે મુવા પછી પ્રાણીએ દેવલોકમાં વાસ કરવો.

દેવસ્થળ-સ્થાન, ન૦ [સં૦] મન્દિર; દેવળ; દેહેરું.

દેવળ, ન૦ [દેવાલય] ઈશ્વર સ્તુતિ-પ્રાર્થના કરવાની બાંધેલી જગા. ૨ મૂર્ત્તિમાન દેવની પૂજા ભક્તિ કરવાનું દેહેરું; દેવસ્થાન; મન્દિર.

દેવાંશી, વિ૦ [સં૦] જેમાં-જેનામાં દેવનું તેજ હોય તેવું-સુન્દર, કાન્તિમાન. (દેવાંશી દેહ).

દેવાઙ્ગના, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્વર્ગની અપ્સરા.

દેવાડવું, દેવડાવવું.

દેવાદાર, દેણદાર.

દેવાધિદેવ, પુ૦ જેને સહુ દેવ આધિન છે તે મોટો દેવ.

દેવાલય, ન૦ [સં૦] દેવળ.

દેવાળિયો, પુ૦ જેણે દેવાળું કાડ્યું હોય તે; નાદાર.

દેવાળું, ન૦ દેવું ન આપી શકાવું તે; કરજે લિધેલાં નાણાં પાછાં ન આપવાથી શાખ બુડવી તે. દેવાળું કાડવું-ફુંકવું કેવાય છે. ૩ (લાક્ષણિક) આપવાને પાસે કંઈજ ન હોવું તે.

દેવી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઈશ્વરની સ્ત્રી રૂપ માનેલી શક્તિ; માતા. ૨ દેવની સ્ત્રી.

દેવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ દા-આપવું] આપવું; પોતાનું તે બીજાનું કરવું-કોઈ પણ સરતે અથવા બક્ષીસ દાખલ. ૨ રજા-છૂટ આપવી.-મને કરવાદે; તેણે તેને જવાદેવો જોઈયે. ૩ ક્રિયા પૂરી કરવાના અર્થમાં વપરાય છે-નાખી દે, ઘાલી દે, છોડી દે. ૪ બન્ધ કરવું. તાળું દેવું, બારી દેવી વગેરે.

દેવું, ન૦ પાછું આપવાનું તે (નાણું વગેરે); કરજ, દેણ, ઋણ. દેવું કરવું-વાળવું એમ પ્રયોગ થાય છે.

દેશ, પુ૦ [સં૦ દિશ્-દેખાડવું] કુદરતી હદવાળો જમીનનો મોટો ભાગ જેમાંના વસનાર ઘણુ કરીને એક સરખી બોલીબોલે છે, એક સરખો ધર્મ, એક સરખી રીતભાત રાખે છે ને ઘણુંકરીને એક રાજાની સત્તા તળે હોય છે. એ અર્થમાં પ્રાચીનમાં આપણો દેશ, ભર્તખંડ કેવાતો. હાલમાં પૃથ્વીના ઘણા મોટા જમીનના

ભાગ તે ખણ્ડ ને તેના વિભાગ તે દેશ કેવાય છે. ૨ (૧લા અર્થમાં) દેશનો જે વિભાગ તે; રાજ્ય. મહારાષ્ટ્ર દેશ, ગુજરાત દેશ, સૌરાષ્ટ્ર દેશ આદિલઈ. ૩ કોઈ પણ વસ્તુના ભાગ–અવયવનું ઠેકાણું. 'વૃક્ષના મૂળદેશનું જતન રાખવું જોઈએ કે કો કાળે પણ તે ફળે. ૪ જન્મ-ભૂમિનો જે દેશ–પ્રાન્ત–શેહેર તે. (હવે તે પોતાને દેશ જવાનો છે). [તે (ગુન્હેગારને).

દેશનિકાલ, પુ૦ જન્મદેશ છોડાવી બીજે દેશ કાડી મુકવો

દેશવટો, પુ૦ દેશનિકાલ; દેશની બાર વાટ લેવડાવવી તે. ૨ પ્રદેશમાં પ્રવાસ કર્યાં કરવો તે.

દેશાઈ, પુ૦ દેશ–પ્રગણાની જમીનની પેદાશ ખાઈ તેને રાજાની તરફથી સુપ્રત કરાયેલાં ફિતુરીઓથી સમ્ભાળ કરનારો વંશપરમ્પરા જે વતનદાર તે; જમીદાર; જાગીરદાર.

દેશાઈગીરી, દેશાઈની જે પદવી, સ્થિતિ તે. ૨ દેશાઈપણાનો જે હક તે; ગરાસ; તોડો. [દેશનો આચાર.

દેશાચાર, પુ૦ [સં૦] પ્રત્યેક દેશની પ્રત્યેક રીત ભાત તે;

દેશાટન, ન૦ [સં૦] ઘણાક દેશમાં પ્રવાસ કરવો તે.

દેશાણુ, વિ૦ દેશી; દેશનું. સ્ત્રી૦ દેશાઈની સ્ત્રી.

દેશાન્તર, ન૦ [સં૦] પોતાના દેશથી જે બીજો દેશ તે; પરદેશ.

દેશાભિમાન, ન૦ પોતપોતાના દેશનું અભિમાન તે.

દેશાવર, પુ૦ દેશાંન્તર; પરદેશ.

દેશી, વિ૦ પોતાના દેશ સમ્બન્ધી–(મનુષ્ય, પદાર્થ ઈત્યાદિ).

દેશી, સ્ત્રી૦ અમુક દેશમાં નિકળેલી એવી અને તે દેશના લોકને ગમતી એવી જે ગાવાની રીત તે; ઢાળ. ગરબી, પરભાતિયાં ને પ્રેમાનન્દના કેટલાક ઢાળ એ ગુજરાતી ગાયનની દેશી છે. અભંગ, ઓવી ને સાખી એ મરેઠી દેશી છે.

દેશીજન, ન૦ પોતાના દેશનું માણસ.

દેશોદેશ–શોદેશ, ઘણાક દેશોમાં.

દેસાઈ, દેશાઈ.

દેહ, સ્ત્રી૦–પુ૦[સં૦] શરીર; તન; કાયા; બદન. એ શબ્દ મૂળમાં પુલ્લિંગે અથવા નપુંસકે છે.

દેહદણ્ડ, પુ૦ પશ્ચાતાપ અથવા ત્યાગથી દેહકષ્ટ કરવું તે. ૨ શરીર ઉપર માર મારી, શરીરનો અવયવ કાપી જે શિક્ષા કરવી તે; દેહાન્તદણ્ડ. [તેવી શિક્ષા.

દેહાન્તદણ્ડ, પુ૦ [સં૦] દેહનો અન્ત આવે–જીવ જાય

દેહાન્તર, ન૦ [સં૦] એક મુકીને બીજી પછી ત્રીજી એમ જે દેહ ધરચાં કરવા તે (જીવે); અવતાર.

દેહી, વિ૦ [સં૦] દેહ સમ્બન્ધી. ૨ દેહમાં રેનારો; જીવ.

દેહેશત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] બીક; ધાસ્તી; ડર; ધાક.

દૈત, દૈત્ય.

દૈત્ય, પુ૦ [સં૦] દેવના ઓરમાનભાઈ–શત્રુ, એને વિષે ભયંકર આકૃતિ, મલીનતા, દુષ્ટતા ઈત્યાદિક કહ્યું છે.

દૈન્ય, ન૦ [સં૦] દીનપણું; ગરીબાઈ; લાચારી હાલત; રાંકડાંપણું.

દૈવ, ન૦ [સં૦] પ્રાણીની વર્તણુક અને તેનાં સુખ દુઃખ વિષે ઈશ્વરે આગળથી જે નક્કી કરી રાખેલું તે; હોનાર; નસીબ; ભાગ્ય.–'દૈવની આગળ કોઈનું ચાલતું નથી, સહુ તેને અધીન છે.' ૨ હિણભાગ્ય; કજા.

દૈવજોગ, પુ૦ કોઈ કામ–બનાવમાં દૈવજ (મનુષ્યની બુદ્ધિ ને તેનો પ્રયત્ન નહિ) વચમાં પડ્યું હોય તેવો સમય; ઈશ્વરેચ્છા.

દૈવત, ન૦ [સં૦] દેવપણું; સિદ્ધાઇ. ૨ સાર; ફળ; જીવ.

દૈવનીવેઠ, મોટું દુઃખ; વેઠજ કરવી એવું ઈશ્વરે નક્કી કરેલું તે. ૨ કણ્ટાળો આપે તેવું માણસ. [પૈસાદાર.

દૈવવાન, વિ૦ નસીબદાર; ભાગ્યશાળી. ૨ શ્રીમન્ત;

દૈવહીન, વિ૦ નઠારાં ભાગ્યનું (માણસ).

દૈવિક–દૈવી, વિ૦ દેવસમ્બન્ધી; દેવના જેવી બુદ્ધિવાળું. દૈવી ને આસુરી જીવ કેવાય છે.

દૈહિક, વિ૦ શરીર સમ્બન્ધી.

દોકડો, પુ૦ રુપિયાનો સોમો ભાગ (ગણવામાં માત્ર).

દોઢગાઈ, સ્ત્રી૦ લુચ્ચાઈ; ઠગાઈ. ૨ બેઅદબી; ઉદ્ધતાઈ.

દોઢગું, વિ૦ જાડું; ફુલેલાં શરીરનું. ૨ લુચ્ચું; ઠગાઈ કરનાર. ૩ બેઅદબ; ઉદ્ધત. [યક ઠેકાણું.

દોજખ, ન૦ [ફા૦] નરક; પાપીને સારુ ઠેરવેલું ત્રાસદા-

દોટ, સ્ત્રી૦ ગબડ્ડી.

દોટી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું જાડું કપડું–૨ કન્યાના બાપને વેવાઈની તરફથી મળતી બક્ષીસ.

દોડ, સ્ત્રી૦ દોડવું તે; ગબડ્ડી. ૨ દોડવાની ઝડપ.

દોડ, વિ૦ એક ને અડધો; ૧॥.

દોડકાં, ન૦ દોડકીનાં ફળ. ૨ દોડી બાજુનાં બારણાં.

દોડકી, સ્ત્રી૦ તુરિયાંના વેલાની એક જાત.

દોડડાયું, વિ૦ જોઈયે તેથી ઘણુ વધારે–ઊંધું ડાપણ બતાવે તે–તેવું.

દોડવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ દ્રુ–જવું; દ્રવતિ] લામ્બા પગલાં ભરી ઘણુંજ ઉતાવળુ ચાલવું. લાક્ષણિક રૂપે પણ વપરાય છે. 'આગળ દોડ પાછળ ચોડ'.

દોડસો, વિ૦ એક સો ને પચાશ; ૧૫૦.

દોડાદોડ–ડી, સ્ત્રી૦ આમતેમ દોડવું તે.

દોડાવું, ક્રિ૦ અ૦ દોડા આવવા (જુવાર બાજરી દોડાયાં કેવાય છે). ૨ દોડવાનું શક્ય રૂપ બતાવેછે. [કંઈ તે.

દોડિયું, ન૦ ત્રણ પઈ; પા આનો. ૨ દોડું હોય તેવું જે

દોડી, સ્ત્રી૦ આંકડાનાં ઝાડ વગેરેનાં જે ફળ તે–આકાદોડી.

દોડું, વિ૦ એક ને પાછું અડધું હોય તેવું (માપ વજન સઙ્ખ્યામાં).

દોડો, પુ૦ જુવાર બાજરી મકઈ વગેરેના દાણા ઝાડના સાંઠાના જેટલા ભાગમાં રેછે તેટલો તે.

દોડ઼ી-ડ઼ું-ડ઼ો, દોરડી-ડું-ડો.

દોઢ, દો઼ડ.

દો઼ણી, સ્ત્રી૰ દોહણી.

દોત, સ્ત્રી૰ ખડિયો; દ્વાત.

દોદરૂં, વિ૰ છેક કકડા ન થયલા પણ ઘણું કુટાયું-અફળાયું-ચમ્પાયું હોય તેવું-(વાસણ).

દોપિસ્તાં, ન૰ ઘણાક ફાટા કાગળને એક સાથે એક એમ લાહીથી ચોંટાડીને બનાવેલાં ને સાહી ચોપડી ઘુંટેલાં એવાં જે જાડાં પત્ર ઉપર અક્ષર કેરવવા-વાળ- [વામાં આવેછે તે.

દો઼બકું, ન૰ એક જાતનું વાજિત્ર.

દો઼યલું, વિ૰ મુશકેલ; અઘરું; દુઃખે પાર પડે તેવું.

દોર, દોરી.

દોરડી, સ્ત્રી૰ ઘણી જાડી દોરી અથવા ઘણું પાતળું દોરડું.

દોરડું, ન૰ નાળિએરી ભીંડી સણ વગેરેના ઝાડના બારીક તાંતણાઓને વણીને તેનો બનાવેલો જે જાડો ને લાંબો આકાર તે.

દોરડો, પુ૰ હાથે કોટે બાંધવાનો ઉન નાડાંની વણેલી દોરીનો જે કકડો તે. ૨ લગનમાં મીઢળ પોયલું જે નાડું વર કન્યાને કાંડે બાંધવામાં આવેછે તે. 'છુબીલી દોરડો નવ છૂટે.' ૩ દોડો-મકઈ વગેરેનો.

દોરવું, ક્રિ૰ સ૰ અશક્તને રસ્તો દેખાડવાસારૂ પોતે આગળ ચાલવું; પછવાડે પછવાડે આવ્યાં કરે તેવું કરવું. દોરાવું-કોઈ દોરતું હોય તેવી હાલતમાં હોવું.

દોરિયો, પુ૰ પાણી ભરવાનું એક જાતના ઘાટનું માટીનું અથવા તાંબા પિત્તળનું વાસણ. ૨ એક જાતનું કપડું. ૩ મોભિયાથી જાડું પણ તેનાથી ટુંકું જે લાકડું તે.

દોરી, સ્ત્રી૰ સુતર-રેશમને વણીને બનાવેલો જે તેનો લાંબો આકાર તે.

દોરો, પુ૰ સુતર-રેશમનો જે એકેકો તાર તે. ૨ બે ત્રણ અથવા વધારે તારનો જે વણેલો ટુંકો આકાર તે. ૩ ગુંથેલી એવી ત્રણ ચાર સેરનું કોટે ઘાલવાનું સુનાનું ઘરેણું. ૪ મન્ત્રેલો દોરો- (૨ જા અર્થમાં) દોરો કરી આપવો,દોરો મન્તરવો. ૫ કેડે ઘાલવાનું રૂપાનું ઘરેણું; [કન્દોરો.

દો઼રો, દોહરો.

દોલત, સ્ત્રી૰ [આ૰] પૈસા; પુંજી; ગરથ; દ્રવ્ય; ધન. ૨ માલ મિલકત રોકડ મળીને જે સમ્પત્તિ તે.

દોલતજ્યાદા, એ શબ્દ દુવા દેવામાં-શુભ ઈચ્છવામાં દોલત વધો એ અર્થમાં વપરાય છે.

દોલતમન્દ-વાન, વિ૰ દોલત વાળો.

દોલાબ-ભ, પુ૰ ભીતમાં જે મોટા ગોખલામાં ખાના વખારા કરચા હોય તે; ભંડારિયું; તાકું.

દોલો, વિ૰ ઉદાર; સખી. ૨ ભોળો.

દોષ, પુ૰ [સં૰] ભૂલ; ચુક; ખોડ; ખાંપણ. ૨ ગુન્હો; વાંક; તકસીર. ૩ પાપ.

દોષી, વિ૰ [સં૰] દોષવાળું, જેનામાં દોષ હોય તે; જેણે ગુન્હો કરયો હોય તે.

દોસ્ત-દાર, વિ૰[ફા૰]બે જણ પ્રીતિથી એકમેકને વળગેલાં હોય-એકમેકની સાથે રેવાને ને એકમેકને સુખ કરવાને મથતાં હોય તે બેજણામાંનું જે અકકેકું તે (માણસ); સાથી; સ્નેહી; મિત્ર; યાર.

દોસ્તદારી-દોસ્તી, સ્ત્રી૰ બે દોસ્તનો એકમેકનો જે સમ્બન્ધ તે; સ્નેહ; મૈત્રી.

દોહણી, સ્ત્રી૰ છાસ ભરી આણવાનું માટીનું ઠામ.

દોહણું, ન૰ દૂધ અધ્રકી દહીં જમાવવાનું માટીનું વાસણ; ગોરસિયું; ગોરસ.

દોહન, ન૰ [સં૰] દોહવું તે. [ધારણ છે.

દોહરો, પુ૰ (કવિતામાં) એક જાતનું માત્રાવૃત્ત-ઘણું સા-

દોહવું, ક્રિ૰ સ૰ ગાય ભેંસ વગેરેના આંચળ ડાબી ખેંચી

દોહિત્ર, પુ૰ [સં૰] દિકરીનો દિકરો. [દૂધ કાડવું.

દોહેલું, વિ૰ અઘરૂં; મુશ્કેલ; દુઃખે પાર પડે તેવું.

દૌત, સ્ત્રી૰ [આ૰] સાહીનો ખડિયો.

દ્યૂત, ન૰ [સં૰] જુગાર; જુઉં; જુગટું.

દ્રવ, પુ૰ રસ; ઝરણ; ઠિજેલું-ઠરેલું ઓગળવું તે. ૨ પ્રીતિ દયાથી પિગળી જવું; રસમય થવું.

દ્રવવું, ક્રિ૰ સ૰ રસ પાણી ધાતુનું ઝરવું. ૨ છાતી પિગળવી; રસે હૈડું ભેદાઈ કુમળું થવું.

દ્રવ્ય, ન૰ [સં૰] પૈસો; ધન; નાણું; મિલકત. ૨ નવ તત્વ પદાર્થમાંનો એકેક-પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ, આકાશ, કાળ, દેશ (સ્થળ), આત્મા, બુદ્ધિ.

દ્રવ્યવાન, વિ૰ [સં૰] પૈસાદાર; નાણાવાળો.

દ્રાક્ષ, સ્ત્રી૰ [સં૰] એક જાતનો વેલો અથવા તેનું ફળ.

દ્રુ, ધ્રુવ.

દ્રુમ, પુ૰ [સં૰] વૃક્ષ; ઝાડ; તરુ.

દ્રોણ, [સં૰] દડિયો.

દ્રોહ, પુ૰ [સં૰] કપટ-વેરબુદ્ધિ રાખી અપકાર કરવો તે. ૨ (હૃદના અપભ્રંશરૂપે) પાણી મચી રયલું એવો ઉંડો ખાડો; દરો.

દ્રોહી, વિ૰ [સં૰] કપટબુદ્ધિથી વર્તનાર.

દ્વન્દ્વ, વિ૰ [સં૰] બેનું જોડું હોય તેવું; જુગલ. ૨ એ નામનો સમાસ (વ્યાકરણમાં).

દ્વન્દ્વયુદ્દ્ધ, ન૰ [સં૰] સરખેસરખા બેનું જે યુદ્ધ તે. એકની સામાં ઘણા નહિ પણ એકજ.

દ્વાદશ, વિ૰ [સં૰] બારની સઙ્ખ્યા અથવા બારનો સઙ્ખ્યા ક્રમ બતાવેછે.

દ્વાદશી, સ્ત્રી૰ [સં૰] પખવાડિયાનો બારમો દિવસ.

દ્વાપર, પુ૰ [સં૰] ત્રિજો યુગ-સત્, ત્રેતા ને દ્વાપર.

દ્વાર, ન૰ [સં૰] બારણું; બાર; દરવાજો. [સિપાઈ.

દ્વારપાળ; પુ૰ [સં૰] પોળિયો; દરવાન; દેવડીયે બેસનારો

દ્વિજ, પુ૦ [સં૦ બેવાર જન્મેલો-બીજીવાર યજ્ઞોપવીત સંસ્કારથી] બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અથવા વૈશ્ય એ ત્રણેમાના કોઈને પણ એ શબ્દ લગાડવામાં આવેછે. [વિભક્તિ.

દ્વિતીયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] બીજ; બીજી તિથિ. ૨ બીજી

દ્વિધા, અ૦ [સં૦] બે પ્રકારે.

દ્વીપ, પુ૦ [સં૦] બેટ; ટાપુ. ૨ જેની બેપાસ સમુદ્ર હોય તે પણ. ૩ જમીનના સાતખણ્ડ પુરાણમાં કહ્યા પ્રમાણે છે તેમાંનો એકેક-એક ખણ્ડ પછી તેની ચારે મેર સમુદ્ર, વળી એક ખણ્ડ ને તેની ચારે મેર સમુદ્ર એ પ્રમાણે તે છે-જેમાં આપણે છૈયે તે જમ્બુદ્વીપ કેવાયછે.

દ્વીપકલ્પ, પુ૦ જે જમીનનો ભાગ ચોમેરથી નહિ પણ ઘણો ખરો સમુદ્રથી ઘેરાયલો હોય તે.

દ્વેશ, પુ૦ [સં૦] વેર; ખાર; કીનો.

દ્વેશી, વિ૦ [સં૦] ખારીલું; કીનાખોર; હૈયામેલું; વેરી.

દ્વૈતમત, ન૦ [સં૦] ઈશ્વર અને સૃષ્ટિ એ બે જૂદાં છે એવું જે મત તે. ૨ એકથી વધારે દેવને માનવાનું મત.

ધ.

ધ, પુ૦ [સં૦] દ ની પછીનો અક્ષર.

ધક, સ્ત્રી૦ તરસ; સોસ.

ધકધકતું, ધગધગતું.

ધકાધકી, ધક્કાધક્કી.

ધકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝડપથી કામ ચલાવવું.

ધકેલવું, ક્રિ૦ સ૦ ધક્કો મારી ખસેડવું; હડસેલવું.

ધક્કાધક્કી, સ્ત્રી૦ એકમેકને ધક્કા મારવા તે.

ધક્કો, પુ૦ પીઠ ઉપર જે જોરથી મારી ખસેડવું તે; હડસેલો; ઠોંસો. ૨ કોઈમાં કોઈને જે જોરથી પેસાડવું તે. ૩ આફત આવવી તે; નુકસાન; તોટો. વેપારમાં ધક્કો લાગ્યો. ૪ ફેરો; ચક્કર; આંટો; જઈઆવવું તે. ફોકટ ધક્કો ખાધો.

ધખવું, ખીજાવું; ભડવું.

ધગડું, ન૦ એ શબ્દ સિપાઈને માટે તુચ્છકારમાં વપરાય છે. ૨ ગાંડનું એકપાસું; ફૂલું-ધગડાં કુટવાં.

ધગધગતું, વિ૦ બળતું; સળગતું.

ધગધગવું, ક્રિ૦ અ૦ પ્રકાશ ઘણો હોય તેવું જોશથી બળવું; સગડીમાં કોયલા ધગધગે છે. એ શબ્દ તાપ-ભડકાને લાગતો નથી. ૨ ઘણુંજ ગરમ થવું. તેનું શરીર તાવે ધગધગે છે.

ધગા, તાપ.

ધગારી, સ્ત્રી૦ થોડું થોડું ગરમ રેવું તે; ધીકડી; તાવની ધગારી.

ધચુપચુ, અ૦ કરવું કે ન કરવું એવી જે વૃત્તિ તે; આનાકાની; સઙ્કલ્પવિકલ્પ.

ધજ, વિ૦ જોશ-જોરમાં હોય તેવું. કકડધજ વરસાદ પડ્યો. ૨ મોટું; સારૂં; શ્રીકાર.

ધજા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ધ્વજ] લાકડી-ડાંડી ઉપર લુગડાંનો ત્રિકોણ આકૃતિનો રઙ્ગેલો કકડો જે હવામાં ઊડેછે તે; નિશાણ; વાવટો; ઝુણ્ડો. ૨ (લાક્ષણિક) નઠારી વાતમાં પ્રખ્યાતિ. તેની તો ધજા ઊડી ગઈ છે.

ધડ, ન૦ માથાં-ડોક વગરનું જે શરીર તે; કબન્ધ. અ૦ -આચકો ખાધા વગર; સ્પષ્ટ રીતે; એકદમ; વાર ન લગાડતાં; ધડ-દઈને-લઈને.

ધડકણ, વિ૦ કાયર.

ધડકધડક, અ૦ જોશ ને ઝડપ બતાવે છે; ધાસ્તીથી છાતી ધડક ધડક થાય છે.

ધડકવું, ક્રિ૦ અ૦ જોશ ને ઝડપમાં ઊંચુંનીચું થવું. (છાતીએ). ૨ બીવું; ધાસ્તી હોવી. [હોય તેમ.

ધડધડ, અ૦ ધડકધડક. ૨ એકદમ જોશમાં તુટીપડ્યું

ધડધડાટ, પુ૦ જોશમાં નિકળેલો મોટો અવાજ. ૨ અ૦ એકદમ જોશમાં કામ ચાલતું હોય તે બતાવેછે.-ધડધડીત પણ કેવાય છે. [વગેરેનો.

ધડાકો, પુ૦ જોરથી થતો મોટો ભરેલો અવાજ. તોપ

ધડાધડ, અ૦ જોરમાં અવાજ થતો હોય તેમ.

ધડાધડી, સ્ત્રી૦ જોશમાં ચાલેલી મારામારી. ૨ ઉપરાઉપરી તોપ-બન્દુકના અવાજ થવા તે. ૩ જોશમાં ને તાકિદથી કામ ચાલવું તે.

ધડી, સ્ત્રી૦ જોખતાં દરેક વખત જે વજન તાજવાંનાં પલ્લાંમાં કાયમ રાખવામાં આવેછે તે. બે મણની ધડી બાંધી છે.

ધડો, પુ૦ તાજવાંની દાંડી અથવા તે ઉપરની સોય એક સરખી સીધી ન રેતી હોય તેને તેમ રાખવાસારુ ઊંચાં રેતાં પલ્લાંમાં જે કંઈ પણ ભાર મુકવો તે. ૨ જે વાસણમાં ચીજ આપવાની હોય તે વાસણની બરોબરનો ભાર બીજાં પલ્લાંમાં મુકી તાજવું બરોબર કરવું તે. ૩ નિત્ય એકજ સરખી જે સ્થિતિ તે-તેની પ્રકૃતિનો ધડો ન મળે. ૪ નિયમ. એક જણનાં અઙ્ગરખાં સિવવાં હોય તો કેવાય કે થાનનાં આટલાં થશે પણ નાનાં મોટાંનાં અઙ્ગરખાં એટલે કેમ ધડો રે. ૫ રોજ રોજ નિયમિત શીખવું તે; પાઠ. આજ તેં; તારો ધડો કર્યો નથી. ૬ નિશ્ચયપણું; દૃઢતા; એના બોલવાનો ધડો નહિ, ગમે તેમ લવે.

ધાણધાણવું, ક્રિ૦ સ૦ જોશમાં બળવું. ૨ જોશમાં બળવાથી અવાજનો ઘોર થઈ રેવો.

ધણધણાબવું, ક્રિ૦ સ૦ ધણધણે તેમ કરવું. ૨ જોરામાં કામ કરવું. ૩ ધધડાવવું; ધમકાવવું.

ધણિઆણી, સ્ત્રી૦ પણિયત બઈરી; વહુ; સ્ત્રી. ૨ જેની માલીકી–સત્તા હોય તે સ્ત્રી.

ધણિઆતું, વિ૦ જેનું ધણીપણું–સ્વામિત્વ હોય તે અથવા જે વસ્તુનો કોઈ માલીક હોય તેવું. ૨ જેને માથે ધણી હોય તેવું.

ધણી, વિ૦ [સં૦ ધની] માલીક; જેની સત્તા હોય તે. ૨ ઉપરી; મુખ્ય. ૩ સ્ત્રીનો પતિ; વર.

ધત, અ૦ તુચ્છકારનો શબ્દ. ૨ પુરુષની ગુપ્ત ઇન્દ્રી. ધતપર બેસાડવું–મારવું.

ધતિંગ, ન૦ તોફાન; મસ્તી. ૨ જૂઠા ઢોંગ.

ધતુરો, પુ૦ [સં૦ ધત્તુર] એક જાતનું ઘણ્ટાકાર દાંડી વાળું ફૂલ; ધન્તુરો.

ધધડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ જોશમાં કામ ચલાવવું. ૨ જોરથી ધમકાવવું; ઠપકો દેવો.

ધધણાવવું, ધણધણાવવું.

ધન, ન૦[સં૦] દોલત; પૈસો; નાણું; માલમીલકત. એ શબ્દ વિદ્યા, યશ, કીર્ત્તિ, ઇ૦ સાથે જોડાય છે–કીર્ત્તિધન, યશધન, વિદ્યાધન, ઇ૦

ધન, સ્ત્રી૦ [સં૦] નવમી રાશિ. એ રાશિમાં સૂર્ય હોય ત્યારે ધન સઙ્ક્રાન્તિ કેવાયછે.

ધન, ધન્ય.

ધનતેરસ, સ્ત્રી૦ આશો વદ તેરસ–એ દાડે ધનની પૂજા કરવામાં આવેછે. [તાવેછે.

ધનધન, અ૦ ધન્ય. ૨ વાદ્યના અવાજની ધ્વની બ-

ધનરેખા, સ્ત્રી૦ નસીબમાં ધન કેટલું છે તે બતાવનારી હથેલીમાંની જે રેખા તે.

ધનવન્ત–વાન, વિં૦ જેની પાસે ઘણું ધન હોય તે; પૈસાદાર; શ્રીમન્ત.

ધનાઢ્ય, વિ૦ [સં૦] ધનથી ભરેલું; ધનવાન.

ધનાસરી, સ્ત્રી૦ એક રાગણી પાછલે ત્રણેક વાગે ગવાયછે. જૂના પુસ્તકમાં **ધન્યાશ્રી** લખ્યું છે.

ધનિષ્ઠા, ન૦ [સં૦] ચોવીસમું નક્ષત્ર. [અર્થમાં).

ધની, વિ૦ [સં૦] ધનવાન. ૨ ધણી. (૧ લા ને ૨ જા

ધનુ, ન૦ [ધનુર] કમાન; કામઠું (તીર મારવાનું).

ધનુખ, ધનુષ્ય.

ધનુર, ન૦ [ધનુર્વાત] છેક નબળાઈમાં ખાટું, થણ્ડું ખાધાથી શરીરનું જે ખેંચાવું થાય તે; એક જાતનો સનેપાત. ધનુર ધાયું કેવાયછે.

ધનુર્માસ, પુ૦ [સં૦] ધન સઙ્ક્રાન્તિનો મહિનો. ૨ એ માસમાં પરોઢિયામાં બ્રાહ્મણોને જમાડવામાં આવેછે. ૩ પરોઢીઆમાં જમવું તે. ધનુર્માસના જમણમાં લાડું, ખીચડી, દહીં ને વગણ લિલવાનું શાક હોયછે.

ધનુર્વિદ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કામઠું ખેંચી તીર મારવાની જે વિદ્યા તે.

ધનુષ્ય, ન૦ [સં૦] કામઠું; કામઠી. ૨ ઇન્દ્રધનુષ્ય–આકાશમાં જે કામઠું તણાય છે તે.

ધનોત્તર, વિ૦ [સં૦ ધનવત્તર] સહુથી સારૂં; સરસ.

ધન્તર, ન૦ જાદુટોણું; હાથ ચાલાકીથી છેતરવું તે. ધન્તરમન્તર કેવાય છે.

ધન્તુરો, ધતૂરો.

ધન્ધ, પુ૦ ધમસાણ; યુદ્ધ. ૨ ઉપાધિ—"શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ગન્ધ, વ્યસને જીવ પમાડ્યો ધન્ધ." (અખો).

ધન્ધાદાર, પુ૦ ધન્ધો કરનારો–ચલાવનારો. ધન્ધાદારી–ધન્ધો ચલાવવાનું જે કામકાજ તે. ૨ કામકાજ. વિં૦ કારીગર (લોક).

ધન્ધો, પુ૦ [હિં૦] માલ આપી માલ લેવાનું જે કામ તે અથવા (નાણાંને માટે) ખરીદવા વેચવાનું જે કામ તે; રોજગાર; ઉદ્યમ. ધન્ધામાં કોઈ પણ ચીજની આપ લે હોય. નાણાં સમ્બન્ધી કોઈ પણ રીતની જે આપ લે તે પણ ધન્ધો. ધન્ધો જથાબન્ધ માલ વેચવાનો અથવા પરચૂરણ વેચવાનો હોય. ૨ ગુજરાનને માટે અથવા નફાને માટે હર કોઈ હુન્નર–કારાગિરીનું કામ કરવું તે.—લુહાર, સોની વગેરેનો ધન્ધો. ૩ ગુજરાન માંટે કોઈ પણ રીતનો જે ઉદ્યોગ તે. ચાકરીનો–લખવાનો ધન્ધો. ૪ હંમેશ કરવાનું જે કામ તે; નિત્યનો અભ્યાસ.

ધન્ય, વિ૦[સં૦] પુણ્યવાન; ભાગ્યશાળી; કૃતાર્થ; યશસ્વી; સુખી (મનુષ્ય); ઓચ્છવ રૂડું ટાણું હોય તે (દિવસ). અ૦ વખાણ કરતી વેળા વપરાય છે. સાબાશ છે! વાઃવા! ભલે! ઠીક કીધું! જસ છે!

ધન્વન્તરી, પુ૦ [સં૦] દેવતાઓનો વૈદ્ય. ૨ અતિ કપરો રોગ મટાડે તે વૈદ.

ધપકારો, ધબકારો.

ધપાધપ, ધબાધબ.

ધપ્પાબાજી, ધબ્બાબાજી.

ધપ્પો, ધબ્બો.

ધબ, અ૦ એવો થતો અવાજ બતાવેછે. ૨ બન્ધપડ્યું–સમાઈ ગયું હોય તેમ.

ધબકારો, પું૦ ધપ–ધબ એવો થતો અવાજ– (ભારે વસ્તુ ઊંચેથી નીચે પડેછે ત્યારે.)

ધબવું, ક્રિં૦ અ૦ પડવું ; દેવાળું કાડવું. શાહુકાર ધબ્યો. ૨ જીવ જવો ને ખોળિયું ભોંય ઉપર પડવું ; મરીજવું ; ધબીજવું.

ધબાકો, ધબકારો.

ધબાધબી, સ્ત્રી૦ મારામારી.

ધબોડવું, ક્રિં૦ સ૦ હાથ વાપરી મારવું.

ધબ્બાબાજી, સ્ત્રી૦ સામસામા ધબ્બા મારવા તે.

ધબ્બો, પુ૦ ચપટો હાથ માથાપર જોરથી મારવો તે.

ધમ, અ૦ નરઘાનાં ધાયાંનો અવાજ બતાવેછે. ૨ ઢોલ પડઘમના અવાજ બતાવેછે. ૩ જોશમાં ઉતાવળથી (નાડી ધમધમ ચાલેછે.)

ધમક, સ્ત્રી૦ [હિં૦] જોશ. ૨ શૌર્ય. ૩ તેજી. વિ૦ તેજદાર. પીળુંધમક.

ધમકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ મોટી શિક્ષા કરવાનું ભય બતાવવું ; ઠપકો દેવો; બીવાડવું. ૨ જોશથી કામ ચલાવવું.

ધમકી, સ્ત્રી૦ બીક, ધાસ્તી. ૨ ઠપકો.

ધમણ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ધમની] સોની લુહાર વગેરે લોકો પોતાની ભઠ્ઠીના અગનીનો જોશ વધારવાને નળી વાળું ચામડાનું જે સાધન કામમાં લગાડેછે તે. એ ચંપાયાથી અંદરની હવા તેમાં થઈને અગની તરફ જાયછે. ૨ બગીની ઉપરનો ચામડાનો જે પડદો મુંય બેસનારના ઉપર તડકો પાણી આવવા દેતો નથી તે. એ ધમણને બે બાજુએ આંકડાઓ હોય છે, જેથી તે ચડાવવામાં ને પાડી નાખવામાં આવેછે. ૩ જોશથી અગ્નિનું બળવું તે.

ધમણવું, ક્રિ૦ સ૦ ધમણના વાથી અગ્નિને વધારવો.

ધમધમવું, ક્રિ૦ અ૦ ગરમીનો જોશ વધી જવો. માથું ધમધમી ગયું છે.

ધમધમાવવું, ક્રિ૦ સ૦ અગ્નિ વધારવો. ૨ જોશથી કામ ચલાવવું. ૩ ધમકાવવું.

ધમધોકારે, અ૦ જોશથી ને ઝડપથી.

ધમની, સ્ત્રી૦ [સં૦] નાડી; નસ.

ધમવું, ક્રિ૦ સ૦ અગ્નિ વધારવાને ધમણ ચાંપવી; વિજણેવતી વા નાંખવો.

ધમાચકડી, સ્ત્રી૦ સામસામી બોલચાલ. મારામારીનું કલકલાણ; ટણ્ટો મચવો તે.

ધમાધમી, સ્ત્રી૦ મારામારી; લડાલડ.

ધમાર, પુ૦ [હિં૦] એક જાતનો તાલ (ગાયનમાં) અથવા એ તાલમાં ગવાતી ચીજ.

ધમારવું, ક્રિ૦ સ૦ પશુને નવડાવવું.

ધમાસો, પુ૦ એક જાતની ઓષધિ, જેના ઉકાળાના કોગળા કરવામાં આવેછે.

ધર, વિ૦ [સં૦] એ શબ્દ બીજા શબ્દની પછવાડે મુકાઈને ધરનાર-રાખનાર, એવો અર્થ કરેછે—ચક્ર—ગઙ્ગા—મણિધર ઈત્યાદિ.

ધર, સ્ત્રી૦ બળદની બાંધ પર રેતાં લાકડાંનો જેટલો જેટલો ભાગ અકેકી બાંધ પર રેછે તેટલો તેટલો તે. ૨ જ્યારથી બળદ જોડાતો થાયછે ત્યારથી ગણાતાં વરસોમાંનું દરેક.—તે નવ ધરનો બળદ છે. ૩ વેપારી લોકોના સઙ્કેતની બેની સઙ્ખ્યા. ૪ ધોરણ; નિશ્ચય; ભરોસો—એનાં બોલવામાં કંઈ ધર નથી; ધડ.

ધર, અ૦ (ધડના અર્થમાં) પેલેથી; મૂળથી; આરમ્ભથી. ધરદાડેથી મેં તને વાર્યો હતો.

ધરણ, સ્ત્રી૦ ઢાળ; ઢપ; ચાલ; ગાવાની રીત. (આ કડવાંની ધરણ કેઈ છે ?)

ધરણી, સ્ત્રી૦ પૃથ્વિ. ૨ જમીન ; ભોંય.

ધરાણું, ન૦ તરાગું ; જબરદસ્તી.—જમીનસાથે માથું અફાળવું તે- (લેણદારની તરફથી દેણદારને બારણે.)

ધરતી, સ્ત્રી૦ [ધરિત્રી] પૃથ્વિ; ભૂગોળ. ૨ જમીન; ભોંય.

ધરતીકમ્પ-પારો, પુ૦ ધરતીનું હાલવું-કાંપવું તે. એ થવાની પેલાં હવામાં અથવા ધરતીની નીચે અવાજ થાય છે. [પતરાજ.

ધરપચ-ત, સ્ત્રી૦ ખોટી ધાસ્તી. ૨ ખોટી ધામધુમ;

ધરમ, ધર્મ. 'ધરમ કરતાં કરમ નડયું'; 'ધરમની ગાયને વળી દાંત હોય!' ધરમી-ધર્મી. 'ધરમીને ઘેર ધાડ ને કસાઈને ઘેર કુશળ' એ કેવત છે.

ધરમખાતું, ન૦ પરમાર્થ-દાનમાં આવેલાં નાણાં સમ્બન્ધી પ્રકરણ-ખાતું.

ધરમધક્કો, પુ૦ વગર ફાયદાનો—નકામો—ફોગટ ફેરો.

ધરવું, ક્રિ૦ સ૦ પકડવું; ઝાલવું. ૨ પાસે રાખવું; ધારણ કરવું. ૩ પાસે મુકવું; નૈવેદ કરવું. ઠાકોરને થાળ ધરવાની છે.

ધરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૃથ્વિ.

ધરાઈ, સ્ત્રી૦ આણ ; દુવાઈ.

ધરાધર, પુ૦ [સં૦] શેષ નાગ.

ધરાર, અ૦ અલબત; બેશક; સાતફેરા—હું તો ધરાર તે કરીશ.

ધરાર-ળ, સ્ત્રી૦ ગાલ્લી-ગાડું, આગળથી ભારે થવાં તે. ધરાર-ળ ને ઉલ્લાળ કેવાયછે.

ધરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ દેણદાર—ઓશિયાળાં થવા જેવું કોઈનું કંઈ પોતાની પાસ રાખવું; દરકાર રાખવી; કોઈ માગતું હોય તેવી સ્થિતિમાં હોવું. તેનું કંઈ હું ધરાવું છુઊં કે શું ? ૨ પકડાવવું; ઝલાવવું ; બન્ધાવવું. ૩ પાસે મુકવું ; નૈવેદ કરવું ; થાળ ધરાવવી.

ધરાવું, ક્રિ૦ તૃપ્ત થવું; સન્તોષ પામવો.

ધરી, સ્ત્રી૦ ચારઠ—રથના પૈડાં, લોઢાંની જે પેચવાળી દાંડિયોમાં ઘલાય છે તેમાંની એક એક. ૨ ઘોરિયો ને ઝુંસરી જ્યાં એકઠાં નાડેલાં હોય છે તે જગા. ૩ (લાક્ષણિક) આધાર.—એને માથે કોઈ ધરી ઝિલનાર નથી.

ધરૂ, ધ્રુવ.

ધરો, પુ૦ ગાડાંની તળેના આંકમાં અથવા ડામરમાં જડેલા લોઢાંનો જે દાંડો એક પૈડાંથી તે બીજાં પૈડાંસુધી હોય છે તે. ૨ નદીના જે મોટા ખાડામાં હમેશ પાણી રેતું હોય તે.

ધર્મ, પુ૦ [સં૦] ઈશ્વરને ઓળખવાનો અને તેનું પૂજન ધ્યાન ઈત્યાદિ કરવાનો તથા તેની આજ્ઞા પ્રમાણે સંસાર-

માં વર્ત્તવાનો જે માર્ગ તે. ૨ એ માર્ગના જે જૂદા જૂદા સમ્પ્રદાય તેમાંનો એકેક; પન્થ. ૩ મનુષ્યે પોતાનાં સગાં, નાત, દેશ, રાજા સાથે, માણસજાત સાથે વર્ત્તવાની જે નીતિ–ફરજ તેમાંની એકેક. ૪ પદાર્થમા રહેલો જે તેનો ખાસ ગુણ તે; સ્વભાવ. ૫ ગરીબ–વિદ્વાનને જે દાન કરવું તે. ૬ ન્યાય; ખરો ઈન્સાફ. ૭ વેદશાસ્ત્રમાં કહેલી શિક્ષા પ્રમાણે જે આચરણ તે. ૮ મુઆં પ્રાણીનાં કરેલાં પાપ પુણ્ય જોઈ તેનો ન્યાય કરી તેને સ્વર્ગે અથવા નરકમાં મોકલનારો દેવ; યમ. ૯ પાંચ પાંડવમાં જે મોટો ભાઈ તે; યુધિષ્ઠિર. ૧૦ જૈન લોકોનો પન્દરમો તીર્થઙ્કર.

ધર્મદાન, ન૦ [સં૦] પુણ્ય ને દાન. ૨ ધર્મનેઅર્થે દાન આપવાં તે.

ધર્મધુરન્ધર, વિ૦ મોટો ધર્મ કરનાર; દાનશીળ; પરમાર્થ કરવામાં આગળ પડતો.

ધર્મપત્રિકા, સ્ત્રી૦ દાન આપવા સમ્બન્ધી જે લેખ તે.

ધર્મપુત્ર, ન૦ [સં૦] દયા ધર્મથી પાળેલો છોકરો.

ધર્મપુસ્તક, ન૦ માણસે ઈશ્વર પ્રત્યે ને પોતાના જાતભાઈ પ્રત્યે વર્ત્તવા સમ્બન્ધી શિક્ષાનું જે પુસ્તક તે. આપણું તે વેદ, અંગ્રેજ લોકનું તે બાઈબલ ને મુસલમાનનું તે કોરાન.

ધર્મયુદ્ધ, ન૦ ધર્મને અર્થે જે યુદ્ધ તે. ૨ ધર્મ–સાચવટથી જે યુદ્ધ કરવું તે.

ધર્મશાસ્ત્ર, ન૦ ધર્મ પુસ્તક. ૨ વેદ. ૩ વારસા, લેણદેણ, અપરાધ, નીતિ, આચાર, રાજધર્મ, પ્રજાધર્મ સમ્બન્ધી જે શિક્ષા તે.–મનુસ્મૃતિ આદિ લઈ. [ભા તે.

ધર્મસભા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ધર્મ પ્રસાર–બોધને અર્થે જે સ-

ધર્માત્મા, વિ૦ [સં૦] ધર્મ કરે તે; દાનશીળ.

ધર્માદા, વિ૦ [ધર્માદાય] દાનમાં અથવા દેવનિમિત્ત આપી દિધેલું હોય તેવું. [ધેલું.

ધર્માન્ધ, વિ૦ ધર્મના આચાર વિચારમાં છેકજ આગ્રહી–

ધર્માર્થ, લોક કલ્યાણને અર્થે; પુણ્યદાનનાં કામ કરવામાં.

ધર્મિષ્ઠ–ધર્મી, વિ૦ દાન–પરમાર્થ કરનાર. ૨ આચાર વિચાર રાખનાર. ૩ સદ્ગુણી; નીતિમાન. [તે.

ધર્મોપદેશ, પુ૦ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ અને સદાચારનો જે ઉપદેશ

ધવ, સ્ત્રી૦ પુષ્ટિ; તેજ. ધવ વળી એટલે અઙ્ગ નિર્વિકારી થઈ કાન્તિ બદલાઈ. ૨ લક્ષ્મી મળી.

ધવ, પુ૦ [સં૦] ધણી; સ્વામી; પતિ. સીતાધવ એટલે રામ. વિધવા એટલે જેને પતિ નથી તે સ્ત્રી. સધવા, જેને પતિ છે તે.

ધવડાવવું, ધવાડવું.

ધવલ, વિ૦ [સં૦] ધોળું; સફેત.

ધવળ, ધોળ. ધવળમંગળ કેવાયછે. [પાસે ચુસાવવું.

ધવાડવું, ક્રિ૦ સ૦ સ્ત્રીએ પોતાની છાતીનું દૂધ બાળક

ધસવું, ક્રિ૦ અ૦ જોસ્સાથી હદ મુકી આગળ ચાલવું; ભીડમાં જોસ્સાથી દાખલ થઈ જવું. ૨ કોઈ કામમાં સાહસ કરી આગળ વધવું. ૩ જે જ્યાં હોય તેણે ત્યાંથી ખસી નીચે પડવું. કૂવો ધસ્યો, કુંભારનાં હાંલ્લાં ધસ્યાં વગેરે.

ધસારો, પુ૦ એકદમ જોરમાં ધસવું તે; આગળ વધવું તે; તુટી પડવું તે; હલ્લો.

ધસાવડો, ધસારો. [કરનાર.

ધાંધલ, સ્ત્રી૦ ગડબડ. તોફાન; ધાંધલિયું–ધાંધલવાળું–

ધાઈ, સ્ત્રી૦ સ્તન; થાન.

ધાક, પુ૦ બીક; દેહેશત; ડર; ધાસ્તી.

ધાગવું, ક્રિ૦ અ૦ ધાકમાં હોવું.

ધાગો, પુ૦ [હિં૦] દોરો; દોરડો.

ધાટી, સ્ત્રી૦ લઢણ; ચાલ; તરેહ. (તેની શ્લોક ગાવાની ધાટી સારી છે.)

ધાડ, સ્ત્રી૦ લુટનારની ટોળી. ધાડ પડી. ૨ એકદમ કરેલો ધસારો–હુમલો તે. ૩ તોફાન કરતું છોકરાંઓનું ટોળું. ૪ ઉતાવળ; જલદી; ઝપટ.

ધાડાધાડ, સ્ત્રી૦ ઘણી ઉતાવળ.

ધાડું, ન૦ ટોળું; જથો.

ધાણા, પુ૦ એક જાતનો રસોઈનો મસાલો–(ધાણાને જીરૂં). ધાણાની ભાજી તે કોથમીર. એ શબ્દ અનેક વચનમાંજ વપરાય છે.

ધાણિચાદાઉં, પુ૦ થોડા કસ વાળા એક જાતના ઘઉં.

ધાણિયોગુંદર, પુ૦ એક જાતનો થોડી ચિકાસ વાળો ગુંદર.

ધાણી, સ્ત્રી૦ સેક્યાથી ફુટેલા–ફુલેલા અનાજકણ. જુવાર, ભાત, મકઈ, વગેરેની ધાણી.

ધાત, સ્ત્રી૦ [ધાતુ] માણસનાં શરીરમાં હાંડકાં, માંસ, ચરબી, લોહી વગેરે હોયછે તેમાંનો એક ચિકણો બળવૃદ્ધિ કરનારો-સાર પદાર્થ. ધાત તવાવી એટલે છેક પાતળી થઈ જવી; ધાત જવી એટલે રોગથી અથવા વિષયની આતુરતાથી સ્ત્રીપુરુષની ઈન્દ્રિયમાંથી ચિકણો સાર પદાર્થ એની મેળે જવો. મોડાંની વાટે ધાત જવી એટલે ઉંઘમાં મોડાંમાંથી ચિકણો પદાર્થ બાર નિકળવો. ૩ જમીનમાંથી ખોદી કાડેલું તે–સોનું; રૂપું; તાંબું; લોઢું, વગરે. ૪ અનુક્રમે આપેલી જે વિગત તે; યાદી. શિખામણની ધાત વગેરે.

ધાતુ, પુ૦ [સં૦] ધાત. (૧લા, ૨જા અને ૩જા અર્થમાં). ૨ ક્રિયાપદનું જે આજ્ઞાર્થ રૂપ તે. કર, બેસ, જા, ઈત્યાદિ. **ધાતુસાધિત** એટલે ધાતુ ઉપરથી થયલું –નામ, વિશેષણ, અવ્યય.

ધાતુક્ષય, પુ૦ [સં૦] ધાત–વીર્યનું ઘટીજવું તે.

ધાતુપુષ્ટ, વિ૦ [સં૦] ધાત–વીર્યને પુષ્ટ કરે તેવું. (ઓસડ, ખાનપાન વગેરે).

ધાન, ન૦ (જો કે ધાન્યનો અપભ્રંશ છે તો પણ) રાંધેલું અન્ન. ૨ ભાત દાળ.
ધાનમુઊં, વિ૦ ધાનને સારુ ટળવળતું. ૨ કોઇને ખવડાવવું પડે કે જીવ જાય તેવું.
ધાન્ય, ન૦ [સં૦] અનાજ.
ધાપ, સ્ત્રી૦ ઉતાવળમાં ચૂક કરવી. ૨ લપટ ઝપટમાં છળભેદ કરી પોતાને લાભ કરી લેવો તે. [(માણસ).
ધાબડધિંગું, વિ૦ લઠ્ઠ; પુષ્ટ; શરીરે ભરેલું ને જોરાવર
ધાબડવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈની પાસેનું પોતે લુચ્ચાઇથી લઇ લેવું; છેતરવું. તેણે તેને ખૂબ ધાબડચો.
ધાબલી, સ્ત્રી૦ નાની અગાસી.
ધાબળી, સ્ત્રી૦ નાનો ધાબળો.
ધાબળો, પુ૦ જાડાં ઉનનું કપડું જે પાથરવા ઓઢવાનાં કામમાં આવેછે તે; બુરનસ.
ધાબું, ન૦ મોટી અગાસી. ૨ સાહી, રઙ્ગ, દિવેલ વગેરેથી કપડાં પર પડેલો જે ડાઘો તે. ૩ લાવરી પકડવાનો ફાંદો—જુવારના ખુંપરાનો.
ધાભું, ધાબું.
ધામ, ન૦ [સં૦] રૈવાનું સ્થળ—ઠેકાણું; ઘર; મન્દિર.
ધામણ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] એક જાતનો સાપ. (એ ઢોરનો
ધામણી, સ્ત્રી૦ શરીરે ભરેલી જબરી ભેંસ. [કાળ છે).
ધામધુમ, સ્ત્રી૦ ઉતાવળે ને ગોંધાટ સાથે જોશામાં ચાલતું જે કામ તે; ગરબડ. ૨ રઙ્ગમાં મચેલો દેખાવ.
ધામા, પુ૦ પડાવ; સ્થિતિ કરવી તે. (ભાઈયે તો તેનેજ ત્યાં ધામા નાખ્યા—ઘાલ્યા).
ધાર, સ્ત્રી૦ [સં૦ ધારા] કોઈ પણ હથિયારની ઝીણી કોર જે બીજી વસ્તુને કાપેછે તે. ૨ ઉંચેથી પડતું પાણી જે ઝીણા લાંબા આકારમાં દેખાયછે તે. ૩ વસ્તુનો છેડો. અથવા તેની કોરણ.
ધારક, વિ૦ ધરનાર.
ધારણ, ન૦ ધરવું—રાખવું તે. તેણે શસ્ત્ર ધારણ કરચાંછે. સ્ત્રી૦ વારે વારે તોળવામાં જે વજન કાયમ રાખેલું તે; ધડી. ૨ ઘરનો ઉભો થાંભલો.
ધારણા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મનમાં—વિચારમાં—સ્મૃતિમાં રાખવાની જે શક્તિ તે. ૨ મનમાં જે મૂર્તિ પડેછે તે. ૩ તર્ક; કલ્પના.
ધારણિયો, પુ૦ ધારણ; થાંભલો.
ધારવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ધૃ—રાખવું—ધરવું] મનમાં આણવું—જોવું. ૨ તર્ક દોડાવવો; કલ્પના કરવી; અટકળ કરવી. ૩ પછવાડેથી ખરૂં જાણવાને પ્રથમ ખોટાંને માનવું.
ધારા, ધાર.
ધારિયું, ન૦ દાતરડાંના જેવું ફળું વાંસ સાથે જડેલું હોય તે.—ઊંચાં ઝાડનાં ડાળાં કાપવાને.
ધારિષ્ટ, ન૦ [સં૦] સહન કરવાની શક્તિ; ઠરેલ વૃતિ. દુ:ખ આફત આવી પડતે ન ગભરાતાં જે ધીરજ રાખવી તે અથવા ધીરજ રાખી જે સમયસૂચકતા દાખવવી તે.
ધારી, વિ૦ એ શબ્દ ધારનારના અર્થમાં શબ્દની પછવાડે મુકાયછે. વેશધારી, જટાધારી. ઇ૦
ધારો, પુ૦ [સં૦ ધારા] કામકાજ વેવારને માટે કરી રાખેલો—બાંધી મુકેલો જે નિયમમાર્ગ તે; રીત; વહિવટ. ૨ સરકારી કાયદો.
ધાવ, સ્ત્રી૦ બાળકને ધવાડવા સારૂ રાખેલી જે બૈરી તે.
ધાવણ, ન૦ જણનારી સ્ત્રીની છાતીમાંથી નિકળતું જે દૂધ તે.
ધાવણું, વિ૦ ધાવતું હોય તેવું. ૨ જ્યાંસુધી ધાવવાથી પોષણ મળતું હોય તેટલી ઉંમરનું—(બાળક).
ધાવરી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું વસાણું.
ધાવરૂં, ન૦ રસના જોરથી મોઢું, હાથ વગેરે સુજી આવવું તે. ૨ ધાવરે ધાવરે—દોડોરે દોડોરે એ ધ્વની કરતું આફત વેળા વાગતું જે રણશિંગું તુરઇ વગેરે તે.
ધાવવું, ક્રિ૦ સ૦ બાળકે પોતાની માની અથવા ધાવની છાતી ચુસી દૂધ પીવું.
ધાવું, ક્રિ૦ અ૦ દોડવું; ઉતાવલથી ચાલવું.
ધાસકો, પુ૦ એકદમ બીક લાગવી તે અથવા એથી છાતી સ્તબ્ધ થઇ જવી તે; ચોંકવું તે.—પેટમાં ધાસકો પડ્યો કેવાય છે.
ધાસ્તી, સ્ત્રી૦ બીક; દેહેશત. ૨ કાળજી; ફિકર.
ધિંગાણું, ન૦ ધાડું મચેલું યુદ્ધ. ૨ કજીયો; તોફાન; મસ્તી; કુદાકુદ; વળગાવળગ.
ધિક્, અ૦ [સં૦] તુચ્છકારના અર્થમાં વપરાય છે. (કણ્ટાળાથી—દોષ દીઠાથી).
ધિકવું, ધીકવું.
ધિક્કાર, પુ૦ [સં૦] તિરસ્કાર; તુચ્છકાર.
ધિક્કારવું, ક્રિ૦ સ૦ ધિક્કાર કરવો; તુચ્છ—હલકું ગણવું.
ધિગાણું, ન૦ ધિંગાણું. (૨ જા અર્થમાં). ધિગામસ્તી પણ કેવાય છે.
ધિંગું, વિ૦ જબરદસ્ત; સમર્થ; સત્તા—ઐશ્વર્યથી ભરેલું. તેને માથે ધણી ધિંગો છે. ધાબડધિંગું પણ કેવાય છે.
ધિણોજો, પુ૦ કુંધવાયલો—અદેખો પુરુષ.
ધિજવું, ધીજવું.
ધિબાધિબ, અ૦ એવો થતો અવાજ બતાવે છે.
ધિબોવવું, ધીબવું.
ધિરવું, ધીરવું.
ધી, સ્ત્રી૦ [સં૦] બુદ્ધિ; અક્કલ. [ધીકેછે.
ધીકવું, ક્રિ૦ અ૦ ગરમીનો જોશ વધવો; ઉનું રેવું—શરીર
ધીજ, સ્ત્રી૦ માણસ અપરાધી છે અથવા નિરપરાધી છે એ જાણવાની એક રીતની પરીક્ષા; અધરી પ્રતિજ્ઞા; દિવ્ય. ૨ જેને માથે આરોપ હોય તેણે હાથમાં ધગધગતો લો૦

ઢાંને ગોળો લેવા ને કેવું કે હું જો નિર્દોષ હઈશ તો ઈશ્વર મને નહિ બળવા દે ને દોષી હઈશ તો હું બળીશ. પછી જો તે બળે તો અપરાધી ઠરે ને નબળે તો છુટી જાય. એવી ઘણીક રીતની ધીજ હતી પણ મુખ્યત્વે, તુલા, અગ્નિ, જળ, વિષ ને કોષ એ પાંચસમ્બન્ધી કેવાઈ છે.

ધીટ, વિ૦ સઙ્કટ—દુઃખ ખમવે કઠણ છાતીનું; ગભરાય નહિ પણ ધીરજથી માર ઝીલ્યાં કરે તેવું. ૨ બહાદુર; હિમ્મતવાન; ડગેનહિ તેવું. [મારવું.

ધીબવું, ક્રિ૦ સ૦ ડબાઈ—વાંકું વળી જાય તેમ મુક્કીથી

ધીમન્ત—માન, વિ૦ [સં૦] બુદ્ધિમાન; અકલમન્દ.

ધીમર, પુ૦ [સં૦ ધીવર] માછી.

ધીમું, વિ૦ કામ કરતાં વાર લગાડે તે (જન). વિલમ્બ લાગે તેવું (કામ). ૨ શાન્ત સ્વભાવનું—ધીમ—ધીમે ધીમે—ધીમેસાંસ્તે એટલે ઉતાવળથી નહિ પણ આસ્તે આસ્તે; હળવે હળવે.

ધીર, સ્ત્રી૦ ભરોસો; સાખ; પતીજ. વેપારીઓમાં ધીર ઉઠી ગઈ. ૨ ધીરજ.

ધીર, વિ૦ [સં૦] ધૈર્ય—ધીરજ રાખનાર; ગભરાય નહિ પણ ઠરેલ વૃત્તિ રાખે તે—ધીર પુરુષ, રણધીર. [૨ હિમ્મત.

ધીરજ, સ્ત્રી૦ ઠરેલ વૃત્તિ; આકળાંપણું નહિ પણ સબૂરી.

ધીરવું, ક્રિ૦ સ૦ પાછું આપશે એવે ભરોસે નાણું ઉછીનું—વ્યાજે આપવું તે. ૨ ભરોસા ઉપર કંઈ પણ આપવું—

ધીરું, વિ૦ ધીમું. ૨ ધીર પુરુષનું હોય તેવું. [સોંપવું.

ધુંધળકું—ધુંધળું, ન૦ સૂરજ આથમ્યા પછીનો ને દીવા થવાની આગમજનો જે વખત તે અથવા કંઈક ઉજાસ ને ઘણું અન્ધારું એવો જે સૃષ્ટિનો દેખાવ તે.

ધુંવર, ધુમર.

ધુંવો, ધુમાડો.

ધુંશળ, ન૦ ધુંસરી.

ધુંસરી, સ્ત્રી૦ જોડાયલા બળદની ખાંધ ઉપર જે આડું લાકડું હોયછે તે.

ધુંસરૂં, ન૦ ધુંસરી.

ધુજવું, ક્રિ૦ અ૦ ટાઢ, રોગ, ડપકા ધાસ્તીથી આમ તેમ હાલ્યાં કરવું; કાંપવું તે. તેનું શરીર ધુજેછે.

ધુજારી, સ્ત્રી૦ એકાએક ધુજવું થઈ આવવું તે. ૨ શરીર ધુજ્યાં કરે તેવો રોગ.

ધુજારો, પુ૦ ધુજારી.

ધુજાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ધુજે તેમ કરવું. ૨ ગભરાવવું.

ધુણવું, ક્રિ૦ અ૦ ડોકી આમ તેમ હાલ્યાંકરતી હોય તેવી હાલતમાં હોવું.

ધુણાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ડોકી હાલ્યાં કરે તેવી હાલતમાં કોઈને આણવું. ૨ હર કોઈ તદબીરથી કોઈ પાસે નાણું કઢાવવું. ડોકું ધુણાવવું એટલે ના કેવી.

ધુણી, સ્ત્રી૦ ધુમાડો. ૨ ગોસાંઈ પોતાની પાસે જે ધુમાતો દેવતા રાખેછે તે.

ધુત, અ૦ ધિક્કાર—તુંચ્છકારના અર્થમાં વપરાય છે. ૨ કુતરાંને હાંકતી વખત વપરાય છે.

ધુતકારવું, ક્રિ૦ સ૦ તછોડી નાંખવું; તિરસ્કાર કરવો.

ધુતવું, ક્રિ૦ સ૦ છળ કરી લઈ લેવું; ઠગવું.

ધુતારો, પુ૦ [ધૂર્ત] કપટ—બન્ધાઈથી હરી લેનારો; ઠગનારો. ધુતારી—ઠગી લેનારી સ્ત્રી. [આવવું; ઠગાવું.

ધુતાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈ ધુતી ગયું હોય તેવી હાલતમાં

ધુધળું, ધુંધળું.

ધુધુ, અ૦ એવો થતો અવાજ—નગારાં, પડઘમ વગેરેનો. (બાળક સાથે બોલતાં).

ધુન—ન્દ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] કોઈ વાતમાં એટલું તો મન લાગી રેવું કે બીજું કંઈજ જાણવું નહિ એવી જે હાલત તે; મસ્તી; નિમગ્નતા; ગરકાવ; લેહ; લગન. ૨ (એ નઠારી વાતમાં હોય ત્યારે) આંધળાપણું; લમ્પટપણું.

ધુન્દી, વિ૦ ધુન્દ વાળો.

ધુપકું, ધુપેલ.

ધુપવું, ક્રિ૦ સ૦ ધૂપ દેવો; ધુમાડો દેવો.

ધુપેલ, ન૦ સ્ત્રીયોને માથે ઘાલવાનું સુગન્ધી વાળું તેલ. સુગન્ધીદાર વાનો તેલમાં પલાળી રાખી તે તેલને એક હાંલ્લામાં ભરી, ઉપર કોડિયું મુકી તેને મટોડીથી બધી પાસથી થાપી લઈ ભઠ્ઠીમાં મુક્યાથી તે હાંલ્લામાનું જે તેલ હાંલ્લાની મધ્યે પાડેલાં એક છિદ્રમાંથી તળે મુકેલાં વાસણમાં ટપકી પડેછે તે.

ધુપેલિયો, પુ૦ ધુપેલ બનાવનારો—વેચનારો. [૨ ધુમાડો.

ધુમ, અ૦ ઝડપ ને જોશમાં. (ધુમ કામ ચાલેછે).

ધુમધામ, સ્ત્રી૦ ઝડપ ને જોશ દેખાય તેવી કામની જે હાલત તે; ગરબડ. ૨ ભભકો; ઠાઠ.

ધુમધોક્કાર, ધુમ.

ધુમર—સ, સ્ત્રી૦—ન૦ સવાર સાંજે ધુમાડા જેવી જે ઘાડી હવા દેખાયછે તે. ધુમર વરસેછે એમ બોલાય છે.

ધુમાડિયું, ન૦ ધુમાડો આજુબાજુએ ન પસરતાં સીધો ઉંચોજ જાય એવું ભીતમાં રાખેલું જે પોલાણ તે અથવા એ પોલાણની ટોંચ પર જે બાકાંવાળો ઘાટ તે.

ધુમાડો, પુ૦ [સં૦ ધુમ્ર] બળતી વસ્તુમાંથી નિકળી ઉંચે જતાં હાથમાં ન ઝલાય એવી વરાળ જેવી જે કાળી વસ્તુ દેખાય છે તે. 'જેવા ધુમાડાનારે બાચકા, તેવા સકળ સંસાર'.

ધુમાતું, વિ૦ ધુમાડો થતો હોય તેવું ૨ બળિયેલ; ચિડિયું; દાઝાબળ્યું.

ધુમાર, ધમાર.

ધુરન્ધર, વિ૦ [સં૦] મુખી; આગળ પડતું; અગ્રેસર; મોટું. ધર્મધુરન્ધર. ૨ ભવ્ય; ભભકાવાળું. (સ્થાન—કામ).

ધુરપત, ધરપચ. ધુરપતીઉં— ધરપચ કરનારૂં.

ધુરપદ, ધ્રુપદ.
ધુસકો, પુ૦ એકાએક એકદમ જોશમાં રડી દેવું તે.
ધુળ, ધૂળ. [વું તે.
ધુળકોટ, પુ૦ ચો મેર ધૂળ ઉડી રેપેથી કોટ જેવું જે દેખા-
ધુળધાણી, અ૦ નકામું-બરબાદ-ખરાબખસ્તા થઈ ગયું હોય તે. 'ધુળધાણી ને વા પાણી.'
ધુળધોયું, વિ૦ શરીરે ધુળ ઊડી-વળગી રહી હોય તેવું. ૨ ધુળ ધોનાર ધેડો.
ધુળપડવો, પુ૦ ફાગણવદ પડવો; હોળીનો પડવો. એ દહાડે ધુળ ઉરાડવાનો મહિમા કાડયો છે.
ધુળાડો, પુ૦ ધુળકોટ.
ધૂડ, ધૂળ.
ધૂન, સ્ત્રી૦ શબ્દ-સ્વર; અવાજનો ઘોર. ૨ દૂર થતા અથવા એક વાર સાંભળેલા અવાજનું કાનમાં ધુમી રેવું તે. ૩ ધુન્દ.
ધૂપ, પુ૦ [સં૦] કોઈ પણ સુગન્ધિવાળી વસ્તુને બાળ્યાથી જે સુગન્ધિવાળો ધુમાડો નિકળેછે તે અથવા જે સુગન્ધ નિકળેછે તે. ધૂપસળી-જે સળી બળ્યાથી સુગન્ધિ આવેછે તે. સ્ત્રી૦-પુ૦ તડકો. ધૂપછુતરી-તડકાની
ધૂમ, પુ૦ ધુમાડો. [છુતરી.
ધૂમકેતુ, પુ૦ પુછડિયો તારો.
ધૂર્ત્ત, વિ૦ [સં૦] આડું અવળું સમજાવી પોતાનું કાર્ય સાધનાર; લુચ્ચો; ઠગ. ૨ વિચક્ષણ; કોઈથી આંજ્યું ન જાય તેવું; ચતુર.
ધૂળ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ધૂલિ] જે ઝીણો ભૂકો-ચૂરો રસ્તામાં મટોડું, છાણ, તણખલાં વગેરેનો હોય તે. ઘરમાંનો કચરો ને રસ્તામાંની ધૂળ. 'આડી વાટની ધૂળ' એટલે કંઈ નહિ. ધૂળ નાંખી-એટલે બળ્યું, હશે, દીસતું રયું. તેનાં નામ-મોડાંપર ધૂળ નાંખી એટલે બળ્યું તેનું નામ-મોડું. ધૂળ પડી, ઝાંખ વળી-ધિક્કારમાં બોલાયછે. ધૂળ વળવું-બગડવું; ખરાબ થઈ જવું. 'ધૂળધાણી વા પાણી,' 'સો વાંસ પાણી ત્યાં ધૂળ પણ ઊડતી ન હોય' એમ બોલાય છે.
ધેડ, વિ૦ એક નીચી શુદ્ર જાતિ છે. ધેડ, ભંગિયાથી ઊંચા છે. ૨ નીચ સ્વભાવનું અને નીચી સ્થિતિમાં ઉછરેલું (માણસ). ૩ ભડ્ગિયો. ગામ ત્યાં ધેડવાડો હોય એટલે ઘણા સારા લોકમાં થોડાક હલકા ઓછાંપાત્ર પણ હોય.
ધેડગુજરી, વિ૦ છેક અશુદ્ધ-સઙ્કર-ભ્રષ્ટ એવી (બોલી).
ધેડફજેતી, સ્ત્રી૦ ધેડા જેમ સેજસાજમાં ગાળ ભાંડી લડેછે ને પાછા ટેક છોડી મળી જાયછે તે ફજેતી.
ધેડિયું, વિ૦ ધેડ સરખું; નીચ. ૨ ધેડ લોક વાપરે તેવું (કપડું વગેરે). [ડાની સ્ત્રી.
ધેડો-ઢ, પુ૦ ધેડ જાતનો પુરુષ. ૨ ભડ્ગિયો. ધેડી-ધે-

ધેણ, સ્ત્રી૦ પેલીજ વારની દહાડા વાળી સણગરાયલી હોય તે સ્ત્રી; અધરણીરાત.
ધેન, સ્ત્રી૦ [સં૦ ધેનુ] ગાય.
ધેરવાવું, ઘોડાને પાણી પાવું. [ખનાર.
ધૈર્ય, ન૦ [સં૦] ધીરજ; સબુરી. ધૈર્યવાન-ધીરજ રા-
ધૈવત, પુ૦ [સં૦] ગાયનના સપ્ત સ્વરમાંનો છઠ્ઠો. સા, રી, ગ, મ, પ, ધ (ને ની).
ધોંડો, પુ૦ [મ૦] પથ્થર.
ધોંસો, પુ૦ લાવણી ખ્યાલ શરૂ કરવાની પેલાં ગાવાની એક તરેહ-સખી, ધોંસો, ને લાવણી. ૨ એક જાતનું ઊનનું કપડું. ૩ ઝાંસો; તસકો. [જે એકેકી તે.
ધો, પુ૦ એક કપડું જેટલી વાર ધોવાય તેટલી વારમાંની
ધોકડું, ન૦ રૂની મોટી ગાંસડી. (સાંચાથી ડાબ્યા પેલાંની) ૨ (લાક્ષણિક) શરીર; દેહ.
ધોકાશબ્બન્ધ, અ૦ ઝડપથી ને જોશમાં.
ધોકો, પુ૦ જાડી લાકડી; સોટો; લઠ. ૨ નુકસાન; ધક્કો; આપદા; અડચણ. ૩ દુઃખ લાગવું તે-ધોકો કરશો મા હો એટલે દુખ લગાડશો નહિ.
ધોખો, ધોકો (૨ જા અર્થમાં).
ધોડવું, દોડવું.
ધોત, ધોધ.
ધોતલી, સ્ત્રી૦ બાળકને પેરવાનું ધોતિયું.
ધોતાળ, વિ૦ ઉદાર; સખી; ખરચાળ; ઉડાઉ.
ધોતિયું, ન૦ [ધૌત્ર] પુરુષને કમ્મરે પેરવાનું જે વસ્ત્ર તે.
ધોધ, પુ૦ ઘણે ઊંચેથી પડતું પાણી અથવા તેનો જે આકાર તે.
ધોધવડો-વો, પુ૦ દદુડો; ધોધ. [ધોધો પડેછે.
ધોધો, અ૦ પાણીના પડવાનો અવાજ બતાવેછે. વરસાદ
ધોનારવું, મારવું. હું તને ધોનારીશ.
ધોબાં, ઈંટ.
ધોબી, પુ૦ મેલાં કપડાં ધોવાનો ધન્ધો કરનારો. ૨ મૂરખ; અક્કલ વનાનો પુરુષ. ધોબેણ-ધોબીની સ્ત્રી.
ધોબીગટ્ટો, પુ૦ જે ઠેકાણે ધોબીઓ કપડાં ધોય તે.
ધોબું, વિ૦ કંઈજ ન આવડે-સમજે તેવું માણસ; બેવકુફ.
ધોબો, પુ૦ હથેલીમાં આંગળાં વાળી કરેલા જે ખાડામાં અફીણનો કસુમ્બો ભરી સામાં ઘણીને પાવામાં આવેછે તે; પોશ. ૨ એ ખાડા જેવું અરધિયાં જેવું રૂપાંનું જે પાત્ર તે. ૩ ઠોઠ-મૂર્ખ છોકરો.
ધોભી, ધોબી.
ધોરણ, ન૦ નિયમિત જે રીત તે; વહિવટ. ૨ નિશ્ચય; નક્કીપણું; ખાતરી.
ધોરિન્ધર, ધુરન્ધર.
ધોરિયો, પુ૦ ગાડીને જોડેલા બે બળદની વચમાનું જે લામ્બું લાકડું તે. ૨ પાણી જવાની નીક.

ધોરી, વિ૦ મોટું; સરિયામ; સીધું. (ધોરી રસ્તો). ૨ મોટો; ઘણો; જબરો. (ખરચ). ૩ મોટી; મુખ્ય. (ધોરી નસ-નેસ).—જે કલેજાંમાંથી લોહીને પોતાની શાખા.-નાની નાની નેસો વડે આખા શરીરમાં પસાર કરેછે તે.

ધોરો, પુ૦ અગાસી-ધાબાંની કોરણે જે થોડી ઊંચી ભીંત તે. ૨ ઓટલાને છેડે અઢિંગવાસારૂ બનાવેલું જે ઊંચું [ચણતર તે.

ધોલ, સ્ત્રી૦ ઢોલ; ટપલો.

ધોવડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ધોયલું કરવું. ૨ કોઈ ધોય તેમ કરવું.

ધોવું, ક્રિ૦ સ૦ [ધાવન] મેલ કાડવો; કપડાંમાંથી મેલ કાડી તેને સાફ ઉજળાં કરવાં. ૨ ગન્દવાડી કાડી સાફ કરવું. (ખાળ ધોવો). (લાક્ષણિક) પાપ ધોવું.

ધોસો, ધોંસો.

ધોળ, પુ૦ [સં૦ ધવલ] એક જાતનું બૈરાંને ગાવાનું ગીત.

ધોળવું, ન૦ ચુંથાયલો રગડો; મેઠો. "પાણી વિના જે મહી રોળવું, તે ભાંગે ખરૂં પણ થાય ધોળવું" (અખો).

ધોળવું, ક્રિ૦ સ૦ ભીંતને ચૂનો લગાડી ધોળી કરવી. ૨ કરીશકવું; ઉકાળવું. તેં ધોળ્યું ને ઉઘડયું! (વાંકામાં). ધોળાવવું-ચૂનો લગડાવવો-ભીંતને.

ધોળાસ, સ્ત્રી૦ જરાક ધોળાપણું.

ધોળિયો, પુ૦ ધોળો પુરૂષ-બળદ વગેરે.

ધોળીમુસળી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઓસડિયું.

ધોળું, વિ૦[ધવલ] દૂધના રંગનું; સફેત; ઊજળું. ૨ ફીકું-નિસ્તેજ (ધોળો પડી ગયો છે) ૩ ધોળું પણ જરા કાળાસ અથવા પિળાસ વાળું. (ધોળા નિમાળા).

ધોળેદીસે, અ૦ દુનિયાંના લોક દેખે તેવા દિવસના પ્રકા[શામાં.

ધ્યાતા, પુ૦ [સં૦] ધ્યાન વિચાર કરનારો.

ધ્યાન, ન૦ [ધ્યૈ-વિચાર કરવો] ઊંડો વિચાર; મચી રેવું-મગ્ન હોવું તે. ૨ મન; સમજશક્તિ; ચિત્ત. ૩ ખન્ત; કાળજી. ૪ સ્મૃતિ; સ્મરણ. ૫ પસન્દ પડવું તે.

ધ્યાની, વિ૦ [સં૦] ઊંડો વિચાર કરનાર.

ધ્યાસ, પુ૦ [સં૦] ખન્તથી વગર વિક્ષેપે વિચાર કરયાં [કરવા તે.

ધ્યેય, વિ૦ [સં૦] વિચાર કરવા જોગ; જેના સમ્બન્ધી ધ્યાન ધરવું હોય તે.

ધ્રાગવું, ન૦ કમાડને જડેલો આડો લાકડાંનો કકડો.

ધ્રાવું, અધરખાવું; અખરાવવું. 'જુગતી જાણ્યાવિના જો એકલું ધ્રાય, તો અખા એકલે નવનીત ન થાય.'

ધ્રુપદ, વિ૦ [સં૦] એક જાતનું મોટું પુખ્ત ગાયન. એ ગાયનને અસ્તાઈ ને અન્તરો અથવા એ બે ને, ત્રીજો અભોગ એવાં ત્રણ અંગ હોય છે. ધ્રુપદનું ગાયન એ સહુથી પેલું ને પછી ખ્યાલનું નિકળ્યું છે.

ધ્રુવ, પુ૦ [સં૦ ધ્રૂ-સ્થાયી રેવું] પૃથ્વિ જે (કલ્પેલા) આંસ ઉપર પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ ફરેછે તેનાં ઉત્તર દક્ષિણ જે એકેકો છેડો તે. ૨ પૃથ્વિની ઉત્તરે એટલે પેલા અર્થમાં કલ્પેલા ઉત્તરધ્રુવના માથાપર જે તારો દેખાય છે તે. ૩ એ નામનો પુરાણપ્રસિદ્ધ પુરુષ જે ભક્ત થઈ ગયો છે તે. ૪ સત્તાવીસમાંનો ૧૨ મો યોગ.

ધ્રુવપદ, ન૦ અચળ; અઢળ-ડગે નહિ તેવું પદ-ધામ. ૨ (ગાવાનાં પદમાં) ટેક; મોરો.

ધ્રુવવૃત્ત, ન૦ [સં૦] ઉત્તરધ્રુવ ને દક્ષિણધ્રુવ એથકી સાડીતેવીસ અક્ષાંશમાં આવી રેયલો જે અકેકો પ્રદેશ તે અથવા એ પ્રદેશની સીમા દેખાડનારી જે રેષા તે.

ધ્રોલિયું, ન૦ છાસ ભરવાનું મોટું દોહણું.

ધ્વંસ, પુ૦ [સં૦] નાશ.

ધ્વજ, પુ૦ [સં૦] ધજા.

ધ્વનિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્પષ્ટ ન સમજાય તેવા પશુપક્ષી ઈત્યાદિકના જે શબ્દ-સ્વર તે. ૨ આપેના સ્વર કાનમાં જે ઘોર કરે તે. ૩ વાક્યનો જે ભાવાર્થ તે; રહસ્ય. ૪ (કવિતામાં) રસની સૂચના કરનારી જે વાક્યાર્થ શક્તિ તે.

ન.

ન, પુ૦ [સં૦] એકતીસમો મૂળાક્ષર.

ન, અ૦ નિષેધમાં વપરાયછે; નહિ.—ન જા, ન બેસ. ૨ શબ્દની સાથે જોડાય છે ત્યારે પણ નહિ-વગરનું એવો અર્થ રાખેછે. નકામું, નફિકરૂં, નગુણું, નધણિઆતું, નનામું વગેરે.

નકટું, વિ૦ જેનું નાક કપાઇ ગયું હોય તે; રોગથી જેનું નાક ખરીપડયું હોય તે. ૨ તિરસ્કાર-દૂર કરયા છતાં પણ બોલાવે બોલવનારૂં; ટેક-શરમ વનાનું.

નકરૂં, વિ૦ નરયું; માત્ર; તેજ. ૨ કર-ધારો આપવો ન પડે તેવું; સ્વતન્ત્ર; પોતાનીજ સત્તાનું.—નકરો વજીફો.

નકલ, સ્ત્રી૦ [આ૦] એક ઉપરથી જે બીજું ઉતારેલું લખાણ તે. ૨ એકનું જોઈ તેવું બીજું (કંઈક વધઘટ સાથે) જે આચરણ તે (વેશ કાડવો, ચાલવું, બોલવું તે); ચાળા; મશ્કરી. ૩ જોડીકાડેલી વારતા; હેકાયત. ૪ એક પ્રત ઉપરથી ઘણી જે પ્રત છપાયલી તેમાંની એ[કેક.

નકલખોર, વિ૦ મશકરો; નકલી.

નકલી, વિ૦ લખાણનો ઉતારો કરનારો. ૨ મશકરો. ૩ નવી વાત જોડીકાડનારો.

નકશી-સી, સ્ત્રી૦ કોતરેલું-ચિતરેલું-ભરેલું જે સુશોભિત ભાતવાળું ચિત્રામણ તે અથવા ચિત્રામણની જે સુશોભિત ભાત-તરેહ તે. નકશીદાર-નકસીવાળું.

નકશો-સો, પુ૦ [આ૦] કાગળ કપડાં વગેરે ઉપર કોઈ-પણ પદાર્થનો જે આકાર-દેખાવ કાઢી-ચિતરી બતાવેલો તે. જમીનનો-ઘરનો નકસો, પૃથ્વિનો નકસો વગેરે.

નકામું, વિ૦ કામ ન હોય તેવી હાલતમાં હોય તેવું (નકામો બેસી રેછે). ૨ ફળ-લાભ ન થાય તેવું (એ મેહેનત નકામી જવાની છે).

નકાર, પુ૦ ના કેવી તે.

નકારવું, ક્રિ૦ સ૦ ના કેવી; નહિ કરું એમ બોલવું.

નકારું. વિ૦ નરસું; ખરાબ; નઠારું.

નકારો-સો, નકશો-સો. [નું ઠેકાણું.

નકાસ, પુ૦ ઢોરને કાપી વેચવાનો બજાર. ૨ ફાંસીદેવા-

નકી, નક્કી. ૨ નકીબ.

નકીબ, પુ૦ [આ૦] રાજા, શ્રીમન્ત, ધરમગુરુ, સરકારી અધિકારી વગેરેનો ચોબદાર-જે તેની મોટી પદવીને માન આપી બૂમપાડી કચેરીને ને લોકને ખબર કરેછે કે તે પધારયા, તે ઉઠયા વગેરે.

નકીર, સ્ત્રી૦ લીટી.

નકુચો-કુચો, પુ૦ જેમાં સાંકળ ભેરવવામાં આવેછે તે વાળેલો આંકડો. (બારી, બારણાં. પેટી વગેરેનો.)

નકોડો-ડ્ડો, વિ૦ કંઈપણ ખાધુ ન હોય તેવા ખરેખરો (અપવાસ).

નક્કર, વિ૦ ભરેલું હોય તેવું; જડ; ભારે; વજનદાર (પદાર્થ). ૨ અન્દર ભરેલું પણ જેવું બાર તેવુંજ અન્દર સુનાં રુપાંનો ડાગીનો). ૩ લમ્બાઈ પોળાઈ ને ભરેલી ઉરડાઈ વાળું- (નક્કર ગોળ).

નક્કી, વિ૦ ખરું; ખાતરી કરેલી હોય તેવું (નક્કી તોલ). ૨ ચોકસ; મુકરર કરેલું; પાકું. (તે કામ નક્કી કીધું). અ૦ ખાતરી વાળું; ખરેખર; નિશ્ચય.

નક્ષત્ર, ન૦ [સં૦] તારો. ૨ તારાઓનાં ૨૭ મણ્ડળ કરચાં છે તેમાંનું એકેકું-અશ્વિની, ભરણી આદિલઈ.

નક્ષત્રી, વિ૦ ક્ષત્રી ન હોય તેવી-પરશુરામે પૃથ્વિ નક્ષત્રી કરી.

નખ, પુ૦ [સં૦] આંગળાંના છેડાપરના જે અવયવ કાપ્યા પછી પણ પાછા થાયછે ને કપાતાં દુઃખ કરતા નથી તેમાંનો એકેક-મનુષ્ય, પશુ ને પક્ષીને નખ હોય છે. પશુપક્ષીના નખ મોટા ને વળેલા હોયછે. નખ લેવા-ઉતારવા (હજામે).

નખતેલ, ન૦ [આ૦ નફ્ત] પિળાસવાળા રંગનો, સખત વાસનો, હવામાં ઉડીજાય તેવા, પારદર્શક એવા તેલના જેવા પ્રવાહી પદાર્થ.-અગ્નિની આંચથી ભડભડ સંફેત ભડકાંથી બળી જાયછે.

નખરાં, ન૦ [ફા૦ નખરા] હાથ-આંખ-પગના જે લેંકા તે-ઘણુ કરીને સ્ત્રીના; શૃંગારચેષ્ટા. ૨ ચાળાચસકા; અવિવેકી વર્તણુક. નખરાબાજ-નખરાં કરવામાં કાબેલ.

નખલો, પુ૦ નખના આકારનો-ચન્દ્રાકાર જડાવ ચાંદલો. ૨ ચેહેરો; સુરત.-તેનો નખલો ઠીક છે.

નખશિખ, અ૦ પગના નખથકી તે શિખા-માથના નિમાળા સુધી.

નખિયાં, ન૦ આંગળીનાં ટેરવાં વગેરેથી નખના જે આકાર પડેલા તે. ૨ શાક કરવા સારુ જે પાપડીને આખી ને આખી, નસ ઉતારી એક બાજુથી ફાડી જોઈ તૈયાર કરેલી તે.

નખિયું-નખિયાંનું (૧લા અર્થમાં) એકવચન.

નખી, વિ૦ મોટા નખ-પઞ્ઝાવાળુ-(જનાવર).

નખી, સ્ત્રી૦ સુનાં-રુપાંમાં મડેલો, વાઘ, રીંછનો જે નખ તે-એ બાળકની કોટે રાખવામાં આવેછે.

નખેતર, નક્ષત્ર.

નખોદ, ન૦ મૂળથી ખોદાઈજવું તે; વંશમાં કોઈ ન રે તેવું થવું તે; વંશનો ઉચ્છેદ. ૨ સર્વસ્વ જવું તે; સત્તાનાશ; નખોદ ઘાલવું-વાળવું-જવું.

નખોદિયું, વિ૦ નખોદ વાળનાર. [જે લીટો તે.

નખોરિયું, ન૦ નખે કરીને ચામડી પર જોરથી પાડેલો

નગ, પું૦ [સં૦] પર્વત; પાડ.

નગણું, નગુણું.

નગદ, વિ૦ [આ૦] રોકડ; સિક્કારૂપે હોય તેવું (ધન). ૨ કિમતી; મતાવાળું; મૂલવાન.

નગદી, સ્ત્રી૦ સિક્કા પાડવાની ધાતુ; જેનો ઘાટ ઘડાયો નથી તેવી ધાતુ (સુનું રૂપું). ૨ કિમતી માલ.

નગર, ન૦ [સં૦] શેહેર; પુર; મોટું ગામ; કસબો.

નગરચર્ચા, સ્ત્રી૦ નગરના લોકમાં ચાલતી વાત અથવા તેની જાણ. [બર આપવી તે.

નગરપડો, પુ૦ નગરમાં ડાંડી પિટાવવી તે; લોકને ખ-

નગરશેઠ, પુ૦ નગરમાં જે સહુથી મોટો શેઠ તે; મહાજ-

નગરી, સ્ત્રી૦ નગર. [નનો મુખી.

નગરું, વિ૦ બેશરમ; નઘરોળ. ૨ ગુરુ વનાનું. ૩ ઉપકાર ન માનનાર; કૃતઘ્ન. નગરો માણસ.

નગારચી, પું૦ નગારાં-તાસાં વગાડનારો.

નગારું, ન૦ તાંબાંકુંડીપર મડેલું ચામડું હોય એવું જે વાદ્ય તે. ૨ ડમકો. ૩ નગારાં જેવા આકારનું.

નગિનો, પુ૦ [ફા૦ નગિના] ભારે જડાવ ડાગીનો. ૨ હીરો. ૩ દેખાવડો-રૂડો તે. ૪. ચતુર; હોશિયાર.

નગુણું, વિ૦ કોઈએ કરેલા ઉપકાર- ગુણના બદલામાં અપકાર-અવગુણ કરે તેવું (માણસ, કામ).

નગોડ, ન૦ એક જાતનું ઝાડ.

નગ્ન, વિ૦ [સં૦] નાગું. [જાણેલું એવું.

નઘરોળ, વિ૦ કાળજી વગરનું; બેફિકરુ; શરીરજ વધારી

નફ્ખાવું, ક્રિ૦ અ૦ અઢેલીને પડવું. નફ્ખાઈજવું એટલે ઢગલો થઈને અચેતન પડવું. ૨ ઉલટી થવી.

નફ્ગ, ન૦ વીંટીમાં જડેલો હીરો. ૨ (લાક્ષણિક અર્થમાં) વિદ્યા-ધન-યશથી શોભીતો માણસ. ૩ દાગીનો; અકકેક એવી જે વસ્તુ અથવા એવો જે વસ્તુ સમૂહ તે.

નચાવવું, ક્રિ૦ સ૦ નાચે તેમ કરવું.

નચિન્ત, અ૦ [નિશ્ચિન્ત] ચિન્તા-કાળજી વગરની હાલતમાં હોય તેવી રીતે; નિરાંત.

નચુકો, નકુચો.

નચોવવું, નિચોવવું.

નજદીક, અ૦ [ફા૦] પાસે; પડોસમાં.

નજર, સ્ત્રી૦ [આ૦] જોવું તે; દૃષ્ટિ. નજર બાંધવી-ઉતારવી-વાળવી એટલે કોઈ અદેખાની નજર અથવા ભૂત વગેરેની નજર લાગી હોય ને તેથી પીડા થતી હોય તો તે નજરને કેટલાક ટુચકાથી દુખ દેતી અટકાવવી. ૨ ધ્યાન; લક્ષ. ૩ મેહેરબાની; કૃપા. ૪ ભેટ; બક્ષીસ.

નજરકેદ, વિ૦ [આ૦] બેડી વગેરેનું બંધન નહિ પણ મુકરર કરેલી જગાએથી ખસાય નહિ તેવી રીતે કેદ.

નજરચૂક, સ્ત્રી૦ જાણીજોઈને કરેલી નહિ પણ નજરેં આડી અવળી ગયેથી થયલી ચૂક.

નજરચોર, પુ૦ નજર ચોરાવનાર.

નજરબન્ધી, સ્ત્રી૦ તન્ત્રખેલથી-જાદુથી લોકની નજર બાંધવી તે; લોકની આંખને ભુલાવામાં નાખવી તે.

નજરબાજ, વિ૦ ચાર પાસ ફરતી નજર રાખનાર; સાવધાન. ૨ તર્કશક્તિવાળું. ૩ ઝટ સમજી જાય તેવું.

નજરાણું, ન૦ નજર આગળ મુકેલી ભેટ; બક્ષીસ; અર્પણ કરેલી વસ્તુ.

નજરાનજર, અ૦ એકમેકની નજર મળે તેમ.

નજળો, પુ૦ [આ૦] ગરમીથી થતો એક રોગ-આંખે, નિમાળે, નખે, દાંતે થાયછે-આંખે ઝાંખ વળેછે, નિમાળા સફેત થાયછે, પગે થાયછે ત્યારે તે સુઝીજઈ જાડો પડેછે.

નજીક, અ૦ [ફા૦] પાસે; નજદીક.

નજીવું, વિ૦ જીવ-માલ- સાર વગરનું; નકામું.

નજીસ, વિ૦ આ૦ ખરાબ; ગન્દું; મેલું. ૨ નઠારા સ્વભાવનું.

નજુમ, પુ૦ [આ૦] જ્યોતિષ; જોશ; ગ્રહ જોઈ ફળ કેવું તે.

નજુમી, વિ૦ જ્યોતિષી; જોશી.

નટ, પુ૦ [સં૦] સ્ત્રી આદિકનો વેશલઈ નાચનારો અને ઘણાક ખેલ કરનારો. ૨ એ નામનો રાગ. નટવર-નટમા શ્રેષ્ઠ; સહુથી સારો નટવો.

નટવાઈ, સ્ત્રી૦ આકાશચલ્લીની રમત; નાચવું વગેરે નટનો કિસબ તે.

નટવો-ટુવો, પુ૦ નટ શબ્દ જોવો. જે સ્ત્રી નટનું કામ કરે તે નટવી.

નઠારું, વિ૦ [નષ્ટ] સારાનું ઉલટું; ખરાબ; નરસું.

નઠોર, વિ૦ જેને શિખામણ-ચાનક ન લાગે તે; નિર્લજ; નર્ફ્ફટ.

નડ, સ્ત્રી૦ આડ; હરકત; અડચણ; વિઘ્ન.

નડ, પુ૦ નડ્ડો; દુબળો.

નડતર, સ્ત્રી૦ નડ.

નડવું, ક્રિ૦ સ૦ વચમાં આવી હરકત કરવી; વિઘ્ન કરવું. ૨ પીડા કરવી; સતાવવું; દુઃખ દેવું.

નડ્ડો, પુ૦ દુબળો; એ નામની એક નીચ શૂદ્ર જાતિનો પુરૂષ.

નણંદી, સ્ત્રી૦ વરની બેહેન.

નણદોઈ, પુ૦ નણન્દનો વર.

નણન્દ, સ્ત્રી૦ [સં૦ નન્દા] નણદી.

નતવાળિયો, પુ૦ મુવાંની પછવાડે વરસદિવસ સુધી દરરોજ જે નીમી મુકેલો બ્રાહ્મણ જમાડયાં કરવો તે.

નથ, સ્ત્રી૦ નાકનું ઘરેણું; વેસર; વાળી; વિટલી.

નથ, ક્રિ૦ નથી.

નથડી-ણી, સ્ત્રી૦ વાળી; વિટલી.

નથી, ક્રિ૦ છે નહિ.

નદ, પુ૦ [સં૦] નદી. (પણ જે પુરુષરૂપ મનાતી હોય તે).

નદારત-દ, અ૦ પાસે નથી-કંઈ ન મળે એવા અર્થમાં વપરાય છે.

નદાવા, અ૦ હવે પછી માગ્યું નહિ મળે એ અર્થમાં વપરાય છે.

નદી, સ્ત્રી૦ [સં૦] પાણીનો જે પ્રવાહ પર્વતમાંથી નિકળી સાગર, બીજી નદી અથવા સરોવરને મળેછે તે. 'નદીનું મૂળ અને ઋષિનું કુળ જોવું નહિ.'

નધણિયાતું, વિ૦ ધણી-માલીક વગરનું.

નનામું, વિ૦ લખનારનું નામ ન હોય તેવું; સહીં વગરનું. ૨ કોઈ પણ નામ વનાનો પદાર્થ.

નનૈયો, પુ૦ નકાર; ના.

નન્દન, પુ૦ [સં૦] દિકરો; છોકરો; પુત્ર. ૨ ઇન્દ્રનો બાગ. નંન્દિની-દિકરી.

નન્દવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખણ્ડિત કરવું; કકડો કરવો (તેણે બંગડી નંન્દવી).

નન્દવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ખણ્ડિત થવું; કકડા થવા.

નન્દી, પુ૦ [સં૦] શિવનો પોઠિયો; નાંદિયો.

નન્નો, પું૦ નકાર; ન એ અક્ષર. 'એક નન્નો સો દુખને હરે.' ના-નહિનો અર્થ રાખેછે.

નપુંસક, વિ૦ [સં૦] પુરુષ જાતિ અથવા સ્ત્રી જાતિનું ચિન્હ જેને વિષે નથી તે-માણસ. ૨ જેનામાં વંશવૃદ્ધિ કરવાની શક્તિ નથી તે; હિજડો; ખોજો. ૩ શુરાતન-પાણી વગરનુ; કાયર (માણસ).

નફેરી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું વાદ્ય.

નફો, પુ૦ [આ૦] ખરચ-ખરીદી બાદ કરતાં ઉપલી જે કમાણી તે; ફાયદો.

નર્ફ્ફટ, વિ૦ બેશરમ; બે હયા; બેઅદબ; નિર્લજ. 'નર્ફ્ફટને કુલે બાવળિયો તો કે છાંયડો થયો.'

નફ્ફર, પુ૦ [આ૦ નફર] હલકું કામ કરનારો ચાકર; લૌંડો; ગુલામ. ચાકર નફ્ફર.

નબળાઈ, સ્ત્રી૦ નબળી હાલત.

નબળું, વિ૦ [નિર્બલ] બળ-શક્તિ વગરનું.

નબાબ, નવાબ.

નભ, ન૦ [સં૦] આકાશ.

નભવું, નિભવું,

નભાવ, નિભાવ.

નમણ, ન૦ દેવને નવડાવ્યાનું પાણી.

નમન, ન૦ [સં૦] નમવું તે; નમીને માન આપવું તે. ૨ ગ્રન્થને આરમ્ભે જે ઈશ્વરસ્તુતિ તે.

નમનતાઈ, નમ્રતા.

નમવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ધાતુ નમ] નીચું વળવું. ૧ (માન આપવાને). ૨ તાબે થવું; નીચું થવું; પોતાનું માન મુકી તે બીજાને આપવું; હલકું પડવું.

નમસ્કાર, પુ૦ [સં૦] નીચાં વળી માન આપવું તે બે હથેલી જોડવી, ડોકું નીચું કરવું અને મોડેથી નમસ્કાર એમ કેવું એવી રીત છે. સમાન વયનો બીજાને નમસ્કાર, મોટી વયનો આશીર્વાદ અને નાની વયનો પ્રણામ કરેછે —પણ ગમેતે વયનો બ્રાહ્મણ બીજી જાતિના ગમેતે વયના જનને આશીર્વાદ દેછે. 'પડયા તો કે નમસ્કાર વળ્યા' એ, પોતાનો દોષ છુપાવવાનાં બાનામાં બોલાય છે.

નમાજ, નિમાજ.

નમાયું, વિ૦ મા વગરનું (છોકરું). નમાઈ—મા વિનાની (છોકરી).

નમાર, પુ૦ એનીમેળે ઉગેલી ડાંગરના ચોખા.

નમાવવું, ક્રિ૦ સ૦ વાંકું—નીચું વાળવું. ૨ તાબે કરવું; હલકું પાડવું; અમ્ફાવવું.

નમુનો, પુ૦ [ફા૦] એક આખી અથવા એક જાતની ઘણીએક એવી વસ્તુની જાત બાસીઅતથી કોઈને વાકફ કરવાસારૂ તે આખીનો જે એક કકડો અથવા તે ઘણીએકમાંની જે એક દેખાડવામાં આવેછે તે; માસલો. ૨ તરેહ; જાત.

નમેરું, વિ૦ દયા—મહેર વનાનું; અપકારી; નિર્દય.

નમ્બર, પુ૦ [અં૦] સઙ્ખ્યા; આંક; આંકડો; સંખ્યાક્રમ.

નમ્ર, વિ૦ [સં૦] નમી પડેલું; વળેલું. ૨ આજ્ઞાકિત; તાબેદાર; હુકમસર. ૩ રાંક; ગરીબ; ડાવકું; સાલસ.

નમ્રતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] તાબેદારી; આજ્ઞાકિતપણું. ૨ ગરીબાઈ; સાલસાઈ; ડાવકાઈ; વિવેક.

નયન, ન૦ [સં૦] આંખ; નેત્ર.

નર, પુ૦ [સં૦] મનુષ્ય (જાતિ અથવા પ્રત્યેક). ૨ પુરુષ અથવા પશુ પક્ષી વગેરે પુરુષ વાચક જે પ્રાણી તે. ૩ બારશાખ બારીના ચોકઠાં વગેરેમાં જડેલા જે લામ્બા ખીલા, બારણાની સાથે જડેલા છિદ્રવાળા ચાપડામાં (માદામાં) બેસતા આવેછે તેમાંનો એકેક-(નરમાદા કેવાયછે). ૪ પાણી વાળો—પરાક્રમી—બહાદુર પુરુષ. ગમે તે કો પણ તે એક નર છે.

નરક, ન૦ [સં૦] પાપી પ્રાણીને તેના મરણ પછી શિક્ષા પામવાને રેવાનું ઠેકાણું.—મોટાં ૨૧ ને નાના ૭ એમ ૨૮ અથવા ૮૪ નરક કેવાય છે. ૨ માણસ અથવા જનાવરનાં મળમૂતર; વિષ્ટા; દુર્ગન્ધ વાળા પદાર્થ. નરકકુણ્ડ એટલે જેમાં નરક હોય તે ખાડો. નરકવાસ એટલે નરકમાં વાસ કરવો તે.

નરખ, નિરખ શબ્દ જોવો.

નરઘાં, ન૦ ગાવાની સાથે તાલ રાખવાને વગાડવાને જે બે વાનાં હોયછે તે બન્ને—એકને સાહી લગાડેલી હોયછે ને બીજાને ભીનો આટો લગાડવામાં આવેછે. નરઘાં સારંગી. નરઘું—નરઘાંમાનું જે સાહીલગાડેલું વાદ્ય તે.

નરડો, નડ્ડો.

નરતું, વિ૦ નઠારું; ખોટું; ખરાબ.

નરદમ, અ૦ નરચું; તેજમાત્ર; તેજ જાતનું. ૨ ચોખ્ખું; શુદ્ધ. ૩ કિમતી; ભારે; તત્વમતા વાળું. ૪ તમામ; બીલકુલ; સઘળું.

નરપત-તિ, પુ૦ રાજા; હાકેમ.

નરપલું, વિ૦ પાતળું; દુબળું.

નરભે, નિર્ભય.

નરમ, વિ૦ [ફા૦] કઠણ—ખરબચડું ન હોય તેવું; સુંવાળું; મુલાઈમ. ૨ થણ્ડું; ધીરું; આકળું—ગરમ ન હોય તેવું. નરમ મિજાજ. ૩ ભલું; રાંક; સાલસ. ૪ સેહેજ વાતમાં દયા આણે—ગભરાઈ જાય—પિગળી જાય તેવું; પોચું; નરમ છાતીનું. ૫ વાંકું વળે—મરડાય તેવું. નરમ ધાતુ. ૬ ધાડું નહિ પણ રગડો હોય તેવું—નરમદાળ. ૭ ઓછું; કમજોરાવાળું. પવન નરમ પડયો; તાવ નરમ છે.

નરમાદા, નર ને માદા. ૧ (પશુ પક્ષીમાં). ૨ (જડવાનાં).

નરમાસ, સ્ત્રી૦ ભલમનસાઈ; સાલસાઈ; નમ્રતા. ૨ સુંવાળાપણું; કુમળાસ.

નરમો, પુ૦ એક જાતનો કપાસ.

નરસ-સું, વિ૦ રસ વનાનું; નઠારું; ખરાબ.

નરાજ, સ્ત્રી૦ ખોદવાનું હથિયાર; લોઢાંનો દાંડો જેને એક છેડે ધારવાળુ પાનું હોયછે તે.

નૂરાણી, નૂરેણી.

નરું-રચું, વિ૦ તેજ એકલું; તેજમાત્ર; અસલ; શુદ્ધ.

નરેડાટ, વિ૦ ઉજડ; વેરાન.

નૂરેણિ, સ્ત્રી૦ નખ લેવાનું હજામનું એક ઓજાર.

નરેન્દ્ર-શ, પુ૦ [સં૦] રાજા; નૃપતિ.

નરોવાકુન્જરોવા, નર અથવા હાથી. ખાતરીનો નહિ પણ ઉડાવવાનો અથવા બે દરકારીનો જવાબ દેતાં એ વપરાય છે.

નર્તન, ન૰ [સં૰] નાચવું તે; નૃત્ય; નાચ.

નલિન, ન૰ [સં૰] કમળફુલ. **નલિની**—કમળફૂલનો સમૂહ. ૨ જ્યાં ઘણાં કમળ થતાં હોય તે જગા. ૩ કમળની દાંડી.

નવ, વિ૰ [સં૰] નવું. ૨ દશમાં એક ઓછી એટલી સઙ્ખ્યા બતાવેછે.— નવનું સાડીતેર ન વેતરતો એટલે વધારે આપી છેતરાતો નહિ. ગમે તે ગમે તે ન કરતો.

નવ, અ૰ નહિ (કવિતામાં).

નવટાંક, વિ૰ શેરનો આઠમો ભાગ એટલું વજન બતાવેછે (શેરના ૭૨ ટાંક તે ઉપરથી).

નવટાંકી, સ્ત્રી૰ નવટાંક જેટલું જે તોલ—વજન તે.

નવડો, પુ૰ નવ એ સઙ્ખ્યાનો આંકડો ; ૯.

નવતર, વિ૰ નવું; નવાઈ જેવું.

નવનવું, વિ૰ નવુંનવું.

નવનીત, ન૰ [સં૰] માખણ.

નવનીધ, નવ પ્રકારની નિધિ.

નવમી, સ્ત્રી૰ [સં૰] પખવાડિયાનો નવમો દિવસ.

નવયૌવના, સ્ત્રી૰ જેને નવું જોબન આવ્યું હોય તેવી સ્ત્રી; સાસરે રૈવા જોગ સ્ત્રી. [રઙ્ગ હોય તેવું.

નવરઙ્ગી, વિ૰ નવા રઙ્ગનું. ૨ જેમાં ઘણા પ્રકારના

નવરત્ન, ન૰ [સં૰] હિરો, માણેક, મોતી, પાનું, પોખરાજ, ગોમેદ, લસણિયો, પરવાળું ને નીલમ.

નવરસ, પુ૰ [સં૰] શૃંગાર, હાસ્ય, કરુણા, રૌદ્ર, વીર, ભયાનક, બીભત્સ, અદ્ભુત ને શાંત.

નવરાત, સ્ત્રી૰ [નવરાત્ર] માઘ, ચૈત્ર, આષાડ ને આશ્વિનમાં સુદ પડવાથી તે સુદ નોમ લગીના જે નવ દાડા ને નવ રાત તે ; માતાના દાડા.

નવરાસ, સ્ત્રી૰ અવકાશ; પરવાર; ફુરસદ.

નવરું, વિ૰ જેને કામ કરવાનું ન હોય અથવા જેણે કામ કરવું બન્ધ રાખ્યું હોય તેવું (માણસ).

નવલ, વિ૰ [સં૰] નવું.

નવલખી, વિ૰ નવ લાખની પુંજીવાળો.

નવલસાહીરજી, શેઠાઈનું ડોળ કરનાર—યોગ્ય નહિ તે છતાં ભભકો કરનારને વિષે બોલતાં વપરાય છે. એ નામનો કોઈ થઈગયો હશે. તું તો નવલસા હીરજી બરોબરની કે તને કંઈ ન કેવાય.

નવસાર, પુ૰ ધાતુ ગાળવાનો એક જાતનો ખાર. નવસાગર પણ કેવાય છે.

નવસો, પુ૰ વરરાજા (ભરુચ જિલ્લામાં).

નવસ્તું, વિ૰ નાગું; શરીરે કપડું ન હોય તેવું.

નવાઈ, સ્ત્રી૰ રોજ જોવામાં ન આવે તેવી નવી બાબત—બિના; અચરતી. ૨ તરતની પેદા થયલી અથવા નવીજ જોવામાં આવી હોય તેવી ચીજ.

નવાજસ, સ્ત્રી૰ [ફા૰] મહેરબાની; કૃપા.

નવાણ, ન૰ પ્રવાસીને માટે ખોદાવી બન્ધાવેલાં જે કુવા વાવ વગેરે પાણીના ઠેકાણાં તે; જલાશય.

નવાણું—વ્વાણું, વિ૰ સોમાં એક ઓછી એટલી સઙ્ખ્યા બતાવેછે. ૯૯.

નવાબ, પુ૰ આ૰ બાદશાહની તરફથી હાકમી કરવાને મોકલેલો અમલદાર; સુબો. **નવાબી**—નવાબનો જે દરજ્જો—હાકમી તે.

નવારસુ, વિ૰ જેનો કોઈ વારસ ધણી ન હોય તેવું (ન વારસો માલ); નધણિયાતું.

નવીજૂની, વિ૰ એ શબ્દ, ન જાણેલી એવી ખબરવાત જાણવાને મળવા આવનારને પુછતી વેળા બોલાયછે—કેમ ભાઈ કંઈ નવી જુની છે ?

નવીન, વિ૰ [સં૰] નવું. [નારો.

નવીસન્દો, પુ૰ [ફા૰] નવી નવી કલ્પનાથી ઈબારત લખનારો. ૨ કારકુન; નકલ કરનારો; સારે હરફે લખ-

નવું, વિ૰ [નવ] થોડાજ દિવસ ઉપર બનેલું.— નવું ઘર, નવાં કપડાં, નવી ચોપડી વગેરે. ૨ જેની જાણ થયાને થોડો કાળ થયો હોય તેવું—નવો ખણ્ડ, નવો શોધ વગેરે. ૩ છેક ઘણા જૂના કાળનું નહિ પણ હાલનું. ૪ ફેરફારથી બદલાયલું. ભાઈ તે નવે અવતાર આવ્યો જો ! ૫ રોજ જોવામાં ન આવતું હોય તેવું—મારે મન તો તે નવું છે. ૬ થોડા દાડા થયા દાખલ થયલો શિખાઉ. નવો નિશાળિયો. ૭ તાજું; તરતનું; લીલું. નવું ચણતર— અન્ન—ઘાસ વગેરે. ૮ આરમ્ભ—શરૂ થતું; મણ્ડાતું; બદલાતું. નવું વરસ.

નવુંજૂનું, વિ૰ જાણ્યામાં ન આવેલું એવું તરતનું અથવા ઘણા દાડા ઉપરનું બનેલું. (નવી જુનીના અર્થમાં) ૨ મરણ—આફત સમ્બન્ધી જાણવા જેવું તે. કંઈ નવુંજૂનું છેકે ? ૩ કુટુંબમાં હળીમળીગયલું થયલું હોય તેવું; નવાનું જુનું થઈગયું હોય તેવું—તે તો તેને દેરા પેંચ્યો હશે ને ઘરમાં નવો જૂનો પણ થયો હશે.

નવુંસવું, અ૰ નવુંજ—તરતનું હોય તેમ. હું તો નવોસવો આવેલો છુઉં.

નવેણ, સ્ત્રી૰ રસોડું. ૨ રસોડાંની જેટલી જે જગામાં એઠું હોય તેટલી તે. ૩ જમતી વેળા કોઈને ન અડકાય તેવી જે હાલત તે; અબોટ. **નવેણિયો**—રાંધણિયો; પીરસનાર.

નવેનામે, અ૰ બીજે નામે. ૨ નવેસર. [ડીને.

નવેસર—થી, અ૰ ફરીથી શરૂ કરીને; નવું મણ્ડાણ માં-

નવોઢા, સ્ત્રી૰ [સં૰] નવી—તરતની પરણેલી સ્ત્રી.

નવ્વાણું, નવાણું.

નષા, નેસ.

નષ્ટ, વિ૰ [સં૰] ખરાબ થઈ ગયલું; નાશપામેલું. હીણું; નીચું; નુકસાન કરનારૂં.

નસ, સ્ત્રી૦ [આ૦] શરીરમાં જે ઝીણી ઝીણી નળી વડે લોહી પસરતું રેછે તેમાંની એકેક; રગ; શિરા. ૨ એ આકારની જે ઝીણી વસ્તુ તે. ગોવારસીંગ ચોળી વગેરેની નસ.

નસકોરી, સ્ત્રી૦ નસકોરાં માંય આજુ બાજુની જે કુમળી ચામડી તેનો એકાદો ભાગ. નસકોરી ફુટવી કેવાય છે.

નસકોરું, ન૦ નાકનાં બે કાંણાંમાંનું એકેકું. નસકોરૂં ફુલવું (ગુસ્સામાં).

નસન્તાન, ન૦ [સં૦ નિસન્તાન] છોકરૂં-વારસ ન હોય તેવી જે સ્થિતિ તે; વંશનું પરવારવું તે; કુળનું નિકન્દન થવું તે; ઘર બેસવું તે. નસન્તાન જવું એમ કેવાય છે.

નસલ, સ્ત્રી૦ [આ૦] મૂળ; જડ; ઉત્પત્તિ સ્થાન. ૨ વંશ; કુળ.

નસાડવું, ક્રિ૦ સ૦ નાસીજાય તેમ કરવું.

નસિહત, સ્ત્રી૦ [આ૦] શિખામણ; ઠપકો. ૨ સજા.

નસીબ, ન૦ [આ૦] દૈવ; ભાગ્યેગ; કરમ.

નસીબદાર, વિ૦ દૈવવાન; ભાગ્યેગશાળી; પૈસાદાર.

નસ્તર, ન૦ [ફા૦] બે ધારવાળું ને અણીદાર એવું હથિયાર જે ફસ (નસ) ખોલવાનાં અને ગાંઠ ગુમડાં ફોડવાનાં કામમાં આવેછે તે. નસ્તર મુકવું.

નહર, સ્ત્રી૦ [આ૦] મોટાં સરોવર અથવા મોટી નદીમાંથી જે પ્રવાહ બીજે રસ્તે વાળી દૂર લઈજવામાં આવ્યો હોય તે. ૨ નળ.

નહિ, અ૦ [સં૦] એ શબ્દ ક્રિયાપદના સમ્બન્ધમાં નાના અર્થમાં બોલાય છે-આવીશ ? નહિ આવું; તેણે તે કામ કરવું નહિ. ૨ તો ઉભયાન્વયીની પૂર્વે પણ મુકાયછે.—આમ નહિતો, આમ; તે આવશે તો ઠિકજ નહિ તો.

નહિતર-તો, અ૦ આ વાતની જો ના તો આમ એવા પ્રયોગમાં વપરાય છે. તું આવીશ તો સાથે જઈશું નહિ તો પછી હું એકલો જઈશ. ૨ અથવાના સમ્બન્ધમાં અભાવના અર્થમાં.—એમાં પૂર્વનું પ્રાધાન્ય દઈ તેને અભાવે બીજું એમ હોય. તું નહિતર તે.

નહિયું, નૈયું. ૨ સૂકી દૂધી.

નહીં, નહિ.

નહી, સ્ત્રી૦ દૂધી.

નળ, પું૦ પાણી લેવા કાડવાને માટે કરેલો જે રસ્તો તે. ૨ (પાણીને જવાસારૂ) ધાતુના અથવા પકાવેલાં ઠિકરાંના જે પોલા ઘાટો તેમાંનો એકેક. ૩ પેટમાં જે માર્ગેથઈને જઠરાગ્નિમાંથી જૂદો પડતો મળ ઝાડાની વાટ આગળ આવેછે તે. પેટના નળ છુટીગયા, બન્ધ છે એમ કેવાય છે.

નળવાઈજવું, ક્રિ૦ અ૦ શરીર છેકજ અશક્ત થઈજવું. નળવાવું, એ મૂળ ક્રિયાપદ ઝાઝું બોલવામાં આવતું નથી.

નળિકા, નળી.

નળિયું, ન૦ નળના આકારનો ઠિકરાંનો ઘાટ. નળિયાં છાપરાપર હોય છે.

નળી, સ્ત્રી૦ [સં૦ નલિકા] અન્દરથી પોલા એવા વસ્તુનો જે લામ્બો ઘાટ તે. વાંસની-ધાતુની બન્દુક વગેરેની નળી. નળીદાર-નળીવાળું. ૨ ચાકું.

નળો, પું૦ ઘુંટણથી તે પગની પાટલીલગીનો જે લામ્બો અવયવ તે. (પગનો નળો). ૨ પેડુથી તે છાતી સુધીનો જે ભાગ તે. (પેટનો નળો). ૩ મોટી નળી.

નળોકડી, સ્ત્રી૦ સાંકડી વાટ; નેળ; નાળ; ગલી.

ના, અ૦ એ શબ્દ પુછેલા સવાલની સામે થવાના-તેને રદ કરવાના અથવા અપ્રસન્નતા-અશક્તિ-ગેરહાજરી બતાવવાના અર્થમાં વપરાયછે-હાનું ઉલટું તે ના. ના, તમે કોછો તેમ તે વાત નથી; ના, મારે કબૂલ નથી; ના, મારાથી નહી અવાય; તે ઘરમાં છે કે ? (જવાબ) ના. ૨ બેમાંનું એકે નહિ એવા અર્થના વાક્યમાં પણ વપરાય છે; ના આમ ને ના તેમ હવે કરવું કેમ ? ૩ નહિ; મા .—જતો ના.

ના, અ૦ [ફા૦] એ શબ્દ ફારસી શબ્દોની પૂર્વે મુકાઈને અભાવ-ગેરહાજરી-નહિ-વગર એવો અર્થ રાખેછે.—જેમ સંસ્કૃત શબ્દની પૂર્વે મુકાતો અ રાખેછે તેમ. નાખુશ, નાપાક, નાહક, નાદાર, નામરદ, નાદાન વગેરે.

નાંગળું, ન૦ જેમાં દોરી બોરિયાં ઘાલવામાં આવેછે તે કાણું-કાંચળીની કસનાં-પેરન કબજાનાં બોરિયાં ઘાલવાનાં નાંગળાં.

નાંદિયો, પું૦ [નન્દી] મહાદેવનો પોઠિયો.

નાઈ, પું૦ હજામ; ગોયજો; નાપિક.

નાઈક, નાયિકા. [ઈબ સરનશીન.

નાઈબ, પું૦ [આ૦] અધિકારમાં બીજી પદવીનો; ના-

નાઈલાજ, અ૦ જેનો ઇલાજ ન હોય તેવું; નિરુપાય.

નાઉમેદ, વિ૦ [ફા૦] નિરાશ; આશાભઙ્ગ.

નાએક, નાયક.

નાક, ન૦ [સં૦ નાસિકા] મોડાં-ચેહેરાનો બારપડતો અવયવ જેની નીચે બે કાંણાં હોયછે તે; સુંઘવાની ઇન્દ્રી. મનુષ્યમાં એ ઇન્દરી ચેહેરાની વચોવચ અને જનાવરમાં માથાનાં છેડાની પાસે હોયછે. ૨ (લાક્ષણિક) આબરુ; ટેક; માન; શોભા. ૩ માન-શોભા અપાવનાર-રાખનાર મોટા સમુદાયમાંનું જે મુખ્ય મનુષ્ય-સ્થળ તે. નાક જવું અને નાક કપાવું એટલે આબરૂ-શોભા જતીરેવી, નાક કાપવું એટલે આબરૂ-શોભા લઈલેવી. નાક ઘસવું એટલે પસ્તાવો બતાવવાને અને માફી માગવાને જમીન સાથે નાક ઘસવું. નાકનીચુંથવું-આબરૂ જવી. નાક ઊંચું રેવું એટલે ટેક રેયો; માન વધવું. શું છે મારૂ નાક તો વૈનનું છે એટલે મારી આબરૂ-શોભા ઘણીજ છે. ચાર આં-

ગળ ભરીને નાક કાપી લઈશ એટલે સન્ધો ટેક જશે તેવું કરીશ. હું શું નાક લઈને હવે ત્યાં જાઉં એટલે શી શોભાથી જાઉં માન તો મળવાનું નથી. નાકમાં બોલવું—ગુંગણું બોલવું. પોપટની ચાંચ જેવું—તેલની ધાર જેવું—દીવાની જોત જેવું નાક. નાકની દાંડી એટલે નાકનો ઉપલો દાંડી જેવો જે ભાગ તે

નાકકટ્ટું, વિ૦ નાક કપાયું હોય—આબરૂ ગઈ હોય તેવું. 'નાક કટ્ટા તો કટ્ટા ખીર તો ચટ્ટા.'

નાકબૂલ, વિ૦ કબૂલ ન હોય તેવું. ૨ કબૂલાતમાં ફરીગયું હોય તેવું.

નાકલિસોટી—લીટી, સ્ત્રી૦ જમીનસાથે નાક ઘસવું તે—પસ્તાવામાં, ક્ષમા માગતાં.

નાકું, ન૦ જ્યાંથી દેશ—રાજ્યની માંહેના ભાગોમાંના ઘણેક ઠેકાણે જવાતું હોય તેવું મુખ્ય સ્થળ; દરવાજો. ૨ જ્યાંથી બીજા રસ્તા ફણટાતા હોય તે ઠેકાણું. ૩ છેડો; હદ. ૪ કાણું; છિદ્ર. ૫ જગાત લેવાનું ઠેકાણું; ચોકી; થાણું. નાકું ઘેરીને બેસવું (૧લા ને ૨જા અર્થમાં), નાકું વટાવવું (બીજા ને પાંચમાં અર્થમાં), નાકામાં સોય પોવાતી નથી (૪ થા અર્થમાં).

નાકેદાર, પુ૦ થાણેદાર; જગાત ઉઘરાવનાર.

નાકેબન્દી, સ્ત્રી૦ નાકાં બન્ધ કરવાં તે.

નાકેસ, વિ૦ અધુરું; અપૂર્ણ; ખામી ભરેલું. [ર્બળ.

નાકોઅત—વત, વિ૦ કૌવત ન હોય તેવું; અશક્ત; નિ-

નાકૌતી, સ્ત્રી૦ અશક્તિ; નબળાઈ.

નાખવું, ક્રિ૦ સ૦ જોરથી દૂર—વેગળે કરવું; ફેંકવું; ઉડાડવું. ૨ નીચે ભોંય ઉપર—ખાડામાં પડે તેમ કરવું. ૩ ભોંય ઉપર બિછાવવું—પાથરવું (સાદડી—જાજમ નાખવી. ૪ પેટમાંથી પાછું કાઢવું; ઓકવું. ૫ ઉપાડી કોઈ ઉપર મુકવું. તે છાતીપર હાથ નાખીને સુતો છે; હમણા તો તેને ગમે ત્યાં નાખ. ૬ (લાક્ષણિક) હવાલે કરવું; સોંપવું. (તેણે તે કામ તેને માથે નાખ્યું). એ શબ્દ જ્યારે કૃદંતની સાથે જોડાયછે ત્યારે તે ક્રિયાની પૂર્ણતા બતાવેછે. કાપીનાખવું, મારીનાખવું વગેરે. તેણે ગરદન નાખીદીધી એટલે ગરદન પાછી ટટાર ન થાય તેવી હાલતમાં ખભા ઉપર મુકીદીધી.

નાખુદા—ખોદા, પુ૦ [ફા૦] વહાણ ચલાવનારો; ટણ્ડેલ; સરફગ; વહાણમાં કામ કરનારાઓનો મુખી. [ઉદાસ.

નાખુશ, વિ૦ [ફા૦] ખુશ—રાજી ન હોય તેવું; દલગીર;

નાખુશી, સ્ત્રી૦ ખુશી નહિ તે; અપ્રસન્નતા; ગેરમરજી.

નાગ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો સાપ—એને મોટી ફેણ હોયછે (ફેણના ઉપર મણી હોયછે એમ કેવાયછે). ૨ પુરાણોમાં વર્ણેલા તે ઉપદેવ.

નાગકન્યા, સ્ત્રી૦ (૨ જા અર્થમાં) નાગની કન્યા. ૨ પરમ સુન્દર સ્ત્રી.

નાગકેસર, ન૦ એ નામનું એક ઝાડ અથવા તેનું ફૂલ. એ ઓષધિ છે.

નાગડું, વિ૦ એકવડાં—પાતળાં શરીરનું; નાજુક; નિર્બળ.

નાગણી—ગેણ, સ્ત્રી૦ નાગની સ્ત્રી.

નાગણ્ણુ, ન૦ પાડાં વાછડડાંના ગળાંમાં જે દોરડું તે.

નાગપાંચેમ, સ્ત્રી૦ શ્રાવણ સુદ પાંચેમ.

નાગપાશ, પુ૦ જે જે આકારમાં નાગ પોતાનાં શરીરનું ગુછળું વાળેછે તેમાંનો એકાદો. ૨ એ આકારે સેનની જે રચના તે—જેથી શત્રુનું સેન ફાંસામાં આવીજાય. ૩ સાપ જેમ ન વછૂટે તેવી ચૂડ ઘાલેછે તેમ કોઈપણ રીતનો જે સખત ફાંસો તે.

નાગર, વિ૦ [સં૦] નગરનો રૈનાર (ગામડાંનો નહિ). ૨ ચતુર; તીક્ષ્ણ બુદ્ધિનું. ૩ એ નામની ગુજરાતી બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ મનાતી એક ન્યાત—અથવા એમાંનું કોઈ જન. [થવા તેનો વેલો.

નાગરવેલ—લી, સ્ત્રી૦ એક જાતનાં ખાવાનાં પાન અ-

નાગરી, વિ૦ [સં૦] નગર સમ્બન્ધી. ૨ નાગરની નાત સમ્બન્ધી. ૩ દેવનગરી (લિપિ).

નાગરી, સ્ત્રી૦ ચતુર સ્ત્રી. ૨ નાગરની સ્ત્રી.—નાગરેણ પણ કેવાયછે.

નાગલાં, ન૦ નાના સાપ. ૨ નાગપાંચેમને દાડે નાગનાં જે ચિત્ર પાડેછે તે.

નાગલી, સ્ત્રી૦ કોદરાના જેવું એક જાતનું અનાજ.

નાગલું, નાગડું. શબ્દ જોવો.

નાગું, વિ૦ [નગ્ન] કમ્મરે વસ્ત્ર ન હોય તેવું. ૨ જેને ખાવા પેરવાને કંઈ ન હોય તેવું (નાગો ભુખો). ૩ દેવાળિયું. ૪ મ્યાનથી બાર કાઢેલું (હથિયાર). ૫ નિર્લજ; ફક્કડ; સ્વછંદીનગ્ન. નાગો વરસાદ એટલે તડકો પડતો હોય ને જરા વાર વરસાદ પડે તે.

નાઘોરી, વિ૦ ઢોર પાળનાર મુસલમાન.

નાચ, પુ૦ નાચવું તે; નૃત્ય. ૨ રામજનીનું નાચવું ને ગાવું તે. ૩ જ્યાં નાચ થાય તે ઠેકાણું; બેઠક; મિજલસ. નાચ નચાવવો એટલે જેમ નજરમાં આવે તેમ કોઈની પાસ કામ કરાવી તેને થકવવું તે.

નાચકો, પુ૦ ગર્વનો છણકો.

નાચણ, સ્ત્રી૦ નાચનારી સ્ત્રી; વેશ્યા; રામજની (નિન્દામાં ઠપકો આપતાં વપરાયછે).

નાચણવેડા, પુ૦ નાચનારી—વેશ્યાના ચાળા.

નાચવું, ક્રિ૦ અ૦ ગાયનના તાલસર તરેહ તરેહથી પગ ઊંચકી ઊંચકી મુકયાં કરવા. ૨ કુદયાં કરવું.

નાચાર, વિ૦ [ફા૦ લાચાર] નિરાશ્રિત; નોધારું. ૨ ગરીબ.

નાચારી, સ્ત્રી૦ નાચારની જે હાલત તે; ગરીબાઈ.

નાચેણ, નાચણ.

નાજર, પુ૦ [અ૦] અદાલતનો એક અમલેદાર જે,

કેદીઓનો અને કચેરીના ખરચ વગેરેનો હિસાબ રાખેછે તે. ૨ હિજડાની એક જાત છે.

નાજુક, વિ૦ [ફા૦] સખ્તી-દુઃખ ન સહન થાય તેવી પણ સુઘડપ્રકૃતિનું; કુમળું. ૨ પાતળું, નરમ, સુંવાળું-ચામડી વગેરે. ૩ બારીક; ઝીણી કારીગરીનું; સુન્દર-ઘડિયાળ વગેરે. ૪ તકલદી; જરા જોર લાગેથી ભાગી જાય તેવું-કાચનો ઘાટ વગેરે. ૫ જરા ગફલત થતાં મોટું નુકસાન થઈ પડે તેવું; તજવીજ કાળજીથી કરવા જેવું.-કામ. ૬ અશક્ત નબળું શરીર. ૭ થોડું.-(જમવાનું). ૮ તરત ભાન થઈ જાય તેવું-ઈંદરી વગેરે.

નાજુકડું, નાજુક.

નાજુકાઈ-કી, સ્ત્રી૦ નાજુક હાલત.

નાટક, ન૦ [સં૦] કવિતાની એક જાતિ-જેમાં ગદ્યરૂપ સંવાદ અને કવિતા બન્ને હોય છે. ૨ સોંગ-વેશ કાઢી જે ખેલ કરવો તે; ભવાઈ. ૩ મનુષ્યના જોસ્સા અને તેઓની રીત ભાત એ બે ને મનુષ્યના વેશ કાઢી આબેહૂબ બતાવવા તે.

નાટકશાળા, સ્ત્રી૦ નાટક કરવાની જગા; મણ્ડપ. ૨ રાજાના આસરા તળે રેહતી રામજનીયો અથવા જ્યાં તેઓને મુકામ આપ્યો હોય તે.

નાટકી, વિ૦ નાટક સમ્બન્ધી. ૨ નાટક કરનારો.

નાટારઙ્ગ, પુ૦ નાટક, નૃત્ય વગેરેના રઙ્ગ તે.

નાડ, સ્ત્રી૦ [નાડી] હાથના કાંડાં આગળની જે ઉપરથી લોહીની ગતિ અને તે ઉપરથી રોગ સમજાય છે તે શિરા. નાડ જોવી-દેખાડવવી. ૨ (લાક્ષણિક) મૂળ બળ; જે માણસ જેથી બીજાને વશ-તાબે થઈ ગયું હોય તે માણસનું તે. તેની નાડ મ્હારે હાથ છે તો (તેની ચોટલી મ્હારે હાથ છે એમ પણ કેવાયછે) નાડ મળી એટલે કુંચી મળી. ૩ ચામડાંનું દોરડું.

નાડણ, ન૦ નાડ (૩ જા અર્થમાં).

નાડવું, ક્રિ૦ સ૦ નાડી-દોરડીથી જકડીને બાંધવું (ઘર-ઝુંસરી નાડવી). [રો તે.

નાડાછડી, સ્ત્રી૦ બે અથવા વધારે રઙ્ગનો સુતરનો જે દો-

નાડી, સ્ત્રી૦ [સં૦] નાડ.

નાડું, ન૦ સુતર-ઊન-રેશમનો રઙ્ગેલો જે દોરો તે. ૨ ચોટલે બાંધવાનો દોરો. ૩ લેંઘા-સુરવાલમાં ઘાલવાની

નોણ, ન૦ અટકાવ; અળગું (સ્ત્રીને). [પાટી.

નાણવું, ક્રિ૦ સ૦ માપવું; તપાસવું. ૨ અનુભવ કરીને જાણી લેવું. ૩ ન આણવું.

નાણાવટ, ન૦ જે બજારમાં નાણાંની ઉથલપાથલ થતી હોય તે; જ્યાં શાહુકાર, નાણાવટી, ચોકશી વગેરેની દુકાનો હોય તે ઠેકાણું.

નાણાવટી, પુ૦ નાણાંનો વેપારી; જૂદા જૂદા સિક્કાઓની આપલે, બદલા બદલી વગેરે કરનારો; શરાફ; શાહુકાર.

નાણું, ન૦ [સં૦ નાણક] અમુક અમુક મૂલના એમ સરકારી છાપથી નક્કી થયલા ધાતુના કકડા જેનું બજારલોકમાં ચલણ હોય તે; સિક્કા. ૨ ધન; પૈસો; દોલત. ૩ મૂલ; કિમ્મત.

ન્હાણું, ન૦ પણવાની થોડીક આગમચ વહુને ઘેરથી બૈરાંઓ વરને ઘેર જઈ તેને ન્હવાડે છે તે રીત.

નાત, સ્ત્રી૦ [જ્ઞાતિ] ધર્મ-આચાર ઉપરથી થોડા થોડા જૂદાપડેલા એવા હિંદુઓના ન્હાના ન્હાના જે જથા તેમાંનો એકેક. બ્રાહ્મણ ને વાણિયા એ જૂદી જૂદી જાત પણ બ્રાહ્મણ ને વાણિયાની એકેકી જાતમાં ઘણીએક નાત હોય. નાતબ્હાર-જેનો પોતાની ન્યાતનાં લોકસાથે વેવાર બન્ધ થયો હોય તે.

નાતરિયા, વિ૦ નાતરાં થતાં હોય તેવી (નાત).

નાતરિયું, વિ૦ નાતરાંમાં આણેલું (છોકરૂં); આંગળિયું.

નાતરૂં, ન૦ ધણી મરીગયેથી અથવા તેની સાથે ન બન્યાથી છેડો ફાડીઆપીને બૈરીએ બીજા પુરુષસાથે પરણવું તે-પછી તેને બૈરી હોય અથવા ન હોય. ૨ સ્નેહનો સંબંધ; (ખરાં સગપણનો નહિ)-ભાઈ એ બે જણને તો બાપદિકરાનું નાતરૂં છે; નાતું.

નાતવરો, પુ૦ નાતના લોકને જમાડવા તે. [શ્રિત.

નાતવાન, વિ૦ [ફા૦] અશક્ત; નબળું. ૨ લાચાર; નિરા-

નાતાલ, સ્ત્રી૦ [અં૦] ડિસમ્બરની પચીશમી તારીખથી તે આખર સુધી જે દહાડા ક્રિશ્ચિયન લોકના તેહેવારના આવેછે તે. [સ્ત્રી.

ન્હાતીધોતી, વિ૦ અટકાવ-ઋતુ આવતો થયો હોય તેવી

નાતીલું, વિ૦ નાતનું (માણસ).

નાતું, ન૦ સમ્બન્ધ; વેવાર. નાતો પણ કેવાય છે. તેને ને મ્હારે જૂદી રીતનો નાતો છે.

નાથ, પુ૦ ધણી; માલીક; ઉપરી. ૨ કાનફટા અને બિજા કેટલાક જોગી એ નામે ઓળખાય છે.

નાથ, સ્ત્રી૦ બળદ પાડા વગેરેના નાક કોચી તેમાં જે દોરી ઘાલવામાં આવેછે તે.

નાથવું, ક્રિ૦ સ૦ વાછુરડા પાડા વગેરેનાં નસકોરાંનો વચલો ભાગ અણીદાર વટાણાં-સીંગડી વડે કોચવો.

નાદ, પુ૦ [સં૦] લામ્બો સ્વર; અવાજ; શબ્દનો ઘોર. ૨ વ્યસન; છન્દ; ટેવ. ૩ ગર્વ; અભિમાન; તોર.

નાદર, વિ૦ [આ૦] ઘણું સરસ; દુર્લભ; કિમતી; અચરતી ભરેલું. [બેવકુફ.

નાદાન, વિ૦ [આ૦] અણસમજુ; અજ્ઞાન. ૨ મૂર્ખ;

નાદાની, સ્ત્રી૦ અણજાણપણું; અજ્ઞાન. ૨ મૂર્ખાઈ; બેવકુફી. [૨ દેવાળિયો.

નાદાર, વિ૦ [ફા૦] જેની પાસે કંઈ નથી તેવું; ગરીબ;

નાદારી, સ્ત્રી૦ નાદારની હાલત તે.

નાદી, વિ૦ તોરી; અભિમાની; છન્દી.

નાધકું, વિ૦ નાનું.
નાન, ન૦ [ફા૦] મુસલમાન ભઠિયારા જે મોટી રોટલી બનાવે છે તે.
નાનકડું, વિ૦ નાનું.
નાના, વિ૦ ઘણાએક; વિધવિધ; તરેહ તરેહના. નાના પ્રકારના, નાનાવિધ ઇ૦.
નાનું, વિ૦ વયે થોડું; બાળક. ૨ લમ્બાણ પોળાણમાં થોડું (નાનું બારણું). ૩ થોડી મેહેનતનું ને થોડીવાર ચાલે તેવું (નાનું કામ). ૪ સાંકડું (નાની ગલી). ૫ આકારમાં થોડુંક—જરાક—ઝીણું (નાનું બાકું—છિદ્ર). મોટાંનું ઉલટું.
નાનુંધાપું, ન૦ બળદની નાથ.
નાનુંસુનું, વિ૦ નાનુંસરખું; જેવુંતેવું.
નાનેરું, વિ૦ નાનું.
નાન્દી, સ્ત્રી૦ [સં૦] નાટકના પ્રારમ્ભમાં રાજા અથવા ઇશ્વરની જે સ્તુતિ રૂપ કવિતા તે. ૨ નાટકને પ્રારમ્ભે શ્રોતાઓને આશીર્વાદ દેતી અને નાટકના સારની સૂચના કરનારી કવિતા.
નાન્યતર, વિ૦ [સં૦] નપુંસક લિઙ્ગની જાતિ (વ્યાકરણમાં). નર—નારી—નાન્યતર જાતિ.
નાપસન્દ, વિ૦ [ફા૦] પસન્દ—કબૂલ ન કરયું હોય તેવું.
નાપાક, વિ૦ [ફા૦] અપવિત્ર; ભ્રષ્ટ; ૨ દોષી; પાપી. તે બૈરીના હાથ નાપાક છે એટલે તેને અટકાવ આવ્યો છે (૧લા અર્થ ઉપરથી).
નાપાકી, સ્ત્રી૦ નાપાક એવી જે હાલ તે.
નાપાડવી, ક્રિ૦ સ૦ ના કેવી; નકાર બોલવો.
નાપીક, પુ૦ [નાપિત] હજામ; માથું બોડનારો.
નાફરમાની, વિ૦ [ફા૦] જાંબુવા રઙ્ગનું. ૨ અવજ્ઞા; હુકમ ન માનવો તે.
નાબુદ, વિ૦ [ફા૦] હોયજ નહિ તેવું કરીમુકેલું હોય તેવું; સમૂળો નાશ કરીનાખ્યો હોય તેવું.
નાભ, નાવ; હોડી. (અમદાવાદ).
નાભિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ડુંટી. નાભિકમળ—ડુંટી એજ જે કમળ તે.
નામ, ન૦ [સં૦] કોઇ પણ પ્રાણી અથવા વસ્તુને જે શબ્દે બોલાવાતી હોય તે. ૨ વ્યાકરણમાં શબ્દની મુખ્ય પાંચ જાતિ છે તેમાની એક. ૩ કીર્ત્તિ; માન; જસ; પ્રસિદ્ધિ. તેણે મોટું નામ મેળવ્યું છે. (નામ કરયું છે એમ પણ કેવાયછે) પદવીથી મળેલું જે ઉપનામ તે. રૂડું નામ કે ભુંડું નામ એટલે સારાં કર્મથી પ્રસિદ્ધિ કે પછી નઠારાં કર્મથી પ્રસિદ્ધિ. નામ ફાડવું એટલે નઠારાં કર્મથી ઓળખાવું. નામ બોળવું એટલે આબરૂ ખોઇ નાખવી. તેનું નામ ન દેતો—લેતો, નામ બાળ, નામપર પાણી રેડ એમ કણ્ટાળામાં—ધિક્કારમાં બોલાયછે. નામ તારવું એટલે નામ વધારવું. નામે રડવું—૧ કોઇનું નામ દેઇ રડવું. ૨ કોઇના ઉપર દોષ મુકવો.
નામકરણ, ન૦ [સં૦] બાળકનું પ્રથમ નામ પાડવું તે અથવા તે સમ્બન્ધી જે વિધિ તે.
નામજાદું, વિ૦ [ફા૦] પ્રસિદ્ધિ પામેલું; પ્રખ્યાત; જેણે નામ વધારયું હોય તે.
નામજોગ, વિ૦ જેનું નામ લખ્યું હોય તેનેજ નાણાં મળે તેવી (હુંડી). નામજોગ ને શાહજોગ હુંડી.
નામઞ્જુર, વિ૦ [ફા૦] નાકબૂલ; રદ; બાતલ.
નામદાર, વિ૦ [ફા૦] દરજાથી લોકમાં મશહૂર થયલું એવું. ૨ સારાં કામથી ઓળખાયલું—માન પામેલું; પ્રખ્યાત.
નામદારી, સ્ત્રી૦ પ્રસિદ્ધિ; પ્રખ્યાતિ.
નામના, સ્ત્રી૦ [સં૦] મોટું નામ; રૂડી પ્રસિદ્ધિ; કીર્તિ; આબરૂ.
નામનિશાન, ન૦ નામ અને બીજી નિશાની—ધરધન્ધા વગેરેની.
નામનું, વિ૦ ખોટું; મિથ્યા; વ્યર્થ હોય તેવું; નકામું; માત્ર દેખાડવાનું.
નામરાશિયા—રાશી, વિ૦ તેજ નામના બે જણ તેમાંનો એકેક. ૨ એક રાશિના નામવાળા. રાજારામ ને તાપીદાસ એ બન્ને તોળારાશિના છે માટે તે નામ રાશિ કેવાય.
નામર્દ, વિ૦ [ફા૦] જેનામાં પુરુષ જાતિનું સમ્ભોગ પ્રસઙ્ગે બળ ન હોય તે; નપુંસક. ૨ જનાની; બાયલો. ૩ શૌર્ય ન હોય તે; કાયર (જન).
નામર્દાઈ—દી, સ્ત્રી૦ નાકૌતી. ૨ બાયલાપણું; જનાનીપણું. ૩ કાયરપણું; શૂરાતન ન હોય તે.
નામવર, વિ૦ [ફા૦] પ્રખ્યાત; નામ મેળવેલું એવા—એવી.
નામવું, ક્રિ૦ સ૦ રેડવું. ૨ ઢોળવું.
નામાઙ્કિત, વિ૦ [સં૦] પ્રખ્યાત; જેનું નામ પ્રસિદ્ધિ પામ્યું હોય તે (જન).
નામાવળી, સ્ત્રી૦ એક પછી એક જે નામ લખ્યાં હોય તે. પંછી એક જણનાં ઘણાએક કે ઘણાજણનાં જૂદાં જૂદાં.
નામી, વિ૦ પ્રખ્યાત; નામાઙ્કિત. ૨ સુન્દર; શોભીતું.
નામીચું, વિ૦ નામાઙ્કિત.
નામું, ન૦ જૂદે જૂદે નામે જમે થયલાં ને ઉધરેલાં એવાં નાણાંનો જે હિસાબ તે. ૨ કોઇ પણ રીતના જમે ઉધારનું ખાતું. નામું ઠામું કેવાય છે. ૩ હક; દાપુ. (તેને નાતમાં હજી નામું મળેછે). ૪ વાર્તા; ખબર (શાહનામું, બરજોદનામું વગેરે). ૫ નામ લખવાં તે. (તે છોકરો નામાં શિખેછે).
નામુકર, વિ૦ નાકબૂલ.
નામુનાસિબ, વિ૦ [ફા૦] અઘટતું; નાલાએક.
નામુરાદ, વિ૦ [ફા૦] આશાભઙ્ગ; નિરાશ; નાઉમેદ.
નામોશી—સી, સ્ત્રી૦ [આ૦] લોકમાં આબરૂ જવી તે; બેઆબરૂ. ૨ ગેરિયત; શરમ; હીણપત. ૩ બટ્ટો; આળ; કલઙ્ક.

નાયક, પુ૦ [સં૦] કોઈપણ મણ્ડળ-ટોળાંનો ઉપરી-મુખ્ય-વડો-સરદાર. ૨ નાટક-ભવાઈ કરનારાઓમાં જે મુખ્ય આગેવાન તે. ૩ (રસ શાસ્ત્રમાં) શૃઙ્ગાર વૈભવ-દાન-શૌર્ય ઈત્યાદિકથી પ્રસિદ્ધિ પામેલો ઉત્તમ પુરુષ. ૪ આશક; પ્રિય. ૫ વડો સિપાઈ.

નાયકા, **નાયિકા**.

નાયકેણી, સ્ત્રી૦ રામજની; વેશ્યા.

નાયજા, **નાઈજા**.

નાયિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રસ શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલી સ્ત્રી. પ્રીતિ અને સમ્ભોગ ક્રીડા એ બે સમ્બન્ધી જેને કોઈ પણ રીતની વિશેષ જાણ હોય તે સ્ત્રી. ૨ પ્રિયા; માશુક; પ્યારી. ૩ ગુણિકા; રામજની.

નાર, **નારી**.

નારકી, વિ૦ [નારકીય] નરક સમ્બન્ધી.

નારઙ્ગી, સ્ત્રી૦ [નારઙ્ગ] એક જાતનું ગોળ, ઉપર નીચેથી કંઈક ચપટું અને પિળાસ વાળા લાલ રઙ્ગનું ફળ અથવા તેનું ઝાડ.

નારદ, પુ૦ એ દેવર્ષિનામાં બે જણને લડાવી મરાવાનો સ્વભાવ હતો તે ઉપરથી જે માણસનામાં તેવા ગુણ હોય તે: મમરો મૂકી આઘો ખસી રે તે.

નારાજ, વિ૦ [ફા૦] નહીં રાજી; અપ્રસંન; અસન્તુષ્ટ; ગેરમેહેરબાન. ૨ કોપાયમાન; ગુસ્સામાં હોય તેવું.

નારાયણ, પુ૦ શેષશાયી વિષ્ણુ. ૨ સંન્યાસી.

નારાયણબલિ, સ્ત્રી૦ અવગતિને પામેલા પિતરના ઉદ્ધારને માટે વિષ્ણુ નિમિત્ત જે બલિદાન તે.

નારિયળ, **નાળિયેર**.

નારી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્ત્રી; બઈરી. [૨ નવું ફૂલ.

નારી, સ્ત્રી૦ પાણી ભરચાં તળાવમાં થતો એક વેલો.

નારું, ન૦ ગોડ જેવાં દરદ થઇ પાકી મુંય જે કાણું પડે તે.

નારુ, પુ૦ ગામમાં વસનારા જે કેટલાક ધન્ધા કરનારને ગામની પેદાશમાંથી કેટલીક હકસાઈ મળેછે તે-કન્દોઈ, કાછિયા, કુંભાર, માળી, હજામ, સુતાર, ઢોરપાળનાર, તમ્બોળી ને સોની. અથવા સુતાર, લુહાર, ચમાર, બાલપા, ઘેડા, કુંભાર, ધોબી, હજામ, સોની ને કોળી.

નાલ, **ન્યોલ**.

નાલકી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] એક જાતની ખુરસી ઘાટી પાલખી.

નાલાયક, વિ૦ [ફા૦] લાયક નહિ તે-તેવું. અઘટિત; ગેરવાજબી. ૨ કામમાં ન આવે તેવું. નાલાયકી-નાલાયક ચાલ.

નાલાસ-લેસી, સ્ત્રી૦ બદગોઈ; ગીબત; નિન્દા; ગિલ્લો; આળ મકવું તે.

નાવ, સ્ત્રી૦-ન૦ [સં૦ નૌ] હોડી; વાણ.

નાવડી, સ્ત્રી૦ નાની હોડી.

નાવડું, ન૦ હોડકું; છેકનાની હોડી.

નાવણ, ન૦ નાવું તે; સ્નાન. ૨ નાણ. [પરણેલો).

નાવલો, પુ૦ ધણી; સ્વામી; વર; પીઉ. (ઘણુંકરીને નવો

નાવાકેફ, વિ૦ વાકેફ-જાણીતું ન હોય તે; અણજાણ.

નાવારસ, વિ૦ ન ધણિયાતું (માલ). ૨ જેને વારસ ન હોય તે.

નાવિક, પુ૦ [સં૦] વાણ ખેડનારો. ૨ સુકાની; ટણ્ડેલ. વિ૦ વાણ સમ્બન્ધી.

નાવી, પુ૦ [મ૦] હજામ.

નાવું, ક્રિ૦ અ૦ શરીર સ્વચ્છ રાખવાને તેના ઉપર સારીપેઠે પાણી રેડવું; શરીર ઉપર સર્વત્ર પાણી ઢોળવું. ૨ વેપારમાં ખોટ આવવી; ખોવું; રડી ઉઠવું.

નાશ, પુ૦ [સં૦] વસ્તુને ભાંગીતોડી તેનું નામ ન રે તેવું કરવું તે; નાબુદ કરવું તે; પાયમાલી; સંહાર. ૨ નાશથી જે ખરાબી તે; અવ્યવસ્થા. ૩ નુકસાન; તોટો. નાશકારક-નાશ કરે તેવું.

નાશવન્ત, વિ૦ નાશપામે તેવું; અસ્થિર.

નાશી, વિ૦ નાશકરનાર-એ શબ્દ બીજા શબ્દની પછવાડે મુકાય છે. કફનાશી; પિત્તનાશી ઈત્યાદિ:

નાશેહ, સ્ત્રી૦ [ફા૦ નાશાહ] શેહમાંથી રાજાને ખસેડવો તે (સેતરઞ્જમાં). [મણ.

નાસતો, પુ૦ [ફા૦] સવારમાં જે થોડુંક ખાવું તે; શિરા-

નાસરી, સ્ત્રી૦ ગુજરાતી હિસાબમાં એક ગણતરી છે-એની બાર બદામ ગણાય છે.

નાસવું, ક્રિ૦ અ૦ ભયથી દૂર ખસી જવું; ગુનેહગારે સજાની બીકે દૂર જતાં રેવું-છુપાવું. ૩ ઉતાવળથી દોડવું. નાસાનાસ-દોડા દોડ.

નાસા-સિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] નાક.

નાસિપાએસ, વિ૦ [ફા૦] નાઉમેદ; નિરાશ.

નાસુર, ન૦ [આ૦] નાક, ગળું વગેરેમાં જે આરપાર છિદ્ર-કાણું તે.-જેમાંથી લોહી પરૂ વહ્યાં કરે તે. ૨ એ જે રોગ તે.

નાસ્તિક, વિ૦ [સં૦] જગતનો કોઈ કર્તા ઈશ્વર છે એમ ન માનનાર (નથી એમ માનનાર). ૨ ધર્મશાસ્ત્ર ઉપરથી જેનો વિશ્વાસ ઉઠીગયો હોય તે.

નાહ, પુ૦ ધગધગતો અઙ્ગારો. [થ્યા; નકામું.

નાહક, અ૦ [ફા૦] ગેરવાજબી રીતે; સબબ વગર; મિ-

નાહર, પુ૦ વાઘ.

નાહાનું, વિ૦ નાનું.

નાહાવું, **નાવું**.

નાહીં, અ૦ નહિ; નહીં. (કવિતામાં).

નાળ, પુ૦ [નાલ] ગર્ભમાંથી ડુંટીની વાટે બાર નિકળેલા રગોનો જાડા દોરા જેવો જે લામ્બો લોચો તે. એની મારફતે ગર્ભને પોષણ મળેછે. છોકરૂં અવતરેછે ત્યારે પણ તે હોયછે. એને ડુંટી આગળથી ચાર આંગળ

રાખી બાકીનો વધેરવામાં-કાપીનાખવામાં આવેછે ને રેયલા કકડો સુકાઈને એનીમેળે ખરી પડેછે.

નાળ, સ્ત્રી૰ ઘોડા બળદના પગની નીચે તેના આકારનું લોઢાનું જે પતરૂં જડવામાં આવેછે તે. ૨ ખેતરના સેઢુંમાં અથવા ગામમાં જતાં જે સાંકડો રસ્તો તે; નળોકડી; ગલી. ૩ પાણીની પરનાળ. ૪ નળિયાંની હાર જેમાંથી નેવ પડેછે તે.

નાળકું-ચું, નાળવું.

નાળબન્દ-ન્ધ, પુ૰ ઘોડાને નાળ જડનારો.

નાળવું, ન૰ અબખોરો ઝારી વગેરેની કુખ ઉપર વળગાડેલી જે વાંકી નળી તે.

નાળિયેર, ન૰ [નારિકેલ] એ નામનું એક ફળ જેમાંથી કોપરૂં નિકળેછે તે ; શ્રીફળ. નાળિયેર પાક—કોપરાપાક.

નાળિયેરી, સ્ત્રી૰ નાળીયરનું ઝાડ.

નાળું, ન૰ ખાડી નદીના જે આડા અવળા ફાંટા તેમાંનો કોઈ અથવા એનો કોઈ પણ પેટાં ફાંટો.

નિ, અ૰ [સં૰] નિરૂના અપભ્રંશરૂપે. ૧ નિશ્ચય—ખાતરી બતાવેછે. ૨ નિષેધ—અભાવ બતાવેછે. ૩ અતિશયપણું બતાવે છે—સંસ્કૃત શબ્દોની પુર્વે જોડાઈને. એ, ક્રિયાપદની સાથે મુકાયછે ત્યારે કંઈક પ્રીતિ-ઈચ્છાનો ભાવ બતાવેછે. આવની, ચાલોની બાઈ. એ, જારે પ્રશ્નમાં ક્રિયાપદની સાથે મુકાયછે તારે નહિનો અર્થ રાખેછે. આવીશકેની એટલે આવિશ કે નહિ.

નિંદવું, નીંદવું.

નિઃશઙ્ક, શઙ્કા વગર ; બેધડક.

નિઃશેષ, શેષ—બાકી કંઈજ ન હોય તેમ; તમામ; બિલકુલ.

નિઃસંશય, સંશયવનાનું ; સંદેહવનાનું.

નિઃસઙ્ગ, સંગ—સાથી વગર હોય તેમ ; એકલું.

નિકટ. અ૰ [સં૰] પાસે ; ઢુંકડે ; નજીક.

નિકન્દન, અ૰ [સં૰ નિકૃન્તન] ઊખેડીનાખેલું હોય તેમ; સમૂળગું ખેંચી કાડી નાખવું તે.

નિકર, પુ૰ [સં૰] જથો; ટોળું. ૨ ભણ્ડાર.

નિકર, અ૰ નહિતો; નહીંતર.

નિકસવું, નિકળવું.

નિકળવું, ક્રિ૰ અ૰ માંયથી બારજવું— આવવું.—ઘરમાંથી નિકળ્યો, ગુફામાંથી નિકળ્યો. ૨ બન્ધનથી છુટવું—કેદમાંથી નિકળ્યો ; દેવાંમાંથી નિકળ્યો. ૩ ઢંકાયલું—સન્તાયલું માલમ પડવું—સોમાંથી એક રુપિયો તાંબાનો નિકળ્યો. કચરામાંથી વિંટી નિકળી. ૪ કોઈ પણ એક ગુણથી પ્રસિદ્ધિમાં આવવું. એક ભાઈ ગાવામાં સારો નિકળ્યો ને બીજો કવિતામાં; તે નઠારો નિકળ્યો. ૫ ઉત્પન્ન થવું—બુઠ્ઠી કલમથી અક્ષર સારા નિકળતા નથી. ૬ મનમાંથી બાર આવવું.—ત્યાં પછી તેની વાત નિકળી. નિકળી જવું એટલે છિનાળ સ્ત્રીયે પોતાનું ઘરછોડી યારસાથે જઈરેવું અથવા ગામ બાર જતાં રેવું. નિકળી રેવું એટલે નિકળવું બન્ધ થવું.

નિકાની કાચરી, સ્ત્રી૰ નિકા નામના ફળને મીઠું લગાડી સુકવેથી જે કાચરી થાય તે.

નિકાલ, પુ૰ છુટકો; ફડચો; ગુંચવણમાંથી બાર નિકળવું તે. ૨ ફેસલો ; ઠરાવ. ૩ બન્ધ પડેલો રસ્તો ખુલ્લો થવો તે.

નિકાસ, સ્ત્રી૰ બીજે દેશ માલ જવો તે. (બિજા દેશનો માલ આ દેશમાં આવવો તે આયાત).

નિકોરી, સ્ત્રી૰ કોશનું પાણી જે રસ્તે ખેતરમાં જાય તે. ૨ પાણી જવાની સાંકડી વાટ; મોરી.

નિકેતન, ન૰ [સં૰] રેવાનું ઘર; ઠેકાણું.

નિખરવું, ક્રિ૰ અ૰[નિક્ષરણ] ધોવાઈને સાફ લીસું બનવું.

નિખર્વ, વિ૰ [સં૰] સો અબજ અથવા ૧૦૦૦ કરોડ.

નિખાદ, નિષાદ.

નિખાર, પુ૰ પાણીનું ઘણામાં ઘણું જે ઓસરી જવું તે; મોટી ઓટ.

નિખારવું, ક્રિ૰ સ૰ નિખરે તેમ કરવું; કોરૂં લુગડું ધોવું.

નિખાલસ, વિ૰ જેના દિલમાં મેલ—કપટ ન હોય તેવું; ખુલ્લા મનનું—(માણસ). ૨ શુદ્ધ; ભેળસેળ વગરનું. [ફળ.

નિગમ, પુ૰ [સં૰] વેદ (ચારે). ૨ ઈશ્વર. ૩ પરિણામ;

નિગમવું, ક્રિ૰ સ૰ ટાળવું; નાશ કરવો. ક્રિ૰ અ૰ વહીજવું; ગુજરવું.

નિગળવું, ક્રિ૰ અ૰ ભીની થયલી વસ્તુમાંથી પાણી પડ્યાં કરવું; વસ્તુએ પોતાનામાં—પોતાના ઉપર ન રેઈ શકતું પાણી દદુડી રૂપે બાર કાડ્યાં કરવું. નિગળતું શરીર.

નિગાળા, પુ૰ નિગળતી વસ્તુમાંથી પડેલાં પાણીના જે

નિચવવું, નિચોવવું. [ટીપાં તે.

નિચિન્ત, વિ૰ [નિશ્ચિન્ત] ચિન્તા—કાળજી વનાનું; બેફિકર.

નિચોવવું, ક્રિ૰ સ૰ વસ્તુને દાબીને તેમાંથી પાણી બાર કાડી નાખવું. ૨ (લાક્ષણિક) કોઈની પાસથી તેનું ધનમાલ વગેરે સઘળું છેકેછેક લઈલેવું ને તેને સાંકડમાં આણવું.

નિછારો, પુ૰ ગન્દુ પાણી જવાનું ઠેકાણું; મોરી; નીક.

નિજ, વિ૰ [સં૰] પોતાનું; જાતનું; ખાસ.

નિજાનન્દ, પુ૰ પોતાનામાંજ આનન્દ પામતો એવો જે

નિજારો, નેજારો. [તે. ૨ પરબ્રહ્મ.

નિઠવું, ક્રિ૰ અ૰ ખુટવું; ખુટી પડવું.

નિતમ્બ, પુ૰ [સં૰] કુલાં; ઢગરાં. (ઘણું કરીને સ્ત્રીના).

નિતરવું, ક્રિ૰ અ૰ [હિં૰] વસ્તુમાંથી પાણી ઝીણી સ્વચ્છ ધારે બાર ઝરચાં કરવું. નિતારવું—નિતરે તેમ કરવું.

નિતરાણ, ન૰ નિતરેલું પાણી.

નિતારચું, વિ૰ નિતરેલું; સ્વચ્છ; નિર્મળું.

નિત્ય, અ૦ [સં૦] દરરોજ; હંમેશ; સર્વકાળ; જારીનુંજારી.

નિત્યકર્મ, ન૦ [સં૦] નિત્ય-દરરોજ કરવાનાં જે કર્મ તે (બ્રાહ્મણના બ્રાહ્મણને, ક્ષત્રીના ક્ષત્રીને ઈત્યાદિ).

નિત્યે, નિત્ય.

નિદાન, ન૦ [સંસ્કૃતમાં મૂળ-પ્રથમકારણ એવો અર્થ છે]. પરિણામ; શેવટ. અ૦ છેલ; શેવટે; આખરે.

નિદ્રા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઊંઘ; થાકથી આંખ મિચાવી તે.

નિદ્રાવશ. વિ૦ નિદ્રાને વશ-તાબે હોય તે.

નિદ્રાળુ, વિ૦ નિદ્રાથી ભરેલું.

નિધણિયો, ધણી વગરનો.

નિધન, ન૦ [સં૦] મોત.

નિધાન, ન૦ [સં૦] નિધિ. ૨ ઠામ; પાત્ર.

નિધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ભણ્ડાર. ૧ કુબેરનો ભણ્ડાર.—નિધિ નવ છે-(કથાકોષ પૃ૦ ૧૬૯મું જોવું). ૨ કુદરતી ખાણ. ૩ દાટેલું ધન. ૪ જેમાં ઘણું માય તેવું ઠામ-પાત્ર; કોઠાર.—ગુણનિધિ-નિધાન.

નિન્દક, વિ૦ [સં૦] નિન્દા કરનાર.

નિન્દવું, ક્રિ૦ સ૦ નિન્દા કરવી.

નિન્દા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કોઈને વિષે જે ભુંડું બોલવું તે; બદગોઈ; ૨ ધિક્કાર. ૩ ગાળ.

નિન્દાખોર, વિ૦ નિન્દા કરનાર.

નિન્દ્ય, વિ૦ [સં૦] નિન્દા કરવા જોગ. ૨ ઠપકો આપવા જોગ. ૩ ધિક્કારવા જોગ.

નિપજ, સ્ત્રી૦ જે ઉત્પન્ન થયું હોય તે; પેદાશ. ૨ લાભ; નફો. ૩ ઉત્પત્તિ; મૂળનું વધવું તે.

નિપજવું, ક્રિ૦ અ૦ બાર આવવું; પેદા થવું; ઉત્પન્ન થવું. ૨ પ્રાપ્તિ થવી; લાભથવો; ફળ થવું.

નિપટ, અ૦ છેક. વિ૦ બેશરમ.

નિપાત, પુ૦ [સં૦] લાંબાંથઈને પડવું તે; મરણ પામવું તે. ૨ નાશ.

નિપાળો, પુ૦ એક જાતનું ઝાડ અથવા તેની બીચ-એ જુલાબના ઓસડમાં આવેછે.

નિપુણ, વિ૦ [સં૦] કુશળ; પ્રવીણ; કાબેલ; સારીપેઠે જાણિતું; વાકફગાર; ચતુર. નિપુણતા-પ્રવીણતા; વાકફગારી.

નિબન્ધ, પુ૦ [સં૦] એકાદા વિષય ઉપર બુદ્ધિવાદ ને પ્રમાણ દૃષ્ટાંતથી થયલું જે લખાણ તે. ૨ કવિતામાં નહિ પણ સાદી ઈબારતમાં લખેલો જે વિષય તે.

નિભવું, ક્રિ૦ અ૦ [નિર્વહન] ઘણાકાળસુધી ચાલ્યાં કરવું; ટકવું; જારી રેવું.

નિભાઉ, વિ૦ નિભે-ટકે તેવું. ૨ થોડા દાડા ટકે તેવું; કામચલાઉ.

નિભાડો, નીભો.

નિભાવ, પું૦ [નિર્વાહ] ટકાવ. ૨ ગુજરાન.

નિભાવવું, ક્રિ૦ અ૦ ટકાવવું.

નિભાવો, નિભાવ.

નિભ્ભર, વિ૦ [નિર્ભર] ભારે; મજબુત; સફગીન; ભરેલું.

નિભ્રાન્ત, વિ૦ [સં૦] ભ્રાન્તિ-વેહેમ-શક વગરનું હોય તેવું. ૨ નિશ્ચિન્ત; બેફિકર.

નિમક-ખ, ન૦ [ફા૦] મીઠું; લુણ.

નિમકહરામ, વિ૦ [ફા૦] જેનું અન્ન ખાધું હોય તેનેજ અપકાર કરનાર; લુણહરામ; કૃઘ્ની.

નિમકહરામી, ન૦ લુણ હરામી; કૃતઘ્નતા.

નિમકહલાલ, વિ૦ [ફા૦] જેનું અન્ન ખાધું હોય તેને ન ભુલનાર;-તેના ઉપર હંમેશ સાચો પ્યાર રાખનાર ને તેને માટે પ્રાણ આપનાર (મનુષ્ય); કૃતજ્ઞી.

નિમગ્ન, વિ૦ [સં૦] ડુબેલું; મચેલું; મસ્ત; ગરક.

નિમડવું, નિવડવું; સિદ્ધથવું.

નિમણુક, સ્ત્રી૦ ફલાણાને ફલાણું એમ જે સોંપી આપ્યું હોય તે. કોઈ પણ નિયમ પ્રમાણે જે વેંચણ તે. જગાની-કામની-માણસની નિમણુક. ૨ ગોઠવણ; બન્દોબસ્ત.

નિમન્ત્રણ, ન૦ [સં૦[તેડવું તે; ઈજન. ૨ નોતરું.

નિમવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ પણ નિયમે સોંપવું; ઠેરવવું; રાખવું. તેને મહિને સો રૂપિયા નિમ્યા; તેને તે જગા ઉપર નિમ્યો. ૨ વેંચણ કરવી. તેને તે કામ, આને આ એમ સહુને નિમ્યું છે-નિમી આપ્યું છે. ૩ ગોઠવણ કરવી; બન્દોબસ્ત કરવો.

નિમાજ, સ્ત્રી૦ આ૦ બન્દગી કરવી તે (મુસલમાનમાં).

નિમાળા, પુ૦ ચામડીમાંથી જે કાળા તન્તુઓ બાર નિકળી વધ્યાં કરેછે તે; કેશ; વાળ.

નિમિત્ત, ન૦ [સં૦] ઉદ્દેશ; ધારણા. ૨ કારણ; સબબ. ૩ યોગ; સાધન; લાગ. ૪ બાનું; જૂઠું આળ; તોહોમત.

નિમિષ, નિમેષ.

નિમેખ, નિમેષ. વિ૦ ફયલું-ઠરાવ ફરે નહિ તેવું. ૨ ન ઓછું ને ન વધતું પણ બરાબર.

નિમેષ, પુ૦ આંખનો પલકારો; આંખ મીચાવી ને ઉઘડી તે (એકજ વાર). ૨ આંખ મિચાય ને ઉઘડે એટલામાં જેટલો કાળ જાય તેટલો તે. ૩ જરાક જેટલું તે.

નિયન્તા, પુ૦ [સં૦] પ્રાણી-વસ્તુ અમુક અમુક નિયમે રહી પોતાનો વ્યવહાર ચલાવ્યાં કરે એવું જે કરનારો તે; નિયમ બાંધી આપી સરજાવનારો; ઈશ્વર.

નિયમ, પુ૦ [સં૦] ધારો; કાયદો. ૨ રીત; ચાલ. ૩ ઠરાવ; નક્કી કરેલું જે તે. ૪ ધર્મમાં ફયલી સિક્ષા પ્રમાણે કેટલીક જે બન્ધી પાળવી તે; વ્રત.

નિયમિત, વિ૦ [સં૦] મુકરર કરી આપેલું; બાંધી આપેલું; ઠેરવેલું; નિયમ પ્રમાણે હોય તેવું.

નિર્, અ૦ [સં૦] નિષેધ વાચક ઉપસર્ગ. નિરક્ષર-અભણ; મૂર્ખ.

નિરઙ્કુશ, વિ૰ [સં૰] અઙ્કોસ–અટકાવ વિનાનું; સ્વતન્ત્ર.

નિરખ, પુ૰ ફલાણે ભાવે વેચવો એમ જે ઠેરવી મુકેલું તે. ૨ તપાસ; પરીક્ષા; કસ.

નિરખવું, ક્રિ૰ સ૰ [નિરીક્ષણ] સારીપેઠે–ધારી ધારીને જોવું; નિહાળવું. ૨ પરીક્ષા કરવી; કસવું.

નિરઞ્જન, વિ૰ [સં૰] અન્ધકાર–અજ્ઞાન વિનાનું; પ્રકાશરૂપ; તેજોમય.

નિરધાર, નિર્ધાર.

નિરધારવું, નિર્ધારવું.

નિરન્તર, અ૰ [સં૰] વચમાં અન્તર ન પડે તેમ; જારી; ચાલુ; સદાકાળ; હંમેશ.

નિરપરાધી, વિ૰ [સં૰] અપરાધ વનાનું; બેગુન્હા.

નિરર્થક, વિ૰ [સં૰] મિથ્યા હોય તેવું; નકામું; માલ વગરનું; વગર કારણે હોય તેવું.

નિરાંત, સ્ત્રી૰ કામ કરવાનું ન હોય તેવી સ્થિતિ; પરવાર; ફુરસદ. ૨ સુખ; ચેહેન. નિરાંત થવી- વળવી.

નિરાકરણ, ન૰ [સં૰] નાબૂદ–રદ કરવું તે. [ને સાકાર.

નિરાકાર, વિ૰ [સં૰] આકાર વિનાનું; બ્રહ્મ. નિરાકાર

નિરાધાર, વિ૰ [સં૰] આધાર વિનાનું.

નિરામય, વિ૰ [સં૰] રોગ–મળ–નડતર વગરનું.

નિરાલમ્બ, વિ૰ આધાર–આસરા વિનાનું.

નિરાશ, વિ૰ આશાભઙ્ગ થયલું; નાઉમેદ; દલગીર.

નિરાશ્રય-શ્રિત, વિ૰ જેને કોઈનો આસરો ન હોય તેવું; અનાથ; નધણિયાતું; લાચાર.

નિરાહાર, પુ૰ અપવાસ.

નિરાળું, વિ૰ જૂદું; ન્યારું; આઘું. [બન્ધ.

નિરુત્તર, વિ૰ જેનાથી ઉત્તર–જવાબ ન દેવાય તેવું; મો-

નિરુદ્યોગ-ગી, વિ૰ જેને ઉદ્યોગ–કામ ન હોય તે.

નિરુપકારી, વિ૰ કૃતઘ્ન. ૨ ઉપકાર ન કરે તેવું.

નિરુપદ્રવ, વિ૰ ઉપદ્રવ ન કરે તેવું.

નિરુપયોગ, વિ૰ ઉપયોગ–કામમાં ન આવે તેવું.

નિરુપાય, વિ૰ ઉપાય–ઈલાજ ન ચાલે તેવું.

નિરૂપણ, ન૰ [સં૰] વર્ણવવું તે; વ્યાખ્યાન કરવું તે. ૨ ચરિત્રવર્ણન; વાર્તાકથન.

નિરોગી, વિ૰ [નીરોગી] રોગ–આજાર વનાનું; તનદુરસ્ત; આરોગ્ય.

નિરોધ, પુ૰ [સં૰] અટકાવ; રોકાણ; પ્રતિબન્ધ.

નિર્ગત, વિ૰ [સં૰] ગતિ વિનાનું; નિર્બળ; અશક્ત;

નિર્ગન્ધ, વિ૰ [સં૰] ગન્ધ–વાસ વિનાનું. [ગાત્રભઙ્ગ.

નિર્ગમન, ન૰ [સં૰] ગુજારવું–કાઢવું તે (કાળ નિર્ગમન કરવો).

નિર્ગુણ, વિ૰ [સં૰] જેને વિષે કોઈપણ ગુણની કલ્પના ન થઈ શકે તેવું. રજ, તમ, સત્વ એ ગુણ રહિત; નિરાકાર (બ્રહ્મ). ૨ જેનામાં ગુણ–સદ્‌ગુણ ન હોય તે. ૩ થયલો ગુણ ન માનનાર.

નિર્ગુણી, વિ૰ નિર્ગુણ (૨ જા ને ૩ જા અર્થમાં).

નિર્ઘોષ, પુ૰ [સં૰] અવાજ; શબ્દનો ઘોર.

નિર્જર, વિ૰ [સં૰] જેને જરા–ઘડપણ નથી તેવું; અમર.

નિર્જળ, વિ૰ જ્યાં પાણી ન હોય તેવું. ૨ પાણી પણ ન પિવાય તેવો (ઉપવાસ).

નિર્જીવ, વિ૰ [સં૰] જીવ–પ્રાણી વિનાનું. ૨ નિર્બળ. ૩ જેમાં કંઈ લાભ–પ્રાપ્તિ ન હોય તેવું; નકામું; હલકું.

નિર્ઝર, ન૰ [સં૰] ઝરો (પાણીનો). ૨ ઝરણ.

નિર્ણય, પુ૰ [સં૰] છેલ્લો ઠરાવ; નિશ્ચય. ૨ નક્કી કરેલી ગોઠવણ. ૩ ફેસલો; હુકમનામું; ટીપ.

નિર્દય, વિ૰ [સં૰] દયા વિનાનું; ઘાતકી; ક્રૂર.

નિર્દેશ, પુ૰ [સં૰] દેખાડવવું તે; વર્ણન. ૨ આજ્ઞા; હુકમ.

નિર્દોષ, વિ૰ [સં૰] દોષ વિનાનું.

નિર્દોષી, નિર્દોષ. [ન; ગરીબ.

નિર્ધન, વિ૰ [સં૰] જેની પાસે ધન ન હોય તે–તેવું; દી-

નિર્ધની, નિર્ધન.

નિર્ધાર, અ૰ [સં૰] નક્કી; ખાતરીથી; નિશ્ચયપૂર્વક.

નિર્ધારવું, ક્રિ૰ સ૰ નક્કી કરવું; ઠેરવવું. (ફલાણે દિવસે લગન નિર્ધાર્યાં છે.)

નિર્બળ, વિ૰ બળ–શક્તિ વનાનું.

નિર્ભય, વિ૰ [સં૰] ભય વિનાનું.

નિર્ભર, વિ૰ [સં૰] ભરેલું. આનન્દ નિર્ભર, લોભ નિર્ભર ઈત્યાદિ. [કાર.

નિર્ભર્ત્સના, સ્ત્રી૰ [સં૰] કણટાળો; હલકું ગણવું તે; તુચ્છ-

નિર્ભાગ્ય, વિ૰ [સં૰] ભાગ્ય વનાનું; કમનસીબ.

નિર્ભ્રાન્ત, વિ૰ [સં૰] ભ્રાન્તિ વગરનું.

નિર્ભેદ્ય, વિ૰ [સં૰] ન ભેદાય તેવું.

નિર્મળ, વિ૰ [સં૰] મળ વનાનું; સ્વચ્છ. [વેલું.

નિર્માણ, વિ૰ [સં૰] કરેલું; ઠેરવેલું; સર્જીત; કરમે લખા-

નિર્માળ, ન૰ [નિર્માલ્ય] દેવ ઉપરથી ઉતરેલાં જે ફૂલ તે. ૨ દેવને અર્પેલું ને પછી દૂર કરેલું એવું (ફુલ નૈવેદ વગેરે).

નિર્મિત, વિ૰ [સં૰] નિર્માણ કરેલું; સર્જીત; ઠેરવેલું.

નિર્મુખ, વિ૰ નિરાશ. ૨ ખાવા આવ્યું છતાં ખાધા વગર પાછું ગયું હોય તેવું.

નિર્મૂળ, વિ૰ મૂળ વિનાનું. ૨ મૂળ ઉખડી ગયું હોય તેવું.

નિર્લજ્જ, વિ૰ [સં૰] જેને લાજ ન હોય તે–તેવું; બે-

નિર્લોભી, વિ૰ [નિર્લોભ] જેને લોભ નથી તે. [શરમ.

નિર્વંશ, વિ૰ [સં૰] જેના વંશમાં કોઈ ન રહ્યું હોય તે. પુ૰ વંશમાં કોઈ ન હોવું તે.

નિર્વાણ, વિ૰ [સં૰] છેલ્લું. ૨ નક્કી હોય તેવું.

નિર્વાણ, ન૰ મનુષ્યની છેલ્લી સ્થિતિ; ઉદ્ધાર; મુક્તિ; મોક્ષ.

નિર્વાહ, પુ૦ [સં૦] ચલાવ્યાજવું તે; ટકાવ. ૨ ગુજારો.
નિર્વિકાર, વિ૦ [સં૦] વિકાર વિનાનું.
નિર્વિઘ્ન, વિ૦ [સં૦] વિઘ્ન-અડચણ ન હોય તેવું.
નિર્વેધ, વિ૦ [સં૦] વેધ-બાધ-અડચણ વનાનું.
નિર્વ્યસની, વિ૦ [સં૦ નિર્વ્યસન] વ્યસન વનાનું.
નિલાજરું, વિ૦ બેશરમ; નિર્લજ્જ.
નિલામ, ન૦ ઉછાળણી; હર્રાજી; લીલામ.
નિવડવું, ક્રિ૦ અ૦ ચુંટી કાઢેલું-પસંદ કરયું હોય તેવી હાલતમાં આવવું. ૨ તરબિયત થવી; કેળવાવું. ૩ કેળવાઈ પ્રસિદ્ધિમાં આવવું; નિકળી આવવું, નક્કી થઈ પ્રગટ થવું.
નિવાડો, પુ૦ શેવટ; છેલ્લું પરિણામ. ૨ ફેસલો; ઠરાવ.
નિવારણ, ન૦ [સં૦] નિવારવું તે.
નિવારવું, ક્રિ૦ સ૦ અટકાવું; દૂર કરવું; સઙ્કટ આવતું વારવું-પાછું કાઢવું.
નિવાસ, પુ૦ [સં૦] રેવાનું ઠેકાણું-(શેહેર, ગામ, મોહલ્લો, ઘર). ૨ રેવું તે.
નિવૃત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રપઞ્ચ-ઉપાધિથી દૂર હોવું તે; જોસ્સાઓની અસર ન લાગે તેવી હાલતમાં હોવું તે. (પ્રવૃત્તિનું ઉલટું). ૨ નિરાંત; પરવાર; ફુરસદ.
નિવેડો, નિવાડો.
નિવેદન, ન૦ [સં૦] નમ્રતાથી જણાવવું-કેવું તે.
નિશ, નિશા.
નિશદિન, રાત દાડો.
નિશા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રાત; રાત્રી.
નિશાકર, પુ૦ [સં૦] ચન્દ્ર. [ઘુવડ; વાગળું.
નિશાચર, પુ૦ [સં૦] રાક્ષસ. ૨ ચોર. ૩ ભૂત. ૪
નિશાણ, ન૦ [ફા૦ નિશાન] ધજા; વાવટો; ઝુંડો. ૨ વાવટાવાળી નોબત. ૩ બંધુક તીર વગેરે મારવામાં અમુક ઠેકાણું-બિન્દુ તાકેલું હોય તે. ૪ નિશાણી; ચિન્હ.
નિશાણી, સ્ત્રી૦ ઓળખવાને સારુ જે કંઈ કયલું-બતાવેલું-આપેલું-લખેલું-છુપેલું તે; ચિન્હ. ૨ યાદગીરીને સારુ આપેલી જે ચીજ તે.
નિશાતરો, પુ૦ નીશા ઉપર જે લામ્બા ગોળ પથરાથી મસાલો વગેરે વાટવામાં આવેછે તે.
નિશાન, નિશાણ.
નિશાની, નિશાણી.
નિશાળ, સ્ત્રી૦ જયાં ઘણા છોકરા-છોકરી ભેગાં થઈ ભણતાં હોય તે ઠેકાણું.
નિશાળગરણું, ન૦ નિશાળે દાખલ થતી વખત જે સરસ્વતીપૂજન વગેરેનો ઠાઠ કરવામાં આવે છે તે.
નિશાળિયો, પુ૦ નિશાળે ભણવા જનારો છોકરો.
નિશોતર, ન૦ એક જાતનાં ઝાડનાં મૂળિયાં-જુલાબ વગેરે ઓસડના કામમાં આવેછે.
નિશ્ચય, પુ૦ [સં૦] નક્કી કરેલું તે; ઠરાવ; તોડ; નિર્ણય. ૨ ખાતરી; પતીજ; ભરોસો.
નિશ્ચિન્ત, વિ૦ [સં૦] ચિન્તા વગરનું.
નિશ્વાસ, પુ૦ [સં૦] નિસાસો.
નિષાદ, પુ૦ [સં૦] ગાયનના સપ્ત સ્વરમાંનો સાતમો-સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની.
નિષેધ, પુ૦ [સં૦] અટકાવ; મના; પ્રતિબન્ધ. ૨ ના કેવી તે; ના કબૂલ-રદ કરવું તે.
નિષેધક, વિ૦ [સં૦] નિષેધ કરનાર.
નિષ્કપટી, વિ૦ [નિષ્કપટ] જેનામાં કપટ ન હોય તેવું.
નિષ્કલઙ્ક, વિ૦ [સં૦] કલઙ્ક વગરનું.
નિષ્કામ, વિ૦ [સં૦] ઈશ્વર પ્રાપ્તિ શિવાય બીજાં કોઈ ફળની ઈચ્છા ન હોય તેવું (નિષ્કામ ભક્તિ).
નિષ્ઠા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રીતિ-ભાવ-વિશ્વાસથી વળગી રેવું તે; આસ્થા.
નિષ્પક્ષપાતી, વિ૦ [નિષ્પક્ષપાત] જે પક્ષપાત-તરફદારી કરતો ન હોય તે.
નિષ્ફળ, વિ૦ [સં૦] ફળ વિનાનું; ફોકટ; મિથ્યા; વ્યર્થ.
નિસાણી, નિસરણી.
નિસબત, સ્ત્રી૦ [અ૦] સમ્બન્ધ; વળગણ. ૨ હવાલો; સમ્ભાળ; અખત્યાર.
નિસરણી, સ્ત્રી૦ [નિઃશ્રેણી] ઊંચે ચડવાને અને નીચે ઉતરવાને સારુ બનાવેલો પગથિયાં વાળો સાકઠી વાંસનો જે લામ્બો ઘાટ તે. ૨ નીચેથી ઊંચે જવાને ને ઊંચેથી નીચે આવવાને એક પછી એક એમ ક્રમમાં જે સોભન-પથરાની ચણેલી પાયરીઓ વાળો જે ઘાટ તે.
નિસરવું, ક્રિ૦ અ૦ [નિસ્સરણ] નિકળવું.
નિસાણ, નિશાણ.
નિસાણી, સ્ત્રી૦ નિશાણી. ૨ નિસરણી.
નિસાતરો, નિશાતરો.
નિસાસો, પુ૦ [નિશ્વાસ] દલગીરીમાં શ્વાસ નીચો મુકવો તે; આશાભઙ્ગ થયેથી જીવને જે અકળામણ થાય તે. ૨ અકળામણમાં નસીબને-દુઃખદેનારને જે સરાપ દેવામાં આવેછે તે.
નિસ્તરવું, ક્રિ૦ અ૦ પારપડવું; તરવું. એ ઉપર નિસ્તારો. 'અબ્બા ગહન એ આવ્યું જાય, રામ જાણે નિસ્તારો થાય'.
નિસ્તેજ, વિ૦ [સં૦] તેજ વિનાનું; ફીકું.
નિસ્પૃહ, વિ૦ [સં૦] જે કોઈની સહાયની ઈચ્છા રાખતો ન હોય તે-તેવું; બેદરકાર; બેતમા; બેપરવા.
નિસ્પૃહી, નિસ્પૃહ.
નિહાલ, ન્યાલ.
નિહાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ધારી ધારી-તાકી તાકી જોવું.
ની, નિ.

નીંદ, નિદ્રા.

નીક, સ્ત્રી॰ પાણી જવાનો રસ્તો.

નીકા, પુ॰ [આ॰] શાદીથી નહિ પણ થોડા જણને શાહેદ રાખી ધણીધણિયાણીની પેઠે રેવું તે; ગાન્ધર્વવિવાહ.

નીકું, વિ॰ [હિં॰] ચોખ્ખું; સ્વચ્છ. ૨ સારૂં; પસન્દ પડે તેવું.

નીઘા, સ્ત્રી॰ [ફા॰] નજર; દૃષ્ટિ; ૨ સમ્ભાળ; કાળજી. નીઘેદારી રાખવી–કરવી એટલે નજર–તપાસ રાખવી.

નીચ, વિ॰ [સં॰] કુળ સ્થિતિમાં હલકું–નઠારૂં. ૨ નીચી–હીણી જાતનું. ૩ અપંજસ મળે–દુઃખ થાય તેવું.

નીચલું, વિ॰ નીચે હોય તેવું. નીચે હોય તે ભાગનું.

નીચાણ, ન॰ ઢોળાવથી જમીનનો એક ભાગ ઉપર ને એક ભાગ તળે એમ હોય તેમાં જે તળેનો ભાગ તે.

નીચું, વિ॰ નીચ (માણસ). ૨ નીચાણ હોય તેવું. ૩ બે ઊંચાઈમાં જે થોડી ઊંચાઈનું હોય તેવું.–તે સુર ઊંચું છે ને આ સુર નીચું છે.

નીજ, નિજ.

નીત, નિત્ય.

નીતર, અ॰ નહિતો.

નીતિ, સ્ત્રી॰ [સં॰] મનુષ્યે પોતાની સાથે–પોતાના સમ્બન્ધીસાથે–માણસ જાતસાથે વર્તવાની જે જરૂરની રીતિ–ફરજ તે. (શાસ્ત્રમાં લખેલી અથવા લોકસિદ્ધ). ૨ કોઈપણ કામ તજવીજથી ચલાવવાની રૂડી રીતિ. ૩ રાજાએ પ્રજા પ્રતિ અને પ્રજાએ રાજા પ્રતિ વર્તવા સમ્બન્ધી–રાજ્યના ઉત્કર્ષ સમ્બન્ધી જે રૂડી રીતિ અને રૂડા વિચારો તે; રાજનીતિ.

નીતિમાન્, વિ॰ [સં॰] સદાચરણી; સદ્ગુણી. ૨ ન્યાયી. ૩ ઘર ચલાવવા વગેરેની ઘટતી ગોઠવણ રાખી [વર્તનારો.

નીદણ–દાણ, ન॰ નકામું ઘાસ વગેરે.

નીદર, નિદ્રા.

નીદવું, ક્રિ॰ સ॰ અનાજના ખેતરમાંથી અથવા વાડીમાંથી નકામો પાલો, ઘાસ વગેરે દાતરડીયે ખોદી કાડવું.

નીધ, નિધિ.

નીભો, પુ॰ પકવવા સારુ કુંભાર માટીનાં ઘડેલા પદાર્થોનો જે ઢગલો કરેછે તે. [ક્રમ પ્રમાણે.

નીમ, નિયમ. નીમસર–એકાદા નિયમ અથવા અમુક

નીમવું, નિમવું. [ભાગ કરીને.

નીમે, વિ॰ [ફા॰] અરધું. નીમે ભાગે–અરધો અરધ

નીમો, પુ॰ [ફા॰] ખુટ્ટીદાર કપડાંનો કમ્મરે પટીવાળો મોટા ઘેરનો અઙ્ગરખો.–જામાંથી ઊંચો ને થોડા ઘેરનો.

નીર, ન॰ [સં॰] પાણી; જળ; ઉદક. નીરજ–કમળ.

નીરવું, ક્રિ॰ સ॰ આગળ મુકવું; નાખવું–ઘાસ ચારો (ગાય ભેંસ બળદ ઘોડા બકરી વગેરેને).

નીરસ, વિ॰ [સં॰] રસ વનાનું.

નીરો, પું॰ ખજુરી તાડી નાળિયેરીનો તાજો ઝરેલો (વાણાંના પોરનો) રસ.

નીલ, વિ॰ [સં॰] ઘેરો આસમાની (રઙ્ગ).

નીલમ, ન॰ [નીલમણિ] આસમાની રઙ્ગનું મણિ; એક જાતનો હીરો.

નીલું–ળું, વિ॰ ઘેરા આસમાની રઙ્ગનું. [ગાંઠ તે.

નીવી, સ્ત્રી॰ [સં॰] સ્ત્રીને કમ્મરે પેરવાનાં લુગડાંની જે

નીશા, સ્ત્રી॰ [આ॰] કેફ; અમલ. નીશાપાણી–નીશા અને ઉપરથી ખાવાની વસ્તુ, પાનસોપારી વગેરે. નીશો કીધો એ પણ કેવાય છે. નીશાબાજ એટલે નીશામાં ગરકાવ હોય તે. [ફા॰] ખાતરી; પતીજ; ભરોસો. ખાતરનીશા કેવાયછે. [સં॰ શાણ–ણી] જે ટાંકેલા પથ્થર ઉપર મસાલો ભાંગ વગેરે વાટવામાં આવેછે તે. નીસા પણ કેવાયછે.

નુંકસાન, ન॰ [આ॰] નાશ; હાનિ. ૨ તોટો; ગેરફાયદો. ૩ બગાડ; ખરાબી. [દલો.

નુકસાની, સ્ત્રી॰ નુકસાન. ૨ નુકસાનનો અવેજ–બ-

નુક્તો–ખ્તો, પુ॰ [આ॰] નવો ખુટ્ટો–તર્ક. ૨ નવી તરેહની મેળવણી (વસ્તુઓની). ૩ છુપી મતલબ રેઈ હોય તેવું કોઈ લખાણ. ૪ ફારસી આરબી હરફ ઉપર સ્વરનાં જે ચિન્હ તેમાંનું એક.

નુગરું, વિ॰ ઉપકાર ન માનનાર; કૃતઘ્ની. ૨ નિર્લજ્જ; બેશરમ. ૩ જેને કોઈ ગુરુપાસથી સારી શિક્ષા ન મળી હોય તેવું.

નૂતન, વિ॰ [સં॰] નવું; તરતનું; તાજું; નૌતમ.

નૂન, ન્યૂન.

નૂર, ન॰ [આ॰] તેજ; પ્રકાશ; ચળકાટ. ચેહેરાનું નૂર. ૨ શૌર્ય; પાણી.

નૂર, ન॰ વાણ–આગગાડીમાં બેઠાનું અથવા તેમાં માલ ચડાવવાનું ભાડું. [પક્ષી.

નૂરી, સ્ત્રી॰ [હિં] પોપટની જાતમાં ભળતું લાલ રઙ્ગનું

નૃત્ય, ન॰ [સં॰] નાચવું તે; નાચ.

નૃપ–તિ, પુ॰ [સં॰] રાજા. [૨ રાજા.

નૃસિંહ, પુ॰ [સં॰] એ નામનો વિષ્ણુનો ચોથો અવતાર.

ને, અ॰ અનેને બદલે મુકવામાં આવેછે–એ ને તે. ૨ દ્વિતીયા વિભક્તીનો પ્રત્યય–તેને બોલાવો. ૩ પ્રતિ–ઈચ્છાના ભાવમાં ક્રિયાપદની સાથે જેમ નિ–ની જોડાયછે તેમ જોડાય છે. આવને, બેસને.

ને, વિ॰ એવું (જૂની કવિતામાં). 'ગોરમા ઘરડો ને ભરથાર કે આપ્યો મૂજને રે લોલ.' 'આધાર ને હૂતો રે હરિ મને તાહરો રે; અમો તો અબળા દુર્બળનાર, પ્રીતલડી ને હૂતી રે પેલા ભવતણી રે, તે કેમ મેલિયે રે વિસાર'.

નેક, વિ॰ [ફા॰] પ્રમાણિક; સાચું; ઈમાનદાર. ૨ નીતિ-

માનૂ; સારી ચાલચલણનું. ૩ ભલું; રૂડું; કપટ કાવતરાં વગરનુ. ૪ જેમાં કોઈનું ભલું થાય તેવું; સખી.-કામ, માણસ.
નેકનજર, વિ૰ જેની નજર-દાનત ચોખ્ખી હોય તે.
નેકનામ, વિ૰ જેનું નામ નેકીથી પ્રખ્યાત હોય તે.
નેકી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] ઈમાનદારી; સાચવટ. ૨ નીતિ; સારી ચાલ. ૩ ભલમનસાઈ; સુધાપણું. ૨ કોઇનું ભલું થાય તેવી બુદ્ધિ ને તેવું કામ. (એનું ઉલટું બદી).
નેગવું, ખાવું.
નેચો, પુ૰ [ફા૰] હુક્કાની આમળાવાળી નળી. [કટાક્ષ.
નેજારો, પુ૰ [ફા૰] આંખમાંથી જે ભાલા મારવા તે;
નેજો, પુ૰ ભાલો.
નેટ, અ૰ નિશ્ચય પૂર્વક; ઠરાવસાથે; નક્કી.
નેડે, અ૰ પાસે; કને.
નેડો, પુ૰ સ્નેહ; પ્રેમ. (કવિતામાં).
નેણ, ન૰ [નયન] આંખ; ચક્ષુ. [સોટી.
નેતર, સ્ત્રી૰ એક જાતનું ઝાડ અથવા તેની કાપેલી ડાળી-
નેતરું, ન૰ દહીં વલોવવાની રવૈને બાંધેલું દોરડું.
નેતિ, અ૰ [ન, ઈતિ] એટલું પૂરું કયું-કરચું તો પણ ન સમજાતું: અકળ; અનન્ત; અપાર. ૨ એ નહિ.
નેત્ર, ન૰ [સં] આંખ; ચક્ષુ; નયન.
નેન, નયન; નેણ.
નેપાળો, પુ૰ એક જાતની ઓષધી-જુલાબ વગેરેમાં કામ આવેછે. એ બીયાં હોય છે.
નેપુર, ન૰ [નૂપુર] સ્ત્રીઓનાં પગનું ઘરેણું; ઝાંઝર.
નેફો, પુ૰ ચણિયાના જે ભાગની અન્દર પાટી ઘાલવામાં આવે છે તે.
નેમ, નિયમ. ૨ તાકવાનું નિશાન.
નેમણુક, નિમણુક.
નેમવું, નિમવું.
નેરૂં, ચોમાસામાં પાણી વેતું હોય તે નાનું કોતર.
નેવ-વાં, ન૰ છાપરાંના છેડા ઉપરના નળિયાં જેમાંથી છાપરાંનુ પાણી નીચે રસ્તા પર પડે છે. ૨ એ નળિયાંમાંથી જે પાણી પડે તે. એ શબ્દ અનેક વચનમાંજ વપરાય છે.
નેવલે, નેવામાં. 'આવરે વરસાદ નેવલે પાણી.'
નેવાણી, સ્ત્રી૰ નેવ પડે તે જગા.
નેવુ, વિ૰ સોમાં દશ ઓછા; ૯૦.
નેવ્યાસી, વિ૰ નેવુમાં એક ઓછા ; ૮૯.
નેશ-નેસ, વિ૰ [નેષ્ટ] હીણ નસીબનું; અપશુકનિયું. ૨ દળદરી; કન્જુસ.
નેસ, નસ.
નેસડો, પુ૰ ભરવાડ-ગોવાળીયાને રેવાની જગો.
નેસ્તી, પુ૰ ગામ-ગામડાંમાં મોદી, ગાંધી કણિયા વગેરેનો સામટો ધન્ધો કરનારો; બધું પરચૂરણ વેચનારો વાણિયો.
નેહ, પુ૰ સ્નેહ; પ્રેમ; પ્યાર.
નેહડો, પુ૰ નેસડો. ૨ નેહ.
નેહેર, સ્ત્રી૰ નહેર.
નેહેમી, હમેશ; દરરોજ; સદા.
નેળ, સ્ત્રી૰ નળોકડી; નાળ; ખેતર-પાડ-ઝાડીની વચમાની સાંકડી જગા. ૨ હુક્કાની નળી. [(દિશા).
નૈઋત, વિ૰ [નૈઋતી] દક્ષિણ ને પશ્ચિમની વચમાંની
નૈયાયિક, વિ૰ ન્યાય શાસ્ત્ર ભણેલો.
નૈચું, ન૰ નખને લગતી ચામડીનો એકાદો ભાગ.
નૈવેદ, ન૰ [નૈવેદ્ય] દેવને ધરાવેલું જે ખાવાનું તે; પ્રસાદ.
નૈષ્ટિક, વિ૰[સં૰] કર્મક્રિયા કરવામાં તત્પર; આસ્થાવાળો.
નો, અ૰ નહિ; મા. તે કામ તું નો કર. ૨ ષષ્ટિનો પુલ્લિંગે પ્રત્યય. તેનો. ૩ (તે) રૂપ-રૂપીના અર્થમાં વપરાય છે- મનનું આકાશ એટલે મનરૂપ-રૂપી આકાશ.
નોક, સ્ત્રી૰ [ફા૰] અણી ; ટોચ. ૨ ટેક ; પણ ; વટ; આબરુ. નોકદાર-નોકવાળું. [દમદગાર.
નોકર, પું૰ [ફા૰] મેહેતો; ચાકર. ૨ દાસ; સેવક; ખિ-
નોકરી, સ્ત્રી૰ મેહેતાગીરી; ચાકરી. ૨ સેવા; ખિદમદગારી.
નોખું, વિ૰ જૂદું; અલાહિદું.
નોઝણું, ન૰ ગાયને દોહતીવેળા પાછલે પગે ધૂંટણથી ઉપર જે દોરડું બાંધવામાં આવેછે તે; સેલું; સેલો.
નોટ, સ્ત્રી૰ [અં૰] ચલણી કાગળ સિક્કાને બદલે વપરાતો તે. ૨ કામકાજની ચિઠ્ઠી. ૩ પાનામાં આવેલા શબ્દની સમજ આપવાને પાનાની નીચે આપેલી ટીપ; ટિપ્પણ. [ઈજન દેવું.
નોતરવું, ક્રિ૰ સ૰ [નિમન્ત્રણ] જમવા તેડવું; બોલાવવું;
નોતરિયો, પુ૰ નોતરું કરનારો.
નોતરૂં, ન૰ જમવા આવજો એવું આગળથી કેવડાવવું તે ; ઈજન. ૨ બોલાવવું-તેડવું તે.
નોધ, સ્ત્રી૰ યાદદાસ્તને સારૂ જે લખીરાખેલું તે. ૨ જે ચોપડીમાં માલ આપેલો વિગત સાથે નોધાય છે તથા યાદીને વાસ્તે હુંડી વગેરેની રકમો લખાયછે તે. જાંગડ માલ આપવાનો વહીવટ હોય તો જાંગડનોધ કેવાયછે. ૩ મોટા થાંભલાને થોડીવાર ટેકણ આપવા સારૂ જે સાકટાઓ સાથે તેને ખીલાથી જડી રાખવો તે. ૪ યાદદાસ્ત; સ્મરણ ચોપડી; ટિપ્પણ.
નોધવું, ક્રિ૰ સ૰ ચોપડીમાં દાખલ કરવું ; ટપકાવવું. ૨ નોધ (૩ જા અર્થમાં) જડવી.
નોધારૂં, વિ૰ આધાર વિનાનું. ૨ નિરાશ્રિત.
નોબત, સ્ત્રી૰ મોટું નગારૂં,-જે, ગાડાંમાં- ઊંટ ઊપર વરઘોડા સ્વારીમાં વગાડતું લઈજવામાં આવેછે તે. દેવ દેહેરામાં પણ હોય છે.
નોમ, સ્ત્રી૰ [નવમી] પખવાડિયાંનો નવમો દાડો.

નોય, નહોય. [નું ભાડું.
નોર. ન૦ વાણ—આગગાડીમાં બેસવાનું— માલ લઈજવા-
નોર, પુ૦ નખથી પડેલા જે ઉઝરડા તે; નખક્ષત. નો-
રિયાં પણ કેવાયછે.
નોરતું, ન૦ નવરાતમાંની જે અકેકી રાત—અકેકો દિવસ તે.
નોરપડવું, હારપડવું, ચાલતું થવું.
નોળ, પુ૦ નોળિયો.
નોળવું, ક્રિ૦ સ૦ ગોરસિયાંને કાથાની દોરડી પરાળ વગે-
રેના કુંચાથી ઘસી લુછી સાફ કરવું.
નોળિયો, પુ૦ [નકુલ] એક જાતનું ચોપગું નાનું
પ્રાણી જે ઊંદરસાપને ખાયછે.
નોળીકરમ, ન૦ યોગમાર્ગની એક ક્રિયા—નાકે પાણી પી-
વું વગેરે. ૨ લુચ્ચાઈ; કાવતરું.
નોળીનોમ, સ્ત્રી૦ શ્રાવણ સુદ નોમ.
નોળું, ન૦ નાનાં સાપોલિયાંમાંનું એક, જેને સીતાજીનું
ઊંઢણું—નોળું કેછે. ૨ ગોરસિયાં ધોવાનો જે કુચો તે.
નૌકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાણ; મછવો.
નૌતમ, વિ૦ નવું. ૨ નવું શોભીતું.
ન્યાત-ત્તિ, નાત.
ન્યાતિલું, નાતિલું.
ન્યાય, પુ૦ [સં૦] ઈનસાફ; ખરાંખોટાંની તોલના. ૨
સાચવટ; રાસ્તી; વાજબીપણું. ૩ કારણ ઉપરથી કાર્ય,
પ્રતિજ્ઞા ઉપરથી અનુમાન શોધવાની વિદ્યા; કેટલાંક
પ્રમાણ ઉપરથી કેટલાંક થવાના કાર્યના તર્ક કરવાનું
શાસ્ત્ર. ૪ ધારો; નિયમ.
ન્યાયશાસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] ન્યાય (૩જા અર્થમાં). [સાફદાર.
ન્યાયાધીશ, પુ૦ [સં૦] ન્યાય કરનાર અધિકારી; ઈન-
ન્યાયી, વિ૦ [સં૦] ન્યાયવાળું; વાજબી; રાસ્ત.
ન્યારું, વિ૦ [હિં૦] જાદું. ૨ અજાએબ જેવું જાદું.
ન્યાલ, વિ૦ દ્રવ્યથી ભરપૂર; પૂર્ણ. ૨ ઈચ્છા પાર પડી
હોય તેવું; કૃતાર્થ. [છું વધતું.
ન્યૂન, વિ૦ [સં૦] ઓછું; ઊણું; કમ. ન્યૂનાધિક—ઓ-
ન્યૂનતા, સ્ત્રી૦ ઓછાપણું.
ન્યૂસપેપર, ન૦ [અં૦] ખબરનો કાગળ; અખબાર;
વર્તમાન—સમાચાર પત્ર.

પ.

પ, પુ૦ [સં૦] એકવીસમો વ્યંજન વર્ણ, એ હોઠથી
બોલાય છે.
પ, વિ૦ [સં૦] રક્ષણ કરનાર; પાળનાર. ભૂપ—પૃથ્વીનું
રક્ષણ કરનારો—રાજા. ૨ પીનાર. મધુપ—મધપીનાર
—ભમરો.

પકડ, સ્ત્રી૦ પકડવા—ધરવા—બાઝવાનો એક દાવ (કુસ્તીમાં).
૨ જે ભૂલ પકડવી તે (તકરારમાં).
પકડવું, ક્રિ૦ સ૦ બાઝવું; ઝાલવું; વળગવું. ૨ સરકાર-
હુકમથી કોઈ માણસને કબજ કરવું. ૩ શોધવું; ઓ-
ળવું; પેદા કરવું—ચોર પકડાતો નથી.
પકવું, પગતું.
પકવવું, ક્રિ૦ સ૦ પાકે તેમ કરવું.
પકવાન, પક્વાન.
પકવાસા, પુ૦ છાપરાંના સાકટાસાથે જડેલી પાટિયાની
જે ચીપ તે. [પાકું.
પક્કું, વિ૦ પૂરો માહિતગાર; છેતરાય નહિ તેવું; પુક્ત;
પક્વ, વિ૦ [સં૦] પાકેલું. ૨ રન્ધાયલું. ૩ તૈયાર.
પક્વાન, ન૦ [પક્વાન્ન] ભોજનનો સર્વોપરી ઊંચો પદાર્થ.
૨ ગેબર, ખાજાં, જલેબી, લાપસી લાડુ ને દહીં-
તરાં એ પાંચ અથવા સુતરફેણી ને ફરસીપુરી એ બે
મળી જે સાત વાનાં તે. ૩ રાંધેલું અન્ન.
પક્ષ, પુ૦ [સં૦] પાંખ. ૨ પખવાડિયું. ૩ ભાદરવા વ-
દના—શ્રાદ્ધના પન્દર દિવસ. ૪ બાજુ; તરફેન. ૫
બેની તકરારમાં એકની તરફના થવું તે; ઉપરાણું. ૬
મત; વિચાર; અભિપ્રાય. ૭ ટુકડી; વર્ગ. ૮ તક-
રારી બાબત; વાદવિષય.
પક્ષઘાત, પુ૦ [સં૦] શરીરનું એક પાસું મરીગયું હોય—
નિરુપયોગી થયું હોય તે રોગ.
પક્ષપાત, પુ૦ [સં૦] એકાદા પક્ષપર પડવું તે; તરફેન
ખેંચવી તે; તરફદારી; ઉપરાણું. પક્ષપાતી—પક્ષપાત
પક્ષાઘાત, પક્ષઘાત. [કરનાર.
પક્ષિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] પક્ષીની માદા.
પક્ષી, પુ૦—ન૦ [સં૦] બે પગનું પાંખવાળું ઉડતું પ્રાણી.
પક્ષી, વિ૦ [સં૦] પક્ષ કરનારો; તરફેન ખેંચનારો;
મળતિયો.
પક્ષે, અ૦ એક બાજુ જોતાં; આમ પણ ખરું ને આમ
પણ ખરું; વિકલ્પે.
પખ, પક્ષ.
પખવાજ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] જેની બેપાસ વગાડવાનું હોય
છે તેવું એક વાદ્ય; મૃદઙ્ગ.
પખવાડિયું—ડું, ન૦ પન્દર દિવસનો જે કાળ તે; પક્ષ.
પખાજ, પખવાજ.
પખાજી, પુ૦ પખાજ વગાડનારો.
પખાલ, સ્ત્રી૦ [પય—પાણી; ખલ્લ—ચામડું] પાણી ભરી-
રાખવાનું ચામડાનું ઠામ. ૨ [પ્રક્ષાલન] સન્ધ્યાકાળે
શિવનાં નિર્માળ ઉતારી દેવસ્થાનને પાણીથી ધોવું તે.
પખાલી, પુ૦ જે પોતાની ખાંધ ઉપર અથવા બળદ
પાડા ઉપર પખાલ નાખેછે ને પાણી ભરવા છાંટવાનો
ધંધો કરેછે તે.

પખાળવું, ક્રિ૦ સ૦ [પ્રક્ષાલન] પાણીથી ધોવું–સાફ કરવું. પાગ પખાળવા.

પખું, ન૦ પક્ષ; તડું.

પગ, પુ૦ [પદ] ઉભાં રૈવામાં અથવા ચાલવામાં પ્રાણીના શરીરના જે અવયવ કામમાં આવેછે–જે જમીન ઉપર ટેકવાયછે તે. ૨ કોઈપણ વસ્તુ પગ જેવા જે દાંડાને આધારે રૈછે તે; પાયો. બાળકને પગ આવ્યા એટલે તેનામાં ચાલવાની શક્તિ આવી. પગ થવા એટલે શક્તિ સમજ આવવામાંડવી. ૨ હદ ઉપરાન્ત જવું; મર્યાદા મુકવી. એના પેટમાં પગ છે એટલે તે મિઢો–ઊંડો–કાવતરું કરનારો છે. પગ ઉઠાવવા–ઊંચકવા એટલે ચાલવામાં ઉતાવળ કરવી.

પગચમ્પી, સ્ત્રી૦ પગ ચાંપવા તે.

પગતું, માકળું.

પગથાર, સ્ત્રી૦ થોડાં થોડાં પગથિયાંને અન્તરે બેસવાનો [જે ચોરો તે.

પગથારિયું, પગથિયું.

પગથિયું, ન૦ ચડવા ઉતરવાસારુ પગ મુકવાનું પથ્થર અથવા ઈંટનું જે ચણતર અથવા લાકડાંનું જડેલું જે પાટિયું તે.

પગથી, સ્ત્રી૦ ઘાસ–ધાન્ય ઉગેલાં એવાં ખેતરમાં અથવા કાદવવાળા રસ્તામાં એક જણથી જવાય તેટલો લોકના ચાલવાથી જે રસ્તો પડેલો તે; પગલાં પડીપડીને થયલી વાટ તે. ૨ લાम્બું પગથિયું.

પગર, પુ૦ પાર (અનાજનો).

પગરખું, ન૦ પગના રક્ષણને માટે જે જોડો તે.

પગરણ, ન૦ જનોઈ લગન સીમંત વાસ્તુ વગેરેનો જે રુડો દિવસ તે; અવસર; રુડું કારજ.

પગરસ્તો, પુ૦ ખુશકીનો રસ્તો (દરિયાનો નહિ).

પગલી, સ્ત્રી૦ ચોરનાં પગલાં.

પગલું, ન૦ ચાલવાથી જમીન ઉપર પડેલો પગનો જે આકાર તે. ૨ પૂજ્ય પુરુષના પગની છાપ પથ્થર–ધાતુના પત્રાં ઉપર હોય તે. ૩ ચોરના ચાલવાથી જમીનપર જે પગ પડેલા તે.

પગવાટ, સ્ત્રી૦ પગ–પગલાંએ જે વાટ પડેલી તે; પગથી; ગાડી ન ચાલે તેવો રસ્તો. ૨ વાણમાં બેસીને નહિ પણ ચાલતાં અથવા ગાડીમાં જવાય તેવો રસ્તો; ખુશકી.

પગાર, પુ૦ નોકરીના બદલામાં જે મુકરર કરેલું નાણું આપવું તે. પગાર કરવો એટલે ઠેરવવો. ૨ પગાર આપવો.

પગી, પુ૦ ચોરનાં પગલાં પારખી તેને શોધી કાડનારો. માગ કાડવા પગી તેડાવો.

પગેલાગણું, ન૦ પગે લાગવું–પડવું તે; પ્રણામ કરવા તે; પગ આગળ આવી હાથ જોડી માન આપવું તે. ૨ પગે લાગી આગળ કંઈ મુકવું તે.

પઘડબન્ધ, પુ૦ પાઘડી બાંધનારો.

પઙ્કજ, ન૦ [સં૦ પઙ્ક–કાદવ; જ–નિપજેલું] કમળફૂલ.

પઙ્કાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠામ ઠામ ઓળખાવું; પ્રખ્યાત થવું. પઙ્કાયલું–નામીચું; પ્રખ્યાત.

પઙ્ક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] હાર; ઓળ. ૨ જમવા બેઠેલાંઓની જે હાર તે. ૩ વર્ગ; ટુકડી; જથો. પઙ્ક્તિભેદ એટલે સાથે જમવા બેઠા છતાં કોઈને ઓછું–હલકું ભોજન કરાવવું તે. ૨ એક પંક્તિયે જમવા ન બેસાય તેવો ભેદ. પઙ્ક્તિબાર એટલે ન્યાત બાર.

પઙ્ખ, પાંખ.

પંઙ્ખવા, પક્ષઘાત.

પઙ્ખાળિયું, ન૦ એક જાતનું ભાત; (કમોદથી ઉતરતું.)

પઙ્ખિયું, વિ૦ પાંખવાળું.

પઙ્ખી, પક્ષી.

પંઙ્ખેરું, ન૦ [ફા૦] પક્ષી.

પઙ્ખો, પુ૦ હવાને હિલવી પવન લેવાનો પદાર્થ; વિજણો.

પંઙ્ગત–તી, પઙ્ક્તિ.

પઙ્ગુ, વિ૦ [સં૦] લઙ્ગડું. ૨ પાંગળું. શરીરના એકાદા અવયવમાં ખોડ હોય તેવું.

પચકડી, પિચકારી.

પચકણ, વિ૦ બીકણ; પોચું.

પચકારી, પિચકારી.

પચપચ–ચું, અ૦ છેકજ પોચું–નરમ થઈગયું હોય તેમ.

પચરઙ્ગ–ગી, વિ૦ પાંચ રઙ્ગવાળું. લાલ, લીલો, પીળો, કાળો ને સફેત.

પચવવું, પચાવવું.

પચવું, ક્રિ૦ અ૦ જઠરાગ્નિમાં જૂદું પડવું – પિગળવું (ખોરાકે). ૨ (લાક્ષણિક) ઘણીવાર સુધી ટકવું ; ટકેથી સુખ કરે તેવી રીતે વપરાવું. હરામનો માલ પચતો નથી.

પચાવવું, ક્રિ૦ સ૦ જઠરાગ્નિમાં પચે તેમ કરવું. ૨ ડબાવી બેસવું. તેણે તે માલ પચાવ્યો.

પચાશ–સ, વિ૦ બે પચ્ચીસ; ૫૦

પંચુસાણ, ન૦ જૈનમત પ્રમાણે કેટલાંક વ્રત ઉજવવાના દિવસ. ચોમાસામાં આવેછે.

પચ્ચાવન, વિ૦ પચાશ ને પાંચ; ૫૫.

પચ્ચીશ–સ, વિ૦ વીસ ને પાંચ; ૨૫.

પચ્ચીશી–સી, સ્ત્રી૦ જેમાં પચ્ચીસ વાનાં હોય તે; પચ્ચીસ શ્લોક–કડી હોય તેવું કાંઈ.

પચ્ચોતેર, વિ૦ સિત્તેર ને પાંચ; પોણોસો; ૭૫.

પચ્છમ, પશ્ચિમ. પચ્છમ બુધિયું–કરચા પછી ખરી બુદ્ધિ સૂઝે તેવું; કરચા પછી પસ્તાય તે. ‘ અગમ બુધિયો વાણિયો ને પચ્છમ બુધિયો બામણ.’

પછડાવું, ક્રિ૦ અ૦ અફળાવું ; કુટાવું. ૨ માંદાં પડવું ; રોગથી સપડાવું–પથારીમાં ઢળી પડવું.

પછવાડી-ડે, અ૦ પૂઠે; પાછળ.

પછવાડું, ન૦ પાછળનો ભાગ.

પછાડવું, ક્રિ૦ સ૦ જોરથી નીચે નાંખવું; અફાળવું. ૨ માંદાં પાડવું; રોગે સપડાવવું. [શ્રમ; ફાંફાં.

પછાડા, પું૦ જોરથી આમ તેમ અફળાવું તે. ૨ મિથ્યા

પછાડી, ઘોડાના પાછલા પગે બાંધવાનું દોરડું.

પછાડી, અ૦ પંછવાડી-ડે.

પછાડું, ન૦ પાછળનો ભાગ.

પછાડો, પું૦ ઉથલો; ફરીથી પછડાવું તે (રોગથી).

પછાત, અ૦ પછવાડે.

પછી-છે, અ૦ એક કામ પૂરું થયેથી એવો અર્થ રાખેછે; [પાછળથી; બાદ.

પછેડી, પિછોડી.

પછેડીવો, પછેડી જેવડું ચોરસ કેડ ઉપર બાંધવાનું કપડું.

પછેડો, પું૦ પિછોડો શબ્દ જોવો.

પજવવું, ક્રિ૦ સ૦ ગભરાવવું; અકળાવવું; ચિડવવું. ૨ રિબાવવું; દુઃખ દેવું.

પજાવો, પું૦ ઈંટ નળિયાંની ભઠ્ઠી (કુંભારની.)

પઞ્ચ, વિ૦ [સં૦] પાંચ.

પઞ્ચ, પું૦-સ્રી૦[સં૦] કજિયાનો નિવેડો કરનાર જે પાંચ અથવા વધારે શખ્સની મણ્ડળી તે. ૨ એ પાંચમાંનો એક. ૩ જેને કોઈનો પક્ષ નથી એવો ત્રાહિત પુરુષ.

પઞ્ચક, પું૦ [સં૦] ધનિષ્ઠાના ઉત્તરાર્દ્ધથી તે અશ્વિનીના પૂર્વાર્દ્ધ લગીના જે પાંચ નક્ષત્ર તે; પાંચ દિવસનો કાળ -જેમાં પ્રદેશ જવા સમ્બન્ધી અને ઘાસ લાકડાં વગેરે હોરવા સમ્બન્ધી નિષેધ કર્યો છે. ૨ પાંચનો સમુદાય.

પઞ્ચકોશ, પું૦ [સં૦] દેહના જે પાંચ પડદામાં આત્મા રહ્યોછે તે. અન્નમય - પ્રાણમય- મનોમય- વિજ્ઞાનમય- આનંદમય કોશ.

પઞ્ચગવ્ય, ન૦ [સં૦] ગાયથી ઉત્પન્ન થયલાં પાંચવાનાં. દૂધ, દહીં, ઘી, મૂતર ને છાણ. એ લિધાથી કોઠો પવિત્ર થાય એવું કર્મ માર્ગના શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

પઞ્ચતત્વ, ન૦ [સં૦] પૃથ્વિ, પાણી, તેજ, વાયુ ને આકાશ એ પાંચ તત્વ.

પઞ્ચપાત્ર, ન૦ [પાનપાત્રં. અથવા પાંચ ધાતુનું બનેલું હોય] બ્રાહ્મણને સંધ્યાદિક કર્મ કરવામાં કામ લાગતું પાણી ભરવાનું નાનું ધાતુનું વાસણ. એમાં બોળવાની વસ્તુને આચમની કેછે.

પઞ્ચપ્રાણ, પું૦ [સં૦] જે પાંચ વાયુ પ્રાણીની જીંદગીને જરુરનાં છે તે-પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન, વ્યાન.

પઞ્ચબાણ, ન૦ [સં૦] કામદેવના પાંચ બાણ-કમળ, અશોક, આંબાનો મોર, મોગરો (નવમલ્લિકા), ઘેરા આસમાની રઙ્ગનું કમળ.

પઞ્ચમ, પું૦ [સં૦] સપ્ત સ્વરમાંનો પાંચમો-સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની. ૨ એ નામનો રાગ. વિ૦ પાંચમું.

પઞ્ચમહાભૂત, પઞ્ચ તત્વ. [(વ્યાકરણમાં)

પઞ્ચમી, સ્રી૦ [સં૦] પાંચેમ. ૨ પાંચમી વિભક્તિ

પઞ્ચમુખી, વિ૦ પાંચ મોડાંવાળું.

પઞ્ચરઙ્ગી, વિ૦ પાંચ રંગનું; પચરઙ્ગી.

પઞ્ચરત્ન, ન૦ [સં૦] પાંચરત્ન-સુનું, મોતી, હીરો, માણેક ને પાનું. [તેવું.

પઞ્ચરસિયું, વિ૦ પાંચ અથવા વધારે વાના એકઠાં હોય

પઞ્ચરાશિ, સ્રી૦ [પઞ્ચરાશિક] એક રીતનું ગણિત-પાંચ પદ ઉપરથી છઠ્ઠું કાડવું તે.

પઞ્ચવક્ત્ર, વિ૦ પાંચ મોડાંનું-શિવ, હનુમાન.

પઞ્ચાગ્નિ, પું૦ [સં૦] ચારપાસ ધુણી ને ઉપર સૂર્યનો તાપ એ પાંચ.

પઞ્ચાઙ્ગ, ન૦ [સં૦] તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ ને કરણ એ પાંચ વાનાં જણાવનાર જે ગ્રન્થ તે; ટિપણું.

પઞ્ચાણું, વિ૦ નેવું ને પાંચ; ૯૫.

પઞ્ચાત, સ્રી૦ કોઈ તકરારનો નિવેડો આવવાને પાંચ અથવા વધારે પુરુષની જે મંડળી તે. ૨ નાત સમ્બન્ધી કજીયાનુ સમાધાન આણવાને માટે મળેલા જે નાતીલા તે. ૩ તકરાર; ભાંજગડ.

પઞ્ચાતખોર, વિ૦ તકરાર-ભાંજગડ કર્યાં કરનાર.

પઞ્ચાતનામું, ન૦ પઞ્ચાતનો ઠરાવ.

પઞ્ચાતિયું-તી, વિ૦ એકથી નહિ પણ પાંચ જણના વિચારથી થાય તેવું; નાતનું. **પઞ્ચાતી,** સ્રી૦ તકરાર; ભાંજગડ.

પઞ્ચામૃત, ન૦ [સં૦] દહીં, દૂધ, ઘી, મધ ને ખાંડ- એ પ્રત્યેકનું દેવને સ્નાન કરાવવામાં આવેછે.

પઞ્ચાયત, પઞ્ચાત.

પઞ્ચાયતન, વિ૦ [સં૦] પાંચ એકઠા-સાથે હોય તેવા (દેવ). ગણપતિ, દેવી, સૂર્ય, વિષ્ણુ ને શિવ.

પઞ્ચાવન, વિ૦ પચાશ ને પાંચ; ૫૫.

પઞ્ચાશી-ઞ્ચાશી, વિ૦ એંશી ને પાંચ; ૮૫.

પઞ્ચિયું, ન૦ નાનું ધોતિયું (ઘરમાં પેરવાનું).

પઞ્ચીકરણ, ન૦ [સં૦] એકેકને મળે નહિ તેવા ગુણવાળાં જે આકાશાદિ પાંચ તત્વ તેઓનું દેહ આદિ સૃષ્ટિને અર્થે ઈશ્વર શક્તિથી જે પરસ્પર અનુકુળ સંમિશ્રણ તે. ૨ પાંચને એકઠાં કરવાં તે.

પઞ્જભાગ, પું૦ [પઞ્ચભાગ] પાંચ ઢગલીમાં જૂદું પાડેલું પાંચ પ્રકારનું ધાન્ય-જે બ્રાહ્મણને યજમાનને ઘેરથી નિત્ય મળે છે.

પઞ્જર, ન૦ [સં૦] પિઞ્જર; પાંજરું.

પઞ્જાજીરી, સ્રી૦ કોપરું, અજમો, ખસખસ, ખાંડ ને ચારોળી એ પાંચ વાનાં જે, ગોકુળઆઠમને દાડે ઠાકોરની આગળ ધરાવવામાં આવેછે (જાણે દેવકીની સુવાવડમાં ખાવાની હોયની).

પઞ્જાબી, વિ૦ પઞ્જાબ દેશનું. પઞ્જાબી મલ એટલે કદાવર–બળવાન મલ.

પઞ્જીરી, પઞ્જાજીરી.

પઞ્જો–ઞ્જૌ, પુ૦ [ફા૦] પાસા અથવા પાનામાં પાંચનો જે સમુદાય તે. ૨ પાંચ આંગળાં ને હથેલી એટલા કાંડાંલગીનો ભાગ–હાથનો. ૨ કોઈ મોટા પુરુષની સહીને ઠેકાણે તેના હાથનો જે છાપો કાડેલો તે. ૩ બિલાડી વાઘ વગેરેના ઉગામેલા નખ.

પઞ્ઝેટવું, ક્રિ૦ સ૦ માથે પડ્યું નિભાવવું.

પઞ્ઝેટી, સ્ત્રી૦ ખેતર–વાડની અન્દરથી સુકો કચરો (નિભાવેસારુ) બારી લઈજવાનું કુંભારનું હથિયાર. ૨ દાણાંની ખળીવાળાનું એક હથિયાર.

પટ, પુ૦ ઘણાએક રઙ્ગથી શોભીતું કરેલું પાટિયું અથવા કપડું, જેઉપર સોકટાં સેતરંજ વગેરે રમાય તે. ૨ જેમાં અનુક્રમે નામ વગેરે લખ્યાં હોય તે કાગળ. નકશો–ચિત્રપટ. ૩ વસ્ત્ર; લુગડું. ૪ પડદો. ૫ એકેક વારનો જે લપ તે. ૬ નદીની પોળાઈ. ૭ જમીનનો લામ્બો

પટક, સ્ત્રી૦ પટકવું તે; ઝીક. [ચીરો.

પટકવું, ક્રિ૦ સ૦ જોરથી નીચે નાખવું. ૨ (લાક્ષણિક) ધૂતવું; ચીરવું; કોઈની પાસથી નાણું કડાવવું.

પટકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ (જાણે કોઈનું માગી આણ્યું હોયની તેવા અર્થમાં) સારાં દેખાવાને સારાં લુગડાં પેરવાં. ૨ હરી લેવું; ધૂતવું. પટકાવું–ધુતાવું.

પટકો, પુ૦ પાંચેક હાથનો લુગડાંનો કડકો–(માથે કંમરે બાંધવાનો). ૨ કાછો; કચ્છો.

પટન્તર, પુ૦ લુગડાંનો પડદો; આંતરો.

પટપટ, અ૦ એ શબ્દ ઉતાવળાં બોલવાને અને પાણીનાં પડવાંને લગાડવામાં આવેછે; તડતડ. [પટપટે છે.

પટપટવું, ક્રિ૦ સ૦ બોલવાને આતુર થઈ રેવું. મોડું

પટપટિયું, ન૦ લાકડાંનું રમકડું.

પટરાણી, સ્ત્રી૦ જેની સાથે રાજા પ્રથમ પરણ્યો હોય તે રાણી; મુખ્ય રાણી.

પટલાઈ, સ્ત્રી૦ પટેલાઈ.

પટલાણી–લેણ, સ્ત્રી૦ પટેલની ધણિયાણી.

પટવો, પુ૦ રેશમ ગુંથવાનો ધન્ધો કરનારો.

પટાઊ, વિ૦ પટાવનાર. ૨ પટાવેલું.

પટાકડી, સ્ત્રી૦ કુંવાડિયા વીગેરેના પાતરાંને અથવા છાણની કુંડીમાં થુંક મુકી હાથે વતી પટ એવો જે અવાજ

પટાકો, પુ૦ પટ એવો થતો અવાજ. [કરવો તે.

પટાટ, પુ૦ ઘોડાનો તઙ્ગ.

પટાટા, પુ૦ [અં૦] એક જાતનો ખાવાનો કન્દ; બટાટા; વિલાતી અળોકડાં.

પટાદાર, વિ૦ પટા હોય તેવું–(કનકવા વીગેરે).

પટાપટ, પટપટ.

પટાપટી, સ્ત્રી૦ પટા ને પટી; આમ તેમ જે મોટા નાના લિસોટા પાડેલા તે.

પટાબાજ, વિ૦ પટો ખેલનાર. ૨ ધૂતારો; ઠગ. પટેબાજ પણ કેવાય છે.

પટામણું, વિ૦ પટાવનાર. ૨ પટાવે તેવું (કામ).

પટારો, પુ૦ મોટી પેટી; પેટારો.

પટાવવું, ક્રિ૦ સ૦ સામાંને, સારું–સાચું લાગે તેવું તજવીજથી સમજાવવું; ખોટું સમજાવવું. ૨ વાવું; છેતરવું.

પટાવાળો, સિપાઈ.

પટિયાં, ન૦ સારાં દેખાવાને કપાળની બે બાજુએ નીચા હોળેલા જે વાળ તે.

પટી, સ્ત્રી૦ લાકડાં– કાગળ–કપડાં–કીનારી વગેરેનો આંગળ બે આંગળ પોળો પણ બહુ લામ્બો જે કકડો તે. ૨ (મલમની). [ચાલાક.

પટુ, વિ૦ [સં૦] પ્રવીણ; ચતુર; કિસબી. ૨ ચઞ્ચળ;

પટેલ, પુ૦ તળાટીની સાથે રઈ ગામનો વહીવટ (ઉપજ તથા લોકના ટણ્ટા સમ્બન્ધી) કરનારો મુખી એકુ. ૨ કોઈ પણ વર્ગનો મુખી. નાતનો પટેલ વગેરે. ૩ કણબી કોળીને એ શબ્દ માનના અર્થમાં લગાડવામાં આવેછે. પટેલાઈ–લી એટલે પટેલની પદવી અથવા તેનું કામ. ૨ મોટાઈ.

પટો, પુ૦ લામ્બો પોળો એવા રંગનો લીસોટો (કાગળ, કપડું, લાકડાં વગેરે ઉપર કાડેલો). ૨ કંમરે બાંધવાનો અથવા ખભે રાખવાનો ચામડાંનો કકડો અથવા સુતર રેશમનો પટકો. રેશમના પટા ઊંચા દરજાના લશ્કરી લોક રાખેછે ને ચામડાં તથા સુતરની પાટીના પટા સરકારીખાતાનાં સિપાઈયો અને શેઠ શાહુકારોના નોકરો રાખેછે.–ગળપટો, કમરપટો, સિપાઈનો પટો વગેરે. ૩ કોઈ પણ એકાદો વહિવટ કરવાને સારૂ સરકારથી જે લખ કરી આપવામાં આવ્યો હોય તે; સનદ; હુકમ. (ગણોતનો, ઈજારાનો વગેરેનો). ૪ પોતાનો બચાવ કરતાં લાકડી અથવા તરવારને આમતેમ ફેરવવી તે; સામાને મારી પોતાનો બચાવ કરવો તે; એનો જે અભ્યાસ કરવો તે. ૫ જુક્તિ; પેચ. ૬ ઠગાઈ; અન્ધાઈ; દગો. ૭ મલમની મોટી પટી.

પટોળું, ન૦ એક તરેહનું રેશમી કપડું.

પટ્ટ, અ૦ ઝટ; ઉતાવળથી.

પટ્ટી, સ્ત્રી૦ પટી. ૨ ચૂનો કાથો સોપારી મુકી વાળેલું પાન; બીડી. ૩ જમીનનો લામ્બો કકડો–ચીરો કોકણપટ્ટી.

પટ્ટુ, પુ૦ ઓડવા પેરવાનું ઊનનું કપડું; ધાબળો; કામળો.

પટ્ટો, પુ૦ પટો.

પઠાણ, સ્ત્રી૦ પઠવું તે. ૨ નક્કી કરેલુ મૂલ.

પઠવું, ક્રિ૦ સ૦ ખરીદ કરવાની વસ્તુનું મૂલ નક્કી કરવું; કિમત ઠેરવવી.

પઠાણ, પુ૦ એક જાતના મુસલમાન જેઓ સોદાગીરી, સીપાઈગીરી, કુસ્તીબાજી વગેરેના ધન્ધા કરેછે–એ લોક કપડાં પેરવે ને બોલવે ચાલવે બહુ ફક્કડ રેછે. ૨ વ્હાણની તળેનું જે મોટું લાકડું એક છેડા આગળથી તે બીજા છેડાલગી હોય છે તે.

પઠે, પેઠે.

પઠ્ઠાણ, પઠાણ.

પઠ્ઠો, વિ૦ કસરત–ખાનપાનથી જેનું અંગ મજબુત થયું હોય ને કદાવર દેખાતો હોય તે.

પડ, ન૦ વસ્તુના બે ભાગ અથવા એક જાતની બે વસ્તુ જે એક પર એક હોય તે મધ્યે જે એકેક તે.–ઘંટીનું પડ, કરોળિયાનું પડ વગેરે. ૨ એક ચીજના ઉપર આવી રેયલો જે પડદો તે. ૩ એક ઉપર એક એમ આવી રેયલી જૂદી જૂદી જાતની ચીજો જેની એક આખી વસ્તુ બની હોય તે એકેકી–પૃથ્વિની નીચેનાં પડ. ૪ એક જાતનો કાબરચીતરો સાપ; કોડિયો. ૫ પડદો; આંતરો.

પડખું, ન૦ પાસું; બાજુ. પડખે–પાસે; પડોશમાં.

પડઘમ, સ્ત્રી૦ ડાંડિયાથી વગાડવાનું એક વાદ્ય.

પડઘી, સ્ત્રી૦ કળશિયા વાડકા વગેરે કેટલાંક વાસણના તળિયાંની જે બાર નિકળતી ગોળ કોરણ તે. ૨ લાડુની તળેનો દબાયલો ભાગ. ૩ જમીન ઉપર જોરમાં પગલાં પડવાથી જે અવાજ નિકળે તે–પડઘી વાગવી. (ઘોડાની વગેરેની).

પડઘો, પુ૦ જોરમાં ઘા પડેથી અથવા શબ્દ નિકળેથી પાછો જે ઘોર–અવાજ સંભળાય તે (દેહેરાં ટાંકા વગેરેમાં, માણસ ઘોડાનાં પગલાંનાં).

પડછન્દ–ન્દો, પુ૦ પડઘો.

પડછાંયો–છાયો, પુ૦ પડેલો છાયો–ઓળો.

પડત, પડતર.

પડતર, વિ૦ ખેડયા વિનાની પડી રેયલી જમીન. ૨ ન ખેડાય તેવી જમીન; ખરાબો. ૩ જે ભાવે પડયું–ખરીદ કરયું હોય તેવું (પડતર ભાવ).

પડતલી, સ્ત્રી૦ ગડાકુ ભરવાની ચામડાંની લાંબી કોથળી.

પડતાલવું, ક્રિ૦ સ૦ ફેરવ્યાં કરવું. (પાના). ૨ લઈને ભાગીજવું. ૩ અફાળવું; ઝિકવું.

પડતી–દશા, સ્ત્રી૦ નઠારી હાલતમાં આવવું તે–પૈસા જવા, અપજસમળવો, વ્હાલાં મરવાં, રોગી થવું વગેરે. ચડતી ને પડતી.

પડતીરાત, સ્ત્રી૦ પાછલી–ભાગીરાત.

પડતું, ન૦ પડવું–ઝમ્પલાવું તે. પડતું મુકવું કેવાય છે.

પડથાર, પુ૦ ઘરની બારનો ચોક–ઓટલો.

પડદી, સ્ત્રી૦ નાની ભારી (ઘાસ વગેરેની).

પડદું, ન૦ લુગડે બાંધેલું ઘાસ.

પડદેપોશ, વિ૦ પડદામાં રેયું હોય તે–તેવું.

પડદો, પુ૦ ભારો. (પતરાવળી, ઘાસ વગેરેનો). ૨ આંતરો; જેથી બે ભાગ પડે તેવી જે વચમાં પડેલી ભીત ફરેકાળ વગેરે તે. ૩ સૂર્યનો તાપ અટકાવવાને ગાડી ઉપર જે કપડું તે. ૪ કોઈની નજર ન પડે માટે જે વચમાં કપડું–ચક–વગેરે તે. ૫ જે જે આડા વળગાડેલા તારને ડાબ્યાથી જૂદા જૂદા અવાજ નિકળે તેમાંનો એકેક–(સતારના પડદા). ૬ કાનની ચામડીના જે પડની મારફતે અવાજ સંભળાય છે તે– (કાનના પડદા). ૭ ઓઝલ; જનાનો. પડદામાં રાખવું એટલે ખુણામાં. ૨ સન્તાડી મેલવું; છુપુંરાખવું.

પડપું, ન૦ દુબળું–અશક્ત માણસ.

પડપુછ, સ્ત્રી૦ ફરી ફરી પુછવું તે; પુછપાછ.

પડબીડિયું, ન૦ લખેલો કાગળ જે કોરા કાગળના ઢાંકણમાં રાખવામાં આવે છે ને જેના ઉપર સરનામું કરવામાં આવે છે તે.

પડભિતિયું, ન૦ ભીતને ટેકો આપવાને જે બુરજ અથવા [નાની ભીત તે.

પડવાયો, પુ૦ ખાટલાના માથાની પાસના પાયા તળે મુકવાના લાકડાના જે ગોળ ચપટા ઘાટ તેમાંનો એક. ૨ જમવા બેસતી વખત પગને ટેકણ આપવાને લાકડાંનો જે ઘાટ તે.

પડવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ પતન] ઉંચેથી જોરમાં નીચે આવવું. તે ઘોડા ઉપરથી પડ્યો; વરસાદ પડે છે; ઝાડેથી ફળ પડ્યું વગેરે. ૨ ઉભું હોય તેણે આડુંથવું; વાંકુંથવું. તે તેને પગે પડ્યો; ફરો પડ્યો વગેરે. ૩ ઘા લાગેથી જમીનપર પડી મરવું. તે સરદાર લડાઈમાં પડ્યો. ૪ ઓછુંથવું;–હાલમાં શેરનો ભાવ પડ્યોછે; પવન પડ્યો છે. ૫ દુર્દશામાં આવવું–અપમાન થવું, દ્રવ્ય જવું, શોભારહિતથવું વગેરે. 'પડચાં ન ઉઠચાં ભાઈ, રાજ મોટાંમોટાંઓ'! ૬ વચમાં આવી નડવું. તેને બહુ હરકત પડી. ૭ હોવું; બનવું–તમે શેઠ પડ્યા ને હું ચાકર પડ્યો. ૮ આળસુ રેવું; નકામું બેસી રેવું–ઉઠ, પડીશું રેયોછે? તે હમણા ઘેર પડી રેછે. ૯ કામમાં ગુંથાવું; માથેલેવું. પછી તે ધન્ધામાં પડ્યો. ૧૦ જરૂરીઆત થવી; તાબેથવું. જગાની તંગાસને લીધે તેને ઘર બાંધવું પડ્યું; ખમવું પડ્યું. ૧૧ જથાબંધ–સામટાંનાં મૂલ ઉપરથી ભાગે પડતું અકકેકનું મૂલ ઠરવું. તે શાલ જોડા તેને સો સો રુપિયે પડ્યા; પાંચ રુપિયાનું બશેર તો નવટાંકનું શું પડે ? ૧૨ છાયા રુપ બનવું; બિંબ દેખાવો. ગમેતેટલી તજવીજ કર પણ કાળાસ તો પડશેજ. ૧૩ દૈવજોગે બનવું અથવા કોઈ કારણથી પ્રાપ્તથવું. માથે પડી તે ભોગવ્યા વના છુટકો નહી. ૧૪ ઝંપલાવવું; નિર્ભયપણે ઘુમવું–તે મેદાન–બાર પડ્યો. ૧૫ થવું; બનવું–ફોટોગ્રાફથી તસવીર આબેહૂબ ને તાદૃશ પડેછે. ૧૬ હોય તેથી

જૂદી હાલતમાં આવવું—આજારી પડવું. સમજ પડવી એટલે સમજ આવવી. ઉજડ પડવું—ઉજડ થવું. ધાડ પડવી એટલે એકદમ ધાડ આવવી. ખાતર પડવું એટલે ભીંતમાં બાકું થવું. સિક્કા પડવા એટલે સિક્કા નવા બનવા. રસ્તો પડવો એટલે નવો રસ્તો થવો અથવા ઢંકાયો હોય તે પાછો ઉઘડવો. ગળેપડવું એટલે વગર હકે જબરદસ્તીથી માંગવું; આળ મુકવું. ૨ સામાં માણસને કરવાની જરૂર પડે તેવા અતીસે કાલાવાલા કરવા. નામપડવું એટલે અમુક મૂલ એવું નક્કી થવું. ૨ જેથી કોઈ ચિડાય તેવું તેનું બીજુનામ ચાલવું; મશ્કરીમાં જે શબ્દે કોઈને બોલાવાય તે. ગળું પડવું એટલે માંહેનો કાકડો ઢીલો થવો; તાળવું બેસવું. અવાજ પડવો એટલે સાંભળવું. ભાંગી પડવું, દુટીપડવું, બંધપડવું એ ઠેકાણે પડવું એ પાછલી ક્રિયાની પૂર્ણતા બતાવેછે. પડું પડું થઈ રેવું એટલે નીચે પડવાની તૈયારીમાં આવી રેવું. ફીકું પડવું એટલે શરમ લાગવી હમણાં કયાં પડયાછો એટલે કયાં નોકરી કરોછો અથવા કોને ઘેર મુકામ [રાખ્યો છે.

પડવૈયો, પડવાયો.

પડવો, પું૦ પખવાડિયાંનો પેલો દાડો.

પડસુદી, સ્ત્રી૦ ભીના ઘઉંને દળ્યાથી જે સફેત ઝીણો લોટ પડેછે તે; મેંદો.

પડળ, ન૦ [સં૦ પટલ] આંખમાં છારી પડેથી નજર અને જોવાની ચીજની વચમાં જે પડદો પડેછે તે; ઝાંખ. પડળ આવવાં—કાડવાં.

પડાઉ, પું૦ વાણ ઉપર માલ લઈજવાનો મછવો.

પડાઉ, વિ૦ જબરદસ્તીથી અથવા ફોસલાવીને લઈ લીધેલું; હરામનું (માલ); પડાવી લીધેલું.

પડાપડ—ડી, સ્ત્રી૦ ઉપરાઉપરી પડવું તે. ૨ સરસાઈ; એક એકથી ચઢિયાતાં થવું તે. ૩ ઉપરાઉપરી માગણી થવી તે.

પડાવ, પું૦ પડવું તે. ૨ રેવાનું મુકામ. ૩ છાવણી(લશકરની).

પડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ફોસલાવીને અથવા જબરદસ્તીથી લઈલેવું.

પડાળ, સ્ત્રી૦—ન૦ મોભની અક્કેક બાજુનો છાપરાંનો જે [ઢાળ તે.

પડાળી, સ્ત્રી૦ એક પડાળની છાપરી.

પડિયું, ન૦ પડ.(ઘંટીનું). ૨ એક જાતનો કાબરચિતરો [સાપ; પડ.

પડિયો, દડિયો.

પડી, સ્ત્રી૦ જેમાં જે ઘણીક વસ્તુ બાંધેલી હોય તેમાં તે. (હવનપડી, ઓસડની પડી વીગેરે).

પડીકું, ન૦ માંય વસ્તુ ને તેના ઉપર પાતરાં કાગળ વિટાળેલાં એવો જે બાર દેખાતો મોટો અથવા છેકજ નાનો ઘાટ તે.

પડો, પું૦ ઉપલે છેડે અણી ને તળિયેથી ચપટું ગોળ એવું જે મોટું લાખ્ખું પડીકું તે. ૨ [પટહ] ઢોલ; નગારું 'નગરૂ પડો વજડાવિયો.'

પડોશ—સ, ન૦ પાસેની જગા.

પડોશી—સી, વિ૦ ઘરની પડખે—પાસે રેનાર. ૨ એક મોલ્લામાં રેનાર. પડોસેણ—પડોસમાં રેતી સ્ત્રી.

પડ્ડો, પું૦ બાવળની સીંગ.

પઢવું, ક્રિ૦ સ૦ [પઠન] ભણવું; અભ્યાસ કરવો. ૨ બોલવું; શબ્દ કાડવો.

પણ, ન૦ વચન; સોગન; નીમ; ટેક; પોતાપણું; મમત્વ.

પણ, અ૦ (ઉભયાન્વયી). એ શબ્દ વાક્યના અર્થને ખરો ને પૂરો કરવા સારૂ વધ, ઘટ, વિરોધ બતાવેછે. તમે દશ કોછો પણ તે પન્દર કેછે; તે ચતુર છે પણ વિવેકમાં કાચો છે; તમે કોછો કે તે કામ પારપડશે પણ તે વાતનો માહિતગાર કેછે કે ઉલટું નુકસાન થશે; પરન્તુ; લેકીન; તોપણ; એમછતાં. ૨ (શબ્દયોગી) જારે એ શબ્દ નામ સર્વનામની સાથે જોડાયછે તારે તે, સામેલ—સાથે એવો અર્થ રાખેછે; જેમ કેટલાએક તેમ વળી બીજું કોઈ. હું પણ તાં જવાનો છુંઊં; મયારામ પણ ડાયો છે; અપિ. ૩ શબ્દની સાથે જોડાઈને પણુંનો અર્થ રાખેછે—બાળપણ, ગળપણ, ડાપણ ઈત્યાદિ.

પણઘટ, ન૦ પાણીનો ઘાટ; જ્યાં બૈરાંઓ પાણી ભરવાને જાય તે ઠેકાણું—નદી, તળાવ, વાવ, કુવો વગેરે.

પણછ, સ્ત્રી૦ કામઠીના બે છેડા જોડનારી એવી જે ચીપને ખેંચવાથી તીર મરાયછે તે; ચાપ.

પણતર, ન૦ પરણવું તે. ૨ પરણેલી (સ્ત્રી).

પણવું, પરણવું.

પણિયત, વિ૦ પરણેલી; લગન કરેલી (નાતરાંની અથવા રાખેલી નહિ).

પણિયારી, સ્ત્રી૦ પણઘટ ઉપરથી પાણી ભરી આવનારી સ્ત્રી.

પણી, સ્ત્રી૦ ભાજી વગેરેની ભારી; જુડી. મૂળાપણી ચણાપણી વગેરે.

પણું, અ૦ એ, ગુણ સ્થિતિ મમત્વ દેખાડવાને શબ્દની સાથે મુકવામાં આવેછે. નીચપણું; બળપણું; મુસદ્દીપણું, ક્ષત્રીપણું, પોતાપણું વગેરે.

પણો, પું૦ રેતી ને ધૂળ એ બેનો જે ભેગ તે; દડ; રેતી.

પણ્ડ, પું૦ શરીર; જાત. ૨ પિળાસવાળો ધોળો—ફીકો પડીજાય, થોથર રે, પેટ મોટું થાય એવો એક રોગ.

પણ્ડિત, પું૦ [સં૦] થોડું ઘણું પણ ઘણાક શાસ્ત્રનું ગ્નાન ધરાવનારો; વિદ્વાન.

પણ્ડૂ, પું૦ [પાણ્ડુ] પણ્ડ રોગ.

પણ્ડે, અ૦ જાતે; પોતાનું શરીર સાથે રાખીને; પોતેજ; ખુદ (કોઈની મારફેત નહિ).

પણ્ડોળું, ન૦ એક જાતનું ભૂરું સાપના આકારનું લામ્બું ફળ જેનું શાક થાયછે.

પત, પતિ. (કવિતામાં).

પત, સ્ત્રી૦ આબરૂ; ટેક. ૨ સાખ; ધીર. પત ખોવી—રાખવી.

પતકરવું, ક્રિ૦ સ૦ માન રાખવું; દરકાર રાખવી; ગણકારવું. ૨ માનવું; કબુલ કરવું. ૩ કોઈ કામ કરવાનું માથે લેવું.
પતઙ્ગ, પું૦ [સં૦] એક જાતનો સુન્દર પાંખવાળો કીડો (એની એક જાત દીવામાં પડેછે). ૨ હવામાં ઉડાવવાનો એક જાતનો કનકવો. ૩ એક જાતનું લાકડું, જેનું ગલાલ થાયછે તે અથવા તેનો રઙ્ગ. ૪ સૂરજ.
પતઙ્ગિયું, ન૦ પતઙ્ગ (૧ લા અર્થમાં).
પતઙ્ગિયો, પું૦ પતઙ્ગ (૧લા અર્થમાં).
પતઝડી, સ્ત્રી૦ પાનખર રૂત; શિયાળાના જે મહિનામાં ઝાડના પાંતરાં ખરી પડેછે તે.
પતન, ન૦ [સં૦] પડવું તે. [મ્હોટાઈ હાંકવી તે.
પતરાજ-જી, સ્ત્રી૦ ફુલાસ; બડાઈ; ગર્વ; પોતાને વિષે
પતરાવળ-ળી, સ્ત્રી૦ ખાખર વગેરેના પાંતરાં સળીથી એકઠાં જોડી જમણ લેવા સારૂ બનાવેલો જે આકાર તે. કેળનું પાતરૂં તેપણ પત્રાવળી કેવાય.
પતરું, ન૦ [પત્ર] ધાતુને ઠોકી ઠોકીને બનાવેલો થોડો-ઘણો પાતળો સપાટ ઘાટ તે. તાંબાં-લોઢાં-રૂપાં-સુનાં વગેરેનું પતરું.
પતવાળ-ળી, પતરાવળી, પતવાળું પણ કેવાયછે.
પતવું, ક્રિ૦ અ૦ સમાધાન થવું; તકરારનું શેવટ આવવું; માંડી વાળવું. ૨ જવું; ખસવું.
પતળવું, ક્રિ૦ અ૦ રૂઠવું; ગુસ્સે થવું. (કુટવામાં બૈરાંઓ બોલેછે 'હાય પરમેશ્વર હાય રે પતળ્યો.' ૨ વચન તોડવું. ૩ પલળવું; નરમ થવું.
પતાક, પતાકા.
પતાકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] નિશાણ ;ધજા-વાવટો; (ઘણું કરીને ત્રિકોણ શિવાયે બીજા કોઈ આકારની ને હાથમાં રાખવાની હોયછે). [ચુકાદો કરવો.
પતાવવું, ક્રિ૦ સ૦ સમાધાન કરવું; માંડીવાળવું; નિકાલ-
પતાસાં-સું ન૦ ગોળ ચપટા ઘાટની મિઠાઈ.
પતાળ, પાતાળ.
પતિ, પું૦ [સં૦] ધણી ; માલીક ; શેઠ ; સાહેબ.—એ શબ્દ બીજા શબ્દો સાથે જોડાયછે. જગપતિ, સેનાપતિ, લખપતિ ઈત્યાદિ. ૨ વર; ધણી; કંથ.
પતિત, વિ૦ [સં૦] પડેલું; આડું ખસેલું. ૨ નીતિભ્રષ્ટ; વહેલ. ૩ જાત-ન્યાત-વર્ગથી બ્હાર કાઢેલું. પતિતપાવન-પતિતને પવિત્ર કરનારો-તારનારો.
પતિરાં, ન૦ ધોળાં નાનાં બકરાં.
પતિવ્રત, ન૦ પતિવ્રતાપણું; શિયળ.
પતિવ્રતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વચનથી માત્ર પોતાના વરનાજ ઉપર રેયલી એવી સ્ત્રી ; શિયળ પાળનારી-સાધવી સ્ત્રી; સતી. [સાખ.
પતીજ, સ્ત્રી૦ [પ્રતીતિ] ખાતરી; પાકો ભરોસો. ૨ ધીર;
પતેલી-લું, પાતેલી-લું.
પત્તર, સ્ત્રી૦ પત; આબરૂ.-પીખી નાખવું તે. પત્તરની સાથે રગડવું એજ ક્રિયાપદ જોડાયછે. પત્તર રગડીનાંખીશ એટલે આબરૂ લઈનાંખીશ.
પત્તરવડિયાં, પાતરવડિયાં,
પત્તો, પું૦ ઠામઠેકાણું; નામનિશાણી; શોધ; પાર; ખબર. (તેનો પત્તો લાગતો નથી).
પત્થર, [પ્રસ્તર] પથરો.
પત્ની, સ્ત્રી૦ [સં૦] પતિની જે તે; વહુ; સ્ત્રી.
પત્ર, ન૦-પું૦ કોઈને કંઈ લખી મોકલેલો જે કાગળ તે. ૨ કોઈપણ વિષય સમ્બન્ધી થયલું જે એકાદું લખાણ તે —એ અર્થમાં તે ઘણાક શબ્દસાથે જોડાયછે-માનપત્ર, ભલામણ પત્ર ઈ૦. ૩ ન૦ પાંદડું; પાંતરું. ૪ ધાતુનું પતરું. ૫ પાનું (બે પૃષ્ઠનું).
પત્રક, પું૦ [સં૦] પાનું. ૨ એક આખો કાગળ. ૩ હિસાબનો કાગળ. ટીપ-યાદીનો કાગળ.
પત્રાજ-જી, પતરાજ.
પત્રાવળ-ળી, પતરાવળ-ળી.
પત્રાળી, સ્ત્રી૦ બાજ; પતવાળી.
પત્રિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચિઠ્ઠી; રુક્કો; સુન્દર શબ્દાર્થ વાળો પણ ટુંકો લેખ-કાગળ. ૨ જન્મપત્રિકા.
પત્રી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જાય પત્રી ; ૨ પત્રિકા-(શિક્ષાપત્રી).
પત્રું, પતરું
પથ, પું૦ [સં૦] માર્ગ; રસ્તો.
પથરાવું, ક્રિ૦ અ૦ એકાદી વસ્તુએ ભાંય અથવા એકાદી વસ્તુ ઉપર લામ્બા પોળા આકારમાં પડવું-ઠરવું. ૨ વિસ્તાર પામવો; ફેલાવું. ૩ વિખેરાવું; છૂટું છૂટું પડી જવું.
પથરી, સ્ત્રી૦ નાનો પથ્થર. ૨ જે પથ્થરના લામ્બા કકડા ઉપર હજામ અસ્ત્રો ઘસેછે તે. ૩ એક જાતનો રોગ-પથરા જેવી ગોળ કઠણ વસ્તુ મૂત્રપિંડમાં બંધાય છે તે, જેથી પિશાબ થતાં બહુ હરકત પડેછે. ૪ ચકમકના પથ્થરનો કકડો.
પથરો, પું૦ [પ્રસ્તર] મટોડાંનો અથવા ધાતુનો બાઝીગયલો કઠણ એવો જે જથો અથવા એવો જે એકાદો કકડો તે. ૨ (લાક્ષણિક) એક ઠેકાણે પડી રે તેવા ચંચળતા વિનાનો પુરુષ; ટાડો; ધીમો. ટાડો પથ્થર કેવાયછે. ૩ જડ બુદ્ધિનો પુરુષ. ૪ વેમ; વાંધો. (તેણે વચમાં પથરો નાંખ્યો).
પથાણું, પાથરણું.
પથાર, પથારો.
પથારી, સ્ત્રી૦ બિછાનું; સુવાની તળાઈ વગેરે. પથારી કરવી એટલે પથારીને સાફ સુફ કરવી. પથારી પાથરવી કેવાયછે. ૨ મુકામ; બેસવા પડવાની જગા. ૩ ભાંય સાથરો અથવા મરનાર જે ઉપર છેલ્લો પડેછે તે.

પથારો, પુ૦ કોઈ પણ વસ્તુનો ફેલાયલો-વિખરાયલો જે આકાર તે અથવા એજે હાલત તે.

પથિક, પું૦ [સં૦] વટેમારગુ; પ્રવાસી.

પથ્થર, પથરો.

પથ્ય, ન૦ [સં૦] ઓસડને લીધે ખાવા પીવાની જે ઘટતી તજવીજ તે; કરી; પહરેજ.

પદ, ન૦ [સં૦] પગ. ૨ પગલું. ૩ પદવી; દરજો. ૪ જગા; સ્થળ; ઠેકાણું. ૬ વ્યંજનમાં સ્વરો મળેથી જે અક્ષરો થાયછે તે-કકા કિકી કુકૂ૦ આદિ લઈ. ૬ શબ્દના અવયવમાંનો એકેકો. રાજ્યાભિષેક એમાં રાજ્ય ને અભિષેક એ અકકેકું પદ કેવાય. ૭ વાક્યના કર્તા, કર્મ, ક્રિયાપદ, અવ્યય ઈ૦ રૂપ જે અક્કેકો અવયવ તે. ૮ મુંવાંની પાછળ થાળી વાડકો પંચ ભાગ વગેરેનું જે દાન બ્રાહ્મણને કરવામાં આવેછે તે. ૯ ગાવાની કવિતાનો-દેશી કવિતાનો એક ભેદ; ભજન. પદ ઘણી તરેહના હોયછે. ૧૦ શ્લોક અથવા વૃત્તનો ચોથો ભાગ; તુક; કડી. ૧૧ (ગણિતમાં) શ્રેઢીના સઙ્ખ્યાઙ્કો અથવા એમાંનું એક. ૧૨ વર્ગ અથવા ઘનનું જે મૂળ તે.—૪ નું વર્ગપદ ૨ ને ૨૭નું ઘનપદ ૩.

પદક, ન૦ [સં૦] કંઠીમાં લટકતું જે પગલું તે. ૨ સુંના-[રૂપાનો ચાંદ.

પદખાણા, પ્રદક્ષિણા.

પદચ્છેદ, પુ૦ વાક્યને કર્તા, કર્મ, ક્રિયાપદ, અવ્યય, વિશેષણ વગેરેમાં જૂદાં પાડી બતાવવા તે; વ્યાકરણ કરવું તે.

પદચ્યુત, વિ૦ પદ-પદવીથી રહિત થયલું; પદભ્રષ્ટ થયલું.

પદડી, સ્ત્રી૦ ગડાકુ ભરી રાખવાની ચામડાંની લામ્બી [કોથળી.

પદપઙ્કજ, ન૦ [સં૦] પગરૂપી કમળ.

પદબન્ધ, પુ૦-ન૦ કવિતાના ચરણ બાંધવાં-જોડવાં તે.

પદમ, ન૦ પદ્મ.

પદમણી-ની, પદ્મિની.

પદર, પુ૦ [પલ્લવ] લુગડાંનો છેડો; પાલવ.

પદર, સ્ત્રી૦ સ્વસત્તાનું-પોતાનું એવા અર્થમાં જે સમ્બન્ધ દેખાડવો તે-પદરનું એટલે પોતીકું-ગાંઠનું; તેણે પોતાની પદરનું નાણું કાડ્યું. ૨ આસરે-શરણેના અર્થમાં તે તેની પદરે પડ્યો છે.

પદરખાનું, ન૦ જ્યાં ભઠિયારું ચાલતું હોય તે જગા.

પદલાલિત્ય, ન૦ [સં૦] કાનને મધુર લાગે તેવી જે સુન્દર શબ્દ રચના તે. (કોમળ કઠોર વર્ણની પરસ્પર તોલના હોય તેવી). [કારરૂપ સ્થાન.

પદવી, સ્ત્રી૦ [સં૦] માન વાળી જગા; દરજો; અધિ-

પદારથ, પદાર્થ.

પદાર્થ, પુ૦ દુનિયામાં પેદા થયલું જડરૂપ જે એકાદું તે; વસ્તુ; ચીજ. ૨ છે એવું જે કંઈ તે.-પછી જડ કે ચેતન-જગતમાં ઉત્પન્ન એવું અથવા માણસના તર્ક વિચારથી ઉપજેલું એવું. હા કે ના છે કે નથી એવું કેવા જોગ કંઈ તે. (તર્ક શાસ્ત્રમાં મૂળ સાત પ્રકારના પદાર્થ કહ્યા છે.-દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય ને અભાવ. ૩ પદનો જે અર્થ તે. ૪ ખાવાની ઊંચી જાતની સવાદદાર ચીજ. ૫ સુનું રૂપું હીરા વગેરે જે એકાદો ધાતુ તે. ('પાન પદારથ સુઘડનર, અણમૂલ વેચાય'). ૬ મનુષ્યને જન્મધરી પારપાડવાના હેતુ-એ ચાર છે-ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ.

પદાર્થવિજ્ઞાન, ન૦ [સં૦] પદાર્થનો ગુણ-સામાન્ય ધર્મની શિક્ષા આપતું જે શાસ્ત્ર તે.

પદાવવું, ક્રિ૦ સ૦ પાદે તેમ કરવું. ૨ ધાસ્તી-ધમકીથી ગભરાવી નાખવું.

પદી, વિ૦ [સં૦] જેમાં પદો-કડિયો-શ્લોક હોય તેવું-તે. (અષ્ટપદી). [ડું વગેરે.

પદું, ન૦ કામ-ધંધો. (પણુંના અર્થમાં) ગોરપદું, કવિપ-

પદેડવું, ક્રિ૦ સ૦ તગેડવું; દોડાવવું.

પદોડવું, ક્રિ૦ સ૦ બગડી જાય તેટલું વાપરવું; રગડોળવું. (લુગડું, ઘરેણું).

પદ્ધતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકાદું મોટું કામ કરવામાં પ્રથમ આ કરવું પછી તે એવી જે ગોઠવણ કરી રાખેલી તે; એકાદિ ક્રિયા અમુક ક્રમમાં પુરી કરવાની જે રીત તે. ૨ ક્રમ; ઓળ; હાર. ૩ લખવાની તરેહ-છુટા-રીત.

પદ્મ, ન૦ [સં૦] કમળ ફૂલ. ૨ સો કરોડ અથવા અજબ જેટલી જે સઙ્ખ્યા તે. ૩ અંગુઠા ઉપર જે કમળ રૂપ [રેષા ચિન્હ તે.

પદ્મરાગ, પુ૦ [સં૦] માણેક.

પદ્મા, સ્ત્રી૦ લક્ષ્મી.

પદ્માસન, ન૦ [સં૦] આસન-બેસવાની એક રીત. (શ્રાવકના પારસનાથ જેવી). ૨ જોગનું એક આસન. ૨ ભોગનું એક આસન.

પદ્મિની, સ્ત્રી૦ [સં૦] શૃંગાર શાસ્ત્રમાં ચાર પ્રકારની સ્ત્રી વરણી છે તેમાંની એક. રૂપ રઙ્ગ નાજુકાઈ સુઘડતા વિવેક ચાતુરી વગેરેથી પેલા વર્ગમાં મુકવા જેવી જે સ્ત્રી તે. [ઉલટું ગદ્ય).

પદ્ય, ન૦ [સં૦] કવિતા રચના; વૃત્ત; પદબન્ધ. (એનું

પધરામણી, સ્ત્રી૦ પધરાવવું તે.

પધરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ માનથી તેડી આણી બેસાડી પૂજવું-માન આપવું. તેણે આજ મહારાજને પધરાવ્યા છે. ૨ માનથી વિદાય કરવું. ગણપતીને તળાવમાં પધરાવ્યા. ૩ ન ખપતો માલ-અણગમતી વસ્તુ પોતાને ખોટ ન જાય તેવી રીતે તજવીજથી-ગટરપટર સમજાવી બીજો સખસ ખરીદ કરે તેવું કરવું. તેણે પોતાની પાસેની ચાર પાઘડીમાંની એક નરસી હતી તે પડોસીને પધરાવી.

પધારવું, ક્રિ૦ અ૦ માન સાથે આવવું-આવી બેસવું. ૨ માન સાથે વિદાય થવું-જવું.

પનદાટ, પણદાટ,

પનાહ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સંરક્ષણ; આસરો; ઓથ.

પનું, ન૦ ગોળ ને આમલી અથવા કાચી કેરીનો મસાલા સાથે ઉકાળેલો જે પદાર્થ ખિચડી સાથે ખાવામાં આવેછે તે.

પ્નો, પુ૦ [ફા૦] લુગડાંની પોલાઈ.

પ્નોતી, સ્ત્રી૦ શનિની દશા. ૨ પડતી દશા; તન મનને પીડા હોય તે સમે. [રક૦ (નામ).

પ્નોતું, વિ૦ મઙ્ગળદાયક; લાભકારી; ભાગ્યશાલી-મુબા-

પન્તિયાળું, ન૦ એકથી વધારે જણે સરખા અથવા ઓછા વધતા ભાગે નાણું કાડી વેપાર-ધન્ધો કર્યો હોય એવું જે એકઠાપણું તે; જેમાં ઘણાની પાંતી-ભાગ હોય તેવું ધન્ધા વગેરેનું જે એકઠું ચાલતું કામ તે; ભાગિયું-ભાગિયા ભાગનું કામ તે. [ભાગિયો.

પન્તિયાળો, પુ૦ પન્તિયાળાંમાં જેની પાંતી હોય તે;

પન્થ, પુ૦ [સં૦ પથ] રસ્તો; માર્ગ. 'એક પન્થ દો કાજ.' ૨ ધર્મ માર્ગ; ધર્મ સમ્બન્ધી મત ભેદ-વલ્લભી-સહજાનંદી-દાદુ-કબીર-નાનક પન્થ. ૩ સંસારમાં વર્તવાની રીત.-તેનો પન્થ વળી ન્યારોજ છે. ૪ તેરમાને દાડે મુવેલાંની પછુવાડે જે ધાબળી, જોડો, છતરી, દોરી, કશાલી, ખાવાનું રાખવાની ઝોળી વગેરેનું જે દાન આપવામાં આવેછે તે.-પન્થ વળાવ્યો કેવાય છે.

પન્થી, પુ૦ પન્થનો. કબીર-નાનક પન્થી. ૨ પ્રવાસી;

પન્દર, વિ૦ [પઞ્ચદશ] પાંચ ને દશ; ૧૫. [વટેમારગુ.

પન્દરવાડિયું, પખવાડિયું.

પન્નગ, પુ૦ [સં૦] સાપ.

પન્નર, પન્દર.

પન્નાળ, પરનાળ.

પન્નાળિકા, પરનાલિકા.

પપનાસ-પાઉં, ન૦ એક જાતનું ફળ.

પપેટી, સ્ત્રી૦ પારસીઓનાં નવાં વરસનો પેલો દાડો.

પપૈયો, પુ૦ બપૈયો; ચાતક પક્ષી. ૨ દાઝયાથી-આંટણ પડેથી-પલાસટર મારેથી જે પાણીનો ફોલ્લો થઈ આવેછે તે. ૩ સીતારના મધ્યભાગથી જરા નીચે બધાથી પાતળો એક તાર ભેરવવામાં આવેછે તે-ખીટી.

પબ્લિક, વિ૦ [અં૦] જાહેર.

પમાડવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ કંઈ પામે તેમ કરવું; પોંચાડવું. સુખ પમાડવું; સ્વધામ પમાડવું ઈ૦. [તેમ ઘસવું.

પમ્પાળવું, ક્રિ૦ સ૦ શરીર ઉપર ધીમે હાથે સુંવાળું લાગે

પય, ન૦ [સં૦] પાણી. ૨ દૂધ.

પયું, ન૦ કોશે જોડેલા બળદને કોશ ખેંચી ચાલવાની જગા; ઓલાણ.

પયોધર, પુ૦ [સં૦] દરિયો. ૨ વાદળ. ૩ સ્તન; થાન; આંચળ.

પર, વિ૦ [સં૦] બીજું; પોતાનું નહિ પણ પારકું. પરધન, પરદેશ, પરસ્ત્રી ઈ૦. અ૦ આઘે; દૂર; ઉપરાંત. ઇન્દ્રિયપર, બુદ્ધિપર, પરાત્પર ઈ૦. ૨ પછી હોય તેમ (પ્રથમ નહિ); પૂર્વનું ઉલટું. અક્ષર એમાં અ એ, ક્ષની પૂર્વ ને ર એ ક્ષની પર છે. ૨ ઊપર. પાટપર બેસો.

પર, ન૦[ફા૦] પીછું; પીંછું (પક્ષીનું). ૨ (લાક્ષણિક) શક્તિ; હોંસ; ગરૂરી. તેને હવે પર આવવા માંડ્યાં છે. ૩ પારકો વેશ; કૃત્રિમ રૂપ. [પરાઈ; પારકી (વસ્તુ).

પરઈ, સ્ત્રી૦ ખાંણીનો દાંડો-દસ્તો; પરાઈ; પરા. વિ૦

પરકમા-મ્મા, સ્ત્રી૦ [પરિક્રમણ] ગોળ ચક્કરમાં અથવા અહીં તહીં આસપાસ ફરવું તે; પ્રદક્ષિણા.

પરકાયા પ્રવેશ, પુ૦ જીવે બીજાના ખોળિયામાં પ્રવેશ કરવો તે.

પરકીયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] બીજા-પારકાની સ્ત્રી. (જેને પરપુરૂષ સાથે પ્રીતિ હોય તે)-રસશાસ્ત્રમાં ત્રણ પ્રકારની નાયિકા કહી છે તેમાંની એક-સ્વકીયા, પરકીયા, [સામાન્યા.

પરખ, પારખ.

પરખવું, પારખવું.

પરખાણ, વાણના કુવા ઉપરનું સડ બાંધવાનું આડું લાકડું.

પરખાવવું, ક્રિ૦ સ૦ પારખ્યું હોય તેવી હાલતમાં આણવું. ૨ દેખાડવું; આપવું. તેણે તને કંઈ પરખાવ્યું કે નહિ?

પરખાવું, ક્રિ૦ અ૦ પારખ થવી; ઓળખાવું; સમજાવું.

પરખિયો, પુ૦ રૂ પરખનાર.

પરગજુ, વિ૦ બીજાની-પારકાની ગરજ મટાડવા-પૂરી પાડવામાં સહાય કરનાર (પોતાને થવાનો લાભાલાભ ન વિચારતાં).

પરગણું, ન૦ [ફા૦] રાજ્યોનો એક નાનો વિભાગ જે પોતાના ઘણાક ગામમાના એકાદા મુખ્ય કસબા-કિલ્લાના નામથી ઓળખાયછે.

પરગમન, ન૦ [સં૦] જારકર્મ; છિનાળું.

પરચુટણ-રણ, વિ૦ જેના નામ દેવાની અગત નહિ એવું જૂદું જૂદું ઘણુંએક. કામ, સામાન વગેરે. અ૦ એક જથે નહિ પણ છુટક છુટક જૂદું જૂદું જે જેટલું જોઈયે તે તેટલું તેવી રીતે (વેચવું). એક આખી વસ્તુનો જે ઘણી જાતનો ઘણોક અવેજ તે. રૂપિયાનું પરચુરણ આપ એટલે તેને બદલે અડધો પાવલી બેઆની દોઢિયાં અડધી વગેરે.

પરચો, પુ૦ ચમત્કાર; પરતો. [કાળીપરજ-ત.

પરજ, એ નામનો એક રાગ. સ્ત્રી૦ પરત-પ્રત (વર્ગ).

પરજઙ્ક, પર્યઙ્ક.

પરજિયો, પુ૦ પરજ. ૨ પરજની કંઈક છાયા આવે તેવા ઢાળનો વિલાપ; રાજિયો.

પરઠવું, ક્રિ૦ સ૦ પઠવું; કિમ્મત ઠેરવવી.

પરડ, અ૦ એવો થતો અવાજ બતાવેછે (પેટનો વા છુટ- [તી વખત).

પરડો, પુ૦ બાવળની સીંગ.

પરણ, ન૦ પરણવું તે; લગન. (જરણ, પરણ, ને મરણ). ૨ પાનડું.

પરણમું, પ્રણમું, પ્રણામ કરૂં.

પરણવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ પરિણય) સંસાર લાવો લેવાને કોઈ કન્યાએ ને કોઈ પુરુષે શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમાણે પરસ્પર સમ્બન્ધ કરવો. તે પરણ્યો, તે પરણી, તે તેની સાથે પરણ્યો—ણી.

પરણાવવું, ક્રિ૦ સ૦ છોકરી—છોકરો પરણે તેમ કરવું. ૨ વધારવાને પાણી રેડવું. (દાળને પરણાવો કે ખૂટે નહિ). ૩ છેતરીને આપી દેવું; ગળે ઘાલવું. તેણે પોતાનો માલ [તેને પરણાવ્યો.

પરતક્ષ, પ્રત્યક્ષ.

પરતન્ત્ર, વિ૦ [સં૦] બીજાના તાબામાં હોય તેવું; પરાધીન. (સ્વતન્ત્રનું ઉલટું).

પરતવું, ક્રિ૦ સ૦ ખૂબ ઝીણું વાટવું—ઘુંટવું. એળચી જસત ઓસડ કાજળ વગેરેને. [વિશ્વાસ.

પરતીત, સ્ત્રી૦ [પ્રતીતિ] પતીજ; ખાતરી. ૨ ભરોસો;

પરતો, પુ૦ [પ્રતાપ] જાગતાપણું; હજુરાહજુર હોવું તે; તરત પારખું દેખાડવું તે. (દેવ દેવીનું). ૨ મનુષ્યથી નજ બને તેવી લીલા. ૩ મહિમા; તેજ; ડર ઉપજાવે તેવો ગુણ.

પરત્વે, અ૦ લીધે; યોગે; થી. દેશ—કાળ પરત્વે. પરત્વેકરીને પણ કેવાય છે.

પરદાદો, પુ૦ દાદાનો બાપ; બાપના બાપનો બાપ.

પરદાર, સ્ત્રી૦ [પરદારા] પારકાની સ્ત્રી.

પરદેશ, પુ૦ [સં૦] પોતાનો નહિ પણ બીજો—પારકો દેશ. ૨ જન્મભૂમિ—વતનથી જે દૂરનો મુલખ તે.

પરદેશી, વિ૦ પારકા દેશ સમ્બન્ધી. ૨ ઉત્તરહિન્દુસ્તાનના કનોજિયા — સારસ્વત બ્રાહ્મણ જે મુંબઈ ઈલાકામાં નોકરીને સારૂ આવેછે તે. [ર્મ તે.

પરધર્મ, પુ૦ પોતાના કુળના—દેશના ધર્મથી જે બીજો ધ-

પરનાતી, વિ૦ [પરજ્ઞાતિ] બીજી નાતનું.

પરનાળ, સ્ત્રી૦ [પ્રણાલિકા—લી] નેવનું પાણી ઝિલવા સારૂ અથવા એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે પાણી પોંચાડવા સારૂ ચતાં નળીયાંને એકમેકમાં ઘાલી બનાવેલું અથવા લાકડાં—લોડાંનું જે સાધન તે.

પરનાળિકા, સ્ત્રી૦ એકાદાં કુટુંબમાં વંશપરંપરા ચાલતી આવેલી જે રૂઢિ તે. ૨ પરનાળ.

પરન્તુ, અ૦ [સં૦] પણ; તોપણ. તમે આમ બોલોછો પરન્તુ મેં આમ સાંભળ્યું છે.

પરન્દું, ન૦ [ફા૦] પંખી; પક્ષી. (ચરન્દું—ચોપગું).

પરપેંઠ, સ્ત્રી૦ ત્રીજીવાર લખેલી જે હુંડી તે. હુંડી, પેંઠ ને પરપેંઠ એમ ક્રમ છે.

પરપોટો, પુ૦ પાણીપર થતો હવાથી ભરેલો જે ફુક્કો થઈને પાછો તરત ફાટી જાય છે તે. ૨ પાણીથી ભરેલો ફોલ્લો.

પરબ, ન૦ [પ્રપા] રસ્તામાં મુસાફરને ધર્માદા પાણીપાવાને માટે ઘેડાં ભરી મુકવાની જે જગા તે.

પરબિડિયું, પડબિડિયું.

પરબિયો, પુ૦ પરબમાંથી પાણીપાનારો.

પરબુદ્ધિ, સ્ત્રી૦ પારકાની બુદ્ધિ. [પ્રભુ.

પરબ્રહ્મ, ન૦ જ્ઞાનબ્રહ્મથી પણ પર તે. પુ૦ જગદીશ્વર

પરભવવું, ક્રિ૦ સ૦ કાયર કરવું; થકવવું.

પરભા, સ્ત્રી૦ પંરવા; દરકાર.

પરભાતિયું, પ્રભાતિયું.

પરભારયું, વિ૦ પારકું; અજાણ્યું; ત્રાહિત; સમ્બન્ધ—ઓળખાણ ન હોય તેવું (માણસ).

પરભારયું, અ૦ બારોબાર; સમ્બન્ધ ન જણાય તેવી રીતે. તે કામ તું પરભારયું કરી આવજે. ૨ બારોબાર; ઘેર આવ્યા વિના. તું ત્યાં પરભારયો જજે.

પરમ, વિ૦ [સં૦] સહુથી શ્રેષ્ઠ; ઉત્તમ; મુખ્ય. પરમ ચતુર, પરમેશ્વર. અ૦ ઘણુંજ; અતિશય.

પરમ, સ્ત્રી૦ તીજો દાડો.

પરમદાડે—દી, અ૦ તીજે દાડે. ગયે પરમ દાડે ને આવતે પરમ દાડે.

પરમ પ્રિય, વિ૦ [સં૦] ઘણુંજ વાલું એવું.

પરમહંસ, પુ૦ [સં૦] પરમાત્મા; બ્રહ્મ. ૨ એક જાતનો સાધુ જેણે જ્ઞાનથી સર્વ ઈન્દ્રિય વશ કરી હોય ને જે જ્ઞાતિભેદનો વિચાર ન રાખતાં હરકોઈ જ્ઞાતિનું રાંધેલું ખાય તે.

પરમાણવું, ક્રિ૦ સ૦ સાચું માનવું; દાખલા દલીલ વાળું છે એમ જાણી કબુલ રાખવું.

પરમાણુ, પુ૦ [સં૦] કોઈ વસ્તુનો અતિ સૂક્ષ્મ—ઝીણામાં ઝીણો જે અંશ તે (એનાથી ઝીણો બીજો કોઈ ન હોય). ૨ પૃથ્વિ, જલ, તેજ, વાયુનો જે અતિ સૂક્ષ્મ અંશ જે ઉપર સર્વ ઠાઠ રચાયો છે તે. સૂર્યકિરણમાં જે રજકણ ઉડતી દેખાય છે તેનો તીસમોભાગ એટલું જે માપ તે.

પરમાણે, પ્રમાણે.

પરમાત્મા, પુ૦ [સં૦] બ્રહ્મ; સર્વ સૃષ્ટિના આત્મારૂપ જે જગદીશ તે—જીવાત્મા એટલે પ્રત્યેક મનુષ્યનો જીવ અને પરમાત્મા એટલે મુક્ત જીવ—શિવ, બ્રહ્મ.

પરમાનન્દ, પુ૦ [સં૦] શ્રેષ્ઠ—ઊંચો આનન્દ. ૨ બ્રહ્મ.

પરમાર્થ, પુ૦ [સં૦] સહુથી ઊંચો ને સરસ એવો જનનો જે ઉદ્દેશ તે; મોક્ષપ્રાપ્તિ—નું સાધન. ૨ જન—લોકનું હિત કરવું તે; પરોપકાર બુદ્ધિ કર્મ; ધર્મ; પુણ્ય. (સ્વાર્થનું ઉલટું)—એ બીજા અર્થમાં લોક પરમાર્થ શબ્દ વિશેષ વાપરેછે. [કરનારો.

પરમાર્થી, વિ૦ (૨ જા અર્થમાં) પરમાર્થ જાણનારો—

પરમિયો, પુ૰ [પ્રમેહ] પિશાબની વાટે બગડેલી ધાત જયાં કરે તે રોગ.
પરમેશ-શ્વર, પુ૰ [સં૰] જગદીશ; બ્રહ્મ.
પરમેશ્વરી, દેવી; આદ્યશક્તિ.
પરમો, પરમિયો.
પરમ્પરા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ઘણા કાળથી ચાલતો આવેલો જે ઉત્તરોત્તર ક્રમતે. વંશપરમ્પરા. અ૰ અસલથી ચાલતું આવેલું હોય તેમ. **પરમ્પરાગત**—પરમ્પરાથી ચાલતું આવેલું.
પરરાજ, ન૰ [સં૰] જે રાજ્યમાં પોતે હોય તેથી બીજું રાજ્ય. ૨ દેશમાં દેશીનું નહિ પણ પરદેશીનું રાજ.
પરલી, સ્ત્રી૰ ખિલોડી.
પરલોક, પુ૰ [સં૰] મુવા પછી પ્રાણીની જે સ્થિતિ તે. પરલોક સાધન. ૨ આ લોક—આ દુનીયા નહિ પણ મુઆ પછી જે લોકમાં જઈ વસવું તે. ૩ પોતાના નહિ પણ બીજા-પારકા લોક. 'પર લોકતણો બહુ વાંક કહે સુધરે નહિં કાજ જરા અહિંયાંનું.'
પરવ, પર્વ. ૨ પરબ.
પરવડવું, ક્રિ૰ અ૰ પાલવવું; બોજવું; લાભ-ઇચ્છાને અનુકુળ પડવું.
પરવડતું, વિ૰ પાલવતું; બોજતું; અનુકુળ આવતું.
પરવણી, પર્વણી.
પરવરતાવવું, ક્રિ૰ સ૰ નવું માંડી ચાલતું કરવું; જાહેરમાં ફેલાવવું.
પરવરદેગાર, પુ૰ [ફા૰] પ્રાણીમાત્રને પુરું પાડનાર દુનિયાનો સાહેબ.
પરવરવું, ક્રિ૰ અ૰ જવું; સિધારવું.
પરવરશી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] પાળણ પોષણ કરવું તે.
પરવશ, વિ૰ [સં૰] પોતાને નહિ પણ પારકાને વશ-તાબે હોય તેવું.
પરવળ, ન૰ એક જાતનું શાક—ધીલોડાં જેવાં ફળ થાય છે.
પરવા, સ્ત્રી૰ [ફા૰] તમા; દરકાર.
પરવાનગી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] રજા; છૂટ.
પરવાનો, પુ૰ [ફા૰] રજા ચિઠ્ઠી—એક મુકામેથી બીજે મુકામે જવાની, હથિયાર રાખવાની વગેરેની.
પરવાર, પુ૰ નવરાસ; ફુરસદ.
પરવારતું, વિ૰ કામ-ધન્ધાવગરની હાલતમાં હોય તેવું; બેરોજગારી. ૨ ફુરસદમાં હોય તેવું.
પરવારવું, ક્રિ૰ અ૰ કામ કરી રેવું; કામ કાજ કરી રઈ નવરાં થવું.
પરવારી, વિ૰ એ નામની એક નીચી જાત છે.
પરવાળું, ન૰ [પ્રવાલ] એક જાતના દરિઆઈ જાનવરોના લોહીમાંથી ઉત્પન્ન થતો મળ જે લાલ-ગુલાબી-કંઈક પીળો એવા રંગનાં મણીરૂપે હોય છે. એની માળા કરવામાં આવેછે. એના રંગની ઓઠને ઉપમા અપાય છે.
પરવીટો, પુ૰ રેંટિયાપરનું સુતર ઓવાળવા (ઉતારવા) નું લાકડાનું એક સાધન.
પરશાળ-સાળ, સ્ત્રી૰ ઘરના ભાંયતળિયાનો આંગણા આગળનો જે પેલોજ ખણ્ડ તે. કેટલાકને મતે દરેક ખંડ તે પરસાળ ને આગલી વચલી ને પાછુલી પરસાળ કેવાય છે. વચલીને ઉભિટ્ટો પણ કેછે.
પરશુ, પુ૰ [સં૰] કુવાડીના ઘાટને મળતું લડાઈનું એક હથિયાર; ફરસી.
પરશુદી-સુદી, સ્ત્રી૰ ધોયલા ઘઉંનો લોટ; મેંદો.
પરસ, ઝાકળ. પરસણ ચારવાં—મળસકે ઢોર ચારવાં.
પરસેવ-વો, પુ૰ [પ્રસ્વેદ] શરીરની ચામડીના છિદ્રમાંથી ઝરી નિકળતું જે પાણી તે—તડકે ફરવાથી—શ્રમ ખાધેથી—રોગથી વગેરેથી.
પરસાદ, પ્રસાદ.
પરસ્પર, અ૰ માંહોમાંહે; એકબીજામાં; અન્યોઅન્ય.
પરસ્વાધીન, બીજાને તાબે હોય તેવું; પરતન્ત્ર.
પરહરવું, ક્રિ૰ સ૰ તજવું; દૂર કરવું.
પરહેજ, વિ૰ [ફા૰] કેદ; કેદી. ૨ કરી પાળવી પડતી હોય તેવી હાલત વાળું; ખાવા પીવા સમ્બન્ધી કેટલીક વાતે બન્ધી પાળે તે.
પરહેજ-જી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] કરી; પથ્ય; બન્ધી.
પરહેજગાર, વિ૰ [ફા૰] ખાવા પીવા સમ્બન્ધી કેટલીક વાતે બન્ધી પાળનાર.
પરળવું, પલાળવું.
પરાંત, વિ૰ શેષ-બાકી રેયલું; ઉપરાન્ત-વધીને બાકી રેયલું. પરાંત બાકી. જમે ઉધાર ના ચોપડામાં લખાયછે.
પરાંતવું, ક્રિ૰ અ૰ પરવારવું; કામ હોય તે કરી નચિંત થવું.
પરા, સ્ત્રી૰ [સં૰] સઘળા શબ્દના બીજ રૂપ જે કેવળ સુક્ષ્મ શબ્દ સ્વરૂપ જોગાભ્યાસથી પ્રાપ્ત થાયછે તે; ગળાંમાંથી નીકળતાં શરૂ થતો જે અવાજ તે. શબ્દ સ્વરૂપની બીજી સ્થિતિયોના નામ-**પશ્યંતી,** મધ્યમા ને વૈખરી છે. ૨ સહુથી ઊંચી ગતિ.
પરા-ઈ, સ્ત્રી૰ ખાણીનો દાંડો-દસ્તો.
પરાકાષ્ઠા, સ્ત્રી૰ [સં૰] કોઈક વાતની છેલ્લી મર્યાદા-હદ. (જેની પેલી પાસ વધાયજ નહિ) ૨. અતિ શ્રમ-મોટી મુસીબત.
પરાક્રમ, ન૰ [સં૰] જે થકી લોકમાં જસ મળે એવાં મહાભારત કામ કરવાનું પુરૂષમાં જે સામર્થ્ય તે.
પરાક્રમી, વિ૰ [સં૰] વાહવા થાય—જસ ગવાય એવાં સામર્થ્યવાળું (જન).
પરાગ, પુ૰ [સં૰] ફુલોમાં જે ઝીણો ભૂકો હોયછે તે.
પરાછિત, પ્રાયશ્ચિત.
પરાજ-ત, સ્ત્રી૰ કથરોટના જેવી મોટી પણ સીધી કોરણની ને ઘણી ભારે એવી એક તહરેની થાળી.
પરાજય, પુ૰ [સં૰] હાર; પરાભવ.
પરાણી, સ્ત્રી૰ બળદ હાંકવાની આરવાળી નાની લાકડી.

પ્રાણે, અ૰ બળાત્કારે; મરજી ઉપરાંત; જોરાવરીએ; પ્રાણે.

પરાણો, પુ૰ એકમેર આર ને બીજી મેર તવેથાના પાના જેવો લોઢાનો અવયવ હોય એવાં જે હથિયારથી હોળ વગેરે ફેરવતી વખત બળદને હાંકવામાં આવેછે તે.

પ્રાણો, પુ૰ [સં૰ પ્રઘૂર્ણ] પરોણો; અજાણ્યું અથવા ઓળખીતું જે માણસ બીજાને ત્યાં થોડા દિવસ રેવાને આવ્યું હોય તે; મેમાન. [(ઈશ્વર).

પરાત્પર, વિ૰ [સં૰] સહુથી ઉંચો–શ્રેષ્ઠ, માયાથી જૂદો

પરાધીન, વિ૰ [સં૰] બીજાને આધીન; બીજાની તાબેદારીમાં હોય તેવું; પરસ્વાધીન; પરતન્ત્ર.

પરાન્ન, ન૰ પારકાનું અન્ન. 'પરાન્નં વિષભોજનં.'

પરાભવ, પુ૰ [સં૰] પરાજય; હાર.

પરાય, સ્ત્રી૰ ખાણીનો દસ્તો.

પરાયણ, વિ૰ [સં૰] સાથે વળગી રયલું એવું; સમ્બન્ધી; વિષે. તેની વૃત્તિ ઈશ્વર પરાયણ થઈ. ધર્મે પરાયણ, નિન્દા પરાયણ ઈ૰.

પરાયું, વિ૰ પારકું. [વતે).

પરાર, અ૰ [સં૰ પરારિ] તીજે વરસે (પછી ગયે કે આ-

પરાર્ધ, વિ૰ [સં૰] એકના ઉપર સત્તર મીડાં એટલી સઙ્ખ્યા બતાવેછે; સો કરોડ–અબજને દશ કરોડે ગુણ્યાથી જે સઙ્ખ્યા આવે તે. ૨ બ્રહ્માના અરધાં આયુષ્ય જેટલો કાળ બતાવેછે.

પરાલ–ળ, ન૰ [સં૰ પલાલ] ભાતનું ઘાસ; પેંડો.

પરાવર્તન, ન૰ [સં૰] પાછું ફરવું–ફેરવવું તે. પરાવૃત્ત–ઉલટાવેલું. ૨ પાછું આપેલું.

પરિ, ઉ૰ [સં૰] ચારેમેર. ૨ વિશેષ; ઘણુંજ.

પરિગ્રહ, પુ૰ [સં૰] દાન લેવું તે.

પરિઘ, પુ૰ [સં૰] ગોળ આકૃતિની જે સીમા લીટી તે; ઘેરાવો; ફરતો ઘેર. પરિધિ એ શબ્દ પણ છે.

પરિચય, પુ૰ [સં૰] ઓળખાણ; પિછાન.

પરિણામ, પુ૰ [સં૰] છેલ્લી હાલત; અન્તનું રૂપ–ફળ; શેવટનું હાંસલ.

પરિતાપ, પુ૰ [સં૰] અતિશય તાપ–બાફ. ૨ ઘણીજ બળતરા–અકળામણ–પીડા. ૩ પ્રતાપ; ભય ઉપજાવે તેવો દોર.

પરિત્યાગ, પુ૰ [સં૰] ફરી ન સઙ્ઘરવું એવા ઠરાવથી જે ત્યાગ કરવો તે.

પરિધાન, ન૰ [સં૰] પેરવું તે. વસ્ત્ર પરિધાન કીધાં. ૨ વસ્ત્ર. દિવ્ય પરિધાન.

પરિપક્વ, વિ૰ [સં૰] પૂરૂં પાકેલું–સિઝેલું.

પરિપૂર્ણ, ઘા૰ [સં૰] કંઈજ કમી નહિ એવું પૂરૂં. ૨ સારીપેઠે; પૂરતી રીતે.

પરિબ્રહ્મ, પરબ્રહ્મ.

પરિભાષા, સ્ત્રી૰ [સં૰] શાસ્ત્રીય વિષયમાં સૂત્ર–સંક્ષિપ્ત વાક્ય–વચન હોય તેની જે સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા તે.

પરિમળ, પુ૰ [સં૰] સુગન્ધ; સારો વાસ; પીમળ.

પરિમાણ, ન૰ [સં૰] માપ, જથ્થો, વજન. ૨ માપ વગરનું ધોરણ–પ્રમાણ. ૩ સઙ્ખ્યા ગણન–એક દશ સો [હજાર ઈ૰.

પરિયટ–ચેટ, પુ૰ ધોબી.

પરિયા, પુ૰ વડાવા.

પરિવાર, પુ૰ [સં૰] છોકરાં છૈયાં, કુટુંબ કબીલો. ૨ દાસ દાસી મેહેતા વગેરે તે.

પરિશ્રમ, પુ૰ [સં૰] ઘણોજ–વિશેષ શ્રમ. [તે.

પરિહાર, પુ૰ [સં૰] દોષ, સઙ્કટ ઈત્યાદિકને જે દૂર કરવું

પરી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] મોડું માણસનું, શરીર ઘોડાનું ને પાંખવાળી એવી એક કલ્પિત સુંન્દર સ્ત્રી. (લાક્ષણિક) રૂપ સુન્દરી; ઘણીજ ખુબસુરત ઓરત.

પરીક્ષક, વિ૰ [સં૰] પરીક્ષા કરનાર–લેનાર.

પરીક્ષા, સ્ત્રી૰ [સં૰] તપાસ; તજવીજ. ૨ શોધ; પ્રયોગ. ૩ જ્ઞાન; સમજશક્તિ–વૈદને રોગની પરીક્ષા નથી.

પરીખ, વિ૰ એ શબ્દ નાણા પારખનાર આબરૂદાર શરાફી ધન્ધા કરનારાઓના નામ સાથે જોડાય છે.

પરીઘ, પરિઘ. [માં પદાર્થ મુકવા.

પરીસવું, ક્રિ૰ સ૰ [પરિવેષણ] જમનારાઓની થાળી-

પરું, વિ૰ દૂર–આઘે હોય તેવું. પરું કરવું.

પરું, ન૰ આઘે પડેલું જે કંઈક તે. અરું પરું કામ એટલે આ તે–અહીં તહીં પડેલું એવું કામ. ૨ શેહેર–કસબાની દિવાલની બાર લગોલગ જે વસ્તી પ્રદેશ તે–અન્દરનો ને બારનો એ બે કોટની વચમાં; પુર. [તે.

પરુ, ન૰ ગોડ ગુમડાં પાકેથી જે સફેત ઘટ પ્રવાહી નિકળેછે

પરે, સ્ત્રી૰ પરોઢ; મળસકું; સુરજના કિરણ ફુટવા તે. પરે ફાટી કેવાય છે.

પરેજ, વિ૰ પરહેજ શબ્દ જોવો.

પરેસાન, વિ૰ નિર્લજ; ફાટેલ; વંઠેલ. ૨ તોફાની; મસ્તીખોર. ૩ ખબડદાર; પેંચેલું; ચતુર.

પરોક્ષ, અ૰ [સં૰] નજર ન પડે તેમ; પુઠ પાછળ. ૨ ગુપ્તપણે; છાનીરીતે (પ્રત્યક્ષ–સમક્ષનું ઉલટું). પરોક્ષે પણ કેવાય છે.

પરોડ–ઢ, ન૰ પુ૰ પ્રભાત; મળસકું; વાણું વાવું તે.

પરોડિયું–ઢિયું, ન૰ પરોડ–ઢ.

પરોણો, પરાણો. પરોણી, પરાણી.

પરોણાગત–ચાકરી, સ્ત્રી૰ પરોણાનો આદર સત્કાર કરી તેને જમાડવા સુવાડવા વગેરેની જે ખાતર કરવી તે.

પરોણાચાર, પરોણાગત.

પરોણો, પુ૰ પ્રાણો.

પરોપકાર, પુ૰ [સં૰] બીજાના ઉપર જે ઉપકાર કરવો તે; પારકાનું ભલું કરવું તે. ૨ કોઈનુંપણ હિત કરવું તે.

પરોપકારી, વિ૰ પરોપકાર કરનાર.

પરોવવું, ક્રિ૰ સ૰ સોયના નાકાંમાં દોરો ઘાલવો. ૨ દોરામાં કીડીયાં-મણકા આણી મુકવાં. ૩ (લાક્ષણિક) કોઈ કામ કરવામાં કોઈને કોઈ સાથે જોડવું-લાગું કરી- [દિવું.

પર્જન્ય, પુ૰ વરસાદ.

પર્ણકુટી, સ્ત્રી૰ પાંદડાંથી છાયલી ઝુંપડી.

પર્મ, પરમ. (કવિતામાં).

પર્યઙ્ક, પુ૰ [સં૰] પલઙ્ગ; સુવાનો ખાટલો.

પર્યટન, ન૰ [સં૰] એક ઠેકાણેથી બીજે, બીજેથી તીજે, એમ ફરયાં કરવું તે; પ્રવાસ કરયાં કરવો તે; મુસાફરી.

પર્યન્ત, અ૰ સુધી; લગી (સ્થળ અથવા સમયની મર્યાદા બતાવેછે) વર્ષ-સમુદ્ર ઈ૰ પર્યન્ત.

પર્યાપ્તિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] પૂર્ણતા; ભરપૂરપણું. ૨ તૃપ્તિ; સન્તોષ. ૩ સીમા; અન્ત.

પર્યાય, પુ૰ [સં૰] રીત; રસ્તો. ૨ યુક્તિ; બાનું; ઉપાય. તે તો આ પર્યાય કાડી છુટી આવ્યો. ૨ એક અર્થ-કામને પારપાડવાની જેટલી રીત હોય તેમાંની ગમેતે એકાદી; એક અર્થના બે અથવા વધારે શબ્દ હોય તો એમાંનો એકાદો. (એ જે ઘણી રીત તે પરસ્પર અને એ જે ઘણા શબ્દો તે પરસ્પર પર્યાય કેવાય).

પર્વ, ન૰ [સં૰] સમુદ્રસ્નાન, શ્રાદ્ધ, દાન ઈ૰ પુણ્ય કર્મ કરવાના શાસ્ત્રોક્ત જે દિવસ તેમાનો એકાદો. અમાવાસ્યા, પૂર્ણિમા, વૈધૃત, વ્યતિપાત, સઙ્ક્રાંતિ ગ્રહણ ઈ૰. ૨ સેરડી-નેતર વગેરેના ગાંઠામાં એકેકના અન્તર જેટલો જે ભાગ તે; પૈરિયું. એ ઉપરથી (લાક્ષણિક) મહાભારતનાં અઢાર પર્વ કેવાય છે.

પર્વણી, સ્ત્રી૰ પર્વ (૧ લા અર્થમાં).

પર્વત, પુ૰ [સં૰] પૃથ્વીની સપાટીથી-આસપાસની જમીનથી બહુ ઊંચા ને લામ્બા પડેલા જે ઢગ (બડગ મટીના) તેમાનો કોઈ; ડુઙ્ગર. સહ્યાદ્રિ, હિમાલય ઈ૰. નાના ઢગ તે ડુંગરી.

પલ, પળ.

પલક-ખ. ન૰ [ફા૰] આંખનું બન્ધ થઈ ઉઘડવું તે અથવા એ જે જરાક વખત તે; પળ.

પલક દરિઆવ, પુ૰ એકદમ વરસાદ તુટીપડી રેલમરેલાં થઈરેવું તે; હેલી.

પલકારો, પુ૰ પલક-ખ.

પલઙ્ગ, પુ૰ [પર્યઙ્ક] એક તરેહનું લાકડાંનું બનાવેલું સુવાનું ઊંચું સ્થાનક; મોટો ઢોલિયો-કોચ,

પલઙ્ગડી, સ્ત્રી૰ નાનો ઢોલિયો-ખાટલો.

પલઙ્ગપોષ-ખ, ઓછાડના જેવું એક જાતનું કપડું છે.

પલટણ-ન, સ્ત્રી૰ [હિં૰] પાયદળ લશ્કરના જૂદા પાડેલા જથામાંનો એક. એમાં ૫૦૦ થી તે ૮૦૦ સુધી માણસ હોય છે. બે ત્રણ પલટન મળીને એક રીજમીટ થાયછે (અંગ્રેજી લશ્કરમાં). ૨ પાયદળ અથવા ઘોડેસ્વાર લશ્કરનો એક વિભાગ. ૩ હારનીહાર; એક પછી એક એમ આવતું ટોળું. ૩ પલોટવું.

પલટવું, ક્રિ૰ સ૰ ઉલટાવવું; ફેરબદલ કરવું; ઊંધું ચતું કરવું.

પલટવું, ક્રિ૰ અ૰ બદલામાં જવું.

પલટો, પુ૰ ખરજથી ટીપ લગી ને ટીપથી ખરજસુધી ઊંચાંનીચાં સુર ઉતાવળા ધીમા તાલમાં કાડવાની તરેહ-છુટા; તાન. ૨ આડા ઉભા અવળા સવળા પટા ખેલવાની જે તરેહ તેમાંની એક.

પલવટ, સ્ત્રી૰ પેરેલાં ઓડેલાં વસ્ત્રનો છેડો વિટાળી જે ગાંઠ બાંધવી તે. પીતાંબર-પછેડીની પલવટ.

પલળવું, ક્રિ૰ અ૰ ભિજાવું; પાણી વાળું થવું.

પલાંખી, સ્ત્રી૰ આંકના પાડામાંની દરેક હાર; આંકના જે અનુક્રમે ગુણાકાર હોય છે તેમાંનો એકેકો. ૨ એમાંથી વચમાંનું જે કંઈ પુછવા સાંભળવામાં આવે તે પણ. ચારપચાંમ ? વીસ, છ ઉઠામ ? એકવીશ વગેરે.

પલાંઠી, સ્ત્રી૰ પગમાં પગ ઘાલીને અથવા પગ ઉપર પગ ચડાવીને બેસવાની જે રીત તે. પલાંઠી વાળવી-ઘાલવી.

પલાખા, પુ૰ પલાંખી. ૨ દરેક પાડાના છેલ્લા આંકડાઓનો જે સામટો સરવાળો તે-જેમકે એકકાના પાડામાં છેલ્લા ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦ એ આંકડાઓ છે તેનો સરવાળો ૫૫ થાયછે-એમ એકડુના પાડામાં ૧૧૦ થાય છે વગેરે. 'બડો-પઢો પચાવન; સોદાવોતેર; બત્રીસાં ઈ૰.

પલાણ, ન૰ [સં૰ પલ્યયન] સ્વારીના ઘોડા ઉપર લાખવાનું ગાદલું; આસન; ખોગીર; જીન. પલાણ કરવું એટલે ઘોડા ઉપરના આસન ઉપર ચડીબેસવું; સ્વારી [કરવી.

પલાણ્ડુ, પુ૰ [સં૰] કાંદો; ડુંગળી.

પલાયન, ન૰ સં૰ નાસીજવું તે; પોબારા ગણવા-કરવા તે; [દોડ.

પલાશ, પુ૰ [સં૰] ખાખર.

પલાળવું, ક્રિ૰ સ૰ ભિજવવું; પાણીવાળું-ભીનું કરવું.

પલિતા, પુ૰ લેંચી-પોળીના જે કકડા ઘીમાં બોળી ઠારેલા હોય તે. એ શબ્દ એ અર્થમાં અનેક વચનમાંજ વપરાયછે. ૨ તેલ-દિવેલમાં બોળેલા ચીથરાંના કકડા જેનો મસાલનો કાકડો બનાવવામાં આવેછે તે.

પલિતો, પુ૰ બળતો કાકડો.

પલીત, પુ૰ [ફા૰] પ્રેત; ભૂત. ૨ મેલું ગન્દું બિહામણું [પીડા કરતું માણ.

પલોટવું, ક્રિ૰ સ૰ કેળવવું; શિખળ-કસરત કરાવી તૈયાર કરવું. બળદ પળોટવા. આ માણસને તમારાં કામમાં પળોટો ઈ૰.

પલ્લવ, પુ૰ [સં૰] ઝાડને જે નવા અઙ્કુર આવેછે તે. કુંપળિયાં. ૨ પાલવ.

પલ્લિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] ધીરોડી; ઢેડી.

પલ્લું, ન૰ ત્રાજવાનું જે દરેક ઠામ તે. એ બે હોયછે

તેમાં એકમાં વજન ને બીજામાં તોળવાની વસ્તુ. ૨ પરણતાં પહેલાં વરની તરફથી જે જનસ રોકડ વહુને આપી દેવામાં આવેછે તે; સ્ત્રીધન.
પલ્લો, પુ૦ છેડો; પદર; પાલવ. ૨ છેટું; ટપ્પો.
પવઈ, પાવૈ.
[તે તત્વ; વાયુ.
પવન, પુ૦ [સં૦] જેનો આપણી ત્વચાને સ્પર્શ થાયછે
પવનચક્કી, સ્ત્રી૦ પવનથી ફરતું એવું જે એકાદું ચક્કર તે.
પવનપાવડી, સ્ત્રી૦ મન્ત્રેલી જે પાવડી ઉપર પગ મેલ્યાથી પવનની પેઠે ઉડાય ને ધારેલે મુકામે જવાય તે. (વારતાઓમાં આવેછે). ૨ પવનના જેવી ઉતાવળી ગતિ—દોડ.
પવાડો, પુ૦ [મ૦] લાવણી જેવી એક રીતની કવિતા રચના, જેમાં શૂરવીર પુરુષનાં જસ ગાયા હોયા છે.
પવાલું, ન૦ એક તરેહનું તાંબાં-પિત્તળનું નાનું વાસણ જેમાં ઘણુંકરીને સન્ધ્યા કરતી વેળા પાણી ભરવામાં આવેછે તે—પવાલું ને આચમની.
પવિત્ર, વિ૦ સં૦ દોષ રહિત થયલું એવું; શુદ્ધ—વસ્તુ, સ્થળ, જન, કર્મ. ૨ ધર્મથી ભ્રષ્ટ થયલું નહિ પણ સંસ્કાર પામેલું એવું. ૩ જેને સેવવાથી પાપ બળે ને પુણ્ય લાગે તેવું. પવિત્રતા,-પવિત્રાઈ-પવિત્રપણું.
પવિત્રાંબારસ, સ્ત્રી૦ ઠાકોરજીને પવિત્રાં ધરાવવાનો દહાડો—શ્રાવણ સુદ બારસ.
પવિત્રી, સ્ત્રી૦ [સં૦] દર્ભની વીંટી. ૨ હીરની પાટી જે ઉપર શ્રીનાથજી શ્રીનાથજી એવા એવા શબ્દો પાડ્યા હોય છે ને જે સેવા કરતી વેળા ઘાલવામાં આવેછે તે.
પવિત્રું, ન૦ વલ્લભી માર્ગમાં હીરની ગુંથેલી જે દોરી ઠાકોરજીને ધરાવેછે અથવા પછી પોતેપેરેછે તે. ૨ કોટે ઘાલવાની મોતીની સેર.
પશમ, ન૦ [ફા૦] સફ્ફુ; ઝાંટું.
પશલી, સ્ત્રી૦ એક હાથની હથેલીના ખાડામાં જેટલું માય તેટલું તે. ૨ વીંટી. ૩ શ્રાવણ માસમાં ભાઈ, બેનને બક્ષીશ આપે તે.
પશુ, પુ૦ [સં૦] ચાર પગનાં જે મોટાં પ્રાણી તે. હાથી ઘોડા બળદ વગેરે. ૨ મૂરખ માણસ.
પશુપતાકા, ન૦ [સં૦] પશુપતિ—શિવનું બાણ—'પશુપતાકા કાઢિયું ત્યારે ડોલ્યા દશદિગપાળ.'
પશ્ચાત્, અ૦ [સં૦] પછે; પછવાડેથી; પાછળથી.
પશ્ચાત્તાપ, પુ૦ [સં૦] એકાદું નઠારું કામ—પાપ કરેથી પછવાડેથી જીવને બળાપો થાય તે; પસ્તાવો.
પશ્ચિમ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે તરફ સૂર્ય અસ્ત પામેછે તે દિશા. ૨ પછવાડેનું.
પશ્યન્તી, સ્ત્રી૦ [સં૦] શબ્દ સ્વરૂપની ચાર સ્થિતિમાંની બીજી—છાતી આગળ જે કંઈક અવાજ નિકળે તે—પરા એ પેલી સ્થિતિ અને મધ્યમા, વૈખરી, એ ત્રીજી ચોથી.
પસતાં, ન૦ એક જાતનો સુકો મેવો. બદામ, ચારોળી તેવાં પસતાં.
પસતાગિયો, પુ૦ શાકભાજી વેચનારો.
પસતું, પસ્તું.
પસન્દ, વિ૦ [ફા૦] ખુશ; રાજી; પ્રસન્ન. ૨ ચુંટીવીણી કાડેલું. ૩ માન્ય કરેલું; સ્વીકારેલું.
પસર, સ્ત્રી૦ મળસકાંમાં ઢોરને ચરવા લઈજવાં તે.
પસરચરાવવી, પ્રાતઃકાળમાં ઢોરને ચારવા લઈજવાં.
પસરવું, ક્રિ૦ અ૦ [પ્રસર] ફેલાવું; વિસ્તાર પામવો.
પસલી, પશલી.
પસલો, ખોબો.
(કોઈના ઉપર).
પસવારવું, ક્રિ૦ સ૦ પમ્પાળવું; ધીમેધીમે હાથ ફેરવવો.
પસાય, પુ૦ [સં૦] પ્રસાદ; કૃપા.
પસાયતું, ન૦ ચાકરીબદલ ભરણ પોષણને માટે આપેલી જે ધર્માદા જમીન તે.
પસાર, સ્ત્રી૦ અહીંથી ત્યાં ને ત્યાંથી અહીં ફેરા ફરવા તે.
પસાર, વિ૦ પાર ઉતરેલું (પરીક્ષામાં). ૨ પ્રવેશ થયલો હોય તેવું; દાખલ (કોઈ કામમાં). પસાર થવું એટલે પરીક્ષામાં ઉતરવું. ૩ દાખલ થવું. ૪ નાસી જવું. પસાર કરવું એટલે એકાદો મુકામ વટાવી આગળ વધવું. પરીક્ષા પસાર કરી એટલે પરીક્ષા આપી.
પસારવું, ક્રિ૦ સ૦ ફેલાવવું; વિસ્તાર કરવો. ૨ લમ્બાવવું; લામ્બા થઈ રે તેમ કરવું (હાથ પગ પસારવા).
પસારો, પુ૦ [પ્રસાર] ફેલાવ; વિસ્તાર.
પસિયારું, ન૦ ખીલી ઘાલવાનું નાકું (ઘરેણાંમાં).
પસીનો, પરસેવો.
પસ્તાં, પસતાં.
પસ્તાગિયો, પસતાગિયો.
પસ્તાનું, ન૦[સં૦ પ્રસ્થાન] મુહૂર્ત સાચવવાને પોતાને મુકામેથી કોઈ પાસેના મુકામે જઈ જે વાસ કરવો તે. (પછી ત્યાંથી અનુકુળ પડે તે દહાડે દેશાંતર જવું).
પસ્તાવું, ક્રિ૦ અ૦ પસ્તાવો પામવો.
પસ્તાવો, પશ્ચાત્તાપ.
પસ્તી, સ્ત્રી૦ પસ્તું.
પસ્તું, ન૦[પુશ્ત] પક્ષી; ઉપરાણું; પસ્તું કરવું—તાણવું—ખેંચવું.
પહર, મધરાતનું ઢોર ચારવું તે.
પહાણવું, કોરું લુગડું રંગવામાટે ધોવું.
પળ, ન૦ [સં૦ પલ] ઘડીનો સાઠમો ભાગ. અઢી પળની એક મિનિટ થાય છે.
પળકવું, ક્રિ૦ અ૦ એકવાર ખાવાનું મજેથી વારેઘડિયે ઈચ્છા રાખતું હોય તેવું હોવું (બિલાડો પળક્યો છે). ૨ વારે વારે આવી સપડાવવું. (ડોસી મરે તે સારું પણ જમ પળકે તે ખોટું).
પળવું, ક્રિ૦ અ૦ જવું; નાસવું (તે ત્યાંથી પળ્યો). ૨ પ-

જાવું; રખાવું; બરદાસ્ત થવી; પોષણ થવું (તેને ત્યાં ઢોર પળતાં નથી). ૩ અમલમાં આવવું; ખરૂં થવું (વચન પળવું). ૪ કેશ પાકીજવા; જરા આવવી. માથું પળ્યું–[જીગર્યું.

પળાયન, પલાયન.

પળિયાં, ન૦ [પલિત] પાકી ગયલા–ધોળા વાળ. (ઘડપણથી અથવા નજળાથી).

પળી, સ્રી૦ સાંકડાં મોની બરણીમાંથી ઘી તેલ દિવેલ વગેરે કાઢવાનું લોઢાનું સાહિત્ય. ૨ પળિયાં.

પળે, સ્રી૦ પળિયાં આવવાં તે

પળો, પુ૦ મોટી પળી.

પળોટવું, પલોટવું.

પાંકડ, વાંઝણી.

પાંક્યું, વિ૦ ધારેલું; ઇચ્છેલું. તેનાથી પાંક્યું કામ નહિ બની શકે.

પાંખ, સ્રી૦ [પક્ષ] જેથી બે પગના પ્રાણી–પંખી અને કેટલાંક જીવડાં ઉડેછે તે અવયવ.–કેટલાંકને પાંખ હોયછે પણ તેથી તે ઉડી શકતાં નથી પણ ઝડપથી દોડી શકેછે. પાંખવડે માદા પંખી પોતાનાં ઇંડાં–બચ્ચાંનું સેવન કરેછે. ૨ છાપરાંની આજુબાજુનો જે છેલ્લો ભાગ–છેડો તે. ૩ (લાક્ષણિક) આસરો; ઓથ. પેલાં નમાયાં છોકરાંને તારી પાંખમાં ઘાલજે.

પાંખડી, સ્રી૦ ફુલની કળી ખિલેથી તેના છુટા પડેલા અવયવમાંનો એકેક. ૨ દરોઇના મુળમાંથી જે જૂદા પડેલા અવયવ તેમાંનો એકેક. ૩ (લાક્ષણિક) નજીવી દક્ષણા–ભેટ.હું તો મારે ફુલની પાંખડી મુકી પગે લાગીશ.

પાંખડું, ન૦ શાખા; ડાળી (ઝાડનું પાંખડું).

પાંખવું, પોંખવું.

પાંખી, પાખી.

પાંખું, પાંખડું.

પાંખોટું, ન૦ ખભાથી તે કોણી સુધીનો હાથનો ભાગ તે–પાંખોટું પકડીને બ્હાર કાડીશ.

પાંગત, સ્રી૦ ખાટલાને ભરેલી પાટીનો જે ભાગ સુનારાંના પગ તરફ આવતો હોય તે. ૨ બિછાનાંના જે ભાગ ઉપર સુનારાના પગ રૈછે તે.

પાંગરવું, ક્રિ૦ અ૦ ખિલવું; નવા અઙ્કુર આવવા; મોટું થવું. ઝાડ–વેલા વગેરે.

પાંગરો, પુ૦ ગોફણની બે બાજુની જે ઝુલતી દોરી તે. ૨ જે દોરી વડે ઘોડિયે અથવા ઝાડે અથવા કોઇ પણ ઠેકાણે બાળકને સુવાની ઝોળી બાંધેછે તે.

પાંગળાગાડી, સ્રી૦ બાળક છોકરાંને ચાલતાં શિખવવાની એક તરેહની સાદી ગાડી.

પાંગળું, વિ૦ [પઙ્ગુ] પગમાં જનમની કંઇ ખોડ હોવાથી ચાલી ન શકે તે. ૨ હાથમાં કંઇ ખોડ હોવાથી જેનાથી તે વપરાઇ ન શકે તે (પઙ્ગુ).

પાંચ, વિ૦ [પઞ્ચ] બે, બે ને એક; ૫. પાંચે આંગળી સરખી ન હોય, પાંચે પ્હોંચું જોરાવર, પાંચ મળ્યા ત્યાં પરમેશ્વર, સાત પાંચની લાકડી ને એકનો બોજ.

પાંચડો, પુ૦ પાંચ એ સઙ્ખ્યાનો જે આંક–આંકડો તે; ૫.

પાંચમ, પાંચેમ.

પાંચું, ન૦ એકાના આંકનો પાંચમો પાડો.–એકે પાંચુ પાંચ. પાંચેકાં–કું પાંચ. [દાડો.

પાંચેમ, સ્રી૦ [પઞ્ચમી] સુદ–વદ પખવાડિયાંનો પાંચમો

પાંજણ–ણી, સ્રી૦ જેનું નિયમિત કાળે સેવન કર્યા વના નજ ચાલે એવી જે ટેવ તે. મને મેથીની પાંજણી છે તેથી મારે શિયાળામાં કરવીજ જોઇએ. ૨ કપડાંના તાણાવાણાને ઘઊંના લોટની જે લાહી–ખેળ પાઇ હાર [ભરેછે તે.

પાંજર, પાદર.

પાંજરાપોળ, સ્રી૦ અશક્ત થયલાં જનાવરોને રાખવાનું ધરમનું ઠેકાણું.

પાંજરી, સ્રી૦ મોટાં ગાડાંમાં ભરેલો માલ પછવાડેથી ન નિકળી પડે માટે ત્યાં બારણાં જેવું જે પાટીયાનું અથવા કામડાનું હોયછે તે.

પાંજરૂં, ન૦ [પિઞ્જર] પાળવાના પક્ષિયોને જેમાં રાખવામાં આવેછે તે–એ પાંજરાં લોઢાં લાકડાં કામડી નેતર વીરવણ વગેરેના શરિયાના બનાવેલાં હોયછે. ૨ મસ્તાની પશુને જેમાં ગોંધી રાખવામાં આવેછે તે. ૩ અદાલતમાં ચારપાસ કઠેરા એવે જે ઠેકાણે ગુનેહગારને ઉભા રાખવામાં આવેછે તે. ૪ માંસ લોહી ચામડાં વગરનું જે હાડકાંનું ખોખું તે.

પાંજી, સ્રી૦ પાંજણી (૧ લા અર્થમાં) પાંજી પડવી.

પાંત, સ્રી૦ પાંગત.

પાંતરી, સ્રી૦ જુવાર–બાજરીના છોડનું જે પાનડું તે.

પાંતરી–સ, વિ૦ તીસ ને પાંચ; ૩૫.

પાંતી, સ્રી૦ હિસ્સો, વાટો; ભાગ. 'પાંતીનો ભાગ પેટમાં દુખતાં ખાવો પડે.'

પાંદડી, સ્રી૦ ફૂલની પાંખડી. ૨ જુવારની પાંતરી. ૩ બૈરાંને પેરવાનું કાનનું એક ઘરેણું.

પાંદડું, ન૦ (ઝાડનું) પાતરું; પત્ર. [જે હાર તે.

પાંપણ–પેણ, સ્રી૦ આંખના પાળા ઉપરના નીમળાની

પાંસરું, વિ૦ પાધરું; સીધું. ૨ ડાયું; ઠાવકું.

પાંસળી, સ્રી૦ છાતીના ઠાઠાંની આજુબાજુ પરની જે દરેક હાડકી તે. ૨ અક્કલ; સમજ. સાડીત્રણ પાંસળી એટલે ઘેલછાવાળું; વાયેલ; ચસકેલ.

પાંસળું, ન૦ પાંસળી (૧ લા અર્થમાં).

પાંસેઠ; વિ૦ સાઠ ને પાંચ; ૬૫.

પા, વિ૦ [પાદ] એકનો ચોથો ભાગ; ચતુર્થાંશ. પુ૦ એકનો ચોથો ભાગ–પા એનો જે (વીસે આંકમાનો) આંક તે; પાયા.

પાઈ, સ્ત્રી૦ હાલમાં ચાલતા પૈસાનો તીજો ભાગ; આનાનો બારમો હિસ્સો-મુંબાઈમાં એને અડધો કેછે. ૨ સોપારી. (છેક બાળક છોકરાંની બોલીમાં).

પાઈયો, પાયો. [ખાયછે તે.

પાઉં, ન૦ એક તરેહની જાડી ભાખરી યુરોપીયન લોક

પાક, પુ૦ [સં૦] રાંધેલી રસોઈ. ૨ જમીનમાંથી અનાજ રૂ વગેરે ઉત્પન્ન થવું તે. ઓણ જુવાર કપાસનો પાક સારો થયો છે. ૩ સમુદ્રનું પાણી ખાડામાં ઘેરવાથી જે ઉત્પન્ન થયલું તે. (મીઠું, લેવટાં, ઝીંઘાં વગેરેનો પાક). ૪ સમુદ્રમાં એક જાતની માછલીથી મોતી ઉત્પન્ન થવાં તે. (મોતીનો પાક). ૫ ભાંગના ઘીમાં મસાલો નાખી બનાવેલો જે કેફી પદાર્થ તે. (માજમપાક). ૬ ખાંડની ચાસણીમાં કોળું દૂધી ગુંદર વગેરે, મસાલા સાથે રાંધેલો જે પદાર્થ તે. (કોળાપાક દૂધીપાક ગુંદરપાક વગેરે) ૭ દૂધમાં રાંધેલા ચોખા સાલમ વગેરે તે. (દૂધપાક સાલમપાક વીગેરે). ૮ સેરડીના રસની ઉકળતી કડામાં બફાયલું આદું તે (આદાંપાક). ૯ પાતરાં ઘાસ અનાજની ગરમીથી ફળ પકવવાં તે. (કેરી અનુછ કેળાં વગેરેને પાકમાં ઘાલવાં). ૧૦ ગલીચી દુર્ગંધીથી જીવડાંઓનું જે ઉત્પન્ન થવું તે. (ચાંચડ માકડ મચ્છુર વગેરે પાકવાં). ૧૧ કેટલાંક દરદ-ગોડ ઘા ગાંઠ વગેરે જે પાકવું તે. (ગોડ પાકપર ચડચું).

પાક, વિ૦ [ફા૦] પવિત્ર; શુદ્ધ. ૨ પ્રમાણિક; ઈમાનદાર; સાચું; ચોખ્ખુ-પાકદાનત, પાકદીલ વગેરે.

પાકચટ, વિ૦ થોડું પાકેલું (ફળ).

પાકટ, વિ૦ પાકેલું (ફળ).

પાકડું-ગડું, ન૦ વગ.

પાકણીદેહ, સ્ત્રી૦ શરીરના એકાદા ભાગ ઉપર અઝેડો પડેથી અથવા સેજ ફોલ્લો થઈ આવેથી તે પાકી ઉઠે એવી ખાસીએતની જે દેહ તે. [દોસ્તી.

પાકદોસ્તી, સ્ત્રી૦ મતલબ કાડી લેવાને નહિ પણ ખરી

પાકમોહોબ્બત, સ્ત્રી૦ જેમાં સોબત કરવાની મરજી-ઈચ્છા નથી એવી જે ઓરત મરદ વચ્ચે જે મોહોબત તે.

પાકવું, ક્રિ૦ અ૦ જમીન- ખેતરમાં જે કંઈ વાવેલું હોય તે ઉગીનિકળી લોકના ખપમાં આવવાની હાલતમાં આવવું. અનાજ પાકવું. ૨ ઝાડે ફળ આવવાં.-એ અર્થમાં એ શબ્દ બોરડીનેજ લાગેછે-બોરડી પાકી. ૩ લોકના ખાધામાં આવે તેવી હાલતમાં આવવું; સુરજની ગરમીથી અથવા માણસે આપેલી ગરમીથી પોચું થઈ મીઠું થવું. (કેરી કેળાં વગેરે ફળો). ૪ ફોલ્લા ગાંઠની અન્દર લોહીનું પરૂ થવું; દરદથી કઠણ થયલા ભાગે પોચું થવું. ૫ (લાક્ષણિક). કામ પારપડવું; વળવું. તેમાં કંઈ તારૂં પાકયું? ૬ પાકીજવું એટલે ઘણીજ અકળામણ થવી-ગરમી પોંચવી; દુખ થવું. હવે તો બસકર મારૂં માથું પાકી ગયું. ૭ મુદ્દત થવી (હુંડીના નાણા આપવાની); ઠરાવેલો વખત આવી પોંચવો. હુંડી પાકવી. ૮ તૈયાર થવું-બનવું. એ કોની કુખમાં પાકયો છે? ૯ હારીને તાબે થવું. થાકશે ત્યારે પાકશે.

પાકશાસ્ત્ર, ન૦ રસોઈ સમ્બન્ધી જે શાસ્ત્ર તે.

પાકું, વિ૦ કુદરતી અથવા આપેલી ગરમીથી પોચું ને મિઠાસવાળું થયલું એવું ફળ. (કાચું અન્ન એટલે રાંધેલું નહિ; કાચું પાકું એટલે પૂરૂં બફાયલું નહિ પણ બફાવાના અર્થમાં ચોખા પાકા થયા એમ કેવાતું નથી). ૨ જેનું ધારચું શેવટ આણ્યા વના રે નહિ તેવું; પૂરું. (કામ, બંદોબસ્ત વગેરે). ૩ ઠરેલા; વળેલા. (પાકા અક્ષર). ૪ સમજણ આવી હોય તેવું; પુખ્ત. (પાકી ઉમ્મર). ૫ કોઈથી છેતરાય નહિ તેવું; કોઈનું આંજ્યું ન જાય તેવું; અનુભવી; વાકફગાર; બન્ધાઈ સમજનારૂં-કરનારૂં (માણસ). ૬ ઠેરવેલો વખત-વાયદો આવી રયો હોય તેવું (પાકી મુદત). ૭ ઘણીવાર રે-ટકે તેવું (પાકો રફગ). ૮ તરતનું નહિ પણ થોડા દાડા થયા હોય તેવું; જોરા વધી રયલો એવું. (તાવને પાકો થવા દે).

પાખ, સ્ત્રી૦ પક્ષ; તરફેન.

પાખણ્ડ, ન૦ [સં૦] જગત્કર્તા એક નિરાકાર ઈશ્વરને ન માનતાં અનેક આકારે ને અનેક રીતે પૂજવાનાં જે અનેક મત (ખોટાં) તેમાંનું એકેકું. ૨ વેદધર્મની વિરૂદ્ધ જે અનેક ધર્મમાર્ગ તેમાંનો અકેકો. ૩ બનાવટ; જુઠાંણું; ઢોંગ; કૃત્રિમ.

પાખણ્ડી, વિ૦ ઢોંગી; જુઠું; બનાવટ કરનારૂં-વાળું (માણસ કામ વગેરે).

પાખર, સ્ત્રી૦ [પ્રક્ષર] ઘોડા અથવા બિછાના ઉપર નાખવા સારૂ ફુલની જે લામ્બી પોળી જાળ-ચાદર બનાવેલી હોય તે. ૨ ઘોડા હાથીની ઉપર નાખવાનું લોઢાનું

પાખાણ, પુ૦ [પાષાણ] પથ્થર. [બખ્તર.

પાખી-ખે, અ૦ વિના; વગર; સિવાયે.

પાખો, પુ૦ કણ્ઠીવાળો.

પાગ, પુ૦ [પાદ] પગ.

પાગડું, ન૦ રકાબ; પાવડો; ઘોડાપર બેસી પગ ઘાલી રાખવાનું જે સાહિત્ય તે.

પાગર, સ્ત્રી૦ પવન પડીગયેથી હોડીને જે દોરડાંથી માણસે કિનારે ચાલી ખેંચવી તે.

પાગરણ, પથારીનો સામાન.

પાગલદાણા, પગનું ઘરેણું (રૂપાંનું).

પાગા, પાયગા.

પાઘ, સ્ત્રી૦ પાઘડી (કવિતામાં).

પાઘડી, સ્ત્રી૦ એક તરેહનું હાથ સવા હાથ પનાનું ને ઘણું લામ્બું વણેલું એવું જે વસ્ત્ર પુરુષને માથે પેરવાનું હોયછે તે. માથે વિંટાળવાના વસ્ત્રની જે તરેહ તરે-

હવાર આકૃતિ તેમાંની એકેકી. પાઘડી બાંધવી એટલે ઘાટમાં આણવી. પાઘડી બંધાંવવી એટલે શોક મુકાવતી વખત પાઘડી પેરાવવી. ૨ વખાણની નિશાનીમાં પાઘડી પેરાવવી. ૩ (લાક્ષણિક અર્થમાં) જસ આપવો, સાબાશી આપવી. પાઘડી લેવી એટલે આંજવું; હરાવવું; ટેક મુકાવવો—આબરૂ લેવી. પાઘડી ફેરવવી એટલે દેવાળું કાડવું; શાખ ડુબાવવી. ૪ બોલેલું ફેરવવું; આડું બોલવું; ફરી બેસવું. પાઘડું એટલે ગમેતેમ વિટાળેલી—બાંધેલી જે હલકી જાતની પાઘડી તે.

પાચક, વિ૦ [સં૦] પચાવનારૂં. ૨ રસોઈયો.

પાચન, ન૦ પચવું—પચાવવું તે.

પાચ્છા, પાદશાહ.

પાચ્છાઈ, પાદશાહી.

પાછલીરાત, સ્ત્રી૦ રાતના બે વાગા પછી તે પાંચ વાગા સુધી—પરોઢ થતા સુધી જે કાળ તે.

પાછલું, વિ૦ પછવાડેનું—(બારણું). ૨ ગયલું)—પાછલું સાલ). ૩ છેલ્લું; પુઠનું.

પાછલોપોર, પુ૦ બપોરના ત્રણ વાગાથી તે પાંચ વાગા સુધીનો જે કાળ તે—પછી ૧॥ ઘડિયે સાંજ પડે.

પાછળ, અ૦ પૂઠે; પછવાડે (અગાડી નહિ).

પાછું, અ૦ ફરીથી; બીજીવાર; વળી. ૨ જ્યાંથી આવ્યું ગયું હોય તે તરફ. પાછું આપવું; પાછું લેવું. ૩ પૂઠ; પછવાડે. પાછુંજોવું. પાછાંથવું—મરીજવું. 'મુઆ નહિ ને પાછા થયા.' [કપડું.

પાજ, સ્ત્રી૦ પાળ; પૂલ. ૨ એક જાતનું ચીનાઈ રેશમી

પાજણી, પાંજણી.

પાજી, વિ૦ [ફા૦] બેશરમું; બેઅદબ; ફાટેલ; નીચ; હલકું (માણસ).

પાઞ્ચજન્ય, પુ૦ [સં૦] વિષ્ણુનો શંખ.

પાટ, સ્ત્રી૦ [પીઠ] ભાંયથી ઊંચે બેસવાનો લાકડાંનો એક તરેહનો ઘાટ; બાંક. ૨ ગાદી; આસન (રાજપાટ). પાટે બેસવા જવું—લગન અથવા મુઆંની ન્યાત જમતી હોય તે જોવાને ત્યાં માંડેલી પાટ ઉપર બેસવા જવું. ૩ સ્ત્રીએ અળગાં બેસવું.

પાટ, પુ૦ [પટ્ટ] અમુક અમુક પોળાઈનું જે અમુક અમુક વસ્ત્ર તે. ૨ અઘરણીરાતને પેરવાનું ૧૬ હાથનું મલમલનું જે લુગડું તે. ૩ ચણીયાંનું લુગડું (ચણિયાપાટ). ૪ ચાદરનું લુગડું (ચાદરપાટ). ૫ જેટલા કકડા જોડીને ચાદર બનાવી હોય તેમાંનો એકેકો.

પાટડી, પાટલી.

પાટલાઘો, સ્ત્રી૦ ઘોની એક જાત. પાટલા જેવી ચપટી હોય છે તે ઉપરથી. [બેહેન તે.

પાટલાસાસુ, સ્ત્રી૦ મોટી સાળી; વહુની સહુથી વડી જે

પાટલી, સ્ત્રી૦ બેસવાનું પાટિયું થોડું પોળું હોય તેવી પાટ; બાંક. ૨ નાનો પાટલો. ૩ ગાડીવાનને બેસવાનું જે પાટિયું તે. ૪ ધુંટીથી નખ સુધીનો પગનો જે ચપટો ભાગ તે. ૫ સ્ત્રીઓને હાથે ઘાલવાનું એક ચપટું ઘરેણું. ૬ પુરુષના પેરેલાં ધોતીયાંનો છેડો અથવા સ્ત્રીના પેરેલાં લુગડાંનો વચલો ભાગ ડુંટી આગળ ખોસવામા આવેછે તે અથવા તેની અકકેકી જે ચપટી ઘડી તે.

પાટલો, પુ૦ ભાંયથી પાંચ છ આંગળ ઊંચું એવું લાકડાંનું એક માણસનું જે બેસવાનું તે. 'તેના વના પાટલો ફરવાનો નથી' એટલે તેના વના ચાલવાનું નથી.

પાટવીકુંવર, પુ૦ રાજાનો વડો છોકરો જે તેની પછવાડે રાજગાદીપર બેસવાનો હોય તે; યુવરાજ.

પાટિયાં, ન૦ બૈરાંની કોટનું સુનાનું ઘરેણું; તુળસીપાટિયાં. જડાવ હોય તેને ગલપટો પણ કેછે.

પાટિયું, ન૦ લાકડાંને વેરચાથી તેના જે ચપટા ને લાબા ઘાટ ઉતરે તેમાંનું એકેકું. ૨ એનો જે એકાદો કકડો તે. ૩ ઘોડો કરી બેસીને જે ઉપર સેવે વણાય છે તે.

પાટિયો, પુ૦ તપેલી જેવાં પોળાં મોડાંનું ઠિકરાંનું ઠામ જેમાં શાક કઢી વગેરે ચાય છે.

પાટી, સ્ત્રી૦ સુતરનો વણેલો એકથી તે ત્રણ આંગળ સુધીનો પોળો ને લામ્બો જે ઘાટ તે—ચણિયાની, બાટલો ભરવાની પાટી. ચણિયાની પાટી જેમ સુતરની તેમ રેશમની પણ હોય છે ને એ પાટીને નાડું પણ કેછે. ૨ છોકરાં એક તરેહના ઘાટદાર જે પાટિયાં ઉપર—સપાટ લીસા પથ્થરની તખ્તી ઉપર લખેછે તે. ૩ લશ્કરી માણસોની નાની ટુકડી.

પાટીદાર, પુ૦ વતનદાર ખેડુત કળમી.

પાટુ, સ્ત્રી૦ લાત; પગ ઊંચકી મારવો તે. પાટું મારવી.

પાટુડી, પાટિયો.

પાટેડી, નાનું હાંલ્લું.

પાટો, પુ૦ બે ત્રણ આંગળ પોળાઈનો લોડાંનો જે લામ્બો ઘાટ તે. ૨ પૈંડાં ઉપર લોઢાનો જે ગોળ હોયછે તે. ૩ દરદ ઉપર બાંધવાનો લુગડાંનો અથવા પાટીનો દવા લગાડેલો અથવા સાદો જે કકડો તે. ૪ નજર બન્ધ કરવાને આંખે બાંધેલું જે લુગડું તે.

પાટોડી, સ્ત્રી૦ ચણાના લોટને છાસમાં ઉકાળી ઘાડો કરી ઠારી પાતળા કકડા કરચા હોય તે ખાવાનો પદાર્થ.

પાટોપાટ, અ૦ એક ઠેકાણેથી બીજે બીજેથી ત્રીજે ઠેકાણે ચાલ્યું હોય તેમ; એક બીજાના સમ્બન્ધમાં ચાલેલું. સગાં વાલાંમાં પાટોપાટ સળગી છે (લડાઈ). પાટોપાટ આગ લાગી રૂઈ છે.

પાઠ, પુ૦ [સં૦] નક્કી કરેલું વાંચવાનું—મોડેથી ભણવાનું તે. (વેદના શુદ્ધ કરેલા ગ્રન્થનો પાઠ). ૨ દેવદેવીનું સ્તવન જે વાંચવાનું—ભણવાનું હોય તે (ચંડીપાઠ સૂર્યપાઠ ઈ૦). ૩ ગુરુ પાસે દરરોજ જેટલું વાંચવા—ભણ૦

વાનું તેટલું તે; ધડો. ૪ પાઠાન્તર. વિ૦ વાંચી-ભણીને તૈયાર કરેલું. મુખપાઠ-મોઢે હોય તેવું. પાઠ કરવો એટલે વાંચવું. ૨ ધડો તૈયાર કરવો. પાઠ કરવું-રાખવું એટલે મોઢે રાખવું; વાંચ્યા વના ભણી બતાવાય તેવું કરવું. પાઠશક્તિ-મોઢે રાખવાની શક્તિ; સ્મરણશક્તિ. પાઠક એટલે વેદ-શાસ્ત્ર ભણાવનારો અથવા તે સમ્બન્ધી ભાષણ કરનારો.

પાઠશાળા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જ્યં ભાષા અને શાસ્ત્ર સંમ્બન્ધી પાઠ ચાલતો હોય-ભણાવવામાં આવતા હોય તે ઉંચી પંક્તિની શાળા.

પાઠાન્તર, પું૦ એક ગ્રંથની જૂદી જૂદી પ્રતમાં જ્યં જ્યં જૂદી જૂદી રીતે લખ્યું હોય તે તે; જૂદો પાઠ.

પાઠાફેર, વિ૦ પાઠમાં ફેર-જુદું હોય તેવું.

પાઠી, વિ૦ જેણે પાટ મોઢે રાખેલા હોય તે; જેણે અમુક વિદ્યાનો અભ્યાસ કરેચો હોય તે તેનો પાઠી. ક્રમપાઠી, -જટાપાઠી ઘનપાઠી, ત્રિપાઠી ઈ૦.

પાઠું, ન૦ (પૃષ્ઠ) પીઠ ઉપર અથવા શરીરનો જે ભાગ આપણાથી જોવાતો ન હોય ત્યાં ગોડ જેવું દરદ નિકળ્યું હોય તે. ૨ કુવો ખોદતી વખત માંયથી મરોડું કાડવાની દોરડાં બાંધેલી એવી જે ટોપલી તે-પાઠું ખેંચવું.

પાડ, પું૦ ઉપકાર; એહેસાન. પાડ કરવો, પાડ મુકવો એટલે ઉપકાર કીધો છે એવું જણાવું, પાડ રાખવો એટલે ઉપકારનો બદલો ન વાળતાં તે કાયમ રાખવો અને પાડ ચડવો એટલે ઉપકાર રેવો.

પ઼ાડ, પું૦ પર્વત; ડુંગર. ૨ જુવાન જબરો પુરુષ-પ઼ાડ જેવો ફાટી ગયો (મરીગયો). ૩ જેમાં એરણ જડી હોય તે લાકડું.

પાડપડોસ, પું૦ (એકાદાં ઘરની) જોડાજોડ અથવા જરાક દૂર પણ સમ્બન્ધ જણાય તેવી રીતે રેવાની જે સ્થિતિ તે; (ઘરની) પાસપાસે હોવું તે.

પાડવું, ક્રિ૦ સ૦ પડે તેમ કરવું. ૧ ભોંયપર નાખવું. ૨ હરાવવું. ૩ આકૃતિ બનાવવી; ઘાટ બનાવવા. (સિક્કા રમકડાં વગેરે). રસ્તો પાડવો એટલે નવો રસ્તો કાડવો. ખાતર પાડવું એટલે ભીતમાં બાકું કરવું. ધાડ પાડવી એટલે લુટારાએ ટોળું મળી કોઈ ગામ ઉપર તુટી પડવું. ઉજડ પાડવું એટલે ઉજડ કરવું. નામ પાડવું એટલે નામ આપવું. સમજ પાડવી એટલે સમજે તેમ કરવું. ભાવ પાડવો એટલે ઓછો કરવો. ૨ ઠરાવવો. ૩ નાપાડવી એટલે ના કેવી.

પાડાખાડ, પું૦ વેર.

પાડાપડોસ, પાડપડોસ.

પાડાપડોસી, વિ૦ પાસપાસે ઘર હોય તે સમ્બન્ધમાં રેનાર (જન).

પાડી, સ્ત્રી૦ ભેંસનું નારી જાત બચ્ચું. ૨ ભેંસ.

પ઼ાડી, વિ૦ પ઼ાડમાં રેનાર-(માણસ પશુ પાણી). ૨ કઠણ છાતીનું; ધીટ.

પાડીલું, વિ૦ પાડ થયો એમ સમજે તેવું; પાડ-ઉપકાર ન રાખે તેવું.

પાડું, ન૦ ભેંસનું બચ્ચું.

પાડો, પું૦ ભેંસનો નર. ૨ પાઠ; ધડો. ૩ આંકના જૂદા જૂદા ગુણાકાર સમ્બન્ધી દશ દશનો જથો તે.

પ઼ાડો, પું૦ રૂઢિ; સમ્પ્રદાય.

પાણ, સ્ત્રી૦ પા-ચતુર્થાંશ લખવાનું એક ઉભી લીટીરૂપે જે ચિન્હ તે; ૦। અથવા ।.

પાણ, પાણિ.

પ઼ાણ, પથ્થર; પાષાણ.

પાણકોરૂં, ગજી જેવું કપડું.

પાણિ, પું૦ [સં૦] હાથ. ચક્રપાણિ એટલે ચક્ર છે હાથમાં જેના તે.

પાણિગ્રહણ, ન૦ [સં૦] વરે કન્યાનો હાથ ઝાલવો તે; પરણવું તે; લગન થવાં તે.

પાણિયું, વિ૦ માંય પાણી હોય તેવું (નાળિયેર વગેરે).

પ઼ાણિયારૂં, ન૦ મીઠાં ખારાં પાણીના વાસણ મુકવાનું ખાળને લગતું જે ઉંચું ઠેકાણું તે. 'પાણિયારાના મુનશી' એટલે જે માણસ ઘરમાં મોટી મોટી વાતો કરે પણ બ઼ાર બોલી શકે નહિ તે.

પ઼ાણી, ન૦ [પાનીયં] સર્વ પ્રાણી તથા ઝાડનાં જીવવાનો જરૂરનો, રેલો ચાલી શકે તેવો અને ઘણેભરે ઠેકાણે મળી આવતો એવો જે કુદરતી પદાર્થ તે; જડ નહિ, વાયુરૂપ નહિ, પણ જેની કણિકા અહીં તહીં હીલ્યાં કરે એવો નિર્જિવ પદાર્થ તે; પંચતત્વમાંનું એક; જળ; ઉદક. એ જ્યારે સ્વચ્છ હોયછે ત્યારે રંગ સવાદ ગન્ધ નગરનું હોયછે. એ સમુદ્ર નદી સરોવર ઝરા વરસાદ રૂપે હોય છે. દરિયાનાં પાણીમાં ખાર હોય છે તેથી તે સવાદે ખારૂં લાગેછે, ને ખારૂં ન લાગતું એવું જે પિવાના કામમાં આવેછે તે મિઠું કેવાય છે. ૨ તેજ; ચળકાટ. (મોતી હીરાનો). ૩ શૌર્ય; જોસ્સો; દમ. ૪ ટેક; વટ; આબરૂ. ૫ ઢોળ; જેથી રસવું તે. ૬ ધાર; વ઼ાડ (હથિયારની). ૭ વીર્ય; રેત; ધાતુ. પાણી ભરવું એટલે ઘરના ખપ સારૂ નદી કુવા ટાંકામાંથી પાણી આણવું. ૨ ગણતી-લેખાં-હિસાબમાં નહિ એવી હાલતમાં હોવું; ઉતરતે દરજ્જે હોવું. (તે તેની આગળ પાણી ભરેછે). પાણી ભરાઈ જવાં એટલે ઘણા સોજા આવવા ને મરવાની તૈયારીપર આવી રેવું. પાણી ભરાવવું એટલે ઉતારી પાડવું; હલકું કરવું; હરાવવું; થકવવું. પાણી જવું એટલે ટેક જવો; આબરૂ જવી. ૨ પાણી લેવા જવું. પાણી જોઈ લેવું એટલે સામર્થ્ય- શૌર્ય જોઈને તેને વિશે હલકો વિચાર લાવવો. પાણી ચડાવવું-પાવું એટલે

ઢોળ ચડાવવો; રસવું. ૨ ધાર આણવાને હથિયારને ગરમ કરી પાણીમાં બોળવું. પાણી મરવું-મરીજવું એટલે જોસ્સો નરમ પડવો. પાણી છાંટવું એટલે ઠંડું પાડવું (જોસ્સા વગેરેને). પાણી લેવું એટલે આબરૂ લેવી. ૨ એકાદું કામ ન કરવાનો નોમ લેવો. પાણી ફરવું-ફરીવળવું એટલે ફોગટ-બરબાદ જવું; ધૂળ મળવું; નુકસાન થવું. પાણી ફેરવવું એટલે ધૂળ મેળવવું. પાણી લાગવું એટલે એકાદી જગાનું પાણી પીધાથી રોગ થવો. પાણી મુકવું એટલે એકાદું કામ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી; સંકલ્પ કરવો. ૨ એકાદું કામ ન કરવા વિષે પ્રતિજ્ઞા કરવી. પાણીપાણી કરવું એટલે ઘણાં તરસ્યાં થવું. ૨ થકવવું; પરસેવો આણવો. (ઘોડાને). પાણીપાણી થઈજવું એટલે મેહેનતથી ઘણો પરસેવો છુટવો. ૨ નરમ તાબે થઈ જવું. ૩ ઓગળી જવું (ખાર વગેરેનું). પાણી છુટવું એટલે પોતાને ઘણી ભાવે તેવી વસ્તુ બીજો કોઈ ખાતો હોય તે જોઈ અથવા તે વિષે તેને વાત કરતો સાંભળી પોતાની જીભ ઉપર ઝરણ ઝરવું-થુંક વધવું. પાણીથી પાતળું કરવું એટલે ધમકીથી શરમીંદુ કરવું-ઢીલું પાડવું. આજ ઘણું પાણી પડ્યું એટલે વરસાદ પડ્યો. લોહીનું પાણી થવું એટલે ઘણી મેહેનતથી થાકી જવું. ઊંડાં પાણીમાં પેસવું એટલે મોટું સાહસ કામ માથે લેવું. પાણીને મુલે એટલે જુજ કિમ્મતે. માથે પાણી ઘાલવું એટલે મંદવાડમાં ન્હાયા વના ખાધું હોય, ન ખાવાનું ખાધું હોય તેનું સારા થયા પછી પ્રાયશ્ચિત કરવું. 'સો વાંસ પાણી ત્યાં ધૂળે ના ઉડતી હોય' એ કેવત છે.

પાણીછાણી, ન૦ પાણી ભરવાનું ને બીજું ઘરનું લીપવા કરવા વગેરેનું કામ તે.

પાણીદાર, વિ૦ (૨-૩ જા અર્થમાં) પાણીવાળું.

પાણીપત્રક, ન૦ [મ૦] ખેતરપર જઈ તુલ-કરસણ-ઝાડ જોઈ તેની વિગત જે પત્રકમાં લખી રાખી હોય તે. (તલાટીનાં કામનો એક કાગળ).

પાણીપન્થો, પુ૦ પાણીના રેલાની પેઠે ઝડપથી ચાલનારો [ઘોડો.

પાણીપોચું, વિ૦ પાણીનો અંશ હોય તેવું. (રાંધેલું અંન વીગેરે).

પાણીફેર, પુ૦ હવાપાણી બદલવાં તે. (માંદાંને પાણીફેર કરાવો).

પાણો, પુ૦ પથરો.

પાણ્ડવ, વિ૦ પાંચ.

પાણ્ડિત્ય, ન૦ પણ્ડિતાઈ.

પાણ્ડુ, વિ૦ ઘણો પીળો ને કંઈક ધોળો એવા રંગનો.

પાત, પુ૦ [સં૦] પડવું તે. એ શબ્દ બીજા શબ્દ સાથે જોડાય છે. અશ્રુપાત, ગર્ભપાત ઇ૦.

પાતક, ન૦ [સં૦] પાપ. ૨ અન્યાય ; ગુનાહ.

પાતકી, વિ૦ પાપી; દોષી.

પાતર, સ્ત્રી૦ દુકાન માંડી બેસનારી છિનાળ સ્ત્રી ; વેશ્યા.

પાતરવડિયાં, ન૦ અળુ પોઈ વગેરેનાં પાતરાંને ચણાનો લોટ ચોપડી પછી તેના વીટા વાળી બાફવામાં આવેછે ને પછી કકડા કરી તળી ખાવામાં આવેછે તે.

પાતરાં, સ્ત્રી૦ પાતરવડિયાં. ૨ અળુના પાતરાં. ૩ પાતરૂં એનું અનેકવચન.

પાતરી, સ્ત્રી૦ [પત્રી] દેવને ચડાવવાનાં ફુલ પાતરાંમાં માળીએ બાંધી આપેલાં તે ; ફુલપાતરી.

પાતરું, ન૦ પાનડું. પાતરે પાણી પાવું એટલે રીબાવવું; ચિડવવું.

પાતળ, સ્ત્રી૦ પત્રાવળી; બાજ.

પાતળિયો, પુ૦ પાતળો પણ નિરોગી દેખાવડો પુરુષ. (કવિતામાં.)

પાતળું, વિ૦ જેની બે બાજુની વચમાં થોડુંક દળ હોય તેવું-(જાડાંનું ઉલટું). પાતળું શરીર, પાતળો કાચ, ઇ૦. ૨ સુકાઈગયલું ; કૃશ (શરીર). ૩ જેના કણ છેક પાસ પાસે નહિ પણ આઘે હોય તેવો-પ્રવાહી. પાતળો રસ. ૪ ઘટ-ભરચાં પોતનું નહિ તેવું (લુગડું). તેણે તેને પાણીથી પાતળો કરીનાંખ્યો એટલે છેકજ શરમાવી હલકો પાડીનાખ્યો.

પાતાળ, ન૦ [સં૦] પૃથ્વીની નીચે જે પ્રદેશ તે. આકાશ, પૃથિવ ને પાતાળ. સાત પાતાળ કેવાયછે-અતળ, વિતળ, સુતળ, મહાતળ, રસાતળ, તળાતળ ને પાતાળ. પાતાળમાં નાગની વસ્તી કેવાયછે. પાતાળ પાણી એટલે કુવા કુંડનું એવું પાણી કે જે કદી ખુટેજ નહિ, અંદરથી ઝરણ નિકળ્યાંજ કરે તેવું-જીવતું પાણી. પાતાળ ફોડયું એમ પણ બોલાય છે.

પતાળજન્તી, વિ૦ જેની મસલત-સલાહ-જુગતી ઘણીજ ઊંડી હોય તે (માણસ). ૨ ગમે ત્યાંથી ખોળી આણે તે ; ગમેતેમ કરીને કામ પારપાડી આપે તે. ૩ પોંચેલી બુટ્ટી.

પાતેલી, સ્ત્રી૦ ન્હાનું પાતેલું.

પાતેલું, ન૦ [પાતિલી] તાંબા-પિત્તળનું રસોઈનું પોળાં મોનું વાસણ.

પાત્ર, ન૦ ઠામ ; જેમાં કંઈ પણ માય તે; વાસણ. થાળી, બુમચો વગેરે. ૨ નદી સમુદ્ર વગેરેનાં તળીયાંની જમીન. ૩ નાટકમાં અથવા તેના અક્કેકા ભાગ-પ્રકરણમાં જે જે માણસોનું બોલવું થવાનું હોય તે તે ; જેટલા વેશ આવતા હોય તેટલા તે.

પાત્ર, વિ૦ [સં૦] યોગ્ય; લાયક.—તે કામને તે પાત્ર છે, પાત્રને દાન કરવું ઇ૦. એ શબ્દ બીજા શબ્દ સાથે જોડાયછે. ક્ષમાપાત્ર, દાનપાત્ર, પ્રીતિપાત્ર એટલે ક્ષમા-દયા- પ્રીતિ કરવા જોગ (માણસ).

પાથરણ, ન૦ પાથરવાનું લુગડું (મિજલસનું).

પાથરણું, ન૦ ઉઠાવી લેવાય તેવું સુવા-બેસવાનું બિછાનું; તળાઈ જાજમ વગેરે. ૨ મુએલાનો શોક કરવા આવેલાઓને માટે જે પાથરેલું તે.

પાથરવું, ક્રિ૦ સ૦ લામ્બું પોળું વિખેરી મુકવું. તે પાના પુસ્તક પાથરીને બેઠા છે. ૨ સાદડી-જાજમ-તળાઈ વગેરેનો વીટો છોડી તેને બેસવા સુવાને ઠેકાણે લામ્બા પોળા આકારમાં કરવી.

પાથરો, વાઢેલી કડબ છુટી પડી હોય તે (ખેતરમાં).

પાદ, પુ૦ [સં૦] પાગ; પગ. ન૦ ચોથો ભાગ. ૨ ગ્રન્થ-શ્લોક-ગોળનો ચતુર્થાંશ.

પાદ, ન૦ [પર્દન] ગુદથી છુટેલો વા; વાયુ સ્રાવ.

પાદર, ન૦ ગામના ઝાંપાં બારની જગો, જ્યાં ઢોર વગેરે

પાદરી, પુ૦ ખ્રિસ્તી ધર્મનો ઉપાધ્યો-ઉપદેશક. [ચરેછે તે.

પાદવું, ક્રિ૦ અ૦ અજીર્ણાંશને લીધે ગુદથી વા છુટતો-છુટ્યો હોય તેવી સ્થિતિમાં આવવું. [રાજકુંવર.

પાદશાહ, પુ૦ [ફા૦] મુસલમાન રાજા. પાદશાહજાદો-

પાદશાહી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] પાદશાહની હાકમી-સત્તા; રાજ. વિ૦ પાદશાહનું-સમ્બન્ધી.-મહોર, સનદ, સિક્કો, પરવાનો, રિવાજ વગેરે. [જે પગલાં તે.

પાદુકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પાવડી. ૨ પથ્થર ઉપર દેવ-ગુરુનાં

પાદોદક, ન૦ [સં૦] પગ બોળ્યા-ધોયાનું પાણી.

પાદ્ય, ન૦ [સં૦] પગ ધોવાનું પાણી વગેરે.

પાધરું, વિ૦ આડું અવળું નહિ પણ સીધું-સીધે મારગે જનાર; પાંસરું. કર્મ, વૃત્તિ. અ૦ સીધો; સનમુખ. આડું અવળું ન બોલતાં પાધરો પાધરો ચાલ્યો જા.

પાધરૂંદોર, વિ૦ જેમ દોરો એકરાસ સીધો હોય તેવું; આડે રસ્તે વયું હોય તે પાછું ઠેકાણે આવ્યું હોય તેવું. ૨ ડાયું; ઠાવકું.

પાન, ન૦ [સં૦ પર્ણ] પાનડું-ડાં. 'પીપળ પાન ખરંત, હસતી કુંપળિયાં.' ૨ ચૂનો કાથો લગાડી સોપારી સાથે ખાવામાં આવેછે તે-પાનસોપારી.

પાન, સ્ત્રી૦ આંકડા-સઙ્ખ્યાની પાસે જે લીટો કાડવામાં આવેછે તે; ચોથા ભાગ-પાની નિશાની. એક પાન એટલે પા, બે પાન એટલે અડધો, ને ત્રણ પાન એટલે પોણો. ૧।, ૧॥, ૧॥।. ૨ સ્ત્રીના સેંથાની અંદર ગુંથેલા જે વાળ તે.

પાન, ન૦ [સં૦] પીવું તે. એ શબ્દ બીજા સાથે જોડાય છે. અમૃતપાન, મધુપાન ઇ૦. પાન કરવું કેવાય છે.

પાનખર, વિ૦ ઝાડના પાંદડાં ખરી જાય તે રત-મોસમ; શિયાળો; પોશ ને માહ; ઋતુ શિશિર. [ઘરેણું.

પાનડી, સ્ત્રી૦ નાનું ને પાતળું પાનડું. ૨ સ્ત્રીનાં કાનનું

પાનડું, ન૦ (ઝાડનું) પાતરું.

પાનદાન, ન૦ ખાવાના પાન રાખવાનું પાત્ર. [ગેરેના.

પાનાં, ન૦ (અનેકવચન)-રમવાનાં, પુસ્તકના, ગંજીફા વ-

પાની, સ્ત્રી૦ પગનાં તળિયાનો એડીને લગતો ભાગ. 'ઈંદુ બિમ્બને આકારે એડી પાનિયો રે લોલ. અસ્ત્રીની બુદ્ધિ પાનિયે એટલે ડબાઈ ગયલી.

પાનું, ન૦ ચોપડી પુસ્તકમાંનો એકેકો જે છુટો કાગળ તે. ૨ એ કાગળની જે અકેકી બાજૂ તે; પૃષ્ઠ; સફું. ૩ હાથામાં બેસાડેલું ધારવાળું લોડાનું જે પાતળું પતરું તે. ચપ્પુ-સુડીનું પાનું. ૪ લીલા રઙ્ગનું મણિ; નવ રત્નમાંનું એક.

પાનેતર, ન૦ (નાગરી ન્યાતમાં) સુતરઉ મલમલનું લુગડું જે કન્યાને મોસાળામાં આવેછે અને જે કન્યા પણતી વેળા પેરેછે તે. ૨ (બીજા બ્રાહ્મણ ને વાણિયાયોમાં) રેસમી સફેત ને કોરણે કસુંબાની ભાત વાળું જે લુગડું કન્યાને પણતી વેળા ઓરાડવામાં આવેછે તે.

પાનો, પુ૦ [પ્રસ્નવ] ગાય ભેંસ વગેરેના આંચળવાળા હવાડાંમાં દૂધ ઉતરવું તે. (ગાયે) પાનો મુકયો-ચડાવ્યો-ચોરયો એમ કેવાય છે. ૨ સ્ત્રીના થાનમાં દૂધ ભરાઈ આવવું તે.

પાપ, ન૦ [સં૦] ઈશ્વરી નિયમ તોડવો તે. ૨ ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞા ઓળઙ્ગવી તે; અધર્મ કરવો તે. ૩ અનીતિ; બદ કામ. ૪ મોટો દોષ-ગુન્હો. (પાપનું ઉલટું પુણ્ય). ૫ દુષ્ટ વાસના; કુડો ભાવ; પ્રપંચ; કપટ. એના મનમાં કંઈ પાપ છે માટે આજ મન મુકીને વાત કરતો નથી. ૬ પીડા કરનાર-નુકસાન કરનાર દુષ્ટ માણસ. તે મુઓ તો સારું થયું-ગામનું પાપ ગયું. છોને તે મારી નિન્દા કરતો, તે મારું પાપ ધોય છે એટલે હું નિર્દોષ છતાં જાર તે મારી નિન્દા કરેછે ત્યારે તે પોતેજ પાપી થાયછે.

પાપગ્રહ, પુ૦ [સં૦] દુઃખ દેનાર-નુકસાન કરનારા ગ્રહ-(મંગળ, શનિ, રવિ, રાહુ).

પાપડ, પુ૦ [પર્પટ] અડદના લોટનો બનાવેલો ખાવાનો એક પદાર્થ. તેલવડે વણી તડકે સુકવી સેકીને ખવાયછે.

પાપડખાર, પુ૦ પાપડમાં નાખવાનો ખારો; સઞ્ચોરો.

પાપડી, ન૦ વાલની સીંગ. ચોખાના લોટનો બનાવેલો ખાવાનો એક પદાર્થ. ૩ ખાવાના પદાર્થનો પાતળો કકડો-ગોળપાપડી, ચણાપાપડી વગેરે.

પાપણી, સ્ત્રી૦ પાપી સ્ત્રી; પાપિણી.

પાપા, પુ૦ રોટલી (બાળકનો શબ્દ). [કામ).

પાપિષ્ટ-પાપી, વિ૦ [સં૦] પાપથી ભરેલું-(માણસ-

પામર, વિ૦ [સં૦] કઙ્ગાલ; નીચ સ્થિતિનું; હીણ; રઙ્ક.

પામરી, સ્ત્રી૦ ઉન-રેશમનું વણેલું બમે ઓઢવાનું કપડું.

પામવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્રાપ્ત કરવું; મેળવવું; આણવું. તેણે બહુ ફાંફાં મારયાં પણ કંઈ પામ્યો નહિ. ૨ સહન કરવું; ખમવું. તે બહું દુખ પામેછે. ૩ તાબે થવું. તે મરણ

પાય, પુ૦ [પાદ] પગ. પાય પડવું-લાગવું. [પામ્યો.

પાયકિસ્ત, ઉજડ.

પાયખાનું, ન૦ [ફા૦] સણ્ડાસ; જાજરૂ.

પાયગા, સ્ત્રી૦ [ફા૦] એક સરદારની સત્તા તળે જેટલા જે ઘોડા તથા તેના સ્વારો તે સહુ; ઘોડેસ્વારનો સમુદાય.
પાયજામો, પુ૦ [ફા૦] સુરવાલ. બંને પગેથી પેરવાનું કેમરલગી આવતું સીવેલું કપડું.
પાયદળ, ન૦ પગે ચાલી લડનાર સીપાઈયો (ઘોડેસ્વાર નહિ); પેદળ. [ખરાબહાલ.
પાયમાલ, વિ૦ તળિયાઝાટક નાશ થયલો હોય તેવું;
પાયમાલી, સ્ત્રી૦ ખરાબ હાલત; દુર્દશા.
પાયરી, સ્ત્રી૦ સીડી; પગથિયાંની હાર. ૨ પગથિયું. ૩ દરજ્જો; પદવી. ૪ એક જાતની કેરી.
પાયલ, પુ૦ પગના ઘુઘરા.
પાયલી, સ્ત્રી૦ પાવલી. ૨ પાલી-(ચારશેરનું માપ).
પાયલું, ન૦ પાવલું.
પાયો૦ પુ૦ ખાટલા, ખુરસી, તરવાયા વગેરેનો જે આધાર રૂપ પગ તે. ૨ લુગડાં ધોવાનો લાકડાંનો જે કકડો તે-પાયા પાડવા એટલે લુગડાં ઉપર. ૩ અન્દરના જે મૂળ ચણતર ઉપરથી ઉપરનું કામ બંધાયછે તે-ઈમારતનો પાયો. ૪ તળિયું. ૫ નીચેની બાજુ (ત્રિકોણની). ૬ મૂળ; આધાર. ૭ ચોથો ભાગ.
પાર, પુ૦ [સં૦] છેડો; હદ; સીમા. ૨ ચાલીને જવાય તેવો નદી ખાડીનો જે પાણીવાળો ભાગ તે. પાર છે ચાલ્યો આવ. ૩ કાંઠો; તીર; બાજુ. ૪ જુવાર બાજરીનાં કસણા, ઘઉં ભાતની કંઠી વગેરેમાંથી દાણા છુટા પાડવાસારૂં બળદ વગેરેથી તેને છુંદાવાં તે. ૫ (લાક્ષણિક) અન્દરનો ભેદ; મર્મ, ગુપ્ત ભાવ. પાર પામવો-લેવો-કાડવો. વારના પાર થયા એટલે ઘણીજ વાર થઈ. અ૦ પુરૂં; તમામ. પાર મુકવું-કરવું-પાડવું. ૨ વચમાંનું ઓળંગીને મુકામે સલામત પોંચેલું હોય તેવું. પાર ઉતરવું-પડવું.
પારકું, વિ૦ પોતાનું નહિ પણ બીજાનું; પરાયું.
પારખ, સ્ત્રી૦ પરીક્ષા; ખરૂં ખોટું સારૂં નરસું જાણવાની શક્તિ; કદર; બૂજ. [ઓળખવું.
પારખવું, ક્રિ૦ સ૦ પરીક્ષા કરવી; તપાસવું; સમજવું;
પારખું, ન૦ પરીક્ષાથી જાણવું તે. ખરા ખોટાનું પારખું. વસ્તુની પારખ ને કર્મનું પારખું. પારખ કરવીને પારખું જોવું.
પારઙ્ગત, વિ૦ [પારગત] અમુક-ઘણીએક વિદ્યા પરિપૂર્ણ ભણેલો તે; પાર પામેલો તે.
પારજાત-તિક, પારિજાત.
પારણાં, ન૦ અપવાસ મુકવો તે; અપવાસને બીજે દાડે જમવું તે. એકાદશીયે ઉપવાસ ને દ્વાદશીયે પારણાં.
પારણું, ન૦ વરસની ઉપરનાં બાળકને માટે લાકડાંનું ઘાટીલું બનાવેલું ને ઝુલાવાય તેવું રાખેલું જે સુવાનું
પારદ, પુ૦ [સં૦] પારો. [ઠામ તે.
પારદર્શક, વિ૦ જેમાંથી આરપાર દેખાય તેવું.
પારધી, પુ૦ શિકારી. [સુધી.
પારમ્પાર-રા, અ૦ પૂરૂં; સમ્પૂર્ણ; આ પારથી તે પેલે પાર
પારવું, નીંદવું.
પારસ-મણિ, પુ૦ [હિં૦] એક જાતનો પથરો-ધાતુ-મણિ, જેને વિષે કેવાય છે કે તે જો લોડાં વગેરે હલકા ધાતુને અડકે તો એ હલકા ધાતુ સુવર્ણ થાય.
પારસપીપળો, પુ૦ એક જાતનો પીપળો. [પારસાત.
પારસાત, (પાર્શ્વાત), પાસેથી. શા૦ કરમચંદ મુળચંદ
પારસાલ, ન૦ ગયું સાલ-વરસ; પોર.
પારસી, વિ૦ જરતોસ્તી ધરમ માનનારા જે લોક હિન્દુસ્થાનમાં છે તે.
પારસે આવવું-હેઆવવું, સુવાણે આવવું (ઢોરે).
પારસોમુકવો-હોમુકવો, પા નો મુકવો (ઢોરે).
પારાયણ, ન૦ [પારાયણ] વેદ-પુરાણનો એકાદો ગ્રન્થ પેલેથી તે છેલ્લે લગી વાંચી જવો- મોડે ભણી જવો તે.
પારાપાર, અ૦ સંપૂર્ણ; આ પારથી તે તે પાર લગીનું
પારાયણ, પારાણ. [સર્વ.
પારિજાત-ક, ન૦-સ્ત્રી૦ [સં૦] એ નામનું ઝાડ, અથવા તેનું ફૂલ. એ ફૂલ સુન્દર નાજુક રાતી દાંડીનું સફેત હોય છે-એ શ્રાવણ ભાદરવામાં થાયછે.
પારિપત્ય, ન૦ [સં૦] શિક્ષા; સજા.
પારિપાર્શ્વિક, પુ૦ [સં૦] નાટકના સુત્રધારનો સહાય.
પારી, સ્ત્રી૦ નરાજ (પથ્થર ખોદવાની).
પારેઠ, વિ૦ ઘણા દીવસની વીઆયલી ભેંસ.
પારેવું, ન૦ [સં૦ પારાવત] ખબુતર.
પારો, પુ૦ બન્દુકમાં ભરવાની સીસાની ગોળી; છરો.
પારો, પુ૦ [પારદ] એક જાતનો પ્રવાહીરૂપ ભારી ધાતુ. ૨ શરીરમાંનો ધાતુ.
પાર્થિવ, પુ૦ [સં૦] મટોડાંના બનાવેલા શિવલિંગ.
પાલ, પુ૦ કેટલાંક ઠેકાણાનાં પાણી ઉપર જે ચીકણો પદાર્થ તરતો હોય છે તે-(વનસ્પતીના કોઆણથી થાયછે). પાલનાં-પાલિયાં પાણી કેવાય છે. ૨ એવાં પાણી જે જગામાં હોય છે તે. ૩ ચોમેર ફરતા ડુઙ્ગરની વચમાંનું જે મેદાન-રાન તે.
પાલક, વિ૦ પાલણ પોષણ કરનાર.
પાલક, સ્ત્રી૦ એક જાતની ભાજી.
પાલખ, સ્ત્રી૦ કડિયા મજુર સુથાર ઊંચી જગોએ કામ કરી શકે તેનેસારૂ સાકઠીઓ ઉભી આડી બાંધી જે ઘાટ ઉભો કરેછે તે.
પાલખી, સ્ત્રી૦ ઉપર કમાન જેવો દાંડો હોય ને આગળ પાછળ ઊંચકનારની ખાંધે મુકવાના બે દાંડા હોય તેવું એક તરેહનું બેસવાનુ તે; નરવાહન. [ને પોષવું તે.
પાલણ, ન૦ [પાલન] પાળવું તે. પાલણપોષણ-પાળવું

પાલવ, પું૦ [પલ્લવ] સ્ત્રીના પેરવાના લુગડાંનો ભાત વાળો પેલો છેડો. પાલવડો (કવિતામાં). ૨ દુપટ્ટા પાઘડીનો જે કસબી છેડો તે. ૩ આસરો; શરણ. તે તેને પાલવે પડ્યો છે. [ભીજવું.

પાલવવું, અ૦ અનુકુળ આવવું; મરજી મુજબ થવું;

પાલી, સ્ત્રી૦ ચાર શેર બરાબર જે માપ તે (મુંબઈમાં). ૨ ઝાડની નાની પાંતરી-(બાવળ, સન્ત્રેસાની).

પાલું, ન૦ સરીઆં કરાંઠી વગેરેની ટટ્ટી ભરી અથવા ખપેડાને ઊભો મુકી અથવા ચારે બાજુએ મટોડાંની ભીંત કરી અન્દર અનાજ વગેરે ભરવામાં આવેછે તે. ૨ ચોમાસામાં ભીંત ચિતા ન છુણાઈ જાય માટે તે ઉપર જે સાદડી-ખપેડો રાખવામાં આવેછે તે. 'પેટ જેવું પાલું તેને કોઈ ના પાલું' એ કેવત છે. [૩ બરફ.

પાલો, પું૦ ઝાડ વેલાના પાંદડાં. ૨ પગે ચાલતું માણસ.

પાવ, પું૦ પગ. ૨ પા; ચોથો ભાગ.

પાવક, પું૦ [સં૦] અગ્નિ; વન્હિ; દેવતા.

પાવડિયો, પું૦ ભવાયાનાં ટોળાંમાં ઝાડુ કાડવું પાણી ભરવું વગેરે કામ કરનારો જે શખ્સ તે. ૨ એ નામથી ઓળખાતો એક ધરમ પંથ.

પાવડી, સ્ત્રી૦ [પાદુકા] લાકડાંના જે ઘાટ ઉપર પગ મૂકી ચલાય છે તે.

પાવડું, ન૦ પાવડો (૧ લા અર્થમાં).

પાવડો, પું૦ ઘોડે બેસનારો પોતાના પગ જેમાં રાખેછે તે. ૨ કચરો કોલ વગેરે ખેંચી ટોપલા તગારાં વગેરેમાં ભરવાનું ઓજાર. ૩ કાચો બાંધેલો પુલ. ૪ વાણ હોદારવાની બે પાંખાંની હોદારણી.

પાવન, વિ૦ [સં૦] શુદ્ધ; પવિત્ર.

પાવરો, પું૦ તોબરો (ઘોડાનો).

પાવલિયો, પું૦ પગ. પાવલિયે લાગું. [ના.

પાવલી-લું-લો, સ્ત્રી૦-ન૦-પું૦ પા રૂપિયો; ચાર આ-

પાવલોપા, એ શબ્દ, કોઈ મોટી ઉંમરનું માણસ બાળકના બે પગ પોતાના પગ ઉપર મુકાવી રમાડેછે તે પ્રસંગે વપરાય છે.

પાવું, ક્રિ૦ સ૦ પીયે તેમ કરવું-પાણી વગેરે. ૨ ઝાડને મોટાં કરવાને જમીનમાં પાણી રેડવું; સિંચવું. ૩ ખાંડની ચાસણી રેડી ભેળવવું.—ચાસણી પાવી.

પાવું, ક્રિ૦ અ૦ જડવું; મળવું; પ્રાપ્ત થવું.

પાવૈ, સ્ત્રી૦ પુરુષ અથવા સ્ત્રીમાં ન ખપે તેવાં માણસની એક જાતિ-એને ઈંદરીને ઠેકાણે માત્ર છિદ્રજ હોયછે. 'પાવૈને પાનો ન ચડે' એટલે નપુંસકને શૂર ન ચડે. (હિજડો શબ્દ જોવો).

પાવૈયો, પું૦ હીજડો.

પાવો, પું૦ વાંસની ભુંગળીનું એક વાજું. પાવો વગાડવો.

પાશ, પું૦ [સં૦] ફાંસો; આંટો. ૨ જાળ; બન્ધન; સાંકડ. ભવપાશ, સ્નેહપાશ. ૩ કળપી કળબ વગેરે બેરુના દાંતા વાળાં લાકડાંમાં લોઢાનું જે પાનું હોય છે તે. ૪ રંગ [પાર્શ્વ ઉપરથી]-ગન્ધનો અંશ; અસર; પાશ-તેમાં પાશ બેસી ગયો છે.

પાશલી, નાની પાશ (કળબની).

પાશાતાણિયો, ચાંદીપર સુનાની પતરી ચડાવી તાર ખેંચનારો (તોલાના દશ ગજ સુધી).

પાશિયું, ન૦ રાંપડી; નાનો પાશ-(કળપીનો).

પાશેર, વિ૦ શેરનો ચોથો હિસ્સો. [છે.

પાશેરો, પું૦ પાશેરનું વજન-કાટલું. **પાશેરી** પણ કેવાય-

પાશો, પું૦ રૂપાનો ઢાળકો.

પાષાણ, પું૦ [સં૦] પથ્થર; પાણો.

પાષાણભેદ, પું૦ એ નામની ઓષધિ. પથ્થર ઉપર બન્ધાઈ રયલો એક ખાર. [તેમ ઝાડકવું.

પાષો કરવો, અનાજમાંનો કાંકરી ભુકો નીચે રહીજાય

પાસ, પું૦ પાશ (૪ થા અર્થમાં).

પાસ, **પાસે**.

પાસ, પું૦ [અં૦] રજાચિઠ્ઠી. ૨ વિ૦ પસાર; દાખલ. પાસ કરવું-થવું.

પાસું, ન૦ કરોડ; બાજુ. ૨ પક્ષ; તરફેન.

પાસે, અ૦ [પાર્શ્વ] સોડે; નજીક. ૨ હાથમાં; સત્તામાં. **પાસેનું**-જગા અથવા સગપણનું અન્તર ઘણું થોડું હોય તેવું. ૨ ગાંઠનું; પોતાની સત્તાનું.

પાસો, પું૦ [પાશ] જુગાર રમવામાં, સોગટાંની રમતમાં મીંડાંઓની નિશાનીવાળો લાકડાં-હાથીદાંત-ધાતુનો જે ઘાટ હાથમાંથી ગબડાવી ફેંકવામાં આવેછે તે. (લાક્ષણિક અર્થમાં) સવળા પાસા ને અવળા પાસા એટલે કરેલી યુક્તિ પાર પડવી અથવા ફોગટ જવી તે.

પાળ, સ્ત્રી૦ [પાલિ] તળાવ-સરોવરની આસપાસની બાંધેલી જે એકાદી બાજુ તે. ૨ બાગ-પાણીઆરાંની કોરણ. ૩ હદ બતાવનારૂં જમીનથી જરા ઊંચું એવું જે લામ્બું ચણતર અથવા ઊંચી લાંબી થાપ તે; આડ. (નુવેણ વગેરેની) 'પાણી પેહેલાં પાળ અગાની બાંધરે'.

પાળક, વિ૦ પાલણ પોષણ કરનાર.

પાળણ, **પાલણ**.

પાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ભરણ પોષણ કરી ઉછેરવું-મોટું કરવું. ૨ ઊંફ-આસરામાં રાખવું (માણસ ઢોર વગેરેને). ૩ વિધિ પ્રમાણે આચરવું-કરવું (વ્રત). ૪ સંસારી રીતિ પ્રમાણે રાખવું (શોક). ૫ વળગી રેવું અથવા બજાવવું (વચન).

પાળિયો, પું૦ શૂરવીરની મરણભૂમી ઉપર તેની યાદગીરીમાં જે ચણતર-પથરો વગેરે તે.

પાળી, સ્ત્રી૦ શાક છિનવાનું હથિયાર; છુરી. ૨ જે મુકરર કરેલ તેનેતેજ દાડે કંઈ કરવાનું-થવાનું તે; વારી.

(હજામની-અળગાંની-તાવની પાળી). ૩ ફીનો, વેર-તેના પેટમાં પાળી છે.

પાળું, પગે ચાલતું (માણસ).

પાળો, પુ૦ આંખની નિમાળા વાળી જે બાજુ-કોરણ તે. ઉપલો પાળો તે પોપચાંની કોરણ ને નીચલો પાળો તે આંખની નીચલી બાજુ. ૨ પગે ચાલી લડનારો સિપાઈ; પદાતિ. પાળી પળી એટલે પગે ચાલતી ગઈ.

પિંખવું, પિંખવું.

પિંગળા, પિઙ્ગળા.

પિંજણી, સ્ત્રી૦ પિંજવાનો જે યન્ત્ર તે. ૨ પિંજવું તે.

પિંજરું, પાંજરું.

પિંજવું, ક્રિ૦ સ૦ રૂને પિંજણીથી છુટું પાડવું-સાફ કરવું.

પિંજારી, સ્ત્રી૦ પિંજારાની સ્ત્રી. ૨ એ જાતનું એક પક્ષી.

પિંજારો, પુ૦ પિંજવાનો ધન્ધો કરનારો.

પિંડલો, પુ૦ બાંધેલા લોટનો તથા કાદવનો લોંદો. ૨ ગોળો (કાદવનો).

પિંડારો, પુ૦ [પિણ્ડાર] ગોવાળિયો; આહીર. ૨ એ નામના લુટારા જેઓએ સાઠ પોણોસો વરસ ઉપર મોટ મોટાં રાજ્યોની ખરાબી કરી હતી તે. ૩ લુટારો.

પિંઢોરિયું, માત્ર માટીના પીણ્ડાનું બનાવેલું ઘર.

પિક, પુ૦ [સ૦] એક જાતનો પક્ષી.

પિક, સ્ત્રી૦ પાન સોપારી તંબાકુ ખાધાનો થુંકથી મળેલો જે રસ તે. **પિકદાની**-પિક નાખવાનું એક તરેહનું વાસણ.

પિખવું, ક્રિ૦ સ૦ વિખેરી ગુંચવી નાખવું (નિમાળા). ૨ વેરી ચુંથી નાખવું (ધાન). ૩ છૂટું પાડી અહીં તહીં વેરવું (બીલાડી મરઘું પિખેછે). પિખીનાખવું કેવાયછે.

પિગળવું, ક્રિ૦ અ૦ જડનું રસરૂપ થવું; ઓગળવું. મીણ લાખ વગેરેનું પિગળવું ને ખારનુ ઓગળવું. ૨ પોચું-નરમ થવું. મન પિગળવું.

પિઙ્ગળ, ન૦ કવિતા રચવા સમ્બન્ધી શાસ્ત્ર; છન્દશાસ્ત્ર. પિઙ્ગલ નામના નાગે પ્રથમ શાસ્ત્ર રચ્યું હતું. ૨ એક જાતનું વાજું.

પિઙ્ગળા, સ્ત્રી૦ [પિઙ્ગલા] (સ્વરોદય શાસ્ત્રમાં) ડાબા નસકોરામાં જોરથી ચાલતો જે વાયુ તે.

પિઙ્ગાણી, સ્ત્રી૦ ધુપેલની વાડકી.

પિચકારી, સ્ત્રી૦ ધાતુનો એક જાતનો યન્ત્ર જેના છેડાનાં કાણાંમાંથી પાણી અંદર ખેંચાયછે ને પાછુ ઝીણી ધારમાં બાર કડાયછે. એમાં એક નળી ને એક દાંડો હોયછે. રઙ્ગની પિચકારી હોળીમાં લુગડાં ઉપર મરાય છે ને ઓસડની પિચકારી શરીરના દ્વારમાં અથવા જખમ ઉપર મરાયછે. ૨ મોડાંમાંથી ચાવેલા પાન તંબાકુનો રસ ધારરૂપે બાર કાડવો તે.

પિચ્છ, ન૦ [સં૦] પીછું.

પિછાન, સ્ત્રી૦-ન૦ ઓળખાણ; ઓળખ.

પિછોડી, સ્ત્રી૦ ખાંધ ઉપર બે પાસ ઝુલતું રાખવાનું પાતળું કપડું (પુરૂષને); ખેસ. ૨ લુગડાં ઉપર ઓઢવાનું સપેત કપડું (સ્ત્રીને). ૩ બિછાનાપર પાથરવાનું કપડું; ચાદર.

પિછોડો, પુ૦ મોટી પિછોડી; ચાદર.

પિજન, ન૦ હરકોઈ વાતને લમ્બાવ્યા-ચુંથ્યા કરવી તે.

પિઞ્જર, પાંજરૂં.

પિટવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈને નામે રડતાં ચપટે હાથે છાતી કુટવી.

પિટાપિટ, સ્ત્રી૦ કુટાકુટ.

પિણ્ડ, પુ૦ [સં૦] શ્રાદ્ધમાં પિતૃને રાંધેલા ચોખાનો જે ગોળો આપવામાં આવેછે તે. ૨ એ રૂપી પિતૃ. ૩ દેહ; શરીર.

પિણ્ડરોગી, વિ૦ જેને પાણ્ડુરોગ હોય તે. ફીકો ચેહેરો, હાથપગ દોરડી ને પેટ ગાગરડી તે.

પિણ્ડી, સ્ત્રી૦ [સં૦] શિવલિઙ્ગ.

પિણ્ડું, ન૦ દોર, દોરા, સુતળી વગેરેને વિટાળી બનાવેલો જે ગોળો તે.

પિતર, પુ૦ [સં૦] વંશામાં જે મરીગયલાં, જેના શ્રાદ્ધ કરવામાં આવેછે તે.

પિતા, પુ૦ [સં૦] બાપ; જનક.

પિતામરી, સ્ત્રી૦ બાળકને માટે જે નાનું પીતામ્બર તે.

પિતામહ, પુ૦ [સં૦] બાપનો બાપ; દાદો. **પિતામહી**-બાપની મા.

પિતૃઋણ, ન૦ [સં૦] બાપની તરફ છોકરાની જે ફરજ તે. ૨ બાપે કરેલું કરજ જે છોકરાને આપવું પડે તે. ૨ બાપદાદાને શ્રાદ્ધથી સન્તોખવા સમ્બન્ધી દીકરાએ આપવાનું જે દેણ તે.

પિતૃપક્ષ. ન૦ [સં૦] ભાદરવા વદ-જે પખવાડીયામાં પિતરના શ્રાદ્ધ થાયછે તે.

પિતૃભક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] બાપદાદા ઉપર પુત્રની જે ભક્તિ તે.

પિતૃલોક, પુ૦ [સં૦] પિતરને રૈવાનું ધામ.

પિત્ત, ન૦ [સં૦] કાળજાંમાં લોહીથી જૂદો પડેલો એક પીળો પ્રવાહી-એની ગરમી તનદુરસ્તીને જરૂરની છે-એમાં વધઘટ થયેથી શરીરમાં બગાડ થાયછે. પિત્ત ચડીગયું છે એટલે પિત્તની ગરમી વધી ગઈ છે-એથી માથું દુખેછે ને મિજાજ તપી જાયછે.

પિત્તપ્રકૃતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગરમ મિજાજ; આકળો સ્વભાવ.

પિત્તળ, ન૦ [સં૦] તાંબું ને જસત એ બેની મેળવણીથી બનેલો પીળા રઙ્ગનો ધાતુ-એનાં વાસણ વગેરે ઘાટો બનેછે.

પિત્તળ, વિ૦ આકરી તબિયતનું; ચીડમાં છાનું ઉઘાડે તે; ઓછું પાત્ર. (માણસ).

પિત્તાશય, ન૦ કાળજું.

પિત્તો, પું૦ ગરમ મિજાજ; તબિયતનું આકળાપણું. પિત્તો ઉછળવો એટલે મિજાજ તપી જવો.

પિત્રાઈ, વિ૦ બે સગા ભાઈના જે છોકરાં તેઓનો પરસ્પર સમ્બન્ધ બતાવેછે. પુ૦ કાકાનો છોકરો. પિત્રાઈ ભાઈ—બેહેન.

પિત્રાણ, વિ૦ સ્ત્રીના સમ્બન્ધમાં હોય તે. પિત્રાણ બેહેન.

પિધેલ, વિ૦ ધા૦ દારૂ પિધેલો હોય તે (માણસ); છાકટો,

પિનાક, પુ૦ [સં૦] શિવજીનું ધનુષ્ય. ૨ ત્રિશૂળ. [છાકટી.

પિપર-પેર, સ્ત્રી૦ એક જાતના છોડના માજર—ફળ. ઓસડ અથાણામાં વપરાયછે. [ગણેઠાડા.

પિપળીમૂળ, ન૦ પીપેરના છોડના મૂળ. પિપળી મૂળના

પિપળો, પુ૦ એક જાતનું પવિત્ર મનાતું મોટું ઝાડ—એની નીચે બેસીને શ્રાદ્ધાદિક કર્મ કરવામાં આવેછે. એ વિષ્ણુ પ્રિય કેવાયછે ને એની લોક પ્રદક્ષિણા કરેછે. ભૂતનો વાસ પિપળે એ, (લાક્ષણિક અર્થમાં) જેનું જ્યાં બેસવાનું વધારે થતું હોય તે ત્યાં મળછે એવા ભાવાર્થમાં વપરાય છે.

પિપાસા, સ્ત્રી૦ [સં૦] તૃષા.

પિમળ, સ્ત્રી૦ [પરિમલ] મન્દ મન્દ આવતી જે આછી સુગન્ધિ તે; સુવાસ; ખુશબો.

પિમળવું, ક્રિ૦ અ૦ મન્દ મન્દ સુગન્ધિ આવવી; સુવાસ

પિયર, પિહેર. [આવવો.

પિયળ-ચેળ, પીચળ.

પિયુ, પુ૦ ધણી—સ્વામીના અર્થમાં લાડમાં બોલાય છે;

પિયુષ, પીયુષ. [પ્રિય પતિ.

પિયુડો, પિયુ.

પિરસવું, ક્રિ૦ સ૦ [પરિવેષણ] જમવા સારૂ થાળી—ભાણામાં ભોજન સામગ્રી મુકવી. [પથરો (ઈરાનનો).

પિરોજ-જો, પુ૦ [ફા૦] આસમાની રંગનો કિમતી

પિલવણ, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ.

પિલવું, ક્રિ૦ સ૦ યન્ત્રવડે છુંદી કચરી નાખવું. ઘાણી પિલવી એટલે ઘાણીવડે તલ દિવેલી વગેરેને પિલવાં.

પિલાવું, ક્રિ૦ અ૦ પિલેલી હાલતમાં આવવું. પિલાયાં

પિલુ, ન૦ પિલવણનાં ફળ. [કરવું.—રિબાયાં કરવું.

પિલોડિયું, ન૦ જુવાર બાજરીના થડમાંથી ફુટેલો પીલો.

પિવું, પીવું.

પિશાચ, પુ૦ [સં૦] અસન્તોષથી મરેલાં પ્રાણીનો જીવ જે રૂપ ધરે છે તે; દુઃખ દેતી એક જાતની ભૂત યોનિ. ૨ મલીન દુઃખદાયક માણસ.

પિશાબ, પુ૦ [ફા૦] મૂત્ર; મૂતર.

પિશુન, પુ૦ [સં૦] ચાડિયો.

પિસવી, સ્ત્રી૦ કોથળી.

પિસવું, ક્રિ૦ સ૦ પિરસવું. ૨ દળવું; વાટવું; ભુકો કરવો. ૩ એક બીજા સાથે સંકડાવી—જોડી—ચાંપી દેવા. દાંત ઓઠ પિસવા. [૨ પાવો.

પિસવો, પુ૦ સિસોટી વાગે એવો બનાવેલો માટીનો ધાટ.

પિસ્તાળીસ, વિ૦ ચાળીસ ને પાંચ; ૪૫.

પિસ્તોલ, સ્ત્રી૦ [અં૦] દારૂભરી એક હાથે ફોડવાનો એક યંત્ર.

પિહેર, ન૦ વહુના માબાપનું ઘર. પિહેર ને સાસરું. પિહેરિયાં—પિહેરનાં માણસો—વહુનાં સગાં—મા, બેન વગેરે (ઘણું કરીને સ્ત્રી વર્ગને લાગેછે).

પિળચટું, વિ૦ પિળાસ પડતું.

પિળવું, ક્રિ૦ સ૦ કંકુના રગડાથી રંગવું—હાથ ગાલ વગેરે. ૨ ખરડવું—(નરક વગેરેથી).

પિળાટ-સ, સ્ત્રી૦ કંઈક પીળો દેખાતો રંગ.

પિળિયું, ન૦ હળદના રંગથી રંગેલું પીળું લુગડું—જે પેરીને કન્યા ન્હાઈ હોય ને જે પરણવા આવેલા વરને મોડેલગાડવામાં આવેછે તે.

પીંખ, સ્ત્રી૦ પિંખવું તે—ચુંથપીંખ કરીશ નહિ.

પીંછ, પીછું.

પી, અ૦ એ શબ્દ ફજેતી કરતી વેળા વપરાય છે. સ્ત્રી૦ ફજેતી; રેવડી. [મોડાંમાનો રસ.

પીક, ન૦ અનાજ વગેરેનો પાક. ૨ પાન તમ્બાકુનો

પીછ, ન૦ પીછું; પીછાં.

પીછી, સ્ત્રી૦ મોરનાં પીછાંની જુડી જે રાજા ધર્મગુરુ ઉપર આંમ તેમ હલાવવામાં આવેછે; ચામર. ૨ ખજુરાં વગેરેની જુડી જે દુકાનદારો માખી ઉરાડવાને વાપરે છે તે. ૩ પીછાંની જુડી અથવા લુગડાંનો કકડો જે માખી મચ્છર વગેરે ઉરાડવાના કામમાં આવેછે તે.૪ રંગવાની.

પીછું, ન૦ [પિચ્છ] પક્ષીની પાંખ અથવા પુછડાંના જે અવયવો તેમાંનું એકેકું. [કતો નથી.

પીછો, પુ૦ પછવાડે લાગવું તે; કેડો. તે મારો પીછો મુ-

પીંજન, પિંજન.

પીટણી, સ્ત્રી૦ પિટવું તે; કુટણું.

પીટવું, પિટવું.

પીટયો, વિ૦ જેનું નામ દઈ કુટયું—કુટવું તે (પુરુષ). એ શબ્દ બોલી બૈરાં પોતાના દુઃખદેતા છોકરાને ચિડે છે.

પીઠ, સ્ત્રી૦ માલ જ્યાં જથાબંધ વેચાતો હોય તે ઠેકાણું અથવા બજાર. ૨ બજાર ભાવ. ૩ ગરદનની નીચેનો ને વાંસાની ઉપરનો જે ભાગ તે. ઘોડાને પીઠ આવી છે. ૪ પીઠનું જોર એટલે કુમકનું—મદદનું—પછવાડે ઉભાં રયલાંનું જોર. પીઠ ઠોકવી એટલે (તારીફ સાબાશી આપતી વેળા). ૨ (હિંમત—ઉત્તેજન આપતી વેળા). [વાર જે વાર્તા તે.

પીઠિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વંશાવળી. ૨ મૂળથી માંડીને વિગત

પીઠી, સ્ત્રી૦ સુકી દળેલી સુગંધી યુક્ત જે હળદ વર કન્યાને શરીરે પરણવાના થોડાક દહાડા આગમજ ચોપડવામાં આવે છે.

પીઠું, ન૦ દારુ તાડીની દુકાન; કલાલખાનું.

પીડ, સ્ત્રી૰ પીડા; દુઃખ. [તે. ૨ પીઢ.

પીડ, સ્ત્રી૰ રઙ્ગની જે લુગદી બૈરાંઓ દાંત ઉપર મુકેછે

પીડવું, ક્રિ૰ સ૰ પીડા કરવી; દુઃખ દેવું; રિબાવવું.

પીડા, સ્ત્રી૰ [સં૰] દુઃખ; વેદના; ક્લેશ. ૨ કાળજી; ચિન્તા; ચીડ; માથાફોડ. ૩ ગ્રહ–ભૂત–પિતર–દેવ વગેરેથી થતું દુઃખ. ૩ દુખ દેતું પ્રાણી અથવા વસ્તુ અથવા કર્મ.

પીડાવું, ક્રિ૰ અ૰ પીડા પામવી; રિબાવું.

પીડિત, વિ૰ ધા૰ પીડા પામતું–પામેલું; દુઃખી.

પીઢ–ઢિયાં, સ્ત્રી૰ જે લાંબાં લાકડાં ઉપર માળના પાટિયા મુકી જડી લેવામાં આવેછે તે– એ લાકડાં ચોરસ અથવા ગોળ સાકટા હોય. પીઢ પાટિયાં.

પીઢિયાં, ન૰ મોઢાંમાંની દાઢની જે જગા તે. સાતમે મહિને પીઢિયાં ફુટયાં. [વગેરે તે.

પીત, ન૰ પિત્ત. ૨ પાણીથી થતું જે કરસણ શાક [આવેછે.

પીત, વિ૰ [સં૰] પીળું.

પીતપાપડો, પુ૰ એક જાતનું બીજ. ઓસડમાં કામ

પીતામ્બર, ન૰ [સં૰] પીળાં રેશમનું વસ્ત્ર. એ અબોટમાં વપરાય છે.

પીન, વિ૰ [સં૰] ભરેલું; કઠણ.

પીપ, સ્ત્રી૰–ન૰ લમ્બગોળ આકારનો પાટિયાંનો બનાવેલો ઘાટ–જેમાં અનાજ પાણી દારૂ વગેરે ભરવામાં આવેછે. ૨ પાણીના ડોલના આકારનું પાણી ભરવાનું પાટિયાંનું જે ઠામ તે.

પીપર–પેર, પિપર.

પીપી, સ્ત્રી૰ એવા શબ્દ કરતું વાજું. (ઢોલીનું); સરણાઇ. ૨ ફજેતીનો શબ્દ.

પીચળ, સ્ત્રી૰ શુભ કારજમાં સ્ત્રીયોને મોડે હિંગળોક કઙ્કુના રઙ્ગથી જે આકાર ચિતરવામાં આવેછે તે.

પીયુષ, ન૰ [સં૰] અમૃત; સુધા.

પીચો, પુ૰ [પ્લીહા] આંખના ખુણામાં બન્ધાતો મળ; ચિપડાં. ૨ ગોડ ગુમડાં ખીલ વગેરેમાંથી છેલ્લીવારે નિકળીપડતી કણિ તે.

પીર, પુ૰ [ફા૰] મુસલમાન લોકમાં જે સાધુઓ મરીગયા પછી દેવત્વને પામેછે, જેની માનતા મનાય છે ને જેને બળિદાન અપાય છે તે.

પીલવું, પિલવું.

પીલો, પુ૰ ઝાડ–છોડનો જે અવયવ પેલા જમીન બાર નિકળે છે તે; અઙ્કુર. ૨ તમાકુનું કુમળું ડાળું અથવા ડાળે થતું કુમળું પાતરું. તમાકુના પીલા.

પીવું, ક્રિ૰ [સ૰] [સં૰ પિબતિ–પિયે છે] કોઈ પણ પ્રવાહી પદાર્થને મોડે માંડી ગળામાં ઉતારવો–પાણી દૂધ પીવું. ૨ દારૂ પીવો. ૩ માવું; સમાવું; અન્દર પચવું–જૂના ઘઉંનો લોટ પાણી બહુ પિયેછે. ૪ મોડાંમાં ધુમાડો લેવો –બીડી ચલમ પીવી. પીજવું એટલે વેલું વેલું પીવું; પીલવું. ૨ (લાક્ષણિક) સહન કરવું; ખાઈજવું; અખાડા કરવા. ઘોળીને પીજવું એટલે ઓસડ અથવા કોઈનું કયલું ન લેખવવું–બેદરકાર રેવું.

પીળક, સ્ત્રી૰ પીળું–ફીકું પડીજવું તે.

પીળવું, પિળવું.

પીળું, વિ૰ સુનાના–હળદના રઙ્ગ જેવું. [થી:

પુંખડું, જરાક–થોડું–લેરખું.–વાનું પુંખડું પણ આવતું ન-

પુંછ–ડું, પુછડું.

પુંજી, સ્ત્રી૰ [પુઞ્જ] દોલત; ગરથ; ધન.

પુંજો, પુ૰ કચરો. પુંજો કાડવો–બારવો–વાળવો.

પુધિયું, ન૰ વચમાંથી ફાટેલાં ધોતિયાને, આસરે ચારેક હાથનો કકડો–થીંગળું સાંધવું તે.

પુંબડું–ડી, પુમડું.

પુંભડી, સ્ત્રી૰ ખેતરમાંથી કપાસ વીણી લીધા પછી થોડો થોડો રૂઈ ગયલો–ઝાડે વળગી રેયલો કપાસનો જે ભાગ તે. પુંભડી વણવી–કરવી.

પુકાર, પોકાર.

પુખ્ત, વિ૰ પાકી બુદ્ધિનું; સમજુક (માણસ). ૨ પાકું; મજબુત (કામ).

પુગતું, વિ૰ પોંચે–ચાલે તેટલું. ૨ જોઈયે તેટલું.

પુગવું, ક્રિ૰ સ૰ પોંચવું; જવું. (ગયે અથવા છેટે). ૨ ચાલવું; ટકવું. ૩ મળવું; મળ્યો–પોંચ્યો હોય તેવું થવું. કાગળ પુગવો.

પુચ્છ, ન૰ પુછડું.

પુછડિયો, વિ૰ પુછડી હોય તેવા દેખાતો (તારો); ધૂમકેતુ. ૨ પુછડીવાળો (પ્રાણી).

પુછડી, સ્ત્રી૰ નાનું પુછડું.

પુછડું, ન૰ [પુચ્છ] પશુ પક્ષી સાપ માછલી વગેરેની ગાંડની ઉપરના ભાગમાંથી લામ્બો નિકળેલો જે અવયવ તે. (હાસ્યમાં) પુછલડું.

પુછપરછ–પાછ, સ્ત્રી૰ પુછવું તે; તલ્લાસ કરવી તે.

પુછવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈની પાસથી કોઈ વાત જાણી લેવા સારૂ તેને તે સમ્બન્ધી કેવું. જવાબ લેવાને સવાલ કરવો; પ્રશ્ન કરવો. ૨ તપાસ કરવી. ૩ માગવું. ૪ દરકાર કરવી. તેને કોણ પુછેછે ?

પુછાપુછ, સ્ત્રી૰ વારે વારે–સામસામું પુછવું તે.

પુછાવવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈ પુછે તેમ કરવું. તેણે તેની પાસ પુછાવ્યું. ૨ પુછાવી જવાબ મંગાવવો. તેને મેં પુછાવ્યું છે.

પુજ, પૂજ્ય. [આપવું.

પુજવું, ક્રિ૰ સ૰ દેવગુરુની પૂજા કરવી. ૨ મોટું માન

પુજા, પૂજા. [ઘ ઈ૰.

પુજાપો, પુ૰ પુજાનો સામાન–ચન્દન પુષ્પ ધુપ દીપ નૈવે-

પુજારાધે, વિ૰ [પૂજાર્હ] પૂજવાને–માન આપવાને જોગ.

પુજારી, વિ૰ પૂજા કરનાર. (જન). પુજારો–પૂજા કરનારો.

પુઞ્જ, પુ૰ [સં૰] ઢગલો; જથો. ૨ સઙ્ગ્રહ; ભણ્ડાર.
પુઠ, પૂઠ.
પુઠળ, અ૰ ગેરહાજરીમાં; પાછળ; પછવાડે.
પુઠાં, ન૰ દાળના છોડાં-પુઠાં વણવાં.
પુઠિયાં, ન૰ જાંઘના થાપા. (ઘણું કરીને ઘોડાના).
પુઠી, સ્ત્રી૰ નાનું પૂઠું (૧ લા ને ૨ જા અર્થમાં).
પુઠી, અ૰ પછવાડે; પાછળથી; પછી.
પુઠું, પૂઠું,
પુઠે, પૂઠે.
પુડી, સ્ત્રી૰ પડીકું; પડી.
પુડો, પુ૰ મધમાખીનું કાણાં કાણાં વાળું ઘર જેમાં મધ હોય છે તે; મધપુડો. ૨ ઘઉં, અડદ, ચોળા વગેરેના લોટનું ખીરૂં કરી લોઢી ઉપર તેલથી તળેલો જે ખાવાનો પદાર્થ તે.
પુણવું, ક્રિ૰ અ૰ ફળવું.
પુણી, સ્ત્રી૰ રૂના ગાળાનો વેંતેકનો લામ્બો ને આંગળાં જેટલો જાડો એવો જે આકાર કાંતવાને માટે તૈયાર કરેલો તે.
પુણ્ય, ન૰ [સં૰] ધર્મ-દાન કરવાથી ઈશ્વર પ્રાપ્તિ વિષે આત્માની જે વૃતિ તે; ધર્મબુદ્ધિ; સવાબ; નેકી. ૨ દાન; ધર્મ. ૩ એથી જે ઈશ્વર પ્રાપ્તિ અથવા સુખ તે. ૪ મરતી વેળા કરેલું જે દાન તે. પુણ્યક્ષેત્ર-જ્યાં વાસ કરેથી તેનું દર્શન કરેથી પુણ્ય લાગે એવું જે ક્ષેત્ર તે-કાશી, પ્રયાગ, કુરૂક્ષેત્ર ઇ૰.
પુણ્યશ્લોક, વિ૰ [સં૰] જેના નામ સ્મરણથકી પુણ્ય લાગે એવો. (મહાપુરૂષ).
પુણ્યાત્મા, વિ૰ [સં૰] ઉત્તમ આચરણ કરનાર; ધર્મી; પરમાર્થી. પુ૰ પરમાર્થ-ઉત્તમાચરણનો આત્મા.
પુણ્યાહવાચન, ન૰ [સં૰] વિવાહાદિ શુભ કર્મના અઙ્ગનું એક કર્મ.
પુતળ, પૂંતળું.
પુતળિયું, પુ૰ જેમાં પુતળું-ચેહેરો હોય તેવો સિક્કો. ૨ જેમાં પુતળીયો હોય તેવું ઘરેણું. પૂતળિયાંની કાંટલી.
પુતળી, સ્ત્રી૰ [પુત્તલી] સ્ત્રીના આકારનો નાનો ઘાટ. (મટોડાં-લાકડાં-ધાતુનો). ૨ આંખમાં જે પ્રતિબિમ્બાકૃતિ દેખાયછે તે; કીકી. ઊંધી પુતળીનો-ની એટલે ચુંચળી ને નીચી ને તિરછી આંખ કરીને જોનાર પુરૂષ-સ્ત્રી. ૩ (લાક્ષણિક) લામ્બી ને ખુબસુરત સ્ત્રીને પુતળીની ઉપમા અપાયછે.
પુતળું, ન૰ [પુત્તલ] મટોડાં-ધાતુ-લાકડાં વગેરેનો પુરૂષ-સ્ત્રીના આકારનો જે ઘાટ તે.
પુત્તળવિધાન, ન૰[સં૰] મરનારનું શબ હાથ ન લાગેથી તેના પ્રતિનિધિરૂપ જે પુતળું બનાવી બાળવામાં આવેછે તે કર્મ. પુત્તળ કરવું કેવાયછે.
પુત્ર, પુ૰ [સં૰] દિકરો; બેટો. 'પુત્રના લક્ષણ પારણાંમાંથી જણાય.' પુત્રવતી-પુત્રવાળી સ્ત્રી; પુત્રવાન-પુત્રવાળો પુરૂષ.
પુત્રી, સ્ત્રી૰ [સં૰] દિકરી; બેટી.
પુનઃ, અ૰ [પુનર્] ફરીથી; વળી.
પુનમ, સ્ત્રી૰ [પૂર્ણિમા] પેલાં પખવાડિયાનો ૧૫ મો છેલ્લો દાડો.
પુનરપિ, અ૰ [સં૰] ફરીથી; વળી પણ.
પુનરુક્તિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] તેનોતેજ શબ્દ અથવા તેનુંતેજ વાક્ય ફરી ફરી બોલવું-લખવું તે.
પુનર્જન્મ, પુ૰ [સં૰] મુવા પછી નવો-ફરી જન્મ લેવો તે. ૨ (લાક્ષણિક) સારૂં ન થાય તેવી રીતના મન્દવાડમાંથી ફરી ઉઠવું તે.
પુનર્વસુ, ન૰ [સં૰] સાતમું નક્ષત્ર.
પુનર્વિવાહ, પુ૰ [સં૰] સ્ત્રીયે બીજીવાર પરણવું તે-(પતિનો શોધ ન લાગેથી, પતિ મરીગયેથી, સંન્યાસી થઈગયેથી, નપુંસક જણાયાથી વા પતિત થયેથી).
પુનેમ, પૂર્ણિમા; પુનમ.
પુમડું, કાનનાં છિદ્રમાં જેટલું જે રૂ ઘાલવામાં આવે તેટલું તે. ૨ દેવતાની આગળ પૂજનમાં દીપનેસારૂ જે જરાક રૂના વચગાળાના ભાગની ઠુમસી વાટ કરવામાં આવેછે તે. ૩ રૂનો લગારેક ભાગ.
પુર, ન૰ [સં૰] શેહેર; નગ્ર; કસબો.
પુર, પૂર.
પુરજો, પુ૰ [ફા૰] કકડો. તેણે તે કાગળના પુરજે પુરજા કરીનાખ્યા.
પુરણ, ન૰ અન્દર ભરવાનો માવો; વેડમી ઘારી વગેરેની અન્દર જે મસાલેદાર ગળ્યો પદાર્થ તે. ૨ પુરણી.
પુરણપોળી, સ્ત્રી૰ અન્દર પુરણ-ગોળદાળ હોય તેવી પોળી; વેડમી.
પુરણી, સ્ત્રી૰ ખાડામાં અથવા પાણીમાં જે પથ્થર મટોડું વગેરે નખાવવું તે.
પુરતું, વિ૰ જોઈયે તેટલું. ૨ જોઈયે તેટલું ને કંઈ વધારે.
પુરન્દર, પુ૰ [સં૰] ઇન્દ્ર.
પુરબિયો, પુ૰ ઉત્તર હિંદુસ્તાન તરફના કેટલાક બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી એ શબ્દે ઓળખાય છે.
પુરવણી, સ્ત્રી૰ પછવાડેથી જેટલું જે વધારી ગ્રન્થ પુરો કરેલો તે; સાંધણ. ૨ પુરણી.
પુરવાર, વિ૰ દાખલા-શાહેદીથી સાબીત કરેલું. પુરવાર કરવું-સાબીત કરવું.
પુરવારી, સ્ત્રી૰ સાબેતી; પુરાવો આપવો તે.
પુરવી, સ્ત્રી૰ એક જાતની રાગણી-સાંજે અથવા સાંજ પેલાં ગાવાની.
પુરવું, ક્રિ૰ સ૰ ખાડા-પાણીમાં મટોડું પથ્થર વગેરે નાંખવાં. ૨ કોઈ પાત્રમાં પ્રવાહી રેડવો. ખડિયામાં સાહી, કોડિયાંમાં તેલ વગેરે. ૩ ભોંય લીપી તે ઉપર

ચિત્રામણ કાડવાં, તેમાં રઙ્ગ લગાડવા વગેરે કરવું. સાથીઆ-ચોક પુરવો. ૪ વધારવું; ચકચકિત કરવું; ઉસકેરવું. તેણે તેની વાતમાં રઙ્ગ પુરયો. ૫ દાટવું; ખાડામાં મુકી ઉપર મટોડું નાખવું. ૬ કેદ કરવું; બન્ધ કરવું-કોટડીમાં પુરવું. ૭ જોડે બોલવાલાગવું-તેણે સાદ પુર્યો. ૮ અધુરું પુરું કરવું. ખોડ-ખામી પુરી નાખવી. ૯ આપવું; રજુ કરવું. સાહેદી પુરવી.

પુરશાલન, પુરુષાતન.

પુરશારથ, પુરુષાર્થ.

પુરશ્ચરણ, ન૦ [સં૦] મન્ત્રસિદ્ધિને માટે અમુક સઙ્ખ્યાનો જપ કરવો એવું જે અનુષ્ઠાન તે.

પુરસીસ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] શાહેદોને સવાલ પુછવા તે; પુછપાછ; તલ્લાસ.

પુરસ્સર, અ૦ [સં૦] એ શબ્દ, જે વર્ગમાં જે મુખ્ય તેનાં નામની સાથે જોડાઈને તે તે વર્ગનો બોધ કરેછે; આદિલઈને; વગેરે; પૂર્વક; સાથે. ઈન્દ્રપુરસ્સર, બુદ્ધિપુરસ્સર ઈ૦.

પુરાંત-બાકી, સ્ત્રી૦ શરાફી ચોપડીમાં જમે ઉધાર બાદ કરતાં જે શીલક-બાકી તે.

પુરાણ, ન૦ [સં૦] ઈશ્વરચરિત્ર-લીલાનો અને રાજાઓના ઈતિહાસનો ગ્રન્થ. પ્રત્યેકમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, તેની સ્થિતિ, તેનો લય, દેવ ને શૂરવીરોની વંશાવળી, મનુઓના ને તેના વંશજોના રાજની કથાઓ ઈ૦ હોય છે. પુરાણ અઢાર છે. (જોવું કથાકોષ પૃ૦ ૧૯૫મું).

પુરાણપુરુષ, પુ૦ [સં૦] આદિપુરુષ; શિવ.

પુરાણી, પુ૦ [પૌરાણિક] પુરાણ વાંચનારો.

પુરાણું, વિ૦ છેક જૂનું-અસલનું. [જૂનું.

પુરાતન, વિ૦ [સં૦] અસલના વારાનું; બહુ પ્રાચીન;

પુરાવું, ક્રિ૦ અ૦ ખાડા ટળી સપાટી દેખાય તેવું થવું. ૨ ખાલી જગા તે ભરેલી થવી. શીરસ્તેદારની જગા ખાલી હતી તે પુરાઈ ગઈ. ૩ અછુત-ખામી જવી.

પુરાવો, પુ૦ સાબીતી; જે તકરાર-દલીલ દાખલાથી એક વાત ખરી કરી દેખાડવી તે.

પુરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] નગરી; કસબો.

પુરીષ, ન૦ [સં૦] વિષ્ટા; નરક.

પૂરું, પૂર્ણ.

પુરુષ, પુ૦ [સં૦] જેના શરીરમાં પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાનું બીજ છે તે મનુષ્ય. ૨ માટીડો; જુવાન; મરદ. ૩ માણસ (પછી સ્ત્રી પણ હોય)-(પુરુષસર્વનામમા). ૪ વંશમાનો એકાદો માણસ. ૫ જે અવયવથી પુરુષ, સ્ત્રીથી જૂદો પડેછે તેવા અવયવવાળું પશુ પક્ષી ઈ૦; નર.

પુરુષત્વ, ન૦ [સં૦] પુરુષપણું; મર્દાઈ; શૌર્ય. ૨ ગુણ કર્મથી સંસાર ચલાવવાનું-પ્રસિદ્ધિ મેળવવાનું સામર્થ્ય.

પુરુષસર્વનામ, ન૦ (વ્યાકરણમાં) હું, તું, તે-અમે, તમે, તેઓ એ જે સર્વનામ તે. [શક્તિ.

પુરુષાતન, ન૦ પુરુષત્વ. ૨ પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાની પુરુષ

પુરુષાર્થ, પુ૦ [સં૦] પુરુષે જન્મ ધરીને સાધ્ય કરવા જોગ જે અર્થ-ઉદ્દેશ તે, એ ચાર છે. ધર્મ, અર્થ, કામ, ને મોક્ષ. ન૦ પુરુષ પરાક્રમ; પુરુષપણું.

પુરુષાર્થી, વિ૦ પુરુષાર્થ-પુરુષપરાક્રમ દેખાડનારો.

પુરુષોત્તમ, પુ૦ [સં૦] વિષ્ણુ.

પુરુષોત્તમ માસ, પુ૦ અધિક મહિનો; મળમાસ.

પુરેપુરું, વિ૦ સમ્પૂર્ણ; કંઈજ બાકી નહિ પણ તમામ.

પુરોહિત, પુ૦ [સં૦] કુળગોર.

પુલ, પૂલ,

પુલ્લિઙ્ગ, વિ૦ [સં૦] (વ્યાકરણમાં) પુરુષ વાચક અથવા પુરુષપણાંનો જે ભાવ તે વાચક (શબ્દ). છોકરો, ઘોડો, ઢોલિયો, પર્વત ઈ૦.

પુષ્કર, ન૦ [સં૦] કમળ. ૨ સપ્ત દ્વીપમાંનો એક. ૩ જાતરાનું એક ધામ. ૪ તળાવ.

પુષ્કળ, અ૦ [સં૦] ઘણું; ઝાઝું; બહુ; અતિશય. (માપ વજનમાં). ૨ ઘણા; બહુ; જાસક (સઙ્ખ્યામાં).

પુષ્ટ, વિ૦ [સં૦] જાડું; માંસ ચરબીથી ભરેલું; ખાધેલપિધેલ. ૨ રસકસથી ભરેલ.

પુષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] શરીર વળવું-ભરાવું તે; ભરાવ; વધારો. ૨ ઉત્તેજન; મદદ; સહાયતા; કુમક. ૩ જોર; પુરાવો. ૪ આબાદાની; ચડતી કળા.

પુષ્ટિકારક, પુષ્ટિકરનાર.

પુષ્ટિપત્ર, ન૦ [સં૦] જે જાડો કાગળ-જાડું ચામડું વગેરે, લખવાના કાગળની નીચે મુકવામાં આવેછે તે. ૨ ચોપડીનું પૂઠું.

પુષ્ટિમાર્ગ, પુ૦ વલ્લભાચાર્યના પન્થનો એક માર્ગ તે આવો કે બીજા કોઈ દેવને ન માનતાં એક કૃષ્ણનેજ જારભાવે ભજવો.

પુષ્પ, ન૦ [સં૦] ફૂલ. ૨ સ્ત્રીની ગુહ્યેન્દ્રિમાં જ્યાંથી અટકાવ નિસરેછે તે અવયવ અથવા સ્ત્રીને જે અટકાવ આવેછે તે. પુષ્પવતી-અટકાવવાળી સ્ત્રી.

પુષ્પધન્વા, પુ૦ કામદેવ.

પુષ્પાઞ્જલિ, સ્ત્રી૦ બે હાથના ખોબામાં જે પુષ્પ ભરી મન્ત્ર ભણી દેવને અર્પણ કરવાં તે.

પુષ્પિત, વિ૦ ધા૦ પુષ્પથી આચ્છાદિત.

પુષ્ય, ન૦ [સં૦] આઠમું નક્ષત્ર.

પુસ્તક, ન૦ [સં૦] ગ્રન્થ; ચોપડી.

પુસ્તકશાળા, સ્ત્રી૦ જ્યાં અનેક પુસ્તકોનો સઙ્ગ્રહ રાખ્યો હોય તે ઠેકાણું.

પુસ્તકાલય, પુસ્તકશાળા. [ચણેલું કામ તે; પૂલ.

પુસ્તો, પુ૦ [ફા૦ પુશ્તો] પાણીને અટકાવવાને જે બાંધેલું-

પુળી, સ્ત્રી૰ ઘાસ વગેરેની જે જુડી-ભારી તે.

પુળો, પૂળો.

પૂકરવું, ક્રિ૰ અ૰ મૂતરવું (બાળકની બોલીમાં).

પૂજ, ન૰ મીડું; શૂન્ય; ૦. ૨ વિરામચિન્હ-ટાંપના જેવું બિન્દુ.

પૂજક, વિ૰ [સં૰] પૂજનાર.

પૂજન, ન૰ [સ૰] પૂજવું તે.

પૂજવું, પુજવું.

પૂજા, સ્ત્રી૰ [સં૰] દેવ ગુરુને સન્માન આપવા-તેઓનો પ્રસાદ પામવા ચન્દન પુષ્પ વગેરે અર્પવાં તે. ૨ (વાંકામાં) ધમકાવી માર મારવો તે. પૂજા કરવી. પૂજા લેવી એટલે પૂજા સ્વીકારવી. ૨ પૂજા કરવાનું માથે લેવું. પૂજા વાળવી એટલે ઘણા દિવસ થયા પૂજા ચાલ્યા કરતી હોય તેની સમાપ્તિ કરવી. 'છાણના દેવ ને ખાસડાની પૂજા' એટલે મોટો મનાતો પણ જો તે નાલાયક હોય તો તેને શિક્ષા કરવીજ.

પૂજિત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] પૂજેલું.

પૂજ્ય, વિ૰ [સં૰] પુજવા-માન આપવા જોગ (ગુરૂ પણ્ડિત વડિલ).

પૂઠ, સ્ત્રી૰ શરીરનો પાછલો ભાગ. પૂઠ ફેરવીને બેસ એટલે એવી રીતે ફરીને બેસ કે પૂઠ જોનારાને પૂઠ દેખાય. ૨ પરોક્ષ; ગેરહાજરી. પૂઠ પાછળ બોલવું.

પૂઠું, ન૰ [પૃષ્ઠ] પુસ્તકના રક્ષણ સારૂ ઉપર તળે મુકવાનાં પાટિયામાંનું એકેકું; ચોપડીની બંને બાજુએ જે ચામડું-કપડું તે અથવા ચોપડી સાથે સીવી લીધેલો જે જાડો કાગળ તે. ૨ દાળનું છોડું. ૩ (પશુ વિષે બોલતાં) બરડો; જાંઘનો થાપો.

પૂઠે, અ૰ પાછળ; પછવાડે. પૂઠે લાગવું-ખન્તથી કામ કરવું. ૨ દુઃખ દેવાની-ખરાબ કરવાની તજવીજ કરવી.

પૂડો, પુ૰ પાસપાસે કાણાં કાણાં હોય તેવું મધમાખી ભિંગારી વગેરેનું ઘર; મધપૂડો. ૨ ઘઉં, અડદ, ચોળા વગેરેના લોટનું ખીરૂં કરી લોડી ઉપર તેલથી તળી જે પદાર્થ બનાવવામાં આવેછે તે.

પૂત, પૂત્ર.

પૂન, પૂણ્ય.

પૂનમ, પૂર્ણિમા.

પૂર, વિ૰ પૂર્ણ; જોઈયે તેટલું ને કંઈક વધારે. કેટલે દાડે આજ પેટપૂર ખાવાનું મળ્યું. ૨ ભરેલું; તર; ચકચૂર. આજે માયાના રઙ્ગ પૂર આવી રેયા છે.

પૂર, ન૰ નદીમાં પાણી વધી વિસ્તાર પામે તે; રેલ. પૂર આવ્યું છે. ૨ મોટાઈ; કદ.-ગ્રન્થનું પૂર.

પૂરણ, પુરણ. અ૰ પૂર્ણ; બસ; થયું.

પૂરવણી, પુરવણી.

પૂરવું, પુરવું.

પૂરિત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] પુરેલું.

પૂરી, સ્ત્રી૰ ઘી તેલમાં તળીને ઉપસાવેલો ઘઉં રાજગરા વગેરેની કણેકનો વણેલો જે ગોળ આકાર તે.

પૂરું, વિ૰ [પૂર્ણ] આખું; સન્ધું; તમામ. ૨ પ્રવીણ; કાબેલ; જાણીતો. તે સન્ધી વાતે પૂરો છે. અ૰ સમાપ્ત; અન્ત-છેડો આવ્યો હોય તેવું. પૂરું કરવું-અધુરું હોય તેને. ૨ અન્ત આણવો; મારીનાખવું. પૂરુંપડવું-જોઈયે તેટલું મળવું; પોંચતું થવું. ૨ બસ થવું. ૩ સરખું ઉતરવું; બર આવવું. તે તેને પૂરો પડશે. પૂરુંપાડવું-જોઈયે તે પોંચતું કરવું-આણી આપવું. ૨ અધૂરું હોય તે પૂરું-પાર કરવું-તે ગ્રંથની ખૂટ હતી તે તેણે પૂરી પાડી. ૩ પાળવું; બજાવવું (વચન).

પૂર્ણ, [સં૰] પૂરું.

પૂર્ણચન્દ્ર, પુ૰ [સં૰] પૂનેમનો સર્વકળા સમ્પૂર્ણ એવો ચન્દ્ર.

પૂર્ણાઙ્ક, પુ૰ [સં૰] ભાગ-કકડો નહિ પણ આખો-પૂર્ણ અઙ્ક. પા-$\frac{1}{4}$, અડધો-$\frac{1}{2}$ એ નહિ પણ ૧, ૨, ૩ એવા પૂર્ણ અઙ્ક તે.

પૂર્ણાહુતિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] યજ્ઞ-જગન-હોમનું કર્મ જે દિવસે સમ્પૂર્ણ થવાનું હોય તે દિવસે જે મોટું બલિદાન આપવાનું તે.

પૂર્ણિમા, સ્ત્રી૰ [સં૰] શુકલપક્ષની પન્દરમી તિથિ-પૂર્ણ ચંદ્ર ઉગે તે.

પૂર્ણોપમા, સ્ત્રી૰ [સં૰] એ નામનો અર્થાલઙ્કાર જેમાં ઊપમેય, ઊપમાન, વાચ્ય ને સામાન્ય ધર્મ, સ્પષ્ટ દરસાવ્યા હોય છે તે. આ સ્ત્રીનું મુખ પૂનેમના ચન્દ્ર સરખું શોભેછે.

પૂર્તિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] ભરપુર-પૂરૂં હોવું તે.

પૂર્વ, સ્ત્રી૰ [પૂર્વા] જે દિશા તરફ સૂર્ય ઉગેછે તે.

પૂર્વ, વિ૰ [સં૰] આગળ કયલું; પેલું; પૂર્વોક્ત. ૨ આગલો ભાગ. પૂર્વ કાણ્ડ, પૂર્વાર્દ્ધ ઈ૰ પાછલા ભાગ તે ઉત્તર કેવાય છે. ઉત્તરકાણ્ડ, ઉત્તરાર્દ્ધ ઈ૰.

પૂર્વક, અ૰ [સં૰] સાથે; આદિ રાખીને. આગ્રહપૂર્વક.

પૂર્વજ, પુ૰ [સં૰] બાપ-દાદો-પરદાદો વગેરે મરણ પામી પિતર થયલા તે સહુ. ૨ પ્રથમ જન્મેલો છોકરો; પુત્ર; અગ્રજ.

પૂર્વજન્મ, પુ૰ [સં૰] આ જનમની પેલાંનો જે જનમ તે.

પૂર્વદત્ત, વિ૰ [સં૰] પૂર્વજન્મમાં આપેલું.

પૂર્વદ્વાર, પુ૰ [સં૰] પૂર્વ દિશા ભણીનું બારણું. ૨ સરિયામપર પડતું-આગલું બારણું. ૩ મુખ્ય (પશ્ચિમ દ્વાર એટલે ગાંડ).

પૂર્વપશ્ચિમ, વિ૰ પૂર્વથી તે પશ્ચિમ લગીનું.

પૂર્વપક્ષ, પુ૰ [સં૰] પેલું પખવાડિયું; સુદ. ૨ ચર્ચા-ઉત્તર-સમાધાનને માટે પ્રથમ કાડેલું જે પ્રકરણ તે; કોઈ વાતને સિદ્ધ કરવાસારૂ વાદનો જે પ્રથમ પાયો તે.

પૂર્વરાત્ર, સ્ત્રી૰ [સં૰] સાંજથી તે મધરાત સુધીનો જે કાળ તે-પછીનો તે ઊત્તરરાત્ર કેવાય.

પૂર્વવત્, અ૰ [સં૰] જેમ પ્રથમ-આગળ કર્યુંછે તેમ.
પૂર્વાપર, વિ૰ [પૂર્વ, અપર] આગલું ને બીજું.
પૂર્વા-ફાલ્ગુની, સ્ત્રી૰ [સં૰] ૧૧ મું નક્ષત્ર.
પૂર્વા-ભાદ્રપદા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ૨૫ મું નક્ષત્ર.
પૂર્વાર્દ્ધ, વિ૰ [સં૰] આગલું-પેલું અરધું.
પૂર્વાવલોકન, ન૰ [સં૰] આગળથી અવલોકન કરી રાખવું તે.
પૂર્વાષાઢા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ૨૦ મું નક્ષત્ર.
પૂર્વી, સ્ત્રી૰ એક રાગણી.
પૂર્વે, અ૰ પ્રથમ-આગળ-ઉપર કર્યું તેમ. ૨ અસલના વખતમાં; પેલાં.
પૂર્વોત્તર, વિ૰ [સં૰] પૂર્વથી તે ઉત્તરલગીનું. ૨ આગલું ને પાછુલું.
પૂલ, પુ૰ [ફા૰] નદી-ખાડી-તળાવ ઓળંગીને જવાસારૂ તેના ઉપેર લાકડાંના પાટિયાં-લોડાનાં પાટા-પથ્થર ઈંટનો જે રસ્તો બાંધ્યો હોય તે.
પૂળી, સ્ત્રી૰ ચાર ઘાસ વગેરેની જે જૂડી-ભારી તે.
પૂળો, પુ૰ કડબ-ઘાસ વગેરેની મોટી ભારી. પૂળો મુકવો એટલે સળગાવી દેવું.
પૃચ્છક, વિ૰ [સં૰] પુછપાછ કરવાની ટેવવાળું. ૨ જિજ્ઞાસાવાળું; શોધક. પૃચ્છક માણસ-બુદ્ધિ ઈ૰.
પૃચ્છા, સ્ત્રી૰ [સં૰] પ્રશ્ન; પુછપાછ.
પૃથક્, અ૰ [સં૰] જૂદું પાડીને; નોખું. (માણસ-બાબત-ભાગ વગેરે).
પૃથક્કરણ, ન૰ [સં૰] જૂદું પાડવું તે; જૂદું કરી બતાવવું તે. એનું ઉલટું સંયોગીકરણ.
પૃથિનાથ, પુ૰ રાજા; હાકેમ.
પૃથિવી-થ્વી, સ્ત્રી૰ [સં૰] જે ઉપર પ્રાણી, વૃક્ષ, પર્વત, નદી, સમુદ્ર, ઈ૰ની ને જેની અંદર અનેક રીતના ધાતુના પડો ઈ૰ની રચના છે એવો જે ગોળાકાર અતિમોટો જડ પદાર્થ જેમાં આપણે વસિયે છૈયે તે; આકાશમાં, સૂર્યની આસપાસ ફરતો એક ગ્રહ. ગન્ધરૂપ એ ગુણ રાખતું પાંચ તત્વમાંનું એક તત્વ. ૨ ભોંય; જમીન.
પૃષ્ઠ, ન૰ [સં૰] પત્રની એક બાજુ; પાનુ (એક તરફનું); સફું; પુઠી. ૨ પીઠ; વાંસો. ૩ ઉપલી સપાટી. વિ૰ પાછુલું; પછુવાડેનું. ૨ જડ પદાર્થના ઉપલા ભાગ-સપાટી સંબંધી.
પેંગું, વિ૰ અશક્ત; માઈકાંકલું.
પેંઠ, સ્ત્રી૰ હુંડી ગેરવલ્લે પડેથી બીજીવાર જે હુંડી લખી આપવામાં આવે તે.
પેંડો, પુ૰ માવાની અન્દર ખાંડ મેળી બનાવેલી ગોળ આકારની મિઠાઈ. ૨ ભાત કાઢી લીધા પછીના જે છોડવા તે; પરાળ.
પેંથી, સ્ત્રી૰ સેંથી.
પેંપી, સ્ત્રી૰ પતરાજ; મગરૂબી. પેંપી શું કરેછે.
પેખવું, ક્રિ૰ સ૰ જોવું; જોઈને જાણવું.
પેખામાખોર, ફતુવાખોર.
પેગમ્બર, પુ૰ [ફા૰] ઈશ્વરપ્રેરિત જ્ઞાનવાન પુરુષ જે ઈશ્વરની આજ્ઞાનો લોકને બોધ કરેછે તે. ઈસુક્રિસ્ટ એ ક્રિશ્ચયન લોકોનો, મહુમદ એ મુસલમાનોનો ને જરતોસ્ત એ પારસીઓનો પેગમ્બર કેવાય છે. ૨ અવતારી પુરુષ. (ઈશ્વરનો તાંનો પેગામ આણનારો).
પેગામ, પુ૰ [ફા૰] સન્દેશો; ખબર.
પેચ, પુ૰ [ફા૰] આંટો; આંમળો; પટી. (પાઘડીનો પેચ). ચકરીદાર પાઘડીમાં આડો શોભતો તે બાલમપેચ કેવાય છે. ૨ આમળા-પેચવાળી ખીલી. ૩ મનમાં જે આમળા-આંટો તે. ૪ છુપી જુક્તિ; કરામત. ૫ ફાંદો; જાળ. પેચમાં આવવું. પેચ રમવો એટલે છળભેદ કરવો. ૬ એકમેકમાં ભેરવાવું તે. કનકવાના પેચ.
પેચોટી, સ્ત્રી૰ આંભોઈ.
પેજ, પું૰ પેચ શબ્દનો પર્યાય (માત્ર પાંચમાં ને છઠ્ઠા અર્થમાં).
પેજ, સ્ત્રી૰ ચોખાની કાંજી.
પેજાર, પું૰ [ફા૰] જોડો; જુતી.
પેટ, ન૰ [સં૰] શરીરનો જે ભાગ છાતી ને પેડુંની વચમાં છે તે-જેમાં ખાધેલું પીધેલું રઈ પાચન થાયછે; ઉદર. ડુંટી ને પેડુની વચમાંના ભાગ જે પેટનો નીચલો ભાગ કેવાય તેમાં સ્ત્રીને ગર્ભ રેછે. ૨ સ્તન; ધાઈ; થાન. ૩ કાંચળી-ચોળીના જે ભાગ થાનને ઢાંકેછે તે. ૪ દીકરો-દીકરી (એ મારાં પેટ એમ મા કેછે). ૫ આજીવિકા; ગુજરાન. પેટપર પગ મુકવો એટલે કોઈનું ગુજરાન થતું અટકાવવું. ૬ ઝાડો. પેટ આવવાં એટલે ઝાડો થવો; પેટ છુટીજવાં-ચાલવાં એટલે ઘણો ઝાડો થવો. ૭ એકાદા ઘાટની અન્દરનું જે ગોળ પોલાણ તે; પેટું. ૮ હૈયું; અન્તઃકરણ; મન. 'પેટ કરાવે વેઠ' એટલે ગુજરાનને માટે મેહેનત કરવીજ પડે. પેટ ચોળીને સૂળ ઉપજાવવી એટલે હાથે કરીને-જાણી-જોઈને દુખ હોરી લેવું. પેટમાં પેસી નિકળવું એટલે (કોઈનાં) અંતઃકરણની વાત જાણવી. એના પેટમાં કંઈ સમાય-રે નહિ એટલે એનાથી કોઈ વાત છાની રાખી શકાય નહિ. તેનું પેટ મોટું છે એટલે તે ગુહ્ય-મર્મની વાત બાર કાડતો નથી પણ મનમાં રાખેછે. તેના પેટમાં રોગ છે એટલે તેના દિલમાં કપટ છે. પેટે દિકરી પડી છે એટલે જણતર દિકરી છે (દિકરો નથી). જેમતેમ કરી તે બચારો પોતાનું પેટભરેછે એટલે શરીરના નિર્વાહ જેટલું પેદા કરેછે. તેના પેટમાં દુખેછે એટલે તે કોઈ કામ કરવાની આનાકાની કરેછે. પેટ વધવું એટલે ગર્ભ રેવા. પેટ ચડવું એટલે અજીરણથી

પેટ વાંસા સાથે ચોંટીજવું એટલે ભૂખથી. પેટ ફુલવું એટલે અજીરેણથી. ૨ ગર્ભ રેવા. 'પેટ બળ્યો ગામ બાળે' એટલે જેનો જેનાથી સ્વારથ ન સધાય તે તેનેજ નુકસાન કરતાં વેરમાં બીજા ઘણા જણને નુકસાન કરે. પેટ બળ્યો–ળી એમ બૈરાં પોતાનાં છોકરાંને ક્રોધમાં કેછે એટલે પેટમાં બળી કાં ન ગયો અથવા મારો જીવ કાં બાળેછે. પેટ બાળવું એટલે પેટપુર ન ખાવું; અડધાં ભૂખ્યાં રેવું. પેટ તણાવું, પેટ ફાટવું, એટલે ઘણું ખાધાથી અકળાવું. પેટને ભાડું આપવું એટલે શરીરના નિર્વાહનેસારૂ કંઈ પણ ખાવું. પેટ સરખું પાલું તેને કોઈ ના વાલું એટલે એકલપેટું–પોતાનોજ ફાયદો જોય. પેટનું છોકરૂં એટલે પોતાનું. પેટ ભરી ખાવું એટલે ધરાઈને. પેટપુર એટલે જોઈએ તેટલું; પુશ્કળ. પેટ ખોલી વાત કરવી એટલે પડદો દૂર કરી દિલની વાત કેવી. પેટમાં ભરાવું એટલે કોઈના મનનો ગલ લેવો. એના પેટમાં પગ–ટાંટિયા છે એટલે એનામાં કપટ–ખન્ધાઈ–દગો છે. પેટે થવું–આવવું એટલે જનમવું. થંડે પેટે એટલે નીરાંતે; સંન્તોષે. પેટ થણ્ડાં થજો એટલે સુખી થજો. કોઈ માના પેટમાંથી શીખી નિકળ્યું નથી એટલે અભ્યાસથી શિખાયછે–જનમથી કોઈને આવડત હોતી નથી. પેટે પાટા બાંધવા એટલે ભુખ્યાં રેવું. 'પેટને પુરાં નહિ ને ઓટિંગણે વડાં'. 'પેટપર પોટલું' એમ બોલાય છે. પેટે ચાલનારાં પ્રાણી એટલે સાપ અળસિયાં વગેરે.

પેટબેસાણું, ન૦ ઝાડેફરવું લાગવું તે; અઘામણ.

પેટલાખવું, હાથે કરી પેટમાં શસ્ત્ર મારવું.

પેટવવું, ક્રિ૦ સ૦ સળગાવવું; દીવો–ચુલો પેટવવો.

પેટવું, ક્રિ૦ અ૦ સળગવું.

પેટાખાતું, ન૦ એકના નામનાં ખાતાંની વિગતમાં જે નામનું નાનું ખાતું જુદું પાડચું હોય તે.

પેટાભાગિયો, પુ૦ એક મોટા ભાગીદારના વળી જે નાના ભાગીદારો હોય તેમાંનો એકેકો.

પેટાર, પેટારો.

પેટારકમ, સ્ત્રી૦ જે નાની રકમો મળીને એક મોટી થઈ હોય તેમાંની એકેકી.

પેટારો, પુ૦ મોટી પેટી. [જે ઘાટ તે.

પેટિયું, ન૦ અનાજ ભરવા સારૂ પરાળ અથવા તરસાડનો

પેટિયો, વિ૦ ખાવાનાજ બદલામાં કામ કરનારો–ચાકર. 'ઘાસિયો ઘોડો ને પેટિયો ચાકર.'

પેટી, સ્ત્રી૦ માલ સામાન મુકવાને લાકડાં–ધાતુનું વળી ઉપરનું ઢાંકડું ઉઘાડ દે કરાય તેવું ચોખુણ આકૃતિનું જે ઠામ તે. ૨ જેટલો માલ એક પેટીમાં માય તેટલો તે–અફીણની ૧૫૦ પેટી કાલે ચીન ખાતે વાણમાં ચડી છે. ૩ ફટાકાની લુમની ચોમેર કાગળ લપેટી જે આકાર બનાવવામાં આવેછે તે. ૪ સ્ત્રીયે પેરવાનો બાંય વિનાનો કબજો. ૫ કાંચળીના પેટનો ચોઘલાંની નીચલો જે ભાગ તે.

પેટું, ન૦ (નામામાં)–એકાદી મોટી રકમની વિગતમાં જે નાની રકમો તેમાંની એકેકી. જ્યાં અન્દરથી ડબતી લખી હોય તે ઠેકાણું પણ. પેટું પાડવું. ૨ જે નાનાંઓથી એક મોટું થાય અથવા એક મોટાંની અન્દર જે નાના આવી જાય તે અકેકું; મોટાનાં જે સમ્બન્ધમાં તે. તે તેનાં પેટાંમાં આવીગયો.. ૩ ધાન્યનો જે વચલો ભાગ તે. (રાંધેલા) ચોખાનાં પેટાં ફાટી ગયાં છે. પેટે–[પેટાંમાં.

પેઠ, પેંઠ.

પેઠું, પેસવાનો ભૂતકાળ. "બકરૂં કાડતાં ઉંટ પેઠું." "કુવો વંઠ્યો જ્યાં ખાબુતર બેઠું ને ઘર વંઠ્યું જ્યાં ભક્તુ પેઠું."

પેઠે, અ૦ (કોઈની) રીતે; (કોઈના) જેવું–પ્રમાણે; સરખું હોય તેમ.

પેડી (પેઢી), સ્ત્રી૦ શરાફની દુકાન. ૨ વંશના પુરુષોનો જે ઉપર ચડતો અનુક્રમ તે; (જીવતા પુરુષથી). ચોથી પેડીએ ફલાણો નામાંકિત થઈગયો છે એટલે જીવતા પુરુષનો બાપ તેનો બાપ ને તેનો બાપ અથવા કાકો. પેડી દર પેડી એટલે દરેક પેડીએ. [જે ભાગ તે.

પેડુ (પેઢુ), ન૦ ગુહ્યેન્દ્રિયની ઉપરનો ને પેટની નીચેનો

પેડો, પુ૦ રાંધવાનું મોટું વાસણ.

પેણી, સ્ત્રી૦ લોઢાં–પિત્તળ– તાંબાનું વાસણ જેમાં પૂરી ખાજાં ભજિયાં વગેરે તળાય છે; લોયું.

પેણો, પુ૦ મોટી પેણી.

પેણ્ડો, પુ૦ પેંડો. ૨ મુક્કાનો માર.

પેદ, સ્ત્રી૦ કચ્ચરઘાણ. મારી મારીને પેદ કાડીનાખી.

પેદળ, ન૦ પાયદળ.

પેદા, વિ૦ [ફા૦] જન્મેલું; ઉત્પન્ન થયલું. ૨ નવું આવેલું–માલમ પડેલું–શોધેલું. ૩ બનાવેલું; તૈયાર કરેલું. ૪ મેળવેલું; પ્રાપ્ત કરેલું. પેદા થવું–કરવું.

પેદાયશ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] પેદાસ.

પેદાશ–સ, સ્ત્રી૦ જનમ; ઉત્પત્તિ. ૨ પ્રાપ્તિ; આવક; કમાઈ; ઉપજ. ૩ ફળ; વસ્તાર.

પેધવું, પળકવું.

પેન, સ્ત્રી૦ અંગ્રેજી લખવાની પીછાંની કલમ.

પેનસિલ, સ્ત્રી૦ [અં૦] સલેટ ઉપર લખવાની પથ્થરની સળી અથવા કાગળપર લખવાની સીસાંની સળી.

પેર, સ્ત્રી૦ રીત; સ્થિતિ. રૂડીપેરે, એણીપેરે, કઈપેરે ઈ૦. ૨ તજવીજ; ગોઠવણ; જુગતી.

પેર, ન૦ જમરૂખ. ૨ પુરુષની ગુહ્યેન્દ્રિય.

પેરણ, ન૦ ગળાંથી તે જાંઘના થાપા સુધી આવતું એવું પેરવાનું ઢીલું વસ્ત્ર.

પેરણું, ન૦ પેરવાનું કાંઈ તે. ૨ પેરવાની રીત.

પેરવી, સ્ત્રી૦ તજવીજ; ગોઠવણ; જુગતી. આગળથી તેની પેરવી કરી રાખજે.

પેરવું, પેરિયું.

પેરવું, ક્રિ૦ સ૦ શરીર અથવા તેના એકાદા ભાગ ઉપર ઘાટીલું વસ્ત્ર અથવા ઘરેણું મુકવું-રે તેમ કરવું-ઘાલવું. વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કરવાં. ધોતીયું, અંગરખો, પાઘડી, ટોપી, સાડી, છાયલ, ચણિયો, કાંચળી ઇ૦ પેરવું. તેણે કણ્ઠી ને કડકીયાં પેરચાં છે. પેરવું શબ્દ વસ્ત્રના સમ્બન્ધમાં વિશેષે વપરાય છે.૦ જોડા પેરવા એટલે જોડામાં પગ ઘાલવો. ઝાંઝરિયાં પેરવાં એટલે પગે બેડી પડવી; કેદી થવું. જનોઈ પેરવાં એટલે વર્ષ દિવસે શ્રાવણ ભાદરવામાં બ્રાહ્મણોએ જનોઈ બદલી નવાં ઘાલવાં.

પેરવેશ, પુ૦ વસ્ત્ર પેરચા પછી જે વેશ દેખાય તે. ૨ વસ્ત્ર પેરવાની રીત-તરેહ. ૩ જૂદી જૂદી જાતનાં જૂદી જૂદી રીતે પેરવાનાં વસ્ત્ર ઘરેણાં તે.

પેરામણી, સ્ત્રી૦ પરણ્યા પછી વહુને ઘેરથી તેના વર સસરા સાસુ નણંદ વગેરે સમ્બન્ધીને પ્રસન્નતાની નિશાનીમાં જે ભેટ-બક્ષીસ આપવામાં આવેછે તે.

પેરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ પેરેલું કરવું (બાળક-અશક્ત-શ્રીમંતને વસ્ત્ર પેરાવવું). ૨ (-દેવું) ગળે ઘાલવું; પોતાને લાભ થતો જોઈ જુક્તિ કરી બીજા કોઈને સોંપી-આપીદેવું. તે તેની કોટે પેરાવી દીધું.

પેરિયું, ન૦ સેરડી-જુવારના સાંઠાનો જેટલો અવયવ બે બે ગાંઠાની વચમાં હોયછે તેટલો એકેકો. ૨ પુરુષની ગુહ્યેન્દ્રિય (અભણ લોકના બોલવામાં).

પેરેગીર, પોરેગીર.

પેરો, પોરો.

પેલ, સ્ત્રી૦ જે કંઈ પ્રથમજ-નવું કરેલું-થયલું તે. તેણે પેલ કાડી-કીધી. ૨ શરૂઆત; આરમ્ભ. વિ૦ પ્રથમનું; પેલું. પેલવેલું-વેલું ને વળી પેલું-પ્રથમજ-તરત.

પેલવાન, પુ૦ લડાઈમાં સૌથી આગળ ધસનારો; બહાદૂર; શૂર. ૨ કુસ્તીબાજીમાં જે જબરો તે-તાલીમખાનાનો ઉસ્તાદ.

પેલાં, અ૦ અસલ; જૂના વખતમાં; અગાડી. ૨ પ્રથમ; આરમ્ભે; શરૂઆતમાં.

પેલીગમ-મેર-તરફ, અ૦ તે તરફ; તાંહાં.

પેલું, સ૦ જે એકાદું બતાવવામાં અથવા બતાવી તે વિષે બોલવામાં પ્રથમ આવેછે તે; ઓલ્યું; તે (દર્શક).

પેલું, વિ૦ પ્રથમ; વડું; મુખ્ય. સભામાં તે પેલો.છે. ૨ પ્રથમ-આરમ્ભમાં કરવાનું. પેલું કામ તો તે કરવાનું છે. ૩ પ્રથમ-આરમ્ભમાં હોય તે. પેલો પેર. ૪ સ્થળભેદે પ્રથમનું-પૂર્વનું.

પેલો દાડો, અ૦ ગયે અથવા આવતે ચોથે દાડે. આજે, કાલે, પરમદાડે ને પેલે દાડે.

પેશ, વિ૦ [ફા૦] આગળ. ૨ મોભ્ભાસર; વજનદાર; મુખ્ય. ૩ પાર પડેલું; બર. તેનું કામ પેશ જવાનું નથી.

પેશકાર-ગાર, પુ૦ [ફા૦] કારભારી. ૨ ખવાસ; હજુરિયો.

પેશગી, સ્ત્રી૦ કોઈ કામ ચાલતું કરવાને તે કરનારને જે આગળથી નાણું વગેરે આપવું તે.

પેશવા, પુ૦ [ફા૦] મુખ્ય પ્રધાન. ૨ સાતારાના રાજાના જે બ્રાહ્મણ પ્રધાનો પુનામાં મોટા સત્તાધારી થયા હતા તેમાંનો એકેકો.

પેશવાઈ, સ્ત્રી૦ પેશવાની જે રાજસત્તા તે. [નાચેછે તે.

પેશવાજ, પુ૦ [ફા૦] રામજનીયો જે લાંબું લુગડું પેરીને

પેશાબ, ન૦ [ફા૦] મૂતર.

પેશો, પુ૦ [ફા૦] ધંધો; ઉદ્યોગ; કામ.

પેસવું, ક્રિ૦ અ૦ અન્દર જવું-દાખલ થવું-ઘસવું. ૨ વગર કહે જબરીથી અન્દર ઘુસવું.

પેસ્તર, વિ૦ [ફા૦] આવતું. પેસ્તર સાલ.

પેહેરવું, પેરવું.

પેહેલ, પેલ.

પેહેલવાન, પેલવાન.

પેહેલું, પેલું.

પેહો, પુ૦ સેરડીની પેરાઈના બે છેડાના ગાંઠા કાપીનાખ્યા પછી જે ભાગ રેછે તે.

પેળ-વો, પુ૦ વૃષણ; આંડવો.

પૈ, સ્ત્રી૦ તાંબાનો છેક હલકી કિંમતનો સિક્કો; આનાનો ૧૨ મો ભાગ; પાઈ.

પૈડું, ન૦ લાકડાં ધાતુનો ગોળ ઘાટ જેની વચલી નાભથી તે પરીઘ રૂપ વાટ સુધી આરાઓ જડેલા હોયછે તે. એ ગાડીની આજુબાજુએ ધરીમાં ભેરવેલું હોય છે ને જારે બળદ ચાલેછે ત્યારે ધરી ઉપર ફરેછે; ચાક; ચક્ર. એકાદા યન્ત્રનો પૈડાંના આકારનો જે અવયવ તે.

પૈસા, પૈસો એનું બહુવચન. પૈસાટકા પણ કેવાય છે. પૈસાખાઉ-પૈસા લે પણ કામ બરોબર ન કરે તે.

પૈસાદાર, વિ૦ ધનવાન; તાલેવાન.

પૈસો, પુ૦ તાંબાનો ચલણી સિક્કો; જંઈ; પા આનો અથવા ત્રણ પાઈ. સુરતમાં નવાબના વખતથી રૂપીઆના ૮૦ પૈસા ગણાય છે, ને એ ઉપરથી પા આનાનો સિક્કો તે સવાપૈસો અથવા સવાકો કેવાય છે. ૨ પૈસા એટલે તાંબાના સિક્કા ઓછી વધતી કિંમતના એકઠા. ૩ રૂપિયા; ધન; દોલત.

પોંક-ખ, પુ૦ જુવાર બાજરીનાં લીલાં તાજાં કસણાના અને ઘઉંની લીલી તાજી કણ્ઠીના સેકાયલા જે દાણા તે. પોંખ પાડવો એટલે સેકાયલાં કસણામાંથી ડાંડિયાએ દાણા જૂદા પાડવા.

પોંકવું-ખવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોરીના માંડવા અથવા ઘરના ઉમરા આર સાસુએ અથવા એની તરફથી બીજી કોઈ-

યે, વરને પોંખણાથી રીત કરવી; ઘરના ઉમર બ્હાર વરની તરફની કોઈ સ્ત્રીયે વરવહુને પોંખણાથી રીત કરવી તે એવી રીતે કે અક્કેક પોંખણા ઉપર સ્ત્રી પોતાના પેરેલાં લુગડાંનો છેડો ઢાંકે અને તે ઢાંકેલું પોંખણું વરને-વરવહુને નાકે અને પોતાને નાકે વારાફરતી ત્રણવાર અરકાડે ને પછી તે બાજુ ઉપર મુકી બીજું પોંખણું લઈ એને પણ ઉપર પ્રમાણે કરે-છેલ્લે સરિયાથી પોંખે છે ને પછી એના કકડા કરી વરના-વરવહુના માથાની આજુબાજુએ ફેંકી દે છે. [આવેછે તે.

પોંકિયું-ખિચું, ન૦ લીલું કસણું જેમાંથી પોંખ પાડવામાં

પોંખણાં, ન૦ લાકડાંનાં બનાવેલા રઙ્ગીન ન્હાના ઘાટનાં જે જુંસળ (જુસરી), મુસળ (મુસળું), રવઈ, લોડાંની તરાંક અને સરિયા એથી વરને-વરવહુને પોંખવામાં આવેછે.

પોંચ, સ્ત્રી૦ પોંચાવું તે. ૨ સમજશક્તિ (તેનામાં ઉણ્ડી પોંચ નથી). ૩ કાગળ-નાણું-માલ પોંચ્યા-મળ્યા બાબતની જે ચિઠ્ઠી તે. નાણાંની પોંચ તે રસીદ પણ કેવાય છે.

પોંચવું, ક્રિ૦ અ૦ ધારેલ-ઠેરવેલ ઠેકાણે અડકી શકવું-જઈ રેવું. ૨ હાથમાં આવવું; મળવું. ૩ બુદ્ધિ દોડવી-ચાલવી. ત્હારું લાડ પોંચ્યું-તું એટલે બહુ-બસ થયું.

પોંચી, સ્ત્રી૦ કાંડે ઘાલવાનું સોનાં-જડાવનું એક ઘરેણું.

પોંચેલું, વિ૦ ચતુરાઈ-ખટપટમાં પ્રવીણ; છેતરાય નહિ તે.

પોંચો, પુ૦ હાથનું કાંડું. પોંચું પણ કેવાય છે.

પોંતવું, પોંચવું.

પોંદવું, ક્રિ૦ સ૦ ખુંદવું; છુંદવું (માણસે અથવા બળદે).

પોંદો, પુ૦ છુંદાયલું તે.

પો, એક (પાસા-દાવમાં). પો છે, પોબાર પડયા એમ બોલાય છે. [થાય છે.

પોઈ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો વેલો-એનાં પાતરાંનાં ભજીયાં

પોઈસ, અ૦ એ શબ્દ ગાડી હાંકનારો રસ્તામાંના લોકને દૂર કરવાને બોલે છે. ૨ એ શબ્દ બળદ-ઘોડાને પાણી પાતાં બોલાતો સંભળાય છે.

પોએણ, પોચણ. [મુકવી-વો.

પોક, પુ૦ સ્ત્રી૦ મુએલાંને નામે બૂમપાડી રડવું તે. પોક

પોકળ, વિ૦ પોલું; અન્દર પોલાણ-અવકાશ-કંઈ ન હોય

પોકળ, ન૦ કંઈ નહિ તે; પોલાણ. ૨ ગપ; જુઠું. [તેવું.

પોકળી, સ્ત્રી૦ [મ૦] અવકાશ; આકાશ; ખાલી તે.

પોકાર, પુ૦ બૂમ; મોટો સાદ; મોટેથી બોલવું તે. પોકાર મારવો.

પોકારવું, ક્રિ૦ સ૦ મોટો ઘાંટો પાડી બોલાવવું. ૨ મોટે સાદે બોલવું; ઘોંઘાટ કરવો.

પોખરાજ, પુ૦ પીળા રઙ્ગનો હીરો. [તૃપ્ત કરવું.

પોખવું, ક્રિ૦ સ૦ પોષવું. ૨ ઉત્તેજન આપી વધારી

પોગળ, ન૦ પોકળ.

પોચવું, પોંચવું.

પોચું, વિ૦ ડાબેથી સઙ્કોડાય તેવું; નરમ. ૨ કુમળી છાતીનું. ૩ બોકણ; ધીરજ-હિંમત મુકી દે તેવું.

પોટ, પોટલો.

પોટલિયેજવું, જઙ્ગલ-દિશા જવું.

પોટલિયો, પુ૦ ઘોડાના સામાન સાથે રહી શકે તેવી ચપટા ઘાટની ચામડાંની મસક.

પોટલી, સ્ત્રી૦ ન્હાની ગાંસડી; કપડાંમાં જે જે બાંધેલું તે. દાણાંની-લુગડાંની પોટલી. ૨ જથો; એકમેકની સાથે વળગી રે એવું જે ગુંછળું તે. પેટમાંના કરમની પોટલી.

પોટલું, ન૦ જરા ઢીલી પડતી બાંધેલી એવી પોટલી. પોટલીથી પોટલું જરા મોટું હોય.

પોટલો, પુ૦ ઢીલી પોચી પણ મોટી પોટલી.

પોઠ, સ્ત્રી૦ ઉપર માલ ભરેલ હોય એવું વણજારાના બળદોનું જે ટોળું તે; ટાંડું. ૨ બળદની ઉપર માલ ભરવાનો અથવા ભરેલો જે કોથળો તે.—બળદ ઉપર પોઠ લાખો. ૩ ટોળું; અનેકનો સમુદાય-પોઠ પડી છે.

પોઢવું-ઢવું, ક્રિ૦ અ૦ સૂવું; ઉંઘ લેવી. પોઢીજવું-સુઈજવું. (લાક્ષણિક) મરીજવું.

પોડું, ન૦ પોપડો (લીપણનો).

પોણ, ન૦ પણ; વચન; નીમ.

પોણિયું, ન૦ પોણું એવું જે કંઈ તે. (થાન).

પોણિસો, વિ૦ નવ્વાણું ને પોણો; સોમાં પા કમ.

પોણું-ણો, વિ૦ એકમાં પા કમ એટલું, ત્રણ ચતુર્થાંશ. પોણો રૂપિયો-ત્રણ પાવલાં; બાર આના.

પોણોસો, વિ૦ પઞ્ચોતેર.

પોત, ન૦ દોરા છેકજ પાસપાસે છે કે જરા છેટે છેટે એવા વણતરમાં દોરાઓનો જે પરસ્પર સમ્બન્ધ તે અથવા કાચા છે કે મજબુત છે એ સમ્બન્ધી દોરાઓની જે જાત તે; કુમાસ; વણતર. આનું પોત ઘટ છે. ને તેનું ઝિઝરવાળ છે; આનું સારું નથી ને તેનું સારું છે. ૨ ઝીણું મલમલનું લુગડું (સાળુને માટે પોત). ૩ મરનારના છેક પાસેનાં સગાંનો શોક મુકાવવાને બીજાં સગાંઓ જે વસ્ત્ર અથવા વસ્ત્રને બદલે જે નાણું આપેછે તે. ૪ શરીરમાંથી કંઈએક રોગ કાઢવા સારૂ હાથે અથવા પગે જે છેદ પાડવામાં આવેછે તે. ૫ જાત; પાણી; શક્તિ. તેનું પોત જણાયું, તેણે પોતાનું પોત જણાવ્યું.

પોતડી, સ્ત્રી૦ ન્હાનું પોતિયું.

પોતપોતામાં, અ૦ માહોમાંહે; આપસ આપસમાં.

પોતિયું, ન૦ પુરુષે કેડે પેરવાનું વસ્ત્ર; ધોતિયું. ૨ ઘૂંટણ સુધી આવતું ન્હાનું પોતિયું; પોતડી; પંચિયું. પોતિયાં છુટી-લેવાઈ ગયાં એટલે હોસ ઉડી ગયા; હિંમત ગઈ.

પોતી, સ્ત્રી૦ પોતિયું. ધોતીપોતી.

પોતીકું, વિ૦ પોતાનું (પારકું નહિ).

પોતું, ન૦ [ફા૦] ગામનું જેટલું જે વસુલ નાણું સરકાર તિજોરીમાં ભરવાનું તેટલું તે. પોતું ભરવું-મોકલવું. ૨ પાણીમાં બોળેલા લુગડાંનો જે કકડો અથવા ગમેતેમ વાળેલું જે ચિથરું તે. કોઈ બીજી ચીજ ઉપર અડકાડવાનું તે. સલેટ પર પોતું (પાણીનું) ફેરવ. ૩ નાળિયેરની ચોટલી અથવા ચિથરું જે પૂડા કરતી વખત તેલમાં બોળી લોઢી ઉપર ફેરવવામાં આવેછે તે. (લાક્ષણિક) પોતું ફેરવવું એટલે ભૂસીનાખવું, રદ કરવું.

પોતું-ત્યું, ક્રિ૦ પોચવું-પુગવું નો ભૂતકાળ.

પોતે, સ૦ જાતે; ખુદ; આપ. પોતાનું-જાતનું(પારકું નહિ).

પોથી, સ્ત્રી૦ લુગડાંના કકડામાં બાંધેલું-બાંધવાનું જે પુસ્તક તે. ૨ પુસ્તક બાંધવાનો કકડો-પોથી ફાટીગઈ છે. ૩ અળતામાં બોળી રંગેલું જે રૂનું મોટું પોળિયું તે-દાંત રંગવા, પુસ્તકમાં રાતા અક્ષર લખવાના કામમાં આવેછે.

પોથું, ન૦ પોથી (અનાદરથી બોલતાં) 'પોથાં તે થોથાં ને ડાચાં તે સાચાં.'

પોદડો-ળો, પુ૦ ગાય ભેંસ બળદે કરેલું ઢગ રૂપ જે છાણ તે. પોદળો મુકવો-કરવો. ૨ પોચો ઢગ. ૩ જાડું ને પોચું હોય તેવું; બેસે ત્યાંથી ઉઠીશકે નહિ તે (માણસ).

પોપચું, ન૦ આંખની ઉપરની ચામડીનું ઢાંકણું. ૨ ઘરેણાના ઘુઘરાની જે એક ફાડ તે. ૩ ભાખરા-મુઠિયાં ભાગી-ખાંડી ને ચાળ્યા પછી જે અંશ રેહેછે તે; કાકરા. (લાડુંના પોપચાં-કાકરા.) ૪ ખાલી-દાણા વનાની જે પાપડી-ભોંયસીંગ વગેરે તે.

પોપટ, પુ૦ લીલા રંગનો પણ કાળા કાંઠલાનો ને રાતી-વાંકી ચાંચનો એક પક્ષી. ૨ ઝાડપાનમાં ઉડનારા તરેહવાર રંગના પતંગિયામાંનું એક.

પોપટિયા, વિ૦ પોપટના જેવા રંગનું.

પોપટી, સ્ત્રી૦ પોપટની માદા. ૨ એક જાતનો છોડ જેના દ્રાક્ષના જેવાં ફળ ખવાય છે.

પોપટું, ન૦ પોપટીનું ફળ.

પોપડી, સ્ત્રી૦ નાનો પાતળો પોપડો. ૨ નાનો સુડો; ઘાસનું ખેતર.

પોપડું, ન૦ પોપડો (૨ જા અર્થમાં).

પોપડો, પુ૦ કોઈ ચીજ ઉપરનું પાતળું પડ. ભાંયનો-રોટલાનો પોપડો; તપેલીમાં ભાતનું બળીને ચોંટેલું જે પડ તે. ૨ ઘાસજ ઉગે તેવી જમીન.

પોપનસ, ન૦ એક જાતનું ફળ.

પોપળગાળું, વિ૦ પોપાગાળું.

પોપાંબાઈનુંરાજ, પોચા-નબળા હાકેમને વિષે બોલતાં વપરાયછે. "ખરે બપોરે બણગું ને પોપાંબાઈનું રાજ."

પોપાગાળું, વિ૦ પોચું; કાંગું; માંઈકાંકલું.

પોપૈયો, પુ૦ એક જાતનું ઝાડ-ફળ. ૨ ફોલ્લો.

પોબાર, પુ૦ પો (એક) ને બાર એનો ત્રણ પાસાનો જે દાવ તે.

પોબાર-રા કરવા, ક્રિ૦ સ૦ નાસી જવું; અદૃશ થવું.

પોયણ-ણી, સ્ત્રી૦ પાણીમાં થતો એક વેલો.

પોયણું, ન૦ પોયણનું ફૂલ; કુમુદ ફૂલ; એક જાતનું કમળ-એ રાતે ખીલે છે ને સુરજ ઉગતે બિડાય છે. [પોર.

પોર, ન૦ પુર (નગરના અર્થમાં) નાગપોર, સોલાપોર, જે-

પોર, પુ૦ [પ્રહર] ત્રણ કલાકનો કાળ તે. આઠ પોરનો દહાડો

પોર, અ૦ ગયે વરસે અથવા આવતે વરસે. [રાત.

પોરવવું, ક્રિ૦ સ૦ કાંણામાં દોરો ઘાલવો. સોય, કિડિયાં

પોરિયો, પુ૦ છોકરો. [વગેરેમાં.

પોરી, સ્ત્રી૦ છોકરી.

પોરેગીર, પુ૦ પોરા ઉપર રેનારો સીપાઈ.

પોરો, પુ૦ પાણીમાં એક જાતના જીવડા તરેછે તેમાંનો એક. પાણીમાં પોરા પડયા છે.

પોરો, પુ૦ ચોકી કરવાનો વખત-વારો., હવે પોરો બદલાશે. ૨ સીપાઈ જેટલી વાર જે ચોકી-સંભાળ રાખે તે. ૩ કુવામાંથી પાણી કાઢવાનું લાબા ઘાટનું ને પોળાં મોડાંનું વાસણ.

પોરયો, પુ૦ છોકરો. પોરયું-છોકરૂં.

પોલ, સ્ત્રી૦ આકાશ; પોલું તે; પોલાણ. ૨ ગપ.

પોલાણ, ન૦ પોલું હોય તે. ૨ જે કંઈ પોલું-અન્દરથી ખોદાયલું અથવા પોલું હોય તે.

પોલાદ, ન૦ [ફા૦] તીખું લોઢું. એના હથિયારો બનેછે.

પોલીસ, સ્ત્રી૦ [અં૦] શેહેર-ગામના લોકમાં થતા ગુનાહને પકડવાને ને સમાધાની રાખવાને સરકારે રાખેલાં માણસો તે અથવા તે સમ્બન્ધી જે ખાતું તે. ૨ ગુનેહગારને પરેજ રાખવાની ચોકી.

પોલું, વિ૦ અન્દર કંઈ ન હોય તેવું; ખાલી. પોલાં કલ્લાં ને નક્કર કલ્લાં. ૨ બારના ભભકાનું પણ અન્દરથી ખાલીખપ હોય તેવું.

પોવું, પોરવવું.

પોશ, સ્ત્રી૦ ખોબો. ૨ સેસ.

પોશ, પોષ.

પોશાક, પુ૦ [ફા૦] પેરવાનાં સારાં લુગડાં.

પોશાકી, સ્ત્રી૦ પેરવાનાં લુગડાં વગેરે આપવાં તે; વસ્ત્ર પેરાવવા સમ્બન્ધી જે તજવીજ તે.

પોશાગીર, પુ૦ તાલીમબાજ; પેલવાન. ૨ ફાંકડો થઈ ફરનારો ઠગ.

પોશિન્દું, વિ૦ [ફા૦] આસરો-મદદ આપનાર; મુરબ્બી. ૨ કદર બુજનાર; ખરીદદાર. (માણસ).

પોશી, વિ૦ પોષ મહિનાની (પુનેમ).

પોષ, પુ૦ કારતકથી લેતાં તીજો મહિનો; ડિસેમ્બર-જાનેવારી. 'પોષ ને હાડી સોસ'.

પોષણ, ન૦ [સં૦] ગુજરાનને જોઇયે તેટલું આપી કોઇનું રક્ષણ કરવું તે. ભરણ પોષણ કેવાય છે.
પોષવું, ક્રિ૦ સ૦ પોષણ કરવું; ખવડાવી પિવડાવી પેરાવી ઓઢાડાવી જતન કરવું.
પોષાવું, ક્રિ૦ અ૦ પોષણ થવું. ૨ અનુકુળ સ્થિતિમાં આવવું; હળીમળીજવું. ૩ કદર થવી; ગુણ-કિંમત જણાવવી. તે પાઘડીને એટલી કિંમત પોષાય નહિ.
પોસ, સ્ત્રી૦ પોશ.
પોસ-સ્ટ, પુ૦ [અં૦] કાગળનો ડાક. **પોસ્ટઆફિસ**-ટપાલનું સરકારી મકાન.
પોસ, પુ૦ પોષ મહિનો. ૨ દિવાળી-હોળીના તેહેવારની ખુશાલીમાં આશ્રિત ચાકર વગેરેને બક્ષીસ આપવામાં આવેછે તે.
પોસ્તી, વિ૦ પોચો; ઢીલો.
પોહ, સ્ત્રી૦ પરોઢ; બામદાદ. પોહ ફાટવી.
પોહ, અ૦ બળદને પાણી પાતાં બોલાય છે.
પોહરો, પોરો.
પોહાલય, નવી ખેડાયલી જમીન.
પોહોર, પોર.
પોળ, સ્ત્રી૦ દેવા ઉઘાડવાને બારણાં હોય તેવી વસ્તીવાળી ગલી-મોહલ્લો.
પોળ, વિ૦ સરિયામ રસ્તો હોય તેવું. બારણાં ઉઘાડાં પોળ મુકી ચાલ્યો ગયો.
પોળાઈ, સ્ત્રી૦ જેટલું પોળું તેટલું તે; ઊભી-સીધી લમ્બાઇ નહિ પણ આડું મપાય તે.
પોળિયું, ન૦ ચપટા ગોળ આકારનો ડોકાં વાળો રૂપાનો ચલણી સિક્કો; રૂપિયો. (ભરૂચી, વડોદરીયો નહિ પણ અંગ્રેજી).
પોળિયો, પુ૦ પ્રતિહાર; દરવાન; દેવડીએ બેસનાર.
પોળી, સ્ત્રી૦ પાતળા પડવાળી રોટલી.
પોળું, વિ૦ ચોખુણ આકૃતિ વાળી જગામાં સામસામી હદની વચમાનાં જે બે અન્તર તેમાં ઓછા અન્તર વાળું તે. લામ્બું ને પોળું કેવાયછે. ૨ ઢીલું; તંગ-બેસતું નહિ પણ રમતું; પાસ પાસે નહિ પણ છૂટુંછૂટું.
પૌંઆ-વા, પુ૦ ભાત-ડાંગેરને પલાળી સેકી ખાંડી તૈયાર કરેલા જે ચપટા ચોખા તે
પૌત્ર, પુ૦ [સં૦] દીકરાનો દીકરો. **પૌત્રી**-દિકરીની દિકરી.
પૌષ, પોષ મહિનો.
પૌષ્ટિક, વિ૦ [સં૦] શરીરને પુષ્ટ કરે તેવું.
પ્યાજ, ન૦ એક જાતનું રેશમી કપડું.
પ્યાજ, પુ૦ કાંદો. [મિજાજી.
પ્યાજી, વિ૦ સેજ વાતમાં આકળો થાય-ઉતરીપડે તેવા
પ્યાદીમાહાત, વિ૦ ધા૦ સેતરંજની રમતમાં છેલ્લી વારે બાદશાહ પ્યાદાંથી માહાત થવો તે.
પ્યાદું, ન૦ [ફા૦] સેતરંજના મોહોરામાં જે ૧૬ સહુથી નાનાં હોય છે તેમાંનું એક.
પ્યાદો, પુ૦ પગે ચાલી લડનારો સિપાઈ (ઘોડેસ્વાર નહિ).
પ્યાર, પુ૦ પ્રીતિ; પ્રેમ; વાલ; સ્નેહ.
પ્યારી, સ્ત્રી૦ પ્રિયા; જેના ઉપર પ્યાર હોય તે સ્ત્રી-પછી પરણેલી કે પારકી. પારકી હોય તે તેના પ્યારાની માશુક પણ કેવાય.
પ્યારું, વિ૦ જેના ઉપર પ્યાર થાય-થયો હોય તે (માણસ, કામ, વસ્તુ વગેરે). પ્યારો છોકરો, પ્યારી છોકરી.
પ્યાલી, સ્ત્રી૦ છેક નાનો પ્યાલો.
પ્યાલું, ન૦ નાનો પ્યાલો.
પ્યાલો, પુ૦ [ફા૦] ધાતુનું અથવા કાચનું, પાણી દૂધ વગેરે પિવાનું પડઘી વાળું વાસણ.
પ્યાસ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] તરસ.
પ્ર, ઉ૦ [સં૦] આગળ; પાર; દૂર. પ્રદેશ. ૨ વિશેષ; અતિશય; વધારે. પ્રયત્ન, પ્રસ્થાન.
પ્રકટ, વિ૦ [સં૦] જાહેર; ખુલ્લું; ઉઘાડું; પ્રસિદ્ધ.
પ્રકરણ, ન૦ [સં૦] વિષય; બાબત. રાજ્ય પ્રકરણ, ધર્મ પ્રકરણ ઇ૦. ૨ ગ્રન્થનો ભાગ; સર્ગ; બાબ. ૩ કામ; વાત; પ્રસંગ. આજ શું પ્રકરણ ચાલવાનું છે?
પ્રકાર, પુ૦ [સં૦] જાત; ભેદ. ૨ રીત; તરેહ; રસ્તો. ૩ બાબત. ૪ નમુનાનો ઘાટ (સુથારી કામમાં).
પ્રકાશ, પુ૦ [સં૦] રોશની; તેજ; ચળકાટ; અજવાળું; ઉજાસ. ૨ ખુલ્લું દેખાવું તે; ફેલાવ.
પ્રકાશક, વિ૦ [સં૦] પ્રકાશ કરનાર.
પ્રકાશવું, ક્રિ૦ અ૦ પ્રકાશ-ઉજેશ આપવો; તકતકવું.
પ્રકાશવું, ક્રિ૦ સ૦ બાર પાડવું; જાહેરમાં આણવું. તેણે પોતાના રૂપ ગુણ પ્રકાશ્યા.
પ્રકાશિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પ્રકાશેલું.
પ્રકાશી, વિ૦ પ્રકાશ કરનારું.
પ્રકૃતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્થિતિ; હાલત. ૨ શરીરનું મૂળ બન્ધારણ; જન્મ સ્વભાવ. ૩ (તત્વજ્ઞાનમાં) અનાદિ માયા. ૪ આધાર શક્તિ.-પુરુષ ને પ્રકૃતિ. ૫ જેને પ્રત્યય લગાડેલા હોય તેવા નામનો અથવા ધાતુનો જે મૂળ શબ્દાકાર તે; જે મૂળ શબ્દના અપભ્રંશ થયા હોય તે.
પ્રકમ્મા, સ્ત્રી૦ [પરિક્રમા] પ્રદક્ષણા.
પ્રક્રિયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] દેખાડેલી રીતી-કૃતિ.
પ્રખ્યાત, વિ૦ [સં૦] પ્રસિદ્ધ; નામાંકિત; જાહેર.
પ્રખ્યાતી, સ્ત્રી૦ નામાંકિતપણું; પ્રસિદ્ધિ.
પ્રગટ, પ્રકટ. પ્રગટ કરવું-થવું.
પ્રગટવું, ક્રિ૦ અ૦ ખુલ્લું કરવું. ૨ સળગેલું-પ્રકાશ આપતું થવું. દીવા પ્રગટ્યા.
પ્રગણું, ન૦ પરગણું.
પ્રગલ્ભા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રૌઢા નાયિકા (રસશાસ્ત્રમાં).

પ્રઘળ, વિ० [પ્રગલ્ભ] પ્રફુલ્લિત થયલું; પરિપક્વ; પૂર્ણ; નિશ્ચયાત્મક (બુદ્ધિ). ૨ ખુલ્લું; નિર્વિકાર; પ્રસન્ન; ઉદાર (ચિત્ત).

પ્રચણ્ડ, વિ० [સં०] અતિશય; વધારે બ્હાર પડેલું. પ્રચંડ કોપ-તાપ-વાયુ-જ્ઞાન-સામર્થ્ય ઈ०.

પ્રચાર, પુ० [સં०] વેવારમાં ચાલવું તે; રૂઢિ; રીત.

પ્રચારવું, ક્રિ० સ० ટોકવું.

પ્રજળવું, ક્રિ० અ० [પ્રજ્વલન] બળવું.

પ્રજા, સ્ત્રી० [સં०] એકાદા રાજ્યના ધારાને માન આપનારા તે રાજ્યના જે લોક તે; રૈયત. (રાજા ને પ્રજા). ૨ એક દેશમાં રૈતા એક રાજ્યની સત્તા માનતા, સરખો હક ભોગવતા, એક ધર્મ પાળતા ને ઘણું કરીને એક ભાષા બોલતા એવા દેશીજનોનો જે સમૂહ તે. ૩ છોકરાં; સન્તતિ.

પ્રજાપત, પ્રજાપતિ.

પ્રજાપતિ, પુ० [સં०] બ્રહ્મા. ૨ રાજા. ૩ કુંભાર.

પ્રજાસત્તાકરાજ્ય, ન० જ્યાં વંશપરમ્પરાના એક રાજાની અથવા કોઈપણ એક સમર્થ પુરૂષની સત્તા નથી મનાતી પણ દેશના સર્વ લોક પોતાના એકત્ર વિચારથી ધારા બાંધી, એ ધારાનીજ સત્તાને માનેછે તે રાજ્ય. એ સત્તાનું પાલ્લુ સહુ જણ માન રાખે તેને સારૂ અને રાજ્યના બીજાં કામ કરવા સારૂ લોકે પોતાનામાંના કેટલાકને કારભારી નીમ્યા હોયછે.

પ્રજાળવું, ક્રિ० સ० બાળવું.

પ્રજ્ઞા, સ્ત્રી० [સં०] સમજશક્તિ. ૨ તીક્ષ્ણબુદ્ધિ.

પ્રણવ, પુ० [સં०] બ્રહ્મની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લય એ ત્રણ શક્તિનું જ્ઞાન પમાડનારો જે સઙ્કેત શબ્દ-ઓમ્ તે; ઓમ્કાર-ઓઁકાર.

પ્રણામ, પુ० [સં०] નીચાંવળી હાથ જોડી નમવું તે.

પ્રણાલિકા, પરનાળિકા.

પ્રણિપત, પું०-ન०-સ્ત્રી० [પ્રણિપાત] કાલાવાલા; આજેજી; વિવેકથી જે આગ્રહ તે.

પ્રત, સ્ત્રી० પુસ્તક-ચિત્રની જે કરેલી અથવા છાપેલી નકલ તે. ૨ જાત, ગુણ (ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિષ્ટના સમ્બન્ધમાં); પ્રતિ; વર્ગ. પ્રતવાર એટલે પ્રત પ્રમાણે.

પ્રતાપ, પુ० [સં०] ઊંચી પદવિ-સત્તાનું જે તેજ તે. ૨ યશ; કીર્તિ; મોટાઈ. ૩ પરાક્રમ; શૌર્ય. ૪ રોગ ઉપર લાગુપડે તેવા ઓસડમાં જે ગુણ તે.

પ્રતાપી, વિ० પ્રતાપવાળું (માણસ).

પ્રતિ, ઊ० પાછું; સામું. દાન ને પ્રતિદાન, બિંબ ને પ્રતિબિંબ. ૨ ઉલટું. અનુકૂળ ને પ્રતિકૂળ. ૩ દરેક. પ્રતિવર્ષ, પ્રતિદિન. અ० દ્વિતીયા વિભક્તિના પ્રત્યય રૂપે નેના અર્થમાં તથા તરફ-સાથેના અર્થમાં વપરાયછે. શંભુરામ પ્રતિ લખીતંગ પરભુરામ; મારે તે પ્રતિ લેણું નથી.

પ્રતિઊત્તર, પુ० ઉત્તરના સામો ઉત્તર; સામો જવાબ.

પ્રતિકૂળ, વિ० [સં०] માફક ન આવે તેવું; ઉલટું પડે તેવું.

પ્રતિગ્રહ, પુ० [સં०] દાન લેવું તે. ૨ સ્વીકાર. ૩ દાન-બક્ષીસ પોતાની સત્તામાં હોવું તે. ૪ એ જે સત્તા તે.

પ્રતિજ્ઞા, સ્ત્રી० [સં०] વચન; પણ; નીમ. ૨ જે વાદવાક્ય ઉપરથી અનુમાન કાડવું તે.

પ્રતિદિન, અ० [સં०] દરરોજ.

પ્રતિનિધિ, વિ० [સં०] વતેનું; બદલે હોય તે; તરફનું [(માણસ).

પ્રતિપદ-પતિપદા, સ્ત્રી० [સં०] પખવાડિયાનો પેલો દાડો; પડવો. વર્ષપ્રતિપદા એટલે કારતક અથવા ચૈતર સુદ પડવો.

પ્રતિપાદન, ન० [સં०] પ્રમાણ આપી સ્થાપન કરવું તે; ખંડન મંડન ઉપરથી જે નક્કી કરવું તે.

પ્રતિપાળ, પુ० [સં०] પાલણ પોષણ કરવું તે. ૨ પ્રતિપાલન કરનારો.

પ્રતિબન્ધ, પુ० [સં०] અટકાવ; મના; બાધ; આડ.

પ્રતિબિમ્બ, ન० [સં०] આરસી-પાણી વગેરેમાં જે સામી મૂર્તિ દેખાય તે.

પ્રતિમા, સ્ત્રી० [સં०] મૂર્તિ; કોઈ પણ આકારનો અથવા કોઈને જોઈને તે સરખો ઘડેલો ઘાટ; ચિત્ર.

પ્રતિવાદી, વિ० [સં०] વાદીની સામાં ઉત્તર દેનાર; દાદી.

પ્રતિષ્ઠા, સ્ત્રી० [સં०] માન; આબરૂ; ઈજત. ૨ મૂર્તિમાં દેવતાપણું આણવું તે; મન્ત્ર પાઠ ભણી વિધિયે મૂર્તિમાં દેવ-દેવીનું આવાહન કરવું તે.

પ્રતિષ્ઠિત, વિ० ધા० [સં०] માન પામેલું; આબરૂદાર.

પ્રતિસ્પર્ધી, વિ० [સં०] સરસાઈ કરનાર; ઈર્ષા રાખનાર. ૨ સામાવાળો; દુશ્મન; હરીફ.

પ્રતિહાર, પુ० પોળિયો; દરવાન; દેવડી ઉપરનો સિપાઈ.

પ્રતીત, પ્રતીતિ.

પ્રતીતિ, સ્ત્રી० [સં०] પતીજ; ખાતરી; ભરોસો પડવો તે.

પ્રતીપ, પુ० [સં०] એ નામનો અલંકાર જેમાં ઉલટી ઉપમા અપાયછે-તેની કાંતિ જોઈ ચંદ્ર લજવાઈ ગયો તેથી તે આજ ઉગ્યો નથી.

પ્રત્યક્ષ અ० [સં०] નજર આગળ; હાજરીમાં; પ્રગટ.

પ્રત્યક્ષપ્રમાણ, ન० જે અર્થને બીજું પ્રમાણ જોઈતું નથી પણ જે છે તે સહુ કબુલ કરેછે તે અર્થ-વચન-વાક્ય.

પ્રત્યક્ષસિદ્ધિ, સ્ત્રી० [સં०] તરત નજરે પડે તેવી સિદ્ધિ; હાજરા હજુર જે ફળ થવાનું તે.

પ્રત્યાઘાત, પુ० સામો ધક્કો-માર; સામુ જોર.

પ્રત્યુતર, પ્રતિઊત્તર.

પ્રત્યુપકાર, પુ० ઉપકારના બદલામાં સામો-પાછો ઉપકાર.

પ્રત્યે, અ० પ્રતિ (ને, તરફ, સાથેના અર્થમાં). તે પ્રત્યે તેનાથી બોલાય તેવું નથી.

પ્રત્યેક, વિ० [સં०] દરેક; અક્કેક.

પ્રથમ, વિ૦ [સં૦] પેલું (વખત-જગામાં). અ૦ પેલે; આરંભમાં; શરૂ કરતાં.
પ્રથમપુરુષ, પુ૦ [સં૦] હું, અમે એ સર્વનામ.
પ્રથમા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પેલી વિભક્તિ. [ધારો.
પ્રથા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રૂઢિ; ચાલતી રીત; વહીવટ; માર્ગ;
પ્રદક્ષણા, સ્ત્રી૦ [પ્રદક્ષિણા] મૂર્તિ, બ્રાહ્મણ, પીપળા વગેરેની આસપાસ ગોળ આકારમાં ફરવું તે.
પ્રદીપ્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] સળગેલું; સળગીને ચળકતું બળતું હોય તેવું.
પ્રદેશ, પુ૦ [સં૦] એકાદું વિસ્તીર્ણસ્થળ; મોટો દેશ-પ્રાંત. ૨ પરદેશ.
પ્રદેશી, પરદેશી.
પ્રદોષ, પુ૦ [સં૦] દરપખવાડિયાંની તેરસે સાંજે કરવાનું શિવનું વ્રત. પ્રદોષ કાળ-સાંજનો સમય.
પ્રધાન, પુ૦ [સં૦] રાજાનો મુખ્ય કારભારી; વજીર. ૨ વિ૦ મુખ્ય; વડું.
પ્રપઞ્ચ, પુ૦ [સં૦] સંસાર; દુનિયા. ૨ સંસારની ખટપટ. ૩ કપટ; દગો; કાવતરું. ૪ માયા; મિથ્યાનાટક.
પ્રપઞ્ચી, વિ૦ [સં૦] સંસારની ખટપટમાં પડેલો. ૨ લુચ્ચો; કપટી; ઠગ; ખટપટી.
પ્રપિતા, પુ૦ [સં૦] બાપનો બાપ.
પ્રપિતામહ, પુ૦ [સં] બાપનો બાપ ને તેનો બાપ.
પ્રપૌત્ર, પુ૦ [સં૦] છોકરાનો છોકરો ને તેનો છોકરો.
પ્રફુલ્લ-લ્લિત, વિ૦ [સં૦] [ફૂલેલું; ખિલેલું; પ્રકાશેલું. ૨ પ્રસન્ન; આનંદી.
પ્રબન્ધ, પુ૦ [સં૦] કવિતા-સમ્ભાષણ ઇ૦ નો જે સઙ્ગ્રહ તે. ૨ એક રીતનું ગીત; કવિતાનો એક પ્રકાર; કટાવ; કઠિબન્ધ. ૩ નિબન્ધ.
પ્રબળ, વિ૦ [સં૦] જોરાવર; વિશેષ બળવાન.
પ્રબોધ, પુ૦ [સં૦] જાગૃતિ; સાવચેતી. ૨ વિસ્તારે બોધ આપવો તે. ૩ જ્ઞાન.
પ્રભા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રકાશ; કાન્તિ. ૨ (લોકમાં) દરકાર; તમા; સ્પૃહા; ગરજ.
પ્રભાકર, પુ૦ [સં૦] સૂર્ય.
પ્રભાત, ન૦ [સં૦] સૂર્યોદય થતાં પેલાં જ્યારથી ઝળઝળું થવામાંડે છે ત્યારથી તે સૂર્યોદય થતાં સુધીનો જે કાળ તે; પરોઢ. પુ૦ સવારનું ઝળઝળું થવામાડે ત્યારથી તે આઠ વાગતા લગી ગવાતો જે કોઈ પણ રાગ રાગણી તે. ભૈરવ, ભૈરવી, બિભાસ, બિલાવર વગેરે. [તે.
પ્રભાતિયું, ન૦ કોઈ પણ પ્રભાત રાગમાં ગવાતું જે પદ
પ્રભાવ, પુ૦ [સં૦] પદવિનો દોર; દરજાની હાક; મહિમા. ૨ સામર્થ્ય; પરાક્રમ.
પ્રભુ, પુ૦ [સં૦] જગતનો નાથ; ઈશ્વર. ૨ રાજા. ૩ ધણી; સ્વામી. ૪ શેઠ; માલીક. ૫ પ્રીતમ; પ્યારો; આશક.

પ્રભુતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મોટી સત્તા; મોટાઈ.
પ્રભૃતિ, અ૦ [સં૦] આદિ લઈને.
પ્રમદા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મતવાલી ખુબસુરત સ્ત્રી.
પ્રમાણ, ન૦ [સં૦] સાબેતી; પુરાવો; દાખલો. એ ચાર છે-પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન (કોઈનો દાખલો બતાવવો તે), ને શબ્દ (સાક્ષી). માલમિલકત સમ્બન્ધી પ્રમાણ ચાર તે આ-ભોગ (ભોગવટો), લેખ, સાક્ષ્ય (સાક્ષી) ને દિવ્ય (ધીજ). ૨ નક્કી-ખાતરીથી કેવાવું-જણાવું તે. વરસાદનું પ્રમાણ નહિ કે ક્યારે આવશે. ૩ સઙ્ખ્યા. ૪ માપ. ૫ વિસ્તાર; જથો. ૬ ગણિતનો એક પ્રકાર. સોએ જો ચાર તો ચારસેંએ સોળ એવી રીતનું ગણિત.
પ્રમાણ, અ૦ ખરું; સત્ય. (છે).
પ્રમાણવું, પ્રમાણ-સાક્ષી આપી દાખવવું.
પ્રમાણિક, વિ૦ સાચું; ઈમાનદાર; વિશ્વાસુ; વચની; અદલ. દાનતદારીવાળું (માણસ, કામ વગેરે). (પ્રામાણિક).
પ્રમાણે, અ૦ (તે)-રીતે; (તેના) સરખી રીતે; (તેની) પેઠે.
પ્રમાતામહ, પુ૦ [સં૦] માનો બાપ ને તેનો બાપ.
પ્રમાદ, પુ૦ [સં૦] બેદરકારી; બેપરવાઈ. ૨ મગરૂબી; આકરો મિજાજ. ૩ છાકટાપણું.
પ્રમાદી, વિ૦ પ્રમાદવાળું (માણસ). [સિરનશીન.
પ્રમુખ, પુ૦ [સં૦] મુખી; મુખ્ય; વડો. સભાનો પ્રમુખ-
પ્રમુદિત, વિ૦ [સં૦] પ્રસન્ન થયલું.
પ્રમેહ, પુ૦ [સં૦] પરમિયો.
પ્રમોદ, પુ૦ [સં]૦ આનંદ; હર્ષ. [તજવીજ.
પ્રયત્ન, પુ૦ [સં૦] મોટો યત્ન; પરિશ્રમ. ૨ મોટી
પ્રયાણ, ન૦ [સં૦] પરદેશ-બાર જવું તે.
પ્રયાસ, પુ૦ [સં૦] શ્રમ; મેહેનત.
પ્રયુક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વિશેષ જે યુક્તિ તે.
પ્રયુત, વિ૦ [સં૦] દશ લાખની સઙ્ખ્યા બતાવેછે તે.
પ્રયોગ, પુ૦ [સં૦] મન્ત્ર-શસ્ત્ર-ઔષધિ ઇ૦ ની કોઈના ઉપર જે યોજના-અજમાએશ કરવી તે; કોઈ કાર્યને માટે મંત્ર ભણવા-શસ્ત્ર ફેંકવું-ઔષધિ વાપરવી તે. ૨ વાક્યમાં કર્તા ક્રિયાનો અથવા કર્મ ક્રિયાનો સમ્બન્ધ દેખાડનારી જે રચના તે-સકર્મક કર્તરિ-કર્મણિ, અકર્મક કર્તરિ, ભાવકર્તરિ ઇ૦ પ્રયોગ કેવાય છે. ૩ કોઈ ઉદ્દેશે યુક્તિ-મેળવણી કરીજોવી તે; અખતરો. ૪ એકાદું કામ આરંભતાં પેલાં તે કર્મનાં વિધિ ફળ સમ્બન્ધી જે કંઈ ભણી પાણી મુકવું તે; સંકલ્પ. જારણ મારણ વશીકરણ વગેરેનો મન્ત્ર જપવો તે.
પ્રયોજક-જ્ય, વિ૦ [સં૦] જેનો મુખ્ય કર્તા બીજાની પ્રેરણાથી પોતાપણું ખોય ને તે બીજો મુખ્ય કર્તા થાય તે-ધાતુ. રામો જમુ પાસે લખાવેછે.

પ્રયોજન, ન૦ [સં૦] ઉદ્દેશ; અર્થ; હેતુ; કારણ; મતલબ.

પ્રલય, પુ૦ [સં૦] પૃથ્વિ ઉપર પાણી ફરીવળવું તે; સૃષ્ટિનો નાશ. ૨ મોટી આફત; મોટું દુખ; મોટો કેહેર.

પ્રલાપ, પુ૦ [સં૦] શોક–મદ–નિદ્રા ઈ૦ થી જે વિંહળ ભાષણ તે.

પ્રલ્લે-કાર, પ્રલય.

પ્રવર્તક, વિ૦ પ્રવર્તનાર; ફેલાવનાર.

પ્રવર્તમાન, વિ૦ લોકમાં ચાલેલું–પસરેલું–ફેલાયલું.

પ્રવર્તવું, ક્રિ૦ અ૦ વિદ્યા–ધર્મ–રીત ઈ૦નું લોકમાં ચાલુથવું–પ્રસરવું.

પ્રવર્તાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચલાવવું; ફેલાવવું; પ્રસાર કરવો.

પ્રવાસ, પુ૦ [સં૦] સ્વદેશ છોડી બીજા દેશમાં ફરવું તે; થોડો કાળ વાસ થવો તે; મુસાફરી.

પ્રવાસી, વી૦ [સં૦] પ્રવાસ–મુસાફરી કરનાર.

પ્રવાહ, પુ૦ [સં૦] પાણી અથવા પાણી જેવા પદાર્થનું જે વેવું તે. ૨ વાયુએ એકદમ જોશમાં એકાદિ દિશાએ છુટયાં કરવું તે. ૩ નદિ; વોહ; રેલો. ૪ હંમેશ ચાલ્યો જતો એવો સંસારનો જે વેવાર તે. ૫ ભાષણ–સેનનો જે વગર આચકે ધસારો તે.

પ્રવાહી, પુ૦ જેનો પ્રવાહ–રેલો ચાલે એવો જે પદાર્થ તે.

પ્રવિષ્ટ, વિ૦ [સં૦] પોચતું. પત્ર સન્દેશો પ્રવિષ્ટ કરવો.

પ્રવીણ, વિ૦ [સં૦] નિપુણ; પૂરો માહિતગાર; હોશિયાર; કામેલ.

પ્રવૃત્ત, વિ૦ [સં૦] વ્યવહાર–કામમાં ચાલતું થયલું એવું.

પ્રવૃત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] લોક વ્યવહાર પ્રત્યે જે વૃત્તિ તે; ઘણી ઘણી વાતમાં મન ઘાલવું તે. ૨ (ગ્રન્થમાં) પ્રવેશ થઈ આગળ ચાલ્યું જવું તે. (પ્રવૃત્તિનું ઉલટું નિવૃત્તિ).

પ્રવેશ, પુ૦ [સં૦] દાખલ થવું–કરવું તે.

પ્રવેશક, પુ૦ [સં૦] ગ્રન્થમાં પ્રવેશ કરતાં-પેલાં જે સૂચના રૂપ પ્રકરણ તે; ઉપોદ્ઘાત. ૨ નાટકને આરમ્ભે તેના ઉદ્દેશ અર્થે જે ભાષણ–ક્રિયા તે.

પ્રશંસા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્તુતિ; વખાણ; તારીફ.

પ્રશસ્ત, વિ૦ [સં૦] સંકોચ પામ્યા વગરનું; મોકળું (મન). ૨ વિશાળ; મોકળું (સ્થળ). ૩ જેથી કંટાળો, ત્રાસ, ભય ઈ૦ સંકોચ થતો નથી તેવું (કર્મ).

પ્રશ્ન, પુ૦–ન૦ [સં૦] સવાલ; પુછવું–પુછેલું તે. ૨ ભવિષ્ય સમ્બન્ધી એકાદી વાત જાણવાને જોશીને જે પુછેલું તે–પ્રશ્ન પુછવો. પ્રશ્ન બાંધવો એટલે પ્રશ્ન ઉપર ગણિત કરવું. પ્રશ્ન ખરો પડવો એટલે પ્રશ્નનો જે ઉત્તર જોશીએ આપેલો તે ખરો ઠરવો.

પ્રશ્નાર્થકસર્વનામ, ન૦ કોણ, કીયો, શું એ જે સર્વ નામ તે.

પ્રશ્નોત્તરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જેમાં પ્રશ્ન ને ઉત્તર હોય તેવો ગ્રન્થ તે; સવાલ જવાબની ચોપડી.

પ્રસઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] અનુકુળ સમય; ઘટતો વખત; સન્ધિ; જોગવાઈ; લાગ. ઘટતી જગા, ઘટતો બનાવ એને પણ પ્રસંગ શબ્દ લાગેછે. ૨ સહવાસ; મેળાપ; સમ્બન્ધ; વેહેવાર–તેને ને મારે સારો પ્રસઙ્ગ છે; તેને ને તેને આપવા લેવાનો પ્રસઙ્ગ છે. ૩ જે જગોએ જે વખતે જે રીતે જે કામ કરવાનું તે જગોએ તે વખતે તે રીતે તે કામ. પ્રસઙ્ગની વાર્તા પ્રસઙ્ગેજ. ૪ પ્રકરણ; વિષય; વાત. કાલે સભામાં પુનર્વિવાહનો પ્રસઙ્ગ નિકળ્યો હતો.

પ્રસઙ્ગોપાત્ત, અ૦ [સં૦] પ્રસઙ્ગે; પ્રસઙ્ગ આવેથી; પ્રસંગ ઉપર.

પ્રસન્નતા, સ્ત્રી૦ પસન્દ પડવું તે; ખુશી; મરજી. ૨ ચૂંટી–વીણી–તારવી કાડવા સમ્બન્ધી જે ઈચ્છા તે.

પ્રસન્ન, વિ૦ ખુશી; જેણે પસન્દ–કબુલ કરેલું–ઈચ્છા દેખાડેલી હોય તે (જન). ૨ ખુશનુમા; આનંદ પમાડતું; ખુશ કરતું. ૩ હસતું; ખુશીમાં હોય તેવું (વદન).

પ્રસર, પુ૦ [સં૦] પસરવું–રેલું તે.

પ્રસરવું, ક્રિ૦ અ૦ પથરાવું; ફેલાવું; બ્હાર વેવું.

પ્રસવ, પુ૦ [સં૦] જણવું તે. ૨ જનમ. ૩ અવતરેલું–જન્મેલું તે (છોકરૂં).

પ્રસાદ, પુ૦ [સં૦] આશીર્વાદ; બક્ષીસ; મેહેરબાની; પ્રસન્નતા. ૨ દેવતા ગુરુ ઈ૦ એ પ્રસન્નતાની નિશાનીમાં આપેલું જે કંઈ તે–ફળ, ફુલ, ચોખા ઈ૦. ૩ દેવતાની આગળ ધરાવેલું નૈવેદ–જે પૂજક ભક્તને વેંચી આપવામાં આવેછે. ૪ ભોજન; જમવું તે. *પ્રસાદ લીધા* એમ બોલાય છે. ૫ થોડાંજ માણસમાં હોય તેવી બુદ્ધિ, તર્કશક્તિ; ઈશ્વરકૃપાથીજ પ્રાપ્ત થઈ હોય તે શક્તિ.

પ્રસાદી, સ્ત્રી૦ પ્રસાદ.

પ્રસારક, વિ૦ પ્રસાર કરનાર; ફેલાવનાર.

પ્રસારવું, ક્રિ૦ સ૦ ફેલાવો કરવો; ઘણામાં પથરાય–જાય તેમ કરવું.

પ્રસિદ્ધ, વિ૦ [સં૦] જાહેર; સહુને જાણીતું. ૨ ઉઘાડું; ખુલ્લું.

પ્રસિદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જાહેરપણું. ૨ નામાંકિતપણું. ૩ લોકમાં પ્રસાર–ફેલાવો થવો તે.

પ્રસૂત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જણેલું (જેણે અથવા જે).

પ્રસૂતા, સ્ત્રી૦ જેણે જણ્યું હોય, જે જણતી હોય તે સ્ત્રી. 'પ્રસૂતાની પીડા રે વન્ધ્યા તે શું જાણે.' [સુવાવડી.

પ્રસૂતિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જેણે તરતનું જણ્યું હોય તેવી સ્ત્રી;

પ્રસ્તાર, પુ૦ [સં૦] પ્રસાર; ફેલાવો. ૨ અઙ્કાદિકને સ્થળાંતર કરવા સમ્બન્ધી જે ગણિત તે.

પ્રસ્તાવના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગ્રન્થ–નાટકના આરમ્ભની પ્રથમ ગ્રન્થનો હેતુ, ગ્રન્થની રીતિ, કર્તાનો શ્રમ ઈ૦ સમ્બન્ધી જે કથન તે; દિબાચો.

પ્રસ્તાવિક, વિ૦ [સં૦] પ્રસઙ્ગને લગતું; પ્રસઙ્ગે ઉપયોગમાં આવે તેવું.

પ્રસ્તુત, ન૦ [સં૦] ચાલતું પ્રકરણ; વર્તમાન પ્રસઙ્ગ. ૨ અવસર; શુભકાર્યનું ટાકણું.

પ્રસ્તુત, અ૦ [સં૦] હાલમાં. [પ્રસ્તાનું.

પ્રસ્થાન, ન૦ [સં૦] પ્રદેશ જવા ઘરમાંથી નિકળવું તે. ૨

પ્રહર, પુ૦ [સં૦] ત્રણ કલ્લાક—આઠ ઘડી—બે ચોઘડિયાંનો જે કાળ તે; પોર.

પ્રહાર, પુ૦ [સં૦] માર; ઘા. (શસ્ત્ર, હાથ, વાણી ઈ૦ થી).

પ્રળય, પ્રલય.

પ્રાકૃત, વિ૦ [સં૦] લોકવ્યવહારમાં ચાલતું (શબ્દ, ભાષા રૂઢિ,પ્રયોગ ઈ૦); સંસ્કૃત નહિ તે. ગુજરાતી, મરેઠી, હિન્દી, બઙ્ગાલી એ હાલની પ્રાકૃત ભાષા છે. પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને વળી એક અપભ્રંશ એ નામની જુની પ્રાકૃત ભાષા હતી.

પ્રાગડ, મળસકું. પ્રાગડ વાસી—મળસકું થયું.

પ્રાચી, પૂર્વ દિશા.

પ્રાચીન, વિ૦ [સં૦] પૂર્વનું; અસલનું; જૂના કાળનું. એનું ઉલટું **અર્વાચીન**.

પ્રાછીત, **પ્રાયશ્ચિત**.

પ્રાણ, પુ૦ [સં૦] જીંદગીને જરૂરનો એવો શરીરની અન્દર જે વાયુ તે—એ સ્થાનભેદે મુખ્ય પાંચ ગણાય છે—તેમાં હૃદયને વિષે જે સ્થિત છે તે મુખ્ય હોવાથી તેને પ્રાણ કહીને બીજા ચારને **અપાન**, **વ્યાન**, **ઉદાન** ને **સમાન** એવી સંજ્ઞા રાખી છે. ૨ જીવ; આત્મા. ૩ ઘણુંજ વાલું જે જન તે.

પ્રાણજીવન, ન૦ [સં૦] જેથી જીંદગીનો ટકાવ રેછે તે; પ્રાણનો આધાર. વિ૦ પ્રાણ—જીવન જેવા વાલા.

પ્રાણનાથ-પતિ, પુ૦ પ્રાણ રાખનારો પતિ—પ્રીતમ.

પ્રાણપ્યારા, **પ્રાણપ્રિય**.

પ્રાણપ્રિય, વિ૦ પ્રાણ સરખા પ્રિય.

પ્રાણમયકોશ, પુ૦ [સં૦] પઞ્ચકોશમાંનો એક જેમાં પ્રાણ રયો છે તે.

પ્રાણાધાર, પુ૦ [સં૦] પ્રાણનો આધાર.

પ્રાણાન્ત, પુ૦ [સં૦] પ્રાણનો અન્ત; મૃત્યુ. ૨ પ્રાણ જાય તેવું સઙ્કટ. અ૦ પ્રાણ જાય તો પણ.

પ્રાણાયામ, પુ૦ [સં૦] મન્ત્ર ભણતાં નસકોરાંની વાટે શ્વાસ લેવા કાડવા સમ્બન્ધી જે ક્રિયા તે.—નસકોરૂં બન્ધ કરવું ઉઘાડવું તે. પ્રાણાયામના ત્રણ ભેદ છે—કુમ્ભક, [પૂરક ને રેચક.

પ્રાણિયા, **પ્રાણી**.

પ્રાણી, પુ૦ [સં૦] જેનામાં પ્રાણ હોય તે—મનુષ્ય, ભૂચર, જળચર, ખગ, કીટ, જંતુ ઈ૦.

પ્રાતઃકાળ, પુ૦ [સં૦] મળસકું; પ્રભાત; વાણું; સુવાર.

પ્રાતઃસન્ધ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રાતઃકાળે કરવાનું સન્ધ્યા કર્મ. (બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્યને).

પ્રાદુર્ભાવ, પુ૦ [સં૦] ઉદય થવો તે; ઉત્પન્ન થઈ દેખાવું તે.

પ્રાધાન્ય, ન૦ [સં૦] મુખ્યપણું; મુખ્યત્વ. શબ્દાર્થ—વાક્યાર્થનું મુખ્યપણું હોય તે.

પ્રાન્ત, પુ૦ [સં૦] મોટા દેશના જે ભાગ તેમાંનો એકેકો. (નદી પર્વતથી થયલો અથવા રાજ્યની સત્તા પ્રમાણે ગણેલો). ૨ દેશ; મુલખ.

પ્રાપ્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] મેળવેલું; પેદા કરેલું. ૨ પોંચેલું; મળેલું; પામેલું; આવેલું. પ્રાપ્ત કરવું—થવું.

પ્રાપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પેદાશ; ઉત્પન્ન; આવક; લાભ. ૨ પ્રાપ્ત કરેલું હોય તેવી સ્થિતિ.

પ્રાબલ્ય, ન૦ [સં૦] વિશેષ બળ; સામર્થ્ય. ૨ પ્રતાપ.

પ્રાયશ્ચિત્ત, ન૦ [સં૦] પાપનો જે પસ્તાવો તે. ૨ ધર્મ—કર્મ—આચાર ભ્રષ્ટ થયેથી જે દોષ લાગે તેથી મુક્ત થવાને શાસ્ત્રોક્ત વિધિયે જે આચરણ કરવું તે.

પ્રારબ્ધ, ન૦ [સં૦] થયલા—થતા કર્મનું સારું અથવા માઠું ફળ ભોગવ્યાવિના છૂટકો નહિ એવું જે નિર્મિત તે (પ્રાણી માત્રને). ૨ નસીબ; દૈવ. ૩ ભવિષ્યમાં બનવાનું તે. ગત જન્મના કર્મનું ફળ ભોગવવું તે સંચિત અને થતાં કર્મનું ભોગવવાનું તે ક્રિયમાણ પ્રારબ્ધ કેવાયછે. વળી પ્રારબ્ધ ત્રણ રીતના છે. અનિચ્છ પ્રારબ્ધ એટલે ઈચ્છેલું નહિ એવું, પરેચ્છ પ્રારબ્ધ એટલે પારકાની ઈચ્છાથી પ્રાપ્ત થયલું અને સ્વેચ્છ પ્રારબ્ધ એટલે પોતાની ઈચ્છાથી પ્રાપ્ત થયલું.

પ્રારબ્ધવાદી, વિ૦ [સં૦] પ્રારબ્ધ—નસીબને માનનાર.

પ્રારમ્ભ, પુ૦ [સં૦] આરમ્ભ; શરુઆત.

પ્રાર્થના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઈશ્વરની સ્તુતિ કરી કંઈ માગવું તે. ૨ સ્તુતિ ભક્તિનું જે બોલવું—લખવું—ગીત તે. ૩ વિનન્તિ; અરજ; કાલાવાલા.

પ્રાલબ્ધ, પ્રારબ્ધ.

પ્રાશન, ન૦ [સં૦] પીવું તે. ૨ ચાટવું—ચૂસવું તે.

પ્રાસ, **અનુપ્રાસ**.

પ્રાસ-ચ-છ, બારવટી આવીને મારી જાયછે તે. ૨ જખમ કરવો તે.

પ્રાસાદ, પુ૦ [સં૦] દેવમન્દિર. ૨ રાજમન્દિર. ૩ ઈશ્વરપ્રસાદ.

પ્રાસાદિકકવિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઈશ્વરના પ્રસાદથી થયલી કવિતા; થોડે શ્રમે પ્રાપ્ત થયલી જે ઊંચી કવિત્વ શક્તિ તે.

પ્રાહણે, અ૦ જુલમથી; બળાત્કારે; નાખુશી છતે.

પ્રાહણો, પુ૦ [પ્રાઘુર્ણ] પરોણો; મેમાન.

પ્રિછવું, ક્રિ૦ અ૦ સમજવું; જાણવું; ઓળખવું.

પ્રિય, વિ૦ [સં૦] વાલું; પ્યારૂં. ૨ લાડકું. પસન્દ.

પ્રિયકર, વિ૦ પ્રિય લાગે તેવું. [કરનારી સ્ત્રી.

પ્રિયમ્વદા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાલું લાગે તેવું—મીઠું ભાષણ

પ્રિયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાલી સ્ત્રી. (સ્વકીયા, પરકીયા, [સામાન્યા).

પ્રિશાણું, ન૦ [પરિવેષણ] પિરસવું તે.

પ્રિશવું, **પિરસવું**.

પ્રીત, પ્રીતિ.
પ્રીતમ, પુ૦ [પ્રિયતમ] પ્રિયપતિ. ૨ ઉપપતિ; આશક.
પ્રીતિ, સ્ત્રી૦ વ્હાલ; હેત; માયા; પ્યાર. ૨ સ્ત્રી પુરૂષ–આશક માશુકનું પરસ્પર જે વ્હાલ તે; પ્યાર; શૃંગાર રસનો રતિભાવ. ૩ પ્રસન્તા; કૃપા; મેહેરબાની. ૪ ગમવું–ચાહાવું તે.
પ્રીતિકર, વિ૦ [સં૦] પ્રીત ઉપજાવે તેવું; વ્હાલું.
પ્રેત, પુ૦ [સં૦] મડદું; શબ; લાસ. ૨ બારમાને દહાડે સપિંડી કર્મ થાય ત્યાંસુધી મુએલાંની જે સ્થિતિ તે. ૩ મરીગયલાંના ખોળિયામાં–મુડદામાં ચૈતંન આણનાર; ને તે ઉપર ભમનાર જે મલીન ભૂતયોનિ જીવ તે.
પ્રેમ, પુ૦ [સં૦] પ્રીતિભાવનું પ્રફુલ્લ હોવું તે. ૨ પ્રીતિ; સ્નેહ; પ્યાર.
પ્રેમદા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રેમ આપનારી–પ્રેમી સ્ત્રી.
પ્રેમપાશ, પુ૦ [સં૦] પ્રેમનું બન્ધન; પ્યારનો ફાંસો.
પ્રેમાનન્દ, પું૦ [સં૦] પ્રેમથી ઉત્પન્ન થયલો અથવા પ્રેમમય જે આનંદ તે. ૨ જગદીશ્વર. [તે.]
પ્રેમાશ્રુ, ન૦ [સં૦] પ્રેમ ઉભરાઈ આવેથી જે આંસું પડવાં
પ્રેમાળ, વિ૦ પ્રેમથી ભરેલું.
પ્રેમી, વિ૦ પ્રેમ ભરેલું–સમજતું–કરતું (માણસ).
પ્રેરણા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અન્દરથી ઉસકેરવું–જગાડવું તે. ૨ મોકલવું તે. પ્રેરણાબુદ્ધિ–જન્મ સ્વભાવથી જે બુદ્ધિ તે. પશુ પક્ષ્યાદિમાં છે–મનુષ્યમાં પ્રેરણાબુદ્ધિ ને વિશેષ વિવેકબુદ્ધિ છે.
પ્રેરવું, ક્રિ૦ સ૦ મોકલવું. ૨ ઉસકેરવું; ઊભું કરવું.
પ્રેરિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પ્રેરણા કરેલી એવું.
પ્રેસ, પુ૦ [અં૦] છાપવાનો યંત્ર. ૨ છાપખાનું.
પ્રોત, પુ૦ [પુરોહિત] ક્ષત્રીઓનો કુળગોર.
પ્રોવું, ક્રિ૦ સ૦ કાંણા–નાકાંમાં દોરો ઘાલવો; પોરવવું.
પ્રોહિત, પુરોહિત.
પ્રૌઢ, વિ૦ [સં૦] ઉમરે–સમજે પુક્ત થયલું એવું. ૨ ઊંચા–મોટા અર્થવાળું; ઊંચી ભરી ભાષાવાળું. ૩ વિવેકથી ભરેલું; ડાહ્યું. ૪ વિદ્યા–પદવીથી માનવતુ. ૫ દેખાવમાં મોટું ઊંચું. પ્રૌઢતા–પ્રૌઢપણું.
પ્રૌઢા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રસ શાસ્ત્રમાં ત્રણ પ્રકારની નાયિકામાંની પુક્ત ઉમરે પોંચેલી, પુક્ત સમજની ને પ્રેમ સારીપેઠે સમજનારી જે તે.
પ્રૌઢિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] શરીર–મનનું પુક્તપણું. ૨ વેશ રીત વાણી લેખમાં ગૌરવવાળું જે સૌંદર્ય તે.
પ્લવઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] વાંદરો.
પ્લુત, વિ૦ [સં૦] હ્રસ્વ સ્વરથી ત્રણગણો અથવા વિશેષ લાંબો એવો ત્રણ માત્રાનો (સ્વર). ગાયનમાં, રોવામાં, દૂરથી બોલાવવામાં ઈ૦માં થાય છે.

ફ.

ફ, પુ૦ [સં૦] પની પછીનો મૂળાક્ષર.
ફઈ, ફોઈ.
ફકડી, સ્ત્રી૦ ફજેતી; લોકને હસવાનું થવું તે.
ફક્ત, અ૦ [આ૦] તેજ એક; માત્ર; કેવળ.
ફકદણ્ડ, વિ૦ ઉડેલ તબિયતનો. ૨ લુચ્ચો; ફાટેલ.
ફકર, ફિકર.
ફકરો, પુ૦ ગ્રન્થમાંનું એકાદું જૂદું પાડેલું વાક્ય પ્રસઙ્ગે ઉપયોગમાં આણેલું તે.
ફકીર, પુ૦ [આ૦] જે મુસલમાન દુનિયાદારી છોડી અલ્લાની બન્દગી કરવામાં મચ્યો રેતો હોય તે. ૨ તાબુતના દહાડામાં જે માણસ ફકીરનો વેશ લેછે તે. ૩ જે એકલો હોય ને જેની પાસે પૈસો ન હોય ને હોય તો ઉડાવી દેતો હોય તેવો માણસ. 'મળ્યા તો મીર ને બાકી ફકીર.' ફકીરફકરૂં–ફકીર અને તેના જેવું કોઈ બીજું ભીખમાગનારું.
ફકીરી, સ્ત્રી૦ ફકીરની હાલત. ૨ ફકીરનો વેશ. ૩ ફકીરને મળેલી ભીખ.
ફક્કડ, વિ૦ લોકલાજને ન લેખવતાં, સ્વછન્દે વર્તનાર. ૨ સુન્દર વેશથી ફાંકડું ફરે–રે તે. ૩ ઉડાઉ; નફિકરો.
ફક્કડાઈ, સ્ત્રી૦ ફક્કડપણું.–બોલવે ચાલવે પેરવે રેવે વગેરે.
ફગવવું, ફગાવવું.
ફગવો, પુ૦ હોળીમાં કોઈ સ્નેહી સમ્બન્ધીને રઙ્ગ છાંટી તેની પાસે જે મીઠાઈ અથવા નાણું લેવું તે.
ફગાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખોટું સમજાવવું; છેતરવું; પટાવવું.
ફચફચ, અ૦ કાદવમાં અથવા પાણી વાળી પોચી જમીનપર પગ મુકવાથી જે અવાજ થાય તે બતાવેછે.
ફજેત, વિ૦ ફજેતી થઈ હોય તેવું. [ફજેતી કરાવે તે.
ફજેતખોર, વિ૦ જેની તેની ફજેતી કરનાર. ૨ પોતાની
ફજેતી, સ્ત્રી૦ [આ૦] કોઈની નઠારી ચાલથી લોકને જે હસવાનું થાય તે. ૨ બેઆબરૂ; અપજસ.
ફજેતો, પુ૦ જેમાં કેરીના ગોટલા છોતરાં ચોળીને ધોયાં હોય તે પાણી અથવા છાસ. એ ફજેતાની કઢી થાયછે. ૨ ફજેતી.
ફટ, અ૦ એવો થતો અવાજ બતાવેછે. ૨ કોઈને તરછોડવામાં વપરાય છે.
ફટક, સ્ત્રી૦ કસણાંમાંથી બોરી કાઢવાને વા નાખવાની ચાદર; ભાતમાંથી છાલાં કાઢવાની ચાદર.
ફટકડી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો ખાર. એ ઓસડની અને રઙ્ગની મેળવણીનાં કામમાં આવેછે.
ફટકવું, ક્રિ૦ અ૦ બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થવું; બાવરું થઈ રેવું; ચળી જવું; ડાગળી ખસવી. કાળજું ફટક્યું. ૨ એક વાતપરથી બીજી વાતઉપર ઉતરી પડવું; ઉડવું.

ફટકાર, ફિટકાર.

ફટકારવું, ફિટકારવું.

ફટકારું, વિ૦ ચિત્ત ફટકી ગયું હોય તેવું.

ફટકારો, પું૦ એવો થતો અવાજ—ફટાકાનો, ચાબકનો વગેરેનો.

ફટકિચુંબારણું, વિ૦ બે નહિ પણ એકજ મોટું બારણું તે.

ફટકિયો દલાલ, પું૦ માથે જોખમ ન રાખે તેવો દલાલ.

ફટકી, ફટકડી.

ફટકેલ, વિ૦ જેનું કાળજું ફટક્યું હોય તે.

ફટકો, પું૦ જેટલીવાર સોટી-ચાબક ઉગામીને તેથી માર મારવો હોય તેટલી વારમાંની એકેકી વારનો અવાજ કરતો જે માર તે; સોટી ચાબુક વગેરેનો અકેકો જે પડેલો ઘાવ તે. ૨ સપાટો; એકદમ કરેલી જે ઝપટ તે. ફટકામાં કરચું જાણજે હો!

ફટફટ, અ૦ ફટાકા વગેરેનો અવાજ બતાવેછે.

ફટાકડી, સ્ત્રી૦ એક જાતના છોડનું દિંડું જેને પાણી લાગવાથી ફટ એવો જે અવાજ થાય છે તે.

ફટાકડો, ફટાકો.

ફટાકો, પું૦ અન્દર દારૂ હોય એવો કાગળ વગેરેનો વીટો જેને સળગાવવાથી અથવા જોરથી ઠોકવાથી ફટ એવો અવાજ થાય છે તે; આતસબાજીની એક વસ્તુ.

ફટાણાં, ન૦ ભુંડા ગીત (સ્ત્રીઓ લગનમાં ગાય છે તે).

ફટાણું, ન૦ સ્ત્રીના મોડામાંથી નિકળતા ભુંડા શબ્દ.

ફટાયો, પું૦ વારસાનો ભાગલેઈ પોતાના ભાઈથી જૂદો પડેલો જે ગરાસિયો-ઠાકોર તે; .ફણ્ટાયો.

ફટાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ જે એકાદા કામમાં સામેલ હોય તેને ખોટું સમજાવી અથવા લાંચ આપી તેમાંથી ખસેડી મુકવો અથવા તે ખસીજાય તેમ કરવું.

ફટો, એ શબ્દ કાનની સાથે જોડાઈ ફાટેલો એવો અર્થ રાખેછે—કાનફટો.

ફટોર-ળ, વિ૦ પોચું ને મીઠું (સોપારી).

ફડ, ન૦ જ્યાં દારૂ ગાળવામાં આવતો હોય તે ઠેકાણું. ૨ એક પક્ષનું ટોળું (લાવણીનું).

ફડ, અ૦ એવો થતો અવાજ. ૨ ઉતાવળથી.

ફડક, સ્ત્રી૦ સુડનો અંગરખાનો વગેરેનો નીચલો ઝુલતો પવનથી ફડફડ કરતો જે ભાગ તે.

ફડકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ દૂધપાક, દાળ વગેરે નરમ પદાર્થને આંગળાંમાં લઈને ફડ એવા અવાજ સાથે મોડામાં મુકવો.

ફડકો, પું૦ ફડકાવવું તે. ૨ જેટલું આંગળાંમાં માયું હોય તેટલું તે. ૩ ખેતરમાં અનાજ ઓરવાનું એક સાહિત્ય.

ફડચો, પું૦ ગુચવણ મટાડી કંઈ નક્કી કરવું તે; નિકાલ; શેવટ આણવું તે.

ફડનવીસ-નીસ, પું૦ [હિં૦] સરકારી અધિકારી જેને હાથ સનદો આપવાનું અને માહાલોના હિસાબ તપાસવાનું કામ હોય તે.

ફડફડ, અ૦ એવો થતો અવાજ. કપડાં ફડફડ ઊડેછે, પાંખ ફડફડ થાય છે, ફડફડ તમાચા પડેછે વગેરે.

ફડફડવું, ક્રિ૦ અ૦ ફડફડ અવાજ કરતું થવું. પક્ષીની પાંખ, રન્ધાતી દાળ, પાણી ફડફડે છે. ૨ જેના ઉપર ગુસ્સો હોય તેની પીઠપાછળ બબડવું.

ફડફડાટ, પું૦ ફડફડ થતો અવાજ તે.—સુડ પાંખ વગેરેનો. ૨ ગુસ્સામાં બબડવું તે. ૩ પતરાજી; તોર.

ફડફડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ફડફડ અવાજ થાય તેમ હલાવવું. પાંખ, કાન, લુગડું વગેરે. કાન ફડફડાવવાનો બીજો અર્થ આ કે જાગૃત-સાવધ થવું.

ફડિયો, પું૦ ઘાસ કડબ વેચનારો. ૨ લાકડાં વેચનારો.

ફણગી, સ્ત્રી૦ નાનો ફણગો.

ફણગો, પું૦ પાણી શરદીથી પોચી થયલી વસ્તુની મુાંયથી બાર નિકળેલો તેનો જે ઝીણો અવયવ તે; અંકુર.

ફણસ, ન૦ [પનસ] કોળાં જેવું એક જાતનું ફળ-એની છાળ ઉપર કાંગરા જેવું, અન્દર ખાવાનાં ચાંપાં ને એની અન્દર ગોટલીયો હોય છે.

ફણસી, સ્ત્રી૦ એક જાતની સીંગ-વાલોળના જેવી. ૨ ફણસનું ઝાડ અથવા તેનું લાકડું.

ફણા-ણી, [સં૦] ફેણ.

ફતવા, પું૦ ઢોંગ; ફીતુર; પાખંડ; ફેલ.

ફતવા-તુવાખોર, વિ૦ ઢોંગી; ફિતુરી; પાખંડી; ફેલખોર.

ફતે, ફતેહ.

ફતેમારી, સ્ત્રી૦ એક તહરેનું વાણ.

ફતેહ, સ્ત્રી૦ [આ૦] જસ મળે તેવી રીતે કોઈ કામ પાર પાડવું તે; જય. ૨ જસ; આબરુ. અ૦ જય છે! ફતેહફતેહ. ફત્તે પણ બોલાય છે.

ફતેહમન્દ, વિ૦ ફતેહ કરનાર. ૨ ફતેહવાળું-(કામ).

ફતેહમન્દી, સ્ત્રી૦ ફતેહ; જીત.

ફદફદ, અ૦ ફદફદી ગયું હોય તેવી હાલત બતાવેછે.

ફદફદવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈને ચિમળાવું; કોઈને ગન્દું થવું. ૨ પાકીને પરુથી ભરેલું થઈ પોચું થવું; પાકીને ફુટવાની તૈયારીપર આવી રેવું.

ફદિયું, ન૦ (હાલમાં) ત્રણ પૈ; દોડિયું (જીલ્લામાં). ૨ ચાર પૈ (મુંબઈમાં). ૩ સૈયડને નૈવેદમાં દોડિયાં જેટલી જે નાની ગળી ભાખરી મુકવામાં આવેછે તે.

ફનસ, ફણસ.

ફના, વિ૦ [આ૦] સઘળો નાશ થયો હોય તેવું; પાયમાલ; સંહાર કરેલું; ધાણવાળી નાખ્યો હોય તેવું. ફનાફાતિયા થઈગયું એમ પણ બોલાયછે.

ફન્દ, પું૦ [હિં૦] કારસ્તાન; કાવતરું; મેલી ખટપટ. ૨ ફાંદો; જાળ.

ફન્દી, વિ૦ ફન્દ રચનાર-કરનાર; ફિતુરી.

ફફડવું, ફડફડવું.

ફફડાટ, ફડફડાટ.

ફફેયો, પુ૦ દાઝવાથી અથવા પલાસ્તર મારેથી જે પાણી ભરેલો ફોલ્લો થઈ આવેછે તે.

ફફોલો, ફફેયો.

ફરક, પુ૦ [આ૦] જૂદું પડવું તે; સરખું ન હોવું તે; ફેર; અન્તર; તફાવત.

ફરકવું, ક્રિ૦ અ૦ આંખની આજુ બાજુની ચામડીના એકાદા ભાગે રઈ રઈને એકાએક ધ્રુજ્યાં કરવું. (સ્ત્રીની ડાબી અને પુરુષની જમણી આંખ ફરકે ત્યારે સારા સુકન છે એમ કેવાયછે). ૨ આમ તેમ હાલવું (મૂછ ફરકેછે). ૩ હાથમાંથી ખસી–સરકી–પડીજવું (રૂપિયા ફરકેછે). ૪ પાછું આવવું; મો દેખાડવું (તે ગયો છે તે પાછો ફરકવાનો નથી). ફરકી જોવું એટલે પાછી નજરે જોવું; પાછું ફરી જોવું.

ફરફગી, ફિરફગી.

ફરજ, સ્ત્રી૦ એકાદા માણસને એકાદા સમ્બન્ધને લીધે એકાદું કામ કરવાની જે જરુરીયાત તે. ૨ નીતિ ધર્મને માન આપી જે આચરણ કરવું જરૂર તે. ફરજ છે–પડવી–પાડવી એમ પ્રયોગ થાય છે.

ફરજન–ન્દ, ન૦ છોકરું; સન્તાન; સન્તતિ.

ફરતું, વિ૦ ગોળ આકારમાં. શેહેરને ફરતો કોટ છે.

ફરદ, ન૦ [આ૦] જોડ–જોટા–માંનું જે એક તે. જોટામાંથી એક ફરદ હું રાખીશ.

ફરફર, અ૦ પવનની ધીમી ગતિ બતાવેછે.

ફરમાન, પુ૦ [ફા૦] બાદશાહની સહી–મોહોર વાળો હુકમ; બાદશાહી સનદ. ૨ હુકમ; આજ્ઞા.

ફરમાવવું, ક્રિ૦ સ૦ [ફા૦] હુકમ કરવો. ૨ ઇચ્છા જણાવવી.

ફરમાસ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સરદારે ઇચ્છા જણાવવી તે. ૨ ભલામણ; સિફારસ.

ફરમાસી–સુ, વિ૦ કોઈયે ચાહનાથી આપ્યું હોય તે. ૨ સરસ; નવાઈનું. ૩ ભલામણ કર્યા પ્રમાણે બતાવેલું હોય તેવું.

ફરમો, પુ૦ [અં૦] નકશો; બિમ્બું; નમુનો.

ફરવું, ક્રિ૦ અ૦ એક બાજુપરથી બીજી બાજું તરફ વળવું. પાસું ફરતું નથી. ૨ પાછું વળવું–આવવું. તે તાંહાંથી પાછો ફર્યો. ૩ સઘળે ઠેકાણે જવું. તે ઠામ ઠામ ફર્યો, તે કાગળ સભાસદોમાં ફરેછે. ૪ ગોળ આકારમાં ગતિમાન થવું. ઘંટી–ચકરડી ફરેછે. ૫ ફેર આવવા; તમરી આવવી; ચક્કર આવવાં. માથું ફરેછે. ૬ બદલાવું; અસલથી જૂદું પડવું–તેના વિચાર આજ કાલ ફરવા લાગ્યા છે. ૭ હવા ખાવા જવું–તે સવારે રોજ ફરવા જાય છે. ફરીજવું એટલે ઉપર થઈ જવું. પૈડું તેના ઉપર ફરીગયું. ૨ બોલી–કબૂલાત તોડવી; ઉલટું કરવું. ફરી બેસવું–પાસુ મરડી બેસવું. ૨ કબૂલાત તોડવી. ફરી વળવું. (ચારપાસ; આસપાસ).

ફરસબન્દી–ન્ધી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] જમીન ઉપર પથ્થર ઈંટનું જે ચણતર તે; પથ્થર બેસાડેલા એવી જે જમીન તે.

ફરસાટ, સ્ત્રી૦ કંઈક ફરસો સવાદ.

ફરસી, સ્ત્રી૦ [પરશુ] કુવાડીની તરેહનું એક હથિયાર. એ કોઈ કાળે યુદ્ધમાં વપરાતું. ૨ સુથારનું હથિયાર.

ફરસીપુરી, સ્ત્રી૦ ચણાના અને ઘઉંના એકઠા લોટમાં જીરૂં મરી નાખી તેની બનાવેલી જે પૂરી તે.

ફરસું, વિ૦ ચણા વટાણા વગેરે કેટલાંક કઠોળ ખાધાથી જીભને જે સ્વાદ લાગેછે તે સ્વાદવાળું.

ફરસુદ, સ્ત્રી૦ પરવાર; અવકાશ; નવરાસ. (ફુરસદ).

ફરહફગ, પુ૦ [ફા૦] શબ્દ તથા તેની જોડે તેના અર્થ લખ્યા હોય તેવો સફગ્રહ; કોશ.

ફરાંસીસ, પુ૦ ફ્રાન્સ દેશનો માણસ.

ફરાગત, વિ૦ કામથી પરવારેલું; ફુરસદમાં હોય તેવું; નવરું.

ફરાસ, પુ૦ [આ૦ ફરાશ] જેનું કામ બિછાના પાથરવાં, સામાન ગોઠવવો, દીવાબત્તી કરવી એ હોય તેવો ચાકર.

ફરાળ, પુ૦ [ફલાહાર] ફળનો આહાર; વ્રતમાં અન્ન ન ખાતાં ફળ ખાઈને રેવું તે.

ફરિયાદ–દી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] નુકસાન–ઈજા થયાને માટે સજા કરાવા અને તેનો બદલો લેવાને માટે જે અરજ કરવી–જાહેર કરવું તે; દાવો.

ફરિયાદી, વિ૦ ફરિયાદ–દાવો કરનાર; અરજદાર–વાદી.

ફરીથી–ફરી, અ૦ બીજી વાર; પાછું; વળી.

ફરેકાળ, સ્ત્રી૦ ફરાને ઠેકાણે જે પાટિયાં જડેલાં તે; પાટિયાંની ભીત.

ફરેડી, સ્ત્રી૦ પાટિયાંને બદલે ઉંચી નીચી થાય એવી જે ચીપો ઉપરાઉપરી જડીને બારી બારણાં બનાવેલાં હોય તે. ૨ લશકરનાં માણસની કવાયતની તપાસ થતી વખત બન્ધુકમા જે ઉપરાઉપરી અવાજો કરવામાં આવેછે તે.

ફરેબ, પુ૦ [ફા૦] દગો; કેવું કંઈ ને કરવું કંઈ તે; ઠગાઈ; ભુલથાપ. ફરેબ દેવો–કરવો.

ફરેબી, ફરેબ.

ફરેલ, વિ૦ ઘણે ઠેકાણે ફરીને અનુભવ મેળવેલો એવો. ૨ મિજાજી; હઠીલો; ખટ્ટો ઉઠેયો તો તેને અમલમાં લાવવાને હઠથી મેહેનત કરનાર–(માથાનો ફરેલ).

ફરેસ્તો, પુ૦ [ફા૦] દેવનો દૂત; ઈશ્વરને ત્યાંના સમાચાર આણનારો.

ફરો, પુ૦ [સં૦ ફલક] અનાજનું માપ–મુમ્બઈમાં ૧૬ પાલીનો ફરો કેવાય છે.

ફલફગ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] કુદકો; ઠેકડો; કુદીને ઓળફગવું તે.

ફલાણું, વિ૦ [ફા૦] નામ–ગુણ વર્ણીને જેને ઓળખાતું હોય તે; અમુક; ચોક્કસ કોઈ; એવું એક.

ફલાહાર, ફરાળ.

ફલ્લું, વિ૦ પોળું; વાંકું વળી જાય તેવું; વલ્લું. (ફલ્લું ચાલવું).

ફ઼વારે', **ફ઼વારો**. [વી તે.

ફસ, સ્ત્રી૦ [આ૦] લોઈ ફ઼ડાવવું તે; રગ–નસ ખોલાવ-

ફસકવું, ક્રિ૦ અ૦ ખસીજવું; સરીને છુટીજવું–અમ્બોડો ફસકી ગયો. ૨ ન પારપડવું; ડબાઈજવું. કામ ફસકી ગયું. ૩ કોઈયે કંઈ કર્યું–કરવા માડયું હોય તેમાંથી તેણે ખસીજવું.

ફસલ, સ્ત્રી૦ ધાન્યનો પાક; પીક; તુલ.

ફસવવું–વાવું, ક્રિ૦ સ૦ ખોટું સમજાવી ફાંદામાં આણવું; ભૂલથાપ આપવી.

ફસવું–સાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈની ખોટી સલાહથી મુસીબતમાં આવીપડવું; ઠગાવું. ૨ ફાંદામાં–ગુંચવણમાં આવવું; સપડાવું.

ફળ, ન૦ [સં૦ ફલ] ઝાડની છેલ્લી પેદાશ જેમાં પાક્યાં બી હોય છે તે. ૨ જે કંઈ ઉત્પન્ન થયલું તે. ૩ પરિણામ; અન્ત; શેવટ. ૪ સિદ્ધિ; લાભ; પ્રાપ્તિ; ફાયદો. ૫ દુખદાયક પરિણામ; નઠારું ફળ. (પાપનું ફળ).

ફળદ્રુપ, વિ૦ ફળ આપે તેવું (ઝાડ); સારો પાક થાય તેવી

ફળવન્ત, **ફળદ્રુપ**. (જમીન).

ફળવું, ક્રિ૦ અ૦ ફળ આવે તેવી હાલતમાં આવવું–હોવું. (ઝાડે). ૨ (લાક્ષણિક) ફળ લાભ આપે તેવું થવું. ભાગ્યેગ ફળ્યું; શ્રમ ફળ્યો.

ફળાધાર, પુ૦ ફળખાઈને શરીરને આધાર આપવો તે.

ફળાર–હાર, પુ૦ [ફલાહાર] ફળનો આહાર; ફ઼રાળ.

ફ઼ળિયું, ન૦ મોહ્લો; વાડો; સેરી; પોળ; આંગણું.

ફાંકડાઈ, સ્ત્રી૦ ફાંકડાપણું; છેલાઈ; વરણાગી.

ફાંકડું, વિ૦ પોતાના શરીરના બાંધાથી અથવા લુગડાંલતાં પેરવાની છુટાથી શોભતું; દેખાવડું. (જન). ૨ રસિક; રઙ્ગિલું; ખુશમિજાજી. ૩ સાહસિક કામમાં છુટાથી ધુમનારો; ફક્કડ. ૪ સુન્દર; દેખાવડું (કામ).

ફાંકો, પુ૦ તોર; અભિમાન; ગરુરી.

ફાંગો, વિ૦ એક આંખે ત્રાંસું જુવે તે; ઉંધીપુતળી.

ફાંટો, પુ૦ દરિયા નદી વગેરેનો આડો ગયલો જે ભાગ તે. ૨ જોસ્સો; તુરઙ્ગ; કલ્પના; ખુટ્ટો. ૩ આંટો; મેલ; કીનો. ૪ આડકથા.

ફાંદો, પુ૦ ગુંચવણ; જાળ. ૨ કપટ; ઠગાઈ; ફન્દ.

ફાંફાં, ન૦ આમ તેમ જ્યાં ત્યાં ફોગટ ધક્કા ખાવા તે. ૨ કંઈ નહિ તે; મિથ્યાપણું. એ શબ્દ અનેકવચનેજ છે. ફાંફાં છે–મારવાં.

ફાંફું, અ૦ પતરાજી; ભભકામાં જોર બતાવવું તે.

ફાંસ, સ્ત્રી૦ લાકડાં–વાંસ–કાચ વગેરેની ઝીણી કરચ ચામડીમાં પેસી જાય તે. ફાંસ ભાગવી કે઼વાયછે. ૨ ચણતરનો ફ઼ાડીનાખવાનો ભાગ–એ ઠેકાણે ફાંસ મારવી કે઼વાય છે. ૩ નુકસાન કરવા સારુ વચમાં પડવું તે; હરકત કરવી તે. મારા કામમાં તેણે ફાંસ મારી.

ફાંસવું, ક્રિ૦ સ૦ કૂવા–ટાંકામાં દોરડે વતી ઘડો–પોરો ઉતારવો. ૨ ઘડાને ગળો ઘાલવો. ૩ ચણતરનો એકાદો ભાગ ખોદી ફ઼ાડવો. ૪ ખેંચીને જુદું પાડવું; તોડવું (ઝાડની ડાળી). પાડાએ તે ઝાડ ફાંસીનાખ્યું એટલે તેનો કેટલો એકભાગ તોડી જુદો પાડયો. ૫ પડતર જમીનમાં ખેતી કરવા સારુ તેને ખોદવી. ૬ ફાંદા–ફાંસામાં લેવું.

ફાંસિયું, વિ૦ ફાંસામાં આણે તેવું; તરકટી. [માં લેવું.

ફાંસી, સ્ત્રી૦ કોઈ પણ પ્રાણીને તાણીને ગળે બાંધેલી જે દોરડીતે. ૨ સકત દોરીથી ગળાને જે સીકડીનાખવું તે. ૩ ખૂન કરનાર ગુનેહગારને ઉપર કહ્યું તે રીતે તેનો જીવ લેવાની જે સજા કરવી તે–ફાંસી દેવી. ૪ પ્રાણ રુંધાય ને અકળામણ થાય એવી જે જુક્તિ તે.

ફાંસો, પુ૦ ફાંસી (૧ લા ૨ જા ને ૪ થા અર્થમાં). ૨ જાળ; ગાળો.

ફાએદો, **ફાયદો**. [ગાળો.

ફાક, સ્ત્રી૦ ભૂકો (ચૂનાની).

ફાકવું, ક્રિ૦ સ૦ છૂટા કણ હોય તેવું સેકેલું અથવા રાંધેલું ધાન્ય મોડામાં નાખવું. ધાણી–પોંઆ–મગચણા–વટાણા ફાકવા. ધૂળ ફાકવી એ, પસ્તાવો દેખાડવતાં વપરાયછે.

ફાકી, સ્ત્રી૦ ફાકવાનો જે થોડોએક ભૂકો તે–ઓસડની ફાકી. ફાકી મારવી કે઼વાય છે.

ફાકો, પુ૦ ફાકવું તે. ૨ ફાકવાનો જે ભૂકો તે. ૩ તોર; ગર્વ; અભિમાન; ગુમાન.

ફાગ, પુ૦ વસન્તઋતુ. ૨ હોળીના દાડામાં શૃંગારની હોળીયો ગાવામાં આવેછે તે. ૩ હોળીમાં જે ફટાણું–ભૂંડું ખોલવામાં આવેછે તે. ૪ ફગવો.

ફાગણ, પુ૦ [ફાલ્ગુન] સંવત વરસનો પાંચમો મહિનો–હોળીનો મહિનો.

ફાચર, સ્ત્રી૦ લાકડાં–વાંસનો કડકો જે, ફ઼વાડા વાંસલા વગેરે હથિયારના ઢીલા પડેલા હાથામાં ખોસવામાં આવેછે તે. ૨ વચમાં હરકત કરવી તે. ૩ એક જાતનું સુથારનું ઓજાર. [દાંત). ૨ રાંડું; વલ્લું.

ફાચરું, વિ૦ પોળું; વચમાં બહુ અન્તર હોય તેવું (ફાચરા

ફાજલ, વિ૦ [આ૦] વધારા ખાતાનું; વધેલું; બાકી રે઼યલું. ૨ કામમાં ન આવતું; નકામું; નિરુપયોગી.

ફાટ, સ્ત્રી૦ ફાટવાથી જે ચીરો પડવો તે; તડ. ૨ વિચારમાં જૂદું પડવું તે; સમ્પ તુટવો તે; તૂટ; ફૂટ. ફાટફૂટ પડી છે–કુસમ્પ થયો છે.

ફાટવું, ક્રિ૦ અ૦ [સ્ફટન] એકાદી આખી વસ્તુના છેક જૂદા ન પડે પણ વળગી રે઼ તેવા બે ભાગ પડવા (ફ઼રો, ગલાસ, ભાંય, કપડું, વગેરે); તડ પડવી; ચીરો પડવો. ૨ એક આખી વસ્તુના કકડા થવા–પછી તે વળગી રે઼ કે જૂદા પડી જાય. ચોપડી ફાટી, અંગરખો ફાટયો વગેરે.

૩ મર્યાદાની બ્હાર જવું; અવિવેકી થવું; છાકી જવું–તે આજકાલ બહુ ફાટચો છે. ૪ ગાળ દેવી. ૫ છેકજ જોશ–મસ્તીમાં આવવું; મરણ–નુકસાનનો ભય ન રાખતાં કામ કરવું. તે જોહો પછવાડેથી ખૂબ ફાટચો; બળદ ફાટચો છે. ૬ ભય ચિંતાથી છેક ચોંકી ઉઠી અકળાવું–છાતી ફાટી જાય છે જો! આંખ ફાટવી એટલે ગુસ્સો ચડી જવો. ૨ મસ્તીમાં આવવું. ફાટીજવું એટલે છાકી-જવું. ૨ મરણિયાં થવું. ફાટીપડવું ને ફાટીમરવું એ શબ્દ અચિંતી માઠી ખબર સાંભળેથી થતાં મોટાં દુઃખને બતાવે છે. ફાટીપડચા ને ફાટીમુઆ એ શબ્દ બૈરાંઓ છોકરાંને ચીડતાં વાપરેછે. ગુપ્ત તે પ્રખ્યાત થવું–વાત [ફાટી.

ફાટાફાટ, સ્ત્રી૦ ફાટફુટ.

ફાટું, વિ૦ ફાટેલું હોય તેવું. ફાટું તૂટું પણ કેવાય છે. ૨ ભૂંડું (બોલવું).–ફાટું ફાટું શું બોલેછે?

ફાટેલ, વિ૦ બેમરજાદ; અવિવેકી; હદની બ્હાર જઈ આડું–ભુંડું બોલનારો.

ફાડ, સ્ત્રી૦ ફાટ; તડ (ફરા વગેરેની). ૨ કકડો; ચીરી (ફળની). ૩ જૂદા પડેલા બે સરખા ભાગનો અક્કેક ભાગ (મગની તુવરની ફાડ). ૪ જેથી બે ભાગ જૂદા પડતા હોય તે ઊંડો ભાગ (મોની ફાડ). ૫ અડધો રૂપિયો.

ફાડવું, ક્રિ૦ સ૦ હથિયાર વગેરેથી બે ભાગ જૂદા કરવા; ચીરવું. લાકડાં વગેરે. ૨ હાથ ઓજાર વગેરેથી આખી વસ્તુનાં કોઈ પણ ભાગને વળગી રે તેવી રીતે અથવા તદ્દન છૂટો પડે તેવી રીતે તેનાથી જૂદો પાડવો–કપડું વગેરે. (લાક્ષણિક) છોડાં ફાડવાં એટલે ઠપકો દેવો; મેણા મારવાં; બેહુરમત કરવું. ફાડીખાવું (નખી જનાવરે). [૨ અરધો રૂપિયો.

ફાડિયું, ન૦ જૂદા પડેલા બે સરખા ભાગમાંનો એકેક.

ફાતડો, પુ૦ હિજડો.

ફાનસ, ન૦ [ફા૦] પવનથી ન બુજાઈ જાય તેવી તજવીજ-નું ફરતા કાચનું અથવા કાણાંવાળાં ચિનાઈ પતરાંનું દીવો રાખવાનું જે ઘર તે.

ફાફડો, પુ૦ કણ્ટાળાના ઝાડનો પઞ્જા જેવો જે અવયવ તે. ૨ એક જાતની પોળી સીંગ. ૩ થાપડો.

ફામ, સ્ત્રી૦ [આ૦] સ્મરણ; યાદ.

ફાયદો, પુ૦ [આ૦] નફો; લાભ; પ્રાપ્તિ.

ફારક, વિ૦ [આ૦] ગુચવણથી છૂટું પડેલું–મોકળું થયલું; કોઈ પણ વાતની સફાઈ થઈ હોય તેવું.–તે પોતાનાં દેવાં-થી ફારક થયો છે. ૨ નવરું; પરવારેલું; ફુરસદ પામેલું. કામથી ફારક.

ફારગતી, સ્ત્રી૦ [આ૦] એકાદા બન્ધનમાંથી છૂટું થવા-નો જે લેખ તે. લેણ દેણની–હિસ્સાની ફારગતી. ૨ રાજીખુશીથી છુટકારો–ખુલાસો.

ફારસી, વિ૦ [ફા૦] એ નામની ભાષાનો બોધ કરેછે.

ફાલ, પુ૦–સ્ત્રી૦ ઝાડને ફળ આવવાં તે. ૨ ઝાડને ઘણી-વાર ફળ આવેછે તેમાંની એકેકી. પેલી ફાલ બીજી ફાલ વગેરે–ફાલ આવવી કેવાય છે. ૩ પુષ્કળ પણું.

ફાલતુ, વિ૦ [હિં૦] વધારાનું; નકામું.

ફાલવું, ક્રિ૦ અ૦ કદમાં વધવું. (તે શરીરે બહુ ફાલ્યો છે).

ફાલું–લુ, ન૦ ઘરડું, દાંત પડેલા એવું કોલું–શિયાળવું. કોઈ કેછે કે એ જાનવર કોલું નથી પણ જૂદું છે ને તે જ્યાં વાઘ હોય છે ત્યાંજ રેછે ને વાઘના મોડાંમાંનું ખાય છે.

ફાવતું, વિ૦ ફાવે તેવું; અનુકૂળ.

ફાવવું, ક્રિ૦ અ૦ અનુકૂળ પડવું; સુતર–સેલું પડવું; માફક આવવું–ડાબે હાથે જમવાનું ફાવતું નથી. ૨ કોઈ કામમાં આગળ વધવું; મેહેનતમાં પાર પડવું–ચાલવું.–તે બહુ મથેછે પણ તેનો પિતરાઈ ફાવવા દેતો નથી. ૩ લાગ-જોગવાઈ મળવી.

ફાસફુસ, અ૦ પોચું; પાતળું ને પોલું. ઘાસ જેવી હલકી વસ્તુને એ શબ્દ લગાડવામાં આવેછે. [જેવું.

ફાસફુસિયું, વિ૦ પોચું; પોલું. ૨ રસ વગરનું; નિરર્થક

ફાળ, સ્ત્રી૦ જોરમાં એક દમ દોડવું તે; રપાટી.–બળદે ફાળ મુકી. ૨ ધાસ્તીથી જે એકાએક ગભરામણ થઈ આવવી તે; ચોંકવું તે; ત્રાસ; એભક. (પેટમાં ફાળ પડી કેવાય છે).

ફાળકું, ન૦ સુતરની આંટી. ૨ ફાળકો.

ફાળકો, પુ૦ કામડીના જે ઘાટપર કાંતેલું સુતર વિંટાળ-વામાં આવેછે તે; પરવીટો.

ફાળવવું, ક્રિ૦ સ૦ ભાગ પાડવા; ફાળો કરવો; વેંચણ કરવી.

ફાળસાં, ન૦ ઉનાળામાં થતો એક જાતનો લીલો મેવો.

ફાળસી, સ્ત્રી૦ ફાળસાનું ઝાડ.

ફાળિયું, ન૦ માથે વિંટાળવાનો સુતરઉ ફેંટો, આસરે દસ-થી તે પંદર હાથ લગીનો. ૨ અબોટમાં પેરવાનું ઉનનું કપડું; ધાબળી.

ફાળી, સ્ત્રી૦ સાલલો.

ફાળું, ન૦ ફાળકું.

ફાળો, પુ૦ વેંચણ કરવી તે; ભાગે પડતું આવતું તે; વાંટો.

ફિકર, સ્ત્રી૦ [આ૦] કાળજી; ચિંતા; દરકાર.

ફિકાસ, સ્ત્રી૦ કંઈક ફીકું હોવું તે.

ફિક્કું, ફીકું.

ફિટકાર, પુ૦ ધિક્કાર. ૨ સરાપ.

ફિટકારવું, ક્રિ૦ સ૦ ધિક્કારવું; તુચ્છ ગણવું.

ફિટફિટ, અ૦ તુચ્છકાર થયોહોય તેમ; ધિક્‌ધિક્.

ફિટવવું, ક્રિ૦ સ૦ આપીદેવું (કરજ). ૨ લાંચ આપવી; લલચાવવું. ૩ કોઈ ઉપરીની સામે થાય અથવા તેને છોડી દે તેમ કરવું.

ફિટવું, ક્રિ૦ અ૦ સફાઈ થવી; અપાઈ રેવું; છુટવું–તેનું દેવું હજી ફિટતું નથી.

ફિણવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈ ઢીલા પદાર્થને તેમાં હાથ ઘાલી સારી પેઠે ઘસવો-દળફિણવો; ઢોકળાંનું આથું ફિણવું વગેરે.

ફિતુર, ન૰ દગલબાજીથી ઉપરીની સામા થવું અથવા તેને છોડી દુશ્મનને મળવું તે; બણ્ડ; દંગો; હુલ્લડ; તોફાન.

ફિતુરી, વિ૰ ફિતુર કરનાર.

ફિદવી, પુ૰ [ફા૰] ચાકર; ભક્ત; સેવક; દાસ.

ફિદા, વિ૰ [આ૰] આસક્તિમાં ઘેલું ઘેલું થઈગયલું; પ્રાણ આપવાને તત્પર એવું. ૨ બહુ ખૂશ; પ્રસન્ન.

ફિરકી, વિ૰ ચારેમેર ફરતી એકેકીજ પાંદડી હોય તેવું-ફૂલ. ફિરકી મોગરો-ગલગોટો વગેરે. ૨ સીવવા ભરવાનાં રોજ કામમાં આવતો, સુતરનો દોરો ને રેશમનો તાર જે ઉપર વિંટાળી રાખવામાં આવેછે તે.

ફિરકો, પુ૰ એક દેશ-રાજ-ધરમના જે લોક તે; કોમ.

ફિરંગી, વિ૰ એ નામની એક યવન જાતી છે. એ પ્રથમ તો યુરોપખંડના પોર્ટુગાલદેશના જે પોર્ટુગીસ લોકો તે; પણ, તેઓનું રાજ અહીં થયા પછી તેમાના જે અહીં વસી રયા તે અથવા તેઓએ જે હિંદુ મુસલમાનોને વટલાવ્યા તે. ૨ કોઈ પણ ટોપીવાળો ગોરો.

ફિરયાદ, ફરિયાદ.

ફિશવન, વિ૰ માથાનો ફરેલ; મિજાજી; હઠીલો.

ફિલસુફ, પુ૰ મન અથવા પદાર્થના ધર્મ જાણનારો; તત્વજ્ઞાની. [શાસ્ત્ર.

ફિલસુફી, સ્ત્રી૰ મન-પદાર્થના ધર્મ શોધવા સમ્બન્ધી

ફિસાદ, પુ૰ [આ૰] બંડ; દંગો; હુલ્લડ; તોફાન; ફિતુર.

ફિસાદખોર, વિ૰ ફિસાદ કરનાર; ફિતુરી.

ફિસિયારી, સ્ત્રી૰ પતરાજ; બડાઈ.

ફિસોટો, પુ૰ શ્રમથી અથવા રોગથી પ્રાણીમાત્રના મોડાંમાંથી જે ફીણ જેવા પદાર્થ બાર નિકળી બાઝી રેછે તે. (લાક્ષણિક) હું તારો ફિસોટો કાડીશ એટલે એટલો માર મારીશકે મોડાંમાંથી ફીણ નિકળશે-તું દમ આખર

ફી, સ્ત્રી૰ [અં૰] હકના રૂપિયા. [થઈ જઈશ.

ફીક, સ્ત્રી૰ તબિએત બગડ્યાથી મોડામાં જે ફિકું-મોળું લાગ્યાં કરે તે; અમી વિનાનું મોડું થવું તે.

ફીકું, વિ૰ આછું; ઝાંખું (રંગમાં). ૨ સવાદ વિનાનું; મોળું. ૩ રોગ-શરમથી કરમાઈ ગયલું; નિસ્તેજ; ઉતરેલું (મોડું).

ફીણ, ન૰ [સં૰ ફેન] કોઈ પ્રવાહી, અફળાયાથી અથવા ગરમ થયેથી તેના ઉપર જે તરતો સફેદ પદાર્થ બન્ધાય તે.

ફીણવું, ફિણવું.

ફીત, સ્ત્રી૰ બાદલું ને કસબની દોરી એ બેની ગુંથેલી કાંગરાદાર જે પટી તે.

ફીસી, સ્ત્રી૰ પતરાજી.

ફીસું, વિ૰ તરત ફાટી જાય તેવું; કોયું (કપડું). ૨ ફીકું.

ફું, અ૰ જોરમા બાર નિકળતા શ્વાસથી જે અવાજ નિકળે તે. મોડેવતી જોરમાં જે વા દેવો તે.

ફુંકણી, સ્ત્રી૰ ફુંકવાની લાકડાંની અથવા ધાતુની નળી; ભુંગળી. ૨ ફુંકવું તે.

ફુંકવું, ક્રિ૰ સ૰ મોડેવતી વા દેવો. ૨ ચૂલા-દીવા ફુંકવો; વાગ્યા ઉપર ફુંકવું, વગેરે. ૨ મોડાંના વાથી વગાડવું. તતુડી વગેરે ફુંકવી. ૩ ઝપાટો ખાવો, ઝપાટાથી ખરાબ હાલ થવું. (દેવાળું ફુંકવું). ૪ બાળીનાખવું. ૫ છાની વાત ઉઘાડી કરવી.

ફુંકારવું, ક્રિ૰ અ૰ ફુંકારો કરવો.

ફુંકારો, પુ૰ ફું એવા જે શબ્દ તે.

ફુંકીખાવું, ક્રિ૰ સ૰ ધન માલ ઉડાવી નાખવું.

ફુંફવાટો-ફુંફાડો, પુ૰ ફું એવા અવાજ કરવો તે. ૨ બીવડાવવું તે.

ફુઆરો, પુ૰ નીચેથી ઊંચે જઈ પાછું ધારમાં નીચે પડતું જે પાણી તે. ૨ એ પાણી પડે તેને સારૂ કરેલી જે યુક્તિ તે. ૩ ઝરો.

ફુઈ, ફોઈ.

ફુએડ, વિ૰ ગન્દું; મેલું. ૨ રીતભાત વિવેકમાં તોછડું.

ફુઓ, પુ૰ બાપની બેહેનનો વર.

ફુક્કો, પુ૰ દડા આકારની ફુલેલી વસ્તું.

ફુગાવું, ક્રિ૰ અ૰ ઘણી વાર ભીની હવામાં અથવા બાફમાં રયેથી પોચી વસ્તુ ઉપર રૂંવાં જેવો મળ બાઝવો.

ફુટકળ, વિ૰ નકામું; ભાંગું તુટું. ૨ પરચુરણ.

ફુટડિયું, ફુટડું.

ફુટડી, વિ૰ ધાડી (દાળ).

ફુટડીદાળ, ધાડી દાળ.

ફુટડું, વિ૰ શોભિતું; દેખાવડું; ખુબસુરત.

ફુટવું, ક્રિ૰ અ૰ કોઈ વસ્તુમાંથી તેનો એકાદો અવયવ બાર નિકળવો. ઝાડને પાંતરાં ફુટવાં. ૨ અન્દરનું બાર કાડવાને ફાટવું-ગોડ ફુટવું. ૩ ભાંગીજવું. હાંલ્લાં ફુટચાં. ૪ (લાક્ષણિક) નઠારૂં નિકળવું; માઠુંથવું;-નસીબ ફુટ્યું છે. ૫ કરેલા સમ્પમાથી છૂટાં પડવું; છૂટાંપડી સામે થવું. ૬ આરપાર જવું; બીજી પાસ દેખાવું-આ કાગળ ઉપર અક્ષર ફુટવાના નથી. ૭ (લાક્ષણિક) ઈંદ્રીયે પોતાનું કામ કરતાં બંધ પડવું-આંખ ફુટવી; કાન ફુટવા વગેરે.

ફુટાફુટ, ફાટફુટ.

ફુણગી, સ્ત્રી૰ ઝીણી ફોલ્લી. ૨ પ્રવાહી ઉપર જે ઝીણો પરપોટો તે.

ફુદડી, સ્ત્રી૰ એકેકના કાંડાં ઝાલી ગોળ ચક્કરમાં ફરવાની એક રમત છે. (છોકરીઓમાં). ૨ તારાના આકારનું જે ચિન્હ તે; *.

ફુદડો, પુ૰ એક જાતનું ગન્ધાતું જીવડું; એક જાતનો ઝલ-વાંદો. ૨ એક જાતનું ઘાસ.

ફુદનો-દીનો, પુ૦ [ફા૦] એક જાતનો છોડ; એ રસોઈના લીલા મસાલામાં અને ઓસડમાં કામ આવેછે.

ફુમતી, સ્ત્રી૦ અંબોડે લટકતું રાખવાનું ઘરેણું.

ફુમતું, ન૦ રેશમ-કસબનો ગુચ્છો જે ટોપી વગેરે ઉપર લટકતો રાખવામાં આવેછે તે. ૨ રૂપાંની ઘુઘરીનો ઝુમખો. રૂમાલ-કોથળીને હોય છે.

ફુરજો, પુ૦ [આ૦] જે સરકારી જગામાં જતાં આવતાં વાહાણો નોધાય છે ને મેહેસુલ લેવામાં આવેછે તે; માંડવી.

ફુરસદ, સ્ત્રી૦ [આ૦] પરવાર; નવરાસ.

ફુલકર, ન૦ આતશબાજીની ચીજોમાંની એક જે બળેછે ત્યારે ફૂલ પડેછે. [રોટલી.

ફુલકુ-ક્કું, ન૦ વરઘોડો ; ફુલેકું. ૨ નાની ને પાતળી

ફુલડું, ન૦ ધાણીનો ફુલેલો કણ. (ન ફુલેલો તે ઓગણું કહેવાયછે).

ફુલણજી, વિ૦ ફુલાવ્યાથી ફુલીજાય તે (માણસ); (જુઠાં) વખાણથી મોટાઈ મળી એમ સમજનાર;-એમ સમજી છાકીજાય તે.

ફુલતોડો, પુ૦ સ્ત્રીયોને પગે ઘાલવાનું એક ઘરેણું.

ફુલબરડો, પુ૦ સોપારીની એક જાત. [વીગેરે ફુલવવું.

ફુલવવું, ૦ ક્રિ૦ સ૦ ફુલે તેમ કરવું. ઈંધ, રોટલી, પુરી

ફુલવું, ક્રિ૦ અ૦ અગ્નિની આંચથી ઉપસવું; ઊંચુ થવું-રોટલી, પુરી વગેરે. ૨ પાણી ભરાયાથી અથવા હવા લાગેથી મોટું થવું-અનાજ, લાકડું વગેરે. ૩ પવન લાગવાથી ઊંચું થવું-રબર-કાગળના ડબ્બા. ૪ રોગથી જાડું થવું. વાથી શરીર ફુલીગયું. ૫ ખિલવું; ફૂલ થવાં 'સખી ફાગણ ફૂલ્યો ફૂલ મધુપુર મોહિયેરે.' ૬ જુઠી તારિફ કરી કોઈ સમજાવે તેમ સાચું માની તેના કહ્યા પ્રમાણે કરવું; છાપરે ચડવું; ખોટી મોટાઈ દેખાડવી. ૭ (દલગીરીમાં શરીર ભારે લાગેછે ને ખુશીમાં હલકું લાગેછે તે ઉપરથી) હલકુ થઈ વધવું; આનન્દી થવું-હરખથી ફુલવું.

ફુલસાંકળાં, ન૦ રૂપાંનું ઘરેણું-પગનું.

ફુલાવું, ક્રિ૦ અ૦ (જુઠાં) વખાણથી મોટાઈ માનવી; મોટાઈ માની અભિમાની થવું. [તેવી ટેવ.

ફુલાસ, સ્ત્રી૦ જૂઠી તારીફથી મોટાઈ માનવી તે અથવ

ફુલિયું, ન૦ એક વનસ્પતિ છે.

ફુલું, ફૂલું.

ફુલેકું, ન૦ વરઘોડો. ૨ પરણનાર છોકરો છોકરી, લગનને આગલે દિવસે ઘોડાપર બેસી રાત્રે ફરવા નિકળે ને સગાં વાહાલાં ન્યાતિલાંને ત્યાં જાય છે તે. (કાઠિયાવાડ).

ફુલેલ, ન૦ ફૂલના પાશથી સુગંધીવાળું થયલું તેલ-ધૂપેલ-

ફુલેલ તેલ, ધુપેલ. [મોગરેલ વગેરે.

ફુલેવર, વિ૦ જેમાં ફૂલ પાડ્યાં હોય તેવું (કપડું, લાકડું, [વગેરે).

ફુલ્લસો, પુ૦ નાણું; રૂપિયા.

ફુવારો, ફુઆરો.

ફુવો, ફુઓ.

ફુસફાસ, અ૦ જીવ-દમ વનાનું હોય તેમ.

ફુસફુસિયું, વિ૦ દમ-રસવગરનું; નકામું; હલકું; નજીવું; સેહેજ ઉડી જાય તેવું.

ફુસલાવવું, ફોસલાવવું.

ફુસિયું, ફુસફુસિયું.

ફૂ, ફું. [છે તે.

ફૂગ, સ્ત્રી૦ વસ્તુ ફુગાયાથી તેના ઉપર રૂવાં જેવું જે બાઝે-

ફૂટ, પુ૦ [અં૦] સુતારી અડધો ગજ; બાર ઈન્ચ.

ફૂટ, ન૦ એક જાતનું ફળ-(એનું શાક થાયછે).

ફૂટ, સ્ત્રી૦ તૂટ; અન્તર; વાંધો. ૨ અણબનાવ; અદાવત.

ફૂલ, ન૦ [ફુલ્લ] ઝાડ અથવા વેલીનો સુગન્ધિ આપતો પાંખડીયો વાળો એક નાજુક શોભિતો અવયવ જે ઘણું કરીને ફળોત્પત્તિનું કારણ હોયછે; ઉઘડેલી કળી તે ફૂલ. કેટલાએક છોડની કળી પણ ફૂલ કેવાયછે. ૨ એ ફૂલના આકારનો સુના રૂપાં હાથીદાંત કાગળ વગેરેનો જે ઘાટ તે. ૩ દારૂ ગંધક વગેરેના સમ્બન્ધથી જે અગ્નિ તેનો ફુલ સરખો જે આકાર નિકળેછે તે. ૪ સેતરંજી ગલીચા ઉપર ફૂલનો જે આકાર પાડ્યો હોય તે. ૫ આંખમાં સફેત છારીનું જે ટપકું બાઝયું હોય તે; ફૂલું. ૬ સોપારીનો જે કાતરેલો પાતળો ભૂકો તે. ૭ જેમાં ગર્ભ બન્ધાય છે તે ઠેકાણું; કમળ (સ્ત્રીનું). ૮ પગને આંગળે ઘાલવાનું ઘરેણું; છુવિટિયું (સ્ત્રીને). ૯ નાકનો કાંટો. ૧૦ દહીં વલોવવાની રવૈનો નીચલા છેડાનો પાંખિયા વાળો જે અવયવ તે. ૧૧ પુરુષની ગુહ્યેન્દ્રિયનો જે આગલો ભાગ-માથું તે. ૧૨ સ્ત્રીને અટકાવ આવવો તે-ફૂલ આવવું. ૧૩ ઓષધિને અગ્નિની આંચ દિધાથી જે ઉત્પન્ન થાયછે તે. (અજમાના ફૂલ વગેરે). હલકાપણું અને નાજુકાઈમાં ફુલની ઉપમાં આપવામાં આવેછે. હલકું ફૂલછે.

ફૂલું, ન૦ આંખમાં છારીનું જે ટપકું તે.

ફેં, અ૦ થાકીગયાના અર્થમાં. ફેં થઈગયો.

ફેંકવું, ક્રિ૦ સ૦ દૂરથી નાખવું-ઉરાડવું. ૨ દોડાવી મુકવું (ઘોડાને). ૩ ગરબડતું જાય તેમ નાખવું (પાસો). ૪ લાગ્યું તો તીર નહિતો તુક્કો એમ સમજી ગુજારવું (અરજી). ૫ દૂરથી જોવું અથવા ઉપર ઉપરથી જોઈલેવું. નજર ફેંકવી.

ફેંટ, સ્ત્રી૦ કપડું વિંટાળેલું હોય એવી બાંધેલી જે કંમર તે. ફેંટ પકડવી. કમર પકડી ધરીરાખવું.

ફેંટો, પુ૦ જે કપડું માથાપર આંટા દઈ વિંટાળ્યું હોય તે. ૨ તાડ (ઝાડ) અને તરસાડ (પાંતરાં) ની વચમાંનો જે ભાગ તે. જેના વાખના દોરડાં રાસડીયો વગેરે બનેછે. ૩ કપટ; ઠગાઈ; છળભેદ. (ફેંટો રમવો-કરવો).

ફેંદવું, **ક્રિ૦** સ૦ છુંદવું; કચરવું. ૨ ચુંથીનાખવું; ખરાબ કરીનાખવું.

ફેણ, **સ્ત્રી૦** [સં૦ ફણા] સાપની પોલી કરેલી ગરદન. ૨ તાંબાના કોડિયાંમાં દીવા ઉપર આવતી તાંબાની જે ચીપ તે-(ધીને ઊંનું રાખવા).

ફેણ, **ન૦** [સં૦ ફેન] ફીણ.

ફેન, **વિ૦** [અં૦] સારૂ.-કપડું લાવ્યો છે તે બહુ ફેન છે.

ફેફરી, **સ્ત્રી૦** ફેફરું.

ફેફરું, **ન૦** મોડે ફીણ આવે, ચક્કર ખાઈને પ્રાણી નીચે પડી જાય તે રોગ.

ફેફસાં, **ન૦** છાતી-હૃદયની અન્દરની જે બે ઇન્દ્રિયો વડે શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાય છે તેમાંની એકેકી. એક છિદ્રવડે હવા લેવાય છે ને બીજીવડે કઢાય છે. ફેફસું (એક-વચનમાં).

ફેર, **પુ૦** અન્તર; તફાવત; જૂદાપણું. ૨ ચક્કર-તમ્મર આવવાં તે-(રોગ). ૩ ઘેરાવો; ઘેર. ૪ હાલત બદલાવી તે. તે રોગીને ફેર પડયો છે. ૫ કાણાંમાં ફરીને બેસતી આવનારી પેચવાળીં ખીલી (કાનના લવિંગનો ફેર, રમવાની કોયલનો ફેર વગેરે).

ફેરફટક, અવળુંસવળું; આડુંઅવળું.

ફેરફાર, **પુ૦** રદ બદલી, કંઈ કાઢી કંઈ ઉમેરવું તે. ૨ અંતર; તફાવત.

ફેરબદલ, **વિ૦** ફેરવેલું-બદલેલું હોય તેવું; અદલબદલ; કોઈને ઠેકાણે કોઈ ને કોઈને ઠેકાણે કોઈ હોય તેવું.

ફેરવવું, **ક્રિ૦** સ૦ બદલવું; ઠામફેર કરવું-બારણું ફેરવીનાખ. ૨ ચલાવવું; અહીં તહીં લઈજવું. બળદને સીમમાં ફેરવ. ૩ ગોળ આકારમાં ચલાવવું; ચાકપર ચડાવવું. કોયલને ફેરવ. ૪ ફેરફાર કરવો; દુરસ્ત કરવું. મુસદ્દો ફેરવ. ૫ રદ કરવું; નામંજુર કરવું. (હુકમનામું). ૬ બદલવું-જૂનું રદ કરી નવું દાખલ કરવું (કાયદો). ૭ ધીમે રહીને ઘસવું; પમ્પાળવું-હાથ ફેરવવો-માથે હાથ ફેરવવો એનો વળી લાક્ષણિક અર્થ એ છે કે આશીર્વાદ દેવો. હાથ ફેરવીગયો એટલે ચોરીગયો. ૮ કાણાંમા ફરે તેમ કરવું-ઘડિયાળને કુંચી ફેરવવી. ૯ આંખ ફેરવવી એટલે ગુસ્સો કરવો; ધમકાવવું; ડોળા કાઢવા.

ફેરાવો, **પુ૦** લાંબે ફરવું-જવું પડે તે; ચક્કર. આ રસ્તો સીધો છે ને પેલો ફેરાવાનો છે. [નહિ.

ફેરિયો, **પુ૦** રસ્તે ફરી ફરીને વેચનારો (દુકાન માંડીને

ફેરિસ્ત, **સ્ત્રી૦** [ફા૦] યાદી; ટીપ.

ફેરી, **સ્ત્રી૦** ફેરો મારવો તે. ૨ વખત; વાર (બે ફેરી).

ફેરેજવું, **ક્રિ૦** અ૦ ઝાડે-દિશાયે જવું.

ફેરો, **પુ૦** જવું આવવું તે. કેટલા ફેરા ખાઉં? ૨ લાંબે જવું તે; લાંબો ચકરાવો. તે રસ્તે જસો તો ફેરો પડશે. ૩ ઝાડો; અધામણ. ફેરો લાગ્યો છે.

ફેલ, **પુ૦** [આ૦] પાખંડ; જૂઠું આચરણ કરવું તે; ખોટો દેખાવ; ઢોંગ. ૨ બાનું; મિષ. ૩ નઠારું આચરણ; ગુનાહ.

ફેલખોર, **વિ૦** ફેલ કરનાર.

ફેલજામીન, **પુ૦** ફરીથી નઠારું આચરણ ન કરે પણ સારી ચાલ રાખે તેને સારૂ જે જામીન તે.

ફેલંવું, ફેલાવું.

ફેલાવ-વો, **પુ૦** લાંબું પોળું વધવું તે; પ્રસાર; વધારો.

ફેલાવવું, **ક્રિ૦** સ૦ પ્રસાર થાય તેમ કરવું; વધારવું; ઠેકાણે ઠેકાણે પસરી વળે તેમ કરવું.

ફેલાવું, **ક્રિ૦** અ૦ વધવું; પસરવું. ૧ આગ ફેલાઇ. ૨ રોગ ફેલાયો. ૩ ઝાડ ફેલાયું. ૪ અજવાળું ફેલાયું ઇત્યાદિ.

ફેસલો, **પુ૦** ઠરાવ; હુકમનામું. ૨ છુટકો.

ફોઈ, **સ્ત્રી૦** બાપની બેહેન.

ફોઈસાસુ, **સ્ત્રી૦** વરના બાપની બેહેન.

ફોક, **વિ૦** ઠરવેલું-બોલેલું રદ કરયું હોય તેવું (વિવાહ વચન વગેરે). ૨ નકામું; વ્યર્થ; મિથ્યા; ફોગટ.

ફોકટ-ગટ, **વિ૦** અમસ્તું; નકામું; વ્યર્થ જાય તેવું. ૨ મફત; પૈસા ખરચ્યા વગરનું.

ફોગટિયું, **વિ૦** પૈસા ખરચ્યા વના મફતમાં ઉપભોગમાં આવે તેવું. ૨ કામ ન લાગે તેવું; અમસ્તું.

ફોજ, **સ્ત્રી૦** [આ૦ ફૌજ] લશ્કર; સેન. ૨ ટોળું; ધાડ.

ફોજદાર, **પુ૦** શેહેર-ગામની રૈયતની સંભાળ રાખનારો પોલીસઅમલદાર; કોટવાળ.

ફોજદારી, **વિ૦** ચોરી ખૂન વગેરેના ગુનાહ સમ્બન્ધી. કાયદા-ઇનસાફ કરવાનું ઠેકાણું- કામ વગેરે.

ફોજદારી, **સ્ત્રી૦** ગુનાહને સારુ જે ફરિયાદી તે. ૨ ગુનાહને સારુ જે ઇનસાફખાતું તે.

ફોડલો, ફોલ્લો.

ફોડવું, **ક્રિ૦** સ૦ [સ્ફોટન] ભાંગીનાખવું.-હાંલ્લું-પથરો વગેરે. ૨ અગ્નિની આંચ દઈ અવાજ કરવો; છોડવું. ફટાકા, બંધુક વગેરે. ૩ અફાળવું-માથું. ૪ ધાર અથવા અણી ભોકી ફાડવું-ઉઘાડવું. ફોલ્લો-ગાંઠ વગેરે. ૫ છાની વાત ઉઘાડી કરવી. તેણે સંધું તેની આગળ ફોડી દીધું. ૬ સામાવાળાને લાંચ આપી પોતાની તરફનું કરવું; સામાવાળાથી કોઈને છુટો પાડવો. ૭ જમીનની અંદર ખાડો ખોદવો અથવા એ ખાડામાં દારૂ ભરી ઉપરની જમીનને તોડી પાડવી (સરંગ ફોડવી). ૮ મરડી-વાળીને અવાજ કરવો (ટાચકા ફોડવા). ૯ આંખમાં મારી તેને પોતાનું કામ કરતી બંધ કરવી. ૧૦ ઘણા અવાજથી કાનને થતું દુખ થાય તેમ કરવું.

ફોડવું, **ન૦** ચકતું (દહીનું). [ફોત કરીનાખ્યો.

ફોત, **વિ૦** કતલ કરી-મારી નાખ્યું હોય તેવું-તેણે તેને

ફોતરું, ન૦ અનાજનું ઉપલું છોડું.
ફોદું, ન૦ ચકતું (દહીનું).
ફોદું, વિ૦ પોચું; ઢીલું (માણસ).
ફોફળ, ન૦ સોપારી.
ફોફળી, સ્ત્રી૦ સોપારીનું ઝાડ.
ફોફૈયો, પું૦ પાણીથી ભરેલો ફોલ્લો.
ફોમ, ફામ.
ફોર, સ્ત્રી૦ ગન્ધ; વાસ.
ફોરવું, ગન્ધાવું; પીમળવું; વાસ આવવી.
ફોરાઈ, સ્ત્રી૦ સ્ફુરતા; હોશિયારી; ચંચળાઈ.
ફોલવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઠાળ વગેરેનાં છોડાં કાડવાં. ફોલી-ખાવું એટલે ઉપલું રેવા દઈને અન્દરની મતા કહાડી ખાવી—ઉંદર ફોલી ખાયછે.
ફોસલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખોટું સમજાવવું; પટાવવું; ખોટી ખુશામત કરવી. ૨ છેતરવું; આંજવું.
ફોલ્લી, સ્ત્રી૦ નાનો ફોલ્લો.
ફોલ્લો, પું૦ લોહી બગડવાથી ગોળ આકારમાં ઉપસેલી ચામડી.
ફ્રેન્ચ, પું૦ ફ્રાન્સ દેશનો વતની.

બ.

બ, પું૦ [સં૦] તેવીસમો વ્યન્જન વર્ણ.
બંસુરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાંસળી.
બઈરી, બૈરી.
બક, પું૦ [સં૦] બગલો. (પક્ષી).
બકબક, સ્ત્રી૦ નકામું ઘણું બોલવું તે; બકવા; લવારી.
બકબકાટ-રો, સ્ત્રી૦-પું૦ બકબક.
બકબકિયો, પું૦ બકબક કરનારો.
બકરકુદી, સ્ત્રી૦ બકરાંની પેઠે ઉભાં થવું કુદી પડવું એવી જે મસ્તી તે; તોફાન; ઉછાંછુળાપણું. ૨ એક જાતની કસરત.
બકરી, સ્ત્રી૦ બકરાની માદા.
બકરીઈદ, સ્ત્રી૦ મુસલમાનનો એક તેહેવાર.
બકરું, ન૦ બકરી અથવા બકરો.
બકરો, પું૦ એક જાતનું ચોપગું જાનવર-એનાં સિંગડાં વળેલાં ને ખરબચડાં હોય છે. એ ઘેટાંના જેટલા કદનો પણ વધારે જોરાવર, ઓછો બિકુણ ને વધારે ચાલાક હોય છે. એ ડુંગર ડુંગરી મેદાન ઉપર ચાર પાલો ખાય છે. એનું ગોશ ઘણાક માણસ પોતાના રોજના ખોરાકમાં લે છે.
બકવા-ટ, સ્ત્રી૦ બક બક; લવારી; ટાયલું; મિથ્યા ભાષણ.
બકવું, ક્રિ૦ સ૦ વિચાર્યા વિના ગમેતેમ બોલ્યાં કરવું; લવારી કરવી. ૨ જૂઠું બોલવું. ૩ એ શબ્દ હોડ-સરતને લાગે છે. સરત કરવી અથવા બકવી.
બકાઈ, સ્ત્રી૦ બગાસું. 'જસોદા માતાનું દુઃખ જાણી, હરીયે ખાધી બકાઈ.'
બકાત. વિ૦ બાકી-શિલક રેયલું.
બકારી, સ્ત્રી૦ ઉલટી; પાછું નરૂખાવું તે.
બકારો, પું૦ ઘાંટો; સાદ; બૂમ. ૨ બકબકાટ; લવારો.
બકાલ, પું૦ [આ૦] જેમતેમ કરી દુકાન માંડી બેઠેલ વાણિયો. ૨ ખરચવે ચિકણો, કંગાલ દેખાતો ને બીકણ પોચા માણસને એ શબ્દ લગાડવામાં આવેછે.
બકાલાપીઠ, સ્ત્રી૦ શાકબજાર.
બકાલું-લુ, ન૦ લીલું શાક.
બકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ બકે તેમ કરવું. ૨ ચડાવવું; ઉસકેરવું. ૩ ખિજવવું.
બકુડી, સ્ત્રી૦ એ શબ્દ લાડમાં બાળકને રમાડતાં બોલવામાં આવેછે.
બકુલ, ન૦ [સં૦] એક જાતનું ઝાડ-ફૂલ. એ ફૂલને સુગંધી હોયછે.
બકોરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘાંટો કાડી બોલાવવું; બૂમ પાડવી.
બક્ષવું, ક્રિ૦ સ૦ મોટાએ નાનાને બક્ષીસ આપવી; પ્રસાદી આપવી.
બક્ષી, પું૦ [ફા૦] ફોજનો સરદાર. ૨ ફોજના માણસોને પગાર આપનારો અમલદાર.
બક્ષીસ, સ્ત્રી૦-ન૦ [ફા૦] પ્રસન્ન થયેથી જે કંઈ આપી દીધેલું તે. ૨ મોટાએ નાનાને જે આપેલું તે; ઈનામ. ૩ સરખે સરખાને અથવા મોટાને જે આપેલું તે; ભેટ; નજર.
બખ્તર, ન૦ [ફા૦] તીખાં લોડાંની ઘડેલી ઝીણીઝીણી કડીયોનો જાળીવાળો જે અંગરખો જુધમાં જોદ્દાઓ પોતાને શરીરે પેરેછે તે; ચિલખત; કવચ.
બખ્તાવર, વિ૦ નસીબદાર.
બખ્ખર, ન૦ ઈતિહાસ; તવારીખ. ૨ વૃત્તાંત; હકીકત.
બખ્ખરવું, ક્રિ૦ અ૦ લાગવું; ખખરવું; સાલવું. તે મને બખ્ખરચાં કરેછે. ૨ પચવું; ભોગવટો કરી શકવો—તે માલ તેને બખ્ખરવાનો નથી.
બખ્શીસ, બક્ષીસ.
બખાબખી, સ્ત્રી૦ લડાલડી; ટણ્ટો. ૨ વાદ.
બખિયો, પું૦ પાસપાસે ને ઝીણાં ઝીણાં ટાંકા દીધા હોય તેમાંનો એકેકો (સિવવામાં). સિવવું ને બખિયા દેવા.
બખિલાઈ, સ્ત્રી૦ અતીસે કંજુસાઈ; કૃપણતા; કંગાલિયત.
બખીલ, વિ૦ [આ૦] કંજુસ; કૃપણ; અતીસેં કસરિયો ૨ કંગાલ; હીણ.
બખેડો, પું૦ મારામારી; ફિસાદ; ટંટો; ધાંધલ.
બખોલ, સ્ત્રી૦ ઝાડના થડનું પોલાણ. ૨ કેટલાંક જાનવર જમીનની અંદર જે પોલાણ કરીને અંદર રેછે તે.

બખ્ત, ન૰ [ફા૰] નસીબ; દૈવ.
બખ્તાવર, વિ૰ [ફા૰] નસીબદાર; ભાગ્યશાળી; પનોતું. બખ્તાવર કદમ-(જેનાં) પગલાં થવાથી લાભ થાય (તેનાં) તે.
બગ, પુ૰ [સં૰ બક] બગલો.
બગડવું, ક્રિ૰ અ૰ ખરાબ થવું. ૨ ભ્રષ્ટ થવું.
બગડો, બેનો આંકડો; ૨.
બગધ્યાન, ન૰ એકાગ્રધ્યાન. ૨ સ્તબ્ધ-સૂમ થઈ તાક્યાં કરવું તે.
બગબગું, ન૰ મળસકું; આંધળુંધુંધળું; ભળકડું.
બગભગત, પુ૰ અન્દરથી સ્વારથ સાધનારો પણ બારથી સાધુ દેખાતો પુરુષ તે.
બગરું, ન૰ ઘી ગરમ કરવાથી ઉપર તરી આવતો જે મેલ તે. ૨ તેલનો રગડો; ડોળું તેલ.
બગલ, સ્ત્રી૰ ખભાની નીચે ને હાથની બાજુએ જે ખાડો તે; કાખ. કોઈ ચીજને બગલમાં મારવી એટલે બગલમાં રાખવી. ૨ આસરો; શરણ-એને તમારી બગલમાં રાખજો. ૩ બગલ આગળ આવતો અંગરખાંનો ભાગ જે ત્રિકોણ આકારે હોય છે તે કકડો. ૪ બાજુ.
ગલદાણા, પુ૰ પગે ઘાલવાના તોડા. (કા૰).
બગલભાવાર્થી, વિ૰ બગલાના જેવી મનમાં મતલબ રાખનારો.
બગલું, ન૰ બગલો કે બગલી.
બગલો, પુ૰ [બક] એક જાતનો પક્ષી-એની ગરદન ને પાંખ લામ્બી અને પગ પણ લાંબા હોયછે. એ માછલાંનો શિકાર કરેછે. ૨ એક તરેહનું વાણ.
બગાઈ, સ્ત્રી૰ ઢોર-કુતરાંનાં ચામડાં રૂવામાં ભરાઈ રેતું એક જાતનું પાંખવાળું જીવડું. ૨ કાનમાં થતો એક રોગ.
બગાડ, પુ૰ ખરાબ થવું તે. ૨ નુકસાન. ૩ વિકૃતિ; રોગ. ૪ કજિયો; અણબનાવ.
બગાડવું, ક્રિ૰ સ૰ ખરાબ કરવું. ૨ નુકસાન કરવું. ૩ રોગ આણવો. ૪ અણબનાવ-કજિયો થાય તેમ કરવું.—તેણે તેની સાથે બગાડ્યું છે.
બગાડો, બગાડ.
બગાસું, ન૰ સુસ્તી-ઊંઘથી એકાએક મોઢું ફાટેછે તે, ઊંઘની તૈયારી પર એકાએક રૂઈરૂઈને મોઢું ખેંચાઈ ઉઘડે તે. બગાસું આવવું-ખાવું.
બગી, સ્ત્રી૰ એક તરેહની ઘોડાગાડી. ૨ નજર-બગી ફાટીગઈ.
બગીચો, પુ૰ [ફા૰] વાડી; બાગ.
બગો, પુ૰ સ્ત્રીને પેરવાનું એક જાતનું સુતરવ ગળીના રઙ્ગનું વચમાં અથવા કોર ઉપર ધોળી ધોળી ભાત હોય તેવું લુગડું.
બઙ્કેરાવ, બાંકેરાવ.

બઙ્ખારવું, ક્રિ૰ સ૰ બુમ પાડવી.
બઙ્ગ, પુ૰ તરેહ; રીત. ૨ બુદ્ધો; તર્ક; કલ્પના; જુક્તિ. ૩ એક જાતનો ખાર.
બઙ્ગડી, સ્ત્રી૰ સ્ત્રીને કાંડે પેરવાનું કાચનું ઘરેણું; એ તરેહની જે સુનાની હોય તે.
બઙ્ગલી, સ્ત્રી૰ નાનો બઙ્ગલો.
બઙ્ગલો, પુ૰ મેદાન-વાડીની વચમાં બાંધેલું જે સુંદર મકાન તે.
બઙ્ગાળી, વિ૰ બઙ્ગાળ દેશનું-સમ્બન્ધી.
બચબચ-બચકબચક, અ૰ બાળક ધાવતાં જે શબ્દ કરેછે તે બતાવેછે.
બચકવા, પુ૰ માણસ જેને તેને બચકાં ભરે તેવા તેને જે વાયુરોગ તે.
બચકડું, બચકું.
બચકી, સ્ત્રી૰ પોટલી; ગાંસડી.
બચકું, ન૰ કરડવું તે; ડાકું ભરવું તે. ૨ પોટલું.
બચકો, પુ૰ પોટલું; ગાંસડી.
બચગી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] બાળપણ.
બચડવાળ-રવાળ, વિ૰ જેને છૈયાં છોકરાં હોય તે (પુરુષ).
બચપણ, ન૰ બાળપણ.
બચવું, ક્રિ૰ અ૰ સઙ્કટ-આફત-ખરાબી-પાપ-શિક્ષામાંથી ઉગરવું; સલામત રેવું. ૨ રેવું; જતું અટકવું (દીવો ગુલ થતો બચ્યો).
બચારું, વિ૰ રાંક; અશક્ત; ગરીબ; દયા આવે તેવું; બચાવવા-રક્ષણ કરવા જોગ.
બચાવ, પુ૰ સઙ્કટમાંથી ઉગારવું તે; સંભાળ; સંરક્ષણ; ખરાબી થતી અટકાવવી તે. ૨ ખરચ થોડો થતે જેટલો ફાયદો રે તે.
બચ્ચાંકચ્ચાં, ન૰ છૈયાં છોકરાં.
બચ્ચી, સ્ત્રી૰ બોકી; ચુમી; ચુમ્બન.
બચ્ચું, ન૰ નાનું બાળક.
બચ્ચો, પુ૰ દિકરો. એ શબ્દ લાડના અથવા તોછડા ભાવમાં વપરાયછે. બચ્ચાજી.
બજર, પુ૰ તમ્બાકુ.
બજરબટ્ટું, ન૰ તળાવમાં થતી પોયણીનું ફળ. એ રાતાં ને કાળાં બે પ્રકારના થાયછે ને ખાધામાં પણ આવેછે.
બજરબટ્ટુ, ન૰ જે કાળો મણકો (એક જાતના લાકડાનો) રીછના મોડામાં ઘાલી તરત પાછો કાડેલો તે. એ દાણો રીંછના નિમાળા સાથે દોરામાં પ્રોઈને બાળકની કોટે નજર ન લાગે માટે બાંધી રાખવામાં આવેછે. ૨ પોયણીનું ફળ.
બજવું, ક્રિ૰ અ૰ અમલમાં આવવું; અસર થવી; પારપડવું (કામ). ૨ વગડવું (વાજું). હુકમનામુ બજવું એટલે તાકીદથી રૂપિયા મળવાનો ઠરાવ થવો.
બજવૈયો, પુ૰ મૃદંગ-નરઘાં વગેરે વગાડનારો.

બજાજી, સ્ત્રી૦ [આ૦ બજાજ-કાપડિયો] દુકાનદારની માલ વેચવા સમ્બન્ધી ભાવ વધતો ઓછો બોલવાની જે ગતવાળી ભાંજગડ તે. ૨ છેતરવાની તજવીજ; સોદાઈ;

બજાર, પુ૦ [ફા૦ બાજાર] જ્યાં માલ-સામાન-સોદા વેચાય લેવાય તે ઠેકાણું; નાણાની લેવડ દેવડ થાય તે જગા. ૩ વેચવા લેવાને મળેલા લોકનો જે સમુદાય તે. ૪ દુકાનદારોએ ઠેરવેલા જે ભાવ તે; પીઠ. બજાર તેજી-મંદો-ચડ્યો-ઉતર્યો છે એમ કેવાયછે.

બજારગપ, સ્ત્રી૦ બજારમાં ચાલતી ખોટી ખરી વાત.

બજારભાવ, પુ૦ બજારમાં જે ભાવે સોદા થતો હોય તે.

બજારુ, વિ૦ સાધારણ; નરસું. (ઘરગથાઉ-સારૂં નહી) -માલ.

બજાવવું, ક્રિ૦ સ૦ અમલમાં લાવવું; પાર પાડવું (કામ). ૨ પાળવું (વચન). ૩ વગાડવું (વાજું). હુકમનામું બજાવવું એટલે હુકમનામા પ્રમાણે લેણું વસુલ કરવાની જપતી વગેરેથી તાકીદ કરવી.

બજીદ, વિ૦ આગ્રહી-હઠીલું-ભાંજગડ કરતું.

બઝોડવું, ક્રિ૦ સ૦ શરીર ઉપર ઉપરાઉપરી સારી પેઠે મારવું. (હાથે, ખુંધે, લાકડિયે વગેરે). [ટટ્ટુ.

બટ, ન૦ એક જાતનો જબરો ને શોભીતો નાનો ઘોડો;

બટ, વિ૦ જડ; નક્કર. ૨ ગોળ ને ભરેલું દેખાતું (છૂટું છૂટું નહિ)-બટમોગરો.

બટકબોલું, ન૦ ચાર માણસના પ્રસંગમાં વચમાં વચમાં મજાકનું-હસવું આવે તેવું જે ટૂંકું બોલવું તે. વિ૦ બટકબોલું કરનાર.

બટકી, સ્ત્રી૦ ઠિંગણી બૈરી. ૨ નીચી કસમની વેશ્યા. ૩ ચાકરડી; લોંડી.

બટમોગરો, પુ૦ એક જાતનું ઘણી પાંખડિનું ભરાઉ ને સુગન્ધીદાર ફૂલ અથવા તેનો છોડવો (ફિરકી નહીં).

બટવો, પુ૦ વાટવો.

બટાટા, પું૦ [અં૦] એક જાતના કન્દ; પટેટો; અરબ્બી; વિલાતી અળોકડાં.

બટુક, પુ૦ [સં૦] બ્રાહ્મણનો જનોઈ દીધા વિનાનો છોકરો, આઠ વરસની અંદરનો બાળક-બટુક કુંવારિકા. ૨ ઠિંગણો; વામનજી.

બટ્ટો, પુ૦ આળ; તોહોમત; કલંક (બટ્ટો મુકવો). ૨ ડાઘ; લાંછન; બદનામી (બટ્ટો લગાડવો).

બડ, વિ૦ કઠણ.

બડધા, પુ૦ ભાત શિવાય કપાસ વગેરેના ગયા વરસના [જૂના છોડવા.

બડછટ, બરછટ.

બડબડ, સ્ત્રી૦ બકબક. ૨ રીસમાં જે બોલ્યાં કરવું તે.

બડબડવું, ક્રિ૦ સ૦ બકબક કરવી. ૨ રીસમાં કંઈ કંઈ ધીમે ધીમે બોલ્યાં કરવું.

બડબડાટ, પુ૦-સ્ત્રી૦ બડબડ.

બડબડિયું, વિ૦ બડબડ કરનાર.

બડબવું, ક્રિ૦ સ૦ અફાળવું; ઝિકવું; મારવું. તેણે તેને ખુબ બડબ્યો. ૨ કસણાં ઉપર ખુંધાં મારી દાણા કાડવા.

બડમુછો, પુ૦ જેને મૂછ ન હોય તે આદમી; ખુસરો.

બડવું, ક્રિ૦ સ૦ રેંટિયાથી રૂનું જાડું સુતર કરવું.

બડવું, ન૦ ચોકઠાંને ને બારણાંને જોડનારો બે પાસ બે પાટા ને વચમાં ખીલી જડેલી એવા લોડાંનો જે પદાર્થ તે-એ વડે બારણા ઉઘડેછે ને દેવાય છે.

બડવો, પુ૦ જનોઈનો સંસ્કાર થયા પછી બ્રાહ્મણે ૧૨ વરસ બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈયે તેને બદલે છોકરાને જનોઈ દીધા પછી એક ચકલા આગળથી નુસાડી મૂકવામાં આવેછે ને જેને પછી તેનો મામો પકડી આણેછે તે સ્થિતિનો તે.-બડવો દોડાવવો. ૨ જનોઈથી સંસ્કાર પામેલા જે છોકરાને બ્રહ્મચર્ય અવસ્થાનો સંસ્કાર આપવાને વિવાહ થયો હોય તો તેની સાસુ ભિક્ષા આપેછે તે. ૩ એને સાસરેથી રીત થઈ વહુ વરનો જે વરઘોડો નિકળે તે-બડવો ઉઠાડવો કેવાય છે.

બડાઈ, સ્ત્રી૦ વડાઈ; મોટાઈ. ૨ પતરાજ; મગરૂબી. [૩ ફુલાશ.

બડાઈખોર, વિ૦ બડાઈ કરનાર.

બડાબુટ-ડ, અ૦ જેમનું તેમ (કામકાજ). નારે બેહેન, મારૂં કામ બડાબુડ પડેલું છે.

બડેજાવ, વિ૦ મોટા દરજ્જાવાળો; ઊંચા કુળનો શ્રીમંત. બડેજાવ મહેરબાન, એવું ચોપદાર બોલેછે એટલે ઘણું જીવો, ચડતી કળા થાઓ વગેરે.

બડ્ડો, બરડો.

બઢતી, સ્ત્રી૦ ચડતી દશા-કળા; ઉત્કર્ષ; વૃદ્ધિ.

બણગું, ન૦ બણ્ડ; હુલ્લડ. 'બરેબપોરે બણગું ને પોપાંબાઈનું રાજ.'

બણબણવું, ક્રિ૦ અ૦ માખીએ પાંખથી અવાજ કરવો.

બણવું, ક્રિ૦ અ૦ બનવું (કવિતામાં). [છે તે.

બણિટયો, પુ૦ ચોખાની અંદર જે એક જાત દાણા થાય

બણટી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ભાત-ડાંગેરમાં થતું અનાજ.

બણ્ડ, પુ૦ [ફા૦] હુલ્લડ; ફિસાદ; બલવો. ૨ લુચ્ચો.

બણ્ડખોર, પુ૦ બંડ કરનાર.

બણ્ડિયું, ન૦ બદન.

બણ્ડી, સ્ત્રી૦ કેડ સુધી આવતું એવું જે પેરવાનું સિવેલું વસ્ત્ર તે; બદન.

બણણી, બરણી.

બતક, ન૦ પાણી વાળી જગામાં રેતું એક જાતનું પક્ષી-એ પાણીમાં ડુબકી મારીને માછલી પકડેછે. સ્ત્રી૦ બતકના આકારનું પાણી ભરવાનું ઠીકરાં-ધાતુનું વાસણ.

બતકી, સ્ત્રી૦ નાનું કુડલું-કુપ્પું (ઘી વગેરે ભરવાનું).

બતરીસ, વિ૦ તીસ ને બે; ૩૨. બતરીસ લક્ષણ—સિંહનો એક ગુણ–પરાક્રમનો; બગલાંનો એક ગુણ–એક લક્ષથી સંધી ઝડપી લેવાનો; કુકડાના ચાર–વ્હેલાં ઉઠવું, મરવું પણ પાછું ન હઠવું, પરિવારનું પાલણ પોષણ કરવું અને સ્ત્રીના ઉપર હેત રાખવું; મોરના છ ગુણ–ઊંચે થાનકે (દરજ્જે) રે'વું, શત્રુને મારવો, મધુર ભાષણ કરવું, સ્વરૂપે સુંદર હોવું, સુઘડતા રાખવી, યુક્તિ પ્રયુક્તિ–કળા જાણવી, નમ્રતા રાખવી; કુતરાના છ ગુણ–થોડું મળ્યું તો સંતોષ, ઘણું મળ્યું તો સંતોષ, ઊંઘ થોડી રાખવી, તરત સમજી જવું, સ્વામી ઉપર ભક્તિ–કૃતજ્ઞતા રાખવી, શૌર્ય વાપરી જાણવું; ગધેડાના ત્રણ ગુણ–મેહેનત કરવી, દુઃખને લેખવવું નહિ, ને સંતોષે રે'વું; કાગડાનાં પાંચ ગુણ. કોઈનો ભરુસો ન કરવો, છાની રતિ રમવી (મર્યાદા રાખવી), નમ્રતાપણું, સમો સાધી જાણવો, અને ચંચળતા–હોંશિયારી; પુરુષના પોતાના છ ગુણ–ચડતી દશામાં ક્ષમા, વિપતમાં ધીરજ, યુદ્ધે પરાક્રમ, ચતુરાઈ, સભામાં વાચાળપણું અને જસની ભૂખ રાખવી. [૨ ઝીભ.

બતરીસી, સ્ત્રી૦ સોળ હેઠલા ને સોળ ઉપલા જે દાંત તે.

બતાવવું, ક્રિ૦ સ૦ દેખાડવું. ૨ સમજાવવું. ૩ બોલાવવું. ૪ વર્ણન કરવું. ૫ હાથના ચાળા કરવા; સાન [કરવી.

બતેલો, પુ૦ એક તરેહનું વ્હાણ.

બત્તી, સ્ત્રી૦ દિવેટ; વાટ. ૨ કાકડો; કાકડી. ૩ દીવો; [મસાલ.

બત્રીસ, બતરીસ.

બથાવવું, ક્રિ૦ સ૦ હંફાવવું; મથાવવું. [સાથે જોડાયછે.

બદ, વિ૦ [ફા૦] ખરાબ; ભુંડું; એ શબ્દ બીજા શબ્દ

બદ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] પેડુની આજુબાજુના ખુણામાં થઈ આવતું ગરમીનું એક દરદ– ગાંઠ થઈ આવી પાકેછે.

બદકામ, ન૦ ખરાબ કામ. ૨ વ્યભિચાર; છિનાળું.

બદગોઈ, સ્ત્રી૦ નિંદા–ચાડી.

બદચાલ, સ્ત્રી૦ નઠારી ચાલ; દુરાચરણ.

બદદાનત, સ્ત્રી૦ નઠારી–હરામદાનત.

બદન, ન૦ અંગ; શરીર. ૨ ડોકથી તે કમર લગી પેરવાનું સિવેલું વસ્ત્ર.

બદનજર, સ્ત્રી૦ ખરાબ નજર. (ચોરી છિનાળી સમ્બન્ધી).

બદનસીબ, ન૦ નઠારું નસીબ; અભાગિયાંપણું.

બદનામ, વિ૦ બદનામી વાળું.

બદનામી, સ્ત્રી૦ લોકમાં નઠારું કેવાવું તે; અપજસ; ભુંડું નામ. ૨ બટ્ટો; આળ.

બદનું, ન૦ ચણતાં ઈંટ ઢોલપર રેડવાનું પાણી ભરીરાખવાનું માટીનું હાંલ્લું. (ચિનાઈ લોડાનું પણ હોયછે).

બદફેલી, સ્ત્રી૦ નઠારો છન્દ; દુર્વ્યસન; અનીતિ.

બદબખ્ત, વિ૦ અભાગિયું; કમનસીબ. ૨ ખરાબ ખસલતનું.

બદબો–ઈ, સ્ત્રી૦ દુર્ગંધ; નઠારો વાસ. ૨ બદનામી.

બદરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] બોરડી.

બદલ, ન૦ [આ૦] બદલવું–લેવું તે. ૨ અ૦ બદલે.

બદલવું, ક્રિ૦ સ૦ એકના અવેજમાં બીજું બતાવવું–આપવું. (માલ રૂપિયા વગેરે). ફેરફાર કરવો; એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે રાખવું (મુકામ). ૩ છુટા–તરેહ–રીત–વેશ કાઢીનાખી નવી રાખવી અથવા જુનીમાં ફેરફાર કરવો. (વેશ બદલવો). ૪ બદલીજવું એટલે એક મુકી તેને બદલે બીજું લઈજવું (જોડા વગેરે).

બદલામ, બદનામ.

બદલાવું, ક્રિ૦ અ૦ એકને બદલે બીજું થવું–હોવું–આવવું.

બદલી, સ્ત્રી૦ ફેરો બદલાવો તે. ૨ સરકારી અમલદારનું એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જવું ને બીજાનું પેલાને ઠેકાણે આવવું તે. ૩ એકની વતીનો જે બીજો તે.

બદલે, અ૦ અવેજમાં; સાટે; એકને અભાવે (બીજો).

બદલો, પુ૦ અવેજ; સાટું. ૨ અવેજમાં આપેલું તે. ૩ ઉપકાર; આભાર. ૪ વેર; ખાર. ૫ બદલાવવા–પાછું આપવા જોગ (કંઈક નરસું હોય તે).

બદવું, ક્રિ૦ અ૦ મોટાની મરજી રાખી ચાલવું; મર્યાદાથી વર્તવું; ગાંઠવું; હુકમ માનવો.

બદસિકલ, બદસુરત.

બદસુરત, વિ૦ ખરાબ ચેહેરાનું; ભુરવું.

બદામ, સ્ત્રી૦ બદામડીનું ફળ.–મીઠી ને કડવી બદામ.

બદામડી, સ્ત્રી૦ બદામનું ઝાડ.

બદામી, વિ૦ બદામના રંગનું.

બદી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] દુરાચરણ; અનીતિ; અધર્મ; પાપ (નેકીને બદી). ૨ નિન્દા. ૩ ગિલ્લી દંડાની–મંજાની રમત રમવા સારૂ જમીનમાં જે જરાક ખાડો [કરેલો તે.

બદુ, વિ૦ માલ વનાનો; ગણ્ડુ.

બદ્દલ, અ૦ બદલે.

બદ્ધ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] બાંધેલું.

બધિર, વિ૦ [સં૦] બેરું.

બધું–દધું, વિ૦ સઘળું; આખું; તમામ; સર્વ્વ (માપમાં). ૨ સઘળું; સર્વ્વ (સંખ્યામાં)–બધા, બધી, બધાં.

બદધે, અ૦ સઘળે ઠેકાણે; સર્વ્વે.

બનડી, સ્ત્રી૦ નવી પરણેલી વહુ. [ગાવાનું ગીત.

બનડો, પુ૦ નવો પરણેલો વર. ૨ એક જાતનું બૈરાંને

બનવું, ક્રિ૦ અ૦ અણચિંત્યું આવી પડવું–થવું. રસ્તે અમે ભૂલા પડ્યા ને એવું બન્યું કે જે મોડા તળે ભીલ વાટણી કરવા બેસતા ત્યાં આવી પોંચ્યા; ત્યાં તેનું મોત બન્યું. આવી બનવું એટલે મોત થવું. ૨ ઘાટમાં આવવું; જેવું જોઈએ તેવું થવું.–પૂરી ઠીક બનેછે; શિખંડ સારો બન્યો છે; કામ સારું બને છે; ઘર ઠીક બન્યું છે. ૩ અનુકૂળ આવવું–પડવું; કરી શકવું. તે

કામ કરવાનો વિચાર તો હતો પણ પછી બન્યું નહિ; મારાથી તે નહિ બને. ૪ થવું; નિકળવું; નિવડવું (લાક્ષણિક અર્થમાં)–લુચ્ચાની સોબતે તે લુચ્ચો બન્યો છે. ૫ સ્નેહ–મેળાપ હોવો; કામકાજમાં એકદિલી હોવી–તેને ને મારે આજ કાલ તો સારૂં બને છે. દૂધને ને ખાંડને ઠીક બને છે. ૬ નિશાના રંગમાં આવવું. અલ્યા તું કંઈ આજ ખૂબ બન્યો છે. ૭ સાફ સુફ થઈ સણગરાવું. સાજનમાં જવું છે માટે તે આજ ખૂબ બનશે. બની ઠનીને–બનાવીને નિકળવું એટલે સણગરાઈને તાનમાં. લડાઈ બની–થઈ. બને તેવું એટલે બનવાજોગ; અથવા બનીશકે તેવું.

બનાત, સ્રી૦ [હિં૦] પોળા પનાનું ઉનનું કપડું–એના ડગલા ટોપી ચોળી થાય છે. એ ઓઢવાના કામમાં પણ આવે છે.

બનાવ, પુ૦ [હિં૦] એકાએક–ઓચીંતુ બનવું તે; યોગ. ૨ રૂડી રીતે એકબીજામાં મળીજવું તે; મેળાપ; સ્નેહ; મિલનસારી. (માણસ, વસ્તુ, ગુણમાં).

બનાવટ, સ્રી૦ બનાવવાની રીત–તરેહ. ૨ અસલખરૂં નહિ પણ જુઠુંજ અથવા કપટથી જે નવું બનાવેલું તે; તરકટ; ખોટારૂં.

બનાવવું, ક્રિ૦ સ૦ બને તેમ કરવું. ૨ મજાક કરવી; કોઈ પોતાની બેવકુફી જણાવે તેવી હાલતમાં તેને આણવો.

બનેવી, પુ૦ બેનનો વર.

બન્દ, પુ૦ [ફા૦] જેથી કોઈ ચીજ ખુલ્લી–વેતી બન્ધ થાય તે. ૨ બેડી; હેડ. ૩ હદમાં રાખવું તે; કેદ કરવું તે. ૪ કાગળના લામ્બા કકડાનો જે ચોડો અથવા એમાંનો જે એક તે. ૫ પાણી અટકાવવાનો જે પુસ્તો તે; બાંધ. ૬ પટો. વિ૦ અટકાવેલું; રોકેલું; દીધેલું; બાંધેલું. (કામ, રસ્તો, બારણું વગેરે). બન્દ કરવું, એ શબ્દ બાંધનારના અર્થમાં બીજા સાથે જોડાયછે. કરમબન્દ, ગલેબન્દ, નાળબન્દ વગેરે.

બન્દગી, સ્રી૦ [ફા૦] ઈશ્વર પ્રાર્થના; ભક્તિ; નિમાજ. ૨ (સેવક છુઉં એ ભાવમાં) હુકમ; આજ્ઞા.

બન્દર, ન૦ [ફા૦] જ્યાં વાહાણો પવન પાણીના તોફાનથી સલામત તરતાં રે તેવી દરિયાની જે ખાડી અથવા નદીનો જે ભાગ તે. ૨ એને લગતું જે શેહેર–ગામ તે. ૩ એને લગતો જે કિનારો તે. ૪ કાંઠાની જે જગાએ વાહાણમાંથી ઉતરાતું હોય તે; ફુરજો; માંડવી. ૫ ઝાડે ફરવા જવું તે. બન્દર ગયો છે. બન્દર કરવું એટલે વાહાણે લામ્બી સફર કરતાં એકાદા બન્દરમાં નાગરવું–(તોફાનને લીધે અથવા પાણી ખોરાક લેવાને).

બન્દરી, વિ૦ એક જાતનું ઝાંખી બુટ્ટીવાળું કપડું જેની પાઘડી બાંધવામાં આવેછે. (મછુલી બંદર વગેરેમાંથી આવેછે માટે).

બન્દવો, પુ૦ કેદી.

બન્દી, સ્રી૦ [ફા૦] અટકાવ; મના; બન્ધી. ૨ જોડાવું તે; દોસ્તી. ભાઈબન્દી.

બન્દીખાનું, ન૦ [ફા૦] કેદખાનું; તુરંગ; જેલ. ૨ સાંકડ; કબજ.

બન્દીજન, પુ૦ [સં૦] રાજા શ્રીમન્ત વગેરેની પાસે રઈ તેઓના વખાણ કરનારા ભાટ ચારણ લોક તે. (ઘેર અથવા લડાઈમાં).

બન્દીવાન, વિ૦ [હિં૦] કેદી.

બન્દુક, સ્રી૦ દારૂ ભરી ગોળી મારવાનો લોડાંની નળીનો એક યન્ત્ર.

બન્દો, પુ૦ [ફા૦ બન્દા] જેના ઉપર મેહેરબાની થયલી હોય તે (માણસ). સાહેબનો બન્દો. ૨ ચાકર, સેવક, ફિદવી. ૩ ફુલાસમાં પોતાને વિષે બોલતાં વપરાયછે; પોતે. હવે બન્દાના બાર જોઈ લેવા! બન્દો હઠવાનો નથી.

બન્દોબસ્ત, પુ૦ [ફા૦] ગોઠવણ; વ્યવસ્થા; તજવીજ. ૨ કરાર; ઠરાવ; કબુલાત.

બન્ધ, પુ૦ [સં૦] બાંધવું–બાંધેલું તે. ૨ નિયમ; ધારો. ૩ અટકાવ; રોકાણ. ૪ રચના (પદબન્ધ). ૫ જેણે વતી કાંઈ બાંધેલું તે; બન્ધ નીચે પડીગયો છે તે મને આપ કે પડીકું બન્ધાય.

બન્ધકોશ, પુ૦ [બદ્ધકોશ] ઝાડો ન આવે તેવી જઠરાગ્નિની જે સ્થિતિ તે.

બન્ધન, ન૦ [સં૦] બાંધવું તે. ૨ પાશ; જાળ. ૩ અટકાવ; પ્રતિબન્ધ.

બન્ધબેસવું, ક્રિ૦ અ૦ માફક થવું; અનુકૂળ આવવું.

બન્ધવ, પુ૦ [સં૦] ભાઈ.

બન્ધારણ, ન૦ બે વસ્તુનું સાથે જોડાઈ રેવું તે અથવા જેથી તે બે એક રૂપ થઈ રે તે. ૨ ગ્રન્થના વિષયની જે ગોઠવણ તે. ૩ જેથી બાંધો પકડે તે વસ્તુ (ખાવાના પદાર્થોમાં). ૪ જે ખાધા વિના શરીરને નજ ચાલે તે. (અફીણનું બન્ધારણ). ૫ બાંધો.

બન્ધારો, પુ૦ ન રંગવાનો ભાગ જૂદો બાંધી રાખીને બાકીનો રંગવો અથવા એને તરેહ તરેહવાર રંગ આપવો એ ધન્ધો કરનારો. ૨ રેશમના કપડાં ધોઈ કુંદી કરી આપવાનો ધન્ધો કરનારો.

બન્ધી, સ્રી૦ મના; અટકાવ. ૨ પુરેજી; કરી.

બન્ધુ, પુ૦ [સં૦] ભાઈ. ૨ દોસ્ત; સ્નેહી. ૩ સગપણમાંનો–જાતમાંનો–વર્ગમાંનો એકાદો.

બન્ધે, વિ૦ બેહુએ; માત્ર એકજ નહિ પણ બે જણા.

બન્ધેવી, પુ૦ બનેવી.

બન્નુસ, ન૦ કામળો.

બન્ને, વિ૦ બન્ધે; બેહુએ; બે જણા. [બાપા મને બપડકું.

બપડું, ન૦ લાકડાંનું ગોળ રમકડું–બારે વરસે બેટા બોલ્યા

બપૈયો, પું૦ એક જાતનો પક્ષી; ચાતક. કેવાય છે કે એને ગળે કાણું છે તેથી તે હંમેશ તરસ્યો મરેછે પણ જ્યારે વરસાદ આવે છે ત્યારેજ તેની તરસ મટેછે. ને એ ઉપરથી બપૈયાનો ને વરસાદનો વિજોગ આશક માશુકની જુદાઈ સાથે સરખાવામાં આંવેછે.

બપોર, પું૦ સુરજ ઉગ્યા પછી બે પ્રંહર પૂરા થવા તે; એ જે સમય તે ; મધ્યાન્હ; દાડાનો મધ્ય ભાગ.

બપોરિયું, ન૦ આતશબાજીમાંનું એક વાનું-ગન્ધક ને દારૂ ભરેલું કોડિયું જેના ઉપલાં પડને સળગાવેથી શેરાની થાય છે તે. ૨ બપોર સુધી કામ કરનારૂં માણસ. ૩ બપોરે કરવાનું તે. ૪ એક ફૂલ.

બપોરિયો, પું૦ એ નામનો છોડવો.-એ ઘણી જાતના હોય છે ને ફૂલ પણ રાતાં સફેત વગેરે થાય છે. (બપોરે ખિલે છે માટે).

બપોરીવખ્ત-તે, અ૦ બપોરે; મધ્યાન્હે.

બફાકરવું, ક્રિ૦ સ૦ ફાયદો-ગુણ કરવો. હમણા જો સંઘરુશો તો આગળ બફા કરશે.

બફાણું, ન૦ ખિચડી વગેરેમાં જે બાફેલી કેરી વગેરે તે. ૨ જે પાકી કેરીને બાફીને રાઈ ચડાવેલી હોય તે અ-

બફારો, પું૦ ઉબારો; ઘામ; બાફ (ગરમીથી). [થાણું.

બફાવું, ક્રિ૦ અ૦ બાફથી-ગરમીની આંચથી પોચું ને મીઠું થવું; રન્ધાવું; સિજવું. ૨ ઘામથી અકળાવું.

બબડવું, ક્રિ૦ અ૦ મરજી પ્રમાણે ન થવાથી ચીડમાં બોલ્યાકરવું.

બબડાટ, પું૦-સ્ત્રી૦ બબડવું તે.

બબરચી, પું૦ [ફા૦] રસોઈયો; રાંધણિયો.

બબરચીખાનું, ન૦ રસોડું.

બબુચક, મૂર્ખ.

બમ્, ન૦ **બમ્બ,** અ૦ એવો થતો અવાજ બતાવેછે. ૨ ગોસાંઈ-જોગી-ભીખ માગતી વેળા જે શબ્દ કરેછે તે. ૩ મહાદેવની આગળ એ શબ્દ બોલાયછે-બમ્-ભોળા

બમ્ઠસ, વિ૦ સારીપેઠે ભરેલું. ૨ ઓખરૂં. [મહાદેવ.

બમણવું, ક્રિ૦ અ૦ પાંખનો અવાજ થવો.

બમણાટ, પું૦ બમણવું તે.

બમાણું, વિ૦ બેગણું.

બમ્બ, પું૦ નરઘાંમાંનું બાયું; મૃદંગનાં જે પાસામાં ખરજના સૂર વાગેછે તે; બમ્. ૨ લડાઈનો ડંકો.

બમ્બો, પું૦ જેને ચામડાની નળી હોય તેવો પાણીની ધાર ઉરાડવાનો યંત્ર-આગ હોલવવાને, કુવામાંનું પાણી કાડીનાખવાને વગેરે. બમ્બો ચાંપવો. [તે.

બયાન, ન૦ [ફા૦] વર્ણન; વિગતવાર હકીકત કેવી-લખવી

બર, અ૦ પુરૂં પડચું હોય તેવું; અમલમાં આવ્યું હોય તેવું (કામ વચન વગેરે). બર જવું-આવવું. ઉમેદ બર ન આવી. ૨ પ્રમાણે; મુજબ.-બર હુકમ. ૩ બરાબર-સરખું-સમોવડિયું થવું તે. તે તેને બર નથી જવાનો. એ તેના બરનો છે એટલે સરખો ઉતરે તેવો છે. ૪ ઘટતું; લાયક; જોગનું. આ કપડું એના બરનું છે.

બાર, પું૦ પનો (લુગડાંનો).

બરકત, સ્ત્રી૦ [આ૦] ફાયદો; લાભ. ગરીબને છેતરવાથી ધંધામાં બરકત થતી નથી. ૨ જેથી ફાયદો થાય તેટલું તે; ઘણું-પુષ્કળ તે. ૩ કંઈ નથી-કંઈ કમાણી થઈ નથી એ અર્થમાં માગનારને દુકાન દારો કેછે-બરકત છે. [ડવી.

બરકવું, ક્રિ૦ સ૦ સાદ પાડી બોલાવવું; બકોરવું; બુમ પા-

બરકો, પું૦ મોટો સાદ; ઘાંટો ; બૂમ.

બરખાસ્ત, વિ૦ ધા૦ [ફા૦] છૂટું પાડી નાખેલું; રજા થઈ હોય તેવું; વિસર્જન થયલું. (મિજલસ બરખાસ્ત થવી-કરવી).

બરગલી-દાલી, સ્ત્રી૦ બલગરી.

બરછટ, વિ૦ કઠણ ને ખરબચડું લાગે તેવું-(ચામડી). ૨ કઠણ-સખત હાડનું (માણસ).

બરછી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] એક તરેહનું અણિયાળાં ફળાં વાળું લામ્બું હથિયાર; નાનો ભાલો. (તદન લોઢું હોય).

બરજાત, વિ૦ બદજાત; નઠારાં કુકમનો (માણસ).

બરજોરી, સ્ત્રી૦ સામી જોરાવરી ; જુલમ ; સખતી.

બરડ, અ૦ ચાવતાં દાંતથી અવાજ થાય તે બતાવે છે (બળદ બરડ બરડ ચાવેછે).

બરડો, પું૦ વાંસો ; પૂઠ. ૨ સોપારીની એક જાત (અડધાં પાકેલાં સોપારી તોડી લઈ તેને ઉકાળીને સુકવેલાં તે).

બરણી, સ્ત્રી૦ ચિનાઈ અથવા લાખોટેલું માટીનું વાસણ (અનાજ તેલ ઘી અથાણાં ભરવાનું).

બરતરફ, વિ૦ [ફા૦] કાડી મુકેલું ; રજા આપેલી ; દૂર કરેલું (નોકરીમાંથી).

બરતરફી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] બરતરફ કરવું-થવું તે. [તે.

બરદ, ન૦ ભક્તને વરદાન આપવુંજ એવું જે પણ-ઠરાવ

બરદાસ્ત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સંભાળ, તજવીજથી બાળક ઢોર વગેરે પાળવું તે અથવા તજવીજથી પરોણાચાકરી કરવી તે.

બરફ, ન૦ [ફા૦] હિમ ; કરાં. ૨ પાણીના કણ હવામાં બન્ધાઈને જે ચકતાં રૂપે જમીનપર ઉપરથી પડેછે તે. ૩ નદી-સરોવરનું પાણી ટાડથી ઠરી-બન્ધાઈ ગયલું તે; વામ; પાલો.

બરફી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] દૂધનો માવો ને ખાંડ એની બનાવેલી એક જાતની મીઠાઈ-(સુખડીયાને ત્યાંની).

બરફીચુરમું, ન૦ ચુરમામાં ઘી ખાંડ નાખી થાબડી ઠારીને ચોસલાં પાડેલાં એવા જે લાડુ તે.

બરબડ, બડબડ. [નાશ કરેલું.

બરબાદ, અ૦ [ફા૦] રદ; નકામુ; મિથ્યા; ખાલી. ૨

બરાડવું, ક્રિ૰ સ૰ બૂમ પાડવી.

બરાડો, પુ૰ બરાડવું તે; મોટો ઘાંટો.

બરાત, સ્ત્રી૰ [ફા૰] વરની જાન. ૨ વરઘોડો. ૩ ગંજીફામાંનો એક રફગ.

બરાબર, વિ૰ [ફા૰] સરખું. ૨ ખરૂં; વાજબી; ઘટતું. ૩ અનુકૂળ; માફક. ૪ વાંકું ચૂકું નહિ પણ સીધું સપાટ. ૫ દુરસ્ત; ભૂલચૂક વગરનું. ૬ ઠીકઠાક ગોઠવેલું; બેસાડેલું. ૭ પુરૂ; સમ્પૂર્ણ; છેડો આણેલો હોય તેવું.

બરાબરિયું, વિ૰ સરબેસરખું; સમોવડિયું.

બરાબરી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] સરખું થવું–હોવું તે. ૨ સરસાઈ.

બરાસ, ન૰ કપુરમાં મસાલો નાખી બનાવેલો એક સુગંધીદાર થણ્ડો પદાર્થ. ગાંગડી રૂપે તે.

બરી, સ્ત્રી૰ અફગરખાનો એક ભાગ.

બરુ, ન૰ એક જાતનું ચમરીવાળું ઘાસ–એની સોટીયોજ હોયછે–એ અકેકી જે સોટી તે. એની કલમ લખવાના કામમાં આવેછે.

બૂરો, પુ૰ નબળાઈ–ઘણા તાવથી ઓઠના ખુણા આગળ મોડાંની લાળ ઠરેથી ચામડી ઉપર ઝીણી ફોલ્લીયો થઈ આવેછે તે. ૨ ચામુદી; પતરાજી.

બરો, પુ૰ અભિમાન; મગરૂરી. ૨ ચસકો. ૩ હોંસ.

બરોડું, ન૰ જુવાર બાજરીનું સરોડું.

બરોબર, બરાબર.

બરોબરી, બરાબરી.

બરોબરિયું, બરાબરિયું.

બલ, બળદ.

બલકે, અ૰ [આ૰] એટલુંજ નહિ પણ વધારે; વિશેષ.

બલખમ–ગમ, પુ૰ જે જાડો ને ચિકણો પદાર્થ ગળાંમાંથી નિકળેછે તે; બળખો; કફ.

બલગરી, સ્ત્રી૰ સ્ત્રીની કોટનું એક તરેહનું સુનાનું ઘરેણું.

બલવો, પુ૰ બંડ; ફિસાદ; તોફાન.

બલા, સ્ત્રી૰ [આ૰] પીડા કરતું જે મેલું–ભૂત–ચેટક વગેરે તે. ૨ દુખ આવી પડે તેવો બનાવ; આફત. ૩ પીડા; દુખ દેતું–માથું ફોડાવતું (માણસ). બલા લેવી એટલે કોઈની પીડા પોતે લેવી. મારી બલા જાણે અથવા બલારાત જાણે એટલે હું જાણતો નથી ને મારે જાણવાની દરકાર નથી.

બલાડી, બિલાડી.

બલાડું, બિલાડું.

બલાડો, બિલાડો.

બલિદાન, ન૰ [સં૰] દેવતાને જે ભક્ષ અર્પણ કરેલું તે.

બલિહારી, સ્ત્રી૰ જસની વાહવા; સાબાશી; ખૂબી. રૂપ પ્રતાપ જોતાં સુણતાં જે સ્તુતિ–આસક્તિનો ભાવ થવો તે; ફિદા થવું તે. અ૰ ધન્ય. [કેવાયછે.

બલૈ, સ્ત્રી૰ કાખમાં જે ગાંઠ થઈ આવે તે. કાખબલૈ

બલૈયાં, ન૰ ઓવારણા; હરખમાં આશરવાદ દેતાં બે હાથનો ચાળો કરી લમણે અરકાડી ટાચકા ફોડવાનો જે ટુચકો તે. ૨ બલાયું.

બલૈયાંખેંચવાં, ક્રિ૰ સ૰ હીસાબ માંડીવાળવો; ખાતું માંડીવાળવું.

બલોયું, ન૰ પોળી ચીપની ચૂડી; ઝીણી ચીપના થરની આગલી ચૂડી.

બવાડું, ન૰ નવી ખેડાયલી જમીનનું બીજું વર્ષ.

બસ, અ૰ [ફા૰] પૂરૂં; થયું હવે. ૨ ઘણું; પુષ્કળ. બસકરવું–થવું.

બશેં–સેં, વિ૰ બે સો; ૨૦૦).

બસ્તો, પુ૰ [ફા૰] ગાંસડી; પોટલી.

બહાદર–દૂર, વિ૰ [ફા૰] હિમતવાન; સાહસિક; શૂરવીર.

બહાદુરી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] સાહસ; હિંમત. ૨ લડવૈયાપણું; પરાક્રમ.

બહાર, પુ૰ [ફા૰] ખુબસુરતીનું જે ખીલી રેવું તે; રૂડી સ્થિતિનું પ્રકાશી રેવું તે. ચંદનીનો શો બહાર છે? ‘શા હતા આપણા બહાર.’ ૨ એથી જે મઝા–ખુશી તે. આ બાગ શો બહાર આપેછે! ૩ વસંતઋતુ.

બાહારજવું, વાડે–પાદરે–નદીયે જવું.

બહાલ, વિ૰ [ફા૰] કાયમ; જાયુંનું રાખેલું એવું (નોકરીપર). ૨ કાડીમુકેલાને પાછો રાખેલો તે.

બહિર, અ૰ [સં૰] બાર (અન્દર નહિ).

બહિર્લાપિકા, સ્ત્રી૰ [સં૰] કવિતાનાં પદના બારના અક્ષર સમ્બન્ધી જે રચના ચાતુરી તે. (એનું ઉલટું અન્તર્લાપિકા).

બહિષ્કૃત, વિ૰ [સં૰] બાર કાડેલું (ન્યાતિ વર્ગ ઈ૰માંથી).

બહુ, વિ૰ [સં૰] ઘણું; પુષ્કળ; મુસ; જાસક. ૨ મોટું.

બહુધા, અ૰ [સં૰] બહુ પ્રકારે જોતાં; ઘણીએક રીતે; ઘણુંઘણુંકરીને.

બહુબોલું, વિ૰ જોઇયે તેથી વધારે બોલ્યાં કરે તે. ૨ દોડ·

બહુરૂપી, વિ૰ ઘણા રૂપ–વેશ ધારણ કરનાર. [ડાયું,

બહુવચન, ન૰ [સં૰] (વ્યાકરણમાં) વસ્તુનું જે અનેક·

બહુવાર, અ૰ [સં૰] ઘણીક વખત. [પણું તે.

બહુવિધ, અ૰ [સં૰] બહુ પ્રકારે.

બહુવ્રીહિ, પુ૰ [સં૰] (વ્યાકરણમાં) એ નામનો સમાસ –જેમાં બારના અર્થ ઉપર પ્રાધાન્ય હોયછે. નીલકંઠ–નીલ છે કંઠ જેનો તે નીલકંઠ.

બહુશ્રુત, વિ૰ [સં૰] જેણે સાંભળી સાંભળી ઘણીક વાતનું જ્ઞાન મેળવ્યું હોય તે.

બળ, ન૰ [સં૰] એકત્ર થઈ સ્થાયી રેનારી શક્તિ; સામર્થ્ય; જોર; કૌવત. (શરીરનું, મનનું, ધનનું).

બુળઈ, બળે. [છે તે.

બળખો, પુ૰ ગળામાંથી જે જાડો ચિકણો કફ બાર પડે·

બળતણ, ન૦ બાળવાના પદાર્થ–લાકડાં છાણાં કરાંઠી વગેરે.
બળતરા, સ્ત્રી૦ મનમાં બળવું તે; ઈજરાવું તે; બળાપો.
બળતું, ન૦ સારી પેઠે બળવું તે; ભડકું; તાપ.
બળદ, પુ૦ કામમાં લીધેલો ખાંસી કરેલો એવો જે મોટો વાછરડો તે. ૨ અક્કલ વિના મેહેનત કરી જાણનારો પુરુષ.
બળબીજ, સ્ત્રી૦ એક જાતની ઓષધિ. [ઇ૦).
બળવત્તર, વિ૦ વધારે બળવાન–ળિયું (નસીબ, માણસ
બળવન્ત–વાન, વિ૦ બળવાળું (માણસ).
બળવું, ક્રિ૦ સ૦ અગ્નિથી–ગરમીથી બાપ્પ થતું–થયલું હોય તેવું થવું (કોઈ વસ્તુએ). લાકડું, ઘાસ, ઘર વગેરે બળવું. ૨ જોસ્સાથી અકળાવું–ગભરાવું. (ક્રોધ–પ્રીતિથી). ૩ અદેખાઈ કરવી.
બળવો, **બલવો**. [ણે થવું–કરવું તે.
બળાત્કાર, પુ૦ [સં૦] જોર જુલમ; મરજી ઉપરાંત–પરા-
બળાપો, પુ૦ દુઃખથી બળવું–ગભરામણ થવી તે.
બળિયું, વિ૦ બળવાળું; બળવાન.
બળિયેલ, વિ૦ બળેલું; અદેખું; ઈર્ષાવાળું. ૨ મિંઢું; એકાદી વાતને મનમાંની મનમાં રાખે તે.
બળિષ્ટ, [સં૦] બળિયું.
બળી, પુ૦ [સં૦ બલિ] દેવ પિતર ભૂત ઇત્યાદિને જે અર્પણ કરવું–રેલું તે; ભોગ.
બળી, **બળે**. [અર્પણ કરવાનું તે.
બળીદાન, ન૦ બળી, ભોગ આપવો તે. ૨ ભોગમાં
બળેવ, સ્ત્રી૦ શ્રાવણ સુદ પુનેમ. એ દાડે સમુદ્રને પૂજન કરી ફૂલ નાળિયેર અર્પણ કરવામાં આવેછે ને મેળો ભરાય છે–એ દિવસ પછી દરિયામાં વાણ ફરવાં શરૂથાય છે. વળી એ દાડે બ્રાહ્મણો યજમાનને રાખડી બાંધે છે; યજુરવેદી બ્રાહ્મણો જનોઈ બદલે છે.
બળે, સ્ત્રી૦ વિયાયલી ગાય–ભેંસનું દૂધ ઢોકળાંની પેઠે રાંધેલું તે. (બીજે ત્રીજે દાડે).
બળોતિયું, ન૦ નાના બાળકની ગાંડતળે રાખવાનો–પાથરવાનો જેમાં ગૂ મુતર પડે તે કકડો.
બાંક, પુ૦ બેસવાની પાટલી; લામ્બો બાજઠ.
બાંકાઈ, સ્ત્રી૦ બાંકાપણું; ટેડાઈ; છેલાઈ; ફાંકડાઈ.
બાંકું, વિ૦ [હિં૦] ખુબસુરત–ફુટડું દેખાવાને સાન સોગતથી પોશાક કરેલો હોય તે માણસ અથવા તેવું કંઈ; છેલ; ફાંકડું (માણસ). ૨ હિંમત સાહસ ટેકના જસથી બીજાથી જૂદું પડતું હોય તે; ફાંકડો; ફક્કડ; ટેડો(માણસ). ૩ જરા ચૂક પડે તો ઊંધું વળી જાય તેવું–નાજુક (કામ).
બાંકેરાવ, પુ૦ બાંકો–ફક્કડ આદમી (૧ લા અર્થમાં).
બાંગ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] બૂમ પાડી નિમાજ પઢવી તે; નિમાજ પઢવાને બૂમ પાડવી તે.
બાંગડ, વિ૦ લુચ્ચો; પંચો. ૨ બહાદુર; ટેડો.
બાંગરો, મોડે ચડાવેલો; માથે ચડાવેલો.
બાંટ, ન૦ એક જાતનું રેશમી વસ્ત્ર–સ્ત્રીને પેરવાનું.
બાંટવું, ક્રિ૦ અ૦ જુવાર બાજરી વગેરેના છોડે થોડા વરસાદને લીધે ન દોડાવું.
બાંટું, ન૦ થોડા વરસાદને લીધે દોડાયલાં નહિ તેવા જુવાર બાજરીના છોડ.
બાંડિયો, પુ૦ બેદરકાર ને તોછડા મુસલમાનને એ શબ્દ લગાડવામાં આવેછે.
બાંડું, વિ૦ પુછડાં વિનાનું (પ્રાણી–સાપ, ઊંદર, ઢોર). ૨ શરીર ઉપર બીજે બધે સણગાર હોય ને એક ઠેકાણે ન હોય તો તેથી જે નઠારું દેખાતું તે. પાઘડી વિના બાંડુ દેખાયછે.
બાંધ, પુ૦ પાણીનું જોર અટકાવવાનો બન્ધ; પુસ્તો.
બાંધછોડ, સ્ત્રી૦ બાંધવું ને છોડવું તે. [તે કપડું.
બાંધણ, ન૦ જેમાં પોથી ગાંસડી વગેરે બાંધવામાં આવે
બાંધણી, સ્ત્રી૦ બાંધવાની તરેહ (ઘર–પાઘડીની). ૨ બાંધીને રંગેલું એવું કપડું (સ્ત્રીયોને પેરવાનું); ચુંદડી. ૩ ગ્રન્થના વિષયની યોજના.
બાંધલું, ન૦ મસાણ.
બાંધવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘણા સાહિત્યોની ગોઠવણથી એક નવો ઘાટ ઉભો કરવો–બનાવવો. ઘર, દિવાલ, વાણ વગેરે. ૨ તેજ વસ્તુને નવો આકાર આપવો. પાઘડી બાંધવી. ૩ કોઈ સાથે કોઈને વળગાડવું. તે પ્રેમનો બાંધેલો છે; તેને થાંભલાં સાથે બાંધ્યો છે; લુગડાંને બાંધ. ૪ ધારા–કાયદાથી હદમાં રાખવું અથવા હદમાં રાખવાને ધારા કરવા. ૫ એકાદા આધાર–મૂળ વિચાર ઉપર નવી નવી કલ્પના ઉઠાવવી. તર્ક બાંધવો, આશા બાંધવી. ૬ કબુલાત–ઠરાવને વળગી રે તેમ કરવું.–બાંધી લેવું. બાંધી લેવાનો બીજો અર્થ આ કે જવાબ દેતાં ગભરાય તેમ કરવું અથવા પોતાનું બોલેલું પોતાને ફેરવવું પડે તેમ કરવું. બાંધી મુદત–ઠરાવેલી કે કબુલાવેલી મુદત.
બાંધો, પુ૦ જન્મથી–કસરતથી શરીરનો જે જડ ઘાટ તે; કાઠું; વાન. ૨ ઘી વગેરેનું અન્દર મળી જઈ ઠરી બન્ધાઈ રેવું તે (લાડુનો બાંધો).
બાંબુ, પુ૦ એક જાતના વાંસ.
બાંભોરો, પુ૦ પોચો પથ્થર (પોરબન્દર તરફનો).
બાંય, સ્ત્રી૦ હાથ. 'બાંય ગ્રહ્યાની લાજ.' ૨ હાથને ઢાંકતો અંગરખા ચોળી વગેરેનો જે ભાગ તે. ૩ છોકરીના હાથની જે ચૂડી તે–એકેકી અથવા જોડકું. ૪ સહાય; મદદ.
બાંયધર–રી, પુ૦ બાંયધરી કરનારો.
બાંયધરી, સ્ત્રી૦ લેનાર લિધેલું પાછું નહિ આપે તો હું આપીશ એમ કહી એકાદા ત્રાહિતે દેનાર નાણું ધીર

માટે જે જામીની આપવી તે; જે ખાતરીથી અને જેની કરેલી ખાતરથી આપનાર લેનારને ધીરે તે.

બાંચું, ન૦ ઘરનાં બારણાંને જે આડાં લાકડાંના કકડા જડવામાં આવે છે તે. ૨ નરઘાંમાંનો બમ્.

બા, સ્ત્રી૦ બેહેન. ૨ માને પણ એ શબ્દે બોલાવવામાં આવે છે. અ૦ બાળકને લાડમાં બોલાવતાં એ શબ્દ લગાડવામાં આવેછે.

બાઈ, સ્ત્રી૦ મોટી ઉમરની—ઘરડી પછી વિધવા કે સધવા સ્ત્રીને વિવેકથી બોલાવતાં બોલાયછે. **બાઈજી—સાસુજી.**

બાઈમાણસ, ન૦ બૈરું; સ્ત્રીજન; અબળાજાત.

બાઊ—વો, પુ૦ લાડુ (બાળક સાથે બોલતાં).

બાકરી, સ્ત્રી૦ મમત; મમતમાં જે ઉછુંગળપણું તે. બાક-[રી બાંધવી.

બાકળા, પુ૦ આખું બાફેલું જે કઠોળ તે.

બાકી, સ્ત્રી૦ પૂરૂં કરવામાં—થવામાં જેટલું જે રાખેલું—રૂયલું તે; શિલક; શેષ. **વિ૦** શિલક—શેષ રૂયલું; અધુરૂં અ-[પૂર્ણ.

બાકું—કોરું, ન૦ મોટું છિદ્ર—કાણું.

બાખડવું, વૃડવું; કજિયો કરવો.

બાખડી, સ્ત્રી૦ ગાભણી ભેંસ—ગાય જે ઘણું સારૂં ખડી જેવું દૂધ આપે તે. "બડ પીપલકી છાંય સોબત ભલ્લોકી, રગડ કસુંબા ઘોળ કે મુઠ્ઠી ચણોકી, બાખડી ભેંસકા દૂધ સક્કરમે ઘોલનાજી, ઈતના દે કિરતાર ફિર નહિ બોલનાજી." "પય પીજો બાખડી ગાયનારે રૂડો થાશે દેહ." ૨ ઘણા દિવસની વીઆયલી ગાય ભેંસ.

બાખાબોલું, આકું અવળું નજરમાં આવે તેમ બોલનારૂં.

બાગ, પુ૦ [ફા૦] ફૂલ ફળોના ઝાડ જુકતીથી રોપીને સુન્દર કરેલી જે જગા તે; વાડી.

બાગબાન, પુ૦ [ફા૦] માળી. [(જમીન).

બાગાયતી, વિ૦ [ફા૦] ફળના પાકને લાયકની હોય તે

બાઘડ, વિ૦ જાડો જબરો પણ ઉદ્ધત ને ફુવડ (પુરુષ).

બાઘડો, વિચિત્ર બિહામણા સ્વરૂપનો (માણસ).

બાચકો, પુ૦ ઊંધે હાથે જેટલું જે તેમાં લેવાય તેટલું તે; પોલી મુઠી. ૨ ઊંધો હાથ કરી ચામડી ખેચવી તે.

બાજ, સ્ત્રી૦ પત્રાવળી.

બાજ, પુ૦ [ફા૦] એક જાતનો પક્ષી; શકરો. ૨ પ્રસંગ—કામ—ટેવ રાખનાર. રાંડબાજ, દારૂબાજ, દગલબાજ વગેરે.

બાજટ—ઠ, પુ૦ ચાર પાયાનો ઉપર પાટિયાં હોય તેવો થોડી ઉંચાઈનો જે ચોરસ ઘાટ તે. **બાજઠડો** પણ કેવાયછે.

બાજરિયું, ન૦ બાજરીનું કસણું. ૨ એક જાતનું ઘરેણું.

બાજરિયો, પુ૦ બાજરીમાં પાણી રેડી તેને ખાંડી તાંદળા ફાડી તેને છાસમાં રાંધેથી જે ખાવાનો પદાર્થ બનેછે તે.

બાજરી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] એક જાતનો છોડ અથવા તેના કસણામાંથી નિકળતું ધાન્ય.

બાજરો, પુ૦ મોટી બાજરી.

બાજી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] જે પાટિયાં—કપડાં ઉપર કોઈ રમત મંડાય તે. બાજી માંડવી—(સોકટાંની બાજી, સેતરંજની બાજી). ૨ હારજીત—હોડની જે રમત તે; ખેલ. (પાના, સોકટાં, સેતરંજ, ગંજીફા વગેરે) બાજી રમવી. બાજી જીતવી—હારવી કેવાય છે.

બાજીગર, પુ૦ [ફા૦] હાથચાલાકીનો ને કસરતનો ખેલ કરનાર; ગારુડી; મદારી.

બાજુ, પુ૦ સ્ત્રી૦ [ફા૦] હરકોઈ ચીજનો છેડાનો ભાગ; કોર; કોરણ; મેર. ૨ તરફ; પક્ષ.

બાજુ—બન્દ, [ફા૦] પુરૂષને—છોકરાને હાથે—બાહુ ઉપર ઘાલવાનું સુનાનું—જડાવ ઘરેણું. [રે).

બાજે, વિ૦[ફા૦] કોઈક; ગમેતે એક (માણસ, વખત વગે-

બાઝણડું, વિ૦ [ફા૦] લુચ્ચું; હરામી; ખન્ધું; નીચાં કામમાં કાબેલ. લુંટવી—છિનવી લે તેવું (માણસ).

બાઝવું, ક્રિ૦ સ૦ ધરવું; પકડવું; વળગવું (કોઈ પ્રાણી—વસ્તુને). ૨ લડવું. બાઝી પડવું—વળગીપડવું. ૨ લડીપડવું.

બાઝવું, ક્રિ૦ અ૦ લાગવું; આવવું. (ઝાડે ફળ બાઝયાં છે). ૨ બંધાવી; થવી (દોસ્તી).

બાટ, પુ૦ કસાર.

બાટલી, સ્ત્રી૦ [અં૦] લામ્બા આકારનું ને સાંકડાં મોડાંનું દારૂ શરબત ઓસડ ભરવાનું કાચનું ઠામ; સીસી; સીસો.

બાટી, સ્ત્રી૦ છાણાની આંચથી સેકેલી જાડી દળદાર ભાખરી અથવા કણકના ગોળા.

બાડું, વિ, ડોળો ખુણા તરફ જરા ખેંચાયલો હોય તેવી આંખવાળું. બાડો, બાડી. ૨ જોતાં ડોળો જરા ખેંચાતો હોય તેવું—બાડી આંખ—નજર. બાડી નજરે જોવું, ડોળો તાણીને જોવું. **બાડેબાં—બાડો** (મજાકમાં).

બાડુવાં—ઢુવાં, વિ૦ બાપુડાં; બચારાં; ગરિબડાં (કવિતામાં) 'મોસાળ પધારો રે બાળક બાડુવાં રે.'

બાણ, ન૦ [સં૦] તીર; શર. (ધનુષ ને બાણ). ૨ મન્ત્ર ભણી મારવાનું જે તીર તે. ૩ લોઢાની નળીમાં દારૂ ભરી તેને લાકડી બાંધી કરેલું જે શસ્ત્ર તે. ૪ એક જાતની આતશબાજી; હવાઈ. ૫ નર્મદા નદીમાંનો લમ્બગોળ આકારનો નાનો પથરો જેને શિવ માની પુજેછે તે. 'નર્મદાનાં કંકર તેટલા શંકર.' ૬ દરિયા—ખાડીને લગતી વિશાળ જગો—મેદાન જ્યાં મોટા જુવાળનું પાણી આવતું હોય તે. ૭ કામદેવનું તીર. એના ભાથામાં પાંચ જાતના તીર છે.—અરવિંદ (કમળ), અશોક, ચૂત (આંબાનો મોર), નવમલ્લિકા (મોગરો) અને નીલોત્પલ. ૮ હાથમાં આવેલો શિકાર. (સ્ત્રી, રળતર વગેરે). વાગ્બાણ એટલે વાણીરૂપી બાણ—તીરના જેવું લાગે તેવું તીક્ષ્ણ ભાષણ; મેણું.

બાણી, સ્ત્રી૦ મુદત; ઠેરવેલો વખત. ૨ સરત; કબુલાત.

બાણું, વિ૰ નેવું ને બે; ૯૨.
બાતમી, સ્ત્રી૰ ખબર; સમાચાર.
બાતલ, વિ૰ [આ૰] રદ; નકામું. [તેવું.
બાતેન, વિ૰ [અા૰] ગુપ્ત; છાનું; ખાનગી–પડદામાં હોય
બાથ, સ્ત્રી૰ બે હાથની ગૂડ; બે હાથ લાંબા કરી તેમાં કોઈને ધરી રાખવું તે. ૨ સામું થવું તે; સામાં ટક્કર લેવી તે–બળિયાસાથે બાથ ભિડવી.
બાદ, વિ૰ [આ૰] સઙ્ખ્યા–જથા–ઢીપમાંથી ઓછું કરવાનું–કાડી નાખવાનું હોય તેવું (જે કંઈ). બાદ કરવું એટલે ઓછું કરવું. ૨ રદ કરવું; કાડી નાખવું.
બાદ, અ૰ પછી; ત્યાર પછી; એટલું થયા પછી; વધારામાં. [ણિત રીતિ.
બાદબાકી, સ્ત્રી૰ બાકી રયલું તે. ૨ બાદ કરવાની ગ-
બાદલું, **બાલ્લું.**
બાદશાહ, પુ૰ [ફા૰] રાજા (મુસલમાન હોય તે).
બાદશાહી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] બાદશાહની હાકમી; રાજ. વિ૰ બાદશાહ સમ્બન્ધી–નું (અમલ, સનદ, સિક્કો
બાદિયાન, ન૰ એક જાતનું વસાણું. [વગેરે).
બાદી, સ્ત્રી૰ અજીરણ; બદહજમી. ૨ પેટમાં વા થાય તે.
બાધ, પુ૰–ન૰ [સં૰] અડચણ; નડતર; હરકત; વાંધો. ૨ દોષ; પાપ.
બાધક, વિ૰ [સં૰] બાધ કરનાર.
બાધા, સ્ત્રી૰ એકાદી પીડા દૂર કરવાને કેટલીક વસ્તુનો ઉપભોગ ન કરવા સમ્બન્ધી જે નીમ પાળવો તે; અટકાવ. ૨ માનતા; આખડી.
બાધું, વિ૰ બાંધ્યું; પ્રતિબન્ધ–અટકાવ હોય તેવું. બાધું મો–મોડું એટલે એકવાર જમવાનું જે વ્રત તે (બૈરાંઓમાં). ૨ સિક્કારૂપે; આખું. આ રૂપિયો લઈને અડધો બાધો ને અડધાના પૈસા આપ.
બાધુર, બહાદુર.
બાધેભારે, અ૰ કોઈને નામે–લગાડીને; સંકેતમાં; શક ભરેલી રીતે.
બાનક, સ્ત્રી૰ બાંધણી.
બાની, સ્ત્રી૰ [હિં૰] બોલવા–લખવા સમ્બન્ધી જે ખાસ તરેહ–છટા–રીત તે.
બાનું, ન૰ ધન્ધો કરનારને આગળથી જે થોડુંક નાણું સાટું કરયાની નિશાનીમાં તેને આપવામાં આવે છે તે; માલખરિદીની કબુલાતમાં આગળથી જે નાણું અથવા કંઈ ચીજ આપવી તે. ૨ જૂઠું કારણ; મસ; નિમિત્ત.
બાપ, પુ૰ જે પુરુષના વીર્યથી છોકરું થયું હોય તે (તે છોકરાંને–સમ્બન્ધમાં); પિતા. બાપ થવું–સગપણમાં. તેને ને તેને બાપ દિકરાનું છે એટલે તેવો સ્નેહ છે. **બાપરે!** એમ ભય સઙ્કટમાં આપણા લોકથી બોલઈ જવાય છે ત્યાં સમજવું કે ઓ કોઈ સહાય કરો.

બાપજન્મારે, અ૰ જ્યારથી બાપે જન્મ આપ્યો છે ત્યારથી તે આજસૂધી.
બાપડિયું–ડું, વિ૰ ગરીબ; રાંક; ભલું; સામું ન થાય પણ સાંખી રે તેવું. ૨ દયામણું; મા બાપની ઊંફ વનાનું.
બાપદાદા, પુ૰ પૂર્વજ; ઘરડાવરડા.
બાપલા–લિયા, પુ૰ બાપ. ૨ સઙ્કટથી પીડિત થયલા અથવા મરણ પામેલા વાલા છોકરાને બોલાવતાં વપરાય છે. (કોઈ પણ દયામણા પુરુષને વિષે પણ એ શબ્દ વપરાય).
બાપા, પુ૰ બાપ. ૨ એ શબ્દ વાલાને સમજાવતી વખત બોલાય છે. હવેનો બસકર બાપા.
બાપિકું, વિ૰ બાપનું. [રાય છે.
બાપુ, પુ૰ એ શબ્દ માદાં છોકરાંને બોલાવતી વેળા વપ-
બાપુડિયા, પુ૰ લાડમાં દીકરાને તેના મા બાપ કેછે. બાપુડી (દીકરીને).
બાફ, પુ૰ [સં૰ બાષ્પ] વરાળ. ૨ ગરમીથી જે ઉકળાટ તે; ઉબારો; ધામ–બાફ લેવો એટલે લીલીચાહ વગેરે પાલાને પાણીમા ખૂબ ઉકાળી તેની વરાળ ગોદડાં હોડી લેવી (પરસેવો થવા સારૂ).
બાફણું, ન૰ બાફવાનું–રાંધવાનું તે. બાફણું બાફવું છે.
બાફવું, ક્રિ૰ સ૰ રાંધવું. તળવું તે ઘી તેલમાં ને બાફવું તે પાણીથી.
બાફવું, ક્રિ૰ અ૰ ઉકળાટો–ધામથવો (આજ બહુ બાફેછે).
બાબ, પુ૰ [આ૰] પ્રકરણ; ભાગ. ૨ કલમ.
બાબત, સ્ત્રી૰ [ફા૰] વિષય; પ્રકરણ; મુદ્દો; કારણ. ૨ બીના; હકીકત; બનાવ. ૩ તપસીલ; વિગત.
બાબત, અ૰ વિષે; સમ્બન્ધી; તે કારણ સર.
બાબતી, ખળીમાં નીકળ્યા પછી મણ ઉપર અથવા ઢાળમાંથી પુળાનો હજામ, ભાટ, બ્રાહ્મણ વગેરેને વતન તરીકે મળવાને જે હક બન્ધાયલો તે. [વાળ તે.
બાબરાં, ન૰ માથાના છૂટા વિખરાયલા નાના નાના જે
બાબરિયો, વિ૰ વિખરાયલા નિમાળા વાળો; જટિલ.
બાબરી, સ્ત્રી૰ નાના નિમાળાનો ગુચ્છો. ૨ ટોપીની કોરે જે ઝુલ તે. [જન.
બાબસ્તા, વિ૰ સમ્બન્ધી; સગાં; લાગતું વળગતું હોય તેવાં
બાબા, પુ૰ એક જાતના ભીલ–દુબળામાં ગણાતા (ધરમપોર તરફ છે). ૨ અંગ્રેજના છોકરાંઓને લાડમાં એ શબ્દે તેઓની આયાં બોલાવેછે. ૨ રોટલા.
બાબુ, પુ૰ [હિં૰] બાવો (બાળકને સમજાવતાં). ૨ બંગાળાના લોકનો એક વર્ગ જે મુસદ્દીનું કામ કરેછે તે.
બાબે, અ૰ બાબત.
બામ, પુ૰ એક જાતના વેલા. ૨ બે હાથ ને છાતી એટલી લંબાઈનું જે માપ તે.
બામણી, સ્ત્રી૰ બે મોડાંનો સાપ; ચાકળ.

બામદાદ, ન૰ [ફા૰] ભોર,; વાણું; મળસકું.
બાયડી, સ્રી૰ સ્ત્રી; ઓરત. ૨ પરણિયત સ્ત્રી; વહુ.
બાયલું, વિ૰ બાયલાનું (બોલવું ચાલવું, કરવું).
બ઼ાયલો, પુ૰ બૈરાંની પેઠે બોલનાર ચાલનાર–ચાળા કરનારો (પુરૂષ). ૨ બૈરાંના ટોળાંમાં બેસી તેઓની વાતમાં મઝા માનનારો. ૩ જેનું પોતાની બૈરી આગળ ચાલતું ન હોય તે. [આવેછે તે.
બ઼ાચું, ન૰ નરઘાં–તબલાંમાંનું એક જેને કણેક લગાડવામાં
બાર, પુ૰ [ફા૰] તોપ–બન્દુક ફુટવી તે. અફકેકવાર જે અવાજ થાય તે અફકેકો બાર. બાર કરવો કેવાયછે.
બાર, ન૰ [દ્વાર] બારણું.. ૨ બારણા આગળની જગા; આંગણું.
બાર, વિ૰ [દ્વાદશ] દશ ને બે; ૧૨. એના બાર વાગી ગયા એટલે એના ઉપર આફત આવી પડી. એ શબ્દ સઘળા–ઘણાના અર્થમાં બીજા શબ્દસાથે જોડાયછે. બારે ભાગળ મોકળી એટલે સઘળે–કોઈ પણ રસ્તે જવાની છુટ્ટી. બારેવાટ.
બ઼ાર, [ફા૰] બહાર.
બ઼ાર, અ૰ [સં૰ બહિર્ અથા બાહ્ય] અન્દર નહિ; હદવાળી જગોની પેલીપાસ. બ઼ારથી એટલે અન્દરથી–ઘરમાંથી નહિ પણ ઉપરથી–બીજે ઠેકાણેથી. બ઼ારનું એટલે ઘરનું નહિ તે; બીજા દેશાનું; બીજા વર્ગનું; શરીરની ઉપરનું વગેરે. ૨ પારકું; અજાણ્યું; નવું.
બારકસ, ન૰ [ફા૰] વાણ; ઝાઝ. ૨ ચારઠ ગાડી વગેરે વાહન જે વરઘોડામાં ભાડે આવેછે તે.
બારખલી–ળી, માફી જમીન.
બારગીર, પુ૰ [ફા૰] ઘોડેસ્વાર લડવૈયો–સરકાર પાયગામાંનો. બારગીરને ઘોડા વગેરે જેનો રાખનાર પૂરંપાડે છે (શિલદારને પોતાના ઘોડા વગેરેનો ખરચ પોતાની તરફથી કરવો પડેછે).
બારડ, પુ૰ નાગરમાંથી જૂદા પડેલા તે.
બ઼ારણિયો, પુ૰ સોનીને ત્યાંનો કચરો ખરીદ કરી ઉપાડી લઈ જનારો. (એ ધંધો કરનારો મુસલમાન હોયછે).
બારણું, ન૰ બાર; દરવાજો. ૨ એના જે બે ઉઘાડ દે કરવાના અંગ તેમાંનું એકેકું. ૩ આંગણું.
બારદાન, ન૰ [ફા૰] જે પેટી–કોથળી વગેરે ઠામમાં માલ ભર્યો હોય તે. ૨ એનું જે વજન–તોલ તે. ૩ જેટલા ભાર–બોજ વાણ–ગાડામાં–જાનવર ઉપર ભર્યો હોય તેટલો તે. ૪ અણ્ડ; વૃષણ.
બારનિસી, સ્રી૰ હુંડીપત્રી, કાગળ, હુકમ વગેરેને નોધવા ને તે નિશાની સાથે નમ્બરવાર કરવાનું જે કામ તે. એ કામ કરનારો સરકારી માણસ તે બારનિસ કેવાય.
બારમાસી, વિ૰ બારે મહિના ફૂલ આવ્યાં કરે તેવું (ઝાડ). ૨ બપોરિયો. ૩ બારે માસનું.
બારમું, ન૰ મરણ થયા પછી બારમે દાડે મરનારનું જે સરાધ કરવામાં આવે છે તે; દ્વાદશા. ૨ બારનો અનુક્રમ બતાવે છે.
બ઼ારવટિયો, પુ૰ સરકાર ફરિયાદ ન સાંભળે અથવા ખોટો ન્યાય કરે તો તે ઉપરથી જે શખસ સરકાર–રાજને સતાવવાને તેના મહાલના ગામોમાં લુટે, બાળે વગેરે બખેડા કરે તે. ૨ વેર વાળવા સારૂ જે બ઼ાર નિકળેલો તે.
બ઼ારવટું, ન૰ બ઼ારવટિયાની જે સ્થિતિ–કામ તે. ફલાણો બ઼ારવટે નિકળ્યો છે. ૨ વેર વાળવા સારૂ બ઼ાર નિકળવું તે.
બ઼ારવાસિયો, પુ૰ ખાળકુવા–સંડાસ કાડનારો ઘેડો; ભંગિયો. [એકઠું કરવું.
બ઼ારવું, ક્રિ૰ સ૰ ઝાડુ કાડવું; વાસીદું કરવું. ૨ સાંભરવું;
બારસ, સ્રી૰ પખવાડિયાનો બારમો દાડો; દ્વાદશી.
બારશાખ–સાખ, સ્રી૰ ઘરના બારણાંનો ફરા–ભીત સાથે ચણેલા (ઉમરા સાથેનો) લાકડાંનો જે ઘડેલો ઘાટ તે. એમાં સાખ–ઘડેલાં લાકડાં બાર હોય છે; ચોકઠું.
બારશેં–સેં, વિ૰ બાર વખત સો; ૧૨૦૦).
બારાખડી, સ્રી૰ અક્કેકા વ્યંજનવર્ણમાં બાર બાર સ્વર મળેથી જે અક્કેકો વર્ણ થાય તે; પદ. ક, કા, કિ, કી, કુ, કૂ, કે, કૈ, કો, કૌ, કં, કઃ એ કની બારાખડી.
બારિક, સ્રી૰ [ફા૰] ઝીણું; છેકજ પાતળું. ૨ ઘણીજ સાવચેતીથી કરવાનું (કામ).
બારિકી, વિ૰ [ફા૰] ઝીણું તે. ૨ ઘણીજ સાવચેતી.
બારિસ્ટર, પુ૰ [અં૰] કાયદાના શાસ્ત્રની પરીક્ષામાં પસાર થયલો જે પેલા વર્ગનો સનદી વકીલ સહુથી ઉપલી કોરટમાં વકિલાત કરે તે.
બારી, સ્રી૰ પ્રકાશ તથા હવાને માટે અને જોવાને માટે ભીત વગેરેમાં ચોકઠાં બારણાવાળું જેટલું ખુલ્લું રાખેલું તે. ૨ એનું જે બારણું તે. ૩ જાવ આવ કરવાની ચોકઠાં વાળી નાની વાટ–(દરવાજાના એક બારણામાં હોય છે તે અને દાદર ઉપર હોય છે તે–દાદરબારી). ૪ નાસી–બચી–છુટકી જવાની ગત–જુગતી.
બારું, ન૰ બારણું; દરવાજો; રસ્તો. ૨ નીકળી જવાની જુગતી–ગત. (બારું રાખવું). ૩ જ્યાં નદી સમુદ્રને મળતી હોય તે પાણી; જ્યાંથી મોટા દરીયામાં પડાય તે ખાડી. ૪ કાણું; બાકોરું.
બ઼ારું, વિ૰ બેસૂરું; સાચાં સૂર નહિ પણ બીજાં નિકળતાં હોય તેવું. ગાવામાં તે બ઼ારો થાય છે.
બારેમાસ, અ૰ હંમેશ; નિરન્તર; સદા.
બારેવાટ, અ૰ અહીં તહીં ગમે ત્યાં વેરાતું પડ્યું હોય તેમ. ૨ જ્યાં ત્યાં ઉડાવી દીધેલું.
બ઼ારૈયો, પુ૰ બાર હાથનો સાકટો (ગામડામાં).
બ઼ારૈયો, વિ૰ જેનું કોઈ સાચવનાર ન હોય–જે બ઼ાર રખડતું ફરતું હોય–જે લુચ્ચાઈથી બ઼ારનું ઘણુંએક બ઼ારી–

સાંભરી લાવ્યો હોય તે (માણસ). 'બારિયાનું બારે વાટ.' ૨ સંડાસ-ક્ચરો બારનારો ભંગિયો. ૩ બારવટિયો.
બારોટ-ડ, વિ॰ ભાટની એક જાત છે.
બાલ, પુ॰ વાળ; નિમાળા.
બાલ, બહાલ.
બાલતોડ, પુ॰ વાળ-નિમાળો તુટવાથી જે ફોલ્લો-ગુમડું [થાય તે.
બાલદી, સ્ત્રી॰ પાણી કાઢવાનો ચામડાંનો પૈરો-બોખ (વ્હાણમાં).
બાલમ, વાલમ.
બાલમપેચ, પુ॰ પાઘડી ઉપરનો જે વાંકો પેચ ફક્કડાઈને [માટે રાખેલો તે.
બાલાજી, પુ॰ કૃષ્ણનું બાળ સ્વરૂપ.
બાલાસ-સી, સ્ત્રી॰ સંભાળ; રક્ષણ; બરદાસ્ત.
બાલેબાલ, અ॰ રૂએ રૂએ-એટલે ઘણુંજ-અતીસે.
બાલ્યાવસ્થા, સ્ત્રી॰ બાળક અવસ્થા; બાળપણ.
બાલ્લું, ન॰ સુનું રૂપું વગેરે ધાતુના ઝીણા તારોને ચપડવાથી જે અતી ઝીણી ચીપો થાય તે.
બાવચી, સ્ત્રી॰ [સં॰ બાકુચી] એક વનસ્પતિ-વસાણું.
બાવટો, પુ॰ જે બાઠીમાં મોટાં લોળિયાં-કણ્ઠી હોય તે [ધાન્ય.
બાવન, વિ॰ પચાસ ને બે; ૫૨.
બાવનવીર, વિ॰ સહુને પૂરો પડે તે; મહાબળિયો-'બાવનવીર જેવો બેઠો છુઉં.'
બાવનાચન્દન, ન॰ એક જાતનો સુકેડ.
બાવરું, વિ॰ ગભરાયલું; બેબાકળું; કંઈ સૂઝ ન પડતી હોય તેથી અકળામણમાં ફરીગયલા ચેહેરાનું (માણસ, [પશુ).
બાવલું, ન॰ ધાતુ-મટોડીનું પુતળું.
બાવળ-ળિયો, પુ॰ એક જાતનું કાંટાનું ઝાડ. 'નકુટને કુલે બાવળિયો તો કે છુંયડો થયો.'
બાવળી, સ્ત્રી॰ મોટા કાંટાનો બાવળ.
બાવી, સ્ત્રી॰ બાવાની સ્ત્રી; જોગણ. વિ॰ બાવીસ.
બાવીસ॰ વિ॰ વીસને બે; ૨૨.
બાવો, પુ॰ જોગી. ૨ વેરાગી; સાધુ.
બાષ્કળ, વિ॰ ફરન્દું; વૃઈગયલું; વંઠેલ; બેમર્યાદ. ૨ જે હોય તે અતિશે ખાનારો.
બાસટી, સ્ત્રી॰ બાંક; પાટલી.
બાસઠ, બાસેટ.
બાસતો, પુ॰ એક જાતનું દેશી ઉમદા સુરતરાઉ કપડું (અં- [ગરખા સારૂ).
બાસૂદી, સ્ત્રી॰ ઉકાળીને ઘાડું કરેલું મસાલા વાળું દૂધ.
બાસેટ-ઠ, વિ॰ સાઠ ને બે; ૬૨.
બાહદર, બહાદુર.
બાહુ, પુ॰ [સં॰] ખભાથી તે કોણી સૂધીનો હાથનો જે ભાગ તે; ભુજ.
બાહુક, પુ॰ વરવો વિચિત્ર બિહામણો પુરુષ. ૨ મોડે ને સર્વાંગે રાખ ચોળેલી આંખના ડોળા પીળા ને કેક ભરેલા એવો દેખાતો લઠ જોગી.

બાહુલું, બાવલું.
બાહેર, અ॰ અન્દર- માંહે નહિ; હદની પેલી પાસ.
બાહ્ય, વિ॰ [સં॰] બારનું.
બાહ્યગોળ, ન॰ નક્કર ગોળ અથવા તેના એકાદા ભાગમાંનો જે ઉપસેલો પૃષ્ઠ ભાગ તે. એનું ઉલટું અન્તર્ગોળ, એટલે પૃષ્ઠ ભાગની તળેનો પોલાણ વાળો ભાગ.
બાહ્યોપચાર, પુ॰ [સં॰] બારના ઉપચાર; બારના ભાગમાં જે જે લગાડવાનું-કરવાનું તે.
બાહ્યાન્તર, વિ॰ [સં॰] બાર ને અન્દર.
બાહ્યાન્તરલાપિકા, સ્ત્રી॰ [સં॰] એકાદી કવિતાની બાર પડતા અક્ષરોની અને વળી માયના અક્ષરોની જે ગુપ્ત શબ્દ રચના તે.
બાળ, ન॰ [બાલ] બાળક.
બાળક, ન॰ નાનું છોકરૂં. **બાળકી**-નાની છોકરી.
બાળક્રિડા, સ્ત્રી॰ [બાલક્રીડા] બાળકની રમત.
બાળખેલ, પુ॰ બાળકની રમત. ૨ બાળકને માટે જે રમત ગમત તે. [કરા.
બાળગોપાળ, ન॰ ઘરકુટુંબના સઘળાં બાળકો-છોકરી છો-
બાળપણ-ણું, ન॰ બાળકની વય-સ્થિતિ.
બાળબુદ્ધિ, સ્ત્રી॰ બાળકની બુદ્ધિ; કાચી સમજ.
બાળબોધ, વિ॰ બાળકને બોધ આપવા જોગ. ૨ દેવનગરી-સંસ્કૃત (લિપિ-અક્ષર).
બાળબ્રહ્મચારી, પુ॰ જે પુરુષ કદી પરણ્યો નથી ને જેણે સ્ત્રીની સોડ જોઈ નથી તે.
બાળભાષા, સ્ત્રી॰ બાળકની ભાષા. ૨ માઘધી ભાષા.
બાળમિત્ર, વિ॰ બાળકપણામાં-થી મિત્ર હોય તે-સ્ત્રી કે [પુરુષ.
બાળરંડ, સ્ત્રી॰ બાળકપણથી રંડાયલી સ્ત્રી.
બાળલીલા, સ્ત્રી॰ બાળકપણમાં કરેલી લીલા.
બાળવિધવા, બાળરંડ.
બાળવું, ક્રિ॰ સ॰ બળે તેમ કરવું. લાકડાં બાળવાં, દીવો બાળવો, જીવ બાળવો (પોતાનો અથવા પારકાંનો) વગેરે.
બાળસ્વરૂપ, ન॰ બાળકનું સ્વરૂપ.
બાળહત્યા, સ્ત્રી॰ બાળકની હત્યા.
બાળા, સ્ત્રી॰ [બાલા] છોકરી.
બાળાપણ, ન॰ બાળકપણું.
બાળાબન્ધ, પુ॰ બાળકને માથે બાંધવાનો ફેંટો.
બાળારાજા, વિ॰ બાળક હોય તે રાજાની પેઠે ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તે તે ભાવ ઉપરથી-બાળકને વિષે તે શબ્દ બોલાયછે.
બાળોઢા, સ્ત્રી॰ [સં॰]નાનપણમાં પરણેલી.
બિંદડી, સ્ત્રી॰ સીવી લિધેલી નાની ગાંસડી-પોટલી.
બિકટ, વિકટ.
બિકણ-ણું, વિ॰ જે જ્યારે ત્યારે બીયાં કરે તે; જેને ઘણી બીક લાગતી હોય તે; પોચી છાતીનું; નાહિમ્મત.
બિગડવું, બગડવું.

બિગાડ, બગાડ.
બિચારું, વિ૦ દુ:ખથી રાંક થયલું; ગરીબ; દુખિયારું.
બિછવા, પુ૦ વિછુવા; સ્ત્રીઓને પગને અંગુઠે પેરવાના અણવટ.
બિછાનું, ન૦ [હિં૦] બેસવાનું અથવા સુવાનું પાથરણું.
બિછાવવું, ક્રિ૦ સ૦ પાથરવું (બિછાનું).
બિજવર, બીજવર.
બિજોરું, ન૦ એક જાતનું ફળ.
બિડવું, ક્રિ૦ સ૦ બન્ધ કરવું; બે અવયવ–ભાગ–છેડા છેકજ પાસ પાસે આવી રે તેમ કરવું (આંખ બિડવી, કાગળ બિડવો વગેરે). ૨ છાપ–સીલ મારવી.
બિડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ બીડીને મોકલવું (કાગળ વગેરે).
બિન, અ૦ વગર (વિના). બિન ચૂક એટલે ભૂલ વગરનું, બિન તકશીર એટલે તકશીર વનાનું, બિન વારસ એટલે વારસ વગરનું.
બિન, પુ૦ [આ૦] દિકરો. ચંદ્રશંકર બિન રામશંકર એટલે ચંદ્રશંકર તે, રામશંકરનો દિકરો.
બિનકી, સ્ત્રી૦ બે ભવાંની વચમાં ઝીણી સરખી હિંગળોક–કસ્તુરી વગેરેની જે ટપકી તે; ચાંદ.
બિના, બીના.
બિન્દી, બિનકી.
બિન્દુ, ન૦ [સં૦] ટીપું; ટપકું. ૨ શૂન્ય; મીંડું. ૩ ટાંપ.
બિભાસ, પુ૦ [સં૦] એ નામનો રાગ સવારે ગાવાનો.
બિમાર. વિ૦ [ફા૦] માંદું; આજારી.
બિમારી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] માંદગી; આજારીપણું.
બિમ્બ, ન૦ [સં૦] આકાશમાં સૂર્ય ચંદ્ર વગેરેનું જે ગોળાકૃતિમાં દેખાવું તે; તખતી. ૨ આરસી–પાણીમાં જે રૂપ દેખાયછે તેનું મૂળરૂપ.– (બિમ્બ ને પ્રતિબિમ્બ કેવાય છે). ૩ ધિલોડું (ફળ).
બિયાબાન, ન૦ [ફા૦] જઙ્ગલ; રાન.
બિયામણું, વિ૦ બીક લાગે તેવું; કારમું; વિકરાળ.
બિરદ, ન૦ પણ; પ્રતિજ્ઞા.
બિરાજમાન, વિ૦ બિરાજેલા. [ભવું.
બિરાજવું, ક્રિ૦ અ૦ માન સાથે આવી બેસવું. ૨ શો-
બિરાદરી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] મિત્ર મડળી. ૨ ભાઈચારો; દો-
બિરાનું, વિ૦ પારકું. [સ્તી દાવો.
બિલકુલ, અ૦ [આ૦] તમામ; સઘળું; તદન; જરાએ જરા; આખું.
બિલાડી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ચોપગું જાનવર–એ ઘરોમાં ફરે છે ને જંગલમાં હોય છે. બિલાડી લુચ્ચી ને ખિજવાયેથી ઘુરકે છે–ઘરની બિલાડી ઉંદર મારે છે ને રાંધેલું ખાય છે. જંગલી બિલાડી જબરી ને વિકરાળ હોય છે ને તે મરઘીના બચ્ચાંને ને ઘેટાંને ફાડી ખાય છે. ૨ લોઢાંના આંકડાનો ગુચ્છો જે કુવા ટાંકામાં પડેલા ઘડા વગેરે કાડવાના કામમાં આવે છે. ૩ ગુણને ચાલી જતું અટકાવી રાખવાનું લોઢાંનું એક સાધન; નાગર; રોહીલી. બીલાડી જેવી આંખ એટલે માંજરી.
બિલાડું, ન૦ બિલાડી અથવા બિલાડો. [રીલો પુરુષ.
બિલાડો, પુ૦ બિલાડીનો નર. ૨ સાવચેત–લુચ્ચો–ખા-
બિલાવર, પુ૦ સવારનો એક રાગ.
બિલિયાન, ન૦ કાપીને પાસા પાડ્યા હોય તેવો એક તરેહનો હીરો.
બિલોર, પુ૦ [ફા૦] જેમાંથી આરપાર દેખાય તેવો સુંદર કાચ–ગલાસ, હાંડી વગેરેનો. વિ૦ બિલોરનું. (કાચ-
બિલ્લસ, પુ૦ વેંત. [ઘાટ).
બિલ્લી, બિલાડી.
બિલ્લું. વિ૦ લુચ્ચું; ચાલાક ઠગ. (માણસ).
બિલ્લું, ન૦ એક ઈંટના ઓસારની ભીત. બારીનું બિલ્લું.
બિલ્લુ, સામ સામી રમનારી છોકરાઓની ટોળીઓમાંના અક્કેક તરફના જે સાથી તેમાંનો એક; મદદનીસ
બિલ્લો, બિલાડો. [જોડિયો.
બિવડાવવું–રાવવું–વાડવું, ક્રિ૦ સ૦ બીયે તેવી હાલત-
બિવું–બીવું. [માં આણવું.
બિસ્તરો, પુ૦ બિછાનું; પાથરવાનું તે.
બિહાગ, પુ૦ રાતે દશ વાગા પછી ગાવાનો રાગ.
બિહારી, વીહારી. [બીઉં.
બી, ન૦ બીયું. ૨ મૂળ; પાયો (લડાઈનું બી રોપ્યું).
બીક–ખ, સ્ત્રી૦ ધાસ્તી; દેહેશત; ભય; ડર.
બીચ, અ૦ વચ્ચે; વચમાં; અન્દર; માંય (કવિતામાં).
બીજ, સ્ત્રી૦ [દ્વિતીયા] પખવાડિયાનો બીજો દિવસ.
બીજ, ન૦ [સં૦] બી; બીયું. ૨ પુરુષના વીર્ય–રેતનો અંશ જે ગર્ભ રૂપ ધારણ કરેછે તે. ૩ મૂળ કારણ; પાયો; મણ્ડાણ. ૪ ભાવાર્થ: અન્દરની મતલબ. ૫ અક્ષર તથા ચિન્હથી જે ગણિત તે; બીજ ગણિત. ૬ જે વર્ણોચ્ચાર રૂપી બીજમાંથી મન્ત્ર સિદ્ધિ–ફળ થાય તે સઙ્કેત વર્ણ. ઐમ્, હ્રીમ્, ક્લીમ્.
બીજગણિત, ન૦ [સં૦] અક્ષર તથા ચિન્હથી જે ગણિત તે. (અંકગણિત ને બીજગણિત).
બીજવર, પુ૦ એક વહુ મરી ગયેથી બીજીવાર પરણવાનો–ણેલો જે પુરુષ તે.
બીજીવાર, અ૦ ફરીથી; વળી બીજી વખત.
બીજું, વિ૦ પેલું–પ્રથમ જે હોય તેની પછી તરતજ સાથે હોય–આવે તે; બે એ સંખ્યાનો અનુક્રમ બતાવેછે. (પદ ગુણ વર્ગ ૪૦ માં બીજું). ૨ જુદી જાતનું; જૂદા વર્ગનું. અ૦ વળી; વધારામાં; બીજું કેવાનું કે.
બીડ, ન૦ જે જમીનમાં ઘાસ થતું હોય તે.
બીડી, સ્ત્રી૦ ચૂનો લગાડી કાથો ભભરાવી સોપારી મુકી પાનને વાળેલું હોય તે. બીડી કરવી–ખાવી–આપવી.

૨ તંબાકુ મુકી પાંતરાંને નળીઘાટું વાળેલું હોય તે. ફુંકવાની બીડી.

બીડું, ન૦ ત્રિકોણ આકારની જે મોટી બીડી તે. બીડું ઝડપવું એટલે સાહસ કામ કરવાનું માથે લેવું.

બીધું-નું, બીવું એનો ભૂતકાળ. ભય પામ્યું.

બીન, સ્ત્રી૦ એક તરેહનું તાર તથા બે પાસ તુમડાં વાળું વાજું. [વિષય; બાબત.

બીના, સ્ત્રી૦ બનાવ; બનેલું તે. ૨ હકીકત; વાત;વર્ણન. ૩

બીબાં, ન૦ ધાતુના અક્ષર; ટૈપ. લુગડાં પર પાડેલાં છાપાં. બીબું શબ્દ જોવો.

બીબી, સ્ત્રી૦ મુસલમાન ગૃહસ્થની ઓરત અથવા માશુક.

બીબું, ન૦ મટોડાં-લાકડાં વગેરેના જે ઘાટ-સાંચામા રસ રેડેથી તેવા આકારનો નવો ઘાટ પોલો અથવા નક્કર બને છે તે. તોપના બીબાં, પતાસાં રમકડાંના બીબાં વગેરે. ૨ લુગડાં ઉપર ચીતરામણ પાડવાના લાકડાંના જે કોતરેલા કકડા તેમાંનો એક. (ભરત ભરવામાટે).

બીબો, ડીબો.

બીભત્સ, વિ૦ [સં૦] સૂગ ચડે-કંટાળો આવે તેવું. ૨ ભુંડું; ભુંડી ગાળમાં બોલાય તેવું. (શબ્દ ભાષણ ઈ૦).

બીભત્સ, પુ૦ એ નામનો નવરસમાંનો એક તે (કાવ્ય શાસ્ત્રમાં).

બીયું, ન૦ ઝાડના ફૂલ-ફળમાંથી નિકળતા જે ઝીણા-નાના પદાર્થમાંથી ફરીથી નવું ઝાડ પેદા થાય તે. બીયાંમાંથી ઝાડ ને ઝાડમાંથી બીયું.

બીલ, ન૦ જમીનની અન્દર કોરેલું ઘર; દર. (ઊંદર સસલા વગેરેનું). ૨ સાપનો રાંફડો. [અં૦] વેચેલા માલની કિમત સુધાં જે યાદી તે. ૨ એક રીતની રસીદ-પોંચ. ૩ નવા કાયદાને સારૂ જે ખરડો-મુસદ્દો તૈયાર કરેલો તે.

બીલી, સ્ત્રી૦ [બિલ્વ] એક જાતનું ઝાડ શિવને વાલું.

બીલું, ન૦ બીલીનું ફળ. ૨ સૈયડથી શરીરના સાંધા ઉપર થતી ગાંઠ; ગુમડું.

બીવું, ક્રિ૦ અ૦ એકાદાં આવી પડતાં સક્કટ-દુઃખથી દીલમાં લાગવું; ધાસ્તી લાગવી; ચોંકવું. ૨ ગભરાવું; આ આવ્યું એમ કાળજીમાં રેવું. ૩ હિંમત ન ધરતાં બેસી રેવું; કાયર થવું.

બુંધી, વિ૦ અક્કલ વનાનું; મન્દબુદ્ધિ; ઈંધણધોરી. ૨ આળસુ ને એદી. બુંધીના બારે સરખા એટલે બારે [દાડા-સઘળા દાડા સરખા.

બુંધું, બૂંધું.

બુંબિયો, પુ૦ આકસ્મિક ભયનો ઢોલ.

બુકડી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીનાં કાનનું એક ઝુલતું ઘરેણું.

બુકાની, સ્ત્રી૦ દાઢી ને ગાલ ઉપર આવી રેતો ને માથા ઉપર બંધાતો કપડાંનો એક કકડો.

બુગણું, ગાડીમાં અનાજ ભરતી વખત મોટું, જાડું જે કપડું પથરાય છે તે; આથર.

બુચ, બૂચ,

બુચિયો, પુ૦ જનમથી કાન વિનાનો અથવા રોગથી જેનો કાન ખરીપડ્યો હોય તે.

બુચી, સ્ત્રી૦ કાન વિનાની સ્ત્રી.

બુજ, બૂજ.

બુજરગ, વિ૦ [ફા૦] ઘરડું. ૨ ઘરડું ને માનવંતું (માણસ). પુ૦ ઘરડો; દાદો; પૂર્વજ. [૩ મોટાઈ.

બુજરગી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઘરડપણ. ૨ માનવંતું ઘરડપણ.

બુજવું, ક્રિ૦ સ૦ [હિં૦] સમજવું; કદર કરવી.

બુઝવવું, ક્રિ૦ સ૦ હોલવવું (આગ, તરસ વગેરે).

બુઝાવું, ક્રિ૦ અ૦ હોલાવું.

બુટ્ટી, સ્ત્રી૦ નાનો બુટ્ટો; ભાત; તરેહ-(ભરત-વણતરમાં ને કાગળમાં ફૂલ ચોકડી વગેરેની). ૨ જેમાં અજબ જેવા ગુણ હોય તેવી વનસ્પતિ; જડી. ૩ પ્રસન્ન કરે તેવું ચતુર માણસ. ૪ ભાંગ; માયા.

બુટ્ટેદાર, વિ૦ બુટ્ટાવાળું; બુટ્ટાદાર.

બુટ્ટો, પુ૦ લુગડાં ઉપર ભરેલું-છાપેલું જે ચિત્રામણ તે; વણતરમાં-કાગળ ઉપર પાડેલું જે ચિત્ર તે. ૨ તરંગ; કલ્પના; નવી જુગતી.

બુઠ્ઠું, વિ૦ ઘસાઈને ચપટું-જાડું થયલું (કલમ, વટાણું, પરાણી વગેરે). ૨ ઘસાઈને ખાંડ પડી હોય તેવું-ચપ્પુ, પાળી,તરવાર વગેરે. ૩ જાડી અક્કલનું;જંગલી (માણસ).

બુઠ્ઠો, પુ૦ મકેદોડો.

બુડકી, સ્ત્રી૦ એકદમ પાણીની અંદર જે પેસીજવું તે. ૨ કામની વખત આઘે ખસીજવું-ન દેખાવું તે. ડુપકી.

બુડથળ, વિ૦ બેવકુફ.

બુડવું, ડુબવું; પાણીમાં તળે બેસવું.

બુડાડવું, બૂડેલું કરવું.

બુડિયાળ, વિ૦ બેવકુફ.

બુડિયો, પુ૦ કાળાં મોડાંનો મોટો લઠ વાંદરો-વાંદરિયોના સેનનો નાયક.

બુઢાપો, પુ૦ બુઢાપણ; ઘરડપણ; જરા.

બુઢિયો, બુડિયો.

બુઢ્ઢું, વિ૦ ઘરડું; જેને જરા આવી હોય તેવું; ડોસું (પ્રાણી). બુઢ્ઢો; બુઢ્ઢિ. [બુતકો.

બુતકો, પુ૦ શરીરે લઠ્ઠી ને કાળી એવી જે બૈરી તે-કાળી

બુતાન-નું, ન૦ બુતાનો. ૨ મેલી ફાટી પાઘડી. ૩ તોહોમત; આળ; બટ્ટો.

બુતાનો, પુ૦ પાઘડીમાં ઘાલવાનો મેલો ફાટો કકડો. ૨ તોહોમત; આળ; બટ્ટો.

બુતારો, પુ૦ સાવરણો.

બુદબુદો, પુ૦ પરપોટો.

બુધ, પુ૦ [સં૦] સાત વારમાંનો એક. વિ૦ જ્ઞાતા; સમજુક. ૨ પંડિત.

બુદ્ધાવતાર, પુ૰ વિષ્ણુના દશ અવતારમાંનો નવમો–જગન્નાથને સ્વરૂપે. એ અવતાર કોઈ લીલા કરવાને નથી પણ જગતની લીલા જોયાં કરવાને છે. એ ઉપરથી કંઈ ન બોલતા પણ જોયાં–સાંભળ્યાં કરે તે પુરુષ.

બુદ્ધિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] મનશક્તિ. જ્ઞાનશક્તિ, સમજશક્તિ, તર્કશક્તિ. બુદ્ધિ ઉઘડવી–બુદ્ધિ અપાર છે. ૨ વિવેક, ડાપણ, સમજણ–તેનામાં બુદ્ધિ છે. તે ઘટતુંજ કરશે. ૩ મન, અન્તઃકરણ. મારી બુદ્ધિ કબૂલ કરતી નથી. ૪ મનનું વલણ, વૃત્તિ, વિચાર, ઈચ્છા. આજ કાલ તેની બુદ્ધિ ફરી છે. એ શબ્દ બીજા શબ્દો સાથે જોડાય છે. દ્વેશબુદ્ધિ, ઉપકારબુદ્ધિ, શત્રુબુદ્ધિ ઈ૰. 'આવી સાઠી ને બુદ્ધિ નાઠી.'

બુદ્ધિમન્ત–માન, વિ૰ (૧લા ૨ જા અર્થમાં) બુદ્ધિવાળું–વિદ્વાન; પંડિત; તર્ક કરનાર. ૨ ડાયું; વિવેકી.

બુધવાર, પુ૰ સાત વારમાંનો એક–સોમ મંગળ ને બુધ. બાપનો બુધવાર એટલે કંઈ નહિ.

બુધું, ન૰ જાડું ડફ્ગોરૂં. ૨ છો ખાંડવાની નાની સાકટી. ૩ બળીને કાળું થઈ ગયલું ને તેથી ન સજાતું એવું વાસણનું જે તળિયું તે. બુધાંવાળી તપેલી, બુધાંવાળો ઊંના પાણીનો દેગડો.

બુનિયાત, વિ૰ [ફા૰] જૂનું ને માનવંતું; ખાનદાન; કુલીન. (માણસ). સ્ત્રી૰ અસલજાત; કુળ; તુકમ.

બુન્દ, ન૰ ટીપું–(પાણીનું વરસાદનું).

બુન્દ, બૂન.

બુન્નસ, ન૰ ઉનનું જાડું કપડું; કામળો.

બુબાક, વિ૰ કંઈજ ન સમજે તે; જડભરત; બુદ્ધિ ને વિવેક વિનાનું (માણસ).

બુભુક્ષિત, વિ૰ [સં૰] ભૂખ્યું; ભુખે મરતું.

બુમાટો, પુ૰ એકાદી વાતનો લોકમાં જે પોકાર–હોકારો તે. ૨ ગરબડ; તોફાન. ૩ ગપ; ગપાટો.

બુમાબુમ, સ્ત્રી૰ ઉપરાઉપરી બૂમ પાડવી તે; જ્યાંત્યાં બૂમ પડીરેવી તે.

બુમારહોર, પુ૰ બુમાબુમ; ગોંઘાટ–હોકારો.

બુમ્બારવ, પુ૰ ગોંઘાટ; હોકારા.

બુરખો, પુ૰ માથાથી તે પગસૂધી આખે શરીરે વિટળાઈ રે તેવું સ્ત્રીને ઓઢવાનું લુગડું–આંખઆગળ જાળી રાખી હોય છે. ૨ ચહેરો ઢાંકવાનું જાળી વાળું કપડું.

બુરજ–રૂજ, પુ૰ તોપ વગેરે મુકવાને કિલ્લાની બારપડતી બાજુએ અથવા મેદાનમાં જે ઊંચું ગોળાકાર પોલું અથવા નક્કર ચણતર તે. ૨ દિવાલને ટેકો આપનાર [જે ચણતર તે.

બુરનુસ, બુન્નસ. શબ્દ જોવો.

બુરાઈ, સ્ત્રી૰ બગાડ; અણબનાવ; શત્રુવટ. ૨ ખરાબ [રીતે ચાલવું તે.

બુરાખ, બુલાખ.

બુરાડવું, બુડાડવું.

બુરાવું, ક્રિ૰ અ૰ પુરાઈજવું. કાનનો વે વગેરે.

બુરાસ, બુરાઈ.

બુલન્દ, વિ૰ [ફા૰] ઊંચું; ઊંચી યોગ્યતાનું. (ગુણ, કર્મ, [વિચાર).

બુલબુલ, ન૰ [ફા૰] એક જાતનું પક્ષી. એનો શબ્દ કાનને સારો લાગે છે. એ ગુલાબની ડાળી ઉપર બેસીને બોલે છે માટે એની ને તેની આશકી માશુકી ગવાય છે.

બુલાખ, સ્ત્રી૰ [ફા૰] નાકના બે નસકોરાંની વચમાંના પડદામાં જે કાણું તે. ૨ બે નસકોરાંની વચમાંનો પડદો.

બુસટ–ઠ, સ્ત્રી૰ અઘરણીરાતને ગાલે દિયેરે તમાચો મારવો એ જે રીત તે.

બુસટિયો–ઠિયો, પુ૰ સીમંત–અઘરણીમાં સ્ત્રીના ખોળામાં બેસી તેને ગાલે કુંકાવાળે બન્ને હાથે તમાચો મારનાર–દિયેર.

બુહારવું, ક્રિ૰ સ૰ ઝાડું કાડવું.

બૂક, પુ૰ કોળિયો; ગ્રાસ. ૨ સ્ત્રી૰ [અં૰] ચોપડી; [કિતાબ.

બૂચ, ન૰ એક જાતના ઝાડની ઉપલી જાડી છાલ જેના કકડા બાટલી–સીસીનું મોડું બન્ધ કરવામાં આવેછે. ૨ એ જે અકડેકો કકડો તે. ૩ જે અન્દર ઘાલી મો બન્ધ કરવું તે; ડૂચો; ડાટો.

બૂચ, સ્ત્રી૰ પાનાની રમતમાં હારેલા શખસે બીજી બાજી રમતાં પહેલાં જે પાનાં જીતેલા શખસના માગ્યા પ્રમાણે પોતાનાંમાંથી આપવાં તે (ને પછી નરસાં લેવાં).

બૂજ, સ્ત્રી૰ પરીક્ષા; સમજ. ૨ ગુણજ્ઞપણું; કદર.

બૂટ, સ્ત્રી૰ કાનનું કાણું ને લમણું એ બેની વચમાંનો ને લાળીની ઉપરનો (કાનનો) જે અવયવ તે. ન૰ અંગ્રેજી ઘાટનું પગરખું અથવા જોડો.

બૂધ, બુદ્ધ. સ્ત્રી૰ બુદ્ધિ.

બૂધું, બુધું.

બૂન, ન૰ એક જાતનાં બીયાં–દાણા જેનો ઉકાળો પીવામાં આવે છે તે; કાફી.

બૂબાક, બુબાક.

બૂમ, સ્ત્રી૰ હાંક મારવી તે; મોટો સાદ. ૨ જેને સારૂ–જે વાતને સારૂ ઘણા જણ મોટે સાદે બોલતા હોય તે; પોકાર. ૩ ફરિયાદ; નારાજી.

બૂરું, ન૰ ધોયલી ખાંડ.

બૂરું, વિ૰ ખરાબ; નરસું; ભુંડું. ન૰ જે કંઈ નરસું–ભુંડું તે. બૂરાહાલ, બૂરેહાલ.

બૂસું, વિ૰ રસ–સ્વાદ ન સમજે તે (માણસ); જેને કોઈ વાતનું કોડ–શોખ ન હોય તે; અરસિક.

બૂસો, બોસો.

બૃહત્–દ્, વિ૰ [સં૰] મોટું. બૃહત્કૌમુદી, બૃહત્કથા ઈ૰.

બૃહસ્પતવાર, પુ૰ સાતવારમાંનો એક–સોમ, મંગળ, બુધ ને બૃસ્પત અથવા ગુરુ.

બૃહસ્પતિ, પુ૦ [સં૦] એ નામનો ગ્રહ–તારો. ૨ એ નામનો વાર. ૩ દેવતાઓનો ગુરુ. વાચાળ વિદ્વાનને એની ઉપમા આપવામાં આવેછે.

બેં, અ૦ બકરાં ઘેટાંનું બોલવું બતાવે છે.

બેંગી, સ્ત્રી૦ ડાગને મારગે મોકલેલી બિનડી–ગાંસડી.

બેંતાળાં, ન૦ ઘરડપણ આવેથી નજર કમ થવી; ચશ્મા [આવવાં તે.

બેંતાળિસ, વિ૦ ચાળિસ ને બે; ૪૨.

બેંબેં, બેં.

બે, વિ૦ એક ને એક; ૨.

બે, ઉ૦ [ફા૦] એ શબ્દ, નહિ–ગેર–કમ–બદ વગેરેનો અર્થ રાખી બીજા શબ્દો સાથે જોડાયછે. અ૦ ૨ 'માર [બે માર.'

બેઅકલ, વિ૦ અક્કલ વનાનું; મૂરખ.

બેઅદબ, વિ૦ અમર્યાદ; અસભ્ય.

બેઅદબી, સ્ત્રી૦ અમર્યાદપણું; અવિવેક; ઉદ્ધતાઈ.

બેઅસર, વિ૦ અસર ન કરી શક્યું–કરી શકે–હોય તેવું.

બેઆબરુ, વિ૦ આબરુ ગઈ હોય તેવુ; માન ભરંગ. ન૦ અપમાન; અપ્રતિષ્ઠા; અપકીર્ત્તિ. તેની બેઆબ- [રુ થઈ.

બેઆરામ, વિ૦ આરામ વગરનું; ચિંતાતુર; માંદું.

બેઈતબારી, સ્ત્રી૦ અણવિશ્વાસ; ભરુસો નહિ તે.

બેઈનસાફ, ઈનસાફ–ન્યાય નહિ તેવું.

બેઈમાન–ની, વિ૦ ભરુસો તોડનાર; વિશ્વાસ ઘાતી. ૨ કૃતઘ્ની; નિમકહરામ. ૩ આસ્થા વગરનું. [તે.

બેકદર, વિ૦ કદર વિનાનું; ગુણની પરીક્ષા ન કરી જાણે

બેકરાર, વિ૦ કરાર–આરામ વગરનું.

બેકવું, ક્રિ૦ અ૦ સુગન્ધિ પસરી રેવી; બેકબેક થઈ રેવું પણ કેવાયછે. ૨ લાડ કોડમાં વણ્ઠીજવું; અમર્યાદ થવું; છકીજવું. [વાજબી રીતે.

બેકાયદે, અ૦ કાયદાસર નહિ; શિરસ્તાથી ઉલટું. ૨ ગેર-

બેકાર, વિ૦ ઉદ્યમ ન હોય તેવું; બેરોજગારી.

બેકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ અતીસે લાડલડાવી વણ્ઠે તેમ કરવું.

બેકી, સ્ત્રી૦ બે અથવા બેએ ગુણ્યો કોઈ પણ પૂરો એક હોય તે. એકી ને બેકી. એકી બેકીની રમતમાં ૧, ૩, ૫, ૭ એ એકીના એક ને ૨, ૪, ૬, ૮ એ બેકીના એક. ૨ છોકરાઓ ઝાડેફરવા જવાની રજા માગતાં જે બે આંગળી ઉભી મેહેતાજીને બતાવેછે તે. બેકી- જવું–ઝાડે જવું.

બેકેદ, વિ૦ કેદમાં ન રે–ન હોય તેવું; અમર્યાદ; ઉદ્ધત.

બેખબર, વિ૦ ખબર ન હોય તેવું; અજાણ્યું; નાવાકેફ.

બેગમ, સ્ત્રી૦ મોટા દરજાના મુસલમાનની ઓરત.

બેગરજ, વિ૦ ગરજ વનાનું.

બેગાર, પુ૦ પૈસા આપ્યા વગર જે મજુરી કરાવવામાં આવે તે; વેઠ. 'બેઠાથી બેગાર ભલો' નકામાં બેસી રેવા કરતાં વેઠ કરવી–કંઈ પણ ઉદ્યોગ કરવો.

બેગારી, પુ૦ મજુર; હેલકરી; ભાર ઊંચકનાર.

બેગુનાહ, વિ૦ [ફા૦] ગુનાહ ન કર્યો હોય તેવું; નિર્દોષ; બેતકસીર.

બેચારેક, વિ૦ બે અથવા ચાર. ૨ થોડાક.

બેચેહેન, વિ૦ નિરાંત–આરામ વગરનું.

બેજા, બેજાર.

બેજાર, વિ૦ કંટાળેલું; પજવેલું; હેરાન. બેજાર થવું–કરવું.

બેજીવ–બાળી, વિ૦ ગરભવંતી; દાડાવાળી. [જમીન તે.

બેટ, પું૦ ચારેપાસ પાણીથી વિટળાયલી એવી જે વચમાંની

બેટી, સ્ત્રી૦ દિકરી; છોકરી; છોડી.

બેટો, પુ૦ દિકરો; છૈયો; છોકરો.

બેઠક, સ્ત્રી૦ બેસવું તે. તેની બેઠક ત્યાંજ થાયછે. ૨ જેટલી વાર જે બેસી રેવું થાય તેટલીવારનું તે–હમણા તો પુરૂં બેસાતું નથી આગળ તો ચાર ચાર કલાકની બેઠક થતી. ૩ મંડળીનું જ્યાં બેસવું થાય તે ઠેકાણું; નાચ મુજરાની જગા; ૪ તાલીમની એક કસરત.

બેઠાબેઠ, વિ૦ રોજગાર વના બેસી રેવું તે; બેકાર હોવું તે. હમણા તો બેઠાબેઠ છે.

બેઠીબાંધણીનું, વિ૦ નીચી પણ ઘાટદાર બાંધણીનું (ઘર). ૨ બહુ ઉતાવળ ને બહુ જોસ્સાથી નહિ પણ ઘટતી ધીરજથી ને ઘટતા જોસ્સાથી ચાલતું (ભાષણ કામ વગેરે).

બેઠું, અ૦ તપેલીમાં ચોખા, ખિચડી વગેરેને બફાતાં ને સિજતાં જેટલું પાણી જોઈયે તેટલું આગળથી રેડીને બફાવા સિઝાવા દિધેલું તેવું–ભાત બેઠા મુકી દેજે–કે ઓસાવવાની ખટપટ ન પડે.

બેઠેલ, વિ૦ બેસી રેતું હોય તેવું (માણસ, ઢોર વગેરે).

બેઠોપગાર, પુ૦ કામ કર્યા વગર જે પગાર મળ્યા કરે તે; પેનશન.

બેઠાંખાવું, ક્રિ૦ સ૦ રોજગાર વિના ઘરમાંનું કાઢી અથવા કોઈની મદદથી ગુજારો કરવો. ૨ નિરાંતે [ખાવું.

બેડ, સ્ત્રી૦ ચૂલાની બે બાજુમાંની દરેક.

બેડકું, ન૦ આંગળીના ત્રણ કકડામાંનો એકેકો. ૨ આ- મલીના ડેહેકમાંનો દરેક ચિચોડાવાળો જે એકેકો ભાગ તે.

બેડવું, વેડવું.

બેડિયું, ન૦ આંબેથી કેરી પાડી ઝિલવાનું હથિયાર–સાધન. ૨ બતરીસ મણનું માપ. ૩ બે બળદનું ગાડું.

બેડી, સ્ત્રી૦ કેદીના પગ–હાથનો લોડાંનો આંકડો. ૨ બાધાને સારૂ બે આંગળીએ પેરલી એવી જોડેલી જે બે વીટી તે. બેડી ઘાલવી–ઘલાવવી, પેરવી–પેરાવવી. ૩ એક ઘરેણું–ટોડો ને બેડી ગરાસિયા પેરે છે. [આમળાં.)

બેડું, ન૦ ગાગેર ને દોરિયો–ઘડો એ બે ઉપરાઉપરી મુક્યાં હોય તે. ૨ ત્રિફળામાંનું એક.—(હરડાં બેડાં ને

બેડો, પુ૦ વાણ. 'બેડો બાઈ બૂડતો તારો રે, અંબે આઈ પાર ઉતારો.' ૨ એક મુખીના ઉપરીપણા તળે

જેટલાં માણસો હોય તેટલાં તે; ટુકડી. આરબનો બેડો. ૩ સંઘનો વિભાગ; એકાદો જથો.
બેડોલી, વિ૦ બે ડોલવાળું (વ્હાણ).
બે ડોળ, વિ૦ [હિં૦] ડોળ વનાનું; બદ શિકલ.
બે ઢફ્ગ-ફ્ગું, વિ૦ ઢંગ વગરનું.
બે ઢબ, વિ૦ ઢબ વિનાનું.
બેઢું, બેડું.
બેત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ફારસી-ઉરદુમાં કવિતા રચનાની એક રીત-એને બે ચરણ હોય છે ને અક્કેકમાં અઢાર અઢાર માત્રા ને વિરામ પાંચ, પાંચ ને ત્રણે હોય છે.
બેત, પુ૦ મનસુબો; વિચાર. ૨ જુકતી; તજવીજ; [ગોઠવણ.
બે તકશીર, વિ૦ તકશીર વિનાનું.
બે તમા, સ્ત્રી૦ તમા-દરકાર નહિ તે. વિ૦ તમા વગરનું.
બેતર, અ૦ [અં૦] વધારે સારૂં; ૨ ખાસું; ઠીક.
બે તરફી, વિ૦ બન્ને તરફનું (એક તરફીનું ઉલટું).
બે તાલ, વિ૦ તાલ વગરનું. ૧ (ગાયનમાં). ૨ જુગતી-ગોઠવણ વનાનું. ૩ વ્હી ગયલું; હાથથી ગયલું.
બેતાળીસ, વિ૦ ચાળિસ ને બે. [તોલનું.
બેતાળું, વિ૦ બેતાળીસ શેરનો એક મણ એ ધોરણના
બે દરદી, વિ૦ રોગી ન હોય તેવું. ૨ રસજ્ઞાન ન હોય તેવું; અ રસિક.
બેદાંલાકડી, સ્ત્રી૦ એક જાતની ઓષધી.
બેદાણા, પુ૦ [ફા૦] એક જાતની ઓષધી.
બે દાદી, સ્ત્રી૦ દાદ-ફરિયાદના ઉપર જે બે દરકારી તે; દાદ કોઈ સાંભળે નહિ તે. ૨ અન્ધેર; અવ્યવસ્થા.
બે દીલ, વિ૦ દિલ-મન ઉઠી ગયું હોય તેવું; ઊંચું મન થયલું હોય તેવું; દલગીર; નાખુશ.
બે દીલી, સ્ત્રી૦ અણબનાવ; દોસ્તીમા બગાડ. ૨ નાખુ-
બેદું, ન૦ ઈંડું. [શી; દલગીરી.
બે ધડક, અ૦ કોઈ તરફની ફિકર રાખ્યા વના; જોસ્સાભેર; છાતીથી; હિંમતથી.
બેધારી, વિ૦ બે ધાર વાળી (તરવાર વગેરે).
બેન, સ્ત્રી૦ [ભગિની] એક માના જણ્યાં દિકરા દિકરીમાં જે દિકરી તે (તે દિકરા-ભાઈની બેન); કાકા-મામા-માસી-ફોઈની છોકરી. [પરાય છે.
બેનડ-ડી, બેન (લાડમાં). એ શબ્દ ગીત-કુટણામાં વ-
બેનપણાં, ન૦ બૈરે બૈરાંને જે મૈત્રિ-સ્નેહ તે.
બેનપણી, સ્ત્રી૦ સખી; સાહેલી; સજની.
બે નસીબ, વિ૦ અભાગિયું; ફુટેલાં કરમનું.
બેની, સ્ત્રી૦ સજની; સખી. ૨ વ્હાલી બેન.
બે પરવા, વિ૦ જેને કોઈની પરવા ન હોય તે; બે દરકાર.
બે પરવાઈ, સ્ત્રી૦ પરવા ન હોવી-રાખવી તે.
બેફાક, અ૦ છેકજ ઉઘાડું બોલવું તે; ભુંડું. [વનાનું.
બેફામ, વિ૦ સુરત-યાદદાસ્ત ન રહી હોય તેવું; ધ્યાન-લક્ષ
બે ફિકર-રું, વિ૦ ફિકર વગરનું; ન ફિકરું. અ૦ ફિકર
બે બનાવ, પુ૦ અણબનાવ. [વગર.
બે બાક, વિ૦ [ફા૦] કંઈજ બાકી ન રહ્યું હોય તેવું (કરજ).
બે બાપનું, વિ૦ છિનાળનું. [યલી હાલતમાં).
બેબાકળું, વિ૦ બાવરું; ગાભરું; (ઉસકેરાયલી ને ગભરા-
બે બુનિયાત; વિ૦ નીચ તુકમ-વીર્યનું.
બે ભાન, વિ૦ ભાન વગરનું.
બેમાર, બિમાર.
બે માલમ-લુમ, વિ૦ માલમ ન હોય તેવું.
બે મુરવત, વિ૦ મુરવત વનાનું.
બેર, સ્ત્રી૦ બેરું-બેરાં સરખું હોવું તે. કાને બેર મારી ગઈ છે (રોગથી, તોપના ધડાકાથી વગેરેથી). ૨ ઈંદ્રીને ન જણાવું-લાગવું તે. તેનો હાથ બેર મારી ગયો છે એટલે હાલતો નથી.
બેરખ, બેહેરખ. [ણું.
બેરખી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીને ડાબે હાથે કોણી ઉપર ઘાલવાનું ઘરે-
બેરખો, પુ૦ માદળીયાંની બેરખી. ૨ રુદ્રાક્ષના મોટા મણકાની જે નાની માળા હાથે બાંધવામાં કાને લટકાવામાં આવે છે તે.
બે રફ્ગ, વિ૦ રંગ બદલાયલો હોય તેવું. ૨ ઘણાક રંગનું. ૩ નઠારા રંગનું. ૪ બે તાલ; બે મિસલ.
બેરડાઈ, સ્ત્રી૦ હઠીલાઈ. ૨ બન્ધાઈ.
બેરડું, વિ૦ હઠીલું. ૨ બન્ધું.
બેરિયું, ન૦ એક જાતનું પક્ષી, જે, માથે કલગીવાળું ને ચલ્લી જેવું થાય છે તે.
બેરીજ, સ્ત્રી૦ સરવાળો-જાની રકમ.
બેરું, વિ૦ [બધિર] કાને ન સાંભળી શકે તે (પ્રાણી). ૨ સાંભળી ન શકે તે (કાન)-ડાબો કાન બેરો છે.
બે રોજગાર, વિ૦ રોજગાર વગરનું.
બેલ, સ્ત્રી૦ બે જણની જોડીમાંનું એકેકું તે; સાથી; જોડિયો. તે મારી બેલ છે. ૨ મંડળીમાંના દરેક જણે જે કંઈ કંઈ આપવું તે (ગાનારી વગેરેને).
બેલ, પુ૦ [બલીવર્દ] બળદ.
બેલડી, સ્ત્રી૦ બે જણ સાથે વળગેલાં તે.
બેલદાર, પુ૦ કડિયાને મદદ કરનારો મજુર. ૨ ચાંચવાથી-સુરંગથી જમીન ખોદનારો મજુર.
બેલાશક, અ૦ [આ૦] સંકોચ રાખ્યા વગર; છુટથી; અલબત્ત; સુખે.
બેલિયું, ન૦ નબળાઈને લીધે હાથના આંગળાં એકાએક ખંચાઈ જવાં તે. હાથે બેલિયાં આવ્યાં એમ કેવાય છે. એ થોડી વાર રેછે. ૨ એક જાતનું ફૂલ અથવા તેનું અત્તર. [ઊંફ હોય તે.
બેલી, વિ૦ ધણી; મુરબ્બી; સહાય કરનાર; જેની
બેલું, ન૦ કાંતવાની પુણીનું જોડકું.

બે વકુફ. વિ૰ વકુફ-સમજ વનાનું ; મૂરખ.

બે વકુફી, સ્ત્રી૰ વકુફ-સમજ નહિ તે ; મૂરખાઈ.

બે વક્કર, વિ૰ વક્કર-ઢંગ વગરનું.

બે વખત, અ૰ ઠેરવેલ-ઘટતે વખતે નહિ ; કવખતે. વખત બેવખત એટલે ગમે ત્યારે; ઇચ્છામાં આવે ત્યારે.

બે વચની, વિ૰ વચન તોડનાર; અ પ્રમાણિક; લબાડ; વિશ્વાસઘાતી; બે વફા.

બેવડ, અ૰ બેવડેલું હોય તેમ.

બેવડવું, ક્રિ૰ સ૰ એક લાંબી વસ્તુને વચમાંથી વાળી બે છેડા મેળવી ઉપરાઉપરી બે પટ થાય તેમ કરવું.

બેવડિયું, ન૰ ઢબ્બુ; હડીકો.

બેવડું, વિ૰ બેવડેલું હોય તેવું. ૨ બમણું. [નાનું.

બે વતની, વિ૰ વતન બાર થયલું-કાડેલું. ૨ વતન વિ-

બે વફા, વિ૰ બે વચની; બે ઈમાન; અપકારી; કૃતઘ્ની.

બે વફાઈ, સ્ત્રી૰ બે વફાપણું; બે વચનીપણું.

બે વારસી, વિ૰ જેનો કોઈ વારસ ન હોય તેવું (માણસ અથવા માલ મિલકત).

બેશ, વિ૰ [ફા૰] સારૂં; ખાસું; માફક આવતું; મઝેનું.

બે શક, અ૰ [ફા૰] શક ન હોય તેમ; ખાતરીથી.

બે શરમ-મું, વિ૰ જેને શરમ ન હોય તેવું; નિર્લજ.

બે શુદ્ધ-સુધ, વિ૰ શુદ્ધિ-ભાન ન હોય તેવું ; મૂર્છિત; અચેત; બે હોશ.

બેસણી, સ્ત્રી૰ જે ઉપર ઘરમાંના દેવતા બેસાડવામાં આવતા હોય તે થાનક. ૨ જે ઉપર એકાદી મોટી વસ્તુ મુકવામાં આવે તે વસ્તુ.

બેસણું, ન૰ જે ઉપર બેસવાનું તે. ૨ બેસવાની રીત.

બેસતું, વિ૰ માફક આવતું. (અંગરખો પાટિયું વગેરે). ૨ નવું શરૂ થતું (વરસ).

બે સબરી, સ્ત્રી૰ અધીરાઈ.

બે સમજ, વિ૰ સમજ વગરનું. [ણું.

બેસરણ, ન૰ કડિયા સુથારોને ભેગાં થવાની જગા-ઠેકા-

બે સરમ, બે શરમ.

બે સવાદ, વિ૰ સવાદ વગરનું; નઠારા સવાદનું.

બેસવું, ક્રિ૰ અ૰ કુલાંને ટેકવવાં (ભાંય-ઘોડો-કોચ-ખુરસી વગેરે ઉપર). પલાંઠી મારી બેસવું, ટુંટિયાં વાળી બેસવું, પગ પસારી બેસવું, પગ લબડતા રાખી બેસવું, અદુકડું બેસવું. ૨ પગને વાળી પેટનાં પાસાં ઉપર આડાં પડવું (પશુએ). ૩ પગ ટેકવી પાંખ સંકોડી રેવું (પક્ષીએ-ઝાડપર). ૪ ચાલતું બંધ થઈ એક ઠેકાણે પડી રેવું. ખુણામાં સાપ બેઠો છે. ૫ લગોલગ આવી રેવું; ભીડાઈ રેવું. કબાટને ચીપ બેસતી નથી; અંગરખો બેસતો નથી. વળગી રેવું-તેના અંગરખા ઉપર કેટલી ધૂળ બેઠી છે. ૬ અન્દર પેસી ઘા કર્યો હોય તેવું હોવું-હાથમાં ચપ્પુ બેઠો. ૭ નવું ચાલુ થવું; આરમ્ભ થવો. પેશવાનો અમલ ગયો ને અંગ્રેજનો બેઠો; વરસ-મહિનો બેઠો. ૮ સરકારી જાહેર કામમાં ગુંથાવું. કોરટ-કચેરી-કોસલ બેઠી છે ; સેશન ક્યારે બેસશે? ૯ અર્થ-યુક્તિ-રીતની સમજ પડવી; જુક્તિ લાગુ પડવી. વાક્ય બેસતું નથી; કોયડો બેઠો. ૧૦ મોયથી ઉપર આવી વળગી રેવું. (ઝાડે ફૂલ ફળ બેઠાં). ૧૧ ભારથી-બંધારણ ઢીલું પડેથી નીચું પડવું-(ઘર, છાપરૂં, કોચની ગાદી વગેરે). ૧૨ મૂલ અપાવું; કિંમત ઠરવી; ભાવ થવો. તે ચોપડીનું શું બેઠું? તે તખતાનું શું બેસેછે? ૧૩ વારો આવવો; આરંભ થવો-ચોમાસું બેઠું, હસ્ત નક્ષત્ર ક્યારે બેસશે? ૧૪ વળવું; ઠરવું. લખવા-ચિતરવામાં તેનો હાથ બેઠો છે. ૧૫ પાછુલી ક્રિયાના સમ્બન્ધમાં આરમ્ભ કરવો. તે રડવા બેઠો, ખાવા બેઠો ઈ૰. ૧૬ આળસુ પડી રેવું અથવા કામમાં ન હોવું-ભાઈ શું કરેછે?-બેઠા છે. ૧૭ નીચે જઈ પડવું-તે પાણીમાં નીચે બેઠો; ભુકો નીચે બેઠો. ૧૮ જાડું-ખોખરૂં થવું. અવાજ-ગળું બેસવું. ૧૯ ખોટી રેવું-બેસી બેસીને થાક્યા. ૨૦ તાપ-આંચથી તપેલીમાંની વસ્તુએ નીચે તપેલી સાથે ચોંટીજવું. દાળ બેઠી, ભાત બેઠો. ગાદિયે બેસવું એટલે રાજાની આણ ફરવી; અમલ ચાલુ થવો. ટાંટિયા બેઠા એટલે છેક નિરાસ થઈ ગયા. સાહુકાર બેઠા-દેવાળું કાડચું. ઘર બેઠું એટલે નસંતાન ગયું. બારણે બેસવું એટલે તગાદો કરવો. ઘેર બેસવું એટલે રોજગાર વગરના થવું. અળગાં બેસવું-સ્ત્રીને ઋતુ આવવો. બેઠો ભાવ એટલે જે ભાવે ખરીદ કરયું હોય તે. 'બેસીયે જોઈ તો ઉઠાડે નહિ કોઈ.' 'બેસતો રાજાને આવતી વહુ ભાર પડચો તો પડચો.' 'આવ્યાં મળવા ને બેસાડચાં દળવા.' એ કેવતો. [કરવું.

બેસાડવું, ક્રિ૰ સ૰ બેસે તેમ કરવું. ૨ બેસતું આવે તેમ

બેસામણ, ન૰ રોગને લીધે ઢોરથી ન ઉભું થવાવું તે. બેસામણ પડયું કેવાય છે. [તે.

બેસામણું, ન૰ મુવેલાંનો શોક દેખાડવાને બેસવા જવાનું

બે સુમાર, વિ૰ સુમાર વગરનું; અસંખ્ય; અતિશય; બેહદ.

બે સુધ, બેશુદ્ધ.

બે સુર-રું, વિ૰ કાનને સારા ન લાગે અથવા ગાયનના કાયદાસર ન હોય તેવા સ્વર વાળું.

બે હજુર, બે જણ હાજર હોય ને; બેની હાજરીમાં. ૨ રે હાજર (છુપી). ૩ હાજર ન હોવું તે.

બે હદ, વિ૰ હદ વગરનું; બે સુમાર; અતિશય.

બે હયા, વિ૰ નિલાજરૂં; અસભ્ય; લાજ-શરમ વગરનું; નફ્ફટ; નઠોર; બે શરમ.

બે હાલ, વિ૰ ભુંડા હાલ. ૨ હેરાન.

બેહુ, બન્ધે.

બે હુરમત, વિ૰ [ફા૰] માન ભંગ થયલું; બે આબરૂ.

બેહેન, બેન.
બેહેરખ, સ્ત્રી૦ [આ૦] નગારૂં–તાસું ને ડુમકો એની જે જોડ તે. ૨ આરબની ટુકડી જેને પોતાનો એક ઝુંડો ને તાસું ડુમકો હોયછે તે.
બેહેરું, બેરું.
બેહેશ્ત–સ્ત, ન૦ [ફા૦] સ્વર્ગ.
બેહેસ્તી, વિ૦ મુએલો જે સ્વર્ગવાસી થયો હોય તે.
બે હોશ–સ, વિ૦ હોશ–ભાન–શુદ્ધિ વગરનું.
બે હોશી, સ્ત્રી૦ બે ભાનપણું; અચેતના; મૂર્છા. ૨ ગાફેલપણું.
બૈએર–ચર, ન૦ સ્ત્રી જન. માઠી બૈયર કેવાય છે.
બૈરી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રી; બાયડી; ઓરત. ૨ પણિયત સ્ત્રી; વહુ.
બૈરું, ન૦ સ્ત્રી જન; બૈરી (૧લા અર્થમાં).
બો, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ગન્ધ; વાસ. ખુશબો, બદબો.
બોઈ, સ્ત્રી૦ એક જાતની માછલી.
બોકડું–ડો, બકરું–રો.
બોકિલું, ન૦ કુતરીનું બચ્ચું.
બોકી, સ્ત્રી૦ ચુમી; ચુમ્બન.
બોખ, સ્ત્રી૦ કુવામાંથી પાણી કાડવાનું ચામડાનું ઠામ.
બોખલું, બોખું.
બોખાર, પુ૦ [આ૦] તાવ; તપત; જ્વર.
બોખું, વિ૦ દાંત વિનાનું.
બોઘરણું–રણું–લું, ન૦ પોળાં મોડાંનું ધાતુનું વાસણ.
બોઘલું, વિ૦ મોડું વિકાસીને જોયાં કરે તેવું અણસમજુ; ભોળું; ઓલિયું (માણસ).
બોચી, સ્ત્રી૦ ગળાંનો પાછલો ભાગ; ગરદન.
બોજ, પુ૦ ભાર; બોજો. ૨ વક્કર; વજન; મોભો; ચલણ; માન.
બોજવું, ક્રિ૦ અ૦ પાલવવું; આપવા–લેવાનું અનુકૂળ આવવું; પરવડવું.
બોજો, પુ૦ [હિં૦] ભાર; બોજ (૧લા અર્થમાં).
બોટ, સ્ત્રી૦ [અં૦] મછવો. ૨ વાણ.
બોટ, ન૦ અબોટ.
બોટણ, ન૦ બાળકને પ્રથમજ ધાન ખવડાવવું શરૂ કરવું તે.
બોટવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાવા પીવાના પદાર્થમાંથી થોડુંક ખાઈ પીને બાકીનું બીજાને ન ખપે તેવું કરવું; પીવાના વાસણમાંથી પીને તે સાંજ્યા વિના બીજાને ન ખપે તેવું કરવું.
બોટિયું, અબોટિયું.
બોડકી, સ્ત્રી૦ જેના કેશ બોડીનાખવામાં આવ્યા હોય તે સ્ત્રી. ૨ વિધવા; રાંડીરાંડ.
બોડકું, વિ૦ નિમાળા બોડાવ્યા હોય તેવું (માથું).
બોડવું, ક્રિ૦ સ૦ અસ્ત્રા વડે નિમાળા કાડવા; મુડવું–માથું બોડવું વગેરે.
બોડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ માથેથી વાળ કડાવવા. ૨ હજામત કરાવવી.

બોડી, વિ૦ માથાના વાળ બોડાવ્યા હોય તેવી; રાંડેલી. એ શબ્દ બૈરાં પરસ્પર અથવા છોકરીને ચીડતાં વાપરેછે.
બોડું, વિ૦ ટોપી–પાઘડી વનાનું (માથું).
બોડી, બોરડી.
બોણવું, ક્રિ૦ સ૦ બોણી–કમાણી કરાવવી; રળાવવું; આપવું. ૨ ગાળ દેવી.
બોણી, સ્ત્રી૦ દુકાનદારને દુકાન ઉઘાડતાં પ્રથમજ જે રોકડ વકરો થાય તે. ૨ બેસતે વરસે વેપારીઓ પરસ્પર અથવા દલાલને અથવા આશ્રિતને બક્ષીસ દાખલ જે નાણું આપેછે તે. ૩ ઠપકો; ગાળ.
બોત, વિ૦ ઘણું. 'બોત ગઈ ને થોડી રહી' (ઉમર).
બોતાન–નું, ન૦ બુતાન–નું.
બોતેર, વિ૦ સિત્તેર ને બે; ૭૨.
બોથડ, વિ૦ કંઈજ સમજે નહિ તેવું; જડ; બુથક; ઠોઠ.
બોદાર સિંઙ્ગ, સ્ત્રી૦ એક જાતનું વસાણું.
બોદાવું, ક્રિ૦ અ૦ પાણી પીને તરં થવું–(લાકડું વાંસ વગેરે).
બોધ, પુ૦ [સં૦] પ્રાપ્ત થયલું જ્ઞાન. ૨ ઉપદેશ. ૩ ગાંજો.
બોધક, વિ૦ [સં૦] બોધ આપનાર.
બોધન, ન૦ [સં૦] બોધ આપવો તે.
બોધવું, બોધ આપવો; ઉપદેશ કરવો.
બોધિત, વિ૦ [સં૦] જેને બોધ થયલો હોય તે.
બોબડું, વિ૦ બોલતાં જેની જીભ ખંચાતી હોય તે (માણસ).
બોર, ન૦ બોરડીનું ગોળ ફળ. ૨ એના જેટલું સ્ત્રીના પગની આંગળીએ ઘાલવાનું એક ઘરેણું તે.
બોરડી, સ્ત્રી૦ [બદરી] એ નામનું કાંટાંવાળું એક ઝાડ.
બોરદુ, સ્ત્રી૦ બાજુ; કોર.
બોરિયું, ન૦ એ નામનો એક છોડ અથવા તેનું ફૂલ. ૨ એકઘરેણું. ૩ કપડાં–ધાતુનો જે છેક નાનો ગોળ અથવા ચપટો ઘાટ તે કેશામાં ભેરવવાને. અંગરખાનું બોરિયું; ડોરણું. ચોટલામાં ઘાલવાના બોરિયાં વગેરે.
બોરી, સ્ત્રી૦ જુવાર બાજરીના કસણાંમાંની ઝેણ.
બોરું, ન૦ કસણાંમાં જે જે ભાગમાં અક્કેકો દાણો રેહે તે તે અક્કેકો અથવા એનો ઝુમખો.
બોશ, પુ૦ પાથરવાનું જાડું કપડું; કામળો; બન્નુસ; જાજમ.
બોલ, પુ૦ અક્ષર. ૨ શબ્દ. ૩ વાક્ય. ૪ કડી; તુક; ચરણ. ૫ મેણું.
બોલકણું, વિ૦ વાતના પ્રસઙ્ગમાં બોલ બોલ કર્યા કરે તે (માણસ).
બોલચાલ, સ્ત્રી૦ વાતચિતનો વેવાર. ૨ મેળાપ; દોસ્તી.
બોલબાલા, સ્ત્રી૦ સિદ્ધિ; જય; ચડતી; આબાદી.
બોલવું, ક્રિ૦ સ૦ મોડામાંથી ઉચ્ચારણ કરવું; અક્ષર કાડવો કે ધ્વનિ કરવી. ૨ શબ્દ–વાક્ય કાડવું; ભાષણ કરવું. ૩ કોઈને કંઈ કેવું; વાત કરવી. બોલીદેવું–સંકોચ રાખ્યા વગર કંઈ દેવું–જણાવી દેવું.
બોલાચાલી, સ્ત્રી૦ થોડુંક પીછાન. ૨ તકરાર; ટણટો.

બોલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ બોલે તેમ કરવું. ૨ હાંક–બૂમ મારવી. ૩ પાસે તેડવું.

બોલી, સ્ત્રી૦ ભાષા–'બાર ગાઉએ બોલી ફરે.' ૨ મેણું. ૩ કબુલાત; સરત; વચન.

બોલુ, વિ૦ બોલનાર–'થોડા બોલુ ને થાંભલા કોરુ.'

બોવું, ક્રિ૦ સ૦ બીને ઉગે તેમ જમીનમાં ઘાલવું–નાખવું; વાવવું.

બોસ, સ્ત્રી૦ મમત; હઠ. ૨ બલાત્કાર. ૩ પતરાજી.

બોસો, પુ૦ ચુમ્બન; ચૂમી; બોકી.

બોળું, વિ૦ ઘણું; અતિશય; પથારાવાળું. (પાણી, ફેલાવ, કામ વગેરે).

બોળ, પુ૦ એક જાતનો ગુંદર.

બોળ, વિ૦ માત્ર મીઠાંમાં આયેલું એવું (અથાણું)–બોળકેરી.

બોળવું, ક્રિ૦ સ૦ પાણી–તેલ વગેરેમાં જરા અથવા બધું ડુબાડવું–ડુબાડી પાછું કાડવું– ૨ પલાળવું. ૩ વણસાડવું; ગુમાવવું–(નામ).

બોળિયા, વિ૦ બોળ. બોળિયા લીંબુ ગુંદાં આદું મરચાં વગેરે.

બૌદ્ધ, વિ૦ [સં૦] બુદ્ધે પ્રવરતાવેલો (ધર્મ). ૨ એ ધર્મનું (જન).

બ્યાન, બયાન.

બ્યાસી, વિ૦ એંસી ને બે; ૮૨.

બ્રહ્મ, ન૦ [સં૦] ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લય કારણ નિર્ગુણ સચ્ચિદાનંદ તે. પુ૦ અવિનાશી પરમાત્મા; જગદીશ્વર પ્રભુ.

બ્રહ્મગાંઠ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જનોઈમાં જે ગાંઠ તે.

બ્રહ્મચર્ય, ન૦ [સં૦] ચાર આશ્રમમાંનો એક–જનોઈ દેવાય ત્યારથી તે લગ્ન થતાં સુધીની જે અવસ્થા તે. ૨ સ્ત્રીસમ્ભોગ ન કરવો એ જે પુરુષનું વ્રત તે. (મરણ સુધી અથવા કોઈ કામને અર્થે થોડીવાર).

બ્રહ્મચારી, પુ૦ [સં૦] બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળનારો બ્રાહ્મણ.

બ્રહ્મદેવ, પુ૦ [સં૦] બ્રહ્મા. ૨ બ્રાહ્મણ.

બ્રહ્મપોરી, સ્ત્રી૦ [બ્રહ્મપુરી] બ્રાહ્મણને ઘરનું જે દાન આપેલું તે. ૨ જ્યાં બ્રાહ્મણોજ રેતા હોય તે મોલો–ગામ.

બ્રહ્મભોજ, ન૦ બ્રાહ્મણને જમાડવા તે.

બ્રહ્મરાક્ષસ, પુ૦ [સં૦] ભણેલો બ્રાહ્મણ જે ભૂત થયો [હોય તે.

બ્રહ્મા, પુ૦ [સં૦] વિશ્વની ઉત્પત્તિ કરવા માટે રજોગુણ પ્રધાન એવું જે બ્રહ્મસ્વરૂપ તે; બ્રાહ્મણોનો મૂળપુરુષ.

બ્રહ્માણ્ડ, ન૦ [સં૦] અણ્ડ–ગોળાકારે જે મહા વિશ્વ રચના તે (એમાં ચૌદભુવન કેવાય છે).

બ્રહ્માસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] બ્રહ્માનું અસ્ત્ર.

બ્રાહ્મણ, વિ૦ [સં૦] આર્ય–હિંદુની ચાર જાતિમાંની એક અથવા તેમાંનું કોઈ. વિદ્યા ભણી ધર્મ નીતિનો ઉપદેશ કરનારો.

બ્રાહ્મણિયા, વિ૦ બ્રાહ્મણ સંબંધી–નું. ૨ શ્રીમન્તાઈ ભરેલું નહિ પણ સાદું ને સુઘડ.

બ્રીજ, ન૦ વ્રજ–વૃન્દાવન અથવા તે સમ્બન્ધી. બ્રીજભાખા–ગોકુળ મથુરાના લોક જે બોલી બોલે છે તે.

ભ.

ભ, પુ૦ ચોવીસમો વ્યંજન વર્ણ; બનો મહાપ્રાણ.

ભક ભક, ભગ ભગ.

ભક્ત, વિ૦ [સં૦] પ્રીતિ–આસ્થાથી સેવા કરનાર. ૨ ઈશ્વરની ભક્તિ કરવામાં કાળ કાડનાર; ઈશ્વરભક્તિ વિષે બોધ આપનાર.

ભક્તવત્સલ, વિ૦ [સં૦] ભક્ત છે વાલા જેને એવા (ઈશ્વર–ગુરુ ઈ૦).

ભક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રીતિ–આસ્થાથી સેવા કરવી તે. (ઈશ્વર–રાજા–ગુરુ ઈ૦ ની). નવધાભક્તિ એટલે નવ પ્રકારની ભક્તિ કઈ છે. શ્રવણ–કીર્તન–સ્મરણ–પાદસેવન–અર્ચન–વન્દન–દાસ્ય–સખ્ય – આત્મનિવેદન ભક્તિ. ઈશ્વર પ્રાપ્તિના ત્રણ પ્રકાર છે–ભક્તિ, જ્ઞાન ને વૈરાગ. 'જહાં લગણ રળવાની શક્તિ, તહાં લગણ પરિવારની ભક્તિ'. (ચર્પટ પંજરી).

ભક્તિભાવ, પુ૦ [સં૦] ઈશ્વરભક્તિ વિષે અન્તઃકરણનો જે ભાવ તે.

ભક્તિમાન્, વિ૦ [સં૦] ભક્તિવાળું–કરનારું (જન).

ભક્તિમાર્ગ, પુ૦ [સં૦] ભક્તિવડે (જ્ઞાને નહિ) ઈશ્વર પ્રાપ્તિ કરીલેવાનો જે પ્રકાર–ઉપાય તે; ઉપાસનામાર્ગ.

ભક્ષ, ન૦ [સં૦] ખાવાનો પદાર્થ. ૨ જનાવરનો શિકાર.

ભક્ષણ, ન૦ [સં૦] ખાવું તે.

ભક્ષી, વિ૦ [સં૦] ખાનાર. અન્ન ભક્ષી, તૃણ ભક્ષી, માંસ ભક્ષી ઈ૦.

ભક્ષ્ય, વિ૦ [સં૦] ખાવાને યોગ્ય; ખાઈ શકાય તેવું.

ભખ, ભક્ષ.

ભખળ, ભખળેલ.

ભખળવું, ક્રિ૦ અ૦ આચારમાં ભ્રષ્ટ થવું.

ભખળેલ, વિ૦ પોતાના આચાર વિચારમાં અડધું ભ્રષ્ટ થયલું હોય તે (માણસ).

ભગ, ન૦ છિદ્ર; કાણું. ૨ સ્ત્રીની ગુહ્યેન્દ્રિય. ૩ ઐશ્વર્ય.

ભગણ, પુ૦ આઠ ગણમાંનો એક (કવિતામાં). જે હરિ.

ભગત, ભક્ત.

ભગતી, ભક્તિ.

ભગતું, ન૦ ભક્તિ કરવાની—આચાર પાળવાની અતિસેં જે ખટપટ-ઘેલાઈ તે. 'ઘર વંઠ્યું જાંહાં ભગતું પેઠું.'

ભગદાળું, ન૦ બાકું; કાણું.

ભગન્દર, ન૦ ગુદ અને વૃષણ એની વચમાંના માંસમાં અથવા ગુહ્યેંદ્રિયમાં રોગથી જે છિદ્ર પડે તે. ૨ બાકું; કાણું.

ભગભગ, અ૦ જોરમાં વેતાં પાણીથી જે અવાજ થાય તે બતાવેછે. ૨ વરાળની જોરાવાળી ગતિ બતાવેછે.

ભગરું, વિ૦ ચિકાસ વનાનું; ચોળતાં છુટા કણ પડી જાય તેવું (કંકુ, મટોડું વગેરે).

ભગવત, ભગવન્ત.

ભગવતી, સ્ત્રી૦ દેવી. ૨ રાણી. વિ૦ ભગવાન-ઠાકોરની સેવા કરનારું (ભક્તજન) તે.

ભગવન્ત, વિ૦ સકળ ઐશ્વર્યવાળો-ઈશ્વર. ૨ અંશીજન ઋષિ-સાધુ-રાજા ઈ૦. એ શબ્દ બીજા સાથે જોડાયછે. ભગવદિચ્છા, ભગવદ્ ભક્ત ઈ૦. [રાજા.

ભગવાન્, પું૦ [સં૦] સકળ ઐશ્વર્યવાન જગદીશ્વર. ૨

ભગવું, વિ૦ ગેરુના રઙ્ગનું. ભગવું નિશાણ મહાદેવના દેરાંના શિખર ઉપર. ન૦ ગેરુના રઙ્ગથી રઙ્ગેલું વસ્ત્ર. સન્યાસી, વેરાગી ઈ૦ પેરેછે. ભગવાં કરવાં એટલે વેરાગી થવું.

ભગળભાવાર્થી, વિ૦ અન્દર કંઈ ને બાર બતાવે કંઈ એવું જે જન તે; બગભગત.

ભગિની, સ્ત્રી૦ [સં૦] બેન.

ભગ્ન, વિ૦ ધા૦ [સં૦] છેદાઈ ગયલું; છિદ્ર પડેલું. ૨ નાશ થયલું. ૩ હાર પામેલું.

ભઙ્ગ, પું૦ [સં૦] વચમાંથી ભાંગી પડવું તે; પૂરૂં ભાંગી પડવું તે; નાશ. આશાભઙ્ગ, મનોભઙ્ગ ઈ૦. કકડા કરયા હોય તેવું હોવું તે; વાંકું વળેલું તે. ત્રિભઙ્ગી વૃત્ત (કવિતામાં); ત્રિભઙ્ગી-ત્રણ ઠેકાણેથી વાંકો દેખાતો [(કૃષ્ણ).

ભઙ્ગ, ભાંગ.

ભઙ્ગડ, વિ૦ જેને ભાંગ પીવાનું વ્યસન હોય તે (માણસ).

ભઙ્ગડખાનું, ન૦ જે ઠેકાણે ભાંગ પિનારાઓ ભાંગ પીવા આવતા હોય તે.

ભઙ્ગાણ, ન૦ વચમાંથી ભાંગી પડવું-પાડવું તે; તૂટ.

ભઙ્ગારો, પું૦ ભાંગ્યાં તુટયાં વાસણની ફૂટ.

ભઙ્ગિયો, પું૦ નરક કાડનારો ઢેડો. એની સ્ત્રી તે ભઙ્ગિયેણ.

ભઙ્ગી, વિ૦ ભઙ્ગડ. ૨ ગફલતી; સુસ્ત. ભઙ્ગી-ચઙ્ગી-રઙ્ગી, ભાંગ પીને ખૂશ રેતો હોય ને ભોળો હોય તે. ૩ પું૦ ભઙ્ગિયો.

ભઙ્ગુર, વિ૦ ભાંગી-તૂટી-ખરી પડે તેવું; જતું રે તેવું. ક્ષણભઙ્ગુર. [જ થાય તે બતાવે છે.

ભચ, અ૦ ભાલો બરછી કટાર શરીરમાં પેસતાં જે અવા-

ભચકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ભચ્ચ દઈને મારવું.

ભચડભચડ, અ૦ દાંતે કચરી નાખવાથી જે અવાજ થાય તે બતાવે છે. ૨ ભાત-ડાંગેરની પરીક્ષા સારૂ તેને નળિયે-પથરે વતી કચરી નાખતાં જે અવાજ થાય તે.

ભચડવું, ક્રિ૦ સ૦ ડાબીનાખવું; કચરી નાખવું. (પાસાંથી, પગથી વગેરે).

ભચડાવું, ક્રિ૦ અ૦ ભચડેલું થવું. ૨ સઙ્કડાયલી-ડબાયલી હાલતમાં હોવું (જગાની તઙ્ગાસથી).

ભચોભચ, અ૦ ઉપરાઉપરી ભચ થયાં કરવું તે બતાવેછે.

ભજન, ન૦ [સં૦] ભજવું તે. ૧ ઈશ્વરનું-ઈષ્ટદેવનું નામ વારંવાર લયાં કરવું તે; ઈશ્વરસ્મરણ. ૨ ઈશ્વરના ગુણ ગાવા તે; કીર્તન; સ્તુતિ; પ્રાર્થના. ૩ પદ ગરબી લાવણી વગેરે ઈશ્વર સમ્બન્ધી જે કવિતા તે.

ભજનિક, વિ૦ ભજન કરનાર.

ભજનિયાં, ન૦ ભજન કરતી વેળા વગાડવાનાં કાંસાં.

ભજનિયો, પું૦ ગાઈને ભજન કરનાર.

ભજવવું-જાવવું, ક્રિ૦ સ૦ (ભવાઈ-નાટકમાં) વેશ કાડી તેની પેલેથી તે શેવટ સુધીની હકીકત કહી-કરી બતાવવી.

ભજવું, ક્રિ૦ સ૦ ઈશ્વર-ગુરુ ઈ૦ને પ્રીતિ-આસ્થાથી સ્મરણ કરી, સ્તુતિ કરી, પૂજન કરી સેવવો. ૨ (લાક્ષણિક) આપવું; લાંચ આપવી. તેણે કંઈ તેને ભજ્યું કે શું?

ભજવું, ક્રિ૦ અ૦ દીપવું; શોભવું. 'વર્ણથી ચંપક ભજ્યું, માટે મધુકરે તેહેને તજ્યું' (નળદમયંતી).

ભજિયું, ન૦ કન્દ ફળ વગેરેને મસાલાવાળા ચણાના લોટનાં ખીરાંમાં બોળી તળેથી જે બને છે તે.

ભંજુ, વિ૦ ભજનાર (કવિતામાં).

ભઞ્જક, વિ૦ [સં૦] ભાંજનાર. ૨ નાશ કરનાર.

ભઞ્જન, ન૦ [સં૦] ભાંજવું-ભાંગવું-તોડવું તે. ૨ નાશ.

ભટ, પું૦ [સં૦] યોધ્ધો; લડવૈયો. [સં૦ ભટ્ટ-મોટો, પણ્ડિત] બ્રાહ્મણ-ઘણું કરીને જે ભિક્ષા માગેછે, પાણી ભરેછે, રસોઈ કરેછે તે. એ શબ્દ બ્રાહ્મણની કેટલીક ન્યાતને જોડાય છે-ભટમેવાડા વગેરે. પોથી વાંચનાર બ્રાહ્મણની અટક છે. અ૦ ધિક્કાર; ફટ; તુચ્છ. ૨ ઝટ.

ભટકવું, ક્રિ૦ અ૦ ફાયદો ન થતો હોય તે છતાં-કામ વગર અહીંથી તહીં, તહીંથી અહીં એમ ફરયાં કરવું; રખડવું; રઝળવું. ૨ અહીં તહીં ફરીને તાક્યાં કરવું.

ભટકાં, ભટકિયાં.

ભટકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ રખડાવવું. ૨ ભુલાવવું.

ભટકિયાં, ન૦ રખડવું તે; ફાંફાં મારવાં તે.

ભટાઈ, સ્ત્રી૦ ખુશામતમાં જોઈયે તેથી વધતાં જે વખાણ કરવાં તે; અતિશયોક્તિ. (ભાટની પેઠે).

ભટિયો, પું॰ ગોસાંઇજી મહારાજના મન્દિરમાં રેતો તેની ન્યાતનો આશ્રિત (વંશ રાખવાને રાખેલો).

ભટ્ટો, પું॰ એ શબ્દ બ્રાહ્મણને તુચ્છકારથી બોલાવતાં વપરાય છે.

ભઠવું, ક્રિ॰ સ॰ ધમકાવવું; વઢવું. [રાંધીને વેચનારો.

ભઠિયારો, પું॰ રાંધવાનો ધંધો કરનારો; રસોઇયો. ૨

ભઠ્ઠી, સ્ત્રી॰ ભોંયમાં ખાડો ખોદી ઉપરથી ચણી લઇ અથવા ભોંય ઉપર ઈંટ-પથરા મુકી થાપી ચણી બનાવેલો જે મોટો ચૂલો તે. ભાડભુજાની, સુકડિયાની, લુહારની વગેરેની ભઠ્ઠી. ૨ જે પદાર્થને અગ્નિની આંચ આપવાની હોય તે પદાર્થની લાકડાં છાણાં કચરા સાથે જે ગોઠવણ કરી હોય તે-છોની, ચૂનાની, ઈંટની ભઠ્ઠી. ૩ જે મોટા ચૂલા તથા તે ઉપર મુકેલાં જે મોટાં વાસણ તે-રસાયન પકવવાની ભઠ્ઠી, ધોબીની વગેરેની. ૪ ભઠ્ઠી ઉપર મુકેથી તૈયાર થયલો જે પદાર્થ તે. ભઠ્ઠી ચડવી-ઉતરવી કેવાયછે. ૫ દર ભઠ્ઠીમાં તઇયાર થયલો જેટલો પદાર્થ તે. પાંચ મુડાની એક ભઠ્ઠી.

ભડ, વિ॰ મોટો બળિયો (યોદ્ધો). ૨ મોટો પ્રતાપી ને સમૃદ્ધિમાન (રાજા).

ભડ, ન॰ ભોપાળું. અ॰ એવો થતો અવાજ.

ભડકણ, વિ॰ ભડકે તેવું (માણસ, ઢોર વગેરે). [જવું.

ભડકવું, ક્રિ॰ અ॰ ચમકવું; બીકથી અટકવું અથવા દોડી-

ભડકાવવું, ક્રિ॰ સ॰ ચોંકાવવું; બીવડાવવું. ૨ ઠપકો દેઇ ગભરાવવું.

ભડકિયું, ન॰ ઘી ગંધક લગાડેલી એવી ચિંથરાની કાકડીને બાળેથી જે તેલ પડેછે તે-(ચાંદા ઉપર ચોપડવાને).

ભડકી, સ્ત્રી॰ જુવારને દળી તેની અન્દર પાણી નાખી ઉકાળેથી જે બને છે તે (ખાવાનો પદાર્થ).

ભડકું, ન॰ ભડકો. ૨ જોશવાળું મોટું બળતું; તાપ.

ભડકો, પું॰ મોટું ભડકું; તાપ. ૨ ભૂખથી અથવા તેવુંજ કંઇ ઓસડ ખાધાથી પેટમાં જે એકદમ આગ ઉઠે તે. ૩ દલગીરીના જોસ્સાથી જે દુઃખ થાય તે.

ભડફગ, એ શબ્દ નાગાની સાથે જોડાઇને બિલકુલ તથા બીભામણું એવો અર્થ રાખેછે. નાગોભડફગ.

ભડત્ત, ન॰ દેવતાની આંચથી બાફેલું આખું વેગણ જેની છોલ કાઢી છુંદી દહીં અથવા મસાલા સાથે ભેળી ખાવામાં આવે છે તે.

ભડથાવું, ક્રિ॰ અ॰ અગ્નિમાં દાઝવું.

ભડભડ, અ॰ જોશમાં લોહી નિકળે-પાણી પડે-બળતું થાય-ગમે તે ગમે તે બોલાય તે વિષે બોલતાં વપરાય છે.

ભડભડિયો, વિ॰ દીલના ઉભરા સપાટાની સાથે બાર કહાડી નાખવાની ટેવ હોય તે.

ભડભડી ઊઠવું, ક્રિ॰ અ॰ ધુંધવાઇને એકદમ જોશમાં બળતું થવું. ૨ એકદમ જોશમાં ગુસ્સો કરવો.

ભડવાઈ, સ્ત્રી॰ ભડવાનું જે કામ તે. ૨ ભડવાને જે ક-

ભડવાડ, ભરવાડ. [માઇ થાય તે.

ભડવું, ક્રિ॰ સ॰ અનાજને બે ફાડ થાય તેમ અથવા અધકચરું દળવું. ૨ એકદમ જોશમાં બબડી જવું (જેમાં છાની વાત પણ હોય). ૩ કજિયો કરવો; લડવું.

ભડવો, પું॰ સ્ત્રીનો પર પુરુષસાથે અથવા પુરુષનો પર સ્ત્રી સાથે સંભોગને અર્થે મેળાપ કરાવી આપનારો-નાણું લઇને.

ભડાક, અ॰ એવા એકદમ થતા અવાજની સાથે. ભડાક-ભડાક દઇને બારણું બંધ કીધું.

ભડાકો, પું॰ તોપ બન્દુક ફુટવાથી જે અવાજ થવો તે. ૨ કોઇ મોટી વસ્તુ ઊંચેથી પડવાથી જે અવાજ થવો તે (દીવાલ વગેરેનો).

ભડાભડ, અ॰ ભડ, ભડ એમ જે એકદમ જોશમાં ને ઉપરાઉપરી અવાજ થવો તે બતાવે છે. [ભાગ તે.

ભડું, ન॰ બારી બારણાનાં ચોકઠાંને લગતો ભીંતનો જે

ભડોભડ, ભડાભડ.

ભડ્ડો, ભરડો. [અસ્ત થવો.

ભણ, પું॰ સૂરજ; ભાણ. ભણ ડુબવો-બુડવો એટલે

ભણકાર-રો, પું॰ ફલાણાનો, એવી ભ્રાન્તિ વાળો જે અવાજ કાને પડવો તે.

ભણકો, ભણકાર-રો.

ભણતર, ન॰ ભણવાનું તે. ભણવાનો વિષય.

ભણવું, ક્રિ॰ સ॰ [સં॰ ભણ-ઉચ્ચારણ કરવું. ભણતિ-કેછે] શિખવું; જ્ઞાન મેળવવું; ન જાણવામાં હોય તે જાણી લેવું. (કોઇના કેવાથી, અભ્યાસથી, અનુભવથી ને પોતાના વિચારથી). ૨ જ્ઞાન મેળવવા સમ્બન્ધી અભ્યાસ કરવો. નિશાળે ભણવા જવું. ૩ કેવું; બોલવું.

ભણાવવું, ક્રિ॰ સ॰ વાંચતાં લખતાં ગણતાં શિખવવું. ૨ જ્ઞાન આપવું. ૩ સલાહ આપવી; સમજાવવું.

ભણી, અ॰ તરફ; મેર; બાજુ. જમણા હાથભણી.

ભણેલ, વિ॰ ભણેલું; શિખેલું (જન); વિદ્વાન.

ભણ્ડાર, પું॰ [સં॰ ભાણ્ડાગાર] જાં-જેમાં પુષ્કળ ધન ભરી મુક્યું હોય તે જગા-ભોંયરું- ઓરડો-પેટી વગેરે. જામદારખાનું; ખજાનો; તિજોરી. ૨ દોલત; ગરથ: ધનમાલ. ૩ વાણના સુકાન તરફના ભાગમાં તુતકની નીચે જે ઓરડો તે. ૪ માલ ભરવાની વખાર. 'ભંડાર ભરપૂર રેહો ને કાળકંટક દૂર થાઓ' એમ યાચકો બોલેછે.

ભણ્ડારિયું, ન॰ ભીંતમાં રાખેલો ગોખલો જેની અન્દર ખાનાંને બાર બારણાં હોય છે તે.

ભણ્ડારી, પું॰ ભણ્ડાર-ખજાનાનો રખેવાળ; જામદારખાનાની સત્તા જેને હાથ હોય તે કારભારી; ખજાનચી; કીલીદાર. ૨ અનાજ વગેરેની સમ્ભાળ રાખનારો

કોઠારી. ૩ (મુંબઈમાં) તાડી વેચવાનો ને દારુ ગાળવાનો ધન્ધો કરનારી એક જાત છે.

ભાણ્ડારો, પુ૦ જે નાતનો જે હોય તેણે તે નાતના તમામ માણસોને જમવાં તેડવાં તે.

ભાણ્ડોલ-ળ, ન૦ એકથી વધારે જણે પોતપોતાની પાંતી આપી જે ઉભું કરેલું નાણું તે-(ધન્ધાને માટે); વેપાર કરવા નિમિત્તનું જે નાણું તે. ૨ પોતાની પાસે જે રોકકડ હોય તે; થાપણ; એકઠી કરેલી પુંજી.-એની પાસે ભંડોલ કેટલાક હશે વારૂ?

ભતરીજો, પુ૦ [ભ્રાતૃજ] ભાઈનો છોકરો (સગપણમાં) કાકો ને ભતરીજો, ફોઈ ને ભતરીજો. ભાઈની છોકરી તે ભતરીજી.

ભત્તું-થ્થું, ભાથું.

ભદ્ર, ન૦ [સં૦] કલ્યાણ; શુભ; મંગળ; આબાદી. ૨ માથું બોડાવી નાખવું તે; ક્ષૌર.

ભદ્રાક્ષ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનું ઝાડ જેનાં ફળ મણકા રૂપે થાય છે. એ રુદ્રાક્ષ કરતાં વધારે હલકા ને ભાગીફાટી જાય તેવા હોય છે. [કરવું.

ભપકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ જોરમાં પાણી રેડવું અથવા બળતું

ભપકી, સ્ત્રી૦ ધમકી; દેહેશત.

ભપકો, પુ૦ ધમકી; ઠપકો. (જુઠો). ૨ રોફ; તૌર; મિજાજ; ડોળ (ખાલી). ૩ આગનું જોરથી સળગવું તે.

ભપ્પલ, વિ૦ પોતાનું શરીર પોતાને ઊંચકવું મુશ્કેલ પડે તેવું ફુલેલું જાડું (માણસ).

ભભક, સ્ત્રી૦ તેજી; ચળકાટ; તેજના કિરણનું બાર ઉડવું તે. રંગની ભભક. ૨ બાર પડતી છુટા-સાન-તરેહ.

ભભકાવવું, ભપકાવવું.

ભભકો. ભપકો.

ભભડવું, ક્રિ૦ અ૦ ખાવાસારૂ મોઢું ચવળવું. ખાઊં ખાઊં એમ મન થવું. ૨ મોટો સાદ કાડવો (લડતાં).

ભભડો, પુ૦ મોઢું ભભડવું તે. ૨ મરી સંચોરો હીંગ વગેરેનો ઉકાળો. [વિરવો-નાખવો.

ભભરાવવું, ક્રિં૦ સ૦ કોઈના ઉપર આછો આછો ભૂકો

ભભુકો, પુ૦ એકદમ જોશમાં બળતું થઈ આવવું તે.

ભભુત-તી, સ્ત્રી૦ [વિભૂતી] ભસ્મ; મન્ત્રેલી રાખ.

ભમરૂડી, ભમરડી.

ભમરૂડો, ભમરડો.

ભમતી, સ્ત્રી૦ માખી.

ભમર, ભમરો. ૨ ભમ્મર.

ભમરડી, સ્ત્રી૦ નાનો ભમરડો.

ભમરડો, પુ૦ લાકડાં-હાથીદાંતનું આરવાળું રમકડું દોરી વીટાળી ફેંકવામાં આવે છે ત્યારે તે જમીન ઉપર ધું ધું કરતું ગોળ આકારમાં ફરે છે. ૨ એક જાતનું ફળ-એનું શાક થાય છે. ૩ ભમરો.

ભમરી, સ્ત્રી૦ ભમરાની માદા. ૨ મટોડાંના ઘર બાંધનારો જીવડો. ૩ ચકરડી; તમ્મર; અંધારાં; ફેર. ભમરી ખાઈને પડ્યો. ૪ મધનો પુડો બાંધનારી માખી. એનું મધ રાતું થાયછે.

ભમરો, પુ૦ [ભ્રમર] પીળાં મોડાંનો ને અંગે કાળો એવા પાંખવાળો વાંસ લાકડું કોરનારો જીવડો. ૨ એક જાતની મોટી કાળી માખી જે કમળ કેવડા વગેરે ફૂલની આસપાસ ભમેછે તે. ૩ વેતાં પાણીમાં જે ગોળ કુંડાળાં જેવા આકાર થાયછે તે. ૪ વરસાદના દાડામાં આકાશમાં ઉડતો લાંબી પુછડીનો જે જીવડો થાયછે તે. ૫ ઢોર-માણસના શરીર-માથાના એકાદા ભાગ ઉપર વાળનો કુંડાંળાં જેવા જે આકાર હોયછે તે. ૬ મધનો પુડો બાંધનારો જીવડો-એનું મધ ધોળું થાયછે.

ભમવું, ક્રિ૦ અ૦ અહીં તહીં ફરચાં કરવું-ઉડ્યાં કરવું-ફાંફાં મારવાં (પ્રાણીયે); ભટકવું.

ભમાવવું, ક્રિ૦ સ૦ માણસને ફાંફાં મરાવવાં. ૨ ઊંધું ચતું સમજાવવું; છેતરવું; ઠગવું.

ભમ્પાડો, વિ૦ મોટા પાડા જેવું (માણસ).

ભમ્પોલ, વિ૦ અન્દરથી પોલું પણ ઉપરથી જાડું દેખાતું.

ભમ્ભેરવું, ક્રિ૦ સ૦-કંઈ કંઈ કહીને જુઠું સમજાવવું; ભમાવવું. તેણે તેને ભંભેરચો, તેણે તેના કાન ભમ્ભેરચા એમ બોલાયછે.

ભમ્ભો, પુ૦ પાણી રાખવાનું માટીનું વાસણ.

ભમ્ભોરવું, ભમ્ભેરવું.

ભમ્ભોળવું, ક્રિ૦ અ૦ ફાંફાં મારવાં; ખોળવું; સંતાયલું ઢાંકેલું-ખોવાયલું અહીં તહીં જોવું.

ભમ્મ, અ૦ ભારે નક્કર વસ્તુ ઊંચેથી પડતાં જે અવાજ થાયછે તે બતાવેછે.

ભમ્મર, ન૦ આંખના પોપચાંની ઉપરનો કપાળની નીચેનો જે કમાનદાર નિમાળા વાળો અવયવ તે-ભમ્મર ફુટચું. ભ્રૂકુટી; ભવું.

ભય, ન૦ [સં૦] બીક; ડર; ધાસ્તી. ૨ સઙ્કટ; આફત.

ભયઙ્કર, વિ૦ [સં૦] જોતાં-સાંભળતાં બીક લાગે તેવું; ભય ઉપજાવનારૂં; બિયામણું. [આંધળું થઈ ગયલું.

ભયભીત, વિ૦ [સં૦] બિધેલું; ડર ખાઈ ગયલું; ભયથી

ભયાનક, વિ૦ [સં૦] ભય-ડરવાળું; ભય ભરેલું; ડરામણું.

ભયો, અ૦ પુષ્કળ-બહુ થયું એ અર્થમાં. (પિરસનારને કેવામાં આવેછે).

ભર, વિ૦ [સં૦] ઘણાંમાંઘણું; જેટલું હોવું તેટલું; પૂરા જોશવાળું; પૂરું; મોટું. ભરઊંઘ, ભરચોમાસું, ભરજુવાની, ભરપૂર, ભરદરિયો. ૨ ભરેલું-માપેલું જેટલું તે. સેરભર લોટ, કોસભર મજલ.

ભરઊંઘ, સ્ત્રી૦ પૂરી-પાકી ઊંઘ.

ભરચટ-ર, અ૦ પુષ્કળ; સારીપેઠે; જોઈયે તેટલું; ભરપેટે.

ઢોરને ચારો ભરચટ છે, હમણાં દૂધ દહીંની ભરચટ ચાલ્યાં કરેછે. [(ઘોડાને).

ભરચન્દી, સ્ત્રી૦ ઘણાંમાંઘણી જેટલી જોઈયે તેટલી ચન્દી

ભરચોમાસું, ન૦ ચોમાસાંનાં જે મહિનામાં વરસાદ બહુ પડતો હોય તેવું–તે (આશાડ મહિનામાં).

ભરજુવાની, સ્ત્રી૦ ખરી–પૂરી જુવાની. પુરૂષને ૨૦ થી તે ૨૫ વરસની અન્દર ને સ્ત્રીને ૧૫ થી તે ૨૨ ની અન્દર ભર જુવાની હોય છે (આજકાલ ગુજરાતીયોમાં).

ભરડવું, ક્રિ૦ સ૦ અનાજને જાડા કણ પડે તેવું દળવું. ૨ ગમેતેમ જોશમાં બોલીદેવું.

ભરડો, પુ૦ ભરડેલા પદાર્થમાંનો પડેલો જે ભૂકો તે–દાળને ભરડો. ૨ મહાદેવનો પૂજારી; તપોધન. ૩ છાપરાંના સાકઠાને કામડાં સરડ્યા પેલાં સાકઠાને કબજામાં લેવા ઉપર નીચે જે બબ્બે વાંસ જકડી લીધેલા તે; બન્ધ.

ભરણ, ન૦ [સં૦] ખવડાવવું પિવડાવવું તે. ૨ દુખતી આંખમાં જે ખાપરિયું–જસત વગેરે ભરવું તે–ભરણ ભરવું. ૩ જાદુગરે જે ટુચકો કરવો તે (કોઇને નુકસાન પોંચાડવાને).

ભરણપોષણ, ન૦ [સં૦] ખવડાવી પિવડાવી સંભાળથી ઉછેરવું–મોટું કરવું તે. ૨ ગુજરાન. [વું તે.

ભરણી, ન૦ [સં૦] સત્તાવીસમાંનું બીજું નક્ષત્ર. ૨ ભરા-

ભરણું, ન૦ કચેરીના શરાફે–સરકારને ત્યાં નાણું પોંચાડવું–મોટી તીજોરીમાં ભરવું તે; પોતું ભરવું તે. ૨ અધુરૂં હોય તે ભરીનાખવું–પૂરૂં કરવું તે. ૩ સઙ્ગ્રહ; જથો.

ભરત, ન૦ અનાજ દૂધ વગેરેનું માપ; માપી–ભરી આપવું તે. ૨ ભરતર–લ (વાસણ). ૩ લુગડાં ઉપર, રેશમ–કશબ–ઉન–દોરા વગેરેથી ચિત્ર કાડેલાં તે. રેશમનું ભરત; કારચોબીનું ભરત વગેરે.

ભરતખણ્ડ, પુ૦ હિંદુસ્થાન.

ભરતર–લ–ળ, સીસું–જસત–કાંસુ વગેરેના મિશ્રવાળું પિત્તળ જેનાં ચિત્રામણવાળાં વાસણો બનેછે તે; એ પિત્તળનો રસ બિબામાં રેડી નવો ઘાટ બનાવવો તે. ૨ અનાજ વગેરેનું જે માપ તે.

ભરતાર, પુ૦ [ભર્તા] ધણી; વર; માટી.

ભરતિયું, ન૦ વાણમાં માલ ચડાવ્યો હોય તેની યાદી; સતમી. ૨ કોઈમાં જેટલું માઈ શકે તેટલું તે. હોડી–ગાડીનું ભરતિયું.

ભરતિયો, પુ૦ [૧લા અર્થમાં] ભરતલ–ળનું કામ કરનારો.

ભરતી, સ્ત્રી૦ ભરાવું તે. ૧ દરિયામાં અથવા તેને લગતી નદી ખાડીમાં છ છ કલાકને અન્તરે જે પાણી વધેછે તે; વીળ. ભરતી ને ઓટ. ૨૪ કલાકમાં બે વાર ભરતી ને બેવાર ઓટ થાય છે. ૨ ભરતિયું (૨ જા અર્થમાં); પુરૂં ભરાઈ રેવું તે. ૩ ઘણી પ્રાપ્તિ થવી તે. (ધન સુખ વગેરેની). ૪ લશ્કરમાં વધારો કરવો તે.

ભરથાર, ભરતાર. [આપવું તે.

ભરપાઈ, સ્ત્રી૦ નાણા પોંચ્યાં એવું હુંડી ઉપર જે લખી

ભરપૂર, વિ૦ સમ્પૂર્ણ ભરેલું એવું; માથા સુધી ભરેલું એવું (વાસણ). ૨ પુષ્કળ; જોઈયે તેથી વધારે; ઘણું; બહુ.

ભરભાંખળું, ન૦ સૂરજ ઉગવાની થોડીક વાર પેલાં જે ઉજાસ પડવો તે; મળસકું; મોટું પરોઢિયું.

ભરમ, પુ૦ [ભ્રમ] ભ્રાંતિ; શક; વેમ. ૨ ઘરમાં પુંજી–ગરથ છે એવો જે લોકમાં વેમ હોય તે. 'ભરમ હોય તે સારો' 'ભરમ ભારી ખીસા ખાલી.' ૩ છૂપો ભેદ; ગુહ્ય.

ભરમાવવું, આડું અવળું–જૂઠું સમજાવવું; કાંન ભમ્ભેરવા; છેતરવું; ભમાવવું.

ભરમિજલસ, સ્ત્રી૦ ઠઠોઠઠ ભરાયલી સભા.

ભરવાડ, પુ૦ બકરાં ઘેટાં પાળવાનો–વેચવાનો ધન્ધો કરનાર એક જાતિ છે.

ભરવાડો, પુ૦ ભંરવાડ. ૨ એ નામનું એક ઝાડ.

ભરવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ભરણ. ભૃ–પોષણ કરવું] એકાદાં ઠામમાં, એકાદો પદાર્થ નાખવો. બરણીમાં દાણો ભર, દેગડામાં પાણી ભર વગેરે. ૨ એકાદાં ઠામમાં એકાદો પદાર્થ તેનાં ગળાં–મોડાં સૂધી નાખવો. ૩ કુવા ટાંકાં વગેરેમાંથી દોરડાં વતે કાડવું અથવા નદી તળાવ વગેરેમાંથી લેઈ આવવું ને ઘરનાં વાસણોમાં નાખવું (પાણી). ૪ પાણી કાડવા વગેરે કામ કરવાની નોકરી કરવી. તે તેને ત્યાં પાણી ભરેછે. ૫ સરાફને ત્યાં મોકલવા–જમે કરાવવા અથવા કોઈના માગતાંમાં આપવા (રૂપિયા); ભાડું ભરવું, ગણોત ભરવું, વસુલ ભરવું વગેરે. ૬ લમ્બાઈ પોળાઈ માપવી. (જમીન લુગડાં વગેરેની). ૭ ભરત કાડવું. ૮ લોકને એકઠા કરવા. સભા–મિજલસ ભરવી. ૯ એકાદી ટીપમાં નામ સાથે રૂપિયાનો આંક લખી આપવો. ટીપમાં પાંચ રૂપિયા ભરચા. ૧૦ બીબાં જોડાજોડ ગોઠવવાં (ટૈપ ભરવા). ૧૧ બન્ધુક તોપ વગેરેમાં દારૂ ગોળી નાખી ગડબવું. ૧૨ ખાલી ખાનામાં લખવું, રઙ્ગ પુરવો વગેરે–ખાના ભરવાં. ૧૩ અધુરૂં હોય તે પુરૂં કરવું–પાના ભરવાં. ભરી આપવું એટલે નુકસાનીનો બદલો આપવો. ૨ ટીપમાં ભરવું; ભરી લેવું એટલે નુકસાનીનો પુરો બદલો લેવો. સમજીને ડગલું ભરવું એટલે વિચારીને કામ ચલાવવું. ભરી મુકવું એટલે સંચી રાખવું. વાડી ભરવી એટલે નીમાળા ઉપર ફૂલ ગુંથવાં.

ભરાઉ, વિ૦ ભરેલું.

ભરાવ, પુ૦ ભરેલું જે તે; ભરાવું તે. ગૂછનો ભરાવ. લોકનો ભરાવ થવા માડચો. [ભરે તેમ કરવું.

ભરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉંધું ચત્તું સમજાવવું; કાન ભરવા. ૨

ભરાવું, ક્રિ૦ અ૦ ભરેલું થવું. ૨ વળગી રેવું; વિંટળાઈ રેવું. ૩ અન્દર પેસવું. ૪ સંતાવું; ભરાઈ રેવું. ભરાઈ આવવું એટલે થાકી જવું. પગ ભારાઈ ગયા. ૫ પાણી ભરાઈ ગયાં એટલે આખર આવવી.

ભરીપુરી, સ્રી૦ પુરે પુરું; સઘળું તે. 'ભરી પુરી પામ્યાં એવું પેંચમાં લખાય છે.

ભરુસો, ભરોસો. [ળતી નથી.

ભરેડી, સ્રી૦ વાન; કાન્તી. એના શરીરની ભરેડી વ-

ભરે ભાણે, અ૦ એકવાર સારી પેઠે લેવું ને પછી ન લેવું ને લીધું હોય તેમાંનું કંઈ બાકી-છાંડયું ન રાખતાં સઘળું

ભરેસપત, બૃહસ્પત વાર. [જમી જવું તે.

ભરોસાદાર, વિ૦ વિશ્વાસુ; ખાતરીનું. ૨ પ્રમાણિક.

ભરોસો, પુ૦ [હિં૦] વિશ્વાસ; વચન. ૨ ખાતરી; પતીજ. ભરોસો આપવો-લેવો-કરવો-રાખવો.

ભર્તા, પુ૦ પતિ; સ્વામી; વર. [શબ્દનું ઉલટું).

ભલતું, વિ૦ ગમે તે; કોઈ પણ. (અમુક-ફલાણું એ

ભલભલા, વિ૦મોટમોટા.'ભલભલા કુંવાંરાને ઓજાને બે.'

ભલમનસાઈ, સ્રી૦ ભલી માણસાઈ. સભ્યતા, માયાળુપણું, પ્રમાણિકપણું, નમ્રપણું, સાલસાઈ, સુધાઈ.

ભલાઈ, સ્રી૦ ભલમનસાઈ. ૨ ભલું કરવું તે.

ભલા ભલી, વિ૦ મોટાં મોટાં-યસશ્વી માણસો હોય તેવી (દુનિયાં). [પોંચાડવો તે.

ભલામણ, સ્રી૦ ભાળવણ; સોપણ. ૨ સિફારસ; વગ

ભલીવાર, પુ૦ સવ; હોસ; રામ. ૨ આવડત; ગમ. ૩ સાન સોગત.

ભલું, વિ૦ માયાળુ. ૨ સભ્ય; ઠાવકું; નરમ મિજાજનું. ૩ પ્રમાણિક; સાચું. ૪ માનમાં રઈ ઉદ્યમે કરી સન્તોષે રે તે.

ભલું, ન૦ સારું-રુડું તે; કલ્યાણ; સુભ. 'ભલૂં થયું ભાંગ્યો જંજાળ, સુખે ભજશું શ્રીગોપાળ.'

ભલું, અ૦ સારું થયું કે. ભલું થયું કે આવ્યા.

ભલે, અ૦ ભલું. ૨ સાબાસ; ધન્ય.

ભલેરૂં, વિ૦ ભલું. [બથી).

ભલોધનેત્તર, વિ૦ ગમે તેવો મોટો (તન-મન-ધન બ-

ભલ્લ, પુ૦ [સં૦] ભાલો.

ભવ, પુ૦ [સં૦] સંસાર. ૨ શિવ. ૩ ઉત્પન્ન થવું તે; મનોભવ. ૪ જનમ; અવતાર; જન્માંતર.

ભવતારણ, ન૦ સંસાર બન્ધનથી મુક્ત કરનારૂં.

ભવન, ન૦ [સં૦] ઘર; રૈઠાણ; મુકામ.

ભવસાગર-સિન્ધુ, પુ૦ [સં૦] સંસાર રૂપી સમુદ્ર.

ભવાઈ, ભવૈ.

ભવાબ્ધિ, પુ૦ [સં૦] ભવસાગર.

ભવાયો, પુ૦ ભવૈ કરનારો-કરી રળી ખાનારો. ૨ નફ્ફટ; નિર્લજ; ફજેતખોર (પુરુષ).

ભવિષ્ય, ન૦ [સં૦] આવતા કાળમાં જે બનવાનું તે; નસીબ; પ્રારબ્ધ. ૨ બનવાની વાત આગળથી કેવી તે.

ભવિષ્ય, વિ૦ [સં૦] આવવાનો (કાળ). ભૂતકાળ, વર્તમાનકાળ ને ભવિષ્યકાળ.

ભવું, ન૦ ભમ્મર, ભ્રકુટી. ભવાં એ અનેક વચન. ભવાં ચડાવવાં એટલે ક્રોધ બતાવવો.

ભવેડો, પુ૦ ફજેતી; કોઈ પણ વાતની ચુંથાચુંથ તે. રોજને રોજ એ સો ભવેડો?

ભવૈ, સ્રી૦ વેશ કાઢી ખેલ કરવો તે; એક પ્રકારનું નાટક. ૨ ફજેતીનો ખેલ.

ભવોભવ, પુ૦ એક પછી બિજો એમ ઉતરોત્તર જે અવતાર લયાં કરવા તે; જન્માંતર.

ભવ્ય, વિ૦ [સં૦] ભારેખમપણાં સાથે શોભીતું એવું; પ્રૌઢ સુન્દર (કાન્તિ; મન્દિર ઈ૦).

ભસ, ન૦ રાખ (ભસ્મ). ધૂળભસ.

ભસકું. ન૦ વરસાદનું નાનું-થોડું ઝાપટું.

ભસમ, ભસ્મ.

ભસવું, ક્રિ૦ અ૦ કુતરાંનું બોલવું. ૨ નિરર્થક નિન્દા કરવી. 'હાથીની પછવાડે કુતરાં છોને ભસે.' ૩ બોલવું. (ભસની ભસની, જે હોય તે). ભસીઊઠવું-ગમેતેમ, ખીજવાઈ બોલી ઉઠવું.

ભસ્તું, ન૦ ભસ્તો.

ભસ્તો, પુ૦ જઠર; પેટ. (કેમ ભસ્તું ભરયું?) ૨ પારસીઓ જ્યાં પોતાના મુડદાંને નાખી આવેછે તે ઠેકાણું; દખમું (તુચ્છકારમાં).

ભસ્મ, સ્રી૦ [સં૦] રાખ; રાખોડી. ૨ યજ્ઞની રાખ; મન્ત્રેલી રાખ. ૩ રસાયનની ખાખ.

ભસ્મીત, વિ૦ બાળીને રાખ કરીનાખેલું એવું.

ભળ, સ્રી૦ ભળતાં- હળીમળી જવાની પેલાં અજાણપણને લીધે જે ડર-સઙ્કોચ-શરમતે. **ભળભાંગવી.**

ભળકડું, ન૦ સવાર થતાં પેલાં જે આંધળું ધુંધળું તે; મળસકું. **ભળભાંખળું** પણ કેવાયછે.

ભળવું, ક્રિ૦ અ૦ મળતું આવવું; સરખું હોવું. તેનો સ્વભાવ તેને ભળતો છે. ૨ સામેલ થવું; સરખું થઈ રેવું; મળીજવું; મળીને એક થવું. તે તે મંડળીમાં ભળ્યો.

ભાં, અ૦ બળદ ગાયનું બોલવું બતાવે છે.

ભાંગ, સ્રી૦ [સં૦ ભઙ્ગા] એક જાતનો છોડ અથવા એનાં બી સાથે તે પાતરાં તે-એમાં કેફ હોય છે. ૨ એ બી સાથેનાં પાતરાં વાટી છણી કાડેલું જે પાણી તે. ૩ તમાકું; તપખીર. [(ભાત).

ભાંગરું, ન૦ ખાંડતાં વધારે ભાંગી ચૂરો-ભૂકો પડે તેવું

ભાંગરો, પુ૦ એક જાતનો છોડ-એ ઓસડમાં આવેછે.

ભાંગવું, ક્રિ૦ સ૦ કકડા કરવા; તોડી નાખવું; છૂટું પાડવું. ૨ સઙ્ખ્યાના ભાગ કરવા. ૩ ઓછું આપવું; ન આપવું.-તેણે મારા રૂપિયા ભાંગ્યા; ૪ દોરડું વણવું.

ક્રિ૦ અ૦ કકડા થવા; આખું હોય તે છૂટું પડી જવું; [ચીરો પડવો.
ભાંગવું, ક્રિ૦ અ૦ કકડા થવા.
ભાંગું, વિ૦ કકડા થયલા તેવું.
ભાંજગડ, સ્ત્રી૦ તકરાર; હા ના. ૨ પઞ્ચાત; ખટપટ.
ભાંજણી, સ્ત્રી૦ [ભઞ્જન] સઙ્ખ્યાના ભાગ કરવા તે. ૨ ઓછા મૂલનાં નામની સઙ્ખ્યાને ભારે મૂલનાં નામમાં આણવી અને ભારે મૂલનાં નામની સઙ્ખ્યાને ઓછાં મૂલનાં નામમાં આણવી એ સમ્બન્ધી જે ગણિત તે. આનાના રૂપિયા કરવા ને રૂપિયાના આના કરવા. ૩ દોરડું વણવાની ક્રિયા.
ભાંજવું, ભાંગવું.
ભાંજ્ય, તમાકુ.
ભાંડ, વિ૦ [ભણ્ડ] ઉઘાડું; નાગું; ગુહ્યેન્દ્રિયના શબ્દ બોલવામાં આવે તેવું (ભાષણ). ૨ ખેલ કરનારાની એક જાત છે—જે ઘણું ઉઘાડું બોલેછે, ગાય છે, ચાળા કરેછે, મજાક કરેછે ને પશુ પક્ષીના અવાજ કાઢેછે વગેરે તે.
ભાંડણ, ન૦ ભાંડવું તે; ગાળાગાળ.
ભાંડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉઘાડું—ફાટુંફાટું બોલવું; ગાળ દેવી. ૨ વગોવવું; નિન્દા કરવી.
ભાંભેર, સ્ત્રી૦ માથું બોડાવતાં જે ચોટી કઢાવવી તે.
ભાંય, સ્ત્રી૦ જમીન—(પછી મટોડાંની, પથ્થરની, છોબન્ધની, પાટિયાંની ઈ૦, પણ ઘણું કરીને મટોડાંની). ભાંય કરવી એટલે મટોડાંની થાપ દેવી. ૨ દરદ રુઝાતાં જે નવી ચામડી આવવી તે. ભાંય આવવી કેવાય છે. ભાંય ભાંગવી એટલે દરદથી ચામડી વધારે ફોવી. ભાંયે પડવું એટલે પાથરણાં વના સૂવું. ૨ મરતી વેળા ભાંયે નાખ્યું હોય તેવી હાલતમાં હોવું. ભાંય—ભોંયે નાખવું એટલે મરવાની તૈયારીપર આવેલાને નવડાવી તરતની લીપેલી ભાંય ઉપર સુવાડવું; મરનારને માટે ચોકો કરવો. ભાંય નાખ્યાં એમ વડીલ સ્ત્રીઓ પોતાના છોકરાંઓને ચીડમાં બોલે છે. ભાંયે ઉતારવું એટલે મેડાપરથી હેઠે ઉતારી ભોંયે લાખવું.
ભાંયચમ્પો, પુ૦ એક જાતનો ચંપો.
ભાંયતળિયું, ન૦ ઘરનો છેક તળેનો ભાગ; માળનો ભાગ નહિ પણ ઓટલાને લગતાં બારણાંને લગતો ભાગ.
ભાંયરસો, પુ૦ ગાયનું મૂતર લિપણવાળી ભાંય ઉપર રેડી પછી પાછું ઓસરડી લિધેલું તે—એને ઊનું કરી રસના સોજા ઉપર ચોપડવામાં આવેછે.
ભાંયરિંગણી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ—એ ઓસડમાં કામ આવેછે—એનું શાક થતું નથી.
ભાંયરું, ન૦ ઘરનું ભાંયતળિયું ખોદાવી જે ઓરડી જેવું કરેલું તે—અંદર ઉતરવાને મોકું હોયછે અથવા અન્દર જવાને બારી રાખી હોય છે.
ભાંયસીંગ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ—તથા એની સીંગ.

ભાંયપાતરી, સ્ત્રી૦ એક છોડ—એની ભાજી થાયછે.
ભા, વડિલને એ શબ્દે બોલાવેછે.
ભાઈ, પુ૦ [સં૦ ભ્રાતૃ—ભ્રાતા] એક માનાં છોકરાંમાં જે છોકરો તે—છોકરી અથવા છોકરાનો સગો ભાઈ કેવાય. સાવકો ભાઈ એટલે જનેતાનો નહિ પણ-બાપની બીજી બૈરીનો છોકરો. મસિયાઈ ભાઈ—માસીનો છોકરો, મોળાઈ ભાઈ—મામાનો છોકરો. પિત્રાઈ ભાઈ—કાકાનો છોકરો, ફોઈયાઈ—ફોઈનો છોકરો ઈ૦. ૨ સ્નેહી; દોસ્ત. ૩ જાતિસ્વભાવ—દરજાનો મિજાજ વગેરે બતાવવાને એ શબ્દ બીજા સાથે જોડાયછે—ભટભાઈ, વાણિયાભાઈ, સિપાઈભાઈ વગેરે. ૪ લાડમાં—દરજાની મોટાઈ બતાવવામાં વપરાય છે—ભાઈ ઘરમાં છે કે? ૫ કેટલાક વિશેષ નામની પાછળ પણ વપરાયછે. ડાહ્યાભાઈ, ઝવેરભાઈ, વગેરે. ભાઈ ભાણ્ડુ એટલે ભાઈ અથવા બેન એવાં જે જન તે.
ભાઈચારો, પુ૦ વાલમાં સગા ભાઈ પ્રમાણે એકબીજાને ગણવું તે. ૨ સ્નેહીપણું.
ભાઈજી, પુ૦ વહુને પોતાના વરનો જે મોટો ભાઈ તે.
ભાઈબન્ધ, પુ૦ દોસ્તદાર; સ્નેહી. ૨ નાનપણનો સાથી; જોડિયો.
ભાઈબન્દી—ન્ધી, સ્ત્રી૦ દોસ્તી; બે સાથી વચ્ચે જે દોસ્તી દાવો તે.
ભાઈબીજ, ભાવનબીજ.
ભાગ્યોગ, ન૦ [ભાગ્ય] નસીબ; દૈવ. ૨ સુખપ્રાપ્તિ: ઉત્કર્ષ; ચઢતી દશા. ભાગ્યોગ ભળવું—ઉઘડવું—ફળવું એટલે સુખની પ્રાપ્તિ થવી. ભાગ્યોગ ફુટવું એટલે ઇચ્છેલું ન મળવું. ભાગ્યોગડું (કવિતામાં).
ભાગ્યોગવન્ત—વાન—શાળી, વિ૦ નસીબદાર; દૈવવાન. ૨ જેને ઘણી ઘણી રીતના સુખ હોય તે.
ભાગ્યોગે, અ૦ દૈવયોગે; નસીબને જોરે. ૨ કદાસ; કદાપી; ક્વચિત્; કોકોળે.
ભાગ્યોડો—ભાયડો.
ભાકડકથા, સ્ત્રી૦ ન બને તેવી જૂઠી જૂઠી લામ્બી વાતો.
ભાખરી, સ્ત્રી૦ નાની જાડી કઠણ રોટલી.
ભાખરો, પુ૦ મોટો જાડો કઠણ રોટલો.
ભાખરો, વિ૦ બેવડા બાંધાનું જાડું માણસ.
ભાખવું, ક્રિ૦ સ૦ બોલવું; ભાષણ કરવું.
ભાખા, સ્ત્રી૦ ભાષા. ૨ બ્રીજ—હિન્દી ભાષા.
ભાગ, પુ૦ હિસ્સો; વાંટો. ૨ ભાગવું તે. ૩ ભાગવાથી જે સઙ્ખ્યા ઉત્પન્ન થયલી તે. ૪ અપૂર્ણાઙ્ક—ચોથો ભાગ, છઠ્ઠો ભાગ વગેરે.
ભાગ, ન૦ [ભાગ્ય] ભાગ્યોગ.
ભાગલો, પુ૦ માતાના નૈવેદ્ય નિમિત જે પિરસેલી થાળ તે.
ભાગવું, ક્રિ૦ સ૦ વસ્તુના કકડા કરવા. ૨ સંખ્યામાંથી

હિસ્સા પાડવા; રકમના ભાગ કરવા. ૩ અદા ન કરવું; ન વાળવું; પાછું ન આપવું; તોડવું. તેણે તેનું પેલા જનમનું ઋણ ભાગ્યું છે, તેણે મુદલ આપ્યું ને વ્યાજ ભાગ્યું વગેરે.

ભાગવું, ક્રિ૦ અ૦ કકડા થવા અથવા ચીરો પડવો. ૨ નાસી જવું; દોડીજવું. ૩ દેવાળું કાઢવું; તુટવું. 'ભાગ્યાનો ભેરૂ, ગોપીચંદન ને ગેરુ.' ભાગી પડવું એટલે શેવટ સુધી ન પોચતાં વચમાંથી અટકી પડવું–બન્ધ થવું. તે કામ ભાગી પડયું.

ભાગળ, સ્ત્રી૦ શેહેરના કોટને લગતો જે દરવાજો તે. ૨ એની પડોસમાં જે બજાર તે.

ભાગળિયો, પુ૦ ભાગળ–બજારમાં દુકાનમાંડી બેસનારો.

ભાગાકાર, પુ૦ સઙ્ખ્યા ભાગવાનું ગણિત; બાદ કરવાની ટુંકી રીત. ૨ સઙ્ખ્યાને ભાગેથી જે ભાગ આવે તે.

ભાગિયું–યેણ–યો, વિ૦ ભાગીદાર.

ભાગીદાર, વિ૦ જેનો ભાગ–હિસ્સો હોય તે (માણસ); પંત્યાળો. ૨ સામેલ.

ભાગ્યું, વિ૦ ભાંગેલું; કકડા થયલા–ચીરો પડેલું તેવું. (વાસણ). ૨ જેનાથી મેહેનત ન થાય, જે મેહેનતથી કણ્ટાળે તે (હાડકાનો ભાગો છે).

ભાગોળ, ભાગળ.

ભાગ્ય, ભાગ્યોગ.

ભાગ્યવાન–શાળી, વિ૦ નસીબદાર; દૈવવાન; જેને યશ–ધન મળ્યાં કરતાં–મળ્યાં હોય તે; સુખી.

ભાગ્યહીન, વિ૦ ફુટેલાં ભાગ્યોગનું; દુઃખી.

ભાગ્યોદય, પુ૦ નસીબ ઉઘડવું તે; સુખ પ્રાપ્તિ થવી તે.

ભાજક, વિ૦ [સં૦] જે અઙ્કે એકાદિ સઙ્ખ્યાને ભાગવી તે.

ભાજન, ન૦ [સં૦] વાસણ.

ભાજી, સ્ત્રી૦ શાક કરવા લાયક અથવા તેવાજ જે કુમળા છોડ–પાતરાં તે. તાંદળિયાની, માટની, મેથીની વગેરેની ભાજી. 'શેહેરનું સફરું કાજી ને શાકનું સફરું ભાજી.'

ભાજીપાલો, પુ૦ કુમળાં અથવા કડણ પાતરાં વાળા છોડવા.

ભાજીમૂળા, વિ૦ કંઈ માલ નહિ તેવું; ગણતી–લેખામાં લેવા જેવું નહિ તે.

ભાજ્ય, વિ૦ [સં૦] ભાગવાને શક્ય–યોગ્ય. ૨ જે સઙ્ખ્યાને ભાગવી હોય તે.

ભાટ, પુ૦ બ્રાહ્મણની એક જાત–એ રજપુતનું ગોરપદું કરે છે, તેના ગુણ ગાય છે ને મોટા સરપાવ વર્ષાસન મેળવે છે. ૨ ખુશામતમાં તારીફ કરનારો; જુઠાં વખાણ કરનારો. 'ભાટ બ્રાહ્મણનું લાકડું વણ પેસાડયું પેસે.'

ભાટવેડા, પુ૦ અર્થ સાધવાને ભાટની પેઠે અતિશયોક્તિથી કોઈના વખાણ કરવાં તે.

ભાટિયો, પુ૦ ગોંસાઈજી મહારાજને માનનાર જનોઈ વાળા વૈષ્ણવની એક જાત છે–એ અસલ રજપુત હતા. ૨ દૂધ વાળો. ૩ કાછિયો (ગામડાંમાં).

ભાઠું, ન૦ નદિકાંઠાની ખેડાણની જગા. ૨ રેતી; પણો. ૩ સેરડીનો મુળિયાંવાળો બે ચાર તસુનો કકડો.

ભાઠેલા, વિ૦ એ નામની બ્રાહ્મણની એક જાત છે–એઓનું અસલ ગામ અનાવલ છે–એની વસ્તી સુરત જિલ્લામાંજ છે ને તેઓ જમીન ખેડવા ગામ રાખવાં વગેરેનો ધંધો કરેછે, ભીખ માગતા નથી; અનાવલા; માસ્તાન.

ભાડ, સ્ત્રી૦ અનાજ સેકવાની ભઠ્ઠી. ૨ ભાડભુજાનું કુલેડું. ૩ મોટો કુવો.

ભાડભુંજો–ભુજો, પુ૦ ભાડથી ધાણી પોંઆ સેકી આપવાનો ધન્ધો કરનાર.

ભાડાનામું, ન૦ ભાડાનો જે લેખ તે.

ભાડિયો, પુ૦ અનાજ સેકવાનું બાકાંવાળું માટીનું હાંલ્લું.

ભાડું, ન૦ કોઈ મુકામ–વાહન વાપરવાના બદલામાં જે નાણું આપવાનું તે–ઘરનું ભાડું, ગાડી ભાડું વગેરે. ભાડાંનું ઘર એટલે ભાડું આપવું નક્કી કરી રાખેલું એવું ઘર. ભાડે આપવું, ભાડે રાખવું, ભાડે લેવું, ભાડે ફેરવવું વગેરે. ભાડું કરવું એટલે ભાડું લઈ વાપરવા આપવું. ૨ ભાડું આપી વાપરવા લેવું.

ભાડુત, વિ૦ ભાડું આપવું કબૂલ કરી એકાદું ઘર વાપરનાર. ઘરધણી ને ભાડુત.

ભાડુતી, વિ૦ ભાડે ફરતું હોય તે. (વાહન).

ભાણ, ન૦ [સં૦] સંસ્કૃત મતે નાટકનાં દશ રૂપક છે તેમાંનું એક.

ભાણ, પુ૦ [ભાનુ] સૂરજ.

ભાણકી, સ્ત્રી૦ ભાણજી. ભાણકો–ભાણેજ.

ભાણજી, સ્ત્રી૦ બેનની છોકરી. ભાણજો–બેનનો છોકરો. ભાણજું–બેનનું છોકરું.

ભાણિયો, પુ૦ ભાણજો. ભાણી–ભાણજી.

ભાણું, ન૦ જમણ ભરી તૈયાર કરેલું પાત્ર–ઠામ; પિરસેલી થાળી. ભાણાંખડખડ એટલે જમતી વેળા જે કંકાસ થાય તે. ૨ પેટને પૂરું ખાવાનું ન મળવું તે; ઠાલાં ભાણાં ખડખડવાં તે. "મા મરે તે સોહેલી, ભાણાંખડખડ દોહેલી."

ભાણેજ, પુ૦ બેનનો છોકરો. વિ૦ બેનનો છોકરો અથવા છોકરી તે.

ભાણો, પુ૦ ભાણેજ.

ભાણ્ડ, ન૦ વાસણ (માટી વગેરેનાં).

ભાણ્ડુ, વિ૦ ભાઈબેનના સગપણવાળું; એકમેકનાં ભાઈબેન થતાં હોય તે. તમારે કોઈ ભાણ્ડુ છે?–ભાઈબેન છે?

ભાત, આશ્ચર્યસુચક શબ્દ.

ભાત, ન૦ છાલાં–છોડાં સાથે જે ચોખા તે; ડાંગેર; સાળ. એના છોડ.

ભાત, પુ૰ રાંધેલા ચોખા ; કૂર.

ભાત, સ્ત્રી૰ પ્રકાર ; રીત. ૨ છાપ ; બીબું ; તરેહ. ભાતડી-છાપ ; તરેહ.

ભાતભાતનું, વિ૰ તરેહ તરેહવાર.

ભાતો-થડો, પુ૰ ભાથો.

ભાથું, નં૰ પ્રવાસમાં સાથે રાખેલો ખાવાનો પદાર્થ. ૨ મુસાફરી-રખડપટ્ટી-ફેરાહેરા-કેદના બદલામાં સરકાર કાયદાના હકથી પગાર ઉપરાંત જે લવાજમ તે.

ભાથો, પુ૰ તીર રાખવાની કોથળી. ભાથામાંથી તીર કાડવો. તીરનો કોળો.

ભાદરવાનીભેંસ, સ્ત્રી૰ ચોમાસામાં થતો કાળાસ પડતો પોળો લામ્બો પેટે ચાલનારો જીવડો.

ભાદરવો, પુ૰ [ભાદ્રપદ] વિક્રમ વર્ષનો ૧૧મો મહિનો.—આગષ્ટ, સપટેંબર.

ભાદ્રપદ, ભાદરવો.

ભાન, ન૰ [સં૰] શુદ્ધિ ; હોશ. ૨ સ્મરણ ; યાદ. ૩ સમજ; અક્કલ. ૪ કલ્પના; તર્ક; છાયા; ભણકારો.

ભાનુ, પુ૰ [સં૰] સૂરજ.

ભાભા, વિ૰ એ શબ્દ કણબીને લગાડવામાં આવે છે. જેમ કોળીને ઠાકોર, દુબળાને નડું તેમ કણબીને ભાભા.

ભાભી, સ્ત્રી૰ ભાઈની વહુ. ભાભીજી-જેઠાણી.

ભાભીજી, વિ૰ બાયલો; જનાની; સખી; કન્યારાશિ-(પુરુષ).

ભાભુ, સ્ત્રી૰ અનાવલાની નાતમાં બાપની માને કેછે.

ભામ, ચામડાં ઉપરનો વેરો.

ભામટો, પુ૰ નજર ચુકવી લઈ જનારો ભમતો ચોર.

ભામણાં, ન૰ વારીજાઉં-બલિહારી છે એમ જણાવવાને હાથના એક તરેહના ચાળા ; દુખડાં ; ઓવારણાં. (અખંડ સુખ રો-જય છે એ ભાવમાં). 'જુગલ રૂપના લે દાસ દયો ભામણાં જો.'

ભામની, ભામિની.

ભામાં, ન૰ ફાંફાં. ૨ ગાંડું લાગવું તે. એ તને શાં ભામાં લાગ્યાં છે.

ભામિની, સ્ત્રી૰ [સં૰] સ્ત્રી. ૨ ક્રોધી સ્વભાવની સ્ત્રી.

ભાયગ, [ભાગ્ય] ભાગ્યોગ.

ભાયડો, પુ૰ માટીડો; પુરુષ. ૨ ધણી; વર; પતિ. [યાત.

ભાયાત, વિ૰ ભાઈના સગપણમાં હોય તેવું. રાજાનો ભા-

ભાયો, પુ૰ ભાઈ.

ભાર, પુ૰ [સં૰] બોજો; બોજ. કોઈ એ ઊંચકેલો અથવા કોઈપર લાધેલો અથવા કોઈમાં મુકેલો એવો જે જડ પદાર્થ તે; એ જડ પદાર્થનું જે વજન-તોલ તે; પદાર્થમાં જે જડરૂપ ધર્મ-જડપણું તે અથવા એની જે ગણના તે. ૨ ચોવિસ મણનું વજન. ૩ વીસ કરોડ એકવીસ લાખ ચુમ્મોતેર હજાર એટલી જે સંખ્યા તે.—એને ૧૮ ગણી કરતાં ૧૮ ભાર વનસ્પતિની સંખ્યા નિકળે તેમાં ૪ ભાર ફળતાં ઝાડ, ૪ ભાર ન ફળતાં ઝાડ, ૪ ભાર કાંટાવાળાં ઝાડ ને ૬ ભાર વેલી. ૪ ૨૦ તોલાનું જે વજન તે. ૩૬૦ તોલા અથવા ૪૦ તોલાના શેર લેખે ૯ શેર સુનાનું દાન કરણ રાજા રોજ કરતો. એ અઢાર ભાર સોનું કેવાય. ૫ કાગળ વગેરે ઉડી ન જાય માટે તેના ઉપર મુકેલો જે જડ પદાર્થ તે; ભારણ. ૬ અપચો; અજીરણ (પેટમાં ભાર છે). ૭ મોભ્ભો; દરજાનું મોટપણ; માન; બોજ; વક્કર. ઘરમાં તેનો કોઈ ભાર રાખતું નથી. ૮ ચેહેરા ઉપર મોટપણ-માન-રીસનું જે તેજ-ડોળ તે. તેને આજ ભાર આવ્યો છે. ૯ ઉપકાર; પાડ; એસાન; આભાર. તેનો મારા ઉપર બહુ ભાર છે. ૧૦ અમુક તોલ જેટલું જે કંઈ તે-પૈસા ભાર, રતિ ભાર, રૂપિયા ભાર. ૧૧ સમૂહ; જથો. સૈન્ય ભાર, અશ્વ ભાર ઈ૰. ભાર વેવો એટલે ભાર ઊંચકવો-ઊંચકી ચાલવું. ભાર મુકવો એટ ઉપકાર કરવો-કરેલો ઉપકાર કંઈ બતાવવો.

ભારજા, સ્ત્રી૰ [ભાર્યા] પરણેલ સ્ત્રી; પત્નિ; બઈરી. કુભારજા-નઠારી સ્ત્રી.

ભારટિયો-ઠિયો, પુ૰ ઘરના માળાના જાડાં આડાં લાકડાંમાંનું એકેકું.

ભારણ, ન૰ જે એકાદી ભાર વસ્તુ કોઈ બીજી ઉપર મુકવી તે. (વાસણ કાગળ લુગડાં પાતરાં વગેરે ઉપર).

ભારતી, સ્ત્રી૰ [સં૰] વાણી. ૨ સરસ્વતી.

ભારતી, પુ૰ દશ પ્રકારના ગોસાંઈમાંનો એક ભેદ.

ભારદોરી, સ્ત્રી૰ અધુરે ન જાય માટે મન્ત્રેલી માંદળિયાં વાળી જે સુતરની દોરી દાડાવાળીની કંમરે બાંધવામાં આવેછે તે-એ માંદળિયામાં ચાર ચકલાની ધૂળ, હરમાનની મળીવગેરે હોયછે.—ઢોરને પણ બાંધવામાં આવેછે.

ભારદ્વાજ, પુ૰ એક પક્ષી. ૨ એક ઋષિ.

ભારબરદારી, વિ૰ લાધેલો-મુકેલો ભાર લઈ ચાલનાર-ખેંચનાર.—ગાડું, ઊંટ, પોઠી વીગેરે. [વક્કર.

ભારબોજ, પુ૰ ભાર; બોજ. ૨ મોટપણ; મરતબો; વજન;

ભારવટિયો, ભારટિયો. [ઢાંકી રાખવું.

ભારવું ક્રિ૰ સ૰ દેવતા-અગ્નિ જતો ન રે માટે રાખમાં

ભારી, વિ૰ બોજ-ભારવાળું. ૨ કિંમતમાં વધારે; મોઘું. ૩ અઘરૂં; મુશકેલ; મોટું. (કામ). ૪ ઘણું; અતિશય.

ભારી, સ્ત્રી૰ બેચાર લાંબી ચીજને એકઠી બાંધેલી તે; જુડી. લાકડાં-ઘાસની ભારી.

ભારે, વિ૰ શિરસ્તાથી વધારે ભારવાળું; ઘણા ભારવાળું; (હલકાનું ઉલટું). ૨ સુસ્તીવાળું-ચપળતા વિનાનું (આજ મારૂં શરીર ભારે લાગેછે). ૩ વધારે; ઘણું (કિંમત, ભાવમાં). ૪ અઘરૂં-મુશ્કેલ (કામ). ભારે કરવું એટલે એક વાતને મોટી-મોઘી કરવી. ભારે થવું

એટલે માન ધરવું–મોઘું થવું (ખુશામત કરાવાને માટે). ભારે પડવું એટલે મોઘું પડવું (કિંમતમાં). ૨ બોજા જેવું લાગવું–જણાવું.

ભારેખમ, વિ૦ આબરૂદાર; પ્રતિષ્ઠિત; મોભ્ભાવાળું (માણસ). ૨ મોટાઈના તેજ–ડોળવાળું (મોઢું).

ભારેવાઈ, વિ૦ દાડાવાળી; ગર્ભવતી (સ્ત્રી).

ભારો, વિ૦ મોટી ભારી; માથે ઉપાડવાનો ભાર–બોજ તે. –ઘણુંકરીને લાકડાં ઘાસ વગેરેનો. ૨ ખુલ્લાં સઢનો છેડો, જેને આધારે પવન ઓછો વત્તો લેવાતો કરાયછે. ૩ ઘણું–અતિશય તે. દુખનો ભારો.

ભારોટિયો–ઠિયો, **ભારટિયો–ઠિયો.**

ભારોભાર, અ૦ સરખે વજને; સાટે–એક પલ્લાંમાં એક ને બીજાં પલ્લાંમાં બીજું તેમ. ઝમરૂખ જુવારની ભારો ભાર મળેછે. [ના વતની.

ભાર્ગવ, પુ૦ એ નામની બ્રાહ્મણની એક જાતિ–ભરૂચ-

ભાર્યા, સ્ત્રી૦ સ્ત્રી; વહુ; ધણિયાણી.

ભાલ, ન૦ કાદવવાળી જમીન. ૨ રેતાળ જમીન.

ભાલદાર, પું૦ છડીદાર; નેકી પોકારનાર.

ભાલિયો, પુ૦ ગાગેર.

ભાલું, પું૦ ભાલો. [લોડાંનું ફળું.

ભાલો, પુ૦ [ભલ્લ] એક શસ્ત્ર. વાંસની અન્દર પેસાડેલું

ભાવ, પુ૦ હૃદયમાં જેવું લાગવું–હોવું–થઈ આવવું તે; વૃત્તિ; જોસ્સો. લાગણી.–શત્રુ ભાવ, ભક્તિભાવ, સ્નેહભાવ ઈ૦. ૨ જન્મ પ્રકૃતિ; સ્વભાવ. રજો ભાવ, તમોભાવ, સત્વ ભાવ. ૩ રસશાસ્ત્રમાં–રસ ઉત્પન્ન–પ્રગટ થવામાં જે વૃત્તિ–વિષય ઉપયોગમાં આવે તે. એ પાંચ છે–વિભાવ, અનુભાવ, સાત્વિક ભાવ, વ્યભિચારિ ભાવ ને સ્થાઈ ભાવ. ૪ અનુભાવ–અન્દરના રસનું જે બ્હાર દેખાવું તે; આંખ, હાથ વગેરેના ચાળા તે. ૫ ગુપ્ત રેયલો અર્થ; છૂપો ભેદ. ૬ બજારમાં ઠરતું મૂલ; દર. ૭ ઈરાદો; ધારણા; રુચિ; ઈચ્છા. ૮ હેત; માયા. ૯ આસ્થા; વિશ્વાસ. ૧૦ હૃદયનો પ્રેમ–ભાવના ભુખ્યા. ૧૧ (કોઈમાં) જે ગુણનું જે હોવું તે; સ્થિતિ; હાલત. પણું, ત્વ, તા–પુરુષ ભાવ, શિષ્યભાવ ઈ૦. ૧૨ સત્તા; કાર્ય; ફળ–ગ્રહભાવ. ૧૩ હોવું–હાજર તે. એ ઉપરથી અભાવે એટલે ગેરહાજરીમાં. ૧૪ વખાણરૂપી કવિતા.–શિવરામ દરબારના ભાવ ગાયછે. [વટ ભાંગિરે.'

ભાવટ–ઠ, સ્ત્રી૦ ઉપાધિ; જંજાળ; આપદા.–'ભવની ભા-

ભાવતબીજ, સ્ત્રી૦ કારતક સુદ બીજ–એ દાડે બેનને ત્યાં ભાઈ જમવા જાય છે.

ભાવતું, વિ૦ પસંદ પડતું; મન ગમતું. ભાવતું ભોજન.

ભાવન, ન૦ ઘણું કરીને કોઈને રીસ ચડે તેવું કેવું તે; ઠાક મારવા તે; ઠોક; મેણું. ભાવન મુકાવવાં–પાડવાં કેવાય [છે.

ભાવન, વિ૦ ભાવતું.

ભાવનબીજ, **ભાવતબીજ.**

ભાવના, સ્ત્રી૦ મનમાં મુરતી બાંધવી તે; કલ્પના; ધારણા. ઈશ્વરની સાકાર ભાવના. ૨ વિસ્વાસ; આસ્થા. ૩ પ્રેમ; વ્હાલ. ૪ પટ. એને લીંબુના રસની ભાવના દો.

ભાવવું, ક્રિ૦ સ૦ સવાદે સારૂં લાગવું. (જીભને). ૨ પસંદ પડવું; ગમવું. (મનને).

ભાવસાર, વિ૦ લુગડાં છાપવાનો ધંધો કરનાર; છીપો.

ભાવાર્થ, પુ૦ [સં૦] અન્દરનો અર્થ; ગુપ્ત રેયલો ભેદ.

ભાવિક, વિ૦ [સં૦] આસ્થા–નિષ્ઠાવાળું.

ભાવી, ન૦ [સં૦] ભવિષ્યમાં બનવાનું તે.

ભાવી–વે પ્રયોગ, પુ૦ જેમાં ક્રિયાપદનો ભાવ–અર્થ એજ કર્તા હોય તે પ્રયોગ. પેટમાં દુખે છે.

ભાષક, વિ૦ [સં૦] ભાષણ કરનાર; બોલનાર.

ભાષણ, ન૦ [સં૦] મોડેથી બોલવું તે. ૨ એકાદો વિષય વાંચવો અથવા મોડેથી કંઈ સંભળાવવો તે.

ભાષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મોડાંમાથી કાડેલા જે અવાજ–ઉચ્ચાર વડે માણસો એક બીજામાં પોતાના વિચારનો વેવાર ચલાવેછે તે. ૨ એક ઠેકાણાના ઘણુંકરીને સઘળા લોક તેજ ઉચ્ચારના ને તેજ અર્થના શબ્દ–વાક્ય બોલેછે લખેછે તે; બોલી. સંસ્કૃત ભાષા, અંગ્રેજી ભાષા, ગુજરાતી–મરાઠી–હિંદી ભાષા ઈ૦.

ભાષાન્તર, ન૦ [સં૦] કોઈ વિષય, એક ભાષામાંથી બીજી ભાષામાં આણવો–ણે લો તે; તરજુમો. [૨ ભાષી.

ભાષી, વિ૦ [સં૦] બોલનાર–મિતભાષી, બહુ ભાષી, મધુ-

ભાષ્ય, ન૦ [સં૦] મૂળ સૂત્ર ઉપર વિસ્તારથી આપેલી જે જે સમજ તે; ટીકા; વૃત્તિ.

ભાષ્યકાર, પુ૦ ભાષ્ય કરનાર.

ભસ, પુ૦ [સં૦] મનમાં જે છાપ–છાયા પડવી–પડેલી તે. ૨ સરખાંપણું તે; દેખાવું તે. તાવનો ભાસ દેખાય છે. ૩ બનવાનો જોગ દેખાવો તે. ૪ પ્રકાશનું આછું દેખાવું તે.

ભાસમાન, વિ૦ [સં૦] પ્રકાશ આપતું. ૨ કલ્પનામાં આવે તેવું; મનમાં દેખાય તેવું. [મનને લાગવું.

ભાસવું, ક્રિ૦ અ૦ દેખાવું; જણાવું. ૨ કલ્પનામાં આવવું;

ભાસ્કર, પુ૦ [સં૦] સૂર્ય.

ભાળ, ન૦ [ભાલ] કપાળ.

ભાળ, સ્ત્રી૦ ખોળ; ખબર; શોધ; ઠેકું; સગડ; પત્તા; વાવડ; ઠેકાણું. ભાળ કાડવી–લાગવી.

ભાળવણ, સ્ત્રી૦ સોંપણ; સિફારસ.

ભાળવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઓળખાણ કરાવવું. ૨ સોંપવું.

ભાળવું, ક્રિ૦ સ૦ જોવું; અવલોકન કરવું; દેખવું.

ભાળિયો, ગાગેર.

ભાળું, અ૦ વારૂ.—એ ઠીકની ભાળું.

ભિંગડાં, ન૦ માછલીના ઉપરના ભાગ ઉપર છોતરાં રૂપ

જે નાના પાતળાં ચળકતાં હોય છે તે. ૨ મોયલી ચામડીના છોડાં (ફોલ્લાના). ૩ છોતરાં (દાળના).

ભિંગારી, સ્ત્રી૰ એક જાતનો પાંખવાળો જીવડો; ભમરી.

ભિંગારો, પુ૰ પીળાં માથાંનો પાંખવાળો કાળો જીવડો; ભમરો.

ભિંછરૂં, વિ૰ ઘણા વાળવાળું. ૨ માથાંનાં બાલ વિખરાયલા હોય તેવું (માણસ).

ભિંજવવું, ક્રિ૰ સ૰ ભીનું કરવું; પલાળવું. ૨ સમજાવી પોતાનાં મતનું કરવું; લલચાવવું.

ભિંજાવું, ક્રિ૰ અ૰ ભીનું થવું. તે વરસાદમાં ભિંજાયો.

ભિંડાં-ડા, ન૰ એક જાતનું શાક. એનો છોડ તે ભિંડાનો છોડ કેવાય છે.

ભિંડી, સ્ત્રી૰ એક જાતનો છોડ—એની સોટિયો થાયછે ને એને પલાળી છોલ ઉતારી તેના દોરડાં બનાવેછે.—એ સણ કરતાં સુંવાળાં હોય છે.

ભિંતડી,—રડી, **ભિત્તડી**.

ભિક્ષા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ધર્મ પ્રમાણે યાચના કરવી તે (બ્રાહ્મણ—બ્રહ્મચારી—વિદ્યાર્થીયે). ૨ ભીખની જે રીત, જનોઈમાં બૈરાંએ કરેછે તે. ૩ ઘેરેઘેર ભીખ માગવી તે.

ભિક્ષાવૃત્તિ, સ્ત્રી૰ ભિક્ષાનો ધંધો; ભિક્ષાથી ગુજારો કરવો તે.

ભિક્ષુક, વિ૰ [સં૰] ભિક્ષા ઉપર ગુજારો કરી વેદશાસ્ત્રાધ્યયન કરનાર (બ્રાહ્મણ). ૨ યજમાનના આશ્રયમાં રેનાર ગોર બ્રાહ્મણ તે—(ભિક્ષુક ને ગૃહસ્થ).

ભિખવાળી, સ્ત્રી૰ ઓળખીતાં પાસથી ઉઘરાવેલાં નાણાંની બનાવેલી કાનની કડી; કોકરવું (છોકરાંને સારૂ).

ભિખવું, ક્રિ૰ સ૰ ભીખ માંગવી. ૨ શુભ કાર્યમાં બ્રાહ્મણોએ, જજમાનની પાસે દક્ષણા માગવી.

ભિખવું, ક્રિ૰ અ૰ પ્રાપ્તિ થતી બંધ થવી; નિરાસ થવું; રડી રેવું; મળવાનું તે ન મળવું. ભાઈ તો ભીખ્યા.

ભિખારચોટ, વિ૰ ભિખારીના જેવું; જીજ ફાયદાવાળું (કામ). ૨ ભીખ માગનારની પેઠે તાકીને બેસી રેનાર; ભુખડુ; દળદરી.

ભિખારી—રુ, વિ૰ ભીખ માગનાર. ૨ ગરીબ; દીનહીન.

ભિખારેણ, સ્ત્રી૰ ભીખ માગનાર સ્ત્રી.

ભિડવું, ક્રિ૰ અ૰ ભીડમાં હિંમતથી ધસવું—જવું. ૨ હોંસથી સાહસ કામ કરવાજવું.

ભિડવું, ક્રિ૰ સ૰ વાસવું; દેવું; બંધ કરવું (બારણું).

ભિડાભીડ, સ્ત્રી૰ અનેક જણ—વસ્તુ છેકજ પાસ પાસે આવી રયાં હોય તેવી જે હાલત તે; ઠઠ.

ભિડાવવું, ક્રિ૰ સ૰ તકરારમાં ગભરાવવું. ૨ ધમકી દેવી. ૩ લુચ્ચાઈમાં વળગવું—(સ્ત્રીને).

ભિડાવું, ક્રિ૰ અ૰ સાંકડ—તંગીમાં આવી રેવું. (નાણાથી; માણસ વનાના થયેથી વગેરે).

૧૧૨

ભિત્તડી—રડી, **ભીત**.

ભિત્તર, અ૰ [આભ્યન્તર] અંદર; માંય.

ભિત્તર, ન૰ દિલ; હૈડું; કાળજું. ભિતર દાઝવું.

ભિનોવું, ક્રિ૰ અ૰ ભીનું થવું; પાણીથી પલંળેલું થવું.

ભિનાસ, સ્ત્રી૰ કંઈ ભીનાંપણું હોય તે.

ભિન્ન, વિ૰ [સં૰] જૂદું—છૂટું પડેલું; અન્તર પડેલો હોય તેવું. ૨ જૂદું; નોખું. **ભિન્નતા**—જુદાઈ; ભેદ; અન્તર; પડદો.

ભિન્નભાવ, પુ૰ [સં૰] જુદાઈ; ભેદ; અન્તર.

ભિમડાં, ન૰ બાળક મોડું બીડી હોઠ ફફડાવી થુંકના છાંટા ઉરાડે તે. ભિમડાં ઉરાડવાં કેવાય છે.

ભિલડી, સ્ત્રી૰ ભીલની સ્ત્રી—છોકરી.

ભિલામું, ન૰ **ભિલામો**.

ભિલામો, પુ૰ એક જાતના ઝાડનું બી—ઓસડમાં વપરાય છે. ભિલામો મારવો એટલે તેનું તેલ કાડવું અથવા દરદ ઉપર ચોપડવું.

ભિલ્લુ, વિ૰ સામ સામાં રમવામાં એક તરફના જેટલાં, તેમાંનું એકેકું; બિલ્લુ; સાથી.

ભિસ્તી, પુ૰ [ફા૰] ચામડાંને કોથળે—મસકે પાણી ભરવા, છાંટવાનો ધંધો કરનારો.

ભીખ, સ્ત્રી૰ [ભિક્ષા] ખાવા હોડવા વગેરેનું ન મળેથી અહિં તહિં લોકની પાસે ધર્માદા જે માગવું તે. ૨ ગરીબ માગનારને જે આપેલું તે; ખેરાત. ૩ ઘરનું ન સહેથી ઓળખિતાં પાસથી ઉઘરાવીને એકઠું કરેલું એવું જે તે. ભીખનો ચૂડો, ભીખની પાઘડી વગેરે.

ભીજ, સ્ત્રી૰ કોઈ વસ્તુમાં પાણી હવાનું—ભિનાસનું જે પસરવું—મચવું તે. ઘઊંમાં ભીજ નથી આવી.

ભીડ, સ્ત્રી૰ લોકોનો જમાવ; ઠઠ. ૨ સાંકડ; તંગી (જગા—નાણા વગરેની). ૩ અડચણ; હરકત; નડ.

ભીડી, **ભિંડી**.

ભીત, સ્ત્રી૰ [ભિત્તિ] એકાદાં મુકામના રક્ષણને માટે પથ્થર—ઈંટ—મટોડીનું જે ઉંચું ચણતર તે; દિવાલ.

ભીતિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] બીક; ડર; દેહેશત; ભય.

ભીતો, પુ૰ ભીત ઉપર જે આડો ભારઠિયો મુકવામાં આવેછે તે.

ભીનું, વિ૰ જેમાં પાણી પચેલું હોય તેવું; પાણીથી પલાળેલું; પાણીમાં બોળેલું. ૨ પાણી મચેલી હવાવાળું; લીલું; હવાવાળું (સુકું નહિ).

ભીમઅગિયારસ, સ્ત્રી૰ જેઠ સુદ અગિયારસ (નિર્જળા).

ભીર, સ્ત્રી૰ સહાયતા.

ભીલ, પુ૰ [ભિલ્લ] ડુંગર, કોતર, રાનમાં રેનારા જફગલી લોક, જે જાનવરના શિકારથી ને તીર મારી માણસોને મારી લુટેથી પોતાનું ગુજરાન કરેછે. આર્ય લોકોની પેલાં જે આપણા દેશમાં વસતા તેની ઓલાદના.

ભુંઆં, ન૦ પાણી. ભુંઆં ભરાઈ જવાં-પાણી ભરાઈજવાં -થાકીજવું-હારીજવું. તેના ભુંઆં ભરાઈગયાં.

ભુંઈ, ભાંચ.

ભુંકવું, ક્રિ૦ અ૦ ગધેડાનું બોલવું.

ભુંગરા-ળા, પુ૦ સેકેલા ઘઉં-ચણા.

ભુંગરેટ, સ્ત્રી૦ તપેલી રાખ.

ભુંગળ, સ્ત્રી૦ ધન્તુરાના ફુલના આકારનું ફુંકીને અવાજ કાડવાનું ધાતુનું વાજું. ૨ બારણાંને બન્ધ રાખવાનો લોડાનો જે આડો ગૂજ તે.

ભુંગળિયો, પુ૦ ભુંગળ વગાડનારો.

ભુંગળી, સ્ત્રી૦ વાંસ-ધાતુની નળી, જેમાં ફુંકેથી અગ્નિમાં બળતું થાય છે તે. (સોનીની, રાંધવાની, વગેરેની). ૨ જેને છાતીપર મુકવાથી ધબકારા સંભળાય છે તે. ૩ (રમકડીની). ૪ (કાનનાછિદ્રની). ૫ કાને ઘાલવાના લોળિયાંનો ફેર-પેચ. ૬ (બેરાઓ કાને ધરી સાંભળે છે તે).

ભુંગળું, ન૦ નળીના આકારનો જે ઘાટ તે-(કાગળ-ધા-

ભુંજવું, ભુજવું. [તુ વગેરેનો).

ભુંડ, ભૂંડ.

ભુંડણ, ભૂંડની માદા.

ભુંડાઈ, સ્ત્રી૦ ભુંડો ગુણ; ભુંડાંપણ. ૨ અણબનાવ; કજિયો; મિનાકસો. ૩ ખરાબી; બદી.

ભુંડાસ, સ્ત્રી૦ સેજ સાજ ભુંડાઈ.

ભુંડું, વિ૦ ખરાબ; દુષ્ટ; પાપી; અનીતિનું. ૨ વેરીલું; ખારિલું. ૩ કપટી; મિંઢું. એ શબ્દ નામદાખલ પણ વપરાય છે.

ભુંથું, ન૦ મોથું. વિ૦ બડોળ-બદ સિકલ (સ્ત્રી).

ભુંભું, અ૦ ભુંગળનો જે અવાજ તે.

ભુંસવું, ભુસવું.

ભુંસું, ન૦ કચરાઈ ગયલા છેક ઝીણાં છાલાં (ભાત ઘઊં વગેરેના). ૨ ખાવાની ચારમાંનું ખાતાં જે રેયલું તે.

ભુઆં, ભુંઆં.

ભુઓ, પુ૦ મેલી વિદ્યા જાણનારો-ભુત ડાકેણ કાડનારો. ૨ કિડિયારાંમાં થતો એક જીવડો.

ભુકી, ભૂકી.

ભુકે ભુકો, અ૦ ભૂકો ભૂકી થઈ ગયલું હોય તેવું; ચુરે-

ભુકો, ભૂકો. [ચુરો.

ભુક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સંસારના લ્હાવા; ઉપભોગ. ૨ ખાવું તે; ખાવાની દાનત-રીત.

ભુખ, ભૂખ.

ભુખાળુ, વિ૦ ભૂખે પિડાતું; ખાવા ન મળતું હોય તેવું; કંગાળ. ૨ બહુ ગરજુ; તંગીમાં આવેલું. ભુખાળુ બારસ એટલે અગિયારસનું અપવાસી બારસે પારણા વેલાં વેલાં કરવાની આતુરતા રાખેછે તેવી આતુરતા વાળું.

ભુખર, પુ૦ વાણને જે ઉત્તર તરફનો પવન લાગે તે.

ભુચિયો, વિ૦ ભાંગિ જાય તેવો-થોડાં ઘીનો (લાડુ).

ભુજ, પુ૦ [સં૦] ખભાથી તે કોણી લગીનો જે અવયવ તે. ૨ ખભાથી તે વચલી આંગળીના નખ સુધીનો જે

ભુજંગ, પુ૦ [સં૦] સર્પ; સાપ; નાગ. [હાથ તે.

ભુજંગપ્રયાત-ગી, ન૦ અક્ષરછંદનો એક પ્રકાર.

ભુજવું, ક્રિ૦ સ૦ સેકવું-રોટલી અનાજ વગેરેને.

ભુટ્ટાચોર, વિ૦ હલકી ચોરી કરનાર.

ભુટ્ટો, મકેદોડો.

ભુઠ્ઠું, ભૂઠ્ઠું.

ભુડકવું, ભુરકવું.

ભુડકસ, ન૦ નાનાં નાનાં બાળક-છોકરાં.

ભુત, ભૂત.

ભુતખાનું, ન૦ જ્યાં ભૂતનો વાસ હોય તે ઠેકાણું.

ભુતડું, ન૦ અવગતિયે પામેલો જીવ; ભૂત.

ભુતડો, પુ૦ ખડીના જેવી મટોડી-બૈરાં માથું ચોળવામાં લેછે-(ઘોઘા ભાવનગરની).

ભુતાવળ, ન૦ ભૂતનું લશ્કર-ટોળું.

ભુદર, ભૂધર. [૨ પીપળાના ટેટા.

ભુંના, ન૦ તુવેરમાંથી નીકળતી લીલી સુકાઈ ગયલી તુવેર.

ભુપત, ભૂપતિ.

ભુમી, ભૂમિ.

ભુર, ભુરસી.

ભુરકવું, ક્રિ૦ સ૦ મોહ-મન્ત્રથી વશ કરવું. ૨ છેતરવું; ઠગવું.

ભુરકવું-કાવું, ક્રિ૦ અ૦ ભડકવું (બળદે).

ભુરસી, સ્ત્રી૦ જનોઈદીઠ ભાગે પડતી આવેલી જે દક્ષણા તે.

ભુરાટ, સ્ત્રી૦ જરાક ભૂરો રંગ દેખાય તે.

ભુરાટણ, ન૦ ગભાણની જમીનની મટોડી- સફેત પણ કંઈક રતાસવાળી મટોડી જે ગામડાંમાં ઘરની ભીતને

ભુરાટું, ન૦ ભુરૂં મટોડું. [લગાડવામાં આવેછે તે.

ભુરાસ, ભુરાટ.

ભુરું, ભૂરું. [વગેરે બનાવવામાં આવેછે.

ભુરુંકોળું, ન૦ એક જાતનું કોળું જેની વડી, પાપડ, પાક

ભુલ, ભૂલ. [ણસ, સ્વભાવ વગેરે).

ભુલકણું, વિ૦ વારેવારે ભૂલ કરે-વિસરી જાય તેવું (મા-

ભુલચુક, સ્ત્રી૦ ભૂલ ને ચૂક-ભુલચુક લેવીદેવી એટલે આંકડામાં ભુલ અથવા સેજસાજ ચૂક હોય તો તે પ્રમાણે રકમ મુજરે આપવી-લેવી.

ભુલથાપ, સ્ત્રી૦ ભુલાવીને મારવું તે; આડું અવળું સમજાવવું તે; છેતરવું તે.

ભુલભુલાવણું, વિ૦ ગુંચવણ ભરેલું.

ભુલવણ-ણી, સ્ત્રી૦ ભુલવું તે; ભુલાવું તે. ૨ ભુલ થાપ.

ભુલવું, ક્રિ૦ અ૦ વિસરી જવું; યાદ ન રેયલું હોય તેવી હાલતમાં આવવું. ૨ એકાદું કામ કરવાની રીતથી આડું જવું; ગફલત કરવી. ૩ ખોટું કરવું હોય તેવી હાલતમાં

આવવું. ૪ અક્કલ ગુમાવવી (વ્યસન, ધન વગેરેના મદમાં). ૫ મોહમાં ફસાવું-ભુલી જવું.

ભુલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ભૂલે તેમ કરવું.

ભુલું, ભૂલું.

ભુલાવો, પુ૦ ઊંધુ સમજવું તે; છેતરાવું તે; ભૂલ પડવી તે.

ભુવન, ન૦ [સં૦] જગત્; લોક. એ ચૌદ કેવાયછે. સાત ઉપલાં ને સાત નીચલાં. [પ્રદેશ.

ભુવર્લોક, ન૦ [સં૦] ભૂલોક ને સૂર્ય એ બેની વચમાંનો

ભુવો, ભુઓ.

ભુસકો, પુ૦ ઊંચેથી નીચે કુદી પડવું તે.

ભુસાડવું, ભુસવું.

ભુસાવું-સેડવું, ક્રિ૦ સ૦ લખેલું-ચિત્રેલું છેકી નાખવું-કાઢીનાખવું- રદ કરવું.

ભૂ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૃથ્વી. ૨ ભોંય; જમીન. એ શબ્દ બીજા સાથે જોડાય છે. ભૂચર, ભૂપતિ, ભૂકમ્પ ઈ૦. ન૦ પાણી (બાળકની ભાષામાં).

ભૂ, વિ૦ [સં૦] ઉત્પન્ન થયલું. સ્વયમ્ભૂ-પોતાનીમેળે ઉત્પન્ન થયલું. પદ્મભૂ-કમળમાંથી ઉત્પન્ન થયલું ઈ૦.

ભૂંડ, ન૦ એક જાતનું ચોપગું જાનવર, એ હાથીના રંગનું ટુંકા પગ ને ટુંકી પુંછડીનું લાંબાં મોઢાંનું ને દબડા જેવાં પેટવાળું હોય છે. રાનીભુંડને બે દાતરડી હોય છે, ને તે ઘણું જોરાવર હોય છે. ગામના ભૂંડ ઉકરડા વાળી ને કાદવવાળી જમીનમાં રેછે.

ભૂંડું, ભુંડું (રુડું ને ભુંડું). [લું થવું તે.

ભૂકમ્પ, પુ૦ પૃથ્વીના એકાદા ભાગનું કોક વેળા જે હા-

ભૂકી, સ્ત્રી૦ બહુ બારીક ભૂકો.

ભૂકો, પુ૦ એકાદા સુકાપદાર્થને કાપ્યા કરેથી-ખાંડેથી-વાટેથી-ઘસેથી તેની લોટ જેવી જે હાલત થાય તે; ચૂરો. ૨ છેક નાના કકડા.

ભૂખ, સ્ત્રી૦ ખાવાની જે સ્વાભાવિક ઈચ્છા પ્રાણી માત્રમાં છે તે. ૨ ખાવાની રુચિ-ઈચ્છા થવી તે. ૩ ઈચ્છા; લોભ; તૃષ્ણા. ભૂખ લાગવી, ભૂખ્યાં થવું, ભૂખે મરવું એમ શબ્દો થાય છે.

ભૂખ્યું-ખરૂં, વિ૦ જેને ભૂખ લાગી હોય તે. ૨ અડધું-પડધું જમી ઉઠી ગયલું તે. ૩ ગરજુ; તંગીમાં હોય તે.

ભૂગોળ, પુ૦ પૃથિવિનો ગોળો. ભૂગોળવિદ્યા એટલે ભૂગોળ ઉપરની રચના સંબંધી જાણવાની વિદ્યા.

ભૂચર, વિ૦ પૃથ્વિ ઉપર ફરનારાં-જીવનારાં (પ્રાણી)-(જળચર નહિ).

ભૂઠું, વિ૦ શરમિન્દું; ઓશિયાળું; બાવરું.

ભૂત, ન૦ તત્વ. પૃથ્વી-પાણી-તેજ-વાયુ-આકાશ; એ પઞ્ચમહાભૂત કેવાય છે. ૨ મરતી વેળા મરનારનું મન કશામાં રહી ગયેથી મરી ગયા પછી તેના જીવની સ્થિતિ જે રૂપે થયલી મનાય છે તે. એની ઘણી જાત છે-ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, બ્રહ્મ રાક્ષસ, ખવિસ વગેરે. એ મસાણમાં ઝાડોમાં રેછે ને મનુષ્ય પ્રાણીને પીડા કરેછે. ૩ શરીર; દેહ. ૪ વિચિત્ર બિયામણું માણસ.

ભૂત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] થયલું; ગયલું; ગુંજરેલું. એ શબ્દ બિજા સાથે જોડાય છે ને વાળું, રૂપ-હાલતમાં આવેલું, એવા અર્થ રાખેછે. આશ્ચર્યભૂત, અફ઼ગભૂત, મર્યાદાભૂત ઈ૦.

ભૂતકાળ, પુ૦ ગયલો કાળ. (વર્તમાન અથવા ભવિષ્ય નહિ). કરેછે એ વર્તમાન, કરયું એ ભૂત ને કરશે એ ભવિષ્ય.

ભૂતળ, ન૦ પૃથ્વિની સપાટી.

ભૂદેવ, પુ૦ બ્રાહ્મણને એ શબ્દ લગાડવામાં આવેછે.

ભૂધર, પુ૦ પર્વત. ૨ પર્વતને ઊંચકી રાખનાર કૃષ્ણ; ઈશ્વર. ૩ શેષનાગ. ૪ રાજા.

ભૂપ, પુ૦ રાજા.

ભૂપકલ્યાણ, પુ૦ કલ્યાણ રાગનો એક ભેદ.

ભૂપતિ, પુ૦ [સં૦] રાજા.

ભૂપાળ, પુ૦ [સં૦] રાજા. (ભૂપાલ).

ભૂભાર, ન૦ [સં૦] પૃથ્વિ ઉપર પાપી માણસોથી પાપ રૂપ જે ભાર થાય તે.

ભૂમિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૃથ્વિ. ૨ ભોંય; જમીન.

ભૂમિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૃથ્વિ. ૨ અમુક સ્થળ-યુદ્ધ, નાટક વગેરેનું. ૩ જ્ઞાનીની સાત પ્રકારની ઉત્તરોત્તર સાત સ્થિતિ થાય છે તેમાંની એકેકી.

ભૂમિતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૃથ્વિ ઉપરના અન્તરો ને નાના પ્રકારની આકૃતિયો માપવાની વિદ્યા.

ભૂર, ભુરસી.

ભૂરિ, વિ૦ [સં૦] ઘણું; વધારે.

ભૂરું, વિ૦ રાતો, કાળો ને પીળો એ ત્રણ રઙ્ગની મેળવણીથી જે રઙ્ગ થાય તે રઙ્ગનું; જેમાં જરા રતાસ હોય તેવા રઙ્ગનું-સુરતમાં નિમાળાને ભૂરા કેછે તેમ આસમાની રઙ્ગને પણ ભૂરો કેછે.

ભૂલ, સ્ત્રી૦ ભૂલવું તે; વિસ્મૃતિ; ગફલત; ચૂક; ખોટું તે. ૨ ગેર સમજ. ૩ મોહ; છેતરાવું તે.

ભૂષણ, ન૦ [સં૦] શોભા; સણગાર.

ભૂષિત, વિ૦ [સં૦] શોભિતું કરેલું; સણગાર સજેલું.

ભૂસું, ભુસું.

ભૃકુટી, સ્ત્રી૦ [સં૦] ભવું; ભમ્મર.

ભૃગુવાર, શુક્કર વાર.

ભૃઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] ભમરો.

ભૃવ, સ્ત્રી૦ આંખની ભમર.

ભેંકડો, પુ૦ બાળકે અથવા બાળકની પેઠે મોટાંએ તાણીને-લાંબે સાદે રડવું તે. ભેંકડો મુકવો કેવાય છે.

ભેંચો, પુ૦ ડાબી-કચરી પોચું કરી નાખવું તે અથવા એ જે પોચો થયલો પદાર્થ તે; છુંદો.

ભેંટ, ભેટ.
ભેંસ, સ્ત્રી૰ એક જાતનું ચોપગું આછા કાળા રઙ્ગનું પશુ, એને દૂધ ઘી માટે લોક પાળેછે.
ભેંસાર, પુ૰ પાડો.
ભેંસલો, પુ૰ ધરેડની વચમાંનો ઊંચો ભાગ.
ભેંસાસુર, પુ૰ પાડા જેવો ડરામણો પુરુષ.
ભે, પુ૰ ભય; બીા.
ભેક, પુ૰ [સં૰] દેડકો.
ભેખ, પુ૰ કૃત્રિમ વેષ. ૨ સાધુ.
ભેખડ, સ્ત્રી૰ મટોડાંનું મોટું ઢેફું. ૨ ઝુમી રયલા ટેકરાનો ભાગ. ૩ નાણાનો ઢગ.
ભેગ, પુ૰ મિશ્ર કરવું-કરેલું તે; મેળવણી. ઘીમાં-સુનામાં ભેગ છે.
ભેગું, અ૰ એકઠું; સાથે-મળેલું હોય તેવું. લોક ભેગા કરવા; ભેગો રેજે-સાથે રેજે. ૨ મિશ્ર કરયું હોય તેવું-દૂધ દહીં ઘી મધ ભેગાં કર.
ભેજ, સ્ત્રી૰ ભિનાસ.
ભેજું, ન૰ માથાની ઓપરીની અન્દરનો નરમ પદાર્થ, જાં ગ્નાન શક્તિના તન્તુઓ છે તે; મગજ. ૨ ગ્નાનશક્તિ. ભેજું ફાટીજવું એટલે દિવાના થવું. ભેજું ખસવું એટલે વાપર જવું અથવા અક્કલ જવી. ભેજું ઠેકાણે છે એટલે અક્કલ છે.
ભેટ, સ્ત્રી૰ મિળાપ; મળવું તે; વાતચિત. ૨ અર્પણ; બક્ષીસ; નજરાણું. ભેટ કરવી-આપવી-લેવી.
ભેટવું, ક્રિ૰ સ૰ કોટે વળગવું; આલિઙ્ગન કરવું. ૨ મળવું; મેળાપ કરવો.
ભેટમ્ભેટા, સ્ત્રી૰ લડવામાં સામસામું વળગી પડવું તે.
ભેટાડવું-વવું, ક્રિ૰ સ૰ બે જણ ભેટે-મળે તેમ કરવું (તીજાએ સ્નેહમાં).
ભેટિયો, પુ૰ ભેટ કરાવનારો. ૨ મન્દિરનો ભટિયો.
ભેડ, ન૰ મેંઢું; ઘેટું.
ભેડિયો, પું૰ ઘેટાંનો કાળ-વરુ.
ભેણું, ન૰ પુડા કરવાનું માટીનું વાસણ.
ભેદ, પુ૰ [સં૰] જૂદું પાડવું તે. જય મેળવવાના ચાર પ્રકારમાંનો એક-સામ, દામ, ભેદ ને દંડ. ૨ તફાવત; ફરક; અન્તર. અર્થ ભેદ, ભાષાભેદ, દેશભેદ. ૩ જુદાઈ; અન્તર. ૪ જાત, પ્રકાર, રીત, તરેહ. ૫ ગુહ્ય; ભરમ; મરમ; છાની વાત.-ભેદ લેવો-ફોડવો-આપવો. ૬ કપટ. છળભેદ રચવો.
ભેદવું, ક્રિ૰ સ૰ અન્દર પેસી જૂદું પાડવું; છેદવું. ૨ આરપાર છિદ્ર કરવું; વિંધવું. ૩ (લાક્ષણિક) જોરમાં અસર કરવી; પિગળાવી નાખવું (હૃદય). [ભેદી ગયું.
ભેદવું, ક્રિ૰ અ૰ અન્દર પેસવું-જવું; લાગુપડવું. ઔષધ
ભેદિયો, ભેદુ.
ભેદુ, વિ૰ ગુપ્ત વાત-ભેદ જાણનાર; મળતિયો; સાથી; રિફુ; [જાસુસ.
ભેભટ, સ્ત્રી૰ ઊની રાખ.
ભેર, ભેરી.
ભેરવ, પુ૰ [ભૈરવ] એ નામનો રાગ જે સવારમાં ગાવામાં આવેછે તે. ૨ શિવનું એક ભયઙ્કર રૂપ. [ગવાયછે.
ભેરવી, પુ૰ [ભૈરવી] ભેરવરાગની રાગણી, એ પ્રભાતે
ભેરવવું, ક્રિ૰ સ૰ આમટો મારવો; આમટો મારી વળગાડવું; અન્દર ઘાલી વળગી રયલું કરવું.
ભેરવાવું, ક્રિ૰ અ૰ વળગી રેવું. ૨ સાંકડમાં આવવું.
ભેરી, સ્ત્રી૰ [સં૰] નોબત; મોટું નગારું.
ભેરુ, વિ૰ સાથી.
ભેલાડવું, ક્રિ૰ સ૰ પાકેલાં ખેતરમાં ઢોર પેસાડી અથવા લુટી લઈ ખરાબી કરવી; વણસાડવું.
ભેવ, પુ૰ ભેદ; મર્મ.
ભેષજ, ન૰ [સં૰] ઓસડ.
ભેસપત્તવાર, ગુરુવાર.
ભેળ, પુ૰-સ્ત્રી૰ ભેગ. ૨ પાકેલાં ખેતરમાં ઢોર પેસાડી ખવાડી દેવું તે; લૂટ.
ભેળવવું, ક્રિ૰ સ૰ સાથે-જોડે-સામેલ રાખવું (કોઈ કામમાં કોઈને). ૨ મેળવવું; મિશ્રિત કરવું. (બે વસ્તુને એક બીજામાં). ૩ સઙ્ખ્યાને એકઠી મેળવવી; સરવા- [ળો કરવો.
ભેળસેળ, વિ૰ એકઠું; મિશ્રિત.
ભેળાડવું, ભેલાડવું.
ભેળુ, વિ૰ સાથી; મળતિયો.
ભેળેલું, ભેગું શબ્દ જોવો.
ભોં, અ૰ ભુંગળનો અવાજ બતાવેછે.
ભોં, સ્ત્રી૰ ભોંય; જમીન.
ભોંક, ભોક.
ભોંકોઠી, સ્ત્રી૰ ભોંયમાં ખાડો કરી અંદર દારૂ ભરી ફોડવામાં આવેછે તે.
ભોંચ, ભાંચ.
ભોંચરું, ભાંચરૂં.
ભોંચો, પુ૰ વાકેફગાર; ભોમિયો.
ભોંરી,-ભોંરો, ભમરી, ભમરો.
ભોંસવું, ભસવું. ૨ ભુંસવું.
ભો, પુ૰ ભય; બીક, ધાસ્તી.
ભોઈ, પુ૰ એક શૂદ્ર જાતિ છે-એ પાળખી-ડોળી ઊંચકવાનો ધન્ધો કરેછે.
ભોક, ન૰ છિદ્ર; કાણું; બાકું; વે.
ભોકવું, ક્રિ૰ સ૰ અણિવાળી ચીજ અંદર પેસાડવી; ઘોચવી. બરછી-કટારી ભોકવી.
ભોકારું, ભોપાળું.
ભોક્તા, વિ૰ [સં૰] ભોગવનાર (સુખ દુખનો). ૨ વિષયાનન્દી. ૩ રસિક.

ભોગ, પુ૦ [સં૦] ઉપભોગ; વહીવટ; ઉપયોગમાં લેવું તે-ભોગ કરવો. ૨ સુખનો લ્હાવો. ૩ સ્ત્રી સાથે જે સંભોગ કરવો તે-ભોગ કરવો. ૪ માઠી દશા; દુઃખ ભોગવવું તે. (કરમના ભોગ છે). ૫ દેવ-ઠાકોરને નૈવેદ્ય ધરાવવું તે-ભોગ ધરવો. છપ્પન ભોગ, ભોગના દર્શન ઈ૦. ૬ બળિદાન આપવું તે; ભોગ આપવો. બકરાનો ભોગ આપ્યો. [ચિત્.

ભોગજોગે, અ૦ કદાપી; કરમ સન્જોગે; વખાએ; કવ-

ભોગવટો, પુ૦ વહિવટ; વાપરવું તે; ઉપભોગ; સત્તા; ધણિયાતા પણું.

ભોગવવું, ક્રિ૦ સ૦ અનુભવવું; વિતવું; (સુખ, દુખ) સુખનો લ્હાવો લેવો ને દુખ ખમવું. ૨ સત્તા રાખવી; વહિવટ ચલાવવો; ઉપભોગ કરવો.

ભોગળ, સ્ત્રી૦ બારણાની આડી; ભુંગળ.

ભોગી, વિ૦ [સં૦] ભોગવનાર. ૨ સંસારી; વિષયી-(ભોગી ને જોગી). ૩ લ્હાવો-મઝા લેનાર; રસિક. ૪ આશક; પ્રીતમ. ૫ ભમરો. ૬ સાપ. ૭ રાજા.

ભોજક, પુ૦ જૈનના મન્દિરમાં ગાયન કરનારો. [મવાનું.

ભોજન, ન૦ [સં૦] જમવું તે. ૨ જમવાનો પદાર્થ; જ-

ભોજનદક્ષણા, સ્ત્રી૦ જમ્યા પછી-જમેલાને જે દક્ષણા તે.

ભોજપત્ર, ન૦ [ભૂર્જપત્ર] એક જાતના ઝાડની અન્તર-છાલ-એના ઉપર મન્ત્ર-કવચ લખીને તે માંદળિયાંમાં

ભોજલું, ન૦ માકડું. [મુકે છે.

ભોજાઈ, સ્ત્રી૦ [ભ્રાતૃજાયા] ભાઈની વહુ; ભાભી.

ભોટ, ભોથડ.

ભોટવો, પુ૦ ઘડો. ૨ કૂચ.

ભોઠું, વિ૦ શરમિન્દું-ઓશિયાળું-ઝાંખું પડીગયલું; ભૂઠું.

ભોથડ, વિ૦ મૂરખ; ઠોઠ.

ભોથું, ન૦ ઘાસની જાતના કેટલાક છોડનાં ચમ્મરના જેવાં જે જડાં થાય છે તે એકેકું જડું-દરભનું ભોથું. ૨ સેરડીમાનાં મુળિયાંના રેશા.

ભોપાળી, સ્ત્રી૦ એક રાગણી.

ભોપાળું, ન૦ પોલું-ખાલી તે; અન્દર જીવ-માલ-દમ નહિ તે. તેનું ભોપાળું નિકળીગયું એટલે બારથી ભરેલો દેખાતો હતો તે ખાલી જણાઈ પડ્યો.

ભોપી, પુ૦ મહાદેવની નિત્ય પૂજા કરવાને રાખેલો જે

ભોમ, પુ૦ [ભૌમ] મઙ્ગળ-ગ્રહ અથવા વાર. [શુદ્ર તે.

ભોમિયો, પુ૦ રસ્તો-વાટ દેખાડનારો; વળાવો. ૨ જા-

ભોયઙ્ગ, ભુજઙ્ગ. [ણીતો શખસ.

ભોર, ન૦-પુ૦ મળસકું; પરોઢિયું; વ્હાણું.

ભોર, ભોળ.

ભોર-મ્ભોર, અ૦ સમાપ્ત; ખલાસ; પૂરું. ૨ વાપરી નાખેલું. તેણે તે રૂપિયા ભોર કર્યા. ભોર કરવું-મેલવું.

ભોરિઙ્ગ, પુ૦ સર્પ; સાપ.

ભોરો, ભમરો.

ભોવન, ભુવન.

ભોશ-સ, **ભોશડી-સડી**, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીની છાની ઈંદ્રી. પુ૦ ભોસડો.

ભોળ, પુ૦ જીવ ફરવો તે; તંમર; ફેર; ચક્કર. ૨ એથી જે ઓકારી આવવી તે.

ભોળપણ, ન૦ ભોળું હોવું તે.

ભોળવવું, ક્રિ૦ સ૦ ફ્યલું ખરું માને તેમ કરવું; છાની વાત કહી દે તેમ કરવું; છેતરવું; ઠગવું.

ભોળવાવું, ક્રિ૦ અ૦ છેતરાવું; ઠગાવું.

ભોળાઈ, ભોળપણ.

ભોળું, વિ૦ કપટમાં ન સમજે તે; નિખાલસ; જેવું હોય તેવું કહી દે તે; સાદું; સીધું. ૨ કોઈનું સમજાવેલું ખરું છે એમ માનનાર; સમજ-વકુફ વનાનું.

ભૌતિક, વિ૦ [સં૦] પઞ્ચમહાભૂત સમ્બન્ધી. ૨ ભૂત પિશાચાદિક સમ્બન્ધી. ૩ ઈંદ્રિયોના વિષય સમ્બન્ધી.

ભૌમ, પુ૦ [સં૦] ભોમ.

ભ્રંશ, પુ૦ ઊંચી સ્થિતિએથી પડીને નીચી સ્થિતિમાં આવવું તે. રાજ્યભ્રંશ, બુદ્ધિભ્રંશ, અપભ્રંશ ઈ૦.

ભ્રમ, પુ૦ [સં૦] વ્હેમ શક; સન્દેહ. ૨ સઘળી વાતમાં વ્હેમ સન્દેહ પડ્યાં કરે એવી જેની જે વૃત્તિ તે; સઙ્કલ્પ વિકલ્પ; ઘચુપચુ; તર્ક-વિચારમાં ભટકવું તે. ૩ ખોટો તર્ક. ૪ મિથ્યાપણું.

ભ્રમણ, ન૦ [સં૦] ઘેલછા; વાપર જવું તે. ૨ ભ્રમ.

ભ્રમણતા-ણા, સ્ત્રી૦ ભ્રમણ.

ભ્રમર, પુ૦ [સં૦] ફૂલની સુગંધનો ભોગી છ પગવાળો જંતુ; ભમરો.

ભ્રમિષ્ટ-મી, વિ૦ ભ્રમવાળું; વ્હેમી.

ભ્રમી-મ્મી, સ્ત્રી૦ એક જાતના વેલા-એ સનેપાત ઉપર ખવાડવામાં આવેછે.

ભ્રષ્ટ, વિ૦ [સં૦] ભ્રંશ થયલું; ઊંચી સ્થિતિએથી ઉતરી ગયલું-પડેલું.-રાજ્યભ્રષ્ટ, પદભ્રષ્ટ, જાતિભ્રષ્ટ, કર્મભ્રષ્ટ, આચારભ્રષ્ટ, નીતિભ્રષ્ટ ઈ૦.

ભ્રષ્ટાચાર, પુ૦ આચાર ભ્રષ્ટ થવો તે. ભ્રષ્ટાભ્રષ્ટ એટલે ભખળેલપણું; આચારવિચાર ન પાળવો તે.

ભ્રાત, ભ્રાતા.

ભ્રાતા, પુ૦ [સં૦] ભાઈ.

ભ્રાન્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વ્હેમ; શક. ૨ જૂઠો તર્ક; ખોટો વિચાર. ૩ મિથ્યાપણું.

ભ્રૂ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ભવું; ભમ્મર. ભ્રકુટી અથવા ભ્રૃકુટી અથવા ભ્રૂભઙ્ગ એટલે ભવાં ચ્હડાવવાં તે.

મ.

મ, પુ૦ પચ્ચીસમો વ્યંજન વર્ણ.
મ, અ૦ નહિ; મા. મ કર એટલે મા કર.
મઊંથવું, ધપવું; દોરવું.
મઊ, મૌ.
મકર, પુ૦ [આ૦] અન્ધાઈ; ઠગાઈ; કપટ; ફેલ. મકરબાજ એટલે ફેલ ફ્રી ઠગનાર; ધૂર્ત.
મકર, પુ૦ [સં૦] મગરમચ્છ; મગરના જેવું એક દરીઆઈ પ્રાણી. મકરાકર–દરીયો. ૨ દશામી રાશિ.
મકરધ્વજ, પુ૦ [સં૦] કામદેવ. [તન્તુ.
મકરન્દ, પુ૦ [સં૦] ફુલમાંનું મધ. ૨ કોયલ. ૩ કમળના
મકરસઙ્ક્રમાણ–ક્રાન્તિ, સ્ત્રી૦ જે દિવસે મકરરાશિમાં સૂર્ય આવે તે (પોષ મહિનામાં); ઉત્તરાયન; ઉતરાણ; સઙ્ક્રાંત. એ દિવસથી દાડો મોટો થતો જાયછે.
મકરાકૃત, વિ૦ [સં૦] મગરના આકાર જેવું.(કુંડળ).
મકલાવું, ક્રિ૦ અ૦ મન્દ હાસ્ય કરવું; ઓઠમાં હસવું. મકલાણે ચડવું–હરખાવું.
મકસદ, પુ૦ [આ૦] મતલબ; ભાવાર્થ; હેતુ.
મકસુદ, મુદામ; ખાસ; ખસુસ.
મકાઈ, મકે.
મકાત, પગરસ્તે આવેલા માલ શેહેરમાં દાખલ થતાં લેવાતી જકાત.
મકાન, ન૦ [આ૦] રેવાનું ઠેકાણું; ઘર. ૨ મોજ શોખને માટે જે ઠેકાણું કરેલું–રાખેલું તે. ૩ મુસાફરીમાં ઉતરવાની જગા. [મકેદાડા.
મકે, પુ૦ એક જાતનું અનાજ–એના દોડા થાયછે તે
મકોડી, સ્ત્રી૦ મકોડાની માદા–કીડી મકોડી.
મકોડો, પુ૦ ચટકો ભરે તેવો એક કાળો જીવડો.
મક્કમ, વિ૦ મજબુત; જબરૂં; પાકું.
મક્કર, [આ૦] મકર.
મક્તબ, સ્ત્રી૦ [આ૦] નિશાળ.
મક્તું, અ૦ મોકળું.
મક્તો, પુ૦ [આઁ૦] ઇજારો.
મક્ષિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] માખી.
મખબલ–મલ, સ્ત્રી૦ [આ૦] એક જાતનું રેશમી વસ્ત્ર –એ સાચી મખમલ ને જેમાં રેશમ ને સુતર બન્ને હોય છે તે ઓઠી મખમલ કેવાય છે.
મખ્ખીચૂસ, વિ૦ અતિ કસરિયો.
મગ, પુ૦ [મુદ્ગ] એક જાતનું કઠોળ. ૨ માર્ગ (કવિતામાં).
મગકસારબાફણા, લાકડાં. ૨ છાણા. ૩ બળતણ.
મગજ, ન૦ માથાંની ખોપરીની અન્દરનો નરમ ભાગ; સમજ ને જોસ્સાનું ઠેકાણું; મિજાજ; માથું. તેના મગજમાં પવન બહુ ભરાયો છે એટલે તેનો મિજાજ વધી ગયો છે. મગજ બગડ્યું છે એટલે સમજ ઓછી થઈ છે ઇ૦. ૨ બીયાં–ફળની અન્દરની મીંચ. દૂધી કાકડી બદામ પસ્તાનો મગજ. ૩ ખાવાનો ગળ્યો પદાર્થ. ચણાનો મગજ.
મગજી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] પેરવાના કપડાંને બખીયાથી દિધેલી જૂદી જાતના કપડાંના ચીરાની જે કોર તે.
મગડો, પુ૦ ગુલબાસનું બી.
મગતરું, ન૦ એક જાતનું પાંખવાળું જીવડું.
મગદળ, પુ૦ મગના લોટનો લાડુ (ખાંડ મેળેલો). ન૦ મગદળિયું.
મગદળિયું, ન૦ [મુદ્ગર] કસરત કરવામાં હાથમાં લેઈ ફેરવવાનો ઘંટાના આકારનો જે લાકડાંનો ઘાટ તે.
મગદૂર, સ્ત્રી૦ [આ૦] શક્તિ: તાકાત.
મગણ, પુ૦ ત્રણ ગુરુ અક્ષરનો ગણ. માટીડો.
મગન, વિ૦ [મગ્ન] રાજી; ખુશી; પ્રસન્ન.
મગબાફણાં, મગકસારબાફણા.
મગર, અ૦ પણ; લેકિન. [મચ્છ.
મગર–મચ્છ, પુ૦ એક જાતનું મોટું જોરાવર દરીયાનું
મગરમસ્ત, વિ૦ [મદોન્મત્ત ?] હૃષ્ટ પુષ્ટ ને બળિયો હોય તે; જાડો જબરો ને ખુશ. મગરમસ્ત જેવા પડ્યા છે–લામ્બા ફાલેલા મગરની પેઠે. [રાખેલું તે.
મગરિયું, ન૦ ચાળાને છાપરાંપર ચડવાનું છાપરાંમાં જે બાકું
મગરૂબ–ર, વિ૦ [ફા૦] અભિમાની; ગર્વિષ્ટ.
મગરૂબી–રી, સ્ત્રી૦ અભિમાન; ગર્વ; પતરાજ.
મગાવવું, ક્રિ૦ સ૦ અણાવવું. ૨ માગે–યાચે તેમ કરવું. તેણે તેને ભીખ મગાવી.
મગિયું, ન૦ એક જાતનું બેરાંનું સુતરઉ કપડું.
મગોટું, ન૦ મગમાંનું ગોતર. [નન્દી; પ્રસન્ન.
મગ્ન, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ડુબેલું; ગરક થયલું. ૨ આ-
મઘમઘવું, ક્રિ૦ અ૦ મઘમઘાટ થઈ રેવો.
મઘમઘાટ, પુ૦ ગળપણ–મસાલાવાળી સુગન્ધીનું પસરી રેવું તે. ૨ ફુલની ખુશબોનું જે એકએક થઈ રેવું તે.
મઘવા, પુ૦ [સં૦] ઇન્દ્ર.
મઘા, સ્ત્રી૦ [સં૦] દસમું નક્ષત્ર. [ઓરેછે તે.
મઘાનીઓરણી, મઘા નક્ષત્રમાં ખેડુ લોકો અનાજ
મઙ્કોડી, મકોડી.
મઙ્કોડો, મકોડો.
મઙ્ગરો, પુ૦ ડુંગરો; પહાડ.
મઙ્ગળ, ન૦ કલ્યાણ; શુભ; સારૂં. મઙ્ગળ કારજ એટલે શુભ કારજ; અવસર. ૨ ગ્રન્થને આરમ્ભે ઇશ્વરની જે સ્તુતિ–પ્રાર્થના તે. ૩ આશીર્વાદના જે શ્લોક શુભકર્મમાં બોલાય છે તે. ૪ જસ; ફતેહ; આનન્દ (મંગળ કરો એમ વિદાય થતાં માણસને કેવામાં આવે છે).

મઙ્ગળ, પુ૰ એ નામનો એક ગ્રહ. ૨ સાત વારમાંનો એક.

મઙ્ગળફેરા, પુ૰ પરણી ઉઠીને વરવહુ ચોરીની આસપાસ ચારવાર ફરે છે તે.

મઙ્ગળમૂર્તિ, પુ૰ જેનું દર્શન સ્મરણ, કલ્યાણ કરે તે મૂર્તિ; ગણપતી. ૨ જેનું મોડું હંમેશ હસતું—આનન્દી હોય તે.

મઙ્ગળાચરણ, ન૰ [સં૰] ગ્રંથને આરમ્ભે જે ઇશ્વર—પ્રાર્થના—સ્તુતિ તે.

મઙ્ગળાષ્ટક, ન૰ શુભ કર્મને અન્તે આશીર્વાદના, જે આઠ શ્લોક બોલવામાં આવેછે તે.

મઙ્ગાવવું, મગાવવું.

મઙ્ગાળો, પુ૰ પથ્થર માંડીને કામચલાઉ કીધેલો ચુલો.

મચક, સ્રી૰ પાછું હઠવું; ડગી જવું તે. તે કામમાં તે મચક નહિ આપે.

મચકણિયું, ન૰ કાનના આગલા ભાગને વીંધાવીને સ્રીયો ઝુમખા ઘાલેછે તે.

મચકુર. મજકુર.

મચકો, પુ૰ સ્રીએ ચાલતી વખત મરડાવું તે; ચાળા; લેંકો.

મચકોડવું, ક્રિ૰ સ૰ મોડું ફેરવી નાખવું—મરડવું.

મચડવું, ક્રિ૰ સ૰ ડાબીને વાંકુ કરવું (હાથ મચડવો).

મચમચાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ચાળા કરવા. આંખ મચમચાવવી, મોડું મચમચાવવું.

મચવું, ક્રિ૰ અ૰ માવું; સમાવું (ભાંયમાં પાણી). ૨ કામમાં ગુંથાવું; ધુમવું. ૩ લડાઇમાં—કોઇની સામાં ભીડયાં રેવું. ૪ જમાવ થવો; જુગતે જુગતું મળી રેવું; જામવું (રઙ્ગ). ૫ ભીડમ્ભીડા—પડાપડ—લડાલડ થવી. ૬ ઉસકેરાયલી હાલતમાં આવવું; મસ્તીમાં આવવું.

મચાવવું, ક્રિ૰ સ૰ મચે તેમ કરવું.

મચિયેર, સ્રી૰ મોરસની જાતનો છોડવો.

મચ્છ, પુ૰ [સં૰] માછલું. ૨ આકાશમાં જે ધનુષ ખેંચાય છે તે. મચ્છ તણાયો એમ કેવાયછે. ૩ દશ અવતારમાંનો એક. [બાઇ.

મચ્છર, પુ૰ [મત્સરા] ડંખ દેતું ઉડતું જીવડું. ૨ અદે-

મચ્છરદાની, સ્રી૰ મચ્છર ન આવે માટે પલઙ્ગની આસપાસ ફરતો જે ઝીણો અથવા ઝીણી જાળી વાળો

મચ્છી, માછલી. [જે પડદો તે.

મચ્છીમાર, માછી. [ધોવું તે; ચળુ.

મછણ, ન૰ [મુખપ્રક્ષાલણ] જમ્યા પછી ખરડાયલું મોડું

મછરું, ન૰ મચ્છર અથવા તેવું કોઇ જીવડું.

મછવો—છુઓ, પુ૰ નાનું વાણ; હોડી.

મજ, મુજ શબ્દ જોવો.

મજક, મચક.

મજકુર, પુ૰ [આ૰] વિષય; મતલબ; બાબત; જીકર. ૨ ઉપર કયલું—લખેલું તે. મજકુર ગામના તળાટી. સાલ મજકુર વગેરે.

મજનુ—નુન, વિ૰ હોલદીલ (લલીનો આશક મજનુન, દીવાનો થઇગયો હતો તે ઉપરથી).

મજબુત, વિ૰ [આ૰] કઠણ; જબ્બર; મુસ્તકીન; ટકે તેવું. ૨ દલીલ દાખલા વાળું. ૩ ડગે નહિ તેવું; એક નિશ્ચયનું. ૪ પાકું; દૃઢીભૂત; જબરું.

મજબુતી, સ્રી૰ મજબુત હાલત. [અમલદાર.

મજમુદાર, પુ૰ [ફા૰] પરગણાંનો હિસાબ રાખનારો

મજરે, અ૰ માગતાંમાં—ને સાટે. મજરે આપવું એટલે

મજરો, મુજરો. [માગતાંમાં વાળવું.

મજલ, સ્રી૰ [આ૰] એક ચોકસ વખતમાં ચાલવાથી—ગાડીથી જેટલો જે માર્ગ કપાય તે. એમે મુસાફરીમાં દર કલાકે ૩ મૈલ મજલ કાપતા, ને દર રોજ ૨૧ મૈલની મજલ કરતા. ૨ જયાં મજલ પૂરી થાય તે ઠેકાણું. મજલે મજલ એમે ઘોડા બદલતા. ૩ બે જગાના અન્તરના વિભાગની સઙ્ખ્યા. સુરતથી મુંબઇ ગાડાંની

મજલો, પુ૰ ઘરનો માળ. [વાટે આઠ મજલ છે.

મજહબ, પુ૰ [આ૰] ધરમ; એકાદો ધરમ માનનારું જે

મજા, મઝા. [ટોળું તે.

મજાક—ખ, સ્રી૰ [આ૰] મશ્કરી; ઠઠ્ઠો; કોઇના ચાળા પાડી હસાહસ કરવી તે; ચેષ્ટા.

મજિયારું—ઝિયારું, ન૰ પન્તિયાળું; ભાગદારી; ભાગિયાભાગનું તે.

મજીઠ, સ્રી૰ [મન્જિષ્ઠા] એ નામની એક વનસ્પતિ—એનાં મૂળિયાં ડાળાં ઓસડમાં ને રાતો રઙ્ગ કાડવાના કામમાં આવે છે.

મજૂર, પુ૰ [ફા૰] રોજને હીસારે મજૂરી કરનારો. મજૂરણ—રેણ—મજૂરી કરનારી સ્રી.

મજૂરી, સ્રી૰ [ફા૰] ઊંચકવા—ખોદવા—લઇજવા—પાણી કાડવા વગેરેની જે મેહેનત તે. ૨ એ મેહેનતના બદલામાં જે નાણું આપવું તે. [ટી જેવું હોય છે તે.

મજૂસ—શ, સ્રી૰ મોટી પેટી. ૨ ઊંચું ચાર પાયાનું પે-

મજો, મઝા. [ખુડવું તે. ૨ નાવું તે.

મજ્જન, ન૰ [સં૰] પાણી વગેરેમાં પડવું—ડુબકી મારવી—

મજ્જા, સ્રી૰ [સં૰] જેમાંથી રેત—વીર્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે ધાતુ (શરીરમાંની); હાડકાંમાંનો માવો અથવા માંસનું સત્વ.

મઝા—ઝે—ઝો, સ્રી૰ દીલ ખૂશ થવું તે; ગમત; રીઝવું તે. મઝા પડવી. ૨ જેથી દીલ ખૂશ થાય તે; ગમત; રમત; મશ્કરી; તમાશો. અહીં મઝા છે.

મઝાનું—ઝેનું, વિ૰ દીલખૂશ કરે તેવું; ગમત આપે તેવું; સુન્દર; સારું. તે મઝેનું છે, તે મઝેનું લાગે છે. [તે.

મઝેદારી, સ્રી૰ મઝા કરવી—મારવી તે; મનને ગમાડો કરવો

મઞ્ચ—ક, પુ૰ [સં૰] સુવા બેસવાનું ઊંચું આસન; પલઙ્ગ, કોચ, ખાટલો વગેરે.

મઞ્છા, સ્ત્રી૦ [મનીષા] ઇચ્છા; ઉમેદ; મરજી.
મઞ્જન, ન૦ ચોળી ઘસી સ્વચ્છ કરવું તે; માજવું. ઉગટ કરવો તે. ૨ દાંતે પીડ મુકવી તે; દાંતને મીસી લગાડવી અથવા રંગવા તે. દાંતે-દાઢે લગાડવાનું ઓસડ.
મઞ્જરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] માંજર (છોડવાના). ૨ ગુંથેલાં માંજર; માળા. છન્દ-રસ-જ્ઞાનમઞ્જરી એવાં ગ્રંથોનાં [નામ છે.
મઞ્જાર, પુ૦ બલાડો.
મઞ્જિરા, પુ૦ ગાતાં તાલ રાખવાને પિતળની જે બે ચકતીઓ એક બીજાની સાથે ઠોકવામાં આવેછે તે; તાલ.
મઞ્જુ-લ, વિ૦ [સં૦] નરમ; કુમળું; મૃદુ; મધુર (કાનને લાગતું). ૨ મન્દ; ધીમો (વાયુ).
મઞ્જૂર, વિ૦ [આ૦] કબૂલ; પસન્દ કરેલું. ૨ નક્કી કરેલું; ઠેરવેલું.
મઞ્જો, પુ૦ છોકરાઓને રમવાનું હાથીદાંતનું-લાખનું રંગેલું લાકડાંનું ગોળ રમકડું; લખોટો. મઞ્જા ટીચવા કેવાય છે. [૨ મટકો; ચાળો.
મટ, સ્ત્રી૦ નિરાંત-ઝંપ વાળવી તે. મટ મારીને સુઇજા.
મટકી, સ્ત્રી૦ ઠિકરાનું નાનું વાસણ; હાંલ્લી.
મટકું ન૦ ઠિકરાંનું ગોળ વાસણ; હાંલ્લું.
મટકો, પુ૦ અઙ્ગ મરડવાની રીત; ચાળો.
મટવું, ક્રિ૦ અ૦ જતું રેવું (દુઃખ); સારું થવું; ફેર પડવો. ૨ દૂર થવું; ટળવું; જવું. સઙ્કટ મટ્યું.
મટુકી, સ્ત્રી૦ ઠિકરાંની ગોળી (છાસ દહીં ભરવાની).
મટોડી, સ્ત્રી૦ ખેતરમાંથી-પાડ ઉપરથી ખોદી કાડેલો પથ્થર-કાંકરા-રેતી વગરનો જમીનનો જે ચિકણો ભાગ તે; માટી. કાળી-પીળી-લાલ-સફેત મટોડી.
મટોડું, ન૦ ખોદી કાડેલો મટોડીવાળો જે કચરો તે. ૨ મટોડી; માટી.
મઠ, પુ૦ એક જાતનું કઠોળ. ૨ [સં૦] બાવા ગોંસાઇ-સંત સાધુને રેવાનું નીચી બાંધણીનું વાડા સાથે જે ઘર-[ઝુપડી તે.
મઠારવું, મઠેરવું.
મઠિયાં, ન૦ મઠના લોટની ખારી તીખી પૂરી. ૨ ચણાના લોટનો ખાવાનો એક પદાર્થ (કાઠી૦).
મઠેરણી, સ્ત્રી૦ રન્દો.
મઠેરવું, ક્રિ૦ સ૦ ગુંદવું. કણેક મઠેરવી. ૨ ટીપીને ઠિકઠાક શોભતું કરવું (વાસણ, ડાગીનો વગેરે). ૩ ટાપટીપ કરવી (વસ્ત્ર ઘરેણાંની). ઠઠારી મઠારી નિકળવું.
મઠો, પુ૦ પાણી રેડી છણેલું દહીં.
મઠોટી, મથોટી.
મડ, સ્ત્રી૦ હઠ; આગ્રહ; મમત-એક એની મડ છે બાકી બીજા બધા તો કબૂલ છે.
મડદું, ન૦ મુડદું; શબ; લાસ.
મડધો, પુ૦ એપિયાનો ઉપરી.
મડપ, પુ૦ એક જાતનો છોડ-એની ભાજી થાય છે.
મડમ, સ્ત્રી૦ [અં૦] સ્ત્રી; બાનું.
મડવું, ક્રિ૦ સ૦ મરડવું.
મૂડવું, મઢવું.
મડિયાં, ન૦ મરડીને ઘાલવાનાં પોલાં કલ્લાં.
મડિયો, પુ૦ જેની છો પાકે છે તે ધોળો કાંકરો.-એ ઘસીને ગુમડે ચોપડવામાં આવેછે.
મડું, ન૦ ઠંસાઇગયલું મુડદું-શબ. મડાગાંઠ એટલે મુડદું વાળ્યું વળતું નથી તેવી તરેહની ન છૂટે તેવી ગાંઠ. મડાંની પેઠે વળગ્યો છે એટલે ન છોડાય તેવી રીતે; જબ્બર વળગેલું.
મડોટ, મરડાટ.
મડો, મરડો.
મઢવું, ક્રિ૦ સ૦ પાતરાં-ચીપ-તાર-ચામડાં વગેરેથી લપેટી-ટીપી બેસાડવું.
મઢી, સ્ત્રી૦ છેકજ નાની ઝુંપડી; ઘોલકી. સતીની મઢી એટલે જેમાં તે બળી મરેછે તે; સાધુની મઢી ઇ૦.
મણ, પુ૦ [સં૦] એક માપ-વજન છે; ચાળીશ શેર. મણનો પાનસેર થયો એટલે માર ખાધાથી લેવાઇ ગયો. 'મણનું માથું જજો પણ નવટાંકનું નાક ના જજો.' કેવત છે.
મણકો, પુ૦ ચણાથી મોટો ગોળ પદાર્થ (દાણાથી મોટો) પણ વેળાએ દાણાને પણ મણકા કેછે. [મણા હોય?
મણા, સ્ત્રી૦ ઓછું; ઊણું; બાકી. તમારા કામમાં તે વળી
મણિ, ન૦ [સં૦] કોઇ પણ કિમતી પથરો; હીરો; રત્ન. ૨ મોતી. ૩ ખોટો ચળકતો પથરો. ૪ રુદ્રાક્ષના દાણા. ૫ ઉત્તમ પુરુષ.
માણિકો, પુ૦ મણ માય તેટલું વાસણ. (ઘાંચીનો). ૨ મણનું વજન; મણનું કાટલું. (લોઢાં-પથ્થરનું).
મણિધર, પુ૦ [સં૦] નાગ.
માણ્ડન, ન૦ [સં૦] શોભીતું કરવું તે; શોભા; સણગાર. ૨ (વાદમાં) પુષ્ટિ; હોય તેને દલીલ દાખલાથી નક્કી કરવું તે- દિપાવવું તે. [ક કરી હોય તે.
માણ્ડપ ન૦ [સં૦] માંડવો. ૨ દેરાંથી થોડેક દૂર જે બેઠ-
માણ્ડવું, ક્રિ૦ સ૦ હોંસ-ખન્તથી આરમ્ભવું-વળગવું. કરવા-ખાવા મણ્ડ્યો. તે તેની પછવાડે ખાઇ પીને મણ્ડ્યો છે. મણ્ડ્યાં રેવું-વળગી રેવું; ભીડ્યાં રેવું.
માણ્ડળ, ન૦ ગોળ અથવા ચોરસ અથવા કોઇપણ નિમસર આકૃતિનો જેટલો જે ઘેરાવો તે. ૨ મનુષ્યનો જે નાનો સમુદાય તે; વર્ગ; સભા. મિત્ર મણ્ડળ; કામદારનું મણ્ડળ; વિદ્વાન મણ્ડળ ઇ૦. ૨ જેટલા મુલખમાં રાજ્ય સત્તા ચાલતી હોય તેટલું તે અથવા તેના ભાગમાંનો એક પ્રદેશ.
માણ્ડળિક, પુ૦ [સં૦] રાજ્યના એક નાના ભાગ-મણ્ડળ-નો સુબો-અમીર (ચક્રવર્તીની સત્તા માનનારો).

મણ્ડળી, સ્ત્રી૦ સારાં માણસોનું કોઈ હેતુથી કોઈ ઠેકાણે એકઠું મળવું તે. મણ્ડળી મળવી–ભરાવી–કરવી–વિસર્જન થવી ઇ૦.

મણ્ડાણ, ન૦ આરંભ; શરૂઆત; માંડવું તે; પાયો. ૨ કુવાપરના જે લાકડાં સાથે ચાક હોયછે તે. ૩ પાણી ભરેલો કોશ કુવામાંથી નીકળી જે જગાપર રેછે તે જગા.

મણ્ડામણી, સ્ત્રી૦ નાણું ધીરનાર જે સુખડી–બક્ષીસ લેઈને ચોપડામાં ખાતું પાડેછે તે. [કરાવવો.

મણ્ડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ નોધાવવું; લખાવવું. ૨ આરમ્ભ

મણ્ડાવું, ક્રિ૦ અ૦ માંડેલું થવું. ૧ મોકાણ થવી. ૨ પરણેલી હાલતમાં આવવું. ૩ ઠેકાણે પડવું; સારી સ્થિતિમાં આવવું.

મણ્ડિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] શોભિતું; શોભેલું.

મણ્ડિલ, ન૦ મન્દિલ.

મત, પુ૦–ન૦ વિચાર; મનનો ઠરાવ. ૨ અભિપ્રાય; સલાહ; ઇચ્છા. ૩ એકાદો ધર્મ માર્ગ. વૈષ્ણવમત, શિવમત, શંકરમત, વલ્લભમત ઇ૦. ૪ તત્વજ્ઞાન–ઇશ્વરજ્ઞાન શાસ્ત્ર સમ્બન્ધી વાદમાંના પક્ષમાંનો એકેકો. નૈયાયિકમત, વેદાંતમત, સાંખ્યમત ઇ૦.

મતલબ, સ્ત્રી૦ અન્દરની વાત–બાબત–મજકુર; હેતુ; કારણ; ઇચ્છા. ૨ અર્થ; સમજણ. [સ્વાર્થી.

મતલબી, વિ૦ પોતાનીજ મતલબ જોનાર–સાધનાર;

મતવાદ, પુ૦ પોતાના મતને વિષે જે આગ્રહ તે. મતવાદી–મતનોઆગ્રહી. [લાકી ભરેલી (સ્ત્રી.)

મતવાલી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] ફાંકડી. મદ–જોસ્સાવાળી ને ચા-

મતસરવણી, સ્ત્રી૦ આશાડ વદ ૧૧ થી જવારા વાવી શ્રાવણ શુદ ૩ જે વળાવવા એવું છોકરીયોનું એક વ્રત.

મતા, સ્ત્રી૦ [આ૦] માલ; દોલત; પુંજી. ૨ વિશાત; ગુંજ; દમ; માલ.

મતાભિમાન, ન૦ પોતાના મતને વિષે અભિમાન.

મતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] બુદ્ધિ; સમજ; મનનું નક્કી કરેલું વલણ.

મતિભ્રમ, વિ૦ જેની મતિ ભમીગઈ હોય તે; અસ્થિર ચિત્ત વૃત્તિ વાળું. ૨ બુદ્ધિભ્રષ્ટ; બે સમજ.

મતિમન્દ, વિ૦ [સં૦] અક્કલ બેરમારી ગયલી હોય તે; સુસ્ત. સમજનું કાચું; બુંધી. [આગ્રહી.

મતિયો, પુ૦ પોતાનું મત ખેંચનાર; મમતી; હઠીલો;

મતું–તુ, ન૦ [મત] ચિઠ્ઠી–દસ્તાવેજની નીચે જમણી બાજુપર લખનારે પોતાનું નામ લખી, ઉપર લખ્યુ છે તે ખરૂં છે એવી જે સહી આપવી તે. અત્રમતુ, આ ઠેકાણે સહી (કરવાની) ને તત્ર શાખ, તે ઠેકાણે સાક્ષીઓની સહી એમ હોય છે. મતુ કરવું–મારવું.

મત્ત, વિ૦ [સં૦] મદવાળું (કેફ, પૈસા, જસથી). ૨ ઘેલું. ૩ મત (કવિતામાં).

મત્સર, પુ૦ [સં૦] કોઈનું કાંઈ સારૂં જોયું–સાંભળ્યું ન ખમાય તેવી લાગણી; અદેખાઈ.

મત્સરી, વિ૦ અદેખું.

મત્સ્ય, પુ૦ [સં૦] માછલું.

મથક, ન૦ મુખ્ય ઠેકાણું. ૧ જ્યાં મોટો વેપાર–બજાર હોય તે બન્દર–શેહેર વગેરે. ૨ ખળી; પીઠ. ૩ જ્યાં વિદ્યા પ્રકરણ ઘણું ચાલતું હોય તે જગા. ૪ જ્યાં મોટું યુદ્ધ મચતું હોય તે અથવા જ્યાં મોટી છાવણી હોય તે જગા.

મથન, ન૦ [સં૦] ડોળવું–વલોવવું તે (દહીનું, સમુદ્રનું). ૨ બળાત્કારે પણ જે મેહેનત કરવી તે. ૩ ચરચા; [વાદવિવાદ.

મથવું, ક્રિ૦ સ૦ રોળવું; વલોળવું (દહીં).

મથવું, ક્રિ૦ અ૦ બળાત્કારે પણ શ્રમ કરવો; ન ફવાય તોપણ ઉદ્યમ જારી રાખવો.

મથાવવું. ક્રિ૦ સ૦ થકવવું; હરાવવું; ન ફાવવા દેવું.

મથાળી, સ્ત્રી૦ પાઘડી.

મથાળું, ન૦ ઉપરનો ભાગ. ૨ સંક્ષેપમાં લખેલો જે વિષય–અથવા વિષયનું નામ તે. ૩ આપવા લેવાનું નક્કી કરવું તે.

મથાળું બાંધવું, ક્રિ૦ સ૦ આપવા લેવા સંબંધી માથાંદીઠ ઠેરવવું. [ભાગ.

મથોટી, સ્ત્રી૦ ગાય ભેંસ વગેરે ઢોરના સિંગડાંના થડનો

મથોડું, ન૦ માથું ડૂબે તેટલું ઉણ્ડું; છ ફૂટ ઉભું માપ. ચાર મથોડાં પાણી એટલે એકના માથાં ઉપર બીજું એવાં ચાર માણસ ઉભાં કરીયે તેટલું ઊંડું પાણી.

મદ, પુ૦ [સં૦] ચડીગયલો જોસ્સો. ૧ કેફની ખુમારી. ૨ અતિગર્વ; અભિમાન; ઉન્મત્તતા. ૩ કામ; ઇશ્કનો જોસ્સો. ૪ હાથી ઉન્મત્ત થયેથી તેના ગણ્ડસ્થળમાંથી જે પરસેવાનું ઝરણ છૂટે તે. ૫ ફૂલ ફળમાંથી જે મીઠો રસ ટપકે તે. ધનનો મદ, વિદ્યાનો મદ ઇ૦.

મદગળ, પુ૦ [સં૦] હાથી.

મદત–દ, સ્ત્રી૦ [આ૦] સહાય; પુષ્ટિ; કુમક; ઉપરાણું; આસરો. મદદ થવી–કરવી–આપવી.

મદતિયું, ન૦ મદત કરનારો.

મદદગાર–નીસ, વિ૦ મદત કરનાર. ૨ ઉપરી અધિકારીને મદદ કરનારું. [ઇશ્ક.

મદન, પુ૦ [સં૦]૦ સ્ત્રી પુરુષની સમ્ભોગ ઇચ્છા; કામ;

મદનફળ, મિંઢળ.

મદનબાણ, ન૦ [સં૦] કામનું બાણ–પુષ્પ.

મદમાતું, વિ૦ અફકોશમાં ન રે તેવા મદવાળું; મદથી માતું–પ્રફુલ્લિત–કદે વધેલું હોય તેવું.

મદરેશા, સ્ત્રી૦ [આ૦] પાઠશાળા; ઊંચાં ભણતર ભણવાની શાળા. [ગયલું.

મદાન્ધ, વિ૦ મદથી અન્ધ થયલું; મદથી વિવેકને ભુલી

મદારત, સ્ત્રી૦ ખાતરદારી; બરદાસ્ત; પરોણાચાકરી.

મદારી, પુ॰ [હિં॰] હાથચાલાકીના ને બદનની કસરતના ખેલ કરી બતાવનારો; ગારુડી.

મદિરા, સ્ત્રી॰ [સં॰] દારુ; સુરા; મધુ.

મદી, વિ॰ મદવાળું; ચડી ગયલા જોસ્સાવાળું.

મદોન્મત્ત, વિ॰ [સં॰] મદથી ઉન્મત્ત; ઉછુંછળ; ફાટેલ; [છકેલ.

મદ્ય, પુ॰ [સં॰] મદિરા; દારુ.

મદ્યપાન, ન॰ [સં॰] દારૂ પીવો તે.

મદ્યપી, વિ॰ દારૂ પીનાર.

મદ્રાસી-જી, વિ॰ મદ્રાસનું-સમ્બન્ધી.

મધ, ન॰ [મધુ] કેટલાંક ફૂલની અન્દર જે ગળ્યો ચિકણો રસ હોય છે તે. ૨ માખીઓએ ફુલોની અન્દરનો ગળ્યો રસ પૂડામાં એકઠો કરી રાખેલો હોય તે-એ સફેત પણ જરા પિળાસવાળું હોય છે. સીરી વાળાં ગળપણને મધની ઉપમાં અપાયછે.

મધપૂડ-ડો, પુ॰ જે પૂડામાં મધમાખીઓ મધ એકઠું કરેછે તે; મધમાખીઓનું કાંણા કાંણા વાળું ઘર. અકેકમાં ૧૦ હજારથી તે ૫૦ હજાર માખી હોય છે.

મધમાખ-ખી, સ્ત્રી॰ જે માખીઓ પૂડામાં મધ એકઠું [કરેછે તે.

મધભાગ, પુ॰ વચલો ભાગ.

મધરાત-ત્રી, સ્ત્રી॰ રાતનો વચલો વખત; ૧૨-૧ નો સમય.

મધુ, ન॰ [સં॰] મધપૂડાનું મધ. ૨ ફૂલનું મધ; મકરન્દ. ૩ અમૃત. ૪ મૌડાંનું ઝાડ.

મધુ, પુ॰ [સં॰] મદ્ય; દારુ. ૨ વસન્તઋતુ.

મધુ, વિ॰ [સં॰] મિઠું; ગળ્યું.

મધુકર, પુ॰ [સં॰] મધમાખી. ૨ ભમરો.

મધુપ, પુ॰ [સં॰] ભમરો.

મધુપર્ક, ન॰ [સં॰] દહીં દૂધ મધ વગેરેથી જે પૂજન કરવું [તે.

મધુર-રું, વિ॰ [સં॰] મીઠું; ગળ્યું. ૨ કાનને મીઠા લાગે તેવા (શબ્દ). ૩ આંખને ભાવે તેવું (રૂપ); મીઠાં [લાહિનું,

મધુવન, ન॰ વૃન્દાવન.

મધોમધ, અ॰ વચમાં.

મધ્ય, ન॰ [સં॰] વચલું-વચમાંનું તે; વચલો ભાગ. વિ॰ વચમાંનું; અધરવચ.

મધ્યબિન્દુ, ન॰ ગોળનું વચલું બિન્દુ જ્યાંથી તે પરીધ સુધી અન્તર સર્વત્ર બરોબર હોય તે.

મધ્યમ, પુ॰ સપ્ત સ્વરમાંનો ચોથો-સા, રી, ગ, મ.

મધ્યમ, વિ॰ [સં॰] જાત-પક્તિમાં વચમાનું; સારું નહિ તેમ નરસું નહિ તેવું; વચલા વાગાંનું. (ઉત્તમ, મધ્યમ ને કનિષ્ઠ).

મધ્યમા, સ્ત્રી॰ [સં॰] વચલી આંગળી. ૨ જુવાનીમાં આવેલી સ્ત્રી. ૩ (રસશાસ્ત્રમાં ગુણપરત્વે) નાયિકા. ૪ વાણી-શબ્દોચ્ચારની ત્રિજી સ્થિતિ, પરા, પશ્યંતિ, મધ્યમા ને વૈખરી.

મધ્યસ્થ, વિ॰ [સં॰] કોઈના પક્ષમાં ન જતાં તટસ્થ-જુદોજ રેનાર. ૨ બે પક્ષીઓનું સમાધાન કરનારા જે ત્રાહિત વચમાં પડેલા તે; પઞ્ચ. ૩ વચમાં રેનાર.

મધ્યાન, ન॰ [મધ્યાન્હ] દહાડાનું મધ્ય; બપોર.

મધ્યે, અ॰ વચમાં; વચ્ચોવચ.

મન, ન॰ [સં॰] જાં સમજવાની ઈંદ્રિય રેઈ હોયછે તે; મગજ. ૨ સમજ શક્તિ; જ્ઞાનેન્દ્રિય; બુદ્ધિ. ૩ (અન્તઃકરણ પઞ્ચકમાં) સઙ્કલ્પ વિકલ્પવાળી જે વૃતિ તે. ૪ જાંથી લાગણી ઉભરાયછે તે; કાળજું; દીલ; હૈયું. ૫ ઈચ્છા; મરજી. ૬ ધારણા; વિચાર. ૭ સ્મરણશક્તિ. ૮ સત્યાસત્યનું જ્ઞાન; અન્તઃકરણ. મન કરવું-થવું-મારવું (ઈચ્છાના અર્થમાં). મન માનવું એટલે અન્તઃકરણે માનવું; કબુલ કરવું. મન ખાટું કરવું એટલે નાખુશ કરવું; દિલગીર કરવું. મન ચોળવું એટલે ઘચુપચુ થવું. ૨ પસ્તાવો કરવો. મન મનાવવું એટલે અન્તઃકરણ કબુલ કરે તેમ કરવું. ૨ પ્રસન્ન કરવું. ૩ સમજાવવું. મનમાં આવવું- ઉતરવું એટલે સમજવું. ૨ મરજી થવી. મન વાળવું એટલે નિરાંત વાળવી; સન્તોષે બેસવું. મન ઉઠવું એટલે અપ્રીતિ થવી; ઈચ્છા જતી રેવી. ૨ વેરાગ થવો. મન જોવું એટલે સામાંની મરજી-મતલબ શી છે તે જાણવી. મન બેસવું-લાગવું એટલે પ્રીતિ થવી. મન ઘાલવું-પર લેવું એટલે ધ્યાન આપવું. મોટાં મનનું એટલે ઉદાર; પરોપકાર બુદ્ધિનું. મન ઉંચું થવું એટલે નાખુશ-દલગીર થવું. ૨ સ્નેહ તુટવો; બેદીલી થવી. મનમાં બળવું એટલે ઈચ્છેલું પાર ન પડેથી, અસન્તોષથી, ક્રોધ થવો. મનમાં લાવવું એટલે દરકાર કરવી; ગણવું; લેખવવું. મનનું મનમાં એટલે મનની વાત બાર ન કાડવી. મન મોકળું એટલે ઉદાર. ૨ ખુલ્લું. ૨ ખુલ્લું મન એટલે ગુપ્ત રાખવાની વૃત્તિ નહિ તે. મનનું કપટી એટલે અન્દરથી કપટી. મનનું પોચું એટલે દીલને જલદી અસર થાય તેવું. ૨ બીકણ. મનમાં ઘોળાયાં કરવું એટલે ઘચુપચુ હોવું. 'મન જાણે પાપ ને મા જાણે બાપ.' 'મનમાં પરણ્યાં ને મનમાં રાંડયાં.' 'મન હોય ચંગા તો કથરોટમેં ગંગા.' 'મન કેહે હું માળીયે બેસું, કરમ કેહે હું કોઠીમાં પેસું' ઈ॰ કેવતો છે.

મનકલ્પિત, વિ॰ ધા॰ [સં॰ મનઃકલ્પિત] મનની કલ્પનાવાળું; ખોટું; ખાલી બુટ્ટા-તરઙ્ગ હોય તેવું.

મનકામના, સ્ત્રી॰ [મનઃકામના] મનની ઈચ્છા-મુરાદ.

મનખ, ન॰ માણસ; મનુષ્ય.

મનખાદેહ, સ્ત્રી॰ માણસની કાયા; નરદેહ.

મનખો, પુ॰ માણસનો અવતાર; માણસની જીંદગી; માણસપણું. [ણસપણું.

મનગમતું, વિ॰ મનને ગમતું.

મનડું, ન॰ મન (કવિતામાં).

મનન, ન૦ [સં૦] મનમાં ગોખ્યાં કરવું તે; વિચાર–ક્યાસ કરવો તે; ચિન્તન.

મનફેર, વિ૦ જરાક ફેર હોય તેવું (પણ લેવા લાયક); પૂરી–જેટલી હોય તેટલી નહિ પણ કંઈક ઓછી ઈચ્છા

મનભાવતું, વિ૦ મનને ભાવે તેવું. [હોય તેવું.

મનમાનતું, વિ૦ મન કબૂલ કરે તેવું; મનને જેવું પસન્દ પડે

મનમેળાપી, વિ૦ મળતાવડું; મન મળી જાય તેવું. [તેવું.

મનમોજી, વિ૦ મનમાં કલ્પના ઉઠે તેવી રીતે વરતનારો; તરફ્ગી. ૨ આનન્દી.

મનમોહન, વિ૦ [સં] મન મોહ પામીજાય તેવું; દિલપસન્દ; ચિત્તને વશ કરીલે તેવું.

મનવા, પુ૦ [હિં૦] માણસ. ૨ મન.

મનવાઞ્છિત, સ્રી૦ મનમાં ઈચ્છેલું. [આગબોટ.

મનવાર, સ્રી૦ [અં૦] લડાઈનું મોટું વાણ અથવા મોટી

મનસા, મનથી–વડે. **મનસા વાચા કર્મણા**.–મનથી વાણીથી ને કર્મથી.

મનસૂબો, પુ૦ [આ૦] ધારણા બાંધવી તે; ઈચ્છા–કામ વિષે વિચાર કરવો તે. ૩ ઈરાદો; ઈચ્છા; નક્કી ધારેલું તે.

મનસ્વી, વિ૦ [સં૦] મનના ખુદ્દા પ્રમાણે વર્તનાર; વિચિત્ર વૃત્તિનું; સ્વચ્છંદી. ૨ તરફ્ગી; તરેહવાર; જે વેળા જેવું સૂઝ્યું તે વેળા તેવું એવી રીતનું.

મનહર, **મનોહર**.

મના–ઈ, સ્રી૦ [આ૦] અટકાવ; પ્રતિબન્ધ; કોઈ કામ કરવાની ના પાડેલી તે. રજા ને મના.

મનામણાં, ન૦ મનાવવું તે; રીસ ઉતારવાને સમજાવવું તે; કાલાવાલા. (રિસામણાં ને મનામણાં).

મનારો, પુ૦ [આ૦] મિનારો; પથરા ચૂના વગેરેનો બાંધેલો જે ઊંચો ને ગોળ થાંભલો તે.

મનાવવું, ક્રિ૦ સ૦ મન કરાવવું; સમજાવવું; પોતાની મરજી મુજબ સામો કરે તેવી તેની વૃત્તિ કરાવવી; માને તેને માટે તજવીજ કરવી. **મનાવું**–રીસ ઉતારી નાખી હોય તે હાલતમાં આવવું. ૨ ફરીથી સ્નેહ થવો.

મની, સ્રી૦ બિલાડી. [ભવાઈમાંનો એક વેશ.

મનીહાર, પુ૦ ચૂડા ચૂડી વેચવાનો ધન્ધો કરનારો. ૨

મનીશ, ન૦ મનુષ્ય; માણસ.

મનુ, પુ૦ મન્વન્તરનો મૂળ પુરુષ–રાજા.

મનુજ, પુ૦ [સં૦] માણસ. ૨ માણસ જાત.

મનુષ, **મનુષ્ય**.

મનુષ્ય, ન૦ [સં૦] માણસ; માણસ જાત (સ્રી, પુરુષ કોઈ પણ). ૨ પુરુષ; નર.

મનુષ્યગણ, પુ૦ સત્તાવીસ નક્ષત્રના ત્રણ વર્ગમાંનો એક. દેવગણ, મનુષ્યગણ ને રાક્ષસગણ. એકેકના પેટામાં નવ નવ નક્ષત્ર છે. એ ગણ મનુષ્યના સ્વભાવ અને પ્રારબ્ધનાં ઉપર સત્તા ચલાવે છે.

મને, **મના**.

મનોધર્મ, પુ૦ મનના ધર્મ–પ્રીતિ, ક્રોધ, ધિક્કાર, અદેખાઈ ઈ૦; વિચાર, સ્મરણશક્તિ, કલ્પના ઈ૦.

મનોભઙ્ગ, પુ૦ આશાનો ભંગ.

મનોભાવ, પુ૦ મનનો ભાવ; દીલની મતલબ; મનની

મનોમઙ્ગ, પુ૦ મનનો ઉમંગ. [વૃત્તિ–લાગણી.

મનોમય, વિ૦ [સં૦] મનનું–સમ્બન્ધી; માનસિક.

મનોમયકોશ, પુ૦ [સં૦] પઞ્ચ કોશમાંનો એક–હું છુઁ ને શરીરની સત્તા મારા હાથમાં છે એવું જે જ્ઞાન તે. (પણ બ્રહ્મથકી નિરાળું).

મનોરઞ્જક, વિ૦ [સં૦] મનનું રઞ્જન કરનાર; દિલ-

મનોર્થ, પુ૦ મનનો અર્થ–ઉદ્દેશ–ઈચ્છા. [પસન્દ.

મનોવિકાર, પુ૦ લાગણી; મનના ભાવ.

મનોવૃત્તિ, સ્રી૦ મનની વૃત્તિ.

મનોહર–હારી, વિ૦ [સં૦] મનને હરે–વશ કરે તેવું; મોહ પમાડનાર; સુન્દર; ખુબસુરત; મધુરું. (કાંતિ વા-

મન્તર, **મન્ત્ર**. [ણિ ઈ૦).

મન્તરવું, ક્રિ૦ સ૦ મન્ત્ર ભણી વસ્તુને સ્પર્શ કરી અથવા ફુંક મારી તેના જે ગુણે કાર્યસીદ્ધ થાય તે ગુણ તેમાં આવે તેવું કરવું–(દોરો માંદળિયું પાણી મંતરવું). ૨ રોગ દૂર કરવાને મન્ત્ર ભણવો (આદાસીસી, આંબોઈ મન્તરવી).

મન્ત્ર, પુ૦ [સં૦] જેથી કોઈ કાર્ય સિદ્ધિ થાય તેવું જે ગુપ્ત–ગુહ્ય વચન–વાક્ય તે. ૨ દેવની સ્તુતિ સમ્બન્ધી ઋચા–કવિતા (વેદના મન્ત્ર). ૩ (મારણ જારણ ઈ૦ સમ્બન્ધી દેવતા વીર વગેરેના). ૪ (સાપ વિંછુ વગેરેના). ૫ સલાહ; મનસુબો; વિચાર; અભિપ્રાય.

મન્ત્રપુષ્પાઞ્જલિ, સ્રી૦ [સં૦] ખોબામાં ભરેલાં જે ફૂલો મન્ત્ર ભણી દેવના ઉપર વધાવવાં તે. ૨ સારીપેઠે ઠપકો આપવો–ધમકી દેવી તે. [જે શાસ્ત્ર તે.

મન્ત્રશાસ્ત્ર, ન૦ અનેક મન્ત્ર અને તેના વિધિ સમ્બન્ધી

મન્ત્રી, પુ૦ [સં૦] પ્રધાન; વજીર; સલાહ આપનાર.

મન્થન, ન૦ [સં૦] મથન.

મન્દ, વિ૦ [સં૦] ધીમું; ધીરું. ૨ રોગી; માંદું; સુસ્ત. ૩ ઓછું; કમ; થોડું.

મન્દવાડ, પુ૦ રોગ; આજાર; પ્રકૃતિમાં જે વિકૃતિ થવી તે.

મન્દહાસ્ય, ન૦ [સં૦] ગાલમાં હસવું તે; મલકાવું તે; જરાક હસવું તે (દાંત ન દેખાય). [ગા.

મન્દાકિની, સ્રી૦ [સં૦] ગંગાનો પ્રવાહ. ૨ આકાશ ગં-

મન્દાર, ન૦ [સં૦] સ્વર્ગનું એક ઝાડ; પારિજાતક.

મન્દિર, ન૦ [સં૦] સુન્દર ઘર. ૨ દેવાલય; દેરું. ૩ રાજમોહેલ.

મન્દિલ, ન૦ કસબના પટાવાળું–બુટ્ટીવાળું માથે બાંધવાનું વસ્ત્ર (પાઘડી); જરથી વણેલી પાઘડી.

મન્દી, સ્ત્રી૦ પડતો ભાવ. તેજી મન્દી.

મન્દું, વિ૦ [મન્દ] ધીમું; સુસ્ત.

મન્મથ, પુ૦ [સં૦] કામદેવ.

મન્મોદ, પુ૦ [સં૦] મનનો આનંદ.

મન્વન્તર, પું૦ [સં૦] ચૌદમાંના કોઈ બે મનુની વચમાંનો જે અન્તર તે; તીસકરોડ સડસેઠ લાખ વીસહજાર વરસનો કાળ; જેટલો કાળ જે મનુની સત્તા હોય તેટલો તે; કલ્પનો ચૌદમો ભાગ.

મપારો, પુ૦ સઘળી જાતના અનાજ સમ્બંધી ભાવતાલ પરીક્ષા કરનારો અને સામટું વેચનારો વેપારી.

મફત, અ૦ [ફા૦] વગર પૈસે, સામો અવેજ–બદલો લિધા વના આપેલું–લિધેલું; ફોકટ. ૨ ઘણીજ થોડી કિમ્મતે.

મફતિયું, વિ૦ બદલામાં કંઈ ન મળે તેવું (કામ). ૨ મફત લેનાર; ફોકટિયું.

મભમ, વિ૦ ગુપ્ત; સઙ્કેતમાં હોય તેવું; ગમે તેનું નામ દેઈને સાનમાં સમજાવેલું.

મમ, વિ૦ [સં૦] મારું.

મમત, પુ૦ [મમત્વ] પોતાનાંને વિષે જે આગ્રહ તે; હઠ; ખોંસ. [પ્યાર; વાલ; પ્રીતિ.

મમતા, સ્ત્રી૦ પોતીકું હોય–મારૂં છે એમ માનવું તે. ૨

મમતી, વિ૦ આગ્રહી; હઠીલું; ખોંસીલું.

મમત્વ, ન૦ [સં૦] મારાપણું; મારું મારું ને મારું એવો જે આગ્રહ તે; હઠ. ૨ પોતાનાં સમ્બન્ધી વિષે જે વાલ તે.

મમરા, પુ૦ પૌંઆને સઞ્ચોરાના પાણીનો પટ દઈ સેકેલા તે.–મમરો (એક વચન). મમરો મુકવો એટલે ઉસકેરવું; ચડાવવું; રઞ્જક મુકવી; બે જણને કલહ થાય તેવું કંઈ વચમાં બોલી ઉઠવું. [(મોડાંમાં).

મમળાવવું, ક્રિ૦ સ૦ રસ કરવાને આમ તેમ હલાવવું

મય, વિ૦ [સં૦] વિંટળાયલું. એ શબ્દ બીજા શબ્દસાથે જોડાય છે–જળમય, આનન્દમય, ક્રોધમય, સુવર્ણમય, પાષાણમય ઈ૦.

મયા, સ્ત્રી૦ માયા; વાલ. ૨ દયા; કૃપા.

મયુર, પુ૦ [સં૦] મોર.

મર–ને, અ૦ છોને; હશે; ગમે તેમ કરે તેની કંઈ દરકાર નહિ એ અર્થમાં. મરને તે જાય.

મરક્ત, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો મણિ (પરવાળાં જેવો).

મરકલડું, વિ૦ મન્દ હાસ્યવાળું; મલકાતું હોય તેવું. 'મરકલડે મુખ મધુરે વચને મર્યાદા મન આણીજી.'

મરકી, સ્ત્રી૦ ઘણા મરણ થવાં તે. ૨ જેથી ઘણા લોક મરે તે રોગ; અધોક; કોગળીયું.

મરગ–ઘા, મૃગ.

મરઘી, સ્ત્રી૦ મરઘાની માદા. ૨ મરકી.

મરઘું, ન૦ મરઘો અથવા મરઘી.

મરઘો, પુ૦ એક જાતનો ઉકરડામાં ચરતો પક્ષી–એ મળશકું થતે બોલે છે ત્યારે લોક જાણે છે કે હવે વાણું વાયું; કુકડો.

મરચી, સ્ત્રી૦ મરચાંનો છોડ.

મરચું, ન૦ મરચીનું ફળ–એ તીખું હોય છે. લાલ લીલાં લવંગિયાં મરચાં.

મરજ, પુ૦ [આ૦] રોગ; આજાર.

મરજાદ વેલ, સ્ત્રી૦ દરિયાકાંઠે જે આસેતરાનાં જેવાં પાંતરાંના વેલા થાય છે તે.

મરજાદ–દા, સ્ત્રી૦ મર્યાદા; અદબ. ૨ સભ્યતા; વિવેક.

મરજાદી, વિ૦ વલ્લભ મતમાં પુષ્ટિમાર્ગ પ્રમાણે વર્તનારો વૈષ્ણવ.

મરજી, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઈચ્છા; ખુશી; ખાએશ. ૨ તબિએત; મિજાજ. મરજી મુજબ–માફક–ઈચ્છા પ્રમાણે. મરજી રાખવી એટલે મરજી જોઈને કામ કરવું; ખુશ રાખવું.

મરડ, સ્ત્રી૦ મરડવું તે.

મરડવું, ક્રિ૦ સ૦ વાંકું વાળવું. ૨ આડું પડવું; હરકત કરવી.

મરડાટ, પુ૦ લાડમાં રિસાવું તે. ૨ રીસમાં વાંકું બોલવું–કામ કરવું તે. ૩ મરડાતાં ચાલી જે લટકો દેખાડવો તે.

મરડાવું, ક્રિ૦ અ૦ વાંકું વળવું. ૨ શરીર વાંકું વાળી નખરાં કરતું થવું. ૩ લાડ–માનમાં અથવા ક્રોધમાં કોઈ કામ કરવામાં આડું થવું.

મરડો, પુ૦ વારે વારે ઝાડે ફરવું થાય તે રોગ.

મરણ, ન૦ [સં૦] શરીરમાંનું ચૈતન હંમેશાને માટે બન્ધ થવું તે; પ્રાણ–જીવ જવો તે; મોત. ૨ મોટું સંકટ. મરણ પામવું–થવું. ૩ મરણવેળા જેવું દુઃખ થાય તેવી જે શરમ લાગવી તે.

મરણતોલ, વિ૦ મરણ થાય તેવું; મરીગયલો હોય તેવું. (મરણતોલ માર પડવો). [પછીનું.

મરણાન્ત, વિ૦ [સં૦] મરણ થાય ત્યાં સુધી. ૨ મરણ

મરણિયું, વિ૦ મરવાને તૈયાર; મરવાથી ન બીએ તેવું; સાહસ કામ કરવે ઉતરી પડનારો.

મરતબો, પુ૦ [આ૦] પદવી; દરજો; અધિકાર; મોભો.

મરદ, પુ૦ [ફા૦ મર્દ] પુરૂષ–આદમી; નર. ૨ પુરુષાતન વાળો. ૩ પુરુષાર્થ વાળો.

મરદઙ્ગ, મૃદઙ્ગ.

મરદાઈ–નગી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] મર્દપણું; પુરુષાતન. ૨ પુરુષાર્થ; બાહાદુરી.

મરદાની, વિ૦ [ફા૦] મરદને સોભે તેવું (જનાની નહિ). ૨ બહાદૂર; હિંમતવાળો; નિડર.

મરદી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] મરદનું કૌવત. ઓરતની સાથે સોબત કરવા સમ્બન્ધી જોર તે.

મરદુમી, મરદાઈ. [ગૃહસ્થ.

મરદેઆદમી, પુ૦ ઊંચા સદ્‌ગુણ વાળો માણસ; કુલીન

મરનાર, વિ૦ મુવેલું (માણસ).

મરવું, ક્રિ૰ અ૰ શરીરમાંથી ચેતન સદાવકું ગયું હોય તેવું થવું; મરણ પામવું. પ્રાણી ને વનસ્પતિ બન્નેને એ શબ્દ લાગેછે. ઝાડ મરીગયું કેવાય છે. ૨ ઠેકાણેથી ઉઠી જવું. સોકટી મરી જવી. ૩ ધાતુની ખાખ થવી. તાંબુ મરવું. ૪ અધિરા થવું. તે પોતાના પ્યારાને માટે મરે છે. મરની એટલે જાની અહીંથી. મરીજવું એટલે મરવું. ૨ જતું રેવું; બન્ધ પડવું–જોસ્સો મરી ગયો. ૩ ઘણું દુઃખ પામવું–કામ કરતાં મરીગયા ભાઈ !

મરવો, પુ૰ ઘણી નાની કાચી કેરી.

મરસીયા, પુ૰ મરીગયલા નામજાદાઓના શોકમાં ગાવાનાં એક તરેહનાં ગીત; રાજીઆ. (મુસલમાનોમાં).

મરાઠા, પુ૰ મહારાષ્ટ્ર દેશમાં રેનાર એક જાતના શૂદ્ર લોક.

મરાઠી, વિ૰ મહારાષ્ટ્ર દેશના લોકની–ભાષા–રીત ઈ૰.

મરામત, સ્ત્રી૰ [આ૰] સમરાવવું–દુરસ્ત કરાવવું તે (ઘર વગેરેને).

મરાળ, પુ૰ [સં૰ મરાલ] એક જાતનો હંસ પક્ષી (રાતા પાગ ને રાતી ચાંચનો).

મરી, ન૰ [મરીચ] એક જાતનાં ઝાડનાં ઝીણાં ફળ; તીખાં. એ કાળાં ને સફેત હોય છે. એનો સવાદ તીખો હોય છે. એ રસોઈમાં અને ઓસડમાં કામ આવે છે.

મરુડી–ઢી, સ્ત્રી૰ સાધુની નાની ઝુંપડી.

મરેઠી, મરાઠી. ૨ એક જાતનો છોડ.

મરેઠો, મરાઠામાંનો એક.

મરો, પુ૰ મોતના જેવું જે દુઃખ થાય તે. ૨ મોત. આ મોઘવારીમાં ગરીબનો મરો છે.

મરોડ, પુ૰ વળણ (અક્ષરનું).

મરોડવું, મરડવું. [સુકલકડી (માણસ).

મર્કટ, પુ૰ [સં૰] માકડું; વાંદરો. ૨ એકવડાં હાડનું;

મર્દન, ન૰ [સં૰] ચોળવું–રગડવું–ઘસવું તે.

મર્મ, પુ૰ [સં૰] અન્તઃકરણની છાની વાત; ગુહ્ય; છુપો ભેદ. ૨ હૃદય; અન્તઃકરણ; કાળજું. ૩ વાક્ય ભાષણમાં જે ગુપ્ત રેયલો અર્થ–ભાવ–રસ તે.

મર્મજ્ઞ, વિ૰ [સં૰] મર્મ જાણનાર.

મર્મસ્થાન, ન૰ [સં૰] કાળજું; અન્તઃકરણ. ૨ જેમાં વાગેથી પ્રાણી મરીજાય એવી શરીરની કુમળી જગા–માથું, પેડુ, લમણું ઈ૰.

મર્માળ–ળું, વિ૰ મર્મ–સંકેતથી ભરેલું.

મર્યાદશીલ, વિ૰ મર્યાદાવાળું; નમ્રતા વિવેક રાખવાનો સ્વભાવ હોય જેનો તે.

મર્યાદા, સ્ત્રી૰ અદબ ; વિવેક ; પદવી, મોટપણ જોઈ માન રાખી વર્તવું તે. ૨ હદ; સીમા; છેડો. (કામ, સ્થળ, કર્મની.) ૩ અટકાવ; પ્રતિબન્ધ.

મલ, પુ૰ [મલ્લ] કસરતથી આંગવાળી કુસ્તી કરવામાં હોશિયાર થયલો તે લઠ જોરાવર આદમી.

મલકાવું, ક્રિ૰ અ૰ ગાલમાં હસવું; મન્દ મન્દ હસવું.

મલપતું, વિ૰ ભારેખમ ડોળથી ઉમઙ્ગમાં ડોલતો આવતો હોય તે (હાથી). ૨ ઠાઠથી ધીમે ધીમે હરખ ભર્યું ચાલતું હોય તેવું. ‘મોસાળું મલપતું આવે.’ [સડ.

મલમ, પુ૰ [ફા૰] દરદ ઉપર લગાડવાનું–ચોપડવાનું ઓ-

મલમલ, સ્ત્રી૰ એક જાતનું બારીક સુતરવ કપડું.

મલાઈ, મલૈ.

મલાર, પુ૰ [સં૰ મલ્લારી] એક રાગ (રાગણી) વર્ષાદ ઋતુમાં ગવાય તે.

મલાવવું. ક્રિ૰ સ૰ વધારી રઙ્ગ પુરવો; પ્રફુલ્લ કરી દીપાવવું; લેકાવવું (વાત, રાગ વગેરે). ૨ લમ્બાવવું; વધારવું; અતિશયોક્તિ કરવી.

મલાવો–વડો, પુ૰ મલાવવું તે.

મલિદો, પુ૰ [ફા૰] જેમાં ખાવાનો નગદ માલ હોય તેવો ચિકણો પદાર્થ. કણેક ઘી ગોળનો મલિદો. દૂધ મલે હલવો એ પણ મલીદો. [મલિનપણું.

મલિન, વિ૰ [સં૰] મેલું; ગન્દું; ફુવડ. **મલિનતા–**

મલુક, વિ૰ સારું; શ્રીકાર.

મલ્લ, [સં૰] મલ. મલ્લયુદ્ધ–બે મલની કુસ્તી.

મવાડવું, ક્રિ૰ સ૰ માય–સમાય તેમ કરવું.

મશ, પુ૰–ન૰ [મિષ] બાનું; નિમિત્ત; જુઠો સબબ.

મશક, સ્ત્રી૰ [ફા૰] પાણી ભરવાનો ચામડાંનો કોથળો જે ભિસ્તીની પીઠપર રાખવામાં આવેછે તે. પાડાની પીઠપર પખાલ ને ભિસ્તીની પીઠે મશક.

મશગુલ, વિ૰ [ફા૰] કામમાં રોકાયલું–મચેલું.

મશરુ, પુ૰ [આ૰] રેશમ તથા સુતરનું લીટાવાળું કપડું. એ ઘણા રઙ્ગનો હોયછે. [જાણીતું.

મશહૂર, વિ૰ [ફા૰] નામીચું; પ્રખ્યાત. ૨ જાહેર; સહુને

મશાલ, સ્ત્રી૰ [આ૰] ચીથરાં વિંટાળી બનાવેલો લાંબો કાકડો જે સળગાવેથી ધીરે ધીરે બળે છે ને મોટા દીવાનો પ્રકાશ આપેછે તે.

મશાલચી–જી, પુ૰ મશાલ ઝાલનારો–ધરનારો (હજામ).

મશો, મસો.

મશ્કરી, મસકરી.

મસ, મશ.

મુસ, વિ૰ જાસક; ઘણું; બહુ.

મસાક, મશક.

મસકરી, સ્ત્રી૰ [આ૰] મજાક; ઠઠ્ઠો; ટોળ. [બોલો.

મસકરો, પુ૰ મસકરી કરનારો; ટોળિયો; નકલી; બટક-

મસકો, પુ૰ માખણ.

મસજીદ, સ્ત્રી૰ [આ૰] મસીદ. [ઉદમાતિયું.

મસતાન, વિ૰ [ફા૰] મદમાતું; હાલમસ્ત. ૨ તોફાની;

મસતી, સ્ત્રી૰ મસ્ત હાલત; ઉન્મત્તાઈ. ૨ કુદવું દોડવું વળગાવળગી કરવી વગેરે જે ધાંધલ તે; તોફાન.

મસતીખોર-રૂં, વિ૦ મસતી કરનાર; ઉદમાતિયું; તોફાની.
મસનદ, સ્ત્રી૦ [આ૦] ગાદી; તખત.
મસરુ, મશરુ.
મસલહત, સ્ત્રી૦ [આ૦] સલાહ; વિચાર; મનસુબો.
મસલહતિયો, પુ૦ મસલહત આપનારો.
મસવાણી, મતસરવાણી.
મસવાડા, પુ૦ ગર્ભ રેવો તે; દાડા રેવા તે. [ભાગ.
મસવાડું, ન૦ પછવાડું; ઘરની પાછળનો-વાડા તરફનો
મસવાડો, પુ૦ ગામનું પછવાડું. [કરવું.
મસળવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોળવું. ૨ ગુંદવું. ૩ મારી અધમુંઉ
મસાણ, ન૦ [સ્મશાન] મુડદાં-દાટવા બાળવામાં આવે છે તે જગો. [નરસાં).
મસાણિયા, વિ૦ થોડા ઘીના (લાડુ); (ખોટ ઘી પણ
મસાણિયો, પુ૦ ડાઘુ; મુડદાંની સાથે મસાણ જનારો. ૨ મેલો-ફુવડ આદમી.
મસાણી, વિ૦ ગાભા ચુંથા જેવું (પાઘડી વગેરે).
મસાત, સ્ત્રી૦ ખેડવાની જમીનનો આકાર. કુંડાં મસાત, ગાડાં મસાત, ચોકડી મસાત.
મસાલ, મશાલ.
મસાલો, પુ૦ [આ૦] ખાવાના પદાર્થમાં ભળેથી વિશેષ સવાદ આપતી જે વસ્તુઓ તે. હીંગ મરી વગેરે એ રસોઈનો મસાલો. ૨ એળચી ચારોળી બદામ પસ્તાં જાયફળ તજ તમાલ પત્ર વગેરે તેજાનો. ૩ કોઈ પણ ચીજમાં મેળવાના જે પદાર્થો તે. ઢાળવાના ચૂનામાં ગુગળ ખાંડ વગેરેનો મસાલો જોઈયે છે. મસાલો પુરવો એટલે ઉસકેરવું; ચડાવવું.
મસિયાઈ, વિ૦ માસીનાં (છોકરાં).
મસિયેણ, વિ૦ માસીની (છોકરી) (મસિયેણ બેન).
મસી, સ્ત્રી૦ ઝાડ-વેલાપર થતા એક જાતના જન્તુ.
મસી, **મિસી-સ્સી**. [વાની બાંધેલી જગો.
મસીદ, [આ૦ મસજીદ] મુસલમાન લોકોને નિમાજ પઢ-
મસો, પુ૦ [મષી] શરીરના કોઈ પણ ભાગ ઉપર જે ચામડીનું ફુલી કઠ્ઠણ ગોળ થઈ રેવું તે. તુવેરની દાળ જેવડા, ચણા વાલ ફણગાની ગોટલી જેવડા મસા થાય છે. ગાંડમાં જે મસા તે હરસ કેવાય.
મસોતું, ન૦ કપડાંનો કકડો. ૨ ફાટો તુટો મેલો કકડો. ૩ મેલું, ફાટું તુટું કપડું. આ મસોતાં જેવી પાઘડી કેમ
મસ્કરી, મસકરી. [ઘાલી છે.
મસ્કરો, મસકરો.
મસ્ત, વિ૦ [ફા૦] મદમાતું. ૨ કેફથી ચકચુર. ૩ શરીરે પુષ્ટ. હાલમસ્ત. ૪ પૈસાથી ફુલાતો-માલમસ્ત. ૫ ઈશ્કના રંગમાં આવી ગયલો; રસમગ્ન.
મસ્તક, ન૦ [સં૦] માથું. ૨ ખોપરી. ૩ કોઈ પણ વસ્તુનો છેક ઉપલો ભાગ.
મહકૂબ, વિ૦ [આ૦] થોડા દાડા બન્ધ રાખેલું; ઢીલ
મહત્, વિ૦ [સં૦] મોટું. [રાખેલી એવું; મુલતબી.
મહત્વ, ન૦ [સં૦] મોટપણું.
મહદ્‌ભૂત, વિ૦ [સં૦] મોટું અદ્ભુત; અલૌકિક.
મહન્ત, પુ૦ [સં૦] મોટો સાધુ.
મહર, ન૦ મર્મમાં જે કેવું-કયલું તે.
મહર્લોક, પુ૦ [સં૦] સૂર્ય તથા ગ્રહો જ્યાં છે તે લોક; સપ્ત
મહર્ષિ, પુ૦ [સં૦] મોટો ઋષિ. [લોકમાંનો એક.
મહા, વિ૦ [સં૦] મોટું. મહાકાવ્ય. મહાકાળ-લક્ષ્મી-સરસ્વતી-કાળી. મહા પાતક-પાપી. મહા પ્રસાદ-છપ્પન ભોગ; ઘણાં ઘણાં સાહિત્ય કરચાં હોય તેવું ભોજન.
મહાજન, ન૦ મહાપુરુષો. ૨ નગરમાં વેપારી ધન્ધાધારી વાણિયા શ્રાવક સમસ્તનો જે મોટો વર્ગ તે. ૩ વાણિયા-શ્રાવક-કણસારા-ભાટિયા ઈ૦ નો પ્રત્યેક જે વર્ગ તે.
મહાત, વિ૦ [ફા૦] હારેલું; કેદમાં પડેલું; અટકેલું. બાજી-બાદશાહ-રમનાર મહાત. મહાત થવું-કરવું.
મહાત્મ, [મહાત્મ્ય] મોટપણું; પ્રતાપ.
મહાત્મા, વિ૦ [સં૦] મોટાં-ઉદાર મનનું; ઉંચી કુલીનતાવાળું; પરાર્થ ને પરમાર્થ વિષે જે વીર તે. **મહાત્મતા**-મહાત્માપણું.
મહાદશા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જન્મોતરી ઈ૦ માં મુખ્ય ગ્રહની જેટલી વાર જે સત્તા પ્રાણીના ઉપર હોય તેટલી તે-એમાં જે બીજા ગ્રહોની સત્તા તે **અન્તરદશા** કેવાય છે.
મહાદેવ, પુ૦ [સં૦] મહા સંહારશક્તિનું સ્વરૂપ; શિવ. એ લિંગરૂપે પૂજાય છે.
મહાદ્વીપ, પુ૦ મોટો દ્વીપ. જૂના મહાદ્વીપમાં યુરોપ, એશિયા ને આફ્રીકા એ ખંડો છે ને નવામાં અમેરિકા.
મહાન્, વિ૦ [સં૦] મોટું.
મહાપદ્મ, વિ૦ [સં૦] હજાર અબજની સંખ્યા બતાવેછે.
મહાપ્રલય, પુ૦ [સં૦] મોટો પ્રલય; સૃષ્ટિનો સમૂળો નાશ.
મહાપ્રાણ, વિ૦ [સં૦] જરા વધારે જોરથી ઉચ્ચારણ થાય તેવા-અક્ષરો. ખ, ઘ, છ, ઝ, ઠ, ઢ, થ, ધ, ફ, ભ અને શ, ષ, સ, હ.
મહાભારત, વિ૦ બહુ મોટું ને અઘરું. મહાભારત કામ છે. (એ નામનું મોટું વીરરસ કાવ્ય જેમાં પાંડવ કૌરવના યુદ્ધનું વર્ણન છે તે ઉપરથી).
મહાભૂત, ન૦[સં૦] પ્રથમ મુખ્ય તત્વ. પૃથ્વિ, પાણી, તેજ, વાયુ ને આકાશ.
મહામાયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આદિમાયા. ૨ અમ્બા; દુર્ગા.
મહારથી, પુ૦ [સં૦] મોટો યોદ્ધો-લડવૈયો. દશ હજાર રથ ને તેમાંના યોદ્ધાઓની સામાં એકલો ભિડનારો જે મહા બળિયો યોદ્ધો તે.

મહારાજ, પુ૦ [સં૦] મોટો રાજા. ૨ એ શબ્દ મોટા પુરુષોને (રાજા બ્રાહ્મણ સાધું ઇ૦ને) માન આપતી વેળા વપરાય છે. ૩ વલ્લભકુળનો પુરુષ; ગોસાઈજી મહારાજ.

મહારાજા, વિ૦ ઓલિયા; ભોળા; આનંદિ; ઉદાર.

મહારાત્રિ, સ્ત્રી૦ મહાવદ ચૌદેસ; મોટી શિવરાત્રી.

મહારાષ્ટ્ર, પુ૦ [સં૦] મરાઠાઓનો દેશ—જ્યાં મરાઠી ભાષા બોલાયછે તે– વિ૦ એ દેશ સમ્બન્ધી (ભાષા).

મહાલ, પુ૦ [આ૦] પરગણા—તાલુકાનો એક ભાગ.

મહાલકરી, પુ૦ મહાલનો સરકાર તરફથી જે અધિકારી તે—મામલતદાર જેવોજ પણ મહાલ નાનો.

મહાલય, ન૦ [સં૦] ભાદરવા વદમાં કરવાનું એક મોટું શ્રાદ્ધ. ૨ મોટું ઠેકાણું. ૩ પવિત્ર ધામ; રક્ષણનું ધામ; દેવાલય.

મહાવત-ધ, પુ૦ [હિં૦] હાથીનો હાંકનારો.

મહાવરો, પુ૦ ખંતથી નિત્ય જે શ્રમ કરવો તે. ૨ અભ્યાસ ; સહવાસ.

મહાસમુદ્ર, પુ૦ મોટો દરિયો.

મહિના, પુ૦ ગર્ભ રહ્યા પછી તે પ્રસવ થતાસુધી જે દાડા તે. મહિના રેવા. બાર મહિનાનાં ગીત.

મહિનાદાર-વાળો, પુ૦ મહિને મહિને પગાર લઇ ચાકરી કરનારો.

મહિનાવાળી, વિ૦ ગર્ગવતી (સ્ત્રી).

મહિનેમહિને અ૦ દરમહિને.

મહિનો, પુ૦ [ફા૦] તીસ દાડાનો જે કાળ તે; માસ. ૨ મહિના સુધી કામ કરચા બદલ જે પગાર તે. ૩ અળગું– અટકાવ આવવાની ઘણુંકરીને મહિનાની જે મુદત તે. ૪ ગર્ભ રહ્યા પછીથી તે પ્રસવ થતા લગી જેટલા મહિના થાય તેમાંનો એકેકો.

મહિમા, પુ૦ [સં૦] વર્ણન કરવા જોગ એવો કોઇનો જે પ્રતાપ—યશ તે.

મહિયારી, સ્ત્રી૦ દહીં વેચનારી. ૨ ગોવાલણ; ગોપી. ૩ ગોત્રજની પૂજા કરનારી જે સ્ત્રી તે.

મહિયેર, ન૦ પીયેર.

મહિલા, સ્ત્રી૦ રાજાની સ્ત્રી. ૨ સ્ત્રી.

મહી, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૃથ્વિ. ૨ ગાય. ન૦ દહીં. અ૦ મુંય; અન્દર.

મહીપતિ-પાળ, પુ૦ [સં૦] રાજા; નૃપ.

મહીષ, પુ૦ [સં૦] પાડો. **મહીષી**—ભેંસ; પાડી.

મહુડાં, ન૦ મહુડાનાં ફૂલ—એોસડ દાખલ કામમાં આવેછે. એનો દારૂ થાયછે.

મહુડો, પુ૦ [મધુક] એ નામનું ઝાડ.

મહુવર, સ્ત્રી૦ તુંબડીનું એક વાજું જે વાદી—ગારૂડી લોક સાપ પકડવા—રમાડવા રાખેછે તે.

મહેશ-શ્વર, પુ૦ [સં૦] શિવ; મહાદેવ.

મહોત્સવ, પુ૦ [સં૦] મોટો ઓચ્છવ.

મહોત્સાહ, પુ૦ [સં૦] મોટો ઉત્સાહ.

મળ, પુ૦ [સં૦] મેલ; કચરો; ગન્દવાડ. ૨ પેટમાંનો કચરો; કબજ રયલો ઝાડો. ૩ ગુ; વિષ્ટા.

મળકું, વિ૦ જરા મેળું એવું (પાણી).

મળણ, ન૦ સહવાસ; સાથે રેવું તે; મેળાપ; મુલાખાત; સ્નેહ; પ્રીતિ. (મળણ તેટલું બળણ).

મળતર, ન૦ પેદાશ; આમદાની; રળતર.

મળતાવડું, વિ૦ સહુમાં હળીમળી જાય તેવું ; મીલાપી.

મળતિયો, પુ૦ સોબતી; સાથી.

મળમાસ, પુ૦ અધિક મહિનો; પુરુષોત્તમમાસ.

મળવું, ક્રિ૦ અ૦ પ્રાપ્ત થવું; પેદાશ—કમાણી થવી. તેને પાંચ રૂપિયા મળ્યા. ૨ એકઠું થવું; સાથે—જોડે થવું. તે બન્ને બજારમાં મળ્યા. ૩ વિચારમાં એક થવું. તે વાતમાં તે બંને મળ્યા—મળતા થયા—મળીગયા. ૪ સ્નેહ થવો; દોસ્તીમાં જોડાવું. વચમાં અણબનાવ હતો પણ હાલ તેઓ મળ્યા છે. તે મળ્યાને માથું આપે તેવો છે. ૫ દોરાઓનું અન્તર જઇને જોડા જોડ આવી રેવું. ધોવાયાથી પોત મળશે—મળી જશે. ૬ સ્વભાવ ગુણ—વિદ્યામાં સરખાં હોવું. ૭ અનુકૂળ આવવું—સન્ધિ મળવી, યોગ મળવો. ૮ મળવા જવું એટલે કોઇને જોવાને તેની સાથે વાતચિત કરવાને જવું. ૯ સામસામાં એકઠાં થવું (લડાઇમાં). ૧૦ જડવું; હાથ લાગવું. તે ચોપડી મને કબાટમાંથી મળી—જડી. ૧૧ ગુંદાઇને તૈયાર થવી—કણેક મળી.

મળસકું, ન૦ પરોઢિયું; વાણું; સવાર.

મળિયાગરું-રું, ન૦ એક જાતનું ઝાડ અથવા તેનું સુગન્ધીદાર લાકડું—એ ઘસીને શરીરે ચોપડવામાં આવેછે. (મળયાચળ પર્વત જે મલબારમાં છે તે ઉપર ઉગેછે માટે).

મળી, સ્ત્રી૦ હનમાનની મૂર્ત્તિ ઉપરનો તેલ સિન્દુરનો જે ઘાડો ચિકણો રગડો તે. ૨ ગોદડાં ભરવાનો કપડાંનો મોટો કોયળો.

માં, અ૦ માંય ; અન્દર. ૨ સપ્તમી વિભક્તિનો પ્રત્યય.

માંઈ, માઈ.

માંકડી, સ્ત્રી૦ ઘણ્ટીના ગાળામાં જે લાકડાંનો અવયવ રેછે તે. ૨ માંકડની માદા. ૩ માંકડના નાના બચ્ચાંમાંનું એક.

માંગ, વિ૦ વેપારી લોકોનો સાંકેતિક આઠનો શબ્દ. પુ૦ વડનગરા નાગરની ન્યાતમાં કેટલેક ઠેકાણે રૂડે અવસરે કાંસાની થાળીમાં ઘેડી તથાં તેનાં બે છોકરાં મેસે ચીતરે છે તે. માંગ લખાવ્યા કેવાય છે.

માંગ, સ્ત્રી૦ માથાના નિમાળાની લટી—"માંગ સમારૂં રે મોતીએ સેંથે ભરૂં રે સિંદુર" (રત્નો). ૨ ચોટલાની બે બાજુ; પટિયાં.

માંચો, માચો.

માંજર, ન૦ [મઞ્જરી] તુળસી, ડમરો વગેરે છોડના બીયાંવાળી જે ડાંખળીઓ તે; લટર. ૨ પગના જોડામાંની સુખતળી.

માંજર, સ્ત્રી૦ [માર્જાર] બીલાડી.

માંજરું, વિ૦ કંઈક પીળો ચળકાટ મારે તેવા ડોળાવાળું. માંજરો, માંજરી. ૨ ભૂરું.

માંડ, પુ૦ શોભા સારૂ જે વાસણ ગોઠવેલાં તે.

માંડણ, ન૦ ગામને પાદરે પાણી ભરાઈ રૈયલો જે ખાડો, તળાવ તે જેમાં ભેંસ વગેરે પડી રેૈછે તે. 'ભેંસ માંડણમાં ખુંચી રૈઈ છે.' ૨ માડણ.

માંડવી, માડવી.

માંડવું, માડવું.

માંદગી, સ્ત્રી૦ [ફાં૦] માંદું-આજારી હોવું તે; મન્દવાડ; [બિમારી.

માંચ, અ૦ મધ્યે; અન્દર.

માંસ, નં૦ [સં૦] માસ; ગોશ.

માંહિ-હે, માંચ.

મા, સ્ત્રી૦ [માતા] જે સ્ત્રીએ જનમ આપ્યો હોય તે (તેનાં છોકરાંની); જણતી. ૨ જે ભૂમિમાં જન્મ થયો હોય તેને પણ લગાડવામાં આવે છે. પૃથ્વી-ધરતીમાં. ૩ મોટી ઊમરની કોઈ સ્ત્રીને-ધરડીને વિવેકમાં એ શબ્દથી પ્રસંગે બોલાવવામાં આવે છે.

મા, અ૦ નહિ; ના; ન. મા કરીશ, રીસાઈશ મા.

માઈ, સ્ત્રી૦ મા; માતા. ૨ એ શબ્દથી બાળક પોતાની માને લાડમાં બોલાવે છે.

માઈલ, મૈલ.

માકડ, માકણ.

માકડિયું, ન૦ માકણને ભરાઈ રેૈવાનું કાણા કાણા વાળું પાટિયું જે સુવાના પલઙ્ગ-ખાટલામાં બોસી મુંકવામાં આવે છે તે.

માકડી, સ્ત્રી૦ ધણ્ટી વગેરેના ગાળામાં લાકડાંના જે કકડામાં ખીલની અણી રેૈછે તે. ૨ રાતાં મોડાંની વાંદરી; ભોજલી. ૩ એક જાતનો ચામડીનો રોગ ઘણુંકરીને કેડે થાય છે. ૪ એક જાતનો જીવડો. ૫ ભૂરી (ભેંસ). ૬ માકડની માદા. [ભોજલું.

માકડું, ન૦ [મર્કટ] રાતાં મોડાંનું ને ટુંકી પુંછડીનું વાંદરું;

માકડું, વિ૦ આછું રાતું.-રઙ્ગે માકડો બળદ.

માકણ, પુ૦ [મત્કુણ] પરસેવાથી પાકતો એક જાતનો જીવ-એ માણસના સુવાના ઠેકાણામાં ઘણું કરી રેૈઈને સુનારને કરડેછે.

માખ, માખી. માખ મારવી-આળસુ પડી રેૈવું.

માખણ, ન૦ [મંક્ષણ] દહીં વલોવેથી ઉપર તરી આવતો જે ચિકણો પદાર્થ તે-માખણનું ઘી થાયછે.

માખણિયા, વિ૦ માખણ જેવું નરમ-પાપડી. ૨ માખણવાળો (ચૂનો).

માખળ, પુ૦ પાકેલો માલ ખળીમાં આણ્યા પછી દાણાનું તોલ થઈ સરકારનો હીસ્સો નક્કી કરવો તે. [જીવ.

માખી, સ્ત્રી૦ [મક્ષિકા] પારદર્શક પાંખવાળો એક નાનો

માખો, પુ૦ લીલી મોટી માખી.

માગ, પુ૦ [માર્ગ] રસ્તો; વાટ. ૨ જગો; ઠેકાણું; ઠામ. ૩ અન્તર; છેટું (વચમાં કેટલો માગ છે). ૪ પગલી-પગલાં જોઈ ચોરને ને ચોરાયલા માલને શોધવો તે-માગ કાડવો.

માગધ, પુ૦ વહીવઞ્ચો; વંશના જસ ગાનાર.

માગધી, વિ૦ મગધ દેશ સમ્બન્ધી-ની (ભાષા).

માગણ, વિ૦ [માર્ગણ] માગનાર; ભિખારૂ.

માગણી, સ્ત્રી૦ માગવું તે. ૨ લીલામમાં ભાવમાં વધવું તે. ૩ છોકરાના લગનને માટે કોઈને તેની છોકરીને માટે પુછવું તે. ૪ પાનાં લેવાં-ખૂચ લેવી (ગઞ્જીફા-પાનાની રમતમાં).

માગણું, ન૦ આપેલું જે પાછું માગવાનું તે; લેણું.

માગનાર, વિ૦ લેણદાર. ૨ હકદાર. ૩ ભિખારૂ.

માગરણા, બૈરાંઓ વરને વાનો કરેછે તે.

માગવું, ક્રિ૦ સ૦ આપેલું- લેણું પાછું લાવો એમ કેૈવું. ૨ લેણું લેવાનું હોય તેમ કેૈવાવું-તે તેની પાસે સો માગેછે. ૩ બક્ષીસ-મેહેરબાની દાખલ કંઈ પ્રાપ્ત કરવાને કોઈને કેૈવું-પુછવું. ૪ દાન-ભીખ લેવાને વિનન્તિ-અરજ કરવી. માગી લેવું એટલે વિનન્તિ કરવી, આજેજી કરવી, કાલાવાલા કરવા.

માગસર, પુ૦ [માર્ગશીર્ષ] સંવત વરસનો બીજો મહિનો; નવમ્બર-ડિસમ્બર.

માગું, ન૦ છોકરાવાળાંની તરફથી છોકરીવાળાંને લગન કરવા સારુ જે પુછવું થાય તે. છોકરીવાળાંની તરફથી થાય તે સામું માગું કેવાયછે.

માઘ, પુ૦ [સં૦] સંવત વરસનો ચોથો મહિનો; માહ.

માઘવટો, પુ૦ માઘ મહિનામાં કરવાનું વ્રત તે. પોશસુદ પુનેમથી તે માઘ સુદ પુનેમ લગી સૂર્યોદય પેૈલાં સ્નાન કરવાનું વ્રત; માઘસ્નાન.

માઙ્ગલિક, ન૦ [સં૦] રૂડો અવસર; શુભ કારજ-(જનોઈ લગન અધરણી સમ્બન્ધી). ૨ કલ્યાણ-શુભ થાય એવું આશીષ વચન (પ્રયાણ સમય ઉપર).

માઙ્ગલ્ય, ન૦ [સં૦] માઙ્ગલિક; મઙ્ગળ.

માચડો, પુ૦ [મઞ્ચક] માચો (૧લા અર્થમાં).

માચી, સ્ત્રી૦ નાનો માચો.

માચો, પુ૦ [મઞ્ચ] ચાર પાયાનો લાકડાંનો જે ઘાટ તે-એક માણસને સુવાને, ગોદડાં બરણી વગેરે મુકવાને, કેરીનો રસ-શિખંડ છાણવાને. (જૂનાં પુસ્તકમાં રાજા-શ્રીમન્ત પુરુષોને બેસવા લમ્બાવવાનાં ઊંચાં સુન્દર આસનને માટે મઞ્ચ-માચો એ શબ્દ લખ્યા છે). ૨ સોકટાંની બાજીના અક્કેક પટમાંના જે ત્રણ ત્રણ ખાનાં (બે બાજુએ ને એક વચમાં) બીજાં બધાંથી જુદાં પડેછે તેમાંનું એકેકું.

માછલી, સ્ત્રી૦ પાણીમાં થતું-જીવતું એક પ્રાણી-એ ચુંઈ-થકી દમ લેછે, પાંખ ને પુછડીથી તરેછે. એ ઈંડાં મુકેછે.
માછલું, ન૦ પાણીનો પ્રાણી.
માછી, પુ૦ માછલાં પકડવાનો ધન્ધો કરનાર.
માજમ, માઝમ.
માજર, માંજર.
માજરપાટ, પુ૦ એક જાતનું સુતરવ કપડું.
માજરવેલ, વિ૦ એક જાતનાં ભાત-ચોખાનું નામ છે.
માજરું, માંજરું.
માજવું, ક્રિ૦ સ૦ રાખ ચાક વગેરેથી ઘસી-સાફ-શુદ્ધ કરવું. (વાસણ કાચ વગેરે).
માજી, વિ૦ [આ૦] હોય તેને ઠેકાણે જે અગાડી થઈગયું હોય તે. ૨ પૂર્વનું; ભૂતકાળનું. [દેવી.
માજી, સ્ત્રી૦ ઘરડી મા; વડિયાઈ; દાદી. ૨ અમ્મા;
માજીસ્ટ્રેટ, પુ૦ [અં૦] ફોજદારી ઈનસાફનો મુખ્ય ન્યા-
માજુફળ, ન૦ એક જાતનું ફળ; માયું. [યાધીશ.
માજો, પુ૦ લાહીમાં કાલવેલો કાચનો ભૂકો ઘસી ઘસીને લગાડયો હોય તેવી દોરી (કનકવાના પેચને માટે).
માઝમ, સ્ત્રી૦ [આ૦] ભાંગના ઘીમાં મસાલો મેળવી બનાવેલો જે કેફી પદાર્થ તે; માઝમપાક.
માઝમરાત, સ્ત્રી૦ ઘોર અન્ધારી રાત.
માઝો, પુ૦ મુલાઝો; મર્યાદા; અદબ. ૨ સપ.
માટ, ન૦ માટલું; ગોરસ. 'મારે માથે મહીનાં માટ.' ૨ એક જાતની ભાજી; માઠ. અ૦ માટે (કવિતામાં) તેમાટ-તેમાટે.
માટરિયો, પુ૦ થાળું ન બાંધ્યું હોય તેવો કુવો.
માટલી, સ્ત્રી૦ નાનું માટલું.
માટલું, ન૦ પોળાં મોનું ગોળ કુમ્ભનું માટીનું વાસણ. ૨ અખાડ તીજને દાડે માટલાંનું જે દાન આપવામાં
માટી, મટોડી. [આવેછે તે.
માટી, પુ૦ ધણી; વર; સ્વામી.
માટી, વિ૦ જબરું માણસ (પૈસે, શરીરે).
માટીડો, પુ૦ પુરુષ; મરદ (આટલા માટીડા ને આટલી સ્ત્રી). ૨ પુરુષાર્થી; બહાદૂર મરદ.
માટે, અ૦ કાજે; વાસ્તે; સારૂ; અર્થે. ૨ તેથી; તે કારણને
માઠ, સ્ત્રી૦ એક જાતની ભાજી; માટ. [લીધે-વાસ્તે.
માઠું, વિ૦ ખરાબ; નઠારૂં; ભૂડું (કામ). ૨ કંઈક ઓછું; કમ-તે ગામ માઠું ગાઉ હશે એટલે ગાઉમાં ઓછું. ૩ ભૂંડું; શોકકારક (બનાવ). માઠું લાગવું-નાખુશ થવું. માઠું કરવું-ભૂંડું કરવું.
માઠું, ન૦ નઠારું-ભુંડું તે. ૨ દુખ ભરેલો બનાવ.
માઠેરૂં, વિ૦ થોડું; લગાર.
માડ, ન૦ નાળિયેરીનું ઝાડ. ૨ કેળના થાંભલાનું જે દેરૂં કરી માથે મેલી બૈરાંઓ રન્નાદેવ ખુંદે છે તે.

માડણ, ન૦ [મણ્ડન] કપાળે પિયળ ઉપર જે ટપકી વગેરે ચોડવું તે. ૨ ભેંસ પાણીભરચા જે ખાડામાં પડે
માડમાડ, માણમાણ, શબ્દ જોવો. [છે તે.
માડવ, પુ૦ [મણ્ડપ] વેવાઈને પેરામણી આપવાની રીત. માડવનો વરઘોડો.
માડવિયો, પુ૦ કન્યાની તરફનો પુરુષ.
માડવી, સ્ત્રી૦ બન્દર ઉપર વાણના માલની જગાત લેવા-સારૂ જે સરકારી થાણું તે; ફુરજો.
માડવીની સીંગ, વીલાતી સીંગ; ભોંયસીંગ.
માડવું, ક્રિ૦ સ૦ આરમ્ભ કરવો; શરૂ કરવું. (કામ). ૨ ગોઠવવું; જુક્તીથી મેલવું (યન્ત્ર). ૩ આંકડા લખવા-મુકવા (હિસાબ). ૪ નામું-રકમ લખવી (ખાતે). ૫ નવું સ્થાપવું-કાડવું (દુકાન-ઘર-કારખાનું-રાજ). ૬ શોક કરવાને લોકને એકઠા કરવા (કાણ માડવી). એ શબ્દ બીજા ક્રિયાપદો સાથે આરંભના અર્થમાં જોડાય છે. કજિયા કરવા માંડચા, ચેષ્ટા કરવામાંડી, ઈ૦. મોકકાણ માંડવી એનો લાક્ષણિક અર્થ એ કે નુકસાન થતું-થયું હોય તેવી હાલત બતાવવી. માડીવાળવું એટલે બરોબર કરી મુકવું (ખાતાનો જમે ઉધાર). ૨ બન્ધ કરવું. (જવાનું માડીવાળવું). ૩ સમાધાન કરવું. (અમે ટંટો માંડીવાળયો).
માડવો, પુ૦ [મણ્ડપ] લગન વગેરેમાં બારણા આગળ અથવા પડોસમાં ચન્દરવો બાંધી તયાર કરેલું બેસવાનું જે મકાન તે. ૨ ફુલવેલથી છવાયલી જે જગા-મકાન તે.
માડા, પુ૦ જુવાર ઘઉંના મિશ્રિત લોટની વણ્યા વગરની મોટીને પાતળી રોટલી.
માડી, સ્ત્રી૦ મા; માતા.
માડો, પુ૦ રોટલી-રોટલાનું પડ-પોપડી. ૨ પુડો (કાઠિ૦). ૩ ઘણી મોટી ને બહુ પાતળી રોટલી (ઘઉંની).
માઢુડાં, ન૦ વાલાં માણસ.
માણ-ણ્ય, ન૦ આટાને બાંધતાં પેલાં જે ઘી તેલ વગેરે નાખવામાં આવે છે તે. (નરમાસ આણવા ને ફુલાવવા સારૂ). ૨ સેરડી જુવાર વગેરેમાં જે ઝેર-કેફ હોય છે તે. ૩ સેરડી સાંઠાનો ઉપલો-પાતરી તરફનો જે ભાગ તે. ૪ ગાગેરિયા ભટનું તાલ વગાડવાનું મોટું વાસણ. ૫ શોભીતી રીતે વાસણ ગોઠવેલાં તે. ૬ પાણી ઝીલી રાખી મુકાવાનું દાટેલું ઘડવું-માટીનું મોટું ઠામ.
માણકી, સ્ત્રી૦ એક જાતની ઘોડી.
માણમાણ, અ૦ જેમતેમ કરતાં; પરાણે. ૨ ધીરે ધીરે. ૩ અમથું; નામનું.
માણવું, ક્રિ૦ સ૦ અનુભવવું; ભોગવવું; જાતે કરીજોવું.
માણસ, ન૦ [મનુષ્ય] જે પ્રાણી વર્ગ આકૃતિમાં ને વાણી તથા વિવેક બુદ્ધિ વડે બીજા બધા પ્રાણી વર્ગથી જૂદા પડેછે તે; મનુના વંશાજ; આદમજાત. ૨ એ માણસ-

જાતિમાંનું પ્રત્યેક તે-પછી પુરુષ કે સ્ત્રી-મોટું કે બાળક. પુ૦ પુરુષ. "ઢોરના ચાવ્યામાં ફૂચો પડે પણ માણસના ચાવ્યામાં ન પડે," "સુનું જોઈયે કસી ને માણસ જોઈયે વસી" એ કેવતો છે.

માણસાઈ, સ્ત્રી૦ માણસપણું. ૨ ભલમનસાઈ; વિવેક. ૩ જનદયા. [પુરુષ.

માણીગર, પુ૦ રત્ન જેવો-વાલો-સુખભોગને ઇચ્છનારો

માણેક, ન૦ [માણિક્ય] રાતું મણિ; લાલ.

માણેકઠારી, સ્ત્રી૦ આસો સુદ પુનેમ; સરદપુનેમ.

માત, મહાત.

માત, સ્ત્રી૦ મા; જનુની.

માતઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] હાથી. માતઙ્ગી-હાથીનું વાહન રાખનારી દેવી. [વાળું.

માતબર-ઞ્બર, વિ૦ [આ૦] તાલેવાન; પૈસાદાર; પુંજી

માતમ, મહાત્મ્ય.

માતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મા. ૨ દેવી. ૩ સેંયડકાકા; શિતળાદેવી. ૪ કોઈના શરીરમાં દેવીનો જે આવેશ તે.

માતામહ, પુ૦ [સં૦] માનો બાપ. માતામહી-માની મા; વડીઆઈ.

માતું, માતેલું.

માતુશ્રી, સ્ત્રી૦ મા (વિવેકથી માન આપતાં).

માતેલું, વિ૦ ખાનપાનથી પુષ્ટ. ૨ ગર્વિષ્ઠ. ૩ રસેથી ભરેલું; તરબતર.

માતૃઘાત, પુ૦ [સં૦] માનો ઘાત; માનું ખૂન.

માત્ર, વિ૦ વર્ગમાં હોય તેટલા; સઘળાજ. માણસ માત્ર પાપી છે. અ૦ તેજ; એકલું એજ; એટલુંજ; ફક્ત (બીજું નહિ).

માત્રા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અક્ષરના ઉપર જે લીટો તે. એક માત્રાવાળા અક્ષરનો ઉચ્ચાર એ, બે વાળાનો ઐ, એક માત્રા ને એક કાના વાળાનો ઓ ને બે માત્રા ને કાના વાળાનો ઔ ઉચ્ચાર થાય છે. ૨ એક લઘુ અક્ષરને બોલતાં જેટલો કાળ જાય તેટલો તે. હ્રસ્વસ્વરનો જે ઉચ્ચારણ કાળ તે (પિંગળમાં). ૩ ધાતુની બાબવાળું ઓસડ; રસાયન.

માથાઓળ, સ્ત્રી૦ ભેગા રયલા દિયર-જેઠ પાસે વડિલની મિલકતમાંથી ખોરાકી પોષાકી માગવાનો વિધવાનો જે હક તે.

માથાકુટ, સ્ત્રી૦ ભાંજગડ; પઞ્ચાયત. ૨ નકામી મેહેનત; પીડા. માથાકુટિયું-માથાકુટ કરાવે તે.

માથાઝીક, માથાકુટ.

માથાદીઠ, અ૦ દરેક માથા-શખ્સને લાગુ પડે તેમ.

માથાફોડ, માથાકુટ. માથાફોડિયું-માથું ફોડાવ્યાં કરે તે.

માથામેલી, વિ૦ અડકાયલી; અભડાયલી; અળગી (સ્ત્રી).

માથું, ન૦ [મસ્તક] શરીરનો સહુથી ઉપરનો જે ભાગ જેમાં મગજ હોયછે ને જેના ઉપર નિમાળા હોયછે તે, કપાળ કાન ને બોચીની ઉપરનો ભાગ. ૨ ગરદનની ઉપરનો જેટલો ભાગ તે જેમાં આંખ, કાન, નાક, મોડું છે તે; ડોકું. (ધડ ને માથું કેવાયછે). ૩ કપાળ (માથું કુટવું). ૪ દરેક સખસ; પ્રત્યેક માણસ (માથાંદીઠ). ૫ મુખ્ય; મુખી; સરદાર. ૬ મુખ્ય જગા. ૭ માણસના માથાંને મળતો બીજાં પ્રાણીઓના શરીરનો જે આગલો ભાગ તે. ૮ કોઈ પણ વસ્તુનો ઉપલો ભાગ. માથું મારવું-ઘાલવું એટલે એકાદા વિષય તરફ મન કરવું તથા મેહેનત માંડવી. ૨ વચમાં પડવું. ૩ અથડાવું (વાણે). માથું આપવું એટલે જીવ જતાલગી કોઈને માટે મેહેનત કરવી. માથું કાપવું એટલે ઘણી નુકસાનીમાં આણવું. ૨ વિશ્વાસઘાત કરવો. માથું સોંપવું એટલે શરણે પડવું-આવવું. માથું ઊંચકવું એટલે સાજું થવું. માથું કુટવું (શોકમાં). માથું ઝીકવું-પટકવું-ફોડવું એટલે નકામી મેહેનત કરવી-આપવી. (હું તેની સાથે માથું ફોડુંછું, તે રોજ મારૂં માથું ફોડેછે-ફોડાવેછે). માથું પાકવું-ફીજવું એટલે કોઈની મેહેનત-તકરારથી અકળાવું. માથું પકાવવું એટલે અકળાવવું. માથું નમાવવું-નીચું કરવું એટલે તાબે થવું. માથું ફરવું એટલે ચક્કર આવવાં. ૨ ચિડાઈ જવું. માથું ફેરવવું એટલે ગુસ્સો કરવો. માથું ભાંજવું એટલે સરસાઈમાં ચડવું. ૨ નાદ-ગર્વ ઉતારવો. માથું ખાવું-ઈજવું એટલે બડબડાટથી ચિડવવું-અકળાવવું. માથું નિકળી પડવું-માથાના કકડા થવા એટલે કપાળ દુખવું. માથું બોડવું એટલે કંઈજ ન આવડવું. માથું હલાવવું-(હા કે ના કેવાને). માથાંનો ફરેલ-ફાટેલ એટલે મિજાજમાં આવે તેજ કરે (કોઈનું કર્યું ન માને). એકથી બે માથાં ભલા એટલે બે જણની અક્કલ વધારે ફાયદો કરે તેવી. બે માથાંનો ખરચ એટલે બન્ને તરફ-પક્ષનો ખરચ. માથે એટલે માથાં ઉપર. ૨ મુરબ્બી દાખલ. તે કામ તેને માથે છે એટલે તે કામ સારૂં નરસું થયાનો જવાબ તેને આપવાનો છે. માથે ઘાલવું-નાખવું એટલે જવાબદારી ઉપર સોંપવું. માથે પાણી ઘાલવું એટલે મંદવાડ પછી પ્રાયશ્ચિત કરી બ્રાહ્મણ જમાડવા. માથે ચડાવવું એટલે કબુલ રાખવું; સ્વીકારવું. (ઇનામ વગેરે). હુકમ માનવો. ૩ હદ ઉપરાંત વધારે છૂટ આપવી; બે મર્યાદ કરવું; બેકાવી મુકવું (લાડથી). માથે ચડી બેસવું એટલે હુકમ ન માનવા. ૨ કોઈની સત્તા ખુંચી લેવી; સરસ થવું. માથે થવું-આવવું એટલે સ્ત્રીએ અળગાં બેસવું; સ્ત્રીને અટકાવ આવવો. માથે પડવું એટલે જવાબદારી દેવી પડવી-સઘળું સમાલવું પડે તેમ થવું. ૨ નુકસાન ખમવું પડે તેવી હાલતમાં આવવું. માથેથી ઉતારી નાખવું-માથેથી ટોપલો ઉતારી નાખવો-માથેથી ભાર ઉતારવો એટલે જુમ્મો ખસેડી દેવો; જવાબદારીના બન્ધનથી છૂટાં થવું. માથે મારવું એટલે વેચનારે

જડારૂં આપ્યું હોય તો તે તેને પાછું આપવું. ૨ ફરી ચણવો, અધુરો ન રેવા દેતાં પુરો—મોભસુધી ચણી લેવો. (ફરી માથે મારવો છે). માથે રાખવું એટલે પોતાની જવાબદારી ઉપર—પોતાનાં એકલાંના નામ—ખાતાંપર રાખવું. માથે લેવું—હોરવું એટલે કોઈ કામ પોતાની જવાબદારીપર કરવું—કરવાને માગવું. ૨ પોતાની જાતપર ખમવું (લડાઈ, નુકસાન વગેરે). માથે હાથ દેવો (નિરાશ થયેથી). માથે હાથ મુકવો એટલે આશીર્વાદ દેતાં. ૨ પોતાના ગુણ (નરસા) બીજાને આપવા.

માદક, વિ૰ [સં૰] જેમા કેફ હોય તે (પદાર્થ).

માદરચોદ, એ શબ્દ ભુંડી ગાળમાં તેમ બાળકને લડાવતાં પણ વગર સમજે વપરાય છે.

માદરપાટ, પુ૰ એક જાતનું સુતરવ કપડું.

માદરબખ્ત, માદરચોદ.

માદળિયું, ન૰ ધાતુનો પોલા અથવા લાખ ભરેલા તકિયા જેવા આકારનો એક નાનો ઘાટ—સુના રૂપા તાંબાના માંદળિયાં. એ સ્ત્રી પુરુષ પોતાનાં જમણા ભુજપર બાંધે છે અને સ્ત્રી, કોટે ઝુલતું પણ રાખેછે તથા પુરુષ વેળાએ કાંડે પણ બાંધે છે—એમાં ઘણી વેળા મન્તરેલા યન્ત્ર અથવા મન્તરેલી ચિઠ્ઠિયો હોય છે.

માદા, સ્ત્રી૰ [ફા૰] પશુ પક્ષી ઈત્યાદિકમાં જે સ્ત્રીજાત તે. ૨ બારણાને નરમાદા હોય છે તેમાંની તે.

માદું, વિ૰ [મન્દ] રોગી; આજારી; અશક્ત. ૨ ધીમું; સુસ્ત; રસળતું.

માધવ, પુ૰ [સં૰] વૈશાખ. ૨ ચૈત્ર વૈશાખનો કાળ. ૩ લક્ષ્મીકાન્ત; વિષ્ણુ; કૃષ્ણ.

માધુર્ય, ન૰ [સં૰] મધુરતા; મિઠાસ; નરમાસ. ૨ જેથી અન્તઃકરણ દ્રવે—પિગળે તેવો કાવ્યનો જે ગુણ તે.

માન્, [સં૰] એ પ્રત્યય ઈકારાન્ત શબ્દોની સાથે જોડાય છે ને વાળું એનો અર્થ રાખેછે—બુદ્ધિમાન્, નીતિમાન્, કીર્તિમાન્ ઈ૰.

માન, ન૰ [સં૰] કીર્તિ; પ્રતિષ્ઠા; આબરૂ; લોકમાં વખાણ થવાં તે. પોતાને વિષે અથવા પોતાના સગાં ભાંડુ દેશ ઈ૰ વિષે જે ઊંચો વિચાર રાખવો તે; અભિમાન. ૩ પ્રિય—પ્રિયાનું રિસાવવું તે. નાયિકાએ માન ધરચું છે—લઘુ માન (થોડી રીસ) ને ગુરુમાન (ઘણી રીસ). ૪ મોટાઈ; ગણના; ટેક; ભારબોજ. તે પોતાના માનમાં રેછે. ૫ તોલ; માપ; પરિમાણ—કાળમાન. ૬ ગાયનમાં જે છેલ્લા તાલ ઉપર થાપ પડે છે અથવા ડોકું ધુણેછે તે. માન માગવું એટલે કાલાવાલા કરવા (જૂની કવિતામાં).

માનતા, સ્ત્રી૰ કોઈ સઙ્કટ નિવારવા અથવા કોઈ ઈચ્છા પુરી પાડવાને દેવ દેવીને કંઈ અર્પણ કરવાનો જે નીમ લેવો તે. માનતા માનવી, ચડાવવી.

માનની, માનિની. [પત્ર.

માનપત્ર, ન૰ જેમાં વખાણ લખ્યાં હોય તે કાગળ; સ્તુતિ-

માનવ, માનવી.

માનવતી, [સં૰] (રસશાસ્ત્રમાં) પ્રિયના ઉપર રીસે ભરાયલી પ્રિયા. ૨ ભારેખમ સ્ત્રી. ૩ માનની ઈચ્છા રાખનારી સ્ત્રી.

માનવી, ન૰—પુ૰ [સં૰] માણસ.

માનવું, ક્રિ૰ સ૰ કબૂલ કરવું; હા પાડવી. તેણે પોતાનો વાંક માન્યો. ૨ હુકમ પ્રમાણે ચાલવું. તે મેતાજીનું કહ્યું માનતો નથી. ૩ માન આપવું; ગણવું (તે તેને પોતાના બાપ જેવો માનેછે). ૪ ખરૂં છે એમ જાણવું (કેટલાક લોક સામળભટની વાતો ને ખરી બનેલી માનેછે). ૫ રાજી થવું; અનુકૂળ આવવું. મારૂં મન માનશે તો હું કરીશ. ૬ માનતા લેવી. દેવ દેવીને કંઈ આપવાનો નીમ્ લેવો.

માનસિક, વિ૰ [સં૰] મન—બુદ્ધિ સમ્બન્ધી. માનસિકપૂજા એટલે મનમાં મૂર્તિ કલ્પી પૂજવું તે. (ખરેખરાં ચંદનપુષ્પથી નહિ). ૨ કલ્પિત; તરફ્ગ—બુટ્ટા વાળું; તાર્કિક.

માનસિકશાસ્ત્ર, ન૰ [સં૰] મનના ધર્મ સમ્બન્ધી જે શાસ્ત્ર તે. મન, આત્મા, મનની અનેક શક્તિ એઓનો પરસ્પર સમ્બન્ધ એઓનાં કર્મ ઈ૰ વિષયનું શાસ્ત્ર.

માનિતું, વિ૰ પ્રેમથી પોતાનું છે એમ માનેલું. ૨ પ્રૌઢ; ભારેખમ.

માનિની, [સં૰] માનવતી. [જોગ.

માન્ય, વિ૰ [સં૰] કબૂલ કરવા જોગ. ૨ માન આપવા

માપ, ન૰ [માપન] લમ્બાઈ પોળાઈ નક્કી કરવી તે. ૨ તોલ—વજન નક્કી કરવું તે. ૩ ઠામમાં ભરી નક્કી કરવું તે. ૪ વખતને ગણવો તે.

માપણી, સ્ત્રી૰ માપવું તે. ૨ માપીને દર નક્કી કરવો તે.

માપલું, ન૰ ધણી બારનાર બેરુને વાસ્તે ઘેરથી જે રોટલા વગેરે ખાવાનું જાય તે.

માપવું, ક્રિ૰ સ૰ માપ કરવું.

માપું, ન૰ અનાજ વગેરે માપવાનું ઠામ—સેરિયું અચ્છેરિયું વગેરે. ૨ લમ્બાઈ પોળાઈ જાણવાને જે સાધને માપ લેવું તે.

માફ, વિ૰ [આ૰] માફી આપેલી હોય તેવું; ક્ષમા કરેલું; છોડી દિધેલું; માંડીવાળેલું.

માફક, વિ૰ [આ૰] તન—મનને અનુકૂળ. ૨ બેસતું; લાયક; જેવું જોઈયે તેવું. અ૰ મુજબ; પ્રમાણે; પેઠે; તે રીતે.

માફી, સ્ત્રી૰ [આ૰] ગુનેહગારને સજા ન કરતાં મેહેરબાનીથી છોડી મુકવો તે; ક્ષમા. ૨ અટકાવ—પ્રતિબન્ધ ન હોવો તે. માફી માગવી—મળવી.

માફી જમીન, સ્ત્રી૰ જે જમીમ ઉપર સરકારનો લાગો —કર ન હોય તે.
માફો, પુ૰ દેરાં જેવી છુતરીવાળી ગાડી.
મામ, ન૰ ખાવાનું (ભાતદાળ). એ શબ્દ બાળકને માટે છે. મામમામના વાંધા એટલે ખાવાને કંઈ ન મળવું તે.
મામલત, સ્ત્રી૰ [આ૰] ગામની મતા ઉપર જે સત્તા તે અથવા તે સમ્બન્ધી જે કામ તે. ૨ પ્રગણાના ગામોનું વસૂલ ઉઘરાવવું, ગામ તથા લોકનું સંરક્ષણ કરવું, લોકમાં વ્યવસ્થા રાખવી એ સમ્બન્ધી જે સરકારી કામ-કારભાર તે. ૩ મતા; ધનમાલ. ૪ વિસાત; દમ; જીવ.
મામલતદાર, પુ૰ પ્રગણાંની મામલત કરનારો સરકારી અમલદાર.
મામલતદારી, સ્ત્રી૰ મામલતદારનો જે દરજો-કામ તે.
મામલેદાર, મામલતદાર.
મામલો, પુ૰ મોટા પસારાનું ને ધામધુમનું કામ; ખટલો. (લડાઈ-મુસાફરી વગેરેનો મામલો). ૨ કામ; પ્રસઙ્ગ પડવો તે. આદમીને કસવાને મામલો કસોટી છે.
મામી, સ્ત્રી૰ મામાની સ્ત્રી-વહુ.
મામીસાસુ, સ્ત્રી૰ વરની અથવા વહુની મામી (વહુને અથવા વરને સગપણમાં).
મામુલ, ન૰ [આ૰] ચાલતો આવેલો વેવાર; શિરસ્તો. માફકે મામુલ એટલે મામુલની માફક.
મામેરું, ન૰ મોસાળું; અધરણીમાં વહુને પિયેરથી જે રીત કરવામાં આવે તે.
મામો, પુ૰ માનો ભાઈ. એ શબ્દ ઉંદરને ને ચાંદાને લગાડવામાં આવેછે. ઉંદરમામા, ચાંદામામા.
મામોસસરો, પુ૰ વરનો અથવા વહુનો મામો (વહુને અથવા વરને સમ્બન્ધમાં).
માય, સ્ત્રી૰ માત; માતા (કવિતામાં).
માય, અ૰ અન્દર; મધ્યે; માં; વિષે.
માયની, સ્ત્રી૰ માયનો,
માયનો, પુ૰ વાક્યનો અર્થ-ભાવ; મતલબ.
માયરું, ન૰ [માતૃગૃહ] સ્ત્રી-વહુનીમાનું ઘર.
માયા, સ્ત્રી૰ [સં૰] જે આદિ શક્તિથી બ્રહ્માણ્ડ રચાયું છે તે. ૨ આ જગતનું રૂપ દર્શન-નાટક. ૩ પ્રીતિ; સ્નેહ; વાલ. ૪ દયા; કૃપા. ૫ રાક્ષસે મોહ પમાડી છળવાને રચેલી જે રચના તે. ૬ ઠગાઈ; પ્રપંચ; છળભેદ. ૭ મિથ્યા-નાશવન્તપણું. ૮ ભાંગ; સબજી. માયા મમતા-વાલાને વિષે મમત.
માયા, સ્ત્રી૰ [ફા૰] પુંજી; દોલત; ગરથ. વસ્ત્ર ઘરેણાં; 'માયાને ભોછે, કાયાને નથી.'
માયાવી, વિ૰ [સં૰] મોહ રૂપ; નાશવંત. ૨ ઠગાઈ ભરેલું; પ્રપઞ્ચ વાળું. ૩ અજાએબ જેવા ખેલ કરનાર.
માયાવે, માયાવી.
માયાળુ, વિ૰ કૃપાળુ; સ્નેહાળ; હેત-પ્રીતિ રાખનાર.
માયિક, વિ૰ [સં૰] માયાથી નિપજેલું. ૨ મોહરૂપ; નાશવન્ત; ખોટું; મિથ્યાભાસ.
માયું, ન૰ એક ફળ છે. એ ઓસડમાં કામ આવેછે.
માયો, પુ૰ [ફા૰ માયા] પુંજી; ગરથ.
માયોમાય, અ૰ એક બીજામાં; પરસ્પર; આપસઆપસમાં.
માર, પુ૰ મારવું તે. મારમારવો-પડવો કેવાયછે. ૨ તોપ બન્દુકથી અથવા તરવાર ભાલાથી લડાઈમાં જે નાશ કરવો તે; મારો (તોપ-તરવારનો માર). ૩ ઘણુંક કામ એકીવારે આવી પડેલું તે અથવા તર્ત કરવાનું તે; ઘણું અતીસે તે (આજ કાલ કામનો બહુ માર છે). ૪ દુઃખ; વિપત્તિ. ૫ કામદેવ. મારમાર કરવું એટલે ઉપરાઉપરી મારવું. ૨ ઘણીજ તાકીદ કરવી. માર ખાવો-કોઈ મારે તે ખમ્યા કરવું. ૨ નુકસાન ભોગવવું. હસતો મારએટલે હસવામાં-હસતાં મારવું તે. મુંગો માર એટલે ખરેખરો હાથ લાકડી વગેરેનો નહિ પણ એવી તજવીજ કે જેથી બહુ દુઃખ થાય.
મારક, વિ૰ [સં૰] મારનાર.
મારકણું, વિ૰ મારવાની ટેવ હોય તેવું (ઢોર). ૨ આ હમણા કંઈ ઠપકો દેશે, હમણા મારશે એવું બિયામણું. ૩ દીલમાં ઝપ અસર કરે તેવું (મારકણી આંખ).
મારકુટ, સ્ત્રી૰ મારવું કુટવું તે. ૨ માથાફોડ.
મારકો, પુ૰ ઉપરાઉપરી ઉપડવું-ખપવું તે. (આજ શીખંડ ઉપર મારકો છે). ૨ માર (૩જા-૪થા અર્થમાં). ૩ વિપત્તિ; આફત.
મારકો, પુ૰ [અં૰] ગાંસડી ઉપર જે નિશાની તે.
મારખાઉ, વિ૰ માર ખાયાં કરે તે (માણસ).
મારગ, પુ૰ [માર્ગ] રસ્તો; વાટ. ૨ બેસવાનો ઠામ. ૩ નિકાલ; તોડ. મારગડો (કવિતામાં).
મારગી, વિ૰ એ નામનો એક ધર્મમાર્ગ છે (કાઠિયાવાડમાં). ૨ મારગે જનાર. એક મારગી-એક સીધે રસ્તે ચાલનાર; સૂધું (માણસ).
મારગુ, વિ૰ રસ્તામાં ચાલનાર. ૨ મારગનું.
મારઝપટ, સ્ત્રી૰ એકદમ ઉપરાઉપરી ને ઝપટથી કરવાનું [તે.
મારણ, ન૰ [સં૰] મારવું તે. ૨ મંત્ર શાસ્ત્રમાંનો એક વિધિ-પ્રયોગ જેથી અમુક માણસનું મરણ થાય તે.
મારપીટ, સ્ત્રી૰ મારવું ને પીટવું તે; મારમાર કરવું તે.
મારફત, સ્ત્રી૰ [આ૰] જેથી કોઈ કાર્ય સિદ્ધિ થાય તે. કર્તા કાર્યની વચમાં જે સાધન-દ્વાર તે; ઉપાય. ૨ વગ. મારફતે-મારફતવડે-થી.
મરફતિયું, ન૰ મારફતથી થયલું. ૨ જેની મારફતે થ-[યલું તે.
મારફતિયો, પુ૰ [આ૰] વાણધણી ને માલધણીની વચમાં જે દલાલ તે; વાણધણી પોતે જો માલધણી હોય તો તેની તરફથી માલ ચડાવવા ઉતારવા વેચવા લેવા

ફુર જાનુ પતાવનાર જે આડતિયો–મેતો–દલાલ તે. [ગેરે).
મારવાડી, વિ૰ મારવાડ દેશ સમ્બન્ધી–નું (લોક ભાષા વ-
મારવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈ પ્રાણીના શરીર ઉપર તેને દુઃખ કરવા માટે કોઈ પદાર્થ જોરમાં નાખવો–લગાડવો; અથવા કોઈના શરીર ઉપર કોઈ પદાર્થ જોરમાં નાખી–લગાડી તેને દુઃખ કરવું. મુક્કી, તમાચો, ઢીકો, લાકડી, ચાબક, પથ્થર વગેરે મારવાં; તેણે તેને ચાબકે ચાબકે માર્યો. ૨ ઝેર–શસ્ત્ર–મન્ત્ર પ્રયોગથી કોઈનું મોત આણવું; અથવા જીવ લેવાને તીર બન્દુક તોપ વગેરે કંઈ વાપરવું. ૩ રોગ આફત વગેરેએ કોઈનું મૃત્યુ આણવું. ૪ કોઈ પદાર્થને આધારે કોઈ પદાર્થ ઉડાવવો; અથવા ઉડે તેમ કરવું. તીર મારવું, ગોળો મારવો, નિશાન મારવું. ૫ ધાતુની ખાખ કરવી; ધાતુના રસને કોઈ પદાર્થમાં મેળવવા. તાંબુ પારો વગેરે મારવું; રસાયન મારવું. ૬ કોઈ પદાર્થને બીજાની અન્દર–કાણામાં ઘાલવો. દાટો–ડૂચો મારવો. ૭ દોડ કરવી અથવા જોરથી દોડાવવું–ગબડી મારવી, ઘોડો મારવો–મારી મુકવો. ૮ હરાવવું; પાડવું–કુસ્તી મારવી–લડાઈ મારવી–ધાડ મારવી. ૯ ધસારો–હલ્લો કરી લુટવું અથવા ઘણી કિંમતનું ચોરવું. ખજાનો મારવો; ઘર મારવું વગેરે. ૧૦ મનના જોસ્સા–દીલની લાગણીને ડાબવી–જીતવું. મન મારવું, ભૂખ મારવી વગેરે. ૧૧ અન્દર પેસાડવું–બેસતું કરવું; જડવું–બન્ધ કરવું. ખીલો મારવો; પાટિયાં મારવાં, તમ્બુ મારવો, તાળું મારવું, બેડી મારવી વગેરે. ૧૨ ઝડપ ને જોરથી એકાદી ક્રિયા થાય તેમ કરવું–સપાટો મારવો, સરત મારવી, ફાકો મારવો, બુડકી મારવી, બૂમ મારવી. ૧૩ કોઈનાં રૂપગુણ ભાસમાન થાય તેવી ચિત્ર ક્રિયા કરવી–તેને છાયા મારતાં સારી આવડે છે. ૧૪ છોડવાની ડાળીને વાળી તેનો વચલો ભાગ જમીનમાં દાટવો–ચાંપ મારવી. ૧૫ ચાળો કરવો; સાન કરવી. નેન મારવી. ૧૬ દુઃખ લાગે તેવું કેવું–મેણું મારવું. ૧૭ હાથ મારવો એટલે સારી પેઠે કમાવું. ૨ ચોરીથી મેળવવું. હાથ મારવા એટલે તરવું. માથામાં મારવું એટલે કોઈ તકાદો કરી માગતું હોય તો તેથી ગુસ્સે થઈ મોટાઈની ગરૂરીમાં આપી દેવું–કાલે તેના માથામાં મારીશ–આપીશ. ૨ બળાત્કાર કરવો; જુલમ કરવો. માથામાં મારીને લઈશ. ધાડ મારવી એટલે એકાદું મોટું કામ કરવું. છાણમાં તરવાર મારવી એટલે ઘાલવું ત્યારે મોટું ડોળ ને કરવું ત્યારે કંઈ નહિ. ‘મારવો તો હાથી ને લુટવો તો ભંડાર’ એટલે નબળાને મારવામાં મોટાઈ ન માનવી પણ સમરથની સાથે બાથ ભિડવી અને અહીંથી થોડું તહીંથી થોડું એમ ન લુટવું પણ ભંડારજ લુટવો કે તેમાં જસ મળે ને સદાનું દળદર જાય. ઠાર–ઠોર મારવું એટલે હથિયારથી તરતજ જીવ જાય તેમ કરવું; ખૂન કરવું; મારી નાખવું. ૨ ઘણી નુકસાનીમાં આણવું. મારયાજવું એટલે શસ્ત્રથી કપાઈ જવું. ૨ નુકસાની–ખરાબીમાં આવી પડવું. મારેલું ઘી ખાવું એટલે માણમાં નાખેલું હોય તેવું અથવા તળ્યામાં લીધું હોય તેવું; (કાચું–ઉપર ચોપડેલું નહિ). જખ મારવી એટલે મોટો ગુનાહ કીધો–ભૂલ કીધી–પસ્તાઉંછુંજી એવી હાલતમાં આવવું. મારી કાડવું–મારીને હાંકી મેલવું.

મારવું, ક્રિ૰ અ૰ ઝપટથી જબરી અસર કરતું હોવું; થવું. ચળકાટ મારવો, બાફ મારવો, વાસ મારવો, ઝળ મારવી, ઝાંખ મારવી વગેરે. ૨ કોઈમાં કોઈના રૂપ ગુણનો ભાસ થવો–લખાણમાં તારી છાંયા મારેછે–પડેછે. ૩ ભીકાવું; દુઃખ થવું. પેટમાં શૂળ મારેછે.
મારામાર-રી, સ્ત્રી૰ આમથી ને તેમથી માર ચલાવવો તે; લડાઈ. ૨ ટંટો; કજિયો; દ્વેશ.
મારુ, પુ૰ એ નામનો દેશ; મારવાડ. ૨ એ નામનો રાગ.
મારુત, પુ૰ [સં૰] પવન; વાયુ. મારુતિ–પવનપુત્ર; હનુમાન.
મારો, પુ૰ માર. ૨ શસ્ત્રથી મારી નાખનારો. ૩ જેમાંથી બંદુક ગોળી મરાય તે બાકું અથવા જ્યાંથી તોપના ગોળા ચાલુ થતા હોય તે ઠેકાણું–દિશા. ૪ જે મન્ત્ર પ્રયોગથી મરણ થાય તે (મારો ને વાળો).
માર્ગ, પુ૰ [સં૰] રસ્તો. ૨ રીત; રૂઢિ; ચાલ. ૩ મોક્ષ પામવાનો પ્રકાર. કર્મમાર્ગ, ઉપાસનામાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ. ૪ પન્થ; મત; ફાંટો (ધરમનો).
માર્ગશીર્ષ, પુ૰ [સં૰] માગસર મહિનો. [દાડાનો.
માર્ચ, પુ૰ [અં૰] અંગરેજી વરસનો ત્રીજો મહિનો–૩૧
માર્જન, ન૰ [સં૰] શુદ્ધ થવા મન્ત્ર ભણી શરીર ઉપર પાણી છાંટવું તે.
માર્તાણ્ડ, પુ૰ [સં૰] સૂરજ.
માર્મિક, વિ૰ [સં૰] મર્મવાળું; સાંકેતિક.
માલ, પુ૰ [આ૰] મિલકત. ૨ વેપાર ધન્ધાની જિનસ–સામાન વગેરે તે. ૩ ભાવ–કિંમતના સંબંધમાં જે વસ્તુ તે અથવા વસ્તુનું જે ખરૂં મૂલ તે. આ કેટલાનો માલ છે, તમે આપ્યા તો દશ પણ તેમાં ૬નો માલ છે. ૪ જીવ; વિશાત; દમ. તેમાં શો માલ છે, જવાદે. ૫ ગાંજો (ચલમમાં ફુંકવાનો).
મોલ, મહાલ.
મોલકરી, મહાલકરી.
માલકી, સ્ત્રી૰ માલિકપણું; ધણીપણું; સત્તા.
માલકોશ, પુ૰ [સં૰] એ નામનો રાગ.
માલજામીન, પુ૰ માલને માટે જે જામીન તે.
માલણ, માલેણ.
માલતી, સ્ત્રી૰ [સં૰] મોગરાની જાતનું એક ફૂલ.

માલપૂડો, પુ૰ કણેકમાં ગોળ ઘી ભેળી તેનાં પ્પીરાંનો પેણામાં તળેલો જે પુડો તે.

માલમ, પુ૰ [આ૰] વાહણના માલ ઉતારૂ સમ્બન્ધી હિસાબ રાખનારો ને વાહણ ચલાવવાના કામમાં જાણીતો ખલાસીઓનો ઉપરી.

માલમ, વિ૰ જાણેલું; વાકેફ.

માલમત્તા, સ્ત્રી૰ [આ૰] મિલકત; રોકડ, માલ, સામાન, કાગળિયાં વગેરે મળીને જે તે.

માલમસ્ત, વિ૰ [ફા૰] ધનદોલતના મદમાં છાકીગયલું તે (જન). ૨ ધનદોલતમાંજ સુખ માનનારૂં.

માલમિલકત, માલમત્તા.

માલવું, ક્રિ૰ અ૰ ઠાઠમાઠથી આનન્દમાં અહીં તહીં ફરવું. ૨ લેશ કાળજી ન હોય તેવી રીતે સુખ ભોગવવું.

માલિક, વિ૰ મિલકતવાળો; માલધણી.

માલિકી, સ્ત્રી૰ માલિકપણું; ધણીપણું; સત્તા.

માલિની, ન૰ એ નામનું વૃત્ત (પિંગળમાં).

માલિયાત, ન૰ સેરડી, આદું, લસણ વગેરે ઊંચી જાતનું [બાગાયતી ફુલ.

માલુમ, વિ૰ માલમ.

માલેણ, સ્ત્રી૰ [માલિની] માળીની વહુ.

માવજત, સ્ત્રી૰ સમ્ભાળ. [નામાં).

માવઠું, ન૰ કરતે વરસાદ થવો તે (ઘણું કરીને માહ મહિ-

માવડી, સ્ત્રી૰ મા. (હેતમાં).

માવત-ધ, પુ૰ હાથીનો હાંકનારો.

માવતર, માવેતર.

માવરો, મહાવરો.

માવું, ક્રિ૰ અ૰ અન્દર ભરાઈ શકવું; સમાવું. ૨ માપ-હદમાં રેવું; ન ઉભરાવું.

માવેતર, ન૰ માતપિતા; માબાપ.

માવો, પુ૰ દૂધને સારીપેઠે ઉકાળેથી જે ઘાડો પદાર્થ બને તે. ૨ કોઈ પણ ચીજનો નકામો ભાગ જતાં અન્દર રેયલો જે ઉપયોગી ભાગ તે; સત્વ. માવાના ઘુઘરા—જેમાં માવો ભરયો હોય તેવી ઘુઘરા આકારની મિઠાઈ.

માશુક, સ્ત્રી૰ [આ૰] પ્યારી સ્ત્રી પછી પોતીકી કે પારકી (ઘણું કરીને પારકી); પ્રિયા. વિ૰ જેને માટે જે પ્રેમને લિધે વધારે બળતું હોય તે તેની (માશુક. પછી મરદ [કે ઓરત).

માસ, પુ૰ [સં૰] મહિનો.

માસ, ન૰ [સં૰ માંસ] શરીરની ચામડીની નીચે ને હાડકાંની ઉપર જે પદાર્થ છે તે; ગોશ.

માસલો, પુ૰ [આ૰] નમુનો; વાનગી. ૨ તરેહ. ૩ કસોટી ઉપર કસ કાડવો તે.

માસિક, વિ૰ [સં૰] દર મહિને મહિને આવતું (શ્રાદ્ધ); —નિકળતું પુસ્તક.

માસી, સ્ત્રી૰ માની બેન. [ન્ધમાં).

માસીસાસુ, સ્ત્રી૰ વર-વહુની માસી (વહુ-વરને સમ્બ-

માસીસો, પુ૰ મુવેલાંનું મહિને મહિને જે શ્રાદ્ધ તે.

માસો, પુ૰ માસીનો વર. ૨ [માષ] એ નામનું વજન-તોલ. (આઠ રતીનો માસો ને **૧૨** માસાનો તોલો).

માહ, પુ૰ માઘ મહિનો.

માહ, પુ૰ [ફા૰] મહિનો. માહે-મહિનામાં. માહે જાનેવારી, માહે મહોરમ વગેરે.

માહતમ, ન૰ [મહાત્મ્ય] પ્રતાપ; મોટપણ.

માહતમે, ન૰ [ફા૰] શોક; રૂદન; દિલગીરી. [હિસાબ તે.

માહવારી, સ્ત્રી૰ મહિના મહિનાનો જૂદો પાડેલો જે

માહિત, વિ૰ [આ૰] જાણીતું-જાણેલું; વાકેફ. [કાબેલ.

માહિતગાર, સ્ત્રી૰ વાકેફગાર; જાણીતો. ૨ હોશિયાર;

માહિતગારી, માહિતી.

માહિતી, સ્ત્રી૰ માહિતપણું; જાણ; વાકફગારી.

માહુ, વિ૰ દુઃખી.

માહે, માંય. [કાબેલ.

માહેર, વિ૰ [આ૰] જાણીતું; વાકેફગાર. ૨ હોશિયાર;

માહેરું, માયરું. ૨ પણતી વખત વર વહુને બેસવાને બારણા આગળ બે જણાથી બેસાય એવડોજ ને માણસ પુર ઊંચો ઉપર છત્રી બાંધી બનાવેલો જે માંડવો તે.

માહો માંહિ-હે, માંયો માંય.

માળ, પુ૰ ઘર-મુકામના ભાંયતળિયાની ઉપેરના એકના ઉપર એક રાખેલા જે ભાગ તેમાંનો એકેક; એકેકા ભાગને લગતી જે ભાંય તે; ચોકી-એક-બે-ત્રણ-સાત માળની હવેલી.

માળ, સ્ત્રી૰ [માળા] ફૂલનો હાર; ફૂલમાળ. ૨ દીવાની હાર-દીપમાળ. ૩ ઘડિયાં-ઘોડવાંની હાર-રેંટમાળ. ૪ રેંટિયાના આરા ઉપર જે દોરી હોય છે તે.

માળવી, વિ૰ માળવા દેશ સમ્બન્ધી-નું (લોક, ભાષા, અફીણ ઇ૰).

માળવું, ન૰ પાસપાસે જડેલી પાતળી સાકટીયો, જેને આધારે છાપરૂં રેછે તે (ચરોતર).

માળા, સ્ત્રી૰ [સં૰] રુદ્રાક્ષ-ભદ્રાક્ષ-તુળસીના મણકાઓને દોરી-તારમાં એક પછી એક એમ પ્રોઈ બનાવેલા જે ઘાટ તે. ઉપરના મણકાને મેર કેછે. ૨ મોતીનો હાર. ૩ હાંસડી (પુરુષનું ઘરેણું).

માળિયો, પુ૰ સામાન મુકવાને ઊંચે બનાવેલું માળના જેવું જે ઠેકાણું તે. ૨ છાપરાંને લગતો છેક ઉપરનો માળ; કાતરિયું.

માળી, પુ૰ વાડી-બાગના ઝાડ ફુલને ઉછેરવા-સમારવા-સાચવવાનો ધન્ધો કરનારો. ૨ ફુલ વેચનારો. 'માળી રૂઠો ફૂલ લેશે પણ ચોટલી નહિ લે.'

માળું, મારૂં સાળું (ગાળ).

માળેણ, સ્ત્રી૰ માળીની સ્ત્રી.

માળો, પુ૰ ખેતરમાં રેયાને બેસવાનું જે ઊંચું ઠેકાણું તે-

ઝાડપર અથવા થાંભલાં દાટી કરેલું. માળો ગેવો એટલે માળાપર બેસીને ખેતર સાચવવું. ૨ પક્ષીએ પોતાને રેવાને પોતે બાંધેલું જે ઘર તે. ૩ મોટું ઘર.–રામજી-ચતુરનો માળો. (મુંબાઈમાં).

મિઆઊં, અ॰ બિલાડીનું બોલવું.

મિચવું, ક્રિ॰ સ॰ બિડવું; બન્ધ કરવું (આંખ મિચવી). **આંખમિચામણાં** એટલે વારે વારે આંખ ઉઘાડવી બન્ધ કરવી તે. ૨ સાન કરવી તે.

મિજબાન, વિ॰ [સં॰] પરોણો; મેમાન.

મિજબાની, સ્ત્રી॰ ચાર સ્નેહીએ મળીને સારૂં ભોજન કરવું–ગમત કરવી તે; ઉજાણી; જીઆફત.

મિજલાસ, સ્ત્રી॰ [આ॰] મણ્ડળી; સભા; કચેરી.

મિજાગરાં, ન॰ જેને યોગે બારણું દેવાય ઉઘડે તે; નરમાદા.

મિજાજ, પુ॰ [ફા॰] સ્વભાવ; તબિયત. ૨ રંગ; આવેશ. ૩ આકરી તબિયત; ગુસ્સો. ૪ મગરૂબી; ગરૂરી.

મિજાજી, વિ॰ ઘડીઘડીએ તબિયત ફરે તેવું; તબિયતી (માણસ). ૨ ચિડિયું; સેજ સેજમાં ગુસ્સે ભરાય તેવું; આકળા સ્વભાવનું; મગરૂબ. ૪ રજોગુણી સ્વભાવનું; માયાવી. ઈશ્કે મિજાજી ને ઈશ્કે હકીકી.

મીજાન, ન॰ [આ॰] માપ. ૨ સુમાર; આસરો; અટકળ. મિજાનસર એટલે જેને જેટલું માપ જોઈયે તેને તેટલું હોય ને કોઈ પણ રીતસર ગોઠવેલું હોય તેવું.

મિજાસ, મિજાજ.

મિજાસી, મીજાજી. (૨ જા ને ૩ જા અર્થમાં).

મિટ, સ્ત્રી॰ દુઃખ સહન કરવું તે. મીટમારીને સુઈજા.

મિટવું, ક્રિ॰ અ॰ જતું રેવું; ઘસાઈ–ભુંસાઈ જવું; નાબુદ થવું (ડાઘ, કલંક વગેરે) 'લખ્યા લેખ મિટવાના નથી.' ૨ ઓછું થઈ થઈને જતું રેવું; ફેર પડવો; સારૂં થવું; મટવું. (રોગ).

મિટ્ટી, સ્ત્રી॰ માટી; મટોડી; મટોડું.

મિઠડાં, ન॰ હેતમાં હૈયાંસરસું ચાંપવું તે. ૨ ઓવરણાં લેવાં તે. 'મીઠાજીનાં મિઠડાં હો, કરી જાઊં મરી.'

મિઠડું, વિ॰ મીઠું (કવિતામાં). ૨ મીઠું મીઠું બોલનાર.

મિઠાઈ, સ્ત્રી॰ દૂધ ખાંડનો બનાવેલો સુખડિયાને ત્યાંનો પદાર્થ–બરફી પેંડા કોપરાપાક વગેરે. ૨ કોઈ પણ ગળપણવાળો પદાર્થ–(ખુશાલખબરીમાં ખાવાનો).

મિઠાઈવાળો, પુ॰ સુખડિયો; મિઠાઈ બનાવી વેચનારો.

મિઠાબોલું, વિ॰ મીઠું–પસન્દ પડે તેવું બોલનાર (પ્યારથી માત્ર જણાવાને અથવા ખરેખરા વિવેકમાં).

મિઠાસ, સ્ત્રી॰ થોડુંક મીઠું હોય તે; જરાક જે ગળપણ તે.

મિઠોભાત, પુ॰ ખાંડની ચાસણીમાં પાયલા ચોખા; કેસરી ભાત.

મિઠ્ઠું, મીઠું.

મિડધો, વિ॰ [હિં॰] જાડું ને મજબુત (માણસ–સ્ત્રી કે પુરુષ). ૨ જાસુદ; હલકારો; કાસદ.

મિડળો, પુ॰ કપાળ ઉપરની ગુંથેલી ચોટલાની જે લટ તે (છોકરીની).

મિડિયો, પુ॰ જેના સિંગડાં નીચે વળિગયાં હોય તે–(બળદ, બકરો વગેરે).

મિંઢળ, ન॰ એક જાતનું ફળ–એ શુભકાર્યમાં હાથને કાંડે અથવા દાટવાનાં સમડીના લાકડાંને બાંધવામાં આવેછે. એ દવામાં પણ આવેછે.

મિંઢિઆવળ, સ્ત્રી॰ એક જાતનું ઝાડ જેની પાંતરી ઓસડ દાખલ વપરાય છે; સોનામકી.

મિણકપટ–ડ, ન॰ મીણ પાયલું–લગાડેલું એવું કપડું.

મિણબત્તિ, સ્ત્રી॰ સુતરની ઝીણી કાકડી ઉપર ચોમેર મીણ લગાડીને બનાવેલી જે જાડી દાંડી તે–એની ઉપર બાર જે વાટ હોય છે તે સળગાવેથી મીણ બળતું જાય છે તેમ દીવો બળ્યાં કરે છે.

મિણિયું, ન॰ મીણવાળું (કપડું વગેરે).

મિણ્ઢાઈ, સ્ત્રી॰ મિણ્ઢાપણું.

મિણ્ઢું, વિ॰ બારથી નાખુશી ન જણાવતાં એકાદિ વાતને મનમાંને મનમાં ઘોળ્યાં કરનાર; થોડું બોલનાર (માણસ). ૨ હૈયામેલું.

મિત, વિ॰ [સં॰] માપેલું. ૨ નિયમિત; યથા પ્રમાણ; ઘટતું હોય તેટલુંજ; માફકસર. મિતભાષણ, મિતભોજન, મિતવ્યય, મિતાહાર.

મિતવ્યય, પુ॰ [સં॰] ઉડાઉડનો નહિ પણ ઘટતો–નિયમિત ખરચ.

મિતાહાર, પુ॰ [સં॰] નિયમિત આહાર–ભોજન કરવું તે.

મિતી, સ્ત્રી॰ [સં॰] મહિનાનો અમુક દાડો; તિથિ.

મિત્ર, વિ॰ [સં॰] સ્નેહી; દોસ્ત; ભાઈબન્ધ.

મિત્રાઈ, સ્ત્રી॰ મૈત્રી; સ્નેહ; દોસ્તી.

મિત્રાચારી, સ્ત્રી॰ મિત્ર વ્યવહાર; ઘરવટ; સ્નેહવૃત્તિ.

મિથુન, ન॰ [સં॰] મૈથુન; સ્ત્રી પુરુષનો સમ્ભોગ. ૨ સ્ત્રી પુરુષનું જોડું; દમ્પતિ.

મિથુન, સ્ત્રી॰ [સં॰] મેષથકી ગણતાં ત્રીજી રાશી.

મિથ્યા, વિ॰ [સં॰] ખોટું; જુઠું. મિથ્યાવાદ. અ॰ નકામું; ફોગટ; ખાલી.

મિનડી, સ્ત્રી॰ બિલાડી.

મિનડું, ન॰ બિલાડી, બિલાડો–બિલાડું. મિનડો–બિલાડો.

મિનમેખ, અ॰ ઓછું વધતું; વધારો ઘટાડો; જરાફેરફાર.

મિનાકસો, પુ॰ અણબનાવ; બેદિલી. ૨ વેર; દ્વેશ.

મિનાકારી, વિ॰ [ફા॰] મીનાથી શોભીતું કરેલું; મીનાની કારીગરી વાળું (કામ).

મિનારો, [આ॰] મનારો.

મિનિટ, સ્ત્રી॰ [અં॰] કલ્લાકનો સાઠમો ભાગ; અઢીપલ.

મિયાં–યા, મીયા શબ્દ જોવો.

મિયાન, મ્યાન.

મિયાનો, મ્યાનો.
મિરજાં, પુ૦ [ફા૦] મુસલમાનમાં એ નામનો એક ખિતાબ ઊંચા દરજ્જા વાળાને.
મિરાત, સ્ત્રી૦ પુંજી; દોલત; ગરથ; હમિયાણી. 'મુજ અબળાને મોટી મિરાત મારે સામળિયો ઘરેણું સાચું રે' (મીરાંબાઈ). [સ; પુંજી.
મિલકત, સ્ત્રી૦ [આ૦] દોલત; ધનમાલ; જાગીર; ગરા-
મિલનસાર, વિ૦ સહુ સાથે હળીમળી જાય તેવું; મળતાવડું.
મિલનસારી, સ્ત્રી૦ મળતાવડાપણું.
મિલાપ, પુ૦ [આ૦] વસ્તુઓનું સાથે ભળાઈ-જોડાઈ રૂવું તે. ૨ સમજ-વિચારમાં મળવું તે. ૨ મુલાકાત; ભેટ.
મિલાપી, વિ૦ મિલનસાર.
મિલાવડો, પુ૦ સાથી સ્નેહીઓએ એકઠાં મળી જે ગમત કરવી તે; મંડળીમાં વારાફરતી ગાવું બજાવવું તે.
મિશ્ર-શ્રિત, વિ૦ [સં૦] ભેળસેલ કરેલું.
મિષ, ન૦ [સં૦] બ્હાનું; નિમિત્ત; ખોટું કારણ; મસ.
મિષ્ટ, વિ૦ [સં૦] મીઠું; ગળ્યું.
મિષ્ટાન્ન, ન૦ [સં૦] ગળ્યું સ્વાદિષ્ટ ભોજન. [ચારો.
મિસ્કિન, વિ૦ [આ૦] મુફલસ; પામર; દીનહીન; બિ-
મિસરી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] સાકર; ખાંડ.
મિસલ-સાલ, સ્ત્રી૦ [આ૦] રીત; ગોઠવણ; વ્યવસ્થા; જુગતી; તરેહ. ૨ ઉપમા; દૃષ્ટાંત.
મિસ્તરી, પુ૦ મુખી કડિયો; મુખી સલાટ.
મિસ્સી, સ્ત્રી૦ દાંતે ઘસવાનો ભૂકો જેથી તેની કોરમાં કાળો રઙ્ગ બેસે. હરડાં માયાફળ ને લોઢાની ખાખ વગેરેનું બને છે. ફટકડી હિરાકસીની ભેળવણીની પણ. મિસ્સી લગાડવી એટલે ગાનારી વેશ્યાઓમાં રીત છે કે-ઉમરે પોંચેલી છોકરીને પેલવેલીજ મિસ્સી દાંતે ઘસાવી ધન્ધામાં દાખલ કરવી.
મીંદડી, સ્ત્રી૦ બીલાડી. ૨ હોદારણી; લઙ્ગર (વ્હાણની).
મીંચ, સ્ત્રી૦ બીયાંની અન્દરનો ગર-મગજ.
મીટ, સ્ત્રી૦ નજર; આંખ. 'મીટ મેળાવો થાય'. 'મીટ ચોહોદશ વાજે' (ભાલન).
મીઠબન્દર, ન૦ જ્યાં મીઠું પાકતું હોય તે બન્દર.
મીઠી, સ્ત્રી૦ કોટી કરવી તે; હૈયાં સરસું ચાંપવું તે. મીઠી મારવી કેવાય છે. ૨ ઓઠ ઓઠની ચુમી.
મીઠું, ન૦ દરિયાનું ઘેરેલું પાણી સુકાયેથી જે ખારો પદાર્થ ઠરી રેછે તે. એ રસોઈને સ્વાદિષ્ટ કરે છે. ઓસડમાં પણ આવે છે. ૨ જૂની કવિતામાં કડવું આવે છે તેને (કેટલાક કવિયોએ લખ્યું છે).
મીઠું, વિ૦ [મિષ્ટ] એક જાતનો સ્વાદ બતાવે છે-ખાટો, ખારો, કડવો, કટાણો, તીખો નહિ પણ ગળ્યો અથવા એક નોખોજ પણ કંઈક ગળ્યો અથવા ગળ્યા જેવો લાગતો;-ઘણુંકરીને ફળનો (જમરૂખ કાચું-તૂરું નથી પણ મીઠું છે). ૨ નાકને પસન્દ પડે તેવું.-મીઠી સુગન્ધ આવે છે. ૩ કાનને મધુર લાગે તેવું.-મીઠાંસ્વર. ૪ ...ને ગમે તેવું.-મીઠી નજર. ૫ વ્હાલું; ગમતું; પ-
આ... ...કરે તેવું (ભાષણ). ૬ ખારું અથવા મોળું
સન્દ; ખૂ...
નહિ તે (પાણી).
મીડું, ન૦ એકાદી સપાટ... ...ી ઉપર જે ઝીણી ગોળ આકૃતિ
...(લાક્ષણિક) કંઈ નહિ-રદ
તે-આ પરમાણે ૦; શૂન્ય. ૨ (... ...વાય છે, એ મીડું ૧
એવો અર્થ રાખે છે. મીડું મુકવું ... ...થાય છે. એક ઉ-
એકડાઉપર આવેથી સંખ્યાનો અંક ... એકડા વગરનું
પર એક મીડું તે દસ, બે તે સો ઇ૦. ... મુકવું એટલે
મીડું એટલે આધાર-પાયા વગરનું. મી... ...માંથી).
ટાળી મુકવું; રદ કરવું; કાડી નાખવું (ગણતી... ...દાર્થ મધ-
મીણ, ન૦ ચાસણી જેવો જે પીળો ચિકણો ... ...ધે છે તે.
માખીઓ પોતાના શરીરમાંથી કાડી પૂડો બ... તો મણ
મીણનો માટી એટલે પોચો-માલ વગરનો પુરુષ ... એટલે
પોતાની સાથે પરણેલો. મીણમીણ થઈ જવું
મીણ જેવું પોચું થવું (બકરાઈને). (ગાય,
મીણાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉડીજવું. ૨ ...નો ચોરીલેવા
ભેંસે). "હું હૂં તો સુરભી મીણાય." ...રીનાં
મીણો, પુ૦ કેફ ચડે તેવો ઝેરી પદાર્થ જે કોદરા, સોપ...
બી વગેરેમાં હોય છે તે.
મીન, ન૦ [સં૦] માછલું. સ્ત્રી૦ બારમી રાશિ. ...અથવા
મીન, સ્ત્રી૦ કબજા-સત્તામાં જેટલી જે જમીન તે ... રમત
એની જે હદ-સીમા તે-(ઘણુંકરીને છોકરાઓની
-લડાઈમાં). ૨ બારમી રાશિ.
મીની, સ્ત્રી૦ બિલાડી.
મીન્દડી, મીંદડી; બિલાડી.
મીમાંસા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વેદના કર્મકાણ્ડ ને જ્ઞા... ...કાણ્ડ
સમ્બન્ધી જે શાસ્ત્રીય ગ્રન્થ તે. પૂર્વમીમાંસા ને ... ઉત્તર-
મીમાંસા. ખટશાસ્ત્ર શબ્દ જોવો.
મીયા, પુ૦ મુસલમાન મરદને એ શબ્દે બોલા... ...વવામાં
આવેછે.
મીર, પુ૦ [ફા૦] અમીર; સરદાર લોકમાંનો એક. ... મળ્યું
તો મીર નહિ તો ફકીર.' ૨ રમવાના પાનામ... જે
બાદશાહ તે.
મીસી, મિસ્સી.
મુંગું, મૂગું. [(ગુજર... ...ત).
મુંગો, પુ૦ બે મૂછની વચમાંનો ઓઠ ઉપરનો જે ભા... ...ા તે
મુંછ, મૂછ.
મુંડણ, મુડણ.
મુંડવું, મુડવું.
મુકટો, પુ૦ મુગટો. જે
મુકરદમો, પુ૦ [આ૦ મુકદમા] કચેરી-કોરટમાં ચાલેલો
અમુક કામનો ઇનસાફ તે; કજિયો.

મુકરર વિ૦ [આ૦] ઠરવેલું; નક્કી કરેલું. અ૦ ખાતરીથી; ખરેખર; નક્કી.

મુકવું, ક્રિ૦ સ૦ એક પદાર્થ ઉપર બીજું રે તેમ કરવું. ટેબલ ઉપર ચોપડી મુક. ૨ અન્દર ઘાલી કબજ કરવું; પુરવું. તેણે તેને કેદમાં મુક્યો. ૩ ઝાલેલાં–પકડેલાંને છોડીદેવું; છોડવું. તેને સિપાઇયે પકડ્યો હતો–પણ પછી લોકના સમજાવ્યાથી તેને મુક્યો; તેણે પ્રાણ મુક્યો, તેણે તે ઝાડીનો રસ્તો મુક્યો ઇ૦. ૪ કોઇને ત્યાં રાખવાને આપવું–સોંપવું. તેણે ફલાણાની પેઢીયે ૧૦૦૦ રૂપીઆ મુક્યા છે. ૫ કોઇને ત્યાં કંઇ કામ કરવાને મોકલવા માંડવું. તેણે તેને નવલસાની દુકાને–નિશાળે મુક્યો છે. ૬ કોઇના જોવા ઉપર રાખવું. તેણે તે કામ તેના ઉપર મુક્યું છે. ૭ લક્ષ ન આપવો; છોડીદેવું; પણ એ અર્થમાં મુકીદેવું પણ વપરાય છે. ઉપલી ચાર લીટી મુકી–મુકી દઇને વાંચ. ૮ કાયમ રે તેવું કરવું; રાખવું (ભરૂસો મુકવો). ૯ જોસ્સાને તજવો (આશા મુકવી, ક્રોધ મુક્યો ઇ૦). મુકીદેવું એટલે છોડીદેવું. ૨ હક ન રાખવો; માફ કરીદેવું–તેણે પોતાનું લેણું મુકીદીધું. પોક મુકવો એટલે સાદ કાઢી રડવું. ૨ પાણી મુકવું એટલે સઙ્કલ્પ કરવો; નીમ લેવા (કરવાને અથવા ન કરવાને). એ શબ્દ જ્યારે બીજી ક્રિયા સાથે જોડાયછે ત્યારે ક્રિયાના અર્થ રાખી તે ક્રિયાને પુષ્ટિ–જોર આપેછે. પુરી મુકવું, છોડીમુકવું, ઉરાડી મુકવું, રાખીમુકવું વગેરે. ઉંચું મુકવું–મુકીછાંડવું એટલે સાચવીને રાખવું–રૈવાદેવું.

મુકાદમ, પુ૦ [આ૦] ઉપરી; મુખી; નાએક (મજુર, વણાવા, સિપાઇ વગેરેમાં).

મુકાબલા, વિ૦ મુકાબલો કરેલું એવું; સામસામું જોઇ તપાસવું–સેલું તે.

મુકાબલો, પુ૦ [આ૦] અસલ પરમાણે નકલ છે કે નહિ, અસલ નકલ સરખાં છે કે નહિ, એ જોવું તે; બેને જોડે તપાસવાં તે. ૨ કોઇનીસાથે જે બરોબરી કરવી તે; સરખાં–સમોવડિયાં થવું તે. ૩ જોડનું–બરોબરનું –સમોવડિયું જે તે. ૪ સામસામું આવવું તે; સરસાઇ.

મુકામ, ન૦ [આ૦] થોડા દાડાને સારૂ રૈવાનું ઠેકાણું તે; ઉતરવાનું ઠેકાણું. ૨ હંમેશ રૈવા બેસવા ઉઠવાની જગો–ઘર, હવેલી, મકાન. ૩ જે શેહેર–ગામમાં રૈવાનું થતું હોય તે (એક બીજાને કાગળ લખવામાં) મુ૦ સુરત, મુ૦ અમદાવાદ વગેરે.

મુકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ મુકે તેમ કરવું. બે જણને લડતા મુકાવવા, ધાવણ મુકાવવું; વ્યસન મુકાવવું, પાપથી મુકાવવું વગેરે.

મુકાવું, ક્રિ૦ અ૦ છોડાવું, છુટી શકવું, છુટવું (એકાદાં બન્ધનમાંથી). ગ્રહણ–પાપ મુકાવું. ૨ નરમ થવું. ગોળ મુકાયો (છુટો થયો).

૧૧૮

મુકુન્દ, પુ૦ [સં૦] વિષ્ણુ.

મુક્કર–મુકક્રર, અ૦ નક્કી; ખરેખર.

મુક્કી, સ્ત્રી૦ [મુષ્ટિ] હાથની મુઠી વાળી એ જે ઉગામીને જોરમાં કોઇને મારવી તે. મુક્કી મારવી.

મુક્કો, પુ૦ જબરી મુક્કી.

મુક્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] છોડવેલું–છુટેલું (કોઇ પણ બન્ધનમાંથી). ૨ સંસારના બંધનથી–માયા પાશથી છુટેલું–મોક્ષ પામેલું તે.

મુક્તા, ન૦ [સં૦] મોતી.

મુક્તાનન્દ, પુ૦ [સં૦] મુક્ત જનનો જે આનંદ તે. ૨ મોક્ષનો આનન્દ.

મુક્તાફળ, ન૦ મોતી.

મુક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] મુક્તપણું; છુટકારો. ૨ સંસાર બન્ધનથી–પાપથી છુટ્યાથી જે ઇશ્વર પ્રાપ્તિ તે; જનન મરણના ફેરામાંથી છુટકારો થવો તે. મુક્તિ થવી–પામવી. એ ચાર કેવાય છે.–સલોકતા, સમીપતા, સરૂપતા ને સાયુજ્યતા. મુક્તિપદ એટલે મુક્તિ થયેથી જે સ્થિતિ તે; બ્રહ્મપદ; કૈવલ્યપદ. મુક્તિમાર્ગ, મુક્તિપુરી ઇ૦ શબ્દો છે.

મુખ, ન૦ [સં૦] મો; મોડું. ૧ ખાવાનું. ૨ ચેરો; ડોકાંનો આગલો ભાગ. ૩ જ્યાં નદી સમુદ્રને મળેછે તે; બારૂં. ૪ બારણું; દરવાજો.

મુખક, પુ૦ [સં૦ મૂષક] ઉંદર.

મુખચન્દ્ર, પુ૦ [સં૦] મુખરૂપી–એજ ચન્દ્ર. ન૦ ચન્દ્રના સરખું જે મુખ તે. (જૂની કવિતામાં).

મુખજૂબાની, સ્ત્રી૦ સરકારમાં કસમ ખાઇ મોડેથી જે કયલું–બોલેલું તે; મોડાંની સાક્ષી.

મુખડું, ન૦ [મુખ] ચેહેરો; ડોકું; મો. 'મુખડા ક્યા દેખે દર્પનમેં' (કબીર).

મુખતેસર, વિ૦ [ફા૦] ટુંકું; ઘણા થોડામાં; સંક્ષિપ્ત.

મુખત્યાર, વિ૦ [ફા૦] એકાદું કામ કરવાને જેને કોઇની તરફથી સત્તા–અખત્યારી–રજા મળી હોય તે (માણસ–વકીલ). ૨ ઇચ્છા–સત્તા ચલાવવાને કોઇના બન્ધનમાં નહિ તે. તે તે કરવાને મુખત્યાર છે, મારે ના નથી.

મુખત્યારનામું, ન૦ [ફા૦] મુખત્યારી આપવા સમ્બન્ધી જે લખ કરી આપવો તે; વકાલતનામું.

મુખત્યારી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સદર પરવાનગી; કુલઅખત્યાર. ૨ મુખત્યારનું જે કામ તે; વકિલાત.

મુખપાઠ, વિ૦ સ્મરણ શક્તિવડે મોડે ભણી જવાય તેવું.

મુખવાસ, પુ૦ જમી ઉઠ્યા પછી પાન સોપારીથી મોડાંને સુવાસિત કરવું તે. ૨ પાન સોપારી એલચી લવેંગ વગેરે.

મુખાર્વિન્દ, ન૦ [સં૦] મુખ રૂપી અર્વિન્દ–કમળ.

મુખિયો, પુ૦ ઠાકોરજીની સેવાની સામગ્રી કરી આપનારામાં જે મુખી તે.

મુખ્બી, વિ૰ એકાદા સમુદાય-વર્ગ-જથાનો જે મોટેરો-મુખ્ય માણસ તે; નાયક; પટેલ.
મુખ્બાઈ, વિ૰ મોખ્બા શેહેરનું. (દાડેમ, બેદાના વીગેરે).
મુખ્ય, વિ૰ પેલું; મોટું; સરદાર; આગેવાન; શ્રેષ્ટ; ઉત્તમ.
મુખ્યત્વેકરીને, અ૰ મુખ્ય મુખ્યમાં. ૨ વિશેષે કરીને.
મુગટ, પુ૰ [મુકુટ] માથા ઉપરની પાઘડી અથવા પટકા ઉપર સજવાનો એક સણગાર. ૧ મોર પીછુ, તોરો; કલગી. ૨ રાજાના માથાપરનો હીરા જડેલો સુનાનો સણગાર જેથી તે ઓળખાયછે તે; તાજ.
મુગટી, સ્ત્રી૰ ન્હાનો મુગટો.
મુગટો, પુ૰ અબોટમાં-સ્ત્રી પુરુષ બન્નેને પેરવાનું હીરનું વસ્ત્ર. ન્હાઈને પુજા કરતાં-જમતાં.
મુગડી, સ્ત્રી૰ કાનનું ઘરેણું (કાઠિયા૰). [બહુ છે.
મુગલ, વિ૰ મુસલમાનની એક જાત-ઈરાન ને તાતારમાં
મુગલાઈ, સ્ત્રી૰ મુગલ લોકનું રાજ; હિંદુસ્તાનમાં જેટલા વખત સુધી (બાબરથી માડીને) મુગલ વંશનાઓએ બાદશાહી કરી તેટલો તે વખત. ૨ ઠાઠમાઠ, સાન સોગત, ચાપચીપ, ઠાવકાઈ, સભ્યતા વગેરે તે. એને ત્યાં તો મુગલાઈ છે. [ભાતવાળી સાડી.
મુગાસાડી, સ્ત્રી૰ સ્ત્રીઓને અબોટમાં પેરવાની હીરની
મુગુટ, મુગટ.
મુગ્ધા, સ્ત્રી૰ [સં૰] જેને જુવાની ફુટતી-તરતની ફુટી હોય તે સ્ત્રી; ત્રણ પ્રકારની નાયિકામાની એક-મુગ્ધા, મધ્યા ને પ્રૌઢા.
મુચરકો-લકો, પુ૰ ફરીથકી કરે તો આટલી સજા ભોગવું એવી રીતનો જે લેખ ગુનેહગારે કરી આપવો તે.
મુચવું, મુકવું. ૨ છોડવું.
મુછાળો, વિ૰ મૂછવાળો. મૂછો પણ ક્વચિત વપરાય છે. 'માકડમૂછો (ભુરી મૂછનો) ને માંજરો, જેને હૈડે ન હોય કાળો વાળરે, એવેને સુકને મારૂ સંચરોરે, ફરી નહી દેખો ઘેર ને બારરે' (ગજરામારૂની વાત). મરદ મુછાળો ને બળદ પુછાળો.
મુજ, સ૰ મારું. એ શબ્દ હુંની ષષ્ઠી વિભક્તિ છે. એને કેટલીક વિભક્તિના પ્રત્યય લાગે છે. મુજને, મુજકરતાં, મુજથી, મુજમાં.-રૂપોમાં મજ શબ્દ પણ વપરાય છે.
મુજાણ, અમુજાણ.
મુજબ, અ૰ [આ૰] પરમાણે; પેઠે; (તે) રીતે; (છે) તેમ.
મુજમુદાર, મજમુદાર.
મુજરે, મજરે.
મુજરો, પુ૰ સલામ. ૨ રામજનીએ બેસીને જે ગાવું તે. ૩ ભવાયા, વાજાંવાળા વગેરે સલામદાખલ જે થોડી ગ- [મત આપે છે તે.
મુજહામત, સ્ત્રી૰ ટીકા. ૨ અટકાવ.
મુજાબો, પુ૰ [આ૰] હિશાબ; લેખું; દરકાર; હરકત.
મુંજિયો, પુ૰ [મુઞ્જ યોગ્ય. મુઞ્જ-એક તરેહનું પવિત્ર ઘાસ] જેને મુઞ્જ જનોઈનો સંસ્કાર થતો હોય તે છોકરો. 'કુંકુના છુડારે દેવાડિયે, મોતીના ચોક પુરાવો, લાડકડોરે મુંજીયો'.
મુઝવણ, સ્ત્રી૰ અકળામણ; ગભરામણ.
મુઝાર, મોઝાર.
મુઝારો, પુ૰ એકદમ છાતી ભિડાઈ જાય ને કમ્પારી થઈ આવી પડે તે રોગ. ૨ એક તરેહનું કાદવનું કોડિયું.
મુઝાવું, ક્રિ૰ અ૰ અકળાવું; ગભરાવું; રિબાવું. ૨ શ્વાસ અટકતો અટકતો ચાલવો (છાતી મુઝાયછે). ૩ કણ્ટાળવું.
મુઠિયું, ન૰ કણેકને મુઠીમાં ચાંપી મુઠી જેટલા કદના આકારે તેલ વગેરેમાં તળી બનાવેલો જે ખાવાનો પદાર્થ તે. મુઠિયાં કરવાં-વાળવાં-તળવાં. મુઠિયાંનો લાડું. મુઠિયાં મારવાં એટલે પુરુષે પોતાની ઈન્દ્રીને મૂઠીમાં પકડી હલાવ્યાં કરવી.
મુઠ્ઠી, મૂઠી.
મુડણ, ન૰ [મુણ્ડન] માથાના કેશ ફાડવા તે. ૨ બાળકના માથાના કેશ ફાડવાની વિધિ-રીત. ૩ હજામત; મુડાવું તે.
મુડદાર-લ-ળ, વિ૰[ફા૰] મરી ગયલી હોય તેવી (ચામડી). ૨ અશક્ત-લેવાઈગયલું-મરવા પડેલું હોય તેવું (માણસ). એ મુડદાળ શું કરવાનો છે?
મુડદારસીંગ, સ્ત્રી૰ એક જાતની ઓષધિ.
મુડદું, ન૰ [ફા૰] માણસનું ચેતન-જીવ ગયા પછીનું જે ખોખું તે; શબ; પ્રેત; લાસ; લોથ.
મુંડવું, ક્રિ૰ સ૰ અસ્ત્રાવડે માથાના કેશ ફાડવા; બોડવું. ૨ છેતરવું; ધુતવું; ઠગવું. ૩ માથું બોડી નખાવી મન્ત્ર આપી કોઈને શિષ્ય કરવો. ૪ માથું મુડવાનો ધન્ધો કરવો-હજામત કરવી.
મુડાવું, ક્રિ૰ અ૰ બોડાવું. ૨ સાધુ-ચેલાથવું. ૩ છેતરાવું.
મુડિયો, પુ૰ માથું મુંડેલું એવો સાધુ અથવા એનો ચેલો.
મુડિયો (મુઢિયો), પુ૰ ન્હાની સાકટી.
મુડી, મૂડી.
મુડો, મૂડો.
મુણ્ડ, ન૰ [સં૰] ડોકું, માથું.
મુણ્ડન, ન૰ [સં૰] બોડાવવું તે.
મુણ્ડમાળ-ળા, સ્ત્રી૰ ડોકાં-માથાંની માળા.
મુતર, મૂતર.
મુતરવું, ક્રિ૰ અ૰ જઠરમાં છૂટો પડેલો પ્રવાહી ઈંદ્રી વાટે બાર ફાડવો; પિશાબ કરવો. મૂતર કરવું એટલે ઢોરે મુતરવું. મૂતર ફાડવું એટલે મૂતર ઉસેડીનાખી જગા સાફ કરવી. મોડાંપર મુતરવું એટલે તેને તુચ્છ-મુતરવાની જગા જાણવી. મુતરીદેવું એટલે બાળકે અણસમજમાં અથવા માણસે ધાસ્તીથી રોગથી. ૨ ગભરાવું; ધ્રુજવું.

મુતરાણી, સ્ત્રી૦ ઇન્દ્રી; લાડી.
મુતરાણું, વિ૦ મુતરવાની હાજતવાળું; મુતરવાની તાકીદ હોય તેવું. મુતરાણો થયો, મુતરાણી થઈ.
મુતરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ મુતરે તેમ કરવું.
મુતરિયું, ન૦ મુતરવાનું વાસણ.
મુતલક-ગ, અ૦ જરાએજરા; બિલકુલ; મુદ્દલ.
મુતાલિક, પુ૦ [આ૦] દરબારમાં મુખ્ય કારભારીની નીચેનો ને તેની વતીનું કામ કરનારો-એ પણ મોહોર મારીશકે.
મુદત-દ્દત, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઠેરવેલો-મુકરર કરેલો વખત. ૨ વાયદો. કાચી મુદત એટલે મુદતની પેલાંનો વખત ને પાકી મુદત એટલે ખરી મુદત. મુદતસર-મુદતમુજબ; મુદતે.
મુદલ-દ્દલ, ન૦ વેપાર-ધન્ધાને માટે પ્રથમ કાડેલી થાપણ. મુદ્દલ ને વ્યાજ.
મુદલ-દ્દલ, અ૦ બિલકુલ; સમૂળું; તમામ. ૨ જરાએપણ; માત્ર. મુદ્દલે પણ બોલાયછે.
મુદામ, વિ૦ [આ૦] હંમેશ; ઘણાકાળનું; ચાલુ.
મુદિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પ્રસન્ન થયલું; હરખ પામેલું.
મુદ્દો, પુ૦ [આ૦] ગુનાહની સાબેતીમાં માલમ પડેલ જે નિશાની-પદાર્થ-સાક્ષી તે; પત્તો. ૨ મૂળ; પાયો. મુદ્દો હાથ લાગવો-પકડાવો.
મુદ્રા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચિન્હ; નિશાની. ૨ મોહર; છાપ. ૩ વીટી. ૪ ગોસાંઈ કાને જે લટકાવેછે તે અથવા જે રામ-છાપા છાતીયે, હાથે મરાવેછે તે. ૫ સિક્કો; (સુનાનો રૂપાનો તાંબાનો). ૬ છાપાનાં બીબાં; ટૈપ. ૭ ચેહેરાના બીબાં. ૮ સન્ધ્યા પુજા વેળા બે હાથના આંગળાં એક બીજામાં જુદી જુદી રીતે મેળવી દિધાથી જે આકાર બને તે. અઙ્કુશ મુદ્રા, ગરુડ મુદ્રા, ઘણ્ટામુદ્રા, ધેનુમુદ્રા, શઙ્ખમુદ્રા ઇ૦. ૯ ધ્યાન ધરતી વેળા મોડાની જે આકૃતિયો થાયછે તેમાંની એકેકી. ગોચરી, અગોચરી, ચેચરી ને જ્ઞાન-કોઈ વળી ખેચરી, ભૂચરી, ચાંચરી, અગોચરી, અલક્ષી એમ કેછે.
મુદ્રાઙ્કિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ટૈપ જોડી છાપેલું.
મુદ્રિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મુદ્રા (૧ લા, ૨ જા, ૩ જા, ૫ મા અર્થમાં).
મુનશી, પુ૦ [ફા૦] એક અથવા ઘણા જણની તરફથી જાહેર-ખાનગી કાગળ પત્તર હુકમ વગેરે લખનારો જે કારભારી તે; સેકરેટરી. ૨ ફારસી, અરબી, ઉર્દુ શિખવનારો.
મુનસફ, પુ૦ [આ૦] દિવાની કામનો ઇનસાફ કરનારો દેશી અમલદાર-જીલ્લાજડજના હાથ નીચેનો.
મુનસફી, સ્ત્રી૦ મુનસફનું જે કામ-દરજ્જો તે.
મુનાસબ-સિબ, વિ૦ [આ૦] વાજબી; ઘટારત; યોગ્ય.
મુનિ, પુ૦ [સં૦] ઋષિ; તપસ્વી; જોગી. ૨ મુનિવ્રતવાળો સાધુ-પુરુષ. મુનિવર-મુનિયોમાં જે શ્રેષ્ઠ તે.
મુનિવ્રત, ન૦ અણબોલ્યાં રેવાનું જે વ્રત તે.
મુનીમ, પુ૦ [આ૦] શરાફી દુકાને જે મુખ્ય માણસ શેઠની વતીનું કામ કરનારો હોય તે. મુનીમ સહી કરે ને તેના હાથ નીચેનો કોલીદાર નાણાની આપ લે કરે. ૨ આડતિયો; કારભારી.
મુનીમી, સ્ત્રી૦ મુનીમનું જે કામ તે.
મુન્ય, ન૦ [મૌન] મુગાપણું ; અણબોલ્યાં રેવું તે.
મુફલસ, વિ૦ [આ૦] ગરીબ; ખાવે પેરવે હેરાન;
મુફલસી, સ્ત્રી૦ ગરીબાઈ; લાચારી. [લાચાર.
મુબારક, વિ૦ [આ૦] ભાગ્યેગસાળી; સુખી; શુભ-કલ્યાણકારી; આબાદ.
મુબારકબાદી, સ્ત્રી૦ એકની ફતેહ-ખુશાબખતીથી બીજાએ પોતાની જે ખુશાલી તેને બતાવવી તે (કોઈ પણ રીતે).
મુમુક્ષુ, વિ૦ [સં૦] મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારો. ૨ જિતેન્દ્રિય થઈને મોક્ષ પામવાની તૈયારી કરતો પુરુષ.
મુમ્બે, સ્ત્રી૦ માણસની ચરબીની મેળવણીનો એક મલમ જે ઘા રૂઝાડવા ઉપર આવેછે તે.
મુરખ, મૂર્ખ. મુરખો, મુરખી.
મુરખાઈ, સ્ત્રી૦ મુરખપણું.
મુરગ મૃગ.
મુરઘી, મરઘી.
મુરચફ્ગ, મોરચફ્ગ.
મુરછા, મૂર્છા. [અધરણી; શીમન્ત.
મુરત, સ્ત્રી૦ [મૂર્ત્તિ] માણસ (સાધુના મણ્ડળમાંના). ન૦
મુરત, મુહૂર્ત.
મુરતી, મૂર્તિ.
મુરબ્બી, પુ૦ [આ૦] કુટુમ્બમાં જે વડીલ તે. ૨ કદરદાન; પોસિન્દો; આશ્રય આપનારો જે મોટો પુરુષ તે.
મુરબ્બો, પુ૦ [આ૦] કેરી-અનાસ-આમળાં વગેરે ફળને ખાંડની ચાસણીમાં બોળી, રાખી મુકેલાં તે.
મુરલી, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાંસળી. મુરલીધર-કૃષ્ણ.
મુરવત, સ્ત્રી૦ [આ૦] મોભ્ભો; વજન; ભારબોજ; ડર સાથે દરકાર. ૨ મરજાદ; અદબ.
મુરાદ, સ્ત્રી૦ ઉમેદ; ઇચ્છા; હોંસ; આશા.
મુરારિ, પુ૦ [સં૦] કૃષ્ણ; મુર દૈત્યનો શત્રુ.
મુલખ, પુ૦ [આ૦] દેશ; પ્રદેશ; રાજ્ય.
મુલખગિરી, સ્ત્રી૦ મુલખો જોવા તે; મુસાફરી.
મુલતબી, અ૦ [આ૦] વચમાં બન્ધ કરી થોડી વાર પછી ચલાવવાને રાખી મુકેલું; મોકુફ.
મુલતાની, વિ૦ મુલતાનનું.
મુલદાર, વિ૦ કિમતી.

મુલવવું, ક્રિ૦ સ૦ કિંમત કરવી; મૂલ કરવું; ભાવ પાડવો.

મુલવાન, મૂલ્યવાન.

મુલાઈમ, વિ૦ નરમ; કુમળું; સુંવાળું ને પોચું (વસ્તુ).

મુલાકત–ખાત, સ્ત્રી૦ [આ૦] મેલાપ; ભેટ; મળવું તે (માણસોમાં એક બીજાનું).

મુલાજો, પુ૦ [આ૦] અદબ; મર્યાદા; વિવેક વિચાર.

મુલામ, પુ૦ [આ૦] ઢોળ ચડાવવું તે; રસવું તે. વિ૦ સરસ; સક્કે.

મુલ્લાં, પુ૦ [આ૦] હોરાઓમાં જે મુખ્ય ધર્મ સમજાવનારો–ન્યાય કરનારો તે.

મુલ્લો, પુ૦ ગરથ; પુંજી; મુંડી; થાપણ.

મુવાળો, પુ૦ નિમાળો; વાળ; બાલ.

મુશકેબાંધવું, ક્રિ૦ સ૦ બે હાથને વાંસા સાથે બાંધવા.

મુશકેલ, વિ૦ [આ૦] અઘરું; મેહેનત પડે તેવું; મુસિબતવાળું. ૨ અશક્ય; અસમ્ભવિત.

મુશકેલી, સ્ત્રી૦ [આ૦] મુસીબત; મેહેનત.

મુશળ, મુસળું.

મુષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] મુઠી; મૂઠી. [કારકુન; મેતો.

મુસદ્દી, પુ૦ [આ૦ મુતસદી] મુસદ્દો કરનાર. ૨ લખનારો;

મુસદ્દો, પુ૦ જુગતીસર સારી ઈબારતનો જે લેખ તે. ૨ ખરડો (જે ઉપરથી સાફ નકલ કરવામાં આવે તે).

મુસલમાન, વિ૦ [આ૦] મહમદ પેગમ્બરને માનનાર તે. ૨ ઉદ્ધત; તોફાની; ઉછુંછકળ. [ઓરત.

મુસલમાની, વિ૦ મુસલમાન સમ્બન્ધી. સ્ત્રી૦ મુસલમાન

મુસળ, મુસળું.

મુસળખાણ્ડી, પુ૦ ચોખા. 'કેસરપખુ મુસળખંડી.'

મુસળધાર, વિ૦ જાડી ધારમાં–જોરમાં પડ્યાં કરતો–વરસાદ.

મુસળસ્નાન, ન૦ શરીર ઉપર જેમતેમ પાણી રેડી દેવું તે; શરીર થોડું ભિજાય થોડું કોરું રે તેવું જે નાવું તે. –સઙ્કલ્પ કીધા વિના. [ને ધોળી બે કેવાય છે.

મુસળી, સ્ત્રી૦ [મુસલી] એક જાતની ઓષધી–એ કાળી

મુસળું, ન૦ [મુસલ] ભાત–ડાંગેર ખાંડવાનું ઓજાર–એને ઉપરથી દાંડો ને નીચેથી ગોળ લાકડું ને તળિયે લોઢાની સામ હોય છે. ૨ સાંબેલાંના આકારની રંગેલી નાની લાકડી જે પોંખવામાં આવેછે તે. ૩ સાંબેલું.

મુસાફર, પુ૦ [આ૦] મુસાફરી કરનારો; પ્રવાસી.

મુસાફરી, સ્ત્રી૦ ખુશકીને રસ્તે દેશાન્તર કરવું તે; પ્રવાસ.

મુસારો, પુ૦ [આ૦] પગાર–મહિને મળતો અથવા રોજનો રોજ મળતો.

મુસાહિબ, પુ૦ [આ૦] સાથે રેનારો; મિત્ર.

મુસિબત, સ્ત્રી૦ મેહેનત; મુશ્કેલી.

મુસ્તકીન, વિ૦ [આ૦ મુસ્તકીમ] મજબુત; મક્કમ; જબરું; લઠ; જોરાવર (માણસ, પશુ, મકાન, યન્ત્ર વગેરે).

મુહૂર્ત, ન૦ [સં૦] કોઈ કર્મ આરમ્ભવાનો જે સુભકારી અનુકૂળ સમય તે. વિવાહનું–પ્રદેશ જવાનું ઈ૦નું મુહૂર્ત. ૨ આરમ્ભ. ૩ બે ઘડી અથવા ઉડતાળીસ મિનિટ જેટલો જે કાળ તે. ૪ અઘરણી; શીમન્ત.

મુળગું, અ૦ બિલકુલ; તદ્દન; જરાએ. વિ૦ મૂળનું; પ્રથમનું; અસલ (જૂની કવિતામાં).

મુળચી, સ્ત્રી૦ અપચાથી–ઘણું ખાધાથી થતું અઘવું, ઓકવું, દુખવું તે; મોરચી.

મુળાપણી, સ્ત્રી૦ મુળાની પણી–જુડી.

મુળાક્ષર, મૂળાક્ષર.

મુળિયું, ન૦ ઝાડ–છોડનું જે નાનું મૂળ તે.

મૂગું, વિ૦ [મૂક] જેનાથી બોલી ન શકાય તે; જેને વૈખરી–વાચા નથી તે (મનુષ્ય). અ૦ વાચાછતે પણ જાણીજોઈને ન બોલે તેવી રીતે. ૨ ગુપચુપ; છાનુંમાનું.

મૂછ, સ્ત્રી૦ ઉપલા ઓઠની ઉપર ને નાકની નીચે બે પાસ જે વાળ ઉગેલા તે. મૂછના આંકડા વાળવા–ફાંકડાં દેખાવાને અથવા કોઈની સામા મરદમી બતાવવાને. મૂછપર તાવ–ળ દેવો પણ કેવાય છે. મૂછનો વાળ–ઘણોજ બારો.

મૂજી, વિ૦ [આ૦] અક્કલ વનાનું; હોંસ વનાનું; ક્રમ ને સમજે નહિ તે (માણસ).

મૂઠ, સ્ત્રી૦ [મુષ્ટિ] મૂઠી. ૨ જ્યાંથી તરવાર ઝલાય છે–મૂઠમાં રખાય છે તે ભાગ (તરવારનો). ૩ પીડા કરવાનો–મારીનાખવાનો જે મન્ત્ર–પ્રયોગ તે; ચોટ. મૂઠ મારવી–વાળવી–ઉતારવી. ૪ ગીલીદણ્ડાની રમતમાંનો એક દાવ.

મૂઠી, સ્ત્રી૦ હાથના ચાર આગળાં વળીને હાથેલીને અડક્યાં હોય તેવા હાથનો જે આકાર તે. ૨ એમાં જેટલું માયું હોય તેટલું તે. મૂઠી દાણો આપજે. મૂઠો–મોટી મૂઠી એટલે આંગળાં છેક અડકેલાં નહિ પણ થોડાંક હથેલીથી દૂર રયલાં હોય તેવી મૂઠી.

મૂડી, સ્ત્રી૦ ડોકી; માથું; ચોટલી. તેની મૂડી મારે હાથ છે. ૨ પુંજી; ગરથ. ૩ બોચી; ગળચી.–મૂડી પકડીને અફાળ્યો.

મૂડો (મૂઢો), પુ૦ સો મણનું માપ (જોના મૂડા). ૨ (મુબઈમાં) પચ્ચીસશેરનું ભરત–માપ (અનાજનું).

મૂઢ, વિ૦ [સં૦] કંઈજ ભણેલું નહિ–કંઈજ સમજે–જાણે નહિ તે (માણસ); અજ્ઞ; મુર્ખ. ૨ બોલે નહિ પણ ટકટક જોયા કરે તે; જડરૂપ.

મૂઢમતિ, વિ૦ [સં૦] જડબુદ્ધિનું; મૂર્ખ.

મૂતર, ન૦ [મૂત્ર] પેડુંની નીચેની ઈન્દ્રિની વાટે બાર નિકળતું પાણી. (ગાંડમાંથી મળ નિકળે). 'શું તારેજ મૂતરે દીવા બળવાનો છે' એટલે શું તારાથીજ કામ થશે–બીજાથી નહિ થાય?

મૂત્રપિણ્ડ, પુ૰ [સં૰] જ્યાં લોહીથી મૂતર જૂદું પડેછે તે અન્દરની જગા.

મૂત્રાશય, પુ૰ [સં૰] જેમાં મૂતર રૈછે તે કોથળી; ફુક્કો.

મૂર્ખ, વિ૰ [સં૰] જેણે વિદ્યાભ્યાસ કરેલો નહિ તે; અભણ. ૨ આવડત વિનાનું. ૩ રસ–સવાદ સમજે નહિ તે. ૪ વિવેકમાં સમજે નહિ તે.

મૂર્છના, મૂર્છા. [રેવું તે; બેહોશી.

મૂર્છા, સ્ત્રી૰ [સં૰] થોડીવાર જે બેસુધ–અચેત થઈજવું–

મૂર્છાઙ્ગત, વિ૰ ધા૰ [મુર્ચ્છાગત] બેભાન; અચેત; બેહોશ; બેસુધ. [બેસુધ.

મૂર્છિત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] બેભાન; અચેત; બેહોશ;

મૂર્ત્તિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] પથ્થર–લાકડાંમાં કોતરેલું અથવા ધાતુ મટોડીનું ઘડેલું અથવા કાગળપર ચિતરેલું દેવ–દેવિનું જે સ્વરૂપ તે; પ્રતિમા; છબિ. ૨ અંશિજનની–મોટાપુરુષની પ્રતિમા; છબિ; પુતળું; બાવલું.

મૂર્દ્ધન્ય, વિ૰ [સં૰] મૂર્દ્ધાસ્થાનથી બોલાતા–અક્ષર (ઋ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ર, શ). મોડાંની અન્દર માથાભણીના ઉપલા ભાગથી ને મોડાંના પાછલા ભાગથી બોલાતા).

મૂર્દ્ધા, સ્ત્રી૰ [સં૰] માથું.

મૂલ, ન૰ [સં૰ મુલ્ય] કિમ્મત. ૨ ભાવ. ૩ પરીક્ષા–તે માણસનું મૂલ થઈ ગયું. ૪ મજુરી.

મૂલ્યવાન, વિ૰ [સં૰] કિમતી; મોંઘું.

મૂષક, પુ૰ [સં૰] ઉંદર.

મૂસ, સ્ત્રી૰ [મૂષ] ધાતુ ગાળવાની કુંડી. ૨ બીબું.

મૂળ, ન૰ [મૂલ] ઝાડનો જે ભાગ જમીનની અન્દર હોય છે તે. ૨ ઓગણીસમું નક્ષત્ર. ૩ આદિ કારણ; પાયો; મણ્ડાણ; પ્રથમ આધાર. ૪ જે પુરુષવીર્યથી વંશ વિસ્તાર પામ્યો હોય તે. ૫ આરમ્ભ; શરુઆત. ૬ ટીકાવનાનું એવું જે તે (પુસ્તક). ૭ વેપાર ધન્ધાને માટે પેલી કાઢેલી જે થાપણ તે; મુદ્દલ; ભણ્ડોલ. ૮ અઙ્કગણિત–બીજગણિતમાં જેનો ઘાત કરેલો હોય તે. ૨ નો પઞ્ચઘાત ૩૨ ને ૩૨ નું પઞ્ચઘાત મૂળ ૨. ૯ જ્યાંથી નદી નીકળેછે તે ઠેકાણું–ડુંગર અથવા સરોવર. ૧૦ પાંચની સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત. [તે.

મૂળપીઠિકા, સ્ત્રી૰ એકાદા વ્યવહારનું પેલેથી જે વર્તમાન

મૂળપુરુષ, પુ૰ જે પેલા પુરૂષથકી વંશની ઉત્પત્તિ તે.

મૂળાક્ષર, પુ૰ બોલવા લખવાનો આધાર જે અક્ષરો ઉપર રયો છે તે. અ આદિ સ્વર ને ક આદિ વ્યઞ્જન.

મૂળી, સ્ત્રી૰ કન્દનાં કુમળાં મૂળ તે. આદામૂળી. ૨ ઝાડની ઉપરથી નીચે લટકતાં લામ્બાં મુળિયાં તે. વડની મૂળી.

મૂળે, અ૰ આદિ–આરમ્ભમાં; શરૂઆતમાં. ૨ માત્રે.

મૂળો, પુ૰ એક જાતની કન્દવાળી ભાજી–એનું શાક થાય છે. મૂળા પણ કેવાયછે.

મૃગ, પું૰ [સં૰] હરણ.

મૃગજળ, ન૰ રેતી ઉપર તરતો બાફ દૂરથી પાણી જેવો દેખાય તે; ઝાંઝવાનું નીર; ઝાંઝવાં.

મૃગતૃષ્ણા, મૃગજળ.

મૃગયા, ન૰ શિકાર; પારધ.

મૃગલાઞ્છન, ન૰ [સં૰] મૃગના જેવું જે ચિન્હ તે. ચન્દ્રમામાં દેખાયછે તે. [વાળી (સ્ત્રી).

મૃગલોચના–ની, સ્ત્રી૰ હરણની આંખ સરખી આંખ

મૃગસર, ન૰ [મૃગશીર–શીર્ષ] પાંચમું નક્ષત્ર.

મૃગાક્ષિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] હરણના જેવી આંખવાળી સ્ત્રી.

મૃગી, સ્ત્રી૰ [સં૰] હરણી.

મૃગેન્દ્ર, પુ૰ [સં૰] સિંહ.

મૃણાલ, પું૰ [સં૰] તન્તુ (કમળના).

મૃત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] મરીગયલું.

મૃતક, વિ૰ મરનાર સમ્બન્ધી; મુએલાનું. ૨ મરનાર; મરી ગયલું તે.

મૃતાશૌચ, ન૰ [સં૰] મુએલાનું સુતક.

મૃત્તિકા, સ્ત્રી૰ [સં૰] મટોડી; માટી.

મૃત્યુ, [સં૰] મોત.

મૃત્યુલોક, પુ૰ આ પૃથ્વિપર રેનારા લોક. ૨ આ સૃષ્ટિ.

મૃદઙ્ગ, ન૰ [સં૰] એક જાતનું બે હાથે વગાડવાનું વાદ્ય–વાજું; પખવાજ– બાજ.

મૃદુ–લ, વિ૰ [સં૰] કોમળ; કુમળું; નરમ.

મૃન્મય, વિ૰ [સં૰] મટોડીનું; માટીનું બનાવેલું

મેંડક, [મણ્ડૂક] મેડક.

મેંઢો, પુ૰ ઘેટો.

મેંદી, સ્ત્રી૰ [મેધી–ધ્યા] એક ઝાડ. જેના પાતરાંનો છુંદો ચામડીને લગાડેથી એ લાલ થાયછે.

મેંદો, પુ૰ ઘઉંનું સત્વ.

મેંસ, સ્ત્રી૰ કાજળ.

મે, મેઘ; મેહ.

મેક્ષણ, પુ૰ કણસાર હલાવવાનો ચાટવો.

મેખ, સ્ત્રી૰ [ફા૰] ભીત–જમીનમાં મારેલી લાકડાંની ખીટી. ૨ લોઢાંની ખીલી; ચૂંક.

મેખ, મેષ.

મેખચું, ન૰ નીચે અણી ને ઉપર બે બાજુયે ચાડાં હોય તેવી ભાંયમાં દાટવાની જે દીવી તે.

મેખળ, ન૰ લડાઈનું એક હથિયાર. ૨ મેખળા.

મેખળા, સ્ત્રી૰ કન્દોરો; કટિમેખળા.

મેગળ, પુ૰ [મદગલ] હાથી. [બોલાયછે.

મેઘ, પુ૰ [સં૰] વાદળું. ૨ વરસાદ; મે. મેઘલો પણ

મેઘધનુષ, ન૰ આકાશમાં જે પચરંગી ધનુષ્ય થાયછે તે;

મેઘરાજા, પુ૰ ઈન્દ્ર. ૨ વરસાદ. [મચ્છુ; મસ–હ.

મેઘાડમ્બર, ન૰ [સં૰] વાદળાંઓનું ખિચોખિચ થઈ જવું ને ઝુમી રેવું તે; ઘનઘોર આકાશ. ૨ છુતરીવાળી

અમ્બાડી (હાથી ઉપરની). મેઘાડમ્બર ગાજવું એટલે ઘનઘોર ઘટામાં ગગડાટ થવો. ૨ લગનના ગીતમાં બૈરાંઓ લગનની ધામધુમ ને શોહોર બકોર બતાવવાના અર્થમાં ગાયછે. 'કેવો ચંદ્રમા છે ઉજાળો, મેઘાડંબર ગાજે, કેવો કસ્તુરચંદ ફૂલાળો, મે૦, એણે કેવી છે ફાડી ભડરે, મે૦, એણે નાકવઢાવ્યાંઝડરે, મે૦.[મેઘ, આડમ્બર]

મેચકું, ન૦ મેખચું. લાક્ષણિક અર્થમાં કેડમાં ઘાલેલાં નાના બાળકને લગાડવામાં આવેછે. 'મેચકાંને કેડમાં ઘાલીને ચાલ્યાં'!

મેજ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ટેબલ-ખાવાની.

મેજબાન, વિ૦ [ફા૦] જેને જમવા તેડ્યો-તેડ્યા હોય તે. ૨ પરોણો; મેમાન. ૩ જેણે જમવા તેડ્યા હોય તે-ખરો અર્થ તો એ છે પણ લોકમાં વિશેષે ૧ લો અર્થ વપરાયછે.

મેજબાની, સ્ત્રી૦ ઉજાણી; જીયાફત.

મેજર, પુ૦-ન૦ ઘણા જણની સહી સાથેની લખેલી જે યાદી તે.

મેડક, પુ૦ [મણ્ડૂક] દેડકો.

મેડી, સ્ત્રી૦ નાનોસરખો માળ (ઘરનો).

મેડો, પુ૦ માળ.

મેઢી, મેડી.

મેઢો, પુ૦ [મેષ] એક જાતનું ચોપગું-પશુ, એબીકણ હોય છે-એનું માંસ ખાવામાં આવે છે ને એના વાળ જે ઊન કેવાય છે તેનાં વસ્ત્ર બને છે.

મેણું, ન૦ કોઈનું મર્મ ઉઘાડી તેને જે માઠું લગાડવું તે; ઉપકાર કાધેલો કઈ સમ્ભળાવવો તે.

મેણ્ઢો, મેઢો.

મેતર, પુ૦ ઘેડમાં જે મુખી તે. મેતરાણી-ઘેડી. [ગુરૂ.

મેતાજી, પુ૦ નિશાળ માડી છોકરાં શિખવનારો; ઉપાધ્યો;

મેતો, પુ૦ મેતાજી. ૨ નામું ઠામું લખનારો ગુમાસ્તો; ખરડાની નકલ ઉતારનારો કારકૂન. ૩ બ્રાહ્મણમાં ભિક્ષુક ને ગૃહસ્થ એવા બે વર્ગ છે તેમાં બીજા વર્ગમાનો જે કોઈ તે. મેતાસાથ એટલે ગૃહસ્થવર્ગ.

મેથિયા, પુ૦ ડાંગેર-ભાતમાં એક જાતના મેથી જેવા દાણા હોય છે તે.

મેથિયું, વિ૦ મેથીનો સમ્ભાર-મસાલો ભરી બનાવેલું (અથાણું).

મેથી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું વસાણું. રસોઈમાં વપરાય છે. શિયાળામાં એના લાડુ થાય છે.

મેદ, પુ૦ [સં૦] હાડકાંમાંનો માવો અથવા માંસમાંની ચરબી.

મેદની, સ્ત્રી૦ આલમ; દુનિયા; લોક. ૨ ભીડ; ઠઠ.

મેદાન, ન૦ [આ૦] ઝાડ ડુંગરા વગરની ખુલ્લી સપાટ જમીન. ૨ લડાઈની ખુલ્લી જગા. મેદાન કરીમુકવું -ભાંગી તોડીને સપાટ કરવું. મેદાન પડવું એટલે હિંમતથી બાહાર પડવું. મેદાન મુકવું એટલે ઉઘાડું કરવું; છૂટું મુકવું. ૨ પુરૂં કરવું; ખલાસ કરવું.

મેદિની, સ્ત્રી૦ [સં૦] પૃથ્વિ.

મેદી, સ્ત્રી૦ [મેધી] એક જાતનું ઝાડ-એનાં પાતરાં ઓસડમાં ને રઙ્ગવામાં કામ આવે છે. મેદી ચોપડવી (હાથે પગે). 'મેદી ચોપડી છે કે ઉઠતો નથી'?

મેદો, પુ૦ ઘોયલા ઘઉંને દળેથી જે આટો થાય તે; પરસુદી; નિસાસ્તો.

મેધ, પુ૦ [સં૦] ભોગ; બળિદાન-અશ્વમેધ, નરમેધ ઈ૦.

મેના, સ્ત્રી૦ એક જાતનું સુંદર પક્ષી, એ પોપટની પેઠે શિખવેથી બોલે છે; સારિકા.

મેનો, મ્યાનો.

મેમાન, પુ૦ પરોણો.

મેર, અ૦ મર એ અર્થમાં-મેર, એ શું કરે છે? ૨ સુએ; ભલે; છોને. મેરને કરે.

મેર, સ્ત્રી૦ બાજુ; તરફ. તે મેર, ચોમેર ઈ૦. મેરે-બામેર, જુએ.

મેર, પુ૦ માળાની ઉપરનો મણકો. ૨ મેરુ પર્વત.

મેર બેઠો, સુરજ આથમ્યો.

મેરાઈ, પુ૦ દરજી.

મેરાયાં, મેરિયાં. ૨ રમતમાં એકનો દાવ બીજાના ફાયદામાં વપરાય છે તે.

મેરિયું, ન૦ દિવાળીને દાડે છોકરાએ સન્ઠેસાના અથવા સેરડીના મૂળિયાં તરફના સાંટા ઉપર જે દીવો કરવો તે.

મેરૂ, મીત્ર; સોબતી. ૨. એ નામનો પર્વત.

મેલ, પુ૦ [મલ] એકાદા પદાર્થમાં ભળેલો અથવા તે ઉપર વળગેલો એવો બહુ જાતના ભેગનો જે નરસો પદાર્થ તે; કચરો. ખાંડની ચાસણી કરી તેમાંથી મેલ કાડવો. શરીર ઉપરનો મેલ વગેરે. ૨ કાન, ડુંટી વગેરેમાંથી જે નિકળેછે તે. ૩ પ્રવાહી પદાર્થની નીચે ઠરેલો જે કચરો તે.

મેલવું, ક્રિ૦ સ૦ મુકવું. ૨ પોંચાડવું. ૩ મોકલવું.

મેલાપ, મિલાપ.

મેલીવિદ્યા, સ્ત્રી૦ ભૂત પલીત કાડવાની, મારણ જારણ કરવાની વિદ્યા. ૨ કપટ ભરી ચાતુરી.

મેલું, ન૦ ભૂત વગેરે તે; આડું. ૨ હરકત કરતું તે (વસ્તુ, માણસ). મેલું વળગવું કેવાય છે.

મેલું, વિ૦ મેલવાળું; ગન્દું (મલિન). ૨ કપટી; મિણ્ઢું.

મેલ્લો, મોલ્લો.

મેવલો, પુ૦ વરસાદ. ૨ વરસાદ ન આવેથી દુબળાંના બૈરાંઓ જે ગીત ગાતાં ભીખ માગવા નિકળે છે તે. એક જણને માથે પાટલા ઉપર મેવલા-વરસાદનું પુતળું મુકી તેના ઉપર લીમડાંના પાતરાં મુક્યાં હોય છે અથવા કોઈ છોકરૂં મેવલો થઈ પોતાના માથાં ઉપર પાતરાં મુકે છે ને લોકો તે લોકોના ઉપર પાણી રેડેછે ને દાણા આપેછે. 'મેઘની માએ વીજળીને પુછ્યું, કેની મારા મેઘની પેર હો વિજળી-૧. ઓતર ગાજ્યો ને દખ્ખણ વરસ્યો, વરસ્યો ચારે ખંડ હો વીજળી-૨. કૂવામાં બોલ્યા

કાચબા વીજળી, વનમાં બોલ્યા મોર હો વીજળી–ઇ. વગેરે વગેરે.' 'શેઠ શેઠાણી કાઢીમેલી રે મેવલા, ભટે ભટાણી કાઢીમેલી રે મેવલા, પટેલે પટલાણી કાહાડીમેલી રે મેવલા–મેવલો વરસે તો ગોરીને આણા રે આવે–વગેરે વગેરે.' 'તું તો વરસ રે દુનિયાંના બાપ મેવલિયા, ભર દરિયે રેલ ચલાવ મેવલિયા, તું તો ખાડી ખાબોચિયાં ભરાવ મેવલિયા.' [ગેરે તે.

મેવાડા, વિ૦ મેવાડ દેશથી ગુજરાતમાં આવેલા બ્રાહ્મણ વ-

મેવાડી, વિ૦ મેવાડ દેશ સમ્બન્ધી–નું. વસ્તુ ભાષા વગેરે.

મેવાસ, પુ૦ મહીકાંઠો. ૨ ચોર લુટારા જ્યાં હોય એવી જે ડુંગર–કોતર–ઝાડીની જગા તે. [(લોક).

મેવાસી, વિ૦ મહીકાંઠાના કોળી. ૨ લુટારા; તોફાની

મેવો, પુ૦ [ફા૦] ખાવામાં આવે તેવાં લીલાં સુકાં જે ફળ તે–(ઝાડના)–કેરી, દરાખ, અનાસ, કેળાં, જાંબુ વગેરે.

મેશી, વિ૦ કઝ્ઝુરા.

મેષ, પુ૦ [સં૦] મેંઢો. **સ્ત્રી૦** પેલી રાશિ.

મેષોન્મેષ, અ૦ આંખ ઉઘાડવી ને મીચવી.

મેસ, વિ૦ કાજળ.

મેસરી, સ્ત્રી૦ વાણિઆની એક નાત.

મેસુર, ન૦ ચણાના લોટમાં ઘી ખાંડ નાખી બનાવેલો ખાવાનો એક પદાર્થ.

મેહ–હુલો, પુ૦ [મેઘ] વરસાદ.

મેહેણું, મેણું.

મેહેતલ, સ્ત્રી૦ મુદત; વખત.

મેહેતાજી, મેતાજી.

મેહેતાબ, પુ૦ [ફા૦] ચન્દ્ર; ચાંદ. ૨ બપોરિયાની રોશની.

મેહેતો, મેતો.

મેહેનત, સ્ત્રી૦ [આ૦] કામ કરવામાં શરીર–મનને જે જોર આપવું તે; શ્રમ. ૨ દુઃખ; કષ્ટ. ૩ જે ઉપર મેહેનત કરવાની તે કામ. ૪ કામ કર્યાનો બદલો–નાણામાં.

મેહેનતુ, વિ૦ સારી પેઠે મેહેનત કરનાર.

મેહેમાન, મેમાન.

મેહેર, સ્ત્રી૦ [ફા૦] કૃપા; માયા; લક્ષ આપવું તે.

મેહેરબાન, વિ૦ કૃપાળુ; માયાળુ. ૨ મદદ કરનાર; મુરબ્બી.

મેહેરબાની, સ્ત્રી૦ [ફા૦] કૃપા; દયા; માયા.

મેહેરમ, પુ૦ મનના માનેલા; મનથી માનેલ; મનનો મેર; અન્તઃકરણથી વાલો તે. 'મનકે મેહેરમ સલુણે શ્યામરે.'

મેહેરાબ, પુ૦ [આ૦] ગોળના વાંકના આકારનું જે ચણતર તે. ૨ કમાનનો આકાર–મેહેરાબદાર અફગરખો.

મેહેરામણ, પુ૦ સમુદ્ર.

મેહેલ, પુ૦ [આ૦] રાજાને રેવાનું મોટું ઘર; દરબાર. ૨ ઘણું મોટું મકાન.

મેહેસુલ, ન૦ [આ૦] માલ ઉપર સરકાર હુકમથી જે કર લેવામાં આવે તે; જગાત.

મેળ, પુ૦ રોજનામું; જમાખરચ. ૨ જુગતી બન્ધ બેસવી તે; બરોબર થવું–લાગુ પડવું તે; મેળવી દેવું તે. ૩ જરૂર; અગત; અટકાવ. શું કરવાને આપોછો, તેનો શો મેળ છે. ૪ લેખું; ગણતી. 'નહિ ત્રણમાં નહિ તેરમાં ને નહિ છપ્પનના મેળમાં.' ૫ સુમાર; અડસટ્ટો; આસરો. ૬ રોજમેળની ચોપડી. ૭ રોજના આવક ખરચનો સરવાળો. મેળ મળ્યો ?

મેળવણ, ન૦ મેળવવું તે. ૨ અધરકણ; આખરણ.

મેળવણી, સ્ત્રી૦ મેળવવું તે. ૨ મેળવેલું તે. ૩ સરવાળો.

મેળવવું, ક્રિ૦ સ૦ એકઠું કરવું; જોડીદેવું. ૨ સરવાળો લેવો. ૩ મેળાપ કરાવવો. ૪ કમાવું; પ્રાપ્ત કરવું. ૫ સઙ્ગ્રહ કરવો. ૬ જૂદાં જૂદાં સુરને એક સુરમાં આણનારના અવાજસાથે વાજીંત્રોનો અવાજ મેળવવો.

મેળા, સ્ત્રી૦ સ્ત્રી. 'મૂછુ મેળા ને પાઘડી.'

મેળાપ, મિલાપ.

મેળાવડો, પુ૦ રામજનીયોયે એકઠી મળી વારાફરતી ગાવું તે. ૨ ખુશાલીમાં દોસ્તોએ એકઠાં મળી રઙ્ગ મચાવડો કરવો તે. ૩ જમાવ; ટોળું.

મેળાવો, પુ૦ પરસ્પર મળવું તે–કુટુંબ મેળાવો.

મેળો, પુ૦ [મેલા] લોકની ઠઠ મળવી તે; તમાશો.

મૈત્રી, સ્ત્રી૦ [સં૦] મિત્રાઈ; દોસ્તી. [મળવું તે.

મૈથુન, ન૦ [સં૦] સ્ત્રી પુરુષનો સમ્ભોગ. ૨ જોડાવું–

મૈયત, સ્ત્રી૦ મરણ; મોત; મોકાણ.

મૈયત, વિ૦ [આ૦] મરીગયેલું; મરનાર.

મૈયતખરચ, પુ૦ મરનારની ક્રિયા સમ્બન્ધી ખરચ.

મૈયા, સ્ત્રી૦ મા. [ગાઉ થાયછે.

મૈલ, પુ૦ [અં૦] લમ્બાઈનું અંગ્રેજી માપ–૧।। મૈલનો ૧

મોં–મો, ન૦ મોઢું; મુખ.

મોંજાણું–જોણું, ન૦ મો જોઈને જે કંઈ આપવું તે. ૨ વર વહુની તરફના બૈરાંયે માયરામાં જઈને વધાવવું તે.

મોઈ, સ્ત્રી૦ ગીલ્લી.

મોકલવું, ક્રિ૦ સ૦ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જાય તેમ કરવું (માણસ–વસ્તુ).

મોકળાસ, સ્ત્રી૦–પુ૦ જગા લામ્બી પોળી હોવી તે; જગાની છૂટ; સઙ્કોચ નહિ તે.

મોકળું, વિ૦ ઘણાનો સમાવેશ થાય તેવું લામ્બુ પોળું (સ્થળ). ૨ ઉદાર; ઘેતાળ. તેનું મન મોકળું છે. ૩ ખુલ્લું; ઉઘાડું.

મોકાણ–ક્કાણ, સ્ત્રી૦ કોઈના મરણના સમાચાર. ૨ એ ઉપરથી શોક કરવાને ભેગું થવું તે. ૩ માઠું થવું તે અથવા માઠા સમાચાર.

મોકુફ–બ, વિ૦ [આ૦] મુલતવી; બન્ધ. ૨ તદન બન્ધ કરેલું; કાઢી નાખેલું. [થવું તે; છુટકારો; મુક્તિ.

મોક્ષ, પુ૦ [સં૦] ભવબન્ધનથી છુટવું તે; ભ્રાંતિરહિત

મોખ, પું॰ તમ્બુ માહેલો વાંસ.

મોખરે, અ॰ સહુથી આગળ; અન્દરથી હોય તેમ નહિ પણ બ્હાર પડતું હોય તેમ.

મોખરો, પું॰ બ્હાર પડતી જગા. ૨ આગલો ભાગ.

મોગ, પું॰ [મુદ્દગ] મગ.

મોગરી, સ્ત્રી॰ એક જાતના મૂળાની સીંગ. ૨ [મુદ્ગર] સલ્લો, ભાખરો વગેરે ખાંડવાનું લાકડાનું હથિયાર.

મોગરેલ, ન॰ તેનાતેજ તલને તાજાં તાજાં મોગરાનાં ફૂલમાં વારે વારે રાખી તેનું કાઢેલું જે તેલ તે.

મોગરો, પું॰ છોડ અથવા તેનું સુગન્ધી આપતું ફૂલ. એ ઘણી જાતના હોયછે. બટ-હજારી મોગરો, ફિરકી મોગરો, દૂધ મોગરો વગેરે. ૨ મોગરા ઘાટે જે ઘરેણું-ઘાટ તે. ૩ દિવાની ઉપરની બળી રૂયલી વાટ.

મોગલાઈ, મુગલાઈ.

મોઘમ, વિ॰ [આ॰] ફલાણું-એક ચોક્કસ નામ પાડીને નહિ પણ સાધારણ રીતે કહ્યું હોય તેવું; વિગતવાર નહિ પણ ટૂંકામાં-સંકેતમાં બતાવ્યું હોય તેવું.

મોઘાવારી-ઘાઈ, સ્ત્રી॰ જે વખતમાં અનાજ મોઘું મળતું હોય તે. ૨ સઘળું મોઘું મળવું તે.

મોઘું, વિ॰ [મ્હાર્ઘ] અગાઉ જે મૂલે મળતું તેથી વધારે મૂલે મળતું હોય તેવું. ૨ કિમતી. ૩ ઘણી મેહેનતે બદલો મળે તેવું; દુર્લભ-'મોજ તો મોઘી છે ભાઈ.'

મોચક, વિ॰ [સં॰] છૂટું કરનાર; છોડવનાર-પાપ મોચક.

મોચન, ન॰ [સં॰] છોડવવું તે. ભવમોચન.

મોચાવું, ક્રિ॰ અ॰ અમળાવું. પગ-હાથ મોચાવો.

મોચી, પું॰ પગના જોડા સિવનારો-બનાવનારો. મોચેણ-મોચીની સ્ત્રી.

મોજ, સ્ત્રી॰ [આ॰] ખુશીની હાલત; આનન્દ. ૨ રમતગમત; સેલ; મઝા.

મોજડી, સ્ત્રી॰ છોકરાંઓના પગની જે નાજુક મિરજાઈ [જોડી તે.

મોજણી, સ્ત્રી॰ [મ॰] ખેતર-જમીનની જે માપણી તે. ૨ માપવું-ગણવું તે.

મોજણીદાર, વિ॰ માપણી કરનાર.

મોજવું, ક્રિ॰ સ॰ [મ॰] માપવું. ૨ લેવું; જાણવું.

મોજાં, ન॰ [ફા॰] આંગળાં સુદ્ધાં પૂંચો ઢંકાય તેવા ઘાટનું સુતરઉ, રેશમી, ઉનેલ જે વસ્ત્ર તે.

મોજા, પું॰ [ફા॰] દરિયામાં જે ઉપરાઉપરી મોટી છોળ આવ્યા કરે છે તે; હોડો; ધોડો.

મોજાર-ઝાર, અ॰ માંય. વનમોજાર.

મોજિલું-જી, વિ॰ મોજ કરનાર; મોજ મઝા મારનાર.

મોજું, ન॰ મોજાંનું એકવચન. ૨ મોજાનુ એક વચન જે મોજો તે.

મોજુદ, અ॰ [આ॰] હાજર; સમક્ષ; તૈયાર.

મોજે, ન॰ [આ॰] એ શબ્દ ગામના અર્થમાં ગામના નામને જોડાય છે-મોજે કતારગામ, મોજે કાળિયાવાડી પરગણે સુપા.

મોજેજો, પું॰ [આ॰] અદ્ભુત લીલા; અચમ્બો.

મોજો, પું॰ દરિયાનો હોડો. ૨ રેલમાં તણાઈ આવેલો જે કચરો તે.

મોજોણું, ન॰ વ્હાલાનું મુખ જોઈને જે નાણું બક્ષીસ આપવું તે.

મોટ, મોટું.

મોટપ-મ, મોટાંપણું.

મોટાઈ, સ્ત્રી॰ મોટાંપણાનો મમત-ગર્વ.

મોટિયું, ન॰ અનાજનો કોથળો (મુંબઈમાં).

મોટીબાઈ, નણન્દ.

મોટું, વિ॰ સાધારણ પક્ષનું હોય તેના કરતાં કદ-વિસ્તારમાં વધારે હોય તેવું (મોટું ઘર-ઝાડ-પુસ્તક ઈ॰) (નદી-સરોવર). ૨ સઙ્ખ્યામાં વધારે. (મોટો જથો, મોટું કુટુમ્બ ઈ॰). ૩ અતિશય; ઘણું; બહુ (મોટી ખૂબાઈ-દોલત-સત્તા, મોટો વગ-પૈસાદાર ઈ॰). ૪ અગતનું; ધ્યાનમાં આવવા જોગ; ભારે અસર કરે તેવું (બનાવ, વાત ઈ॰). ૫ વિદ્યા-પદવીમાં વિશેષ-ઊંચું. ૬ વયમાં વધારે. ૭ ઉદાર; ઊંચા જોસ્સાનું. મોટું મન.

મોટેથી, અ॰ મોટે અવાજે.

મોટપરોઢિયે, અ॰ મળસકું શરુ થતે.

મોટેરું, મોટું.

મોઠી, સ્ત્રી॰ ખાવું-જમવું તે. આજ કંઈ મોઠી મારી-આવ્યાછો કે શું? મોઠીદાસ-ખાવાનીજ વાતમાં મગન રેનાર; ખાઉડા; ખાઉધર.

મોડ, પું॰ સુથાડિયા નામના ઘાસની સળીનો સુપડાંની કોરના આકારે બનાવેલો જે ઘાટ શુભ કામ-લગન જનોઈમાં બૈરાંઓ માથે બાંધેછે તે અથવા એની ઉપર કપડું મઢી મોતીઓ જડી બનાવેછે તે. ૨ ખેતરમાં ભાંગી પડેલાં જે કસણા તે-મોડ વણવો.

મોડ, વિ॰ બ્રાહ્મણ-વાણિયામાં જાતિ છે.

મોડવું॰ ક્રિ॰ સ॰ મરડવું. ૨ અમળાવી તોડીનાખવું-ભાંગી નાખવું. ૩ માન ભંગ કરવું.

મોડવું, ન॰ છાણાંનો સિંચેલો ઢગ. ૨ ઘાસનું કુંદવું-સિંચેલા ઢગ' 'આંધલી ભેંસે મોડવું દીઠું.'

મોડા, પું॰ ગુજરાતી ગામઠી નિસાળમાં સવારમાં છોકરા આવે તે અનુક્રમે જે નામ લખવામાં આવેછે તે; પાટી (હાઝરીની). 'મોડા વંચાય, તજવિજ થાય, મોડો આવે તે માર ખાય; હાઝરજી, હાઝર પાટી લાવોજી.'

મોડિયું, ન॰ મોડાંપરનું તે; કોઈ પણ વસ્તુનો છેક ઉપરનો ભાગ. ગોળના માટલાંનું મોડિયું. ૨ મોળિયું.

મોડી, વિ॰ મરેઠી ભાષાની ખાસ લિપિ.

મોડું, ન॰ જોઈયે તેથી વધારે સમય થઈ જવો તે; વેળા

વટી જવી તે; અસુર. વિ૦ વેળા વટી ગઈ હોય તેવું; વખત વીતી ગયા પછીનું; અસુરૂં.

મોઢું, ન૦ માથાંનો આગલો બારપડતો ભાગ જેમાં આંખ કાન છે તે; ચેહેરો. ૨ હોઠની વચમાંનો ચીરો ને તેની અન્દરનું જે તે. ખાવાને ને બોલવાને. ૩ વાંસણની ઉપરનું બાકું. ૪ રસ્તો; વાટ—ગુમડાંનું મોઢું; બન્દુક—તોપનું મોઢું. મોઢું ઉતરી જવું—ફીકું થવું એટલે ચેહેરાનો રંગ ફીકો થવો—રોગથી અથવા આબરૂ ગયેથી અથવા દલગીરીથી. મોઢું આવવું એટલે સુજવું ને તેમાંથી લાળ ગળવી. મોઢું આપવું એટલે મોઢું બતાવવું; દરકાર રાખવી. ૨ મોઢું ગળ્યા કરે તેવું ઓસડ આપવું. મોઢું હલાવવું એટલે બોલવું. ૨ ડોકું ધુણાવી હા અથવા ના કેવી. મોઢું તપાસીને બોલ એટલે હદમાં રઈને—વિવેકથી. મોઢું બન્ધ કર એટલે બોલતો બન્ધ થા. કાળું મોઢું થવું; અપજસ મળવો; બટ્ટો લાગવો. કાળું મોઢું કર એટલે દૂર જા. લાલ મોઢાં થવાં એટલે જસ મળવો; ખુશાબખ્તી થવી. મોડે કરવું—યાદ રાખવું; જારે જોઈયે ત્યારે બોલાય તેને માટે ગોખવું. મોઢાંપર આવવું એટલે યાદ આવવું. તેણે તેને મોડે—મોડાંપર કયું એટલે તેની સમક્ષ, તેનેજ (પૂઠપાછળ નહિ). મોઢું મલકાવવું એટલે જરા હસવું. મોઢું ચડાવવું એટલે મોડાં ઉપરથી રીશ બતાવવી. મોડે બોલનાર એટલે માત્ર બોલેજ પણ કરે નહિ. ૨ કોઈને કંઈ કેવાનું હોય તે તેની સમક્ષ કઈદેનાર (પછવાડે બબડે—નિંદે નહિ). મોડે ચડાવવું એટલે અતીસે લડાવવું; બેકાવવું. મોડામોડ એટલે રુબરૂ; સમક્ષ (પછવાડે નહિ). મોડે માગ્યું એટલે ઇચ્છા મોડે કઈ જણાવી હોય તે. મોઢું રાખીને એટલે શરમ રાખીને; તેજમાં અન્જાઈ જઈને. મોઢું ભભડવું—ખાવાની ઇચ્છા થવી. મોઢું વાળવું એટલે મોઢું ઢાંકી—છેડોવાળી વિલાપ કરવો.

મોડે, અ૦ મુખપાઠ; ભણી બતાવાય તેવું યાદ રાખેલું.

મોડો—ડી, પુ૦ બળદ ઘોડા વગેરેને મોડે—ડાં ઉપર ચામડાંનું અથવા દોરડાંનું જે ગાળિયું ઘાલવામાં આવેછે તે. ગાય ભેંસની તે મોડી.

મોઢ, મોડ.

મોઢવું—ઢિયું, મોડવું.

મોણ, માણ.

મોણમોણ, અ૦ ધીરેધીરે; આસ્તે રઈને. ૨ જેમતેમ કરતાં; પરાણે; બળાત્કારે. મોણેમોણે પણ કેવાયછે.

મોત, ન૦ [આ૦] મૃત્યુ; મરણ.

મોતિયાં, ન૦ હાંજા; બળ; ટાંટિયા. મોતિયાં લેવાયાં.

મોતિયું, ન૦ છાપરાંના નેવ તરફ સાકટાના મુડાંમાં ઘાલેલું જે પાટિયું તે. એ સાદું પણ હોયછે ને નકસીદાર પણ હોયછે.

મોતિયો, પુ૦ એક જાતનો મોગરો. ૨ મોતિયો. ૩ હોસ; શક્તિ. એના મોતિયા મરીગયા.

મોતી, ન૦ [મૌક્તિક] એક જાતની સીપ માછલીમાંથી મળતો કિમતી પદાર્થ; એક રત્ન. એ ગોળ, કઠણ, લીસું, સફેત અથવા પિળાસપર પડતું ને ચળકતું હોયછે—મોટાંમાં મોટું મોતી જમરૂખ જેવડું હોયછે. એ ઇરાનના દરિયામાં, સિલોનના દરિયામાં અને એશિયાખંડના કેટલાક ટાપુને લગતા દરિયામાં પાકેછે. જેમ દાણો વધારે મોટો વધારે ગોળ ને વધારે ચળકાટ વાળો તેમ તેની કિંમત વધારે થાયછે. ૨ એના જેવો જે પદાર્થ હાથીના ગંડસ્થળમાંથી નિકળતો કેવાયછે તે. મોતીના ઘરેણા. અક્ષર કેવા તો કે મોતીના દાણા. ૩ કીડિયાં.

મોતીચૂર, વિ૦ ઝીણી કળીના લાડુ.

મોતૈયો, પુ૦ આંખમાં થતો એક રોગ જેથી કીકી જે કાળી ને પારદર્શક હોય છે તે અપારદર્શક ને ભૂરી થાય છે ને એથી દેખાવું કમ થાય છે અથવા બીલકુલ દેખાતું નથી. ૨ મોતી જેવું પાણીનું બીંદુ. ૩ ફોલ્લો.

મોથ, સ્ત્રી૦ ગુંદ્રડો નામની ચારનો કન્દ. ઓસડમાં વ-
[પરાય છે.

મોદ, પુ૦ [સં૦] આનન્દ; ખુશી.

મોદિક, પુ૦ [મોદક] લાડુ.

મોદી, પુ૦ અનાજ ગોળ ઘી મસાલો વગેરેનો વેચનારો—વેપારી. ૨ મોટાં ઘરનો કોઠારી.

મોદીખાનું, ન૦ જ્યાંથી લશ્કરને ખોરાકી પોશાકી પુરી પાડવામાં આવે છે તે.
[ગોર.

મોબેત—દ, પુ૦ પારસીઓને ધરમની ક્રિયા કરાવનારો

મોભ, પુ૦ ઘરનું સહુથી ઊંચું જે આડું મોટું લાકડું તે—ઘણુંકરીને છાપરાંને વચલે ભાગે.

મોભી, વિ૦ ઘરમાં જે વડું તે.

મોભ્ભો, પુ૦ દરજ્જો; ભારબોજ; માન; વજન.

મોમ, [ફા૦] મીણ. મોમબત્તી.

મોંમાગ્યું, વિ૦ મોડે માગ્યા પ્રમાણે (મૂલ).

મોંચડો, મોડો.

મોર, પુ૦ [મયૂર] સુન્દર પીછાંનો એક પક્ષી. ૨ આંબા—આમલી વગેરેનાં જે ફૂલ તે.

મોર—રચ, અ૦ પેલાં; આગળથી.

મોરખુ, વિ૦ કોઈની શરમ રાખીને બોલનાર—કરનાર.

મોરચંગ, પુ૦ [હિં૦] દાંતની વચમાં રાખીને વગાડવાનું
[એક વાજું.

મોરચી, મુળચી. ૨ મરકી; અધોક.

મોરચો, પુ૦ [ફા૦] કોટ અથવા બુરજ ઉપર જ્યાં તોપ ગોઠવવામાં આવેછે તે. ૨ શેહેરના કોટનો દરવાજો. ૩ એની ઉપરનું જે ધાબું તે.

મોરડ, દુધિ વગેરેના ભજિયાં. ૨ મોરસ.
[ય છે.

મોરથુથુ ન૦ એક જાતનો ખાર. એ ઓસડમાં વપરા-

મોરલી, મુરલી. મોરલીધર—કૃષ્ણ.

મોરવણ, ન૦ દેવતા સળગાવવાસારૂ છાણાનો જે ભૂકો મુકવો તે. ૨ દૂધ જમાવવાને સારૂ તેમાં દહીં–છાસ વગેરે જે ખાટો પદાર્થ મેળવવો તે.
મોરવવું, ક્રિ૦ સ૦ દૂધ જમાવવું–આખરવું.
મોરવું, ક્રિ૦ અ૦ ફૂલ–મોર આવ્યો–બેઠો હોય તેવી હાલતમાં આવવું (ઝાડે). આંબો મોરચો. [નેછે.
મોરસ, પુ૦ દરિયાકાંઠે થતો એક છોડ–એનું શાક વગેરે બ-
મોરાખી, વિ૦ શરમ રાખીને કુયલી (વાત).
મોરાદ, મુરાદ. [મીદાર.
મોરાપી, પુ૦ ગુન્હો પકડી આપનાર મુખ્ય ધણી; ખાત-
મોરિયો, પુ૦ ઘડો; દોરિયો.
મોરી, સ્ત્રી૦ ગન્દું પાણી જવા સારૂ ખોદેલી–ચણેલી જે વાટ તે; નીક; ગટર.
મોરી, સ્ત્રી૦ ગાય ભેંસને મોડે ઘાલી બાંધવાનું દોરડાંનું બનાવેલું જે ગાળિયું તે–એનો છેડો ખીલાસાથે બન્ધાય-
મોરું, મોહોરું. [છે.
મોરો, પુ૦ સાપનાં તાળવાંમાં (મોડાની અન્દર) થતો ચપટો ગોળ એક પદાર્થ જે ડંશના વિષને ચૂસી લેછે તે. ૨ ઘસીને ચળકાટ આપવો તે. મોરો કરવો કેવાય છે. ૩ જેથી ચળકાટ અપાય તે. (કોડો વગેરે). ૪ અસ્તાઈની કડી (ગાયનમાં).
મોલ, પુ૦ કરસણ; ડુલ.
મોલ, પુ૦ રાજમન્દિર; મોટું ને સુન્દર રેવાનું ઘર; હવેલી. ૨ પાક; ઉત્પન્ન; અનાજની પેદાશ. ૩ કેટલાંએક ગામનો જથો.
મોલવી, પુ૦ [આ૦] અદાલતમાં મુસલમાની સરેહ–શાસ્ત્રાર્થ બતાવી મત આપનારો અમલદાર.
મોલ્લેદાર, પુ૦ મોલ્લાની ચોકી રાખનારો સિપાઈ.
મોલ્લો, પુ૦ પીવાની બીડીને આકારે કાગળનું દારૂ ભરેલું ફોડવાનું તે.
મોલ્લો, પુ૦ ગામ–શેહેરની વસ્તીના જૂદા જૂદા જથાને લગતા જે જૂદાં જુદાં ઠેકાણાં તેમાંનું એકેકું; ફળિયું; સેરી.
મોવણ, ન૦ જેથી મોવું તે–તેલ પાણી ઘી વગેરે.
મોવાસો, પુ૦ ઢોરના મોડામાં થતો એક રોગ.
મોવાળ, પુ૦ ઘરેણો; ઘરવટ.
મોવાળવું, ક્રિ૦ અ૦ દરરોજ સાંજરે રોવું.
મોવાળો, પુ૦ નિમાળો; વાળ.
મોવું, ક્રિ૦ સ૦ દાળ કઠોળ વગેરે સળી ન જાય માટે તેને તેલ–દિવેલ લગાડવું–રેડી ચોળવું. ૨ દુધપાકને માટે જે ચોખા તેને આગળથી કંઈક ઘીથી ચોળવા કે દુધપાક ચિકણો ન થાય. ૩ લોટમાં જરાક પાણી અથવા દુધ નાખવું. ૪ મોહ પમાડવો.
મોસમ, સ્ત્રી૦ અનુંકુળ સમો; રત; ઋતુ.
મોસમ્બી, સ્ત્રી૦ એક જાતની નારંગી.
મોસલ, પુ૦ [આ૦] સરકારના હુકમથી તેડવા આવેલા ને તાકીદ કરનારો.
મોસાળ, ન૦ માનું પીયર; આજાનું ઘર.
મોસાળિયાં, ન૦ મોસાળ તરફનાં જે માણસો તે.
મોસાળું, ન૦ લગન–જનોઈમાં છોકરી છોકરાને મોસાળથી વાજતેગાજતે લુગડાં વગેરેની જે રીત આપવામાં આવેછે તે; અધરણીને દિવસે સ્ત્રીને પીયરથી લુગડાં વગેરેનો જે ચાંલ્લો કરવામાં આવેછે તે. ૨ મોસાળું લઈજતાં રસ્તામાં ગાવાનું ગીત; અધરણીને આગલે દાડે સ્ત્રીને સાસરે તથા તે દાડે તેને પિયર જે ગીત ગવડાવે તે.
મોહ, પુ૦ [સં૦] રૂપ–ગુણ–કર્મમાં રેલી જે શક્તિથી સામાનું ચિત્ત તટસ્થ–પરવશ થઈ રે તે. ૨ રૂપ–ગુણ–કર્મની ખૂબીને વશ થઈ રેવું તે. ૩ માયા; અજ્ઞાન. ૪ મૂર્છા; બેહોશી. મોહ થવો–પામવો. ષડ્રિપુ-
મોહ, મો [મુખ]. [માંનો એક.
મોહક, વિ૦ [સં૦] મોહ પમાડનાર.
મોહજાળ, સ્ત્રી૦ મોહરૂપી જાળ. [ન્ત્ર).
મોહન, ન૦ [સં૦] મોહવું તે. વિ૦ મોહ પમાડનાર (મ-
મોહનમાળા, સ્ત્રી૦ મોટા દાણાની માળા.
મોહબાણ, ન૦ મોહના બાણ.
મોહવું, મોવું. મોહ પમાડવો. ૨ અનાજને તેલ–દિવેલ લગાડવું.
મોહિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] મોહ પામેલું.
મોહિની, સ્ત્રી૦ મોહ પમાડનારી સ્ત્રી.
મોહકમ, વિ૦ ઘણું; મોટું.
મોહબત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] પ્યાર; પ્રીતિ; સ્નેહ. પાક મોહોબત એટલે સ્વાર્થ–સમ્ભોગની લલુતા વિનાની શુદ્ધ પ્રીતિ.
મોહોર, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સુનાંનો સિક્કો–પન્દર રૂપિયાનો. ૨ નામની છાપ; સહી. ૩ સિક્કા ઉપર જે છાપ તે. મોહોરબન્દ–મોહોર (છાપ) કરીને બીડ્યું હોય તેવું.
મોહોરમ, પુ૦ [આ૦] જે મહિનામાં મુસલમાનનો તાબુતનો તેહેવાર આવે છે તે.
મોહોરું, ન૦ [ફા૦] રૂપ–ગુણ–ચાતુરીમાં જે બાર પડતું–શોભી નિકળેલું જે માણસ તે. ૨ જે મૂર્તિયોવડે સેતરન્જની બાજી રમાય છે તેમાની એકેકી.
મોહોરો, મોરો.
મોહોલ, મોલ.
મોહોસમ, મોસમ.
મોળ–ળ્ય, સ્ત્રી૦–પુ૦ શરીરમાં વાયુનું જોર વધેથી મોડાંમાં પાણી ભરાઈ આવે ને ઓકવાની હાજત થાય તે. ૨ ચણતરમાં જે હારબંધ પથ્થર ગોઠવવામાં આવે છે તે. ૩ સ્ત્રીયે લીધેલું બેડું ન ખુંચે માટે માથાપર લુગડાંની ગડી કરી મુકેછે તે; ઈંઢેણું.

મોળવું, ક્રિ૦ સ૦ કાપવું; સમારવું (શાક ભાજી).

મોળાઈ, વિ૦ મામાના જે છોકરાં તે. **મોળેણ,** વિ૦ મામાની જે છોકરી તે. મોળેણ બેન.

મોળી, સ્ત્રી૦ ચણાના લોટનો પાતળો સળી જેવો ખાવાનો એક પદાર્થ (કાઠિયાવાડ).

મોળું, વિ૦ ગળ્યું; ખાટું ને ખારૂં નહિ તેવું (રાંધેલું તે). ૨ મીઠું નહિ તેમ ખારૂં નહિ તેવું (પાણી). ૩ રસની વાત નહિ સમજે તેવું, શૌર્ય વનાનું (માણસ). ૪ ટેક વનાનું; અણબોલાવ્યું બોલ્યાં કરે તેવું (માણસ). ૫ તીખું–આકરૂં–ગરમ મિજાજનું નહિ પણ થણ્ડા લોહીનું (પશુ). આ બળદ મોળો છે. ૬ ગળપણ, ખટાસ, ખારાટ થોડાં હોય તેવું (ખાવાનું).

મૌ, વિ૦ નરમ; કુમળું. ૨ ઘણા દાડાનું ભૂખ્યું, ધાનને માટે ટમટમી રહ્યું હોય તે; કઙ્ગાળ માણસ; ધાનની લલુતાવાળું ને તે મળેથી હરખાઈ જાય તે (ભિખારૂ).

મૌકું, વિ૦ મૌના જેવું આચરણ કરનારૂં; બુભુક્ષિત. મૌડો,

મૌડો, પુ૦ એક ઝાડ. એનું ફૂલ તે મૌકું. [મૌડી.

મૌન, ન૦ [સં૦] મૂગું રહેવું તે; મોડે ન બોલવું તે.

મૌવર–વેર, મહુવર.

મ્યાન, ન૦ [ફા૦] અન્દરથી લાકડાંની ચીપ ને ઉપરથી ચામડું મડેલું એવી જે ખોલીમાં શસ્ત્ર રાખવામાં આવે છે તે. મ્યાન કરવું એટલે તરવાર વગેરેને મ્યાનમાં ઘાલવું. ૨ બન્ધ કરવું (મોઢું). મ્યાનમાં રાખવું એટલે અંકોશ–કબજા–હદમાં રાખવું. જોસ્સો મ્યાનમાં રાખ.

મ્યાનો, પુ૦ [ફા૦] પેટી ઘાટું વાહન જેને માણસો ઊંચકે છે તે; એક તરેહની પાલખી.

મ્લેચ્છ, વિ૦ [સં૦] હિંદુધર્મ ન માનનારો તે. ૨ હિંદુસ્થાનની બ્હારના જે લોક તે.

ય.

ય, પુ૦ [સં૦] સાડતિસમો મૂળાક્ષર. એ અન્તસ્થ એટલે અડધો સ્વર ને અડધો વ્યંજન એવો તાલુસ્થાની અક્ષર છે.

'યઃ પલાય' ન૦ નાસી જવું તે. 'યઃ પલાયઃ સજીવતિ' –જે નાસે છે તે પોતાનો જીવ બચાવે છે.

યક્ષ, પુ૦ [સં૦] ઉતરતી પંક્તિના દેવ–ઉપદેવનો એક વર્ગ અથવા તેમાનો એક–તેઓ કુબેરના ભણ્ડાર અને વાડિયોની સમ્ભાળ કરે છે. ૨ કુબેર.

યક્ષણી, સ્ત્રી૦ [યક્ષિણી] યક્ષની સ્ત્રી.

યગણ, પુ૦ [સં૦] પિઙ્ગળમાં આઠ ગણ કહ્યા છે તેમાંનો એક–પેલો લઘુ ને બીજો ત્રિજો ગુરૂ અક્ષર હોય તે. –પ્રતાપી.

યજન, ન૦ [સં૦] હોમ કરવો તે.

યજમાન, પુ૦ [સં૦] જેને યજ્ઞાદિકનું ફળ થવાનું છે અને જે બ્રાહ્મણોની પાસે યજ્ઞાદિક કર્મ કરાવી તેઓને દક્ષણા આપે છે તે; જેણે પોતાને ત્યાંના શુભાશુભકર્મ કરવાને નિત્યનો બ્રાહ્મણગોર કરી રાખ્યો હોય તે (યજમાન ને ગોર). ૨ આશ્રય આપનાર; ધણી; શેઠ; જેને જે આશ્રય આપનાર તેનો તે (યજમાન).

યજમાનિયો, પુ૦ જેને પરમ્પરાથી કોઈ અમુક યજમાન હોય તે અથવા જેને યજમાનવૃત્તિ હોય તે. (બ્રાહ્મણ).

યજમાનવૃત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] યજમાનને ત્યાં કર્મ ક્રિયા કરાવવાનો–દાન દક્ષિણા લેવાનો જે ધન્ધો તે.

યજવું, ક્રિ૦ સ૦ પૂજવું. ૨ હોમ કરવો.

યજુર્વેદ, પુ૦ [સં૦] ચાર વેદમાંનો જે બીજો તે.

યજુર્વેદી, પુ૦ યજુર્વેદ ભણેલો અથવા તે વેદની શિક્ષા પ્રમાણે વર્તનારો.

યજ્ઞ, પુ૦ [સં૦] અગ્નિને પૂજવાનું અને તેને બલિદાન આપવાનું એક વેદોક્ત કર્મ છે. [વિષ્ણુ તે.

યજ્ઞનારાયણ, પુ૦ [સં૦] અગ્નિ એજ જે નારાયણ–

યજ્ઞપશુ, પુ૦ [સં૦] યજ્ઞ–હોમને માટે જે પશુ તે.

યજ્ઞ યાગ, પુ૦ યજ્ઞ ને યાગ એ બન્ને શબ્દ અગ્નિને બલિ આપવાના અર્થમાં છે.

યજ્ઞશાલા, સ્ત્રી૦ [સં૦] યજ્ઞ કરવાનું ઠેકાણું.

યજ્ઞોપવીત, ન૦ [સં૦] બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી ને વૈશ્યે યજ્ઞ કરીને ડાબી બાંધે ધારણ કરેલો જે દોરો તે.–જે પછી નિરન્તર રાખવામાં આવે છે. ને વર્ષે એક વાર પાછું વિધીથી બદલાય છે તે જનોઈ. [જે ટાંપ તે.

યતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] (કવિતામાં) વિરામ સ્થળ. ૨ વાક્યમાં

યતી, પુ૦ [સં૦] જેણે મનના જોસ્સા વશ કર્યા હોય તે પુરુષ. ૨ ત્યાગી; સાધુ. ૩ જૈન ધરમનો સાધુ;

યત્કિઞ્ચિત્, અ૦ [સં૦] કંઈક; જરા; લેશ. [ગોરજી.

યત્ન, પુ૦–ન૦ [સં૦] મેહેનત; શ્રમ; ઉદ્યોગ.

યથા, અ૦ [સં૦] જેમ; જે પ્રકારે–રીતે; જેવો. 'યથા રાજા તથા પ્રજા.'

યથાન્યાય, અ૦ [સં૦] ન્યાય પ્રમાણે.

યથાબુદ્ધિ, અ૦ [સં૦] જેટલી બુદ્ધિ ચાલે તે પ્રમાણે.

યથાયુક્ત, અ૦ [સં૦] જેમ ઘટતું જોઈયે તેમ.

યથાયોગ્ય, અ૦ [સં૦] યથાયુક્ત; જેમ જોઈયે–ઘટે તેમ. પુ૦ પ્રણામ–નમસ્કાર–આશીર્વાદ ઇ૦, એમાંથી જે ઘટિત હોય તે. મારા યથાયોગ્ય વાંચવા.

યથારુચિ, અ૦ [સં૦] જેમ રુચિ હોય તેમ; જે રીતે પસન્દ પડે તેમ.

યથાર્થ, અ૦ [સં૦] જે પ્રમાણે અર્થ (ખરો) થતો હોય તે પ્રમાણે ખરૂં; ૨ ખરૂં વર્ણન–ચિત્ર હોય તેવું; આ-

યથાવિધિ, અ૦ [સં૦] વિધિ પ્રમાણે. [બેહૂબ.

યથાસ્થિત, અ૦ [સં૦] પૂર્વે જે સ્થિતિ (સારી) હતી તે પ્રમાણે. ૨ જ્યાં જે જેવું જોઈયે ત્યાં તે તેવું.

યથાજ્ઞાન, અ૦ [સં૦] પોત પોતાની સમજ પ્રમાણે; જેટલું જ્ઞાન હોય તેટલું.

યથેચ્છ, અ૦ [સં૦] પોત પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે; જેમ ઈચ્છા થાય તેમ.

યથોક્ત, અ૦ [સં૦] જેમ કહ્યું હોય-શિક્ષા આપી હોય તેમ.

યદ્યપિ, અ૦ [સં૦] જોકે; જો આમ છે-(તોપણ). 'યદ્યપિ શુદ્ધં લોક વિરુદ્ધં નાચરણીયં નાકરણીયં.'

યન્ત્ર, પુ૦ [સં૦] સંચો; સાંચો; જેથી વેલું કામ થાય તેવો જુક્તિ વાળો જે કોઈ પણ ઘાટ તે. ૨ ધાતુનું પત્રું અથવા કાગળ જેના ઉપર દેવ-દેવીનું ચિત્ર અથવા નામ હોયછે ને જે પૂજવામાં આવેછે તે. ૩ ધાતુનું પત્રું અથવા કાગળ જેના ઉપર કોઈ આકૃતિ ને તેનાં ખાનાંમાં આંકડા અથવા અક્ષર હોયછે ને જેથી કોઈ દેવ દેવીની સાધના થાયછે તે.

યમ, પુ૦ [સં૦] મરણ પછી પ્રાણીના પાપ પુણ્ય જોઈ તેને સ્વર્ગે અથવા નરકમાં લેઈ જઈ રાખનારો દેવ. ૨ એનો જે દૂત-સિપાઈ જે જીવ લેવાને આવેછે અને જીવને શિક્ષા કરેછે તે. ૩ (લાક્ષણિક) નિર્દય-ઘાતકી પુરુષ. ૪ ઈંદ્રીને જીતવી તે; યોગના આઠ અંગમાંનું એક.

યમ, અ૦ જેમ.

યમક, પુ૦ [સં૦] વાક્યમાં અથવા કવિતાના બે ચરણને અન્તે જે સરખા અવાજના અક્ષરો આવે તેવી રીતનો શબ્દાલંકાર.

યમન, પુ૦ [સં૦] કલ્યાણ રાગનો એક ભેદ.

યમપાશ, પુ૦ [સં૦] યમ અથવા મોતનો જે ફાંસો તે.

યવ, પુ૦ [સં૦] જવ.

યવન, પુ૦ [સં૦] ગ્રીસ અથવા યુનાન દેશનો પુરુષ. ૨ હિંદુ નહિ એવી જે જાતી તેમાંનો પુરુષ; મુસલમાન. અંગ્રેજ એ આદિ સહુ.

યશ, પુ૦ [સં૦] જે મતલબે મેહેનત થઈ હોય તે પાર પડવી તે; ફતેહ. ૨ કીર્તિ; આબરૂ. ૩ દૈવકૃપા; ભાગ્યશાલીપણું; સુખપ્રાપ્તિ.

યશસ્વી, વિ૦ [સં૦] જેને યશ મળતો-મળ્યો હોય તે. ૨ નામાંકિત; પ્રખ્યાત. ૩ કીર્તિમાન.

યા, અ૦ [ફા૦] અથવા; વા.

યાકુત, ન૦ માણેક.

યાકુતી-દી, સ્ત્રી૦ ભાંગનાં ઘીમાં મસાલા મેળવી તૈયાર કરેલો જે પદાર્થ તે; પાક.

યાગ, પુ૦ [સં૦] દેવને અર્પણ કરવું તે; બળી આપવો તે. ૨ દેવને જે આપેલું તે; બળી.

યાચક, વિ૦ [સં૦] યાચના કરનાર.

યાચના, સ્ત્રી૦ [સં૦] માગવું તે. ૨ ભીખ. ૩ પ્રાર્થના.

યાચવું, ક્રિ૦ સ૦ માગવું; કરગરવું; અરજ કરવી. ૨ ભિક્ષા-ભીખ માગવી.

યાજ્ઞિક, પુ૦ [સં૦] યજ્ઞ-બળિદાન કરનારો ધણી અથવા ગોર; બ્રાહ્મ.

યાતના, સ્ત્રી૦ [સં૦] નરકનાં દુઃખ. ૨ યમનો માર. ૩ અત્યન્ત દુઃખ; આજાબ.

યાત્રા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જાત્રા.

યાદ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] અગાઉ જે જોયલું-સાંભળેલું-કરેલું તેને મનમાં રાખવું તે; વિસરી ન જવું પણ સમ્ભારી રાખવું તે; સ્મરણ. ૨ મનમાં રાખેલું પ્રસઙ્ગ ઉપર મનમાં તરત દેખાવું તે; સ્મરણ થવું-આવવું; સાંભરવું. ૩ કેણ. (ઉતરતા દરજ્જાવાળો વિનંતિ કરે ને ચડતા દરજ્જા વાળો યાદ કરે). ૪ યાદી; ટીપ.

યાદગારી-ગીરી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સ્મરણમાં જે ભેટ-બક્ષીસ તે; પ્યારની એંધાણી. ૨ સ્મરણ. ૩ નામ; વખાણ.

યાદદાસ્ત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] યાદ રાખવાની શક્તિ, સ્મરણ-શક્તિ. ૨ સ્મરણ ચોપડી; ટિપ્પણ.

યાદી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સ્મરણ ચોપડી; ટિપ્પણ. ૨ ટીપ; એકપછી એક એમ લખેલી જે વિગત તે.

યાન, ન૦ [સં૦] વાહન. ૨ જવું તે.

યાને, અ૦ [ફા૦] અથવા.

યાન્ત્રિક, વિ૦ [સં૦] યન્ત્ર સમ્બન્ધી.

યામ, પુ૦ [સં૦] ત્રણ કલ્લાક; એક પોર. ૨ અકટવું-થોભવું તે.

યામિની, સ્ત્રી૦ [સં૦] રાત્રી; રાત.

યાર, પુ૦ [ફા૦] દોસ્ત; સ્નેહી; મિત્ર; સખો. ૨ સ્ત્રીનો ઉપપતિ; આશક; પ્રીતમ; જાર.

યારબાજ, વિ૦ [ફા૦] સ્નેહ-પ્રેમમાં મચેલું; મૈત્રી-પ્રેમના વિલાસનું કોડીલું. ૨ છિનાળવું; રણ્ડીબાજ.

યારી, સ્ત્રી, [ફા૦] દોસ્તી; મૈત્રી; સ્નેહ. ૨ ઈશ્ક; પ્યાર; પ્રેમ; આશકી.

યાલ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] કેશવાળી; ઘોડાની ચોટલી.

યાવત્, અ૦ [સં૦] જ્યાંસુધી.

યાવની, વિ૦ [સં૦] યવન સમ્બન્ધી.

યાહુદી, વિ૦ જુડિયા નામના પ્રદેશના લોક જેમાં ઈસુ-ક્રિસ્ત થયો.

યાહોમ, અ૦ જોસ્સામાં; ધસીને એકદમ, મરણિયા થઈને, એવા અર્થમાં એ શબ્દ કોઈ સાહસિક કામ કરવાની પેલાં બોલાયછે.

યુક્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જોડાયલું; મળેલું; ભળેલું. ક્રોધ-યુક્ત, ચિંતાયુક્ત ઈત્યાદિ. ૨ ઉદ્યોગમાં મચેલું; ઉપયોગમાં આવેલું. ૩ ઘટતું; યોગ્ય; લાયક.

યુક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] શોધકબુદ્ધિ. ૨ કળા; તદબીર; હિકમત. ૩ ઈલાજ; ઉપાય. ૪ લુચ્ચાઈ; કાવતરું.

યુગ, પુ૦ [સં૦] આર્ય લોકોએ બાંધેલા જે ચાર કાળ

તેમાનો એકેક. સત્ય–કૃત–૧૭ લાખ ને ૨૮ હજારનો, ત્રેતા–૧૨ લાખ ને ૯૬ હજારનો, દ્વાપર–૮ લાખ ને ૬૪ હજારનો, અને કલિ–૪ લાખ ને ૩૨ હજાર વરસનો. ૨ એ ચાર મળીને જેટલો કાળ તેટલો તે; ચોકડી. ૩ સાથે જે બે તે; જોડો; જોડું.

યુગ્મ, ન૦ [સં૦] સાથે જે બે તે; જોડું; જોડો. ૨ સ્ત્રી ને પુરુષ; દંપતિ.

યુદ્ધ, ન૦ [સં૦] લડાઈ; સંગ્રામ; જઙ્ગ.

યુધિષ્ઠિર, પુ૦ [સં૦] પાંચ પાંડવમાંનો સહુથી મોટો તે. એ રાજાનો શક હજી કેટલેક ઠેકાણે ચાલેછે.

યુદ્ધો, યોદ્ધો.

યુનાની, વિ૦ યુનાન દેશનું.

યુરોપિયન, વિ૦ યુરોપખંડનું.

યુવતી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જુવાન સ્ત્રી–૧૬ થી તે ૩૦ વરસ લગીની–યુવન્તી પણ બોલાય છે.

યુવરાજ, પુ૦ [સં૦] રાજા જેને પોતાની ગાદીનો વારસ ઠેરવી રાજકાજમાં સાથે રાખે તે; પાટવી પુત્ર.

યુવા, પુ૦ [સં૦] જુવાન પુરુષ–૧૬ થી તે ૪૦ વરસ લગીનો.

યુવાવસ્થા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જુવાની; જોબન; તારુણ્ય.

યૂથ, ન૦ [સં૦] ટોળું; સમૂહ.

યોગ, પુ૦ [સં૦] જોગ. [માયા તે.

યોગમાયા, સ્ત્રી૦ જોગનિદ્રા. ૨ નિવૃત્તિમાં જે આદિ

યોગરૂઢ, વિ૦ જે શબ્દનો તેના ધાતુ પ્રત્યય ઉપરથી નિકળતો અર્થ વ્યવહારમાં માનેલા અર્થને મળતો આવેછે તે. ભૂધર, અઙ્ગરખો ઈ૦.

યોગાભ્યાસ, પુ૦ [સં૦] સમાધિથી પ્રાણ–આત્મમાનું પરમાત્મા–જગદીશ્વર સાથે જે ઐક્ય કરવું તે યોગ ને એ યોગકર્મનો જે અભ્યાસ તે.

યોગાયોગ, પુ૦ [સં૦] અનુકૂળ ને પ્રતિકૂળ સમય.

યોગાસન, ન૦ [સં૦] યોગ સાધન કરવાનું એક આસન–(૮૪ કેવાય છે).

યોગિની, સ્ત્રી૦ [સં૦] અંબાએ પોતાના આનન્દને માટે ઉપજાવ કરેલી જે ઉપદેવી તે. એ ૪૬ જોગણી કેવાય છે.

યોગી, [સં૦] જોગી. જોગ સાધી, પ્રાણ–પરમાત્માનું ઐક્ય કરનારો. ૨ મહા કાળની ઉપાસના કરનારો; કેવળ નિવૃત્ત તે.

યોગ્ય, વિ૦ [સં૦] ઘટતું; લાયક; અનુકૂળ. ૨ માફક; બેસતું. ૩ પાત્ર; પ્રતિષ્ઠિત.

યોગ્યતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઘટિત પણું; લાયકી. ૨ માન; પ્રતિષ્ઠા. ૩ પદવિ; દરજ્જો.

યોજક, યોજના કરનાર.

યોજન, પુ૦ [સં૦] ચાર ગાઉનું માપ.

યોજના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગોઠવણ; વ્યવસ્થા. ૨ જુગતી; કરામત; હિકમત; કલ્પના.

યોજવું, ક્રિ૦ સ૦ જુક્તી–કરામત કામે લગાડવી. ૨ કલ્પનાથી શોધી કાડવું; બુદ્ધિ ઉઠાવવો. ૩ જોડવું.–હરકોઈ કામે વળગાડવું; નિમવું. તેણે તેને ડાકતરીમાં યોજ્યો. ૪ મુકવું; બેસાડવું–ધનુષમાં બાણ યોજવું.

યોદ્ધો, પુ૦ [સં૦] યુદ્ધમાં મચનારો; લડવૈયો; પેલવાન.

યોનિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્ત્રીની છાની ઈંદ્રી. ૨ મૂળ જાતિ. ૩ અવતાર.

યૌવન, ન૦ [સં૦] જોબન; જુવાની; તારુણ્ય.

ર.

ર, પુ૦ આડતીસમો મૂર્દ્ધસ્થાની મૂળાક્ષર. એ અને લ તથા ડ એ ત્રણ કેટલાક શબ્દમાં ગમેતેમ વપરાય છે.

રઈઅત, રયત.

રકઝક, સ્ત્રી૦ ભાંજગડ; તકરાર; પઞ્ચાત. ૨ હઠ; જીદ.

રકમ, સ્ત્રી૦ [આ૦] હિસાબમાં ગણવાનો–ગણેલો આંકડો; ગણવાની–ગણેલી જે એકાદી સઙ્ખ્યા તે. ૨ યાદી–ટીપમાંની એકાદી ચીજ. ૩ એકાદા પ્રકરણમાંની એકાદી જુદી પાડેલી જે જાણવા જોગ વાત–બીના તે; કલમનું પેટું. (કાયદામાં બાબ, કલમ ને રકમ એમ ભેદ પાડ્યા હોયછે–બાબના પેટામાં કલમ ને કલમના પેટામાં રકમ હોયછે).

રકાબ, પુ૦ [આ૦] ઘોડાપર ચડવાના–બેસીને પગ ટેકવવાના પાવડા; પેંગડા.

રકાબી–કેબી, સ્ત્રી૦ [આ૦] ધાતુ અથવા કાચનું ઢળતી કોરણવાળું છાછરૂં નાનું વાસણ.

રક્ત, વિ૦ [સં૦] રાતું; લાલ. ૨ લોઈના રઙ્ગનું.

રક્ત, ન૦ [સં૦] લોઈ; રુધિર.

રક્તપિત્ત, ન૦ [સં૦] એક જાતનો ચામડીનો રોગ.

રક્ષક, વિ૦ [સં૦] રક્ષણ કરનાર; બચાવનાર.

રક્ષણ, ન૦ [સં૦] રક્ષવું તે. [પાળવું.

રક્ષવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉગારવું; બચાવવું; સંભાળવું; સાચવવું;

રક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રાખ; રાખોડી; લાડી; હેલી. ૨ રાખડી. ૩ સમ્ભાળ; તપાસ; રક્ષણ કરવું તે. **રક્ષાબન્ધન**, ન૦ આશીર્વાદ દેઈ હાથને કાંડે રાખડી બાં-

રખડ–પટ્ટી–પાટી, સ્ત્રી૦ રખડવું તે. [ધવી તે.

રખડવું, ક્રિ૦ અ૦ નકામું અહીં તહીં ઘણું ચાલવું–દોડવું–ફરવું; રઝળવું. ૨ નિરાશ થવું; ઉદ્યોગ ન મળવો; ફાંફાં મારવાં.

રખડાટ, પુ૦ રખડપટ્ટી. રખડામણ પણ બોલાય છે.

રખરખ, સ્ત્રી૦ તલપવું–તરસવું તે.

રખરખાવટ, રખાવટ.

રખવાળ, વિ૦ રક્ષણ કરનાર; સંભાળનાર; પાળનાર. ૨ ચોકી–ચોકસી રાખનાર.
રખવાળી, સ્ત્રી૦ રખવાળપણું.
રખાવટ, સ્ત્રી૦ કોઈની શરમ રાખી સંકોચથી કેવું–કરવું તે. ૨ પક્ષ; ઉપરાણું; તરફદારી.
રખુ, વિ૦ રાખનાર. એ શબ્દ બીજા શબ્દસાથે જોડાયછે (મોરખી વાત, હૈયારખુ; ઘરરખુ માણસ).
રખે–ને, અ૦ કદાપી; કોણ જાણે.
રખેવાળ, રખવાળ, **રખેવાળી**–રખવાળી. [ભીલ.
રખો, પુ૦ ગામ–ખેતરની સમ્ભાળ રાખનારો; વસાવો;
રખોટવું, ક્રિ૦ સ૦ રાખવાળું કરવું.
રખોપિયો, પુ૦ રક્ષણ કરનારો; ચોકીવાળો. [૨ રક્ષણ.
રખોપું, ન૦ ખેતરના રખેવાળને જે આપવાનું ઠરવેલું તે.
રખ્યા, સ્ત્રી૦ રાખ. [(રગ પકડવી).
રગ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] નૈસ; શિરા. ૨ મૂળખળ; ભેદ; મર્મ–
રગઝગ, રકઝક.
રગડમલ્લ, પુ૦ કસરતથી તાલીમની માટીમાં રગડોળાઈ જેણે પોતાનું અંગ ઘણુંજ વધાર્યું હોય તે.
રગડવું, ક્રિ૦ સ૦ ખૂબ વાટવું (ભાંગ). ૨ ચોળવું; મસળવું (શરીર). ૩ સારી પેઠે માર મારવો. ૪ મેહેનત કરાવવી.
રગડાવું, ક્રિ૦ અ૦ છુંદાવું; કચરાવું. તે ગાડી તળે રગડાઈ–ગયો. ૨ વટાવું. ૩ ચોળાવું. ૪ માર ખાવો. ૫ મેહેનતમાં પડવું. [ખીચોખીચ.
રગડો, પુ૦ જાડો પ્રવાહી (ભાંગ કાદવનો રગડો). ૨ ભીડ;
રગડોળવું, ક્રિ૦ સ૦ એક વસ્તુ બીજી ચીજને અડકતાં એ બીજીનો કંઈ અંશ લે તેમ કરવું. ધુળમાં કપડું રગડોળીશ નહિ. ૨ ઘણી મેહેનત પડે તેવાં કામમાં ગુંથાય તેમ કરવું.
રગણ, પુ૦ [સં૦] વચલો લઘુ ને આસપાસ ગુરુ એવા ત્રણ અક્ષરનો જે ગણ તે (કવિતામાં)–રામજી.
રગત, [રક્ત] રગતપીત–રક્તપિત્ત.
રગતરોચડો, પુ૦ એક જાતની વનસ્પતિ (હથિયારથી પડેલાં જખમ રૂઝવવાના કામમાં આવેછે).
રગવું, ક્રિ૦ સ૦ કાલાવાલા કરવા.
રઘવાયું, વિ૦ બાવરૂં; ગાભરૂં; આકળું.
રઙ્ક, વિ૦ ગરીબ; રાંક; પામર.
રઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] પ્રકાશનો એક ધર્મ, જેથી નજરે પડતા પદાર્થ જાદી જાદી રીતના દેખાયછે તે. ૨ રોશનીના કિરણથી પદાર્થનો જે દેખાવ નજરે પડેછે તે. એ આપણામાં મુખ્ય ચાર છે–રાતો, પીળો, કાળો, લીલો. કેટલાક સફેતને ગણી પાંચ કેહેછે પણ એમણાના શોધથી સફેત એ મુખ્ય રઙ્ગમાં નથી પણ સાત રઙ્ગ મળીને થયલો છે–એ સાત તે આ–જાંબુવો, ગળીનો, આસમાની, લીલો, પીળો, નારંગી ને રાતો. એની પરસ્પર મેળવણીથી અનેક જાતના રંગ થાયછે. ૩ વસ્ત્ર ચિત્રને શોભા આપવાને તૈયાર કરેલો જે પ્રવાહી અથવા ચિકણો રઙ્ગ તે. ૪ રસ; શોભા; મઝા; રમુઝ. ૫ આનન્દ; ખુશી. ૬ કેફ; નિશો; અમલ. ૭ તુરઙ્ગ; બુટ્ટો; તબીએત (તેના ઘડી ઘડીના જૂદા રઙ્ગ છે). ૮ ચિન્હ; નિશાની; દેખાવ. ૯ હોળીમાં કસુમ્બાનો જે રઙ્ગ કાડી છાંટવામાં આવે છે તે. ૧૦ ગંજીફા વગેરેના પાનામાં જુદા જુદા રઙ્ગના પાના હોય છે તેમાં એકેક રઙ્ગના જે પાનાઓ તે. ૧૧ આબરૂ; શોભા. (તેણે રઙ્ગ રાખ્યો). અ૦ શોભાવ્યું, જસ છે! ધન્ય; શાબાશ. રઙ્ગ છે તને.
રઙ્ગત, વિ૦ રઙ્ગેલું.
રઙ્ગદાર, વિ૦ રઙ્ગવાળું. [અમલ.
રઙ્ગપાણી, ન૦ કેફ–અમલ કરી ખુશી થવું તે. ૨ કેફ;
રઙ્ગબાજી, સ્ત્રી૦ મોજ મઝા; ખુશાલી.
રઙ્ગભૂમિ, સ્ત્રી૦ નાટકશાળા. ૨ તાલીમખાનું; અખાડો. ૩ મોજ મઝા કરવાની જગા.
રઙ્ગમણ્ડપ, ન૦–પુ૦ રઙ્ગભૂમિ. ૨ જેમાં રઙ્ગ પુરયા હોય તે મણ્ડપ.
રઙ્ગમેલ–મોલ, પુ૦ સુશોભિત મન્દિર–ઘર.
રઙ્ગરાગ, પુ૦ રાગ રઙ્ગ.
રઙ્ગરેજ, પુ૦ [ફા૦] વસ્ત્રને ઇચ્છિત રઙ્ગથી રઙ્ગી આપવાનો ધન્ધો કરનારો. [ખુશાલી.
રઙ્ગરોળ, પુ૦ રઙ્ગમાં રોળવું તે; ઘણી મઝા; બેહદ
રઙ્ગલો, પુ૦ ભવૈ–નાટકમાં જે મશ્કરો હોય છે તે; વિદુષક; તરકડિયો; જુઠણ.
રઙ્ગવું, ક્રિ૦ સ૦ ભીત–વસ્ત્ર–ચિત્ર વગેરેને રઙ્ગ આપવો. ૨ કેફ કરાવી ખુશી–મસ્તીમાં આણવું; ચિતરવું.
રઙ્ગાઈ–મણી, સ્ત્રી૦ રઙ્ગવાની મજુરી.
રઙ્ગાડું; ન૦ પાણી ભરવાનું તાંબાનું તળાવ કે કુંડું.
રઙ્ગારો, પુ૦ ઘર ગાડી વગેરેને રઙ્ગ ચડાવનારો. ૨ વસ્ત્ર રઙ્ગનારો; રઙ્ગરેજ.
રઙ્ગાવું, ક્રિ૦ અ૦ રઙ્ગવાળું થવું. ૨ કેફ કરી ખુશીમાં આવવું. ૩ કેફમાં છેતરાવું; ચિતરાવું.
રઙ્ગી, રઙ્ગીલું.
રઙ્ગીત. વિ૦ [સં૦] રઙ્ગેલું. [રઙ્ગેલું.
રઙ્ગીન, વિ૦ [ફા૦] આનન્દી; ખુશમિજાજી; લેરી. ૨
રઙ્ગીલું. વિ૦ આનન્દી; ખુશમિજાજી; હસમુખું. ૨ શોભીતું; રઙ્ગ દેખાતા હોય, રઙ્ગથી શોભાવ્યું હોય તેવું.
રચકણ, રજકણ. [ભા; ઠાઠ.
રચના, સ્ત્રી૦ [સં૦] રચવું–રચેલું તે; ગોઠવણ. ૨ શો–
રચવું, ક્રિ૦ સ૦ જુક્તીસર ગોઠવવું; જોડવું. ૨ જુક્તીસર ગોઠવીને લખવું; બનાવવું. (નવું અથવા જૂનું).
રચિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] રચેલું.

રજ, ન૦-સ્ત્રી૦ [સં૦] ધૂળ. ૨ પરમાણું; ઝીણામાં ઝીણો અંશ. ૩ અળગું; અટકાવ (રજસ્વળા). અ૦
રજ, રજોગુણ. [જરા; જરાક.
રજઈ, રજૈ.
રજક, ન૦ [આ૦] દાણો પાણી; ખોરાક. ૨ સરજીત જે ખાવાપીવાનું તે.
રજક પુ૦ [સં૦] ધોબી.
રજકણ, સ્ત્રી૦ ધૂળની ઝીણી કાંકરી. ૨ કરચ; કકડી.
રજત, ન૦ [સં૦] રૂપુ.
રજની, સ્ત્રી૦ [સં૦] રાત; રાત્રી.
રજપૂત, પુ૦ [રાજપુત્ર] ક્ષત્રીરાજવંશમાંયના કેટલાક લોકની એક જાતિ અથવા એમાંનો પુરુષ.
રજપૂતી, સ્ત્રી૦ રજપુતપણું. "રજપૂતી ચાવલભરી, ખરી દોહેલી હોય; જ્યૂં જ્યૂં લોહા મુખપેં ઝડે, ત્યું ત્યું ઉજલ્લ હોય."
રજવાડો, પુ૦ જ્યાં રજપુતો અથવા રાજવંશી લોક રેતા હોય તે પ્રાંતો-સંસ્થાનો.
રજસ્વલા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અડકાયલી-અટકાવવાળી સ્ત્રી-૧ લે દાડે ચંડાળણીની, બીજે દાડે બ્રહ્મઘાતિનીની ને તીજે દાડે ધોભણની સ્થિતિ હોય છે એમ કેવાય છે.
રજા, સ્ત્રી૦ [ફા૦] છુટ્ટી; પરવાનગી. ૨ આજ્ઞા; હુકમ. ૩ બરતરફ કરવું તે; નોકરીમાંથી કાડી મુકવું તે. ૨ તેહેવાર, માંદગી વગેરે મોટા સબબથી જેટલી મુદત નોકરીપર હાજર ન રેવું તેટલી તે.
રજાઈ, રજૈ.
રજિયું, ન૦ રેતદાની.
રજુ, વિ૦ દાખલ-હાજર-નજર આગળ હોય તેવું.
રજુઆત, સ્ત્રી૦ રજુ કરવું-કરવાનું તે. ૨ તપાસ.
રજેરજ, અ૦ જરાએજરા; તમામ; બિલકુલ.
રજૈ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઓડવા પાથરવાનું કપડું-બે પડનું અથવા માંય થોડુંક રૂ ભરાવ્યું હોય તેવું છીટ વગેરેનું.
રજોગુણ, પુ૦ [સં૦] માયાના ત્રણ ગુંણમાંનો બીજો, જેથી વિષયવાસના, લોભ, ગર્વ, અસત્ય, દુખ વગેરેના જોસ્સાઓ થાયછે તે; સ્વભાવ પ્રવૃત્તિ; પ્રવૃત્ત સ્વભાવ.
રજોડિયું, ન૦ ત્રિજો માળ; કાતરિયું.
રજ્જુ, સ્ત્રી૦ [સં૦] દોરડી.
રઝળવું, ક્રિ૦ અ૦ રખડવું. જ્ઞાનથી-અજ્ઞાનથી રખડવું ને બેદરકારીથી- દયામણી હાલતથી રઝળવું.
રઝળાટ, પુ૦ રખડાટ.
રઝળાવવું, ક્રિ૦ સ૦ રખડતું રાખવું; અહીંતહીં-વેરાતું પડેલું રાખવું. ૨ બેદરકારીથી લટકતું-અધુરૂં રાખવું (માણસ-કામ).
રઞ્ચ, વિ૦ જરા; લગાર; થોડુંક.
રઞ્જ, સ્ત્રી૦ મેહેનત; શ્રમ. ૨ શોક.
રઞ્જક, પુ૦-સ્ત્રી૦ જેથી કોઈ ચીજ સળગી ઉઠે તે; બન્દુકના કાનપર મુકેલો જે દારૂ તે. ૨ ઉસકેરી આપનારૂં લડાઈ કરાવે તેવું ભાષણ વગેરે; મમરો. રંજક મુકવો એટલે બન્દુકના કાનપર જરા દારૂ મુકવો, અથવા મુકી સળગાવવો. ૨ ઉસકેરવું; મમરો મુકવો. રંજક ખાઈ જવો એટલે બન્દુક ન ફુટવી. ૨ ઉસકેરવાનું ફળ ન થવું.
રઞ્જન, ન૦ [સં૦ રઞ્જ-રંગવું] ખુશી કરવી તે; પ્રસન્ન કરવું તે.
રઞ્જાડ-ઝાડ, પુ૦ બિગાડ; નુકસાન. ૨ મસ્તી; તોફાન.
રઞ્જાડવું, ક્રિ૦ સ૦ તોફાન કરી બગાડવું. ૨ માથું ફોડવ-
રઞ્જીદા, વિ૦ ચિડાયલું; હેરાન થયલું. [વું; દુખ દેવું.
રટણ, ન૦ [સં૦] રટવું તે; નામદયાં કરવું તે. ૨ અટણના અર્થમાં ઘણું રખડવું તે. ૩ ઘણો અભ્યાસ.
રટવું, ક્રિ૦ સ૦ વારે વારે નામ દયાં કરવું; બોલવું.
રટ્ટણ, ન૦ ઘણું રખડવું તે.
રટ્ટણ, વિ૦ નરસું; ખરાબ.
રડ, સ્ત્રી૦ લૈ; ધ્યાન; ખન્ત. ૨ આગ્રહ; હઠ.
રડકણું, વિ૦ રડયાં કરે તેવું.
રડતીસુરત, વિ૦ રડતા-ઉદાસી ચેહેરાનું.
રડવડવું, ક્રિ૦ અ૦ રખડવું; રવડવું.
રડવું, ક્રિ૦ અ૦ દુઃખથી આંખમાં આંસુ આણવાં-પોકમુકવો વગેરે; શોક કરવો. ૨ બળાપાથી-ચીડથી બબડયાં કરવું. ૩ નિરાશ થવું; હારવું. (હવે રડયો-રડી રયો). [રડવાનું તે. ૨ રડવું કુટવું તે.
રડાકુટ, સ્ત્રી૦ ફળ ન થાય ને પસ્તાવો થાય તેવી મેહેન;
રડાકુટો, પુ૦ રડવું ને કુટવું તે.
રડારડ-રોળ, સ્ત્રી૦ પોકે પોક મુકી રડવું તે.
રડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ રડે તેમ કરવું. ૨ નિરાશ કરવું.
રઢ, રડ.
રઢિયાર, વિ૦ ધણી વિનાનું; સુનું (ઢોર).
રઢિયાળું, વિ૦ સુન્દર; ફુટડું; સુશોભિત.
રણ, ન૦ [સં૦] જુદ્ધ; લડાઈ. ૨ જુદ્ધનું ઠેકાણું. ૩ મોટું રેતીનું મેદાન. ૪ જઙ્ગલ; રાન.
રણ, ન૦ [ઋણ] દેણ; કરજ. [વગેરેનો).
રણકો, પુ૦ ઠોકવાથી જે અવાજ થવો તે (ધાતુના વાસણ
રણક્ષેત્ર, પુ૦ [સં૦] લડાઈનું મેદાન.
રણતૂર, સ્ત્રી૦ [રણતૂર્ય] લડાઈનું વાજું; તુરે.
રણથમ્ભ, રણસ્તમ્ભ.
રણધીર, વિ૦ રણમાં ધીર.
રણભૂમિ, સ્ત્રી૦ લડાઈનું મેદાન.
રણવાસ, પુ૦ રાણીવાસ; જનાનખાનું.
રણશિંગ-ડું, ન૦ જુદ્ધમાં ફુંકીને વગાડવાનું જે વાજું તે એ હાલમાં આગની ખબર કરવાને અને વરઘોડામાં વપરાય છે.

રણસઙ્ગ્રામ, ન૦ મોટું જુદ્ધ. (બન્ને શબ્દ એકજ અર્થના છે.)

રણસ્તમ્ભ, પુ૦ [સં૦] લડનારાં એવાં જે બે સેન તેની વચમાં ઉભો કરેલો જે થાંબલો તે. ૨ જીતની નિશાનીમાં બાંધેલો જે સ્તંભ–મનારો તે.

રણાઙ્ગણ, ન૦ [સં૦] લડાઈનું મેદાન.

રણ્ડવો, પુ૦ બાયલો પુરુષ; કન્યારાશી; નામરદ.

રણ્ડા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રાંડેલી સ્ત્રી (ધિક્કારમાં વપરાય છે).

રણ્ડાપો, પુ૦ વિધવાપણું; રણ્ડાયલી સ્ત્રીની સ્થિતિ.

રણ્ડાયલી, વિ૦ વિધવા (સ્ત્રી).

રણ્ડાવું, ક્રિ૦ અ૦ રાંડવું; રંડાપો આવવો.

રણ્ડી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] વેશ્યા; કસબણ; પાતર.

રણ્ડીબાજ, પુ૦ વેશ્યા–કસબણોના છન્દમાં પડેલો તે.

રણ્ડીબાજી, સ્ત્રી૦ રણ્ડીબાજનો જે છન્દ તે.

રત, સ્ત્રી૦ [ઋતુ] મોસમ; અમુક સમય (પાનખર રત, ગરમીની રત, કેળાંની રત, કેરીની રત ઈ૦).

રતન, રત્ન.

રતનજોત–જોધ, પુ૦ [રત્નજ્યોતિ] એક જાતનું ઝાડ.

રતનાગર, પુ૦ [રત્નાકર] દરિયો; સાગર.

રતલ, પુ૦ [આ૦] એક તોલ છે; સુરતી એક સેર; સુરતી સિક્કાના ૩૬ રૂપીઆ ભાર જે વજન તે.

રતવા, પુ૦ એક જાતનો રોગ–ફોલ્લા થાય છે.

રતાંજળું–ધળું, વિ૦ રાતે સમૂળગું ન દેખે તે (જન).

રતાઞ્જણી–લી, સ્ત્રી૦ [રક્તચન્દન] રાતી સુકેડ.

રતાસ, સ્ત્રી૦ રાતા રઙ્ગનો થોડો જે અંશ તે; રાતોભાસ.

રતાળુ, પુ૦ એક જાતનો કન્દ.

રતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કામદેવની સ્ત્રી. ૨ પ્રીતિ; પ્રેમ (સ્ત્રી પુરુષનો). ૩ સમ્ભોગ.

રતિભાર, વિ૦ લગાર; જરાક.

રતી, સ્ત્રી૦ [રક્તિકા] કિમતી જનસ તોળવાનું એક વજન; ચણોઠી–૮ રતીનો ૧ માસો ને ૧૨ માસાનો એક તોલો કેવાય છે. ૨ રતિ જેટલાં કદ વજનમાં જે કંઈ તે. ૩ નસીબ (દૈવની રતિ–પ્રીતિ–મેહેરબાની).

રતુ, પુ૦–સ્ત્રી૦ રત; મોસમ. ૨ અળગું; અટકાવ.

રતુમડું, વિ૦ જરા રાતું હોય તેવું.

રતોવાઈ–વે, અ૦ રાત્રેજ (દિવસે નહિ); રાતોરાત.

રત્ન, પુ૦ [સં૦] કિમતી ચળકતો પથ્થર–પછી તે હીરો, માણેક, નિલમ વગેરે ગમતે હોય. ૨ જાત જાતમાં જે સહુથી સારી ચીજ તે–એ ચૌદ સમુદ્ર મન્થન થકી નિકળી કેવાય છે.–લક્ષ્મી, કૌસ્તુભ, પારિજાતક, સુરા, ધન્વન્તરિ, ચંદ્રમા, કામદુધા, ઐરાવત, રમ્ભા (સુન્દર સ્ત્રી), સાત મોડાંનો ઘોડો, સુધા, સારઙ્ગ ધનુષ, શંખ, હળાહળ. ૩ (લાક્ષણિક). ગુણવન્તું માણસ.

રત્નાકર, પુ૦ [સં૦] સમુદ્ર.

રથ, પુ૦ [સં૦] ચાર પૈડાં ને બે ઘુમટની ગાડી. ૨ રાજાઓ જે મોટી સુશોભિત ગાડી વાપરે તે. ૩ બે પૈડાંની છુતરીવાળી વ્હેલ.

રદ, વિ૦ [આ૦] નકામુ જાણી દૂર કરેલું; બાતલ; નિષેધ કર્યો હોય તેવું.

રદન, પુ૦ [સં૦] દાંત. ૨ [રુદન] રડવું તે.

રદિયો, પુ૦ એક વાત–તકરારને રદ કરનાર જે બીજી વાત–તકરાર તે; રદ જવાબ.

રદી, વિ૦ રદ કરેલું.

રનોડી, વિ૦ રાની; જઙ્ગલી.

રન્દો, રન્ધો.

રન્ધામણ–ણી, સ્ત્રી૦ રાંધ્યાની મજુરી.

રન્ધાવું, ક્રિ૦ અ૦ રાંધેલું થવું. ૨ ઉઘડવું; ફાયદો થવો; સીઝવું.

રન્ધો, પુ૦ [ફા૦] લાકડું સાફ લીસું કરવાનું સુથારનું ઓજાર.

રન્નાદેવ, સ્ત્રી૦–ન૦ જનોઈ લગનમાં ટોપલીમાં જે જવારા વાવેછે તે. ૨ સૂરજની સ્ત્રી.

રપાટી, સ્ત્રી૦ ગબડી; લામ્બી દોડ.

રપેટી, રપાટી.

રપોટ, પુ૦ [અં૦] ખબર કરવી તે; એહેવાલ જાહેર કરવો તે.

રફતે રફતે, અ૦ ધીમે ધીમે; આસ્તે આસ્તે.

રફુ, પુ૦ [ફા૦] ઊંચાં લુગડાંમાં જ્યાં ફાટ્યું હોય ત્યાં બીજા દોરા ભરી લેવા તે. ૨ એમ કરેથી જેટલું જે નવું ભરેલું દેખાય તેટલું તે.

રફુચક્કર, ન૦ [રિપુચક્ર] હાનિ; નુકસાન; શત્રુનો પેચ.

રફ્ત, પુ૦ [આ૦] મહાવરો; અભ્યાસ.

રબર, ન૦ એક જાતના છોડવાનો રસ–એનામાં સ્થિતિસ્થાપક ગુણ રયો હોયછે.

રબારી, પુ૦ બકરાં ઘેટાં ચરાવનારો; ભરવાડ.

રમકડું, ન૦ જે વસ્તુથી રમાય તે.

રમજાન, પુ૦ [આ૦] મુસલમાની નવમો મહિનો.

રમણ, ન૦ [સં૦] રમવું તે.

રમણા, સ્ત્રી૦ રમણી. (કવિતામાં).

રમણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] મનોહર સ્ત્રી–પ્રિયા.

રમણીક, વિ૦ [સં૦] રમણીય (સ્થળ).

રમણીય, વિ૦ [સં૦] જોતાં જીવ ખુશ થાય તેવું (સ્થળ, મૂર્ત્તિ, દેરાંની રચના, કવિતાનો અર્થ ઈત્યાદિ).

રમત, સ્ત્રી૦ રમવાની જે રીતીયો તેમાંની જે અકકેકી તે. કસરતની રમત, સેતરંજ ગંજીફા સોકટાંની રમત વગેરે. ૨ તમાશો; ખેલ.–ભવાઈ–રાસધારી વગેરેનો.

રમતારામ, પુ૦ જ્યાં ત્યાં ભટકનારો. ૨ સર્વ વ્યાપક એવો જે રામ તે.

રમતિયાળ, વિ૦ રમતમાંજ ચિત્ત હોય તેવું. [વાળું.

રમતું, વિ૦ છૂટું; નજરમાં આવે તેમ કરવું એવી હાલત

રમવું, ક્રિ૦ અ૦ મનને ન જણાય તેવી મેહેનત કરી કોઈ પણ રીતે ગમાડો કરવો (અઙ્ગકસરતથી, સેતરઞ્જ ગઞ્જીફા સોકટાં વગેરેથી). રમવામાં ઘણું ખરૂં સાથી હોયછે. ૨ તમાશો–ખેલ કરવો. ૩ લાડ કરવું. ૪ ફાયદેમન્દ કામ ન કરતાં નિરર્થક કાળ ગાળવો.–(અહીં તહીં ભટકવું જોવું કુદવું વગેરે). **રમીજવું**–રમી–લીલા કરી જતું રેવું; દેહ છોડવી. (તેના રામ રમી ગયા એટલે તે મરીગયો).

રમળ, ન૦ [આ૦] પઞ્ચરસ ધાતુના પાસા નાખીને ભવિષ્ય જોવાની વિદ્યા. ૨ જોતિષ.

રમા, સ્રી૦ [સં૦] લક્ષ્મી. ૨ સ્રી.

રમાડવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈને રિઝવવાને સાથે રમવું કરવું તે. ૨ ચડાવવું; બેવકુફ બનાવવું. ૩ નકામો વખત ગળાવવો. ૪ છેતરવું.

રમાડો, પુ૦ રમવું તે; ગમાડો; દિલ ખુશ કરવું તે. [ખેલ.

રમુજ–ઝ, સ્રી૦ [આ૦] રમત; ગમત; ખુશ થઈયે તેવો

રમુજી–ઝી, વિ૦ રમુજ આપે તેવું; દિલ પસન્દ; ખુશ કરે તેવું. [ન્દરી સ્રી; પરી.

રમ્ભા, સ્રી૦ [સં૦] ઈંદ્રની એક અપ્સરા. ૨ રૂપ સુ-

રમ્ય, વિ૦ [સં૦] આનન્દ પમાડે તેવું; ખુશ કરે તેવું; ઈંદ્રીને ગમે તેવું. ૨ શોભીતું; સુન્દર.

રવ, પુ૦ [સં૦] મોટો શબ્દ–અવાજ; ગોંધાટ. ૨ નામ ગાજી રેવું તે; કીર્તિ.

રવઈ, રવૈ.

રવઈયો, રવૈયો.

રવડવું, ક્રિ૦ અ૦ ભટકવું; રખડવું. (ઉદ્યોગ વિના).

રવદ, સ્રી૦ સરત; હોડ.

રવરવ, અ૦ અકલગરો વગેરે ખાધાથી જીભ ઉપર જે લાગણી થાય છે તે બતાવે છે.

રવલીપઞ્ચક, વિ૦ ઘેલું; પેરવા ઓઢવાનું, બોલવા ચાલવાનું ભાન ન હોય તેવું (માણસ). ૨ વતીપાત; ઉદમાતિયું.

રવા, પુ૦ ઠરાવ. ૨ સુના રૂપાંની ઝીણી ગોળી; કરચ.

રવાદાર, વિ૦ રવાવાળું.

રવાદારગી–રી, સ્રી૦ કોઈની સોંપેલી ચીજમાંથી ન જણાય તેમ જે થોડીક ઉચાપત કરવી તે; છૂપી દલાલી કાડવી તે.

રવાનગી, સ્રી૦ [ફા૦] રવાને કરતી વખત જે બક્ષીસ આપવું તે; વિદાયગીરી. ૨ દેશમાંથી માલ બાર જવો તે.

રવાને, અ૦ [ફા૦] વિદાય થયલું; બાર જવા નિકળેલું.

રવાયો, રવૈયો. [રવાને કરવું–થવું.

રવાલ, સ્રી૦ ઘોડાં બળદ વગેરેની એક તરેહની ચાલ.

રવિ, પુ૦ [સં૦] સૂરજ.

રવિવાર, પુ૦ [સં૦] સાતવારમાંનો એક.

રવી, સ્રી૦ [અં૦] લશ્કરી માણસની આવડતની ઉપર-ઉપરની તપાસ.

રવી, સ્રી૦ શિયાળાની શરુઆતમાં વવાય ને ઉનાળાની શરુઆતમાં ઉતરે તેવો ધાન્યનો પાક. ૨ રવિ.

રવેડી, રવિવાર.

રવેસ, પુ૦ [ફા૦] ઘરના માળનો ભાંયતળિયાંનાં આગલાં બારણાથી બાર પડતો જે ભાગ તે.

રવૈ, સ્રી૦ જેણેવતી દૂંઈ વલોવી છાસ કરવામાં આવે છે ને જેને એક છેડે પાંખડીયોવાળું આડું-ફૂલ હોય છે તે.

રવૈયાં, વિ૦ ઘણાંજ નાના ને ગોળ એવાં (શાક–વેગણ, ચિભડાં વગેરે). ૨ શાકના મોટા કકડા જેમાં ગરમ મસાલો ભરી તળે છે તે.

રવૈયો, પુ૦ [ફા૦] ઘણા કાળથી ચાલતી આવેલી જે રીત તે; ચાલ; શિરસ્તો.

રવો, પુ૦ લીસો નહિ પણ ઝીણા દાણાદાર જે લોટ તે. ૨ ઝીણીઝીણી કરચો (સુનાં રૂપાં વગેરેની). ૩ ગોળની ચાકી. ૪ છેક નાના ગોળ કકડા (સાકેરના).

રશ્મિ, પુ૦ [સં૦] કિરણ.

રસ, પુ૦ [સં૦] કોઈ પણ વનસ્પતી અથવા તેના ફળમાંથી નિકળતો જે પ્રવાહી તે. કેરીનો રસ. ૨ એક રોગ જેથી સાદ જાડો થાય ને આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં કરે ને નાક ઘણું ગળ્યાં કરે તે; જેથી શરીરના એકાદ ભાગમાં દરદ બન્ધાઈ સુઝી આવે તે; જેથી ગોળી મોટી થઈ આવે તે. ૩ સુનુ રૂપું વગેરે ધાતુ ગળાયાથી તે જે પ્રવાહી રૂપ થાય તે. ૪ એ શબ્દ છ નો સઙ્કેત સૂચવેછે. ૫ પારો. ૬ ગન્ધક. ૭ ખાર ઓગળવાથી જેટલો ભાગ પ્રવાહી રૂપ થાય તે. ૮ ખાટું ખારૂં એ જે સવાદ તેમાંનો એકેક. ષટ્રસ તે–મધુર, ખાટું, ખારૂં, કડવું, કટાણું, તીખું. ૯ મિઠાસ; લિજત. ૧૦ (કાવ્યશાસ્રમાં) હૈડું પિગળેથી જે આનન્દી સ્થિતિ થાય તે–એ રસ નવ છે–**શૃંગાર, હાસ્ય, કરુણા, વીર, રૌદ્ર, ભયાનક, બીભત્સ, અદ્ભુત** ને શાંત. ૧૧ શરીરના બન્ધારણમાંનો મૂળ પ્રવાહી જેથી લોહી પરસેવો લીટ આંસુ વગેરે થયાં છે એમ કેવાય છે તે. રસ પડવો–સવાદ લાગવો; મઝા પડવી. રસે ભરાવું–ઉસકેરાવું; ઉત્તેજન મળવું; જોશ વધવો.

રસકપૂર, ન૦ પારાની મેળવણી વાળો પદાર્થ જે ઓસડમાં આપવામાં આવે છે.

રસકસ, પુ૦ મૂળ રસ જે બન્ધારણમાં આવે છે તે અને કસ–શક્તિ.

રસજ્ઞ, વિ૦ રસનો જાણનાર. (કાવ્ય નાટકના).

રસતો, રસ્તો.

રસના, સ્રી૦ [સં૦] જીભ.

રસનેન્દ્રિય, સ્રી૦ જીભ.

રસભઙ્ગ, વિ૦ [સં૦] આનન્દમાં ભઙ્ગ થયો હોય તેવું (જન). પુ૦ રસ–આનન્દ–કાવ્ય રસનો જે ભઙ્ગ તે.

રસમ, સ્ત્રી૦ ઘણા કાળથી ચાલી આવેલી જે સંસારી રીત ભાત તે; ચાલ. [હોય તે મણ્ડળી.
રસમણ્ડળી, સ્ત્રી૦ જેમાં રસ–આનન્દની વાર્તા ચાલતી
રસમય, વિ૦ [સં૦] આનન્દ સાગરથી વિટળાયલું; આનન્દરૂપ. [તિ.
રસવન્તી, સ્ત્રી૦ [રસવતિ] એક જાતની ઔષધિ–વનસ્પ-
રસાવાદ, પુ૦ રસમાં આવવું તે; ઈર્ષા; સરસાઈ. ૨ રસ–સરસાઈના જોસ્સાથી જે ઉસકેરાયલી હાલત તે.
રસવું, ક્રિ૦ સ૦ એક ધાતુને બીજી ધાતુનો રસ પાઈ એ બીજીનો રઙ્ગ ચડાવવો; ઢોળ દેવો.
રસસિન્દુર, પુ૦ [સં૦] જસત, પારો, મોરથુથુ ને સુરોખાર એ ચારની મેળવણી વાળો જે પદાર્થ તે.
રસાળવું, ક્રિ૦ અ૦ આળસ્યાં કરવું; વાર લગાડયાં કરવી; ઢીલ કરયાં કરવી.
રસાતળ, ન૦ [સં૦] સાત પાતાળમાંનું છેલ્લું. પૃથ્વિ રસાતળ જશે એટલે રસાતળ પાતાળ લગી નીચે જસેં.
રસાયણ, રસાયન.
રસાયન, ન૦ [સં૦] જુદાં જુદાં રૂપ ગુણના પદાર્થો એકઠાં થયેથી જુદાંજ રૂપનો ને જુદાજ ગુણનો જે પદાર્થ બનેલો હોય તે. ૨ એ સમ્બન્ધી–એ કરવા સમ્બન્ધી જે શાસ્ત્ર તે. ૩ પારો ગન્ધક વગેરેની મેળવણીથી તૈયાર કરેલી જે ઔષધિ તે; માત્રા. ૪ કિમિયો. ૫ રસો-
રસાયની, વિ૦ રસાયન જાણનારો. [ઈ.
રસાલો, પુ૦ શ્રીમન્ત–કામદારનાં જે સગાં પરિવાર માણસ વાહન વગેરે તે સહુ. ૨ નિબન્ધ. ૩ ઘોડેસ્વાર પલટન.
રસાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઢોળ ચડાવવો; રસવું. ૨ કોઈ રસે તેમ કરવું.
રસાળ–ળું, વિ૦ [રસાલ] જેમાં પુશ્કળ રસ (પ્રવાહી) હોય તેવું. ૨ સવાદદાર (ભોજનનો પદાર્થ). ૩ રસ– આનન્દ ઉપજાવે તેવું (ભાષણ–કવન). ૪ ફળદ્રૂપ; ધાન્ય પાકે તેવી (જમીન).
રસિક, વિ૦ [સં૦] ગાન કવિતા ઈત્યાદિ રસવિષયઉપર જેની વિશેષ પ્રીતિ હોય ને જે તે માંયલો મર્મ જાણતો હોય તે (જન); રસને સમજનાર; ગુણજ્ઞ; કદરદાન. ૨ ઈશ્કની વાતોથી, ઠઠ્ઠા મશ્કરીથી, બોલવાની છુટાથી પોતાનું ને સામાનું દીલ ખુશી કરવાનો જેનો સ્વભાવ હોય તે (જન).
રસિયું, વિ૦ ચાર માણસની મણ્ડળીમાં રસ–મઝા વધારી –કરી શકે તેવી તબિયેત–આવડતનું (માણસ). ૨ રસે ઉભરાતું; ઉસકેરાતું; હોંસીલું; કોડીલું. ૩ અદેખું.
રસીલું, વિ૦ રસ ભરયું–આનન્દ આપતું; શોભીતું. ૨ રસિયું.
રસી, ન૦ ગોડ ગુમડામાંથી પરુ નિકળી ગયા પછી જે લોઈ પાણી વહ્યું જાય તે.
રસી, સ્ત્રી૦ [હિં૦] દોરડી; દોરી.
રસીદ, સ્ત્રી૦ [અં૦] કોઈએ મોકલેલ રૂપિયા–માલ પોંચ્યા એવી મતલબની આપેલી જે ચિઠ્ઠી તે; પોંચ.
રસેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય.
રસો, પુ૦ અથાણા શાક મુરબ્બા વગેરેમાંનો મસાલાવાળો રસ–પ્રવાહી અંશ તે (કકડા નહિ).
રસોઈ, સ્ત્રી૦ રાંધવું તે. ૨ રાંધેલું તે.
રસોઈયો, પુ૦ રાંધનારો.
રસોડું, ન૦ રાંધવાનો ઓરડો; રસોઈની જગા; રાંધણી.
રસોળી, વરસોળી.
રસ્તો, પુ૦ [ફા૦] મારગ; વાટ; રાહ.
રહસ્ય, ન૦ [સં૦] છુપો ભેદ; મર્મ; ગુપ્તભાવ.
રહિત, વિ૦ [સં૦] વિનાનું; વગરનું. વિદ્યા રહિત, ક્રોધ રહિત ઈત્યાદિ.
રળતર, ન૦ કમાણી; પેદાશ; પ્રાપ્તિ.
રળવું, ક્રિ૦ સ૦ પેદા કરવું; કમાવું; ઉદ્યોગ–ધન્ધો કરી બદલો મેળવવો.
રળાઉ, વિ૦ પેદા કરનો; કમાઉ.
રળિયાત, વિ૦ ખુશી; પ્રસન્ન; રાજી (માણસ). [કાણું).
રળિયામણું, વિ૦ સુશોભિત; સુન્દર; ખુશ કરે તેવું (ઠે-
રળી, સ્ત્રી૦ ખુશી; આનન્દ; હરખ. ૨ હોંસ; ઉમઙ્ગ.
રંક–કું, વિ૦ ગરીબ; નિર્ધન. ૨ દયામણી હાલતવાળું; પામર; બચારૂં; દીન.
રાંગ, સ્ત્રી૦ [ઝાં૦] કોટ–ટેકરી વગેરેના શિખરની એક બાજુ–પાળ–છેડો.
રાંગડો, વિ૦ ધીમે ધીમે ચાલનારો.
રાંગોળી, સ્ત્રી૦ [સં૦] રઙ્ગથી જે ઓળી પાડેલી તે. (જમવા બેસવાને ઠેકાણે). ૨ સાથિયા.
રાંટું, વિ૦ અમળાઈ ગયલું; વાંકું. (રાંટું ચાલવું).
રાંડ, સ્ત્રી૦ [રણ્ડા] રાંડેલી સ્ત્રી. (એ શબ્દ ગાળમાં વપરાય છે). ૨ વેશ્યા; કસબણ; પાતર.
રાંડબાજ, વિ૦ વેશ્યાના છુન્દમાં પડનારો.
રાંડબાજી, સ્ત્રી૦ રાંડબાજનો જે છુંદ તે.
રાંડવું, ક્રિ૦ અ૦ ધણી મરીજાય–ગયો હોય તેવી હાલતમાં આવવું. ૨ (લાક્ષણિક) મુરબ્બી–સરદારના નાશથી રઙ્ગ–મઝા–લાભ જતો રેયો હોય તેવી હાલતમાં આવવું; દયામણું દેખાવું.
રાંડવો, વિ૦ જેનું બૈરાં જેવું બોલવું ચાલવું હોય, જેને બૈરાંની પાસે બેસી રેવું ગમતું હોય તે બાયલો; જનાની. ૨ પુરુષાતન વનાનો; નામરદ.
રાંડીરાંડ, સ્ત્રી૦ રાંડેલી સ્ત્રી; વિધવા.
રાંઢવું, ન૦ પાણી કાઢવાનું દોરડું.
રાંઢો, રોંઢો. [ન્યાદેવ; જાગ.
રાંદેલ પરાણા, ન૦ જવારા; માતા વાવવાં તે; રાંદેલ; ર-

રાંધણછઠ, **સ્ત્રી૦** શ્રાવણ સુદ અથવા વદ છઠ, જે દિવસે શીળીસાતેમને સારૂ રાંધી મુકવામાં આવે છે.

રાંધણિયું, **ન૦** રાંધવાનું ઠેકાણું; રસોડું.

રાંધણિયો, **પુ૦** રાંધનારો; રસોઈયો.

રાંધણી, **સ્ત્રી૦** રાંધણિયું; રસોડું.

રાંધણું, **ન૦** જે કંઈ રાંધવાનું તે–રાંધણું રાંધવું.

રાંધવું, **ક્રિ૦ સ૦** ખાવાને સારૂ બાફીને તૈયાર કરવું (અન્ન). ૨ અગ્નીની આંચથી મેળવણી કરવી (ડામરને તેલમાં રાંધવો, પારો ગન્ધક વગેરે રાંધવો).

રાંપ–ડી, **સ્ત્રી૦** ખેડુનું હથિયાર. જેથી કરસણમાંનું ખડ કાડી નાખવાંમાં આવેછે તે; કળપી. [કળબવું.

રાંપવું, **ક્રિ૦ સ૦** વાવેલા છોડવાની બરાબર હાર કરવી;

રાંપી, **સ્ત્રી૦** મોચીનું એક ઓજાર.

રાંફ–ડો, **પુ૦** સાપનો દર.

રાંભો, **પુ૦** ખાડો ખોદવાનું હથિયાર. ૨ લાંબો ગેળો પણ ઘાટ વનાનો પુરૂષ.

રાઈ, **સ્ત્રી૦** [રાજિકા] એ જાતનું ધાન્ય–એના દાણા ઝીણાં ને ઝાંખા કાળા રઙ્ગના હોયછે. એ રસોઈમાં, અથાણામાં ને ઓસડમાં કામ આવેછે.

રાઈતીકેરી, **સ્ત્રી૦** ભરડેલી, ખાંડેલી રાઈ દીધેલી–ચડાવેલી એવી અથાણાની કેરી તે.

રાઈતું, **ન૦** ચિભડાં કાકડી વગેરેની છીરમાં દંઈ નાખી તેમાં વાટેલી રાઈ ચોળી તૈયાર કરેલો જે પદાર્થ તે. ૨ (લાક્ષણિક) કોઈની હાની–ખરાબી કરવી તે. તે તેનાં રાઈતામાં ખુશ છે.

રાઈમીઠું, **ન૦** કોઈ મેલાની નજર–લપટ દૂર કરવાને સપડાયલાને માથેથી રાઈ મીઠું ઉતારી અગ્નિમાં નાખવાનો બૈરાંઓનો એક ટુચકો.

રાઓણ, રાયણ.

રાક્ષસ, **પુ૦** [સં૦] દેવ–મનુષ્યની સાથે શત્રુવટ રાખનાર તામસી સ્વભાવનાં પ્રાણી–મનુષ્ય યોનિમાંથીજ ઉત્પન્ન થયલા. ૨ ભયઙ્કર, વિકરાળ, નિર્દય, ક્રુવડ ને લાંબો પોલો પુરુષ.

રાક્ષસગણ, **પુ૦** રાક્ષસના સ્વભાવવાળા ગ્રહનો સમૂહ.

રાક્ષસી, **સ્ત્રી૦** [સં૦] રાક્ષસની સ્ત્રી. તેના જેવીજ.

રાક્ષસી, **વિ૦** સખત; જઙ્ગલી (ઉપાય). ૨ રાક્ષસે કરી હોય તેવી (માયા).

રાક્ષી, **સ્ત્રી૦** બંને બાજુ પર જે અક્કેકો અણીદાર દાંત તે (એની પછી દાઢ હોય છે).

રાખ, **સ્ત્રી૦** [રક્ષા] વસ્તુ બળી ગયેથી તેનો જે શેષ ધૂળ રૂપ અંશ રેછે તે; ખાખ. **રાખચોળવી** એટલે વેરાગી થવું.

રાખડી, **સ્ત્રી૦** [રક્ષા] વિઘ્ન સઙ્કટ ન નડે ને આવરદા સુખ વધો એવા મન્ત્ર આશીર્વાદથી હાથને કાંડે જે દોરો બળેવને દાડે બાંધેલો તે. ૨ દાડાવાળી સ્ત્રીને હાથે ગર્ભના રક્ષણને માટે ને સુખે પ્રસવ થવાને માટે આશીર્વાદ રૂપ જે દોરો ઘણુંકરીને પાંચમે સાતમે મહિને બાંધવામાં આવેછે તે.

રાખરખાવટ, રખાવટ.

રાખવું, **ક્રિ૦ સં૦** પાળવું; સંરક્ષણ કરવું; ઉછેરવું (તેણે પોતાના મિત્રના છોકરાને પોતાને ઘેર રાખ્યો છે). ૨ પોતાના કબ્જા–માલીકપણામાં હોવા દેવું (તેણે તે ઘર ગીરો રાખ્યું છે). ૩ આવતા વખતને સારૂ ઊંચું મુકીછાંડવું; હોરી મુકવું; સંગ્રહ કરી મુકવો. (તેણે ઘાસ ભરીરાખ્યું છે). ૪ બાર ન કાડવું; પાછું હઠાવવું; અન્દર રેવાદેવું. તારે જે કેવું હોય તે કહી દે, મનમાં કંઈ રાખીશ નહીં; મેં જે કયું છે તે દિલમાંજ રાખજે. ૫ બાકી–પડતું રેવાદેવું (બારી આગળ બેસવાની જગા રાખીને બીજે બધે લીપી કાડ). ૬ જમાવવું; એકઠું કરવું (હાથમાં જોર રાખ). ૭ એકાદી હાલતમાં રે તેમ કરવું–મુકવું. તેણે ચારની જગા રોકી એટલે હું તમારી જગા રાખીશક્યો નહિ; લગામ ઢીલી રાખજે; દરજીએ બાંય બહુ લાંબી રાખી છે વગેરે. ૮ ખસી–તુટી ન જાય પણ હોય તેવું રે તેમ કરવું (ટેક–વચન). ૯ નુકસાન ન થાય તેમ કરવું; સારી હાલત રે તેમ કરવું. (ચોકસી રાખવી, તેણે તેને માર ખાતો રાખ્યો વગેરે). ૧૦ માનીતું કરી પાસે રે તેમ કરવું (તેણે તેને પોતાનો કરી રાખ્યો). ૧૧ પ્યારને લીધે પ્યારા અથવા પ્યારી થઈ રે તેમ કરવું; નાણું આપી કોઈ વેશ્યા અથવા બીજી સ્ત્રીને પોતાની પ્યારી કરવી. ૧૨ માનવું; માન આપવું. તું મારૂં રાખે તો હું તારૂં રાખું. રાખપત તો રખાપત, [એમ બોલાય છે.

રાખસ, રાક્ષસ.

રાખસી, રાક્ષસી.

રાખસીમાયા, **સ્ત્રી૦** ભોળવી નાખવાને–છેતરવાને રાખસે રચેલો જે સુન્દર ઠાઠ તે.

રાખોડી, રાખ.

રાખોડો, રાખ.

રાગ, **પુ૦** [સં૦] સ્વરની પરસ્પર મેળવણીથી જે અનેક રચના થઈ કાનને મધુર લાગેછે તેમાંની એકેક; જૂદા જૂદા અવાજને જુગતીસર જોડયાથી જે અકકેકી ગાવાની તરેહ થાયછે તે–એમાં મુખ્ય છ છે તેનાં નામ–શ્રી, **વસન્ત**, **ભૈરવ**, **પઞ્ચમ**, **મેઘ**, **બૃહનાટ** (સંગીતરત્નાકરમાં); હિન્દવી ભાષામાં–**ભૈરવ**, **માલકોસ**, **હિંડોલ**, **દીપક**, **શ્રી** ને **મેઘમલ્હાર**. એને પુરુષ કલ્પ્યા છે ને અકકેકને છ છ (કેટલાક પાંચ કેછે) સ્ત્રી–રાગણી કલ્પી છે; વેવારમાં છ રાગ ને છતરીસ રાગણી કેવાયછે પણ આજ કાલ રાગ રાગણીનો સુમાર રયો નથી. ૨ દેશ દેશમાં સાધારણ લોકો સેજ ગાઈ શકે તેવી જે તરે-

હમાંની એકેક તે; દેશી; ઢાળ; ચાલ. ૩ સારો સાદ; મીઠો અવાજ. ૪ રફ્ગ—ઓસડ—સુવાસિત પદાર્થનો લેપ. ૫ પ્રીતિ; અનુરાગ. ૬ મનનો ભાવ.
રાગડો, પુ૦ લામ્બો સાદ (દેશી ગાવાનો અથવા રડવાનો).
રાગણી, સ્ત્રી૦ [રાગિણી] રાગની સ્ત્રી: નાની રચનાનો કુમેળ અથવા બે ત્રણ મળી થયલો મિશ્ર રાગ—ભૈરવી, સોરઠ વગેરે.
રાગમાળા, સ્ત્રી૦ જેમાં ઘણા રાગ સાથે સાથે ગાવામાં આવે તેવી જે રચના તે.
રાગી, વિ૦ લાગણીવાળું; જેને તરત જોસ્સો થઈ આવે તેવું. ૨ પ્રેમી; પ્રેમીઅંશ. [રાગડો.
રાગોટો, પુ૦ ખુશીમાં ગમે તેવી રીતે સાદ કાઢી ગાવું તે;
રાઘુ, પુ૦ એક જાતનો પોપટ.
રાચ, પુ૦ ઘરકામમાં વાપરવામાં આવતો સામાન—વાસણ-કુસણ બીછાનાં ટેબલ ખુરસી કોચ વગેરે. રાચરચીલું પણ બોલાય છે.
રાચવું, ક્રિ૦ અ૦ ખુશી—રાજી થવું; પ્રસન્ન થવું.
રાજ, પુ૦ રાજા. ૨ અહોરાજા! ૩ વિ૦ રાજ્યના સમ્બન્ધમાં હોય તેવું.
રાજ, ન૦ રાજ્ય. ૨ સ્ત્રીને અટકાવના દિવસમાં કાંમ ન કરવાનું તે.—'રાજ આવ્યું' કેવાય છે.
રાજકન્યા, સ્ત્રી૦ રાજાની કન્યા.
રાજકવિ, પુ૦ રાજાએ આશ્રય આપી પોતાની પાસે રાખેલો જે કવિ તે.
રાજકીય, વિ૦ રાજાનું. ૨ રાજકારભાર સમ્બન્ધી.
રાજકુંવરી, રાજકન્યા.
રાજકુમાર, પુ૦ રાજાનો પુત્ર.
રાજગરો, પુ૦ એક જાતનું ધાન્ય—એ ફલાહારમાં ખપેછે.
રાજગાદી, સ્ત્રી૦ રાજાને બેસવાનું સિંહાસન.
રાજચિન્હ, ન૦ [સં૦] જેથી રાજા છે એમ ઓળખાઈ આવે એવાં જે ચિન્હ તે—મુગટ છત્ર ચામર દંડ ઈત્યાદિ. ૨ રાજાએ બીજાને ધારણ કરવાની આજ્ઞા આપેલી એવાં જે છત્ર ચામર વગેરે તે. ૩ રાજ મળવાના જે ચિન્હ તે. ૪ કાગળ ધાતુ ઉપર જે રાજાનો સિક્કો હોય તે.
રાજદણ્ડ, પુ૦ રાજાએ કોઈને જે દણ્ડ કરેલો તે. ૨ રાજાએ હાથમાં ધરેલો જે દણ્ડ તે.
રાજદરબાર, ન૦ રાજસભા. ૨ રાજમાં ઈનસાફની જે કચેરી તે એકેકી. ૩ સરકાર.
રાજદરબારી, વિ૦ રાજા સમ્બન્ધી. ૨ રાજકારભાર સમ્બન્ધી. ૩ સરકારી.
રાજદૂત, પુ૦ રાજાની તરફથી સંદેશો લઈ જનારો.
રાજદ્વાર, ન૦ [સં૦] જ્યાં રાજા ન્યાય કરતો હોય તે સ્થળ. ૨ મોલનો દરવાજો.
રાજદ્વારી, વિ૦ રાજદ્વાર સમ્બન્ધી. ૨ રાજ—રાજનીતિ સંબંધી.
રાજધર્મ, પુ૦ [સં૦] રાજાએ પોતાની પ્રજાના સમ્બન્ધમાં પાળવાના જે ધર્મ તે.
રાજધાની, સ્ત્રી૦ [સં૦] રાજ્યના મોટા પ્રદેશમાં પણ જ્યાં રાજા પોતે રેતો હોય અથવા જ્યાં મોટાં રાજદરબારી—સરકારી કામ ચાલતાં હોય તે મુખ્ય શેહેર; પાયતખ્ત.
રાજન્, પુ૦ રાજા. ૨ હે રાજા.
રાજનીતિ, સ્ત્રી૦ રાજ્ય ચલાવવા સમ્બન્ધી જે વિદ્યા તે. ૨ રાજાએ પ્રજા પ્રતિ ને પ્રજાએ રાજા પ્રતિ આચરવાના જે ધર્મ તે.
રાજપાટ, ન૦ રાજ્ય; રાજગાદી.
રાજપદ, ન૦ [સં૦] રાજાની જે પદવી તે.
રાજપુત્ર, પુ૦ [સં૦] રાજાનો પુત્ર.
રાજપુત્રી, રાજકન્યા.
રાજભક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પોતાની જન્મભૂમિવાળા પ્રદેશના રાજ્ય ઉપર જે ભક્તિ તે. ૨ રાજા અથવા તેના કુળના જન ઉપર પ્રજાની જે ભક્તિ તે; રાજાની તરફ વફાદારી.
રાજમન્દિર, ન૦ રાજાને રેવાનું ધામ; મોલ.
રાજમાન્ય, વિ૦ [સં૦] રાજાએ માન્યો હોય—રાજાથી પ્રતિષ્ઠા પામ્યો હોય—રાજ્યમાં એકાદો અધિકારી હોય તે (પુરુષ).
રાજમાર્ગ, પુ૦ [સં૦] રાજાને જવા આવવાનો જે મોટો રસ્તો તે. ૨ ધોરી રસ્તો.
રાજમુદ્રા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રાજાની મોહોર; રાજાની સહીની છાપ.
રાજયોગ, પુ૦ [સં૦] દેહ કષ્ટથી નહિ પણ ભગવત્સ્વરૂપ વિષે અન્તઃકરણ એકાગ્રકરવાની જે યોગવિધિ તે. રાજ યોગ ને હઠયોગ એવા બે છે. ૨ રાજા થવાનો જે ગ્રહયોગ તે.
રાજર્ષિ, પુ૦ જાતનો ક્ષત્રી છતાં જે તપસ્વી તે; ક્ષત્રીરાજકુળનો પુરુષ જે ઋષિ થયો હોય તે.
રાજવંશી, વિ૦ [સં૦ રાજવંશ્ય] રાજાના વંશમાંનું (જન).
રાજવી, સ્ત્રી૦ મુઆં પાછળ છાતી કુટતાં વિલાપ કરવાની એક રીત (બૈરાંઓમાં). ૨ વિલાપ કરવાનું—શોકનું એક તરેહનું ગીત.
રાજવૈદ્ય, પુ૦ [સં૦] રાજાનો અથવા રાજાથી પ્રતિષ્ઠા પામેલો વૈદ્ય.
રાજશ્રિયાવિરાજિત, વિ૦ [સં૦] રાજશોભાથી શોભિત; મોટી પદવીના ભારેખમપણા ને દબદબાથી શોભિત.
રાજશ્રી, પુ૦ [સં૦] રાજ્યની લક્ષ્મી—શોભાથી શોભતા એવા; રાજા જેવા.
રાજસ, વિ૦ [સં૦] રજો ગુણવાળું. ૨ રાજા સરખું.
રાજસભા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રાજકારભારની મસલતને સારૂ જે કચેરી તે.
રાજહંસ, પુ૦ [સં૦] ચાંચ તથા પગ રાતા ને શરીર સફેત એવા જે હંસ પક્ષી તે.

રાજા, પું૦ [સં૦] એકાદા દેશના લોકનું પાલણ-સંરક્ષણ કરનારો જેને લોકો પોતાનો સહુથી વડો મુખી સમજે છે ને જેની સત્તાને માન આપી આજ્ઞામાં વર્તે છે ને જે યશ સમૃદ્ધિથી શોભેછે તે શ્રેષ્ઠ પુરુષ. ૨ જે જે વર્ગ વિષયમાં સહુથી શ્રેષ્ઠ તે. એ શબ્દ બીજા સાથે જોડાય છે ત્યારે રાજા ટળી રાજ થાય છે. જેમકે, રાજપુત્ર. રાજગુરુ, રાજદરબાર, આદિ લઈ; વળી મૃગરાજ, ગજરાજ, પંડિતરાજ, કવિરાજ, વૈદ્યરાજ, ધર્મરાજ, આદિ લઈ. ૨ જેને કોઈ વાતની કાળજી નથી, કામ કેમ ચાલેછે તેની ખબર નથી પણ જે બેદરકાર રાજાની પેઠે પોતાના આનન્દમાં રેછે ને મોટી મોટી વાતો કરે છે તે-ભાઈ એ તો રાજા છે તમે ભરોસે ભૂલતા નહિ મારૂં સાંભળો. ૩ સ્વતન્ત્ર-મુખત્યાર પુરુષ. સહુ સહુના ઘરના રાજા. ૪ સાઠમાંનો જે સંવત્સર નવા વરસને પડવે ચાલતો થાય તે તે વર્ષનો રાજા. ૫ રમવાના પાનાંમાંનો. ૬ સેતરંજના મોહોરાંમાંનો.

રાજાધિરાજ, પું૦ [સં૦] રાજાઓનો રાજા; જેને બીજા રાજાઓ ખણ્ડણી આપતા હોય તે; ચક્રવર્તી.

રાજિયો, પું૦ શોકનું એક ગીત; રાજવી.

રાજી, વિ૦ [આ૦] ખુશી; પ્રસન્ન. ૨ કબૂલ; તૈયાર-રાજીખુશી પણ કેવાયછે.

રાજીનામું, ન૦ [ફા૦] ખુશીથી નોકરી છોડી દેવી તે; એ [સમ્બન્ધી જે લેખ તે.

રાજીરજાવન્દી, સ્ત્રી૦ પોતાની ઈચ્છા ને રજા.

રાજીવ, ન૦ [સં૦] કમળ. રાજીવલોચન.

રાજેન્દ્ર, પું૦ [સં૦] રાજાઓનો રાજા.

રાજેશ્રી, રાજશ્રી.

રાજ્ય, ન૦ [સં૦] જે રાજાની જેટલા પ્રદેશ ઉપર સત્તા ચાલતી હોય તે રાજાનો તેટલો તે. ૨ પ્રજા પાળવા સમ્બન્ધી રાજાની જે સત્તા-સત્તા વાપરવાની રીત વગેરે તે. ૩ રાજાના જેવી આપ અખ્તિયારીનું જે ચલણ તે. (તેના ઘરમાં બૈરાંનું રાજ છે).

રાજ્યાભિષેક, પું૦ [સં૦] રાજા પ્રથમ સિંહાસન ઉપર બેસે તે સમે ઘણીજ પવિત્ર મનાતી નદિયો સમુદ્ર ઈત્યાદિકનું પાણી આણી તે વડે પ્રધાન રાજગોર વગેરેએ મળીને વિધિપૂર્વક જે અભિષેક તેના ઉપર કરવો તે; રાજ્યપદ ધારણ કરવાનો વિધિ-ઠાઠ.

રાજ્યાસન, ન૦ રાજાનું આસન; ગાદી; તખ્ત.

રાડ-ડ્ય, રાઢ.

રાડું, ન૦ જુવારનો સાંઠો. ૨ તીર.

રાઢ-ઢ્ય, સ્ત્રી૦ બૂમ; મોટો સાદ; હોકારો. ૨ કજીયો; [લડાઈ.

રાણા, રાણો.

રાણી, સ્ત્રી૦ [રાજ્ઞી] રાજાની સ્ત્રી. ૨ રાજ્ય કરનારી સ્ત્રી.

રાણો, પું૦ રજપુત રાજા. ૨ રજપુત રાજકુટુમ્બની ચાકરીમાં રેયલા તે ઉપરથી એ શબ્દ ગોલાને લગાડવામાં આવે છે. ગોલારાણા. ઘોઘરરાણો તે દેવીનો ઘાંચી. ૨ ઘોઘારાણા-ઘોઘાનો રાણો.

રાત, સ્ત્રી૦ [રાત્રિ] સૂરજ અસ્ત પામે ત્યારથી તે પાછો ઉગે ત્યાં સુધીનો જેટલો જે કાળ તે. ૨ હું કંઈ નથી જાણતો એ અર્થમાં બેદરકારીથી અથવા તુચ્છકારથી વપરાય છે-મારી દેવરાત-બલારાત-કાબરાત-જૂતીરાત જાણે. પું૦ એ શબ્દ હજામને લગાડવામાં આવેછે ને તેનાં નામ સાથે પણ જોડાય છે.

રાતડાં, ન૦ ખડબડિયાં; સુંવાળી.

રાતાડિયાં, ન૦ ગાજર.

રાતડિયો, પું૦ રાતી જુવાર.

રાતદાડો, અ૦ રોજ; નીત; હંમેશ.

રાતમ, સ્ત્રી૦ [આ૦ રાતબ] વેચનાર દરરોજ આટલું આટલું આપ્યાં-પોંચતું કરે એવો તેની સાથે જે બન્દોબસ્ત તે. ૨ બન્દોબસ્ત મુજબ દરરોજ જે ચીજ વેચનારની તરફથી આવ્યાં કરે તે. દૂધ-પાનની રાતમ.

રાતર, રાત્રિ; રાત.

રાતલડી, સ્ત્રી૦ રાત (કવિતામાં).

રાતું, વિ૦ [રક્ત] એક તરેહનો રઙ્ગ બતાવેછે; લાલ. લોઈનો-કસમ્બાનો રઙ્ગ રાતો હોયછે.

રાતોરાત, અ૦ રાતેજ; રતોવાઈ; રાતનું.

રાત્ર-ત્રી, સ્ત્રી૦ રાત (૧ લા અર્થમાં). દિવસ ને રાત્ર-ત્રિ.

રાધા-ધિકા, સ્ત્રી૦ છિનાલ-બાઝંડી સ્ત્રી.

રાન, ન૦ [અરણ્ય] ઝાડીવાળી મોટી જગા; જઙ્ગલ. ૨ ઝાડ વનાનું મોટું મેદાન.

રાની, વિ૦ રાન-જઙ્ગલનું (માણસ, જાનવર, ઝાડ). ૨ સમજ-અક્કલ-વિવેક વનાનું (માણસ).

રાફડો, પું૦ સાપે પોતાને માટે ભાંયમાં જે દર પાડ્યું હોય તે.

રાબ, સ્ત્રી૦ ઘેંસ; ભડકું.

રાબ-ડી, સ્ત્રી૦ મસાલો-ઓસડિયાં વગેરેનો ભૂકો કરી તેને પાણી-દૂધમાં ઉકાળી બનાવેલો ઘાડા પ્રવાહી રૂપ જે પદાર્થ તે; ઉકાળવાથી બનેલો જે જાડો પ્રવાહી તે.

રાબડ-ડિયું, વિ૦ રાબડી જેવું ઢીલું. રાબડું-રાબડી (બેદરકારીથી કરેલી).

રામ, પું૦ [સં૦] સર્વમાં વ્યાપી રેયલો જે પરાત્મા જગદીશ્વર તે. ૨ ઈશ્વરના અંશરૂપ જે આત્મા તે. (રામરમી ગયા). ૩ હોશ; ઉમંગ; હિંમત; દમ. તેનામાં કંઈ રામ નથી. ૪ દશરથપુત્ર. ૫ પરશુરામ. ૬ બળરામ. ૭ વેપારીઓમાં આનાને માટે એ શબ્દ બોલાયછે. 'રામનાં રાજ' એટલે દશરથપુત્ર રામચંદ્રના રાજમાં જેવી પ્રજા સુખી હતી કોઈને કોઈનો ભો નોતો તેવું રાજ. રામ બોલો ભાઈરામ એટલે ભાઇયો રામનું સ્મરણ કરો —એ વાક્ય મુડદાંને ઊચકી લેઈ જનારા બોલેછે.

રામકળી, સ્ત્રી૦ [સં૦] એ નામની એક સવારની રાગણી.

રામકી, સ્ત્રી૦ બાવી; મઠ મન્દિર માંડી બેઠેલા અથવા ભીખ માગતા સાધુની સ્ત્રી તે.
રામગોવાળિયો, પુ૦ એ શબ્દ નાગો નાગો અહીં તહીં ફરતા-રમતા છોકરાને લગાડવામાં આવેછે કે જે નાદાન સંસારનો વિવેક જાણતો નથી તે.
રામગ્રી, પુ૦ એ નામનો રાગ છે. [રામકલી ?]. [ગુણિકા
રામજણી-ની, સ્ત્રી૦ (ગાઈ નાચી જાણનારી) વેશ્યા;
રામનોમી, સ્ત્રી૦ ચૈતરસુદ નોમ; રામચન્દ્રનો જન્મદિવસ; રામજયન્તી.
રામપાત્ર, ન૦ મરોડાંના રાંધવાના વાસણ. ૨ એક જાતનું મોટું કોડિયું; બટેરું; ચપણું; કાદલો; શકોરું.
રામફળ, ન૦ એક જાતનું ફળ.
રામબાણ, વિ૦ [સં૦] આબાદ લાગુ પડે-અસર કરે તેવું; ખોટું ન પડે તેવું (ઉપાય, વચન, જોષ ઇત્યાદિ).
રામરક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રામની સ્તુતિનો જે પાઠ તે. ૨ રામની કૃપાથી જે સંરક્ષણ તે.
રામા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સુન્દર સ્ત્રી.
રામાયણ, ન૦ [સં૦] દશરથપુત્ર રામના ચરિત્રની જે કથા તે. ૨ મોટીને અદ્ભુત વાર્તા.
રામૈયો, વિ૦ સુંઠ વનાનો કોસ. રામૈયોકોસ કેવાય છે.
રામોસી, વિ૦ એ નામની જંગલી લુટારાની એક જાત
રાય, પુ૦ રાજા. ૨ ધનવાન પુરુષ. [છે.
રાયઆંમળાં, ન૦ રાયઆંમળીનાં ઝાડના જે ફળ તે.
રાયણ, સ્ત્રી૦ એ નામનું ઝાડ. ૨ (તેનું) ફળ.
રાયણકુકડી, સ્ત્રી૦ સુકી રાયણ (બીજા અર્થમાં).
રાયત, સ્ત્રી૦ [આ૦] કિફાયત; કમી; ઓછું.
રાયતીકેરી, રાઈતીકેરી.
રાયતું, રાઈતું.
રાવ, રાય.
રાવ, સ્ત્રી૦ ફરિયાદ; સહાયતાને માટે દીનતાથી જે કેવું તે. ૨ આડી. રાવ ખાવી કેવાય છે.
રાવટી, સ્ત્રી૦ નાનો તમ્બુ.
રાવાણું, ન૦ રજપુત ઠાકોરની મણ્ડળી મળવી તે. ૨ નાતનું ભેગું થવું તે. ૩ એકઠા મળી કસુંબા કાડવા, તડાકા મારવા તે. ૪ સિપાઈઓને રેવાનું ઠેકાણું.
રાવત, પુ૦ ઘોડેસ્વાર (જોદ્ધો). ૨ ઘોડાનો ચરવાદાર.
રાવળિયો, પુ૦ એક શુદ્ર જાતિ છે-કેટલાક સુતરની પાટી વણવાનો ને કેટલાક દાતણ વેચવાનો ધન્ધો કરેછે.
રાવળું, ન૦ રાવણું (૧લા, ૨ જા ને ૩ જા અર્થમાં).
રાશ-સ, પુ૦ અછોડો.
રાશિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] નક્ષત્રના જે બાર ચક્ર ગણાય છે તેમાંનું એકેક-મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, સિંહ કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ, ને મીન. પુ૦ ઢગલો. (ધાન્ય વગેરેનો). ૨ સરખી જાતના અંકને પ્રમાણ ગણિતમાં માંડવાનો પ્રકાર (ત્રિરાશી, પઞ્ચરાશી ઇત્યાદિ).
રાષણા, સ્ત્રી૦ ઓષધી.
રાષ્ટ્ર, પુ૦ [સં૦] દેશ; પ્રાન્ત.
રાસ, સ્ત્રી૦ રથે જોડેલા ઘોડા બળદને બાંધવાનું હાથમાં રેતું દોર. [સં૦] ગોપી ને કૃષ્ણ એઓએ સાથે મળીને ગોળ આકારે ફરતાં ને ગાતાં જે રસ ભરી ક્રીડા કરેલી તે.
રાસ, સ્ત્રી૦ રાશિ, મેષ વૃષભ આદિલઈ. ૨ સરખાપણું; મળતું આવવું તે. (જાત-ગુણ-રીત ઇ૦ માં). ૩ એકઠાંપણું; પન્તિયાળું (તેઓ રાસમાં ધન્ધો કરેછે).
રાસડો, પુ૦ એક રીતની દેશી; એક તરેહનો ગરબો.
રાસધારી, પુ૦ ગોપી કૃષ્ણના રાસનો ખેલ કરી બતાવ- [નારો.
રાસભ, પુ૦ ગધેડો.
રાસી, વિ૦ ખરાબ; ભેળસેળ થઈ ગયલું; નરસું. (રાશિ- ભેળસેળ થયલી વસ્તુનો ઢગ).
રાસ્ત, વિ૦ [ફા૦] ખરું; પ્રમાણિક; ન્યાય વાળું; વાજબી. (માણસ કામ ચાલ વગેરે).
રાસ્તી, સ્ત્રી૦ રાસ્ત પણું.
રાહ, પુ૦ [ફા૦] રસ્તો; મારગ. સ્ત્રી૦ રીત; તરેહ; ચાલ (ચાલવાની). ૨ ગાવાની તરેહ; ઢાળ; ચાલ. ૩ ઓઠી રેવું તે; વાટ.
રાહ, પુ૦ [સં૦] રાહુ.
રાહદારી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] એક મુકામેથી બીજે મુકામ જવાની, માલ વગેરે લેઈ જવાની રજાચિઠ્ઠી.
રાહુ, પુ૦ [સં૦] એક ગ્રહ. [કથાકોશ જોવો]. ૨ નડતું-હરકત કરતું માણસ.
રાળ, સ્ત્રી૦ એક ઔષધિ પદાર્થ છે જે અગ્નીના સંયોગે જલદીથી બળે છે.
રાળ, પુ૦ એક જાતનો સિક્કો; ડાલર-(અઢી રૂપીયાનો) -ચીન ને અમેરીકામાં.
રિંગણી, સ્ત્રી૦ વેંગણનું ઝાડ-છોડ.
રિંગણું, ન૦ વગણ (શાક). રિંગણી-વેંગણનું ઝાડ.
રિકઝીક, રકઝક. [થવું.
રિઝવું-ઝવું, ક્રિ૦ અ૦ ખુશ થવું; પ્રસન્ન થવું; રઞ્જિત
રિદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [ઋદ્ધિ] લક્ષ્મી; દોલત; આબાદાની.
રિપુ, પુ૦ [સં૦] શત્રુ; દુશ્મન. ૨ ભેદુ; છુપો જાસુસ.
રિબવું, ક્રિ૦ સ૦ પીડા પામ્યાં કરે તેવું કરવું.
રિબાવું, ક્રિ૦ અ૦ પીડા પામ્યાં કરવું; ઘણીવાર સઘળી દુઃખ ભોગવ્યાં કરવું.
રિવાજ, પુ૦ [આ૦] ચાલ; શિરસ્તો.
રિસામણાં, ન૦ રિસાવું તે. રિસામણાં મનામણાં.
રિસામણું, વિ૦ સેજ વાતે રિસાય તેવું.
રિસાવું, ક્રિ૦ અ૦ ગુસ્સે થવું; ક્રોધે ભરાવું.
રિસાળ, રિસામણું.

રીંછ, પું૦ [ઋક્ષ] એક જાતનું ચોપગું જાનવર.

રીજ-ઝ, સ્ત્રી૦ ખુશી; પ્રસન્નતા. ૨ રીઝયાને બદલે જે આપવું તે; બક્ષીસ; સીખ.

રૂીડ (રીડ), સ્ત્રી૦ બૂમ; ચીસ.

રીઢ, રૂીડ.

રીઢું (રૂીઢું), વિ૦ ઘણું વપરાઈને મજબુત થયલું (માટીનું વાસણ). ૨ દુઃખ-સખ્તી વેઠી વેઠી કઠણ થયલું (માણસ).

રીત, રીતિ.

રીતભાત, સ્ત્રી૦ રૂઢિ પ્રમાણે શુભાશુભ કારજમાં જે આપવા લેવાનું-કરવાનું તે. ૨ ચાલચલણ; વર્ત્તણુક.

રીતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રકાર; ક્રિયામાર્ગ. ૨ અસલથી ચાલતી આવેલી જે ચાલ તે; રૂઢિ. ૩ તરેહ; ભાત (ગાવાની). ૪ વર્તણુક; ચાલ.

રીધ, રિદ્ધિ. [(કાગળના).

રીમ, ન૦ [અં૦] કાગળના ૨૦ ધાયા-દસ્તા; ૫૦૦ તાવ

રીસ, સ્ત્રી૦ ગુસ્સો; ક્રોધ (ઘણું કરીને થોડી વાર ટકે તેવો ને સેજ કારણથી ઉત્પન્ન થયલો ને ઘણો બાર ન દેખાતો). રીસે ભરાવું. રીસ કરવી-ઉતરવી.

રુંઆંટી, સ્ત્રી૦ કુમળા ને છેકજ ઝીણા વાળ (એક પણ રૂંઆંટી કેવાય).

રુંઉં, ન૦ કુમળો ને છેક નાનો વાળ. એનું અનેક વચન

રુંધણ, રુન્ધન. [રુઆં.

રુંધવું, ક્રિ૦ સ૦ રુન્ધન કરવું.

રુંધાવું, ક્રિ૦ અ૦ રુન્ધન થયું હોય તેવી હાલતમાં આવ-

રુંવાડું, ન૦ રુંરૂં; રુંઆંટી. [વું-હોવું.

રુઆંટી, રુંઆંટી.

રુઈદાર, વિ૦ અન્દર રૂ ભરેલું હોય તેવું.

રુક્કો, પું૦ ટુંકી ચિઠ્ઠી; સંક્ષેપમાં લખેલી કોઈ મતલબ.

રુકિત, સ્ત્રી૦ મનનું વલણ; ઈચ્છા. ૨ જે સમયે જે અનુકુળ પડે તેવી તજવીજ.

રુખડું, ન૦ ઝાડ.

રુખસાત, સ્ત્રી૦ [આ૦] રજા; છુટ્ટી. ૨ બરતરફી.

રુચવું, ક્રિ૦ અ૦ ભાવવું; સ્વાદ લાગવો; ગમવું.

રુચિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્વાદ લાગવો તે; ભાવવું-ગમવું તે. ૨ ઈચ્છા; મરજી; પ્રસન્નતા.

રુચિર, વિ૦ [સં૦] સુન્દર; મનોહર; દિલપસન્દ.

રુજવાત, રજુઆત.

રુઝવું-ઝાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘા પુરાવો; ઘા-ગુમડાં ઉપર નવી ચામડી આવવી; દરદ મટવું.

રુઠવું, ક્રિ૦ અ૦ ગુસ્સે થવું; કોપ કરવો; નાખુશ થવું. (એનું ઉલટું ત્રુઠવું).

રુડું, સારું.

રુણ્ડ, ન૦ [સં૦] ધડથી જૂદું પડેલું એવું જે માથું તે; ડોકું.

રુદન, ન૦ [સં૦] રડવું તે.

રુદય, હૃદય.

રુદ્ર, પું૦ [સં૦] શિવનું એક નામ અથવા ભયંકર એક સ્વરૂપ-રુદ્ર, અગિયાર કેવાયછે.

રુદ્રતાલ, પું૦ [સં૦] ગાયનના તાલમાંનો એક.

રુદ્રાક્ષ, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક જાતના વૃક્ષનું બીયું, એ શિવને પ્રિય છે. એની માળા બ્રાહ્મણો કોટમાં રાખેછે.

રુદ્રી, સ્ત્રી૦ શિવ-રૂદ્રનો સ્તુતિ પાઠ જે અભિષેક કરતાં ભણવામાં આવેછે તે.

રુધિર, ન૦ [સં૦] લોહી; રક્ત.

રુન્ધન, ન૦ [રોધન] અટકાવવું-બંધ કરવું-રોકવું તે. ૨ ગુંગળાવવું-વું તે. [આના).

રુપઈયો-પીયો, પું૦ રૂપાંનો એક ચલણી સિક્કો. (૧૬

રુપાળું, વિ૦ સારાં રૂપવાળું; ફુટડું; ખુબસુરત. ૨ શોભિતું; સુન્દર.

રુપેરી, વિ૦ રૂપાંનો ઢોળ ચડાવેલો હોય તેવું. ૨ રૂપાંના તાર સાથે વણેલું હોય તેવું. ૩ રૂપાંની મેળવણીવાળું. ૪

રુપૈયો, રુપઈયો. [રૂપાં જેવું.

રુબરુ, રૂબરુ.

રુમઝુમ, અ૦ એ શબ્દ થોડો થોડો પણ ઘણીવાર રે તેવા વરસાદના પડવાને લગાડવામાં આવેછે.

રૂમડી સ્ત્રી૦ શરીરમાંથી લોહી ખેંચી કાડવાની નળી.

રુમાલ, પું૦ [ફા૦]રેશમી અથવા સુતરઉ કપડાંનો ચોરસ કકડો જે હાથમાં રાખવામાં આવેછે તે. (મોડું લુછવા વગેરેના કામ સારુ).

રૂમેમસ્તકી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો ગુંદર; ઔષધિ.

રુવાંટી, રુંઆંટી.

રુવાન, ન૦ [ફા૦] મુડદું.

રુવેલ, વિ૦ રૂથી ભરેલું એવું.

રુશનાઈ, સ્ત્રી૦ લખવાની સાઈ. ૨ રોશની.

રુશવત-શ્વત, સ્ત્રી૦ લાંચ; કોઈ પાસથી પોતાનું કામ કઢાવી લેવાને તેને જે કંઈ બીજાઓથી છાનું આપવું તે.

રુશ્વતખોર, વિ૦ લાંચ લેનાર; લાંચિયો.

રુસાણું, ન૦ [રોષ] રિસાવું તે; રીસ રાખવી તે; લાડમાં માન ધરવું તે.

રૂ, ન૦ કેટલાંક ઝાડનાં ડિંડવાં વગેરેમાંથી નિકળતો કુમળો તન્તુરૂપ પદાર્થ. કપાસનું રૂ, આંકડાનું રૂ, સામેરનું રૂ વગેરે. કપાસના ઝાડનાં ડિંડવાંમાંથી જે નિકળે છે તે પણ કપાસ કેવાય છે પણ એ કપાસમાંથી બીયાં-કપાસિયા જૂદા પાડેથી જે ઘણા બારીક સફેત કુમળા તન્તુનો એકઠો થયલો જથો જૂદો પડે છે તે રૂ. વણાઈને તેનાં કપડાં થાય છે.

રૂએ, અ૦ મારફતે; યોગે; વડે; દ્વારે; થકી.

રૂકાર, પું૦ હા પાડવી તે.

રૂકો, રુક્કો.

રૂખ, પું૦ [વૃક્ષ] ઝાડ.
રૂખ, પું૦ [આ૦] ગાલ. ૨ ચેહેરો; સુરત.
રૂખ, સ્ત્રી૦ ભાવની વધઘટ સમ્બન્ધી જે અટકળ તે. ૨ વલણ; ઈચ્છાનો ભાસ (માણસ પશુ વગેરેની). બળદ ઘેર જવાની રૂખે વેલો ચાલેછે.
રૂખી, ઋષિ.
રૂજ-ઝ, સ્ત્રી૦ રૂજાવું-ઝાવું તે; નવી ચામડી આવવી તે.
રૂજુ, રજુ.
રૂડું, વિ૦ સારું (એનું ઉલટું ભુંડું).
રૂઢ, વિ૦ વ્યવહારમાં મનાયલું; લોકપ્રસિદ્ધ. રૂઢ શબ્દ-પરભાષાનો અથવા જેનો ધાતુ ઉપસર્ગ પ્રત્યય ઈ૦ જાણ્યામાં નથી તેવો પણ લોકે અમુક અર્થમાં સમજી માનેલો તે.
રૂઢિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વેવારમાં ચાલતી આવેલી ને ચાલતી જે રીત તે. ૨ કોઈ વાતનો લોકોમાં ચાલતો જે પ્રચાર તે. ૩ ફલાણો શબ્દ ફલાણાજ અર્થમાં વપરાવાનો જે વહિવટ ચાલેલો તે.
રૂત, ઋતુ.
રૂદયા-દે, હૃદય.
રૂપ, ન૦ વિશેષ આકાર-ઘાટ ને કંઈક રઙ્ગ એ બેનું જે એકત્ર મળવું આંખને જણાય છે તે. ૨ ચેહેરો; સુરત; મુખડું. ૩ ખુબસુરતી; સૌન્દર્ય; કાન્તિ.
રૂપ, વિ૦ જેવું; સરખું; જાણે તેજ. તે સાક્ષાત્ શિવરૂપ છે.
રૂપક, ન૦ [સં૦] કોઈ વાતને એકાદું નવું રૂપ આપવું તે; રૂપકથન. એ નામનો એક અર્થાલઙ્કાર છે.
રૂપક, પું૦ [સં૦] ગાયનનો એક તાલ.
રૂપરઙ્ગ, ઘાટ-આકાર અને રઙ્ગ.
રૂપવતી, સ્ત્રી૦ સુન્દર રૂપ-કાન્તિની સ્ત્રી.
રૂપાળું, વિ૦ સુન્દર રૂપનું; શોભિતું.
રૂપિયો, પું૦ રૂપાંનો ચલણી સિક્કો (૧૬ આના).
રૂપી, વિ૦ કોઈએકનું રૂપ હોય તેવાં રૂપનું-(બીજું કોઈ); સરખું; જેવું. ૨ જાત-ગુણ-માપ દેખડાવી સમ્બન્ધી અર્થમાં રેહેછે, નો-ની-નું. તેને ઘર સંસાર રૂપી બહુ પીડા છે. ૩ રૂપવાળું-ધારણ કરનારૂં. તે બહુરૂપી છે.
રૂપું, ન૦ [રૂપ્ય, રૌપ્ય] એક જાતનો સફેત ચળકતો ધાતુ. રૂપાનાં ઘરેણાં; રૂપાં જેવું ચળકતું.
રૂપેરી, રુપેરી. [સન્મુખ.
રૂબરુ, અ૦ [ફા૦] મોડાં આગળ; નજર કને; સામે;
રૂલ, સ્ત્રી૦ [અં૦] સામાન્ય નહિ પણ વિશેષ એવો અમુક માણસનો અથવા અમુક ખાતાંનો જે ધારો-શિરસ્તો તે (ફેરવી શકાય તેવો). [આંકણી.
રૂલ-ર, ન૦ [અં૦] લીટી દોરવાનો ગોળ ચપટો વગેરે ઘાટ;
રૂવું, ન૦ ઝીણો છેક નાનો વાળ; રુંઞ.
રૂહ, પું૦ [આ૦] જીવ; આત્મા.
રૈકળો, પું૦ એક જાતની બળદની ગાડી.

રેંગણ, વેંગણ.
રેંગીપેંગી, વિ૦ હોસ-શૌર્ય-શક્તિ વનાનું; કમજોર; મુડદાલ; પોચકાં મુકુ (જન).
રેંટ, પું૦ કુવામાંથી પાણી કાડવાનું ઢોચકાંવાળું જે ચક્કર તે. વિ૦ રેંગીપેંગી; કમજોર.
રેંટમાળ, સ્ત્રી૦ રેંટનાં ઢોચકાંઓની જે ફરતી હાર તે.
રેંટિયો, પું૦ સુતર કાંતવાનો એક સાદો યન્ત્ર.
રેંઢવું, ન૦ રેંકળું; ગાડું.
રેંણ, ન૦ ભાગાં તુટાં વાસણને સાંધનારો કેટલાક ધાતુની મેળવણીનો ભુકો રેંણ દેવું એટલે સાંધવાને ટેકાણે ખાર મુકી તે ઉપર રેંણ મુકી ઘસી સાંધો જોડવો. ૨ પેટમાંનો મેલ.
રે, અ૦ કોઈને બોલાવતી વેળા એ શબ્દ આંચણી રૂપે વપરાયછે-રે ભાઈ આમ આવતો. ૨ સઙ્કટ-દુખમાં-કોઈ જીવતાં-મુઆંને અને પ્રભુને બોલાવતાં-કરગરતાં એ શબ્દ વપરાયછે. ૩ (કવિતામાં) કેટલેક ઠેકાણે પાદ પુરવાને માટે નિરર્થક અને કેટલેક ઠેકાણે એવાંનો અર્થ આપણે કાડિ શકિયે તેવી રીતે મુકવામાં આવેછે 'અલબેલી રે અંબે માત.' 'આજની ઘડી રે રળિઆમણી.' એમાં એવાંનો અર્થ નિકળી શકે.
રેંકળો, રેંકળો.
રેખ, રેખા. [વાની ને ગાવાની એક તરેહ.
રેખતો, પું૦ [ફા૦] ફારસી ને ઉરદુ ભાષાની કવિતા જોડ-
રેખાંશ, પું૦ [સં૦] પૃથ્વિના ગોળા ઉપર એકાદાં મુકરર કરેલાં સ્થળથકી બીજાં કોઈ પણ સ્થળનું પૂર્વે અથવા પશ્ચિમે જે અન્તર તે. રેખાંશ ગણવાને ભાસ્કરાચાર્યાદિ જ્યોતિષીઓએ ઉજ્જન રાખ્યું હતું; અંગ્રેજો ઈંગ્લંડમાં લણ્ડનની પાસે ગ્રિનિચ કરીને કસબો છે ત્યાંથી ગણેછે. રેખા શબ્દ જોવો.
રેખા, સ્ત્રી૦ [સં૦] લીટી (કાગળ ભીંત વગેરે ઉપર). ૨ હથેલીમાં જે કાપાઓ છે તે. ૩ વિષુવવૃત્તને કાપતી એક ધ્રુવ તરફથી બીજી ધ્રુવને મળતી એવી જે લીટીયો તે. (આપણા જ્યોતિષીઓએ ગ્રહાદિકોના ગણિતને માટે લંકાથકી તે મેરૂપર્વત સુધી દક્ષિણોત્તર સૂત્ર કલ્પ્યું હતું.
રેચ, પું૦ [રેચન] પેટમાંનો મળ ઝાડાની વાટે પાતળો થઈ પડવો તે; જુલાબ. ૨ મળશુદ્ધિ કરનાર જે ઓસડ તે. ૩ (લાક્ષણિક) ધમકી; ડર બતાવવો તે. રેચ આપવો-લાગવો-આવવો.
રેચક, વિ૦ [સં૦] રેચ-જુલાબ આવે તેવું.
રેજી, વિ૦ રેજાંવાળું (છ કે રેજી સાતનો દાવ).
રેજું, ન૦ પાસા ઉપરનું જે એક ચિન્હ તે. ૨ ખેલવાનો જે એક દાવ તે.
રેજો, પું૦ [ફા૦] સુતરઉ અથવા રેશમી કપડાંનો કકડો જે બૈરાંઓને કાંચળી ચોળી કરવાના કામમાં આવેછે તે.

રે઼હાણ, ન૰ રૈ઼વાનું ઠેકાણું; મુકામ; વાસ. ૨ આશ્રમ.
રે઼ડવવું, ચલાવી–નીભાવી લેવું.
રે઼ડવું, ક્રિ૰ સ૰ એકાદા પ્રવાહીને ઊંચેથી કોઈ બીજા પદાર્થમાં અથવા નીચે પડે તેમ કરવું. અનાજને પણ ઊંચેથી નાખતાં રેડવું કવચિત વપરાયછે.
રેઢિયાર-ળ, વિ૰ રખડતું; રવડતું; ધણી વનાનું.
રેઢિયાળું, વિ૰ કદરૂપું; નરસું.
રેઢું, વિ૰ રખડતું; છુટું; સંભાળ વગરનું હોય તે઼વું.
રેણ, સ્ત્રી૰ રાત; રાત્રિ. ૨ રેણુ.
રે઼ણ, રૈ઼ણ.
રે઼ણી, સ્ત્રી૰ સંસાર–લોકમાં રૈ઼વાની રીત; નીતિ સમ્બન્ધી આચરણ; વર્તણુક. કે઼ણી તે઼વી રે઼ણી.
રેણુ, સ્ત્રી૰ ધૂળ; રજ. ૨ રજકણ.
રેણુકબીજ, ઓષધી. [વીર્ય.
રેત, ન૰ [સં૰] પુરુષની ઈંદ્રીમાંથી જે ધાત નિકળે તે;
રેત, રેતી.
રેતડી, રેતરડી.
રેતદાની સ્ત્રી૰ જેમાં રેતી ભરી હોય તે ડામ (લખેલા કાગળ ઉપર નાંખવાને).
રેતરડી, સ્ત્રી૰ લુહાર સુથારનું એક હથિયાર જે લો઼ઢું પિત્તળ વગેરે ઘસવાનાં કામમાં આવેછે; કાંનસ.
રેતાળ, વિ૰ રેતીવાળું. ૨ રેતીનો ભેગ હોય તે઼વું.
રેતિયું, ન૰ રેતદાની.
રેતી, સ્ત્રી૰ એક જાતની પથ્થરની ઝીણી કાંકરીઓ.
રેન, સ્ત્રી૰ [હિં૰] રાત; રજની.
રેફ, પુ૰ [સં૰] જે રકાર વ્યઞ્જન રૂપે, પાસેના અક્ષર સાથે જોડાતાં તે઼ને માથે ' એ઼વ રૂપે લખાયછે તે. વર્ષ, દર્શન, આશ્ચર્ય ઈ૰માં.
રેલ, સ્ત્રી૰ ઘણો વરસાદ પડવાથી નદીમાં પાણી વધી જવાં તે; પુર. ૨ પુષ્કળ પણું; છોળ.
રેલછેલ, સ્ત્રી૰ પુષ્કળ પણાની છોળ. (નાણાની રેલછેલ).
રેલવે, પુ૰ [અં૰] લો઼ડાંની સડકનો રસ્તો.
રેલિયું, વિ૰ રેલ સમ્બન્ધી. (લાકડાં, રેલની સાથે વૈ઼ આવતાં જીવડાં વગેરે). ૨ રેલા નિગળતા હોય તે઼વું. (રેલિયો ગોળ).
રેલો, પુ૰ એકાદા પ્રવાહીનું લામ્બા આકારમાં વે઼વું તે.
રેવઞ્ચી, સ્ત્રી૰ એક જાતની વનસ્પતીનો ચીક–રેવઞ્ચીનો સી઼રો એટલે દૂધમાં રાંધીને તે ચીકનાં જે ગાંગડા બનાવેલા તે.
રેવડી, સ્ત્રી૰ ખાંડની ચાસણીમાં તલ નાખી પાડેલી જે ચકતીઓ તે. ૨ (લાક્ષણિક) ફજેતી. ફજેતીનો શબ્દ; પી.
રેવતી, સ્ત્રી૰ [સં૰] સત્તાવિસમાનું છે઼લ્લું નક્ષત્ર. ૨ તુવેરની દાળને પણ કેટલાક એ શબ્દ લગાડે છે.
રેવન્ત, પુ૰ ઘોડો.

રે઼વાસી, વિ૰ જે શે઼હેર–ગામ–જગામાં જે જન્મ્યું–રે઼તું–વસતું હોય ત્યાંનું તે; રૈ઼નાર; વસનાર.
રે઼વું, ક્રિ૰ અ૰ મનુષ્યે એકાદાં શે઼હેર–ગામ–ઘર વગેરેમાં હોવું; વસવું. તે હમણા કાશીમાં રૈ઼છે, તેણે ગયે મહિનેથી નવાં ઘરમાં રૈ઼વામાડ્યું છે. ૨ પશુ પશ્વાદિ પ્રાણીઓ પોતપોતાને ઠેકાણે હોવું. ૩ ટકવું; ઠરવું–આંગળી ઉપર લાકડી રૈ઼તી નથી. ૪ માવું; સમાવું–આ પેટીમાં સઘળો સામાન રૈ઼વાનો નથી. ૫ અટકવું; બન્ધ થવું–વરસાદ રૈ઼શે એટલે આવિશ, માથું દુ઼ખતું ર઼યું કે નહિ ? ૬ અધુરૂં–બાકી હોવું. અડધું કાંમ થયું ને અડધું ર઼યું છે; હવે તા઼રા ચાર રૂપીયાં રૈ઼શે. ૭ થોભવું; ખોટી થવું–ચાકરીનો વખત થયો કે પછી મા઼રાથી રૈ઼વાશે નહિ. ૮ તેની તેજ હાલતમાં ઠરવું–તું ગાળ દઈશ તો તમાચો માર્યા વગર રૈ઼વાનો નથી. ૯ ગમવું; ચેહેન પડવું–તે઼ના વના મારાથી રૈ઼વાવાનું નહિ. ર઼ઈજવું એટલે અટકીપડવું. ૨ પછવાડે પડવું; પાછળ રે઼વું. ૩ શકિત ઘટેથી કામ કરતું અટકી પડવું. પગ ર઼ઈ ગયોછે; સાંધા ર઼ઈગયાછે વગેરે. રૈ઼ઈ રૈ઼ઈને–ર઼ઈ ર઼ઈને એટલે અટકી અટકીને; થોડી થોડી વારે. ર઼યું સ઼યું એટલે ખપતાં–વપરાતાં બાકી ર઼યલું–વધેલું તે. ઘણા જણ વરાયા પછી બાકી ર઼યલા જે વર તે ર઼યો સ઼યો કે઼વાયછે. રે઼વું શબ્દ બીજા ક્રિયાપદને અટકવાના અર્થમાં સહાય રૈ઼છે. પડીરે઼વું, બાઈરે઼વું, બાઝીરે઼વું વગેરે. રૈ઼વાદેવું એટલે અટકાવવું; બન્ધપાડવું. ૨ એકલું હોવા–પડવાદેવું. ૩ રાખવું.
રેશમ, ન૰ [ફા૰] એક જાતના કીડામાંથી નિકળતા તંતુઓ–જે઼ના વસ્ત્ર થાયછે; હીર.
રેશમી, વિ૰ [ફા૰] રેશમનું.
રેષા, સ્ત્રી૰ [સં૰] લીટી; રેખા.
રૈ઼સ, સ્ત્રી૰ એક રૂપીયાનો ચારસોમો હિસ્સો (ગણવામાં માત્ર); હમણાં જેમ રૂપિઆ આના ને પૈ ચાલેછે તેમ થોડાં વરસ ઉપર રૂપિઆ પાવલાં ને રેસ ચાલતાં. વિ૰
રેસમ, રેશમ. [જરાક; કંઈક.
રેસા, પુ૰ [રેષા] ફળમાં જે છેક પાતળા લામ્બા તન્તુઓ ગોટલી સાથે વળગેલા હોયછે તે.
રેહેણી, રે઼ણી.
રેહેમ, સ્ત્રી૰ કૃપા; દયા; મયા; મેહેરબાની.
રેહેવું, રે઼વું.
રૈઅત-યત, સ્ત્રી૰ [અ૰] રાજા તથા તે઼ના નિમેલા અધિકારીની સત્તા તળે રૈ઼નાર જે લોક તે; પ્રજા.
રોઝું, વિ૰ ગામડિયું; જઙ્ગલી; વિવેક સુઘડતા વગરનું.
રો઼ંઢો, પુ૰ મધ્યાન્નોત્તર–ત્રીજા પો઼રનું જમણ. ૨ વીયાળું; વાળું. ૩ મધ્યાન્નોત્તર–ત્રીજા પો઼રનો વખત.
રોક, રોકડું. ' રામ રુપૈયા રોક હૈ '.

રોક, સ્ત્રી૦ રોકવું તે.

રોકડ, વિ૦ રોકડું. ૨ રોકડી આપલેના હીસાબ સમ્બન્ધી.

રોકડમેળ પુ૦ રોકડા આપ્યા લીધા રૂપીઆના હિસાબની ચોપડી. [હાજરાહજુર.

રોકડિયું, વિ૦ તરત નાણું લે તેવું. ૨ તરત જવાબ દે તેવું;

રોકડું, વિ૦ ઉધાર રાખેલું નહિ પણ તરત આપેલું એવું (નાણું ખરીદી વગેરે). ૨ કરચું કે તરત નાણું આપવું પડે તેવું (કામ). ૩ પુછ્યું કે તે તરત જવાબ આપે તેવું (બોલવું). રોકડો જવાબ આપવો એટલે તરતનો તરત ને વળી ચોખ્ખો એવો. ૪ બીજા અવેજમાં નહિ પણ સિક્કારૂપ (ધન); રોકડ નાણું.

રોકવું, ક્રિ૦ સ૦ અટકાવવું; થોભાવવું. (કામ કરતાં). ૨ ખોટી કરવું-રાખવું. ૩ ઘેરી લેવું; વીટીવળવું.

રોકાણ, ન૦ અટકવું પડવું તે; ખોટી રેવું પડવું તે. ૨ અટકાવ; અડચણ.

રોકાવું, ક્રિ૦ અ૦ અટકવું; ખોટી થવું. ૨ કોઈ કામમાં ગુંથાઈ પડવું (કે ધારચાં કામને વિલમ્બ થાય).

રોક્કડ, રોકડ. [બખેડો; ફિસાદ.

રોખાણું, ન૦ કજીઆ-ટંટામાં લોકનું જે એકઠું થવું તે;

રોગ, પુ૦ [સં૦] શરીરની હાલતમાં જે ફેરફાર થઈ દુખ થવું તે; શરીરની પ્રકૃતિમાં જે વિકૃતિ તે; તનદુરસ્તીમાં જે બગાડો તે; દરદ; આજાર; (બગાડો અને બગાડાની જાત બન્નેને રોગ શબ્દ લાગે છે). (લાક્ષણિક) માઠું લાગવું-વાંકું પડવું તે; રીસ; બળિઅેલપણું; ધુંધવાતાપણું (રોગમાં બોલવું). વાંકામાં-રીસમાં બોલવું. થોડા દાડામાં એનો રોગ કાઢી નાખ્યુંછુ તો હવે.

રોગરાઈ, રોગ અને બીજાં ભૂત-મેલાં વગેરેની પીડા.

રોગાન, ન૦ [ફા૦] એક જાતનો ચિકણો ચકચકતો પ્રવાહી જે લાકડાંને અને ચિત્રોને લગાડવામાં આવે છે. એ ઘણી રીતે બને છે પણ સાધારણ બનાવટમાં તેલ મીણ રાળ વગેરે હોય છે.

રોગિયું, વિ૦ રોગી-રોગિયો, રોગિયેણ.

રોગિષ્ઠ, વિ૦ [સં૦] રોગ હોય તેવી શરીરની પ્રકૃતિવાળું.

રોગી, વિ૦ જેને રોગ થયો હોય તે; દર્દી; આજારી; માંદું.

રોચડી, સ્ત્રી૦ જૂઠું; લુચ્ચાઈ. રોચડી બકવી. એ શબ્દ છોકરાઓના રમવામાં વપરાય છે.

રોચું, રોચું.

રોજ, પુ૦ [ફા૦] દાડો; દિવસ. (૨૪ કલાકનો). ૨ મજુર કારીગરની એક દાડાની મેહેનત તે-મુસારો. (કારીગરનો રોજ ઘણું કરીને ૧૦ થી તે ૬ સુધીનો એટલે ૮ કલાકનો હોય છે).

રોજ, અ૦ [ફા૦] દરરોજ; હંમેશ; નીત; દાડી.

રોજ આવવું, ક્રિ૦ અ૦ રોવું આવવું; રડવું આવવું.

રોજગાર, પુ૦ ગુજરાનને માટે જે ધન્ધો-ચાકરી તે.

રોજગારસર-રોજગારે-ધન્ધે-ચાકરીએ લાગ્યો હોય તે (રઝળતો નહિ). [હોય તે (માણસ).

રોજગારી, વિ૦ જેને પોતાના ગુજરાન સારૂ કામ-ધન્ધો

રોજનામું, ન૦ [ફા૦] રોજમેળ. ૨ રોજ-મુસારાના હિસાબનો ચોપડો.

રોજનિશી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] કચેરીમાં દરરોજ જે કામ થાય તેનું જે દફતર તે. ૨ દરરોજ જે કામ કરચું હોય, જે કંઈ જોવામાં સાંભળ્યાંમાં આવ્યું હોય તેની જે નોધ રાખ્યાં કરવી તે.

રોજમેળ, પુ૦ નાણાની દરરોજ જે આપ લે થાય તેની વિગત; દરરોજનો જમે ઉધાર જેમાં લખાતો હોય તે

રોજરોજ, અ૦ હંમેશ; નીત. [ચોપડો.

રોજિન્દાર, પુ૦ રોજે-કામે આવતો મજુર-કારીગર, વગેરે.

રોજી, સ્ત્રી૦ જે ધન્ધા-રોજગાર-કામ ઉપર ગુજરાન ચાલતું હોય તે. ૨ ગુજરાન; આજીવિકા. ૩ પેદાશ; રોજની આવક.

રોજો, પુ૦ [ફા૦] મુસલમાની દીનમાં દયા મુજબ ભુખ્યાં રેવાનો જે દાડો તે. ૨ અપવાસ. ૩ કબર.

રોઝ, ન૦-પુ૦ એક જાતનું પશુ. રોઝ જેવો છે એટલે કંઈજ ન સમજે તેવો બૂબક; જડભરત.

રોટલી, સ્ત્રી૦ અનાજના લોટની કણક કરી તેના લુઆ પાડી તેમાંનો જે અકેકેક વેલણથી વણાઈ અથવા હથેલીથી થપાઈ લોડી ઉપર સેકાયલો તે. સેક્યા પેલાં પણ તે રોટલી કેવાયછે. રોટલી રોટલાનો આકાર ગોળ હોયછે. રોટલી નાની ને પાતળી હોયછે ને રોટલા મોટા ને જાડા હોયછે-નાની ને જાડી રોટલી તે ભાખરી કેવાયછે. ૨ ખાવાનો પદાર્થ. ૩ ગુજરાન.

રોટલો, પુ૦ મોટી ને બહુ જાડી રોટલી. રોટલો વાળવો એટલે કામ બગાડી નાખવું-ચુંથીને ભેળસેળ એકઠું કરીનાખવું. [તેનો કકડો.

રોડું, ન૦ ભીત-દિવાલમાંથી જુદી પડેલી ઈંટ અથવા

રોઢો, પુ૦ મોટું છાણું. [તોફાન.

રોણ, ન૦ જોશમાં ચાલતો કજીઓ; ફિસાદ; બખેડો;

રોણક, રોનક.

રોદડા રડવા-રોદણાં રડવાં, ક્રિ૦ રડીને દુખની વાત કેવી.

રોદન, ન૦ [સં૦] રડવું તે.

રોધ, પુ૦ [સં૦] અટકાવ.

રોધવું, ક્રિ૦ સ૦ અટકાવવું; બન્ધ કરવું. ૨ ગોંધવું.

રોન, સ્ત્રી૦ [અં૦] બે ચાર સિપાઈઓએ સાથે, તપાસને સારૂ જે ફરવું તે.

રોનક, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઝલે; તેજી. ૨ રચનાની શોભા.

રોપ, પુ૦ છોડવો; નાનું ઝાડ. ૨ રોપાયા પછી મૂળ જમીનસાથે બાઝી જવું તે; જડ. રોપ બાઝવો-લાગવો. ૩ ભભકો; ડોળ; જુઠી પતરાજ.

રોપણી, સ્ત્રી॰ રોપવું તે.
રોપવું, ક્રિ॰ સ॰ તૈયાર કરેલી ભાંયમાં બી નાખવાં. ૨ છોડ–ઝાડના મૂળીયાં જમીનમાં દાટવાં (કે તે ઉગી નિકળે). ૩ (લાક્ષણિક) કોઈ વાતની શરૂઆત કરવી; પાયો નાખવો.
રોપી, વિ॰ ભભકાદાર; શોભીતું; દેખાવડું (કામ). ૨ શેખી–પતરાજખોર; ગર્વિષ્ઠ.
રોપો, રોપ; છોડ; નાનું ઝાડ.
રોબ, પુ॰ [આ॰] ભભકો; ડોળ. ૨ પતરાજ; ગર્વ. ૩ ડર; કુરબ; પ્રતાપ.
રોબડ, વિ॰ અકલવનાનું.
રોમ, પુ॰ [સં॰] શરીરની ચામડી ઉપરનો નિમાળો; [વાળ.
રોમાવળી, સ્ત્રી॰ રુઆંટીની હાર.
રોયલી, સ્ત્રી॰ મછવો નાગરવાને નાની બિલાડી.
રોયો, પિટ્યો; રડ્યો; કુટ્યો.
રોલ, પુ॰ [અં॰] ચક્કર; ફેર; તમ્મર (વાણમાં).
રોવડાવવું, ક્રિ॰ સ॰ કોઈ રડે તેમ કરવું.
રોવું, રડવું.
રોશન, વિ॰ [ફા॰] જાહેર; ખુલ્લું; પ્રકાશિત કરેલું.
રોશનાઈ, સ્ત્રી॰ [ફા॰] ચળકાટ; ઝળ; પ્રકાશ (ઘણા દીવાઓથી). ૨ સાહી (લખવાની).
રોશની, રોશનાઈ (૧લા અર્થમાં).
રોષ, પુ॰ [સં॰] રીસ; ગુસ્સો; ક્રોધ.
રોહિણી, સ્ત્રી॰ [સં॰] ચોથું નક્ષત્ર.
રોળ, પુ॰ અધોક; મરકી. ૨ મોટો ગભરાટ.
રોળવાવું, ક્રિ॰ અ॰ ચિડાવું; ખિજવાવું.
રોળવું, ક્રિ॰ સ॰ ચોળવું; મસળવું.
રોળાવું, ક્રિ॰ અ॰ નીચે પડેલાંએ આમ તેમ હાલી ખરડાવું (કાદવ વગેરેમાં). ૨ નીચે પડી ખૂબ માર ખાવો. ૩ કામમાં વપરાવું–અથડાવું. [૨ કમાઈ.
રોળો, પુ॰ ભાંજગડ; પઞ્ચાએત; આફતનો ધુમાડો.
રૌદ્રરસ, પુ॰ નવ રસમાંનો એક–ક્રોધથી ઉત્પન્ન થયલો. ક્રોધકથનથી જે અસર થાય તે.

લ.

લ, પુ॰ [સં॰] અઠ્ઠાવીસમો વ્યઞ્જન વર્ણ. અન્તસ્થમાંનો એક.
લઉઓ, લૈઓ.
લકવો, પુ॰ શરીરનું એકાદું અંગ ચેતનવનાનું–મુવેલું થઈજાય તે રોગ; પક્ષાઘાત. વેળાએ અડ્ગવાંકુ થાય ને જીભ પણ અચકાય.
લકીર, સ્ત્રી॰ [હિં॰] લીટી.
લક્કડ, ન॰ [હિં॰] લાકડું. [ન્દર કાંઠો.
લક્કડકોટ, પુ॰ લાકડાંના થાંભલા, ખુંટા, પાટિયાંનો બનાવેલો કોટ. ૨ વાણમાંથી જ્યાં લાકડાં ઉતરેછે તે બ-
લક્કડખોદ, પુ॰ એ નામનો પક્ષી–એ બેઠો બેઠો ઝાડની ડાળિયોમાં ચાંચ મારયા કરેછે.
લક્ષ, પુ॰–ન॰ [સં॰] એકાદાં ઉપર એકજ નજર તે; બન્ધીલી ધારણા; ધ્યાન.
લક્ષ, વિ॰ સો હજાર; લાખ.
લક્ષણ, ન॰ [સં॰] જે ચિન્હ–નિશાણીથી અથવા ધર્મ–ખાસિયતથી પ્રાણી–વસ્તુ ઓળખાયછે–એકાદાં રૂપમાં દેખાયછે તે. અહીં ધુમાડો દેખાયછે માટે અગ્નિ હશે. ધુમાડો લક્ષણ ને અગ્નિ લક્ષ્ય. રોગનાં લક્ષણ. સામુદ્રિક લક્ષણ એટલે હાથની રેખાઓ ઉપરથી સ્વભાવ–ગુણ–ભાગ્ય જોવું તે. કેટલાંક લક્ષણ જન્મથી હોયછે ને કેટલાંક વિદ્યા–સઙ્ગતિથી આવેછે. ૨ ચાલચલણ; વર્તણુક. 'નામ મોટાં ને લક્ષણ ખોટાં.' ૩ વ્યાખ્યા. ૪ રૂપક (રૂપીનો અર્થ રાખેછે). "પ્રજાલક્ષણ મૃગલીનો કંસ પ્રગટ્યો કાળ" "મર્યાદાલક્ષણ પર્વત" એટલે મર્યાદારૂપી પર્વત. [માં) નઠારાં લક્ષણનું.
લક્ષણવન્તું, વિ॰ સારાં લક્ષણનું. ૨ (આડાંમાં–વાંકાં-
લક્ષણા, સ્ત્રી॰ [સં॰] શબ્દ–વાક્યમાંનાં અર્થમાં બીજા કોઈ સમ્બન્ધી અર્થનું ગ્રહણ કરવાની જે શક્તિ રહી હોયછે તે. આખા ગામનું પાપ ગયું એટલે ગામના સઘળા લોકમાંથી જે દુખદેતો જુલમગાર માણસ હતો તે ગયો–એમાં ગામની લક્ષણા, ગામના લોકપર ને પાપીની લક્ષણા પાપી માણસના ઉપર થાયછે. પૂર્ણાનન્દનો મઠ ભાગીરથી ઉપર છે એટલે ભાગીરથીના તટ ઉપર.
લક્ષવું, ક્રિ॰ સ॰ ધારવું તાકવું; (નિશાન). ૨ આશા રાખવી; વાટ જોવી. ૩ ચિન્હ ઉપરથી સમજવું; અટકળ કરવી. ૪ શોધી કાડવું; જાણવું.
લક્ષાધિપતિ, વિ॰ લાખ રૂપિઆની પુંજી વાળો (માણસ).
લક્ષાવધિ, અ॰ લાખે લેખાં હોય તેમ; ઘણાએક.
લક્ષી, વિ॰ જે લક્ષ–ધ્યાન રાખે તે.
લક્ષ્મી, સ્ત્રી॰ [સં॰] ધન; દોલત. ૨ ધન આપનારી દેવી; વિષ્ણુની સ્ત્રી. ૩ શોભા. ૪ ભાગ્યશાળી સ્ત્રી. એને ઘેર લક્ષ્મી પધારયાં છે. 'લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવાં આવે ત્યારે મો ધોઈ આવું' એમ કેવું, એટલે લાભ થતો હોય ત્યાં ઉદ્યમ કરવે આળસ કરવું. દશ વિધિ લક્ષ્મી કેવાય છે તે આ–રોકડ ધન, સ્ત્રી, છોકરો, ભાંડુ વગેરે સગાં, રેવાનું ઘર, ગાય–ભેંસ વગેરે, ઘોડો હાથ્થી વગેરે વાહન, નાના પ્રકારની સુખની સમૃદ્ધિ, ગામ–ખેતર જાગીર વગેરે, યશ. અથવા બીજે પ્રકારે–ધન;

ધાન્ય, પશુ, પુત્ર, લામ્બુ આવરદા, આરોગ્યતા, ઉદ્યમ, યશ, સંતોષ ને જ્ઞાન.

લક્ષ્મીવાન્-વન્ત, વિ૦ ધનવાન; દોલતમન્દ; શ્રીમન્ત.

લક્ષ્ય, વિ૦ લક્ષ આપવા જોગ. ૨ લક્ષ આપી શકાય તેવું. ૩ તાકી–ધારી શકાય તેવું. [પુંજી.

લખ, સ્ત્રી૦ લક્ષ; લત. ૨ લક્ષ્મી. ૩ લાખની સઙ્ખ્યા–

લખત, ન૦ સરત-કરારનું સોઇ સાથેનું જે લખાણ તે; લેખ.

લખતઙ્ગ, વિ૦ લખનાર. એ શબ્દ કાગળપત્તરમાં લા૦ એવી રીતે ટુંકામાં લખાયછે.

લખપતી, વિ૦ લાખ રૂપિયાની સત્તાવાળું.

લખમી, લક્ષ્મી.

લખવું, ક્રિ૦ સ૦ એકાદાં સાધન વડે એકાદી વસ્તુઉપર કંઇ કાડવું–ચિન્હ કરવાં. પાટલા ઉપર વટાણે, સલેટ ઉપર પેનસિલે, કાગળ ઉપર સોઇસાથે કલમે લખવું. (ચિતરવું નકસી કોતરવી તેને ચિતારા કોતરનારા લખવું કેછે). ૨ કાગળ પત્ર લખવા. ૩ ગ્રન્થ કરવો. ૪ નકલ ઉતારવી. ૫ ન વિસરાય તેવું કરવું. હૈયામાં લખી રાખ્યું છે. 'દાટ્યા ભૂલે પણ લખ્યા ન ભૂલે;' 'લખાણું તે વંચાણું.' ઇ૦. લખી આપવું એટલે લખત કરી આપવું–કબૂલાત [આપવી.

લખવો, લકવો.

લખાઈ, લખામણ.

લખાણ, ન૦ લખેલું તે. ૨ લખવાની ઇબારત.

લખામણ-ણી, સ્ત્રી૦ નકલ ઉતારવાની મેહેનતનું નાણું.

લખાવવું, ક્રિ૦ સ૦ લખે તેમ કરવું. ૨ ઝમ્પલાવવું; કુદી પડવું; તલપ મારવી. (કોઇ કામમાં).

લખાવું, ક્રિ૦ અ૦ પડવું (તે તકીયે લખાવીને બેઠો છે). ૨ અશક્ત–નિર્બળ થવું; શરીર લેવાવું. ૩ લખવાનો શક્ય ભેદ.

લખિત, ન૦ નસીબમાં લખેલું તે; ભાગ્યોગ; લખ્યાલેખ.

લખિતઙ્ગ, લખતઙ્ગ.

લખુંપતરું, ન૦ લખત; લેખ.

લખેશ્રી-શ્વરી-સરી, લખપતી.

લખોટવું, ક્રિ૦ સ૦ લાખ લગાડી ઘુંટી ચળકાટ આપવો.

લખોટી, સ્ત્રી૦ લાખની–દાંતની રમવાની ગોળી; મઞ્જો.

લખોટી, વિ૦ લાખ લગાડેલી એવી (બરણી).

લખોટો, પુ૦ મોટી લખોટી. ૨ બિડેલો–બીડીને લાખની મોર મારેલી એવો કાગળ (કામકાજનો), લાખોટો [પણ કેવાયછે.

લખ્ખાણ, લક્ષણ.

લગડી, સ્ત્રી૦ ગાળેલાં સુનાની નમ્બર પાડેલી વેંતની લાકડી; લામ્બી ઢાળકી.

લગડું, ન૦ ગધેડાનું છાલકું.

લગણ, અ૦ મર્યાદ–હદ્દ બતાવેછે; લગી; સુધી. પુ૦ છેલ્લો અક્ષર લઘુ હોય તે ગણ. પાંપેણ.

લગત, ન૦ સમ્બન્ધ. વિ૦ લગતું. અ૦ પાસે; જોડેજ.

લગતું, વિ૦ સમ્બન્ધમાં–સાથે હોય તેવું; સમ્બન્ધી.

લગન, ન૦ [લગ્ન] સમ્બન્ધ નહિ એવાં સ્ત્રી પુરુષે–છોકરી છોકરાએ શાસ્ત્ર વિધિથી પ્રસિદ્ધરીતે સાથે રેવાને સમ્બન્ધી થવું–જોડાવું તે; વિવાહ; શ્યાદી. ૨ એ વિષયનાં જે શાસ્ત્રોક્ત કર્મ, બૈરાંઓની રીત, નાત વેવાર તે. ૩ લગનનો અવસર–ટાણું. ૪ લગનઘડી-લગનનો સમય. ૫ (જ્યોતિષમાં) પાંચ ઘડીનો કાળ. દિવસનાં છ ને રાત્રિના છ લગન. જે રાશિનો સૂર્ય હોય તે રાશિનું પ્રથમ લગ્ન ગણાય છે. એકાદા વિષયમાં જે એકાગ્ર ચિત્ત થવું તે; લેહ; એકતાર બનવું તે.

લગનસરા-સારા, પુ૦-સ્ત્રી૦ ઘણાક લોકને ત્યાં એકજ વખતે અથવા થોડા દાડાને આંતરે લગન હોય તે દાડા–કાળ. લગનસારા, મકરસઙ્ક્રાન્ત પછી તે જેઠ સુધી હોય છે.

લગનિયો, પુ૦ વરને તેડવા જનારો વહુની તરફનો કોઇ સગો. ૨ મામો લગનિયો એટલે કાઠમાઠિયો.

લગની, સ્ત્રી૦ લગન; લેહ.

લગભગ, અ૦ હદની જરાક આણીગમ; પાસે; નજીક.

લગરીએક-રીક, વિ૦ જરા; થોડું; કંઇક; લગારેક.

લગવાડ, સ્ત્રી૦-પુ૦ સમ્બન્ધ. ૨ આશકમાશુકનો જે સમ્બન્ધ તે.

લગાડવું, ક્રિ૦ સ૦ અડકે–લાગે તેમ કરવું; અરકાડવું. ટેબલને હાથ લગાડ. ૨ કામે વળગે તેમ કરવું. તેને કોઇ ઠેકાણે લગાડી દે. ૩ બાળવું–તેણે ચૂલામાં ક્યારનું લગાડી મુક્યું છે. ૪ ચોપડવું–દવા લગાડ. ૫ ધ્યાન આપવું; ખન્તથી ચોંટાડવું. ચિત્ત લગાડીને કર.

લગામ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] ઘોડાને કબજામાં રાખવાને ને ધાર્યા પ્રમાણે ચલાવવાને તેના મોડામાં લોઢાંનું જે ઘાલે છે તે; ચોકડું. ૨ એ ચોકડાંને બાંધેલી ચાંમડાની–રેશમની–સુતરનીજે દોર તે. ૩ (લાક્ષણિક) અઙ્કોશ; કબજામાં રાખવાનું–અટકાવવાનું સાધન.

લગાર-રેક, અ૦ થોડું; જરા; કંઇ.

લગાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોપડવું (ઓસડ). ૨ મારવું. તેણે તેને લગાવ્યો. ૩ લાગુ પાડવું; કામમાં આણવું–તેણે ખૂબ જુક્તી લગાવી. ૪ (અસભ્ય મણ્ડળીમાં) સ્ત્રીસું સમ્ભોગ કરવો; સોબત કરવી.

લગી, અ૦ મર્યાદા–હદ બતાવે છે; સુધી; લગણ; વેર.

લગે, અ૦ ઉત્તેજનને માટે શબ્દ–હં, ચલાવ્યો જા! ભલે?.

લગોલગ, અ૦ છેક પાસપાસે; મોડમાં; એક બીજાને અડકે તેમ. ૨ લગભગ. [પાસે; નજીક.

લગ્ગુ, અ૦ પાછળ લાગેલું હોય તેમ; સાથે; જોડે. ૨

લગ્ન, ન૦ [સં૦ લગ્–સાથે થવું–જોડાવું] લગન.

લઘિમા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આઠ સિદ્ધિમાંની એક–કેવળ હલકું–લેશભાર નહિ તેવું રૂપ તે.

લઘુ, વિ૦ [સં૦] નાનું. ૨ હલકું (ભારે નહિ). ૩ (કવિતામાં) હ્રસ્વ સ્વરનું; એક માત્રાનો (વર્ણ).

લઘુલાઘવી, સ્ત્રી૦ છૂપી ચઞ્ચળાઈ ને બારીક સફાઈવાળી કરામત–જુગતી; પેચવાળી તદબીર. 'લાખો કર કરી લઘુલાઘવીમાં, પંખીનો કર ઝાલ્યો'.

લઘુશઙ્કા–દવી, સ્ત્રી૦ મુતરવું–પિશાબ કરવો તે.

લઙ્ક, સ્ત્રી૦ પાતળી કમ્મર.

લઙ્કાં, સ્ત્રી૦ [લઙ્કા] દારૂથી ભરેલાં ઝાડ, રાખસ, વાનર ઈ૦ની રચના કરીને તેને જે એકદમ સળગાવી મુકવામાં આવેછે તે. આતસબાજી. ૨ એ નામની પુરાણ પ્રસિદ્ધ રાવણની નગરી. 'લઙ્કાંની લાડી ને ઘોઘાનો વર.'

લઙ્ગડ, લઙ્ગડું.

લઙ્ગડાવું, ક્રિ૦ અ૦ લઙ્ગડું–રાંટું ચાલવું; ખોડાવું.

લઙ્ગડું, વિ૦ [લઙ્ગ] પગે ખોડવાળું–નિર્ગત થયલું; ચાલતાં પગ તણાતો–ખઞ્ચાતો હોય તે (માણસ).

લઙ્ગર, ન૦ [ફા૦] વાણ થોભાવી રાખવાની લોઢાંની બિલાડી; નાગર. ૨ (લાક્ષણિક) સ્ત્રીને પગે ઘાલવાનું રૂપાનું ઘરેણું–જેમાં આમળેલા આંકડા હોય છે તે. ૩ એક છેડે રોડું વગેરે ભાર હોય તેવી જે ઝુલતી દોરી તે. છોકરાઓ એવી દોરીઓ એક બીજામાં ભેરવી ખેંચેછે તે રમત.—લઙ્ગર લડાવવાં.

લઙ્ગરવું, ક્રિ૦ સ૦ લઙ્ગર નાખવું; નાગરવું. લઙ્ગરવાર કરવું કેવાય છે.

લઙ્ગરિયું, લઙ્ગર (૩જા અર્થમાં).

લંઙ્ગુર, પુ૦ [લઙ્ગૂલ] વાંદરો.

લઙ્ગોટ, પુ૦ કાછો.

લઙ્ગોટબન્ધ, વિ૦ જેણે સ્ત્રી સાથે કોઈ દાડો સમ્ભોગ ન કરેલો એવો (પુરુષ).

લઙ્ગોટિયો, પુ૦ બાળમિત્ર; નાનપણમાં લઙ્ગોટી મારી સાથે રમેલો તે. ૨ વેરાગી; બાવો.

લઙ્ગોટી, સ્ત્રી૦ ફકત ઇન્દ્રિ ઢણ્કાય એટલો લુગડાંનો જે કકડો, કમ્મરે વિંટાળેલી–બાંધેલી દોરીના સમ્બન્ધમાં રાખવામાં આવે છે તે–(વાળવી–મારવી–પેરવી). ૨ (લાક્ષણિક) લઙ્ગોટી મારવી એટલે વેરાગી થવું.

લઙ્ગોટો, મોટી લઙ્ગોટી.

લઙ્ઘન, ન૦ લાંઘવું તે.

લઙ્ઘવું. લાંઘવું.

લઙ્ઘી, સ્ત્રી૦ (ભાટિયા વગેરે કેટલીક ન્યાતમાં) રડવા કુટવા આવેલાં બૈરાંઓને જે મુસલમાની ઓરત કુટણાં બોલી કુટાવે છે તે. લઙ્ઘો–સરણાઈ વગાડવાનો ધન્ધો કરનાર મુસલમાન.

લઙ્ઘોરૂ, વિ૦ રૂપાળી સ્ત્રી.

લચક, સ્ત્રી૦ લચકવું તે.

લચકવું, ક્રિ૦ અ૦ ભારથી વાંકું વળવું–મરડાવું. પાલખ, ભીત વગેરે લચકાવી. ૨ જોબનના મદમાં ચાલતાં કંમરેથી જરા મરડાવું.

લચકો, પુ૦ પોચા–ઢીલા પદાર્થની ઢગલી. વિ૦ લચકા રૂપ; ઘાડું. (લચકો દાળ).

લચડવું, ક્રિ૦ સ૦ લપેડવું; ચોપડવું.

લચાણ્ડ, લચાણ્ડ.

લચલચવું, ક્રિ૦ અ૦ લચકવું.

લચવું, ક્રિ૦ અ૦ વચમાંથી જરાક નમી જવું (લચકવા કરતાં થોડું). ૨ નરમ દોરી મુકવી; આગ્રહ મુકી દેવો; કબુલ થવા જેવી સ્થિતિમાં આવવું (માણસે તકરારમાં).

લચાણ્ડ, ન૦ એન; નડતર; માથું ફોડાવનારું. (માણસ [કામ વગેરે).

લચ્છન, [હિં૦] લક્ષણ.

લછ, લક્ષ્મી.

લછ, પુ૦ માંજો.

લજવાવું, ક્રિ૦ અ૦ શરમાવું; લાજ લાગવી.

લજામણી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ, જેની પાંતરીને હાથ અડેથી સઙ્કોડાઈ જાયછે; લાજાળી.

લજામણું, વિ૦ લાજ–શરમ લગાડે તેવું.

લજાવવું, ક્રિ૦ સ૦ લાજ–શરમ પોંચે તેવું કરવું.

લજ્જા, શરમ. લજ્જાયવાન–લજ્જાવાળું.

લજ્જાળુ, વિ૦ લજ્જાવાળું (માણસ). ૨ લાજાળીનો છોડ.

લજ્જિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] લજ્જા પામેલું.

લઞ્છન, લાઞ્છન.

લટ, સ્ત્રી૦ લામ્બા નિમાળાનો એકાદો પાતળો જથો; લામ્બા નીમાળાની ગુંચ; ચોટલાની સેર. ૨ વડની આછી મૂળી. ૩ હીર–સુતરની વણ્યા વગરની સેર. ૪ મોતી પ્રોયલાં એવી દોરી.

લટક, સ્ત્રી૦ શોભીતો મરોડ–વાંક; તરેહ; રીત. ૨ અમળાઈ પડવું તે. તે લટક આઈગયો.

લટકણ–ણિયું, ન૦ લટકતું એવું જે કંઈ તે.

લટકતું, વિ૦ આધાર–ઉદ્યમ વનાનું (જન). ૨ લટક્યાં [કરતું.

લટકવું, ક્રિ૦ અ૦ [હિં૦] ઊંચેના આધારે અન્તરિયાળ ઝુલતું રેવું; ટંગાવું. ૨ આધારવનાના થવું; ધારેલું પાર ન પડેથી નિરુદ્યમી રેવું.

લટકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ લટકે તેમ કરવું; ટાંગવું; ઝુલતું રાખવું. ૨ શોભિતું દેખડાવવાને લબડતું રાખવું.

લટકાળું, વિ૦ લટકાવાળું. લટકાળી બૈરી.

લટકો, પુ૦ શરીરના એકાદા અઙ્ગને શોભે તેવી રીતે જે મરોડથી હલાવવું તે. હાથ–કંમરનો લટકો, ચાલવાનો લટકો (પગનો લટકો કેવાતો નથી). ૨ બોલવે ચાલવે કામ કરવે જે છુટાવાળો ચાળો થાય તે.

લટપટ, અ૦ ડોક આમ તેમ કરી રમતિયાળ દેખાતું. એ શબ્દ પોપટને શિખવતાં વપરાયછે. 'લટપટપંખી ચતુર સુજાન, બોલો પોપટજી શ્રીભગવાન.' ૨ ઝટપટ; જ-

લદી. ચઞ્ચળાઈના અર્થમાં. [કરવાં; હઠવું.

લટવું, ક્રિ૦ અ૦ સઙ્કોચાવું; સમજી જવું; પાછાં પગલાં

લટિયાં, ન૦ બાબરાં; ઘણીએક લટ. એનું એકવચન લટિયું. લટિયાં પિંખવાં-ફફરાવવાં.

લઠ્ઠ, વિ૦ એકજ વિષયમાં ચિત ચોંટી રયલું હોય તેવું (જન). ૨ સ્તબ્ધ-ન હાલે-ફરે તેવા (ભમરડો).

લઠ-ઠ્ઠ, પુ૦ જાડી મજબુત ગાંઠવાળી લાકડી; ડંગોરું; ડાંગ. વિ૦ શરીરે ભરેલું; પુષ્ઠ ને બળવાળું (માણસ).

લઠિઙ્ગો, પુ૦ લઠ-ઠ્ઠ. ૨ લુચ્ચો.

લઠ્ઠો, લઠ-ઠ્ઠ.

લડકણું, વિ૦ લડે-કઙ્કાસ કરે તેવું.

લડત, બે જણની અથવા બન્ને બાજુએ થોડાં થોડાં માણસ એવી જે ચાલેલી લડાઈ તે. (ઘણું મોટું યુદ્ધ નહિ).

લડથડવું, લથડવું.

લડથડિયું, લથડિયું.

લડધું, વિ૦ ખાધેલ પિધેલ ને તોફાની (છોકરો-છોકરી).

લડબડવું, ક્રિ૦ અ૦ આચકો ખાઈ ઝુલી પડવું.

લડબડિયું, ન૦ ઠોકર ખાઈ દોડીપડવું તે.

લડવું, ક્રિ૦ અ૦ સામસામી બોલચાલ થયેથી અણબનાવ-કઙ્કાસ-કજિયો થયલો હોય તેવી હાલતમાં હોવું (તે બે લડયા છે). ૨ દુશ્મનની પેઠે સામસામી બોલચાલ-ગાળાગાળ-વળગાવળગી કરવી. (તે તેની સાથે લડેછે). ૩ મોટા સમુદાએ મોટા સમુદાય સાથે શસ્ત્રાદિક સાધને કાપાકાપ મારામાર કરવી. ૪ સરકારમાં એક બીજાની સામાં કજિયો ચલાવવો-તકરાર કરવી.

લડવૈયો, પુ૦ (લડવાના ૩ જા અર્થમાં) મોટો લડનારો; જોદ્ધો; શૂરવીર.

લડાઈ, સ્ત્રી૦ લડવું તે. ૨ અણબનાવ; કંકાસ. ૩ ગાળાગાળ; વળગાવળગી. ૪ ટણ્ટો; સરકારમાં ચાલેલો કજીયો; ઝઘડો. ૫ સઙ્ગ્રામ; યુદ્ધ; જઙ્ગ.

લડાઈખોર, વિ૦ લડે તેવા સ્વભાવનું.

લડાક, વિ૦ લડકણું.

લડાયક, વિ૦ લડવામાં કામ લાગે તેવું (બાણ વગેરે). ૨ લડવાને લાયક-લડવામાં ગુંથાયલું (માણસ).

લડાલડ-ડી, સ્ત્રી૦ લડાઈ ચાલવી તે.

લડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ બે જણ લડે તેમ કરવું. ૨ લાડે તેમ કરવું; વાલથી રમાડવું.

લડું, ન૦ બાદલું-બાલ્લું વિટવાનું તાંબાનું ઓજાર.

લડ્ડુ, લાડુ.

લઢણ, સ્ત્રી૦ રીત-તરેહ (બોલવા ચાલવાની).

લઢવું, લડવું.

લઢાઈ, લડાઈ.

લણવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપરથી કસણું તોડવું-કાપવું; કાતરવું. જુવાર-બાજરી- નાગલીના કસણા તોડવાં-લણવાં. ૨ નીચે પડેલું સાંભરી લેવું; એકઠું કરવું. ૩ ગુણ લેવો; સઙ્ઘરવું. ૪ ફળ પામવું.

લણ્ડ, પુ૦ પુરુષની ગુહ્યેન્દ્રી. ૨ કાવતરાંખોર લુચ્ચો માણસ.

લત, સ્ત્રી૦ હંમેશ વળગી-લાગી રેવું તે; ધ્યાન; લે; લગન. ૨ ટેવ; છુન્દ; વ્યસન-તે તેને ખોટી લત લાગી છે.

લતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વેલ; વેલી. [૩ લાત.

લતાડ, સ્ત્રી૦ પરિણામ ખોટું નિકળશે એમ સમજી ક્યલી વાતનો તજવીજથી ઉથલો મારી દેવો તે; જુગતીથી ફરી જવું તે-તે બોલ્યો તો ખરો પણ પછી લતાડ ખાઈગયો. ૨ મરડાવી આણવો તે (કનકવો).

લતાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ખરાબ કરવું; માઠી હાલતમાં આણવું (તાવે તેને લતાડ્યો, અફીણે તેને લતાડયો). ૨ લત લાગેથી ખરાબ થયું હોય તેમ કરવું.

લત્તાં, ન૦ એ શબ્દ લુગડાંની સાથે જોડાઈને લુગડાંના જેવું બીજું કંઈ એવો અર્થ રાખે છે. લુગડાં લત્તાં.

લત્તો, પુ૦ લગતો આવેલો જે વસ્તી-સીમનો ભાગ-જિલ્લો તે; હદને લગતી આવેલી જે જગા તે.

લથડવું, ક્રિ૦ અ૦ આચકો લાગેથી પડી જવું. ૨ (બોલવામાં) અચકાવું; અટકી પડવું. ૩ પાછળ રેઈ જવું; નિરાશ થવું. [કરવું.

લથડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ (૧ લા ને ૩ જા અર્થમાં) લથડે તેમ

લથબથ, અ૦ છેક પાસે આવી એકમેકને જોરમાં વળગેલા હોય તેમ; ભેટાભેટ. તેઓ લથબથ થઈ ગયા.

લદબદ, અ૦ લચકા જેવું હોય તેમ. ૨ કોઈ ઢીલા પદાર્થમાં બીજો પદાર્થ ખરડાઈ-લપડઈ ગયો હોય તેમ. કાદવમાં જોડો લદબદ થઈ ગયો.

લપકારો, પુ૦ ઝપટની સાથે સાપની જીભનું બાર આવવું અન્દરજવું બાર આવવું થયાં કરે તે.

લપકો, પુ૦ એકાદા ચિકણા ઘાડા ગન્દા પદાર્થનો થોડોક જે ભાગ તે. લીંટ નરક વગેરેનો લપકો.

લપકોઝપકો, પુ૦ ઝટાઝટ સેજસાજ બનવું તે.

લપટ, સ્ત્રી૦ એકદમ ઓચીંતી મારેલી ઝડપ. (બીલાડીએ ઉંદરને લપટમાં લીધો). ૨ ઝડપથી કોઈ સાથે અથડાવું તે. દોડતાં દોડતાં તે ગાયની લપટમાં આવ્યો. ૩ ધીમે ધીમે આવવું તે; લેર. (ઉંઘની-પવનની લપટ). ૪ (લાક્ષણિક) પેચ; ફાંદો (તે તેની લપટમાં આવ્યો). ૫ એકાએક સુગન્ધી ઉડી આવવી તે.

લપટઝપટ, સ્ત્રી૦ લપટ ને ઝપટ; પેચવાળી ઝડપ.

લપટવું, ક્રિ૦ સ૦ એકાદી વસ્તુ ઉપર લુગડું વગેરે ચારપાસ વિટવું. ૨ આમળો લેવો; પેચમાં લેવું.

લપટાવું, ક્રિ૦ અ૦ આમળો આવ્યો હોય તેવું થવું; વિટળાવું; વળગી રેવું. ૨ લલુતાથી ચારપાસ વિટળાયાં કરવું. ૩ લલચાવું; ફસાવું.

લપટું, વિ૦ અન્દરના ભાગમાં બરોબર સન્જડ બેસતું

આવતું નહિ પણ જરા અન્તર-બોલ રાખતું એવું; ઢીલું; રમતું. (ફળ લપટી પડી વગેરે). ૨ ઘસાઈને લીસું થયલું-બીસી, ફેર. ૩ લાલચુ (માણસ).

લપડવું,. લપેડવું.

લપડાક, સ્રી૦ કાંડાંથી તે નખ સુધીનો ચપટો હાથ કોઈના શરીરના એકાદા ભાગપર જોરમાં મારવો તે; થપડાક; તમાચો; લબડ. ૨ લાત; પાટુ-એવા અર્થમાં પણ કેટલાક લોક બોલે છે. લપડાક મારવી પણ કેવાય છે. [આંખે કાજળના લપકો.

લપકો, પુ૦ પસરેલો જાડો લેપ-કપાળે ચન્દનનો લપકો,

લપલપ, અ૦ બાર આવવું અન્દરજવું એમ થયાં કરતું હોય તેમ. જીભ લપલપ થાય છે-ગાંડ લપલપ થવી-એનો લાક્ષણિક અર્થ આવો કે ધાક-ધાસ્તીથી ગભરાવું. ૨ નકામું બહુ બોલ્યાં કરતું હોય તેમ-લપલપ કરતો બેસી રે. ૩ ઝપટથી ચીકણો પદાર્થ ખાઈજતું હોય તેમ-તે સીરો લપલપ ખાઈગયો.

લપલપાટ, સ્રી૦ વગર આવડતે ઉતાવળથી જે કરવું તે.

લપલપિયું, વિ૦ નકામું ઘણું બોલી ગરબડ કરે તેવું. ૨ વગર સમજે હાથ ઘાલી-ઉતાવળ કરીને કામ બગાડનારૂં (માણસ).

લપસાણું, ન૦ લપસી જવાય તેવું (લિપેલી ભાંય, નદી કાંઠાની કજવાળી-ખેતરની કાદવ લીલવાળી જમીન, ચિકણો બાળ વગેરે); સરકણું.

લપસવું, ક્રિ૦ અ૦ ચિકણી ભાંય ઉપર ન ઠરતાં ખસીગયલું થવું; સરકી જવું. તે લપસ્યો જો! હાથ-પગ લપસ્યો, ગાંડ લપસી.

લપાટિયો, બુસટિયો.

લપુકલપુક-લપુલપુ, એ શબ્દ ગાંડને લપલપના અર્થમાં લાગેછે ને ગાંડ લપુલપુ થઈ તેનો લાક્ષણિક અર્થ ધાસ્તીથી ગભરાઈ જવું એવો થાય છે.

લપુકું, વિ૦ જેનાં પેટમાં વાત ન રે ને જે વણપૂછે જ્યાં ત્યાં ભરડી દે તે (માણસ). વેવલું; અલાવડું.

લપેટવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપરથી આંટો લેવો અથવા ઉપરથી આંટો લઈ અન્દરનું ઢાંકવું; વિટવું; વિટાળવું. ૨ સામેલ કરવું; અન્દરની સાથે મળેલું કરવું; ફાંદામાં લેવું. તેણે તેને પણ માંય લપેટ્યો છે.

લપેટો, પુ૦ લપ્પો. લપેટામાં રેશમ જરા વધારે ને લામ્બો પટકો હોય એમ વળી કેટલાક કેછે.

લપેડવું, ક્રિ૦ સ૦ જાડું ચોપડવું; જાડો લેપ કરવો.

લપેડાવું, ક્રિ૦ અ૦ લપેડેલું થવું; ચોપડાઈ ગયલું થવું.

લપોડ, લપોડશઙ્ખ.

લપોડશઙ્ખ, વિ૦ ઠામ ઠેકાણાં વનાના જુઠા તડાકા મારનારો; ગપ્પિદાસ-ઠોલિયો. 'લપોડશઙ્ખ લાખ તો કે સવા લાખ' એવી કેવત છે.

લપોડો, પુ૦ મોટી ઉંમરના પુરુષની ગુહ્યેન્દ્રી તે. 'લે લપોડો.'

લપ્પડ, સ્રી૦ લપડાક.

લપ્પનછપ્પન, અ૦ વધારી વધારીને કેવું તે (મૂલ). લપ્પનછપ્પનની વાત જવા દે.

લપ્પો, પુ૦ જરૂર જેટલાં રેશમ સાથે નરદમ કસબ ભરી બનાવેલું જે જરનું વસ્ત્ર તે. લપ્પાની સાડી-કાંચળી-પાઘડી વગેરે.

લફડબન્ધું, લફફગું.

લફફગું, વિ૦ જેની લુચ્ચામાં શાખ હોય તે; બન્ધું; કાવતરૂં કરવે પક્કું. લુચ્ચો લફફગો૦ ૨ જુઠો; તડાકી.

લફડતું, વિ૦ લફડચાં કરે તેવું (લુગડું).

લફડવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણું નીચે લટકતું હોઈને ભાંય સાથે અડક્યાં કરવું (પેરેલાં ઓડેલાં લુગડાંએ પેરનારનાં ચાલવાથી). લફડે છે; લફડ લફડ કરેછે-થાય છે.

લફરું, ન૦ વળગેલું-સાથે લાગેલું જે નડતર તે; બેન; પજવનારૂં જે કંઈ તે. ૨ સાથે વળગેલાં જે માણસો તે (સ્રી, છોકરાં, ચાકર વગેરે). ૩ પોતાના કામમાં નડે તેવું બીજું વચમાં આવી પડેલું જે કામ તે.

લબ, પુ૦ [ફા૦] ઓઠ.

લબડધક્કે, અ૦ દરકાર રાખ્યા વના સારી પેઠ જોરથી. તેણે તેને લબડધક્કે લીધો એટલે ખૂબ ધમકાવ્યો. ૨ વાઈ પટાવીને ભભકામાં-તેણે તેની પાસે લબડધક્કે કામ કરાવી લીધું. ૩ જખમારીને. નહિ કરે તો ક્યાં જશે, લબડધક્કે કરશે.

લબડવું, ક્રિ૦ અ૦ નીચે ભાર ન વળગાડ્યો હોય તેવી લામ્બી પાતળી વસ્તુએ ઉપરના આધારે લટકી હાલ્યાં કરવું.

લબડાવવું, ક્રિ૦ અ૦ લબડે તેમ કરવું.

લબતડું, વિ૦ કૌવત વગરનું; પાતળું; મુર્ધલ.

લબાચિયો, વિ૦ ચીંદરિયો; ચીથરિયો.

લબાડ-ડી, વિ૦ જુઠું બોલવાની ટેવવાળું (માણસ).

લબાડી, સ્રી૦ જુઠું બોલવું તે.

લબ્ધ, વિ૦ [સં૦] પ્રાપ્ત કરેલું; મેળવેલું.

લભ્ય, વિ૦ [સં૦] પ્રાપ્ત થાય-થઈ શકે તેવું.

લમણું, ન૦ ગાલની ઉપરનો ને માથાની નીચેનો જે અવયવ તે-જે, ખાધેલું ચાવતી વેળા હાલતું માલમ પડેછે તે.

લમ્પટ, વિ૦ [સં૦] બીજી કશીએ વાતની દરકાર ન રાખતાં ફક્ત સંસાર સુખ વિષયનેજ અતિસે ચાહનાર ને તેમાંજ મચ્યું રેનાર (માણસ). સ્રી લમ્પટ, વિષય લમ્પટ ઈ૦.

લમ્બ, વિ૦ [સં૦] લામ્બું.

લમ્બ, પુ૦ [સં૦] ઓળમ્બો (કડિયાનો). ૨ દોરીએ બાંધેલું સીસાનું વજન (દરિયાનું પાણી માપવાને). ૩ જે ઉભી લીટી આડી લીટીપર પડીને કાટખુણો કરેછે તે (ભુમિતિમાં).

લમ્બકર્ણ, પું૦ [સં૦] ગધેડો. વિ૦ લામ્બા કાનનો (રાક્ષસ, હાથી, સસલા ઇ૦). [જે માપ તે.

લમ્બાઈ, સ્ત્રી૦ જેટલું લામ્બું તેટલું તે; લામ્બું ભરેલું એવું

લમ્બાણ, ન૦ લામ્બું અન્તર. ૨ લમ્બાઈ. ૩ વિસ્તાર; લામ્બી વિગત.–તેની વાતમાં તો લમ્બાણ બહુ આવે.

લમ્બાવવું, ક્રિ૦ સ૦ લામ્બું કરવું; વધારવું.

લમ્બાવું, ક્રિ૦ અ૦ સૂવું. (લામ્બાં પડીને). ૨ વધવું. ૩ ઘણા વખત સુધી ચાલવું.

લમ્બુસ, વિ૦ શિરસ્તાથી વધારે લામ્બું-ઊંચું (માણસ).

લમ્બોચાઈ, સ્ત્રી૦ સીધી ઊંચાઈ.

લમ્બોદર, પું૦ [સં૦] ગણપતિ (મોટું ઉદર માટે).

લય, પું૦ [સં૦] નાશ; સમુળું ઉપડી જવું તે. જગતનો લય; સમ્પત્તિનો લય, ઇ૦. ૨ એક તારું થવું તે; એકાગ્રચિત્તે એક વસ્તુમાં મન રમવું તે; લગન. ૩ બેમાલમ થઈજવું તે; સમાઈ જવું તે. સ્ત્રી૦ સૂર–અવાજ નિકળ્યા પછી તેનું ધીમ ધીમે ઓછું થઈ–મરી જવું તે; ઘટમાન થતા સ્વરની ધ્વની. ૨ (ગાયનમાં) વિરામ; માન.

લયાનત, સ્ત્રી૦ [આ૦] ગેરિયત; શરમ. ૨ માઠું–ભુંડું થાઓ એવી જે ઇચ્છા બતાવવી તે.

લલકાર, પું૦ લલકારવું તે.

લલકારવું, ક્રિ૦ અ૦ જોરથી લામ્બો સાદ કાઢવો; બૂમ પાડવી. જોદ્ધા લલકારયા. ૨ મધુરો સ્વર લમ્બાવવો. રાગ લલકારવો. [આપવી.

લલચાવવું, ક્રિ૦ સ૦ લાલચમાં પડે તેમ કરવું; લાલચ

લલચાવું, ક્રિ૦ અ૦ લાલચમાં પડવું; લોભમાં લેવાવું. ૨ મોહિત થવું.

લલના, સ્ત્રી૦ [સં૦] પ્રેમરસ ભરી નાજુક સુન્દર સ્ત્રી.

લલાટ, ન૦ [સં૦] કપાળ. ૨ નસિબ. લલાટલેખ–રેષા.

લલિત, વિ૦ [સં૦] રસભરયું; કુમળું; નાજુક. ૨ મનોહર; સુન્દર. [ગાવાનો.

લલિત, પું૦ [સં૦] એ નામનો રાગ–સુવાર થતાં પેલાં

લલુતા, સ્ત્રી૦ કોઈ વસ્તુ મેળવવાની અતિસે જે ચાહના તે; તૃષ્ણા; લોભ.

લવ, પું૦ અંશ; ભાગ. અ૦ લગાર; જરાક; થોડુંક; કંઈક.

લવઙ્ગ, ન૦ [સં૦] એક જાતનું ઝાડ અથવા એનું જે ફુલ તે–તેજાનામાંનું એક વસાણું. ૨ લવઙ્ગના આકારનું કાને ઘાલવાનું સુનાનું એક ઘરેણું. [ઘરેણું.

લવઙ્ગિયું, વિ૦ લવઙ્ગના જેવું નાનું (મરચું). ૨ કાનનું

લવણ, ન૦ [સં૦] મીઠું; લુણ; નિમક.

લવન્ત્રી, લવરી.

લવરી, સ્ત્રી૦ અતિસે બકબક કરવી તે; લવારો.

લવલવ, લવરી.

લવલવવું, ક્રિ૦ અ૦ બકવું; નિરર્થક બબડયા કરવું.

લવલવાટ, પું૦ લવરી.

લવલેશ, અ૦ જરાક; કંઈકે.

લવવું, ક્રિ૦ અ૦ વગર કારણનું ઘણું બોલ્યા કરવું. ૨ રોગના જોરશી–કેફના જોરશી ગમેતે ગમેતે સમ્બન્ધ વનાનું બોલ્યા કરવું.

લવાજમ, ન૦ [આ૦] મુદતે મુદતે આપવાનું નાણું તે (વેચાતું લિધેલાંનું અથવા બક્ષીસ દાખલ). ૨ મુકરર કરેલી જે હકસાઈ તે; દસ્તુરી; ફી.

લવાદ, પું૦ [આ૦] બેનો કજિયો પતાવવાને નિમેલા જે ત્રાહિત તે; પઞ્ચ; મધ્યસ્થ.

લવાદી, સ્ત્રી૦ લવાદનું કામ.

લવારી, સ્ત્રી૦ લવરી; બકવા.

લવારું, ન૦ ધાવણું બાળક. ૨ નાનું વાછુરડું.

લવારો, પું૦ લવરી; બકવા.

લવેઙ્ગ, લવઙ્ગ.

લવેઙ્ગિયું, લવઙ્ગિયું.

લશ્કર, ન૦ [ફા૦] લડાઈ કરનાર માણસોનો મોટો સમુદાય તે; સેન; ફોજ. ૨ જથો; ટોળું; ઝુણ્ડ–(વાણમાં કામ કરનારા ખલાસીઓનું, મજુરોનું વગેરે).

લશ્કરી, વિ૦ લશ્કર સમ્બન્ધી (માણસ, ખાતું, કામ વગેરે).

લસણ, ન૦ એક જાતનો કન્દ તથા છોડ–એ રસોઈના મસાલામાં ને ઓસડમાં વપરાયછે.

લસણિયું, વિ૦ લસણ મેળવેલું હોય તેવું. ૨ માલ વનાનું.

લસણિયો, પું૦ લસણની છેક નાની કળી જેટલો તપખિરિયા રઙ્ગનો કિમતી પથ્થર–મણી. [રાખ.

લસતું, વિ૦ શોભતું. ૨ નરમ; ઢીલું. ચાકર ઉપર લસતું

લસરકો, પું૦ વસ્તુની સપાટીપર કોઈ વસ્તુનું લામ્બું ઘસાવું તે. બે લસરકા સુંઠ ઘસ.

લસરિયું, લાસરિયું.

લસલસતું, વિ૦ ઘાડું, ચિકણું ને ચળકતું (લાડુ, ખીચડી વીગેરે). ૨ લીસું ને તેજ મારતું-(સાડી વગેરે).

લસલસવું, ક્રિ૦ અ૦ લસલસતું હોવું–થવું.

લસવું, ક્રિ૦ અ૦ લપસવું; સરીજવું.

લહરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] લેર.

લહિયો, લેયો.

લહી, લાઈ.

લળકવું, ક્રિ૦ અ૦ ગતિવાળી સ્થિતિમાં કોઈ વસ્તુએ રઈ રઈને તેજ મારવું. 'મકરાકૃત કુંડળ લળકે'. ૨ ઉમંગથી ડોલતું ડોલતું આવવું. 'પળકે આવે પરોણો ને લળકે આવે ઢોર.'

લળવું, ક્રિ૦ અ૦ નીચું વળવું. ૨ ઉમળકામાં આવી જવું; પ્રેમે ઉભરાવું. 'લળીલળી લાગું પાય.' ૩ સવાદ લાગવું; ભાવવું. (ખાવાનું).

લાંક, પું૦ પાતળી વસ્તુનો વાંક; મરોડ. (કંમર વગેરેનો).

લાંગ, સ્ત્રી૦ એક જાતનું કઠોળ-વટાણા જેવું પણ ચપટું.

લાંગકલાથ, પું૦ [અં૦] એક જાતનું સુતરઉ કપડું જેના થાન આવેછે ને જેનાં અઙ્ગરખા વગેરે બનેછે તે.

લાંઘણ, સ્ત્રી૦ દાડો રાત ભૂખ્યાં રેવું તે; ઉપવાસ. (તેને ચાર લાંઘણ થઈ છે).

લાંઘણી, સ્ત્રી૦ લાકડાં-વાંસના બે ડકુકા, દોરી-સાંકળથી જે જોડેલા ગાડીને આગલે ભાગે ધરની પાછળ બાંધી ટાંગેલા હોય છે તે-ગાડીના આગલા ભાગને, ગાડીના પાછલા ભાગની બરાબર ઊંચો રાખવાને ગોઠવવામાં આવેછે. ગાડીની લાંઘણી ગોઠવ.

લાંઘણું, ન૦ દેણદાર પોતાનું દેવું અદાકરે ત્યાંસુધી તેને બારણે લેણદારે ભુખ્યાં બેસી રેવું તે. લાંઘણું ઘાલવું કેવાય છે.

લાંઘવું, ક્રિ૦ અ૦ ભુખ્યાં તરસ્યાં બેસી રેવું-ઓઠી રેવું.

લાંઘો, પું૦ લાંઘણ; ઉપવાસ. ૨ લાંઘણું.

લાંચ, સ્ત્રી૦ કામ કાડી લેવાસારૂ કોઈને જે છાનું આપવું અથવા કોઈએ જે કંઈ લેવું તે; રૂશ્વત. લાંચ આપવી-લેવી-ખવાડવી-ખાવી.

લાંચખાઉ-ખોર, લાંચિયું.

લાંચિયું, વિ૦ રુશ્વત ખાનાર; લાંચ લેનાર.

લાંછું, લાઞ્છન.

લાંજો-ઝો, પું૦ વાંધો; હરકત; હેલ્લો; નડતર.

લાંઠ-ઠિયું, વિ૦ લુચ્ચું; બન્ધું; શઠ.

લાંઠાઈ, સ્ત્રી૦ લુચ્ચાઈ; બન્ધાઈ; શઠાઈ.

લાંણ, સ્ત્રી૦ લાવો; ઓરિયો વિતવો તે.

લાંદો, લોંદો.

લાંબટાંગિયો, વિ૦ શરીરના પ્રમાણ કરતાં જેના ટાંટિયા વધારે લામ્બા હોય તે (માણસ).

લાંબભાત, ન૦ ગયા વરસના જૂના રેયલા ભાત-ડાંગેરના છોડ; બડધો.

લાંબિટુંકી, સ્ત્રી૦ વિવેક-હદની બાર જઈ બોલવું તે; -ગાળાગાળની વાત.

લાંબિનજર, સ્ત્રી૦ દૂર પોંચે તેવી નજર. ૨ બનવાની વાતનો આગળથી જે વિચાર થાય તે.

લાંબી, સ્ત્રી૦ સપેતામાં દિવેલ લાખી તેને કુટી મસળી કરેલો જે પદાર્થ તે. બારી બારણમાં કાચ બેસાડતી વેળા કામમાં આવે છે.

લાંબું, લાંમ્બું.

લાંભું, ન૦ ભાગિયાઓના ભાગ વેંચવાસારૂ જે ચિઠ્ઠી મુકવામાં આવે છે તે.

લાઈ, સ્ત્રી૦ ઘઉંના લોટમાં પાણી રેડી ઉકાળેથી ઘાડો થયલો એવો જે ચિકણો પદાર્થ તે.

લાઈલાજ, વિ૦ ઈલાજ વગરનું; નિરૂપાય.

લાઉલશ્કર, ન૦ ફોજ; સૈન્ય.

લાએક, લાયક.

લાકડ, વિ૦ લાકડાનું બનાવેલું. લાકડ કામ.

લાકડકુકડ, ન૦ લાકડાંના કકડાનો કામડાંનો વગેરેનો પરચુટણ સામાંન.

લાકડાં, ન૦ લાકડું. ૨ બાળવાને માટે લાકડાંના જે [કકડા તે.

લાકડી, સ્ત્રી૦ લાકડાંનો પાતળો લાંબો ઘાટ જે હાથમાં લઈ મારવાના કામમાં શોખમાં ને હાથમાં રાખવામાં આવે છે તે. એ વાંસની પણ હોય છે. લાકડી કરવી એટલે આંગળી કરવી; ઉસકેરવું.

લાકડું, ન૦ પાતરાં વગરનું કાપેલું ઝાડ અથવા તેનો કોઈપણ કકડો.-લાંબો, ટુંકો, જાડો, પાતળો. ઝાડના નામ ઉપરથી તેના લાકડાંનાં નામ પાડ્યાં હોય છે. સાગના લાકડાં ઈમારત બાંધવાના કામમાં, બાવળ-ખેર વગેરેના બાળવાના કામમાં, સીસમ-સુકેડ નકસીના કામમાં આવે છે. લાકડે માકડું વળગાડવું એટલે બે જણ વચ્ચે તકરાર-ભાંજગડ થાય તેવું કરાવવું. લાકડું ઘાલવું-પેસાડવું એટલે કોઈ ચાલતાં કામની વચમાં પોતાનું કામ કરાવવું; કોઈને ત્યાં પોતાના ફાયદા શોધવાની તજવીજ રજુ કરવી અથવા ફાયદો થાય તેવું કરાવી લેવું; વચમાં હરકત કરવી.

લાક્ષણિક, વિ૦ [સં૦] લક્ષણા સમ્બન્ધી. ૨ મૂળ શબ્દાર્થ ઉપરથી અલંકાર રૂપે જે અર્થ થતો હોય તેવું. ૩ લક્ષણ સમ્બન્ધી. ૪ સાંકેતિક; સંકેતવાળું.

લાક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] લાખ.

લાખ, સ્ત્રી૦ [લાક્ષા] પિપળા બોરડીવગેરે ઉપર થતો એક જાતનો રતાસ પડતો ચીક જે રઙ્ગવાના, પોલાં ઘરેણામાં ભરવાનાં, કાગળ ઉપર છાપ મારવાના વગેરેના કામમાં આવેછે. ૨ એક જાતનો જીવડો અથવા તેને સુકવી તેમાંથી બનાવેલો રાતો રઙ્ગ. એ જીવડો બાખરના ઝાડપર વિશેષ થાય છે. કેટલીએક સાહીની અન્દર લાખની મેળવણી આવેછે. ઘણા પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓ લાક્ષારસથી પોતાના હાથ પગ રઙ્ગતી, જેમ હાલની મેદીથી રંગે છે તેમ.

લાખ, વિ૦ [લક્ષ] સો હજાર. લાખ રૂપિયાનું માણસ એટલે ઘણુંજ પ્રમાણિક ને ભલું; લાખ રૂપિયાની વાત એટલે ઘણોજ ફાયદો કરે તેવી અગતની.

લાખણસાઈ-સી, વિ૦ ચણાના લોટની કળી પાડી બાંડી તેનો ભૂકો કરી તેમાં ચાસણી પાઈ વાળેલા (લાડુ).

લાખવું, નાખવું.

લાખાગ્રેહ, ન૦ [લાક્ષાગૃહ] લાખનું બનાવેલું ઘર.

લાખિયું, ન૦ લાખનું બનાવેલું કડું બૈરાંને હાથે ઘાલવાનું ચુડીની આગળ. વિ૦ લાખવાળું-નું.

લાખીવણજારો, વિ૦ લાખ બળદ-પોઠ રાખનારો વણજારો. લાખોવણજારો પણ કેવાય છે.

લાખું, ન૦ શરીરના એકાદા ભાગ ઉપર જનમથી લાખના રંગનું જે ચાઠું હોય તે; લઞ્છન.

લાખેણું, વિ૦ પ્રતિષ્ઠિત; આબરૂદાર; પ્રમાણિક ને ભલું; લાખ રૂપિયાનું.

લાખેલેખાં, ન૦ લાખો રૂપિયાના જે જમે ઉધાર તે; લાખો રૂપિઆની જે ગણતરી તે; અગણિતપણું. ભાઈ ત્યાં તો લાખેલખાં છે, સો પાચશેના શા હિસાબ લાગવાના છે?

લાખોટો, પુ૦ બિડેલો કાગળ; ઉપર લાખનો સિક્કો મારેલો હોય તે કાગળ.

લાગ, પુ૦ ધારચું પાર પડે તેવી જે જોગવાઈ–જુક્તિ તે; દાવ. લાગમાં આવવું.

લાગટ, અ૦ સાથે; સમ્બન્ધમાં; જારીજ.

લાગતુંવળગતું, ન૦ સમ્બન્ધ રાખતું હોય તેવું કંઈ. તેમાં કંઈ તેને લાગતું વળગતું નથી.

લાગભાગ, પુ૦ સમ્બન્ધથી જે હક ને હીસ્સો તે; સમ્બન્ધીઓમાં પરસ્પર જે વેચણી વાટણી તે. [તેજવેળા.

લાગલગટ–લાગટ, અ૦ સમ્બન્ધમાં સાથેજ. ૨ તરતજ;

લાગલું, અ૦ તરતજ; તેજવેળા.

લાગવું, ક્રિ૦ અ૦ એકાદી વસ્તુને કોઈએ અથડાવું અથવા અડકવું–તેણે ચોપડી છુટી મારી તે ટેબલને લાગી; મારા હાથને તેનો પગ લાગ્યો. ૨ જણાવું; મનમાં છાપ પડવી; અસર થવી (વસ્તુ શબ્દાર્થની અથવા તેના ગુણ–ભાવની)–તેના પગ તળે કંઈ ચંપાયું તે તેને કાનખજુરો લાગ્યો, ડાકેણ જેવી લાગે છે, તારી સોટી વાંસાપર જબ્બર લાગી છે, સુન્દર લાગે છે (શબ્દ–સ્પર્શ–રૂપ રસ–ગન્ધ); અચમ્બો લાગવો, ડર લાગવો, શરમ લાગવી, દુખ–સુખ લાગવું. તેના દિલમાં ઘણું લાગ્યું છે ઈ૦. ૩ બાર નિકળીને વળગી રેવું–કેળે કેળાં લાગ્યાં, આંબે મોર લાગ્યા, ચંપેલીને ફૂલ લાગતાં બહુ દાડા થયા. ૪ ઈચ્છા–હાજત થવી, તરસ–ભૂખ લાગવી. ૫ પુષ્કળ–બહુ થવું; જારી રેવું–પિશાબ લાગ્યો છે (એનો અર્થ બીજો આકે પિશાબ કરવાની હાજત થઈ છે), ઝાડો લાગ્યો છે. ૬ શરૂ કરીને જારી રેવું–રડવાલાગી, ખાવાલાગી, ગાવાલાગી. ૭ બળવું; સળગવું (ઘરલાગ્યું), લાય લાગી એટલે મોટો ભડકો થવો અથવા મોટા ભડકાથી દુઃખ થવું. ૮ વાગવું–તેને છુરી વાગી છે. ૯ ઉપર વળગી ચોંટી રેવું–તેલીયા કાગળ ઉપર સાઈ લાગતી નથી, તે કામમાં ચિત્ત લાગતું નથી. રંગ લાગવો એટલે રંગ મચવો અથવા ખુશ થવું. ૧૦ ખરચ થવો. તે કામ કરતાં મને પચ્ચિસ રૂપિયા લાગ્યા. ૧૧ જડવું; મળવું. મુદ્દો હાથ લાગતો નથી. ૧૨ સમ્બન્ધી થવું; સગું હોવું–તે તેના મામા લાગે છે. ૧૩ જોરમાં આબાદ અડકી ઘા કરવો–તીર લાગવું. ૧૪ ભાસ થવો; દેખાવું; દીસવું; જણાવું. મને લાગે છે કે તે કામમાં તેને ફતેહ મળશે. ૧૫ લાગુ થવું–કામે વળગવું.–તે નોકરીએલાગ્યો. ૧૬ અનુકુળ–બેસતું આવવું (વસ્તુમાં).–ઝુમખામાંથી કોઈ પણ કુંચી તે કળને લાગતી નથી. ૧૭ ઘા, જખમ થવું.–ડંખ લાગ્યો. ૧૮ પછવાડે થવું; સાથે વળગી રેવું–તે તેની પૂંઠે લાગ્યો છે; ડાઘ લાગવો; મંદવાડ લાગવો, તે પેલીને લાગ્યો છે, ઘેર આવતાં વરસાદ લાગ્યો. ૧૯ મળતું આવવું; સમ્બન્ધ હોવો–તે ગુનાહને ફલાણી કલમ લાગે છે. ૨૦ નડવું; હેરાન કરતું થવું–ઉજાગરો લાગ્યો છે. પગે લાગવું એટલે પગને માથું અરકાડવું. કામે લાગવું એટલે કામને અનુકૂળ આવવું; ઉપયોગી થવું. એમાં શું તને એટલું બધું લાગી ગયું? એટલે દીલને માઠી અસર થવી–ચટકો લાગવો.

લાગું, ન૦ લાગો.

લાગુ, વિ૦ લાગેલું; સમ્બન્ધ હોય તેવું. લાગુ થવું–પડવું એટલે કોઈની પછવાડે લાગવું; સામેલ થવું. ૨ અસર થવી. (આ ઓસડ તેને લાગુ પડચું). ૩ મળતું–સમ્બન્ધમાં આવવું–તે વાત તેને લાગુ પડેછે. લાગુ રેવું એટલે વળગી રેવું. ૪ બેસતું– અનુકૂળ આવવું. (કુંચી લાગુ પડતી નથી). ૫ નિશાન સધાવું (તીરલાગુ થયું).

લાગેલું, વિ૦ શરીરે વાગેલું. ૨ ઈશ્કથી પુરુષ સ્ત્રીને અથવા સ્ત્રી પુરુષને વળગી રેયલું હોય તે (જન).

લાગો, પુ૦ હક. ૨ સમ્બન્ધ; લાગતું વળગતું.

લાચાર, વિ૦ [ફા૦] અશક્ત; નિરુપાય; નિરાશ. ૨ ગરીબ; પામર; રાંક; દીન.

લાચારી, સ્ત્રી૦ નિરાશીપણું; અશક્તતા. ૨ ગરીબાઈ; દીનતા; કંગાલિયત.

લાછ, લક્ષ્મી.

લાછાં, ન૦ અજીરણ–મોરચીના ઉપાયમાં, હાથની હથેલીમાં ને પગને તળિયે, લીંબડાના પાતરાંથી શ્વાસ છાંટી, ગરમ–તપાવેલો તવેથો ઝડપથી ફેરવવામાં આવેછે

લાછો, પુ૦ હીરની જે મોટી આંટી તે. [તે.

લાજ, સ્ત્રી૦ [લજ્જા] શરમ. સ્વભાવથી જે સંકોચ તે; શરમાળપણું. ૨ અદબ; મર્યાદા. ૩ બૈરાંઓ પોતાના મોટેરાંની અદબ રાખવામાં માથાનો છેડો મોડાપર ખેંચેછે તે–લાજ કાડવી કેવાય છે; ઘુમટો તાણવો. ૪ આબરૂ; ટેક; માન. ‘જેણે મુકી લાજ તેને નાનું સરખું રાજ.’ લાજ લાગવી–આવવી–રાખવી કેવાય છે.

લાજમ, વિ૦ [આ૦] લાયક; ઘટતું; યોગ્ય.

લાજલજામણી, લજામણી.

લાજવું, ક્રિ૦ અ૦ શરમાવું. વિવેકમાં સંકોચાવું. ૨ અદબ રાખવી. ૩ માન–ટેક જવાનો ડર રાખવો.

લાજાં, ન૦ [સં૦ લાજા] સેકેલું ભાત જે લગનમાં હોમવામાં આવે છે તે. ૨ ભાતની ધાણી.

લાજાળી, લજામણી.
લાજાળું, વિ૦ શરમાળ.
લાજાળુ, પું૦ લજામણીનો છોડ.
લાઞ્છન, ન૦ [સં૦] ચિન્હ; નિશાની (શરીર ઉપર જન્મથી હોય તે). ૨ ચન્દ્રમાના બિમ્બમાં જે ચિન્હ (હરણનું) દેખાય છે તે; મૃગલાઞ્છન. ૩ ડાઘ; બટ્ટો; કલઙ્ક.
લાટ, પું૦ સુરત અઠ્ઠાવીસીમાંનો કેટલોક પ્રદેશ પ્રાચીન કાળમાં લાટ દેશ કેવાતો. ૨ [અં૦] સોરતીમાં મુકરર કરેલા નમ્બર તે-તેમાંનો એક.
લાટ-ઠ, સ્ત્રી૦ કપાસ પિલવાના ચરખાની ઘરી જેમાં પૈડું ઘાલેલું હોય છે ને જેની વચમાં કપાસ ઘાલવામાં આવે છે તે.
લાટાનુપ્રાસ, પું૦ [સં૦] એક રીતનો શબ્દાલઙ્કાર. વાક્યમાં તેનોતેજ અક્ષર-શબ્દની તેજ અથવા જૂદા અર્થમાં જે પુનરુક્તિ થાય તે; વર્ણસગાઈ; યમક.
લાડ, ન૦ પ્રીતિના ઉભરામાં કુમળી વાણીથી બોલાવવું. તજવીજથી ખવાડવું પિવાડવું અને ઘણીક રીતે રમાડવું તે; રાજી રાખવું તે-(બાળકને સ્ત્રીને વગેરેને); હેત; વ્હાલ. ૨ પ્રસન્ન રાખવાનાં સાધન-સામગ્રી. લાડ લાડવાં-લડાવવાં કેવાયછે.(લડ ધાતુ ઉપરથી લાડચલિ.)
લાડ, વિ૦ [લાટ દેશ ઉપરથી] વાણિયાની એક જાત છે.
લાડકડું, લાડકું, શબ્દ જોવો. લાડકવાયું પણ કેવાય છે.
લાડકાલાડુ, પું૦ જનોઈ-લગન વગેરેમાં સગાં વ્હાલાંની તરફથી જે ઘસોટિયો લાડુ અથવા બરફી અથવા એ નિમિત્તનું નાણું વર-કન્યાને ભેટ આપવામાં આવેછે તે.
લાડકું, વિ૦ જેને ઘણાં લાડ લડાવવામાં આવતાં હોય-જે લાડમાં ઉછુરચું હોય તે (બાળક, સ્ત્રી વગેરે); વ્હાલું ને રમાડવા જેવું. ૨ લાડમાં બોલેલું-કરેલું; કાલું કાલું. ૩ અતીસે લાડથી ભૈકી ગયલું.
લાડલી, સ્ત્રી૦ લાડતી-લાડમાં ઉછુરેલી સ્ત્રી. "આંખ ભરો મા અલબેલડા રે, લાડલી લાવું."
લાડવાયું, લાડકું.
લાડવું, ક્રિ૦ અ૦ વ્હાલમાં રમવું; લાડ કરવું. ૨ વ્હાલ છતે સેજસાજ રિસાવું; હા ના કરવી; માંન ધરવું.
લાડવો, લાડુ.
લાડાલાડ, સ્ત્રી૦ (બીજા અર્થમાં) લાડવું તે.
લાડી, સ્ત્રી૦ લાડલી. ૨ નવી સ્ત્રી. ૩ છોકરી.
લાડિલો-ડીલો, પું૦ લાડતો-લાડમાં ઉછુરેલો છોકરો-પુરુષ.
લાડુ, પું૦ [લડ્ડુ] લોટમાં ગોળ-ખાંડ ઘી નાખી બનાવેલો ખાવાનો ગોળ પદાર્થ. એ ઘણી જાતના થાય છે. ૨ (લાક્ષણિક) ફાયદો; લાભ. ત્યાં શું લાડુ ખાવાનો છે? 'લાડુ ખાવાનું કામ નથી' એટલે સેજસાજ થઈ જાય તેવું નથી પણ અઘરૂં કામ છે. ૩ કાંચળી ઉપર કીનારી-હીરનો જે ગોળ આકાર તે.
લાડુઓ, લાડુ.
લાડેકવાયું, લાડકું.
લાડો, લાડલો. ૨ નાના પ્રકારનાં સંસારી સુખ ભોગવનારો પુરુષ-'ઓય લાડા હાય હાય.'
લાણી, સ્ત્રી૦ કાપણી (ખેતરની).
લ્હાણી, સ્ત્રી૦ ઘણાં જણને લ્હાયલી-વેંચેલી એકજ જાતની જે વસ્તુ તે (થાળી, રકાબી વગેરેની લ્હાણી).
લાણું, ન૦ લ્હાવું તે. ૨ લ્હાયલું તે.
લ્હાત, સ્ત્રી૦ મારવાને પાછુલો પગ ઉંચકવો-ઊંચકાવો તે. લાત ઉગામવી-મારવી-ખાવી. "ગાંડી ગુજરાત, આગુસેં લાત પીછેસેં બાત."
લાતી, સ્ત્રી૦ બન્દર ઉપર વ્હાણમાંથી ઉતર્યા પછી તરત જ્યાં માલ પડે તે ખુલ્લું ઠેકાણું-વખાર તે.
લાદ, સ્ત્રી૦ હાથી-ઘોડા-ગધેડાંનું જે અઘેલું તે.
લાદવું, ક્રિ૦ સ૦ એક તરફનો આગલો પાછુલો પગ થોડોક અન્તર રાખી ખેંચી બાંધેલો હોય તેવી હાલતમાં ઘોડાં-ગધેડાંને આણવું. ૨ ઊંટ ખચ્ચર ગધેડાં બળદ ઉપર ભાર-બોજ બાંધવો-ગોઠવવો-મુકવો.
લાદી, સ્ત્રી૦ જે પથ્થર, પાસેપાસે બેસાડી બનાવેલી સપાટ જમીન તે; ફરસબન્ધીને માટે જે પથ્થર તે. ૨ ફરસબન્ધી.
લાધવું, ક્રિ૦ સ૦ લાદવું (૨ જા અર્થમાં).
લાધવું, ક્રિ૦ અ૦ તરતાં વ્હાણે થોડાં પાણીમાં જમીન સાથે લાગવું-અડકવું; અટકવું; થોભવું. ૨ પ્રાપ્ત થવું; હાથ લાગવું; જડવું; પાવું.
લાનત, લયાનત.
લાપન, ન૦ [સં૦] અઘરી ગોઠવણવાળું વાક્ય, રચનાનો પદચ્છેદ કરી સમજવું; અર્થજ્ઞાન કરવું તે.
લાપસી, સ્ત્રી૦ કનસાર. ૨ ઝીણા લોટનો કનસાર. ૩ ઘઊંના ત્રણ કકડા થાય એવા ભરડીને શીરાની પેઠે બનાવેલો મસાલાદાર જે પદાર્થ તે. ત્રણાધારી લાપસી.
લાફાલાફ,સ્ત્રી૦ફુલાસ-મોટાઈમાં ઘણું ખરચવું-ઉડાવવું તે
લાફો, પું૦ બારી બારણા બન્ધ રાખવાને જે આડો લાકડાંનો કકડો તે. ૨ નીચે જડી ઉભાં કરેલાં થાંભલાંને ઉપરથી આધાર મળતાં સુધી તેને થોડી વાર જે સાકટી લગાડી ખીલો મારવો તે; નોધ.
લાબડી, લાવરી.
લાબરૂં, વિ૦ કુમળું.
લાબસી, લાપસી.
લાબું, ન૦ કુંવારનું પાતરું.
લાભ, પું૦ [સં૦] ફાયદો; નફો; પ્રાપ્તિ. ધર્મલાભ! એટલે ધર્મનો અથવા ધર્મવડે લાભ થાઓ! ૨ વેચવાનો ધન્ધો કરનાર પોતાના માલનું માપ ભરતાં જે પેલું માપ ભરે છે તે. એક કેવાને બદલે લાભ કેછે.

લાભકારી, વિ૰ [સં૰] લાભ કરે તેવું.
લાભાલાભ, પું૰ લાભ ને અલાભ; નફો નુકસાન. ૨ આમ તેમ મૂાલવું તે. ૩ લાફાલાફ.
લાભોજ્જિલાભ, વિ૰ તોલની જેટલી ધારણ થાય તેમાંની જે પેલી પ્રારંભની તે. લાભોજીલાભ ન કરીશ એટલે જેવી પેલી ધારણ મોટે મને ભરી તેમ ન ભરતો.
લામણદીવો, પું૰ લોડાંની ચીપોને આડી અવળી જડી તેમાં એક દિવાને માટે ચાકું રાખી બનાવેલો ઘાટ જેમાં ઘીનો કાકડો સળગાવવામાં આવે છે. લગનમાં રાત્રે વરઘોડા વગેરેમાં વરની મા એ દીવાને હાથમાં લબડતો રાખી બીજાં બૈરાંઓની આગળ ચાલે છે; નામણદીવો.
લામ્બું, વિ૰ [લમ્બ] સીધી લીટીમાં–તેજ દિશામાં વધારે ખેંચેલું–વધારેલું હોય તેવું; સ્થળ–સમયમાં ઘણું અન્તર–છેટું હોય તેવું; મોટું; ઘણું. લામ્બીજગા, લામ્બી દોરી, લાંબો વાંસ, લાંબા ગાઉ, લાંબું ઘર, લાંબા દાડા, ઈ૰ (ટુંકાંનું ઉલટું). ૨ પોળાઈના સમ્બન્ધમાં જેટલું જે વધારે તેટલું તે–ઉત્તર દક્ષણ લામ્બું ને પૂરવ પશ્ચિમ પોળું અથવા ઉલટું. ૩ પોળાઈના સમ્બન્ધમાં જે લમ્બાઈ તેનું માપ બતાવે છે–ચાર ગજ લામ્બું. ૪ શિરસ્તાથી વધારે ઊંચું. આ માણસ લાંબો છે, ઓનું કદ લામ્બું છે (ટુંકાંનું ઉલટું). ૫ વિસ્તારવાળું; મોટું–લાંબું કુટુંબ, લામ્બો ગ્રન્થ, લામ્બી વાત. અ૰ લામ્બું હોય તેમ; આઘે; દૂર. મોત બહુ લામ્બું છે શું કરવા ઘભરાય છે. લામ્બાં થવું એટલે સુવું. ૨ ઊંચેનું લેવાને પગના આંગળાં ઉપર ઉભું થઈ હાથ ઊંચા કરવા. ૩ વેપારમાં ઘણી ખોટ આવવી (લામ્બા થઈ જવું પણ કેવાય છે). લામ્બા થઈગયા–મરીગયા. લામ્બાં પડવું એટલે સુવું. લાંમ્બું કાડવું એટલે ઘણા દાડા જીવવું. ૨ ઘણા દાડા ખોટી રાખવું. ૩ લાંબો તાર કાડવો (કરોળિયાએ).
લાય, સ્ત્રી૰ તાપનો ભડકો; અગ્નિની મોટી આંચ. ૨ ભૂખથી–મનના દરદથી પેટમાં જે ઉનુંઉનું થઈ આવવું તે; બળતરા. ૩ એક જાતનું રેશમી કપડું.
લાયક, વિ૰ [ફા૰] યોગ્ય; પાત્ર; શક્તિમાન્; ગુણવાન્ (માણસ). ૨ યોગ્ય; ઘટિત; ઘટારત; જેવું જોઈએ તેવું; અનુકૂળ (કામ, જગા, વખત, બોલ).
લાયકી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] યોગ્યતા; શક્તિ; ગુણ; ઘટિતપણું.
લાયરી, સ્ત્રી૰ [અં૰] કાયદાની વાકફગારીની પતરાજખડાઈ.
લાર, સ્ત્રી૰ હાર. ધાર–લીટીના જેવી સીધી. માણસ, કીડી વગેરેની લાર ચાલી.
લારી, સ્ત્રી૰ પછવાડેથી ધકેલીને હાંકવાની એક જાતની ખુલ્લી ગાડી (રેલની સડક ઉપરની).
લારું, ન૰ ઝાંખરું. 'મનથી મુકીદેજેરે માયાનું લારું.'
લારે, અ૰ પછવાડે.
લારો, ધગધગતો અઙ્ગારો.
લાલ, પું૰ છેલ; ફાંકડો પુરુષ; રઙ્ગીલો; ઈશકી; બાંકો. ૨ રાતા રઙ્ગનો પક્ષી.
લાલ, વિ૰ [ફા૰] રાતા રઙ્ગનું. સ્ત્રી૰ માણેક; રાતો મણી.
લાલચ, સ્ત્રી૰ લલચાવું તે; લોભે મોહમાં પડવું તે. ૨ લોભાવાને–મોહમાં નાખવાને જે કંઈ કહેલું–બતાવેલું–આપેલું તે; લાંચ.
લાલચટક–ટૂક, વિ૰ તેજ મારતું રાતું; કસુમ્બા જેવું રાતું. લાલચોળ પણ કેવાયછે.
લાલચુ, વિ૰ લાલચ–લોભ–લલુતા રાખનાર.
લાલજી, પું૰ કૃષ્ણના બાળ સ્વરૂપની–ઘુટણિયાં તાણતી વેળાના સ્વરૂપની ધાતુની મૂર્ત્તિ.
લાલન, ન૰ [સં૰] લડાવવું–હુલરાવવું તે.
લાલમલાલ, વિ૰ લાલ રઙ્ગનું. ૨ આંખ–જીવને ખુશ કરે તેવું. ૩ ફાંકડું. [લોભ.
લાલસા, સ્ત્રી૰ [સં૰] આતુરતા; ઈચ્છા. ૨ તૃષ્ણા;
લાલા, પું૰ ગુલ્લાલા. ૨ લાલાઈવાળો–રઙ્ગી–ફક્કડ પુરુષ.
લાલાઈ, સ્ત્રી૰ છેલાઈ; ફક્કડાઈ; બાંકાઈ; રઙ્ગીલપણું.
લાલાજી, પું૰ લાલાઈવાળો પુરુષ; ખુશમિજાજી; તબિયતી.
લાલિત્ય, ન૰ [સં૰] ભાષણ–કાવ્યમાં પદ–શબ્દ રચના સમ્બન્ધી જે કુમળું સૌન્દર્ય તે.
લાલી, સ્ત્રી૰ તનદુરસ્તીને લિધે શરીર ઉપર, વિસેષે ગાલપર જે તેજી મારવી તે; લાલસુરખી.
લાવ, લાવો.
લાવણતા–ઈ, લાવણ્ય.
લાવણી, સ્ત્રી૰ [હિં૰] એક રીતની કવિતા રચના. [ત્રક.
લાવણીપત્રક, ન૰ ચાલતા સાલના આસામીવાર લેણાનું પ-
લાવણ્ય, ન૰ [સં૰] સરળતાનું સૌંદર્ય; છુટાવાળી ફોડ; સફાઈ. (ભાષણ લખાણ વગેરેની).
લાવરી, સ્ત્રી૰ એક જાતનું પક્ષી. એ ભોથાંમાં–ઘાસ વગેરેના ઝુમખાંમાં રેછે.
લાવલશ્કર, લાઉ લશ્કર.
લાવવું, ક્રિ૰ સ૰ પાસે આવે તેમ કરવું; આણવું. લાવી મુકવું એટલે બન્ધ ન બેસતું હોય તેને બન્ધ બેસાડવું–ઠેકાણાસર આણવું.
લાવું, ક્રિ૰ સ૰ રૂડે પગરણે–પ્રસંગે પોતાના વર્ગ–મણ્ડળના સર્વે જણને એકજ જાત–કિંમતની વસ્તુની ભેટ કરવી; ખુશાલીમાં સૌને સરખું બક્ષીસ આપવું. ન્યાતમાં થાળી લાઈ, ગરબામાં ઘુઘરા લાયા ઈ૰.
લાવો, પું૰ [લાભ] ઈચ્છેલાં કોડ–સુખ–આનન્દનો જે ભોગવટો તે; ઓરતો; ઓરિયો. લાવો લેવો કેવાયછે.
લાસ, સ્ત્રી૰ મુડદું; શબ.
લાસ, વિ૰ [અં૰] છેલ્લું (વર્ગમાં). ૨ નુકસાનીમાં આવી ગયલું–તે વાણ–તોફાનથી લાસ થયું.

લાસરિયું, વિ૦ વિસરભોળું; ઠામ ઠેકાણાં વનાનું; રસળાટવાળું (માણસ-કામ).
લાહ, લ્હાય.
લાહાવું, લ્હાવું.
લાહાળો, લ્હાળો.
લાહો, લ્હાઈ.
લાહે-ય, લ્હાય.
લાહેરી, લ્હાયરી. [ગળવી કેવાય છે.
લાળ, સ્ત્રી૦ મોડાંમાંથી નિકળતો ચિકણો પ્રવાહી. લાળ
લાળિયું, વિ૦ ઘણી લાળ પડતી હોય તેવું (છોકરું).
લાળી, સ્ત્રી૦ કાનનો નીચલો લબડતો ભાગ જેમાં વે પાડવામાં આવેછે તે. ૨ ઘણ્ટા-ઘણ્ટડીનું લોલક.
લ્હાળો, પુ૦ ધગધગતા દેવતાનો અંગારો.
લિંડી, લીંડી.
લિંબડો, પુ૦ [નિમ્બ] એક જાતનું ઝાડ-એનાં પાતરાં ફળ કડવાં હોયછે. કોઈ લિંબડા મીઠા હોય છે ને તેનાં પાતરાં કઢીમાં નાખવામાં આવેછે તે કઢિયોલીંબ.
લિંબુ, લીંબુ.
લિંબોણ-બોઈ, સ્ત્રી૦ લીંબુનું ઝાડ.
લિંબોડી-ળી, સ્ત્રી૦ લિંબડાનું ફળ.
લિખિયું, ન૦ લીખ કાડવાની ઝીણા દાંતાની કાંસકી.
લિઙ્ગ, ન૦ [સં૦] ચિન્હ; નિશાની. ૨ (વ્યાકરણમાં) પુરુષ-સ્ત્રી એ જાતિભેદ દર્શક સંજ્ઞાતે. પુલ્લિઙ્ગ, સ્ત્રીલિઙ્ગ ને નપુંસકલિઙ્ગ. ૩ મહાદેવની પિણ્ડી-બાણ. ૪ સૂક્ષ્મપણું; અરૂપ દેહત્વ. પુ૦ પુરુષ-નરજાતિની જે ઈન્દ્રી તે.
લિઙ્ગદેહ, સ્ત્રી૦ [સં૦] દશ ઈન્દ્રી, પાંચ પ્રાણ, મન ને બુદ્ધિ, એ સત્તર તત્વની એકઠી કલ્પેલી એવી જીવની જે દેહ તે; જીવાત્માનું સૂક્ષ્મ શરીર તે; આ જડ શરીરમાંથી નિકળ્યા પછી જ્યાં જીવ રેછે તે શરીર.
લિઙ્ગાયત્તી, વિ૦ કોટમાં શિવલિઙ્ગ રાખનાર લોકની જાતિ છે-દક્ષણમાં.
લિંટિયું, વિ૦ જેને વારે વારે નાકમાંથી લીટ આવ્યા કરતું હોય તેવું; લીટથી ખરડાયલું.
લિધરો, વિ૦ લબાચિયો; ચિથરિયો.
લિપાણ, ન૦ લિપવું-લિપેલું તે. ૨ લિપવાની રીત.
લિપવું, ક્રિ૦ સ૦ મટોડાંની ભાંય ઉપર છાણમાટીની ગાર ફેરવવી-લગાડવી. ૨ કોઈપણ પ્રવાહી-ઘાડી વસ્તુ, કોઈપણ સપાટી ઉપર પસરે-પથરાઈજાય તેમ કરવું. ૩ લિપીને બગાડી નાખવું.
લિપિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ભાષામાં બોલાતા વર્ણને તેની વતીના જે ચિન્હો નક્કી કરી રાખવામાં આવેલાં તેની પંક્તિ અથવા તે માંડવાની રીતી. **લિપિધારા** એટલે વિશેષે કરીને લિપિનું જ્ઞાન થવાસારુ જે પોથી તે.

લિમડી, સ્ત્રી૦ લિંબડાની એક જાત.
લિમડો, લિંબડો.
લિમોચ્છવ, પુ૦ ચૈતર સુદ પડવો-એ શાલીવાહન શકના નવાં વરસને દાડે લિંબડાનો રસ પીવાનું મહાત્મ મનાયછે.-દક્ષણીયોની રીતછે પણ કેટલાંક ગુજરાતી બ્રાહ્મણો પણ તે પાળેછે.
લિમ્બ, લિંબડો.
લિલઝામું, લિલામું.
લિલમ, ન૦ લિલા રંગનો કિમતી પથ્થર.
લિલવટ, ન૦ કપાળ.
લિલવા, પુ૦ વાલ પાપડીમાંના દાણા.
લિલવેણ, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઘાસ જેની સળીની ટોપલી કંડિયા બનેછે.
લિલવો, પુ૦ સ્ત્રીની ગુહ્યેંદ્રિની વચમાં જરા ઉપરથી ચામડીનો જે બાર જણાતો લમ્બ ગોળ ભાગતે; ટણિયો-ટણો.
લિલાંપાણી, સ્ત્રી૦ ભાંગનું પાણી.
લિલાણ, ન૦ લીલીચાર ઉગેલી હોય તેવું જે મોટું ખેતર-મેદાન તે; લીલોતરીની જગો.
લિલામ, ન૦ હરાજ; ઉછ્છાલણી તે.
લિલામું, ન૦ લીલું ચાઠું-ચામઠું (માર પડવાથી).
લિલાલ્હેર, સ્ત્રી૦ સુખ કરતું એવું જે ભરપૂરપણું તે; પુષ્કળ સમૃદ્ધિ. વરસાદથી લિલાલ્હેર થઈ રહી, તેને ઘેર તો લિલાલ્હેર છે. [ચડતું.
લિલીઘોડી, સ્ત્રી૦ પિવાની-પિધેલીભાંગ. લિલી ઘોડીપર
લિલીચાહ-હે, સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ-એનાં પાંતરાં લામ્બા ને ળાં થાયછે. એનો બાફ લેવામાં આવેછે ને પિવાની ચાહાસાથે મેળવવામાં આવેછે. ૨ પીવાંની ચાહની એક જાત.
લિલુંછમ, વિ૦ ઘણુંજ લીલું.
લિલુંસુકું, વિ૦ લિલી-કુમળી કે સુકી-કઠણ વસ્તુ. (મારવાની). ૨ સારું માઠું થવાનું તે. તે લિલાં સુકાંનો કંઈ વિચાર કરયા વના ઝોકાવ્યો જાયછે.
લિલોકાળ, પુ૦ અનર્ગળ વરસાદ પડવેથી ખેતરમાં ધાન પાકતું કોઈ જાય તે કાળ.
લિલોતરી, સ્ત્રી૦ જમીન ઉપર લીલાં ઝાડ ઘાસ વગેરેની જે લીલી રચના તે.
લિલોમેવો, પુ૦ લીલી દરાખ, જમરૂખ, અનેનાસ, કેળાં, કમરખ, અંજીર વગેરેને એ શબ્દ લાગે છે. (સુકામેવામાં બદામ ચારોળી અખોડ કાજુ વગેરે છે).
લિસોટી, સ્ત્રી૦ નાની લીટી (એ વાંકીચુંકી પણ હોય).
લિસોટો, પુ૦ મોટી વાંકીચુંકી લિસોટી.
લિસ્ટ, ન૦ [અં૦] યાદી; ટીપ.
લીક, લીટી. [ઈંડાં તે.
લીખ, સ્ત્રી૦ [લિક્ષા] માથાંના નિમાળામાં જે જૂનાં ઝીણા

લીટ, ન૦ નાકની અન્દરનો નરમ મળ (લીટીના આકારમાં પડે છે માટે).

લીટી, સ્ત્રી૦ સુઈ રઙ્ગ વગેરેથી પાડેલું દોરા જેવું જે લાંબું ચિન્હ તે. લિટિયોથી સપાટી ઉપર આકારની હદ બન્ધાય છે; રેષા; સતર.—લીટી સીધી હોય ને વાંકી પણ હોય. દોરવી-પાડવી-કાડવી. ૨ હાર; પંગતી. ૩ (કવિતામાં) એક ચરણ જેટલી અક્ષર સમુદાય વાળી જે પગલી તે. ૪ થોડુંક લખેલું તે (ચાર લીટી લખી આપની). ૫ પા રૂપિયો-પાવલાંનો સંકેત શબ્દ. ૬ (ભૂમિતિમાં) જરા પણ પોળાઈ નહિ તેવી માનેલી જે લમ્બાઈ તે. ૭ હદ; સીમા; આડોઆંક.

લીટો, પુ૦ જાડી લીટી.

લીડી, સ્ત્રી૦ બકરીની-સસલાની-ઊંદર, ઝલ વગેરેની અધાર. (કંઈક લાંબી હોય છે).

લીડું. ન૦ કુતરાં-ગધેડાં વગેરેની અધાર (ગોળ હોય છે).

લીધું, લેવુંનો ભૂતકાળ.

લીધે, અ૦ તેથી; તેટલામાટે; કાબૂલ રાખ્યા પછી.

લીન, વિ૦ [સં૦] સમાઈ ગયલું. ૨ એકાગ્રચિત્ત-એકતારૂં થયલું; લૈ લાગેલી એવું. [મીઠાં.

લીબુ, ન૦ એક ફળ. એ બે જાતનાં થાય છે—ખાટાં ને

લીમ-ડો, [નિમ્બ] લિંબડો.

લીલ, સ્ત્રી૦ બાંધેલાં પાણીમાં અથવા પાણીને સંયોગે પથ્થર ભીત ઉપર જે લીલા રઙ્ગની ચિકાસવાળી ઝીણા તંતુરૂપ જે વનસ્પતિ થાય છે તે. ૨ નીલોદ્વાહ; અધુરે વરસીએ પરણાવવું તે.

લીલકણ્ઠ, નીલકણ્ઠ.

લીલવણ, સ્ત્રી૦ લિલવેણ.

લીલા, સ્ત્રી૦ [સં] ક્રીડા; ખેલ; નાટકી શોભા; તમાશો. ૨ ગુણ કર્મની શોભા; ઠાઠ; ખુબી. ૩ અવતાર; અવતારમાં જે અદ્ભુત કામ દરસાવેલાં તે. બારની લીલા એટલે શરીરથકી પર એટલે બારના પદાર્થોનું નાટક અને માંયની લીલા એટલે મનો વિકાર, જ્ઞાન ઇ૦ નું નાટક. 'સ્વભાવલીલા વળી યોગની, જ્ઞાન લીલા વળી ભાળૂંરે; ભેદ ન પામૂં નર્મદ તોએ, અકળિત રસમાં માલૂંરે.' લીલા વસ્તારી એટલે લીલા કરી મરીગયા.

લીલાલેર, લિલાલેર.

લીલીપીઠ, સ્ત્રી૦ શાક બજાર; બકાલ-લુ પીઠ.

લીલું, વિ૦ કુમળા છોડ, પોપટ વગેરેનો રઙ્ગ બતાવે છે. એ રઙ્ગનું તે. આસમાની ને પીળો મળીને લીલો રઙ્ગ થાય છે. ૨ પાણી મચેલું; ભિનાસવાળું. લીલીભાંય, ધોતીયું લીલું છે. ૩ રસવાળું (સુકું નહિ). લીલો મેવો. ૪ તાજું; પસાથી ભરપૂર. એ અર્થમાં કવચિત બોલાય છે—તે લીલો છે ભાઈ. લીલું કરવું એટલે ઉકાળવું-કંઈ નવું જુંનું કરવું.

લીલુંછમ, વિ૦ ઘણું લીલું.

લીસું, વિ૦ ખરબચડું નહિ પણ સાફ; હાથ લસી જાય તેવું ને કંઈક ચળકતું.

લીહ-હી, સ્ત્રી૦ લીટી. ૨ હદ; આડોઆંક. લીહ-હી વળી (જુનાં પુસ્તકોમાં).

લુંગી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] માથું બોડતી વખત ખોળામાં પાથરવાનો લુગડાંનો કકડો (હજામનો).

લુંછવું, લુછવું.

લુંટવું, લુટવું.

લુંડી, સ્ત્રી૦ લાંડી; લાણ્ડી.

લુઇ, સ્ત્રી૦ તૈયાર કરેલી કણેકનો ગોળો. ૨ લુ.

લુઓ, પુ૦ કણેકની લુઈમાંથી કરેલા ગોળા જે વણવામાં આવે છે તે—લુઆ કરવા-પાડવા-ચાંપવા. (અસભ્ય લોકમાં) લુઆચાંપવા એટલે સ્ત્રીની છાતી પકડી ડાબવી.

લુક, લુ.

લુખરી, સ્ત્રી૦ ખુજળી.

લુખિયું, ન૦ જે મટોડાંના નાના ઘાટવડે ભરવાડ દુબળા વગેરે તંબાકુ પિએછે તે.

લુખ્ખું, વિ૦ ચોપડયા વગરનું; ગળે વળગે તેવું (રોટલી વગેરે). ૨ અથાણાં શાખ વગરનું એકલું (ખાવાનું). ૩ રસ-તેજ વનાનું; ફીકું (લૂખો ચેહેરો).

લુગડાં, ન૦ પેરવા ઓડવાના વસ્ત્ર-કપડાં. લુગડાંલત્તાં એટલે લુગડાં ને તેવીજ બીજી વસ્તુઓ. લુગડાંબોળ એટલે લુગડાં બોળવાં પડયાં હોય તેમ. લુગડાં લેવાં એટલે લુટવું. લુગડાં લેવાવાં એટલે લુટાવું. ૨ હારીજવું.

લુગડું, ન૦ વસ્ત્ર; કપડું. પેરવા ઓઢવા પાથરવા વગેરેના કામમાં આવતો સુતર રેસમ વગેરેનો વણેલો જે ઘાટ તે. ૨ સ્ત્રીને પેરવાનું જે વસ્ત્ર તે. [જે ગોળો તે.

લુગદી, સ્ત્રી૦ પાણી સાથે અથવા શિવાય વાટેલા પદાર્થનો

લુઙ્ગી, લુંગી.

લુચ્ચાઈ, સ્ત્રી૦ લુચ્ચાપણું; ખન્ધાઈ; ચોટ્ટાઈ.

લુચ્ચું, વિ૦ [હિં૦] ચોરી જુઠાણું ને જુગતી એ ત્રણ વાનાનો ભેગ હોય તેવું બોલનાર-કરનાર (માણસ); ખન્ધુ; ઠગ. ૨ પક્કું; છળભેદ સમજી જનાર. ૩ સેજસાજ જુગતું જુઠું આચરણ કરનાર;—એ અર્થ વાલમાં વપરાય છે.

લુછણિયું, ન૦ લુછવાનું કપડું.

લુછવું, ક્રિ૦ સ૦ લુગડું ઘસી-ફેરવી ભીનું-મેલું હોય તે સાફ કરવું.

લુટફાટ, સ્ત્રી૦ ફાડી ભાંગીને-ધામધુમથી લુટવું તે.

લુટવું, ક્રિ૦ સ૦ જબરદસ્તીથી-મારીને છીનવી લેવું; બળાત્કારે હરીલેવું. ઘણા જણે એકદમ પડીને જેનાથી જેટલું લેવાય તેણે તેટલું લઈ લેવું-વરઘોડાની પછ્વાડેની વાડી લુટવી. ૩ એકની મરજી ઉપરાંત અથવા

તેની છુપી મરજી જોઈને તેની સાર વસ્તુનો બીજાએ ઉપભોગ કરવો; જોબન લુટવું.

લુટાઉ, વિ૦ લુટથી મેળવેલું. ૨ ધણી વગર લુટાઈ જવું હોય તેવું (માલ).

લુટારો, પુ૦ લુટનારો.

લુટાલુટ, ન૦ અહીં તહીં લુટવું તે. ૨ જેમ જેનાથી લેવાય તેમ તેણે નિડરપણે લેઈલેવું તે અથવા કોઈ વસ્તુનું અહીં તહીં લુટાઈ-વપરાઈ જવું તે.

લુટાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ લુટે તેમ કરવું. ૨ વેરીનાખવું; ઉડાવીનાખવું.

લુણ, **લૂણ**. લુણ ઉતારવું એટલે બલા કાડવાને માથાપર રાઈમીઠું ફેરવી ભાંયપર-ચુલામાં નાખવું. ૨ કાકડીને ડિંચકાં આગળથી જરાક કાપી તે ઉપર મીઠું ભભરાવી કાપેલું ડિચકું ઘસી કડવાસ કાડવી.

લુણચાં, ન૦ કાકડી ચિભડાંની કાતળી પાડી માંય મીઠું લાખી તૈયાર કરેલો પદાર્થ (ખાવામાં લેવાને).

લુણહરામ, વિ૦ જેના ઘરનું અન્ન ખાધું હોય તેનું ભુંડું કરનાર; કૃતઘ્ની; નિમકહરામ. લુણહરામી-નિમકહરામી-કૃતઘ્નતા.

લુણી, સ્ત્રી૦ એક જાતની ખાટી ભાજી-મોરસના જેવી.

લુણો, પુ૦ મટોડાં ઈંટ છો વગેરેમાં જે ખારનો ભાગ તે-લુણો લાગવો એટલે લુણો ખાર દેખાવો; ભીત ઉપર છારી વળવી.

લુપ્ત, વિ૦ [સં૦] વચમાંથી કાપીનાખેલું-મુકીદીધેલું (અક્ષર; શબ્દ ઇ૦).

લુપ્તોપમા, સ્ત્રી૦ અપૂર્ણ ઉપમાં (પૂર્ણોપમા નહિ). ઉપમામાં ઉપમેય, ઉપમાન, સામાન્ય ધર્મ ને વાચક એ ચાર વાનાં સ્પષ્ટ જોઈએ પણ જ્યાં એક અથવા બે ઓછાં હોય ત્યાં લુપ્તોપમા જાણવી. વિજળી જેવી, ચન્દ્રવદની, કનકલતા ઇ૦.

લુબ્ધ, વિ૦ લોભાઈ ગયલું.

લુબ્ધાવું, ક્રિ૦ અ૦ લોભાવું; લાલચુ થઈ રેવું.

લુમ, **લૂમ**.

લુમકો-બો, પુ૦ મોટી લુમ. ૨ મોટી પ્રાપ્તિ; ફાયદો. શું લુમખો લુટાઈજવાનો હતો કે વેલા વેલા આવ્યો.

લુલી, **લૂલી**. [એની જાત.

લુવાર, પુ૦ [લોહકાર] લોડાંના ઘાટ ઘડનારો અથવા

લુવો, **લુઓ**.

લુહાર, **લુવાર**. [ઝપટ લાગે તે.

લૂ, સ્ત્રી૦ ઉનાળાના દાડામાં જે ગરમ-ઉની વનસ્પતીની જે

લૂખું, **લુખ્ખું**.

લૂટ, સ્ત્રી૦ લુટવું તે. ૨ લુટેલું તે.-જબરદસ્તીથી અથવા દુસ્મનને હરાવ્યા પછી તેનું જે મળેલું તે. ૩ ઉડાવી દીધેલું તે.

લૂણ, ન૦ [લવણ] મીઠું; નિમખ. (રસોઈમાં વપરાયછે). ૨ જેને ત્યાંનું અન્ન ખાધું હોય તેનો જે ઉપકાર તે.

લૂમ, સ્ત્રી૦ ડાળી સાથે વળગેલો જથો; ઝુમખો. ફળાં દરા-

લૂલી, સ્ત્રી૦ [લાલા] જીભ. [ખની લૂમ.

લૂલું, વિ૦ વાંકું થઈજઈ છેકજ નિર્ગત-નબળું થયલું એવું (શારીરનો એકાદો અવયવ). ગરદન લૂલી, હાથ લૂલો, પગ લૂલા, કમર લૂલી. ૨ અશક્ત; નિર્બળ (માણસ).

લૂંકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ લૂંકો કરવો. ૨ ધુજાવતાં લમ્બાવવું; મુલાવવું (સ્વર). [મરોડ.

લૂંકો, પુ૦ હાથ-કંમર-ડોકનો શોભીતો ચાળો; લાંબો

લૂંઘાવું, ક્રિ૦ અ૦ જરાક ખોડાવું; પગ જરા જુદો પડવો. તે છોકરો લંઘાયછે, પગ લંઘાતો પડેછે.

લૂંઘી, સ્ત્રી૦ બાળકને સારૂ જે નાનો લંઘો તે.

લૂંઘો, પુ૦ કંમરથી તે પગની ઘુંટી સુધી પેરવામાં આવતું સુતરઉ કપડું જે હોરાઓ અને પ્રસંગે હિંદુઓ પેરેછે તે.

લૂંચી, સ્ત્રી૦ ઘઉંની કણેકની બે પડી થતી, કુંમળી, પાતળી [રોટલી.

લે, લય (૨ જા અર્થમાં).

લેંકાવવું, લૂંકાવવું.

લેકિન, અ૦ [આ૦] પણ; તોય.

લેંકો, લૂંકો.

લેખ, પુ૦ [સં૦] લખેલું તે. ૨ કોઈ બાબતનો લખેલો કરાર; ખત, ચીઠ્ઠી વગેરે. લખપત્ર પણ કેવાય છે. ૩ શિલા-તાંબા ઉપર જે કોતરેલું તે-શિલાલેખ, તામ્રલેખ ઇ૦. ૪ નસીબ-છઠ્ઠિ-કરમના લેખ. ૫ હાથના લખેલા અક્ષરો તે. [નકસા કાડનારો.

લેખક, પુ૦ [સં૦] લૈયો; નકલ ઉતારનાર. ૨ ચિત્ર-

લેખણ-ણી, સ્ત્રી૦ લખવાનું સાધન; કલેમ.

લેખન, ન૦ [સં૦] લખવું તે.

લેખવવું, ક્રિ૦ સ૦ દરકાર રાખવી; હિસાબમાં લેવું; ગણવું.

લેખું, ન૦ ગણતરી; પ્રમાણ. ત્યાં કંઈ તેનું લેખું નથી; ત્યાં તો લાખે લેખ્યાં છે.

લેખે, અ૦ હિસાબે; પ્રમાણે; રીતે; દરમુજબ. ચાર રૂપિયા લેખે ભાવ ગણજે. ૨ રાજી રાખવાને; પ્રીત્યર્થ; દરકાર-ડર રાખીને. પરમેશ્વરને લેખે.

લેજત-ઝત, લેહેજત,

લેઝો, લેહેજો.

લેટવું, ક્રિ૦ અ૦ જરાવાર લાંબું થવું-આળોટવું-સુવું.

લેણ-લેણ, ન૦ લેણું; લેવાનું તે. લેણદેણ એટલે નાણાં આપવા-લેવા સમ્બન્ધી જે વેવાર તે.

લેણ, સ્ત્રી૦ ગિલ્લી દણ્ડાની રમતમાં એક દાવ.

લેણ, પુ૦ લેનાર-જીવનો લેણ.

લેણદાર, પુ૦ કરજે આપેલું પાછું લેવાનો જે હક ધરાવેછે તે. (એનું ઉલટું દેણદાર).

લેણાદેણી, સ્ત્રી૰ પેલે જનમ આપેલું તે આ જનમ લેવાનું એવો જે કરમનો સમ્બન્ધ તે; ઋણાનુબન્ધ. ૨ લેણું (૨ જા અર્થમાં). [લેણાદેણી.

લેણું, ન૰ કરજે આપેલું નાણું પાછુ લેવાનું તે. ૨ સુખ થાય તેવો સમ્બન્ધ—વેવાર—ભાવ; પ્રીત; ગણના. ૩

લેપ, પુ૰ શરીરના એકાદા ભાગ ઉપર એકાદો ઢીલો પદાર્થ લગાડવો—ચોપડવો તે અથવા ચોપડેલો તે.

લેપડી, સ્ત્રી૰ દરદ ઉપર લગાડવાની એકાદી વસ્તુને વાટીને પોળી કરેલી જે લુગદી તે; પોલટિસ.

લેપન, ન૰ લેપવું તે. ૨ લેપ કરવો તે.

લેપવું, ક્રિ૰ અ૰ લાગવું; વળગવું; ચોપડાવું.—અજ્ઞાનીને પાપ લેપેછે જ્ઞાનીને નહિ.

લેફો, પુ૰ પગે—જોડાએ—ગાડીની વાટે—હોળને ચવડે વળગેલો જે કાદવ તે.

લેબાસ, પુ૰ [આ૰] પેરવેશ; પેરવા ઓડવાની રીત—તરેહ. ૨ પોશાક; પેરવા ઓડવાના વસ્ત્ર.

લેભાગુ, વિ૰ અહિંથી તહિંથી એમ પારકું થોડુંક થોડુંક લઈ પોતાનું દેખાડનારો. ૨ કોઈ કામમાં દોડાદોડ કરનાર; લઈને નાસી જનાર.

લેમેલ, સ્ત્રી૰ મરવાની તૈયારી; ભાંયે લેવાનો—નાખવાનો વખત. ૨ ભાંય ઉપરથી પાથરણાંપર ને પાથરણાંપરથી ભાંયપર એમ લેવું મેલવું તે (મરવાની તૈયારીપર આવેલાં માણસને). ૩ તૈયારી; તાકીદ; ધાઈ (કોઈ કામ બગડી જવાની).

લેર, સ્ત્રી૰ [લહરી] ધીમે ધીમે પવનની ધ્રુજતી લપટ આવ્યાં કરવી તે. ૨ ધીમાં પવનથી પાણીનું જે જરા ઊંચું નીચું હાલવું તે; લુગડાંની કરચલી જેવું પાણી ઉપર જે દેખાય છે તે. ૩ મનમાં ધીમે ધીમે તર્ક થયાં કરવો તે અથવા એથી જે બેઠી બાંધણીનો આનન્દ થયાં કરવો તે. 'વાયુની લેરમાં, નદીતણી લેર જો, મનમાં લેર આવીજ રેશે.' ૪ કેફ કરનારને કેફ—નિશાની જે જરા જરા અસર થવા માંડવી તે. આંખમાં લેર આવી એટલે મન્દમન્દ વાયુથી અથવા નિશાથી આંખ જરા જરા મીંચાવામાંડવી તે; ઊંઘની અસર થવી. ૫ સમૃદ્ધિની વૃદ્ધિ. 'રત્નાગર સાગરની લેર છે' એમ વેપારી શાહુકારો ભીત ચોપડામાં લખે છે તેનો અર્થ આ કે જેમ સાગરની લેર ઉપરાઉપરી આવતી જાયછે તેમ વેપાર ધન્ધામાં ઉપરાઉપરી કમાણી થઈ રે.

લેરિયાં, ન૰ વસ્ત્ર—ભાંય—પાટિયાં—કાગળ ઉપર અડધી અડધી ચોકડી પાડેલી એવી જે ભાત—તરેહ તે. ૨ મન્દ પવનથી જે તરેહથી પાણીનું હિલવું દેખાય તે.

લેરચું, ન૰ સ્ત્રીને કોટે ઘાલવાનું એક ઘરેણું.

લેરી, સ્ત્રી૰ લેર. વિ૰ મનમોજી; આનન્દી. ૨ તરફગી; ખયાલી; કેફી. ૪ ઈશકી. ૫ ઘેતાળ.

લેલી, સ્ત્રી૰ એક જાતની લીલી ચલ્લી.

લેલુટ, વિ૰ ઊંઘે ઘેરાયલું. તે લેલુટ થઈ ગયો છે.

લેલેમજનુ, વિ૰ (લેલી નામની ખુબસુરત ઓરત ઉપર કોઈ કૈસ નામનો મરદ, મજનુન એટલે દિવાનો થઈ ગયો હતો તે ઉપરથી) દુર્બળ; નિર્ગત; બેહાલ.

લેલો, પુ૰ કડિયાનું ઓજાર—સલ્લો લગાડ્યા પછી ઘસવાનું.

લેવટા—ટી, પુ૰ નાનાં માછલાં.

લેવડ, સ્ત્રી૰ કરજે આપેલું નાણું જે પાછું લેવાનું તે. લેવડદેવડ—લેવા દેવાનો વેવાર.

લેવડાઊ, વિ૰ છિનાળ (સ્ત્રી).

લેવાદેવા, કોઈ પણ રીતનો લેવા—આપવાનો સમ્બન્ધ.

લેવાવું, ક્રિ૰ અ૰ ખસિયાણાં પડવું; અપમાન થવું. ૨ શરીરે સુકાવું. ૩ લુટાવું; ખોયું હોય તેવી હાલતમાં આવવું.

લેવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈ આપે તે પોતાની પાસે આવે તેમ કરવું—(હાથે પગે—પોતે જાતે, મારફતથી). ૨ પકડવું; ધરવું; ઝાલવું. આ દોરી હાથપર લે. ૩ અન્દર દાખલ કરવું—વર્ગ, મંડળી, ન્યાતમાં, કુવા ટાંકાંમાં. (ન્યાતમાં લેતા નથી. ટાંકાંમાં પાણી લીધાં). ૪ ખેંચવું; વળગવું. (તેણે તે પક્ષ લીધો). ૫ કબૂલ કરવું; સ્વીકારવું; ગ્રહણ કરવું. (તેણે તે ભેંટ લીધી). ૬ મૂલ—કિમત—ભાવ કેવો અથવા કંઈને ખરીદ કરનાર આપે તે રાખવું. (તેનું શું લેછે, શો ભાવ લીધો ?). ૭ ખરીદ કરવું; વેચાતું લેવું. (તમે નવા) ઘઉં લીધાકે? ૮ આણવો; લાવવો; ધરવો. (તેણે તે વાતમાં શક લીધો). ૯ કોઈનું તે પોતાનું કરવું. (તેણે ગુણ લીધો છે). (કોઈ કોઈનું દુખ લેતું નથી). ૧૦ કોઈનું તે પોતાના શરીરપર આણવું—(સોંગ લેવો). ૧૧ ઝુટવવું; તોડીપાડવું; હરવું; નાશ કરવો. (આબરૂ લેવી, જીવ લેવો ઈ૰). ૧૨ ધમકાવવું; ઠપકો આપવો. તેણે તેને સજ્જડ લીધો—તેણે તેને લઈ નાખ્યો—લઈમુક્યો. ૧૩ આગળ—વધારે પાસે આણવું—ખેંચવું. (ખુરશી જરા આગળ લો). ૧૪ લઈ જવું; ઊંચકવું. (ટેબલ માળે લેવાલાગ). ૧૫ ઉચ્ચારણ કરવું. (હું કંઈ તેનું નામ લેતો નથી, સોગન લેવા). ૧૬ એકના કર્મની અસર બીજાના ઉપર થવી. (ગાળ લેવી, નિસાસો લેવો). ૧૭ પૂર્વ શબ્દાર્થના સમ્બન્ધમાં ધારણ કરવું; ગ્રહણ કરવું બતાવે છે. ઊંઘ લેવી—ઊંઘવું; સ્વાસ લેવો—સ્વાસ ચાલે તેમ કરવું; ભોજન લેવાં—જમવું. ચુંબન લેવું—ચુમી કરવી; કામ લેવું—કામ કરાવવું; ભાગ લેવો—બળિદાન દાખલ લેવું; શોધ લેવો—શોધવું; માપ લેવું—માપવું; લડાઈ લેવી—કોઈનું ઉપરાણું કરી પોતે લડવું ઈ૰. ૧૮ પૂર્વ શબ્દમાં રેયલી ક્રિયા વેલી પતાવવી એ અર્થમાં વપરાય છે. કાપી લેવું, ખાઈ લેવું, બોલી લેવું ઈ૰. લઈ બેસવું એટલે ખંતથી કામે વળગવું.

૨ કોઈને ગભરાવવું; લઈ પડવું. લઈલેવું-કોઈની પા-
સેથી લઈ પોતાની પાસ રાખવું. ૨ ઉઠી લેવું-લઈ મુ-
કવું-રાખવું-ઊંચું મેહેલવું; સંગ્રહ કરવો. લેવું એ શબ્દ,
નામની સાથે જોડાઈને ઘણી રીતે વપરાય છે તેમાના
કેટલાએક આં છે-મારચો લેવો, તેણે બહુ વખત લી-
ધો, ગરીબની દાદ લેવી, સલામતી લેવી, ફટકા લેવા,
રસ્તો લેવો, માથે લેવું, નખ લેવા, વેર લેવું, તકસાર લે-
વી ઈ૰. લેવુંદેવું-લેવાનું ને દેવાનું તે. ૨ લેણું દેણું.
લ઼ેવું. ક્રિ૰ સ૰ મનમાં જોવું; ધારવું; સમજવું; જાણવું.
લ઼ેશ, પુ૰ [સં૰] થોડોક ભાગ; કંઈક. અ૰ જરાએ;
લેહ, લય. (૨ જા અર્થમાં). [લગરીકે.
લેહેકો. લ઼ેકો.
લેહેજત, સ્રી૰ [આ૰] અન્દરની ખુબી; રસ. ૨ મઝા;
રસનો મુલાવડો; ગમત.
લેહેજો, પુ૰ [આ૰] આંખ મિચાવી ઉઘડવી એટલો વ-
ખત; પળ; ક્ષણ. લેહેજામાં-જરાક વારમાં.
લેહેણું, લ઼ેણું.
લેહેર. લ઼ેર.
લેહેરી, લ઼ેરી,
લેહેવું, લ઼ેવું.
લ઼ૈયો, પુ૰ [લેખક] પુસ્તકનો ઉતારો કરવાનો-સામી પ્રત
પ્રમાણે લખવાનો ધન્ધો કરનારો.
લોંકડી, સ્રી૰ શિયાળવી.
લોંકું, પૈસાદાર.
લોંઠો, પુ૰ શરીરે મજબુત ને જંગલી હાલતમાં ઉછરેલો
કોળી-માછી. ૨ મજબુત; જબરું. ૩ તાલેવંત. ૪ યાર.
લોંડી, લોણ્ડી. લોંડીજાયો-લોંડીનો છોકરો. [૫ ધણી.
લોંદો, પુ૰ કણેક કાદવ છાણ વગેરે ઢીલા પદાર્થનો થોડો-
હાથમાં રે તેટલો ભાગ. [ણક, કાદવનો).
લોંદો, વિ૰ ઢીલું-નરમ. પુ૰ પીંડલો; પણ્ડો; ગોળો (ક-
લ઼ો, [લોહ] લોઢું.
લ઼ોઈ, લોહી.
લ઼ોઈયું, લોહિયું.
લોક, પુ૰ [સં૰] મોલ્લા-ગામ-શેહેર-પ્રાંત-દેશ-ખણ્ડનાં
માણસોનો જે સમુદાય તે. ૨ અભણ-અજાણ સાધારણ
લોકનો જે મોટો વર્ગ તે (વિદ્વાન અથવા ધનવન્ત અ-
થવા પદવિવાળાના વર્ગ સિવાયનો). ૩ દુનિયાનાં માણ-
સો; માણસ જાત; આલમ. ૪ જગત; દુનિયાં. એ
ત્રણ કેવાયછે-સ્વર્ગ લોક, મૃત્યુ લોક, પાતાળ લોક. વળી
સાતપણ કેવાયછે, ભૂ-ભુવ૨્-સ્વર્-મહર્-જન- તપો-
સત્યલોક. ૫ ચોદલોક પણ કેવાયછે-સાત ઉપરના ને
સાત નીચેના-સપ્ત પાતાળ. ૬ પ્રાણીઓનો એકાદો
વિશેષ વર્ગ-દૈત્ય લોક, દેવલોક, બ્રાહ્મણ લોક, શૂદ્ર લોક,
પિશાચ લોક, સિપાઈલોક, કારીગર લોક વગેરે. ૭
પારકાં-અજાણ્યાં માણસો-તમે કંઈ મારે લોકનો નથી.
(પોતિકાનું ઉલટું).
લોકડિયાં, ન૰ સાધારણ લોકનો વર્ગ-(કવિતામાં).
લોકલાજ, સ્રી૰ લોકમાં લાજ લાગવી તે. ૨ લોકમાં ન-
ઠારું કેવાવાનો ડર. [કેવાવું તે.
લોકમત, ન૰ હરકોઈ માણસને માટે લોકમાં જે સારું-નરસું
લોકાઈ, સ્રી૰ અજાણ્યાં-પારકાં માણસનો જેવી રીતનો
સમ્બન્ધ-દાવો તે; પરાયાં-પારકાં પણું.
લોકાચાર, પુ૰ લોકમાં જે રૂઢિ-રીત ચાલતી હોય તે.
લોકાપવાદ, પુ૰ લોકમાં નઠારૂં કેવાવું તે.
લોકીક, ન૰ કોઈને ત્યાં મરણનું રડવા જવું તે.
લોકો, લોક.
લોકોત્તર, વિ૰ [સં૰] સાધારણ લોકના વિચારથી પર-
આઘેનું; ઘણું ઊંચું; ઘણું સરસ. આ દુનિયાં સમ્બન્ધી
નહિ પણ પેલી દુનિયા સમ્બન્ધી. પુ૰ પરલોક. [કાર તે.
લોકોપકાર, પુ૰ સર્વ લોકનું કલ્યાણ; સર્વના ઉપર જે ઉપ-
લોખણ્ડ, લ઼ોઢું.
લોચક, ન૰ (લાક્ષણિક) સ્તન; કુચ. ૨ શુથારનું હથિયાર-
ઓજાર. [ચીરાડવા તે.
લોચન, ન૰ [સં૰] આંખ; ચક્ષુ. ૨ માથાંના વાળ એં-
લોચવું-છવું, ક્રિ૰ અ૰ આતુરતાથી ચાવું. ૨ બોલ બોલ
કરવી. ૩ મંદવાડથી આમતેમ પથારીમાં ફરચાં કરવું.
(આખી રાત લોચ લોચ કરચાં કીધું).
લોચો, પુ૰ એકાદાં લુગડાંને જે ગમેતેમ વાળેલું તે. (લો-
ચો કરીને નાખ્યું). ૨ પદાર્થને ચાવતાં મોડાંમાં, તેનું
જે ચોંટી જવું તે. (લોચાવળેછે). ૩ ઢીલો ઘટ પદાર્થ
હાથમાં જેટલો માય તેટલો તે; લોંદો (છાણનો લોચો).
૪ ગરબડગોટા કરી મેલવા તે. (ભાઈ તો તેની સાથે
લોચાવાળી આવ્યા છે). ૫ ઉલટું સુલટું ખરૂં ખોટું
એવું જે ગરબડિયું તે. હિસાબમાં લોચા છે. ૬ બોલ-
વામાં આચકા ખાવા-બોલતાં અક્ષર શબ્દ ભાંગા તુટા,
ચવાયલા-સાંભળનાર ન સમજે તેવું. ભાઈ ઠીક બોલો-
ની, લોચા શું વાળોછો? ૭ તકરાર; વાંધો.
લોટ, પુ૰ અનાજને દળેથી તેનું જે રૂપ થાય તે; આટો.
૨ વિ૰ લોટ જેવું-બારીક. લોટ થઈ ગયુંછે.
લોટકો, પુ૰ ઠીકરાંનો ઘાડવો; ચડવો.
લોટણ, ન૰ એક જાતનું ખબુતર-જે લોટેછે.
લોટપોટ, લોટી-આળોટીને પડવું તે. ૨ લાયપોત.
લોટવું, ક્રિ૰ અ૰ આળોટવું. ૨ સૂવું. ૩ ચક્કરની પેઠે
ફરવું-મરડાવું.
લોટી, સ્રી૰ પાણી પીવાનું છેક નાનું વાસણ; કરાલી.
લોટો, પુ૰ પાણી ભરી રાખવાનું અથવા પીવાનું વાસણ;
લોડી, સ્રી૰ બાળક છોકરાની ઈન્દ્રી. [કળશિયો.
લ઼ોડી, સ્રી૰ જે ઉપર રોટલી સેકાયછે તે; તવી; તાવી.

લોંકું, નં॰ [લોહક] એક ધાતું જેના વિશેષે ઓજાર–હથિયાર–વાસણો બને છે. ૨ અસ્તરો.

લોડો–ડ઼ી, પુ॰ પુરુષની ગુહ્યેન્દ્રિય.

લોઢ, પુ॰ હિંડોળો.

લોઢવું, ક્રિ॰ સ॰ કપાસમાંથી રૂ ને કપાસિયા જૂદા પાડવા (ચરકા–સાંચાથી).

લોઢી, લોઠી.

લોઢું, લોંકું.

લોણ્ડી, સ્ત્રી॰ ઘરમાં કામ કરાવવાને વેચાતી રાખેલી સ્ત્રી; ગુલામડી. ૨ ચાકરડી; દાસી. લોણ્ડીજાયો–લોણ્ડીના પેટનો છોકરો. ૨ છિનાળનો.

લોણ્ડો, પુ॰ વેચાતો લિધેલો જે પુરુષ નોકર તે; ગુલામ. ૨ ચાકર; દાસ.

લોથ, સ્ત્રી॰ લાસ; મુડદું. ૨ ઉંચકવું–નિભાવવું ભારી પડે તેવું માણસ. આ લોથ ક્યાંથી વળગીછે. ૩ ખાટલી; કરકટી.

લોથ, વિ॰ રસ–જીવવનાની; નરસી (વસ્તુ). આજના પાન લોથ છે. ૨ મૂર્ખ; ઠોઠ; કામ કરવે લાયક નહિ તે (માણસ). ૩ અશક્ત; સુસ્ત. થાક્યો લોથ–ઢગલો થઈને પડ્યો. લોથપોત–થાકથી છેક નરમ–ઢગલો થઈ પડેલું.

લોથડી, સ્ત્રી॰ ભુંગરેટમાં કરેલી જે ભાખરી તે.

લોથિયું, વિ॰ રસ–જીવ વનાનું; નરસું; નકામું; ખરાબ.

લોધર, પુ॰ [લોધ્ર] એક જાતનું ઝાડ અથવા તેની છાલ.

લોપ, પું॰ [સં॰] જતું રેવું તે; ન દેખાવું તે.

લોપવું, ક્રિ॰ સ॰ ઓળંગવું; ન માનવું; અવજ્ઞા કરવી. લોપાવું–ઓળંગાવું.

લોબાન, પુ॰ [આ॰] એક જાતનો ગુંદર–ધુપ કરવામાં ને ઓષધ વગેરેમાં કામ આવેછે.

લોભ, પુ॰ [સં॰] કોઈ વાતની અતિશે ઈચ્છા રાખવી તે; તૃષ્ણા.

લોભાવું, ક્રિ॰ અ॰ લાલચુ થવું; લોભમાં પડવું. ક્રિ॰ સ॰ લોભાવવું–લોભ પમાડવો; લલચાવવું.

લોભિયું, લોભી.

લોભી, વિ॰ જેને ઘણો લોભ હોય તે.

લોમવિલોમ, વિ॰ ઘચુપચુ–સઙ્કલ્પ વિકલ્પ વાળું.

લોંચું લોહિયું.

લોલ, વિ॰ [સં॰] ગતિમાં ચઞ્ચળ. ૨ ગોળ ચક્કરમાં ફરતું.

લોલ, પુ॰ બે હાથ પસારીને ચક્કર ચક્કર ફરવું તે; ફેર. (છોકરાંની રમત). આવરે લોલ, નહિ આવું; બરફી ખવાડું, નહિ આવું વગેરે એમ બોલતાં ફરે છે. લોલ આવા કેવાય છે. ૨ કેટલાએક ગરબામાં કડિયોને અંતે એ શબ્દ આવે છે ને તે ઉપર છેલ્લી તાળી પડે છે ને એ ઉપરથી તે ગરબો પણ લોલનો કેવાય છે.

લોલક, નં॰ [સં॰] આમ તેમ હાલ્યાં કરે–લબડ્યાં કરે તેવી જે નાની જડ વસ્તુ તે. વાળીનું, ઝુમ્મરનું, ઘડિયાળનું લોલક.

લોલા, સ્ત્રી॰ [સં॰] જીભ.

લોલિયું–ળિયું, નં॰ કેડી; ઊબી (ઘઉં ભાતની).

લોંવું, લૂછવું.

લોહ, નં॰ [સં॰] લોકું; લોઢું.

લોહચુમ્બક, નં॰ એક જાતનો ધાતુ (મટોડાંનાં બીગવાળું એક જાતનું લોઢું) જેનામાં દુર પડેલાં લોઢાંને ખેંચવાનો સ્વભાવ છે.

લોહકું, લોંકું.

લોહભસ્મ, સ્ત્રી॰ [સં॰] લોડાંની ખાખ–ઓશડમાં અપાય છે.

લોહિયાળું, વિ॰ લોહીથી ભરેલું.

લોહિયું, નં॰ એક જાતનું લોડાંનું છાછરું ઊંડું વાસણ–જેમાં પુરી ભજિયાં વગેરે તળવામાં આવે છે.

લોહિલોહિયાણ, વિ॰ કપાયાથી–વાગ્યાથી ઘણું લોહી નિકળવું અથવા નિકળેથી શરીરે ખરડાઈ જવું તે.

લોહી, નં॰ પ્રાણીના શરીરની નસોમાં ફરીવળતો જે લાલ પ્રવાહી તે. ૨ તુકમ; કુળ. ૩ સગપણ; સમ્બન્ધ–'ઉંચ લોહી ઊંચ મરણ, સન્ધે રે ગવાઈ'. લોહી પડવું એટલે શરીરની કોઈ પણ ઈંદ્રીવાટે ઘણું લોહી નિકળવું. મોડાંમાંથી–નાકમાંથી–ઝાડાવાટે–પિશાબવાટે પણ ઘણુંકરીને ઝાડાવાટે નિકળે છે તેને કેછે. લોહી આવવું એટલે નવું લોહી શરીરમાં પેદા થવું. મીઠાં લોહીનું એટલે જેનું રૂપ, રઙ્ગ, કાંતિ કંઈક સ્વભાવસાથે એવી કે તેનો સહવાસ કરવાનું મન થાય. લોહીનું તરસ્યું એટલે ખારીલું, વેરિલું, લોહી પડતું–પડેલું જોવાને આતુર.

લોળિયું, નં॰ કાનની લાળીનાં વેમાં પેરવાનું બેરાંનું ઘરેણું.

લૌંઓ, પુ॰ રાજાની ખાનગી કચેરીમાં જે ભણ્યોગણ્યો મશ્કરો તે; હાજરજવાબી.

લૌકિક, વિ॰ [સં॰] લોકમાં ઘણા કાળથી ચાલતું આવેલું હોય તેવું (રૂઢિ વગેરે). ૨ સાધારણ (નવાઈ જેવું–અલૌકિક નહીં).

લૌકિક, નં॰ [સં॰] લોકમાં રૂડું કેવાવું તે; પ્રસિદ્ધિ; નામાંકિતપણું; કીર્તિ. ૨ લોકમાં ભુંડું કેવાવું તે. ૩ સંસારી વિષય–કામકાજ; દુનિયાદારી.

લ્યાંનત, લચાનત.

લ્હારો, લાહારો.

વ.

વ, પુ॰ ઓગણતિસમો વ્યઞ્જન વર્ણ.

વંશ, પુ॰ [સં॰] એક મૂળપુરુષથી ઉત્તરોત્તર ચાલેલો પુત્રપૌત્રાદિકનો જે ક્રમ તે; કુળ.

વંશજ, પું॰ [સં॰] વંશમાં ઉત્પન્ન થયલો.

વંશાવળી, સ્ત્રી॰ વંશમાં ઉત્પન્ન થયલાઓની નામાવળી. વંશવૃક્ષ એટલે વંશવિસ્તારનું ઝાડ.

વંશી, વિ૰ વંશનું–સમ્બન્ધી. સૂર્ય-ચન્દ્રવંશી.
વંશી, સ્ત્રી૰ વાંસળી.
વઈ, વૈ.
વાઈ, વૈ.
વઈદ, વૈદ.
વઈશાખ, વૈશાખ.
વઉ, સ્ત્રી૰ પરણનારી સ્ત્રી. ૨ પરણેલી સ્ત્રી તે (ધણીના સગપણ સમ્બન્ધમાં). ૩ છોકરાની સ્ત્રી (સાસુ સસરાના સમ્બન્ધમાં). ૪ એ શબ્દ સ્ત્રીનાં સાસરેથી પાડેલાં નામને અંતે જોડાય છે–રૂખમણી– દીવાળી– રતન– તુળજા વઉ.
વઉઆર-આરુ, વિ૰ સાસુ નણંદ વગેરે સાસરિયાંનાં સમ્બન્ધમાં છોકરાની વઉઓ રૂપે હોવું તે દેખાડે છે. "વઉઆરુ માણસ રે, ડાયાં મા થાશો."
વઉવર, ન૰ પરણીને સાથે આવતાં વઉ વરનું જે જોડું તે.
વકરવું, ક્રિ૰ અ૰ વાંકું થવું; આડું થવું; છટકવું; ફરીજવું; સામાં થવું; હાથથી જવું; ફાટવું; હદબાર જવું (માણસે
વકરી, સ્ત્રી૰ વકરો. [કોઈ કામમાં).
વકરો, પુ૰ [વિક્રય] માલ વેચાઈને તેનું જેટલું જે નાણું ગલ્લામાં પડેલું તેટલું તે; જેટલો માલ વેચાયલો તેટલો તે; વેચાણ. [કરવું.
વકારવું, ક્રિ૰ સ૰ ઉશ્કેરવું; ચડાવવું; ભૂંકાવવું; વકરે તેમ
વકાલત, સ્ત્રી૰ [આ૰] વકીલનું કામ-ધન્ધો.
વકાલતનામું, ન૰ જે લેખથી કોઈને વકીલ કરવો તે; મુખત્યારનામું. [ણામાં વકાસ છે.
વકાસ, પુ૰ ખિલવું તે (ફૂલનું). ૨ અવકાશ; ખોલ. બાર-
વકાસવું, ક્રિ૰ સ૰ મોડું પોળું રાખીને ટગમગ જોવું.
વકાસવું, ક્રિ૰ અ૰ ઉઘડવું (મોડું). ૨ ખિલવું (ફૂલ).
વકિલાત, સ્ત્રી૰ વકીલનું કામ. ૨ વકીલના દરજાની મોટાઈ–શું તારી વકીલાત બતાવેછે કે?
વકી, સ્ત્રી૰ મુદત ભરાવી તે; ઈચ્છેલા સમયની આશા. વકી રાખવી–રાખવામાં આવવી.
વકીલ, વિ૰ [આ૰] એક રાજાએ, બીજા રાજાને પોતાની તરફનો સન્દેશો કેવડાવવાને અથવા તેની તરફના સમાચાર જાણવાને પોતાની તરફથી નિમેલો જે અધિકારી તે; એલચી. ૨ ઇનસાફની કચેરીમાં સવાલ જવાબ કરવાને ફરિયાદી અથવા દાદીએ પોતપોતાની તરફથી ઠરવેલો જે મુખત્યાર તે. અસીલ ને વકીલ. ૩ પોતાની તરફનું કામ કરવાને જેણે જેને અખત્યારી આપી હોય તેનો તે–(વકીલ). ૪ કોઈની તરફની તકરાર–ભાંજગડ–પઞ્ચાત ચુકવનારો; મુખત્યારી પઞ્ચ.
વકુફ-બ, સ્ત્રી૰ [આ૰] સમજ; અક્કલ; જ્ઞાન ને ધીરજ એ બે વાળી જે યોગ્યતા તે; શાહાણપણ.
વક્કર, પુ૰ [આ૰ વકર] ભાર બોજ; મોભો; વજન રાખી જાણવું તે–'તેના કંઈ ઘરમા વક્કર નથી'. ૨ ઢંગ; લાયકી વાળી રીત ભાત. 'તેનામાં વક્કર શા બળ્યા છે?' [(શ્રોતા ને વક્તા).
વક્તા, વિ૰ [સં૰] બોલનાર; ભાષણ–કથા કરનાર.
વક્તૃત્વ, ન૰ [સં૰] બોલવું તે; બોલવાની શક્તિ–છટા.
વક્ત્ર, ન૰ [સં૰] મુખ.
વક્ત્રારવિન્દ, ન૰ [સં૰] મુખ રૂપી કમળ; કમળના જેવું
વક્ર, વિ૰ [સં૰] વાંકું. [મોડું.
વક્રી, વિ૰ વાંકી ગતિયે જનારુ; એક રાશિમાંથી બિજી રાશિમાં એમ અનુક્રમે જનારો એવો (ગ્રહ). ૨ દ્વેશબુદ્ધિથી–વાંકી નજરે જોનાર. ૩ સીધી લીટીથી જરા વાંકી લીટીમાં પડનાર (કિરણ–પાણીમાં).
વક્રોક્તિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] વાંકાંમા બોલવું તે; આડું બોલવું તે. ૨ એ નામનો અલઙ્કાર. ૩ મેણું; ઠપકો.
વક્ષસ્થળ, ન૰ [સં૰] પુરુષ અથવા સ્ત્રીની છાતી.
વક્ષ્યમાણ, વિ૰ આગળ જે કેવામાં આવનારું–બોલવામાં આવશે તે.
વખત, પુ૰ [આ૰] કાળ. ૨ સમય; ઋતુ. ૩ સન્ધિ; લાગ; તક; પ્રસઙ્ગ; જોગ. ૪ કમબખ્તી; માઠી હાલત. ૫ વાર થવી; વેળા વટવી તે; મોડું. ૬ નવરાસ; ફુરસદ. ૭ ગિલ્લી દંડાની રમતમાં એક દાવ અથવા માપ. વખત ગુજારવો–ગાળવો–કાડવો. 'વખત કરે તે કોઈ ના કરે,' 'વખતનાં ગીત વખતે ગવાય'.
વખતસર, અ૰ ઘટતે–ઠરવેલે વખતે; સન્ધિ ઉપર.
વખવખવું, ક્રિ૰ સ૰ ઊંચે જીવે ફાંફાં મારવાં; તલપવું.
વખાણ, ન૰ તારીફ; સ્તુતિ; ગુણ ગાવા તે; પ્રશંસા; સાબાશી.
વખાણવું, ક્રિ૰ સ૰ તારીફ કરવી; સ્તુતિ કરવી; માન આપવું; ગુણ ગાવા.
વખાણું, ન૰ સમશ્યામાં જે સવાલ કરવો તે; ઓખાણું. 'ઢમઢોલ માંહે પોલ, ઉપર છત્તર છાયા, મારૂં વખાણું કેહે તેને આપું સુનાના પાયા'–ટાંકું.
વખાર, સ્ત્રી૰ વેચવાનો માલ જ્યાં ભરીરાખ્યો હોય તે ઘર–કોઠી–ભાંયરૂં વગેરે. ૨ દુકાન (શરાફી).
વખારિયો, પુ૰ વખાર વાળો.
વખારી, પુ૰ વખારનો ધણી–'છપ્પન વખારી ને ભારો કુંચી' તેવો તે કામવાળો જાણે હોયની.
વખુટું, વિ૰ સાથમાંથી જૂદુ પડેલું.–હરણ ટોળાંમાંથી વખુટું પડ્યું છે. [ળીનાખવું.
વખેરવું, ક્રિ૰ સ૰ છૂટું પાડીનાખવું; વેરીનાખવું; બો-
વખો, પુ૰ ખાવાનું ન મળેથી જે હેરાનગતિ તે; દુઃખ. વખાનો માર્યો હું આણીમેર આવ્યો છું.
વખોડવું, ક્રિ૰ સ૰ ખોડ કાડવી; ભૂલ બતાવ્યાં કરવી; કફોડવું. ૨ નિન્દા કરવી.

વખારો, પુ૦ પેટી-કબાટ વગેરેની અન્દર પાસા પડતું જે ખાનું તે. ૨ નાની પેટી-પાન સોપારી વગેરે રાખવાની.

વગ, સ્ત્રી૦-પુ૦ જગો; ઠેકાણું. ૨ ઓળખાણ; ફાયદો થાય તેવો મોટા લોક સાથે જે સમ્બન્ધ તે. ૩ અનુકૂળ સમય; યોગ; એકાદું કામ કરવામાં ફાવવું તે; લાગ. વગપડતું અથવા વગેપડતું એટલે જુક્તીસર ગોઠવેલું. વગ લાગવો એટલે સિફારસ થવી-કામ સરવું-વગ આવવો એટલે સન્ધી આવવી. વગે પાડવું-લગાડવું એટલે કોઈ પણ કામમાં લેવું.

વગડવું, ક્રિ૦ અ૦ વાગવું; વાજવું.

વગડો, પુ૦ જઙ્ગલ-રાન; ખુલ્લું મેદાન.

વગર, અ૦ વિના; સિવાએ. [ની સહાય.

વગવસીલો, પુ૦ મોટા લોક સાથે ઓળખાણ ને તેઓ-

વગસગ, સ્ત્રી૦ સમાવેશ થાય તેવી જગો; સગવડ. ૨ વગવસીલો.

વગળ, પુ૦ બાવળ લિમડા વગેરેની અન્તરછાલ બોળી રાખેલી એવું જે પાણી તે. ૨ ભેગ; ભેળવણી. ૩ તુકમફેર; વરણસઙ્કર; ભ્રષ્ટ. 'વગળવંશીને વમન કરાવે' (સોમવલ્લીરસપાન). ૩ કપટ; છળ.

વગાડવું, ક્રિ૦ સ૦ વા-ધા-ઘસરકાથી અવાજ કરવો-કાડવો.

વગિયું, ન૦ મણ્ડલીમાં એકાદા ઓળખિતા દોસ્ત-સગાંને બીજાંઓથી વધારે આપવું તે.—તે નાતવચ્ચે બૈરાંને ભજિયાંનુ વગિયું કરે તે સારૂંતો નહિ. ૨ તરફદારી. ૩ વગવાળું જે માણસ તે.

વગિયો, પુ૦ વગવાળો-ઓળખીતો; દોસ્ત-સગો.

વગેરે, અ૦ અને વળી બીજા; આદિલઈ; ઈત્યાદિ.

વગો, પુ૦ સીમની એકાદી જે બાજુ તે-ફલાણા વગાની મારી જમીન છે.

વગોણું, ન૦ લોકમાં ચરચાવું-નિન્દા થવી-માઠું કેવાવું તે. 'કરમે કજોડું મારે જુગમાં વગોણું આ દુખ કોને કહિયે'.

વગોવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચારમાં નિન્દા કરવી; ફજેત કરવું.

વગોળવું, વાગોળવું.

વઘારો, પુ૦ [વિગ્રહ] કજિયો; અણબનાવ; (માણસમાં). ૨ ખરાબ થવાની તૈયારીમાં આવવું; સળવા-બિગડવામાં આવવું તે. (અનાજમાં વઘરો પેઠો).

વઘાર, પુ૦ તાતા તેલ-ઘીમાં રાઈ-મરચું-મેથી-હીંગ વગેરે નાખી એજે દાળ-કઢી વગેરેમાં અથવા શાક-કઠોળમાં ભેળવી દેવો તે (વધારે સવાદદાર કરવા)-વઘાર કરવો-દેવો-મુકવો. ૨ ટુચકો મુકી ઉસ્કેરવું-ચડાવવું-સળગાવવું તે. તે વઘાર મુકી ખસતો રેયો.

વઘારણી, સ્ત્રી૦ ઈંધ.

વઘારવું, ક્રિ૦ સ૦ પેણીમાંના વઘારમાં શાક-કઠોળ નાખી ભેળી દેવું; વઘાર કરવો.

વઘારિયાં, વિ૦ વઘાર દિધેલાં.

વઙ્કાવું, ક્રિ૦ અ૦ રિસાવું; આડાં થવું; માનમાં આવવું. (માણસે). ૨ વાંકુ થવું; વાંક આવવો. (તરાક વંકાવી).

વચકવું-કાવું, ક્રિ૦ અ૦ બેદિલી થઈ હોય-માઠું લાગ્યું હોય તેવું થવું. (ધાવતાં વચકીગયું પણ કેવાયછે).

વચકેલ, વિ૦ અટક્યાળું. ૨ આડું. ૩ રીસાવેલું.

વચકો, પુ૦ બેદિલી થવી; મેજસાજ જે માઠું લાગવું તે.

વચગાળે, અ૦ વચ્ચે (૧લા અર્થમાં). [૨ વેમ; ભ્રાંતિ.

વચગાળો, પુ૦ વચલો ભાગ; વચમાં આવતું જે કંઈ તે.

વચડવું, ક્રિ૦ અ૦ નખથી ઉઝરડા પાડવા.

વચન, ન૦ [સં૦] શબ્દ; વાણી; બોલ. ૨ કબૂલાત; કોલ; દિલની સાચવટ ઉપર જે કેવું તે (હાથમાં તાળી મારીને). વચન કાડવું-બોલવું-આપવું-પાળવું-તોડવું-લેવું. ૩ કડવા બોલ; મેણું-વચન મારવું. ૪ એકાદા ગ્રંથમાંનું પ્રમાણ વાક્ય. ૫ (વ્યાકરણમાં) એક અથવા અનેક એ સમ્બન્ધી જે સઙ્ખ્યારૂપ તે.

વચનિકા, સ્ત્રી૦ દાખલાને માટે, કોઈનું બોલેલું દાખલ કરવું-કરેલું તે (ગ્રંથમાં).

વચની, વિ૦ વચન પાળનાર; પ્રમાણિક; સત્યવાદી. ૨ ટેકી; વફાદાર.

વચમાં, અ૦ વચ્ચે.

વચરમાવું, ક્રિ૦ અ૦ વચળવું.

વચલાવાંધાનું, વિ૦ મધ્યમ પંક્તિનું; ઘણું સારૂં નહિ તેમ ઘણું નરસું નહિ તેવું. [વા હર કંઈ.)

વચલું, ન૦ વચમાં જે હોય તે. ૨ બીજું (છોકરૂં અથ-

વચવચ, સ્ત્રી૦ વચમાં વચમાં-ઉછાછળું બોલ્યા કરવું તે.

વચળવું, ક્રિ૦ અ૦ ભઙ્ગાણ પડવું; કથળવું; વચમાં વિઘ્ન નડવું. ઊંઘ વચળી ગઈ.

વચાળું, ન૦ બાકું; કાણું. ૨ બે વસ્તુની વચમાં જે અવકાશ તે-ખુણે વચાળે જુઓ.

વચેટ, વિ૦ વચલું. 'વચેટ પ્રેમાનન્દનો સ્વામી' એટલે સ્વામીનારાયણ એ તેના બાપનો વચલો છોકરો.

વચ્ચે, અ૦ બે પાસ સરખો અન્તર હોય ત્યાં; મધ્યભાગે. ૨ બે કાળ-સ્થળનો અન્તર તેમાં કહીંપણ. ૩ કોઈ કામ ચાલતું હોય તે દરમિયાનમાં. ૪ લોકના બેસવાથી થતી આકૃતિની અન્દર પછી ગમેત્યાં. ૫ બાજુપર નહિ પણ મેદાનમાં. વચ્ચે પડવું એટલે વચમાં હાથ ઘાલવો. ૨ બે જણ લડતાં હોય તેનું સમાધાન કરવું. 'સુડી વચ્ચે સોપારી' એટલે આ તરફ બોલતાં તેને દુઃખ લાગે ને તે તરફ બોલે તો આને દુઃખ લાગે એવી હાલતમાં હોવું તે પ્રસંગે.

વચ્ચોવચ, અ૦ વચ્ચે (૧ લા અર્થમાં).

વચ્છ, વિ૦ [વત્સ] ગાયનું વાછરડું.

વચ્છનાગ-છનાગ, પુ૦ એક ઝેરી કન્દ.

વછિયાત, પુ૦ કોઈ મુકામે થોડા દાડા રેવા આવેલો

છુડો–બૈરી છોકરાં વનાનો શખ્સ. ૨ કોઈની તરફથી માલ ખરીદ કરવા આવેલો શખ્સ; આડતિયો.

વધ્છુટવું, ક્રિ૦ અ૦ છૂટીને જૂદું પડવું–કામઠીથી તીર વધ્છુટવું. ૨ વિજોગ થવો.–'અતિસ મળણથી બળણ અતીસેં, વધ્છુટવું નવ ભાવે.'

વધ્છુટું, વિ૦ વર્ગ–સમ્બન્ધમાંથી જૂદું પડેલું–છૂટું થયલું.

વછેરી, સ્રી૦ બાળક ઘોડી.

વછેરો, પુ૦ બાળક ઘોડો. ૨ જોડાવાની તૈયારીપર આવેલો બળદ.

વછોડવું, ક્રિ૦ સ૦ આધું કરવું; વચમાં વચમાં લેવું વળી આધું કરવું એમ કરી મુકાવવું (ધાવણ).

વજન, ન૦ [આ૦] તોળ્યાથી જેટલો જે બોજ થાય તેટલો તે. ૨ તોળવાનું કાટલું. ૩ (લાક્ષણિક) ભાર બોજ; મોભો; માનઃ–વજન કરવું એટલે કેટલો ભાર બોજ છે–કેટલી માણસાઈ છે, તે જાણીલેવું. વજનદાર–વજનવાળું.

વજન્તર, વાજું. [શબ્દ જોવો.

વજરબટ્ટું, ન૦ એક ઝાડ અથવા તેનું ફળ. બજરબટ્ટું

વજાડવું, ક્રિ૦ સ૦ વાગે તેમ કરવું.

વજીફદાર, વિ૦ જેને વજીફો હોય તે ગૃહસ્થ–જાગીરદાર, દેસાઈ, ગરાસિયો વગેરે. [વગેરે.

વજીફો, પુ૦ ઈનામમાં મળેલી જે જમીન તે; ખેતર–વાડી

વજીર, પુ૦ [આ૦] પાદશાહને સલાહ આપનારો વડો કારભારી; પ્રધાન. ૨ સેતરંજનું એક મોહોરું.

વજીરાત, સ્રી૦ વજીરનો દરજો. વજીરી–વજીરાત. ૨ વજીરની સાહેબી.

વજુ, ન૦ હાથ પગ મો ધોવાં તે (મુસલમાને).

વજે, સ્રી૦ ગણોત.

વજ્જર, વજ્ર. 'હાય હાયરે વજ્જર બાણ મારચાં.'

વજ્ર, ન૦ [સં૦] ઈંદ્રનું આયુધ–એ ઘણું કઠણ ને ધારવાળું છે, એથી ડુંગર કપાઈ જાયછે એમ કેવાયછે. વજ્રની છાતીનો એટલે ઘણીજ કઠણ છાતીનો; લાગણી વનાનો. વજ્રદેહી એટમે વજ્રના સરખી દેહવાળો. ૨ વિજળી. ૩ હીરો. [વઞ્ચકશક્તિ.

વઞ્ચક, વિ૦ [સં૦] છળ કપટ કરે તે; ઠગ. ૨ વાંચવાનું.–

વઞ્ચાવું, ક્રિ૦ અ૦ વાંચી શકવું. ૨ લોકમાં ચરચા–ફજેતી થાય તેવી હાલતમાં આવવું–હોવું.–'કઞ્ચાયા સારા પણ વઞ્ચાયા ખોટા.'

વઞ્ચાળો, પુ૦ ખાલી જગો; અવાવરો ખુણો. કોઠીને વઞ્ચાળે જુઓ. ખુણે વઞ્ચાળે પડી હશે.

વઞ્ઝા, સ્રી૦ [વન્ધ્યા] વાંઝણી સ્રી.

વટ, પુ૦ [સં૦] વડનું ઝાડ.

વટ, પુ૦–સ્રી૦ ટેક; પણ. ૨ આબરૂ; ધીર. ૩ ધીરધાર કરવી તે અથવા ધીરધાર કરવાની જગા. નાણાવટ.

વટકીજવું, ક્રિ૦ અ૦ પાટુ મારવું ને દોવા ન દેવું (ગાય ભેંસે).

વટલવું–લાવું, ક્રિ૦ અ૦ સ્વજાતિ ધર્મ તજીને પરજાતિ ધર્મ સ્વીકારવો. ૨ કુળાચાર ભ્રષ્ટ થવું; પતિત થવું. (ન ખાવા પીવાનું ખાઈ પીને– અથવા જેનું ન ખાવું પીવું જોઈયે તેનું ખાઈ પીને). વટલાવવું–વટલે તેમ કરવું. વટલેલ–વટલેલું (માણસ).

વટલોઈ, સ્રી૦ ઝારી જેવું વાસણ.

વટવું, ક્રિ૦ અ૦ થઈ ચુકવું; જતુરેવું; પસાર થઈ ગયલું હોવું– વેળા વટી ગઈ; વાવ વટીકે ગામ મો આગળ છે. ૨ પાછું હઠવું; ઓસરવું–પાણીની વીળ વટી. ૩ નાસી જવું; ચાલ્યું જવું; આઘું થઈ જઈ સન્તાવું.

વટાણા, પુ૦ એક જાતનું કઠોળ. એ ગોળ દાણા હોય છે. વટાણા વાવવા એટલે નાસીજવું; પોબારા ગણવા.

વટાણું, ન૦ ધૂળ છાંટેલ પાટલા ઉપર લખવાની લાકડાંની કલમ.

વટાવ, પુ૦ [હિં૦] તાકીદના સબબથી અથા મુદત પેલાં અવેજનું નાણું આપતાં જે થોડીક રકમ ઓછી આપવી તે; નરસા સિક્કાનો સારા સિક્કામાં બદલો કરતાં જે કંઈ આપવું પડે તે. સેંકડે દશ ટકા વટાવ એટલે ઓછા–બાદ કરવાના. ૨ ખોટને બદલે કંઈ રકમ તે.

વટાવવું, ક્રિ૦ સ૦ એક તરેહનું સિક્કા નાણું આપી તેના બદલામાં બીજી તરેહનું સિક્કા નાણું લેવું. રૂપિયો વટાવવો–રૂપિયાનો ખુરદો કરવો. ૨ હુંડી–નોટ વગેરેનો નાણામાં બદલો કરાવવો. ૩ પસાર કરવું; પાછળ મુકવું–છોડવું; ઓળંગવું. વડ વટાવ્યો કે પછી ભો નથી; નદી વટાવીને સામે પાર જવાનું છે.

વટાળ, પુ૦ જેથી વટલાઈ જવાય તેવું કંઈ; વટલવાનું તે.

વટાળવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈયે કોઈને તેના ધર્મમાંથી પોતાના ધર્મમાં આણવું. ૨ નહિ ખપતું ખાય તેમ કરવું. ૩ જેનું કંઈ ન ખપે તેણે, ખાવા પીવાના પદાર્થ, વાસણ, સ્થાન એઓને અડકવું, બાધેલું કરવું; ભ્રષ્ઠ કરવું.

વટાળો, વટાળ.

વટી, વિ૦ વટ–ટેકવાળું (માણસ). ૨ ધીરધાર કરનાર; ધન્ધો કરનાર–નાણાવટી. ૩ વાળું–કુંકાવટી–કુંકું ભરચું હોય તેવી લાકડાં વગેરેની ચલાણી–દાબડી. કુંકાવટો એટલે કુંકું ઘાલવાનો હોડી–મછુવાના આકારનો લાકડાનો જે પદાર્થ તે.

વટું, ન૦ કામ; ધન્ધો. પ્રધાનવટું, ગાંધીવટું વગેરે શબ્દો છે.

વટેણું, વટાણું.

વટેમારગુ–ગું, વિ૦ રસ્તે ચાલનાર. ૨ મુસાફર; પ્રવાસી.

વટ્ટીજવું, ક્રિ૦ સ૦ નાસીજવું; સન્તાવાને આઘું–દૂર થઈજવું.

વડ, પુ૦ [વટ] એ નામનું એક ઝાડ–એનાં ફળ ને ટેટા

ને એનાં લટકતાં મૂળને જટા કેછે. 'વડ તેવા ટેટા ન બાપ તેવા બેટા.' [(માણસ).

વડકણું, વિ૦ કકકાસ–કજિયો–ટણ્ટો કરે તેવા સ્વભાવનું

વડકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખીજવવું; વડવું; ધમકાવવું.

વડવઈ–વાઈ, સ્ત્રી૦ વડની મુળિયો અથવા એ મુળિયોથી પાછા ઉગેલા જે નાના વડ તે.

વડવાગોળ, સ્ત્રી૦ [વલ્ગુલી] એક જાતનું પક્ષી. એ વડ પીપળા વગેરે મોટાં ઝાડ ઉપર દિવસે ઊંધે માથે લટકી રેછે ને દીવા થતે ઉડવામાંડે છે. (એ બીજાં પક્ષીની પેઠે ઈંડાં મુકતી નથી પણ ઉંદર વગેરેની પેઠે બચ્ચાં જણે છે.)

વડવાડ, સ્ત્રી૦ કજિયો; ટણ્ટો; બોલચાલ; મારામારી.

વડવાડિયાં, એક જાતના પક્ષી; ચિબરી.

વડવાડિયું, વિ૦ વડવાડ–ટણ્ટો કરે તેવું; લડકણું.

વડવાનળ, પુ૦ [સં૦] દરિયાની અન્દર એક અગ્નિ માન્યો છે તે. ૨ અગ્નિના ભડકા રૂપ દેહ ને ઘોડીના જેવું માથું એવો પ્રાણી (પુરાણમાં).

વડવું, ક્રિ૦ અ૦ લડવું; બોલચાલ–મારામારી કરવી; અણબનાવ–કજિયો કર્યો હોય તેવી હાલતમાં હોવું. ક્રિ૦ સ૦ ખિજવું; ચિડવું; ઠપકો આપવો. તે તેને વડે છે.

વડવો, પુ૦ માનો બાપ; આજો. ૨ બાપનો બાપ; દાદો.

વડસસરો. પુ૦ સસરાનો બાપ. ૨ સાસુનો બાપ.

વડસાવિત્રી, સ્ત્રી૦ નવાં પરણેલાં વર વહુ, જેઠસુદ પુનેમે વડનું જે પૂજન કરે છે તે.

વડસાસુ, સ્ત્રી૦ સસરાની મા. ૨ સાસુની મા.

વડાંડસાંત. સ્ત્રી૦ વિનાયકસાન્તિ.

વડાઈ, સ્ત્રી૦ મોટાઈ; લોકમાં સારાં ગણાવું તે; આબરુ; કીર્ત્તિ. ૨ અભિમાન; ફુલાસ; પતરાજ.

વડાગરુ-મીઠું, ન૦ મોટા ખાડા–કુવામાં દરિયાનું પાણી લેઈ પકાવેલું મીઠું જે મોટા ગાંગડા રૂપે ને સાફ કીધા વગરનું હોય છે તે.

વડાવડ–ડી, સ્ત્રી૦ લડાલડ; સામસામું વડવું તે.

વડાવા, પુ૦ વંશમાં જે ઘરડા થઈ ગયા હોય તે; પૂર્વજ.

વડિયાઈ, સ્ત્રી૦ માની મા. ૨ બાપની મા.

વડી, સ્ત્રી૦ [વટી] ચોળાની દાળની અથવા ભુરાં કોળાંની છીરની બનાવી સુકવેલી જે નાની નાની લચકીયો તે.

વડીલ, વિ૦ [વૃદ્ધ] સગાં–કુટુંબ–સમ્બન્ધી વગેરેમાં મોટા માનને જે યોગ્ય તે–બાપ, દાદો, કાકો ઈ૦ પુરુષ અથવા મા, મોટીમા, કાકી, માસી, ફોઈ ઈ૦ સ્ત્રી. ૨ વૃદ્ધાવસ્થાથી અથવા વિદ્યા પદવીની યોગ્યતાથી મોટું માનેલું જે સમ્બન્ધી જન તે.

વડું. વિ૦ મોટું–૧ (સગપણમાં). ૨ (ઉંમરમાં). ૩ (ગુણમાં). ૪ (પદવીમાં).

વડું, ન૦ [વટક] અડદની દાળ વગેરે દળીને અથવા વાટીને બનાવેલો ખાવાનો એક પદાર્થ–એ ગોળ ને તેની વચમાં આરપાર કાણું હોય છે ને તેલમાં તળેલું હોયછે.

વડે, અ૦ મારફત–સાધન–યોગ–દ્વારનો અર્થ રાખેછે; થ. ભાલિયાં વડે, તરવારવડે, તેનેવડે.

વઢકણું, વિ૦ વડકણું.

વઢવાડ–ઢ, વડવાડ.

વઢવું, વડવું.

વણ, અ૦ વિના; વગર.

વણ, પુ૦ કપાસ. ૨ કપાસના છોડ–રોપ.

વણકર, પુ૦ સુતર–રેશમના કપડાં વણનારો. **વણકરી**–વણવાની મજુરી. [હોય તેટલામાં.

વણખુટે, અ૦ ઓછું થયા વગર. ૨ ખૂટ્યું–પૂરું ન થયું

વણજ, પુ૦ [વાણિજ્ય] ધંધો વેપાર. ૨ એને માટે જે ફરવું–દેશાંતર કરવું તે.

વણજાર, સ્ત્રી૦ વણજારાની પોઠ. ૨ વણજારાનું, માલ ભરેલું બળદનું જે ટાંડું તે. કાલે તલની વણજાર આવી.

વણજારુ, વિ૦ વણજારમાંનું. ૨ રાન જઙ્ગલ સમ્બન્ધી (તે લોક તેવે મારગે આવેછે). વણજારુ કુતરી. વણજારુ અનાજ એટલે તેઓએ આણેલું. (નબળો માલ).

વણજારો, પુ૦ બળદોની પીઠ ઉપર માલ નાખી એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જઈ માલ વેચનારો. [પોત.

વણતર, ન૦–સ્ત્રી૦ વણવું તે. ૨ વણવાની રીત–તરેહ;

વણવું, ક્રિ૦ સ૦ આમળા દેવા–આમળા દઈ દઈ બનાવવું (દોરી દોરડું વગેરે). ૨ સાળ ઉપર આડા ઉભા દોરાઓને આમ તેમ આમટા મારી પાસે પાસે આણવા (કપડું વણવું). ૩ કેરાંમાંથી નરસો ભાગ કાડી નાખવો –(અનાજ વણવું). ૪ કણેકના લુવાને વેલણ ફેરવી મોટો કરવો. (રોટલી–પૂરી વણવી). ૫ ઝાડેથી તોડવું અથવા પડેલું હોય તે લેવું –(ફૂલ વણવાં). ૬ ઘણામાંથી સારું હોય તે ચુંટી–નિવેડી કાડવું. (સઘળામાંથી બેજણને વણીકાડજે).

વણસવું, ક્રિ૦ અ૦ બગડવું; ખરાબ થવું. ૨ નાશ પામવું.

વણસાડ, પુ૦ બગાડ. ૨ નાશ.

વણસાડવું. ક્રિ૦ સ૦ બગાડવું; ખરાબ કરવું.

વણાઈ, સ્ત્રી૦ વણવાની મેહેનતનું નાણું.

વણાટ, પુ૦ વણતર.

વણિક, વિ૦ ખેતી શિવાયે હરકોઈ ઊંચી જાતનો ધન્ધો કરનારા લોક તે; વણજ વેપાર કરનારી જાતિ; વાણિયો.

વણિયર–યેર, સ્ત્રી૦ ઉંદરનાં જેવાં મોડાંનું, બિલાડીથી જરા મોટું ને લાંબાં પુછડાંનું જે ચોપગુ તે; વલણ; વલેણ; વનોરું.

વણ્ટોળ–ળિયો, પુ૦ ભમરાની પેઠે કુંડાળાં કરતો એવા જોરમાં છુટેલો જે વાયુ તે.

વણ્ઠ, પુ૦ શરીરમાં વાયુના ગોળા આવવા તે.

વણ્ઠવું, ક્રિ૦ અ૦ હદબાર જવું; બગડવું; ફાટવું.

વણ્ઠીજવું, ક્રિ૦ અ૦ બગડી જવું.

વણ્ઠેલ, વિ૦ વણ્ઠેલું; બગડી-છાકી ગયલું (જન).

વણ્ડળ, પુ૦ નપુંસક; હિજડો; ખોજો.

વણ્ડી, સ્ત્રી૦ ખુલ્લી જમીન-વાડાની આસપાસ જે નાની ભીત મટોડાની કરેલી હોય તે. વણ્ડી છાવી એટલે તે વરસાદથી ભિંજાય નહિ માટે તેના ઉપર કરાંઠી વગેરે મુકી ઉપર મટોડું કચરો નાખવાં. ૨ જગા બન્ધીયાર રાખવાને જે ભીત તે-અગાશીની વણ્ડી. [કરેલી જગા.

વણ્ડો, પુ૦ મોટી વણ્ડી. ૨ ભીત વગેરેથી ચારેમેર બંધ

વત્, અ૦ પેઠે; પેઠે; (તે) રીતે; પ્રમાણે; સરખું; જેવું. પાષાણવત્-પથ્થર સરખું, દંડવત્-દંડની પેઠે-લાંબાપડીને (નમસ્કાર).

વતડવું, ક્રિ૦ સ૦ નખેવતી ખેંચવું; ઉઝરડા પાડવા. વાંદરાએ મને વતડી નાખ્યો.

વતાણું, વટાણું.

વતન, ન૦ [આ૦] જન્મભૂમિ; જે દેશ-પ્રાંત-શેહેર-ગામમાં જન્મ થયો હોય તે ઠેકાણું. બાપદાદાની રેવાની જગા. ૨ સરકારથી મળેલું ઈનામ દાખલ જે ગામ-ખેતર વગેરે તે; જાગીર-વંશપરંપરા ભોગવટામાં આવ્યાં કરે તે. ૩ ઘણા કાળના ભોગવટાની જમીન અથવા તેનું ઉત્પન્ન, અથવા તે ઉપર જે હક તે.

વતનદાર, પુ૦ (૨-૩ જા અર્થમાં) વતનવાળો; જાગીરદાર; ગરાસિયો; દેશાઈ; મજમુદાર. [કેવાય); રેવાસી.

વતની, વિ૦ જા જેની જન્મભૂમિ હોય ત્યાંનું તે (વતની

વતરોગ-ગે, અ૦ સિવાયે; વગર; વિના.

વતાગરો, પુ૦ વૈતરો; મજુર.

વતિપાત, પુ૦ [વ્યતીપાત] (જ્યોતિષમાં) સત્તરમો યોગ.

વતિપાત-તિયું, વિ૦ જરા ઘેલછાવાળું; ઉછાંછળું; તોફાની (છોકરું, માણસ).

વતી, અ૦ બદલે; ઠેકાણે. તેની વતી તે કરશે. ૨ (કોઈને) માટે; તરફ. (તેની વતીનું તે કરશે).

વતું, ન૦ મુડાવું તે; મુંડણ; હજામત. ૨ ઘરનું કામકાજ (બૈરાનેં જે કરવાનું તે). [તેની વતે નહિ થાય.

વતે, અ૦ મારફતે; થી; વડે. લાકડી વતે મારીશ નહિ,

વતેસર, ન૦ ઘણુંજ લંબાવેલું-ડોળેલું તે. 'વાતનું વતે-

વત્તું, અ૦ વધતું; વધારે. [સર ન કરતો.'

વત્સ, પુ૦ [સં૦] બાળક. ન૦ વાછરડું. વત્સરસ-(રસશાસ્ત્રમાં) બાળક તથા તેનાં માબાપ એ બેના પરસ્પર પ્રેમ સમ્બન્ધી જે રસ તે. વાત્સલરસ પણ કેવાય.

વત્સલ, વિ૦ [સં૦] વાલું; કૃપાળ; દાઝવાળું. ભક્તવત્સલ-ભક્ત છે વાલા જેને તે.

વદ, સ્ત્રી૦ [વદ્य] મહિનાનું બીજું પખવાડિયું જેમાં ચન્દ્રની કળા ઘટતી જાય છે તે; કૃષ્ણપક્ષ; અંધારિયું; સુદ ને વદ. [કમળ જેવું મોડું.

વદન, ન૦ [સં૦] મુખ; મોડું. વદનકમળ-મોડારૂપી કમળ;

વદવું, ક્રિ૦ સ૦ બોલવું; ઉચ્ચારણ કરવું. ૨ ?વું; કથવું.

વદા, વિ૦ ધા૦ [આ૦] પાસેથી આગળ વધ્યું-ચાલ્યું હોય તેવી હાલતમાં આણેલું. વદા કરવું-થોડેક લગી સાથે રઈને પછી એકલું જવાદેવું; વળાવવું; થોડેક લગી પોચાડવું. વદા થવું એટલે જવું.

વદાઈ, સ્ત્રી૦ જુદાં પડતી વખત જે રજા લેવી-એકમેકનું કલ્યાણ ઈછવું તે. ૨ ઘર છોડી દૂર જનારને તેનાં સગાં મિત્રની તરફથી પ્રેમની નિશાનીમાં જે ભેટ મળવી તે.

વદાગિરી-ચગિરી, વદાઈ.

વદી, સ્ત્રી૦ વદ. ૨ વિ૦ વદ વાળી-માંની (તિથિ).

વધ, પુ૦ [સં૦] કોઈને પછાડી-કાપી મારી નાખવું તે. ૨ પશુને હોમવું તે; ભોગ આપવો તે.

વધ, સ્ત્રી૦ વધારો. (વધ ઘટ).

વધતું, વિ૦ વધારે-વિશેષ હોય તે-તેવું-તેમ. [ગળ.

વધરાવળ, સ્ત્રી૦ પુરુષની ગોળી મોટી હોવી તે; અન્તર-

વધવું, ક્રિ૦ અ૦ કદ-માપ-વજન-સઙ્ખ્યા-ગુણ-કિમત વગેરેમાં ઉમેરો થવો; ઉમેરાવું; વધારે મોટું થવું. ૨ બરાબર થયા-સમાઈ ગયા પછી વિશેષ હોવું; બાકી રેવું -પાંચ રૂપિયાના સોદામાં ચોદ આના વધ્યા, મકાનમાં પોણોસો માણસ માઈ રહ્યાં ને બીજાં પચ્ચિસ વધ્યાં. ૩ આગળ ધસવું; આગળ ચાલી આઘે જવું. ૪ લીલામમાં માગવું. ૫ ભેટવું. 'સામસામા વધ્યાં બન્ને' (પ્રેમાનન્દ).

વધાઈ, વધામણી.

વધામણાં, ન૦ એકાદાં મઙ્ગળ કારજ નિમિત્ત માતાનું જે પૂજન તે. ૨ વધામણી.

વધામણી, સ્ત્રી૦ શુભવર્તમાન; ખુશખબ્તીની ખબર કરવી-થવી તે. ૨ ખુશખબ્તીની ખબરના બદલામાં ખબર લાવનારને જે બક્ષીસ તે.

વધારવું, ક્રિ૦ સ૦ વધેલું હોય તેવું કરવું; ઉમેરવું.

વધારે, અ૦ વધારેલું હોય તેવું; વિશેષ; અધિક.

વધારો, પુ૦ ઉમેરો; જેટલું વધારે તેટલું તે. ૨ અનિયમિત કાળે જેટલું વિશેષ જણાવેલું તે (ન્યુસપેપરનો વધારો).

વધાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ભક્તિના ઉલ્લાસમાં-પ્રસન્નતામાં પ્રસન્ન કરવાને દેવ-રાજા-ગુરુ-અંશીજનના ઉપર ફૂલ ચોખા ધાણી વગેરે નાખવાં-ઉરાડવાં. શુભ-કલ્યાણ થાઓ એ ભાવમાં પણ કોઈના ઉપર-ઘર ઉપર ઉરાડવામાં આવેછે.

વધુ, વિ૦ વધારે; વધતું. અ૦ દાખલ પણ વપરાછે.

વધૂ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વરરાજાની વહુ. ૨ પુરુષની પરણિયતસ્ત્રી (સાસુસસરાના સમ્બન્ધમાં).

વધેરવું, ક્રિ૦ સ૦ કાપી-ભાંગીને ભોગ આપવો-બળિદાન આપવું. ખકરૂં, નાળિયેર વધેરવું. ૨ કાપવું (નાળ-વધેરવો). [૩ પાણી; જળ.

વન, ન૦ [સં૦] જઙ્ગલ; રાન; અરણ્ય. ૨ કુંજ; ઝાડી.

વનકુળ, ન૦ [વલ્કલ] ઝાડની છાલનાં વસ્ત્ર; પાતરાંને સળીથી જોડી બનાવેલું વસ્ત્ર.

વનચર, વિ૦ વનમાં ફરતાં પશુ; વગડાના જનાવર. ૨ રાનમાં વસનારૂં માણસ.

વનદેવતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વનનું ઉપરીપણું કરનારી દેવી.

વનમાળી–શ્રીકૃષ્ણ.

વનરાજ-ય, પુ૦ સિંહ. ૨ વનમાં જે મુખ્ય ઝાડ તે.

વનવાગળું-ગોળ, વડવાગોળ.

વનવાસ, પુ૦ [સં૦] વનમાં વાસો કરવો-રેવું તે.

વનવિહાર, પુ૦ [સં૦] વનમાં જે વિહાર કરવો તે. ૨ પાણીમાં જે વિહાર કરવો તે.

વનસ્પતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઔષધીનો ગુણ ધરાવનાર એવું કોઈપણ ઝાડ-છોડ વેલ અથવા તેનો એકાદો ભાગ-મૂળ પાતરાં બીજ વગેરે.

વના, ન૦ વાનાં શબ્દ જોવો. તેણે તેને ઘણાં વનાં-વા-[નાં કરયાં.

વના, અ૦ શિવાયે; વગર; વણ.

વનિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્ત્રી.

વનિચર, વણિયર. [વન્ત.

વન્ત, વિ૦ [સં૦] ભરેલું; વાળું-વાનૂના અર્થમાં. ધન-

વન્તરી, સ્ત્રી૦ જે રાંડીરાંડ મુઆ પછી પ્રેત-ભૂત યોનિમાં [ગઈ હોય તે.

વન્તાક-વન્ત્યાક, ન૦ એક શાક; વેગણ.

વન્દન, ન૦ [સં૦] વન્દવું તે.

વન્દવું, ક્રિ૦ સ૦ પૂજન-સ્તુતિ કરીને ચરણને નમવું તે. ૨ પ્રસાદ લેવો.-જરાક ખાવું; ચાખવું.

વન્દિત, વિ૦ ધા૦ વન્દન કરેલું એવું.

વન્દો, પુ૦ વાંદો; ઝલ.

વન્દ્ય, વિ૦ [સં૦] વન્દન કરવા જોગ.

વન્ધ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાંઝણી સ્ત્રી.

વપન, સ્ત્રી૦ [સં૦] મુંડણ; હજામત.

વપરાવું, ક્રિ૦ અ૦ વાપરેલું થવું; કામમાં આવવું. ૨ ખ-રચાવું; ઘસાવું; ઓછુંથવું.

વપલો, પુ૦ કૌતક; અચરત.

વપુ, ન૦-પુ૦ [સં૦] શરીર; દેહ; કાયા; તન.

વફા, સ્ત્રી૦ [આ૦] વફાદારી. ૨ ફાયદો; ગુણ.-(તે વાત તને આગળ જતાં વફા કરશે).

વફાદાર, વિ૦સાચવટ-પણ રાખી રેનાર; વચની; વિશ્વાસુ.

વફાદારી, સ્ત્રી૦ વિશ્વાસુ. વચને-વિશ્વાસે-સાચવટે વળ-[ગી રેવું તે.

વમન, ન૦ [સં૦] ઉલટી; ઓકારી.

વમળ, પુ૦ જોરથી વેતાં પાણીમાં જે કુંડાળાં થવાં તે; ભ-મરો. ૨ ગુચવણની કાળજી.

વમાસવું, ક્રિ૦ સ૦ દૂર અન્દેશો કરવો; વિચારમાં પડવું. ૨ અટકળ કરવી; ધારવું.

વય, ન૦-સ્ત્રી૦ [સં૦] જન્મથી તે ત્યારપછી ગણાતાં વર્ષમાંનાં એકાદાં સુધીનો જેટલો કાળ તે; ઉમ્મર. તેની સત્તર વર્ષની વય છે.

વયણ, ન૦ વચન; વેણ.

વયી, વિ૦ ઉમરનું.-સમવયી-સરખી ઉમરનું.

વર, પુ૦ [સં૦] જે પુરૂષ-છોકરાસાથે કન્યાના લગ્ન થવા-ના-થયલાં હોય તે. ૨ પતિ; માટી; ભરથાર; સ્વામી.

વર, વિ૦ [સં૦] શ્રેષ્ઠ; ઉત્તમ. [૩ વરદાન.

વરક-ખ, પુ૦ [આ૦] સુનાં-રૂપાનાં જે છેક ઝીણા-બા-રીક-પાતળાં પત્ર-પાનાં તે.

વરખ, સ્ત્રી૦ [વૃષભ] બારમાંની બીજી બ, વ ને ઊ એ અક્ષરથી શરૂ થતાં નામની રાશી.

વરખાસન, ન૦ વરસાણું; વર્ષાશન.

વરખે, વરસમાં. સંવત ૧૮૯૩ ના વરખે.

વરગ, વરક. ૨ વર્ગ. [ચણ કરવી તે.

વરગણી, સ્ત્રી૦ વર્ગ-ભાગ પાડવા તે; ઘટતા ભાગે વં-

વરઘેડ-ર, સ્ત્રી૦ વરને સામે તેડવા જનાર કન્યાની તરફના જે થોડાક લોક, વરની જાનને રોકીરાખે છે તે. (કંઈક દાપું લેવાને માટે).

વરઘોડો, પુ૦ વરરાજાને બેસવાનો ઘોડો. ૨ વર રાજા, સાબેલા, સાજન, તાસાં વાજાં વગેરેનો જે ઠાઠ તે.

વરઙ્ગો, પુ૦ ઢોરને થતો એક રોગ.-જેથી દાંત હાલી જાય ને ચવાય નહિ.

વરચવું, ક્રિ૦ અ૦ કંટાળવું.

વરચસ, પુ૦ જેણે ઠપકો દીધો હોય તેને ઓશીઆળું પાડવાને રીસમાં જે જોસ્સાથી એકાદું કર્મ કરવું તે. કં-ઈ અફાળવું, વધારે પીરસવું, પોતાનુંજ માથું કુટવું વગેરે કરવાનો જોસ્સો-દ્વેસ.

વરજવું, વર્જવું.

વરડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉઝડવું.

વરડું, ન૦ વાલ, વટાણા વગેરે કઠોળના જે અંકુર ફુટેલા-ઉગવાની તૈયારીપર આવેલા તે. (વાલ-મગનાં વરડાં).

વરડુ, ન૦ નાના ને મોટા-હ્રસ્વ ને દીર્ઘ ઉનું જે નીચલું પાંખડું તે.

વરણ, સ્ત્રી૦ [વર્ણ] જાત; નાત. નીચવરણ; ઊંચવરણ. ૨ (લાક્ષણિક) સ્થિતિ-પદવી; ગણતી; લેખું. તે કેશી વરણમાં નથી. પુ૦ અક્ષર. ૨ રઙ્ગ.

વરણસઙ્કર, વિ૦ જૂદી જૂદી જાતના ભેગવાળું. ૨ જૂદી જાતની મા ને જૂદી જાતનો બાપ એથી ઉત્પન્ન થયલું.

વરણાગિયું, વિ૦ જેને પોતાને ફુટડાં-ખુબસુરત દેખડાવવાનું કોડ હોય તે (માણસ).

વરણાગી, સ્ત્રી૦ વરણાગિયાં થવું તે. ૨ વરણાગિયાઓનો જે વરઘોડો–ઠાઠ તે. ગોસાંઈજીના લાલના લગનમાં સઘળાં સ્વરૂપની વરણાગી નિકળે છે.

વરત, ન૦ [વ્રત] ઇચ્છેલું મેળવવાને એકાદા દેવનું જે ઉપવાસાદિક કેટલુંક દેહકષ્ટ કરી પૂજન કરવું તે. ૨ નિયમ; સંકલ્પ; પણ; બાધા; માનતા.

વરત, સ્ત્રી૦ [વરત્રા] કોશનું દોરડું (ઘણુંકરીને ચામડાંનું). ૨ ઢોરની ચરાઈ.

વરતડી, સ્ત્રી૦ નાનું દોરડું.

વરતણિયો, પુ૦ ચોરી શોધી આપનાર પગી.–એમાંનો એક, જેને માથે સરકારના ચોરને પોતાની હદમાંથી શોધી આપવાની જવાબદારી હોય છે તે. ૨ વટેમારગુને એક જગાયેથી બીજી જગાએ સલામત પોંચાડવા સાથે રેનારો ભીલ, કોળી તે.

વરતવું, ક્રિ૦ અ૦ આચરવું; રેવું. ૨ બનવું; થવું. ક્રિ૦ સ૦ જાણવું; પારખવું.

વરતારો, પુ૦ જોશી; ગ્રહ–પ્રશ્ન જોનારો. ૨ જોષ જોવા તે (વરતારો કરવો).

વર્તાવવું, ક્રિ૦ અ૦ ફેલાવવું; પ્રસિદ્ધ કરવું. ૨ ઠેકાણે–રોજગારે લગાડવું. ૩ અપાવી–વેંચી દેવું (મફત). ૪ વરતે–આચરે તેમ કરવું.

વરતાવું, ક્રિ૦ અ૦ પોષાવું–તેને ત્યાં રોજ પંદર માણસ વરતાય છે. ૨ ખપવું; વપરાવું. ૩ જણાવું; પરખાવું. તે શું છે તે મારાથી વરતાતું નથી.

વરતી, અ૦ પછી; થઈગયા પછી; કેડે; પછવાડેથી.

વરદ, વિ૦ વરદાન આપનાર; કૃપાળુ. વરદાઈ–ચી–ણી–વરદાન આપનારી.

વરદાન, ન૦ ઈશ્વર–દેવ–દેવી ઇ૦એ પ્રસન્ન થઈ ભક્તની ઇચ્છા પુરી પાડી આપવાને તેને કુબલું જે વચન તે. ૨ પ્રસાદ; પસાય.

વરદી, સ્ત્રી૦ કેણ; ખબર; સન્દેશો. વરદી કરવી–પોંચાડવી. વરદી માગવી. ૨ રજા; હુકમ.

વરધ, સ્ત્રી૦ મણ્ડપ મુહૂર્તનો દાડો ને લગનનો દાડો એ બેની વચમાંના જે દાડા તેમાંનો એકેકો. સાતમી, છઠ્ઠી, પાંચમી વગેરે વરધ. ૨ કોશનું દોરડું; વરત.

વરધસુંવાળું, ન૦ બાળક અવતરેથી ઘરનાને ને પિત્રાઇને જે સૂતક તે; જનનઅશૌચ.

વરધસાંકળી, સ્ત્રી૦ જેને છોકરો જીવતો ન હોય તે બૈરી પોતાના નવા અવતરેલા બાળકની કોટમાં રૂપાં–સુનાની જે સાંકળી કોઈની (એકે છોકરું મરી ન ગયું હોય તેની) આપેલી ઘાલી રાખે છે તે.

વરમાળ, સ્ત્રી૦ સ્વયંવરમાં કન્યા જે માળા (જેને) પેરાવી પોતાનો વર કરી થાપે છે તે. ૨ વરવહુની કોટમાં પણતી વેળા જે માળા ઘાલવામાં આવે છે તે.

વરરાજા, પુ૦ રાજાના જેવા ઠાઠથી પણવા જનારો પુરુષ–[વર.

વરવાઢ, વડવાડ.

વરવાઢિયો, વડવાડિયો. કજિયાખોર પુરુષ. ૨ એક જાતનો ચાસના જેવો પક્ષી; કલકલિયો. ૩ એક જાતનું ઝાડ–તેનું ફૂલ.

વરવું, ક્રિ૦ સ૦ એકાદું કર્માન્તર કરાવવાને બ્રાહ્મણોને વિધિપૂર્વક થાપવા–નક્કી કરવા; વરણી કરવી.

વરવું, ક્રિ૦ અ૦ પરણવું. ૨ ખપવું; વપરાવું.

વરવું, વિ૦ [વિરૂપં] કદરૂપું; બદસુરત; બેડોળ; નરસું.

વરશ–સ, ન૦ [વર્ષ] બાર મહિનાનો કાળ; સાલ. નોકરીના બદલામાં વરસે વરસે આપવાનું જે નાણું તે.

વરસગાંઠ, સ્ત્રી૦ દરવરસે આવતી જે જન્મતિથિ તે; જનમગાંઠ; શાલગિરી; જન્મદિવસ.

વરસદાડો, પુ૦ એક આખું વરસ; એક વરસના ૩૬૦–૩૬૫ દાડા જેટલો જે કાળ તે. વરસદાડાનો દાડો એટલે ૩૬૦ દાડામાં એકજ વાર આવતો એવો જે દુર્લભ દાડો તે. [વરસ એમ.

વરસનાંવસ, અ૦ [વર્ષાનુવર્ષ] ઘણાએક વરસ; વરસ પછી

વરસવું, ક્રિ૦ અ૦ વરસાદ પડવો; વૃષ્ટિ થવી. ૨ ઊંચેથી પડવું; એકાએક સારી પેઠે આવીમળવું. ક્રિ૦ સ૦ સારી પેઠે આપવું–કુરબાન થવું–આપણે તે એને શું વરસ્યા છૈયે?

વરસસુંવાળું, વરધસુંવાળું.

વરસાણ, ન૦ દર વરસે આટલું નાણું આપવું, એવું જે નક્કી કરેલું તે; સાલિયું. મુનીમને ચારસેંનું વરસાણ બાંધી આપ્યું–કરી આપ્યું છે.

વરસાત–દ, પુ૦ ઊંચેથી જે ઘણું પડવું–પડેલું તે. તીર પથરા ગાળનો વરસાદ. ૨ આકાશમાંથી જે અનગળ પાણી પડેછે તે; મેઘ. (જુનાં પુસ્તકોમાં સર્વત્ર વરસાત છે).

વરસી, ન૦ મરનારની તિથિ જે પેલેજ પૂરે વરસે પાછી આવી હોય તે; પેલે વરસે જે સમચરી તે.

વરસોંત–ધ, સ્ત્રી૦ દર વરસે મળતો જે હક તે; વર્ષે વર્ષે મળતું જે બળિદાન તે. 'વરસોંધ લોપી માહારી' (પ્રે૦ દરામ).

વરસોવરસ, અ૦ હમેશ; દર વરસ.

વરસોળી, સ્ત્રી૦ શરીરના એકાદા ભાગ ઉપર જે ગાંઠ બાર ઝુલતી હોય તે–એ દબાયેથી દુઃખ થતું નથી; રસોળી.

વરાસે, પુ૦ જાણે હોયની તેમ; ભરોસે.

વરાગકુંમીકું, વડાગકુંમીકું. [હિસ્સો; વારો.

વરાઢ–વરાડ, સ્ત્રી૦ લડાઈ; કજીયો–વરાડ કરાવીશ. ૨ ભાગ;

વરાઢવું, ક્રિ૦ અ૦ લડાવવું.

વરાઢા, પુ૦ વડવાડિયા; લડકણા.

વરાઢિયો, પુ૦ વરવાઢિયાનું ઝાડ–ફૂલ.

વરાધ, સ્ત્રી૦ છાતી ઊંચી આવે ને પેટ મોટું–સડ થઈજાય ને હાંફ ચાલ્યા કરે તે રોગ–છોકરાંને થાયછે.

વરાવું, ક્રિ૦ અ૦ વરેલું થવું; વરણીમાં આવવું–ચાર બ્રાહ્મણ વરાયા છે.

વરાહ, પુ૦ [સં૦] ભૂંડ; ડુક્કર. ૨ વિષ્ણુનો તીજો અવતાર.

વરાળ, પુ૦–સ્રી૦ બાફ. પાણી–હવામાની ભિનાસ અતીસે ગરમ થયેથી જે વાયુરૂપ પદાર્થ બનેછે તે–એનામાં સ્થિતિસ્થાપક ગુણ રૅયો હોય છે–થંડી લાગેથી તે (વરાળ) પાછું પાણી થાયછે. એનાં વાદળાં થાયછે. વરાળયન્ત્ર–વરાળના જોરવડે ચાલતોયંત્ર.

વરાળિયું, વિ૦ વરાળવાળું (શાક વગેરે).

વરિયાળી, સ્રી૦ એક જાતનું મઘમઘતું ને આકારમાં સુવા સરખું વસાણું.

વરિયાળીદાણા, પુ૦ ખાંડમાં પાયલા વરિયાળીના દાણા.

વરિષ્ઠ, વિ૦ [સં૦] સહુથી શ્રેષ્ઠ.

વરી, અ૦ વળી.

વરુ, ન૦–પુ૦ કુતરાંના જેવાં મોડાંનું, રીંછના જેવા બાલવાળું ને મોટા કુતરા જેટલું ઊંચું એક પશુ જે બકરાં વાછરડાં કુતરાં પાડાં માણસ વગેરેને વતેડી ખાયછે.

વરુણ, પુ૦ [સં૦] પાણીનો અધિષ્ઠાતા દેવ. ૨ પશ્ચિમ દિશાનું રક્ષણ કરતો દેવ.

વરુણી, સ્રી૦ [સં૦] વરવું તે; પૂજન કરી બ્રાહ્મણને કર્માંતર કરાવવાના કામમાં સામેલ કરવા તે. ૨ (લાક્ષણિક) શિક્ષા; માર પડવો તે. (આજ તેની ઠીક વરુણી થઈ છે). ૩ સપડાવું; ફસાવું; રોકાવું–તમે પણ વરુણીમાં આવ્યાછો કે શું?

વરેઠી–રોઠી, સ્રી૦ લગન જનોઈની ખુશાલીમાં લગનજનોઈને દાડે અથવા લગન થતાં પેલાં આગલે દાડે અથવા ગમેતારે વરવાળા તથા જનોઈવાળાએ નાત જમાડવી તે. (નાતનું વરના ઉપર દાપું).

વરો, પુ૦ શુભ–અશુભ કાર્ય નિમિત જે નાત જમાડવી તે; ખરચ. તેને ઘેર વરો છે. ૨ વરવું–ખરચાવું તે; ખરચ.

વરોત, મોટું દોરડું.

વરોળ, વાંઝણિયાંપણું.

વરોળવું, વલોવવું.

વર્ગ, પુ૦ [સં૦] મોટા સમુદાયના જે નાના ભાગ તેમાંનો એકેક; જથો; ટુકડી; જાત; નાત; મણ્ડળ. દેવવર્ગ, બ્રાહ્મણવર્ગ, પશુવર્ગ, ધાન્યવર્ગ, રસવર્ગ ઈ૦. ૨ એક સઙ્ખ્યાને તેજ સઙ્ખ્યાએ ગુણ્યાથી જે સઙ્ખ્યા આવે તે. આઠનો વર્ગ ચોસેટ.

વર્ગમૂળ, ન૦ (ગણિતમાં) વર્ગની મૂળ સઙ્ખ્યા. ૬૪ એ વર્ગ ને ૮ એ વર્ગમૂળ.

વર્જ, વિ૦ ધા૦ [વર્જિત] તજેલું; ત્યાગ કરેલું. ૨ બન્ધ કરેલું; રદ કરેલું.

વર્જવું, ક્રિ૦ સ૦ તજવું; મુકી દેવું; રદ કરવું. [ગ.

વર્જિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] વર્જેલું. વર્જ્ય–ત્યાગ કરવા જો-

વર્ણ, પુ૦ [સં૦] જાત. ૨ રઙ્ગ. ૩ ભાષાની લિપિમાંનો એક; મૂળાક્ષર.

વર્ણન, ન૦ [સં૦] બયાન; હકીકત લમ્બાવીને કયેલી–લખેલી તે. ૨ વખાણ; તારીફ. [વાનું તે.

વર્ણનીય, વિ૦ વર્ણન કરવાને યોગ્ય. ૨ જેનું વર્ણન કર-

વર્ણસઙ્કર, વિ૦ જેનાં માબાપ ભિન્નભિન્ન જાતિના હોય તે. ૨ ઉદમાતિયું; તોફાની; ઉચ્છૃઙ્ખળ (છોકરું).

વર્ણાવર્ણ, વિ૦ ઊંચી નીચી જાત ભેળસેળ થઈ હોય તેવા (જે સમુદાય–જથો તે).

વર્ણાશ્રમ, પુ૦ ચાર વર્ણ અને ચાર આશ્રમ તે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય ને શૂદ્ર અને બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થ ને સન્યસ્ત.

વર્ણોચ્ચાર, પુ૦ [સં૦] વર્ણ–અક્ષરનું જે ઉચ્ચારણ તે.

વર્તણિયો, પુ૦ વીકટ માર્ગમાં સાથે રૅનારો ભીલ–કોળી.

વર્તણુક, સ્રી૦ ચાલ ચલણ; વર્તવાની રીત; આચરણ.

વર્તન, ન૦ વર્તવું તે. ચાલચલણ. ૨ હકીકત.

વર્તમાન, ન૦ [સં૦] સમાચાર; ખબર; હકીકત; અખબાર; બનેલી વાત.

વર્તમાન, વિ૦ હાલનું–ચાલતું. વર્તમાન કાળ–પ્રસઙ્ગ–વાર્તા ઈ૦. (વ્યાકરણમાં) લખુંછું એ વર્તમાન, લખ્યું એ ભૂત ને લખીશ એ ભવિષ્ય કાળ.

વર્તમાનપત્ર, ન૦ જે પત્ર–કાગળમાં ગામ ગામનાં જાણવાજોગ વર્તમાન આવતાં હોય તે; ન્યુસપેપર.

વર્તવું, ક્રિ૦ અ૦ એકાદી રીત પકડીને તે પ્રમાણે કરવું ચાલવું; આચરવું; રૅવું. ૨ બનવું; થવું. ક્રિ૦ સ૦ પારખવું; જોવું; જાણવું–તેણે તે વર્ત્યું.

વર્તિક, પુ૦ શ્રાવકલોકનો જતિ.

વર્તી, વિ૦ રૅનાર; અન્દર–તરફ–ઉપર હોનાર–અગ્રવર્તી–સહુથી આગળ રૅનાર. ચક્રવર્તી. ચક્ર એટલે ઘણું મોટું રાજ તે ઉપર જે રાજા સત્તા ચલાવે તે.

વર્તુલ–ળ, વિ૦ ગોળ. ન૦ ગોળ આકાર.

વર્ધક, વિ૦ [સં૦] વધારનાર.

વર્ધમાન, વિ૦ ચડતી દશામાં આવતું; ઉગતું; સુખ સમ્પત્તિમાં વધતું હોય તે.

વર્મ, ન૦ [સં૦] કવચ; બખતર. ૨ રક્ષણ કરનારું તે (ઈષ્ટદેવનું નામ, એકાદો મન્ત્ર ઈ૦).

વર્ય, વિ૦ [સં૦] શ્રેષ્ઠ; મુખ્ય.

વર્ષ, પુ૦ [સં૦] બાર મહિનાનો જે કાળ તે; ૩૬૦ દાડા ને અંગ્રેજી રીતે ૩૬૫ દાડા.

વર્ષફળ, ન૦ [સં૦] જોષીએ જે ઓળિયામાં અમુક વરસમાં બનવાના બનાવો સમ્બન્ધી જે ગ્રહગણિત કરયું હોય તે.

વર્ષા, પુ૦ [સં૦] છ ઋતુમાંનો એક; આષાઢ ને શ્રાવણ; વરસાદના દાડા.

વર્ષાસન, ન૦ [વર્ષાશન] વરસોવરસ આપવાને નક્કી કરેલી જે રકમ તે; ગુજરાનને માટે જે વરસ કરી આપેલું તે.

વલખ્યાં, ન૦ ફાં ફાં; મિથ્યા વલવલાટ કરવો તે. વલખ્યાં મારવાં.

વલણ, ન૦ [વલન] મનનું જે તરફ વળવું થાય તે; ઈચ્છા. ૨ જુવારનાં ખેતરના જાડા ચાસ (બિચોબિચ છોડ) હોય તેમાંથી જે ઉખેડી લિધેલા છોડ તે; અવલાણ; સવલાણ. ૩ કવિતારૂપ આખ્યાનોમાં અક્કેકાં કડવાંને અન્તે જૂદા ઢાળમાં કડવાંનું શેવટ બતાવતી જે સાખી, ઉથલો તે. ૪ મરોડ; વાંક. (અક્ષર, લીટી વગેરેનો.) ૫ વળવાનું તે. (નદી, રસ્તાનું).

વલણ, સ્ત્રી૦ વળણ; વનોઈ; વણિયેર.

વલદદાણિયાં, વિ૦ મુદલ ને વ્યાજ ગણોતમાં વળે ત્યાંસુધી તે રૂપિયાના બદલમાં રાખેલી (જમીન).

વલદે-દ, [આ૦] દિકરો (ફલાણાનો) એ અર્થમાં વપરાયછે. જમાલ વલદે રેહેમાન એટલે જમાલ તે રેહેમાનનો દિકરો.

વલન્દા, વિ૦ યુરોપખણ્ડના હાલણ્ડ દેશના લોક; ડચ.

વલમ્બાવું, ક્રિ૦ અ૦ રોકાવું.

વલવલ, સ્ત્રી૦ જોઈયે તેથી અતિસેં વધારે જે ચઞ્ચળતા તે–(બેસવા ઉઠવા બોલાવવા વગેરેની); સખણાં ન રેતાં જે ચાળા કર્યાં કરવા તે.

વલવલતું, વિ૦ વલવલ કરે તેવું (માણસ, કામ).

વલવલવું, ક્રિ૦ સ૦ વલવલ કરવી.

વલવલાટ, સ્ત્રી૦ વલવલ કરવું તે. ૨ વલોપાત; બરજ આવ્યા જેવું થવું તે.

વલવલિયું, વિ૦ વલવલતું.

વલી, [આ૦] બન્દો; ઓલિયો ભગત.

વલુંધવું, ક્રિ૦ સ૦ મણ્ડવું; વળગવું; વિટળાવું. ૨ પળકવું; પિધવું.

વલે, સ્ત્રી૦ સ્થિતિ; અવસ્થા; દશા; હાલત–'જો વિચારી જીવ તારી શી વલે થશે.' ૨ ભુંડા હાલ; વેતરણ. ઉભો રે તારી વલે–વેતરણ કરૂંછું.

વલેણ, વણિયર.

વલોણું, ન૦ વલોવવું તે.

વલોપાત, પુ૦ અધીરતાથી આકળાપણું દેખાવું તે; તોફાન; ગરબડ. ૨ હાય હાય; અકળાવું તે.

વલોપાતિયું, વિ૦ વલોપાત કરનાર.

વલોરવું, ક્રિ૦ સ૦ બઞ્જવાળવું; ધવડવું.

વલોવવું, ક્રિ૦ સ૦ આમ તેમ હલાવવું. ૨ રવૈ વડે દહીંને છૂંદું પાડવું (છાસ કરવા અથવા માખણ કાડવા).

વલ્કલ, ન૦ [સં૦] ઝાડની અન્તરછાલ અથવા એનું વસ્ત્ર.

વલ્લભ, પુ૦ [સં૦] પતિ; સ્વામી. ૨ આશક; પરકીય પ્રીતમ. વિ૦ વાલું; પ્યારું (માણસ–વસ્તુ).

વલ્લભા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્ત્રી; વહુ. ૨ પ્રિયા; માશુક.

વલ્લભી, વિ૦ વલ્લભાચાર્ય સમ્બન્ધી. વલ્લભી માર્ગ–વૈષ્ણવ ઈ૦.

વલ્લી, સ્ત્રી૦ [સં૦] વેલી; વેલ; વેલો.

વલ્લું, વિ૦ પોળું. વલ્લા પગ. વલ્લું ચાલવું એટલે બે પગની વચમાંનો અન્તર પોળો થયે રાંટું ચાલવું.

વવરાવું, ક્રિ૦ અ૦ વપરાવું; ખપવું.

વંવળતું, વિ૦ વવળે તેવું (સુરણ વગેરે).

વવળવું, ક્રિ૦ અ૦ ચામડીને લાગ્યાથી અહીં તહીં ખુચ્યાં કરવું (કવચ ગોવારસીંગ સુરણ વગેરે). પતરવેડિયાં અફાયા પછી પણ કોઈવાર જીભ ઉપર ને ગળે ઉતરતાં વવળે છે.

વવળાટ, પુ૦ વવળવું તે; પદાર્થ–વસ્તુની ઝેણનું ખુંચવું તે.

વશ, અ૦ [સં૦] સ્વાધીન; તાબે; જીતેલું હોય તેવું. ૨ મોહિત.

વશાત્, અ૦ [સં૦] બળવડે–થી. દૈવવશાત્, પ્રસઙ્ગવશાત્.

વશીકરણ, ન૦ [સં૦] વશ કરવું તે. ૨ વશ કરવાનો મન્ત્ર–યુક્તિ ઈ૦.

વશેક, વિષેશ.

વસટાણું, ન૦ વકફાયલાને સમજાવી ઠેકાણે આણવું તે. (ગામ છોડી જતા રૈયલા લોકોને અથવા કન્યાના ઘરના જે છોકરી દેવાને આનાકાની કરતાં હોય તેને). ૨ કુટણીપણું; ભડવાઈ.

વસટાળો, પુ૦ વસટાણું કરનારો.

વસાતી, સ્ત્રી૦ વસવું–રેવું તે. ૨ વાસ; રેઠાણ. ૩ વસતા–વસેલા લોકની સઙ્ખ્યા. ૪ વસેલી જગા. વસતીવાડી–છૈયાં છોકરાં. વસતી કરવી–રાખવી. વસતીમાં રેવું.

વસતેવ, પુ૦ અગ્નિ; દેવતા.

વસન, વ્યસન.

વસન, ન૦ [સં૦] પેરવાના વસ્ત્ર. ૨ રેઠાણ.

વસની, વ્યસની.

વસન્ત, પુ૦ [સં૦] છ ઋતુમાંનો એક, ટીપણામાં સંક્રાંતિ નિયમે મીન મેષ રાશીમાં જેટલા કાળ સૂર્ય હોય તેટલો તે, પણ આ પ્રાંતમાં ફાગણ ચૈતર એ બે મહિના. ૨ એ ઋતુમાં ગાવાનો જે રાગ તે. ૩ એ ઋતુમાં જે સૃષ્ટિસૌંદર્ય તે.

વસન્તપઞ્ચમી, સ્ત્રી૦ [સં૦] મહાસુદ પાંચેમ.

વસન્તપૂજા, સ્ત્રી૦ [સં૦] બ્રાહ્મણોને બોલાવી પૂજી વેદશાસ્ત્રની મર્યાદા કરાવી દક્ષણા આપવી તે.

વસન્તિયું, ન૦ સ્ત્રીઓને પેરવાનું કસુંબાની છાંટવાળું ધોળું વસ્ત્ર. મહાસુદ પાંચેમથી તે ફાગણસુદ પુનેમ–હોળી સુધી વિશેષે પેરવામાં આવે છે.

વસમું, વિ૦ માઠું; ખરાબ; ખોટું. વસમો બનાવ. ૨ કઠણ; અઘરું; મુશ્કેલ (કામ, વાટ વગેરે). ૩ વાંકું; તરેહવાર (વસમું માણસ).

વસવસો, પુ૦ [આ૦] અન્દેશો; ખતરો; શક; વેમ; સાંસો.

વસવાયું, ન૰ સુથાર, લુહાર, ઘાંચી, મોચી, સોઈ, સોની, કુંભાર, હજામ વગેરે ગામની વસતીનું કામ કરવાને પ્રથમ વસેલા તે–એમાંના કેટલાક ગામમાં આવતા સરકારી કારભારીઓનું કામ મફત કરતા તેને બદલે પસાયતાં કરી આપેલાં હોય છે.

વસવાસ, સ્ત્રી૰ સરસાઈ; ચરસાચરસી.

વસવું, ક્રિ૰ અ૰ [સં૰ વસતિ–વસેછે] વાસ કરવો; રેવું (પાસે જઈને). 'સોનું જોઈયે કશી ને માણસ જોઈયે વશી.' ૨ મનમાં આવવું; દીલમાં ઉતરવું. 'તેના દીલમાં વસે તો વાર શી.'" [૨ ઓસડિયું.

વસાણું, ન૰ ગાંધીને ઘેર મળતી જે કોઈપણ ચીજ તે.

વસાત, વિસાત.

વસાવવું, ક્રિ૰ સ૰ વસતી કરવી–(ગામ વસાવવું). ૨ આણીને રાખવાં; ખરીદ કરવું. મારે હવે કાચનાં વાસણ વસાવવાં છે.

વસાવું, ન૰ ભીલ–કોળિયે જે ગામની રખેવાળી કરવી તે.

વસાવો, પુ૰ ચોરથી રક્ષણ કરવા સારૂ ગામપર જે વતનદાર ભીલ રેછે તે; રખો. (વસ્તીનું રક્ષણ કરવાને, વળાવું આપવાને વગેરે).

વસિયત, સ્ત્રી૰ ન૰ [આ૰] વારસામાં આપી જવા સમ્બન્ધી મરનારે કરેલો જે લેખ તે. વસિયતનામુ પણ કેવાય છે. ૨ વારસો. [યોગ.

વસિલો, પુ૰ [આ૰] મોટાં લોક સાથે જે ઓળખાણ–સમ્બન્ધ તે; વગ વસિલો; મદદ; ઊંફ. ૨ મારફત; દ્વાર;

વસુ, પુ૰ [સં૰] પૈસો; ધન; દ્રવ્ય. 'વસુ વણ જન કયમ પશુ નવ હોય'. ૨ આઠની સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત.

વસુકવું–કીજવું, ક્રિ૰ અ૰ દુધ દેતાં બંધ–થવું; ઉડી જવું. (ગાય ભેંસ).

વસુધા, સ્ત્રી૰ [સં૰] પૃથ્વિ. (એમાં ધન છે માટે).

વસુન્ધરા, સ્ત્રી૰ [સં૰] પૃથ્વિ.

વસુલ, ન૰–સ્ત્રી૰ [આ૰] માગણાંને પેટે મુદતે મુદતે જે નાણું ભરાવલું તે. સરકારમાં વસુલ ભરેલું છે–ચિઠ્ઠીમાં વસુલ કેરચું છે. ૨ જમે; આવક; આમદાની.

વસુલાત, સ્ત્રી૰ વસુલ ભરવી–ભરાવવી–ભરાવી તે.

વસો, પુ૰ જમીનનું એક માપ છે; વિઘાનો વીસમો ભાગ; વીસ વિસવાસી; સવાપાંચ હાથ; સાડાત્રણ ગજ; ૧૪૨$\frac{૨}{૬}$ વાર. ૨ નક્કીપણાંને માટે ૨૦ અથવા ૧૦૦ એ સઙ્ખ્યાનું ધોરણ રાખી તેનો એકેકો જે ભાગ માનેલો તે; અટકળ. પન્દર વસા અથવા પોણોસો વસા કામ પાર પડશે એમ જણાય છે.

વસ્ત, વસ્તુ.

વસ્તી, વસતી.

વસ્તુ, સ્ત્રી૰ [સં૰] હરકોઈ પદાર્થ–ચીજ. ૨ મૂળ સ્વભાવ–ગુણ–ધર્મ. ૩ મૂળ ઉદ્દેશ–ભાવ–મતલબ.

વસ્તુતઃ, અ૰ [સં૰] મૂળ સ્વરૂપે; ખરેખરૂં; નિશ્ચયરૂપ.

વસ્તેવ, પુ૰ દેવતા; અગ્નિ.

વસ્ત્ર, ન૰ [સં૰] લુગડું; કપડું. ૨ પેરવાનાં લુગડાં. પાંચે વસ્ત્ર એટલે ધોતીઉં, અઙ્ગરખો, પિછોડી, પાઘડી ને પગનો જોડો. નવસ્ત્રું એટલે નાગું.

વસ્ત્રલોચન, ન૰ [વસ્ત્ર લુઞ્ચન] લુગડાં ચોરી જવાં તે.

વસ્મું, વસમું.

વહન, પુ૰ [વન્હિ] અગ્નિ.

વહિતરું–ત્રું, વૈતરું.

વહિપુજા, વૈપુજા.

વહિવટ, વૈવટ.

વહી, વૈ.

વહુ, વઉ.

વન્હિ, પુ૰ [સં૰] અગ્નિ.

વહ્યુંજવું, ક્રિ૰ અ૰ ચાલ્યું જવું. વહ્યો જા–ચાલ્યો જા.

વળ, પુ૰ એક ઉપર બીજું આવી રે તેમ વાળવું અથવા એવી રીતે જેટલું જે વળેલું તે; આંટો; આમળો. (દોરાનો વળ). ૨ જુગતી; ગોઠવણ. કંઈ વળ કરજે. ૩ પેચ; લાગ; દાવ; ફાંદો. તે કંઈ વળમાં આવતો નથી. ૪ અનુકૂળતા; વગ. વળ આવે તો એક હીરો લેવો છે.

વળકો, પુ૰ બફાવાપર આવવું તે (શાક વગેરેને). મુળાને વળકો વળવા દે.

વળગણ, ન૰ સમ્બન્ધ; લાગતું વળગતું તે. ૨ ભૂત પિતૃથી સપડાવાનું તે. ૩ સાથે વળગેલું માણસ–કામ. ૪ પરકીય સ્ત્રી પુરુષનો જે સમ્બન્ધ તે.

વળગણી, સ્ત્રી૰ બે છેડે બે આધારે રચેલા એવા વાંસ અથવા એવી દોરી, જે પર લુગડાં સુકવવા–રાખવામાં આવેછે તે; અવળી; ઓવરણ.

વળગવું, ક્રિ૰ અ૰ ચોંટવું; લાગવું. તેને ઝાંખરું વળગ્યું; કાગળને ગુંદર વળગતો નથી. [૩ આગ્રહ કરવો.

વળગવું, ક્રિ૰ સ૰ પકડવું; ધરી રાખવું; બાઝવું. ૨ શરીરને શરીર લગાડવું. (વાલમાં ભેટવાને અથવા લડતાં).

વળગાડવું, ક્રિ૰ સ૰ ચોંટે–વળગે તેમ કરવું. ૨ ભેટાડવું.

વળણ, વલણ.

વળતી, અ૰ પછી; પછવાડેથી.

વળવું, ક્રિ૰ અ૰ વાંકુ થવું (આ જાડી નેતર વળતી નથી). ૨ ગાંઠ પડેલું થવું. અંબોડો વળતો નથી. ૩ ફાયદો થવો. (તેમાં કંઈ વળવાનું નથી). ૪ મનનું વલણ થવું; તરફ પકડવી. (તે તમારા મત તરફ વળશે). ૫ પાછું ફરવું; જવું (પાછો વળ); વળીજવું–વાંકું વળવું. ૨ સીધાં નહિ પણ આજુબાજુને રસ્તે જવું. ૩ કયું માનવું. ૬ ઠરવું; ઘાટદાર થવું; વલણ આવવું (તે ઘણી મેહેનત કરેછે પણ અક્ષર વળતા નથી. ૭ પાછું અપાવું. દસ રૂપિયા પાછા વળ્યા છે. ૮ બાંધો પકડવો (લાડુ વળતા નથી).

વળાવવું, ક્રિ૰ સ૰ વદાય કરવું; થોડેક લગી પોંચાડવા જવું. ૨ પુરાવવું; ઝાડુ કરાવવું.

વળાવિયા, પુ૰ પરદેશ–જાત્રામાં સાથે આવનારા સીપાઈ.

વળાવું, ન૰ વાટના બીને લીધે જે જાણીતાને સાથે લેવો–રાખવો તે. ૨ એને જે બદલો આપવો તે.

વળાવો, પુ૰ વાટમાં સમ્ભાળ રાખનારો ભીલ–કોળી તે. ૨ ભોમિયો.

વળિયાં, ન૰ ઘોડાની પીઠપર નાખવાના જોડેલાં ઉસિસાં.

વળી, સ્ત્રી૰ સાકઠી. ૨ લાકડીને છેડે મજબુતી સારૂ લોડાંના પતરાંની જે ઓલી તે. [(આ) પણ.

વળી, અ૰ ફરીથી; બીજીવાર. ૨ તદુપરિ; વધારે (આ);

વળું, ન૰ સમ્બન્ધી માણસોનું મણ્ડળ; વગ વસિલો (તેનું વળું જબરૂં છે). ૨ કુવો ખોદતાં જમીનનાં જે જુદાં જુદાં પડો નિકળે છે તેમાંનું એકેકું; જે પડ ફાટતાં ઝરણ નિકળે તે–(હવે મીઠાંપાણીનું વળું આવ્યું). ૩ લોડાંના પતરાંની ઓલી. ૪ જમીનનો થોડોક ભાગ.

વાંક, પુ૰ વાંકાંપણું તે; વાંકી લીટીનો આકાર. ૨ સ્ત્રીઓને હાથે કોણી ઉપર ઘાલવાનું રૂપાં–સુનાનું ઘરેણું. ૩ તકશીર; આડું ચાલવું તે; ભૂલ; દોષ. તેણે મોટો વાંક કીધો છે. વાંક કાડવો–કરવો.

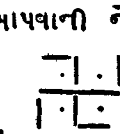
વાંકડવેલ્લું, વિ૰ વેલાના જેવું વાંકું. ન૰ ઘોડાવાંક (ઘરેણું).

વાંકડી, વિ૰ એક જાતના સોપારીને એ શબ્દ લાગેછે; સેવરઘનું.

વાંકડું, ન૰ સ્ત્રીઓને કોણી ઉપર ઘાલવાનું રૂપાં–સુનાનું ઘરેણું; વાંક. ૨ સુનાના વાળાને મરડી કરેલું આંગળીમાં ઘાલવાનું ઘરેણું.

વાંકડો, પુ૰ કન્યા વાળાની તરફથી વરને આપવાની જે રોકકડ રકમ તે (અનાવલા દેસાઈમાં).

વાંકસાથિયો, પુ૰ સાથિયાની એક તરેહ.

વાંકાઈ, સ્ત્રી૰ આડાઈ. ૨ ટેડાઈ; છેલાઈ.

વાંકું, વિ૰ સીધું નહિ તેવું. (આડું વળેલું, વસ્તુ–ક્રિયા–ચિન્હ). ૨ આડે રસ્તે ચાલનાર; ઉલટું–જુઠું–જુગતીનું. ૩ બાંકું; છેલાઈ ભરેલું. ૪ ઊંધું. વાંકું બોલવું એટલે જુઠું બોલવું. ૨ આડું–વાંકામાં બોલવું. ૩ ભુંડું બોલવું; નિંદા કરવી. વાંકું વળવું એટલે કંમરથી નીચાં વળવું. વાંકું વાળવું એટલે વધારે નીચું કરવું; ઊંધું વાળવું. વાંકું પડવું એટલે ઉલટું લાગવું; દુઃખ લાગવું. ૨ ઊંધું થવું. વાંકી પાઘડી મુકવી એટલે દેવાળું કાડવું. ૨ (છેલાઈમાં).

વાંકું, ન૰ ગેરસમજુતી; અણબનાવ. ૨ વાંકું તે.

વાંકુંચુંકું, વિ૰ વાંકું શબ્દ જોવો–અપમાન ભરેલું બોલનાર (માણસ). ૨ ગાળાગાળનું (બોલવું).

વાંકુંવરણાગિયું, વિ૰ કોડમાં છેલાઈ દેખાડનાર; ટાપટીપથી ફુટડું દેખાતું હોય તેવું; છેલ.

વાંગલાં–દાલાં, ન૰ ફાંફાં.

વાંઘુ–ઘું, ન૰ કોતર.

વાંઘો, પુ૰ વરગ; પઙ્ક્તિ; જાત; તરેહ. (વચલા વાંધાનું).

વાંચવું, ક્રિ૰ સ૰ લખેલું જોતાંજઈ બોલતાં જવું. ૨ સમજવું. [

વાંઝ, વિ૰ વાંઝણું.

વાંઝણી, સ્ત્રી૰ [વન્ધ્યા] છોકરાં ન થતાં હોય તેવી સ્ત્રી; વાંઝણું, વાંઝિયું. [વન્ઝા.

વાંઝિયાંબારૂં, ન૰ વાંઝણું હોય તેવું ઘર.

વાંઝિયું, વિ૰ જેને છોકરાં ન થતાં હોય તે (સ્ત્રી–પુરુષ.) ૨ જ્યાં છોકરાં–પ્રજા ન હોય તે (ઘર). ૩ જેને ફળ ન થતાં હોય તેવું (ઝાડ). ૪ પ્રાપ્તિ–લાભ ન થતો હોય તેવું (કામ–ધન્ધો).

વાંટો, પુ૰ ભાગ; હિસ્સો. ૨ સરકારને કેશોએ કર આપવો ન પડતો અથવા ફક્ત સલામી લવાજમ આપવું પડતું એવી ગરાસની જે જમીન તે.

વાંઢો, પુ૰ પરણ્યો ન હોય તે પુરુષ; કુંવારો. ૨ જેની સ્ત્રી મરીગઈ હોય ને બીજી વાર ન પરણ્યો હોય તે રંડાયલો પુરુષ.

વાંદર, પુ૰ માણસના આકારને મળતું એક પશુ–એ ફળને પાલો ખાયછે, ઝાડપર કુદેછે. એની ઘણી જાત છે. કેટલાકને પુંછડી હોતી નથી, કેટલાકને લાંબી હોય છે ને કેટલાકને ટુંકડી હોયછે. બોજલાં–માકડાં (રાતાં), લીલ (કાળાં મોનાં ને શરીર ઝાંખુ લીલું), જાંબુવન્ત કાળા ને રીંછને મળતા આવતા. ૨ અટકચાળું તોફાની વલવલતું અથવા વરવું માણસ.

વાંદરૂં, ન૰ વાંદરની જાતમાંનું એક.

વાંદરો, પુ૰ વાંદરની નરજાતીમાંનો એક. માદા તે વાંદરી.

વાંદું, વાંદો શબ્દ જોવો.

વાંદો, પુ૰ પાંખવાળો એક જીવડો–એ હવાવાળી જગો–ટાંકાં, ભંડારિયાં, સંઘાસ વગેરેમાં હોયછે; ઝલ. ૨ આંબા, વડ, પિપળા વગેરે ઝાડની ડાળીઓમાંથી નિકળતો પણ એ મુળ ઝાડથી જૂદી જાતનો છોડવો. કેટલાંક પક્ષીની અઘારથી એ નિપજે છે ને તે ગુચ્છામાં ઝાડને વિટલાઈ રેછે–જેથી અસલ ઝાડ ફળતું નથી. વાંદાને પણ ફળ થાયછે ને તેનું કેટલાક લોક શાક કરેછે.

વાંધણી, વાધણી.

વાંધો, પુ૰ મતભેદ; તકરાર; ફડચો–નિકાલ થવામાં જેટલું આડું પડતું હોય તે; બાધ. ૨ વેમ; શક. ૩ વાંદો (૨ જા અર્થમાં). [

વાંન, ન૰ રઙ્ગ. વાંને રાતું.

વાંસ, પુ૰ [વંશ] એક જાતનું ઝાડ અથવા તેના સોટા.

વાંસકપુર, ન૰ વાંસમાંથી નિકળતો એક નરમ પદાર્થ.

વાંસણી, સ્ત્રી૰ વાંસળી; રૂપિયા ભરવાની સાંકડી ને લાંબી કોથળી.

વાંસફોડો, પુ૰ વાંસ ફોડવાનો–ફોડી ટોપલા પાલાં વગેરે ચીજો બનાવવાનો ધન્ધો કરનારો.

વાંસલડી, વાંસળી. (કવિતામાં). [છોલે છે તે.

વાંસલો, પુ૰ સુથારનું એક ઓજાર જે વડે તે લાકડાં

વાંસળી, સ્ત્રી૰ [વંશી] વાંસના પાતળા કકડામાં કાંણા કોરી બનાવેલું વાજું. ૨ રૂપિયા–પૈસા ભરવાની લાંબી કોથળી જે કમ્મરે બાંધવામાં આવે છે તે.

વાંસી, સ્ત્રી૰ દાતરડાં જેવું ફળું જડેલા વાંસ.–ઉંચેનાં ડાળાં ઝાંખરાં કાપવાના કામમાં આવે છે.

વાંસે, અ૰ પાછળ; પછવાડે.

વાંસો, પુ૰ શરીરનો પાછલો ભાગ–ગરદનથી તે કમર લગીનો; બરડો; પીઠ.

વાઃ, અ૰ પ્રસન્નતામાં અથવા વાંકામાં એ શબ્દ વપરાય છે; ભલે; ઠીક; સાબાશ. વાઃવાં પણ કેવાય છે.

વા, પુ૰ [વાયુ] પવન. ૨ સન્નિપાત. ૩ તુરંગ; ઈચ્છાં. વામાં આવે તો કરે. વાપર જવું એટલે ઘેલછા વાળું થવું. વા ખાવો એટલે શરીરને પવન–હવા લાગે તેવી હાલતમાં આવવું. વા લાખવો–વા આવે તેમ કરવું (પંખાથી). વા છુટવો–સરવો એટલે મળદ્વારમાંથી.

વા, અ૰ [સં૰] અથવા; કિંવા; યા.

વાઈ, સ્ત્રી૰ મોળ આવે, દાંત બિડાઈ જાય, મોડાંમાંથી ફીણ નિકળે, શરીર ટાડું પડી જાય તેવો એક રોગ. ૨ એ શબ્દ વાંકામાં વપરાય છે–ટાડું ખાતાં શું વાઈ થાય છે? [હોય તે.

વાઉ, સ્ત્રી૰ પગને તળિયે ને બાજુએ જે ચિરાડા પડેલા

વાઉ, વાચલ.

વાએજ–જી, વાચજ–જી.

વાએકું. વાચકું.

વાએદો. વાચદો.

વાક્, સ્ત્રી૰ [સં૰] વાણી; બોલવું તે.

વાક–ખ, પુ૰ તાડઝુંના ફેંટા–દાંડાના સખત રેસા. એનાં દોરડાં બને છે. ૨ સિંગની બાજુની નેસતે. (વાક ઉતારવો–નેસ ઉતારવી). ૩ વળવાપર આવવું તે; બાંધો. (ખાવાના લાડુનો વાક).

વાકડવું, વિ૰ જરા કડવાસવાળું (ફળ). ૨ વાયુ લાગેથી કડવું થયલું તે (ફળ). ૩ આકું; હઠીલું (માણસ)–એતો વાકડવો છે.

વાકફ–કેફ, વિ૰ [આ૰] જાણીતું; માહિતગાર; અભ્યાસ–અનુભવથી જાણીતું, થયલું; પ્રવીણ. વાકેફગાર પણ

વાકળો, પુ૰ નેરું; નાળું. [કેવાય છે.

વાકેફગારી, સ્ત્રી૰ માહિતી; જાણ; નિપુણતા; પ્રવીણતા.

વકય, ન૰ [સં૰] અનેક શબ્દની જે રચના એકાદો અર્થ પૂરો બતાવે તે. ૨ વચન; બોલ. ૩ સૂત્ર; ગ્રન્થમાંનું પ્રમાણ વચન; કેવત; કેણી.

વાકચરચના, સ્ત્રી૰ [સં૰] વાક્ય રચવા વિષે શબ્દોની ગોઠવણ સમ્બન્ધી જે રીતિ–કળા તે.

વાક્વિદગ્ધા, સ્ત્રી૰ [સં૰] સઙ્કેતની વાણી બોલવામાં ચતુર એવી સ્ત્રી. એક નાયિકા–(વાક્વિદગ્ધા ને ક્રિયાવિદગ્ધા).

વાખ, પુ૰ વાક.

વાખરો–ળો, પુ૰ પરચુરણ સામાન (ઘરવાખરો–ળો).

વાખાતું, અ૰ વા–પવન લાગે તેમ (લુગડાં ને ખાવાના પદાર્થને વાખાતું કરવું–નાખવું.

વાખો, પુ૰ [આ૰] વિપત્તિ; આપદા; કમબખ્તી; વખો. ૧ દુકાળથી ભુખે મરવું તે. ૨ મરકી; અઘોક.

વાગ્, સ્ત્રી૰ [સં૰] વાણી. વાગ્દેવતા–સરસ્વતી. વાગ્દાન–વચનથી આપેલું તે. ૨ વેસવાળ કરવો–કરેલા તે. વાગ્બાણ–મેણાં; વાણીનો પ્રહાર. વાગ્વિલાસ–વાણી વિલાસ.

વાગડિયું, વિ૰ વાગડ દેશનું. [ગળીનું કપડું; બગો.

વાગડિયું, ન૰ એક જાતનું સ્ત્રીઓને પેરવાનું સુતરાઉ

વાગળું, ન૰ વડવાગોળ.

વાગવું, ક્રિ૰ અ૰ યન્ત્ર–વાજાંમાંથી અવાજ નિકળવો. ૨ એક વસ્તુએ બીજીને જોરમાં અથડાવું–અથડાઈ જખમ કરવું; લાગવું.

વાગો, પુ૰ ગરદનથી તે ઘુંટણ સુધી પેરવાનું વસ્ત્ર. (ઘણું કરીને દેવ–ઠાકોરને અને વરરાજાને એ શબ્દ લગાડવામાં આવે છે). ૨ તેલ સિંદુર લગાડવું–ચોપડવું તે (હરમાનને વાગો ચડાવવો છે). ૩ પોશાક; પેરી નિકળવાના લુગડાં. વાગા પટકાવીને નિકળ્યા.

વાગોલ, સ્ત્રી૰–ન૰ વાગોલવું તે.

વાગોલવું, ક્રિ૰ અ૰ પેટમાંનું પાછું મોડાંમાં કાડી ધીમે ધીમે ચાવવું (હાથી ઘોડા ગધેડા શિવાયે ઘાસ પાલા ખાનાર પશુઓ વાગોલે છે).

વાગોળ, વડવાગોળ.

વાગોળવું, વાગોલવું.

વાઘ, પુ૰ [વ્યાઘ્ર] એક જાતનું પીળા રઙ્ગનું ને તેમાં કાળા પટાવાળું ફાડી ખાનારું ચોપગું જાનવર. ૨ એના જેવું બિહામણું ને થથરાવી નાખે તેવું માણસ. ૩ વાઘના જેવા ડોળાનું માણસ. તાબુતમાંનો વાઘ, અઘરણીમાં સણગારેલી જે ઘેણ તે. વાઘની માસી એટલે બિલાડી. વાઘણ–વાઘેણ–વાઘની માદા.

વાઘબારસ, સ્ત્રી૰ આસોવદ બારસ–એ દાડે બારણે વાઘ કાડે છે.

વાઘરણ–રેણ, સ્ત્રી૰ વાઘરીની સ્ત્રી. ૨ છુટાં માથાવાળી બેડોળ દેખાતી ફુવડ સ્ત્રી.

વાઘરી, પુ૰ વનચર પશુ પક્ષીને પકડવાનો ધન્ધો કરનારો–વિ૰ એ જાતના લોક તે.

વાઘામ્બર, ન૰ વાઘના ચામડાંનું વસ્ત્ર.

વાઘેલા, વિ૰ રજપુતની જાત. ગુજરાતમાં વાઘેલા વંશના રાજા થઈ ગયા છે.

વાચ, વાણી.

વાચક, વિ૦ બોલતું-પણ એ અર્થમાં એ નથી વપરાતો પણ એનો ઉલટો શબ્દ **અવાચક** વપરાય છે. ૨ દેખાડે તે-બોધ કરે તે-કાળવાચક, સ્થળવાચક, વૃક્ષવાચક, સઙ્ખ્યાવાચક, ગુણવાચક ઇ૦. ઉપમાંવાચક શબ્દ એટલે જે શબ્દ વડે ઉપમાં અલંકારનો બોધ થાય છે તે.-સરખું, જેવું, જેમ ઇ૦.

વાચન, ન૦ [સં૦] વાંચવું તે; વાંચવાની રીત.

વાચસ્પતિ, પુ૦ [સં૦] બૃહસ્પતિ.

વાચા, સ્ત્રી૦ ઉચ્ચારવા-બોલવાની શક્તિ-ક્રિયા. ૨ ઉચ્ચારેલું-બોલેલું તે; વાણી.

વાચાળ, વિ૦ સ્પષ્ટ સરળ ને સુન્દર વાણીથી બોલનાર.

વાચિક, વિ૦ વાચા-વાણી સમ્બન્ધી; બોલવાથી થયલું. (કાયિક, વાચિક ને માનસિક) બોલ્યાથી જે પાપ થયલું તે વાચિક પાપ.

વાચ્યાર્થ, પુ૦ [સં૦] વાક્ય બોલવાથી તેમાંનો જે ખુલ્લો અર્થ સમજાતો હોય તે (લક્ષ્યાર્થ અથવા વ્યંગ્યાર્થ નહિ).

વાછટ, વાછણ્ટ.

વાછર્ડું, વાછરડું.

વાછણ્ટ, સ્ત્રી૦ પવનથી વરસાદના છાંટાં (આડા) જ્યાં ન પડવા જોઈએ ત્યાં આવવા તે. ૨ વાછણ્ટિયું.

વાછણ્ટિયું, ન૦ ઘરમાં વાછણ્ટ આવતી બન્ધ કરતું જે બારી ઉપર અથવા નેવ નીચે બાર પડતું જે જડેલું પાટિયું અથવા પાટિયાંના આકારે બાંધવામાં આવતું કરાંઠી, ઘાસ, તાડછાં, છટિયાંનું ટાટું તે. ૨ છજું.

વાછરડી, સ્ત્રી૦ ગાયનું સ્ત્રી બાળક. ૨ નાની (એક બે વેતરની) ગાય.

વાછરડું, ન૦ ગાયનું બચ્ચું-બાળક. વાછરડી-ગાયને અવતરેલું જે નારિ જાત બાળક તે. વાછરડો-ગાયનું પુરુષ જાત બાળક. ૨ નાનો (એક બે ઘરનો) પુષ્ટ બળદ.

વાછરૂ, ન૦ વાછરડું. ૨ ધાવતું બાળક.

વાછલ, ન૦ [વાત્સલ્ય] હેતથી ઉછેરવું તે (માબાપે અથવા માબાપની પેઠે).

વાજ, સ્ત્રી૦ તોબા; પીડા. વાજ આવવું એટલે મુસીબતમાં આવવું-કાયર થવું-હારી જવું-હેરાન થવું-થાકવું.

વાજન્તર, વાજિંત્ર. [રાસ્ત.

વાજબી, વિ૦ [અ૦] ઘટારત; લાયક; યોગ્ય. ૨ ખરું;

વાજવું, વાગવું; વાદ્યમાંથી શબ્દ થવો. વાજતે ગાજતે એટલે વાજાંનાં બંદુકના વગેરેના અવાજો થતા હોય તેવા હર્ષના ઠાઠમાં.

વાજાંવાળો, પુ૦ ઢોલ પડઘમ સાથે વાજાં વગાડનારો.

વાજિંત્ર, ન૦ [વાદિત્ર] વાજાં.

વાજિયા, વિ૦ પાણી પાયાથી ઉગેલા-પાકેલા (ઘઉં).

વાજી, પુ૦ [સં૦] ઘોડો.

વાજું, ન૦ વા, ઘા ને ઘસરકો એ ત્રણમાંનાં એકાદાંની મારફતે જે યન્ત્રમાંથી મધુરો અવાજ નિકળે તે. વાંસળી, સરણાઈ, તુરઈ, ભુંગળાં; તંબુરો, સારંગી, સતાર, ટબલાં, મૃદંગ, તાસાં, ઢોલ, પડઘમ વગેરે વગેરે. ૨ પેટીમાં મુકેલું વાજું. ૩ (લાક્ષણિક) જમાવટ; સમ્પસમ્પી મળેલો સાથ-ઠાઠ. અહિંયાં તો ડોલિયાવાજું છે.

વાઝડું-ઝોડું, વાઝોડું.

વાઝોડું, ન૦ ઝડી નાખે એવો જે જોશવાળો ઘણી ગતિવાળો જે વાયુ તે; તોફાન.

વાઞ્છના, સ્ત્રી૦ [સં૦ વાઞ્છા] ઈચ્છા; વાસના.

વાઞ્છવું, ક્રિ૦ સ૦ ઈચ્છવું.

વાઞ્છિત, વિ૦ ઈચ્છેલું.

વાટ, સ્ત્રી૦ મારગ; રસ્તો; રાહ. ૨ પૈડાં ઉપર લોઢાંનો જે ગોળ પાટો તે. ૩ ખોટી રેવું તે; ક્યારે આવે તેને સારૂ આવવાનો મારગ જોયાં કરવો તે; આશા રાખવી તે. (તારી વાટ જોઉંછું). ૪ રૂને લાંબું કરી હથેલીએ ડાબતાં વાળી કરેલી તે; દિવેટ; બત્તી. ૫ મસાલો લાબેલી વધાર દીધેલી જાડી છાસ. એમાં કુદનો કેળાં પણ ચોળવામાં આવેછે. એ શબ્દ પુલ્લિંગે પણ વપરાયછે.

વાટઉઠવી, ક્રિ૦ અ૦ બગડીજવું; વંઠીજવું.

વાટકી, વાડકી. વાટકો-વાડકો.

વાટખરચ-ચી, મુસાફરીનો ખરચ. [નાર.

વાટપાડુ, વિ૦ રસ્તે અટકાવી લુટનાર. ૨ નવો રસ્તો કાઢ-

વાટમારૂ, વિ૦ રસ્તે જતાં લુટનાર, મારનાર. [ખા) તે.

વાટલો, વિ૦ અડધાથી જરા ઓછા એવા કણવાળા (ચો-

વાટવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘસી-છુંદી બારીક કરવું. (મરી વાટવાં, લિમડો વાટવો વગેરે). ૨ વેંચણ કરવી; હિસ્સા પાડી આપવા; ભાગ કરવા.

વાટવો, પુ૦ પાનસોપારી નાણું વગેરે રાખવાની ઘણાં પડવાળી ગોળાકારને મળતી આવતી જે કોથળી તે.

વાટિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાડી.

વાટી, સ્ત્રી૦ નાળિયરમાંથી નિકળતા કોપરાંના ગોટાનો જે અડધો ભાગ તે. ૨ વાડકી.

વાટું, ન૦ બોઘરણા ઘાટું એક વાસણ.

વાટુઓ-વો, વાટવો.

વાટો, પુ૦ બેઢાથી પેટપર કરચલીયો પડેછે તેની વચમાંનો જે એકેકો ભાગ તે. ૨ પતરવડિયાંનો વીંટો.

વાડ, સ્ત્રી૦ જમીન-ખેતરની ચોમેર અથવા એકાદી બાજુએ જે કાંટા અથવા કાંટાવાળાં ઝાડની આડ તે-(રક્ષણને માટે)-'વાડ વગર વેલો ન ચડે.' ૨ મોહ્લો-ગોલવાડ-કસાઈવાડ વગેરે.

વાડ-વાઢ, પુ૦ કાપવાની શક્તિ વાળી ધાર. ૨ ઘા; જખમ. વાડ મુકવો એટલે ઘાનું નિશાન કરવું અથવા

કાપવું. (વાઢ). વ઼ાડકાપ—વ઼ાડવું કાપવું તે. વ઼ાડકાપનો ધન્ધો તે ડાક્તરનો. ૩ સેરડીના ખેતરનું કાપવું તે. સેરડીનો વાઢ.

વાડકી, સ્ત્રી૦ ઘણો નાનો વાડકો.

વાડકું, ન૦ ઘણો નાનો નહિ પણ મધ્યમ વાડકો.

વ઼ાડકુટિયો, પુ૦ ભાંજગડિયો; તકરાર કરી નાણું ઓછું આપવું પડે તેમ કરનારો.

વાડકો, પુ૦ જમતી વેળા નરમ અથવા ઢીલા પદાર્થ રાખવાનું જે વાસણ તે. થાળી ને વાડકા ઘણી તરેહના હોયછે.

વાડવ, પુ૦ બ્રાહ્મણ; વિપ્ર.

વ઼ાડવું, ક્રિ૦ સ૦ એકાદો ભાગ છેક જૂદો પડીજાય તેમ કાપવું (પકડીને); ચીરવું.

વ઼ાડિયો, પુ૦ અતિશે ઈચ્છા; ચડસ; લલુતા. ૨ સુથારનો ઉપરી પારસી ગજ્જર.

વાડી, સ્ત્રી૦ [વાટિકા] ફૂલ ફળના ઝાડ—છોડ રોપ્યા હોય તેવી જે રસાળ જમીન તે; બાગ. ૨ માથે જે ફૂલ ગુંથ્યાં હોય તે. ૩ આગળ પાછળ—ચોમેર બાંધેલી ને વચમાં ખુલ્લી, ન્યાત વરા વગેરે કરવા—લોકોને રેવા વગેરે કામમાં આવતી જમીન.

વાડો, પુ૦ ઘરની પાછળની ખુલ્લી જમીન. ૨ મોહલો; ફળિયું—ખાટકીવાડો, મેમનવાડો—બાજવાડો—સરકારવાડો. ૩ સણ્ડાસ; તાજખાનું. વાડામાં જવું—ઝાડે ફરવા જવું.

વાડોલિયું, ન૦ વાડ કરી લીધેલી એવી થોડીકજ જગા તે. ૨ ઝાડની આગળ પાછળ જે વાડ કરેલી તે.

વાઢ, વ઼ાડ.

વાઢકુટિયો, વ઼ાડકુટિયો.

વાઢવું, વ઼ાડવું.

વાઢિયું, ન૦ જેમાં ખજુર ભરાઈને આવેછે તે ગુણ.

વાઢિયો, વ઼ાડિયો.

વાણ, સ્ત્રી૦ વાણી. ૨ વગે—ફાયદા પડતું—ઓછામાં મળવું તે. વાણપડતું—વાણવગે લેવું. ખજુરીના પીછાં—પાતરાં અમળાવીને બનાવેલી જે દોરી તે. વાણનો ખાટલો.

વ઼ાણ, ન૦ પાણીમાં તરતું લાકડાનું મોટું વાહન—જેવડે માલ માણસો એક બન્દરેથી બીજે બન્દરે જાય છે તે. વ઼ાણ ઘણી તરેહનાં હોય છે.

વ઼ાણવટી, પુ૦ વ઼ાણ ખેડવાનો ધન્ધો કરનાર; વ઼ાણ ખેડવામાં જાણીતો તે. ૨ વ઼ાણો રાખી તે વડે વેપાર કરનારો.

વાણિયો, પુ૦ [વાણિજ્ય કરનારો; વણિક] ભ્રષ્ટ ક્ષત્રી—ભ્રષ્ટ વૈશ્યની અથવા એ બેની જે સઙ્કર જાતિ તે—એ આજકાલ વેપાર ધન્ધો કરેછે. ૨ (ગામડાંમાં) મોદી. 'વાણિયાંમુછ નીચી તો નીચી' એટલે વખતે હલકા ઠર્યા તો કંઈ ચિંતા નહિ પણ વગે કામ કાઢીલેવું તે.

વાણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ કરેલું અથવા કરી જે કંઈ બોલેલું તે; વૈખરી.

વ઼ાણું—ણેલું, ન૦ [વિભાતં] પ્રભાત; સવાર. 'વ઼ાણેલાં ભલે વાયાં રે.'

વાણો, પુ૦ [વાણિ] કપડાં વણવામાં સાળ ઉપર ઉમેરાતા જે આડા દોરા તે—ઉભા દોરા તે તાણો કેવાય છે.

વાણોત્તર, પુ૦ મેતો; ગુમાસ્તો; નામું લખનારો.

વાણ્ગુ જમાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઢેણ જમાડવી; અઘરણીરાતને રાખડી બાંધ્યા પછી સગાંવ઼ાલાંએ જમાડવી.

વાત, પુ૦ [સં૦] પવન; વાયુ. ૨ શરીરમાંના પ્રવાહીઓમાંનો એક વિકાર. વાત, પીત ને કફ. ૩ સન્નિવા—ધનુરવા વગેરે જે વ્યાધિ થાય છે તે.

વાત, સ્ત્રી૦ [વાર્તા] બનાવ; બીના; હકીકત. (એવી વાત બની કે). ૨ હરકોઈ બનાવની જે કેહલી અથવા લખેલો વિસ્તાર તે; બયાન; ઈતિહાસ; તવારિખ. ૩ જુઠી જોડી કાઢેલી—કલ્પનાથી બનાવેલી જે બીના તે; કાણી; ગાથા. ૪ એકમેકને એકમેકની તરફથી જે મોડે કેવાનું તે; ખબર. ૫ લોકમાં જે બાબત ચાલતી હોય તે; ખરીખોટી ગપ. ૬ એકાદો વિષય, બાબત, સૂચના; વિનન્તિ; કેણ ઈ૦. ૭ સ્થિતિ; રીત; વેવાર (પૈસાદારની વાત જૂદી ને ગરીબની વાત જૂદી). 'વાતનું વતેસર'—જુજ વાતને છેક મોટી કરીનાખવી તે. વાત ઉડાવવી એટલે ચાલતી વાત વિસરાવવી. વાત ફાટવી—વાત ખુલ્લી થવી. વાત ઉરાડવી એટલે એકાદી સાચી જુઠી વાતને લોકમાં ચલાવવી. વાત પામવી એટલે ભેદ સમજી જવો. વાત ચાલવી એટલે લોકમાં ખબર થવી. વાત મળવી એટલે બે જણનું બોલેલું મળતું આવવું. વાત માનવી એટલે કેહલું ખરૂં છે એમ કબૂલ કરવું. વાત બનાવવી એટલે ખુટ્ટો ઉઠાવવો; નવું જોડી કાઢવું. વાતમાં લાગવું એટલે કોઈની સાથે વાત કરવામાં ચિત્ત લગાડવું. ૨ વાત કરવા માંડવી. વાત કરવી (એક બીજા સાથે).

વાતગરૂં, વિ૦ જેને કંઈ કંઈ વાત કરચા કરવા—કેવાની ટેવ હોય તે; બડબડિયું.

વાતચિત, સ્ત્રી૦ ચિત્ત રાખી એક બીજાં સાથે જે વાત કરવી તે; મન મુકી એક બીજાને કેહલું—સાંભળેલું તે.

વાતડ, સ્ત્રી૦ ખોટી ને લામ્બી જે વાત તે. [વાયુ તે; હવા.

વાતાવરણ, ન૦ [સં૦] આ પૃથિવીને વિંટળાઈ રેહલો જેટલો

વાતુડું, વાતગરૂં.

વાદ, પુ૦ [સં૦] સામસામે એક બીજાથી ઉલટું બોલ્યા કરવું તે; તકરાર; ભાંજગડ. ૨ સમ્ભાષણ; ચર્ચા. ૩ કજિયો; ટણ્ટો. ૪ આમ તેમનું થોડુંઘણું જાણ્યામાં હોય તે ઉપરથી એક વાત નક્કી કરવી અથવા એકાદું અનુમાન કરવું તે.—૫ એ સમ્બન્ધી જે પ્રકાર તે.

વાદવિવાદ, પુ૦ [સં૦] સામસામા જે સવાલ જવાબ કરવા તે; બોલવું સાંભળવું તે; તકરાર; સંભાષણ.

વાદળ, ન૦ [વાતૂલ] આકાશમાં એકઠો થયલો વરાળ-બાફ. ૨ એથી છવાયલું જેટલું આકાશ તે. • ૩ ભારે પવન છુટવો તે; તોફાન. ૪ છાયા; થર; ઢાંકણ. વાદળ ચડીઆવ્યું એટલે તોફાન થવા લાગ્યું.

વાદળી, સ્ત્રી૦ (૧ લા અર્થમાં) વાદળનો એક નાનો જથો. ૨ દરિયામાં ખડક છીપને વળગી રયલો કાણા કાણા વાળો પોચો પીળાસ પડતો જનાવરની પેદાશનો એક પદાર્થ. એ પાણી સોસીલેછે તેથી લુછવા વગેરેના કામમાં આવે છે.

વાદળી, વિ૦ વાદળના રંગ જેવા (રંગ).

વાદળું, ન૦ વાદળ (૧ લા અર્થમાં). ૨ દુખનું ઝુમીરેવું તે.

વાદી, પુ૦ [સં૦] સરકારમાં ફરિયાદ કરનાર (વાદી ને પ્રતિવાદી). ૨ મન્ત્ર તન્ત્રથી ખેલ કરનારો; ગારુડી; બાજીગર. (વાદીનો વેશ ભવૈમાં). ૩ એકાદાં જ્ઞાન-મતને પક્ષ કરી તેને વળગી રેનાર. અદ્વૈત-દ્વૈત-કર્મવાદી.

વાદીગર, પુ૦ વાદી (બીજા અર્થમાં).

વાદ્ય, ન૦ [સં૦] વાજું. ચર્મ-તન્તુ-મુખ-રણવાદ્ય.

વાધણ-ણી, સ્ત્રી૦ રોકાયલા શ્વાસનું રૈઈ રૈઈને અવાજ-સાથે બાર નિકળવું તે; અટકડી; એડકી. એ થોડી વાર [રૈછે.

વાધર, વાધરી.

વાધરી, સ્ત્રી૦ ઘણું કરી લીલાં-તાજાં ચામડાંની સાંકડી ચીપ. (વાધરી સારૂ ભેંસ મારવી). ૨ ચામડાંની દોરડી.

વાધવું, ક્રિ૦ અ૦ વધવું. ૨ આગળ ધસવું-જવું.

વાન્, એ શબ્દ વાળાના અર્થમાં અકારાન્ત-આકારાન્ત નામ સાથે જોડાય છે-ધનવાન્, લજ્જાવાન્. (ઈકારાન્તસાથે માન્-કીર્તિમાન્). સંસ્કૃતમાં વાન્ એ એકવચન ને વન્ત એ બહુવચન છે પણ ગુજરાતીમાં ગમેતેમ.

વાન, ન૦ [વર્ણ] શરીર વળવું-ભરાવું તે; બાંધો; ભરેડી; વલણ. 'સોળે સાન ને વીસે વાન.' ૨ રંગ.

વાન, સ્ત્રી૦ ટેડથી ઉખડીગયલી ચામડી.

વાનગી, સ્ત્રી૦ કોઈક સુન્દર વસ્તુ વાપરી નાખતાં નિશાની દાખલ થોડોક રાખી મેલેલો તેનો જે લેશ ભાગ તે. ૨ થોડી ને સારી એવી કોઈ નવાઈની ચીજ.

વાનપ્રસ્થ, પુ૦ [સં૦] ગૃહસ્થાશ્રમ કરચા પછી સંસાર ઉપરથી ભાવ ઉઠાડવો ને એકાન્ત વાસ કરવાનો સમય.

વાનર, પુ૦ [સં૦] કાળાં મોડાંનો ને લાંબી પુંછડીનો વાંદરો.

વાની, સ્ત્રી૦ નવાં ધાન્યના નમુના દાખલ જે કુમળા કણ તે. ૨ એક જાતની જુવાર, એનો પોંખ ઘણો કુમળો પોચો ને મીઠાસ ભરેલો હોય છે. ૩ જાત; પ્રકાર. કેટલી વાનીના રાઈતાં-શાક હતાં ?

વાનું, ન૦ જે અકકેકી વસ્તુ મળીને એકાદું કંઈ નિપજે તે; અકકેકું જે સાહિત્ય તે. 'એક વાનું આણવાનું બાકી છે.' 'તાંબાંની તોરડી તેર વાના માગે.' ૨ રીત; પ્રકાર.-વિવેક-મેણા સમ્બન્ધી. તેણે મને ઘણા વાનાં કરચાં એટલે તેણે મને બહુ બહુ રીતે વિવેક કરચો અથવા બહુ બહુ રીતે ઠપકો દીધો. ૩ શબ્દ; વાત. તેણે મને બે વાના એવાં કહ્યાં છે કે તે હું કદી વિસરનાર નથી.

વાનો, પુ૦ એક જાતનો સુગન્ધીદાર પદાર્થ-ગાંધીને ત્યાંનો. (ધુપેલમાં-પીઠીમાં વાનો નાખે છે). વાને ઘાલવું એટલે પીઠીનું મુહૂરત કરવું. વાનાવડાં-ડીએ ખાવાના પદાર્થો પીઠી ચોળે તે દાડે વરવાળાં બનાવે છે ને વાટમાં જાનનાં માણસોને ખવાડે છે. (રજપુત ગરાસિયા ઔદિચ્ય વગેરેમાં).

વાન્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઓકારી; ઉલટી.

વાપર, પુ૦ વાપરવું-ખપમાં લેવું તે. (એનો વાપર ઘણો [છે).

વાપરવું, ક્રિ૦ સ૦ ખપ-કામમાં લેવું; ઉપભોગ કરવો.

વાપી, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાવ.

વાબસ્તું, વિ૦ [ફા૦] સમ્બન્ધી. (સગું, સ્નેહી, ઓળ-[ખીતું વગેરે).

વામ, વિ૦ ડાબું. વામ હસ્ત-ડાબો હાથ, વામાઙ્ગે-ડાબી પાસને અંગે (વામ ને દક્ષિણ). ૨ ઉલટું.

વામ, પુ૦-સ્ત્રી૦ [વ્યામ] બે હાથને પોળા પસારી રાખતાં તે બે હાથ ને છાતીનો ઉપલો ભાગ મળીને જેટલી લમ્બાઈ તે.

વામણું, [વામન] ઠિંગણું.

વામન, વિ૦ [સં૦] ઠિંગણું. પુ૦ ઠિંગણો પુરુષ; વામનજી; વામનમૂર્ત્તિ. ૨ વિષ્ણુનો પાંચમો અવતાર બળી રાજાને છળવાને.

વામનદ્વાદશી, સ્ત્રી૦ ભાદરવા સુદ બારસ.

વામમાર્ગી, વિ૦ [સં૦] મન્ત્ર શાસ્ત્ર વિધિયે દેવીનું પુજન કરનાર; શાક્ત. એઓ પાંચ મમ્માના ભોક્તા છે એટલે મદ્ય, માંસ, મત્સ, મુદ્રા ને મૈથુન. (એ માર્ગ વેદમાર્ગથી ઉલટો છે માટે).

વામવું, ક્રિ૦ સ૦ માંયનું ઓછું કરવા-ઘટાડવાને બાર નાખીદેવું (વાણમાંથી માલ વામી નાખ્યો); ઓછું કરવું.

વામવું, ક્રિ૦ અ૦ ઓછું થવું; ઘટવું; જવું. દુખ વામવું.

વામાંટામાં, ન૦ આનાકાની; ગાંગાંતલ્લાં.

વામા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્ત્રી. ૨ લક્ષ્મી. ૩ સરસ્વતી.

વામી, વામમાર્ગી.

વાય, એ શબ્દ બ્રહ્મક્ષત્રીના બૈરાં હાયને ઠેકાણે વાપરેછે.

વાચક, ન૦ વાણી; શબ્દ; વચન.

વાચજ-જી, સ્ત્રી૦ [આ૦] ધર્મ સમ્બન્ધી મોડેથી કરેલું જે વ્યાખ્યાન-ભાષણ તે.

વાચડું, વિ૦ જેથી પેટમાં ગડગડ બોલે ને પચતાં વાર લાગે તેવું; બાદી કરનારું. (ખાવાનું-કઠોળ). વાયડું પડશે એટલે પાચનશક્તિને કમ કરશે; બાદી કરશે. ૨ સમજાવ્યું સમજે નહિ પણ આડું આડુંજ કરચાં કરે તે; હઠીલું; મમતી; જીદ્દી (માણસ). બાચડું પિતળું-વાયડું ને પિત્ત વધારનારું.

વાયદો, પુ૦ [આ૦] તરત કામ ન કરતાં પછીથી કરવાને જે મુકરર વખતને માટે કોઈને કબૂલાત આપેલી તે; મુદત. ૨ તરતની તરત આપલે ન કરતાં જે એકાદી મુદતપર આપલેનો ફડચો કરવાનું રાખ્યું હોય તે. ૩ એક મુદત વટે બીજી પછી ત્રીજી એમ જે થયાં કરે તે એકેકો વાયદો કેવાય. ૪ મુદતને માટે જે વચન આપેલું તે. વાયદો કરવો એટલે મુદત બાંધવી. વાયદો ગાળવો એટલે મુદત વટાવવી. અગસ્તના વાયદા એટલે અતિશય લામ્બા વાયદા; ખોટા વાયદા.

વાયરો, પુ૦ વાયુ; પવન; વા.

વાયલ-લી, વિ૦ ઉડેલ તબિયતનું; ઠામ ઠેકાણાં વનાનું; અનિયમિત રીતે વર્તનારૂં; જરાક ઘેલછાવાળું (માણસ).

વાયવાડઙ્ગ, પુ૦ એક જાતનું ઓસડિયું-મરી જેવા દાણા હોયછે.

વાયવ્ય, વિ૦ [સં૦] ઉત્તર ને પશ્ચિમ એ બેની વચમાનાં પ્રદેશ સમ્બન્ધી-વાયવ્ય દિશા-ખુણો-પ્રાન્ત.

વાયસ, પુ૦ [સં૦] કાગડો.

વાયું, ન૦ વા-પવનથી દિવો ઘેર ન જાય માટે મટોડીનો ઢોચકાં જેવા ને કુખે મોટાં બાકાં વાળો એવો જે ઘાટ તે. દીવાનું વાયું.

વાયુ, પુ૦ [સં૦] પઞ્ચભૂતમાંનું એક-એને રૂપ આકાર નથી પણ એ આપણને લાગેછે તેથી માલમ પડેછે. ૨ એ તત્વનો દેવ. ૩ શરીરમાં જે મુખ્ય પાંચ પ્રકારે રૂપલો છે તે એકેકો-(પ્રાણ, વ્યાન, અપાન, ઉદાન, સમાન). ૪ શરીરના પ્રવાહીમાંનો એક વિકાર. (વાત, પીત ને કફ); બાદી. ૫ ધનુર્વાયુ, સન્ધિવાયુ, ઉન્મત્તવાયુ, શાનવાયુ ઈ૦ માંનો કોઈ રોગ.

વાર, પુ૦ [સં૦] અઠવાડિયાંના સાત દાડામાંનો એકેકો-રવિ-સોમ-મઙ્ગળ-બુધ-ગુરુ-શુક્ર-શનિવાર.

વાર, પુ૦ [અં૦] કાપડિયાનો, એક ગજ ને ૧૩ તસુ એટલું જે લાંબું માપ તે; ત્રણ ફુટ.

વાર, સ્ત્રી૦ (લામ્બા અન્તરના ભાવમાં) કાળ; વખત; ઢીલ; ખોટી. વાર છે, વાર લાગી. જમતાં વાર એટલે જમતાં જેટલી વાર તેટલોજ વિલમ્બ થશે. ઉઠતાંવારને એટલે ઉઠ્યા કે પછી તરત. ૨ (સઙ્ખ્યાના ક્રમના અર્થમાં)-પ્રસંગ-સમય-વખત; આવૃત્તિ. એક વાર, દશવાર, બહુવાર ઈ૦.

વાર, ન૦ [વારિ] પાણી.

વાર, અ૦ [ફા૦] પ્રમાણે-મુજબ; સાથે. તપસીલવાર, વિગતવાર.

વાર, સ્ત્રી૦ હુકમ; મદદ; ઉપરાણું. ૨ કોઈની કુમકે, કોઈના રક્ષણને માટે આવવું અથવા તેને માટે તેના શત્રુ સામાં લડવું તે. ૩ કોઈના રક્ષણને સારૂ ને તેના શત્રુને પકડવા સારૂ જે લશ્કર તૈયાર કરવામાં આવ્યું હોય તે. તે તેની વારે થયો-આવ્યો-ચડ્યો. તે તેની વાર કરેછે. બારવટિયાની પાછળ વાર નિકળી છે.

વારણ, ન૦ [સં૦] પાછું થાય-વળે તેવો ઉપાય; વાળવું તે-માણસને વારણ-મુઠ મારવી ને વાળવી. ૨ વિઘ્ન દૂર કરી સંરક્ષણ કરવું તે. પુ૦ હાથી.

વારણાં, ઓવારણાં,

વારણ્ટ, પુ૦ [અં૦] ગુનેહગારને પકડી આણવાની સરકારી તાકીદ હુકમ.

વારતા, વાત,

વારતેહેવાર, પુ૦ વાર ને તેહેવાર-શ્રાવણના સોમ શનિ અને દિવાળીના દાડા એ પ્રકારે.

વારમ્વાર, અ૦ [સં૦] વારેવારે; વખતે વખતે; હમેશ.

વારવું, ક્રિ૦ સ૦ મના કરવી; અટકાવવું; થોભાવવું. ૨ રક્ષણને માટે વિઘ્ન આવતું અટકાવવું-દૂર કરવું.

વારસ, વિ૦ [આ૦] મરનારની મિલકતનો જે હકદાર તે. **વારસનામું-વસિયત.**

વારસો, પુ૦ [આ૦] મરનારની જે માલમિલકત તેના વારસને મળી હોય તે.

વારાઙ્ગના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગુણિકા; વેશ્યા.

વારાણસી, સ્ત્રી૦ કાશી.

વારાફરતી-તું, અ૦ જેમ જેનો વારો આવતો જાય તે પ્રમાણે; એક પછી એક; ક્રમ પ્રમાણે.

વારિ, ન૦ [સં૦] પાણી; જળ.

વારિજાઉં, ક્રિ૦ અ૦ વાલમાં ભોગ આપું; તારી બલા લઉં; કુરબાન થઈ જાઉં (ઓવારણાં લઉં).

વારિધિ-નિધિ, પુ૦ સમુદ્ર.

વારી, સ્ત્રી૦ જુદું જુદું પાડેલું તે; વિગત બતાવેલી તે. તુલવારી એટલે જુદાં જુદાં તૂલની જુદી જુદી વિગત પાડી હોય તે.

વારી, સ્ત્રી૦ વારો.

વારુ, વિ૦ સારું. વારુ કીધું એટલે સારું કીધું. એ શબ્દ જુના પુસ્તકોમાં બહુ વપરાય છે. અ૦ જવાબમાં હા-કબૂલ છે એના અર્થમાં વપરાય છે; ઠીક. હું જાણુંછું હોં કે? વારુ. ૨ ઉતરતી પઙ્ક્તિનું સારું; ઠીક. કંઈ બહુ સારૂં તો નથી; વારૂ છે. [ઉઘરાવનારો.

વારેદાર, પુ૦ વારાવાળો; જેનો વારો હોય તે. ૨ કર

વારેવારે, અ૦ ઘડીએ ઘડીએ. ૨ ઘણી ઘણી વખત. ૩ હમ્મેશ.

વારો, પુ૦ એક પછી એક એમ આવ્યાં કરવું; અનુક્રમમાં બનવું તે. ૨ જે જે ઠેરવેલી મુદતે-વખતે હરકંઈ થયાં કરવું તે; પાળી. છાસનો વારો, હજામતનો વારો વગેરે. એક ઠેકાણામાંનાં જે એક ધન્ધાના લોકો અમાસ પુનેમ વગેરે કેટલાંક તેહેવાર ઉપર પોતામાંના એક જણને દુકાન ખુલ્લી રાખવાનું ઠેરવી બાકીના

પોતે સહુ દુકાન બન્ધ રાખે છે તે. વારા પડવા–છે એમ કેવાય છે. એકેક તેહેવારે જૂદા જૂદાને ઠેરવવામાં આવે છે માટે તેનો તેનો વારો. ૪ ફાયદે–કિફાયતે મળવું તે–એ પણ વારો પડવો કેવાય છે. ૫ દાવ; વખત; લાગ. મારો વારો આવશે તારે હું પણ તેમ કરીશ.

વાર્તા, [સં૦] વાત.

વાર્તિક, ન૦ [સં૦] સૂત્રની જે સમજ–ટીકા આપી હોય તે–સૂત્રમાં કેવું રૂઈ ગયું હોય અથવા ખોટું હોય તે બતાવવું તેમ વિસ્તારથી સમજ આપવી. ૨ બાતમીદાર; ખબર કરનાર. [સમ્બન્ધી–નું.

વાર્ષિક, વિ૦ [સં૦] વરસે વરસે ભરાતી (સભા). ૨ વરસ

વાલ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનું કઠોળ. ૨ એક તોલ–વજન છે–તોલાનો ૩૨ મો ભાગ; ૩ રતી.

વ્હાલ, ન૦ હેત; પ્રેમ; ઉમળકો; પ્યાર.

વાલન્દ–ળન્દ, પુ૦ માથાના વાળ લેનારો; હજામ.

વાલપાપડી, સ્ત્રી૦ વાલના વેલાની સીંગ; પાપડી.

વ્હાલમ–જી, વિ૦ [વલ્લભ] વ્હાલો પુરુષ.

વાલિયા, પુ૦ ધોડિયાં સાથે ઝોળી બાંધવાની દોરી. ૨ તાજવાંની દોરી.

વાલી, વિ૦ [આ૦] હિમાયતી; મુરબ્બી; રક્ષણ કર્તા; આસરો આપનાર; પક્ષ ખેંચનાર. ૨ ધણી; શેઠ; માલીક; સાહેબ. વાલીવારસ–વાલી અથવા વારસ.

વ્હાલું, વિ૦ [વલ્લભં] પ્યારૂં; પ્રિયકર; હેત ઉપજે તેવું. ૨ પસન્દ; ગમતું. વ્હાલું થવું–કરવું–લાગવું.

વ્હાલેસરી, વિ૦ વ્હાલ રાખે તે. [પાપડીના જેવી.

વ્હાલોળ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો વેલો અથવા તેની સીંગ–

વાવ, સ્ત્રી૦ [વાપિ] પગથિયાંવાળો કૂવો. ૨ પગમાં ચીરાડા પડેછે તે. વાવ ફાટી કેવાયછે.

વાવટાકાઠી, સ્ત્રી૦ જે ઉપર વાવટો ચડાવવામાં આવે તે કાઠી.

વાવટો, પુ૦ નિશાણ; ધજા.

વાવડ, પુ૦ પત્તો; ખબર; સમાચાર; ભાળ.

વાવડી, સ્ત્રી૦ નાની વાવ. ૨ નાનો કૂવો.

વાવણિયો, પુ૦ અનાજ ઓરવાનું સાધન–રાચ; ફડકો.

વાવણી, સ્ત્રી૦ જમીનમાં બી નાખવાં તે; વાવવું તે; રોપવું તે. ૨ ઓરવું તે; ઓરણી.

વાવત્તર, વાવેત્તર. [ખરચી ઉડાવી દેવું.

વાવરવું, ક્રિ૦ સ૦ વાપરવું; ખરચવું. વાવરી નાખવું–

વાવવું, ક્રિ૦ સ૦ બીયાંને પોચી જમીનમાં નાખવાં; છોડને જમીનમાં દાટવા; રોપવું.

વાવા, અ૦ સારૂં; મઝેનું; (બાળકની ભાષામાં).

વાવાઓડું, વાઓડું.

વાવાદળ, ન૦ વા ને વાદળ; તોફાની વાદળી.

વાવું, ક્રિ૦ અ૦ વા–પવન ફુંકાવો–આવવો. ૨ શરીરે પવન–હવા લાગવાં. ટાઢ વાયછે. ૩ વા વડે વાગવું (વાંસળી, મહુવર વગેરે). [વાયછે).

વાવું, ક્રિ૦ સ૦ ફુંકથી–પવનથી વગાડવું (વ્હાલો વાંસળી

વ્હાવું, ક્રિ૦ સ૦ પોતાનું કામ કાઢી લેવાને કોઈને જુગતીથી સમજાવવું; પટાવવું. ૨ વ્હાલ બતાવી–આશા આપી મન મનાવવું. ૩ ઉડાવવું; છુગવું.

વ્હાવું, ક્રિ૦ અ૦ ખેંચાવું.

વાવેત્તર, ન૦ જેમાં વવાતું હોય–જે વાવવાના કામમાં આવેલી હોય તે જમીન. (વાવેતર ને પડતર). ૨ વાવેલું હોય તે.

વાસ, પુ૦ [સં૦] રેવું–વસવું તે; રેઠાણ. વાસ કરવો–પુરવો (ભૂતનો વાસ પીપળે). ૨ પેરવાનું વસ્ત્ર. ૩ ગન્ધ; બો. સુવાસ–ખુશબો. ૪ નઠારો વાસ; દુર્ગન્ધ. ૫ વસ્ત્ર. ૬ કાગવાસ–શ્રાદ્ધને દીવસે કાગડાને વાસ–રાંધેલું અન્ન ખાવાને મુકવું તે.

વાસકસજ્જિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અષ્ટ નાયિકામાંની એક.–ભોગ વિલાસની સામગ્રી તૈયાર કરી રાખીને પ્રીતમની વાટ જોતી બેઠી હોય તે.

વાસકુટ, ન૦ [અં૦] બદન; બણ્ડી.

વાસણ, ન૦ રસોઈ કરવાના કામમાં આવતા, દાણોદુણી ભરવામાં આવતા, પ્રવાહી પદાર્થ વગેરે રાખવાને કામ આવતા એવા, માટી, ધાતુ, કાચ, પથ્થર વગેરેના, તરેહ તરેહના આકાર–ઘાટ તે; પાત્ર; ઠામ; ભાજન.

વાસના, સ્ત્રી૦ [સં૦] મન થવું તે; ઇચ્છા; મનની વૃત્તિ–

વાસર, પુ૦ [સં૦] દિવસ. [નું વલણ.

વાસરમણિ, પુ૦ [સં૦] સૂર્ય.

વાસવ, પુ૦ [સં૦] ઇન્દ્ર.

વાસવું, ક્રિ૦ સ૦ બન્ધ કરવું; ઢાંકવું; દેવું. (કમાડ વાસ). ૨ કુકડાનાં બોલવાંને એ શબ્દ લગાડે છે.

વાસિત, વિ૦ [સં૦] વાસ–ગન્ધવાળું.

વાસિદું, ન૦ ઘરમાંનો કચરો (વાસિદું વાળવું). ૨ ઢોરની કોડમાંનો કચરો, ઘાસ, છાણ વગેરે તે (કોડમાં વાસિદું પડયું છે).

વાસી, વિ૦ તરતનું–તાજું નહિ તેવું; સુકાઈ ગયલું–(ધાન શાક વગેરે). ૨ રેનાર; વાસ કરનાર (સુરતવાસી, મુંબઈવાસી).

વાસુ–પિયો, પુ૦ ખેતરની ચોકી કરનાર (રાતની). વાસુએ જવું એટલે ખેતરમાં રાતવાસો રેવા જવું.

વાસેલ, વિ૦ ગયલો કસ પાછો આવે માટે એકાદ વરસ વાવણી કર્યા વગરનું રાખેલું (ખેતર); કાનજી; કાનવી.

વાસો, પુ૦ વસવું તે; રેવું તે. (રાતવાસો). ૨ દાડો. (સુવાવડીને કેટલા વાસા થયા, દસ વાસાની છોકરી મુકીને મરીગઈ).

વાસ્તવિક, વિ૦ [સં૦] હોય તેવું; ખરેખરૂં; સાચું.

વાસ્તવ્ય, વિ૦ [સં૦] વાસ કરવા જોગ; વાસ થવો શક્ય. ૨ વસાવા જોગ.

વાસ્તુ, ન૦ [સં૦] નવાં ઘરમાં વાસ કરવાં પ્હેલાં તેમાં જે હોમ પાઠ વગેરે કરાવવાં તે. ૨ નવો વાસ કરવો તે.

વાસ્તે, અ૦ કાજે; માટે; અર્થે; સારુ.

વાહ, વા: .

વાહક, વિ૦ ઊંચકી-ખેંચી લઈજનાર. શબ વાહક; રથ વાહક.

વાહન, ન૦ [સં૦] જે ઉપર ચડી-બેસી દૂર જવાય તે-હાથી ઘોડા પાલખી રથ. પોઠિયો મહાદેવનું, ગરુડ વિષ્ણુનું ને હંસ બ્રહ્માનું વાહન. નરવાહન એટલે પાલખી ડોળી વગેરે.

વાંહાડવું, વાડવું.

વાહાણ, વ્હાણ.

વાહાણું, વ્હાણું.

વાહાર, વ્હાર.

વાહાલ, વ્હાલ.

વાહાવું, વ્હાવું.

વાહિની-હી, વિ૦ વ્હેનાર; પ્રવાહ રૂપે દોડનાર. પૂર્વ-પશ્ચિમ-ઉત્તર-દક્ષિણ વાહિની (નદી).

વાળ, પુ૦ નિમાળા; બાલ; કેશ.

વાળન-ન્દ, પુ૦ હજામ; બ્રાજામ.

વાળવું, ક્રિ૦ સ૦ કચરો ઝાડી સાફ કરવું. ૨ વિખરાયલા નિમાળાને ફુલેલ વગેરે લગાડી કાંસકીથી હોળી દુરસ્ત કરી રાખવા-(ચોટલો વાળવો). ૩ વળ લઈ ગાંઠ બાંધવી (અંબોડો વાળવો). ૪ નીચું પાડવું-રાખવું. (કળશિયો ઉંધો વાળ). ૫ પાણી જવાનો રસ્તો કરવો (નળ બ્હાર વાળવો). ૬ બ્હાર જતું અટકાવી નળની મારફતે અન્દર લેવું (ટાંકામાં, ક્યારડામાં પાણી વાળવું). ૭ પાછું ફેરવવું. (ગાડી વાળવી). ૮ વિંટવું; વળ આપવો (બીડી વાળવી). ૯ મોકું ઢાંકીને રડવું. (મોકું વાળવું, છેડો વાળવો). ૧૦ સમાપ્ત-પૂરું કરવું. (વરસી વાળવું-એટલે મરનારની વરસ દાડાની સારવા સમ્બન્ધી ક્રિયા પુરી કરવી). ૧૧ ઉતારવું; કમજોર-અસર ન કરે તેવું કરવું; પાછું ફેરવવું (મૂઠ વાળવી, ઝેર વાળવું વગેરે). ૧૨ ડુચકો ભગી બાંધી રાખવું (દાણા વાળવા). ૧૩ ઊંધું વાળવું એટલે ઊંધું વાસીદું કરવું (ઉઠમણાને દાડે). (લાક્ષણિક) બગાડી દેવું; ઉલટું કરી ખરાબ કરી નાખવું. ૧૪ વાંકું કરવું; મરડવું. (મૂછ વાળવી, આંકડો વાળવો, લાકડું વાળવું, લોઢું વાળવું, છોડની ચાંપ વાળવી વગેરે) ૧૫ જોરવાળું ને પુષ્ટ કરવું (શરીર વાળવું). ૧૬ ઉભરો સમાવવો, દિલાસો દેવો, નિરાંત કરવી. (મન વાળવું). ૧૭ પાછું આપવું (કરજ વાળવું). ૧૮ ગોળ આકારમાં લપેટવું, વિંટવું.-ફાળકાપર સુતર વાળવું, કુકડી વાળવી વગેરે, વીંટો વાળવો. ૧૯ જવાબ દેવો. (ઉથલો-સવાલ વાળવો). ૨૦ ઘડી કરવી. (કાગળ વાળવા, લુગડાં વાળવાં). ૨૧ પગ વાળવા એટલે થાક ખાવો. (આજે સવારના પગ વાળ્યા નથી). વાળી લેવું-માંગતાને પેટે તેટલી કિંમતનો માલ રાખવો. ૨ આપ લે બાદ કરીને વધે તે લેવું.

વાળા, પુ૦ પુરુષને કાને ઘાલવાનું સુંનાના તારનું ને વચમાં બબ્બે મોતી હોય તેવું ઘરેણું; કડક; મોતી.

વાળાકુંચી, સ્ત્રી૦ ઓપ આપવાને-ઘરેણાં ધોવાને ભુંડ વગેરેના નિમાળાનો જે લાંબો ગુચ્છો તે (એકપાસ ધાતુની ભોળીમાં બેસાડયો હોય છે).

વાળિયો, પુ૦ અનાજના પારના ભુકાને વા દેતી વખત, વા દેવાતા અનાજના ઢગલાપર વાળવું તે (ડાખળાં-કચરો કાડવા સારૂ).

વાળી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીને નાકે ઘાલવાનું લટકતું ઘરેણું; વિટલી; નથ. ૨ પુરુષને કાને છેક ઉપરથી ઘાલવાની કડી; કોકરવું.

વાળું-ળુ, વિ૦ એ શબ્દ ભરેલું, સત્તા રાખનાર, રાખનાર, વેચનાર, સમ્બન્ધી-નું, વગેરેના અર્થમાં વપરાય છે. દૂધવાળું, પદવીવાળો.

વાળું, ન૦ બપોરનું કરેલું રાતે જે ખાવું તે. ૨ રાતે જે જમવાનું તે (સાધારણ પક્ષનું). માયાળુ, પાણીવાળી, રંગવાળું વગેરે.

વાળો, પુ૦ એક જાતના ઘાસના મુળિયાં-એ સુગન્ધીદાર હોય છે. વાળાના વિંજણા, વાળાની ટટ્ટી, વાળાવાળું પાણી વગેરે. ૨ એક જાતનો તાર જેવો કીડો. એ શરીરના એકાદા ભાગને સુઝવી એની મેળે અથવા ઓસડથી બ્હાર નિકળે છે. ૩ મુકેલા મંત્રને પાછો વાળવાનો જે મંત્ર તે-(મારો ને વાળો). ૪ જેથી ઝેર-ઓસડ વગેરેની અસર જતી રે તેવો ઉપાય; ઉતાર. ૫ વાળાનું એકવચન.

વિંઘું, ન૦ વીસ વસા લાંબું ને એક વસો પ્હોળું એવું જે ચોરસ માપ તે (જમીનનું). ૨૮૪$\frac{2}{6}$ યાર્ડ.

વિંઘોટી, સ્ત્રી૦ દર વિંઘે આટલું સરકાર લે એવો જે આકાર મુકરર કરેલો તે; વિંઘાનો દર.

વિંછી-છુ, વીંછુ.

વિંજણો, પુ૦ વિજણો.

વિંજવું, ક્રિ૦ સ૦ અંગારાને પ્રદીપ્ત કરવાને વિજણેવતી વા નાખવો.—(સગડી વિંજવી, ચૂલો વિંજવો ન કેવાય.)

વિંટવું, વિટવું.

વિંટાળવું, વિટાળવું.

વિંટાળો-ટો, પુ૦ વિંટો.

વિંટી, વીંટી.

વિંટો, પુ૦ લામ્બી પ્હોળી વળે તેવી ચીજને વાળી લીધાથી જે આકાર-ઘાટ બને છે તે.

વિંધાણું, ન૦ સુથારનું એક ઓજાર જેથી લાકડાંનો ઘાટ [ઘડાય છે.

વિંધવું, ક્રિ૦ સ૦ મોતી વગેરેમાં આરપાર વે પાડવો. મોતી-કાન વિંધવાં. ૨ શરીરમાં ભોકવું-ઘા કરવો. એક તીરે વિંધીશ, પેલાં ઝાડને વીંધ. ૩ (લાક્ષણિક) દિલમાં જબ્બર અસર કરવી; હૈડું પિગાળવું.

વિંધારો, પુ૦ મોતી વિંધનાર. ૨ કાનના વે વિંધનારો.

વિંધ્યું, ન૦ કાણું; છિદ્ર. જુવારને વિંધ્યાં પડીગયાં.

વિ, ઊ૦ [સં૦] એ શબ્દ ઉપસર્ગ રૂપે શબ્દની પૂર્વે મુકવામાં આવે છે. ૧ વિશેષના અર્થમાં.-વિજય, વિકરાળ. ૨ ગયલું-નથી એવા અર્થમાં.-વિધવા-એટલે નથી જેને ધવ-સ્વામી તે. ૩ જૂદું; પારનું.-વિદેશ. ૪ બદલાયલું; ફેરફાર થયલું-વિકૃતિ. ઘણા ભાગ થયલા હોય તેવું.-વિકળા. ૫ બળાત્કાર-જોર બતાવે છે.-વિકૃષ્ટ ઈત્યાદિ.

વિઆજ, વ્યાજ. [ચીઠ્ઠિ, વિઆજુ ધન્ધો.

વિઆજુ, વિ૦ વ્યાજ સમ્બન્ધી-ધન્ધો, ચીઠ્ઠિ. વિઆજુ

વિઆવું, વ્યાવું.

વિકટ, વિ૦ [સં૦] મુશ્કેલ; અઘરું; ભારી; અવઘડ પડે તેવું.

વિકરાળ, વિ૦ [સં૦] બિયામણું; ડરામણું.

વિકલ્પ, પુ૦ [સં૦] કોઈ એકાદાં કામ વિશે ઘણી કલ્પનાઓ થાય તેમાંની એકેક. ૨ એકાદી વાત વિષે એકથી વધારે જૂદાં મત હોય તેમાંનું એકેકું. ૩ કોઈને વિશે જે આડો-ખોટો વિચાર આવવો તે. ૪ શક; સન્દેહ; ખાતરી નહિ તે; ઘચુપચુ; વેમ. [થવું.

વિકસવું, ક્રિ૦ અ૦ [વિકસન] ઉઘડવું; ખિલવું; પ્રફુલ્લિત

વિકળ, વિ૦ [વ્યાકુલ] કળ-ચેન વિનાનું; આકળું.

વિકળા, સ્રી૦ [સં૦] કળાનો ૬૦ મો ભાગ.

વિકાર, પુ૦ [સં૦] શરીરમાં જે બિગાડ-રોગ તે; મનની સ્થિતિમાં ફેરફાર થવો અથવા એકાદા જોસ્સાથી જે ઉપદ્રવ થવો તે. મનોવિકાર, ક્રોધવિકાર, કામવિકાર.

વિકાસ, પુ૦ વિકાસવું તે.

વિકાસવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉઘડવું; ખિલવું-કમળ, મોડું વગેરે.

વિકાસવું, ક્રિ૦ સ૦ પોળું કરવું(મોડું); ટગમગ જોયાં કરવું.

વિકૃત, વિ૦ [સં૦] (સ્થિતિ-કૃતિમાં) ફેરફાર થયલો હોય તેવું. ૨ બગડેલું.

વિકૃતિ, સ્રી૦ [સં૦] શરીર-મનની મૂળ-સ્વાભાવિક-નિત્યની સ્થિતિમાં જે ફેરફાર થવો-દેખાવો તે. હરકોઈ રોગ, હરકોઈ જોસ્સો, હરકોઈ આવેશ. ૨ રસાયન ક્રિયાથી મૂળ ગુણ બદલાઈ બીજો આવવો તે ઈ૦.

વિક્રમસંવત, પુ૦ ઉજ્જનના રાજા વિક્રમે સિથિયન-સ્કુથી લોકનો પરાભવ કરીને જે શક પ્રવર્તાવ્યો તે ઈસવીસનની પેલાં ૫૬ વરસથી ગણાય છે. વિક્રમ સંવતનું વરસ કારતક સુદ પડવાથી શરૂ થાયછે. વિક્રમાજીત.

વિક્રય, પુ૦ [સં૦] વકરો; વેચાણ.

વિક્રિયા, સ્રી૦ [સં૦] વિકાર; વિકૃતિ.

વિક્ષેપ, પુ૦ [સં૦] કોઈ કામ ઉપરથી ચિત્ત ઉઠીજઈ બીજાંપર ભમવું તે; મન વિખરાઈજવું તે. ૨ અટકાવ; [ઓળઅેા; હરકત.

વિખ, ન૦ [વિષ] ઝેર.

વિખરવું, ક્રિ૦ અ૦ છૂટું-જૂદું પડીજવું; આમ તેમ થઈજવું. (ચોટલો વિખરાઈ ગયો, પાનાં વિખરાઈગયાં). ૨ અહીં તહીં પથરાતું પડવું; વેરાઈજવું-(લુગડાં વિખરાઈગયાં, શ્વાસ વિખરાઈગયું ઈ૦).

વિખવાદ, પુ૦ વેર થાય તેવો વાદ; કજિયો; અણટસ.

વિખિયા, સ્રી૦ સ્રી; બૈરી.

વિખે, અ૦ વિષે.

વિખેરવું, ક્રિ૦ સ૦ છૂટું-જૂદું પાડવું; આમતેમ વેરાતું કરવું.

વિખ્યાત, વિ૦ [સં૦] નામાંકિત; પ્રખ્યાત; લોકમાં ઓળખાયલું.

વિખ્યાતિ, સ્રી૦ [સં૦] પ્રસિદ્ધિ; નામાંકિતપણું; કીર્ત્તિ.

વિગત, સ્રી૦ હકીકત; બીનાં. ૨ તપસીલ; વિસ્તાર. એણી વિગતે, એ વિગત પ્રમાણે, એ રીતે.

વિગતવાર, અ૦ વિગત સાથે-પ્રમાણે-વાળું.

વિગેરે, અ૦ આદિલઈને; ઈત્યાદિ; અને બીજાં.

વિગ્રહ, પુ૦ [સં૦] કડ્કાસ; કજિયો. ૨ લડાઈ; જુદ્ધ. ૩ (વ્યાકરણમાં) સમાસને તેના શબ્દો છૂટા પાડી સમજાવવા તે.

વિઘરવું-રાવું, ક્રિ૦ અ૦ તાપથી ઓગળવું. (ઘી વિઘરવું વગેરે). ૨ એમનું એમ અથવા ઓસડથી આખું પાછું થઈ જવું-છૂટું પડીજવું (ગાંઠ પાકું વગેરે વિઘરાઈ ગયાં). ૩ (લાક્ષણિક) ઘણી વાતની કાળજી; ઉઠી જવું (દીલ); ગાભરું થવું. ૨ ઉડી જવું; ફીકું પડવું (ચેહેરો).

વિઘરાઈજવું, ઓગળીજવું (ઘી વગેરેએ).

વિઘરો, પુ૦ વઘરો; મન જૂદાં કરાવવાં તે; કજિયો. [ભય.

વિઘ્ન, ન૦ [સં૦] નડતર; અડચણ; હરકત. ૨ સફ્કટ;

વિચક્ષણ, વિ૦ [સં૦] જાણીતું ને ચતુર (માણસ). ૨ અન્દરની વાત તરત સમજી જાય, બારીકીથી ખોળી લે તેવી તીક્ષ્ણ ચપળ (બુદ્ધિ).

વિચરવું, ક્રિ૦ અ૦ જવું. ૨ દાખલ થવું; પેસવું.

વિચાર, પુ૦ [સં૦] સારૈં શું નરસું શું, ખરૈં શું ખોટું શું, લાભાલાભ શું, કરવું ને ન કરવું શું ઈ૦ની તોલના કરવાની જે સમજ-જ્ઞાનશક્તિ તે; મનન; શોધ. ૨ એ શક્તિથી જે નિશ્ચય-સિદ્ધાંત થયો હોય તે; મત; અભિપ્રાય. ૩ એકાદું કામ કરવા ન કરવા સમ્બન્ધી જે મર્યાદા સુઘડતા રાખવાની તે; વિવેક. ૪ કલ્પના; મનસુબો; તુરંગ; તર્ક. ૫ ધ્યાન; લક્ષ. ૬ ગુચવણ; ફિકર. વિચાર ચલાવવો-દોડાવવો-પોંચાડવો-કરવો. ૭ પસ્તાવો-પાછળથી વિચાર કરવો પડે તેવું ન કરતાં વિચારપૂર્વક-આગળથી વિચાર કરીને. વિચારવાન્-વન્ત-વિચાર કરનાર; સમજુક. ૨ ડાહ્યું; વિવેકી.

વિચારવું, ક્રિ૦ સ૦ વિચાર કરવો; સાર અસાર સમજવો.
વિચિક્ષણ, **વિચક્ષણ**. [ભરેલું.
વિચિત્ર, વિ૦ [સં૦] તરેહ તરેહના—ભાતભાતના—(રંગ, રૂપ વગેરે કંઈ). ૨ બેડોળ; ભલીવાર વનાનું (માણસ, કામ, ભાષણ વગેરે). ૩ અજાયબ જેવું; અચરતી
વિછળવું, ક્રિ૦ સ૦ પાણી રેડી હલાવી સાફ કરવું (વાસ-
વિછોહ, પુ૦ જુદાઈ; વિજોગ. [ણને).
વિજણવારો, પુ૦ વિજણાથી જે વા લેવો—નાખવો તે.
વિજણો—ઝણો, પુ૦ [વ્યજન] જેને હલાવેથી પવન આવે તેવું કામડીની ચીપનું, વાળાનું, પાટિયાંનું, તાડછાનું બનાવેલું એક સાધન; પંખો.
વિજય, પુ૦ [સં૦] મોટો જય; મોટી ફતેહ. ૨ એ નામનો વિષ્ણુનો એક પોળિયો—જય ને વિજય.
વિજયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ભાંગ; માયા.
વિજયાદશમી, સ્ત્રી૦ [સં૦] આસોસુદ દસ્સેમ; દસેરા.
વિજયાનન્દ, પુ૦ [સં૦] પોતાના વિજયમાં જે આનન્દસ્વરૂપ તે—બ્રહ્મ.
વિજયી, વિ૦ [સં૦] વિજય કરનારો; યશસ્વી; ફતેહમન્દ.
વિજવું, **વિંજવું**.
વિજળી, સ્ત્રી૦ [વિદ્યુત] વાદળાંઓનાં પરસ્પર ઘસારા થવાથી આકાશમાં જે અતિ ઉતાવળો ને અતિ તીવ્ર એવો જે પ્રકાશ એકાએક ઘઈ રઈને દેખાયછે તે. ૨ એ પ્રકાશનું કારણ રૂપ જે તેજતત્વ તે. વિજળીના ચમકારા કેવાયછે.
વિજાતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] બીજી જાત.
વિજોગ, **વિયોગ**.
વિજોગી, વિં૦ વિજોગ—જુદાઈ સમ્બન્ધી—નું—વાળું.
વિજ્ઞપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] **વિજ્ઞાપના**.
વિજ્ઞાન, નં૦ [સં૦] સવિસ્તરજ્ઞાન; અનુભવ જ્ઞાન; કેવળ જ્ઞાન. ૨ કોઈપણ ભણતર—વિદ્યા—જ્ઞાન. ૩ દુનિયાદારીની કોઈપણ બાબતની જે પાકી જાણ તે. ૪ ઈશ્વર સમ્બન્ધી ને સત્ય વસ્તુ વિષેનું જે જ્ઞાન તે.
વિજ્ઞાનમયકોશ, પુ૦ [સં૦] પઞ્ચકોશમાંનો એક. સંસારના પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવતા સ્થૂલ પદાર્થોથી વિંટલાઈ રયા છતાં કેવળ ચૈતન્યનું જે જ્ઞાન તે.
વિજ્ઞાપના, સ્ત્રી૦ [સં૦] માન પૂર્વક જે વિનન્તિ કરવી તે; નમ્રતાથી વિવેકનું જે કંઈ કેવું—જાણવું તે.
વિટણ્ડ, નં૦ [વિતણ્ડ] પાખંડ.
વિટમ્બણા, સ્ત્રી૦ [વિડમ્બન] માથાફોડ—કૂટ. ૨ હરકત; નડતર. 'કાષ્ટઘણ્ટા વિડમ્બના' વિડમ્બન એટલે હસવા જેવું—મજાક જેવું કંઈ તે.
વિટલા, પુ૦ સ્ત્રીઓને—છોકરાઓને કાને ઘાલવાનું ઘરેણું.
વિટલાવું, ક્રિ૦ અ૦ વિટાળેલું થવું. ૨ આગળ પછવાડે ફરી વળવું. (છોકરૂં માની પાછળ વિટળાયાં કરેછે).
વિંટવું, ક્રિ૦ સ૦ [વેષ્ટન] ગોળ—ચોમેર લપેટવું (સુતર તાર પાઘડી વગેરે). ૨ ઘેરીલેવું (સભાસદો કવિને વીંટીવળ્યા).
વિટાળવું, **વિંટવું**.
વિટાળો, **વિંટો**.
વિણ, **વીણ**.
વિણવું, ક્રિ૦ સ૦ રસોઈને માટે તૈયાર કરવાનાં અનાજમાંથી કાંકરા ઈયળ વગેરે કાઢીનાખવાં. ૨ ઘણાંમાંથી થોડુંક પસન્દ પડતું જુદું કાડવું. (માણસ, વસ્તુ વગેરેને). ૩ નીચે પડેલું સાંભરી—ઉપાડી લેવું. ૪ ઝાડેથી તોડી લેવું; ચુંટવું.
વિણાચુંટા, પુ૦ ચેન ન પડવી તે; અકળામણ.
વિણામણ, નં૦ અનાજમાંથી જે કાંકરા વગેરે બાર કાડી નાખવાનું તે. ૨ વિણાવવાની મેહેનતના પૈસા. 'ધૂળમાં વિણામણ કાંકરા.' કેવત.
વિતક, નં૦ જે વિતેલું—અનુભવેલું તે.
વિતણ્ડવાદ, પુ૦ [સં૦] તકરારમાં કોઈને નકામું અતીસે ચુંથવું તે; માથું ચડે તેવી નકામી તકરાર.
વિતર્ક, પુ૦ [સં૦] છેકજ લામ્બી દોડાવેલી નિરર્થક કલ્પના; ઉલટા—આડા—ખોટા તર્ક. ૨ એકાદી બાબતનો વિચાર કરતાં તેને લગતાંવળગતાં સહુનો જે વિચાર કરવો તે.
વિત્ત, નં૦ [સં૦] ધન; ગરથ; દોલત; પૈસો; માલમિલકત; પુંજી. ૨ શક્તિ; બળ; કૌવત (શરીરમાં વિત્ત નથી). ૩ રસ; માલ; જીવ; સાર; કસ (એમાં કંઈ વિત્ત રયું નથી).
વિદાય, વદા. વદા કરેલું—ય કરેલું તે.
વિદાયગિરી, વદાઈ.
વિદગ્ધ, વિ૦ [સં૦] બળીને ખાખ થયલું; પૂરું બળેલું. ૨ અધબળ્યું; કાચુંપાકું. ૩ ચતુર; મુસદ્દી. ૪ (રસશાસ્ત્રમાં) વાણી—ક્રિયાથી નાયિકાને ચાતુરી દેખાડનારો પુરુષ. **વિદગ્ધા**—ચતુર નાયિકા.
વિદણો, **વિજણો**.
વિદારણ, નં૦ [સં૦] વિદારવું તે.
વિદારવું, ક્રિ૦ સ૦ ફાડી નાખવું; કાપીને જુદું પાડવું; ફાડીનાખવું (માણસ વસ્તુને).
વિદિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જાણેલું; જણાવેલું.
વિદૂષક, પુ૦ [સં૦] નાટક—ભવાઈમાં જે મશકેરો તે; ૨ ફુગલો; તરકડિયો; જૂઠણ.
વિદેશ, પુ૦ [સં૦] પારકો દેશ; પરદેશ. **વિદેશી**—વિદેશ સમ્બન્ધી—નું.
વિદેહી, વિ૦ [સં૦] જે દેહ—સંસાર સમ્બન્ધી હર્ષ શોક સુખ દુ:ખ ઇ૦ માયાપાશથી મુક્ત થયો હોય તે (જ્ઞાની પુરુષ); સંસારી—રાગી છતાં જેણે તત્વ—બ્રહ્મ જાણ્યું હોય તે; જિવન્મુક્ત.

વિદ્ધ, વિ૰ ધા૰ [સં૰] વિંધેલું. **વિદ્ધયોનિ**-સાસરે રેતી થયલી (સ્ત્રી).

વિદ્યમાન, વિ૰ [સં૰] જીવતું-હેયાત હોય તેવું. અ૰ સમક્ષ; હાજર. (જેશંકર વિ૰ રામશંકર એટલે જેના પિતા રામશંકર જીવતા છે તે જેશંકર).

વિદ્યા, સ્ત્રી૰ [સં૰ વિદ્-જાણવું] જાણવું-જાણવાનું તે; જ્ઞાન. **ચૌદવિદ્યા** શબ્દ જોવો. ૨ ભાષા-શાસ્ત્ર-કળા ઇ૰ સમ્બન્ધી જે જાણવાનું-ભણવાનું તે. ૩ કેળવણી લેવી-અભ્યાસ કરવો તે; આવડત. ૪ ઇલમ; હુન્નર. ૫ કલમ કરવાનાં બરૂની અન્દરના રેસા. એને બાળક નિશાળિયા ચાવે છે ને સમજે છે કે એથી વિદ્યા આવડે છે. **મેલીવિદ્યા** એટલે ભૂત ડાકેણ મૂઠ ચોટ વગેરે સમ્બન્ધી. **અવિદ્યા** એટલે માયા; અજ્ઞાન. **કવિદ્યા**-લુચ્ચાઇ; પ્રપંચ. [નારો.

વિદ્યાગુરૂ, પુ૰ [સં૰] કોઇ પણ પ્રકારની વિદ્યા ભણાવ-

વિદ્યાનન્દ, પુ૰ [સં૰] વિદ્યાથી જે આનન્દ તે.

વિદ્યાભ્યાસ, પુ૰ [સં૰] વિદ્યા ભણવાનો અભ્યાસ.

વિદ્યાર્થી, વિ૰ [સં૰] જેનો વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનો હેતુ ને શ્રમ હોય તે; વિદ્યાભ્યાસી. ૨ એકાદા ગુરૂપાસે જે ભણતો હોય તે; શિષ્ય.

વિદ્યુત્, સ્ત્રી૰ [સં૰] **વિજળી**. **વિદ્યુલ્લતા**-(લતાના જેવી વાંકી દેખાતી માટે).

વિદ્વજ્જન, વિ૰ [સં૰] જેણે એક અથવા ઘણા વિષયના ગ્રન્થ ભણ્યા હોય તે.

વિદ્વત્તા, સ્ત્રી૰ [સં૰] વિદ્વાનપણું; પણ્ડિતાઇ; ભણેલું તે.

વિદ્વાન્, વિ૰ [સં૰] જેણે વિદ્યા સમ્પાદન કરી હોય તે; એક અથવા અનેક વિષયના ગ્રન્થોનું મનન કર્યું હોય તે. એ શબ્દ બીજાસાથે જોડાય છે તારે વિદ્વત્રૂપ ધારણ કરેછે. વિદ્વજ્જન, વિદ્વત્સભા ઇ૰.

વિધ, પુ૰ [સં૰] જાત; તરેહ-નાનાવિધ, બહુવિધ ઇ૰. **વિધવિધ**-બહુ પ્રકારના; તરેહ તરેહવાર.

વિધાણું, **વિંધાણું**.

વિધવા, સ્ત્રી૰ [સં૰ વિ; ધવ-ધણી] જેનો પતિ મરીગયો હોય તે સ્ત્રી; રાંડીરાંડ. **વિધુર** એટલે જેની સ્ત્રી મરી ગયલી હોય તે; રણ્ડાયલો.

વિધાતા, પુ૰ [સં૰] બ્રહ્મા.

વિધાત્રા-ત્રી, સ્ત્રી૰ કર્મ-નસીબ-ભાગ્ય નિર્માણ કરનાર-ઠેરવનાર ઇશ્વરી શક્તિ-(બ્રહ્માની); છઠ્ઠીના લેખ લખનારી દેવી.

વિધાન, ન૰ [સં૰] પ્રકાર; રીતિ; વિધિ-પૂજાવિધાન, વ્રતવિધાન ઇ૰. ૨ જોડવું-વળગાડવું તે.

વિધિ, પુ૰ [સં૰] બ્રહ્મા. ૨ નસીબ; ભાગ્યોગ. ૩ પ્રકાર; રીતિ-સ્નાનવિધિ, હોમવિધિ, પૂજાવિધિ ઇ૰. ૪ આજ્ઞા. ૫ ક્રિયાપદનું આજ્ઞાર્થરૂપ. ૬ માન કરવાજોગ શાસ્ત્રનું વચન. ૭ કરવાનું તે (નિષેધનું ઉલટું)-વિધિવાક્ય ને નિષેધવાક્ય. (ત્રિજા અર્થમાં વિધિ, સ્ત્રીલિઙ્ગે પણ વપરાયછે).

વિધિયુક્ત, વિ૰ [સં૰] શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રકાર પ્રમાણે.

વિધુ, પુ૰ [સં૰] ચન્દ્ર.

વિધ્યર્થ, પુ૰ આજ્ઞાના અર્થમાં ક્રિયાપદનું જે રૂપ તેને એ શબ્દ લગાડવામાં આવેછે-કર, ખા, જા ઇ૰.

વિધ્વંસ, પુ૰ [સં૰] નાશ.

વિનતા, સ્ત્રી૰ [વનિતા] સ્ત્રી.

વિનન્તી, સ્ત્રી૰ [વિનતિ] નમ્રતાથી જે કેવું તે; અરજ; કાલાવાલા. ૨ નમ્રતા; તાબેદારીથી ચાલવું તે.

વિનય, પુ૰ [સં૰] નમ્રતાથી જે વિવેક કરવો તે. ૨ મર્યાદશીલતા; સભ્યતા.

વિનવવું, ક્રિ૰ સ૰ વિનય કરવો. ૨ વિનન્તી.

વિના, અ૰ [સં૰] સિવાએ; વના; વગર.

વિનાશ, પુ૰ [સં૰] અતિશય નાશ. ૨ મરણ. 'વિનાશકાલે વિપરીત બુદ્ધિ.'

વિનાશી, વિ૰ [સં૰] નાશ પામે તેવું. ૨ નાશ કરનાર.

વિનોદ, પુ૰ [સં૰] ખુશીમાં હસવું બોલવું તે; રમુજી વાતચિત કરવી તે. ૨ આનન્દ; રમત ગમત.

વિનોદી, વિ૰ આનન્દી; ગમતી; રમુજી; રઙ્ગીલું.

વિપત, સ્ત્રી૰ [સં૰] મોટું દુઃખ; મોટી આફત. ૨ દુઃખ; પીડા; અડચણ.

વિપત્તિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] વિપત.

વિપરીત, વિ૰ [સં૰] ઉલટું; અવળું; ઉંધું. ૨પ્રસન્ન-મેહેરબાન નહિ તેવું; સામું.

વિપિન, ન૰ [સં] વન; રાન.

વિપુલ-ળ, વિ૰ [સં૰] મોટું. ૨ ઊંડું.

વિપ્ર, પુ૰ [સં૰] બ્રાહ્મણ. ૨ બ્રાહ્મણની સ્થીતિ-વેદ ભણ્યા પછીની 'વેદાભ્યાસે ભવેત્ વિપ્રો.' [વિજોગ તે.

વિપ્રયોગ, પુ૰ [સં૰] (રસશાસ્ત્રમાં) નાયક નાયિકાનો જે

વિપ્રલબ્ધા, સ્ત્રી૰ [સં૰] જે નાયિકાનો નાયક સઙ્કેત સાચવી શક્યો ન હોય તે.

વિપ્રલમ્ભ, પુ૰ [સં૰] વિયોગશૃંગાર.

વિફરવું, ક્રિ૰ અ૰ જોસ્સામાં ફાટવું; થર ચડવું ને ધસવું.

વિફળ, વિ૰ [સં૰] ફળ-ફાયદા વનાનું; નકામું; મિથ્યા.

વિબુધ, પુ૰ [સં૰] દેવ.

વિભક્ત, વિ૰ [સં૰] વ્યવહાર કરવે જૂદા પડ્યા હોય તે (સગા ભાઇ). ૨ જૂદું; એકઠાં-સાથે નહિ તેવું.

વિભક્તિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] (વ્યાકરણમાં) નામના ક્રિયાસાથે થતા સમ્બન્ધ (કર્તા કરણ કર્મ વગેરે) દેખાડનારો જે પ્રત્યય તે એકેકો. [માંનો કોઇ.

વિભાગ, પુ૰ [સં૰] ભાગનો ભાગ; બહુ ભાગ-હિસ્સા-

વિભાવ, પુ૰ [સં૰] (રસશાસ્ત્રમાં) રસને ઉત્પન્ન કરનાર

કારણરૂપ મૂળ વસ્તુ અને ઉદ્દીપન સાહિત્ય તે. આલમ્બન ને ઊદ્દીપન વિભાવ.

વિભાવના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ધારણા; કલ્પના કરવી તે; જાણે—કદાપિ—જો એ (સંશયાર્થનો જે ભાવ—આરોપ તે).

વિભુ, વિ૦ [સં૦] સર્વ વ્યાપક; નિત્ય.

વિભુત—તી, સ્ત્રી૦ [વિભૂતિ] જગદીશ્વર્યનાં બીજરૂપ જે ભસ્મ તે. ૨ યજ્ઞની ભસ્મ—જે મહાદેવના ભક્ત બ્રાહ્મણો મન્ત્ર ભણી પોતાને કપાળે બાહુએ લગાડે છે તે. ૩ ઐશ્વર્ય; પ્રસાદ; વૈભવ.

વિભૂષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઘરેણાંથી સણગારેલું. ૨ વિશેષ શોભિતું.

વિભ્રમ, પુ૦ [સં૦] વિશેષ જે ભ્રમ તે; વ્હેમ.

વિમળ, વિ૦ [સં૦] મળ—કચરા વિનાનું.

વિમાચિઠ્ઠી, સ્ત્રી૦ એક બંદરથી ચડેલો માલ બીજે બંદર સલામત પોંચે તેને સારૂ કંઈ નૂર આપી કરાવેલી જે ચિઠ્ઠી—લેખ તે.

વિમાન, ન૦ [સં૦] આકાશમાં ઉડે તેવું એક વાહન. દેવતાઓ વિમાનમાં બેસી અહીં તહીં જતા.

વિમાવાળો, પુ૦ વીમો ઉતારનારો વેપારી.

વિમાસણ, સ્ત્રી૦ વિમાસવું તે.

વિમાસવું, ક્રિ૦ સ૦ અચરતી—ઉદાસીમાં ટકટક જોવું. ૨ મોટા અન્દેશા—વિચારમાં પડવું.

વિમુખ, વિ૦ [સં૦] મોડું પાછું ફેરવેલું એવું; પૂઠ કરી હોય તેવું; અવળું. (સન્મુખ—સામે).

વિયડો—રડો, પુ૦ નદીના પાણી સુકાઈ જવાથી અથવા તે પાણી સ્વચ્છ ન હોવાથી કાંઠે અથવા અંદર ખોદેલા જે ખાડો તે.

વિયાણ, વિ૦ વિયાતી, વરસવિયાણ—વરસે વરસે વિયાય તેવી. (ગાય ભેંસ ઈ૦).

વિયાવું, ક્રિ૦ સ૦ સ્ત્રીપશુએ બાળક જણવું. એ શબ્દ કેટલીક નીચી ન્યાતીના માણસોમાં સ્ત્રીના જણવાંને માટે પણ વપરાયછે.

વિયોગ, પુ૦ [સં૦] વાલાં માણસની પાસેથી દૂર હોવું તે; જુદાઈ; જૂદું પડવું તે. ૨ આશક માશુક એક બીજાંથી છૂટાં પડેલાં—દૂર રેતાં હોય એવી જે તેઓની સ્થિતિ તે.

વિરક્ત, વિ૦ [સં૦] જેણે સંસાર ઉપરથી પ્રીતિ ઉઠાડી દીધી હોય તે; ત્યાગી. ૨ નિસ્પૃહ; બેદરકાર.

વિરઞ્ચી, બ્રહ્મા.

વિરતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અટકવું તે; વિરામ.

વિરલું, વિ૦ ઘણાકમાં કોઈકજ હોય તેવું—અસાધારણ (માણસ). ૨ કોઈકજ ઠેકાણે ને કોઈકજ વાર જોવામાં આવે તેવું (કામ).

વિરવાણ, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઘાસ.

વિરસ, વિ૦ [સં૦] રસ વગરનું.

વિરહ, પુ૦ [સં૦] વિજોગ; જુદાઈ. વિરહાગ્નિ; વિરહાનલ; વિરહજ્વર ઈ૦.

વિરહિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] પતિ—ઉપપતિના વિજોગથી અતીસેં અકળાતી ને સઞ્જોગને આતુરતાથી ઈચ્છનારી જે સ્ત્રી તે.

વિરહી, વિ૦ [સં૦] વિરહવાળું; વિજોગી; જુદાઈનું.

વિરાગ, પુ૦ [સં૦] સંસાર—વિષયવાસના ઉપરથી મન ઉઠી જવું તે; ત્યાગી વૃતિ.

વિરાગી, વિ૦ [સં૦] વિરાગવાળું; ત્યાગી (માણસ).

વિરાજમાન—જિત, વિ૦ [સં૦] સુન્દરતા—ઠાઠથી તેજ મારતું; સુશોભિત. ૨ [પ્રકાશવું.

વિરાજવું, ક્રિ૦ સ૦ સાજ સણગારથી વિશેષ શોભવું. ૨

વિરાટ, ન૦ [સં૦] બ્રહ્માણ્ડ. વિરાટ્સ્વરૂપ—દેહ એટલે બ્રહ્માણ્ડ—વિશ્વને આકારે ઈશ્વરનો જે દેહ તે.

વિરામ, પુ૦ [સં૦] અટકવું તે; બન્ધ પડવું તે. ૨ વાક્ય પૂરું થતે અટકવાનું જે ચિન્હ તે. ૩ પ્રકરણ; ભાગ; સર્ગ. ૪ વિસામો; ફુરસદ; અવકાશ; ફારક થવું તે. ૫ મરણ.

વિરુદ્ધ, વિ૦ [સં૦] ઉલટું; સામું.

વિરૂપ, વિ૦ [સં૦] જૂદાં જૂદાં રૂપનું હોય તેવું. ૨ નઠારાં રૂપનું.

વિરેચન, ન૦ [સં૦] જુલાબ.

વિરોધ, પુ૦ [સં૦] ઉલટું આવવું તે; સામસામું થવું—હોવું—દેખાવું તે. ગ્રન્થમાં વિરોધ છે, એટલે એક ઠેકાણે એક મત ને બીજે ઠેકાણે તેથી ઉલટું મત. ૨ એ નામનો અલઙ્કાર. ૩ અણરસ; અણબનાવ.

વિરોધી, વિ૦ [સં૦] વિરોધ કરનાર. ૨ જેમાં વિરોધ હોય તેવું.

વિલક્ષણ, વિ૦ [સં૦] વિશેષ લક્ષણનું; અસાધારણ. ૨ તરેહવાર મિજાજ—ખાસિયત—રીતનું (માણસ, કામ). વિલક્ષણવૃત્તિ એટલે ઠામ ઠેકાણું નહિ તેવી ચલિત વૃત્તિનું.

વિલમ્બ, પુ૦ [સં૦] વાર; ખોટી; ઢીલ.

વિલસવું, ક્રિ૦ અ૦ શોભવું; લીલું ચકચકિત હોવું.

વિલાત, સ્ત્રી૦ વતન; જન્મભૂમિ. ૨ જ્યાં વધારે પાકવસ્તી હોય તે ઠેકાણું (જનાવર—ઝાડનું). ૩ ઈંગલણ્ડ, સ્કાટલણ્ડ (અઙ્ગરેજનું વતન).

વિલાતી, વિ૦ અઙ્ગરેજના મુલક સમ્બન્ધી (વસ્તુ). ૨ અઙ્ગરેજી રીતનું (કામ). ૩ વિલાત જઈઆવેલું. ૪ પતરાજીવાળું; તોછડું (માણસ).

વિલાપ, પુ૦ [સં૦] બોલીને રડવું—શોક કરવો તે.

વિલાયત, [આ૦] વિલાત.

વિલાસ, પુ૦ [સં૦] સુખ—આનન્દનો સુલાવડો. ચિદ્વિલાસ, તર્કવિલાસ ઈ૦. ૨ સ્ત્રીપુરુષની શૃંગારક્રિડા—રઙ્ગબાજી.

વિલાસી, વિ૦ [સં૦] વિલાસ કરનાર.

વિલિયું, ન૦ અડધા રૂપિયાનો સઙ્કેત.

વિવક્ષિત, વિ૰ [સં૰] બોલનારે મનમાં જે ધાર્યું હોય તે; હવે-આગળ જે બોલવું થનાર તે.
વિવર, ન૰ [સં૰] પોલાણ; દર; ગુફા.
વિવાદ, પુ૰ [સં૰] વાદ; તકરાર. ૨ સરકારમાં આવેલો કજિયો. **વિવાદી**—વિવાદ કરનારો.
વિવાહ, પુ૰ [સં૰] કન્યાદાન આપવાનું મોઢેથી વચન આપવું તે; વેસવાળ; સગાઈ. ૨ લગન; શ્યાદી.
વિવિધ, વિ૰ [સં૰] બહુ જાતિ-ભાતિ-પ્રકારનું; તરેહ તરેહવાર. ૨ જેમાં જૂદી જૂદી જાતના આંકડા હોય તે—(સરવાળા-બાદબાકી-ગુણાકાર-ભાગાકાર).
વિવેક, વિ૰ [સં૰] સારું નરસું પારખવાની ને તેને તજવીજથી ગોઠવી વાપરવાની જે સમજ શક્તિ તે; સમજ શક્તિથી જે જે વિચાર ડાપણ-જ્ઞાન નક્કી કરેલું-દેખાડેલું તે. ૨ દુનિયાદારીની રીતભાતની જાણ તથા તેને જે સભ્યતા-ડાપણથી કંઈ-કરી બતાવવી તે; સુઘડતા.
વિવેકયુક્ત, વિ૰ [સં૰] વિવેકવાળું-સાથે.
વિવેકી, વિ૰ [સં૰] વિવેકથી વર્તનાર.
વિવેચન, ન૰ [સં૰] ઓળખવું ને જૂદું-છૂટું પાડવું તે (વિચારથી); ગુણ દોષ જૂદા પાડી બતાવવા તે; ટીકા.
વિશાખા, ન૰ [સં૰] ૧૬ મું નક્ષત્ર
વિશાળ, વિ૰ [સં૰] મોટું; ઘણું લાંબું પોળું.
વિશે, અ૰ [વિષે] સમ્બન્ધી; બાબત; ઉપર; માં. તે વિષે.
વિશેક, **વિશેષ**.
વિશેષ, વિ૰ [સં૰] વધારે; ઉમેરવાનું. (તમે કોછો તેથી કંઈ વિશેષ છે). ૨ ઘણું; બહુ. ૩ એકાદા ગુણને લીધે બીજા બધાથી જૂદું પડતું; જાતિ-વર્ગમાંનું એક; અમુક; ફલાણું. **વિશેષનામ** એટલે જાતિ-વર્ગ નામનું નહિ પણ તેમાંના કોઈએકનું.
વિશેષણ, ન૰ [સં૰] પદાર્થનો ગુણ અથવા તેની સઙ્ખ્યા દેખાડનારો શબ્દ. (વ્યાકરણમાં).
વિશેષે-કરીને, અ૰ વધારે ધ્યાન રાખીને; મુખ્યત્વે કરીને; ઘણું કરીને.
વિશેષ્ય, ન૰ [સં૰] જેનું વિશેષણ હોય તે શબ્દ. ૨ વિશેષ કરીને જાણવા જોગ જે વિષય તે.
વિશ્રાન્તિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] મેહેનત ધન્ધાથી થોડી વાર ફારક થવું તે; થાક-દમ ખાવો તે; વિરામ પામવું તે; વિસામો; આસાએશ.
વિશ્રામ, પુ૰ [સં૰] જ્યાં વિશ્રાન્તિ લેવી-લેવાતી હોય તે સ્થળ; વિસામો લેવાનું ઠેકાણું; વિસામો.
વિશ્વ, ન૰ [સં૰] સૃષ્ટિ; જગત; દુનિયા. ૨ બ્રહ્માણ્ડ. વિશ્વજન;-નાથ. એટલે વિશ્વને સરજાવનારો-ધણી એટલે પરમેશ્વર.
વિશ્વમ્ભર, પુ૰ [સં૰] વિશ્વનું ભરણ પોષણ કરનાર; ઈશ્વર.
વિશ્વાત્મા, પુ૰ [સં૰] વિશ્વનો આત્મા; બ્રહ્મ.

વિશ્વાસ, પુ૰ [સં૰] વચન-કબૂલાત ઉપર જે ખાતરી પતીજ તે; ભરોસો. વિશ્વાસ આપવો-કરવો-રાખવો.
વિશ્વાસઘાત, પુ૰ [સં૰] ભરોસો તોડવો તે.
વિશ્વાસઘાતી, વિ૰ [સં૰] વિશ્વાસઘાત કરનારો.
વિશ્વાસી-સુ, વિ૰ વિશ્વાસ ઉપર રેનાર; વિશ્વાસ કરવા જોગ. ૨ **વિશ્વાસી** એ શબ્દ વઠલીને ક્રિશ્ચિયન થયલાને લગાડવામાં આવે છે. -વિશ્વાસીધરમ એટલે જેમાં ખ્રિસ્ત પેગમ્બરના ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યાથી પાપથી મુક્ત થવાય છે એવું કયલું છે તે.
વિશ્વેશ્વર, પુ૰ [સં૰] વિશ્વનો ઈશ્વર. ૨ બાર જ્યોતિલિઙ્ગમાંનું એક જે કાશીમાં છે તે.
વિષ, ન૰ [સં૰] ઝેર. ૨ અતિસે કડવી વસ્તુ.
વિષધર, પુ૰ [સં] સર્પ; નાગ.
વિષમ, વિ૰ [સં૰] એકીનો અઙ્ક બતાવે છે. એક, ત્રણ, પાંચ વગેરે. ૨ સમાન-સરખું-બરાબર નહિ તેવું. ઈશ્વરની દૃષ્ટિ રાયરઙ્કને વિષે વિષમ નથી પણ સમાન છે. ૩ સરખું-સપાટ નહિ તેવું. ૪ ઉલટું; સામું; દુશ્મનાઈ ભરેલું. ૫ જેના સરખું બીજું કંઈ ન હોય તેવું; તરેહવાર. ૬ એ નામનો અલઙ્કાર-ઈષ્ટ વસ્તુના લાભમાં અનિષ્ટ થવું તે-કણિડયામાં ખાવાનું છે એમ જાણી ઉંદરે મોંય મોડું ઘાલ્યું તો તેમાં સાપ હતો તેના મોડાંમાં ગયો.
વિષય, પુ૰ [સં૰] બારની ઈન્દ્રિય વડે અથવા મન વડે જે જે કંઈ જાણવામાં આવે છે તે-રૂપ, રસ, ગન્ધ, શબ્દ, સ્પર્શ એ, સુખ દુઃખ ઈ૰; વળી એ અકેકની જે અનેક વિકૃતિ તે. ઈન્દ્રિય વિષય, મનો વિષય, જ્ઞાન વિષય ઈ૰. પદાર્થ, બાબત હર કંઈ. ૨ કામ; વ્યાપાર. જોવું એ ચક્ષુ ઈન્દ્રિનો વિષય. રાજ-કારભાર કરવો તે નીચ ને મૂર્ખ પુરુષનો વિષય નથી. ૩ કામ ક્રોધાદિક તે અને અકેકની જે જાળ રચના તે. ૪ કામ; ઈચ્છા-છા. ૫ ઉદેશ; હેતુ. ૬ માલ; સામાન. [મવો તે.
વિષયાનન્દ, પુ૰ [સં૰] સંસારના વિષયોમાં આનન્દ પા-
વિષયી, વિ૰ [સં૰] સંસાર-પ્રપંચમાં લુબ્ધાઈ રેનાર. જે વિષય-કર્મ-ઉદ્યોગ જેનો હોય તે વિષયનો તે (વિષયી). ૨ સ્ત્રીસમ્ભોગ વિષે જેને ઘણી લલુતા હોય તે.
વિષયે, હરકોઈ વિષય સમ્બન્ધી. [ઝેર; દ્વેશ.
વિષાદ, પુ૰ [સં૰] ખેદ; દલગિરી; ઉદાસી; શોક. ૨ વેર;
વિષુવવૃત્ત, ન૰ પૃથ્વિના ગોળા ઉપર બરોબર મધ્યભાગે કલ્પેલી જે ફરતી લીટી તે-એથી ઉત્તર દક્ષિણ સ્થળાન્તર
વિષે, અ૰ વિષયે; વિશે. [ગણાય છે.
વિષ્ટિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] એકાદાં કામને અર્થે મોકલવું-જવું તે. ૨ સલાહનું કેણ; સામોપચાર; શિષ્ટાઈ-અંગદવિષ્ટિ. ૩ સાતમું કરણ.
વિષ્ઠા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ગાંડવાટે નિકળતો મળ; નરક; ગૂ.

વિષ્ણુ, પુ૦ [સં૦] વ્યવસ્થા–સ્થિતિ કરી પાલન કરનારી જે શક્તિ–માયા તેનો અધિકારી ઈશ્વર; સત્વગુણનું સ્વરૂપ.

વિષ્ણુતેજ, ન૦ વિષ્ણુનું તેજ. ૨ ઘી (બ્રાહ્મણો બોલે છે).

વિસરભોળું, વિ૦ વિસરી જાય તેવા સ્વભાવનું; ભુલકણું.

વિસરવું, ક્રિ૦ સ૦ ભૂલી જવું; યાદ ન રાખવું.

વિસર્ગ, પુ૦ [સં૦] કંઈક હકારનો ઉચ્ચાર થાય તેવું [:] ચિન્હ જે ક, ખ, પ, ફ, શ, ષ, સ ની પૂર્વે અથવા સ્વરની સાથે મુકવામાં આવેછે તે. ૨ ત્યાગ.

વિસર્જન, ન૦ [સં૦] જવા દેવું–છોડી દેવું તે. ૨ વિદાય કરવું; મોકલી દેવું; કામ બન્ધ કરી છૂટું પડીજવું તે. દેવનું આવાહન ને વિસર્જન. સભાનું વિસર્જન એટલે સભા બરખાસ્ત થવી તે.

વિસાત, સ્ત્રી૦ ઉપયોગીપણું; લાભ જેવું કંઈ તે; જીવ; માલ; દમ. તેમાં કંઈ વિસાત નથી.

વિસામો, પુ૦ [વિશ્રામ] અટકવું તે. ૨ વચમાં થાક ખાવો–આરામ લેવો તે. ૩ આશાએશનું ઠેકાણું. ૪ ઉંચકેલાં મુડદાંને દૂર લેઈજતાં રસ્તામાં જરાવાર ઉતારે છે તે જગા–પિપળો વગેરે. ૫ માલ લેઈને રસ્તે ચાલતાં મજુરને ભાર મુકવાને જે લાકડું તે.

વિસાર, પુ૦ [વિસ્મરણ] વિસરવું તે; વિસારો.

વિસારવું, વિસરવું.

વિસારો, પુ૦ વિસાર.

વિસ્તરવું, ક્રિ૦ અ૦ વિસ્તારે પામવું; વધવું. ક્રિ૦ સ૦ વિસ્તારવું.

વિસ્તાર, પુ૦ [સં૦] લમ્બાઈ પોળાઈ ઊંચાઈમાં વધેલું–મોટું હોવું તે–જમીનનું ક્ષેત્રફળ; ઘણું લામ્બું થવું–હોવું તે; ઘણું વધવું–વધેલું તે. ૨ વધારો; ફેલાવ. ગ્રન્થ વિસ્તાર, કુટુંબ વિસ્તાર ઈ૦. બીજ વિસ્તાર, ઝાડનો વિસ્તાર, જનાવરનો વિસ્તાર ઈ૦.

વિસ્તારવું, ક્રિ૦ સ૦ લમ્બાવવું; વધારવું; ફેલાવવું.

વિસ્તીર્ણ, વિ૦ [સં૦] વિસ્તાર પામેલું એવું.

વિસ્ફોટક, પુ૦ [વિસ્ફોટ] લોહી વિકારનો એક રોગ જેથી બધે શરીરે ઢીમાં ફોલ્લા થઈ આવેછે ને પછી માંહેથી રસી નિકળેછે તે.

વિસ્મય, પુ૦ [સં૦] એકાએક અજાએબ જેવું લાગવું તે; અચરતી. વિસ્મય પામવું–થવું.

વિસ્મરણ, ન૦ [સં૦] વિસરી જવું–યાદ ન રેવું તે.

વિસ્મિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] વિસ્મય પામેલું–થયલું.

વિસ્મૃતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વિસરી જવું તે અથવા પ્રસઙ્ગે સાંભરવું નહિ તે.

વિહઙ્ગ, પુ૦ [સં૦] એક રાગ. ૨ વિહઙ્ગમ.

વિહઙ્ગમ, પુ૦ [સં૦] આકાશમાં ઉડતો પ્રાણી; પક્ષી.

વિહાર, પુ૦ [સં૦] આનન્દ કરવાને અહીં તહીં ફરવું–જવું તે; અહીં તહીં ફરી ક્રીડા કરવી તે.

વિહારી, વિ૦ [સં૦] વિહાર કરનાર. કુંજવિહારી–કુંજમાં ફરતાં શૃંગારક્રીડા કરનારો.

વિહીણ, વિ૦ [વિહીન] વગરનું; રહિત.—જળવિહીન, જ્ઞાનવિહીન ઈ૦.

વિહ્વળ, વિ૦ [સં૦] કામ–ક્રોધ–ભય આદિ જોસ્સાથી અથવા દુઃખથી જે ગભરાઈ ગયલું, બાવરું થઈગયું હોય તે–તેવું.

વિળાસો, પુ૦ બેવકુફ; બાવરો; વેવલો.

વીખ, ન૦ [વિષ] ઝેર.

વીધું, વિંધું.

વીછુ, પુ૦ [વૃશ્ચિક] કરોળિયાની જાતનો એક જીવ–એ પુછડીનો આંકડો મારેછે તેથી અગન અગન ઉઠી રેછે.

વીજ, વિજળી.

વીટી, સ્ત્રી૦ હાથની આંગળિયે પેરવાનું એક તરેહનું ગોળ ઘરેણું–સોનાં રૂપાંનું અથવા મણિ જડેલું.

વીટો, પુ૦ વિટાળેલા પદાર્થનો ઘણુંકરીને લામ્બો આકાર તે.

વીણ, અ૦ વિના; વગર.

વીણા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક તન્તુવાદ્ય. બેપાસ બે તુમડાં ને સાત તારનું વાજું. ૨ તમ્બુરો. વીણાપાણી–વીણા હોય છે હાથમાં જેના તે નારદમુનિ.

વીત, વિત્ત.

વીધ, સ્ત્રી૦ [વિધિ] પ્રકાર; રીત. ૨ તરેહ; જાત.

વીમો, પુ૦ આટલી મુદતમાં એકાદી આફતથી નુકસાન થાય તો તે આટલું ભરી આપવું ને તેના બદલામાં આટલી હકસાઈ સેંકડે લયાં કરવી એવો જે કબાલો તે. વાણ–આગ– જિંદગીનો વીમો કરવો કરાવવો–ઉતારવો ઉતરાવવો. ૨ લેખ કબાલાની રૂએ જે હકસાઈ તે. વીમો ઉતારવો.

વીર, પુ૦ [સં૦] એકાદા મોટા કામમાં ઉત્સાહ–ઉમઙ્ગથી ઝમ્પલાવનારો ને ટકી રેનારો ને જય મેળવનારો મહાત્મા. ૨ વિજયીરણશૂર–યોદ્ધો. ૩ સાધનાથી જે દેવ ભૂત વગેરે પ્રસન્ન થઈ વશ રેછે તે. વીર મુકવા એટલે મન્ત્રથી વીરનો કોઈનામાં પ્રવેશ કરાવવો.

વીરરસ, પુ૦ [સં૦] નવ રસમાંનો એક, જેમાં વીર પુરુષનું વર્ણન હોય તે.

વીરવિદ્યા, સ્ત્રી૦ વીર સાધવા–વશ કરવાની જે મન્ત્રવિદ્યા તે.

વીરશ્રી, સ્ત્રી૦ [સં૦] વીર પુરુષનું યશસ્વી–તેજસ્વીપણું.

વીરો, પુ૦ ભાઈ (લાડમાં બેન બોલેછે). ડોસા પણ જુવાન છોકરાને એ શબ્દે બોલાવેછે.

વીર્ય, ન૦ [સં૦] પુરુષના શરીરમાંના ધાતુનું સત્વ–એ ગુહ્યેન્દ્રિયમાંથી સ્ત્રીની યોનિમાં પડેછે. ૨ બળ; શક્તિ; કૌવત.

વીલ, અડધા રૂપિયાનો સઙ્કેત.

વીલ, ન૦ [અં૦] વારસનામું; વસિયત.

વીલ-ળ, સ્ત્રી૦ ભરતી; પાણી ભરાવું-વધવું તે (દરિયા-ખાડીમાં).

વીલાં, ન૦ હારમાં ને હારમાં જથાબંધ ઉડતાં એક જાતનાં પક્ષી. બગલાં કરતાં કંઈક મોટાં. એ પાણીમાંના જીવને ચારો કરેછે.

વીલું, વિ૦ શરમિન્દુ પડીગયલું; ઓશિઆળું; ફીકું; ભૂંડું. ૨ એકલું; રઝળતું; બેદરકારીથી વેતું મુકેલું (માણસ કામ). ન૦ વીલાંનું એકવચન.

વીવા, વિવાહ.

વીશ-સ, વિ૦ [વિંશતિ] બે દશ એટલી સઙ્ખ્યા; ૨૦.

વીસી, સ્ત્રી૦ વીસ વરસની જે ગણતરી તે. દસી વીસી એટલે દશ અથવા વીસ વરસ સુધી જે ચડતી-પડતી દશા ચાલ્યાં કરે તે. ૨ નાણું આપે જ્યાં તૈયાર જમવાનું મળે તે ઠેકાણું.

વુઠવું, ક્રિ૦ અ૦ વસવું. ૨ વરસવું (વરસાદે).

વુઢવું, ક્રિ૦ અ૦ જવું.

વૃક, પુ૦ [સં૦] વરુ. વૃકોદર-ભીમ.

વૃક્ષ, ન૦ [સં૦] ઝાડ; તરુ.

વૃખભ, વૃષભ.

વૃત્ત, ન૦ [સં૦] ગોળ લીટી. -વિષુવવૃત્ત, ક્રાન્તિવૃત્ત ઈ૦. ૨ કવિતા રચનાનો એક પ્રકાર.

વૃત્તાન્ત, ન૦ [સં૦] સમાચાર; ખબર; હકીકત. ૨ બયાન; વર્ણન. ૩ બખર; ઈતિહાસ.

વૃત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્વભાવનું જે આચરણ તે; ચાલચલણ; વર્તણુક. ૨ ગુજરાનને માટે જે ધન્ધો રોજગાર તે. ૩ અમુક અમુક રસનો જે મેળાપ તે. કૈશિકી આરભટી ઈ૦. ૪ મનનું વલણ; ઈચ્છા.

વૃત્ત્યનુપ્રાસ, પુ૦ [સં૦] એક રીતનો શબ્દાલઙ્કાર. વાક્ય-ચરણમાં એક અક્ષરની ઘણીવાર આવૃત્તિ થાય તે.

વૃથા, અ૦ [સં૦] મિથ્યા; ફોકટ; નિષ્ફળ.

વૃદ્ધ, વિ૦ [સં૦] ઘરડું; પાકી ઉમરનું. ૨ જ્ઞાનથી-ડાપણથી પૂરું સમજતું થયલું. ૩ વધેલું; વધારેલું. પુ૦ બાપદાદા.

વૃદ્ધપરમ્પરા, અ૦ ઘરડાંઓથી ચાલતું આવેલું.

વૃદ્ધાવસ્થા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઘડપણ; બુઢાપો; જૈફી.

વૃદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વધવું તે. (કદ-માપ-વય-ધન-પદવીમાં). ૨ ગોળી વધવી તે. ૩ જ્ઞાન-સમૃદ્ધિનો વધારો થયા કરવો તે.

વૃન્દ, ન૦ [સં૦] મોટો જથો (વનસ્પતિઓનો). ૨ સમુદાય (લોકનો).

વૃન્દા, સ્ત્રી૦ [સં૦] તુળસીનો છોડ.

વૃશ્ચિક, ન૦ [સં૦] વિંછી-છુ. સ્ત્રી૦ એ નામની આઠમી રાશિ-ન, ર, ય થી શરુ થતાં નામની રાશિ.

વૃષણ, પુ૦ [સં૦] આંડવો; પેળિયો.

વૃષભ, પુ૦ [સં૦] પોઠિયો; સાંડ; નન્દી; બળદ. સ્ત્રી૦ એ નામની બીજી રાશી-બ, વ, ને ઊ થી શરુ થતાં નામની રાશિ.

વૃષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વરસાદ.

વેંગણ, વેગણ.

વેંચણી, સ્ત્રી૦ અક્કેકને વેંચી આપવું તે. ૨ ફાળો; ભાગ.

વેંચવું, ક્રિ૦ સ૦ એક વસ્તુ-જથામાંથી સહુ સમ્બન્ધીઓને થોડું થોડું-થોડું ઘણું-ભાગ પ્રમાણે છૂટું પાડીઆપવું.

વેંત. પુ૦-સ્ત્રી૦ અઙ્ગુઠાથી તે ટચલી આંગળીની ટોચ સુધી જેટલું અન્તર થાય તેટલું તે માપ.

વેંતિયું, વિ૦ વેંત જેટલું. એમ કેવાય છે કે પાતાળ ખોદતાં વેંતિયાં માણસ નિકળે છે. ૨ બહુજ ઠિંગણું તે.

વે, પુ૦ [વેધ] છિદ્ર; કાણું; નાકું.

વેખ, વેશ. વેખધારી-વેશધારી.

વેખાણ્ડ, સ્ત્રી૦ એક ઓષધી.

વેગ, પુ૦ [સં૦] ગતિમાં જેટલું જે જોર રયું હોય તેટલું તે. ૨ ગતિ-ચાલનો જોશ-દોડ-ઝડપ. પવનનો-પાણીનો-તોપના ગોળાનો-સાપનો-દોડવાનો વેગ. ૩ ચસકા (કાન-માથાંમાં વેગ નાખે છે). ૪ ઉતાવળી ચાલના જોશથી જે ભણકારો-અવાજ થાય તે. ૫ ધક્કો; જોર આપવું તે. વેગે-ઉતાવળથી; ઝડપથી.

વેગણ, ન૦ એક જાતનું શાક-વેગણીનું ફળ.

વેગણી, સ્ત્રી૦ વેગણનો છોડ.

વેગણું, વેગણ.

વેગળાઈ, સ્ત્રી૦ વેગળે-દૂર-છેટે હોવું તે. ૨ છેટું; અન્તર.

વેગળું, અ૦ દૂર; આઘું. ૨ જૂદું; નોખું. વગળું થવું-રાખવું-રેવું-પડવું-પાડવું. વેગળે-દૂર.

વેગુ, પુ૦ જડ; સમજ વનાનો; વંગ.

વેચતું-ચાતું, વિ૦ મફત-બક્ષીસ નહિ પણ મૂલ આપીને લેવાનું તે. કજિયો વેચાતો લેવો એટલે પારકી લડાઈ પોતે વોરી લેવી.

વેચવું, ક્રિ૦ સ૦ મૂલ લઈને માલ-અવેજ બીજાને આપવો-તેણે તે પાઘડી ચાર રૂપિએ વેચી. એક જણ વેચે ને બીજો ખરીદ કરે.

વેચાઊ, વિ૦ વેચવા મુકેલું; વેચાતું.

વેચાણ, ન૦ જેટલું વેચાયલું હોય તેટલું તે. કેટલું વેચાણ થયું? ૨ વેચાવું તે. ૩ અવેજ લેઈ ઘર વગેરેની માલીકી બીજાને આપી દીધેલી તે.

વેચાણિયું, વિ૦ વેચાતું લિધેલું-આપેલું; અઘાટિયું (સીમની જમીન).

વેજાં, ન૦ ફાંફાં.

વેજાળુ, આડસર.

વેઠ, સ્ત્રી૦ [વિષ્ટિ] જેનો બદલો ન મળે તેવી જે મેહેનત-મજુરી તે. ૨ (લાક્ષણિક) વગર ફાયદે અડચણ ભોગવવી-દુખ ખમવું તે. ૩ નડતર; ભાર; પીડા. 'દૈવના

ઘરની વેઠ'–વેઠે પકડવું એટલે વેઠ કરાવવાસારૂ માણસ ગાડી ઉંટ વગેરે પકડવાં. [કરવું.
વેઠવું, ક્રિ૰ અ૰ માથે પડેલું ભોગવ્યાં કરવું; ખમવું; સહન
વેઠિયાવાડ, સ્ત્રી૰ બળાત્કારે કરેલું. નઠારૂં, ઢંગ વગરનું [(કામ).
વેઠિયો, વિ૰ વેઠ કરનાર.
વેડ–વેઢ, પુ૰ આંગળીએ ઘાલવાની સુનાની જાડી વીંટી. ૨ આંગળીનો કાપો. [પૂરણપોળી.
વેડમી, સ્ત્રી૰ ગોળ–ખાંડ ને તુવેર–ચણાની દાળ એ બેનો પા કરી એ લુવામાં વાળી વણેલી જે રોટલી તે;
વેડવું, ક્રિ૰ સ૰ ચુંટવું; તોડવું (ઝાડ ઉપરથી). આંબો વેડાયો.
વેડી, સ્ત્રી૰ છેડે જાળી બાંધેલો વાંસ (કેરી વેડવાનો).
વેડુંર, પુ૰ ફાંકડું; શોભિતું.
વેડો, પુ૰ વેડનાર. (આંબો).
વેણ, સ્ત્રી૰ વાંસળી. ૨ ગુંથેલો ચોટલો. ૩ જણતી વખતનો દુખાવો; કષ્ટાવું તે. ૪ ખેતર વચ્ચેનું નાનું નેરું;
વેણ, ન૰ વચન. [વેહેન.
વેણા, વીણા. [પાટો જડેલો તે.
વેણી, સ્ત્રી૰ [સં૰] ચોટલો. ૨ કમાડમાં લાકડાંનો ઉભો
વેણું, સ્ત્રી૰ પાણી ભરવાની ગાડી.
વેણુ, સ્ત્રી૰ [સં૰] વાંસળી.
વેણુકવાવું, ક્રિ૰ અ૰ સુવાર થવી.
વેતર, ન૰ અકેક વખતનું, જે વિયાવું તે (ઢોરે). કેટલાં વેતરની ગાયછે? વેતરે આવવું–સુવાણે આવવું એટલે નરને મળવાની તૈયારીપર આવવું.
વેતરણ, સ્ત્રી૰ જુગતી; ગોઠવણ; તજવીજ; ત્રેવડ. ૨ શિક્ષા કરવાની તજવીજ; વલે. ઉભો રેજે તારી વેતરણ કરૂંછુ.
વેતરવું, ક્રિ૰ સ૰ નીમસર કાતરવું (દરજીએ). ૨ કંઈપણ કામ નક્કી કરવું. ગમેતેમ વેતરી આવ્યો હશે–એનો ભરોસો નહિ.
વેતાળ, પુ૰ [સં૰] ભૂતની એક જાતી; પિશાચનો રાજા.
વેતું, વિ૰ બાંધેલું નહિ તેવું (પાણી). દૂર ખસેડી મુકેલું હોય તેવું (માણસ). તેને હવે વેતોમુકીદો.
વેત્તા, વિ૰ [સં૰] જાણનારો. તત્વવેત્તા.
વેદ, પુ૰ [સં૰] જ્ઞાન. ૨ આર્ય લોકનો અનાદિ–મૂળ ધર્મ જેમાં કર્મ ઉપાસના જ્ઞાન સમ્બન્ધી શિક્ષા છે. વેદ ચાર છેઃ ઋક્–ગ્, યજુર્, સામ ને અથર્વણ.
વેદના, સ્ત્રી૰ [સં૰] પીડા; દુઃખ.
વેદમૂર્તિ, વિ૰ [સં૰] વેદની મૂર્તિરૂપ જે વેદ ભણેલા બ્રાહ્મણ તે. વેદશાસ્ત્રસમ્પન્ન–વેદ ને શાસ્ત્ર ભણેલો.
વેદાન્ત, પુ૰–ન૰ [સં૰] વેદનો જ્ઞાનકાણ્ડ; ઉપનિષદ્–સકળ જગત્–પ્રપઞ્ચ મિથ્યા છે ને સત્ય એક સચ્ચિદાનન્દ બ્રહ્મ છે ને આત્મા જ્ઞાનવડે બ્રહ્મ થાય છે એવો બોધ આપનારૂં તત્વજ્ઞાન તે.
વેદિયો, પુ૰ જેણે વેદનું અધ્યયન કરેલું હોય તે.
વેદોક્ત, વિ૰ [સં૰] વેદમાં કહ્યલું.
વેધ, પુ૰ [સં૰] છિદ્ર; કાણું. ૨ છેદાયલું–ભેદાયલું હોય તેવી સ્થિતિ. ૩ સૂર્ય ચન્દ્રનું જેટલું ગ્રહણ થયું તે. ૪ રાહુ. ૫ શાસ્ત્ર પ્રમાણે સુથાર–કડિયાના કામમાં જે દોષ આવતો તે. (બારી બારણા ચણવાનાં ઠેકાણાં સમ્બન્ધી, હોમના કુણ્ડ સમ્બન્ધી વગેરે). ૬ અડચણ; બાધ; નડતર.
વેધવું, ક્રિ૰ સ૰ વિંધવું; ભોકવું; છીદ્ર–કાણું પાડવું. ૨ મનમાં અસર કરવી. 'વેધીકો મન વૃધવો.'
વેધી, વિ૰ વેધ–બાધવાળું. ૨ વેધાયલું.
વેપલો, પુ૰ ફાયદો ન પામે તેવો ગાંડો વેપાર.
વેપાર, પુ૰ [વ્યાપાર] માલ વેચવો સાટવો તે; માલને એક બન્દરેથી બીજે બન્દરે મોકલીને અથવા જથાબન્ધ કોઈને આપીને સામો અવેજ લેવો એ જે વેવાર તે. ૨ કોઈ પણ ઉદ્યોગ–ધન્ધો–રોજગાર.
વેપારી, પુ૰ (૧ લા અર્થમાં) વેપાર કરનારો.
વેમ, પુ૰ [આ૰] ભ્રાન્તિ; ભ્રમ. ૨ શક; સન્દેહ. ૩ ખોટી કલ્પના. ૪ અજ્ઞાનથી–ભમાવ્યાથી ખરૂં માની લેઈ સ્વીકારેલું તે (વિચાર રીતભાત વગેરે).
વેમી, વિ૰ વેમવાળું (માણસ). વેમ–વેમીનું જાળું કેવાયછે.
વેર, ન૰ [વૈર] ખાર; દ્વેષ; અદાવત. ૨ શત્રુવટ; દુશ્મનાઈ. વેર વસાવવું–રાખવું–લેવું–કાડવું.
વેર, પુ૰ વેરવાથી પડેલો જે ભૂકો તે. લાકડાં–દાંતનો વેર.
વેરણ, વિ૰ વેરીલું; ખારીલું; શત્રુ; દુશ્મન. 'વાંસલડી વેરણ થઈ લાગી રે વ્રજની નારને.'
વેરભાવ, પુ૰ ખાર લેવાની બુદ્ધિ; દ્વેષ.
વેરવું, ક્રિ૰ સ૰ અહીં તહીં પડે–પથરાઈ જાય તેમ કરવું; છૂટું છૂટું પડે તેમ નાખવું. ૨ ઉડાવી દેવું; ખેરવી નાંખવું; વાપરી નાખવું. વેરાતું–અહીં તહીં પડેલું.
વેરવું, ક્રિ૰ સ૰ કરવત–આરીથી કાપવું.
વેરાગ, વિરાગ.
વેરાગી, વિ૰ [વૈરાગી] જેણે સંસારના વેવારનો ત્યાગ કરેલો હોય ને જે ઈશ્વર ભજન–ધ્યાનમાં ગુંથાયલો રેતો હોય તે. ૨ સાધુ; સન્ત; ભક્ત. ૩ ભીખ માગવા આવનાર બાવા–જોગી વગેરે તે. વેરાગણ–સ્ત્રી વેરાગી અથવા વેરાગીની સ્ત્રી.
વેરાન, વિ૰ ઉજડ; જઙ્ગલ–રાન જેવું.
વેરી, વિ૰ [વૈરી] દુશ્મન; શત્રુ.
વેરો, પુ૰ ધન્ધા માલ ઉપર સરકારે મેલેલો જે કર તે.
વેરો, પુ૰ અન્તર; ભેદ; ફરક રાખવો તે. વેરો આંતરો, વેરોવચ્ચો.
વેલ, સ્ત્રી૰ વેલી. ૨ ચિત્ર–લુગડાંપર વેલ જેવી જે તરેહભાત તે.

વ઼ેલ, સ્ત્રી૦ ગાડી; રથ. ઘોડવેલ–ઘોડાગાડી. ૨ ચાર પૈંડાં ને એક અથવા બે છતરીવાળી ગાડી–રથ.

વેલણ, ન૦ રોટલી પાપડ વણવાનું લાકડાં-પિત્તળનું સાધન.

વેલણિયું, વિ૦ વેલણ જેવું તે. ન૦ વેલણ.

વ઼ેલા, સ્ત્રી૦ આપદા; વિપત.

વેલિયું, ન૦ અડધો રૂપિયો.

વેલી, સ્ત્રી૦ નાનો વેલો.

વ઼ેલું, વિ૦ ઉતાવળું. અ૦ ઝડપથી; જલદીથી.

વેલો, પુ૦ [વલ્લી] વનસ્પતીની એક જાત–એ જમીનપર પથરાય છે અથવા આધારથી ઊંચે ચ઼ડેછે.

વ઼ેવડાવવું, બ઼ેકાવવું; લડાવેથી છુકી જાય તેમ કરવું.

વ઼ેવાણ–વાણ, સ્ત્રી૦ વ઼ેવાઈની સ્ત્રી.

વેવલાં, ન૦ ફાંફાં.

વેવલું, વિ૦ પ઼ેરવે ઓડવે બોલવે ચાલવે ઢંગ વગરનું. ૨ વલવલતું; લપુડું.

વ઼ેવા, વિવાહ.

વ઼ેવાઈ, પુ૦ વર કન્યાના બાપ તે એક બીકના વ઼ેવાઈ કે઼વાય.

વ઼ેવાર, પુ૦ [વ્યવહાર] કોઈ સાથે એકાદે પ્રકારે વર્તવાનો જે એકાદો સમ્બન્ધ તે. (આપ લેનો, જમવા જમાડવાનો, કાગળ પત્રનો, બોલવાનો વગેરે). ૨ નાણાં સમ્બન્ધી ધીરધારનો જે ધન્ધો તે. ૩ સંસાર–દુનિયાદારીમાં સગાં સમ્બન્ધી તથા લોક સાથે અનેક પ્રકારે પરસ્પર જે કામ પડે તે. સંસાર વ઼ેવાર પણ કે઼વાય છે.

વ઼ેવારિયો, પુ૦ આપ લે–ધીરધારનો ચોખ્ખો વ઼ેવાર રાખનારો. ૨ શાહુકાર.

વેવીસાળ, પુ૦ વેસવાળ; વિવાહ. 'પછે વેણાપાણીએ કેમ કીધો, નળતણો વેવીસાળ રે.'

વેવીસાળીયો, પુ૦ વેસવાળ કરાવનારો.

વ઼ેવું, ક્રિ૦ અ૦ પ્રવાહ ચાલવો. નદી વ઼ેછે. ૨ તણાઈ–ઘસડાઈ જવું. ૩ હદ બ઼ાર જવું; બ઼ેકવું; ફાટેલ થવું. હવે તે વ઼્યો. વ઼ઈજવું એટલે જવું રૈ઼વું; ગુજરવું. વેળા વ઼ઈ ગઈ. ૨ વણ્ઠી જવું; બ઼ેકી જવું.

વ઼ેવું, ક્રિ૦ સ૦ બોજો–ભાર ઊંચકવો–તાણવો. ૨ માથે પડયું નિભાવવું; વેઠવું; સહન કરવું.

વેશ, વેષ.

વેશ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગુણકા; રામજની. ૨ પાતર; રાંડ.

વેશ્યાચારજ, પુ૦ [વિશ્યાચાર્ય] વેશ્યાનો ભડવો.

વેષ, પુ૦ [સં૦] લુગડાંલત્તાં પ઼ેરવાની, સણગરાવાની જે રીત તે. 'દેશ તેવો વેશ.' ૨ પોશાક–લુગડાંનો દેખાવ. ૩ નાટક ભવાઈમાં જે પુરુષ–સ્ત્રી ખેલ કરવા આવે છે તે; સોંગ–વેષ કાઢવો–મુકવો–લેવો. વેશ ભજવવો એટલે જે વિષયનો વેશ લીધો હોય તેને શોભાવવો–બરોબર કરી દેખાડવો. ૪ સોહાસણનો સણગાર. વેષ ઉતારવો (રાંડનારી સ્ત્રીએ).

વેષધારી, વિ૦ કોઈનો વેષ પોતે ધારણ કરનારો; સોંગ લેનારો. ૨ ઢોંગી; લુચ્ચો; ઠગ.

વેષ્ટન, ન૦ [સં૦] વિંટાળવું–જેલું તે.

વેસણ, ન૦ ચણાનો લોટ–કઢીની છાસમાં ચોળવામાં અથવા અળુના પાતરાં ચોપડવામાં આવે છે તે.

વેસર, સ્ત્રી૦ નાકની વાળી; નથ; વિટલી. ૨ નાકમાં જે ખુલાખ–કાણું તે.

વેસરી, સ્ત્રી૦ નાકની વાળી.

વેસવાળ, પુ૦ કન્યા પરણાવવાનું મોડેથી આપેલું જે વચન તે; વાગદાન; સગાઈ; વીવા.

વેહ, [વિધ] વ઼ે.

વેહેચવું, વ઼ેંચવું.

વેહેણુક, સુ઼વાર.

વેહેમ, વ઼ેમ.

વેહેવાઈ, વ઼ેવાઈ.

વેહેવાર, વ઼ેવાર.

વેહેવું, વ઼ેવું.

વેળ, વેળા.

વેળા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અમુક સમય; વખત. ૨ જરૂર સમાલવા જેવું ટાકણું; સન્ધિ.

વેળાસર, અ૦ વેળા ઉપર; સમય ઉપર; ઘટતે વખતે.

વેળિયું, ન૦ સુનાના પાતળા તારની વાળેલી વિંટી.

વેળુ, સ્ત્રી૦ [વાલુકા] રેતી.

વૈ, સ્ત્રી૦ ઊંદર, કોળ વગેરેને પકડવાનો ફાંદો. ઊંદરવૈ, કોળવૈ.

વૈ, સ્ત્રી૦ નામનો ચોપડો. વૈવચ્ચા–વંશાવળી વાંચનાર ભાટ–બ્રાહ્મણ. ૨ શરાફીનામાં–ખાતાંનો ચોપડો. વૈપૂજા–દિવાળીને દાડે ચોપડાઓનું જે પૂજન તે.

વૈકલ, વિ૦ [વિકળ] વાએલ; ઘેલછાવાળું; સાડીત્રણ પાંસળી.

વૈકુણ્ઠ, ન૦ [સં૦] વિષ્ણુ જ્યાં વાસ કરેછે તે ધામ.

વૈકુણ્ઠવાસી, વિ૦ મરનાર (જેનો વાસ મુઆં પછી વૈકુણ્ઠમાં થયલો એમ માનેલું તે ઉપરથી).

વૈખરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] શબ્દોચ્ચાર–વાણીની જે ચોથી સ્થિતિ તે; સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ. પરા, પશ્યંતી, મધ્યમા ને વૈખરી.

વૈજયન્તી, સ્ત્રી૦ કાળી તુળસી. **વૈજયન્તીમાળ–ળા**–કૃષ્ણના કોટની તુળસીની માળા જેમાં પૃથ્વી પાણી તેજ વાયુ આકાશના પ્રતિનીધિ, નીલમ, મોતી, માણેક, પોખરાજ ને હીરો એ પાંચ મણિ હતા.

વૈજવું, ગુજરવું. ૨ બ઼ેકી જવું.

વૈતરણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] યમપુરીની વાટમાં આવતી નદી. ૨ એ નદીની સેલથી તરી જનાર જે ગાય (દાનમાં આપેલી) તે–એને પુછડે વળગી જીવ નદી પાર કરી યમરાજાને ત્યાં જાય છે.

વૈતરું, ન૰ બદલો ન મળે તેવી જે ઘણી મેહેનત-મજુરી તે; વેઠ; જુલમ-બળાત્કારનું કામ. ૨ બદલો દઈને પણ જે ઘણી મજુરી કરવી તે. ૩ વૈતરું કરનાર માણસ, પુરુષ અથવા સ્ત્રી. વૈતરો, વૈતરી.
વૈતાળ, વેતાળ.
વૈદ, પુ૰ [વૈદ્ય] રોગ પારખી ઓસડ આપનારો; વૈદક જાણનારો. ૨ દુખ મટાડનારો.
વૈદક, ન૰ [વૈદ્યક] રોગ પારખવા, તેના ઓસડ કરવાં વગેરે સમ્બન્ધી જે વિદ્યા તે.
વૈદિક, વિ૰ વેદ સમ્બન્ધી. ૨ વેદ જાણનારા.
વૈદું, ન૰ રોગ પારખી ઓસડ આપવાનો ધન્ધો.
વૈદ્ય, પુ૰ [સં૰] વૈદ.
વૈધરત, ન૰ [વૈધૃત] સત્તાવીસમો યોગ.
વૈધવ્ય, ન૰ [સં૰] વિધવાવસ્થા; રણ્ડાપો.
વૈભવ, પુ૰ [સં૰] સુખસાહિત્યનો મોટો ઠાઠ; સમૃદ્ધિનો ઝળકાટ. ૨ મોટી સમૃદ્ધિનો જે ઉપભોગ તે. ૩ ઐશ્વર્ય; પ્રતાપ; કીર્તિ.
વૈભવી, વિ૰ વૈભવવાળું.
વૈયાકરણ, વિ૰ [સં૰] વ્યાકરણ સમ્બન્ધી. પું૰ વ્યાકરણ-[શાસ્ત્ર જાણનાર.
વૈર, [સં૰] વેર.
વૈરાગ, [સં૰] વિરાગ.
વૈરાગી, [સં૰] વેરાગી.
વૈરાગ્ય, ન૰ [સં૰] વિરાગ.
વૈરાટ, વિ૰ [સં૰] વિરાટ સમ્બન્ધી. ૨ મોટું (બ્રહ્માંડ).
વૈરી, [સં૰] વેરી.
વૈવટ, પુ૰ ચાલતો આવેલો વેવાર-ભોગવટો-શિરસ્તો. ૨ વેવાર; પ્રસઙ્ગ; સમ્બન્ધ. વૈવટ કરવો-ચલાવવો-રાખવો. વૈવટદાર-વૈવટ ચલાવનારો; ભોગવટો કરનારો.
વૈશાખ, પુ૰ [સં૰] કારતકથી સાતમો મહિનો; અપ્રેલ ને [મે.
વૈશ્ય, વિ૰ [સં૰] ખેતી વેપાર ધન્ધો કરનારી એક જાતિ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય ને શૂદ્ર).
વૈશ્વદેવ, પુ૰ [સં૰] નિત્ય જમતાં પેલાં અગ્નિને બળિદાન આપવાનો એક વિધિ.
વૈશ્વદેવિયું, ન૰ જે કુંડી-સગડીમાં વૈશ્વદેવ કરવામાં આવે [તે.
વૈશ્વાનર, પુ૰ [સં૰] અગ્નિ.
વૈષ્ણવ, વિ૰ [સં૰] વિષ્ણુ સમ્બન્ધી-(માર્ગ- ભક્ત). ૨ વૈષ્ણવધર્મને માનનાર તે (પુરુષ-સ્ત્રી).
વૈષ્ણવી, સ્ત્રી૰ લક્ષ્મી.
વો, પુ૰ પાણીનું જોશાભરયું દોડવું તે; હાર.
વોડકું, ન૰ નાની ઉમ્મરની ગાય ભેંસ.
વોણ, ન૰ સીમમાં ઘણુંકરીને તળાવડી જેવા પાણીથી ભરેલા ખાડો તે.
વોણું, વિ૰ [વેહીનં] વિનાનું; વગરનું.
વોરત, સ્ત્રી૰ વોરવું-વોરેલું તે.
વોરતિયો, પુ૰ વોરનારો.
વોરવું, ક્રિ૰ સ૰ ખરીદ કરવું. ૨ સઙ્ઘરવું; એકઠું કરવું. ૩ ઘેર ઘેરથી ભિક્ષા માગી લાવવી (શ્રાવકના ગોરજીએ).
વોરો, પુ૰ મતભેદે જુદા એવા પણ મુસલમાની ધરમ માનનારનું એક ટોળું તેમાંનો કોઈ. કેવાયછે કે જે વાણિયાઓને મુસલમાનોએ વટલાવ્યા તેઓએ પોતાનું એક જુદું ટોળું બાંધ્યું છે. ૨ કેટલાક બ્રાહ્મણોની અટક [છે.
વોહોરવું, વોરવું.
વ્યક્ત, વિ૰ [સં૰] જેના આકાર, રંગ, ગુણ જાણી શકાય તેવું.
વ્યગ્ર, વિ૰ [સં૰] સ્થિર નહિ તેવું; ચલિત; ગભરાયલું (ચિત્ત).
વ્યઙ્ગ્ય, ન૰ [સં૰] વાક્યના અર્થમાં રેપલો જે બીજો ભાવ તે; ધ્વનિ. ઉત્તરવયે તે પોતાનો પ્રપઞ્ચ આટોપી કાશીપુરિમાં ગઙ્ગાતટે જઈ રેયો. કાશિપુરિ-મુક્તિપુરિ ને ગઙ્ગાતટ એટલે પવિત્ર કરે તેવે પવિત્ર ઠેકાણે.
વ્યઞ્જન, ન૰ [સં૰] સ્વરની સહાયતા વિના સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર થતો નથી એવો જે વર્ણ તે-વર્ણનું વ્યઞ્જન રૂપ દેખાડવાને તેની નીચે કાપો દોરવામાં આવેછે-ક્ ખ્ ગ્ ઈ૰.
વ્યણ્ડળ, પુ૰ નપુંસક; ખોજો. ૨ પુરુષાર્થ રહિત.
વ્યતિરેક, વિ૰ [સં૰] જુદું.
વ્યથા, સ્ત્રી૰ [સં૰] દુઃખ; પીડા. (શરીર-મન સમ્બન્ધી).
વ્યભિચાર, પુ૰ [સં૰] પુરુષે પોતાની સ્ત્રી છતાં પરસ્ત્રી સાથે પ્રેમ-સમ્બન્ધ કરી જનના નિયમથી ઉલટું આચરણ કરવું તે; તેમ સ્ત્રીએ તેવું આચરણ કરવું તે; છિનાળું; જારકર્મ. ૨ આચારમાં ભઙ્ગ કરવો તે.
વ્યભિચારિભાવ, પુ૰ [સં૰] રસને સહાય કરનારા ભાવ. એ જોસ્સા વચમાં વચમાં થઈ આવેછે ને પછી પાછા જતા રેછે. એ તેંતરીસ કેછે. નિર્વેદ, ગ્લાનિ, શઙ્કા, અસૂયા, શ્રમ, આલસ્ય, ચિન્તા, મોહ, હર્ષ ઈ૰.
વ્યભિચારી, વિ૰ [સં૰] વ્યભિચાર કરનાર.
વ્યય, પુ૰ [સં૰] ખરચ.
વ્યર્થ, અ૰ [સં૰] ફોકટ; મિથ્યા; નિષ્ફળ.
વ્યવસાય, પુ૰ [સં૰] કામકાજની ખટપટ; ખોળું કામ- તેને બહુ વ્યવસાય છે એટલે તેને નવરાસ ક્યાંથી મળે.
વ્યવસ્થા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ઘટતી ગોઠવણ; યથાસ્થિતપણું; બન્દોબસ્ત.
વ્યવસ્થિત, વિ૰ [સં૰] વ્યવસ્થાવાળું.
વ્યવહાર, [સં૰] વેવાર.
વ્યવહારિક, વિ૰ [વ્યાવહારિક] વેવાર સમ્બન્ધી.
વ્યસન, ન૰ [સં૰] પ્રીતિથી વળગી રેવું તે; આસક્તિ. ૨ અભ્યાસથી જે વળગણ તે; ટેવ; આદત. ૩ અભ્યાસ; મહાવરો. વિદ્યાનું વ્યસન; જુગાર-રાંડબાજી-કેફનું વ્યસન; જ્ઞાનચર્ચાનું વ્યસન.
વ્યસની, વિ૰ [સં૰] વ્યસનવાળું (ઘણુંખરું દુરાચારનું).

વ્યસ્ત, વિ૰ [સં૰] ઉલટી સ્થિતિમાં હોય તેવું. ૨ ઉલટું માડેલું–વ્યસ્ત ત્રિરાશી. ૩ આથમવું–અસ્તપામવું તે.
વ્યાકરણ, ન૰ [સં૰] ભાષાના નિયમ બાંધવાનું જે સમજવાનું શાસ્ત્ર ને તે પ્રમાણે બોલવા લખવાની રીત.
વ્યાકરણી, પુ૰ [સં૰] વ્યાકરણ જાણનારો.
વ્યાકુળ, વિ૰ [સં૰] શોક ક્રોધ ઈ૰ થી છેક ગભરાઈ ગયલું; બાવરૂં.
વ્યાખ્યા, સ્ત્રી૰ [સં૰] અર્થની નિયમિત સમજ તે. ૨ અર્થનું સવિસ્તર વર્ણન તે; ટીકા.
વ્યાખ્યાન, ન૰ [સં૰] વ્યાખ્યા કરવી તે; વર્ણન. ૨ એક વિષયને દૃષ્ટાંતોથી સારીપેઠે સમજાવવું તે.
વ્યાઘ્ર, પુ૰ [સં૰] વાઘ.
વ્યાજ, ન૰ [સં૰] બાનું; નિમિત્ત; મસ; ખરૂં હોય તે પડદામાં રાખવું–છુપાવવું તે. **વ્યાજસ્તુતિ** એટલે અન્દરથી નિન્દા પણ બારથી સ્તુતિ હોય એવું જે ભાષણ તે. તેમ **વ્યાજનિન્દા** એટલે બારથી નિન્દા ને અન્દરથી વખાણ. એ બે અલઙ્કાર કેવાય છે.
વ્યાજ, ન૰ [હિં૰] પારકું નાણું વાપરવાના બદલામાં અથવા ખરીદેલા માલનું નાણું મુદતથી વધારે વાર-સુધી પાછું ન વાળવાના બદલામાં મૂળના નાણાંની ઉપરાંત જેટલું વધારે આપવાનું તે. વ્યાજ દર સેંકડે દર વર્ષે–મહિને આટલું એવી સરતે અપાય છે–લેવાય છે. મૂળ નાણું તે મુદ્દલ કેવાય છે. વ્યાજ બે પ્રકારનું છે. સુડ–સાદું અને ચક્રવૃદ્ધિ–દિવાળીબાકીનું.
વ્યાજખાઉ–ખોર–ખોરો, પુ૰ ઘણું વ્યાજ લેવાના અથવા વ્યાજથીજ કમાણી કરવાના લાભમાં નાણું વ્યાજે ફેરવવાનો ધન્ધો કરનારો.
વ્યાજવટું, ન૰ વ્યાજે નાણું ધીરવાનો ધન્ધો કરવો તે.
વ્યાજવહી, સ્ત્રી૰ સાહુકારની રીતથી વ્યાજ કાડવાની ચોપડી.
વ્યાજુચિઠ્ઠી, સ્ત્રી૰ વ્યાજે લેવાની સરતે ધીરેલી રકમ સમ્બન્ધી જે લેખ તે.
વ્યાધ, પુ૰ [સં૰] પારધી; શિકારી.
વ્યાધિ, પુ૰ [સં૰] રોગ. (શરીર સમ્બન્ધી).
વ્યાપક, વિ૰ [સં૰] વ્યાપી રેનાર.
વ્યાપવું, ક્રિ૰ અ૰ અન્દર પેસીને પસરી–ફેલાઈ રેવું; અન્દર બાર–ચારેપાસ પસરી–પથરાઈ રેવું.
વ્યાપાર, પુ૰ [સં૰] એકાદિ જે ક્રિયા તે. ૨ વેપાર.
વ્યાપ્ત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] વ્યાપેલું.
વ્યાસઙ્ગ, પુ૰ [સં૰] ખન્તનો અભ્યાસ; નિત્યનો લક્ષ.
વ્યાળ, પુ૰ [સં૰] સર્પ.
વ્યુત્પત્તિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] જાણપણું; પાકી જાણ. ૨ વાક્યના શબ્દોના વ્યાકરણજ્ઞાને અર્થ કરી જાણવાની શક્તિ; લાપન.
વ્યુત્પન્ન, વિ૰ [સં૰] જાણીતું; સમજેલું; માહેર. ૨ ગ્રન્થલાપન કરીશકે તે.
વ્યૂહ, સ્ત્રી૰ [સં૰] લશ્કરની ગોઠવણ; એકાદા આકારમાં સેન રચવું તે.
વ્યોમ, ન૰ [સં૰] આકાશ. [વૃન્દાવન.
વ્રજ, ન૰ ફકત ગોવાળિયાઓનીજ વસ્તીવાળું ગામ. ૨
વ્રજવું, ક્રિ૰ અ૰ જવું.
વ્રત, ન૰ [સં૰] પાપ જાય ને મનનો હેતુ પારપડે તેને અર્થે કયલા નિયમ સાથે કરવાનું જે કર્મ તે. ૨ કોઈપણ કર્મ કરવા વિશે જે તેનો નિયમ તે.
વ્રતાળ, વિ૰ વ્રતવાળું (મુખ, કાન્તિ).

શ.

શ, પુ૰ [સં૰] તિસમો વ્યઞ્જન વર્ણ–એ તાલુસ્થાની છે.
શક, પુ૰ [ફા૰] ફલાણી વાત ખરી છે કે ખોટી છે એવો જે ધચુપચુ વિચાર તે; સંશય; સન્દેહ. ૨ ભ્રાન્તિ; વેમ.
શક, પુ૰ [સં૰] એકાદા વિજયનું સ્મરણ રેવા માટે વિજયી પુરુષના જન્મ–વિજયકાળથી માંડીને તે ઉત્તરોત્તર વર્ષકાળની જે ગણતરી લોકમાં ચાલે છે તે. યુધિષ્ઠિર–વિક્રમ–શાલિવાહનનો શક. વિક્રમનો શક તે **સંવત** ને શાલિવાહનનો તે શકે–શાકે લખાય છે. શક ચલાવવો એટલે રાજાએ કાળની ગણતરી ચાલુ કરાવવી. ૨ જયની છાપ–નિશાની. તેણે પોતાનો શક બજાવ્યો એટલે તેણે પોતાની વાત ઘણાજણ પાસે મનાવી. ૩ એ નામના જઙ્ગલી પણ લડવૈયા લોક જેને આપણે સ્કુથી ને અઙ્ગરેજ સિથિયન કેછે ને જેમાનાં કેટલાકે આપણાં દેશમાં થોડોક કાળ રાજ્ય કરચાં હતાં તે. એ શક રાજાઓનો વિક્રમે પરાભવ કર્યો તે ઉપરથી તે શકારિ (શક લોકનો શત્રુ) પણ કેવાય છે.
શકટ, ન૰ [સં૰] ગાડું.
શકઞ્ચો–ઞ્જો, પુ૰ [ફા૰] ડાબવાનો યન્ત્ર.
શકન, શકુન. [ચઞ્ચળ બુદ્ધિનો પુરુષ.
શકરો, પુ૰ [ફા૰] એક જાતનો પક્ષી; બાજ. ૨ ચકોર–
શકવું, ક્રિ૰ અ૰ શક્તિમાન થવું. એ સહાયકારી રૂપે મુખ્ય ક્રિયાપદ સાથે જોડાય છે–તે, તે કામ કરી શકશે.
શકુન, પુ૰ [સં૰] કોઈ પણ કાર્ય આરમ્ભે દેખાતાં જે ચિન્હ ઉપરથી રૂડું અથવા ભુંડું પરિણામ માનીલેવું તે; શુભાશુભ સૂચક ચિન્હ.
શકે, શાકે. [કસી."
શકે, અ૰ [શઙ્કતે] જાણે; આમ હોયની શું; શઙ્કા કરૂં છુઉં કે. "રસાળ વાણી વેણુની, શકે કામબાણ મુક્યાં

શકોરું, શિકોરું.

શક્ત, વિ૦ [સં૦] જે એકાદું કામ કરીશકે તે; જેનામાં શક્તિ હોય તે.

શક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇચ્છા પારપડવાનું અથવા યત્ન-કાર્ય બની શકવાનું, નિકટ સમ્બન્ધી મૂળ કારણ તે. ઇશ્વરની ઇચ્છાથી વિશ્વ રચાયું એમાં ઇચ્છા એ કારણ કેવાય પણ રચાયું એના પાસેના સમ્બન્ધમાં મૂળ કારણ ઇચ્છા નથી પણ ઇચ્છામાં રેયલું કંઇ બીજું છે ને એ કંઇ બીજું તે શક્તિ છે. તે ડાબેહાથે લખી શકેછે એમાં લખીશકવું એ ક્રિયા ને હાથ એ સાધન છે પણ હાથમાં કંઇક કારણરૂપ છે જેથી લખીશકાય છે. આંખે જોવાય છે એમાં આંખના ધર્મરૂપ કંઇક છે જે વડે જોવાય છે. કર્તૃત્વશક્તિ ને સહનશક્તિ અથવા ગ્રહણ-શક્તિ એવી બે છે. આપણામાં બોલવાની શક્તિ છતાં પણ ન બોલીયે એટલે યત્ન ન હોય ને શક્તિ હોય ખરી. ૨ શરીરમાંના હાડમાંસ રુધિર વગેરેથી ઉત્પન્ન થયલું બળ; કૌવત; જોર. ૩ મનનું બળ; વિચાર-તર્કનું બળ; પ્રોંચ; તાકાત. ૪ જેથી મનનો એકેકો વ્યાપાર ચાલે છે તે કારણરૂપ તેનો ધર્મ; વિચારશક્તિ, તર્કશક્તિ, સ્મરણશક્તિ ઇ૦. ૫ સાધનરૂપ માનેલી જે શક્તિ તે; સામર્થ્ય; સત્તા. જે કોમ સંપીલી છે તેની મોટી શક્તિથી શું ન બનીશકે?. ૬ યાન્ત્રિકશક્તિ. ૭ રસાયનશક્તિ. ૮ વનસ્પતિ-ઓસડનો ગુણ; અસર. ૯ વેગશક્તિ (પવન પાણી વગેરેની). ૧૦ દૈવત; કસ; સત્વ; સાર; જીવ; દમ. ૧૧ આદિશક્તિ; માયા; પ્રકૃતિ. ૧૨ દેવી; માતા; જોગણી.

શક્તિમાન્, વિ૦ [સં૦] શક્તિવાળું; સમર્થ; કરીશકે તે. બહુવચનમાં શક્તિમન્ત કેવાય.

શક્ય, વિ૦ [સં૦] બનીશકે તેવું; કરાય તેવું. ૨ બને તેવું; સમ્ભવ હોય તેવું.

શક્યરૂપ-ક્યાર્થ, વિ૦ [સં૦] (વ્યાકરણમાં) ક્રિયાપદનો એક રૂપભેદ જેમાં શકવાનો અર્થ રેયો હોય તે. તેનાથી ખવાતું નથી, મારાથી લવાય તેમ નથી, તેનાથી ત્યાં જવાશે વગેરે.

શક્ર, પુ૦ [સં૦] ઇન્દ્ર.

શખસ, પુ૦ [આ૦] એક જણ; અમુક-ફલાણું માણસ.

શઙ્કર, પુ૦ [સં૦] કલ્યાણ કરનારો દેવ; શિવ. 'નર્મદાના કઙ્કર તેટલા શઙ્કર.'

શઙ્કરો, પુ૦ એ નામનો રાગ (શઙ્કરાભરણ).

શઙ્કા, સ્ત્રી૦ [સં૦] શક; સન્દેહ; વેમ. ૨ કલ્પિત ભય. 'મંછા ડાકણ ને શંકા ભૂત.'

શઙ્કુ, પુ૦ [સં૦] પડા જેવા આકારનો જે ઘન-નક્કર પદાર્થ તે. ૨ દશ મહાપદ્મ અથવા ૧૦ હજાર અબજ એટલી જે શઙ્ખ્યા તે. ૩ છાયા ઉપરથી વખત જાણવાને બાર આંગળનો હાથીદાંતનો અથવા ધાતુનો ગોળ લામ્બો જે કકડો તે.

શઙ્ખ, પુ૦ [સં૦] કેટલાંક દરીઆઇ જાનવરનું પથ્થર જેવું જે ઢાંકણ-ઘર તે. એ ચૌદ રત્નમાંનું એક ગણાયછે. એ વિષ્ણુના ચાર આયુધમાંનું એક છે. એમાં રેડેલાં પાણી વડે વિષ્ણુને નવાડવામાં આવેછે ને પૂર્વે જુદ્ધમાં શઙ્ખનાદ થાતો ને હજી મન્દિરોમાં થાયછે. ૨ શઙ્ખના આકારનું આંગળી ઉપર જે રેષાચિન્હ તે. ૩ મૂર્ખ; ઢ. ૪ પાસે કંઇ ન હોવું તે. શંખોવાચ એટલે કંઇજ નહિ. શઙ્ખ ફુંકવો એટલે દેવાળું કાડવું; ભોપાળું બતાવી દેવું; પાસે કંઇ નથી એમ જણાવવું.

શઙ્ખજીરું, ન૦ ખડી જેવો એક પદાર્થ જે ઓસડમાં કામ આવેછે.

શઙ્ખણી, સ્ત્રી૦ [શઙ્ખિની] કામ શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીની મુખ્ય ચાર જાતિ વર્ણી છે તેમાંની એક-ઊંચી, લાંબા કેશવાળી, ઇશકના જોસ્સા વાળી અને ચિડિયા સ્વભાવની. ૨ કઙ્કાસિયેણ-લાજ શરમ વગરની નઠોર બૈરી.

શઙ્ખલો, શઙ્ખ.

શઙ્ખિની. [સં૦] શઙ્ખણી.

શઠ, વિ૦ [સં૦] જેને હાથેથી પૈસો છુટે નહિ તે; બખીલ. ૨ જેને શૃંગારાદિ રસની ઝાઝી અસર થતી નથી તે; કોમળ નહિ પણ કઠણ છાતીનું. ૩ નાયિકાને ન માલમ પડે તેવી રીતે છૂપો ભેદ પ્રપઞ્ચ કરનારો (નાયક). ૪ દુષ્ટ; નિર્દય (પુરુષ).

શઠતા-ઈ-ઠાઈ, સ્ત્રી૦ શઠ માણસનું કર્મ અથવા તેની [જે વૃત્તિ તે.

શણ, ન૦ [સં૦] એક જાતનો છોડ જેની છાલના દોરડાં ને કપડાં બનેછે. શણના છોડમાં તો સોટિયોજ હોયછે.

શણબિંડી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો છોડ જેનાં ડાળાંની છાલનાં દોરડાં ને કપડાં બનેછે-એનાં તાંતરા સુંવાળા ને તેજ દાર હોયછે-શણના કઠણ હોયછે.

શણિયું, ન૦ શણનું વસ્ત્ર.

શણ્ડલી, સ્ત્રી૦ સાડી.

શત, વિ૦ [સં૦] સોની સંખ્યા બતાવેછે; ૧૦૦.

શતક, ન૦ [સં૦] સોના સઙ્ગ્રહવાળું જે કંઇ તે; નીતિ શતક એટલે નીતિના સો શ્લોકનો સઙ્ગ્રહ.

શતપદી, વિ૦ [સં૦] સો પગ વાળું (પ્રાણી).

શતઞ્જીવ-વી, વિ૦ [સં૦] સો વરસ જીવે તેવું; સો વરસ જીવનાર. એવો આશીર્વાદ દેવામાં આવે છે.

શત્રુ, પુ૦ [સં૦] વેરી; સામાં પક્ષનું તે; દુશ્મન; હરીફ.

શત્રુવટ, સ્ત્રી૦ દુશ્મનાઇ. ૨ વેર; ખાર.

શનિ, પુ૦ [સં૦] નવગ્રહમાનો એક. ૨ સાત વારમાંનો એક; શનિવાર. ૩ એક રત્ન; નીલમ.

શનિ, વિ૦ ધીમું; ધીરું (ગતિમાં). શનૈઃ અ૦ ધીમે ધીમે.

શનિશ્ચર, પુ૦ [શનૈશ્ચર] શનિ. વિ૦ ધીમું.

શપત, પુ૦ [શપથ] (ખોટું બોલીશતો) ઈશ્વર શિક્ષા કરશે-હાનિ થશે એવી સમજથી તેનું નામ દઈ અથવા વ્હાલાંમાં વિરોધ થશે-વ્હાલાંનું મરણ થશે એ ભયની સમજથી એનું નામ દઈ જે સાચે સાચું બોલવું-કૂઈ દેવું તે; સોગન; સમ; પ્રતિજ્ઞા.

શબ, ન૦ [શવ] મુડદું; જીવ ગયા પછી પડેલી દેહ.

શબ્દ, પુ૦ [સં૦] કોઈ પણ અવાજ. ૨ મોઢાંમાંથી નિકળેલો બોલ; વચન; વાણી; સખુન. ૩ (વ્યાકરણમાં) અર્થ સમજાય તેવો અક્ષર અથવા અક્ષર સમૂહ. ૪ ઠપકો; મેણું.

શબ્દકોશ, પુ૦ [સં૦] જેમાં અર્થ સહિત શબ્દોનો સમૂહ હોય તે કોશ-ભણ્ડાર તે.

શબ્દયોગી અવ્યય, પુ૦ [સં૦] (વ્યાકરણમાં) જે શબ્દ અવ્યય રૂપે છતે બીજા શબ્દના સમ્બન્ધમાં આવી અમુક અર્થ નક્કી કરેછે તે. ઉપર, હેઠળ, આગળ, પાછળ, તરફ, સામે, પાસે, વગેરે.

શબ્દાલઙ્કાર, પુ૦ [સં૦] શબ્દ રચનાની ચમત્કૃતિ (અર્થની નહિ). પ્રાસ-ઝડ, ઝમક વગેરે.

શમ, પુ૦ [સં૦] જોસ્સાઓને સમાવી રાખવાની વૃત્તિ; અન્તર ઈન્દ્રિયોને શાન્ત પાડી દેવી તે.

શમન, ન૦ સમાવવું-ટાઢું પાડવું તે. [એક રઙ્ગ.

શમશેર, સ્ત્રી૦ [ફા]૦ તરવાર. ૨ ગંજીફાના પાનામાંનો

શમી, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક જાતનું ઝાડ-એનાં પાંનડાં દેવને ચડે છે. પાંડવાએ એમાં પોતાનાં શસ્ત્ર સન્તાડ્યાં હતાં ને દસેરાયે પાછાં લીધાં હતાં માટે તે ઝાડની દસેરાએ સહુ પૂજા કરે છે.

શમ્ભુ, પુ૦ [સં૦] શિવ; મહાદેવ.

શયન, ન૦ [સં૦] સૂવું તે. ૨ સૂવાનું ઠેકાણું.

શય્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સૂવાનું બીછાનું; સેજ; તળાઈ; [પથારી.

શર, પુ૦ [સં૦] બાણ; તીર.

શરણ, ન૦ [સં૦] સઙ્કટમાંથી બચવાને કોઈ સમર્થની સહાય-ઓથમાં જઈ રેવું તે; કોઈનો આશ્રય ધરવો તે.

શરણાગત, વિ૦ શરણે આવનાર-જનાર; આસરો માંગનાર-લેનાર.

શરત, સ્ત્રી૦ [આ૦] કોઈ સાથે એકાદિ વાત-તકરારમાં હારવા જીતવા બાબત આપવા લેવાની જે કબુલાત કરેલી તે; હોડ. ૨ કબુલાત; બોલી; નક્કી કરેલી ગોઠવણ. [એ બે મહિના.

શરદ્, પુ૦ [સં૦] છ ઋતુમાંનો એક; આસો ને કારતક

શરદપુનેમ, સ્ત્રી૦ આસો સુદ પુનેમ; માણેકઠારી.

શરદી, સ્ત્રી૦ ચણ્ડી; ટાઢી હવા. ૨ શરીર ટાઢું થઈ જાય [તે રોગ.

શરદેન્દુ, પુ૦ [સં૦] શરદઋતુનો ચન્દ્ર.

શરબત, ન૦ [ફા૦] લીંબુ-નારંગી વગેરેના રસને પાણી તથા સાકર સાથે મેળવેલા તે.

શરમ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સ્વભાવથી અથવા વિવેકથી જે સઙ્કોચ તે; લાજ. પુરુષની મંડળીમાં સ્ત્રીને જતાં શરમ લાગેછે; તેણે તે ઘરડાની શરમ રાખી. ૨ ટેક; આબરુ. પેલાએ તેનું ઉપરાણું લીધું તેમાં તેની શરમ રઈ. ૩ અપરાધનું લાંછન; લાજ જવી તે; લયાનત. શરમ છે તને કે ના કયા ઉપરાંત તું ત્યાં ગયો. [અદબ રાખનાર.

શરમાળ, વિ૦ (૧ લા અર્થમાં) શરમવાળું; લાજાળ; નમ્ર.

શરમાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈ કામ કરાવવા સારુ કોઈને શરમ-સંકોચમાં નાખવું. ૨ ઝાંખું પાડવું (હરાવી-ઠપકો દઈ).

શરમાવું, ક્રિ૦ અ૦ (૧ લા અર્થમાં) શરમથી સંકોચાવું; નીચું જોવું; શરમ રાખવી. ૨ ઝાંખું-ફીકું પડવું (ઠપકાથી અથવા આબરુ ગયેથી).

શરમિન્દગી, સ્ત્રી૦ શરમ; હિણપસ્તી; ગેરિયત.

શરમિન્દું, વિ૦ [ફા૦] શરમાળ. ૨ ઠપકો મળેથી અથવા આબરુ ગયેથી શરમાઈ ગયલું; ફીકું.

શરાધ, શ્રાદ્ધ. [વદ અમાસલગીના).

શરાધિયાં, ન૦ શ્રાદ્ધના દિવસ (ભાદરવા વદ પડવાથી તે

શરાપ, પુ૦ [શાપ] જેને જેનાથી દુઃખ થયું હોય તેણે તેનું જે માઠું ઈચ્છવું તે; બદ દુવા. તારુ નસન્તાન જજો, તારાં માણસ મરજો, તારું ખાનું ખરાબ થજો વગેરે વગેરે જે પ્રયોગ તે.

શરાબ, પુ૦ [આ૦] દારુ; મદ્ય.

શરાસન, ન૦ [સં૦] કામઠું; ધનુષ.

શરીક, વિ૦ [આ૦] ભાગિયો-ભાગિયેણ હોય તે; સાથી.

શરીગત, વિ૦ ભાગ લેનારો; સાથી.

શરીર, ન૦ [સં૦] દેહ; તન; બદન. શરીરસમ્પત્તિ-આરોગ્યતા; તનદુરસ્તી.

શરુ, વિ૦ [આ૦] આરમ્ભેલું; મણ્ડાણ માંડેલું; જારી.

શરુઆત, સ્ત્રી૦ [આ૦] આરમ્ભ; મૂળમણ્ડાણ.

શરુઓ, પુ૦ તીક્ષ્ણ કાનનો; તરત સાંભળનારો.

શરે, પુ૦ [આ૦] મુસલમાની કાયદો (કોરટમાં કાજીને પુછવામાં આવે છે તે).

શર્કરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ખાંડ; સાકેર.

શર્વરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] રાત; રાત્રી.

શવ, ન૦ [સં૦] મુડદું.

શશિ, પુ૦ [સં૦] ચન્દ્ર; ચાંદો.

શસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] હથિયાર ; આયુધ.

શહ, શેહ.

શહા, શાહ.

શળ, સ્ત્રી૦ શિલ; શિલ્લા; પથ્થરની છાટ, જેપર લુગડાં ધોવામાં આવે છે તે. ૨ કાગળ કપડાં વગેરેની ઘડી વાળેથી જે કાપા પડી રેછે તે. ૩ સોળ; મારેલી સોટી વગેરેનો કાપો. [ભાગ; સળાકા.

શળી, સ્ત્રી૦ વાંસ લાકડાં સરોડાં ઘાસનો પાતળો લાંબો

શાંઢવું, ક્રિ૰ અ૰ જવું.

શ઼ા, સ઼ા.

શ઼ાઉ, સ઼ાઉ.

શ઼ાઉકાર, સ઼ાઉકાર. **શ઼ાઉકારી**, સ઼ાઉકારી.

શાઈ, વિ૰ [ફા૰ શાહી] બાદશાહનું.—સિક્કા, કારકીર્દિનો વખત વગેરે.

શાક, ન૰ [સં૰] જમવાના મુખ્ય પદાર્થ સાથે વચ્ચેમાં વચ્ચમાં વધારે રૂચિ ઉપજાવતાં જે ફળ મૂળ પાંતરાં વગેરેને મસાલા સાથે રાંધ્યાં–તળ્યાં હોય તે એકેકો પદાર્થ;–રાંધ્યા તળ્યા વનાનાં તે પણ શાક કેવાય છે–ચોળી, ગોવારસીંગ, દૂધી, તુરિયાં, કોળું, ભીંડાં, કારેલાં, ભાત-ભાતની ભાજી વગેરે. ભાજી તે શાક પણ શાક તે ભાજી નહિ.–શાક ભાજી કેવાય છે.

શાકણ–ણી–કેણ, સ્ત્રી૰ [સં૰ શાકિની] ઊતરતી પંક્તિની દેવીની એક જાત અથવા તેમાંની એક; પિશાચણીમાંની એક–એ દુર્ગાની દાસીયો છે.

શાકે, શાલિવાહન શકનું વર્ષ બતાવે છે.

શાકેર, સ્ત્રી૰ [શર્કરા] ખાંડની ચાસણીના ગાંગડા. શાકેરિયા–શાકેર જેવા; શાકેરવાળા.

શાક્ત, વિ૰ [સં૰] શક્તિની ઉપાસના કરનાર.

શાખ, ન૰ શાક.

શાખ, સ્ત્રી૰ ઓડક; અવટંક; અટક. ૨ શાખિયું. ૩ સાખ–ધણી બેહજુર; સાક્ષી. ૪ સાખ; વટ; ચોખ્ખો વેવાર.

શાખા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ઝાડની ડાળી. ૨ એકાદા મોટા વિષયનું પ્રકરણ. ૩ વેદના મન્ત્ર ભણવા ભણાવવા સમ્બન્ધી જે પદ્ધતિ તે. (ઋગ્વેદની આઠ શાખા છે).

શાખિયું, ન૰ આંબાના ઝાડ ઉપરજ પાકવા આવેલી એવી જે કેરી તે–જેને તોડી ઘેર પાકમાં નાખવામાં આવેછે તે.

શાગરિત, પુ૰ [શાગીર્દ] શિખનારો; શિષ્ય; ચેલો; કારિ- [ગર.

શ઼ાજન, સ઼ાજન.

શ઼ાજોગ, સ઼ાજોગ.

શ઼ાણું, સ઼ાણું. શ઼ાણપણ–સ઼ાણપણ.

શાદી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] લગન; વિવાહ; પરણવું તે.

શાન, સ્ત્રી૰ [આ૰] શિકલ–દેખાવની તરેહ. ૨ પેરવા ઓડવાની–ઘરેણા ઘાલવાની છુટા.

શાનદાર, વિ૰ શાનવાળું; શોભિતું; ઘાટઘુટવાળું; છુટાદાર.

શાનશોગત, સ્ત્રી૰ [ફા૰ શાનશુક–શોક] છેલાઈ; છેલપણું; ફાંકડાઈ (પેરવા ઓડવા સમ્બન્ધી).

શાને, અ૰ શાસારૂ; કેમ; શું કરવા; શીદને.

શાન્ત, વિ૰ [સં૰] જોસ્સો નરમ પડેલો–ઉભરો સમેલો હોય તેવું; સ્થિર; થંડું પડેલું. ૨ ધીમું; નરમ પ્રકૃતિનું. ૩ ગોગાટ વિનાનું; ચૂપ; સ્વસ્થ.

શાન્તિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] શાન્ત એવી જે સ્થિતિ તે. શાન્તિબ્રહ્મ–મૂગો–ચૂપ બેસી રૈ તે–તેવા જે ઢગ તે.

શાપ, પુ૰ [સં૰] શરાપ.

શાબર, [શમ્બર] સાબર.

શાબાશ, અ૰ [ફા૰] ભલે; ઠીક કીધું; વા: વા! ધન્ય!

શાબાશી, સ્ત્રી૰ શાબાશ એમ કેવું તે. ૨ તારીફ; વખાણ; પ્રશંસા.

શાબિત–બૂત–બેત, વિ૰ [આ૰] મજબૂત; મક્કમ; પાકું; ડગે નહિ તેવું. ૨ જેવું હતું તેવું; અસલ હાલત પ્રમાણે રેયલું (ખરાબ ન થયલું). ૩ પ્રમાણથી સિદ્ધ કરેલું; સ્થાપિત. ૪ નક્કી; ખરૂં; ખાતરીનું.

શાબિતી–બેતી, સ્ત્રી૰ દાખલો; પ્રમાણ; પુરવારી.

શામ, શ્યામ.

શામળવાન, વિ૰ શ્યામ છે વર્ણ–રઙ્ગ–દેહ જેનો તે.

શામળું, વિ૰ શ્યામ; ઘેરા આસમાની રઙ્ગનું; ઘનનીલ. શામળો–કૃષ્ણ; કાનુડો.

શામિલ–મેલ, વિ૰ [આ૰] મળેલું; સાથી; જોડે હોય તે (માણસ). ૨ જોડી નાખેલું; વળગાડેલું હોય તેવું (કંઈ).

શાયી, વિ૰ [સં૰] શયન કરનાર; સૂનાર. જલશાયી; શેષશાયી ઈત્યાદિ.

શારઙ્ગ, ન૰ [શાર્ઙ્ગ] ધનુષ. ૨ વિષ્ણુનું ધનુષ.

શારદ, શારદા.

શારદા, સ્ત્રી૰ [સં૰] સરસ્વતી; વિદ્યાની અધિષ્ઠાતા–દેવી.

શારીર, ન૰ [સં૰] શરીર તથા તેના રોગ સમ્બન્ધી જે [વૈદકશાસ્ત્ર તે.

શાર્દૂલ, પુ૰ [સં૰] વાઘ.

શાલ, સ્ત્રી૰ [ફા૰] ઓડવાનું ઉનનું ઊંચું વસ્ત્ર.

શાલા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ઘર; ઠેકાણું–વિદ્યા–પાઠ–નાટક–ઓષધશાલા ઈત્યાદિ.

શાલિગ્રામ, પુ૰ [સં૰] ગોળ કાળો ને એક છિદ્રવાળો જે પથ્થર વિષ્ણુને નામે પૂજાય છે તે.

શાવક, શ્રાવક.

શાવડી, સ્ત્રી૰ શાહુડી.

શાશ્વત, વિ૰ [સં૰] નિત્ય; હંમેશ. દેહ ક્યાં શાશ્વત છે? ૨ નક્કીપણું; ખાતરી; પ્રમાણ. તેનાં આવવાનું શાશ્વત નહિ.

શાસન, ન૰ [સં૰] શિક્ષા; સજા. ૨ આજ્ઞા; હુકમ. ૩ [શિક્ષા; બોધ; શાસ્ત્ર.

શાસ્ત્ર, ન૰ [સં૰] કોઈ પણ વિષય સમ્બન્ધી જે સાધારણ નિયમ તેને નિયમપૂર્વક રચી કરી રાખેલા જે સઙ્ગ્રહ તે; વિદ્યા. વેદાન્તશાસ્ત્ર, ન્યાયશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર, ગણિતશાસ્ત્ર, રસાયનશાસ્ત્ર, સિદ્ધપદાર્થવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર, કાવ્યશાસ્ત્ર ઈત્યાદિ. ૨ ધર્મશાસ્ત્ર; ધર્મપુસ્તક; સ્મૃતિયોમાં લખેલા શિક્ષારૂપ વિષય.

શાસ્ત્રાર્થ, પુ૰ [સં૰] શાસ્ત્રમાંથી કાડેલું પ્રમાણ; ધર્મશાસ્ત્રના વચનનો અર્થ.

શાસ્ત્રી, પુ૦ [સં૦] એકાદું શાસ્ત્ર ભણેલો એવો જે પુરુષ તે; શાસ્ત્રજ્ઞ.

શાસ્ત્રીય, વિ૦ [સં૦] શાસ્ત્ર સમ્બન્ધી. ૨ શાસ્ત્રની રીતનું.

શાહ, પુ૦ [ફા૦] મુસલમાન રાજા. અકબરશાહ, જાહાંગીરશાહ વગેરે.

શાહજાદો, પુ૦ રાજપુત્ર. શાહજાદી—રાજપુત્રી.

શાહજીરું, ન૦ [ફા૦] એક જાતની ઔષધિ—ખડી જેવી

શાહી, શાઈ. [થાયછે.

શાહેદ, પુ૦ [ફા૦] સાક્ષી આપનાર; સાખ પુરનાર.

શાહેદી, સ્ત્રી૦ શાહેદનું જે બોલવું તે; સાખ; પુરાવો.

શાહેર, પુ૦ [આ૦] કવિ.

શાહેરી, સ્ત્રી૦ કવિતા.

શાળ, ન૦ [શાલિ] ડાંગેર; ભાત.

શાળા, સ્ત્રી૦ [શાલા] ઠેકાણું; ઘર—પાઠ—નાટક—ધર્મશાળા ઈ૦. ૨ નિશાળ.

શાળિયું, ન૦ [શાલિ] એક જાતનું ભાત.

શાળોપયોગી, વિ૦ નિશાળનાં કામને ઉપયોગી.

શિંગ, ન૦ શિંગડું.

શિંગ, સ્ત્રી૦ દ્વિદળ અનાજના જેવાં બી નિકળતાં એવાં ઝાડ—છોડ—વેલાને આવતાં જે લામ્બા ચપટાં ફળરૂપે હોય છે તે.

શિંગડી, સ્ત્રી૦ ફુટતું—નિકળતું શિંગડું. ૨ સિપાઈયો બંદુકનો દારૂ ભરી રાખવાને જે શિંગડું અથવા શિંગડાં ઘાટી જે નળી રાખે છે તે—જેના ઉપર ચામડું અથવા બનાત મઢાવે છે.

શિંગડું, ન૦ [શૃઙ્ગ] કેટલાંક પશુનાં માથાપર જે કઠણ, લામ્બો, વાંકો ને શેવટે અણી એવો જે અવયવ ફૂટીનિકળેલો હોય છે તે. ૨ એ આકારનું ધાતુનું મોડે ફુંકી વગાડવાનું જે વાદ્ય તે. ૩ બેરાઓ સામાની વાત સાંભળવાને શિંગડાં આકારની જે નળી રાખેછે તે.

શિંગી, સ્ત્રી૦ શિંગડી.

શિંગોટી, સ્ત્રી૦ શિંગડાંનું વલણ. એક શિંગોટીના બળદ. ૨ શિંગડાનું જે થડ તે; જાંથી શિંગડું ફુટે છે તે ભાગ.

શિંગોડું—ઘોડું, ન૦ તળાવ ખાબોચિયાંમાં થતા એક જાતના વેલાનું ફળ. એ વ્રતને દાડે ખાવામાં આવે છે. ૨ સ્ત્રી અથવા પુરુષને કપાળે હિંગળોક અથવા કઙ્કુનો શિંગોડાંના જેવો જે સુન્દર આકાર પાડે છે તે. શિંઘોડું સણગારચું.

શિંડું, ઝાંડું.

શિઆળવું, શિયાળવું.

શિઆળો, શિયાળો.

શિકસ્ત, વિ૦ [ફા૦] હારખાધેલું. ૨ ભાંગી—તુટીપડેલું.

શિકાં, ન૦ સુવર્ણના, મોતીની સેરવાળાં જે કપાળ ઉપર બાંધવામાં આવે છે તે.

શિકાકઈ, સ્ત્રી૦ [મ૦] માથું ચોળવાના કામમાં આવતું એક વસાણું. (એક વેલની શિંગ થાય છે).

શિકાર, પુ૦ [ફા૦] ખોરાક અથવા કસરત—ગમતને માટે પશુ પક્ષી માછલાં વગેરેને મારવાં તે; પારધ. ૨ મારવાને માટે જાનવરની પછવાડે જે દોડવું તે; જાનવરને મારવું તે. ૩ જે જાનવરને જે જાનવરનો ખોરાક હોય તે જાનવરનો તે. ઉંદર એ બિલાડીનો, બકરું, હરણ વગેરે એ વાઘનો શિકાર. ૪ હરામીથી—દગાથી જે વસ્તુને હરણ કરવી તે. [વી.

શિકારવું, ક્રિ૦ સ૦ ભરવું; આપવું (નાણું). હુંડી શિકાર-

શિકારી, વિ૦ શિકાર કરનાર. — ૧ (મનુષ્ય); પારધી. ૨ જાનવર. ૩ શિકાર સમ્બન્ધી. **શિકારુ** પણ કેવાયછે.

શિકે, અ૦ સુદ્ધાં; સાથે; પણ.—તે બાયડી છોકરાં શિકે આવ્યો હતો.

શિકોરું, ન૦ ઘણું મોટું ઠિકરાંનું કોડિયું; રામપાતર. ૨ વાડકા જેવું માટીનું ઠામ—વાસણ. ૩ માથું.

શિક્ષક, પુ૦ [સં૦] શિક્ષા આપનાર; શિખવનાર. ૨

શિક્ષણ, ન૦ [સં૦] શિખવવું તે. [સજા—દંડ કરનાર.

શિક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જ્ઞાન આપવું તે; શિખવવું તે; બોધ. ૨ મેળવેલું જ્ઞાન; વિદ્યા. ૩ ચાલચલગત સુધારવાને—ગુનાહના બદલામાં જે સજા તે.

શિક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] શિક્ષા લીધેલું હોય તેવું.

શિખણ્ડ, શ્રીખણ્ડ.

શિખણ્ડી, પુ૦ [સં૦] મોર.

શિખર, ન૦ [સં૦] મથાળું; ટોચ; છેક ઉપલો ભાગ. (પર્વત દેરાં વગેરેનો).

શિખરિણી, ન૦ [સં૦] કવિતારચનાનો એક પ્રકાર.

શિખવાણી, સ્ત્રી૦ ઉસકેરણી; ચેતવણી; સલાહ.

શિખવવું, ક્રિ૦ સ૦ ભણાવવું; જ્ઞાન આપવું; બોધ—પાઠ આપવો. ૨ સલાહ આપવી; ઉસકેરવું.

શિખવું, ક્રિ૦ અ૦ ભણવું; જ્ઞાન લેવું; સમજવું. ૨ ઠોકર—ખતા ખાઈને અનુભવ મેળવવો.

શિખા, સ્ત્રી૦ [સં૦] માથાના કેશ બોડાવી વચમાં ધારી રખાવી ત્યાં જે કેશ વધારેલા તે; ચોટલી. ૨ એ ચોટલીમાનાં થોડાએક કેશનું જે સટકિયું વાળેલું તે. ૩ કુકડો, મોર, ઘોડો વગેરે એને માથે જે કલગી હોય છે તે. ૪ અગ્નિ—દિવાની જે જોત તે.

શિખાઉ, વિ૦ શિખવામાંડચાને જેને થોડા દાડા થયા હોય તે (જન); નવો શિખનાર—નિશાળિયો. ૨ અણવાકેફ.

શિખાડવું, શિખવવું. [અજાણ્યું; અજ્ઞાન.

શિખામણ, સ્ત્રી૦ સમજાવીને અથવા ઠપકો આપીને કોઈ કામમાં કોઈને જે સારી સમજ—સલાહ આપવી તે.

શિખી, પુ૦ [સં૦] મોર.

શિઙ્ગ, **શિંગડું**.

શિજડો, પુ૦ સમડો; ખીજડો (ઝાડ).
શિથળ, વિ૦ [શિથિલ] ઢીલું-છુટું-નરમ પડીગયલું;-(બેસતું-સખત-તસતસતું નહિ). ૨ થાકેલું; જોસ્સા વનાનું. [(સ્ત્રીને); સેંથો.
શિયો, પુ૦ માથાંના વાળેલા ચોટલાની વચમાંનો લીટો
શિબિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦[ખુલ્લી પાલખી. [તમ્બુ.
શિબિર, પુ૦ [સં૦] લશ્કરની છાવણીનો એક ભાગ. ૨
શિયળ, ન૦ [શીલ] પોતાના સ્વામી ઉપરજ પૂર્ણ પ્રેમ ભક્તિ રાખવી તે; પતિવ્રત. ૨ અજીરણથી શારીર ઉપર જે ઢીમાં થાય તે; શિળવા.
શિયાળ-વું, ન૦ સીધી પુંછડીનું, પિળાસ પડતા વાળ-વાળું અને સીધા કાનનું ચોપગું જાનવર. કુકડી બતક બાળક ઘેટાં વગેરેનો શિકાર કરે છે-એ લુચ્ચું-બંખું કેવાય છે.
શિયાળુ, વિ૦ શિયાળામાં પાકતું (ધાન્ય).
શિયાળો, પુ૦ [શીતકાલ] ટાડના દાડાનો ઋતુ; વર્ષના ત્રણ મુખ્ય કાળમાંનો એક-ઊનાળો ચોમાસું ને શિયાળો.
શિર, ન૦ [સં૦] માથું; મસ્તક. ૨ ઝાડની ટોચ. ૩ લશ્કરની આગલી હાર.
શિરઃછેદ, પુ૦ [સં૦] માથું-ડોકું વાડી નાખવું તે.
શિરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] નસ; રગ; રક્તવાહિની.
શિરાણું, ન૦ ઉસીસું. [તે; નાસ્તો.
શિરામણ, ન૦ રાંધેલું ટાડું કે ઊનું સવારે જે થોડુંક ખાવું
શિરામણી, સ્ત્રી૦ સવારમાં ખાવું તે.
શિરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ શિરામણ કરવું.
શિરી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] મિઠાસ; ગળપણ.
શિરીન, વિ૦ [ફા૦] મીઠું; મધુરું; ગળ્યું.
શિરો, પુ૦ [ફા૦] લોટને થોડોક સેકી તેમાં ગોળ ખાંડ સાકરનું પાણી રેડી સીઝવેલો જે ખાવાનો પદાર્થ તે. ૨ કોઈ પણ લોટ જેવા પદાર્થને ગોળ ખાંડ વગેરેની ચાસણીમાં મેળવેલા તે.
શિરોમણી, પુ૦ [સં૦] મસ્તક ઉપર જે મણિ તે; કલગીમાં જે રત્ન તે; માથાંનો મુગટ. ૨ સહુને માથે શ્રેષ્ઠ એવો જે કોઈ તે-શૂરશિરોમણિ, પંડિતશિરોમણી, મૂર્ખશિરોમણી ઇત્યાદિ.
શિલા, સ્ત્રી૦ [સં૦] લાંબો ને કઠણ પથરો.
શિલાછાપ, સ્ત્રી૦ લખેલું શિલા ઉપર ઉતારી પાછું કોરા કાગળ ઉપર લેવું એ જે છાપો તે.
શિલાજિત્, પુ૦ [સં૦] એ પર્વતનો મદ કેવાયછે. એ ઉપધાતુ ખાવામાં આવેછે ને ધાતુંપુષ્ટ છે.
શિલારસ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો ગુંદર-એ લેપ કરવાના અને ધૂપના કામમાં આવે છે.
શિલાલેખ, પુ૦ [સં૦] પથ્થર ઉપર કોતેરલા જે લેખ તે.
શિલ્પ, ન૦ [સં૦] હાથથી-યન્ત્રથી કરેલી કારીગરી; હસ્તકળા, યન્ત્રકળા ઇત્યાદિ. જેટલી વિદ્યા કળા ખાતાંમાં આવે તે શિલ્પ.
શિવ, પુ૦ [સં૦] સંહાર શક્તિ રૂપ ઇશ્વર; મહાદેવ. ૨ પરમાત્મા; બ્રહ્મ (જીવ ને શિવ). ૩ કલ્યાણ.
શિવનિર્માલ્ય, ન૦ [સં૦] શિવને અર્પણ કરેલું એવું. ૨ કોઈના ઉપભોગમાં આવે નહિ તેવું; ઉપભોગ કીધે પાપમાં પડાય તેવું.
શિવરાઈ, સ્ત્રી૦ [મ૦] એક તરેહનો તાંબાનો સિક્કો; પૈસો (શિવાજીયે કાડેલો).
શિવરાત, સ્ત્રી૦ [શિવરાત્રિ] મહિનાના બીજા પખવાડિયાંની ચૌદસ. મોટી શિવરાત તે મહાવદ ચૌદસ.
શિવાએ-ય, અ૦ [હિં૦] સિવાએ-ય.
શિવાલય, ન૦ [સં૦] શિવ-મહાદેવનું દેરું.
શિશિર, પુ૦ [સં૦] ઘણીજ ટાડ પડે તે ઋતુ; પોશ ને માઘ.
શિશુ, પુ૦ [સં૦] બાળક; છોકરું; બચ્ચું (મનુષ્ય અથવા ઇતર પ્રાણીનું).
શિશ્ન, પુ૦ [સં૦] પુરૂષની ગુહ્યેન્દ્રિય. શિશ્નુ પણ [બોલાયછે.
શિષિયો, શિષ્ય.
શિષ્ટ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] સારી કેળવણી પામેલું; ભણેલ-ગણેલ. ૨ કુળ-વિદ્યા-ડાપણ-ચાતુરીથી મોટું મનાયલું.
શિષ્ટાઈ, સ્ત્રી૦ શિષ્ટપણું; શિષ્ટાચાર.
શિષ્ટાચાર, પુ૦ [સં૦] શિષ્ટ-મહાપુરુષોનો જે સદ્વ્યવહાર તે; સુઘડ રીતભાત. ૨ આદર સત્કાર.
શિષ્ય, પુ૦ [સં૦] શિખનારો; ભણનારો; ચેલો. (ગુરુ
શિળિયો, શીળો. [ને શિષ્ય.)
શિળિસાતેમ, સ્ત્રી૦ શ્રાવણ સુદ સાતેમ અથવા કેટલાક લોકમાં વદ સાતેમ, જે દાડે આગલા દાડાનું રાંધી મુકેલું ટાડુંજ ખાવાની રૂઢિ છે તે.
શી, સ૦ કેઈ; કેવી (પૂછી જાણવા સારૂ).
શીકું, ન૦ [સં૦ શિક્ય] માંય વાસણ મુકાય તેવી રીતનું જે ગુંથેલું દોરડું ઊંચેથી લટકતું રાખેલું હોયછે તે.
શીઘ્ર, વિ૦ [સં૦] જલદીનું; ઉતાવળનું. અ૦ ઉતાવળથી; ઝપટથી. [લી કવિતા.
શીઘ્રકવિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] તરતની તરત-જલદીથી કરે-
શીઘ્રબોધ, પુ૦ એ શબ્દ ગાંજો ફુંકવાને લગાડવામાં આવેછે. ૨ ગાંજો.
શીત, વિ૦ [સં૦] ટાડું; થંડું.
શીત, ન૦ રાંધેલા અન્નના વિશેષ ચોખાના ભાંયપર પડેલા દાણા-કણ-(જોજે શીત ચંપાશે). ૨ (શારીરનું) છેકજ ટાડું થઈજવું તે-(એને શીત આવ્યાં છે, હવે બચવો કઠણ).
શીતકાળ, પુ૦ [સં૦] શિયાળો; ટાડના દાડા.
શીતળ, વિ૦ [શીતલ] થંડું; ટાડું. [૨ સેંયડ.
શીતળા, સ્ત્રી૦ [શીતલા] સેંયડની દેવી; કાકાબળિયા.

શીદ-ને, અ૦ શાસારુ; શાને.
શીફળ, શ્રીફળ.
શીલ, ન૦ [સં૦] જન્મપ્રકૃતિ. ૨ સારો સ્વભાવ; રૂડી વૃત્તિ. દાન-કર્મ-ધર્મશીલ પુરુષ.
શીષ, ન૦ [શીર્ષ] માથું; મસ્તક.
શીષ, શિષ્ય.
શીસો, પુ૦ [ફા૦] ઉપરથી સાંકડાં મોડાંનું એવું લાંબા ઘાટનું કાચનું વાસણ. એ નાનું હોય તો તે **શીસી** કેવાય.
શીળ, શીલ શબ્દ જોવો.
શીળા, શિલા.
શીળી, શીતળા.
શીળું, ન૦ છાંયડો. ૨ જ્યાં તડકો નહિ પણ છાંયડો હોય તે જગા.
શીળો, પુ૦ શીળું.
શીળો, વિ૦ ડાયોડમરો-ઠાવકો દેખાતો પુરુષ પણ અન્દરથી ભોળો-થણ્ડો.
શું, સ૦ માણસ સિવાય હરકોઈ બીજું પ્રાણી અથવા બીજી વસ્તુ એ વિષે પ્રશ્ન કરવામાં એ શબ્દ વપરાય છે. તારા હાથમાં શું છે; તેનું પછી શું થયું વગેરે. ૨ કીયું, કઈ જાતનું એ અર્થમાં ને લિઙ્ગ પ્રમાણે શો-શી-શું એ રૂપે વપરાય છે. તે શું પક્ષી છે? તે શો પદાર્થ છે, તેની શી વિસાત છે. ૩ શું ફળ થશે એવા અર્થમાં બેપરવાઈના જોસ્સામાં વપરાય છે-તેમાં શું? ૪ ગુસ્સામાં વપરાય છે-શું છે જે? ૫ પ્રશ્ન-શઙ્કાના ચિન્હ રૂપે-શું તું ત્યાં આવવાનો છે? આજ વરસાદ પડશે શું?
શુંઠ, સ્રી૦ [શુણ્ઠી] સૂકું આદું.
શુંડ, સ્રી૦ [શુણ્ડા] જે લામ્બા લટકતા અવયવ વડે કેટલાંક પ્રાણી ખાય છે પિયે છે તે (હાથીની શુંડ).
શુક, પુ૦ [સં૦] પોપટ. ૨ વ્યાસનો પુત્ર.
શુકન, શકુન.
શુકલ, પુ૦ [શુક્લ] બ્રાહ્મણમાં કેટલાએકની એ અટક છે. એઓ બ્રાહ્મણનીજ જાચના કરે છે-શૂદ્રની કરતા નથી.
શુક્કર, શુક્ર.
શુક્ર, પુ૦ [સં૦] એ નામનો ગ્રહ. ૨ એ નામનો વાર. ૩ શુક્રાચાર્ય.
શુક્રાચાર્ય, પુ૦ [સં૦] દૈત્યનો ગુરૂ. ૨ આંખે કાણો હોય તેવા પુરુષને એ શબ્દ લગાડવામાં આવે છે.
શુક્લ, વિ૦ [સં૦] સફેત; ધોળું. ૨ શુકલ શબ્દ જોવો.
શુક્લપક્ષ, પુ૦ [સં૦] જેમાં ચન્દ્રની કળા વધતી જાય છે તે પન્દર દાડા; શુદ. કૃષ્ણપક્ષનું ઉલટું.
શુચિ, વિ૦ [સં૦] પવિત્ર; શુદ્ધ.
શુદ, સ્રી૦ [શુદ્ધ] શુક્લપક્ષ.
શુદ્ધ, વિ૦ [સં૦] મેલ-કચરો દૂર કરેલો તેવું; સાફ; ચોખ્ખું; સ્વચ્છ. ૨ ધર્મક્રિયાથી પવિત્ર થયલું તે. ૩ ભૂલ-દોષ ન હોય તેવું; ખરું; સાચું.

શુદ્ધિ, સ્રી૦ [સં૦] ધર્મક્રિયાથી જે પવિત્ર થવું તે. ૨ દોષરહિત થવું તે. ૩ સ્વચ્છ થવું તે. ૪ ચોખ્ખું ભાન; ઇન્દ્રિયો ગૂમ થયલી નહિ પણ જાગતી-કામ કરતી હોય તેવી સ્થિતિ (મૂર્ચ્છના નહિ).
શુદ્ધિપત્ર, ન૦ [સં૦] ગ્રન્થમાંનું અશુદ્ધ જે પાનામાં શુદ્ધ કરી બતાવ્યું હોય તે.
શુધબુધ, સ્રી૦ [શુદ્ધિ બુદ્ધિ] ચોખ્ખું ભાન તથા જ્ઞાન.
શુનકાર, વિ૦ [શૂન્યાકાર] કંઈજ ન હોય, કંઈજ સમ્ભળાતું ન હોય તેવી હાલત-તેવો દેખાવ-તેવું સ્થળ.
શુભ, વિ૦ [સં૦] કલ્યાણ; મઙ્ગળ; સારું.
શુભેચ્છુ, વિ૦ [સં૦] શુભ-રૂડું ઇચ્છનાર. **શુભેચ્છક** પણ બોલાય છે. **શુભેચ્છિત**-શુભ ઇચ્છા કરેલી હોય તેવું.
શુભ્ર, વિ૦ [સં૦] સફેત; ધોળું.
શુમાર, પુ૦ [ફા૦] સઙ્ખ્યા; ગણતરી; પાર. બોરડી ઉપર શુમાર નહિ તેટલાં બોર આવ્યાં છે. ૨ અટકળ; અડસટ્ટો. શુમાર તો કાડી જો. ૩ વિચાર; ચોકસી. પાછળથી જમનારાનો શુમાર રાખી પિરસીદેજે. **શુમારે**-આસરે.
શુરૂ, વિ૦ [આ૦] આરંભેલું; મંડાણ માડેલું.
શુષ્ક, વિ૦ [સં૦] સૂકું (ભીનું હવાયલું નહિ). ૨ તવાઈ ગયલું (રોગથી). ૩ રસ વગરનું (વાર્તા).
શૂકર, પુ૦ [સં૦] ભુંડ; ડુક્કર.
શૂકર, સ્રી૦ [આ૦] ઉપકાર માનવો તે (ઇશ્વરનો). શૂકર કરવી-ગુજારવી. ૨ સારૂં નસીબ; ભાગ્યોગ.
શૂદ્ર, પુ૦ [સં૦] ચાર મુખ્ય જાતિમાંની એક-બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી ને વૈશ્ય લોકની સેવા ચાકરી કરનારા લોક.
શૂન, શૂન્ય.
શૂન્ય, ન૦ [સં૦] કંઈ નહિ-ખાલી એવો અર્થ રાખેછે. ૨ એ અર્થ દર્શક જે ચિન્હ તે; મીંડું- ૦. વિ૦ ખાલી; ભરેલું નહિ તેવું. શૂન્યગૃહ, શૂન્યમન્દિર ઇ૦; જ્ઞાનશૂન્ય, વૃક્ષશૂન્ય ઇ૦. ૨ ઇન્દ્રિયો બેર મારીગઈ હોય તેવું.
શૂન્યવાદી, પુ૦ [સં૦] ઇશ્વર તથા સૃષ્ટિ છેજ નહિ એવું મત ધરાવનારો.
શૂન્યહૃદય, વિ૦ જેને લાગણી નથી તે; શઠ. ૨ નિર્દય.
શૂર, પુ૦ [સં૦] યોદ્ધો; લડવૈયો; બહાદુર માણસ. વિ૦ ૨ હિંમતવાન; સાહસિક; જોસ્સાદાર. ૩ ઊંચા સદ્‌ગુણને માટે પ્રસિદ્ધિ પામેલ-રણશૂર, દાનશૂર ઇત્યાદિ.
શૂર, ન૦ [શૌર્ય] નિર્ભયપણે ઉમઙ્ગથી ને ધીટપણાથી કામ કરવાનો જોસ્સો; બહાદુરી; હિમ્મત. શૂર છૂટવું એટલે શૌર્ય કર્મદ્વારા બાર પડવું.
શૂળ, સ્રી૦ [શૂલ] વાંકો ખીલો. ત્રિશૂળ એટલે ઉપર ત્રણ વાંકા ખીલા ને નીચે દાંડો હોય તેવું લોડાંનું હથિયાર. ૨ પેટમાં એકાએક જે આચકા સાથે દુઃખ થઈ આવે છે તે; ચુંક. ૩ કાંટો.

શૂળી, સ્ત્રી૰ દેહાંતદણ્ડ કરવાનું ઘોડાંના ખીલાવાળું લાકડું વગેરે. ૨ ફાંસી.

શૃઙ્ગ, ન૰ [સં૰] શિંગડું. ૨ પર્વતની ટોચ.

શૃઙ્ગાર, પુ૰ [સં૰] પોશાક ઘરેણાં; સણગાર. ૨ સણગાર સજ્યા હોય તેવી સ્થિતિ. ૩ સ્ત્રી પુરુષની પ્રીતિ અને તે સમ્બન્ધી જે પરસ્પર વેવાર તે. ૪ એ પ્રીતિ સમ્બન્ધી જે વાત વિચાર વર્ણન તે. ૫ એ વર્ણનથી ઉત્પન્ન થતો જે રસ તે; નવ રસમાંનો એક.

શૃઙ્ગારી, વિ૰ [સં૰] શૃઙ્ગારશાસ્ત્ર ભણેલો. ૨ ઈશકબાજીમાં ગુલતાન.

શેં, અ૰ શા સારુ; કેમ.

શેંકડો, પુ૰ ૧ થી તે ૧૦૦ લગીની સઙ્ખ્યાનો જે એકત્ર સઙ્કેત તે; સો. શેંકડે દશ ટકા—દર સોએ દશ ટકા. ૨ સો સો વરસનો જે કાળ તે; શૈકો.

શેક, પુ૰ શરીરના એકાદા ભાગ ઉપર અગ્નિની જે આંચ આપવી તે (કપડાં—પાંતરાં, ઈંટ—સીસા વગેરેની મારફતથી).

શેકવું, ક્રિ૰ સ૰ શેક કરવો. ૨ કોઈ પણ ધાન્યને—રોટલી ભાખરીને અગ્નિની આંચ દેવી. ૩ સંતાપવું.

શેખઈ, સ્ત્રી૰ ગરરી; પતરાજ. [આળસુ.

શેખચલ્લી, પુ૰ નજ બને તેવા તર્ક કરવાં કરનારો

શેખદાર, પુ૰ [ફા૰] કુમાવિસદારની તરફથી કામ કરનારો કારકુન—જે ઝાડ વગેરેની હરાજી, ગામની રજુઆત, ખેતરની માપણી વગેરે કરે છે તે.

શેખી, સ્ત્રી૰ શેખઈ; પતરાજ.

શેજ, સ્ત્રી૰ [શય્યા] સુવાનું બિછાનું.

શેઠ, પુ૰ [શ્રેષ્ઠ] એ શબ્દ શ્રીમન્ત વાણિયા સાઉકારોને લગાડવામાં આવતો પણ આજ કાલ મોટા વેપારી ધન્ધાદારી કોઈ પણ હિન્દુ પારસી વગેરેને લગાડવામાં આવે છે. ૨ ધણી; ખાવન્દ; મુરબ્બી—શેઠ ને ચાકર.

શેઠાઈ, સ્ત્રી૰ શેઠનો દરજ્જો. ૨ શેઠપણાંનો લાવો.

શેઠિયો, પુ૰ પૈસાદાર સાહુકાર; શેઠ.

શેઢો, પુ૰ સીમાડો. ૨ મારગ; રસ્તો.

શેણ, વિ૰ ડાયું; શાણું.

શેણ, શાણ.

શેતરઞ્જ, સ્ત્રી૰ [ફા૰] એક તરેહની રમત જેમાં બે જણ સામસામા સોળ સોળ મોહોરાં રાખી રમે છે—એકેક જણની પાસે એક્કેકો બાદશાહ, વજીર, બબ્બે ઊંટ, બબ્બે ઘોડી, બબ્બે હાથી ને આઠ આઠ પ્યાદાં હોય છે. એ રમતમાં છેલ્લીવારે એક જણનો બાદશાહ કેદ થાય છે. [રંગે બિછાનું.

શેતરઞ્જી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] પાથરવાનું રઙ્ગદાર પટાનું સુતર

શેતાન, પુ૰ [આ૰] દુષ્ટ—અઘોર કર્મ કરનારો પદભ્રષ્ટ દૂત (ઈશ્વરનો). ૨ કદરૂપો બિયામણો પુરુષ; રાક્ષસ. ૩ ભૂત; જીન; બ્બવીસ. વિ૰ તોફાની; મસ્તીખોર; લુચ્ચું; તર્કટી (માણસ).

શેતુર, ન૰ [ફા૰] એક જાતનું ઝાડ અથવા તેનું ફળ—રેશમનો કીડો શેતુરનાં પાતરાં ખાય છે.

શેર, સેર (માપ વજનના અર્થમાં).

શેર, પુ૰ [ફા૰] સિંહ. ૨ વાઘ.

શેરડી, સેરડી.

શેરડો, સેરડો.

શેરી, સેરી.

શેરીલોબાન, ન૰ એક જાતનો ગુંદર.

શેરો, પુ૰ [આ૰] અરજી અથવા કોઈપણ દસ્તાવેજ ઉપર ટુંકામાં લખેલો જે હુકમ—જવાબ તે.

શેલું, સેલું.

શેલોત, પુ૰ દેશાઈ—ગરાસિયાની તરફથી ગામોની વસુલ ઉઘરાવનારો મેતો.

શેવટ, ન૰ છેડો; આખર. ૨ હાંસલ; પરિણામ; ફળ.

શેવડો, પુ૰ એક જાતનો ગોસાઈ. ૨ જૈનધરમનો એક સાધુ.

શેવાળ, સ્ત્રી૰ [શૈવાલ] પાણીમાં લીલાસ પડતા રઙ્ગનો ચિકાસ વાળો જાડા દોરા સરખો જે પદાર્થ થાયછે તે. ૨ મગ ચોળી વગેરેની સિંગની જે નેસ તે; વાળો.

શેષ, વિ૰ [સં૰] બાકી રયલું. પુ૰ એ નામનો નાગ જેણે પોતાની ફેણ ઉપર પૃથ્વિ ધારણ કરીછે એમ કેવાયછે.

શેહે, શહ.

શેહેજોરી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] મોટું જોર. શેહેજોર—જેનામાં મોટું જોર હોય તે.

શેહેનશાહ, પુ૰ [ફા૰] મોટો શાહ—રાજા; ચક્રવર્તી.

શેહેર, ન૰ [ફા૰] ઘણી વસ્તીવાળું ને વેપાર ધન્ધો બહુ ચાલતો હોય તેવું નગર.

શેહેરી, વિ૰ શેહેરનું (ગામડાંનું નહિ).

શૈકો, પુ૰ શેંકડો; સદી.

શૈલ, પુ૰ [સં૰] પર્વત; પાડ.

શૈલી, સ્ત્રી૰ [સં૰] રીત; તરેહ; પ્રકાર; ઢબ.

શૈવ, વિ૰ [સં૰] શિવભક્ત. ૨ શિવ સમ્બન્ધી.

શોંઢવું, ક્રિ૰ અ૰ જવું. ૨ મરીજવું.

શોક, પુ૰ [સં૰] વાલાં પ્રાણીના નાશથી, વાલી વસ્તુના નાશથી, નિરાશ થયેથી અન્તઃકરણમાં જે ખેદ થાયછે તે; દલગીરી. ૨ રૂદન; પોક.

શોખ, પુ૰ [આ૰] કોડ; ઈચ્છા; ચાહેના. ૨ મોજ મઝા; રઙ્ગબાજી.

શોખીલું, વિ૰ મોજ મઝાને ચાનાર; કોડિલું.

શોચ, પુ૰ [સં૰] ખેદ; શોક; દુઃખ. ૨ પસ્તાવો. ૩ ફિકર; કાળજી.

શોચના, સ્ત્રી૰ [સં૰] શોચ.

શોણિત, ન૰ [સં૰] લોઈ; રક્ત.

શોધ, પુ૰ [સં૰] શોધવું તે; ખોળ. ૨ શોધેલું તે. ૩ તપાસ; તજવીજ.

શોધક, વિ૰ [સં૰] શોધનાર. ૨ શોધી કાઢે તેવી (બુદ્ધિ).

શોધન, ન૰ [સં૰] શોધવું તે.

શોધવું, ક્રિ૰ સ૰ છૂપું હોય તેને નજર આગળ આણવું; ખોળવું; ઢુંઢવું. ૨ તપાસ કરવી; તજવીજ કરવી. ૩ મિશ્રવાળા પદાર્થને સ્વચ્છ કરવો. ૪ પુસ્તકને શુદ્ધ કરવું.

શોધિત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] શોધેલું.

શોફા, પુ૰ એક ઔષધી.

શોભવું, ક્રિ૰ અ૰ સુન્દર–ખુબસુરત દેખાવું. (આકૃતિ–સણગાર–પ્રકાશ વગેરેથી).

શોભા, સ્ત્રી૰ [સં૰] સુન્દર–ખુબસુરત દેખાવ. ૨ સૌંદર્ય; ખુબસુરતી. ૩ પ્રતિષ્ટા; માન; લાજ.

શોભાયમાન–ભિતું, વિ૰ શોભતું; શોભાવાળું.

શોર, પુ૰ [ફા૰] ગોધાટ; બૂમ; મોટો સાદ.

શોષ, પુ૰ [સં૰] સુકાઈ જવું તે. ૨ તરસ.

શોષવું, ક્રિ૰ સ૰ પાણી ચૂસી લેઈ સુકું કરવું. ૨ લોઈ–વિત્ત ચુસી લેવું.

શોષાવું, ક્રિ૰ અ૰ પાણી–ભિનાસ જઈને સુકું થવું. ૨ [વિત્ત જતું રેવું.

શોહવું, શોભવું.

શૌચ, ન૰ [સં૰] શુદ્ધતા; સ્વચ્છતા; પવિત્રતા.

શૌર્ય, ન૰ [સં૰] હોંસ સાથે ઉભરાતી શક્તિ; ઉત્સાહ–શક્તિ; વીર્ય; શૂર.

શ્મશાન, ન૰ [સં૰] મુડદાં બાળવા–દાટવાની જગા; મસાણ. [શવ, શયન].

શ્મશાનવૈરાગ્ય, ન૰ [સં૰] સંસાર ઉપરથી થોડીક વાર–સુધી ભાવ ઉઠીજવો તે.

શ્યામ, વિ૰ [સં૰] ઘેરા આસમાની રઙ્ગનું. ૨ કાળું.

શ્યામકર્ણ, પુ૰ કાળા કાન ને કાળું પુછડું પણ દેહનો રઙ્ગ ધોળો એવો ઘોડો, અશ્વમેધ યજ્ઞને માટે તે.

શ્યામકલ્યાણ, પુ૰ [સં૰] કલ્યાણ નામના રાગનો એક [ભેદ.

શ્યામા, સ્ત્રી૰ [સં૰] સ્ત્રી; જેને છોકરાં ન થયાં હોય તેવી આઠથી તે સોળ વર્ષની વયની અથવા એકવડા નાજુક બાંધાની અથવા શ્યામ વર્ણની.

શ્રદ્ધા, સ્ત્રી૰ [સં૰] વેદશાસ્ત્ર ઉપર ભાવ–વિશ્વાસ;–તેને માન આપી વળગીરેવું તે. ૨ આસ્થા; ભક્તિ; ભાવ.

શ્રમ, પુ૰ [સં૰] યત્ન; મેહેનત. ૨ થાક. ૩ દુઃખ.

શ્રમિત, વિ૰ [સં૰] થકેલું.

શ્રવણ, ન૰ [સં૰] સાંભળવું તે. ૨ બાવિસમું નક્ષત્ર. પુ૰ સાંભળવાની ઇન્દ્રિય; કાન.

શ્રાદ્ધ, ન૰ [સં૰] પિતૃને સન્તોખવા સારૂ પિણ્ડદાન, બ્રાહ્મણભોજન કરાવવાનું જે કર્મ તે. ૨ દેવને સન્તોખવા સારૂ તર્પણ હોમ વગેરેનું જે કર્મ તે.

શ્રાપ, શાપ.

શ્રાપવું, ક્રિ૰ સ૰ શાપ દેવો.

શ્રાવક, પુ૰ જૈનધર્મ પાળનારા સંસારી જન.

શ્રાવણી, સ્ત્રી૰ [સં૰] શ્રાવણ મહિનામાં શ્રવણ નક્ષત્રમાં બ્રાહ્મણોને જનોઈ બદલવાનું જે કર્મ તે.

શ્રી, સ્ત્રી૰ [સં૰] લક્ષ્મી. ૨ શોભા. ૩ કીર્તિ; યશ. ૪ ધર્મ અર્થ ને કામ એ ત્રણ. ૫ શુભસૂચક શબ્દ. –એ દેવતાં, ગુરુ, પુણ્યધામ ઇત્યાદિક નામની પૂર્વે અને કેટલાક શબ્દની પછી પણ મુકવામાં આવેછે. 'શ્રીગણેશાયનમઃ, શ્રીશારદાયૈનમઃ, શ્રીગુરુ, શ્રીવારાણસી ઇ૰; જય શ્રી; વીર શ્રી ઇ૰.

શ્રીખણ્ડ, પુ૰ દંહીંમાં ખાંડ અને ચારોળી કેસર વગેરે મસાલો મેળવી બનાવેલો જે ખાવાનો પદાર્થ તે.

શ્રીખણ્ડ, પુ૰ [સં૰] સુકેડ. ૨ ચન્દન.

શ્રીફળ, ન૰ [શિરઃફલ] (શુભસૂચક) નાળિએર.

શ્રીધર, પુ૰ [સં૰] વિષ્ણુ.

શ્રીપાત, પુ૰ સંન્યાસી.

શ્રીમત્, વિ૰ [સં૰] એ શબ્દ શ્રીમાન્‌ના અર્થમાં બીજા શબ્દસાથે જોડાય છે–શ્રીમન્નારાયણ, શ્રીમદ્‌ભાગવત ઇ૰.

શ્રીમન્ત, પુ૰ [સં૰] ધન પદવી યશ ઇત્યાદિ સમ્પત્તિ જેની પાસે છે એવો જે રાજા–પ્રધાન–સેનાપતિ ઇ૰.

શ્રીમન્ત, વિ૰ પૈસાદાર; ધની.

શ્રીમન્તાઈ, સ્ત્રી૰ શ્રીમન્તપણું; ધનવાનપણું.

શ્રીમાન્, વિ૰ [સં૰] ભાગ્યશાલી; યશસ્વી; ધનસમ્પન્ન.

શ્રીમુખ, ન૰ કીર્તિમાન–યશસ્વી મુખ.

શ્રીરઙ્ગ, પુ૰ [સં૰] વિષ્ણુ.

શ્રીરાગ, પુ૰ [સં૰] એ નામનો રાગ.

શ્રીવત્સ, પુ૰ [સં૰] વિષ્ણુ. ન૰ વિષ્ણુની છાતીપરનું ચિન્હ (એ નિમાળાનો એક આકાર છે).

શ્રુત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] સાંભળેલું.

શ્રુતિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] સાંભળવું તે. ૨ વેદ અથવા ચારે વેદ.

શ્રુતિકટુ, વિ૰ [સં૰] કાનને કઠોર લાગે તેવું.

શ્રે, શ્રેય.

શ્રેઢી. સ્ત્રી૰ [શ્રેણી] આગળ વધ્યાં કરવું તે–ગણિતશ્રેઢી ને ભૂમિતિશ્રેઢી.

શ્રેણી, સ્ત્રી૰ [સં૰] પઙ્ક્તિ; હાર; એક પછી એક એમ અનુક્રમે એક હારમાં હોવું તે.

શ્રેય, પુ૰ [સં૰] આરોગ્ય; ધનલાભ, આયુર્વૃદ્ધિ, વંશવૃદ્ધિ ઇત્યાદિ રૂપ જે કંઈ સારું–શુભ તે. ૨ એકાદા સત્કર્મથી જે પુણ્ય ફળ તે.

શ્રેષ્ઠ, વિ૰ [સં૰] મોટું; સહુથી સારું.

શ્રોતા, વિ૰ [સં૰] સાંભળનાર; શ્રવણ કરનાર.

શ્રોત્ર, પુ૰ [સં૰] કાન.

શ્રોત્રી, પુ૰ [શ્રોત્રીય] વેદોક્તકર્મ પાળનારો.

શ્રૌત, ન૰ [સં૰] વેદોક્તકર્મ. ૨ વેદાર્થ સમ્બન્ધી.

શ્લેષ, પુ૦ [સં૦] બે અર્થ નિકળે તેવી શબ્દરચના.

શ્લોક, પુ૦ [સં૦] (કવિતામાં) લઘુ ગુરુ અક્ષરના નિયમપૂર્વક કરેલી જે શબ્દરચના તે; વૃત્ત; છન્દ; સંસ્કૃતમાં બેની ને ગુજરાતીમાં ચાર ચરણની એવી જે એકેકી રચના તે. ૨ અનુષ્ટુપ વૃત્ત. ૩ યશ—પુણ્યશ્લોક. ૪ બતરીસ અક્ષરનું પ્રમાણ તે.—સંસ્કૃત પુસ્તકોનું પ્રમાણ કાડતાં બતરીસ અક્ષરનો એક સ્લોક ગણાય છે—આ પુસ્તકનું સવાલક્ષનું પૂર છે, એમ કેવાય છે.

શ્વશુર, પુ૦ [સં૦] સસરો. શ્વશ્રૂ—સાસુ.

શ્વાન, પુ૦ [સં૦] કુતરો.

શ્વાનનિદ્રા, સ્ત્રી૦ કુતરાના જેવી થોડી ઊંઘ.

શ્વાસ, પુ૦ [સં૦] નાકની અથવા મોડાંની વાટે અન્દર બાર જતો આવતો જે પ્રાણવાયુ તે. ૨ કફના રોગથી વધી ગઈ છે ગતિ જેની એવો જે પ્રાણવાયુ તે.

શ્વાસોચ્છવાસ, પુ૦ [સં૦] શ્વાસ લેવો ને કાડવો તે.

શ્વેત, વિ૦ [સં૦] ધોળું; સફેત.

ષ.

ષ, પુ૦ [સં૦] એકતિસમો વ્યન્જનવર્ણ. એ મૂર્દ્ધન્ય છે. ઘણાખરા ગુજરાતી શબ્દમાં ખ છે તે ષને બદલે છે. ષટ્ કર્મ તે ખટ કરમ, આષાઢ તે આખાડ ઈ૦. ષ જે મૂળ ષષ્ છે તે જ્યારે બીજા શબ્દો સાથે જોડાય છે ત્યારે ષટ્—ડ્ થાય છે.

ષટ્કર્મ, ન૦ [સં૦] ખટકરમ. ૨ જારણ, મારણ, ઉચ્ચાટન, મોહન, સ્તમ્ભન, વિધ્વંસન એ છ.

ષટ્કોણ, ન૦ [સં૦] છ ખૂણાની આકૃતિ.

ષટ્ચક્ર, ન૦ [સં૦] ખટચક્ર.

ષટ્પદ, વિ૦ [સં૦] છ પગનું. પ્રાણી—જૂ, ભમરો, તીડ વગેરે. ૨ છપ્પય વૃત્ત.

ષટ્શાસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] ખટ્શાસ્ત્ર.

ષડ્ગુણ, પુ૦ [સં૦] ઐશ્વર્ય, ધર્મ, યશ, શ્રી, જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય. ૨ સન્ધિ, વિગ્રહ, યાન, આસન, દ્વૈધાભાવ ને સમાશ્રય.

ષડઙ્ગ, ન૦ [સં૦] છ અઙ્ગ—શરીરનાં તે બે હાથ, બે પગ, માથું ને કમર;—વેદનાં તે વ્યાકરણ, છન્દ, જ્યોતિષ, નિરુક્તિ, કલ્પસૂત્ર ને શિક્ષા. વિ૦ જેને છ અઙ્ગભાગ હોય તે.

ષડાનન, વિ૦ [સં૦] છ મોડાંનું તે. પુ૦ કારતકસ્વામી.

ષડ્ઋતુ, પુ૦ [સં૦] છ ઋતુ.

ષડ્રસ, [સં૦] ખટરસ.

ષડ્રિપુ, [સં૦] છ શત્રુ. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ ને મત્સર.

ષણ્ડ—ઢ, વિ૦ [સં૦] નપુંસક; હિજડો; ખોજો. પુ૦ બળદ.

ષણ્માસ, પુ૦ [સં૦] છ મહિના.

ષષ્ટિ, વિ૦ [સં૦] સાઠ.

ષષ્ઠી, સ્ત્રી૦ છટ; છઠ્ઠો દાડો. ૨ છઠ્ઠી વિભક્તિ.

ષોડશ, વિ૦ [સં૦] સોળ. ન્યાયશાસ્ત્રમાં ષોડશ પદાર્થ કહ્યા છે તે આ: પ્રમાણ, પ્રમેય, સંશય, પ્રયોજન, દૃષ્ટાન્ત, સિદ્ધાન્ત, અવયવ, તર્ક, નિર્ણય, વાદ, જલ્પ, વિતણ્ડા, હેત્વાભાસ, છલ, જાતિ, નિગ્રહસ્થાન. ષોડશ સંસ્કાર—સોળ સંસ્કાર.

ષોડશોપચાર, પુ૦ [સં૦] પૂજનના સોળ ઉપચાર.—આવાહન, આસન, પાદ્ય, અર્ઘ્ય, આચમન, સ્નાન, વસ્ત્ર, યજ્ઞોપવીત, ગન્ધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, દક્ષિણા, પ્રદક્ષિણા, મન્ત્રપુષ્પ.

સ.

સ, પુ૦ [સં૦] બતરીસમો વ્યન્જન વર્ણ; એ દંતસ્થાની છે. સ એ શબ્દ **સમ્** અથવા **સહ** ને બદલે સાથેના અર્થમાં શબ્દની પૂર્વે મુકાય છે. સટીક—ટીકા સાથે, સકુટુમ્બ—કુટુમ્બ સાથે. ૨ સંસ્કૃત—સુ ના અપભ્રંશરૂપે શબ્દની પૂર્વે **સારાં** ના અર્થમાં મુકાય છે. સુરૂપને બદલે સરૂપ, સુપર્વ—સપરમો દાડો, સુજાતિ—સજાત, સુપુત્ર—સપુત ઈત્યાદિ (જેમ કુ નો ક તેમ સુ નો સ). કેટલેક ઠેકાણે સ્વ ને બદલે.—સધામ (સ્વધામ).

સંક્ષિપ્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ટુંકાંમાં આણેલું; સારરૂપ; મુખ્તેસર.

સંક્ષેપ, પુ૦ વિસ્તારવાળાં કથનને ટુંકામાં આણી મુકવું—મુકેલું તે; સારાંશ; ઈનતેખાબ.

સંજ્ઞા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે શબ્દથી કોઈ વસ્તુ ઓળખાય તે; નામ. ૨ સઙ્કેત ચિન્હ; ઈસારત; સાન. ૩ મૂર્છા વળ્યા પછી પાછું જે ભાન આવે છે તે.

સંયુક્ત, વિ૦ [સં૦] સાથે જોડેલું—વળગાડેલું; મેળવી દિધેલું; જોડીનાખેલું. ૨ જુક્તિથી ગોઠવેલું; યથાસ્થિત.

સંયુત, વિ૦ [સં૦] જોડેલું; મેળવેલું.

સંયોગ, પુ૦ [સં૦] જોડી—વળગાડી દેવું તે. ૨ મેળવણ; મિશ્રણ. ૩ સ્ત્રીપુરુષે વિલાસમાં જોડાવું તે. ૪ છેક પાસેનો સમ્બન્ધ. ૫ (શૃંગારરસમાં) પ્રિય પ્રિયાએ વિજોગમાં નહિ પણ સાથે રેવું તે.

સંયોગીકરણ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સંયોગ કરવો તે (પૃથક્કરણનું ઉલટું).

સંયોગીજળ, ન૦ [સં૦] જે ખાડી મોટા બે સમુદ્રને જોડીનાખતી હોય તે.

સંયોગીભૂમિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સાંકડી જમીન મોટા બે પ્રદેશને જોડતી હોય તે. [પણ વર્ષ.

સંવત્, પુ૦ [સંવત્સર] વિક્રમનો શક. ૨ એ શકનું કોઇ

સંવત્સર, પુ૦ [સં૦] વર્ષ જેટલો કાળ તે. એ સાઠ કેૃવાય છે ને તે એકેકના જૂદાં જૂદાં નામ છે.

સંવાદ, પુ૦ [સં૦] પરસ્પર ભાષણ થવાં તે; વાદવિવાદ. ૨ પરસ્પર ભાષણ વાતચિત અથવા તકરાર ચાલી હોય તેૃવો વિષય.

સંશય, પુ૦ [સં૦] (ફારસી) શક શબ્દ જોવો.

સંસર્ગ, પુ૦ [સં૦] જોડાવું તે; અડકાઅડકી. ૨ છેક પાસેનો સમ્બન્ધ-વેૃવાર. તેૃનો સંસર્ગ કરીશ નહિ—તેૃની સોડે જઇશ નહિ—તેૃની સાથે વેૃવાર રાખીશ નહિ.

સંસર્ગી, વિ૦ [સં૦] વેૃવાર રાખનાર; સમ્બન્ધી; સાથી; પક્ષ કરી સાથે રેૃનાર.

સંસાર, પુ૦ [સં૦] અનેક સમૃદ્ધિ, અનેક પ્રાણી ને અનેક લીલાવાળી જે આ સૃષ્ટિ તે. ૨ મનુષ્ય સૃષ્ટિ. ૩ મનુષ્ય સૃષ્ટિનો વ્યવહાર ; દુનિયાદારી. ૪ સ્ત્રીપુરુષે પરણીને પોતાનો જે વ્યવહાર ચલાવવો અથવા ચલાવેલો તે. સંસાર કરવો—માંડવો એટલે દુનિયાના વેૃવારને માટે પરણવું અથવા પરણીને વેૃવાર ચલાવવો. ૫ બૈરાં છોકરાં-પછવાડે સંસાર લાગ્યો છે તેૃમાં બાકી તો તે કીધ઼ડાનો ફાટચો હોય. સંસારવેૃવાર એટલે સંસાર એજ વેૃવાર અથવા સંસારમાં જે અનેક વેૃવાર પરસ્પર કરવા પડે છે તે.

સંસારી, વિ૦ ઘરબાર છોકરાંછૈયાંવાળો (એકલો—વાંઢો—સાધુ-ત્યાગી નહિ). ૨ સંસાર વેૃવાર સમ્બન્ધી.

સંસ્કાર, પુ૦ [સં૦] જે સમ્બન્ધી—કર્મ ક્રિયાથી મનુષ્ય—પદાર્થ શુદ્ધ સુન્દર થઇ ઉજ્વલ પામે તે. શુદ્ધ—પવિત્ર કરવું તે. અગ્નિ—માર્જન સંસ્કાર, વિદ્યા—સન્તસમાગમ સંસ્કાર—ધર્મકર્મ સંસ્કાર.. વેદશાસ્ત્રોક્ત જે વિધાને દ્વિજ થવાયછે તે. "જન્મના જાયતે શૂદ્રઃ સંસ્કારૈર્દ્વિજ ઉચ્યતે." બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્ય એ જાતિના પુરુષને માટે સોળ સંસ્કાર કૃયા છે—ગર્ભાધાન, પુંસવન, અનવલોભન, વિષ્ણુબલિ, સીમન્તોન્નયન, જાતકર્મ, નામકરણ, નિષ્ક્રમણ, સૂર્યાવલોકન, અન્નપ્રાશન, ચૂડાકાર્ય, ઉપનયન, મહાનામ્ન્ય, સમાવર્ત્તન, વિવાહ ને સ્વર્ગારોહણ. પેલા જનમનો સંસ્કાર એટલે પેલે જનમ જેૃવાં કર્મ કરચાં હોય તેૃના સમ્બન્ધ—યોગ રૂપ જે સ્થિતિ તે.

સંસ્કારી, વિ૦ [સંસ્કારિત] સંસ્કારવાળું—પામેલું.

સંસ્કૃત, વિ૦ [સં૦] સંસ્કાર પામેલું—શુદ્ધ ને સુન્દર થયલું. પદાર્થ શબ્દ પાક ઇ૦. સંસ્કૃતભાષા—વ્યાકરણાદિ સાધને સંસ્કાર પામેલી આર્યજનની ભાષા; ગીર્વાણ ભાષા.

સંસ્થાન, ન૦ [સં૦] પાસેનો પ્રદેશ. ૨ એક મોટા પ્રદેશમાં જૂદા જૂદા સત્તાવાળા તળે જે જૂદો જૂદો પ્રદેશ—મુલક તે. ૩ એક દેશના એક ભાષા બોલતા ને એક ધર્મના લોકમાંના કેટલાક એક સમૂહમાં જે કોઇ બીજા પ્રદેશમાં જઇ વસેલા હોય તે.

સંહાર, પુ૦ [સં૦] નાશ; પ્રલય. ૨ કતલ; ઠાર મારવા તે અથવા નાશરૂપ જે સ્થિતિ તે. ૩ સઙ્ગ્રહ; જથો. [૪ સંક્ષેપ.

સંહારવું, ક્રિ૦ સ૦ મોટો નાશ કરવો.

સંહિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વેદના મન્ત્રનો સઙ્ગ્રહ. ૨ વેદની શાખા;—તેૃનું પ્રકરણ. ૩ કોઇ પણ વિષય સમ્બન્ધી કરેલો જે સઙ્ગ્રહ તે.

સઈ, પુ૦ દરજી; મેરાઇ. વિ૦ સાંઈ—વાણિયાસઇ પાઘડી.

સૃઈ—ચર, સ્ત્રી૦ સખી; બેૃનપણી; સ્ત્રી મિત્ર (સ્ત્રીને).

સઈદર, પુ૦ માથાદિઠ લેવાનો કર. ૨ વેરો.

સઉ—સૃઉ, વિ૦ સરવે; સન્ધાં; સઘળાં; બધાં. સૃઉ કો—કોઇ ગમેતે પણ તે બધા.

સકડવું, ક્રિ૦ સ૦ તાણીને બાંધવું; જકડવું.

સકન, સ્ત્રી૦ આડી ખીલી (ગાડાં સમ્બન્ધી).

સકરકન્દ—રિંયાં, ન૦ એક જાતનો મીઠો કન્દ છે—એ વ્રતના દિવસોમાં ખાવાના કામમાં આવેછે.

સકરમી, વિ૦ [સુકર્મ્મ] ભાગ્યશાલી; નસીબદાર. ૨ રૂડાં કર્મ કરનારો.

સકરો, શકરો.

સકર્મક, વિ૦ [સં૦] (વ્યાકરણમાં) કર્મસહિત; જેૃને કર્મ હોય તે.—(ક્રિયાપદ—ધાતુ). તેણે તે કામમાં જસ મેળવ્યો—મેળવ્યો એ ક્રિયાપદ સકર્મક છે—કેમકે કર્મ જે જસ તેૃની સાથે સમ્બન્ધ છે.

સકળ, વિ૦ [સં૦] સઘળું; આખું. ૨ સઘળા; દરએક; સરવે. સકળ ગુણ સમ્પન્ન. [તેૃવું. સકામભક્તિ.

સકામ, વિ૦ [સં૦] જેૃમાં પોતાને કંઇ ઇચ્છા—લોભ હોય

સકાર, પુ૦ ઢઙ્ગ; પેૃરવે એૃાડવે બોલવે ચાલવે જે સુઘડ રીત તે. એૃનામાં શા સકાર બળ્યા છે?

સકારવું, સિકારવું.

સકુમાર, વિ૦ [સુકુમાર] અતિ કોમળ. ૨ કોમળ ને સુન્દર; નાજુક ને ખુબસુરત.

સંકોરૂં, શિકોરૂં.

સક્કઈ, વિ૦ નવું ને સારૂ; સરસ; તોફે; મઝાનું. ૨ ખરા સિક્કાનું (રૂપિયો).

સક્કરખોર, પુ૦ સાકેર ખાનારો જીવડો.

સક્કરટેટી, સ્ત્રી૦ ખડબુચું.

સક્કરપારો, પુ૦ લોટમાં ગોળ ભેળી રોટલો વણી એૃના કકડા કરી એ જે તળેૃલા તે.

સક્કો, પુ૦ સિક્કો. ૨ સાખ; સાખો; છાપ; છાપત. (નઠારી વાતમાં).

સખ્ખાણું, વિ૦ [સં૦ સુલક્ષણ] સારાં લક્ષણવાળું; ઠાવકું; ડૃાયું; ઉછાછળું—તોફાની નહિ તે.

સખ્ત, વિ॰ [ફા॰ સખ્ત] કઠ્ઠણ; મજબૂત; ભરેલું. ૨ કઠોર; કરડા (સુખન). ૩ ઘણું જોર વાપરવુંપડે તેવું; થકવી નાખે તેવું (સખ્ત મજુરી). ૪ કરડો; જાલમ; નિર્દય (કાયદો, હાકેમ વગેરે). ૫ અઘરું; મુશકેલ (ઘડો, કામ). ૬ આકરું; અકળાવે તેવું (હવા, ગન્ધ વગેરે).

સખ્તી, સ્ત્રી॰ કઠણાઈ. ૨ કઠોરતા. ૩ મુશકેલી. ૪ જુલમ.

સખલાત-દ, સ્ત્રી॰ [તુરકી] એક તરેહનું ઊંચું ઉનનું કપડું-ડગલા થાય છે.

સખા, પુ॰ [સં॰] સ્નેહી; સાથી; જોડિયો.

સખાવત, સ્ત્રી॰ [ફા॰] ઉદારતા; ઘેતાળપણું.

સખી, વિ॰ [ફા॰] ઉદાર; દાનશીળ; ઘેતાળ.

સખી, સ્ત્રી॰ [સં॰] સ્ત્રીને જે સ્ત્રીસાથે સ્નેહ હોય તે; બેનપણી; સૈઈ.

સખીભાવ, પુ॰ સ્ત્રી રૂપે ઈશ્વરની સાથે પ્રેમભક્તિ રાખવી તે. ૨ બાયલાપણું; બૈરાંનો ચાળો.

સખુન, પુ॰ [ફા॰] વાણી; ભાષણ. ૨ શબ્દ; બોલ. ૩ વચન; કબુલાત. ૪ વિનન્તિ; અરજ—સખુન નાખવો.

સખો, સખા.

સગટો, પુ॰ સ્ત્રીને સાલ્લો પેરતીવખત કુખે ખોસવામો છેડો.

સગડ, સ્ત્રી॰ ખબર; થાગ.

સગડી. સ્ત્રી॰ [શકટી] ધગધગતા અઙ્ગારા રાખવાનું ઠિકરાનું અથવા લોડાંનું ઠામ; ફરતી ચૂલ.

સગડો, પુ॰ ઘઉંનો ચાળેલો લોટ (ધોયા ઘઉંનો નહિ). સગડાની સેવઈ.

સગણ, પુ॰ [સં॰] છેલ્લો ગુરૂ એવો ત્રણ અક્ષરનો ગણ—રજની (કવિતામાં).

સગપણ, ન॰ સગાપણું; સગાંનો સમ્બન્ધ.

સગરામ, પુ॰ એક તરેહની ગાડી. (બે બળદની અથવા એક ઘોડાની).

સગવડ-વાડ, સ્ત્રી॰ કામ કરવું અનુકૂળ-સેલું પડે તેવી સ્થિતિ. ૨ સઙ્કોચ વના—મોકળાસે રેવાય તેવી અનુકૂળતા (જગાની). ૩ સગપણ

સગાઈ, સ્ત્રી॰ વેસવાળ; વિવાહ.

સગું, ન॰ મૂળ જોતાં એક લોઈનાં એવાં જે માણસો સમ્બન્ધમાં હોય છે તેમાનું એકેકું. માબાપ ભાઈબેન એને એ શબ્દ લગાડવામાં આવતો નથી, આમેના સમ્બન્ધીઓને લગાડવામાં આવે છે.

સગું, વિ॰ એક ઉદરના સમ્બન્ધવાળું—સગો ભાઈ, સગી બેન, સગી મા (સાવકું નહિ). ૨ છેક પાસેના સમ્બન્ધવાળું એવું—સગો કાકો—મામો. ૩ કુટુંબી.

સગુણ, વિ॰ [સં॰] આકાર ભાવાદિક ગુણ સહિત હોય તે (ઈશ્વર). સગુણભક્તિ એટલે સગુણ એવો જે ઈશ્વર તેની ભક્તિ—નિર્ગુણ ઈશ્વરની નહિ.

સગોત્ર, વિ॰ તેજ ગોત્રનું; કુટુમ્બી.

સઘળું, વિ॰ તમામ; સર્વ્વું; આખું. પણ જારે એ શબ્દ સ્ત્રી અથવા પુરુષની સઙ્ખ્યાને લગાડવામાં આવે છે ત્યારે સઘળા, સઘળી, સઘળાં એવા અનેકવચનમાંજ રૂપ થાય છે.

સઙ્કટ, ન॰ [સં॰] સાંકડ; ગુચવણ. ૨ આફત; વિઘ્ન; દુઃખ.

સઙ્કડાસ, સ્ત્રી॰ જગાની તઙ્ગાસ.

સઙ્કડાવું, ક્રિ॰ અ॰ જગાની તઙ્ગાસમાં હોવું. ૨ ડબાવું; ભચડાવું.

સઙ્કર, વિ॰ [સં॰] ભેળસેળ થયલું. ૨ મિશ્ર જાતિનું. ૩ જાદી જાદી જાતનાં માબાપથી ઉત્પન્ન થયલું.

સઙ્કર્ષણ, ન॰ ખેંચવું તે. ૨ ખેડવું તે. પુ॰ બળદેવ. ૨ શેષ નાગ.

સઙ્કલ્પ, પુ॰ [સં॰] નિયમ; ઠરાવ. ૨ શાસ્ત્ર—પુરાણમાં કયલું કોઈ પણ કર્મ કરતાં પેલાં તે કરવામાં પોતાનો શો હેતુ છે તે ને તે કર્મ આટલા દિવસમાં આવી રીતે કરીશ એવો બ્રાહ્મણ સમક્ષ જે નિયમ લેવો તે. ૩ ઈચ્છા; મનનો ઉદ્દેશ.

સઙ્કષ્ટ, સઙ્કટ.

સઙ્કેત, પુ॰ [સં॰] કોઈ કામને સારૂ મુકરર કરેલી જે યોજના તે; આગળથી કરી મુકેલી ગોઠવણ તે. ૨ બોલીને નહિ પણ ચિન્હથી જે સમજાવવું તે (ડોકી ધુણાવી, આંખમારી વગેરેથી); ઈસારો; સાન. ૩ છૂપાં મળવાને નક્કી કરેલી જગા.

સઙ્કેલવું, ક્રિ॰ સ॰ વેરાયલું—વિખરાયલું હોય તેને એકત્ર કરવું; આટોપવું; બન્ધકરવું.

સઙ્કોચ, પુ॰ [સં॰] પાછું હઠવું—સંકડાવું—નાનું થઈ જવું—બિડાવું તે. ૨ સઙ્કડાસ; અછત; ભીડ; થોડું પડવું તે (જગા વાસણ નાણું વગેરેનો સઙ્કોચ). ૩ દિલનો ઉભરો બાર ન નિકળતાં જે પાછો સમાયો તે; આચકો ખાવો તે; મન—ઈચ્છાની બિડાયલી હાલત (શરમ, ભય, વિવેક, પ્રીતિ ઈત્યાદિથી).

સઙ્કોચાવું, ક્રિ॰ અ॰ સઙ્કોચ થવો—પામવો.

સઙ્કોડાવું, ક્રિ॰ અ॰ શરીર તથા હાથ પગને ખેંચી ડાબી રાખ્યાં હોય તેવી હાલતમાં હોવું—આવવું. ૨ સઙ્કોચાવું.

સઙ્કોરવું, ક્રિ॰ સ॰ જાગૃત કરવું; ઉસકેરવું—દિવો સઙ્કોરવો, લાકડાં સઙ્કોરવાં.

સઙ્કોલવું, સઙ્કેલવું.

સઙ્ક્રમણ, ન॰ [સં॰] ગ્રહનું એક રાશિમાંથી બીજી રાશિમાં જવું તે.

સઙ્ક્રાંત, સ્ત્રી॰ [સઙ્ક્રાન્તિ] મકરસઙ્ક્રાન્તિ; સૂર્યનો મકરરાશિમાં જે દિવસે પ્રવેશ થાય તે દિવસ; ઉત્તરાયન; ઉતરાણ. ૨ પઙ્ક્તિમાંનું છાંડયું જમણ (છાંડીસઙ્ક્રાંત કેવાય છે).

સઙ્ક્રાન્તિ, સ્ત્રી॰ [સં॰] સૂર્યાદિ ગ્રહનો એક રાશિમાંથી બીજી રાશીમાં જે પ્રવેશ થવો તે.

સઙ્ખ્ય, વિ॰ ગણાય તેવું; સઙ્ખ્યા કડાય તેવું.

સઙ્ખ્યા, સ્ત્રી૰ અઙ્ક; આંકડો. ૨ અઙ્ક-આંકડાનું ગણવું તે. ૩ અઙ્ક ગણવાનો પ્રકાર; પરિમાણ—એક, દશ, સો, હજાર, દશ હજાર, લાખ, દશ લાખ, કરોડ વગેરે. [રૂપ નહિ).

સઙ્ખ્યાવિશેષણ, ન૰ [સં૰] સઙ્ખ્યારૂપ વિશેષણ (ગુણ-

સઙ્ગ, પુ૰ [સં૰] સાથ; જોડે રેવું તે. ૨ દોસ્તી; સ્નેહ. ૩ ચેપ; સ્પર્શ. ૪ સમ્ભોગ; સોબત (સ્ત્રીસાથે). એ શબ્દસાથે બીજા શબ્દ જોડાય છે.-સંતસઙ્ગ; સ્ત્રીસઙ્ગ [ઈત્યાદિ.

સઙ્ગત, **સઙ્ગતિ**.

સઙ્ગતિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] ભાવ-સ્નેહથી સાથે-જોડે રેવું તે. ૨ દોસ્તી; મિલાપ.

સઙ્ગદિલ, વિ૰ [ફા૰] પથ્થર જેવી છાતીનું.

સઙ્ગમ, પુ૰ [સં૰] બે જણનું જે મળવું તે અથવા બે જણે સાથે મળી આગળ જવું તે. બે નદીનો-નદી-સમુદ્રનો સઙ્ગમ.

સઙ્ગાત-થ, **સઙ્ઘાથ**.

સઙ્ગી, વિ૰ [સં૰] સઙ્ગ કરનાર; સાથી; મળાપી; સ્નેહી.

સઙ્ગીત, ન૰ [સં૰] ગાવું ને વગાડવું તે; નાચવું ગાવું બજાવવું તે. ૨ ગાવાં-વગાડવાં-નાચવાંનું જે શાસ્ત્ર તે.

સઙ્ગીન, વિ૰ [ફા૰] થથ્થર જેવું કઠણ; મજબુત; જોરાવર; લઠ્ઠ.

સઙ્ગે, અ૰ સાથે; જોડે.

સઙ્ગેમરમર, પુ૰ [ફા૰] આરસપાણ.

સઙ્ગ્રહ, પુ૰ [સં૰] એકઠું કરવું-કરેલું તે; સારી સારી અથવા ત્રુટક ત્રુટક વસ્તુઓ એકત્ર કરેલી તે. ૨ સારાં સારાં લખાણને એકજથે-ગ્રન્થમાં આણી રાખવાં તે. ૩ એકઠું કરેલું-વોરી મુકેલું ધન-ધાન્ય વગેરે.

સઙ્ગ્રહણી, સ્ત્રી૰ [સં૰] વારેઘડિયે ઝાડે જવાનું થયાં કરે (વખતે આમ પડે-લોઈ પડે) તે રોગ; મરડો; અતિસાર. [માં આવ્યા હોય તે.

સઙ્ગ્રહસ્થાન, ન૰ જે ઠેકાણે દેશ દેશના પદાર્થો રાખવા-

સઙ્ગ્રામ, પુ૰ [સં૰] લડાઈ; યુદ્ધ.

સઙ્ઘ, પુ૰ [સં૰] ટોળું; જથો. ૨ ઘણાં જણે એકઠાં મળી જાતરા કરવા જવું તે.

સઙ્ઘટ, વિ૰ ભિડાઈગયલું; સજ્જડ આવેલું.

સઙ્ઘરવું, ક્રિ૰ સ૰ એકઠું કરવું; વોરી રાખવું. ૨ દાખલ કરવું; આદર કરી રાખવું. પાછો તુંને સઙ્ઘરચો કે શું?

સઙ્ઘરા, સ્ત્રી૰ ફસ ખોલાવવી તે; લોઈ કઢાવવું તે, [ફસ મુકાવવી કેવાય છે.

સઙ્ઘરો, **સઙ્ગ્રહ**.

સઙ્ઘવી, પુ૰ સઙ્ઘ કાઢનારો; સઙ્ઘનો મુખી.

સઙ્ઘાડિયો, પુ૰ સઙ્ઘાડાથી ઘાટ ઉતારનારો.

સઙ્ઘાડો, પુ૰ જે સાંચાવડે લાકડાં ધાતુ હાથીદાંત વગેરેના ઘાટો ગોળ ને સફાઈદાર કરવામાં આવે છે તે.

સઙ્ઘાત, પુ૰ [સં૰] સમૂહ; જથો.

સઙ્ઘાથ, પુ૰ સાથ; મારગમાં જે બીજાં માણસો સાથે થયાં હોય તે.

સઙ્ઘાથી, વિ૰ સાથી (ચાલવામાં હરકંઈ કામ કરવામાં).

સઙ્ઘાથે-તે, અ૰ સાથે.

સચરાચર, વિ૰ જઙ્ગમ ને સ્થાવર અથવા જડ ને સજીવ એ સઉ સહિત; સર્વત્ર. 'સચરાચર શોભી રહ્યા, અવિનાશી અખંડ' (પ્રીતમ).

સચિવ, પુ૰ [સં૰] પ્રધાન; વજીર; દિવાન. [સાવધ.

સચેતન, વિ૰ [સં૰] ચેતનાવાળું; જીવતું. ૨ જાગૃત;

સચોટ, અ૰ બરાબર લાગ જોઈને કરેલું હોય તેમ; આબાદ; સેચ્ચું-પાકું કામ કરચું હોય તેવું.

સચ્ચિદાનન્દ, પુ૰ [સં૰] બ્રહ્મ. (સત્-સન્-એટલે હોવું તે અથવા નિત્ય, ચિત્ એટલે ચૈતન્ય-પ્રકાશ-જ્ઞાન અને આનન્દ. નિત્યજ્ઞાનસુખમય તે.

સચ્ચું, વિ૰ [હિં૰] સાચું. ૨ પાકું; ડગે નહિ તેવું; સાબુત.

સજ, વિ૰ ધા૰ [સજ્જ] સણગરાઈને-હથિયાર બાંધીને એકાદુ કામ કરવાને તત્પર થઈ રયલું; તૈયાર.

સજડ, વિ૰ મજબુત; મક્કમ. ૨ નસ સંકોડ્યાઈ ગઈ હોય તેવું; ઉઠાય બેસાય નહિ તેવી રીતે ગાત્ર રઈ ગયલાં હોય તેવું. ૩ મરીગયલું. ૪ પાકું; પારપડે તેવું.

સજનતા, સ્ત્રી૰ સુજનતા; સજ્જનપણું.

સજની, સ્ત્રી૰ [સજ્જની] સખી; સઈ; બેનપણી.

સજવું, ક્રિ૰ સ૰ પોશાક હથિયાર વગેરેનો સણગાર અઙ્ગે ધરવો. ૨ સણગાર સજી તૈયારી કરવી. ૩ ધાર કાઢવી; ઘસવું; પથરીપર નાખવું (અસ્ત્રાને).

સજળ, વિ૰ [સં૰] પાણીવાળું. આંખ સજળ થઈ-આંખમાં આંસુ આવ્યાં.

સજા, સ્ત્રી૰ [ફા૰] અપરાધની શિક્ષા; શાસન; પારિપત્ય.

સજાત, વિ૰ [સુજાતિ] કુળવન્તું; ઉંચા તુકમનું; કુલીન.

સજાતિ-તીય, વિ૰ [સં૰] તેજ જાતનું. [(માણસ).

સજાપો, પુ૰ તનદુરસ્તી.

સજાયો, પુ૰ અસ્તરો-સ્ત્રો.

સજિત, વિ૰ [સજ્જિત] સજેલું; સજ્જ.

સજીવ, વિ૰ [સં૰] જીવવાળું.

સજીવન, વિ૰ [સં૰] ફરીથી જીવતું કરેલું-થયલું એવું.

સજીવારોપણ, ન૰ [સં૰] નિર્જિવ વસ્તુને વિષે જીવતી વસ્તુના ગુણની કલ્પના કરવી તે (એક જાતનો રૂપકાલઙ્કાર).

સજોડું, ન૰ સ્ત્રી પુરુષ- વર વહુનું સાથે હોવું તે. સજોડે [આવવું.

સજ્જ-જ્જિત, [સં૰] સજ.

સજ્જડ, **સજડ**.

સજ્જન, વિ૰ [સં૰] સારાં કુળમાં ઉત્પન્ન થયલું; સુઘડ. ૨ ભલું; પ્રમાણિક; સદાચારી.

સજ્જન, પુ૰ [સં૰] વાલો-પ્રિયજન. ન૰ સણગારવું તે.

સજ્જનાઈ, સ્ત્રી૰ સજ્જનપણું.

સજ્જા, સ્ત્રી૰ [શૈયા] સેજ. ૨ મુવાંની પાછળ તળાઈનું જે દાન કરવામાં આવે છે તે.

સઞ્ચ, સઞ્ચો.

સઞ્ચકવું, સઞ્ચવું.

સઞ્ચય, પુ૰ [સં૰] એકઠું કરેલું-વોરી રાખેલું તે; સઙ્ગ્રહ; જમાવ. ૨ ઢગ; અમ્બાર. પુણ્ય સઞ્ચય, દ્રવ્ય સઞ્ચય ઇત્યાદિ.

સઞ્ચરવું, ક્રિ૰ અ૰ અન્દર દાખલ થવું; અન્દર વ્યાપી રેવું; સઞ્ચાર-પ્રવેશ થયો હોય તેવું થવું. ૨ જવું; ચાલતું થવું.

સઞ્ચવું, ક્રિ૰ સ૰ રાખી મુકવું; ઊંચું મેલવું; સઞ્ચય કરવો.

સઞ્ચળ, પુ૰ [સૌવર્ચલ-સુવર્ચલદેશમાં થયલું] એક જાતનો બનાવેલો ખાર જે અજીરણ ઉપર આપવામાં આવેછે તે.

સઞ્ચાર, પુ૰ [સં૰] અહીં તહીં ફરવું-જવું તે. ૨ દાખલ થઈ પસરી-વ્યાપી રેવું તે. વિષ સઞ્ચાર, વાયુ સઞ્ચાર ઇત્યાદિ. ૩ પ્રવેશ.

સાઞ્ચારવું, સઞ્ચરવું.

સઞ્ચિત, વિ૰ [સં૰] એકઠું કરી-વોરી રાખેલું તે; સાચવીમુકેલું તે. ન૰ પૂર્વજન્માન્તરનું ભોગવવાનું બાકી રેયલું તે જે પાપ પુણ્ય કર્મ તે. (સઞ્ચિત, ક્રિયમાણ ને પ્રારબ્ધ એવાં ભોગવવાનાં કર્મના પ્રકાર છે).

સઞ્ચો, પુ૰ કોઈ કાર્ય વેલું પારપડે તેને સારૂ સામગ્રી-સાહિત્યની યુક્તિસર જે ગોઠવણો તે; ગોઠવણવાળી જે એકઠી સામગ્રી રૂપ પદાર્થ તે; યન્ત્ર. ૨ ધન સન્તાડી રાખવાનું જે છૂપું ઠેકાણું તે.

સાઞ્ચોરો, પુ૰ એક જાતનો ખાર જે દાળ શાક વગેરેને બફાવવા સારુ તેમાં નાખવામાં આવેછે તે.

સાઞ્જા-ઞ્જયા, સ્ત્રી૰ [સન્ધ્યા] સન્ધ્યાકાળ; સુમીસાંજ.

સઞ્જાપ-બ, પુ૰ [ફા૰] ડગલા ટોપી વગેરેને જૂદા રઙ્ગના કપડાંની જે કોર મુકાવવામાં આવેછે તે.

સઞ્જામી, વિ૰ એક જાતના સાધુ-વેરાગી એ નામથી [ઓળખાયછે.

સાઞ્જુક્ત, સંયુક્ત.

સાઞ્જુત, સંયુત.

સઞ્જોગ, પુ૰ [સંયોગ] મેળાપ; મળવું તે. મારો ને તેનો સઞ્જોગ ન થયો. ૨ બનાવ; દેવયોગ; હોનાર; ભાવી; ઇતિફાક.

સઞ્જોગી, વિ૰ સંસારી-ઘરબારી (સાધુ). -વિજોગી [એટલે ત્યાગી.

સઞ્જોરી, સ્ત્રી૰ એક જાતનો ખાવાનો ઘઉંનો ગળ્યો પદાર્થ-દીવાળીમાં કરવામાં આવેછે-ઘુઘરા સઞ્જોરી.

સટ, પુ૰ [અં૰] અનુક્રમમાં રચેલો જે જથો તે.

સટ-દઈને, અ૰ ઝટ; એકદમ.

સટકવું, ક્રિ૰ અ૰ જતારેવું; લોપ થવું. ૨ સરીજવું; [ખસીજવું.

સટકાવવું, ક્રિ૰ સ૰ મારવું. ૨ દોરો ભરવો; સીવવું. 'સઈ દોરો સટકાવે ને ભીમો ગાંડ ભટકાવે.'

સટકિયું, ન૰ ઝટ સરી છૂટી જાય તેવી ગાંઠ.

સટકો, પુ૰ હાથમાં ઝાલવાની લાકડી.

સટરપટર, સ્ત્રી૰ ગડબડસડબડ. ૨ આમ તેમ સમજાવી [દેવું તે.

સટલ, વિ૰ ધા૰ [અં૰] નક્કી-પૂરેપૂરી ગોઠવણ કરેલી તેવું.

સટવું, સટીજવું.

સટાક, અ૰ એવો થતો અવાજ-દોરડાં ચાબક વગેરેને ઊંચકી મારવાથી થાયછે તે.

સટાક, સ્ત્રી૰ એક છેડે જાડું ને બીજે છેડે ઉતરતું પાતળું છીનકીદાર, માથા પછવાડે ફેરવી અફાળ્યાથી સટ એવો અવાજ થાય એવું સુતર સેણનું દોરડું તે. સટાક ફોડવી. એ એવું લોકો ખેતરોમાંથી જાનવર ઉરાડવા-હાંકવા સારૂ રાખેછે.

સટાકલેતુંકે અ૰ ઝટ; ઝપટથી.

સટાકબન્ધ, અ૰ ઝપાટાથી; સપાટામાં.

સટીક, વિ૰ [સં૰] ટીકા-સમજણ સાથે હોય તે (ગ્રન્થ).

સટીજવું, ક્રિ૰ અ૰ નાસી જવું; છૂપી રીતે લોપ થઈજવું.

સટોરિયો, પુ૰ સટ્ટો કરનારો.

સટોસટ, અ૰ ઝટાઝટ; ઉપરાઉપરી; ઝપટથી.

સટ્ટવું-સટ્ટીજવું, સટીજવું,

સટ્ટાખોર-બાજ, સટોરિયો.

સટ્ટો, પુ૰ [હિં૰] જથાબન્ધ માલ લેઈ પછી તેને થોડો થોડો વેચવો એ રીતે નહિ પણ ભાવ વધવાની આશાથી માલ ખરીદ કરવો ને પછી થોડો ઘણો નફો આવતો જોઈ તેને વેચી નાખવો એવી રીતનો જે ધન્ધો તે. ૨ ખરેખરા માલને વેચવા લેવાનો ધન્ધો નહિ પણ આગળ ભાવની તેજી અથવા મન્દી આવશે એની અટકળ કરી કલ્પિત માલની આપ લેનો જે જુગારી ધન્ધો કરવો તે; વાયદાનો ધન્ધો. ૩ ચોરી કરવી તે; લુચ્ચાઈથી હરીલેવું તે.

સડ, પુ૰ વાણના કૂવાને આધારે રેયલાં કન્તાન-દોટીના જે કપડાંમાં પવન ભરાયાથી વાણની ગતિ વધે છે તે. ૨ સર (વ્યાજ સમ્બન્ધી).

સડ, વિ૰ હાલતું ચાલતું બન્ધ થઈગયલું; ડમ; જડ. પેટ સડ છે. તે ઠાર ખાઈને સડ થઈ ગયો.

સડ-ડ, અ૰ એવો થતો અવાજ. ૨ ઝપટથી.

સડક, સ્ત્રી૰ સીધો બાંધેલો રસ્તો.

સડક, વિ૰ પ્રીતિ-અચરતી-ભય વગેરેથી શરીર હાલતું એકદમ બન્ધ થઈ જવું તે; સ્તમ્ભ; સ્થિર.

સડકો, પુ૰ દાળ કઢી વગેરેને આંગળાંમાં લઈ સડ એવા અવાજ સાથે મોડાંમાં મુકવું તે.

સડવું, ક્રિ૰ અ૰ કોઈ જવું. ૨ સળવું.

સડવું, ક્રિ૰ સ૰ ઊભા વાંસ-ઊભી સાકઠી સાથે આડાં કામડાં કાથાની દોરીથી જકડી લેવાં.

સડસડાટ, અ૰ રેલાની પેઠે જલદીથી.

સડસેટ-ઠ, વિ૦ સાઠ ને સાત; ૬૭.
સડાકો, સડકો.
સ઼ડિયો, પુ૦ પાતરવડિયાંનો જે દાંડો તે.
સ઼ડુો, સ઼રડો.
સઢ, સ઼ડ.
સણ, શણ. [તે.
સણકો, પુ૦ નાકથી ઊંચો શ્વાસ લેતાં જે અવાજ થાયછે
સણગટ, પુ૦ બૈરાંનાં પે઼રેલાં લુગડાંનો જેટલો ભાગ માથાથી તે કમર લગીનો ડાબી પાસનો તે; સો઼ડિયું. સણગટ વાળવો એટલે સો઼ડિયું વાળવું અને સણગટ તાણવો એટલે ઘુમટો તાણવો.
સણગરાવું-સણગારવું, ક્રિ૦ અ૦ સણગાર સજવો-ધારણ કરવો. ૨ શોભીતું થવું; દેખાવડાં બનવું.
સણગાર, પુ૦ [સં૦ શૃઙ્ગાર] સારાં વસ્ત્ર; ઘરેણાં; વસ્ત્રાભૂષણ. ૨ એકાદી વસ્તુને શોભાવનાર તેને અડકેલો જે સાજ તે.
સણગારવું, ક્રિ૦ સ૦ સણગાર સજવો-ધારણ કરાવવો.
સણગો, પુ૦ કઠોળ વગેરે પ઼લાળી મુકયાથી તે઼ના અકકેકા દાણામાંથી જે તન્તુ બા઼ર નિકળેલો જણાય છે તે.
સ઼ણઙ્ગ, સ્ત્રી૦ એક ઠેકાણેથી જમીન ખોદી પછી ઉપરની સપાટી ન તૂટીપડે તે઼વી રીતે આડું ખોદીને જમીનની અન્દર જે લામ્બુંનેલામ્બું પોલાણ કરેલું હોય તે. સણઙ્ગ ખોદવી-પાડવી અને (દારુ ભરેલા પદાર્થો ભરી સળગાવી) ફોડવી-ઉરાડવી. ૨ ભીતમાં બાકું પાડવું તે; ખાતર. ૩ સણગાવાળી વાલની દાળ.-સણઙ્ગદાળ કે઼વાય છે.
સણભિંડી, શણભિંડી. [રનો.
સણસણ, અ૦ એ઼વો થતો અવાજ-ઉકળતાં પાણી વગે-
સણસણવું, ક્રિ૦ અ૦ સણસણ એ઼વો અવાજ કરવો.
સણસણાટ, અ૦ ઉકળતાં પાણીનો પવનનો જોશ ને ઘોડાની ચાલનો જોશ વગેરે બતાવે છે.
સણિયું, ન૦ સણ અથવા સણભિંડીનું બનાવેલું વસ્ત્ર.
સણ્ડાસ, પુ૦ ઝાડેફરવા જવાની બાંધેલી જગા; તાજખાનું.
સત્, વિ૦ [સં૦] સત્ય; ખરેખરું હોય-છે તે. ૨ સારું; પુન્ય; શ્રેષ્ઠ; ઉત્તમ. જે઼માં સત્ય હોય તે઼વું-એ શબ્દ બીજા સાથે જોડાય છે-સત્કર્મ, સદ્ગુણ, સદાચાર ઈ૦. ન૦ નિત્ય-સત્ય છે તે બ્રહ્મ.
સત, ન૦ [સત્] સત્ય; જે સાચું તે. ૨ સાચાપણું. [સત્વ] સાર; કસ; દૈવત.
સતજુગ, સત્યયુગ.
સતત, અ૦ [સં૦] નિરન્તર; સદૈવ; હમેશ.
સતમ, પુ૦ [ફા૦] જુલમ; ત્રાસ; પરાકાષ્ટા; ખતમ.
સતમી, સ્ત્રી૦ કુરજા-માડવીમાં દેખડાવાનું માલનું જે
સતર, સ્ત્રી૦ [અં૦] ઓળ; લીટી. [ભરતિયું તે.

સતાર, સ્ત્રી૦ [ફા૦] છ તારનું એક વાદ્ય છે.
સતારો, પુ૦ [ફા૦] ગ્રહ. ૨ નસીબ.
સતાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચિડવવું; માથું પકાવવું; દુઃખ દેવું.
સતી, સ્ત્રી૦ [સં૦] પતિવ્રત પાળનારી અને સદ્ગુણી સ્ત્રી. ૨ ધણી મૂઓ કે તે઼ના મુડદાં સાથે બળી મરનારી સ્ત્રી.
સતું, વિ૦ સાચું; સાચાંને માટે પ્રાણ આપનાર. તું એટલો બધો સતો થાય છે તે હું જાણુંછું. ૨ છતું; પ્રગટ.
સતું, અ૦ એ શબ્દ ક્રિયાપદની સાથે જોડાઈ તે ક્રિયાનું ચાલું રે઼વું બતાવી બીજી મુખ્ય ક્રિયાસાથે સમ્બન્ધ બતાવેછે. છતું. સતો-તી-તું. સંતે પણ કે઼વાય છે.
સત્કર્મ, ન૦ [સં૦] રુડાં કર્મ; પરોપકારના કર્મ; સદ્ગુણ ભર્યાં કર્મ.
સત્કાર, પુ૦ [સં૦] આદરમાન; વિવેક. [કરવો તે.
સત્કાલક્ષેપ, પુ૦ [સં૦] રૂડાં કામ કરવામાં કાળ નિર્ગમન
સત્તર, વિ૦ દશ ને સાત; ૧૭.
સત્તા, સ્ત્રી૦ [સં૦] હોવું તે. ૨ ધણીપણું; માલીકી. ૩ અમલ; હાકમી; અધિકાર. ૪ શક્તિ; જોર; કૌવત. ૫ ધન; પૈસો.
સત્તાણું, વિ૦ નેવું ને સાત; ૯૭.
સત્તાધારી, વિ૦ સત્તાવાળું.
સત્તાવન, વિ૦ પચાસને સાત; ૫૭.
સત્તાવાન, વિ૦ સત્તાવાળું.
સત્તાવીસ, વિ૦ વીશ ને સાત; ૨૭.
સત્તો, પુ૦ રમવાના પાનાં-પાસાપર જે સાત ચિન્હનો જથો તે. સત્તે એટલે સાતમે દાવે.
સત્ય, ન૦ [સં૦] સચ્ચાઈ; ખરાપણું. ૨ પ્રમાણિકપણું; સાચવટ; ઈમાનદારી. ૩ ચારમાંનો પે઼લો યુગ.
સત્યતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સાચાઈ; સાચવટ.
સત્યયુગ, પુ૦ [સં૦] ચારમાંનો પે઼લો યુગ. તે કાળમાં સ઼઼ઉ સત્યશીળ હતા.
સત્યલોક, પુ૦ [સં૦] એક ઉપર એક એમ સાત લોક કે઼વાય છે તે઼માંથી સ઼ઉથી ઉપરનો.
સત્યવાદી, વિ૦ [સં૦] સાચું ભાષણ કરનાર. ૨ પ્રમાણિક; ઈમાનદાર. [(જન).
સત્યશીલ, વિ૦ [સં૦] સાચુંજ બોલવાના સ્વભાવવાળું
સત્યાનાસ, ન૦ ધન માલ કુટુંબ કબીલાનો જે મો઼ટો નાશ તે. (સત્તાનો નાશ?).
સત્યાશી-સી, વિ૦ એં઼શી ને સાત; ૮૭.
સત્ર, ન૦ [સં૦] એ શબ્દ સ્થાન-યજ્ઞ-દાન-આચ્છાદન-અરણ્ય-ધન-ગૃહ-સરોવરને વિષે પ્રવર્ત્તે છે.
સત્રપ, પુ૦ [સં૦] મો઼ટા રાજ્યના એકાદા પ્રદેશનો અધિકારી; સૂબો.
સત્રશાળા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અન્ન જળ પૂરું પાડવાનું સદાવ્રતનું ધામ.

સત્ત્વ, પુ૦ [સં૦] માયાના ત્રણ ગુણમાંનો એક—જેથી શાન્તિ, ક્ષમા, દયા, સત્ય, જ્ઞાન, નીતિની વૃદ્ધિ થાયછે તે. (બીજા ગુણ રજ ને તમ છે). ન૦ મૂળદૈવત; કસ.

સત્વર, અ૦ [સં૦] જલદીથી; ઝપટથી; ત્વરાથી.

સત્સઙ્ગ, પુ૦ સાધુનો સઙ્ગ. ૨ સારી સઙ્ગતિ—સોબત.

સથરપથર, અ૦ વિખરાયલું—જ્યાં ત્યાં જેમ તેમ પડ્યું હોય —છૂટું પડી ગયલું હોય તેવું.

સદ્, સત્ નું બીજા શબ્દ જોડે જોડાતાં જે રૂપ બદલાય છે તે. સદાચાર, સદ્ગુણ ઇ૦.

સદન, ન૦ [સં૦] રૈવાનું ઘર; ધામ; મન્દિર.

સદર, વિ૦ [આ૦] સહુથી મોટું; ઊંચા દરજ્જાનું. સદરઅદાલત, સદર સ્ટેશન વગેરે. [ઇનસાફદાર.

સદરઅમીન, પુ૦ જડજથી ઉતરતો પેલા દરજ્જાનો દેશી

સદરપરવાનગી, સ્ત્રી૦ કુલમુખત્યારી; ઇચ્છામાં આવે તેમ કરવાની છૂટ—રજા.

સદરહુ, વિ૦ [આ૦] ઉપર—એકવાર કહ્યું છે તે; તેજ.

સદરો, પુ૦ આંગમાં પેરી રાખવાનું છેક ટુંકી બાંયનું ઝુલતું શીવેલું વસ્ત્ર. પારસીલોક પેરેછે.

સદવું, ક્રિ૦ અ૦ માફક આવવું; સેવું; અનુકુળ આવવું.

સદળ, વિ૦ જાડું; દળવાળું.

સદા—કાળ, અ૦ [સં૦] હંમેશ; નિરન્તર.

સદાચરણ, ન૦ [સં૦] શુદ્ધ—સારું આચરણ.

સદાચાર, પુ૦ [સં૦] શુદ્ધ—સારો આચાર.

સદાનન્દ, પુ૦ [સં૦] સદા આનન્દ. [રાય છે.

સદાવડું, અ૦ હંમેશના અર્થમાં બેદરકારી બતાવતાં વપ-

સદાવરત—તું, ન૦ [સદાવ્રત] જ્યાં પ્રવાસી જાચકોને હંમેશ ધર્માદા સીધું આપવામાં આવે છે તે ઠેકાણું અથવા એ

સદાશિવ, પુ૦ [સં૦] મહાદેવ; શઙ્કર. [જે વ્રત તે.

સદાસર્વદા, અ૦ [સં૦] હંમેશ. (સદા ને સર્વદા બંને એકજ અર્થમાં છે).

સદી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સો વરસનો જે કાળ તે; શેંકડો; શૈકો.

સદીસા, અ૦ વેળાસર; જેટલી વખતમાં કરવું જોઇયે તેટલી વખતમાં; સવેળા.

સદૈવ, અ૦ [સં૦] હંમેશ; સદા.

સદોદિત, વિ૦ [સં૦] નિત્ય પ્રકાશમય.

સદ્ગતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] મુવા પછીની સારી ગતિ; ઉદ્ધાર.

સદ્ગુણ, પુ૦ [સં૦] શુદ્ધ ને સારો ગુણ.

સદ્ગુણી, વિ૦ સારા ગુણવાળું.

સદ્ગૃહસ્થ, પુ૦ [સં૦] સારો ગૃહસ્થ.

સદ્ધર્મ, પુ૦ [સં૦] સાચો ધર્મ. ૨ નીતિથી રૂડે માર્ગે વર્તવું તે; સદાચાર

સદ્બુદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] રૂડી બુદ્ધિ; રૂડો ઉદ્દેશ.

સદ્મ, ન૦ [સં૦] ઘર.

સદ્ય, અ૦ [સં૦] હમણાજ; તુરતજ; જલદી.

સદ્વસ્તુ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ખરી ને સારી વસ્તુ.

સદ્વાસના, સ્ત્રી૦ [સં૦] રૂડી વાસના—ઇચ્છા.

સધર, વિ૦ ભારે; મક્કમ. ૨ પૈસાદાર; મોભાવાળો.

સધરવું, ક્રિ૦ અ૦ સુધરવું. ૨ થવું; બનવું. તારું કામ સધર્યું ?

સધામ, ન૦ [સ્વધામ] દેહ છોડ્યા પછી જીવ જયાંથી આવેલો ત્યાં જાયછે તે ઉપરથી તે પોતાનું ઠેકાણું. સધામ પોંચવું એટલે મરીજવું.

સધારવું, સિધારવું; સધાવવું.

સધાવવું, ક્રિ૦ અ૦ જવું; દૂર થવું.

સદ્ધર, સધર.

સન, પુ૦ [આ૦] એ શબ્દ હિજરી ને ઇસવી શકના વરસને લગાડવામાં આવે છે. **સને.**

સનદ, સ્ત્રી૦ [આ૦] એકાદું કામ કરવાને સરકાર—સત્તાવાળાના તરફથી જે મોહોરવાળો કાગળ કોઇને આપવામાં આવ્યો હોય તે. ૨ ફરમાન; હુકમ; બક્ષીમ-

સનદી, વિ૦ જેને સનદ મળી હોય તે. [નામું.

સનમના, સ્ત્રી૦ દિલગિરી; ઉચ્ચાટ. [સદાનું.

સનાતન, વિ૦ [સં૦] હતું છે ને રેશે તેવું; અનાદ્યન્ત;

સનાન, ન૦ [સ્નાન] સગાંનાં મરણથી તેને નામે જે નાવાનું—વું તે. સનાન કરવું. ૨ મરનારને ત્યાં નહિ પણ તેનાં સગાંને ત્યાં લોકે શોક કરવાને એકઠું થવું તે; કાણ—સનાન માંડવાં. સનાનના સમાચાર એટલે માઠા શોક કરવા જેવા.

સનાનિયું, વિ૦ કોઇના મરણની—સનાનની—શોકકારક ખબર આણનાર (માણસ કાગળ વગેરે). જેને સનાન હોય તે. ૨ એને જે અડકેલું તે.

સનિપાત, સનેપાત.

સની, શનિ. સનેઉ—[શનૈ:] શનિવારે.

સનેપાત, પુ૦ [સન્નિપાત] લવવું મારવું હસવું રોવું થયાં કરે તે રોગ. વાત પીત ને કફ એ ત્રણમાં બગાડ થયેથી વચમાં લવારી વચમાં બેભાનપણું એવો જે તાવ આવે છે તે. ઘણુંકરીને મરણ થવાની આગમજ.

સન્ત, પુ૦ [સં૦] સાધુ; ત્યાગી; વેરાગી; ઇશ્વરભજન અને જ્ઞાનચર્ચામાં ગુંથાયલો સત્પુરુષ.

સન્તતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગોત્રવૃદ્ધિ; વંશવિસ્તાર; ઓલાદ.

સન્તલસ, સ્ત્રી૦ ખોટું કામ કરવાનો મનસુબો; મસલહત.

સન્તાડવું, ક્રિ૦ સ૦ છૂપાવવું; ગુપ્ત રાખવું; ઢાંક્યું રાખવું.

સન્તાન, ન૦ [સં૦] છૈયાં છોકરાં; વસ્તાર.

સન્તાપ, પુ૦ [સં૦] જોસ્સાથી થતી જે અકળામણ તે; તાપ; દુઃખ. [ળાવવું.

સન્તાપવું, ક્રિ૦ સ૦ ચિડવવું; તપાવવું; દુઃખદેવું; અક-

સન્તાવું, ક્રિ૦ અ૦ છુપાવું; ગુપ્ત રેવું; ખુણામાં ભરાવું.

સન્તુષ્ટ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] સન્તોષ પામેલું; ધરાયલું.

સન્તોખ, સન્તોષ.

સન્તોખવું, ક્રિ૦ સ૦ સન્તોષ પમાડવો ; પ્રસન્ન કરવું ; તૃપ્ત કરવું. **સન્તોખવું**—સન્તોષ પામવો.

સન્તોષ, પુ૦ [સં૦] ઇચ્છા પુરી પડવી તે; ધરાવું તે; તૃપ્ત થવું તે. ૨ નિરાંત રાખવી તે ; ધીરજ. ૩ પ્રસન્ન સ્વભાવ ; ખુશમિજાજ.

સન્તોષી, વિ૦ [સં૦] તૃપ્ત; ધરાયલું. ૨ નિરાંતે રૈનાર; ધૈર્યવાન્. ૩ ખુશમિજાજી; આનન્દી.

સન્દર્ભ, પુ૦ [સં૦] વાક્યમાં આગળ પાછળના શબ્દાર્થનો પરસ્પર જે સમ્બન્ધ તે.

સન્દેશો, પુ૦ [સન્દેશ] કેણ; સમાચાર મોકલેલા અથવા કહીંથી આવેલા તે ; પેગામ.

સન્દેહ, પુ૦ [સં૦] શક ; શઙ્કા ; સંશય.

સન્ધાન, ન૦ [સં૦] જોડાવું તે. ૨ જોગ; લાગ; વખત. ૩ સાહિત્ય સામગ્રીનું અનુકૂળ આવી મળવું તે. ૪ તાકવું તે ; લક્ષ ; નિશાન.

સન્ધાની, વિ૦ [સં૦] લાગ જોવે–યત્ન કરવે–ફળ પામવે જે દક્ષ–ચતુર તે; સન્ધાન સાચવનાર. [રો.

સન્ધારો, પુ૦ ભાગાં વાસણને રેણ દઈ સાંધનારો; કંસા-

સન્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જોડવું તે. ૨ અક્ષરોનું એકમેક-સાથે જોડાઈ મળી રેવું તે (વ્યાકરણમાં). ૩ જોગ ; અનુકૂળ સમય ; લાગ ; ટાંકણું. ૪ સ્નેહ–મેળાપ કરાવવો અથવા હોવો તે (સન્ધિ વિગ્રહ). [રોગ.

સન્ધિવા, પુ૦ [સન્ધિવાત] શરીરના સાંધા રઈજાય તેવો

સન્ધું, વિ૦ સઘળું; આખું. એ શબ્દ સઙ્ખ્યા બતાવે છે ત્યારે સન્ધા, સન્ધી, સન્ધાં એવાં રૂપ ધરે છે.

સન્ધે, અ૦ બધે ; સઘળી જગોએ.

સન્ધે, સન્દેહ.

સન્ધ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી ને વૈશ્ય એ ત્રણ જાતના જનોઈવાળાએ નિત્ય પ્રાતઃકાળે, મધ્યાન્હે ને સાયંકાળે કરવાનું જે ધ્યાન કર્મ તે. **સન્ધ્યાવન્દન** કેવાય છે—સન્ધ્યાયે વન્દન કરવું–સન્ધ્યા બાંધવી. ૨ સાંજ; દીવાવખત. ૩ રાત પુરી થવી ને સૂરજનું ઉગવું એ એની વચમાંનો સમો ; ભળભાખળું ; ઝળઝળું. ૪ દાડો પુરો થવો ને રાત પડવી એ બેની વચમાંનો સમો; દિનાન્ત; ધુંધરખું; સમીસાંજ.

સન્ધ્યાકાળ, પુ૦ સમીસાંજ ; દીવા થવાની લગભગનો વખત; સાંજની સંધ્યા કરવાનો સમો.

સન્નિધ, અ૦ [સં૦] પાસે ; સોડે. **સન્નિધાન,** ન૦ પાસેનું તે ; લગોલગ તે. ૨ ભાસ પડવો–દેખાવું તે.

સન્યસ્ત–ન્યાસ, ન૦ [સં૦] સન્યાસી થવું તે; સન્યાસી-નાં જે કર્મ તે.

સન્યાસી, પુ૦ [સં૦] ગાયત્રીનો અધિકારી એવો જે પુરુષ સંસાર ત્યાગ કરી સાધુ દીક્ષા લે તે.

સન્માન, ન૦ [સં૦] સત્કાર ; વિવેક. ૨ રુડિ પ્રતિષ્ઠા.

સન્માર્ગ, પુ૦ [સં૦] સાચો માર્ગ; રુડો માર્ગ.

સન્મુખ, અ૦ [સમ્મુખ] મોડાંની સામે; સામેનું.

સપકણ, સગપણ.

સપટમ્બર, પુ૦ [અં૦] અઙ્ગરેજી નવમો મહિનો.

સપટાવવું, ક્રિ૦ સ૦ વચમાં કંઈ અન્તર ન રે તેવી રીતે બન્ધ કરવું; સજડ કરવું.

સપડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ આંટીમાં લેવું. ૨ ધમકાવવું.

સપડાવું, ક્રિ૦ અ૦ પેચ–આંટી–ધાસ્તીમાં આવવું; પક-ડાવું. ૨ ઠપકામાં આવવું. ૩ હેરાન થવું ; પીડિત [થવું (રોગે).

સપત, શપત.

સપન–નું, સ્વપ્ન.

સપરમો, વિ૦ રૂડો–હરખનો–ખુશાલીનો (દાડો).

સપરાણું, વિ૦ સઘળું ; બધું ; સરવસ.

સપરિવાર, વિ૦ પરિવાર સાથે.

સપાટ, વિ૦ ઊંચું નીચું નહિ પણ એકસરખું તે. સપાટ જમીન. ૨ ગોળ નહિ પણ ચપટા આકારનું. ૩ પૂરેપુરું; તળિયાઝાટક; બધું.

સપાટાબન્ધ, અ૦ સપાટામાં.

સપાટિયું, ન૦ વાંસ અથવા બરૂની ચીપ.

સપાટી, સ્ત્રી૦ સપાટપણું. ૨ સપાટ એવી જે જમીન વગેરે તે. ૩ જમીનનો ઉપલો જે સપાટ ભાગ તે.

સપાટો, પુ૦ જોશવાળી જે દોડ તે. ૨ પવનનું જોરથી જે ફુંકવું તે. ૩ ચાબક કોરડાનો જે ઉપરાઉપરી માર પડે તે એકેકો. ૪ જોશથી ચાલવું તે. કામ વેપારનો સપાટો.

સપાકું, ન૦ પાડ. સપાકું છે? સપાકું શેનું ચડાવે છે?

સપુરત, સ્ત્રી૦ સોંપવું તે; ભલામણ કરવી તે. ૨ હવાલે કરવું તે; સ્વાધીન કરવું તે. સપુરત કરવી.

સપૂત, પુ૦ [સુપુત્ર] સારો છોકરો.

સપેત, વિ૦ સફેત.

સપ્ત, વિ૦ [સં૦] સાત.

સપ્તઋષિ, પુ૦ [સં૦] કશ્યપ, અત્રિ, ભરદ્વાજ, વિશ્વા-મિત્ર, ગૌતમ, જમદગ્નિ અને વશિષ્ઠ એ સાત ઋષિ. ૨ તે સાત તારાનો જે ઝુમખો તે (આકાશમાં).

સપ્તદ્વીપ, પુ૦ [સં૦] જમ્બુ, કુશ, પ્લક્ષ, શાલ્મલી, ક્રૌન્ચ, શાક ને પુષ્કર.

સપ્તધાતુ૦ પુ૦ [સં૦] સોનું, રૂપું, તાંબું, સીસું, કલઈ, લોડું ને કાંસું. ૨ રસ, લોઈ, માંસ, ચરબી, હાડકાં-માંનો માવો, હાડકાં ને રેત–વીર્ય.

સપ્તસ્વર, પુ૦ [સં૦] ગાયનના મૂળ સાત સ્વર–સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની.

સપ્તાહ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સાત દિવસમાં ભાગવતનું પારાયણ કરવું તે.

સપ્પટ, વિ૦ બેસતું; સજડ; વળગેલું; છેકજ પાસપાસે આવ્યું હોય તેવું.
સફ, ન૦ ઝાંટું; સીંકું.
સફર, સ્ત્રી૦ [આ૦] એક બન્દરથી બીજે બન્દર વાણ લઈજવું તે-વાણમાં બેસી જવું તે. (એકવાર જવું તે એક સફર, બીજીવાર તે બીજી સફર એમ કેવાય છે). ૨ વાણ ખેડવાનો ધન્ધો.
સફરી, વિ૦ લામ્બી મુસાફરી કરનારૂં (વાણ).
સફળ, વિ૦ ફળવાળું. ૨ ફળ મળ્યું હોય-લાભ થયોહોય તેવું; સિદ્ધ; પારપડેલું; પ્રમાણરૂપ.
સફા, સાફ.
સફાઈ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] કચરો-મેલ ન હોય તેવી હાલત; સ્વચ્છતા; સુઘડતા. ૨ નિડરપણે બોલવાની, કામ કરવાની જે ચાલાકી ભરેલી છટા તે. ૩ મનમાં આંટી ન રાખતાં જે ચોખ્ખેચોખ્ખું બતાવવું તે. ૪ ગુન્હ-વણ જઈ જે ચોખ્ખું-નક્કી થવું તે (તે મુકરદમાની સફાઈ થઈ).
સફીલ, સ્ત્રી૦ કિલ્લા-કોટ-મકાન-ઘરની ચારે દિશાની હદને લગતી પાસેની જેટલી જમીન તે; પડોસ.
સફીલદાર, પુ૦ એકની હદ-દિવાલને લગતી જે બીજાની દિવાલ-જમીન-હદ હોય તે ધણી.
સફું, ન૦ [ફા૦] પૃષ્ઠ; પાનાનું એક પાસું.
સફેત, વિ૦ [ફા૦] ઉજળું; ચળકતું ધોળું.
સફેતી, સ્ત્રી૦ ઉજળું-ધોળું કરવું તે. ૨ (ધોળેલા ચુનાની). ૩ (ઈંડાંની અન્દરની).
સફેતો, પુ૦ [ફા૦] રઙ્ગના કામમાં આવતો ખડી સરખો એક જાતનો ધોળો પદાર્થ.
સફો, સફું.
સફ્ફું, ન૦ ઝાંટું.
સબક, પું૦ [આ૦] ધડો; પાઠ.
સબજી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] પીવાને તૈયાર થયલી જે ભાંગ તે; લીલાં પાણી. ૨ ભાંગ. [ડમરો.
સબજો, પુ૦ [ફા૦] એક જાતનો સુગન્ધ આપતો છોડ;
સબડાક, અ૦ એવો થતો અવાજ.
સબડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ છેક પાણી જેવી નરમ નહિ પણ થોડીક ઘાડી એવી વસ્તુને હાથેવતી લઈ અવાજ સાથે મોમાં મુકવી. ઘેંસ, શિખણ્ડ, બાસુદી, કડી વગેરેને સબડાવવી. [તે વાસ્તે.
સબબ, પુ૦ [આ૦] હેતુ; ઉદ્દેશ. ૨ તકરાર-કારણ અથવા તેના દાખલા. અ૦ ઉપર પ્રમાણેછે માટે; તે ઉપરથી,
સબર, સબુર-રી. [પછે તે.
સબરસ, ન૦ લુણ; મીઠું; નિમક-બેસતે વરસે સવારે વેચા-
સબળ, વિ૦ [સં૦] બળવાન; જોરાવર. ૨ સગુણ (બ્રહ્મ).
સબળું, સબળ (૧ લા અર્થમાં).

સબી, સ્ત્રી૦ [સં૦] છવિ-કાન્તિ. ૨ શોભા. ફા૦ છબી; તસવીર.
સબુર-રી, સ્ત્રી૦ [આ૦ સબર] ધીરજ; સહનશક્તિ. અ૦ સબર-સબુર એટલે ધીરજ પકડ; અટક.
સભા, સ્ત્રી૦ [સં૦] માનવન્તા અથવા વિદ્વાનજનોનું જે એકઠું મળવું તે; મણ્ડળી.
સભાસદ, પુ૦ [સભાસત્] સભા-મણ્ડળીમાંનો એક જણ.
સભ્ભર, વિ૦ માતબર; પૈસે ભરપૂર. ૨ સબળ.
સભ્ય, વિ૦ [સં૦] સભાશોભતું; વિવેકી; લયાકતવાળું.
સભ્યતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સભ્યપણું.
સમ્, ઉ૦ [સં૦] એ ઉપસર્ગ, સંને રૂપે, સાથે-જોડેના અર્થમાં, સુન્દર-સારુંના અર્થમાં અને અતિશયના અર્થમાં વપરાયછે.
સમ, વિ૦ [સં૦] સરખું; સમાન. ૨ સપાટ. ૩ બેકીની સઙ્ખ્યાવાળું. ૪ નિષ્પક્ષપાત; જેને મિત્ર ને શત્રુ સરખા હોય તે. [આપવા-લેવા-ખાવા.
સમ, પુ૦ [આ૦ કસમ] સોગન; શપત. સમ ઘાલવા-
સમઈ, સ્ત્રી૦ પિત્તળની દીવી. [તેવું.
સમકાળી, વિ૦ [સમકાલીન] એકજ કાળે હોય-થયું હોય
સમક્ષ, અ૦ [સં૦ સમ્; અક્ષિ] નજર આગળ; મોડાં-આગળ.
સમગ્ર, વિ૦ [સં૦] સઘળા; દરેકજણ; મણ્ડળીનાં જેટલા તે બધા. ૨ આખું; સન્ધું; તમામ.
સમચોરસ, વિ૦ [સમચતુરસ્ર] ચાર ખુણા સરખા-ચાર બાજુ સરખી લમ્બાઈની હોય તેવું.
સમજ-ણ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] તોલનાથી વિચાર કર્યાં પેલાં કોઈ વાતને મનમાં સારીપેઠે ઉતારવી તે-તે સમ્બન્ધી વાકફગારી મેળવવી તે. ૨ તોલના કરવાની-વિચાર કરવાની જે શક્તિ તે; જ્ઞાન; શોધકબુદ્ધિ.
સમજણું-વાર, વિ૦ સમજવાળું.
સમજદાર, વિ૦ સમજુક.
સમજવું, ક્રિ૦ સ૦ [હિં૦] કોઈ વાતને સારીપેઠે મનમાં ઉતારવી; કોઈ વાત સમ્બન્ધી વાકફગારી મેળવવી-અથવા તેની મનમાં તસવીર બાંધવી. ૨ ખરાં ખોટાંની-સારાં નરસાંની તોલના કરવી; વિચાર કરવો; ખોળ કરી નક્કી કરવું.
સમજાવવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્ર૦ સમજે તેમ કરવું. ૨ પોતાની તરફનું કરી લેવાને કોઈ માણસને ખોટું ખોટું કેવું; પટાવવું. ૩ ઉસકેરવું.
સમજુ-ક, વિ૦ સારી સમજવાળું. ૨ ડાહ્યું; વિવેકી.
સમજુતી, સ્ત્રી૦ સમજ. ૨ સલાહ; મસલહત.
સમડી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું પક્ષી. ૨ શમીનું ઝાડ.
સમડો, પુ૦ સમડીનો નર પક્ષી. ૨ શમીની જાતનું ઝાડ. ૩ એક જાતનો ભુરકી નાખનારો બાવો.

સમણ, ન૦ જેટલું જે સમાય તેટલું તે—જેવાં ગરમ પાણીથી નવાય તેવું તે કરવાને જેટલું જે ટાઢું પાણી માંય નાખવાનું તે.

સમણું, ન૦ સ્વપ્ન; સાણું. સમણું લાધવું—આવવું.

સમણી, સ્ત્રી૦ સોનીનું એક ઓજાર.

સમતોલ, વિ૦ સરખાં તોલનું. ૨ સરખું (સમતુલ્ય).

સમદર્શી, વિ૦ [સં૦] બે તરફ સરખી નજરે જોનાર; નિષ્પક્ષપાતી.

સમદુઃખી, વિ૦ [સં૦] સરખાં દુખમાં હોય તે (જન).

સમદૃષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સરખી નજર; અદલપણું.

સમદો, પુ૦ નવું સાદું (રઙ્ગ વગરનું) ચામડું.

સમધાત, વિ૦ ઘણી ગરમી પણ ન કરે ને ઘણી ટાઢક પણ ન કરે તેવું (ઓસડ વગેરે).

સમન, પુ૦ [અં૦] હાજર રેવાનો સરકારથી જે હુકમ તે.

સમન્ધ, સમ્બન્ધ.

સમભાગ, પુ૦ [સં૦] સરખો ભાગ.

સમય, પુ૦ [સં૦] વખત; કાળ. ૨ રત; મોસમ. ૩ લાગ; સન્ધિ.

સમયસૂચકતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે સમયે જે બોલવું—કરવું જોઈયે તે સમયે તરત તે બોલવા—કરવાનું સુઝી આવવું તે.

સમર, પુ૦ [સં૦] યુદ્ધ; લડાઈ.

સમરણ, સ્મરણ.

સમરણી, સ્ત્રી૦ હાથમાં રાખવાની થોડા મણકાની માળા.

સમરથ, સમર્થ.

સમરવું, ક્રિ૦ અ૦ સુધરવું; બગડેલું ચોખ્ખું થવું; ભાંગેલું દુરસ્ત થવું.

સમરવું, ક્રિ૦ સ૦ સ્મરણ કરવું; સમ્ભારવું.

સમરાઙ્ગણ, ન૦ લડાઈનું મેદાન; યુદ્ધક્ષેત્ર.

સમરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ભાંગેલું તુટેલું દુરસ્ત કરાવવું; ચોખ્ખું કરાવવું; ખરું કરાવવું. સમરાવું—દુરસ્ત થવું.

સમર્થ, વિ૦ [સં૦] જોરાવર; શક્તિમાન્. ૨ જેની મનશક્તિ મોટી હોય તે; નિપુણ; કાબેલ. ૩ મોટું; ભારે; ઘણો પૈસો ખરચાયો હોય તેવું (કામ). ૪ પૈસાદાર; ધનવાન. ૫ સમ્બન્ધમાં રચેલો અર્થ.

સમર્પણ, ન૦ [સં૦] આપી દેવું તે. ૨ તન મન ધન દેવ ગુરુને સ્વાધીન કરી દેવાં તે. ૩ એની જે દીક્ષા તે.

સમર્પણી, વિ૦ સમર્પણની દીક્ષા લેનાર. ૨ વલ્લભમતના પુષ્ટીમાર્ગને માનનારો તન મન ધન અર્પણ કરવાની દીક્ષા જેણે લીધી હોય તે.

સમર્પવું, ક્રિ૦ સ૦ ભક્તિમાં આપવું. ૨ પૂજા કરવી; આપીને પૂજવું.

સમલો, પુ૦ તારાટપકી ભરીહોય એવી મુસલમાનની પાઘડીસાઈ બાળકની ટોપી.

સમવયી, વિ૦ [સં૦] સરખી ઉમરનું.

સમવું, ક્રિ૦ અ૦ માવું; કોઈ વસ્તુની અન્દર ભરાવું. ૨ શાન્ત—નરમ પડવું; ધીમું થવું. ૩ હોલાવું; બુજાવું.

સમશેર, શમશેર.

સમષ્ટી, સ્ત્રી૦ સર્વનો એકમાં સમાવેશ થતો એવી સર્વની એકમાં સ્થિતિ તે; વિરાટસ્વરૂપ.

સમસાન, શ્મશાન.

સમસાનિયું, વિ૦ મુડદાંની સાથે સમસાન જનાર; ડાઘુ; સનાન—કાણમાં સામેલ થનાર. ૨ સમસાનનું—જેવું.

સમસ્ત, વિ૦ [સં૦] સઘળું. ૨ સન્ધા; સર્વે.

સમસ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઉત્તર લેવાને જે થોડુંક અથવા રૂપકમાં સઘળુંજ કેવું તે. ૨ છુપી રીતે જણાવવું—કેવું તે; સઙ્કેત; સાન.

સમાગમ, પુ૦ [સં૦] હળવું મળવું તે; સાથે રેવું તે; સઙ્ગતિ. ૨ પિછાન; ઓળખાણ.

સમાચાર, પુ૦ [સં૦] ખબર; વર્તમાન; બાતમી. ૨ સગાંવાલાં, ગરીબ ગુરબાંની હાલત વિષે જે પુછપાછ—જાણ તે.

સમાજ, પુ૦ [સં૦] મણ્ડળી; સભા; પ્રતિષ્ઠીત સમૂહ.

સમાણ, સમણ.

સમાણું, વિ૦ [સમાન] સરખું.

સમાણો, પુ૦ સોનીનું ઓજાર જે કડીઓ વાળવાના કામમાં આવે છે તે.

સમાધ, સ્ત્રી૦ સન્યાસી—સાધુ—ગોંસાઈ જ્યાં દટાયો હોય ત્યાં પથરા છોનું જે ચણતર દેરી વગેરે કરયું હોય તે; દેવડી.

સમાધાન, ન૦ [સં૦] ગુચવણ—ચિન્તા—દુઃખ થકી પતીજવું તે; છુટકારો; નિવેડો. ૨ પ્રસન્ન હાલત; નિરાંત. ૩ તકરારનો ખુલાસો થવો તે.

સમાધાનિ, સ્ત્રી૦ સમાધાન.

સમાધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકાગ્રચિત્તે ઊંડું ધ્યાન ધરવું તે. ૨ એક રીતનો યોગાભ્યાસ—યોગનું આઠમું અઙ્ગ—પ્રાણવાયુને ચડાવી બ્રહ્માણ્ડમાં સ્થિર રાખવો તે. એમ કેવાય છે કે સમાધિથી માથાં તાળવાં સિવાયે બધું શરીર શબ જેવું થાય છે—માત્ર તે એક હાલ્યાં કરે છે—સમાધિ ચડાવવી—ઉતારવી કેવાય છે. સમાધિ લેવી એટલે સાધુ સંન્યાસીયે સમાધિ ચડાવી જીવતાં પોતાની મેળે પાણીમાં ડુબવું અથવા જમીનમાં દટાવું તે.

સમાન વિ૦ [સં૦] સરખું. ૨ સપાટ.

સમાનવૃત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] મનની સર્વકાળ એકસરખી હાલત (સુખદુઃખ—ઊંચનીચ—મોટુંનાનું એ સમ્બન્ધી).

સમાન્તર, વિ૦ [સં૦] સરખે અન્તરે હોય તેવું.

સમાપ્ત, વિ૦ [સં૦] પૂર્ણ; પુરું; છેડો આવેલો હોય તેવું.

સમાપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પુરું કરવું—થવું તે; છેડો; આખર; શેવટ; અન્ત; પાર.

સમારમ્ભ, પુ૦ [સં૦] ઠાઠમાઠથી આરમ્ભ કરી યુક્તિથી ગોઠવણ કરીને કામ ચલાવવું તે (કોઈ ધર્મક્રિયા અથવા મોટાં કામનો).

સમારવું, ક્રિ૰ સ૰ બગડેલું સુધારવું ; ફેરફાર કરી દુરસ્ત કરવું. ૨ છોલી કાપી રસોઈને સારુ તૈયાર કરવું; છિનવું; મોળવું (શાક).

સમાલવું, ક્રિ૰ સ૰ એકાદી નુકસાનીમાં ફસીપડતા એકાદા માણસને બચાવવું; રક્ષણ કરવું. ૨ કોઈ પણ વસ્તુ–કામને એકાદી ગુચવણ–હરકતમાં આવી પડતું નાશ પામતું અટકાવવું. ૩ તપાસવું; ચોકસી રાખવી.

સમાવ, પુ૰ સમાવું તે ; જગો ; વંગ ; સમાસ.

સમાવવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈ ચીજમાં કોઈ ચીજ માંય–અન્દર ભરાઈ રે તેમ કરવું. ૨ કોઈ ઠેકાણે કોઈનો સમાસ થાય તેમ કરવું. ૩ દાબવું ; નરમ પાડવું ; દિલમાંથી બ્હાર ન નિકળે પણ દિલમાંજ રે તેમ કરવું.

સમાવું, ક્રિ૰ અ૰ કોઈ વસ્તુની અંદર માવું–ભરાઈ રેવું. ૨ કોઈ ઠેકાણે કોઈનો વગ–સમાસ થવો. ૩ જોસ્સો નરમ પડવો–દબાવો.

સમાવેશ, પુ૰ [સં૰] સમાવું–માવું–સમાસ થવો તે.

સમાસ, પુ૰ [સં૰] સમાવું તે; કોઈ ઠેકાણે બેસવા–રેવાની જગો થઈ શકવી તે. ૨ (વ્યાકરણમાં) જૂદા જૂદા અર્થના બે શબ્દો સાથે મળવાથી એક અર્થ વાચક જે એક શબ્દ થવો તે.

સમી, શમી.

સમીકરણ, ન૰ [સં૰] સરખું કરવું તે. ૨ એક રીતનું

સમીપ, અ૰ [સં૰] પાસે; નજીક; ઢુંકડે. [ગણિત.

સમીર, પુ૰ [સં૰] વાયુ; પવન.

સમીસાંજ, સ્ત્રી૰ સન્ધ્યાકાળ; દિવા વખત; દિનાન્ત.

સમું, વિ૰ બરોબર; દુરસ્ત; ખરું. ૨ રોગ જઈને સારું થયલું હોય તેવું; સાજું. ૩ સરખું; સમાન.

સમુદાય, પુ૰ [સં૰] જથો; ટોળું. ૨ સઙ્ગ્રહ. સમુદય એ શબ્દ પણ સંસ્કૃતમાં છે.

સમુદ્ર, પુ૰ [સં૰] દરિયો.

સમુરત, ન૰ સારું મુહૂર્ત.

સમૂળગું-ળું, અ૰ કંઈ પણ–જરાએ–થોડું પણ (નહિની સાથે જોડાય છે). ૨ બિલકુલ; તમામ.

સમૂહ, પુ૰ [સં૰] ટોળું; જથો. ૨ ઢગલો.

સમૃદ્ધિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] પુષ્કળપણું; ઘણું હોવું તે; છુત; રેલછેલ. ૨ આબાદી; ઉત્કર્ષ; સુખી હાલત; સઘળાં

સમે, સમય. [સુખની છુત.

સમેટવું, ક્રિ૰ સ૰ [સં૰] આટોપવું; સઙ્કેલવું. ૨ પતાવવું; છેડો આણવો.

સમેત, અ૰ [સં૰] સાથે આવેલું; સઙ્ગતમાં; સાથે.

સમેદાની-ની, સ્ત્રી૰ પિત્તળની દીવી.

સમો, [સમય].

સમોવડ-ડિયો, વિ૰ સરખું; સમાન; તુલ્ય; સરખેસરખામાંનો એક.

સમ્પ, પુ૰ ઐક્ય; એકઠાંપણું; એકદિલી; એકમત થવું તે. ૨ એકઠાં મળી કામ કરવું તે.

સમ્પત, સ્ત્રી૰ [સમ્પદ્] સમ્પત્તિ; વૈભવ.

સમ્પત્તિ, સ્ત્રી૰ અતિ વૈભવ; દોલત; ધન. ૨ પ્રાપ્ત થયલું–મેળવેલું તે.

સમ્પન્ન, વિ૰ [સં૰] સમ્પત્તિવાળું. ૨ પ્રાપ્ત થયલું; મેળવેલું. [તે–તેવું.

સમ્પસમ્પીલું, વિ૰ પરસ્પર સમ્પ બાંધ્યો–કર્યો હોય

સમ્પાદન, ન૰ [સં૰] સમ્પાદવું તે. [કામ કાઢી લેવું.

સમ્પાદવું, ક્રિ૰ સ૰ પ્રાપ્ત કરી રાખવું; જોડી મુકવું. ૨

સમ્પી-લું, વિ૰ સમ્પવાળું; એકદિલ; એકમત. ૨ સાથે રહી એકમતથી કામ કરનાર.

સમ્પુટ, ન૰ [સં૰] એક ચત્તું રાખી તેનાપર તેજ જાતઘાટનું ઊંધુંવાળી રાખેલાં કોડીયાં વાસણ વગેરેનું જે જોડકું તે.

સમ્પૂર્ણ, વિ૰ [સં૰] પુરું કરેલું; છેડો આણેલો હોય તેવું. ૨ પૂરું; આખું; બધું.

સમ્પ્રદાન, ન૰ [સં૰] (વ્યાકરણમાં) જેને ઉદ્દેશી ક્રિયા હોય તે; નામનો ચતુર્થી વિભક્તિનો જે અર્થ તે. તેને માટે રસોઈ કરીમુકવી છે જો.

સમ્પ્રદાય, પુ૰ [સં૰] વૈવટ; ચાલતું આવેલું તે; રીત; ચાલ. ૨ ધર્મ ઉપરથી નિકળેલો કોઈ માર્ગ; ધર્મમત.

સમ્બન્ધ, પુ૰ [સં૰] બે અથવા વધારે પ્રાણી અથવા વસ્તુનું (પ્રત્યક્ષ અથવા કલ્પિતનું) એક બીજા સાથે એકાદી વાતે એકાદી રીતે જોડાવું તે અથવા જોડાયલી એવી જે હાલત તે; વળગણ; લગવાડ. ૨ સગપણ.

સમ્બન્ધી, વિ૰ સમ્બન્ધવાળું–રાખનારું. ૨ સગું.

સમ્બન્ધી સર્વનામ, ન૰ (વ્યાકરણમાં) જે તે એ પરસ્પર સમ્બન્ધ રાખી રે છે તે.

સમ્બોધન, ન૰ [સં૰] બોધ કરવાને બોલાવવું તે; દૂર હોય–મરીગયું હોય તેને તેડી કેવું તે. ૨ (વ્યાકરણમાં) એ નામની વિભક્તિ અથવા એ વિભક્તિ દર્શક શબ્દ–ઓ, રે, હે.–ઓ પ્રભુ, રે દીકરી, હે બ્રહ્મ !

સમ્ભવ, પુ૰ [સં૰] બનીશકવું તે; બને તેવી જોગવાઈ–હાલત–તેવો દેખાવ.

સમ્ભવવું, ક્રિ૰ અ૰ સમ્ભવ હોવો. [તેવું.

સમ્ભવિત, વિ૰ [સં૰ સમ્ભાવિત] બને તેવું; સમ્ભવ હોય

સમ્ભળાવવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈની આગળ કેવું–ગાવું કે તે સાંભળે. ૨ કોઈ ત્રીજો શખ્સ સાંભળી શકે તેવી રીતે સામાધણીને કેવું.

સમ્ભાર, પુ૰ અથાણામાં પૂરવા–ભરવાનો મસાલો. મેથી મરચાં હીંગ મીઠું વગેરે.

સમ્ભારણું, ન૰ જેથી સ્મરણ થાય–રે તે (ભેટમાં આવેલું); સાંભરયાં કરે તેવી હકીકત–વાત.

સમ્ભારવું, ક્રિ૦ સ૦ સ્મરણ-યાદ કરવું. તે મુને સમ્ભારેછે. ૨ સ્મરણ કરાવવું. મારે બોલવાનું છે પણ તું મને સમ્ભારજે.

સમ્ભારિયું, વિ૦ સમ્ભારવાળું.

સમ્ભાવના, ન૦ [સં૦] સમ્ભવ. ૨ એ નામનો એક અલઙ્કાર (સાહિત્યશાસ્ત્રમાં).

સમ્ભાવિત, વિ૦ [સં૦] સમ્ભવિત. ૨ પ્રતિષ્ઠીત; સુઘડ ગૃહસ્થાઈવાળું.

સમ્ભાષણ, ન૦ [સં૦] વાતચિત; પરસ્પર જે ભાષણ કરવું તે.

સમ્ભાળ, સ્ત્રી૦ કાળજી; રક્ષણ; આસરો-ટેકો આપવો તે. ૨ ચોકશી; તપાસ.

સમ્ભાળવું, ક્રિ૦ સ૦ પાળવું; સારી હાલતમાં આણવાને મેહેનત લેવી; આસરો આપવો; રક્ષણ કરવું. ૨ નુકસાન-દુઃખમાં પડતું બચાવવું; અટકાવવું. ૩ કાળજી-ચોકસી-તપાસ રાખવી; સાવધ રેવું.

સમ્ભોગ, પુ૦ [સં૦] દર્શ સ્પર્શથી વિલાસ કરવો તે. (શૃંગાર). ૨ સ્ત્રીસાથે સુવું-સઙ્ગ કરવો તે.

સમ્ભ્રમ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ભ્રમણા; બાવરાંપણું.

સમ્મત, વિ૦ [સં૦] એકના મતને જે બીજાનું મત મળતું આવ્યું હોય તે (જન). ૨ માન્ય કરેલું; કબૂલ રાખેલું. ન૦ સમ્મતિ.

સમ્મતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકના મત સાથે બિજાનું મળતું આવવું તે; કોઈની દરખાસ્તને ટેકો આપવો તે; કબૂલ રાખવું-પસન્દ કરવું તે.

સમ્મર્દ, પુ૦ [સં૦] ધાડું યુદ્ધ મચવું તે; ભીડાભીડ; ધુંદાધુંદ.

સમ્માર્જની, સ્ત્રી૦ [સં૦] સાવરણી.

સર, ન૦ [સં૦] સરોવર. ૨ બાણ.

સર, ન૦ [ફા૦] માથું. વિ૦ ઉપરી; મુખ્ય. સરનાયક-નાયકનો ઉપરી, સરનોબત-લડાઈના વાજાં વગાડનારી ટુકડીનો મુખી વગેરે. સર કરવું-જીતિલેવું; તાબે કરવું. (કિલ્લો).

સર, અ૦ બન્ધનમાં રેઈને; માન્ય રાખીને; પ્રમાણે; રૂએ. નિયમસર, કાયદાસર વગેરે. ૨ વખતસર-ઠેરવેલે વખતે. ૩ કામસર-કામ હોય તોજ.

સર, પુ૦ (વ્યાજ કાડવામાં) મુદ્દલ રૂપીઆ ને મુદતના મહિના એ બેને ગુણવાથી જે આંકડો આવે તે;-મહિના ઉપર દાડા હોય તો રૂપીઆને દાડાએ ગુણવા ને પછી તીસે ભાગતાં જે આંકડો આવે તે સર કેવાય.

સરઈયો, સુરૈયો.

સરકટ, ન૦ તીરનો હાથો; રાડું.

સરકણું, વિ૦ સરકી-લપસી જવાય તેવું (ઠેકાણું).

સરકરવું, ક્રિ૦ સ૦ જીતી લેવું. કિલ્લો સર કરવો. ૨ મોટું કામ પાર પાડવું.

સરકવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં૦ સરણ] જવું. ૨ ખસવું. ૩ ધુસવું. ૪ લપસવું. સરકીજવું-લપસીજવું.

સરકસ-ગસ, ન૦ [ફા૦] વરઘોડો. ૨ તમાશો. ૩ ઘોડાની દોડનો તમાશો.

સરકાર, સ્ત્રી૦ [ફા૦] રાજ્યસત્તા ધરાવનાર મુખ્ય અધિકારી; રાજા. ૨ પ્રજાના રક્ષણ તથા તેઓના સુખને માટે જે રાજ્યસત્તા તેથી અથવા તેણે ઠેરવેલા જૂદા જૂદા જે અધિકારીઓ તેઓનું દરેકનું જે અધિકારપણું તે. ૩ જેને ત્યાં મોટું કામકાજ ચાલતું હોય-ઘણા માણસો હોય તે ગૃહસ્થ. ૪ ધણી; ખાવંદ. ૫ પ્રેમીજનોમાં જેનું વધારે ચલણ હોય તે (પ્રિય અથવા પ્રિયા) રંડીબાજો પોતાની રાખેલી રાંડને સરકાર કેછે.

સરકારી, વિ૦ સરકાર સમ્બન્ધી. ૨ જાહેર; સૌને ખુલ્લું તે.

સરકો, પુ૦ [ફા૦] ઘણોજ ખાટો થઈગયલો દરાખ વગેરેનો રસ.

સરક્યુલર, ન૦ [અં૦] ઘણે ઠેકાણે ખબર કરવાને ફેરવવામાં આવેલો જે એકાદો લેખ તે.

સરખાવવું, ક્રિ૦ સ૦ બે વસ્તુ સરખી છે કે નહિ તે જોવું; મુકાબલો કરવો. ૨ એકાદી વસ્તુ-કૃતિ બેમાંથી કોની સારી છે તે જોવડાવવું.

સરખું, વિ૦ [સદૃશ] સમાન; સમ; બરોબર; મળતું; તેવુંજ. (રૂપ-ગુણ-ધન-વિદ્યા-જસ-માપ-વજન-આકાર-કદ વગેરેમાં). ૨ ઉપમાવાચક શબ્દ-તેના અક્ષર મોતીના દાણા સરખા છે. એકસરખું એટલે આરંભથી તે અન્ત સુધી વચમાં કંઈ ભિન્નતા નહિ તેવું.

સરખેસરખું, વિ૦ એકના સરખુંજ બીજું હોય તેવું; સમોવડ.

સરગ, સ્વર્ગ.

સરગવો, પુ૦ એક ઝાડ જેના ફુલ સીંગની કડી ને શાક વગેરે થાય છે; સેકટો.

સરઙ્ગ, પુ૦ વાણનો મોટો ટોલ.

સરઙ્ગ, સ્ત્રી૦ સણઙ્ગ (૧-૨જા અર્થમાં).

સરજાણ-ન, ન૦ [સર્જન] ઉત્પન્ન કરવું તે; નિર્માણ કરવું તે. સરજણહાર એટલે પેદા કરનાર-નિર્માણ કરનાર ઈશ્વર.

સરજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉત્પન્ન થવું. ૨ નિર્માણ હોવું. સરજાવવું-ઉત્પન્ન-પેદા કરવું. ૨ નિર્માણ કરવું.

સરજોરી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] જોર; બળાત્કાર; જુલમ. ૨ તોફાન; સામે થવું તે.

સરઞ્જામ, પુ૦ [ફા૦] કોઈ કામનેસારૂ જરૂરના જે સાધન તે; સામગ્રી; સામાન. ૨ સરકારથી જેને ઘોડા પાલખી વગેરે મળ્યું હોય અથવા જેણે સરકારનાં કામસારૂ ફોજ રાખી હોય તેને તે બધાંને નિર્વાહને માટે સરકારે જે ગામ જાગીર કરી આપ્યાં હોય તે.

સુરડવું, ક્રિ૦ સ૦ દોરીયે વાંસ-કામડાં બાંધવાં.

સુરડો, પુ૦ ચાર પગનું સાપના જેવાં મોનું જાનવર-કેટલાક સિંદુરિયા રઙ્ગના ને કેટલાક ધોળાડીથી જરાક

સપેત રફ્રંગે હોય છે. કેવત-"મૂરડાએ કીધી સાન ને હિંદુએ મારચા મુસલમાન." [ની પીપી.

સરણાઈ, સ્ત્રી૦ મોડેવતી વગાડવાનું એક વાજું; પિત્તળ-

સરત, સ્ત્રી૦ શરત. ૨ સરતા; સુરતા.

સરતા, સ્ત્રી૦ સુરત; યાદદાસ્ત; સ્મરણ. ૨ ધ્યાન; ચિત્ત; દૃષ્ટિ.

સરદાર, પુ૦ [ફા૦] આગેવાન; દોરનાર; મુખ્ય; સેનનો અધિપતિ. ૨ અમીર; જાગીરદાર-શ્રીમન્ત.

સરદારી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સરદારપણું.

સરદી, શરદી.

સરનશીન, વિ૦ વડો; મુખ્ય; પ્રમુખ.

સરનામું, ન૦ [ફા૦] બિડેલા કાગળની ઉપર જે નામ ઠામ લખ્યું હોય તે.

સરપાણુ, ન૦ બાળવાનાં લાકડાં.

સરપાવ, પુ૦ [ફા૦] રાજા-મોટા કારભારીએ કોઈને બક્ષીસ આપેલું જે શેલા પાઘડી વગેરે તે.

સરપેચ, સિરપેચ.

સરફરાજી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] સ્તુતિ; વખાણ; પદવી વધારવી તે. **સરફરાજ**-મોટી પદવીનું; નામાંકિત.

સરબત, શરબત શબ્દ જોવો.

સરભર, વિ૦ ઘણુંકરીને બરોબર (જમે ઉધાર, પેદાશ ખરચ વગેરેમાં); પૂરેપૂરું; આમ પણ નહિ વધતું ને તેમ પણ નહિ વધતું. સરભર ખાતું.

સરભરા, સ્ત્રી૦ [ફા૦] મોટા પુરૂષને નિમિત્ત જે આદર સત્કાર તે;-તેની સેવા ચાકરી કરવાનું કામકાજ તે.

સરમ, શરમ.

સરમિયો, પુ૦ ઝાડાની વાટે નિકળતો કરમ જેવો પણ નાનો ને ઝીણો જે જીવડો તે.

સરવ, ન૦ [ફા૦ સર્વ] એક જાતનું ઝાડ-એ સોટાની પેઠે વધ્યું જાય છે માટે ફારસી કિતાબોમાં ઓરતના ટટાર ને લાંબાં કદને એ ઝાડની ઉપમા આપવામાં આવે છે.

સરવડિયાં, ન૦ થોડો થોડો આવીને રહી જાય એવો વરસાદ. શ્રાવણના સરવડિયાં.

સરવણ, વિ૦ ટ્રેલ નાખનાર. બ્રાહ્મણ, સાધુ, ગોસાંઈ વગેરે. બ્રાહ્મણ સરવણ કેવાય છે.

સરવસ, વિ૦ [સર્વસ્વ] સઘળું; બધું. સરવસ ખોઈ [બેઠો છે.

સરવાણી, સ્ત્રી૦ પાણીનો ઝરો.

સરવાળું, ન૦ જમે ઉધારના હિસાબનો જે છેલ્લો નક્કી આંકડો તે. ૨ એકંદર આંકડો તે. ૩ લેણા તથા દેવાનો ને શિલકનો જે સરવાળો તે.

સરવાળે, અ૦ શેવટે; છેલ્લીવારે; સઘળી ક્રિયા થઈ રયા પછી; અન્તે. છેહ્લે સરવાળે એમ પણ બોલાય છે.

સરવાળો, પુ૦ ઘણી સંખ્યાને એકઠી કરવી તે.-૨ એમ કરેથી જે રકમ આવે તે.

સરવું, ક્રિ૦ અ૦ પારપડવું; બનવું; સિઝવું (કામ સરયું નહિ). ૨ ખસવું. ૩ જવું.

સરવે, વિ૦ [સર્વે] સઘળાં; બધાં; સન્ધાં.

સરવેખાતું, ન૦ [અં૦] માપણી ખાતું (સરકારી).

સરવો, પુ૦ ઉદાર પુરૂષ. ૨ લાકડાંના જે હથિયારથી ઘી હોમાય છે તે.

સરસ, વિ૦ [સં૦] રસવાળું. ૨ સ્વાદિષ્ટ. [શ્રેયસ્] વધારે સારું; ચડિયાતું; સુન્દર. ૩ વધતું (તોલ માપ કદ વગેરેમાં).

સરસ, પુ૦ જનાવરની ચામડી સિંગડાં ખરી વગેરેમાંથી નિકળતો ચપડા લાખ જેવો ચિકણો પદાર્થ જે લાકડું વગેરે ચોડવા-જોડવાના કામમાં આવે છે.

સરસ, પુ૦ એક જાતનું ઝાડ-(અગથિયાના જેવું) એનાં ફુલ સફેત ફુમતાં જેવાં ને સુગન્ધ આપતાં હોય છે.

સરસર, અ૦ ઝડપથી સરી-લપસી-દોડી જતું હોય તેમ.

સરસવ, પુ૦ [સં૦ સર્ષપ] એક જાતનું ધાન્ય.

સરસાઈ, સ્ત્રી૦ એક એકથી સરસ થવું તે;-તેમ થવાની તજવીજ; ચડાચડી; બરોબરી.

સરસામન, સામાન.

સરસાસરસી, સરસાઈ.

સરસિયું, ન૦ સરસવનું તેલ-અથાણામાં નાખવા ને સાધનામાં દીવા બાળવાનાં કામમાં આવે છે.

સરસી, સ્ત્રી૦ સરસ થવું તે; ચડતી કળા.

સરસું, વિ૦ સાથે લગાડેલું-વળગાડેલું હોય તેવું; સાથે. (ડાળી સરસો ચાંપ્યો). ૨ ચડિયાતું; સરસ.

સરસુબો, પુ૦ મોટો સુબો. ૨ માલનો અધિકારી.

સરસ્વતી, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાણીની અધિષ્ઠાતા દેવી; ભાષા ગાયન અનેક કળાનો પ્રસાદ આપનારી દેવી. એણેજ દેવનગરી અક્ષરો ને સંસ્કૃત ભાષા ઉત્પન્ન કરી છે. ૨ એ નામની નદી. ૩ બ્રહ્માની પુત્રી.

સરહદ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] શેવટની હદ; છેહ્લો સીમાડો (રાજ્ય, મહાલ, જાગીર, ખેતર વગેરેની).

સરળ, વિ૦ [સં૦] સીધું-પાધરું (આડું અવળું નહિ). ૨ પાણીના રેલાની પેઠે વેતું; સેજ (મેહેનતથી નહિ) નિકળી પડેલું-(કવિતા ભાષણ વગેરે). ૩ સેલું; સારું (અઘરું નહિ). ૪ નિખાલસ; સાચું; ભેદ કપટ વિનાનું (માણસ).

સરળતા, સ્ત્રી૦ સરળપણું.

સરાંઠી, સ્ત્રી૦ કરાંઠી.

સરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પર્વતનું ઝરણ; જળપ્રવાહ. ૨ ધોધવો. ૩ [ફા૦ સરાહ] જ્યાં એક જાતના ઘણા લોક રેતા હોય તે જગા-મોહોલ્લો;-મોગલીસરા-મુસાફરોને ઉતરવાનું ઘર. 'અંગ રંગ તરંગ જોબન, જોતાં તૃપ્ત ન થઈયે; ક્ષુધા તૃષા પીડે નહિ, એવાં સરૂપસરામાં રહિયે' એમાં સરૂપસરા એટલે સરૂપના ધામમાં એમ અર્થ લેવાય.

સરક-ગ, સ્ત્રી૰ ફાંસ; લાકડાં વાંસ વગેરેની ઝીણી કરચ જે ચામડીમાં પેસી જઈ ખુંચ્યાં કરેછે તે.
સરકત્તી, વિ૰ સરકારને કંઈપણ હક આપવા પડે તેવી ઈનામી (જમીન).
સરાટ-સ, સ્ત્રી૰ સેકાયલા-સંતળાયલા વગેરે પદાર્થને ખાધા સુંઘવાથી જીભપર તથા નાકે જે લાગણી થાયછે તે. આ ઘી કેવું સરું સરું પીમળે છે !
સરાણ, સ્ત્રી૰ [શાણ] ચપ્પુ, સુડી, કાતેર, અસ્તરા, હથિયાર વગેરે ઘસવાનો યન્ત્ર. સરાણ ઉપર ઘસવું; ધાર ચડાવવી. ૨ (લાક્ષણિક) હાર પાડી આપવું. ૨ ઉકેસરી-ચડાવીઆપવું.
સરાધ, શ્રાદ્ધ.
સરાધિયાં, શરાધિયાં.
સરાપ, શરાપ.
સરાફ, પુ૰ [આ૰] હુંડીપત્રી રોકડ વગેરેની આપલેનો ધન્ધો કરનાર; સાહુકાર. ૨ નાણાવટી.
સરાફી, સ્ત્રી૰ સરાફનો જે ધન્ધો તે.
સરાવલું, ન૰ કોડિયું (દીવા કરવાનું).
સરાવવું, ક્રિ૰ સ૰ શ્રાદ્ધ કરાવવું.
સરાસર-રી, અ૰ અજમાસ-અટકળથી આટલું એવા અર્થમાં વપરાવછે; સુમારે લગભગ.
સરાસરી, સ્ત્રી૰ સરખે ભાગે જે વેચણી આવે તેટલો જે અડસટ્ટો-સુમાર બધાંનેમાટે ગણાય તે.
સરાહવું, ક્રિ૰ સ૰ પ્રશંસા-વડાઈ કરવી; મહિમા વધારવો. ૨ ફુલાવવું; ચડાવવું.
સરિગત, શરીગત.
સરિતા, સ્ત્રી૰ [સં૰] નદી.
સરિયત, શરત.
સરિયામ, વિ૰ [આ૰] સઉ લોકને માટે હોય તેવું; જાહેર-(રસ્તો). ૨ ધોરી; સીધું; જાણીતું; ખુલ્લું.
સરિયો, પુ૰ જુવાર બાજરી વગેરેના કસણાનો જે દાંડો તે.
સરું, વિ૰ સરાટવાળું.
સરું-રા-રી, સ્થળવાચક અવ્યયસાથે જોડાઈ તેજ પણ નકકીના અર્થમાં સીધું-પાસરુંના અર્થમાં, મેર-ભણીના અર્થમાં, થકીના અર્થમાં વપરાયછે. "જાઓને આવ્યારે, વાલાજી ત્યાં સરારે" (નરસૈં). 'મરડે પાંખે કરી મારચો પછે નાઠો ત્યાં સરો' (ભાલણ).
સરૂ, ન૰ [ફા૰] સરવનું ઝાડ.
સરૂપ, ન૰ [સ્વરૂપ] જન્મથી જે રૂપ તે; પોતાનું રૂપ. વિ૰ સમાન-સરખું-તેજ રૂપનું. ૨ [સુરૂપ] સુન્દર રૂપ.
સરૂપતા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ઈશ્વરના સરખું રૂપ થાય એવી ચારમાંની જે એક મુક્તિ તે. (સલોકતા, સમીપતા, સરૂપતા ને સાયુજ્યતા).
સરેરાસ, સ્ત્રી૰ સરાસરી. અ૰ એકસરખું સીધુંજ.
સુરૈયો, પુ૰ સુગન્ધીવેચનારો-અત્તર, ગુલાબજળ, ધુપશળી, સુકેડ, ભાત ભાતના રઙ્ગ વગેરે વેચનારો.
સરોજ, ન૰ [સં૰] કમળ.
સરોડું, ન૰ જુવાર બાજરીની જે સુકી સોટી તે.
સરોદો, પુ૰ [સ્વરોદય] નાકના શ્વાસવડે ભૂત ભવિષ્ય જાણવાની વિદ્યા; નાકનો શ્વાસ ડાબો જમણો સમાન રાખવાની સાધના. ૨ [શારદા] એક પ્રકારનું તારનું વાદ્ય. ૩ [હિં૰] સૂડી.
સરોરુહ, ન૰ [સં૰] કમળ.
સરોવર, ન૰ [સં૰] અતિ મોટા વિશાળ ખાડામાં જે પાણી એકઠું થઈ રયલું તે-એ તળાવથી મોટાં હોય છે ને કેટલાંક તો દરિયા જેવાં હોયછે.
સર્ગ, પુ૰ [સં૰] કવિતાનાં વિષયના જે ભાગ તેમાંનો એકેકો; અધ્યાય-કાવ્યના સર્ગ.
સર્પ, પુ૰ [સં૰] સાપ.
સર્વ, વિ૰ [સં૰] સઘળું. ૨ સઘળા.
સર્વજ્ઞ, વિ૰ [સં૰] સઘળું જાણનાર. ૨ ઈશ્વર. ૩ જ્ઞાની.
સર્વત્ર, વિ૰ [સં૰] સઘળે ઠેકાણે.
સર્વથા, અ૰ [સં૰] સઘળે-કોઈપણ પ્રકારે; બધીરીતે.
સર્વદા, અ૰ [સં૰] હંમેશ; નિત્ય.
સર્વનામ, ન૰ [સં૰] હું, તું, તે, આ, જે ઈ૰ શબ્દો (વ્યાકરણમાં).
સર્વપ્રિય, વિ૰ સર્વને પ્રિય તે.
સર્વભક્ષ, વિ૰ સારૂં માઠું, સ્વચ્છ અસ્વચ્છ, ઘટિત અઘટિત સર્વનો ભક્ષ કરેતે (અગ્નિ, બકરૂં, કાગડો વગેરે).
સર્વમાન્ય, વિ૰ સઉને માન્ય તે-તેવું.
સર્વવ્યાપક, વિ૰ [સં૰] જ્યાં ત્યાં હોય તેવું; ઘટ ઘટમાં વ્યાપી રયલું.
સર્વસ્વ, વિ૰ [સં૰] પોતાનું સઘળું; જે કંઈ હોય તે સંધું.
સર્વાઙ્ગ, ન૰ [સં૰] સર્વ અઙ્ગ સહિત તે.
સર્વાતીત, વિ૰ [સં૰] સર્વથી ન્યારો-જૂદો (ઈશ્વર).
સર્વે, વિ૰ [સં૰] સર્વનું બહુ વચન.
સર્વેશ-શ્વર, પુ૰ [સં૰] સર્વનો ઈશ્વર. ૨ શિવ.
સર્વોત્કૃષ્ટ, વિ૰ [સં૰] સઉથી સારૂં; ઉત્તમ.
સર્વોપયોગી, વિ૰ [સં૰] સઉને ઉપયોગી.
સર્વોપરિ, વિ૰ સઉથી શ્રેષ્ઠ.
સલ, ન૰ કસણાં સાથેના પુળા (જુવાર બાજરીના).
સલખણું, વિ૰ [સુલક્ષણ] ડાયું; મસ્તી ન કરે તેવું; ડાવકું.
સલગ-ઙ્ગ, સળંગ.
સલજ્જ, વિ૰ [સં૰] શરમ-લાજની સમજ હોય તેવું. ૨ શરમ-લાજવાળું; મર્યાદશીલ.
સલપી, સ્ત્રી૰ એક જાતની માછલી.
સલાટ, પુ૰ પથ્થર ઘડનારો.
સલાડું, ન૰ શેલ; છીપર; પથ્થર.
સલામ, વિ૰ [આ૰] કોઈ મોટા માણસને અથવા

ઓળખીતાંને જોઈ માન અથવા ભલાઈની નિશાનીમાં હાથ ઊંચો કરી કપાળે લગાડવો તે.

સલામત, વિ૰ [આ૰] નુકસાન-દુઃખ-સઙ્કટની આંચમાં ન સપડાયલું એવું; ક્ષેમ. ૨ હૈયાત; કાએમ.

સલામતી-મી, સ્ત્રી૰ સલામત એવી જે હાલત તે. ૨ તોપ ફોડી સરકારી અધિકારીનો અથવા કોઈ રાજાનો જે આદર સત્કાર કરવામાં આવેછે તે. ૩ રાજા મિત્રનાં નામ-સ્મરણથી દારૂ પીતાં અથવા ગળ્યાં મોડાં કરતાં તેની જે હૈયાતી આબાદાની ઈછવામાં-તેને જે દુવા દેવામાં આવે છે તે.

સલામી, વિ૰ ગરાસિયા વગેરે માલીકને પોતાની જમીનની પેદાશનો થોડોક હિસ્સો સરકારને આપવાનો હોય એવી (જમીન); સલામી જમીનવાળાને સરકારથી ઠેરવેલી વિઘોટી આપવી પડતી નથી. ૨ જેટલું સરકારને આપવું પડતું તે.

સલાહ, સ્ત્રી૰ [આ૰] મસલહત; મત. (પુછવી-લેવી-આપવી). ૨ તુટેલી દોસ્તી પાછી સન્ધાવી તે; મિલાપ; દોસ્તી (કરવી-થવી).

સલિલ, ન૰ [સં૰] પાણી; જળ.

સલુક, સ્ત્રી૰ [આ૰] સલાહ; એક બીજા સાથે જે સાચો મેળાપ તે; સમ્પ; દોસ્તી. ૨ ચાલ; રીતભાત. ૩ ભલમનસાઈ; સુઘડતા.

સલુણું, વિ૰ રસથી ભરેલું; મનને રઞ્જન કરે તેવું; મનોહર કાન્તિનું; નાજુક ને સુન્દર.

સલેટ, સ્ત્રી૰ [અં૰] પથ્થરની પાટી.

સલોકતા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ચાર મુક્તિમાંની એક-જ્યાં ઈશ્વર રેછે ત્યાં હોવું-રેવું તે.

સલોકો, પુ૰ શ્લોક (બ્રાહ્મણો જમતાં જમતાં બોલેછે તે). ૨ પરણતી વખત વરવઉએ સામસામાં બોલવાનાં જે વચન તે.

સલ્લગ, વિ૰ [સલ્લગ્ન] વચમાં કંઈ આંતરો-ભાગ ન હોય પણ આખું લામ્બું ને લામ્બું હોય તેવું.

સલ્લો, પુ૰ ખાંડીને બારીક કરી ચાળેલી જે છો તે.

સવઈ, સવૈ.

સવત્સી, સ્ત્રી૰ વાછુરડાં સાથે જે (ગાય) તે.

સવર્ણ, વિ૰ [સં૰] એક જાત-રઙ્ગનું; સરખું.

સવલવું, ક્રિ૰ સ૰ જુવાર બાજરી વગેરે કરસણ બહુ જાડું હોય તો તેને આછું કરવા, ચાસને ગાળે ગાળેથી છોડવા ઉખેડી લેવા.

સવળવું, ક્રિ૰ અ૰ જમીન ઉપર જરા જરા હાલવું (સાપોલિયાં વગેરેએ). ૨ શરીરને ખુંચે તેવી રીતે તે ઉપર માકણ વગેરેએ હાલવું. ૩ હાથ હાલવા (કોઈને મારવાને).

સવળું, વિ૰ જે ઉપર શુદ્ધ ભાત-ચકચકાટ દેખાય તેવી બાજુ વાળું-(સાડી, ટોપી વગેરે). ૨ ફાવે તેવું; સીધું; વગપડતું (સવળો હાથ). ૩ જોઈયે તેવું; મનમાન્યું; સુલટું (નસીબના પાસા).

સવા, વિ૰ [સપાદ] એક ને તેનો ચોથો ભાગ મળીને જે સઙ્ખ્યા તે; ૧।; ૧$\frac{૧}{૪}$.

સવા, વિ૰ સારો-અનુકૂળ-પુઠનો (વાયુ). ૨ પાધરું.

સવાઈ, સવૈ.

સવાકો, પુ૰ તાંબાનો એક ચલણી સિક્કો; આનાનો ચોથો ભાગ; દોડિયું; સવાપૈસો (એ શબ્દ સુરતમાંજ વપરાય છે). [કરાર.

સવાણ, ન૰ સુવાણ; સારું; આરોગ્યતા; તનદુરસ્તી;

સુવાણે આવવું, ક્રિ૰ અ૰ ઘોડી ગાય ભેંસ વગેરેએ ગાભણાં થવાના મદમાં આવવું.

સવાદ, પુ૰ [સ્વાદ] એકાદી વસ્તુ જીભને અરકાડવાથી જે કંઈ લાગેછે-સમજાય છે તે. એના મુખ્ય ભેદ સાત છે-ખાટો, ખારો, તિખો, કટાણો, કડવો, મીઠો, હરમો. ૨ લેજત; મિઠાસ; રસ.

સવાદદાર, વિ૰ સવાદ આપે તેવું. શાક સવાદ થયું છે.

સવાદિયું, વિ૰ મસાલાથી સવાદ લાગતા એવા પદાર્થો ખાવા ઉપર વાડિયો હોય તે (માણસ). ૨ સવાદની પરીક્ષા કરનારું (માણસ). ૩ સવાદવાળું. [નેકી.

સવાબ, ન૰ [આ૰] ધરમ-પુણ્યનું કામ; પરોપકાર;

સવાયા, પુ૰ સવાના આંકનું ગણિત. એકે સવા સ૰વા, બે સવાએ અડી ઈ૰.

સવાયું, વિ૰ જેટલું જે હોય તેના કરતાં ચોથે હિસ્સે વધારે હોય તેટલું. ૨ જાદે; વધતું; વધારે. તર્ક કરવામાં તે તેના બાપના કરતાં સવાયો છે.

સવાયો, સવાકો. ૨ દોડ પૈ.

સુવાર, ન૰-સ્ત્રી૰ વાણું; પ્રાતઃકાળ.

સવાર, વિ૰ [ફા૰] ઘોડે અથવા બીજે કોઈ વાહને ચડી બેઠું હોય તેવું. તે સવાર થયો છે તું તાકીદ કર. ૨ ઘોડા ઉપર બેસી લડનારો યોદ્ધો. સવાર ને પાયદળ. ૩ ચોકસી રાખનારો ઘોડેસ્વાર સીપાઈ.

સવારી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] ઘોડે અથવા બીજે વાહને ચડી બેસવું તે. ૨ રાજા સરદાર વગેરે કોઈ સત્તાધારીનું ઠાઠ-ધામધુમથી શેહેર-મુલકમાં જે ફરવાનિકળવું તે. દસેરાની સવારી. ૩ એકાદા શૂર પુરુષે-રાજાએ પોતાના માણસો-સેનને લઈને કોઈ પરરાજ ઉપર તુટી પડવું તે; હુમલો. સુલતાન મહમૂદની સવારી. ૪ એ નામનો ગાનવિદ્યામાં એક તાલ છે. ૫ એ તાલનો જે ખ્યાલ તે. ૬ માનવંતા પુરુષનાં આવવાં જવાંને (પછી વાહન ન હોય તો પણ) લગાડવામાં આવે છે. આપણી સવારી ક્યાંથી આવી, ક્યાં જશે.

સુવારું, અ૰ ઉતાવળું; વેલું. ૨ સવેળું.

સવાલ, પુ૦ [આ૦] જે કંઈ પુછવું તે; પ્રશ્ન. સવાલ કરવો-નાખવો એટલે (લાક્ષણિક અર્થમાં) માગવું; અરજ કરવી.

સવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘોડી-ભેંસ-વગેરેએ ગાભણાં થવું. ઘોડી ભેંસ સવાઈ છે એમ બોલાય છે. ૨ પકડાવું.

સવાસો, વિ૦ એકસો ને પચ્ચીસ.

સવિતા, પુ૦ સૂર્ય; સૂરજ. [સીલ સાથે હોય તેવું.

સવિસ્તાર, વિ૦ [સં૦] વિસ્તારવાળું; વિગતવાર; તપ-

સવેળા, અ૦ વેળા-જોગ-સન્ધિ વટી ગયાની અગાઉ; વખતસર; સમય ઉપર.

સવૈ, સ્ત્રી૦ ચોથાઈ જેટલું જે વધારે તે. મજુરે સવૈ સાથે રોજ ભરચો છે, ભડ્ગીઓ કેછે કે 'સવૈ કીધા વિના ચાલે નહિ' એટલે બીજી વાર થોડીક ભાંગ લેવાની. સવૈની ચિઠ્ઠી એટલે એકનો સવા એ પ્રમાણે લખી આપેલી વ્યાજુચિઠ્ઠી. એવી રીતે લખાવી લેઈ વ્યાજ કમાવું તે સવૈનો ધન્ધો કેવાય છે.

સવૈયો, પુ૦ (કવિતામાં) એ નામે ઓળખાતી કવિતા રચના. માત્રા સવૈયો ને અક્ષર સવૈયો.

સવ્ય, વિ૦ [સં૦] ડાબું; ડાબે ખભે હોય તે (જનોઈ). ડાબે હાથે પણ બાણ મારીશકનાર માટે સવ્યસાચી-અર્જુન. [થી સસડે છે.

સસડવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘણું ગરમ થવું-(પાણી). શરીર તાવ-

સસણી, સ્ત્રી૦ વિશેષ બાળકને થતો ગળામાં સડસડ અવાજ કરતો શ્વાસનો રોગ-(ઘણું ગળ્યું ખાધાથી).

સસતું, વિ૦ થોડે મૂલે ઘણું મળે તેવું; સોંઘું.

સસરો, પુ૦ [શ્વશુર] સમ્બન્ધમાં વરને વહુનો ને વહુને વરનો જે બાપ તે.

સસલું, ન૦ [શશ] લામ્બા કાન, ટુંકી પુછડી, નરમ વાળનું એક પશુ-એ બીકણું ને કુદકા મારી દોડવામાં બહુ ચપળ હોય છે-એનો શિકાર કરવામાં આવે છે. **સસલો, સસલી.**

સસવું, ક્રિ૦ અ૦ ફુલેલી વસ્તુએ બેસી-ડબાઈ જવું-શાક, ઘાસનું કુંદવું વગેરે સસીગયું.

સસો, સસલું (નર).

સહગમન, ન૦ [સં૦] પતિ મરીગયેથી તેની પત્નીએ તેની સાથે બળી મરવું તે; સતી થવું તે.

સહજ, વિ૦ [સં૦] સાથે જન્મેલું. ૨ સ્વાભાવિક; કુદરતી; શ્રમ અભ્યાસે નહિ પણ પોતીકી મેળેજ થયલું. ૩ સેલું; સુલભ. અ૦ વિના કારણે; અમથું.

સહજાનન્દ, પુ૦ [સં૦] સહજ-સ્વાભાવિક-પ્રકૃતિથીજ (કૃત્રિમ નહિ તે) આનન્દ. ૨ બ્રહ્મ. ૩ પન્થ ચલાવનાર સ્વામીનારાયણનું નામ છે.

સહન, ન૦ [સં૦] સેવું-ખમવું તે.

સહનતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સેવું-સાંખવું તે.

સહનશીલ, વિ૦ [સં૦] સહન કરે તેવા સ્વભાવનું (જન).

સહવર્તમાન, અ૦ [સં૦] સાથે; જોડે.

સહવાસ, પુ૦ [સં૦] સાથે રેવું તે. ૨ પરિચય; સ્નેહ. ૩ અભ્યાસ; ટેવ; મહાવરો.

સહસા, અ૦ [સં૦] વિચાર કરચા વના એકદમ ઉતાવળથી; અધીરાઈથી આકળાં પડી જઈને.

સહસ્ર, વિ૦ [સં૦] હજાર; ૧૦૦૦.

સહાય, વિ૦ [સં૦] મદદગાર; સાથે રઈ કામ કરનાર મુખી તથા તેનો સહાય-મદદનીસ.

સહાય, સ્ત્રી૦ મદદ. ૨ કુમક. ૩ કૃપા.

સહાયતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સહાય; મદદ.

સહાયી, વિ૦ સહાય.

સહિત, અ૦ [સં૦] સાથે; સુદ્ધાં. કુટુમ્બ સહિત.

સહિયડ, સૈયડ.

સહિયર, સૈયર.

સહિયારું, સૈયારું. [(સિંહ).

સહીં, પુ૦ સૈં; સર્વ પશુમાં બળે શ્રેષ્ઠ એવો જે પ્રાણી તે

સહી, સ્ત્રી૦ સૈ; સૈયર; સખી.

સહી, સ્ત્રી૦ [આ૦] ખરું છે-કબુલ છે એમ જણાવવાને પોતાનું જે નામ લખવું તે (ખત કાગળ વગેરે ઉપર); મતું. કબાલો લખાયો છે પણ ધણીની હજી સહી થઈ નથી. એ શબ્દ નામની સાથે ખરું છે-કબુલ છે એમ જણાવવાને (પુનરુક્તિ રૂપે) લખાય છે-ફલાણા ફલાણા સહી. ૨ નક્કી; સિદ્ધ; પાર. કામ સહી છે, સોદો સહી કરચો છે. ૩ સાહી; રુશનાઈ.

સહીસલામત, અ૦ જોખમાયા વગર-હરકત હલો પામ્યા વગર; નક્કી-જેવું હતું તેવુંજ ઠેઠ પોંચ્યું હોય **સહુ,** સઉ અથવા સૌ. [તેવું-તેમ.

સહોદર, વિ૦ [સં૦] એક માના જે ભાંડુઓ તેમાંનું એકેકું; ભાઈ; બેન.

સહ્ય, વિ૦ [સં૦] સહન કરી શકાય તેવું.

સળ, પુ૦ સોટી-ચાબક વાગવાથી શરીરપર જે લાંબી નિશાની પડી રેવી તે. ૨ દોરી હાથ વગેરેથી કાગળપર પડેલી જે નિશાની તે.

સળકડી, સ્ત્રી૦ [શલાકા] નાની સળી-વાંસ કામડી વગેરેની. ૨ (લાક્ષણિક અર્થમાં) સળકડી કરવી એટલે ચીડ ચડે-લડવા ઉઠે તેવી રીતની ક્રિયા કરવી-બોલીને અથવા હાથની ક્રિયાથી; મજાક કરવી અથવા ઉસકેરવું.

સળકડું, ન૦ સળકડી.

સળકમ, સળેકમ-ખમ.

સળકવું, ક્રિ૦ અ૦ આમ તેમ હાલવું (સાપોલિયાં અળસીયાંએ). શેષ સળક્યો. ૨ ખુંચી દુઃખ દેવું (ચામડીમાં પેસી રેયલા કાંટાએ). ડાડ સળકવી એટલે ખાવાનું મન થવું.

સળકું, નં૦ કાંટા વગેરેનાં ઉપાડા ઉંચકવાનું હથિયાર.—એ બાવળના લાકડાંનું બે પાંખાંનું હોયછે.

સળકો, પુ૦ શરીરમાં (વાયુથી) અથવા પાકતાં ગુમડામાં રહી રહીને ભાલા ભોકાતા હોય તેવું જે દુઃખ થયાં કરવું તે; વેગ. [—શરૂ થવો.

સળગવું, ક્રિ૦ અ૦ બળવું; લાગવું. ૨ લડાઈ ટંટો થવો

સળગાવવું, ક્રિં૦ સ૦ બળે તેમ કરવું; લગાડવું. ૨ ચૂલો દીવો વગેરે સળગાવવો. ૨ લડાઈ ટંટો થાય તેવી તજવીજ કરવી.

સળવળ, અ૦ સળવળતું હોય તેમ.

સળવળવું, ક્રિ૦ અ૦ આમ તેમ લોટતાં હાલવું.

સળવું, ક્રિ૦ અ૦ જીવજન્તુએ ફોલી ખાધું હોય તેવી હાલતમાં આવવું—લાકડું અનાજ સળી ગયું. ૨ શરીરની ચામડી કોહી જવી.

સળિયો, પુ૦ એક પાસ અણી હોય તેવી લાંબી કામડીની સળી. ૨ નગારા ઉપર વગાડવાની નેતરની જે સળી તે. ૩ લોડાંનો લામ્બો ને પાતળો જે ઘાટ તે. ૪ બંદુક ગડબવાનો લોડાંનો જે ગજ તે.

સળી, સ્ત્રી૦ [શલાકા] લાકડાં ધાતુ વગેરેનો જે લામ્બો ને છેકજ પાતળો આકાર—ભાગ તે.

સળેકમ—ખમ—મા, પુ૦ [શ્લેષ્મા] પીવાના પાણીમાં ફેરફાર થવાથી અથવા શરદીથી જે રસ થવો તે. એથી અવાજ ભારે થાયછે, માથું દુખેછે ને નાક ગળેછે.

સળો, પુ૦ સળવું તે. ૨ (લાક્ષણિક) રોગ. ઝાડને સળો લાગ્યો છે. ૩ ઘણા દાડા પોંચી શેવટે ખરાબી થાય તેવી અવ્યવસ્થા; ફુટફાટ. ૪ ઘઉંના ખેતરમાં ગરી પડેલી જે કણ્ઠી તે—સળો વણવો. ૫ મોટી સળી.

સાંઈ, પુ૦ [સ્વામી] પ્રભુ; ભગવાન; દુનિયાંનો સાહેબ. ૨ મુસલમાન ફકીર—**સાંઈમોલા**—તાબુતમાં ફકીરનો પણ ગાંડો ઘેલા જે વેશ તે.

સાંઈ—ડું, નં૦ [ક્ષેમ] કુશળ; કલ્યાણ (જુનાગઢ તરફ વપરાય છે). ૨ ક્ષેમાલિઙ્ગન; ભેટવું તે. "માહારી કન્યા ન જાણે કાંઈ, તેહેને કપટે તેં દીધું સાંઈ" [પ્રે૦ ઓ૦]; "ધવરાવી ઉલ્લાસે, સાંઈડું લેશે ગાઢું રે" (ભાલણ દશ૦); 'સેજલડી સમારી રે, કોમળ કુસુમની રે, સાંઈડું લેશું રૂડીપેર' (નરસંહી).

સાંકડ—કેડ, સ્ત્રી૦ સઙ્કોચવાળી સ્થિતિ; મુસીબત.

સાંકડું, વિ૦ [સઙ્કટ] જુજ પોળુ ને ઘણું લામ્બું એવું. (ગલી). ૨ સેલથી ઘણું ન માય તેવું (વાસણનું મો). ૩ ઘણાથી સાથે ન રેવાય તેવું (ઘર). ૪ સાંકડો **સમ્બન્ધ** એટલે જેમાંથી ન છુટું પડાય તેવો છેક પાસેનો. "સમ્બન્ધ જોડું સાંકડો તો, જાય મનનું ઝેર રે; પુત્રી પરણાવું પ્રેમથી તો, જામાત્ર આવે ઘેર રે" (સતભામા વિવાહ—દયારામ).

સાંકવું, ક્રિ૦ સ૦ સાંકો કાડવો.

સાંકળ, સ્ત્રી૦ [શૃઙ્ખલા] લોડાં—પિત્તળની કડિયો એક બીજીસાથે જોડીને બનાવેલો જે લામ્બો ઘાટ તે.

સાંકળિયું, નં૦ ગ્રન્થમાંના વિષયની અનુક્રમણિકા; સૂચિપત્ર.

સાંકળી, સ્ત્રી૦ સુનાં રૂપાંની ઝીણી ઝીણી કડિયો સાથે જોડીને બનાવેલું જે ઘરેણું તે. (કોટે ઘાલવાની કંઠી અથવા ઘડિયાળની સાંકળી).

સાંકળું, નં૦ હાથે ઘાલવાનું સુના રૂપાંના આંકડાનું બનાવેલું ઘરેણું. ૨ બાળકને પગે ઘાલવાનું રૂપાંનું ઘરેણું. [તે.

સાંકો, પુ૦ ભરત માપ વજનનો જે અડસટ્ટો—સુમાર કાડવો

સાંખવું, ક્રિ૦ અ૦ ખમવું; સહન કરવું (જુલમ દુઃખ વગેરે).

સાંગ, સ્ત્રી૦ શક્તિ; તમામ લોડાંનું અણીદાર હથિયાર; બરછી. [થાયછે.

સાંગરી૦ સ્ત્રી૦ સમડીના ઝાડની સિંગ. એનું શાક રાઈતું

સાંગલું, નં૦ છોકરાંની કોટમાં ઘાલવાનું એક ઘરેણું—જેમાં વાઘનો નખ બજરબટ્ટુ વગેરે હોય છે.

સાંગળવું, ક્રિ૦ સ૦ સાથે વળગી રે તેવી રીતે બાંધવું.

સાંગામાચી, સ્ત્રી૦ નાની ઓઢિંગણવાળી, પાટી ભરેલી નીચા ઘાટની ખુરસીના જેવી માચી.

સાંગી, સ્ત્રી૦ રથની ધરી ને સાટી એ બેની વચ્ચમાંનો કટેરાવાળો ભાગ તે—ભણ્ડાર. ૨ ઠાકોરજીની આગળ જે રઙ્ગમણ્ડપ પુરવામાં આવે છે તે.

સાંચરવું, ક્રિ૦ અ૦ જવું.

સાંચવું, ક્રિ૦ સ૦ સઞ્ચવું; એકઠું કરવું; ચોરી રાખવું.

સાંચો, પુ૦ યન્ત્ર; કારીગીરીનો ઘાટ.

સાંજ, સ્ત્રી૦ [સન્ધ્યા] દીવાવખત; શરૂથતી રાત.

સાંજી, સ્ત્રી૦ સાંજે ગાવાનાં લગનનાં ગીત. સાંજી પરભાતિયાં કેવાય છે.

સાંજો, પુ૦ [સંયાવ] ઘુઘરા સઞ્જોરીમાં ભરવાનો માવો—ઘીમાં સાંતળેલો લોટ ને ખાંડ. ૨ રેલમાં તણાઈ આવતો જે ઘાસ કરાંઠી વગેરે પુંજો તે. [દાંડો તે.

સાંઠો, પુ૦ જુવાર મકે સેરડી વગેરે છોડનો જે લામ્બો

સાંડ—સાંઢ, પુ૦ [ષણ્ડ] ખાંસી કરચાવિનાનો ને ગાડીએ ન જોડવામાં આવતો બળદ; ગોધો.

સાંડસી, સ્ત્રી૦ નાનો સાંડસો. રસોડાંમાં પણ વપરાય છે.

સાંડસો, પુ૦ ગરમ ધાતુ—વાસણ વગેરે ઉંચકવાનું લુહાર સોનીનું ઓજાર.

સાંઢ, પુ૦ મોટો બળદ. ૨ ઊંટ.

સાંઢણી, સ્ત્રી૦ ઊંટની ઊંચી જાત. એની છાતીએ ઢેકો ઘણોજ નાનો હોય છે—ઊંટને ઘણો મોટો હોય છે. વળી ઊંટ ૨૦ કોસ ચાલે તો સાંઢણી ૮૦ કોસ લગી પણ [ચાલે.

સાંઢિયો, સાંઢણીનો નર; ઊંટ. ૨ સાંડ.

સાંતરું, નં૦ રસોઈની સામગ્રી; સીધું.

સાંતવું, ક્રિ૦ સ૦ સન્તાડવું; ઊંચું મેલવું.

સાંતળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘી તેલમાં નાખી સેકવું (અનાજ–લોટ–મસાલા વગેરે).

સાંતી, ન૦ હળ.

સાંથ, સ્ત્રી૦ ગણોતે જમીન ખેડવા આપવી તે. ૨ એ બાબતના જે રૂપિયા લેવા તે.

સાંથવું, ક્રિ૦ સ૦ ગણોતે જમીન ખેડવા આપવી.

સાંથળ–થાં, ઝાંઘ.

સાંથીડો, પુ૦ ખેડુત.

સાંધ, સ્ત્રી૦ કોઈ પણ પદાર્થ ફાટવાથી તેમાં પડેલા જે ચીરા તે.

સાંધણ, ન૦ ટૂંઈ ગયલું પછવાડેથી જોડેલું જે લમ્બાણ તે; પૂરવણી.

સાંધવું, ક્રિ૦ સ૦ ફાટેલાં લુગડાંને દોરાથી સીવી લેવું. ૨ ફાટેલા કાગળને અથવા બે જૂદા કાગળને ગુંદરથી જોડી દઈ એક આખો કરવો. ૩ ભાંગાં તુટાં વાસણને રેણથી ચિગડી દેવી. ૪ ટૂંઈ ગયલું–વધારાનું પાછળથી પણ સાથે લાગતું જોડવું.

સાંધો, પુ૦ [સન્ધિ] સાંધ. ૨ જ્યાં બે હાડકાં જોડાતાં હોય તે ઠેકાણું (શરીરનું). ૩ જ્યાં ફાટેલું–તુટેલું–ભાંગેલું સાંધી જોડ્યું હોય તે ભાગ.

સાંપડ, સમ્પુટ.

સાંપડવું, ક્રિ૦ અ૦ [સમ્પાદન] પ્રાપ્તથવું; જડવું; મળવું; હાથ આવવું.

સાંપવું, સોંપવું.

સાંબેલ, સ્ત્રી૦ ધોંસરાંને અક્કેકે છેડે, કાણામાં જે લાકડાંના ખીલા ઘાલે છે તે.

સાંબેલું, ન૦ ખાંડણિયાપર ભાત વગેરે ખાંડવાનું એક ઓજાર. એ એક લાકડાંનો દાંડો હોય છે જે ઝાલવાને ઠેકાણેથી વધારે પાતળો હોય છે ને એને છેડે લોડાંની સામ ઘાલી હોય છે જે અનાજનાં ઉપર પડચાં કરેછે.

સાંભરવું, ક્રિ૦ સ૦ વેરાયલું એકઠું કરવું.

સાંભરવું, ક્રિ૦ અ૦ યાદ આવવું; સ્મૃતિ થવી.

સાંભળવું, ક્રિ૦ સ૦ કાન ઉપર શબ્દ–અવાજ પડતો કરવો; કાન વડે શબ્દ–અવાજ સમજવો. ૨ ધ્યાન રાખવું; મગજમાં ઉતારવું–તે મુકરદમાના તમામ કાગળો જડજે સાંભળ્યા. ૩ પુછેલાં–માંગેલાંનો જવાબ આપવો –તેણે તેની દાદ સાંભળી. ૪ ઉડતી વાત કાને પડતી ઝિલવી. એવું સાંભળવામાં આવ્યું કે—

સાંસણી, સ્ત્રી૦ અન્દરની–છુપી જે મસલહત–ઉસકેરણી તે. એ કામમાં તેની સાંસણી ખરી.

સાંસતું, અ૦ ધીમું; જોરા નરમ પડ્યો હોય તેવું.

સાંસાં, ન૦ કંઈ નહિં તે; વાંધા; ફાંફાં; તફ્ગી; અછત; સંશય. સાંસાં પડવાં કેવાય છે–એ શબ્દ અનેકવચનમાંજ વપરાય છે.

સાંસારિક, વિ૦ [સં૦] પ્રગટ સંસારવ્યવહાર સમ્બન્ધી. ૨ ઘર સંસાર સમ્બન્ધી.

સાંસો, પુ૦ સંશય.

સા, [સા] એ શબ્દ વેપાર–શરાફી કરનાર વાણિયાઓનાં નામને અન્તે હોયછે. આતમારામસા, નવલસા વગેરે.

સા, સાઉ. (ચોર ને સા)

સાઉ, વિ૦ [સાધુ] વ્યવહારમાં પ્રમાણિક–સુધા–વટવાળા ને ઉજળા તે. તે કંઈ ચોર નથી પણ સાઉ છે.

સાઉકાર, પુ૦ [સાધુકાર] ઉજળો વેવારિયો; સાઉ માણસ. ૨ શરાફી પેડી ચલાવનારો; નાણાંની મોટી ધીરધાર કરનારો. ૩ લેણદાર.

સાઉકારી, સ્ત્રી૦ સાઉકારનો ધન્ધો. ૨ સાઉકારપણું; સાઉકારનો વટ. ૩ સાચવટ; પ્રમાણિકપણું.

સાઝેલી, સ્ત્રી૦ ચમેલીની જાતનો એક છોડવો. ૨ બેનપણી; સખી. સાઝેલડી (કવિતામાં).

સાક, શાક.

સાકટી–ઠી, સ્ત્રી૦ સાગના ઝાડની લામ્બી ને જાડી ડાળિયો જેને છોલી ઘડી ઘર બાંધવાના કામમાં આણે છે. મોટી સાકઠી–ઠી તે સાકટો–ઠો.

સાકર, સાકેર.

સાકરવું, ક્રિ૦ સ૦ બોલાવવું; હાક મારવી; બકોરવું.

સાકાર, વિ૦ [સં૦] આકારવાળું; મૂર્તિમાન.

સાકેણ, શાકણ.

સાકેર, સ્ત્રી૦ સાફ ચળકતા ગાંગડારૂપ જે ખાંડ તે.

સાકેરિયા, વિ૦ સાકેર જેવી (ખાંડ). ૨ ખાંડ પાયલા (ચણા).

સાક્ષર, વિ૦ [સં૦] ભણેલ; વિદ્વાન.

સાક્ષાત્, અ૦ [સં૦] નજરોનજર; આંખ આગળ; પ્રત્યક્ષ. ૨ ખરેખરૂં; ખુલ્લું; ઉઘાડું.

સાક્ષાત્કાર, પુ૦ [સં૦] ઈશ્વરનું ખરેખરૂં પ્રત્યક્ષ સાકાર જે દર્શન થવું તે.

સાક્ષી, વિ૦ [સં૦] નજરે જોનાર; શાહેદ; નજરે જોયલું તે કહીને એકાદિ વાત પ્રમાણ–સાબીત કરી આપનાર.

સાક્ષી, સ્ત્રી૦ [સાક્ષ્ય] નજરે જોયલું હોય તે કહીને જે સાબીતી આપવી તે; પ્રમાણરૂપ જે અનુભવ તે; શાહેદી.

સાખ, સ્ત્રી૦ [સાક્ષ્ય] સાક્ષી; શાહેદી.–'સાખ ધણી બેહજુર' એમ દસ્તાવેજમાં લખાય છે. ૨ ધીર; વટ. ૩ ટેક; આબરૂ. તેની સાખ સારી છે, તેની સાખ બૂડી.

સાખ, સ્ત્રી૦ [શાખા] સાખિયું. આંબાસાખ.

સાખિયું, ન૦ ઘરમાં પકાવેલી અથવા આંબા ઉપર પાકવા આવેલી કઠણ કેરી જે કાપીને ખવાય છે તે.

સાખો, પુ૦ ગણના; લોકમાં મત બન્ધાવું તે; ટેક; વટ; છાપ; પત. સાખો પડવો કેવાયછે. ફલાણાનો સાખો નઠારામાં ને ફલાણાનો સારામાં છે–પડ્યો છે.

સાખી, સ્ત્રી૦ પ્રમાણ રૂપ જે ટુંકી કવિતા તે. એ ઘણું-કરીને દોરામાં હોયછે. કબીરની સાખી. ૨ ગજલ પદ ગાતાં વચ્ચે વચ્ચે જે દોરા બોલવામાં આવેછે તે. ૩ ગરબી ગરબા ગાતાં જે દોરો અથવા શ્લોક ગાવામાં

આવે તે. ગુરુગોવિંદના મહિનાની ગરબી ગાતાં વચ્ચે વચ્ચે જે માત્રામાલિનીવૃત ભણવામાં આવેછે તે. ૪ લાવણી—ખ્યાલની શરૂઆતમાંજ જે ગાવામાં આવેછે તે; સખી. (સખી—સાખી) ઘોસો ને પછી લાવણી એમ અનુક્રમ છે. મરેઠી સાખી એ એક તેઓની દેશી કવિતા રચના છે તે હાલ નવી આપણામાં દાખલ થઈછે.

સાગ, પુ૦ [શાક] એક જાતનું ઝાડ જેનાં લાકડાં ઈમારત બાંધવાના કામમાં આવેછે.

સાગ, સ્ત્રી૦ સરાક—ગ; ફાંસ.

સાગર, પુ૦ [સં૦] સમુદ્ર; દરિયો.

સાગરીત, શાગરીત—દ.

સાગવાન, ન૦ સાગનાં લાકડાં.

સાગોળ, પુ૦ સલ્લો (છોનો).

સાઙ્કેતિક, વિ૦ [સં૦] સઙ્કેતનું—વાળું.

સાઙ્ખ્ય, ન૦ [સં૦] છ શાસ્ત્રમાંનું એક—ખટશાસ્ત્ર એ શબ્દ જોવો.

સાઙ્ગ, વિ૦ [સં૦] અઙ્ગ સહિત એવું. **સાઙ્ગોપાઙ્ગ** —અઙ્ગ ને ઉપાઙ્ગ સહિત. એક કર્મને પૂરૂં કરવામાં જે જે મોટાં નાનાં સાહિત્ય જોઈયે તે તે સન્ધાથી પૂર્ણ કરેલું એવું. ૨ સિદ્ધ—પાર—પૂર્ણ.

સાચ, ન૦ [સત્ય] સાચું તે; સત્ય. 'સાચને આંચ નથી.'

સાચવટ, સ્ત્રી૦ સાચાંપણું; સત્યતા.

સાચવણ-ણી, સ્ત્રી૦ સાચવવું—સમ્ભાળી રાખવું તે;જતન.

સાચવવું, ક્રિ૦ સ૦ તજવીજથી સમ્ભાળી રાખવું; જતન કરવું; ચોકસી—તપાસ રાખવી. ૨ બન્ધ કરવું (બારણું).

સાચાઈ, સ્ત્રી૦ સાચવટ.

સાચું, વિ૦ [સત્ય] જેવું હોય તેવું; ખરૂં; જૂઠું નહિ તે; અસલ પ્રમાણે હોય તેવું.—સાચો બોધ, સાચી વાત, સાચું બોલવું. ૨ પ્રમાણિક; ઈમાનદાર. ૩ વચની; આસ્થા—ભક્તિથી વળગી રૈનાર; વફાદાર. ન૦ સત્ય; સત્ય બોલવું તે. 'સાચાંનો બોલનાર ને માથાંનો વા-

સાચે, અ૦ ખરેખર; ખાતરી હોય તેવી રીતે. [ડનાર.'

સાજ, પુ૦ [સજ્જ] કોઈ કામને સારૂ તેને જરૂરનો એવો જે સામાન તે. ૨ શોભીતો સામાન; સણગાર. ૩ વસ્ત્રાભૂષણ.

સાજન, ન૦ [સાધુજન] પ્રતિષ્ઠિત ને સભ્ય ગૃહસ્થોનું મણ્ડળ જે વરઘોડામાં વરની આગળ ચાલેછે તે. ૨ સાજનું.

સાજનું, ન૦ ન્યાતના સર્વ લોકે એકાદો વિચાર કરવાને એકઠું મળવું તે; ન્યાત—પઞ્ચ મળવી તે.

સાજવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘસીને સાફ કરવું; માજવું. (વાસણ).

સાજસરઞ્જામ, પુ૦ [ફા૦] સામાન; શોભીતી સામગ્રી.

સાજિન્દા, પુ૦ [ફા૦] નાચનારની પછવાડે જે વગાડનારો તે; ગાનારની સાથે જે વગાડનાર તે.

સાજીખાર, પુ૦ [સર્જિકાક્ષાર] એક જાતનો નદીકાંઠે થતો ખાર. ૨ ગાળવાના અને ઓસડનાં કામમાં આવેછે.

સાજું, વિ૦ ભાંગેલું—ફાટેલું નહિ તેવું (વાસણ કપડું વગેરે). ૨ માંદું—આજારી નહિ તેવું; નિરોગી; તનદુરસ્ત (માણસ વગેરે).

સાજું સમું, વિ૦ સાજું; નિરોગી સ્થિતિવાળું. તે સાજો સમો હતો ને એકાએક મરીગયો.

સાજોગ, વિ૦ એ શબ્દ સાઉકારો હુંડીને લગાડે છે. હુંડીનાં નાણાં જેને મળવાનાં હોય તેની તરફથી કોઈપણ સાઉજન ઓળખ આપી લઈ આવે તે. નામજોગ હુંડીમાં જેને હુંડીનાં નાણાં લેવાનાં તેણે જાતે જઈને લેઈ આવવાં.

સાટ, સ્ત્રી૦ બરડાનું હાડકું; કરોડ; જેથી વાંસાના બે ભાગ દેખાય છે તે ખાડો.

સાટકો, પુ૦ ચાબક લાકડી વગેરેનો જે સપાટો તે.

સાટમાર, પુ૦ સાટમારીની રમતમાં જે મલ, હાથીને ભાલા ખુંચાડે છે તે.

સાટમારી, સ્ત્રી૦ હાથી અને મલ વગેરેની લડાઈ.

સાટાંતેખળાં, સાટાં ને તેખળાં.

સાટી, સ્ત્રી૦ અસવારીની ગાડીનો ધોરિયાને લગતો ઉપરનો ભાગ—અવયવ જેમાં માણસો બેસે છે તે—ગાડીની સાટી બહુ નાની છે.

સાટીન, સ્ત્રી૦ રેશમી લુગડું.

સાટું, ન૦ માલને બદલે રૂપિયા નહિ પણ બીજો માલ આપવો એવો જે ધન્ધો તે. ૨ જેને કન્યા આપવી તેના વળાની પાછી લેવી તે. ૩ ભાંજગડ કરી વેચાતું આપવા લેવાના માલની જે કિમ્મત નક્કી કરવી તે. ૪ બદલો. **સાટાખત** એટલે સાટું કરવાની કબુલાતનો

સાટે, અ૦ બદલે; અવેજમાં. [લેખ.

સાટો, પુ૦ ઘીમાં કોસણેલો ચોખાનો લોટ જે ખાજાંની કણકમાં મેળવવામાં આવે છે તે. ૨ મોટાં—ભારબરદારી ગાડાંનો જેમાં માલ ભરાય છે તે અવયવ. ૩ ઘોયલું ઘી, પુરી વગેરેની કણકમાં ઘાલવામાં આવે છે તે.

સાઠ, વિ૦ [ષષ્ટિ] પચાસ ને દશ; ૬૦.

સાઠી, સ્ત્રી૦ સાઠ દિવસમાં તૈયારથતી એક જાતની જુવાર. ૨ સાઠ વરસની ઉમર; ઘડપણ. 'આવી સાઠી ને બુદ્ધિ

સાડત્રીસ, વિ૦ તીસ ને સાત; ૩૭. [નાઠી.'

સાડલો, સાલ્લો (બૈરાંનું લુગડું).

સાડા, વિ૦ [સાર્દ્ધ] અડધા સાથે હોય તે (સઙ્ખ્યા). સાડાસાત એટલે સાત ને અડધો.

સાડી, સ્ત્રી૦ [શાટ] બૈરાંને પેરવાનું રેશમી લુગડું.

સાડુ—(સાઢુ), પુ૦ વહુની બેનનો વર. 'સગપણમાં સાડુ ને જમણમાં લાડુ' એવી કેહેવત છે.

સાણકું, ન૦ ઠીબ–તાવડી જેવું એક તરેહનું માટીનું ઠામ, જેમાં ભિખારી જમે છે. સાણકું લઈને માગી ખા.

સાણપણ, ન૦ ડાપણ; ડાહ્યાઈ.

સાણસી, સાંડસી.

સાણસો, પું૦ દેવતા લેવાનો ચીપીયો. ૨ મોટી સાંડસી.

સાણું, ન૦ [સ્વપ્ન] ઊંઘમાં જે ઉડતા પણ ઉપરાઉપરી વિચાર થયાં કરે તે; ઊંઘમાં જે બનાવ બનતા નજરે દેખાતા ખરા જેવા જણાય તે. ૨ મિથ્યા માત્ર ભાસે–ખરેખરૂં નહિ તે.

સાણું, ન૦ કોઠીનાં તળિયાંથી થોડુંક ઊંચું જે ગોળ બાકું તે (ડાંગેર વગેરે કાડવાને).

સાણું, વિ૦ ડાહ્યું; વિવેકી. ૨ અકલમન્દ; સમજુક. ૩ ઠરેલ ચતુર; પાકું.

સાત, વિ૦ [સપ્ત] દસમાં ત્રણ ઓછા; ૭.

સાતડેસાત, અ૦ કંઈજ નહિ; મીંડું. ૨ એ શબ્દ સાતનો અંક જણાવે છે. સાતડેસાત કાડ, એમ કેવાય છે.

સાતપટ્ટી, સ્ત્રી૦ સાત પટ–ફાંટા હોય તેવી ખાડી.

સાતપડી, વિ૦ સાત પડ હોય તે (રોટલી).

સાતપડો, પું૦ પગતળિયે તથા હથેલીમાં થતું એક જાતનું ગોડ જેવું દરદ તે.

સાતમ-તેમ, સ્ત્રી૦ [સપ્તમી] પખવાડિયાંનો સાતમો દાડો.

સાતરા, વિ૦ સણગારી તૈયાર કરેલાં એવા–'પછી રામ કૃષ્ણ કીધા સાતરા' (પ્રેમાનંદ).

સાતવો, સાતુ.

સાતા, સ્ત્રી૦ [શાતં-સાતં–સુખ અથવા શાન્તિ] આરામ; કરાર; સન્તોષ; નિરાંત. સાતા વળવી. સુખસાતા પણ બોલાય છે.

સાતુ, પું૦ [સક્તુ] સેકેલાં અનાજનો જે લોટ તે; સાંતવો.

સાત્વિક, વિ૦ [સં૦] સત્વગુણવાળું; વિવેકનું પ્રાધાન્ય છે જેમાં–જેનામાં તેવું–તે.

સાત્વિકભાવ, પું૦ [સં૦] (રસશાસ્ત્રમાં) એકાદા બનાવથી શરીર ઉપર જે અસર થયલી દેખાય તે. એ આઠ છે–સ્તમ્ભ, સ્વેદ, કમ્પ, રોમાંચ (રૂવાં ઊભાં થવાં તે), વૈવર્ણ્ય (મોનો રઙ્ગ બદલાઈ જવો તે), સ્વરભઙ્ગ (તોતલું બોલાય તે), અશ્રુપાત ને પ્રલય (મૂર્છા).

સાથ, પું૦ સઙ્ગાથ; વાટે ચાલતાં જે બીજાં માણસો જોડે થાય તે. [વેચનારો.

સાથરિયો, પું૦ ગમે તે ઠેકાણે બેસીને પરચુરણ સામાન

સાથરી, સ્ત્રી૦ નદી કાંઠે બ્રાહ્મણ કામડાંના તાટાં ઉપર જે લુગડું પાથરી તે ઉપર જે બીજો સામાન મુકે છે તે.

સાથરો, પું૦ સુવાને સારૂ ઘાસની જે પથારી તે. ૨ મરવા પડેલાં માણસને જેટલી જે અબોટ દિધેલી ભોંય ઉપર અથવા દર્ભની સાદડી ઉપર સુવાડવામાં આવે છે તે.

સાથળ, સ્ત્રી૦ જાંઘ.

સાથિયો, પું૦ [સ્વસ્તીક] દેવની આગળ અથવા ઘર આંગણે કળોઠી ચૂના–ચોખાના લોટના વગેરેના જે ચિત્રામણ સાદાં અથવા રઙ્ગ પુરેલાં કાડવામાં આવે છે તે. વાંકસાથિયો તે કઙ્કુનોજ હોય છે. જે બેરાંઓને લખીને સહી કરતાં નથી આવડતું તેઓ ખત દસ્તાવેજ વગેરેમાં મતાંની લીટી પાસે સાથિયાનું ચિન્હ કરે છે. સોવાસણો સાથિયો કરે છે ને વિધવા મીંડું કાડે છે.

સાથી, વિ૦ જોડે રેનાર; સંઘાતમાં હોય તે. ૨ જોડે રઈ મળીને કામ કરનાર; જોડિયો; મદદગાર. અ૦ શાકારથી? સાથી જે એટલે કારણ કે.

સાથી, પું૦ સારથી; ગાડીવાન. ૨ ખેડને વાસ્તે રાખેલો નોકર; હાળી.

સાથે, અ૦ જોડે; સઙ્ઘાતે; સોબતી હોય તેવી રીતે.

સાદ, પું૦ [શબ્દ] અવાજ; ઘાંટો. ૨ મોટો અવાજ; બૂમ. સાદ કરવો એટલે બુમ પાડી બોલાવવું; હાંક મારવી. સાદ કાડવો એટલે મોટો અવાજ કરવો.

સાદડખરચ, પું૦ સાધુ ફકીર વગેરેને ગામની તરફથી ધર્માદા આપવા સારૂ સરકારથી ટલાટીને જે નાણું મળે છે તે.

સાદડી, સ્ત્રી૦ ખજુરીના છુટિયાં અથવા ઘાસ ગુંથીને બનાવેલું બેસવા સુવાનું જે બિછાનું તે; ચટાઈ.

સાદડો, પું૦ એ નામનું એક ઝાડ.

સાદર, સ્ત્રી૦ લાણ; લાવો. ૨ અધરણીરાતના કોડ; તેની જે ઈચ્છા પૂરી પાડવી જોઈયે તે. અથવા. તેની ઈચ્છાની સામગ્રી "મહેતે વગાડ્યો સઙ્ખ સાદર પોહોતી છે." (મામેરૂં) 'કેહે તુને સાદર નારંગાં પીળાં' "એક હુને સાદર સડકલી સાલે, મારે રે મંદિરે બાળ ના માહાલે;" "તમારી માડીયે શી શી સાદર પૂરી રે" (ના૦ સ્ત્રી૦ગી૦)

સાદાઈ, સ્ત્રી૦ સાદાંપણું.

સાદું, વિ૦ [ફા૦] કુદરતી; કૃત્રિમ નહિ તે; ભભકા વગરનું. ૨ મીઠાઈ ને તોફા મસાલા વગરનું (ખાવાનું). ૩ જેને લુગડાં વગેરેનો ઠાઠ ન ગમતો હોય ને જે સુધા સ્વભાવનું હોય તે (માણસ).

સાધક, વિ૦ [સં૦] કાર્ય સાધનાર. ૨ જન–દેવ–ભૂત ઈત્યાદિને સ્વાધિન કરનાર. ૩ ભક્ત. ૪ ખટપટ કરનારો સહાય; મદદગાર. સિદ્ધ ને સાધક કેવાય છે.

સાધન, ન૦ [સં૦] જેથી કંઈ સધાય તે; કોઈ કામ પાર કરવામાં જેની જરૂર પડતી એવાં જે ઓજાર, હથિયાર, પદાર્થો, ઉપાય, માણસ વગેરે તે. ૨ ઈશ્વર પ્રાપ્તિ–કૃપાને અર્થે જે જપ, તપ, દાન, ઈન્દ્રિયદમન ઇ૦ અવશ્યક તે.

સાધનચતુષ્ટય, ન૦ [સં૦] મોક્ષનાં જે ચાર સાધન તે–વસ્તુવિવેક, વૈરાગ્ય, શમાદિષટ્કસમ્પત્તિ (શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, સમાધાન અને શ્રદ્ધા) અને મુમુક્ષુત્વ.

સાધના, સ્ત્રી૦ [સં૦] કોઈ કાર્ય સમ્પાદવાને જે ઉપાય-શ્રમ-ક્રિયા કરવી તે. ૨ જપ તપ હોમ ઈત્યાદિકથી દેવતા ભૂત ઈ૦ને સાધી લેવા તે.

સાધવું, ક્રિ૦ સ૦ ધારયું કામ કરી-ફાડી લેવું અથવા એને માટે ઉદ્યોગ કરવો; મતલબ પાર પાડવી. ૨ વશ કરવું; હાથમાં લેવું (માણસને કોઈ કામને સારૂ). ૩ દેવતા ભૂત ઈ૦ને વશ કરવાં અથવા વશ કરવાને જપ હોમ બળિદાન ઈ૦ કર્મ કરવાં. ૪ શબ્દનું સિદ્ધ રૂપ કિયા ક્રિયા ફેરફારથી થયું તે બતાવવું.

સાધારણ, વિ૦ [સં૦] ઘણાંને લાગુ પડતું-ઘણી વાર જોવામાં આવતું હોય તેવું (કંઈ). ૨ ઘણું સારૂં ન હોય તેમ નરસું પણ ન હોય તેવું; મધ્યમ; વચલાવાંધાનું; સામાન્ય .

સાધારણધર્મ, પુ૦ [સં૦] ઘણાને લાગુ પડતો હોય તેવો ધર્મ. સરખા ગુણ-સ્વભાવ ઈ૦.

સાધારણપક્ષ, પુ૦ મધ્યમ પક્ષ; વચલી પઙ્ક્તિનું; વચલું.

સાધિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] સધાઈને થયલું; સાધીને સિદ્ધ કરેલું (શબ્દનું રૂપ); સ્વતઃસિદ્ધ નહિ પણ બીજાની સહાયતાથી ઘડાયો હોય તેવો (શબ્દ). સિદ્ધ ને સાધિત એવા શબ્દ છે (વ્યાકરણમાં). ૨ પારપાડેલું; બર આણેલું; સિદ્ધિને પોંચાડેલું.

સાધુ, વિ૦ [સં૦] ઈન્દ્રિય વશ કરી ઈશ્વરના ધ્યાનમાં રેનાર; ભક્ત; જોગી; જ્ઞાની. ૨ બાવો; વેરાગી; મુંડિયો. ૩ સત્યવાદી; ધર્મી; ઉજળો પ્રમાણિક ગૃહસ્થ. (માણસ). ૪. શુદ્ધ; નિર્મળ (વૃત્તિ, રચના, અન્તઃકરણ ઈ૦).

સાધુસન્ત, પુ૦ [સં૦] ભક્તજન અને જ્ઞાની પુરુષો.

સાધ્ય, વિ૦ [સં૦] સાધી શકાય તેવું; વશ-તાબે કરાય તેવું; પાર પાડીશકાય તેવું; બની શકે તેવું. [સતી.

સાધ્વી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સાધુ વૃત્તિ વાળી સ્ત્રી; પતિવ્રતા;

સાન, સ્ત્રી૦ વિવેકની સમજ; ડાપણ. 'સોળે સાન ને વીસે વાન.' સાન આવવી. ૨ જુક્તીથી ગોઠવેલી જે સુન્દર તરેહ-છુટા તે. પાઘડી મુકવાની સાન. ૩ ગીરો-ઘરેણે મુકવું તે; અવેજ; સાટે મુકેલું તે. તેણે પોતાનું ઘર સાનમાં મુક્યું છે. ૪ સમસ્યા; ઈસારત; સઙ્કેત. સાનમાં સમજાવવું. સાનસોગત-ફેલાઈ.

સાનક, સ્ત્રી૦ ઠીકરાંની તાસક.

સાનન્દાશ્ચર્ય, પુ૦ [સં૦] આનન્દની સાથે જે આશ્ચર્ય તે.

સાની, સ્ત્રી૦ ઘાણીમાં પિલાયલા તલનો તેલ ચૂતાં જે ભૂકો તે. ૨ ખાજાં તળીકાડતાં તેનો જે ખરીપડેલો ભૂકો કડાઈમાં રે તે. [પડતું.

સાનુકૂળ, વિ૦ [સં૦] સહાય કરે તેવું; મદદગાર; અનુકૂળ-

સાનુસ્વાર, વિ૦ [સં૦] અનુસ્વાર સહિત હોય તે (વર્ણ).

સાન્ત્વન, ન૦ [સં૦] ક્રોધ શોકથી ગભરાયલાને શાન્ત-ધીરૂં પાડવું તે. ૨ જોસ્સા નરમ પાડવા તે.

સાન્નિધ્ય, ન૦ [સં૦] સમક્ષ તે; નજર આગળ તે. ૨ નજીક; પાસે; પડોસે.

સાપ, પુ૦ [સર્પ] પગ બાર ન દેખાતાં જમીનસાથે ઘસડાઈને વાંકુંચુંકું ચાલતું દોરી જેવું એક લામ્બું પ્રાણી, એની ઘણી જાત છે. એમાના કેટલએક દંશ દેછે જેથી દંશ લેનારને ઝેર ચડે છે. એની જાતિસ્વભાવે લૂણહરામ ખારીલું પ્રાણી કેવાય છે ને તે ઉપરથી તેવાં માણસને સાપની ઉપમાં આપવામાં આવે છે. દૂધ પાઈ સાપ ઉછેરવો. સાપણ-સાપેણ એટલે સાપની માદા. સાપની કાંચળી એટલે સાપ પોતાની જે જીર્ણ ચામડીની ખોલ ઉતારી નાંખેછે તે.

સાપબામણી, સ્ત્રી૦ નાના સાપની એક જાત-એને મોડે સપેત ટપકાં, પુંછડી રાતી અને શરીરનો રંગ કાળો હોય છે. એ સાપની માસી પણ કેવાય છે.

સાપેણ, સ્ત્રી૦ [સર્પિણી] સાપની માદા. ૨ ઢોર મનુષ્યના શરીરના એકાદા ભાગ ઉપર સાપના આકારનું જન્મથી જે ચિન્હ તે. સાપેણવાળું પ્રાણી નેસિયું ગણાયછે.

સાપોલિયું, ન૦ સાપનું બચ્ચું; નાનો સાપ.

સાફ, વિ૦ [ફા૦] કચરા મેલ વગરનું; સ્વચ્છ. ૨ અહીં તહીં વેરાતું પડેલું નહિ પણ બધું ઠીકઠાક ને દુરસ્ત કરેલું તેવું; ચોખ્ખું. ૩ ઉંચું નીચું નહિ પણ સપાટ હોય તેવું. ૪ ઊંડા અર્થવાળું; વાંકામાં અથવા સન્દેહવાળું નહિ પણ સરળ-સ્પષ્ટ હોય તેવું (બોલવું). ૫ ડાઘ-ખારફીનાવાળું નહિ પણ શુદ્ધ-નિર્મળ-ખરૂં હોય તેવું (દીલ). ૬ ઝાંખું-આંધળુંધુંધળું નહિ પણ જેવું હોય તેવુંજ. તેની આંખે સાફ દેખાતું નથી. અ૦ તદન; ઘસીને; બીલકુલ. તેણે સાફ ના કુઈ. સાફસુફ એટલે અહિં તહિંથી વાળી-ઝારી સાફ કરવું તે. ૨ પાસે કંઈ ન હોય તેવી હાલતમાં.

સાફી, સ્ત્રી૦ ભાંગ છુણવાનો લુગડાંનો કકડો. ૨ લુગડાંનો જે કકડો ભીનો કરી ચલમ ફુંકતી વખત તેને વળગાડી કાંણા આગળ રાખવામાં આવે છે તે. ૩ પતરાજ; બડાઈ. તે સાફી બહુ મારે છે.

સાબર, ન૦ [શમ્બર-સમ્બર] એક જાતનું મોટાં સિંગડાં વાળું ચોપગું જાનવર-એ વગડાનો લીલો સુકો ચારો ખાય છે, એનાં સિંગડાં જરા વાંકાં ને વચમાં વચમાં બીજી શાખાઓ હોય તેવાં હોય છે, એની દોડ બહુ છે.

સાબરસિંગડું-ગું, ન૦ સાબરનું સિંગડું. એ ઘસીને દરદ ઉપર ચોપડવામાં આવે છે.

સાબરી, સ્ત્રી૦ સાબરની માદા. વિ૦ એ નામથી ઓળખાતા કેટલા એક મન્ત્ર છે. શબર નામના પાડી મ્લેચ્છજાતિ લોક, જેને જાદુ મન્ત્ર ઘણા આવડે છે. એની સ્ત્રી તે સાબરી ને એનું રૂપ પાર્વતીયે લીધું હતું.

સાબલિયો, પુ૰ ઘણા આછા કુમાસનું, જાડા દોરાનું, માછીની જાળ જેવું ધોળું કપડું-એ મરીગયલાં માણસની પાછળ બ્રાહ્મણને આપવામાં આવે છે; સાવલિયું. (સાવલિયાંના પોતિયાં).

સાબિત. શાબિત.

સાબુ, પુ૰ [આ૰] ચિકાસ મેલ કાઢવાના કામમાં આવતો એક પદાર્થ.

સાબુગોળો, પુ૰ ખાવાનો ખાંડનો પદાર્થ. ૨ શરીર ભરચું ને લીસુંલબરક હોય તેવું (માણસ).

સાબુચોખા, પુ૰ વાંસિયા ચોખા જે દૂધ-પાણીની રાબડીમાં ઉકાળી માંદાંને આપવામાં આવે છે તે.

સાબેલો, પુ૰ વરઘોડામાં વરની આગળ રૈનારાં ઘોડે અથવા ચારઠમાં અથવા હાથી ઉપર બેઠેલાં જે છોકરાંઓ તેમાંનું એકેકું.

સામ, પુ૰ [સં૰] ચાર વેદમાંનો તીજો. સામવેદી-સામ વેદ ભણેલો તે. ન૰ એ વેદમાં જે અવાન્તર ખંડ છે તેમાંનો એકેક.

સામ, પુ૰ [સં૰] શત્રુ જિતવાના ચાર ઉપાયમાંનો એક; મીઠું મીઠું બોલી જાુકતીથી સમજાવવું તે. બીજા ઉપાય દાન, દણ્ડ ને ભેદ છે.

સામ, પુ૰ [સ્વામી] પતિ; પ્રભુ (કવિતામાં).

સામ, સ્ત્રી૰ સાંબેલાંની તળેનો લોડાંનો વીટો, જે ખાંડણિયાંમાંના અનાજને ખાંડે છે તે.

સામગ્રી, સ્ત્રી૰ [સં૰] એકાદી વસ્તુ ઘડવામાં અથવા એકાદું કામ કરવામાં જે ઓજાર હથિયાર ચીજ સામાન વગેરે જોઈયે તે; સાહિત્ય; સાધન.

સામટું, અ૰ એકીવારે; બધું સાથે.

સામત-દ, પુ૰ [સામન્ત] ખણ્ડણી આપતો દેશી-પરદેશી રાજા; મણ્ડળીક. ૨ મહાશૂર યોદ્ધો (માથું ગયા પછી જેનું ધડ લડે તેવો).

સામન્ત, પુ૰ [સં૰] સામત. વિ૰ પાસેનું; પડોશનું.

સામર, ન૰ એક જાતનું ઝાડ.

સામરથ, સામર્થ્ય.

સામર્થ્ય, ન૰ [સં૰] બળ; જોર; શક્તિ. સામર્થ્યવાન્-સામર્થ્યવાળું.

સામસામાં-મું; અ૰ એક બીજાની વિરુદ્ધમાં હોય તેવું. ૨ એકની નજર બીજા તરફ ને બીજાની નજર પેલાની તરફ હોય તેવી રીતે.

સામળું, વિ૰ [શ્યામ] કાળાસ પડતા રઙ્ગનું; ઘઊંવરણાથી કાળું. સામળિયો-સામળો એટલે કૃષ્ણ-પાણીથી ભરેલી વાદળીનાં વરણનો.

સામાદસક્ત, પુ૰ અઙ્ગઉધાર રૂપિયા લઈ અથવા માલ લઈ તે બાબતનું, લેનાર સામા ધણીને જે લખાણ લખી આપે તે; ચિઠ્ઠી.

સામાન, પુ૰ [ફા૰] કોઈ કામને સારૂ જરૂરના જે ઓજાર, ચીજ, સઞ્ચા વગેરે તે; સામગ્રી; સાહિત્ય. ૨ ઘરનો રાચ વાસણકુસણ વગેરે; જે ચીજોથી મિલકત થાયછે તે; માલ; સામાન સરઞ્જામ કેવાયછે. ૩ કોઈની રાખેલી અથવા જેના ઉપર ઈશકની નજરે જોયું હોય તે સ્ત્રી. (વિષયી પુરુષોમાં).

સામાન્યનામ, ન૰ જાતિમાંના સર્વનો બોધ કરે તેવું નામ-વિશેષનામથી ઉલટું. (વ્યાકરણ).

સામાન્યા, સ્ત્રી૰ [સં૰] વેશ્યા; ગુણિકા; રામજની. (રસશાસ્ત્રમાં).

સામાપાંચેમ, સ્ત્રી૰ ભાદરવાસુદ પાંચેમ; ઋષિ પાંચેમ.

સામાવાળો, વિ૰ સામેની બાજુનો. ૨ શત્રુ; દુશ્મન.

સામાસામી, અ૰ સામ સામાં.

સામી, સ્વામી.

સામીલ, વિ૰ [ફા૰] એકાદું કામ કરવામાં સાથે-મેળેલું હોય તે જન; મિલાપી. ૨ સોબતી; ભાગીદાર.

સામું-માં-મે, અ૰ [સમ્મુખ] ઉલટી પણ સીધીજ દિશાએ હોય તેવું. નવલનું ઘર કેવળના ઘરની સામું છે; પેલાં ઘરની સામેથી જજે. ૨ એક જણ બીજાની તરફ જોતું હોય તેમ; નજર આગળ. તે મારી સામાં ઉભો છે. ૩ મર્યાદા મુકીને ધુરકતું હોય તેમ; આજ્ઞા ઉલ્લંગીને. સામું ન બોલ.

સામું, વિ૰ ઉલટા વિચારનું; બીજા પક્ષનું; શત્રુરૂપ.

સામુદ્રધુની, સ્ત્રી૰ મોટા સમુદ્રને જોડનારી જે ખાડી તે.

સામુદ્રિક, ન૰ [સં૰] માણસનો હાથ અથવા શરીરનો બીજો કોઈ અવયવ, એ ઉપર જે રેખાદિ ચિન્હ તે જોઈને નસીબમાં લખેલું કેવાની જે વિદ્યા તે.

સામે, અ૰ ઉલટા પક્ષમાં; દુશ્મનતરીકે; બેઅદબ. સામું [શબ્દ જોવો.

સામેલ, [ફા૰] સામીલ.

સામેલ, સ્ત્રી૰ ગાડાંની ધર-ઝુંસરીને બંને છેડે ઘાલવાની જે ખિલી તેમાંની એકેકી; સાંબેલ.

સામેલું, સાંબેલું.

સામો, પુ૰ ખેડચાવના એનીમેળે થયલું એક જાતનું [ખડધાન.

સામોપચાર, પુ૰ સામ ઉપાય.

સામ્પ્રત, અ૰ [સામ્પ્રતમ્] આધુનિક; હમણાના ચાલતા કાળમાં; આ વખતમાં.

સામ્બ, પુ૰ [સં૰] અમ્બા સહવર્ત્તમાન જે શિવ-મહા[દેવ તે.

સામ્ય, ન૰ [સં૰] સરખાપણું; મળતાપણું; સાદૃશ્ય.

સાયંસન્ધ્યા, સ્ત્રી૰ [સં૰] સૂર્યાસ્ત સમયે બ્રાહ્મણે જે સન્ધ્યા કરવી-બાંધવી તે.

સાયક, ન૰ [સં૰] બાણ. ૨ ખડ્ગ.

સાયઙ્કાળ, પુ૰ સમીસાંજ; સન્ધ્યાકાળ (સાયમ્-સાંજ).

સાયર, ન૰ [આ૰] દારૂ તાડી વગેરેની ઉપજ અથવા તે ઉપર સરકારથી લેવામાં આવતો જે કર તે.

સાચર, પુ૦ [સાગર] સમુદ્ર; દરિયો.
સાચુજ્ય, વિ૦ સ્ત્રી૦ ચારમાંની ચોથી–છેલ્લી મુક્તિ–ઈશ્વરનામાં સમાઈજવું તે.
સાર, પુ૦ [સં૦] પદાર્થ માત્રમાં તત્વ–જીવરૂપ જે અંશ તે; સાર; સત્વ. ૨ મૂળ ઉદ્દેશ; મુખ્ય શિક્ષા; જરૂરની મતલબ. ૩ ફાયદાની વાત; લાભ.
સાર, વિ૦ સારું (કવિતામાં).
સારઙ્ગ, [સં૦] બપોરે ગાવાનો એક રાગ. ૨ સારઙ્ગી. ૩ હરણ. ૪ હાથી. ૫ સિંહ. ૬ હંસ. ૭ ચાતક. ૮ મોર. ૯ કોકિલ. ૧૦ વીંછુ. ૧૧ ભમરો. ૧૨ ફૂલ. ૧૩ કમળ. ૧૪ શઙ્ખ. ૧૫ ધનુષ. ૧૬ મેઘ. ૧૭ એક જાતનું વસ્ત્ર. ૧૮ કેશ. ૧૯ અનેક રઙ્ગ–ચિત્રવિચિત્ર તે. ૨૦ ચન્દન. ૨૧ કપૂર. ૨૨ સોનું. ૨૩ રત્ન. ૨૪ પૃથ્વી. ૨૫ રાત. ૨૬ પ્રકાશ. ૨૭ કામદેવ.
સારઙ્ગપાણિ, પુ૦ [સં૦] સારઙ્ગ ધનુષ્ય છે હાથમાં એવો જે વિષ્ણુ તે.
સારઙ્ગી, સ્ત્રી૦ [સારઙ્ગ] એક તરેહનું તારનું વાજું જે મોડાંનાં ગાયનની સાથે વગાડવામાં આવેછે તે.
સારડી, સ્ત્રી૦ વે–કાણું પાડવાનું સુથાર વગેરેનું ઓજાર.
સારણ, નદી વે તેવો કુવો. ૨ કુવામાંથી આણેલી નેર.
સારથી, પુ૦ [સારથિ] રથ હાંકનારો; ગાડીવાન.
સારમણ્ડળ, ન૦ એક તરેહનું તારનું વાજું–એમાં ૩૨ તાર હોય છે.
સારવા, સ્ત્રી૦ સારી જમીન.
સારવાન, પુ૦ [ફા૦] ઊંટ હાંકનારો.
સારવું, ક્રિ૦ સ૦ શ્રાદ્ધ કરવું. સરાધ સારવું પણ કેવાય છે. 'સરાધ સાર કે બાપ બતાવ' એટલે આડી વાત મુકીદઈ આમ કે તેમ, હા કે ના એક વાત નક્કી કે.
સારવું, ક્રિ૦ સ૦ દોરડીથી સારડી ફેરવી લાકડાંમાં વે પાડવો.
સારસ, ન૦ [સં૦] એક જાતનું પક્ષી–એ અનાજના ખેતરોમાં ને પાણીવાળી જગો ઉપર હોયછે. એ ને એની માદા ચરતાં ઉડતાં હંમેશ સાથેજ રેછે.
સારાંવાનાં, ન૦ સારૂં; શુભ; રૂડું.
સારાંશ, પુ૦ [સં૦] સારરૂપ અંશ–ભાગ–પ્રકરણ; તાત્પર્ય. ૨ જરૂરની મતલબ; ઈન્તેખાબ; સંક્ષેપ; ભાવાર્થ.
સારાસાર, પુ૦ સાર ને અસાર–સારૂં ને માઠું.
સારિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મેના પક્ષી.
સારીગમ, સ્ત્રી૦ સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની, એ સાત સ્વર. ૨ કોઈ રાગમાં એ સાતમાંના કોઈ સ્વર સુર વર્જ્ય ને કોઈમાં કોઈ સુર સ્વર વર્જ્ય માટે જે જે રાગને એ સાતમાંના જેટલાં જે ખપતાં હોય તેટલાં તે, તે તે રાગની ('સારીગમ') કેવાય છે.
સારીપેઠે, અ૦ શરીરે સુખાકારી હોય તેવી સ્થિતિમાં; તનદુરસ્ત. ૨ પુષ્કળ; ઘણુંજ. ૩ અંદર ઉતરીને; પુરતી રીતે. ૪ કાળજીથી; ધ્યાનથી.
સારીવા, સ્ત્રી૦ ઓષધી.
સારૂં, અ૦ ઠીક; વારૂ; હા; હો. હું તમારે માટે બે વાત તેને કહીશ કેમ? સારૂં કેજો. ૨ સારૂં વિશેષણના અર્થમાં પણ ક્રિયાવિશેષણ રૂપે વપરાય છે.
સારૂં, વિ૦ પસંદ પડે તેવું; શોભીતું; સુન્દર–તેના અક્ષર સારા નથી; તેનો ચેહેરો સારો નથી. ૨ ફાયદો કરે તેવું–તે કેછે તે વાત સારી છે, કબુલ રાખો. ૩ પાકું ટકે તેવું. તે લાકડું સારૂં છે. ૪ પ્રમાણિક; ઈમાનદાર; ભલું; સુધું–સારૂં માણસ. ૫ ઘટતું; જોઈયે તેવું. તે સારે વખતે આવી પોંચ્યો. ૬ સુખી; સુખદાયક–તે આજ કાલ સારી સ્થિતિમાં છે. ૭ લુટાવાનો ભો અથવા ચાલવામાં અડચણ ન હોય તેવો. સારે રસ્તે લઈજજે ભાઈ. ૮ બગડયા વનાનું; તેનીનેજ હાલતમાં–સરસીયાં વના અથાણું સારૂં રેવાનું નથી. ૯ સવાદ લાગે તેવું–દાડિમ સારૂં છે. ૧૦ પ્રજાનું હિત કરનાર. રાજા સારો છે. ૧૧ માયા રાખનાર; સઙ્કટમાં સહાય કરનાર. મારે થોડા સ્નેહીયો છે પણ તે સારા છે. ૧૨ સુઘડ. એની બોલવા ચાલવાની રીત સારી છે. ૧૩ મળતાવડું; ચિડિયું નહિ પણ શાન્ત. તેનો સ્વભાવ સારો છે. ૧૪ ભલું ઈચ્છનાર; ઉદાર. તેનું દિલ સારૂં છે. ૧૫ મધ્યમ પક્ષનું; સાધારણ; ચાલે તેવું–તે કામ જેવું જોઈયે તેવું સરસ તો નથી થયું પણ હવે સારૂં છે. નઠારૂં–ખરાબ હોય તેને દુરસ્ત–અઝેનું કરવું. ૨ રોગ કાડવો; આજારીને તનદુરસ્તી આપવી. ૩ ભલું–કલ્યાણ–રૂડું કરવું.
સારૂ, અ૦ વાસ્તે; કાજે; માટે. તેનેસારૂ દૂધ રાખજે.
સાર્થ, વિ૦ [સં૦] અર્થ સહિત.
સાર્થક, ન૦ [સાર્થક્ય] ઉદ્દેશ–અર્થ પાર પડ્યો હોય તે; કૃતાર્થ; પ્રમાણ–જીવ્યાનું સાર્થક કીધું.
સાલ, ન૦ એકાદા વેમાં અથવા ખુણામાં સજ્જડ બેસતો આવે તેવો લાકડાંનો જે છોલી તૈયાર કરેલો ભાગ–છેડો તે. સાલ કાડવું એટલે વેમાં બેસાડવાને લાકડાંનો ભાગ છોલી તૈયાર કરવો. ૨ નડતર; હરકત; દુઃખ દેતી વસ્તુ. 'સોકનું સાલ.'
સાલ, ન૦ [ફા૦] વરસ. ૨ વરસાણ. સાલ ગુદસ્ત–ગયું વરસ.
સાલગિરી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] જન્મ દિવસ; વરસગાંઠ.
સાલમ, પુ૦–સ્ત્રી૦ [આ૦] એક જાતના પુષ્ટીકારક કન્દ.–સાલમપાક–સાલમમાં તેજાનાની મેળવણ કરી બનાવેલો પાક.
સાલમિસરી, સ્ત્રી૦ સાલમ.
સાલવવું, ક્રિ૦ સ૦ સાલે સાલ મેળવવાં. [માં દુઃખ થવું.
સાલવું, ક્રિ૦ અ૦ દિલમાં ખુંચવું–લાગવું; સાંભરેથી હૈયા-
સાલસ, વિ૦ [આ૦] ભલું; સીધું. ૨ નિષ્કપટી; પ્રમાણિક. ૩ ધામધુમિયું–ગરબડિયું નહિ પણ ધીમું ને વિવેકી.
સાલસાઈ, સ્ત્રી૦ સાલસપણું; ભલમનસાઈ.

સાલિયા, પુ૦ ગાડાંના સાટાની બે બાજુના કઠેરા.
સાલિયાણ-ચું, ન૦ વરસે આટલું આપવું એવી જે ઠેરવેલી રકમ તે; વર્ષાણ.
સાલોક્ય, ન૦ સલોકતા. [કપડું.
સાલ્લો, પુ૦ બૈરાંને ઘરમાં પેરવાનું એક જાતનું સુતરઉ
સાવ, વિ૦ [સર્વ] સઘળું; બધું-તે જનસ સાવ સોનાની છે.
સાવક, શ્રાવક.
સાવકું, વિ૦ [સાપત્નીક] એક બાપથી પણ જૂદી જૂદી માથી પેદા થયલાં હોય તેવાં ભાંડુનો પરસ્પર જે સમ્બન્ધ તે; એક માના છોકરાં ને તેઓની બીજી માનો પરસ્પર જે સમ્બન્ધ તે પણ, સાવકું સગપણ, સાવકો ભાઈ, સાવકી બેન, સાવકી મા, સાવકાં છોકરાં. નાતરીયા ન્યાતમાં સાવકો બાપ પણ કેવાય છે. સાવકાંને ઓરમાન પણ કે છે. [હોશિયાર; સાવધ.
સાવચિત-ચેત, વિ૦ ચાર પાસ નિઘા રાખતું; જાગૃત;
સાવચેતી, સ્ત્રી૦ સાવચિત પણું; સાવધાન રેવું તે.
સાવજ, ન૦ [શ્વાપદ] એક જાતનું વગડાનું પશુ; વાઘ. ૨ (લાક્ષણિક) વિ૦ બૂબક; જડભરત; માથાકુટથી પણ ન શિખી-સમજી શકે તે.
સાવણ, શ્રાવણ શબ્દ જોવો.
સાવણણી, સાવરણી.
સાવધ, વિ૦ હોશિયાર; સાવચેત; જાગૃત.
સાવધાન, વિ૦ [સં૦] ધ્યાન-નિઘા-નજર રાખતું હોય તેવું; જાગૃત; હોશિયાર; ખબરદાર. ૨ ન૦ હસ્તમેલાપક-પાણિગ્રહણ થતી વેળા બોલાય છે.
સાવરણી, સ્ત્રી૦ ખજુરીના તરછુટીયાંની બાંધેલી જૂડી જે કચરો ફાડવાના કામમાં આવે છે તે.
સાવરણો, પુ૦ ફરાંઠી-વાંસની સળીયોની બાંધેલી જૂડી જે કચરો ફાડવાના ને ખાળ ધોવાના કામમાં આવે છે
સાવરિયું, ન૦ સાસરું. [તે.
સાવું, ક્રિ૦ સ૦ પકડવું; ઝાલવું; ધરવું. ૨ બાઝવું.
સાષ્ટાઙ્ગ, વિ૦ આઠ અઙ્ગ સાથે હોય તેવો (નમસ્કાર-પ્રણામ)-છાતી, માથું, આંખ, પાગ, ઘુટણ, હાથ એણે મનમાં ચિતીને ને મોડે બોલીને. એ શબ્દ નામ રૂપે પણ લાંબાંથઈને પગે પડવાને માટે એકલો (નમસ્કાર-પ્રણામસાથે જોડાયા વગર પણ) વપરાય છે.
સાસ, પુ૦ શ્વાસ. ૨ જીવ. 'સાસ તાંસૂધી આસ'.
સાસરવાસો, પુ૦ છોકરીને સાસરે વળાવતી વખત પિયરથી તેને પેરવાનાં લુગડાં થોડુંક નાણું આરસી કાંસકી વગેરે જે આપવામાં આવે છે તે (જેનું સાસરું પરગામ હોયછે અથવા જેને ઘણાદાડા સાસરે રેવાનું હોય તેને સાસરવાસો હોય છે). (સાસરે છોકરીને અડચણ ન પડે માટે માની તરફથી ખાનગી મદદદાખલ સાસરવાસાની રીત છે).
સાસરવેડ-લ, સ્ત્રી૦ સાસરાંના સમ્બન્ધી જન તે; સાસરાંના સગાં; શ્વશુરપક્ષ.
સાસરિયાં, વિ૦ સાસરાંના સગપણનાં (જન).
સાસરું, ન૦ સસરા સાસુનું ઘર. વહુને વરનું ઘર તે અને વરને વહુનું પિયર તે સાસરું.
સાસુ, સ્ત્રી૦ [શ્વશ્રૂ] વહુને વરની ને વરને વહુની જે મા તે (સમ્બન્ધમાં).
સાહ, સા-સાઉ.
સાહજન, સાજન.
સાહજિક, વિ૦ સહજ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવું. ૨ પોતાની મેળે થયલું; સ્વાભાવિક.
સાહજોગ, સાજોગ.
સાહસ, ન૦ [સં૦] જે કામ પારપાડવામાં પ્રાણની હાનિ થવાનો સંભવ હોય તેવું મોટું કામ કરવાને છાતી ચલાવવાનો જે જોસ્સો તે અથવા તેમાં ઝંપલાવું તે.-એ ઉચ્ચ સદ્ગુણ છે પણ એથી વિરલા જનજ યશસ્વી થાય છે માટે સાધારણ મનુષ્યનાં નીતિબોધમાં એ સદ્ગુણને નિન્દ્યો છે ને એ ઉપરથી એ શબ્દ અવિચાર તથા આકળાંપણાના અર્થમાં વપરાય છે.
સાહસિક, વિ૦ [સં૦] સાહસ કરનાર; હિંમતવાન; જોખમ ખેડનાર.
સાહાય, સ્ત્રી૦ [સાહાય્ય] પુષ્ટી; મદદ; કુમક. ૨ સાથી-જોડિયાપણું.
સાહાવું, સાવું.
સાહિત, સાહિત્ય.
સાહિત્ય, ન૦ [સં૦] સાધન; સામગ્રી; સામાન. ૨ કાવ્ય નાટકના રસ અલઙ્કારના જે લક્ષણ દૃષ્ટાંત ઈત્યાદિક તે. ૩ દાખલા અથવા બોધમાં પ્રસઙ્ગોપાત બોલતાં જે કવિતા રૂપ શ્લોક દોરા પદ વગેરે તે.
સાહી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] જે પ્રવાહીમાં કલમ બોળી કાગળ ઉપર લખાય છે તે; રુશનાઈ.
સાહીબી, સાહેબી.
સાહુ, સાઊ.
સાહુકાર, સાઊકાર.
સાહુડી, સ્ત્રી૦ [શલ્લકી-સલ્લકી] એક જાતનું સસલાં જેવું પશુ જેનું શરીર સાંસોળિયાંથી ઢઙ્કાયલું હોયછે.
સાહેત, અ૦ તેજ દરમિયાનમાં; તરતજ. એવો અર્થ રાખે છે. ઘડી-પલ સાહેત એટલે ઘડી-પલમાંજ; ઘડીલગીમાં.
સાહેબ, પુ૦ [આ૦] ધણી; ખાવન્દ; શેઠ. ૨ એ શબ્દ પદવીસૂચક નામ સાથે જોડાય છે. રાજાસાહેબ, સુબેદારસાહેબ વગેરે.
સાહેબી, સ્ત્રી૦ સાહેબપણું; વિશેષે કરીને પદવીના ઠાઠમાઠનો જે ભોગવટો તે; શ્રીમન્તાઈનો લાવો.

સાહેલી, સાઍલી.
સાહ્ય, સ્ત્રી૦ [સં૦] મદદ; પુષ્ટી; કુમક. **વિ૦** મદદગાર.
સાહ્યતા, સ્ત્રી૦ મદદ.
સાળ, ન૦-સ્ત્રી૦ જે ઉપર કપડાં વણાય છે તે સાધન-યન્ત્ર.
સાળવી, પુ૦ કપડાં વણનાર.
સાળિયું, ન૦ સાળ-ડાંગર.
સાળી, સ્ત્રી૦ [શ્યાલિકા] વહુની બેન.
સાળું, વિ૦ હરકોઈ વસ્તુ વિષે લાડમાં અથવા હલકા તુચ્છકારમાં બોલવાની સુરતના લોકને આંચણી છે તે બતાવેછે. તે સાળું કેવું હશે-સાળા માકણ બહુ દુઃખ દેછે.
સાળુ, પુ૦ બૈરાંને પેરવાનું રંગેલું ઝીણું કપડું.
સાળો, પુ૦ [શ્યાલ-શ્યાલક] વહુનો ભાઈ.
સિંગડી, શિંગડી. સિંગડું,-શિંગડું.
સિંગારા, એક જાતનાં માછલાં.
સિંગોડું, શિંગોડું.
સિંચવું, ક્રિ૦ સ૦ [સિઞ્ચન] પાણી છાંટવું-રેડવું. ૨ [સઞ્ચયન] એકપર એક એમ ગોઠવવું.
સિંહ, પુ૦ [સં૦] એકદમ તરાપ મારી ફાડી ખાનારાં ચોપગાંમાં જે સહુથી જોરાવર ને વિકરાળ જાત તે. મોટામાં મોટો સિંહ આઠ નવ ફુટ લામ્બો હોય છે. નરને મોટું માથું અને તે ઉપર ગુચ્છળાં વળેલા લામ્બા ને પિળાસ પડતા નિમાળા હોય છે. કદે દેખાવે તે સઘળાં પશુમાં રાજા હોય તેવું ઉચ્ચપણું બતાવે છે. તેનું ચાલવું પ્રૌઢ છુટાનું ને તેની ગર્જના ભયંકર છે. ૨ **સ્ત્રી૦** એ નામની મેષથી ગણતાં પાંચમી રાશિ. ૩ સિંહ જેવા જે પરાક્રમી પુરુષ તે. **વિ૦** ૪ મુખ્ય; સહુથી મોટું.
સિંહકટી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સિંહના જેવી પાતળી કમરની સ્ત્રી.
સિંહણ, સ્ત્રી૦ સિંહની માદા.
સિંહસ્થ, પુ૦ [સં૦] સિંહરાશિનો બૃહસ્પતી. એ યોગ બાર વરસે આવે છે ને તેમાં જનોઈ વિવાહના કાર્ય કરવાનો નિષેધ છે. એ યોગમાં ગોદાવરીની જાતરા આવે છે.
સિંહાવલોકી, વિ૦ સિંહ જેમ પોતાની સાવચેતીમાં પાછળ પણ જોતો જાય છે તેવી રીતનું (કવન)-પેલાં ચરણના જે છેલ્લા અક્ષર તેથીજ પાછું બીજું ચરણ મંડાય એવો શ્લોક.
સિંહાસન, ન૦ [સં૦] રાજાને બેસવાનું આસન (જેની બાજુએ સુના આરસપાણ ઈ૦ના સિંહની મૂર્તિયો [જડેલી); રાજગાદી.
સિકઞ્ચો-જો, સાંચો.
સિકતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રેતી; પણો.
સિકન્દર, વિ૦ [આ૦ આસકાન્દર] ફતેહમન્દ; જયકારી. તેનો દાડો સિકન્દર છે એટલે ચડતો-આબાદીનો છે. ૨ સિકન્દર બાદશાહ.
સિકલ, સ્ત્રી૦ [આ૦] કાટ ચડેલાં હથિયારને પાછાં ઘસી સાફ ચકચકિત કરવાનું જે કામ તે. સિકલ કરવી-થવી. ૨ ચેહેરો; મુખ.
સિકલીગર, પુ૦ સિકલ (૧લા અર્થમાં) કરનારો.
સિકારવું, ક્રિ૦ સ૦ [સ્વીકારવું] કબૂલ રાખવું. હુંડી સિકારવી એટલે હુંડી કબૂલ રાખી તેના નાણાં આપવાં.
સિક્કાદાર, વિ૦ સારા ચેહેરાવાળી (બઈરી).
સિક્કાબન્ધ, વિ૦ કોથળી બાંધી ઉપર સિક્કો કરેલો હોય તેવું; અનામત; વાપરવામાં ન આણેલું એવું.
સિક્કેકટાર, સ્ત્રી૦ રાજાની કટાર રૂપી જે તેનો સિક્કો તે. -રાજા પોતાની સમ્મતિમાં પોતાની કટારની છાપ મારે તે.
સિક્કો, પુ૦ [આ૦] છાપ-મોહોરવાળું નાણું.-ભરૂચી-સુરતી-કમ્પની સિક્કો. ૨ રાજાના નામ ચિન્હની છાપત, જે તેની સહીને ઠેકાણે વપરાય છે; સરકારી મોહોર. ૩ ચેહેરો; મોડાંનો ઘાટ. ૪ છાપ; ફતેહની નિશાની; ડંકો.
સિચાણો, પુ૦ [શ્યેન] એક જાતનો શિકારી પક્ષી; બાજ.
સિજવું-ઝવું, ક્રિ૦ સ૦ બફાવું; ચડવું; રન્ધાવું. ૨ પાર પડવું; સિદ્ધ-નક્કી થવું. કામ સીઝ્યું-સીધ્યું.
સિટ્ટી, સ્ત્રી૦ સીસોડી. ૨ ગાંજો પીવો તે.
સિતળ, વિ૦ શીતળ.
સિતળા, શીતળા.
સિતાફળ, ન૦ એક જાતનું ફળ-કારતક માગસરમાં આવે છે; અનુચ-છુ. **સિતાફળી**-સિતાફળનું ઝાડ; અનુ-[ચડી-છુડી.
સિતાર, સતાર.
સિતારો, પુ૦ [ફા૦] ગ્રહ; તારો. ૨ નસીબ; યોગ.
સિત્તેર, વિ૦ સાઠ ને દશ; ૭૦.
સિત્તોત્તેર, વિ૦ સિત્તેર ને સાત; ૭૭.
સિધવો, પુ૦ ગાડાંની પછવાડે ટેકણ મુકવાનું જે લાકડું તે.
સિધારવું-ધું, ક્રિ૦ સ૦ જવું; દૂર પધારવું.
સિધી, પુ૦ [આ૦] હબસી.
સિદ્ધ, વિ૦ [સં૦] નક્કી; પાર પડેલું. શકુન તો સારા છે કામ સિદ્ધ થશેજ. ૨ ઉપભોગ કરવાને લાયક એવી હાલતમાં હોય તેવું; તૈયાર. રસોઈ સિદ્ધ છે. ૩ પ્રમાણ સાથે નિર્ણય કરેલું; દલીલ સાથે સાબેત કરેલું એવું. તેના ઉપર મુકેલો અપરાધ સિદ્ધ થયો નહિ. ૪ નક્કી ઠરેલું-મત બન્ધાયલું હોય તેવું. ૫ ગુલતાન; મગ્ન; ડુબેલ. ૬ સાધિત નહિ પણ મૂળ, એવા શબ્દ (વ્યાકરણમાં). ૭ એ શબ્દ, કેટલાક શબ્દ સાથે જોડાઈને સમાસ રૂપ શબ્દ કરેછે. -અનુભવસિદ્ધ, ન્યાયસિદ્ધ, યોગસિદ્ધ ઈ૦.
સિદ્ધ, પુ૦ [સં૦] જેની પાસે સિદ્ધિ હોય તે પુરુષ; જેનું ચિન્તવ્યું-બોલ્યું ફળે તે. એના ત્રણ વર્ગ છે. ૧ ઈશ્વરથી પ્રસાદ પામેલો ને ત્રિકાળના જ્ઞાનવાળો પુરુષ. ૨ મન્ત્ર યન્ત્ર તન્ત્ર સાધને જે મોટું અલૌકિક કામ કરી શકતો હોય તે. ૩ જેણે દેહકષ્ટ ને મન્ત્ર તન્ત્ર સાધને નીચલા

પાંચ અથવા એમાંનું એકાદું પ્રાપ્ત કરયું હોય તે પુરુષ-દેવતાઓનો ભણકાર, દેવતાનાં રૂપ, દેવતાઓનો સહવાસ. સાત લોકમાં કોઈ ઠેકાણે રેવું અને કોઈ પણ દેવમાં સમાઈ જવું તે.

સિદ્ધ સાધક, પું૰ કપટથકી કોઈ કામ કાડી લેવા સારૂ એકે સિદ્ધ–જોગી–બાવા બનવું ને બીજાએ તેના શિષ્ય થઈ તેના ગુણ ગાવા અથવા એકે કંઈ બોલવું ને બીજાએ તેને ઉપાડી લેવું. ઈ૰ પ્રપઞ્ચમાં જે બે મુખ્ય પુરુષો તે.

સિદ્ધાઈ, સ્ત્રી૰ સિદ્ધપુરુષપણું; સિદ્ધની મોટાઈ.

સિદ્ધાન્ત, પું૰ [સં૰] પ્રમાણ વાદથી કરેલો જે નિર્ણય તે; છેલ્લો ઠરાવ; નિશ્ચય. ૨ જ્યોતિષ ભૂમિતિ ઈ૰ વિષયમાં અક્રેક જે સપ્રમાણ સિદ્ધ કરેલા નિયમ તે.

સિદ્ધાન્તી, વિ૰ જેણે વાદ–પ્રમાણથી એકાદું મત સિદ્ધ કરયું હોય તે.

સિદ્ધિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] કેટલાંક દુર્ઘટ મન્ત્ર તન્ત્રાદિક સાધનથકી પ્રાપ્ત થનારૂં જે અલૌકિક અદ્‌ભુત સામર્થ્ય તે. એ સામર્થ્ય આઠ છે.— **અણિમા** (ઝીણામાં ઝીણી વસ્તુનું રૂપ ધારણ કરવાની શક્તિ), **મહિમા** (મોટું–વૈરાટરૂપ ધારણ કરવાની શક્તિ), **ગરિમા** (વજનમાં ભારે અથવા દેખાવમાં ભારેખમ થઈ જવાની શક્તિ), **લઘિમા** (વજનમાં છેક હલકું થઈ જવાની શક્તિ), **પ્રાપ્તિ**, (કોઈ પણ ચિન્તેલી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ), **પ્રાકામ્ય** (ઈચ્છા થઈ કે કામ બન્યુંજ છે એવી જે ઈચ્છાશક્તિ તે), **ઈશિત્વ** (મોટાઈ–પ્રભુત્વ ધારણ કરવાની શક્તિ) અને **વશિત્વ** (વશિકરણ કરવાની શક્તિ).–૨ ઈશ્વર પ્રસાદી અથવા મન્ત્ર પ્રસાદી. એની પાસે સિદ્ધિ છે એમ કેવાય છે. ૩ કાર્ય પાર પડવું તે; શ્રમ ફળીભૂત થવો તે. [વાળું.

સિન્દુરિયા, વિ૰ [સિન્દૂરી] સિન્દૂરના રઙ્ગનું. ૨ સિન્દૂર-

સિન્દૂર, ન૰ [સં૰] સીસાંને રાંધી બનાવેલો એક જાતનો આછા રાતા રઙ્ગનો પદાર્થ રઙ્ગવાના કામમાં આવેછે

સિન્ધભૈરવી, સ્ત્રી૰ ભૈરવી રાગણીનો એક ભેદ. [તે.

સિન્ધવ, પું૰ [સૈન્ધવ] એ નામનો એક ખાર, મીઠાંને ઠેકાણે ને ઓસડમાં વપરાય છે.

સિન્ધુ, પું૰ [સં૰] સમુદ્ર; દરિયો. ૨ એ નામની નદી જે હિંદુસ્તાનને પશ્ચિમ સીમાડે છે. ૩ એ નામનો રાગ જુદ્ધમાં ગવાતો તે.

સિન્ધુડો, પું૰ સિન્ધુ રાગ.

સિપણી, સ્ત્રી૰ પાણીનું રેડવું તે.

સિપવું, ક્રિ૰ સ૰ પાણી રેડવું; સિંચવું.

સિપાઈ, પું૰ [ફા૰] શેહેર–ગામ–ઘરના રક્ષણને માટે હથિયારબન્ધ જે સરકારી અથવા ખાનગી નોકર તે; ચોકીદાર; ચકલેદાર; પટાવાળો. ૨ લશ્કરી માણસ.

સિપાઈગીરી, સ્ત્રી૰ સિપાઈનું કામ.

સિપાણી, સ્ત્રી૰ જૂની સીપ.

સિપાત, પું૰ સન્યાસી; શ્રીપાત.

સિફત, સ્ત્રી૰ [ફા૰] ખાસીયત; ગુણ. ૨ હિકમત; કરામત; કારસ્તાન. ૩ વખાણ; તારીફ. ૪ તરેહ; છટા.

સિફલું, વિ૰ ભલીવાર વગરનું; ઘટતી પ્રૌઢતા–ઠાવકાઈ ન રાખતાં એકદમ વાત ખુલ્લી–છિછુલ્લી–નિરસ કરી-નાખે તે (માણસ).

સિફાબહાદુર. વિ૰ [ફા૰] છાતીવાળો; હિમતવાન.

સિફારસ, સ્ત્રી૰ [ફા૰] ભલામણ; કોઈને સત્કાર–માન–પગારમાં વધારો થાય તેને સારૂ તેની કોઈએ જે ભાળવણી–તારીફ પોતાના વગવાળાને કરી હોય તે.

સિબન્દી, **સિરબન્દી**.

સિમળો, પું૰ એક જાતનું ઝાડ છે.

સિમાડો, પું૰ ગામને લગતી જમીનનો જે છેડો તે.

સિયાળ–ળું, [શૃગાલ] **શિયાળ**.

સિયાળો, પું૰ **શિયાળો**.

સિર, ન૰ [ફા૰] માથું.

સિરજોરી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] માથામાં ધુમાડો રાખી જોશમાં સામાં થવું તે. 'ચોરીની ચોરી ને વળી સામી સિરજોરી.'

સિરતાજ, પું૰ [ફા૰] માથાનો મુગટ–તાજ.

સિરપેચ, પું૰ [ફા૰] પાઘડી ઉપર બાંધવાનો નઙ્ગ મોતી જડિત જે કસબી પટકો તે.

સિરબન્દી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] મુખ્ય રાજાને કામ પડે તારે મદદ કરવાને તેના અકેક ખણ્ડણીયાએ જે લશ્કર પૂરૂં પાડવું તે. ૨ મુખ્ય રાજાના લશ્કરનો જેટલો જે ભાગ એકાદા ખણ્ડણિયાના મુલકના બન્દોબસ્ત સારૂ એજ મુલખમાં રયો હોય ને એનો ખરચ ખાતો હોય તેટલો તે.

સિરસ્તેદાર, પું૰ [ફા૰] કોરટ–મુખ્ય કચેરીનો એક અધિકારી– જે અરજીઓ વાંચવા સમજવાનું–શાહેદીઓની જુબાની લેવા વગેરેનું કામ કરેછે.તે.

સિરસ્તેદારી, સ્ત્રી૰ સિરસ્તેદારનું જે કામ–દરજ્જો તે.

સિરસ્તો, પું૰ [ફા૰ સિરશ્તા] ચાલતો આવેલો રિવાજ–ચાલ; હમ્મેશાની રીત–ઘર કચેરી વગેરેનો.

સિરામણ, **શિરામણ**.

સિરાવવું, **શિરાવવું**.

સિરો, **શિરો**.

સિરોઈ, સ્ત્રી૰ લામ્બી ડોકનું ને પોળાં પેટાંનું પાણી ભરી રાખવાનું ધાતુનું વાસણ.

સિલક, સ્ત્રી૰ [આ૰] જેટલું બાકી રયલું–વધેલું તે. વિ૰ બાકીનું. ૨ આપતાં લેતાં વધેલી જે નાણાની રકમ તે (હીશાબની ચોપડીમાં); પુરાંત; જણસ.

સિલસિલાબન્દ, અ૰ [ફા૰] એક પછી એક; હારદાર; સાંકળની પેઠે.

સિલાજિત, પુ૰ પથ્થર-પાડમાંથી ઝરીને ઉપર ઠરી રૂપેલો મદ-રસ. એ ઔષધમાં કામ આવેછે.

સિલેદાર, પુ૰ [ફા૰] ઘોડેસ્વાર સિપાઈ. ઘોડાનો ખરચ તેનેજ માથે હોયછે.

સિવડામણ-ણી, સિવાઈ. [લા તે.

સિવાણ-ણી, સ્ત્રી૰ સિવવાની રીત; સિવવામાં દોરા ભરે-

સિવવું, ક્રિ૰ સ૰ [સીવન-સેવન] સોય ને દોરા એ વડે કપડાંના કકડા જોડવા.

સિવાઈ, સ્ત્રી૰ સિવ્યાની મેહેનત-મજુરી.

સિવાએ-ય, અ૰ [હિં૰] વગર; હોય તે બાદ કરીને; વિના.

સિસમ, ન૰ [શિંશામ] એક જાતનું નક્કર ને કાળું લાકડું.

સિસોટી, એક ઝાડ.

સિસોળિયું, ન૰ સાહુડી જાનવરના શરીર ઉપર લામ્બા લામ્બા કાંટારૂપ જે હોય છે તે.

સિળિસાતેમ, શિળિસાતેમ.

સીક, સ્ત્રી૰ [ફા૰] ગોશ ભુંજવાનો લોડાંનો સળિયો.

સીકું, ન૰ [શિક્ય] વાસણ મુકી ભેરવી રખાય તેવું ગુંથેલું દોરડું જે ઊંચે લટકતું રાખવામાં આવેછે તે.

સીડી-સીડી, સ્ત્રી૰ મટોડાં અથવા પથ્થરના પગથિયાંની એક પછી એક એમ જે હાર તે; લાકડાંનો સાંકડો દાદર; નિસરણી. દાદર તે લાકડાંનોજ હોય.

સીત, શીત.

સીદી-ધી, [આ૰] હબસી. [અવળું નહિ).

સીધું, વિ૰ પાધરૂં; નાક સામી વાટ હોય તેવું. (આડું

સીધું, ન૰ રાંધી ખાવાને સારૂ જે અન્ન તે.

સીનો, પુ૰ [ફા૰] છાતી. [ભાગ તે.

સીપ, સ્ત્રી૰ જેમાં મોતી હોય છે તે કોટલાંનો જે અડધો

સીમ, સ્ત્રી૰ [સીમા] ખેતરની હદ; ખેતર. ૨ હદ; છેડો. ૩ ગામના તાબાની જે જમીન તે.—તે તો સીમમાં ગયો

સીમન્ત, ન૰ [સં૰] અધરણી. [છે.

સીયમ, સોયમ.

સીરી, સ્ત્રી૰ [ફા૰ શિરી] મીઠાસ; ગળી. ૨ લેજત.

સીરો, પુ૰ શિરો.

સીસ, શિષ્ય.

સીસી, સ્ત્રી૰ લામ્બા ઘાટનું ને સાંકડાં મોડાંનું કાચનું વાસણ (ઓસડ, અત્તર વગેરે ભરવાનું).

સીસું, ન૰ [સીસ] એક જાતનો ભારી પણ મરડાય તેવો નરમ ધાતુ.

સીસો, પુ૰ શીસો. મોટી સીસી-પેટું પોળું પણ હોય.

સીળી, સ્ત્રી૰ શિતળા; સૈયડ.

સીળું, ન૰ શીળું; છાંયડો. વિ૰ સીળો પણ બોલાયછે. ૨ થણ્ડી પ્રકૃતિનું; ભોળું; ઠાવકું.

સું, અ૰ એ શબ્દ સાથે-પ્રત્યેના અર્થમાં વિભક્તિના પ્રત્યય રૂપે વપરાયછે. (કવિતાનાં જૂનાં પુસ્તકમાં) બળસું મારચો (બળે), માતાસું વિરોધ (માતા પ્રત્યે), 'વચ્છ ચારવાસું કામ' વચ્છ ચારવાને અર્થે એટલે એજ કામ. સ૰ શું. [કરાવવી તે.

સુંઆળું, ન૰ મરણનું સુતક ઉતારવા માટે જે હજામત

સુંખરાં-ળાં, ન૰ ઘાસના ખી ઉપરનો અથવા ઘઉંની કણ્ઠી વગેરેની ઉપરનો પાતળી સળી જેવો કાકર વાળો જે ભાગ તે.

સુંઘવું, ક્રિ૰ સ૰ એકાદી વસ્તુનો નાક સાથે સમ્બન્ધ કરી તેનો વાસલેવો. ફૂલ સુંઘવું વગેરે. ૨ હળવે હળવે નાકમાં ઘાલવું-તપખીર સુંઘવી.

સુંઠ, સ્ત્રી૰ [શુણ્ઠી] સૂકું આદું.

સુંડ-સુંઢ, સ્ત્રી૰ [શુણ્ડા] શુંડ.

સુંડલી, સ્ત્રી૰ ટોપલી. સુંડલો-ટોપલો.

સુંથિયું, ન૰ પચ્ચાસીની દોરી વગેરેનું ઉંઢણના આકારનું (ગોળ) ઉતરડ ગોળી વગેરેની નીચે ગોઠવવાનું થાયછે તે. ૨ જુની, ટુટીફાટી, રંગ ઉતરીગયલી, જથરપથર બાંધેલી પાઘડી તે. [ખરખડિયું.

સુંવાળી, સ્ત્રી૰ ઘઉંના લોટની પુરી કરી સુકવી તળેલી તે;

સુંવાળું, વિ૰ નરમ; પોચું; રેશમ જેવું લીસુ-સાફ-કુમળું લાગે તેવું; મુલાઈમ.

સુંવાળું, ન૰ (વરતસુવાળું). બાળકના જન્મથી તેના કેટલાએક સમ્બન્ધીને સુતક પડેછે તે.

સુ, ઉ૰ [સં૰] એ શબ્દ સારૂં-ઘણું એના અર્થમાં વળી દુઃખ, અનુમતિ, સમૃદ્ધિ, અનાયાસ એના અર્થમાં

સુક, શુક. [વપરાયછે.

સુકડ-કેડ, સુખડ-ખેડ.

સુકન, પુ૰ [શકુન] શુભાશુભ ચિન્હ.

સુકલકડી, વિ૰ લાંબું ને પાતળું; એકવડાં હાડનું. તે નિરોગી છે પણ સુકલકડી છે.

સુકવણી, સ્ત્રી૰ સુકવવું-વેલું તે. સુકવણીનાં શાક.

સુકવાણું, ન૰ વરસાદ પૂરો ન પડવાથી ખેતરનું વાવેતર ચારો વગેરે સુકઈ જાય તે. 'કરમ વનાનો ખેતી કરે, બળદ મરે સુકવાણું પડે.'

સુકવવું, ક્રિ૰ સ૰ સુકાય તેમ કરવું. [કાદવ સૂકા.'

સુકવું, ક્રિ૰ અ૰ સૂકું થવું; સુકાવું. 'આગિયા ઉઘડ્યા

સુકાન, ન૰ [આ૰] જેને મરડવાથી વાણ-હોડી આમ તેમ દિશા બદલી ચાલે તે લાકડું. એ વાણની પછવાડે અડધું પાણીમાં હોય છે.

સુકાની, પુ૰ સુકાન ફેરવનારો ખારવો.

સુકાવું, ક્રિ૰ અ૰ પવન-તાપથી ભિનાસ ઉડવી; સૂકું થવું. ૨ શરીરમાં વિત્ત-બળ ઓછું થયેથી પાતળું બનવું-દેખાવું. તે આજ કાલ સુકાયો છે. ૩ કરમાવું; પાતરાં ખરી જવાં. (ફૂલ-ઝાડ). ૪ પાણી રહિત થવું (તળાવ, નદી).

સુક્કળ, પુ૰ સોંઘવારીનો વખત.
સુકીર્તિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] સારૂં નામ; સારી ખ્યાતી.
સુકુમાર, વિ૰ [સં૰] ઘણું નાજુક-કુમળું.
સુકૃત, ન૰ [સં૰] સારાં કર્મ; સત્કર્મ.
સુક્કર, શુક્ર. સુક્રરવાર વળવો એટલે લાભ થવો; દહાડો ઉઘડવો; નસીબ જાગવું.
સુક્કો, વિ૰ ખોટો; ખાલી; નકામો. (ભભકો, રોફ).
સુખ, ન૰ [સં૰] અનુકૂળ સમ્બન્ધનું જે જ્ઞાન તે; વસ્તુના ઉપભોગથી ચિત્ત પ્રસન્ન થવું તે. ૨ સુખની વસ્તુ. ૩ સ્વસ્થતા; આરામ; નિરાંત; ચેહેન-સન્તોષ; તૃપ્તિ. ૪ વિલાસ; મોજમઝા. ૫ હર્ષ; રફરસ; આનન્દ. 'સુખે સોની દુખે રામ.'
સુખકાર-રી, વિ૰ સુખ કરનાર.
સુખડ-ખેડ, સ્ત્રી૰ [શ્રીખણ્ડ] એક જાતનું ઝાડ-જેની પીળી અન્તરછાલને ઓરસિયાપર ઘસાથી ચન્દન બને છે તે. ૨ ચન્દન.-સુખેડ ચોપડી કે ?
સુખડિયો, પુ૰ મિઠાઈ બનાવનારો-વેચનારો; બરફીવાળો. ૨ કન્દોઈ.
સુખડી, સ્ત્રી૰ બરફી પેંડા પકવાન વગેરે તે. ૨ રાંધ્યા વગરનું જેટલું જે ખાવાનું તે-સેકેલા અન્નના લાડું વગેરે તે. ૩ માલ ખરીદીનું નાણું ચુકવી આપતાં જે હકસાઈ મેતા મુનીમ પોતાને સારૂ વેચનાર પાસેથી લેછે તે; દસ્તુરી.
સુખતળી, સ્ત્રી૰ જોડો પગને ન ખુંચે માટે તેમાં જે નરમ ચામડું ઘાલવામાં આવેછે તે.
સુખદાઈ-યક, વિ૰ સુખ આપનાર-કરનાર.
સુખન, પુ૰ [આ૰] શબ્દ; બોલ. ૨ વેણ; વચન.
સુખપાલ, સ્ત્રી૰ એક જાતની પાલખી.
સુખમણા, સ્ત્રી૰ [સુષુમ્ના] સરોદાની વચલી નાડી. ઈંગળા, પિંગળા ને સુખમણા.
સુખરૂપ, વિ૰ ક્ષેમ; આરોગ્ય; તનદુરસ્ત; સુખી.
સુખવાસી, વિ૰ સુખી હાલતમાં હોય તેવું; પોતાના સુખમાંજ વાસ કરનાર તે.
સુખવેલ, સ્ત્રી૰ એક જાતનું ઊંચું ભાત.
સુખસજ્યા, સ્ત્રી૰ જે ઉપર પડવાથી તરત સુખ થાય ને ઊંઘ આવે તેવી સેજ; વિલાસ ભોગ કરવાને જે સેજ તે.
સુખસાતા, સ્ત્રી૰ સુખ; નિરાંત; સન્તોષ. [પલકુંગ.
સુખાકારી, સ્ત્રી૰ સુખ; સુખી હાલત; આરોગ્યતા; તનદુરસ્તી.
સુખિયું, વિ૰ સુખી.
સુખી, વિ૰ [સં૰] સુખમાં હોય તે (જન). ૨ સુખ હોય તેવી (સ્થિતિ). [(વસ્તુ).
સુગન્ધ, વિ૰ [સં૰] સારી ગન્ધ-ખીમળ જેનામાં હોય તે
સુગન્ધિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] સારી ગન્ધ. ૨ સુગન્ધ આપતી ચીજ-વાનો, અત્તર વગેરે.
સુગન્ધિદાર, વિ૰ સુગન્ધવાળું.

સુગમ, વિ૰ [સં૰] જલદીથી પ્રાપ્ત થાય-સમજાય-પોંચાય તેવું; સેલું.
સુગરી, સ્ત્રી૰ એક જાતનું પક્ષી.
સુગામણું, વિ૰ સુગ ચડે તેવું.
સુગાવું, ક્રિ૰ અ૰ કણ્ટાળાથી જોવું; નસકોરાં ફુલાવવાં.
સુગાળ, વિ૰ પુષ્કળ; વેરાતાં; સોંઘાં-સહજ મળે તેવાં.
સુઘડ, વિ૰ [હિં૰] ઊંચ કુળની-સભ્ય રીત પ્રમાણે હોય તેવું (કામ). ૨ ઊંચકુળની રીત પ્રમાણે વર્તનારૂં (જન). ૩ ચતુર વિવેકી. ૪ મેલું ગન્દુ નહિ પણ સ્વચ્છ.
સુઘડતા-ઈ, સ્ત્રી૰ સુઘડપણું.
સુચવવું-વું, ક્રિ૰ સ૰ જણાવવું; સૂચના કરવી.
સુજન, પુ૰ [સં૰] સારી ચાલનો ભલો ને પ્રમાણિક માણસ.
સુજનતા, સ્ત્રી૰ સુજનપણું.
સુજની, સ્ત્રી૰ અન્દર આછું આછું રૂ પાથરી તેને દોરા ભરી લીધા હોય એવું જે ઓડવાનું કપડું તે.
સુજવું-ઝવું, ક્રિ૰ અ૰ [શોફ] ઉપસવું; ફુલવું (દરદથી ચામડીપે).
સુજાણ, વિ૰ સારી સારી વાતની વાકફગારી હોય તે; દુનિયાંદારીની જાણવાળું; પ્રવીણ; ડાયું; ચતુર.
સુજાત, વિ૰ ઊંચી જાતનું; કુલીન; ભલું.
સુજ્ઞ, વિ૰ [સં૰] સુજાણ.
સુઝવું, ક્રિ૰ અ૰ [સૂચન] નજરે પડવું; દેખાવું.-આંખે સુઝતું નથી કે શું? ૨ મનને નવો ભાસ થવો; નવું દેખાવું; સમજ-વિચારમાં આવવું; અકલ પોંચવી; ગમ પડવી.
સુડતાળીસ, વિ૰ ચાળીસ ને સાત; ૪૭.
સુડતાળો, પુ૰ સંવત ૧૮૪૭માં મોટો દુકાળ પડ્યો હતો તે.
સુડવું, ક્રિ૰ સ૰ જુવારના ખેતરમાંના છોડનું થડમાંથી કાપવું; ઢાળવું.
સુડો, પુ૰ ઘાસ થાય તેવી જમીન તે.
સુણવું, ક્રિ૰ સ૰ સાંભળવું.
સુણવું, ક્રિ૰ અ૰ સુજવું; ઢીમું થવું; દડબ જેવું ઉપસવું (શરીના એકાદા અફ્ગે વાગવાથી, રોગથી વગેરે).
સુત, પુ૰ [સં૰] દિકરો; પુત્ર; છોકરો.
સુતર, ન૰ [સૂત્ર] રૂનો (વણેલો નહિ) કાચો દોરો-તાર. -કાચા સુતરને તાંતણે બન્ધાયલો છે એટલે તાબેદાર છે.
સુતર-રું, વિ૰ સેલું; સુગમ. સુતર-રૂં પડવું.
સુતરઉ, વિ૰ રૂના દોરાનું વણેલું (કપડું-રેશમી નહિ).
સુતરફેણી, સ્ત્રી૰ એક જાતનું પકવાન.
સુતરસાળ, સ્ત્રી૰ એક જાતની ડાંગેર જેને સાળિયું કેછે તે.
સુતળ, ન૰ [સં૰] ત્રીજું પાતાળ.
સુતળવું, ક્રિ૰ સ૰ જોડવું; સાંકળવું; સાંકળી રૂપે કરવું. 'દેવ દનુજ મનુજ પશુ આદિ પૂતળાંરે લોલ, પુન્ય પાપતણા સૂત્ર વિષે સુતળ્યાંરે લોલ;' (મનોહરપદ).
સુતળી, સ્ત્રી૰ સણની વણેલી પાતળી દોરી.

સુતા, સ્ત્રી૰ [સં૰] દિકરી; છોકરી; પુત્રી.
સુતાર, પુ૰ [સૂત્રધાર] લાકડાં ઘડનારો; લાકડાંના ઘાટ બનાવનારો.
સુતારી, વિ૰ સુતારનું-સુતારી ગજ.
સુથાડિયો, પુ૰ એક જાતનું જાડી સળીનું ઘાસ.
સુથાર. સુતાર.
સુદર્શન, ન૰ [સં૰] ચતુર્ભુજ વિષ્ણુના એક હાથમાં જે ચક્ર-આયુધ છે તે. ૨ સારું દર્શન; સારો દેખાવ; ખુબસુરતી.
સુદામત, અ૰ સારી-વ્યવસ્થાવાળી સ્થિતિમાં; ક્ષેમ; સલામત; નુકસાની ન પોંચે તેમ.
સુદિન, પુ૰ [સં૰] સારો દહાડો.
સુદી, વિ૰ સુદ-અજવાળિયાંનું (દહાડો વાર વગેરે). [ભબર
સુદૃઢ, વિ૰ [સં૰] ઘણું મજબુત-જોરાવર-મુસકીન-ન.
સુધરવું, ક્રિ૰ અ૰ શુદ્ધ થવું; ભૂલચૂક દુરસ્ત થઈ ખરૂં-ચોખ્ખું થવું. ૨ જ્ઞાન પામી વધારે સારી સ્થિતિમાં આવવું; સમરવું.
સુધરાઈ, સ્ત્રી૰ સુધરવું તે. ૨ સુધરેલી સ્થિતિ.
સુધા, સ્ત્રી૰ [સં૰] અમૃત; દેવતાઓનું જીવન.
સુધાકર, પુ૰ [સં૰] ચન્દ્ર.
સુધારવું, ક્રિ૰ સ૰ શુદ્ધ-ચોખ્ખું કરવું. ૨ જ્ઞાન-શક્તિથી હોય તેથી વધારે સારી સ્થિતિમાં આણવું.
સુધારસ, પુ૰ અમૃત.
સુધારો, પુ૰ વધઘટ-ફેરફાર થઈને શુદ્ધ-ચોખ્ખું થવું તે. ૨ તન મન ધન સમ્બન્ધી જ્ઞાન-સદ્‌ગતિ વડે મનુષ્યની જે ઊંચી ને રૂડી સ્થિતિ તે અથવા એવી સ્થિતિ કરવી -થવી તે.
સુધી, પુ૰ સુન્દર બુદ્ધિવાળો પુરુષ; પણ્ડિત.
સુધ્ધાં, અ૰ સાથે; સહિત. તે સુદ્ધાં.
સુધ્ધી, સ્ત્રી૰ શુદ્ધિ; ભાન; સમજ.
સુનકાર, શુનકાર.
સુનત-તા, સ્ત્રી૰ [આ૰] મુસલમાન થવાનો એક સંસ્કાર.-ઈન્દ્રીના ફૂલની ઉપરની ચામડી જરાક કાપી નાખવામાં આવે છે તે. -(ઓરત જાતને સુનત હોતી નથી).
સુનાગેરુ, સોનાગેરુ.
સુનાપાણી, સોનાંપાણી.
સુનામકી. સોનામકી.
સુનેરી, સોનેરી.
સુન્દર, વિ૰ [સં૰] શોભીતું; ખુબસુરત.
સુન્દરી, સ્ત્રી૰ [સં૰] ફુટડી સ્ત્રી; રૂપવંતી નારી.
સુપડી, સ્ત્રી૰ નાનું સુપડું.
સુપડું, ન૰ [શૂર્પ] અનાજ ઝાટકવાનું વાંસની ચીપનું બનાવેલું જે સાધન તે.
સુપાત્ર, વિ૰ [સં૰] યોગ્ય; લાયક (મનુષ્ય-દાન આપવાને). ૨ કુલીન; ઓછું પાત્ર-હલકું નહિ તે.
સુપુત્ર, પુ૰ [સં૰] સારો છોકરો.
સુપુરત કરવું, ક્રિ૰ સ૰ સોંપવું; હવાલે કરવું.
સુબેદાર, પુ૰ [ફા૰] સુબાનો હાકેમ. ૨ લશ્કરમાં એક દરજ્જો છે. ૩ પોલીસના સિપાઈયોમાં એક દરજ્જો છે.
સુબેદારી, સ્ત્રી૰ સુબેદારનો દરજ્જો તે.
સુબો, પુ૰ [આ૰] પ્રગણું; મુલકનો એક ભાગ જે તેના મુખ્ય શેહેરને નામે ઓળખાય છે. ૨ સુબાનો જે હાકેમ તે.
સુબોધ, પુ૰ [સં૰] સારો બોધ. ૨ સેલથી સમજાય તેવું શિક્ષારૂપ કથન.
સુભગ, વિ૰ [સં૰] ભાગ્યશાળી; નસીબદાર.
સુભટ, પુ૰ [સં૰] જોદ્ધો; લડવૈયો. વિ૰ સારા બાંધાનું; સારી આકૃતિવાળું.
સુભાગ્ય, વિ૰ [સં૰] ભાગ્યશાળી; નસીબદાર.
સુભાષિત, વિ૰ ધા૰ [સં૰] સુન્દર વાણીનું; સુન્દર ભાષામાં બોલાયલું.
સુમતિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] સારી મતિ.
સુમન, ન૰ [સં૰] ફૂલ.
સુમસામ, વિ૰ મૂગું; સુનકાર.
સુમાર, પુ૰ આસરો; અટકળ; અડસટ્ટો. ૨ રકમ; નિશો; ઠેક. (એ સુમારમાં બોલેછે). ૩ માપ; વજન. સુમાર માફક-જોઈયે તે પ્રમાણે; સાધારણ-મધ્યમપક્ષે. શુમાર શબ્દ જોવો.
સુમ્ભ, વિ૰ કૃપણ; કન્જૂસ; મખ્ખીચૂસ. 'સખીસેં સુમ્ભ ભલા કે તરત દે જવાબ.' ૨ મૂગું; ચૂપ; કંઈજ બોલે નહિ તે.
સુર, પુ૰ [સં૰] દેવ; દેવતા.
સુરઈ, સ્ત્રી૰ [સુરા] પાણી થંડું રાખવાનું નીચે ગોળવો ને લાંબી દાંડી એવું એક જાતનું વાસણ; સિરોઈ.
સુરખી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] રતાશ. ૨ ભભક; તેજ.
સુરંગ, સ્ત્રી૰ [સુરુંગા] પથ્થર ફોડવાને અથવા શત્રુનો નાશ કરવાને જમીનની અન્દર જે ખાડો ખોદી તેમાં દારૂ ભરી ઉડાવવામાં આવેછે તે.
સુરંગી, વિ૰ ચિત્ર વિચિત્ર રંગનું; શોભીતું.
સુરજ, સૂર્ય.
સુરજફૂલ, ન૰ એક જાતનું પીળું ફુલ જે દહાડે ખિલેછે ને સુરજની દિશા પ્રમાણે પોતાની દિશા ફેરવેછે.
સુરજમુખી, ન૰ સુરજફૂલ. સ્ત્રી૰ ૨ જેમાં સુરજનું ચિત્ર હોય તેવું નિશાન.
સુરજવંશી, વિ૰ સુરજના વંશનું (રાજા). ઉદેપુરનું રાજ સુરજવંશી કેવાયછે. [પાદ.
સુરત, સ્ત્રી૰ [ફા૰] ચેહેરો; સિકલ; મુખાકૃતિ. ૨ સ્મૃતિ;

સુરત, ન૦ [સં૦] સ્ત્રી પુરુષની જે સમ્ભોગ ક્રીડા તે. ૨ [સુ, ઋતુ] સારી રત–મોસમ.

સુરતા, સ્ત્રી૦ સુરત; યાદદાસ; સ્મૃતિ.

સુરદાસ, પુ૦ આંધળો.

સુરધન, પુ૦ પૂર્વજ.

સુરફાક, પુ૦ એક જાતનો તાલ (ગાયનમાં).

સુરભી, સ્ત્રી૦ [સં૦] મનવાઞ્છિત ફળ આપનારી ગાય; કામદુધા.

સુરમો પુ૦ [ફા૦] એક જાતનો ધાતુ. ૨ એ ધાતુની મેળવણીનો પદાર્થ જે આંખમાં આંજવામાં આવેછે તે.

સુરવાર-લ, સ્ત્રી૦ [ફા૦] કંમરથી તે પગ સૂધી પુરુષને પેરવાનું જે વસ્ત્ર તે; પાયજામો. [પાત્ર.

સુરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પીવાનો દારૂ; મદ્ય; મદિરા. ૨ મદ્યપાન

સુરાઙ્ગના, સ્ત્રી૦ [સં૦] દેવતાઓની સ્ત્રિયો; ઇન્દ્રની અપ્સરાઓ.

સુરાપાન, ન૦ [સં૦] સુરા પીવી તે; મધુપાન.

સુરાવટ, સ્ત્રી૦ સૂર–અવાજ કાડવાની તરેહ; સ્વરને ટીપમાં લમ્બાવવાની છુટા.

સુરીનર, પુ૦ દેવ ને મનુષ્ય.

સુરેખ, વિ૦ ખોડ–ખાપણ વનાનું સુન્દર–શોભિતું.

સુરોખાર, પુ૦ એક જાતનો ખાર. એ દારૂ બનાવવાના ધાતુ ગાળવાના અને ઓસડના કામમાં આવેછે.

સુલટાવવું, ક્રિ૦ સ૦ સુલટું કરવું.

સુલટું, વિ૦ ચતું; ઊંધું નહિ તે. ૨ જેવું જોઇયે તેવું; ધાર્યા પ્રમાણે.

સુલત્તાની, વિ૦ [આ૦] સુલતાન–બાદશાહ–રાજાથી થયલું; બાદશાહનું. આસમાની સુલતાની આફત.

સુલભ, વિ૦ [સં૦] સેલથી પ્રાપ્ત થાય તેવું.

સુલાખ, ન૦ [ફા૦] સિક્કા અથવા ઘરેણામાં પાડેલું ઝીણું કાણું તે.

સુલુક-ખ, સ્ત્રી૦ [આ૦] સલાહ; સમ્પ; મિલનસારી.

સુવર, પુ૦ [શૂકર] ભુંડ; ડુક્કર.

સુવર્ણ, ન૦ [સં૦] સોનું; કનક; કઞ્ચન. વિ૦ સારા રઙ્ગનું. ૨ સારી જાતનું.

સુવાંણ, સ્ત્રી૦ આરામ; ફેર પડવો તે. ૨ ગમ્મત; મઝા.

સુવા, પુ૦ એક જાતના બીયાં–એ ઓસડમાં કામ આવે છે. સુવાની ભાજી.

સુવાવડ, સ્ત્રી૦ છોકરૂં જણ્યા પછી મહિના સવા મહિના લગી સ્ત્રી જે સ્થિતિમાં હોય તે. ૨ એ સ્થિતિમાં પુષ્ટિના જે ઓસડ આપવામાં આવેછે તે–સુવાવડ ખાત્રી એમ કેવાયછે.

સુવાવડી, સ્ત્રી૦ સુવાવડમાં હોય તે સ્ત્રી.

સુવાસ, પુ૦ [સં૦] સુગન્ધિ; સારો વાસ.

સુવાસિત, વિ૦ [સં૦] સારા વાસવાળું.

સુવાસિની, સ્ત્રી૦ [સં૦] જેનો પતિ જીવતો હોય તે સ્ત્રી; એવાતનવાળી સ્ત્રી.

સુશીલ, વિ૦ [સં૦] સારા સ્વભાવનું.

સુશોભિત, વિ૦ [સં૦] સુન્દર; ઘણું શોભીતું.

સુષુપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઘોર નિદ્રા; જેમાં કંઈ પણ ભાન ન હોય તેવી ઉંઘ.

સુષુમ્ના, સ્ત્રી૦ [સં૦] નાકની વાટે નિકળતો શ્વાસ ડાબો જમણો ન જતાં સમાન ચાલ્યો જતો હોય તે (નાડી).

સુસવાટો, પુ૦ સૂસૂ એવી ધ્વનિથી ફુંકાતા પવનનો જે

સુસવાડ-ળ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો મગર. [જોશ તે.

સુસ્ત, વિ૦ [ફા૦] આળસુ; ધીમુ; મન્દ.

સુસ્તી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] આળસ; ધીમાપણું; મન્દપણું.

સુસ્વર. વિ૦ [સં૦] સુંદર સ્વરનું.

સુહાવું, ક્રિ૦ સ૦ શોભવું.

સુહૃદ, વિ૦ [સં૦] પરમ સ્નેહી; પરમ પ્રિય.

સૂકર, પુ૦ [સં૦] ડુક્કર; ભુંડ.

સૂકું, વિ૦ [શુષ્ક] જેમાં પાણીનો અંશ ન હોય તેવું; ભીનું નહિ તે. ૨ લીલું–તાજું નહિ તે; સુકાયલું. સૂકો મેવો, સુકું ઘાસ વગેરે. ૩ શરીરે પાતળું તે (માણસ).

સૂકો, પુ૦ પિવાનો તમ્બાકુ. [સમુદાય.

સૂક્ત, ન૦ [સં૦] સુન્દર કથન. ૨ વેદના કેટલાક મન્ત્રનો

સૂક્ષ્મ, વિ૦ [સં૦] થોડું; અલ્પ. ૨ ઝીણું; બારીક. ૩ (લાક્ષણિક) સુંન્દર; કારીગરીનું.

સૂક્ષ્મદર્શક, વિ૦ ઝીણી વસ્તુ મોટી દેખાય તેવું બતાવનાર (યન્ત્ર). [નજરનું.

સૂક્ષ્મદર્શી, વિ૦ [સં૦] ઘણી બારીકીથી જોનાર; તીક્ષ્ણ

સૂક્ષ્મદેહ, પુ૦ [સં૦] વેદાન્તમાં આત્માને ચાર દેહ કલ્પ્યા છે તેમાંનો એક–સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ ને મહાકારણ.

સૂગ, સ્ત્રી૦ ગન્દી વસ્તુ જોઇને જે કણ્ટાળો ઉપજે તે.

સૂચક, વિ૦ [સં૦] સૂચના કરનાર; દર્શક. [સૂગચડવી.

સૂચના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચિન્હ–નિશાનીથી સમજાવવું તે; સાન કરવી તે. ૨ સમજ પાડવી–બતાવવી તે. ૩ ખબર આપવી–નવી વાત કેવી તે; ટુંકામાં ઘણું કઇદેવું તે.

સૂચી, વિ૦ [સં૦] સૂચના કરનાર; દર્શક; બતાવનાર. સૂચીપત્ર એટલે સાંકળિયું અથવા કોઈ યાદી.

સૂઝ, સ્ત્રી૦ સુઝવું તે; ગમ; પોંચ; સમજ.

સૂડ, વિ૦ જેટલી મુદતલગી રૂપિયા રેયા હોય તેટલી મુદતલગીનું સામટું–સલઙ્ગ કાડેલું–વધારેલું તે–વ્યાજ. (ચક્રવૃદ્ધિ નહિ પણ સરળવૃદ્ધિ).

સૂડી, સ્ત્રી૦ સોપારી ભાંગવા–કાતરવાનું લોડાંનું હથિયાર.

સૂડો, પુ૦ એક જાતનો પોપટ–એની પાંખે રાતી છાપ નથી હોતી. ૨ જેમાં માત્ર ઘાસ થાય તેવી જમીન; પોપડું. ૩ મોટી સૂડી.

સૂતક, ન૦ [સં૦] બાળક અવતરેથી અપવિત્રતાનો જે

દોષ તેના કેટલાક પિત્રાઈ સબન્ધીને લાગેછે તે (એ કંઈ ઝાઝું પાળવામાં આવતું નથી); વરતસુંવાળું. ૨ એકાદાં મરણથી અપવિત્રતાનો જે દોષ મરનારના પાસેના પિત્રાઈ સમ્બન્ધીને લાગેછે તે.

સૂતકી, વિ૦ [સં૦] જેને સૂતક હોય તે (જન).

સૂતિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સુવાવડી સ્ત્રી.

સૂત્ર, ન૦ [સં૦] દોરો; તાંતરો. ૨ રૂનો દોરો; સુતર. ૩ કળા; કિસબ. ૪ પદ્ધતિ; ગોઠવણ. ૫ નિયમ વાક્ય; શિક્ષામાળા. [તે.

સૂત્રધાર, પુ૦ [સં૦] નાટક મણ્ડળીમાં જે મુખ્ય-નાયક

સૂદ, સ્ત્રી૦ [શુક્લપક્ષ] અજવાળિયું.

સૂદી, વિ૦ સુદ-અજવાળિયાનું (તીથિ વાર વગેરે).

સૂધ, સ્ત્રી૦ સમ્ભાળ; ખબર. ૨ ભાન; સમજ. સૂધ-બૂધ-શુદ્ધિ ને બુદ્ધિ.

સૂધી, અ૦ હદ-સીમા બતાવેછે; લગી; પર્યન્ત. ત્યાંસુધી.

સૂધું, વિ૦ પાધરું; સીધું-(આડું અવળું-વાંકું ચુંકું નહિ). 'લે બૂધું ને કર સૂધું' એવી કેવત છે. ૨ ભલું; ભેદ પ્રપઞ્ચ જાણે નહિ તે.

સૂની, સોની.

સૂનું, સોનું.

સૂનું, વિ૦ જ્યાં વસ્તી ન હોય તેવું-એકાન્ત (સ્થળ); સુનકાર. ૨ ગમે નહિ તેવું; એકલાં પડેથી મુઝવણ થાય તેવું.

સૂમ, વિ૦ સૂમ્ભ.

સૂર, ન૦ [સ્વર] ગાયનમાં જે સાત મુખ્ય સ્વર છે તેમાંનો એકાદો. ૨ અવાજ. ૩ [શૌર્ય.]

સૂર-જ, સૂર્ય. [ય છે.

સૂરણ, ન૦ [સં૦] એક જાતનો કન્દ-ફલાહારમાં વપરા-

સૂરી, સ્ત્રી૦ જેનું સત-જેનો જોસ્સો થોડીવાર રે તેવી સ્ત્રી, પતિની સાથે બલીમરવા તૈયાર થયલી તે. [તેવો.

સૂરો, પુ૦ શૂરપુરુષ-માથું કપાયા પછી પણ ધડ લડ્યાં કરે

સૂર્ય, પુ૦ [સં૦] આકાશમાં જે તેજસ્વી ગોળો આપણી પૃથ્વીને ને બિજા ગ્રહોને પ્રકાશ તથા ઉષ્ણતા આપેછે તે; જેના ઉગવાથી આપણને દાડો ને જેના આથમવાથી રાત થાય છે તે.

સૂર્યકાન્ત, પુ૦ [સં૦] એક ચળકતો પથ્થર (સ્ફટિકમણિ) જેને વિષે કેવાય છે કે તેના ઉપર સૂર્યના કિરણ પડેછે ત્યારે તે ભડભડ બળેછે.

સૂર્યગ્રહણ, ન૦ [સં૦] સૂર્ય ને પૃથ્વિ એ બેની વચમાં ચન્દ્ર આવી પડેથી સૂર્ય બિમ્બનો કેટલોક ભાગ પૃથ્વિ ઉપરના લોકને ઝાંખો દેખાવો તે.

સૂર્યપૂટ, ન૦ [સં૦] ઓસડને સૂરજનો તડકો ખવડાવવો તે.

સૂર્યમણ્ડળ, ન૦ [સં૦] સૂર્ય અને તેની પ્રદક્ષિણા કરનારા જે ગ્રહ તે સઉ મળીને જે મણ્ડળ તે.

સૂર્યાસ્ત, પુ૦ [સં૦] સૂરજનું અસ્ત પામવું તે.

સૂર્યોદય, પુ૦ [સં૦] સૂરજનું ઉગવું તે.

સૂવર, સુવર.

સૂવા, પુ૦ એક વનસ્પતિનાં બીયાં-ઓસડમાં કામ આવેછે. સૂવાની ભાજી.

સૃજવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉત્પન્ન કરવું.

સૃષ્ટ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઉત્પન્ન-પેદા કરેલું.

સૃષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઉત્પન્ન કરેલું તે. ૨ ઈશ્વરે ઉત્પન્ન કરેલી એવી જે જગજગ રચના તે; જગત; વિશ્વ. ૩ મૃત્યુલોક; આ દુનિયા. એ શબ્દ બિજા શબ્દ સાથે જોડાઈને સમાસ નામ કરેછે. સ્વપ્નસૃષ્ટિ, માયિકસૃષ્ટિ, ભૂતસૃષ્ટિ, કલ્પનાસૃષ્ટિ ઈ૦. સૃષ્ટિક્રમ એટલે સૃષ્ટિમાં ચાલતો આવેલો જે ક્રમ-ચાલ તે. કોઈ જન્મે છે, કોઈ મરેછે, કોઈ હસેછે, કોઈ રડેછે, કોઈ રોય છે ઈ૦ તે; સૃષ્ટિ-કુદરતનો વૈવટ. ૨ એક પછી બીજી પછી ત્રીજી એમ સૃષ્ટિનો જે ક્રમ તે.

સૃષ્ટિજન્ય, વિ૦ [સં૦] સૃષ્ટિના નિયમ ઉપરથી સમજાતું; સૃષ્ટિના નિયમથકી ઉત્પન્ન થયલું (ઈશ્વરજ્ઞાન).

સૃષ્ટિસૌંદર્ય, ન૦ [સં૦] સૃષ્ટિની લીલા-શોભા.

સેં, શેં.

સેં, સો. ચારસેં, પાંચસેં, છસેં.

સેંકડો, શેકડો.

સેંતક, વિ૦ પુષ્કળ.

સેંતલો, પુ૦ સળકું.

સેંતી-થી, સ્ત્રી૦ [સીમન્ત] બૈરાંઓ પોતાના ચોટલામાં શોભાને સારૂ નિમાળાને વાળી ભાગ પાડી જે લીટી-લીટીયો પાડેછે તે. સેંતો-થો એટલે માથાના કેશની વચ્ચોવચની મોટી સેંતી.

સે, સ્ત્રી૦ સહન કરવાની શક્તિ. ૨ ટેવ; અભ્યાસ.

સેક, શેક. સેકપોત-પોતેવતી સેકવું તે.

સેકટો, પુ૦ એક જાતનું ઝાડ-એનાં સીંગ ફૂલ પાતરાંની કઢી શાક વગેરે થાય છે; સરગવો.

સેકવું, શેકવું.

સેખઈ, શેખઈ.

સેખચલ્લી, શેખચલ્લી.

સેખી, શેખી.

સેચન, ન૦ [સં૦] પાણી સિંચવું તે.

સેજ, ન૦ રડવું તે; રોવું; રૂદન.

સેજ, શેજ. ૨ સ્ત્રી૦ મુએલાની પછવાડે જે ખાટલા વગેરેનું દાન આપેછે તે; સજ્યા; સેરજા.

સેજ, અ૦ [સહજ] ઝપટથી; થોડામાં; સેલી રીતે. ૨ જેમાં કંઈ પ્રયોજન જેવું ન હોય તેવી રીતે. મેં તો તેને સેજ કયું પણ તેને દુઃખ લાગ્યું. વિ૦ થોડું; જરાક.

સેજાર, પુ૦ વરાળ. ૨ અંશ; થોડોએક ભાગ.

સેજારત, સેજ.

સેજિયું, ન૦ કોર વગરનું ધોતિયું.
સેઠ, શેઠ.
સેડી, સેરડી.
સેડો, સેરડો.
સેડો-સેઢો, પુ૦ ખેતરની આજુબાજુની હદમાંની દરેક; ખેતરનો છેડો. ૨ સેરડો; પગથી.
સેણ, સ્ત્રી૦ સણ તથા ભીંડીના છોડની છાલ.
સેણ, શેણ. સજ્જન. 'ફુલદડો ઉછાળતા, જારે સામા આવોછો સેણ; જાદવ સામું જોઈને, મારા નાથ ઠરેછે નેણ.'(બ્રહ્માનંદ). 'અમલડા ઉદમાતિયા, સુરાઅંદા સેણ; તુજબિન ઘડી ન આળગે, ફીકાં લાગે નેણ.'
સેણિયું, ન૦ સણનું કપડું.
સેતરંજ, શેતરંજ. સેતરંજી-શેતરંજી.
સેતાન, શેતાન.
સેતુ, પુ૦ [સં૦] પૂલ. સેતુબન્ધરામેશ્વર.
સેતુર, શેતુર. [નેનની સેન.
સેન, ન૦ [સં૦] સૈન્ય; લશ્કર; ફોજ. સ્ત્રી૦ અદા; ચાળો.
સેના, સ્ત્રી૦ [સં૦] લશ્કર; ફોજ. ચતુરંગી સેના એટલે હાથી ઘોડા રથ ને પાયદળ એ ચાર રંગવાળી. **સેનાખાસખેલ**, એ નામનો ગાયકવાડ રાજાઓનો ખેતાબ [છે.
સેનાપતિ, પુ૦ સેનાનો ઉપરી; સરદાર.
સેનો, પુ૦ એક જાતનું સુતરાઉ સફેત ઊંચું કપડું. સેનાનો
સેપ-બ, ન૦ [ફા૦] એક જાતનું ફળ. [લાંકલાથ.
સેર, વિ૦ એ શબ્દ વજન-માપ બતાવેછે. એક મણનો ચાળિસમો હિસ્સો. 'સેરને માથે સવાસેર' એટલે બળિયાને માથે પણ બળિયો હોયછે.
સેર, સ્ત્રી૦ જે વણેલા દોરામાં મોતી-કિડિયાં પ્રોયાં હોય તે તે મોતી સંયુક્ત મોતીની સેર. ૨ એ સેર જેવા ધાતુનો કડિયોની ગાંઠણ વાળો જે ઘાટ તે. કણ્ઠીની સેર. ૩ ધાર; ધારા (દૂધની સેર).
સેર, સ્ત્રી૦ [આ૦] ચેહેનમાં ફરવું-હવાખાવી તે; મોજમઝા. [ળ-ખાંડ થાયછે.
સેરડી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો ગળ્યો સાંઠો, જેના રસના ગો-
સેરડો, પુ૦ લાંબી પડેલી પગથી ચાલીજવાની વાટ; ખેતરમાં બે પાસના છોડવાની હારની વચ્ચમાંનો રસ્તો. ૨ બહુ ગળ્યું-થણ્ડું-ગરમ ખાધા પીધાથી ગળાંથી તે પેટલગી જે લાગણી થવી તે.
સેરમાઈ, સ્ત્રી૦ એક જાતની માછલી (મુંબાઈમાં તુમડી કેછે).
સેરવવું, ક્રિ૦ સ૦ લપશીજાય તેમ કરવું; સરકાવવું; ખસેડવું.
સેરવો, પુ૦ [ફા૦ શેરવો] ગોશનો ઉકળેલો રસ.
સેરિયું, ન૦ સેર અનાજ માય તેટલાં માપનું ઠામ. **સેરિયો** -પ્રવાહી પદાર્થ સેર માય તેવું માપું-વાસણ, ડોયો વગેરે.
સેરી, સ્ત્રી૦ સાંકડી ગલી. ૨ મોહલ્લો; ફળિયું.
સેરીલોબાન, ન૦ એક જાતનો ગુંદર.
સેરો, શેરો. [પથરો.
સેલ, સ્ત્રી૦ [શિલા] લુગડાં ધોવાનો-ઉપર બેસી નાવાનો
સેલ, સ્ત્રી૦ [આ૦ સેર] મોજ મઝા. **સેલાની-છેલાણી**.
સેલ, વિ૦ [સુલભ] સેલું.
સેલડી, સેરડી.
સેલડું-રું, ન૦ કુંવારનું ફૂલ.
સેલારસ, શિલારસ.
સેલારી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીયોને પેરવાનું કપડું.
સેલાસાડી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીયોને પેરવાનું રાતીપીળી લીટીઓ વાળું ગરભસુતર કપડું.
સેલી, સ્ત્રી૦ રાખ; હેલી.
સેલું, ન૦ [હિં૦] કસબીકોરપાલવવાળું ખભે લટકતું રાખવાનું ઝીણા કુમાસનું સુતરઉ વસ્ત્ર.
સેલું, વિ૦ [સુલભ] સરળ; સુગમ; અઘરું નહિ તે.
સેલો, પુ૦ દોતી વખત ગાય કુદે નહિ માટે તેને પાછલે પગે જે દોરડું બાંધવામાં આવેછે તે.
સેલોત, શેલોત.
સેવ, સ્ત્રી૦ સેવા. ૨ સેવૈ.
સેવઈ, સેવૈ.
સેવક, પુ૦ [સં૦] સેવા કરનાર. ૨ ચાકર.
સેવટ, શેવટ.
સેવડો, શેવડો. [ફૂલ.
સેવતી, સ્ત્રી૦ એક જાતના ફૂલનો છોડવો અથવા તેનું
સેવન, ન૦ [સં૦] ઉપયોગમાં લેવું તે; કામમાં લગાડવું તે. તેણે તે વૈદના ઓસડનું સેવન કરયું પણ કંઈ સારૂં થયું નહિ. ૨ સેવા. ૩ ઈંડાં ઉપર પાંખ પસારી બેસી તેને જે ઊંફ આપવી તે.
સેવના, સ્ત્રી૦ ખન્તથી જે સેવા ચાકરી કરવી તે.
સેવવું, ક્રિ૦ સ૦ સેવા કરવી; ચાકરી કરવી. ૨ ઈંડાંના ઉપર પાંખ પસારી બેસી ઊંફ આપવી (પક્ષીએ). ૩ ઉપયોગમાં લેવું; કામમાં લગાડવું.
સેવા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચાકરી; હુકમમાં રઈ કામ બજાવવું તે. ૨ ઈશ્વરનું આરાધન; દેવપૂજન. ૩ સ્નેહને લીધે જે કામ કરવું તે.
સેવાળ, શેવાળ.
સેવું, ક્રિ૦ સ૦ સહન કરવું; ખમવું; સાંખવું; વેઠવું.
સેવું, ક્રિ૦ અ૦ સદવું; પાચન થઈ માફક આવવું.-તેને વાલ, દૂધ સેતાં નથી. ૨ ઘણી વાર ટકવું; અનુકૂળ આવવું. ઘરનો ચૂડો સેતો નથી (પેરવામાં આવે તો નુકસાન થાય). સેતું સેતું એટલે અનુકૂળ આવે તેવું પણ ઊનું ઊનું.
સેવૈ, સ્ત્રી૦ ઘઉંના મેદાની કણેકના જે તાર પાટીયાંપર વણીને પાડેલા તે-જેને તડકે સુકવી ઓસાવી ઘી ખાંડ સાથે ખવાય છે તે પદાર્થ. એને સાંતળી ઉકળતાં દૂધમાં

નાખી ખીર બનાવવામાં આવે છે. ૨ ચણાના લોટનું કઠ્ઠણ ખીરૂં કરી એને ઉકળતાં તેલના પેણામાં ઝારાએ વતી તાતણા પાડી તળેલા તે પદાર્થ. **સેવૈયો**—એક તરેહની સેવૈ.

સેસ, સ્ત્રી૦ વરના હાથમાં અથવા અધરણીરાતના હાથમાં જે નાળિયેર પાન સોપારી રૂપીયો વગેરે મુકવામાં આવે છે તે; પોસ. સેસભરવી કેવાય છે.

સેહ, સ્ત્રી૦ [ફા૦ શાહ] અઝજાઈ જવું; અટકી પડવું–રેવું તે. તેણે તેને સેહ દીધી, તે સેહ ખાઈ ગયો. ૨ શેતરઞ્જની રમતમાં. એક તરફના બાદશાહને બીજી તરફના એકાદાં મોહોરાંની ચાલથી જે રોધ થવો તે.

સેહ, સે.

સેહેજ, સેજ.

સેહેનશાહ, મોટો બાદશાહ.

સેહેર, શેહેર.

સેહેલ, [આ૦ સેર] મોજમઝા; વાડીયે જવું, નાચ રઙ્ગ જોવા વગેરે તે.

સેહેલ, સેલ.

સેહેલું, સેલું.

સેહેવું, સેવું.

સૈં, પુ૦ [સિંહ] સર્વ પશુનો રાજા.

સૈ, પુ૦ [સ્વચિક] દરજી; શિવનારો.

સૈ, સ્ત્રી૦ સખી; બેનપણી.

સૈકો, પુ૦ સો વરસનો જે કાળ તે; સૈંકડો; સદી.

સૈન્ય, ન૦ [સં૦] લશ્કર; ફોજ.

સૈન્ધવ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો ખાર–એ મીઠાંને ઠેકાણે પણ વપરાય છે. ૨ ઘોડો.

સૈયડ, પુ૦ શીતળા; કાકાબળિયા; એક જાતનો ગરમીથી થયલો ચામડીનો રોગ. "સૈયડકાકા ભોળા, વાડકા જેવડા ડોળા."

સૈયર, સ્ત્રી૦ સખી; બેનપણી.

સૈયારું, ન૦ ભાગિયાભાગપણું; મઝિયારું.

સોંગ, પુ૦ વેશ કાડવો–લેવો તે; નવું રૂપ ધારણ કરવું તે.

સોંઘવારી, સ્ત્રી૦ થોડી કિંમતે ઘણી મળે એવી વસ્તુઓની જે છુત તે. [(ઉલટું). (મોઘાંનું

સોંઘું, વિ૦ થોડી કિંમતે ઘણું મળે તેવું; સસ્તું.

સોંઢવું, ક્રિ૦ અ૦ હોંઢવું; સધાવવું; જવું (પરગામ).

સોંતાળવું, ક્રિ૦ સ૦ જરાક તળવું; સાંતળવું.

સોંધા, પુ૦ [હિં૦] સુગન્ધ વાળો એક પદાર્થ. "સુગંધ સોંધા કુંકુમ કેસર, ઉડાડે અબીલ ગુલાલ" (પ્રે૦ ૬૦).

સોંપણ, સ્ત્રી૦ સોંપવું તે.

સોંપવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઈના હવાલા–કબજા–તાબા–સમ્ભાળમાં આપવું; ભાળવવું; ભલામણ કરવી.

સોંહ, પુ૦ શુદ્ધિ; ભાન.

સો, વિ૦ [શત] દશ ગુણ્યા દશ એટલી સઙ્ખ્યા બતાવેછે; ૧૦૦). સોએક એટલે સોની લગભગ જેટલી સઙ્ખ્યા તે.

સોઈ, પુ૦ [સૌચિ] દરજી.

સોઈયાણી, સ્ત્રી૦ [સાવિકા] છોકરાં જણાવનારી સ્ત્રી; દાઈ; દાયણ.—હજામડીયો હોયછે.

સોઈયો, પુ૦ એક પાસ અણીવાળો કામડીનો અથવા લોડાંનો સળિયો.

સોક (સોએક), સ્ત્રી૦ [સપત્ની] એક પુરુષને બે અથવા વધારે સ્ત્રી હોય તો એ એકમેકની સોક કેવાય. સોકલડી [(કવિતામાં).

સોક, પુ૦ [શોક].

સોકટી, સોકટું.

સોકટું (સોગઠું), ન૦ પાસાની એક રમતમાં લાકડાં–હાથીદાંતની વળી સરખા ઘાટની પણ ચાર રઙ્ગની ચાર ચાર એવી જે વસ્તુ તે એકેકી. ૨ ચકમકથી દેવતા પડે તે ઝિલવાની સુતરની કળી.

સોખ, શોખ.

સોગન–ન્દ, પુ૦ [ફા૦] સમ; શપત; કસમ.

સોગાત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] નવાઈની જે કિમતી વસ્તુ તે. ૨ બક્ષીસ; નજરાણું; ભેટ.

સોચ, પુ૦ સોચના, સ્ત્રી૦ શોચ.

સોજો, પુ૦ ચામડી સુજી–ઉપસી આવી હોય તે.

સોટી, સ્ત્રી૦ નેતર અથવા ઝાડની પાતળી ડાળી (મારવાના કામમાં આવતી).

સોટેહુપેટે, અ૦ છુડાંજ; કંઈ પણ (સામાન માણસ વગેરે) સાથે લીધા વગર. [ઝાડની ડાળીનો કકડો તે.

સોટો, પુ૦ જાડો લામ્બો ને સીધો એવો જે લાકડાં, વાંસ,

સોડ, સ્ત્રી૦ પાસું; બાજું. સોડમાં ભરાવું. ૨ સુઈને ઓડેલાં વસ્ત્રનો છેડો જે મોડાંપર આવેલો હોય તે. સોડ વાળીને સુવું–મોડું ઢાંકીને.

સોડત, સોરતી.

સોડવણ, ન૦ ગોદડી–રજાઈ–બનાત ઓડવી હોય તો પ્રથમ જે સુંવાળું વસ્ત્ર તેની નીચે રાખવામાં આવેછે તે.

સોડિયું, ન૦ સ્ત્રીએ પેરેલાં લુગડાંનો ડાબી પાસનો માથાથી તે કમરલગી ઝુલતો રેતો જે ભાગ તે. ૨ સોડ(રજા [અર્થમાં).

સોડિયો, પુ૦ સોડિયું.

સોડે, અ૦ પાસે; કને.

સોણ, સ્ત્રી૦ ફાચડ–૨; ખીલી.

સોત, અ૦ સાથે; સુદ્ધાં.

સોદાઈ, સ્ત્રી૦ સોદાપણું; લુચ્ચાપણું.

સોદાગર, પુ૦ [ફા૦] ઊંચા માલનો ધન્ધો કરનાર; વેપારી.

સોદાગીરી, સ્ત્રી૦ સોદાગરનો જે ધન્ધો તે.

સોદું, વિ૦ [હિં૦] લુચ્ચું; હરામી; કાવતરાંખોર (માણસ). ૨ અન્દરથી લુચ્ચું પણ બારથી ઈશકી.

સોદો, પુ૦ [ફા૦] સામાન. ૨ સાટું; વેચવા લેવાનો ભાવ નક્કી કરવો તે.

સોધ, શોધ.

સોધવું, શોધવું. સોધાસોધ—અહીં તહીં શોધવું તે.

સોનાંપાણી, ન૦ જેને અડકવાથી નાવું પડે તેને અડકયાનો વેમ પડવાથી સોનાને અડકાડેલું જે પાણી છાંટી શુદ્ધ થવું તે.

સોનાગેરૂ, પુ૦ એક જાતનો ગેરુ.

સોનામકી, સ્ત્રી૦ એક જાતની વનસ્પતી—એ જુલાબ આપવામાં આવેછે.

સોની, પુ૦ સોનાંના ઘાટ ઘડવાનો ધન્ધો કરનાર.

સોનું, ન૦ [સુવર્ણ] મોઘાં મૂલનો પીળા રઙ્ગનો ધાતુ. એના ઘરેણાં, સિક્કા વગેરે બનેછે. 'આજ સોનાનો સૂરજ ઉગીયો' એટલે સોનાં સરખો મોઘો ને તેજસ્વી.

સોનેરી, વિ૦ સોનાનું પાણી ચડાવેલું હોય તેવું; ઢોળ દિધેલું–(કસબ કિનારી ટપકી વગેરે). ૨ સોનાંના રઙ્ગનું; સોના જેવું. (રેશમ, ચમ્પો વગેરે).

સોનેરીકેળાં, ન૦ એક જાતના ઠુંમસાં ગોળ ને પીળી રેચક [છાલના કેળાં.

સોનૈયો, પુ૦ સોનાંનો સિક્કો.

સોપારી, સ્ત્રી૦–ન૦ એક જાતનું ઝાડ તથા તેનું ફળ; ફોફળ.

સોબત, સ્ત્રી૦ [આ૦] સાથ; સઙ્ગતિ; સહવાસ. ૨ સ્ત્રી પુરુષનો સમ્ભોગ.

સોબતી, વિ૦ સાથી; દોસ્તદાર; જોડિયો.

સોભ, પુ૦ પરણ્યા પછી વર વહુને ગણપતી આગળ બેસાડી બૈરાંઓ જે ગીત ગાયછે તે.

સોભવું. શોભવું.

સોભા, શોભા.

સોભાગ, પુ૦ [સૌભાગ્ય] માથે ધણી જીવતો હોય એવી સ્ત્રીની જે સ્થિતિ તે; સોહાસણપણું; એવાતન. ૨ સોહાસણનો જે વેશ તે. બચ્ચારીનો સોભાગ ઉતર્યો.

સોભાગવટુ, ન૦ બારસાખની ઉપર એક આડું લાકડું લાખવામાં આવેછે તે.

સોભાગવતી–વન્તી, સ્ત્રી૦ [સૌભાગ્યવતી] સોભાગવાળી સ્ત્રી; સોહાસણ; સધવા.

સોમ, પુ૦ [સં૦] ચન્દ્ર. ૨ એ નામનો સાત વારમાંનો એક. ૩ એ નામનો વેલો અથવા તેનો રસ.

સોમ, વિ૦ [સં૦] શીતળ; શાન્ત.

સોમચાગ, પુ૦ [સં૦] એ નામનો યજ્ઞ.

સોમલ–ળ, પુ૦ [આ૦] એક ધાતુ–ખાર છે.

સોમવતી, વિ૦ [સોમવ્રત] સોમવારે અમાસ આવે તે.

સોમવલ્લી, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક જાતની વેલી. એનો રસ ભઠ્ઠીથી ગાળેલો તે બ્રાહ્મણો યજ્ઞમાં પીતા. એમાં બહુ કેફ હોયછે. [ધન.

સોય, સ્ત્રી૦ [સૂચિ] સિવવાનું કાણાંવાળું લોડાંનું એક સા-

સોય, સ૦ તે (કવિતામાં).

સોયણી, સ્ત્રી૦ એ નામની રાગણી.

સોયમ, વિ૦ ત્રીજી પ્રતિની જમીન. અવલ, દોયમ નહિ.

સોંચલું, વિ૦ સેાેલું; અઘરું નહિ.

સોચ્ચાણી, સોઈચાણી.

સોચ્ચો, સોઈયો. [ધુઓ પોતાના વસ્ત્ર રંગેછે.

સોરઙ્ગી, સ્ત્રી૦ એક જાતની વનસ્પતી, જેના રઙ્ગથી સા-

સોરઠ, પુ૦ એ નામનો રાગ. રાગણી ગણિયે તો સ્ત્રીલિઙ્ગે.

સોરઠો, પુ૦ એ નામનું વૃત્ત (કવિતામાં); ઉલટો દોહો. ૨ એ નામની ગાવાની એક દેશી (કાઠિયાવાડમાં).

સોરતી, સ્ત્રી૦ એકાદિ વસ્તુની કિંમત ઘણાજણે હિસ્સા પ્રમાણે ભરવી ને પછી પાસા અથવા ચિઠ્ઠી નાખી જેના ધારયા પાસા પડે તેણે અથવા જેનું નામ નિકળે તેણે તે વસ્તુ લઈ લેવી એવી નશીબ અજમાવવાની જે રીત–ક્રિયા તે.

સોરમ, સ્ત્રી૦ ગન્ધ; વાસ. ૨ ખુશબો; સુગન્ધ.

સોરવવું, ક્રિ૦ અ૦ ગમવું. ત્યાં સોરવતું નથી.

સોરવું, ક્રિ૦ સ૦ દાંતેવતી ખેંચી ખાવું. ગોવારસિંગ સોરવી. ૨ ઉપર ઉપરથી છોલી કાડવું. દૂધી સોરી નાખવી.

સોરાવટ, સુરાવટ.

સોરાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચામડી છોલાય તેવી હાલતમાં આવવું.

સોવસા, અ૦ નક્કી–ખાતરી જેવું હોય તેમ. વસા શબ્દ જોવો.

સોવાસેણ, સ્ત્રી૦ [સુવાસિની] ધણી જીવતો હોય એવી સ્ત્રી.

સોવું, ક્રિ૦ સ૦ સુપડામાં દાણા ઘાલી–નાખી વાણ ડોલે [તેમ હલાવવું.

સોવું, ક્રિ૦ અ૦ શોભવું.

સોસ, પુ૦ [શોષ] સૂકું પડવું તે. ગળે સોસ પડેછે. ૨ તરસ. પાણીનો સોસ પડેછે.

સોસવાટ–ળ, સ્ત્રી૦ મગરમચ્છ.

સોસવાવું, ક્રિ૦ સ૦ રસનું સુકાઈ જવું. ૨ શરીરનું સુકાવું. (મનમાં ને મનમાં બળ્યાં કરેથી).

સોસવું, ક્રિ૦ સ૦ ચૂસીલેવું; ખેંચીલેવું; સૂકું કરવું. ૨ સાંખવું; સહન કરવું.

સોહમ્, તે હું છું (બ્રહ્મ ને હું એકજ છુઊં) એવો જે વેદાન્ત વિચાર તે; યોગસાધનાથી શ્વાસોચ્છ્વાસમાં સોહમ્ એવી જે ધ્વનિ થાયછે તે.

સોહાગ, ન૦ [સુભાગ્ય] રૂડું ભાગ્ય. ૨ શોભીતું તે.

સોહામણું, વિ૦ શોભીતું; શોભાયમાન.

સોહાવું, ક્રિ૦ અ૦ શોભવું.

સોહેણી, સ્ત્રી૦ એ નામની રાગણી–રાત્રે ગવાયછે.

સોહોડ, સોડ.

સોહોર, પુ૦ શોર.

સોહોવું, સોવું.

સોહ્યલું, વિ૦ સેાેલું; અઘરું નહિ.

સોળ, વિ૦ [ષોડશ] દશ ને છ; ૧૬. સોળ કળા, સોળ સણગાર, સોળ સંસ્કાર ઈત્યાદિ. 'સોળે સોકટી કાચી' એટલે હજી તો સઘળું કામ બાકી છે, કંઈજ કરવા માંડ્યું નથી.

સોળ, સળ.

સોળું, ન૦ [મ૦] અબોટમાં પેરવાનું જે વસ્ત્ર તે. (રેશમી કે સુતરાઉ ગમેતે).

સોળૈયો, પુ૦ સોળ હાથનો સાકટો.

સૌ, વિ૦ સહુ; સર્વ; બધાં.

સૌખ્ય, ન૦ [સં૦] સુખ.

સૌન્દર્ય, ન૦ [સં૦] સુન્દર કાન્તિ; શોભા; ખુબસુરતી.

સૌભાગ્ય, ન૦ [સં૦] સોભાગ. ૨ ભાગ્યશાલીપણું.

સૌમ્ય, વિ૦ [સં૦] શાન્ત સ્વભાવનું; ભલું; સાલસ. (સૌમ્ય પ્રકૃતિ).

સ્કન્ધ, પુ૦ [સં૦] ખભો; ખાંધ. ૨ મોટું પ્રકરણ; મોટો ભાગ. સ્કન્ધ ને અધ્યાય.

સ્તન, ન૦ [સં૦] છાતીના બાર નિકળતા બે અવયવમાંનો એકેકો. ૨ સ્ત્રી જાત પશુના પેટ ઉપરના જે અવયવોમાંથી દૂધ નિકળેછે તે; આંચળ.

સ્તનપાન, ન૦ [સં૦] ધાવવું તે.

સ્તબ્ધ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] હાલતું ચાલતું અટકેલું-બન્ધ-પડેલું. ૨ વિચારમાં ગૂમ થઈગયલું.

સ્તમ્ભ, પુ૦ [સં૦] થાંભલો.

સ્તમ્ભન, ન૦ [સં૦] અટકાવવું; બન્ધ પાડવું-થોભાવવું તે. ૨ મારણાદિ છ પ્રયોગમાંનો એક.

સ્તવન, ન૦ [સં૦] સ્તુતિ-તારિફ કરવી તે. ૨ ઈશ્વર-દેવ-દેવીનો સ્તુતિ પાઠ; સ્તોત્ર.

સ્તવવું, ક્રિ૦ સ૦ સ્તુતિ કરવી; વખાણ કરવાં; મોટાઈ આપવી; ગુણ ગાવા.

સ્તુતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] તારીફ, વખાણ; ગુણ ગાવા તે.

સ્તુતિપાત્ર, વિ૦ [સં૦] સ્તુતિ કરવાને યોગ્ય.

સ્તોત્ર, ન૦ [સં૦] દેવતા, ગુરુ ઈ૦ની સ્તુતિનો જે પાઠ-ગ્રન્થ તે.

સ્ત્રી, સ્ત્રી૦ [સં૦] મનુષ્ય પ્રાણીમાં જે જાતિ છોકરાં જણેછે તે. (છોકરી પણ આવી). ૨ પુરૂષે જેની સાથે લગ્ન કર્યું હોય તે. ૩ પ્રાણીમાત્રમાં જે જાતિ ગર્ભ ધારણ કરે તે-પશુ પક્ષી વગેરેની માદા પણ આવી.

સ્ત્રીચરિત્ર, ન૦ [સં૦] મનુષ્યસ્ત્રીજાતિનાં યુક્તિ-ચતુરાઈ-ખટપટવાળાં કર્મ તે.

સ્ત્રીધન, ન૦ [સં૦] જે ધન ઉપર સ્ત્રીનીજ સત્તા હોય તે. (ધણી સગાંની નહિ).

સ્ત્રીલમ્પટ, વિ૦ [સં૦] સ્ત્રીના સ્નેહમાં અથવા સ્ત્રી-સમ્ભોગ વિષયમાં લપટાઈ રૈયલો.

સ્ત્રીલિઙ્ગ, ન૦ [સં૦] સ્ત્રીજાતિવાચક અથવા સ્ત્રીજાતિ ભાવવાચક નામનું જે લિઙ્ગ તે.

સ્ત્રીહત્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્ત્રીને મારીનાખ્યાનો જે દોષ તે.

સ્થ, વિ૦ [સં૦] રૈનાર; થોભનાર. ગર્ભસ્થ, માર્ગસ્થ ઈ૦.

સ્થળ, ન૦ [સ્થલ] જગા; ઠેકાણું. સ્થળાન્તરે-બીજું ઠેકાણું.

સ્થાણુ, પુ૦ [સં૦] થાંભલો. ૨ ડાળાં પાંખડાં વિનાનું ઉભું ઝાડ. ૩ એક પ્રકારનું અસ્ત્ર. ૪ શિવ. વિ૦ સ્થાવર; ડગે-ખસે નહિ તેવું.

સ્થાન, ન૦ [સં૦] ઠેકાણું જગા. ૨ અધિકાર; દરજ્જો. ૩ પ્રસઙ્ગ; અવસર.

સ્થાપક, વિ૦ [સં૦] થાપનાર; બેસાડનાર; નવું માડનાર. ૨ સાબિત કરી આપનાર; ખરૂં કરી આપનાર.

સ્થાપન, ન૦ [સં૦] બેસાડવું-થાપવું તે. ૨ નવું માડવું-ઉભું કરવું તે. ૩ સાબીત કરવું-ખરૂં કરી આપવું તે.

સ્થાપના, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્થાપન.

સ્થાયી, વિ૦ [સં૦] ઘણીવાર રૈ-ટકે તેવું. ૨ હમેશાનું.

સ્થાયીભાવ, પુ૦ [સં૦] (રસશાસ્ત્રમાં) રસ પરિપૂર્ણ થવાની આગમચ થયલી ને પછી રસ રૈ ત્યાંસુધી તેવીને તેવીજ રૈતી એવી મનની સ્થિતિ તે-એ નવ કેવાય છે. રતિભાવથકી શૃંગાર રસ, હાસથકી હાસ્ય, શોકથકી કરુણા, ક્રોધથકી રૌદ્ર, ઊત્સાહથકી વીર, ભયથકી ભયાનક, જુગુપ્સાથકી બીભત્સ, વિસ્મયથી અદ્ભૂત, શમથકી શાન્તરસ.

સ્થાવર, વિ૦ [સં૦] એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ખસે નહિ તેવું; અચળ, ઝાડ પર્વત ઈ૦. ખેતર ઘર એ સ્થાવર મીલકત. (એનું ઉલટું જઙ્ગમ).

સ્થિતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક ઠેકાણે ઠરી ઠામ રૈવું તે. ૨ રૈઠાણ; મુકામ. ૩ હાલત; દશા. ૪ પદવી; દરજ્જો. ૫ થોડી-ઘણી વાર વ્યવસ્થા સહિત રૈવું (જગતનું-માં) તે. ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય.

સ્થિતિસ્થાપક, વિ૦ [સં૦] પોતાની આગલી સ્થિતિ રાખી રૈ તેવા ગુણવાળું. નેતર, રબર, લોડાંની કમાન વગેરે સ્થિતિસ્થાપક ગુણના કેવાય છે.

સ્થિર, વિ૦ [સં૦] હમ્મેશાનું; ટકે તેવું; જાથું રૈ તેવું; કાયમ; મજબુત; ચોંટી બેઠેલું. ૨ ચલિત, ચઞ્ચળ નહિ તેવું; ઠરેલ (બુદ્ધિ). ૩ શાન્ત; ઉગ્ર નહિ તે (સ્વભાવ).

સ્થિરતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઠરેલી હાલત; ઉત્પાત નહિ પણ શાન્તીની જે સ્થિતિ તે.

સ્થૂળ, વિ૦ [સ્થૂલ] મોટું; જાડું. ૨ જાડી-જડ બુદ્ધિનું; જડભરત; બુંધી; ઠોઠ.

સ્થૂળદેહ, સ્ત્રી૦ [સં૦] હાડકાં ચામડાંનું જે દેખાઈતું જડ ખોળિયું તે. (સૂક્ષ્મ-લિઙ્ગ દેહનું ઉલટું). ૨ જાડું શરીર.

સ્નાન, ન૦ [સં૦] ઘણે પાણીએ અઙ્ગ ધોવું તે; નાવું તે. ૨ ભસ્મ, ગોમય, દુગ્ધ, દધિ ઈ૦ નો શરીરે જે લેપ કરવો તે. ૩ તીર્થે જે નાવું તે. ૪ મુવેલાં સમ્બન્ધી-નિમિત્ત નાવું તે.—સ્નાન માંડવાં-કાણ માડવી.

સ્નાયુ, પુ૦ [સં૦] જે તન્તુ વડે હાડકાં ને માંસના રેસા વળગેલાં રૈછે ને જેથી શરીરના અવયવ લાંબા ટુંકા થાય છે તે; માંસના તન્તુ.

સ્નેહ, પુ૦ [સં૦] પ્રીતિ; મૈત્રિ. ૨ તેલ; ચિકણો પદાર્થ. ૩ ચિકાસ; વળગણ. [પરસ્પર આકર્ષણ તે.
સ્નેહાકર્ષણ, ન૦ [સં૦] પદાર્થના પરમાણુઓમાં જે
સ્નેહાળ, વિ૦ સ્નેહથી ભરેલું.
સ્નેહી, વિ૦ [સં૦] મિત્ર; દોસ્ત; સજ્જન; વ્હાલું.
સ્પર્ધા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક બિજાથી ચડિયાતાં થવાનો જોસ્સો; સરસાઈ; ઈર્ષા; અદેખાઈ. ૨ દ્વેષભાવ.
સ્પર્શ, પુ૦ [સં૦] એકાદિ વસ્તુ ચામડીને લાગવાથી જે ભાન થાયછે તે; સ્પર્શેન્દ્રિય. ૨ કોઈ પણ વસ્તુને અડકવું તે. ૩ અડકવાનો–સાથે વેવાર રાખવાનો જે દોષ તે. ૪ ક થી તે મ સુધીના જેટલા વ્યઞ્જન છે તેમાંનો કોઈ પણ. ૫ લવ; લેશ.
સ્પર્શાસ્પર્શ, પુ૦ [સં૦] જેણે જેને ન અડકવું જોઈએ તેવાં જન–તેવી વસ્તુઓનું એકમેકમાં જે અડકાઅડકી તે.
સ્પષ્ટ, વિ૦ [સં૦] સાફ; અચકાયાવિનાનું; સરળ ને શુદ્ધ. ૨ ખુલ્લું; સાચું; બેધડક.
સ્પષ્ટવક્તા, વિ૦ [સં૦] સફાઈથી–સારા ઉચ્ચારથી બોલનાર. ૨ સ્વતન્ત્રપણે ખરેખરૂં જેવું હોય તેવું સફાઈથી બોલીદેનાર. [પરવા.
સ્પૃહા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઈચ્છા; તૃષ્ણા. ૨ ગરજ; દરકાર;
સ્ફટિક, ન૦ [સં૦] જેને સુન્દર ચળકતી નિયમિત સરખી-બાજુ–સપાટિયો હોય તે પથરો–કાચ વગેરે તે; એક જાતનો મણિ. સ્ફાટિક એટલે સ્ફટિક સમ્બન્ધી.
સ્ફુટ, વિ૦ [સં૦] સમ્બન્ધ વનાનો પરચુરણ વિષય હોય તેવું; એક આખી નહિ પણ છુટક છુટક બાબત હોય તેવું. ૨ ઉઘડેલું; ખિલેલું. ૩ ફાટેલું; તુટી પડેલું.
સ્ફુરણ, ન૦ [સં૦] અઙ્કુર ફુટવો તે. ૨ એકાએક સ્મૃતિ થઈ આવવી તે. ૩ એકાએક કમ્પારી થવી તે–આંખ ફરકવી, હાથ ધ્રુજવો વગેરે. ૪ એકાએક ચળકાટ દેખાવો તે.
સ્મરણ, ન૦ [સં૦] યાદ આણવું તે. ૨ યાદ રાખવું તે. ૩ વિચાર–તર્કથી મનમાં ચિત્ર જોવું તે–મનન કરવું તે. ૪ ઈશ્વરનું નામ સમ્ભારયાં કરવું–તેના ગુણ ગાયાં કર- [વા તે.
સ્મરણી, સ્ત્રી૦ માળા; સમરણી.
સ્મરણીય, વિ૦ [સં૦] સ્મરણ કરવા જોગ.
સ્મરવું, ક્રિ૦ સ૦ સ્મરણ કરવું; ભાવથી સમ્ભારવું.
સ્મશાન, શ્મશાન. [વર્તનાર.
સ્માર્ત, વિ૦ [સં૦] સ્મૃતિની–ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે
સ્મિત, ન૦ [સં૦] હસવું; મલકાવું તે. વિ૦ ધા૦ મલકાતું. ૨ ખિલેલું.
સ્મૃતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્મરણ; યાદદાસ્ત. ૨ મનુ આદિ શાસ્ત્રકારોએ ધર્મનીતિ રાજ્ય સમ્બન્ધી જે શિક્ષાશાસ્ત્ર પોતાના શિષ્યોને સમજાવેલાં ને જે પછવાડેથી સમ્ભારીને લખાયલાં તે. ૩ એ શાસ્ત્રમાંનું એકાદું વચન.
સ્યન્દન, પુ૦ [સં૦] રથ.
સ્યામ, શ્યામ.
સ્રાવ, પુ૦ [સં૦] ધીમેધીમે ગળવું–વેવું તે. ૨ અટકાવ; અળગું (ઋતુસ્રાવ). (પાંચ મહિનાની અન્દર ગર્ભ ગળે તે ગર્ભસ્રાવ ને પછી જે પડે–પાડવામાં આવે તે ગર્ભપાત).
સ્લેટ, સ્ત્રી૦ [અં૦] એક જાતના પથ્થરની પાટી.
સ્વ, સ૦ [સં૦] પોતાનું; પોતીકું. સ્વહસ્ત, સ્વદેહ, સ્વ- [ગ્રામ ઈ૦.
સ્વકલ્પિત, વિ૦ [સં૦] પોતાની કલ્પનાનું.
સ્વકીય, વિ૦ [સં૦] પોતાનું; પોતીકું.
સ્વકીયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પોતાની પણિયત સ્ત્રી.
સ્વચ્છ, વિ૦ [સં૦] સાફ; નિર્મળ. ૨ ડાઘ–મેલ–ગન્દવાડી ન હોય તેવું.
સ્વચ્છતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્વચ્છપણું; સફાઈ. [કલ્પના.
સ્વચ્છન્દ, પુ૦ [સં૦] પોતાની ઈચ્છા અથવા પોતાની
સ્વચ્છન્દી, વિ૦ [સં૦] કોઈનું કયું ન માનતાં પોતાની ઈચ્છામાં આવે તેમજ કરનાર; માથાનો ફરેલ.
સ્વજન, ન૦ [સં૦] પોતાના કુટુમ્બનું–સગપણનું–સ્નેહનું [માણસ.
સ્વજાતિ, વિ૦ [સં૦] પોતાની જાત–નાતનું.
સ્વતઃ, અ૦ [સં૦] પોતાની મેળે; જાતે; ખુદ.
સ્વતઃસિદ્ધ, વિ૦ [સં૦] પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થયલું–બનેલું–સિદ્ધ થયલું.
સ્વતન્ત્ર, વિ૦ [સં૦] જેને કોઈના તાબા–હુકમ–અઙ્કુશમાં ન રેવું પડતું હોય તે (જન). ૨ જેને કોઈ પણ વાતે પારકાની ઈચ્છા ઉપર આધાર ન રાખવો પડતો હોય તે (જન). ૩ ધન–પદવી–વગ–વેમના દોરથી ન સઙ્કોચાતાં જે પોતાના મનના વિચાર બેધડક જાહેરમાં મુકતું હોય અથવા તેમ મુકી તેવી રીતે વ્યવહારમાં વર્તતું હોય તે (જન). એ શબ્દ જનને લાગે છે તેમ તેની તેવી સ્થિતિને પણ લાગે છે. ૪ સાથે–એકઠું નહિ પણ જૂદું; બીજા સહુની રીતથી જૂદી રીતે રેનાર. ૫ સ્વછન્દી; કોઈના કયામાં ન હોય તે.
સ્વતન્ત્રતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્વતન્ત્ર એવી જે સ્થિતિ તે; છૂટ. ૨ બીજાને દુઃખ ન થાય ને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તાય તેવી રીતિનો ને હૈયાંનો જે ભાવ–જોસ્સો તે.
સ્વદેશ, પુ૦ [સં૦] પોતાનો દેશ; જન્મભૂમિ.
સ્વદેશાભિમાન, ન૦ પોતાના દેશનું અભિમાન.
સ્વદેશી, વિ૦ [સં૦] પોતાના દેશનું. જન, કર્મ ઈ૦.
સ્વધર્મ, પુ૦ [સં૦] પોતાનો ધર્મ–પોતાના બાપદાદાનો ઈશ્વર સમ્બન્ધી જે ભક્તિમાર્ગ તે; કુળનીતિ–રીતિ. ૨ અકેકી જાતિ–કુળનો જે ધર્મ તે.
સ્વપ્ન, ન૦ [સં૦] ઊંઘમાં જે વિચાર–તર્ક થાયછે તે અથવા જે ચિત્ર દેખાયછે તે. ૨ એવી જે સ્થિતિ તે. સ્વપ્નસૃષ્ટિ–સ્વપ્નમાં જે સૃષ્ટિ રચાય તે. સ્વપ્નાવસ્થા–સ્વપ્ન આવતું–ચાલતું હોય તે સ્થિતિ.

સ્વપ્નદર્શન, ન० [સં०] સ્વપ્નમાં જે દર્શન થાય તે.

સ્વપ્નવત્, વિ० [સં०] સ્વપ્ન જેવું; ખોટું ને થોડીવારનું; મિથ્યા. [વસ્થા તે.

સ્વપ્નાન્તર, ન० [સં०] જાગૃતાવસ્થાથી બીજી જે સ્વપ્ના-

સ્વપ્રકાશ, વિ० [સં०] પોતાનાજ પ્રકાશથી ચળકતું. ૨ પોતાની મેળે જ્ઞાન પામેલું હોય તે.

સ્વભાવ, પુ० [સં०] શરીર-મનની જન્મથી જે સ્થિતિ તે; સહ્ગતિથી પ્રાપ્ત થયલી નહિ પણ મૂળથી જે વૃત્તિ તે; પ્રકૃતિ (જનની). ૨ પદાર્થનો જે અસલ ગુણ–ખા-

સ્વભાવિક, સ્વાભાવિક. [સિયત તે.

સ્વભાષા, સ્ત્રી० [સં०] પોતાની જન્મભાષા.

સ્વયમ્, અ० [સં०] પોતાની મેળે; સ્વેચ્છાથી.

સ્વયમ્પાક, પુ० [સં०] પોતાનેસારૂ પોતાને હાથે કરેલી જે રસોઈ તે–પણ કેટલાક લોક એ શબ્દને રાંધવું–રસોઈના અર્થમાં વાપરેછે.

સ્વયમ્ભૂ, પુ० [સં०] પોતાની મેળે–સ્વેચ્છાથી જન્મ પામેલા એવા જે ઈશ્વર તે; બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ એઓને એ શબ્દ લાગેછે. વિ० પોતાની મેળેજ થયલું; સ્વતઃસિદ્ધ.

સ્વયમ્વર, પુ० [સં०] કન્યાએ પોતાની પ્રસન્તાનો વર શોધી પરણવું તે.

સ્વયમ્વહ, વિ० પોતાની મેળે ચાલી શકે તેવો (યન્ત્ર).

સ્વર્, પુ० [સં०] સૃષ્ટિના ત્રણ વિભાગમાંનો એક–(ભૂર્લોક, ભુવર્લોક, સ્વર્લોક; સ્વર્ગ.

સ્વર, પુ० [સં०] અવાજ; સાદ; વાણી; બોલ. ૨ જેનું પૂર્ણ સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ થઈશકેછે તેવા અક્ષરમાંનો એકાદો (અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ ઋ એ ઐ ઓ ઔ અં અ:)–(વ્યઞ્જનવર્ણ નહિ). ૩ અક્ષર–સ્વર ઉપર જે જોર મુકાય તે–એ ઉદાત્ત, અનુદાત્ત ને સ્વરિત એ ત્રણ પ્રકારે વેદના મન્ત્રના સ્વર લેવાય છે. ૪ નાકની વાટે ચાલતો જે શ્વાસ તે. ૫ ગાયનમાં જે મુખ્ય સાત અવાજ અનુક્રમમાં ઠરવ્યા છે તેમાંનો એકાદો–સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની.

સ્વરાજ્ય, ન० [સં०] પરદેશીનું નહિ પણ દેશીનું જે રાજ્ય તે; પોતાનું રાજ્ય.

સ્વરિત, વિ० ધા० [સં०] ઊંચું નહિ ને નીચું નહિ પણ સમાન એવાં ઉચ્ચારણવાળો (સ્વર).

સ્વરૂપ, ન० [સં०] કોઈ જન–વસ્તુનું જે તેનું પોતાનું ખરું–પ્રકૃત–કુદરતી રૂપ તે.

સ્વરૂપવાન્, વિ० [સં०] સુન્દર રૂપ હોય તેવું; ખુબસુરત. સ્વરૂપવન્તી–સુન્દર–રૂપાળી સ્ત્રી; ખુબસુરત બૈરી.

સ્વરોદય, પુ० શ્વાસ ઉપરથી શુભાશુભ જાણવાની વિદ્યા.

સ્વર્ગ, ન० [સં०] જ્યાં ઈંદ્રાદિ દેવતા રેછે તે ધામ–આ મૃત્યુલોકના માનવી જેણે પુણ્ય કરેલાં હોય છે તે મુવાં પછી જ્યાં સુખમાં સ્થિતિ કરેછે તે લોક. સ્વર્ગ–આકાશમાં ઊંચે છે એમ મનાયછે. 'તેને હવે એ આંગળ સ્વર્ગ બાકી છે' એટલે તે પોતાનાં સુખનો ગર્વ એટલો રાખેછે કે જાણે તેને સ્વર્ગનું સુખ ભોગવવાનો દાડો પાસે આવ્યો હોયની? 'આપ મુવાં વના સ્વર્ગે ન જવાય' એવી કેવત છે એટલે પોતાનું કેટલુંક કામ પોતાથી જેવું સારૂં થઈશકે–પારપડે તેવું બીજાથી ન થાય–પારપડે.

સ્વર્ગઙ્ગા, સ્ત્રી० [સં०] આકાશમાં જે લામ્બો ને લામ્બો ઉજળો ચળકતો લીસોટો પડ્યો દેખાય છે તે; આકાશગઙ્ગા (ઝીણા ઝીણા તારાઓ જે દુરબીન વના દેખાતા નથી તેથી તે લીસોટો પડેછે).

સ્વર્ગવાસ, પુ० [સં०] સ્વર્ગમાં જે વાસ તે. તેનો સ્વર્ગવાસ થયો એટલે તે મરીગયો.

સ્વર્ગવાસી, વિ० [સં०] સ્વર્ગમાં વાસ કરનાર. એ શબ્દ મુએલાં જનને લગાડવામાં આવેછે. સ્વર્ગવાસી ફલાણાએ તે મહાભારત કામ ઉઠાવ્યું હતું.

સ્વલ્પ, વિ० [સં०] ઘણું થોડું; કિઞ્ચિત્; જરા.

સ્વવશ, વિ० [સં०] માત્ર પોતાનેજ વશ; સ્વતન્ત્ર; છુટું; સ્વાધીન.

સ્વસ્તિ, અ० [સં०] આશીર્વાદનો શબ્દ છે–કલ્યાણ. બ્રાહ્મણ દક્ષણા લેઈ દક્ષણા આપનારને સ્વસ્તિ કરેછે.

સ્વસ્તિક્ષેમ, અ० સુખી હાલતમાં; સલામત ને આબાદ.

સ્વસ્તિવાચન, ન० [સં०] કર્મને આરમ્ભે શુભવચન વેદોક્ત મન્ત્રનાં તે; આશીર્વાદનાં વાક્ય.

સ્વસ્તિશ્રી, વિ० [સં०] કલ્યાણરૂપ ને શોભીતું.

સ્વસ્થ, વિ० [સં०] શરીર–મન સમ્બન્ધી નિરાંતની સ્થિતિમાં હોય તેવું; ધામધુમ–ખટપટથી ફરાગત પામેલું હોય તેવું; સુખ ચેહેનમાં હોય તેવું.

સ્વસ્થતા, સ્ત્રી० [સં०] સ્વસ્થ એવી જે સ્થિતિ તે.

સ્વસ્થાન, ન० [સં०] પોતાનું સ્થાન–મુકામ.

સ્વાંગ, પુ० નાટક, ભવૈ વગેરેમાં જે વેશ લેવો તે; પારકાનું રૂપ ધારણ કરવું તે.

સ્વાગત–તા, સ્ત્રી० [સં०] મળવા આવનારને–પરોણાને જે વિવેક બતાવવો તે.

સ્વાતી, સ્ત્રી० [સં०] પન્દરમું નક્ષત્ર–એમ કેવાય છે કે એ નક્ષત્રમાં જે વરસાદ પડેછે તેજ માત્ર ચાતક–બપૈયાના મુખમાં જાય છે ને ત્યારેજ તેની તરસ મટેછે–વળી એ નક્ષત્રમાં વરસાદ પડેછે તેથી મોતી પાકેછે એમ પણ કેવાય છે. "સ્વાતી દીવા જો બળે, વિશાખા છૂટે ગાય; રાણીજાયો રણ ચડે, પૃથ્વિ પ્રલે થાય."

સ્વાત્માનુભવ, પુ० [સં०] પોતાના આત્માને થયલો જે અનુભવ તે. ૨ પોતાના આત્માને જાણવો–ઓળખવો

સ્વાદ, પુ० [સં०] સવાદ. [તે; જ્ઞાન.

સ્વાદિષ્ઠ, વિ૦ [સં૦] સવાદ આપે તેવું; સ્વાદવાળું.
સ્વાધીન, વિ૦ [સ્વ, અધીન] બીજા કોઈના નહિ પણ પોતાનાજ તાબામાં હોય તેવું; સ્વતન્ત્ર. તેતો સ્વાધીન છે તેને સુઉ પાલવે. ૨ બિજા કોઈના તાબામાં હોય તેવું. તે તેના બાપને સ્વાધીન છે. (સ્વાધીનનું ઉલટું પરાધીન). [ઉપપતિને પોતાને વશ રાખેછે તે.
સ્વાધીનપતિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે સ્ત્રી પોતાના પતિને—
સ્વાન, શ્વાન. [પોતાની મેળેજ.
સ્વાભાવિક, વિ૦ [સં૦] સહજ—સ્વભાવથી થયલું; મૂળ પ્રકૃતિનું; અસલ. અ૦ સ્વભાવથીજ; કુદરતી રીતે;
સ્વામ, પુ૦ [સ્વામી] ધણી; પતિ; વર. (કવિતામાં).
સ્વામિત્વ, ન૦ [સં૦] ધણીપણું; માલીકી.
સ્વામી. પુ૦ [સં૦] ધણી; માલીક. ૨ શેઠ; ઊપરી; ખા-
સ્વાર, પુ૦ [આ૦] સવાર. [વિંદ. ૨ પતિ; વર.
સ્વારથ, સ્વાર્થ.
સ્વાર્થિયું-થી-થુ, વિ૦ જેને સ્વારથ હોય તે—તેવું.
સ્વારી, સવારી.
સ્વાર્થ, પુ૦ [સં૦] પોતાનો અર્થ; પોતાનીજ મતલબ; એકલપેટાપણું. ૨ લાભ. ૩ અન્દર રેયલો અર્થ; ભાવાર્થ (વાક્ય—ભાષણનો). [એ શક્યાર્થરૂપ ઇ૦.
સ્વાર્થ, વિ૦ [સં૦] (વ્યાકરણમાં) પોતાના નિત્યના સાદાં રૂપમાં હોય તે (ક્રિયાપદ). કરેછે એ સ્વાર્થરૂપ, કરાતું
સ્વાર્થી, વિ૦ [સં૦] પોતાનીજ મતલબ સાધનાર; એક-
સ્વાસ, શ્વાસ. [લપેટું. ૨ લોભી.
સ્વાહા, અ૦ [સં૦] એકાદા દેવ પ્રીત્યર્થ અગ્નિમાં આહુતી આપતાં એ શબ્દ બોલાય છે. ૨ ભસ્મ થઈજનું તે. સ્વાહા કરવું એટલે ગળીજવું; એકદમ ખાઈજવું. ૨ ઉચાપત કરવું; હરણ કરીજવું.
સ્વીકાર, પુ૦ [સં૦] સ્વીકારવું તે.
સ્વીકારવું, ક્રિ૦ સ૦ કબૂલ રાખવું; માન્ય કરવું. ૨ અઙ્ગીકાર કરવો. ૩ માથે વોરી લેવું.
સ્વીય, વિ૦ [સં૦] પોતાનું; પોતાના સમ્બન્ધમાંનું.
સ્વીયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પોતાની પરણેલી સ્ત્રી.
સ્વેચ્છ, વિ૦ [સં૦] પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે હોય તેવું. સ્વેચ્છાચાર, સ્વેચ્છાગમન ઇ૦.
સ્વેચ્છા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પોતાનીજ ઈચ્છા.
સ્વેચ્છા પ્રારબ્ધ, ન૦ [સં૦] ઈચ્છા પ્રમાણે બની આવે તે.
સ્વેદ, પુ૦ [સં૦] પરસેવો. ૨ ઘામ.
સ્વેદજ, વિ૦ [સં૦] ઘામ—પરસેવાથી ઉત્પન્ન થયલું તે. જુ વગેરે જીવજન્તુ તે સ્વેદજ કેવાય. (ચાર ખાણમાંની એક).

હ.

હ, પુ૦ [સં૦] તેતરિસમો વ્યઞ્જન વર્ણ.
હં, અ૦ હું સાંભળુંછું—મારૂં ધ્યાન છે એ અર્થમાં, અચરતીના અર્થમાં, હા કેવાના અર્થમાં વપરાય છે.
હંસ, પુ૦ [સં૦] લામ્બી ગરદનનું અને કુમળાં હલકાં પણ ભરાવ પીછાંનું સુશોભિત, તળાવ સરોવર તીરે રેતો પક્ષી. એ પોતાની ખુબસુરતી અને ચાલવાની છટાથી સઉને આનન્દ પમાડે છે. એ સુરસ્વતી ને બ્રહ્માનું વાહન કેવાય છે. એની ચાલની ઉપમા અપાય છે. ૨ જીવ; આત્મા. ૩ પરમહંસ.
હંસણી-સી, સ્ત્રી૦ હંસની માદા.
હંહં, અ૦ આશ્ચર્ય બતાવેછે.
હક, પુ૦ [આ૦] ધણીપણાં—માલીકીનું જે વાજબીપણું તે. ૨ ધણીપણું કોઈયે છિનવી લિધું હોય તો તેને માટે જે દાવો—વાદ તે. ૩ એકાદા વ્યવહાર નિમિત્ત કોઈને જે કંઈ નિયમિત આપવું પડતું હોય તે (તેનો હક). હકમાં એટલે તરફનું; પક્ષમાં. તેના હકમાં સારૂં થશે જો મારું માનશે તો. અ૦ વાજબી; ખરૂં; સાચું હોય તેવું. 'હકનામ સાહેબનું.' હકથવું—મરીજવું.
હકતાલા, પુ૦ [આ૦] ખોદા; દુનિયાનો સાહેબ.
હકદાર, વિ૦ [આ૦ ફા૦] જેનો હક પોંચતો હોય તે.
હકનાહક, અ૦ [આ૦] હક—કારણ—સબબ વગર; નાહક; અમસ્તું.
હકસાઈ, સ્ત્રી૦ [આ૦] (૩ જા અર્થમાં)—હકદાખલ જે કંઈ આપવું તે; દસ્તુરી; લવાજમ. ૨ દલાલી.
હકારવું-લવું, હુફ્કારવું.
હકારો, પુ૦ જમવાને વાસ્તે તેડવા નીકળનારો માણસ.
હકીકત-ગત, સ્ત્રી૦ [આ૦] કોઈ પણ બનાવ—કામ સમ્બન્ધી જે કેવું તે; હેવાલ; બયાન; સમાચાર; ખબર.
હકીમ, પુ૦ [આ૦] વૈદ; દવાકરનારો મુસલમાન.
હકીમી, સ્ત્રી૦ [આ૦] હકીમપણું; વૈદું.
હકુમત, સ્ત્રી૦ [આ૦] રાજ; હાકમી; અમલ; સત્તા.
હક્ક, હક.
હગવું, ક્રિ૦ અ૦ [હદ] પેટમાંનો મળ પાછલી વાટે બાર કાડવો; ઝાડે જવું—ફરવું. (હગવાના અર્થના બીજા શબ્દો અઘવાને સ્થળે લખ્યા છે તે આ સ્થળના જાણ-
હુફ્કાર, અહુફ્કાર. [વા).
હુફ્કારવું, ક્રિ૦ સ૦ લઙ્ગર ઉપાડી વાણ ચલાવવું. ૨ સડ—વાવટો ચડાવવો. ૩ ગાડી વગેરેને ચાલતી કરવી.
હફ્ગામ, પુ૦ [ફા૦] વેળા; અવસર; ટાંકણું. ૨ ઋતુ; રત; મોસમ. ૩ ધામધુમ; તોફાન; બંડ; ગરબડ.
હફ્ગામી, વિ૦ કામ હોય તેટલા દાડા ચાકરીમાં રાખેલા (નોકર).

હુડ્ગામો, પુ૦ ધામધુમ; ગરબડ. ૨ તોફાન; મસ્તી.
હુચમચાટ, પુ૦ આમતેમ હલાવી ઉથલપાથલ કરવી તે.
હુચમચાવવું, ક્રિ૦ સ૦ આમતેમ હલાવવું. તે થાંભલું હચમચાવ્યા કરે છે. [તે.
હુજ, સ્ત્રી૦ [આ૦] મુસલમાનો મક્કાની જે જાતરા કરેછે
હુજમ, વિ૦ પચેલું. (ખોરાક). હજમ કરવું એટલે પચાવવું. ૨ (લાક્ષણિક) વગર હકે બીજાનાં માલ પૈસા પોતાના કામમાં લેવા; ઉચાપત કરવી.
હુજરત, પુ૦ [આ૦] એ માન ભરેલા શબ્દથી ઊંચા દરજા ધરાવનારાઓને બોલાવવામાં આવે છે (મુસલમાનમાં).
હજામ, પુ૦ [આ૦] માથું બોડનારો; વાળંદ. ૨ ગૂરખ–અણવાકફ કારીગર. હજામડી–હજામની સ્ત્રી. હજામડો–હજામ (તુચ્છકારમાં).
હજામત, સ્ત્રી૦ [આ૦] હજામનું જે કામ તે; મુંડવું તે. ૨ મુડાવવાના વધી ગયલા જે વાળ તે.
હજાર, વિ૦ [ફા૦] દસ સો; ૧૦૦૦.
હજારી, વિ૦ ઘણી પાંખડીનું (ફૂલ).
હજી, હજુ.
હજીરો, પુ૦ [આ૦] કબર; રોજો; મીનારો. [લગી.
હજુ–ર, અ૦ [અદ્યાપિ] આજ સુધી; અદ્યાપિ; હમણા
હજુર, સ્ત્રી૦ [આ૦] નજર આગળ–હાજર હોવું તે.–સાબ ધણી બે હજુર. ૨ વડા કામદારની કચેરીમાં હોવું તે. તે હજુરમાં નોકર છે.
હજુરિયો, પુ૦ હજુરમાં રેનારો નોકર.
હટ, હઠ.
હટબટ, સ્ત્રી૦ માણસના મરણ શિવાયના નુકસાનથી જે મનમાં લાગણી થવી તે.
હટોટી–ઠી, હથોટી.
હઠ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જીદ; તકરાર; ભાંજગડ; ખેંચપકડ; મમત.
હઠયોગ, પુ૦ [સં૦] યોગનો એક પ્રકાર–દેહકષ્ટવાળો. (રાજયોગ ને હઠયોગ).
હઠવું, ક્રિ૦ અ૦ પાછાં પગલાં કરવાં. ૨ તકરારમાં નબળું પડવું. ૩ હારવું. હઠાવવું–ખસેડવું; આઘું કરવું.
હઠિલાઈ, હઠ.
હઠીલું, વિ૦ હઠકરનાર; જીદ્દી; તકરારી; ખેંચપકડ કરનાર.
હઠેઠ, સ્ત્રી૦ આગ્રહ; બળાત્કાર; કાલાવાલા. તેણે તેને જમવા આવવા સારૂ બહુ હઠેઠ કીધી. [દેવી મારવું તે.
હડખવા, પુ૦ હડખાયું. ૨ ચિડિયાં કરચાં કરવાં–ગાળ
હડખાચલું–ચું, વિ૦ હડખાયું લાગ્યું હોય તેવું. (હડખાવું એવું ક્રિયાપદ વપરાતું નથી).
હડખાયું–ખું, ન૦ કુતરાં કોલાં વગેરેને થતો એક મેલછાનો રોગ–જેથી તે સુઉને કડવા ધાયછે ને જેને કરડેછે તે તેના જેવા થઈ મરી જાયછે.
હડતાલ–ળ, સ્ત્રી૦ [હરિતાલી] એક પીળા રંગનો બંધાયલા રસ છે. ૨ બજારમાં સઘળી દુકાને–હાટે તાળાં દેવાનાં તે. (મોટા માણસના મરણના શોકમાં અથવા સરકારના હુકમપર નારાજી બતાવવામાં રૈયત દુકાનદારોની મારફતે હડતાલ પાડેછે–વેચવું સાટવું બન્ધ કરે છે.
હડપ, સ્ત્રી૦ કોલ–ઓલમાં મુકેલું તે.
હડપચી, સ્ત્રી૦ ઓઠની નીચેનો ને ગળાંની ઉપરનો ભાગ જે ઉપર વાળ ઉગેછે તે; થુથરી; દાઢી.
હડફો, પુ૦ ઈસ્કોતરિયો.
હડબડવું, ક્રિ૦ અ૦ ગભરાઈ જવું. ૨ નિરાશ થવું.
હડસાંકળ, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીઓને પગે પેરવાનું રૂપાનું સાંકળાં ઘાટું ઘરેણું. ૨ એક જાતનો વેલો. [ચકો દેવો.
હડસેલવું, ક્રિ૦ સ૦ ધક્કો મારવો; જોર કરી હઠાવવું; આ–
હડસેલો, પુ૦ ધક્કો; આચકો. હડશેલો.
હડહડ, અ૦ કુતરાને દૂર કરતી વખત એ શબ્દ વપરાયછે. સ્ત્રી૦ તુચ્છકારી દૂર ખસેડવું તે.
હડહડતું, વિ૦ ઘણુંજ વળગેલું; ચુસ્ત.
હડાકો, પુ૦ ભડાકાનો જે પડઘો તે.
હડિયો, પુ૦ ગળાંની ઘાંટી.
હડી, સ્ત્રી૦ ગબડી; ઘણું દોડવું તે.
હડી, વિ૦ બે ને અડધો એટલી સંખ્યા બતાવેછે; ૨॥.
હડે, હડહડ.
હડ્ડાં, હરડાં.
હડ્ડે, હરડે. ['હણતાંને હણવું.'
હણવું, ક્રિ૦ સ૦ નાશ કરવો; પ્રાણ લેવો; મારીનાખવું.
હણહણવું, ક્રિ૦ અ૦ ઘોડાનો શબ્દ સુચવે છે.
હણિયું, ન૦ ગાડાંમાં હેલ ભરતી વખત ગાડીવાનને બેસવાની પાટલીમાં જે બે લાકડાંના કકડા ઘાલેછે તેમાંનો એકેકો.
હત્, અ૦ ઢોરને પાસેથી દૂર હાંકીમુકતી વખત વપરાયછે.
હત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] હણેલું–મારેલું. હતદૈવ–અભાગિયું, હતભાગ્ય, હતવીર્ય ઈ૦.
હતું, ક્રિ૦ હો ધાતુના ભૂતકાળનું એક રૂપ.
હત્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મનુષ્ય અથવા બીજાં પ્રાણીને (જેને મારીનાખવું એ મોટો અપરાધ ગણાય છે તેને) જીવથી મારીનાખવું તે, સ્ત્રી–બાળ–ગૌ હત્યા. આત્મહત્યા (પોતાનીજ). ૨ મારીનાખવાથી જે દોષ–પાપ તે. માથે હત્યા બેઠી એટલે હત્યા કીધાના અપરાધને માટે ઉત્તર દેવો પડશે.
હત્યારો, પુ૦ હત્યા કરનારો તે; ખૂની.
હથિયાર, પુ૦ [હિં૦] બચાવ કરવાનું અથવા સામુ મારવાનું સાધન; શસ્ત્ર. (ઢાલ અથવા તરવાર, બન્દુક, ભાલો વગેરે). ૨ કામ કરવાનું સાધન; ઓજાર–સુતાર લુવારનું). 'હાજર સો હથિયાર'.

હથિયારબન્દ, વિ० (૧ લા અર્થમાં) જેણે હથિયાર બાંધ્યાં હોય તે.

હથેલી, સ્ત્રી० [હસ્તતલ] હાથની અન્દરનો ચપટો ભાગ; કરતલ.

હથોટી, સ્ત્રી० હાથમાં રમી રેયલું એવું હોવું તે; હાથનો કિસબ; આવડત.

હથોડી, સ્ત્રી० નાનો હથોડો.

હથોડો, પુ० ધાતુ ઘડવાનું-ખીલા ઠોકવાનું હાથાવાળું એક હથિયાર. એરણ ને હથોડો.

હદ-દ, સ્ત્રી० [આ०] છેડો; આખર; અવધિ. ૨ જ્યાં છેડો આવતો હોય તે જગા; મર્યાદા; સીમા; કાંઠો. ૩ અ० અતિપરાકાષ્ટા-ઘણુંજ. હદ થઈ, હવે ન બોલો.

હનકન, સ્ત્રી० હાના; આનાકાની.

હનુવટી, સ્ત્રી० [સં०] હડપચી; થુથરી.

હન્તા, પુ० [સં०] હણનારો; મારીનાખનારો.

હપતો-ફતો, પુ० [ફા०] કકડે કકડે નાણાં ભરવાનો અકેકો જે ઠરવેલો વખત તે; કિસ્ત; ખાંધું; મુકરર કરેલી મુદ્દતોમાંની એકેકી.

હફસી-બશી, પુ० [આ०] એક જાતનો સીધી-આબિસિનિયાં દેશનો વતની.

હફુસ, પુ० એક જાતનો આંબો અથવા તેની કેરી.

હબક, હેબક.

હબકવું, ક્રિ० અ० ભયથી ચોંકવું-આચકો ખાવો; એકાએક બી ઉઠવું.

હમચી, સ્ત્રી० અધરણીમાં બૈરાંઓ કુંડાળુંવળીને ગીત ગાયછે તે.

હમણા-ણે, અ० [અધુના] હાલમાં; આ વખતે.

હમામખાનું, ન० [આ० ફા०] નાવાની જગા.

હમામદસ્તો, પુ० [આ० ફા०] ખાંણણી ને પરા. ૨ ખાંણણીનો દસ્તો.

હમાલ, પુ० [આ०] પાલખી ઉંચકનારો; ભોઈ.

હમિયાણી, સ્ત્રી० [ફા०] પુંજી; દોલત; ગરથ; ભંડાર; તિજોરી. (નાણા ભરવાની લાંબી ને સાંકડી કોથળી-વાંસળી એવો અર્થ ફારસી શબ્દનો થાયછે).

હમી, સ્ત્રી० [આ०] બે જણના લેણ દેણ સમ્બન્ધી તીજાએ દેણદાર ન આપે તો હું આપું એવી જે કબુલાત આપી હોય તે; જામિનગીરી.

હમીદાર, પુ० હમી ભરનાર; જામીન.

હમીર, પુ० કલ્યાણ રાગનો એક ભેદ.

હમેલ, પુ० [આ०] ગર્ભ; સ્ત્રીને દાડા રેવા તે.

હમેલ, સ્ત્રી० [આ०] પટો; ચપરાસ (સીપાઈને હોય છે તે).

હમેશ-મ્મેશ, અ० [ફા०] નિત્ય; સદા; નિરન્તર.

હમેશગી, સ્ત્રી० [ફા०] હમેશ હોવું-રેવું તે; સર્વકાળ તેની તેજ એવી જે સ્થિતિ તે; અનાદ્યન્તત્વ.

હમેશાં-મ્મેશાં, અ० [ફા०] હમેશ; સદૈવ.

હય, પુ० [સં०] ઘોડો; અશ્વ.

હયાત, વિ० [આ०] જીવતું; હયાતીવાળું.

હયાતી, સ્ત્રી० [આ०] જીવતર; જીન્દગી; આવરદા.

હર, વિ० [સં०] હરણ કરનાર; લઈજનાર. દુઃખહર, કીર્ત્તિહર, જ્વરહર ઈત્યાદિ. ૨ પુ० શિવ; મહાદેવ.

હર, વિ० [ફા०] દરએક-હરકામ, હરવખત, હરગામ વગેરે. હરએક-કોઈ પણ એક. ૨ દરેક.

હરકત, સ્ત્રી० [આ०] અડચણ; અટકાવ; નડતર; વાંધો.

હરકોઈ, વિ० કોઈ પણ એક; ગમે તે.

હરખ, પુ० [હર્ષ] જોયા-સાંભળ્યા-જાણ્યાથી એકદમ જે ખુશી ઉભરાઈ આવવી તે. ૨ ઉત્સાહ; ખુશાહાલી.

હરખવા, પુ० ઘણાજ હરખથી આવેલી ઘેલછા.

હરખવું-ખાવું, ક્રિ० અ० એકદમ ખુશી થવું; હરખ પામવો.

હરગીજ-સ, અ० [ફા०] કદી; કોઈ દાડો પણ-(એ શબ્દ નિષેધના અર્થમાં નહિની સાથે જોડાય છે).

હરદાડી, અ० ઘડિયે ઘડિયે; વારે વારે.

હરડતું, વિ० છેક પાસેનું; સમ્બન્ધી. હરડતું સગું. ૨ ઘણુંજ વળગી રેયલું; ચુસ્ત; નિષ્ઠા-આસ્થાવાળું. હરડતો ભગત.

હરડાં, ન० એક જાતના ઝાડનું ફળ-ઓસડમાં વપરાય છે. એ અને બેડાં તથા આમળાં એ ત્રણને ત્રિફળા કરીને કેછે. હરડું એકવચન.

હરડે, સ્ત્રી० [હરીતકી] એક જાતના ઝાડનું સુકું ફળ-ઓસડમાં વપરાય છે-એ રેચક અને કાંતિ આપનારું છે. એ બે જાતની થાય છે ને તે નાની-હિમજી ને મોટી એમ ઓળખાય છે.

હરણ, ન० [સં०] બળાત્કારે ઝુટાવી લાવવું તે; હરી લાવવું તે.-રુક્મિણિહરણ. ૨ ખસેડી નાખવું-છૂટું કરવું-લેઈ લેવું તે. પાપ-દુઃખહરણ.

હરણ, ન० [હરિણ] વાગોળનારી જાતનું એક પશુ-નરને સિંગડાં હોય છે. એ બહુ ચઞ્ચળ નાજુક ને ખુબસુરત છે-એની દોડ બહુ છે. શિકારીઓ અને ફાડીખાનારાં જાનવરોનો તે શિકાર છે. એ ખુલ્લાં મેદાનમાં રેછે ને ટોળાંમાં ફરે છે. એની મોટી ચળકતી કાળીબલ્લક આંખની સ્ત્રીની આંખને ઉપમા આપવામાં આવે છે. એ પશુ ગાયનનું બહુ શોખીલું છે. હરણી-હરણની માદા. હરણો-નરહરણ; કુલિયાર.

હરતાલ, હડતાલ.

હરદમ, અ० [ફા०] પળે પળે; ક્ષણે ક્ષણે; હરઘડી; હમેશ.

હરદાસ, પુ० [હરિદાસ] ઉભાં રેઈ ગાયનની સાથે કથા-કીર્તન કરનારો.

હરનીશ, અ० [અહર્નિશ] દાડો રાત. ૨ હમેશ.

હરફ, પુ૦ [આ૦] મૂળાક્ષરમાંનો એકાદો વર્ણ; અક્ષર. ૨ બોલ; શબ્દ.

હરમું, વિ૦ આંબાહળધ, હરડે વગેરેનો સવાદ જણાવેછે.

હરરોજ, અ૦ દરરોજ.

હરવખત, અ૦ દરએકવખત; ઘડિયેઘડિયે; હંમેશા.

હરવરસ, અ૦ દરવરસ; વરસોવરસ.

હરવાયું, વિ૦ હારીગયલું; કાએર; સુસ્ત. હરવાયો તે કરતો—એટલે તે કાએર શું કરવાનો છે, તે હારીગયા જેવા છે.

હરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝુટવી—છિનવી લેવું. ૨ ઓછું કરવું; ઘટાડવું. હરણકરવું.

હરવું, ક્રિ૦ અ૦ અહીં તહીં ફરવું. હરવુંફરવું કેવાય છે.

હરસ, પુ૦ ગાંડ ઉપર જે મસા થાયછે તે—હરસ દુઃખેછે એટલે મસામાંથી લોહી નિકળેછે.

હરસાલ, અ૦ હરવરસ.

હરહુન્નર, પુ૦ દરેક હુન્નર.

હરાખ, સ્રી૦ ઘોડો બાંધવાનું દોરડું. ૨ બોરડીનો કાંટો.

હરાજ, વિ૦ [આ૦] ઉપરાઉપરી માંગણી થઈને વેચાયલું; લિલામ થયલું. અ૦ સસ્તામાં; સોંઘામાં.

હરાજી, સ્રી૦ ઉપરાઉપરી માંગણી કરાવી વેચવું તે; લિલામ; ઉછ્યાળણી.

હરાડ, વિ૦ [અષ્ટાદશ] દશ ને આઠ; ૧૮.

હરામ, વિ૦ [આ૦] ધર્મ—નીતિની વિરુદ્ધ હોય તેવું. ૨ અન્યાયી; ગેરઈનસાફ; નાઘુનાસિબ; અઘટતું; વગર હકનું.

હરામખોર, વિ૦ વગર હકનું ખાનાર; પોતાની ફરજ ન સમજે તેવું; ગુનાહ કરનાર; દુષ્ટ. ૨ આળસુ પડી રઈ પારકાનું તકાવનાર.

હરામખોરી, સ્રી૦ હરામખોરની હાલત—રીત—લુચ્ચાઈ.

હરામજાદું, વિ૦ નીચ માબાપથી જન્મેલું. ૨ બે બાપનું. ૩ હરામખોર. (હરામજાદો—જાદી).

હરામી, વિ૦ હરામખોર. ૨ લુચ્ચું; પક્કું; તોફાની.

હરામી, સ્રી૦ હરામખોરી. ૨ લુચ્ચાઈ; પક્કાપણું.

હરાયું, વિ૦ તોફાન—મસ્તિમાં આવીને ગાંડું થઈગયલું (ઢોર).

હરિ, પુ૦ [સં૦] ઈશ્વર. ૨ વિષ્ણુ; કૃષ્ણ. ૨ ઘોડો. ૩ સિંહ. ૪ વાંદરો. ૫ દેડકો. ૬ ચન્દ્ર. ૭ સૂર્ય. ૯ યમ. ૧૦ વરુણ. ૧૧ પોપટ. ૧૨ સાપ.

હરિત, વિ૦ [સં૦] લીલું. ૨ લિલા પીળો મિશ્રિત એવા રંગનું.

હરિનયણી—નેણી, વિ૦ હરણી, પોળાં કમળના જેવી આંખવાળી (સ્રી).

હરિયાળી, સ્રી૦ લીલોતરી.

હરિયાળું, વિ૦ [હરિત] લીલું.

હરિવદની, વિ૦ ચન્દ્રના જેવાં મોઢાંની (સ્રી).

હરી, સ્રી૦ ઉનાળાની શરૂઆતમાં વવાતો ને ચોમાસાં પેલાં ઉતરતો પાક.

હરીફ, પુ૦ [આ૦] સામાંવાળો; દુશ્મન. ૨ મેલી અદેખાઈ રાખી સરસાઈ કરનારો.

હરીફાઈ—ફી, સ્રી૦ દુશ્મન દાવો; દુશ્મનાઈ. ૨ ચબરાકાઈ; હુશિયારી.

હરૂં, અ૦ અહીં. હરૂંપરૂં—અહીંતહીં.

હરેક, વિ૦ કોઈ પણ એક. ૨ દરેક.

હરેડી, સ્રી૦ કોઈની પાછળ ધસી દોડવું તે; ગબડી; દોડ.

હરેરાં, ન૦ હરેરાનાં ફળ.

હરેરો, પુ૦ એક ઝાડ.

હરોલ, સ્રી૦ [હિં૦] લશ્કરનો પાછલો ભાગ; પછવાડેની ટુકડી. ૨ અ૦ અગાઉ; પેલાં; આગળથી.

હર્તા, વિ૦ [સં૦] હરણ કરનાર; હરનાર.

હર્ષ, પુ૦ [સં૦] હરખ.

હલક, પુ૦ [આ૦] અવાજ; સાદ. ૨ ગાનારનો કણ્ઠ; [ગળી.

હલકાઈ, સ્રી૦ હલકાપણું; નીચપણું.

હલકારો, પુ૦ [ફા૦] જાસુસ; કાસદ; સન્દેસો લઈજનાર; [દૂત.

હલકું, વિ૦ [હિં૦ સં૦ લઘુ] વજનમાં ભારે નહિ તેવું. ૨ સેલથી પચે તેવું (ખાવાનું). ૩ ઝટ પચાવે અને તનદુરસ્તીને માફક આવે તેવું (પાણી). ૪ ઘણી મેહેનત ન પડે તેવું; સેલથી થઈ શકે તેવું (કામ). ૫ નીચું; ફુવડ; કુલીનને શોભે નહિ તેવું (કામ, ધન્ધો, માણસ). ૬ ઓછું (કિંમત—ભાવમાં). ૭ માન ઉતરી ગયું હોય તેવું; ફીકું.

હલફલવું, ક્રિ૦ અ૦ ખળભળવું; તળમળવું.

હલભલ, સ્રી૦ ધાભરાં—બાવરાં થઈ હાહો કરવી તે; બુંમાબુમ. 'હલભલ કરે ગામમાં ફરે, કાષ્ટતણી સજાઈ કરે' (મડાપચીસી).

હલમસ્ત, હાલમસ્ત.

હલવા, સ્રી૦ એક જાતની માછલી.

હલવાઈ, સ્રી૦ [હિં૦] બરફી પેંડા હલવો વગેરે વેચનારો; સુખડિયો; મિઠાઈવાળો.

હલવાન, ન૦ શાલ કરતાં ઓછી કિંમતનું ઓઢવાનું ઉનનું વસ્ત્ર. એ ફરદજ હોય છે.

હલવું, વિ૦ હલકું. 'આકૃણિયે અવની ઊંચી થઈ, ફણા શેષની હલવી' (પ્રે૦ ૬૦).

હલવો, પુ૦ [આ૦] એક જાતની મિઠાઈ.

હલસો, હાલસો.

હલાક, વિ૦ [આ૦] હેરાન; દુઃખી; અથડામણ—મહેનત પોંચી હોય તેવું.

હલાકી, સ્રી૦ મેહેનત; અથડામણ; શ્રમ; માથાફોડ; દુઃખ; હેરાનગતિ. ૨ તફગી; તાણ (નાણા વગેરેની).

હલામણ, સ્રી૦ હલાકી.

હલાલ, વિ॰ [આ॰] વાજબી; ધર્મનીતિને અનુસરતું. જેની ચાકરી કરેલી-જેનું અન્ન ખાધેલું તેને માટે જેણે જે કામ બજાવી આપ્યું હોય તેના તે કામને અથવા તે કામથી થયલો જે ફાયદો તેને સારાં વિશેષણરૂપે એ શબ્દ લગાડવામાં આવેછે. નોકરીમાંથી નિકળીજવા છતાં તેણે જે તેને અડીવેળાએ મદદ કીધી તે હલાલ છે; તેણે તેનું હલાલ કરયું; તેણે જે દોલત મેળવી છે તે હલાલ છે. હલાલમાં કૃતજ્ઞતાનો ભાવ સારીપેઠે રયલો છે. ૨ વિધિથકી કાપેલું-મારેલું એવું (પશુ)-હલાલ કરવું એટલે વિધિથી મારીનાખવું.

હલાલખોર, પુ॰ [ફા॰] નરક કાડવાનો ધન્ધો કરનાર; ભફગિયો.

હલાવવું, ક્રિ॰ સ॰ હાલે તેમ કરવું. ૨ ડગમગાવવું; ડોલાવવું; ઝુલાવવું. ૩ ઉસકેરવું-જાગ્રત કરવું. 'હલાવી ખીચડી ને મુલાવી દીકરી' (કેવત).

હલુવો, હલવો.

હલેતું, વિ॰ હળવું; ધીમું. ૨ દુનિયાદારીની પુરી ખબર નહિ હોય તેવું; કાળજી વિનાનું.

હલેસું-લ્લેસું-સાં, ન॰ હોડી મછુવો ચલાવતાં પાણી કાપવાનું લાકડાંનું જે હથિયાર તે; ચાટવો-ડુવો-વા.

હલ્યા, એ શબ્દ મિત્રને બોલાવતાં વપરાય છે-અલ્યા.

હલ્લો, પુ॰ [હિં॰] એકદમ જોસ્સામાં ચડી જવું-આવી પોંચવું તે; ધસારો; ચડત. ૨ ધક્કો; નુકસાન; આચકો. હલ્લોહરકત કેવાયછે.

હવઈ, હવૈ.

હવકવ, સ્ત્રી॰ હવ્યકવ્ય. ૨ યુક્તિપ્રયુક્તિ; સેવા સામગ્રીની સમજ; ઉણ્ડી પોંચ. 'હવકવ કંઈ જાણું નહિ, આઈ અલ્પ મારી શુદ્ધ.' (શુકદેવ-વસ્તો). તેનામાં કંઈ હવકવ નથી.

હવણ, હરતાં ફરતાં ગમત કરવી તે; સેલ. હવણ કરવા હેંડો.

હવણાં-ડાં, અ॰ [અધુના] આ ક્ષણે-વખતે.

હવન, પુ॰ [સં॰] દેવ-દેવીને પ્રસન્ન કરવાસારુ અગ્નિમાં ઘી તલ વગેરે જે નાખવા તે; હોમ.

હવનપડી, સ્ત્રી॰ હોમનાં સાહિત્યનું જે પડીકું તે.

હવસ, પુ॰ [આ॰] લોભ; તૃષ્ણા. ૨ આતુરતા ભરેલી [લલુતા.

હવળઈ-ળાઈ, હવળૈ.

હવળૈ, સ્ત્રી॰ સુવાવડમાં અથવા વાઈ થાય ત્યારે ખાવામાં આવતો, તજ, તમાલપત્ર, જાયફળ, જાવંત્રી, લવેંગ વગેરે તેજાનાનો ભૂકો તે. ૨ ભીત-દીવાલ, ફરેકાળ સાથે જડેલું સામાન મુકવાસારૂ જે પાટીયું તે; અભરાઈ.

હવાં, અ॰ હવે.

હવા, સ્ત્રી॰ [આ॰] પઞ્ચ તત્વમાંનું એક; દિશામાં વ્યાપી રયલો જે સ્થિર વાયુ તે; જે વાયુ મોડાંવડે અન્દર લઈયેછીએ તે; વાતાવરણ. હવાવડે પ્રાણી જીવેછે ને અગ્નિ બળેછે. ૨ ચઞ્ચળ વાયુ; પવન. ૩ પાણીના અંશવાળો તન્દુરસ્તિ બગાડે તેવો ગોંધાઈ રયલો સ્થિર વાયુ અથવા ભીની જમીન. ૪ થણ્ડક; ટાડો વાયુ. ૫ સ્થિર વાયુની ગરમી થણ્ડી સમ્બન્ધી જે સ્થિતિ તે-હવાના ફેરફારની હાલત. ૬ આસમાન-આકાશ; હવા-ખાવી-લેવી એટલે સારી હવામાં ફરીને શરીરની અન્દર લેવી. હવાફેરને જવું એટલે માંદાં માણસે તન્દુરસ્તિ સારી કરવાને જાંની હવા સારી હોય ત્યાં રેવાજવું.

હવાઈ, સ્ત્રી॰ [ફા॰] ફુટીને આકાશમાં ઉડતી શોભતી એક તરેહની આતશબાજી.

હવાટ, સ્ત્રી॰ ભીજ; ભેજ; ભિનાસવાળી હવા-જગો.

હવાકું, ન॰ ગાય ભેંસ વગેરેનાં આંચળવાળા જે ભાગમાં દૂધ ભરાઈ એકઠું થઈ રેછે તે.

હવાડો, પુ॰ [આહાવ] ઢોરને પાણી પીવાંસારુ કુવાને લગતો છો ઈંટથી બાંધી લીધેલો લાંબો ને થોડોક ઉણ્ડો જે ખાડો તે; બાધેલી જે ટાંકી તે. ૨ હવાકું

હવાચલું, વિ॰ ભીજવાળું; કંઈક ભીનું.

હવાલ, પુ॰ [આ॰ અહવાલ] હાલત; અવસ્થા. ૨ હકીકત; બયાન.

હવાલદાર, પુ॰ ગામમાં પટેલ તળાટીના હાથનીચે જે સીપાઈ તે. ૨ કોટવાળના હાથ નીચેનાં સિપાઈઓમાં એક ઊંચા દરજાનો સિપાઈ. ૩ લશ્કરમાં એક ઊંચા દરજાનો સિપાઈ તે.

હવાલો, પુ॰ [આ॰] કબજો; સત્તા; અખત્યાર. ૨ એકનું કામ બીજાને સોંપવું તે; સોંપણ; ભાળવણ. હવાલે કરવું-પાડવું, હવાલામાં આપવું, હવાલો આપવો-પાડી આપવો વગેરે પ્રયોગ થાયછે. ૩ લોટ ચાળવાની કપડાંની ચારણી. ૪ ચિત્રામણ.

હવિષ્યાન્ન, ન॰ [સં॰] મગ, તલ, જવ એ ધાન્ય, જે હોમવામાં આવેછે તે.

હવું, ક્રિ॰ અ॰ એ, ભૂતકાળની ક્રિયાનું ચાલુપણું દેખડાવેછે. એ પ્રમાણે તે સ્વસ્થપણે રાજ કરતો હવો. ૨ થવું; હોવું. તે આ પ્રમાણે થવું-હોવું જોઈયે.

હવે, અ॰ [અતઃ] એ, કોઈ થઈ ગયલી વાતનો સમ્બન્ધ જણાવી આગળ ચાલવાની વાત દેખડાવેછે. ૨ [અધુના] હમણાં.

હવેજ, પુ॰ હળદનો દળેલો ભુકો.-રસોઈમાં કામ આવેછે.

હવેથી, અ॰ અતઃપર; આજપછી; આયંદે.

હવેરું, વિ॰ બાવરું; ગભરાઈ ગયલી હાલત હોય તેવું.

હવેલી, સ્ત્રી॰ [આ॰] મોટું ઊંચું સારી બાંધણીનું ઘર-[મકાન.

હવૈ, હવાઈ.

હશે, અ॰ એ શબ્દ બેદરકારીના અર્થમાં વપરાયછે. હોય; કંઈનહિ; ચિંતા; નહિ હોશે. (છોકરોજ છે કેની, હશે !) [રેઈને.

હસકેતસકે, અ॰ વારેઘડિયે; સેજ સેજ કામમાં; રેઈ

હસતાનખ્ખરાનદત્તાન, [હસ્તાક્ષરેણદત્તં] પોતાને હાથે
લખેલો આ લેખ કરી આપી આપ્યું એ અર્થમાં વપરા-
હસદ, સ્ત્રી૰ [અા૰] કીનો. ૨ અદેખાઈ. [યછે.
હસદખોર, વિ૰ કીનાખોર. ૨ અદેખો.
હસમુખું, વિ૰ હસતાં મોઢાંનું; રંગીલું; ખુશમિજાજી;
પ્રસન્નવદન. ૨ નકલી; મજાકખોરું.
હસવું, ક્રિ૰ સ૰ મશ્કરી કરવી; ચાળા પાડવા. ૨ બેવકુફી
જોઈ હલકું-તુચ્છ ગણવું; હસીનાખવું-કાડવું.
હસવું, ક્રિ૰ અ૰ [સં૰ હસન] મનની ખુશીને મોઢું ઉ-
ઘાડી કંઈક અવાજ સાથે બાર જણાવવી. મન્દ-થોડું
હસવું ને છેક દાંત કાડી હસવું. હસીપડવું-એકાએક-
હસવું, ન૰ હસવું તે; હાસ્ય. [એકદમ હસવું.
હસાબ, હિસાબ.
હસામણું, વિ૰ હસાવે તેવું (માણસ વાત વગેરે).
હસારત-થ, સ્ત્રી૰ લોકમાં હાંસી થવી તે. 'દેહની હાણ
હસારત હશે'. (સુડાબોતેરી). 'હવે ઝગડો માંડીયે
તો લોક હસારથ કરે' (ભાલણ).
હસાવવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈ હસે-ખૂશ થાય તેમ કરવું. ૨
લોક ફજેતી કરે-હસીનાખે તેમ કરવું.
હસી, હાંસી.
હસ્ત, પુ૰ [સં૰] હાથ. ૨ તેરમું નક્ષત્ર.
હસ્તક, અ૰ [હસ્તગત] મારફતે; વચમાં. જેનાં હાથમાં
આપ્યું હોય તે માણસને એ શબ્દ લગાડવામાં આવેછે.
હસ્તકૌશલ્ય, ન૰ [સં૰] હાથચાલાકી.
હસ્તક્રિયા, સ્ત્રી૰ [સં૰] હાથની ક્રિયા. (સન્ચાની નહિ).
હસ્તગત, વિ૰ [સં૰] હાથ-કબ્જામાં ગયલું.
હસ્તદોષ, પુ૰ [સં૰] બુદ્ધિનો નહિ પણ હાથનો દોષ-
લખતાં જે ભૂલ થઈ હોય તે.
હસ્તમેલાપક, પુ૰ લગનમાં વરકન્યાના હાથ મેળવવા તે.
હસ્તાખરણદત્તવા-હસ્તાનખરાનદત્તાન, [હસ્તાક્ષરે-
ણદાતવ્યં] હાથદસ્કતથકી દેવું.
હસ્તિદન્ત, પુ૰ [સં૰] હાથીદાંત.
હસ્તિની, સ્ત્રી૰ [સં૰] હાથણી. ૨ રસશાસ્ત્રમાં ચાર
જાતની સ્ત્રીયો વરણી છે તેમાંની એક. ઠિંગણી, જાડી,
સામળી, ખાવાપિવાની ઓઢવા સજવાની અને સમ્ભો-
ગની અતીસે લલુતાવાળી ને મિજાજી તે.
હસ્તી, પુ૰ [સં૰] હાથી.
હસ્તે, હાથે. સ્વહસ્તે-પોતાને હાથે.
હળ, ન૰-સ્ત્રી૰ [હલ] જમીન ચાસવા, હળવા, ઓરવાનું
જે સાધન તે. પાટડી, ચવડું, ખિલડો વગેરે હળના
અવયવ છે. જે ખીલો જમીનમાં પેસે છે તે ચવડાંની
સાથેની પાસલી કેવાય છે.
હળખેડવી-વું, ક્રિ૰ સ૰ હળેવતી જમીન ખેડવી.
હળદ-ર, સ્ત્રી૰ [હરિદ્રા] એક જાતનો કન્દ-મૂળિયું. એ
અન્દરથી પિળા રંગનું હોય છે. એનો સવાદ હરમો
કેવાય છે. એ રંગવાનાં, રસોઈનાં ને ઓસડનાં
કામમાં આવે છે. ૨ હવેજ.
હલધ, હળદ.
હળપુણી, સ્ત્રી૰ હળના ચવડાંમાં ઘાલવાની લોઢાની કોશ.
હળવું, ક્રિ૰ સ૰ ખેતરમાંના બબ્બે ચાસની વચમાં વચ-
માં હલકું-ઉપર ઉપર હળ ફેરવવું.
હળવું, ક્રિ૰ અ૰ શરમ, સંકોચ મૂકી વેવાર રાખતાં થવું;
ભળ ભાગવી; ભળવું; મિલનસાર થવું; મળીજવું.
હળવું, વિ૰ ધીમું; ધીરું. ૨ વજનમાં હલકું.
હળવે, અ૰ ધીમે; આસ્તે; સબુરીથી; હલકે.
હળાહળ, ન૰ [હલાહલ] સખત ઝેર; વિષ. ૨ ઘણું
કડવું તે. [મળીને.
હળીમળીને, અ૰ એક વિચારથી; સમ્પસમ્પીને; એકઠાં
હળુ-હળુહળુ, અ૰ [મ૰] હળવે; હળવેહળવે.
હાં, અ૰ હા-ઠીક એવા અર્થમાં વપરાય છે. હા ઠીક છે.
૨ ગુસ્સામાં વપરાય છે. હાં એને કાડો. ૩ અચર-
તીમાં વપરાય છે. હા હવે સમજાયું.
હાંઉં, અ૰ થયું; બસ; રેવાદો. હાંઉં રાખો એટલે
થયું રેવાદો.
હાંક, સ્ત્રી૰ બૂમ; હોકારો; મોટો સાદ.
હાંકણી, સ્ત્રી૰ હાંકવાની રીત.
હાંકવું, ક્રિ૰ સ૰ [હિં૰] આગળ ચલાવવું-(ગાડી હાંકવી).
૨ દૂર કરવાં (કુતરાં વગેરેને). (લાક્ષણિક) જોરથી
ચલાવવું (કામ). ૩ ખોટા ગપાટા મારવા; અતિશયો-
ક્તિ કરવી.
હાંજા, પુ૰ ગાત્ર; શરીરના સાંધા. ૨ શક્તિ; ગતિ. હાંજા
નરમ થયા. ૩ હિંમત; આશા. હાંજા મેલવા.
હાંજી, અ૰ મોટાં માણસને જવાબ દેતાં વપરાયછે. હાંજી.
હાંડલી, હાંલ્લી.
હાંડલું, ન૰ ઠિકરાંનું એક વાસણ; હાંલ્લું.
હાંડી, સ્ત્રી૰ [હાણ્ડિકા] પોળાં મોડાંનું કાળું ઠિકરાનું
વાસણ. ૨ તાંબા પિત્તળનું વાસણ. ૩ કાચનું ઠામ,
જેમાં દીવા કરવામાં આવેછે તે.
હાંડીધોયો, પુ૰ અજિઠાં વાસણ સાજનારો ચાકર.
હાંડો, પુ૰ તાંબા-પિત્તળનું પાણી ભરવાનું મોટું વાસણ;
દેગડો. [રુંધણ.
હાંફ-ણ, સ્ત્રી૰ આંફ; હાંફવું તે. ૨ અમુઝણ; છાતીની
હાંફલું, વિ૰ હાંફલુંફાંફલું; બાવરું. 'હસતું કરી વદન,
હાંફલો હરખે ભરયો.'
હાંફલુંફાંફલું, વિ૰ ગભરાયલું; બાવરું; બેબાકળું; ફાવરું.
હાંફવું, આંફવું.
હાંલ્લી, સ્ત્રી૰ માટીનું પોળાં મોનું કાળું નાનું વાસણ;
હાંલ્લું, ન૰ હાંડલું. [હાંડલી.

હાંસ, સ્ત્રી૰ હોંસ; ઈચ્છા; કોડ.

હાંસડી, સ્ત્રી૰ સ્ત્રીને કોટે ઘાલવાનું એક ઘરેણું. ૨ પૈડાંના મો ઉપરનો લોડાં-પિત્તળનો પાટો. ૩ પાણી પિવાના વાસણને ઝાલવાનો પિત્તળનો જે ગાળો તે. ૪ પુરુષણનું ઘરેણું.

હાંસલ, ન૰ [આ૰ હાશીલ] જમીન-કર-જગાતનું ઉત્પન્ન. ૨ કોઈ પણ કામસારુ મુકરર કરેલું જે નાણું આપવાનું તે; કર; લવાજમ. ૩ ફળ; ફાયદો.

હાંસવો, પુ૰ ખોદવાનું ઓજાર; કોદાળી.

હાંસિયાઘાડૂં, પુ૰ ઊંચી જાતના સફેત મોટા ઘુડ.

હાંસિયો, પુ૰ કાગળની અથવા પાનાની લખ્યા વગરની રાખેલી જે કોર તે.

હાંસી, સ્ત્રી૰ ઉપહાસ્ય; ફજેતી; મૂર્ખાઈ ઉપર હસવું તે.

હાંસીલ, હાંસલ.

હા, અ૰ ખાતરીથી કેવામાં-કોઈ વાત પસન્દ-કબૂલ કરવામાં એ શબ્દ વપરાયછે-(નાનું ઉલટું). હાજી-મુરબ્બીને હા કેતાં જી વધારવામાં આવેછે.

હાઊ, પુ૰ જેને જોયાથી ભય ઉપજે તે માણસ અથવા કીડી મંકોડી ઝલવગેરે જીવડાં. 'કો કેહે હાઉ આવ્યો વિકરાળ, દેખાડો રોતાં રેહેશે બાળ' (સુદામાચરિત્ર).

હાક, સ્ત્રી૰ [હિં૰] બૂમ; સાદ; કોઈને દૂરથી બોલાવવું તે. ૨ અમલ-સત્તાનો ડર; દોર; પ્રતાપ.-'સુરિનર માને હાક.' હાક વાગી એટલે વીરના પ્રતાપથી સઉ ભય પામી આગ્નામાં રેતા થયા. [(ઓખાહરણ).

હાકટવું, ક્રિ૰ સ૰ મોટે સાદે ધમકાવવું; બોલાવી ઠપકો આપવો. 'કન્યાએ ક્રોધ જણાવીઓ, હાકટ્યો પરધાન'

હાકમ-કેમ, પુ૰ [આ૰] અમલ કરનારો; નવાબ; સૂબો; રાજા; સત્તા ચલાવનારો મુખી-ધણી.

હાકમી, સ્ત્રી૰ હાકમની સત્તા.

હાકરવું-લવું, ક્રિ૰ અ૰ બોલાવવું; પાસે તેડવાસારુ બૂમ [પાડવી.

હાકેટવું, હાકટવું.

હાજત, સ્ત્રી૰ જરુરિયાત. ૨ ઝાડે જવાનું થવું તે.

હાજર, વિ૰ [ફા૰] નજર આગળ હોય તેવું; સમક્ષ; પાસે. ૨ તૈયાર. [બેલિયત વાળું.

હાજરજવાબી, વિ૰ પુછ્યું કે તરતજ જવાબ દે તેવી કા-

હાજરજામીન, પુ૰ [ફા૰] ગુનેહગારને હાજર-રજુ કરવાસારુ જે જામીન તે.

હાજરાત, સ્ત્રી૰ ચોરનું નામ કાડવાને અથવા જે ભૂતથી પિડા થતી હોય તેને બોલાવવાને જાદુ મન્તરની ક્રિયાથી વીરને બોલાવવા તે. હાજરાત ભરવી.

હાજરાહજુર, વિ૰ હજુરમાં હાજર; મોડાં આગળ-તૈયાર હોય તેવું. ૨ પ્રત્યક્ષ; સાક્ષાત.

હાજરી, સ્ત્રી૰ [ફા૰] હાજર હોવું-રેવું તે. ૨ હાજર કે ગેરહાજર એ જાણવાની જે નોધ તે. ૩ શિરામણ; નાસ્તો.

હાજવું ક્રિ૰ અ૰ લાગુ રેવું; અડી રેવું.

હાજિયો, પુ૰ સઘળી (ખોટી પણ) વાતની હા કેનારો; ખુશામતિયો. [બજાર.

હાટ, ન૰-સ્ત્રી૰ [હટ્ટ] સોદો વેચવાની દુકાન. ૨ મળાનો

હાટક, ન૰ [સં૰] સોનું; સુવર્ણ. વિ૰ સુવર્ણનું. હાટકેશ્વર-નાગર બ્રાહ્મણ વાણિયાનો ઈષ્ટદેવ.

હાટડું, ન૰ નાનું હાટ. ૨ ભણ્ડારિયું.

હાટુ, અ૰ સારુ; વાસ્તે; કાજે. ત્યારે હાટુ-ત્યારે સારુ.

હાડ, ન૰ હાડકું. (હાડનો તાવ)-હાડ ભાંજવાં એટલે બહુ દુખ દેવું-માર મારવો. ૨ હાડકાનાં સમ્બન્ધમાં સરીરનો જે બાંધો તે (તેનું હાડ વળતું નથી). ૩ હૈયું; હૃદય.

હાડ, અ૰ ઘણુંજ; અતિશય (હૃદયથી). 'મને હરિ વાહાલા છે હાડ જી.' ૨ છેકજ (વેરમાં). 'સાહેલી હરિભટ ચઘ્યો હાડ.' હાડજવું-છેકજ કઠોર થઈને વેર વાળવા ઉપર આવવું.

હાડકી, સ્ત્રી૰ નાનું હાડકું.

હાડકું, ન૰ [હડ્ડ] જે મજબુત કઠણ ફીકા ધોળા રઙ્ગનો પદાર્થ મનુષ્ય પશુ પક્ષી અને બીજાં કેટલાંક પ્રાણીના શરીરનાં ખોખાંનાં બન્ધારણમાં હોયછે તે-એ પોતાના ઉપર માંસ લોહી વગેરેનો ટકાવ રાખે છે; અસ્થિ. ૨ એનો સાંધા આગળથી જૂદો પડતો જે ભાગ તે; એનો જે કકડો તે-બીજા અર્થમાં જે હાડકું તેનું અનેકવચનમાં હાડકાં એવું થાય છે. હાડકાંનો ભાગ્યો અને હાડકાંનો આખો એટલે આળસુ. હાડકાંનો ખરો એટલે જેનામાં આળસ નહિ ને મેહેનત કરવે કંટાળે નહિ તે પુરુષ. હાડકાં વાળવાં (કસરતથી).

હાડછેડ, સ્ત્રી૰ તરછોડવું તે; તિરસ્કાર.

હાડજ્વર, પુ૰ હાડિયો તાવ.

હાડિયો, વિ૰ અન્દરથી હાડકાં તપતાં હોય ને બાર ન દેખાય તેવો તાવ. ૨ પુ૰ કાગડો. (પક્ષીનો ઠગ હાડિયો ને માણસનો ઠગ વાડિયો).

હાડી, વિ૰ હઠીલું; મમતી. ૨ ઘણી મેહેનત કરનાર; શરીરે કષ્ટ સહન કરનાર.

હાડો, હારડો.

હાણ, સ્ત્રી૰ [હાનિ] નાશ; નુકસાન.

હાથ, પુ૰ જેણે કરીને કોઈ પદાર્થ અપાય લેવાય વગેરે ક્રિયા થાય એવા મનુષ્યના શરીરના જે બે અવયવ તે અથવા એ બેમાંનો એકેક. (એ શબ્દ એકવચન ને અનેકવચન બન્નેમાં વપરાય છે). ખભા-કોણી-કાંડાં આગળથી તે આંગળીના છેડા સુધીનો જે અવયવ તે. ૨ કોણીથી તે વચલી આંગળીના છેડા સુધીનો જે અવયવ તે અથવા એટલું જે લમ્બાઈનું માપ તે. ૩ જમણી અથવા ડાબી બાજુ. ૪

અખત્યાર; સત્તા; તાબો; શક્તિ; પોંચ;-તેનું કામ કરવું એ મારા હાથમાં નથી. ૫ પોતે; જાતે. એવા અર્થમાં વપરાય છે-તે પાપ મારે હાથે તો નહિ થાય. ૬ હાથેવતી થયલાં કોઈ કામમાં જે કિસબ-ચાતુરી તે-તેનો હાથ પુરી કરવામાં બીજા સઘળા કરતાં વધારે વખણાય છે. ૭ સામેલગીરી; સમ્બન્ધ-તે કામમાં મારો હાથ નથી. ૮ સાથી; મદદનીસ. ૯ અક્કેકી વારની જે અક્કેકી ક્રિયા તે-એકવાર ગુગળનો હાથ મારયા પછી ચુંનાનો હાથ મારેથી ભીંત ઉપર સફેતી સારી નિકળસે. ૧૦ કૃપા; રેહેમ; મેહેરબાની-તેના મારા ઉપર ચારે હાથ છે; તેને માથે ગુરૂનો હાથ છે-હાથ પકડવો-ઝાલવો એટલે સહાય-મદદ કરવી; આસરો આપવો. માથે હાથ મુકવો એટલે આશીર્વાદ દેવો. ૨ એકે પોતાનો ગુણ-સ્વભાવ બીજાને આપવો. હાથ ઘાલવો એટલે વચમાં પડવું; કોઈ કામમાં સામેલ થવું. હાથ કાપી આપવા એટલે સહી-કબૂલાત આપેથી વચનમાં બંધાયલાં રેવું. હાથ ઠોકવો એટલે સાટું નક્કી કરતી વખત. હાથમારવા એટલે તરવામાં. હાથ મારવો એટલે કોઈને હરાવવું. હાથ કરવો એટલે ઉગામી ઘા કરવો; મારવું. હાથ દેખાડવો એટલે પોતાનું જોર-પોતાનો કિસબ દેખાડવો. હાથ ડાબવો એટલે લાંચ આપવી. ૨ સફેત કરવો. હાથ ચલાવવો એટલે મારવું. ૨ ઝડપથી કામ કરવું. હાથ ચાલવા એટલે હાથે માર મારવો. ૨ ઝડપથી કામ કરવું. હાથ પગ ભાંગી જવા એટલે દલગીરીને લીધે હોંસ ઉમેદ જતીરેવી ને તેથી કોઈ કામ કરવાનું મન ન થાય તેવી હાલત થવી. હાથપર લેવું એટલે પોતાની તરફનું કરવું. ૨ પાછું ખેંચવું (કનકવો). હાથ ચળવળવા એટલે મારવાની તૈયારીપર આવવું. હાથ ઉગામવો એટલે મારવાને. હાથ આવવું એટલે ખોવાયલું જડવું-મળવું. ૨ કબજામાં આવવું. હાથ ઉઠાવવો એટલે હક મુકીદેવો-સત્તા છોડી દેવી-હાથ જોડવા એટલે નમસ્કાર કરવા. ૨ વિનન્તિ કરવી; માફ માગવી. 'હાથના કીધાં હૈયે વાગાં' એટલે પોતાનું કરેલું પોતાનેજ નડવું. હાથ નીચેનો એટલે દરજે પોતાથી ઉતરતો. હાથસર એટલે કયું કરે તેવું; તાબે.

હાથઉછીનું, વિ૰ થોડીવાર રાખીને પાછું આપી દેવાનું એવું જે કોઈનું કંઈ લિધેલું હોય તેવું-નાણું.- (જેનું કંઈ લખાણ ન હોય તે); ઉપરટપકાનું.

હાથચાલાકી, સ્ત્રી૰ કોઈ કારીગરીમાં હાથની જે ચાલાકી તે. ૨ હાથની ચાલાકીથી લોકને વિસ્મય પમાડવા તે.

હાથણી, સ્ત્રી૰ હાથીની માદા.

હાથપાંચિયાં, ન૰ નાનાં છોકરાં તથા સ્ત્રીઓને આંગળીમાં પેરી હાથના પઞ્જાપર ઘાલવાનું ઘરેણું.

હાથિયો, પુ૰ હસ્ત નક્ષત્ર. ૨ ઢોરના નિમાળાની અથવા કાથાની, હાથનાં પોચાં સુધી આવતી જે કોથળી તે.—બળદ ઘોડાના વાળ સાફ કરવા. ૩ મલપતો હાથી (અલંકૃતવાણીમાં). 'સોવાસણ પૂરોને સાથિયા; માહારા વાહાલાજી આવ્યા તે ઘેર હાથિયા.'

હાથી, પુ૰ [હસ્તી] સઘળા પશુ કરતાં આકારે મોટો સુંવાળો જે પશુ તે. એ લડાઈમાં ભાર વેવાને ને રાજા અમીરના બેસવાના ઉપયોગમાં આવેછે-એના બારના દાંતની ઘણીક ચીજો થાય છે. **હાથીદાંત**-હાથીના બારના દાંત.

હાથેકરીને, અ૰ પોતાની મેળે; જાણીજોઈને.

હાથેલી, સ્ત્રી૰ હથેલી; હાથની અન્દરનો આંગળાં વિનાનો ભાગ; કરતળ.

હાથો, પુ૰ લાકડાં-કચકડાં વગેરેના જે ઘાટમાં ઓજાર બેસાડયું હોય તે ને કોદાળી ફેવાડી વગેરેમાં જે લાકડાં વાંસનો હાથ દોડેકનો કકડો ઘાલેલો હોય તે, જે હાથમાં રખાય છે. (ચપ્પુ-પાળી-કુહાડીનો હાથો). એ શબ્દ મારવાના શસ્ત્રને નથી લગાડવામાં આવતો. ૨ હાથ. (હાથો ઠોકવો એટલે હાથ ઠોકીને સાટું નક્કી કરવું). ૩ કંકુવાળા હાથનો છાપો.—'હું પ્રસવું ને પરઘેર હાથા.'

હાથોહાથ, અ૰ જેને આપવાનું હોય તેનાજ હાથમાં (કાગળ વગેરે આપવું).

હાથ્થી, હાથી.

હાન, સ્ત્રી૰ માનતા; બાધા. 'સુભદ્રા ને રૂક્મણી માને, જગદંબાને હાનજી' (ભાલણ દશમ). ૨ નુકસાન; હાનિ.

હાનિ, સ્ત્રી૰ [સં૰] નાશ; નુકસાન; હાણ.

હાબદાથવું, તૈયાર થવું.

હામ, સ્ત્રી૰ [આ૰] હિમત; છાતી. હામ ભિડવી કેવાયછે.

હામ્મી, હમ્મી.

હાય, અ૰ દલગીરીમાં-નિરાશપણામાં-રડવામાં એ શબ્દ બોલાય છે; અફસોસ. ૨ એકાએક આશ્ચર્ય લાગતાં પણ ક્વચિત વપરાય છે.

હાય, સ્ત્રી૰ અતીસ દલગિરીથી નિકળતો અફસોસનો બોલ. ૨ શક્તિ; ગતી.

હાર, સ્ત્રી૰ [ધારા?] ઓળ; પક્તી. ૨ સરખાપણું (જાત કદ ગુણ વગેરેનું)-(તે બે એક હારનાં છે).

હાર, સ્ત્રી૰ [સં૰ હારિ] હારવું તે; પરાજય; પરાભવ.

હાર, પુ૰ [સં૰] ગળે ઘાલી રખાય એવો જે ફૂલ ગુંથેલો દોરો તે; માળા. ૨ ચન્દનહાર. ૩ [ધારઃ] પાણીમાં જે તાણ-વેગ તે. ૪ [આહાર] નવા ચોખાને પાણીમાં તબડાવી ગાળી કરેલું ચિકણું પાણી. એ, કપડાંને દેવા તે (કકડતાં રાખવાને). ૫ (ખાવાનો).

હારક, વિ૰ [સં૰] હરણ કરનાર. વિત્ત હારક.

હારડો, પુ૰ ખાંડની ચાસણીનાં બીબાંરૂપ કકડાઓનો જે

હાર તે (હોળીમાં સુખડીયાઓ કરેછે). ૨ મોટા મણકાની માળા. ૩ હાર (ફૂલ વગેરેનો).

હારણ, વિ૰ કાયર.

હારદ, ન૰ [હાર્દ] મનનો ભાવ; દિલની મતલબ; પેટનો ગર-લ. ૨ ભાવાર્થ; સારાંશ. ૩ હૃદય–'પંચ પ્રમાણ પંડિત કરે, હારદથી હંમેશ' (સામળ).

હારદોર-રાદોર, અ૰ એક અથવા અક્કેકી હાર-ઓળમાં હોય તેવી રીતે.

હારપડવું, ક્રિ૰ અ૰ શરૂ થવું; આરમ્ભ થવો.

હારબાન્ધ, અ૰ હારદોર.

હારવું, ક્રિ૰ અ૰ [ધાતુ હૃ–બલાત્કાર હરણે] નબળાં પડવું; માર ખાવો;–પોતાની પાસનું ગુમાવવું (જુધ–કુસ્તીમાં–જુગાર વગેરેમાં)–(જીતવાનું ઉલટું). ૨ થાકવું; કંટાળવું. હારીખાવું એટલે નબળાં પડવું. હારીછુટવું એટલે પોતાનો મમત મુકીદઈ તકરાર પતાવવી. હારી બેસવું એટલે હારી ગયેથી નીરાંત વાળી રેવું.

હારિયું, વિ૰ સરખું; જોડિયું. પદનાં હારિયાં એટલે એકજ રાગ, ઢાળમાં ગવાતાં પણ જૂદાં જૂદાં પદો.

હારી, વિ૰ [સં૰] હરણ કરનાર. મનોહારી, દુઃખહારી, સન્તાપહારી ઇ૰.

હારીલ, ન૰ એક જાતનું પક્ષી, જેને વિષે કેવાયછે કે તે જન્મેછે ત્યારથી તે મરતાંલગી પોતાની પાસે એક લાકડું [રાખેછે.

હારે, અ૰ સાથે; જોડે. હું તારી હારે આવું.

હારેડું, વિ૰ તોફાનિયું; મસ્તાનિયું; મસ્તીખોર.

હારો, પુ૰ સાત મણનું માપ (અનાજ વગેરેનું). ૨ રસોઈને માટે સીંચેલો છાણાનો ચોખણ્ડો ઢગલો. હારો સિંચવો.

હારોદોર, હારદોર.

હારોહાર, અ૰ અક્કેકી હારમાં હોય તેમ.

હાર્દ, ન૰ [સં૰] હારદ.

હાલ, પુ૰ [આ૰] હાલતના વેશ–રઙ્ગ–ઢઙ્ગ. ૨ હાલત. ૩ ભુંડી હાલત.

હાલ, અ૰ [આ૰] હમણાં; આ વખતમાં.

હાલચાલ, સ્ત્રી૰ હાલવું ચાલવું તે; હરફર; જા આવ.

હાલત, સ્ત્રી૰ [આ૰] સ્થિતિ; અવસ્થા; એકાદાં માણસની રેવાની રીત; સ્થિતિ.

હાલમસ્ત, વિ૰ [ફા૰] જે સારું સારું ખાઈ શરીર વધારવામાંજ ખુશી માનતો હોય ને પોતાના આંગબળની બડાઈ કરતો હોય તે (માણસ). ૨ કઙ્ગાલ છતે પણ મગરુબ એવું (માણસ).

હાલરડું, ન૰ બાળકને ઘોડીયાં પારણામાં ઊંઘાડતી વખત હીંચકા નાખતાં બૈરાં જે ગીત ગાય છે તે.

હાલરૂ, હાલરડું. "અલોલો હાલરૂરે પોઢો પોઢો સુંદરશ્યામ, તેં કરીને વીસારચાં સંસારતણાં સર્વ કામ–અલોલો હાલરૂ" (ભા૰ ૬૦). 'હાલરૂને ગવરાવોરે ભવાનીમા' (ના૰ સ્ત્રી૰ ગી૰).

હાલવું, ક્રિ૰ અ૰ આમ તેમ ગમે તેમ જવું આવવું થયાં કરવું; ગતિમાન્ થવું. ૨ ખસવું; મુકામ મુકવો; ચાલવું. ૩ ધ્રુજવું. ૪ જવું; દુર થવું.

હાલસો, પુ૰ હરકત; ધક્કો. ૨ નુકસાન.

હાલહવાલ, વિ૰ ભુંડી દુખદાયક હાલતમાં આવેલું; હાલતમાં ફેરફાર થઈને બગડીગયલું.

હાલહાલ, અ૰ હમણાંને હમણાં; તરતજ; આ ક્ષણે.

હાલી, સ્ત્રી૰ ઝોળી.

હાલીગોરી, સ્ત્રી૰ હાલરડું.

હાલો, અ૰ એ શબ્દ બાળકને હીંચકાથી ઊંઘાડતાં બોલાય છે–હાલરડાંના બોલ બોલીરયા પછી હાલો હાલો બોલે છે.

હાવ, પુ૰ [સં૰] પ્રેમવિલાસમાં સ્ત્રીના જે ચાળા તે; શૃંગારચેષ્ટા. ૨ ઇચ્છા; આશા.

હાવભાવ, પુ૰ હાવ ને ભાવ; કામને ઉત્પન્ન કરે તેવી ચેષ્ટા.

હાવરું, વિ૰ ગમેતેટલું મળ્યું હોય તો પણ વધારે ઇચ્છવામાં આતુર હોય તેવું; આશાતુર. ૨ બાવરું; ગાભરું.

હાવરો, પુ૰ તાવ આવ્યા પછી વધારે ખવાવું તે; હાઉતો. ૨ વેપારી, સરાફ લોકની એક ચોપડી.

હાવાં, અ૰ હવે.

હાશ-સ, અ૰ કોઈ વાતથી સન્તોષ પામતાં એ શબ્દ [વપરાય છે.

હાસી, હાંસી.

હાસ્ય, ન૰ [સં૰] હસવું તે.

હાસ્યરસ, પુ૰ [સં૰] નવ રસમાંનો એક.

હાસ્યવદન, ન૰ [સં૰] હસતું મોઢું. વિ૰ જેનું મોઢું સદા હસતું હોય તે.

હાહાકાર, પુ૰ [સં૰] માઠી વાતથી જે સઘળે શોક થવો તે; શોકનો ઘભરાટ. ૨ યુદ્ધમાં યોદ્ધાઓ જે શબ્દ કરેછે તે.

હાહો, સ્ત્રી૰ બુમાશોર; હોકારા હોકાર. ૨ ધામધુમ; ઉપરચોટિયા ખટપટ. ૩ જોરથી તડાકા મારવા તે.

હિંઆં, અ૰ અહિંયાં; આ ઠેકાણે.

હિંગ, સ્ત્રી૰ [હિઙ્ગુ] એક જાતના ઝાડનો રસ. એ રસોઈમાં ને ઓસડમાં કામ આવેછે.

હિંગડો, પુ૰ હલકી જાતની હિંગ; બગડેલી હિંગ. (કેટલાક એને જુદીજ વસ્તુ માને છે).

હિંગળો-ક, પુ૰ [હિઙ્ગુલ] પારો ને ગન્ધક એ બેનો એક મિશ્ર ધાતુ. એ લાલ ચળકતા રઙ્ગનો છે અને પદાર્થને રઙ્ગ ચડાવવાના ને ઓસડના કામમાં આવેછે.

હિંગળોકિયું, ન૰ હિંગળોક ઘાલવાની દાબડી કારેલું વગેરે તે. વિ૰ હિંગળોકના રઙ્ગનું.

હિંઆમ, પુ૰ [ફા૰] હઙ્ગામ.

હિંગોરું, ન૰ એક જાતનું ફળ–એનો ગર ઓસડમાં આ- [વેછે.

હિંચકો, પુ૰ વડની જટા–દોરડું–પાટિયું લટકતું રાખી તેના ઉપર જોર કરી તેને જે આમ તેમ હાલતું કરવું તે. ૨ એવું હાલતું જે દોરડું અથવા પાટિયું તે; ચોપાળો.

હિંચવું, ક્રિ૰ અ૰ હિંચકા ખાવા; ઝુલવું.

હિંચાડવું–ચોળવું, ક્રિ૰ સ૰ ઝૂલાવવું.

હિંડવું, ક્રિ૰ અ૰ [હિણ્ડન] પગે ચાલવું. ૨ જવું; હેંડવું.

હિંડોળ, પુ૰ [હિન્દોલ] એ નામનો રાગ.

હિંડોળાખાટ, પુ૰ ખાટલાનો હિંચકો.

હિંડોળો, પુ૰ [હિન્દોલ] હિંચાય તેવું સુન્દર પાટિયું, સાદું અથવા ચાર પાયાવાળું–મન્દિરોમાં ઠાકોરજીના હિંડોળાને ફૂલ કાચથી સણગારવામાં આવેછે. ૨ એ નામનો રાગ.

હિંસક, વિ૰ [સં૰] હિંસા કરનાર. ૨ કસાઈ.

હિંસવું, હિસવું.

હિંસા, સ્ત્રી૰ [સં૰] નિરપરાધીને જીવથી મારીનાખવું તે; જીવનો વધ–ઘાત. ૨ એથી જે પાપ તે.

હિકમત, સ્ત્રી૰ [આ૰] જુગતી. ૨ કારિગીરી; કસબ. ૩ ચતુરાઈ.

હિકમતી, વિ૰ હિકમતવાળું.

હિકાયત, સ્ત્રી૰ [આ૰] વાત; કાણી; કિસ્સો.

હિક્કળ–કળ, ન૰ વરસાદથી જે અતિસેં થણ્ડી તે; શરદી.

હિક્કાનાદ, પુ૰ [સં૰] અવ્યક્ત શબ્દ; પડઘો; પડછુન્દો. 'મહાસુભટ ભણ્યા હોય ભીમ, હિક્કાનાદ રહે તે વ્યોમ' (અખો). ૨ હૃદયમાં જે નાદ ઉઠે છે તે.

હિચકવું, ક્રિ૰ સ૰ હિંચકો નાખવો–ઘાલવો.

હિચકારું, વિ૰ બિકણ. ૨ છાતી–હિંમત વનાનું; કાયર.

હિચકો, પુ૰ હિંચકો.

હિજડો, પુ૰ પુરુષ જાતિ કે સ્ત્રી જાતિ એકેમાં ન ગણાય પણ વળી પુરુષની ઇન્દ્રીના જેવું કંઈક કુદરતી ચિન્હ હોય ખરું તે જાતિ અથવા તેમાંનો એક. એને દાડીયે, મૂછે ને છાતીયે કંઈક વાળ ઉગેછે–(પાવૈને ઉગતા નથી). હિજડો ઢોલ વગાડે છે ને પાવઈ નાચે છે તથા તાળોટા પાડે છે. ૨ નામર્દ; બાયલો; જનાની (પુરુષ). ૩ બાયલા ચાળાથી ભુડું ભુડું બોલનારો તે.

હિજરાવું, ક્રિ૰ અ૰ મનમાં ને મનમાં બળ્યાં કરવું.

હિજરી, પુ૰ [આ૰] મુસલમાનના પેગમ્બર મહમદને મક્કેથી મદિના નાસી જવુંપડ્યું તે દિવસથી ગણાતો (કાળ). એ **હિજરી** સને કેવાય છે–ઇસવી સન ૬૨૨ ના જુલાઈની ૧૬ મી તારીખ.

હિણકમાઉ, પુ૰ કંઈજ કમાતો ન હોય તે પુરુષ.

હિણપત, સ્ત્રી૰ ગેરિયેત; લાજ; શરમ. (નઠારું કામ કરેથી).

હિણવર, પુ૰ વહુ કરતાં નાનો જે વર તે (ઉમરે અથવા કદે દેખાતો).

હિણવરું, વર નાનો ને વહુ મોટી એવું જે જોડું તે; કજોડું.

હિણવું, ક્રિ૰ સ૰ ધિક્કારવું; નિન્દા કરવી.

હિત, ન૰ [સં૰] શુભ; કલ્યાણ; સારું. ૨ લાભ.

હિતકારી, વિ૰ હિત કરનારું.

હિતશત્રુ, પુ૰ [સં૰] કોઈનું તરતનું હિત વિચારતાં પરિણામે તેનું અનહિત થાય તેવું આચરનારો. છોકરાંને દુઃખ થશે એમ જાણી રૂડી શિખામણ નથી દેતાં તે; માઠું લાગશે એમ સમજી જે કોઈ જરૂર કેવા જેવી વાત પોતાના મિત્રને કેતો નથી એ ન કેવાથી મિત્રની હાની થાય તો તે ન કેનારો હિતશત્રુ કેવાય.

હિતુ, વિ૰ હિત ઇચ્છનાર; સ્નેહી.

હિતેચ્છુ, વિ૰ હિત ઇચ્છનાર.

હિતોપદેશ, પુ૰ [સં૰] હિતનો ઉપદેશ; સારી સલાહ.

હિન્દવાણી, સ્ત્રી૰ હિન્દુની સ્ત્રી.

હિન્દવી–ન્દી, વિ૰ ઉત્તર હિંદુસ્થાનમાં સર્વે હિન્દુઓની જે વ્યવહારીક સામાન્ય ભાષા તે. એ સતલજથી તે બંગાળાની પશ્ચિમ હદ સુધી ને ગંગા જમનાના પ્રદેશથી તે નાગરૂ સુધી બોલાય છે.

હિન્દુ, વિ૰ [સિન્ધુના પ્રદેશના લોક વે અથવા ફા૰ માં હિન્દુ એટલે કાળા તે]. એ શબ્દ પરદેશીઓએ આપણા દેશના લોકને માટે વેવારમાં આણેલોછે. વેદધર્મ માનનારી મનુષ્ય જાતિ અથવા એમાંનો કોઈ એક.

હિન્દુસ્થાની, વિ૰ ઉત્તર હિન્દુસ્થાન સમ્બન્ધી–(રેનાર, ગાણું વગેરે).

હિમ, ન૰ [સં૰] ઘણોજ સખત ઠાર; ઝાકળ. ૨ શિયાળામા અતીસ ટાડ પડવી તે.

હિમકર, પુ૰ [સં૰] ચન્દ્ર.

હિમજ, હિમજીહરડે.

હિમજીહરડે, સ્ત્રી૰ નાની હરડે.

હિમરુ, ન૰ એક જાતનું રેશમી ભાતવાળું કપડું.

હિમાયત–તી, સ્ત્રી૰ [આ૰] ઉપરાણું; પક્ષ; ઉંફ; કોઈની તરફથી કોઈયે હામ ભિડવી તે. વિ૰ હિમાયત કરનાર.

હિમાચલું, વિ૰ જનમથી રોગી ને જેનું હાડ વળેલું ન હોય તેવું સુકલકડી. ૨ બળિયેલ. ૩ હિમ લાગેલું.

હિમાવું, ક્રિ૰ અ૰ કરસણ, છોડ, ઝાડ વગેરેએ ઘણા હિમથી બળીજવું. ૨ માણસે રોગે સુકે જવું, ૩ મનમાં બળ્યાં કરવું.

હિમ્મત, સ્ત્રી૰ [આ૰] મોટું કામ માથે લેવાનો અને તેમાં દુખપડે તે સહન કરી જસ મેળવવાનો જોસ્સો; છાતી; બહાદુરી. હિમ્મત રાખવી–કરવી–ધરવી–હારવી [વગેરે.

હિમ્મતવાન, વિ૰ હિમ્મતવાળું.

હિરકોરી, વિ૰ રેશમની કોર હોય તેવું (લુગડું).

હિરણ્ય, ન૰ [સં૰] સુનુ; સુવર્ણ.

હિરાકણી, સ્ત્રી૰ હીરાની કણી–નાની કકડી.

હિરાકણ્ઠી, સ્ત્રી૰ હિરાકણીના જેવા ચળકતા સુનાના ઝીણા નક્કર દાણાની ગાંઠેલી જે કંઠી તે.

હિરાકશી-સી, સ્ત્રી૰ [હિં૰] રઙ્ગમાં કામ આવતો એક જાતનો લીલાસવાળો મિશ્ર ધાતુ.

હિરાગળ, વિ૰ રેશમી; હીરનું બનેલું.

હિરાબોળ, સ્ત્રી૰ એક જાતનો કડવો ગુંદર—એ ઓસડમાં કામ આવેછે.

હિરાફખ્ખાણ, સ્ત્રી૰ ગાંધીને ત્યાંનું એક વસાણું.

હિરામલ, પું૰ [હિં૰] એક જાતનો સુશોભિત લીલો પક્ષી.

હિલચાલ, હાલ ચાલ.

હિલવું, હાલવું.

હિલોળો, પુ૰ ખુશામઝા; ચેહેન; ગમ્મત.

હિલ્લો, પુ૰ હરકત; નુકસાન.

હિસવું, ક્રિ૰ અ૰ રિઝવું; હરખાવું; હરખમાં આતુર હોવું. 'મીઠડાં બોલ ને મન હીસે' (ના૰ સ્ત્રી૰ ગી૰). 'હીસે મન જુગમહિમા સુણી' (અખો). 'રઙ્ગે કરવા ગોષ્ટડી, હેડું માહારૂં હીસેરે' (ભાલણ).

હિસાબ, પુ૰ [આ૰] સંખ્યા આંકડા અથવા આકૃતિ ગણવાની જે અનેક રીતિ ને તે ઉપરથી થતા અનેક કાર્ય સમ્બન્ધી જે વિદ્યા તે. ૨ અઙ્ક ગણવાની અનેક જે રીતિયો તેમાની કોઈ પણ એક. ૩ લેણ દેણ જમે ઉધાર સમ્બન્ધી જે ગણવાની રીત અથવા ગણીને જે નક્કી કરેલું તે. ૪ દાખલો; તાળો; મેળ.—હિસાબ સાંપવો—લેવો—ચુકવવો કેવાયછે.

હિસાબકિતાબ, લેણદેણના હિસાબ. ૨ હિસાબના ચોપડા.

હિસાબી, વિ૰ હિસાબ-ગણિત સમ્બન્ધી. ૨ ગણીને નક્કી કરેલું. ૩ હિસાબ-ગણિતમાં હોશિયાર.

હિસારવ-રા, પુ૰ હરખાતાં મોમાંથી જે શબ્દ ધ્વનિ થાય તે. 'જેમ જેમ હરિ પગલાં ભરે, તેમ તેમ ગાય હિસારા કરે' (પ્રેમાનંદ).

હિસ્સેદાર, વિ૰ ભાગિયો; પાંતીદાર; પંતિયાળો.

હિસ્સો, પુ૰ [આ૰] ભાગ; પાંતી; વાંટો.

હિહિહિ, અ૰ ઘણું હસવાથી નિકળતો અવાજ.

હીક, સ્ત્રી૰ [હિક્કા] હેડકી; વાંધણી.

હીકા, પુ૰ મરતી વેળા જે આચકા આવે તે; તાણ. 'માસીને હીકા આવે, ઉપેર ભાણેજો ધાવે'.

હીણ, વિ૰ [હીન] નીચું; હલકું; ઓછુંપાત્ર (માણસ). ૨ ભેગવાળું; મિશ્ર; શુદ્ધ નહિ તેવું. ૩ વનાનું; વગરનું.

હીણું, વિ૰ નીચું; હલકું; કમજાત (માણસ). ૨ નરસું; ભેગવાળું (સોનું).

હીન, વિ૰ [સં૰] ઓછું; અધુરૂં; વનાનું.—બુદ્ધિહીન, દ્રવ્યહીન. ૨ કમજાત; ઓછુંપાત્ર; નીચ. હીનભાગ્ય, હીનકુળ.

હીચા, પુ૰ એક જાતના પક્ષી. એ ટોળેટોળાં થઈ ખેતરમાંથી અનાજ ખાઈ જાય છે.

હીર, ન૰ રેશમ. ૨ તેજ; કાન્તિ. ૩ ઈર્ષ્યા; એથી મચતું જે શૌર્ય તે; દૈવત. ૪ સત્વ; રસકસ. ૫ રેહેમ; દયા.

હીરો, પુ૰ [હીરક અથવા હીરં] એક જાતનો સાફ સફેત ચળકતો ઘણો કિમતી પથ્થર. કોઈ વખત એમાં બીજા રઙ્ગની સુરખી મારે છે. એ ઘણોજ કઠણ હોય છે.

હીલો, પુ૰ ઘરેડમાં જે ખાડો તે. ૨ એ ખાડામાં પૈડું પડવાથી જે આચકો આવે-લાગે તે. ૩ ઘરેડ. ૪ હરકત; નુકસાન.

હીહી, અ૰ ખડખડાટ હસવું તે.

હું, સ૰ [અહમ્] જે શબ્દ થકી બોલનારો અથવા લખનારો પોતે છે એમ બતાવે છે તે; પ્રથમપુરુષ સર્વનામ એકવચન.

હું, અ૰ હા નો સગ્રક શબ્દ. ૨ ઉતાવળ બતાવે છે. હું, માર જોય છે શું ?

હુંકવું, આગળ પડવાને ટમટમવું; ચડિયાતા થવા સારુ બાર ઝોકાવવું; ધુરકવું. 'દર્શનભેદ દાવા મત ઘણા, ગઢ બાંધી રહ્યા આપઆપણા; એકએકપેં હુંકી રહ્યા, અમે પામ્યા બીજા વેહેતા ગયા.' (અખો).

હુંકાર-રો, પુ૰ હું છુઉં—સાંભળું છુ એવી સાક્ષી પુરવામાં વપરાય છે. ૨ યુદ્ધમાં શત્રુને સામા તેડવાને પ્રસઙ્ગે જે શબ્દ કરવો તે.

હુંડલો, પુ૰ ટોપલો; સુંડલો.

હુંડિયામણ, ન૰ સાઉકાર હુંડી કરી આપી-લખીને જે હકસાઈ લે તે.

હુંડી, સ્ત્રી૰ [હિં૰] એકાદા ઠેકાણાના એકાદા સાઉકારને ત્યાં નાણા ભરી તેની પાસથી બીજાં કોઈ ઠેકાણાના સાઉકાર પાસથી મુદતે નાણા મળે એવી જે ચિઠી તેનાપર લખાયલી તે. હુંડીનું ખોખું એટલે હુંડીના નાણાં આપ્યા પછીના તે મુલ વગરના કાગળ.

હુંડે, અ૰ જથાબન્ધ; એકન્દર; જુમલે.

હુંઢિયું, ન૰ માટીના વાસણ ફસકાઈ ન જાય માટે તેની તળે પરાળ, તરસાડ વગેરેના વીંટાનો જે આધાર આપવામાં આવે છે તે.

હુંપણ-દ-દું, ન૰ પોતાપણું; આપોપું. ૨ પોતાની મોટાઈ; અહઙ્કાર; સ્વાભિમાન; આત્મસ્તુતિ.

હુંફ, ઊંફ.

હુંફાચલું, વિ૰ કંઈક ઊંનાસ હોય તેવું ગરમ (પાણી).

હુંફાળું, ઊંફવાળું.

હુંશી, વિ૰ હાંસીલું. 'હુંશીને મન હામ' (સામળ).

હુઈ, થઈ. હુઓ-થયો.

હુકમ, પુ૰ [આ૰] સત્તા ધરાવનારાએ પોતાનાથી ઉતરતાને જે કેવું-લખવું તે, અથવા કયલું-લખેલું તે; આજ્ઞા; ફરમાંન. ૨ સત્તા વાળાએ ઇનસાફ કરી જે ઠરાવ કયલો-લખેલો તે. ૩ રમવાના પાનામાં સઉને જીતી જાય એવું જે મોટું ગણાતું પાનું તે.

હુકમનામું, ન૦ [ફા૦] લેણ દેણના કજિયાનો સરકારથી થયલો જે ચુકાદો તે.–મોઢે થયલો અથવા પછી લખાયલો.

હુકારો, હુંકારો.

હુકુમત, [આ૦] હકુમત.

હુકો–ક્કો, પુ૦ [આ૦] તમ્બાકુનો ધુમાડો મોઢેવતી ખેંચી પેટમાં ઉતારવાનો નેળ અલમવાળો યન્ત્ર.

હુજત, સ્ત્રી૦ [આ૦] હઠ; મમત; જીદ; તકરાર; ઉજ્‍જ્ઝત.

હુજતખોર–તી, વિ૦ હુજત કરનાર.

હુજરડો, ઉઝેડો.

હુડતાવવું, ક્રિ૦ સ૦ તરછોડી નાખવું; તુચ્છ ગણી ફાડવું. ૨ ધમકાવી તોડી પાડવું.

હુડદો, પુ૦ મશ્કરીનું વચન.

હુડા, પુ૦ જે પક્ષી ટોળેટોળાંમાં ખેતરમાં પડી અનાજ ખાઈજાય તે; હીયા.

હુણવું, ક્રિ૦ સ૦ કુટવું. 'હુણે હૈડું નિજ હાથ.'

હુણ્ડી, હુંડી.

હુતદ્રવ્ય, ન૦ [સં૦] અગ્નિમાં હોમવાની વસ્તુ.

હુતાશ–ન, પુ૦ [સં૦] અગ્નિ. (હુત–હોમેલું તે; અશન–ખાવાનું જેનું).

હુતાશની, સ્ત્રી૦ [હુતાશન] હોળીમાં સળગાવવાને જે લાકડાંનો ઢગ સિંચ્યો હોય તે; હોળી.

હુતું, હતું.

હુનર, પુ૦ [ફા૦] કારીગરી; કિસબ; કળા. ૨ કારીગીરીનો ધન્ધો.

હુન્નરી, વિ૦ હુનર–કળા–કિસબ જાણનાર.

હુનાળો, પુ૦ તાપ–ગરમીના ચાર મહિના; ફાગણ, ચૈતર, વૈશાખ ને જેઠ.

હુનું, વિ૦ [ઉષ્ણ] ગરમ.

હુન્નર, હુનર.

હુબેહુબ–હૂબ [આ૦] આબેહૂબ.

હુમલો, પુ૦ ધસારો; ચડાઈ.

હુમાયુ, ન૦ એક જાતનું પક્ષી, જેને એક પગ ને એક પાંખ ને એક બાજુએ એક આંકડો હોય છે ને તે નર માદા એકમેકના આંકડા એકમેકમાં ભેરવી બન્ને સાથે ઉડેછે એમ કેવાય છે. અખો આમ વરણવેછે–'છે હમાયુ પંખીની પેઠે, કોય હેતુ વાદ કરશો મા હઠે. અગ્નિ કાષ્ટ મેલીને પંખ, ઉપર ઉડી નાખે નસંક; નિજ ઈચ્છાયે બાળે કાય, સ્વાંત ખુંદ ફરિ પરગટ થાય. એમ અખા હોય બ્રહ્મ વિચાર, ઉત્પત લય યાં હું તું સાર.'

હુરમત, સ્ત્રી૦ [આ૦] આબરુ; ઈજત; પ્રતિષ્ઠા; માન.

હુરિયો–રે, અ૦ ફજેતી થઈ એ અર્થમાં વપરાય છે; પ્રી; રેવડી.

હુલકું, ન૦ લોકમાં ગભરાટ ઉઠવો તે; મોટી ધાસ્તી; મોટો [ઉત્પાત.

હુલડ–લ્લડ, ન૦ [હિં૦] લોકમાં જે મોટી મારામાર–તોફાનની ગરબડ થવી તે. ૨ સત્તાવાળાની સામા લોકોએ ઉઠવું તે; બણ્ડ.

હુલરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ લાડમાં છોકરાંને ઊંચકી આમ તેમ હલાવી રમાડવું. 'પાઉલાપારે હરિ ગોપાળ, યશોમતી હુલરાવે બાળ' (ભાલણ).

હુલામણું, ન૦ ખુશી સાથે લાડમાં બોલાવવું તે. ૨ ઝોળીપોળી કરવી તે. 'જસોદાજી હુલામણે, તેનું નામ ધરે છે કાહાનજી' (ભાલણ).

હુલાવવું, હુલરાવવું.

હુલાવું, ક્રિ૦ સ૦ પોતાવટ બતાવી સમજાવવું.

હુલાસ, ઉલ્લાસ.

હુલ્લડ, વિ૦ વગર વિચારનું; અવિવેકી; સમજ વના વચમાં બોલી ઉઠનાર.

હુલ્લડાઈ, સ્ત્રી૦ હુલ્લડપણું

હુશિયાર, હોશિયાર.

હુસન, પુ૦ [આ૦] ચેહેરો; ચેહેરાનો રંગ. ૨ ખુબસુરતી.

હુસહુસ, અ૦ ઉતાવળના અર્થમાં વપરાય છે.

હૂક, સ્ત્રી૦ ચૂંક; સૂળ; આંકડી (પેટમાં).

હૂક, પુ૦ [અં૦] લોઢાંનો એક તરેહનો આંકડો (હાંડી ઝુમર ટાંગવાને).

હૂક, અ૦ હૂપ.

હૂડ, અ૦ છુટ; હડ; ધુત.

હૂન, હોન.

હૂપ, અ૦ વાંદરાનું બોલવું બતાવેછે.

હૃદય, ન૦ [સં૦] છાતી; ઉર. ૨ લાગણીનું સ્થળ; કલેજું. ૩ સ્મરણશક્તિ. ૪ મનની મતલબ; ધારણા.

હૃદયકમળ, ન૦ [સં૦] હૃદયરૂપી કમળ.

હૃદયશૂન્ય, વિ૦ [સં૦] લાગણી વનાનું; નિર્દય. ૨ સમજ વનાનું.

હૃષ્ટપુષ્ટ, વિ૦ [સં૦] પ્રસન્ન અને શરીરે ભરેલ.

હેં, અ૦ વિસ્મય બતાવેછે.

હેંકાર, અહઙ્કાર; હુંપદું; અભિમાન.

હેંકારી, વિ૦ હેંકાર કરનાર.

હેંડવું, ક્રિ૦ અ૦ ચાલવું. ૨ જવું.

હેંસી, વિ૦ આઠ વખત દશ; ૮૦.

હે, અ૦ વિવેકથી બોલાવવામાં.

હેજ, હેત. 'હૈડે આવ્યું હેજ.'

હેઠ, હેઠે.

હેઠલાણ, અ૦ હેઠેનો–નીચેનો ભાગ.

હેઠળ, અ૦ નીચે (ઉપર નહિ). ૨ અન્દર; માંય. ૩ ઉતરતે દરજે.

હેઠાં–ઠું–ઠે, અ૦ હેઠળ.

હેઠાણું, ન૦ નીચાણની જગો.

હેઠે, અ૰ નીચે. ૨ ઉતરતું; હલકું; નરસ.
હેડ, સ્ત્રી૰ કોરેલાં મોટાં જે લાકડાંમાં ગુનેહગારનો પગ ઘલાવી રાખવામાં આવે છે તે. ૨ તોફાની ભેંસ ગાયને કબજ રાખવાને લાકડાંની જે ગોઠવણ તે (કે તે દોવા દે). ૩ વેચવાના બળદનો કાફલો.
હેડકી, સ્ત્રી૰ [હેક્કા] મોટા આચકા ને અવાજ સાથે સ્વાસ ચાલ્યા કરવો તે-(મરતી વખત). ૨ થોડી વારની રુંધણથી ઉપર પ્રમાણે થોડી વાર થયાં કરવું તે; વાધણી.
હેડિયો, પુ૰ વાછુરડો (હેડમાંનો). ૨ બળદના કાફલાનો ધણી. [છે. ૨ ખેતરનો શેડો.
હેડો, પુ૰ હળીજવું તે; માયા; ઊંફ-ગાયને વાછુરડાનો હેડો
હેણ, સ્ત્રી૰ તળાઈ. 'સુકડની સેજા કરી, અતલસની ઉપર હેણ' (મડાપચ્ચીસી).
હેત, ન૰ માયા; પ્રીત; સ્નેહ.
હેતકનું, ન૰ કાઠિયાવાડી ગાડું.
હેતુ, પુ૰ [સં૰] ઉદ્દેશ; ઉચ્છાહ. ૨ કારણ; સબબ.
હેતેસરી-શ્વરી, હિત-ભલું ઇચ્છનાર.
હેદળ, ન૰ [હયદલ] ઘોડાનું ટોળું; ઘોડેસ્વારનું લશ્કર.
હેબક, સ્ત્રી૰ [આ૰ હૈબત] બીકથી ચોંકવું તે; દિલમાં
હેમ, ન૰ [સં૰] સુનું; સુવર્ણ. [ધાસ્તી વસી રેવી તે.
હેમક, વિ૰ [આ૰] મૂરખ; બેવકુફ; ઢોંડો; અણસમજુ; અજ્ઞાન. ૨ બીકણ; હિચકારો.
હેમજ, હિમજીહરડે.
હેમન્ત, પુ૰ [સં૰] છ ઋતુમાંનો એક; માગસર ને પોષ.
હેરક, પુ૰ [સં૰] જાસૂસ; ભેદૂ; ચાકર.
હેરણ, એરણ.
હેરણાં, ન૰ છુપું જોવાનું-જોવું તે. 'ઘરનાંને જો નવિ-ગમે તો, લોક તણો શો વાંકરે; સુઉએ હેરે હેરણાંરે, પરનાં રાય ને રાંકરે' (ભાલણ).
હેરફેર, વિ૰ બદલેલું; ફેરફારવાળું. સ્ત્રી૰ અદલબદલ.
હેરવું, ક્રિ૰ સ૰ છાનાંમાનાં વચાળાંમાંથી જોવું.
હેરાન, વિ૰ [આ૰] દુઃખી; પીડિત, ગભરાયલી હાલતમાં
હેરાનગતિ, સ્ત્રી૰ મેહેનત; દુઃખ; પીડા. [હોય તેવું.
હેરિયાં, ન૰ હોડીને પવન પ્રમાણે આમ તેમ ફેરવવી તે. હેરિયાં કરવાં-ખાવાં.
હેરું, ન૰ હેરણાં. 'હેરાં તેણે હેરવાં માંડિઆં.' 'મહા વનમાં જ્યાં દેહેરું હોય, હેરું ત્યાં કરે નહિ કોય'.
હેરોફેરો, પુ૰ જોવાને ફેરો મારવો તે; જવું આવવું તે.
હેલ-લ્ય, સ્ત્રી૰ બોજો; ભાર. ૨ સ્ત્રીને માથે પાણીનું બેડું તે. ૩ વેચવાને સારૂ ગાડામાં ભરેલું જે ઘાસ-લાકડાં-છાણા વગેરે તે.
હેલકરી, પુ૰ મજુર; બોજો ઊચકનાર.
હેલપટો, પુ૰ મજુરી; વેઠ; મેહેનત. ૨ નકામો ફેરો.
હેલા, સ્ત્રી૰ [સં૰] સુરતક્રીડાથી સન્તોષ ન પામેલી એવી ખિજવાયલી સ્ત્રીની અનાદરવાળી જે ચેષ્ટા તે.
હેલામાં, અ૰ જોતાં જોતાંમાં; ક્ષણમાં; તત્કાળ.
હેલી, સ્ત્રી૰ ઘણીવાર સુધી વરસ્યાં કરવું તે; બહુ વૃષ્ટિ. ૨ સાહેલી; સખી. ૩ ગીતની એક દેશી. ૪ રાખ; ભસ્મ.
હેલેસાં, ન૰ હલ્લેસાં. ૨ ખેંચવું; ઊંચકવું તે.
હેલો, પુ૰ ઝપાટો. ૨ હેલ્લો.
હેલ્લો, પુ૰ ઊંચીનીચી ભોંયસાથે ગાડીનું અથડાવું થાય તે;-બેસનારને જે આચકો લાગે તે.
હેવા, પુ૰ અભ્યાસ; ટેવ.
હેવાતન, ન૰ સૌભાગ્ય; હેંસુપણું; એવાતન.
હેવાન, ન૰ [આ૰] ઢોર; પશુ; જાનવર.
હેવાલ, પુ૰ હકીકત; કેફિયત; બયાન. ૨ હાલ; હાલત.
હૈકું, હૈયું.
હૈયાત, હયાત.
હૈયાતી, હયાતી.
હૈયું, ન૰ [હૃદય] છાતી; દિલ. ૨ મન. ૩ સ્મરણશક્તિ; યાદદાસ્ત. હૈયાફુટું-જેને કંઈ સૂઝે નહિ, જેને કંઈ યાદ ન રે તે. હૈયામેલું-જેના હૈયામાં મેલ-કપટ હોય તે. હૈયારખું-હૈયામાં છૂપાવી-સમાવી રાખે તેવું (માણસ); હૈયાંનો પાર ન આપે તે. હૈયાશોક-મનમાંનું મનમાં બળ્યાં કરવું તે; ઇઝરાયાં કરવું તે. હૈયુંભરાવું-ઈઆવવું-રડવાની તૈયારી થવી; રડું રડું એમ થઈ રેવું.
હોંડવું, ક્રિ૰ અ૰ જવું. ૨ મરીજવું.
હોંસ, સ્ત્રી૰ ઇચ્છા; કોડ; ચાહેના; દિલનું વલણ.
હોંસાતોંસી, સ્ત્રી૰ સરસાઈ; એક બીજાથી ચડતાં થવું તે. ૨ તકરાર; મારામારી; બાઝાબાઝ.
હોંસિલું, વિ૰ કોડીલું; ઉમઙ્ગી.
હો, અ૰ હા ના અર્થમાં; વારુ; ઠીક. ૨ બોલાવવાના અર્થમાં-એ; અરે. ૩ બસ; થયું. બાળેક અથવા બાળકને હો કરવું એટલે જતી વેળા હાથ ઊંચો કરી હો શબ્દ કેવો-એ.
હોઈ, થઈ. [તે બતાવેછે.
હોઈયાં, અ૰ ખાધા પછી તૃપ્તિનો જે ઓડકાર આવેછે
હોકાયન્ત્ર, પુ૰ વાણનો રસ્તો જાણવાને દિશા દેખાડનારો યન્ત્ર-એમાંનો કાંટો ઉત્તર દિશાજ બતાવે છે.
હોકાર-રો, પુ૰ હા અથવા હું સાંભળુંછુ એ અર્થમાં. હોકારો પુરવો-દેવો.
હોકારો, પુ૰ મોટી બૂમ.
હોકો, હોકાયન્ત્ર. [તળાવ.
હોજ, પુ૰ [આ૰] પાણીની મોટી ટાંકી; બાંધેલું નાનકડું
હોજટ, સ્ત્રી૰ વળગાડ; મેલું.-ભૂત વગેરેની. ૨ લપડાક તમાચો.
હોજરી, સ્ત્રી૰ જઠરાગ્નિ; જાં ખાધેલું પચેછે તે ઠેકાણું.
હોઠ, પુ૰ [ઓષ્ઠ] ઓઠ.

હોડ, સ્ત્રી૦ [હિં૦] શરત; હાર જીતને સારૂ આગળથી કરેલી જે કબુલાત તે. ૨ સરસાસરસી; સરસાઈ; ચડસાચડસી;
હોડકું, ન૦ નાની હોડી. [વાદ વદવો તે.
હોડવું, ક્રિ૦ અ૦ પીમળવું; વાસ મારવી. ક્રિ૦સ૦ ઓઢવું.
હોડી, સ્ત્રી૦ પાણીમાં તરે તેવો લાકડાંનો બનાવેલો એક ઘાટ. જેમાં માત્ર એક ડોલજ હોય છે—એ ખાડી નદી સરોવર તળાવમાં ફરેછે (મોટા દરિયામાં નહિ).
હોડો, પુ૦ ઓઢો. ૨ દરિઆનો મોજો.
હોણ, અ૦ આ—ચાલતું વરસ.
હોદ્દો, પુ૦ [આ૦] સરકારથી સોંપવામાં આવેલું એકાદું મોટું કામ તે; દરજો; પદવી; મરતબો. ૨ વરઘોડામાં બાળકને સારૂ ઘોડા ઉપર જે બેઠક વાળો સાજ નાખવામાં આવેછે તે. હોદ્દેદાર—અધિકારી; દરજાવાળો.
હોનાર, ન૦ થનાર; થવાકાળે બનનાર; ભાવી.
હોમ, પુ૦ [સં૦] અગ્નિને બળીદાન આપવું તે; અગ્નિમાં ઘી તલ ચોખા વગેરે મન્ત્ર ભણીને નાખવા તે; વિધિથી પ્રાણીનો ભોગ આપવો તે.
હોમવું, ક્રિ૦ સ૦ અગ્નિમાં આહુતી આપવી; અગ્નિને ભોગ આપવો. ૨ (લાક્ષણિક) મોટાં અઘરાં કામમાં—આફતમાં નાખવું—ઝંપલાવવું.
હોમાવું, ક્રિ૦ સ૦ અગ્નિમાં પડતું નાખવું.
હોય, અ૦ માફી—બેદરકારીના અર્થમાં; હશે; ચાલ્યું જાયછે; નસીબ. [રવતું નથી.
હોરવવું. ક્રિ૦ અ૦ ગમવું; ખુશીથવું. આજ મને કંઈ હો-
હોરવું, ક્રિ૦ સ૦ વોરવું. [જેટલો કાળ તે.
હોરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] (જ્યોતિષમાં) લગ્ન. ૨ અઢી દાડા
હોરી, સ્ત્રી૦ એક તરેહનું ગાયન જે હોળીના દાડામાં ગાવામાં આવેછે તે. ૨ વોરાની સ્ત્રી.
હોરો, વોરો. [વેલો જે ચૂસો તે. ૨ ધાસકો.
હોલ, સ્ત્રી૦ તમેણ—વેણ; જમીનમાં ખાડો ખોદી બના-
હોલવણ, ન૦ હોલાઈજવું તે.
હોલવવું, ક્રિ૦ સ૦ અગ્નિ જતો રહે તેમ કરવું; બુજવવું; અગ્નિ છાંટી નાખવો. (પાણી રેડી, ધૂળ નાખી વગેથી). ૨ દિવાને ગુલ કરવો (હાથના ઝપાટાના પવનથી અથવા બત્તી ખેંચી લઈને). ૩ શાન્ત પાડવું; જોશ નરમ પાડવો—તદ્દન સમાવી દેવું.
હોલાણ, ન૦ કોશકુઆને લગતો ઢળતો ખાડો—કોશે જોડેલા બળદ જેમાં ઉતરે છે તે. ૨ હોલવણ.
હોલે દિલ, વિ૦ ચિત્ત ફટકી ગયું હોય તેવું; બાવરું; બેલછુવાળું; ઉડેલ.

હોલો, પુ૦ બખુતર જેવું એક જાતનું પક્ષી. ૨ ચૂલાની અન્દર બાજુ પડતો જે બીજો નાનો ચૂલો હોયછે તે.
હોવું, ક્રિ૦ અ૦ હૈયાતીમાં આવી રેવું. ૨ થવું.
હોવે, અ૦ હા. ૨ તો?; ત્યારે કેમ નહિ?
હોશ, પુ૦ [ફા૦] ચેતના; બુદ્ધિ; ભાન; રામ. હોશ ઉડીગયા કેવાય છે.
હોશિયાર, વિ૦ [ફા૦] વાકફગાર; કાબેલ; પ્રવીણ. ૨ ચતુર; ચપળ. ૩ સાવધ; ખબરદાર.
હોશિયારી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] કાબેલિયત; નિપુણતા. ૨ ચતુરાઈ; ચપળતા. ૩ સાવચેતી; ખબરદારી.
હોશે, હશે.
હોસાન, પુ૦ ચેહેરાનો રંગ; કાન્તિ.
હોહા, સ્ત્રી૦ બૂમાબૂમ. ૨ ઉપર ઉપરથી પૂછપરછ—
હોળ, હળ. [ખટપટ કરવી તે.
હોળવું, ક્રિ૦ સ૦ કેશને સમારવા; વિખરાયલા વાળને કાંસકીથી ઠીક કરવા.
હોળિયાં, ન૦ હોળીની આગમાં નાખવાને બનાવેલા જે છાણના અનેક ઘાટ તે.
હોળિયો, પુ૦ હોળીની મસ્તીમાં રમનારો; હોળીના ભુંડાં ગીત બોલનારો છોકરો.
હોળી, સ્ત્રી૦ [હોલિકા] એ નામની રાક્ષસી. ૨ એ નામનું ટાણું; ફાગણ સુદ ૧૧થી તે ફાગણ વદ ૧ લગીના દહાડા. ૩ ફાગણ સુદ પુનેમ. ૪ એ દાડે જે લાકડાં ખડકી સળગાવવામાં આવે છે તે. ૫ હોળીના તેહેવારની મોજ મઝા રંગ વગેરે તે. ૬ એ નામનું ગાયન; હોરી. હોળીનું નાળિયેર એટલે અઘરા કામમાં—આફતમાં જે સહુથી પેલો ધસે તે માણસ.
હોળૈયો, હોળિયો. ૨ આસરે સોળેક હાથનો સાકટો—ઢો.
હ્રસ્વ, વિ૦ [સં૦] ટુંકા અવાજનું; એક માત્રાનો (વર્ણ).
હ્રીમ્, લક્ષ્મીનો બીજ મન્ત્ર.

ળ.

ળ, પુ૦ છેલ્લો મૂળાક્ષર. એથી શરૂ થતો કોઈપણ શબ્દ નથી. એ અક્ષર વેદમાં છે પણ પછીના સંસ્કૃત પુસ્તકોમાં વપરાયો નથી. એ અક્ષર જૂનાં ગુજરાતી પુસ્તકોમાં લ થી જૂદો લખાયલોજ નથી. પણ ઉચ્ચારમાં લ થી જૂદો બોલાતો હશેજ.

ઉપસઙ્ગ્રહ.

અકથ, વિ૦ કથેલું-કથલું નહિ તેવું.
અકાજ-રજ, અકારત.
અકિઞ્ચન, વિ૦ [સં૦] દરિદ્રી; કઙ્ગાલ.
અક્ષ, [+] ૬ અક્ષિ; આંખ (કવિતામાં).
અક્ષાણું, અખ્યાણું.
અક્ષોણી, અક્ષૌહિણી.
અગીઅર, અજગર.
અગોપ, વિ૦ અદર્શ; ગુપ્ત. 'અશ્વ બેહુ અગોપ થયા.'
અગ્રવર્ત્તી, અગ્રસર.
અઘાણિયો, પુ૦ અઘરણીરાતનો વર.
અઙ્ક, [+] પ્રસિદ્ધિમાં ગણના; ટેક; વટ. 'વરણ સહુથી રંક, અંક રાજાથી ઝાઝો'.
અઙ્ગાર, પુ૦ [સં૦] મઙ્ગળ-ગ્રહ.
અઙ્ગુલી, આંગળી.
અચવ્યું, અણચવ્યું શબ્દ જોવો. (આ ઉપસઙ્ગ્રહમાં).
અછતા, અ૦ એકાએક; અકસ્માત્. ૨ નહિ તે છતાં. —'અછતા માહારા અવગુણ વસશે.'
અછતું, વિ૦ છતું-પ્રગટ નહિ તેવું.
અજાચી, અજાચક.
અજાડું, વિ૦ અજીડું; એઠું.
અઞ્ચ, આંચ. 'સ્વપ્નમાત્ર જ્યાં નથી પ્રપંચ, ત્યાં તેને કેમ લાગે અંચ' (અખો).
અઞ્જળ, અન્નજળ.
અટકળાવું, ક્રિ૦ અ૦ સન્દેહ-અન્દેશા-વિચારમાં પડવું. 'નગરદ્વાર શ્રીકૃષ્ણ, નિકળીઆ જેટલે; કાળયવન મન માહે, અટકળીઆ તેટલે'.
અટવારાન, ન૦ મોટું ને ભયઙ્કર એવું રાન.
અટા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અહીં તહીં ભમવું તે; મિથ્યા ભ્રમણ કરવું-રખડવું તે. ૨ મેડી.
અટાટ, સ્ત્રી૦ [અટાટય] અટા (૧ લા અર્થમાં).
અડવડવું, ક્રિ૦ અ૦ અડબડિયાં ખાવાં; લથડી પડવું.
અઢીવટો, પુ૦ એક જાતની અઢી-અડી ફાળની પિછોડી.
અડાસી, ભિંતમાં જડેલાં પાટિયાં વગેરે તે.
અણખૂટ, વિ૦ ખુટે નહિ તેવું.
અણગાર, સણગાર.
અણચવ્યું, વિ૦ ધા૦ વર્ણેલું-કથેલું-વદેલું નહિ તેવું. 'કવિ થઈને અધકું શું કવ્યું, જોતા નહિ બ્રહ્મ અણચવ્યું' (અખો).
અણપ્રીછણું, વિ૦ ધા૦ અજાણ; વગર સમજનું; મૂરખ. 'પશુથકી અણપ્રીછણો રે, માહારે માથે નાથ રે.' (ભાલણ).
અણબોલ્યું, વિ૦ ધા૦ બોલતું બન્ધ થયલું; ચૂપ. 'અખો જે જે કરવા ગયો, ત્યાં એમ અણબોલ્યો રહ્યો'.
અણવાણ, અણુઆણ.
અણવિંગ્યું, વિ૦ સમજ-વિચાર વગરનું; જડસું. 'ઊભા અણવિંગ્યા આહીર'. અણવિંગાયું કામ કરેછે એમ પણ બોલાય છે.
અણાથી, સ્ત્રી૦ અનાથ [આ ઉપસઙ્ગ્રહમાં].
અણુઆણ, અડવાણું. 'અણુઅણ પાએ પંથ વીચરો, કારણ એ મુજ દાખિયે' (ભાલણ).
અણુટવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચોટ-ઝડપ-અડફટમાં આવવું; વિટળાઈ-ગુંચવાઈ રેવું.
અણ્ડકટાહ, [બ્રહ્માણ્ડનું કોઠલું].
અતાગ, અથાક.
અથીર, અસ્થિર.
અદલધાન્ય, ન૦ કણસલાં-કણીમાં થતું ધાન્ય (સિંગમાં નહિ)—ઘઉં, ભાત, જુવાર વગેરે.
અદા, બાપ; વૃદ્ધ પુરુષ.
અદેખીઊં, અદેખું.
અદો, ઉદો. 'અદો ભવાની જે કરે'.
અદ્રોહી, વિ૦ દ્રોહી નહિ તે.
અધકું-ધિકું, અધિક.
અધછેદું, અરધું છેદેલું (અખામાં).
અધલું, વિ૦ અડધું—'અધલી પેહેરી કંચુકી'.
અધવારૂ, ઉપરવાડિયો.
અધસેર, અચ્છેર.
અધુર, નીચલો ઓઠ.
અનાથ, સ્ત્રી૦ ગરીબાઈ; દળદર. 'ઘરમાં અનાથ વ્યાપી સર્વત્ર, તે લઈ આવી તુળસીનું પત્ર' (પ્રે૦ ૬૦).
અનૈયણ, અન્યાય કરનારી (સુડાબોતેરી).

અન્તરાઈ, વિ૦ વચમાં આવી નડનાર; અન્તર પાડનાર.
અન્તરાપટ, અન્તરપટ.
અન્તરાવું, ક્રિ૦ અ૦ વચમાં હરકત આવી પડેલી હોય તેવી હાલતમાં આવવું. ૨ વચમાં પડદો પડવો; જૂદું પડવું.
અન્ધું, આંધળું.
અન્ચારી, સ્ત્રી૦ બાળવાના લાકડાંની હેલ-ગાલ્લી.
અપઈ-પાઈ-પૈ, વિ૦ જાણીતું; સમજાય તેવું.
અપેય, વિ૦ ન પીવા જોગ.
અબઘડી, અ૦ આ ઘડીએજ; હમણાજ.
અભડબોળો, પુ૦ અડકાઅડકીથી જે અભડછેટ થાય તે.
અભનવું, અભિનવ.
અભલેખ-ખા, સ્ત્રી૦ અભિલાષ. 'એક અભલેખ ઉપર આશ પૂરો' (શુકદેવ આખ્યાન).
અમોડો, અમ્બોડો.
અમ્બા, સ્ત્રી૦ જનુની; માતા. (કવિતામાં).
અમ્રખ, અમર્ષ. 'જેનો આશાપાશ ગયો અમ્રખ' (અખો).
અલવણ, વિ૦ મીઠાં વનાનું; મોળું.
અલૂરાઈ, હુલ્લડાઈ. 'અલૂરાઈ કરોછો સખી જોતાં અતિ ઘણી, તમારાથી એક વિદ્યા આજ હું અધિકી ભણી'.
અલ્પાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઓછું-ક્ષીણ-ઝાંખું થવું. 'અર્ક મહા તેજે અલ્પાય, ઈશ્વરતા તાં ફીટી જાય' (અખો).
અવગત, અગતિ.
અવદાત, અ૦ નિશ્ચયે; નક્કી.
અવલ, [+] પેલી પ્રતની-ઘણું પાકે તેવી (જમીન)-એક સરખા કુમાસની ને બૂરાથી માંડીને તે છેક કાળા સુધીના રંગની હોય છે.
અવાકું, હવાકું.
અવાડો, [સં૦ આહાવ] હવાડો શબ્દ જોઈ અર્થ સમજવો.
અવિગત-તિ, વિ૦ [સં૦] જે જતું રૈયલું નથી પણ છે, તેજોમય છે, અખણ્ડિત છે તે (બ્રહ્મ-જગદીશ્વર).
અવિધારવું, ક્રિ૦ સ૦ વિશેષે-અવશ્ય ધારવું; નક્કી માનવું. 'હું વચન સુણી અવિધારૂં, બાઈ મોટું ભાગ્ય તમારૂં.'
અવિરલ, વિ૦ [સં૦] ઘન; નક્કર; વચમાં છિદ્ર-અવકાશ ન હોય તેવું. ૨ વચમાં બન્ધ પડે-અટકે નહિ તેવું; સરળ વેતું. 'અવિરલ વાણી આપ' (શુકદેવ આખ્યાન). 'અવિરલ પ્રવાહ ચાલ્યો જાય' (અખો).
અવેડો, હવાડો.
અસનુળ, ન૦ ખેતરની ચારે બાજુની હદ.
અસમાતું, વિ૦ વાસણમાં સમાય નહિ તેવું. ભાત અસમાતો થયો. ૨ એક ઠેકાણે ઠાવકપણે બેસી ન રે તેવું; સખણું નહિ તે (છોકરૂં). ૩ કોઈ હળીમળીને ન ચાલે તે (માણસ).
અસારત, સ્ત્રી૦ ઈશારત.
અસારો, પુ૦ રેશમની વણેલી પાતળી દોરી. ૨ ઈશારો.

અહનીસી, અહર્નિશ.
અહીકણ, અ૦ અહીંકને; આણીપાસ; અહીંયાં. 'જાણ્યું અહીકણ આવેછે રમવા સારંગપાણી જી' (ભાલણ).
અહુણા, અ૦ [અધુના] હમણાં.
અળવું, હળવું.
અળસાવું, ક્રિ૦ અ૦ આળસીજવું. ૨ બન્ધપડવું; અટકવું.

આં, અ૦ આ ઠેકાણે; અંઈ.
આંકણી, ૩ [૦] પદ-દેશીમાં જે ટેક-મોરો તે; ઢાળના આરમ્ભની તૂક. આંચણી-ળી.
આંકાદોડી, સ્ત્રી૦ એ નામનો વેલો અથવા એનું ફળ. ૨ આકડાનું ફળ; આકાદોડી.
આંખ, [+] સેલડીની પેરના ગાંઠામાં જે પીલા હોય છે તે. ૨ આંખ જેવું જે કૃત્રિમ બનાવેલું તે.
આંગલું, ન૦ જભલું.
આંગુળ, તસુ.
આંધણ, અધરણ.
આંબાગાળો, [+] આંબા ગળે તે-કેરીની મોસમ.
આકડસાસુ, સ્ત્રી૦ વહુની મોટી બેન; મોટી સાળી.
આકર્ષવું, ક્રિ૦ સ૦ આકર્ષણ કરવું; ખેંચવું.
આકાશિયા, આગાસિયા.
આખડવું, [+] ૨ ઠોકર ખાવી. 'ધાતાં કંસ પડ્યો આખડી'.
આખરમોસમ, સ્ત્રી૦ મોસમની આખરનો સમો.
આખેઆણી, અ૦ જરા પણ નુકસાન પામ્યા વગર; અણીશુદ્ધ. 'પુત્ર રહ્યો કેમ આખેઆણી'.
આગમણ, સ્ત્રી૦ ચૂલાની નજીકનો પ્રદેશ.
આગમાપાઈ, વિ૦ આવે ને જાય, ઉપજે ને નાશ પામે તેવું. 'તેવડે ચાલે આ સંસાર, આગમાપાઈ તે નિરધાર' (અખો).
આગાર, ન૦ [સં૦] ઘર.
આછટવું-ડવું, ક્રિ૦ સ૦ પછાડવું. 'ઝાટી લીધી જોગમાયા, શલ્યા સરસી આછુટી' (ભાલણ).
આચ્છાદવું, આચ્છાદન કરવું.
આછું, [+] ઝીણું; છેક પાતળું.
આટ, પુ૦ રસોઈ કરવા સારૂ છાણાના કકડા કરી સિંચેલો જે ઢગ તે; આરો.
આઢોઢય, વિ૦ વ્યાપક. 'જેમ જાર છોડ સહિત પાનોઢય, તેમ એક બ્રહ્મ સઘળે આઢોઢય.'
આંડ, [+] ૪ હઠ.
આડાં, ન૦ ગાડાંના સાલિયા સાથે લાકડાના લામ્બાં પોળાં જે બાંધવામાં આવેછે તે.
આડું, ન૦ [+] ૫ ભૂત-પિતૃ સમ્બન્ધી જે પીડા તે; મેલું. તેને આડાંનું છે એમ કેવાય છે.

આડો, પું૦ ગોડો; હઠ 'હરજીએ માડ્યો આડો' (ભા૦).

આણીઆણી, આ આ. 'આણી આણી આંખ-ડીએ' (પ્રે૦).

આતા, (આત્મા જેવા વ્હાલા) દીકરાને માટે સમ્બોધન અર્થમાં વપરાયો છે (કવિતામાં). 'આતા ઉછરજો હો પી પી છાસડી.' આતો—વડો દીકરો. "પાંચ ભાઈ અમે પાંડવ જેવા, છઠ્ઠો મારો આતો." [તમાં હોવું.

આથડવું, [+] માથાઝીક—અફાળફૂટ કરવી પડે તેવી હાલ-

આથડિયું, ન૦ લથડિયું; અડબડિયું.

આથમવું, [+] પડતી દશામાં આવવું.

આથીપોથી, સ્ત્રી૦ મૂડી.

આદરવું, [+] આદર કરવો; માન આપવું.

આદે, આદિ.

આધ, ન૦ વાછુરડાં પાડાં વગેરેને કોઈને પાળવા આપ્યા પછી મોટું થાય ત્યારે તેની કીમ્મત ઠેરવી તેમાંથી અડધું લેવું તે. આધેઆપવું—આધ લેવી નક્કી કરી પાળવા

આન, સ્ત્રી૦ એન. [આપવું (ઢોરને).

આનન્દવું, ક્રિ૦ અ૦ આનન્દ પામવો.

આનો, ૨ [૦] અધેળનો અર્થ રાખેછે.

આપાણપું, ન૦ પોતાપણું. આપણહાર—આપનાર.

આપમત, ન૦ [આત્મમતિ] પોતાનું મત; પોતાની બુદ્ધિ.

આપસ્વારથી, વિ૦ પોતાનોજ અર્થ પાર પાડવા ઉપર લક્ષ રાખનાર.

આપીડ, પું૦ માથાનો સણગાર; કલગી.

આફળવું, અફળાવું; અથડાવું.

આભડવું, અડકી અપવિત્ર કરવું; અભડાવવું.

આભલું, [+] ૨ આરસી; ચાટલું.

આભીઆ, આ ભાઈ; આ શખસ. 'હરિ ગોપીને દેખાડે રામ, ઘટ ફૂટો તે આભીઆનું કામ.' (પ્રે૦ ૬૦) અભિઆ, 'અભિઆ છે આત્મનિવેદી રે.'

આમસરા, સ્ત્રી૦ મોલ્લા—ફળિયાંની વચમાંની સૌને હરવા ફરવાની જે છૂટી જગા તે.

આમે, વિ૦ જૂઠું.

આમ્બોળિયાં, આંબોળિયાં.

આયદો, પું૦ કોઈ પણ હક દારે પોતાના પેટાભાગીદારોને વરસે વરસે આપવાનો મુકરર કરી આપેલો જે હક તે.

આરસીછાપા, સ્ત્રીની આંગળીનાં ઘરેણાં.

આરાવારા, શ્રાવણ વદ ૧૨ પછીના—પૂર્વજના દિવસ.

આલ, સ્ત્રી૦ ટેવ; એવા. 'ખાવું પીવું એને નવી જોઈએ, રમવાની છે આલ.'

આલિયા, દુબળાની એક જાત.

આલીગારૂં-ળું, વિ૦ અટકચાળું; તોફાની. 'આલીગારો કરતો હીંડે આળહો' (ભાલણ).

આલું, આલુંલીલું. ૨ આળું.

આંલે, ન૦ આલય.

આલેખવું, આળેખવું.

આવટવું, [૦] ક્રિ૦ અ૦ અવટાવું; રોળાવું; ગુંચવાવું; ફાંફાં મારવાં. 'કહે અખો હું ઘણુંએ રટ્યો, હરિને કાજે મન આવટ્યો.' ક્રિ૦ સ૦ ફાયદો કાઢવો; લાભ પામવો. ૨ નિવેડવું; નક્કી—પસન્દ કરી લેવું.

આવધ, સ્ત્રી૦ વસવાયાંમાંના કોઈને કામ કરવા બદલ જે વર્ષાણ બાંધી રાખ્યું હોય તે. ૨ અમુક અમુકને ખેડવા આપેલી જમીન.

આવસથ, ન૦ વિશ્રામસ્થાન. ૨ વ્રતભેદ.

આવાર, અ૦ આવેળા; આફેરીતો.

આવિર્ભાવ, [+] ૨ પ્રગટ દેખાવું તે. ૩ પ્રગટ હાવભાવ.

આવુંપોવું, લગ્ન થતાં પેલાં કાંઠલો બાંધેછે તેમાં વરની તરફના સગાં ચાંલ્લાના રૂપીઆ આપે છે તે.

આશફકવું, ક્રિ૦ અ૦ સન્દેહમાં પડવું.

આશ્ચજ, આશ્ચર્ય.

આશ્રાન્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] આશ્રય પામેલું એવું. ૨ નિરાંત રાખી રેયલું. 'તારી આશા કરી આશ્રાંત પો' (શુકદેવ આખ્યાન).

આશ્વાસ, પું૦ [સં૦] નિર્વૃત્તિ; શાન્તિ. ૨ ભય-દુઃખ પામેલાંનું ભય—દુઃખ નિવારવાને જે આશ્રય—બોધ આપવો તે; દિલાસો.

આશ્વાસન, ન૦ આશ્વાસ આપવો તે.

આશ્વાસવું, ક્રિ૦ સ૦ આશ્વાસ આપવો; આસનાવાસના કરવી. [રાત જો'.

આસો, પું૦ [આશ્વિન]—'આસો માસો સરદપૂનેમની

આસ્ફોટણ, ન૦ થાબડવું; પોલે હાથે ઠોકવું. 'આસ્ફોટણ સ્કંધ કીધું શ્રીહરી'—(પ્રે૦ ૬૦).

આહેડી-રડી, સ્ત્રી૦ આહીર—ભીલ વગેરેની સ્ત્રી. 'માખી મધનો સંચય કરે, પણ આહેડી લૂટી સાંચરે'.

આળ, [+] મિથ્યા ભાસ; ઓઠું; નિમિત્ત; વસ્તુતઃ નહિ પણ માનીલિધેલું કારણ—બાનું—'અખા અજાણ્યા બોલે આળ'. ૨ અટકચાળું—'વળી વાનરના પૂછ ઝાલે આળે રે'.

આળવાળ, પું૦ ક્યારો.

આળસવું, ક્રિ૦ અ૦ બન્ધ રેવું; અટકીપડવું. તે ત્યાં જતો આળસ્યો. ૨ મટવું; ટળવું; જતું રેવું. 'આળપમ્પાળ જેને આળસ્યું, સમદૃષ્ટિ સમજ્યા તે સગું' [(અખો).

આળીજવું, કસાણું ઝીણું આવવું.

આળું, [+] ૩ ભિનાસવાળું; સૂકું નહિ પણ તાજું.

આળેખવું, ક્રિ૦ સ૦ આંકવું; ચિતરવા—ભરવા—લખવા-નું ઓઠું કરવું; સારું ચિતરવું.

ઈંડું, [+] દેરાંનું શિખર.
ઈંઢાણી, ઈંઢાણી.
ઈનામી, [+] માફી-ઈનામમાં મળેલી (જમીન).
ઈલાકો, પુ૦ રાજકારભાર કરવો સુતરો પડે તેને માટે કરેલા રાજ્યનો વિભાગરૂપ જે પ્રદેશ તે. ૨ તાબો; [ધણીપણું.
ઈસમવાર, હોમવાર.

ઉંઘવું, [+] ભમરડાનું ગુન્જ થવું.
ઉંચાઈ, સ્ત્રી૦ તળિયાંથી તે ટોંચસુધીનું માપ.
ઉંબર, ઉમરો; ખુલર.
ઉંબરટ, ઊંબર-મર. ‘ઉંબરટે બેસી લઘુશંકા કરે’.
ઉકળાવું, અકળાવું. (જૂના ગ્રન્થમાં).
ઉકાંટો, પુ૦ આરત; ઉત્કણ્ઠા. ‘ઉકાંટો અતીસેં ઘણો રે, ઉર અવલોકન આપ રે’ (ભાલણ).
ઉખર, [૦] ખરાબો; ન ખેડાય તેવી જમીન-ખાડી કોતર ડુંગર વગેરે.
ઉખાંગવું, ક્રિ૦ અ૦ આરડવું; બરાડવું (ગોધાએ).
ઉગટ, ન૦-પુ૦ માંજ્યા પછી પાછું અકીક વાળાકુંચી વગેરેથી ઘસી ચળકાટ લાવવો તે. ૨ ગાડીનાં પૈડાં સરી ન જાય તેને સારૂ જે પથ્થર લાકડું વગેરેનું જે અટકણ આપેલું તે.
ઉગટણું, ન૦ ઉગટ કરવો તે. ‘બાવના ચન્દન ઉગટણું કીધું’ (સુરેખાહરણ).
ઉગર, સ્ત્રી૦ ઓગાળ. ‘આગે ગ્યાની કોટ વીતા તેહેના ગ્રંથ મોહોટા મરમ, તેહતણી ઉગર સાંભરી શોધ કરૂં હું શરમ’ (શુ૦ આ૦).
ઉગરવું, [+] ખેતરમાં થયલા પાકનું વડાઈ ઠેકાણે પડવું.-ઘણાં મગ ઉગરીગયા. ૨ લાભખાતે બાકી રેવું. ‘આપણો ચિંતવ્યો અર્થ કાંઈ નવ સરે, ઉગરે એજ ઉદ્વેગ ધરવો’ (નરસંહી), ‘તેહેને કેવળ એક અન્તે, ઉગરે શ્રમ વ્યર્થ’ (ભા૦), ‘વેદને શું ઉગરે જે શરણ આવ્યું પાછું ફરે’ (પ્રે૦).
ઉગવવું, ક્રિ૦ સ૦ સુકવવું. ‘રક્તાંબર ઉગવીઆં યથા’ (ભા૦). ૨ ઉગે તેમ કરવું.
ઉગારીનાખવું-મુકવું, ભેલાડવું-ડીનાખવું.
ઉઘાટવું, ઉઘાડવું.
ઉચક, ઉધડ-ડું.
ઉચડવું, ઉચેડવું.
ઉચાળવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉચાળા ભરી ચાલતાં થવું. ‘ગોપ માત્ર અહીંથી ઉચળો’ (પ્રે૦).
ઉચાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘરવાખરા સહિત ખસેડવું-કાઢીમુકવું. ‘જમુનાનું જળ નિર્વિખ કીધું એહેને ઉચાળી’.
ઉછાહ, ઉત્સાહ.

ઉછેદ, ઉચ્છેદ. [ઉખેડીનાખવું.
ઉછેદવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉચ્છેદ કરવો; સત્યાનાસ વાળવું; મૂળથી
ઉછેદિયું, ન૦ જેનું નસન્તાન ગયું હોય તેનું જે ધનમાલ વગેરે તે. તેને તો ઉછેદિયું આવ્યું છે.
ઉજડવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉજડથવું. ઉજાડવું-ઉજડ કરવું.
ઉજમાળ, ઉજમાળું.
ઉજાવું, ક્રિ૦ અ૦ દોડવું; ધાવું; ધસવું. ‘પંથ વળ્યા વેદવ્યાસજી, અતી ઉજાતા ભરીઆ સાસજી.’
ઉઠવું, [+] તુષ્ટમાન થવું; વરસવું. ‘દૂધે ઉઠે મેહ.’
ઉડાણ, ઉડાન.
ઉતપત, ઉત્પન્ન. ‘ઉમીયા અફ્રગ ઉતપત હવો.’
ઉતપતવું, ક્રિ૦ અ૦ સધાવું; ચાલતું થવું. ‘આશા માગી ઉતપતા’ (શુ૦). [આવવો.
ઉતરવું, [+] આખર થઈજવું; બગડીજવું; છેડો
ઉતાર, [+] પાર; થાગ. ૨ (૪ થા અર્થના સમ્બન્ધમાં) પાજી-હલકા સ્વભાવનું માણસ-તેતો ગામનો ઉતાર છે.
ઉતારવું, [+] હેઠે લાવવું (ભાંય નાખવાને). ૨ આ પારથી પેલે પાર લઈ જવું.
ઉથડવું, [+] ૨ ઉલટે-આડે માર્ગે જવું.
ઉથમુજીરૂં, ન૦ એક ઓષધિ.
ઉદવું, ઉદય થવો; ઉગવું (કવિતામાં). [તન્ત્ર.
ઉદામ, વિ૦ [ઉદ્દામ] અતિ ઉગ્ર. ૨ પ્રતિબન્ધ રહિત; સ્વ-
ઉદુમ્બર, ન૦ [સં૦] ઉમરો.
ઉદેલું, વિ૦ ધા૦ ઉદય પામેલું; ખિલેલું. ‘જેમ અર્કે ઉદેલું કમળ શમે’ (અખો). [ઉદોત.’
ઉદોત, વિ૦ [ઉદ્યોત] ચળકતું; ઝળકતું. ‘આભરણ અતી
ઉધડકવું, ક્રિ૦ અ૦ એકાએક ચોંકવું. ‘ઉધડકી ઉઠિયો વેગે વૈકુંઠપતી, ગરુડ ક્યાં ગરુડ ક્યાં વદત વાણી.’
ઉધડજમાબન્દી, સ્ત્રી૦ વિમોટી ન ઠેરવતાં એકદમ ઉધડ મુકરર કરેલો આંકડો સરકાર ગામ ઉપર લે તે.
ઉધામા, પુ૦ મુવેલું સાંભરી આવવું તે; તેના ભણકારા પડવા તે. ૨ માઠા તરંગ.
ઉધારણ, સ્થિતિ.
ઉધ્યો, પુ૦ ઉધિયો; ધારિયો. [મળ).
ઉનમ, સ્ત્રી૦ ન્યૂનતા; ઓછું ‘ઉનમ કાંઈ રાખી નથી’ (સા-
ઉનમદા, સ્ત્રી૦ ઉત્કણ્ઠા; હોંસ. ‘અન્તરમાં અધિકી ઉ-
ઉનમન, ન૦ ઉનમ. [નમદા.’
ઉન્માર્ગ, પુ૦ ઉલટો-આડો માર્ગ.
ઉપકણ્ઠ, વિ૦ [સં૦] પાસેનું; નિકટ.
ઉપજણ, સ્ત્રી૦ ઉપજ-ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ ‘બહુ સામર્થ્યમાં ઉપજણ ઘણી’ (અખો).
ઉપટવું, ક્રિ૦ અ૦ રંગનો પટ જતો રેવો. ઉપટીજવું પણ કેવાય છે.
ઉપાણિયાં, ઉપણવાના ટોપલા.

ઉપઘાત, ઉપઘાતુ.
ઉપનવું, ઉપજવું.
ઉપર, ન૦ ઉપરાણું; પક્ષ. 'માહારૂં ઉપર કોણ કરે, એહેને વશ સરવે સાથ' (ભા૦).
ઉપરી, અ૦ ઉપર; ઉપેર.
ઉપલાણ, ન૦ ઉપલો ભાગ (ગામની જમીનનો).
ઉપલેક–ખલેક, ઉપલક.
ઉપહાર, પુ૦ [સં૦] અર્પણ કરવું તે; ભેટ મુકવી તે. ૨ અર્પણ–ભેટની સામગ્રી.
ઉપાવવું, ઉપજાવવું. "સાસુ નણદર પૂછે મૂને ઉત્તર ઉપાઉં," "મન ભાવે મોહન વેશ સમારૂં લોકતીગ સુખ ઉપાઉ."
ઉપાસવું, ઉપાસના કરવી.
ઉફરાટું, [+] પાસા પડતું ઉભું કરેલું–ખાટલો ઉફરાટો કર.
ઉફરૂં, વિ૦ ઉપરાન્ત; ઉપરનું; શ્રેષ્ઠ; માથે. 'ભક્તિ અબળાની થઈ સર્વ ઉફરી' (પ્રે૦), 'આત્મસ્મરણ ઉફરો, બીજો નથી ઉપાયજી' (ભા૦), 'તે માટે તત્વદર્શી ખરો, અખા જેહ સર્વે ઉફરો.'
ઉખાડક, ન૦ ઉમાડિયાં.
ઉભરણી, સ્ત્રી૦ ઘરના દરેક ચોકની જે ઊંચાઈ તે.
ઉમડ ઘુમડ, અ૦ ઘુમટ જેવું વળી છવાઈ રયલું.
ઉરણીઉં, વિ૦ ઓશિંકળ; ઋણમુક્ત. 'એહેને શું ફળ આપી થાશો, ઉરણીઆ અશ્વમેવ' (રત્નેશ્વર).
ઉલસવું, [+] વધવું. ૨ સ્ફુરવું; પ્રગટ થવું.
ઉલ્લસવું, ઉલ્લાસ પામવો; હરખાવું.
ઉલ્લેખવું, ક્રિ૦ સ૦ વર્ણન કરી ઓળખાવવું; પ્રશંસા કરવી. ક્રિ૦ અ૦ ઓળખવું.
ઉવાટ, સ્ત્રી૦ આડો–અવળો માર્ગ.
ઉવેખ, પુ૦ અનાદર; નિન્દવું તે. 'પાંચેને ઉપનાનો લેખ, વેદાન્તે કરેયા તેજ ઉવેખ' (અખો).
ઉવેખવું, [+] ૩ અનાદર કરવો; તરછોડવું. 'કાલાવાલા ક્રોડ કરાવે, ઉવેખી કેમ જાએ' (શુ૦ આ૦). 'વચન ઉવેખું તાતનું, ધિક્ક પડો શરીર.' ૪ આગળ ધરવું; સુવાસ પ્રસારવો. 'કસ્તુરી કેસર છંટાણાં, અગર ધૂપ ઉવેખાણાં' (શુ૦ આ૦). અગર ધૂપ ઉવેખવાં.
ઉસરવું, [+] ઓછું થવું; ટળવું; ઉપડી જવું. 'માહારે ઘેરથી ઉસરયો ત્યાં વિવાહ મંડાશે.'
ઉસરી બેડુ, ઉપરવાડિયો.
ઉસારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપાડવું–પથારી ઉસારવી. ૨ ઘસીને ઉપાડી લેવું–ચન્દન ઉસારવું.
ઊંઠ–ઊંઠું, એ શબ્દને બદલે ઊઠ, ઊઠું વાંચવા.
ઊસ, પુ૦ એક જાતનો ખાર લુગડાં ધોવાના કામમાં આવેછે તે.

એકાકી, વિ૦ એકલું.
એનવસુલ, ન૦ નક્કી જે વસુલ તે.
એરોબેરો, પુ૦ રૂપાં સુનાની ભાંગેલી તુટેલી જે જનસ તે.
એરો, પુ૦ અવાડો; હવાડો.
એલી, સ્ત્રી૦ વરસાદની હેલી.
એલીવાર, અ૦ ઓણ. ૨ આ વખત.
એલેત–તું, વિ૦ દુનિયાદારીથી અણવાકેફ; નાદાન.
એલો, પુ૦ આચકો; ધક્કો.
એવા, પુ૦ ટેવ; આદત; અભ્યાસ.
એળવાણી, સ્ત્રી૦ નવી ચરવા જતી ગાય ભેંસને એળવવા સારૂ ગોવાળને જે આપવું તે.
એળવવું, ક્રિ૦ સ૦ એકમેકને બને–માં ગોઠે તેમ કરવું.
એળવું, ક્રિ૦ અ૦ એળવાયલું થવું; હળવું.
એળે, [+] ૨ સહજ; સ્વલ્પમાં. 'એવું અદ્બુદ એળે જડચું' (અખો).

ઓખાંગવું, ખરાડવું (ગોઘાએ).
ઓઘલો, [+] ૨ ઓઘો.
ઓચરવું, [+] બોલવું; વદવું; કેવું.
ઓછાયો, પુ૦ ઓળો; પડછાયો.
ઓઝો, પુ૦ કુંભાર. ૨ હજામ.
ઓટ, [+] ૨ ઓથ–થું–થો.
ઓટલો, [+] ઓટલો વાળવો એટલે ઘણુંજ નુકસાન કરવું; હદથી જ્યાદે કરવું; આડોઆંક વાળવો.
ઓડિયો, પુ૦ ભિંત કુરાના થર દેઈ તે તૈયાર કરી આપનારાની જાતમાંનો એક–એ લોક, ઓડ કેવાય છે.
ઓડો, પુ૦ કાદવના ગોળા –(ભિંત કરવાંના). ૨ લુટવા સારૂ ચોર લોક અગાઉથી રસ્તો રોકી બેસે તે.
ઓડો, પુ૦ પાણીનો મોજો.
ઓતારંગ, પુ૦ સોભાગવટાં ઉપર જે બીજું આડું લાકડું હોય છે તે; બારશાખની ઉપરનું તે.
ઓપદાર, વિ૦ ઓપવાળું.
ઓબાળ, ન૦ બળતણ.
ઓરગણો, ભરફિયો.
ઓરતો, [૦] દાંતે રંગ ચોપડવો તે. ઓરતો ઢાળવો કેવાય છે. ૨ લાવો; ઓરિયો.
ઓરૂં, અ૦ પાસે; અહિંયાં.
ઓલાણ, ન૦ કોસ ખેંચી આલનારા બળદોને ઉતરવાનો ઢળતો ખાડો.
ઓલાવું, ક્રિ૦ અ૦ હોલાવું.
ઓવરણ, સ્ત્રી૦ વળગણી.
ઓશરકાવું, ક્રિ૦ અ૦ શરમાવું; સંકોચવું.
ઓશિંકળ, વિ૦ પાછું પાડ વાળવું થયું હોય તેવી સ્થિતિમાં આવેલું. 'શરીર આપીને થાઉં ઓશિંકળ' (ચન્દ્રહાસ્ય

આખ્યાન), 'તાંલગી થઈ રહે એકઠાં, જાંલગી ઓસફકળ થાયરે' (શુ૦ આ૦).

ઓસરવું, [+] ૩ સફકોચાવું; શરમાવું; આઘાં ખસવું. 'અપછરાથી કાં ઓસરો' (શુ૦ આ૦).

ઓસાણ, ન૦ હોંસ; રામ. 'કરે લઘુલાઘવી પુરુષપુરાણ, જોઈ પંચ મલ્લનાં ગયાં ઓસાણ' (પ્રે૦).

ઓળ, સ્ત્રી૦ ઓલ (૪થા અર્થમાં).

ઓળગ, [+] ૨ માનતાના ઠેરવેલા દાડાસુધી નિત્ય નિયમસર દેવ—દેવીની પૂજા કરી પગે લાગવું તે. ઓળગપાળગ કેવાયછે.

ઓળવાવું, ક્રિ૦ અ૦ કોઈએ છુપાવેલું હોય તેવી હાલતમાં હોવું (વસ્તુએ).

ઓળિયા, પુ૦ એક જાતનું કોહાળ—વાલ.

કકલવું, [+] ૩ મળસકે કાગડાએ બોલવું.

કક્ષાપટ, સ્ત્રી૦ કાખ બોલાવવી તે; કાખલી કુટવી તે.

કગ, કંઈ; કંઈપણ. 'કરતા હોય તે કીજીએ, અવર ન કીજે કગ, મુંડી રઈ સેવાળમાં, ઊંચા રઈ ગયા પગ' કેવત.

કચ, પુ૦ [સં૦] કેશ; વાળ. 'પાછુળ કચલટ લટકતીરે' (ભા૦).

કછવું, ક્રિ૦ સ૦ કાછુ ભિડવો—વાળવો.

કજલ, સ્ત્રી૦ સોકટાની એક રમત.

કજિયારજિયા, કજિયા કફકાસ.

કચોળું, [+] પડધી વાળો વાડકો; પ્યાલું.

કઠવો, પુ૦ તેલનું વાસણ.

કણ્હાળ, [+] ૩ ઘોડા ઉપર ભાર ભરવાની ગુણ.

કતઝાડ, સ્ત્રી૦ ગાંડાની પેઠે બાઝી પડવું તે.

કતારણ—શાણ, સ્ત્રી૦ ઢણ્ડી જુગતી.

કદાસણ, સ્ત્રી૦ કફકાસિયણ સ્ત્રી.

કન્તાવું, ક્રિ૦ સ૦ સુકું—પાતળું થઈ જવું.

કન્થારાં, ન૦ કન્થારના ફળ.

કન્દોરો, પુ૦ ઘરની આસપાસ ઈંટની કિનાર.

કપોટી, સ્ત્રી૦ રોટલા—રોટલીની પોપડી.

કપોટું, ન૦ બાજરા—મુઠિયાંને ખાંડી ચાળતાં જે કાંકરા—ઓગણાં રે તે. ૨ ચાંદું—ગુમડું સુકઈગયા પછી જે છોડું ઉખડવું તે.

કબાડ, પુ૦ ઘાસની ગઞ્જી.

કબાડિયું, વિ૦ જાડું ને જોર વાળું.

કબાડી, પુ૦ લાકડાં કાપનારો; કઠિયારો.

કબાય, [+] 'મોટી કબાય કરો બેસતી, ઘટે તાંહાં દો દોરો' (પ્રે૦).

કમાલ, [+] ૩ વિઘોટીનો પૂરેપૂરો જે દર સરકાર લે તે.

કમોદિયો, પુ૦ એક જાતનું લાકડું—પાતળી સાગઠી થાય છે. ૨ એક જાતનો કન્દ—ખાધામાં આવે છે.

કરણીકા, સ્ત્રી૦ ફૂલની અન્દરનો ભાગ જેમાં બી થા છે તે.

કરણ્ડ, પુ૦ પક્ષી વિશેષ.

કરબડી, સ્ત્રી૦ બકુતર વગેરે પક્ષીઓને દાણા નાખવાનું લાકડાંનું જે બારીએ બાંધીરાખવામાં આવેછે તે. ૨ કળપી; રાંપી.

કરલ, સ્ત્રી૦ ચિકણું કઠણ મટોડું. (ખડગના ભાગ વાળું).

કરવડુંવર્ષ, જે વર્ષમાં આઠ આનીથી ઓછો પાક થયો હોય તે.

કલેડી, સ્ત્રી૦ વેતર ન થયું હોય તેવી ગાય ભેંસ. ૨ નાનું કુલડું.

કલીમલ, ન૦ [કિલ્બિશ] અપરાધ. ૨ રોગ. ૩ પાપ. 'ત્રે તાપ કલીમલ કાપ' (શુ૦).

કલૈઘડો, પુ૦ કલૈના ઘાટ ઘડનારો.

કવરદું, વિ૦ કડવું; કઠોર. 'કોણે વચન કહ્યું રે કવરધું' (નળાખ્યાન).

કવિતારૂપ, વિ૦ કવિતામાં હોય છે તેવી ચમત્કૃતિવાળું.

કષાય, [+] કાટ; મેલ; કાળક. ૨ દોષ. 'આવા કૃત્યનો ચડશે કષાય'.

કસડો, પુ૦ કેડનો કન્દોરો—રૂપાં સુનાનો.

કસવાળો, પુ૦ લાકડાંની લાંબી મેખ જે હળપૂરણી તથા ચવડાં ને તુંગાની નીચે ઠોકી બેસાડવામાં આવેછે તે.

કળતાણું, ન૦ સુરપાક થયેથી ખેડુને જે રેહેમ મળેછે તે.

કળાણ, ન૦ જાણવું તે.

કળા, [+] પક્ષી પોતાનાં પીછાં ઉભાં કરે—રાખે તે—મોર કળા કરેછે.

કાંગરો, [+] ૩ કોટની કોરણ ઉપર ગોળ ચપટું ને ઉપરથી કંઈક અણી એવું જે ચણતર તે.

કાંટો, [+] જીભે કાંટા પડવા એટલે ગરમીના કારણથી જીભ લુખી—સુકી પડવી.

કાંઠડો, કાંઠો.

કાંઠલો, [+] કન્યાને થોડુંએક ઘરેણું પરણતાં પેલાં કરવું—ચડાવવું તે; આદરણી. ૨ હાંસડી.

કાંઠિયો, પુ૦ જાજરૂ; સણ્ડાસ.

કાંતોડિયું, ન૦ જે વર્ષમાં વરસાદ મોડો (શ્રાવણ વદ ભાદરવામાં) થાય તે.

કાંબી, [+] કોશના મોડાંપર લાકડાં—લોડાંનું જડેલું હોય છે તે.

કાછો, [+] વાડો—ખળી કરવાસારૂ.

કાડનાર, વિ૦ કાડી મુકનાર. ૨ પ્રગટ કરનાર; બાર લાવનાર.

કાતરો, [+] ૨ ગુમખો.

કાતળી, [+] ચીરી. ૨ કેળાંના પાણીથી કરેલા છેક પાતળા ગોળ કકડા.

કામઠી, [+] ખપાટિયું.

કામુકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્ત્રી; બૈરી.

કારડો, [+] ૨ કરવડો 'કરમાં આપ્યો કારડો.'

કાલભાતી, પુ૦ [સં૦] કાળના જેવી કાન્તિ વાળો તે; ડરામણો પુરુષ.

કાલીશ, કોટનું એક ઘરેણું.

કાલેરો, પુ૦ રાગ વિશેષ.

કાવડિયું ન૦ દોડિયું; સવાઠો.

કાવેતર, ન૦ કાવતરું.

કાળક, સ્ત્રી૦ કાળાપણું. 'કાયામાં કાળક છે ઘણી.'
કાળીજમીન, સ્ત્રી૦ જેમાં જુવાર, કપાસ, ઘઊં, ડાંગેર; દિવેલા, રાતાતલ, મગ, તુવેર વગેરે થાયછે તે.
કાળું, ન૦ કાલૂં.
કાળુંસેળું, આંધળુંધુંધળું.
કિડિયારૂં, [+] ભેડાં ગોઠવવાનો માટીનો એક ઘાટ.
કીસું, વિ૦ કોના જેવું; કેવું. જસું તસું તેમ કીસું (જૂની કવિતામાં).
કુંકણી, વિ૦ કોંકણમાં થતું; કોંકણ સમ્બન્ધી. કુંકણી કેળાં.
કુંડું, [+] ૫ કુણ્ડાળું—"બેઠા ફરતે કુંડે મળીરે"—(ભા૦).
કુંપલી, કુંપળ.
કુંવળ, ન૦ ઘઊંનું ઘાસ.
કુકડભાગે, નીમ હિસ્સે; સરખા બે ભાગ હોય તેવી રીતે.
કુચ્છિત, કુત્સિત.
કુટાવું, ક્રિ૦ અ૦ પીટાવું. ૨ ખણ્ડાવું. ૩ અથડાવું.
કુણ્ડલી, [+] હ્રસ્વ ઈ—અનુજ્ઞ.
કુન્તાર, પુ૦ હાથી હાંકનારો; માવધ (જૂનાં પુસ્તકમાં).
કુદકો, કુતકારો.
કુરકુટ, પુ૦ [કુક્કૂટ] કુકડો.
કુરબુક, ન૦ [કુરુવક] વૃક્ષ વિશેષ. 'કિંશુક કરબુક પૂછિયા, વટ કેહેરે શ્રીહરીજીની ભાળ' (ભા૦). 'કુરબુક વાંકી ઠામે ઠામેરે'—કુબ્જા (પ્રે૦).
કુરરી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું પક્ષી. 'ગરુડ આગળ યથા કુરરી.'
કુલહાર, સ્ત્રીની કોટનું ઘરેણું.
કુવેતી, પુ૦ કોસ ઠાલવનારો.
કુશળ, [+] ૨ નિપુણ; પ્રવીણ.
કૂડ, [+] જોશ; જોમ; શૂર. 'કાળીનાગ કૃષ્ણ કૂડે ચડચા' (પ્રે૦). [કેકાણ' (પ્રે૦).
કેકાણ, સ્ત્રી૦ ગોઘાટ; ખૂમાશોર. 'હો હો શબ્દ થાય
કેતી, સ્ત્રી૦ લોકમાં નિત્ય દાખલા રૂપ કેવાવું તે. કાળ ગયો ને કેતી રઈ ગઈ.
કેવટી, સ્ત્રી૦ એકથી વધારે જાતની દાળની મેળવણી.
કેવડેલ, ન૦ કેવડાની સુગન્ધી વાળું તેલ. 'કેવડેલ ઘાલીને ગુંથું યમ તે થાયે મોટી' (ભા૦).
કોટિયું, [+] બળદની કોટનો એક સાજ.
કોટું, ન૦ બોરિયું; અડોલી ઘાલવાનું ગાળિયું. ૨ હિસાબની કુંચી; કોયડો. ૩ ગુંચવણ વાળું કામ પાર પાડવાને બે ત્રણ જણે મળી જે જુગતી પેચ ગરબડ સરબડ કરી જે તૂત ઉભું કરવું તે.
કોઠો, [+] જઠર; પેટમાં જ્યાં અન્ન પાચન થાય છે તે.
કોડારું, ન૦ ઢોર બાંધવાની જગા; કોડ.
કોતર, વાંધે.
કોથળીસાંથ, સ્ત્રી૦ સરકારે રૈયત પાસેથી તેનાં માલકીપણાની લિધેલી જમીનનું દર વરસે જે રોકડ નાણું આપવાનું તે.
કોદાળો, પુ૦ મોટી કોદાળી.
કોરણ, [+] પણો; પૂળ.
કોલ, સ્ત્રી૦ છો.
કોશ—સ, સ્ત્રી૦ હળની અન્દર આવતું લોઢું જે તુરૂગાની નીચે ચવડાંની સાથે ઘાલવામાં આવે છે તે.
કોસિયા, સ્ત્રી૦ વેશ્યા.
કોસિયો, પુ૦ કોસ હાંકનારો—ફેરવનારો.
કોસીસા, ન૦ કોટ ઉપર નાનાં નાનાં જે શિખર તે; કાંગરા. 'કનકમે કોસીસડાં, સ્ફાટિકમણિના સ્તમ્ભ.'
કોળો, પુ૦ કલ્લો; જૂડો.
ક્યારી, [+] ૨ ડાંગેર સેરડી વગેરેનો પાક થાય તેવી જમીન—જેને પાણી પાવું પડે તે.

ખગ, ન૦, આકાશમાં ઉડનારાં પક્ષી.
ખટપદ, પુ૦ ભમરો.
ખટાશિયો, પુ૦ શેખીખોર તે.
ખપ, સ્ત્રી૦ ખેપ; ખાંત. 'ખપ કરી ખોળજો'.
ખપુવો, પુ૦ એક શસ્ત્ર. ખપુવા ખઞ્જર કેવાય છે.
ખલબત, સ્ત્રી૦ [ફા૦] છૂપી મસલહત; ખાનગી.
ખલુ, અ૦ [સં૦] નિશ્ચયે; નક્કી.
ખળકવું, ક્રિ૦ અ૦ થોડું અફળાયાથી શબ્દ થાય તે બતાવે છે. 'હાથે કાંકણ ને ચૂડી ખળકે રે'.
ખાતરણી, સ્ત્રી૦ હજાર છાણાંની ગાડી.
ખાતેદાર, પુ૦ જમાબન્દીમાં જેનું ખાતું હોય તે ખેડુ.
ખાસું, ન૦ ખામણું. ૨ ઢળતી જગા.
ખારવાન, ખારવું.
ખારાજ, વિ૦ દરિયાનાં પાણી આવવાથી ખેડાણ ન થાય તેવી ખારવાળી (જમીન)—ખારાજ કરવું—રદ કરવું ઉપયોગમાં ન લેવું.
ખારૂં, [+] ૨ અદેખું; ઝેરીલું.
ખાલું, વિ૦ ભરેલું નહિ તે; ઠાલું.
ખાસ, [+] ૩ મઝેનું; સારૂં.
ખિટલિયાળું, [+] વાંકડિયું—ખિટલિયાળા કેશ.
ખિરાજ—ખીરા, સ્ત્રી૦ કાકડી.
ખીસી, સ્ત્રી૦ બાજરી—જુવાર—ચોખા વગેરેનો બાફેલો લોટ; ખીચી.
ખુંટિયું—યો, બળતાં લાકડાંનો નાનો કકડો.
ખેડું, [+] એક શસ્ત્ર; ખાંડું.
ખેતર, [+] ૧ સપાટ જમીનનો એકાદો કકડો.
ખેતરવું, ન૦ એકેકા ખેતર જેટલું જે અન્તર તે. તે જગા બે ખેતરવાં દૂર છે.
ખેતરવું ક્રિ૦ સ૦ છેતરવું.

ખેવ, અ૦ તતખેવ.
ખોંખારો, પુ૦ ખોંખારવાથી જે અવાજ થાય તે.
ખોડ, ન૦ લાકડું.
ખોદવું, [+] નિન્દવું. ૨ કોઈનું ખોટું કરવું.
ખોધું, વિ૦ મૂર્ખ માણસ.

ગછી, સ્ત્રી૦ ઈંટ.
ગઞ્જવું, ગાંજવું.
ગઞ્જાર, વિ૦ મોટું; વિશાળ. [તાવે છે.
ગટક-ટાક, અ૦ ગળામાં ઉતરતાં જે અવાજ થાય તે બ-
ગડગડી, સ્ત્રી૦ કપ્પી.
ગણિઅલ (ગણિયું), ગુણ વાળું; ગુણી.
ગણેશિયાં, ન૦ ગણપતીનાં ગીત. [થવું.
ગણ્ઠાવું, ક્રિ૦ અ૦ સાથે ગુંથાઈ રેવું. ૨ કઠણ-મજબૂત
ગદ, ન૦ ગુપ્ત-મર્મની વાત; છાનું કેવાનું તે.
ગદાઈ, વિ૦ ગોલા ઘાંચી મોચી હજામ દુબળા વગેરે જે
ગમા, અ૦ તરફ. ચોગમા-ચારે તરફ. [લોક તે,
ગમાણ, ગભાણ.
ગરઢું, ઘરડું.
ગરળ, પુ૦ વિષ; ઝેર. ૨ સર્પનું વિષ; ગલ.
ગરાણાં, ન૦ રાવ; ફરિયાદ. 'તમો દાઠી ગરાણાં લાવતી.'
ગરીબડું, ગરીબ; રાંક.
ગર્ભવન્તી, ગર્ભવતી.
ગર્ભવાસી, વિ૦ ગર્ભમાં અથવા ગર્ભરૂપે ઉદરમાં વાસ કરનાર.
ગલગલિયાં, ન૦ ગિલિગિલી; ગિલિપચી.
ગલુડિયું, કુરકુરિયું.
ગલેફું, ન૦ ગળાંની કોથળી.
ગાંઠિયો, પુ૦ લુચ્ચો તે.
ગાજ, સ્ત્રી૦ ગાજવું તે; ગર્જના. ગાજણ-ગાજતો.
'ગાજણ મેહ વરસે નહીં.'
ગાઢું, વિ૦ ગરીબ; છેતરાયાથી દીન થયલું. 'તે તો રાજા થઈને બેઠા, હું રહી ગાઢી' (ભા૦). 'માહારે હાથેથી શે ના નાઠો હલ્યા ગારવો થઈ શું ગાઢો' (પ્રે૦).
ગાતડી, [+] વસ્ત્ર એવી રીતે ઓઢવું કે તેના બે છેડા પાછળ રે ને પછી એ બે છેડાને લેઈ છાતીપર ગાંઠ વાળવી. 'મુગટ ભજીયા કાછ કછી આ પીતાંબરની ગાતડી' (પ્રે૦).
ગારવો, પુ૦ ગર્વ. 'સામળ કેહે મૂરખ કરે ગન્દી દેહનો ગારવો'.
ગાળો, [+] સાફ કીધેલાં રેશમની આંટી. 'કામી નરને બાંધવા હીરતણા યમ ગાળા' (ભા૦).
ગીગો, પુ૦ છોકરો; કીકો. ગીગી-છોકરી-કીકી.
ગુજલડી, સ્ત્રી૦ ગુજરીની પેરનારી-'જોતીતી રે ગુજલડી રે'. ૨ ગુજ્જર વાણિયેણ. ૩ ગુજરાતેણ.
ગુણધર, ગન્ધર્વ. [તે (કપડું).
ગુણ્ડળ, ગમે તેમ આડા અવળા આંટા લેઈ ગોળ વિટાળેલું
ગુરજ, પુ૦ શસ્ત્રવિશેષ.
ગુરુગમ, પુ૦ ગુરુનો સઙ્ગ-સહવાસ.
ગુલ્લર, ન૦ ઉમડો અથવા તેનું ફળ. એનું, અનન્ત બ્રહ્માણ્ડ રૂપે દૃષ્ટાન્ત આપવામાં આવેછે.
ગેડાં, ન૦ તાડછાં.
ગેબી, [+] અકસ્માત્.
ગેરુ, ગેરવો. એ રોગથી ઘઉં ઉપર જાણે તપખીર છાંટી હોયની તેવું જણાયછે.
ગેવર, ગહ્વર.
ગેહ, ન૦ [સં૦] ઘર; ગૃહ. [માનેલી તે.
ગોકળઆઠેમ, સ્ત્રી૦ શ્રાવણ વદ ૮ વલ્લભી વૈષ્ણવોએ
ગોટાવું, ક્રિ૦ અ૦ ધુમાડા ભરાવા.
ગોઠાઈ, સ્ત્રી૦ અનાદર; નગુરાઈ; લોંઠાઈ. 'ભાલણ પ્રભુ રઘુનાથ ન કીજે મળતાસું ગોઠાઈ'.
ગોથણો, પુ૦ ડેલાંને છેડે ઘાલેલો ખીલો તે-જેની સાથે ધુસરી નાડવામાં આવેછે.
ગોદરું, ગોબરું.
ગોધણ, ન૦ ગાયનું ગોવારું.
ગોપ-પ્ય, વિ૦ ગુપ્ત.
ગોપવું, ક્રિ૦ સ૦ ગુપ્ત કરવું; છુપાવવું. 'પાવક ભસ્મે ઢાંકિયો, તેમ ગોપવીયું તેજજી' (ભા૦).
ગોફણો, પુ૦ તુઙ્ગાની ઉપર જડેલો લાકડાંનો એક અવયવ; ગોથણો.
ગોમાયુ, પુ૦ [સં૦] શિઆળ; કોલું. 'સિંહકેરા ભક્ષમાં ગોમાયુનો નવિ લાગ' (ભા૦).
ગોરઠું, વિ૦ ગોરું.
ગોરડી, સ્ત્રી૦ ગોરી સ્ત્રી.
ગોરાણી, સ્ત્રી૦ ગોરણી. ૨ ગોવાળણી.
ગોરાટ, વિ૦ પીળીથી માંડીને તે ભૂરી લગીની કંઈએક રેતીવાળી (જમીન)-એમાં પથ્થર બિલકુલ નહિ, એ પાણી ચૂસી લેછે, ઉનાળામાં ચિરાડા પડતા નથી, ચોમાસામાં ઘણી કાદવવાળી થતી નથી. એમાં બાજરી કોદરા બાવટો જુવાર કપાસ ડાંગેર મઠ તુવેર તલ વગેરે થાય છે.
ગોરાડુ, પુ૦ એક જાતનો કન્દ.
ગોલી, સ્ત્રી૦ ગોલાની સ્ત્રી. ૨ દાસી. ૩ કજિયાખોર સ્ત્રી.
ગોળવા-ળા, પુ૦ ગોફણ ગલોલે ફેંકવાના નવટાંક-પાસેરના ગોળ ગોળ હોય છે તે. [પુતળી' (ભા૦).
ગોડિયો, પુ૦ ગારુડી. 'ગોડિયાને વશ વરતે કાષ્ટની યમ
ગ્રસવું-ગ્રાસવું, ક્રિ૦ અ૦ ભક્ષ કરી જવું.
ગ્રેવું (ગ્રેહેવું), ક્રિ૦ સ૦ લેવું; ગ્રહણ કરવું.

ધણિયું, ન૰ કોટનું એક ઘરેણું.
ધમસાણ, [+] ગોધાટ.
ધરુણી, સ્ત્રી૰ ગૃહિણી.
ધાંચ, સ્ત્રી૰ ખાંચ (જૂની કવિતામાં).
ધાંચો, પુ૰ વાંસફોડો.
ધાટ, [+] ધાટ ઘાલવું-ઠેકાણે પાડવું.
ધાણ, [+] લુહારનો મોટો હથોડો.
ધાત્તવું, ક્રિ૰ સ૰ ઘાલવું (જૂનાં પુસ્તકોમાં).
ધુધુવાવું, ક્રિ૰ સ૰ જોરથી ફૂંકી વજાડવું. 'વિશેષ વેણ ધુધુવાવી'.
ધેસુ, સ્ત્રી૰ રજ; ધુળ. 'ધેસુ ભરયા ઘનશ્યામજી' (પ્રે૰).
ધોલ્લો, [+] ખાંસી કરેલા વાછરડો.
ધોષ, [+] ઘોડાને બાંધવાનું ઠેકાણું; તબેલા–'દીઠી ઘોડાની ઘોષ.'
ધોળ, [+] વાદવિવાદ. ૨ અન્ધેર.
ધોળવું, ન૰ ભાંગેલું દૂધ.

ચકલું, [+] ૩ ફળિયું; સેરી; ચકલો.
ચકી, પુ૰ વિષ્ણુ. ૨ ચક્રવાક. ૩ કુંભાર.
ચખાર, પુ૰ ચાડિયો; ચુગલીખોર.—ચોર ચખાર કેવાય છે.
ચચકો, ચિચુડો.
ચટક, [+] ખન્ત.
ચટાપટા, પુ૰ રંગના આડા અવળા લીસોટા.
ચડસાચડસી, સ્ત્રી૰ સરસાસરસી; દેખાદેખી.
ચડ્ડી, ચકલી.
ચઢાવો, [+] ગાડીનો એક અવયવ. ૨ વૃદ્ધિ; ચઢતી; [ઉત્કર્ષ.
ચન્તની, સ્ત્રી૰ સ્ત્રી–ચિત્રિણી.
ચન્દ્રવો, ચન્દરવો.
ચમરખું, ન૰ રેંટિયાની તરાંક–ત્રાંક જેમાં ભેરવવામાં [આવેછે તે.
ચમ્બુ, [+] માટીનો કૂજ.
ચરક, સ્ત્રી૰ પક્ષીની અઘાર.
ચરણા, ચણિયા.
ચલાણી, [+] ૨ છેક નરસો નહિ પણ ચાલે–ખપમાં જાય તેવો–વટાવનો (રૂપિયેયો).
ચાંદ્રણી, ચાંદની. [ચાંપ ઘાલવી.
ચાંપ, [+] ઝાડની ડાળેને વાંકી વાળી ભોંયમાં દાટેલી તે.
ચાંપણિયું, ન૰ રાંપના લોઢિયાની ઉપરનો ગજ દોઢ ગજનો લાકડાંનો જે દાંડો તે. [ગવાવું.
ચાક, [+] ચાક–કે ચડવું એટલે લોકમા વાત ચાલવી;
ચામડિયો, પુ૰ ચામડાં સાફ કરવાનો તથા વેચવાનો ધન્ધો કરનારો. [અર્થમાં વપરાય છે.
ચાલો, ચાલવા માંડો. ૨ હવે આપણે ચાલતા થઈયે એ

ચાવર, ન૰ અનાજ વાવવાનું-ઓરવાનું મુખ્ય સાધન; ફડકો.
ચાવવું, [+] કથવું. 'ચવ્યું ન ચાવે અખો અજાણ.'
ચાહણ-હેણ, ચારઠ.
ચાળ, [+] વચાળું. [ચાળવવાં.
ચાળવવું, ક્રિ૰ સ૰ આમતેમ ફેરબદલ કરવું. પાનાં
ચિરડા, ગરાસીઆઓના હકમાંથી કેટલુંક મજમુદાર વગેરેને કાડી આપેલું તે.
ચૂનો, પુ૰ સાગુ તથા કોલ જેનો બનેછે તે.
ચેચી, સ્ત્રી૰ દાસી. ૨ ચેલી. [કંધરોનું ચોડ વાળ્યું.'
ચોડ, [+] ન૰ ભાંગી તૂટીને ઉપરા ઉપરી પડવું તે.
ચોપડ, પુ૰ ઘી તેલ ઈ૰ ચિકણો પ્રવાહી પદાર્થ.
ચોવટું, ચૌટું–(જ્યાં ચારે વાટના લોક મળતા હોય તે).
ચોવાડો, પુ૰ જ્યાં ઢોર એકઠાં ચરતાં હોય તે ઠેકાણું.
ચોળ, સ્ત્રી૰ મજીઠ. ચોળમજીઠ કેવાય છે.

છડો, [+] હળનાં તુરંગાની ઉપર જડેલા હોય તે (લાક-
છત્રપ, (સત્રપ) પ્રાન્તનો અધિકારી; સૂબો. [ડાંનો).
છન્દ, [+] જોશ; ઉમંગ–થરભેર હોવું તે. 'છન્દે મોરલી વાજે'. ન૰ પાનડું. [શે' (પ્રે૰).
છળવું, ક્રિ૰ અ૰ બીવું; ચમકવું. 'છિયો માહારો છળ-
છાં, (તું) છે એ અર્થમાં (જુનાં પુસ્તકોમાં).
છાટકવું, ક્રિ૰ સ૰ આમ તેમ ફેંકવું; ઝાટકવું.
છાપું, [+] છાપ પડેલી તે; ગણના; લોકમાં બન્ધાયલું મત. 'શ્યામસુન્દરનું છાપું.'
છિરકવું, ક્રિ૰ સ૰ છાંટવું; છાંટી નવડાવું. 'યુવતીએ જદુપતીને જળે છિરકયા'. (રત્નેશ્વર).
છેંટલો, પુ૰ જેસલો. [તેવું.
છેકાછેક, અ૰ છેડાસુધી; ઠેઠ. ૨ જ્યાં ત્યાં છેકા પાડેલા હોય
છેડ, સ્ત્રી૰ લાંબી ને ચપટી લાકડાંની જે પાટલી તુરંગાની વચ્ચે બેસેલી હોય છે તે.
છેલ્લી-લ્લીવારે, અ૰ આખરે; અન્તે.
છોભવું, ક્રિ૰ અ૰ જરૂખવાવું; ખસિયાણાં પડવું.
છોલાં, છાલાં.

જરૂદાડિયાં, ન૰ ઢોલ ડુમકા જે ચોઘડિયાં સાચવનારા વગાડે છે તે.
જડ, સ્ત્રી૰ જડતા. 'હૃદયા તણી જડ મોડ.'.
જમ્પવું, ઝમ્પવું.
જર્રો, પુ૰ જખમને ટાંકા મારનારો.
જલદી, વિ૰ સો કરોડને એક લાખે ગુણ્યાથી જે સઙ્ખ્યા આવે તે.

જલ્પવું, ક્રિ૦ સ૦ બોલવું. 'જૂઠી વાત ન જલપીએ'.
જવન, ચવન શબ્દ જોવો.
જાઈ, [+] જાયી; દિકરી.
જાસાક, વિ૦ ઘણું; પુષ્કળ; મૂસ.
જિંઝ્ઘાં, ન૦ ઘણા નાના માછુલાં.
જિપવું, ક્રિ૦ સ૦ જિંતવું.
જિભાળું, વિ૦ ભુંડું; બીભત્સ. ૨ જીભવાળું.
જીહ્વા, જીભ.
જિહાં, અ૦ જાં; જ્યાં.
જીક, સ્ત્રી૦ ગોળ તારની ગુંથણીનું (કસબી ભરત).
જીલ-લું, પાણી ખેંચવાની સુપડી; ક્યારડામાં પાણી ઉલેચી લેવાનું લાકડાંનું રાચ.
જુનજવી, [૦] જૂનજ શબ્દ જોવો.
જુવટું, જુગટું.
જૂજ, પુ૦ કોયળાના થોકડા બાંધી એકઠા સિવેલા તે.
જૂડો, પુ૦ હોળ્યા વિનાનો ચોટલો દોરે વતી બાંધેલો તે.
જેંસલો, [૦] ઝાંખરાં, ઈંધણાં વગેરે સેલથી ઊંચકી લાવવાનું હલકું ઓજાર; સળકું.
જૈ, પુ૦ એક પૈસો.
જોખ, પુ૦ જોખમ. 'શ્યામા તું સમજે નહીં જારવિદ્યાના જોખ.' સ્ત્રી૦ મઝા; રઙ્ગ મચવો તે—'જઙ્ઘડિયાં [આલ જોખમાં'.
જોડો, [+] જોટો.

ઝકોલું, ન૦ ઝબકોલું; ડબકું. 'પ્રેમસાગરમાં કરો ઝકોલાં' [(ભા૦).
ઝઙ્ખ, ઝઙ્ખના.
ઝટિયાં, ન૦ લૂખ્ખાં લટિયાં. 'ઝટિયાં ચુંટે જક્ષણી'.
ઝબુકવું, ક્રિ૦ અ૦ ચલકાટ—ઝબકારો મારવો. વિજળી ઝબુકે, ઝાલ ઝબુકે.
ઝમવું, ક્રિ૦ અ૦ માટીનાં વાસણમાથી પાણી ઝરવું.
ઝમ્પાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝમ્પલાવું. [(ભા૦).
ઝળકો, પુ૦ ઝળકારો 'દેવકીના ઉપર તેજનો ઝળકો થયો'.
ઝિલવું, ક્રિ૦ અ૦ પાણીમાં રમવું; જળક્રીડા કરવી. 'કાલિન્દીની માંહે ઝીલતારે'.
ઝીલું, જીલું. [કૃષ્ણ કુમાર'.
ઝુઝકારવું, ક્રિ૦ સ૦ હોકારો કરી બોલાવવું. 'ઝુઝકાર્યો
ઝુમાંણું, ન૦ ઝુમ્મર.
ઝૂલ, [+] પશુને ઓસડવાનું સિવેલું લુગડું.
ઝેર. [+] વેર; દ્વેશ.
ઝેલી, સ્ત્રી૦ હેલી. (આંસુની).

ટક, સ્ત્રી૦ એકી નજરે જોયાં કરવું તે; લે. 'કોને દર્શનની [ટક લાગી'.
ટપેટ, વિ૦ પુષ્કળ.
ટબુકવું, ક્રિ૦ અ૦ શબ્દ કરવો (મોર કોએલ). ટબુકડા—શબ્દ. મોર કરે ટબુકડા.
ટાંકી, સ્ત્રી૦ ટિક્કી.
ટાળા, [+] ૩ મત.
ટિંડસરાં, ન૦ કળિંગડાં જેવાં એક જાતનાં ફળ. એનું [શાક થાયછે.
ટીમ, સ્ત્રી૦ પાડની તળેટી.
ટુંટિયું, [૨ જો અર્થ ખોટો છે તે આમ જોઈએ]-તાવ આવીને શરીર સાંધામાંથી રૂંઈજાય તે રોગ.
ટુંપિયો, [+] ૨ વાળ ટુંપવાનો ચિપિયો.
ટેરવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉથલાવવું; ફેરવણી કરવી.
ટોડર, ન૦ માંજર—તુળસીનાં ટોડર.
ટોળી, વિ૦ ટોળ કરનાર.

ઠવણ, ન૦ પગ માંડવો—મુકવો તે. "ચરણ ઠવણ હંસપુકિત નૌપુરા ધૂની ઘણી" (ભા૦).
ઠવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઠેરવવું; પાડવું; આપવું. 'તાસ (તેનું) નામ નરપતિ ઠવે'—(રત્નસાર).
ઠુંઠું, [+] ૩ ગાડીનો પાછલો ભાગ.
ઠોઠિયું, ન૦ ચામડાંના કુંડાંનો કકડો. વિ૦ માલ વગરનું.
ઠો, અટકાવ. ઠો, ઠો—અટકાવ અટકાવ; ઊભું રાખ.

ડગરાં, ન૦ ઢોરાં.
ડમ્બક, ન૦ પાખણ્ડ. 'ઊંધી મતિના કાંઈ નવ લહે, ડમ્બક બહુ વિધનાં કરે.'
ડુણકું, ન૦ ફુમતું.
ડેલું, ન૦ લોઢિયામાં બેસેલી બે સાકળી જેના બન્ને છેડા જડી લિધેલા હોય છે તે.

ઢણક, સ્ત્રી૦ લપલપિયાપણું; વલવલાટવાળી ચાલ.
ઢણકતું, વિ૦ રઝળતું; રખડતું. ઢણકતું ઢોર.
ઢબુકવું, ક્રિ૦ અ૦ શબ્દ કરવો—ઢોલઢબૂકે.
ઢળકવું, ક્રિ૦ અ૦ ઢળી—નમી પડવું. 'ઢળકી ઢોટ' (પ્રે૦). ૨ લળકવું. 'કુંડળ ઢળકે' (ભા૦). [ઢળે.'
ઢળવું, [+] માહિત થઈજવું. 'માબાપ વિભૂતિ દેખી
ઢિગ, અ૦ [હિં૦] પાસે; નિકટ. પ્રેમાનન્દે 'ગોમ ગોંદરે પોંહોતો ઢિકા, હરિશ્રવા ગયો નિજદ્વારિકા' એમ વાપર્યો છે.
ઢુંઢણ-ણી, સ્ત્રી૦ રોપવાથી નહિ પણ ઓરવાથી થતી એક જાતની ડાંગેર. એના ચોખા તે પણ ઢુંઢણ કેવાય છે. 'આજ મેં રાંધ્યો ઢુંઢણ ધોઈરે' (ભા૦).
ઢેકુડી, સ્ત્રી૦ પાણી ભરાઈ રે તેવી નીચાણની જમીન; પોણ.—જેમાંના પાણી વડે આસપાસની જમીનમાં વાવેતર થાય છે. ઢેકુડીમાંથી પાણી લેવાનો સરકાર હક લે [છે.
ઢોચકું-ચડું, ઢોચકું.

તકેતક, અ૰ તક–સન્ધિ ઉપરજ ; વખત સાધીને.
તતબર, તત્પર.
તપેલું વિ૰ ગરમ થયલું. ૨ ચિડાયલું ; ક્રોધે ભરાયલું.
તમર-તમ્મર, [+] એક જાતનું ઝાડ-લાકડું.
તરખડ, સ્ત્રી૰ તજવીજ. ૨ ભાંજગડ.
તરતીબ, [+] 'સિંહાસન બત્રીસ, તરતીબજ કીધી તેણે.' સ્ત્રી૰ તજવીજ ; ગોઠવણ; વ્યવસ્થા. ૨ ચાતુરી વિવેક. 'નહીં ટેક તરતીબ અહંકાર મન આણે.'
તરવરવું, ક્રિ૰ અ૰ ઉભરાવું; પુષ્કળ–ઘણું એકઠું સાથે હોવું.
તરસતિયું, ન૰ અધરણીરાતને માથે ઘાલવાનું એક ઘરેણું.
તરાડવું, ક્રિ૰ સ૰ બૂમ પાડવી ; બરાડો પાડવો; મોટો સાદ કાડવો. [થોડું.-(ક્યારાને માટે પાણી).
તરામણું, વિ૰ તરવું પડે તેટલું-(પાણી). ૨ ઢુંકડું ;
તરી, વિ૰ પાણીને માર્ગે આવેલું. ૨ હોડી ઉતાર સમ્બન્ધી.
તરોવડ, સ્ત્રી૰ ત્રેવડ. વિ૰ સરખેસરખા ; સમોવડ. 'તરોવડ-તડોવડ બે જણાર.'
તર્કશક્તિ, સ્ત્રી૰ તર્ક કરવાની શક્તિ.
તળાવા, પુ૰ જેની અન્દર પૈડાં રે્છે તે બે આડીને જડેલા લાકડાંના જે ખીલા તે.
તાઈ, પુ૰ પિંજારો.
તાજ, ત્યાગ.
તાડવું, ક્રિ૰ સ૰ મારવું ; શિક્ષા કરવી.
તાલુક, પુ૰ સમ્બન્ધ ; લાગતું વળગતું તે.
તાવડ, પુ૰ તાપ ; તડકો.
તાસ, [+] તેનું.
તિણ, તે. તિણ–તેણે–તે સમે.
તિર્યક, વિ૰ વાંકું ; તિરછું. ૨ પેટે ચાલનારાં (પ્રાણી).
તિલાટ, પુ૰ રાજાનો પાટવી (કુંવર).
તુરંગું, ન૰ હળનું એક અવયવ, જેની નીચે ચવડું ને કોસ ઘાલવામાં આવેછે તે.
તુસીપાટિયાં, તુળસીપાટિયાં.
તૂલ, સ્ત્રી૰ આકડાનું રૂ ; તૂર.
તૂળ, ન૰ તૂલ. ૨ અનાજનો પાક.
તૃણરાજ, પુ૰ તાડ–વૃક્ષ.
તેવડતેવડું, વિ૰ સરખે સરખું; સરખી ઉમરનું; તેટલું તેટલું.
તેવડવું, [+] લેખવવું ; ગણવવું. 'હુંને તેવડે તૃણમાત્ર.'
તેં, ત્યાં. તેંએ, ત્યારે.
તોડ, પુ૰–સ્ત્રી૰ પગનું દુખવું તે.
તોપખાનું, ન૰ તોપ રાખવાની જગા.
તોમર, ન૰ [સં૰] એક આયુધ.
તોલ, [+] ભાર બોજ.
ત્રફોડાં, ન૰ તરફડાટ. 'તલપે ત્રફોડાં ખાય.'
ત્રંવટું, ન૰ ત્રણ વાટનો ચકલો. 'ચોવટે ત્રવટે પુષ્પ તન્દુલ, પાથરચાં નિર્ધાર.'

ત્રાંસ, સ્ત્રી૰ તાંબા પિત્તળની મોટી રકેબી.
ત્રાંસું, વિ૰ આડકતરાનું; ત્રાસું.
ત્રાપડ, સ્ત્રી૰ બૂમ પાડવી તે. ૨ તાટ ; ગુણપાટ.
ત્રાસવું, ક્રિ૰ અ૰ ત્રાસ પામવો.
ત્રેહેકાવું, ક્રિ૰ સ૰ ભરાયલું હોવાથી ફાટફાટ-તસતસતું હોય તેવું આચરણ કરવું. 'ઉન્મત્ત ઊર ત્રેહેકાવતી'. ત્રેહેકાં દેવાં પણ કેવાય છે.
ત્રોહોવિધ, અ૰ ત્રણે પ્રકારે.

થિજવું, ક્રિ૰ અ૰ ટાઢ-શરદીથી ઠરવું-બન્ધાવું. ઘી, કોપરેલ થિજી ગયાં.
થોભણ, ન૰ ટેકણ.

દડબડવું, ક્રિ૰ અ૰ લોટતું ગબડી જવું. ૨ દોડવું.
દન્તાળ, સ્ત્રી૰ સૂકાં પાનડાં પાંતરી ખાતર વગેરે ઓસડવાનું ઓજાર; પઞ્જેઠી.
દમવું, [+] નડવું ; વચમાં આવી હરકત કર્યાં કરવી. તે મને જ્યારે ત્યારે દમ્યાં કરે છે.
દર, ન૰ કેટલાંક પ્રાણીએ પોતાને રેવાને જમીનમાં પાડેલું કાણું-ઘર તે. કીડી-સાપ ઊંદર વગેરેનું દર.
દરિયામેહેલ, પુ૰ મોટો મહેલ. (નદી–દરિયાને કાંઠે).
દશન, પુ૰ [સં૰] દાંત.
દશાંદ, દશમો ભાગ.
દળવું, [+] ૨ કચરી નાખવું; મારી નાખવું. (કવિતામાં).
દા, દાવ.
દાગ, પુ૰ મુડદાંને બાળવું તે.
દાઢા, પુ૰ રાંપના લોઢિયામાં લોડાંના જે બે દાંતા હોય છે તે.
દાણિયું, [+] એક તરેહનું માદળિયું.
દાતરડું, [+] લોઢિયાના દાઢાની અન્દર લોડાંનું જે જડેલું હોયછે તે.
દિવ્યજ, ધીજ, શબ્દ જોવો. 'કૃષ્ણ કહે હું દિવ્યજ કરૂં, તાતા તેલમાંહિ કર ધરૂં.' (ભા૰).
દુગદુગી, સ્ત્રી૰ સ્ત્રીના કાનનું એક ઘરેણું.
દુધમલ, પુ૰ દૂધનો આહાર જેને એવો મલ.
દુર્જર, વિ૰ [સં૰] દુઃખે પચે તેવું–'દુર્જર વિષ સ્તન ભરચાં છે'.
દુર્ભર, ન૰ પેટ.
દુર્ભિક્ષ, વિ૰ [સં૰] ઘણુંજ થોડું અન્ન મળે તેવો (કાળ).
દુલ્લભ, દુર્લભ.
દુઃસ્વપ્ન, ન૰ રડાવે તેવું-માઠું થાય તેવું સ્વપ્ન.
દુહવું–હુવું, દુભવું.
દૂજું, બીજું,
દૃષ્ટિરક્ષા, સ્ત્રી૰ દેખરેખ; નજરકેદ; રખોપું. ૨ 'દૃષ્ટિરક્ષા ઉગ્રસેનને થઈ.'

દેઆણ, વિ૰ આપનાર (કવિતામાં).
દેશાઈ, [+] ૨ રબારી.
દેશાખ, પુ૰ રાગવિશેષ.
દોજ, ન૰ દુઝણું. 'એક અજાનું દોજ ભોજ્ય ઘૃત નાવે રાતથી' (અખો).
દોડો, [+] કેળફૂલ.—એની પાતરી ઉઘડે કેળાં દેખાય છે.
દોચ, વિ૰ બે.
દોચમ, વિ૰ બીજી પ્રતની (જમીન). એ એક સરખા જાડા કુમાસની ને જેનો રંગ ઝાંખો રાતો હોય છે.
દોરકું, [+] રાઢવું; વરેડું; રાશ.
દોરવું, [+] સિવવું. ૨ આંકવું—લીટી દોરવી.
દોહેલું, [+] 'દોહેલે દાહાડા નાખવા' એટલે દુઃખે—મુશ્કેલીથી દહાડા ગાળવા.
દ્યોત, સ્ત્રી૰ જ્યોતિ; તેજ.
દ્રહ, [હ્રદ] દ્રહો; પાણીનો ઉંડો ખાડો.
દ્વિદળ, વિ૰ બે ફાડ તેવું—ધાન્ય; કઠોળ.
દ્વે, વિ૰ બે.

ધકાવવું, [+] ૨ ખૂબ ગરમ કરવું.
ધડધડવું, ક્રિ૰ અ૰ એકદમ જોશમાં તુટીપડવું. 'ક્રોધે ધડધડચા'.
ધડુકવું, [+] રૂઇ રૂઇને ગાજવું. મેઘ ધડુક્યો.
ધણ, ન૰ ટોળું; સમૂહ. 'ધણ મળે ઘેનું તણું.'
ધન્ધાધારી, સ્ત્રી૰ કામ ધન્ધો. ૨ રોજગારી; કામ—ધન્ધાવાળું.
ધમ્મિલ, પુ૰ [સં૰] જૂડો બાંધેલો એવો વાળ્યા વગરનો ચોટલો. 'કામિનીનો ધમ્મિલ લહેકે.'
ધર, [ધરા] પૃથ્વી. પુ૰ પર્વત.
ધરુવાડિયું, ન૰ ધરુ—તરુ છાંટવાની જમીન.
ધર્મપડો, પુ૰ ધર્મ—ન્યાયથી રાજ્ય કરશું એવો ઢણ્ઢેરો. 'ધર્મપડો વજડાવિયો'.
ધર્મશાળા, સ્ત્રી૰ [સં૰] ધર્મબુદ્ધિથી બન્ધાવેલું મકાન—જેમાં પ્રવાસી ઉતારો કરે તે.
ધસમસવું, ક્રિ૰ અ૰ ધસવું.
ધાતવું, ક્રિ૰ અ૰ અનુકૂળ આવવું; છાજવું; ફાવવું.
ધારણ, વિ૰ દૃઢ; નિશ્ચળ. 'રહ્યા દીસે ધારણ'. ૨ જબરો (બળદ).
ધીમે, અ૰ આસતે; રફતે રફતે; હળવે.
ધુંધવાવું, ક્રિ૰ અ૰ ધુમાવું. ધુંધવાતું લાકડું—છાણું. ૨ મનમાં એક વાતનો નિકાલ ન થયેથી અકળાયાં—બળ્યાં—ચિડાયાં કરવું.
ધુણાવું, ક્રિ૰ અ૰ ધુણીના ગોટેગોટા થઇ ફેલાવું.
ધુમાડી, સ્ત્રી૰ ધુણી; ધુમાડો.
ધુમાવું, ક્રિ૰ અ૰ બળતાં ધુમાડો થવો. ૨ માણસે ધુંધવાવું.
ધુળકટ, ધુળકોટ.
ધૂતો, પુ૰ ધુતારો. ધન ધૂતા ગુરુ.
ધૂમ માર્ગ, પુ૰ કર્મ માર્ગ (અર્ચિ માર્ગ તે જ્ઞાન માર્ગ).
ધોખો, પુ૰ ધાસકો; ફિકર; ચિન્તા; દુઃખ.
ધ્રાવું, [+] ૨ ધરાવું; તૃપ્ત થવું.
ધ્રુજવું, ધુજવું.

નઈડે, નેડે.
નગારખાનું, ન૰ નગારાં વાગતાં હોય તે ઠેકાણું; ઠેકારખાનું. 'નગારખાનામાં તૂતીનો અવાજ'—કેવાય છે.
નઘુરાઈ, સ્ત્રી૰ નગુરાઈ. ૨ અનાદર; બેદરકારી.
નમણું, વિ૰ નમેલું; વળેલું.
નમતો પોર, પુ૰ પાછલો—ત્રીજો પોર.
નરવા, પુ૰ [નિર્વાહ] જમીન સમ્બન્ધી વંશ પરમ્પરાનો એક વૈવટ,—સરકારે ગામની આબાદી રે ને વૈવટદારનો નિર્વાહ ચાલ્યાં કરે તેને સારુ બાંધી આપેલો. જમીનની ખરી મગદૂર કરતાં રેમ રાખી બાંધી આપેલો ગામનો એકન્દર આંકડો નરવાદાર હંમેશાં વર્ષો વર્ષ જવાબદાર રઇને ભરચાંકરે ને પોતાના ખેડુતો પાસે પોસાય તેવી રીતે વધાર ઓછું-ગણોત લે. સરકાર આંકડો વધતો ઓછો કરે, નરવા, નરવાદારની ખુશી શિવાય તોડી શકે નહિ. એ વૈવટ ભરૂચ જિલ્લામાં ભાગવારી કેવાય છે.
નવલું, વિ૰ નવું.
નવલો, પુ૰ ધણી; વર.
નસાણું, નાસરકું.
નવિ, અ૰ નહિ. (જૂના પુસ્તકમાં).
નહિયો, પુ૰ લોઢિયાના દાંતાના કાણામાં વાંસનાં ભુંગળાં ઓસવામાં આવેછે તે.
નાક, પુ૰ [સં૰] સ્વર્ગ. ૨ આકાશ.
નાખવું, [+] ગાળવું; નિર્ગમન કરવું. 'દેવકી વસુદેવ કારાગ્રેહમાં દોહેલે દહાડા નાખે' (પ્રે૰).
નાગ, [+] હાથી. ૨ લવઙ્ગ.
નાગર, સ્ત્રી૰ સુંઠ.
નાગરી, વિ૰[+] નાગરીગોઠ (ગોષ્ઠી) એટલે ચાતુરીથી છેતરવાની વાત. ૨ વિવેક તજી સ્પષ્ટ વક્તાપણું દેખડાવવું તે; આપવા લેવામાં નિયમિતજ વેવાર રાખવો તે.
નાટ, ન૰ [સં૰] નૃત્ય. અ૰ નેટ; નક્કી.
નાની, સ્ત્રી૰ માની મા. નાનો—માનો બાપ.
નાભિ, [+] પૈડાંનું મધ્ય જેમાં ધરી રેછે ને આરાઓ મળેછે તે.
નારખું, ન૰ ગાડાંના પૈડાંના નાભમાં લોડાનું ગોળ ભુંગળું હોયછે તે.
નારાજી, વિ૰ નારાજ.
નાસરકું—ણું, ન૰ એકાદા ત્રાસથી એકાદા લોકને પોતાનું

વતન છોડી નાસી જવું પડે તે. 'વસે નાસરણે નન્દ-ઘેર', 'નાસરણે અમો આવિયા.'
નિકન્દવું, ક્રિ૦ સ૦ નિકન્દન કરવું; મૂળ કાઢવું.
નિકાસો, [+] ગુદા વાટે નિકળતો મળ.
નિગમવું, ક્રિ૦ સ૦ નિર્ગમન કરવું; ગાળવું; કાઢવું.
નિત્યાન્ન, ન૦ નિત્યે અન્નદાન આપવું તે.
નિદાણ, ન૦ નિંદેલી ચાર. [નિપના શુકદેવ'.
નિપનવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉત્પન્ન થવું; નિવડવું. 'જે પૂજી
નિપાવું, નિપજાવવું.
નિર્વેદ, પુ૦ [સં૦] વૈરાગ. ૨ નિશ્ચય. 'જો ઉપજે સાચો નિર્વેદ' 'તે નર હરિને પામે નિર્વેદ.'
નિલવટ, ન૦ બે ભ્રૂવાંની વચમાંનો જેટલો જે નિમાળા વગરનો ભાગ તે. ૨ કપાળ. [સંસાર' (રત્નો૦)
નિવરતવું, ક્રિ૦ અ૦ ટળવું; મટવું. 'નિવરત્યો સન્દેહ
નિવેડવું, ક્રિ૦ સ૦ પસન્દ પડતું વીણી કાઢવું–જૂદું પાડવું. ૨ નિવેડો–નિકાલ આણવો.
નિસ્તારો, પુ૦ [નિસ્તાર:] ઉદ્ધાર; મોક્ષ. ૨ સામે પાર જવું તે. ૩ ઈચ્છિત પાર પડવું તે.
નિહન્તા, પુ૦ [સં૦] હણનારો.
નીચે, અ૦ હેઠે; તળે.
નીણ, ન૦ ઢોરનો ચારો.
નીર, [+] ગરથ, ધન; પુંજી.
નીરો, પુ૦ ચાર; ઘાસ.
નીલું, [+] ૨ લીલું. [કપડું.
નેટનું કપડું, [અં૦] ઝીણી ઝીણી જાળી હોય તેવું વિલાતી
નેવ, [+] નેવે મુકવું એટલે વિસારી મુકવું. [કરે તે.
નોણાં, ન૦ વર કન્યાવાળા જે એકેકને ત્યાં આવ જાવ
નોણિયો, ન૦ નાનાં ઢોચકાં–લગનને દાડે કન્યાવાળા
નોતર, ન૦ નોહોતરૂં. [વરવાળાને ઘેર લઈ જાયછે તે.
નોહે, ન હોય–(જુની કવિતામાં).
ન્યાવટ, સ્ત્રી૦ ન્યાય કરવાની રીતિ. ૨ ન્યાયપણું.

પક્કાઈ, સ્ત્રી૦ ભેદ પ્રપઞ્ચમાં તરત સમજી શકવું તે અથવા સામાની લુચ્ચાઈ જાણી સામી લુચ્ચાઈ કરવી તે; ખન્ધાઈ.
પક્ષાપક્ષી, સ્ત્રી૦ પક્ષકારપણું; રાખરખાવટ.
પક્ષાલણ, ન૦ [પ્રક્ષાલન] ધોવું તે.
પખપખા, પક્ષાપક્ષી.
પગી, [+] જન્મ સમે પ્રથમ માથું નહિ પણ પગ નિકળ્યા હોય જેના તે.
પચવું, [+] ૩ વ્યાપી રેવું; મગ્ન રેવું; લપટાઈ રેવું; મસ્ત રેવું. 'પ્રેમ પચ્યો લચ્યો લક્ષ્મીવર' (પ્રે૦). 'પ્રપંચ માંહિ પચ્યો અભ્યા.'
પછીત, સ્ત્રી૦ ઘરની પછવાડેની ભીંત.
પછીતિયું, ન૦ ગાડાંના માચડાની પછવાડે બાંધવાનું તે.
પટ્ટાભિષેક, પુ૦ રાજા–અધિકારીને પોતાનો અધિકાર લેતી વેળા જે અભિષેક–સંસ્કાર–ક્રિયા થાય તે.
પડપ, સ્ત્રી૦ શરમ.
પણે, અ૦ ત્યાં, તે–પેલે ઠેકાણે.
પાણો, [+] બાફેલી કેરીને પાણીમાં ચોળી ગોળ ખાંડ નાખી જે નરમ પદાર્થ ખિચડી સાથે ખાવામાં આવેછે તે; ગોળ આમલીનો રગડો. ૨ બફાયાં–ટેટીના ઝીણા કકડા કરી ખાંડસાથે મેળવેથી જે નરમ પદાર્થ ખાવામાં આવેછે તે.
પતરૂં, [+] મોટી કથરોટ.
પનોતી, [+] સર્વ વાતે ભાગ્યશાળી હોય તે સ્ત્રી. 'પનો-તીયે પેહેરયા સોળ સણગાર.' ૨ પૂર્ણ ને શુભસૂચક–'ફૂલી પનોતી દીસે વેલી' (ભા૦).
પરકર, પું૦ [પરિકર] સ્ત્રીની કટિનું એક ઘરેણું; કમરપટો. 'બાંધી પરકર થઇ તતપર, હરખ પામી મંન.'
પરગામ, બીજે ગામ. [ળીનાખવું.
પરજાળવું, ક્રિ૦ સ૦ [પ્રજ્વલન] ભડકો કરી મેલવો; બા-
પરઠણ, સ્ત્રી૦ બોલી; સરત; પઠ્ઠણ.
પરઠવું, પઠવું. ૨ હોડ વદવી; સરત બકવી.
પરભવવું, [૦] અનાદર–તિરસ્કાર કરવો; ન લેખવવું. 'પ્રીત કરીને પરભવ્યાં.' [કેલું તે.
પરિશિષ્ટ, વિ૦ [સં૦] બાકી વધેલું તે; રચેલું પછવાડે ટાં-
પરિશોધ, પુ૦ [સં૦] ચોપાસ સારી પેઠે શોધ કરવો તે.
પરૂંદો, પુ૦ મુજનો વણેલો કોસની નજીકનો દોર.
પરૂણો, પરાણો. (હાંકવાનો).
પરેજી, સ્ત્રી૦ કરી; પથ્ય.
પલાણવું, પલાણ કરવું; સ્વાર થવું.
પલાળવું, [+] પોતાનો વિચાર સામાનામાં ઉતારવો; વાત કબૂલ કરે તેવી રીતે સમજાવવું.
પસાય, [+] પૈસો.
પાં, અ૦ પણે, ત્યાં.
પાંકવું, ક્રિ૦ સ૦ ધરવું; લેવું. "પ્રૌઢ પોણ તાં પાંકિયું તે કોણ ઘાલે હામ હાં" (ભા૦). ૨ ઈચ્છામાં જોવું–ધારવું.
પાંકે, અ૦ વિના; વગર. [પાંકયું કામ નહિ બને.
પાંગોઠું, પાંખોટું.
પાંચી, પોંચી.
પા, ઘી ગોળને એકઠાં ખદબદાવેલાં તે.
પાખલ, અ૦ પાસે; પૂઠે પાછળ પણ પાસે. 'તમ પાખલ ભમે માહારૂં મંનરે', 'બદ્રિકાશ્રમ તે પાખલે'.
પાખું, અ૦ [પાર્શ્વ] પાસે. 'કાંઈ પાખું ગામ ભાણેજ ઉછરે' (પ્રે૦).
પાછટવું, ક્રિ૦ સ૦ પછાડવું.
પાન્છેરી, સ્ત્રી૦ પાંચ શેરનું વજન.
પાટડો, પુ૦ મેડીના ટેકા માટે આડો નાખવાનો ભારવટિયો.

પાઠપૂજા, સ્ત્રી૦ જે દિવસે દેવ-દેવીની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી હોય તે અથવા તે દિવસ-વર્ષોવર્ષનો.
પાટલો, [×] પાટલા ફાડવા એટલે બગાડ-નુકસાન કરવું પણ ભણતાં ન આવડવું. પાટલા ભરવા એટલે છોકરાને બાંધી પીઠ ડોકની વચમાં પાટલા મુકવા (મેતાજીએ).
પાટિયો, પુ૦ એક બાર.
પાટીદાર, [+] ખાતેદાર.
પાડસી, સ્ત્રી૦ ફડાકી; પતરાજ. 'ચતુર આગળ કેહેવી પાડસી.'
પાડો, [+] મોહલો; સેરી. ૨ ભાવ.
પાડોશી-સી, વિ૦ અડખે પડખે-પાસેનો રૈનાર.
પાણ, પુ૦ [+] ખેતરમાં પાણી પાવું તે. કેટલા પાણ થયા એટલે કેટલી વખત પાંણી પાયું ?
પાણકો, પુ૦ પાણી ભરનારો.
પાતર, સ્ત્રી૦ ખાટલામાં ચાર પાંચ વાણના આંટા હોય તે. ૨ નાનો પર્વત. ૩ કિરણ.
પાતરું, ન૦ લાકડાંનું વાસણ.
પાન, સ્ત્રી૦ [+] ભીંડીની દોરડી.
પાનસોપારી, ન૦ રૈમ રાખ્યાના બદલામાં ખુશી થઈ જે કંઈ આપવું તે; ચેરીમેરી.
પાનોઢ, સ્ત્રી૦ જુવાર બાજરીની પાંતરી.
પાયસાન્ન, ન૦ ખીર; દુધપાક.
પાર, બરણી કે લાખેલું માટલું.
પારો, પુ૦ સ્ત્રીઓને કોટે પેરવાનું એક ઘરેણું.
પાલ, [+] એક પ્રકારનો તમ્બુ.
પાલટો, પુ૦ બદલો.
પિંજણ-રી, સ્ત્રી૦ પગનું એક ઘરેણું. 'પાગે પીંજર રણઝણે' (ભા૦).
પિછવાઈ, સ્ત્રી૦ પછવાડેનો ચન્દરવો.
પિણ્ડાર, પુ૦ આહીર. (જૂનાં પુસ્તકમાં) **પિણ્ડારણી**—આહિરડી.
પિયારું, વિ૦ પારકું. 'કે મે પીઆરી થાપણ ટાળી, કે વનધેન ચરતી વાળી' (શુ૦ આ૦).
પિયાવો, પુ૦ પાણી પાવા બદ્દલ જે કંઈ નાણું લેવું તે. 'કોઈ પીએ કોઈ નવ પીએ, કોસીઓ પીઆવો ભરી-લિયે' (સા૦).
પુંખ. પોંખ.
પુંઠિયું, ન૦ હરકોઈ વસ્તુનો પાછુલો ભાગ. ૨ ગાડાંનો પાછુલો ભાગ. ૩ પુસ્તક રક્ષણ પૂઠું.
પુંધિયું, ન૦ કોસ હાંકનારની પછવાડે કમ્મર ઉપર બાંધવામાં આવતું ચામડું.
પુંવા, પૌઆ.
પુંશ્ચલી, સ્ત્રી૦ [સં૦] છિનાળ સ્ત્રી.
પુણ્યશાળી, વિ૦ જેણે પૂર્વ જન્માન્તરે પુણ્ય કરેલાં હોય તે; ભાગ્યશાલી.
પુરવું, ક્રિ૦ અ૦ પાર પામેલું થવું; પોંચાવું; પુરૂં પડાવું. 'તજતાં ભજતાં નહીં પુરવે, જૂનું તજે મન લાગે નવે.'
પુરવું, ક્રિ૦ સ૦ [+] પવન ભરી વગાડવું. શઙ્ખ પૂરવો. ભરવું—'કથા કેવા લાગ્યો પ્રેમપૂરિતધીર.' (શુ૦). 'મારો ભ્રમ પુરયો મુજ વિષે.' (અખો). ઉમેરવું. સૂર પુરવાં. 'પૂઠે ગાન્ધ્રવ પૂઠ પુરે.' (શુ૦).
પુરું, ન૦ પરું; શેહેરને લગતો ભાગ.
પેગડું ન૦ પાવડું; રકાબ.
પેજણ, **પિંજણ**-૨.
પેરવું, ક્રિ૦ સ૦ વાવવું (બીજ). ૨ પ્રેરણા કરવી. ૩ મોકલવું.
પેલ, [+] રૂનું હાથેલી જેવડું પોળિયું.
પેલો, પેળ.
પેશી, સ્ત્રી૦ ખજુરમાંની લીલી ખારેક.
પો, સ્ત્રી૦ સુવાર; બગબગું; પરોઢ.
પોઈ, સ્ત્રી૦ ગાડરાંની લીંડી.
પોકેપોક, સ્ત્રી૦ રડારડ.
પોગર, સ્ત્રી૦ અવકાશ; પોલાણ. (અખામાં).
પોઠિયો, પુ૦ મહાદેવનો બળદ; વૃષભ.
પોઢું, વિ૦ [પ્રૌઢ] મોટું.
પોપટો, પુ૦ ચણાને આવેછે તેવી સિંગ.
પ્રચ્છન્ન, વિ૦ [સં૦] ગુપ્ત.
પ્રણમવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્રણામ કરવા.
પ્રતવારી, સ્ત્રી૦ જાતવારી (જમીન-વસ્તુની).
પ્રતિબોધવું, ક્રિ૦ સ૦ સામો-સામાને બોધ કરવો.
પ્રસાદ, [+] [પ્રાસાદ] મન્દિર. 'આવ્યા અંબા તણે પ્રસાદ.'
પ્રાઘુણ, પુ૦ [સં૦] પરોણો. ૨ અતિથી.
પ્રાજે, પુ૦ પરાજય.
પ્રાઞ્જલ, વિ૦ [સં૦] સરળ. ૨ સુબોધ યુક્ત.
પ્રાણી, પ્રાણ (કવિતામાં).
પ્રાયે, અ૦ બહુ-ઘણું કરીને.
પ્રારથવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્રાર્થના કરવી.
પ્રાશવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્રાશન કરવું.

ફગવું, ક્રિ૦ અ૦ આડું ફણ્ટાવું; પલટાવું; બદલાવું.
ફટકવું, [+] વાગે ફટફટ થવું—ઓઢણી ફટકે છે.
ફટારવું, ક્રિ૦ સ૦ ડોળા ચડાવીદેવા; કાચ ઢળી જાય ને આંખ મોટી દેખાય તેમ કરવું. 'આંખ ફટારી કેશ મોકળા'.
ફટૈયો, ફટાયો.
ફડાકી, સ્ત્રી૦ મિથ્યા વડાઈ; ખોટી પતરાજ.
ફડાફડ, અ૦ તડાતડ; થડાથડ (અવાજ દેખાડે છે). ફટાકા ફડાફડ ફુટે છે, ભારો નરમ કરેથી સુડ ફડાફડ થાય છે, વગેરે.
ફણ્ટાવું, ક્રિ૦ અ૦ રસ્તો બદલાવો; આડું નિકળવું. તે રસ્તો ત્યાંથી ફણ્ટાય છે. ૨ જૂદું પડવું; વિભક્ત થવું.

૩ આડું જવું; બદલાવું (વિચારમાં).

ફાંકડું, ન૦ લખેલી લીટી; વાક્ય; ચેરટ. 'ભેદ ન લહ્યો વાંચ્યાં ફાંકડાં' (અખો).

ફાંચે, [+] શાખા; ડાળ.

ફાંફાં [+] વલખાં; તરફડિયાં.

ફાકું, ફાંકડું.

ફાડચું, ન૦ પદાર્થને કાપવાથી જે વિભાગ–કકડા થાય તેમાંનો એકાદો. લાકડાંનું–કોળાંનું–કેરીનુ–સોપારીનું ફાડચું.

ફાર, અ૦ વાસણમાં ન સમાયાથી ઊંચે ચડીગયલું; ઘણું વધીપડેલું; અસમાતું. તપેલું નાનું હોવાથી ચોખા ફાર થયા.

ફાળવા, પુ૦ લોઢિયાના દાંતાની આળી સાથે લોડાંના જે જડેલાં હોય છે તે.

ફાળી, સ્ત્રી૦ બૈરાંને પેરવાનું એક વસ્ત્ર; સાડી. 'માહારી અંબામાને પેહેરણ ફાળી જો,' 'જેમતેમ વીટી ફાળી જો'.

ફિટણકાળ, પુ૦ નાશનો કાળ.

ફિટવું, [+] ૨ નહિ સરખું થવું; લય પામવો. 'ફાટે પણ ફિટે નહિ ચોળતણો જેમ રંગ'.

ફિરકી, [+] ફાળકો. ૨ ફરકડી.

ફુંક, સ્ત્રી૦ મોડું સાંકડું કરી પેટમાંનો થોડોક વા ઝડપથી બાર કાડવો તે. દીવાને ફુંક લાગવી–મારવી કેવાય છે.

ફુટવું, [+] અવાજ થવો. ફટાકા ફુટવા.

ફુત્કાર–ફુંફવાડો–ફુંફાડો, પુ૦ જોરમાં અવાજ સાથે મોડાંમાંથી જે પવન કાડવો તે.

ફુત્કારવું–ફુફુવાવું, ક્રિ૦ સ૦ ફુંફાડા મારવા.

ફુલકરણી, સ્ત્રી૦ ફુલકર.

ફૂસ, ન૦ ઘાસ; તૃણ.

ફેડવું, ક્રિ૦ સ૦ ભાંજવું; તોડીફોડીનાખવું.–"હામ ફેડ્યો." ૨ ટાળવું; મટાડવું. "વેદના ફેડી."

ફેલ, સ્ત્રી૦ દોરાની વીટેલી દડી.

ફેસવું, ક્રિ૦ સ૦ તોડવું; ઉતારી પાડવું; હણવું. 'સાત દિવસ ગોવરધન ધરીયો, મઘવાનો મદ ફેસી'.

ફૈ, સ્ત્રી૦ બાપની બેન.

ફોરાં, ન૦ વર્ષાદના ઝીણાં છાંટા; બુન્દ. 'અન્ધારે દીસે નહિ, સુતને ફોરાં લાગેજી.'

બકવાદ, બકવા.

બફ્ખારો, પુ૦ મોટો ઘાંટો; બુમાટો; હાહો. બફ્ખારો કરવો–મારવો.

બાજોટો, પુ૦ કળશિયો.

બન્ધીખાનું, ન૦ કેદખાનું.

બારકી, સ્ત્રી૦ રૂની ગાંસડી.

બારલવું, ક્રિ૦ અ૦ ઊંઘમાં બકવું.

બાસેરી, સ્ત્રી૦ બે શેરનું વજન–કાટલું.

બાડુઆં–ડુવાં, [+] કૂડ કપટ વનાનાં નિર્દોષ રાંકડાં, કુમળા, કાલું કાલું બોલનારાં એવો અર્થ રાખેછે. (બટુક શબ્દ ઉપરથી હશે) "બોલવું જુવો રે બાટુવા રામનું." (ભા૦).

બાઠુઉં, વિ૦ બાળકના જેવું અણસમજણું ને કાલું કાલું. 'પદે પદે વેદાન્ત તે તોલે, નંદ આગલિ બાઠુઉં બોલે.'

બાણ, [+] ખેતરોની હદને માટે મટોડીના જે ટેકરા તે; બાંધ.

બાણાવળી, પુ૦ બાણ મારવામાં કુશળ તે.

બાવું, ન૦ કરોળિયાનું જાળું.

બાળચરિત્ર, ન૦ બાલ્યાવસ્થાનું ચરિત્ર.

બાળવું, [+] પાણીની વરાળ કરવી. ૨ સળગાવવું; લગાડવું. ૩ દઝાડવું.

બુંદ, પુ૦ અવાવરૂ કુવો.

બેઅાની, સ્ત્રી૦ બે આનાનો સિક્કો. ૨ એક અષ્ટમાંશ.

બેઉ, બન્ને.

બેક–કું, વિ૦ થોડુંક; જરા. 'ક્ષણુએ ક્ષણુએ બેક જળ પાજો' (પ્રે૦).

બેકેલું, વિ૦ મિજાજમાં ફાટીગયલું; વણ્ઠીગયલું.

બેમના, સ્ત્રી૦ સઙ્કલ્પવિકલ્પ. 'જીવને તે ન ટળે બેમના' (અખો).

બેસવું, [+]–બેસવાજવું એટલે મરનારના સગાંને ત્યાં શોક કરવાને જવું. ૨ ન્યાત જમતી હોય ત્યાં પાટે બેસવાને જવું. ૩ પાતરોમાં એ શબ્દ 'સમ્ભોગ કરવો' એ અર્થમાં વપરાયછે.

બોચું, ન૦ બીંડી ઉતારયા પછી જે સોટી રે તે.

બોરાં, ન૦ બોર.

બોળો, પુ૦ પલાળી મુકેલો લોટ. બેંસનો બોળો.

ભખવું, ક્રિ૦ અ૦ ભક્ષ કરવું; ખાવું.

ભગળ, ન૦ ભોપાળું.

ભફગ, સ્ત્રી૦ [+] પાણીની લેર.

ભમેલ, વિ૦ છુટેલ; ફાટેલ. ૨ રખડેલ.

ભવેડો–વાડો, પુ૦ ફજેતી.

ભળાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ગોવારાંમાં હળતી કરવી (ગાયને).

ભાંભળું–મળું, ન૦ મોળું પાણી.

ભા, [૦] માનો બાપ. ૨ ભાઈ.

ભાણ્ડ, ન૦ એક ઘરેણું.

ભામું, ન૦ ખોટો વિચાર; વેમ. ૨ ખોટી આતુરતા.

ભામો, પુ૦ લોભ. 'વંશ વજાડી વીઠલે અતિ લગાડ્યો ભામોજી,' 'મૂરખ સ્વર્ગ મોક્ષને ભામે તીરથ વંન ભમે.'

ભાલોડું, ન૦ તીરનું પાનું; કાપલો.

ભિજવું, ભિજાવું–"તું દીઠે મને ભીજેરે" (ભા૦).

ભિણ્ડીમાળ, સ્ત્રી૦ જેમાં પથ્થર ગોળા મૂકી શત્રુના ઉપર ઉરાડવામાં આવેછે તે યન્ત્ર–ગોફણ.

ભીરુ, પુ૦ ભિલ્લુ; સાથી; જોડિયો.

ભુલાંપડવું, ક્રિ૦ અ૦ રસ્તો ન જડવાથી અથડાવું; આડે રસ્તે ચડીજવું.

ભૂર, વિ૦ મૂઢ; ઉન્મત્ત; બાવરો ઉલ્લુ. 'ભૂરપણે હું કાંઈ ન વેતી, વિપ્ર મોકલ્યો વ્રાંમજી' (ભા૦), 'દોષ ન જોઈશ કેનો ભૂર!' (અખો), 'ગોવિંદને ભૂર બિહાવે' (પ્રે૦).

ભેડવું, ક્રિ૦ સ૦ ભેરવવું; ભમાવવું; ઊંધાં ચતાં પાખણ્ડ સમજાવવાં. 'એમ જગતને ભેડવે.'

ભોટી,લું, ન૦ બોકીલું.

મગ, અ૦ ગમ; મેર; તરફ. તેણીગમ.

મગફળી, સ્ત્રી૦ ભોંય સિંગ; વિલાતી સિંગ. ૨ મગની સિંગ.

મફ્ગણ, માગણ. ભાટ ભિક્ષુક ઈ૦.

મજમુદાર, [૦] ગામ તાલુકા બાબત સરકારનો હિસાબ રાખવાને જે વતનદાર નોકર રાખેલો તે.

મડકું, માટલું.

મણ્ડળી, [+] ટોળું; સમૂહ.

મધુગરી, સ્ત્રી૦ સવાદ ચાખવા જેટલું અથવા જોઈયે તેથી થોડુંક એવું જે ખાવાનું તે. 'ઘરઘરકી મધુગરી ને ભાતભાતકો ધાન.'

મનવણિયા, વિ૦ મન મનાવવા-વાળા જેવા. 'એમ અખા મનવણિયા વાદ.'

મનુહાર-મનોહારી, સ્ત્રી૦ મન મનાવવાને જે ઘણાં ઘણાં વાનાં કરવાં તે; ખાતર; પ્રાર્થના. 'નિરદે થઈ સરદે થયો, આંક વળ્યો મનુહારથી,' 'કરે વ્રજવધુ માતને મનુહારી' (પ્રે૦ ૬૦), 'પાઢ પાથરી પાગે લાગો, કરું ઘણી મનોહારી' (ભા૦).

મમતામમતી, સ્ત્રી૦ સામસામા મમતે ભરાવું તે; ચડસાચડસી.

મરજન, ન૦ [મજ્જન] નાવું તે; સ્નાન. ૨ મન્જન.

મરડિયા, વિ૦ બરડ (કાંકરા)-જેનો ચૂનો-છો થાયછે તે,

મસવાડા, [+] મહિના; માસ.

માકડી, [+] તુરઘાની ઉપરના ઉભાં લાકડાં ઉપર ઘાલેલી જે ખીલી તે. [સાટો.

માચડો, [+] જેમાં માલ વગેરે રેછે તે ભાગ-ગાડાંનો

માડણી, સ્ત્રી૦ મણ્ડાણ; આરમ્ભ.

માણાંબન્ધાણી, સ્ત્રી૦ ચાવરના નહિયા તથા માણાને બાંધી લેવાની દોરડી,

માણું, ન૦ ચાવરના નહિયાના ઉપલા છેડામાં લાકડાંનું જે ચાકું ઘાલવામાં આવેછે તે; ઓણી.

માણો, મ-ન આણો.

માનસુકન, પુ૦ માઠા-નરસા સુકન.

માનુભાવ, વિ૦ [મહાનુભાવ] મોટા અનુભવવાળો; શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ ને શ્રેષ્ઠ વૈભવવાળો.

માફી, [+] બદલો ન લેવો તે; મફતમાં તે.

મામ, સ્ત્રી૦ મમત્વ; મોટાઈ. 'બાપજીના સમ શ્યામજી રે, તાહારા ઘણી રાખું મામ રે'. 'તેણે મૂકી મામ.'

મારફાડ, સ્ત્રી૦ મારવું ફાડવું તે; કત્તલ.

મારી, સ્ત્રી૦ કોગળિયું; હગોક.

માલ્લું, ન૦ કુંભાનો સામો ભાગ.

માવ, પુ૦ [માધવ].

માહોત, પુ૦ હાથી હાંકનારો; માવધ.

માળીલેવું, ક્રિ૦ સ૦ નળિયાં ચડાવવાં; છાજી લેવું.

મિડધો, [+] પુ૦ કાસદનો ઉપરી.

મિરજાઈજોડો, પુ૦ એક તરેહનો પગે પેરવાનો જોડો.

મીનો, પુ૦ [ફા૦] કાચના જેવો પણ ગરમીએ વધારે જલદીથી પિગળે ને ચળકાટમાં ઓછો એવો એક પદાર્થ જેને રાતો લીલો વગેરે રંગ આપવામાં આવેછે. એ નફ્ગ જડવામાં ડાંખને ઠેકાણે ને પગલાંઓમાં પણ મુકાય છે. ૨ મીણો.

મુઠ્ઠો, પુ૦ મોટી મુઠ્ઠી; ખાચકો.

મુળગું, [+] વિ૦ 'તે મુળગા રાજસબુદ્ધિ, તમ વ્યાપ્યો થઈ મતિ ઊંધી' (અખો); 'દ્વાદશ માસ નિમેષ સમાન, મુળગી વાતનું રહ્યું છે જ્ઞાન,' 'મુળગા માહારા તાંદુલ ગયા' (પ્રે૦).

મુળાડિયાં, ન૦ મુળિયાં; મૂળ.

મે, સ્ત્રી૦ અમલ; શાક-રાજા પોતાની મે બેસાડે છે. પુ૦ અફ્ગ્રેજી પાંચમો મહિનો.

મેખાન્તર, ન૦ મિશ; મસ; બાનું. 'તેં મેખાન્તર છાનું કીધું'. રૂપભેદે મખાન્નર, મેક્ષાંતર છે.

મેર, પુ૦ [+] કોલુના ઢાંકણાંની વચમાંનું ફરતું લાકડું.—જેના ઉપર ચલમ રાખવામાં આવે છે તે ઉભું.

મેલાણ, ન૦ ડગલાં; ચાલ. 'ઊટલણાં આઘાં મેલાણ'.

મેવાડો, પુ૦ એક રાગ (જૂના કાળમાં ગવાતો જુની કવિતામાં છે).

મેળવું, ક્રિ૦ સ૦ મેળવવું; એકઠું કરવું; જોડીદેવું. 'તેવીસ ક્ષોણી દળ મેળિયું રે' (ભા૦). 'ગોપ મંડળી મેળી સર્વ' (પ્રે૦).

મેળે, પોતે; પણ્ડે; જાતે.

મોગરી, [+] એક જાતનાં ફૂલ.

મોગરો, [+] ડિચકું.

મોડામોડ, અ૦ મરડાતી (ચાલતી). 'હિંડતી મોડામોડ.'

મોઢ, સ્ત્રી૦ બાર પડતું તે; ટોચ; શિખર. (અખો).

મોઢે, અ૦ મોખરે; આગળ (અખો).

મોદવું, ક્રિ૦ સ૦ આનન્દ માલવો.

મોચડી, મોજડી.

મોળિયું, ન૦ કાંચળી-ચોળી-લેંઘી વગેરેએ જેટલી જે કસબની અથવા રેશમની કોર દેવામાં આવે છે તેટલી તે. ૨ કસબનું છોગું (પાઘડી ઉપર).

મ્યુનિસિપાલ-કમીટી, સ્ત્રી૰ [અં૰] નગરની શોભા ને લોકનાં સુખ એની વ્યવસ્થા રાખવા સારૂ ત્યાંના ને તેમાંના યોગ્ય જનોની સરકાર સમ્બન્ધમાં જે સ્થાયી મણ્ડળી તે. લોકમાં કચરાપટ્ટીને નામે ઓળખાય છે.

ચક્ષકર્દમ, પુ૰ [સં૰] કઙ્કુ, અગર, કસ્તુરી, કપુર, ચન્દન એ સમ ભાગે મિશ્ર થયેથી જે સુગન્ધિ તે. (એ શબ્દ પ્રે૰ ૬૦માં છે).

ચૌવના, સ્ત્રી૰ [સં૰] તરુણ સ્ત્રી.

રચવું, રુચવું.

રચ્ચક, એ શબ્દ પૂર્ણ પીળો એવા રઙ્ગ દેખાડેછે. પીળું રચ્ચક કેવાય છે. [જાયછે તે.

રજાળું, વિ૰ જઙ્ગલી બળતણના લાકડાં જે ઝટ કજળાઈ

રડચુંખડચું, વિ૰ રહી ગયલું ને વિખરાતું પડેલું જે કંઈ તે. ૨ અથડાતું કુટાતું.

રણઝણવું, ક્રિ૰ અ૰ શબ્દ થવો—નેપુર પિંજરનો.

રતબાવળિયો, પુ૰ એક ઝાડ.

રતિપૂર, અ૰ ચણોઠી જેટલું.

રફતેરફતે, [+] થોડે થોડે (એકદમ નહિ).

રમ્ભન, ન૰ [સં૰] ગાયનું બોલવું. ૨ ચુમ્બન કરતાં જે ધ્વનિ થાય તે.—રમ્ભન ચુમ્બન કેવાયછે.

રયણ, સ્ત્રી૰ [રજની] રાત્રિ.

રસબસ, વિ૰ રસમય—મગ્ન.

રળીરાંસે, અ૰ વિઘ્ન ન નડતાં ઉત્સાહ આનન્દમાં. વિવાહ રળીરાંસે થયો.

રા, સ્ત્રી૰ દોલત. ૨ સોનું.

રા, રાહ શબ્દ જોવો.

રાકેશ, પુ૰ [સં૰ રાકા—કંઈક પડવો થયો હોય તેવી પૂનેમ સમ્પૂર્ણ ચન્દ્ર દેખાય તે તિથિ અને ઈશ] ચન્દ્ર.

રાખ, [+] પરણેલી નહિ પણ રાખેલી સ્ત્રી.

રાજ, [+] દીવો રાજ કરવો એટલે—ગૂલ—વડો—ઘેર કરવો. રાજથવો એટલે વડો થવો. રાજના સમ્બન્ધમાં કેવતો આ પ્રમાણે છે. "જેણે મૂકી લાજ, તેને નાગું સરખું રાજ." "દેવ ગયા ડુંગરે, પીર ગયા મક્કે, અઙ્ગરેજી રાજમાં ધેડ મારે ધક્કે." "બરેબપોરે બણગું ને પોપાંબાઈનું રાજ."

રાજકદેવક, વિ૰ સુલતાની, આસમાની.

રાજકુંવર, રાજકુમાર.

રાજનગર, રાજધાની. ગુજરાતનું રાજનગર, હિન્દુરાજમાં અણ્હિલવાડ પાટણ ને મુસલમાની રાજમાં અમદાવાદ હતું.

રાજવટ, સ્ત્રી૰ રાજાપણાની વટ. ૨ રાજદરબારી રીત. 'રાજવટ જાણી નહીં તે સભામા કેમ અનુસરે.'

રાજસોઈ, રાજસૂ યજ્ઞ.

રાજા [+] કેવતો. 'યથા રાજા તથા પ્રજા;' 'અન્ધેર નગરી ગબડગંડ રાજા, ટકે સેર ભાજી ટકે સેર ખાજાં.' 'કબજ રાજા મુલક ટેંટું.'

રાણોથવો—કરવો, રાજ થવો—કરવો (દીવો).

રામરસ, ન૰ મીઠું.

રામરામ, પુ૰ બ્રાહ્મણમાં નમસ્કાર, વાણિયામાં જેગોપાળ તેમ કેટલાક શુદ્રમાં રામરામ કેવાય છે.

રાસ, [+] ઢગલો.

રાસડી, સ્ત્રી૰ સુતરની દોર કોસની સુંઢ સાથે બાંધેલી હોય છે તે.

રિખવું, ક્રિ૰ અ૰ [સં૰ રિખ ધાતુ ગતિના અર્થમાં છે] અહીં તહીં ભમવું—ફરવું. 'રંગે રીખેછે આંગણે રે, કરમાંહે નવનીત,' 'હરિ રીખતો માતા યશોદા દેખે' (ભા૰). 'અભનવી આતમારામની રીખણી.'

રૈંટુડો, રેંટિયો.

રેખ, [+] સ્ત્રીઓ પોતાના ઉપલા બે અથવા ચાર દાંતમાં વે પડાવી સુનાંની જે ટપકી અથવા બીજી કોઈ તરેહ જડાવે છે તે; જડ૰ ભવાયા પણ રેખ જડાવે છે.

રેલાવું, ક્રિ૰ અ૰ પ્રવાહીની પેઠે પસરી રેવું. 'સતીપણું રેલાણું એહેના રૂપમાં રે.'

રોડ, વિ૰ જાડું સાથે જોડાય છે—જાડું રોડ.

રોડા—ઢા, પુ૰ દોડ; ગબરડી.

રોદો, પુ૰ ખાડો, જેમાં ગાડી પછડાય તે.

રોધ, વિરોધ. 'રોધ માંડ્યો' (રત્ને૰).

રોમ, [+] (પુ૰ છે તે ન૰ કરવું). રોમકૂપ એટલે રૂવાં રૂપી જે કૂપ તે; ચામડીના છિદ્ર.

રોળ, [+] ૩ વ્યાપી રેવું તે. રઙ્ગરોળ—મઝા ફેલાઈ રેવી તે. 'સુગન્ધ કેરો રોળ.'

રોળવું, [+] ૩ વરોળવું; વળોવવું.

લગ, મોભિયાં ને મોભ વચ્ચે છાપરાંમાં નાખવાનો કાટ.

લટકણ—લટકણિયું, [+] થાળી—છાબ જમીનથી ઊંચી રાખવા તેની તળે લાકડાંનો જે ઘાટ મુકવામાં આવેછે તે.

લટ્ટો, [+] ઢેફાંને આકારે જે સોનું તે.

લણવું, [+] 'વાવવું તેવું લણવું' કેવત.

લસવું, [+] શોભવું; દીપવું. ૨ રમવું.

લાટ, પુ૰ [+] દરિયાનો ઓડો; મોજો.

લાડઘેલું, વિ૰ અતિલાડે ઘેલછાવાળું થયલું તે.

લાભવું, ક્રિ૰ અ૰ સાંપડવું; જડવું. 'નાઠાપૂઠે કોને ન લાભે, વેદ મળી જો પેખે' (ભા૰).

લાથ, [+] ૪ ચાટણું (બાળકને).

લાહો, લ્હાવો.

લ્હાળો, [+] ૨ બળતરા. 'હાથમાં માળા ને હૈયામાં લ્હાળા' કેવત.
લીદ, લીડી. ૨ લાદ.
લીલજ, નિર્લજ. લીલજવેડા-નિર્લજપણું.
લીલવય, ન૦ બાળાવસ્થા.
લુલરી, સ્રી૦ દાસી. 'આહીરડાં અમા કયમ ગમુંરે, લુલરી લાગો રંગ' (ભા૦).
લે-લે, સ્રી૦ આસક્તિ; એકાગ્રતા. 'મને હરિભજનની લે લાગી.'
લેખવું, લેખવવું.
લેખું, [+] લખાણ. લેખેલાગવું-મજરે પડવું; કામમાં આવવું.
લેપવું, [+] ઢાંકવું; વળગવું. 'રાહુ ચન્દ્રને લેપે.'
લેલીન, તલ્લીન; મગ્ન.
લેવડાવવું, ક્રિ૦ અ૦ ભોજન કરાવવું. ૨ ભોગ કરાવવો.
લોઢિયો, પુ૦ જાડાં લાકડાંનો આસરે ચારેક હાથનો જેમાં નીચે દાંતા ને એક બાજુએ (આગળ) ડેલું બેસાડેલું હોય તે ચાવરનો મુખ્ય અવયવ.
લોઢું, વિ૦ નાનું. (એ શબ્દ ભાલણમાં છે). લોઢો ભાઈ, લોઢી બેન.
લોઢો, પુ૦ હિચકો. (કચ્છી).
લોદવું, ક્રિ૦ સ૦ ખુંદવું. 'પૂર નદીનીપેરી ચાલે, હરજી લોદે માખણ પાએરે' (ભા૦).
લોબરી, સ્રી૦ ધાભળી; કામળી. 'ઓઢણી આછી લોબરી રે', 'તાહારી નૌતમ દીસે લોબરી રે.'
લોલુપ, વિ૦ [સં૦] અતિ લોભી તે.
લૌલ્યપણું, ન૦ લોભિયાપણું. "લૌલ્યપણું છાંડે નહી વિપ્રને મોટો દોષ" (ભા૦).

વગડાઉ, વિ૦ વગડા-જઙ્ગલનું.
વચકવું, ક્રિ૦ અ૦ સાથે વિચાર-કામ ચાલતું તેમાંથી ખસીજવું. ૨ વછુટવું; જુદુ-છુટું પડવું.
વજા, સ્રી૦ મતિ; સમજ; વૃત્તિ. 'અખા જીવતણી એ વજા, અજને ઠામે પૂજે અજા,' 'અખા આતમ વણ અવળી વજા, ફરે કાજી પણ ન ફરે કજા.'
વજીફો, [+] માજી સરકારે ધરમ કરી દીધેલી જમીન તે -સરકારનોકરીના બદલામાં અથવા મેહેરબાની દાખલ તે હોય.
વજે, [૦] દાણ; મેહેસુલ; ખેતીની હકસાઈ.
વટલો, વિ૦ નરસું; પિત્તળ.
વડ, વિ૦ મોટું. વડસાસુ, વડનગર ઈ૦.
વડહથ, વિ૦ મોટો સામર્થ્યવાન.
વણ, પુ૦ નવની સઙ્ખ્યાનો સઙ્કેત શબ્દ.
વણતોલ, વિ૦ બેસુમાર; પુષ્કળ.
વતરેક, વતરોગ.
વદી, સ્રી૦ (ગણિતમાં) એકમાંનો વધેલો અઙ્ક, દશાની સઙ્ખ્યામાં, ને એમાંનો વધેલો સોની સઙ્ખ્યામાં એમ ઉમેરવાનો જે અઙ્ક તે.
વભુંઢણ, ન૦ દુઃખ; પીડા; આપદા.
વર, કઙ્કુ.
વરઘોડો, [+] ૩ ફજેતી.
વરાં, વેળા; વાર. એક વરાં.
વરાંસવું, ક્રિ૦ અ૦ ભરોસે ભુલવું; છેતરાવું. 'કૃષ્ણકથાસું પ્રીત નહી તે, જયણી જનુની વરાંસી' (ભા૦). 'હલકે લીધો ઊચલી જેમ રજ વિરાંસે સાપ.'
વરાંસો, પુ૦ જાણે આમજ હોયની તેવો ભરોસો.
વરાપિયું, વિ૦ ડાંગેર છાંટવાથી થયલું તરૂ.
વરાસે, [૦]
વરી, સ્રી૦ સાઠ દિવસમાં પાકતું ધાન્ય.
વરૂડિયું, ન૦ સણગાયલી ડાંગેર છાંટવાથી થયલું તરૂ.
વરેપડવું, ક્રિ૦ અ૦ ઠેકાણે પડવું; કામમાં આવવું. રાંધ્યું વરે પડ્યું.
વલુરવું, ક્રિ૦ સ૦ જોરથી ખજવાળવું. ૨ વચડવું. 'શુકર ને શિયાળ વાનર વરૂ વલુરે વાહાલા.'
વવાવું, ક્રિ૦ અ૦ છેતરાવું. (વાવું ઉપરથી).
વશિયર, પુ૦ સાપ. 'વશિયર અમૃત રાજા મિત્ર.'
વસલો, પુ૦ ભાગ.
વસ્તારી, વિ૦ કુટુમ્બ કબિલા વાળો; ખટલાવાળો.
વાંકસાથિયો, [જે બતાવ્યોછે તેમાં ચાર પાંખડાં વધારવાં].
વાંચવું, [+] ૩ ઉગરવું; બચવું. 'આ વિઘ્નથી બાળક વાંચ્યો.'
વાંસડો, પુ૦ વાંસ (સોટો, ઝાડ નહીં).
વાધ, સ્રી૦ દાસી.
વાટ, [+] પુ૦ ચણા વગેરેનો પાણીથી ભેળેલો લોટ.
વાટો, [+] ૩ ચૂનાનો થર.
વાડ-વાઢ, [+] જુવાર બાજરીનાં ખેતરને થડમાંથી કાપવાં તે; ઢાળ. ૪ આંકડી; ચૂંક (પેટમાં ચાલે તે).
વાડી, સ્રી૦ મટોડીનું નાળવાવાળું ઘી ભરવાનું ઠામ.
વાડો, [+] તડ; પક્ષ. વાડા બન્ધાયા.
વાદ, [+] ૬ સરસાઈ; મમત. 'વાદે મહુવર વેણુ વાયરે'.
વાદોવાદી, હોંસાતોંસી; સરસાઈ.
વાધરડી, સ્રી૦ કોસની કોરસાથે માચી-કાંબીને જકડી લેવાની ચામડાંની દોરી (વણેલી નહિ); વાધર; વાધરી.
વાધવું, [+] ૩ થવું; બનવું.
વામવું, ક્રિ૦ સ૦ [+] ૨ મટાડવું; દૂર કરવું. 'દુઃખ સઘળાં વામશું'.
વાયડું, [+] ૨ કોયું; મિણું.
વાયદો, [+] વાયદાસર એટલે વાયદા પ્રમાણે.
વારીનાખવું, ક્રિ૦ સ૦ માથે ઓવારી-ઉતારી ફેંકીદેવું. સો રૂપિઆ તો હું તેના નામપર વારીનાખું (દરકાર ન

રાખવાના અર્થમાં). [માતાને ચડાવાનું.
વાલ્લો, પુ૦ સુનાં-રૂપાનાં ઝીણા તારનું વાળિયું-ભરાડી
વાવલાં, ન૦ વસવાયાં લોકને જે માફી જમીન આપેલી તે.
વાવું, ક્રિ૦ સ૦ [+] ૪ ચલાવવું; ઉગામી મારવું. 'વાઇ પાળી રાજાને ગળે'.
વાસના, સ્ત્રી૦ વાસ; ગન્ધ; પિમળ.
વાસવું, ક્રિ૦ અ૦ વસવું. 'કૃષ્ણજી ગોકુળ ગામ વાસે'. ૨ વાસિત થવું-'વાસ્યું વન ફરતું દશ જોજન'.
વાળી, અ૦ વળી; ફરીથી. 'સ્વસ્થ થઇને સુંદરી વસ્ત્ર પેહેરે વાળી.'
વિખમ, વિષમ.
વિગોવું, વગોવવું. 'હમે ગોવાળાં વિગોયાં રે એણે સામળીએ.'
વિઞ્જન, ન૦ વિજાણે વા નાખવો તે. 'વાયુ વિંજન કરે ઊભી.'
વિતવું, ક્રિ૦ અ૦ જવું; ગુજરવું; આગળ થઇજવું-દિવસ વીત્યા. એ શબ્દ જૂનાં પુસ્તકોમાં માણસને પણ લગાડ્યો છે. 'આગે ગ્યાની કોટ વીતા' (શુ૦ આ૦). ૨ અનુભવ થવો. તેને વીત્યું છે. (કષ્ટ વેઠવાના અર્થમાં).
વિભુટણ, (વભુઢણ), ન૦ દુઃખ; વિપત્ત. 'તેને અનેક વિભુટણ પડ્યાં'.
વિરમવું, ક્રિ૦ અ૦ વિરામ પામવો.
વિરાંસવું, વરાંસવું.
વિલપવું; ક્રિ૦ અ૦ શોક-વિલાપ કરવો. 'કલપે વિલપે નંદની નારી'.
વિલુબ્ધ, વિ૦ લમ્પટ.
વિસમવું, ક્રિ૦ સ૦ અધરણીરાતનો ખોળો ભરયા પછી તે ખોળામાંનું સર્વ તેની માએ પોતાના ખોળામાં લઇલેવું. 'સાસુ સોહાસેણે ખોળા ના ભરીયા, માડી સોહાસેણે ના વીસમ્યા રે'.
વિસવાસી, સ્ત્રી૦ વસાનો વિસમો ભાગ. વિ૦ ખ્રિસ્તી.
વિહાણવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘટવું; ગુજરી જવું. 'રજની વિહાણી જી'.
વીધ્ર, વિ૦ વ્યગ્ર; બાવરું. 'કોહો સ્વામી તમો કાં થયા વીધ્ર'.
વુઠવું, ત્રુઠવું.
વે, સ્ત્રી૦ વય; ઉમર.
વેગ, [+] ૫ તાપ; ત્રાસ. 'દેવ નવ્ય સેહેશે તાહારો વેગ' (રત્ન૦).
વેડ, સ્ત્રી૦ વેડી.
વેડાફગ, પુ૦ મોડો. 'વેડાંમ ખેડાવે વાંકડો' (સા૦).
વેઢવવું, ક્રિ૦ સ૦ મુકાબલે મેળવવું; સરખાવવું. 'માહારો ને તાહારો વેઢવું રે તેહેમાં કોહોનો અનુપમ સાર'.
વેરાડી, પુ૦ એક રાગ (જૂની કવિતામાં),
વેરે, અ૦ જોડે; સાથે.
વેવરાવું, વવાવું; ભોળવાવું (જુના પુસ્તકમાં).
વેવું, [+] ચાલવું. વયોજા-ચાલ્યો જા.
વૈ, [+] ૨ વાઈ.
વોડકી, સ્ત્રી૦ વાછુરડી.
વોરવું, [+] કોઇ બે જણની લડાઇનું જોખમ પોતાને માથે ખેંચીલેવું.

શઙ્કવું, ક્રિ૦ અ૦ શઙ્કા-સન્દેહમાં પડવું; સઙ્કોચાવું-'શંકાણા રઘુરાય.'
શાણગો, સાણગો.
શરુઓ, [+] ૨ કુમળો ને તીણો-સ્વર.
શશિચર-હર, [શશધર] ચન્દ્ર.
શળી, [+] હજામની પથરી.
શળો, સળો.
શાંઢવું, ક્રિ૦ સ૦ પાળવું; રાખવું. ઘોડી શાંઢ્ય.
શાલિવાહનશક, એ શક દક્ષણીઓમાં ચાલે છે. વિક્રમ સંવત ૧૩૪ વર્ષ ચાલ્યા પછી શાલિવાહન શક બેઠો છે.
શાહુકાર, સાઉકાર.
શીખ, સ્ત્રી૦ આજ્ઞા; રજા. ૨ શિખામણ.
શુંઢવું, ક્રિ૦ અ૦ ચાલવું; જવું. 'હું ચાકર તારો ચંતની, શુંઢો મારી સાથ.'
શૃઙ્ગારવું, સણગારવું.
શેંકી, સ્ત્રી૦ બળદને મોડે બાંધવાની જાળી.
શૈ, સૈ. ૨ દાણાનું એક માપ છે (કાઠિ૦).
શ્યાલક, પુ૦ [સં૦] વહુનો ભાઇ; સાળો.
શ્યાવટ, સ્ત્રી૦ સાઉકારની વટ. (સામળ).
શ્રીકાર, વિ૦ સરસ. 'કરશે માસાળું શ્રીકાર.'

સંવરવું, આટોપવું; સમેટી લેવું.
સકોમળ, સકુમાર.
સગ, સ્ત્રી૦ દીવાની ટોચ; આંચ; સેગ.
સગન, પુ૦ ગોથણો.
સગરણ, પગરણ. [ઉલટું).
સગુરો, પુ૦ જેણે કોઇને ગુરુ કરયો હોય તે (નગુરાનું
સઙ્ઘરણી-રાણી, સઙ્ગ્રહણી.
સજાઈ, સ્ત્રી૦ સામગ્રી; તૈયારી. 'વીવાહની સજાઇજી.'
સજાય-ઝાય, સ્ત્રી૦ [સન્ધ્યા] ધ્યાન. ૨ ઉપદેશકથા; શિખામણ.
સઞ્ચ, [+] ૩ જુક્તી; ગોઠવણ.
સઞ્ચવું, સિંચવું.
સઞ્જમ, પુ૦ ઉપદેશ; બોધ.
સઞ્જા, સન્ધ્યા. [(અખો).
સણગટ, [+] 'આંધળો સસરો ને સણગટ વહુ'

સણસાર-રો, પુ૦ અણસારો; ઇશારો; સાન.
સણીજો, પુ૦ બાપ. સણીજી—મા.
સદવું, [+] તનદુરસ્તીને માફક આવવું; અઝમ થઈશકવું.
સદ્દહણા, સ્ત્રી૦ નિશ્ચય થવો તે; સિદ્ધાન્ત.
સન્ધાણું, અથાણું.
સન્માર્જની. [સમ્માર્જની] સાવરણી.
સનાથ, વિ૦ જેને માથે વાલી-મુરબ્બી હોય તે. ૨ ધણીઆતું; સુખિયારું; ઠેકાણે પડેલું. હવે તે સનાથ થઈ.
સબુદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સુબુદ્ધિઃ] રૂડી બુદ્ધિ.
સમતા, સ્ત્રી૦ જોસ્સો સમાવી રાખવા તે.
સમાર, પુ૦ દાણા વાવ્યા પછી ઉઘાડા દાણાને ઢાંકવાસારૂ જે પાટીઆંને બળદ જોડી ચાસપર ફેરવેછે તે.
સમારિયું, ન૦ સમારને બાંધવાનું દોરડું.
સમાવું, [+] હળી મળીને રઈ શકવું. તે કેથે સમાતો નથી.
સમોતી, વિ૦ હળી મળીને રેતાં સુખ પામે તે. 'સાસરે યાત સમોતી.'
સમોલ, (સમેલ) સ્ત્રી૦ સામેલ. ધુંસરીને અક્કેક છેડે કાણામાં ખોસવામાં આવતી ખીલી.
સમ્ભાળવું, [+] સમ્ભારવું.
સમ્યક્, અ૦ [સં૦] ખરેખરૂં; સાચું. ૨ પૂરૂં; આખું.
સમ્રીત, સ્મૃતિ-શાસ્ત્ર.
સય, શત.
સરદે, વિ૦ [સુહૃદ] દયાવાળો. 'નિરદેનો સરદે થયો.'
સવિ, સર્વ. 'ભૂપતિ સવિ સરદાર'.
સહિષ્ટ, વિ૦ જેને સહન કરવાની ટેવ પડી હોય તે; દુઃખ વેઠી શકે તે.
સાંઈ, સ્ત્રી૦ સમ્ભારણું-બોલાવણું-મળવું છે એ અર્થમાં સ્ત્રીઓ વાપરેછે. દેશ જાઓ તો ફલાણી ને મારી સાંઈ છે-સાંઈ કેજો.
સાંકળ, [+] તેંતરીસ ફુટ લમ્બાઈનું એક માપ.
સાંકળવું, ક્રિ૦ સ૦ સાંકળની પેઠે ગુંથી-જોડી રાખવું.
સાંતીકું, હળ.
સાખ [+]-બારસાખ. ૨ આંબાસાખ.
સાઙ્ગોપાઙ્ગ, અ૦ અઙ્ગ ને ઉપઙ્ગ સહિત; નાની મોટી સઘળી વિધિ કરીને.
સાજ, [+] ૪ હથિયાર.
સાટવું, ક્રિ૦ સ૦ સાટું કરવું. વેચવું સાટવું.
સાદ, [+] સાદ દેવો એટલે સામો ઉત્તર-હોકારો દેવો.
સાધ, સાધુ સન્ત.
સધવી, સાધ્વી.
સામેરી, પુ૦ એક રાગ.
સામોણું, ન૦ સામાં તેડવા જઈ આદર વિવેક કરવો તે.
સામૈયું, સામોણું.
સાયો, પુ૦ આસરો; ઓથ.

સારવું, [+] ૨ ઘાલવું; પેરવું. 'આભરણ સારિયાં.' ૩ મુકવું. 'મુખ માંહે બીડી મેહેલી લવઙ્ગ એળચી સારી.' ૪ લગાડવું; આંજવું. 'નયણે કાજળ સારિયાં.' ૫ કરવું; પારપાડવું. 'કાર્ય સુરનાં સારવાને.' ૬ મોડાંમાંથી બાર વેતું કરવું; ભાખવું. 'જુઠાં વેણ સેજે સારિએ, સુકૃત પુર્વજનમનું હારિયે.'
સારોદ્ધાર, પુ૦ સાર વસ્તુને પ્રગટ કરી ઉપયોગમાં આવે તેમ કરવું.
સાલવાર, વિ૦ વરસ વરસની-પ્રમાણે. સાલવાર બાકી.
સિધવું, ક્રિ૦ સ૦ સિદ્ધ થવું; સિઝવું.
સુંડલો, ટોપલો.
સુંઢાળું, વી૦ સુંઢવાળું.
સુંઢિયોકોસ, પુ૦ સુંઢવાળો કોસ.
સુખલા, પુ૦ ધણીની કણ્ઠી.
સુખસાસ્વતા, સ્ત્રી૦ સુખશાન્તિ; સન્તોષ. ૨ સુખનું [નિશ્ચયપણું.
સુખેણું, વિ૦ સુખિયારું; સુખી.
સુગરો, સગુરો.
સુણાવણી, સ્ત્રી૦ સમ્ભળાવવું તે.—કારકુને કામકાજના કાગળો માંયલી હકીકત ઉપરીને ટુંકામાં કહી સંભળાવવી તે; પૂરી હકીકત વાંચી સમ્ભળાવવી તે પણ.
સુતર, [+] સુતર આવવું-ફાવવું.
સુપડી, [+] ભાતના કયારડા વગેરેમાં પાણી ઉલેચી લેવાનું [રામ.
સુરસારી, સ્ત્રી૦ [સુરસરિતા] ગઙ્ગા નદી.
સૂત, પુ૦ [સં૦] ક્ષત્રી ને બ્રાહ્મણીથી ઉત્પન્ન થયેલી જાતી. ૨ સારથી; ગાડી હાંકનારો.
સૂત્ર, [+] માડીને ચલાવેલો તન્ત્ર; ખટલો. ઘરસૂત્ર.
સૂફ, સ્ત્રી૦ ઉનનું વસ્ત્ર; ફલાનેલ.
સેણ, [+] મિત્ર.
સેરડી, સેરી.
સેવન્તરું, ન૦ એક જાતના ઝાડનું ફળ. એ ગણપતિને બહુ પ્રિય છે. ૨ એક જાતનું સોપારી-સેવરધનું પણ કેવાયછે.
સેસફુલ, ન૦ સ્ત્રીનાં માથાનું એક ઘરેણું.
સોંઢવું, [+] ધસીને જવું-'સોંઢયા જાદવજોધ'.
સોંસરું, વિ૦ ઠેઠ; આરપાર. તીર સોંસરો નિકળી ગયો. 'વચનનો ઘાવ સોંસરો લાગ્યો'.
સોડવું, ક્રિ૦ અ૦ વાસ આવવો; પિમળવું.
સોયમ, [+] જાડા કુમાસની કાંકરી વાળી ને જેનો રઙ્ગ ઝાંખા ભૂરા થકી માંડીને તે કાબરા સુધી હોયછે.
સોયો, પુ૦ રામૈયા કોસના વરતસાથે તરીલું સાંધવામાં સાંધાની વચમાં લાકડાંની જે ખીલી ખોસવામાં આવેછે તે.
સોરમ્ભ, સોરમ.
સોહણું, સ્વપ્નું.

સોહેળો, પુ૰ રૂડે અવસરે શુભ કૃત્યનો સમારમ્ભ; ઓચ્છવ. 'સોહેળડો રે શીળા માડવા હેઠ, આજ માહારે ઘેર સોહેળો,' 'આજ માહારે ઘેર સોહેળો રે શંકર આવીઆ બાર.'

સ્થાનક, થાનક.

સ્ફુરવું, ક્રી૰ અ૰ અફોર ફુટવો. ૨ પ્રગટ થવું.

સ્રાવ, [+] વાયુસ્રાવ.

સ્વે, પોતે.

હથરોટા, પુ૰ એક તરેહનું ઘરેણું. 'હાથે હથરોટા શોભતાં (શુ૰).'

હમામીસેલાં, એકતરેહનાં સેલાં (જુનાં પુસ્તકમાં).

હરબડવું, ક્રિ૰ અ૰ માથે કંઈ સંકટ આવીપડેથી ગભરાવું.

હરબડાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ગભરાવવું; હિમત મુકાવીદેવી.

હસ્તામળ, ન૰ [હસ્તામલક] હાથેલીમાં આમળું હોય ને પ્રત્યક્ષ દેખાય તેવું જે તે.

હળકવું, ક્રિ૰ અ૰ ઝુલવું; હાલવું. 'ચપળ કુંડળ પયોધર, અત્યંત હળકે હાર.'

હિમાચત, [+] વિધોટીના દરમાં વધારો તે.

હિરાવેધ, વિ૰ હીરો વિંધવો ઘણો કઠણ તેને વિંધીનાખે તેવો ચતુર પુરુષ-(વાંકામાં બોલતાં વપરાય છે).

હેલિ, પુ૰ [સં૰] સૂર્ય.

હોતા, પુ૰ [સં૰] યજ્ઞમાં ઋગવેદના મન્ત્ર ભણનારો.

હોન, ન૰ એક તરેહનો સોનાનો સિક્કો.

હોરમાન, ઓરમાન.

હ્રદ, પુ૰ [સં૰] પાણીનો ઉંડો ખાડો; ડોહ; ધરો.

હ્રાસ, પુ૰ [સં૰] ધીમે ધીમે ઘટીજવું-લય પામવું તે (સ્વરનું); અવ્યક્ત શબ્દ. ૨ અપહરણ.

સંવૃદ્ધિ: હજો.

કોની કોની છે ગુજરાત?
ઉગ્રસેન રામ કૃષ્ણ સાત્યકી યાદવ જ્યાં સહુ વિરાજતા,
જ્યાં બ્રાહ્મણ ને રજપુત ઝાઝા ઇશાનેઅર્થે ઝૂઝયા હતા,
ત્યાંના લોકતણી શું કેવી?
નાના નારે નથી તેની.
ત્યારે કોની છે ગુજરાત?
બુદ્ધ જૈનના ધુમ્યા વાદ જ્યાં મ્લેચ્છસું શિલાદિત્ય લડ્યો,
ભૂવડસું વળી જયશિખરી જ્યાં જુદ્ધ પરાક્રમ દાખી પડ્યો,
ત્યાંના૰ નાના૰ ત્યારે૰
વળી રાજ્યનો રંગધ્વજ જ્યાં છશેંક વર્ષલગી ઊડ્યો,-
સરસ્વતી ને સેનાનીએ રંગ દાખવ્યો છે રૂડો,
ત્યાંના૰ નાના૰ ત્યારે૰
કરચું ધામ જ્યાં મુસલમાને નીજ રાજ્યનું વળી વડું,-
મધ્યે આવ્યાને બાને તે માનીલછે માન વડું,
ત્યાંના૰ નાના૰ ત્યારે૰
રે જ્યાં કીધો કોપ કાળીએ રાજ્ય થયું બણ્ડેર બુંડું,
વળી રાજ્ય જ્યાં દખણીકેરું ઠાઠે દીપે કંઈક રુડું,
ત્યાંના૰ નાના૰ ત્યારે૰
વળી પુરાતન પ્રસિદ્ધ જગમાં ભૃગુનો આશ્રમ જ્યાં જોયો,
વળી રંગ જ્યાં જનવસ્તુનો બન્દરને નાકે સોયો,
ત્યાંના૰ નાના૰ ત્યારે૰
છે અંગરેજી રાજ્યતણું જે ધામ મુખ્ય પશ્ચિમભણી-
જ્યાં ગુજરાતતણા જન વસિયા કો રે વળા થોડી ઘણી,
ત્યાંના૰ નાના૰ ત્યારે૰
જ્યાં રેવામહીકાંઠા શોભે હિન્દુ મુસલમાન રાજથકે,
વળી રાજ્ય રણની પેલીગમ જોય સિંધની લગોલગે,
ત્યાંના૰ નાના૰ ત્યારે૰
વૃદ્ધનગર જેણે જોયાં સહુ ચડતાં પડતાં રાજ્ય ઠરી,
હજી જીવે છે શું જોવાને પ્રજાતણા ઢંગ રંગ વળી,
ત્યાંના૰ નાના૰ ત્યારે૰
શું બ્રાહ્મણ ને વાણિયાકેરી શ્રાવક ને ભાટિયાકેરી,
ક્ષત્રી રજપુત કણબીકેરી ભીલ અને કોળીકેરી,
બીજા શૂદ્રતણી શું કેવી?
નાના નારે નથી તેની
ત્યારે કોની છે ગુજરાત?
પૂર્વજ જેના જે વળી આજે જન્મથકી ગુજરાતી વધ્યા,
કોઈ રીતની તોપણ ને વળી આર્યધર્મને રાખી રયા.
તેની તેની છે ગુજરાત.
પછી હોય ગમે તે જાત.
તેની તેની છે ગુંજરાત,
વળી પરદેશી બીજા જેને ભૂમિયે પાળી મોટ કરચા,
પરધર્મી પણ હિત ઇચ્છનારા માતતણું તે ભાઈ ઠરચા,
તેની તેની છે ગુજરાત,
પછી હોય ગમે તે જાત.
તેની તેની છે ગુજરાત.
નર્મદ કે ગુજરાતી ભાઈયો માતને અર્થે સમ્પ ધરે,
બન્તે બન્ધન તોડી રણે સહુ ઝૂઝી જયસુખ જમે ભરે,
પ્રેમ શૌર્યને કરી પ્રખ્યાત,
તે તે સહુની છે ગુજરાત.
તે તે સહુની છે ગુજરાત.